Recenzovaný sborník příspěvků
mezinárodní vědecké konference

MMK 2018

MEZINÁRODNÍ MASARYKOVA KONFERENCE PRO DOKTORANDY A MLADÉ VĚDECKÉ PRACOVNÍKY

ročník IX.

17. – 21. prosince 2018

Hradec Králové, Česká republika

Záštita konference | Conference Patronage

Ministry of Industry and Trade of the Czech Republic
(no. 30378/12/01300/01000)

Ministry of Economy of the Slovak republic
(no. 1159/2012-1000)

Ministerstwo Gospodarski, Polska
(no. SM-II-0780-654/2/12)

no.
CERTIFICATE
CONFERENCE
5966

Introductory Word TGM quoted with the consent of The Office of the President of the Czech Republic
Mgr. Petr Fučík

The National Museum in Prague detail quoted with the consent of
Mgr. Magdaléna Kroupová

Odborné sekce konference | Conference Sessions

Podnikové řízení | Business Management
Marketing a obchod | Marketing
Ekonomie a podniková ekonomika | Economy and Business Economics
Veřejná správa | Public service
Finance a účetnictví | Financing and Accounting
Psychologie, sociologie a pedagogika | Psychology, Sociology and Pedagogy
Filosofie, politologie a dějiny | Philosophy, Politics and History
Průmyslové inženýrství | Industrial Engineering
Informatika a informační technologie | Informatics and Information Technology
Přírodní vědy | Natural Sciences
Stavebnictví, strojírenství | Engineering, Building Industry

Editor, úprava, realizace | Edit, Published by

© MAGNANIMITAS, Hradec Králové, Česká republika, 2018
Magnanimitas, Hradec Králové, 2018

ISBN 978-80-87952-27-6

Upozornění | Warning

Všechna práva vyhrazena. Rozmnožování a šíření této publikace jakýmkoliv způsobem bez výslovného písemného svolení vydavatele je zakázané. | All rights reserved. Unauthorized duplication is a violation of applicable laws.

Certifikovaná vědecká konference | Certificate Conference No.: 2259661842

MAGNANIMITAS Assn. International and ECONFERENCE
is a signatory of Berlin declaration on Open Access
to knowledge in the sciences and humanities.
(http://openaccess.mpg.de/3883/Signatories/)

for SCIEMCEE (https://oa2020.org/mission/#other)

OPEN ACCESS

9 788087 952276

Reviewed proceedings of the
International Scientific Conference on

MMK 2018

INTERNATIONAL MASARYK CONFERENCE FOR PH.D. STUDENTS AND YOUNG RESEARCHERS

volume IX.

December 17 - 21, 2018

Hradec Králové, The Czech Republic

Úvodní slovo | Introductory word

Vážení kolegové,

dostává se vám do rukou recenzovaný sborník z Mezinárodní Masarykovy konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky 2018, jejíž IX. ročník se konal ve dnech 17.-21. prosince 2018. Konference se účastnilo více než 140 účastníků z České a Slovenské republiky, Polska, Maďarska, Německa, Litvy, Slovinska a dalších evropských států, mezi nimiž byli jak PhD studenti, tak i ostatní zástupci akademických obcí domácích i zahraničních univerzit. Záměrem Masarykovy konference bylo poskytnout prostor pro otevřenou odbornou diskusi napříč všemi programovými sekcemi, jejichž skladba měla umožnit účast co nejširšímu okruhu studentů doktorských studijních programů. Naše několikaletá snaha o dosažení tohoto záměru se naplnila v tomto ročníku, kdy lze hrdě Mezinárodní Masarykovu konferenci zařadit na vrchol největších doktorandských konferencí ve střední a východní Evropě! Předkládaný sborník obsahuje několik set vybraných vědeckých textů rozčleněných dle odborných sekcí, které kopírují obsahovou strukturu mezinárodní konference. Naším záměrem je Masarykovu konferenci přiblížit špičce mezi celoevropskými doktorandskými konferencemi a neomezovat se jen na regiony střední a východní Evropy. Od dalšího ročníku naše Mezinárodní Masarykova konference bude zcela nově napojena na platformu SCIEMCEE, která účastníkům poskytne nový konferenční komfort odpovídající potřebám informační společnosti 21. století. Budeme rádi, pokud nám zachováte přízeň i v nadcházejících ročnících.

S přáním osobních, vědeckých i profesních úspěchů

členové vědeckého výboru konference

Dear colleagues,

You are holding the reviewed proceedings from the seventh annual International Masaryk Conference for PhD Students and Young Researchers 2018, which was held on December 17-21, 2018. The conference was attended by more than 140 people from the Czech Republic and Slovakia, Poland, Hungary, Germany, Lithuania, Slovenia and other European countries, including PhD students as well as other representatives of the academic community from universities in both the Czech Republic and abroad. The aim of the Masaryk Conference was to provide a space for open professional discussion across all programme sections, designed to enable as broad a range of PhD students as possible to participate. Our several years of effort towards achieving this aim culminated this year, when the International Masaryk Conference can proudly claim to be the leader amongst the biggest PhD conferences in Central and Eastern Europe! The proceedings you are holding contains several hundred selected scientific texts divided up in specialised sections which replicate the way the content of the international conference is structured. Our aim is to make the Masaryk Conference one of the top Europe-wide PhD conferences and not to restrict it only to the regions of Central and Eastern Europe. What is completely new is that from next year our Masaryk Conference will be linked to the SCIEMCEE platform, which provides participants with a new level of conference comfort that meets the needs of the information society of the 21st century. We will be delighted if you continue to support us in the coming years.

Wishing you great personal, scientific and professional success

Members of the Conference Scientific Committee

Tomáš Garrigue Masaryk (1850-1937)

scientist, philosopher, educator, politician and journalist, the founder of the modern Czechoslovak state, President of Czechoslovakia

"Tomáš Garrigue Masaryk is a leading personality in European history. He wrote himself into history, in fact, as a man who fought for the truth, a humanist, a philosopher and primarly a democratic politican and the first president of the Czechoslovak Republic."

Museum T.G. Masaryk Lany

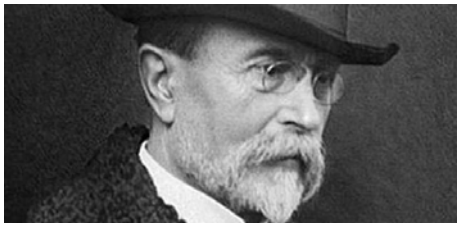

MEZINÁRODNÍ MASARYKOVA KONFERENCE
INTERNATIONAL MASARYK CONFERENCE

Teaching and scientific career

He was born in Hodonín. His parents sent him to a junior secondary school after a word in his favour from the local dean, who praised the boy's exceptional aptitude and talent. It was therefore decided that he would go into a teaching career after finishing school in Hustopeče. He went on to study at the German grammar school in Brno, after being awarded a scholarship due to his outstanding success as a student. However, a conflict arose with the grammar school management, due to Masaryk's refusal to attend compulsory school confessions, and so he was expelled. From November 1869 he studied at the Academic Grammar School. He devoted all his time to studying hard, particularly languages and philosophy. In 1872 he passed his school leaving examination and enrolled at the Philosophical Faculty in Vienna to study Philology. In 1876 he graduated from university and set off travelling (Italy, Germany). In Germany he spent one year at the university in Leipzig. His stay there not only enabled Masaryk to extend his education, but was especially where he first saw his future lifelong partner Charlotte Garrigue, daughter of a rich American businessman from New York, in June 1877. In August, before he left for home, they got engaged. After returning to Vienna, Masaryk hurried to secure them an independent existence. The most viable way of doing this seemed to be obtaining an associate professorship. In September 1878 he submitted his advanced doctoral thesis, on the topic of suicide. It met with considerable response when it was issued in book form (1881). Their first daughter, Alice, was born in May 1879, followed a year later by a son, Herbert, and another son, Jan, in 1886. It was mostly the desire to provide for his family financially that led Masaryk to take a post at Prague University. He arrived in Prague with his family in 1882, the year the university was split into two parts, Czech and German. His opinions and his relationship towards his students made him stand out and appear different; he amazed the conservative institute with his lectures on various topics that had previously been taboo (social problems, prostitution, etc.). The same was true of his wife, a fully emancipated American woman. Despite these differences and some clashes of opinion, however, he was accepted and respected by Czech society right from the very start. In 1883 began to edit "Athenaeum", an academic journal in which he published his own interpretation of Gebauer's essay proposing a new and precise form of authentication, entitled "Rukopisy zelenohorského a královédvorského" (*Zelenorske and Kralovedvorske Manuscripts*). This led to a conflict that gradually grew to become a nationwide affair, with patriotic sentiment and national politics facing off against scientific truth. This event turned Masaryk's interest to political life. In 1897 he

was appointed Professor at Charles University. By the time the First World War broke out, Masaryk already had a respectable scientific, educational, cultural and political career. Before the end of 1914 he left for Italy and, heeding his friends' warnings, never returned to his homeland. He worked in Switzerland (1915) and later in the year moved to France. For the whole of the war he bore on his shoulders the greatest burden and responsibility for the future of the entire Czech and Slovak nation during the talks in England (1916), Russia (1918) and then in America. On December 21st 1918 Masaryk returned triumphant to Prague and a day later gave his first address to the National Assembly at the Castle. He began with the famous quote from Comenius's Kšaft (Bequest), which reads "*the government of your affairs once more turns to you, oh Czech people*".

Quoted with the consent of The Office of the President of the Czech Republic

Mgr. Petr Fučík

Garanti konference, recenzenti | Conference Guarantors, Reviewers

Prof. dr hab. Jaroslav Lipowski - Univerzita Hradec Králové.
prof. Mikołaj Iwanow - University of Opole.
Dr hab. Krzysztof Jaskułowski, prof. SWPS - University of Social Sciences and Humanities.
Prof. Ing. Eva Kislingerová, CSc. - Vysoká škola ekonomická v Praze.
Prof. dr.hab. Csaba Gy. Kiss, Drsc. - Eötvös Loránd University, Budapest.
Prof. Katalin Takács-György, PhD. - Óbuda University, Hungary.
Prof. Jose L. Vazquez PhD., PhD HC, PhD HC, Sen HC - University of León, Spain.
Prof. zw. dr hab. Czesław Sułkowski - Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie.
Prof. zw. dr hab. Ewa Okoń-Horodyńska - Uniwersytet Jagielloński w Krakowie.
Prof. dr hab. Elżbieta Skrzypek - Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.
Prof. dr hab. Magdalena Krystyna Wyrwicka - Politechnika Poznańska.
Prof. zw. dr hab. Małgorzata Bednarczyk - Uniwersytet Jagielloński w Krakowie.
Prof. US dr hab. Barbara Kryk - Uniwersytet Szczeciński.
Assoc. Prof. Egle Stonkute, PhD. - Vytautas Magnus University, Lithuania.
Assoc. prof. PhDr. Ing. Ladislav Mura, PhD. - Pan-European University in Bratislava.
Assoc. prof. Zuzana Birknerová - University of Prešov in Prešov.
prof. Miroljub Hadzic PhD. - University Singidunum Belgrade, Serbia.
Prof. Ing. Martina Blašková, PhD. - University of Žilina.
Assoc. Prof. Doc. Edita Hornáčková Klapicová, PhD. - SS Cyril and Methodius University.
Doc. PaedDr. Daniela Valachová, PhD. - Univerzita Mateja Bela.
Doc. Ing. Ivana Rábová, Ph.D. - Mendelova univerzita v Brně.
Doc. PhDr. Ľubica Derňarová, PhD., MPH - prodekanka pre VaVČ, Prešovská univerzita.
Dr hab. prof UZ Andrzej Małkiewicz - University of Zielona Góra.
Doc. PhDr. Petr Kaleta, Ph.D. - Univerzita Karlova v Praze.
PhDr. Martin Smutek, Ph.D. - Univerzita Hradec Králové.
Dr hab. Bożena Kołosowska, prof. UMK - Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.
Dr hab. Piotr Cichoracki - University of Wroclaw.
Dr. oec. Prof. Kārlis Ketners - Banku Augustskola, Latvia.
Doc. István Csillag - Óbuda University, Budapest.
Doc. PaedDr. PhDr. Jiří Dostál, Ph.D. - Palacký University.
Doc. mgr. Soňa Lovašová, PhD. - Pavol Jozef Šafárik University in Košice.
Doc. PaedDr. Milena Lipnická, PhD. - Matej Bel University.
Doc. Ing. Katarína Stachová, PhD. - School of Economics and Management of Public Administration in Bratislava.
Doc. PhDr. et PhDr. Martin Kaleja, Ph.D. - Silesian University in Opava.
Doc. István H. Tóth, CSc. - Balassi Bálint Institute for Hungarian Studies, Budapest.
Doc. István Siklaki, PhD. - Eötvös Loránd University, Budapest.
Doc. Orsolya Nádor, PhD. - Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, Budapest.
Doc. Dr. Peter Caban, PhD. - Katolícka univerzita v Ružomberku.
Doc. PhDr. Ľuba Pavelová, PhD. - Comenius university in Bratislava.
Doc. JUDr. Marcela Tittlová, PhD. - The Pan-European University, Slovakia.
Doc. PhDr. Slávka Démuthová, PhD. - University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava, Slovakia.
assoc. prof. Jana Šujanová - Slovak University of Technology in Bratislava.

doc. Ing. Anna Jacková, PhD. - University of Žilina.
doc. Mgr. Edita Hornáčková Klapicová, PhD. - Ss. Cyril and Methodius University.
doc. PhDr. Beáta Ráczová PhD. - Department of Psychology UPJŠ Košice.
JUDr. Martin Kubinec, Ph.D. - Matej Bel University.
npor. doc. PhDr. JUDr. Mgr. Jozef Medelský, PhD. - Academy of the Police Force in Bratislava.
PhDr. Kateřina Thelenová, Ph.D. - Technical University of Liberec.
Pawel Gromek, PhD, Cpt. - Vice-Dean of the Faculty of Civil Safety Engineering.
Mgr. Jindřich Komárek, Ph.D. - The Police Academy of the Czech Republic in Prague.
PhDr. Janka Kupková CSc. - Constantine the Philosopher University in Nitra.
Dr inż. Aleksandra Zygmunt – Politechnika Opolska.
PhDr. Iveta Ondriová PhD. - University of Presov, Slovakia.
PhDr. Ing. Ivan Bertl, Ph.D. - Jan Evangelista Purkyně University, Czech republic.
PhDr. Terézia Fertaľová, PhD. - The University of Presov, Slovakia.
dr inż. Albert Gardoń - Wrocław University of Economics.
JUDr. Daniela Ježová, LL.M., PhD. - Comenius University.
PhDr. Tomáš Habánik, Ph.D. - Sociálne služby mesta Trenčín, m.r.o..
JUDr. Radka MacGregor Pelikánová, Ph.D., LL.M., MBA - University od West Bohemia.
Václav Tvarůžka, Ph.D. - University of Ostrava.
JUDr. Miriam Odlerová, PhD. - Akadémia Policajného zboru v Bratislave.
JUDr. Ing. Eva Daniela Cvik, Ph.D. et. Ph.D. - Czech University of Life Sciences.

Vyjádření | Disclaimer

Příspěvky obsažené ve sborníku byly recenzovány.

Texty vyjadřují názory a stanoviska nezávislých autorů.

All papers have been reviewed.

Papers published in this conference proceedings express the viewpoints of their independent authors.

Statistika | Conference Statistics

Počet odborných textů | Number of papers: 142

Počet odborných textů dle sekcí | Number of papers:

Podnikové řízení | Business Management	16
Marketing a obchod | Marketing	8
Ekonomie a podniková ekonomika | Economy and Business Economics	6
Veřejná správa | Public service	8
Finance a účetnictví | Financing and Accounting	11
Psychologie, sociologie a pedagogika | Psychology, Sociology and Pedagogy	65
Filosofie, politologie a dějiny | Philosophy, Politics and History	9
Průmyslové inženýrství | Industrial Engineering	2
Informatika a informační technologie | Informatics and Information Technology	3
Přírodní vědy | Natural Sciences	12
Stavebnictví, strojírenství | Engineering, Building Industry	5

Obsah | Table of Contents

PODNIKOVÉ ŘÍZENÍ | BUSINESS MANAGEMENT

DŮVODY VEDOUCÍ KE ZMĚNĚ ORGANIZAČNÍ KULTURY 16
Darina Vážanská

DISCIPLÍNA REALIZAČNÍ VÝKONNOSTI 20
Róbert Zajda

SMALL, CZECH FAMILY FIRMS AND CSR 26
Ondřej Moš

ENVIRONMENTÁLNÍ POLITIKA PODNIKŮ ZABÝVAJÍCÍCH SE TĚŽBOU A DOBÝVÁNÍM V ČESKÉ REPUBLICE – PŘÍPADOVÁ STUDIE 36
Ladislava Míková, Magdalena Zbránková

PRACOVNÁ SPOKOJNOSŤ POLICAJTOV: NOVÉ MOŽNOSTI MERANIA 43
Jana Holienková

RISK MANAGEMENT IN VARIOUS ECONOMIC SECTORS 51
Stephanie Burghart

UNDESIRABLE FORMS OF EMPLOYEE BEHAVIOR IN CONTEXT OF MENTAL HEALTH 62
Jana Kovaľová, Dávid Miško, Matúš Vagaš, Dagmara Ratnayake Kaščáková

RELATIONSHIPS AT WORKPLACE AS PRESUPPOSITION OF EMPLOYEE ENGAGEMENT, PERFORMANCE AND SATISFACTION 71
Matúš Vagaš, Jana Kovaľová, Dávid Miško, Dagmara Ratnayake Kaščáková

MANAGEMENT BY OBJECTIVES IN PRACTICAL TERMS ON THE BASIS OF SPORTS' MANAGEMENT 81
Filip Mazurków

VLIV ČLENSTVÍ V KLASTRU NA FINANČNÍ VÝKONNOST PODNIKŮ: PŘÍPADOVÁ STUDIE Z LETECKÉHO PRŮMYSLU 86
Natalie Pelloneová, Eva Štichhauerová

THE FUTURE OF LOW-COST AIR TRAVEL 95
Dorota Liptakova, Edina Jencova, Juraj Vagner

WYBRANE ASPEKTY ZARZĄDZANIA W KULTURZE 102
Anna Gawrońska-Piotrowska

FAKTORING JAKO ZDROJ PROVOZNÍHO FINANCOVÁNÍ SPOLEČNOSTI: MODELOVÝ PŘÍKLAD KOMPARACE S ÚVĚROVÝM FINANCOVÁNÍM 109
Markéta Dočekalová

NEGATIVE OUTCOMS OF TRUST. MONETARY QUANTIFICATION OF THE COSTS OF DISTRUST IN COMPANIES 115
Andreas Votteler, Monika Zatrochova

ORGANIZATIONAL DEVELOPMENT - OBSTACLES FOR A NECESSARY CHANGE 124
Andrea Weigold

POŽIADAVKY NA ĽUDSKÉ ZDROJE V KONTEXTE PRIEMYSLU 4.0 131
Emil Wojčák, Lukáš Copuš, Miriama Majtánová

MARKETING A OBCHOD | MARKETING

POSTAVENIE INTERNETOVEJ REKLAMY NA SLOVENSKOM KONKURENČNOM TRHU 142
Jaroslava Gburová

VYBRANÉ MOŽNOSTI VYUŽITIA SOCIÁLNYCH MÉDIÍ A INTERNETU V OBLASTI MALOOBCHODU 148
Jaroslava Gburová, Radovan Bačík

CONTENT ANALYSIS OF COMMUNICATION USED BY THE PHARMACEUTICAL COMPANIES ON FACEBOOK 155
Zuzana Schlosserová

GEOGRAFICKÉ BLOKOVANIE A E-COMMERCE 163
Lea Mezeiová

KOMUNIKÁCIA MIEST V ONLINE PROSTREDÍ 171
Lenka Labudová, Denisa Jánošová

COST-BENEFIT METRICS IN CUSTOMER CHURN PREDICTION: A REVIEW 178
Martin Fridrich

NOVÉ TRENDY V PERSONÁLNOM MARKETINGU 186
Martin Uhlik, Jaroslav Bednárik

CONSUMER SUSTAINABILITY OF IMPLEMENTING TECHNOLOGY 5.0 INTO THE MARKETING OF DIGITAL PRODUCTS & SERVICES IN THE UNITED ARAB EMIRATES 193
Anna Tarabasz , Shaurya Mathur

EKONOMIE A PODNIKOVÁ EKONOMIKA | ECONOMY AND BUSINESS ECONOMICS

REGIONY GRUPY WYSZEHRADZKIEJ – KLASYFIKACJA NUTS 2 205
Katarzyna Brożek

A MICROECONOMIC ASPECTS AND CONSEQUENCES OF PRICE DEVELOPMENT IN THE V4 COUNTRIES 214
Marcel Novák

VÝDAVKY NA VÝSKUM A VÝVOJ V SLOVENSKEJ REPUBLIKE 224
Ľubomír Darmo

ANALYSIS OF ELEMENTS AND RELATIONS OF THE TAX SYSTEM WITH AIM OF HIGHER EFFECTIVENESS 231
Beata Holková, Lukáš Falát

FLEXIBLE FORMS OF EMPLOYMENT IN SELECTED EU COUNTRIES 237
Zuzana Staníková, Lucia Pančíková, Erika Ondáková, Lukáš Bobuľa

COMPARISON OF NEURAL NETWORKS AND REGRESSION TIME SERIES IN ESTIMATING US AND CHINA TRADE BALANCE 244
Jakub Horák, Tomáš Krulický

VEŘEJNÁ SPRÁVA | PUBLIC SERVICE

PODSTATA KONTROLY VO VEREJNEJ SPRÁVE V PODMIENKACH SLOVENSKEJ REPUBLIKY 255
Natália Kováčová

ACTUAL STATE OF THE WEB DEVELOPMENT OF SLOVAK MUNICIPALITIES ACCORDING SUPREME AUDIT OFFICE OF THE SLOVAK REPUBLIC 261
Tomáš Malec

INTERPRETATION OF PUBLIC ADMINISTRATION REFORMS DURING THE FIRST CZECHOSLOVAK REPUBLIC 271
Katarína Kukoľová

THE INCORPORATION OF ACTIVE POLITICS OF THE LABOUR MARKET IN THE SLOVAK REPUBLIC 280
Martin Halmo

ÚVOD DO PROBLEMATIKY BENCHMARKINGU NEZÁVISLÝCH KULTÚRNYCH CENTIER 287
Veronika Moravčíková

POVINNE ZVEREJŇOVANÁ ZMLUVA 293
Rastislav Munk

STÁRNUTÍ POPULACE A JEHO NEGATIVNÍ DOPAD NA SOCIÁLNÍ SLUŽBY V ŽILINSKÉM SAMOSPRÁVNÉM KRAJI 299
Katarína Kobelová

JE E-GOVERNMENT DOSTUPNÝ PRE VŠETKÝCH OBČANOV? 306
Soňa Ralbovská Sopúchová, Zuzana Ligasová

FINANCE A ÚČETNICTVÍ | FINANCING AND ACCOUNTING

KOMPARATÍVNA ANALÝZA DAŇOVÉHO ASPEKTU OBCHODOVANIA S KRYPTOMENAMI V KRAJINÁCH V4 316
Alexandra Bagiová, Jitka Meluchová, Zuzana Juhászová

MÔŽE SA ÚČTOVNÝ ODHAD PREJAVIŤ AKO PODVOD? 325
Nikoleta Baloghová, Zuzana Juhászová

PRÁVNE A DAŇOVÉ ASPEKTY KRYPTOMIEN 333
Peter Rakovský

OPRAVNÉ POLOŽKY PRI POHĽADÁVKACH Z OBCHODNÉHO STYKU 340
Monika Kleinová, Zuzana Juhászová

ZDAŇOVANIE CENNÝCH PAPIEROV V SLOVENSKEJ REPUBLIKE 349
Peter Rakovský

IDENTIFIKACE OPTIMÁLNÍHO PORTFOLIA NA ČESKÉM AKCIOVÉM TRHU 356
Zuzana Janková

FINISHED GOODS MEASUREMENT IN LIGHT OF SPECIAL ECONOMIC ZONE REGULATIONS 362
Maciej Tuszkiewicz

SOME REMARKS ON THE SAMPLING FROM FINITE POPULATIONS IN FINANCIAL AUDITING 372
Sabina Augustyn

ZÁPORNÉ VLASTNÉ IMANIE AKO INDIKÁTOR EXISTENCIE TRANSAKCIÍ MEDZI SPRIAZNENÝMI OSOBAMI 381
Petra Srnišová

FINANSOWE INSTRUMENTY SPRZYJAJĄCE AKTYWIZACJI ZAWODOWEJ NIEPEŁNOSPRAWNYCH 387
Katarzyna Wojewoda - Buraczyńska

DEBT CAPACITY AND "FINANCIAL REAL OPTIONS" IN DIFFERENT INDUSTRIES – AN EMPIRICAL APPROACH 398
Andreas Rams

PSYCHOLOGIE, SOCIOLOGIE A PEDAGOGIKA | PSYCHOLOGY, SOCIOLOGY AND PEDAGOGY

COMPREHENSIVE REHABILITATION AS PART OF THE INTERVENTION OF GERIATRIC CLIENTS WITH SELECTED ISSUES 411
Michal Vostrý

ROZVOJ JEMNÉ MOTORIKY U SENIORŮ S VYBRANOU PROBLEMATIKOU 417
Michal Vostrý

ŽIDOVSKÁ TEMATIKA VE VÝUCE – PLZEŇSKÝ KRAJ 423
Markéta Zvolánková

SOCIÁLNA ATMOSFÉRA V UČITEĽSKÝCH ZBOROCH 433
Aneta Vančová, Veronika Boleková

FOSTERING SELF-DIRECTED EFL LEARNING VIA FACEBOOK GROUP 442
Juraj Datko

KONTEXT DETSKÝCH PREKONCETOV V ODRAZE ŠKOLSKÝCH OBSAHOV 449
Denisa Gunišová, Nina Kozárová

PROBLEMATIKA BILINGVIZMU V RODINÁCH DETÍ MLADŠIEHO ŠKOLSKÉHO VEKU - KVALITATÍVNY VÝSKUM 455
Jana Nemcová

PORUCHY PRÍJMU POTRAVY AKO RIZIKOVÉ SPRÁVANIE ADOLESCENTOV OPTIKOU SOCIÁLNEJ PRÁCE 462
Lucia Tóthová

GIFTED CHILDREN AND THE IMPORTANCE OF KNOWLEDGE THEIR SURVIVAL (EXPERIENCE) IN EDUCATION 469
Rebeka Štefánia Koleňáková, Dominika Hošová

CODE NOTATION OF MIROSLAV KOŠNÁR 478
Paulína Haragová

INNOVATIVE DIDACTIC TOOLS AND CLASSICAL MUSIC IN CHILDREN'S MUSICAL PHYSICAL ACTIVITIES AS PART OF THEIR DANCE TRAINING AT PRIMARY SCHOOLS OF ARTS 487
Zuzana Hubinská

SELF-REGULATED LEARNING AS A KEY ELEMENT OF SUCCESSFUL PUPILS 495
Dominika Hošová, Rebeka Štefánia Koleňáková

VZŤAH MEDZI INTERSEXUALITOU A ŠKOLSKOU SELF-EFFICACY V TEORETICKÝCH VÝCHODISKÁCH 503
Lucia Sűttő, Andrea Juhásová

ETIOLÓGIA SEXTINGU U MLADÝCH ĽUDÍ 509
Petra Jedličková, Katarína Hollá, Peter Seidler

PROBLEMATIKA KOMPETENCÍ V KURIKULU POČÁTEČNÍHO ODBORNÉHO VZDĚLÁVÁNÍ ČR 516
Bohumil Krajča

PRIESTOROVÁ PREDSTAVIVOSŤ V KONTEXTE UŽÍVANIA DIGITÁLNYCH HIER 524
Henrieta Hubináková

VERBÁLNE SCHOPNOSTI V KONTEXTE UŽÍVANIA DIGITÁLNYCH HIER 530
Henrieta Hubináková

SYMBOLY VE VÝTVARNÉ TVORBĚ 537
Marie Bajnarová

THE SIBLING OF A CHILD WITH HEARING IMPAIRMENT 545
Jana Zvědělíková, Nikola Pavlisová

POHLED NA SPECIÁLNÍHO PEDAGOGA V REZORTU ZDRAVOTNICTVÍ 549
Veronika Růžičková, Lucie Hrbáčová

EVALUATING THE RESEARCH OF AUDITORY-VERBAL THERAPY 558
Adéla Hanáková, Jana Zvědělíková, Eva Urbanovská

CHARAKTERISTIKA SEBEPOJETÍ A JEHO REFLEXE U PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ 563
Eva Urbanovská, Adéla Hanáková, Jana Zvědělíková

ART TALENT AND TALENT IN THE MINDS OF TEACHERS OF ART SCHOOLS 572
Daniela Valachová, Barbora Kováčová, Blanka Kožík Lehotayová, Janette Gubricová

VZÁJOMNÉ KONEXIE MEDZI PERFEKCIONIZMOM A OSOBNOSTNÝMI CHARAKTERISTIKAMI U ŠTUDENTOV HUMANITNÝCH A TECHNICKÝCH ODBOROV 578
Dominika Doktorová, Jana Hubinská, Iveta Šefarová

KONZUMACE ALKOHOLU, NÁVYKOVÝCH LÁTEK A KOUŘENÍ U DĚTÍ ZE SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH LOKALIT ÚSTECKÉHO KRAJE 587
Kateřina Čtvrtečková

VPLYV INTERNETU, DIGITÁLNYCH MÉDIÍ A INFORMAČNOKOMUNIKAČNÝCH TECHNOLÓGIÍ NA VZDELÁVANIE A PROCES UČENIA SA 594
Vladimíra Hladíková

SEXTING A KLÍMA ŠKOLY 603
Jana Hanuliaková, Vladimíra Beliková

GLOBALIZAČNÉ TRENDY V TELEVÍZNEJ TVORBE PRE DETI A MLÁDEŽ V ČESKEJ REPUBLIKE 613
Marija Hekelj

ZISŤOVANIE SPOJITOSTI MEDZI TROMI DRUHMI PERFEKCIONIZMU A VYBRANÝMI OSOBNOSTNÝMI CHARAKTERISTIKAMI U VYSOKOŠKOLSKÝCH ŠTUDENTOV 619
Dominika Doktorová, Andrea Baranovská, Zuzana Mičková

DEVELOPMENT OF NATIONAL TESTING IN SLOVAK EDUCATION 629
Jana Csámpaiová

ANALYSIS OF SOCIAL RISK FACTORS AT SECONDARY SCHOOLS 639
Veronika Šimonová, Miroslav Tvrdoň

HUDOBNO-DRAMATICKÉ AKTIVITY AKO PROSTRIEDOK RESOCIALIZÁCIE DROGOVO ZÁVISLÝCH 645
Lenka Gálisová

ČTENÁŘSKÁ GRAMOTNOST U ŽÁKŮ STŘEDNÍCH ŠKOL 654
Julie Machková

INTEGRATION OF IMMIGRANTS INTO THE LABOUR MARKET IN THE SLOVAK REPUBLIC 662
Jana Plavnická, Dušan Šlosár

ZISŤOVANIE JEDNOTLIVÝCH FAKTOROV DETERMINUJÚCICH EXISTENCIÁLNU ÚZKOSŤ JEDINCA 672
Hubinská Jana, Doktorová Dominika, Kalivodová Veronika

KLAVÍRNA SPOLUPRÁCA V EDUKAČNOM PROCESE 682
Dana Hajóssy

NOVÉ TRENDY VE VÝUCE FYZIOLOGIE TĚLESNÉ ZÁTĚŽEHODNOCENÍ VLIVU CHLADU NA MAXIMÁLNÍ ANAEROBNÍ VÝKON SPORTOVCE 690
Dominika Petrů, Ladislav Pyšný, Jana Pyšná, Josef Heidler

THE TOPIC OF CLIMATE CHANGE IN SLOVAK PUBLIC SERVICE MEDIA 697
Miroslava Dobrotková, Andrea Chlebcová Hečková

REFLEXIA A KOMPARÁCIA VYBRANÝCH VYUČOVACÍCH METÓD 705
Lenka Magová, Petra Baďová

JINOJAZYČNÁ ŠKOLA VE ZLÍNĚ 712
Tereza Slobodníková

ADOPCE ROMSKÝCH DĚTÍ A JEJÍ VLIV NA RODINNÉ VZTAHY V DÍLE TEREZY BOUČKOVÉ 716
Martin Markoš

NEW HORIZONS IN COGNITION: PRACTICAL TRAINING OF UNDER-GRADUATE TEACHERS 723
Michal Čuřín

PÁCHATELIA TRESTNÉHO ČINU SEXUÁLNEHO ZNEUŽÍVANIA A ICH KONANIE 727
Zuzana Bahurinská

TEORETICKÁ VÝCHODISKA CAPABILITY APPROACH PRO VYUŽITÍ V SOCIÁLNÍ PRÁCI 734
Karel Řezáč

HODNOTENIE KLINICKÉHO PROSTREDIA A TERMINOLÓGIA V OŠETROVATEĽSTVE 744
Marta Vojteková, Anna Hudáková, Ľudmila Majerníková

VÝUČBOVÉ PROSTREDIE ŠTUDENTOV V ODBORE RÁDIOLOGICKÁ TECHNIKA PRED ZAVEDENÍM ŠPECIALIZOVANÉHO LABORATÓRIA 750
Anna Horňáková, Ľudmila Miženková

ZOBRAZOVANIE ĽUDOVÍTA ŠTÚRA V MÉDIÁCH A VNÍMANIE JEHO OSOBNOSTI VEREJNOSŤOU 755
Katarína Hýllová

ÚLOHA A POSTAVENIE ROZPRÁVAČA V ROMÁNOCH RUDIN, ZLOČIN A TREST A VZKRIESENIE 765
Kristína Radimáková

VÝVOJ ČÍTANOSTI ČASOPISU URČENÉHO PRE DETI MLADŠIEHO ŠKOLSKÉHO VEKU 772
Danuša Faktorová

OPTIONS OF FORMING CHILDREN'S ARTISTIC CREATIVITY IN FREE-TIME ACTIVITIES 785
Monika Kepičová

KOMPARÁCIA PREDPRIMÁRNEJ EDUKÁCIE NA SLOVENSKU A V ÍRSKU A PRVÝ POHĽAD NA MATEMATICKÉ VZDELÁVANIE 793
Martina Drobná

SWOT ANALÝZA – VYUŽITIE PRI RIEŠENÍ NEZAMESTNANOSTI ABSOLVENTOV STREDNÝCH ŠKÔL 802
Marie Borová

VPLYV A DOPAD MÉDIÍ NA VÝVOJ DETÍ 807
Ján Mikuš

Z VÝSKUMU OVEROVANIA PROGRAMU PRÍPRAVNÝCH CVIČENÍ NA NÁCVIK ČÍTANIA A PÍSANIA RELIÉFNO-BODOVÉHO PÍSMA U NEVIDIACICH DETÍ 813
Jana Lopúchová, Michal Zemko

ANALÝZA KOMUNIKAČNÍCH DOVEDNOSTÍ ČLENŮ SLOŽEK INTEGROVANÉHO ZÁCHRANNÉHO SYSTÉMU V RÁMCI HROMADNÉHO POSTIŽENÍ OSOB 824
Denisa Charlotte Ralbovská, Veronika Čistecká, Dana Rebeka Ralbovská

ÚSPECH, ŠPECIÁLNE V GLOBÁLNOM PODNIKANÍ, JE VÝSLEDKOM KOMBINÁCIE ZRUČNOSTÍ A PODMIENOK 833
Daniela Hrehová, Gizela Brutovská

PROFESNÍ DRÁHA ŘEDITELE ŠKOLY 841
Milan Gross

ZMYSEL ŽIVOTA A COMING OUT U HOMOSEXUÁLNE ORIENTOVANÝCH MUŽOV 847
Ján Šimko, Dušan Šlosár

VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI VOKÁLNEJ PEDAGOGIKY V ČECHÁCH A NA SLOVENSKU V KONTEXTE NONARTIFICIÁLNEJ HUDBY 856
Iveta Štrbák Pandiová

VÝZKUMY JAZYKOVÝCH POTŘEB Z POHLEDU TEORIE JAZYKOVÉHO MANAGEMENTU 864
Tomislav Potocký

SOCIÁLNĚ PEDAGOGICKÉ ASPEKTY VE VZDĚLÁVÁNÍ SOCIÁLNĚ EXKLUDOVANÝCH ROMSKÝCH DĚTÍ A ŽÁKŮ V PROFESI PEDAGOGA 872
Eva Nyklová, Martin Kaleja

SVĚTLO V ROLI VÝTVARNÉHO PROSTŘEDKU - JEHO MOŽNOSTI A VYUŽITÍ V PEDAGOGICKÉ SFÉŘE 880
Jakub Havlíček

KONTROLOVANÉ PITÍ ALKOHOLU 887
Janáková Michaela

K FENOMÉNU PREBERANIA CUDZÍCH LEXIKÁLNYCH PRVKOV (V KONTEXTE STREDOEURÓPSKYCH JAZYKOV) 893
Lenka Tkáč-Zabáková

VÝZVY PRO SOUČASNOU PEDAGOGICKOU PRAXI V KONTEXTU ŠKOLNÍ EDUKACE DĚTÍ A ŽÁKŮ POCHÁZEJÍCÍCH Z JINÉHO SOCIO-KULTURNÍHO PROSTŘEDÍ 897
Martin Kaleja, Lada Červeňáková

FILOSOFIE, POLITOLOGIE A DĚJINY | PHILOSOPHY, POLITICS AND HISTORY

VÝVOJ ROKOVANÍ ČESKEJ A SLOVENSKEJ POLITICKEJ REPREZENTÁCIE O ŠTÁTOPRÁVNOM USPORIADANÍ ČESKEJ A SLOVENSKEJ FEDERATÍVNEJ REPUBLIKY (ČSFR) A JEJ ROZDELENIE 907
Matej Mindár

ŽIDOVSKÁ TEMATIKA V ČESKO-ŽIDOVSKÉ PERSPEKTIVĚ: CYKLUS POVÍDEK „MODCHE A REZI“ 916
Alexej Mikulášek

ETHICAL ISSUES RELATED TO THE EU ETS SYSTEM – (EMISSION TRADE MARKET) 929
Ladislav Rozenský, Jan Lípa, Petr Hukal, Tereza Veselá, Miroslav Hájek, Fernanda Lutz

NEMECKO V OBDOBÍ DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY - PRECHOD K DIKTATÚRE 938
Rastislav Pirkovský

ŽIDIA NA SLOVENSKU PO DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE 946
Monika Adamická

ECONOMIC NATIONALISM WITHIN THE EUROPEAN UNION 956
Olga Gheorghiev

EAST-WEST DIALOGUE IN THE INTRODUCTION TO „THE SECRET DOCTRINE" BY HELENA BLAVATSKY 965
Anna Kaltseva

DÔLEŽITOSŤ STRATÉGIE EURÓPA 2020 SO ZAMERANÍM NA RIEŠENIE PROBLEMATIKY OBNOVITEĽNÝCH ZDROJOV ENERGIE 978
Michal Čičvara

VZŤAHY RUSKA A EURÓPSKEJ ÚNIE V OBLASTI DODÁVOK ZEMNÉHO PLYNU 988
Jana Kočišová Čižová

PRŮMYSLOVÉ INŽENÝRSTVÍ | INDUSTRIAL ENGINEERING

A STUDY ON EXTENSIVE STEAM NETWORK STABILITY ENHANCEMENT 999
Miroslav Variny, Kristián Hanus, Peter Illés

STEAM NETWORK OPERATION EFFICIENCY ASSESSMENT AND MODELLING 1008
Miroslav Variny, Kristián Hanus, Peter Illés

INOVACE, TECHNOLOGIE | INNOVATION, TECHNOLOGY

PROCESNÝ MANAŽMENT A JEHO PODPORA PROSTREDNÍCTVOM IKT 1017
Magdaléna Cárachová

GAMIFIKAČNÍ PRVKY EDUKAČNÍCH PLATFOREM 1025
Libor Klubal

OPTIMIZATION OF THE ACTIVITY NETWORK OF INFORMATION SYSTEM ON TIME 1030
Andrey Semakhin

PŘÍRODNÍ VĚDY | NATURAL SCIENCES

POTENCIÁL VYUŽITÍ FYTOMASY Z PŘÍRODOVĚDNĚ VYSOCE HODNOTNÝCH LOKALIT K PRODUKCI BIOPLYNU 1041
Jan Šinko, Jakub Muňoz, Sergej Usťak, Roman Honzík

TOMATO MOSAIC VIRUS IN *SOLANACEAE*- A MINI REVIEW 1052
Michaela Mrkvová, Daniel Mihálik

SERINE PROTEASES OF GASTROINTESTINAL TRACT AND THEIR ROLE IN DISEASES 1061
Barbora Legerská, Daniela Chmelová, Miroslav Ondrejovič

EXPRESSION OF RECOMBINANT NEURAMINIDASE FROM INFLUENZA VIRUS IN *ESCHERICHIA COLI* 1070
Sabina Lipničanová, Daniela Chmelová, Miroslav Ondrejovič

DECOLORIZATION OF MONOAZO DYES BY *PLEUROTUS OSTREATUS* 1080
Veronika Pecková, Daniela Chmelová, Miroslav Ondrejovič

CHARACTERISTICS OF *GANODERMA* SPECIES IN PURE CULTURES 1088
Terézia Beck, Radovan Malina, Miriam Srniaková

BINDERS TARGETING CLOTS' FIBRIN ENABLE CLOTS' IMAGING 1096
Andrea Vítečková Wünschová, Josef Mašek, Hana Petroková, Petr Malý, Jaroslav Turánek

OPTIMIZATION OF ADVANCED ANALYTICAL METHODS FOR MEASUREMENT OF ULTRA-THIN INORGANIC LAYERS ON THE GLASS SUBSTRATE 1101
Jan Kočí, Adéla Sýkorová, Alena Nováková, Filip Vašíček

ZMENA ANTROPOMETRICKÝCH PARAMETROV ŽIEN VPLYVOM PRAVIDELNEJ FYZICKEJ AKTIVITY 1110
Hedviga Vašková, Janka Poráčová, Mária Konečná, Marta Habánová, Marta Mydlárová Blaščáková, Vincent Sedlák, Zuzana Gogáľová, Soňa Tomková, Katarína Hricová

ÚSKALÍ DIAGNOSTIKY NÁHLÝCH ÚMRTÍ KOJENCŮ: PŘÍPADOVÉ STUDIE 1120
Ivana Olecká, Adéla Lemrová

THE CONTENT OF TOTAL AVENANTHRAMIDES IN THE WORLD VARIETIES OF OATS (*AVENA SATIVA* L.) 1128
Katarína Kulichová, Mára Maliarová, Jozef Sokol

NEINVAZÍVNE SKÓROVACIE INDEXY FIBRÓZY U PACIENTOV S NEALKOHOLOVOU TUKOVOU CHOROBOU PEČENE 1134
Xénia Faktorová, Mária Szántová

STAVEBNICTVÍ, STROJÍRENSTVÍ | ENGINEERING, BUILDING INDUSTRY

CITY SPACES THROUGH THE EYES OF THE VISION-IMPAIRED 1143
Petra Kocurová, Alžběta Bílková

VNITŘNÍ A VNĚJŠÍ BEZBARIÉROVÉ PROSTŘEDÍ A NEJČASTĚJŠÍ CHYBY PŘI JEHO NAVRHOVÁNÍ 1149
Alžběta Bílková, Petra Kocurová

VÝBĚR OPTIMÁLNÍ KOMBINACE VÝROBNÍCH NÁSTROJŮ VYUŽITÍM EVOLUČNÍHO ALGORITMU 1157
Petr Hynek

ŽELEZNIČNÍ BROWNFIELDY A MOŽNOSTI JEJICH VYUŽITÍ 1169
Václav Mráz, Jiří Vacek, Martin Havlice, Jan Červenka, Josef Senčík

VEŘEJNÝ PROSTOR V PODZEMÍ Z POHLEDU ARCHITEKTURY 1179
Zuzana Tlachová

PODNIKOVÉ ŘÍZENÍ

BUSINESS MANAGEMENT

NUMBER OF PAPERS: 16

DŮVODY VEDOUCÍ KE ZMĚNĚ ORGANIZAČNÍ KULTURY

REASONS FOR CHANGING ORGANIZATIONAL CULTURE

Darina Vážanská

Abstrakt

Organizační kultura je v současné době považována za jedno z nejvíce diskutovaných témat. Kultura firmy je v jednoduché formulaci to, co je pro danou společnost typické a to, co danou společnost charakterizuje. Z této definice vyplývá, že každá organizace se snaží vytvořit takovou kulturu, která by svou originalitou přispívala k dlouhodobé úspěšnosti a prosperitě firmy. Nositeli firemní kultury jsou její zaměstnanci, kteří si mnohdy nejsou vědomi, že v závislosti na změnách jejich chování, ale i tím, že se vzdělávají a profesně dozrávají, mění kulturu své firmy. Změna firemní kultury je velmi složitý proces, který přímo úměrně souvisí se změnami nejen vnějšího, ale i vnitřního prostředí firmy. Jakmile změna vnějšího prostředí vyvolá změnu vnitřního uspořádání firmy, kultura firmy přestává být v tomto okamžiku žádoucí.

Klíčová slova: *organizační kultura, nositel firemní kultury, změna firemní kultury, typy změny organizační kultury, model změny organizační kultury, implementace a vyhodnocení v organizační kultuře*

Abstract

An organization culture is one of the most discussed topics nowadays. A firm culture is something what is typical and characterizes a company. For every company it is important to arrange such a culture which would contribute to its success and prosperity. The holders of the culture are its employees who do not realize that their changes in behavior, but also education and professional maturing can change the culture of their company. The change of a firm culture is a very complicated process which is connected with the changes not only of external but also internal firm environment. When the external environment is changed it influences the internal environment and the firm culture is not required.

Key words: *organizational culture, holder of a firm culture, change in the organization culture, type of the organizational culture change, model of the organizational culture change, implementation and evaluation in organizational culture*

1 ÚVOD

Každá firma je svým způsobem jedinečná a originální. Jedinečnost a originalita je odrazem firemní kultury, kterou si firma po dobu své existence buduje a rozvíjí.

Budování vhodné kultury je proces dlouhodobý a velmi složitý, který determinuje nejen výkonnost, ale také dlouhodobou úspěšnost firmy.

Organizační (firemní) kulturu od prvopočátku formulují její vlastníci, zakladatelé. Firemní kulturu ovlivňují tím, že formulují dlouhodobé strategie, vize a poslání firmy.

Organizační kultura je sociální systém, který je odrazem chování, jednání a rozhodování jejich členů (zaměstnanců) organizace. Chování, jednání a rozhodování členů je časově omezeno a to pracovní dobou, kterou členové (zaměstnanci) tráví ve své organizaci.

Tento příspěvek je teoretické povahy, jehož cílem je zdůraznit, jaké důvody vedou firmu k zavádění změn v organizační (firemní) kultuře.

2 TEORETICKÁ VÝCHODISKA

2.1 Utváření a změna organizační kultury

Vysvětlit pojem organizační kultura a nalézt univerzální definici pojmu „organizační kultura“ je velmi obtížné. Všechny přístupy a definice podnikové kultury vycházejí z obecného chápání kultury a liší se podle pojetí jednotlivých autorů.

Organizační kulturu je možné definovat, jak uvádí Lukášová, Nový jako soubor základních přesvědčení, hodnot, postojů a norem chování, které jsou sdíleny v rámci organizace a které se projevují v myšlení, cítění a chování členů organizace a v artefaktech (tj. výtvorech) materiální a nemateriální povahy. (Lukášová, Nový, 2010, s.18)

V odborné literatuře lze zaznamenat diskuse o tom, do jaké míry a zda vůbec může management kulturu své organizace utvářet a měnit. Základní varianty názorů jsou:

1. management organizace může kulturu organizace účinně řídit a měnit
2. management organizace může kulturu organizace cíleně ovlivňovat do určité míry
3. záměrná, plánovitá změna kultury organizace je extrémně obtížná a neproveditelná (Alvesson a Sveningsson, 2008)

Změna organizační kultury souvisí především s přizpůsobením podniku vnějšímu okolí. Úvaha o změně podnikové kultury bývá spojována s následujícími okolnostmi (Deal, Kennedy, 1988, Pfeifer, Umlaufová, 1993):

- vžitá kultura neodpovídá změněným podmínkám v prostředí
- nesoulad mezi vžitou podnikovou kulturou a strategicky potřebnou kulturou
- přechod z jedné vývojové etapy do další
- změna velikosti podniku
- změna předmětu podnikání a postavení na trhu
- dochází k fúzi či převzetí podniku

2.2 Typy změny organizační kultury

Podniková kultura je extrémně setrvačná veličina, která se velmi těžko mění. Její změnu nelze nařídit nebo se o ní dohodnout.

Řízení změn je oblast, která se zaměřuje na změny, na jejich zavádění a prosazování do života organizace. Řízení změn navazuje na obecný management, staví na sociální psychologii a organizačním chování, používá sociotechniku a dotýká se také kultury organizace.

Podle Armstronga je důvodem pro změnu organizační kultury případ, kdy je podnik průměrný až horší, dále jestliže je podnik malý a velmi rychle roste. Dalším důvodem pro změnu je přestoupení podniku do sféry velmi velkých společností a je-li v odvětví silná konkurence, která postupuje velkou rychlostí.

- Změna revoluční a evoluční

  K revoluční změně, která bývá označována také jako změna transformační, strategická či diskontinuální (Bates, 1994, Alvesson a Sveningsson, 2008), dochází obvykle tehdy, existuje-li silný vnější nebo vnitřní tlak, který tuto změnu v zájmu zachování existence organizace vynucuje. Vnější tlak může představovat radikální změna prostředí, vnitřní tlak pak může pramenit např. z velmi špatných hospodářských výsledků.

K evoluční změně se obvykle nepřistupuje z důvodu krize organizace, ale když existuje potřeba něco v rámci organizace zlepšit. Změny, které se zavádějí při tomto typu strategie, jsou obvykle změnami inkrementálními, týkajícími se pouze určitých problémových oblastí organizace. Takovou změnou je např. posílení orientace na zákazníka.

- Změna primární a doprovodná

  Primární změna organizační kultury je prováděna v situaci, kdy obsah kultury poškozuje výkonnost organizace a kultura je klíčovou příčinou jiných organizačních problémů.

  Doprovodnou změnou je změna organizační kultury v situaci, kdy provází jiné typy organizačních změn, tj. když úspěšnost provedení jiné změny vyžaduje změnu kultury.

  Primární změna i doprovodná změna mohou být změnami revolučními i evolučními, a to v závislosti na míře a charakteru manažerských problémů, které je třeba řešit.

2.3 Model změny organizační kultury

Schein (1985) publikoval dvě možnosti, jak proces změny organizační kultury probíhá. První je tzv. „trauma“ modelu, ve kterém se jednotlivci organizace pod nátlakem okolností učí vyrovnávat s doposud jím neznámým ohrožením. Druhý model je model pozitivního posilování. V tomto případě se pozitivní zkušenosti a úspěchy pozvolně zakotvují, až se stanou součást podnikové kultury.

V případě změny organizační kultury je doporučován následující postup (Sackmann 2002, Alvesson a Svenigsson, 2008):

1. Definovat žádoucí obsah organizační kultury
2. Provést diagnostiku současného obsahu organizační kultury
3. Porovnat současný a žádoucí obsah organizační kultury a:
   - Identifikovat rozdíly;
   - Formulovat silné a slabé stránky současné kultury;
   - Stanovit cíle změny.
4. Připravit plán změny
5. Implementovat změnu – provést potřebné intervence, monitorovat pokrok.
6. Provést diagnostiku výsledků změny.

2.4 Implementace a vyhodnocení změny v organizační kultuře

- Implementace změny – specifikem změny kultury je, že jde o změnu myšlení, cítění a chování. Znamená to, že u pracovníků organizace je třeba dosáhnout:
  - Zpochybnění a kritické reflexe navyklého způsobu myšlení a chování, uvědomění si jeho neadekvátnosti a nefunkčnosti
  - Opuštění a „přeučení“ v minulosti osvědčených vzorců myšlení a chování;
  - Osvojení si nových způsobů myšlení a chování
  - Jejich uplatňování v každodenní organizační praxi.
- Diagnostika výsledků změny – vyhodnotit změnu znamená provést novou diagnostiku obsahu organizační kultury. Její výsledek má ukázat, nakolik byla změna úspěšná, ve kterých oblastech byla úspěšnější a ve kterých méně. Změna obsahu kultury organizace je záležitostí roků. Prostřednictvím diagnostikování je možné také proces změny průběžně kontrolovat.

3 ZÁVĚR

Každá organizace usiluje o to, aby prosperovala a byla dlouhodobě úspěšná. Dlouhodobě úspěšné mohou být pouze ty firmy, které pružně reagují na změny vnitřního a vnějšího prostředí. Změnu organizační kultury proto lze chápat jako adaptační proces firmy na měnící se vnitřní a vnější prostředí.

Základním úkolem managementu je posoudit, zdali je změna organizační kultury žádoucí a to proto, že vedení podniku je nositelem změny. Ale jen rozhodnutí managementu o organizační změně nestačí, protože změnu organizační kultury dělají hlavně její řádoví zaměstnanci.

Mezi nejčastější důvody, které vedoucí ke změně organizační kultury patří:

- změna vlastníka společnosti
- chování managementu jako celku
- struktura zaměstnanců a jejich chování
- nízká výkonnost a efektivita firmy

Změna firemní kultury je dlouhodobý proces, který může trvat i několik let. Dobře fungující organizační kultura musí být pozitivně vnímaná a sdílená nejprve svými manažery. Pokud je takto firemní kultura vnímána a není nařizována, může se stát významným nástrojem k ovlivňování pracovní motivace a výkonnosti všech zaměstnanců.

Použitá literatura

1. GEERT HOFSTEDE, GERT JAN HOFSTEDE. *Kultury a organizace. Software lidské mysli.* 1. Vydání. Praha: Linde nakladatelství, 2007. 335 s. ISBN 80-86131-70-x
2. JAN TRUNEČEK A KOL. *Management v informační společnosti*. 1.vydání. Praha: Ediční oddělení VŠE Praha, 1997. 228 s. ISBN 80-7079-201-9.
3. MICHAEL ARMSTRONG, STEPHEN TAYLOR. *Řízení lidských zdrojů.* 13. Vydání. Praha: Grada Publishing, a.s., 2015. 928 s. ISBN 978-80-247-5258-7
4. RŮŽENA LUKÁŠOVÁ, IVAN NOVÝ A KOLEKTIV. *Organizační kultura.* 1. vydání. Praha: 1. vydání. Praha: Grada Publishing, a.s., 2004. 176 s. ISBN 80-247-0648-2.
5. RŮŽENA LUKÁŠOVÁ. *Organizační kultura a její změna.* 1. Vydání. Praha: Grada Publishing, a.s., 2010. 240 s. ISBN 978-80-247-7432-9
6. Řízení změn. In: ManagementMania.com (on-line). Wilmington (DE) 2011-2018, 12.3.2016 (cit. 9.12.2018). Dostupné z: htts: //management.com/cs/řízení-změn

Kontaktní údaje

Ing. Darina Vážanská
Hornická 839/17, Havířov - Suchá
Tel: 605 124 532
email: darina.vazanska@seznam.cz

DISCIPLÍNA REALIZAČNÍ VÝKONNOSTI

DISCIPLINE OF REALIZATION PERFORMANCE

Róbert Zajda

Abstrakt

Osobní a systematická angažovanost v personálních, strategických a provozních procesech patří k nejdůležitějším realizačním činnostem vedoucích pracovníků. Systematický přístup v dokončování realizačních záměrů a cílů podnikových projektů, plánů a konkrétních úkolů, je nezbytným a nutným předpokladem k jejich splnění a významně posiluje konkurenční výhodu každé organizace. Stanovit taktiku realizačních činností není jen podnikatelskou nutností, ale důvodem k aktivaci procesu systematického rozvoje v podniku. K dodržování disciplíny realizační výkonnosti je nutné, aby každý vedoucí pracovník splňoval klíčové předpoklady k efektivnímu řízení základních podnikových procesů, jako jsou: osvojení si žádoucích postupů, tvorba systému oceňování za realizační výkonnost a zavedení systému výběru „správných lidí na správná místa“. Článek tyto předpoklady reviduje a osvětluje důležitost celé problematiky.

Klíčová slova: *personální procesy, strategické procesy, provozní činnosti*

Abstract

Personal and systematic engagement in personnel, strategic and operational processes is one of the most important executive activities. A systematic approach to finalizing the implementation goals and goals of corporate projects, plans and specific tasks is a necessary and necessary prerequisite for their fulfillment and significantly enhances the competitive advantage of each organization. Determining the tactics of the implementation activities is not only a business necessity but a reason for activating the process of systematic development in the company. To meet performance discipline, each executive must meet the key prerequisites for effective management of core business processes, such as: adopting desirable practices, creating a valuation system for execution performance, and introducing a system of selecting 'right people to the right places'. The article revises these assumptions and illuminates the importance of the whole issue.

Keywords: *personnel processes, strategic processes, operational activities*

Realizační činnosti

Hlavním úkolem realizačních činností v podniku je dotahování přijatých projektů a úkolů do zdárného konce. Pro splnění tohoto cíle, je zásadním předpokladem úspěchu požadovat a dodržovat disciplínu realizační výkonnosti. V praxi jde o dodržování vzájemné provázanosti a integraci personálních, strategických a provozních procesů, které tvoří základní předpoklad efektivního řízení podnikových procesů.

1. Strategické procesy

Zásadní pro každou strategii je definování cílů organizace a stanovení způsobu k jejich dosažení. Podstatu každé strategie souhrnně vyjadřují konkrétní klíčové pojmy, činnosti a procesy, které tímto danou strategii vymezují (např.: snižování nákladů, změny parametrů výrobků, tvorba nové organizační struktury atd.) Dobrý strategický plán je takový, který lze

přizpůsobovat vývoji okolností. Pravidelné a průběžné vyhodnocování pomáhá zanalyzovat aktuální stav a provádět nutné změny. Strategicky nejdůležitější je průběžná analýza strategických procesů, jejich úprava odvíjející se od aktuálního porovnávání potřeb a případných změn nákupního chování svých zákazníků. Silný strategický plán se musí vyrovnat s otázkami typu:

- Vývoj vnějšího tržního prostředí
- Znalost svého trhu a zákazníka
- Nejlepší možnosti a možné překážky ziskového růstu
- Dobrá znalost konkurence
- Proveditelnost přijaté strategie
- Vyváženost krátkodobých a dlouhodobých hledisek
- Znalost kritických bodů
- Znalost udržitelného základu, který nám vytváří zisk

Strategické procesy dále reagují na vnitřní i vnější podněty typu ekonomických a demografických trendů, změn regulačních opatření, existenci nových technologií, vznik aliancí mezi konkurenty, faktory růstu nebo poklesu poptávky výrobků atd.
Obecně lze konstatovat, že nalézání a tvorba vlastní strategie, je vždy daná podstatou nebo-li jádrem věci – slovy řečeno: „čím se liší ti úspěšní od neúspěšných“. Prakticky jde především o postřeh, schopnost pronikat do podstaty věci, schopnost vnímat, odhalovat a uvědomovat si příznaky změn a nacházet jejich souvislosti s vlastními regionálními, odvětvovými, konkurenčními a organizačními podmínkami.

Kritické problémy strategických procesů

Každý podnik se setkává s kritickými problémy, které jej mohou vážně poškodit nebo mu mohou zabránit ve výhodném využívání nových příležitostí nebo v dosažení jeho cílů. Strategicky důležité je tyto kritické body řádně prodiskutovat a stanovit optimální opatření nápravy. Jde o soubor kritických problémů typu:

- schopnost dosáhnout vyšší produktivity
- udržení nákladů na nízké úrovni
- problémy s jakostí
- zvyšování tržeb
- ztráty tržních podílů apod.

Udržitelný základ strategických procesů

Každá strategie musí jasně vyložit konkrétní charakteristiky skladebních prvků realizačních procesů čili osvětlit postupy včetně toho jak bude vydělávat peníze dnes a v budoucnosti. To předpokládá znalost základních strategických faktorů, které se v každém podniku zcela liší. Příkladem těchto faktorů ve výrobním podniku je odpověď na otázku jak bude výrobková strategie v podniku vydělávat peníze a zajišťovat přiměřenou návratnost investice. K odpovědi je nutno předložit následující informace:

- tvorba cen a cenová politika pro různé úrovně poptávky
- náklady a jejich struktura dnes a v budoucnosti
- hotovostní toky potřebné k zajištění pracovního kapitálu
- aktivní opatření k zajištění vyššího růstu výnosů
- investice k uvedení výrobku na trh
- investice do technologií
- reakce konkurentů v oblasti tvorby cen

2. Personální procesy

Personální proces je nejvýznamnějším procesem probíhajícím v podniku. Oblasti, na které se personální proces zaměřuje, jsou především:

- Získávání a výběr pracovníků
- Adaptace pracovníků
- rozvoj a vzdělávání
- hodnocení
- talent management
- odměňování
- motivace
- HR měřitelné ukazatele

Všechny tyto procesy významně ovlivňují budoucí kvalitu provedení realizační činnosti. Dobře odvedená práce personálního útvaru, který vytváří příznivé předpoklady a podmínky pro všechny pracovníky se promítne ve včasně dokončené realizaci podnikových projektů a provozních výsledků. Pravidelné vyhodnocování výkonu jednotlivců viz obr.č.1, kde tyto výsledky napomáhají stanovit rámec systematického rozvoje vůdčího potenciálu každého zaměstnance a nastavení kariérního růstu vedoucích pracovníků. Plnohodnotný personální proces se odvíjí od čtyř základních faktorů:

1. *Propojování personálního procesu se strategií a provozními činnostmi*
   Cílem personalistů je v krátkodobém (0-2 roky), střednědobém (2-5 let) a v dlouhodobém výhledu, propojit strategické a provozní postupné cíle, v rámci dostatečného zajištění osob se správnou kvalifikací a v dostatečném množství.
2. *Rozvoj záloh vůdčích osobností prostřednictví trvalého zdokonalování, péče o potenciál nástupnictví a snižování rizika odchodu lidí s vůdčími schopnostmi, z důvodu nepovýšení v kariérním postupu.*
3. *Jednání s pracovníky s nedostatečným a špatným výkonem*
   Obsazení potřebných míst těmi správnými lidmi je proces nutné obměny do doby nalezení optima, řídící se výsledky při plnění zadaných úkolů a stanovených cílů.
4. *Provázání činnosti útvaru lidských zdrojů s podnikovými výsledky*
   Nutnost nastavení optimálních vzdělávacích programů

JMÉNO:	Ing. František Novák		
PRACOVNÍ POZICE:	ved. oddělení marketingu		
DOVEDNOSTI	**VYNIKAJÍCÍ**	**STANDARDNÍ**	**POD ÚROVNÍ STANDARDU**
Podnikatelský cit	●		
Orientace na zákazníka		●	
Strategické myšlení	●		
Vize a poslání	●		
Hodnoty a morálka	●		
Činorodost	●		
Zaujetí	●		
Týmová práce		●	
Inovační činnosti		●	
Výběr lidí		●	
Další rozvoj zaměstnanců		●	
Výkonnost	●		

Obr. č. 1 Přehled trvalého zdokonalování a rozvoje zaměstnance

Zdroj: BOSSIDY, CHARAN. *Řízení realizačních procesů*. ISBN 80-7261-118-6, str. 127

Systém oceňování za realizační výkonnost
Podniková kultura určuje, jaké jednání bude oceňováno, respektováno a odměňováno. Cílem podniku by mělo být odměňování a povyšování lidí za odvedený pracovní výkon. Ve světě je běžně praktikovaná metoda odměňování vedoucích pracovníků na základě výkonnostního zařazení, které se dělí do několika skupin (A,B,C … atd.). Pokud je tato klasifikace doplněna procesem kaučování, kde se dostává všem vedoucím s podprůměrnými výsledky příležitost ke zlepšení, dosahuje se rychlého a účinného způsobu zlepšování podnikové kultury orientované na výsledky.

Systém výběru pracovníků
Mnoho pracovních míst je obsazeno nesprávnými lidmi proto, že vedoucí pracovníci, kteří je povyšují, s nimi nemají žádné potíže. Tento výběr se nabízí jako ideální řešení, většinou však nezaručuje správné rozhodnutí, protože vedení a řízení realizací je vždy problematický proces. Opak je zpravidla pravdou, a to že s lidmi, kteří důsledně a cílevědomě dosahují maximálních pracovních výkonů, je logicky více práce v nalézání a řešení optimálních rozhodnutí. V praxi dále platí, že ne vždy každý vzdělaný člověk, musí být chytřejší. Nejdůležitější při výběru lidí je přijímat nebo povyšovat lidi, kteří mají obrovskou vůli zvítězit. Tito lidé čerpají uspokojení z dotahování věcí do konce. A čím jsou úspěšnější, tím více se zvyšuje jejich schopnost výkonu. Pracovití lidi schopni dobrého výkonu, lze rozpoznat pozorováním jejich pracovních návyků.

Vedoucí pracovníci
Důležitým předpokladem úspěšné realizační činnosti strategického plánování, je aktivní zapojení vedoucích pracovníků, jejich osobní a systematická angažovanost v procesech. Zásadní účast a provádění opatření se očekává především v procesech:

A. Zajišťování hladkého a plynulého přechod od vytyčené strategie k provozním činnostem
B. Svolávání porad a vedení provozního hodnocení zaměstnanců a provedené práce v rámci provozního plánu
C. Vyvolávání a usměrňování přínosných dialogů směřující k odkrytí pravdy atd.

Příkladem zavedení praktických klíčových aktivit a tvůrčích činnosti vedoucích pracovníků jsou:

1) *Realizace preventivních opatření a předpokladů k efektivnímu řízení základních procesů jako:*
   Tvorba firemní kultury produktivity tzn. stanovit systém odměn realizační výkonnosti
   Tvorba systému výběru lidí na správná místa
   Sestavení mechanismu pro plnění celkové realizace etap plánů a dílčích úkolů
2) *Věcný a realistický přístup*
   Soustředit se maximálně na 3 – 4 úkoly (méně je většinou více …)
   Nerealizovat neověřené průkazné činnosti
3) *Prosazování nastavených cílů a priorit*
4) *Odměňování dobrých výkonů*
   Měřit výkonnost zaměstnanců
   Nastavit odměňování dle výkonu
   Nastavení kariérního postupu
5) *Podpora rozvíjení dovedností – kaučování*
   Předávání znalostí, zkušeností a moudrostí
   Sledování dané osoby a poskytnut prospěšnou zpětnou vazbu
   Kladení otázek směřující k jádru věci a tím rozvíjet myšlení a zkoumání problematiky
6) *Sebepoznání a sebeovládání*

Sebedůvěra a vnitřní jistota získaná učením se, zvědavostí, zdravou drzostí, nebát se riskovat, obdiv chytřejších, řešením problémů
Zdravá skromnost získaná empatií, přijímáním názoru druhých, ochota učit se kdykoli od kohokoli
Místo trestu aplikovat podporu z důvodu opětovného získávání sebedůvěry
Upřímnost, otevřenost, odvaha, přijímání kritiky, emocionální pevnost
Dodržovat zásadu, že rozhodují činy ne hlásání etiky

7) *Aktivně zavádět vysokou informovanost*
Hlavně tam, kde se už něco děje

3. Provozní procesy

Zatím co strategický proces určuje, kam chce podnik dojít a personální proces vymezuje, kdo to v praxi povede, tak úkolem provozního plánu je ukázat těmto lidem cestu, jak tohoto cíle dosáhnout. Provozní plán prakticky rozkládá dlouhodobý výkonnostní cíl na podoby krátkodobých úkolů. Jde o konkrétní určení dynamických prvků organizace, které jsou koordinovány z časového a věcného hlediska. Provozní plán dále formuluje potřebná zásadní rozhodnutí a predikuje možná opatření v případě změny vývoje událostí, možných problémů nebo neočekávaných příležitostí.

Věcné a časové sladění

Věcné a časové sladění má zásadní význam pro realizační proces a aktivizaci podniku. V praxi to znamená, že všechny výkonné prvky organizace vycházejí ze stejných předpokladů vnějšího prostředí a společných znalostí tj. „ že levice ví, co dělá pravice“. Jde o řízení a koordinaci cílů vzájemně závislých organizačních částí a provazování jejich priorit. V zásadě tento problém významně nabývá na důležitosti s rozvojem a expanzí provozu v podniku.

Vytýčení realistických cílů

Nemůžeme stanovit realistické cíle, pokud přípravy rozpočtu nevychází z reálných východisek všech zúčastněných oblastí provozu. Důležité při projednávání rozpočtu je, aby se jednání zúčastnily a připojili své stanovisko všichni tvůrci. Užitečné je, do ověření opodstatněnosti výchozích předpokladů, zapojit konečné zákazníky případně jiné názorové zdroje.

Sestavení provozního plánu

K sestavení provozního plánu dochází v rámci vyhodnocení a přezkoumání provozních procesů. Jde o třífázový proces, který začíná stanovením cílů, vypracováním plánů činností a vyjádření souhlasu s kritérii průběžného vyhodnocování a kontroly. Vlastní tvorba provozního plánu začíná určením klíčových cílů: výnosů, provozního zisku, cash flow, produktivity, tržního podílu atd. viz obr. č. 2.
Plán, který je sestaven podle daných

ROK	2017	2018	2019
Výnosy			
Náklady prodeje, všeobecné náklady a náklady a náklady na administrativu celkem(v % z obratu)			
Náklady na výzkum, vývoj a projekční činnosti (v % z obratu)			
Provozní zisk			
Cash flow			

Produktivita			
kapitálové výdaje			
Rentabilita investovaného kapitálu			
Statistická evidence Mzdy průměrný hodinový výsledek			

Obr. č. 2 Shrnutí finančních údajů

Zdroj: Zdroj: BOSSIDY, CHARAN. *Řízení realizačních procesů*. ISBN 80-7261-118-6, str. 197

4. Závěr

Důsledná realizace záměrů a cílů, dotahování úkolů a plánů to vše jsou znaky, které odlišují úspěšné firmy od těch neúspěšných. Klíčové předpoklady efektivního řízení základních podnikových procesů tvoří systematická koordinace tří procesů:

- personálního procesu
- strategického procesu
- provozního procesu

Nejdůležitějším faktorem úspěšného dokončení realizačního procesu je nepodceňování lidského faktoru a jeho kvality při výběru vedoucích pracovníků, kteří tvoří hlavní proměnnou veličinu zdárného dokončení všech realizačních projektů. Praxe nám dokazuje, že každou úspěšnou firmu, máme spojenou s konkrétní osobou, která svým osobním přístupem zaručuje kvalitu, jistotu a záruku dobře odvedené práce. Důkladnost a hloubka zaujetí těchto vedoucích pracovníků při řízení realizačních procesů se odráží v pečlivém dodržování standardů a disciplíny realizační výkonnosti, což je záruka úspěšnosti při dokončování přijatých plánů.

Použitá literatura

1. BOSSIDY, Larry a Ram CHARAN. *Řízení realizačních procesů: jak dosahovat očekávaných výsledků a plánovaných cílů*. Praha: Management Press, 2004. ISBN 80-7261-118-6.
2. CHARVÁT, Jaroslav. *Firemní strategie pro praxi: praktický návod pro manažery a podnikatele : od firemní kultury po schopnost vydělávat peníze : příklady a studie z praxe v ČR*. Praha: Grada, 2006. Expert (Grada). ISBN 80-247-1389-6.
3. ŘEPA, Václav. *Podnikové procesy: procesní řízení a modelování*. 2., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Grada, 2007. Management v informační společnosti. ISBN 978-80-247-2252-8.

Kontaktní údaje

Ing. Róbert Zajda
LIGS University
Vedlejší282/3, 736 01 Havířov
Tel: 776 393 030
email: robin.zajda@sznam.cz

SMALL, CZECH FAMILY FIRMS AND CSR

Ondřej Moš

Abstract

This paper explores corporate social responsibility (CSR) in small, Czech family firms. In-depth, semi-structured interviews with 10 small family firm owners were conducted. The findings show that CSR in these firms is done in an informal, ad hoc way and the owners do not use the term CSR nor have a clear idea about its meaning. Nevertheless, the owners cite financial resources and time as greatest barriers to conducting CSR. These findings go in line with the findings of the current literature on CSR in small and medium enterprises (SMEs). Furthermore, this paper identified a divide between how the owners perceive "doing CSR" and being "socially responsible". They see these two things as separate, suggesting that CSR might not be a good concept for studying SMEs. Lastly, most owners stated that the family aspect of their firm has no effect on its social responsibility.

Key words: *Family Firm, CSR, SME.*

1 INTRODUCTION

The importance of family firms is well recognised today. Estimates vary depending on the used definition of family firm. Nevertheless, most put the number of family firms in Europe to above 60 % (EFB, 2018; Mandl, 2008). Both Mandl (2008) and EFB (2018) also estimate that family firms employ around 45 % of the European working population. There is no reason to think that, with some exceptions, the situation in most countries in the world is different (Astrachan et al., 2007; Cao et al., 2015). In the Czech Republic (CZ), EFB (2018) puts the number of family firms at 87 % of the total.

Considering the fact that family firms contribute largely to GDP and job creation of almost all countries around the world (Rydvalová et al., 2015), it is appropriate to ask whether these firms take into account the concept of corporate social responsibility (CSR).

Family firms are often considered to be more socially responsible than their non-family counterparts (e.g., European Commission, 2015; EFB, 2014). However, empirical evidence is not so clear (Cruz et al., 2014), especially in SMEs (Castejón and López, 2016). Further understanding of how CSR is done in family SMEs is needed.

This study explores how formalised is CSR in small family firms in the Czech Republic (i.e., whether there is a difference between SME literature and the situation in CZ). In addition, it looks at barriers to CSR and compares them with those identified in the literature. Furthermore, this paper asks small family firm owners whether they see their firms as socially responsible and why. Also, the owners give their opinions about what they think makes other firms socially responsible. Finally, this study describes how family firm owners think the family aspect of their firm influences their social responsibility.

The paper begins with a literature review; focusing on research linking CSR and family firms. Next, the paper's research method is introduced. Following is the results section. Finally, the results and implications are discussed in the discussion section.

2 LITERATURE REVIEW

The most often asked question in the literature is whether or not family firms are "better". As mentioned in the introduction section, many intuitively think that family firms are more socially responsible than non-family firms. Some research confirms this assertion, stating that family firms are more ethical, long-term oriented, environmentally responsible and are more

responsible in their treatment of employees (Astrachan et al., 2007; Zellweger, 2007; De Massis et al., 2008; Berrone et al., 2010; Long and Mathews, 2011; Zellweger et al., 2013).
Other research, however, points to the opposite direction. It has found that family firms incline towards nepotism (Burkart et al., 2003), employ unqualified family members and have unfair compensation systems (Chua et al., 2009), suffer from managerial entrenchment (Gomez-Mejia et al., 2001), engage in unfair hiring practices (Donckels and Fröhlich, 1991), discriminate on the basis of gender (Martinez Jimenez, 2009) and are less progressive in human resource management (de Kok et al., 2006; Colombo et al., 2014).
It is important to note that there are also studies which found mixed results (e.g., Cruz et al., 2014) or no significant difference between family and non-family firms in terms of CSR (Dyer and Whetten, 2006; Hirigoyen et al., 2014).
Most of the general non-family firm specific research on CSR focused on large, often public, firms or multinational corporations (Vázquez-Carrasco and López-Pérez, 2013). The situation in family firm research is similar (e.g., Cruz et al., 2014; Berrone et al., 2010; Chua et al., 2009). However, the focus on small and medium sized enterprises (SMEs) has been gaining attention both in general CSR and family firm specific research (e.g., Vázquez-Carrasco and López-Pérez, 2013; Castejón and López, 2016).
Research in the general non-family specific literature about CSR in SMEs tends to focus on the difference between how CSR is done in large vs small and medium sized firms. Most literature agrees that CSR in SMEs is non-formalised, non-systematic and unstructured (Santos, 2011; Russo and Tencati, 2009). Further emphasising this point are Graafland et al. (2003) who state that SMEs engage in CSR on an ad hoc basis. Coupled with that is the fact that SMEs do not use the "language" of CSR (Baumann-Pauly et al., 2013). This is understandable since the term CSR is regarded with ambiguity even in the academic literature (Jenkins, 2006). Russo and Perrini (2010) also state that because the term was created with large corporations in mind its usefulness for SMEs is limited. For instance, almost all CSR definitions invoke stakeholders; yet the concept of stakeholders is not something SMEs tend to use (Lynch-Wood et al., 2009; Jenkins, 2006). Another reason why SMEs might not formalise is simply that they see it as too expensive and inappropriate (e.g., Del Baldo, 2012).
Does this mean that SMEs do not perform socially responsible actions? According to Perrini et al. (2007), SMEs do perform these actions; they just do not call it CSR or are not aware that they perform them. And that might be just as well. Lund-Thomsen et al. (2014) warn that efforts aimed at formalisation, certification and reporting of CSR might often be counterproductive in SMEs. In line with this, Jeppesen et al. (2012) posit that it is erroneous to focus on formalised CSR and overlook the importance of non-formal CSR practices that are so often present in SMEs.
Another strand of literature focuses on barriers to CSR. Time limitations and human and financial resources are often mentioned as a reason SMEs do not do CSR (Sarbutts, 2003; Vives, 2006). Furthermore, they might perceive that CSR is not important or relevant for them (Carlisle and Faulkner, 2004). Santos (2011) identified other barriers such as: difficulty in measuring impact of CSR, lack of public support and lack of information. However, some authors claim these barriers might not actually exist (Perez-Sanchez et al., 2003). It is important to note that a barrier of sort can also come from the owner's attitude and moral nature. Literature suggests that whether SMEs do CSR depends largely on personal characteristics of the owner or manager (Perez-Sanchez et al., 2003; Jenkins, 2006; Lynch-Wood et al., 2009).
The literature on CSR in family SMEs has not focused on the process, i.e., how CSR works in a firm, but rather on the determinants and effects of CSR (e.g., Campopiano et al., 2014; Castejón and López, 2016). It is not clear whether this is because authors assumed that CSR processes in family SMEs would copy those of SMEs in general. This position has merit since

family SMEs are thought to make up majority of SMEs (Mandl, 2008) and the articles mentioned earlier concerning CSR in SMEs (e.g., Santos, 2011; Baumann-Pauly et al., 2013; Jenkins, 2006) did not differ between family and non-family firms. For all it is known, majority of the SMEs in their studies could had been family firms.

3 METHOD

Based on the approaches of Baumann-Pauly et al. (2013); Sweeney (2007) and Beehr et al. (1997) this study employs qualitative semi-structured in-depth interviews with owners of 10 small family firms. Semi-structured interviews were chosen because they can provide deeper understanding, especially of concepts that are hard to measure and codify (Berg and Lune, 2017).

Since there is no publicly available data in the Czech Republic about family ownership, this paper worked with non-random sample obtained through secondary data and the author's network (Baumann-Pauly et al., 2013; Sweeney, 2007; Beehr et al., 1997).

The "family" and the "small" characteristics of the firm were confirmed during the interview. All 10 firms satisfied the condition of being a small family firm according to the following definitions:

Family firm definition: Drawing on several definitions described in Rydvalová et al. (2015) and Zellweger (2017), this study defines family firms as firms with at least 50 % family ownership. In addition, at least one family member must be in the management of the firm.

Small firm definition: This study defines small firms as firms with less than 50 employees, incorporating both small and micro firms (European Commission, 2018).

The interview itself started with an administrative part confirming that the firm satisfies the above given conditions. Then the owners were assured of the anonymity of the interview and of its results. The owners were encouraged to offer their opinions at any point of the interview. After that, the content part of the interview was conducted.

4 FINDINGS

The small family firm owners were first asked whether they are familiar with the term corporate social responsibility. Most owners did not know the term and none had a clear idea about what it means. The interviewer then explained the term CSR in detail emphasizing all 5 dimensions (stakeholder, economic, social, environmental and voluntariness) that are contained in most CSR definitions (Dahlsrud, 2008). This was done so that the owners had a clear idea of what CSR is and that it is also in line with how CSR is mostly defined in the literature.

After that the owners were asked whether, now that they know what it is, they have dealt with CSR before in any way. Most owners replied that they have in fact dealt with or engaged in some form of CSR in the past. They simply never thought about it in terms of CSR (Perrini et al., 2007).

Next, the owners were asked about stakeholders. The term stakeholder was first explained and examples were given so that all owners had the same idea of the concept. They were then asked whether they have their stakeholders identified. None had. Furthermore, the relationship with stakeholders in all firms was described as ad hoc, informal and based on respect and fairness. None of the firms had a specific way of dealing with any stakeholder. It was obvious that these firms do not work with this term at any level. This goes in line with previous research on SMEs (Jenkins, 2006; Lynch-Wood et al., 2009).

The owners were also asked if there is a code of conduct, code of ethics or similar written rules in their firm concerning values and desirable behaviour. Most firms did not have any written rules. Only one had explicitly stated values and another one had written rules of desirable behaviour of employees. All firms, however, emphasized that the conduct in their

firm is governed by unwritten, informal rules. This was further confirmed when the owners were asked whether they support responsible and sustainable behaviour of their employees. Slightly over half of the owners agreed with the statement. Again, those that agreed emphasized that they do this in an informal way. They stated that they know their employees so well there is no need for written or explicitly stated rules.
Overall, these findings confirm the findings of previous research on SMEs that states that CSR in SMEs is not formalized and SMEs do not use the "language" of CSR (Jenkins, 2006; Baumann-Pauly et al., 2013). Summary of the first set of answers is shown in table 1.

Table 1: Summary of answers

	% of positive answers
Do you know the term CSR?	20
Do you have a clear idea what the term CSR means?	0
Did you deal with CSR before in any way?	70
Do you have your stakeholders identified?	0
Is there a code of conduct, code of ethics or similar written rule in your firm?	20
Do you support responsible and sustainable behaviour of your employees?	60

Source: own elaboration.

Barriers to CSR were the next issue of focus. The owners were asked: "What do you think the greatest barrier to conducting CSR is?". Financial resources and time limitations were the most cited barriers (3x each) going in line with some previous studies (Sarbutts, 2003; Vives, 2006). The owners who previously answered that they did not deal with CSR before, said they do not know of any barriers. When further asked as to why, they both gave an answer best summed by one of them:
"I do not know. I guess I never thought it was important for our business. We play fair, we pay our taxes. Isn't that enough?"
This follows the assumption that some SMEs do not see CSR as relevant or important for their business (Carlisle and Faulkner, 2004).
Two other answers were of note. First, one owner explicitly stated there are no barriers and talking about philanthropy said:
"If you want to do it. You do it. Everything else are just excuses."
Second, one owner stated that the biggest barrier are media.
"Media promote this unsustainable view [of our services] and then customers come and want it that way. We do our business sustainably but our competitors do not. They do what customers want. And they want what they see in the media, no matter what it is going to do to nature." [Quote edited for clarity]
These two answers coupled with those that did not see CSR as relevant show that personal attitudes are important in the discussion of CSR in SMEs. (e.g., Perez-Sanchez et al., 2003; Jenkins, 2006; Lynch-Wood et al., 2009).
This study also focused on several issues that seem to be lacking in the literature both about SMEs and about small family firms. First of these is whether small family firm owners consider their firms to be socially responsible. This question was asked at the end of the interview to give the owners a better understanding of what CSR is. Surprisingly, all owners thought that their firms are socially responsible. Even though 3 of them said they did not

engage in CSR in any form. This suggests that to do CSR and to be socially responsible is viewed as two different things.

Table 2: What makes your firm socially responsible?

What do you think makes your firm socially responsible?	No. of answers
Fairness	7
Quality	6
Not harming, not behaving irresponsibly.	3
Paying taxes	3
Providing good jobs	2
Great customer care	1
Philanthropy	1
Tradition	1
Increasing the image of the region	1
Focus on the long term	1
Providing sustainable solutions	1

Source: own elaboration.

Furthermore, when asked what do they think makes their firm socially responsible, some of the owner's answers were contradicting the CSR definition given at the start of the interview (i.e., CSR actions have to be voluntary). Nevertheless, table 2 shows that the owners see their firm as socially responsible mainly because it is fair. Here, they most often talked about fairness towards employees and customers. They also saw quality as a factor that makes them responsible. The next most numerous options were not harming or behaving irresponsibly and paying taxes. Great costumer care, philanthropy, tradition, increasing the image of the region, focus on the long term and providing sustainable solutions were each mentioned once.

The discrepancy in viewing being socially responsible as separate to doing CSR is worrying. It suggests that the term CSR does not capture what it means to be socially responsible. It gives weight to the arguments of Russo and Perrini (2010) and Jeppesen et al. (2012): Using CSR to study SMEs is inadequate. This paper adds to the argument that using it to study small family firms in the CZ seems inadequate as well.

In addition, the question of what, in general, do they view as socially irresponsible was raised. They did not see anything in their own firms as irresponsible and focused mainly on other firms, especially their competition. They stated that they know of firms that, unlike them, do not behave fairly. Some owners even claimed that their competitors were stealing ideas, copying products or trying to damage their reputation. The problem with all these issues is that they are hard if not impossible to measure or even identify. Fairness is a subjective issue and the owners might be biased; their opinion does not have to reflect reality. It tells us, however, that in order to fully understand the social responsibility of a firm, one should talk to its competitors.

As a last point, this study focused on the family aspect of the firm. First, the owners were asked if they would like to pass the firm onto the family's next generations. This question functions as a proxy of the firm's long-term orientation (Long and Mathews, 2011). All owners expressed desire to pass the firm on. In the end, they were asked if they think that their firm's family aspect influences its CSR. Only two owners had a clear idea about this. First stated that the fact they are a family firm influences their treatment of employees. Second pointed to the long-term orientation and keeping the tradition. The rest, however, did not think about it and either said it has no effect or that they do not know if it has one. It seems that if family aspect has an effect on the firm, the firm's owners are not aware of it.

5 CONCLUSION

This study is a first step in research towards understanding CSR in small family firms in the Czech Republic and as such has tried to establish ground for future works in this area. It linked current research on CSR in SMEs to CSR in small family firms in the Czech Republic. It also explored some new avenues in how small family firm owners view CSR. Assumptions from general SME literature were found to apply to this study's limited sample. Namely, small family firms in the CZ do not use the terminology of CSR and they are not familiar with the term. The same applies to the term stakeholders, further reinforcing the previous claim since stakeholders are one of five necessary dimensions of CSR (Dahlsrud, 2008). In addition, when the firms engage in CSR, they do so in an informal, ad hoc way.

Focusing on barriers to CSR also largely confirmed previous findings. Financial resources and time limitations were most often seen as the greatest barriers to CSR. A minority seemed influenced by their personal attitudes either stating that they do not know of any barriers since CSR is not important/relevant for them or that there are no barriers (stating that those who want to do it, do it). Interestingly, one owner answered that the greatest barrier are media for promoting unsustainable way of life.

Next, this paper explored how do the owners view their firm's social responsibility. All the owners saw their firm as socially responsible. A divide between „doing CSR" and „being socially responsible" was identified. Some owners explicitly stated they do not do CSR but still thought they are socially responsible. When asked what makes their firm socially responsible, the answers given were mainly concerned with fairness and quality. Quite a lot of answers, however, were not something that CSR usually deals with (quality, paying taxes, providing jobs, tradition). This suggests that CSR might not be a good concept for studying SMEs and researchers should compose their questions about CSR carefully.

In addition, when the owners talked about social irresponsibility, they stated that nothing in their business is irresponsible but had plenty to say about other firms, mainly their competition. This suggests that it might be worthwhile to interview firm's competitors when performing exhaustive CSR evaluation; even though such opinions might be biased.

Finally, this paper looked at how the family aspect's role in CSR is perceived by the owners. The long-term orientation of the firms was confirmed by inquiring whether they intend to pass the firm onto successive generations of the family. Second, the owners commented on the relationship between the firm's family aspect and its CSR. Only two said that there was some (long-term orientation and treatment of employees). The rest stated that they do not know or that there is not one. This suggests that if there is a relationship, the owners are not aware of it.

Limitations

In contract to Baumann-Pauly et al. (2013), this study did not choose CSR champions but rather tried to find generic family firms so that even though the sample was non-random, it would resemble normal firms in the CZ. Nevertheless, this does not mitigate the problem of non-randomness and the results thus cannot be generalised at any level. However, most of the findings are supported by previous research and thus provide credibility. Furthermore, some of the findings might be inaccurate due to the firms' owners bias. Comprehensive evaluation of CSR would need to involve more stakeholders, especially employees, to confirm whether what the owners say is actually true.

Acknowledgement

This article was written with the support of project SGS-EF-3300-21141 "Identification of criteria for the evaluation of social responsibility of SMEs", Faculty of Economics, Technical University of Liberec and with the support from Mobility Fund, Technical University of Liberec.

Sources

1. ASTRACHAN, J. H., E. ALLEN and S. SPINELLI, 2007. *American Family Business Survey*.
2. BAUMANN-PAULY, D., C. WICKERT, L. J. SPENCE and A. G. SCHERER, 2013. Organizing Corporate Social Responsibility in Small and Large Firms: Size Matters. *Journal of Business Ethics* [online]. 115(4), 693–705 [accessed. 2018-11-19]. ISSN 0167-4544. Available at: doi:10.1007/s10551-013-1827-7
3. BEEHR, T. A., J. A. DREXLER, JR. and S. FAULKNER, 1997. *Working in Small Family Businesses: Empirical Comparisons to Non-Family Businesses* [online]. 1997. B.m.: Wiley. [accessed. 2018-11-08]. Available at: doi:10.2307/3100146
4. BERG, B. L. and H. LUNE, 2017. *Qualitative research methods for the social sciences*. 9th ed. Harlow: Pearson. ISBN 0205809383.
5. BERRONE, P., C. CRUZ, L. R. GOMEZ-MEJIA and M. LARRAZA-KINTANA, 2010. Socioemotional Wealth and Corporate Responses to Institutional Pressures: Do Family-Controlled Firms Pollute Less? *Administrative Science Quarterly* [online]. 55(1), 82–113 [accessed. 2018-11-21]. Available at: doi:10.2307/27856089
6. BURKART, M., F. PANUNZI and A. SHLEIFER, 2003. Family Firms. *The Journal of Finance* [online]. 58(5), 2167–2201 [accessed. 2018-11-21]. ISSN 00221082. Available at: doi:10.1111/1540-6261.00601
7. CAMPOPIANO, G., A. DE MASSIS and F. CHIRICO, 2014. Firm Philanthropy in Small- and Medium-Sized Family Firms. *Family Business Review* [online]. 27(3), 244–258 [accessed. 2018-11-30]. ISSN 0894-4865. Available at: doi:10.1177/0894486514538450
8. CAO, J., D. CUMMING and X. WANG, 2015. One-child policy and family firms in China. *Journal of Corporate Finance* [online]. 33, 317–329 [accessed. 2018-11-21]. ISSN 0929-1199. Available at: doi:10.1016/J.JCORPFIN.2015.01.005
9. CARLISLE, Y. M. and D. O. FAULKNER, 2004. Corporate social responsibility: a stages framework. *European Business Journal* [online]. 16(4), 143–151 [accessed. 2018-12-03]. Available at: http://oro.open.ac.uk/1256/
10. CASTEJÓN, P. J. M. and B. A. LÓPEZ, 2016. Corporate social responsibility in family SMEs: A comparative study. *European Journal of Family Business* [online]. 6(1), 21–31 [accessed. 2018-11-19]. ISSN 2444-877X. Available at: doi:10.1016/J.EJFB.2016.05.002
11. CHUA, J. H., J. J. CHRISMAN and E. B. BERGIEL, 2009. An Agency Theoretic Analysis of the Professionalized Family Firm. *Entrepreneurship Theory and Practice* [online]. 33(2), 355–372 [accessed. 2018-11-21]. ISSN 10422587. Available at: doi:10.1111/j.1540-6520.2009.00294.x
12. COLOMBO, M. G., A. DE MASSIS, E. PIVA, C. ROSSI-LAMASTRA and M. WRIGHT, 2014. Sales and Employment Changes in Entrepreneurial Ventures with Family Ownership: Empirical Evidence from High-Tech Industries. *Journal of Small Business Management* [online]. 52(2), 226–245 [accessed. 2018-12-03]. ISSN 00472778. Available at: doi:10.1111/jsbm.12100
13. CRUZ, C., M. LARRAZA-KINTANA, L. GARCÉS-GALDEANO and P. BERRONE, 2014. Are Family Firms Really More Socially Responsible? *Entrepreneurship Theory and Practice* [online]. 38(6), 1–22. ISSN 10422587. Available at: doi:10.1111/etap.12125
14. DAHLSRUD, A., 2008. How Corporate Social Responsibility is Defined: an Analysis of 37 Definitions. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management* [online]. 13(November 2006), 1–13. ISSN 15353958. Available at: doi:10.1002/csr

15. DE KOK, J. M. P., L. M. UHLANER and A. R. THURIK, 2006. Professional HRM Practices in Family Owned-Managed Enterprises. *Journal of Small Business Management* [online]. 44(3), 441–460 [accessed. 2018-12-03]. ISSN 0047-2778. Available at: doi:10.1111/j.1540-627X.2006.00181.x
16. DE MASSIS, A., J. H. CHUA and J. J. CHRISMAN, 2008. Factors Preventing Intra-Family Succession. *Family Business Review* [online]. 21(2), 183–199 [accessed. 2018-11-21]. ISSN 0894-4865. Available at: doi:10.1111/j.1741-6248.2008.00118.x
17. DEL BALDO, M., 2012. Corporate social responsibility and corporate governance in Italian SMEs: the experience of some "spirited businesses." *Journal of Management & Governance* [online]. 16(1), 1–36 [accessed. 2018-12-03]. ISSN 1385-3457. Available at: doi:10.1007/s10997-009-9127-4
18. DONCKELS, R. and E. FRÖHLICH, 1991. Are Family Businesses Really Different? European Experiences from STRATOS. *Family Business Review* [online]. 4(2), 149–160 [accessed. 2018-11-23]. ISSN 0894-4865. Available at: doi:10.1111/j.1741-6248.1991.00149.x
19. DYER, W. G. and D. WHETTEN, 2006. Family Firms and Social Responsibility: Preliminary Evidence from the S&P 500. *Entrepreneurship: Theory and Practice*. 30(6), 785–803.
20. EFB, 2014. *Families in business for the long term* [online]. [accessed. 2018-11-21]. Available at: http://www.europeanfamilybusinesses.eu/uploads/Modules/Publications/efb_brochure.pdf
21. EFB, 2018. *Facts and Figures* [online] [accessed. 2018-11-17]. Available at: http://www.europeanfamilybusinesses.eu/family-businesses/facts-figures
22. EUROPEAN COMMISSION, 2015. *REPORT on family businesses in Europe - A8-0223/2015* [online]. [accessed. 2018-11-21]. Available at: http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A8-2015-0223+0+DOC+XML+V0//en
23. EUROPEAN COMMISSION, 2018. *What is an SME?* [online] [accessed. 2018-12-03]. Available at: http://ec.europa.eu/growth/smes/business-friendly-environment/sme-definition_en
24. GOMEZ-MEJIA, L. R., M. NUÑEZ-NICKEL and I. GUTIERREZ, 2001. The Role of Family Ties in Agency Contracts. *Academy of Management Journal* [online]. 44(1), 81–95 [accessed. 2018-11-23]. ISSN 0001-4273. Available at: doi:10.5465/3069338
25. GRAAFLAND, J., B. VAN DE VEN and N. STOFFELE, 2003. Strategies and Instruments for Organising CSR by Small and Large Businesses in the Netherlands. *Journal of Business Ethics* [online]. 47(1), 45–60 [accessed. 2018-12-03]. ISSN 01674544. Available at: doi:10.1023/A:1026240912016
26. HIRIGOYEN, G., T. POULAIN-REHM, G. HIRIGOYEN and T. POULAIN-REHM, 2014. The Corporate Social Responsibility of Family Businesses: An International Approach. *International Journal of Financial Studies* [online]. 2(3), 240–265 [accessed. 2018-11-23]. ISSN 2227-7072. Available at: doi:10.3390/ijfs2030240
27. JENKINS, H., 2006. Small Business Champions for Corporate Social Responsibility. *Journal of Business Ethics* [online]. 67(3), 241–256 [accessed. 2018-11-19]. ISSN 0167-4544. Available at: doi:10.1007/s10551-006-9182-6
28. JEPPESEN, S., B. KOTHUIS and A. N. TRAN, 2012. *Corporate Social Responsibility and Competitiveness for SMEs in Developing Countries: South Africa and Vietnam* [online]. Paris: Agence Française de Développement [accessed. 2018-

12-03]. Available at: https://research.cbs.dk/en/publications/corporate-social-responsibility-and-competitiveness-for-smes-in-d

29. LONG, R. G. and K. M. MATHEWS, 2011. Ethics in the Family Firm: Cohesion through Reciprocity and Exchange. *Business Ethics Quarterly* [online]. 21(02), 287–308 [accessed. 2018-11-21]. ISSN 1052-150X. Available at: doi:10.5840/beq20 1121217
30. LUND-THOMSEN, P., D. JAMALI and A. VIVES, 2014. CSR in SMEs: an analysis of donor-financed management tools. *Social Responsibility Journal* [online]. 10(4), 602–619 [accessed. 2018-12-03]. ISSN 1747-1117. Available at: doi:10.11 08/SRJ-02-2013-0012
31. LYNCH-WOOD, G., D. WILLIAMSON and W. JENKINS, 2009. The over-reliance on self-regulation in CSR policy. *Business Ethics: A European Review* [online]. 18(1), 52–65 [accessed. 2018-12-03]. ISSN 09628770. Available at: doi:10.1111/j.1467-8608.2009.01548.x
32. MANDL, I., 2008. Overview of Family Business Relevant Issues. Contract No . 30-CE-0164021 / 00-51. Final Report [online]. (30), 1–175. ISSN 0176-6724. Available at: doi:10.2166/wst.2012.497
33. MARTINEZ JIMENEZ, R., 2009. Research on Women in Family Firms. *Family Business Review* [online]. 22(1), 53–64 [accessed. 2018-11-23]. ISSN 0894-4865. Available at: doi:10.1177/0894486508328813
34. PEREZ-SANCHEZ, D., J. R. BARTON and D. BOWER, 2003. Implementing environmental management in SMEs. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management* [online]. 10(2), 67–77 [accessed. 2018-12-03]. ISSN 1535-3958. Available at: doi:10.1002/csr.37
35. PERRINI, F., A. RUSSO and A. TENCATI, 2007. CSR Strategies of SMEs and Large Firms. Evidence from Italy. *Journal of Business Ethics* [online]. 74(3), 285–300 [accessed. 2018-12-03]. ISSN 0167-4544. Available at: doi:10.1007/s10551-006-9235-x
36. RUSSO, A. and F. PERRINI, 2010. Investigating Stakeholder Theory and Social Capital: CSR in Large Firms and SMEs. *Journal of Business Ethics* [online]. 91(2), 207–221 [accessed. 2018-12-03]. ISSN 0167-4544. Available at: doi:10.1 007/s10551-009-0079-z
37. RUSSO, A. and A. TENCATI, 2009. Formal vs. Informal CSR Strategies: Evidence from Italian Micro, Small, Medium-sized, and Large Firms. *Journal of Business Ethics* [online]. 85(S2), 339–353 [accessed. 2018-12-03]. ISSN 0167-4544. Available at: doi:10.1007/s10551-008-9736-x
38. RYDVALOVÁ, P., I. JÁČ, E. KARHANOVÁ-HORYNOVÁ, E. VALENTOVÁ and M. ZBRÁNKOVÁ, 2015. *Rodinné podnikání - zdroj rozvoje obcí*. Liberec: Technical university of Liberec. ISBN 8074942457.
39. SANTOS, M., 2011. CSR in SMEs: Strategies, practices, motivations and obstacles. *Social Responsibility Journal* [online]. 7(3), 490–508. ISSN 17471117. Available at: doi:10.1108/17471111111154581
40. SARBUTTS, N., 2003. Can SMEs “do” CSR? A practitioner’s view of the ways small and medium sized enterprises are able to manage reputation through corporate social responsibility. *Journal of Communication Management* [online]. 7(4), 340–347 [accessed. 2018-12-03]. ISSN 1363-254X. Available at: doi:10.1108/ 13632540310807476
41. SWEENEY, L., 2007. Corporate social responsibility in Ireland: Barriers and opportunities experienced by SMEs when undertaking CSR. *Corporate Governance*

[online]. 7(4), 516–523. ISSN 14720701. Available at: doi:10.1108/14720700710820597
42. VÁZQUEZ-CARRASCO, R. and M. E. LÓPEZ-PÉREZ, 2013. Small & medium-sized enterprises and Corporate Social Responsibility: A systematic review of the literature. *Quality and Quantity* [online]. 47(6), 3205–3218. ISSN 00335177. Available at: doi:10.1007/s11135-012-9713-4
43. VIVES, A., 2006. *Social and Environmental Responsibility in Small and Medium Enterprises in Latin America* [online]. 2006. [accessed. 2018-12-03]. Available at: doi:10.2307/jcorpciti.21.39
44. ZELLWEGER, T., 2007. Time Horizon, Costs of Equity Capital, and Generic Investment Strategies of Firms. *Family Business Review* [online]. 20(1), 1–15 [accessed. 2018-11-21]. ISSN 0894-4865. Available at: doi:10.1111/j.1741-6248.2007.00080.x
45. ZELLWEGER, T., 2017. *Managing the family business: Theory and practice*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
46. ZELLWEGER, T. M., R. S. NASON, M. NORDQVIST and C. G. BRUSH, 2013. Why do family firms strive for nonfinancial goals? An organizational identity perspective. *Entrepreneurship: Theory and Practice* [online]. 37(2), 229–248. ISSN 10422587. Available at: doi:10.1111/j.1540-6520.2011.00466.x

Kontaktní údaje

Ing. Ondřej Moš, M.Sc.
Technická univerzita v Liberci, Ekonomická fakulta
Voroněžská 13, 460 01 Liberec
Tel: +420 48535 2317
email: ondrej.mos@tul.cz

ENVIRONMENTÁLNÍ POLITIKA PODNIKŮ ZABÝVAJÍCÍCH SE TĚŽBOU A DOBÝVÁNÍM V ČESKÉ REPUBLICE – PŘÍPADOVÁ STUDIE

THE ENVIRONMENTAL POLICY OF BUSINESSES FOR RECOVERY AND EMPLOYMENT IN THE CZECH REPUBLIC - CASE STUDY

Ladislava Míková, Magdalena Zbránková

Abstrakt

Text se věnuje řízení environmentální politiky podniku zabývající se těžbou a dobýváním dle CZ-NACE 05 – 09. Zde dochází k těžebním aktivitám – černé a hnědé uhlí (emise do ovzduší), ničení krajiny a zábor území (lomy), nakládání s těžebním odpadem (odvaly na povrchu), kontaminace spodních vod a vznik brownfieldů. Podniky v rámci environmentální politiky využívají různé přístupy, principy, zásady a nástroje, ale neexistuje žádný metodický návod pro řízení jejich environmentální politiky. Zde je uveden příklad státního podniku DIAMO s jeho proaktivním přístupem k environmentální politice při řešení odstranění ekologické zátěže. Jsou zde uvedeny jednotlivé kroky zavádění environmentální politiky dle teoretického základu s odkazem na praktický přístup státního podniku.

Klíčová slova: *Environmentální politika, státní podnik, těžba a dobývání*

Abstract

The text deals with the management of the environmental policy of the mining and quarrying industry according to CZ-NACE 05-09. Here, the mining activities take place - black and brown coal (air emissions), destruction of the landscape and quarrying, mining waste disposal on the surface), contamination of groundwater and the emergence of brownfields. Under the environmental policy, companies use different approaches, principles, principles, and tools, but there is no methodological guide to managing their environmental policy. Here is an example of the DIAMO State Enterprise with its proactive approach to environmental policy to address the removal of environmental burdens. There are presented the individual steps of introducing environmental policy according to the theoretical basis with reference to the practical approach of the state enterprise.

Key words: *Environmental Policy, State Enterprise, mining and quarrying*

1 ENVIRONMENTÁLNÍ POLITIKA PODNIKU

Každý podnik pozitivním nebo negativním způsobem ovlivňuje životní prostředí, což může znamenat vznik pozitivních nebo negativních externalit. Snahou podniků by mělo být, aby jejich negativní vliv na životní prostředí byl minimální.

Přesná definice environmentální politiky není jednotná, například Výkladový slovník uvádí, že se jedná o *„souhrn jednání a představ, koncepcí, strategií, cílů, zásad a dokumentů politických, hospodářských nebo zájmových subjektů (nejčastěji vlád, veřejné správy regionů, vedení podniků) vyjadřující jejich vztah k životnímu prostředí, reakci na problémy životního prostředí a vůli řešit je.“* (Ritschelová, 2002, s. 103)

Ovlivňování životního prostředí je dáno charakterem a množstvím různých látkových a energetických toků, které podnik se životním prostředím vyměňuje. Environmentální politika zahrnuje podnikové procesy, za které činí podnik zodpovědný. Podnik je povinen dodržovat

legislativu týkající se ochrany životního prostředí, ale z vlastní iniciativy může do svých aktivit zahrnout i dobrovolné činnosti na tuto ochranu. Podnik do svého uvažování o environmentální politice zahrnout i další odborné oblasti, ze kterých se environmentální přístup skládá – ekonomie, politika a legislativa, životní prostředí. (Maldonado, 2000)

1.1 Zásady environmentální politiky podniku

Zásady jsou základními prvky, které řídí směr environmentální politiky. Jsou podstatné pro utváření environmentální politiky, její zavádění, řízení a zároveň napomáhají k lepšímu využívání nástrojů této politiky a dodržování platné legislativy.
Mezi základní zásady environmentální politiky patří:

- prevence – „Předcházení ohrožování nebo poškozování životního prostředí včasným provedením potřebných opatření.“ (Dvořáková, 2015, s. 14)
- předběžná opatrnost – Ne vždy je možné odpovědět na otázky týkající se vzniku a následného řešení environmentálních problémů. Pokud se lze odůvodněně obávat možných negativních vlivů, dochází k zákazu dané aktivity. (Slavíková, 2012)
- znečišťovatel platí – Původce znečištění nese odpovědnost vůči poškozeným osobám (tedy odpovědnost za škody způsobené člověku nebo škodu na majetku). (Cordato, 2004)

1.2 Přínosy environmentální politiky

Hlavním přínosem environmentálních aktivit nejen pro firmy, ale především pro veřejnost je zdravé životní prostředí, které udržuje přijatelné podmínky k životu i pro budoucí generace. (Tetřevová, 2017)
Pokud má podnik správně nastavenou environmentální politiku a je ochoten realizovat aktivity nad legislativní rámec, mohou mu přinášet úsporu nákladů – nakládání s odpady, snížení mzdových nákladů, efektivní spotřebovávání všech zdrojů (Madsen, 2003), snížení množství pokut – pokuty za překračování státem stanovených limitů (Leal, 2004), vstup na nové trhy – snazší přístup pro podniky, které dodržují environmentální politiku (Berthelot, 2004), konkurenční výhoda, lepší komunikace s investory a širokou veřejností, zvýšení efektivity podnikových procesů (Tetřevová, 2012)

2 STÁTNÍ PODNIK DIAMO

DIAMO s.p. je organizace zřízená státem se sídlem ve Stráži pod Ralskem. Podnik se věnuje odstraňování důlních škod, zahlazování následků hornické činnosti po těžbě uranu, rud a uhelného hornictví, likvidaci a sanaci ekologických zátěží v souladu se státní politikou na ochranu životního prostředí. (Interní materiály DIAMO s.p.)
Státní podnik se dělí na 4 tzv. odštěpné závody, jejichž povinnosti se liší dle regionální působnosti. Oblast západních, jižních a středních Čech spadá pod odštěpný závod Správa uranových ložisek se sídlem v Příbrami (SUL, o.z., Příbram), severočeskou oblast spravuje odštěpný závod Těžba a úprava uranu (TÚU, o.z., Stráž pod Ralskem) a východočeskou a moravskou oblast GEAM, o.z., Dolní Rožínka, černouhelné ložisko a laguny spadá do působnosti ODRA, o.z. Ostrava Vítkovice.

2.1 Environmentální politika DIAMO s.p.

Dle definice Dvořákové (2015), státní podnik DIAMO má proaktivní přístup k ochraně životního prostředí, poněvadž je sám aktivní v ochraně životního prostředí, vyhledává možnosti, jak minimalizovat dopad na své okolí. Dobrovolně rozšiřuje rozsah svých aktivit, za které se činí zodpovědný. Podnik přichází s novými inovativními nápady. Remtová (2006)

označuje tento způsob jako win-win strategii[1] - sféra ochrany životního prostředí a sféra ekonomická. Do proaktivního přístupu se řadí dobrovolné nástroje environmentální politiky, nejčastěji Environmentální manažerské systémy, přičemž státní podnik získal certifikát právě na tento nástroj.

3 PŘEHLED PODNIKŮ CZ-NACE 05-09

Výzkum se zabývá podniky zabývající se těžbou a dobývání, tato činnost je definována v CZ-NACE a je rozdělena do oddílů 05-09. Tyto podniky mají významný dopad svými aktivitami na životní prostředí, a proto je potřeba monitorovat řízení jejich environmentálních politik. Potřebné informace o podnicích byly získány z dostupných zdrojů – výroční zprávy, certifikáty, ocenění, webové stránky, databáze MagnusWeb, ARES a Český statistický úřad. Základem byla Hornická ročenka z roku 2017, která odpovídala základnímu požadavku – odvětví těžba a dobývání. Vytvořená databáze má 360 obchodních korporací. Data jsou očištěna o fyzické osoby a zemědělská družstva, protože zde je předpoklad, že environmentální politika není pro tyto podniky prioritní a také, že její zavádění by mohlo být finančně náročné. U 211 firem nebylo možné dohledat, zda vůbec mají zavedenou environmentální politiku, 110 firem environmentální politiku zavedou nemá a 38 podniků environmentální politiku prezentuje na svých internetových stránkách.
Environmentální politika podniků zabývajících se těžbou a dobýváním není jednotná. Firmy se ve většině případů shodují v certifikaci Environmentálních manažerských systémů (ČSN EN ISO 14001:2016) a environmentálním reportingem. Cílem výzkumu je navrhnout ukazatele, které poslouží k efektivnímu zavádění a řízení environmentální politiky těchto podniků. Prozatím byl v rámci výzkumu zkoumán státní podnik DIAMO, poněvadž v současné době realizuje aktivity na odstraňování ekologické zátěže a pro daný výzkum by měl posloužit jako dobrý příklad praxe.

4 SESTAVOVÁNÍ ENVIRONMENTÁLNÍ POLITIKY

Tvorbu environmentální politiky je možné rozdělit do 8 hlavních kroků viz obrázek 1.

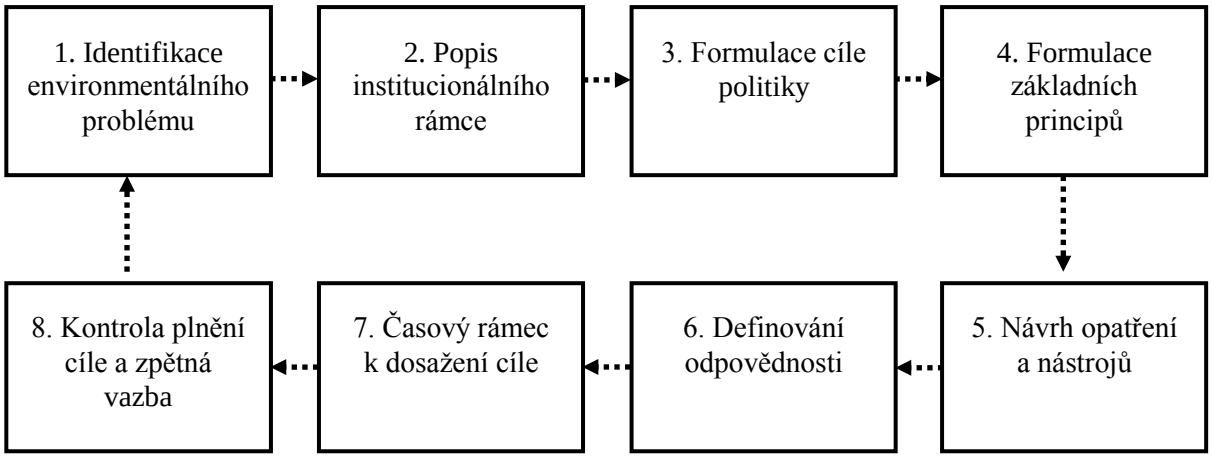

Obrázek 1: Kroky pro sestavování environmentální politiky
Zdroj: vlastní zpracování podle Slavíková (2012), Ekonomie životního prostředí – teorie a politika, s. 149.

[1] Strategie překládána jako výhra-výhra. Je to cesta, jak dosahovat svých cílů, nejen jednorázově, ale především i dlouhodobě. Strategie přináší oběma jednajícím stranám určitou částečnou nebo plnou výhru. Obě strany se musí cítit spokojené. (Kaňáková, 2008)

Teoretický základ jednotlivých kroků je zpracován dle Slavíková (2012), který je doplněn o vlastní zpracování konkrétního příkladu, na základě řízeného rozhovoru s náměstkem ředitele o.z. SUL (DIAMO s.p.) pro techniku a výrobu.

1. Identifikace environmentálního problému
Identifikace environmentálního problému je základním krokem při tvorbě environmentální politiky. Problém musí být vymezen na základě získaných skutečných dat a s objektivním úhlem pohledu. Také by se v tomto kroku měla vyřešit otázka, zda není potřeba do identifikace zahrnout i státní správu. (Slavíková, 2012)

Přístup DIAMO s.p.
Státní podnik DIAMO identifikoval problém odvalů[2] na Příbramsku jako ekologickou zátěž pro životní prostředí a obyvatele dané lokality. Splachy z odvalů jsou kontaminované zbytkovým obsahem uranu, dochází ke kontaminaci povrchových i podzemních vod, což představuje riziko pro občany. Dále dochází k jejich zvětrávání, a tak se do ovzduší dostávají emise s obsahem radionuklidů a stopových kovů. Podle studií a výzkumů jsou odvaly vhodné ke zpracování na stavební materiál – kamenivo a zbytky ploch by bylo možné následně zrekultivovat.

2. Popis institucionálního rámce
Ve druhém kroku si podnik musí vymezit vlastní postoje k ochraně životního prostředí. Dále by měla následovat studie o legislativě týkající se environmentální politiky. Podnik by si měl stanovit jaký přístup bude mít k environmentální politice. (Slavíková, 2012)

Přístup DIAMO s.p.
Státní podnik DIAMO musí postupovat dle legislativy České republiky – zákon o životním prostředí, zákon o mírovém využívání jaderné energie a ionizujícího záření (atomový zákon), zákon o posuzování vlivu na životní prostředí, zákon o nakládání s těžebním odpadem, dále byly přijaty vyhlášky Evropské Unie týkající se zpracování dané ekologické zátěže. Státní podnik DIAMO má pozitivní přístup k ochraně životního prostředí (ačkoliv se zabývá těžbou a odstraňováním následků hornické činnosti), poněvadž je držitelem Certifikátu shody systému environmentálního managementu s požadavky ČSN EN ISO 14001:2016, získal Ocenění Společensky odpovědná firma 2009 i 2014 a Certifikát Zelená firma.

3. Formulace cíle politiky
Cíl musí být sledovatelný a následně vyhodnotitelný. Což znamená, že cíl by měl být stanoven tak, aby jej bylo možné dosáhnout s využitím daných technických a ekonomických omezení. Cíl by měl také korespondovat s požadavky laické veřejnosti. (Slavíková, 2012)

Přístup DIAMO s.p.
Cíl – odstranění ekologické zátěže – odvaly. Byly vypracovány 4 varianty návrhů řešení. Po odborném zvážení byla vybrána varianta 4, která spočívá v přesunutí všech odvalů na jedno centrální místo. Tato varianta má nejmenší dopad na životní prostředí a občany v dané oblasti. Varianta v sobě zahrnuje využití nových ekologických technologií, které jsou ekonomicky únosné (převážení kameniva na lanovém pásu). Ekologické technologie týkající se především přepravy kameniva z jednotlivých odvalů na společné shromaždiště jsou využívány již

[2] Odval je průvodní stavba při těžbě nerostných surovin. Vzniká po celou dobu aktivního provozu důlní společnosti. Jedná se o technické pojmenování násypu hlušiny, horninového odpadu. Odval má nejčastěji tvar komolého kužele. (Hešnaurová, 2014)

několik let v zahraničí, např. v Itálii nebo Francii. Podnik dále zvažuje možnost využití dotace od Evropské unie.

4. Formulace základních principů
Principy mohou být psané i nepsané, ale musí být přesně stanoveno, co je správné a spravedlivé. Pro tvůrce environmentální politiky nemusí být principy zcela závazné, ale jejich dodržování vymezuje hranice, kde se mohou pohybovat. Nejvýznamnější principy environmentální politiky jsou – princip předběžné opatrnosti a princip znečišťovatel platí. (Slavíková, 2012)

Přístup DIAMO s.p.
Státní podnik DIAMO respektuje základní principy environmentální politiky České republiky:

- Princip prevence – zabránění kontaminace spodních vod, ochrana zdraví občanů, nenarušování krajinného rázu.
- Princip znečišťovatel platí – provozování čističek odpadních vod, náklady na odstranění ekologické zátěže.
- Zvyšování povědomí veřejnosti o otázkách životního prostředí – debaty s občany a starosty obcí o možných variantách odstranění ekologické zátěže.
- Princip mezinárodní odpovědnosti – s ohledem na požadavky Evropské Unie – vytvoření odpovídajících směrnic a vyhlášek.

5. Návrh opatření a nástrojů
V tomto kroku by si měl podnik stanovit cesty, jak dosáhnout daného cíle. Výběr správných nástrojů závisí na historickém a kulturním kontextu environmentální politiky. K hodnocení efektů zvolených nástrojů se používá metoda ex-ante evaluace účinnosti.[3] (Slavíková, 2012)

Přístup DIAMO s.p.
V environmentální oblasti si státní podnik uvědomuje svůj dopad na životní prostředí, a proto hodlá sovu činnost vykonávat tak, aby chránil přírodní zdroje a zatěžoval životní prostředí co nejméně. Proto využívá dobrovolný nástroj – Environmentální manažerské systémy (dále EMS). Protože v rámci tohoto nástroje získal certifikaci, musí ve svém počínání dbát na dodržování požadavků systému EMS. Státní podnik je certifikován ČSN EN ISO 14001:2016 a ČSN EN ISO 9001:2016.

6. Definování odpovědnosti
V šestém kroku podnik identifikuje osoby, které jsou zodpovědné za dosažení cílů. Pokud by firma neurčila zodpovědnost, ztrácel by význam poslední krok – kontrola plnění cíle a zpětná vazba. (Slavíková, 2012)

Přístup DIAMO s.p.
V rámci státního podniku byl stanoven tým odborníků, který je zodpovědný za realizaci projektu, a především za dosažení cíle. Tým se skládá z interních zaměstnanců – náměstci odštěpného závodu SUL Příbram, ředitel odštěpného závodu SUL Příbram, dílčích zaměstnanců, externí firmy a znalci, a další.

[3] Metoda ex-ante evaluace má za úkol sledovat, jaký mají zvolené nástroje vliv na rozhodování firem. (Runhaar, 2016)

7. Časový rámec k dosažení cíle
Pokud se v rámci environmentální politiky učinily všechny předcházející kroky, je nyní nutné stanovit časový rámec pro dosažení cíle. Časový rámec by měl být sestaven reálně tak, aby podnik věděl a byl namotivován k tomu, v jakém horizontu musí cíle dosáhnout. (Slavíková, 2012)

Přístup DIAMO s.p.
Přípravná fáze již probíhá – zajištění potřebných studií, zajištění využitelných technologií, komunikace s veřejností. Převoz kameniva z jednotlivých odvalů na centrální odval bude zrealizován v průběhu 10–25 let, postupné zpracování materiálu na stavební kamenivo v závislosti na regionální poptávce po dobu 50 až 100 let, následná rekultivace v průběhu několika dalších let.

8. Kontrola plnění cíle a zpětná vazba
Poslední krok spočívá ve vyhodnocení realizovaných aktivit a toho, zda bylo dosaženo cíle. Pokud ano, byla environmentální politika sestavena a řízena správně. V opačném případě musí podnik svojí strategii změnit, zvolit jiné nástroje a environmentální politiku formulovat od začátku. (Slavíková, 2012)

Přístup DIAMO s.p.
Kontrolu není možné prozatím zrealizovat, protože projekt je teprve ve fázi vyjednávání s vládou České republiky o možnosti realizace. Pokud státní podnik bude smět odstranění odvalů zrealizovat, kontrola bude možná až za několik desítek let.

ZÁVĚR
Neustálému ničení životního prostředí je možné předcházet, pokud podniky mají zavedenou efektivní environmentální politiku a řídí se jejími předpoklady. Zavedení environmentální politiky do podniků není jednotné, záleží na daném podniku, do jakého rozsahu a zda vůbec chce environmentální politiku přijmout.
Podniky zabývající se těžbou a dobýváním mají samozřejmě negativní vliv na životní prostředí, a proto je potřeba jejich aktivity řídit pomocí jednotné environmentální politiky. Zde byl jako příklad uveden státní podnik DIAMO s realizací environmentální politiky v rámci odstraňování ekologické zátěže.
Byla vytvořena databáze podniků, které se zabývají těžbou a dobýváním. Přičemž je patrné, že některé podniky nemají zavedenou environmentální politiku, nebo mají pouze certifikát dle ČSN EN ISO 14001:2016. Proto je nutné stanovit takové ukazatele pro tyto podniky, prostřednictvím kterých by bylo možné sledovat jejich environmentální politiku a další dopady na životní prostředí.

Použitá literatura

1. BERTHELOT, S. a M. COULMONT. ISO 14000 - a Profitable Investment?. *CMA Management*. 78(7), 36-39. ISSN 1490-4225.
2. CORDATO, Roy. Toward an Austrian Theory of Environmental Economics. *The Quarterly Journal of Austrian Economics*. Alabama: Ludwig von Mises Institute, 2007, 7(1), 3-16. ISSN 1098-3708.
3. DVOŘÁKOVÁ LÍŠKOVÁ, Zuzana a Eva CUDLÍNOVÁ. *Ekopolitika a ekonomika životního prostředí: vysokoškolská učebnice*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ekonomická fakulta, 2015. ISBN 978-80-7394-521-3.
4. GIMÉNEZ LEAL, Gerusa, Martí CASADESÚS FA a Jaume VALLS PASOLA. Using environmental management systems to increase firms' competitiveness.

Corporate Social Responsibility and Environmental Management. 2003, 10(2), 101-110. DOI: 10.1002/csr.32. ISSN 15353958. Dostupné také z: http://doi.wiley.com/10.1002/csr.32
5. HEŠNAUROVÁ, Ladislava. *Ekonomické zhodnocení vybraného nástroje politiky životního prostředí*. Liberec, 2014. Diplomová práce. TUL, Ekonomická fakulta.
6. *Hornická ročenka 2017*. Ostrava: Český báňský úřad, 2018. ISBN 978-80-7225-454-5.
7. KAŇÁKOVÁ, Eva. *Jak efektivně vést porady*. Praha: Grada, 2008. Vedení lidí v praxi. ISBN 978-80-247-1625-1.
8. MADSEN, Henning a John P. ULHØI. Have Trends in Corporate Environmental Management Influenced Companies' Competitiveness?. *Greener Management International*. 2003, 2003(44), 74-88. ISSN 0966-9671.
9. MALDONADO, Manuel. The democratisation of sustainability: The search for a green democratic model. *Environmental Politics*. 2000, 9(4), 43-58. DOI: 10.1080/09644010008414550. ISSN 0964-4016. Dostupné také z: http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09644010008414550
10. REMTOVÁ, Květa. *Strategie podniku v péči o životní prostředí: dobrovolné nástroje*. Praha: Oeconomica, 2006, 100 s. ISBN 80-245-1086-3.
11. RITSCHELOVÁ, Iva. *Výkladový slovník vybraných pojmů z oblasti environmentální ekonomie*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2002. Acta Universitatis Purkynianae. ISBN 80-704-4416-9.
12. RUNHAAR, H. A. C., C. J. UITTENBROEK, H. F. M. W. VAN RIJSWICK, H. L. P. MEES, P. P. J. DRIESSEN a H. K. GILISSEN. Prepared for climate change? A method for the ex-ante assessment of formal responsibilities for climate adaptation in specific sectors. *Regional Environmental Change*. 2016, 16(5), 1389-1400. DOI: 10.1007/s10113-015-0866-2. ISSN 1436-3798. Dostupné také z: http://link.springer.com/10.1007/s10113-015-0866-2
13. SLAVÍKOVÁ, Lenka, Eliška VEJCHODSKÁ a Jan SLAVÍK. *Ekonomie životního prostředí - teorie a politika*. Praha: Alfa Nakladatelství, 2012. Ekonomie studium. ISBN 978-80-87197-45-5.
14. TETŘEVOVÁ, Liběna. *Společenská odpovědnost firem společensky citlivých odvětví*. Praha: Grada Publishing, 2017. Expert (Grada). ISBN 978-80-271-0285-3.
15. STRNAD, O., NOVÁK, L. *Preference ve výrobě*. 2. vydání. Ostrava: Linde nakladatelství, s.r.o., 2009. 102 s. ISBN 80-56899-65-4.

Kontaktní údaje

Ing. Ladislava Míková
Technické univerzita v Liberci, Ekonomická fakulta
Voroněžská 13, 460 01 Liberec 1
Tel: 485 352 218
email: ladislava.mikova@tul.cz

Ing. Magdalena Zbránková, Ph.D.
Technické univerzita v Liberci, Ekonomická fakulta
Voroněžská 13, 460 01 Liberec 1
Tel: 485 352 245
email: magdalena.zbrankova@tul.cz

PRACOVNÁ SPOKOJNOSŤ POLICAJTOV: NOVÉ MOŽNOSTI MERANIA

POLICE OFFICERS' JOB SATISFACTION: THE NEW MEASUREMENT OPTIONS

Jana Holienková

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na problematiku pracovnej spokojnosti v špecifickom pracovnom prostredí polície s cieľom identifikovať úroveň spokojnosti policajtov s vykonávanou prácou a pracovnými podmienkami. Výskumu sa zúčastnilo 255 participantov. Pracovná spokojnosť bola zisťovaná prostredníctvom adaptovanej verzie dotazníka Job Satisfaction Scale. Výsledky analýzy preukázali, že príslušníci polície SR vykazujú neutrálne pásmo spokojnosti s miernym príklonom k spokojnosti. Hlbšia analýza ukázala, že príslušníci polície sú najviac spokojní s podporou nadriadených a najmenej s materiálnymi a sociálnymi istotami.

Kľúčové slová: *pracovná spokojnosť, príslušníci polície, dotazník, polícia*

Abstract

The paper is focused on job satisfaction in a specific working environment of police corps, with an aim to identify the level of police officers' satisfaction with their job and working conditions. Our sample comprised of 255 respondents. The job satisfaction level was measured using the adapted version of the Job Satisfaction Scale questionnaire. The results of our analysis suggest that police officers in Slovak police corps indicate neutral job satisfaction levels, with a slight inclination to being satisfied. Further analysis unveiled that police officers show the highest level of satisfaction with support from supervisors, while they are the least satisfied with material and social guarantees.

Key words: *job satisfaction, police officers, questionnaire, police*

1 ÚVOD

Polícia predstavuje významnú súčasť každej vyspelej a usporiadanej krajiny sveta, Slovensko nevynímajúc. Je určená najmä na udržiavanie vnútorného poriadku štátu a k ochrane práv, majetku a bezpečnosti občanov. S ohľadom na charakter a povahu práce možno profesiu policajta vymedziť ako náročné a zložité povolanie, ktoré si vyžaduje neustále a efektívne plnenie ťažkých a mimoriadne vypätých situácií a úloh, ako aj rýchle a okamžité reagovanie policajtov na ne. Policajní príslušníci nesmú v žiadnom prípade podľahnúť okolnostiam týchto zložitých situácií, musia dbať na to, aby sa vždy profesionálne správali a korektne jednali nielen s občanmi, ale aj s vedúcimi pracovníkmi a spolupracovníkmi, a taktiež sa musia vysporiadať s fyzickou i psychickou záťažou, ktorej sú každodenne vystavovaní. Prácu policajtov nie je možné vnímať len z hľadiska kvantitatívnych ukazovateľov (napr. množstvo vyriešených prípadov či zatknutých páchateľov a pod.), ale vzhľadom na jej spomínaný mimoriadne náročný charakter je potrebné brať do úvahy aj pracovnú spokojnosť ako dôležitý atribút vzťahu policajta k práci.

Pracovná spokojnosť ako všeobecný komponent vzťahu jednotlivca k práci je ovplyvňovaná množstvom faktorov, z ktorých každý svojou mierou prispieva k jej celkovej úrovni. Výskumy dokázali silnú spojitosť medzi pracovnou spokojnosťou a výkonnosťou (Bacotić,

2016). Z tohto pohľadu možno považovať spokojných a motivovaných zamestnancov za dôležitý atribút celkovej výkonnosti organizácie. Rast spokojnosti sa môže prejaviť najmä v zvyšovaní produktivity či zlepšovaní poskytovaných služieb, čo je pre políciu ako inštitúciu, zaťaženú negatívnymi postojmi zo strany občanov (Karasová, Očenášová, 2011), žiaduce. Práve v identifikácii faktorov prispievajúcich k spokojnosti zamestnancov možno vidieť jeden z možných spôsobov, ako uskutočniť zmeny umožňujúce zosúladiť potreby polície s potrebami policajtov i občanov, ktorým slúžia, a zároveň vytvoriť viac uspokojujúce podmienky vedúce k vyššej pracovnej spokojnosti policajtov.
Cieľom predloženej štúdie je identifikovať úroveň pracovnej spokojnosti policajtov s využitím nového výskumného nástroja špecificky zameraného na prostredie polície.

2 METÓDA

2.1 Participanti

Pre zaradenie participantov do výberového súboru sme vzhľadom na zameranie skúmanej problematiky stanovili dve základné požiadavky, a to (1) aktívny výkon policajnej profesie, a (2) príslušnosť k štátnej polícii.
Do skúmania problematiky pracovnej spokojnosti bolo zaradených 255 participantov, z toho 213 mužov a 41 žien (1 bez uvedenia rodu) priemerného veku 29,89 rokov (najmladší 20 rokov, najstarší 52 rokov) a priemernej dĺžky služobného pomeru 7,28 rokov (minimum 0,5 rokov, maximum 32 rokov).

2.2 Použité metódy

Pracovná spokojnosť bola skúmaná prostredníctvom zahraničnej dotazníkovej metódy Job Satisfaction Scale (Dantzker, 1993), zameranej na zisťovanie špecifických aspektov policajnej práce a prostredia. Pôvodná verzia obsahovala 26 položiek rozdelených do dvoch základných častí. Prvú časť tvorili 3 všeobecné otázky zamerané na (1) celkovú spokojnosť policajta s vykonávanou prácou, (2) vzťah policajta k oddeleniu, na ktorom pôsobí, a na (3) vzťah policajta k polícii ako inštitúcii všeobecne. Spokojnosť s položkami participanti označovali na 5-bodovej škále Likertovho typu. V súlade s pôvodným modelom sme prvé tri otázky chápali ako všeobecné ukazovatele pracovnej spokojnosti, a z tohto dôvodu neboli do analýzy celkovej pracovnej spokojnosti zaradené.
Škála Job Satisfaction Scale bola preložená do slovenského jazyka v súlade s požiadavkami na preklad výskumnej metódy, riadne prekonzultovaná s policajným psychológom, ktorý sa vyjadril k vhodnosti jednotlivých položiek (berúc do úvahy rozdielnosť slovenského a amerického systému v ozbrojených zložkách), a následne bola adaptovaná na podmienky slovenskej polície (Karasová, 2013a). Adaptovaná verzia bola na rozdiel od pôvodnej verzie menším množstvom položiek (25 položiek), pričom rozdelenie položiek do dvoch častí, ako aj ich zaradenie do analýzy bolo v súlade s pôvodným modelom zachované. Pri testovaní faktorovej štruktúry boli autorkou (Karasová, 2013a; Karasová et al., 2013c) identifikované tri faktory: sociálne a materiálne istoty (10 položiek; α=0,73), podpora nadriadenými (8 položiek; α=0,75) a zmysluplnosť práce (4 položky; α=0,66). Dotazník ako celok dosiahol hodnotu α=0,83.
Analýza vnútornej konzistencie adaptovanej verzie dotazníka (N=255) preukázala uspokojivé hodnoty Cronbachovho koeficientu alfa tak pre dotazník ako celok α=0,90, ako aj pre jeho jednotlivé faktory: sociálne a materiálne istoty (α=0,86), podpora nadriadenými (α=0,78) a zmysluplnosť práce (α=0,66). Zrealizovaná faktorová analýza potvrdila existenciu troch faktorov, ktoré vysvetľujú 48,4% celkovej variancie

3 VÝSLEDKY

Celková pracovná spokojnosť policajtov bola vyjadrená súhrnom spokojnosti s 22 špecifickými aspektmi policajnej práce a prostredia, ktoré participanti hodnotili na 5-bodovej škále (1 - veľmi nespokojný, 5 - veľmi spokojný). S ohľadom na množstvo položiek, ako aj rozsah hodnotenia, najvyššie možné dosiahnuteľné skóre celkovej hodnoty pracovnej spokojnosti tak predstavovalo 110 bodov. Rozsah skóre pre jednotlivé stupne spokojnosti bol nasledovný: (1) veľmi nespokojný - do 22 bodov, (2) nespokojný - od 23 do 44 bodov, (3) ani spokojný, ani nespokojný - od 45 do 66 bodov, (4) spokojný - od 67 do 88 bodov, a (5) veľmi spokojný - od 89 do 110 bodov.

Tab. 1 Celková hodnota pracovnej spokojnosti policajtov

	N	Minimum	Maximum	M	SD
Celková pracovná spokojnosť	255	26	101	64,70	12,57

Zdroj: vlastné spracovanie autorky

Priemerne dosiahnuté skóre participantov v celkovej miere pracovnej spokojnosti predstavovalo hodnotu M=64,70 bodov (Tab. 1) a spadalo do tretieho hypotetického stupňa spokojnosti „ani spokojný, ani nespokojný“. Pri pohľade na dosiahnutú hodnotu, ako aj rozsah tretieho hypotetického stupňa môžeme usudzovať na miernu tendenciu k spokojnosti.
Na základe vyššie uvedeného môžeme konštatovať, že miera pracovnej spokojnosti príslušníkov polície SR dosahuje neutrálne pásmo s miernou tendenciou k spokojnosti.
V ďalšom kroku analýzy sme sa zamerali na pracovnú spokojnosť z hľadiska hodnotenia jej parciálnych zložiek. V záujme väčšej prehľadnosti výsledkov, ako aj s ohľadom na väčšie množstvo parciálnych zložiek vyplývajúcich z dotazníka Job Satisfaction Scale, uvádzame päť položiek, v ktorých participanti dosahovali najvyššiu mieru spokojnosti, a päť položiek, v ktorých zasa dosahovaná miera spokojnosti bola najnižšia.
Pri analýze parciálnych zložiek pracovnej spokojnosti uvádzame okrem aritmetického priemeru aj modus. Pre tento krok sme sa rozhodli najmä z dôvodu, že modus ako miera stredu uvádza hodnotu premennej, ktorá sa v danej distribúcii vyskytuje najčastejšie, resp. hodnotu s najväčšou frekvenciou. V našom prípade dosiahnutej neutrálnej hodnoty celkovej pracovnej spokojnosti tak najlepšie môže vysvetliť tendenciu hodnotenia jednotlivých položiek smerom k spokojnosti alebo nespokojnosti.
Pri pohľade na Tab. 2 môžeme vidieť, že participanti dosahovali najvyššiu mieru spokojnosti s nasledujúcimi položkami, pričom mieru spokojnosti uvádzame v smere od najvyššej k nižším: (1) položka č. 9 - „spokojnosť s dostupnosťou nadriadeného pre okamžité konzultácie“ (M=3,64); (2) položka č. 10 - „spokojnosť s ochotou priameho nadriadeného pomôcť pri riešení problémov a stanovovaní cieľov“ (M=3,60); (3) položka č. 21 - „spokojnosť so súčasným pracovným zaradením“ (M=3,50); (4) položka č. 7 - „spokojnosť s vedúcimi pracovníkmi policajného oddelenia“ (M=3,35); a (5) položka č. 22 - „spokojnosť so všeobecným popisom práce, resp. pracovnými povinnosťami súčasnej pozície“ (M=3,32).
Z uvedeného môžeme konštatovať, že príslušníci policajného zboru sú najviac spokojní s dostupnosťou a prístupom vedúceho pracovníka pri riešení aktuálnych problémov súvisiacich s policajnou prácou a výkonom policajnej profesie, so súčasným zaradením v rámci oddelenia a policajnej služby, s vedúcimi pracovníkmi oddelení, na ktorých pôsobia, ako aj s pracovnými povinnosťami vzťahujúcimi sa k ich súčasnej pozícii. Vo všeobecnosti, policajní príslušníci uvádzali najvyššiu mieru spokojnosti s ochotou nadriadeného konzultovať aktuálne vzniknutý problém a podieľať sa na jeho riešení. Musíme však

upozorniť, že z dôvodu neutrálnej hodnoty väčšiny parciálnych zložiek uvedených vyššie môžeme hovoriť len o tendencii k spokojnosti, nie však o reálnej miere spokojnosti. Na strane druhej však môžeme na základe výsledkov hodnôt miery stredu (modus) konštatovať, že väčšina policajných príslušníkov pri uvedených položkách najčastejšie uvádzala práve spokojnosť.

Tab. 2 Pracovná spokojnosť z hľadiska hodnotenia parciálnych zložiek

Položka		M	Mo	SD
1.	spokojnosť s výsluhovými dôchodkami	**2,58**	2,00	1,220
2.	spokojnosť s presunom medzi oddeleniami	2,40	2,00	0,937
3.	spokojnosť so vzťahmi medzi políciou a občanmi	2,97	3,00	0,947
4.	spokojnosť so mzdou	**2,24**	2,00	0,965
5.	spokojnosť s benefitmi	3,19	4,00	1,053
6.	spokojnosť s dostupnosťou ďalšieho vzdelávania	3,27	4,00	0,953
7.	spokojnosť s vedúcimi pracovníkmi	**3,35**	4,00	1,034
8.	spokojnosť s podporou vedenia	3,08	4,00	1,096
9.	spokojnosť s okamžitou konzultáciou s vedúcim	**3,64**	4,00	1,021
10.	spokojnosť s pomocou nadriadeného	**3,60**	4,00	1,055
11.	spokojnosť s možnosťou povýšenia	2,93	3,00	0,981
12.	spokojnosť s hodnotením výkonnosti	2,58	2,00	1,009
13.	spokojnosť s podávaním sťažností	2,80	3,00	0,823
14.	spokojnosť s poistným krytím	2,96	3,00	0,917
15.	spokojnosť s kompenzáciami	2,71	2,00	1,124
16.	spokojnosť s pôsobením mimo služby	2,75	3,00	0,910
17.	spokojnosť s podnetmi vedúcimi k vzdelávaniu	3,19	4,00	0,916
18.	spokojnosť s materiálnym vybavením	**2,30**	2,00	1,114
19.	spokojnosť s dostupnosťou vybavenia	**2,28**	2,00	1,044
20.	spokojnosť s vypĺňaním hlásenia	3,02	3,00	0,842
21.	spokojnosť s pracovným zaradením	**3,50**	4,00	0,892
22.	spokojnosť s pracovnými povinnosťami	**3,32**	4,00	0,920

Zdroj: vlastné spracovanie autorky

Na druhej strane, najnižšiu mieru spokojnosti participanti dosahovali v nasledujúcich položkách, pričom mieru nespokojnosti uvádzame od najvyššej nespokojnosti smerom k nižšej: (1) položka č. 4 - „spokojnosť so súčasnou základnou mzdou a zvyšovaním mzdy“ (M=2,24); (2) položka č. 19 - „spokojnosť s dostupnosťou vybavenia“ (M=2,28); (3) položka č. 18 - „spokojnosť s kvalitou materiálneho vybavenia“ (M=2,30); (4) položka č. 2 - „spokojnosť s procesom a výberom pre presun medzi oddeleniami a obsadzovaním voľných

pracovných miest“ (M=2,40); a (5) položka č. 1 - „spokojnosť so súčasným systémom výsluhových dôchodkov“ (M=2,58).
Z uvedeného vyplýva, že policajní príslušníci sú najmenej spokojní s výškou mzdy, ktorú dostávajú za vykonanú prácu, s dostupnosťou a kvalitou materiálneho vybavenie nevyhnutného pre výkon policajnej profesie, s procesom a výberom policajtov pre presun medzi oddeleniami, s obsadzovaním voľných pracovných miest na oddelení a v polícii ako inštitúcii, ako aj s aktuálnym systémom výsluhových dôchodkov. Vo všeobecnosti, príslušníci polície uvádzali najvyššiu mieru nespokojnosti s platovými podmienkami resp. výškou mzdy.
Ak sa pozrieme na položky prispievajúce v najväčšej miere k pracovnej nespokojnosti môžeme konštatovať, že sa jedná o hygienické faktory, resp. vonkajšie faktory policajnej práce a prostredia, ktoré podľa dvojfaktorovej teórie vedú k nespokojnosti. Naopak, pri pohľade na položky s najvyššou mierou spokojnosti môžeme hovoriť, že ide o vnútorné resp. motivačné faktory, ktoré vedú k vyššej miere spokojnosti. Z uvedeného nám vyplýva, že pri zvyšovaní miery celkovej pracovnej spokojnosti príslušníkov polície je dôležité zamerať sa najmä na položky patriace do kategórie vnútorných, resp. motivačných faktorov. Zároveň však netreba opomínať ani položky patriace medzi hygienické, resp. vonkajšie faktory, pri ktorých je potrebné zamerať sa v záujme znižovania nespokojnosti najmä na odstraňovanie vnímaných nedostatkov.

4 DISKUSIA

Výskumné zistenia naznačujú, že príslušníci polície dosahujú pri hodnotení celkovej pracovnej spokojnosti neutrálne pásmo, tzn. nie sú so svojou vykonávanou prácou a jej jednotlivými aspektmi ani spokojní ani nespokojní, aj keď možno hovoriť o miernom príklone k spokojnosti než k nespokojnosti. V roku 2003 sa v prostredí polície realizovala séria viacerých výskumných šetrení (Bilský, Pajpachová, 2003; Lukovská, 2003; Murdza, Pajpachová, 2003) zameraných na názory policajtov na vybrané oblasti výkonu policajnej profesie v rôznych regiónoch Slovenska, v rámci ktorých bola sledovaná aj pracovná spokojnosť. Z výsledkov šetrení vyplynulo, že policajti so všetkých skúmaných regiónov (trnavský, banskobystrický, prešovský kraj) vykazovali pri hodnotení spokojnosti s prácou a podmienkami, v ktorých túto prácu vykonávali miernu spokojnosť, ktorá však v tom čase dosahovala nižšie hodnoty ako dospelá populácia Slovenska v iných povolaniach. Pri pohľade na výsledky nášho, o niekoľko rokov neskôr zrealizovaného výskumu sa môžeme domnievať, že nastal určitý pokles v spokojnosti policajtov. Ten môže súvisieť so zhoršujúcou sa situáciou v policajnom zbore (Karasová, 2013b). Mnohí policajti sú sklamaní pomermi, aké v polícii vládnu, no napriek všetkému dúfajú, že môžu vzniknutú situáciu zvrátiť a dopomôcť tak k lepšiemu fungovaniu samotnej polície i spoločnosti zároveň.
Pri hodnotení parciálnych zložiek špecificky zameraných na policajnú prácu a prostredie policajní príslušníci vykazovali najvyššiu mieru spokojnosti s dostupnosťou nadriadeného pre okamžité konzultácie, ochotou priameho nadriadeného pomôcť pri riešení problémov a stanovovaní cieľov, súčasným pracovným zaradením, vedúcimi pracovníkmi policajného oddelenia či všeobecným popisom práce, resp. pracovnými povinnosťami súčasnej pozície. Avšak, v subjektívnom hodnotení respondentov vyššie uvedené aspekty dosahovali len neutrálne pásmo s miernou tendenciou k spokojnosti. Z vecného hľadiska ide o položky charakterizujúce organizáciu práce a vedenie pracovníkov (aj z hľadiska jeho štýlu). Zaujímavým zistením je, že medzi najuspokojivejšie položky policajti radili najmä tie, ktoré sa týkali osobnosti vedúceho pracovníka. Vedúci pracovník výrazne vplýva svojim pôsobením na spokojnosť podriadených, a zároveň svojim správaním, konaním a prístupom ovplyvňuje ich vzťahy k práci (Kubáni, 2011). Práve pri výkone policajnej profesie sa osobnosť vedúceho pracovníka javí ako mimoriadne dôležitá, pretože svojou podporou vo forme pomáhania, podporovania, poskytovania konzultácií či stanovovaní cieľov a riešení

problémov môže poskytnúť svojim podriadeným cenné informácie pre lepší a kvalitnejší výkon policajnej služby. Zároveň je potrebné podotknúť, že polícia patrí medzi organizácie, ktoré sa vyznačujú absolútnou nevyhnutnosťou rešpektovania nariadení a príkazov vydávaných vedúcimi pracovníkmi v rámci hierarchie riadenia, a z pohľadu pracovnej spokojnosti je tak dôležité ochotu a pripravenosť policajtov poslúchať rozkazy budovať nielen na samotnej pozícií vedúceho pracovníka v hierarchií riadenia, ale aj na jeho osobnostných kvalitách, schopnostiach a ochote riešiť problémy, pomáhať a poskytovať rady svojim podriadeným. Medzi najuspokojivejšie aspekty respondenti začlenili aj súčasné pracovné zaradenie a s ním súvisiace pracovné povinnosti, teda v podstate obsahovú stránku výkonu svojej práce. Tieto zistenia podporujú aj výpovede respondentov identifikujúce ich vzťah k oddeleniu, na ktorom momentálne pôsobia. Podľa nich, ani v prípade hypotetickej možnosti by svoje súčasné zaradenie nechceli zmeniť, z čoho môžeme usudzovať, že sú spokojní so súčasným zaradením, ako aj oddelením, na ktorom momentálne pôsobia. Podľa Kovaříka, Šugára a Brázdu (2008) práve spokojnosť s obsahom a podmienkami výkonu práce môže výrazne ovplyvniť pracovné nasadenie policajtov, posilniť ich rozhodnutie zotrvať v služobnom pomere, ako aj ochotu podriadiť sa všetkým služobným požiadavkám, ktoré sú pri výkone ich profesie na nich kladené.

Naopak, najnižšiu mieru pracovnej spokojnosti participanti udávali pri hodnotení súčasnej základnej mzdy a jej zvyšovania, dostupnosti vybavenia, kvality materiálneho vybavenia, procesu výberu pre presun medzi oddeleniami a obsadzovanie voľných pracovných miest či systému výsluhových dôchodkov. Uvedené aspekty prispievajúce v najnižšej miere k celkovej pracovnej spokojnosti policajtov môžeme chápať ako sociálny a materiálny rámec práce predstavujúci základné podmienky bez ohľadu na jednotlivcov a skupiny do tohto rámca zasadené. Vo všeobecnosti ide skôr o rámcové atribúty determinujúce povahu práce ako takej. Vo viacerých ďalších výskumoch (napr. Lukovská, 2003; Murdza, Pajpachová, 2003; Marek, 2000; Erneker a kol., 1998) policajti hodnotili sociálne istoty a výhody sociálneho zabezpečenia, výšku služobného príjmu, a meteriálno-technické zabezpečenie služobnej činnosti ako položky, s ktorými policajti vykazujú najnižšiu mieru spokojnosti. Výskumné štúdie naznačujú, že spokojnosť so mzdou neurčuje len jej výška, ale tiež ju ovplyvňujú aj praktiky danej organizácie, napríklad systém odmeňovania daného zamestnávateľa (Berryová, 2009). V policajnej profesii sa práve systém odmeňovania môže javiť ako dôležitý pri utváraní pracovnej nespokojnosti. Pre túto profesiu sú typické nadčasy, ako aj výkon práce v dňoch pracovného pokoja či v sviatočných dňoch. Ak však policajti nebudú za svoje poskytované služby správne ohodnotení, tak sa to môže prejaviť na miere ich spokojnosti, najmä v prípade, ak je pre nich plat dôležitým činiteľom. Napriek skutočnosti, že podmienky práce ako hygienické faktory nemôžu sami o sebe priniesť pracovníkovi uspokojenie (Judge et al., 2001), dôležitým sa javí v záujme znižovania nespokojnosti zamerať sa aj na odstraňovanie vnímaných nedostatkov v tejto oblasti.

5 ZÁVER

Zhrňujúc vyššie uvedené zistenia môžeme konštatovať, že na dosiahnutú neutrálnu hodnotu pracovnej spokojnosti v sledovanom súbore mohli mať vplyv viaceré okolnosti. Celková miera pracovnej spokojnosti môže odzrkadľovať indiferentný vzťah policajtov k policajnej práci a polícii ako inštitúcii, subjektívnu významnosť výšky služobného príjmu, sociálnych istôt a výhod sociálneho zabezpečenia (jednak deklarovaných ako najvýznamnejšie dôvody pre vstup do policajnej profesie, a zároveň subjektívne vnímaných ako najmenej uspokojujúce aspekty), ako aj nenaplnenie, resp. len čiastočné naplnenie subjektívnych očakávaní od policajnej profesie.

Tento príspevok vznikol ako súčasť vedeckého projektu *„Core Self-Evaluations a pracovná spokojnosť“* podporeného z Fondu pre podporu výskumu UCM číslo FPPV-40-2018.

Použitá literatúra

1. BACOTIĆ, D. Relationship between job satisfaction and organisational performance. *Economic Research - Ekonomska Istraživanja*, 2016. 29(1), p. 118-130.
2. BILSKÝ, P., PAJPACHOVÁ, M. *Prieskum názorov policajtov prešovského kraja na vybrané oblasti výkonu policajnej profesie. Záverečná správa monitoringu policajtov prešovského kraja realizovaného v rámci projektu Matra II*. Bratislava: APZ v Bratislave, 2003. 39 s.
3. BERRYOVÁ, L.M. *Psychológia v práci. Úvod do pracovnej a organizačnej psychológie (2. vyd.)*. Bratislava: Ikar, 2009. 693 s. ISBN 978-80-551-1842-0.
4. DANTZKER, M.L. Designing a Measure of Job Satisfaction for Policing: A Research Note. *Journal of Crime and Justice*, 1993. 16(2), p. 171-181.
5. ERNEKER, J. a kol. *Podmienky utvárania pracovnej spokojnosti mladých policajtov v pôsobnosti veliteľstva Policajného zboru hlavného mesta SR Bratislava: Záverečná výskumná správa*. Bratislava: Akadémia PZ, 1996. 200 s.
6. JUDGE, T.A., et al. Job Satisfaction. A Cross-Cultural Review. N. Anderson, D.S. Ones, H.K. Sinangil, C. Viswesvaran (Eds.) *Handbook of Industrial, Work, and Organizational Psychology* (pp. 25-52). London, UK: Sage, 2001. Dostupné z: http://www.timothy-judge.com/Judge%20et%20al._2002_Cross-Cultural_Chapter.pdf.
7. KARASOVÁ, J. Možnosti merania pracovnej spokojnosti príslušníkov polície: Adaptácia Dantzkerovho dotazníka Job Satisfaction Scale pomocou faktorovej analýzy na podmienky slovenskej polície. *Bezpečnostní teorie a praxe*, 2013a. 1, s.101-110.
8. KARASOVÁ, J. Význam pojmu práca u služobne mladších policajtov a ich subjektívne motívy pre vstup do policajnej profesie. *Kvalitatívny přístup a metody vo vědách o člověku. Hranice normality: sborník příspěvků XII. česko-slovenské konference s mezinárodní účastí*. Olomouc: Konvikt - Umelecké centrum Univerzity Palackého v Olomouci, 2013b, s. 125-134.
9. KARASOVÁ, J. a kol. K otázke merania pracovnej spokojnosti príslušníkov PZ SR prostredníctvom dotazníka Job Satisfaction Scale. *Psychológia práce a organizácie 2012: zborník príspevkov*. Košice: Katedra psychológie Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach, 2013, s. 353-363.
10. KARASOVÁ, J., OČENÁŠOVÁ, L. Burnout v kontexte sebavnímania policajta a jeho pracovnej spokojnosti. Jaroslava Dosedlová, Petra Baštářová (Ed.) *Kondášův den 2011: sborník příspěvků*. Brno: Tribun EU, 2012, s. 97-107.
11. KOVAŘÍK, Z., ŠUGÁR, J., BRÁZDA, J. Výsledky výzkumu pracovní spokojenosti pracovníků Policie ČR. *Bezpečnostní teorie a praxe*, 2008, zvl. č.(2), s. 321-350.
12. KUBÁNIi, V. *Psychológia práce (2. vyd.)*. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove, 2011. 174 s. ISBN 978-80-555-0318-9.
13. LUKOVSKÁ, A. *Prieskum názorov policajtov na vybrané oblasti výkonu policajnej profesie (Trnavský kraj). Záverečná správa monitoringu realizovaného v rámci projektu slovensko-holandskej spolupráce Matra II*. Bratislava: APZ v Bratislave, 2003. 38 s.
14. MAREK, J. Životná cesta a profesijná dráha policajtov. *Zborník psychologických a sociologických prác č. 7*. Bratislava: APZ v Bratislave, 2000, s. 79-99.

15. MURDZA, K., PAJPACHOVÁ, M. *Prieskum názorov policajtov na vybrané oblasti výkonu policajnej profesie (Banskobystrický kraj)*. Bratislava: APZ v Bratislave, 2003. 33 s.

Kontaktné údaje

Mgr. Jana Holienková, Ph.D.
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta
Katedra psychológie
Námestie J. Herdu2, 917 01 Trnava
Slovenská republika
email: jana.holienkova@ucm.sk

RISK MANAGEMENT IN VARIOUS ECONOMIC SECTORS

Stephanie Burghart

Abstract

Risk management is a widely researched topic in business management. Much less is known about the differences and peculiarities between the risk management of large companies and small and medium-sized companies (SMEs). Almost nothing is found concerning the peculiarities of risk management of industrial enterprises, trading companies and service providers. These three sectors of economy create their values in quite differential ways. Nonetheless there is almost nothing mentioned in business management theory to meet their differing needs to manage their risks. Even less is known about the strategic risk management of procurement of SME of the three sectors industrial enterprises, trading companies and service providers.

Keywords: *Risk management, small and medium-sized company (SME), Supply Chain, Industrial enterprise, Trading company, Service provider, strategic purchasing.*

1 INTRODUCTION

In times of increasing complexity and discontinuous changes in the economic environment an anticipatory business strategy is vital for the long term existence of enterprises. Globalisation and digitization make any supply comparable and boost competition.

A weapon in order to secure the persistence of an enterprise is risk management.

A theory-based and application-oriented risk management could enable practitioners to cope with their challenges. Such an application-oriented research should take the size of the enterprise into consideration. This feature makes a difference how an enterprise is run. Compared to large companies it is well proven that small and medium-sized companies (SMEs) operate their business differently.

Moreover the difference in value creation of various economic sectors can clearly be distinguished from each other. Therefore it should be considered appropriately in research.

Despite that fact research refers to the standpoint that risk management has to be adapted to the sector-specific peculiarities by each enterprise conducting risk management.

What these peculiarities are, and how practitioners should deal with them has not yet been a matter of in-depth research. On the contrary this attitude disregards that one of the characteristics of SMEs is the lack of economic know-how.

Practitioners in the search of assistance in building a risk management system based on scientific theories face an unmanageable number of academic publications.

Going deeper in order to seek support solving their day-to-day problems practitioners find what is called the divide debate. Its key message is that the perception of the relevance of scholars' research drifts apart from the needs of practitioners. The gap between scholars and practitioners perception becomes bigger while the value and relevance of scholars research is going down (Hoffmann, 2011, S. 10–12).

This situation leaves especially practitioners in SMEs behind in disappointment (Gloger, 2016, S. 17–18). The chance for a vital scholar-practitioner exchange is being missed.

2 RISK MANAGEMENT

The roots of risk management lay in the insurance sector (Hölscher, 2000a, S. 413–416). Initially developed in the 1950s in the United States of America, only insurable risks had been within its focus (Gleißner, 2017, S. 2–3). Theses origins largely limit the awareness of the aim of risk management up to now. It leads to the situation that mainly operational and insurable risks are considered. The strategical focus in the meaning of proactive avoidance to get into risk, is still an exception, not the rule (Allianz SE und Allianz Global Corporate & Specialty SE, 2016, S. 6).

Up to now there is no generally accepted definition what risk management is (Wolke, 2016, S. 1). Practitioners in the search of scientifically substantiated support to build up a risk management do not only face the challenge to identify the optimal steps for their situation.

They also face the fundamentally different point of view concerning the scope of risks. For one thing, influential sources hold the view that all possible risks must be identified (Mugler, 1979, S. 82, Gleißner, Lienhard und Stroeder, 2004, S. 14–16, Gleißner, 2017, S. 65). How this claim should be fulfilled is not described (Romeike, 2003, S. 165). Despite of that, it is stated that risk management must be adapted to the requirement of each company.

On the downside, there is another point of view stating that identifying all, or at least all relevant, risks is an impossible thing to do (Schorcht, 2010, S. 100–101, Götze und Mikus, 2015, S. 40–46). Fewer scholars claim that therefore companies should define their own way. An appropriate balance should be built that is both economically reasonable and focussed on relevant risks (Diederichs, 2017, S. 93–94).

Risk management is still just a side issue in university education (Gleißner, 2017, S. 13).

1.1 Risk management process

In scientific and practitioners´ literature there is a broad consensus that risk management is a process. This process consists of steps which have to be repeatedly conducted. Risk management is regarded as a recurrent task and often visualized as a cycle.

On the other hand, there is no generally accepted definition of the process. Neither the individual steps which have to be conducted nor the terms of the partial steps are universally defined. Even the same term does not necessarily mean the same partial task (Hofbauer und Oppitz, 2019).

Going into details, the process can be divided into three timeframes: before, during and after the occurrence of risks.

The starting point of the first timeframe is to identify risks. As mentioned above the scope of risks to be screened is not clear. Afterwards the identified risks are to be evaluated. During this step the manpower has to be allocated. Relevant sources claim that subsequently risks have to be aggregated in an additional step. Though these sources claim this step as an essential one (Gleißner, 2017, S. 245–250) others do not mention this step (Hofbauer und Oppitz, 2019).

Beside the fact that it lays in human nature that risks cannot be evaluated objectively (Kahneman, 2012, 176–182) humans try to avoid evaluating risks as it makes deviations and misjudgements measurable (Gleißner, 2017, S. 14–15). Aggregating risks is an even more sophisticated task that may overload SMEs (Stroeder, 2008, S. 396).

The second timeframe deals with the challenge how to handle risks and how to cope with their impact. Also here the process is described in a highly varied way and the terms used for the individual steps differ. (Hofbauer und Oppitz, 2019).

The last timeframe contains the actions done after the situation is overcome. Even though it is a quick, low-cost way to enhance the risk management process, a so-called lessons learned session is almost never an explicit part of the process.

Controlling or reporting are both not always mentioned as a part of the process. Some even do not mention these steps at all, but only display the operative actions conducted during the first two timeframes (Hofbauer und Oppitz, 2019).

1.2 Qualitative and quantitative risk evaluation

In management research there is often found the advice to use various methods for risk management. It says that beside a qualitative, subjective method to evaluate risks a quantitative method should also be used. This should mitigate the weaknesses which both methods entail (Arnold, 1982, S. 206–210, Zawisla, 2008, S. 174–176, Hölscher, 2000b, S. 322).

As this means an additional effort this recommendation for action is only limitedly beneficial for SMEs. In order to enhance acceptance for this additional effort their risk management should be regarded as effective and appropriate by their employees (Hoffmann, 2012, S. 150).

Using qualitative methods to identify risks is a demanding task. As described by the Nobel prize winner Daniel Kahneman people try to avoid losses (Kahneman, 2012, S. 348–351). Inspired by Slovic (Slovic, 2011, S. 390–412) as well as Kuran and Sunstein (Kuran und Sunstein, 1999) he proves that risks cannot be evaluated objectively. They can be denied or perceived distortedly. Risks may be consciously or unconsciously concealed, overestimated, repressed or kept secret on the contrary. This makes an objectifying viewing vital for an effective allocation of resources (Kahneman, 2012, 176–182).

Derived from Kahnemans research the effort to combine qualitative and quantitative methods for risk management may be of just limited benefit for SMEs.

Discussing the selection of methods for risk evaluation, this restriction is seldom mentioned in scholars' research.

This leads to the situation that practitioners do not consider the influence also on a quantitative analysis. This influence derives from the qualitative selection of data for any quantitative analysis.

Peter Slovic puts this coherence in a nutshell by stating that it is an exercise in power to define a risk (Slovic, 2011, S. 410–411). Wittingly or unwittingly the output of any analysis is influenced by the selection of its data.

3 COMPANY SIZE

The often quoted assertion "A small business is not a little big business" (Welsh, J.A./White, J.F., 1980, S. 18–32) is generally accepted. Its key message is that SMEs and large companies are managed in different ways. Relating to risk management it is proven empirically that their approach to manage their risks diverges significantly (Henschel, 2010, S. 22–23).

Despite this fact, scholars´ findings concerning risk management do not generally distinguish between large or small and medium-sized companies (Stütz, 2011, S. 394–415). This constitutes a gap in business administration research.

And it leads to the situation that in academic research the peculiarities of large companies and SMEs are not discussed (Kirsch, 2013, S. 67).

2.1 Risk management in large companies

Theory of management mostly relates to large companies. Research and teaching at the University focus on bigger companies (Gloger, 2016, S. 17). Derived from that, also research on risk management aims primarily on the conditions of larger companies (Lehmeyer, 2014, S. 60–62).

SMEs and large companies conduct the risk management in a different way. According to a survey conducted for the PricewaterhouseCoopers Management Consultants GmbH it is proven that large companies act more professionally. Based on a wide business know-how and better skilled manpower, more sophisticated tools are used there (Herre et al., 2012, S. 12). Managers dealing with risk management in larger companies do not only rely on existing tools but create advanced ones for a better risk performance (Maushake, Löffler und Burghart, 2018).

Despite it is empirically proven that both types of companies conduct its risk management in a different way, most of the literature do not go deeper into this matter (Hofbauer, Burghart und Sangl, 2019).

2.2 Risk management in small and medium-sized companies

Even though most enterprises in Europe are small and medium-sized companies, a lot of publications claim to focus on risk management for SMEs, but do not necessarily do so (Stroeder, 2008, 393). This unsatisfactory situation keeps the acceptance of business administration theory at a minimum among managers of SMEs (Wegmann, 2013, S. 185).

The common view is that in contrast to large companies, SMEs have only limited management know-how and personnel resources (Henschel, 2010, S. 164–167). The majority is run by at least one of its owners (Stütz, 2011, S. 19).
Most SMEs do not conduct a systematic and consistent risk management (Hölscher, 2000a, S. 436–439). Though a systematic risk management may reduce the supply risks (Günther und Muschol, 2013, S. 77–78), it is often conducted only inadequately (Muschinski, 2016).

A representative survey among German SMEs proved that their know-how on risk management is not on a high level, regardless of the economic sector these companies belong to (Henschel, 2010, S. 233–239).

Many SMEs only handle their risks operationally. Risks are to be solved as soon as they emerge (Risk Management Association e. V., 2015, S. 24–27).

Having its origins in the insurance sector, the majority of SMEs limit their countermeasures to insure themselves against natural hazards like fire, flood or lightning. (Montag, 2015, S. 87–90).

In order to sum it up, the situation has not improved for the last twenty years. A strategic risk management in terms of avoiding risks before they emerge is conducted only by a minority of SMEs.

Offering economical methods for risk management which are latently established for large companies will not fulfil these requirements (Henschel, 2010, S. 228–235).

4 SECTORS OF ECONOMY

There is no generally accepted definition for these sectors.

Economy is often described as a three-sector model, consisting of the primary sector, producing raw materials, the secondary sector which is manufacturing goods and the tertiary sector which consists of trading and offering services.

Another perspective distinguishes between the three economic sectors industrial enterprises, trading companies and service providers. These sectors create their values in quite differential ways.

Despite this, in academic literature almost nothing can be found discussing the peculiarities of the various economic sectors (Kirsch, 2013, S. 8).

In order to underline why their approach to risk management must be specific for each of them it is necessary to point out to their peculiarities.

4.1 Industrial enterprises

Although widely referred to in academic literature there is no generally accepted definition what an industrial enterprise is. Research of risk management does not generally go into these details (Rogler, 2002, S. 15). Consequently, even publications on research findings with focus on industrial enterprise do not define their object of investigation (Stütz, 2011, S. 46–48).

Industrial enterprises may be subdivided according to the goods they produce: primary and secondary raw materials, such as wheat or flour, capital goods such as machines or consumer goods like garments (Waser und Peter, 2013, S. 25–27).

Even though not generally accepted, this subdivision shows the wide range of what the corporate purpose is, and how it is carried out.

Industrial enterprises do not sell what they buy. They mainly produce the goods they deliver to the market. In general, they do not produce all of the goods they need for their production. Most of them purchase raw materials, packaging or other auxiliary materials from their own suppliers.

More than in other sections, industrial enterprises create their value by an interaction of various functions. Along the supply chain functions such as research and development purchasing, quality management, production, logistics and sales cooperate closely. Few academic publications point to the interdependence between purchasing and sales (Schimmelpfeng, 2001, S. 297).

Even less attention is paid to the vital importance of the bill of material for the risk management of any producing industry. In order to process these commodities the bill of material is the basis for the production. This makes one of the main differences between industrial enterprise and trading companies or service provides.

Despite its crucial meaning, few scholars who focus on industrial enterprises pay attention to the bill of material. If mentioned in scientific literature it is briefly described (Oeldorf und Olfert, 2008, S. 131–138).

In times of global sourcing which makes supply chain risks more and more complex it lets industrial companies develop their own tools in order to use the bills of material for their risk management. Beyond the focus on purchasing volumes they widen their scope to the impact on the companies overarching goals (Maushake, Löffler und Burghart, 2018).

4.2 Trading companies

Also for trading companies there is no generally accepted definition.

It is known for a long time that trading companies face their own specific challenges (Meffert, 1988, S. 48–50). Trading companies mainly buy the goods they deliver to the market. It is not uncommon that they buy larger quantities of goods which they repack in smaller packing units. Usually they either buy from existing suppliers with own brands. In case trading companies have an own brand they buy from OEM-producers, which produce these goods according to their demands.

The focus of trading companies lies on the optimum location, product range, sales price and communication policy (Becker, 2009, S. 705–708).

Traders free the producers from storing and selling their goods. So both of them can focus on their core competence. On the other hand, danger arises on the business model of trading companies as producers may sell at least their core range directly to the customers (Oeldorf und Olfert, 2008, S. 245–246).

This threat is becoming stronger since internet trade is becoming more and more popular. The major threat for trading companies is the ongoing situation that producers change from partners to competitors.

Their chance is to build up own retail brands to set a counterweight to this development.

In times of multi-channel sales the challenge for trading companies is increasing. What is positive for industrial enterprises and service providers is a threat for the existence of the whole trading sector (Romeike und Hager, 2013, S. 56–63).

4.3 Service providers

The most obvious difference in value creation of service providers is the fact that their goods are intangible and cannot be stored. For the most part, they are produced at the same time of their consumption. Therefore customers cannot evaluate the value and quality of services in advance.

As it lays in human nature to look for an alternative, customers evaluate virtual assets on the basis of factors like appearance and pricing. It is known for a long time that pricing is a vital part of marketing in the service sector (Becker, 2009, S. 708–712).

Similar to trading companies also service providers are a “people’s business” so they have to take a closer look on staff and location.

The effect of “people’s business” is decisive for the success of a service provider. Its whole success depends on the performance of the staff. Even the best business model may fail if people do not join up its vision and mission.

For service providers the influence of the location and office equipment is almost as important. This influence is even stronger than for trading companies, while it has only little influence on the performance of industrial enterprises.

The reason is not only that customers prefer convenience. The more important reason is that service providers offer intangibility, non-storable goods. These cannot be judged objectively. Alternatively, services are judged by subjective, in the meaning of emotional, factors. The most important is trust, and quality perception (Meffert, 1988, S. 245–248).

So its risk management must focus on intangibility, non-storable goods. There are neither supply chain nor production risks. In contrast to industrial enterprises and trading companies,

service providers can hardly count on hard facts. Their specific challenge is to foresee qualitative and subjective threats for their enterprise.

Being faced with the postulate that risk management bases on identifying all possible risks service providers are bound to fail this claim. Many service providers among SMEs are microentrepreneurs. They consist of limited staff, combined with limited business expertise (Kulicke, 1993, S. 167–169). This leads to a higher rate of insolvency (Destatis, 2016).

Even though risk management has its roots in the finance sector, which is a core part of service providers, academic literature touches astonishingly little upon the peculiarities of them.

5 CONCLUSIONS

5.1 Findings

Derived from increasing complexity, risk management becomes more important to secure the continued existence of enterprises of all sizes.

Due to their different ways to create value, market segmentation of the three sectors industrial enterprises, trading companies and service providers has been accepted and implemented in marketing management already for a long time. It is common practice to execute a customized marketing according to the demand of the various sectors, taking their peculiarities into account.

In risk management this state is not yet reached. Research results and academic literature widely refer to all enterprises. They make no difference between the sectors but point out that any single enterprise must adapt its risk management on its own.

The difference between large companies and SMEs is widely neglected. Although empirically well-documented, many publications and research results do not deal with this fact.

The lack of consideration of these two aspects makes it a demanding task for SMEs to put risk management into practice.

This situation is aggravated in SMEs by the often missing know-how and manpower.

Being faced with significant deviation both in theory and recommendations for action, SMEs often show a fatalistic attitude regarding risk management.

The structure of SMEs is highly heterogeneous. It is empirically proven that SMEs need a customized approach for its risk management to gain the acceptance of their managers. Nonetheless there is no consistent and specific approach to cope with their heterogeneous structure and their limitations.

SMEs not only in Europe but worldwide make up the vast majority of all enterprises. In total they employ and train more employees than large companies. Therefore there has been a call for a SME-specific business administration already for a long time. Despite this, there had been sparse researches focussing on the peculiarities of SMEs in general.

5.2 Outlook

More, and more research would be needed in order to develop a SME-specific risk management. The proven impact of the size of a company on its performance of risk management should be considered in-depth by academic research.

In the same way as it is performed in marketing, the peculiarities of the economic sectors should be considered in risk management as well.

To think ahead, research on risk management of the various functions of an enterprise would then be the step ahead in the development of a cross-functional, general risk management.

To reach this aim more emphasis should be put on risk management in academic education.

Consequentially, this would help to mitigate the scholar-practitioner gap, which is vital to enhance the exchange of knowledge.

Like in other fields of business administration also risk management would benefit from this cross-fertilisation. All corresponding activities initiated by both sides should be appreciated supported and used for knowledge sharing.

Sources

1. ALLIANZ SE UND ALLIANZ GLOBAL CORPORATE & SPECIALTY SE, 2016. *Allianz Risk Barometer Die 10 größten Geschäftsrisiken 2016* [online] [Zugriff am: 24. Juli 2016]. Verfügbar unter: https://www.allianz.com/v_1458302171000/media/press/document/AllianzRiskBarometer2016_DE.pdf
2. ARNOLD, U., 1982. *Strategische Beschaffungspolitik. Steuerung und Kontrolle strategischer Beschaffungssubsysteme von Unternehmen.* Frankfurt am Main: Lang. Europäische Hochschulschriften Reihe 5, Volks- und Betriebswirtschaft. 380. ISBN 3-8204-5842-5.
3. BECKER, J., 2009. *Marketing-Konzeption. Grundlagen des ziel-strategischen und operativen Marketing-Managements.* 9., aktualisierte und erg. Aufl. München: Vahlen. ISBN 9783800636945.
4. DESTATIS, 2016. *Insolvenzen und Insolvenzhäufigkeiten von Unternehmen* [online]. *Insolvenzen und Insolvenz-häufigkeiten von Unternehmen nach Wirtschafts-abschnitten* [Zugriff am: 1. Dezember 2018]. Verfügbar unter: https://www.destatis.de/DE/ZahlenFakten/GesamtwirtschaftUmwelt/UnternehmenHandwerk/Insolvenzen/Tabellen/WirtschaftszweigeWZ2008.html
5. DIEDERICHS, M., 2017. *Risikomanagement und Risikocontrolling.* 4. Aufl. München: Franz Vahlen. ISBN 978-3-8006-5249-5.
6. GLEIßNER, W., 2017. *Grundlagen des Risikomanagements. Mit fundierten Informationen zu besseren Entscheidungen.* 3rd ed. München: Vahlen. Management Competence. ISBN 978-3800649525.
7. GLEIßNER, W., H. LIENHARD und D.H. STROEDER, 2004. *Risikomanagement im Mittelstand. Planungssicherheit erhöhen, Rating verbessern, Unternehmen sichern.* Eschborn: RKW-Verl. ISBN 3896442244.
8. GLOGER, A., 2016. *Betriebswirtschaftsleere. Wem nützt BWL noch?* Frankfurt am Main: Frankfurter Societäts-Medien GmbH Frankfurter Allgemeine Buch. ISBN 395601152X.
9. GÖTZE, U. und B. MIKUS, 2015. Der Prozess des Risikomanagements in Supply Chains. In: C. SIEPERMANN, R. VAHRENKAMP und M. SIEPERMANN, Hg. *Risikomanagement in Supply Chains. Gefahren abwehren, Chancen nutzen, Erfolg generieren.* 2., neu bearbeitete Auflage. Berlin: Erich Schmidt Verlag, S. 29-59. ISBN 9783503158188.
10. GÜNTHER, G. und H. MUSCHOL, 2013. *Handbuch Risikoüberwachungssysteme für KMU. Risikoentscheidungen, Controlling und Risikoberichterstattung ; ein Praxisleitfaden mit Beispielen, Formularsatz und Risikosoftware.* Plauen: M-&-S-Verl. ISBN 978-3-938590-37-9.
11. HENSCHEL, T., 2010. *Erfolgreiches Risikomanagement im Mittelstand. Strategien zur Unternehmenssicherung.* Berlin: Schmidt. ISBN 978-3-503-11648-5.

12. HERRE, U., T. SANDMANN, J. WEHKING und C. WINEFELD, 2012. *Risk-Management-Benchmarking 2011/12.* Frankfurt am Main.
13. HOFBAUER, G. und V. OPPITZ, Hg., 2019. *Wissenschaft und Forschung 2017. Wissenschaftliche Beiträge zur Forschung:* Uni-Edition.
14. HOFBAUER, G., S. BURGHART und A. SANGL, 2019. Inhalte und Aufgaben der Beschaffung unter besonderer Berücksichtigung des Risikomanagements. In: G. HOFBAUER und V. OPPITZ, Hg. *Wissenschaft und Forschung 2019.* Berlin: Uni-Edition.
15. HOFFMANN, J., 2012. *Risikomanagement für mittelständische Unternehmen. Risikopotenziale erkennen und erfolgreich bewältigen ; mit zahlreichen Praxissituationen.* Norderstedt: Books on Demand. ISBN 978-3-8448-11520.
16. HOFFMANN, P., 2011. *Innovative supply risk management. The development of a comprehensive supply risk management system.* Enschede: CPI. ISBN 978-90-365-3278-5.
17. HÖLSCHER, R., 2000a. Die Praxis des Risiko- und Versicherungsmanagements in der deutschen Industrie. In: H. SCHIERENBECK, Hg. *Risk-Controlling in der Praxis. Rechtliche Rahmenbedingungen und geschäftspolitische Konzeptionen in Banken, Versicherungen und Industrie.* Stuttgart: Schäffer-Poeschel, S. 413-455. ISBN 3791016822.
18. HÖLSCHER, R., 2000b. Gestaltungsformen und Instrumente des industriellen Risikomanagements. In: H. SCHIERENBECK, Hg. *Risk-Controlling in der Praxis. Rechtliche Rahmenbedingungen und geschäftspolitische Konzeptionen in Banken, Versicherungen und Industrie.* Stuttgart: Schäffer-Poeschel, S. 297-363. ISBN 3791016822.
19. KAHNEMAN, D., 2012. *Schnelles Denken, langsames Denken.* 5. Auflage. München: Penguin Verlag. ISBN 9783328100348.
20. KIRSCH, T., Hg., 2013. *Entwicklung eines Modells zur Umsetzung einer ökologisch orientierten Beschaffung in der Ernährungswirtschaft.* Zugl.: Zittau, Internat. Hochsch.-Inst., Diss., 2012. Göttingen: Cuvillier. Schriften zum Supply-Chain-Management. Bd. 10. ISBN 978-395404-294-4.
21. KULICKE, M., 1993. *Chancen und Risiken junger Technologieunternehmen. Ergebnisse des Modellversuchs „Förderung technologieorientierter Unternehmensgründungen“.* Heidelberg: Physica-Verlag HD. Technik, Wirtschaft und Politik, Schriftenreihe des Fraunhofer-Instituts für Systemtechnik und Innovationsforschung (ISI). 4. ISBN 978-3-7908-0732-5.
22. KURAN, T. und C.R. SUNSTEIN, 1999. *Availability Cascades and Risk Regulation* [online]. Public Law Working Paper No. 181. Verfügbar unter: https://papers.ssrn.com /sol3/papers.cfm?abstract_id=138144
23. LEHMEYER, P., 2014. *Zur Bedeutung des Risikomanagements im Mittelstand. Eine Untersuchung des Verbreitungsgrades und der verwendeten Instrumente.* Hamburg: Diplomica Verlag GmbH. ISBN 978-3-8428-9759-5.
24. MAUSHAKE, A., J. LÖFFLER und S. BURGHART, 2018. *Risikomanagement im Einkauf. 6. BME-Forum.* Wiesbaden.
25. MEFFERT, H., 1988. *Strategische Unternehmensführung und Marketing. Beiträge zur Marktorientierten Unternehmenspolitik.* Wiesbaden: Gabler Verlag. ISBN 978-3409136136.
26. MONTAG, P., 2015. *Risikomanagement und Compliance im Mittelstand.* Dissertation. Berlin: Erich Schmidt Verlag. Management und Wirtschaft Studien. Band 75. ISBN 9783503165735.

27. MUGLER, J., 1979. *Risk management in der Unternehmung.* Zugl.: Wien, Wirtschaftsuniv., Hab.-Schr. Wien: Orac. Unternehmung und Gesellschaft. 6. ISBN 3-85368-363-0.
28. MUSCHINSKI, W., 2016. *Risikomanagement in der Beschaffung 2016.* Nürnberg.
29. OELDORF, G. und K. OLFERT, 2008. *Materialwirtschaft.* 12., erheblich überarb. Aufl. Ludwigshafen (Rhein): Kiehl. Kompendium der praktischen Betriebswirtschaft. ISBN 978-3-470-54142-6.
30. RISK MANAGEMENT ASSOCIATION E. V., Hg., 2015. *Praxisleitfaden Risikomanagement im Mittelstand. Grundsätze - Organisation - Durchführung* [Online]. Berlin: Schmidt. Risikomanagement-Schriftenreihe der RMA. 1. ISBN 978-3-503-16526-1 [Zugriff am: 29. Oktober 2017]. Verfügbar unter: https://www.esv.info /978-3-503-16526-1
31. ROGLER, S., 2002. *Risikomanagement im Industriebetrieb. Analyse von Beschaffungs-, Produktions- und Absatzrisiken.* Wiesbaden: Deutscher Universitätsverlag. Neue betriebswirtschaftliche Forschung. 296. ISBN 3-8244-9084-6.
32. ROMEIKE, F. und P. HAGER, 2013. *Erfolgsfaktor Risiko-Management 3.0. Methoden, Beispiele, Checklisten ; Praxishandbuch für Industrie und Handel.* 3. Aufl. Wiesbaden: Springer Gabler. ISBN 978-3-8349-3339-3.
33. ROMEIKE, F., 2003. Risikoidentifikation und Risikokategorien. In: F. ROMEIKE und R.B. FINKE, Hg. *Erfolgsfaktor Risiko-Management. Chance für Industrie und Handel Methoden, Beispiele, Checklisten.* Wiesbaden: Gabler Verlag, S. 165-180. ISBN 978-3-663-05716-1.
34. SCHIMMELPFENG, K., 2001. Risikomanagement im Industrieunternehmen. In: U. GÖTZE, K. HENSELMANN und B. MIKUS, Hg. *Risikomanagement.* Heidelberg: Physica-Verl., S. 277-297. ISBN 3790814156.
35. SCHORCHT, H., 2010. *Risikomanagement und Risikocontrolling junger Unternehmen in Wachstumsbranchen. Konzeption eines theoriegeleiteten Handlungsrahmens für die praxisinduzierte Unternehmenssteuerung.* Zugl.: Ilmenau, Univ., Diss., 2003 u.d.T.: Schorcht, Heike: Risikocontrolling junger Technologieunternehmen in Wachstumsbranchen. 2., unveränd. Aufl. Berlin: Logos-Verl. Schriften zum Konvergenzmanagement. 1. ISBN 3-8325-0444-3.
36. SLOVIC, P., 2011. *The perception of risk.* Reprinted. London: Earthscan. Risk, society and policy series. ISBN 1-85383-528-5.
37. STROEDER, D., 2008. *Fundamentale Risiken im deutschen Mittelstand und Modelle zu ihrer Bewältigung. Entwicklung modularer, mittelstandsadäquater Risikobewältigungsstrategien auf Basis einer brachenübergreifenden empirischen Studie unter 421 mittelständischen Unternehmen.* Stuttgart: SMB Stroeder Süddt. Mittelstandsberatung. ISBN 978-3-9812310-0-7.
38. STÜTZ, S., 2011. Kleine und mittlere Industrieunternehmen in der ökonomischen Theorie. In: JÖRN-AXEL MEYER, Hg. *Kleine und mittlere Industrieunternehmen in der ökonomischen Theorie.* Lohmar: Eul, S. 1-440. ISBN 978-3844100655.
39. WASER, B.R. und D. PETER, 2013. *Prozess- und Operations-Management. Strategisches und operatives Prozessmanagement in Wertschöpfungsnetzwerken.* 4., neukonzipierte Aufl. Zürich: Versus. ISBN 978-3-03909-071-6.
40. WEGMANN, J., 2013. *Betriebswirtschaftslehre mittelständischer Unternehmen. Praktiker-Lehrbuch.* München: Oldenbourg. ISBN 978-3-486-58018-1.
41. WELSH, J.A./WHITE, J.F., 1980. "A small business is not a little big business". *Harvard Business Review*, **59**(4), 18-32.

42. WOLKE, T., 2016. *Risikomanagement.* 3., vollständig überarbeitete, erweiterte und aktualisierte Auflage. Berlin: De Gruyter Oldenbourg. ISBN 978-3-11035386-0.
43. ZAWISLA, T., 2008. *Risikoorientiertes Lieferantenmanagement. Eine empirische Analyse.* Zugl.: München, Techn. Univ., Diss., 2006. München: TCW Transfer-Centrum. TCW Wissenschaft und Praxis. 39. ISBN 978-3-937236-46-9.

Contact

Stephanie Burghrt, Dipl. Betriebswirt (FH)
Univerzita Komenského v Bratislave
Šafárikovo námestie 6
P.O.BOX 440
814 99 Bratislava 1
Tel: 02/501 17 478
email: stb@thi.de

UNDESIRABLE FORMS OF EMPLOYEE BEHAVIOR IN CONTEXT OF MENTAL HEALTH

Jana Kovaľová, Dávid Miško, Matúš Vagaš, Dagmara Ratnayake Kaščáková

Abstract

Undesirable forms of workplace behavior are becoming a daily routine that affects not only employee performance, motivation and workplace relationships, but also the whole organization. The research was conducted through an author's questionnaire and the data were processed in the SPSS 20 statistical program. The research group consisted of 157 respondents (77 men and 80 women), aged 18-59 with an average age of 32.94. The aim of the research was to propose and validate its own methodology for assessing bossing and mental health of employees. The BHA (Bossing-Health-Awareness) methodology has been applied to identify the context and gender differences among the selected factors.

Keywords: *bossing, mental health, awareness, employee, BHA*

1 INTRODUCTION

Psychological violence at work becomes a daily routine that affects not only physical and mental health, but also social and economic life. Workplace harassment is considered a negative behavior that has the form of mobbing, bossing, bullying, employee abuse and psychological terror. Most often, in Olšovská (2013), there are mobbing, bossing, staffing, sexual harassment, and others through social networks. Also, workplace behaviors have a negative impact on Mental Health of Employees and cause psychological, psychosomatic and physical problems to the individuals concerned. Artz, Goodall and Oswald (2018) highlight inadequate research that is not backed up by research data, inadequate literature, and almost no qualified bossing publications. Olšovská (2013) summarizes the cross-section of Slovakia in the context of the deteriorated interpersonal relations, where bossing is coming to the fore. For this reason, we have focused on the bossing and its impact on mental health of Employees health and their awareness of undesirable forms of behavior at the workplace in the Slovak Republic.

1.1 Undesirable behavior at the workplace

Undesirable workplace behavior is an important research issue. They have a negative impact not only on the individual but also on the organizational level. Due to inappropriate behavior at work, employee outcomes, social and psychological factors are affected (Aleksic and Vukovic 2018, Lorincová and Lelková, 2016). According to the European Directive (2000), undesirable forms of behavior at the workplace are manifested by physical threats, verbal attacks, unfair criticism, unjustified demands on employees, subordinate tasks, threats, damage to private information, comments on appearance or personality, mails, messages, phone calls. Kähärä et al. (2015) report that repeated, short-term or long-term conflict situations affect the personality of employees, their productivity, the level of the burden and the overall workplace attitude.

The definition of mobbing is not yet unified and it also differs in the understanding of the authors. The psychologist Heinz Leymann is in charge of transferring this term to psychology, which was originally associated with the behavior of animals in the clan. This is borne out by Svobodova's allegations (2008); Riomska (2011), stating that workers sometimes behave in the way of the attacking clan. According to Birknerová (2011) in the area of mobbing, there is little time for early warning, where even arguments and open conflicts may not serve as a

signal to the victim. Leymann (1996) emphasizes that the frequency and duration of mobbing is more important than content and context. Duffy and Sperry (2012); Nolfe et al. (2008) describe mobbing as an unethical, hostile communication towards a person or group of people. Similarly, Kratz (2005); Panajotis (2016); Barancova (2014) understands mobbing as a set of negative actions and the expression of aggression in the working environment committed by one or more people against a colleague. Beňo (2003); Halik (2008) refers to manipulation, systematic humiliation, psychological terror, emotional abuse or bullying at the workplace, arrogance, misbehavior with others, or targeted stress induction.

Behavior directed from superiors to subordinate workers is called bossing, from the English word "boss". A form of bullying that allows a leader to strengthen his / her position (Divincová and Siváková 2014); Beňo (2003); Barancová (2014). Kile (1990) speaks of the equivalent of "rufmord", a German "murder" (mord) of "rumor" (ruf). Szarková et al. 2010; Kubáni 2008; Gossányi 2007 define bossing as systematic attack and intimidation of the employee by superiors, and aims to reduce dignity, enforce obedience and respect, appeal to a hierarchical position, enforce employment. Pauknerová et al. (2006), the main causes of bossing include the negative characteristics of the manager and the fear of loss of job position. Janoušek (2004) recorded several major strategic bossing speeches as Sizyf's tactics, exaggerated demands, regular control, surprise attacks, competence tactics, and occupational isolation. The manifestations of bossing confused Kratz (2005) as nonsensical demands, excessive pressure, assignment of unfulfilled tasks, reprocessing. Beňo (2003) talks about the humiliation of subordinates by giving them lower tier work than they are hired for or giving tasks that are impossible to complete, the allocation of excessive work, the suppression of rights and the concealment of information. Oswald et al. (2015); Artz, Goodall and Oswald (2018); Jones et al. (2016) agree that bossing has a negative impact on employees' mental health, their privacy, performance, motivation and interpersonal relationships.

Less familiar is the chairing of the English "chair" used by managers in the fight for a leading position (Wagnerová 2011). Staffing is a term derived from the English word "staff". As reported by Panajotis et al. (2016); Grewe (2012) presents attacks from subordinates to a superior, in order to change the company's personnel policy, or to appeal to a senior employee. According to Olšovská (2013) the frequent reason for the creation of staffing is the arrival of a former colleague in the position of a superior, or vice versa, a foreign person. Sexual harassment is manifested by verbal or non-verbal expression, physical contact with the sexual context (Hirigoyen 1998, Boland 2005, Barancová 2014). Thanks to the expansion of Internet communication, we are meeting the cyber-harassment concept that is running through electronic media in the virtual space (Grewe 2012). It uses new communication and information technologies that make the victim anonymously intimidated, insulted or mocked (Panajotis et al., 2016).

Any manifestations of undesirable forms of behavior at the workplace have fatal consequences of psychological, psychosomatic and physical nature not only on the victim but also on his / her family and relatives and, ultimately, on the organization itself.

1.2 Mental health of employees

Bad mental health is today one of the biggest problems in the workplace that leads to mental and physical exhaustion. Various symptoms arise, depending on the type of mental terror and the series of personality factors of the individual (Birknerová 2011). Svobodová (2008) includes nervousness, anxiety, restlessness, stress, fatigue, sadness, disorientation, emotional exhaustion, poor communication, signs of aggression and pessimism among psychological problems disturbing mental health.

Consequences of various undesirable forms of behavior at work are distributed by Kratz (2005) into mental and psychosomatic. Šafránek (2012) describes psychosomatic problems as

manifestations of psychological problems in the form of physical illness (migraines, headaches, gastric diseases, breathing problems, cardiovascular diseases, spinal pain, blood circulation and food intake, sleep). Consequences of mobbing are described by Divincová and Siváková (2014); Paukner (2012); Zapf (1999) as psychological (depression, concentration disturbance, anxiety) and economic (inability to work, reduced work performance, motivation). These negative states also affect the overall working environment, productivity, efficiency and competitiveness.

1.3 Awareness of undesirable behavior at the workplace

Arnold et al. (2004) present that individual forms of undesirable behavior can be identified with the help of a corporate psychologist who observes the deviations in employee behavior, their time, intensity and frequency. Combating them is possible by raising awareness and taking preventive measures. Demirag and Ciffici (2017) recommend the development of legal organizational rules, the provision of information, raising awareness, the diagnosis of violence, and the elimination of these at a minimum level. The World Health Organization (2017) highlights the need to create a healthy work environment for employees. Knowledge of the working environment and its appropriate adaptation for employees promotes their mental health and satisfies their needs. Raising awareness increase the awareness of possibilities of solutions, resources and support, which contributes to mental health, performance, motivation and engagement.

1.4 Research on undesirable forms of workplace behavior

According to more research in Europe, the results vary depending on the country, the industry or the methods used. Bucurean (2017) focused on identifying bossing with managers, who showed that those who tended to be bossing are direct orders, they do not ask, but just talk, concentrating only on current activities, do not help subordinates, criticize subordinates about their lack of performance, experience, skills and motivation. The results have been confirmed, 66% of men and 58% of women tend to boss. Artz, Goodall and Oswald (2018) highlight data-not-referenced research, relevant literature, or qualified bossing publications. Artz, Goodall, and Oswald (2018) summed up the data set of the Working Conditions Survey of Employees in Europe. The survey consisted of 28,000 respondents. The authors focused on examining the manager's perceptions and assessments, subordinated to aspects such as feedback, respect, recognition, praise, individual support, and teamwork. The survey confirmed that employees in areas such as transport, manufacturing, health, social work, and administration tend to boss.

Kubáni (2014) points to the fact that no representative research has been carried out so far in Slovakia. It refers only to the partial survey of Labanco from 2006, which was focused on the survey of mobbing activities. The survey sample consisted of 1,112 respondents aged 18-60, from different areas. Research has shown that 80% of respondents have experienced some form of harassment, of which 43.34% are men and women are 37.05%. According to Ondrejkovič (2008), almost 1/3 of the employees in Slovakia face intimidation, verbal attacks and other acts. Nekoranec and Kmošena (2015) speak of mobbing and bossing in the armed forces of the Slovak Republic, attended by 597 respondents. The results confirmed that 16.5% of the armed forces work for more than a year in a high-risk and 37% of employees in medium-high-risk mobbing environment. Holubová (2007) surveyed 191 respondents to the level of sexual harassment and bullying in men and women. Up to 67.3% of respondents experienced at least one of the bullying manifestations personally. Most often, men are bullying men and women are bullying women, indicating the tendency of gender-based violence at the workplace. It also showed that 65% of the questioned bullies at the workplace did not pay much attention because they feared revenge or reduced rewards. Lovaš (2002)

focused on negative behavior at work by conducting a survey of 170 government officials aged between 22 and 58 years. For research, the Work Harrasment Scale (Björkqvist, et al., 1994) was used. Research has confirmed that younger women are more frequent victims of mobbing, bossing and sexual harassment than older women. The research by Antoničová and Drotárová (2007) was to find out whether respondents sometimes became victims or witnesses of mobbing. The sample consisted of 102 employees, a revised NAQ (Negative Acts Questionnaire) questionnaire was used. Larger organizations have identified a greater degree of negative actions that could be considered mobbing.
The proven rising trend of undesirable behavior at the workplace gives a true picture of the need for further investigation. In our research we focused on bossing and its impacts on the mental health of employees and the lack of awareness of undesirable forms of behavior.

2 RESEARCH

The aim of the research was to design and validate the BHA methodology as well as to identify the context and gender differences among the selected factors. The proposed methodology consists of three factors: Bossing, Mental Health of Employees and Awareness of Undesirable Types of Behavior. Based on this goal, we have identified three hypotheses:
H1: "We assume that there is an internal factor in the structure of the proposed methodology."
H2: "We assume that there are statistically significant links between the bossing factor and mental health of employees."
H3: "We assume that there are statistically significant gender differences in selected factors of the BHA methodology."

2.1 Methodology and methods of research

The research was conducted online through an author's questionnaire examining three factors: bossing, mental health of employees, and employee awareness of undesirable behaviors. Research has focused on bossing and its relationship to mentally healthy employees. Employee Awareness of Undesirable Behavior, as the third factor of the BHA methodology, points to employee awareness of superiors' behavior, organization ethics, or the ability to tackle undesirable behaviors. The BHA methodology consists of 18 items that were rated on a scale of: 1 never, 2 rarely, 3 sometimes, 4 often, 5 always. The methodology was designed to identify contexts as well as gender differences in bossing and mental health of employees. The results were processed in the program SPSS 20.

2.2 Research sample

The research was conducted using the questionnaire method using mathematical-statistical methods. The research sample consisted of 157 respondents, of which 77 (49.04%) men and 80 women (50.96%), aged 18-59 with an average age of 32.94 years. Respondents addressed the area of education, manufacturing and services.

2.3 Research results

In the research conducted, we focused on verifying the BHA methodology and identifying the context as well as the gender differences in the factors of the methodology. For the specification of the internal factor in the structure, factor analysis of the main components with Varimax rotation was applied. Based on the Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy - 0.822 and Barlett's Test of Sphericity – 1106.044 (sig. .000), three factors were extracted by factor analysis. The existence of factors is confirmed by Scree Plot and Factor Analysis Table. These results confirm the hypothesis H1 about the existence of the internal factor in the structure of the proposed methodology.

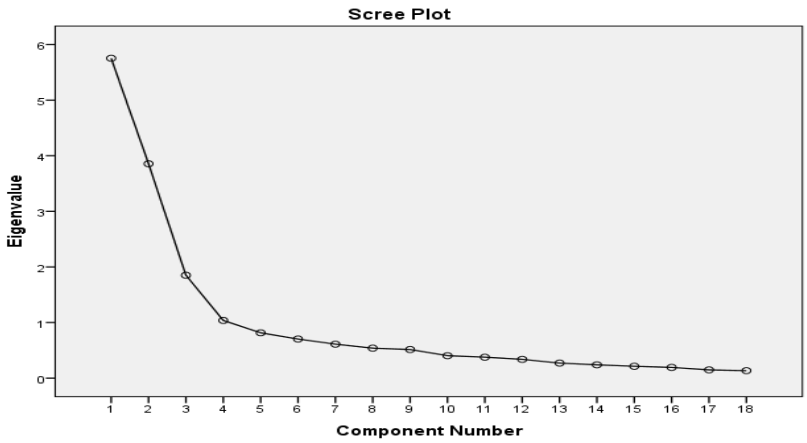

Graph1. Scree Plot extraction factors
(Source: own calculation in SPSS 20)

Reliability: Cronbach's Alpha Bossing (0.900), Cronbach's Alpha Mental Health (0.935), Cronbach's Alpha Awareness (0.866). Extracted factors account for 63.67% variance.

Items	***Factors***		
	Mental Health	*Awareness*	*Bossing*
1. I feel persistent inequality from the superiors.	.222	-.172	**.730**
2. Nonsense work tasks are given.	.244	-.066	**.828**
3. I am assigned tasks that do not fit into my workload.	.080	-.120	**.856**
4. Job division is chaotic.	.174	.069	**.765**
5. I am attributed mistakes I did not make.	.403	-.034	**.648**
6. The atmosphere at work causes me health problems.	**.755**	.060	.205
7. I feel stress at work.	**.679**	-.149	.329
8. I feel nervous in my work.	**.644**	-.111	.352
9. I feel anxiety at work.	**.844**	.012	.180
10. I feel sadness at work.	**.882**	.020	.127
11. I have migraines, headaches, breathing problems, intestinal and stomach problems at work.	**.846**	.013	.069
12. I am well informed about undesirable forms of behavior.	.194	**.692**	-.054
13. I know how different undesirable forms of behavior at workplace are.	-.002	**.759**	.082
14. If I become a victim of undesirable forms of behavior at work I know who I can contact.	-.084	**.859**	.050
15. Organization has sufficient prevention against undesirable behavior.	-.014	**.850**	-.046
16. The work order in my company solves undesirable forms of workplace behavior.	-.032	**.736**	-.083
17. My work contract contains an addendum on unethical behavior at the workplace.	-.007	**.646**	-.111
18. If I become a victim of undesirable forms of behavior at work, I can contact the supervisor.	-.215	**.677**	-.254

Tab. 1: Factor analysis of major components with Varimax rotation
(Source: own calculation in SPSS 20)

To verify the relationship as well as differences, parametric tests were applied in the study with respect to the result of Skewness and Kurtosis. Bossing (Skewness 0.448, Kurtosis 0.488), Mental Health (Skewness 0.611, Kurtosis 0.480) and awareness (Skewness 0.250, Kurtosis 0.430). The results of the Friedman's Two-Way Analysis confirmed statistically significant differences in the assessment of BHA methodology attributes.

		Mental Health
Bossing	*Pearson Correlation*	-.706**
	Sig. (2-tailed)	.000
	N	157

Tab. 2: Correlation between factors of Bossing and Mental health – Pearson coefficient
(Source: own calculation in SPSS 20)

Given the results of tab. 2, we confirm the hypothesis H2 about the existence of statistically significant links between bossing and mental health of employees. Employees experiencing bossing in the workplace scored lower in the mental health factor. This result presents a serious problem for today's organizations.
The gender differences for the factors of the BHA methodology are presented in tab. 3, result of the T-test. In the mental health factor statistically significant gender differences were not confirmed. The hypothesis H3 is rejected.

Gender		*N*	*Average*	*Std. Deviation*	*T-test*	*Sig. 2. Tailed*
Bossing	*Male*	77	2.4623	1.0342	.878	0.381
	Female	80	2.3300	.84859		
Mental Health	*Male*	77	2.5606	1.15277	-.062	0.950
	Female	80	2.5708	.88581		
Awareness	*Male*	77	3.3207	1.04268	-1.107	0.271
	Female	80	3.5306	.90010		

Tab. 3: Gender differences in the factors of the BHA methodology
(Source: own calculation in SPSS 20)

3 CONCLUSION

The presented contribution aimed to bring bossing and awareness about this behavior as well as impacts on mental health of employees. The research explores the design and verification of its own BHA methodology, as well as the identification of contexts and gender differences among the selected factors: Bossing, Mental Health and Awareness about undesirable forms of behavior.
The factor analysis confirmed the existence of three factors with sufficient reliability. We can say that H1 has been confirmed.
Statistically significant links have been noted between Bossing and Mental Health. On the basis of the negative correlation, we can conclude that with the increase of bossing at the workplace, the mental health of the employees decrease. Workers are beginning to experience health problems, feelings of stress, anxiety, sadness, migraines, headaches, stomach problems, and being more nervous. Finally, we can say that H2 has also been confirmed.
Inadequate behavior of superiors increases the incidence of stress, anxiety as well as migraines and headaches. Such conduct of superiors does not help organizations or their employees. We strongly recommend paying attention to behavior and workplace relationships, creating a favorable working climate, with regard to their mental health, satisfaction and performance. Similarly to Cobb (2017), all kinds of bullying and undermining of employees harm the organization and its employees. Rajgopal (2010) states that the most common cause of workplace stress is relationships with superiors that can be resolved by developing communication skills. We support the idea of introducing mental wellbeing policy at the workplace, its application will enable prevention of factors that reduce the mental health of employees and contribute to better human relationships.

Gender differences for factors of the BHA methodology were determined using the T-test, but no gender difference was found in the selected factors. Women are generally referred to as more emotional than men. This assumption concerns the issue of managing stress and increasing the sensitivity of women to the unpleasant situations in organizations. We are inclined to the idea of Canary (1998) that stereotypical beliefs about men and women cannot predict their true behavior in social interaction. Based on the research of previous studies, we recommend paying due attention to both genders, given the significance of mental health in the work environment.

Sources

1. ANTONIČOVÁ, I., DROTÁROVÁ, E. *Mobbing - niektoré prieskumné zistenia*. In KUBÁNI, V. et al. 2007. Psychologická revue II. Prešov :Univerzitná knižnica Prešovskej univerzity v Prešove (elektronické publikovanie), s 56 - 77. ISBN 978-80-8068-674-1.
2. ARNOLD, J., et al. 2004. *Work Psychology: Understanding Human Behaviour in the Workplace*. Financial Times/Prentice Hall; 4 ed, ISBN 978-0273655442.
3. ARTZ, B., GOODALL, A. H., OSWALD, A. J., 2017. Boss competence and worker well-being. In *Industrial and Labor Relations Review*. 70 (2); 419-450.
4. BARANCOVÁ, H., 2014. Mobbing a šikanovanie zamestnanca ako zneužitie práva. In: *Societa set inrisprvdentia*. 2 (2), ISSN 1339-5467.
5. BEŇO, P., 2003. *Můj šéf, můj nepřítel*. 1. Šlapanice: ERA. ISBN 80-86517-34-9.
6. BIRKNEROVÁ, Z. 2011. Managerial Analysis of Mobbing and Fear in the Workplace. In *Scientific Annals of the "Alexandru Ioan Cuza" University of Iasi Economic Sciences Section*, Romania, 2011, 13 s. ISSN 0379-7864. Available at: http://anale.feaa.uaic.ro/anale/resurse/mm1birknerova.pdf
7. BJÖRKQVIST, K., ÖSTERMAN, K., & HJELT-BÄCK, M., 1994. Aggression among university employees. In *Aggressive Behavior*, 20 (3), 173-184.
8. BOLAND, M., 2005. *Sexual harassment in the workplace*. New York: Sphinx Publishing, ISBN 978-1572485273.
9. BUCUREAN, M., 2017. Managing high Flyer Employees withouth Bossing them around. *In The Annals of the University of Oradea*, Exonomic Science. 26 (2), 382-387, ISSN 1582-5450.
10. CANARY, J.D., et.al., 1998. *Sex and Gender Differencess in Personal Relationship*. ISBN 978-1572303225.
11. COBB, E.P., 2017. *Workplace Bullying and Harassment: New Developments in Internationl Law*. ISBN 978-131546887-7.
12. DEMIRAG, S., CIFFCI, S., 2017. Psychological Intimidation at Workplace (Mobbing). In *Journal of Psychol Psychoter*. 7 (3), ISSN 2161-0487.
13. DIVINCOVÁ, A., SIVÁKOVÁ, B., 2014. Mobbing at workplace and its impact on employee perfomance. [online]. In *Human Resources Management & Ergonomics*. [cit.2018–11–03]. Available at: https://frcatel.fri.uniza.sk/hrme/files/2014/2014_2_02.pdf
14. DUFFY, M., SPERRY, L., 2012. *Mobbing*. New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-538001-9.
15. GOSSÁNYI, V., 2007. Problémy schované pod strachom. In: *Hospodárske noviny*. 43(23).
16. GREWE, I., 2012. *Neue Medien – Gefahren und Chancen*. Hamburg: Diplomica Verlag. ISBN 978-3-8428-3312-8.
17. HALÍK, J., 2008. *Vedení a řízení lidských*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-2475-1.

18. HIRIGOYEN, M.F., 1998. *Psychické násilí v rodině a v zaměstnání*. Praha 2: Academia. ISBN 80-200-0994-09
19. HOLUBOVÁ, B., 2007. Sexuálne obťažovanie na pracovisku ako forma diskriminácie a rodovo podmieneného násilia. In *Rodina a práca*. ISSN 1336-7153.
20. JANOUŠEK, V., 2004. Co je to bossing? Mobbing nadřízeného – bossing [online]. [cit. 2018-10-24]. Available at: http://zena-in.cz/clanek/co-je-to-bossing/kategorie/laska-avztahy
21. JONES, M, K., et al. 2016. Job anxiety, work-related psychological illness and workplace performance. In *British Journal of Industrial Relations*, 54, (4): 742–767.
22. KÄHÄRÄ, E., et al. 2015. *Preventing and Handling Inappropriate Behaviour in the Workplace*. 1. ed. ISBN 978-951-810-575-9 .
23. KILE, S. M., 1990. Helsefarleg leierskap (Health endangering leadership). Bergen, Norway: Universitetet i Bergen.
24. KRATZ, H.J.,2005. *Mobbing: jak ho rozpoznat a jak mu čelit*. Praha: Management Press, ISBN 80-7261-127-5.
25. KUBÁNI, V., 2008. *Analýza výskytu negatívnych prejavov správania na pracovisku*. In: Psychologická revue III. FHPV PU v Prešove, s. 32–79. ISBN 978-80-8068-912-4.
26. KUBÁNI, V., 2014. Mobbing, bullying and discrimination at the workplace. [online]. In *Hospodárske noviny*. [cit. 2018–04–11]. Available at: https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Kubani3/subor/kubani.pdf
27. LEYMANN, H., 1996. The content and development of mobbing at work. In *Europan journal of work and organizational psychology*. 5(2), 165-184.
28. LORINCOVÁ, T., LELKOVÁ, A., 2016. Prediction of Manipulation, Empathy and Social Irritability through Selected Personality Traits among Managers. *In Periodica Polytechnica: Social and Management Sciences*. 24(2), pp. 83-87.
29. LOVAŠ, L., 2002. K otázke zisťovania agresie na pracovisku. [online]. In *Sociálne procesy a osobnosť*. [cit. 2018–08–11]. Available at: http://www.spao.eu/files/spo-proceedings02.pdf
30. NEKORANEC, J., KMOŠENA, M., 2015. Mobbing in the workplace – its manifestations, consequences and possibilities of elimination in the armed forces of the Slovak republic. [online]. In *Social-Behavioural Sciences*. [cit.2018–3–11]. Available at: http://www.armyacademy.ro/reviste/rev1_2015/NEKORANE.pdf
31. NOLFE, G., PETRELLA, C., BLAST, F., ZONTINI, G., 2008. Psychopatological dimension of harassment in the workplace (mobbing). In *International Journal of the Mental Health*. p. 67-85.
32. OLŠOVSKÁ, A., 2013. Mobbing a bossing na pracovisku. [online] In: *Inštitút pre výskum práce a rodiny*. [cit. 2018–08-11]. Available at: http://www.ceit.sk/IVPR/images/IVPR/vyskum/2013/Olsovska/2162_mobbing.pdf
33. ONDREJKOVIČ, P., 2008. Násilie – spoločensky nežiaduci jav. In: *Sociológia*. 40,(5), s. 391-416.
34. OSWALD, A. J., et al. 2015. Happiness and productivity. In *Journal of labor Economics*, 33: 789-822.
35. PANAJOTIS, C., ŠMAHAJ, J., DOBEŠOVÁ- CAKIRPALOGLU, S., ZIELINA, M., 2016. *Šikana na pracovišti v České republice*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-5080-3.
36. PAUKNEROVÁ, D., et. al. 2006. *Psychologie pro ekonomy a manažery*. Praha: Grada Publishing. ISBN 80-247-1706-9.
37. PAUKNEROVÁ, D., 2012. *Psychologie pro ekonomy a manažery*. Praha 7: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-3809-3.

38. RAJGOPAL, T., 2010. Mental well-being at the workplace. Available from: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3062016/#CIT15
39. RIÓMSKÁ, M., 2011. Mobbing, história a príčiny vzniku. In: *Justičná Revue*, 3, pp. 421-424.
40. SVOBODOVÁ, L.,2008. *Nenechte se šikanovat kolegou: mobbing – skrytá hrozba*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2474-4.
41. SZARKOVÁ, M., et. Al. 2010. *Personálny marketing a personálny manažment.* Bratislava: Ekonóm, ISBN 978-80-225-3049-1.
42. ŠAFRÁNEK, L. 2012. Psychosomatické poruchy zdravia. [online] In: *Cestou k sebe*. [cit. 2018 – 10 - 11]. Available at: https://anitram.wordpress.com/2012/11/17/psychosomaticke-poruchy-zdravia/
43. WORLD HEALTH ORGANIZATION. 2017. Mental health in the workplace. [online]. [cit. 2018–10-11]. Available at: http://www.who.int/mental_health/in_the_workplace/en/
44. ZAPF, D., 1999. Organisational, Work Group Related and Personal Causes of Mobbing/bullying at Work. In *International Journal of Manpower*, 20(1/2), 70–85. ISSN 0143-7720.

Contact

Mgr. Jana Kovaľová, MBA.
University of Prešov in Prešov
Faculty of management
Department of managerial psychology
Konštantinová 16, Prešov, Slovakia
Tel: +421 918 590 890
email: jana.kovalova@smail.unipo.sk

Mgr. Dávid Miško
University of Prešov in Prešov
Faculty of management
Department of managerial psychology
Konštantinová 16, Prešov, Slovakia
Tel: +421 918 761 641
email: david.misko@smail.unipo.sk

Mgr. Matúš Vagaš
University of Prešov in Prešov
Faculty of management
Department of management
Konštantinová 16, Prešov, Slovakia
Tel: +421 902 215 495
email: matus.vagas@smail.unipo.sk

Mgr. Dagmara Ratnayake Kaščáková, PhD., MBA
University of Prešov in Prešov
Faculty of management
Department of intercultural communication
Konštantinová, 16, Prešov, Slovakia
Tel: +421 908 891 180
email: dagmara.ratnayake-kascakova@unipo.sk

RELATIONSHIPS AT WORKPLACE AS PRESUPPOSITION OF EMPLOYEE ENGAGEMENT, PERFORMANCE AND SATISFACTION

Matúš Vagaš, Jana Kovaľová, Dávid Miško, Dagmara Ratnayake Kaščáková

Abstract

The aim of the paper is to explore how good workplace relationships can contribute to employee engagement, performance and satisfaction. The data were obtained by the REPS Authorization Questionnaire (Relationships - Engagement, Performance, Satisfaction). The survey was attended by 207 respondents (92 men and 115 women). Specific hypotheses were verified using the Spearman Correlation Coefficient and the Mann-Whitney U-Test. Based on the results, we can conclude that employees with good workplace relationships are more initiative, they like to share their goals, are more efficient and more satisfied. Women consider workplace relationships to be more important and rated more positively than men. Women are more accountable to work and are trying to get the best out of work.

Keywords: *relationships at the workplace, engagement, satisfaction, performance, employee*

1 INTRODUCTION

Decades of research and workplace employee behavior studies have resulted in a proper understanding of how employees react to different incentives and factors. In our case, they are engagement, performance and employee satisfaction. We know the general basis and the consistency of these concepts, therefore we can say that employee satisfaction is closely related to the level of engagement and performance in the enterprise (Crede et al., 2007; Nargunde, 2013). Employee engagement and performance are perceived as a motivating factor in achieving organizational goals.

The nature and changes in the work environment of employees can increase their work-related problems at the workplace as well as social problems that tend to hamper the required performance at work. Studies highlight the fact that employee problems adversely affect work, personality, and workload, which negatively affects employee engagement and satisfaction (Kazimoto, 2016; Khan et al., 2016). By creating good workplace relationships, we want to point out in this paper how these relationships can contribute to employee engagement, performance and satisfaction (Dinic and Plakalovic, 2016; Schaufely and Bakker, 2004).

1.1 Relationships at the workplace

People need friendship and positive interaction in life, but workplace relationships are one of the main business issues. As stated by Hafiz (2017), relationships in an organization are directly related to employee satisfaction, engagement and performance that subsequently affect employee performance, competitiveness, and profitability of the organization.

According to Nargunde (2013), working relationships represent a long-term or short-term relationship between two or more employees, based on solidarity, trust, respect and accountability, assuming responsibility for words and actions, open and effective communication. Stoetzer (2009) notes that interpersonal relationships at the workplace are an important part of the psychosocial environment that affects the health, satisfaction and happiness of employees as well as their productivity. There is a stronger integration of employees in accepting changes at the workplace. According to Liloia (2014), positive relationships in the work environment can contribute to a more comfortable working environment.

There are relationships that require improvement of open communication or the setting of different boundaries and rules. Agba (2018) argues that workplace relationships, performance, and employee ratings are negatively affected by gossip in particular, which undermine their confidence and communication effectiveness.

1.2 Employees' Engagement, Performance and Satisfaction

Engagement means enthusiasm, high motivation, positive attitude, emotional commitment, and employee‘s loyalty to the organization. It represents employee‘s interest in the current state and the future direction of the company. It leads to higher productivity and quality of provided services (Targošová 2015; Jasmine et al., 2015). According to Profantová (2016); Schaufeli and Bakker (2004), committed employees are involved in the organization, are creative, want to grow, are devoted, highly motivated, interested in colleagues, work beyond the duty to achieve better performance and enjoy the work.

Aspects such as business success, motivation, innovation, leadership, management, education, organizational culture, adaptability and loyalty, or devotion considered by Podkonická and Sližka (2014) to be closely related to engagement. Incentives to engage with employees include several factors that is reported by Nelson (2009) Targošová (2015), Lazišťanová (2012) and they include: relations with senior and colleagues, organization and culture, work team, job responsibilities, personality of the employee, character and diversity of work, participation in decision-making, age, gender, social or other socio-demographic factors. Podkonická and Sližka (2014); Guawali (2017) present that workplace relations, working climate, mutual trust and support and respect are a basis for an energetic and committed relations. Successful businesses with committed employees know that investment and positive attitude to employees will bring delayed but significantly better results. According to Ali Taha (2017) and Khan et al. (2016), employee engagement and loyalty is much more crucial to ensuring the success and competitiveness of the organization. The engagement concept points to a correlation with the success of the organization, its productivity, performance, efficiency and competitiveness and innovation. Ali Taha (2016); Men (2015); Dinic and Plakalovic (2016) point to the fact that the quality of work-organizational relationships positively affects engagement. By measuring the commitment, according to McKee (2015), the organization will acquire information about its current rate, whether it is rising or falling, or the difference between departments, enterprises in the industry, in the region, or globally in the world.

Jasmine et al. (2015) explain that performance and efficiency are an integral part of human resource management and are an important criterion for organizational success. Jeffrey et al. (2007) characterize the performance of employees as their physical, psychological and social functions at the workplace. Evelyn et al. (2013) defines the level of fulfillment of the employees' work requirements. Hafiz (2017) describes it as fulfilling tasks according to certain criteria set by the organization or by senior management on the basis of pre-determined standards for the effective use of available resources in a changing environment. According to Aguinis (2009), the performance of employees reflects on their behavior, while performance itself is linked to the behavior that results in the organization's performance and added value. As stated by Pradhan and Jena (2017), performance in the form of a performed task consists of explicit working behavior that includes basic occupational duties.

Satisfaction of employees, according to Dinic and Plakalovičová (2016), is a positive emotional state resulting from an assessment of employment or work experience. Robbin and Judge (2012) speak of a satisfying positive feeling in employees, who perform their actions on the basis of a previous good evaluation. If the evaluation is positive, the satisfaction with the job will get a higher emotional state and a positive attitude from employees towards their work (Shragay and Tziner 2011). According to Bigliardi et al. (2012) companies are forced to

spend a lot of energy and do everything to make them competitive. This fact is also reflected in the pressure and stress on employees, so they need to pay enough attention about their satisfaction. As confirmed by Jex and Britt (2008) statements, that employee satisfaction is a key factor in an organization‘s success. Such employees are determined to work more, have a higher level of workmanship, productivity, have fewer absences and have better mental and physical health. Bakotičová (2016) and Inuwa (2015) stress that satisfied employees generally love their work. They feel considerable righteousness and believe that their work gives them positive elements such as challenge, good wages, security, nice colleagues, or autonomy. Attitudes to employee satisfaction with their work are sometimes hindered due to external factors, conditions and circumstances.

1.3 Similarly conducted research

Bakan et al. (2014) examined the impact of employee satisfaction on the workplace, the level of performance and working conditions at universities. In a survey of 892 respondents, 36.7% of employees are satisfied with their current work and 48% of employees claim that their engagement is associated with their high performance. Similarly Iqbal, Latif and Naseer (2012); Hira and Waqas (2012) found a positive relationship between job satisfaction and employee performance in the banking and school sectors. Hardiyana, Yusup, and Sidhartha (2015) identified 131 employees of government departments in Indonesia as having a significant link between employee satisfaction and financial compensation. Engagement in collaboration with workplace performance has highlighted the fact that well-designed employee comfort improves employee satisfaction and gradually increases the company's optimal efficiency. Tosun and Ulusoy (2017) identified a relationship between engagement and job satisfaction in a sample of 735 respondents, where employee satisfaction levels were determined by payment evaluation of employees.

Even organizational rewards, workplace trust, recognition of efforts appear to be very important aspects of employee behavior in the workplace. This theory is also supported by a number of studies and research that bring to light the relationship between trust, non-financial rewards, and engagement. Research by Engelbrecht, Heine and Mahembe (2014); Thirapatsakun, Kuntonbutr, and Mechinda (2014) have confirmed that even non-financial rewards such as praise can lead to increased work engagement. If employees receive a reward, recognition for their work, they respond with increased work engagement (Gujral and Jain 2013; Waqas and Saleem 2014). A study conducted by Jacobs et al. (2014) confirmed that the superiors who gave and provided subordinate employees praise, motivation and assistance were then more willing to devote to their jobs. These results were consistent with the results of the research by Masvaure et al. (2014) and confirmed that in organizations, whoes employees were praised and motivated showed an increase in their engagement. We can conclude that psychological meaningfulness and motivation, help, support, trust, praise, and other aspects have a significant relationship to the growth of engagement.

On the basis of the research carried out, we can state that solving the issue of employees’ engagement is essential for the organization's prosperity. As a result, we have devoted our attention to identifying possible links between workplace relationships and engagement, performance, and employee satisfaction.

2 RESEARCH

The main objective of the survey is to demonstrate the link between workplace relationships and engagement, satisfaction and performance. To enrich the issue, another goal of the article is to identify gender differences in selected attributes. Three alternative working hypotheses were set to meet the goal of the article:

H1: We assume that there is a statistically significant link between workplace relationships and employee's engagement.
H2: We assume that there is a statistically significant relationship between workplace and employee's performance.
H3: We assume that there is a statistically significant relationship between workplace relationships and employee's satisfaction.
H4: We assume that there are statistically significant gender differences in selected attributes.

2.1 Research metodology

To obtain the data, we used the VAVS author's questionnaire, containing 27 statements to examine the issue. Respondents expressed their agreement on the 5-step Likert scale (1 = totally disagree, 5 = totally agree). The data obtained were processed by MS Excel and statistically analyzed in SPSS 22. Based on the Skewness and Kurtosis values for the questionnaire entries that did not validate the normal data layout, these relationships were analyzed by nonparametric tests. Spearman correlation coefficient and Mann-Whitney U-Test were applied in the result section.

2.2 Research sample

The survey sample consisted of 207 respondents, of whom 92 (44.4%) men and 115 (55.6%) women, aged 18-60 years, with an average age of 35.4 years. In terms of inclusion in the organization, there are 12 top managers (5.8%), 42 line managers (20.3%) and 153 (73.91%) executive staff. The representation of respondents within the regions was as follows: Bratislavský kraj 14 (6.8%), Trnavský 14 (6.8%), Trenčiansky 16 (7.7%), Nitriansky 16 (7.7%), Žilinský 20 (9, 7%), Banskobystrický 13 (6.3%), Prešovský 22 (10.6%) and Košický 92 (44.4%). Data collection took place in September 2018 through an author's questionnaire that was distributed in an online form to employees.

2.3 Research results

The aim of the survey was to identify the relationship between workplace and engagement components (initiative, need for co-motivation, development and growth), employee satisfaction and performance, as well as to identify gender differences between selected attributes.
The verification of the relationship between the aggregate index of workplace relationships and the individual components of engagement is presented in tab. 1. The Summary Workplace Index has sufficient reliability - Cronbach's Alpha (.888).

	Components of engagement		
Summary index for workplace relationships	***Initiative***	***The need for co-participation***	***The need for development and growth***
	,578	,608	,533
Significance	,000	,000	,000

Tab. 1: The relationship between the aggregate index of workplace relationships and individual components of engagement
*(Source: own calculation in SPSS 20) ** p<0,01 * p <0,05*

The results from Tab. 1 present a statistically significant relationship between the workplace index and the engagement items. The results confirm the hypothesis H1. Employees who have achieved a higher average score in workplace follow-up items tend to be more proactive, co-motivate, and grow. These results enrich the current issues of workplace relationships and their impact on the organization. Components of engagement affect

organizational success and employee efficiency. Organizations should be aware of the coherence between relationship and engagement. At present, it is necessary to be aware that focusing on financial indicators alone does not increase the efficiency of employees, their satisfaction and engagement. The only solution to the problem is to orientate the organization's management to the real needs of employees. An important aspect is the creation of appropriate working climate and conditions that promote positive working relationships.

Summary index for workplace relationships	***Performance***	***Satisfaction***
	,608	,580
Significance	,000	,000

Tab. 2: Relationship between the aggregate index of workplace relationships and the performance and satisfaction item
*(Source: own calculation in SPSS 20) ** p <0,01 * p <0,05*

Table 2 presents a statistically significant relationship between the aggregate index for workplace relationships, performance and employee satisfaction. These results confirm the hypothesis H2 and H3. In addition to employee engagement, workplace relationships are also related to performance and satisfaction. This result confirms the above-mentioned interpretation that it is essential for an efficient and effective organization to pay attention to employees. Employees who have earned higher scores in the index for workplace relationships tend to be more productive and more satisfied at work. These aspects should have the same position.

Workplace relationships											
		Q_1	***Q_2***	***Q_3***	***Q_4***	***Q_5***	***Q_6***	***Q_7***	***Q_8***	***Q_9***	***Q_10***
Engagement	***Initiative***	,341	,371	,342	,394	,424	,374	,385	,296	,423	,473
	Significance	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	The need for co-participation	,280	,226	,293	,432	,470	,417	,459	,263	,288	,399
	Significance	,000	,001	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	The need for development and growth	,410	,446	,388	,532	,483	,408	,394	,336	,329	,442
	Significance	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	000
Performance		,482	,383	,546	,402	,490	,450	,421	,395	,433	,471
Significance		,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Satisfaction		,255	,239	,167	,488	,521	,431	,638	,407	,229	,478
Significance		,000	,001	,017	,000	,000	,000	,000	,000	,001	,000

Tab. 3: Coherence between workplace relationships and components of engagement, performance, and employee satisfaction at the workplace
*(Source: own calculation in SPSS 20) ** p <0,01 * p <0,05*

Q_1: A good working atmosphere is very important for me.
Q_2: I work a lot better in a good team.
Q_3: I'm more motivated when I get praised for doing a good job.
Q_4: I can express my opinion without negative impact.
Q_5: I trust my supervisor / colleagues.
Q_6: I feel support from my supervisor / colleagues.
Q_7: In our company, all employees are treated fairly.

Q_8: I appreciate positively when my supervisor / colleagues are interested in my personal life.
Q_9: I appreciate when my supervisor protects my interests.
Q_10: I have a positive relationship with my supervisor.

The above analyzes were complemented by an analysis of the links between the various components of the engagement (initiative, need for co-participation and the need for development and growth), performance and satisfaction, and items 1-10 focused on relationships at workplace and work atmosphere (Table 3). The correlation analysis performed confirmed statistically significant positive correlations in all items.

Items	***Gender***	***Mean Rank***	***Mann-Whitney U-test***	***Sig. (2-tailed)***
Summary index - relationships	male	92,20	4203	**,034**
	female	**109,81**		
If necessary, I am initiative.	male	107,64	4955	,415
	female	101,09		
I feel the need to participate in the whole organization.	male	97,82	4709	,240
	female	107,05		
I have the opportunity to progress at work.	male	92,32	4215	**,007**
	female	**113,35**		
I am trying to do the best possible performance at work.	male	89,21	3934	**,001**
	female	**113,79**		
I am satisfied with my job.	male	103,76	5268	,958
	female	104,19		

Tab 4: Gender differences in selected attributes
*(Source: own calculation in SPSS 20) ** p<0,01 * p <0,05*

Table 4 presents gender differences in selected attributes. Statistically significant gender differences were demonstrated in the summary index for relationships and effort to perform the best. In these factors, women scored higher on average. In the summary of the index, there were differences in the items (Q_3, Q_5, Q_6, Q_8, Q_9 and Q_10), and we can say that we accept H4. Women consider workplace relationships to be more important and positive. In general, women are considered emotional and socially oriented, as confirmed by the studies of Fapohunda (2014), Greena, Jegadeesha, Tanga (2009), Kifle and Desta (2012), which is partly confirmed by the survey conducted by us. In the "I'm trying to do the best possible performance at work" item, women also scored higher than men. Women are more responsible for their work responsibilities and are trying to do their best. Similarly, in "I have the opportunity to progress at work", women scored higher than men. This difference can also be caused by the type of work performed.

3 CONCLUSION

Many researches address the issue of employee satisfaction, engagement and performance only partially and not in the context of workplace relationships. Therefore, we have focused on analyzing these aspects in the context of workplace relationships. The article was intended to demonstrate how good workplace relationships can contribute to employee engagement, performance and satisfaction. The Spearm correlation coefficient has shown a statistically significant correlation between workplace relationships and individual components of engagement, performance and employee satisfaction. The Mann-Whitney U-test confirms statistically significant gender differences between men and women.

Problems of the coherence between aspects such as satisfaction, performance and working conditions have been addressed by several authors Bakan et al. (2014), Iqbal, Latif and Naseer (2012), Hira and Waqas (2012), Hardiyana, Yusup and Sidharta (2015). Several studies point to the relationship between trust, non-financial rewards and engagement; Engelbrecht, Heine and Mahembe (2014), Thirapatsakun, Kuntonbutr and Mechinda (2014), Gujral and Jain (2013), Waqas and Salem (2014), Jacobs et al. (2014), Masvaure et al. (2014). As well as research by Holbech, Matthews (2012), which confirms that committed employees are showing a higher level of work productivity, efficiency, feelings of personal success and self-realization.

The goal of each organization should be to properly manage human resources and ensure that its employees are satisfied and committed, which will bring growth and competitiveness. We recommend workplace relationships to improve educational / development activities, organization management, communication style and employee status adjustments.

In practice, we are confronted with performance aspect without accepting and addressing issues of relationships and employee satisfaction. This problem is solved very often on theoretical and research level. Based on our research, we can say that performance depends on workplace relationships and employee satisfaction. Employees who have good workplace relationships are more proactive, they like to participate in the organization's goals, they need personal development and growth, they are more efficient and more satisfied. Women consider workplace relationships to be more important, valuing them more positively than men, being more responsive to work, and trying to do the best.

Sources

1. AGBA, M, S. 2018. Interpersonal Relationships and Organizational Performance: The Nigerian Public Sector in Perspective. In: *Indian Journal of Commerce & Management Studies*. 10 (3), s. 75-83. ISSN 2229-5674.
2. AGUINIS, H., 2009. *Perfomance Management*. Kelley School of Business: Indiana University. 3. ed. ISBN 978-0-13-255638-5.
3. ALI TAHA, V. 2016. Organizational and cultural factors of employee engagement in Slovak health sector. In: *Journal of management and business*, 8(1) pp. 25-34, ISSN 1338-0494.
4. ALI TAHA, V. 2017. Employee engagement and its determinants: focusing on retail organizations. In: *Exclusice Journal* 4. ISSN 1339-4509.
5. BAKAN, I., et al. 2014. Effects of Job Satisfaction on Job Performance and Occupational Commitment. In: *International Journal of Management and Information Technology*, 9(1), pp.1472-1480, ISSN 2278-5612.
6. BAKOTIČ, D. 2016. Relationship between job satisfaction and organisational performance. In: *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*. 2(1), pp.118-130.
7. BIGLIARDI, B., et al. 2012. "The impact of organizational culture on the job satisfaction of knowledge workers". In: *Vine*. 42(1), s. 36-51.
8. CREDE, M. et al. 2007. Job satisfaction as mediator: An assessment of Job satisfaction´s position within the nomological network. In: *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 8(3). pp. 515-538.
9. DINIC, S, M., PLAKALOVIC, V. 2016. Impact of Caring Climate, Job Satisfaction, and Affective Commitment on Employees' Performance in the Banking Sector of Bosnia and Herzegovina. In: *Eurasian Journal of Business and Economics*. 9(8), s. 1-16.
10. ENGELBRECHT, A.S., HEINE, G. a B. MAHEMBE. 2014. The influence of ethical leadership on trust and work engagement: An exploratory study. In: *South African Journal of Industrial Psychology*. Available at:<https://doi.org/10.4102/sajip.v40i1.1210>.

11. EVELYN, M. et al. 2013. “Development of Rasch-Based Item Banks for the Assessment of Work Performance in Patients with Musculoskeletal Diseases”. In: *Journal of Occupational Rehabilitation*, 23(4), pp. 527-535.
12. FAPOHUNDA, T, M. 2014. Gender Influences in Work Life Balance: Findings from Nigeria. In: *Global Journal of Human Resources Management*, 2(2), pp.25-39.
13. GREEN, C., JEGADEESH, N., TANG, Y. 2009. Gender and Job Performance: Evidence from Wall Street. In: *Financial Analysts Journal*, 65(6), pp. 1-14.
14. GUAWALI, A. 2017. Impact of Employee Participation on Job Satisfaction, Employee Fairness Perception and Organizational Commitment: A Case of Nepalese Commercial Banks. In: *Saptagandaki Journal*. 8(1), pp. 1-13, ISSN 2594-3243.
15. GUJRAL, H.K. JAIN, I. 2013. Determinants and outcomes of employee engagement: A comparative study in information technology (IT) sector. In: *International Journal of Advanced Research in Management and Social Sciences*. Available at:< http://www.garph.co.uk/IJARMSS/May2013/16.pdf>.
16. HAFIZ, A. Z. 2017. Relationship between Organizational Commitment and Employee’s Performance Evidence from Banking Sector of Lahore. In: *Arabian Journal of Business and Management Review*, 7(2). pp.1-7, ISSN 2223-5833.
17. HARDIYANA, A., YUSUP, M., SIDHARTA, I., 2015. Perception of Work and Commitment toward Employee Satisfaction on Non-Ministerial Government Agencies in Bandung Indonesia. Available at: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/77075/1/MPRA_paper_77075.pdf
18. HIRA, A., & WAQAS, I. 2012. A Study of job satisfaction and IT's Impact on the performance in the banking industry of Pakistan. In: *International Journal of Business and Social Science*. 3(19), pp.174- 180, ISSN 2219-6021.
19. IQBAL, M. T., LATIF, W., & NASEER, W. 2012. The impact of person job fit on job satisfaction and its subsequent impact on employees performance. In: *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 3(2), pp. 523–530, ISSN 2039-2117.
20. JACOBS, S. et al. 2014. Intrinsic rewards and work engagement in the South African retail industry. In: *South African Journal of Industrial Psychology*. Available at:<https://doi.org/10.4102/sajip.v40i2.119>.
21. JASMINE, et al. 2015. “Organizational Antecedent With Job Satisfaction, Work Performance as Mediators and Knowledge Sharing Practices among Academician at Malaysia Research Universities”. In: *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(1), pp.57-62, ISSN 2146-4138.
22. JEFFREY, I. et al. 2007. ' The Effect of Work Motivation, Work Discipline, And Competence on Employee Performance '. In: *International Journal of Current Advanced Research*, 6(11), pp. 7301-7307, ISSN 2319-6475.
23. JEX, M, S., BRITT, W, T., 2008. *Organizational Psychology: A Scientist-Practitioner Approach*. Wiley; 2008. 2 edition. ISBN 978-0470109762.
24. JUDGE, T. A., & ROBBINS, S. P. 2012. *Essentials of organizational behaviour.* Upper Saddle River, NJ: Pearson Education. 2012. 711 s. ISBN 978-0-13-283487-2.
25. KAZIMOTO, P. 2016. Employee Engagement and Organizational Performance of Retails Enterprises. In: *American Journal of Industrial and Business Management*. 6, 516-525.
26. KHAN, R., et al. 2016. Effect of Continuance Commitment and Organizational Cynicism on Employee Satisfaction in Engineering Organizations. In: *International Journal of Innovation, Management and Technology*. 7(4), pp. 141-146. ISSN 2010-0248.

27. KIFLE, T., DESTA, H, I., 2012. Gender Differences in Domains of Job Satisfaction: Evidence from Doctoral Graduates from Australian Universities. In: *Economic Analysis & Policy*. 42(3), pp. 319-338, ISSN 0313-5926.
28. LAZIŠŤANOVÁ, Z. 2012. Môže byť zo spokojného kocúra angažovaný škrečok. Available at: <http://www.adda.sk/moze-byt-zo-spokojneho-kocura-angazovany-skrecok>.
29. LILOIA, N., 2014. How To Improve Your Relationships At Work. In: *Forbes*. Available at: https://www.forbes.com/sites/womensmedia/2014/12/01/how-to-improve-your-relationships-at-work/#20263ce447a2
30. MASVAURE, P. et al. 2014. Work engagement, intrinsic motivation and job satisfaction among employees of a diamond mining company in Zimbabwe. In: *Journal of Economics & Behavioral Studies*. 6(6), pp. 488–499, ISSN 2220-6140.
31. MCKEE, S. 2015. Why Employee Engagement Matters and How to Measure It. Available at: <https://www.surveygizmo.com/survey-blog/why-employee-engagement-matters-and-how-to-measure-it/>.
32. MEN, L.R. 2015. Employee engagement in relation to employee – Organization relationships and internal reputation: Effects of leadership communication. In: *Public Relations Journal*. 9(2), pp. 1-22, ISSN 1942-4604.
33. NARGUNDE, A, S. 2013. Importance of interpersonal relations in the workplace. In: *International Journal of Advanced Research in Management* (IJARM). 4(2), pp.01-05, ISSN 0976-6332.
34. NELSON, B. 2009. *1001 způsob jak motivovat zaměstnance*. Praha: Pragma. 204 s. ISBN: 978-80-7205-776-4.
35. PODKONICKÁ, Z., SLIŽKA, B. 2014. Vzťah fyziológie, psychológie a angažovanosti zamestnancov. Available et: <http://www.nadaciapontis.sk/data/files/Prezentácie%20Fórum%202014/Psychológia%20a%20angažovanosť%20zamestnancov.pdf>.
36. PRADHAN, K, R., JENA, K, L., 2017. Employee Performance at Workplace: Conceptual Model and Empirical Validation. In: *Business Perspectives and Research: Sage Journals*. 5(1), pp. 69-85, ISSN 2394-9937.
37. PROFANTOVÁ, A. 2016. Motivácia angažovanosť a spokojnosť. Available at: <http://www.andyprofantova.sk/motivacia-angazovanost-a-spokojnost/>.
38. SCHAUFELI, W., BAKKER, A. 2004. Work engagement scale. Preliminary manual. Occupational Health Psychology. Unit Utrecht Available at: <http://www.wilmarschaufeli.nl/publications/Schaufeli/Test%20Manuals/Test_manual_UWES_English.pdf>.
39. SHRAGAY, D., & TZINER, A. 2011. The generational effect on the relationship between job involvement, work satisfaction, and organizational citizenship behavior. In: *Revista de Psicología del Trabajo y de las Organizaciones*, 27(2), pp. 143-157, ISSN 1576-5962.
40. STOETZER, U., et al 2009. Working conditions Predicting Interpersonal Relationship Problems at Work. In: *European Journal of Work and Organizational Psychology*. 18(4), pp. 424-441, ISSN 1464-0643.
41. TARGOŠOVÁ, I. 2015. S angažovanými pracovníkmi ďalej zájdete. Available at: <https://www.istp.sk/clanok/7150/S-angazovanymi-pracovnikmi-dalej-zajdete>.
42. THIRAPATSAKUN, T., KUNTONBUTR, MECHINDA, P. 2014. The relationships among job demands, work engagement, and turnover intentions in the multiple groups of different levels of perceived organizational supports. In: *Universal Journal of Management*. 2(7), pp. 272–285, ISSN 2331-9577.

43. TOSUN, N., ULUSOY, H. 2017. The relationship of organizational commitment, job satisfaction and bournout on physicians and nurses? In: *Journal of Economics and Management*. 28(2), pp. 91-111, ISSN 1732-1948.
44. WAQAS, S., SALEEM, S. 2014. The effect of monetary and non-monetary rewards on employee engagement and firm performance. In: *European Journal of Business and Management*. 6 (31), s. 73-82, ISSN 2222-2839.

Contact

Mgr. Matúš Vagaš
University of Prešov in Prešov
Faculty of management
Department of management
Konštantinová 16, Prešov, Slovakia
Tel: +421 902 215 495
email: matus.vagas@smail.unipo.sk

Mgr. Jana Kovaľová, MBA.
University of Prešov in Prešov
Faculty of management
Department of managerial psychology
Konštantinová 16, Prešov, Slovakia
Tel: +421 918 590 890
email: jana.kovalova@smail.unipo.sk

Mgr. Dávid Miško
University of Prešov in Prešov
Faculty of management
Department of managerial psychology
Konštantinová 16, Prešov, Slovakia
Tel: +421 918 761 641
email: david.misko@smail.unipo.sk

Mgr. Dagmara Ratnayake Kaščáková, PhD., MBA
University of Prešov in Prešov
Faculty of management
Department of intercultural communication
Konštantinová, 16, Prešov, Slovakia
Tel: +421 908 891 180
email: dagmara.ratnayake-kascakova@unipo.sk

MANAGEMENT BY OBJECTIVES IN PRACTICAL TERMS ON THE BASIS OF SPORTS' MANAGEMENT

Filip Mazurków

Abstract

Nowadays, a growing number of football schools as well as academies, which focus on young generation education, are established all around Poland. This paper describes selected management technique, namely management by objectives. It focuses on general principles of this model and gives an application example from international football community compared with realities of its implementation in one of the minor polish football schools. As a background, situation in the Real Madrid Football Club at the beginning of the 20th century second decade is presented. Moreover, personal report and conclusions from the work in the Promień Mikluszowice Sports Club are described. Management by objectives model used in the Real Madrid team benefited only in partially positive effects. Implementing the same management technique in Promień Mikluszowice Sports Club resulted in variety of profits and what is more, all goals were pursued.

Keywords*: management by objectives, football, junior sports team*

1 INTRODUCTION

In 2012 in Poland and Ukraine, the UEFA Champions League has taken place. The whole contest, despite the Polish representation not achieving any noticeable success, has brought a number of significant advantages. One of these benefits is the fact of steady increase in youths' interests regarding soccer in our country. Because of the rampant popularization of this discipline many football academies have been created, which serve to educate children as young as kindergarten-age, and as old as junior-age. Leading a young team of soccer players does not only require a game-tactics background, but mostly deep organizational and psychological preparation. Young players, according to their age, demand an appropriate trainers' psychological and emotional support, person who will overlook their motivation and sports attitude, so that, when they reach junior-age, would be ready to serve as competent soccer player of the senior teams. One of the possibilities of appropriately leading a soccer as well as mental development of young players, is an attempt at introducing popular management techniques, used at large companies or corporations, into such youth soccer team.

The aim of this research paper is to determine the possibilities of using a selected management technique at leading a youth soccer team. In case of this method, an attempt will be made at indicating positive and negative results of its use, and adjusting it to the sports reality.

2 DESCROPTION OF THE MANAGEMENT TECHNIQUE IN POLISH AND FOREIGN LITERATURE

Management by objectives, known at least for a few years now and widely used in numerous cases, mainly supports the realization of company's strategic goals. Additionally, it helps in shaping employees and directs their actions towards increasing the effects of their work. It also develops the business awareness on every organizational level and reinforces initiative, engagement and activity of every employee, who are motivated by monetary bonuses which are issued on a per-case basis of achieving set goals. This model aims to achieve the key goals of a company. Incorporating management by objectives should begin with task

hierarchization. They must be organised to: strategic, tactical and operational tasks. In this case, operational tasks are set by the highest organizational level in a company, then they are defined in specific sections or areas. Every objective, set at a lower organizational level, must directly relate to the main goal [4].

The next step at incorporating this strategy is constant progress monitoring of set goals, which should eventuate in evaluating the realization grade. During such analysis conclusions are drawn and, based on them, possible corrections are planned that meet the company's aspirations and its' current capabilities. The analysis of achieved results is done in steady time intervals, thanks to which the company can react at the moment of a specific problems' occurrence. Based on these analyses a consensus is reached on keeping the designated goal of the company. During the work itself, employee progress and the effects of meeting set goals must be monitored by specially selected personnel, i.e. managers, who can introduce their own work grading system. It allows for planning specific actions towards an employee and therefore designing the employees' career path. This benefits to continuous growth of work effectiveness. Each of the goals must be assigned a criteria on which it will be executed.

The definitive grading of an employees' progress is done on a per-year basis. Such grading is also accompanied by self-evaluation and the superiors' evaluation, as well as co-workers' evaluation [6].

It is important, during the assessment of goal achievement, to consider not only the level of advancement in relation to completion, but also the quality of it. As revealed, effective assessment can be helpful in this matter, phrased verbally or numerically. Next, basing on previously set criteria every employee receives a numerical-based grade which fits to the scale, with a short commentary informing why such grade has been selected. All of the employees which have not achieved a suitable and expected outcome should be put on an improvement period, during which they have to prove their usefulness in the company. Further negative assessments issued in the future periods should be met with termination of the employee's contract [1].

Setting goals should be met with employees' cooperation, who by themselves describe their ability of achieving the goal. This type of situation promotes and motivates activity. Additionally, it is worth to introduce a programme of appraisal of the best employees, which will serve as a motivational booster for all of the employees [4].

3 EXAMPLE OF USING A SELECTED GROUP MANGEMENT TECHNIQUE IN PRACTICE

As a trainer, Jose Mourinho has won the Champions League twice, having led FC Porto and Inter Mediolan. In his career he led i.e. Chelsea London, Real Madrid, Benefica Lisbona. Seven mastership titles, cups and national supercups, as well as an UEFA cup can be found in his robust reward collection. He has been selected three times as "IFFHS World’s Best Club Coach", and also won the 2010 FIFA Golden Ball award [3].

Among the abovementioned awards, the most notable seems to be the one received from BBC in 2005 for "Sports Personality of the Year". Portuguese in his work leads, manages, directs and educates. Styles with which he manages his teams interlace. In this subsection, his work in Real Madrid will be described.

Jose Mourinho has started his work with Real Madrid in 2010, after having won the Champions League trophy alongside Inter Mediolan. Having employed him, Real Madrid's board wanted him to repeat his debut. Since that moment it's been clear that the primary goal is to win, especially in the Champions League, as the team has been waiting for their award since 2001.

Jose Mourinho has ideally fitted this new goal. Entering the team as a "Special One" (as he used to describe himself) he encountered prominent players, such as: Karim Benzema, Kaka, Cristiano Ronaldo, who unfortunately could not organize their team cooperation. In a short timeframe the trainer has managed to turn these individual players into a winning team, which is testified by various statistics. His compatriot, earlier mentioned Cristiano Ronaldo, has become the greatest football shooter in the history of the club, while the team he led has won the national league, acquired the Spanish champion title and a supercup having defeated their eternal rival, FC Barcelona, during a finals match [2].

In football, the priority is always the ball and the game. Jose Mourinho never concealed is desire for victory in every match and any kind of playoffs, having stayed true to his rule: "the best style is the style of the winners" [5]. Many paraphrases and declarations of intent have been repeated by himself during talks with players, training sessions or pre-match briefings, as well as the media interviews: "I am just a trainer. I have not come to Real to win with Barcelona or other teams. I have come to acquire points, win nationals and other trophies" [5]. Many times had his football style been questioned, to which he answered with a statement, that points in soccer are not assigned for style, but for scoring.

Mourinho, having taken the position of a trainer in Real Madrid described the club as "the best of the best", defining the place of the team and directing the eyes of the players towards the top [5].

Achieving the highest score often comes with many sacrifices. The trainer has completely devoted his time to train and on club issues. As soon as he took the position, he said to the players: "…a transfer to a big club matters only when, in the end, you win something important…", pointing out what matters the most to him.

The first personnel change that Mourinho had done, was bringing his trusted man Jose Moraise on board, whose job was to observe the opponents. A structure of information gathering has also changed, for which from now on six people were responsible. Afterwards, with the help of graphic designers they depicted the information to the players on a pre-match briefing.

Regarding to internal team issues, from the psychological point of view, the players, on whom the game should have laid, often talked to the trainer and were motivated by him. He triggered will to achieve individual successes in them, which later influenced the outcomes of the teams' scores. All of the players were constantly supported, when Mourinho delivered them new work stimuli guaranteeing the desired victories.

During the first season, on the leadership of Jose Mourinho, Real Madrid for the first time in 18 years has won the King's Cup. One of the main "architects" of this success was the goalkeeper Iker Castillas, who, in the deciding moments of the game, was undefeated. In his soccer output only this very trophy was missing, the fact of which the trainer used, since the beginning of that season, to mobilize the player in achieving his dream.

The next soccer season (2011/2012) was described by the trainer himself as "all or nothing". At the teams' headquarters appeared a few new faces. One of them being Paul Burguess, a football pitch specialist, and a cook, both - naturally - renowned at their trade [2].

The issue that allowed getting the maximum of each player was creating the need to win. Real Madrid's club lineup at the time, consist mostly of players renowned in Europe and in the world, who already achieved some successes. Thanks to the trainer, they wanted to (and in most cases they managed to achieve the next team and personal high scores. In a skilled manner the pressure to win has been taken off them, which was instead replaced by the will to overcome the incoming barriers, which reinforced the pitch attitude of all of the players. The whole media critique and pressure focused on the trainer, thanks to which the players could focus on the game and winning.

4 UTILIZING MANAGEMENT BY OBJECTIVES IN A YOUTH TEAM "PROMIEŃ MIKLUSZOWICE"

The most important matter in utilizing management by objectives technique is selecting the right goals which relate to training youth. In no circumstance should the goal of playing football at a young age be victory. In age category below junior, the main emphasis should be put on training satisfaction, raising their own skills and the ability to present them at league matches. The rest of the matters are of secondary importance.

Those kinds of goals have been announced systematically to the players of the Sports Club Promień Mikluszowice during pre-match briefings and pre-training talks, but also during summary meetings after the whole season or round.

To reinforce the trainers' ideas the same arguments regarding the appropriate goals have been conveyed using the Internet. On the club's webpage, in the summary of the articles describing the team's playoffs, there are many references and reminders of the set goals for that match, by the team and the trainer. Thanks to that the player, while reading the article on the match that he participated in, automatically pays attention to the essence of those goals.

The above mentioned matters mainly related to the so called strategic goals, however, in youth training also operational goals are important.

There are various tasks hiding behind this term, the realization of which is required during a particular training or match. These goals often undergo changes, becoming more complex in the course of time.

Every training month the main emphasis is laid on a different challenge, which is described and discussed during the first classes with the players. Additionally, the trainer sporadically reminds the players of the things they should focus on during a certain month, while at the same time remembering about previously trained issues.

Most of the pursued exercises at this time directly relates to the previously set theme, while team games conducted during the end of the training sessions require the players to complete monthly training goals.

During league matches, attempts at specific plays relating to a set theme of the month are bound to be verbally praised by the trainer, which further reinforces the players' will to use their skills during the match. Progress and completion of the earlier set goals is continuously monitored by the trainer, who, while constantly willing to achieve the best result, directly introduces any required changes in the training plan.

Continuous completion and absolute definition of strategic goals allowed to uphold a certain atmosphere in the team. Abolishing unnecessary pressure to achieve has led to more unhampered approach of the players to league matches, which was very hard to them from the beginning, because the vision of a lost match, with reference to the score, often paralyzed their actions. Additionally, regarding soccer maturity the players started to distinguish themselves among other teams. The correct goal setup allowed them to achieve sort of an advantage over other teams, with which they competed in league matches.

When it comes to fulfilling operational goals, a monthly form of training-theme realization allowed for a very comprehensive analysis of it, thanks to which the players have started quickly, and most importantly - thoroughly adopt abilities formed at a certain training period.

This solution is also advantageous considering players, who due to various reasons, have problems with regular training. Thanks to that they can, but of course with limited scope, realize any given goal, which in a system at which different goals are pursued on each training, would not be possible.

The work of the trainer is also simplified in this situation, because then he can complete any given task beginning with simple, warming-up exercises, going towards the harder ones, the more challenging in the finishing phase of the month. The only downside to this approach is a risk of neglecting the shaping of the rest of the themes, which are not the primary focuses for

the training objective of the period. Sometimes aspects completed in a different timeframe are ignored, which require sporadic retraining and reinforcement. Accepting even the failed plays of a player by the trainer which relate to the current months' theme allows the player to accustom himself with it and allows to test his newly acquired abilities during the match. It helps to build-up confidence and does not discourage the player when they fail, in fact it encourages to try harder and systematically raise oneself's skills.

5 SUMMARY

The management by objectives technique described in this paper, while practically used in regards to sports realities has brought 100% positive results. The key component turned out to be setting up adequate goals for a developing junior sports team. Precise defining allowed, over time, to create expected pitch attitudes and increasing overall sports play level in the team.

Sources

1. Grybel M., *Zastosowanie metody zarządzania przez cele w usprawnianiu organizacji firmy na przykładzie firmy "OPTIMUS" S.A.*, Nowy Sącz: Praca dyplomowa Wyższa Szkoła Biznesu National-Louis University, 2006.
2. Jökulsson I., *Real Madrid: The Most Successful Club in the World*, New York: Abbeville Kids, 2014.
3. Lourenco L., *Jose Mourinho: Made in Portugal*, Dewi Lewis Media, 2008.
4. Niziołek O., *Indywidualnie czy według planu?: zarządzanie talentami w Citi i Banku Pekao - opis praktyk*, „Personel i zarządzanie", 2013, nr 9/282.
5. Pereira L.M., Nuno L., *Mourinho. Za kulisami zwycięstw*, Kraków: Wydawnictwo SQN, 2013.
6. Zimniewicz K., *Współczesne koncepcje i metody zarządzania*, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2009.

Contact

MS Filip Mazurków
Jagiellonian Univeristy
Łojasiewicza 4, Kraków, Poland
Tel: +48 660 789 071
email: filipm@onet.eu

VLIV ČLENSTVÍ V KLASTRU NA FINANČNÍ VÝKONNOST PODNIKŮ: PŘÍPADOVÁ STUDIE Z LETECKÉHO PRŮMYSLU

INFLUENCE OF MEMBERSHIP IN A CLUSTER ON FINANCIAL PERFORMANCE OF ITS MEMBER ENTERPRISES: A CASE FROM THE AERONAUTICAL INDUSTRY

Natalie Pelloneová, Eva Štichhauerová

Abstrakt

Předkládaný příspěvek se zabývá zkoumáním dopadu členství firem v institucionalizovaném klastru na jejich finanční výkonnost. Výzkum byl proveden na dvou výzkumných souborech. První výzkumný soubor tvořily zakládající firmy v Moravském leteckém klastru, který vznikl jako výsledek klastrové iniciativy v roce 2010. Firmy, které tvoří jádro tohoto klastru, podnikají v odvětvích dle statistické klasifikace CZ-NACE 30300, 25600 a 24500. Druhý výzkumný soubor se skládal z firem podnikajících ve stejném odvětví ve Zlínském kraji vyjma členské podniky uvedeného klastru. Jako měřítko finanční výkonnosti byl použit ukazatel EVA dle metodiky MPO ČR. Cílem výzkumu bylo ověřit hypotézu, že firmy tvořící jádro Moravského leteckého klastru dosahovaly vyšší finanční výkonnosti než nečlenské firmy podnikající ve stejném odvětví v Zlínském kraji.

Klíčová slova: *ekonomická přidaná hodnota, klastr, Moravský letecký klastr, finanční výkonnost*

Abstract

This paper addresses the impact which could have the membership of some enterprises in an institutionalized cluster on their financial performance. Two groups of enterprises were compared. In the first group were founding enterprises from the Moravian Aerospace Cluster. This cluster was established as a result of a cluster initiative in 2010. Enterprises that create the core of the cluster do business in industries with the following statistical classifications: CZ-NACE 30300, 25600 a 24500. In the second group were all subjects operating within the same three given industry branches in the Zlínský region excluding the members of the cluster. As criteria for assessing financial performance the indicator EVA was used. The aim of the research was to verify the statement that enterprises that create the core of the cluster achieved higher financial performance than all other non-member enterprises in the Zlínský region doing business in the same industry.

Key words: *economic value added, cluster, Moravian Aerospace Cluster, financial performance*

1 ÚVOD

V rámci spolupráce mezi několika zcela nezávislými podniky může docházet k vytváření širokých podnikatelských sítí, tzv. klastrů (Dvořáček a Tyll, 2010). Myšlenka na sdružování firem do klastrů má svůj základ v poznatcích Alfreda Marshalla, který se koncem 19. století zabýval vývojem průmyslových okrsků (Belussi a Caldari, 2008). K rozvoji klastrů však začalo docházet až počátkem 90. let 20. století, kdy vyšla přelomová kniha Michaela Eugena Portera s názvem „The Competitive Advantage of Nations“ (Boja, 2011). Porter ve své knize poprvé použil pojem klastr a označil ho za nový způsob podpory

konkurenceschopnosti firem, inovací, průmyslového a ekonomického rozvoje a za nástroj pro zvyšování výkonnosti jednotlivých zapojených firem (Hájková, 2010). Podle Portera (1998) je klastr „*geograficky blízké seskupení vzájemně provázaných firem, specializovaných dodavatelů, poskytovatelů služeb a přidružených institucí v konkrétním oboru, které spolu soutěží, spolupracují, mají společné znaky a doplňují se*.“ Organizace OECD (1999) definuje klastry jako „*vysoce nezávislou síť výrobních o obchodních společností, znalostních institucí (např. univerzity, výzkumné ústavy, společnosti poskytující technologie a služby znalostních společností), podpůrných institucí (např. makléři, poskytovatelé technických služeb a poradenství) vytvářející řetězec přidané hodnoty*.“ Agentura CzechInvest (1994–2018) definuje klastry jako partnerství firem a přidružených institucí, které má řadu přínosů pro všechny členské subjekty. Enright (1996) označuje klastr za regionální shluk, ve kterém jsou členské firmy ve velmi těsné blízkosti.

V praxi lze rozlišit dva základní způsoby vzniku klastrů. V prvním případě mohou klastry vznikat a rozvíjet se „přirozeně“, z podnětu samotných podniků působících v daném regionu, přičemž hlavním impulsem jsou tržní síly. Takovýto typ klastru je označován za přirozený klastr či porteriánský klastr. V druhém případě je vznik klastru podpořen klastrovou iniciativou. Takovýto typ klastru je označován jako klastrová organizace (Pavelková et al., 2009).

Strukturu klastru tvoří jádro a tři vrstvy. Jádro klastru tvoří skupina specializovaných firem kolem klíčové aktivity. První vrstva je tvořena tzv. podpůrnými firmami, které jsou s firmami v jádru propojeny úzkými vazbami (např. banky, dopravci, dodavatelé). Tyto podpůrné firmy si mezi s sebou konkurují a zároveň spolu spolupracují. Nad podpůrnými firmami se nachází druhá vrstva, tzv. měkká infrastruktura, která podporuje interakci a rychlý přenos informací do jádra klastru. Měkkou infrastrukturu tvoří veřejný sektor, výzkumné a vzdělávací instituce, vysoké školy, univerzity, profesní asociace, agentury aj. Poslední vrstvu tvoří tzv. tvrdá infrastruktura, do které lze zahrnout veškeré komunikace, územní plány či likvidaci odpadů. Mezi hlavní účastníky klastrového uskupení lze zařadit zástupce průmyslu, vlády, akademické obce, finanční instituce a instituce podporující spolupráci uvnitř klastru (Pavelková et al., 2009).

Hlavním ekonomickým efektem fungování klastrů je podle Pavelkové et al. (2009), jejich pozitivní vliv na růst konkurenceschopnosti nejen firem, ale i regionů a států. Klastry dále umožňují zapojeným firmám zvyšovat výkonnost prostřednictvím specializovaných dodavatelů, technologií a informací. Podniky v klastrech jsou vystaveny vyššímu inovačnímu tlaku. Výkonnost klastrů lze řídit a měřit různými způsoby, mezi nejčastěji používané metody pro měření výkonnosti klastru patří podle Pavelkové et al. (2009): výkonnostní model klastrových iniciativ, norský Cluster Benchmarking Model, metoda Balanced Scorecard, ekonomická přidaná hodnota, poměrové ukazatele finanční analýzy, analýza datových obalů a vícerozměrné metody hodnocení klastrů a klastrových iniciativ. V současné době však lze konstatovat, že existuje pouze omezené množství dostupné odborné literatury zabývající se měřením dopadu členství firem v klastrových organizacích na jejich finanční výkonnost. Výše uvedené metody hodnocení výkonnosti jsou poměrně složité na získávání informací a časově náročné na jejich zpracování. Cílem tohoto příspěvku je pomocí ukazatele EVA změřit finanční výkonnost členských firem vybrané klastrové organizace a porovnat ji s finanční výkonností firem, které nejsou členy vybraného klastru, avšak podnikají ve stejném odvětví a regionu.

2 METODIKA VÝZKUMU

Předkládaný výzkum byl proveden na datech z let 2010–2016. Zdrojem účetních dat byla databáze MagnusWeb (Bisnode, 2018). Výzkum byl proveden na dvou výzkumných

souborech popsaných dále v textu příspěvku. Postup výzkumu lze rozdělit do níže uvedených kroků.

2.1 Výběr vhodné klastrové organizace

V prvním kroku výzkumu bylo třeba zvolit vhodnou klastrovou organizaci (tj. institucionalizovaný klastr). Zvolená klastrová organizace by měla splňovat dvě následující podmínky. (1) Do výzkumu lze zahrnout pouze klastrovou organizaci s minimální historií 7 let. (2) Předpokladem je stabilní členství podnikatelských subjektů v klastrové organizaci, tj. podnikatelské subjekty jsou členy této klastrové organizace již minimálně 7 let.

Pro tuto případovou studii byl vybrán Moravský letecký klastr, o.s., který splňuje obě výše uvedené podmínky. Moravský letecký klastr vznikl v březnu roku 2010 s právní formou spolek a jeho vznik byl iniciován agenturou CzechInvest. Klastr sídlí v Kunovicích a působí na jižní a jihovýchodní Moravě, kde má sektor leteckého průmyslu mnohaletou tradici. Organizace sdružuje právnické osoby podnikající v oblasti výroby letadel, souvisejících zařízení, navazujících služeb a výzkumné organizace, které se zabývají výzkumem a vývojem v oblasti technických věd (Moravian aerospace Cluster, 2018). V České republice se zatím jedná o jediný klastr leteckého průmyslu.

2.2 Vytvoření seznamu hodnocených firem

V dalším kroku bylo třeba vytvořit databázi členských subjektů zvolené klastrové organizace. V analyzovaném období měl Moravský letecký klastr celkem 25 členů (viz tabulka 1). Převážná většina členských subjektů působí na území Zlínského kraje (celkem 17 členů). Ostatní členové sídlí na území Jihomoravského (tři členové), Moravskoslezského (jeden člen) a Olomouckého kraje (jeden člen), jeden člen působí na území kraje Vysočina a dva v Hlavním městě Praha.

Tab. 1: Členové Moravského leteckého klastru (k 1. 5. 2018)

Členové	Rok založení	Typ	CZ-NACE
Ray Service, a.s.	2007	Výrobní firma	30300, 27900
ALUCAST, s.r.o.	2000	Výrobní firma	24500, 25600
Aircraft Industries, a.s.	2004	Výrobní firma	30300, 25600
5M s.r.o.	1992	Výrobní firma	30300, 22200
C.S.O., spol. s r.o.	1992	Výrobní firma	25600
EVEKTOR, spol. s r.o.	1992	Výrobní firma	30300
KOVOVÝROBA HOFFMANN, s.r.o.	1996	Výrobní firma	25600, 24500
MESIT holding, a.s.	1993	Výrobní a výzkumná firma	71200, 70200, 30300
První brněnská strojírna Velká Bíteš, a. s.	1991	Výrobní firma	30300, 24500, 25600
SAZ Aerospace s.r.o.	1996	Vývojová a výzkumná instituce	72100, 71200
TECMOS spol. s r.o.	2009	Vývojová a výzkumná instituce	72100, 46100
VR Group, a.s.	1998	Výrobní firma	30300, 27900
VUT Brno	1972	Vysoká škola	85420, 72100
UTB Zlín	2001	Vysoká škola	85420, 72100
GLANCE AVIONICS s.r.o.	2018	Profesní agentura	740000
HAJDIK a.s.	2008	Výrobní firma	25600
AIRMOBIS s.r.o.	2015	Vývojová a výzkumná instituce	71200
GALVAMET spol. s r.o.	1999	Výrobní firma	25600, 24500
AEROMEC, spol. s r.o.	1993	Výrobní firma	30300

REAL KREDIT a.s.	2000	Investiční a poradenská firma	68300
STROJCAR s.r.o.	1999	Výrobní firma	30300, 25600
PRO-CARBON, s.r.o.	2005	Výrobní firma	29200, 29300
MGM COMPRO s.r.o.	2014	Výrobní a výzkumná firma	46100, 33000
Robodrone Industries s.r.o.	1997	Výrobní firma	26500
GENERAL AVIATION Development a.s.	2012	Výrobní a výzkumná firma	30300, 72000

Zdroj: vlastní zpracování dle (Bisnode, 2018)

Jelikož byl výzkum zaměřen na hodnocení finanční výkonnosti zakládajících členů klastru, byly do něj zahrnuty pouze podnikatelské subjekty, protože u nich se obecně předpokládá, že usilují o dosažení takových cílů jako maximalizace zisku či přidané hodnoty. Pro možnost hodnocení finanční výkonnosti firem bylo dále nutné vymezit homogenní jádro klastru, tzv. klíčové podniky. Na základě analýzy předmětu činnosti dle klasifikace NACE tvořily jádro klastru výrobní firmy v odvětvích CZ-NACE 30300, 25600 a 24500. Dle podmínky (2) uvedené v kapitole 2.1 bylo také třeba vyloučit všechny firmy s členstvím v klastru kratším než 7 let, respektive byly odstraněni všichni nezakládající členové. Výstupem těchto redukcí byl první výzkumný soubor nazvaný 1. Jádro klastru, který tvořilo 9 zakládajících podniků (viz tabulka 2).
Vzhledem k udávané kategorii počtu zaměstnanců (viz tabulka 2) bylo možné usuzovat na velikost subjektů v jádru klastru. Tvořily jej především střední podniky (5 subjektů) a čtyři velké podniky představují významné zaměstnavatele Zlínského kraje. Vzhledem k cíli tohoto příspěvku nebyly podniky prověřovány z hlediska dalších kritérií zařazení do velikostní kategorie v souvislosti s žádostí o podporu z evropských fondů (velikost ročního obratu, bilanční suma roční rozvahy a závislost na vazby na jiné podniky).

Tab. 2: Kategorie počtu zaměstnanců v jádře klastru

1. Jádro klastru	**Kategorie počtu zaměstnanců**
ALUCAST, s.r.o.	100 - 199 zaměstnanců
Aircraft Industries, a.s.	500 - 999 zaměstnanců
5M s.r.o.	200 - 249 zaměstnanců
C.S.O., spol. s r.o.	100 - 199 zaměstnanců
EVEKTOR, spol. s r.o.	250 - 499 zaměstnanců
KOVOVÝROBA HOFFMANN, s.r.o.	250 - 499 zaměstnanců
MESIT holding, a.s.	50 - 99 zaměstnanců
První brněnská strojírna Velká Bíteš, a. s.	500 - 999 zaměstnanců
VR Group, a.s.	50 - 99 zaměstnanců

Zdroj: vlastní zpracování dle (Bisnode, 2018)

Druhý výzkumný soubor byl tvořen firmami, které podnikají ve Zlínském kraji a mají stejný předmět činnosti jako firmy v jádře klastru, avšak nejsou členy Moravského leteckého klastru. Soubor byl označen 2. Mimo klastr. Celkový počet těchto firem v analyzovaném období byl 1 997 firem.

2.3 Sběr účetních výkazů

Pro výše uvedené firmy bylo třeba získat potřebné údaje z účetních výkazů, zejména z rozvahy a z výkazu zisku a ztráty za roky 2010–2016. Bohužel ne všechny firmy z druhého výzkumného souborech dodržely povinnost zveřejnit ve sbírce listin vybrané údaje z rozvahy

a výkazu zisku a ztráty. Počty firem, pro které byly úspěšně získány údaje, jsou uvedeny v levé části tabulky 3 postupně za jednotlivé roky.

Tab. 3: Počty subjektů ve výzkumných souborech po redukcích vzhledem k omezením

	Úspěšnost získání údajů z účetních výkazů		**Finální počty podniků (s nezáporným vlastním kapitálem)**	
Rok	**1. Jádro klastru**	**2. Mimo klastr**	**1. Jádro klastru**	**2. Mimo klastr**
2010	9/9	134/1 997	9/9	119/1 997
2011	9/9	134/1 997	9/9	122/1 997
2012	9/9	139/1 997	9/9	127/1 997
2013	9/9	145/1 997	9/9	130/1 997
2014	9/9	145/1 997	9/9	135/1 997
2015	9/9	134/1 997	9/9	126/1 997
2016	9/9	88/1 997	9/9	88/1 997

Zdroj: vlastní zpracování

2.4 Výpočet ekonomické přidané hodnoty

Pro všechny subjekty ve dvou výše uvedených výzkumných souborech, pro které byly dostupné účetní výkazy, byl následně vypočten ukazatel ekonomická přidaná hodnota (dále EVA) podle metodiky MPO (2018). MPO používá pro výpočet ukazatele EVA postup založený na bázi vlastního kapitálu, ve kterém je EVA definována jako součin vlastního kapitálu E a tzv. spreadu (výnosnost vlastního kapitálu *ROE* mínus alternativní náklad vlastního kapitálu r_e), viz vztah (1). Tento ukazatel by měl podat základní obraz o finanční výkonnosti firem v Moravském leteckém klastru a firem, které nejsou členové tohoto klastru, ale působí ve stejném odvětví a regionu.

$$\mathrm{EVA} = (\mathrm{ROE} - r_e)\cdot E \tag{1}$$

Ukazatel EVA dle zvolené metodiky lze stanovit pouze pro firmy s kladným vlastním kapitálem. Z výzkumných souborů musely být proto vyloučeny firmy s nulovým a záporným vlastním kapitálem. Ve výzkumném souboru tvořeném podniky v jádru klastru se nejednalo o žádnou firmu. Počty podniků ve druhém výzkumném souboru (2. Mimo klastr) se po tomto zásahu snížily v průměru o 14 subjektů v každém roce. Finální počty po všech redukcích jsou zaznamenány v pravé části tabulky 3.

2.5 Porovnání vybrané charakteristiky u jednotlivých výzkumných souborů

V posledním kroku provedeného výzkumu byly pomocí neparametrického Wilcoxon-Mann-Whitney W testu porovnávány rozdíly mezi mediány hodnot ukazatele EVA u uvedených dvou výzkumných souborů v jednotlivých letech. Tento test byl zvolen z důvodu, že Shapirův-Wilkův test normality prokázal, že hodnoty sledovaného ukazatele EVA nepocházejí z normálního rozdělení. Autoři příspěvku ověřovali výzkumnou hypotézu, že podniky s členstvím v klastru vykazují vyšší hodnoty ukazatele EVA než podniky nečlenské.
Pomocí Wilcoxon-Mann-Whitney W testu byla mezi jednotlivými výzkumnými soubory vždy testována následující hypotéza: Podnikatelské subjekty v Moravském leteckém klastru mají významně odlišné hodnoty EVA než podnikatelské subjekty stojící mimo Moravský letecký klastr a působící na území Zlínského kraje ve stejném odvětví.Nulová hypotéza vždy předpokládala, že mezi mediány obou výzkumných souborů není statisticky významný rozdíl. V případě prokázání statisticky významného rozdílu mezi mediány bylo opět za pomoci Wilcoxon-Mann-Whitney W testu zkoumáno, jaký je tento rozdíl. Pro testování výše uvedených hypotéz byl použit software STATGRAPHICS Centurion XVII, všechny statistické testy byly provedeny na hladině významnosti $\alpha = 5\%$.

3 VÝSLEDKY VÝZKUMU

V tabulce 4 jsou shrnuty vybrané charakteristiky polohy a variability pro data v obou výzkumných souborech za roky 2010–2016. V roce 2010 byl založen Moravský letecký klastr, přičemž podniky v jádru klastru byly zároveň jeho zakládajícími členy. Protože bylo ověřeno, že ani jeden z výzkumných souborů nelze označit jako pocházející z normálního rozdělení, v tabulce 4 uvedené informace o průměru a směrodatné odchylce podávají jen zkreslený pohled na situaci. Ostatně jsou toho důkazem kolísající extrémní průměrné hodnoty ukazatele EVA reprezentující jádro klastru (v roce 2015 klesla průměrná EVA až na cca -36,61 mil. Kč). Ve skupině 2. Mimo klastr pak průměr EVA klesl až na cca -17 mil. Kč také v roce 2015). V případě klastru takový výsledek může být v krajním případě způsoben extrémně nízkou hodnotou ukazatele EVA dokonce i jediného člena. Lze odvodit, že špatná ekonomická situace jednoho členského podniku (a potažmo finanční výkonnost měřená EVA) ovlivňuje průměrnou výkonnost klastru. Kolísání průměrných hodnot ukazatele EVA za podniky v jádru klastru může být způsobeno například zásadními změnami v podnikání společnosti Aircraft Industries. Hodnota ukazatele EVA této společnosti v roce 2015 byla cca -484 mil. Kč. Společnost je od roku 2008 ve většinovém vlastnictví ruské společnosti Ural Mining and Metallurgical Company, přičemž na Ruskou federaci připadá převážná část exportu. V roce 2016 firmě hrozil úpadek, avšak insolvenční návrh byl zamítnut a firma se s věřiteli domluvila na splátkovém kalendáři.

Vhodnější statistikou k porovnání se zde jeví být medián. Z pohledu trendu lze v tabulce 4 vysledovat, že medián ukazatele EVA podniků v jádře klastru do roku 2014 klesal (až na extrémní hodnotu cca -13,74 mil. Kč), ale od roku 2015 vzrostl, přičemž do kladných hodnot se dostal až po cca 5 letech existence klastru. V letech 2010 až 2014 byla mediánová hodnota ukazatele EVA firem v jádru Moravského leteckého klastru záporná a zároveň byla nižší než mediánová hodnota EVA firem mimo klastr. Naopak v roce 2015 a 2016 byl medián EVA firem v jádru klastru vyšší než medián EVA firem mimo klastr. V roce 2015 činil medián EVA podniků v jádru klastru cca 9,82 mil. Kč, zatímco u podniků mimo klastr to bylo jen cca 108 tis. Kč. V roce 2016 pak byl medián EVA pro jádro klastru cca 5,88 mil. Kč, zatímco pro podniky mimo klastr jen cca 74 tis. Kč.

Tab. 4: Základní popisné statistiky obou výzkumných souborů (v tis. Kč)

Rok	1. Jádro klastru		2. Mimo klastr	
2010	Medián EVA	-2 996,48	Medián EVA	-21,23
	Průměrné EVA	-31 680,80	Průměrné EVA	-4 184,80
	SD EVA	53 459,50	SD EVA	26 352,49
2011	Medián EVA	-3 740,18	Medián EVA	-15,29
	Průměrné EVA	-31 680,80	Průměrné EVA	-1 212,63
	SD EVA	49 070,00	SD EVA	10 304,58
2012	Medián EVA	-3 122,65	Medián EVA	53,79
	Průměrné EVA	-24 243,90	Průměrné EVA	-2 971,58
	SD EVA	55 322,60	SD EVA	23 474,32
2013	Medián EVA	-5 092,18	Medián EVA	175,66
	Průměrné EVA	-6 332,74	Průměrné EVA	-203,79
	SD EVA	30 489,30	SD EVA	9 875,67
2014	Medián EVA	-13 743,10	Medián EVA	104,39
	Průměrné EVA	-16 854,80	Průměrné EVA	317,80
	SD EVA	54 685,50	SD EVA	10 284,62
2015	Medián EVA	9 818,49	Medián EVA	107,60
	Průměrné EVA	-36 609,80	Průměrné EVA	-16 924,02
	SD EVA	171 457,00	SD EVA	194 263,15
2016	Medián EVA	5 881,70	Medián EVA	73,69
	Průměrné EVA	-8 020,25	Průměrné EVA	-667,82
	SD EVA	90 454,30	SD EVA	12 976,08

Zdroj: vlastní zpracování

Za účelem ověření významnosti rozdílů mezi oběma výzkumnými soubory bylo provedeno srovnání aplikací Wilcoxon-Mann-Whitney W testu. Výsledky na 5% hladině významnosti ukázaly, že pro většinu let nelze zamítnout nulovou hypotézu, že rozdíly mezi mediány ukazatele EVA mezi skupinou firem z jádra klastru oproti skupině podniků mimo klastr nejsou statisticky významné (viz tabulka 5).

Tab. 5: Wilcoxon-Mann-Whitney W test

Rok	Hodnota testového kritéria Wilcoxon-Mann-Whitney W testu (P-Value)
2010	W = 576,5 (0,7058)
2011	W = 704,5 (0,1584)
2012	W = 754,5 (0,1101)
2013	W = 648,5 (0,5897)
2014	W = 683,5 (0,5332)
2015	W = 284,5 (0,0129)
2016	W = 356,5 (0,6277)

Zdroj: vlastní zpracování

Z tabulky 5 lze vyčíst, že pouze pro rok 2015 byl prokázán statisticky významný rozdíl mezi mediány ukazatele EVA obou výzkumných souborů. Rozdíl byl dále konkretizován tak, že původní oboustranná alternativní hypotéza byla přeformulována jako jednostranná. Byl opět proveden Wilcoxon-Mann-Whitney W test. Hodnota testového kritéria W byla 284,5 a P-value testu byla rovna 0,0064, což vedlo k zamítnutí nulové hypotézy a naopak k přijetí jednostranné alternativní hypotézy. Pro rok 2015 bylo tak ověřeno, že mediánová hodnota ukazatele EVA podniků v jádru klastru (cca 9 818 tis. Kč) byla významně vyšší než medián ukazatele EVA podniků mimo klastr (cca 108 tis. Kč).

Na základě výše provedených testů není možné jednoznačně potvrdit, že by firmy v institucionalizovaném klastru dosahovaly lepších finančních výsledků než firmy mimo klastr, měřeno ukazatelem EVA ve všech obdobích. Statisticky ověřeno to bylo pouze pro rok 2015. Nicméně je nutné mít na zřeteli, že použití neparametrických testů je spojeno s vysokou pravděpodobností, že nastane chyba druhého druhu, tedy s vyšším rizikem nezamítnutí nulové hypotézy, ačkoliv by mohla být neplatná.

4 ZÁVĚR

Tento příspěvek se zaměřil na zkoumáním vlivu, jaký má členství podniků v institucionalizovaném klastru na jejich finanční výkonnost měřenou ukazatelem EVA počítaným dle metodiky MPO ČR. Byl sledován vývoj hodnot ukazatele EVA v období 2010–2016 za dva výzkumné soubory, následně byly mezi sebou porovnávány. První soubor byl tvořen podniky, které v roce 2010 založily Moravský letecký klastr, jsou jeho členy dosud a tvoří tzv. jádro klastru, což je dáno jejich předmětem podnikání (kódy činností dle odvětvové klasifikace CZ-NACE 30300, 25600 a 24500). Druhý soubor tvořily subjekty se stejnými předměty činnosti jako podniky z jádra klastru, které působí ve Zlínském kraji, avšak nejsou členy tohoto klastru.

Cílem výzkumu bylo ověřit hypotézu, že podniky tvořící jádro Moravského leteckého klastru dosahovaly vyšší finanční výkonnosti než nečlenské firmy podnikající ve stejném odvětví v Zlínském kraji. Pro podniky v obou výzkumných souborech byly spočítány hodnoty ukazatele EVA. Přestože bylo ověřeno, že žádný ze souborů nepochází z normálního rozdělení, byly v příspěvku spočítány popisné charakteristiky průměr a směrodatná odchylka, vedle nich pak medián.

Jak z kolísajících průměrných hodnot ukazatele EVA, tak z vývoje mediánu bylo možné vysledovat, že v letech 2010–2014 na tom byla skupina podniků v jádru klastru hůře než podniky mimo klastr. V příspěvku je diskutováno, jak k tomuto negativnímu hodnocení

skupiny podniků v jádru klastru může přispět nepříznivá ekonomická situace a významné změny v podnikání členského podniku, které se přímo promítnou do průměrného hodnocení finanční výkonnosti klastru.
Mediánové hodnoty ukazatele EVA pro jádro klastru sice do roku 2014 klesaly, ale poté vzrostly a v posledních dvou sledovaných letech 2015 a 2016 byly vyšší než mediány skupiny mimo klastr (přičemž jako statisticky významný byl tento rozdíl označen jen v roce 2015). Je zřejmé, že kladných mediánových hodnot EVA jádro klastru dosáhlo až po 5 letech existence klastru. To by nasvědčovalo tomu, že členství v klastru se na finanční výkonnosti jeho členů může projevit s časovým odstupem.
Výsledky výzkumu by mohly být ovlivněny jednak nízkým počtem zakládajících členů, dále pak kratší časovou řadou dat, vyplývající z délky sledovaného období 2010–2016, jež bylo limitováno z jedné strany založením klastru a z druhé dostupností finančních výkazů.

Poděkování
Příspěvek byl připraven v rámci řešení projektu GAČR GA18-01144S: Empirická studie dopadů existence klastrů na výkonnost členských podniků.

Použitá literatura

1. BELUSSI, F., CALDARI, K. At the Origin of the Industrial District: Alfred Marshall and the Cambridge School. *Cambridge Journal of Economics*. 2008, 33(2): 335–355. ISSN 0309-166X.
2. BISNODE. *Magnusweb: Komplexní informace o firmách v ČR a SR* [online]. Praha: Bisnode Česká republika, 2018 [cit. 2018-06-25]. Dostupné z: https://magnus web.bisnode.cz.
3. BOJA, C. Clusters Models, Factors and Characteristics. *International Journal of Economic Practices and Theories*. 2011, 1(1): 34-43. ISSN 2247–7225.
4. CZECHINVEST. *Průvodce klastrem* [online]. Praha: Agentura pro podporu podnikání a investic CzechInvest, 1994–2018 [cit. 2016-03-23]. Dostupné z: old.czechinvest.org/data/files/pruvodce-klastrem-63.pdf.
5. DVOŘÁČEK, J., TYLL, L. *Outsourcing a offshoring podnikatelských činností*. 1. vydání. Praha: C.H. Beck, 2010. 183 s. ISBN 978-80-7400-010-2.
6. ENRIGHT, M. J. Regional Clusters and Economic Development: A Research Agenda. *Business Networks: Prospects for Regional Development*. Berlin, 1996,190-214. ISBN 3110151073.
7. HÁJKOVÁ, J. *Klastry v České republice, případová studie československý průmyslový klastr ve Slavičíně*. Zlín, 2010. Diplomová práce. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Fakulta managementu a ekonomiky. Vedoucí diplomové práce Milan Damborský. Dostupné z: http://digilib.k.utb.cz/bitstream/handle/10563/12882 /h%C3%A1jkov%C3%A1_2010_dp.pdf?sequence=1.
8. MORAVIAN AEROSPACE CLUSTER. *O klastru.* [online]. Kunovice: Moravian aerospace Cluster, 2018 [cit. 2018-10-01]. Dostupné z: http://www.aero-cluster.cz/?q=cs/.
9. OECD. *Boosting Innovation: The Cluster Approach*. Paris: OECD Publications, 1999, 427 s. ISBN 978-92-641-7439-9.
10. PAVELKOVÁ, D., aj. *Klastry a jejich vliv na výkonnost firem*. 1. vydání. Praha: GRADA Publishing, 2009, 272 s. ISBN 978-80-247-2689-2.
11. PORTER, M. E. Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*. 1998, 76(6): 77-90. ISSN 0017-8012.

Kontaktní údaje

Ing. Natalie Pelloneová
Technická univerzita v Liberci, Ekonomická fakulta
Studentská 1402/2, 461 17 Liberec
Tel: 485 352 353
email: natalie.pelloneova@tul.cz

Ing. Eva Štichhauerová, Ph.D.
Technická univerzita v Liberci, Ekonomická fakulta
Studentská 1402/2, 461 17 Liberec
Tel: 485 352 353
email: eva.stichhauerova@tul.cz

THE FUTURE OF LOW-COST AIR TRAVEL

Dorota Liptakova, Edina Jencova, Juraj Vagner

Abstract

The aviation market changed over the course of half a century. Important milestones shaping todays face of this industry were deregulation as well as development of low cost business model. Clearly distinctive in the past, today the low cost product is becoming of interest for traditional carriers. What course of action can the low cost carriers take in order to keep their competitive advantage? The article summarizes historical background as well as latest development and expected trends in low cost air transportation.

Keywords: *airline, alliance, low cost, no-frills, self-connect*

1 INTRODUCTION

Air transport has evolved over the course of a century, from the first attempts of dreamers and adventurers to put fragile and unstable machines into air, into today´s state when at any moment more than 10,000 aircraft carry as many as 1,500,000 people worldwide. In addition, air transport has never been more accessible. State regulation of aviation in the mid-20th century ensured the development of aviation in the nation´s interest. Deregulation of the market in the 1980s and 1990s led to the liberalization of relations and the development of competition. Nowadays, lower-income groups can also afford flying usually by low cost companies. Is the low cost model really sustainable and what will be the future development of the air transport market?

2 THE FORMATION OF LOW COST COMPANIES

An important factor in creating low cost transport was the enforcement of deregulation on the individual air transport markets, together with the adoption and ratification of new liberalizing international treaties. From the beginning low cost carriers have been clear in offering air transport at lower prices in exchange for less comfort. The whole concept originated in the United States of America and subsequently spread to the entire world.

Pioneers in “cheap” air transport were Rolling King and Herby Kelleher, who in 1967 decided to set up the American airline named South West CO. It was not until 1971 that the company changed its name to SouthWest Airlines, which operates until today. The company was created in Texas, thereby avoiding the federal regulation of the aviation in the United States. The first scheduled flights began in 1971 within the state of Texas. The deregulation act in 1978 was a strong growth impulse when the company began to operate flights between other US federal states. At present, this company is one of the largest players in low-cost transport across the US market, but also in the world market when it comes to the number of passengers transported in one year. [8]

Following the South West success other low-cost carriers came to existence. In the US the most significant carriers were for example Spirit, Frontier, Allegiant, Virgin America, JetBlue, Sun Country Airlines. Some companies seized their activity over the time, such as ATA Airlines and Tower Air. Similar development could be seen on the European air transport market, where some companies cancelled or were absorbed by those with better marketing, management or product.

On the European market, the Irish company Ryanair appeared as the first low-cost carrier in 1985. Since its inception from 1985 to 1988, the company had experienced dynamic growth, accompanied by the growth in the aircraft fleet size, number of connecting flights and aggressive pricing policy. Their success was reflected by the market share of standard carriers such as Aer Lingus and British Airways which started to shrink by 1989 under the influence of the Irish carrier. An important factor for Ryanair´s success was the treaty liberalising the market between the United Kingdom and Ireland in the 80´s, as a result of which the company achieved its great success with the London-Dublin route. [5]

The second major player in the field of low-cost transport in Europe is EasyJet. It was established in 1995 in the UK. Its first route connected London and Scottish Glasgow with fares comparable to the price of a pair of jeans, which greatly helped to market the airline. The success of EasyJet and Ryanair has forced others, whether traditional or low-cost carriers, to reduce the prices and gradually increase the service levels in European air transport. These two companies are respected players in the field of air transport to this day and their business decisions must also be addressed by large carriers with a rich history of air travel in Europe.

Over the years 1992 to 2012, up to 43 low cost airlines have been established in Europe, 17 of which attempted to directly imitate the South West business plan. Another 15 were charter traffic airlines with low cost operation features and the last 10 were low cost subsidiaries of traditional carriers. The main driving force for the creation of all these companies were gradual liberalization and the creation of a single market for air transport services in the European Union. [5]

First companies with a low cost business model to begin to operate in Asia at the turn of the millennium and encouraged by the success of European companies EasyJet and Ryanair. The first to appear in 2001 is Malaysian company Air Asia. Following the pattern of American and European low cost airlines they were trying to bring air travel at lowest prices possible. Eventually, the company has succeeded, as today it is the dominant airline in the whole Asian region. Air Asia was able to reach out to people who could not afford air transport until then. This success has not gone unnoticed by others, so gradually competitors have entered the market. Namely, Singapore's Tiger Airways and Jetstar, which have been fighting for market shares at the routes between Asia and Australia, as well as the Australian market itself. [7]

3 DEVELOPMENT OF A LOW COST PRODUCT

Traditional carriers offer two basic travel classes, namely economy and business. These products are most commonly offered for flights within a single continent or for short flights. Economy class is the standard product while business class is already a premium product where various premium services are included. These can be anything from better meals to more comfortable seats. For long haul, inter-continental travel, the first class is offered containing a variety of above-standard services that vary according to the offer of individual carriers. This variant represents the highest possible standard of travel in commonly available air transport.

The original intention behind creation of low-cost carriers and the product they offered in air transport was and still is to offer “basic” air transport product covering the needs of a common, undemanding traveler. The emphasis is placed on low price, withdrawing many services and comfort on board. Often times this business model is also called as “no frills”.

However, in addition to the traditional air transport product model, new models have been emerging, mainly geared to transport at the lowest price, withdrawing some but not all services usually seen with the standard product, the low-budget model ("budget"). A typical representative of this model is Germanwings. Typical representative of the basic model is RyanAir. Bjelicic [2] identifies four most common products in air transport as shown in Figure 1.

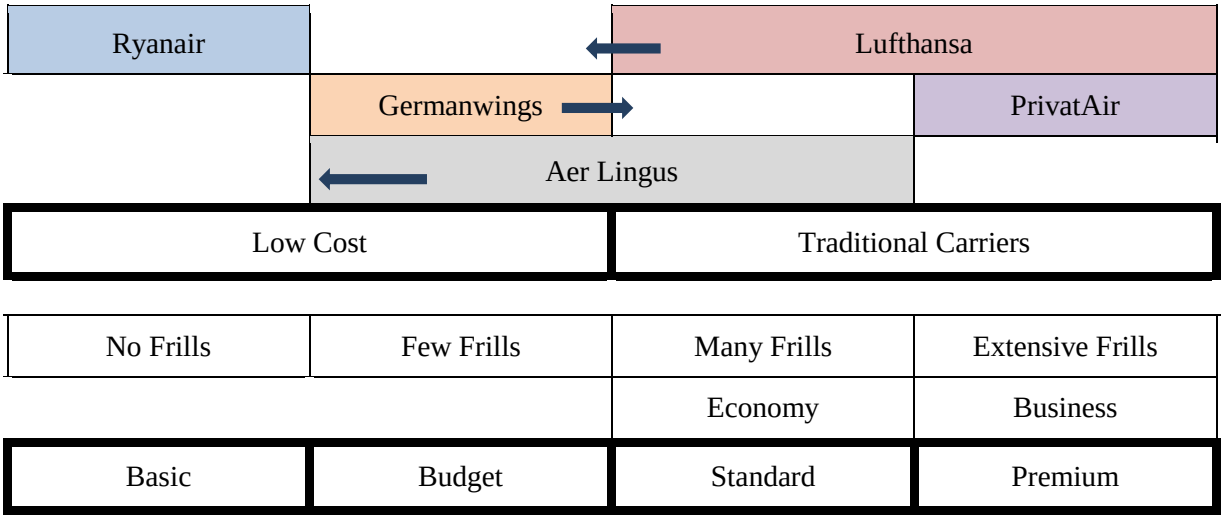

Figure 1. Overview of airline products with examples. [2]

When looking at the companies offering low prices, several categories can be identified:

- low cost start-up carriers, imitating the American model of South West
- subsidiary low cost companies of traditional carriers, "airlines within airlines" like Lufthansa´s Eurowings,
- subsidiary low cost charter carriers like SunExpress jointly owned by Turkish Airlines and Lufthansa Group
- originally traditional carriers who apply a low-cost business model
- state-subsidized airlines who can lower the fares through state subsidies, not through the application of an innovative business model. [1]

The budget segment has experienced an increase over the last 10 years as many new low cost companies have gradually developed and developed this model. In addition to the growth of this segment itself, the traditional carriers have begun to adapt to new trends in air transport. They are modifying their standard product to arrive at the budget product. This can be attained by either of these options or by their combination:

1. cutting down on, or eliminating some services from the standard product and thus cutting down the costs;
2. lowering ticket prices by restricting rebooking options.

Through this business approach of traditional carriers an area of growing competition rises in the field of budget product. On the other hand some carriers take a different approach and stress out the difference in standards and products. They recognize the reputation of offering long-term quality services and work on keeping their good name. With this step, traditional carriers try to fight against the consumers´ quality and price perception deformation caused by low cost offers, as the low cost companies by their very nature can not offer premium services.

4 COMPONENTS OF LOW COST BUSINESS MODEL

When analyzing the business model of low cost carriers, there are several common features that enable them to sustainably carry on the operations and create profit.

- Low costs for operations. The airline try to save cost wherever possible. Many examples of cost saving strategies will be mentioned later in the list.
- Airline ticket prices. While it is believed by general public that low cost airlines offer low prices, the truth is somewhere else. Automated revenue management software is reassessing the rate of sale, time to flight, selling target and revenue target at any point of time and adjust the prices to meet the target. [4] This can lead to fluctuation and rises as well as falls during the sale period. A BBC research tracked the development of prices by three low cost carriers on routes from London to three different cities during the 6 week period before flight, as depicted in Figure 2.

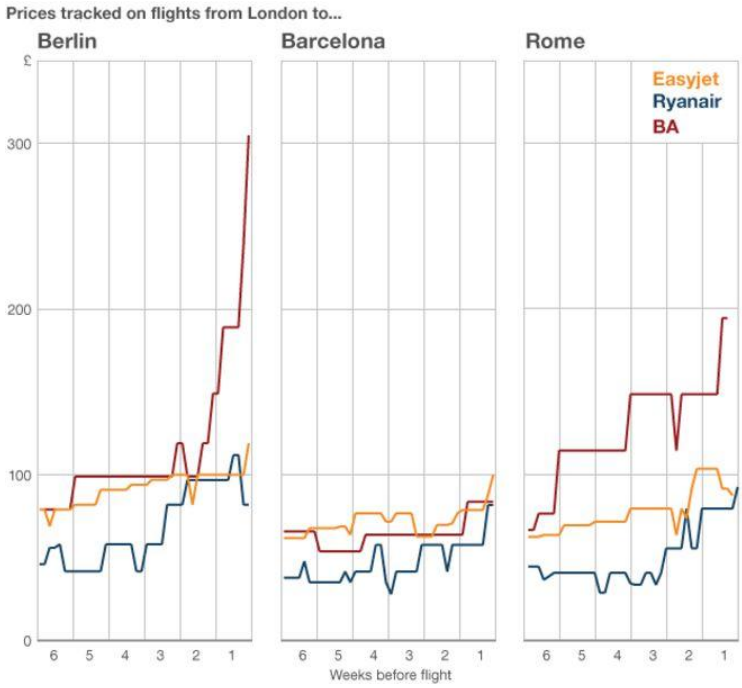

Figure 2. Development of prices 6 weeks before departure. [1]

- Point to point transport means the carrier offers direct transportation between city pairs with high demand, neglecting passengers transferring via an airport to other destination. Traditional carriers leverage from hub and spoke networks connecting smaller communities via airport hubs collecting passengers from feeder flights. [3]
- Short routes. The concept of low service makes it unlikely to offer the usual product of low cost carriers on long-haul flights.
- Lack of cooperation. In the context of differences between traditional and low cost carriers other feature is also important to mention. Traditional carriers can offer connections via hub airports not only in their own network, but also in cooperation with other carriers using interline agreements and/or alliance cooperation. With this they use joint marketing and frequent flyer programs. Until recently low cost carriers didn´t have this type of agreements and programs.
- Unified fleet of aircraft means the carrier only needs to train it´s personnel and ensure maintenance for one type of aircraft. All the sources – human and material – are universally usable.
- Aircraft features such as modified flight deck or missing fuel tank. Airplanes are often ordered from the manufacturer with adjustments correlating to the carrier´s needs. Low

cost carriers offer only one service class so the airplanes have build in maximum seating capacity allowed by safety regulation. As the routes flown are short to medium haul and the aircraft carry only required amount of fuel to lower the weight and thus the fuel consumption, not all fuel tanks are needed. With new orders the carriers go a step further and request aircraft with sealed fuel tanks and thus lower certified maximum take-off weight. This lowers some of the fees payed by airlines.

- Charged services. For many services the passengers have to pay. Examples are snacks and food on board, physical check-in at the airport, hold luggage and even carry-on luggage exceeding certain limit such as size or weight. The Irish Ryanair caused a stir when announcing the intention to charge passengers for using the toilet on board of aircraft.
- Use of small, secondary airports in the region is very common. Usually the airport fees payed by airlines are lower. Also these airport are often less crowded, which enables the airline to save time for handling and minimize possible delay.
- Outsourcing. Since most low-cost airlines do not have the required structures to be able to provide technical services such as maintenance and repair of aircraft, the only way for them is to outsource these services. External companies are able to perform these activities more professionally and with greater cost-effectiveness. In combination with the use of a unified fleet of aircraft, cost savings can be up to 60 % compared to traditional carriers. More savings come from the absence of the need for office space and extensive management of all the superseded departments.

5 FUTURE OF LOW COST FLYING

As mentioned in previous chapters, the aviation market is changing. First important change came on the supply side with the emergence of low cost carriers. Their product was met with demand. It also changed how consumers perceive air transport and what are their expectations. The shift on the demand side was so significant that traditional carriers had to act and adapt. Now the competition for the low cost carriers rises and they are trying to adapt their product and offering in order to keep their market share. Several changes in the behaviour of low cost carriers can be identified.

5.1 Hybridization of products in aviation

Hybridization of air transport products means transferring attributes of another business model into one´s own business model. The first hints of these processes are starting to emerge after 2000, when traditional carriers begin to respond to the threat of low cost companies by applying similar procedures and characteristics that are typical of the low cost business model. A certain shift also occurs with low cost carriers, who, on the contrary, try to adapt their products with feature typical for traditional carriers to please their customers.

5.2 Low cost, long-haul product

In fact, low cost long-haul flights is not an entirely new concept. Carriers have tried this model in the past, when they operated routes offering products with only basic or budget characteristics, so being below the traditional economy standard.

The difference with todays low cost long-haul routes is the approach typical for low cost carriers. They choose only routes with high proportion of point-to-point traffic and business travellers, with no need to ensure feeder flights to meet target passenger load. Standard service provided on long-haul flights such as headphones, blanket and cushion, in-flight-entertainment etc. can be bought for extra fee.

5.3 Transfer connections

As the standard low cost model operates point-to-point routes without the possibility of transfer between flights, many customers were forced to buy tickets for separate flights and thus “self-connect”. This approach is risky and time consuming. In case of a cancelled leg the self-connecting passenger looses all the connecting flights as a standard feature of low cost flying on low fares is the inability of late cancellations and ticket change. While normally transferring passengers only wait for about 45 minutes for their next flight not having to care about their luggage and often avoiding repetitive security checks, self-connecting passengers have to plan 2 hour gaps between flights to be able to pass al the pre-flight procedures.

Lately airlines and airports did recognize problems arising from self-connecting passengers and the approach is changing. Airports can exploit the network potential by offering a self-connect product to facilitate the passenger in this process. Airlines start to re-think their model and first low cost carriers appeared who operate hub airports with transfer opportunities or even cooperate with traditional carriers and act as feeder lines for their customers. Travel agents could also use the situations and work as insurance providers with special insurance product for self-connecting passengers in case of failed connection.

5.4 Alliance cooperation

Three global airline alliances historically consisted of traditional airlines who leveraged the joint forces to maximise marketing, sales force, customer satisfaction and loyalty via frequent flyer programs, waste alliance networks etc.

The sharp expansion of novel low cost airlines in Asia let to the creation of very first regional Asian-Pacific alliance of low-cost carriers named Value Alliance Partnership, which includes companies such as Singapore Airlines, Tiger Airways, ANA Holdings Inc., Nok Airlines Pcl, Vanilla Air, Nook Scoot, Tiger AIrways Australia, Jeju Air and Cebu Pacific Air. This co-operative alliance has established its own website where passengers can buy tickets together with other services offered on board. The products on this website are offered by all members of the Alliance as one comprehensive package of services. The Alliance itself and its members offer flights to 160 destinations, and their aircraft fleet consists of 174 aircraft. [1]

The gradual growth of the low cost segment impacted the traditional alliance cooperation as well. The global Star Alliance decided to introduce a new form of collaboration called the “Connecting Partner Model”. This type of collaboration allows the linking of low cost and hybrid partner companies with the traditional carrier lines that are part of this alliance. There is therefore an effective collaboration between two different business models, which have so far competed. [5]

6 CONCLUSION

The aviation market changed over the course of half a century. Important milestones shaping todays face of this industry were deregulation of the market in 80´s and 90´s enabling growth and new competition. Also important was the establishment of South West, which became the model for many airlines who came later.

Clearly distinctive in the past, today the low cost product is becoming of interest for traditional carriers who are trying to find new business opportunities and keep up with the market. On the other hand evident deficiencies of the low cost product offer space for airlines as well as airports and insurance companies to offer additional products and services, targeting for example the self-connecting passengers.

The evidence of cooperation between low cost companies as well as among competitors with different product models leads us to the assumption that we can expect a gradual increase in the formation of new clusters or cooperation with classic alliance model.

Sources

1. GORNALL, E.: Low-cost air fares: How ticket prices fall and rise [online]. [cit. 2018-11-11]. Available at: https://www.bbc.com/news/business-22882559
2. GROSS, S. - SCHRÖDER, A.: Handbook of Low Cost Airlines. Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2007. 321 p. ISBN 978-3-503-10081-1.
3. SUSTEROVA, Z. – HANAK, P. – CEKANOVA, D.: The most recent strategies used by aeronautical companies within the revenue management. In: Aeronautika 17. Lublin : University College of Enterprise and Administration, 2017 P. 100-104. ISBN 978-83-60617-49-6
4. ROZENBERG, R. – TOBISOVÁ, A.: Cenová politika leteckej spoločnosti. In: Vzdušný priestor pre všetkých a letecké navigačné služby 2018. Košice : TU, 2018 S. 120-124. ISBN 978-80-553-2962-8
5. RUEDIGER, M.: Star Alliance launches Connecting Partner model to expand network reach via low-cost and hybrid airlines. [online] [cit. 2018-09-08] Available at: https://portal.staralliance.com/employees/news/star-alliance-news/star-alliance-launches-connecting-partner-model-to-expand-network-reach-via-low-cost-adn-hybrid-airlines
6. TÓHOVÁ, a spol.: Ekonomika leteckých spoločností. Pravidelná doprava. Žilina : EDIS- vydavateľstvo ŽU, 2017. 180 s. ISBN 978-80-554-1359-4.
7. UMMELS, R. – TALEN, S.: Self-connect; a new way of connecting flights? [online]. [cit. 10-09-2018]. Available at: https://to70.com/self-connect-a-new-way-of-connecting-flights/
8. VAJDOVA, I. - MELNIKOVA, L. - BLASKO, D - SZABO, S. ml.: Comparison of the impact of low-cost transport on the Slovak and Austrian markets. In: Aeronautika 17. Lublin : University College of Enterprise and Administration, 2017 P. 14-22. ISBN 978-83-60617-49-6
9. VIDOVIC, A. - STEINER, S. - SKURLA, R.: Impact of Low-Cost Airlines on the European Air Transport Market. [online] [cit. 04-02-2018]. Availabne at: <https://bib.irb.hr/datoteka/260325.ICTS_06_vidovic.pdf>

Contact

Ing. Dorota Liptakova, PhD.
Technical University of Kosice, Faculty of Aeronautics,
Rampova 7, 041 21 Kosice, Slovakia
Tel: +421 55 602 6190
email: dorota.liptakova@tuke.sk

WYBRANE ASPEKTY ZARZĄDZANIA W KULTURZE

CHOOSEN ASPECTS OF CULTURE MANAGEMENT

Anna Gawrońska-Piotrowska

Abstrakt
Zarządzanie w kulturze jest stosunkowo nowym terminem z punktu widzenia nauki i nie posiada jeszcze jednoznacznej definicji. Literatura dotycząca tego pojęcia jest bardzo uboga. Dziś badacze często wskazują na dojmującą potrzebę zdefiniowania zarządzania w kulturze. Pojawiają się pierwsze próby całościowego ujęcia tego zagadnienia. Celem artykułu jest analiza pojęcia zarządzania, kultury oraz zbadania ich wzajemnych relacji.
Słowa kluczowe: *zarządzanie, kultura, instytucje kultury*

Abstract
Cultural management is a relatively new term from scientific perspective and does not yet have a fixed and obvious definition. Available literature regarding management in culture seems to be quite limited. Today, researchers often point the intense need to explore and define management in culture. First attempts to comprehensively address this issue are emerging. The aim of the article is to analyze the concept of management, culture and to examine their mutual relations.
Keywords: *management, culture, cultural institutions*

1. WSTĘP

Zarządzanie w kulturze sytuuje się między dwiema gałęziami naukowymi i badawczymi: naukami ekonomicznymi (zarządzaniem) oraz kulturoznawstwem (nauką o kulturze) (Por. Bendixen 2008, s. 219). Na uczelniach zagranicznych dziedzina ta obecna jest od kilkunastu lat. W ostatnim czasie również w Polsce zaczyna zdobywać coraz większą popularność. Bywa wykładana zarówno na wydziałach humanistycznych, jak i ściśle ekonomicznych. Wynika to z unikalnej specyfiki tej dyscypliny – wymaga ona z jednej strony znajomości wiedzy menedżerskiej, ekonomicznej, z drugiej zaś pewnej kulturowej wrażliwości, zrozumienia i znajomości świata sztuki. Dlatego też warto przyjrzeć się jej bliżej oraz przeanalizować zarówno pojęcia zarządzania, kultury, jak i ich wzajemne relacje.

2. DEFINICJE ZARZĄDZANIA

Badacze nauk ekonomicznych wyróżniają wiele różnych definicji zarządzania. Często dotyczą one procesu efektywnego zarobku w danej instytucji (Por. Hayes i Jaikumar 1988, s. 77-85). Jedną z definicji podaje Ricky W. Griffin, ujmując zarządzanie jako „zestaw działań (obejmujący planowanie i podejmowanie decyzji, organizowanie, przewodzenie, tj. kierowanie ludźmi, i kontrolowanie) skierowanych na zasoby organizacji (ludzkie, finansowe, rzeczowe i informacyjne) i wykonywanych z zamiarem osiągnięcia celów organizacji w sposób sprawny i skuteczny" (Griffin 1996, s. 38). W zarządzaniu ważne jest więc wypracowywanie zysków. Ma się to jednocześnie wiązać z budowaniem dobrego wizerunku przedsiębiorstwa (organizacji). Ricky W. Griffin przedstawia również definicję organizacji, którą rozumie jako grupę ludzi współpracujących ze sobą w celu osiągnięcia pewnych zamierzeń i realizacji planów (Por. tamże, s. 35). Robert Koch mówiąc o zarządzaniu, zwraca się w stronę etymologii tego słowa. Podkreśla, iż angielskie słowo „management" pochodzi od włoskiego słowa oznaczającego kierowanie końmi – sztukę jazdy. Zauważa jednak, iż

obecnie to określenie odnosi się do realizacji zadań przedsiębiorstwa, co jest możliwe dzięki mobilizacji ludzi (Por. Koch 1994, s. 297). *Nowa encyklopedia powszechna PWN* definiuje zarządzanie jako pewien sposób kierowania działalnością ludzi w danym przedsiębiorstwie, który obejmuje tworzenie, kontrolę oraz ciągłe dostosowywanie pewnych reguł postępowania w danym podmiocie gospodarczym do aktualnych potrzeb (Por. red. Kalisiewicz 1995, s. 988). Mary Parker Follet określa zarządzanie jako sztukę osiągania celów organizacji za pośrednictwem ludzi (Por. Korzeniowski, s. 17). Zatem niezbędny bodziec dla rozwoju przedsiębiorstwa to czynnik ludzki. Zarządzanie przedsiębiorstwem jest też rozumiane jako wykonywanie zadań przez ludzi. Pojawia się wyłącznie wtedy, gdy obecne są dwie strony: przełożeni i podwładni. Jest to proces polegający na planowaniu, organizowaniu, motywowaniu i kontrolowaniu (Por. red. Cyrkon 2000, s. 251).

Powyższe rozważania pokazują, iż wielu badaczy, mimo drobnych różnic definicyjnych, podkreśla wagę czynnika ludzkiego w zarządzaniu. To ludzie, ich praca i starania mają wpływ na dobre oraz pożądane funkcjonowanie organizacji. Ważny dla zrealizowania określonych celów przedsiębiorstwa jest też odpowiedni sposób zarządzania ludźmi przez kierowników.

Warto zwrócić uwagę, iż w literaturze wymienia się kilka szkół rozwoju nauki o zarządzaniu. Pierwsza z nich to szkoła klasyczna. Jej główne odgałęzienia to: zarządzanie naukowe i zarządzanie administracyjne. Pierwsze z nich dotyczyło pojedynczego pracownika i poprawienia wydajności jego pracy. Drugie skupiało się na strukturze organizacji – takiej, która pozwala na sprawne funkcjonowanie przedsiębiorstwa (Por. Kisielnicki 2006, s. 31). Przedstawicielem zarządzania naukowego jest Frederick Winslow Taylor. To pionier w dziedzinie wydajności pracy (projektowanie stanowisk pracy, szkolenia dla pracowników w celu poprawienia wydajności pracy (Por. tamże, s. 33). Jego zasady zarządzania organizacją można streścić w kilku punktach:

1. „1. Naukowe opracowanie każdego elementu pracy danego człowieka, zastępując tym samym poprzednią metodę reguł roboczych.
2. Wybranie robotnika w sposób naukowy, a następnie wyszkolenie go, uczenie i doskonalenie.
3. Szczere współpracowanie z robotnikami, żeby zapewnić wykonanie wszelkich zadań zgodnie z opracowanymi naukowymi zasadami.
4. Równe dzielenie pracy i odpowiedzialności między kierownictwo a robotników" (Korzeniowski 2005, s. 74-75).

Twórcą i założycielem drugiego prądu szkoły klasycznej, zarządzania administracyjnego, jest Henri Fayol (Por. Kisielnicki 2006, s. 35). Zajmował się on efektywnością przedsiębiorstwa (organizacji) jako całości. Opracował wskazówki, które miały zwiększyć efektywność działań. Odnoszą się one między innymi do podziału pracy, autorytetu, zakresu centralizacji (Por. Dołhasz, Fudaliński, Kosała i Smutek 2009, s. 44). Kolejny kierunek związany z rozwojem nauki o zarządzaniu to szkoła stosunków międzyludzkich, zwana też behawioralną lub psychologiczną (Por. Kisielnicki 2006, s. 31). Przedstawiciele tego kierunku główny nacisk kładą na zachowanie człowieka (ludzi) w organizacji. Chodzi o obserwacje procesów indywidualnych, grupowych, organizacyjnych, patrząc przez pryzmat psychologii, socjologii, antropologii, ekonomii i medycyny (Por. Korzeniowski, s. 95). Inna ważna szkoła związana z nauką o zarządzaniu zwana jest ilościowo-systemową. Przedmiotem badań tego prądu jest zastosowanie komputerów i technologii informacyjnych w zarządzaniu. Z tym kierunkiem wiąże się następna szkoła – zarządzania wiedzą i informacją. Jest to współczesne spojrzenie na zarządzanie. Zajmuje się technologiami informacyjnymi i globalnymi sieciami komputerowymi (Por. Kisielnicki 2006, s. 31).

Powyższe zestawienie różnych definicji oraz szkół pokazuje, jak bardzo szerokie jest pojęcie zarządzania. Zagadnienie to jest tematem badań wielu naukowców. Wskazują oni na znaczenie czynnika ludzkiego w zarządzaniu. Na rozwój organizacji ma bowiem wpływ

wydajność, efektywność pracy ludzi oraz ich zachowania. Istotnym czynnikiem określającym sposób kierowania przedsiębiorstwem jest panująca w nim struktura organizacyjna i hierarchiczna. Współczesne spojrzenie na zarządzanie podkreśla dużą rolę coraz szybciej rozwijających się technologii informacyjnych w realizowaniu celów przedsiębiorstwa.

3. DEFINICJE KULTURY

By przejść do tematu zarządzania w kulturze, należy odpowiedzieć na pytanie czym jest kultura i jak jest ona rozumiana przez badaczy kulturoznawstwa. Istnieje bardzo wiele definicji kultury. Wojciech Burszta – jeden z wybitnych kulturoznawców polskich – uważa, że kultura to jedno z najważniejszych pojęć współczesnej humanistyki (Por. Burszta 1998, s. 35). Kultura towarzyszy historii ludzkiej. Pojawiła się, gdy zaczął istnieć i działać człowiek. Jest ona jego nieodłącznym atrybutem (Por. Kowalczyk 1996, s. 9). W Grecji (VI/V w. p.n.e.) termin „kultura" czyli *paideia* oznaczał najpierw karmienie i wychowywanie dzieci, później przeniósł się na wartości moralne (Por. Kawecki 2006, s. 16). W starożytnym Rzymie słowo „kultura" pierwotnie kojarzono z uprawą roli, następnie było stosowane metaforycznie do innych dziedzin (np. przez Cycerona – mówił on o „kulturze duszy"), „w których starania ludzkie prowadzą do poprawy stanu wyjściowego" (red. Kalisiewicz 1995, s. 618). Natomiast dopiero w XIX wieku kultura zaczęła być definiowana jako całokształt duchowego i materialnego dorobku ludzkości (Por. tamże, s. 618). Edward Burnett Tylor ujmuje kulturę jako to, co „zdobyte przez człowieka jako członka społeczeństwa" (Tylor 1896, s.15). Jest to jego zdaniem pewna całość, która obejmuje wierzenia, wiedzę, moralność, sztukę, prawa, obyczaje, inne nawyki i umiejętności ludzkie (Por. Kawecki 2006, s. 18). Bronisław Malinowski uważa, że kultura to integralna całość składająca się z dóbr konsumpcyjnych, ludzkich idei, obyczajów i zdolności (Por. Malinowski 1998, s. 36). Kultura jest dla niego zawsze składową dóbr materialnych, ludzkich i duchowych. Wojciech Burszta dodaje, iż prawie wszystko, co charakteryzuje ludzkość da się streścić w słowie „kultura". Zdaniem Antoniny Kłoskowskiej „kultura jest to względnie zintegrowana całość obejmująca zachowania ludzi, przebiegające według wspólnych dla zbiorowości społecznej wzorców, wykształconych i przyswajanych w toku interakcji oraz zawierająca wytwory takich zachowań" (Kłoskowska 1980, s. 40). Według tej definicji kultura jest obecna w wielu aspektach naszego życia, odnosi się do całości społecznego dorobku ludzkości. Podobnie rozumie omawiane pojęcie Stefan Czarnowski, określając ją jako dorobek zbiorowy oraz owoc „twórczego i przetwórczego wysiłku niezliczonych pokoleń" (Czarnowski 1998, s. 28). W interesujący sposób kulturę określa Philip Bagby. Wiąże ją z powtarzalnością i regularnością pewnych zachowań. Stwierdza, że kultura „obejmuje zachowania wewnętrzne i zewnętrzne, wyłącza aspekty zachowania odziedziczone biologicznie. Regularności kulturowe mogą, lecz nie muszą występować w zachowaniu jednostkowym; natomiast ich obecność lub nieobecność w zachowaniu większości członków danego społeczeństwa musi tworzyć pewien wzór, jeśli mamy je nazwać <<kulturą>>; idealnie wzór ten powinien objąć wszystkich członków" (Bagby 1998, s. 54) .

Wielu antropologów mówiąc o pojęciu „kultura" przeciwstawia go „naturze". Pojęcie „natura" oznacza to, co biologiczne, odziedziczone. To zestaw cech, w które został wyposażony człowiek. Kultura zaś jest czymś wyuczonym, dodanym do tego w co został człowiek obdarowany przez naturę (Por. Gajda 2005, s. 11). Wojciech Burszta stawiając kulturę i naturę w opozycji do siebie, wymienia ich cechy. Oto główne z nich:

- Natura jest związana z chaosem, kultura jest zaś uporządkowana, a przez to możliwa do zrozumienia
- Natura jest czymś pierwotnym, kultura wiąże się z organizacją społeczną
- Cechą natury jest ciągłość, kultura jest natomiast nieciągła
- Natura kojarzy się ze zwierzęcością, kulturę charakteryzuje zespół pewnych reguł

- Natura jest rzeczywistością nieprzetworzoną, kultura zaś jest przetworzona (Por. Burszta 1998, s. 36)

Badacze podkreślają jednak, że kultura, aby być dobrze rozumiana, powinna być rozpatrywana w kontekście natury (Por. Niżnik 1985, s.12; Burszta 1998, s. 36). Bogdan Suchodolski uważa natomiast, że kultura oraz natura są ze sobą powiązane i oddziałują na człowieka. Ten zaś podlega ich prawom oraz ma zasadniczy wpływ na związek między kulturą i naturą (Por. Gajda 2005, s. 12).

Kościół Katolicki także podejmuje próby całościowego ujęcia pojęcia kultury. W niniejszej pracy przedstawione zostaną dwie definicje kultury w rozumieniu Kościoła, przytoczone przez Ojca Witolda Kaweckiego. Pierwsza z nich została wypracowana przez Sobór Watykański II. „Słowem <<kultura>> określa się wszystko to, za pomocą czego człowiek doskonali i rozwija różnorodne dary ducha i ciała, usiłuje, dzięki poznaniu pracy podporządkować swojej władzy świat, wpływa na rozwój obyczajów i instytucji, przez to czyni bardziej ludzkim życie społeczne zarówno w rodzinie, jak i w całej społeczności obywatelskiej, a na przestrzeni dziejów wyraża, przekazuje i zachowuje w swoich dziełach wszelkie doświadczenia duchowe i pragnienia mające służyć rozwojowi wielu, a nawet całego rodzaju ludzkiego" (Kawecki 2006, s. 20). Drugą ważną definicję Kościół zawdzięcza Janowi Pawłowi II. Papież wyprowadza ją ze słów Księgi Rodzaju (Rdz 1,28) – „Czyńcie sobie ziemię poddaną". Kultura według Jana Pawła II jest związana z przemianą i poznaniem świata, ale także z poznaniem i przemianą samego siebie. Człowiek przez kulturę wzrasta w swoim człowieczeństwie, staje się „bardziej człowiekiem" (Por. tamże, s. 20).

Kościół miał zawsze duży związek z kulturą. Chrześcijaństwo rozwijało i inspirowało kulturę – literaturę, sztukę, filozofię, język (Por. Kowalczyk 1996, s. 179). Poprzez kształtowanie Europy, przysłużyło się do stworzenia cywilizacji narodów oraz ich kultur (Por. Kawecki 2008, s. 21). Inaczej mówiąc, pluralizm kultur narodowych rozwijał się na fundamencie dziedzictwa wartości zakorzenionych w Ewangelii" (Tamże, s. 21) – czytamy w publikacji *Kościół i kultura w dialogu (od Leona XII do Jana Pawła II*). Kościół katolicki przejął od Greków i Rzymian kulturę antyczną, wzbogacając ją o wartości chrześcijańskie, w średniowieczu organizował szkolnictwo, wspierał artystów. W późniejszych czasach ludzie należący do Kościoła byli mecenasami sztuki oraz ważnymi zleceniodawcami dla artystów (Por. Kowalczyk 1996, s. 178-179). Kościół rozwijał, tworzył i przekazywał kulturę, rozumiejąc ją zawsze w ujęciu antropologicznym (Por. tamże, s. 180-181).

Powyższe definicje pojęcia „kultura", bez względu na to czy uznaje się je za wąskie czy szerokie, wskazują, że kultura jest dorobkiem materialnym i duchowym wielu pokoleń. To rzeczywistość wyuczona, nie zaś odziedziczona biologicznie, bez której człowiek nie mógłby się jednak rozwijać, a nawet istnieć. Kościół podkreśla, że kultura służy rozwojowi człowieka oraz świata. Przez kulturę człowiek doskonali i przemienia samego siebie.

4. ZARZĄDZANIE A KULTURA

Dotychczasowe rozważania kierują ku pytaniu: czy możliwe jest połączenie sfery kultury z zarządzaniem? Trudno jest bowiem wyobrazić sobie symbiozę tych dwóch obszarów. Wydawałoby się, że umieszczenie sztuki w sidłach zarządzania może ograniczać wolność artysty. Jednak zdaniem Giepa Hagoorta nieuniknione jest współdziałanie artystów i osób zarządzających kulturą. Podkreśla on, iż artysta nie może funkcjonować bez wsparcia w pewnych strukturach organizacyjnych, instytucjonalnych. Natomiast zarządca instytucji kultury, by osiągnąć sukces musi brać pod uwagę złożoność procesu twórczego artystów (Por. Hagoort 1996, s. 49).

Wojciech Burszta zauważa, że kultura jest przymiotem zespołów jednostek, które można nazwać inaczej „systemami społeczno-kulturowymi". Na polu takich systemów istnieją relacje różnego typu – religijne, polityczne, ale także zależności o charakterze

ekonomicznym. Wszystkie te elementy stanowią całość i wpływają na siebie wzajemnie (Por. Burszta 1998, s. 49). Można więc powiedzieć, że ekonomia jest obecna w kulturze i ma na nią wpływ. Nie jest to jednak wpływ jednostronny.

Zastanawiając się nad powiązaniem kultury i zarządzania, które jest pokrewne z pojęciem gospodarka, odwołam się do książki Petera Bendixena *Wprowadzenie do ekonomiki kultury*. Autor dużo miejsca poświęca rozróżnieniu oraz podobieństwom między kulturą (sztuką) a gospodarką. Zwraca uwagę na ogólny sens kultury, traktując ją jako socjalną konstrukcję społeczeństwa związaną z przywoływaniem wspólnych wartości, moralnym i estetycznym kształtowaniem jednostki. Gospodarkę natomiast postrzega jako przestrzeń pracy, wydajność oraz zabezpieczanie życiowych potrzeb materialnych (Por. Bendixen 2001, s. 51). Nie pozostawia on jednak czytelnika bez wskazania mu punktów wspólnych obu obszarów. Jednym z nich jest bardzo mocno zaakcentowana płaszczyzna materialna. Wbrew pozorom w kulturze ważne miejsce odgrywa ekonomia. „Przy znacznych różnicach w poszczególnych dziedzinach sztuki (literatura, gra aktorska, sztuki plastyczne, muzyka) i zmieniających się historycznie praktykach, wymiar gospodarczy oznacza niemalże we wszystkich przypadkach poruszanie tematu pieniądza, a więc w szczególności finansowania sztuki i jej materialnego wspierania wraz z obszarem kulturowym, np. budowanie teatrów czy zajęcia plastyczne w szkole" (Tamże, s. 80). Peter Bendixen podkreśla jednocześnie, iż błędem byłoby twierdzenie, że kultura i ekonomia (gospodarka) mają punkty wspólne jedynie na płaszczyźnie materialnej. Ekonomia nie jest według niego tylko „bezdusznym materializmem", lecz zawiera w sobie pierwiastki kultury. Można więc powiedzieć o wspólnej płaszczyźnie duchowej kultury i gospodarki. Obie dziedziny zazębiają się i nie są od siebie odizolowane, choć na pierwszy rzut oka mogłoby się wydawać inaczej (Por. tamże, s. 80).

Janusz Gajda zauważa, że współcześnie kultura jest coraz częściej ujmowana w kategoriach ekonomiczno-rynkowych (Por. Gajda 2005, s. 90). Dobra kultury są w tym kontekście rozumiane jako towar. Muszą być opłacalne i przynosić określone zyski. Przez długi czas pytanie o opłacalność produktów kultury było niespotykane lub mówiąc wprost – niestosowne (Por. Nolling 2008, s. 232). Dziś natomiast to problem poruszany coraz częściej i uznawany za ważny. Produkty kultury, tak jak inne towary na rynku, muszą znajdować swoich nabywców. Ich cena zależy od zapotrzebowania na nie (popyt i podaż). Uczestnicy kultury stają się więc jej konsumentami. Autor *Antropologii kulturowej* wymienia również czynniki, które wpływają na wzrost popytu na dobra kultury. Pierwszy z nich to reklama w mass mediach. Drugi – wytworzenie odpowiedniej krytyki, która wpływa na akceptacje pewnych dóbr i zachęca do ich nabywania. Trzeci czynnik to uświadamianie i kształtowanie zainteresowań kulturalnych. Ważne, by były one trwałe, co zapewni ciągłość kontaktów z kulturą (Por. Gajda 2005, s. 91).

Muchtar Al Ghuasin i Astrid Sommer uważają, iż towar jakim jest sztuka można uznać za przedmiot użytkowy, lecz szczególnego typu. Choć jest używany, nie zużywa się tak, jak inne przedmioty użytkowe (Por. Al Ghuasin i Sommer 1995, s. 43). Wydaje się więc, że sztuka potrzebuje innych metod organizacji i zarządzania. Przedsiębiorstwa działające na zasadzie maksymalizacji zysku i posługujące się różnymi formami marketingowymi, aby działać w dziedzinie kultury, muszą być przystosowane do sprzedaży tego wyjątkowego produktu jakim jest kultura (sztuka).

O odmienności sprzedaży towaru jakim są dobra kultury pisze także Birgit Mandel. Podkreśla, że zarządzanie kulturą różni się od zarządzania innymi produktami. Kultura bowiem odznacza się unikatowym charakterem, brakiem utylitarności sztuki, nieobliczalnością oraz szczególnymi sposobami percepcji (Por. Mandel 2008, s. 228). Jednak traktowanie kultury jako towaru, ujmowanie jej w kategoriach ekonomicznych, prowadzi do pewnych konsekwencji. Po pierwsze, nastawienie kultury na zysk sprawia, że staje się ona

przemysłem rozrywkowym, dociera do tanich gustów odbiorców. Po drugie, kultura wysoka staje się mało popularna. Przez to jest wysoko wyceniana oraz niedostępna dla osób średnio zamożnych i mało zarabiających. Jest więc działalnością niszową. Po trzecie może spowodować obniżenie estetycznego gustu odbiorców oraz poziomu kultury (Por. Gajda 2005, s. 91).

Nasze dotychczasowe rozważania pokazują jednak, że rzeczą naturalną jest istnienie kultury jako produktu, towaru. Giep Hagoort podkreśla, że dla funkcjonowania procesu zarządzania w danej organizacji kulturalnej potrzebne jest wyznaczenie misji kulturalnej, która pozwala uświadomić pracownikom zadania instytucji kulturalnej (Por. Hagoort 1996, s. 24). Nie jest to proste. Często bowiem osoby zarządzające kulturą nie potrafią myśleć abstrakcyjnie o przedsiębiorstwie kulturalnym. Skupiają się głównie na skutecznym działaniu. Ponadto autor książki *Przedsiębiorczość w kulturze* podkreśla, iż wyznaczenie misji kulturalnej danej organizacji jest pracochłonne i wymaga dokładnego zgłębienia wiedzy na temat instytucji. Misja kulturalna powinna też zawierać szczegółowe cele działania, m. in. dobór repertuaru (w przypadku np. teatrów, kin studyjnych itp.), programowanie, finansowanie, sponsoring. Dopiero po wyznaczeniu owych celów instytucja może skupić się na konkretnym działaniu (Por. tamże, s. 25-26).

Warto podkreślić za Muchtar Al Ghuasin i Astrid Sommer, że zarządzanie kulturą jest składową systemu demokratycznego. W systemie demokratycznym ważne jest tworzenie instytucji finansowanych zarówno państwowo jak i prywatnie, które pozwalają każdemu obywatelowi na uczestnictwo w życiu kulturalnym (Por. Al Ghuasin i Sommer 1995, s. 45).

5. ZAKOŃCZENIE

W powyższym tekście przywołano definicje pojęcia „zarządzanie“ oraz „kultura“, umożliwiając przedstawienie zarysu wzajemnych relacji zarządzania i kultury. Przedstawione w artykule zestawienie różnych definicji oraz szkół pokazuje, jak szeroko można kwalifikować semantycznie pojęcie „zarządzania“ w kontekście kultury. Zagadnienie, będące przedmiotem wielu naukowców, wskazuje na wyższą niż zazwyczaj wagę czynnika ludzkiego w zarządzaniu. Na rozwój organizacji wpływ ma bowiem wydajność, efektywność pracy ludzi oraz ich zachowania. Istotnym czynnikiem określającym sposób kierowania przedsiębiorstwem jest panująca w nim struktura organizacyjna i hierarchiczna. Współczesne spojrzenie na zarządzanie podkreśla dużą rolę coraz szybciej rozwijających się technologii informacyjnych w realizowaniu celów przedsiębiorstwa.

Zbadanie wzajemnych relacji zarządzania i kultury pokazuje, że rzeczą naturalną jest istnienie kultury jako produktu, towaru. Badacze podkreślają jednak, że kultura wymaga innego rodzaju sprzedaży. To właśnie przez kulturę człowiek doskonali i przemienia samego siebie. Dla funkcjonowania procesu zarządzania w danej organizacji kulturalnej, znów podobnie jak w każdym przedsiębiorstwie, niezwykle istotne jest wyznaczenie misji – w tym wypadku misji kulturalnej. Przejrzysta i zrozumiała wizja pozwoli uświadomić pracownikom zadania instytucji kulturalnej. Wszelkie działania instytucji, dobór repertuaru, programowanie, kryteria doboru partnerów biznesowych, powinny być podporządkowane właśnie misji.

Niniejszy artykuł, stanowiąc jedynie zarysowanie omawianych kwestii, może stanowić punkt wyjścia do dalszego dyskursu dotyczącego zarządzania w kulturze.

Bibliografia:

1. Al Ghuasin M., Sommer A., *Zarządzanie kulturą: projekty – techniki – planowanie – instrumenty polityki komunikacyjnej*, w: *Zarządzanie kulturą*, red. T. Leśniak, Kraków 1995.

2. Bagby P., *Pojęcie kultury*, w: *Antropologia kultury, Zagadnienia i wybór tekstów, Wiedza o kulturze. Część I*, wyb. i oprac. G. Godlewski, L. Kolankiewicz, A. Mencel, P. Rodak, Warszawa 1998.
3. Bendixen P., *O filozoficznych fundamentach teorii zarządzania kulturą*, w: *Culture management. Kulturmanagement. Zarządzanie kulturą,* red. E. Orzechowski, Kraków 2008.
4. Bendixen P., *Wprowadzenie do ekonomiki kultury i sztuki*, Kraków 2001.
5. Czarnowski S., *Kultura*, w: *Antropologia kultury, Zagadnienia i wybór tekstów, Wiedza o kulturze. Część I*, wyb. i oprac. G. Godlewski, L. Kolankiewicz, A. Mencwel, P. Rodak, Warszawa 1998.
6. Dołhasz M., Fudaliński J., Kosała M., Smutek H., *Podstawy zarządzania. Koncepcje – strategie – zastosowania*, Warszawa 2009.
7. Gajda J., *Antropologia kulturowa, Część 1. Wprowadzenie do wiedzy o kulturze*, Toruń 2005.
8. Griffin R. W.**,** *Podstawy zarządzania organizacjami*, Warszawa 1996.
9. Hagoort G., *Przedsiębiorczość w kulturze. Wprowadzenie do zagadnień zarządzania w kulturze*, Kraków 1996.
10. Hayes R. H., Jaikumar R., *Manufacturing's crisis: new technology, obsolete organizations*, „Harvard Business Review", wrzesień- październik, 1988.
11. Kawecki W., *Kościół i kultura w dialogu (od Leona XII do Jana Pawła II),* Kraków 2008.
12. Kawecki W., *Ocalić człowieka - ocalić kulturę*, Warszawa 2006.
13. Kisielnicki J., *Zarządzanie organizacją*, Warszawa 2006.
14. Kłoskowska A., *Kultura masowa. Krytyka i obrona*, Warszawa 1980, s. 40.
15. Koch R., *Słownik zarządzania i finansów*, Kraków 1994.
16. *Kompendium wiedzy o gospodarce*, red. E. Cyrkon, Warszawa 2000.
17. Korzeniowski L., *Menadżment. Podstawy zarządzania*, Kraków 2005.
18. Kowalczyk S., *Filozofia kultury. Próba personalistycznego ujęcia problematyki,* Lublin 1996.
19. Malinowski B., *Czym jest kultura?*, w: *Antropologia kultury, Zagadnienia i wybór tekstów, Wiedza o kulturze. Część I*, wyb. i oprac. G. Godlewski, L. Kolankiewicz, A. Mencwel, P. Rodak, Warszawa 1998.
20. Mandel B., *Kształcenie w zakresie zarządzania kulturą w szkołach wyższych - między wymogami teorii a potrzebami praktyki* , w: red. E. Orzechowski, *Culture management. Kulturmanagement. Zarządzanie kulturą*, Kraków 2008.
21. Niżnik J., *Symbole a adaptacja kulturowa*, Warszawa 1985.
22. Nolling K., *Dobro kultury czy kultura jako dobro - rozważania w ujęciu ekonomicznym*, w: *Culture management. Kulturmanagement. Zarządzanie kulturą*, Kraków 2008.
23. *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 3, red. prowadzący D. Kalisiewicz, Warszawa 1995.
24. Tylor E. B., *Cywilizacja pierwotna. Badania rozwoju mitologii, filozofii, wiary, mowy, sztuki i zwyczajów*, t. 1, Warszawa 1896.

Contact

Mgr. Anna Gawrońska-Piotrowska
Asystent
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ul. Dewajtis 5, 01-815 Warszawa, Polska
Tel: +48 608 226 011, email: a.gawronska-piotrowska@uksw.edu.pl

FAKTORING JAKO ZDROJ PROVOZNÍHO FINANCOVÁNÍ SPOLEČNOSTI: MODELOVÝ PŘÍKLAD KOMPARACE S ÚVĚROVÝM FINANCOVÁNÍM

FACTORING AS A SOURCE OF THE FINANCING OF OPERATING ACTIVITIES: MODEL ILLUSTRATION IN COMPARISON WITH CREDIT FINANCING

Markéta Dočekalová

Abstrakt

Příspěvek je zaměřen na komparaci faktoringu a krátkodobého úvěrového financování provozní činnosti vybrané výrobní společnosti. Modelové situace kalkulují náklady těchto forem financování, přičemž jsou doplněny o roční procentní sazby nákladů (RPSN). Cílem tohoto příspěvku je posoudit, zda faktoring jako alternativní zdroj financování provozních aktivit podniku se z hlediska nákladovosti staví do popředí před klasické způsoby financování v podobě krátkodobých úvěrů. Komparací bylo zjištěno, že faktoring je z hlediska nákladů dražší formou financování, než je tomu v případě využití krátkodobých bankovních úvěrů.

Klíčová slova: *provozní financování, faktoring, úvěrové financování*

Abstract

This paper is focused on the comparison of factoring and short-term credit financing of operating activities of the manufacturing company. The model illustrations calculate costs of these forms of the financing, where the annual percentage rates (APR) are added. The aim of this paper is to evaluate if factoring as an alternative source of the financing of operating activities is better and placed in front of the classical methods of the financing in the form of credit financing. The comparison shows factoring is more expensive form of the financing than in case of using short-term credit financing.

Key words: *financing of operating activities, factoring, credit financing*

ÚVOD

Zajištění potřebných finančních zdrojů pro aktivity provozního čili běžného charakteru je nezbytné pro patřičné fungování podnikových procesů a lze na něj nahlížet jako na klíčovou činnost každého podniku, přičemž je nutné si uvědomit, že do popředí při řešení této otázky vstupují dva faktory, a to faktor času a rizika (Synek, Kislingerová a kol., 2015). Hrdý (2009) vymezuje finanční zdroj podniku jako zdroj tvorby peněžních prostředků. Zdroj můžeme tedy stručně charakterizovat jako souhrn peněz získaných především realizací výrobků či služeb daného podniku. Tyto zdroje financí můžeme dělit dle různých hledisek. Kožená (2012) dle hlediska pravidelnosti definuje běžné financování jako zajištění a vynakládání peněz na běžný provoz podniku, kdy se jedná především o řízených oběžných aktiv a vymezuje tak dva základní úkoly tohoto financování – určit optimální výši položek oběžných aktiv a určit způsob jejich financování.

Hledisko krátkodobosti bere v potaz časový mezník maximálně do jednoho roku a vztahuje se tedy k činnostem krátkodobým, které jsou většinou financovány krátkodobým cizím

kapitálem v podobě krátkodobých úvěrových zdrojů. Klíčovou roli zde hrají krátkodobé bankovní úvěry, které se však vhodně kombinují s faktoringovým financováním.

Cílem tohoto příspěvku je posoudit, zda faktoring je v porovnání s úvěrovými možnostmi financování v podobě krátkodobých bankovních úvěrů pro podnik méně či více finančně náročný.

1 TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Základním úkolem top managementu každé společnosti je znalost skladby vlastního a cizího kapitálu a umění rozhodnout, jaký poměr vlastních či cizích zdrojů bude využit k financování provozní činnosti.

Financování prostřednictvím úvěrů, které jsou považovány za cizí zdroj, lze charakterizovat jako získání dočasných prostředků od různých subjektů, přičemž podnik je v postavení dlužníka, poskytovatel financování hraje roli věřitele a získaný kapitál má charakter dluhu (Režňáková, 2012). Forma financování tohoto typu má dopředu smluvně ujednané podmínky, kdy věřitelům náleží odměna ve formě úroku. Hrdý (2013) považuje krátkodobý úvěr za jasného favorita při volbě zdroje krátkodobého provozního financování, nejoblíbenějším se poté v rámci této kategorie stává kontokorentní, resp. revolvingový úvěr.

Faktoring můžeme označit za zcela odlišný typ financování. Vasilescu (2010) vnímá faktoring jako alternativní cestu k jinému externímu zdroji financování pro podniky, díky které může podnik zvýšit svůj cash-flow, a rozlišuje tři participované strany – faktora, zákazníka a dlužníka. Režňáková (2012) definuje faktoring jako odkup krátkodobých pohledávek podniku specializovanou finanční institucí (faktorem).

Faktoringová společnost po postoupení pohledávky poskytuje postupiteli peněžní prostředky ve výši, která je sjednána ve smlouvě, čímž získá podnik potřebné finanční zdroje. Hodnota vyplacených finančních prostředků je však nižší než hodnota dané postupované pohledávky, zbytek hodnoty je totiž vyplacen až po samotné úhradě pohledávky odběratelem (dlužníkem), kdy tento je však snížen o provizi faktora (Dočekalová, 2016).

Vasilescu (2010) vyčleňuje tři základní funkce faktora, kterými jsou platby svým klientům za postoupené pohledávky, poskytování doprovodných služeb v podobě poradenství pro své klienty (tzv. credit management) a sledování dlužníků, resp. vymáhání dlužných částek postoupených pohledávek.

Výhoda faktoringu nespočívá pouze v přijetí okamžité platby na účet postupitele (společnosti), ale rovněž ve správě pohledávek, díky kterým lze spatřovat jisté zlepšení v rychlosti přijatých plateb, což má další pozitivní dopad na peněžní toky v podniku. V porovnání s tradičními krátkodobými úvěry se však jedná všeobecně o dražší formu financování.

2 METODOLOGIE

Vybraná nejmenovaná výrobní společnost využívá cizích zdrojů financování v podobě bankovních úvěrů krátkodobých i dlouhodobých u Československé obchodní banky, a. s., přičemž má možnost vybrat si z rozsáhlé škály finančních produktů. Cílem autorky je komparace nákladovosti faktoringu a dvou forem financování prostřednictvím krátkodobého kontokorentního úvěru a revolvingového úvěru. Zdrojové údaje byly čerpány z veřejně dostupných dat (výroční zprávy), přičemž parametry faktoringu a revolvingového úvěru jsou převzaty z nabídky nezávislé konkurenční banky ze srpna 2018.

Společnost doposud k financování svých provozních potřeb využívala pro rok 2017 úvěru od Československé obchodní banky, a. s., s úrokovou sazbou EURIBOR 1M + 1,65 % p. a.,

s limitem 4 mil. EUR. Cena tohoto finančního zdroje je stanovena na základě podmínek smlouvy o úvěru.

Modelové situace předpokládají tutéž limitní částku 4 mil. EUR, přičemž pro výpočet ceny jednotlivých forem financování bude použito jednoduché úročení polhůtní prostřednictvím uvedeného vzorce (Wawrosz, 1999)[1]:

$$\acute{u}rok = \frac{kapitál\ (Kč) x\ roční\ úroková\ sazba\ (\%)\ x\ doba\ splatnosti\ kapitálu\ (dny)}{100\ x\ 365}.$$

Pro komparaci cenové nákladovosti faktoringu s vybranými formami úvěrů bude též kalkulován ukazatel roční procentní sazby nákladů (RPSN). Autorka vychází z předpokladu, že daná částka 4 mil. EUR bude čerpána zcela.

1.1 Roční náklady úvěrového financování

Cena krátkodobého kontokorentního úvěru je stanovena úrokem a poplatkem za vyhodnocení a poskytnutí úvěru, závazkovou provizí a poplatkem za monitoring. U tohoto typu úvěru se úroky počítají z částky a za období, v jakém se finanční prostředky čerpají. Úroky jsou účtovány měsíčně spolu s poplatky. Úroková sazba je stanovena kombinací fixní úrokové sazby a měsíční sazby EURIBOR. Úroky nechť jsou kalkulovány polhůtním úročením. Cílem je zjistit náklady na kontokorentní úvěr za období jednoho roku.

Tabulka 1 udává vývoj sazby EURIBOR 1M pro rok 2017, kdy pro následný výpočet je využita roční průměrná hodnota těchto hodnot.

Tabulka 1: Přehled sazby 1M EURIBOR za rok 2017 (v %)

1 měsíc	leden	únor	březen	duben	květen	červen	červenec	srpen	září	Říjen	listopad	prosinec	roční
2017	-0,368	-0,372	-0,372	-0,372	-0,374	-0,374	-0,373	-0,371	-0,373	-0,373	-0,371	-0,369	-0,372

Zdroj: GLOBAL-RATES, vlastní úprava

Za předpokladu, že úvěr bude čerpán zcela, celkový úrok je vyčíslen dle zvolené metodiky následovně:

$$\acute{u}rok = \frac{4\ 000\ 000\ x\ 1{,}278\ x\ 365}{100\ x\ 365} = 51\ 120\ EUR.$$

Pro vyjádření celkové nákladovosti tohoto typu úvěru je nutné přičíst rovněž i poplatek za vyhodnocení a poskytnutí, který dle smluvních podmínek činí 0,2 %, resp. 0,6 % z výše poskytnutého úvěru. Provize z nečerpané částky (tzv. závazková provize) se z důvodu absolutního čerpání neuvažuje.

Poté celkové náklady za tento typ úvěru vyčíslíme takto:

$$náklady\ celkem = 51\ 120\ EUR + 8\ 000\ EUR + 24\ 000\ EUR = 83\ 120\ EUR.$$

Celkové náklady v případě krátkodobého kontokorentního úvěru za výše uvedených podmínek jsou vyčísleny na 83 120 EUR/rok.

Další diskutovanou možností získání finančních prostředků na provozní účely je finanční nástroj v podobě revolvingového úvěru, kdy celková cena tohoto typu úvěru je tvořena úrokem, jež je tvořený úrokovou sazbou EURIBOR a úrokovou marží, a dále poplatkem za vyhodnocení žádosti o úvěr, poplatkem za jeho poskytnutí, cenou za rezervaci a vedení účtu. Pro účely komparace je zde stejná výchozí situace, kdy společnost žádá o úvěr ve stejné výši 4 mil. EUR, který bude do jednoho roku splacen. Hypotetická nabídka konkurenční banky stanovila úrokovou sazbu 1M EURIBOR + 1,75 %, poplatek za vyhodnocení ve výši

[1] upraveno

0,3 %, poplatek za poskytnutí 0,55 %, cenu za rezervaci 0,8 % p. a. a cenu za vedení účtu ve výši 20 EUR/měsíc.

Nechť úroková sazba je kombinací fixní úrokové sazby a sazby EURIBOR, kdy úroky jsou určeny jednoduchým polhůtním úročením dle metodiky. Úrok z revolvingového úvěru je kalkulován následujícím způsobem:

$$úrok = \frac{4\,000\,000\ x\ 1{,}378\ x\ 365}{100\ x\ 365} = 55\,120\ EUR.$$

Při započtení poplatku spojených s revolvingovým úvěrem dostaneme celkovou cenu tohoto úvěru následovně:

$$náklady\ celkem = 55\,120\ EUR + 12\,000\ EUR + 22\,000\ EUR\ + 240\ EUR = \\ = 89\,360\ EUR.$$

Roční náklady na financování provozních aktivit prostřednictvím revolvingového úvěru činí na základě nezávislé nabídky banky 89 360 EUR/rok.

1.2 Roční náklady faktoringu

Nabídka oslovené faktoringové společnosti byla vytvořena na základě veřejně dostupných dat, která byla dále podrobně analyzována. Na základě ukazatelů likvidit, obratu a rentabilit jsou parametry faktoringové společnosti dány faktoringovým úrokem ve výši 1M EURIBOR + 1,7 %, paušálním poplatkem ve výši 0,15 %, výší zálohy 80 % a minimální výší odměny 90 tis. EUR.

Při předpokladu doby splatnosti faktur 30 dní se paušální poplatek účtuje každý měsíc, úrok je kalkulován ze skutečně čerpaných prostředků. Úrok za období jednoho roku a paušální poplatek budou stanoveny takto:

$$úrok = \frac{4\,000\,000\ x\ 1{,}328\ x\ 365}{100\ x\ 365} = 53\,120\ EUR;$$

$$paušální\ poplatek = \frac{výše\ poskytnutých\ zdrojů\ x\ sazba\ paušálního\ poplatku\ x\ 365}{procento\ zálohy\ x\ splatnost\ (dny)} \\ = \frac{4\,000\,000\ x\ 0{,}15\ x\ 365}{80\ x\ 30} = 91\,250\ EUR.$$

Celkové náklady faktoringu lze poté vyčíslit jako součet úroku a paušálního poplatku:

$$náklady\ celkem = 53\,120\ EUR + 91\,250\ EUR = 144\,370\ EUR.$$

Cena ročního financování prostřednictvím faktoringu za výše uvedených podmínek je stanovena na 144 370 EUR.

3 VÝSLEDKY A DISKUZE

Výsledky ročních nákladů na financování provozní činnosti vybrané výrobní společnosti znázorňuje Tabulka 2.

Tabulka 2: Roční náklady na financování (v EUR)

	krátkodobý úvěr (ČSOB, a. s.)	revolvingový úvěr (konkurenční banka)	faktoring
úroky	51 120	55 120	53 120
ostatní náklady/paušální poplatek	32 000	34 240	91 250
roční náklady	83 120	89 360	144 370

Zdroj: vlastní zpracování

Z výsledků lze konstatovat, že náklady faktoringu činí za rok více než 144 tis. EUR, avšak faktoringový úrok je nižší než v případě úroku u revolvingového úvěru. Nicméně paušální poplatek je více než dvojnásobný v porovnání s ostatními vedlejšími náklady u tradičních forem analyzovaných úvěrů. Pro lepší komparaci faktoringu s úvěrovým financováním je v Tabulce 3 nákladovost vyjádřena pomocí roční procentní sazby nákladů (RPSN).

Tabulka 3: Komparace nákladů pomocí RPSN

	krátkodobý úvěr (ČSOB, a. s.)	revolvingový úvěr (konkurenční banka)	faktoring
RPSN	2,07 %	2,23 %	3,61 %

Zdroj: vlastní zpracování

Ukazatel RPSN je vyjádřen jako poměr ročních nákladů a čerpané dlužné částky ve výši 4 mil. EUR. Modelové situace úvěrového financování (kontokorentní úvěr a revolvingový úvěr) vykazují nižší RPSN než v případě faktoringového financování, tudíž můžeme podotknout, že obě formy úvěrového financování jsou v modelových situacích pro společnost z nákladového hlediska výhodnější než financování prostřednictvím faktoringu. Nejméně nákladnou formou financování ze všech porovnávaných forem je poté krátkodobý kontokorentní úvěr, který je společností využíván.

Při komparaci vhodného způsobu financování provozních aktivit podniku hraje klíčovou roli cena těchto finančních zdrojů. Díky přepočtu cen na ukazatel RPSN lze jednoduchým způsobem určit nákladovost faktoringu a porovnat ho tak s dostupnými úvěrovými možnostmi financování.

Při porovnání jednotlivých forem financování faktoring jako moderní a alternativní forma financování se stala v dané modelové situaci nejdražší možnou variantou, nicméně management společnosti by si měl v případě přehodnocení možnosti financovat svoji provozní činnost z jiných zdrojů uvědomit jeho významné přednosti oproti úvěrovému typu financování. Základním přínosem (Jáčová, 2007) je především fakt, že společnost se při využití faktoringu nezadlužuje, nýbrž postupuje své pohledávky za svými odběrateli. Je nutné zmínit jeho flexibilnost, pružnost a jistotu téměř okamžitého získání peněžních prostředků, kdy obdržené finance lze využít dále a tím snížit objem pohledávek a posílit kvalitnější hospodaření společnosti. Slabinou je však skutečnost, že náklady, jež jsou vynaloženy na využití faktoringu, jsou tvořeny faktoringovým poplatkem a úrokem, kdy celková nákladovost této formy financování je jednoznačně finančně náročnější než v případě využití klasických úvěrů.

ZÁVĚR

Náplní příspěvku byla komparace faktoringového financování provozní činnosti vybrané společnosti s dostupnými úvěrovými možnostmi financování v podobě krátkodobých úvěrů. Cílem bylo posoudit, zda metoda financování v případě využití faktoringu je pro vybraný podnik z hlediska nákladovosti přijatelnější, resp. levnější, než při využití úvěru kontokorentního či revolvingového. Z provedené analýzy ročních nákladů jmenovaných forem financování je faktoring z hlediska nákladovosti nejméně vhodný, z hlediska ceny je pro krytí potřeb provozního charakteru vhodnější čerpat krátkodobý úvěr. Nicméně nelze opomenout přínosy faktoringu jako komplexního celku služeb, kdy autorka, i přes vyšší cenu, by tuto formu doporučila společnostem, které nemají vlastní systém řízení kreditních rizik a dále především společnostem, které chtějí plánovat efektivněji své cash-flow a téměř okamžitá dostupnost finančních prostředků jim umožní rozvíjet další provozní aktivity v podobě profinancování vyššího objemu výroby či zahájení výroby nové.

Rozhodování o běžném krátkodobém financování je nedílnou součástí rozhodovacích procesů v rámci každé společnosti. Ani dobrá kapitálová vybavenost v čele s moderní technologií výroby však nezaručí stabilní pozici společnosti, pokud tato bude bojovat s nedostatkem finančních zdrojů k financování provozních potřeb. Závěrem lze říci, že dobře provedená analýza nákladovosti vybraných možností financování může sloužit jako prvotní důležitý nástroj při rozhodování o použití vybraných cizích zdrojů, nicméně sama o sobě nezaručí efektivní a stabilní chod společnosti, jenž jde k tíži managementu společnosti.

Použitá literatura

1. Euribor interest rates 2017. *Global-rates.com* [online]. Triami Media BV [cit. 2018-12-09]. Dostupné z: https://www.global-rates.com/interest-rates/euribor/2017.aspx
2. DOČEKALOVÁ, M. *Financování provozní činnosti podniku*. Pardubice, 2016. Diplomová práce. Univerzita Pardubice, Fakulta ekonomicko-správní, Ústav podnikové ekonomiky a managementu. Vedoucí práce doc. Ing. Pavel Duspiva, CSc.
3. HRDÝ, M., HOROVÁ, M. *Finance podniku*. 1 vydání. Praha: WoltersKluwer Česká republika, 2009. 179 s. ISBN 978-80-7357-492-5.
4. HRDÝ, M., KRECHOVSKÁ, M. *Podnikové finance v teorii a praxi.* 1. vydání. Praha: WoltersKluwer Česká republika, 2013. 267 s. ISBN 978-80-7478-011-0.
5. JÁČOVÁ, H. Factoring jako metoda financování dodavatelských úvěrů v malých a středních podnicích. In: *Nové trendy - nové nápady 2007: 2. mezinárodní vědecká konference*. Znojmo: Soukromá vysoká škola ekonomická Znojmo, 2007. s. 115-126. ISBN 78-80-903914-2-0.
6. KOŽENÁ, M. *Podniková ekonomika: distanční opora.* 3. vydání. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2012. 115 s. ISBN 978-80-7395-482-6.
7. Nabídka faktoringového financování, nabídka revolvingového financování konkurenční banky.
8. REŽŇÁKOVÁ, M. *Efektivní financování rozvoje podnikání.* 1. vydání. Praha: Grada, 2012. 142 s. ISBN 978-80-247-1835-4.
9. SYNEK, M., KISLINGEROVÁ, E. a kol. *Podniková ekonomika.* 6. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck, 2015. 560 s. ISBN 978-80-7400-274-8.
10. Výroční zpráva vybrané společnosti za rok 2017.
11. VASILESCU, L.G. Factoring – financing alternative for SMEs. In: *MIBES 2010 – Oral* [online]. 2010. s. 13-23 [cit. 2018-12-09]. Dostupné z: http://mibes.teilar.gr/proceedings/2010/oral/14_final.pdf
12. WAWROSZ, P. *Zdroje financování podnikatelské činnosti.* 1. Vydání. Ostrava: Sagit, 1999. 335 s. ISBN 80-7208-106-3.

Kontaktní údaje

Ing. Markéta Dočekalová
Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta managementu
Jarošovská 1117/II, 377 01 Jindřichův Hradec
Tel: +420605491478
email: marketadocekalova@centrum.cz

NEGATIVE OUTCOMS OF TRUST. MONETARY QUANTIFICATION OF THE COSTS OF DISTRUST IN COMPANIES

Andreas Votteler, Monika Zatrochova

Abstract

The aim of this thesis is to deal with the topic of trust from a business perspective. The existing research focuses on trust relationships between employees and their supervisors. The impact of trust has not been explored yet. The aim of this thesis is the scientific examination of ttrust in organisations. Despite the slightly positive relationships of trust in German organisations, wasted working time can be identified. In the case of distrust, time is wasted by employees for safeguard measures such as obtaining further information or written form of agreements. The commitment to organisations is also lower and the fluctuation higher. On average, employees waste 12.2 % of their working time on distrust. Participants said they were 8.3% more willing to maintain their employment if they trusted the organisation. Fluctuation results in high costs.

***Key words* :** *Trust, negative outcoms of trust, costs of distrust, effects of trust.*

1 DEFINITION OF TRUST

In the course of research of trust, attempts have repeatedly been made to generate a unified definition as to what trust consists of. Two opposing aspects can be found. On the one hand trust is defined as a character trait and on the other hand as a situation-dependent decision to act.[1] Trust cannot be reduced to one level of the human psyche and human action, but must be seen as an interplay of several levels.

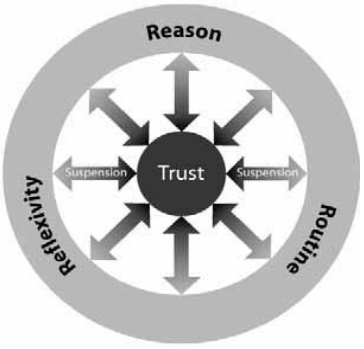

Figure 1: Concept of trust[2]

"To understand why a person trusts another, we must consider the characteristics of the specific individuals and the situation".[3] Trust is a person-, relation- and situation-dependent phenomenon. This makes trust difficult to measure empirically.[4] Möller (see Figure 1: Concept of trust) sees the basis for trust in: Rationality, routine and reflexivity. But in

[1] Jäckel, 2018, p. 24
[2] Moellering, 2006, p. 110
[3] Evans, Krueger, 2009, p. 1003-1017
[4] Klaus, 2002, p. 259

addition, there must be the suspension of uncertainty.[5] Reason represents the logical side of trust and can be formulated as follows: "Why should I trust the other one?" The second point is routine. Daily routines offer a simplification of complexity, since routine processes run automatically and are no longer questioned. Reflexivity refers to a retrospective view of the process of trust. It examines whether trust has paid off. There is only little trust in the beginning of an interaction with another person. However, it develops through positive experience. The trustor has to overcome uncertainty so that he can take the first step. This is called suspension. The idea of the suspension of uncertainty can also be found amongst other authors, according to which trust consists of three dimensions: Vulnerability, positive expectations, trust leap (= suspension of uncertainty).[6] Trust does not emerge by itself. Hartmann regards trust as a practical attitude. The existence of a trustful attitude can only be identified if actions can be found that can be classified as trust-relevant description.[7] Trust does not necessarily emerge where an action is performed out of uncertainty. An action in uncertainty is also possible if there are no alternatives and the action has to be performed.[8] Trust is characterised by uncertainty and the associated potential risk of insufficient influence regarding an action. It is also characterised by its future orientation.[9] “Trust is calculated by weighing risks and benefits. Identification-based trust, in contrast, emerges through empathy and identification with another person’s intentions and desires. The characteristics and strength of trust depend on whether the relationship is primarily economic (calculus-based) or intimate (identification-based)”.[10]

With so many different definitions, it can be assumed that there is no consensus on what trust is.[11] „Rather than debating which of these definitions is more correct, we believe that the field would be better served by researches acknowledging that trust is a multifaceted concept, clearly identifying which definition is most relevant for their particular research question, and applying that definition consistently”.[12] Therefore, it is not appropriate for the dimension of this phenomenon to deal with only one perspective.[13] Trust is a concept with many meanings, most concept of personal trust share three common elements:[14]

- Degree of interdependence between trustor and trustee
- Assumption that trust provides a way to cope with risk or uncertainty
- Belief or an expectation that the vulnerability resulting from the acceptance of risk will not be taken advantage of by other party in the relationship

There are different definitions of trust in scientific literature, but some core elements of the definition of trust can still be identified:[15]

- Use of information provided by others
- Uncertainty about the actual situation
- The risk of being disappointed
- Trust is subject to two conditions: Risk and interdependence:[16]
- Risk - Trust as a perceived possibility of potential losses. Trust was unnecessary if acting without any risks were possible

[5] Möllering, 2006, p. 111
[6] Osterloh, Weibel, 2006, p. 70
[7] Hartmann, 2011, p. 166
[8] Hartmann, Offe, 2001, p. 34
[9] Bierhoff, 2006, p. 439
[10] Evans, Krueger, 2009, p. 1003-1017
[11] Jäckel, 2018, p. 25
[12] McEvily, et al., 2003, p.101
[13] Jäckel, 2018, p. 8
[14] Lane, 2001, p. 3
[15] Schuler, Sonntag, 2007, p. 299
[16] Nauendorf, 2004, p. 197

- Interdependence - The interest and goals of an individual can only be achieved with the help of others

In order to explain how trust works, a situation in which trust is needed and a counterpart to whom the positive expectation is addressed are needed.[17] In order not to create yet another definition, an existing definition is taken over, which fulfils the purpose of the thesis. "Trust is a social mechanism of complexity reduction that manifests itself in a willingness to be vulnerable based on positive expectations of the behaviour and intention of a social counterpart."[18] The trustor must actively give the trustee a chance to take the risk of trust and face the risk of getting disappointed. The risk is that the trust that has now been placed in advance will not be rewarded in the future. Trust is a skill tied to the trustor and represents a dispositional opportunity for action.[19] When we trust someone, we believe in his reliability and abilities. If we mistrust a human being, we are suspicious.[20]

2 LOYALTY TO THE COMPANY

Fluctuation is a problem. 84% of those with a high level of commitment, but only 31% of those with a low level of commitment to their company, would still like to work for their current employer in three years' time. One in three of the less committed employees is currently actively looking for a job. The healthy economy is favouring this development. Almost two thirds of interviewees believe that they have a good to very good chance of finding a new job quickly in case they lose their current employment.[21] In Germany, the fluctuation rate was 14% in 2013 and 15.2% in 2018.[22] Specialists and managers change employers every four years on average. [23] It can be observed that most employees change their job after having worked one to two years for a company.[24] The length of service in the current company is decisive for the decision about the time of the job change. Employees with one to two years of employment are at the top with 30%; 25% plan to change jobs after four to five years and the third place goes to employees with more than ten years of service in the company: 15% plan to change jobs in less than a year and 13% after five to ten years.[25]

3 RESEARCH GAP

Trust is an interdisciplinary issue, which has already been made clear. Therefore, it is not possible to provide a common definition of trust. The differences between the different types of relationships also have to be considered. Intimate relationships with their high degree of emotionality are clearly to be differentiated from professional relationships of trust within an organisation.[26] Relationships in the private environment also differ from professional relationships as they are voluntary. Professional relationships are divided into their relations with each other (company, manager, employees, colleagues) taking into account the organisational influence. Personal trust is explored in research with the help of methods such as the game theory. A close look on research shows that the general trust models do not take into account the special features of the relationship between managers and employees.[27] While the specific implications of trust between a manager and an employee are quite well

[17] Jäckel, 2018, p. 35
[18] Jäckel, 2018, p. 30
[19] Geramanis, 2002, Vertrauen, p. 105
[20] Covey, Merill, 2009, p. 19
[21] Gallup Engagement Index 2016, 22 March 2017
[22] www.haygroup.com/de/press/details.aspx?id=38211, 13 April 2015
[23] www.presseportal.de/pm/38447/2693619, 04 April 2015
[24] www.presseportal.de/pm/38447/2693619, 04 April 2015
[25] www.presseportal.de/pm/38447/2693619, 04 April 2015
[26] Schweer & Thies, 2003, p. 19
[27] Burke, et al., 2007, p. 607

explored, there is little knowledge about the exact factors that are responsible for building and developing trust between a manager and an employee.[28] It is not surprising that both researchers and practitioners are interested in identifying the mechanism by which trust in management can be developed and the factors that influence this relationship.[29] Economic research on trust is primarily interested in the benefits of trust. However, the outcome orientation, also from an economic perspective, is too biased. The benefits of trust can only be realised if there is knowledge about how trust works between supervisors and employees.[30] Current research shows other influences, such as the influence of trust on health in the specific relationship between a manager and an employee.[31]

4 METHODS

The methods of the empirical data collection should provide a detailed representation of a part of the reality.[32] The description of the research objects is based on quantitative criteria.[33] This data will be collected using a standardised questionnaire.

Questionnaire

The standardised questionnaire can be regarded as one of the typical measuring methods in empirical social sciences. [34] The precise formulation of questions is essential for the creation of a questionnaire.[35] The questionnaire was prepared on the basis of and together with the development of the hypotheses. For the draft, the following points have to be considered:[36]

- Target group - people with work experience
- Supply of Information - standardised questionnaire
- Purpose - verification of hypotheses
- Question type and answer format - online questionnaire

The alienation from management can lead to a loss of trust. Insufficient internal communication creates a distance between the management and the execution levels. This distance leads to a loss of reality at the management level and a loss of trust and identification with the company at the execution level.[37] Employees no longer feel committed to the system; their performance is getting worse. The effects of the commitment to the company shall be quantified with the duration an employee plans to stay in the company.

Examination: The waste of time due to distrust is to be quantified.
Hypothesis: There is a correlation between the period of time an employee works for a company and the employee's trust placed in the company.

5 RESULTS OF THE WORK

A total of 73 people took part in the study. The study was distributed via social Internet platforms, so there is no response rate. Prior to the evaluation, 7 sheets were removed because they had been completed to less than 60%.

---

[28] Jäckel, 2018, p. 16
[29] Burke, et al., 2007, p. 607
[30] Jäckel, 2018, p. 15
[31] Jäckel, 2018, p. 17
[32] Raab-Steiner, Benesch, 2015, p. 48
[33] Bortz, Döring, 2006, p. 143
[34] Schneider, 2013, p. 10
[35] Raab-Steiner, Benesch, 2015, p. 49
[36] Bühner, 2006, p. 49
[37] Laufer, 2007, p. 98

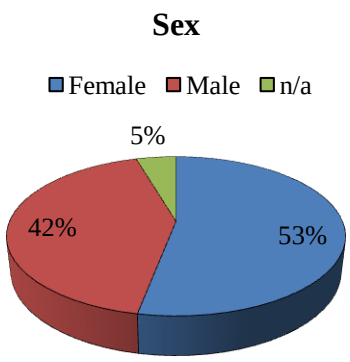

Figure 2: Participants by sex

The sexes of the participants in the survey were relatively balanced. The proportion of women was slightly higher. 5% of the participants did not state their sex. This might be due to the third sex, according to the transgender law, or to the simple refusal of the answer. The accuracy was sufficient for the survey.

Table 1: Age of the participants

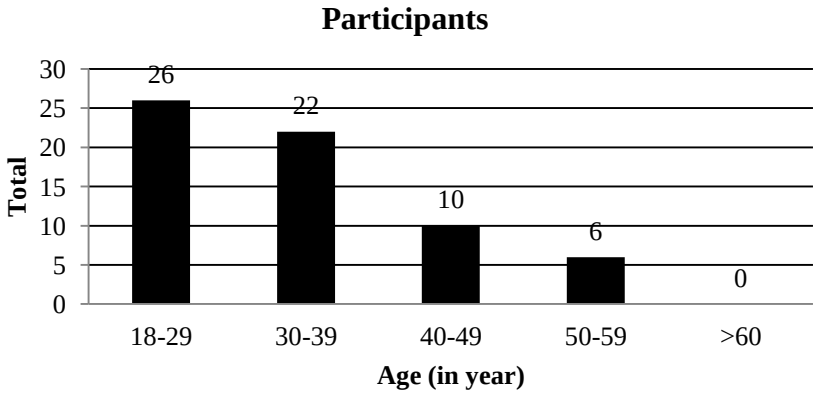

The age of the participants in the survey was between 18 and 39 and is to be classified as young. On the one hand, this might be due to the online survey and, on the other hand, to the greater willingness to participate in such surveys.

Table 2: Work experience of the participants

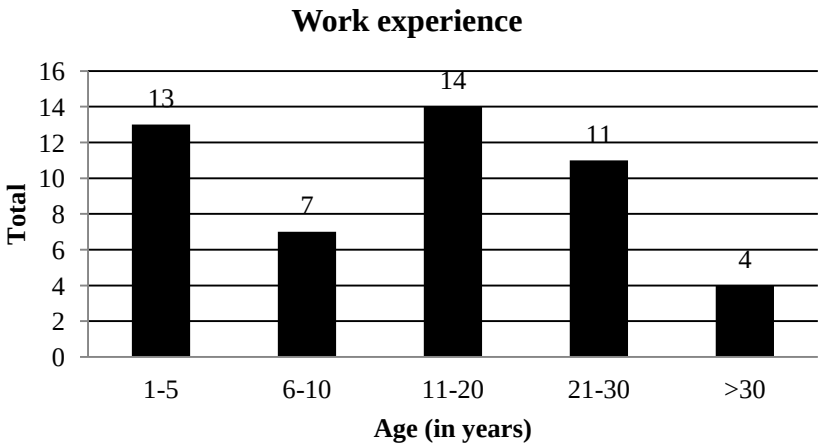

The table above shows the work experience of the participants. The areas with little experience (1-5) and with experience in the middle range (11-20) were particularly often represented.

Table 3: Salary details

Salary details							Average	**Nr.**
Annual gross salary in 1,000 Euros								63
0 - 29	30 - 39	40 - 49	50 - 59	>60				
17	11	14	11	10				
Do you feel your salary is fair?								
-3	-2	-1	0	1	2	3	Average	
6	12	15	7	14	11	0	**-0.32**	65
How much more salary do you find adequate?								
0 - 4	5 - 10	11- 15	16 - 20	>20				
4	29	12	10	8				63

Nr. represents the number of answers Not all questions were answered by all participants. People from all income groups were represented. The answers to the question regarding the fairness of the salary tended to be negative (on average -0.32). The wishes for a higher salary were mostly between 5 - 10%.

Most participants were from both very large companies (>500) and medium-sized companies (50-249). The relationship to the employer was predominantly an employee relationship. Almost half of the respondents (30/66) had managerial responsibility. Employees with leadership responsibility tended to have smaller teams and groups (between 1 and 10 employees) to be led by them. In small companies, the CEO as the owner of the company was also the direct superior. As a result, the results regarding the question of trust in the CEO and in the supervisor turned out to be identical. The results were attributed to both fields. This was also often the case with managers. Then the question about the same constellation as in small companies had to be answered.

Table 4: Information about the current company

Information about the current company					**Nr.**
Size of the company (number of employees)					
0 -10	11 - 49	50 -249	250 -500	>500	
9	5	14	7	29	**64**
Job					
Employee	Blue-collar worker	Civil servant	Freelancer		
55	5	4	2		**66**
Subordinates					
1 - 5	6 - 10	11 - 20	21 - 50	>50	
16	7	4	1	2	**30**

The following figures provide an overview about the effects of trust in organisations.

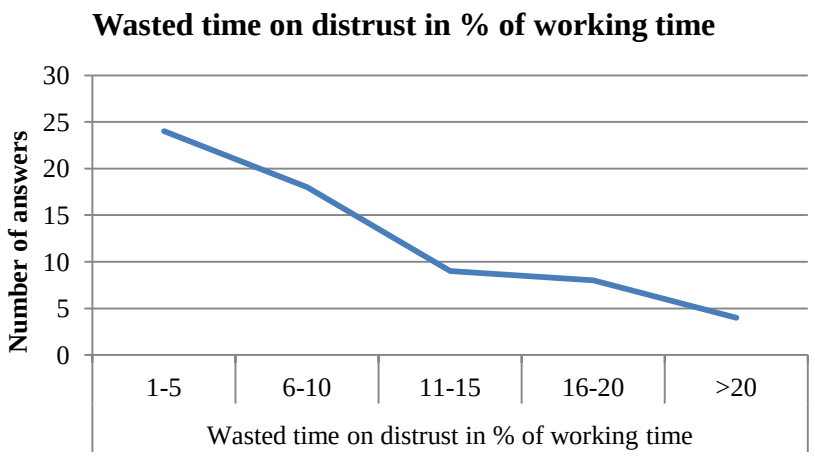

Figure 3: Wasted time on distrust in % of working time

Most of the participants stated that they spent between 1% and 10% of their daily working time on activities resulting from distrust. Trust in the company revealed a slightly positive trend, MV=0.55.

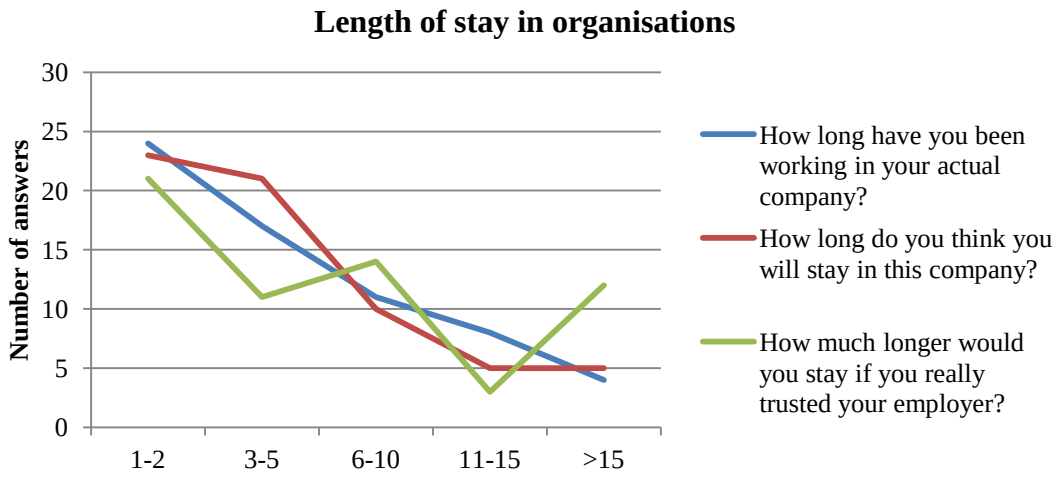

Figure 4: Length of stay in organisations

The current length of employment is shown in the graphic by the blue line. Most of the employees were employed in the current company for between 1-5 years. The intended lengths of stay turned out to be very short. Only a small number of employees intended to work for an organisation on a long-term basis. A study published by Handelsblatt states that every fifth employee aims to change jobs within the next six months.[38] The answers to the question about the possible length of stay with full trust is represented by the green line. With trust, the responses turned out to be 6-10 on one and over 15 years on the other hand. It became very obvious that employees tend to be more willing to stay longer in a company if there is a trustful atmosphere.

[38]www.handelsblatt.com/dpa/arbeit-jeder-fuenfte-arbeitnehmer-plant-baldigen-jobwechsel/ 23148102.html, 06 October 2018

6 CONCLUSION

Despite the slightly positive relationships of trust, wasted working time due to distrust can be identified. In the event of distrust, employees waste time on safeguard measures, such as obtaining further information or written agreements. The level of commitment to company is also lower and the fluctuation higher. Employees waste 10.8 percent of their working time on distrust. The length of stay of an employee in a company then declines by 20%. Fluctuation is associated with high costs and amounts to 125% of the annual gross salary of the departing employee on average.

The effects of mistrust can be subdivided in the need of 10.8% more time and the costs for the teach-in-phase of new employees of 125%. At an average salary of 42,500 Euro/Year (estimated from the result of the questionnaire), the costs for mistrust add up to 5737,5 Euro per employee every year, not regarding the additional costs for the loss of image etc.

If there was distrust in an organisation, the values just mentioned would be much higher. The time factor makes things more difficult. If an employee trusts the organisation and its representatives and fears no negative consequences, he will also be prepared to pass on confidential information. For example, in the event of termination, an employee would only share important information on the last possible date if he did not trust the company he used to work for. As a rule, he also would save his holidays for such a situation. In this case, the system has no time to respond. If the employee trusts the company and fears no negative consequences, he will share information with his employer as early as possible and will ideally also train his successor. This saves the company a lot of time and money.

Trust offers advantages, but also brings risks. It is important to carefully think about how much trust is sensible in a situation and how it should be used. Trust is connected with the risk of getting disappointed. But it is better to be disappointed from time to time than to receive permanently worse services.

There are both positive and negative consequences of trust when control mechanisms are suspended. The extent of the consequences depends on the level of trust. Within a very short time, it will come to light whether employees will be more willing to share information and become happier in their daily working lives. Loyalty is built up only gradually over time.[39]

Trust is based on positive expectations about the future. If no benefit can be expected in the long term, or if only a one-sided relationship can be expected, it is advisable for an individual to reduce trust to a minimum. In such a case, there is no incentive to behave in a trustworthy manner from a purely economic point of view.[40]

Sources

1. JÄCKEL, A., *Gesundes Vertrauen in Organisationen.* Wiesbaden : Springer, 2018.
2. MÖLLERIG, G., *Trust: Reason, Routine, Reflexity.* Oxford : Elsevier Ltd., 2006.
3. ONLINE, *Das Aufheben von Ungewissheit als Kern des Vertrauens: Just do it?* Köln : Max Plank Institut für Gesellschaftsforschung, 2006.
4. EVANS, A. M., KRUEGER, J. I. The psychology (and economics) or trust. *Social and Personality Psychology Compass.* 27. November 2009, 3/6, stránky 1003-1017.
5. OSTERLOH, M., WEIBEL, A., *Investition Vertrauen. Prozesse der Vertrauensentwicklung in Organisationen.* Wiesbaden : Betreibswirtschaftlicher Verlag Dr. Th. Gabler / GWV Fachverlage GmbH, 2006.
6. HARTMANN, M., OFFE, C., *Vertrauen: Die Grundlagen des sozialen Zusammenhalts.* Frankfurt / New York : Campus Verlag, 2001.
7. BIERHOFF, *Sozialpsychologie: Ein Lehrbuch.* Stuttgart : W. Kohlhammer, 2006.

[39] Wimmer, 2016, p. 46
[40] Wimmer, 2016, p. 45f.

8. MCEVILY, B., PERRONE, V., ZAHEER, A., Trust as an organizing principle. *Organization Science.* Februar 2003, 14 (1), stránky 91-103.
9. LANE, C., Introduction: Theories and isues in the study of trust. [editor] Christel Lane a Bachmann Reinhard. *Trust within and between organzations: Conceptual issues and empirical applications.*: Oxford University Press, 2001, stránky 1-31.
10. SCHULER, H., SONNTAG, K., *Handbuch der Arbeits- und Organisationspsychologie.* Göttingen : Hogrefe Verlag GmbH & Co. KG, 2007.
11. NAUENDORF, W., *Total Quality Management als Vertrauensmanagement.* München und Mering : Rainer Hampp Verlag, 2004.
12. GERAMANIS, O., *Vertrauen: Die Entdeckung einer sozialen Ressource.* Stuttgart : S. Hinzel VErlag, 2002.
13. COVEY, S.M.R., MERRILL, R.R., *Schnelligkeit durch Vertrauen: Die unterschätzte ökonomische Macht.* Offenbach : GABAL Verlag GmbH, 2009.
14. HAY G., Jeder siebte Deutsche wechselt in diesem Jahr seinen Arbeitsplatz. [Online] 13. April 2015. [Citace: 13. April 2015.] http://www.haygroup.com/de/press/details.aspx?id=38211.
15. ONLINE, Fluktuation weltweit 2013 und 2018. [Online] 06. April 2015. http://www.haygroup.com/downloads/de/Tabelle%20-%20Fluktuation%20weltweit%202013%20und%202018.pdf.
16. SCHWEER, M., THIES, B., *Vertrauen als Organisationsprinzip: Perspektiven für komplexe soziale Systeme.* Bern : Huber Hans, 2003.
17. BURKE, C. S., at al., Trust in leadership: A multi-level review and integration. [editor] Department of Psychologie. *The Leadership Quarterly.* Dezember 2007, 18(6), stránky 606-632.
18. RAAB-STEINER, E., BENESCH, M., *Der Fragebogen.* Wien : autor neznámý, 2015.
19. BORTZ, J., DÖRING, N., *Forschungsmethoden und Evaluation.* Würzburg : Stürtz GmbH, 2006.
20. SCHNEIDER, A., *Fragebogen in der Sozialen Arbeit.* Opladen & Toronto : Verlag Barbara Budrich, 2013.
21. BÜHNER, M., *Einführung in die Test- und Fragebogenkonstruktion.* München, Germany : Pearson Studium, 2006.
22. LAUFER, H., *Vertrauen und Führung.* Offenbach : GABAL Verlag GmbH, 2007.
23. HANDELSBLATT, Jeder fünfte Arbeitnehmer plant baldigen Jobwechsel. [Online] 2018. [Citace: 06. Oktober 2018.] https://www.handelsblatt.com/dpa/arbeit-jeder-fuenfte-arbeitnehmer-plant-baldigen-jobwechsel/23148102.html.
24. WIMMER, H., *Initiales Vertrauen in die Führungskraft: Eine quantitative Analyse der Werthaltungen in Deutschland, Indien, USA.* Wiesbaden : Springer Gabler, 2016.

Contact

Andreas Votteler, MBA
Teufenstr. 17, 78667 Villingendorf, Germany
Tel: +49 170 3204077
email: avotteler@gmx.net

ORGANIZATIONAL DEVELOPMENT - OBSTACLES FOR A NECESSARY CHANGE

Andrea Weigold

Abstract

There are several obstacles in Order to implement a necessary change. This lack of willingness to change is associated with a lack of culture in the Company. In order to develop a long-term vision required structured training in the enterprises. Learning organizations need new ideas and suggestions and also new Business models. These models and the employee responses are content of this work. Analysis and diagnosis of obstacles and find motivators is the goal. To implement the process with the right communication are the task.

Key words: *Change Management, Diagnostic, Motivation, Organisation*

1.1 Introduction

The surrounding area of business has changed steadily in recent years. The, unprecedented information transparency or global markets, are a new framework for an even more intense competition. (Kaune, A.,2010, p.15) The demands on the corporate governance are increases and also the desire for a change and new measures. In many companies, there are obstacles to initiate and implement this change.

1.2 Construction

In the first part the obstacles for a change will be shown. The obstacles are firstly in the company management and the second is in the staff. The successful implementation of a organization's development is in direct connection with the participation of all concerned. The leader has to bear and exemplify the development of a model. (Seichter, M, 2003, p. 9) In order to make for both a future-oriented way in a new organization possible, the possible methods are listed in the second part and describe the different ways of analysis and implementation. The last section explains the different competences, how and when they are used and to what extent they need to be present.

2. The change in the Company

2.1 Obstacles for a Change

There are different obstacles, to implement a necessary change. Following a few is listed and on some examples will be showed. Especially in companies with a long history are the tradition and the connected management culture a reason. The leadership in those companies is embossed by a Hierarchies leadership style where the force only belongs to the entrepreneur. The slogan in those companies can be: “That is how we always did it”. These attitudes and statements of management prevent the entry of new ideas and methods. This lack of willingness to change is associated with a lack of foresight and lack of culture in the company. Culture in the company expresses how the various parties perceives the group. (Walde, A., 2014, p. 51) A culture can only be formed in individual groups or departments, if the Organisation is a culture itself.

Another obstacle is the situation presents itself as a complex and in transparent problem. (Dörner, D., 1995, p.58) There is the fear to recognize this complexity and incompleteness and to make the requirements related. In order to develop a long-term vision is a structured

training required in the company. The training covers all employees, including management, the executives and the company owner. In order to develop new skills and capabilities is a further training essential. Only those who are informed and the future recognizes can endorse a change and can recognize its own advantage position and throw away the egoism and recognize the new benefit in the change. A structurally oriented training binds the employees to the company and creates the attractiveness for new employees. The professionals and staff see themselves in their activates strengthened and the skills shortage is prevented. he implementation of personnel development has further advantages for the entrepreneur. Through the necessary measurement of the existing and the resulting expertise to the training, you get an overview of knowledge in the company. (Gnahs, D., 2007, p. 66)
One of the biggest obstacles is fear. It arises from experience and lessons learned from the past or fearing the future. This fear can block all operations. It prevents troubleshooting and necessary decisions for the transformation of the organization are delayed. (Brandes, D., 2005, p. 62ff)The rejection of a necessary change can be connected with a missing willingness to invest, which arises from fear. The company don't want to take the risk of a new liability. The behaviour is grounded in a strong insecurity avoidance and the entrepreneur is safety conscious and little predictively.

2.2 The scenario management as a solution

For the change and to get rid of the insecurity are scenarios helpful. A possible method is the scenario Management. This scenario Management includes the conception, the systematic development and also the application of scenarios to identification and development of success and potential benefits and their use in the corporate decision-making. (Fink, A. and Siebe, A., 2011, p. 11ff) The scenario Management is a shortcut of Future open thinking. The decision-making is the job of to the corporate governance. The requirement for a successful scenario Management requires a management that can overcome obstacles. It has to be proven if the lead position is manned with the right person. The owner of this top position must be able to assess the situation of the company and identify the existing barriers. The company management has to be able from these scenarios to transform the entire company in a learning organization. This learning organization is an opportunity to get the change in the company and to eliminate obstacles. For the implementation are some requirements necessary, which will be explained in the following chapter.

3. The learning Organisation

3.1 Communication in the Company

Learning organizations require ideas and new suggestions. If the working hours are a 100 % filled with the daily work, are no possibilities left, during work time, to deal with ideas or suggestions. It is to consider making clearances between work time where several employees gather in groups and develop new ideas. To promote communication permanently the establishment of platforms is necessary, Think Tanks or sponsorships to not ignore any ideas or stimulations. The networking of various employees and executives is supporting the exchange and the listening. The consequence of these ideas and suggestions should be an independent work and the ability to a certain extent and to make their own decisions. The working world is getting more complex, the requirements are higher – to make it work and that the learning organisation will function is even coordination important. If the job is active, attractive and has a lot of room for manoeuvre, the willingness for change is greater. Those clearances are relevant for the success of the company and to eliminate obstacles. If help is necessary for this big change, then there is the opportunity to get support and input from outside and to integrate this in the process. This can be a coach, a mediator or a special consultant. One approach in order to deal with people in the professional situation and your

position is the prospects Coaching. This process involves both considerations of long-term planning as well as concrete steps to change. The special feature of this process is the integration of experiences and sensations. With these images, strengths, problems and preferences concrete vision with concrete milestones can be defined. (Faller D.; Faller, K., 2014, p. 116ff) With the necessary distance these people can promote self-reflection of individual company members and question things. In addition, new examples and suggestions of other companies are out there and can be included in new models. One of these new models can be the error Culture.

3.2 Error Culture in the Company

A common error culture is to blame individual polluters for individual's errors or for example and entire department for a particular error. If this principle is being viewed from a different perspective, a lot of chances can be found in every mistake. Instead of punishing the guilty one, we should learn from the mistakes. The goal is the solution of the mistake as a result and not the punishment of the offender. The inspiration for the staff is to report the error and to be rewarded. The reward may be varied; it can be oriented to the frequency of the error or its costs. Once the error is known, an open discussion will follow about how it happens, why it happens and how it can be avoided. This new attitude towards mistakes creates trust among employees and encourages them to active thinking along. (Schüttelkopf, E. - M., 2013, p. 21ff)

3.3 Accompanying Processes

To create an agile management, which is much more flexible and completes things with higher speed are processes necessary. The processes must be known to all and be lived by all. An important principle of processes is that they are meaningful and describe actual tasks, and present them plausible, effectively and goal-oriented. At the same time a process is dynamic and it has to adapt to changing situations and circumstances. Any change must be documented in the respective process and be changed; the change is to communicate with all and has to be accessible to all. The introduction of processes requires measures, which give security in the implementation of the conflicting people, technology and organization (Grote, G. 2004, p.157) The solutions from the previous chapter have to be included in the processes, that is how the persons who published an error and worked out a solution are being further strengthened.

3.4 Possible reactions of the employees

Necessary change not understanding or not realising can also affect employees and not only the managing directors. The fear to lose the known and familiar and also the uncertainty of which new tasks and responsibilities are lying ahead to the relevant person can be paralysing. There are patterns of behaviour by employees describing below under the label "commitment to change" in a theoretical approach the various responses to a change. Parts of the described person requires extensive integration into the change, a good option is the creation of pate concept. The Godfather is, at best, an employee who is accompanied with the change and strongly involved in the process. The Godfather has to be associated positive with the change and the new structures and he can be found in the group of affective employees. Doppler describes the steps of the behaviour change of adults in other words. Knowledge and understanding -> accept and want -> ability and believe in their own ability -> shall and must -> do and keep doing. (Doppler, K., 2001, p. 316). The support of behaviours of employees and an analysis of the change has as goal a self-coordination of the person.

3.5 Self-Coordination and clearances of employees

These various opportunities and procedures in the company have the goal for a necessary change and to integrate new processes in the company to secure the success of the company. This includes the independent work of the employees, allowing them to make decisions and giving freedom to the employees to let them try their decisions. This personal responsibility is possible in this framework. (Doppler, K. 2001, p. 316) That is relevant for the success of the company. This self-coordination is important in order to make the learning organization work. This is important because the requirements are getting higher and the working world is getting much more complex. This security should be given to the employees and in this context, the fault tolerance has already been described, so that the self-organization is actually accepted and implemented.

3.6 Diagnostics and organizational diagnosis

To ensure these freedoms and to secure the necessary output of work, various actions are necessary to target control. The target check may be limited to the implementation of the necessary organizational development or also on employee satisfaction as well as the impact on customers. The following actions can be used as an example for Survey Application. Actions are Mystery Shopping, Interviews with employees, Interface analysis, Customer survey, Numbers Material Analysis and Activity analysis. These surveys have the task to define the basis of the results, the value-adding activities and optimize them. Define means that tasks or locations are evaluated and with a description of the object or the place it can be maximized and with that more time is gained for value creation. In return, the non-value tasks are to eliminate and convert counterproductive activities. Also hidden wastes are to be optimized, which may for example be a workflow that is necessary, which is implemented only much too slow and therefore too much time is wasted with an activity that is needed elsewhere. It is, with the exception of parts of the industry where a band is setting the tune, that about 10% of non-value adding activity will remain in the business. This non-value part of work will be balanced with peak hours till 110% performance on other parts or on different times where this performance is necessary.

4. Competences

4.1 The different Skills

Learning organizations need for lasting success outside of an intelligent error culture or defined processes, the skills required for this culture. Competences are necessary to identify, to assess situations, to give knowledge on and to organize themselves. To assign this work with the same concepts and definitions of the individual competencies, the individual skills will be explained. A statement from the literature is listing the competences as follows: lying in the individual requirements that are needed to operate successfully in a concrete situation". (Schiersmann, C. and Thiel, H.-U., 2009, p.78) Competences include cognitive abilities and skills in dealing with tasks, also affective, motivational and social requirements to the object-related knowledge in the given situation to successfully apply. Another definition characterizes skills as the ability of people to organize themselves in open and manageable ways and also in complex and dynamic situations. Such situations are increasing fast in the face of today's economic, as well political and global complexity and dynamics. (Heyes, V. and Erpenbeck, J. and Horst, M., 2004, p.8) Is the statement made by the potential of the affective skills, so is the other a situational and self-organized observation.

However, both speak of the most important characteristics of competences, the skills. Competencies are the personal skills that can be used targeted and success oriented. Skills for a change in the company include Knowledge transfer, Problem solving ability, Specialized knowledge and Teamwork. Other skills are Willingness to learn, Customer focus, Negotiating

skills and Corporate Values. And at last Management skills, Communication skills, Responsibility for the decisions, Asses and understand results and Time management. After Schreyögg are competences the success factors that are made to benefit and arranged so that an optimum use of resources is created. Another capability of the success factor of competence is the possibility of mistakes and learning from this mistake. (Schreyögg, G. and Conrad, P., 2006, p.5ff) This ability to learn is the most substantial expertise in order to achieve the greatest success in learning from the results, the errors and the new knowledge. In addition to this factor there comes another, the "learning en passant", it is also called implied learning and is the unconscious not verbalized learning. This learning is developing from actions and their relationships and is not primarily seen as a competence growth. It is the situational acting and reacting to reach certain goals or to solve acute problems. (Gnahs, S., 2010, p.21f) These relationships are called "gut feeling" or "intention" and also "experience". The common features are necessary to get a quick decision in complicated situations, the solution about the decision is at the time not necessary known. In this case, use is made of the personal experience that has helped in the past, in the same or similar situations to a solution.

4.2 Expertise

A definition of professional competence by Wilber's example: "professional competence is the willingness and ability, goal-oriented on the basis of technical knowledge and skills, tasks and problems, properly and method-driven and independently to solve, and to evaluate the result". (Wilbers, K. 2014, p.70) Another representation explained the concept with two components, Expertise is the ability, certain things to perform and General knowledge as superior expertise (Mehnert, A. 2008, p.89) The task is to identify the person with the necessary expertise and to document their knowledge and to transfer it to other people.

4.3 Methodological Skills

From this expertise there is the methods competence coming from, because these special methods have their own responsibility, subject specific and personally appropriated to use this knowledge. The research of several different methods supplemented the knowledge to use the skill problem-oriented. The knowledge about the individual's methods in the company is facilitating the use of the right method for the related requirement. This knowledge of the methods is bound in many companies to a single or multiple persons. If this person is leaving the company then the knowledge is leaving with the person. The ability must be learned all over again and be transferred consuming. The opposite for the competences are the qualifications, mediated by qualifications and educational processes. There are stocks of knowledge and skills, which have to be evaluated and certified by tests. Gnahs, D., 2010, p.21f)

4.4 Social Skills

In conjunction with the word social skills are often the words used "Motivations", "Soft Skills", "Social Intelligence" and "Charisma". To executives these skills are often required and it is assumed that with them situations are easily resolved and problems are easy to deal with. Knowledge of human nature, and the attentive handling of working with other people, is taken for granted. Self-confidence and the ability to move appropriately in a social field are considered as another competence. (Kunkel, K., 2011, p.37ff) The Scientific Definition from Kunkel says: " The willingness and the ability of social relations to live and shape. To collect donations and voltages, to understand and to deal rationally and responsibly with others and to communicate. Associated with the development of social responsibility solidarity. (Kunkel, K., 2011, p.70)

For a necessary process of change in a company, social skills are an important prerequisite for cooperation with people. The individual components of social skills, are in a positive sense, confidence, motivation and sharing of knowledge. On the contrary, this competence is lacking in indifference, lack of coping with stress and the following burnout. (Weiler, F., 2014, p.13ff)To continue the social skills and to complete the project is setting goals and the distribution of tasks and a fixed time management. The objectives of the project are defined and as the distribution of tasks in the part of the product design and marketing strategy. The preparation of the project structure with defined times and with scheduled time buffers prevent stress and ensure the exact targets. These preparations will, consciously or unconsciously, arouse other features of social competence, their interaction with each other, trust and a good working atmosphere. The knotting of social contacts and the associated new tolerance and manners, including the procedure, are further parts of social competence. In cooperation lead the social skills to laws and rules that are written or unwritten. These rules and laws facilitate dealing with each other and carry on recognition and positive feedback in most cases to a successful performance of the work.

5. Conclusion

If it is detected in a company, that a change is necessary, the application of several methods is possible to successfully implement the change. At first the obstacles have to be identified and analyzed. If the obstacles are in the attitude of the management then it is difficult to implement the necessary foresight to the entrepreneurs themselves. For the foresight it requires the will to learn and to break new ground. A personal training is the basis of a change, the necessary analyzes or methods are learned and can be used purposeful. The new knowledge helps to assess situations and to draw the right conclusions. Getting started in transition is the stock of the situation. Among other things, is to consider how the communication within the company runs and whether it can be improved to the necessary locations. The aim is to provide knowledge, at the positions where the knowledge is needed. In this context, the recipient of the message has to be checked. Is the right place staffed with the right person? Can this person transpose the obtained knowledge and the requirements targeted? How are mistakes handled in the company?

As an alternative for punishment when mistakes happened is one method to actively finding them and reward the staff. This approach builds trust and supports the process to eliminate errors from the processes in the company. All methods and all scenarios assume that the employees support and endorse the approach. Possible reactions of employees, whether affective, normative or for costing are described. A solution for a positive leadership is the use of godparents. A change is successful if the positions are filled with employees who actively support the change. The necessary control of the implementation can be diagnosed with different procedures. Examples are presented of some actions to make the success measureable. The skills that are needed to carry out these important steps in a company are among some in expertise, methodological competence and social competence. Without the ability to use these success-oriented skills, a change is difficult. Content of individual competences are the necessary attitudes of the senior executive and the responsible employees. In summary, the identifying of the situation and connecting with the right methods is the road to a change. The employer and employee leadership must initiate and accompany the change. Choosing the right methods and approaches, coupled with the expertise to help a successful transition and invalidated obstacles and hazards.

References

1. BRANDES, D., *Einfach Managen, Klarheit und Verzicht- der Weg zum Wesentlichen*, Redline Wirtschaft, Redline Verlag GmbH, Frankfurt, 2005
2. DOPPLER, K., *Der Change Manager- Sich selbst und andere verändern*, Campus Verlag, Frankfurt/Main, 2011
3. DÖRNER, D., *Die Logik des Mißlingens – Strategisches Denken in komplexen Situationen*, Rowohlt Verlag GmbH, 1995
4. FALLER D./ FALLER K., *Innerbetriebliche Wirtschaftsmediation – Strategien und Methoden für eine bessere Kommunikation,* Wolfgang Metzner Verlag, Frankfurt, 2014
5. FINK, A. / SIEBE, A., *Handbuch Zukunftsmanagement. Werkzeuge der strategischen Planung und Frühaufklärung*,.2. Auflage. Frankfurt/Main : Campus Verlag, 2011
6. GNAHS, D., *Kompetenz- Erwerb, Erfassung, Instrumente*, W. Bertelsmann Verlag GmbH & Co. KG, Bielefeld, 2010
7. GROTE G. / SCHULER, HEINZ (Hrsg.), SONNTAG, KARLHEINZ (Hrsg.) *Handbuch der Arbeits- und Organisationspsychologie*, Hogrefe Verlag GmbH&Co KG, Göttingen, 2007
8. HEYSE, V. / ERPENBECK, K./ HORST M. (Hrsg.), *Kompetenzen erkennen, bilanzieren und entwickeln*, Waxmann Verlag GmbH, Postfach 8603, 48046 Münster, 2004
9. KAUNE, A., *Change Management mit Organisationsentwicklung*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2010
10. KUNKEL, K., *Sozialkompetenz-ein Manager Märchen?,* Campus Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 2011
11. LASSEN, A., *SOKO-Soziale Umgangsformen: Soziale Kompetenz in Alltag und Beruf*, 1. Auflage Books on Demand GmbH, Norderstedt, 2012
12. MEHNERT, A., *Der Führerschein: Handbuch für die Führungskräfteentwicklung*, Books on Demand GmbH, Norderstedt, 2008
13. SEICHTER, M., *Möglichkeiten und Grenzen der Organisationsentwicklung*, Bachelor+Master Publishing Hamburg, 2003
14. SCHIERSMANN, C. / THIEL, H.-U., *Organisationsentwicklung, Prinzipien und Strategien von Veränderungsprozessen,* 1. Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden, 2009
15. SCHREYÖGG, G. / CONRAD, P. (Hrsg.), *Management von Kompetenz*, 1. Ausgabe Betriebswirtschaftlicher Verlag Dr. Th. Gabler, GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden, 2006
16. SCHÜTTELKOPF, E.-M., *Lernen aus Fehlern – Wie man aus Schaden klug wird*, 1. Auflage, Haufe Lexware GmbH&Co. KG, Freiburg, 2013
17. ANDREAS W., *Von der Organisationsentwicklung zum Change Management*, Igel Verlag, Hamburg, 2014

Contact

Andrea Weigold, MBA
Meisenstr. 10
78628 Rottweil
+4974112348
andrea.weigold@t-online.de
Owner Fressnapf Hechingen
Im Eierle 6
72379 Hechingen

POŽIADAVKY NA ĽUDSKÉ ZDROJE V KONTEXTE PRIEMYSLU 4.0

REQUIREMENTS ON HUMAN RESOURCES IN CONTEXT OF INDUSTRY 4.0

Emil Wojčák, Lukáš Copuš, Miriama Majtánová

Abstrakt

Každá priemyselná revolúcia spôsobila zmeny vo viacerých oblastiach, zahŕňajúc ľudské zdroje v organizáciách. Cieľom príspevku je teoreticky zosumarizovať hlavné poznatky o zmenách v požiadavkách na ľudské zdroje z pohľadu ich vedomostí v kontexte priemyselných revolúcií. Následne analyzovať súčasné trendy teórií manažmentu a načrtnúť možnosť ich aplikácie pri adaptácií organizácií na priemysel 4.0 a identifikovať hlavné tézy pre budúce výskumy v oblasti ľudských zdrojov ako východisko na zistenie požiadaviek kladených na ľudské zdroje v kontexte priemyslu 4.0.

Kľúčové slová: *priemysel 4.0, ľudské zdroje, vedomostný manažment, učiaca sa organizácia*

Abstract

Each industrial revolution caused changes in several fields, including the human resources in organisations. The aim of the paper is to theoretically summarize the main findings about changes in the requirements on human resources from the point of view of their knowledge in the context of industrial revolutions. Then analyse current trends in management theories and outline their application in the process of adapting organizations to the industry 4.0 and finally, identify key themes for human resources research in the future as a basis for the identification of requirements on human resources in the context of industry 4.0.

Key words: *industry 4.0, human resources, knowledge management, learning organization*

1 ÚVOD A TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

Trendy manažmentu v 21. storočí poukazujú na čoraz väčšiu dôležitosť pripravenosti ľudských zdrojov z pohľadu ich vedomostí potrebných na zvládanie využívaných informačných technológií v organizáciách (Bellanca, 2010). Tieto technológie sa v súčasnosti vyskytujú už aj na pracovných miestach, na ktorých sa na konci 20. storočia ešte len diskutovalo o ich možnom využití a o zmenách, ktoré so sebou ich používanie prinesie (Orlikowski a kol., 2016). Údaje sú vďaka informačným technológiám zbierané, ukladané, ale i rýchlo vyhodnocované. Považuje sa to za konkurenčnú výhodu (Pavlou a Sawy, 2010), pričom využívanie informačných technológií zahŕňa tak pomoc v rozhodovacích procesoch na vyšších manažérskych pozíciách, ako aj každodenné využitie na nižších administratívnych pozíciách (Park, 2011). Informačné technológie majú svoje uplatnenie aj pri manuálnych pracovných pozíciách, a tým nemyslíme len automatizáciu vo výrobných linkách, ktorá sa v praxi a odbornej literatúre objavuje a spomína desiatky rokov (napr. Weill, 1992). Týka sa to aj výrazne odlišných pracovných pozícií. Spomeňme napríklad pracovné pozície bagrista či kombajnista, pri ktorých už existujú plno zautomatizované nástroje ovládané na diaľku buď pracovníkom alebo automatickým systémom, napríklad cez satelit, GPS súradnice alebo prostredníctvom softvéru s presne nasimulovaným pohybom (Takai a kol., 2011). Tieto systémy majú, samozrejme, stále svoje nedostatky, ktoré spôsobujú neočakávané situácie v procese výkonu práce. Snaha o ich odstránenie súvisí s rozvojom umelej inteligencie, čiže

inteligencie na báze samovzdelávacieho (sebazdokonaľujúceho) softvéru (Nilsson, 2014). Samozrejme, oprávnene vznikajú aj rôzne obavy, ktoré sú však spojené s vývojom technológií pravdepodobne zakaždým. Spomeňme napríklad využívanie nových foriem energie v prvej priemyselnej revolúcii, rozmach industriálnej a pásovej výroby počas druhej priemyselnej revolúcie, zavádzanie počítačov do výroby ako základ tretej priemyselnej revolúcie (Abdin, 2017), či súčasný rozmach využívania cloud riešení a obáv spojených s ich bezpečnosťou (Gonzalez a kol., 2012). Obavy sú teda opodstatnené, ale vývoj sa napriek tomu nezastavil a ľudstvo sa mu prispôsobuje.

V súčasnosti už nestojíme na prahu ďalšej priemyselnej revolúcie, už sme do nej vstúpili. Pokročilé technológie prichádzajúce s touto revolúciou zásadným spôsobom vplývajú na všetky oblasti nášho života (Ślusarczyk, 2018) a menia spôsob, akým žijeme, pracujeme a komunikujeme. Táto revolúcia má potenciál priniesť taký pokrok, aký nepriniesli predošlé tri revolúcie dokopy (Xu a kol., 2018). Zmeny tak nastanú aj na trhu práce, pričom predpokladáme, že niektoré pracovné pozície stratia svoje opodstatnenie, alebo sa zmení náplň ich práce. To bude viesť k potrebe zmeny aj vo vzdelávaní a príprave zamestnancov (Antunes a kol., 2018), keďže sa zmenia aj požiadavky na vedomosti a zručnosti ľudských zdrojov, ktoré budú potrebné na vykonávanie pracovných úloh (Grzybowska a Łupicka, 2017).

V súčasnosti je teda potrebné nájsť odpovede na viaceré otázky týkajúce sa rôznych aspektov vplyvu priemyslu 4.0, akými sú napríklad potrebné zmeny v organizačných štruktúrach a leadershipe (Sivathanu a Pillai, 2018), identifikácia faktorov vplývajúcich na implementáciu princípov priemyslu 4.0 v organizáciách (Müller a kol, 2018), ale aj vplyv priemyslu 4.0 na štíhlu výrobu (Buer a kol., 2018) či operačný manažment (Fettermann a kol, 2018). Dohale a Kumar (2018) vo svojom prehľade literatúry týkajúcej sa priemyslu 4.0 však upozorňujú, že len malá a tým aj nedostatočná časť výskumov sa venuje prepojeniu priemyslu 4.0 s manažmentom ľudských zdrojov a považujú teda túto oblasť za vhodnú na skúmanie v budúcich štúdiách.

V súvislosti s problematikou ľudských zdrojov a ich vedomostí v kontexte priemyslu 4.0 tak existuje viacero nepreskúmaných oblastí. Jednou z oblastí sú aj ľudské zdroje a ich vedomosti, z ktorej vyvstáva aj nasledujúca otázka: *Aké požiadavky budú kladené na ľudské zdroje z pohľadu ich vedomostí v kontexte priemyslu 4.0?* Vhodným prínosom do diskusie o budúcnosti ľudských zdrojov v kontexte priemyslu 4.0 môže byť teoretická analýza a zosumarizovanie zmien týkajúcich sa ľudských zdrojov v priebehu predošlých priemyselných revolúcií a taktiež načrtnutie aktuálnych trendov v manažmente z pohľadu vedomostí pod vplyvom technologického rozvoja v oblasti informatiky.

2 CIELE A METODIKA

Cieľom príspevku je na základe uvedených východísk teoreticky zosumarizovať hlavné poznatky o zmenách v požiadavkách na ľudské zdroje z pohľadu ich vedomostí počas priemyselných revolúcií, následne analyzovať súčasné trendy teórií manažmentu a načrtnúť možnosť ich aplikácie pri adaptácií organizácií na priemysel 4.0 a identifikovať hlavné tézy pre budúce výskumy v oblasti ľudských zdrojov ako východisko na zistenie požiadaviek kladených na ľudské zdroje v kontexte priemyslu 4.0.

Pre naplnenie cieľov sme použili metódy analýzy, dedukcie, logickej syntézy a indukcie. Zdrojom teoretickej analýzy boli poznatky z odborných a vedeckých publikácii v kombinácii s vlastnými poznatkami z niekoľkoročných výskumov v oblasti ľudských zdrojov.

3 VÝSLEDKY A DISKUSIA

V prvej časti sa budeme venovať zosumarizovaniu a analýze hlavných poznatkov o predošlých priemyselných revolúciách v kontexte zmien v požiadavkách na ľudské zdroje.

3.1 Priemyselné revolúcie a zmeny v požiadavkách na ľudské zdroje

Prvá priemyselná revolúcia

Začiatok prvej priemyselnej revolúcie sa spája s Anglickom (Ślusarczyk, 2018) a datuje sa do 18. storočia (Antunes a kol., 2018), resp. do rokov 1760 (Xu a kol., 2018) alebo 1784 (Vaidya a kol, 2018) a je spojený s vynálezom parného stroja. Ten umožnil prechod od farmárčenia a feudálnej spoločnosti k manufaktúrnemu spôsobu výroby. Tento prechod zahŕňal aj používanie uhlia ako významnej energie a železničná doprava sa stala hlavným spôsobom prevozu materiálu a výrobkov. Dominantnými sektormi svetovej ekonomiky z pohľadu podielu na zamestnanosti a investovaného kapitálu boli textilný a oceliarsky priemysel (Xu a kol., 2018). Životný štandard bol pred prvou priemyselnou revolúciou veľmi nízky, no rapídne sa v tomto období začal zvyšovať (Ayesha, 2015).

V začiatkoch manufaktúrnej výroby sa zamestnávali nielen muži, ale aj ženy a deti. Postupne sa však prechádzalo najmä k zamestnávaniu mužov, ktorí boli považovaní za fyzicky schopnejších pracovať so zariadeniami používanými v tejto dobe. Vzdelávali sa najmä deti z bohatších rodín, pričom zlý prístup k vzdelaniu plynul z nutnosti finančne podporovať vzdelávanie detí rodičmi. Vedomosti sa tak nezískavali formalizovaným vzdelávaním, ale išlo skôr o zručnosti nadobudnuté praxou, ktoré boli ťažko prenositeľné na papier. Z tohto dôvodu sa na podobných pracovných pozíciách zamestnávali najmä ľudia na základe ich príslušnosti k určitej rodine alebo komunite, pričom starší členovia prenášali svoje vedomosti a zručnosti na mladších. Častokrát však zamestnanci vykonávali rôznorodé práce, čo znižovalo ich efektívnosť, pretože trvalo dlhší čas, kým sa zamestnanci naučili, ako viaceré činnosti vykonávať. V tomto období prišiel so svojou teóriou Adam Smith, ktorého deľba práce mala viesť práve k tomu, že ľudia budú mať zručnosti na vykonávanie iba veľmi malého množstva činností a nebude treba robotníkov, ktorí by museli zvládať väčšie množstvo rôznorodých činností, pretože tie by ich bolo ťažké naučiť. A to predovšetkým z toho dôvodu, že žiadne špecifické vedomosti a zručnosti sa od nich pri nástupe do práce nevyžadovali. Napriek tomu sa v danej dobe neprikladal vzdelávaniu, školeniam a tréningom veľký význam (More, 2000). Greenwood (1997) uvádza príklad, kedy robotník pochádzajúci z farmárskeho prostredia potreboval tri mesiace, kým sa naučil pracovať s technológiou využívanou v továrni.

Druhá priemyselná revolúcia

Začiatok druhej priemyselnej revolúcie sa spája s USA a s Európou (Ślusarczyk, 2018) a datuje sa na začiatok 20. storočia (Antunes a kol., 2018), respektíve do roku 1900 (Xu a kol., 2018) alebo roku 1870 (Vaidya a kol, 2018) a je spojený s vynálezom motora s vnútorným spaľovaním. Tento vynález odštartoval éru rýchlej industrializácie založenej na využívaní ropy a elektriny ako hlavných zdrojov energie v masovej výrobe na výrobných linkách (Xu a kol., 2018). S cieľom uspokojiť rastúci dopyt a zvýšiť výkonnosť bolo vyvinutých množstvo technológií. V tomto období vidíme aj rozvoj manažmentu ako takého, pričom sa zaoberal zvyšovaním efektívnosti vykonávania práce zamestnancov (Ślusarczyk, 2018).

V začiatkoch 20. storočia bola vyvíjaná veľká snaha o zorganizovanie a usmernenie individuálnych výkonov jednotlivcov vo veľkých organizáciách, ktoré vzišli zo zmien súvisiacich s druhou priemyselnou revolúciou. Predtým sa za produktívne považovalo, ak organizácia využívala v tom čase moderné technológií a nové materiály. Postupne sa však začali práve ľudské zdroje považovať za kritický faktor produktivity organizácií (O'Neil a O'Neil, 2014).

Jedným z najvýznamnejších predstaviteľov teórií manažmentu v tomto období bol F.W. Taylor (Gulzar, 2015), ktorý sa snažil rozpoznať limity vo vedomostiach a zručnostiach pracovníkov v organizáciách (Taylor, 1911). Jeho prístup k ľudským zdrojom je v súčasnosti charakterizovaný vedeckým manažmentom a jeho štyrmi princípmi (Robbins a Coulter, 2012):

1. Vytvoriť vedecky podložený postup pre každý prvok individuálnej práce, ktorý nahradí pôvodné postupy.
2. Odborne vybrať a vyškoliť zamestnancov.
3. Spolupracovať so zamestnancami s cieľom zaistiť to, že všetky úlohy budú vykonané podľa popísaných vedeckých postupov.
4. Rozdeliť prácu a zodpovednosť medzi manažérov a pracovníkov, kedy manažéri a zamestnanci budú vykonávať takú prácu, ktorá je pre nich vhodná.

Dôležité je spomenúť aj v tomto období rozvíjajúce sa Hnutie ľudských vzťahov, ktoré reagovalo na Taylorov vedecký manažment, ktorému vyčítalo nazeranie na ľudské zdroje iba cez prizmu výkonnosti zabúdajúc na to, že ľudské zdroje sú v prvom rade sociálne bytosti. Toto hnutie nespomíname primárne v kontexte podstaty našej témy, teda priemyselných revolúcií a zmien v prístupe k vedomostiam a zručnostiam, ale z dôvodu, že bolo základom pre vznik a formovanie manažmentu ľudských zdrojov ako takého (Obedgiu, 2017), pričom jednou z jeho funkcií je v súčasnosti aj vzdelávanie zamestnancov (Bajzíková a kol, 2009).

Taylor teda položil základy výberu ľudských zdrojov na základe ich predpokladov na vykonávanie danej práce (fyzických aj mentálnych), pričom dôležitým aspektom bolo ich následné školenie a tým získavanie vedomostí (Cole a Kelly, 2011). Vidíme teda prechod od zamestnávania kohokoľvek, bez potrebných predpokladov a bez následného školenia, k zamestnávaniu vhodných uvádzačov a s následných zaškoľovaním. Vedomostiam sa teda začala prikladať väčšia dôležitosť z pohľadu zaškoľovania pri nástupe do zamestnania.

Tretia priemyselná revolúcia

Začiatok tretej priemyselnej revolúcie sa datuje na začiatok 70-tych rokov (Xu a kol., 2018), respektíve do roku 1960 (Antunes a kol., 2018) alebo roku 1970 (Vaidya a kol, 2018) a je charakterizovaný implementáciou elektronických a informačných technológií s cieľom zautomatizovať výrobu (Xu a kol., 2018). Pokrok v oblasti informačných technológií priniesol zvyšovanie efektívnosti a zlepšovanie kvality výroby cez spomínanú automatizáciu a tým aj optimalizáciu výroby (Ślusarczyk, 2018).

V tomto období si začali organizácie uvedomovať, že zavádzanie nových technológií zahŕňa aj veľké výdavky do vzdelávania, pretože vedomosti a zručnosti sú potrebné pri adaptácii na rôzne zmeny zahŕňajúce využívanie nových technológií. Príkladom môžu byť výsledky výskumu, podľa ktorých farmár s vyšším vzdelaním rýchlejšie príjme inovácie v poľnohospodárstve ako farmár s nízkym alebo žiadnym vzdelaním (Greenwood, 1997). Bartel a Lichtenberg (1987) sa vo svojom výskume zamerali práve na vzťah vzdelania a prijímania nových technológií v období tretej priemyselnej revolúcie. Z ich výsledkov vyplýva, že vzdelaní zamestnanci majú komparatívnu výhodu v implementovaní a prijímaní nových technológií z dôvodu, že prijímajú a aj využívajú nové nápady ľahšie. Flug a Hercowitz (1996) dopĺňajú toto konštatovanie, pričom tvrdia, že zvyšovanie investícií do technológií v časoch tretej priemyselnej revolúcie viedlo aj k vyššej zamestnanosti vzdelaných ľudských zdrojov.

Vidíme teda posun v prístupe k vedomostiam počas prvej a druhej priemyselnej revolúcie a počas tretej priemyselnej revolúcie, kedy začína byť vzdelanie a vedomosti (na základe vyššie uvedeného príkladu s farmárom môžeme pravdepodobne predpokladať, že v ideálnom prípade ide o vzdelanie v danom odbore) relatívne dôležitým kritériom pre zamestnávateľov, ktorí sa snažia implementovať nové technológie.

Štvrtá priemyselná revolúcia

V súčasnosti sme súčasťou štvrtej priemyselnej revolúcie, ktorá je synonymom termínu priemysel 4.0. Tento termín je odvodený od iniciatívy nemeckej vlády, ktorú priniesla na zabezpečenie dlhodobej konkurencieschopnosti výrobného priemyslu v Nemecku

(Kagermann a kol., 2013) a prvýkrát sa začal na verejnosti spomínať v roku 2011 (Müller a kol., 2018). V súčasnosti sa na označenie priemyslu 4.0 používa viacero termínov. V angličtine ide o pôvodný termín Industry 4.0, no používa sa aj spomínaný termín Fourth Industrial Revolution, a taktiež Smart Manufacturing, Industrial Internet, alebo Integrated Industry (Maresová a kol, 2018). V súčasnosti neexistuje ustálená a všeobecne akceptovaná definícia priemyslu 4.0 (Dohale a Kumar, 2018). Na základe množstva definícií je však možné identifikovať niektoré hlavné piliere, ktoré sú prienikom spomínaných definícií a charakterizujú priemysel 4.0 (niektoré z nich nemajú ustálený termín v slovenčine): big data, autonómne roboty, simulácie, horizontálna a vertikálna systémová integrácia, internet vecí, cloud computing, additive manufacturing, rozšírená realita, kybernetická bezpečnosť (Erboz, 2017).
Ako sme uviedli vyššie, v súčasnosti ešte nie je ustálená definícia Priemyslu 4.0 a tak isto výskumy v oblasti ľudských zdrojov sa iba začínajú venovať problematike potrebných vedomostí a zručnosti, ktoré sú a v budúcnosti budú potrebné pre úspešnosť organizácií. Kým však v predošlých troch revolúciách produkovali väčšinu tovarov a služieb ľudské zdroje na pracovných pozíciách manuálneho charakteru, v posledných rokov prichádzajú do popredia ľudské zdroje, ktoré „vyrábajú“ myslením (Xu a kol., 2018). Práve trendy manažmentu založené na vedomostnom pracovníkovi a učiacej sa organizácii súvisia s odpoveďou na otázku položenú v úvode, a teda: *Aké požiadavky budú kladené na ľudské zdroje z pohľadu ich vedomostí v kontexte priemyslu 4.0?*

3.2 Trendy v teórii manažmentu v kontexte priemyslu 4.0

Niektoré súčasné teórie manažmentu sa zaoberali problémami súvisiacimi s narastajúcim rozmachom informačných technológií a s možnosťami manažovania ľudských zdrojov, nie však exaktne so špecifickým zameraním na priemysel 4.0. Viaceré dôležité poznatky z nich sú však aplikovateľné v kontexte priemyslu 4.0 a sú významné pre budúci úspech organizácií.
Využiteľnými teóriami pre priemyselnú revolúciu 4.0 sú vedomostný manažment a teória učiacej sa organizácie. Z uvedených teórií vyberáme relevantné poznatky pre pochopenie budúceho manažovania ľudí v kontexte rozvoja priemyslu 4.0.

Vedomostný manažment

Pred samotným definovaním pojmu vedomostný manažment považujeme za dôležité v krátkosti vysvetliť súvisiace pojmy, a to najmä vedomosti a proces ich tvorby (ako sa z údajov stanú informácie a z nich postupne vedomosti).
Údaje zahŕňajú všetko, čo môžeme monitorovať, zmerať a skúmať našimi zmyslami (vidieť, počuť, cítiť, ochutnať). Môžeme ich definovať ako objektívne fakty, napríklad o udalostiach, o ľuďoch, ale môže to byť aj postupnosť znakov alebo čísel (Veber, 2000). Ide napríklad o výšku či vek. *Informácie* sú údaje, ktorým jedinec priradil určitú dôležitosť a význam (Veber, 2000), pričom záleží na prijímateľovi, čomu priradí akú dôležitosť, či už z hľadiska osobných preferencií, životných skúseností, hodnôt, či osobnosti. Jedinec teda rozhoduje, či sa údaj zmení na informáciu.
Úzku previazanosť informácií a vedomostí vyjadrujú dve dimenzie vedomostí (Mládková, 2008):

1. Explicitná dimenzia (explicitná vedomosť): dá sa vyjadriť pomocou údajov formálnym systematickým jazykom (vysloviť, napísať, nakresliť či inak znázorniť). Dá sa prenášať, skladovať (čiže informácia).
2. Tacitná dimenzia (tacitná vedomosť): interakcia medzi explicitnou dimenziou a osobnosťou jedinca (intuícia, mentálne modely, schopnosti a podobne). Táto dimenzia je teda previazaná s myšlienkami, emóciami, hodnotami a s individuálnym chápaním súvislostí. Ťažko sa vyjadruje a zdieľa (informácia je totiž ovplyvnená osobnosťou).

Má veľmi osobitý charakter a zamestnanec, ktorý je jej nositeľom nemusí o nej ani vedieť, čiže na rozdiel od explicitnej vedomosti ju nemusí vnímať ako vedomosť. Ovplyvňuje však to, ako bude interpretovať prijímaný údaj zmenený na informáciu.

Nonaka a Ichijo (2007) vnímajú vytváranie vedomostí ako nepretržitý proces premeny tacitných vedomostí na explicitné. V tomto procese je predbežná a čiastočná vedomosť vytvorená jednotlivcom rozširovaná a formovaná ostatnými členmi organizácie v procese socializácie s cieľom vytvoriť novú vedomosť. Táto vedomosť sa následne v procese externalizácie kryštalizuje do podoby explicitnej vedomosti, ktorá sa v organizácii rozširuje. V procese kombinovania sa vytvára komplexnejší súbor explicitných vedomostí, ktoré môžu viesť k vytvoreniu novej vedomosti, napríklad v podobe vytvorenia nového produktu, nového technologického postupu a podobne. Následne sa u niektorých jedincov v procese internalizácie menia explicitné vedomosti na tacitné, napríklad prostredníctvom získavania nových skúseností s novým produktom, technologickým postupom a podobne.

Proces spracovania údajov na informácie, ktoré sú následne šírené, môžeme zhrnúť nasledovne: Jedinec prijíma údaj a dá alebo nedá mu dôležitosť. Ak mu dôležitosť dá, údaj sa mení na informáciu (explicitnú vedomosť), ktorá je následne ovplyvnená jeho osobnosťou (informáciu spracuje na základe skúseností, vzdelania a rôznych iných aspektov jeho osobnosti) a tá sa buď stane alebo nestane tacitnou vedomosťou. Následne, ak ju chce poslať ďalej, tak ju sformuluje ako informáciu (explicitná vedomosť), avšak prijímateľ vníma túto správu opäť len ako údaj.

Samotný vedomostný manažment, ktorý môžeme definovať ako proces získavania, koordinácie, rozširovania, tvorby a využívania vedomostí s cieľom zlepšiť základné organizačné procesy (Harman, 2007) sa snaží byť odpoveďou na zmeny, ktoré prebiehajú v súčasnom ekonomickom prostredí. Inovácie, technologické objavy, nárast nových priemyselných odvetví, demografické trendy a zmeny pracovnej sily sú len niektoré z hlavných zmien vyvolávajúcich zvýšený záujem o vedomosti a ich vytváranie v organizáciách (Wojčák a kol., 2017). Nárast počtu organizácií intenzívne využívajúcich vedomosti a rastúci počet vedomostných pracovníkov sú spojené so zvyšujúcim sa významom vedomostí, ktoré organizácie začali vnímať ako zdroj konkurenčnej výhody (Hilslop, 2009). Vedomostný pracovník je pracovník, ktorého práca je predovšetkým intelektuálna, tvorivá a nerutinná a ktorá zahŕňa tak využitie, ako aj tvorbu vedomostí (Wojčák a kol, 2017).

Tradičný pohľad na vedomostný manažment reprezentuje *technokratická škola*, ktorá vníma vedomostný manažment ako súhrn organizačných procesov a systémov, pričom sa jedná najmä o systémy využívajúce informačné technológie. *Ekonomická škola* považuje za hlavný cieľ činností vedomostného manažmentu efektívne speňaženie vedomostí v organizácii tak, aby organizácia mohla dosiahnuť merateľný ekonomický úžitok. Z tohto pohľadu sú aktivity vedomostného manažmentu zamerané na tvorbu výrobkov a služieb vytvárajúcich hodnotu a snahu ochraňovať vedomostný kapitál v podobe patentov, obchodných značiek a podobne. Tretím prístupom k vedomostnému manažmentu je *behaviorálna škola*. Tá zdôrazňuje význam ľudského faktora v procesoch vedomostného manažmentu. Orientuje sa na tvorbu procesov a mechanizmov, ktoré uľahčujú zdieľanie vedomostí pracovníkov v rámci medziľudskej interakcie (Hilslop, 2009).

Dôležitým dôvodom prečo vedomostný manažment nemôže byť len otázkou informačných technológií, je viazanosť vedomostí na človeka. Ide teda o to, či má človek schopnosť na základe využitia vedomostí vytvárať niečo nové (Wojčák a kol., 2017). Tento prístup k manažmentu svojou podstatou úzko súvisí aj s prístupom učiacej sa organizácie.

Učiaca sa organizácia

Základný význam tejto teórie tkvie vo vnímaní organizácie ako učiacej sa. V rámci tejto teórie nevnímame organizáciu len v rámci jej snahy o samotné prežitie v turbulentne sa meniacom

prostredí, ale vidíme ju skôr ako organizáciu so snahou o neustále zvyšovanie svojej schopnosti vytvárať vlastnú budúcnosť. A to prostredníctvom zavádzania inovácií a líderstva smerujúceho k vhodným zmenám, na ktoré musia konkurenti pristúpiť, ak chcú prežiť. Dôležitou požiadavkou kladenou na ľudské zdroje je teda adaptívne učenie. Toto učenie umožňuje prežitie, avšak musí byť doplnené „učením k tvorivosti“, teda učením, ktoré zvyšuje schopnosť tvoriť nové veci, nové technológie, nové prístupy, nové postupy v činnostiach a nové chápanie myslenia ľudí.
Senge (2009) zdôrazňuje potrebu zmeny myslenia vo vzťahu k učeniu. Problém vidí v tom, že slovo „učenie“ stratilo svoj hlavný význam a stalo sa synonymom pre pasívne vstrebávanie informácií. Skutočné učenie však mieri k samotnej podstate toho, čo znamená byť ľudskou bytosťou. Prostredníctvom učenia sami seba znovuvytvárame a získavame schopnosť tvoriť. Ide o zmenu osobnosti a jej správania sa, nakoľko samotné učenie je definované ako permanentná zmena správania sa (Robbins a Coulter, 2012). Ak sa človek niečo naučí (získa vedomosť), myslíme tým, že ju vie nielen zopakovať, ale že rozumie podstate, vie ju obohatiť o vlastné myšlienky. Príkladom môže byť uplatnenie pri rôznych situáciách, kedy sám človek zváži, či je vhodné alebo nie je vhodné vedomosť použiť v danej situácii. Vie ju teda obohatiť o možnosti uplatnenia, vie ju preniesť aj do iného odboru. Jednoduchým príkladom môže byť zamestnanec, ktorý postupne zlepšil proces vykonávania svojej práce. Je schopný svoju vedomosť využiť, a to na základe pochopenia súvisiacich faktorov. Je teda zároveň dôležité, aby zamestnanci rozumeli tomu, čo sa neskôr deje s výsledkami ich práce a ako ovplyvňujú ďalšie pozície v reťazci. Samozrejme, pri prechode na inú pozíciu či do inej organizácie si odnáša časť vedomostí, pričom je otázne, či budú tieto vedomosti prínosom alebo skôr bariérou. Ak sa ale zamestnanec naučil, ako sa napríklad vybavujú objednávky v organizácii a zmení svoje pôsobisko, môže sa, prirodzene, v inej organizácie stretnúť s iným postupom. Podstata samotného procesu je však rovnaká, aj keď ten môže byť jednoduchší či zložitejší. Stále ide o prenos určitých vedomostí.
Peter Senge (2009) vo svojej knihe *The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization* približuje päť hlavných disciplín učiacej sa organizácie: osobné majstrovstvo, mentálne modely, vytváranie spoločne zdieľanej vízie, tímové učenie a systémové myslenie. Pod disciplínou Senge rozumie súbor teórií a metód, ktoré si treba naštudovať a osvojiť, aby následne mohli byť uplatnené v praxi. Majstrovské zvládnutie týchto piatich disciplín má zásadným spôsobom odlišovať učiacu sa organizáciu od tradičných autoritatívnych (prevažne kontrolujúcich) organizácií.

4 ZÁVER

V súčasnosti sa už nenachádzame na prahu priemyslu 4.0, ale sme jeho súčasťou. Táto skutočnosť otvára na niekoľko rokov či desaťročí rôzne príležitosti pre organizácie a spoločenstvá, ktoré na neho dokážu reagovať. V každej priemyselnej revolúcii totiž môžeme vidieť príklady úspechov národov, štátov či organizácii, ktoré tieto príležitosti videli a vedeli ich využiť. Priemysel 4.0 zároveň vytvára a otvára viacero otázok, ktoré bude potrebné v kontexte priemyslu 4.0 preskúmať. Jednou z nich je aj prístup k ľudským zdrojom.
Vhodným prínosom do tejto diskusie môže byť aj analýza zmien v požiadavkách na ľudské zdroje z pohľadu ich vedomostí počas jednotlivých priemyselných revolúcií. Z našich výsledkov vyplýva, že v prvej priemyselnej revolúcii nebolo rozšírené formalizované vzdelávanie pred nástupom do zamestnania a ani zaškoľovanie po nástupe do zamestnania. Zároveň sa pri nástupe do zamestnania nevyžadovali žiadne špecifické vedomosti a zručnosti. Vedomosti sa „dedili“ zo starších pracovníkov na mladších. V druhej priemyselnej revolúcii sa začal klásť dôraz na výber zamestnancov, ktorí sú na danú pozíciu vhodní a zamestnanci boli zaškolení po nástupe do zamestnania. Počas tretej priemyselnej revolúcie sa začal klásť dôraz na to, aby budúci zamestnanci mali patričné vzdelanie už pred nástupom do

zamestnania. Aké budú teda požiadavky kladené na ľudské zdroje z pohľadu ich vedomostí v kontexte priemyslu 4.0?
Jednou z možných odpovedí je prechod z tradične vnímaných organizácií na učiace sa organizácie a s tým súvisiaca podpora vedomostných pracovníkov. Práve vedomosti, schopnosť ich vytvárania a zdieľania môže priniesť organizáciám úspech v kontexte priemyslu 4.0. Toto odporúčanie už samé o sebe v spojení s komplexnosťou a zložitosťou tejto problematiky otvára hneď viacero ďalších otázok: Aké požiadavky budú na zamestnancov klásť ich manažéri a čo presne od nich manažéri budú očakávať? Je lepšie mať uchádzača, ktorý nevie robiť s používanou technológiou, ale má schopnosť sa rýchlo učiť a rozumie, akými princípmi sa táto technológia riadi? Je lepšie hľadať zamestnanca na konkrétne pracovné miesto alebo naopak, prijať osobnosť a pracovnú náplň mu určiť s ohľadom na jeho vedomosti a zručnosti s možnosťou intelektuálneho rastu? Aké explicitné vedomosti budú požadované od uchádzačov o zamestnanie? Ako zabezpečím uchovávanie tacitných vedomostí pri odchode zamestnancov? Hľadáme diverzifikovanú pracovnú silu, alebo chceme rovnako zmýšľajúcich a podobne vzdelaných zamestnancov?
Uviedli sme len niekoľko základných otázok týkajúcich sa prístupu k ľudským zdrojom v kontexte priemyslu 4.0. Keďže táto oblasť je len málo a nedostatočne preskúmaná, otvára nám možnosti venovať sa jej v ďalších výskumoch.

Tento príspevok vznikol s podporou APVV-17-0656 projektu Transformácia paradigmy manažmentu organizácií v kontexte priemyslu 4.0.

Použitá literatúra

1. Abdin, Md. J.Opportunities and Challenges of the New Industrial Revolution., SSRN Electronic Journal, 2017.
2. Antunes, J. G., Pinto, A., Reis, P., Henriques, C. Industry 4.0: A challenge of competition. Millenium, 2(6), 2018, pp. 89-97.
3. Bajzíková, Ľ., Luptáková, S., Rudy, J., Vargic, B., Weidlich, R. Manažment ľudských zdrojov. Bratislava: Vydavateľstvo UK, 2009.
4. Bartel, A. P., Lichtenberg, F. R.. The Comparative Advantage of Educated Workers in Implementing New Technology. Review of Economics and Statistics, 69(1), 1987, pp. 1–11.
5. Bellanca, J. A.. 21st Century Skills: Rethinking How Students Learn. Solution Tree Press, 2010.
6. Buer, S. V., Strandhagen, J. O., Chan, F. T. S.. The link between Industry 4.0 and lean manufacturing: mapping current research and establishing a research agenda. International Journal of Production Research, 56(8), 2018, pp. 2924-2940.
7. Cole, G. A., Kelly, P. Management, Theory and Practice. Cengage Learning, 2011.
8. Dohale, V., Kumar, S. A Review of Literature of Industry 4.0. National Convention of IIIE and International Conference, 2018.
9. Erboz, G. How To Define Industry 4.0: Main Pillars Of Industry 4.0. 7th International Conference on Management (ICoM 2017), 2017.
10. Fettermann, D. C., Cavalcante, C. G. S., Almeida, T. D. de, Tortorella, G. L. How does Industry 4.0 contribute to operations management? Journal of Industrial and Production Engineering, 35(4), 2018, pp. 255–268.
11. Flug, K., Hercowitz. Z. "Some International Evidence on Equipment–Skill Complementarity," Review of Economic Dynamics, 3(3), 1996.
12. Gonzalez, N., Miers, Ch., Redígolo, F., Simplício, M., Carvalho, T., Näslund, M., Pourzandi, M. A quantitative analysis of current security concerns and solutions for

cloud computing. Journal of Cloud Computing: Advances, Systems and Applications, 1(11), 2012.
13. Greenwood, J. The Third Industrial Revolution: Technology, Productivity, and Income Inequality. American Enterprise Institute, 1997.
14. Grzybowska, K., Łupicka, A. Key competencies for Industry 4.0. Economics & Management Innovations (ICEMI), 1(1), 2017, pp. 250-253.
15. Gulzar, A. Impact of Industrial Revolution on Management Thought. Sukkur IBA Journal of Management and Business, 2(1), 2015, pp. 1-16.
16. Harman, Ch. Managing Human Resources in the Knowledge Economy. 7th Global Forum on Reinventing Government, 2007.
17. HiIslop, D. Knowledge Management in Organizations, A Critical Introduction. Oxford Universtiy Press, 2009.
18. Kagermann, H., Wahlster, W., Helbig, J. Recommendations for implementing the strategic initiative INDUSTRIE 4.0. Final report of the Industrie 4.0 Working Group, Acatech, 2013.
19. Maresova, P., Soukal, I., Svobodova, L., Hedvicakova, M., Javanmardi, E., Selamat, A., Krejcar, O. Consequences of Industry 4.0 in Business and Economics. Economies 2018, 6(46).
20. Mládková, L. Management znalostních pracovníku. C. H. Beck, 2018.
21. More, Ch. Understanding the Industrial Revolution. Psychology Press, 2009.
22. Müller, J. M., Kiel, D., Voigt, K. I. What drives the implementation of Industry 4.0? The role of opportunities and challenges in the context of sustainability. Sustainability (Switzerland), 10(1), 2018.
23. Müller, J. M., Buliga, O., Voigt, K. I. Fortune favors the prepared: How SMEs approach business model innovations in Industry 4.0. Technological Forecasting and Social Change, 132, 2018, pp. 2-17.
24. Nillson, N. J. Principles of Artificial Intelligence. Morgan Kaufmann, 2014.
25. Nonaka, I., Ichijo, K. Knowledge Creation and Management. New Challenges for Managers. Oxford University Press, 2007.
26. Obedgiu, V. Human resource management, historical perspectives, evolution and professional development. Journal of Management Development, 36(8), 2017, pp. 986-990.
27. O'Neil Jr., H. F., O'Neil, H. F. Workforce Readiness: Competencies and Assessment. Psychology Press, 2014.
28. Orlikowski, W. J., Walsham, G., Jones, M. R., DeGross, J. I. Information Technology and Changes in Organizational Work. Springer, 2016.
29. Park, Y. Work-Home Boundary Management Using Communication and Information Technology. International Journal of Stress Management, 18(2), 2011, pp. 133-152.
30. Pavlou, P. A., Sawy O. A. El. The "Third Hand": IT-Enabled Competitive Advantage in Turbulence Through Improvisational Capabilities. Information Systems Research, 21(3), 2010, pp. 443-471.
31. Robbins, S. P., Coulter, M. Management. Pearson Education, 2012.
32. Senge, P. Pátá disciplína, Teorie a praxe učící se organizace. Management Press, 2009.
33. Sivathanu, B., Pillai, R. Smart HR 4.0 – how industry 4.0 is disrupting HR. Human Resource Management International Digest, 25(3), 2018, pp. 174–184.
34. Ślusarczyk, B. Industry 4.0 – Are we ready? Polish Journal of Management Studies, 17(1), 2018, pp. 232-248.

35. Takai, R., Barawid Jr., O., Ishii, K., Noguchi, N. Development of Crawler-Type Robot Tractor based on GPS and IMU. IFAC Proceedings Volumes, 43(26), 2010, pp. 151-156.
36. Taylor, F. W. The principles of scientific management: Harper and Row, 1911.
37. Vaidya S., Ambadb, P., Bhoslec, S. Industry 4.0 – A Glimpse. Procedia Manufacturing, 20, 2018, pp. 233-238.
38. Veber, J. Manažment, základy, prosperita, globalizácia. Management Press, 2000.
39. Weill, P. The Relationship between Investment in Information Technology and Firm Performance: A Study of the Valve Manufacturing Sector. Information Systems Research, 3(4), 1992, pp. 307-333.
40. Wojčák, E., Rudy, J., Bajzíková, Ľ., Zemanovičová, D., Sulíková, R., Šajgalíková, H., Poláková, M., Suleimanová, J. H., Majtánová, M. Manažment. Bratislava: FMUK, 2017.
41. Xu, M., David, J. M., Kim, S. H. The Fourth Industrial Revolution: Opportunities and Challenges. Industrial Journal of Financial Research, 9(2), 2018, pp. 90-95.

Kontaktné údaje

doc. Mgr. Emil Wojčák, PhD. (e-mail: emil.wojcak@fm.uniba.sk, tel: +421 2 50 117 519)
PhDr. Lukáš Copuš, PhD. (e-mail: lukas@copus.sk, tel: +421 2 50 117 530)
Mgr. Miriama Majtánová (e-mail: miriama.majtanova@fm.uniba.sk, tel: +421 2 50 117 403)

Univerzita Komenského v Bratislave, Fakulta managementu
Odbojárov 10, P.O.BOX 95, 825 05 Bratislava 25

MARKETING A OBCHOD

MARKETING

NUMBER OF PAPERS: 8

POSTAVENIE INTERNETOVEJ REKLAMY NA SLOVENSKOM KONKURENČNOM TRHU

CONSTRUCTION OF THE INTERNET ADVERTISING ON THE SLOVAK COMPETITIVE MARKET

Jaroslava Gburová

Abstrakt

Nachádzame sa v dobe, v ktorej informačné technológie ovplyvňujú stále vo väčšej miere hospodársky život. Možno len predpokladať, že ich úloha v budúcnosti ešte viac porastie. Reklama patrí stále k najdôležitejším komunikačným nástrojom podnikov, ktorými dokážu ovplyvňovať a meniť nákupné správanie spotrebiteľov. Cieľom úspechu pri vytváraní reklamy je poznanie analýzy firmy, jej produktu, trhu a zároveň meranie jej komunikačného účinku, ktorého cieľom je zistenie, či daná reklama úspešne odovzdala reklamné posolstvo cieľovým zákazníkom. Cieľom príspevku je teoretické spracovanie reklamy v procese nákupu a analýza poukazujúca na nárast vybraných foriem internetového marketingu na slovenskom konkurenčnom trhu.

Kľúčové slová: *internetová reklama, spotrebiteľ, reklama, internet, marketing.*

Abstract

We are at a time when information technology is affecting an ever-increasing economic life. It can only be assumed that their role will grow even more in the future. Advertising is still one of the most important communication tools for businesses that can influence and change consumer buying behavior. The goal of advertising success is to know the company's analysis, product, market, and measure its communication effect to see if the ad has successfully passed the ad message to the target customers. The aim of the contribution is the theoretical processing of advertising in the purchasing process and the analysis pointing to an increase of selected forms of internet marketing in the Slovak competitive market.

Key words: *internet advertising, consumer, advertising, internet, marketing.*

1 ÚVOD

Kamkoľvek sa pozrieme, tak sme bombardovaný reklamou. Televízna reklama, reklama v rádiu, reklamné prúžky na webových stránkach, rovnako ako obrovské billboardy, ktoré na nás v jednom kuse kričia „Kúp si ma!“ Reklama má tiež moc vytvoriť v nás túžbu po tovare tým, že nás prenáša do imaginárneho sveta, v ktorom sú ľudia šťastní, krásni a bohatí. Firmám to umožňuje šíriť svoje oznámenie príťažlivým spôsobom a opakovať tak často, ako považuje za nevyhnutné, aby to malo na príjemcu vytúžený účinok (Solomon a kol., 2006).

Človek, teda príjemca reklamy a zákazník je veľmi dôležitým článkom v marketingovom komunikačnom systéme. Spotrebitelia sú slobodní ľudia, ktorí majú právo na slobodnú voľbu a výber tovarov. Ich práva a správanie sa dajú ovplyvniť i obmedziť, ale nemožno ich predvídať. Správanie človeka na trhu je prejavom jeho fyzického a duševného života, jeho myslenia, zvyklosti a názorov. Nie je teda frázou, že predávajúci by mali byť čiastočne aj praktickými psychológmi, aby sa aspoň zásadne vedeli orientovať v množstve ľudských typov, pováh a často aj nálad, ktoré vplývajú na rozhodovanie spotrebiteľa. Naučiť sa

poznávať a rešpektovať spotrebiteľov je jeden z predpokladov úspechu predaja produktov (Monzel, 2009). Účinnosť reklamy spočíva v tom, či vynaložené náklady na reklamu priniesli očakávaný efekt. Žiadna schéma nám však nevie určiť koľko nákladov si daná reklama vyžaduje. O nákladoch na reklamu sa v niekoľkých krajinách vedú medzinárodné štatistiky. Sformulovať metodiku, podľa ktorej, by sa dalo presne určiť účinnosť reklamy pre spoločnosť, pre odosielateľa ako aj pre samotného adresáta, nie je jednoduché. Ani dopytovaním nie je možné zistiť, či bol príjemca ovplyvnený obsahom reklamy. Teoretické modely sa majú overiť v praxi. Ale nie vždy sa to podarí. Teoreticky je možné spočítať všetky zrnká v piesku na Sahare. Prakticky to však urobiť nemožno (Prachár, 1993).

2 PODSTATA A VÝZNAM REKLAMY V PROCESE NÁKUPU

V súčasnosti sa reklama stala nevyhnutnosťou, avšak nie každá reklama prináša požadované výsledky alebo nie je reklama ako reklama. Aby sme dokázali vytvoriť úspešnú a efektívnu reklamu, musíme sa sústrediť na viacero faktorov. Efektívna reklama dokáže zasiahnuť veľký počet existujúcich aj potenciálnych zákazníkov pri relatívne nízkych nákladoch. Pri vytváraní reklamy je nevyhnutné opísať firmu takým spôsobom, ktorý osloví cieľovú skupinu, pričom oznámenie musí byť v reči zákazníka (Cibáková a kol., 2005).

Reklama sa snaží sa zlákať verejnosť, aby si zlepšovala životný štandard čo najčastejším vymieňaním šatstva, nábytku, televízie, auta a iných predmetov dennej spotreby. I keď to nepotrebujeme. Piesne a slogany reklám opakujú stále to isté: noste tieto hodinky, má ich aj istá slávna filmová hviezda, používajte parfum s esenciami lesnej vône a začleníte sa do spoločenskej elity, spoznáte „skutočný život“, ochutnáte „skutočnú podstatu“ a zostanete mladí, bohatí a pekní. Reklama nám podvedome vnucuje svet, ktorý nám nahovára, že zdravie či mladosť záležia len od toho čo si kúpime (Toscani, 1996). Avšak horliví stúpenci reklamy tvrdia pravý opak. Podľa nich žiadna reklama nevnúti spotrebiteľovi výrobok, ktorý nechce, reklama ho len informuje a uľahčuje mu výber. Učí spotrebiteľa ako používať výrobok, zabezpečuje vysoký životný štandard a blaho celej spoločnosti, čím mu prináša zábavu a zmeny do života (Hanuláková, 1996). Reklama ma slúžiť spotrebiteľom a spotrebitelia ju v určitom zmysle podporujú. Jedna z najstarších foriem a ešte aj dnes najúčinnejších prostriedkov je ústna forma podania reklamy. Spotrebitelia si navzájom oznamujú a vymieňajú údaje, ktoré bývajú obsahom reklamy. Rozhovory, odporúčania známych, rady špecialistov, správanie sa uznávaných autorít, populárnych osobností alebo taktiež používanie určitých tovarov a služieb atď., to sú charakteristické prvky medziľudských kontaktov. Prvky však môžu byť šírené úmyselne alebo neúmyselne. Ak daný spotrebiteľ nie je k reklame ľahostajný a je pri rozširovaní reklamy aktívny ide o úmyselné šírenie prvkov reklamného posolstva. Čiže vyjadruje svoj názor na reklamný prostriedok, na jeho obsah alebo formu. (Hubinková a kol., 2008).

Reklama má mnoho foriem a spôsobov použitia, preto je ťažko zovšeobecniť jej kvality, ktoré spoluvytvárajú komunikačný mix. Jej verejný charakter predpokladá, že tovar, ktorý propaguje je štandardný a legitímny. Reklama umožňuje opakovať správu a kupujúci ju môže porovnávať so správami od iných konkurentov. Je veľmi expresívna, pretože umožňuje firme propagovať výrobok v dramatickej forme pomocou umeleckého stvárnenia, písma, zvuku a farby. Dokáže osloviť veľmi široké publikum geograficky rozptýlených kupujúcich pri nízkych nákladoch. Reklama môže byť úspešná len vtedy, keď ***správa*** získa pozornosť a je komunikatívna. Kvalita obsahu reklamnej správy je zvlášť dôležitá v prostredí, ktoré je presýtené reklamou a kde existujú veľmi nákladné reklamné správy (Štefko, 1997).

V pozitívnej rovine môžeme charakterizovať reklamu a jej vplyv na mládež ako zdroj informácií o produktoch, o kultúrnych a odborných podujatiach, o časopisoch a pod., ktoré

môžu byť pre konzumenta, vrátane tínedžera zaujímavé, ale i prospešné. Ďalej ako impulz k charitatívnemu pomáhajúcemu správaniu pozitívne provokujú reklamy, ktoré upozorňujú na potrebu pomôcť rôznym ohrozeným či znevýhodneným minoritám alebo aktuálne žiadajú o pomoc pre obete prírodných katastrof. Posilňujú schopnosť empatie a sociálneho cítenia a byť tu i pre druhých, zvyšuje pozitívne hodnotové nastavenie a pozitívny vplyv na medziľudské vzťahy. Pôsobenie reklamy na mládež chápeme aj ako ponuku rozlíšiť podstatné od nepodstatného, nepodľahnúť manipulácii, nestať sa potencionálnym klientom, zákazníkom produktu, ktorý nepotrebuje a ako určitý podnet, resp. motiváciu pracovať na sebe, aby som dosiahol, mohol mať, reálny pohľad do situácie. V rámci pôsobenia reklamy na spotrebiteľa hovoríme o vplyve na zmyslové vnímanie, teda zrak, sluch, môže posilniť estetické cítenie a častým opakovaním posilniť rečové schopnosti. Sugestívna sila reklamy môže posilniť prirodzenú zvedavosť a túžbu po poznaní (Birknerová, 2011).

Na televízne reklamy, sa díva stále menej ľudí. Televízne reklamné šoty sa skrátili, často až na pätnásť sekúnd, čo ľuďom s ťažkosťou ponecháva čas na to, aby príslušné posolstvo vstrebali. Počet reklám stúpa takou mierou, že sa v nich už nikto nevyzná. Reklamy obvykle svoje posolstvá adresujú všetkým, namiesto toho, aby ich úzko zamierili na cieľovú skupinu. Reklama by mala byť čo najefektívnejšia, a preto zacielená na určitý segment trhu. Napríklad inzeráty zverejnené v špecializovaných časopisoch, ktoré súvisia s predmetom našej podnikateľskej činnosti, budú mať vyšší účinok. V takomto prípade sa reklama stáva skôr investíciou ako výdajom. Návratnosť vynaložených finančných prostriedkov nie je ľahkou záležitosťou, no je pravdepodobnejšia pri úzko zacielenej reklame (Kotler a kol., 2007).

3 ANALÝZA INTERNETOVEJ REKLAMY NA SLOVENSKOM TRHU

Reklama na internete predstavuje médium, ktoré v sebe spája pozitíva tradičných médií s pozitívami médií nových. Predstavuje veľkú možnosť pre zacielenie, sledovanie a interaktivitu komunikácie. Umožňuje komunikovať 24 hodín denne počas celého roka, rýchlo meniť informácie, obsah aj štýl. Pre zadávateľa reklamy je tu tiež možnosť vybrať si určitú cieľovú skupinu. V dôsledku toho sa internet stal veľmi flexibilným médiom (Pelsmacker a kol., 2003). E-reklama spája veľké množstvo atribútov - prehráva video a animované spoty, interaktívne komunikuje s potenciálnymi zákazníkmi, upravuje sa a ponúka produkty blízke tomu, čo predtým spotrebiteľ na internete vyhľadával. Adresátov oslovuje „*pomocou primárne písomného jazyka a grafiky a v menšej miere aj pomocou zvuku*“ (Štefko a kol., 2012). Hlavným cieľom reklamy na internete je, podobne ako pri ostatných médiách, ovplyvniť nákupné rozhodovanie potenciálnych zákazníkov. Základnou odlišnosťou je jej interaktivita, kedy kliknutím na reklamný prúžok (banner) môže užívateľ internetu získať súbor ďalších informácii a dokonca si produkt aj priamo objednať. Vďaka moderným technológiám sa môže internetová reklama lepšie zacieliť na spotrebiteľa (Vysekalová, 2004).

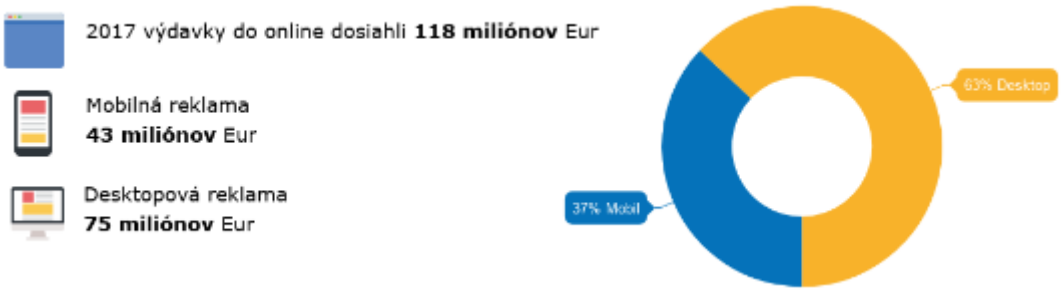

Graf 1: Výdavky do internetovej reklamy na slovenskom internetovom trhu 2017
(Zdroj: www.iabslovakia.sk)

Na základe výsledkov zobrazených v grafe 1 môžeme vidieť, že výrazný nárast bol zaznamenaný v mobilnej reklame za celý trh, ako aj v členskej základni (u členov dosiahla 7,5 násobok roka 2016). Aktuálne má mobilná reklama 37% podiel z celkových výdavkov.

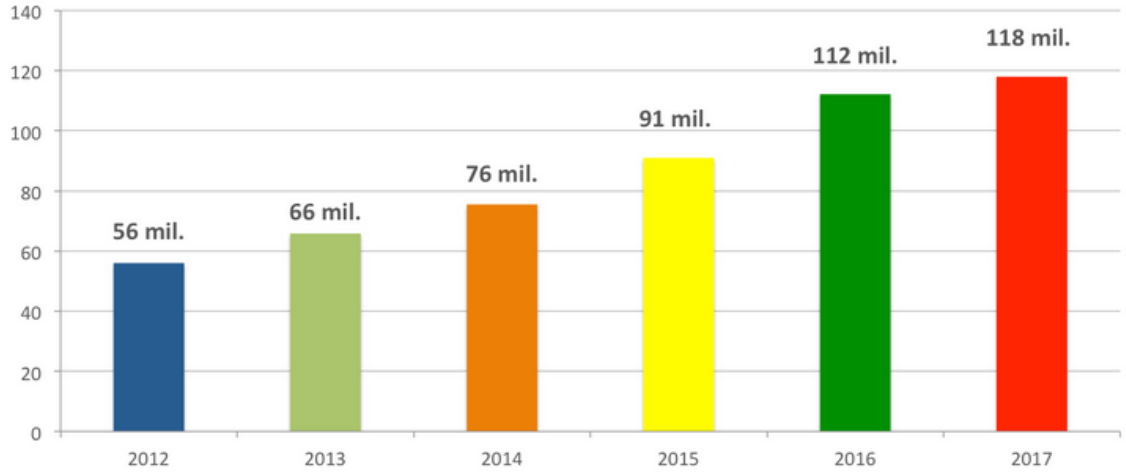

Graf 2: Vývoj výdavkov do online 2012 – 2017 v mil. Eur
(Zdroj: IAB Slovakia)

Výsledky spracované v grafe 2 nám poukazujú na to, že vývoj výdavkov do online reklamy v Slovenskej republike od roku 2012 zaznamenal každým rokom nárast. Na základe uvedených výsledkov môžeme tvrdiť, že internetový marketing a internetová reklama sa za posledné roky stala viac a viac populárnejšia pre spoločnosti, ktoré chcú osloviť, resp. prilákať k nákupu väčšie skupiny spotrebiteľov. Medziročný nárast výdavkov do internetovej reklamy dosiahol v roku 2017 úroveň 5% (viď. graf 1).

Graf 3 nám poukazuje na podiel jednotlivých formátov na celkových výdavkoch za prvý polrok 2017-2018. Môžeme vidieť, že zadávatelia investujú stále najviac do display reklamy, ktorá tvorí 41% z celkových výdavkov.

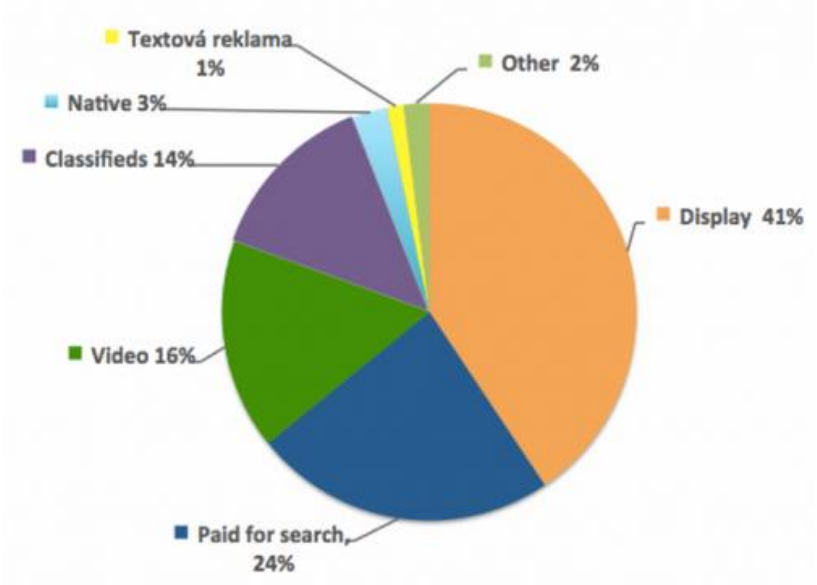

Graf 3: Podiel jednotlivých formátov na celkových výdavkoch prvý polrok 2017 a 2018
(Zdroj: www.iabslovakia.sk)

Vysvetlivky:
Display – bannery, buttony, skyscrapers, overlays, interstitials, pop ups, mobil display;
Paid-for-search advertising – reklama zobrazovaná na základe vyhľadávania;
Video – video reklama;
Classifieds and directories – kontextové PPC, katalógová reklama, riadková inzercia;
Textová reklama – text + obrázok napr. Etarget, Inres, Azet klik, Inclick;
Natívna reklama – PR články, Natívne články, Recommended widgety – odporúčacie boxy, In feed reklama;
Other – email, newsletter, SMS/MMS, SEO, od 2015 aj affiliate a sponsorship

4 ZÁVER

Dospievajúci mladý človek hľadajúci vlastnú identitu vníma média ako prirodzenú súčasť svojho života. Zväčša však nemá záujem, aby sme ho od vplyvu médií chránili, prípadne autoritatívne určovali, čo z mediálnej produkcie je preňho vhodné a čo mu naopak škodí. Takýto prístup sa nikde nestretne s úspechom. Omnoho problematickejší je stret mladých ľudí so skrytými a čoraz lepšie maskovanými pokusmi ovplyvňovať ich hodnotový systém, podporovať konzumné modely správania, propagovať veku neprimerané a spoločensky neakceptovateľné prvky mediálneho obsahu. Pod vplyvom reklamy si spotrebiteľ pomocou predstáv a fantázie vytvára určité predstavy o vlastnostiach ponúkaných tovarov a služieb. Práve u mladých mnohokrát dochádza ku značnému skresleniu predstáv spojených s konkrétnym produktom. Vnímanie reklamy ovplyvňuje veľa faktorov (Vysekalová, 2004). V procese reklamy najsilnejšie pôsobí efektivita, ktorá vplýva na každého jednotlivca tak, že si pôsobením vonkajších podnetov vytvára určitú bariéru, ktorá spôsobuje upriamenie pozornosti predovšetkým na tie informácie, ktoré zodpovedajú jeho osobnostnej štruktúre a odmietanie tých, ktoré sú pre neho neprijateľné. Prejavom selektívneho správania sa je napr. výber a uprednostňovanie nosiča reklamnej informácie alebo postoja príjemcu k reklame, či zapamätanie si reklamnej výpovede na vedomej alebo podvedomej úrovni (Lelková, 2014).

Hodnotiť úspešnosť reklamy v okamihu je veľmi ťažké. Keďže reklama nepatrí medzi vedné odbory nemá ani presné a stále zákony. Môžeme si len overiť ako spotrebiteľ vníma reklamu, či ju pochopil, či si pamätá značku a či ju na základe reklamy aj kúpil. Ale pokiaľ reklama nebude rozširovaná počas určitej doby nikdy s istotou nezistíme či sa tržby skutočne zvýšia.

Tento príspevok je jedným z čiastkových výstupov v súčasnosti riešených vedecko-výskumných grantov: VEGA 1/0806/16 *„Výskum problematiky spotrebiteľského správania novej generácie zákazníkov s akcentom na identifikáciu preferencií a využiteľnosti mobilných komunikačných platforiem v procese elektronického obchodovania subjektov lokalizovaných dominantne na stredoeurópskom trhu.“*

VEGA 1/0789/17 *„Výskum dominantných marketingových postupov a významných charakteristík spotrebiteľského správania pri využívaní mobilných komunikačných platforiem pre účely elektronickej komercie.“*

Použitá literatura

1. BIRKNEROVÁ, Z. *Organizačné správanie: od teórie k aplikácii v praxi.* Pezinok: Via Bibliotheca, 2011. 204 s. ISBN 978-80-89527-01-4.
2. CIBÁKOVÁ, V., BARTÁKOVÁ, G., RÓZSA, Z. *Úvod do teórie marketingu*. Bratislava: MERCURY s.r.o., 2005. 164 s. ISBN 80-89143-23-7.
3. HANULÁKOVÁ, E. *Etika v marketingu.* 1. vyd. Bratislava: Eurounion, 1996. 123 s. ISBN 80-85568-56-X.

4. HUBINKOVÁ, Z. a kol. *Psychologie a sociologie ekonomického chování*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2008. 280 s. ISBN 978-80-247-1593-3.
5. KOTLER, P., WONG, V., SAUNDERS, J., ARMSTRONG, G. *Moderní marketing.* 1. vyd. Praha: Grada Publishing, a.s., 2007. 1048 s. ISBN 978-80-247-1545-2.
6. LELKOVÁ, A. Reklama a jej pôsobenie na mladých spotrebiteľov. In *Vplyv vybraných marketingových metód na zmenu správania spotrebiteľov: vedecký recenzovaný zborník.* Prešov: Bookman, 2014. s. 24 -30. ISBN 978-80-9165-072-7.
7. MONZEL, M. *99 tipů pro úspěšnější reklamu*. Praha: Grada Publishing a.s., 2009. 198 s. ISBN 978-80-247-2928-2.
8. PELSMACKER, P. a kol. *Marketingová komunikace.* I. vydanie. Praha: Grada Publishing, a. s., 2003. 600 s. ISBN 80-247-0254-1.
9. PRACHÁR, J. *Reklama*. Bratislava: Edičné stredisko ekonomickej univerzity, 1993. 293 s. ISBN 80-225-0438-6.
10. SOLOMON, R. M., MARSHALL, G., STUART, W. E. *Marketing očima světových marketing manažerů.* 1. vyd. Brno: Computer Press, 2006. 572s. ISBN 80-251-1273-X.
11. ŠTEFKO, R. *Marketingová komunikácia a stratégia dominancie systému public relations podniku.* 1. vyd. Bratislava: Bedeker Slovakia, s.r.o., 1997. 153 s. ISBN 80-967443-2-1.
12. ŠTEFKO a kol. *Úvod do marketingu služieb*. 1. vyd. Prešov: Bookman, s.r.o., 2012. ISBN 978-80-89568-35-2.
13. TOSCANI, O. *Reklama je navoňaná zdochlina.* Bratislava: Slovart, 1996. 174 s. ISBN 80-7145-221-1.
14. VYSEKALOVÁ, J. *Psychologie spotřebitele. Jak zákazníci nakupují*. Praha: Grada publishing, 2004. ISBN 80-247-0393-9.
15. VYSEKALOVÁ, J. a kol. *Marketing.* 1. vyd. Praha: Fortuna, 2006. 247 s. ISBN 80-7168-979-3.
16. *www.iabslovakia.sk*

Kontaktné údaje

PhDr. Jaroslava Gburová, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta manažmentu
Konštantínova 16, 080 01 Prešov, Slovakia
Tel: +421 51 4880 539
email: jaroslava.gburova@unipo.sk

VYBRANÉ MOŽNOSTI VYUŽITIA SOCIÁLNYCH MÉDIÍ A INTERNETU V OBLASTI MALOOBCHODU

SELECTED OPPORTUNITIES FOR THE USE OF SOCIAL MEDIA AND INTERNET IN THE RETAIL SECTOR

Jaroslava Gburová, Radovan Bačík

Abstrakt
Nakupovanie na internete je v súčasnej dobe fenomén, ktorý sa dostáva čoraz viac do každodenného života ľudí. Na tento fakt nesmie zabúdať žiadna organizácia alebo spoločnosť, ktorej cieľom je dlhodobý ekonomický rast a zisk. Cieľom príspevku je spracovanie problematiky internetového marketingu a sociálnych médií, ktoré sú neodmysliteľnou súčasťou komunikačného mixu každého maloobchodu pôsobiaceho na domácom, ako aj zahraničnom trhu.

Kľúčové slová: *internet, marketing, sociálne média, maloobchod.*

Abstract
Online shopping is currently a phenomenon that is getting more and more into the everyday life of people. This fact can't be forgotten by any organization or company whose goal is long-term economic growth and profit. The aim of the paper is to address the issues of internet marketing and social media, which are an indispensable part of the communication mix of every retailer operating both domestically and abroad.

Key words: *internet, marketing, social media, retail.*

1 ÚVOD

Vývojové trendy v maloobchode definovali Kotler a Armstrong (2004) najmä skracovaním životného cyklu maloobchodu a vznikom nových foriem maloobchodného predaja, expanziou maloobchodu bez predajných priestorov, zvyšujúcou sa konkurencieschopnosťou a rastúcou trhovou dominanciou medzi maloobchodnými jednotkami na území, či danom regióne, expanziou veľkých maloobchodných jednotiek s dôrazom na spoločenské využitie- možnosti zábavy a oddychu, procesmi globalizácie, internacionalizácie, inováciou technológií, ktoré podporujú zvyšujúcu sa efektívnosť činností maloobchodných reťazcov.
Propagácia je podstatne kreatívnejšia, prekvapivejšia ako využívané nástroje marketingového mixu. Omnoho viac v nej cítime predavača, človeka. Faktor osobného prístupu, individuálny záujem a starostlivosť o zákazníka, sila osobnosti - to je niečo viac ako len odovzdanie tovaru za vyinkasované finančné prostriedky, to sú veľmi podstatné a oporné faktory pre tzv. „plnohodnotného zákazníka“. Človek je pôvodca, následne rozvíjateľ, no v konečnej fáze aj prijímateľom „dozretého ovocia komunikácie“. Hlavnú úlohu musí na seba prevziať marketingový pracovník, podnikateľ. Platí známy výrok, že: „Ak sa nepostaráme o zákazníka my, postará sa oň niekto iný“ (Jedlička, 2000).
Nové technológie vedú firmy ku kreatívnemu mysleniu. Úlohou marketingovej komunikácie je uľahčiť potenciálnemu zákazníkov rozhodovanie hlavne tým, že mu umožní využiť skúsenosť svoju alebo niekoho, kto má jeho dôveru. Koncepcia skúsenostného marketingu posúva význam marketingovej komunikácie do novej dimenzie. Všetky firemné aktivity sa musia prepojiť okolo komunikačnej úlohy: Umožňiť zákazníkovi vyskúšať a dať možnosť kontroly nad jeho rozhodovaním (Přikrylová, Jahodová, 2010).

Nákupné správanie spotrebiteľa je ovplyvnené faktormi, ktoré nie sú spravidla priamo merateľné. Týka sa to hlavne jednotlivca, rodiny či skupiny. Toto chovanie je ovplyvnené atribútmi, ktoré sú označované ako psychické, sociálne, ekonomické, technologické. Po rekonštrukcií procesov, ktoré pri nákupnom procese prebiehajú, sa využíva predovšetkým model psychologický a sociologický. Iné je nákupné chovanie profesionálneho kupujúceho, napríklad zásobovača priemyselného podniku. Komplexné pochopenie trhových vzťahov medzi jednotlivými subjektmi vyžaduje i v tomto prípade uplatnenie filozofie a nástrojov marketingu vo vzťahu k dodávateľom (Tomek, Vávrová, 2011).

2 INTERNET A MALOOBCHOD

V informačnom svete je občas veľmi náročné získať práve tú informáciu, ktorú veľmi potrebujeme získať. Jedným z najväčších problémov súčasného podnikania je fakt, že väčšina manažérov má príliš veľa informácií. Tie ich zavalia a oslepia tak, že nevedia, ako si s nimi poradiť. Toto je veľmi varujúci signál chaosu v informačnej spoločnosti. V prebytočnom množstve irelevantných informácií ľahko stratiť orientáciu a toto blúdenie potom prináša veľmi výrazné straty času, ktorý by bolo možné využiť k efektívnym činnostiam (Dorčák, Pollák, 2010). Kita a kol. (2005, s. 396) charakterizujú e-marketing ako „perspektívny trend v oblasti marketingu, založený na využívaní informačných technológií. Informačné technológie poskytujú nové možnosti na komunikáciu, obchod, manažment. Pracuje s potenciálnym aj existujúcim zákazníkom, vytvára databázu zákazníkov, spravuje call-centrá, vypracúva elektronické ponuky tovarov, zisťuje záujem zákazníkov a ich spokojnosť s elektronickou komunikáciou“.

V súčasnosti s rozvojom internetu dochádza k presunu obchodovania na internet. Firmy investujú do informačných technológií a elektronického obchodu za účelom zvýšenia efektivity vykonávaných operácií a skvalitňovania služieb zákazníkom. Aby sa vyjadrilo, že sa všetko odohráva prostredníctvom internetu, vkladá sa pred bežné slovo písmeno "e" (ako elektronický). Tak vzniklo napríklad slovo e-business (elektronic business), alebo elektronické podnikanie, ktoré obvykle chápeme ako širší pojem ako elektronický obchod, respektíve e-commerce (Blažková, 2005). Online nakupovanie sa spája s rozmachom internetu. Začiatkom 90. rokov minulého storočia firmy využívali internet k propagácii a k nadviazaniu kontaktu so zákazníkom. Predovšetkým išlo o umiestnenie produktových prezentácií, firemných informácii, kontaktov, príručiek a pod. V roku 1994 začali vznikať prvé online obchody, ktoré poznáme v súčasnej dobe. Firmy si pomaly začali uvedomovať, že internet je nové médium sprístupnené miliónom ľudí po celom svete. Podstatným rysom rozvoja elektronického nakupovania bolo šifrovanie, ktoré zabezpečuje prenášanie dát o kreditných kartách. Od tej chvíle sa rozvíjali serverové technológie, ktoré umožňovali vytvárať e-shopy s niekoľko tisíc produktmi. Čím väčšia bola ponuka produktov na internete, tým sa zväčšovala i návštevnosť internetových portálov (Tomek, Vávrová, 2011)

Karlíček a kol. (2016) popisujú, že webové stránky sa v súčasnosti stali neoddeliteľnou súčasťou komunikačného mixu firiem, ale aj všetkých ďalších inštitúcií. Predstavujú základnú platformu, na ktorú odkazujú nie iba komunikačné nástroje v on-line prostredí, ale stále častejšie aj komunikačné nástroje mimo internet. Webové stránky by bolo možné považovať za nástroj priameho marketingu, pretože umožňujú priamy predaj, sú interaktívne, dokážu prispôsobovať obsah i formu každému konkrétnemu návštevníkovi a pretože sa dá veľmi dobre merať jej efektivitu. Práve tak je ale možné webové stránky chápať ako nástroj public relations, pretože umožňujú komunikáciu s kľúčovými skupinami danej organizácie, ako sú zamestnanci, potenciálny zamestnanci, novinári, partneri či zákazníci.

Podľa Sedláčka (2006) veľkú časť návštevníkov na stránky firemných webov teraz privádzajú vyhľadávače: či už priamo z výsledkov vyhľadávania alebo prostredníctvom reklamy. V tejto súvislosti sa bežne používajú dve pôvodom anglické skratky SEO a SEM:

- SEO: Search Engine Optimalization: Obsahom SEO je úprava internetových stránok takým spôsobom, aby sa stránky umiestňovali na popredných miestach v internetových vyhľadávačoch.
- SEM: Search Engine Marketing: Prestavuje širší pojem zahrňujúci klasické SEO a obsahuje aj ďalšie techniky, ktorých cieľom je zviditeľniť internetovú prezentáciu. Ide o analýzu cieľového segmentu slov, obsahu stránok atď.

Vytváranie vlastného webu predchádza rada činností. Predovšetkým je to ujasnenie cieľa a taktiež rozbory a analýzy. Dnešný web je úplne iný ako pred piatimi rokmi a dokonca iný ako pred rokom. Napriek tomu, že sa podmienky menia rýchlo, zásady správneho vytvárania stránok sa príliš nemení. Vždy je potrebné to, aby pre zákazníkov bolo ľahké porozumieť, čo im firma ponúka a podľa toho by mali www stránky vyzerať (Janouch, 2010). Ridgway (2005) uvádza, že svet webových stránok sa vyvinul a má neskutočný objem elektronických produktov, e-knihy, správy a ďalšie formy, ktoré je možné stiahnuť v elektronických podobách z web stránok či e-mailových príloh. Ohromujúce množstvo hmotných predmetov sú k dispozícii on-line a každý z nás si vie spraviť obraz o objeme on-line nakupovania, ku ktorému dochádza denne.

3 SOCIÁLNE MÉDIA A MALOOBCHOD

Sociálne médiá sú on-line média, kde je obsah vytvorený a zdieľaný užívateľmi. Sociálne média sa nepretržite menia tým, ako sa mení ich obsah a tiež predvídaním veľa funkcií. Marketéri môžu na sociálnych médiách priamo zisťovať, čo zákazníci požadujú, aké zaujímajú postoje voči značke alebo firme, na čo sa sťažujú a pod. (Janouch, 2010). Taktiež sa sociálne média nepretržite menia tým, ako sa mení ich obsah pridávaním viacerých funkcií. V sociálnych médiách je charakteristické hodnotenie, vytváranie poradia, hlasovanie o čomkoľvek, písanie a komentovanie komentárov a iné podobné aktivity. Ľudia môžu proste komunikovať o hocičom chcú. Janouch (2010) rozčlenil sociálne média nasledovne:

- sociálne siete ako sú Facebook, MySpace, LinkedIn,
- blogy ako napr. Open Diary, WordPress, Blogger – osobné stránky, kde ľudia zverejňujú príspevky o konkrétnych témach,
- zdieľané multimédia ako sú YouTube, Picasa, SlideShare – systémy, ktoré umožňujú zdieľanie a preberanie videí a fotografií,
- wikis ako napr. Wikipedia, Google Knol – charakterizujeme ich ako encyklopédie, ktoré sú vytvorené užívateľmi,
- diskusné fóra, Q&A portály napr. Yahoo!, Answer, Askville – stránky, na ktorých sa ľudia stretávajú a diskutujú o témach, ktoré majú spoločné,
- virtuálne svety ako sú Second Life, Active Worlds, The Sims Online – systémy, kde sa môžu ľudia stretávať v 3D virtuálnom svete,
- sociálne záložkovacie systémy napr. Digg, Jagg, Google Reader – stránky, ktoré umožňujú vyhľadávanie, spravovanie, zdieľanie obsahu z rôznych zdrojov.

Sociálne siete vytvárajú podľa Přikrylovej a Jahodovej (2010) priestor, v ktorom možno aplikovať vybrané nástroje marketingovej komunikácie. Aby táto komunikácia bola účinná, musí sa uskutočňovať aktívne a aktuálne, vyžaduje si to finančné prostriedky a kvalitné ľudské zdroje, ktoré sa budú tejto aktivite venovať. Predovšetkým je treba rešpektovať princípy správania sa užívateľov sociálnych sietí. Bednář (2011) uvádza, že komunikácia na sociálnych sieťach môže byť inými formami podporovaná nárazovo, alebo trvalo. Je výhodnejšie ju podporovať dlhodobo. Ak je pre nás diskusia a spätná väzba publika dôležitá a chceme ju využívať pre motiváciu publika ku kúpe.

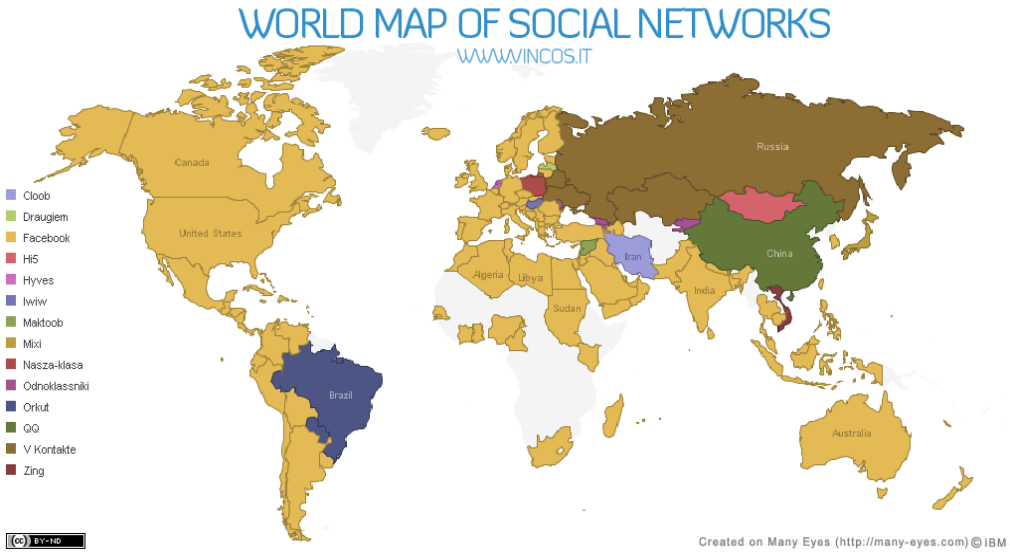

Obrázok 1 Svetová mapa vo využívaní sociálnych sietí
(Zdroj: http://www.vincos.it/)

Sociálna sieť Facebook je jedna z najpoužívanejších sociálnych sietí vôbec. Charakterizovať ju môžeme jednoducho ako multifunkčnú komunikačnú aplikáciu dostupnú v 70 svetových jazykoch. Podľa wikipédie je Facebook sociálna sieť, ktorú 4. Februára 2004 spustil Mark Zuckerberg. Pôvodne síce slúžil iba študentom Hardvarovej univerzity, no v súčasnosti je dostupný skoro na celom svete a slúži najmä na komunikáciu, nadväzovanie priateľstiev a zdieľanie fotografií a videí. Základom tejto populárnej sociálnej siete je brandový profil, ktorý pomáha značke, resp. firme spojiť sa s jej priaznivcami a podporovať ich lojalitu. Tento profil je akýmsi zosobnením značky, pomocou ktorého môžu byť jej fanúšikovia v bezprostrednom kontakte (Krems, Pardel, 2011).

V polovici roku 2006 mal Facebook 7 miliónov členov. Lákavý bol pre rôzne veľké spoločnosti ako Microsoft, Yahoo! alebo Viacom. Yahoo! dokonca za Facebook ponúklo 1 miliardu dolárov. K 30. septembru 2014 mal Facebook 1,35 miliardy aktívnych používateľov za mesiac a je dostupný skoro na celom svete. Jeho hlavný konkurent MySpace, donedávna neohroziteľná jednotka na trhu s počtom používateľov nad 100 miliónov, stratil svoju pozíciu v roku 2008. Facebook vstúpil na burzu 18. mája 2012. Trhová hodnota sociálnej siete Facebook prekročila 26. augusta 2013 hranicu 100 miliárd dolárov (https://sk.wikipedia.org/wiki/Facebook). Marketingoví pracovníci potrebujú byť tam, kde sú ich zákazníci a potenciálni zákazníci a to je stále častejšie na stránkach sociálnych sieti. Na stránkach ako je Facebook sú stovky miliónov aktívnych užívateľov. Na Facebooku sa každý deň strávi 2,6 miliárd minút.

Sociálne siete využívajú ľudia pre komunikáciu s priateľmi a známymi. Preto by marketingová komunikácia na sociálnych sieťach mala mať charakter priateľského kontaktu so značkou, ktorú si môžu užívatelia pridať do svojho osobitného profilu. Sociálne siete sú optimálnym nástrojom pre informovanie o zaujímavých akciách v rámci event marketingu a sú významné pre PR aktivity (Machková, 2009). Sociálne médiá sú určené predovšetkým ku komunikácii so zákazníkmi. Na rozdiel od klasických médií, ktoré komunikujú skôr jednosmerne (najčastejšie vo forme ponúk zákazníkovi bez spätnej väzby), sociálne médiá komunikujú obojsmerne. Základným prvkom marketingu v sociálnych médiách je teda predovšetkým komunikácia, ale tiež komunita. Každá komunita sa vyznačuje určitými prvkami, má svoj vyhradený štýl, vie aké produkty jej najlepšie vyhovujú. Komunity tak pomáhajú firmám nielen pri zostavovaní produktu tak, aby najlepšie vyhovoval určitému typu

zákazníkov, ale pomáhajú im taktiež budovať dobré meno, pokiaľ sa produkt ukáže ako kvalitný (Škyřík, 2009).
Jedným z nepopierateľných faktov je, že prítomnosť akejkoľvek firmy na Facebooku nielenže výrazne zjednodušuje jej komunikáciu so zákazníkmi, ale zároveň dokáže efektívne prezentovať produkty a zistiť oveľa lepšie a rýchlejšie, čo sa zákazníkom páči, alebo naopak, nepáči. Najdôležitejšie je, že to všetko za omnoho nižšie náklady v porovnaní s ostatnými médiami, tvrdí vyššie uvedená dvojica autorov. Jeho najsilnejšou stránkou s pohľadu marketingu je veľké pokrytie a personifikácia jednotlivých užívateľov. Obrovskou výhodou je podľa neho aj oslovovanie globálneho trhu, samozrejme v tom prípade, ak je profil aj v cudzom jazyku (Drimal, 2011). Marketingovým ťahom na Facebooku ktorý môžu marketéri použiť sú podľa neho tri cesty, ako dostať informácie a myšlienky na sieť, kde sú ľudia, ktorých práve tieto produkty a služby organizácie zaujímajú. Jedná sa o komunikáciu medzi priateľmi, medzi skupinami a v neposlednom rade medzi aplikáciami (Scott, 2015).
Dôvod, prečo by mala mať firma svoje vlastné webové stránky a nie iba profily na sociálnych sieťach je jednoduchý. Ak vlastníte webové stránky, nevlastníte iba profily svojich sociálnych médií. Váš profil je vo vlastníctve samotnej mediálnej stránky. Sociálne média sú do určitej miery obmedzujúce, nakoľko môžete oznámiť veľa informácií, ale ak nebudú zaujímavé k samotnému predaju nedôjde (Kabani, 2013).

4 ZÁVER

Sociálne siete sú rýchlo rastúcim globálnym fenoménom zasahujúcim do všetkých kontinentov. Sociálne siete prichádzajú ako mocný a sofistikovaný nový druh marketingového kanálu. Marketing sa stáva precíznym, osobným a sociálnym. Sociálne siete dávajú marketingovým pracovníkom nové schopnosti ku kampaniam využitím profilových informácií, zapojenie členov komunít čerpaním zo sociálneho kapitálu v rámci k skupín priateľov a k systematickému šľachteniu marketingu osobným doporučením naprieč existujúcou zákazníckou základňou (Shih, 2010). Sociálne siete priťahujú pozornosť podnikateľských ale aj iných subjektov, ktorí sa snažia nájsť nové možnosti a spôsoby komunikácie. Firmy vytvárajú na sociálnych sieťach profily pre svoje produkty, monitorujú diskusie o ich značkách, organizujú neformálne marketingové výskumy a získavajú informácie pre reklamné účely (Přikrylová, Jahodová, 2010).
Úspešná marketingová komunikácia má korene v poznaní zákazníkov, konkurentov, spolupracovníkov a zručnosť pri zaobchádzaní so schopnosťami organizácie tak, aby generovala zisk. Inovácie v oblasti marketingu priamo súvisia s novodobým fenoménom, bez ktorého sa nezaobídu už mnohí z nás a tým je internet. Každá úspešná organizácia potrebuje byť nie len videná na internete prostredníctvom jej webovej stránky, ale potrebuje aj ovládať to, čo jej internet ponúka. Online svet totiž zmenil existujúce modely marketingu a rozšíril ich o stratégie, ktoré môžu byť aplikované s omnoho väčším výsledným efektom ako základné druhy reklamy. Znalosť výrazov ako PPC, SEO alebo personalizácia spotrebiteľa ide ruka v ruke s úspechom organizácie.

Tento príspevok je jedným z čiastkových výstupov v súčasnosti riešených vedecko-výskumných grantov: VEGA 1/0789/17 *„Výskum dominantných marketingových postupov a významných charakteristík spotrebiteľského správania pri využívaní mobilných komunikačných platforiem pre účely elektronickej komercie.“*

VEGA 1/0806/16 *„Výskum problematiky spotrebiteľského správania novej generácie zákazníkov s akcentom na identifikáciu preferencií a využiteľnosti mobilných komunikačných platforiem v procese elektronického obchodovania subjektov lokalizovaných dominantne na stredoeurópskom trhu.“*

Použitá literatura

1. BEDNÁŘ, V. *Marketing na sociálních sítích*. Brno: Computer Press, 2011. ISBN 978–80–251–3320–0.
2. BLAŽKOVÁ, M. Jak využít internet v marketingu: krok za krokem k vyšší konkurenceschopnosti. 1. vyd. Praha: Grada, 2005, 156 s. ISBN 80-247-1095-1.
3. DORČÁK, P., POLLÁK, F. *Marketing & e-business.* 1. vyd. Prešov: EZO.sk, s.r.o., 2010. 113 s. ISBN 978-80-970564-0-7.
4. DRIMAL, M. Online marketing v malých a stredných podnikoch. In: *Digitálny marketing: zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Nové trendy v marketingu: zvyšovanie konkurencieschopnosti Slovenska, regiónov a firiem.* Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie, 2011. s. 6-14. ISBN 978-80-8105-331-3.
5. JANOUCH, V. *Internetový marketing: prosaďte se na webu a sociálních sítích.* Brno: Computer Press. 2010. ISBN 978-80-251-2795-7.
6. JEDLIČKA, M. *Propagačná komunikácia podniku.* 1.vyd. Trnava: Magna, 2000. 343 s. ISBN 80-85722-09-7.
7. KABANI, S. *The Zen of Social Media Marketing.* Dallas: BenBella Books, 2013. ISBN 978-1-937856-15-1.
8. KARLÍČEK, M. a kol. *Marketingová kominikace: jak komunikovat na našem trhu.* Praha: Grada Publishing, 2016. ISBN 978-80-247-5769-8.
9. KITA, J. a kol. *Marketing.* 5. vyd. Bratislava: JURA EDITION, 2005. 430s. ISBN 80-8078-049-8.
10. KOTLER, P., ARMSTRONG, G. *Marketing.* Praha: Grada. 2004. 856 s. ISBN 80-247-0513-3.
11. KREMSA, D., PARDEL, A. Sociálne siete ako progresívny trend v marketingu. In: *GoodWill* [online]. 2011. Roč. 3, č. 4, s. 50-51 [cit. 2016-08-16]. ISSN 1337-9798. Dostupné z: http://www.goodwill.eu.sk/Documents/GW04-2011-04.pdf
12. MACHKOVÁ, H. *Mezinárodní marketing*. Praha: Grada Publishing, 2009. ISBN 978-80-2472-986-2.
13. PŘIKRYLOVÁ, J., JAHODOVÁ, H. *Moderní marketingová komunikace*. Praha: Grada Publishing, 2010. ISBN 978-80-247-3622-8.
14. RIDGWAY, P. *Successful Website Marketing: Worksheets, Forms and Easy Steps for Web Success.* Buena Park: Wordpix Books, 2005. ISBN 0-9635836-4-6.
15. SCOTT, D. *The New Rules of Marketing and PR: How to Use Social Media, Online Video, Mobile Applications, Blogs, News Releases, and Viral Marketing to Reach Buyers Directly.* 5.vyd. USA: John Wiley & Sons, 2015. ISBN 978-1-119-07048-1
16. SEDLÁČEK, J. *E-komerce, internetový a mobil marketing*. Praha: BEN, 2006. ISBN 978-80-7300-195-0.
17. SHIH, C. *Vydělávejte na Facebooku.* Brno: Computer Press, 2010. 246 s. ISBN 978-80-251-2833-6.
18. ŠKYŘÍK, P. *Internet: definice, možnosti, vize*. Tribun EU, 2009. ISBN 978-80-7399-784-7.
19. TOMEK, G., VÁVROVÁ, V. *Marketing od myšlenky k realizaci.* Praha: Professional Publishing. 2011. ISBN 978-80-7431-042-3.
20. https://sk.wikipedia.org/ wiki/Facebook
21. http://www.vincos.it/

Kontaktné údaje

PhDr. Jaroslava Gburová, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta manažmentu
Konštantínova 16, 080 01 Prešov, Slovakia
Tel: +421 51 4880 539
email: jaroslava.gburova@unipo.sk

doc. PhDr. Radovan Bačík, PhD., MBA
Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta manažmentu
Konštantínova 16, 080 01 Prešov, Slovakia
Tel: +42 51 4880 543
email: radovan.bacik@unipo.sk

CONTENT ANALYSIS OF COMMUNICATION USED BY THE PHARMACEUTICAL COMPANIES ON FACEBOOK

Zuzana Schlosserová

Abstract

This article deals with the issue of online communication of the pharmaceutical companies in Slovakia and their customer communication on Facebook. We used content analysis as our method of investigation and we applied it on the posts from spring 2017. We consider our results to be beneficial and useful mainly for the communication of these companies on Facebook as we have not seen a similar research in our country.

Key words: *content analysis, social network, pharmaceutical companies, post, posting, Facebook*

1. INTRODUCTION

Our paper is aimed at the pharmaceutical companies operating on the Slovak market, their communication strategies on Facebook and their specifics. The issue was intriguing to us mainly because we have not seen similar research in our geographic area (Slovak Republic). In the theoretical part, the article briefly introduces the pharmaceutical industry, online communication and social media. Furthermore, it details the research problem and aim, as well as the method of analysis and selection of the data set of investigated subjects, and presents the results.

2. PHARMACEUTICAL INDUSTRY

Companies are increasingly relying on technological innovation because they are trying to win and maintain a competitive advantage. The trends such as globalization, acceleration of the production cycle, greater competition, compartmentalization of products into individual commodities and technological fusions have also become characteristic of the pharmaceutical companies (Cardinal, 2001). The pharmaceutical industry operates in the field of pharmacy. Pharmacy specializes in testing the medicinal products, placing the medicinal products and medical aids on the market and putting medical devices into operation, production of medicines, wholesale distribution of medicinal products, provision of pharmaceutical care, quality assurance and control, control of effectiveness and safety of medicinal products and devices, whereby most of these are carried out by pharmaceutical companies (Collection of Laws of the Slovak Republic cited on 10/1/2018).

3. ONLINE COMMUNICATION

The Internet has become a popular medium for connecting the people with specific applications in the area of online communication. Online communication has become crucial for modern businesses. The traditional advertising channels are still a strong means of communication, but they are slowly losing their momentum as a result of the ever-increasing importance of online communication platforms such as websites, social media and mobile applications. This new and challenging scenario made the companies and their marketing departments adapt their communication strategies to the new consumer habits, allowing for a greater engagement of the target audience, and maintaining the production of interesting, modern and inspirational content (Fernnández-Cavia, 2017 & Roy et al. 2017).

4. SOCIAL MEDIA

The definitions of social media are usually relating to the concept of social media and digital technology with emphasis on content or interaction of the users. The social media are often defined by the channels, whether it comes to the identification of message routing, or use of specific tools such as Facebook and Twitter, as an illustration of the possible ways of interaction. Although several definitions of the social media are available, we are lacing a formal, concise and mutually agreed definition especially across the different disciplines. Some of the existing definitions are fairly simple, with emphasis on the nature of how the posts/write-ups are rendered on social media. For example, we can define social media as those that facilitate online communication, interaction or cooperation (Carr & Hayes, 2015, Effing et. al. 2011, Russo et. al. 2008).

5. RESEARCH PROBLEM AND RESEARCH QUESTION

We are currently witnessing a growing trend in the use of online media by the companies for promotion purposes, which increases their competitiveness. In the pharmaceutical industry, however, we can still see the more traditional forms of ads, be it printed or audiovisual. The pharmacies are the most frequent sponsors of online ads in the pharmaceutical industry. Therefore, we decided to analyze the promotion and advertisement strategies of pharmaceutical companies, i.e. the actual manufacturers of the medicinal products, on Facebook.

The above research problem resulted in defining the following research question:

What are the specifics of online communication of the pharmaceutical companies on Facebook?

The aim of our research is to answer the research question as accurately as possible.

6. METHOD

A variety of content analysis measurement techniques are currently available to carry out content analysis in the context of various disciplines. The researchers in the field of communication rely heavily on the content analysis of humans and computers (Krippendorff, 2004). We decided to use content analysis on the published posts. Content analysis is a method used to create reproducible or valid conclusions from text, which can contain both text and visual media and objects. Content analysis is most commonly performed using a quantitative approach, especially by counting the occurrence of specific categories, which are defined by the researchers at the beginning of research (Hsieh & Shannon, 2005).

7. RESEARCH CATEGORIES

In our research, we decided to define the following categories for analysis.

- Communication content: promotion of the company, product, event, sharing the posts from other user profiles, information about diseases, information about healthy living, other communication methods.
- Form of the posts: posts with text, posts with images, posts with video
- Response to the posts: for each category of posts based on the content and form: likes, sharing, comments, video views in posts with video.

8. DESCRIPTION OF THE SAMPLE

When selecting the subjects for analysis, we were confronted by the following problem: the pharmaceutical companies have their Facebook pages under the respective multinational corporations. Therefore, we decided to use *non-probability sampling.* Non-probability sampling is characterized by the fact that the members of the representative sample are selected on the basis of our judgment, knowledge and facts, which we set out in the

theoretical part, as well as owing to the fact that the pharmaceutical industry is specific and the number of representative companies is rather limited. This made us include some but not other units into our sample. Our research falls into the category of *homogeneous sampling* because we are dealing with a specific subset, i.e. the companies in pharmaceutical industry. The accuracy of results, however, cannot be determined based on mathematical statistics (Kotler, 2007, Palys 2008). After studying the list of pharmaceutical companies available at the webpage of Ministry of Health of the Slovak Republic, we decided to select the following companies for our analysis: TEVA Pharmaceuticals Slovakia s.r.o., GSK Slovakia s.r.o., KRKA Slovensko s.r.o., Boehinger Ingelheim RCV GmbH & Co KG.

9. RESEARCH RESULTS AND DISCUSSION

The research data were obtained by counting and analyzing the Facebook profiles of the said four pharmaceutical companies with their subsidiary branches in Slovakia, and monitoring their posts in the period from February to March 2017. We investigated the form of this type of communication and the individual subcategories of followers' responses to the published posts at each page.

1. Content of online communication

This category, in which we subsequently defined seven subcategories, was dedicated to the content of online communication. The Company Promotion subcategory was the most represented subcategory with a total of 40 posts, which is more than 1/3 of the total amount of materials examined, followed by the Event Promotion subcategory with 26 posts and Disease Information subcategory with 22 posts. The “Other” subcategory was represented by fourteen posts. The pharmaceutical companies also published posts with a content component, in which they shared the posts from other profiles, with a total of nine posts, and posts about healthy lifestyle, which were only represented by six published posts. It is interesting that the Product Promotion subgroup contained no posts in the analyzed profiles. The results indicate that the pharmaceutical companies mainly publish the posts to promote their company or events attended or about to be attended by the company. Another specificity is the fact that the companies also publish numerous posts with information on the diseases, particularly those targeted by their products. The results are presented in the following table.

Content of online communication						
Company Promotion	Product Promotion	Event Promotion	Sharing of Other Posts	Information on Diseases	Information on Healthy Lifestyle	Other
40	**0**	**26**	**9**	**22**	**6**	**14**
TOTAL: 117						

Tab. 1 - Content of online communication

2. Forms of online posts

The forms of online posts on social networks are also very important. In our research, the posts were divided into three subcategories as follows: posts with text; posts with images and posts with video. The analyzed posts were mostly represented by posts with photos with a total of 53 posts. Just below came the posts with video with 42 posts. The least represented posts were the purely textual posts with only 8 items. The pharmaceutical companies mostly communicate with their followers on social networks through the posts with images, especially the ones that include a visual element as indicated by our results, with the aim to win their attention more effectively. The results are presented in the following table.

Forms of online posts		
Posts with text	Posts with images	Posts with video
8	**53**	**42**
TOTAL: 103		

Tab. 2 - Forms of online communication

3. Forms of responses to online posts

It is self-evident that the posts are published on the social networks with the intention to solicit feedback from the followers. In our research, we have chosen the following subgroups of responses: likes, comments, shares and video views (number of views). The most numerous category was the number of views, which was represented by 1 525 288 follower's responses, i.e. 98% of all the analyzed followers' responses to the posts. This subcategory was followed by likes with 21 426 responses. In terms of the number of responses, the third subcategory was sharing with 3 755 responses. The least represented subcategory was comments with only 578 items. According to our findings, the followers of pharmaceutical companies most usually respond to the posts passively by watching the videos or liking the posts. They are less involved in the active processes such as sharing, let alone commenting. The data are shown in the following table.

Forms of responses to the posts			
Likes	Comments	Shares	Video Views
21,426	**578**	**3,755**	**1 525 288**
TOTAL: 1 551 047			

Tab. 3 - Forms of followers' responses to online communication

4. Detailed specifications of individual subcategories of online communication

4a. COMPANY PROMOTION

The posts promoting the company were subsequently divided into posts with text, posts with images and posts with video. We also assigned likes, comments, shares and video views to all of the above subcategories. As mentioned above, posts with images (17 instances) and posts with video (17 instances) are the most numerous types in the Company Promotion category. Posts with text only were used just six times. Video watching was the most frequent form of response, represented by more than 379 000 instances. Likes dominated in the posts with text and images. Comments were the least represented form of response. In the Company Promotion posts, the companies active in the pharmaceutical industry most frequently used visual components, with video viewing being the most frequent response type. The data are presented in the following tables by each post type separately. This approach will also be used in the remaining categories.

Posts with text (6)		
Likes	Comments	Shares
486	**44**	**78**
TOTAL: 608		

Tab. 4 - Posts with text in the Company Promotion category

Posts with images (17)		
Likes	Comments	Shares
2,673	**46**	**389**
TOTAL: 3,108		

Tab. 5 - Posts with images in the Company Promotion category

Posts with video (17)			
Likes	Comments	Shares	Video Views
7,889	**276**	**1,573**	**379,303**
TOTAL: 389,041			

Tab. 6 - Posts with video in the Company Promotion category

4b. PRODUCT PROMOTION

The posts advertising products were subsequently divided into posts with text, posts with images and posts with video. We also assigned likes, comments, shares and video views to all of the above subcategories. We noticed an interesting phenomenon in this subcategory: the pharmaceutical companies analyzed in this category did not produce a single post.

4c. EVENT PROMOTION

Similarly to the previous cases, this category was divided into posts with text, posts with images and posts with video. We also assigned likes, comments, shares and video views to all of the above subcategories. In this case, the companies promoted events, which they attended or planned to attend. To a large extent, these events included conferences or events associated with special "disease days". Even in this category, the companies mostly published posts with images, specifically with photos (represented by nineteen cases), posts with video (six cases) and posts with text (only once). Similarly to the previous category, the most frequent response was passive watching of videos, followed by a passive "like", with active sharing and comments in the background. Even in this case, the pharmaceutical companies mostly published posts with images, but this time photographic. The followers were mostly passive, as evidenced by the number of responses and views and likes. The data are presented in the following tables.

Posts with text (1)		
Likes	Comments	Shares
40	**0**	**2**
TOTAL: 42		

Tab. 7 - Posts with text in the Event Promotion category

Posts with images (19)		
Likes	Comments	Shares
3,412	**81**	**449**
TOTAL: 3,942		

Tab. 8 - Posts with photos in the Event Promotion category

Posts with video (6)			
Likes	Comments	Shares	Video Views
990	**47**	**87**	**418,610**
TOTAL: 419,734			

Tab. 9 - Posts with video in the Event Promotion category

4d. SHARING OF POSTS FROM OTHER PROFILES

The category of sharing of posts from other profiles was divided into posts with text, posts with images and posts with video. We also assigned likes, comments, shares and video views to all of the above subcategories. This was the first category with zero text-only posts. The companies bet on the tactics of posting the write-ups with visual elements: in the case of posts

with photos, the number totaled 6 and in the case of posts with video, the number totaled 3. Since the number of posts was lower compared to the previous categories, even the numbers of responses decreased, with the exception of posts with videos, which was still quite high. As in the previous categories, even here the followers preferred the passive form of response in the following order: video watching, liking, sharing and active response – commenting. Even in these categories, the profiles of pharmaceutical companies used posts with a visual component and the most frequent form of response remained: watching a post with video. The results are presented in the following tables. Since there were no text-only posts, this table is not presented.

Posts with images (6)		
Likes	Comments	Shares
773	**18**	**77**
TOTAL: 791		

Tab. 10 - Posts with images in the Sharing from Other Profiles category

Posts with video (3)			
Likes	Comments	Shares	Video Views
1,046	**3**	**184**	**219,232**
TOTAL: 220,465			

Tab. 11 - Posts with video in the Sharing from Other Profiles category

4e. INFORMATION ON DISEASES

Just like in the previous cases, the specific category of Information on Diseases was divided into posts with text, posts with images and posts with video. We also assigned likes, comments, shares and video views to all of the above subcategories. The posts with a visual component also prevailed in this category, with 14 published posts in the posts with video category. Posts with photos were recorded seven times and posts with a purely textual content only once. In this category, we observed the same phenomenon as in the previous cases: the followers preferred passive responses, with videos, likes, shares and comments as the most represented responses. Even in this category, the companies active in the pharmaceutical industry mostly used the posts with a visual component, and the follower's responses were mostly represented by passive responses such as watching a video. The data are presented in the following tables.

Posts with text (1)		
Likes	Comments	Shares
7	**0**	**0**
TOTAL: 7		

Tab. 12 - Posts with text in the Information on Diseases category

Posts with images (7)		
Likes	Comments	Shares
1,117	**13**	**413**
TOTAL: 1,543		

Tab. 13-Posts with photos in the Information on Diseases category

Posts with video (14)			
Likes	Comments	Shares	Video Views
1,701	**42**	**395**	**495,743**
TOTAL: 497,881			

Tab. 14-Posts with video in the Information on Diseases category

4f. INFORMATION ON A HEALTHY LIFESTYLE

Similarly to all previous subcategories, the last observed category – posts about a healthy lifestyle – which fall within the category of information on a healthy lifestyle, were split into posts with text, posts with video and posts with photos. We also assigned likes, comments, shares and video views to all of the above subcategories. As in the previous categories, the companies used the posts with visual elements, however, the posts with photos (4 items) were the most frequent, followed by the posts with video. There were no text-only posts. Even with the relatively small number of posts in this category, the most frequent follower response was video watching (124 000), followed by likes, sharing and active commenting. Even in this category, the pharmaceutical companies mostly used posts with a visual component on their social network profiles. The followers' reactions continued to be passive and they were mostly represented by watching the posts with video. The results are presented in the respective tables. Since there were no text-only posts, this table is not presented.

Posts with images (4)		
Likes	Comments	Shares
372	**2**	**30**
TOTAL: 404		

Tab. 15-Posts with photos in the Information on Healthy Lifestyle category

Posts with video (2)			
Likes	Comments	Shares	Video Views
921	**47**	**78**	**124,000**
TOTAL: 220,465			

Tab. 16-Posts with video in the Information on Healthy Lifestyle category

After completing the results and accepting the fact that there was no similar research conducted in our geographic area (Slovak Republic), we decided to discuss the answer to the research question we formulated earlier: *What are the specifics of online communication of the pharmaceutical companies on Facebook?*

As can be seen in everyday life, human and corporate communication is increasingly moving into the online world. Communication through social networks allows the companies to improve their competitive advantage over the competition and their position on the market. Thanks to the data we received we take the liberty to argue that the pharmaceutical companies prefer to use the Facebook posts in which they present their company or event they participated in. Upon closer examination of the various content categories, we found that the pharmaceutical companies mostly publish posts with a visual component, i.e. a photograph, which supports our claim that they are trying to differentiate as much as possible, and, as asserted by Dickov & Kuzman (2011), that is exactly what photographs as a visual component allow them to do. However, the followers of these companies, i.e. their potential customers, mostly respond passively to the published posts, e.g. by watching a video, or using the "like" functionality, which is also passive. The social media managers in these companies should publish content to facilitate the activation of the followers on their profile page and help share their posts and divulge their thoughts even outside their fan-base.

10. CONCLUSION

We hold that our results presented in detail in the previous section of our work will be beneficial to the social media specialists who deal with corporate promotion on social media. The specialists may mainly benefit from being able to provide advice to their clients, help them differentiate and improve their competitiveness in today's markets. We would like to add that the objective of our research has been met and answered in the previous section dealing with the research question.

Literature cited

1. Cardinal, L. B. (2001). Technological innovation in the pharmaceutical industry: The use of organizational control in managing research and development. *Organization science*, 2001, 12 (1) 19-36. ISSN 1526-5455
2. Carr, C. T.; Hayes, R. A. (2015). Social media: Defining, developing, and divining. *Atlantic Journal of Communication*, 2015, 23 (1) 46-65. ISSN 1545-6870
3. Dickov, V., Kuzman, Boris. (2011). The promotion of Pharmaceutical Products. *Materia Socio Medica*, 2011. pp. 48 – 59, ISSN 1986 – 597X
4. Effing, R. et. al (2011). Social media and political participation: Are Facebook, Twitter and YouTube democratizing our political systems? In E. Tambouris, A. Macintosh, & H. de Bruijn (Eds.), *Electronic participation* (pp. 25–35). Berlin, Germany: Springer
5. Fernández-Cavia, José, et al. (2017). Online communication in Spanish destination marketing organizations: The view of practitioners. *Journal of Vacation Marketing*, 2017, 23 (3) 264-273. ISSN 1356-7667
6. Hsieh, H.-F., Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative health research*, 2005, 15 (9) 1277-1288. ISSN 1552-7557
7. Kotler, P. 2007 *Moderní marketing.* Praha: Grada Publishing a.s.. 2007. 1041 p. ISBN 9788024715452
8. Krippendorff, K. (2004). Reliability in content analysis – Some common misconceptions and recommendations. *Human Communication Research*, 30 (3) 411–433. ISSN 1468-2958
9. Palys. T. (2008) *Purposive sampling*. In L. M. Given (Ed.) *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Vol.2. Sage: Los Angeles, pp. 697 – 698, ISBN 9781412941631
10. Roy, G. et. al. (2017). Trends and Future Directions in Online Marketing Research. *Journal of Internet Commerce*, 2017, 16 (1) 1-31. ISSN 1533-287X
11. Russo, A. et. al. (2008). Participatory communication with social media. *Curator: The Museum Journal*, 51, 21–31. ISSN 2151-6952
12. *Zákon 362/2011 Z.z. o liekoch a zdravotníckych pomôckach a o zmene doplnení niektorých zákonov*. Collection of Laws of the Slovak Republic. [on-line]. [Quoted on 10/1/2017]. Available at: Https://www.slov-lex.sk/static/pdf/2011/362/ZZ_2011_362_20170101.pdf

Contact

Mgr. Zuzana Schlosserová
Department of Mass Media Communication and Advertisement
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
zuzkaschlosserova@gmail.com
+421904517337

GEOGRAFICKÉ BLOKOVANIE A E-COMMERCE[1]

GEO-BLOCKING AND E-COMMERCE

Lea Mezeiová

Abstrakt

Na úrovni EÚ zastáva problematika cezhraničného e-commerce popredné miesto a to v kontexte budovania jednotného digitálneho trhu. Cieľom stratégie je otvoriť prístup k digitálnym príležitostiam pre ľudí, aj podniky a zlepšiť postavenie Európskej únie ako svetového lídra v digitálnom hospodárstve. Na dosiahnutie uvedeného cieľa je však nevyhnutné odstrániť existujúce bariéry spomaľujúce napredovanie cezhraničného e-commerce, medzi ktoré patrí aj geografické blokovanie.

Kľúčové slová: *geografické blokovanie, e-commerce, EÚ, jednotný digitálny trh*

Abstract

The issue of cross-border e-commerce is at the forefront in the context of building a digital single market in the European Union. The strategy aims to open up access to digital opportunities for both people and businesses and to improve the EU's position as a world leader in the digital economy. However, in order to achieve this goal, it is necessary to remove existing barriers which slow the progress of cross-border e-commerce, among which belongs also geo-blocking.

Key words: *geo-blocking, e-commerce, EU, digital single market*

1 ÚVOD

Vnútorný trh Európskej únie (ďalej len „EÚ“), predstavuje priestor bez vnútorných hraníc, v ktorom je zaručený voľný pohyb tovaru, osôb, služieb a kapitálu.[2] Za jeho vytvorením stál zámer odstrániť prekážky obchodu medzi členskými štátmi, s cieľom zvýšiť hospodársku prosperitu a prispieť k čoraz užšiemu zjednocovaniu národov Európy. V súvislosti s rozvíjaním vnútorného trhu je v súčasnosti pozornosť zameraná na vykonávanie jeho digitálnej zložky, nakoľko informačné technológie predstavujú základnú hybnú silu súčasnej spoločnosti. Globálne hospodárstvo sa rýchlo stáva digitálnym. Informačné a komunikačné technológie sú základom všetkých moderných, inovačných, hospodárskych systémov. V tejto súvislosti môžeme hovoriť o skutočnej neexistencii obmedzení, čo sa týka hraníc krajín, pretože sa buduje globálny otvorený trh.[3]

Komisia prijala v roku 2015 stratégiu pre jednotný digitálny trh[4], zameranú na odstránenie všetkých obmedzení a vybudovaní jednotného digitálneho trhu, v ktorom je zabezpečený voľný pohyb tovaru, osôb, služieb a kapitálu, kde jednotlivci a podniky môžu bez problémov

---

[1] Tento príspevok bol spracovaný ako výstup v rámci riešenia projektu Grant Univerzity Komenského č. UK/223/2018 s názvom „Aktuálne výzvy E-commerce v EÚ“

[2] Čl. 26 ods. 2 Zmluvy o fungovaní Európskej únie (Ú. v. EÚ C 326, 26.10.2012, s. 47)

[3] ŠUŠOL, J. a kol. *Informačná politika*. Bratislava: Stimul, 2012, s. 66. ISBN 978-80-8127-039-0.

[4] Bližšie pozri CISKO, L. *Shaping the digital single market in the European union*. In: Economy and Society: A Modern Vectors of Development. II. International Scientific Conference. Part I. 27. April 2018. Leipzig University. Faculty of Economics and Management Science. Leipzig, Germany, 156 s., Baltija Publishing, 2018, s. 145 – 147, ISBN 978–9934–571–33–6.

využívať a vykonávať on-line činnosti podľa pravidiel spravodlivej hospodárskej súťaže a s vysokou úrovňou ochrany osobných údajov a spotrebiteľov, bez ohľadu na ich štátnu príslušnosť alebo miesto bydliska.[5] Cieľom stratégie je otvoriť prístup k digitálnym príležitostiam pre ľudí aj podniky a zlepšiť postavenie EÚ ako svetového lídra v digitálnom hospodárstve.[6] Stratégia je postavená na troch pilieroch, konkrétne na lepšom prístupe spotrebiteľov a podnikov k online tovarom a službám v celej Európe, ktoré vytvárajú priaznivé podmienky pre rast digitálnych sietí a služieb a maximalizáciu potenciálneho rastu európskeho digitálneho hospodárstva. S cieľom vybudovať jednotný digitálny trh, kde je obchod medzi krajinami neobmedzený, je však nevyhnutné odstrániť existujúce prekážky, ktoré pokrývajú rôzne oblasti, vrátane ochrany spotrebiteľa alebo problematiky geografického blokovania.

Podľa Správy o digitálnom pokroku Európy z roku 2017[7], sa od roku 2010 podiel internetových užívateľov, ktorí objednávajú tovar a služby online, zvýšil o 10 percentuálnych bodov na 66% v roku 2016. Správa nám ukazuje, že Európa je informačnou spoločnosťou a používanie internetu zmenilo klasické spôsoby komunikácie nielen medzi jednotlivcami, ale aj podnikmi, čo podporuje rast nového hospodárstva. Napriek tomu, že sa podiel internetových užívateľov objednávajúcich tovary a služby online zvýšil, len pätina z internetových užívateľov v EÚ využila možnosť cezhraničného objednania tovarov a služieb. Štatistiky ukazujú, že hoci 66% užívateľov internetu nakupuje v EÚ online, iba 21% sa angažuje v cezhraničnom elektronickom obchode. Medzi dôvody, ktoré stoja za uvedenými štatistikami, patrí aj geografické blokovanie, ktoré je významným dôvodom nespokojnosti spotrebiteľov a rozdrobenosti vnútorného trhu, keďže obmedzuje možnosti a výber spotrebiteľov. EÚ uvedomujúc si nevyužitý potenciál elektronického obchodu, sa usiluje o uvoľnenie jeho plného potenciálu a o posilnenie elektronického obchodu v EÚ odstránením prekážok, ktoré spomaľujú jeho napredovanie. Jedným z dôležitých krokov je práve odstránenie geografického blokovania.

2 GEOGRAFICKÉ BLOKOVANIE V EÚ

Geografické blokovanie predstavuje postupy, ktoré využívajú online predajcovia z komerčných dôvodov a ktoré majú za následok znemožnenie prístupu na webové sídla zriadené v iných členských štátoch. V niektorých prípadoch majú síce spotrebitelia prístup na webové sídlo, avšak nemôžu si na ňom zakúpiť výrobky alebo služby. V iných prípadoch sú spotrebitelia presmerovaní na miestne webové sídlo tej istej spoločnosti, avšak s odlišnými cenami alebo inými výrobkami, či službami. V situáciách, v ktorých nie je zamietnutý predaj, môžu byť použité geo-lokalizačné techniky, v dôsledku ktorých sa automaticky uplatňujú odlišné ceny na základe geografickej polohy.[8]

Ku geografickému blokovaniu teda dochádza, keď obchodníci, ktorí podnikajú v jednom členskom štáte, blokujú alebo obmedzujú prístup zákazníkov z iných členských štátov, ktorí

[5] Oznámenie Komisie s názvom *Stratégia pre jednotný digitálny trh v Európe* (COM(2015)0192)

[6] Jednotný digitálny trh je najvyššou prioritou Junckerovej Komisie. Plne funkčný jednotný digitálny trh by mohol priniesť 415 miliárd EUR ročne do hospodárstva a vytvoriť stovky tisíc nových pracovných miest. Dva roky po jeho spustení EÚ rýchlo dosiahla dôležité dohody o ukončení poplatkov za roaming pre všetkých cestujúcich v EÚ z 15. júna 2017, o prenosnosti obsahu, ktorý umožnil od začiatku roka 2018 Európanom cestovať s filmami, hudbou, videohrami alebo e-knihami, ktoré si zaregistrovali doma, alebo na uvoľnenie pásma 700 MHz pre vývoj 5G a nových online služieb. (Európska komisia - Tlačová správa, *Digitálny jednotný trh: Komisia vyzýva na urýchlené prijatie kľúčových návrhov a mapuje budúce výzvy*. Brusel 10. mája 2017).

[7] European Commission: *Europe's Digital Progress Report 2017, Connectivity - Broadband market developments in the EU*. Dostupné online: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/european-digital-progress-report> (10.11.2018)

[8] Oznámenie Komisie s názvom *Stratégia pre jednotný digitálny trh v Európe* (COM(2015)0192), s. 6

majú záujem o cezhraničné obchodné transakcie, k svojim online rozhraniam, akými sú webové sídla a aplikácie.[9] O geografické blokovanie sa jedná aj v prípade, keď určití obchodníci uplatňujú voči zákazníkom z iných členských štátov rozdielne všeobecné podmienky prístupu k svojmu tovaru a službám online, ako aj offline. V mnohých prípadoch nie je takéto geografické blokovanie objektívne odôvodnené a predstavuje prekážku využívania výhod, ktoré prináša jednotný digitálny trh. Dôvody, pre ktoré obchodníci uplatňujú rozdielne všeobecné podmienky sú rôzne. Môže sa jednať o odlišnosť právneho prostredia a ním spôsobenú právnu neistotu, či súvisiace riziká, pokiaľ ide o právne predpisy na ochranu spotrebiteľa, právne predpisy ohľadom zdaňovania, náklady na dodanie, či jazykové požiadavky. Práve prípady neodôvodneného geografického blokovania prispievajú k pomerne nízkej úrovni cezhraničných transakcií v EÚ, čo bráni využitiu plného potenciálu vnútorného trhu.

2.1 Nariadenie o geografickom blokovaní

Komisia začala v máji v roku 2015 realizovať antitrustový odvetvový prieskum, ktorý odhalil, že v sektore e-commerce je v EÚ rozšírená prax geografického blokovania. Dôvodom sú čiastočne jednostranné rozhodnutia firiem nepredávať v zahraničí, sčasti aj zmluvné prekážky vytvorené spoločnosťami, ktoré bránia spotrebiteľom v nákupe spotrebného tovaru a prístupe k online digitálnemu obsahu v Únii. Podľa tlačovej správy Európskej komisie vyplýva z odpovedí vyše 1 400 maloobchodníkov a poskytovateľov digitálneho obsahu zo všetkých 28 členských štátov EÚ, že geografické blokovanie je v Únii bežnou praxou tak pri spotrebnom tovare, ako aj pri digitálnom obsahu. 38 % opýtaných maloobchodných predajcov spotrebného tovaru a 68 % poskytovateľov digitálneho obsahu uviedlo, že geograficky blokujú spotrebiteľov z iných členských štátov EÚ.[10][11]

Na základe výsledkov prieskumu predstavila Európska komisia v máji v roku 2016 návrh nariadenia o riešení neopodstatneného geografického blokovania, ktoré bolo prijaté vo februári 2018[12] (ďalej len „nariadenie o geografickom blokovaní“ alebo „nariadenie“). Nariadenie o geografickom blokovaní bolo prijaté Radou 27.2.2018, pričom účinnosť nadobudlo 3.12.2018, teda deväť mesiacov po jeho uverejnení v Úradnom vestníku EÚ.

Nariadenie priznáva ochranu tak spotrebiteľom, ako aj podnikom, ktorí by mali byť chránení pred diskrimináciou z dôvodu ich štátnej príslušnosti, miesta bydliska alebo sídla, ak konajú ako zákazníci.[13] Požiadavky kladené v nariadení, sa vzťahujú na všetkých obchodníkov vrátane online trhov, ktorí podnikajú v EÚ bez ohľadu na to, či majú sídlo v členskom štáte alebo v tretej krajine.

---

[9] Bližšie pozri: CISKO, L. *Economic aspects of geoblocking – barriers to cross-border online contracting*. In: From the Baltic to the Black Sea: The Formation of Modern Economic Area. International Scientific Conference. 24. August 2018. Baltic Research Institute of Transformation Economic Area. Riga. The Republic of Latvia, 132 s., Baltija Publishing, 2018, str. 4 – 7, ISBN 978–9934–571–47–3.

[10] Európska komisia: Tlačová správa, *Antitrust: podľa odvetvového prieskumu elektronického obchodu je v EÚ rozšírené geografické blokovanie*. Brusel 18. marec 2016.

[11] Správa Komisie Rade a EÚ parlamentu: *Záverečná správa o odvetvovom prieskume týkajúcom sa elektronického obchodu*. COM(2017) 229 final

[12] Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) 2018/302 z 28. februára 2018 o riešení neodôvodneného geografického blokovania a iných foriem diskriminácie z dôvodu štátnej príslušnosti, miesta bydliska alebo sídla zákazníkov na vnútornom trhu, ktorým sa menia nariadenia (ES) č. 2006/2004 a (EÚ) 2017/2394 a smernica 2009/22/ES, *Ú. v. EÚ L 60I , 2.3.2018, s. 1 – 15*

[13] Podľa článku 2, ods. 12 nariadenia „zákazník“ je spotrebiteľ, ktorý je štátnym príslušníkom členského štátu alebo má miesto bydliska v členskom štáte, alebo podnik, ktorý má svoje sídlo v členskom štáte, a prijíma službu či nakupuje tovar alebo sa o to usiluje v Únii a výlučne na účely konečného použitia.

Cieľom nariadenia je prispieť k riadnemu fungovaniu vnútorného trhu tým, že sa ním bude predchádzať neodôvodnenému geografickému blokovaniu, ako aj iným formám priamej alebo nepriamej diskriminácie z dôvodu štátnej príslušnosti, miesta bydliska alebo sídla zákazníkov. Nariadenie má rovnako za cieľ objasnenie článku 20 smernice Európskeho parlamentu a Rady 2006/123/ES[14][15] (ďalej len „smernica") a to vymedzením určitých situácií, v ktorých rozdielne zaobchádzanie z dôvodu štátnej príslušnosti, miesta bydliska alebo sídla nemôže byť v zmysle uvedeného ustanovenia odôvodnené. Uplatňovanie zásady nediskriminácie uvedenej v článku 20 ods. 1 smernice, totiž závisí od posúdenia praktík obchodníka v jednotlivých prípadoch.[16] Objektívne odôvodnenie sa môže týkať napríklad dodatočných nákladov vzniknutých z dôvodu vzdialenosti alebo technických vlastností poskytovania služby alebo odlišných trhových podmienok, akými sú zvýšený alebo znížený dopyt ovplyvnený sezónnosťou, rozličné prázdninové obdobia v členských štátoch a určovanie cien rôznymi konkurentmi, alebo osobitné riziká spojené s predpismi, ktoré sa líšia od predpisov v členskom štáte usadenia, či absencia potrebných práv duševného vlastníctva na určitom území.[17] Predmetný článok smernice sa naďalej uplatňuje v situáciách, na ktoré sa nevzťahuje nariadenie o geografickom blokovaní, avšak v situáciách pokrytých nariadením, majú ustanovenia nariadenia prednosť pred článkom 20 ods. 2 smernice.[18]

Nariadenie o geografickom blokovaní zakazuje diskrimináciu zo strany obchodníkov v konkrétnych situáciách, na ktoré sa nariadenie vzťahuje, pričom sa nevyžaduje posúdenie praktík obchodníka v jednotlivých prípadoch. V týchto osobitých situáciách nie je možné uplatniť žiadne objektívne kritériá, pre rozdielny prístup k zákazníkom z iných členských štátov.[19] Jedná sa konkrétne o tri špecifické situácie. Prvá situácia sa týka predaja tovaru, ktorý je doručený do členského štátu, do ktorého obchodník podľa svojich všeobecných podmienok prístupu ponúka doručenie, alebo sa tovar odoberá z miesta dohodnutého medzi obchodníkom a spotrebiteľom v členskom štáte, v ktorom obchodník takúto možnosť ponúka v uvedených všeobecných podmienkach prístupu. V tejto situácii by mal mať zákazník možnosť kúpiť tovar za úplne rovnakých podmienok vrátane ceny a podmienok týkajúcich sa doručenia tovaru ako podobní zákazníci s pobytom alebo sídlom v členskom štáte, do ktorého bol tovar doručený alebo v ktorom sa odoberá.[20] Druhá situácia sa týka elektronicky poskytovaných služieb. V tomto prípade sa nevyžaduje fyzické doručenie, keďže služby sa poskytujú elektronicky.[21] Posledná situácia sa týka poskytovania služieb obchodníkom, pričom tieto služby zákazník prijíma na fyzickom mieste, napríklad v priestoroch obchodníka alebo na inom konkrétnom mieste, na ktorom obchodník ponúka poskytovanie služieb na území, na ktorom obchodník vykonáva činnosť.[22] V súvislosti s ochranou spotrebiteľa je však

[14] Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2006/123/ES z 12. decembra 2006 o službách na vnútornom trhu (Ú. v. EÚ L 376, 27.12.2006, s. 36)

[15] Podľa článku 20 ods. 1 smernice 2006/123/ES členské štáty zabezpečia, aby poskytovatelia služieb so sídlom v EÚ nezaobchádzali s príjemcami služieb rozdielne na základe ich štátnej príslušnosti alebo miesta bydliska. Uvedené ustanovenie však nie je úplne účinné v boji proti diskriminácii a dostatočne neznížilo právnu neistotu.

[16] Podľa článku 20 ods. 2 smernice 2006/123/ES členské štáty zabezpečia, aby všeobecné podmienky prístupu k službe, ktoré sú sprístupnené širokej verejnosti zo strany poskytovateľov, neobsahovali žiadne diskriminačné ustanovenia týkajúce sa štátnej príslušnosti alebo miesta bydliska príjemcu, ale nevylučovali možnosť poskytnúť rozdielne podmienky prístupu, keď sú rozdiely priamo opodstatnené objektívnymi kritériami.

[17] Odôvodnenie 95 smernice 2006/123/ES

[18] Odôvodnenie 4 a článok 1 ods. 7 nariadenia o geografickom blokovaní

[19] Odôvodnenie 22 nariadenia o geografickom blokovaní

[20] Odôvodnenie 23 nariadenia o geografickom blokovaní

[21] Elektronicky poskytované služby zahŕňajú napríklad cloudové služby, služby uskladňovania údajov, webhosting a poskytovanie firewall ochrany, používanie vyhľadávačov a internetových zoznamov.

[22] Tieto situácie sa týkajú poskytovania služieb iných než elektronicky poskytovaných služieb, ako ubytovanie v hoteloch, športové podujatia, prenájom automobilov a vstupenky na hudobné festivaly alebo do zábavných parkov.

dôležité zdôrazniť, že vo vyššie uvedených situáciách, podľa ustanovení rozhodného práva pre zmluvné záväzky a právomoci[23][24] uvedené v nariadení (ES) č. 593/2008[25] a v nariadení (EÚ) č. 1215/2012[26], keď obchodník nevykonáva činnosť v členskom štáte zákazníka alebo nesmeruje činnosť do tohto členského štátu[27], dodržiavaním nariadenia o geografickom blokovaní, obchodníkovi nevznikajú nijaké dodatočné náklady súvisiace s jurisdikciou alebo rozdielmi v rozhodnom práve, keďže samotná skutočnosť, že obchodník dodržiava nariadenie, sa nemá vykladať v zmysle, že smeruje svoju činnosť do členského štátu spotrebiteľa.[28]

Predmetný zákaz diskriminácie však neznemožňuje obchodníkom ponúkať tovar alebo služby v rôznych členských štátoch, prípadne určitým skupinám zákazníkov prostredníctvom cielených ponúk a odlišných všeobecných podmienok prístupu. Obchodníci teda môžu slobodne, na nediskriminačnom základe, ponúkať rozdielne podmienky vrátane rôznych cien na rôznych miestach predaja, napríklad v obchodoch a v rámci webových sídiel, prípadne robiť špecifické ponuky iba na určitom území v rámci členského štátu. Nariadenie o geografickom blokovaní rovnako neukladá povinnosť doručovať tovar cezhranične do iného členského štátu, ak by obchodník možnosť takéhoto doručenia svojim zákazníkom inak neponúkal.

Neodôvodnená diskriminácia spotrebiteľov zo strany obchodníkov je zakázaná aj v súvislosti s platobnými metódami. Zakázané je odmietanie určitých transakcií alebo iné uplatňovanie niektorých rozdielnych platobných podmienok v súvislosti s týmito transakciami, a to z dôvodov súvisiacich so štátnou príslušnosťou, s miestom bydliska alebo sídla zákazníkov. Zakázané je neodôvodnené rozdielne zaobchádzanie z dôvodov súvisiacich s miestom platobného účtu, s miestom sídla poskytovateľa platobných služieb alebo miestom vydania platobného prostriedku v Únii.

V súvislosti s pravidlami hospodárskej súťaže, by nariadením o geografickom blokovaní nemali byť dotknuté dohody, ktorými sa obmedzuje aktívny predaj v zmysle nariadenia Komisie (EÚ) č. 330/2010[29], ani na dohody, ktorými sa obmedzuje pasívny predaj v zmysle spomenutého nariadenia, ktoré sa týkajú transakcií nepatriacich do pôsobnosti zákazov uvedených v článkoch 3,4 a 5 nariadenia o geografickom blokovaní. Ustanovenia takýchto dohôd by však mali byť neplatné v prípadoch, keď obchodníkom ukladajú povinnosť, aby svojím konaním porušili zákazy uvedené v nariadení, týkajúce sa prístupu k online rozhraniam, prístupu k tovaru alebo službám a platieb. Tieto ustanovenia sa týkajú napríklad zmluvných obmedzení, ktoré bránia obchodníkovi, aby reagoval na nevyžiadané požiadavky jednotlivých zákazníkov týkajúce sa predaja tovaru, bez dodania, mimo územia obchodníka,

---

[23] Bližšie pozri: LYSINA, P., ĎURIŠ, M., HAŤAPKA, M. a kol. *Medzinárodné právo súkromné*. 2. vydanie. Bratislava: C. H. Beck, 2016. ISBN 978-80-89603-43-5.

[24] Bližšie pozri: LYSINA, P. *Forum shopping v medzinárodnom práve súkromnom EÚ.* In: Míľniky práva v stredoeurópskom priestore 2017. Bratislava : Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2017. ISBN 978-80-7160-445-7. S. 174-181.

[25] Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (ES) č. 593/2008 zo 17. júna 2008 o rozhodnom práve pre zmluvné záväzky (Rím I), Ú. v. EÚ L 177, 4.7.2008, s. 6 – 16

[26] Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) č. 1215/2012 z 12. decembra 2012 o právomoci a o uznávaní a výkone rozsudkov v občianskych a obchodných veciach, Ú. v. EÚ L 351, 20.12.2012, s. 1 – 32

[27] Bližšie pozri: MCPARLAND, M. *The Rome I Regulation on the Law applicable to contractual Obligations*. Oxford: Oxford University Press, 2015. ISBN 978-0-19-965463-5.

[28] Bližšie pozri: TANG, Z.S. *Electronic consumer contracts in the conflict of laws.* 2. edition. Oxford: Hart Publishing, 2015. ISBN 978-1-84946-691-2.

[29] Nariadenie Komisie (EÚ) č. 330/2010 z 20. apríla 2010 o uplatňovaní článku 101 ods. 3 Zmluvy o fungovaní Európskej únie na kategórie vertikálnych dohôd a zosúladených postupov, Ú. v. EÚ L 102, 23.4.2010, s. 1

ktoré mu bolo zmluvne pridelené, z dôvodov súvisiacich so štátnou príslušnosťou, s miestom bydliska alebo sídla zákazníkov.

Nariadenie o geografickom blokovaní sa nevzťahuje na čisto vnútorné situácie, ktoré sú vo všetkých hľadiskách obmedzené na jeden členský štát, teda keď sa všetky relevantné prvky pre príslušnú transakciu nachádzajú v jednom členskom štáte. Z pôsobnosti nariadenia sú vyňaté napríklad služby v oblasti dopravy, finančné služby, audiovizuálne služby vrátane služieb, ktorých hlavným účelom je sprístupňovanie vysielania športových podujatí a ktoré sa poskytujú na základe výhradných územných licencií. Ďalej sú to služby týkajúce sa obsahu chráneného autorským právom alebo diel v nehmotnej podobe, ako napríklad služby hudobného streamingu a elektronické knihy.[30]

2.2 Koniec geografického blokovania v EÚ?

Nariadenie o geografickom blokovaní predstavuje ambiciózny cieľ Komisie na odstránenie digitálnych hraníc. Otázkou však je, či uvedené nariadenie skutočne predstavuje koniec geografického blokovania v rámci EÚ. Podľa nášho názoru ide o krok vpred pri odstraňovaní digitálnych hraníc, avšak podstatne neodstraňuje geografické blokovanie v rámci EÚ.

V prvom rade, nariadenie rieši tri veľmi špecifické prípady zákazu diskriminácie a to predaj tovaru, pričom ho obchodník dodáva do členského štátu, do ktorého ponúka dodávku, alebo ho doručuje na miesto dohodnuté so zákazníkom; poskytovanie elektronicky poskytovaných služieb, ako sú napr. cloudové služby, služby uskladňovania údajov, webhosting a poskytovanie firewall ochrany a poskytovanie služieb, ktoré zákazník prijíma v krajine, v ktorej obchodník pôsobí, ako sú napr. ubytovanie v hoteloch, športové podujatia, prenájom automobilov alebo vstupenky na hudobné festivaly či do zábavných parkov. Na rozdiel od cenovej diskriminácie nebude zakázané rozlišovanie cien, takže obchodníci budú môcť slobodne ponúkať odlišné všeobecné podmienky vrátane cien a budú sa môcť zamerať na určité skupiny zákazníkov na určitých územiach. Okrem toho nebudú obchodníci povinní dodávať tovar zákazníkom mimo členského štátu, do ktorého ponúkajú dodávku. Nariadenie úplne vylučuje všetky digitálne médiá. Nariadenie sa nevzťahuje na služby týkajúce sa obsahu chráneného autorským právom alebo diel v nehmotnej podobe, ako napríklad služby hudobného streamingu a elektronické knihy. Vylúčené budú aj iné služby, ako napríklad finančné alebo audiovizuálne služby, doprava, zdravotná starostlivosť a sociálne služby. Teda praktiky geografického blokovania v situáciách nepokrytých nariadením, zostávajú naďalej mimo úpravy práva EÚ. Na druhú stranu však treba uviesť, že v zmysle článku 9 nariadenia Komisia vykoná prvé hodnotenie vplyvu nových pravidiel na vnútorný trh dva roky po nadobudnutí ich účinnosti, pričom hodnotenie bude zahŕňať možné uplatňovanie nových pravidiel v prípade niektorých služieb poskytovaných elektronicky, ktoré ponúkajú stiahnutie obsahu chráneného autorským právom ako napríklad hudbu, elektronické knihy, softvér a online hry.

V súvislosti s ochranou spotrebiteľa je z hľadiska zvýšenia právnej istoty otázne ustanovenie, podľa ktorého na základe ustanovení rozhodného práva pre zmluvné záväzky a právomoci, keď obchodník nevykonáva činnosť v členskom štáte zákazníka alebo nesmeruje činnosť do tohto členského štátu, samotná skutočnosť, že obchodník dodržiava nariadenie, sa nemá vykladať v zmysle, že smeruje svoju činnosť do členského štátu spotrebiteľa. Uvedené ustanovenia rozhodne neobjasňuje a nevnáša právnu istotu ohľadom otázky určenia rozhodného práva a otázky právomoci súdu.

[30] Článok 1 ods. 2,3,4,5 nariadenia o geografickom blokovaní

Nariadenie o geografickom blokovaní vo svojom článku 7 ukladá povinnosť členským štátom určiť orgán alebo orgány zodpovedné za primerané a účinné presadzovanie nariadenia. Členské štáty majú zároveň prijať predpisy stanovujúce opatrenia uplatniteľné v prípade porušení ustanovení nariadenia a zabezpečiť ich vykonanie. Nariadenie stanovuje, že tieto opatrenia majú byť účinné, primerané a odrádzajúce. Tieto opatrenia musia členské štáty oznámiť Komisii, pričom budú zverejnené na webovom sídle Komisie. Dôsledkom uvedeného ustanovenia je skutočnosť, že orgány v členských štátoch získajú osobitné právomoci pri predchádzaní a postihovaní praktík geografického blokovania zakázaných uvedeným nariadením. Otázkou však je, do akej miery bude zabezpečené jednotné, koordinované presadzovanie nariadenia, ak je zverené rôznym orgánom v jednotlivých členských štátoch, ktoré síce budú povinné vykladať a uplatňovať tie isté ustanovenia, avšak práve tu vzniká priestor na rozdielne interpretácie a rozdielne stratégie presadzovania.

3 ZÁVER

Záverom môžeme konštatovať, že nariadenie o geografickom blokovaní predstavuje ambiciózny cieľ Komisie na odstránenie digitálnych hraníc, avšak v skutočnosti zatiaľ nepredstavuje koniec geografického blokovania v rámci EÚ. Viaceré podstatné oblasti totiž sú totiž vylúčené z rozsahu pôsobnosti nariadenia a ich poskytovatelia budú môcť naďalej rozlišovať zákazníkov na základe geografickej polohy. Nariadenie rovnako neprinieslo právnu istotu a objasnenie ohľadom otázky určovania rozhodného práva a určovania právomoci súdu. Rovnako v rovine jeho presadzovania ponecháva priestor na rôznu interpretáciu a stratégiu presadzovania zo strany členských štátov. Podľa nášho názoru síce predstavuje nariadenie určitý krok vpred pri odstraňovaní digitálnych hraníc, avšak podstatne neodstraňuje geografické blokovanie v rámci EÚ a do budúcna je žiaduce očakávať ďalšie úpravy týkajúce sa odstránenia digitálnych hraníc v EÚ.

Použitá literatúra

1. CISKO, L. *Economic aspects of geoblocking – barriers to cross-border online contracting*. In: From the Baltic to the Black Sea: The Formation of Modern Economic Area. International Scientific Conference. 24. August 2018. Baltic Research Institute of Transformation Economic Area. Riga. The Republic of Latvia, 132 s., Baltija Publishing, 2018, str. 4 – 7, ISBN 978–9934–571–47–3.
2. CISKO, L. *Shaping the digital single market in the European union*. In: Economy and Society: A Modern Vectors of Development. II. International Scientific Conference. Part I. 27. April 2018. Leipzig University. Faculty of Economics and Management Science. Leipzig, Germany, 156 s., Baltija Publishing, 2018, s. 145 – 147. ISBN 978–9934–571–33–6.
3. LYSINA, P. *Forum shopping v medzinárodnom práve súkromnom EÚ.* In: Míľniky práva v stredoeurópskom priestore 2017. Bratislava : Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2017. ISBN 978-80-7160-445-7. S. 174-181.
4. LYSINA, P., ĎURIŠ, M., HAŤAPKA, M. a kol. *Medzinárodné právo súkromné*. 2. vydanie. Bratislava: C. H. Beck, 2016. ISBN 978-80-89603-43-5.
5. MCPARLAND, M. *The Rome I Regulation on the Law applicable to contractual Obligations.* Oxford: Oxford University Press, 2015. ISBN 978-0-19-965463-5.
6. ŠUŠOL, J. a kol. *Informačná politika*. Bratislava: Stimul, 2012. s. 66. ISBN 978-80-8127-039-0.
7. TANG, Z.S. *Electronic consumer contracts in the conflict of laws.* 2. edition. Oxford: Hart Publishing, 2015. ISBN 978-1-84946-691-2.

Kontaktné údaje
Mgr. Lea Mezeiová
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
Šafárikovo nám. č. 6, 810 00 Bratislava
Tel: +421 2 9012 9 537
email: lea.mezeiova@flaw.uniba.sk

KOMUNIKÁCIA MIEST V ONLINE PROSTREDÍ

ONLINE COMMUNICATION OF CITIES

Lenka Labudová, Denisa Jánošová

Abstrakt

Sociálne média sa v priebehu posledného desaťročia zaradili do bežného života a stali sa jeho neodmysliteľnou súčasťou. Marketing už stihol prekročiť hranice podnikateľského sektora a začal sa uplatňovať aj mimo výroby a predaja hmotných produktov. Svoje miesto si, okrem iných oblastí, našiel aj vo verejnej správe. Marketingová komunikácia sa stala významným nástrojom komunikácie medzi verejnou správou a občanom. Mestu sa otvorili nové možnosti ako informovať o svojej činnosti, zámeroch, výsledkoch a plánoch. A na druhej strane občanom sa naskytla príležitosť vyjadriť svoje myšlienky, názory a postoje k danej územnej jednotke.

Kľúčové slova: *internet, marketing, marketingová komunikácie, mesto, občan, samospráva, sociálne média, sociálne siete*

Abstract

During the last decade, social media has become part of everyday life and indispensable part of it. Marketing has already gone beyond the boundaries of the business sector and begun to apply beyond production and sales of tangible products. It´s place, among other areas, also been found in public administration. Marketing communication has become and important tool for communication between public administration and citizen. It has opened the new opportunities to city to inform about its activities, intentions, results and plans. On the other hand, citizens have the opportunity to express their ideas, opinions and attitudes to territorial unit.

Key words: *internet, marketing, marketing communication, city, citizen, self-government, social media, social networks*

1. MARKETINGOVÁ KOMUNIKÁCIA V ONLINE PROSTREDÍ

Pojem marketing možno definovať ako spoločensko–manažérsky proces, ktorý ma za cieľ uspokojovať želania a potreby skupín alebo jednotlivcov v trhovom prostredí. Primárnou úlohou je teda oslovenie cieľovej skupiny a jej perspektívne udržiavanie záujmu.[1] Existuje nespočetné množstvo definícií komunikácie, v jednoduchosti môžeme tvrdiť, že sa jedná o posun informácie od jedného zdroja k príjemcovi. Princíp komunikácie sa skladá z ôsmich častí, a to: zdroj, zakódovanie, oznámenie, prenosový proces, dekódovanie, príjemca správy, spätná väzba a šum.[2]

Prvoradým cieľom marketingovej komunikácie, podľa Kitu, je informovať, vysvetľovať a oboznamovať verejnosť, cieľovú skupinu s ponúkanými produktmi, apelovať na ich úžitok, užitočnosť, kvalitu a hodnotu. Nemenej dôležité je vedieť i naopak načúvať, prijímať

[1] KOTLER, P. ARMSTRON, G.: *Marketing.* Praha: Grada Publishing a.s., 2004, s. 543.
[2] JAHODOVÁ, H., PRIKRYLOVÁ, J.: *Moderní marketingová komunikace.* Praha : Grada Publishing a.s., 2010, s. 71.

a spracovávať požiadavky, podnety a adekvátne na ne reagovať. Jedná sa teda o obojsmerný tok informácií.[3]

Marketingová komunikácia po príchode internetu zažíva nevydaný rozmach. *„Internet predstavuje médium, ktoré celosvetový vplyv na oblasť obchodu, marketingu a komunikácie dosiaľ neprekonal žiadny iný typ média. S rozvojom, dostupnosťou a šírením popularity pripojenia sa internet stal vysoko importantnou súčasťou aktivít firiem, spoločenstiev, organizácií a jednotlivcov,“* [4] vysvetľuje Dorčák.

Internet sa stal komunikačnou platformou a silným marketingovým nástrojom, má široký záber obsahu a funkcií, globálne pôsobenie, relatívne nízke náklady, presné zacielenie a možnosť multimediálnosti. Je schopný kombinovať spomenutý globálny dosah a vysokú hustotu lokálnych príjemcov tejto komunikácie. *„Internet prispieva k rozpadu tradičných časových a priestorových bariér pri prenose informácií a správ,“* [5]tvrdí Ftorek.

2. SOCIÁLNE MÉDIA A SOCIÁLNE SIETE

Sociálne média sú nástrojom umožňujúcim jednotlivcom vymieňať si myšlienky a názory, preberať obsah a nadväzovať kontakty. Sú nadradené nad sociálnymi sieťami pretože zastrešujú aj iné sociálne nástroje ako sú napríklad blogy, wiki stránky atď. Od mainstreamových médií sa diferencujú tým, že ich obsah môže prakticky vytvárať každý, jednako doň prispievať a komentovať ho.[6] *„Tento termín poukazuje na súbor technológií, ktoré zachytávajú komunikáciu, obsah a pod. medzi jednotlivcami, ich priateľmi a ich virtuálnymi vzťahmi.“*[7]

Podľa zamerania je možné rozdeliť sociálne média nasledovne[8]:

- Sociálne siete – Facebook. LinkedIn, Twitter alebo MySpace, ktoré sú zameraná na budovanie komunít tzv. priateľov medzi jednotlivými používateľmi a preberanie informácií, obsahu.
- Blogy – sú webstránky vytvorené ľuďmi, ktorí majú záujem o špecifickú tému. Gro týchto stránok sú diskutujúci, ktorí komentujú autorove postoje či názory.
- Stránky slúžiace na preberanie videí a fotografií – Vimeo, Youtube, Flickr, Instagram sú stránky, ktoré výrazne zjednodušili proces uverejňovania videí a fotografií.
- Četovacie miestnosti a nástenky – sú online miestom, kde sa schádzajú ľudia so spoločným záujmom a diskutujú medzi sebou o určitých témach. Diskutujúcim môže byť každý, kto sa zaregistruje.
- Listservs – je nástrojom fungujúcim na podobnom princípe ako četovaciie miestnosti. Prostredníctvom mailu dokážu poslať správu celému súboru zaregistrovaných členov.
- Wikis – je pojem, pod ktorým rozumieme stránky, do ktorých je možné zasahovať, editovať alebo aktualizovať obsah.
- Social bookmaking – napríklad Digg alebo Delicious. Používatelia týchto stránok majú možnosť zdielať obsah s ostatnými formou verejných záložiek.

Rozdelenia sa podľa jednotlivých autorov mierne líšia. Napríklad autor Janouch rozdeľuje sociálne média do 5 kategórií – sociálne siete, business siete, social bookmaking, stránky s možnosťou hlasovania o kvalite obsahu a správy. [9]

Sociálne média teda slúžia na spájanie a rozvíjanie spoločenských kontaktov. Ich prednosťou je, že ich obsah môže vytvárať, formovať alebo komentovať každý registrovaný používateľ.

---

[3] KITA, J. a kol.: *Marketing*. Bratislava: Jura Etion, 2005. s. 193.
[4] DORČÁK, P.: *eMarketing – Ako osloviť zákazníka na internete.* Prešov : EZO, 2012, s. 48.
[5] FTOREK, J.: *Public relations jako ovlivňovaní míňení*. Praha: Grada Publishing a.s., 2009, s. 154.
[6] SCOTT, D.M.: *Nové pravidlá marketingu & PR*. Bratislava : Easton Books, 2010, s. 38.
[7] TREADWAY, Ch. SMITH, M.: *Marketing na Facebooku*. Brno : Computer Press, 2011, s. 42.
[8] SCOTT, D.M.: *Nové pravidlá marketingu & PR*. Bratislava : Easton Books, 2010,s. 149.
[9] JANOUCH, V.: *Internetový marketing*. Brno : Computer Press, 2010, s. 203.

Sociálne siete predstavujú dramaticky sa rozvíjajúce onlinové médium, ktoré sa neustále prispôsobuje aktuálnym výzvam a potrebám. *„Sociálne siete sú pomerne novým typom webových aplikácií. Vyvinuli sa v prvom desaťročí dvadsiateho prvého storočia z predchodcov, ktorí slúžili užívateľom internetu pred nimi.“*[10] Predchodcami boli rôzne diskusné servery, weblogy, úložiská pre súbory a iné. Užívatelia už naďalej nechceli byť len tvorcami a publikovateľmi obsahu ale taktiež vzájomne komunikovať s ostatnými užívateľmi internetu. Sociálne siete im to umožnili. Základné a najdôležitejšie služby, ktoré ponúkajú sú:

- vytvorenie prakticky celkom verejného profilu v rámci ohraničeného systému,
- kontaktovanie, interakcie a spájanie sa s ostatnými užívateľmi,
- publikovanie svojho obsahu a zároveň sledovanie obsah, ktorí vytvorili iní užívatelia v rámci toho istého systému.,
- prevádzkovateľ serveru vstupuje do interakcie len veľmi zriedkavo.[11]

2.1 Facebook

Facebook (ďalej len „FB“) predstavuje najviac používanú sociálnu sieť, ako vo svete, tak i na Slovensku. Založený bol v roku 2004 Markom Zuckerbergom. Prostredníctvom FB si zaregistrovaný užívateľ vytvorí profil jednotlivca, skupiny alebo plánovanej udalosti. Cez tieto profily si užívatelia posielajú správy, či už verejne alebo súkromne, zdieľajú články, obrázky, fotografie, odoberajú novinky, vyhľadávajú „priateľov“ a mnoho ďalšieho.
I napriek kauzám a škandálom, ktorým FB v minulosti čelil, celkový počet používateľov tejto sociálnej siete v roku 2018 narástol na 2,2 miliardy. Na Slovensku ma FB 2,5 milióna registrovaných užívateľov. Na nasledujúcom obrázku sú znázornené 4 najpoužívanejšie sociálne siete a aplikácie na Slovensku k mesiacu máj 2018.

Obrázok 1: Najpoužívanejšie sociálne siete a aplikácie na Slovensku

Zdroj: [online]. Dostupné na: < http://www.onlinepr.sk/social-media-na-slovensku-2018>

2.1.1 Využívanie Facebooku v samospráve

Facebook v samospráve Slovenska, nie je neznámou doménou. Každé krajské mesto SR má zriadenú verejnú stránku na FB, prostredníctvom ktorej podávajú informácie o aktuálnom dianí v danej samospráve, o nadchádzajúcich podujatiach, realizovaných aktivitách a súčasne nadobúdajú užívateľskú podporu a spätnú väzbu od občanov. Význam FB vo sfére verejných záležitostí nie je len v podpore aktivizácie, informovanosti a angažovanosti občanov, ale i vo vnímaní FB ako „zbrani vo volebnom arzenáli.“[12] Dôležitosť využívania sociálnych sietí si

[10] BEDNÁŘ, V.: *Marketing na sociálních sítích.* Brno : Computer press, 2011, s. 96.
[11] BEDNÁŘ, V.: *Marketing na sociálních sítích.* Brno : Computer press, 2011, s. 95.
[12] BEDNÁŘ, V.: *Marketing na sociálních sítích.* Brno : Computer press, 2011, s. 81.

uvedomoval, už v roku 2013, aj vtedajší primátor hlavného mesta – Bratislavy, Milan Ftáčnik, ktorý sa vyjadril nasledovne: *„Na to aby sme fyzicky zapojili ľudí do diskusie, existuje veľmi obmedzený priestor. Na verejne zhromaždenia príde 50, 100, 1000, 10 000 ľudí a tam to končí. Mestá však majú niekoľko 100 000 obyvateľov, niektoré sú miliónové, musíme preto hľadať možnosti, ako sa k nim dostať. Sociálne média sú tá cesta.“*[13] Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika poukazuje na to, že *„aktívne informovanie na internete vytvára najlepšie podmienky pre informovanosť občanov a pre verejnú kontrolu samosprávy. Zároveň to predstavuje pre občanov najjednoduchší a najpohodlnejší spôsob získavania informácií bez potreby návštevy obecného úradu alebo komunikácie s jeho pracovníkmi.“*[14]

2.2 Projekt - Odkaz pre starostu

Projekt Odkazprestarostu.sk je ďalším nástrojom participácie občanov na veciach verejných. Jedná sa o projekt iniciovaný mimovládnou neziskovou organizáciou *Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť.* Jeho cieľom je na základe zintenzívnenia a zefektívnenia vzájomnej komunikácie občana so samosprávou skvalitniť miestne samosprávy a ich vnímanie samotnými občanmi.

Občania prostredníctvom tohto portálu alebo jeho mobilnej aplikácie poukážu a upozornia na vzniknuté problémy a nedostatky na danom území týkajúce sa hmotných vecí, ktoré môžu byť, jednoducho povedané, upratané, opravené, vymenené, odstránené alebo inak vyriešené. Tieto podnety sa následne pošlú príslušným samosprávam, ktoré sa jednotlivými podnetmi zaoberajú a snažia sa ich efektívne a v čo najkratšom časovom rozmedzí vyriešiť. Ak sa vyskytne problém alebo nedostatok, ktorý nespadá pod kompetenciu samosprávy, tá uvedie, že za riešenie problému nie je zodpovedná, poprípade odkáže na zodpovedajúci subjekt. Pokiaľ sa podnet nezačne riešiť do 14 dní od jeho prijatia, respektíve samospráva sa k nemu vôbec nevyjadrí, podnet sa automaticky označí ako „Neriešený“. K jednotlivým podnetom je nutné doložiť fotografiu alebo video záznam. Pravdepodobne najväčšou výhodou portálu je v bezplatnom získavaní informácií o nedostatkoch v konkrétnej lokalite a v konkrétnom čase. Podnety spadajú pod nasledovné kategórie:

- Cesty a chodníky,
- Dopravné značenie,
- Opustené a nejazdené vozidlá,
- Zeleň a životné prostredie,
- Mestský mobiliár,
- Verejný poriadok,
- Verejné služby,
- Čierne stavby a stavebné úpravy,
- Všetko ostatné.[15]

3. TRNAVSKÝ KRAJ

Trnavský kraj (ďalej len „TTSK“) je situovaný na území juhozápadnej časti Slovenska. Ohraničujú ho 3 štáty – Rakúsko, Maďarsko a Česká republika. V rámci vnútorného územno-správneho usporiadania krajiny, TTSK susedí s Bratislavským, Trenčianskym a Nitrianskym krajom.

Rozloha TTSK je 4174 km², počet obyvateľov k 31. 12. 2017 je 561 666. TTSK je najmenším krajom v Slovenskej republike v počte obyvateľov. V kraji sa nachádza 251 obcí, z toho 17 má štatút mesta a z nich 7 miest je okresných. Sídlom TTSK a Trnavského okresu je mesto

[13] TLAČOVÁ AGENTÚRA SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2013. Dostupné online: < http://www.tasr.sk/>

[14] KONZERVATÍVNY INŠTITÚT M. R. ŠTEFÁNIKA: Dostupné online: <http://www.konzervativizmus.sk /article.php?6211>

[15] Portál Odkaz pre starostu. Dostupné online: < https://www.odkazprestarostu.sk/>

Trnava, ktoré je 7. najväčším mestom na Slovensku. Trnava sa označuje ako centrum rímskokatolíckej cirkvi, stojí tu veľké množstvo kostolov a tak dostala prezývku „Malý Rím“. V Trnave sa nachádzajú 2 vysoké školy Trnavská univerzita, Univerzita sv. Cyrila a Metoda a sídlo tu má taktiež fakulta Materiálovotechnologická, ktorá spadá pod Slovenskú technickú univerzitu.

Obrázok 2: Mapa krajov Slovenska

Zdroj: [online]. Dostupné na: <http://www.slovakregion.sk/trnavsky-kraj>

3.1 Využívanie Facebooku a portálu Odkazprestarostu.sk okresnými mestami Trnavského kraja

V nasledujúcej tabuľke sú znázornené okresné mestá Trnavské kraja – Trnava, Piešťany, Dunajská Streda, Hlohovec, Senica, Galanta a Skalica vo vzťahu k využívaniu sociálnej siete Facebook a portálu Odkazprestarostu.sk.

Názov mesta	*Počet obyvateľov (v tis.)*	*Oficiálna stránka na Facebooku*	*Počet fanúšikov na FB (v tis.) k mesiacu december 2018*	*Využívanie portálu Odkazprestarostu.sk*
Trnava	65 382	ÁNO	21 349	ÁNO
Piešťany	27 777	NIE	-	ÁNO
Dunajská Streda	22 639	NIE	-	NIE
Hlohovec	22 000	ÁNO	2 741	ÁNO
Senica	20 398	ÁNO	5 442	ÁNO
Galanta	15 109	NIE	-	NIE
Skalica	14 911	ÁNO	4 673	NIE

Tabuľka 1: Využívanie FB a portálu Odkazprestarostu.sk okresnými mestami TTSK Zdroj: Vlastné spracovanie z verejných zdrojov

Trojica okresných miest Trnava, Hlohovec a Senica využívajú ako sociálnu sieť Facebook, tak aj portál Odkazprestarostu.sk. Dve okresné mestá – Dunajská Streda a Galanta nemajú zriadené ani oficiálne stránky na FB, ani nevyužívajú spomínaný portál. Mesto Skalica má zriadenú iba oficiálnu stránku na FB a naopak mesto Piešťany využíva len portál Odkazprestarostu.sk.

Mesto Trnava disponuje, nakoľko má i najväčší počet obyvateľov, najväčším počtom fanúšikov na Facebooku – 21 349, čo predstavuje 32% z celkovej populácie daného mesta.

Hlohovec má zo skúmaných miest najmenší počet fanúšikov 2 741, mesto Senica 5 442 a najmenšie mesto TTSK Skalica, má počet fanúšikov 4 673.

3. ZHRNUTIE

I keď nemožno tvrdiť, že mesto, ktoré nevyužíva Facebook, poprípade portál Odkazprestarostu.sk, je vo vzťahu ku komunikácií so svojimi občanmi neúspešné, možno ale skonštatovať, že sa ochudobňuje o komunikačné kanály, ktoré v posledných rokoch zažívajú nevídaný „boom". Keďže sa v prípade sociálnej siete FB jedná o možnosť komunikácie a propagácie prakticky zadarmo, malo by mať každé mesto stránku na FB zriadenú a pretože jej nenáročný charakter nevyžaduje žiadne pokročilé technické alebo informačné zručnosti, je FB jedným z ideálnych nástrojov marketingu mesta. Správnou optimalizáciou uverejňovania príspevkov, má každé mesto možnosť zvýšenia a zefektívnenia komunikácie so svojimi občanmi, návštevníkmi alebo turistami. Sociálne siete hrajú pre jednotlivé mestá čoraz významnejšiu rolu. Väčšina miest si tento fakt uvedomuje, ale i napriek tomu 3 mestá zo 7 okresných miest TTSK stránku na FB zriadenú nemá. Prichádzajú o významné možnosti propagácie a zviditeľnenia svojho regiónu pre návštevníkov a o silný informačný a komunikačný kanál slúžiaci občanom. Keďže TTSK susedí s Bratislavským krajom, ktorý svojou návštevnosťou obsadzuje prvé miesto na Slovensku, je v tomto prípade FB aj konkurenčným prostriedkom, TTSK by mal preto apelovať na všetky okresné mestá kraja aby si stránku zriadili. Naskytá sa tu taktiež možnosť spolupráce jednotlivých okresných miest v danom kraji, formou vzájomného zdieľania informácií a udalostí, čo v konečnom dôsledku môže pomôcť samotnému kraju v sebareprezentácií. Negatívnou stránkou FB možno označiť jeho podmienenosť v registrácií užívateľov, v jednoduchosti povedané, každý návštevník musí mať vytvorený svoj vlastný profil. Keďže sa ale počet registrovaných užívateľov neustále zvyšuje, FB sa stal perspektívnym a účinným komunikačným prostriedkom, ktorý veľakrát zabezpečuje okamžitú spätnú väzbu.

Na portáli Odkazprestarostu.sk je k mesiacu december 2018 zaregistrovaných 7 krajských miest, 42 ostatných miest a 29 obcí. Tento portál sa stal podstatnou platformou v oblasti komunikácie občanov so samosprávou. Každý nahlásený podnet je po určitom čase označený štítkom – Vyriešený, V riešení alebo Neriešený. Je teda v záujme každej zaregistrovanej územnej jednotky sa k danému podnetu vyjadriť a snažiť sa o jeho prípadnú nápravu. Pre občanov sa tento portál stal akýmsi pomyselným zrkadlom záujmu samosprávy v riešení občianskych podnetov. Fakt, že do projektu sú zapojené nielen mestá, ale aj obce, by mal byť akýmsi impulzom pre ešte nezaregistrované mestá, aby tak urobili čo najskôr. Portál je okrem nástroja aktivizácie občanov v záujme zlepšenia miesta, v ktorom žijú, aj nástrojom pre zisk informácií o nedostatkoch v danej lokalite.

Medzi dôležité predpoklady úspešnej komunikácie a marketingu mesta taktiež patrí aj určitá schopnosť realistického uvažovania, pripravenosť k zmene a možnosti využiteľných zdrojov.

Mestá sa v dnešnej dobe snažia uplatňovať marketing, od ktorého očakávajú, že im pomôže prispôsobiť ich ponuku meniacim sa trhovým podmienkam a získať konkurenčnú výhodu. Do takto nastaveného marketingu bezpochyby patria efektívne využívané marketingové komunikačné nástroje.

Použitá literatúra

1. BEDNÁŘ, V.: *Marketing na sociálních sítích*. Brno: Computer press, 2011, s. 81. ISBN 978-80-251-3320-0
2. DORČÁK, P.: *eMarketing – Ako osloviť zákazníka na internete*. Prešov : EZO, 2012, s. 48. ISBN 978-80-970564-4-5
3. FTOREK, J.: *Public relations jako ovlivňovaní míňení*. Praha: Grada Publishing a.s., 2009, s. 154. ISBN 978-80-247-2678-6.

4. JAHODOVÁ, H., PRIKRYLOVÁ, J.: *Moderní marketingová komunikace*. Praha : Grada Publishing a.s., 2010, s. 71. ISBN 978-80247-3622-8
5. JANOUCH, V.: *Internetový marketing*. Brno : Computer Press, 2010, s. 203, ISBN 978-80-2512-795-7
6. KITA, J. a kol.: *Marketing*. Bratislava: Jura Etion, 2005. s. 193. ISBN 80 8078 049 8.
7. KONZERVATÍVNY INŠTITÚT M. R. ŠTEFÁNIKA: [online]. Dostupné na: <http://www.konzervativizmus.sk/article.php?6211>
8. KOTLER, P. ARMSTRON, G.: *Marketing*. Praha: Grada Publishing a.s., 2004, s. 543. ISBN 8024705133
9. Portál Odkaz pre starostu. [online]. Dostupné na: < https://www.odkazprestarostu.sk/>
10. SCOTT, D.M.: *Nové pravidlá marketingu & PR*. Bratislava : Easton Books, 2010, s. 38. ISBN 978-80-8109-149-0.
11. TLAČOVÁ AGENTÚRA SLOVENSKEJ REPUBLIKY. [online]. Dostupné na: < http://www.tasr.sk/>
12. TREADWAY, Ch. SMITH, M.: *Marketing na Facebooku*. Brno : Computer Press, 2011, s. 42. ISBN 978-80-251-3337-8.

Kontaktné údaje

doc. PhDr. Denisa Jánošová, PhD.
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Fakulta masmediálnej komunikácie
Námestie J. Herdu 2
917 01 Trnava
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
denisa.janosova@ucm.sk

Mgr. Lenka Labudová
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Fakulta masmediálnej komunikácie
Námestie J. Herdu 2
917 01 Trnava

COST-BENEFIT METRICS IN CUSTOMER CHURN PREDICTION: A REVIEW

Martin Fridrich

Abstract

In saturated markets, achieving business goals depends highly on organizational ability of managing relationships with customers. Thus, retention management and modelling customer loyalty have been topics of interest for many years, although even bleeding edge classification models are rarely adjusted to business objectives. Therefore, the aim of this paper is to examine body of work in the domains of cost-benefit metrics and customer churn prediction. As a result, present state of research is reviewed through proposed lens of conceptual perspective and machine learning pipeline perspective. Possible directions for future research are identified.

Keywords: *customer relationship management, customer churn, machine learning, cost-sensitive classification*

1 INTRODUCTION

In markets with strong competition, business organizations consistently focus on customer relationship management (CRM). Its adoption has been augmented with exponential data growth and advances in technology enabling companies to tackle CRM with new set of tools such as machine learning. Important task of CRM is to prevent existing customers from churning; interest in customer churn is driven by overwhelming difference between unitary costs of customer acquisition and retention, albeit there are more benefits to it (see Colgate, Danaher, 2000; Van den Poel, Lariviere, 2004).

Identifying customers with high propensity to churn is although challenging task when servicing extensive customer base. To address that, organizations utilize customer churn prediction models. From machine learning perspective, customer churn prediction is understood as binary classification problem with objective to assign observations (customers) into one of two classes (churners, non-churners). This perception often strips the problem off its original context while disregarding the business objective – maximizing profit. To paraphrase Hoppner et al. (2017), ideal prediction model must effectively identify churners while simultaneously taking cost-benefit concerns into account.

2 FRAMING COST-BENEFIT METRICS

Performance of classification model is routinely assessed with confusion matrix and related measures. The most popular metric is the area under receiver operating curve (AUC/ROC) since it is comprehensible and not threshold dependent (Bradley, 1997). It was demonstrated, however, that in context of differentiated impact of misclassification errors these metrics fail (Hand, 2009). In order to overcome the problem, researchers proposed several cost-benefit alternatives, which are examined in detail over following sections.

2.1 Customer lifetime value

Estimating customer value has been major topic of interest for several years. Many different notions of customer lifetime value or customer equity are available (see Pfeifer et al., 2005). In this review, we have decided to present definition proposed by Gupta et al. (2004):

$$CLV_i = \sum_{k=1}^{h} \frac{1}{(1+r)^k} CF_{i,k}\ , \tag{1}$$

where CLV_i stands for customer lifetime value of customer i; h represents time horizon; r is discounting rate and $CF_{i,k}$ stands for cash-flow generated by customer i in period k. We include this rationale as it is broadly used as input in other metrics.

2.2 H measure

Hand (2009) points out that comparing AUC/ROC metric across classifiers is nonsensical since relative severities reported by the metric are properties of classifier, not classification problem itself. Hence, Hand introduces H measure to overcome the downside of AUC/ROC metric and to explicitly project misclassification costs into the performance metric:

$$H = 1 - \frac{\int Q\,(T(c); b, c)\, u(c)\, dc}{\pi_0 \int_0^{\pi_1} cu\,(c)\, dc + \pi_1 \int_{\pi_1}^{1} (1-c)\, u(c) dc}, \tag{2}$$

where $Q(\cdot)$ stands for mean classification loss; T is the optimal threshold value minimizing the loss; $c = c_0/b$ stands for cost ratio while $b = c_0 + c_1$; π describes prior class probability; u represents unimodal beta distribution. H measure approaching value of one indicates good performance. The metric is applied in several customer churn prediction papers (see Verbraken et al. 2013; Maldonado et al., 2015; Garrido et al., 2018), although it originally includes only costs, not costs and benefits as usually recommended for business environment (see Elkan, 2001).

2.3 Maximum profit

In order to account for both costs and benefits Verbeke et al. (2012) propose maximum profit measure for customer churn (MP). Verbeke et al. follow up work of Neslin et al. (2006), Glady et al. (2009) and utilize concept of retention profit dynamics. MP metric is defined as follows:

$$P_C(t;\ \gamma, CLV, \delta, \phi) = CLV(\gamma\,(1-\delta) - \phi)\pi_0 F_0(t) - CLV(\delta + \phi)\pi_1 F_1(t), \tag{3}$$

$$MP = \max_{\forall\, t}\{P_C(t;\ \gamma; CLV\ \delta;\ \phi)\}, \tag{4}$$

where P_C is estimated profit, t represents threshold value; CLV is mean customer lifetime value; γ stands for fraction of customers identified as churners who accept retention offer; δ is fraction of CLV used for retention offer; ϕ is fraction of CLV used for cost of contact with customer; π describes prior class probability; F_0 stands for cumulative distribution function of customers correctly identified as churners; F_1 stands for cumulative distribution function of customers erroneously identified as churners. It is assumed that conditions $CLV > 0$ and $\delta + \phi < 1$ hold. Moreover, MP framework extends to what proportion of customer base should be included in retention campaign to maximize profit metric:

$$\bar{\eta} = \pi_0 F_0(T) + \pi_1 F_1(T), \tag{5}$$

where T stands for optimal threshold value (result of Eq 4). Implementation of suggested framework is straightforward and might be appealing for practitioners. Fundament of MP framework is used in several articles covering customer churn prediction (see Verbraken et al.

2013, 2014; Maldonado et al., 2015; Stripling et al., 2018; Hoppner et al., 2018); it is evident that application is limited by deterministic nature of solution at hand.

2.4 Expected maximum profit

To introduce uncertainty to the MP, Verbraken et al. (2013) consider probability of churner accepting retention offer as stochastic phenomena. The authors combine frameworks proposed by Hand (2009) and Verbeke et al. (2012) to construct expected maximum profit measure (EMP). EMP is then expressed as:

$$EMP = \int_{\gamma} P_C(T(\gamma);\ \gamma\ , CLV\ , \delta\ , \phi)\ h(\gamma)\ d\gamma, \tag{6}$$

where $T(\gamma)$ represents the optimal threshold value maximizing EMP at given γ; $h(\gamma)$ is probability density function of γ; γ is assumed to follow beta distribution.

EMP also extends to the problem of customer fraction selection for retention management campaign considering maximization of expected profit metric:

$$\bar{\eta} = \int_{\gamma} [\pi_0 F_0(T(\gamma)) + \pi_1 F_1(T(\gamma))]\ h(\gamma)\ d\gamma\ \ , \tag{7}$$

The proposed probabilistic solution is broader than previous MP form; its stochastic nature is although limited only to γ parameter. EMP metric is utilized in several research papers (see Maldonado et al.,2015; Stripling et al. 2018; Hoppner et al. 2018), which are not limited to customer churn prediction (see Garrido et al., 2018).

2.5 Robust expected maximum profit

Garrido et al. (2018) extend family of profit measures with robust expected maximum profit (R-EMP), which introduces shocks to the beta distribution utilized in EMP. This approach mimics real-world scenarios where external (i.e. market) and internal (i.e. processes) conditions are subject to continuous change. We propose to express this notion in customer churn domain as follows:

$$R - EMP = \int_{\gamma} P_C(T(\gamma);\ \gamma\ , CLV\ , \delta\ , \phi)\ h(\gamma')\ d\gamma' \tag{8}$$

$$\gamma' = f(\gamma, \eta_\gamma) \tag{9}$$

where we add shock η_γ to the original beta distribution γ; the authors suggest that η_γ follows normal distribution with $\mu = 0$ and $\sigma^2 = f(\gamma)$. Analogously we derive customer fraction selection formula to maximize robust expected profit metric:

$$\bar{\eta} = \int_{\gamma} [\pi_0 F_0(T(\gamma)) + \pi_1 F_1(T(\gamma))]\ h(\gamma')\ d\gamma' \tag{10}$$

R-EMP measure is novel approach and has not been applied to the field of customer churn prediction. Original idea is examined in context of credit scoring rather than retention management.

2.6 Other measures

There are a few more perspectives that are notable. Glady et al. (2009) introduce misclassification error allocation framework based on marginal action profit (MAP) and marginal action costs (MAC), where MAP is differentiated across customer base as opposed to constant level of CLV used in MP, EMP, R-EMP frameworks. This approach translates to identification of profitable and non-profitable churners, which positively affects financial results of the campaign.

Bahnsen et al. (2015) propose more general mean of retention campaign cost-benefit allocation than popular work of Neslin et al. (2006). Moreover, the authors present practical suggestions on how to determine necessary inputs, including differentiated CLV and differentiated campaign costs. Benefits of such approach lie again in more precise cost-benefit allocation and consequent improvement in financial results of retention campaign.

3 IMPLEMENTATION IN MACHINE LEARNING PIPELINE

General objective of researched body of work is to reflect organization business goals through projection of profit-based perspective into specific parts of customer churn prediction. Since we consider context and purpose of proposed frameworks paramount, we have decided to map research papers utilizing these metrics to building blocks of machine learning pipeline.

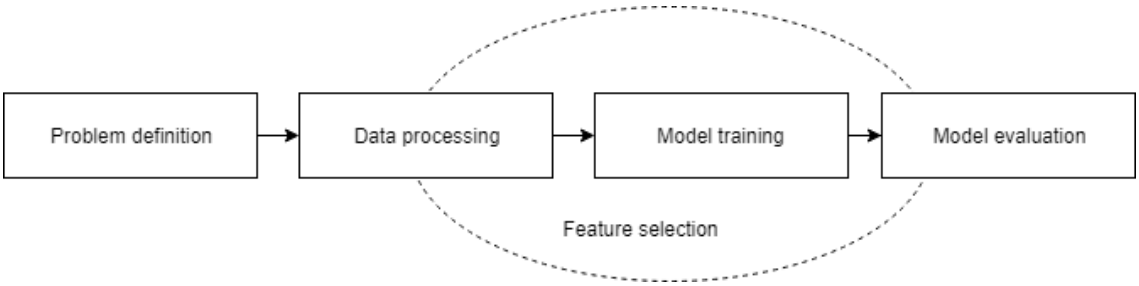

Fig 1. Selected building blocks of machine learning pipeline, Source: author

3.1 Problem definition and data processing

Customer churn is usually perceived as situation in which customer discontinues relationship with the organization (total churn), although situation in which customer decreases share of wallet (partial churn) is not investigated. To challenge that, Glady et al. (2009) propose novel definition utilizing changes in CLV. Moreover, the authors define churner as customer for whom a retention action is profitable and relabel dataset accordingly (see Eq 11). This is example of using cost-benefit metric in problem definition (redefining churn event) and data processing (relabeling dataset).

$$y_i = I(MAP_i > MAC) \tag{11}$$

Bahnsen et al. (2015) choose different procedure to introduce cost-benefit context in data processing stage, namely cost-proportionate oversampling (Elkan, 2001) and cost-proportionate rejection sampling (Zadrozny et al. 2003). Both methods are based on re-weighting occurrence of given observation in training set with misclassification errors, resulting in bias towards observations with high misclassification errors.

3.2 Feature selection

Considering fast pace of data generation and collection, it becomes important to address information overload in knowledge discovery process with feature selection. It is assumed that reducing number of explanatory variables leads to improvements in performance, generalization ability and comprehensibility. Maldonado et al. (2015) approach profit-based feature selection with modified RFE-SVM algorithm, where contribution measure depends on misclassification errors rather than margin. Alternatively, Stripling et al. (2018) choose to combine lasso-regularized logistic regression with real coded genetic algorithm, while modifying original objective function. Selection ability of lasso regularization is pushed further with soft-thresholding operator. Both papers are built on top of MP/EMP frameworks.

A few other works use cost-benefit feature selection, even though it seems to be circumstantial. This is a result of combining cost-sensitive learning (i.e. modifying objective function) and algorithm with embedded feature selection, for illustration see Glady et al. (2009), Bahnsen et al. (2015), Hoppner et al. (2017).

3.3 Model training

Another way of projecting profit-based notion into the problem is through example-dependent cost-benefits and objective function adjustment. Metric at hand is then optimized during training stage, which leads to its direct improvement.

Glady et al. (2009) decide to use implementation of existing cost-sensitive learning algorithms, namely cost-sensitive decision tree and AdaCost. Proposed approach is based on cost-weighted bootstraps, where only objective function of meta-algorithm is modified. Bahnsen et al. (2015) blend objective functions with genetic algorithm and base classifiers, specifically with logistic regression and decision tree algorithms. Both research papers utilize own cost-benefit framework.

On other hand, a few works extend applications of MP/EMP approach for such a task. Hoppner et al. (2017) come up with blend of regularized fitness function and evolutionary driven construction of decision trees. For other implementations of MP/EMP in training stage, see notes on Maldonado et al. (2015) and Stripling et al. (2018) in Feature selection section.

3.4 Model evaluation

Model evaluation is the last building block where profit-based design is applied. We distinguish two steps of model evaluation: (1) final prediction production and (2) model performance evaluation.

Classification model usually assess attribution of instance to each class $\hat{y} \in \{0,1\}$ with continuous churn score, which lies between zero and one. The score is converted to class prediction by comparison with threshold $t \in [0,1]$, which effectively separates one class from another. The most prominent way how final profit-based predictions are produced is thresholding, i.e. setting t to optimize metric at hand (see Glady, 2009; Verbraken, 2013; Maldonado, 2015; Hoppner, 2017; Stripling, 2018; Garrido, 2018). However, Bahnsen et al. (2015) apply different method based on minimizing decision costs for each instance while taking churn score into account (see also Bahnsen et al. 2013, 2014). Verbeke et al. (2012) do not use MP in their pipeline until final performance evaluation/model selection, which leads to suboptimal results.

Prediction ability of model is assessed with measures built on top of confusion matrix (Accuracy, AUC, F1, etc.) and profit-based frameworks. Evaluation is carried out with direct

comparison of performance metrics. If researchers explore more datasets, model performance is usually normalized with ranks (see Verbeke et al., 2012; Verbraken et al. 2013; Hoppner, 2017; Stripling et al. 2018). Apart from works of Vebraken et al. 2013 and Zhang et al. 2015, sensitivity analysis of results is omitted.

4 DISCUSSION

In previous sections, we describe cost-benefit metrics in customer churn prediction from perspectives of (1) concise, conceptual definition and (2) their applications across machine learning building blocks. In this section, we use same perspectives to point out significant advantages and disadvantages of reviewed frameworks.

Conceptual perspective deals with establishing cost-benefit measures, which are largely based on work of Neslin et al. (2006) and their formulation of retention profit dynamics, where only Glady et al. (2009) and Bahnsen et al. (2015) utilize their own conceptual extensions. They recognize importance of differentiating profit-based metric across customer base. However, proposed extensions are deterministic and do not address uncertainty. On the other hand, MP/EMP/R-EMP family of measures does introduce uncertainty in EMP and R-EMP forms, but it does not differentiate CLV. In addition, parameter estimation does not seem to be topic of interest, even though it is essential for practical adoption.

Perspective of machine learning building blocks outlines implementation context of profit-based frameworks. The wide implementation context-awareness is practically demonstrated only in Bahnsen et al. (2015), where the authors apply cost-benefit notion across data processing, model training and model evaluation. Most of the research is directed towards model evaluation block, which is to be expected, albeit works of Glady et al. (2009), Bahnsen et al. (2015), Maldonado et al. (2015), Hoppner et al. (2017), Stripling et al. (2018) show importance of other blocks of machine learning pipeline to the problem of profit-based customer churn prediction.

5 CONCLUSION

Customer retention management is highly dependent on prediction models, specifically on their ability to identify customers who are likely to defect. Vast amount of research has been conducted in the field, however it often suffers from misalignment with business objectives.

Thus, the purpose of this paper is to examine body of work in the domain of cost-benefit metrics and customer churn prediction; as a result, current state of research is investigated through proposed perspectives and directions of possible endeavor are identified. Namely, we recommend incorporating ideas of differentiation and uncertainty into conceptual perspective of profit-based measure. Considering context of machine learning pipeline, we propose to extend research focus outside the popular scope of model evaluation, albeit topic of sensitivity analysis as part of model evaluation is also underestimated.

Acknowledgement

This work was supported by the Internal Grant Agency of the Brno University of Technology under the project FP-S-18-5524.

References

1. BAHNSEN, A. C., AOUADA, D., OTTERSTEN, B., 2015. A novel cost-sensitive framework for customer churn predictive modeling. *Decision Analytics*. 2(1), 154-160. DOI: 10.1186/s40165-015-0014-6. ISSN 2193-8636.
2. BAHNSEN, A. C., STOJANOVIC, A., AOUADA, D., OTTERSTEN, B., SNOECK, M., 2013. Cost Sensitive Credit Card Fraud Detection Using Bayes Minimum Risk. *12th International Conference on Machine Learning and Applications. IEEE,* 2013, 2013, 40, 333-338. DOI: 10.1109/ICMLA.2013.68. ISBN 978-0-7695-5144-9. ISSN 22106502.
3. BAHNSEN, A. C., STOJANOVIC, A., AOUADA, D., OTTERSTEN, B., SNOECK, M., 2014. Improving Credit Card Fraud Detection with Calibrated Probabilities. *Proceedings of the 2014 SIAM International Conference on Data Mining.* Philadelphia, PA: Society for Industrial and Applied Mathematics, 2014, 2014-04-28, 40, 677-685. DOI: 10.1137/1.9781611973440.78. ISBN 978-1-61197-344-0. ISSN 22106502.
4. BRADLEY, A. P., 1997. The use of the area under the ROC curve in the evaluation of machine learning algorithms. *Pattern Recognition.* 30(7), 1145-1159. DOI: 10.1016/S0031-3203(96)00142-2. ISSN 00313203.
5. COLGATE, M. R., DANAHER P. J., 2000. Implementing a Customer Relationship Strategy: The Asymmetric Impact of Poor versus Excellent Execution. *Journal of the Academy of Marketing Science.* 28(3), 375-387. DOI: 10.1177/0092070300283006. ISSN 0092-0703.
6. ELKAN, C., 2001. The Foundations of Cost-Sensitive Learning. *In Proceedings of the Seventeenth International Joint Conference on Artificial Intelligence.* 973 – 978.
7. GARRIDO, F., VERBEKE, W., BRAVO, C., 2018. A Robust profit measure for binary classification model evaluation. *Expert Systems with Applications.* 92(5), 154-160. DOI: 10.1016/j.eswa.2017.09.045. ISSN 09574174.
8. GLADY, N., BAESENS, B., CROUX, C., 2009. Modeling churn using customer lifetime value. *European Journal of Operational Research.* 197(1), 402-411. DOI: 10.1016/j.ejor.2008.06.027. ISSN 03772217.
9. GUPTA, S., LEHMANN, D.R., STUART, J.A., 2004. Valuing customers. *Journal of Marketing research.* 41(1). 7-18.
10. HAND, D. J., 2009. Measuring classifier performance: a coherent alternative to the area under the ROC curve. *Machine Learning.* 77(1), 103-123. DOI: 10.1007/s10994-009-5119-5. ISSN 0885-6125.
11. HOPPNER, S., STRIPLING, E., BAESENS, B., VAN DEN BROUCKE, S., VERDONCK, T., 2018. Profit Driven Decision Trees for Churn Prediction. *European Journal of Operational Research.* DOI: 10.1016/j.ejor.2018.11.072. ISSN 03772217.
12. MALDONADO, S., FLORES, A., VERBRAKEN, T., BAESENS, B., WEBER, R., 2015. Profit-based feature selection using support vector machines – General framework and an application for customer retention. *Applied Soft Computing.* 35, 740-748. DOI: 10.1016/j.asoc.2015.05.058. ISSN 15684946.
13. NESLIN, S. A., GREWAL, D., LEGHORN, R., SHANKAR, V., TEERLING, M. L., THOMAS, J. S., VERHOEF, P. C., 2006. Challenges and Opportunities in Multichannel Customer Management: A profit driven data mining approach. *Journal of Service Research.* 9(2), 95-112. DOI: 10.1177/1094670506293559. ISSN 1094-6705.

14. PFEIFER, P.E., HASKINS M.E., CONROY R.M., 2005. Customer Lifetime Value, Customer Profitability, and the Treatment of Acquisition Spending. *Journal of Managerial Issues*. 1, 11-25.
15. STRIPLING, E., VAN DEN BROUCKE, S., ANTONIO, K., BAESENS, B., SNOECK, M., 2018. Profit maximizing logistic model for customer churn prediction using genetic algorithms. *Swarm and Evolutionary Computation.* 2018, 40, 116-130. DOI: 10.1016/j.swevo.2017.10.010. ISSN 22106502.
16. VAN DEN POEL, D., LARIVIERE, B., 2004. Customer attrition analysis for financial services using proportional hazard models. *European Journal of Operational Research.* 157(1), 196-217. DOI: 10.1016/S0377-2217(03)00069-9. ISSN 03772217.
17. VERBEKE, W., DEJAEGER, K., MARTENS, D., HUR, J., BAESENS, B., 2012. New insights into churn prediction in the telecommunication sector: A profit driven data mining approach. *European Journal of Operational Research.* 218(1), 211-229. DOI: 10.1016/j.ejor.2011.09.031. ISSN 03772217.
18. VERBRAKEN, T., VERBEKE, W., BAESENS, B., 2013. A Novel Profit Maximizing Metric for Measuring Classification Performance of Customer Churn Prediction Models. *IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering*. 25(5), 961-973. DOI: 10.1109/TKDE.2012.50. ISSN 1041-4347.
19. VERBRAKEN, T., VERBEKE, W., BAESENS, B., SMITH-MILES, K., WEBER, R., 2014. Profit optimizing customer churn prediction with Bayesian network classifiers. *Intelligent Data Analysis.* 2014, 18(1), 3-24. DOI: 10.3233/IDA-130625. ISSN 15714128.
20. ZADROZNY, B., LANGFORD, J., ABE, N., 2003. Cost-sensitive learning by cost-proportionate example weighting. *Third IEEE International Conference on Data Mining.* IEEE Comput. Soc, 2(1), 435-442. DOI: 10.1109/ICDM.2003.1250950. ISBN 0-7695-1978-4. ISSN 2193-8636.
21. ZHANG, Z., WANG, R., ZHENG, W., LAN, S., LIANG, D., JIN, H., Profit Maximization Analysis Based on Data Mining and the Exponential Retention Model Assumption with Respect to Customer Churn Problems. *2015 IEEE International Conference on Data Mining Workshop (ICDMW).* IEEE, 2015, 2015, 1093-1097. DOI: 10.1109/ICDMW.2015.84. ISBN 978-1-4673-8493-3.

Contact

Ing. Martin Fridrich, MSc
Brno University of Technology
Faculty of Business and Management, Department of Informatics
Kolejní 2906/4, 612 00 Brno-Královo Pole, Czech Republic
Tel: +420608482996
email: fridrichmartin@yahoo.com

NOVÉ TRENDY V PERSONÁLNOM MARKETINGU

NEW TRENDS IN PERSONAL MARKETING

Martin Uhlik Jaroslav Bednárik

Abstrakt

Ak chce dnes podnik uspieť, musí sa vedieť prispôsobiť aktuálnym zmenám nielen v konkurenčním prostředí, ale čoraz dôležitejšiu úlohu při celkovom úspechu podniku, zohráva ľudský kapitál . Personálny marketing predstavuje relatívne novú oblasť teórie a praxe v oblasti personálnych činností podnikovej a podnikateľskej praxe. Obsahovo i svojím zameraním v teoretickej rovine sa formoval ako samostatná vedecká disciplína odrážajúca potreby trendov, resp. zmien ekonomiky, či klesajúcej miery nezamestnanosti. Cieľom príspevku je priniesť nové poznatky o personálnom marketingu a nových trendov v tomto odvetví.

Klíčová slova: *Personálny marketing, Interný personálny marketing, Externý personálny marketing, InHiro, Virtuálna realita*

Abstract

If the enterprise wants to succeed today, it must be able to adapt to current changes not only in a competitive environment, but an increasingly important role in the overall success of the business is played by human capital. Personnel marketing is a relatively new area of theory and practice in the field of corporate and business personnel. The content and its focus on the theoretical level was shaped as a separate scientific discipline reflecting the needs of trends, respectively. changes in the economy, or declining unemployment rates. The goal is to bring new insights into personal marketing and new trends in the marketing sector

Key words: *Personal Marketing, Internal Personal Marketing, External Personal Marketing, InHiro, Virtual reality*

1. PERSONÁLNY MARKETING

Oblasť personálneho marketingu sa dnes dotýka všetkých subjektov pôsobiacich na trhu, teda malých, stredných, a tiež veľkých podnikov. Bez ohľadu na veľkosť je práve ľudský kapitál tým najcennejších kapitálom, aký podnik má. Zamestnanci rozhodujú vo veľkej miere o úspešnosti a celkovej prosperite podniku a vo všeobecnosti sa dá kvalitný ľudský kapitál považovať za určitú konkurenčnú výhodu. Dnes, viac ako kedykoľvek v minulosti, keď sme svedkami situácie ,že na pracovnom trhu je nedostatočné množstvo kvalifikovanej pracovnej sily, sa stáva neodmysliteľnou súčasťou, ba priam fenoménom v oblasti získavania, výberu a riadenia zamestnancov, personálny marketing. Efektívnym využívaním komunikačných nástrojov, či už tradičných alebo digitálnych, môžu spoločnosti výrazne ovplyvniť mieru stabilizácie a fluktuácie zamestnancov. Na dosiahnutie tohto cieľa je nevyhnutné mať teoretické a následne praktické poznatky o personálnom marketingu a jeho nástrojích.

Globalizácia, konkurencia, technologický pokrok, inovácie, nedostatok kvalifikovanej pracovnej sily a množstvo ďalších dôvodov núti podniky hľadať konkurenčnú výhodu, aby boli schopné presadiť sa na trhu. Spoločnosti už dávno zistili, že jedným z najcennejších zdrojov podniku sú ľudské zdroje a vo veľkej miere záleží na ich kvalite a nie kvantite. Personálny marketing vznikol ako samostatná oblasť v personálnych činnostiach tým, že sa vyčlenil z činností personálneho manažmentu. Vznikol v momente, keď jednoduchá „inzercia" na vyhľadanie a získanie pracovných síl nepostačovala a z dôvodu prevažujúcej ponuky pracovných miest, resp. nedostatku adekvátnej pracovnej sily na trhu práce, bolo potrebné začať uplatňovať aktívny prístup hľadania, získavania, motivácie a presviedčania pracovnej sily, aby sa táto rozhodla pre ponúkané pracovné miesto.

Existuje veľké množstvo definícií personálneho marketingu. Bednárik s Malíkovou chápe personálny marketing ako „*nadstavbu personálneho manažmentu, resp. ako dlhodobý proces, ktorý firme zabezpečí v rámci personálneho plánovania dlhodobé ľudské zdroje – strategický potenciál a to prostredníctvom správnej ponuky a predaja pracovných miest.*[1]

Herebíček opisuje koncept personálneho marketingu ako „*opustenie systému náhodného obstarávania personálu podľa momentálnych potrieb. Tiež ho možno chápať ako určitú filozofiu v oblasti ľudských zdrojov vedúcu k tomu, aby organizácia ako i zamestnávateľ získala a udržala tých najlepších a najvhodnejších zamestnancov z trhu práce, efektívne a dlhodobo ich začlenila do pracovného kolektívu a tiež si uchovala dobré meno u zamestnancov, ktorí spoločnosť opúšťajú a tým i dobré meno na trhu všeobecne.*"[2]

Personálny marketing sa zameriava nielen na potenciálnych, ale i súčasných zamestnancov, čím spája nábor zamestnancov a ich stabilizáciu v podniku. Vďaka tomuto spojeniu a vymedzeniu potrieb súčasných zamestnancov, možno lepšie definovať i potreby potenciálnych zamestnancov a na základe toho ich efektívne zaradiť v rámci náborovej kampane. Zisťovaním a uspokojovaním ich potrieb môže podnik odhaliť konkurenčné výhody voči ostatných firmám a zaistiť si tak konkurencieschopnosť na trhu práce. Neoddeliteľnou súčasťou personálneho marketingu je okrem zbierania informácií o potenciálnych zamestnancoch aj poskytovanie informácií smerom k nim – teda komunikácia firmy navonok, vrátane firemného imidžu a povesti. V personálnom marketingu sa kladie dôraz na komunikáciu s potenciálnym zamestnancom. Cieľom je poskytnúť uchádzačom čo najpresnejšie informácie, ktoré vychádzajú zo spracovania a detailného popisu pracovných miest a špecifikácie vhodných uchádzačov. *Personálny marketing tak súhrne môžeme chápať ako modernú vedeckú disciplínu nadväzujúcu na poznatkový aparát manažmentu, marketingu a personálneho manažmentu, ktorá v súčasnej dobe ponúka celý rad metód a postupov zameraných na vyhľadávanie potenciálnej pracovnej sily vhodnej na osadenie pracovných miest, ktoré podnik plánuje alebo realizuje na trhu práce. Ide teda o novú dimenziu práce s ľuďmi, vyjadrujúcu úroveň podnikovej kultúry, uznávaných hodnôt a noriem , s cieľom získať a udržať si tých najvhodnejších zamestnancov z interného a externého prostredia, ktorých bude firma racionálne využívať, uspokojovať ich potreby,formovať ich a motivovať a samozrejme, vytvárať im vhodné pracovné a sociálne podmienky potrebné pre výkon ich práce.*[3]

Personálny marketing je procesom získavania pracovných síl z externého a interného prostredia a z toho dôvodu ho delíme na externý a interný. Činnosť v uvedených oblastiach sa zameriava na odlišné úlohy a skupiny zamestnancov. Podstatou externého personálneho marketingu je implementácia nástrojov personálneho marketingového mixu smerom k širokej

[1]BEDNÁRIK, J. – MÁLIKOVÁ, I. : Ľudské zdroje a personálny marketing v podnikateľskej praxi. Trnava : FMK UCM v Trnave, 2016. s. 99

[2]HREBÍČEK, V.: Řízení lidských zdojú. Brno : Masarykova univerzita, 2008. s.32

[3]. BEDNÁRIK, J. – MÁLIKOVÁ, I. : Ľudské zdroje a personálny marketing v podnikateľskej praxi. Trnava : FMK UCM v Trnave, 2016. s. 116-121

verejnosti, s cieľom vyhľadať a získať vhodných zamestnancov, budovať značku zamestnávateľa, vytvárať atraktivitu pracovného miesta pre potenciálnych zamestnancov, vhodne zacieliť náborové kampane a ich realizáciu na externom trhu práce. Ide tu teda o snahu spoločností vytvárať koncept oslovenia a získavania zamestnancov z externého prostredia so zámerom upútať pozornosť cieľovej skupiny, t.j. potenciálnych uchádzačov o zamestnanie a zároveň pôsobiť ako atraktívny zamestnávateľ, pre ktorého sa oplatí pracovať. V tomto kontexte to môžeme chápať ako prideľovanie značky kvality zamestnaniu, ktoré Branham popisuje ako: *„proces vkladania pojmu a predstavy, byť skvelým miestom k práci, do vedomia cieľovej skupiny uchádzačov.“*[4]

Interný personálny marketing na rozdiel od externého personálneho marketingu, ktorý je smerovaný predovšetkým na potenciálnych zamestnancov z externého prostredia, je orientovaný do vnútra spoločnosti, teda na novoprijatých zamestnancov a na súčasných zamestnancov spoločnosti, s cieľom získať si a udržať kvalitnú pracovnú silu, ktorá bude pre spoločností prínosom a konkurenčnou výhodou. Úloha interného personálneho marketingu tak začína v prípade novoprijatých zamestnancov ich adaptáciou a v prípade súčasných zamestnancov pri uvedomení si potreby obsadenia voľných pracovných miest tými najvhodnejšími zamestnancami, s cieľom obsadiť tieto pracovné miesta tými najvhodnejšími zamestnancami. Samozrejme, úloha personálneho marketingu nekončí dosadením najvhodnejších zamestnancov na dané pozície, ale pokračuje rozvíjaním, motivovaním týchto zamestnancov a vytváraním vhodných pracovných podmienok. *„V rámci interného personálneho marketingu teda môžeme povedať, že títo „vnútorní zákazníci“, čiže zamestnanci, sú rovnako dôležití pre organizáciu ako jej externí zákazníci, najmä ak prihliadame na ich vplyv na firemnú kultúru a konkurencieschopnosť na trhu.* [5]

2. NOVÉ TRENDY V PERSONÁLNOM MARKETINGU

2.1 Služba InHiro

Tento produkt spoločnosti WebSupport je víťazov Startup awards 2013 v kategórii Digital a dnes je jedným z najpoužívanejších personálnych nástrojov naprieč európou a je stále vyhľadávanejším a často používaným prostriedkom personalistov. Ide o inovatívnypersonálny nástroj, ktorý uľahčuje proces vytvárania pracovných ponúk, ich distribúcie prostredníctvom sociálnych sietí anásledného výberu kandidátov. Je určená všetkým spoločnostiam, ktoré majú problém so získaním kvalitnej pracovnej sily. Aplikácia inHiro sa zameriava na dosiaľ nevyužitý potenciál malých a stredných podnikov, ktoré stále hľadajú špičkových ľudí len prostredníctvom tradičných pracovných portálov a metód. Čo patrí medzi hlavné výhody aplikácie inHiro?

1. možnosť zdieľať inzerciu po vlastnej linke cez existujúcich zamestnancov a obchodné kontakty,
2. prilákanie zamestnancov od konkurencie,
3. možnosť publikovať graficky prepracovaný pracovný inzerát,
4. šírenie aj prostredníctvom sociálnych sietí, blogov a mailov,
5. budovanie sietí lokálne pôsobiacich partnerov.

Najväčšou výhodou môžeme označiť okrem širokého zacielenia uchádzačov o miesto, urýchlené spracovanie v online prostredí, ich priamu distribúciu a možnosť okamžitej spätnej väzby od cieľového publika. Zadávatelia tak pomocou aplikácie môžu na základe ponuky takmer hneď získať kvalitnú pracovnú silu, ktorá svojím vzdelaním, schopnosťami a praxou zvýši výkonnosť a konkurencieschopnosť podniku.

---

[4] BRANHAM, L.: Jak si udržet nejlepší zamestnance. Brno : Computer press, 2004. s. 45

[5] BEDNÁRIK, J. – MÁLIKOVÁ, I. : Ľudské zdroje a personálny marketing v podnikateľskej praxi. Trnava : FMK UCM v Trnave, 2016. s. 123

Ako tento produkt funguje si odprezentujeme v prípadovej štúdii:

1. websupport neustále buduje svoju databázu IT talentov. Importuje všetky životopisy kandidátov do služby InHiro, označuje ich podľa ich zručností, zaradí ich ako tím spolu s manažérmi prenájmov a pridá poznámky. Vďaka rozšírenému vyhľadávaniu je oveľa jednoduchšie nájsť vhodného kandidáta,
2. samozrejme, nemusím opakovať žiadne údaje. InHiro automaticky vytvára kandidátske profily zo životopisov, e-mailov a dokonca aj z profilov LinkedInu,
3. personalista nemusí prechádzať medzi mnohými rôznymi otvorenými pozíciami. Vďaka InHirou vždy vie, v ktorom štádiu procesu náboru je kandidát. Nemusí sa obávať dovoleniek - InHiro je ľahko použiteľný. Každý personálny manažér môže pokračovať v práci, kde predtým skončil,

Obr. 1: InHiro
Zdroj: https://ats.inhiro.com/

4. dokonca aj v rámci IT spoločnosti nie je jednoduché vytvoriť pútavý inzerát. Nemusíš byť programátor ani návrhár. Ale v aplikácii InHiro môžeš vytvoriť dobre vyzerajúce pracovné inzeráty a zdieľať ich na sociálnych sieťach. Je to jednoduché a posilňuje to značku potencionálneho zamestnávateľa,
5. personalista robí dobré rozhodnutia a vie si dobre vybrať vďaka štatistikám. Vždy vie, ako funguje pracovná reklama a štatistiky rôznych kandidátskych zdrojov - takže vždy vidí, aký zdroj kandidátov je najvyhľadávanejší. Napríklad väčšina kvalitných špecialistov na Helpdesku pochádza z pracovných komisií, zatiaľ čo IT špecialisti sú obvykle prijímaní prostredníctvom odporúčaní. Akonáhle personalista vidí reálne údaje, môžem upraviť svoje zdroje podľa potreby.

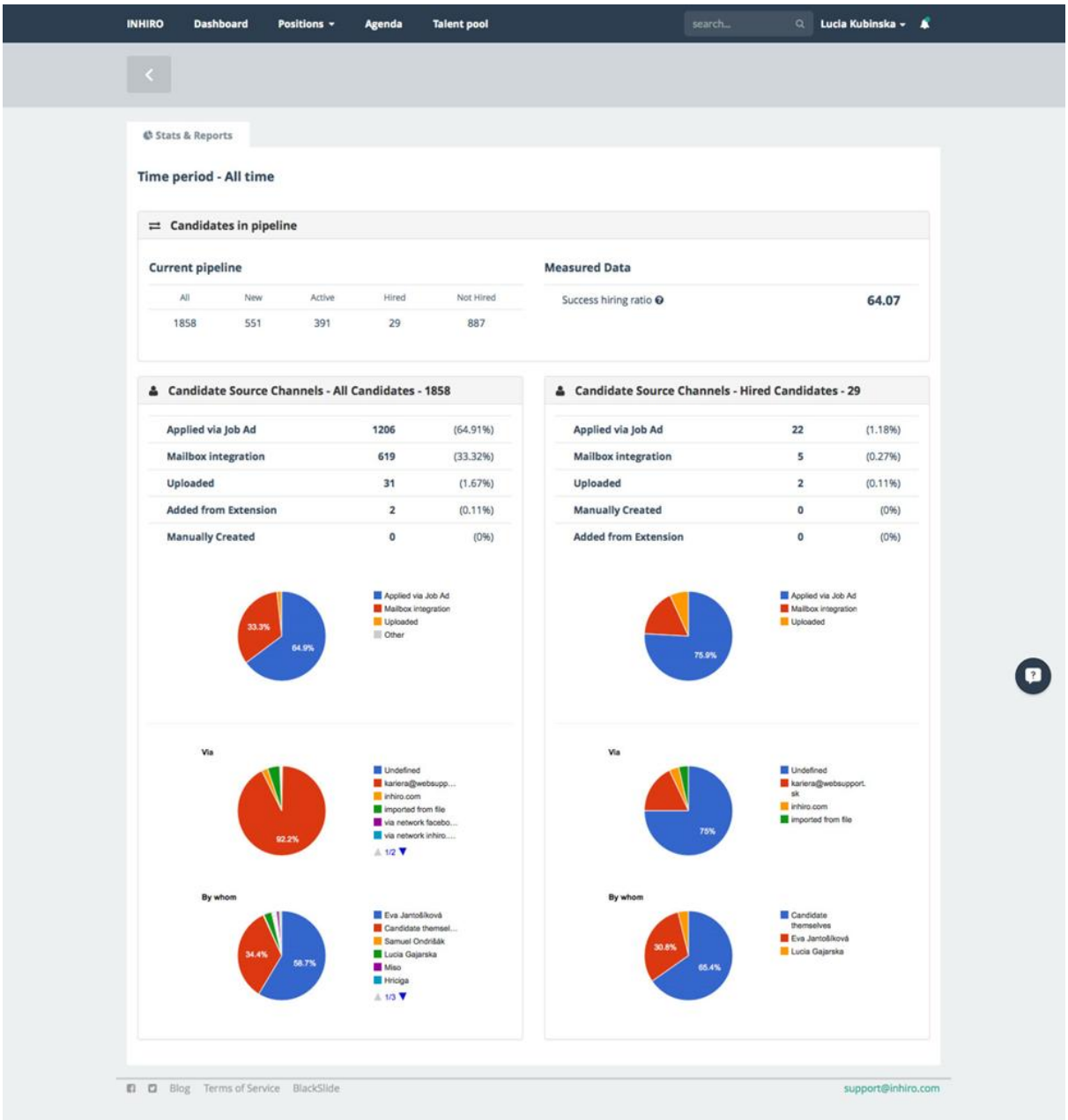

Obr. 2: InHiro
Zdroj: https://ats.inhiro.com/

2.2 Virtulna realita

Virtuálna realita (VR), ako aj tzv. rozšírená realita (originálne augmented reality; AR) sú technologickým výdobytkom posledných rokov. Hoci pre mnohých ľudí tento pojem primárne značí spojenie s počítačovými hrami a zábavnými aktivitami, VR ako aj AR postupne nachádzajú využitie v množstve rôznych odvetví, počínajúc od vzdelávania, cez použitie napríklad v terapii. No a v neposlednom rade si virtuálna a rozšírená realita našli pole pôsobnosti aj v oblasti, na ktorú je zameraný tento príspevok a to v oblasti ľudských zdrojov a získavania nových zamestnancov. Viaceré firmy začali využívať VR a AR k tomu, aby obohatili zážitok a skúsenosť uchádzača. Podstatou použitia týchto prostriedkov je ukázať záujemcom o prácu niečo nevšedné, s čím sa nestretnú pri iných výberových procesoch či náborových kampaniach. Zároveň použitie VR a AR (nie len) v náborovej kampani automaticky dáva organizácii nálepku “moderná”, čím zvyšuje jej atraktívnosť v očiach

primárne mileniálov. Toto všetko je predpokladom splnenia jedného z najpodstatnejších cieľov v dnešnom svete recruitingu: prílákania talentov do firmy.
Virtuálna realita (VR) je technológia simulujúca skutočnosť. Táto technológia vytvára veľmi realistickú ilúziu skutočného alebo fiktívneho sveta. Jej základom je snaha o čo najvernejšie digitálne zobrazenie priestorových modelov a scén, možnosť s nimi manipulovať a tvorba výseku reálneho sveta vrátane všetkých jeho zákonitostí a pravidiel. VR umožňuje virtuálny pohyb v 3D priestore a to všetko v reálnom čase. Stavia pri tom na základných postupoch z počítačovej grafiky.
Napriek tomu, že rozšírená realita (AR) možno na prvý dojem nepôsobí tak atraktívne ako VR, predstavuje taktiež veľmi užitočný nástroj použiteľný v mnohých odvetviach. Vo svojej podstate ide o priamy alebo nepriamy pohľad na fyzicky skutočné prostredie, ktorého jednotlivé časti sú v digitálnej forme obohatené (najčastejšie v textovej alebo vizuálnej podobe) o dodatočné informácie relevantné k tomuto prostrediu. Ide tak o akési "obohatenie reality" ktoré sa deje v reálnom čase a v sémantickom kontexte s jednotlivými časťami daného prostredia. Nachádza sa na pomedzí skutočného a virtuálneho sveta.

2.3 Príklady z praxe

Spoločnosť Jaguár Land Rover sa rozhodola pre náborovú kampaň prostredníctvom VR a AR realizovanú naozaj extravagantným spôsobom: za pomoci virtuálneho hudobného zoskupenia Gorillaz. V spolupráci s touto kapelou tak Jaguar Land Rover uviedol na trh bezplatnú aplikáciu dostupnú ako prostredníctvom iTunes, tak aj Google Play, v ktorej sa mohli záujemcovia a potenciálni kandidáti zapojiť do rôznych programátorských úloh (konkrétne išlo o tzv. code-breaking games). Hry nielenže zatraktívnili spoločnosť v očiach ľudí, ktorí sa do nich zapojili, ale taktiež poskytovali užitočné kompetencie potenciálnych uchádzačov: zvedavosť, vytrvalosť, schopnosť riešenia problémov a laterálne myslenie (myslenie zamerané na hľadanie netradičných, kreatívnych spôsobov riešenia problémov). Výsledok na seba nenechal dlho čakať: ľudia, ktorí si aplikáciu vyskúšali, ju hodnotili veľmi pozitívne, v čoho dôsledku vzrástol počet aktívnych uchádzačov o prácu vo firme. Na druhú stranu, ľudia, ktorým sa významne darilo v daných hrách, boli oslovovaní firmou priamo na spoluprácu.
Nemecká prepravná a logistická spoločnosť Deutsche Bahn sa borila s problémom starnutia svojich zamestnaneckých radov – drvivá väčšina zamestnancov totiž bola vo veku 50+. Úloha teda bola jasná: prilákať do spoločnosti mladších ľudí, ideálne aj čerstvých absolventov a mileniálov. Ale ako? Správnym riešením sa ukázalo nevšedné, inovatívne a zároveň hravé propagovanie spoločnosti a pozícií na pracovných veľtrhoch: prostredníctvom virtuálnej a rozšírenej reality. Ľudia, ktorí sa pristavili pri vystavovateľskom mieste Deutsche Bahn si mohli vyskúšať takmer autentické fungovanie na pozíciách ako vlakvedúci či elektrotechnik. Výsledok tejto iniciatívy sa dostavil takmer okamžite: Deutsche Bahn začalo na pracovných veľtrhoch získavať v priemere 10x viac životopisov ako predtým. Na druhú stranu, niektorí potenciálni záujemcovia boli týmto zážitkom odradení – jednoducho zistili, že by to nebolo nič pre nich. Na tento jav sa však dá pozrieť aj pozitívne: ľudia, ktorí nadobudli dojem, že by im takáto práca nevyhovovala, v podstate spoločnosti ušetrili zdroje. Ak by totiž prišli na to, že im charakter práce nevyhovuje až napríklad v skúšobnej dobe, bola by to nie len pre ľudské zdroje, ale pre celú firmu značná strata času a peňazí. Naopak, ľudia, ktorí sa na základe "živej" skúsenosti rozhodli o prácu uchádzať, mali oveľa jasnejšiu predstavu a očakávania ohľadom toho, čo by bolo ich pracovnou náplňou.
Z uvedených príkladov je zrejmé, že každé jedno použitie virtuálnej a/alebo rozšírenej reality slávilo v istej forme úspech. Ich zaradenie do náborovej kampane ocení najmä najmladšia pracovná generácia, ktorú priťahujú originálne, neotrepané a svieže veci. Použitie takéhoto prvku v náborovej kampani dokáže ovplyvniť celkový dojem uchádzača o Vašej firme a zdvihnúť (najmä v očiach mileniálov) jej popularitu. Aj keď by sa virtuálna realita stále dala

považovať za relatívne finančne nákladnú záležitosť, príbehy jednotlivých spomenutých firiem poukazujú na to, že sa oplatí. Navyše, v dnešnej dobe je možné zaobstarať aj lacnejšie verzie v podobe "kartónikov" kompatibilných so smartfónmi, ktorých cena je doslova pár eur.

Použitá literatura

1. BEDNÁRIK, J. – MÁLIKOVÁ, I. *: Ľudské zdroje a personálny marketing v podnikateľskej praxi*. Trnava : FMK UCM v Trnave, 2016. 166 s. ISBN 978-80-8105-825-7.
2. BORSÍKOVÁ, B.: Riadenie ľudských zdrojov a personálny marketing. Trnava : FMK UCM v Trnave, 2012. 120s. ISBN: 978-80-8105-405-1.
3. BRANHAM, L.*: Jak si udržet nejlepší zamestnance*. Brno : Computer press, 2004. 185s. ISBN 80-251-0223-7
4. HREBÍČEK, V.*: Řízení lidských zdojú*. Brno : Masarykova univerzita, 2008. 154s. ISBN 978-80-210-4537-8
5. MOSLEY, R.: Employer brand management. Chichester : Wiley, 2014. 254s. ISBN 978-1-118-89852-9
6. SZÁRKOVÁ, M a kol.: Personálny marketing a personálny manažment. 1.vydanie. Bratislava : EKONÓM, 2013. 145 s. ISBN 1214-4967
7. https://ats.inhiro.com/
8. https://business.linkedin.com/content/dam/me/business/en-us/talent-solutions/resources/pdfs/linkedin-global-recruiting-trends-2018-en-us2.pdf
9. https://www.linkedin.com/

Kontaktní údaje

Mgr. Martin Uhlik
Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Fakulta masmediálnej komunikácie
Nám. J.Herdu 2
91701 Trnava
Tel: +42190763433
Email : caridi111@gmail.com

Doc. Ing. Jaroslav Bednárik PhD
Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Fakulta masmediálnej komunikácie
Nám. J.Herdu 2
91701 Trnava
Tel: +421908798533
Email : bednarik.jaroslav@gmail.com

CONSUMER SUSTAINABILITY OF IMPLEMENTING TECHNOLOGY 5.0 INTO THE MARKETING OF DIGITAL PRODUCTS & SERVICES IN THE UNITED ARAB EMIRATES

Anna Tarabasz , Shaurya Mathur

Abstract

We live in a world where exponential advancements have been made, pushing the realm of possibilities and redefining the new normal giving birth to Technology 5.0 consisting of, but not limited to, Artificial Intelligence, Augmented Reality, Virtual Reality, Block Chain, Digital Products & Services, Smart Homes etc. But in this new cutting-edge world are we doing justice in implementing these technologies or are we falling into the Solow Paradox, where while we are continuously innovating and growing our technologies discovering new ways to communicate, processes and store. But not really increasing our productivity. "How exactly does this technology 5.0 impact us as consumers?", "What aspects of our lives does this impact","How do we as consumers react to this continuous innovation? " & "How does the Management react to this?" are the questions answered by this paper.

Keywords: *Technology 5.0, Consumer Behavior, Personalized marketing, Marketing Implications, Digital Products, Digital Services, UAE-Technology, Consumer Sustainable Technology*

1 INTRODUCTION

The line between products and services being ever so blurred. There are offerings like Alexa, Siri, Google Assistant being integrated into products like the Amazon Eco, Apple Home Pod and Google Home where the products are more than just devices which do tasks in a mechanical mode, they provide a suite of services out of the box which they adapt to the user providing them with a bespoke experience. These are just a few examples of already mainstream products which are now accessible in the market common place.

On this path, are the technologies like Blockchain, Cloud Services and Robotics which are being implemented in Digital Products and Services ranging from Digital Collectibles, Digital Record Keeping, Gaming Platforms, Cryptic Information Databases in the Digital Eco space to Cooking Food in Robotic Restaurants, maintaining the cleanliness in consumers' homes and providing an appliance connected ecosystem at home through Smart Homes and the Internet-of-Things (IoT)

This research is terming these technologies, which will change the dynamics of global commerce landscape and lifestyles of consumers, as Technology 5.0 encompassing technologies as Virtual Reality (VR), Artificial Intelligence (AI), Augmented Reality (AR), Hyper Reality (HR), Blockchain, 3D & 4D Printing, Digital Assistants in personal devices (Alexa, Siri, Google Assistant, Cortana, etc.), Smart Homes, Smart Appliances, Robotics, Smart Home Assistants (Alexa, Siri, Google Assistant), AdWords' Smart Applications, Web Platforms (Social Media, Blogs, E-Commerce), Digital Products and Deep Machine Learning.

In pursuit of researching the impact on the consumers in this now Global Village, starting with a nexus between the Developed and Emerging Worlds – Middle East seemed the natural selection. Since Time immemorial, the Middle East has been the location where the West and the East mix and share their knowledge and goods to help cultivate and herald a new era. The UAE has played a pivotal role in spearheading the Modernization of the Middle East and building on the legacy of the Middle East to be the pioneers of having the World's 1st Smart City, in addition to having an increased accessibility and implementation of Technology 5.0.

The UAE has been one of the fastest digitally growing countries in the world with the highest internet penetration of 99% (Digital Global Overview, 2017) and with a potential impact of AI in the Middle East of US$320 Billion, nearly 14% of the relative GDP of UAE by 2030 (US$320 Billion by 2030, 2018) and with a 14% (nearly US$10 Billion) impact on the Technology, media, telecommunications sector. (US$320 Billion by 2030, 2018).

2 RESEARCH OBJECTIVE

Through the literature review, data analysis and its conclusions this research aims to gain an understanding the niche acceptance and adoption of Technology 5.0 in marketing of digital products and services from the consumers perspective and the factors driving them in the nexus of the world, The UAE. Hence, this research is scoped to cover the UAE region to study the Consumer sustainability of implementing Technology 5.0 in the field of Digital Products and Services and the nuances and insights driving its adoption and acceptance.

2.1 RESEARCH QUESTIONS

1. Are Consumers being willing and ready to accept and integrate Technology 5.0 into the fabric of their daily lives?
2. What are the Drivers of Adoption?
3. Where would the consumer like to see Technology 5.0 Integrated in the Value Chain?
4. What is the impact & implications for the Digital/Electronic Products and Services after implementing Technology 5.0 into the Marketing industry?
5. How will Management Strategies change?

3 LITERATURE REVIEW

The World is more interconnected than ever before, the cross-border flow of data has seen a 45 time increase since 2005 (Dobbs, Manyika, Woetzel, 2016). Artificial Intelligence and other Analytical methods having a potential impact of $5.8 Trillion as a potential dollar impact on the global commerce industry (Mckinsey Global Institute, 2018) and about $2.6 Trillion in the Marketing and Sales industry alone. (Mckinsey Global Institute, 2018). Highlighting the critical crucible, the world is in and the lynchpin - Technology 5.0 is with its implementation in the industry ushering in Industry 5.0.

This combined with the fact that as of 2016 there are 914 Million users participating in Globalization (Dobbs, Manyika, Woetzel, 2016) highlighting the growing importance of understanding what drives the consumers to adopt this new unexplored globalized market space where the world is functioning as a global nucleus of data, products and services flow and the physical limitations of geography no longer apply.

Diving into research papers to gain further insight into the B2B perspective of Characteristics of Customer Value Creation (Saunila, Rantala, Ukko (2017)), Application and impact of Artificial Intelligence on Business process (Crunk, J., & North, M. M., (2007)) it was understood that technologies such as AI will have a significant impact on the business models and their profitability in favour of both the organisation and the consumer like in the example of Century Link, one of the largest telecommunications provider in the United States, invested in an Artificial Intelligence (AI) made by Conversia called “Angie” which, or rather who, could comb through and identify hot leads from their databases yielding nearly US$20 in revenue for every dollar invested into the AI System and an incremental growth of nearly 40 hot leads per week. This with a manpower of only 4 to work along with “Angie” (Brad Power, HBR 2017). When “Angie” was implemented by the Epson group, it led to an increase of nearly 240% increase in responses, from the baseline, of leads which translated to a 75% increase in qualified leads and an incremental revenue increase of US$2 Million in just 90 Days (Brad Power, HBR 2017).

On the home front with the widespread Internet-of-Things (IoT) it is estimated that there will be nearly 26.3 Billion connected devices against a population of 7.8 Billion Human Beings by 2020. This has led to a surge in the total volume of data generated by the world, evidenced by the 7 time's increase in the Global Data Output from 2012 to 2015 (Mckinsey Quarterly, 2018).

This has led to an overabundance of data ready to be analyzed. However, what is the data that needs to be processed and for what purpose is the question. A senior confidential respondent to a Mckinsey Survey emphasizes on this gap of what is the data available to the corporates engine and what is being done, what can be changed and where all it can be used and more importantly Why is it being done. Further, this also extends into the cross-border exchange of business and data. In the data flows have exponentially expanded with nearly Data flowing at nearly 211 Tera Bytes per Second and not just focused on one continent, but across continents.

To process this quantum of data Artifical Intelligence (AI) is being curated and deployed. AI is anticipated to grow with 53% YoY in the Marketing Industry (Tran, 2018) with 51% Marketers implementing it currently and 27% of them with plans to implement them. (Tran,2018). Other Technology 5.0 implemented in the Marketing field are IoT Currently – 66% with Anticipated growth of 24%, Marketing Automation and Social Media Listening Tools Currently 67% with anticipated YoY growth of 31% for both. (Tran, 2018) and with the costs of implementing the Internet of Things Nodes plummeting by nearly 50% by 2020 from $2.4 – $4 to $1 - $2 just aids the widespread implementation of Technology 5.0 on a global level.

In the MEA region, WE Telecom, Egypt's primary telephone company, by utilizing the YouTube Platform and formats such as TrueView, Bumper and Mashhead ads applied in in-market Affinity audiences and Remarketing strategies drove its reach among the intended audience to 80% with an 484% increase in better average watchtime than previous blast campaigns. 153% Increase in online mobile payments and a staggering 494% growth in their mobile service portal account signups. WE Telecom gained 19,000 Subscribers contributing to 25% of their current subscriber base. Which was 30% higher than the industry benchmarks. (Google Insights, 2018)

More locally to the UAE, Dubai Media City Based OSN was able to reduce the cost per acquisition by 82% using AdWords Call-Only campaigns. OSN optimized their mobile presence and experience through a mobile friendly site and observed an increase in mobile traffic from 67% to 79% (Google Insights Case Study, 2018). In addition to this they utilized the Google Platforms to retarget their users across the Omnichannel suite. By implementing the Google AdWords Click-to-call extension to redirect calls from ads to dedicated lines for quality calls, OSN was able to decrease the cost per acquisition via these lines by 65% and in addition to sales from direct calls through dedicated line showed a reduction of 82% in Cost per acquisition. OSN currently has plans to expand the Call-Only ad strategy beyond remarketing and into targeting those consumers who are in the consideration phase and have never been to the OSN Website.

Abu Dhabi's Department of Culture and Tourism optimized its user engagement with Smart Bidding campaigns using Target CPA, which entails not focusing on a single conversation but instead focusing on identifying multiple behavioral signals on the website (soft conversations & events) to distinguish between the users who are most engaged and those who were more inclined to visit Abu Dhabi, and in comparison to other paid media channels found 2x longer website visits and 39% more user engagement (Google Insights, 2018) and an improvement over its previous campaigns having an increase of 31% in User Engagement, 90% longer website visits, 23% more page visits and 51% reduction in cost per user engaged. (Google Insights, 2018)

"We were delighted to see how machine learning made a sizeable impact on our branding campaigns and look forward to making more use of the powerful tools AdWords provides." - Steve Copestake, Acting Executive Director, Abu Dhabi Department of Culture and Tourism. (Weed, 2017)

The Internet, with the help of Technology 5.0, is evolving beyond just a tool of accessing information and into a utility which shapes the decision making process of the consumers by providing nuanced information which is bespoke to the consumers preferences and what they need rather than generalized grouped information about a topic a trend captured in 2015 where 39% internet users have researched Online and purchased online (Google Insights,2015) catching on to the 50% Users who researched offline and purchased offline. (Google Insights,2015)

Further, there is a growing popularity of completely digital products such as Cryptokitties which are digital collectables, fondly called "Crypto Collectables" have an entirely digital existence and ecosystem using the Ethereum Blockchain and its currency – Ether. Which from its inception in 2017 has recorded staggering US$ 24,642,585 sales with only over 298,217 Unique Kittens Sold (Cryptokitties Sales, 2018). Which revolutionizes the digital marketplace and portrays the scope of what the digital economy has to offer. In the first quarter of 2018 there were nearly 1 Billion users of AR in 2018 and the revenue from AR Content is set to cross US$ 1 Billion by 2020 (Delloite, 2018).

4 HYPOTHESES

The first step of any adoption is to have a positive attitude towards the subject matter in relation. For the adoption of Technology 5.0, it is necessary to identify and prove that consumers of today have a positive attitude towards the adoption of Technology 5.0. Therefore H1, was formulated to determine if indeed consumers from our sample had a positive attitude towards Technology.

H1: Consumers have a positive attitude towards the adoption technology 5.0

After having the right mindset to adopt the technologies, it is required to analyze if the adoption of technology 5.0 has an impact on the purchase intension of Digital Products and Services. This is found out via H2 in our samples.

H2: Implementation of Technology 5.0 has a positive impact on purchase intention of Digital Products & Services

Will Technology 5.0 being implemented into the marketing industry have an impact on Digital Products & Services? If so is it going to have a positive impact on the Digital Products & Services. H3 helps analyze and determine the facts in this regard from our samples

H3: Implementation of Technology 5.0 in the Marketing Industry has a positive impact on Digital Product & Services

Human Beings are social animals but to what extent do we allow social norms to shape our purchasing and adoption. H4 observes and helps determine if Human Beings are indeed driven more by Social Norms when it comes to adoption of new technologies or products.

H4: Consumer adoption of Tech 5.0 is driven more by Social Norms.

In the age where we are but data points, most of our daily interactions and activities recorded almost on a daily basis, what impact does the fear factor of all that data falling into the wrong hands play on our adoption of Technology. H5 is designed to determine from our sample set what is the analysis.

H5: Safety & Security of data and Data privacy significantly impact the adoption of Technology 5.0

Implementing Technology 5.0 either directly in a product or indirectly through marketing strategies and experiences, can a products perception by the consumer change? If so is it in a positive or negative way? H6 is designed to analyze the impact of implementation of Technology 5.0 in the product perception.

H6: Product perception is positively impacted by the implementation of Technology 5.0

Today's consumer is all about experiences, they look for the best purchasing experience from the simplest factor of availability to instore experiences of aesthetics and service. H7 is designed to determine how is this consumer experience going to change or be augmented with the implementation of Technology 5.0

H7: Customer Experience is positively augmented by the implementation of technology 5.0 in the marketing industry

5 THEORETICAL MODEL APPLICATION

After analyzing the various behavioral models collected and studied (The Theory of Interpersonal Behavior (TIB) (Tirandis, 1977) , The Theory of Planned Behavior (TPB) (Ajzen, 1991), Social Cognitive Theory (SCT), (Bandura ,1999), Diffusions of Innovation (DOI) theory (Rogers, 1962), The Integrated Behavioral Model (IBM) (Fishbein, Ajzen, (1975)), Theory of Reasoned Action (Fishbein, Ajzen, (1975)), Technology Acceptance Model 3 (TAM3)(David, Bogozzi and Warshaw, 1989) in the literature review, it was determined that there wasn't a model developed to encompass all the factors crucial to meeting the objectives of this research. However, the different critical factors influencing attributes of consumer behavior were observed and noted.

A new Model, termed as the Technology Adoption and Sustainability Model (TASM) was developed by Anjana Murali & Shaurya Mathur to determine the holistic factors leading up to the adoption of Technology taking into consideration both Internal and External Factors driving the behavioral decision-making process.

Technology Adoption and Sustainability Model (TASM)

This Model encompassed both internal and external factors driving an individual's adoption of technology. Internal Factors, driving the Intension, being - Attitude, Behavioral Control, Social Norms where–

- Attitude is driven by the Perceived Ease of Use of the technology, Perceived Usefulness of the technology to them and Perceived Risk involved in using that technology
- Behavioral Control being driven by the price and the Behavioral Cognition (Skill set) Required to operate the technology.
- Social Norms driven by the social reinforcements from the immediate society, peers and trusted advisors. In addition to the Efficacy, confidence in self and the confidence of the social surroundings of the individual.
- External Factors being the Availability of technology, Accessibility of technology, Technological Infrastructure, Innovation in technology and its wide spread implementation.

6 RESEARCH METHODOLOGY

6.1 STATEMENT OF PROBLEM

Nearly 40% Marketers, as of 2017, have adopted Technology 5.0 in their mainstream interactions with the consumers (Walker Sands, 2017). With quantum of change and disruption to the conventional means of commerce and consumer experience in the field of marketing, what is the adoption and factors driving the adoption of this new technology? Through this research analysis, the significant factors will be identified and these identified factors and a regression equation equating all significant factors to impact on the consumer.

6.2 RESEARCH DESIGN

Exploratory Study – As these are uncharted waters where disruption is the only constant. This Study aims to establish and identify the key factors impacting and driving the consumer towards the adoption of technology in today's everchanging world. As well lay a foundation for studies in the future in regard with the models implemented and research methodology used.

Causal Method – This study aims develop the best statistical relationship between the dependent variables of Attitude, Behavioral Control, Social Norms and their independent variables. Further, it aims to identify the impact of Attitude, Behavioral Control, Social Norms on the Intention of the Consumer. This combined with the External Factors such as the Availability of technology, Accessibility of technology, Technological Infrastructure, Innovation in technology and its wide spread implementation.

6.3 DATA COLLECTION TECHNIQUE

Through the distribution of a questionnaire gaining inputs on our dependent factors of Attitude, Perceived Behavioral Control and Social Norms which drive the Behavioral Intension of the individual.

Additional Secondary data will be secured from existing researches, data banks such as Google Insights and Data mining using Data Miner to collect data on the external environmental factors and additional social factors to analyze the sentiment towards technology 5.0

6.4 DATA ANALYSIS TECHNIQUE

Descriptive Statistics – will be used to describe the basic features of the data in the study. It'll provide simple summaries about the sample and the measures. This will also identify the demographic nature of the data collected in terms of gender, age, income and their tryst with technology and perform a qualitative analysis of the Data Collected.

Causal Analysis – will be primarily driven by Multiple Regression to determine the significant independent variables and their impact on the Equation to the dependent factors thus leading to the net impact of technology 5.0 in Marketing through identifying the factors impacting Attitude, Behavioral Control, Social Norms. Followed by the Intention of the Consumer. This combined with the External Factors such as the Availability of technology, Accessibility of technology, Technological Infrastructure, Innovation in technology and its wide spread implementation leading up to the impact of Adoption of Technology 5.0. This in addition to the Adoption of Technology 5.0 in the Marketing Industry leading up to the Impact of Technology 5.0 in the marketing Industry

6.5 LIMITATIONS OF RESEARCH EXECUTION

1. Scope limited to the UAE
2. Limited Access to the Industrial Data
3. Consideration of only limited technologies in the scope of this Research
4. Sampling methodology limited to Ad-Hoc Sampling instead of strategic Sampling

6.6 DATA CORE PROCESSING

During the research, 238 samples were collected through direct surveys with additional sentiment analysis from data mined from 100 Twitter posts. From the Data Collected, 238 Samples were analyzed for H1, H4 & H6, the data was further segregated to 168 Samples for analyzing H2, H3, H7.

From the Sample data collected, the consumers interaction and awareness levels were observed. It was found that from our sample size 188 respondents or nearly 79% of the sample size were not only aware but also have interacted with some form of technology 5.0

Consumer's purchase products when it meets their needs/requirements, or their functionality is high. This is evidenced by the 99 respondents from our sample size who purchased products based on their Functionalities and that consumers fell to peer influence by a combined 81 respondents (49 & 32) who purchased based on a suggestion from a trusted source or due to its popularity.

In addition to the 58 respondents who purchased products influenced by the advertisements, 85 respondents thought the product being advertised through technology 5.0 was futuristic and 71 of them thought the company was at the edge of technology. This highlights the significance of the application of Technology 5.0 in Marketing and how it influences the perception of the consumer towards a company as well as helps in improving the purchase intent towards the product advertised.

6.7 STATISTICAL PROCESSING

Dependent variables

- Attitude
- Perceived Behavioral Control
- Social Norms
- Intension
- External Factors
- Adoption of Technology

Independent Variables

- Perceived Ease of Use
- Perceived Usefulness
- Perceived Risk
- Price
- Behavioral Capability
- Reinforcements
- Efficacy

Multiple Regression using Excel Solver Tool to analyze and formulate an equation of all the dependent factors and their coefficients against their dependent factors but before that a Multiple Chi-Square test for the end dependent variable – Adoption and all the independent variables impacting adoption was done to identify if all factors and the data collected was a "Good Fit" to produce reliable output.Further, using Rapid Miner, 100 Tweets– August 12, 2018 were mined from the UAE, and a sentiment analysis was performed to observe the sentiments on technology 5.0 on the Twitter-verse, as it called colloquially, and gain an understanding on how the consumers perceive technology 5.0 through user generated content.

7 CONCLUSION

7.1 STATISTICAL CONCLUSION

After extensive analysis on the data in both Statistical and Descriptive capacities. The following are the conclusions that can be drawn with a 95% Confidence level –

Statistical

- Through Multiple Chi-Square Test of the Factors where the Chi-Square Statistic was over 10 Times the Chi-Square Critical, 277.25>27.58, It was concluded that there a

goodness of fit from the characteristics/factors considered and that all independent factors in consideration were a good fit to produce a good distribution for analysis.

- Some of the Independent Factors taken independently do not significantly impact the dependent factors. However, when taken all together all the factors they are significant. Independent Factors such as Risks and Safety under Attitude, Price under perceived behavioral control, Social opinion, Product popularity, Peer Opinions under Social Norms were all independently insignificantly impacting their respective dependent variables with p-values greater than .05.
- However, when all the factors were taken together, their combined significance was greater than .05 in all the three dependent factors and in turn to the end dependent factor of Adoption of technology 5.0. Highlighting that the adoption of technology is not dependent only one factor in isolation but dependent on multiple factors taken in tandem as when it comes to adoption of technology multiple factors are considered. Their importance however varies as is signified in the Equation below –
- Attitude
  A = 1.63 + .011 (Expectations) + .16(Ease of Use) - .011 (Risks) -.041(Data Security) + .12 (Sharing Personal Details)
- Perceived Behavioral Control
  PBC = 1.63 +.07(Price) - .11(Knowhow) + .09(Value for Money) +.13(Learning yourself)
- Social Norms
  SC = 2.19 - .19(Dependence) + .05(Others Opinion) +.05(Popularity) + .06(Peer Usage Opinion)
- External Factors
  EF = 2.63 - .06(Trend) + .08 (Longevity) - .14 (External Environment) - .06 (Innovation)

Further the R-Square in the multiple poly-regressions run have been Positive with values – Attitude – +.09, Perceived Behavioral Control – +.06, Social Norms - +.05 and External Factors – +.06

Highlighting the significant correlation of the factors. This in tandem with the equations and descriptive data prove H1, H2, H4, H5, H6 & H7.

While analyzing the impact of Technology 5.0 implementation on Marketing it was observed that all factors of Knowledge, Brand Perception, Experience & Purchase Intension were independently significant to marketing. That is the knowledge of what technologies have been implemented into the marketing of the product, the Brand Perception by this implementation of Technology 5.0 along with the Consumer Experiences augmented by Technology 5.0 all have a significant impact and the consumer is required to be engaged on all these factors for the Marketing of the future to be successful.

However, Trust & Loyalty is a factor which by itself doesn't hold significance to marketing, however when combined with the factors of Knowledge, Brand Perception, Experience & Purchase Intension it becomes one of the most significant factors to Marketing. From this we can draw an inference that when the 4 factors are considered and implemented together, they boost the Trust & Loyalty of the consumer in favor of the Brand.

This in addition to the majority, 88 Respondents of the sample size, have a positive brand intension when technology 5.0 is implemented we can conclude that marketing is positively impacted by the implementation of technology 5.0 proving H3.

All these findings from our sample size are further augmented by the results of the Rapid Miner Sentiment Analysis of 100 Tweets as on 12th August 2018 where 55% of the twitter chatter was Positive and in favor of Technology 5.0 with 26% were Negative and 17% were Neutral.

7.2 MANAGEMENT IMPLICATIONS

Product manufactures & Services providers of Technology, Quasi-Tech & Non-Tech Based business, should streamline thier consumer journey implimentation and build thier products and serives to not only resonative with the individuality of thier cusomters but also provide the convience and not only cater but exceed thier needs and expectations. Utilizing the technologies and data at thier disposal to help better the consumer experience makes the implimentation of Technology 5.0 in Marketing of Digital Products and Services sustainable.

Marketing Perspective, All the Statistical Analysis within the limited sample size is indicative that Dynamic Content Optimization and delivery is warranted not just in the middle of the consumer journey, but also closer to the begining of the consumer journey. To capture thier attention, preference and consideration making the consumer journey not only persoanlized but also seamless and adaptive. With the data availble to analyse without invading the privacy of the user. Managements of Marketing firms can offer bespoke dynmaic content delivery earlier in the consumer Journey/Funnel to help drive consumers consideration and eventual converstion through providing resonative content that engages consumers and drives thier brand consideration and loyalty.

This also resonates inputs from our experts – Gaurav Mathur, Founder of Astro.Fit & Pranav Manpuria, Founder of Flux Auto, who have both signified the importance of technology 5.0 in the industry, more specifically how it will revolutionize the way consumers experience the Digital Products & Services and how Speed and Convience will play the driving factor to not only getting but also retaining consumers as competition of copycat service providers increase the company that answers "How can this help get my work done with the least amount of effort" & "How relevant this is for me?" will drive the customers loyalty & retension

Sources

1. 5 WAYS ARTIFICIAL INTELLIGENCE CAN BE USED IN MARKETING, Retrieved from https://www.emarsys.com/en-ae/resources/blog/5-ways-artificial-intelligence-can-used- marketing-2/ (Accessed on 2018, May 29)
2. AJZEN, I. (1991). The Theory of Planned Behavior. Organization Behavior and Human Decision Processes, Academic Press, Inc. 179-211.
3. BANDURA, A. (1999). A social cognitive theory of personality. In L. Pervin & O. John Handbook of personality. New York, Guildford Publications: 154-196. Psychological review 106(4), 676
4. BENJAMIN YEN, (2005). The Internet of Things (IoT): Shaping the Future of E-Commerce
5. CRUNK, J., & NORTH, M. M. (2007). Decision Support Systems and Artificial Intelligence Technologies in Aid of Information Systems Based Marketing. International Management Review, 3(2), 61-67.
6. CHOW, M, (2017), AI and machine learning get us one step closer to relevance at scale – Google Insights (2018)
7. DELLOITE, (2018). Technology, Media and Telecommunications Predictions, Delloite 2018.
8. DIGITAL IN THE MIDDLE EAST 2018 - The Statistics. (2018, January 31). Retrieved from http://thecustomer.ae/digital-statistics-middle-east/
9. DIGITAL IN 2017: Global Overview - We Are Social. (2017). Retrieved from https://wearesocial.com/special-reports/digital-in-2017-global-overview :Accessed on 05/06/2018
10. DOBBS, R., MANYIKA, J, WOETZEL, J, 2016, Digital Globalization: The New Era of Global Flows., Mckinsey Global Institute:
11. EUROMONITOR (2017). Reinventing Purchase experience in the era of Digital

Consumerism.
12. FISHBEIN, M., & AJZEN, I. (1975). Belief, attitude, intention, and behavior: An introduction to theory and research. Reading, Mass; Don Mills, Ontario: Addison-Wesley Pub. Co.
13. GOOGLE INSIGHTS, (2018), Consumer Barometer Retrieved from https://www.consumerbarometer.com/en/insights/?countryCode=AE Accessed (2018, June 15)
14. GOOGLE INSIGHTS, (2018), Abu Dhabi's Department of Culture and Tourism drives more qualified audience through AdWords Smart Bidding - Case study (2018)
15. GOOGLE INSIGHTS, (2018), AdWords Call-Only campaigns help OSN reduce cost per acquisition by 82% - Case Study (2018)
16. GOOGLE INSIGHTS, (2018), Driving brand awareness and sales acquisition through Google solutions – Case Study - (2018)
17. GREEN, M., & PIEL, J. A. (2009). Theories of human development: A comparative approach (second ed.): Prentice-Hall, Inc.
18. MARK, M. M., DONALDSON, S. I., & CAMPBELL, B. (2011). Social psychology and evaluation: The Guilford Press.
19. MCKINSEY GLOBAL INSTITUTE, (2018), Visualizing the uses and potential impact of AI and other analytics – April 2018 (Accessed on – 2018, June 15)MCKINSEY GLOBAL INSTITUTE, (2018), Mckinsey Quarterly: The Data Disconnect, McKinsey Global Institute – April 2018 (Accessed on – 2018, July 15)
20. MURO, M., & JEFFREY, P. (2008). A critical review of the theory and application of social learning in participatory natural resource management processes. Journal of environmental planning and management, 51(3), 325-344.
21. PWC (2018). Perspective of Global Entertainment & Media Outlook – 2018 – 2022 Rogers, E.M. (1995). Diffusion of Innovations. 4th ed., New York: The Free Press
22. SAUNILA, RANTALA, UKKO (2017). Characteristics of Customer Value Creation in Digital Services
23. STEPHEN, A. T. (2017). Here Comes the Hyper-Connected Augmented Consumer. Gfk- Marketing Intelligence Review, 9(2), 11-17. doi:10.1515/gfkmir-2017-0012
24. STEPHEN, A. (2017, MAY 25). The Future of Work in Marketing Should Involve Upskilling, Science and Algorithms. Retrieved from https://www.forbes.com/sites/andrewstephen/2017/05/25/future-of-work-in-marketing/#3c1b439d5f3a
25. STUCKE, EZRACHI (2017). How Digital Assistants Can Harm our Economy, Privacy and Democracy.
26. TRAN, K, (2018). Google is Capitalizing on AI in Marketing, Published by Business Insider (Jul 2018). (2018, July 12)
27. UAE SOCIAL MEDIA STATISTICS 2018 INFOGRAPHICS | GMI Blog. (n.d.). Retrieved from https://www.globalmediainsight.com/blog/uae-social-media-statistics/ (Accessed May 2018)
28. VENKATESH, V. AND BALA, H. (2008). Technology Acceptance Model 3 and a Research Agenda on Interventions. Decision Science, 39 (2), 273-312.
29. WEED, K (2017), The future of consumer marketing? The CMO of Unilever says it's 'consumer segments of one', Google insights

Contact

Dr. Anna Tarabasz, Ph.D.
SP Jain School of Global Management
Block 5, Dubai International Academic City, PO Box 50234, United Arab Emirates
Tel: +971 50 1181704
email: anna.tarabasz@spjain.org

Shaurya Mathur, MS
SP Jain School of Global Management
Block 5, Dubai International Academic City, PO Box 50234, United Arab Emirates
Tel: +65 91365413
email: shaurya.msept17cmm56@spjain.org

EKONOMIE A PODNIKOVÁ EKONOMIKA

ECONOMY AND BUSINESS ECONOMICS

NUMBER OF PAPERS: 6

REGIONY GRUPY WYSZEHRADZKIEJ – KLASYFIKACJA NUTS 2

VISEGRAD GROUP REGIONS – NUTS 2 CLASSIFICATION

Katarzyna Brożek

Streszczenie

Niniejsze rozważania traktują o regionach Grupy Wyszehradzkiej. Skupiono się na klasyfikacji NUTS 2, wobec tego łącznie omówiono trzydzieści pięć jednostek typu NUTS 2. Na początku zaprezentowano krótkie wprowadzenie na temat innowacyjności Grupy Wyszehradzkiej. Jednakże główna część pracy została poświęcona na omówienie podziału terytorialnego V4 z podkreśleniem pewnych aspektów w zakresie innowacyjności poszczególnych regionów Grupy Wyszehradzkiej. Zatem w pierwszej kolejności omówiono osiem okręgów terytorialnych Czech, następnie skupiono się na czterech słowackich regionach, zaś w dalszej części pracy prześledzono siedem regionów węgierskich, natomiast całość rozważań zakończono zaprezentowaniem szesnastu polskich regionów typu NUTS 2. Osiągnięto cel opracowania, który obejmował syntetyczną analizę regionów V4 z lapidarnym uwzględnieniem aspektów dotyczących innowacyjności.

Słowa kluczowe: *Grupa Wyszehradzka, innowacyjność, NUTS 2, regiony*

Abstract

The present study deals with the regions of the Visegrad Group. The emphasis was put on NUTS2 classification; consequently thirty five NUTS 2 units were discussed.The analysis began with a brief introduction on innovativenes in the Visegrad Group. However, the main part of the paper was devoted to the discussion of V4 territorial division with emphasis on certain aspects regarding innovativeness of respective regions.

Thus, in the first instance eight territorial regions of the Czech Republic were discussed. Next, four Slovak regions were presented. Then, in the further part of the paper, seven Hungarian regions were analysed. The discussion was accomplished with a presentation of sixteen Polish NUTS2 regions. Thus the aim of the paper which was the synthetic analysis of V4 regions together with a terse presentation of certain aspects concerning innovativeness was reached.

Keywords: *Visegrad Group, innovations, NUTS 2, regions*

1 GRUPA WYSZEHRADZKA A INNOWACYJNOŚĆ

Kraje Europy Środkowo-Wschodniej stały przed podwójnym wyzwaniem. Bowiem z jednej strony - transformacja, stanowiąca o procesie odbudowy struktur wolnej przedsiębiorczości oraz z drugiej strony wyzwanie stałego przystosowania się do gwałtownych zmian technologicznych, które pozwoliłyby w konsekwencji uzyskać konkurencyjną pozycję w turbulentnym otoczeniu rynkowym. Świat nieuchronnie ewoluuje i nie będzie czekał, aż kraje Grupy Wyszehradzkiej będą równie rozwinięte pod względem technologicznym, co bogate kraje zachodnie. Innowacje zmieniają gospodarkę niemal w każdym jej możliwym aspekcie. Dlatego też członkowie V4 muszą realizować politykę, która wspierać będzie sferę B+R oraz rozwój innowacyjnych produktów. Niestety jest to obszar, który w krajach Grupy Wyszehradzkiej wymaga dużej atencji, gdyż finansowanie wspomnianych elementów nie pozwala myśleć o tych krajach jak o wspierających działalność innowacyjną i promujących politykę innowacyjną.

1.1 Klasyfikacja NUTS 2 w Republice Czeskiej

Republika Czeska podzielona jest na osiem okręgów terytorialnych (rys. 1) wśród, których znajduje się Praga (CZ01) jako miasto wydzielone. Stolica jest największym miastem liczącym 1,3 mln mieszkańców, co stanowi 12% ludności, ponadto pełni rolę centrum politycznego, kulturalnego i gospodarczego kraju. Oprócz tego jest jednym z najbardziej rozwiniętych gospodarczo regionów w Unii Europejskiej, który ma perspektywy dalszego prężnego rozwoju [1].

Rys. 1 Klasyfikacja NUTS 2 w Republice Czeskiej
Źródło: [2].

Strední Cechy (CZ02) to największy region w Republice Czeskiej o powierzchni 11 015 km^2 i liczący 1,3 mln mieszkańców. Jest jednym z najważniejszych regionów pod względem gospodarczym, na jego dobrobyt w dużej mierze wpływa strategiczne położenie w centrum kraju oraz bliskość Pragi, będącą jego stolicą, jednak jak wcześniej zauważono do niego nie należy.

Region *Jihozápad* (CZ03) składa się z dwóch regionów NUTS III: Kraj południowoczeski i Kraj pilzneński. Łącznie liczą one 1,2 mln mieszkańców, co stanowi 11,5% całkowitej liczby ludności kraju. Główna koncentracja ludności znajduje się w obszarach metropolitalnych obu stolic regionalnych. Jego powierzchnia wynosi 17 617 km^2 i graniczy z Niemcami i Austrią [1].

Region *Severozápad* (CZ04) składa się z dwóch regionów NUTS III (Karlovy Vary i Ústí). Liczba mieszkańców liczy 1,1 mln, natomiast jego powierzchnia sięga 8 649 km^2. Główna koncentracja ludności znajduje się w aglomeracji karlowarskiej i aglomeracji Ústí. Severozápad sąsiaduje z regionem południowo-zachodnim, środkowoczeskim i północno-wschodnim, na północy i zachodzie graniczy z Saksonią i Bawarią [1].

Region *Severovýchod* (CZ05) składa się z trzech samorządowych regionów NUTS III: Liberec, Hradec Králové i Pardubice. Łączna liczba ludności wynosi 1,5 mln mieszkańców, czyli 14,3% ludności kraju, przy czym główna koncentracja ludności znajduje się w obszarach metropolitalnych stolic. Jego powierzchnia wynosi 12 440 km^2. Region leży w północnej i północno-wschodniej części Czech i graniczy z Niemcami oraz Polską [1].

Kolejnym regionem wchodzącym w skład Republiki Czeskiej jest *Jihovýchod* (CZ06), który składa się z dwóch samorządowych regionów NUTS III: Południowych Moraw i Vysočiny. Liczba mieszkańców wynosi 1,6 mln, co stanowi największą populację wśród czeskich regionów NUTS II. Podczas gdy obszar metropolitalny Brno jest drugim co do wielkości centrum gospodarczym w Republice Czeskiej, pozostała część regionu obejmuje głównie obszary wiejskie o niższym poziomie rozwoju gospodarczego. Powierzchnia *Jihovýchod* wynosi 13 990 km^2 [1].
Region *Střední Morava* (CZ07) leży we wschodniej części Republiki Czeskiej i ma powierzchnię 9 231 km^2. Większość jego terytorium ma peryferyjną lokalizację; region graniczy z Polską i Słowacją. Składa się on z dwóch regionów NUTS III (region ołomuniecki i zliński). Liczba ludności 1,2 mln mieszkańców, co stanowi 11,6% populacji krajowej i skupia się wokół stolic regionu ołomunieckiego i zlińskiego [1].
Ostatnim regionem wchodzącym w skład Republiki Czeskiej jest Moravskoslezsko (CZ08), który jest najbardziej wysunięty na wschód oraz ma powierzchnię 5 427 km^2. Liczba mieszkańców wynosi 1,2 mln. Stolicą regionu jest Ostrava, którą zamieszkuje 294 tys. osób, co klasyfikuje ją jako trzecie co do wielkości miasto, po Pradze i Brnie. Region graniczy z Polską oraz Słowacją i stanowi silny ośrodek przemysłowy specjalizujący się m.in. w metalurgii. Warto dodać, iż w ostatnich latach zauważalny jest rozwój przemysłu opartego na wiedzy [1].

1.2 Klasyfikacja NUTS 2 na Słowacji

W przypadku Słowacji liczba regionów, które klasyfikowane są jako NUTS 2, wynosi 4 (rys. 2).

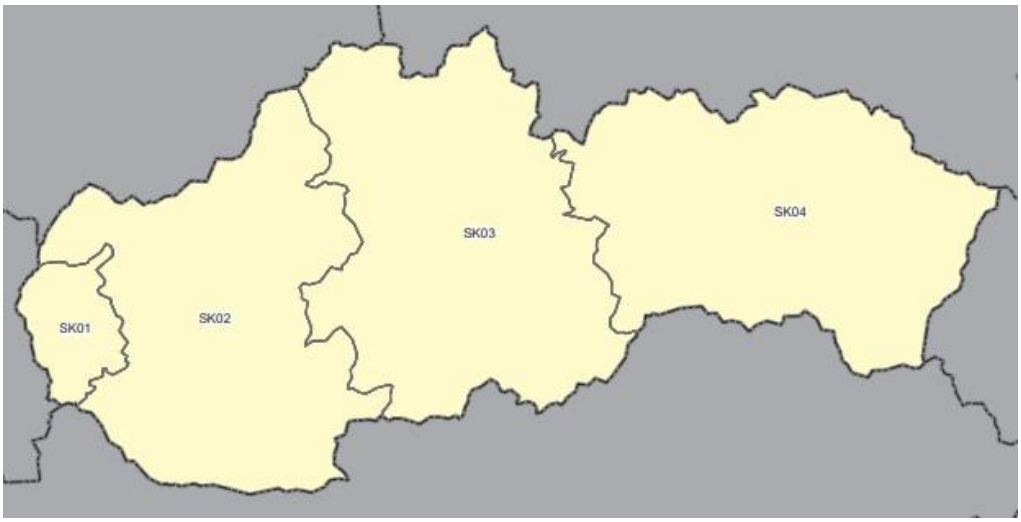

Rys. 2 Klasyfikacja NUTS 2 na Słowacji
Źródło: [3].

Region Bratysławski (SK01) należy do klasyfikacji NUTS 2 oraz NUTS III. Jego powierzchnia wynosi 2 053 km^2, natomiast liczba ludności sięga 0,6 mln. Region ten ma najwyższy PKB per capita. W tym regionie znajduje się najlepsza infrastruktura badawcza na Słowacji, co przekłada się na najwyższy poziom płac [4].
Region *Západné Slovensko* (SK02) ma powierzchnię 14 993 km^2, zaś liczba ludności wynosi 1,8 mln mieszkańców. Ten słowacki region ma drugi najwyższy wskaźnik Produktu Krajowego Brutto w przeliczeniu na jednego mieszkańca, podobnie jest również w przypadku poziomu płac oraz stopnia zatrudnienia [4].

Region *Stredné Slovensko* (SK03) ma powierzchnię 16 263 km^2 oraz liczbę ludności wynoszącą 1,3 mln mieszkańców. W przypadku tego regionu widoczna jest różnica w poziomie zatrudnienia oraz płac, aniżeli miało to miejsce w przypadku dwóch wcześniej wymienionych. Ponadto obszar ten charakteryzuje się niską jakością szkolnictwa wyższego, słabą infrastrukturą badawczo-rozwojową, a to przekłada się na niewielką intensywność badań [4].
Ostatnim regionem stanowiącym część Słowacji jest *Východné Slovensko* (SK04) ma powierzchnię 15 729 km^2 i 1,6 mln mieszkańców. Wschodnia Słowacja jest najsłabiej rozwiniętym regionem pod względem dochodów regionalnych, poziomu zatrudnienia i płac. Warto jednak zwrócić uwagę, iż w jego obrębie funkcjonuje słaba infrastruktura badawczo-rozwojowa, co przekłada się na mniejszą intensywność działań innowacyjnych [4].

1.3 Klasyfikacja NUTS 2 na Węgrzech

Następnym krajem, który został scharakteryzowany pod względem podziału terytorialnego są Węgry (rys. 3), z 7 jednostkami na poziomie NUTS 2.

Rys. 3 Klasyfikacja NUTS 2 na Węgrzech
Źródło: [5].

Region Közép-Magyarország (HU10) stanowi ekonomiczne, administracyjne oraz kulturowe centrum Węgier. Miary dotyczące aspektów gospodarczych, społecznych, instytucjonalnych, edukacyjnych oraz związanych ze sferą badawczo-rozwojową znacznie przekraczają średnią krajową. Przy dużej koncentracji potencjału badawczego w stolicy, jego poziom innowacyjności jest znacznie wyższy niż w pozostałych węgierskich regionach, choć nadal relatywnie niski w porównaniu z innymi stolicami w Europie. Region *Közép-Magyarország* ma powierzchnię 6 916 km^2 oraz populację 3 mln mieszkańców [6].
Region *Közép-Dunántú* (HU21), którego stolicą jest Székesfehérvár, stanowi obszar stosunkowo rozwinięty, który specjalizuje się w przemyśle maszynowym. Jego populacja wynosi 1,1 mln mieszkańców, natomiast powierzchnia sięga 11 112 km^2. Obejmuje on trzy powiaty: Fejér, Veszprém i Komárom-Esztergom. Korzystne położenie geograficzne

(Centralny Kraj Zadunajski znajduje się wzdłuż osi Wiedeń-Budapeszt, z bardzo dobrą siecią drogową) sprawia, iż region staje się coraz bardziej konkurencyjny. W ciągu ostatnich kilku lat wyniki innowacyjności regionu uległy szybkiej i znaczącej poprawie, choć wciąż są na niskim poziomie w porównaniu ze średnią unijną. Rozwój był wynikiem działań innowacyjnych inwestorów zagranicznych, a fundusze strukturalne finansowały wsparcie na rzecz budowy infrastruktury badawczo-rozwojowej i inwestycji przedsiębiorstw w nowe technologie [6].

Region *Nyugat-Dunántúl* (HU22) to rozwinięty i uprzemysłowiony obszar zlokalizowany na zachodniej granicy Węgier. Jego stolicą jest Győr, liczba mieszkańców wynosi 984 tys., natomiast powierzchnia to 11 329 km^2. W skład regionu wchodzą trzy powiaty: Győr-Sopron-Moson, Vas i Zala. Opisywana jednostka zawdzięcza korzystne położenie geograficzne, gdyż przygraniczny z czterema państwami: Austrią, Słowenią, Chorwacją i Słowacją, co zapewnia konkurencyjną pozycję. Zachodni Kraj Zadunajski specjalizuje się w przemyśle motoryzacyjnym i maszynowym, który charakteryzuje się większym niż średnia krajowa udziałem bezpośrednich inwestycji zagranicznych [6].

Region *Dél-Dunántú* (HU23) obejmuje trzy powiaty: Tolna, Somogy, Baranya, a jego stolicą jest Pecz. Jest to słabo rozwinięty, skromny region pod względem poziomu innowacyjności, charakteryzujący się stosunkowo niskim udziałem produkcji i bezpośrednich inwestycji zagranicznych (FDI), niewielką liczbą innowacyjnych podmiotów gospodarczych i niską absorpcyjną zdolnością wsparcia. Południowy Kraj Zadunajski liczy 901 tys. mieszkańców oraz ma powierzchnię 14 169 km². Pomimo intensyfikacji nakładów brutto na środki trwałe i znacznych inwestycji w infrastrukturę badawczo-rozwojową oraz w nowe technologie, *Dél-Dunántú* jest wciąż jednym z najsłabiej rozwiniętych regionów europejskich [6].

Észak-Magyarország (HU31) jest starym regionem przemysłowym, który uważany jest za skromnego innowatora, ponadto rozwój infrastrukturalny jest na niskim poziomie. Potencjał innowacyjny Północnych Węgier jest jednak wyższy niż to, co sugeruje stosunkowo niski poziom PKB per capita i GERD[1]. Regionalne ośrodki badawcze i wyniki badań są wysokiej jakości, jednak słabo rozwinięty krajowy i regionalny rynek technologii utrudnia ich komercjalizację [6].

Region *Észak-Alföld* (HU32) jest słabo rozwinięty i znajduje się na wschodniej granicy Węgier, wykazuje znaczne wewnętrzne rozbieżności w wydajności. Bowiem dysproporcje wewnętrzne przejawiają się w dużej liczbie obszarów, które są słabo rozwinięte i dotknięte ubóstwem [6]. Region ten obejmuje trzy powiaty: Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar i Jász-Nagykun-Szolnok. Jest drugim co do wielkości regionem Węgier pod względem liczby ludności - 1,5 mln mieszkańców, a jego powierzchnia wynosi 17 729 km^2. Specjalizuje się w branży farmaceutycznej, ponadto oferuje rozwinięte możliwości edukacyjne i badawcze oraz posiada kilka innowacyjnych klastrów.

Region Dél-Alföld (HU33) specjalizuje się w stosunkowo wysoko rozwiniętym rolnictwie i przemyśle spożywczym, ponadto posiada silne zaplecze naukowe (głównie w dziedzinie nauk przyrodniczych i biotechnologii) oraz rozwiniętą infrastrukturę badawczą. Niemniej jednak wciąż jest jednym z najbardziej zacofanych regionów w Unii Europejskiej. Działania w zakresie innowacji korporacyjnych są minimalne, a wyniki komercjalizacji są niewielkie [6].

1.4 Klasyfikacja NUTS 2 w Polsce

Ostatnim krajem, którego podział terytorialny został przedstawiony jest Polska. Zgodnie z klasyfikacją NUTS 2 wyróżnia się szesnaście regionów stanowiących województwa (rys. 4).

[1] Ang. Gross Domestic Expenditure on Research and Development – całkowite wydatki na prace badawczo-rozwojowe realizowane na terytorium danego kraju w określonym okresie sprawozdawczym.

Rys. 4 Klasyfikacja NUTS 2 w Polsce
Źródło: [7].

Województwo łódzkie (PL71) znajduje się w centralnej Polsce i graniczy m.in. z województwem mazowieckiem. Charakteryzuje się długą i mocną tradycją przemysłową. Region wyróżnia się wysokim poziomem urbanizacji i industrializacji, sięgającym XIX wieku, gdzie w szczególności Łódź (stolica regionu), słynęła z przemysłu włókienniczego, który doprowadził do szybkiego rozwoju miasta. Obecnie jest to trzecie pod względem liczby ludności miasto w Polsce (po Warszawie i Krakowie). W dzisiejszych czasach zmienia się w dynamicznym tempie, o czym świadczy również jeden z najwyższych wskaźników dotyczący liczby prywatnych przedsiębiorstw na osobę. Bowiem region ten stał się także ważnym ośrodkiem akademickim i kulturalnym. Liczba ludności zamieszkująca województwo łódzkie wynosi 2,48 mln osób i obejmuje obszar 18 219 km^2. Głównym ośrodkiem gospodarczym regionu jest Łódź z 690 tys. mieszkańców [8].
Region mazowiecki (PL92) jest największym polskim województwem pod względem powierzchni 35 558 km^2 oraz liczby ludności wynoszącej 5,38 mln. Stolicą regionu a zarazem Polski jest Warszawa. Jedną z podstawowych cech tego obszaru jest największa koncentracja działalności gospodarczej i inicjatyw badawczo-rozwojowych. Na szczególną uwagę zasługuje prowadzony przez Politechnikę Warszawską CEZAMAT, który jest nowo powstałym kompleksem badawczym umożliwiającym podejmowanie interdyscyplinarnych projektów dotyczących nowoczesnych materiałów i technologii [8].
Województwo małopolskie (PL21) znajduje się na południu Polski. Jest to jeden z najmniejszych regionów pod względem powierzchni 15 183 km^2 - (wyprzedza w tym zakresie tylko woj. opolskie, świętokrzyskie, śląskie i lubuskie). Mimo stosunkowo niewielkiej powierzchni jest jednym z najbardziej zaludnionych i liczy 3,39 mln mieszkańców. Jego stolicą jest Kraków, drugie co do gęstości zaludnienia miasto w Polsce z 767 tys. mieszkańców. Ze względu na swoje historyczne i kulturowe dziedzictwo, stolica województwa małopolskiego jest jednym z najbardziej popularnych miejsc turystycznych.

Charakteryzuje się bardzo dużą koncentracją organizacji badawczych i innowacyjnych podmiotów [8].
Kolejnym analizowanym regionem jest województwo śląskie, które leży w południowej części Polski (pow. 12 333 km^2), w sąsiedztwie Republiki Czeskiej i Słowacji. Liczba mieszkańców wynosi 4,55 mln osób, co jest drugim wynikiem co do gęstości zaludnienia spośród wszystkich województw w Polsce. Jednym z ważniejszych ostatnich wydarzeń w tym obszarze było uruchomienie sieci sześciu specjalistycznych obserwatoriów technologicznych. Ich rola uważana jest za niezbędną w przypadku monitorowania trendów i zmian zachodzących w zidentyfikowanych obszarach specjalizacji regionalnej. Centrum Czystych Technologii Węglowych - CCTW jest przykładem niedawnych inwestycji strategicznych [8].
Województwo lubelskie (PL81) położone we wschodniej części Polski, graniczy z Ukrainą i Białorusią, a zarazem stanowi zewnętrzną granicę Unii Europejskiej. Jest to jeden z najsłabiej rozwiniętych regionów Polski. Liczba ludności zamieszkującej województwo lubelskie wynosi 2,13 mln i obejmuje obszar 25 122 km^2. Stolicą regionu jest Lublin, miasto liczące około 340 tys. mieszkańców. Choć jest przede wszystkim regionem rolniczym, to charakteryzuje się również dużą liczbą ośrodków akademickich z kilkoma placówkami naukowo-badawczymi, zwłaszcza z zakresu nauk przyrodniczych i medycznych, zlokalizowanych w Lublinie.
Województwo podkarpackie (PL82) położone jest w południowo-wschodniej Polsce i graniczy z Ukrainą i Słowacją. Jest to górzysty region, a Bieszczady będące częścią Karpat, sprawiają, że jest atrakcyjnym miejscem dla turystyki krajowej i międzynarodowej. Całkowita populacja regionu wynosi 2,13 mln mieszkańców i obejmuje obszar 17 846 km^2. Stolicą regionu jest Rzeszów, który stanowi główny ośrodek przemysłowy i kulturalny regionu, z liczbą ludności wynoszącą 189 tys. mieszkańców [8].
Region świętokrzyski (PL72) położony jest w południowo-wschodniej części Polski i sąsiaduje z największymi aglomeracjami miejskimi w kraju: Warszawą, Krakowem, Katowicami, Lublinem i Łodzią. Całkowita populacja województwa wynosi 1,25 mln mieszkańców i obejmuje obszar 11 711 km^2. Stolicą regionu są Kielce, które są średniej wielkości miastem liczącym 197 tys. mieszkańców. Świętokrzyskie słynie z największych przedsiębiorstw budowlanych, głównie ze względu na lokalizację wielu zasobów naturalnych (górnictwo rudne i skalne) oraz surowców. W regionie odbywają się drugie największe targi w Europie Środkowo-Wschodniej - Targi Kielce, położone na skrzyżowaniu głównych szlaków krajowych i międzynarodowych. Region jest również najczystszym i najbardziej ekologicznym w Polsce [9].
Województwo podlaskie (PL84) położone jest w północno-wschodniej Polsce i graniczy przede wszystkim z Białorusią i Litwą oraz ma niewielką granicę z Obwodem Kaliningradzkim (Rosja). W województwie podlaskim znajduje się Puszcza Białowieska i Park Narodowy, w którym żyją żubry i koniki typu tarpana. Całkowita populacja regionu wynosi 1,18 mln i obejmuje obszar 20 187 km^2. Stolicą jest Białystok, który jest głównym ośrodkiem przemysłowym i kulturalnym regionu. Miasto liczy 297 tys. mieszkańców [8]. Zasadniczo jest to region rolniczy z dobrze rozwiniętym przemysłem rolno-spożywczym. Ważną rolę odgrywa produkcja maszyn i urządzeń, tekstyliów, drewna i mebli. W szczególności potencjał produkcyjny koncentruje się w największych miastach - Białymstoku, Suwałkach i Łomży [8].
Wielkopolska (PL41) jest trzecim województwem pod względem liczby ludności w Polsce (za woj. mazowieckim i śląskim a przed małopolskim) z populacją 3,49 mln mieszkańców i powierzchnią obejmującą 29 826 km^2. Znajduje się na skrzyżowaniu ważnych sieci transportowych: Berlin-Moskwa i Praga-Bałtyk. Jego stolicą i największym miastem jest Poznań. Jest jednym z wiodących w Polsce regionów pod względem inwestycji z dużymi

przedsiębiorstwami o najwyższej innowacyjnej sprzedaży i znacznej koncentracji zagranicznych przedsiębiorstw [8].
Zachodniopomorskie (PL42) to region leżący wokół Morza Bałtyckiego o linii brzegowej wynoszącej 185 km. Populacja wynosi 1,71 mln i obejmuje obszar 22 892 km^2, co stanowi piąte co do wielkości polskie województwo, obejmujące ponad 7% powierzchni kraju. Stolicą województwa jest Szczecin, liczący 404 tys. mieszkańców. Zachodniopomorskie można scharakteryzować jako region o silnym sektorze usługowym i wciąż podlegającym zmianom strukturalnym sektorze morskim. Granica zachodniopomorska z Morzem Bałtyckim i Niemcami stanowi prawie 40% całej granicy regionalnej, co przyczynia się do jej silnie zróżnicowanego i kosmopolitycznego charakteru. Jego położenie na skrzyżowaniu międzynarodowych szlaków transportowych, w połączeniu z bezpośrednim dostępem do europejskiego systemu autostrad, wiąże się z licznymi zaletami, przyciągając wielu wiodących inwestorów z sektorów takich jak: motoryzacyjny, maszynowy, chemiczny, energetyki wiatrowej i spożywczy [8].
Województwo lubuskie (PL43) znajduje się w zachodniej części Polski i graniczy z Niemcami. Jest to jeden z najmniejszych regionów, który stanowi niespełna 5% powierzchni kraju, licząc 13 988 km^2 i zaledwie 1,02 mln mieszkańców, co czyni go najsłabiej zaludnionym regionem po województwie opolskim. Istnieją dwie główne aglomeracje: Gorzów Wielkopolski i Zielona Góra, gdzie znajduje się jedyny uniwersytet regionu [8].
Dolnośląskie (PL51) znajduje się w południowo-zachodniej części Polski. Liczba ludności wynosi 2,90 mln mieszkańców i zajmuje obszar o powierzchni 19 947 km^2. Stolicą regionu jest Wrocław liczący 639 tys. mieszkańców, ponadto jest w pierwszej piątce największych miast w Polsce (wśród nich także Warszawa, Kraków, Szczecin, Łódź). Główne produkty eksportowe obejmują maszyny i urządzenia energetyczne, produkty metalowe, tekstylia, pojazdy silnikowe i inny sprzęt transportowy. Istnieje również duża grupa przedsiębiorstw informatycznych działających w regionie. Jest to jeden z najważniejszych ośrodków przemysłowych w Polsce o wysokim potencjale innowacyjnym [8].
Województwo opolskie (PL52) leży w południowo-zachodniej Polsce i graniczy z Republiką Czeską oraz czterema polskimi regionami: dolnośląskim, wielkopolskim, łódzkim i śląskim. Najważniejszym szlakiem tranzytowym Polski Południowej jest autostrada A4, która jest częścią transeuropejskiego korytarza transportowego Berlin - Kijów. Utworzenie Parku Naukowo-Technologicznego w Opolu było jedną z najważniejszych strategicznych inicjatyw w regionie na przestrzeni ostatnich lat. Opolskie liczy 990 tys. mieszkańców i obejmuje obszar 9 412 km^2. Stolicą regionu jest Opole, którego populacja wynosi 128 tys. mieszkańców [8].
Kujawsko-Pomorskie (PL61) znajduje się w północnej części kraju, z około 2,08 mln mieszkańców. Region zajmuje powierzchnię 17 972 km^2. Posiada dwa centra aglomeracji: Bydgoszcz i Toruń o liczbie mieszkańców odpowiednio 352 tys. i 203 tys. osób, które pełnią funkcję stolicy województwa [8].
Pomorskie (PL63) to jedno z trzech polskich województw z wybrzeżem, leżące wzdłuż Morza Bałtyckiego. Jego populacja wynosi 2,32 mln mieszkańców i obejmuje obszar 18 310 km^2. Stolicą regionu jest Gdańsk, miasto liczące około 464 tys. osób. Położenie nadmorskie w dużym stopniu determinuje gospodarkę regionu. Funkcjonuje jako węzeł komunikacyjny i często nazywany regionem bramowym ze względu na ważne porty morskie Gdańska i Gdyni [8].
Warmińsko-mazurskie (PL62) to region z populacją liczącą 1,43 mln mieszkańców. Jest czwartym pod względem powierzchni województwem w Polsce, tj. 24 173 km^2. Słynie z 2000 jezior i licznych pomników przyrody. Około 11% regionu stanowią chronione obszary przyrodnicze, co czyni go największym tego typu obszarem w Polsce. Znajduje się

w północno-wschodniej części Rzeczpospolitej. Stolicą jest Olsztyn, który liczy 173 tys. mieszkańców. Region ma dostęp do Morza Bałtyckiego poprzez Zatokę Gdańską [8].

Bibliografia

1. ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, www.czso.cz; [data dostępu 27.08.2018].
2. EUROSTAT, http://ec.europa.eu/eurostat/documents/345175/7451602/2016-NUTS-2-map-CZ.pdf, [data dostępu 25.08.2018].
3. EUROSTAT, http://ec.europa.eu/eurostat/documents/345175/7451602/2016-NUTS-2-map-SK.pdf, [data dostępu 25.08.2018].
4. ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR, www.statistics.sk; [data dostępu 27.08.2018].
5. EUROSTAT, http://ec.europa.eu/eurostat/documents/345175/7451602/2016-NUTS-2-map-HU.pdf, [data dostępu 27.08.2018].
6. KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL, www.ksh.hu; [data dostępu 27.08.2018].
7. EUROSTAT, http://ec.europa.eu/eurostat/documents/345175/7451602/2016-NUTS-2-map-PL.pdf, [data dostępu 27.08.2018].
8. GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY, www.stat.gov.pl; [data dostępu 27.08.2018].
9. POLSKA AGENCJA INWESTYCJI I HANDLU - ŚWIĘTOKRZYSKIE 2017, https://www.paih.gov.pl/regiony/wojewodztwa/swietokrzyskie, [data dostępu 27.08.2018].

Kontakt

M.Sc. Katarzyna Brożek, Ph.D. Student
Kazimierz Pulaski University of Technology and Humanities in Radom
Chrobrego 42A/10, 26-600 Radom, Poland
Tel: +48 504 174 290
email: k.brozek@uthrad.pl

A MICROECONOMIC ASPECTS AND CONSEQUENCES OF PRICE DEVELOPMENT IN THE V4 COUNTRIES

Marcel Novák

Abstract

The aim of the article is to look more closely at the price development in the V4 countries as well as in the Slovak Republic and in this context, we analyze the manifestations, impacts and consequences of the inflationary, deflationary pricing on a different economic subject. A comparative analysis of price developments in the V4 countries confirms divergent price developments. The volatility of the HICP components as well as the change in the methodology for reporting the inflation of the SO SR is one of the reasons for the fluctuation of the price level. 2% inflation target of the European Central Bank and rising prices, the Slovak inhabitants did not lose. Nominal wages grew faster than prices (cumulatively by about 30% since 2009 compared to a rise in prices, which was cumulative by about 15%). Similar developments can be expected by the end of 2020. One of the negative effects of the relationship between inflation and wages is the development on the Slovak credit market, where low interest rates have created room for the fastest growth of loans to households and businesses in the EU, resulting in the alarming growth of Slovak indebtedness.

Key words: *inflation, interest rates, nominal wages, indebtedness*

1 INTRODUCTION

The Slovak economy is small and open economy. Therefore, the potential shocks within the global economy will affect us (The Slovak Republic) either directly or indirectly (through the impacts on our trading partners). In the last two decades, the economy of the Slovak Republic is experiencing a turbulent period associated with global financial or the economic crisis, the recession linked to rising unemployment and the fall in GDP, deflationary price developments, but mainly the currently visible positive wave associated with the expansionary phase of the economic cycle, raise in employment, growth of GDP and its components (consumption growth, private and government investment) and inflationary pressures. Therefore, right questions are needed: how long the expansion phase of both the financial and the economic cycle will last, respectively do we have prepared risk scenarios if the global crisis recurs? The economic cycle has its growth phase as well as the peak phase and the recession phase. The growth phase may also have a long-lasting character, according to historical experience, when GDP growth reaches the value of its potential growth. Not every slowdown ends in recession (roughly only about 1/3 cases). Whether the slowdown will be so-called soft or hard lending depends on the external situation as well as on internal policies and settings. If fiscal policy is reasonable, public debt is low, the banking sector is stable, capital well-equipped, with low share of bad credit, households and businesses are not overly indebted, then the likelihood of soft lending increases. The answer to the above-mentioned question is therefore unambiguous. The Slovak economy is stable, credit rating agencies give us a stable outlook, there is nothing to indicate that the positive wave of reflection will end. Some indicators indicate possible overheating and it may be a warning finger. Since the last crisis has come, several years have passed, and the institutions, the professional public, assure us that we are wiser to learn from the crisis, and if the next crisis comes, its impact will be so radical. The crisis recalled that good times must be used to consolidate public finances, reduce debt (especially public). This creates room for counter-cyclical action and fiscal policy in times of crises - as he (economist J. M. Keynes) thought in

his work The General Theory of Employment, Interest and Money Economist. The banking sector must be healthy to resist and be able to resolve, the periods of uncertainty will cease. Overall, the smaller the macroeconomic imbalances, the easier and shorter the handling of crisis situations

1.1 Current situation in the EÚ

From a historical point of view, the current global recovery is unusual both in length and in terms of slow start and revival dynamics. This also indicates that the current phase may still persist in the short term. The current slowdown in economic growth in the euro area was caused by exports. However, the forecasts for the development of the global economy and the foreign demand of the euro area are still favorable. At the same time, sentiment indicators are still at historically high levels. The risk is the protectionist measures (if they continue and if the economic moods are hit harder) and the overall global-political tension. In the ECB's monetary policy sphere, the eurozone's economic growth slows down by stating that it closely monitors developments in inflation and the factors that affect it and evaluates the risks of its development in the forecast horizon. As mentioned above, overall HICP inflation is strongly influenced by commodity price volatility (energy and food prices). Nuclear inflation is currently in the euro area at a relatively low level of around 1%. In the ECB's forecast horizon, it is expected to increase significantly due to the strong labor market and closing the production gap. Given that the relationship between the labor market (growth in wages and employment) and the rise in prices may be weaker than expected (so far, consumption recovery wage growth is only slightly in price developments), also in the light of the current risks in the global economy, inflation developments need to be carefully analyzed and responded by setting monetary policy so that its development converges in a sustainable way towards to the target.

Regarding the economy of the SR (see Figure 1), GDP growth in 2Q18 was among the fastest (1.1% qoq). In particular, investment was dragged, but domestic demand was also favorable. Growing foreign demand, but especially JLR output, GDP dynamics will more than 4% in the coming year (contribution by JLR about 1 point). Other economies in the V4 countries achieve similar, reasonable GDP growth rates (Poland, Hungary, Czech Republic have only slightly lower growth than the SR)

Graph 1: Growth rate of GDP in EÚ (2nd quartal of 2018)

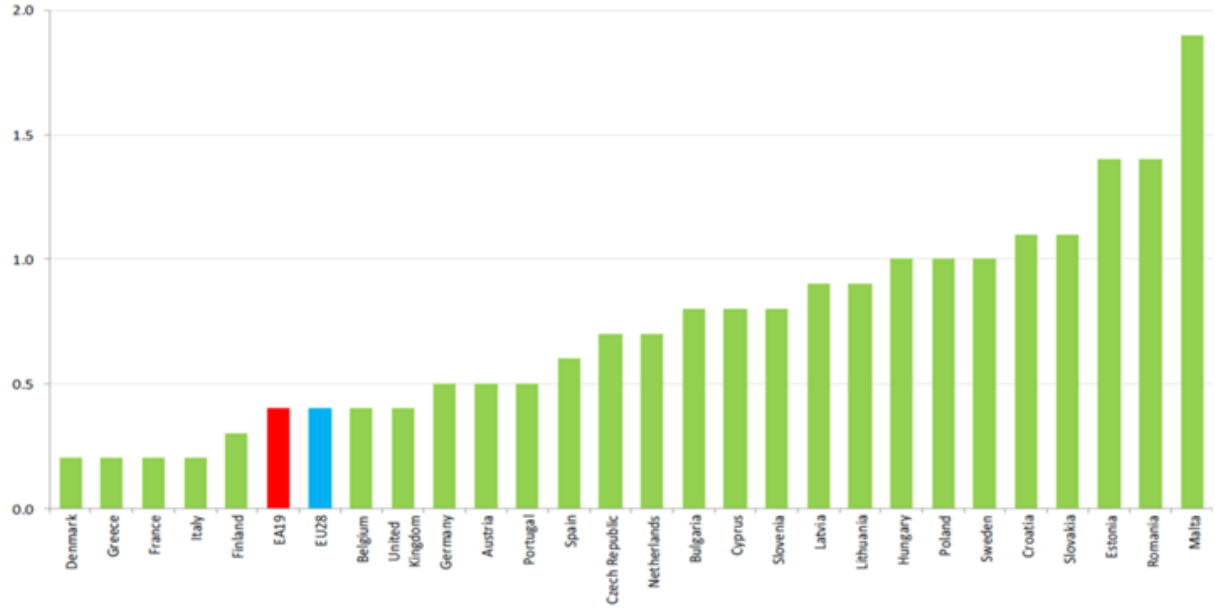

Note: data from Ireland and Luxemburg were not available in time of paper creation.
Source: author, based on date from ECB.

2 A COMPARISON OF PRICE LEVEL DEVELOPMENTS IN V4 COUNTRIES

In the theory, inflation is known as the general increase in the prices of goods and services that are part of the consumer basket. Prices are determined by the market and, in the case of administrative prices, the entity is legally designated (state, regulator). The calculation of inflation from the point of view of SR (consumer price index) is carried out by the Slovak Statistical Office. Prices are changing in the economy and SR is recording them. As part of the consumer price index, prices may rise but also fall. Inflation targets in the form of price increases (whether point growth or interval growth) have all countries with inflation targeting. Quantification of price stability makes monetary policy more transparent. Stable price developments create a stable macroeconomic environment for economic operators that encourages investment and consumption, and thus sustainable economic growth (including wage growth). The inflation target as a price increase has many practical reasons (the most important thing is that it creates a certain pillow to minimize deflation when monetary policy instruments are more difficult to use.) It is questionable how the population would be deflated to negative interest rates on deposits. Comparison of inflation developments at a certain point in time may be distorted, for example, by time shifts between commodity price increases and regulated price decisions. At the moment, inflation in the SR is growing faster than in the V4 countries, but in the longer term the price level of almost the least of countries (irrespective of the inflation target), so we can say that, in the context of price level growth (in the long run), Slovaks have not lost their position as nominal wages grow faster (similar developments are expected in later years). It is with respect of the pressures on the labor market, as well as with the phenomenon of convergence. In Table 1 we can see the comparison of the inflationary development among the selected economies. Price growth in Slovakia has gradually recovered since practically from the beginning of 2014 almost to the end of 2016 prices have fallen and there was an increased risk of deflation, disinflationary period. Undoubtedly, the monetary policy instruments of the ECB, supported the euro area as a whole system and those instruments have undoubtedly contributed to recovery of EU economy.

Table 1: Year-on-year increase in price level (July 2018 in %)

	EA	Czechia	Hungary	Poland	Slovakia
HICP inflation (y-o-y)	2.1	2.2	3.4	1.4	2.6
Foodstuff	2.5	0.8	3.9	1.8	**3.2**
Non-energy industrial goods	0.5	0.7	0.4	-0.4	**1.3**
Energy goods	9.5	5.1	9.8	6.8	3.9
Services	1.4	3.6	2.3	0.7	**2.8**
HICP inflation without energy goods, grocery, alcohol and tobacco	1.1	2.3	1.5	0.0	2.1

Source: Monthly Bulletin of NBS – August 2018.

Currently, the inflation in Slovakia is the highest in comparison with the V4 countries and the euro area. These differences, however, need to be seen in a longer context of price developments, since inflation is influenced, for example, by a variable regulatory policy (time shifts in commodity price developments in regulated prices) in the individual countries for the current one-year period. Methodological changes, subsidy policy, can also work here. Cumulatively, prices in the SR grew more slowly in comparison with other countries (see graphs 2 and 3). Cumulative price developments suggest that as of January 2013, food prices in Slovakia have risen by at least the region. Compared to this, food prices, for example, in the Czech Republic, doubled and in Hungary even 2.5 times increased.

Graph 2: The Contributions of individual components to cumulative price increases

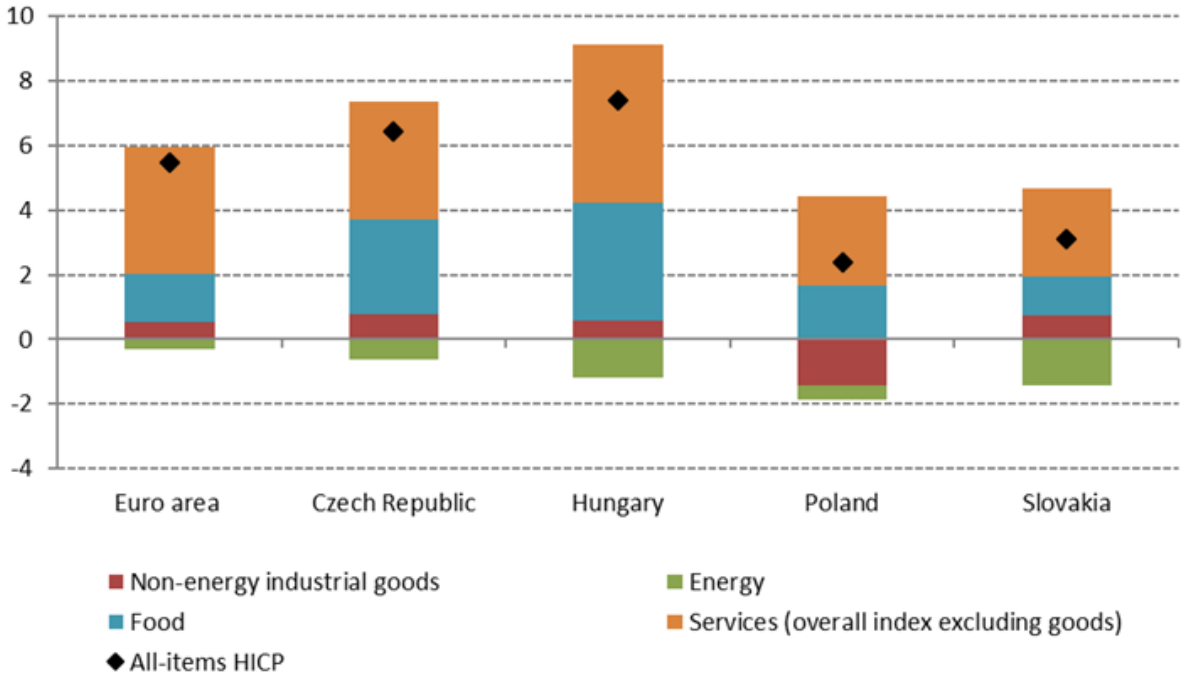

Note: January of 2013 = 100.
Source: author, based on data from ECB and NBS.

Graph 3: The cumulative rise in food prices

Note: January of 2013 = 100.
Source: author, based on data from ECB and NBS.

In relation to inflation and wages, we have looked at developments in the V4 countries. Even in an environment of 2% of the ECB's target and rising prices, the Slovaks did not fail to do so. Nominal wages grew with faster dynamics than prices (cumulatively by about 30% since 2009 compared to a cumulative increase of about 15%). We also expect similar developments by 2020 when cumulative wages should increase by about 18% over three years and inflation by only 7.5% (from 2018 inclusive).

Graph 4: The comparison of relationship between inflation and nominal wages in V4

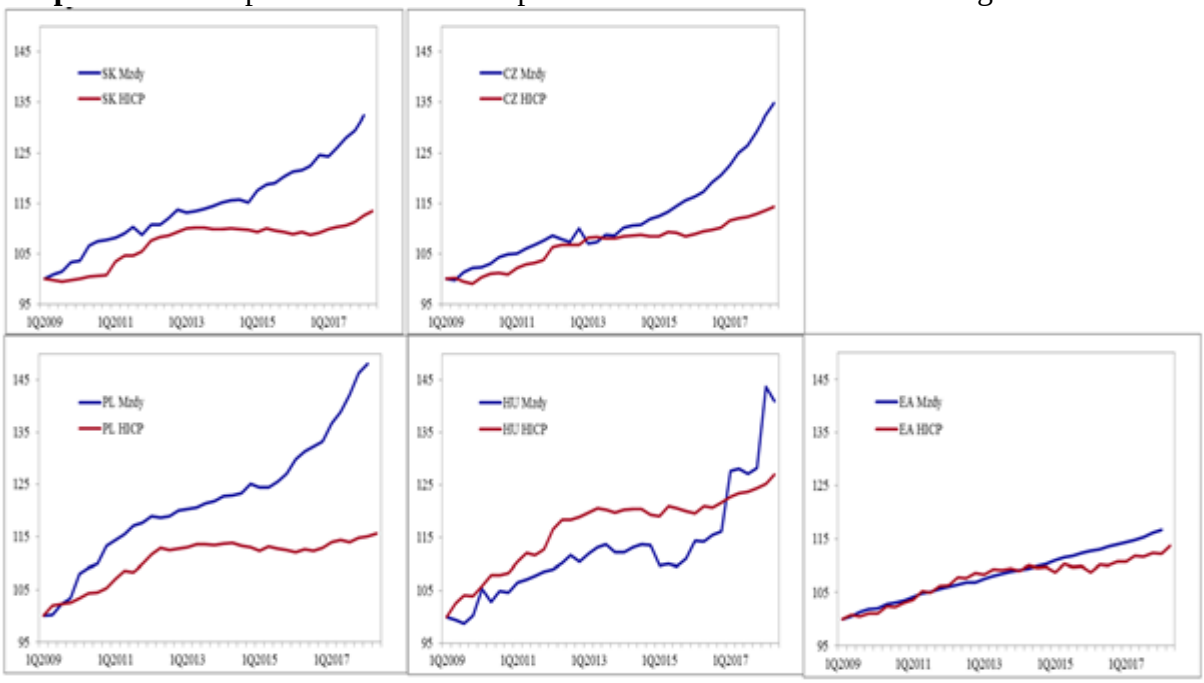

Note: January of 2013 = 100.
Source: author, based on data from ECB and NBS.

3 PRICE LEVEL DEVELOPMENT IN THE SLOVAK REPUBLIC – MICROECONOMIC VIEW

In the Slovak economy, inflation is measured and reported by several institutions (MF SR, SO SR, NBS). From the point of view of the NBS mandate, the main task of the NBS is to analyze inflation in relation to price developments and to estimate its possible future development at the same time. The NBS predicts price developments 5 times a year through quarterly forecasts. Then every month updates individual forecasts through instant casts (based on new data and technical assumptions) and comments on NBS inflation as part of Monthly Bulletins (it provides a total of 30 different analyzes, outputs that formed the basis of price analysis). To compare a longer period, we included a graphical analysis of the development of year-on-year inflation, 5. Based on the chart, prices rose faster than the euro area - average HICP inflation for the period 2005 to 2008 was 3.2%. Average HICP inflation for the period 2009 to 2017 was 1.3%. Average HICP inflation over the period 2009 to 2020 should reach 1.6%. Inflation is currently markedly volatile (volatile). Determinants of its volatility are mainly external influences. They show up with the jump and impact of energy and food prices (see Figure 6 below).

Graph 5: Year-on-Year price level development in the Slovak Republic

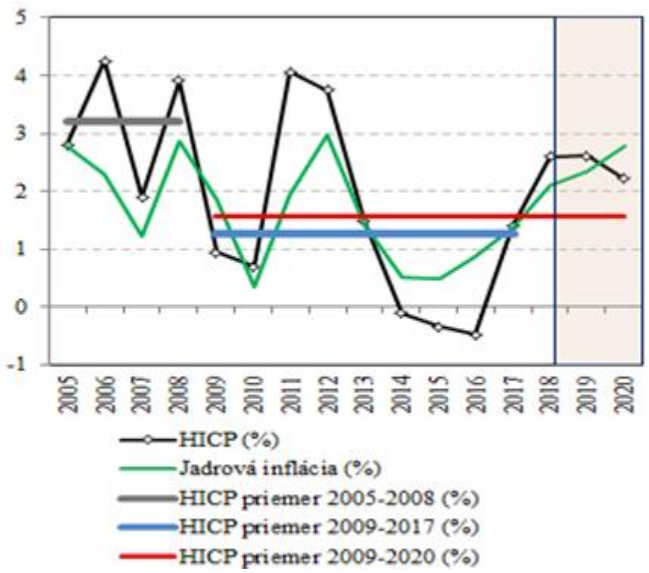

Source: author based on data from macroeconomic database of NBS.

Graph 6: Development of HICP inflation in the Slovak Republic – volatility of HICP and its components

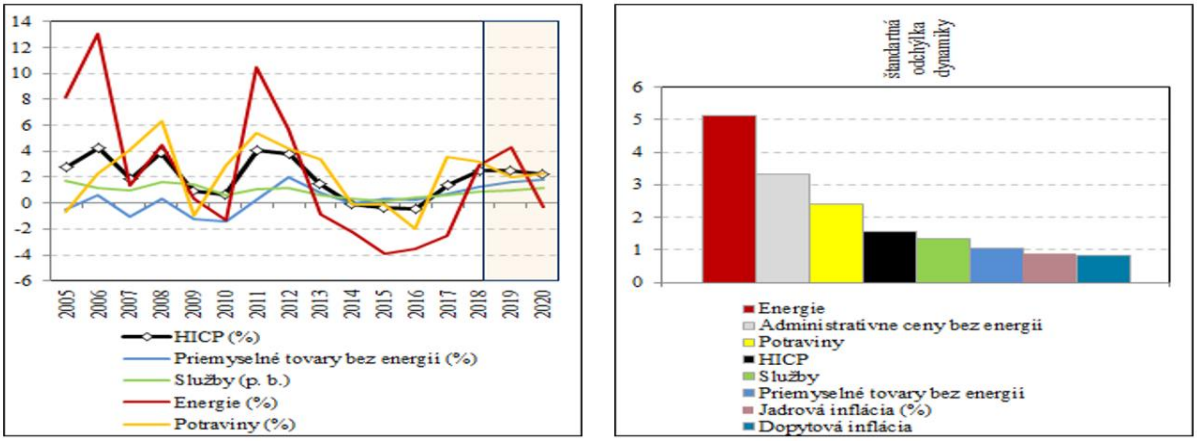

Source: author based on data from macroeconomic database of NBS.

Price stability in the conditions of the Slovak Republic seems to be guaranteed for a further period and also influenced the behavior of individuals and companies in the area of reception, lending on the financial market. In the next part of the paper we look at the relationship between inflation and wage growth, which led to changes in the disturbance of financial market equilibrium in the Slovak Republic. As a result of these changes, there is an increasing indebtedness of economic subjects. The consumer confidence index reached historical values, the registered unemployment rate in the Slovak Republic dropped below 6%, the nominal wages of the Slovaks grew dynamically, and the market environment constantly lowered interest rates, thus increasing the availability of loans and thus loans to households (mainly housing loans) in the first half of 2018 at a rate of 11.3% year-on-year (most in EU countries) - see Figure 7 below

Graph 7

Year-on-year growth of households loans

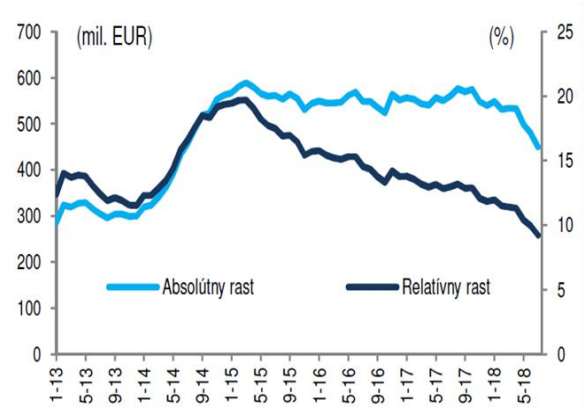

Year-on-year growth of consumers loans

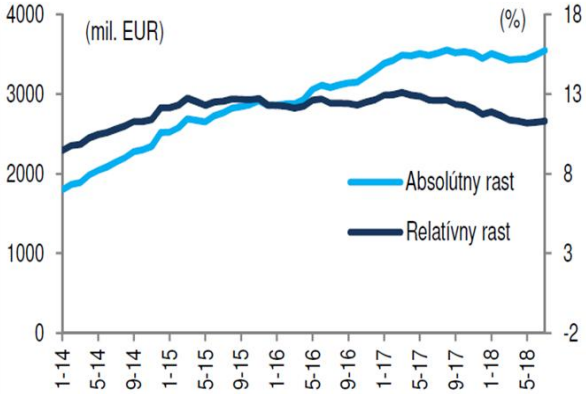

Year-on-year growth of firms loans

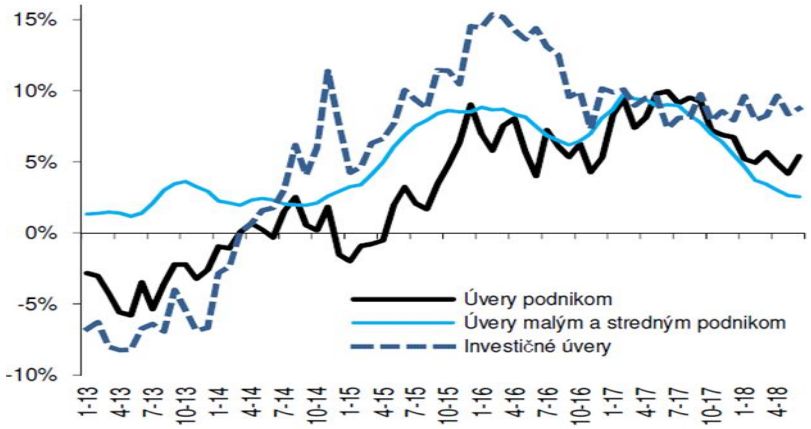

Source: author based on data from macroeconomic database of EUROSTAT, ECB and NBS.

Loans in general are currently becoming more and more affordable. The average interest rate on housing loans has receded gradually to 1.5%, one of the lowest levels in the euro area. Developments in the credit market also related to the rise in real estate prices, which grew by 9% in the case of both new and older flats. The pace of price rises in the older housing market is currently stable. Due to the risks associated with the rapid growth of household indebtedness, the NBS has tightened up several loan conditions. These measures could have been one of the factors that increased clients' interest in credit as a further decline in interest rates and positive household income, as clients, in response to inadequate media campaigns, sought to obtain credit before the effectiveness of the new measures. However, the conditions will be tightened gradually over one year to avoid one-off strikes. Stressing conditions should

gradually contribute to slowing growth in household indebtedness (see Figure 8). In addition, the market sought to make the most possible use of exemptions, when lending 100% of the property price. Growth in loans to businesses, which was approaching double-digit levels in 2017, has now slowed down to 5%. The slowdown in lending was most pronounced in the SME segment. However, the pace of credit growth continues to be above the EU average, despite the fact that interest rates are higher than the average. Credit activity is mainly focused on investment loans. Developments in the commercial real estate sector are characterized by strong demand and supply. Occupancy of office space and industrial parks is increasing. Too high optimism on the part of developers, investors and commercial real estate users, however, may lead to under-estimation of risks resulting from high sensitivity to the possible deterioration of the economy. The slowdown in both credit growth and corporate bond issuance also dampened the growth of corporate indebtedness relative to GDP. However, this growth is still one of the highest in the EU (see Figure 8).

Graph 8

The indebtedness of households in Slovakia and in selected countries of EÚ

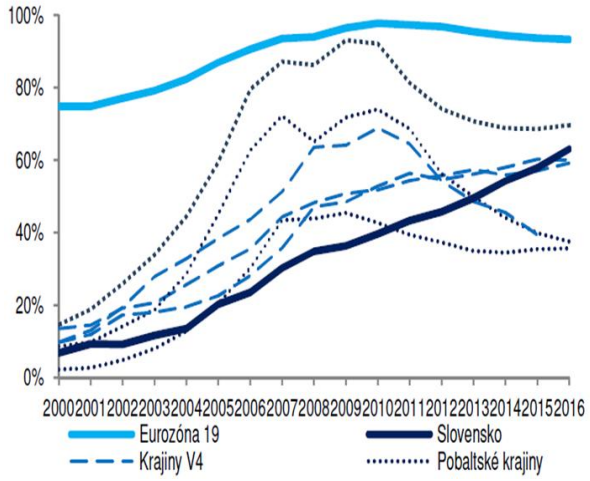

The indebtedness of firms in Slovakia and in selected countries of EÚ

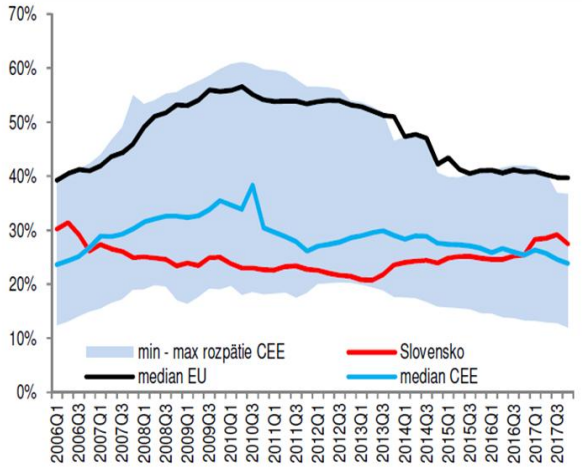

Source: author based on data from macroeconomic database of EUROSTAT, ECB and NBS.

The continued rapid growth of household and business indebtedness in the Slovak Republic has been the fastest in the EU for the sixth year, thus increasing the sensitivity of indebted households to potential negative economic developments. An increase in imbalances is also seen in the real estate market, although this growth is a bit more mild. In the case of a regional outlook on real estate price developments in the Slovak Republic, we can see that more than half of the regions recorded year-on-year growth more than doubled. These negatives, even in the time of price stability, are borne by us (SR) both by the ECB and by the IMF. Even Standard and Poor's rating agency has warned that in the event of growing imbalances in the financial markets (continued credit growth), the rating of the Slovak Republic may deteriorate.

4 CONCLUSION

This year is 10th anniversary since the fall of Lehman Brothers and the onset of the recession in the US and Europe, including Slovakia, which, among other things, has been particularly rising in unemployment. In response to the crisis, ten years ago, the biggest financial experiment of all time: "quantitative release" was born. Despite the initial fears of inflationary pressures that would cause quantitative easing, central bankers were worried about the other

problem - how to support inflation growth, which they said was below a safe level, guaranteeing price stability in the form of declared inflation targeting. We need to look at inflation as a cash phenomenon, a number that hides both positive and negative impacts. Currently, inflation in the SR is growing faster than in the V3 countries, but in the longer term the price level has risen almost the least among these countries (irrespective of the inflation target set). This is why we can say that in the context of price level growth (in the long run) the Slovaks have not lost their position as nominal wages grow faster (similar developments are expected in the next years). This is related to labor market pressures as well as to the phenomenon of convergence. Price growth in Slovakia has gradually recovered since practically from the beginning of 2014 almost to the end of 2016 prices have fallen and there was an increased risk of deflation, disinflationary period. Undoubtedly, the monetary policy measures of the ECB, which supported the euro area as a whole, have undoubtedly contributed to this recovery. Currently, inflation in Slovakia is the highest in comparison with the V3 countries and the euro area. These differences, however, need to be seen in a longer context of price developments, since inflation is influenced, for example, by a variable regulatory policy (time shifts in commodity price developments in regulated prices) in the individual countries for the current one-year period. Methodological changes, subsidy policy, can also work here. Average HICP inflation over the period 2009 to 2020 should reach 1.6%. Inflation is currently markedly volatile (volatile). Determinants of its volatility are mainly external influences. They show up with jump and crash developments in energy and food prices. Nevertheless, we do not forget about the opposite sides of the price growth. A stable price environment, the expansionary phase of the business cycle, creates the assumptions of almost unlimited credit growth for households and businesses. The indebtedness of economic entities in Slovakia appears to be a much more serious problem in the future as compared to the problem of price increases.

According to historical experience, not every slowdown has to end with a recession. Let us therefore make good fiscal policy in good time, try to reduce both public and private debt. Institutions that ensure and oversee price stability on the other hand must ensure a stable bank, respectively. financial sector, capital-intensive and well-equipped. Let's focus on reducing the proportion of non-repayable loans (bad credit), try to reduce the number of executions, personal bankruptcies. To teach people to think rationally, to raise the level of financial literacy and the likelihood that economic operators will suddenly find themselves in deep depression, the crisis will at least partially diminish.

Acknowledgment

This paper was supported by the Grant Agency VEGA, under its Project No. 1/0975/15 “Macroeconomic and Microeconomic Effects and Impacts of Inflation and Deflation”.

Sources

1. CEPS. 2015. *The monetary policy of the European central bank (2002-2015)*. [online]. 2015, Available: <https://www.ceps.eu/system/file s/SR%20109%20SM %20Monetary%20Policy%20of%20the%20ECB_0.pdf>.
2. ČAPLÁNOVÁ, A. – MARTINCOVÁ, M. 2014. *Inflácia, nezamestnanosť a ľudský kapitál z makroekonomického pohľadu*. 1. vyd. Bratislava : Wolters Kluwer, 2014. 130 s. ISBN 978-80-8168-024-3.
3. ĎURČOVÁ, J. 2006. *Inflačné cielenie v podmienkach Slovenska*. [online]. 2006, Available: <http://www3.ekf.tuke.sk/work/Konferencia%20Herlany/zbornikCD/ doc/Durcova.pdf>.

4. ECB.EUROPA. *Statistical Data Warehouse – HICP, oil price, monthly M3*. [online]. Available: <http://sdw.ecb.europa.eu/>.
5. ECONOMICSONLINE. *Inflation*. [online]. Available: <http://www.economicsonline.co.uk/Global_economics/Inflation.html>.
6. EUROEKONOM. 2015a. *Inflácia, deflácia, dezinflácia*. [online]. 2015a, Available: <http://www.euroekonom.sk/ekonomika/vseobecna-ekonomicka-teoria/inflacia/>.
7. EUROSTAT. *Database – GDP and Main components*. [online]. Available: < http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
8. HOSCHEK, M. 2010. Hrozba novej finančnej krízy. In *Finančný manažment a controlling v praxi*. 2010. ISSN 1337-7574, 2010, roč. 03, č. 11, s. 656-661.
9. LENNEROVÁ, I. 2007. Inflačné cielenie v podmienkach SR. In *Finančné trhy : odborný mesačník pre teóriu a prax finančných trhov*. ISSN 1336-5711, 2007, č. 06.
10. NBS. *Makroekonomická databáza – HDP, HICP, jadrová inflácia, peňažné agregáty, hlavná úroková miera*. [online]. Available: <http://www.nbs.sk/sk/menova-politika/makroekonomicka-databaza/makroekonomicke-ukazovatele-graf>.
11. NBS. 2014. *Mesačný bulletin NBS, jún 2014*. [online]. 2014, Available: http://www.nbs.sk/_img/Documents/_MesacnyBulletin/2014/protected/mb0614.pdf
12. NBS. 2015. *Mesačný bulletin NBS, jún 2015*. [online]. 2015, Available: <http://www.nbs.sk/_img/Documents/_MesacnyBulletin/2015.pdf>
13. NBS. 2016. *Mesačný bulletin NBS, jún 2016*. [online]. 2016, Available: <http://www.nbs.sk/_img/Documents/_MesacnyBulletin/2016.pdf>
14. NBS. 2017. *Mesačný bulletin NBS, jún 2017*. [online]. 2017, Available: <http://www.nbs.sk/_img/Documents/_MesacnyBulletin/2017.pdf>
15. NBS. 2018. *Mesačný bulletin NBS, september 2018*. [online]. 2018, Available: <http://www.nbs.sk/_img/Documents/_MesacnyBulletin/2018.pdf>
16. NBS. 2018. *Mesačný bulletin NBS, október 2018*. [online]. 2018, Available: <http://www.nbs.sk/_img/Documents/_MesacnyBulletin/2018.pdf>
17. NBS, 2014 - 2018. Štatistický bulletín, Available: https://www.nbs.sk/sk/publikacie/statisticky-bulletin
18. NBS, 2014 – 2018, Správa o stave a vývoji finančného trhu. Available: https://www.nbs.sk/sk/publikacie/publikacie-dohladu/sprava-o-stave-a-vyvoji-financneho-trhu
19. NBS, 2014 – 2018. Strednodobá predikcia, Available: https://www.nbs.sk/sk/publikacie/strednodoba-predikcia.
20. TRNOVSKÝ, K. 2014. Teoretický pohľad na defláciu. In *Nová ekonomika : vedecký časopis Národohospodárskej fakulty Ekonomickej univerzity v Bratislave.* ISSN 1336-1732, 2014, roč. 07, č. 04, s. 129-136.

Contact

Ing. Marcel Novák, PhD.
University of Economics in Bratislava, Faculty of National Economy
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava
Tel: +421 2 6729 1544
email: marcel.novak@euba.sk

VÝDAVKY NA VÝSKUM A VÝVOJ V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

EXPENDITURE ON RESEARCH AND DEVELOPMENT IN THE SLOVAK REPUBLIC

Ľubomír Darmo

Abstrakt

Súčasné rýchlo sa meniace technologické prostredie vyžaduje nemalé výdavky smerujúce do oblasti vedy a výskumu. Výskum a vývoj je v podmienkach obmedzenosti zdrojov významným faktorom rastu výkonnosti ekonomiky, teda ekonomického rastu. Z dlhodobého hľadiska je významný pri ovplyvňovaní veľkosti potenciálneho produktu krajiny. Výsledkom výskumu a vývoja sú nové, inovatívne produkty, ktoré zabezpečujú konkurencieschopnosť krajiny v celosvetovom meradle. Cieľom príspevku je z viacerých pohľadov (členení) preskúmať štruktúru výdavkov na výskum a vývoj v Slovenskej republike.

Kľúčové slova: *veda, výskum a vývoj, štruktúra výdavkov*

Abstract

Current technological environment with quick changes is featured with the great expenditure to the field of science and research. Research and development is under condition of sources limitedness important factor of production growth, thus economic growth. In a long term, research and development affects positively potential product of a country. The result of research and development is new, innovative product. These products would provide competitiveness for the country in worldwide comparison. Goal of the paper is to examine structure of expenditure on research and development in the Slovak Republic from various perspectives.

Key words: *science, research and development, structure of expenditure*

1 ÚVOD

Slovenská republika vynakladá na vedu a výskum, resp. výskum a vývoj (ďalej len R&D) menšiu časť vytvoreného produktu, ako je tomu v ostatných vyspelých ekonomikách. Zabúda sa pri tom na skutočnosť, že výskum a vývoj predstavuje jeden z najvýznamnejších zdrojov rastu potenciálu ekonomiky. Z daného dôvodu sa množstvo krajín snaží motivovať, resp. podporovať podniky s inovačnou aktivitou, podporovať vedu a výskum v rámci svojich vedecko-výskumných organizácií a v neposlednom rade podporovať výskum na univerzitách. Samotné výsledky výskumu ale nepostačujú, dôležitá je ich aplikácia v praktickom využití, teda v konkrétnych podnikoch. Príspevok sa zaoberá analýzou výdavkov na výskum a vývoj v podmienkach Slovenskej republiky z rôznych pohľadov, resp. z rôznych možností ich členenia.

2 PREHĽAD LITERATÚRY

Vede a výskumu sa venuje nesmierna pozornosť nie len zo strany jednotlivých autorov, ale aj medzinárodných inštitúcií. Správy k vede a výskum pravidelne publikuje aj OECD (OECD, 2015) a zhromažďuje štatistické údaje (OECD: Research and Development Statistics (RDS) a OECD: Main Science and Technology Indicators (MSTI)). Podobne, správy o vede a výskum a štatistické údaje publikuje aj Eurostat (Eurostat, 2015).

Veda a výskum sú úzko spojené s ich výsledkom – inováciami. Je zrejmé, že výdavky na vedu a výskum orientované na zvýšenie inovačnej aktivity a samotnej inovačnej kapacity sú vo väčšej miere zastúpené v podnikovej oblasti. Naopak, základný výskum je prevažne úlohou verejne financovaných inštitúcií (napr. akadémie vied, vedecké a výskumné ústavy a pod.) a sektora vysokých škôl. Hudec a Prochádzková (Hudec – Prochádzková, 2013) vo svojom výskume dospeli k záveru, že podnikové výdavky na výskum a vývoj determinujú inovačnú výkonnosť podniku a tak zároveň prispievajú k zvýšeniu inovačnej kapacity krajiny, v ktorej pôsobia. Vzťah medzi výdavkami na R&D a inovačnou kapacitou je výrazný a štatisticky významný, naopak, vzťah medzi výdavkami na R&D a počtom zamestnancov vo vede a výskume nie je štatisticky významný. Daný výskum zahŕňa údaje z 1410 podnikov. Ďalším dôležitým zistením je, že výdavky na R&D v sektore výroby a distribúcie elektrickej energie sú nižšie ako priemer výdavkov na R&D vo všetkých sektoroch. Najvyššie výdavky na R&D vykazuje farmaceutický priemysel, ktorý má zároveň najvyššiu inovačnú výkonnosť. V poradí ďalšími sektormi s najvyššími výdavkami na R&D sú softvérové spoločnosti, telekomunikačné zariadenia a biotechnológie. Najnižšie výdavky na R&D sú zaznamenané v sektoroch výroby automobilov a náhradných dielov, a technologického vybavenia (stroje a zariadenia).

Griffith (Griffith, 2000) sa v svojej publikácii zameral na otázku dôležitosti súkromných výdavkov na R&D pre ekonomický rast krajiny a zároveň na to, či má byť R&D dotovaný z verejných zdrojov. Vychádza pritom z úvahy, že základným motívom výdavkov na R&D je ich budúci výnos. Tu ale rozlišuje súkromný výnos a verejný (sociálny) výnos, ktorý je na vyššej úrovni. Z daného dôvodu je pre vlády jednotlivých krajín ospravedlním dotácií do tohto sektora zvýšenie ekonomického rastu a nárastu životnej úrovne obyvateľstva. Empirická analýza odhadu rozdielu medzi súkromným a verejným výnosom z R&D je zameraná na Veľkú Britániu.

Úloha R&D pre ekonomický rast je zreteľná. Ako sa ale výdavky na R&D vyvíjajú z dlhodobého hľadiska, teda v jednotlivých fázach ekonomického cyklu. Z teoretického hľadiska by mali výdavky na R&D rásť v období recesie a tak podporiť ekonomický rast a naopak, klesať v období expanzie a utlmovať ekonomickú aktivitu. Ich vývoj by teda mal byť proticyklický. Wälde a Woitek (Wälde - Woitek, 2004) na základe údajov pre krajiny G7 za obdobie rokov 1973 až 2000 ale spozorovali tendenciu výdavkov na R&D byť procyklické. Z údajov vyplýva, že výdavky na R&D s rastom ekonomickej aktivity rastú a s poklesom výkonnosti ekonomiky klesajú. Ak by sme ale výdavky na R&D rozdelili do viacerých skupín, zistíme, že situácia nie je jednoznačná. Ako príklad autori uvádzajú výdavky na reorganizáciu výroby, manažérske procesy a tréning zamestnancov, ktoré majú proticyklický charakter.

Je zrejmé, že existuje silný vzťah medzi výskumov a vývojom a inovačnou aktivitou resp. inováciami. Inovácie však môžeme chápať ako súčasť rozvoja znalostnej ekonomiky. Takýto pohľad prináša Gašparíková (Gašparíková, 2010), ktorá medzi priority rozvoja znalostnej spoločnosti dáva do popredia vedu a výskum. Bez vedy a výskum nedochádza k inováciám a následne k rozvoju znalostnej ekonomiky.

Významnou oblasťou výskum v oblasti výdavkov do R&D sú spillovers efekty spojené s prílevom priamych zahraničných investícií (PZI). Prílev PZI má pozitívny efekt na zvýšenie výdavkov na R&D nielen vo firme vzniknutej na základe prílevu zahraničnej investície, ale zvyšuje aj výdavky domácich podnikov. Existencia zahraničných podnikov tak podnecuje inovačnú aktivitu aj v domácich podnikoch. Autormi zaoberajúci sa spillovers v oblasti zvýšenia výdavkov na R&D alebo rastu inovačnej aktivity sú napr. Bevan a Estrin (Bevan – Estrin, 2004), Lipsey (Lipsey, 2002) a Nikolovová (Nikolovová, 2012).

3 VÝDAVKY NA VÝSKUM A VÝVOJ V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

Slovenská republika vynakladá na výskum a vývoj relatívne nízku časť svojho produktu. Vo väčšine vyspelých krajín je percento vynakladaných prostriedkov vyššie a priemer krajín Európskej únie (EÚ 28) je v súčasnom období na úrovni 2% z HDP. Z údajov Eurostatu pre R&D je zrejmé, že v období rokov 1995 až 2015 vynakladalo v priemere najväčšiu časť HDP na výskum a vývoj Švédsko (3,37%) a Fínsko (3,17%). Naopak, najmenej je to v Cypre (0,36%) a Rumunsku (0,47%). Priemerná hodnota vynakladaných prostriedkov pre EÚ 28 je 1,87%. Slovenská republika len mierne prekračuje krajiny s najnižšou úrovňou výdavkov, pričom na výskum a vývoj vynakladá v priemere 0,69% z HDP. Na nasledujúcom grafe uvádzame vývoj výdavkov na R&D pre priemer krajín EÚ a Slovensko v období rokov 2000 až 2015.

Graf 1: Vývoj výdavkov na výskum a vývoj za obdobie 2000 – 2015 (% z HDP)

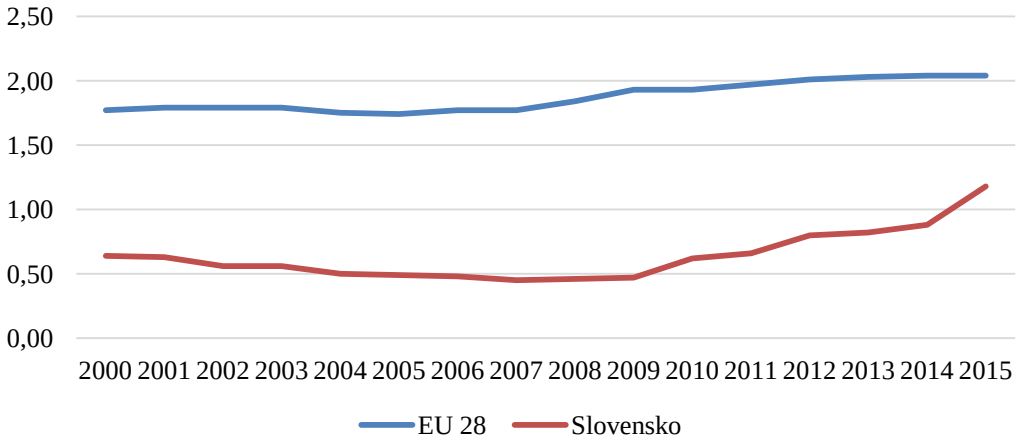

Zdroj: Eurostat

3.1 Vývoj výdavkov na výskum a vývoj

Hodnotu výdavkov určených na výskum a vývoj môžeme rozdeliť podľa viacerých členení. Podrobná analýza výdavkov nám umožní sledovať tak pozitívne ako negatívne trendy, ktoré na Slovensku existujú. Dostupné údaje nám umožňujú sledovať obdobie rokov 2002 až 2015. Z Grafu 2 aj Grafu 3 je zrejmé, že tak celková, ako aj hodnota výdavkov na R&D per capita počas sledovaného obdobia narastala. Slovensko tak čoraz viac prostriedkov vynakladá na rozvoj inovačnej kapacity.

Graf 2: Vývoj výdavkov na výskum a vývoj (mil. EUR)

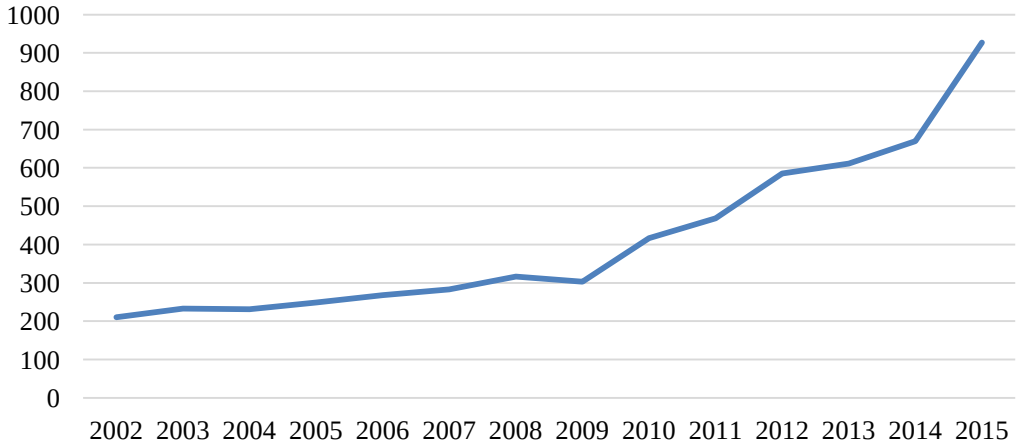

Zdroj: ŠÚ SR

Graf 3: Vývoj výdavkov na výskum a vývoj (per capita, v EUR)

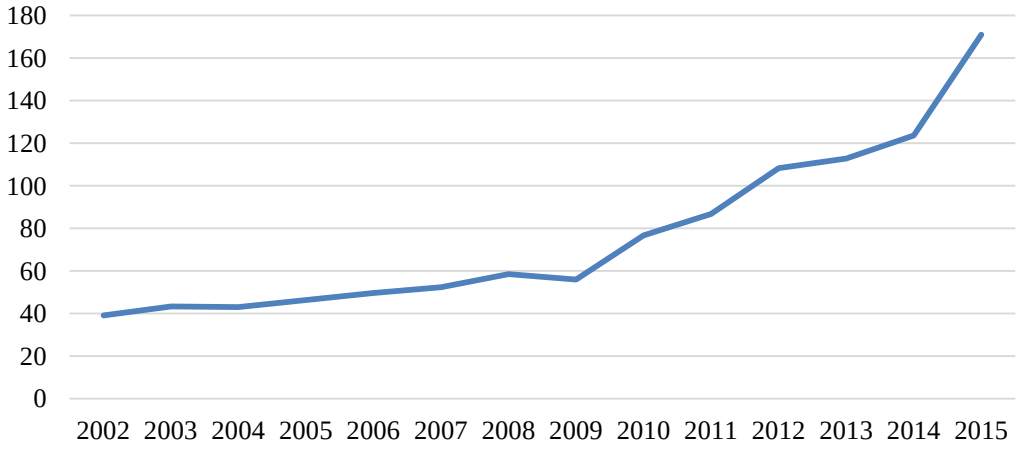

Zdroj: ŠÚ SR

3.2 Výdavky na výskum a vývoj - sektory

Pohľad na celkovú úroveň výdavkov na R&D nie je postačujúci. Aj keď vieme, že tak absolútne, ako aj relatívne výdavky na R&D stúpajú, potrebné je analyzovať štruktúru výdavkov z viacerých hľadísk. Ako prvým sa budeme zaoberať členením výdavkov na výskum a vývoj podľa sektorov. Z Grafu 4 je zrejmé, že na začiatku sledovaného obdobia mal najvyšší podiel na výdavkoch súkromný sektor. Naopak, sektor vysokých škôl bol nevýrazný. Postupne však dochádza k výraznému nárastu v sektore vysokých škôl, práve na úkor súkromného sektora. Podiel výdavkov štátneho sektora ostal počas sledovaného obdobia takmer nezmenený.

Graf 4: Vývoj výdavkov na výskum a vývoj podľa sektorov (v %)

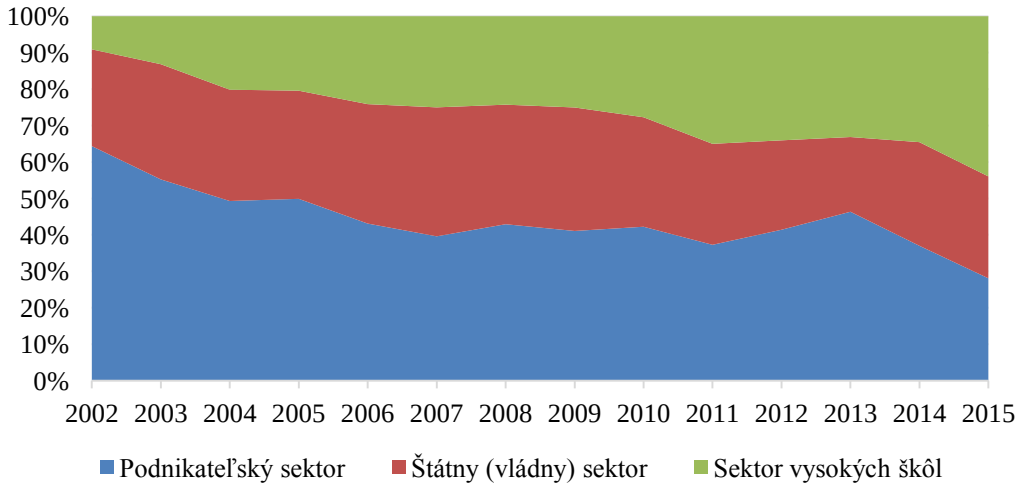

Zdroj: ŠÚ SR

3.3 Výdavky na výskum a vývoj – zdroj financovania

Dôležitou súčasťou R&D je zdroj financovania. Ak chce podnik v konkurencii domácich, ale najmä zahraničných podnikov uspieť dosahovať dlhodobú prosperitu, musí neustále vyvíjať svoje produkty a služby. To vytvára tlak na to, aby vynakladal do výskumu a vývoja dostatočné množstvo finančných zdrojov, ktorých výsledkom bude nový, konkurencieschopný produkt. Ako je vidno na Grafe 5, podiel podnikateľského sektora na financovaní R&D bol takmer vždy na úrovni 40% a to aj napriek tomu, že práve jemu by

malo záležať na zvyšovaní kvality a technickej úrovne produktov. Relatívne veľký podiel financovania zaznamenal štátny sektor. Jeho podiel však ku koncu sledovaného obdobia klesá a je nahrádzaný podielom zahraničných zdrojov. Mohli by sme predpokladať, že s nárastom prílevu PZI, ktorý dosahoval najvyššie hodnoty medzi rokmi 2002 až 2007, mal byť práve v tomto období podiel tohto zdroja najvýraznejší. Avšak, investície, ktoré na Slovensko prúdili boli orientované na spracovateľský (najmä automobilový) priemysel. Napriek tomu, že zahraničné zdroje financovania majú rastúci trend, až v súčasnom období sledujeme, pre slovenské hospodárstvo, pozitívny výrazný nárast podielu zahraničných zdrojov financovania výskumu a vývoja.

Graf 5: Vývoj výdavkov na výskum a vývoj podľa zdrojov financovania (v %)

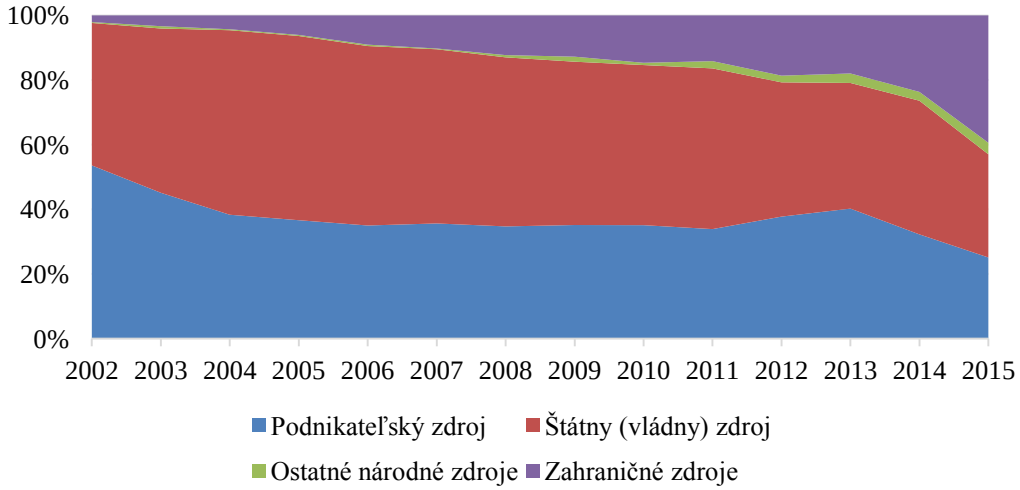

Zdroj: ŠÚ SR

3.4 Výdavky na výskum a vývoj – činnosť výskumu vývoja

Ako sme už písali v úvode, najdôležitejšou súčasťou výskumu a vývoja je jeho aplikácia v praxi. Je teda potrebné, aby sa R&D prejavil v inovatívnych produktoch, teda inováciách, resp. v zvýšenej inovačnej kapacite Slovenskej republiky. Z tohto pohľadu sa ako významný javí aplikovaný výskum a vývoj. Naopak, základný výskum, hoci je potrebný, by mal tvoriť menšiu časť činnosti výskumu. Slovensko sa však dlhodobo zameriava práve na základný výskum, ktorý tvorí takmer 50% z celkového výskumu. Zvyšných 50% výskumu je prerozdelených medzi aplikačný výskum a vývoj s väčším podielom vývoja.

Graf 6: Vývoj výdavkov na výskum a vývoj podľa činnosti výskumu a vývoja (v %)

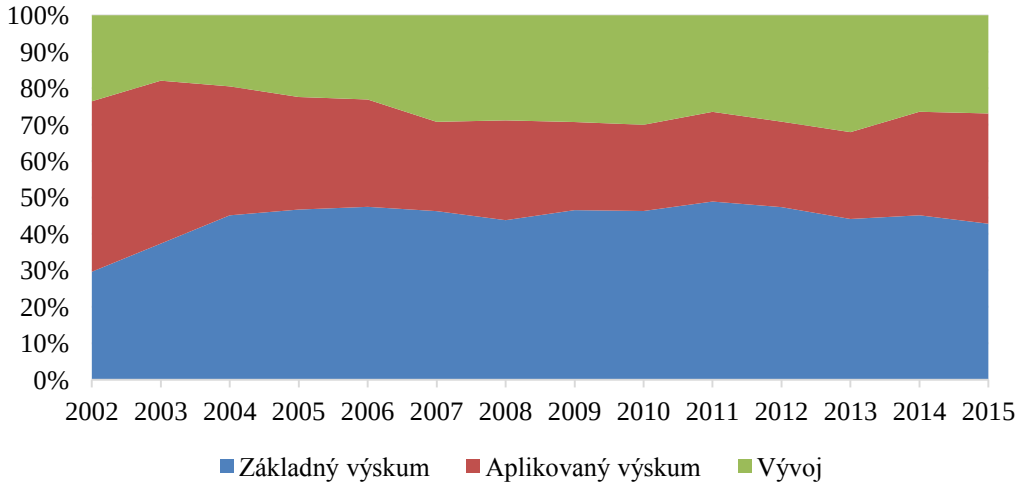

Zdroj: ŠÚ SR

3.5 Výdavky na výskum a vývoj – vedné oblasti

Z pohľadu vynakladania výdavkov na výskum a vývoj podľa vedných oblastí sa takmer 70% výdavkov používa v prírodných a technických vedách. Podiel technických vied sa ale ku koncu sledovaného obdobia zvyšoval, a to na úkor prírodných vied, ktorých podiel klesal. Podiel ostatných vied bol relatívne stabilný. Spomedzi nich (až na niekoľko výnimiek) dosahovala veľmi nízky podiel oblasť humanitných vied.

Graf 7: Vývoj výdavkov na výskum a vývoj podľa vedných oblastí (v %)

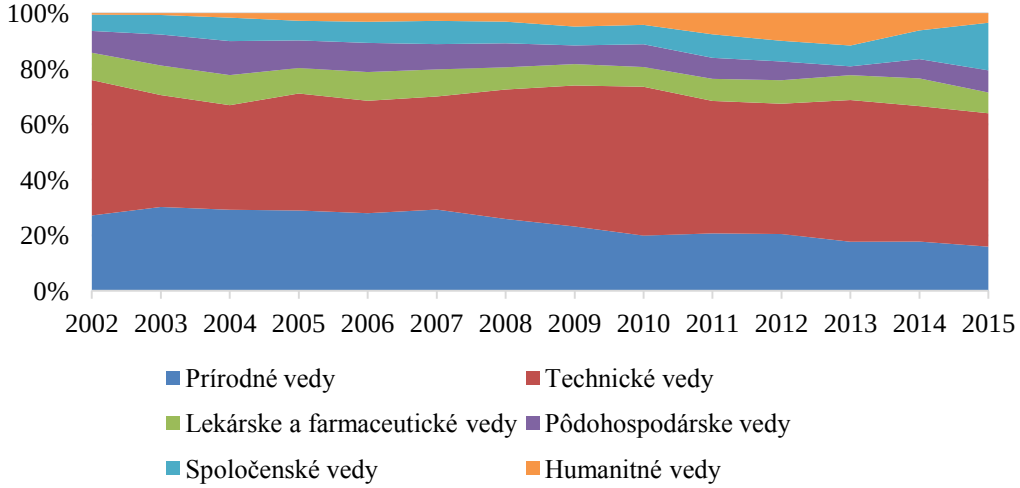

Zdroj: ŠÚ SR

4 ZÁVER

Výdavky na výskum a vývoj v Slovenskej republike majú pozitívny, rastúci trend. Napriek tomu vynakladá Slovensko na výskum a vývoj menej prostriedkov ako ostatné vyspelé európske krajiny. Z hľadiska štruktúry týchto výdavkov je najväčšia časť alokovaná v podnikateľskom sektore, avšak s výrazným nárastom podielu sektora vysokých škôl. Najväčším zdrojom financovanie je podnikateľský sektor, nasledovaný štátnym sektorom. Výrazným pozitívom je nárast zdrojov zo sektora zahraničia. Problém slovenského výskumu a vývoja je vysoký podiel základného výskum, na ktorý sa vynakladá takmer polovica výdavkov. Zvyšná polovica sa tak delí medzi aplikovaný výskum a vývoj, ktoré by mali byť

zdrojom inovácií a napomáhať k nárastu inovačnej kapacity krajiny. Posledný pohľad poukazuje na vynakladanie výdavkov z pohľadu vedných oblastí. Najviac finančných zdrojov sa používa v prírodných a technických vedách, naopak najmenej v humanitných vedách.

Použitá literatúra

1. STRNAD, O., NOVÁK, L. *Preference ve výrobě*. 2. vydání. Ostrava: Linde nakladatelství, s.r.o., 2009. 102 s. ISBN 80-56899-65-4.
2. BEVAN, A. A., ESTRIN, S. *The Determinants of Foreign Direct Investment into European Transition Economies*. Journal of Comparative Economics, No. 32, 2004. s. 775–787, ISSN 0147-5967
3. EUROSTAT. *First estimates of Research & Development expenditure: R&D expenditure in the EU stable at slightly over 2% of GDP in 2014*. Eurostat News Release. No. 209/2015, Eurostat Press Office, 2016. 5 s.
4. GAŠPARÍKOVÁ, J. *Inovácie a ich zázemie*. Ekonomické rozhľady, Ročník 39, číslo 3, 2010. s. 140-151, ISSN 0323-262X
5. GRIFFITH, R. *How important is business R&D for economic growth and should the government subsidise it?* Briefing Note No. 12. London: The Institute for Fiscal Studies, 2000. 15 s. ISBN 1-903274-13-3
6. HUDEC, O., PROCHÁDYKOVÁ, M. *Podnikové výdavky na výskum a vývoj ako súčasť inovačnej kapacity v podmienkach konkurujúcich si odvetví*. Trendy ekonomiky a management, Ročník VII, číslo 13, 2013. s. 31-42, ISSN 1802-8527
7. LIPSEY, R. E. *Home and Host Country Effect of FDI*. NBER Working Papers Series, Working Paper 9293, Cambridge 2002. 76 s. Dostupné na: http://www.nber.org/papers/w9293.pdf, citácia [18.11.2018]
8. NIKOLOVOVÁ, P. *The Impact of FDI on the Host Economy*. Working Paper Series 471, Prague, CERGE-EI, 2012. ISSN 1211-3298
9. OECD. *OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2015: Innovation for growth and society*. Paris: OECD Publishing, 2015. 264 s. ISBN 978-92-64-23977-7
10. OECD. 2016. *Research and Development Statistics (RDS).* Dostupné na: http://www.oecd.org/sti/inno/researchanddevelopmentstatisticsrds.htm, citácia [18.11.2018].
11. OECD. 2016. *Main Science and Technology Indicators (MSTI)*. Dostupné na: http://www.oecd.org/sti/msti.htm, citácia [18.11.2018].
12. WÄLDE, K., WOITEK, U. *R&D expenditure in G7 countries and the implications for endogenous fluctuations and growth*. Economic Letters, No. 82, 2004. S. 91-97, ISSN 0165-1765

Afiliácia k projektu

Tento príspevok vznikol s podporou Grantovej agentúry VEGA, číslo projektu 1/0975/15 s názvom „Makroekonomické a mikroekonomické prejavy a dôsledky inflácie a deflácie“.

Kontaktné údaje

Ing. Ľubomír Darmo, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave, Národohospodárska fakulta
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava
Tel: 576 032 417
email: lubomir.darmo@euba.sk

ANALYSIS OF ELEMENTS AND RELATIONS OF THE TAX SYSTEM WITH AIM OF HIGHER EFFECTIVENESS

Beata Holková, Lukáš Falát

Abstract

This paper deals with the tax system and its effectivity. Authors present views of other authors as well as their own views on what is the tax system and what is the difference between the tax system and tax scheme. Then, elements of the tax system are presented and discussed, i.e. tax scheme, tax organs, tax legislative, technical and technological devices, aids, work methods and procedures, data and tax subjects. Afterwards, the analysis of relations between these elements is performed. At the end, authors present their ideas what is the effective tax system and what should be done to have an efficient tax system.

Keywords: *tax system, tax scheme, tax, effectivity, tax collection.*

1 INTRODUCTION

To perform its functions, government needs financial sources. These sources are gained from economic subjects, mainly by taxes. The tax collection process can be a little bit different in various countries, however, every government tries to make this process as effective as possible. We say the tax collection process is effective if the country maximizes returns from potential tax in using the lowest-possible costs of tax collection. To achieve this, the government needs to have an effective tax system.

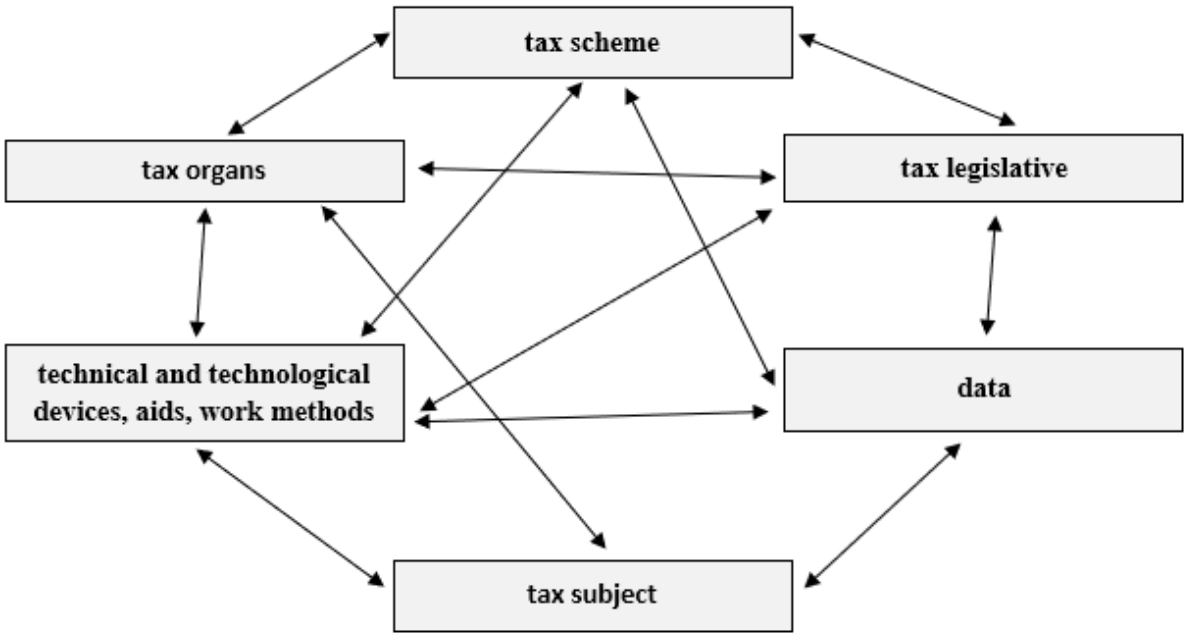

Figure 1. The representation of the tax system

In literature, there are various definitions of tax system. Sometimes the term “tax system” is used a as synonym for tax scheme. Some authors such as Medved (2005) state that “The tax scheme is a part of tax system, where, except for the tax scheme, system of institutions belongs to, as well. These institutions ensure tax administration, tax charging, tax exaction,

tax control as well as the system of tools, methods and work procedures which are applied by these institutions to other tax subjects. Also, according to us, the tax system is a term which is broader than the tax scheme. We understand the term "tax system" as a complex system of elements and relations which are present in taxation process – in tax administration, tax control and collection of taxes. The tax system, which has mutual bonds, can be illustrated by Figure 1.

2 ANALYSIS OF ELEMENTS OF THE TAX SYSTEM

All elements and relations of the tax system are defined in public norms. The tax system is created by the government. Government also ensures its functionality using state or public organs. Therefore, all processes inside the tax system must run exclusively only in the scope of valid legislation of material law and process law.

According to us, the elements of the tax system are:

- *Tax scheme* – it is a set of taxes which are applied by the government on its territory. The tax scheme is country-specific – the government defines it on base of selected tax principles which should be in accordance with the goals of economic policy of the country. The set of tax scheme need to run through the approval process in the parliament as every tax can be applied only on base of the law. Sometimes, the tax scheme is defined by specific law which defines types of taxes which can be applied on selected territory. In other cases, the law for taxation is defined in the constitution (this is also true for the current state in the Slovak Republic) where the whole set of taxes as well as the way of taxation is defined. In case of economic and political groups, countries can be contractually bound in a way that some taxes are applied obligatory on the common territory. In that case, those taxes are then the part of the tax system of the country. This is also true for European Union, where reconciliation of indirect taxes of single member countries is defined in article 113 of Lisbon Treaty.
- *Tax organs (state and public organs)* – the mission of these organs is to perform the management, administration, control and collection of taxes which are usually defined by the national legislative. In Slovakia, the law n. 479/2009 of Codex, regarding organs of state administration in the field of taxes and fees, is managed by the Ministry of Finance of the Slovak Republic, Financial Directorate and tax offices as organs of state administration for the area of taxes and fees. The law n. 563/2009 of Codex, regarding the tax administration, defines tax administrators. In Slovakia, tax offices as well as municipalities and Customs Office are the tax organs. Other legislative imposes rights to these state and public organs in tax area. In short, we can say that
    - Ministry of Finance of the Slovak Republic is responsible for the creation and execution of the tax policy. It also creates proposals of new laws and international agreements for taxes (law n. 575/2001 of Codex regarding organization of governmental actions and organization of central state administration as amended).
    - Financial Directorate of the Slovak Republic manages and control tax offices, Customs Offices, Criminal Office of the Financial Directorate, Competence Centre of financial operations and provides help and information in taxes and local fees to municipalities which administer them. It ensures application and execution of tax prescriptions and international agreements on the tax territory. It creates, develops and administers information systems of Financial Directorate and it also creates and administers central registers by law, such as the register of tax subjects. Moreover, it ensures and realizes the mutual international help and cooperation in tax administration and decides on appeals

against lower components of the Financial Administration. It also performs other actions in accordance with the law n. 333/2011 of Codex regarding organs of the state administration in taxes, fees and customs as amended.
    - Tax offices executes actions in tax administration and tax control of direct state-fiscal taxes and domestic tax called value added tax. They also perform tax proceedings and execute executions of tax arrears.
    - Customs Offices, in the field of taxes, execute tax administration and tax control of value added taxes at export and import of the goods. They also perform tax administration and tax control of excise duties, and perform tax proceedings as well.
    - Municipalities and their tax departments ensure tax administration and tax control of local taxes set according to the law n. 582/2004 of Codex regarding local taxes and local fee for municipal waste and small construction wasters as amended. Municipalities also perform tax proceedings related to these taxes.
- *Tax legislative* – it is a set of law norms. In the Slovak Republic, the tax legislative is mainly defined in:
    - international agreements
    - constitution
    - particular tax laws
    - tax Code
    - generally-binding regulations of municipalities
    - edicts and measures of the Ministry of Finance
    - other legal norms of public and private law related to tax administration, tax control and collection of fees and taxes
- *Technical and technological devices, aids, work methods and procedures* – These are specific tools for ensuring the administration, control and collection of taxes. When we talk about this category, we mainly mean hardware and software of the information tax system, hardware and software for electronic communication, e-dane application, electronic cash registers, devices for identification of the structure of the goods subject to excise duty, analytical techniques and software used to search for tax evasions and tax frauds, methodical instructions for the equal execution of tax laws on the whole territory, etc.
- *Data* – when we talk about data as one part of the tax system, we mean mainly data from information systems of tax system organs, bank institutions, insurance companies and other subjects. Such data are for example available in tax information system of the Financial Directorate, Business register, Land register, Trade register, credit register etc. Also, the data from international information systems are used in tax system of the country. Such data are available in Intrastat, Eurostat, VIES, EMCS. Moreover, for effective execution, the tax system uses data from other international organization such as Interpol or Europol. The analytical teams of Financial Directorate try to gain information from data to perform the tax collection process as good as possible. For that, business intelligence and business analytics is used. Business intelligence looks at the history, analyzes the data and tries to find interesting patterns in these data. Business analytics uses past data but tries to focus on the future. Using historical data, analytics uses mathematics and statistics to construct models that can be useful in future decision-making process (e.g. identification of future frauds). Most of the data used for these purposes are structured data. They are stored in databases of information systems and are usually of numerical format. However, today, lots of data are unstructured, i.e. they are not numerical, rather they are in the text form. Unfortunately, the standard tools for analyzing these data are not sufficient. Luckily,

there is a new field of data analytics which is called text analytics. Text analytics tries to get the insights and knowledge from text data. In fact, most of today's data are unstructured data.

- *Tax subjects* – these subjects are also called tax payers. These subjects are part of tax proceedings, administration, control and tax collection. In Slovakia, the term tax subject is defined by the law n. 563/2009 of Codex regarding tax administration as amended. In this law, the tax subject is defined as a person which has certain rights as well as duties. According to us, the tax subject is an element of the tax system as it affects the effectivity of the whole tax system. This is mainly done due to interaction of the tax subject with other parts of the tax system, by making some or none actions, by knowing the tax theory, by its moral attitudes etc.

3 ANALYSIS OF RELATIONS IN THE TAX SYSTEM

The relations between the elements of the tax system are relationships which are being created between them in the process of tax proceeding, administration, control and collection of taxes. Some of these relationships are weak and some of them are strong.

In the tax system, the strong bonds are for example between:

- Tax organs and tax subjects. In this case, we can define this bond as mutual or interactive. In the Slovak Republic this bond is defined in the law n. 569/2009 of Codex regarding tax administration as amended. The basic definition of this relationship comes out from the Constitution of the Slovak Republic. Tax organ, in accordance with the Constitution of the Slovak Republic (1st head, article 2, paragraph 2) (2006) relating to a tax subject can make an action only on base of the constitution, within its scope and using the way which is defined by law. On the other hand, a tax subject regarding to tax organs, can make such actions which are not prohibited by law. Also, tax subjects cannot be forced to any actions which are not obliged by law.
- Tax organs and tax data. In this case, the bond is mutual as well. The tax administrator collects data, stores them and uses them. As for data of other organs, the bond is usually one-sided – in this case, the tax administrator only uses data of another organ. It is mainly the approach of employees of tax organs to various types of data which is very important for needs of tax administration, tax control and tax execution. Moreover, this is also true not only for their own data (e.g. from national tax information system) but as well as for data processed by other state organs (land register, business register, etc.) or international institutions (European system VIES, etc.). Based on the law n. 563/2009 of Codex regarding tax administration as amended, public execution organs as well as any other subjects are obliged to announce information regarding tax administration. They are obliged to provide not only data from their information systems but also any documents which can be a prove in tax administration and tax collection process.
- Tax legislation and tax organs. The knowledge of the tax legislative and its application by tax organs is a necessary condition for execution of tax organs. Tax legislative creates a scope within which an employee of the tax administrator or other tax organ can make actions. Not only tax organs use the tax legislative, they also cooperate on its construction. Therefore, this is bond mutual.
- Tax legislative and tax subjects. Although sometimes changes in legislative are a reaction on behavior of a tax subject, we define this bond as one-sided. This bond is significant not only for knowing the basic tax duties but also for knowing the rights of the tax subject.
- Data and technological and technical devices. Here, the relationship is very strong. It is mainly hardware and software which make data available and usable. Using

software, we get insights from data, we analyze them and use to make better decisions. If it weren't for adequate hardware and software, there would not be any data.

In the tax system, there are also some weak bonds such as bonds between:

- Tax subjects and data of tax system. The tax subject has a very limited access to tax system data and uses them only in rare cases. The tax subject uses these data using public registers of the Financial Directorate of the Slovak Republic, for example in checking if certain legal subject is the payer of value added tax. The subject can also get international data, i.e. through foreign registers such as VIES. The bond is mutual as many data which are provided by the tax subject to the tax administrator get through the national or international tax information system which can be then checked by other tax subjects.
- Tax subjects and tax scheme. This bond is one-sided; tax subject become a taxpayer of a tax from the tax scheme of the country.

4 EFFECTIVE TAX SYSTEM

From the point of view of some authors such as Maaytová et al. (2015), the effectivity of the tax system is viewed mainly related to losses due to administrative costs and tax distorsion.

The main mission of the tax system should be generation of public sources. Therefore, increasing the efficiency of the tax system is directly proportional to the increment in efficiency in tax collection. However, from our point of view, current tax systems fulfil several tasks and effective tax systems should ensure following:

- sufficient public sources to ensure functions of the country
- minimalization of costs related to tax collection
- minimalization of tax gap
- use of taxes as an indirect tool of economic policy
- fulfilling the principle of generality and justice related to all tax subjects

5 CONCLUSION

In this paper we tried to present our perception of the tax system as a system of elements and relations between these elements which should ensure the tax collection process. If one wants to increase the effectivity of the tax system, thorough analysis of its elements focused on how it can influence the effectivity of the whole systems, must be performed. Also, existing bonds between the elements must be analyzed in order to find out their influence on the effectivity of the whole tax system. Of course, weaknesses which influence the level of the tax gap, can be identified. If that is true, tools for eliminating these weaknesses of the tax system should be identified and applied. Such improving of the tax system will certainly lead to its higher effectivity.

Sources

1. BABČÁK, V. a kol., *Finančné právo na Slovensku a v Európskej únii*, Bratislava: EUROKÓDEX, s.r.o., 2012, ISBN 978-80-89447-86-2
2. BIELIKOVÁ, A., STOFKOVÁ, K.: *Dane v teorii a praxi*, Žilina, EDIS Žilinská univerzita v Žiline, 2010, ISBN978-80-554-0169-0
3. HOLKOVÁ, B. *Verejné rozpočty a dane*, Žilina: EDIS Žilinská univerzita v Žiline, 2015, ISBN 978-80-554-1168-2
4. MAAYTOVÁ, A., OCHRANA, F., PAVEL, J., TEPPEROVÁ, J., VÍTEK, L., SEDMIHRADSKÁ, L. *Veřejné finance v teorii a praxi.* Praha: Grada Publishing. a.s., 2015, 114s. ISBN 978-80-247-5561-8
5. MEDVEĎ, J., NEMEC, J., ORVISKÁ, M., ZIMKOVÁ, E. *Verejné financie*. Bratislava: SPRINT vfra, 2005, 143 s. ISBN 80-89085-32-2

6. SCHULCOVÁ, A. a kol. *Danovnictvo - danova teoria a politika,* Iura Edition, 2011, ISBN 978-80-8078-407-2
7. *Ústava Slovenskej republiky*, Poradca, s. r. o., 2006

Contact

Ing. Beata Holková, PhD.
University of Žilina
Department of Macro and Microeconomics, Faculty of Management Science and Informatics
Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina, Slovakia
tel: + 42141/5134428
email: beata.holkova@fri.uniza.sk

Ing. Lukáš Falát, PhD.
University of Žilina
Department of Macro and Microeconomics, Faculty of Management Science and Informatics
Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina, Slovakia
tel: + 42141/5134425
email: beata.holkova@fri.uniza.sk

FLEXIBLE FORMS OF EMPLOYMENT IN SELECTED EU COUNTRIES

Zuzana Staníková, Lucia Pančíková, Erika Ondáková, Lukáš Bobuľa

Abstract

The aim of the article is to point out the use of flexible forms of employment in selected EU countries. The introduction of the article is aimed at a general assessment of the European Union countries, which are considered effective in employing flexibility in employment. The main part of the article focuses on the specification of conditions and employment rates in flexible forms on the territory of the Slovak Republic. It is mainly about defining flexible forms of employment in the Labour Code, their use in specific sectors of the economy and pointing to job vacancies.

Key words: *flexible forms, employment, employer, employee, labour market*

1 INTRODUCTION

Social and economic developments in Europe aimed at greater flexibility for employers and employees and the development of information and communication technologies have made significant changes in the labour market over the last ten years. This development has contributed to the formation of new non-standard forms of employment of workers. New forms of employment differ from the standard employment relationship in certain aspects. They are characterized by an unconventional layout of the job and the place of work or by the irregular provision of work.

The role of new forms of employment is to achieve a more inclusive and dynamic labour market, to help integrate specific groups of employees into the labour market and to contribute to improving the quality of working life of employees. Flexible forms of employment can also help to employ long-term unemployed and enable them to gain work experience and new skills.

The reason for the increased interest in flexible employment is most often the need for people to reconcile their personal and working life in ways that do not allow them the standard employment. It is mainly about:

- Correspondence between work and family care. These are working people who want more time to take care of children, or need to look after sick family or seniors.
- More leisure-time activities. Flexible employment is chosen by people who want to make more use of free time, travel, and so on.
- Healthy disabled people who wish to participate in the work process despite their health.
- Workers who are additionally trained in their profession.
- People who are reluctant to face permanent work-related stress and mitigate their choices of more flexible forms of work. [2]

Based on the Eurofound Job Market Mapping across Europe, nine types of new forms of employment have been identified:

- employee sharing,
- job sharing,
- interim management,
- casual work,
- ICT-based mobile work,
- voucher-based work,

- portfolio work,
- crowd employment,
- collaborative employment. [1]

Using flexible forms of work allows employees to work more efficiently to organize work and personal time on the one hand, and on the other hand to employers to create new jobs and thus maintain adaptability and competitiveness in the market.

2 FLEXIBLE EMPLOYMENT IN EUROPE

From the point of view of the forms of employment we meet in Europe with countries that have commonly used different forms of work for the population. Among the leading countries in this area are expressly the Netherlands, but also Spain, Germany and Slovenia. On the other hand, there are countries that have a permanent job or a full-time job as a priority. Such countries include Slovakia but also the Czech Republic. However, the most expanded form of flexible employment is part-time work, which plays an important role in the labour market not only in Slovakia but also throughout the European Union. In graph 1 we can observe the development of part-time employment in the mentioned countries. [3]

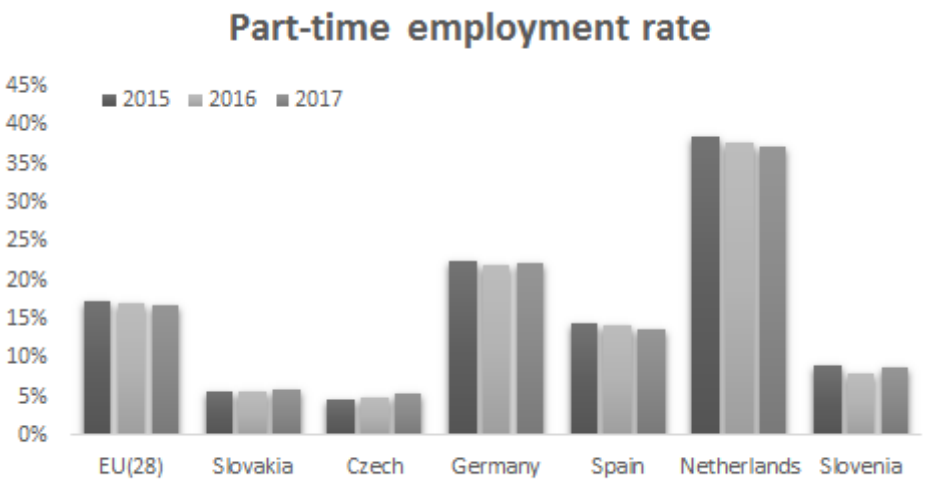

Graph 1: Development of part-time work

In the next analysis, we will focus on three selected EU countries characterized by a specific employment pattern.

Netherlands

In the Netherlands, unemployment has been very low in the long run. In January 2018, the unemployment rate was 4,4 %. Over the next few months of the year 2018 gradually declined and it was 3,7 % in October. Most of the employed work part-time, accounting for up to 50 % of the workforce, most of them women. [10]

The Dutch labour market uses the following types of employment contracts:

- Contract for an indefinite period,
- Fixed-term contract with the option of changing for an indefinite period,
- Fixed-term contract,
- Contract in the temporary employment agency - the employee remains at work for several years,
- Payrolling

Slovenia

Slovenia is among the countries with the highest employment rates for people of working age in the European Union, thanks to temporary forms of employment. During 2018, the unemployment rate was around 8%. Most people work for a limited period of time, mainly using student work or brigades. The cause is free of charge and social insurance. [10]

The Slovenian labour market uses the following types of employment contracts:

- Replace temporarily missing worker,
- Employment due to temporary increase in workload
- Seasonal work
- Occupation of aliens with work permit
- Occupation of a worker who is preparing for work, cases of professional training, implementation of a project, introduction of a new program, technical procedure

Germany

Germany is among the countries with low unemployment rates. In October 2018, the unemployment rate was 3.3%. Regarding flexible employment, their number has doubled since 1991, resulting in a fall in unemployment. The most widespread flexible form is currently part-time. In the second quarter of 2018, 10897.1 thousand people were employed. [10]

The German labour market uses the following types of employment contracts:

- Part time,
- Mini Job,
- Midi Job,
- Employment of persons by the temporary employment agency

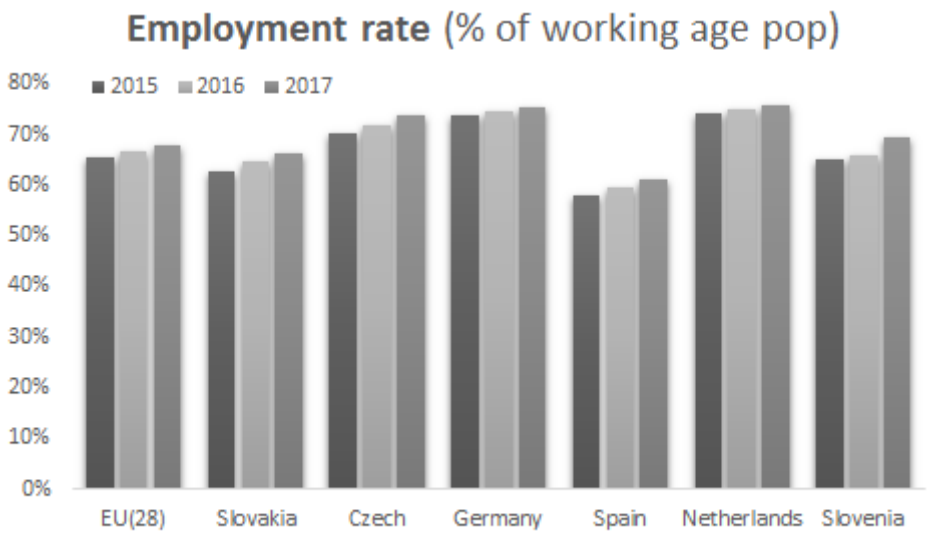

Graph 2: Employment rate of working age population

3 FLEXIBLE EMPLOYMENT IN SLOVAKIA

While in the countries of the European Union flexible forms of employment are nothing special, in Slovakia the questions of their importance and needs have only recently been opened. Flexible forms of employment in our country still belong to less developed labor market issues. This is also evidenced by the inconsistency of the definition of the name and

the notion of forms of employment as compared to classical employment. Flexible forms of employment are different in our country, such as new forms of work organization, alternative forms of employment, or non-traditional and non-standard forms of employment
The employment relations between the employer and the employee are regulated by the Act of the National Council of the Slovak Republic Labor Code 311/2001 Collection of Laws as amended. Standard employment is considered to be permanent employment in Slovakia. This is an employment relationship, which according to the Labor Code between the employer and the employee is concluded for an indefinite period. Of the flexible forms of employment, the Labor Code allows:

Fixed term employment relationship
Employment relationship with reduced working time. Under this form of employment, the employer may also agree with the employee on shorter working hours than the weekly, with the fact that this working time may not be divided between all days of the week. Part-time work is also a part-time job (Job sharing). Part-time employees have agreed terms, who and when to use the job. Employment relationship with reduced working time also includes a job sharing. Employees in this way have agreed terms, who and when to use this job.

Homework and telework. This is a job classification within which an employee carries out work at home or at another designated place under the terms and conditions agreed in the employment contract. Homework or teleworking is not a job done by an employee occasionally, or in exceptional circumstances, but is a job that is properly agreed and regulated in the employment contract. In order to carry out this work, the employee uses information technology and hours of work himself. However, it does not apply to the provisions applicable to weekly working time, daily rest and weekly rest and downtime. Also, an employee cannot claim compensation for personal barriers, except for the death of a family member. For work overtime, holidays, Saturday, Sunday, night work, and heavy work, the wage is not overtime, but the employer may agree otherwise. The employer is required to provide and maintain the technical and software equipment necessary for the performance of the work, but not the equipment provided by the employee himself. It also provides data protection and is required to inform employees about restrictions on the use of technical equipment. The employer must give the employee a space to avoid being isolated from the working team and able to meet him / her. An employee should not be disadvantaged when performing domestic work compared to the employee who performs such work at the workplace. [5]

Currently, as of 11 November 2018, according to the Internet Job Market Guide, 229 employers of employees are looking for shorter working hours and 12 employers are looking for employees for domestic and teleworking, with only 1 employer looking for a job (see Table 1). From this we can conclude that employment in domestic or teleworking as well as part-time work are not very popular in Slovakia.

Table 1: Current offer of flexible forms of employment

Title	Number of ads
Employment relationship with reduced working time	229
Homework and telework	12
Job sharing	1

3.1 Using flexible forms of employment in Slovakia

Employment relationship with reduced working time, which is one of the forms of flexible employment, is mainly used in the areas listed in Table no. 2: [2]

Table 2: Use of employment relationship with reduced working time in different sectors of economy

Economic sector	**Value of use (in %)**
Education, science and research	21
Art and culture	20
Service	18
Security and protection	18
Tourism, gastro, hotelier	15
Entrepreneurship and Interpretership	14
Health and social care	14
Ancillary works	14
Administration	12
Journalism, polygraphy, media	12

In particular, people aged 17-24 prefer working for reduced working time, as can be seen in Table 3.

Table 3: The average age of people working for reduced working time [8]

Age	he number of people in the current measurement
17 – 24	**27**
25 – 34	21
35 – 44	18
25 – 54	18
55 – 99	**27**

Table 4 lists the individual professions that are most commonly used to work at home.

Table 4: Professions that can be done like a homework [9]

Professions	**Sector**
Rewrite text, audio, or video to PC (translator, proof reader)	Translation and Interpretation
Text translation and interpretation	Translation and Interpretation
Administrative work	Administration
Accounting services	Economics, finance
Copywriting	Marketing, advertising
PPC and online campaigns	Marketing, advertising
SEO analyst	Marketing, advertising
Programming	Information technologies
Manage an e-shop	Information technologies
Graphic design	Marketing, advertising, journalism

In view of the community of nine European employers' associations, 74% of companies use at least one type of the flexible form of employment. One third of employers saying they do not plan to use flexible forms, as this would mean a different style of management. As a big

problem, employers see that the state does not provide enough information about these forms of employment. Employers would also welcome financial incentives from the state to introduce these forms of employment into their businesses. [9]

4 CONCLUSION

Based on the analysis we can say that in Slovakia, unlike other European countries, flexible forms of employment are not very much used. There are industries such as marketing, advertising, information technology, and translation and interpreting, where job flexibility is being used, yet Slovakia cannot always be equal to other countries, such as the Netherlands.

The first step to change this current situation should definitely change the attitude of employers who should consider the possibilities of applying flexible forms of employment. The main problem is the fact that the state only gives a small amount of information on flexible employment. Employers do not have the opportunity and incentive to learn about this issue and apply them to businesses.

As far as employees are concerned, it is currently quite difficult to find a job in Slovakia that meets the criteria of one of the flexible forms. There are currently around 200 vacancies for reduced working time on the internet portals dealing with job offerings, 12 job offers for homework and teleworking, and only 1 job offer per job.

Employers struggle with a different management style, but they do not realize that flexible forms of employment would save costs in particular. Therefore, they should at least consider all the options to implement this flexible system into your business.

Sources

1. I. Mandl, M. Curtarelli, S. Riso, O. Vargas, E. Gerogiannis: New forms of employment, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015, ISBN: 978-92-897-1594-2
2. http://www.flexipraca.sk/o-flexibilite
3. http://lsw.wiso.uni-erlangen.de/userfiles/team/Introduction_Final.pdf
4. http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_366.pdf
5. Zákon NR SR č. 311/2001 Z.z. Zákonník práce v znení ďalších zákonov http://www.epi.sk/zz/2001-311
6. https://www.podnikajte.sk/pravo-a-legislativa/c/1679/category/zakonne-povinnosti-podnikatela/article/skrateny-pracovny-uvazok.xhtml
7. https://www.profesia.sk/kariera-v-kocke/pracovny-servis/praca-na-doma/https://www.pozicie.sk/
8. https://www.google.sk/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwijstXPx5XfAhVLjywKHVanBCcQFjAAegQIBRAC&url=http%3A%2F%2Fwww.rokovania.sk%2FFile.aspx%2FIndex%2FStanovisko-795&usg=AOvVaw1GLGEQthmc7Cq6Pl3lf63G
9. https://data.oecd.org/emp/part-time-employment-rate.htm
10. https://tradingeconomics.com

Kontaktní údaje

Ing. Zuzana Staníková, Ph.D.
Žilinská univerzita v Žiline, Fakulta riadenia a informatiky
Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina
Tel: +421 415134407
email: zuzana.stanikova@fri.uniza.sk

Ing. Lucia Pančíková, Ph.D.
Žilinská univerzita v Žiline, Fakulta riadenia a informatiky
Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina
Tel: +421 415134424
email: lucia.pancikova@fri.uniza.sk

Bc. Erika Ondáková
Žilinská univerzita v Žiline, Fakulta riadenia a informatiky
Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina
email: ondakova9@st.fri.uniza.sk

Bc. Lukáš Bobuľa
Žilinská univerzita v Žiline, Fakulta riadenia a informatiky
Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina
email: bobula2@st.fri.uniza.sk

COMPARISON OF NEURAL NETWORKS AND REGRESSION TIME SERIES IN ESTIMATING US AND CHINA TRADE BALANCE

Jakub Horák, Tomáš Krulický

Abstract

Foreign trade is generally considered a very important aspect, which should always be given great attention. Foreign trade can be expressed as a trade balance. It serves to express business transactions between certain countries and their foreign partners for a certain period. The aim of this paper is to compare the accuracy of time series alignment by means of regression analysis and artificial neural networks when estimating the development of the US and China balance of payments. The trade balance between the US and China has been assessed since 1985. Linear regression and regression using neural structures are performed. In both cases, there is a relatively simple simplification of the situation, yet interesting results are presented. The neural networks are the most suitable methods for time series alignment.

Keywords: *trade balance, artificial neural networks, regression analysis, time series alignment, comparison*

1 INTRODUCTION

Foreign trades have always been considered to be of the utmost importance and have always been given great attention. The balance of payments is recognized as an instrument that provides one of the best analyzes of a country's external economic relations and serves as a monetary expression of economic transactions between a specific country and its foreign partners over a given period (Drábek, Lipková and Gress, 2015). According to Blace (2017), China is the world's largest economy with a very fast growth rate, especially with the US. While relying on foreign direct investment over the long term, the financial market in China is still in the development phase. We can define the balance of payments as a systematic statistical record that captures all economic transactions between domestic and foreign currency for a certain period of time. It includes transactions related to the movement of goods, services and earnings, transactions with financial receivables and payables and operations referred to as transfers (Du and Teixeira, 2012). The balance of payments consists of two basic accounts, a current account and a capital account (Engman, 2007). The current account of the balance of payments reflects the movement of real resources (e.g. goods, services, transfers, etc.), the capital account mainly depicts the international movement of capital – direct and portfolio investment, short-term capital, etc. (Golichenko and Samovoleva, 2015). The difference between a current account movement and a movement on a capital account is reflected in the change in foreign currency reserves. If the current account liability is not covered by the asset in the capital account, the central bank's foreign currency reserves will be reduced and vice versa (Novotný, 2018).

One of the key characteristics of US foreign trade is a steady deficit in commodity trade and a trade balance surplus with services (Koh, The and Tan, 2016). Another persistent phenomenon is the surplus in agrarian trade because the US is one of the world's largest exporters of agricultural commodities (Peppas and Yu, 2007). The largest trade deficit with US goods has traditionally been with China, with over 300 billion USD a year (375 billion USD in 2017). The United States has a significant deficit in trade in goods with the European

Union as well, which amounts to about 140 billion USD a year (MFA, 2018). US trade balance over the last 5 years is presented in table 1.

Table 1: US trade balance

	USD million	2013	2014	2015	2016	2017
Goods	Export	1 592 002	1 633 986	1 510 757	1 455 704	1 550 720
	Import	2 294 247	2 385 480	2 272 613	2 208 211	2 361 932
	Balance	-702 244	-751 494	-761 856	-752 507	-811 212
Services	Export	701 455	741 918	753 149	751 367	780 878
	Import	461 087	480 761	491 740	504 654	538 109
	Balance	240 369	261 157	261 409	247 714	242 770

Source: MFA (2018).

The creativity of American businesses and strong pressure on US companies to enforce and protect intellectual property rights is most prominent in the export of services, which are protected as intellectual property, that make up 130 billion USD a year of exports. After travel services (over 206 billion USD), it is the second largest export item among services. Other important exports of services include transport and financial services (approximately 84 billion USD and 98 billion USD in 2017). For transport and travel abroad, the United States spends around 230 billion USD a year, accounting for around 40% of all foreign services spending. For insurance, the US pays 50 billion USD a year to foreign entities (CSO, 2018).

In September 2018, President Trump announced the imposition of a 10-percent import duty on China's products and worth 200 billion USD with effect by next week. He also added the threat of a further import duty increase to 25% from the beginning of next year. China has already responded by a plan of retaliation measures in the area of fiscal and monetary policy. The Chinese side, however, also expresses concern about the meaningfulness of further negotiations to the US Congress elections in November, and rather focuses on finding new markets (Nozdryov, 2016). From the area of monetary policy, we can expect further pressure to weaken the Chinese currency in order to offset the impact of the measure, whether by mere verbal interventions or direct foreign exchange intervention by the central bank. Fiscal policy most likely will come in the form of retaliatory measures (Seyoum, 2017). Just a few days ago, China's plan to respond to import duties for another 60 billion USD of US exports has been spoken about. According to foreign trade statistics of the two countries, China exported 500 billion USD to the US by 2017, while the opposite was only 130 billion USD. After the current increase in mutual import duties, more than half of China's exports to the US and 85% of US exports to China will fall under the above mentioned measures. At the same time, space for further duties on both sides of the conflict is decreasing (He, Sheng and Vochozka, 2017).

Looking at future developments, according to Grinin, Tsirel and Korotayev (2015) China will strengthen its economic and political position in the coming decades, but at the same time it should be able to take on a position in the world system alongside the United States. Directly linked to the evolution of globalization processes, the model of the hegemony cycle should end, which should lead to the reconfiguration of the world system and the emergence of a new structure that will allow the world system to continue its further development without a hegemon (Grinin, Tsirel and Korotayev, 2015). In the near future, it can be foreseen that the lack of political change will continue to hinder the balance between the US and China (Chinn,

Eichengreen and Ito, 2014). The aim of the paper is to compare the accuracy of time series alignment using regression analysis and neural networks.

2 DATA AND METHODS

Data for analysis is available on the website of the World Bank (2018) etc. The data on the trade balance between the US and the People's Republic of China (PRC) will be used for the analysis. This will be the difference between total exports and imports between the two countries from the US point of view. The time period for which the data is be available is the monthly balance starting with January 1985 and ending in August 2018. This is about 404 data inputs. The unit is billions of US dollars. The descriptive characteristics of the data are given in Table 2.

Table 2: Characteristics of the data file

Samples	Data statistics	
	Month (Input variable)	Balance (Output – goal)
Minimum (Training)	31048.00	-38569.6
Maximum (Training)	43313.00	155.5
Average (Training)	37316.95	-12814.0
Standard deviation (Training)	3549.13	11337.5
Minimum (Testing)	31138.00	-34989.5
Maximum (Testing)	42948.00	-17.7
Average (Testing)	36651.48	-11114.8
Standard deviation (Testing)	3758.45	12253.4
Minimum (Validation)	31199.00	-34518.0
Maximum (Validation)	42979.00	-67.8
Average (Validation)	37060.87	-11574.6
Standard deviation (Validation)	5186.49	11435.8
Minimum (Overall)	31048.00	-38569.6
Maximum (Overall)	43313.00	155.5
Average (Overall)	37180.08	-12377.6
Standard deviation (Overall)	3554.16	11419.3

Source: Authors.

Interesting, of course, is price development over time. Figure 1 therefore shows the selected statistical characteristics in graphical form, including the histogram of the input data.

Figure 1: Basic statistical characteristics

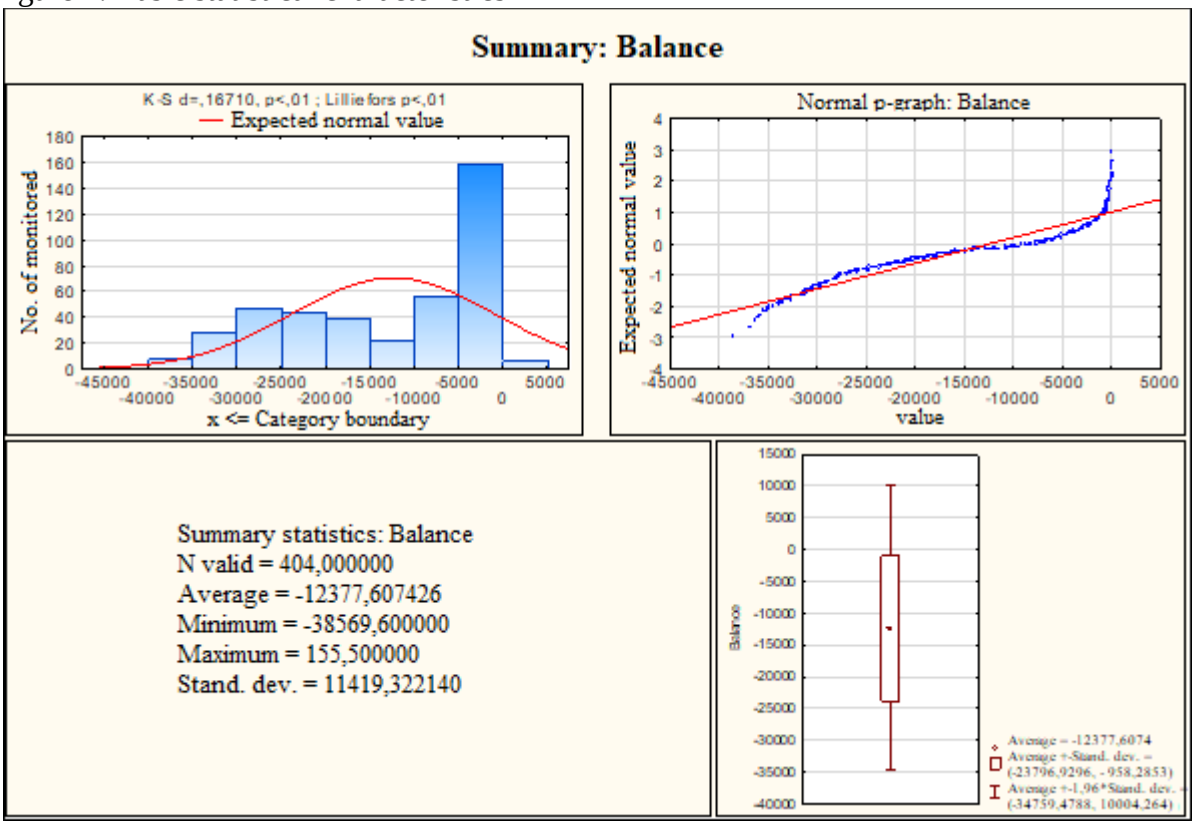

Source: Authors.

For data processing, DELL's Statistica version 12 will be used. First, a linear regression will be performed. Afterwards, neural networks will be used for regression. Linear regression will be performed on the monitored data sample for the following functions: Linear, Polynomial, Logarithmic, Exponential, Multi-parameter of weighed distances, Multi-parameter negative-exponential smoothing.

First, the correlation coefficient, i.e. the dependence of trade balance on time, will be calculated. Next, we will work with a level of significance of 0.95. Then regression will be performed using neural structures. We will generate multilayer perceptron networks and neural networks of basic radial functions. Time will be the independent variable. We will determine the trade balance between the US and the PRC as the dependent variable. We divide the time series into three sets – training, testing, and validation. The first group will have 70% of input data. Based on the training set of data, we generate neural structures. In the remaining two sets of data, we always leave 15% of the input information. Both groups will serve us to verify the reliability of the found neural structure, or the found model. The delay of the time series will be 1. We will generate 10,000 neural networks. We will preserve 5 of them with the best characteristics1. In the hidden layer, we will have at least two neurons, at most 50. In the case of the radial basic function, there will be at least 21 neurons in the hidden layer, at most 30. For the multiple perceptron network we will consider these distribution functions in the hidden layer and in the output layer: Linear, Logistic, Atanh, Exponential, Sinus. Other settings are left by default (using the ANS tool – automated neural network). In conclusion, we compare the results of linear regression and regression using neural networks.

[1] We will be orientated using the smallest square method. We will terminate network generation if there is no improvement, i.e. to reduce the sum of squares. Thus, we will preserve those neural structures whose sum of squares of residue to the actual US and PRC trade balance will be as low as possible (ideally zero).

Comparison will not take place in the form of residue analysis (minimum, maximum values, spread of residues, etc.), but at expert level and experience of the assessor, economist.

3 RESULTS

Results from linear regression and artificial neural networks are presented.

2.1 Linear regression

The correlation coefficient is -0.9487, which represents a significant statistical indirect dependence of the trade balance on the development over time. The determination coefficient reaches 0.9001.

A point graph was constructed (see Figure 2), where the points were intersected by a regression curve, in this case linear. The line parameters are shown in the figure.

Figure 2: The US and the PRC point graph intersected by the regression curve – linear curve

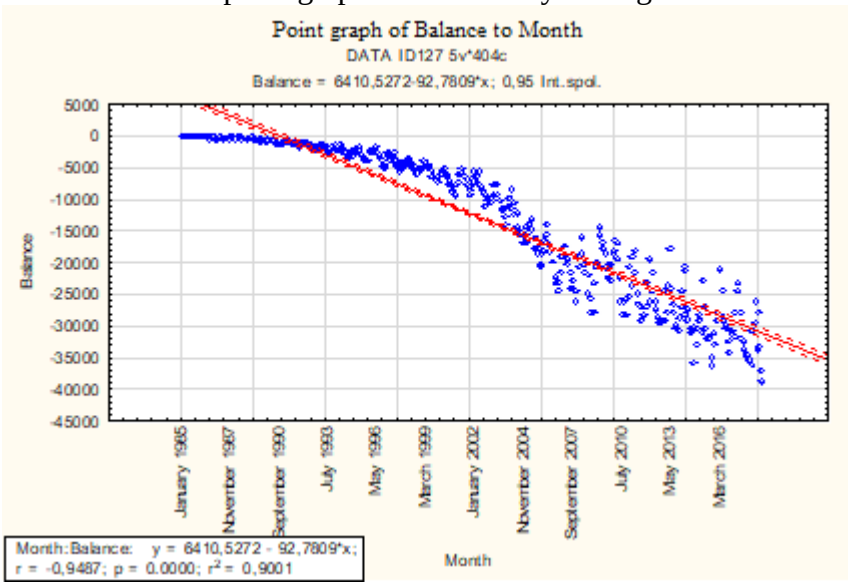

Source: Authors.

The solid line represents the regression function. The dotted lines then determine the data range at a significance level of 0.95. The next figure was represented the intersection of the point graph with a polynomial function. Graph showed a point graph intersected by a logarithmic function. Depending on the shape of the hyperbole and the location of individual points in the graph, it is obvious that the logarithmic function is not suitable for regression. Trade balance point graph intersected by an exponential function showed that the curve has unrealistic values between 2015 and 2018. Nor is this intersection of trade balance data appropriate. The next figure provided a point graph of the US and PRC trade balance, intersected by smallest squares of weighed distances function. The curve fairly well copied the development of the trade balance over its entire interval. Figure 3 provides the intersection of the function obtained by smallest squares of negative-exponential smoothing.

Figure 3: The US and PRC trade balance point graph intersected by a regression curve – sm. sq. negative-exponential smoothing

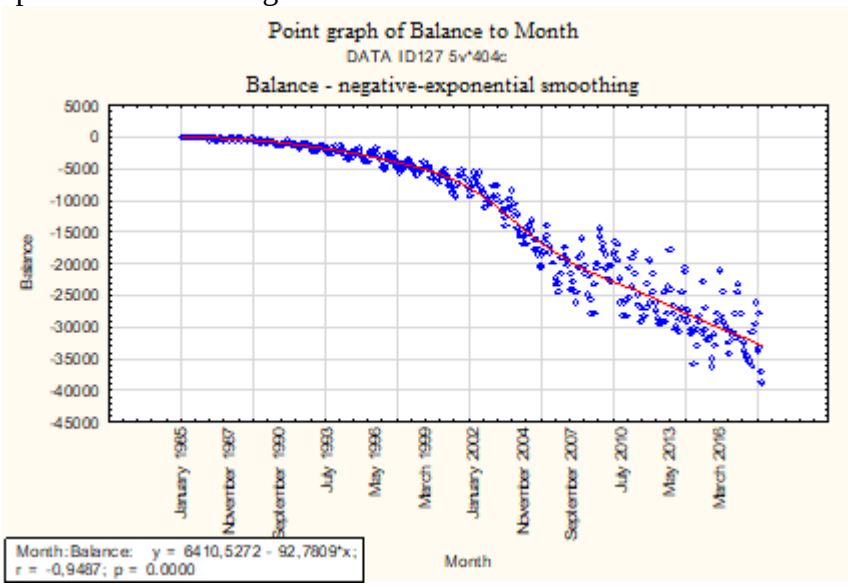

Source: Authors.

Even this curve appears to be interesting and appropriate for a possible prediction. As noted above, the correlation coefficient indicates a significant statistical indirect dependence of the target variable on development over time. If we only evaluated the results by comparing the trade balance between the US and the PRC and the shape of the regression curve while taking into account a simple linear regression, we could certainly say that the closest to the development is the curve obtained by the smallest squares method by negative-exponential smoothing and the curve obtained by the smallest squares method of weighed distances. If we were to occupy the third position, it would certainly be the polynomial function. All three copy the basic development of trade balance of the US and the PRC.

2.2 Neural structures

Based on the established procedure, 10,000 neural networks were generated. Five networks have been preserved, the ones showing the best parameters. Their overview is given in Table 3.

Table 3: Overview of preserved neural networks

	Network name	Training perf.	Testing perf.	Validation perf.	Training error	Testing error	Validation error	Training algorithm	Error function	Activ. of hidd. lyr.	Output activ. funct.
1	RBF 1-22-1	0.976717	0.990200	0.981291	2934406	1486327	2303652	RBFT	Sum of sq.	Gauss	Identity
2	RBF 1-21-1	0.980752	0.994040	0.981226	2429586	1528877	2305187	RBFT	Sum of sq.	Gauss	Identity
3	RBF 1-29-1	0.980805	0.991049	0.983911	2422931	1506385	1945204	RBFT	Sum of sq.	Gauss	Identity
4	RBF 1-25-1	0.979270	0.991914	0.981607	2614728	1343300	2402934	RBFT	Sum of sq.	Gauss	Identity
5	RBF 1-24-1	0.979458	0.991623	0.980938	2591340	1413482	2353812	RBFT	Sum of sq.	Gauss	Identity

Source: Authors.

These are only the neural networks of the basic radial function. The input layer has only one variable – time. In the hidden layer, neural networks contain from 21 to 29 neurons. In the output layer, we have a single neuron and the only output variable is the export balance of the US and the PRC. For all networks, the RBFT training algorithm was applied. In addition, all neural structures used the same function to activate the hidden layer of neurons, namely the Gaussian curve. They also use the same function to activate the outer layer of neurons, and this function is identity (see Table 3). Training, testing and validation performance is also interesting. In general, we are looking for a network that has the same performance in all sets of data (we remind that the data was randomly distributed). The error should be as small as possible. The performance of individual sets of data is expressed as a correlation coefficient. The values of the individual data sets according to specific neural networks are presented in Table 4.

Table 4: Correlation coefficients of individual data sets

	Balance (Training)	Balance (Testing)	Balance (Validation)
1.RBF 1-22-1	0.976717	0.990200	0.981291
2.RBF 1-21-1	0.980752	0.994040	0.981226
3.RBF 1-29-1	0.980805	0.991049	0.983911
4.RBF 1-25-1	0.979270	0.991914	0.981607
5.RBF 1-24-1	0.979458	0.991623	0.980938

Source: Authors.

The table shows that the performance of all preserved neural structures is approximately identical. Slight differences do not affect the performance of individual networks. The correlation coefficient of all training data sets ranges from more than 0.97 to more than 0.98. The value of the correlation coefficient of test data sets reaches more than 0.99 for all neural networks. The correlation coefficient of the validation set of data for all neural networks is above 0.98. In order to select the most suitable neural structure, we need to analyze the results obtained. Table 5 provides the basic statistical characteristics of each set of data for all neural structures.

Table 5: Statistics of individual data sets according to preserved neural structures

Statistics	1. RBF 1-22-1	2. RBF 1-21-1	3. RBF 1-29-1	4. RBF 1-25-1	5. RBF 1-24-1
Minimum prediction (Training)	-33729.8	-32812.1	-35611.6	-30887.5	-32039.2
Maximum prediction (Training)	385.0	202.7	465.0	312.0	312.4
Minimum prediction (Testing)	-33279.1	-31325.5	-31741.1	-30826.9	-31946.5
Maximum prediction (Testing)	275.2	162.1	464.2	168.6	294.9
Minimum prediction (Validation)	-33365.7	-31632.1	-31812.1	-30843.1	-31988.5
Maximum prediction (Validation)	298.4	24.6	392.5	201.5	218.5
Minimum residues (Training)	-9657.5	-6683.2	-7327.8	-7711.6	-7774.1
Maximum residues (Training)	9716.2	8571.1	8882.7	9283.4	10189.8
Minimum residues (Testing)	-5983.8	-5753.2	-6109.0	-5218.5	-5993.8
Maximum residues (Testing)	4588.2	2638.7	4905.4	3590.0	3531.9
Minimum residues (Validation)	-6164.3	-5445.2	-5767.4	-4992.1	-6785.3
Maximum residues (Validation)	6573.3	8822.7	5667.2	7733.7	7408.2
Minimum standard residues (Training)	-5.6	-4.3	-4.7	-4.8	-4.8
Maximum standard residues (Training)	5.7	5.5	5.7	5.7	6.3

Minimum standard residues (Testing)	-4.9	-4.7	-5.0	-4.5	-5.0
Maximum standard residues (Testing)	3.8	2.1	4.0	3.1	3.0
Minimum standard residues (Validation)	-4.1	-3.6	-4.1	-3.2	-4.4
Maximum standard residues (Validation)	4.3	5.8	4.1	5.0	4.8

Source: Authors.

Ideally, the individual statistics of the neural network are cross-sectional in all sets (minimum, maximum, residue, etc.). However, in the case of aligned time series, the differences are minimal. Somewhat larger differences are reflected in the residue characteristics. However, we are not able to clearly identify which of the preserved neural networks has the most appropriate results. According to Table 4, it may be network 3. RBF1-29-1. Figure 4 is a graph showing the real trade balance between the US and the PRC, as well as the development of predictions using individual generated and preserved networks. The graph shows that all neural networks predict the trade balance at different intervals slightly differently. However, the similarity between predictions of individual networks is not important, but the similarity (or degree of consistency) with actual trade balance developments is. In this respect, all preserved neural networks seem very interesting at first glance. They respect the guidelines of the curve assessing the development of the trade balance and at the same time tend to perceive the extremes of this curve.

Figure 4: Line graph – The US and the PRC trade balance predicted by neural networks compared to the real trade balance in the monitored period

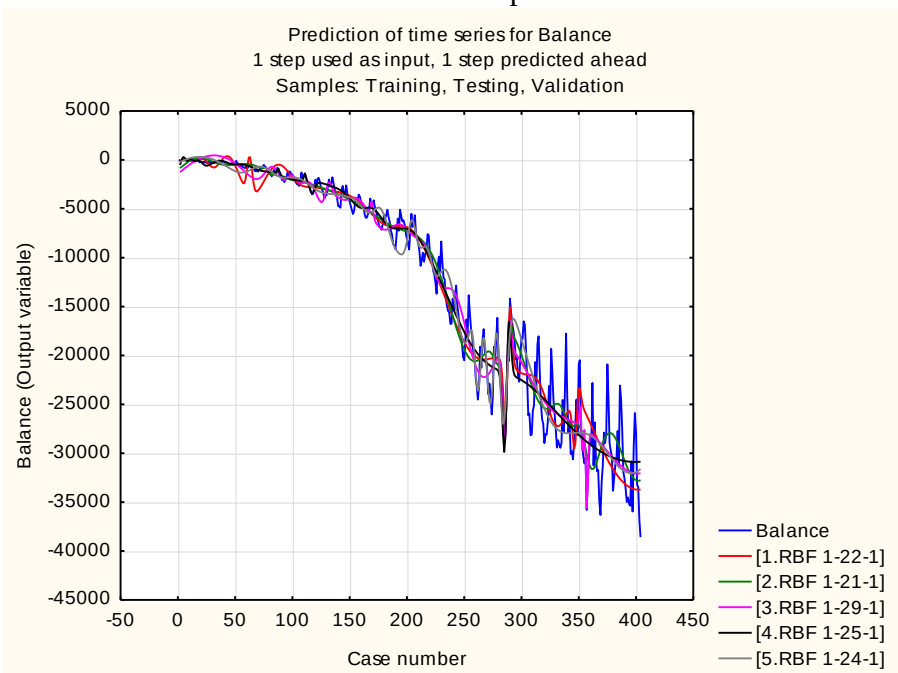

Source: Authors.

4 CONCLUSION

The aim of the paper was to compare the accuracy of time series alignment using regression analysis and neural networks. In general, each prediction is given by a certain degree of probability with which it is to be fulfilled. As we predict the future development of any variable, we try to estimate the future development of this variable on the basis of previous years' data. Although we can include most of the factors influencing the target variable in the model, we always simplify reality, and we always work with a certain degree of probability that some of the predicted scenarios will be fulfilled. As with linear regression, as well as

regression using neural networks, there is simplification - and quite substantial. We only work with two variables – input (time) and output (trade balance USA X PRC). So, we completely ignore other input variables, which often have a significant impact on the trade balance between the US and the PRC (international political situation, taxation in both countries, production factor prices, state export support and many others). Yet, or precisely because there are a myriad of factors affecting the trade balance between the US and the PRC, we need to think whether working with time series does not simplify the development of the target variable too much, or, on the other hand, the other variables are so insignificant that the input variable (trade balance) are sufficient. The main substance is the purpose for which we perform the calculation. If we want to estimate the future development of the economy of the individual countries from the trade balance of the US and the PRC, it is likely that such simplification will suffice and the calculation will have adequate information value. If, for example, we are planning to plan the shipping capacity of a particular company, such simplification of time series will not be enough. It is still true that we estimate aggregated variables better than the partial ones.

At the same time, we can state that due to the great simplification of reality, it is not possible to predict the emergence of extraordinary situations and their impact on the US and PRC trade balance (perhaps in the short term, yes, but certainly not long term). Ideal would be a prediction for the next few days, but for such a short prediction it is currently not possible to obtain data. The trade balance of both countries can be determined on the basis of statistical methods, causal methods and intuitive methods. In this case, we have been comparing statistical methods. However, they only gave us a possible framework for the development of the monitored variable. It is important to work with information on the possible future development of the economic, political or legal environment. If we can predict their development, we can then project it into the monitored trade balance. At the same time, however, the personality of the evaluator comes into play – an economist who, on the basis of his knowledge and experience, corrects the price determined by the statistical methods and specified on the basis of causal links.

The aim of the paper was fulfilled. Optically, the curve obtained by the negative-exponential smoothing and the curve obtained by the smallest square-weighed distance methods showed the best results in regard to linear regression. From neural networks, all preserved structures proved to be usable in practice. If we look at performance in terms of the correlation coefficient, only neural networks remain for use, with virtually no difference.
Given the real trade balance between the US and the PRC, it is advisable to predict future developments while taking into account seasonal fluctuations.

Sources

1. BLACE, M., GRUBISIC, A. Crowfunding in China – Development Perspectives. *19th International Scientific Conference on Economic and Social Development*, Melbourne, Australia, 2017, 188-196.
2. CHINN, M. D., EICHENGREEN, B., ITO, H. A forensic analysis of global imbalances. *Exford Economic Papers-New Series*, 2014, 66(2), 465-490.
3. CSO. Czech Statistical Office [online]. *Foreign trade statistics*, 2018. [2018-11-12]. Retrieved from: https://www.mpo.cz/cz/zahranicni-obchod/statistiky-zahranicniho-obchodu/.
4. DRÁBEK, J., LIPKOVÁ, L., GRESS, M. Development of the balance of payments in the Czech Republic since 1993 with the emphasis on current account. *Economic Annals-XXI*, 2015, 7-8(2), 4-7.

5. DU, Y., TEIXEIRA, A. A bibliometric account of China economics research through the lens of the China Economic Review. *China economic review*, 2012, 23(4), 743-762.
6. ENGMAN, M. *Expanding international supply chains: the role of emerging economies in providing it and business process services* [online]. Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD), 2007 [2018-11-10]. Retrieved from: https://search.proquest.com/docview/189842327?accountid=9646
7. GOLICHENKO, O., SAMOVOLEVA, S. The balance of externalities and internal effects in national innovation systems. *Proceedings of the 10th European Conference on Innovation and Entrepreneurship*, Genoa, Italy, 2015, 223-230.
8. GRININ, L., TSIREL, S., KOROTAYEV, A. Will the explosive growth of China continue? *Technological Forecasting and Social Change*, 2015, 95, 294-308.
9. HE, Y., SHENG, P., VOCHOZKA, M. Pollution caused by finance and the relative policy analysis in China. *Energy & Environment*, 2017, 28(7), 808-823.
10. KOH, H. L., THE, S. Y., TAN. W. K. Global financial crisis: Origin and management. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2016, 6(S3), 92-98.
11. MFA. Ministry of Foreign Affairs [online]. *United States of America: Foreign Trade and Investment*, 2018 [2018-11-12]. Retrieved from: https://www.businessinfo.cz/cs/clanky/spojene-staty-americke-zahranicni-obchod-a-18546.html
12. NOVOTNÝ, F. Profitability Life Cycle of Foreign Direct Investment: Application to the Czech Republic. *Emerging Markets Finance and Trade*, 2018, 54(7), 1623-1634.
13. NOZDRYOV, S. China in global financial system. *World Economy and International Relations*, 2016, 60(10), 29-40.
14. PEPPAS, S. C., YU, T. T. A cross-cultural assessment of attitudes of business students towards business ethics: A comparison of China and the USA. *Chinese Management Studies*, 2007, 1(4).
15. SEYOUM, B. US foreign trade zones and import intensity examining determinants of import intensity in US foreign trade zone. *European Business Review*, 2017, 29(1), 103-122.
16. WORLD BANK. *World Bank* [online]. 2018 [2018-11-10]. Retrieved from: https://www.worldbank.org/

Contact

Ing. Jakub Horák
University of Žilina
Faculty of Operation and Economics of Transport and Communications
Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina, Slovakia
Tel: +420775867033
email: horak@mail.vstecb.cz

Ing. Tomáš Krulický
University of Žilina
Faculty of Operation and Economics of Transport and Communications
Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina, Slovakia
Tel: +420380070217
email: krulicky@mail.vstecb.cz

VEŘEJNÁ SPRÁVA

PUBLIC SERVICE

NUMBER OF PAPERS: 8

PODSTATA KONTROLY VO VEREJNEJ SPRÁVE V PODMIENKACH SLOVENSKEJ REPUBLIKY

PRINCIPLE OF CONTROL IN PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SLOVAK REPUBLIC

Natália Kováčová

Abstrakt

Kontrola predstavuje súhrn činností, ktoré sú neoddeliteľnou súčasťou každej riadiacej činnosti, podieľajúcej sa na realizácii stanovených cieľov kontrolovaných subjektov. Kontrolou sa zabezpečuje stav činností verejnej správy, ktorý určuje z akého dôvodu neboli splnené zákonné povinnosti. Práve tejto problematike je venovaná obsahová koncepcia príspevku, ktorá poukazuje na teoretickú podstatu kontroly vo verejnej správe, zameriava sa na jej poslanie a druhy kontroly v podmienkach Slovenskej republiky.

Kľúčové slová: *verejná správa, kontrola, kontrolný systém, korupcia*

Abstract

Control is a summary of the activities that are an integral part of any management activity involved in the implementation of the aims of the audited subjects. The control ensures the status of the public administration activities, which determines why the legal obligations have not been fulfilled. This article is suggestive of the theoretical fundamental of control in public administration, focuses on its mission and types of control in the conditions of the Slovak Republic.

Key words: *public administration, control, control system, corruption*

1 ZMYSEL, POSLANIE A DRUHY KONTROLY VO VEREJNEJ SPRÁVE V PODMIENKACH SR

Kontrola je neodmysliteľnou súčasťou demokratickej spoločnosti a predstavuje istú záruku, že každá ľudská činnosť smeruje k napĺňaniu poslania spoločnosti bez neželaných zásahov a odchýlok správania sa, ktoré sú zo spoločenského pohľadu neakceptovateľné. Existencia kontroly sprevádza ľudstvo už od pradávnych čias, kedy si Starovekí Egypťania tento mechanizmus osvojili za účelom určovania času. V počiatkoch vývoja spoločnosti sa ľudská práca riadila východom a západom slnka. Ako formu kontroly vlastného času si Starovekí Egypťania stanovili vlastný letopočet. Termín „kontrola“ sa v rámci spravovania štátnych záležitostí dostal do popredia v staroveku, kedy sa významné udalosti zapisovali na pergamenové listiny, ktorých tajomstvo bolo voskovo opečatené. Za účelom eliminovania možnosti rizika predloženia falošnej správy boli zhotovené aj odpisy pôvodiny, ktoré sa najčastejšie archivovali v kláštoroch (Králik, Kútik, 2013). Pôvodne boli kontrolné činnosti štátu v kompetencii všetkých výkonných orgánov. Panovník kontroloval svojich vazalov a tí následnej svojich dvorských hodnostárov. Až neskôr sa do popredia dostali úradné osoby, ktoré kontrolovali chod štátu na regionálnej a celonárodnej úrovni. Tak postupne začali vznikať špecializované kontrolné orgány na jednotlivých úrovniach štátneho aparátu. Kontrola je teda historickým pojmom, ktorý prežil až po súčasnosť s perspektívou používania ako efektívneho nástroja správy spoločenských vzťahov. V súčasnosti má preventívny charakter a jej poslaním je eliminovať nežiadúce fenomény dnešnej podoby viditeľné

predovšetkým v podobe korupcie a klientelizmu. Nástrojom kontrolného mechanizmu v občianskej spoločnosti je participácia občanov na správe vecí verejných. Svojou zainteresovanosťou a aktívnym prístupom k spoločensko- politickému dianiu môžu občania zabrániť tomu, aby sa záujmy úzkeho kruhu vládnucich presadzovali v podobe verejného záujmu. Správanie sa jednotlivcov ako aj celej verejnosti podlieha verejnej kontrole, ktorá sa spravidla realizuje prostredníctvom činnosti orgánov verejnej správy. V snahe porozumieť podstate kontrolnej činnosti na úrovni verejnej správy je potrebné definovať poslanie kontroly, klasifikovať inštitúty kontroly a organizáciu kontrolného systému v podmienkach SR, čo bude predmetom nasledovnej časti.

1.1 Význam kontrolnej činnosti na úseku verejnej správy

Poslaním verenej správy je zabezpečovanie verejných záležitostí v zmysle upokojovania verejného záujmu občanov. Predstavuje sofistikovanú činnosť výkonného, organizátorského, nariaďovacieho charakteru a výlučne sa viaže na právny poriadok štátu. *„Verejná správa prostredníctvom orgánov verejnej správy rozhoduje o právach, právnych pomeroch a povinnostiach iných subjektov. Zárukou zákonnosti vo verejnej správe je kontrola verejnej správy“* (Kováčová, E., 2011,s.139). Charakter kontrolných mechanizmov prešiel istou revitalizáciou po roku 1990.Vo všeobecnosti možno za kontrolu považovať špecifickú službu, ktorej ambíciou je získať a využiť informácie o predmete kontroly a následne sformulovať aj odporúčania smerujúce k zvráteniu nežiadúcich zistených odchýlok. Súčasťou kontrolných činností sú jej parciálne činnosti ako napr. revízie, inventúry, dozor, dohľad, audit, inšpekcie, hospitácie, previerky, rozbor, kontrolný prieskum. *„Kontrolu vo verejnej správe možno situovať výlučne do priestoru výkonnej moci, i keď prirodzene ovplyvňovanej zákonodarnou i súdnou mocou“* (Králik, Kútik, 2013, s. 75).

Podstatou kontroly vo verejnej správe je dosiahnutie súladu medzi jej skutočným a požadovaným stavom, ktorý ustanovujú administratívnoprávne normy. Kritéria umožňujúce identifikovať a posúdiť úroveň kontrolovaného stavu verejnej správy odvodzujeme zo špecifikácie objektu kontroly, na ktorý sa výkon kontroly zameriava, s posúdením legislatívnych noriem. Správne stanovená koncepcia kontroly uľahčuje kontrolný systém vo verejnej správe a eliminuje počet náhodných kontrol, pričom cieľom je uprednostniť kontrolu preventívneho charakteru. Kontrola realizovaná v rámci systému verejnej správy musí podliehať niekoľkým zásadám, ako napr. zásade objektívnosti, odbornosti, včasnosti, hospodárnosti, účinnosti a pod.. Podľa Novotného je *„cieľom kontroly je dosiahnuť taký vplyv, aby ňou kontrolovaný systém bol čo najdlhšie v ekonomickej rovnováhe a preto sa zameriava na odstránenie a likvidáciu nedostatkov, ktoré ovplyvňujú ekonomické výsledky a dosahovanie rovnováhy“* (Novotný, 2013, s.65). Kontrolou vo verejnej správe má kontrolný orgán dosiahnuť taký vplyv na ekonomické subjekty, aby realizovali svoje činnosti v súlade so zákonom a eliminovali sa tak riziká vznikajúce z nedostatočnej činnosti. Týmto procesom sa zabezpečia kvalitatívne vyššie ekonomické výsledky vo verejnej správe a zníženie nevyhnutnosti stanovenia sankcií. Na základe záverov kontrolnej činnosti môže podľa okolností dôjsť k vyvolaniu impulzov u iných subjektov na začatie sankcionovania osôb zodpovedných za kontrolou zistené defekty a deformácie objektu kontroly (Králik, Kútik, 2013). Králik a Kútik kontrolu vo verejnej správe charakterizujú ako nevyhnutnú preventívnu činnosť, alebo aktívnu službu spoločnosti, ktorá sa realizuje v súlade s právom, alebo uvedomelú sofistikovú činnosť, či nástroj boja proti kriminalite. Kontrola v oblasti verejnej správy má dvojaké postavenie. Orgány verejnej správy na jednej strane vykonávajú kontrolnú činnosť a na druhej strane sú samy kontrolované zo strany príslušných subjektov. Podstatou efektívnej kontroly sa stáva dodržiavanie zásad kontrolných činností, ktorými sú zásada objektívnosti, odbornosti, včasnosti, sústavnosti, účinnosti a efektivity. V rámci kontrolnej činnosti vykonávanej na úrovni verejnej správy sa do popredia dostáva poznávacia,

zisťovacia, porovnávacia, hodnotiaca, nápravná, represívna funkcia kontroly. (Kováčová, E., 2012). Úlohou kontroly je plniť preventívnu funkciu vo forme vzdelávania pracovníkov kontrolovaných subjektov. Dôležité je tiež zabezpečiť kvalifikovanosť pracovníkov, ktorí kontrolujú subjekty vo verejnej správe tak, aby plnili predovšetkým výchovnú funkciu. Primárnym aspektom kontroly je plánovanie kontrolných činností. Vzhľadom na úlohy kontroly vo verejnej správe, ktoré sú predurčené cieľom kontroly, je potrebné definovať aj ciele plánovania kontrolnej činnosti. Podľa Európskych vykonávacích smerníc pre Kontrolné štandardy INTOSAI, ktorými sa riadia takmer všetky najvyššie kontrolné orgány sú pri plánovaní kontroly stanovené isté ciele: (INTOSAI, 2002)

- stanoviť spôsob, akým budú dosiahnuté povinnosti vyplývajúce zo všeobecne záväzných právnych predpisov
- určiť rozsah, ciele a očakávané výstupy z kontrolnej činnosti
- definovať spôsob získania a analýzy dokumentov a podkladov potrebných pri výkone kontroly a na dosiahnutie cieľov a výstupov kontrolných činností
- stanoviť rozpočtové náklady na kontrolu a časový harmonogram kontroly
- umožniť manažmentu kontrolných orgánov dozerať na priebeh kontroly a riadiť kontrolný proces.

Základné články systému kontroly vo verejnej správe predstavujú: (Králik, Kútik, 2013)

- kontrolné orgány: v oblasti hospodársko-finančnej správy, sociálnej správy a bezpečnostnej správy (fyzické, právnické osoby, štátne orgány, orgány územnej samosprávy, verejné a súkromné korporácie ale aj iné subjekty, ktoré vykonávajú kontrolu)
- inšpekčné orgány: napr. Slovenská obchodná inšpekcia, Štátna školská inšpekcia, Národný inšpektorát práce a pod..
- dozorné orgány: orgány prokuratúry, súdy, orgány arbitrážne, mediačné a orgány verejnej správy
- orgány dohľadu: orgány prokuratúry, správneho súdnictva, štátnej moci a verejnej správy
- iné orgány: napr. Štátna pokladnica, Štátna veterinárna a potravinová správa a pod..

1.2 Druhy kontroly na úrovni verejnej správy

Vo verejnej správe hovoríme o kontrole vykonávanej orgánmi verejnej správy, ďalej o parlamentnej kontrole, kontrole realizovanej Najvyšším kontrolným úradom SR, kontrole ktorú zabezpečuje Verejný ochranca práv SR, kontrole realizovanej na základe sťažností, podnetov a petícií, kontrole vykonávanej prokuratúrou a o kontrole vykonávanej súdmi, ktoré predstavujú základné druhy kontroly v podmienkach SR.

Kontrola vo verejnej správe sa riadi Zákonom číslo č. 275/2009 Z. z. o kontrole v štátnej správe, ktorým sa mení Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 10/1996 Z. z. o kontrole v štátnej správe v znení neskorších predpisov. Zákon o kontrole je rozdelený na tri hlavné časti: Orgány kontroly v štátnej správe, Základné pravidlá kontrolnej činnosti a Spoločné a prechodné ustanovenia. Podľa zákona o kontrole v štátnej správe, kontrolu plnenia úloh štátnej správy vykonáva Úrad vlády Slovenskej republiky a iné orgány štátnej správy (§ 1 ods. 1 Zákona NR SR č. 10/1996 Z. z. o kontrole v štátnej správe v znení neskorších predpisov). Kontrola vykonávaná správnymi orgánmi sa vykonáva v rámci samosprávy a vyšších územných samosprávnych celkov. Podľa Zákona č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení, v znení neskorších predpisov obecné zastupiteľstvo zriaďuje funkciu hlavného kontrolóra. Vyšší územný samosprávny celok podľa Zákona č. 302/2001 Z. z. o samospráve vyšších územných celkov (zákon o samosprávnych krajoch) v znení neskorších predpisov, zriaďuje funkciu hlavného kontrolóra, ktorý je zamestnancom samosprávneho kraja. Jeho kontrolná činnosť je zameraná najmä na kontrolu príjmov a výdavkov rozpočtu

samosprávneho kraja a kontrolu hospodárenia a nakladania s majetkom obce. Pre výkon kontroly vo verejnej správe je v súlade so zásadou legality určujúca existencia oprávnenia vykonávať kontrolu. Oprávnenie na výkon kontroly vyplýva z platného právneho základu, ktorým môže byť osobitný právny predpis (napr. kontrolné oprávnenia Najvyššieho kontrolného úradu Slovenskej republiky), alebo samotná riadiaca kompetencia, s ktorou sa prirodzene toto oprávnenie spája (napr. kontrola starostu obce vo vzťahu k podriadeným pracovníkom obce). Kompetenčné administratívnoprávne normy ustanovujú, ktorý verejnomocenský orgán, v akom rozsahu, na akej spravovacej úrovni a na ktorom úseku verejnej správy je v oblasti kontroly oprávnený konať. *„Kontrola vykonávaná orgánmi verejnej správy je založená na hierarchickom budovaní orgánov verejnej správy, kde nadriadený orgán verejnej správy v rámci svojej riadiacej právomoci kontroluje výkon verejnej správy a plnenie úloh podriadenými orgánmi verejnej správy"* (Kováčová, E., 2012, s. 79). V systéme kontroly verejnej správy vytvárajú organizačnú základňu nasledovné orgány:

- kontrolné orgány ústredných orgánov štátnej správy
- kontrolné orgány orgánov miestnej štátnej správy
- kontrolné orgány orgánov územnej samosprávy

Vrcholné orgány kontroly možno podľa ich pôsobenia diferencovať na orgány typu parlamentnej kontroly a orgány typu exekutívnej kontroly.

Kontrolu plnenia úloh verejnej správy a úloh viažucich sa na výkon štátnej správy vykonáva Úrad vlády SR, ktorý kontroluje plnenie úloh vyplývajúcich z uznesení vlády, ďalej kontroluje efektívnosť štátnej správy, vybavovanie petícií a sťažností a procesy poskytovania a využívania prostriedkov Európskeho spoločenstva (Králik, Kútik, 2013).

Kontrolovať verejnú správu môže aj zákonodarný orgán SR , ktorým je Národná rada. Uznáša sa na *„ústave, ústavných a ostatných zákonoch a kontroluje ich dodržiavanie. Ďalej kontroluje činnosť vlády, schvaľuje a preveruje pnenie štátneho rozpočtu, a schvaľuje štátny záverečný účet"*(Klíma a kol., 2001, s. 16). Z Ústavy SR vyplýva, že vláda sa vo svojej činnosti zodpovedá NR SR, ktorá má právo je vysloviť nedôveru. V prípade , ak je nedôvera vyslovená predsedovi vlády je odvolaný z funkcie prezidentom.

Najvyšší kontrolný úrad je orgánom, ktorý nielen u nás, ale aj v iných štátoch vykonáva kontrolu hospodárenia s prostriedkami štátneho rozpočtu, štátnym majetkom, majetkovými právami a pohľadávkami štátu. Kompetencie najvyššieho kontrolného úradu v jednotlivých štátoch môže vykonávať aj finančná prokuratúra, ochraňujúca majetkové záujmy štátu. NKÚ musí byť nezávislý od kontrolovanej organizácie, aby mohol kvalitatívne vykonávať kontrolné činnosti, ďalej musí disponovať funkčnou a organizačnou nezávislosťou a nestrannosťou, čo znamená, že funguje ako organizácia oddelená od vlády, s legislatívne vymedzeným rozsahom činností a príslušným mandátom. Zo svojej činnosti sa zodpovedá priamo parlamentu. Kontrolné správy NKÚ sú verejným dokumentom a NKÚ ich má právo publikovať (Hronec, 2006). Najvyšší kontrolný úrad v rámci svojej pôsobnosti ďalej kontroluje:

- *„spôsob vyrubovania a vymáhania daní, ciel, odvodov, poplatkov a pokút, ktoré sú príjmom štátneho rozpočtu SR, rozpočtov obcí a rozpočtov vyšších územných celkov*
- *výkon a uplatňovanie práv a dodržiavanie povinností vyplývajúcich z finančno-ekonomických vzťahov vznikajúcich pri hospodárení"* (Kováčová, E.,2012, s. 83).

Úrad ochrancu práv a slobôd (ombudsman) je nezávislý štátny orgán kontroly výkonu štátnej moci ustanovený na základe ústavy, alebo zákona s právomocou prešetrovať nezákonnosť a neústavnosť buď z vlastnej iniciatívy, alebo v dôsledku sťažností. Na základe výsledkov prešetrovanej činnosti signalizuje príslušným orgánom zistené nedostatky, navrhuje konkrétne opatrenia a vydáva ročné správy. Moderná koncepcia úradu ombudsmana zahŕňa najmä: (Králik, Kútik, 2013)

- právomoc vyjadrovať sa nielen k porušeniu zákona, ale aj k otázke, či v činnosti orgánu verejnej správy nedošlo aj k iným nedopatreniam, omylom a chybám
- úzke spojenie s parlamentom, či osobitným výborom parlamentu,
- rozsiahle vyšetrovacie právomoci
- právo verejne vyslovovať názor
- povinnosť vypracovávať (ročné) správy a predkladať ich na prerokovanie parlamentu.

Kontrolná činnosť ombudsmana sa sústredí na štátnu správu vrátane kontroly činnosti vlády a jednotlivých rezortov i štátnych zamestnancov, ktorých postup je v rozpore so zákonom, prípadne ktorí sú nečinní a neplnia svoje povinnosti stanovené právom.
V rámci kontroly vykonávanej prokuratúrou môžeme konštatovať, že *„prokurátor vykonáva dozor nad dodržiavaním zákonov a ostatných všeobecne záväzných právnych predpisov orgánmi verejnej správy v rozsahu vymedzenia zákona č. 153/2001 Z. z. o prokuratúre v znení neskorších predpisov"*(Kováčová, E., 2012,s. 87). V prípade kontroly realizovanej súdmi sa prešetruje zákonnosť rozhodnutí vydaných správnymi orgánmi a tiež dodržiavanie predpisov. Ďalej sú orgány verejnej správy oprávnené prijímať sťažnosti a petície, ktoré sa dotýkajú problémových otázok. Napr. prešetrenie sťažnosti, ktorej predmetov je poslanec obecného zastupiteľstva, alebo starosta je v kompetencii komisie zriadenej obecným zastupiteľstvom.

Záver

Kontrola v podmienkach verejnej správy Slovenskej republiky je značne predimenzovaná a dochádza tak k presúvaniu kompetencií kontrolných orgánov. Verejná správa má vo všetkých úrovniach svoj orgán dohľadu a kontrolný orgán, ktorý v mnohých oblastiach často prekrýva svoje kompetencie s legislatívnym vymedzením. Táto skutočnosť vychádza z decentralizácie a princípu subsidiarity, ktoré bola zavedené po reforme verejnej správy. V oblasti kontroly vo verejnej správe sa stretávame s korupciou, neobjektívnosťou, nečinnosťou, či byrokraciou v systéme kontrolných orgánov Slovenskej republiky. Problematika dotýkajúca sa korupcie sa v súčasnosti stáva čoraz viac vážnejšou a aktuálnejšou témou. Ide o každodenne prítomný fenomén, ktorý neustále vnímame vo väčšom rozsahu. Vyskytuje sa v rozličných kontextoch, no neobchádza žiadne štátne usporiadanie. Jej miera je v jednotlivých spoločenstvách rôzna, záleží na vyspelosti spoločnosti a jej celkovej náchylnosti. Neobchádza ani bohaté krajiny s vyspelou ekonomikou, ani zastaralé demokratické režimy. Korupcia, klientelizmus, rodinkárstvo, úplatkárstvo predstavujú synonymum korupčného správania, ktorého existencia sa traduje od počiatkov ľudstva a tým mnohí spochybňujú jej úplné odstránenie zo života spoločnosti. Korupcia predstavuje závažný celospoločenský problém, preto si jej následná eliminácie vyžaduje zainteresovanosť a participáciu širokých más. *„Poznanie príčin korupčného správania je primárnou bázou pre vhodné nastavenie a implementáciu protikorupčných nástrojov. Zavádzanie týchto nástrojov sa diferencuje v závislosti od podmienok a špecifík danej krajiny, avšak minimálne dva inštrumenty potláčajúce korupčné praktiky by mali byť prítomné v každej efektívne fungujúcej demokracii a tým je dostatočná informovanosť občanov (prístup k informáciám) a participácia občanov na rozhodovacích procesoch"* (Kováčová, S. 2016, s. 85). Korupcia znamená spoločenské zlo a celospoločenský jav bez hraníc, prítomný v každom politickom zriadení. Jej problematika je nesporne témou každej spoločnosti, no vo väčšine prípadov je len veľmi ťažko dokázateľná. Množstvo korupčných transakcií prebieha diskrétne a informácie s ktorými je potrebné manipulovať sa vyskytujú len vo veľmi obmedzenom rozsahu. Korupčné správanie má negatívny dopad nie len na zainteresované osoby, ale na celú spoločnosť, pretože poškodzuje prirodzený stav veci. Na základe uvedeného môžeme konštatovať, že problematike kontroly vo verejnej správe je nutnú venovať špecifickú pozornosť a zamerať sa na skvalitňovanie výkonu kontrolnej činnosti.

Použitá literatúra

1. HRONEC, Š. - MERIČKOVÁ, B. - VLČEK, P. *Teória a prax kontroly vo verejnom sektore*. Banská Bystrica: Ekonomická univerzita UMB, 2006. 126 s. ISBN 80-8083187-4
2. INTOSAI 2002. *Európske vykonávacie smernice pre Kontrolné štandardy INTOSAI*. [online].nku.gov.sk.[cit. 19.09.2018]. Dostupné na internete: https://www.nku.gov.sk/documents/ 10157/35536cdb-ce80-41e6-a34b-8da264bef518
3. KLÍMA, A., SIČÁKOVÁ, E., KARCHŇÁK,M. *Kontrola a jej úloha v boji s korupciou*. Bratislava: Transparency International Slovensko.2001.46 s. ISBN 80-89041-21-3
4. KOVÁČOVÁ, E. *Verejná správa v SR a jej súvislosti*. Zvolen: BRATIA SABOVCI s.r.o., 2011. 194 s. ISBN 978-80-557-0299-5
5. KOVÁČOVÁ, E. 2012. *Kontrolný systém verejnej správy SR – naděje na demokratický vývoj nebo vážný rizikový faktor?* In Politické vedy. [online]. Roč. 15, č. 3, 2012. ISSN 1338 – 5623, s. 73 – 99. Dostupné na internete: http://www.fpvmv.umb.sk/userfiles/file/3_2012/KOVACOVA.pdf
6. KOVÁČOVÁ, S. 2016. *Územná fragmentácia obcí v podmienkach Slovenskej republiky a jej dosahy*. Banská Bystrica: BELIANUM, 2016. 178 s. ISBN 978-80-557-1115-7.
7. KRÁLIK, J., KÚTIK, J. *Kontrolný systém a jeho subsystémy vo verejnej správe*. Plzeň: Aleš Čenek, s.r.o., 2013. 216 s. ISBN: 978-80-7380-482-4.
8. NOVOTNÝ, O. ,KRÁLIK, J. a kolektív. *Možnosti zvyšovania efektívnosti ekonomiky a správy spoločnosti v SR*. Sládkovičovo: Vysoká škola v Sládkovičove, 2013. 204 s. ISBN: 97880-89267-92-7.
9. Zákon NR SR č. 10/1996 Z. z. o kontrole v štátnej správe v znení neskorších predpisov
10. Zákon č. 71/1967 Zb. o správnom konaní v znení neskorších predpisov
11. Zákon č. 9/2010 Z. z. o sťažnostiach v znení neskorších predpisov

Kontaktné údaje

PhDr. Natália Kováčová, PhD.
Vysoká škola Danubius, Fakulta verejnej politiky a verejnej správy
Richterova 1171 , 92521 Sládkovičovo
email: natalia.kovacova@vsdanubius.sk

ACTUAL STATE OF THE WEB DEVELOPMENT OF SLOVAK MUNICIPALITIES ACCORDING SUPREME AUDIT OFFICE OF THE SLOVAK REPUBLIC

Tomáš Malec

Abstract

E-government is an important and integral part of public administration management, while e-Government complements and develops public governance through ICT tools, thereby striving to make providing of public services more efficient. An important variable for the successful deployment and use of ICT tools in the field of public administration is the web site of the institutions and their current development. Websites should meet certain conditions that simplify communication between individual public administrations, or between public administrations and citizens. This means that the usability of public institutions' websites is one of the critical factors for this kind of interaction. Aim of this paper is 1) to find out if there was differencies in results of web sites assessment made by independent state control and researchers who used specific methodologies abroad; 2) to explain methodology of independent control made by Supreme Audit Office of the Slovak Republic and thanks to results to show actual state of web development of Slovak municipalities.

Key words: *e-government, e-governance, web development, municipalities*

1. Usability Level of Web Sites

The applicability of provided electronic services, or overall web sites, through which a citizen can provide services is one of the most important features of e-Government. This is true especially in the case of self-government web sites. Several research results have shown that the usability of web sites has two main benefits. First of all, it is about a certain aesthetic function has to meet towards the visitor of the site, respectively towards the potential candidate for a change of residence, or to an investor who is interested in starting a business in that city.[1] So we can say that the city's web site is a window into a connected, global and electronic world. In other words, it is an instrument in the electronic world to serve as an information buffer zone for citizens and businesses interested in the city.[2] For this reason, city management should pay attention to the high usability of its web site, as this property is considered critical to create the first impression of the city. Web site locations are also the only place where city management has power over what visitors see, so they can fully decide what will characterize their city and how easily visitors to the site can use the web site and the services they provide.[3]

The high usability of the Web site directly increases e-Government visitor confidence and increases the use of web sites by increasing the use of e-services. This is the second important benefit of a high usability rate. If there is no confidence in the electronic provision of services, citizens who do not have another alternative will start using traditional ways of

[1] Youngblood, N.E., Mackiewicz, J.: *A usability analysis of municipal government website home pages in Alabama*, Government Information Quarterly, 2012, [Cited: 16.2.2018] [Online: http://jomack.public.iastate.edu/Youngblood_Mackiewicz_A_usability_analysis_of_municipal_government_website_home_pages_in_Alabama.pdf]

[2] Sicilia, M., Pérez, R., Heffernan, T.: *How do E.U. cities utilise their websites? A content analysis and suggestions for improvement*. Journal of Internet Business, 2008, p. 2–26.

[3] Grodach, C.: *Urban branding: An analysis of city homepage imagery. Journal of Architectural and Planning Research*, 2009, p. 181–197

communicating or using services, which is a step backwards.[4, 5] The results of the research conducted by Teo et al. have brought a finding that says trust in eGovernment is related to the quality of the web site and the quality of the system being projected into technical reliability and ease of use.[6] Increased trust also makes citizens more interested in using e-Government opportunities, which is a response to greater citizens' participation in governance, and greater confidence in governance.[7] In addition to other features, web sites need to be accessible to anyone who is closely related to usability. Accessibility means, in particular, the possibility of using the web site and its functionality without compromising the quality of health, whether for cognitive, visual, musical, auditory or neurological functions.[8]

From what we mentioned above we can state that the overall usability of web sites is a combination of enabling access, aesthetic appearance, ease of use, accessibility, provision of electronic services, information and communication with the local government. All these characteristics were gathered by Holzer and Manoharan and divided into 5 following catogies:

1. Privacy and security - the presence of privacy and data protection rules improves the public's confidence in public institutions and in this way can increase public interest in public affairs.[9] These features cover two key areas: Privacy Policy and User Authentication.
2. Usability - This area tells us about the overall accessibility of the web site from the user's point of view and, therefore, whether it is user-friendly. An important tool here is the web site itself and its design.
3. Content - is critical to website development. Regardless of the technical state of the web site, if the content is not current, it is difficult for the user to find out if the information is incorrect, so the site does not fulfill its purpose. Content is crucial to enhancing e-Governance. When examining web site content, they examined five key areas: access to contact information, public documents, access for people with disabilities, multimedia materials, and time-sensitive information.
4. Services - an important aspect of e-Governance is the provision of public online services using ICT. Authors of services are divided into two types: those that allow citizens to interact with the community (information request forms / complaints), those that allow users to register online for general events or services.
5. Civil and Social Engagement - the last category concerns the online participation of citizens in governance. As the authors point out, this area is relatively recent in terms of research on e-Governance and its communication channels.[10]

---

[4] Teo, T. S. H., Srivastava, S. C., Jiang, L.: *Trust and electronic government success: An empirical study*. Journal of Management Information Systems, 2008, p. 99–132.

[5] Warkentin, M., Gefen, D., Pavlou, P. A., Rose, G. M.: *Encouraging citizen adoption of e-government by building trust*. Electronic Markets, 2002, p. 157–162

[6] Teo, T. S. H., Srivastava, S. C., Jiang, L.: *Trust and electronic government success: An empirical study*. Journal of Management Information Systems, 2008, p. 99–132

[7] Tolbert, C. J., Mossberger, K.: *The effects of e-government on trust and confidence in government*. Public Administration Review, 2006, str. 354–369

[8] Loiacono, E. T., McCoy, S., Chin, W.: *Federal web site accessibility for people with disabilities*. IT Professional, 2005, 27–31

[9] Fudge, M. K., Manoharan, A.: *Fear or Negligence? Contemporary Trends, Approaches and the Future of Online Privacy and Security Policies in US Cities*. IJeN, 2013, 22-37

[10] Holzer, M., Zheng, Y., Manoharan, A., Shark, A.: *Digital Governance in Municipalities Worldwide (2015–16): Seventh Global E-Governance Survey: A Longitudinal Assessment of Municipal Websites throughout the World*. National Center for Public Performance, Rutgers University-Newark - 2016. p. 1-8 [Cited: 1.2.2018] [Online: https://spaa.newark.rutgers.edu/sites/default/files/files/EGov/Publications/Digital%20Governance%20in%20Municipalities%20Worldwide%20(2015-16).pdf]

2. E-Government and E-Governance Assessment

Not only the theory, but especially the global practice, shows that effective public sector governance requires the application of ICT to achieve greater efficiency in the functioning of the government and to improve the provision of public services. However, countries apply these instruments at their own discretion on the basis of approved policies in different legal frameworks of each country, which differ from country to country. In order to monitor and compare country differences in the ICT application, it was necessary to develop an e-Government deployment tool that includes a set of feasible, relevant and internationally comparable indicators. Such indicators are a useful input into policy formulation and strategies for effective eGovernment.[11] International organizations, such as the UN, or the EU have developed their own instruments to achieve the above-mentioned goal, ie to be able to compare the situation internationally and subsequently to recommend improvements. Various independent institutions also come with their own evaluation tools to try to fill in the insufficient coverage of evaluation tools used by different countries.

We are talking about instruments such as the UN readiness index or the European Commission e-Government Benchmark. In our paper we use the Rutgers e-Government Performance Index. This way of evaluating the overall level of municipal web sites has been developed by the Rutgers e-Governance Institute in cooperation Global e-Policy e-Government Insitute at Sungkyunkwan University. The main areas that are analyzed on each site are: privacy and security, usability, content of websites, type of online services offered, and engagement and citizen participation through web sites created by local self-governments.[12] The ranking of rated places was created using the data of the International Telecommunication Union, which is associated with the United Nations. Each of the areas consists of several measurements (104 total). This means that each web site of the evaluated city is analyzed and evaluated in 104 measurements, which in turn show the current level of the web site. With the results of these surveys, it is possible to compare the individual levels of the largest places with each other and, as we have written, this research has been carried out since 2003, it is also possible to monitor the changing level of individual sites over time.[13]

It is important to write two things about this tool. First of all, it is necessary to point out the difference between the subject of measurement between the instruments mentioned above. The UN, or the EU, as part of their individual strategies, are obliged to keep an eye on adherence to adopted policies. This is not only because they are transnational and collectively adopted policies, the application of which provides the same quality of service to citizens through these organizations. In these two cases, priority is given to the relationship between public authorities at national and transnational levels, and therefore the subject of research is in particular number of electronized services at the state level. The third tool mentioned is the only one, whether academic, or multinational organizations such as, UN, considered and promoted as an international tool that can accurately evaluate the web sites of cities and thus determine their current status.

---

[11] UNECA: *Manual for Measuring e-Government* [Cited: 27.1.2018] [Online: https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/partnership/eGovernment_Manual_Final_2014.pdf]

[12] Holzer, M., Zheng, Y., Manoharan, A., Shark, A.: *Digital Governance in Municipalities Worldwide (2013–14): Sixth Global E-Governance Survey: A Longitudinal Assessment of Municipal Websites throughout the World*. National Center for Public Performance, Rutgers University-Newark - 2014. p. 21-22 [Cited: 29.1.2018] [Online: https://spaa.newark.rutgers.edu/sites/default/files/files/EGov/Publications/Digital-Governance-Municipalities-Worldwide-2014.pdf]

[13] Holzer, M., Zheng, Y., Manoharan, A., Shark, A.: *Digital Governance in Municipalities Worldwide (2013–14): Sixth Global E-Governance Survey: A Longitudinal Assessment of Municipal Websites throughout the World*. National Center for Public Performance, Rutgers University-Newark - 2014. p. 21-22 [Cited: 29.1.2018] [Online: https://spaa.newark.rutgers.edu/sites/default/files/files/EGov/Publications/Digital-Governance-Municipalities-Worldwide-2014.pdf]

In this case, the research is based on a municipal level site in terms of several specific categories. Although this methodology also monitors whether public services are electronised, it does not monitor their total number or individual service categories. More focuses on the web site as a whole, respectively an instrument that should be a priority for citizens to engage in public life in terms of the use of ICT services, information and decision-making. The complexity of the methodology in combination with the subject of research, focusing on local authorities as self-governing units serving the priority citizen, makes this evaluation tool a unique way of finding out the current usability status of the site's web sites. For this reason, this tool has been used not only by the original authors but also by researchers from other countries, from Lithuania.[14]

3. Authorities and documents corresponding to the electronization of public administration in Slovakia

The Office of the Deputy Prime Minister of the Slovak Republic for Investments and Informatization (ÚPVII) is the central authority of the state administration for the management, coordination and supervision of the use of funds from the European Union funds, the field of informatization of society and the area of investments. This office was established as a separate office on June 1st 2016 on the basis of the amendment to Act no. 575/2001 Coll. about the organization of government activities and organizations of the central state administration. In the meantime, this office was organizationally owned by the Ministry of Finance of the SR (hereinafter MF SR) and, and for that reason the Ministry of Finance is one of two members of DEUS (ÚPVII at the time of DEUS's foundation did not have legal personality). As stated in the ICPF Statute, *"it is involved in the creation and implementation of a unified state policy on the use of funds from European Union funds as well as in the field of information society and investment."*[15]

In the area of informatization of ÚPVII, it provides centralized management of company informatisation and creation of a single digital market policy, decision making on the use of financial resources in public administration for information technologies, central architecture of the integrated information system of public administration and coordination of tasks in the field of informatization of society.[16]

The National Agency for Network and Electronic Services (hereinafter referred to as NASES) was established on January 1, 2009 as a contributory organization of the Office of the Government of the Slovak Republic (hereinafter referred to as "ÚSV SR") in order to fulfill the professional tasks in the field of informatization of society, 275/2006 Coll. on information systems of public administration and amending and supplementing some laws as amended, administration and operation of electronic communication networks and services, for the Office of the Government of the Slovak Republic (which the Office of the Government of the Slovak Republic derives from Section 24 (3) of Act No. 575/2001 Coll. on the organization of the activities of the government and the organization of the central state administration, as well as § 5 (2) of Act No. 275/2006 Coll., on information systems of public administration and on the amendment and supplementation of some laws as amended), and for other

[14] Gaulé, E., Žilinskas, G.: *E-governance in Lithuanian Municipalities: External Factors Analysis of the Websites Development* in Public Policy and Administration – 2013, T12, Nr. 1, str. 80-93, [Cited: 29.1.2018] [Online: https://www.researchgate.net/publication/269748621_E-governance_in_Lithuanian_Municipalities_External_Factors_Analysis_of_the_Websites_Development]

[15] section (1), Art. 3, Statute of the Office of the Deputy Prime Minister of the Slovak Republic for Investments and Informatization [Cited: 31.1. 2018] [Online at: https://www.vicepremier.gov.sk/index.php/o-urade-2/statut/index.html]

[16] point. b), para. (2), Art. 3 of the Statute of the Office of the Deputy Prime Minister of the Slovak Republic for Investments and Informatization [Cited on: 31.1. 2018] [Available online at: https://www.vicepremier.gov.sk/index.php/o-urade-2/statut/index.html]

government authorities, legal entities and natural persons requesting information, data from information systems, databases, and public administration registers. The main task and subject of the activity is the administration, operation and development of the GOVNET government data network and the operation and development of the Central Public Administration Portal services as basic tools of public administration informatization in Slovakia.[17]

In addition, the National Public Information Strategy for 2016 (hereinafter NKIVS) and the Digital Services Growth Strategy and the New Generation Access Network Infrastructure (2014-2020) network should be mentioned. Both of these documents were created in order to define precise steps in the time horizon, which will apply individual services and systems to the SR public administration. They also define the strategies and goals to be achieved.[18]

The Strategic Document for Self-Governing is the Concept of Development of Information Systems (hereinafter KRIS). This document is obligatory to be drawn up by every obliged person, as defined above under Act no. 275/2006 Coll. on information systems of public administration. The concept maps the current situation with the information systems of all the organization in the obligatory person's constituency, proposes their modification, dissemination or introduction of new information systems, especially with regard to existing legislation and strategic objectives of NKIVS in line with existing standards, and also describes the process of further introducing, modifying, expanding and using information systems.[19]

4. Methodology

4.1 State of the Web Development of Slovak Municipalities According Supreme Audit Office of the Slovak Republic

As mentioned above, since November 1st 2016, public institutions, including municipalities and towns, have been obliged to provide their public services electronically. For this reason, the Supreme Audit Office (NKÚ) carried out in 2017 the control of municipalities and towns in order to assess the effectiveness of public funds spent to provide e-Government services to municipalities and cities in the size category of up to 20,000 inhabitants, but also to verify some issues effectiveness of the DCOM project. The purpose of the survey was to evaluate the performance indicators of municipal and municipal electronic services, the contribution of these services to citizens, municipalities and towns, the observance of selected duties of municipalities and cities in the area of creation, operation, use, development and security of their information systems. As stated in the audit report, NKÚ, in examining effectiveness, *„focused in particular on assessing whether the results of the action were maximized in relation to the public funds used. In evaluating the effectiveness of the NKÚ, the SR has verified the fulfillment of the objectives and the achievement of the planned results in terms of the public funds used.“*[20] An important part is the way of carrying out the control by the NKÚ. In order to determine the benefits of informatization in the conditions of a particular self-government, the NKÚ set out twelve measurable indicators, which were subsequently controlled within the municipalities. In Table no. 1 summarize the indicators that have been used.

[17] NASES – O nás [Cited: 31.1. 2018] [Online: https://www.nases.gov.sk/o-nas/index.html]

[18] Národná koncepcia informatizácie verejnej správy 2016 [Citované dňa: 31.1.2018] [Online dostupné na: https://www.vicepremier.gov.sk/index.php/informatizacia/narodna-koncepcia-informatizacie-verejnej-spravy-nkivs/index.html]

[19] Elektronická verejná správa – Koncepcia rozvoja informačných systémov [Citované dňa 31.1.2018] [Online dostupné na: http://info.egov.sk/node/100]

[20] Záverečná správa – e-Government a informačné systémy obcí a miest 2017 [Citované dňa: 31.1.2018] [Online dostupné na: https://www.nku.gov.sk/documents/10157/265201/96066--110.pdf]

4.2 Overview of e-Government Performance Indicators in Municipalities

	Description	Measuring	Unit
I 1	share of paper documents to which exists an electronic alternative	(number of electronic documents and forms) / (total number of documents)	%
I 2	percentage of agendas that allow cashless payments	(number of agendas that allow for non-cash payments) / (total number of agendas for which a fee is levied)	%
I 3	share of own revenues paid in cash	(own receipts from non-cash payments) / (total own revenues)	%
I 4	the existence of a web site in a city / municipality administration	-	yes/no
I 5	website functionality	evaluating the standard for a) the content of the web site, b) the components and functionality of the web sites, c) the visual layout of the web site	%
I 6	digital take up	(number of electronic submissions in the municipality) / (total number of submissions in the municipality)	%
I 7	the number of registered complaints of citizens on electronic services	-	number
I 8	availability of information in "key" media	-	yes/no
I 9	Percentage of employees who have undergone related training	(number of administrative staff completing training) / (number of administrative staff in total)	%
I 10	availability of security policy	-	yes/no
I 11	availability of security incident policies and problem solving in the IT area	-	yes/no
I 12	employees' knowledge about the adopted security policy of the municipality	-	yes/no

Table 1: Overview of performance indicators in municipalities [Cited: 5.4.2018] [Online: https://www.nku.gov.sk/documents/10157/265201/96066--110.pdf]

As can be deduced from the data collection methodology, the tested sample was not sufficient, as only those cities with up to 20,000 inhabitants, but not all, were evaluated. The list of audited entities in this case is 70 municipalities. In the case of mapping these places on the map, it is evident that, for example, Banská Bystrica District, Prešov District and Košice District had almost no representation. Also, on the basis of evaluated indicators, it is possible to see the inappropriate and especially insufficient representation of all eGovernment specific instruments and approaches. In this case, however, it is necessary to highlight the efforts of the NKÚ to cover as much as possible the field of electronization, but to the detriment of the sufficient verbal value of the control results, which set only a partial view of the state of informatization of municipalities in Slovakia. Last but not least, it is important to point to I5, which focuses on website functionality. This indicator is very important for the needs of our work, since the core of our research is the level of overall usability, that is, the functionality within the NKÚ, the municipal networks and the factors that affect it.

5. Findings

We can briefly write several findings obtained by the NKÚ: 75% of the controlled entities did not use the services of any specialized IS to support e-Government (in particular the status of these self-governments was subject to control), 20% of the controlled entities used DCOM services or miniDCOM +, 3% entities used different commercial ISs, 2% of controlled entities had their own IS providing e-Government. Nineteen municipalities first entered the electronic mailbox after November 1st, 2016, out of this number of 14 municipalities in 2017. One municipalities had no electronic mailbox at all. In one village, a person who was not the

mayor of the village was authorized to enter the electronic mailbox. Compliance with the "once and for all" principle in controlled entities was an exception rather than a rule. This did not apply to self-governments using e-Government supporting the IS. Almost all municipalities and half of the sites did not have KRIS processed. Even when KRIS was self-governed, they were generally outdated.[21] Other audit findings already describe DCOM project results that are not the subject of our paper.

As can be seen from the findings of the NKÚ, the state of electronization of public services of Slovak municipalities and cities from the perspective of national strategies is not high. Municipalities and cities have large financial and resulting technological problems that have an impact not only on compliance with the letter of the law, but also on better, cheaper and faster provision of services to citizens. The problem, however, is that such a form of control focuses mainly on the specifics related to the fulfillment of the subject of laws and strategies. It is also necessary to draw attention to the absence of a more detailed inspection of overall usability or, as the SAO SR says, functionality (indicator I5), the web sites we are dealing with in our work. It is also not possible for these checks to be carried out in a comprehensive way across all municipalities and cities, focusing on the tools through which the services are provided, that is to say, the web sites of the cities and their overall usability and readiness, whether internal, contracted or state information systems.

6. Conclusions

From the issue we have discussed above, we can say that there are several tools for measuring the level of e-Government or e-Governance that individual organizations are trying to achieve a single goal. This aims at identifying the current level of electronic government governance, electronic public service provision and the use of ICT to involve citizens in governance. The results of these assessments are used by various public institutions for various purposes, such as redistributing finance for EU operational programs, supporting developing countries in the field of IT and transferring the "best practices" for the UN, or seeking global assessment and comparison of official web sites of cities are both the theoretical and the practical aspects considered to be the governing units with the greatest impact on the citizen. According to Schellong, from the point of view of citizens, local governments are considered to be the main representatives of citizens of the city because the relationship between citizens and local authorities is based on proximity to public services, urban development, local politics, This factor is particularly highlighted in countries with a federal governmental structure, where most of the public services related to citizens are conceived and provided mainly at the local level.[22] This is where we find a big difference in the different ways of assessing the degree of electronization of the country's public administration. All focus on web sites of public institutions, especially from the point of view of electronization of services, but not all of them focus on web sites of cities and municipalities in terms of their technological complexity, the level of which has a major impact on the overall level of e-Governance in that city or municipality.

As we can see from other studies, two measurements based on different methodologies can bring significantly different results.[23] This fact is the first determining factor in our research, as on a local level, the impact of ICT on the relationship between governments and citizens is

[21] Záverečná správa – e-Government a informačné systémy obcí a miest 2017 [Citované dňa: 31.1.2018] [Online dostupné na: https://www.nku.gov.sk/documents/10157/265201/96066--110.pdf]

[22] Schellong, A.: *EU eGovernment Benchmarking 2010+: General remarks on the future of benchmarking Digital Government in the EU*. 2009. [Cited: 29.1.2018] [Online: http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.510.7968&rep=rep1&type=pdf]

[23] Domarkas V., Laukaitytė A., Mačiukas V.: *Lietuvos Respublikos savivaldybių interneto svetainių išvystymo lygio vertinimas*. Viešoji politika ir administravimas, 2012, [Cited: 3.2.2018] [Online: https://www3.mruni.eu/ojs/public-policy-and-administration/article/view/862/819]

the most effective. The official web sites of cities are thus becoming the main channel of communication between the government and the citizen to provide electronic services, or to involve citizens in decision-making and public policy making. Further, from the findings of other Lithuanian research, we can state that external factors affecting the level of the city's web sites, and thus their ability to provide public services and involve citizens in management, have a major impact on this level of development.[24, 25] Such a type of research can also show shortcomings in the use of web sites for service provision that are not taken into account in state independent controls. It is also possible to compare web sites of selected cities with the top 100 web sites in the world.

Taking into account the theoretical framework dealing with the issue of eGovernment, the findings of research on the level of web sites and the factors influencing this level, we conclude that similar research is needed in the Slovak Republic. We state that due to the current state of the surveyed area, which is insufficiently covered in Slovakia. Based on the above, we assume that the current state of affairs may cause a long-term and low-level of municipal web site, which ultimately negatively affects the quality of public services provided, the provision of information and the level of citizen participation at the local level. It is also important to increase the real use of these web sites by increasing the usability of web sites, making use of eGovernment as such with all the benefits. By conducting the evaluation based on the methodology developed by the Rutgers University's e-Governance Institute, but adapted to the conditions of the Slovak Republic, we will get a basic overview of the performance of the Web sites in Slovakia, which will be the first step in the current situation. It will also be possible to use these data in further research or in the further development of public policies in the area of electronics of public administration. We can also to compare our data with control of NKÚ and to find tou differencies and gaps in independent state control.

This paper was written thanks to financial support of the Comenius University grant – *The level of development of chosen Slovak municipalities's websites* no. UK/378/2018

References

1. Domarkas V., Laukaitytė A., Mačiukas V.: *Lietuvos Respublikos savivaldybių interneto svetainių išvystymo lygio vertinimas.* Viešoji politika ir administravimas, 2012.
2. Fudge, M. K., Manoharan, A.: *Fear or Negligence? Contemporary Trends, Approaches and the Future of Online Privacy and Security Policies in US Cities.* IJeN, 2013.
3. Gaulé, E., Žilinskas, G.: *E-governance in Lithuanian Municipalities: External Factors Analysis of the Websites Development* in Public Policy and Administration, T12, Nr. 1, 2013.
4. Grodach, C.: *Urban branding: An analysis of city homepage imagery. Journal of Architectural and Planning Research*, 2009.
5. Holzer, M., Zheng, Y., Manoharan, A., Shark, A.: *Digital Governance in Municipalities Worldwide (2013–14): Sixth Global E-Governance Survey: A Longitudinal Assessment of Municipal Websites throughout the World*. National Center for Public Performance, Rutgers University-Newark, 2014.

[24] E-Government Survey 2012: E-Government for the People, United Nations, Department of Economic and Social Affairs, New York, 2012. [Cited: 29.1.2018] [Online: http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan048065.pdf]

[25] Gaulé, E., Žilinskas, G.: *E-governance in Lithuanian Municipalities: External Factors Analysis of the Websites Development* in Public Policy and Administration – 2013, T12, Nr. 1, p. 80-93, [Cited: 29.1.2018] [Online: https://www.researchgate.net/publication/269748621_E-governance_in_Lithuanian_Municipalities_External_Factors_Analysis_of_the_Websites_Development]

6. Holzer, M., Zheng, Y., Manoharan, A., Shark, A.: *Digital Governance in Municipalities Worldwide (2015–16): Seventh Global E-Governance Survey: A Longitudinal Assessment of Municipal Websites throughout the World*. National Center for Public Performance, Rutgers University-Newark, 2016.
7. Loiacono, E. T., McCoy, S., Chin, W.: *Federal web site accessibility for people with disabilities*. IT Professional, 2005.
8. Malec, T., Šmelková, J.: *Public Administration Reform in the Slovak Republic* in MMK 2016 International Masaryk Conference for Ph.D. Students and Young Researchers, 2016.
9. Schellong, A.: *EU eGovernment Benchmarking 2010+: General remarks on the future of benchmarking Digital Government in the EU*. 2009. [Date: 29.1.2018] [Available at: http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.510 .7968&rep=rep1&type=pdf].
10. Sicilia, M., Pérez, R., Heffernan, T.: *How do E.U. cities utilise their websites? A content analysis and suggestions for improvement*. Journal of Internet Business, 2008.
11. Teo, T. S. H., Srivastava, S. C., Jiang, L.: *Trust and electronic government success: An empirical study*. Journal of Management Information Systems, 2008.
12. Warkentin, M., Gefen, D., Pavlou, P. A., Rose, G. M.: *Encouraging citizen adoption of e-government by building trust*. Electronic Markets, 2002.
13. Youngblood, N.E., Mackiewicz, J.: *A usability analysis of municipal government website home pages in Alabama*, Government Information Quarterly, 2012.

Electronic sources

1. Data Centre Solutions – e-Government Service to Citizens [Date: 31.1.2018] [Available at: https://www.posam.sk/wp-content/uploads/2014/10/DataCenterSolutions- for-eGovernment-services-PAC-white-paper.pdf].
2. Dátové centrum obcí a miest – miniDCOM+ [Date: 31.1.2018] [Available at: https://www.dcom.sk/mini-dcom].
3. Dátové cetrum obcí a mieste – PosAm [Date: 31.1.2018] [Available at: https://www.posam.sk/wp-content/uploads/2014/10/dcom-project-ss.pdf].
4. DCOM, O projekte [Date: 31.1.2018] [Available at: https://www.dcom.sk/o-projekte].
5. E-Government Survey 2012: E-Government for the People, United Nations, Department of Economic and Social Affairs, New York, 2012. [Date: 29.1.2018] [Available at: http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/docum ents/un/unpan 048065.pdf].
6. Elektronická verejná správa – Koncepcia rozvoja informačných systémov [Date 31.1.2018] [Available at: http://info.egov.sk/node/100].
7. Hlavná činnosť DEUS [Date: 31.1.2018] [Available at: http://www.zdruzeniedeus.sk/content/datacentrum-elektronizacie-uzemnej-samospravy-slovenska].
8. Slovenská republika – Zoznam obcí SR [Date: 31.1.2018] [Available at: http://www.sodbtn.sk/obce/index_kraje.php].
9. UNECA: *Manual for Measuring e-Government* [Date: 27.1.2018] [Available at: https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/partnership/eGovernment_Manual_Final_2014.pdf].
10. Zakladateľská zmluva o založení záujmového združenia právnických osôb Datacentrum elektronizácie územnej samosprávy Slovenska, skrátene: DEUS [Date: 31.1. 2018] [Available at: http://www.zdruzenied eus.sk/sites/default/files/upload/zakladatelska_zmluva.pdf].

11. Záverečná správa – e-Government a informačné systémy obcí a miest 2017 [Date: 31.1.2018] [Available at: https://www.nku.gov.sk/documents/10 157/265201/96066--110.pdf].

Laws and strategic documents

1. Národná koncepcia informatizácie verejnej správy 2016 [Date: 31.1.2018] [Available at: https://www.vicepremier.gov.sk/index.php/informatizacia/narod na-koncepcia-informatizacie-verejnej-spravy-nkivs/index.html].
2. Strategický dokument pre oblasť rastu digitálnych služieb a oblasť infraštruktúry prístupovej siete novej generácie (2014-2020) [Date: 31.1.2018] [Available at: http://informatizacia.sk/strategicky-dokument/16604s].
3. Štatút Úradu podpredsedu vlády SR pre investície a informatizáciu [Date: 31.1. 2018] [Available at: https://www.vicepremier.gov.sk/index.php/o-urade-2/statut/index.html].
4. Zákon č. 261/1995 Z. z. o štátnom informačnom systéme.
5. Zákon č. 221/1996 Z.z. o územnom a správnom usporiadaní Slovenskej republiky.
6. Zákon č. 211/2000 Z.z. o slobodnom prístupe k informáciám a o zmene a doplnení niektorých zákonov (zákon o slobode informácií).
7. Zákon č. 305/2013 Z. z. o elektronickej podobe výkonu pôsobnosti orgánov verejnej moci a o zmene a doplnení niektorých zákonov (zákon o e-Governmente).

Contact

Mgr. Tomáš Malec
Ph,D. Candidate
Faculty of social and economics sciences
Comenius Univeristy in Bratisava, Slovakia
Mlynské luhy č. 4, 821 05 Bratislava
Email: tomas.malec@fses.uniba.sk

INTERPRETATION OF PUBLIC ADMINISTRATION REFORMS DURING THE FIRST CZECHOSLOVAK REPUBLIC

Katarína Kukoľová

Abstract

When in 1918 a new state was formed, it was necessary to approve legislation that would constitute from the foundations the system of public administration. The easiest starting point was the takeover of the Hungarian administration, which was based on the Reception Act. However, in practice this step has lost importance and debate about the state's further development. In 1920, the Law on the Establishment of regional and district authorities was adopted, but it did not succeed in completely eliminating the elements of dualism, but on the contrary, to strengthen them considerably. The need to unify the administration again become a focal theme, and the stronger need for reform towards a unified governance model has taken on importance. The new reform arrangement was to be implemented through the adoption of the law on political governance organizations. The basic essence of this article will be the analysis and subsequent comparison of the historical development of the two reforms in the area of public administration, implemented in the territory of the first Czechoslovakia.

Key words: *Czechoslovakia republic, public administration, regional and district authorities, country-based model of administration*

1 INTRODUCTION

The year 1918 was a milestone in the history of Slovakia and in the area of public administration. Slovaks as a nation had long the opportunity to participate in decision-making on their own territory. The Slovak and Czech political leaders faced a difficult task - to create a new system of public administration. "New state life" started with accepting process of the Act on the Establishment of an Independent State of Czechoslovakia no. 11/1918, so-called. Reception Law. In October 28, 1918, the plenum of the National Committee as the supreme legislative body sit in. They adopted historic Act on the Establishment of an Independent Czechoslovak State. According to Art. 3 of this Act, the National Committee has taken over all the monarchy offices and should have been guided by the original laws. The remaining offices were retained as well as their staffing and regulations concerning the organization and competencies or the tasks of their apparatus: "*All self-governing, state and county authorities, state, provincial, district and, in particular, municipal authorities are under the authority of the National Committee and are, according to the current laws and regulations in force. "*(Article 3, Act No. 11/1918 Coll., on the Establishment of an Independent State of Czechoslovakia).

A temporary solution to the takeover of the administration system from the times of the monarchy has demanded more radical changes and the unification of public administration has become one of the main objectives of further development. The primary intention was to abolish the dualism of governance and to create a uniform system applicable equally to the Czech and Slovak part of the state. Such legislation should be Act No. 126/1920 Coll. on the establishment of county and district authorities, which, however, failed to be fulfilled as planned, since it was only introduced within the Slovak part. The governmental group of politicians did not want to extend the report to the Czech part of the country, which did not fulfill the envisaged unification of political governance and did not remove the right dualism. Conversely, the heel of the situation has worsened, so discussions have started about the next

possible option. The discourse eventually settled on so-called a landscape establishment which, by virtue of Act No. 125/1927 Coll. about political governance organizations. This legal step preceded some political discourses, preparatory phases, or different organizational arrangements that we will approach in the next parts of the paper.

2 PREPARATORY PHASES OF REFORMS AND DISCUSSIONS OF CONCEPTS

The process of accepting of the interpreted laws was preceded by excessive preparatory phases and discussions. The first aim was to set out the main goals that the reforms are to achieve. In the administrative regulation from 1920, the priority was the establishment of a universal administration for the whole state territory, since in each part of the country the administration was built up and borrowed from a different model. In the Czech part, where it was necessary to eliminate disunity the model of Austrian administration and on the other hand, the Slovak part belonged under the original administration of the kingdom of Hungary. It was important to nationalize the Slovak administration, because it was managed by self-governing corporations, so called municipiums. There were also several other measures in the need of founding. Among them e.g. the concentration of administration – the uniting of several offices into one, which was supposed to ensure further effectivity of the administration of public affairs. The previous administration was conceived in autocratic regime that was necessary to democratize. A crucial circumstance of why the administration based on districts was ideal, was the size of the individual countries as self-governing units, which would cause the country-based model of administration to be troublesome, pointless and the performance of common tasks would be significantly decelerated. The necessity of the reform was becoming more actual with time. The Therefore, the Ministry of interior started its preparation immediately. As soon as in January 1919, Antonin Švehla announced the first ideas about the tasks that were important to be dealt with in the sphere of state service within the constitution of the new reform. The tasks were arduous and their realisation was necessary in as short amount of time as possible. The tasks were: to make the representative administrative bodies popular, to ensure the new adjustment of relations between the state administration and self-administration, to implement the new division of administrative districts in accordance the land boarders, to get closer the state body and Slovakia and to speed up the whole administrative process (Schelle, 2005). Before the commencement of the first steps, the main pillars that the reform itself would be built on had to be set out. In what range would the reform be conducted? Which areas of the public administration would it impact? It was easy to find answers to these questions, since the highest administrative offices were formed just a few weeks before the discussions about the stated issues, and the amendment to the general policy was accepted in recent time as well. The amendment could therefore logically exclude these areas, and the administration realised by the self-governing state offices and specialised self-governing unions was omitted from the discussions as well. The organisation of the future administration became the least important question. Would it resemble the previous Austrian administration, would it be built upon the principles of the kingdom of Hungary or would there be a third, completely new model made? How was the draft of the reform conceived? Historical theoretical sources state, that the baseline was the experience of the officials in the administration, who directly took part in the process of discussions, and explicitly for this reason, there were scientific magazines being published, such as *„Věstník českých okresů“*, *„Věstník českých měst“*, *„Správni obzor“*. The club of conceptual officers of the Czech provincial commitee conducted a study *„Krajská správa“* including additional information concerning the reform. In the processing of the reforms, the experience from previous attempts of administrational reforms from the times of the monarchy and the examples of the arrangement of the public administration from other countries served as an enhancement. The ideas of the representatives of autonomous units and

the representatives of the officers united in legal, commercial, trade and agricultural unions, who were asked for the answers to the key questions, were strategic for the creators of the new legal adjustment. The questions being: Is it suitable to establish new offices for the procurement of the united interior administration? What are the reasons for it? How many regions would it be expedient to establish, in what size and number of inhabitants? What should be the scope of the regional offices like, not only towards the other offices of political administration, but also towards the self-governing corporations, and what changes coming with it would be necessary to realize in these offices and corporations? What should be the organisation of the regional offices? To what extent should the involvement of the representatives of inhabitants be granted in the regional offices, how should these representatives be appointed and in what form should their involvement be adjusted? Should the regional offices be appointed the legislative power? If so, to what extent? From the concept of the mentioned questions it is obvious, that the government circles really accounted with all the parts of administration and they wanted to preserve the democratic principle of the new reform in its full measure. Based on the results of a survey, the Ministry of interior released a document about "the reform of the interior political administration", which was proposed to the ministerial council, which approved it and delivered it to all the ministries on the May 22 (Schelle, 2005). The years 1920-1927 did not bring the planned unification of the public administration in the republic, and the abolition of disunity, which was called for by the coalition from the creation of Czechoslovak republic itself did not take place. The situation became rather complicated, since by the realisation of the district law three systems were created – one in the Czech part, one in the Slovak part, and one in Carpathian Ruthenia. The organisational structure from the times of the monarchy remained preserved, partially edited on the base of a legislation about municipal model of establishmet from 1919. The situation became very complicated in 1920 on the territory of today's Slovakia, where the working administration system completely differed from the western part of the republic. The lack of qualified officers became one of the problems, and in the running system of municipal officers corruption was frequent. The state of retention of the original administration in Czechia and applying of the district structure in Slovakia, which never fully realised its activity, reflected in the subsequent political debates concerning the next functioning of the regional administration. Carpathian Ruthenia represented a specific fragment in the whole construction of the administration, because it represented an administrational unit, in charge of which was a so called governor, appointed by the Czechoslovak president. The administration division of districts was established as well, but in the period of 1920-1928, it was modified and had a different nature from in the Slovak part. The said asymmetry of the public administration in parts of a singular state forced the government into a discussion about an implementation of a new reform, which would definitively create a universal system for all the parts of the state. The constructed proposal was originally supposed to represent a novelisation of the district law from 1920, however, in practice, there was a new and completely different model of the regional administration created. The main administration unit was according to this amendment a country, which matched the Czech tradition. For the Slovak part of the territory, the country-based policy meant a new type of a territorial unit, which people had not known and did not have any historical foundation. As Gurňák states in his article *Regionálno- geografické špecifiká vývoja administratívneho členenia územia Slovenska* from 2014, the country-based policy meant the first territorial division applicable for the whole territory of the republic. The draft of the amendment itself was ready at the Ministry of the interior probably before the end of 1926. The discussions lead to the acceptance of a so called organisational law accepted in 1928.

3 POLITICAL DISCOURSE HELD ABOUT THE REFORM ADJUSTMENTS

At the phase of formation of the proposal and acceptance of both the examined legal norms, there were already various opinion poles forming about these conceptions. Naturally, the early outline of the law about district policy was not accepted positively by all the political circles. The newly-made concept had to be enforced, while it was necessary to account for not only the interests of individual political subjects, but also the effort to improve the status of national minorities within the new state and to face the manifestations of local patriotism and local identity. It was necessary to synchronise radical opinions of the members of socio-democratic left wing and the more conservative thinking of some of the civil parties. However, the Ministry of interior, at that time ruled by the agrarian party, came with the conception of the law, and naturally, the interests of this coalition party played the key role. Right after the ministry introduced the conception of the reform, a dynamic discussion was opened in the interior structures of the political parties as well as on the pages of state, regional and scientific magazines. Oppositional attitude was shown mainly by the Nationally Democratic and People's party. A similar negativity towards the conception of the district policy was shown by the public in Moravia and Slovakia. After further studying of the law proposal, there were plenty of remarks being sent to the ministry from various institutions, which were trying to incorporate their requirements. A negative approach towards the adjustment was shown by the Ministry with power of attorney administration of Slovakia, which argued that the proposed adjustment does not take into account the specific development of Slovakia. Next, Vavro Šrobár proposed Košice and Bratislava not to be added to any district, but to be directly under the central office and to have the rights as district authorities. A *župan* (person in charge of a district) should, according to him, be elected by the president and the county administration should be called "slúžnovská" (The processus) in the Slovak part (Lipscher, 1996). An interesting idea was delivered by Ladislav Pluhař, a member of the National committee of Moravia and the chairman of the National committee in Brno. There was an idea, that in all of the countries of the state, the policy was developing asymmetrically, and for this reason it was necessary to adjust the new reform to the conditions of each country, while in each of them the existence of provincial assembly should be accounted for. Some of the objections were incorporated in the final version of the governmental law draft by the Ministry of interior, which was proposed at the government meeting on the 12. August 1919 by minister Švehla. An open discussion brought several more adjusting proposals, from which the point of legislature of regional council was the most discussed. The ministers argued, that an excessive power of the legislative competence could lead into particularism. Therefore it was proposed, that this power would only apply to the area within the municipal administration. At the same time, the former name of the territorial unit was changed from "kraj" to "župa" (district), which came mainly from the adjustment of the law to the traditions and history of the Slovak part of the republic. After approximately a month, along with the incorporated conditions, Švehla again proposed a draft of the law, however he again faced a critical attitude from some of the ministers. For instance, the Minister of Social Justice Lev Winter from the Socio-democratic party, disagreed with the competences of the district councils as well as the appointing of the officers of the districts. Likewise, the minister of public work Antonín Hampl expressed his viewpoint, proposing the separation of the construction administration from the political, which was later not supported during the voting. Despite the fact that during the final voting Hampl voted against this, the law was approved by most of the ministers and proposed for discussion to the political parties (Schelle, 2005). Even though two of the ministers of the Czechoslovak Socio-democratic Workers' party were against the district policy, the Prime Minister Vladimír Tusar was leaning towards this reform: *„… The model about district and county offices is an attempt to make the public administration more and more popular. The definition of the civil rights and*

freedoms is as generous as possible…" (Stenographic protocol from the 125th meeting of the temporary National Assembly, 1920). A right-wing politician Jan Malypetr from the Agrarian party supported the proposal, saying *"… the public administration here is necessary to be built atop of a new base and to destroy any discrepancies coming either from the mistakes of the former administration, or, mainly, from the fact, that our interior administration is based on various legislations, the Austrian, the Hungariand and the provincial one, which differ significantly from one another in Czechia, Moravia, as well as Silesia. Already during the times of the monarchy in Austria and the kingdom of Hungary, there were the faults of administration being felt by the state service as well as the inhabitants, and there were efforts to eliminate these faults for several years."* (Stenographic protocol from the 125th meeting of the temporary National Assembly from the 27th February 1920, 1920). Who was the biggest critic and opponent of the reform? On the political scene, it was mainly the National Democracy and the Czechoslovak People's party. A party Czechoslovak National Democracy, with Karl Kramář in charge, standing up for keeping of the territorial management, criticized the realisation of the district policy mainly because of the formation of two districts on the Czech territory, which would in reality have German majority. This fact was highlighted on the 126th meeting by a deputy of the temporary National Assembly, also being critical towards the heterogeneity of the districts. Moreover, he implied, that the former territorial management had its historical justification: *"…because, even though we've had this historical unit, there were historical borders acknowledged to us. Otherwise, we would not have got these borders. And today, are we supposed to eliminate these in a violent manner and replace them with something, that we can see a lot of faults and imperfections on, and which is a threat to us if we realise, that a good administration is a warranty of a calm and beneficial development of our republic? We are implementing unnecessary chaos into our administration. Therefore it is obvious, that there is a need to further think the outline of the laws over, and to re-work these laws in the matter of the objections I dared to raise. I am not against the opinion, that a district might be one of the future elementary administrative units, but today it is not the right time for it, since to say the least, it is unnecessary to crack on with it"* (Stenographic protocol from the 125th meeting of the temporary National Assembly from the 27th February 1920, 1920). The national democrats also disagreed with the fact that the city of Prague was to be following the country district and that the ingrained Austrian system would change into the previous, Hungarian one, by which mainly the autonomist forces in Slovakia would be able to enforce their conception. The remarks of these representatives were not successfully enforced, however, they were able to achieve the establishment of so called "district unions", which were supposed to represent a kind of a replacement for the previous countries. The deputies of the Czechoslovak People's party, who had considerable status mainly in Moravia, where there were some autonomist elements manifesting, were advocates of the country-based model as well. A speech of Jan Šramek, a deputy, within the 126th meeting of the temporary National Assembly mentions this fact as well: *"So, even here after a long, persistent fight we have enforced the most necessary thing, for land self-administration not to disappear, even though the land legislative power was not maintained."* The standpoint of both political parties induced restlessness in the governing circles, despite the fact that they did not stand within the coalition. Because of the fact that the government was trying to achieve a seamless transition to a republic, they were also trying to compromise in the issue of borders of countries and autonomy. However, this was not successful, the interests of the 2 opposing parties stayed unnoticed. The interests of the other political parties were mostly against the country-based policy, and they were also joined by representatives of the Club of Slovak deputies. As a part of the negotiation about the legal adjustment in the temporary National Assembly on the 27. January 1920, they expressed their ideas through a deputy Ivan Markovič: *"… districts and district unions secure everything Slovakia needs and*

what it can use right now without harming itself. Tak o autonómií" (Stenographic protocol from the 126th meeting of the temporary National Assembly from the 28th – 29th February 1920, 1920). Slovak political parties did not take part in the political structure and the acting in the parliament, but they were represented by the Club of Slovak politicians of the National Assembly. Nonetheless, particular Slovak politicians started to differentiate within various interest poles, which was caused by the diverse opinion thinking about the particular topics. So what was the standing point of the individual parties in relation to the proposal of the law about district policy inside the Slovak club of deputies? The representatives of the Slovak national party, e.g. Milan Hodža and Emil Stodola, openly criticised the decreasing of the number of districts in Slovakia. Slovak Social Democrats we inclining to the opinion of the majority of Czech Social Democrats, who agreed with the proposal of the law, but enforcing the idea, that the newly formed organs should be elected, as well as the chairman and even the rest of the direct and county officers. Slovak Agrarians disagreed, since according to them it was a threat against the republic in terms of its national composition. The rest of the members of the Club of Slovak deputies joined them and a social democrat Ivan Dérer was against the electability of the officers as well. The conclusion of the discussion belonged to the Minister of Interior, who stated, that there would be no further changes to the proposal. Slovak deputies however gained a paragraph, in which it was stated, that until 1940, two thirds of the district councils would be elected, and one third would be nominated (Krajčovičová, 2009). Differences in the political discourse held to the law about the organisation of political administration from 1928 differed from the previous legal adjustment. It was mainly based on the fact, that against the proposed legal concept there were not only the opposition, but also some coalition parties. The negotiation about the future of the political administration of the Czechoslovak republic, the reporter of which was a coalition deputy of the National Democrats, Karel Kramář, started in the Chamber of Deputies on the 27. June 1927. Mainly the beginning of the debate was accompanied by chaos, outcries, various profanities and even physical attacks. In this "sultry" environment, the rest of the advocates of the governmental concept of the reform of political administration were forced to be involved. Within the meeting for the governmental scheme of the reform adjustment, "the agrarian" Karel Viškovský appeared, saying: *"Since 1920, there is an unimplemented district law. While the political and national conditions were developing, the economical consolidation continued. We gained experience in administration and I think that now it's time to implement the administration policy, since I think it would be a shame to be ending the decade of our republic and not to implement the reform of the administration management, that matches the principles of democracy, which the republic is based on. (Noise. – Outcries.) We have, thank god, not rushed to implement the administration reforms, but I think, that we cannot wait any longer. What is the problem we are to solve here? It is mainly the unification of our public administration. Instead of the territorial differences in the administration systems, there should be a universal administration system for the whole state established. And that is not only a political success, but also a very administratively important goal."* Only two out of the sixteen speakers have spoken for the original draft, Ladislav Daněk (Czechoslovak People's party) and Ferdinand Juriga from Hlinka's Slovak People's Party (Stenographic protocol from the 90th meeting of the temporary National Assembly from the 27th June 1927). One of the opposition parties, which had a critical standpoint was the communist one, operating under Bohumil Šemral at that time. For this party, the first to deliver a speech was Karl Kreibich, who within the ideology of the party said: *"The outline of the law about the administration reform is one of many measures, which have already been implemented since the formation of this state, so that a rescue action would be taken for capitalism, which was in danger because of the world war and the great economic crisis. It is one of the segments of a long chain of steps of this state since its formation, the aim of which is getting the government, economy*

and whole administration and jurisdiction under the influence of the wealthy classes, the big capital. We observe this effort in those examples which started the deflation politics in this Chamber, also called stabilisation politics, practiced by the majority of the Chamber. The other two speakers for this party, Hanek and Burian decided, that the reform of the administration would cause a reinforcement of bureaucracy as well as the position of mainly the wealthy classes (Stenographic protocol from the 90th meeting of the temporary National Assembly from the 27th June 1927). One of the parties with a critical view of the reform was the oppositional German National Socialist Workers' party. During the 91st meeting of the Chamber of deputies, its deputy Rudolf Jung stated: "… the outline about the organisation of political administration in fact abolishes the last tiny bit of civil liberty…". He had a negative standpoint even towards the affiliation of Silesia to Moravia. "affiliation of Silesia to Moravia is outrageous according to the fact, that the districts will not be established, and the countries will be revived again. If the country of Czechia and Moravia, which have disappeared by the establishment of districts, are to be restored, there is no good reason for specifically Silesia to be removed." A deputy Ivan Kutjak from the autonomous agricultural union of Carpathian Ruthenia expressed a refusing opinion as well (Stenographic protocol from the 91st meeting of the temporary National Assembly from the 28th June 1927). As the author Schelle (2014) states, the result of the negotiation in the Chamber of Deputies, despite the negative attitudes, was expected, since the coalition had the expected majority.

4 ORGANISATION OF ADMINISTRATION ACCORDING TO PARTICULAR LEGAL ADJUSTMENTS ON THE TERRITORY OF TODAY'S SLOVAKIA

The district law was in the end supposed to be valid for the whole territory of the state, with the exception of the capital city Prague, which was excluded from the district policy. Until the acceptance of the legal adjustment, there were 16 districts and 4 towns with municipal authority on the territory of Slovakia. At a county level there were 132 units: 93 processus units, 35 towns with municipality and 4 towns with municipal law. However there were also residences of 2 counties which are a part of Ukraine nowadays. However, this district division was only a temporary solution in the newly-formed state. The districts' legislative functions were significantly restricted and all the power was concentrated in the hands of a government-appointed župan. We find it necessary to mention, that this division was the last one to respect so called natural regions in Slovakia, respecting the historical, cultural and natural conditions (Volko, Kiš, 2007). By accepting of the law no. 126 about the establishment of district and county offices in the Czechoslovak republic, there were 21 districts to be establish in the whole state (in Czechia, Moravia and Silesia, there were no existing districts, only counties). On the territory of today's Slovakia, there were 6 districts formed. The realisation of the law itself met with various national conflicts in Czechia, Moravia and Silesie, therefore it was only put into practice in Slovakia (and the territory of Carpathian Ruthenia), and even this was realised with a significant delay. Despite the fact that the newly-accepted legal adjustment applied a more rational arrangement, since it lowered the number of districts, the delimitation of some of the areas and the setting of its residences were not the most satisfactory. In the Czech part of the republic, the districts were supposed to be established in the same way as in Slovakia, nonetheless, as stated in the previous chapter, the predominating nationalistic concerns of some deputies from the predominance of the national minorities dismissed this idea. In Carpathian Ruthenia, the former (Hungarian) districts had existed until 1928. So called "VEĽŽUPY" (HIGH DISTRICTS) were established in the Czechoslovak republic solely on the Slovak territory. The range of this reform only affected a part of the state service, the lower offices. The district offices were established with subsidiary county offices consisting of organs that were appointed, but also elected – local administration. The former district offices from the times of the monarchy were disbanded, the administration

commissions and The processus (slúžňovské) with their agenda were moved to the newly-established offices (Schelle, 2006). In every district, there were 35 members, with the exception of towns above 700 000 – for every 20 000 inhabitants, there was an extra member. The county committee consisted of 7 members and 8 substitutes. The functional period of the members of the committee was 6 years and of the cuounty committee 4 years. The council was able to form its further organs, being commissions and committees, and this ability is still in practise today. There was a župan in charge of a district (Act no. 126 of 1920 the Legal Code regarding district policy). The competences of districts, specifically their councils, were divided by the law into 4 categories; economic and legal competences including mainly the humanistic, sanitary, social, economic, cultural and traffic competences, unless *"the task had a purely local character, and the resources of an county or a town were sufficient"* (Act no. 126 of 1920 the Legal Code regarding district policy). Similarly restricted capabilities were appointed to the council in the norm-making competence, it was authorised to issue regulations to laws, if this competence was appointed by the National committee and the government has empowered the council for this purpose. The competences of district councils and county committee had influence on the administrative justice and was also supposed to carry out advisory functions towards the župan (Gronský, Hřebejk, 2002). The second change in the organisation in Czechoslovakia that brought a change in the layout of the public administration – the district policy was replaced by the country-based, while Slovakia was for the first time in its history only consisting of one Slovak country, divided into counties. The territory of Czechoslovakia was divided into four countries. Each of them standing as a juridical person that was able to gain rights and responsibilities. The organs of each country were a president, country-based councils, committees, commissions and a country-based office, with residency in Bratislava, however, for easier administration there was a branch in Košice. The council was assigned with economic, legal and norm-making competences, a competence in the area of legal jurisdiction and an advisory competence towards the country-based president (Act no. 125 of 1927 of the Legal Code). The Slovak part of the territory consisted of one Slovak country during this regime, and was divided directly into counties – its former division into 81 counties (including 2 towns) and 2 branches was not changed by this organisation of the political administration (Volko, Kiš, 2007).

5 CONCLUSION

In current discussions and articles leading to future (or previous public administration reforms, as in the last one, since 2001, when eight high territorial units were created), there is often a requirement to apply historical and natural regions, even when identifying and specifically defining self- and administrative regions. The groups of theorists are inclined to organize from the times of the monarchy, to organizations according to the district law, but also to the abolition of the regional administration (absence of the high territorial units) as it was, for example, after 1928. So what structure of public administration would be the most favorable nowadays? We do not plan to deliver a specific form of this contribution, but we are inclined to compromise on all aspects of our long-standing experience. The division of Slovakia into a larger number of units would create historically unchanging and used spatial units that can be considered as historical regions, but this would not be optimal or too rational in terms of general management principles. Discriminatively, we consider the breakdown of about 10-12, which, however, should be in the public administration and the conditions of Slovakia as far as possible to correspond and copy natural regions and be compact. This is just a problem and often a negative phenomenon of today's high territorial units organization. The number of today's high territorial units and their borders, unfortunately copy the political and power interests of politicians but not interests of citizens. The high territorial units should, in their essence, interpret the natural regions as they perceive them first, otherwise they will

never be able to identify with them in real life. These changes are not easy to implement, they need to change legislation, but they are possible. Citizens' interest in and knowledge of regional policy mainly interferes with regular low turnout in the county elections, which is permanently in the range of 20%. Based on this fact, many politicians are referring to the theories of abolishing existing regional entities. We are supporters of the issue of high territorial units being first and foremost to be addressed and not disturbed. The reform of the public administration must be realized, but after a serious and substantive discussion of the political parties and the agreement of all those involved, in order to avoid the situation of 2001, when the original reform from authors and creators to law collections, politicians changed almost unrecognizable

Grant name: FPPV-21-2018 - Fungovanie verejnej správy v podmienkach 1.ČSR

Sources

1. GRONSKÝ, J., HŘEBEJK,J. *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa I.* Univerzita Karlova v Prahe: Nakladatelství Karolinum. 2002. 244s. ISBN 80-7184-458-6.
2. GURŇÁK, D. *Regionálno geografické špecifiká vývoja administratívneho členenia územia Slovenska* In. Regionálne dimenzie Slovenska. Bratislava : Univerzita Komenského. 2014. ISBN 978-80-223-3725-0.
3. KRAJČOVIČOVÁ, N. *Slovensko na ceste k demokracii.* Bratislava : Prodama , s.r.o. 2009. ISBN 978-80-89396-01-6.
4. SCHELLE, K. *Organizace československého státu v meziválečním období (1918-1938).* Praha: Eurolex Bohemia s.r.o. 2006. 470 s. ISBN 80-86861-92-9.
5. SCHELLE, K. *Vývoj veřejné správy v letech 1848-1990.* Praha: Eurolex Bohemia s.r.o. 2005. 430 s. ISBN 80-86861-66-X.
6. Stenografický protokol o 125. schôdzi NZ z 27. februára 1920 [online]. [cit. 2018-04- 25]. Available:: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/125schuz/index.htm
7. Stenografický protokol o 126. schôdzi NZ z 28.-29. februára 1920 [online]. [cit. 2018-04-25]. Available:: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/1 26schuz/index.htm
8. Stenografický protokol o 90. schôdzi NZ z 27. júna 1927 [online]. [cit. 2018-04- 27]. Available:: http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/090schuz/index.htm
9. Stenografický protokol o 91. schôdzi NZ z 28. júna 1927 [online]. [cit. 2018-04- 27]. Available:: http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/091schuz/index.htm
10. VOJÁČEK, L., KOLÁRIK, J., GÁBRIŠ, T. *Československé právne dejiny.* Bratislava: Eurokódexs.r.o. 2013. 423 s. ISBN 978-80-89447-99-2.
11. VOLKO, V. KIŠ, M. Stručný prehľad vývoja územného a správneho členenia Slovenska. 2007. [online]. [cit. 2018-04-24]. Available:: http://www.minv.sk/?strucny-prehlad-vyvoja-uzemneho-a-spravneho- clenenia-slovenska.
12. Zákon č. 11 /1918 Zb. o zriadení samostatného štátu Československého
13. Zákon č. 126 /1920 Zb. o zriadení župných a okresných úradov v Československej republike
14. Zákon č. 125 /1927 Zb. o organizácií politickej správy

Contact

Mgr. Katarína Kukoľová
Katedra verejnej správy, Fakulta sociálnych vied, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Bučianska 4/A, 917 01, Trnava
Tel: 0911 716 180
email: k.kukolova@gmail.com

THE INCORPORATION OF ACTIVE POLITICS OF THE LABOUR MARKET IN THE SLOVAK REPUBLIC

Martin Halmo

Abstract

The politics of the labour market have come up in the founding agreements of the European union. During its evolution, the politics of the labour market went through changes in a way in which a consensus was found in its usage on a national level and even on a transnational level. In the present in the terms of the Slovak republic the active and passive politics of the labour market are implemented. In context with the above stated I try to compare the position of the labour office and personal agencies in terms of provided services (the active politics of the labour market) in order of searching for new free job positions for job applicants listed in the labour office. The report talks about the mutual relationship or more precisely the cooperation of the above stated subjects as well.

Keywords: *active politics of the labour market, labour office, personal agencies, unemployment*

1 INTRODUCTION

On the territory of the Slovak republic, as well as behind its borders there is a law that enables an individual to search for a job and working is considered a basic human right in the modern society. The state can influence and intervene with the curve of the evolution of employment on the labour market through the exercise of labour politics. Employment as a condition can in a major way increase the economical standard and development of the given country as well as the personal standard of the individuals. As a result of the above stated the increase of employment is one of the priorities of every state. In terms of the Slovak republic there are at the disposal a system of tools which are used for the increase of employment and constitute to the active politics of employment. Especially after the year 2004, in which changes in the legislation were made her function greatly increased. The active politics of the labour market are supposed to ensure the transition of the unemployed on social benefits to the labour market through tools of active measures. The active politics are also supposed to inhibit the growth of long-term unemployment which is considered the biggest problem of the labour market

The job of this paper is to compare the implementation of employment policy through offices of labor, social affairs and the family with its implementation by personnel agencies. Given this objective its important to firstly state that the position of the Office of Labour, Social Affairs and Family, Personnel Agencies aswell as the functioning system of the policy of employment in the Slovak Republic. It is also necessary to analyze the policy of employment, define its function and the function of individual tools of the active politics of the labour market and its use and importance on the labour market.

2 ACTIVE POLITICS AND THEIR USE BY THE OFFICE OF LABOUR, SOCIAL AFFAIRS AND FAMILY IN COMPARATION TO THE PEROSNAL AGENCIES

The phenomenon of political systems in the European Union is in terms of politics of the labour market its flexible certainity- Flexicurity. Its job is the creation of optimal terms for the labour market which could eliminate obstacles on the labor market and ensure the stability of the social environment (Reschová, 2007). It also seeks to combine the needs of employers such as flexible workforce and the needs of employees, including the fact, that they will not

be exposed to long-term unemployment. By cooperation between national governments, social partners and the EU academics a set of general principles of flexicurity was formed, which explains, how member countries of the EU can implement flexicurity using these tools:

- Flexible and reliable contractual arrangements
- Complex lifelong learning strategies
- Modern social security systems
- Labour market policies

As mentioned above, the active labour market policy is one of the tools of flexicurity. Active labour market is a historically younger form of the two applicable labour market policies, especially from the developmental perspective. This policy started evolving in Europe more significantly in the 1970s, when measures of passive politics stopped being enough (Laštúvková, 2005). Active labour market policy has gone through some progress, which was directly connected to the situation regarding the unemployment. In 2004 there was a significant change within the terms of the Slovak Republic, when a new law on Employment Services had entered into validity and replaced the one from 1996. Its main goal is to direct the measures of the labour market policy first, to people who need it the most. Active labour market policy is here to help the citizens who are under the threat of unemployment or are already unemployed and help the unemployed find a job as soon as possible to prevent prolonged unemployment. We can also define it as a means of solving the imbalance between demand for work and job offers. Author Brutovská stated in her publication that „active labour market policy is often known as a small labour policy“(Brutovská, 2014). The active policy helps with increasing employment e. g. through mediation of suitable employment, by the job offering to employees or by searching for the ideal employees for the employer (Zachar, 2004).

Tools for active labour market policy are:

- registration activity, information and counselling services, making lists of free jobs,
- education and preparation for labour market, graduate practice performing,
- employer grants – the contribution for support for retention of jobs, the contribution for local and regional employment, the contribution for jobs creation support,
- grants for citizens – refund of the part of travel costs, contribution for self-employment, contribution for work attendance etc.,
- allowance for employment of disadvantaged job seeker
- Activation service – a grant in the form of volunteering (Zákon č.5/2004 Z.z. o službách zamestnanosti).

The tools of active politics are supposed to obtain or preserve employment. The executive of the labour market – the service of employment in cooperation with other attendants on the labour market - is their Implementer in a crucial way (Rievajová, 2001).

These tools are applied in Slovak republic terms and conditions through the public sector, where the main mediator is The Office of Labour, Social Affairs and Family or on the other hand, through the private sector. In the private sector, tools of active policy are mediated through personal (job) agencies. In the public sector, the single tools are funded by the national budget, but in the private, respective business sector they are funded from the profit, which comes from their paid services. But it is very important to mention, that in most cases these services are for free for job seekers. Employers often pay for it. Please view the chart, where you can see the costs for the APTP according to single tools of % GDP.

Chart 1: Costs for APTP according the tool (% GDP).

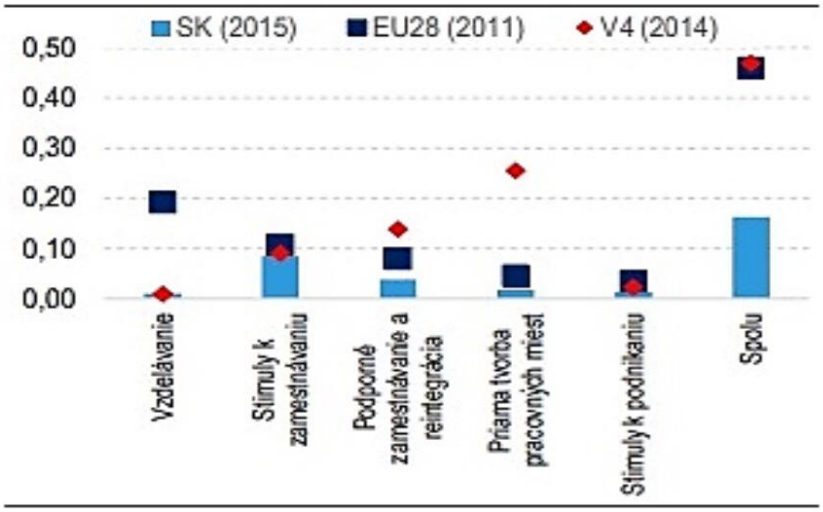

Source: Revízia výdavkov na politiky trhu práce a sociálne politiky. Záverečná správa, 2017.

As you can see in the chart, the costs for the active labour market policy in the Slovak republic are relatively lower in comparison with the majority of EU countries, effectivity and efficiency of some tools are lower in comparison with the experiences of other EU countries. Costs are increasing for APTP area for EU or V4 average would represent additional 217 - 234 mil. euro; in the current level 155,5 mil. Eur. A remarkable impact on financing APTP have EU funds. Better results of existing labour market cover package can be achieved by more effective program settings.

The Offices of Labour, Social Affairs and Family

The Offices of Labour, Social Affairs and Family (an office) belongs to the bodies of government and its activities providing services in the field of employment for clients. Clients are the job seekers, students and their parents, citizens with threats of job loss, employers, self-employed people, foreigners, so a client of the office can be anybody from the labour market in the Slovak Republic or anyone who is going to enter the labour market as a new individual. Therefore, the office activity is oriented towards clients and activities, which are connected to unemployment reduction and employment increase.
The main task of the labour offices is to provide for labour market policy. As we mentioned above, it is an active and passive policy. Because the report is oriented on the active policy, let us look closer at some of the tools provided by the Offices of Labour :

- mediation of employment – ask the competent at the Office of Labour about the mediation of employment is a right of every job seeking citizen – but it is not his/her obligation. It is necessary to write The Application for Job Mediation with proof of termination of employment, credit sheet, or more precisely proof of termination of the study for graduates. The Office of Labour performs mediation of employment for free and fairly. The Office of Labour helps clients mainly to get a suitable employment by providing them a list of jobs available, with the employment recommendation, job interview invitation. The employers can report free jobs to the Offices of Labour. By the basis of these reports offices update job vacancies and offer them to job seekers, according to criteria.
- Counselling for the unemployed – emphasis is on developing of direction for people at the labour market, to offer information about the job possibilities and re-training possibilities. Counselling and consultations are important factors for individual help

for the unemployed, and also for creating more effective work distribution programs. Counselling is one of the most important activities of the Offices of Labour. Counselling is free of charge and voluntary.

- Education for the labour market and retraining – allows the job seeker to find suitable employment. We can understand retraining as a certain complex of organisational, capacitive, financial, personal and steps to secure retraining of citizens. Retraining is one of the most important tools of the active labour market policy. Practically, it is the only tool, which is used for significant change of the structure of labour power and thus also market flexibility. Its goal is to make it easier for unemployed to find a new job and to adapt structures of job offer to structural labour market changes.
- The grants for graduate practice – the graduate practice is the acquirement of professional skills and practical experiences, which corresponds with the achieved level of education. The graduates younger than 25 years are disadvantaged job seekers, who finished continuous job training in the form of daily study less than two years ago, and did not get their first regularly paid employment. Its performed after a written agreement about the graduate practice between the graduate and the Office of Labour, Social Affairs and Family, where the graduate is filed as a job seeker, and an agreement concluded between the Office of Labour, Social Affairs and Family and an employer, where graduate practice will take place. The graduate is filed as a job seeker throughout the duration of graduate practice. The graduate is entitled allowances of 129,66 euro per month during the duration of the graduate practice to cover the costs of living. Graduate practice is performed 20 hours per working week. The employer gives a certificate about the graduates practice to the graduate after absolving it. During the completion of the graduate practice the Office of Labour continues to cooperate with the graduate. In case that there will be a possibility for permanent employment, the Office of Labour will notify these facts to graduate.
- The grants for activation activity in the form of smaller services for the community – it is the support of keeping healthy working habits of the job seeker. An activation activity takes six calendar months, not more than 20 hours pre week, except a week, when the activity starts. On the list of activating activity are firstly all job seekers, who are in financial needs and the ones who want to increase the unemployment allowance, by the participation in these activities. Job seekers are allowed to take an activating allowance, if they participate in smaller services for the community organized by the community or volunteering, organized at the basis of written agreement with The Offices of Labour, Social Affairs and Family. It can be done by the form of smaller work for the town, in this case it is organised by the town, or more precisely by organizations focusing on budgeting, which are connected to the government budget. Services are meant to improve the economical, social, cultural conditions and the environment of the community. The activation activity can be carried through volunteering. The Office of Labour, Social Affairs and Family provide the basic information about the job seekers who are residents to towns in order to organize smaller work for the community once a month.
- Grants for self employment – it is an active labour market tool for support of the creation of new job positions in the form od employment. Financial benefits in the form of grants to start a business are unreturnable and come from the funds of the European social funds. Every job seeker who can be found in the office of labour for longer than 3 moths is allowed to ask for benefits for self employment. The amount of benefits depends from the type of region where the new business starts.
- Benefits for people who travel for work – it is a refund for proven costs connected with traveling for work from permanent residence to the residence of the new job

location. The new job location must be further than 30 km from the permanent residence. The travel costs are paid just in case in which the job seeker was forced to move. The Office of Labour, Social Affairs and Family pays the allowance to job seekers to which a job position was associated or to job seekers which found a job alone out of their permanent residence. Allowance is paid in the maximum amount of 200 euro per month (Kompetencie úradov práce, sociálnych vecí a rodiny, 2018).

Personnel agencies

- The task of job agencies is to be mediators for work. The product portfolio is very wide and thus job agencies are able to provide a so-called "full service" to its clients (to companies, and to job seekers) Some of the agencies have a very strong position in the labour market, because of their special interests services for specific groups in the labour market, as are older or disabled people. Without a doubt it is more financially attractive for the agencies to seek job positions for higher management theoretically, with this we mean positions e.g. manager positions instead of worker positions. But the reality is different, because from year 2008 or more precisely 2009 the situation at the market is getting much worse, because of the lack of highly qualified job seekers. Their lack is especially because of foreign job agencies that came to the Slovak region together with investors, who covered it financially and were preferred because of this fact instead of the regional job agencies. Thus regional job agencies got into significant problems because of the foreign ones overpaying them. In 2015 the situation started to reach its peak and to this day the big companies still do not feel a loss of employees, but in job agencies this loss was already felt in 2014. And this negative situation continues until recently, therefore job agencies are oriented today mainly towards worker positions. The scale of services is because of this reason not as wide as in the Offices of Labour, but for the job seeker they are significant in the same way. Some of the services provided by job agencies include:
- The search and selection for and of workers – the aim is to obtain professional suitable workers in the required time for concrete departments in organisations. To choose the right employees is one of the most important decisions for the employer, and it is very important also for every single employee to choose an organisation suitable for long term employment. The selection of workers thus consists of considering the qualifications and personal skills of the specific worker, and to compare them with the difficulty of the job position. The basic methods of job agencies for the selection of workers are: personal history – CV and a questionnaire and interview. It is possible to complete these basic methods by the method of competences testing if needed. Competence testing is created from professional, psychological and special tests. Professional tests are suitable for assessing the professional prerequisites for work performance. Psychological tests are mainly used in the form of scientific, personality, or stimulating games, where real working problems are simulated.
- Temporary assignment – the labour market in the Slovak Republic has gone through rapid changes in last years. Flexibility of labour power and the specialization of job agencies is more important. Their range is very wide and more often incudes also temporary assignment services, which means a complete service as a searching, selecting, testing of job seeker, and later employment by the temporary assignment form. The employers can thus get rid of the long process of advertising, interviewing, selecting and the process of hiring employees. Agencies sign a contract with the selected candidates as an employer, but it must include an appendix – The temporary assignment agreement – in one document and then they are assigned to a client. Temporary assignment should not replace permanent employment, which offers

material stability to the employee. The basic idea of temporary assignment is the flexibility of the power of labour, permanent jobs just for a certain time, expanding horizons and experiences of employees, which use this form of work. The basic conditions of temporary assignment of workers is the fact, that they know and understand that they are rented. A typical temporary contract is short term, and after expiration of the contract, the worker is leased for other work positions for other employers. Often, when an employer is satisfied with the temporary employee, he creates a permanent position within the company. Personal leasing in a long time point of view saves money to the company, even in the fact that the costs for leased employees seem to be more expensive. This form of employment saves often huge amounts of money to companies which use it - the employee is available every time they need him. It saves costs connected with wrong worker selection and his firing.

Support and counselling to the unemployed – within these services job seekers get familiar with the ways of finding jobs, they learn how to deal with the Offices of Labour, they learn how to behave during a job interview, they can use the employment counselling or retraining, or go through social and assertive skills training, etc. (Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny, 2018).

3 CONCLUSION

Nowadays an active labour market policy is one of the main state policy tools for decreasing long term unemployment in the Slovak Republic. We think that it is well designed and can effectively redistribute job seekers. If labour policy should continue to be successful it is not possible to stay focused just on one type of program. With this we mean that the policy should be subordinate, or more precisely oriented at individual needs of targeted job seekers, or more precisely the unemployed. It should be also long term, even though, it signifies financial costs.

The private sector is also, without a doubt, very important in solving the problem of unemployment. Regarding the aid of the active labour market policy, the private sector does not offer as many forms as the public sector does. They very often request financial rewards for their services. Rewards are paid mainly by the employers and not by the employees. In general, services and offers of the private agencies are considered to be better than the state measures. The organisations of the private sector are more responsive to the needs of the labour market. The government provides employment services for a long time and thus its services are more systematic and professional.

We see potential in the cooperation with The Offices of Labour, Social Affairs and Family with the job agencies. Because the offices of labour don't have sufficient overview about job vacancies, since the employers are not obliged to report it. They report it to job agencies, and agencies then select suitable workers and in detail know their needs. Agencies, in contrast with the offices of labour, don't have a complete database of job seekers or data about their practice, skills or education. To get out of the vicious circle, we need to link the state labour offices with private job agencies. It would be an asset for more effective recruitment and more effective counselling for the unemployed.

Sources

1. BRUTOVSKÁ, G. 2014. *Aktívna politika trhu práce ako možnosť vstupu nezamestnaných na trh práce*. In: Vzdelávanie a sociálna stratifikácia. Prešov: PU v Prešove, FHPV, 192 s. ISBN 978-80-555-1200-6.
2. Kompetencie úradov práce, sociálnych vecí a rodiny. [online]. [18/11/2018]. Available on: <http://www.upsvar.sk/sluzby-zamestnanosti/zakladne-informacie-o-

sluzbach-zamestnanosti/kompetencie-uradov-prace-socialnych-veci-arodiny.html?page_id=12821>.
3. LAŠTÚVKOVÁ, Ľ. 2005. *Aktívna politika trhu práce*. In: Personálny a mzdový poradca podnikateľa, vol. 2004, no.15.
4. MINISTERSTVO FINANCIÍ SR A MINISTERSTVO PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY SR. 2017. Revízia výdavkov na politiky trhu práce a sociálne politiky. Záverečná správa 2017. [online], [cit. 20/010/2018]. Available on: <https://www.finance.gov.sk/LoadDocument.aspx?categoryId=11154&documentId=15717>.
5. RESCHOVÁ, J. 2007. *Politika (y) zamestnanosti – európsky a národnoštátny kontext.* In: Governance v európskych politikách (energetika, zamestnanosť a ochrana hraníc). Trnava: Katedra politológie FF UCM v Trnave, 156 s. ISBN 978-80-8105-091-6.
6. RIEVAJOVÁ, E. a kol. 2001. *Teória a politika zamestnanosti.* Bratislava: Ekonóm, 258 s. ISBN 80-225-1466-7.
7. ÚSTREDIE PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY. 2018. Metodika spolupráce verejných a neverejných poskytovateľov služieb zamestnanosti. [online], [cit. 20/03/2018]. Available on: <http://www.upsvar.sk/buxus/docs/SSZ/Metodika_spoluprace_verejnych_a_neverejnych_poskytovatelov_sluzieb_zamestnanosti.pdf>.
8. ZACHAR, D. 2004. *Politika zamestnanosti.* In: Reformy na Slovensku 2003-2004. Bratislava. Milan Kisztner – PR1, 117 s. ISBN: 80-89026-19-1.
9. Zákon č. 5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti

Contact

PhDr. Martin Halmo
University of St. Cyril and Methodius in Trnava
Falucty of Social Sciences
Bučianska 4/A, 917 01 Trnava, Slovakia
Tel: +421 902 378 909
email: martin.halmo1@gmial.com

ÚVOD DO PROBLEMATIKY BENCHMARKINGU NEZÁVISLÝCH KULTÚRNYCH CENTIER

INTRODUCTION TO THE BENCHMARKING INDEPENDENCE OF INDEPENDENT CULTURAL CENTERS

Veronika Moravčíková

Abstrakt

Príspevok predstavuje úvodný vhľad do problematiky hodnotenia a porovnávania aktivít, výstupov a pôsobenia nezávislých kultúrnych centier na Slovensku. Predstavuje východiskový materiál pre ďalší podrobnejší výskum v sledovanej oblasti v rámci riešenia grantovej úlohy Charakter a vývoj nezávislej kultúry a umenia na Slovensku po roku 1989. Príspevok sa zaoberá problematikou a možnosťami aplikácie metódy benchmarkingu na špecifickú oblasť aktivít kultúrneho sektora, teda konkrétne na pôsobnosť nezávislých kultúrnych centier.

Kľúčové slová: *nezávislé kultúrne centrum, benchmarking, kultúrny sektor, hodnotenie*

Abstract

The paper presents an initial insight into the issue of evaluation and comparison of activities, outputs and activities of independent cultural centers in Slovakia. It presents the basic material for further detailed research in the field of study in solving the grant role Character and development of independent culture and art in Slovakia after 1989. The paper deals with the problems and possibilities of applying the benchmarking method to the specific field of activities of cultural sector and the intedendent cultural centers.

Key words: *independent cultural center, benchmarking, cultural sector, evaluation*

1. ÚVOD

Príspevok je vovedením do problematiky komplexného uchopenia hodnotenia a benchmarkingu nezávislých kultúrnych centier na Slovensku. Možno konštatovať, že existencia nezávislých kultúrnych centier v súčasnosti predstavuje neoddeliteľnú súčasť kultúrneho a spoločenského života. Ich plnohodnotné etablovanie, rozvoj a neustály vznik nových nezávislých kultúrnych centier akcentuje ich kultúrno-spoločenský význam a vplyv na spoločnosť v tom najkomplexnejšom pohľade. Či už je to samotný vplyv na rozvoj kultúry, sociálny dopad či ekonomický. Uvedené samo o sebe naznačuje čoraz dôležitejšiu potrebu hodnotenia, systematického procesu porovnávania nielen produktov (služieb) pôsobenia nezávislých kultúrnych centier, ale aj ich vzájomné porovnávanie, metódy ich práce a podobne. Proces komplexného porovnávania a hodnotenia je potrebný nielen pre samotnú existenciu konkrétnych nezávislých kultúrnych centier, pre ich rozvoj a zlepšovanie vlastných aktivít, ale aj zo širšieho uhla pohľadu, napríklad z pohľadu podporných projektových štruktúr či iných inštitúcií, ktoré sa priamo podieľajú na fungovaní kultúrneho sektora na Slovensku. Rastúci počet nezávislých kultúrnych centier vytvoril v tomto prostredí novú situáciu a možno povedať aj konkurenčné prostredie. Kultúrne centrá sú si konkurenciou nielen z pohľadu potenciálneho diváka, prípadného donátora či sponzora, ale i z hľadiska prideľovania finančnej podpory z grantových a iných podporných schém. Toto konkurenčné prostredie má však aj pozitívny dopad, ktorý sa zrkadlí v snahe zlepšovať kvality produktov

v kultúrnom sektore, kvality poskytovaných služieb, v celkovom rozvoji dosahovaných výsledkov a v napĺňaní cieľov a zámerov ich pôsobenia. Dimenzia silnejúceho konkurenčného prostredia evokuje potenciálnu nutnosť zvyšovania výsledkov pôsobenia nezávislých kultúrnych centier. Pre rozvoj kultúrnych centier na celoslovenskej úrovni je potrebné zamerať stratégiu pôsobenia na dlhodobú celoslovenskú úspešnosť, nielen na krátkodobé lokálne pôsobenie a vplyv. Aj z tohto dôvodu sa nám problematika komplexného uchopenia benchmarkingu nezávislých kultúrnych centier javí ako mimoriadne zaujímavá a potrebná. O to viac, že v súčasnosti neexistuje v slovenských podmienkach mechanizmus, ktorý by sa zameriaval na oblasť hodnotenia a porovnávania tohto sektora. Pre potreby projektu VEGA 1/0282/18 Charakter a vývoj nezávislej kultúry a umenia na Slovensku po roku 1989, sa zameriavame na slovenský kontext. Táto problematika však naberá na rozmeroch, čo do významu aj obsahu tiež v súvislosti s globalizačnými tendenciami a s rozšírením trhu v celosvetovom meradle a v podmienkach celosvetovej súťaže.

2. BENCHMARKING

Nezávislé kultúrny centrá plnia v spoločnosti pochopiteľne špecifickú úlohu. Ich základným poslaním je pôsobenie v intenciách rozvoja kultúrneho života. Realizujú aktivity rôzneho nielen kultúrneho a umeleckého charakteru, ale napríklad aj hľadajú finančné zdroje rozvoja svojho konkrétneho a špecifického kultúrneho pôsobenia, podporujú vzdelávanie, reagujú na aktuálne spoločenské problémy a prispievajú k ich riešeniu a k prebiehajúcim diskusiám a polemikám, prispievajú k podpore zamestnanosti, vytvárajú kultúrne siete partnerstiev a spolupráce, podporujú spôsoby participácie a zaangažovania verejnosti na kultúrnom živote a podobne. Nezávislé kultúrne centrá tak poskytujú široké spektrum rôznych služieb a kultúrnych produktov, ktorých cieľom je prispievať k rozvoju kultúrneho života a sektora vôbec. S ohľadom na komplexnosť aktivít nevyhnutných na zabezpečenie chodu nezávislých kultúrnych centier je dôležitá schopnosť hodnotenia a efektívneho plánovania ich predstaviteľov. Rovnako aj ustavičné úsilie zlepšovať svoje výsledky a s tým súvisiace porovnávanie nielen smerom do vlastnej inštitúcie (porovnávanie činnosti a výsledkov svojej inštitúcie v čase), ale i komparovanie s inými nezávislými kultúrnymi centrami. „Metódou strategického manažmentu, ktorá prináša koncept „učenia sa z lepšej praxe“ je benchmarking. Všetky koncepcie benchmarkingu stavajú na rovnakom východisku: Ak sme zistili, že v niektorej oblasti nášho pôsobenia máme rezervy a rozhodli sme sa zlepšiť, tak prečo sa neučiť od niekoho, kto pôsobí v rovnakej oblasti ako my a je v danej oblasti efektívnejší, výkonnejší, kvalitnejší alebo lepší? Štúdie skúmajúce efektivitu učenia potvrdzujú, že najväčšiu mieru znalostí (pri porovnávaní rozličných foriem učenia) dosahujeme vtedy, ak môžeme spoznávať „bestpractices“ a zdieľať svoje znalosti a skúsenosti s inými.“ (ČEREŠNÍKOVÁ, M. – HAPALOVÁ, M. – HORVÁTHOVÁ, B. – MOMOT, A. 2015, s. 4).

Metóda benchmarkingu pochopiteľne nevznikla primárne na pôde kultúrneho sektora, čo je oblasť nášho záujmu. Je to metóda, ktorá sa uplatňuje a aplikuje v rozmanitých oblastiach a na rôznych úrovniach. To predznamenáva množstvo rôznych definícií, ktoré tento pojem a metódu približujú a ozrejmujú. V nasledujúcich riadkoch sa preto zameriame na všeobecné definície, s ktorými sa v praxi ale aj vo vedeckom diskurze stretávame najrozšírenejšie. Poskytneme istý základný a pre ďalší podrobnejší výskum v intenciách realizovaného projektu východiskový teoretický a procesuálny rámec benchmarkingu nezávislých kultúrnych centier na Slovensku. Pokúsime sa naším príspevkom prispieť do diskusie identifikovania a určenia kritérií hodnotenia a vzájomného porovnávania nezávislých kultúrnych centier, či konkrétnych indikátorov kvality ich pôsobenia.

„Výraz benchmarking u nás zdomácnel v tejto cudzej formulácii a je odvodený z anglického slova „bench“ – pracovný stôl remeselníka a „mark“ – značka, ryska. Stolár podľa rysky primeriaval laty, lišty a dosky. Benchmark je teda nejaká pomerová značka, ku ktorej sa

vzťahujú merania a ako nivelačná značka sa bežne používa v geodézii.“ (DEMJANOVÁ, L. 2006, s. 44)
R. C. Camp približuje pojem benchmarking ako spôsob hľadania najlepšieho výkonu. Po jeho porovnaní s vlastnými výsledkami a výkonmi vedie k dosiahnutiu lepších výsledkov vlastných aktivít a pôsobenia. (CAMP, R. C. 1989, s. 118).
Ako uvádza Lucia Demjanová firma Xerox Corporation, ktorá predovšetkým v 80.rokoch 20. storočia využívala metódu benchmarkingu so zámerom revitalizovať spoločnosť k novej konkurenčnej pozícii definovala metódu benchmarkingu „...ako nepretržitý proces porovnávania vlastných výrobkov, služieb a praktík oproti najsilnejším konkurentom resp. lídrom v danej oblasti. (porov. (DEMJANOVÁ, L. 2006, s. 44-45). Opierajúc sa o prácu *Benchmarking: Jak napodobnit úspěšné* od autorov B. Karlöfa a S. Östbloma, ktorí vysvetľujú benchmarking ako priebežne organizovaný a systematický proces komparovania a hodnotenia vlastných produktov, efektivity a kvality služieb, či postupov práce s produktami a službami a zaužívanou praxou najväčších konkurentov v danej oblasti. Autori tiež narábajú s termínom benchlearning, ktorý predstavuje proces a schopnosť osvojovania a aplikácie poznatkov získaných na základe benchmarkingu. (KARLÖF, B. – ÖSTBLOM, S., 1995, s. 9). Aj uvedená kategória je z hľadiska pôsobenia nezávislých kultúrnych centier na Slovensku veľmi dôležitá. Schopnosť aplikovať identifikovanú dosiahnutú úroveň kvality ich pôsobenia však predstavuje potenciálny priestor pre ďalší výskum.
Možno teda zjednodušene konštatovať, že metóda benchmarkingu predstavuje metódu konkurenčného porovnávania, je metódou zdokonaľovania, ktorá vyžaduje dôslednú znalosť interného i externého prostredia. Ide o snahu identifikovať a následne integrovať zistené výsledky a poznatky, ide o hodnotiace porovnávanie a sústredenú snahu zlepšovať sa. To si vyžaduje poznanie úrovne vlastnej kvality na podklade porovnania s „najlepšou praxou“ a riešenia na zlepšenie.

3. NEZÁVISLÉ KULTÚRNE CENTRÁ

Z istého uhla pohľadu možno konštatovať, že problematika merania, vzájomného porovnávania a hodnotenia efektivity pôsobenia, kvality poskytovania služieb a produktov ako aj hodnotenie významu jednotlivých nezávislých kultúrnych centier na Slovensku je pomerne zložitá. Jedným z dôvodov je aj skutočnosť, že nezávislé kultúrne centrá na Slovensku nemajú jednotný charakter a aktivity, ktoré realizujú. Jednotlivé centrá sa profilujú svojim špecifickým smerom, a tým sa uberajú aj ich primárne zamerania, ciele a poslanie, ktoré si určili ako prioritné. Aj z tohto pohľadu je stanovenie kritérií alebo kategórií hodnotenia a porovnávania kultúrnych centier s výrazne heterogénnym charakterom pomerne zložité. Nezávislé kultúrne centrá sa väčšinou ako organizácie neorientujú výlučne na jeden konkrétny žáner, ale predstavujú do istej miery univerzálne multifunkčné a multižánrové kultúrne platformy so zameraním väčšinou na súčasnú nekomerčnú kultúru a umenie. Z hľadiska cieľovej skupiny možno konštatovať, že je pomerne široká, no vo významnej miere má komunitný charakter. Táto vlastnosť sa nám aj do ďalšieho výskumu javí ako mimoriadne zaujímavá a pre pôsobenie nezávislých kultúrnych centier signifikantná.
Tu pochopiteľne vyvstáva aj otázka definovania pojmu nezávislé kultúrne centrum, teda naopak určenie vlastností, ktoré sú pre nezávislé kultúrne centrá charakteristické. Jedným z nich je skutočnosť, že ich vznik je výsledkom iniciatívy „zdola“, teda zo strany profesionálov, či klasických nadšených konzumentov pohybujúcich sa v oblasti kultúry a umenia. V rámci polemík definovania termínu nezávislé kultúrne centrum je často diskutovanou vlastnosťou predovšetkým nezávislosť. Stretávame sa s postojom, že nezávislým v plnom význame môže byť iba to centrum, ktoré na svoje fingovanie využíva iba vlastné finančné prostriedky, či sponzorské dary. V tomto bode je však problematickým tvrdenie, že kultúrne centrum nemôže byť skutočne nezávislé pokiaľ na svoje fungovanie

využíva finančné prostriedky získané z grantových a podporných mechanizmov na rôznych úrovniach. V slovenskom kontexte sa najčastejšie stretávame s názorom, že nezávislým kultúrnym centrom je to centrum, ktoré nie je zriadené verejnoprávnou inštitúciou, nie je financované z prostriedkov verejného rozpočtu a vyznačuje sa slobodou v oblasti dramaturgie, manažmentu, plánovania, fungovania, či vlastnej dlhodobej stratégie. (porov. http://eastportal.sk/sk/blog/2017/04/26/antena-siet-nezavislych-kulturnych-centier/).
Ďalšou z vlastností, ktoré sú viac či menej identifikovateľné vo všetkých nezávislých kultúrnych centrách pôsobiacich na Slovensku je viaczdrojovosť financovania, čo v praxi znamená využívanie viacerých spôsobov zabezpečovania financií z verejných a súkromných zdrojov. Základnými a najvyužívanejšími možnosťami sú podporné grantové programy Fondu na podporu umenia (verejnoprávna inštitúcia zameriavajúca sa na oblasť podpory kultúry a umenia, ktorá prevzala väčšiu časť grantových programov Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, vznikla v roku 2015), dotačné programy vyšších územných celkov a miestnych samospráv, grantové schémy nadácií a fondov, asignácia 2% z daní fyzických a právnických osôb, medzinárodné grantové schémy, či grantová podpora rôznych zahraničných inštitútov a podobne, sponzoring, vlastné príjmy, online darcovstvo a iné. Na tomto mieste je potrebné zdôrazniť práve význam princípu crowdfundingu, ktorý je s čoraz väčšou popularitou využívaný aj na pôde kultúrneho sektora. Termín je zložený zo slova crowd, čo znamená dav, zhromaždiť, množstvo, skupina a funding, teda financovanie. Ide teda o princíp skupinového financovania konkrétneho projektu, myšlienky, aktivity a podobne. Crowdfunding je teda získavanie finančných prostriedkov prostredníctvom špecializovaných internetových portálov od neurčitého množstva darcov, ktorí za svoj príspevok dostanú dohodnuté protiplnenie v rôznych formách alebo získajú iba dobrý pocit z poskytnutej pomoci. (FICEK, M. *Crowdfunding na Slovensku*. [online]. [2018-11-15] Dostupné na: https://ficek.sk/crowdfunding-na-slovensku-108). Jedná sa v princípe o elektronickú verejnú zbierku na špeciálnych internetových crowdfundingových portáloch, prostredníctvom ktorých je možné finančne podporiť konkrétny projekt alebo kreatívny a umelecký zámer žiadateľa. „Produkt“ alebo „služba“, ktorá je protihodnotou takejto podpory bývajú rôzne benefity pre poskytovateľa finančného daru, ako napríklad účasť na projekte, vstupenky na podujatie, upomienkové či reklamné predmety, ale napríklad aj rôzne kreatívne služby často aj s vtipným vyznením a podobne. Kultúrny sektor je špecifický aj tým, že nie je možné vopred otestovať, do akej miery bude daný produkt zaujímavý pre konzumenta. Práve financovanie spôsobom crowdfundingu môže predstavovať istý priestor na určenie potenciálneho záujmu o daný produkt alebo službu. Väčšina slovenských a českých crowdfundingových portálov funguje na princípe odmeňovania a metóde financovania „All or nothing“. Crowdfundingové platformy predstavujú spôsob alternatívneho financovania.
Špecifikom posledného obdobia je vznik malých kultúrnych centier, ktoré majú vlastnú podnikateľskú činnosť napríklad vo forme prevádzkovania kaviarne, baru či kníhkupectva. Vo väčšine prípadov však tieto pridružené aktivity spadajú pod iné subjekty, nie priamo pod kultúrne centrá. Táto skutočnosť vyplýva aj z faktu, že samotné kritérium akceptácie nezávislého kultúrneho centra do siete nezávislých kultúrnych centier Anténa zohľadňuje podmienku, že centrum nebolo zriadené za účelom vytvárania zisku, resp., že ich hlavná činnosť nie je vykonávaná za účelom zisku. (porov. https://www.antenanet.sk/clenovia). Teda môžeme konštatovať, že jedným z možných kritérií v rámci benchmarkingu nezávislých kultúrnych centier môže byť práve spôsob financovania a udržateľnosť finančných príjmov jednotlivých NKC.
Zaujímavým by bolo aj upriamenie pozornosti na programovú štruktúru a dramaturgiu nezávislých kultúrnych centier na Slovensku. Práve táto oblasť jednotlivé centrá od seba odlišuje, dáva im osobitý a jedinečný ráz a charakter a má najsilnejšiu výpovednú hodnotu

o konkrétnom centre. No ako sme už uviedli, nezávislé kultúrne centrá na Slovensku majú výrazne heterogénny charakter a rozsah nášho príspevku nám neumožňuje touto oblasťou sa zaoberať tak, ako by si do dôsledkov zasluhovala.
Jedným z východiskových bodov primárneho rozčlenenia potenciálne vhodných kritérií by mohli byť napríklad podmienky členstva nezávislých kultúrnych centier v už spomínanej sieti Anténa – sieť pre nezávislú kultúru, či členstvo v iných obdobných sieťach na medzinárodnej úrovni ako napríklad Trans Europe Halles a podobne. V tejto súvislosti je však potrebné spomenúť, že minimálne v slovenskom kontexte v súčasnosti prebieha proces redefinovania podmienok členstva v sieti Anténa, ktorý do väčšej miery zohľadňuje a rieši súčasný trend vznikania nových nezávislých kultúrnych centier na Slovensku. Takýmito kritériami sú vykonávanie celoročných aktivít (nie iba jednorazové aktivity), podmienka, že nezávislé kultúrne centrum nebolo zriadené za účelom zisku, prevádzkovanie stáleho priestoru na realizáciu aktivít v oblasti nezávislej kultúry, činnosť vykonávaná na profesionálnej báze, vznik ako občianska iniciatíva, teda, že nezávislé kultúrne centrum nie je zriadené orgánmi štátnej správy ani samosprávy. (porov. https://www.antenanet.sk/clenovia).
Z hľadiska potreby určenia hodnotiacich a porovnávaných kritérií v rámci identifikovania „najlepšej súčasnej praxe“ možno teda z nášho pohľadu hovoriť o týchto kategóriách, ktoré budú podrobne rozpracované v ďalších fázach riešenia projektu:

- Motivácia zriadenia nezávislého kultúrneho centra
- Produkt, služba
- Produktová cenotvorba
- Inovácie a kreativita
- Kontinuálne celoročné pôsobenie
- Dramaturgia podujatí a programová štruktúra
- Vnútroštátna a medzinárodná spolupráca
- Spôsoby získavania financií a efektivita ich využívania
- Ľudské zdroje – personálne zabezpečenie
- Kultúrny infraštruktúra – budova, priestor
- Implementácia v lokalite
- Kultúrny, sociálny a ekonomický impact na prostredie

4. ZÁVER

Aplikácia komplexných všeobecných kritérií hodnotenia a porovnávania pôsobenia a významu nezávislých kultúrnych centier nemá význam iba pre rozvoj a zvyšovanie úrovne a kvality pôsobenia samotných kultúrnych centier, ale i z pohľadu komplexného zhodnotenia zo strany podporných štruktúr, vyšších územných celkov, mestských samospráv, Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, či iných inštitúcií. Význam spočíva v zlepšovaní pôsobnosti nezávislých kultúrnych centier v oblasti kultúrneho sektora, v zefektívňovaní ich kreatívnych pracovných procesov, služieb, ktoré poskytujú ako aj zvyšovanie ich celkového významu v rámci rozvoja kultúry na Slovensku.
V budúcnosti bude pre potreby projektu Charakter a vývoj nezávislej kultúry a umenia na Slovensku po roku 1989 v kontexte pôsobnosti nezávislých kultúrnych centier dôležité v spolupráci s odborníkmi pôsobiacimi v praxi nezávislých kultúrnych centier určiť a stanoviť príklady najlepšej identifikovanej praxe, ktorá bude slúžiť ako prípadové východisko a inšpiratívny model pre iné centrá na Slovensku v rámci metódy zdieľaných skúsenosti a tzv bestpractices. Týmto spôsobom bude môcť ľahšie dochádzať nielen k samotnému hodnoteniu nezávislých kultúrnych centier, ale i k individuálnemu zlepšovaniu kvality ich pôsobenia, výkonnosti, efektívnosti, k rozvíjaniu spolupráce a vytváraniu partnerstiev.

Tento príspevok je čiastkovým výstupom riešenej grantovej úlohy VEGA 1/0282/18 „Charakter a vývoj nezávislej kultúry a umenia na Slovensku po roku 1989“ riešenej na Katedre kulturológie FF UKF v Nitre.

Použitá literatúra

1. CAMP, R. C. 1989. *Benchmarking: Search for Industry Best Practices That Leads to Superior Performance*. Milwaukee, Wisconsin : ASQC Quality Press.
2. ČEREŠNÍKOVÁ, M. – HAPALOVÁ, M. – HORVÁTHOVÁ, B. – MOMOT, A. 2015. *Systém benchmarkingu komunitných centier*. Bratislava. ISBN 978-80-970110-3-1.
3. DEMJANOVÁ, L. 2006. Benchmarking ako cesta k zmene a inováciám na Slovensku. In: Manažment v teórii a praxi, roč. 2, 2006, č. 2, s. 44-50. ISSN 1336-7137.
4. FICEK, M. *Crowdfunding na Slovensku*. [online]. [2018-11-15] Dostupné na: https://ficek.sk/crowdfunding-na-slovensku-108.
5. KARLÖF, B. – ÖSTBLOM, S. 1995. *Benchmarking : Jak napodobit úspešné*. Praha : VICTORIA PUBLISHING. ISBN 80-85865-23-8.

Kontaktné údaje

Mgr. Veronika Moravčíková, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Katedra kulturológie
Hodžova 1, 949 01 Nitra
Tel: +421 37 6408 352
email: moravcikova.v@gmail.com

POVINNE ZVEREJŇOVANÁ ZMLUVA

MANDATORY PUBLISHED CONTRACT

Rastislav Munk

Abstrakt

Autor sa vo svojom článku zaoberá právnou reglementáciou povinne zverejňovanej zmluvy v podmienkach Slovenskej republiky. Ďalej autor hodnotí, rozoberá a analyzuje právnu úpravu zodpovednosti a povinností povinnej osoby v prípade povinne zverejňovanej zmluvy v Slovenskej republike. V hlavnej časti článku autor poukazuje na praktické problémy povinne zverejňovanej zmluvy a nastoľuje svoje návrhy de lege ferrenda. Zároveň autor komparuje právnu úpravu povinne zverejňovanej zmluvy v Slovenskej republike s právnou úpravou v Českej republike.

Kľúčové slová: *právo na informácie, povinne zverejňovaná zmluva, zodpovednosť, aplikačné problémy*

Abstract

The author deals with the legal regulation of the mandatory published contract in the conditions of the Slovak Republic. Furthermore, the author assesses, analyzes and analyzes the legal regulation of the responsibilities and of the duties of the mandatory subject in the conditions of the mandatory published contract in the Slovak Republic. In the main part of the article, the author points out the practical problems of mandatory published contract and restores its proposals de lege ferrenda. The author compares the legal regulation of mandatory published contract in the Slovak Republic with legislation in the Czech Republic.

Key words: *access to information, mandatory published contract, responsibility, application problems*

1. Úvod

Zvýšenie transparentnosti v oblasti verejnej správy je v Slovenskej republike v ostatných rokoch veľmi diskutovanou témou. Jedným z prostriedkov, ktorý má zvýšiť transparentnosť v oblasti verejnej správy je aj poskytovanie informácií alebo povinné zverejňovanie informácií na základe zákona č. 211/2000 Z.z. o slobodnom prístupe k informáciám v znení neskorších právnych predpisov (ďalej len „zákon o slobode informácií“). Zákon o slobode informácií je v slovenskej republike účinný od 1.1.2001, pričom k dnešného dňu bol viackrát novelizovaný a zároveň momentálne sú v spoločnosti nastolené celospoločenské otázky, z ktorých pravdepodobne vyplynú ďalšie novelizácie zákona o slobode informácií.

Aktuálnosť predmetnej témy dopĺňajú už prijaté viaceré novelizácie zákona o slobode informácií, zákona č. 40/1964 Zb. Občianskeho zákonníka v znení neskorších právnych predpisov (ďalej len „Občiansky zákonník“), ku ktorým došlo v ostatných rokoch. Tieto novelizácie sú výsledkom zvýšeného záujmu spoločnosti o dianie vo verejnom sektore s dôrazom na zvýšenie transparentnosti.

Záujem odbornej verejnosti a širokej verejnosti o transparentnosť v oblasti verejnej správy je v Slovenskej republiky obrovský.

Jedným z prostriedkov na zvýšenie transparentnosti v Slovenskej republike, ktorý bol zavedený v Slovenskej republike, je inštitút povinne zverejňovanej zmluvy.

Inštitút povinne zverejňovanej zmluvy vo všeobecnosti znamená, že pokiaľ ide o povinne zverejňovanú zmluvu, tak táto nenadobudne účinnosť, pokiaľ nie je zverejnená na základe podmienok stanovených zákonom o slobode informácií.
Otázka však nastáva ako postupovať v prípade, ak sa povinne zverejňovaná zmluva uzatvorila a nadobudla platnosť, avšak nikdy nebola zverejnená, a tak nenadobudla účinnosť, ale na základe takejto uzatvorenej a platnej, ale nezverejnenej a neúčinnej zmluvy došlo k plneniu.
Článok hodnotí, rozoberá a analyzuje právnu úpravu zodpovednosti a povinností povinnej osoby v prípade povinne zverejňovanej zmluvy v Slovenskej republike vo vzťahu k skutočnosti, že došlo k plneniu na základe uzatvorenej a platnej, ale nezverejnenej a neúčinnej zmluvy.

2. Povinne zverejňovaná zmluva

Povinne zverejňovanou zmluvou je písomná zmluva, ktorú uzaviera povinná osoba a ktorá obsahuje informáciu, ktorá sa získala za finančné prostriedky, s ktorými hospodária právnické osoby verejnej správy vrátane neštátnych účelových fondov, alebo sa týka používania týchto finančných prostriedkov, nakladania s majetkom štátu, majetkom obce, majetkom vyššieho územného celku alebo majetkom právnických osôb zriadených zákonom alebo na základe zákona alebo nakladania s finančnými prostriedkami Európskej únie.[1] Každá zmluva, ktorá spĺňa podmienky uvedenej definície je povinne zverejňovanou zmluvou. V tejto súvislosti je potrebné upriamiť pozornosť na skutočnosť, že povinne zverejňovanou zmluvou je len písomná zmluva, ktorú uzatvorila povinné osoba. Okruh povinných osôb je definovaný v ustanovení § 2 zákona o slobode informácií.[2]
V spojení so zavedením pojmu povinne zverejňovaná zmluva došlo k novelizácii Občianskeho zákonníka, a to konkrétne doplnenia ustanovenia § 47a Občianskeho zákonníka. Podľa § 47a Občianskeho zákonníka, cit. Ak zákon ustanovuje povinné zverejnenie zmluvy, zmluva je účinná dňom nasledujúcim po dni jej zverejnenia. Účastníci si môžu dohodnúť, že zmluva nadobúda účinnosť neskôr po jej zverejnení. Zmluva uzavretá na účely odstránenia následkov mimoriadnej udalosti bezprostredne ohrozujúcej život, zdravie, majetok alebo životné prostredie, je účinná bez zverejnenia. Rovnako je bez zverejnenia účinné aj ustanovenie zmluvy, ktoré obsahuje informáciu, ktorá sa podľa osobitného zákona nesprístupňuje. Ak sa do troch mesiacov od uzavretia zmluvy alebo od udelenia súhlasu, ak sa na jej platnosť vyžaduje súhlas príslušného orgánu, zmluva nezverejnila, platí, že k uzavretiu zmluvy nedošlo.[3]
Vzhľadom na predmetné ustanovenie Občianskeho zákonníka je tak možné konštatovať, že povinne zverejňovaná zmluva nadobudne účinnosť najskôr deň nasledujúci po dni zverejnenia. A zároveň možno konštatovať že ak sa zmluva do troch mesiacov od jej uzavretia nezverejnila, platí, že k uzavretiu zmluvy nedošlo.
V tejto súvislosti je potrebné ešte uviesť, zásady zverejňovania povinne zverejňovaných zmlúv povinnou osobou. Povinná osoba je povinná zverejňovať povinne zverejňovanú zmluvu v registri povinne zverejňovaných zmlúv, ktorý vedie Úrad vlády Slovenskej

[1] § 5a ods. 1 zákona o slobode informácií
[2] § 2 zákona o slobode informácií, cit. (1) Osobami povinnými podľa tohto zákona sprístupňovať informácie (ďalej len „povinné osoby“) sú štátne orgány, obce, vyššie územné celky ako aj tie právnické osoby a fyzické osoby, ktorým zákon zveruje právomoc rozhodovať o právach a povinnostiach fyzických osôb alebo právnických osôb v oblasti verejnej správy, a to iba v rozsahu tejto ich rozhodovacej činnosti. (2) Povinnými osobami sú ďalej právnické osoby zriadené zákonom a právnické osoby zriadené štátnym orgánom, vyšším územným celkom alebo obcou podľa osobitného zákona. (3) Povinnými osobami sú ďalej aj právnické osoby založené povinnými osobami podľa odseku 1 a 2. (4) Osobitný zákon môže ustanoviť povinnosť sprístupňovať informácie aj inej právnickej osobe alebo fyzickej osobe.
[3] § 47a Občianskeho zákonníka

republiky[4] alebo na webovom sídle povinnej osoby. Povinne zverejňovaná zmluva, ktorej účastníkom je povinná osoba, sa zverejňuje v registri; to neplatí, ak ide o Národnú banku Slovenska a povinné osoby, ktorými sú obce, vyššie územné celky, povinné osoby, ktoré sú ich rozpočtovou organizáciou alebo príspevkovou organizáciou, a povinné osoby, v ktorých majú viac ako 50 % účasť.[5] Povinne zverejňovaná zmluva, ktorá sa nezverejňuje v registri, sa zverejňuje na webovom sídle povinnej osoby, ktorá zmluvu uzatvára, a to bezodkladne po uzavretí zmluvy alebo po doručení súhlasu, ak sa na jej platnosť vyžaduje súhlas príslušného orgánu. Ak táto osoba nemá webové sídlo, zmluva sa zverejňuje na webovom sídle jej zriaďovateľa alebo bezodplatne v Obchodnom vestníku.[6] Ak zmluva nie je zverejnená do siedmich dní odo dňa uzavretia alebo odo dňa doručenia súhlasu, ak sa na jej platnosť vyžaduje súhlas príslušného orgánu, môže účastník podať návrh na zverejnenie v Obchodnom vestníku.[7]

Otázka však nastáva ako postupovať v prípade, ak sa povinne zverejňovaná zmluva uzatvorila a nadobudla platnosť, avšak nikdy nebola zverejnená, a tak nenadobudla účinnosť, ale na základe takejto uzatvorenej a platnej, ale nezverejnenej a neúčinnej zmluvy došlo k plneniu. Napríklad povinná osoba – obec uzatvorila zmluvu o dielo, predmetom ktorej bolo maľovanie zábradlia na obecnom cintoríne. Dodávateľ služby je živnostník, ktorý na druhý deň po podpise zmluvy okamžite začal vykonávať predmet diela a v priebehu troch dní zábradlie na obecnom cintoríne namaľoval. Obec za riadne poskytnuté služby zaplatila aj dohodnutú odmenu. K zverejneniu zmluvy o dielo však nikdy neprišlo.

Už dlhodobo poukazujem na skutočnosť, že zákon o slobode informácií ustanovil nový inštitút povinne zverejňovanej zmluvy a prostredníctvom § 47a Občianskeho zákonníka ustanovil zákonnom moment nadobudnutia účinnosti povinne zverejňovanej zmluvy. Otázka však zostala, ako postupovať v prípade, ak sa povinne zverejňovaná zmluva uzatvorila a nadobudla platnosť, avšak nikdy nebola zverejnená, ale na základe takejto uzatvorenej no nezverejnenej zmluvy došlo k plneniu. V minulosti bol pripravovaný návrh zákona, ktorý sa snažil dať odpoveď na túto otázku, avšak nie veľmi jednoznačne a vhodne.

Návrh zákona upravoval, cit. *„(1) Ak sa plnilo na základe povinne zverejňovanej zmluvy, ktorá ešte nenadobudla účinnosť alebo ak sa plnilo na základe povinne zverejňovanej zmluvy, pre ktorú platí, že k jej uzavretiu nedošlo, možno žalobou požadovať, aby súd rozhodol o tom, že sa plnilo na základe povinne zverejňovanej zmluvy, ktorá ešte nenadobudla účinnosť alebo o tom, že sa plnilo na základe povinne zverejňovanej zmluvy, pre ktorú platí, že k jej uzavretiu nedošlo. (2) Žalobou podľa odseku 1 možno požadovať aj uplatnenie nároku povinnej osoby na vydanie majetkového prospechu získaného plnením na základe povinne zverejňovanej zmluvy, ktorá ešte nenadobudla účinnosť alebo uplatnenie nároku povinnej osoby na vydanie majetkového prospechu získaného plnením na základe povinne zverejňovanej zmluvy, pre ktorú platí, že k jej uzavretiu nedošlo.“*[8]

V prvom rade je potrebné uviesť, že uvedená problematika je čiastočne v právnom poriadku riešená, a to prostredníctvom určovacej žaloby. Právnu úpravu v § 5aa je vhodné formálne zaradiť do novely zákona č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník v znení neskorších zmien, nakoľko ide o hmotnoprávne vzťahy medzi subjektmi, ktorého účastníkom môže byť aj súkromná fyzická osoba alebo súkromná právnická osoba a právnu úpravu týkajúcu sa § 5ab je vhodné formálne zaradiť do novely zákona č. 160/2015 Z. z. Civilný sporový poriadok v

[4] § 5a ods. 8 zákona o slobode informácií, cit. Register je verejný zoznam povinne zverejňovaných zmlúv, ktorý vedie Úrad vlády Slovenskej republiky v elektronickej podobe; register je informačný systém verejnej správy.
[5] § 5a ods. 6 zákona o slobode informácií
[6] § 5a ods. 9 zákona o slobode informácií
[7] § 5a ods. 10 zákona o slobode informácií
[8] Návrh zákona – bod 25

znení neskorších zmien. Týmto spôsobom bude zachovaná lepšia prehľadnosť a účelnosť právnych predpisov.
Ak dochádza k plneniu na základe neúčinnej alebo neplatnej zmluvy, platná právna úprava už v jej aktuálnom znení dáva aktívne legitimovaným subjektom potrebné účinné nástroje na uplatnenie si práva na vydanie bezdôvodného obohatenia na súde. V tejto súvislosti je však otázne, či niektorý z aktívne vecne legitimovaných subjektov má záujem na uplatnení práva na vydanie bezdôvodného obohatenia. Zadefinovanie ďalších aktívne legitimovaných subjektov vo vzťahu k oprávneniu žalovať vydanie bezdôvodné obohatenie v prospech tretej osoby (povinnú osobu), resp. na podanie určovacej žaloby nerieši základný problém, ktorým je plnenie (resp. neplnenie) si povinností zo strany povinných osôb. Tento základný problém nie je možné riešiť nepriamym penalizovaním podnikateľských subjektov spočívajúcom minimálne v znášaní značných nákladov na súdne a predsúdne konanie, ktoré nemajú povinnosť zmluvy zverejňovať a ktoré si riadne plnia svoje zmluvné povinnosti. Navyše zavedenie práva takmer pre kohokoľvek podať žalobu na určenie, že sa plnilo bez právneho základu, vytvára právne neprehľadnú a nezmyselnú situáciu. Nie je zrejmé, aké majú byť reálne dopady a uplatniteľnosť takýchto súdnych rozhodnutí. Súdy budú v takomto prípade rozhodovať v sporoch, v ktorých samotný rozsudok bude postrádať akúkoľvek priamu uplatniteľnosť (nebude použiteľný ako exekučný titul). Takéto konanie bude zbytočne ekonomicky zaťažovať štátny rozpočet a aj podnikateľské subjekty, ktoré žiadnym spôsobom za vzniknutý stav nezodpovedajú. Navrhovaná právna úprava tak môže vytvárať nezmyselné súdne spory. Včasné alebo kontinuálne poskytovanie plnení na základe povinne zverejňovaných zmlúv je zvyčajne práve v prospech povinnej osoby neraz aj s dopadom na plnenie jej základných povinností vo vzťahu k občanom SR. Je neprijateľné, aby v takýchto prípadoch boli nepriamo penalizované práve podnikateľské subjekty, ktoré sa prípadným dopadom spojeným s oneskoreným poskytnutím plnení alebo s prerušením poskytovania plnení snažia predchádzať. Navrhovaná úprava je v rozpore s požiadavkou primeranosti, keď takéto situácie nezohľadňuje, a uplatňuje rovnaký prístup tak na špekulatívne konanie zo strany povinných osôb, ako aj na konanie, ktoré je opodstatnené rozhodujúcimi okolnosťami. Dodržiavanie povinností zo strany povinných osôb by malo byť zabezpečené nástrojmi uplatniteľnými priamo voči týmto povinným osobám a zodpovedajúcim dohľadom.
V tejto súvislosti tiež upozorňujem na skutočnosť, že z navrhovaného znenia ustanovenia § 5aa vyplýva, že sa obmedzuje len na možnosť podania žaloby zo strany povinnej osoby, resp. Najvyššieho kontrolného úradu Slovenskej republiky, generálneho prokurátora Slovenskej republiky a Úradu vlády Slovenskej republiky, pričom opomína možnosť podania predmetnej žaloby zo strany druhej zmluvnej strany, ktorá povinne zverejňovanú zmluvu uzatvorila, čo sa zjavne prieči ústavnému princípu prístupu druhej zmluvnej strany k príslušnej súdnej inštancii v prípade oprávnenej ochrany jej práv, resp. právom chránených záujmov vyplývajúcich z povinne zverejňovanej zmluvy.
V nadväznosti na uvedené skutočnosti mám za to a súhlasím, že musí existovať subjekt, ktorý bude ako nezmluvná strana povinne zverejňovanej zmluvy oprávnená podať žalobu na súde z dôvodu plnenia na základe neúčinnej povinne zverejňovanej zmluvy. Takýmito subjektmi môže byť Najvyšší kontrolný úrad Slovenskej republiky, Generálny prokurátor Slovenskej republiky a Úrad vlády Slovenskej republiky, ale vzhľadom na jednoznačnosť by som navrhol stanoviť len jeden subjekt. Absolútnou podmienkou stanovenia subjektu, ktorý bude ako nezmluvná strana povinne zverejňovanej zmluvy oprávnený podať žalobu na súde z dôvodu plnenia na základe neúčinnej povinne zverejňovanej zmluvy musí byť podmienka, že tento subjekt nemôže mať len oprávnenie podať takúto žalobu na súde, ale vzhľadom na skutočnosť, že došlo k plneniu z verejných prostriedkov na základe neúčinnej zmluvy, tak tento subjekt musí mať povinnosť bez výnimky podať takúto žalobu na súde, a to z toho

dôvodu, aby nedochádzalo neodôvodnene k rozdielom, že v jednej veci bude podaná žaloba a v inej veci nebude podaná žaloba bez akéhokoľvek odôvodnenia.
Z dôvodu komplexného spracovania danej otázky je potrebné doplniť, že nezverejnenie povinne zverejňovanej zmluvy je priestupkom v zmysle § 21a ods. 1 písm. c) zákona o slobode informácií, cit. „Priestupku sa dopustí ten, kto poruší inú povinnosť ustanovenú týmto zákonom.“[9] Za porušenie povinnosti v tomto prípade možno považovať porušenie povinnosti povinnej osoby zverejniť povinne zverejňovanú zmluvu. Takýto priestupok podľa § 21a ods. 1 písm. c) zákona o slobode informácií je však návrhovým priestupkom, ktorý možno prejednať len na návrh buď postihnutej osoby, jej zákonného zástupcu alebo opatrovníka.[10] V našom prípade, v ktorom povinná osoba – obec uzatvorila zmluvu o dielo, predmetom ktorej bolo maľovanie zábradlia na obecnom cintoríne; dodávateľ služby je živnostník, ktorý na druhý deň po podpise zmluvy okamžite začal vykonávať predmet diela a v priebehu troch dní zábradlie na obecnom cintoríne namaľoval a obec za riadne poskytnuté služby zaplatila aj dohodnutú odmenu, neexistuje postihnutá osoba, a tak neexistuje subjekt, ktorý je oprávnený podať takýto návrh na prejednanie priestupku. Zároveň podľa § 21a ods. 2 zákona o slobode informácií, cit. „Za priestupok podľa odseku 1 možno uložiť pokutu do 1 650 eur a zákaz činnosti až na dva roky.“[11] S ohľadom na uvedené skutočnosti, by som v rámci návrhu de lege ferrenda navrhol rozšíriť okruh navrhovateľov, ktorý môžu podať návrh na prejednanie priestupku, zároveň by som v rámci návrhu de lege ferrenda navrhol zvýšenie pokuty, a to najmä pri opakovanom porušení zákonných povinností. V súvislosti s porušením právnej povinnosti v tejto oblasti je tiež nutné za účelom dodržiavania zákona o slobode informácií v oblasti povinne zverejňovaných zmlúv uvažovať o vyvodzovaní osobnej zodpovednosti.
V komparácii s právnou úpravou Českej republiky možno konštatovať, že český zákon o svobodném přístupu k informacím nepozná inštitút povinne zverejňovanej zmluvy, a tak v tejto oblasti možno slovenskú právnu úpravu hodnotiť ako lepšiu, pričom však je potrebné aj slovenskú právnu úpravu novelizovať a to okrem iného aj z dôvodov uvedených v tomto článku.

3. Záver

Zvýšenie transparentnosti v oblasti verejnej správy je v Slovenskej republike v ostatných rokoch veľmi diskutovanou témou. Jedným z inštitútov, ktorý má zvýšiť transparentnosť v oblasti verejnej správy je aj povinné zverejňovanie zmlúv.
Inštitút povinne zverejňovanej zmluvy vo všeobecnosti znamená, že pokiaľ ide o povinne zverejňovanú zmluvu, tak táto nenadobudne účinnosť, pokiaľ nie je zverejnená na základe podmienok stanovených zákonom o slobode informácií.
Článok hodnotí, rozoberá a analyzuje právnu úpravu zodpovednosti a povinností povinnej osoby v prípade povinne zverejňovanej zmluvy v Slovenskej republike vo vzťahu k skutočnosti, že došlo k plneniu na základe uzatvorenej a platnej, ale nezverejnenej a neúčinnej zmluvy. Zásadnou a nedoriešenou zostáva otázka ako postupovať v prípade, ak sa povinne zverejňovaná zmluva uzatvorila a nadobudla platnosť, avšak nikdy nebola zverejnená, a tak nenadobudla účinnosť, ale na základe takejto uzatvorenej a platnej, ale nezverejnenej a neúčinnej zmluvy došlo k plneniu.

Literatúra

1. zákon č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky

[9] § 21a ods. 1 písm. c) zákona o slobode informácií
[10] § 21a ods. 3 zákona o slobode informácií
[11] § 21a ods. 2 zákona o slobode informácií

2. zákon č. 211/2000 Z.z. o slobodnom prístupe k informáciám v znení neskorších právnych predpisov
3. zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník v znení neskorších právnych predpisov
4. zákon č. 106/1999 Sb. o svobodném přístupu k informacím v znení neskorších právnych predpisov
5. zákon č. 89/2012 Sb. Občanský zákoník v znení neskorších právnych predpisov

Kontakt

Mgr. Rastislav Munk, PhD.
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
odborný asistent, Ústav práva informačných technológií a práva duševného vlastníctva
bydlisko: Kríž nad Váhom 130, 916 26 Považany, Slovenská republika
telefonický kontakt: + 421 904 249 033
email: rastislav.munk@flaw.uniba.sk

STÁRNUTÍ POPULACE A JEHO NEGATIVNÍ DOPAD NA SOCIÁLNÍ SLUŽBY V ŽILINSKÉM SAMOSPRÁVNÉM KRAJI

THE AGEING OF THE POPULATION AND ITS NEGATIVE IMPACT ON SOCIAL SERVICES IN THE ŽILINA SELF-GOVERNING REGION

Katarína Kobelová

Abstrakt

V důsledku stárnutí populace, klesá podíl lidí v produktivním věku a zároveň roste relativní počet osob v důchodovém věku. Podíl starších osob na celkové populaci se v nadcházejících desetiletích výrazně zvýší, protože větší část generace, která se narodila v období populační exploze po 2. světové válce, dosáhne důchodového věku. To následně povede k zvýšenému zatížení osob v produktivním věku, které budou muset zajistit financování sociálních výdajů nezbytných na celou řadu služeb na podporu stárnoucí populace.

Klíčová slova: *populace, sociální služby, stárnutí populace, Žilinský samosprávný kraj*

Abstract

As a result of the aging of the population, the share of people in working age decreases and the relative number of people in retirement age is growing. The share of older people in the overall population will increase significantly in the coming decades, as most of the generation born during the post-World War II explosion period reaches the retirement age. This will consequently lead to an increased burden on working-age people who will have to secure the financing of the social expenditures needed for a range of services to support an aging population.

Keywords: *population, social services, aging population, Žilina self-governing region*

Úvod

Stárnutí populace s sebou přináší klesající počet produktivního obyvatelstva, které čelí velkým ekonomickým problémům. Ekonomický dopad se přímo dotýká penzijních systémů, do kterých přispívá obyvatelstvo v produktivním věku a zároveň i zdravotní péče. Stárnutí populace totožně s sebou přináší i společenské problémy. Sociální kontext se postupně mění a starým lidem mnohdy hrozí sociální vyloučení. Kapacitní vybavení zařízení poskytujících sociální služby jsou přeplněné a už nyní čelí velkému náporu čekatelů na poskytování celoroční pobytové služby. Žilinský samosprávný kraj reaguje na současnou situaci, kdy ve spolupráci s okolními obcemi a městy daného kraje se snaží vypracovat Koncepci rozvoje sociálních služeb na období 2019 - 2023.

1 SOCIÁLNÍ SLUŽBY V ŽILINSKÉM SAMOSPRÁVNÉM KRAJI

Koncepce rozvoje sociálních služeb je adresována přímo obcím daného kraje a jim jednotlivým obyvatelům daných cílových skupin jako jsou, senioři, osoby v krizových situacích, rodiny s dětmi, mládež a dospělý se zdravotním postižením. Aktuálně Žilinský samosprávný kraj eviduje 721 registrovaných sociálních služeb různého druhu, které jsou adresovány přímo zmíněným cílovým skupinám obyvatelstva.

Tabulka 1: Seznam registrovaných druhů sociálních služeb v Žilinském samosprávném kraji

Služba na podporu slaďování rodinného života a pracovního života	**10**
Zařízení péče o děti do tří let věku dítěte	**23**
Pomoc při osobní péči o dítě	**4**
Pomoc při zajišťování opatrovnických práv a povinností	**3**
Podpora samostatného bydlení	**2**
Rehabilitační středisko	**1**
Nízkoprahová sociální služba pro děti a rodinu	**9**
Jídelna	**50**
Krizová pomoc poskytovaná prostřednictvím telekomunikačních technologií	**2**
Monitorování a signalizace potřeby pomoci	**2**
Denní centrum	**27**
Tlumočnická služba	**2**
Domů na půl cesty	**2**
Prádelna	**2**
Domov sociálních služeb	**79**
Nízkoprahové denní centrum	**4**
Středisko osobní hygieny	**6**
Půjčování pomůcek	**7**
Noclehárna	**6**
Přepravní služba	**12**
Denní stacionář	**11**
Zařízení pečovatelské služby	**13**
Terénní služba krizové intervence	**9**
Specializované zařízení	**47**
Služba včasného zásahu	**12**
Sociální poradenství - základní	**15**
Komunitní centrum	**22**
Zařízení pro seniory	**68**
Pomoc při osobní péči o dítě a podpora slaďování rodinného života a pracovního života	**1**
Sociální poradenství - specializované	**15**
Útulek	**13**
Zařízení nouzového bydlení	**6**
Zařízení podporovaného bydlení	**5**
Pečovatelská služba	**231**

Zdroj: Žilinský samosprávný kraj

Stárnutí populace je často skloňovaným termínem. V současnosti je globálním demografickým procesem, který v největší míře se projevuje ve vyspělých zemích světa a v budoucnu bude nejvýraznějším rysem populačního chování.

1.1 Současná situace v oblasti poskytování celoroční pobytové formy klientům v zařízeních sociálních služeb

Stárnutí populace se projevuje přímo na poskytování sociálních služeb. Zařízení poskytující celoroční pobytovou službu v současnosti kapacitně nepokrývají celkový počet žadatelů. Pořadníky čekatelů na sociální službu poskytovanou státním zařízením, kde zřizovatelem je

Žilinský samosprávný kraj jsou v současnosti rozsáhlé. Ve srovnání se soukromými poskytovateli sociálních služeb jsou pořadníky čekatelů na sociální službu kratší.
V následující tabulce uvádíme počet volných míst na celoroční pobytovou formu v jednotlivých regionech Žilinského samosprávného kraje. Počet volných míst je generován ke 1.6.2018.

Obrázek 1: Celoroční pobytová forma v zařízení sociálních služeb v zřizovatelské působnosti Žilinského samosprávného kraje

Region	Název zariadenia (prevádzky) sociálnych služieb	Celoročná pobytová forma		
		Domov sociálnych služieb	Špecializované zariadenie	Zariadenie pre seniorov
Horné Považie	Harmónia - ZpS, DSS Republiky 22	0	0	0
	Harmónia - Útulok, Hviezdoslavova 56			
	ZpS a DSS Terchová, A. Hlinku 234/8	0	0	0
	ZpS a DSS Zázrivá, Havrania 35	0	0	0
	CSS Letokruhy, Karpatská 8,9 ZA	0	0	0
	CSS Letokruhy, Karpatská 6 ZA	0	0	0
	CSS STRANÍK Žilina,Na Straník 335/24- ženy	0	0	
	CSS STRANNÍK Zástranie 41/29 - muži	0	0	
	CSS TAU Turie, Turie 296	0	0	
	DSS SYNNÓMIA, Gorazda 3, Žilina	0		
	DSS SYNNÓMIA, Gorazda 2, Žilina	0		
	DSS SYNNÓMIA, Moyzesova 912, Žilina	0		
	CSS Lúč, Hlboká cesta 1635/7, Žilina	0		
	CSS Lúč, Gazdova 484/26, Žilina			
	CSS Lúč Hrabové 204, Bytča	0	0	
Turiec	CSS Horný Turiec , Banská 533/19, Tur. Teplice	0	0	0
	CSS Čadoveň, J. Mazúra 5211/34Martin	0	0	0
	DSS Méta, J. Palkovača, Martin			
	DSS Méta, Medňanského Martin			
	DSS Méta, Pod Kanálom Lipovec	0		
	DSS Méta, Kožucha Sučany		0	
Kysuce	CSS Žarec, M. R. Štefánika, Čadca	0	0	0
	CSS Žarec, Čierne	0	0	0
	CSS Horelica 107, Čadca	0	0	0
	CSS Horelica 18, Čadca	0		
	CSS PARK, Hviezdoslavova Čadca	0	0	0
	CSS PARK, Vysoká nad Kysucou	0	0	0
	CSS Slniečko, Oščadnica	0	0	
	CSS Kamence, Štúrova, KNM	0	0	0
	CSS Kamence, Litovelská KNM	0	0	
	CSS Fantázia Belanského			
	CSS Fantázia, Horný Vadičov	0	0	
Orava	CSS Studienka Novoť 976	0	0	0
	DSS a ZpS Zákamenné 559	0	0	
	DSS a ZpS Oravská Lesná 296	0	0	0
	DSS a ZpS Zubrohlava 118	0		
	ZpS a DSS Dolný Kubín, Hattalu	0	0	0
	CSS Prameň, Matuškova DK			
	CSS Prameň, Záskalická 907/7, Dolný Kubín			
	CSS Orava, Mevedzie 136, TS	0	0	
	CSS Orava, SNP, Tvrdošín	0	0	0
Liptov	LIKAVA- CSS, Likavka	0	0	0
	TROJLÍSTOK - CSS, Riadok RK	0	0	0
	TROJLÍSTOK - CSS,Sv. Anny, RK	0		
	TROJLÍSTOK - CSS, Tichá 33, RK	0		
	CSS ANIMA, Jefremovská, LM	0	0	0
	CSS ANIMA, Náb. Stodolu, LM			
	CSS ANIMA, Palúčanská LM			
	DSS a ŠZ Liptovský Hrádok, Pod Lipami 105/16	0	0	
	DSS a ŠZ Smrečany 52	0	0	
	CSS EDEN, Sady 66/3, Liptovsky Hradok	0	0	

Zdroj: Žilinský samosprávný kraj

2 STATISTICKÉ UKAZATELE STÁRNUTÍ POPULACE V ŽILINSKÉM SAMOSPRÁVNÉM KRAJI

Nižší tabulka uvádí index stárnutí obyvatel. Uvedená procenta indexu jsou počítány koeficientem na 100 obyvatel.

Tabulka 3: Index stárnutí v Žilinském samosprávném kraji

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
	Spolu	Spolu	Spolu	Spolu	Spolu	Spolu	Spolu	Spolu
Žilinský kraj (Index stárnutí v%)	**73,65**	**75,69**	**78,49**	**81,73**	**84,97**	**88,44**	**91,61**	**94,38**

Zdroj: Statistický úřad Slovenské republiky

Tabulka 4, nám představuje průměrný věk obyvatel v Žilinském samosprávném kraji v přepočtu na 100 obyvatel. Ze statistických ukazatelů je zřejmé, že průměrný věk nám postupně narůstá, což vede k vyššímu podílu obyvatel v poproduktivním věku v porovnán s obyvateli v předproduktivní a produktivním věku.

Tabulka 4: Index stárnutí v Žilinském samosprávném kraji

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
	Spolu	Spolu	Spolu	Spolu	Spolu	Spolu	Spolu	Spolu
Žilinský kraj (Průměrný věk obyvatele rok)	**38,01**	**38,35**	**38,64**	**38,93**	**39,24**	**39,52**	**39,78**	**40,03**

Zdroj: Statistický úřad Slovenské republiky

Pro lepší vizuální představu podílu osob v předproduktivní, produktivním a poproduktivním věku v Žilinském samosprávném kraji uvádíme poslední tabulku, která procentní vyjadřuje podíl těchto osob na 100 obyvatel.

Tabulka 5: Předproduktivní, produktivní a poproduktivní věk obyvatel v Žilinském samosprávném kraji

		2010	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
		Spolu	Spolu	Spolu	Spolu	Spolu	Spolu	Spolu	Spolu
Žilinský kraj	Podíl osob v poproduktivním věku v%	**11,75**	**12,06**	**12,40**	**12,80**	**13,21**	**13,69**	**14,23**	**14,74**
	Podíl osob v předproduktivní věku v%	**15,96**	**15,93**	**15,80**	**15,66**	**15,55**	**15,48**	**15,54**	**15,61**
	Podíl osob v produktivním věku v%	**72,29**	**72,01**	**71,80**	**71,54**	**71,25**	**70,83**	**70,23**	**69,65**

Zdroj: Statistický úřad Slovenské republiky

Stárnutí populace ve výrazné míře ovlivňuje sociální služby v podobě nárůstu počtu obyvatel v důchodovém věku. v Slovenské republice je stanovena hranice důchodového věku na rok 2018 podle opatření č. 227/2017 Sb. stanovena na 62 let a 139 dní.
S penzijním věkem přibývají i různé biologické změny, které ovlivňují fungování člověka. Změny se týkají snížení mobility, orientace v prostoru ale i různé jiné přidružené zdravotní problémy, které ovlivňují život člověka. Takové osobě je třeba poskytovat péči prostřednictvím rodinných příslušníků.
Nicméně, pokud zdravotní stav osoby je natolik vážný a vyžaduje specializovanou péči, je třeba takového klienta umístit do zařízení poskytujícího celoroční pobytovou sociální službu. Celoroční pobytová péče se poskytuje osobám, kdy jejich stupeň odkázanosti na sociální službu je VI. Stupně odkázanosti v Slovenské republice udává Zákon č. 448/2008 ž. z. o sociálních službách a o změně zákona č. 455/1991 Sb. o živnostenském podnikání (živnostenský zákon), ve znění pozdějších předpisů.

Tabulka 6: Stupně odkázanosti fyzické osoby na pomoc jiné fyzické osoby

Stupeň	počet bodů	Průměrný rozsah odkázanosti (hod./den)	Průměrný rozsah odkázanosti (hod./měsíc)
I.	105 – 120	0	0
II.	85 – 104	2 – 4	60 -120
III.	65 – 84	4 – 6	120 – 180
IV.	45 – 64	6 – 8	180 – 240
V.	25 – 44	8 – 12	240 – 360
VI.	0 – 24	Více než 12	Více než 360

Zdroj: Statistický úřad Slovenské republiky

3 ÚDAJE O ŽILINSKÉM SAMOSPRÁVNÉM KRAJI

Obrázek 2: Území Žilinského kraje

Zdroj: Žilinský samosprávný kraj

Rozloha: 6 809 km2
Počet obyvatel: 690 778 (2016)
Hustota osídlení:101,4 obyvatel na km2
Sídlo kraje: Žilina
Regionální HDP:12 600 Eur na obyvatela (2015)
Počet nezaměstnaných: 4,67 % (1/2018)
Průměrná měsíční mzda: 950 Eur
Počet okresů:11
Počet míst:19
Počet obcí:296
Zdroj: Žilinský samosprávny kraj

Žilinský samosprávný kraj je rozlohově velmi rozsáhlá oblast regionů, ve kterých je třeba řešit aktuální situaci s poskytováním celoroční formy sociálních služeb. Aktuálně se realizuje výzkum, na jehož základě se v lednu 2019 vypracuje a schválí Koncepce rozvoje sociálních služeb na zmíněné období 2019 - 2023. Koncepce je závazná pro jednotlivé obce a města Žilinského samosprávného kraje. Z koncepce se následně vypracovávají jednotlivé komunitní plány sociální a souvisejících služeb, ve kterých si města a obce stanoví cíle a opatření pro cílové skupiny, které se snaží naplnit do data, které si určí. V určitém úseku komunitního plánování se vypracovává monitorovací zpráva o naplňování cílů pro jednotlivé cílové skupiny obyvatelstva, na které se v dokumentu obce a města zaměřili.
Jelikož poslední novelizace účinná od 1.1.2018 zákona NR SR č. 448/2008 Z.z. o sociálních službách přinesla výrazné změny pro samosprávy, jednotlivá města a obce pokud poskytují sociální služby, museli mít vypracovaný a schválený komunitní plán sociálních služeb městským nebo obecním zastupitelstvem v souladu se zákonem do 30.6. 2018. V případě, že obec nemá vypracovaný komunitní plán sociálních a souvisejících služeb, stát nebude poskytovat dotaci na daný rok na poskytování sociální služby.
Repková (2014, s. 91) uvádí, že ve stárnoucí populací se poskytování sociálních služeb přesouvá na skupinu seniorů, hlavně na ty, kteří jsou ve velmi vysokém věku a jsou odkázáni na pomoc okolí, především na rodinné příslušníky. Doplňuje, že je nezbytné systematické rozšíření a zkvalitnění domácích pečovatelských služeb u osob, u nichž je stanoven nižší stupeň odkázanosti na sociální službu jak jsme uváděli v tabulce podle přílohy zákona č. 448/2008 Z. z. o sociálních službách.

S tímto názorem se ztotožňujeme a domníváme se, že pečovatelské služby v přirozeném domácím prostředí, aktivizují seniory ve větší míře a stimulují k samostatnosti. Pokud jsou klienti umísťováni do zařízení pro seniory, přestávají být samostatní, závislost se zvyšuje na okolní personál a zároveň zařízení nám kapacitně nestíhají pokrýt velké množství čekatelů na poskytování sociální služby v celoroční pobytové formě.
S názorem se ztotožňuje Vaňo (In www.prog.sav.sk, 2015), jehož tvrzení je, aby se institucionální péče o seniory přiblížila evropským trendem v podobě menších institucí, které se v co největší míře podobají přirozenému domácímu prostředí. Zařízení menšího typu by sloužily pro klienty, u jejichž zdravotní stav je natolik vážný, kdy je nutná 24 hodinová specializovaná péče, kterou by nedokázali zajistit pečovatelská služba v domácím prostředí.
Obsah pečovatelské služby upravuje v podmínkách Slovenské republiky § 41 zákona č. 448/2008 Z.z.. o sociálních službách, kde determinuje že,
"Pečovatelská služba je sociální služba poskytována fyzické osobě, která
a) je odkázána na pomoc jiné fyzické osoby a její stupeň potřebnosti je nejméně II podle přílohy č. 3a
b) je odkázána na pomoc při úkonech sebeobsluhy, úkonech péče o svou domácnost a základních sociálních aktivitách podle přílohy č. 4.
(2) pečovatelskou službou jsou poskytovány úkony podle přílohy č. 4. Rozsah úkonů na základě sociální posudkové činnosti určuje obec v hodinách nebo podle jednotlivých úkonů podle přílohy č. 4. Minimální rozsah úkonů sebeobsluhy nesmí být nižší, než je minimální rozsah odpovídající stupni odkázanosti fyzické osoby posouzen podle přílohy č. 3, pokud se poskytovatel sociální služby s příjemcem sociální služby na návrh příjemce sociální služby nedohodne jinak ve smlouvě o poskytování sociální služby.
3) pečovatelské služby nelze poskytovat fyzické osobě,
a) které se poskytuje celoroční pobytová sociální služba,
b) která je opečovávána fyzickou osobou, které se poskytuje příspěvek na opatrování podle zvláštního předpisu, 11) pokud tento zákon nestanoví jinak,
c) které se poskytuje peněžní příspěvek na osobní asistenci podle zvláštního předpisu, 11)
d) které je nařízena karanténa pro podezření z nákazy přenosnou chorobou a při onemocnění touto nákazou.
(4) Ustanovení odstavce 3 písm. b) se nepoužije, pokud fyzické osobě
a) provádějící opatrování se poskytuje ústavní zdravotní péče ve zdravotnickém zařízení,
b) provádějící opatrování se poskytuje odlehčovací služba,
c) která je opečovávána fyzickou osobou, které se poskytuje příspěvek na opatrování podle zvláštního předpisu, 11) se poskytuje pečovatelská služba v rozsahu nejvýše osm hodin měsíčně“ (Zákon 448/2008 Z. z. o sociálních službách).

4 ZÁVĚR

V příspěvku jsme uvedli aktuální statistické ukazatele nárůstu počtu obyvatel v poproduktivním věku. Našim cílem bylo poukázat, jakým způsobem ovlivňuje populace sociální služby. Zároveň jsme poukázali na alarmující kapacitní stav volných míst s celoročním pobytovou formou v zařízeních sociálních služeb v působnosti Žilinského kraje. Situace se bude rok od roku zhoršovat a úkolem samosprávy je reagovat na situaci. Nejvhodnějším řešením je rozšiřování pečovatelské služby, která by poskytovala specializovanou péči v přirozeném domácím prostředí klienta a rodinní příslušníci by tak mohli setrvat v zaměstnání. Dalším pozitivem je poskytnutí zaměstnání těžko použitelné skupině obyvatelstva na trhu práce.

Použitá literatura

1. REPKOVÁ, K. 2014. *Odkázanosť na pomoc inej osoby vdomácom prostredí - návrhy systémového riešenia.* Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny. 2014. 91 s.
2. SOCIÁLNA POISŤOVŇA. 2018. *Dôchodkový vek v roku 2018.* [online]. 2018. [cit. 2018-12-05] Dostupné na internete: https://www.socpoist.sk/dochodkovy-vek-v-roku-2017/62961s.
3. ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2018. *Index starnutia*. [cit. 2018-12-05] Dostupné na internete:http://statdat.statistics.sk/cognosext/cgi-bin/cognos.cgi?b_action=cognosViewer&ui.action=run&ui.object=storeID(%22iF41FA7A868E74315A56CF26B722E3A07%22)&ui.name=Indexy%20vekov%C3%A9ho%20zlo%C5%BEenia%20-%20SR,%20oblasti,%20kraje,%20okresy,%20mesto,%20vidiek%20[om7005rr]&run.outputFormat=&run.prompt=true&cv.header=false&ui.backURL=/cognosext/cps4/portlets/common/close.html&run.outputLocale=sk.
4. ZÁKON NR SR č. 448/2008 Z. z. *o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní v znení neskorších predpisov.* Bratislava. 2018. [cit. 2018-12-02] Dostupné na internete: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2008/448/20151215.html.
5. ŽILINSKÝ SAMOSPRÁVNY KRAJ. 2018. *Odbor sociálnych vecí. 2018.* [cit. 2018-12-02] Dostupné na internete: http://www.zilinskazupa.sk/sk/samosprava/urad-zsk/odbor-socialnych-veci/.

Kontaktní údaje

Mgr. Katarína Kobelová
Katolícka univerzita v Ružomberku
Pedagogická fakulta
Katedra sociálnej práce
Hrabovská cesta 1A, 034 01, Ružomberok
Slovenská republika
E mail: katarinakelcikova@gmail.com

JE E-GOVERNMENT DOSTUPNÝ PRE VŠETKÝCH OBČANOV?

IS E-GOVERNMENT ACCESIBLE FOR ALL CITIZENS OF THE SLOVAK REPUBLIC?

Soňa Ralbovská Sopúchová, Zuzana Ligasová

Abstrakt

Autorka sa v príspevku zaoberá problematikou elektronickej verejnej správy, tzv. e-Governmentu, a to v súvislosti s jeho dostupnosťou pre všetkých občanov Slovenskej republiky. V prvej časti príspevku autorka analyzuje súvisiace strategické dokumenty a legislatívu, a to tak na úrovni Európskej únie, ako aj v podmienkach Slovenskej republiky. Primárnym jadrom príspevku je poukázanie na práva osôb so zdravotným postihnutím v informačnej spoločnosti, predovšetkým pri ich využívaní služieb verejnej správy. Druhá časť príspevku je venovaná analýze vybraných webových sídel z oblasti verejnej správy, a to z pohľadu ich prístupnosti voči osobám so zdravotným postihnutím. V závere autorka uvádza zistené nedostatky a odpovedá na položenú otázku, či je e-Government dostupný pre všetkých občanov. V nadväznosti na odpoveď autorka uvádza niekoľko návrhov pre odstránenie problémových aspektov.

Kľúčové slová: *elektronická verejná správa, e-Government, štandardy prístupnosti, prístupnosť webových stránok orgánov verejnej správy, elektronické služby verejnej správy*

Abstract

The author deals with the issue of electronic public administration, e-Government, in relation to its availability for all citizens of the Slovak Republic. In the first part of the paper, the author analyzes the related strategic documents and legislation, both at the level of the European Union and in the conditions of the Slovak Republic. The primary focus of the paper is to refer to the rights of people with disabilities in the information society and, above all, to the use of public administration services by them. The second part of the paper is devoted to the analysis of selected public administration websites in terms of their accessibility to people with disabilities. Finally, the author points out the identified shortcomings and provides answer to the question whether e-Government is available to all citizens. In response to that answer, the author gives several suggestions for removing problematic aspects.

Key words: *e-Government, accessibility standards, accessibility of websites of public authorities, e-Government services*

1 ÚVOD

Dvadsiate storočie je charakteristické rozvojom moderných informačno-komunikačných technológií (ďalej tiež ako „IKT“), akými sú počítače, mobilné telefóny, televízia, internet a pod. Ľudia však využívali informačno-komunikačné technológie odjakživa, možno za ne označiť napríklad dymové signály či písmo. Už koncom 19. storočia sa ukázalo, že na riadenie zložitých systémov štátu je potrebné spracovávať viac informácií, než sa dá ručné zvládnuť, a preto bolo nevyhnutné vyvinúť efektívnejší spôsob práce. Najstaršími mechanizmami na spracovávanie informácií boli diernoštítkové stroje, ktoré boli prvýkrát použité v Spojených štátoch amerických pre účely sčítania ľudu. V súčasnej dobe nachádzajú informačno-komunikačné technológie svoje uplatnenie vo všetkých oblastiach spoločenského života. Verejná správa predstavuje svojím rozsahom jeden z najzložitejších systémov štátu,

a je preto prirodzeným kandidátom na elektronizáciu. Dnes možno smelo konštatovať, že v prípade verejnej správy predstavuje elektronizácia, ako proces strojového spracovania rozsiahlych administratívnych dát, nielen nevyhnutnosť, ale aj efektívnosť. Zavádzanie informačno-komunikačných technológií do výkonu verejnej správy nie je len samotné využívanie počítačov, ale predstavuje najmä zmenu tradičných postupov spracovávania informácií a zmenu spôsobu komunikácie. Tento proces sa nazýva elektronizácia verejnej správy, e-Government.[1]

Využívanie moderných technológií prináša množstvo výhod, ako napríklad úspora času či minimalizácia finančných nákladov, väčšia transparentnosť a efektívnosť, avšak na strane druhej možno hovoriť o nevýhodách v podobe bezpečnostných rizík prenosu údajov, počítačovej kriminality alebo straty osobnej interakcie. Za jednu z najvýraznejších nevýhod sa považuje tzv. digitálne vylúčenie, ktoré spôsobuje nemožnosť využívať elektronické služby verejnej správy osobami bez potrebných technických prostriedkov a zručností a najmä osobami so zdravotným postihnutím. V prípade prvých dvoch problémov (prostriedky a zručnosti) sa štát usiluje o zlepšenie stavu (napríklad prostredníctvom vzdelávania, klientskych centier alebo zabezpečenia pokrytia územia Internetom), avšak v prípade osôb so zdravotným postihnutím ide o zákonnú povinnosť im zabezpečiť prístupnosť.

Cieľom príspevku je analyzovať súvisiace strategické a legislatívne dokumenty, poukázať na práva osôb so zdravotným postihnutím v informačnej spoločnosti, zistiť nedostatky v tejto oblasti a poskytnúť nápady a návrhy na ich odstránenie.

2 BUDOVANIE PRÁV OSÔB SO ZDRAVOTNÝM POSTIHNUTÍM V INFORMAČNEJ SPOLOČNOSTI

Ochrana ľudských práv je dôležitá pre každého človeka, osobitne pre takého, ktorý z rôznych dôvodov potrebuje pomoc a ochranu pri ich uplatňovaní. Podpora, ochrana a uplatňovanie práv osôb so zdravotným postihnutím si vyžaduje špecifický prístup zodpovedajúci potrebám, možnostiam, schopnostiam a postojom spoločnosti k osobám so zdravotným postihnutím.

Informačná spoločnosť kráča ruka v ruke s úsilím zlepšovať verejno-správne procesy a utvárať podmienky pre proaktívnu, na občana zameranú, virtuálnu a modernú verejnú správu. Táto definícia teda zahŕňa skutočnosť, že verejná správa má byť dostupná pre všetkých občanov. Ak hovoríme o jej elektronickej podobe, Európska únia prijíma už od roku 2006 dokumenty, na základe ktorých má byť informačná spoločnosť vrátane elektronickej verejnej správy využiteľná aj osobami so zdravotným postihnutím. Viaceré aktivity Európskej únie, či už sú to odborné diskusie alebo konkrétne kroky, sa zaoberajú práve touto špecifickou témou. Niektoré z nich sú pre členské štáty záväzné, iné majú odporúčací charakter alebo predstavujú návrhy možných riešení.

Pri vzniku a globálnom zabezpečovaní práv osôb so zdravotným postihnutím majú nezastupiteľné miesto (tak ako aj pri iných témach) strategické dokumenty Európskej únie, ktoré určujú konkrétne ciele a k tomu zodpovedajúce nástroje pre ich dosiahnutie. Okrem týchto dokumentov, ktoré formujú budúce právne smerovanie, je dôležité analyzovať tiež legislatívny rámec Európskej únie. V Slovenskej republike sú pre budovanie elektronickej verejnej správy dostupnej pre osoby so zdravotným postihnutím smerodajné práve aktivity Európskej únie. V nadväznosti na ne prijíma Slovenská republika tak strategické dokumenty, ako aj právne predpisy zabezpečujúce rovnakú úroveň prístupnosti napríklad webových portálov a iných elektronických služieb pre osoby so zdravotným postihnutím. V ďalšej časti článku preto budeme rozoberať nasledujúce dokumenty:

[1] Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: "The Role of eGovernment for Europe's Future" of 26 September 2003. Dostupné na internete: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0567:FIN:EN:PDF

- Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím
- Národný program rozvoja životných podmienok osôb so zdravotným postihnutím na roky 2014 – 2020
- Zákon č. 275/2006 Z. z. o informačných systémoch verejnej správy a o zmene a doplnení niektorých zákonov
- Výnos č. 55/2014 Z. z. o štandardoch pre informačné systémy verejnej správy
- Smernica č. 2016/2102 o prístupnosti webových sídel a mobilných aplikácií subjektov verejného sektora

2.1 Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím

Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím (ďalej tiež ako „Dohovor") bol prijatý v decembri roku 2006 na pôde Organizácie Spojených národov (ďalej tiež ako „OSN") a Slovenská republika ho ratifikovala v apríli roku 2010. Tento dokument predstavuje základný východiskový materiál pre všetky ostatné medzinárodné dokumenty, ktoré sa prijímajú na európskom alebo širšom medzinárodnom fóre a ktoré sa týkajú ochrany práv osôb so zdravotným postihnutím. Cieľom Dohovoru je presadzovať, ochraňovať a zabezpečovať plnohodnotný a rovný výkon ľudských práv a základných slobôd pre všetky osoby so zdravotným postihnutím a podporovať úctu k ich dôstojnosti bez akejkoľvek diskriminácie na základe zdravotného postihnutia.

Dohovor zaväzuje zmluvné strany, aby zabezpečili, že osoby so zdravotným postihnutím budú môcť plne využívať svoje práva na rovnakom základe ako všetci ostatní občania. V zmysle uvedeného Dohovor ustanovuje minimálne normy ochrany a zabezpečenia celého rozsahu občianskych, politických, sociálnych a ekonomických práv osôb so zdravotným postihnutím. V súvislosti s rozoberanou témou príspevku poukazujeme na všeobecný záväzok zmluvných štátov, podľa ktorého majú tieto *uskutočňovať a podporovať výskum a vývoj a podporovať dostupnosť a využívanie nových technológií vrátane IKT a tiež podporných technológií vhodných pre osoby so zdravotným postihnutím*.[2] Dohovor ďalej upravuje konkrétne otázky, akými sú napríklad primerané úpravy, univerzálny dizajn, prístupný formát a podobne. Jednou zo súvisiacich tém je problematika prístupnosti upravená v článku 9 Dohovoru, ktorá je nosným princípom všetkých relevantných ustanovení. Základná téza článku o prístupnosti ustanovuje zmluvným stranám povinnosť prijať také *opatrenia, ktoré zabezpečenia osobám so zdravotným postihnutím prístup k informáciám a komunikáciu vrátane IKT, a to na rovnakom základe, ako je to poskytované pre ostatných*.[3] V tomto prípade ide najmä o informačné, komunikačné a iné služby vrátane elektronických a pohotovostných služieb. S prístupnosťou tiež súvisí článok 21, na základe ktorého majú mať osoby so zdravotným postihnutím zabezpečený rovnaký prístup k informáciám, a to prostredníctvom všetkých foriem komunikácie podľa vlastného výberu.

2.2 Národný program rozvoja životných podmienok osôb so zdravotným postihnutím na roky 2014 – 2020

Prvým komplexným programovým dokumentom, ktorým boli v podmienkach Slovenskej republiky definované celospoločenské záväzky voči osobám so zdravotným postihnutím a ich rodinám, bol Národný program rozvoja životných podmienok občanov so zdravotným postihnutím vo všetkých oblastiach života z roku 2001 (Národný program I). Neudržateľnosť existujúceho stavu podporili a urýchlili aj zásadné procesy a zmeny v celosvetovom a európskom rámci ochrany práv osôb so zdravotným postihnutím, ktoré sa premietli do rozhodnutia predložiť koncom roka 2009 na rokovanie Rady vlády Slovenskej republiky pre osoby so zdravotným postihnutím Koncepčný zámer nového programového dokumentu

[2] OSN: „Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím", článok 4, ods. 1, písm. f), 2006.
[3] OSN: „Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím", článok 9, ods. 1, 2006.

pracovne nazvaného Národný program rozvoja životných podmienok občanov so zdravotným postihnutím vo všetkých oblastiach života. (Národný program II). Najnovšiu verziu dokumentu predstavuje Národný program rozvoja životných podmienok osôb so zdravotným postihnutím na roky 2014 – 2020 (ďalej tiež ako" „Národný program"). Základným strategickým cieľom Národného programu je *prijať opatrenia, ktoré zabezpečia osobám so zdravotným postihnutím prístup k informáciám a ku komunikácii vrátane IKT na rovnakom základe s ostatnými.* Môžeme konštatovať, že tento cieľ v plnosti nasleduje Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím. Pre naplnenie stanovených cieľov boli v Národnom programe definované viaceré konkrétne návrhy, medzi ktoré patria:

- monitorovať prístupnosť webových stránok so zameraním na dodržiavanie štandardov WCAG 2.0 a ich vplyvu na poskytovanie služieb verejnej správy,
- zabezpečiť prístupnosť portálu právnych predpisov,
- vybudovať Integrované obslužné miesta, ktoré budú poskytovať asistované elektronické služby aj osobám so zdravotným postihnutím.[4]

2.3 Zákon č. 275/2006 Z. z. o informačných systémoch verejnej správy a o zmene a doplnení niektorých zákonov

Problematika informačných systémov verejnej správy je obsiahnutá vo veľkom množstve právnych predpisov, pretože jednotlivé úseky verejnej správy pracujú s viacerými autonómnymi informačnými systémami. Za základný a všeobecný právny rámec pre informačné systémy verejnej správy možno označiť Zákon č. 275/2006 Z. z. o informačných systémoch verejnej správy a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ďalej tiež ako „Zákon o informačných systémoch verejnej správy" alebo „Zákon o ISVS"). Kľúčové postavenie v procesoch súvisiacich s informačnými systémami verejnej správy majú povinné osoby, tzv. správcovia informačných systémov. Povinné osoby sú na konkrétnom úseku verejnej správy, na ktorom uskutočňujú výkon verejnej správy podľa osobitných predpisov, zodpovedné za:

- tvorbu, správu a rozvoj informačného systému verejnej správy,
- zabezpečovanie, aby bol informačný systém verejnej správy v súlade so štandardmi informačných systémov verejnej správy.

Na tomto mieste by sme chceli upriamiť pozornosť na druhú uvedenú povinnosť. Ide o povinnosť podľa ustanovenia § 3 ods. 4 písm. i) Zákona o ISVS, podľa ktorej sú povinné osoby, ktoré sú správcami informačných systémov verejnej správy, povinné zabezpečovať, aby bol informačný systém verejnej správy v súlade so štandardmi informačných systémov verejnej správy. Konkrétne štandardy, ktoré musia byť nasledované, sú upravené vo Výnose Ministerstva financií Slovenskej republiky č. 55/2014 Z. z. o štandardoch pre informačné systémy verejnej správy. Za porušenie povinnosti zabezpečovania súladu informačných systémov verejnej správy s určitými štandardmi, je Ministerstvo financií Slovenskej republiky (ďalej tiež ako „ministerstvo financií") [5] povinné podľa ustanovenia § 10 ods. 1 písm. b) Zákona o ISVS uložiť povinnej osobe pokutu za správny delikt, a to vo výške od 2.000 Eur do 25.000 Eur. V tretej kapitole predkladaného príspevku budeme analyzovať otázku - súlad s akými štandardmi musí byť zabezpečený, aby osoby so zdravotným postihnutím mohli pristupovať k elektronickým službám verejnej správy, tzn. k e-Governmentu a taktiež sa pokúsime vyhodnotiť plnenie vyššie uvedených povinností správcov informačných systémov verejnej správy a kompetentných orgánov.

---

[4] Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky: „Národný program rozvoja životných podmienok osôb so zdravotným postihnutím na roky 2014 – 2020", 2014, s. 21.

[5] Ministerstvo financií Slovenskej republiky kontrolovalo dodržiavanie povinností ustanovených zákonom, a to vykonávaním niektorých činností pri kontrole dodržiavania štandardov. V súčasnosti je na základe delimitácie tejto agendy kompetentným orgánom Úrad podpredsedu vlády Slovenskej republiky pre investície a informatizáciu.

2.4 Výnos Ministerstva financií Slovenskej republiky č. 55/2014 Z. z. o štandardoch pre informačné systémy verejnej správy

Výnos Ministerstva financií Slovenskej republiky č. 55/2014 Z. z. o štandardoch pre informačné systémy verejnej správy (ďalej tiež ako „Výnos o štandardoch“) je podzákonný právny predpis ustanovujúci štandardy pre informačné systémy verejnej správy, ktorý bol prijatý ministerstvom financií na základe ustanovenia § 13 ods. 1 písm. a) Zákona o ISVS. Výnos o štandardoch pre informačné systémy verejnej správy je koncipovaný tak, aby reflektoval súčasný stav rozvoja informačno-komunikačných technológií a taktiež zmeny v organizácii štátnej správy a územnej samosprávy.

Výnos o štandardoch upravuje niekoľko druhov štandardov a jedným z nich sú Štandardy prístupnosti a funkčnosti webových stránok. Tieto štandardy sú ďalej definované ako dodržiavanie pravidiel podľa Prílohy č. 1 Výnosu o štandardoch. Uvedená príloha obsahuje 14 špecifických pravidiel pre tvorbu informačných systémov verejnej správy, medzi ktoré v súvislosti s prístupnosťou systémov pre osoby so zdravotným postihnutím, patria najmä:

- poskytovanie ekvivalentných alternatív k zvukovému a vizuálnemu obsahu,
- nespoliehanie sa len na farbu,
- tvorenie tabuliek, ktoré sa ľahko transformujú,
- zabezpečenie, aby sa webové stránky využívajúce nové technológie ľahko transformovali,
- poskytovanie kontextových a orientačných informácií,
- poskytovanie prehľadného mechanizmu navigácie.[6]

Zjednodušene povedané, osoby so zdravotným postihnutím potrebujú, aby webové sídla orgánov verejnej správy obsahujúce informačné systémy verejnej správy, boli pre nich prístupné. Táto požiadavka je splnená vtedy, ak je informačný systém vytvorený a spravovaný v súlade so štandardmi prístupnosti. Ide napríklad o prípady, aby webové sídla mali funkciu transformácie na textovú verziu, pretože napríklad nevidiace osoby dokážu vnímať obsah jednotlivých webových stránok prostredníctvom zvukového zariadenia, ktoré predčítava obsah stránky, avšak iba za predpokladu, že táto je v textovej verzii, ďalej aby sa jednotlivé súčasti webovej stránky dali otvárať bez potreby využitia myši (teda len za pomoci klávesnice) a podobne.

2.5 Smernica Európskeho parlamentu a Rady č. 2016/2102 o prístupnosti webových sídel a mobilných aplikácií subjektov verejného sektora

Najnovším právnym predpisom prijatým na pôde Európskej únie je Smernica č. 2016/2102 o prístupnosti webových sídel a mobilných aplikácií subjektov verejného sektora (ďalej tiež ako „Smernica o prístupnosti“). Ako už z názvu smernice vyplýva, jej zameranie sa dotýka aj mobilných aplikácií, čo možno považovať za výrazný posun vpred s cieľom zachytiť novodobý trend prechodu práce z počítača na mobilný „smart“ telefón. Cieľom Smernice o prístupnosti, podľa jej bodu 9, je zabezpečiť, aby *webové sídla a mobilné aplikácie verejného sektora boli prístupnejšie na základe spoločných požiadaviek na prístupnosť*. Európska únia teda začala intenzívnejšie pracovať na tejto téme s cieľom harmonizovať právne úpravy členských štátov. V zmysle uvedeného vznikla jednotlivým štátom povinnosť prijať opatrenia na zabezpečenie vyššej prístupnosti webových sídel a mobilných aplikácií orgánov verejnej správy tým, že zabezpečia ich súlad so štyrmi základnými zásadami. Sú nimi:

a) *vnímateľnosť* - informácie a súčasti používateľského rozhrania sa musia dať prezentovať používateľovi v takej podobe, ktorú dokáže vnímať,

[6] Príloha č. 1 Výnosu o štandardoch.

b) *ovládateľnosť* - súčasti používateľského rozhrania a navigácia sa musia dať ovládať,
c) *zrozumiteľnosť* - informácie a ovládanie používateľského rozhrania musia byť zrozumiteľné,
d) *robustnosť* - obsah musí byť dostatočne robustný pre spoľahlivú interpretáciu širokým spektrom používateľských agentov vrátane podporných technológií.[7]

Podľa Smernice o prístupnosti sa prístupnosťou vo vzťahu k IKT rozumie vlastnosť, umožňujúca intuitívne a čo najjednoduchšie používanie týchto technológií nezávisle od akýchkoľvek obmedzení ich používateľov, akými sú napr. zdravotné postihnutie alebo určitá úroveň vzdelania (napr. netechnického zamerania).

3 ANALÝZA WEBOVÝCH SÍDEL ORGÁNOV VEREJNEJ SPRÁVY SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Pre účely predkladaného príspevku sme vybrali niekoľko webových sídel [8] orgánov verejnej správy, ktoré sme analyzovali v zmysle dodržania niektorých štandardov prístupnosti vo vzťahu k osobám so zdravotným postihnutím.

Ministerstvo financií v súvislosti s rozširovaním povedomia o štandardoch spustilo v roku 2012 pilotný projekt znalectva štandardov. Na základe výsledkov dosiahnutých v teste boli udeľované strieborné a bronzové úrovne znalectva (pokročilý a základný znalec). Pre lepšie pochopenie problematiky štandardov prístupnosti možno poukázať na tzv. Blind Friendly Web pravidlá, ktoré boli vytvorené v roku 2012 a sú zhodné s povinnými štandardami prístupnosti webových stránok podľa Výnosu o štandardoch z roku 2010. Tvorcami týchto pravidiel sú občianske združenia *Únia nevidiacich a slabozrakých Slovenska* a *eSlovensko,* ktoré v rámci tohto projektu akceptujú okrem zrakovo postihnutých aj iné znevýhodnené skupiny užívateľov (napr. užívateľov s telesným postihnutím; užívateľov, ktorí nepoužívajú majoritný internetový prehliadač alebo užívateľov s alternatívnymi zobrazovacími zariadeniami). Na základe zistenia, že mnoho webových sídel je pre používateľov so zrakovým alebo iným postihnutím neprístupných a teda nepoužiteľných, primárnou úlohou iniciatívy Blind Friendly Web je zisťovanie a testovanie prístupnosti webových sídel orgánov verejnej správy pre túto kategóriu osôb. Ak webové sídlo v rámci auditu splnilo všetky požadované podmienky prístupnosti, bolo mu udelené logo *Friendly Web*. Celá uvedená problematika je rozobratá na webovej stránke www.blindfriendly.sk, kde je okrem iného umiestnený katalóg webových sídel rôznych orgánov verejnej správy s hodnotením testovania a výškou percenta prístupnosti. Problémom je, že posledné testovanie sa uskutočnilo v roku 2011 a ďalej sa v tejto činnosti nepokračuje, resp. výsledky nie sú zverejnené.

Predmetom našej analýzy boli nasledovné webové sídla:

- *www.slovensko.sk Ústredný portál verejnej správy*
- *www.portal.minv.sk Špecializovaný portál Ministerstva vnútra Slovenskej republiky*
- *www.slov-lex.sk Právny a informačný portál - elektronická zbierka zákonov Slovenskej republiky*
- *www.uniba.sk Univerzita Komenského v Bratislave*
- *www.informatizacia.sk Odborný portál Úradu podpredsedu vlády Slovenskej republiky pre investície a informatizáciu*

---

[7] Európsky parlament a Rada: „Smernica č. 2016/2102 o prístupnosti webových sídel a mobilných aplikácií subjektov verejného sektora“, článok 37.

[8] Ustanovenie § 2 písm. v) Zákona o ISVS: „*Webovou stránkou je verejne on-line dostupné miesto na internete sprístupňované prostredníctvom webového prehliadača a využívajúce protokol HTTP alebo HTTPs; webová stránka tvorí jednu vizuálnu obrazovku webového sídla, a to aj ak je zložená z viacerých rámov.*“

Ustanovenie § 2 písm. w) Zákona o ISVS: „*Webovým sídlom je ucelený súbor webových stránok v správe jednej povinnej osoby, pričom webové sídlo má pridelenú najmenej jednu doménu; webové sídlo je prezentačným komponentom a technologickým rozhraním informačného systému verejnej správy*.“

Pri tvorbe webového sídla musia povinné osoby dodržiavať aj ostatné štandardy informačných systémov verejnej správy a jedným z nich je povinnosť uviesť vyhlásenie o splnení pravidiel prístupnosti webového sídla alebo jeho časti podľa prílohy č. 1 Výnosu o štandardoch, pričom nesplnenie konkrétnych bodov alebo pravidiel sa má vo vyhlásení jednoznačne uviesť.[9] Pri všetkých sledovaných webových sídlach bola táto povinnosť splnená, všetky obsahovali tzv. Vyhlásenie o prístupnosti. Druhá časť uvedeného pravidla však už splnená nebola, pretože tvorcovia jednotlivých webových sídel neuvádzali vo svojom vyhlásení body a pravidlá, ktoré nespĺňajú. Všetky analyzované webové sídla, okrem webového sídla www.informatizacia.sk, obsahovali vo vyhlásení o prístupnosti formulu, podľa ktorej dané webové sídlo spĺňa „základné štandardy prístupnosti pre informačné systémy verejnej správy podľa Výnosu o štandardoch“. Avšak, tento výnos neuvádza a nedefinuje *základné štandardy prístupnosti*. V tejto súvislosti teda vzniká otázka, ktoré štandardy prístupnosti sú považované za základné?

Ústredný portál verejnej správy dostupný na webovom sídle www.slovensko.sk neposkytuje pre prihlásenie sa do elektronickej schránky žiadne doplňujúce informácie, ako by mala postupovať osoba so zdravotným postihnutím. Ak by aj táto osoba disponovala elektronickým občianskym preukazom, nemôže k obsahu tohto webového sídla, a teda k elektronickým službám verejnej správy, pristupovať bez pomoci.

Webové sídlo Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, ktoré poskytuje elektronické služby rezortu vnútra, www.portal.minv.sk, obsahuje vo svojom vyhlásení o prístupnosti odkaz na *World Wide Web konzorcium*, čo je zahraničná webová stránka týkajúca sa prístupnosti webu aj pre znevýhodnených občanov. Na základe takto uvedených informácií však nie je jednoduché zistiť, akým spôsobom je webové sídlo Ministerstva vnútra Slovenskej republiky dostupné pre osoby so zdravotným postihnutím.

V roku 2016 bol spustený Právny a informačný systém Slov-Lex, ktorý predstavuje elektronickú zbierku zákonov. Portálom pre jej fungovanie je webové sídlo www.slov-lex.sk, ktoré by podľa Národného programu malo zabezpečiť prístupnosť právnych predpisov aj osobám so zdravotným postihnutím. Po návšteve tohto webového sídla možno konštatovať, že nie je možné ho zobrazovať v textovej verzii, čo sťažuje jeho používanie niektorým skupinám obyvateľstva.

Webové sídlo Univerzity Komenského v Bratislave podľa nášho názoru taktiež nespĺňa všetky štandardy prístupnosti, keďže nie je vytvorené bezbariérovým spôsobom. Vysoká škola má vytvárať všeobecne prístupné akademické prostredie aj vytváraním zodpovedajúcich podmienok štúdia pre študentov so špecifickými potrebami.[10] Podľa Vyhlášky Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky č. 458/2012 Z. z. o minimálnych nárokoch študenta so špecifickými potrebami sú minimálnymi nárokmi týchto študentov napríklad prístup k informáciám týkajúcich sa štúdia bezbariérovým spôsobom alebo bezbariérová práca v akademickom informačnom systéme.

Za najlepšie prístupné webové sídlo možno jednoznačne označiť odborný portál Úradu podpredsedu vlády Slovenskej republiky pre investíciu a informatizáciu, www.informatizacia.sk, ktoré je poskytované aj v textovej verzii, spĺňa všetky požiadavky prístupnosti a teda používa logo Blind friendly a uvádza, aké nedostatky portál v minulosti obsahoval. Žiadne iné z uvedených webových sídel nie je transformovateľné do textovej verzie.

Pre účely predkladaného príspevku sme na základe Zákona č. 211/2000 Z. z. o slobodnom prístupe k informáciám a o zmene a doplnené niektorých zákonov (zákon o slobode informácií) podali žiadosť o sprístupnenie informácie o počte spáchaných správnych deliktov povinných osôb v súvislosti s vytváraním a udržiavaním informačných systémov verejnej

[9] Ustanovenie § 15 písm. a) Výnosu o štandardoch.
[10] Ustanovenie § 100 ods. Zákona č. 131/2002 Z. z. o vysokých školách

správy v súlade so štandardmi prístupnosti a o počte pokút uložených ministerstvom financií za spáchanie týchto deliktov, a to od obdobia účinnosti Zákona o ISVS, t. j. od 1.6.2006 až doteraz. Ministerstvo financií poskytlo v zákonnej lehote odpoveď, v ktorej našu žiadosť postúpilo kompetentnému orgánu, ktorým je na základe delimitácie agendy štandardov informačných systémov verejnej správy Úrad podpredsedu vlády Slovenskej republiky pre investície a informatizáciu. Uvedený úrad sa vo svojej odpovedi vyjadril, že na danom úseku zatiaľ neboli uložené žiadne sankcie, pretože jednotlivé orgány verejnej správy sú opakovane upozorňované na nedostatky a vzhľadom na ich odstránenie doteraz nebolo potrebné uložiť pokuty.

4 ZÁVER A ÚVAHY DE LEGE FERENDA

Jeden z kľúčových princípov správne fungujúceho e-Governmentu je prístupnosť informačných systémov verejnej správy, ktorej zabezpečovanie je obsahovou súčasťou informačnej činnosti podľa ustanovenia § 2 ods. 1 písm. c) Zákona o ISVS.[11] Je dôležité podotknúť, že takto koncipovaná prístupnosť sa v zmysle Dohovoru o právach osôb so zdravotným postihnutím, a na to nadväzujúcich slovenských dokumentov, najmä Výnosu o štandardoch, týka všetkých osôb, teda aj tých, ktorým nepostačuje „klasický“ spôsob sprístupnenia informácií. V súčasnej dobe sa kladie veľký dôraz na sprístupňovanie informácií informačno-komunikačnými prostriedkami a osoby so zdravotným postihnutím nemožno z týchto moderných metód vylúčiť. Práve naopak, Európska únia vyvíja úsilie o čo najväčšiu rovnorodosť využívania IKT pre všetky skupiny obyvateľov.

Výskum v rámci predkladaného príspevku priniesol závery, že vybrané webové sídla orgánov verejnej správy nie sú dostatočne prístupné osobám so zdravotným postihnutím, a teda e-Government nie je prístupný všetkým občanom. Tento problém je o to závažnejší, že nie je jednoduché ho odstrániť.

Na základe uvedeného konštatujeme, že je potrebné zabezpečiť, aby webové sídla jednotlivých orgánov verejnej správy prešli auditom v súvislosti s dodržaním všetkých štandardov podľa Výnosu o štandardoch. Jedine tým spôsobom možno skutočne zistiť, či sú webové sídla prístupné osobám so zdravotným postihnutím a či tieto osoby môžu využívať elektronické služby verejnej správy. Domnievame sa, že tento spôsob kontroly by nemal závisieť od rozhodnutia súkromného sektora, ako je to v prípade rozoberanej iniciatívy Blind Friendly Web, ale mal by ho vykonávať štát, a to za účelom reflektovania krokov Európskej únie. Ak po oficiálnom audite webového sídla dôjde k zisteniu nedodržania niektorých štandardov, je potrebné pristúpiť k udeľovaniu sankcií, ktoré predvída Zákon o informačných systémoch verejnej správy. Ak Úrad podpredsedu vlády Slovenskej republiky pre investície a informatizáciu neplní svoje povinnosti podľa zákona a neukladá pokuty tam, kde je potrebné ich ukladať, potom je nevyhnutné uvažovať o mechanizme kontroly tohto štátneho orgánu.

Záverom upozorňujeme, že európska Smernica o prístupnosti uvádza v súvislosti s prístupnosťou webových sídel (a navyše mobilných aplikácií) ďalšie povinnosti, ktoré možno považovať za „nadstavbu“ existujúceho stavu. Prináša všeobecné zásady prístupnosti vrátane IKT, pomocou ktorých majú byť všetky služby verejného sektora využívateľné všetkými občanmi Európskej únie bez ohľadu na akékoľvek obmedzenia.

Použitá literatúra

1. COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES: The Role of eGovernment for Europe’s Future. Brussels, 2003, 54 s.
2. ORGANIZÁCIA SPOJENÝCH NÁRODOV: Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím, 2006, 31 s.

[11] **Informačnou činnosťou** je získavanie, zhromažďovanie, spracúvanie, **sprístupňovanie**, poskytovanie, prenos, ukladanie, archivácia a likvidácia údajov.

3. MINISTERSTVO PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY SLOVENSKEJ REPUBLIKY: Národný program rozvoja životných podmienok osôb so zdravotným postihnutím na roky 2014 – 2020, 43 s.
4. Smernica Európskeho parlamentu a Rady č. 2016/2102 o prístupnosti webových sídel a mobilných aplikácií subjektov verejného sektora
5. Výnos Ministerstva financií Slovenskej republiky č. 55/2014 Z. z. o štandardoch pre informačné systémy verejnej správy
6. Zákon č. 275/2006 Z. z. o informačných systémoch verejnej správy a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov
7. Zákon č. 305/2013 Z. z. o elektronickej podobe výkonu pôsobnosti orgánov verejnej moci a o zmene a doplnení niektorých zákonov (zákon o e-Governmente) v znení neskorších predpisov
8. http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0567:FIN:EN:PDF

Kontaktné údaje

JUDr. Soňa Ralbovská Sopúchová, PhD.
sona.sopuchova@flaw.uniba.sk
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
Šafárikovo nám. 6, P. O. Box 313
810 00 Bratislava 1
Slovenská republika

JUDr. Zuzana Ligasová, PhD.
zuzana.ligasova@flaw.uniba.sk
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
Šafárikovo nám. 6, P. O. Box 313
810 00 Bratislava 1
Slovenská republika

FINANCE A ÚČETNICTVÍ

FINANCING AND ACCOUNTING

NUMBER OF PAPERS: 11

KOMPARATÍVNA ANALÝZA DAŇOVÉHO ASPEKTU OBCHODOVANIA S KRYPTOMENAMI V KRAJINÁCH V4

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE TAX ASPECT OF TRADING WITH CRYPTOCURRENCIES IN COUNTRIES V4

Alexandra Bagiová, Jitka Meluchová, Zuzana Juhászová

Abstrakt

Obchodovanie s kryptomenami je nový, vysoko inovatívny a dynamický prvok na finančnom trhu. Jeho daňové dôsledky si vyžadujú adekvátnu legislatívnu úpravu. Jednotný postup v rámci Európskej únie chýba, preto členské štáty pristupujú k riešeniu problematiky samostatne, s rôznou intenzitou a časovým rámcom. Predkladaný príspevok sa zameriava na identifikovanie kľúčových daňových otázok obchodovania s kryptomenami, ktorých riešenie následne skúma Vyšehradskej štvorky (ďalej len „krajiny V4“). Nástrojom pre naplnenie cieľa príspevku je komparatívna analýza daňového prístupu k obchodovaniu s kryptomenami v Slovenskej republike, v Českej republike, v Poľskej republike a v Maďarsku, a následné vyhodnotenie možných prístupov ako podkladu pre projektovanie optimálnych riešení do budúcnosti.

Kľúčové slova: *kryptomeny, zdanenie kryptomien, technológia blockchain*

Abstract

Trading with cryptocurrencies is a new, highly innovative and dynamic element of the financial market. Its tax implications require an adequate legislative adjustment. Common approach within the European Union is lacking, therefore the member states are dealing with evolving issues themselves, differing in intensity and time frame. This paper aims to identify the key tax issues of trading with cryptocurrencies, the solution of which is then explored in the V4-countries conditions. The tool for fulfilling the aim of the paper is a comparative analysis of the tax approach of trading with cryptocurrencies in the Slovak Republic, the Czech Republic, the Republic of Poland and the Hungary, subsequently evaluating possible approaches as a basis for creating optimal solutions for the future development of the issues.

Key words: *cryptocurrencies, tax on trading with cryptocurrancies, blockchain technology*

1 ÚVOD DO PROBLEMATIKY

Kryptomeny, špecifická kategória virtuálnych mien založená na báze kryptovaných operácií (Nádaský – Pénzeš, 2013), sa stali v priebehu uplynulého desaťročia etablovanou súčasťou finančného trhu. V roku 2010 vstúpila na trh prvá, a doteraz najobchodovanejšia kryptomena Bitcoin. Hranicu 1 000 USD prekročila hodnota jedného Bitcoinu v roku 2012 a s miernymi výkyvmi postupne rástla až na rekordnú hodnotu, takmer 20 000 USD za jednotku v decembri 2017. Rastu hodnoty Bitcoinu predchádzal rozmach obchodovania s kryptomenami z pohľadu kvantity i kvantity. Vznikali nové kryptomeny, rozširovali sa obchodné platformy a rástol objem realizovaných obchodov (Daňko, 2018).

Technicky je koncept využívania kryptomien založený na platforme s názvom *blockchain*, ktorá umožňuje ťaženie kryptomien na báze kryptovaných dátových operácií a ich neobmedzenú distribúciu. V praxi to znamená, že jednotka kryptomeny je neopakovateľným prvkom dátového systému, ktorý možno neobmedzene prevádzať, ale nemožno ho falšovať ani meniť akoukoľvek reguláciou. Transakcie nie sú založené na dôvere zúčastnených strán,

ako je to pri bežnom obchodovaní, ale na kryptovaných automatických záznamoch (Šlosárová - Blahušiaková, 2018).
Uvedené technické špecifikum sa premieta do osobitých problémov pri riešení daňových dôsledkov obchodných transakcií s kryptomenami. Na úrovni Európskej únie (EÚ) harmonizovaný postup dodnes absentuje. Predpokladá sa uplatnenie všeobecných ustanovení, bez konkrétnej zmienky o kryptomenách. Špecifické riešenie zostáva v kompetencii jednotlivých krajín, ktoré si musia zodpovedať štyri základné otázky:

1. Ktoré transakcie podliehajú zdaneniu?
2. Aké príjmy a výdavky pri danej zdaniteľnej transakcii môžu vzniknúť?
3. Kedy nastáva moment zdanenia príjmov?
4. Akým spôsobom sa vzniknuté príjmy zdania?

Ekonomická prax predstihla teóriu. Kryptomeny vstúpili na trh v roku 2010, ale ich zdanením sa mnohé európske krajiny začali prvýkrát zaoberať až v roku 2017, kedy hodnota Bitcoinu dosahovala historické maximá. Dodnes nebolo vytvorené optimálne riešenie, ktoré by malo potenciál harmonizácie na úrovni EÚ.

2 METODOLÓGIA PRÁCE

Hlavným cieľom príspevku je vyhodnotenie daňových prístupov krajín V4 k obchodovaniu s kryptomenami ako podklad pre projektovanie optimálneho riešenia v budúcnosti. Východiskom pre naplnenie tohto cieľa je komparatívna analýza riešenia najvýznamnejších daňových problémov, ktoré v súvislosti s obchodovaním s kryptomenami vznikajú. Identifikovali sme tri kľúčové problémy:

1. definícia kryptomien v obchodných transakciách,
2. uplatnenia dane z príjmov pri príjmoch z obchodovania s kryptomenami,
3. zdanenie obchodovania s kryptomenami daňou z pridanej hodnoty.

Riešenie každého z uvedených problémov sme analyzovali v krajinách Vyšehradskej štvorky. Výsledky sme následne porovnali a vyhodnotili prehľadnou tabuľkovou formou pre každý z analyzovaných problémov samostatne. V tabuľkových výstupoch používame na označenie krajín skratky: SR – Slovenská republika, ČR – Česká republika, PL – Poľská republika, HU – Maďarsko. Napokon sme syntézou poznatkov dospeli k náčrtu optimálneho riešenia, ktoré by spájalo silné stránke prístupov jednotlivých krajín a zároveň sa vyhýbalo identifikovaným nedostatkom.
Každú z čiastkových analýz sme realizovali v dvoch krokoch. Najprv sme sa zaoberali obsahovou stránkou riešenia problému. Pri komparácii s ostatnými krajinami sme hodnotili intenzitu právnej úpravy problematiky kryptomien, jednoznačnosť ustanovení a dôsledky predmetného ustanovenia na bezpečnosť a stabilitu finančného trhu. Krajinám sme podľa zvolených kritérií pridelili hodnotenie od 1-najhoršie po 4–najlepšie (stĺpec „H1“ tabuľky).
V druhom kroku sme sa zaoberali formálnou stránkou riešenia, kde sme skúmali, akým spôsobom je daný postup zapracovaný do právneho rámca krajiny, podľa čoho sme pridelili hodnotenie nasledovne (stĺpec „H2“ tabuľky):

1. absentuje špecifické riešenie, všeobecné právne predpisy sú nedostačujúce,
2. absentuje špecifické riešenie, ale všeobecné právne predpisy sú dostačujúce,
3. špecifické riešenie je uvedené v stanovisku, odporúčaní alebo metodickom usmernení príslušného orgánu verejnej moci, čím rozširuje aplikáciu všeobecných právnych predpisov,
4. špecifické riešenie je zapracované do záväzných právnych predpisov danej krajiny.

Hodnotené aspekty považujeme za komplementárne a neprikladáme žiadnemu z nich väčšiu váhu. Na stanovenie celkového hodnotenia krajiny v rámci daného riešenia sme preto využili jednoduchý aritmetický priemer. Úspešnejšia v riešení daného problému bola krajina, ktorá dosiahne vyššie hodnotenie.

Koncept optimálneho riešenia daňového prístupu k obchodovaniu s kryptomenami sme napokon vytvorili, vychádzajúc z prístupu krajín V4 v jednotlivých oblastiach, ako kombináciu najlepších riešení s prípadným komentárom.

3 VÝSLEDKY PRÁCE A DISKUSIA

Pred samotným porovnaním prístupov jednotlivých krajín k identifikovaným problémom je potrebné uviesť, že pri analýze sme vychádzali z jednotnej terminologickej základe. Z daňového pohľadu ide o uplatnenie všeobecne známych poznatkov, ale na čo upozorňujeme je vzťah pojmov kryptomena a virtuálna mena. Kryptomena je jedným z druhov virtuálnej meny, čo znamená, že ak v niektorej krajine právny predpis explicitne hovorí o virtuálnej mene, vychádzame z toho, že možno toto ustanovenie aplikovať aj na kryptomenu.

3.1 Definícia kryptomien v obchodných transakciách

V podmienkach Slovenskej republiky pojem kryptomena explicitne definovaný nie je, ale virtuálna mena áno. Konkrétne v Metodickom usmernení Ministerstva financií Slovenskej republiky č. MF/10386/2018-721 k postupu zdaňovania virtuálnych mien z 23. marca 2018, ktoré preberá definíciu Európskej bankovej autority. Virtuálna mena predstavuje *„digitálny nositeľ hodnoty, ktorý nie je vydaný ani garantovaný centrálnou bankou ani orgánom verejnej moci, ani nie je nevyhnutne naviazaný na zákonné platidlo, nemá právny status meny alebo peňazí, ale je akceptovaný niektorými fyzickými alebo právnickými osobami ako platobný prostriedok a ktorý možno, prevádzať, uchovávať alebo s ním elektronicky obchodovať."* (Európska banková autorita, 2014) Definícia potvrdzuje, už uvedený dvojaký spôsob vnímania virtuálnej meny - buď má charakter platobného prostriedku alebo investičného prostriedku. Možnosť stotožňovania virtuálnej meny s peniazmi s núteným obehom (tzv. *fiat money)* sa touto definíciou vylučuje.

České právne predpisy obsahujú definíciu virtuálnej meny v ustanovení § 2 ods. 1 písm. l) zákona č. 253/2008 Sb. o některých opatřeních proti legalizaci výnosů z trestné činnosti a financování terorismu ve znění pozdějších předpisů, podľa ktorého je virtuálna mena *„elektronicky uchovávaná jednotka bez ohľadu na to, či má alebo nemá emitenta, ktorá nie je peňažným prostriedkom podľa zákona o platobnom styku, ale je prijímaná ako platba za tovar alebo služby aj inou osobou odlišnou od jej emitenta."* Ako v prípade Slovenskej republiky, aj táto definícia vylučuje považovanie kryptomenu za peniaze s núteným obehom.

Poľská republika je v súčasnosti považovaná za najprísnejšieho regulátora trhu s kryptomenami spomedzi analyzovaných krajín. Pojmom kryptomena sa z daňového pohľadu začali zaoberať orgány verejnej moci oveľa skôr ako na Slovensku či v Českej republike. V roku 2014 vydali daňové riaditeľstvá v Poznani a vo Varšave stanoviská, ktoré sa zaoberali definovaním príjmov z obchodovania s kryptomenami z hľadiska prislúchajúcej daňovej povinnosti, ale explicitná definícia pojmu kryptomena alebo virtuálna mena dodnes nie je obsahom žiadneho právneho predpisu.

V Maďarsku nie je problematika zdanenia kryptomien vôbec legislatívne upravená. Ministerstvo financií a Národný daňový a colný úrad Maďarska vydali v auguste roku 2018 vyhlásenie, že vytvoria spoločnú pracovnú skupinu, ktorej úlohou bude vypracovanie daňovej legislatívy na reguláciu obchodovania s kryptomenami. Do času písania príspevku (december 2018) však neboli zverejnené žiadne bližšie informácie.

Porovnanie prístupov jednotlivých krajín k definovaniu kryptomien prezentujeme prostredníctvom Tabuľky č.1. Podľa nášho názoru by bol najvhodnejší prístup kombinujúci vecnú stránku definície zo slovenskej právnej úpravy, ale s priamym zapracovaním definície do príslušného zákona, ako je tomu v prípade Českej republiky.

Tabuľka č.1: Vyhodnotenie riešenia definície kryptomien v krajinách V4

	Obsah a vecná stránka	H1	Právna úprava	H2	Celk. hodnotenie
SR	- výstižná, prehľadná definícia zachytávajúca dvojaké postavenie kryptomien	4	Metodické usmernenie MF SR č. MF/10386/2018-721 k postupu zdaňovania virtuálnych mien	3	**3,5**
ČR	- definícia kryptomeny zachytáva dvojaké postavenie kryptomien, ale nie je dostatočne zrozumiteľná	3	Zákon č. 253/2008 Sb. o některých opatřeních proti legalizaci výnosů z trestné činnosti a financování terorismu	4	**3,5**
PL	- definícia kryptomeny absentuje, definovaný je iba príjem plynúci z kryptomien	2	absentuje	2	**2**
HU	- definícia pojmu absentuje	1	absentuje	1	**1**

Zdroj: Vlastné spracovanie

3.2 Uplatnenia dane z príjmov pri príjmoch z obchodovania s kryptomenami

Postup a spôsob zdanenia príjmov z obchodovania s kryptomenami upravuje v Slovenskej republike zákon č. 213/2018 Z. z. o dani z poistenia a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ďalej len „Zákon o dani z poistenia“), ktorým bol s účinnosťou od 1.októbra 2018 novelizovaný zákon č. 595/2003 Z. z. o dani z príjmov v znení neskorších predpisov (ďalej len „Zákon o dani z príjmov“). Príjem z obchodovania s kryptomenami je podľa tohto zákona spojený výlučne s ich predajom, ktorý predstavuje výmenu virtuálnej meny za majetok, za inú virtuálnu menu, za poskytnutie služby alebo odplatný prevod. Do základu dane sa tento príjem zahrnie v zdaňovacom období, v ktorom vznikol, t.j. v momente, kedy k predaju došlo. Pokiaľ bola virtuálna mena nadobudnutá ťažbou, podľa § 17 ods. 3 písm. n) Zákona o dani z príjmov je súčasťou základu dane aj *„príjem (výnos) z virtuálnej meny nadobudnutej ťažbou v zdaňovacom období jej vyťaženia; tento príjem (výnos) sa zahrnie do základu dane v zdaňovacom období realizácie predaja virtuálnej meny.“*

Pre výpočet základu dane z príjmov sa od zdaniteľných príjmov odpočítajú daňové výdavky podľa § 19, ods. 2, písm. v) Zákona o dani z príjmov *„vo výške úhrnu vstupných cien virtuálnych mien podľa § 25b v zdaňovacom období, v ktorom dôjde k ich predaju do výšky úhrnu príjmu z ich predaja.“*Ak výška výdavkov presahuje výšku príjmov, na tento rozdiel sa neprihliada. Strata z predaja kryptomeny neznižuje celkový základ dane z príjmov daňovníka.

Daňová sadzba nie je pre daň z príjmov z predaja kryptomien špecificky upravená. Rovnako nie sú predmetnou úpravou riešené ani všeobecné ustanovenia o príležitostných príjmoch fyzických osôb. Príjmy do sumy 500 EUR, patriace do kategórie ostatných príjmov, sú podľa § 8 Zákona o dani z príjmov oslobodené od dane z príjmov. V praxi by však bolo dokazovanie príležitostného charakteru obchodovania s kryptomenami náročné, nakoľko zvyčajne ide o plánovanú a systematickú činnosť.

Daňovými aspektmi obchodovania sa však české právne predpisy podrobne nezaoberajú. Predpokladá sa platnosť všeobecných ustanovení *zákona č. 586/1992 Sb. o daních z příjmů* (ďalej len „*Zákon o daních z příjmů*“). Podľa tohto zákona je potrebné odlíšiť, aký charakter má obchodovanie s kryptomenami z pohľadu daňovníka. Pokiaľ ide o príjem súvisiaci s obchodovaním s kryptomenami, ktoré nie sú súčasťou obchodného majetku fyzickej osoby,

posudzujú sa takéto príjmy v kategórii Ostatné príjmy podľa *§10 Zákona o daních z příjmů* a na ich dosahovanie sa nevyžaduje špeciálne oprávnenie z pohľadu živnostenského zákona ani v zmysle stanoviska Českej národnej banky. Ak je splnená podmienka, že ide o príjmy príležitostné a nepravidelné, môže sa uplatňovať aj oslobodenie zdanenia do výšky 30 000 Kč. Ak však ide o pravidelnú a sústavnú činnosť, oslobodenie sa neuplatňuje. Pokiaľ fyzická osoba kryptomenu ťaží, považuje sa táto činnosť za poskytovanie služieb, na ktoré je potrebné živnostenské oprávnenie a nadobudnuté kryptomeny sú vykázané podľa *§7 Zákona o daních z příjmů* príjmami zo samostatnej činnosti. V tom prípade má daňovník právo odpočítať od základu dane výdavky na dosiahnutie, zaistenie a udržanie príjmov z kryptomien bez obmedzení. V základe dane z príjmov fyzických osôb sa dosiahnuté straty nezohľadňujú.
Zo všeobecných ustanovení *Zákona o daních z příjmů* vychádzajú aj právnické osoby. Daňové príjmy a daňové výdavky z obchodovania s kryptomenami sa zahrnú do základu dane v období, v ktorom vznikli bez obmedzenia ich výšky. Nakoľko sa pri výpočte základu dane zohľadňuje aj dosiahnutá strata a navyše, *Zákon o daních z příjmů* výpočet obstarávacej ceny ani predajnej ceny špeciálne neupravuje, vzniká veľký priestor pre špekulatívne operácie. Napríklad, ak by daňovník používal na výpočet predajnej ceny metódu FIFO (z angl. *first-in-first-out)* pri veľkých výkyvoch hodnoty kryptomien by mohli vzniknúť medzi vykázanou a skutočnou výškou príjmov výrazné rozdiely. Špeciálna daňová sadzba sa neuplatňuje.
Daňovníci v Maďarsku musia, obdobne ako v Českej republike, uplatňovať všeobecné ustanovenia. Sú nimi Zákon o dani z príjmov právnických osôb a o dani z dividend v znení neskorších predpisov (z maď. *1996. évi LXXXI. törvény a társasági adóról és az osztalék adóról*) a Zákon o dani z príjmov fyzických osôb v znení neskorších predpisov (známy pod skratkou Szja – z maď. *1995. évi CXVII. törvény a személyi jövedelem adóról*). Podľa ustanovení týchto zákonov sú fyzické osoby výrazne znevýhodnené pri investíciách do kryptomien. Ich príjmy z obchodovania s kryptomenami sú zaradené do kategórie ostatných príjmov a uplatňuje sa na ne daňová sadzba 15% a zdravotné odvody vo výške 22%. Pre právnické osoby platia tie isté pravidlá ako pri akomkoľvek inom obchode, pričom daňová sadzba je 9%. Práve vyrovnanie týchto rozdielov by malo byť ťažiskom pripravovaného zákona o obchodovaní s kryptomenami, ktorý je v Maďarsku vo fáze príprav.
Poľské právne predpisy sa riešením zdanenia príjmov daňou z príjmov zaoberajú najpodrobnejšie. Detailná klasifikácia zdaniteľných príjmov a výdavkov, ich pôvod, spôsob a moment vstupu do výpočtu základu dane boli predmetom vyhlásenia Ministerstva financií Poľskej republiky z apríla 2018. Vyhlásenie dopĺňalo Zákon o dani z príjmov fyzických osôb v znení neskorších predpisov (z pol. *Podatek dochodowy od osóbfizycznych*) a Zákon o dani z občianskoprávnych úkonov v znení neskorších predpisov (pol. *Podatek od czynności cywilnoprawnych*). Podľa tohto vyhlásenia môže byť príjem z obchodovania s kryptomenami klasifikovaný dvojako, od čoho následne závisí moment jeho vzniku a daňová sadzba:
1. Príjem z prevodu vlastníckych práv – vzniká ako dôsledok odplatného prevodu kryptomeny, ktoré nie sú obchodným majetkom daňovníka, v momente prijatia protihodnoty za poskytnuté majetkové práva. Uplatňuje sa daňová sadzba prislúchajúca k tomuto druhu príjmov, a to podľa výšky celkových dosiahnutých príjmov buď 18% alebo 32%.
2. Príjem (výnos) z podnikateľskej činnosti – vzniká v momente predaja, bez ohľadu na moment prijatia protihodnoty. Daňová sadzba pri tomto druhu príjmov je 19%.
Výdavky sú podľa tohto vyhlásenia daňovo uznateľné, pokiaľ sú splnené všeobecné podmienky ich uznania na účely dane z príjmov a je preukázateľný ich súvis s dosiahnutím, zabezpečením a udržaním prislúchajúcich príjmov. Zdaniteľné sú v momente ich vzniku (Ministerstwo Finansów, 2018).
Ďalšou povinnosťou je zdanenie obchodných transakcií s kryptomenami z titulu prevodu vlastníckych práv sumou 1% z hodnoty transakcie. Hodnota transakcie je vyššia zo sumy

trhovej ceny protihodnoty získanej za prevod kryptomeny alebo trhovej hodnoty prevádzanej kryptomeny. Daňová povinnosť sa týka oboch zúčastnených, kupujúceho aj predávajúceho.
Toto ustanovenie vyvolalo vlnu kritiky a protestov na poľskom trhu. Následne v máji 2018 Ministerstvo financií Poľskej republiky pozastavilo zdanenie príjmov z obchodovania s kryptomenami do času, kým neuskutoční detailnú analýzu trhu a možných dôsledkov prijatých opatrení. Výsledkom bolo zmiernenie daňového prístupu k obchodovaniu s kryptomenami vytvorením návrhu novely zákonov o dani z príjmov fyzických a právnických osôb, ktorej schválenie sa očakáva v decembri 2018. Oproti pôvodnému vyhláseniu boli prijaté predovšetkým nasledovné významné zmeny (KPMG, 2018):

- jednotná daňová sadzba z príjmov z obchodovania s kryptomenami 19%,
- zahrnutie zdaniteľných výdavkov do základu dane v období v ktorom vznikli, aj v prípade, že príjem bude zahrnutý do základu dane v nasledujúcom zdaniteľnom období – ak by výdavky v danom zdaňovacom období presiahli výšku zdaniteľných príjmov, môžu sa o tento rozdiel zvýšiť výdavky v nasledujúcom zdaňovacom období,
- daňová neutralita výmeny jednej kryptomeny za inú kryptomenu.

Porovnanie prístupov krajín V4 vrátane ich hodnotenia je predmetom Tabuľky č.2.

Tabuľka č. 2: Vyhodnotenie prístupu krajín V4 k uplatneniu dane z príjmov pri obchodovaní s kryptomenami

	Obsah a vecná stránka	**H1**	**Právna úprava a záväznosť**	**H2**	**Celk. hodnotenie**
SR	- explicitne stanovené, čo možno zahrnúť do základu dane výpočet základu dane - straty sa nezohľadňujú	3	Zákon č. 595/2003 Z. z. o dani z príjmov v znení neskorších predpisov (špecifická úprava)	3	**3**
ČR	- postačujúci rámec problematiky vytvorený všeobecnými ustanoveniami	2	Zákon č. 586/1992 Sb. o daních z příjmů	2	**2**
PL	- detailný postup klasifikácie príjmov a výdavkov - zohľadňovanie strát - daň z obchodných transakcií	4	Vyhlásenie Ministerstva financií Poľskej republiky zo dňa 4.4.2018 k daňovým dôsledkom obchodovania s kryptomenami; novela daňových zákonov	4	**4**
HU	- všeobecné ustanovenia - nerovnomerné daňové zaťaženie fyzických a právnických osôb	1	Zákon o dani z príjmov právnických osôb a o dani z dividend; Zákon o dani z príjmov fyzických osôb	2	**1**

Zdroj: Vlastné spracovanie

3.3 Zdanenie obchodovania s kryptomenami daňou z pridanej hodnoty

Z pohľadu dane z pridanej hodnoty by sa členské krajiny EÚ mali riadiť rozhodnutím Súdneho dvora Európskej únie z roku 2015, podľa ktorého je obchodovanie s kryptomenami oslobodené od dane z pridanej hodnoty, pokiaľ nemá kryptomena v danej transakcii výlučný charakter platidla. V takom prípade sa oslobodenie neuplatňuje (Rozsudok Súdneho dvora Európskej únie vo veci C-264/14 Skatteverket proti Davidovi Hedqvistovi). Týmto rozsudkom však nie je problematika uplatnenia dane z pridanej hodnoty komplexne vyriešená. V niektorých oblastiach sa štáty môžu rozhodnúť pre ďalšie riešenie. Výsledok komparácie prístupu krajín k obchodovaniu s kryptomenami v kontexte dane z pridanej hodnoty prezentujeme v nasledujúcej časti, v textovej i v tabuľkovej podobe (Tabuľka č.3).

V slovenských ani v maďarských právnych predpisoch sa ďalšie ustanovenia pre oblasť dane z pridanej hodnoty v súvislosti s kryptomenami nenachádzajú. Česká republika však túto problematiku rozšírila. Súčasťou *zákona č. 235/2004 Sb. o dani z přidané hodnoty ve znění pozdějších předpisů* sa od 1.7.2017 stal inštitút povinného ručenia za nezaplatenú daň z pridanej hodnoty príjemcom plnenia, ak je odplata dohodnutá v kryptomene. V čase zavedenia išlo nielen o nástroj boja proti finančnej kriminalite, ale aj o spôsob na spomalenie rastúceho použitia kryptomien ako platobného prostriedku, ktoré bolo v tom čase na vzostupe. Poľsko presadzuje reštriktívny prístup k obchodovaniu s kryptomenami, ktorý uplatňuje aj v oblasti dane z pridanej hodnoty. V prípade kúpy a následného predaja kryptomeny sa daň z pridanej hodnoty neuplatňuje, v súlade s Rozsudkom Súdneho dvora EÚ, ale pokiaľ je predmetom predaja kryptomena získaná vlastnou ťažbou, daň z pridanej hodnoty sa uplatňuje v základnej sadzbe 23%. Ministerstvo financií Poľskej republiky to zdôvodňuje tým, že proces ťaženia kryptomeny predstavuje odplatné poskytnutie služby, na ktoré sa výnimka z uplatnenia dane z pridanej hodnoty nevzťahuje. (Ministerstwo Finansów, 2018)

Tabuľka č.3: Vyhodnotenie prístupu krajín V4 k uplatneniu dane z pridanej hodnoty pri obchodovaní s kryptomenami

	Obsah a vecná stránka	**H1**	**Právna úprava a záväznosť**	**H2**	**Celk. hodnotenie**
SR	- špecificky sa neupravuje	1	absentuje	1	**1**
ČR	- ručenie za nezaplatenú daň z pridanej hodnoty pokiaľ bola odplata poskytnutá v podobe kryptomeny (preventívne opatrenie)	4	Zákon č. 235/2004 Sb., o dani z přidané hodnoty ve znění pozdějších předpisů	4	**4**
PL	- zdanenie obchodov daňou z pridanej hodnoty (23%) pri kryptomene získanej ťažbou (reštriktívne opatrenie)	2	Vyhlásenie Ministerstva financií Poľskej republiky zo dňa 4.4.2018 k daňovým dôsledkom obchodovania s kryptomenami	2	**2**
HU	- špecificky sa neupravuje	1	absentuje	1	**1**

Zdroj: Vlastné spracovanie

4 ZÁVER

Komparatívnou analýzou daňového prístupu krajín V4 k obchodovaniu s kryptomenami sme dospeli k záveru, že najkomplexnejšie sa s problémami zdanenia kryptomien vysporiadala Česká republika, a to napriek absentujúcim špecifickým právnym predpisom v oblasti dane z príjmov. Výsledky komparatívnej analýzy prezentujeme v Tabuľke č. 4.

Tabuľka č.4: Celkové vyhodnotenie daňového prístupu krajín V4 k obchodovaniu s kryptomenami

	Definícia kryptomien	**Prístup k dani z príjmov**	**Prístup k dani z pridanej hodnoty**	**Celkové hodnotenie**
SR	**3,5**	**3**	**1**	**7,5**
ČR	**3,5**	**2**	**4**	**9,5**
PL	**2**	**4**	**2**	**8**
HU	**1**	**1**	**1**	**4**

Zdroj: Vlastné spracovanie

Pri definovaní základných princípov optimálneho daňového modelu obchodovania s kryptomenami však zohľadnenie prístupu jednej krajiny nepostačuje.
V oblasti definície kryptomien považujeme za najzrozumiteľnejšiu a vecne najjednoznačnejšiu definíciu v Metodickom usmernení Ministerstva financií Slovenskej republiky č. MF/10386/2018-721 k postupu zdaňovania virtuálnych mien. Bolo by vhodné ju implementovať aj do Zákona o dani z príjmov, čo však Slovenská republika pri nedávnej novele nespravila. Z toho dôvodu je potrebné sa v tejto časti inšpirovať aj Českou republikou, ktorá síce ustanovuje zložitejšiu a menej prehľadnú definíciu virtuálnej meny, ale zato je táto definícia súčasťou významného zákona *č. 253/2008 Sb. o některých opatřeních proti legalizaci výnosů z trestné činnosti a financování terorismu*, čím sa podčiarkuje jej význam a právna záväznosť.
V prípade aspektu dane z príjmov považujeme za jednoznačne najkomplexnejší prístup Poľskej republiky. Napriek kritike zo strany investorov, na prvý pohľad reštriktívny prístup vychádza z potreby chrániť domáci trh pred špekulatívnymi transakciami a finančnou kriminalitou, ktoré by narušili jeho stabilitu. Riešenie problematiky je, v spomedzi krajín V4, v Poľsku rozpracované najpodrobnejšie. Okrem obsahovej stránky musíme aj vyzdvihnúť rozhodnutie poľskej vlády pozastaviť zdanenie kryptomien do času, kým nebude dostupná podrobná analýza dôsledkov skôr vydaného vyhlásenia poľského ministerstva, ktoré vlnu kritiky vyvolalo. Je to demonštrácia aktívneho, demokratického a dôsledného riešenia.
Vyhodnocujúc riešenie uplatnenia dane z pridanej hodnoty sa opäť vraciame k príkladu Českej republiky. Okrem toho, že v plnej miere rešpektuje rozhodnutie Súdneho dvora EÚ, zaviedla opatrenie, ktoré podporuje boj proti finančnej kriminalite a znižuje pravdepodobnosť zneužitia kryptomien pri daňových podvodoch.
Výpočet faktorov efektívneho daňového prístupu k obchodovaniu s kryptomenami týmto nie je vyčerpaný, ale uvedené tri oblasti považujeme za esenciálne súčasti projektovania daňových modelov v skúmanej oblasti. Hoci každé z analyzovaných riešení, by bolo možné ďalej rozvíjať v teoretickej i praktickej rovine, ale aj v prezentovanej podobe predstavujú kvalitný základ pre budovanie efektívneho daňového prístupu k obchodovaniu s kryptomenami.

Príspevok je súčasťou projektu VEGA č. 1/0935/16 Využitie elektronického finančného vykazovania na báze jazyka XBRL

Použitá literatúra

1. Európska banková autorita. *EBA Opinion on 'virtual currencies'* [online]. 2014, 46 s. [cit. 2018-12-03]. Dostupné z: https://eba.europa.eu/documents/10180/657547/EBA-Op-2014-08+Opinion+on+Virtual+Currencies.pdf
2. DAŇKO, M. Kryptomeny a ich miesto v práve. In: *Ústava na internete a internet v ústave: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie 22 . - 23. februára 2018*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2018, s. 19-26. ISBN 978-80-7160-482-2.
3. KOSÁKOVÁ, M. Rastúci význam kryptomien. In*: Biatec* [online]. 2017, 25(6), 31-33 [cit. 2018-12-03]. ISSN 1335 – 0900. Dostupné z: http://www.nbs.sk/_img/Documents/_PUBLIK_NBS_FSR/Biatec/Rok2017/06-2017/Biatec_17_6_web_08Kosakova_krypto.pdf
4. KPMG. *Poland: Proposals for taxation of cryptocurrency transactions.* [online]. 2018, [cit. 2018-12-05]. Dostupné z: https://home.kpmg.com/xx/en/home/insights/2018/09/tnf-poland-proposals-for-taxation-of-cryptocurrency-transactions.html

5. Metodické usmernenie Ministerstva financií Slovenskej republiky č. MF/10386/2018-721 k postupu zdaňovania virtuálnych mien z 23. marca 2018
6. Ministerstwo Finansów. *Skutki podatkowe obrotu kryptowalutami w PIT, VAT i PCC* [online]. 2018, [cit. 2018-12-05]. Dostupné z: https://www.finanse.mf.gov.pl/pl/web/bip/ministerstwo-finansow/wiadomosci/aktualnosci/-/asset_publisher/M1vU/content/id/6348434
7. NADASKY, A a PENZEŠ, P. Niekoľko úvah k virtuálnej mene bitcoin. In: *Biatec* [online]. 2013, 21(8), 25-28 [cit. 2018-12-05]. ISSN 1335 – 0900. Dostupné z: https://www.nbs.sk/_img/Documents/_PUBLIK_NBS_FSR/Biatec/Rok2013/08-2013/06_biatec13-8_nadasky.pdf
8. PROCHÁDZKA, D. Modely účetního zobrazení kryptoměn. In: *Moderní trendy v účetnictví: Sborník 18. ročníku Pedagogické konference pořádané 1. prosince 2018 na VŠE v Praze*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 2018, s. 4-10. ISBN: 978-80-245-2290-6.
9. ŠLOSÁROVÁ, A a BLAHUŠIAKOVÁ, M. Účtovanie virtuálnej meny v Slovenskej republike. In: *Moderní trendy v účetnictví: Sborník 18. ročníku Pedagogické konference pořádané 1. prosince 2018 na VŠE v Praze*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 2018, s. 11-18. ISBN: 978-80-245-2290-6.
10. Rozsudok Súdneho dvora EÚ z 22. októbra 2015, vo veci C- 264/14 Skatteverket proti Davidovi Hedqvistovi.
11. *Zákon č. 595/2003 Z. z. o dani z príjmov v znení neskorších predpisov.*
12. *Zákon č. 235/2004 Sb. o dani z přidané hodnoty ve znění pozdějších předpisů*
13. *Zákon č. 253/2008 Sb. o některých opatřeních proti legalizaci výnosů z trestné činnosti a financování terorismu ve znění pozdějších předpisů*
14. *Zákon č. 213/2018 Z. z. o dani z poistenia a o zmene a doplnení niektorých zákonov*
15. *1996. évi LXXXI. törvény a társasági adóról és az osztalékadóról hatályos állapota.*
16. *1995. évi CXVII. törvény a személyi jövedelemadóról hatályos állapota.*

Kontaktné údaje

Ing. Alexandra Bagiová
Ekonomická univerzita v Bratislave,
Fakulta hospodárskej informatiky
Katedra účtovníctva a audítorstva
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava
tel.: +421 2 6729 5770
e-mail: a.bagiova.be@gmail.com

MÔŽE SA ÚČTOVNÝ ODHAD PREJAVIŤ AKO PODVOD?

CAN THE ACCOUNTING ESTIMATE BE DISCUSSED AS A FRAUD?

Nikoleta Baloghová, Zuzana Juhászová

Abstrakt

Cieľom príspevku je priblíženie problematiky tvorby účtovných odhadov s dôrazom na tvorbu rezerv a opravných položiek a možné podvodné operácie spojené s účtovnými odhadmi. Rezervy aj opravné položky sú ideálnym nástrojom na skreslenie výsledku hospodárenia účtovnej jednotky. Hranica medzi alternatívnym účtovníctvom a podvodným účtovníctvom je tenká a preto je dôležité postupovať pri tvorbe opravných položiek podľa právnych predpisov a v prvom rade dodržiavať zásadu opatrnosti a zásadu verného a pravdivého zobrazenia.

Kľúčové slová: *rezervy, opravné položky, podvod, kreatívne účtovníctvo, výsledok hospodárenia*

Abstract

The aim of the paper is to approach the issue of accounting estimates with emphasis on the creation of provisions and adjustments and possible fraudulent operations associated with accounting estimates. Reserves and provisions are the ideal tool to reduce the entity's profit or loss. The boundary between alternative accounting and fraudulent accounting is thin, and it is therefore important to proceed with the creation of regulatory provisions under the law, primarily to observe the precautionary principle and the principle of true and fair view.

Key words: *provisions, adjustments, fraud, creative accounting, profit or loss*

1 ÚVOD

Výsledným efektom každej podnikovej činnosti je výsledok hospodárenia, ktorý slúži aj pri rozhodovaní externých užívateľov, napríklad o investovaní do účtovnej jednotky. Napriek tomu, že podnikatelia majú stanovené právne predpisy pri vedení účtovníctva, je veľmi náročné vytvoriť vhodné právne prostredie pre všetky veľkosti a pre všetky odvetvia účtovných jednotiek. Ak externý používateľ nahliadne do finančných výkazov (súvaha, výkaz ziskov a strát a poznámky) od neznámej firmy, ako prvé nazrie do celkových tržieb a následne zistí, či výsledkom hospodárenia bol zisk alebo strata. Na základe týchto a iných informácií sa externý používateľ rozhodne o investovaní v prípade, ak ide o investora alebo o udelení pôžičky či úveru, ak ide o banku alebo inú spoločnosť poskytujúcu voľné peňažné prostriedky.

V tejto súvislosti sa snažia podnikatelia optimalizovať výsledky účtovných jednotiek a preto má samostatný výsledok hospodárenia len obmedzenú vypovedaciu schopnosť pri analýze ziskovosti. Cieľom príspevku je preskúmať a analyzovať priebeh a opodstatnenosť vytvárania účtovných odhadov, najmä tvorby a použitia rezerv a opravných položiek v účtovnej jednotke. Tvorba rezerv a opravných položiek by mala byť opodstatnená a tvorená v rámci zásady opatrnosti. Účtovné odhady sú tvorené na základe odborného úsudku účtovnej jednotky pomocou predchádzajúcich skúseností, uzatvorených zmlúv, kalkulovaných rozpočtov, pričom tvorca týchto odhadov vychádza aj z vlastnej intuície či profesionálnej odbornosti.

Údaje, potrebné k analýze týchto položiek sú uvedené vo finančných výkazoch účtovnej jednotky a detaily, na základe ktorých postupovali pri ich tvorbe či zrušení (zúčtovaní), sú zobrazené v poznámkach. Inak povedané, postup pri tvorbe rezerv musí byť zakotvený v internej smernici a zároveň je potrebné uvedenie detailov aj v účtovnej závierke.

2 ÚČTOVNÉ ODHADY

Účtovné odhady vznikajú z dôvodu neistoty, ktorá je typická pri poskytovaní služieb, alebo pri obchodovaní, v tom čase, ak je účtovná jednotka na konci účtovného obdobia povinná oceniť položky účtovnej závierky ku dňu zostavenia účtovnej závierky. Ak toto ocenenie nie je možné stanoviť v presnej výške, je treba ho stanoviť odhadom. Tieto odhady vznikajú aj na základe spoľahlivých a aktuálnych informácií, ktoré účtovná jednotka mala v minulých účtovných obdobiach.

Účtovné odhady sú teda tvorené na základe odborného úsudku účtovnej jednotky pomocou predchádzajúcich skúseností, uzatvorených zmlúv, kalkulovaných rozpočtov, pričom tvorca týchto odhadov vychádza aj z vlastnej intuície či profesionálnej odbornosti. Správnosťou účtovných odhadov sa zaoberajú okrem iného aj interní či externí audítori, ktorí môžu upozorniť na nedokonalosti pri postupovaní účtovnej jednotky.

Typickými príkladmi položiek, ktoré vyžadujú účtovné odhady, sú aj zastarané zásoby, hodnota finančného majetku a záväzkov, doba použiteľnosti alebo predpokladaný režim spotreby ekonomických úžitkov v budúcnosti z odpisovaného majetku, ako aj stupeň dokončenia výstavby ciest a záručné povinnosti.

Dôležitou súčasťou kontroly správnosti tvorby rezerv, opravných položiek či odpisov, je inventarizácia, ktorá predstavuje nevyhnutnú časť uzávierkových prác.

V prípadoch, kedy treba použiť odhad výšky rezervy, sa najčastejšie používa

- Metóda priemernej hodnoty: táto metóda sa používa v okamihoch, kedy už podobná situácia v minulosti nastala a je vysoko pravdepodobné, že podobná alebo tá istá situácia nastane aj v budúcnosti. Metóda priemernej hodnoty sa však nedá použiť pri úplne nových situáciách. Príkladom použitia tejto metódy je rezerva na záručné opravy, kedy účtovná jednotka garantuje bezplatnú opravu a podľa minulých udalostí vie takmer presne stanoviť výšku rezerv,
- Poistno-matematická (matematicko-štatistická) metóda sa používa vtedy ak hodnota rezervy je upravená na konkrétnu hodnotu v čase jej vykazovania a účtovania. Typickým príkladom sú rezervy na zamestnanecké pôžitky, napríklad pri jubileách, či rezervy na nevyčerpané dovolenky alebo poistné. (EIOPA-BoS-14/166)

Odhady, ktoré sú spoľahlivé, sú pri zostavovaní účtovnej závierky veľmi dôležitým prvkom a neznížia jej spoľahlivosť. Účtovný odhad je nutné revidovať v takých prípadoch, kedy z dôvodu nových informácií alebo nových skúseností sa zmenili okolnosti, ktoré platili pri jeho spravovaní.

3 PODVODY A KREATÍVNE ÚČTOVNÍCTVO

Výsledok hospodárenia býva často skreslený, najmä z dôvodu pokrytia požiadaviek štátu, predovšetkým daňových úradov. Skresľovanie údajov hospodárskej evidencie sa nazýva aj kreatívne účtovníctvo, kedy sa účtovné jednotky snažia podhodnotiť výsledok hospodárenia za účelom vzniku čo najnižšej daňovej povinnosti. Kreatívne účtovníctvo má veľmi tenkú hranicu medzi tým, aby bolo definované buď ako podvodné finančné výkazníctvo alebo ako alternatívny postup vedenia účtovnej evidencie podľa právnych predpisov (Mokošová, 2013). Typickými príkladmi skreslenia výsledku hospodárenia je aj vytvorenie zisku z činnosti neoperačnej povahy (mimoriadne výnosy ako poistné plnenie od poisťovne, predaj budov, releasing strojov a iné), či vytvorenie zisku nepeňažnými účtovnými operáciami (rozpustenie

rezerv alebo opravných položiek do výnosov, precenenie zásob, vytvorenie odloženej daňovej pohľadávky a iné) (Šumanová, Marci, 2016).
Jednou z hlavných techník kreatívneho účtovníctva je preto nedodržanie zásady opatrnosti (Pakšiová, 2016). V tomto zmysle sa dostávame k vyššie spomínanej problematike tvorby a rozpustenia rezerv, či opravných položiek. Slovenská legislatíva tvorbu rezerv nezakazuje a práve ich tvorbou môžu účtovné jednotky cielene ovplyvňovať výsledok hospodárenia. Pri nadmernej tvorbe rezerv prichádza k znižovaniu výsledku hospodárenia v tom roku, kedy sa rezerva vytvorila. Ak sa rezerva rozpustí, ide o nadhodnotenie výsledku hospodárenia v ďalšom roku. Naopak, pri nedostatočnej tvorbe rezerv dochádza k nadhodnoteniu výsledku hospodárenia v období, kedy by mala daná rezerva byť už vykázaná. V praxi to znamená, že ak účtovná jednotka vytvorí zisk pomocou rozpustenia rezerv, ktoré boli vytvorené v minulých rokoch ale po odpočítaní rezerv z tohto výpočtu je účtovná jednotka reálne v strate, tak tento zisk nie je skutočným výsledkom hospodárenia účtovnej jednotky a čitateľ účtovnej závierky sa tak nemusí rozhodnúť relevantne.
Predmetom kreatívneho účtovníctva je manipulácia s údajmi, ktoré sa týkajú účtovníctva a účtovnej závierky s cieľom transformácie účtovnej závierky do takej podoby, aby boli spokojní zodpovední manažéri a pritom dodržali zásadu verného a pravdivého zobrazenia skutočnosti. Definície kreatívneho účtovníctva sa líšia no v konečnom dôsledku je to prístup, ktorý umožňuje účelové skreslenie účtovného a ekonomického stavu účtovnej jednotky zobrazeného v účtovníctve. Výsledky účtovnej jednotky sú dôležité pre manažérov, investorov, banky, konkurenciu ale najmä pre vlastníkov účtovných jednotiek. Najčastejším využitím kreatívneho účtovníctva je manipulácia s účtovníctvom z dôvodu pokrytia požiadaviek štátu, teda najmä daňových úradov. Účtovné jednotky podhodnocujú výsledok hospodárenia, aby bola daňová povinnosť čo najnižšia. Hoci je znižovanie základu dane najčastejším dôvodom zámerného skresľovania účtovných informácií, zriedkavo sa objavujú aj prípady, kedy je v záujme vlastníkov a manažérov účtovných jednotiek naopak umelé zvyšovanie základe dane. Častými dôvodmi skresľovania účtovnej závierky je napríklad dividenda, či odmena pre zamestnancov, alebo nadhodnotenie zisku je v prípadoch ak chcú manažéri aby účtovná jednotka vyzerala v konkurenčnom prostredí lepšie a stabilnejšie, čo vedia využiť aj v prípade získania nových investorov alebo pri získavaní úverov či pôžičiek.
Je veľmi tenká hranica medzi chybou alebo nesprávnosťou a podvodom. Podvod definujeme ako nezákonné konanie, kedy páchateľ získal výhodu, vyhol sa povinnosti alebo spôsobil škodu svojej účtovnej jednotke (Schilit, 2018). Podvod nie je výsledkom náhodného konania, ale je to úmyselné konanie, kde existuje kauzálny vzťah medzi ním a škodou, ktorá vzniká tretej strane. Táto skutočnosť je významná vtedy, ak môže vynechanie alebo nesprávne uvedenie položky, či už individuálne alebo úhrne ovplyvniť akékoľvek ekonomické rozhodovanie používateľa pri študovaní danej účtovnej závierky účtovnej jednotky. Každopádne významnosť závisí najmä od jej výšky a povahy tejto skutočnosti.

4 ÚČTOVNÁ ZÁVIERKA

V trhovej ekonomike má účtovná závierka účtovnej jednotky informačnú funkciu. Mackenzie et al. (2014), Tumpach (2006), Parajka (2016) a ďalší autori uvádzajú, že informácie poskytované v účtovnej závierke by mali byť užitočné širokému okruhu používateľov pre prijímanie rozhodnutí v súvislosti so zvolenou účtovnou jednotkou. Na to, aby účtovná závierka plnila uvedený účel, musí byť zverejnená, čím sa informácie v nej obsiahnuté stanú dostupnými pre používateľov (Kubaščíková, Pakšiová 2015).
Ku dňu, ku ktorému sa zostavuje účtovná závierka, je nutné odhadnúť všetky riziká a straty, ktoré hrozia účtovnej jednotke. Medzi tieto účtovné odhady patria najmä rezervy a opravné položky. Tie môžu negatívne či pozitívne ovplyvniť predstavu účtovnej jednotky o optimalizácii výsledku hospodárenia.

4.1 Rezervy

Účtovné jednotky tvoria najmä rezervy, ktoré ovplyvňujú základ dane, nazývané aj ako daňové rezervy. Typickým príkladom daňových rezerv sú rezervy na dovolenky, rezervy na nevyfakturované dodávky a služby, rezervy na zostavenie, overenie a zverejnenie účtovnej závierky, rezervy na zostavenie daňového priznania a iné. Často sa však zabúda na možné riziká, ktoré by v budúcnosti mohli v účtovnej jednotke vzniknúť.

Rezerva sa tvorí na možné riziká a straty a predstavuje záväzok, z ktorého vyplýva povinnosť účtovnej jednotky, ktorá vznikla v minulosti a je vysoko pravdepodobné, že ekonomické úžitky budú v budúcnosti znížené. V momente, kedy výška tohto záväzku nie je známa, ocení sa ku dňu, ku ktorému sa zostavuje účtovná závierka a to odhadom rizík a neistôt v sume, ktorá je dostatočná na splnenie tejto povinnosti. Spôsoby tvorby a použitia rezervy sú podľa postupov účtovania uvedené vo vnútorných predpisoch každej účtovnej jednotky, pričom rezervy môžu byť použité len na účely, na ktoré boli aj vytvorené. Ako bolo už spomínané, rezervy sú okrem iného aj predmetom dokladovej inventúry a je nutné posudzovať ich výšku a relevantnosť. Ak sa je potrebné, výška rezervy sa ku dňu, ku ktorému sa zostavuje účtovná závierka upraví (Cenigová, 2014).

Rezervy predstavujú možnosti pre prípadnú úpravu výsledku hospodárenia. Výsledok hospodárenia je možné si upraviť tvorbou nových rezerv, zvýšením už existujúcich rezerv a prípadne rozpustením alebo zrušením rezerv. Tvorba rezervy v nesprávnej výške určená odhadom tiež patrí medzi často používaný nástroj skresľovania výsledku hospodárenia.

V praxi sa najčastejšie rezervy tvoria na náklady, ktoré súvisia napríklad s:

- odstránením obalov a odpadkov
- odstupným
- nevyčerpanými dovolenkami aj vrátane sociálneho poistenia
- bonusmi, rabatmi, skontami
- nevyfakturovanými dodávkami a službami
- pokutami, penálmi, prebiehajúcimi súdnymi spormi
- záručnými a pozáručnými opravami.

Pre rezervy je charakteristické to, že účel ich tvorby je známy. Každá rezerva sa vzťahuje na povinnosť, ktorá vyplýva z minulých udalostí, ako napr. z uzavretých zmlúv, z právnych predpisov, z dobrovoľného rozhodnutia splniť si povinnosť voči tretej osobe.

4.2 Tiché rezervy

Špecifickou oblasťou rezerv sú tiché rezervy, ktoré sú často nazývané aj ako skryté rezervy Na konci účtovného obdobia si účtovné jednotky môžu aj prostredníctvom tichých rezerv korigovať výsledok hospodárenia v danom účtovnom období. Tiché rezervy nie sú uvedené v súvahe a ich primárnym cieľom je podhodnotenie majetku alebo nadhodnotenie záväzku. Týmto spôsobom si účtovná jednotka môže znížiť zisk v tom období, kedy napríklad dosahuje v celku lepšie výsledky a v nasledujúcich účtovných obdobiach môže tiché rezervy rozpustiť, čím si vylepší výsledok hospodárenia v tom prípade, ak v danom účtovnom období účtovná jednotka nezaznamenala lepšie výsledky, ako v roku kedy sa tvorili tiché rezervy. V prípade, ak je majetok podhodnotený nadhodnotením rezervy, tak sa tiché rezervy vytvoria z nezdaneného zisku. Ak sa v budúcnosti tichá rezerva rozpustí, vznikne zvýšenie výsledku hospodárenia. Z toho dôvodu tiché rezervy neslúžia k daňovej úspore, ale len k odloženiu daňovej povinnosti do budúcnosti.

Rozdiely medzi účtovnou hodnotou majetku a záväzku a ich skutočnou hodnotou môžu viesť k vykázaniu fiktívnej výšky vlastného imania v účtovnej závierke alebo k vykázaniu nižšej hodnoty vlastného imania, než je reálna výška vlastného imania. Vykázanie nižšej hodnoty vlastného imania je výsledkom ocenenia majetku v nižšej sume než je skutočná cena majetku,

prípadne sú záväzky ocenené vo vyššej cene ako je skutočná výška záväzku. Tichá rezerva sa nazýva aj ako skrytý rezervný fond alebo skrytý zisk.
Vznik a zánik tichých rezerv má aj negatívne dôsledky. Najväčším negatívnym dôsledkom je to, že majetok a záväzky, ktoré sú viazané na tiché rezervy, neposkytujú verný a pravdivý obraz o podniku. Tiché rezerve sú najmä internou záležitosťou účtovnej jednotky ale ich existencia má vplyv aj na externých používateľov účtovnej závierky (Soukupová, Šlosárová, Baštincová, 2004)
Ďalším negatívnym dopadom tvorenia tichých rezerv je riziko pri tvorbe tichých rezerv a to z toho dôvodu, že informácie týkajúce sa tichých rezerv sú z časového hľadiska neporovnateľné. Rozpustenie tichých rezerv môže účtovná jednotka využiť v období, kedy dosahuje horšie výsledky hospodárenia a tým pádom tak zakryje reálnu finančnú situáciu účtovnej jednotky ako aj samotnú výnosnosť účtovnej jednotky. Tiché rezervy tak môžu nepriamo poškodiť investorov ako aj verejnosť.

4.3 Opravné položky

V mnohých prípadoch sa pri zostavovaní účtovnej závierky opomenie tvorba opravných položiek. Podobne, ako rezervy, aj opravné položky sa účtujú na základe zásady opatrnosti vtedy, ak je relevantné predpokladať, že zníženie hodnoty majetku oproti jeho oceneniu v účtovníctve nastalo (Šlosárová, 2016). Predpoklad zníženia hodnoty majetku je opodstatnený vtedy, ak existuje skutočnosť, ktorá je dôvodom na odhad zníženia ekonomických úžitkov v budúcnosti. Ich tvorba je vymedzená v postupoch účtovania podvojného účtovníctva a ich zaradenie medzi daňové výdavky sa posudzuje podľa zákona o dani z príjmov.
Najčastejším predmetom podvodného vytvárania opravných položiek je tvorba opravnej položky k pohľadávkam, ktoré sú po lehote splatnosti. Pohľadávky po lehote splatnosti sú vyčíslené v poznámkach účtovnej závierky. Tvorba opravných položiek k pohľadávkam je významnejšia než samotná tvorba rezerv, pretože pohľadávky sú prepojené s tržbami a ich rast je často indikátorom umelého nadhodnocovania výnosov. Samozrejme, opravné položky sa nemusia tvoriť v každom prípade. Napríklad, ak ide o zákazníka, ktorý je stály a mešká s úhradou počas roka, nie po ukončení účtovného obdobia, tak vtedy opravnú položku nemusí účtovná jednotka tvoriť. Ku každej pohľadávke, ktorá je po lehote splatnosti preto treba pristupovať osobite. Samozrejme môže nastať aj prípad, kedy je veľké riziko účtovania aj o takých pohľadávkach a tržbách, ktoré nemuseli ani reálne vzniknúť, ako napríklad nedodanie tovaru, nerealizácia transakcie.

4.4 Odhaľovanie podvodu

Skreslené účtovné informácie sa dajú odhaliť viacerými spôsobmi. Prvým spôsobom je kontrola v rámci účtovnej jednotky. Takáto prevencia sa týka predovšetkým zodpovednosti a právomoci manažérov a zamestnancov, prípadne vlastníkov, ktorí najčastejšie stoja za manipuláciou informácií so zámerom ovplyvniť a optimalizovať výsledok hospodárenia účtovnej jednotky. Interný kontrolný systém včas pomôže odhaliť takéto zámerné chyby, ktoré majú za dôsledok skreslenie informácií uvádzaných v účtovnej závierke.
Druhou možnosťou, kedy nastáva predpoklad odhalenia podvodu alebo zámernej nesprávnosti, je pri výkone štatutárneho auditu. Rezervy štatutárny audítor testuje na podhodnotenie a nadhodnotenie v týchto prípadoch:

- strata, riziko alebo budúci náklad bol identifikovaný, ale tvorba rezervy nebola reálne zaúčtovaná;
- tvorba rezervy bola reálne zaúčtovaná, ale v nesprávnej výške, čiže jej hodnota bola nižšia;

- strata, riziko alebo budúci náklad bol identifikovaný počas bežného účtovného obdobia, ale tvorba rezervy bola reálne zaúčtovaná až v nasledujúcom účtovnom období;
- samotné ocenenie rezerv je v nesprávnej výške (nadhodnotené alebo podhodnotené).

Štatutárny audítor po preštudovaní internej smernice účtovnej jednotky, kde musia byť vysvetlené aj detaily účtovania rezerv, porovná tvorbu rezerv z predchádzajúcim účtovným obdobím a prípadne odhalí také rezervy, ktoré boli vytvorené za účelom zneužitia alebo optimalizácie výsledku hospodárenia. Pri testovaní rezerv sa štatutárny audítor musí sústrediť najmä na opodstatnenosť tvorby rezerv, ich výšku a správnosť účtovania, to znamená, či boli zaúčtované v správnej výške, v správnom účtovnom období a či boli použité správne účty (Mullerová, Králiček a kol., 2014).

Medzi najčastejšie odhaľované nesprávnosti či podvody pri opravných položkách sú opravné položky k nedobytným alebo pochybným pohľadávkam, ktoré sú rizikom z pohľadu vymožiteľnosti pohľadávok. Opravné položky k nepremlčaným pohľadávkam a ich tvorba je zakotvená v zákone o dani z príjmov a týka sa pohľadávok, ktoré:

- vznikli odo dňa 1.1.2004;
- sú vysoko rizikové;
- sú zahrnuté do zdaniteľných príjmov;
- sú od splatnosti dlhšie ako:
  - 360 dní – daňový výdavok je vo výške 20 % menovitej hodnoty pohľadávky, prípadne jej nesplatenej časti bez príslušenstva;
  - 720 dní – daňový výdavok je vo výške 20 % menovitej hodnoty pohľadávky, prípadne jej nesplatenej časti bez príslušenstva;
  - 1080 dní – daňový výdavok je vo výške 20 % menovitej hodnoty pohľadávky, prípadne jej nesplatenej časti bez príslušenstva.

Tento postup sa nevzťahuje na pohľadávky, ktoré boli nadobudnuté postúpením, prípadne pohľadávky, ktoré možno vzájomne započítať so záväzkami voči dlžníkom.

Počnúc rokom 2018 vznikla možnosť, kde zákon o dani z príjmov na základe rozhodnutia daňovníka pripúšťa alternatívnu možnosť tvorby daňovo uznanej opravnej položky k príslušenstvu pohľadávok. Daňovník bude mať na výber medzi tým, či vytvorí daňovo uznateľnú opravnú položku vo výške 100% v zdaňovacom období, kedy od jej splatnosti uplynulo viac ako 1080 dní alebo takto urobí v zdaňovacom období, kedy táto doba uplynula od splatnosti samotného príslušenstva.

Ďalšou možnosťou, ako zabrániť skresľovaniu účtovných informácií, je sprísnenie štandardov alebo iných požiadaviek na vedenie účtovníctva. V rámci medzinárodných štandardov finančného výkazníctva je možnosť bojovať s týmito problémami napríklad sprísnením samotných štandardov, vydaním štandardov, ktoré budú zamerané na tieto problémové oblasti, uprednostňovaním obsahu pred formou, prijatím detailnejších predpisov pre účtovníctvo alebo sprísnením požiadaviek na zverejnenie účtovnej závierky (Krupová, 2001).

5 ZÁVER

Zákon o účtovníctve predstavuje pre účtovné jednotky jednu z najdôležitejších právnych noriem. Účtovníctvo poskytuje prehľad pre externých používateľov účtovných závierok prehľad o stave majetku, záväzkov a výsledku hospodárenia. Avšak výsledok hospodárenia, ako aj základ dane, môže byť často skreslený a z tohto dôvodu nie je dodržaná zásada opatrnosti a ani najdôležitejšia účtovná zásada, a to zásada poskytovania pravdivého a verného obrazu o účtovnej jednotke. Ku dňu, ku ktorému sa zostavuje účtovná závierka, je nutné odhadnúť všetky riziká a straty, ktoré hrozia účtovnej jednotke. Medzi tieto účtovné odhady patria najmä rezervy a opravné položky. Tie môžu negatívne, alebo aj pozitívne ovplyvniť predstavu účtovnej jednotky o optimalizácii výsledku hospodárenia.

Príspevok je spracovaný ako výstup z projektu: *VEGA 1/0935/16 Využitie elektronického finančného vykazovania na báze jazyka XBRL*

Použitá literatúra

1. CENIGOVÁ, A. *Podvojné účtovníctvo podnikateľov*. Bratislava: Ceniga, 2014. 704s. ISBN 9788096994656
2. SCHILIT, H. M., PERLER, J. a ENGELHART, Y. *Financial shenanigans: how to detect accounting gimmicks and fraud in financial reports*. Fourth edition. New York: McGraw-Hill Education, [2018]. ISBN 978-1260117264.
3. KRUPOVÁ, Lenka. *Kreativní účetnictví: zneužívání účetnictví - možnosti a meze*. Praha?: Komora auditorů České republiky, 2001. ISBN 80-902855-2-X.
4. KUBAŠČÍKOVÁ, Z., PAKŠIOVÁ, R.. Impact of accounting standards on the results of financial analysis. *IFRS: global rules & local use: proceedings of the 3rd international scientific conference: Prague, october 8–9, 2015: Anglo-American University, Prague - Czech Republic*. Prague: Anglo-American University, 2015, 150-155. ISBN 978-80-260-8676-5.
5. MACKENZIE, B., et al. *2014 Interpretation and Application of International Financial Reporting Standards*. Hoboken, NJ, USA: Wiley, 2014. ISBN 9781118870372.
6. MULLEROVÁ L., KRÁLIČEK V. A KOLEKTÍV *Auditing*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Prahe. Vydavateľstvo Oeconomica, 2014. 460 s.
7. MOKOŠOVÁ, D. Ako zefektívniť vykazovanie finančných informácií ?. *AIESA – budovanie spoločnosti založenej na vedomostiach: zborník: 15. medzinárodná vedecká konferencia: Bratislava, 25. október 2013*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2013, , 1-6. ISBN 978-80-225-3770-4.
8. PAKŠIOVÁ, R. CSR reporting in Slovakia. *International conference on european integration 2016: proceedings of the 3rd international conference on european integration 2016: may 19 – 20, 2016, Ostrava, Czech Republic*. Ostrava: VŠB - Technical University of Ostrava, 2016, , 698-707. ISBN 978-80-248-3911-0.
9. PARAJKA, B. Micro accounting entities in the Slovak Republic - a year after an introduction. *Strategic Management: international Journal of Strategic Management and Decision Support Systems in Strategic Management*. Subotica: Faculty of Economics in Subotica University of Novi Sad, 2016, **21**(3), 43-48. ISSN 2334-6191.
10. SOUKUPOVÁ, B., ŠLOSÁROVÁ, A., BAŠTINCOVÁ, A.. *Účtovníctvo*. 2. preprac. vyd. Bratislava: IURA EDITION, 2004, 638 s. Ekonómia. ISBN 80-8078-020-X.
11. ŠLOSÁROVÁ, A., a kol. *Účtovníctvo*. 2. preprac. a dopl. vyd. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016, 293 s. ISBN 978-80-8168-444-9.
12. ŠUMANOVÁ, R., MARCI, A. Manipulácia s finančnou situáciou účtovnej jednotky prostredníctvom tichých rezerv: Hidden reserves in the context of manipulation with financial position of accounting unit. *Kreovanie finančnej situácie účtovnej jednotky prostredníctvom nástrojov bilančnej politiky: zborník z vedeckej konferencie: Bratislava 21. apríl 2016*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2016, , 119-124. ISBN 978-80-225-4244-9.
13. TUMPACH, M. *Medzinárodné štandardy na zostavenie účtovnej závierky IFRS/IAS*. Bratislava : IURA EDITION, 2006. 473 s. ISBN 80-8078-072-2
14. Zákon č.431/2002 Z. z. o účtovníctve v znení neskorších predpisov
15. Zákon č. 595/2003 Z. z. o dani z príjmov v znení neskorších predpisov
16. Zákon č. 423/2015 Z. z. o štatutárnom audite v znení neskorších predpisov

17. *Usmernenia k oceňovaniu technických rezerv*. Frankfurt [2014], EIOPA-BoS-14/166 SK. Dostupné také z: https://eiopa.europa.eu/Publications/Guidelines/TP_ Final_document_SK.pdf

Kontaktní údaje

Ing. Nikoleta Baloghová
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava
Tel.: +421 2 6729 5773
email: n.baloghova@hotmail.com

Doc. Ing. Mgr. Zuzana Juhászová, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava
Email: zuzana.juhaszova@euba.sk
Tel.: +421 2 672 95 732

PRÁVNE A DAŇOVÉ ASPEKTY KRYPTOMIEN

LEGAL AND TAX ASPECTS OF CRYPTOCURRENCIES

Peter Rakovský

Abstrakt

Kryptomeny si v poslednom období prešli veľkými zmenami. Najskôr o nich verejnosť netušila, následne o nich vedel skoro každý. Najskôr boli lacné a menej dostupné, následne boli veľmi drahé a ľahko dostupné a v súčasnosti sú veľmi dostupné a znova veľmi lacné. Z právneho a daňového hľadiska nie je dôležité venovať sa ich volatilite, ale možným dopadom na štáty, finančný systém, daňový základ daňovníkov ako aj ich budúcnosť a využiteľnosť samotnými štátnymi orgánmi.Kryptomeny ako také si vybudovali svoju pozornosť okrem finančného sveta aj v oblasti práva, čoho výsledkom je, že ich povahou a následkami sa venovali subjekty ako ECB, FATF, OECD a podobne. Cieľom príspevku je poukázať na právne a daňové aspekty kryptomien (najmä digitálneho platidla bitcoin), pričom je nevyhnutné vychádzať z právnej povahy kryptomien.

Kľúčové slová: *kryptomeny, bitcoin, právo, daň*

Abstract

Cryptocurrencies have undergone great changes in recent years. They were not aware of the public at first, then almost everyone knew about them. They were first cheap and less affordable, then they were very expensive and easily available and are currently very affordable and very cheap again. From the legal and tax point of view, it is not important to address their volatility but the possible impact on states, the financial system, tax base of taxpayers as well as their future and usability by the state authorities themselves. Cryptocurrencies as they built their attention outside the financial world in law also with the result that their nature and consequences were dealt with by entities such as ECB, FATF, OECD and so on. The aim of the this article is to point out the legal and tax aspects of cryptocurrencies (in particular bitcoin) and first of all it is necessary to rely on the legal nature of cryptocurrencies.

Key words: *kryptomeny, bitcoin, právo, daň*

1 PRÁVNE ASPEKTY

Pre účely článku kryptomeny ako také zúžim na ich z hľadiska trhovej kapitalizácie najväčšieho predstaviteľa – bitcoin. Podľa Knappa[1] „recipientom práva, t. j. tým, ku koho vôli a vedomiu sa právna norma obracia, resp. na koho vôľu a vedomie pôsobí, je človek a nemôže ním byť nikto iný ako človek.“ Na základe uvedeného nemožno tvrdiť, že by bitcoin mohol byť subjektom práva. Veď právo ako také je ľudským výtvorom a má slúžiť jeho potrebám. Bitcoin by teda mohol byť objektom/ predmetom právnych vzťahov, ktorými možno rozumieť najmä veci, majetkové hodnoty, výsledky ľudskej tvorivej činnosti, právne relevantné správanie ľudí a pod.[2] Podľa zákona č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník v znení neskorších predpisov (ďalej len „OZ“) sú predmetom občianskoprávnych vzťahov veci, a

[1] KNAPP, V.: Teorie prava. 6. edice. Pilsen: Aleš Čeněk. 2013. s. 141.
[2] GERLOCH, A.: Teorie prava. 6. edice. Pilsen: Aleš Čeněk. 2013. s. 141.

pokiaľ to ich povaha pripúšťa, práva alebo iné majetkové hodnoty. Podľa Lazára[3] sa za veci považujú hmotné veci prípadne prírodné sily za predpokladu, že sú ovládateľné a slúžia pre potreby ľudí. Naše právo teda vychádza z materialistickej koncepcie poňatia veci.[4] Právami, ktoré môžu mať povahu občianskoprávnych vzťahov rozumie najmä subjektívne práva majetkovej povahy, ktoré veriteľa oprávňujú žiadať určité plnenie. Majetkovými hodnotami rozumie také predmety, ktoré nie sú vecami a ani právami, ako napríklad obchodné podiely, ako aj práva osobnomajetkovej povahy (napr. autorské práva). Je teda bitcoin predmetom právnych vzťahov ? Ak áno, možno ho podriadiť pod určitý druh občianskoprávnych vzťahov ? Čo je predmetom prevodu pri jeho obchodovaní alebo jeho „vzniku“ pri jeho vyťažení ? Bitcoin je v podstate počítačový kódom, nie je vecou a má určitú hodnotu a teda predstavuje určitú majetkovú hodnotu[5]. Možno však naň nazerať ako aj na právo, keďže aj keď (zatiaľ) nemá oficiálneho autora, ide o ľudský výtvor a teda autorské dielo, čím by mohol predstavovať aj určitú formu licencie.[6] Ak si pomôžeme definíciou počítačového programu v autorskom zákone[7], možno o bitcoine hovoriť ako o súčasti počítačového programu, avšak nie v právnom zmysle, keďže nemá autora (autor je fyzická osoba, ktorá dielo vytvorila.). Bitcoin ako kód[8] je licencovaný tzv. MIT licenciou[9], ktorá predstavuje povolenie udelené bezplatne každému, kto získa kópiu tohto softvéru a pridružených dokumentačných súborov (ďalej len "softvér"), zaobchádzať so softvérom bez obmedzenia vrátane okrem iného práva na používanie, kopírovanie, modifikáciu, právo zlúčiť, zverejňovať, distribuovať, sublicencovať alebo predávať kópie softvéru a umožniť osobám, ktorým je softvér poskytnutý, aby tak urobili za nasledovných podmienok: softvér je poskytovaný *„as is“,* teda tak, ako je bez záruky akéhokoľvek druhu, bez obmedzenia záruk obchodovateľnosti, vhodnosti a neporušenia. V žiadnom prípade autori alebo držitelia autorských práv nezodpovedajú za žiadne nároky, škody alebo nemajú iné formy zodpovednosti vznikajúcej v súvislosti so softvérom.[10] Bitcoin teda licenciu má, avšak doposiaľ nemá oficiálneho autora. Dôležitým faktom však je, že operácia s Bitcoinom je vždy jedinečná a teda je vždy novým kódom v systéme, novou transakciou a teda je prácou tvorcu (autora).[11] Bitcoin s jeho licenciou je licencovaný len pre jeho kópie a teda všetky *peer to peer* transakcie sú výtvory autora, ktoré neboli nikdy licencované. Pozostáva teda blockchain z nelicencovaných transakcií? Z právneho hľadiska treba teda rozlišovať i) tvorcu bitcoinového softvéru a bitcoinu ako takého, ii) jednotlivých traderov a iii) minerov (ďalej aj „ťažiteľov“). Bitcoin a blockchain nikdy nemuseli byť skopírované, lebo zdrojový kód je jedinečný. Každá kópia blockchainu alebo *peer to peer* siete vedie ku vytvoreniu kompletne novej nelicencovanej siete. *Ad absudrum* nie je vylúčený ani názor, že bitcoin je len akýmsi nehmatateľným médiom výmeny a sám vytvára jedinečný kód bez autorovej snahy.[12] Ak teda záverom uznáme, že nikto kto obchoduje alebo bitcoin ťaží nevytvára kópiu čohokoľvek a každá

[3] LAZÁR, J.: Občianske právo hmotné. 1. časť. IURA EDITION. 2010. s. 191.

[4] V Českej republike je situácia odlišná keďže podľa českej koncepcie (idealistické poňatie veci) je vec v právnom zmysle všetko, čo je odlišné od osoby a slúži potrebám ľudí“ a teda pri Bitcoine by šlo pravdepodobne o vec.

[5] Obdobne kvalifikoval aj SROKOSZ. Pozri: SROKOSZ, W.: The use of cryptocurrencies for tax evasion and tax fraud. In Daňové právo vs. daňové podvody a daňové úniky. Nekonferenčný zborník vedeckých prác. II. diel. 2015. s. 256.

[6] KOJAHDA, M., MORAVEC, J.: Legal Aspects of Bitcoin under the Czech Law. Dane a finance. 4/2016. s. 23.

[7] Počítačový program, ktorým je súbor príkazov a inštrukcií vyjadrených v akejkoľvek forme použitých priamo alebo nepriamo v počítači alebo v podobnom technickom zariadení, je chránený podľa tohto zákona, ak je výsledkom tvorivej duševnej činnosti autora.

[8] Treba rozlišovať medzi Bitcoinom ako celý platobný systém alebo kód a bitcoinom ako virtuálnym platidlom.

[9] Pozri napr. https://github.com/bitcoin/bitcoin/blob/master/COPYING

[10] Pozri https://opensource.org/licenses/MIT

[11] KOJAHDA, M., MORAVEC, J.: Legal Aspects of Bitcoin under the Czech Law. Dane a finance. 4/2016. s. 23.

[12] Tamtiež.

transakcia je jedinečná, nepodlieha taká činnosť ochrane autorského práva (keďže bitcoin (aj to len ako počítačový kód) je licencovaný len na kópiu} a nemožno teda hovoriť o autorskom diele, prípadne o práve k autorskému dielu.[13] Je teda každý z nás kto kedy obchodoval bitcoin jedinečným autorom v sieti transakcií blockchainu? Ďalej je dôležité zodpovedať otázku, čo je predmetom prevodu pri jeho obchodovaní alebo „vzniku" pri jeho vyťažení. Ide o právo nakladať s niečím alebo ide o prevod majetkovej hodnoty? V prípade, že len nakladáme s bitcoinmi možno prijať záver, že tomu kto ho dostane alebo vyťaží, nevzniká vlastnícke právo, ale len jeho právo nakladať s bitcoinom, prípadne môže ísť len o prevod obyčajnej informácie alebo záznamu v databáze transakcií[14] o tom, kto aký úkon s bitcoinom vykonal. Treba diferencovať prípady, kedy má niekto bitcoin vo svojej peňaženke, či je jeho vlastníkom alebo disponuje len s oprávnením nakladať s niečím cudzím a teda v tomto prípade by osoby vlastniace peňaženky s bitcoinom nemali k nemu vlastnícke právo, ale len držbu v zmysle OZ. Bitcoin je v súčasnosti využívaný len ako platidlo a teda je to aj jediný spôsob dispozície jeho držiteľa s ním.[15]

Ďalej je potrebné zodpovedať notorietnú otázku, môže byť bitcoin považovaný za menu/peniaze? Vychádzajúc z ekonomickej teórie peňazí a meny, z ekonomického hľadiska peniaze možno tradične charakterizovať troma funkciami: i) peniaze ako prostriedok výmeny, ii) peniaze ako zúčtovacia jednotka, iii) peniaze ako uchovávateľ hodnôt.[16][17] Doplnili by sme ešte, že menu možno považovať za pomerne stabilné a všeobecne akceptovateľné platidlo. Bitcoin síce slúži ako prostriedok výmeny, avšak má obmedzené množstvo miest jeho akceptovateľnosti, čo z neho robí len prostriedok barterového obchodu. Nemožno ani tvrdiť, že bitcoin spĺňa požiadavku uchovávateľa hodnoty. Nie je totiž možné určiť hodnotu tovarov v bitcoinoch bez toho, aby sme poznali jeho hodnotu vo fiat mene na určitej platforme v určitom čase. Z dôvodu limitácie jeho využitia a obrovskej volatility nemôže slúžiť ani ako zúčtovacia jednotka (jeho hodnota sa aj tak vždy musí prepočítať napr. do EUR, USD a pod.). Pokiaľ by v určitom momente nebolo možné bitcoin zameniť za menu, nebolo by možné určiť jeho hodnotu a teda by sa stal nepoužiteľným. K ďalším prvkom, po zohľadnení ktorých nemôžeme považovať bitcoin za menu môžeme zaradiť aj riziko kybernetickej bezpečnosti, nedostatok centrálnej riadiacej štruktúry, pomerne malá miera prijatia spoločnosťou, neexistencia vnútornej hodnoty v porovnaní s drahými kovmi alebo tradičnými finančnými nástrojmi (odvodzujú hodnotu z podkladového zdroja), cena nie je priamo ovplyvnená makroekonomickými ukazovateľmi (HDP, úroková miera, fiškálna politika) ako to je napríklad pri fiat mene. Podľa právnej teórie možno peniaze a menu charakterizovať ako i) zákonné platidlo, ii) centrálne riadenie a centrálna autorita, iii) majú aj fyzickú podobu, iv) má mocensky ustanovenú platnosť. Monetárna politika je monopolom vlád a každá vláda prostredníctvom svojich centrálnych bánk obchoduje s komerčnými bankami s národnými menami. Vláda ako aj Európska centrálna banka (ďalej aj len „ECB") bude vždy akceptovať len zákonné platidlo, načo nadväzujú aj iné skutočnosti, ako napr. výšku úrokovej sadzby.[18] Na základe uvedených skutočností, bitcoin nie je v súčasnosti menou alebo peniazmi.

[13] To však nevylučuje fakt, že Bitcoin možno považovať za softvér alebo databázu.

[14] SROKOSZ, W.: The use of cryptocurrencies for tax evasion and tax fraud. In Daňové právo vs. daňové podvody a daňové úniky. Nekonferenčný zborník vedeckých prác. II. diel. 2015. s. 256.

[15] K tomu pozri aj Bod 52 rozsudku SDEÚ vo veci Skatteverket proti Davidovi Hedqvistovi, sp. zn. C-264/14

[16] European Central Bank. Virtual currency schemes – a further analysis. s. 23.

[17] Podobné vymedzenie uvádza aj FATF. Pozri: FATF: Virtual Currencies Key Definitions and Potential AML/CFT Risks. 2014. s. 4.

[18] WIGNALL, A., B.: The bitcoin question. s. 12.

2 DAŇOVÉ ASPEKTY

Ministerstvo financií Slovenskej republiky (ďalej len „MF SR“) dalo na začiatku roku 2018 jasne najavo, že plánuje zdaniť kryptomeny.[19] Následne sa pustili do tvorby usmernenia, pričom podľa slov ministra financií Petra Kažimíra je „cieľom tohto usmernenia ministerstva nie je regulovať kryptomeny a nakladanie s nimi, ale len poskytnúť daňovníkom potrebné informácie, aby vedeli ľahšie a správne vysporiadať svoje daňové povinnosti v zmysle zákona"[20] Podľa MF SR pri kryptomenách je nevyriešená otázka charakter majetku, ktoré treba zdaniť. Na túto otázku odpoveď by podľa MF SR mala priniesť legislatíva, ktorá by kryptomeny z pohľadu daňových povinností jasne zadefinovala. [21]

Odpoveď bola z MF SR bola pomerne promptná, nakoľko už 23.3.2018 bolo zverejnené na webovej stránke MF SR, resp. na podstránke s názvom Finančný spravodajca , ako príspevok č. 10 v roku 2018, Metodické usmernenie Ministerstva financií Slovenskej republiky č. MF/10386/2018-721 k postupu zdaňovania virtuálnych mien (ďalej len „Usmernenie“). Už v úvodnej časti tohto Usmernenia MF SR vysvetľuje účel jeho prijatia, ktorým je zabezpečiť jednotný výklad pri zdaňovaní príjmu plynúceho v súvislosti s predajom virtuálnej meny podľa zákona č. 595/2003 Z. z. o daní z príjmov v znení neskorších predpisov (ďalej len „zákon o dani z príjmov“).

V prvej časti s názvom „Úvod“ MF SR pre účely predmetného Usmernenia definuje „virtuálnu menu ako digitálneho nositeľa hodnoty, ktorý nie je vydaný ani garantovaný centrálnou bankou ani orgánom verejnej moci, ani nie je nevyhnutne naviazaný na zákonné platidlo, nemá právny status meny alebo peňazí, ale je akceptovaný niektorými fyzickými alebo právnickými osobami ako platobný prostriedok a ktorý je možno, prevádzať, uchovávať alebo s ním elektronicky obchodovať“. Predmetná definícia upravuje všetky pojmové znaky, ktoré kryptomeny v súčasnosti spĺňajú. Je možné polemizovať, či by v definícií nemal byť spomenutý aj proces vzniku kryptomien, lebo proces ťaženia a celkovo využívanie technológie blockchain považujem z pohľadu vzniku kryptomien za rozhodný.[22]

Hoc samotné usmernenie skutočnosti okolo ťaženia alebo technológie blockchain vôbec neuvádza, v štvrtej časti venujúcej sa spôsobe ocenenia a účtovania virtuálnej meny je v bode 4.2. Usmernenia uvedené, ako sa virtuálna mena získaná v procese ťaženia eviduje v účtovníctve.[23] Z pohľadu teórie práva je nepochybne zaujímavý aj proces ťaženia. Nakoľko ide o sled matematických, kybernetických a kryptografických procesov založených na pravdepodobnosti, je z pohľadu práva potrebné aj pomenovať všetky skutočnosti, ktoré sa v procese ťaženia odohrávajú. Ťaženie je výkon činností, vďaka ktorým sa zapečaťujú bloky

---

[19] Pozri bližšie: https://www.aktuality.sk/clanok/552712/kazimir-planuje-zdanenie-kryptomien/ (dostupné online dňa 27.4.2018).

[20] Pozri bližšie: https://ekonomika.sme.sk/c/20763030/ministerstvo-robi-s-financnou-spravou-na-usmerneni-ako-zdanit-zisky-z-kryptomien.html (dostupné online dňa 27.4.2018).

[21] Minister financií ďalej uvádza: *„Krajiny buď neupravujú nakladanie s kryptomenami vôbec, alebo im priznávajú rôzne statusy. Považujú ich za určitú formu peňazí, ktoré nie sú zákonným platidlom. Deje sa tak napríklad v Luxembursku, vo Švédsku, v Argentíne alebo Austrálii. Považujú ich za finančný majetok napríklad v Nórsku, za komoditu ich považujú v USA alebo krajiny obmedzujú ich používanie iba na súkromné peniaze fyzických osôb, alebo ich úplne zakázali ako napríklad v Bolívii,"* Pozri bližšie: https://ekonomika.sme.sk/c/20763030/ministerstvo-robi-s-financnou-spravou-na-usmerneni-ako-zdanit-zisky-z-kryptomien.html#ixzz5DyUD2i1k (dostupné online dňa 27.4.2018).

[22] Pozri bližšie: COHN, A., WEST, T. a PARKER, CH.: Smart after all: Blockchain, Smarti Contracts, Parametric Insurance, and Smart Energy Grids, In. Georgetown Law Technology Review, Vol. 1:2, 2017, str. 277-280, TOWNSEND, K.: Blockchain Technology Impact on Energy Market Transformation: Secured Distributed Energy Transactions in the Cloud, In. Georgetown Law Technology Review, Vol. 1:2, 2017, str. 469-476,

[23] Podľa bodu 4.2. Usmernenia *„Virtuálna mena získaná v procese tzv. ťaženia sa do dňa jej vyradenia výmenou alebo iným spôsobom eviduje v podsúvahe, resp. v pomocnej knihe; v deň realizácie výmeny sa zaúčtuje v ocenení podľa § 25 ods. 1 písm. e) bodu 3a. zákona o účtovníctve.“*

transakcií.[24] Ťažiari svojou činnosťou vytvárajú digitálny dokument, ktorý je pre existenciu siete blockchain nevyhnutný. Vytvorenie tohto dokumentu nie je výsledok tvorivej duševnej činnosti, ale skôr ako nevyhnutný výsledok všetkých kryptografických procesov, ktoré je potrebné vykonať na zapečatenie bloku transakcií. No z pohľadu daňových povinností je relevantný až príjem, ktorý ťažiar svojou činnosťou – ťažením získal. V tomto smere sa môžeme plynulo dostať až k druhej časti Usmernenia, ktoré stanovuje Právny základ pre zdaňovanie príjmov získaných z predaja virtuálnych mien. [25] Predmetom dane osoby, ktorá obchoduje z menou je samozrejme v zmysle § 2 písm. b) zákona o dani z príjmov výnos z takejto činnosti, alebo výnos z nakladania s majetkom. To znamená, že ak by osoba pri svojej podnikateľskej činnosti získala výnos predajom virtuálnej meny, alebo by túto menu vymenila za iný oceniteľný majetok, či služby, predmetom dane by bol takto získaný príjem (výnos)[26]. Usmernenie za predaj virtuálnej meny na účely jej zdanenia považuje „akákoľvek výmenu, napr. výmena virtuálnej meny za majetok, alebo výmena virtuálnej meny za poskytnuté služby alebo jej odplatný prevod, a to aj výmena za inú virtuálnu menu“, ak ňou daňovník dosiahne príjem zo svojej činnosti alebo z nakladania so svojím majetkom. Na druhej strane pri určení predmetu dane daňovník, ktorý nie je založený alebo zriadený na podnikaní podľa § 12 ods. 2 zákona o daní z príjmov, je predmetom dane príjem z činností, ktorými dosahuje zisk alebo ktorým sa dá zisk dosiahnuť. No v oboch uvedených prípadoch musí isť o príjem daňovníkov, ktorý nie je od dane oslobodený.

Z predmetnej úpravy druhej časti Usmernenie je najpodstatnejšie vymedzenie, čo sa považuje na účely za predaj virtuálnej meny. Takto formulované Usmernenie MF SR zohľadňuje skutočnosti, ktoré sú už notoricky známe z ustanovenia § 2 písm. c) zákona o daní z príjmov a prízvukuje, že prijem získaný pri nakladaní z virtuálnom menou je predmetom dane. Akákoľvek dispozícia s virtuálnymi menami, ktorá generuje výnos, musí byť predmetom dane.

Práve problematika spôsobu zdaňovania, ocenenia a účtovania kryptomien je hodná ďalších analýz. Aj Usmernenie, ktoré v tretej časti rozoberá problematiku spôsobu zdaňovania, jasne stanovuje, že v prípade daňovníka – fyzickej osoby s neobmedzenou daňovou povinnosťou je príjem z predaja virtuálnej meny ostatným príjmov podľa § 8 zákona o daní z príjmov; za predpokladu, že táto fyzická osoba nemá virtuálne menu zaradenú do obchodného majetku[27].

---

[24] Pozri bližšie:, BRITO, J., SHADAB, H. a CASTILLO, A.: Bitcoin Financial Regulation: Securities, Derivatives, Prediction Markets. In: The Columbia Science and technology Law review, ročník 16, č.2. rok 2014. s. 144-221, NÁDASKÝ. A. a PÉNZEŠ, P.: Niekoľko úvah k virtuálnej mene bitcoin. In: Biatec. Národná banka Slovenska, ročník 21, č.8, rok 2013. s. 25-28, GRINBERG, R.: Bitcoin: An Innovative Alternative Digital Currency. In: Hastings Science & Technology Law Journal 4 (2011): s. 159–208, WRIGHT, A. a DE FILIPPI, P.: Decentralized Blockchain Technology and the Rise of Lex Cryptographia. Social Science Research Network, 2015. 58 s.

[25] Usmernenie –druhá časť – „*Podľa § 2 písm. b) zákona o dani z príjmov je predmetom dane daňovníka príjem (výnos) z činnosti daňovníka a z nakladania s majetkom daňovníka a podľa § 12 ods. 2 je predmetom dane daňovníka, ktorý nie je založený alebo zriadený na podnikanie príjem z činností, ktorými dosahuje zisk alebo ktorým sa dá zisk dosiahnuť, pričom zdaneniu podlieha iba zdaniteľný príjem podľa § 2 písm. h) zákona o dani z príjmov, t. j. príjem, ktorý je predmetom dane a nie je od dane oslobodený podľa zákona o dani z príjmov alebo podľa medzinárodnej zmluvy“*

[26] Podľa § 2 písm. c) zákona o daní z príjmov *je „príjmom peňažné plnenie a nepeňažné plnenie dosiahnuté aj zámenou, ocenené cenami bežne používanými v mieste a v čase plnenia alebo spotreby, a to podľa druhu, kvality, prípadne miery opotrebenia predmetného plnenia, ak tento zákon neustanovuje inak; za nepeňažné plnenie fyzickej osoby, ktorá účtuje v sústave jednoduchého účtovníctva alebo vedie evidenciu podľa § 6 ods. 10 alebo 11, sa považuje aj prijatie zmenky ako platobného prostriedku, ktorou dlžník uhradil pohľadávku veriteľovi, ktorý je fyzickou osobou,“*

[27] Podľa § 2 písm. m) zákona o daní z príjmov je „*obchodným majetkom súhrn majetkových hodnôt, a to vecí, pohľadávok a iných práv a peniazmi oceniteľných iných hodnôt, ktoré má fyzická osoba s príjmami z podnikania z inej samostatnej zárobkovej činnosti, z prenájmu a z použitia diela a umeleckého výkonu vo vlastníctve a ktoré*

V ostatných prípadoch, teda u daňovníka, u ktorého sa zisťuje základ dane podľa § 17 ods. 1 zákona o daní z príjmov je príjem z predaja virtuálnej meny zdaniteľný príjmom, tzn. je predmetom dane a zároveň. nie je oslobodený od dane podľa zákona o daní z príjmov ani príslušnej medzinárodnej zmluvy, ktorá má pred zákonom o dani z príjmov prednosť.. Na takýto príjem daňovníka možno primerane prihliadať ako na príjem plynúci z finančného majetku podľa § 25 ods. 1 písm. e) bodu 3e zákona č. 431/2002 Z. z. o účtovníctve v znení neskorších predpisov (ďalej len „zákon o účtovníctve"), tzn. ako cenné papiere určené na obchodovanie. Rovnako tak Usmernenie priznáva virtuálnym menám z pohľadu ich ocenenia a účtovania status majetku, kde v štvrtej časti tohto Usmernenia na účely zaúčtovania nadobudnutej virtuálne meny, ktorá spĺňa definíciu majetku podľa § 2 ods. 4 písm. a) zákona u účtovníctve[28], sa virtuálna mena považuje za krátkodobý finančný majetok iný ako peňažné prostriedky a oceňuje sa ako už vyššie uvedené cenné papiere určené na obchodovanie. Podľa štvrtej časti Usmernenia sa na ocenenie použije trhová cena ku dňu nákupu virtuálnej meny, pričom takéto ocenenie sa považuje za vstupnú cenu majetku aj pre účely jej zdanenia.
Z uvedeného vyplýva otázka, či MF SR vo svojom Usmernení stanovilo pri ocenení a účtovaní virtuálnych mien režim podobný cenným papierom určeným na obchodovanie, pretože ide o povahou o iné majetkové hodnoty, ktoré sú svojim charakterom najbližšie, alebo je to len alibistické riešenie MF SR znejúce heslom „keď už nič, tak aspoň toto"? Práve predmetné Usmernenie vzbudzuje zvedavú otázku, či virtuálne meny nie sú novodobé digitálne cenné papiere, ktoré sú určené na obchodovanie. Na konferencií, z ktorej výstup je zhmotnený v tomto článku, bola k tejto otázke v sekcií finančného práva vznesená diskusia. Výsledok tejto diskusie odmietol vyššie uvedenú otázku, nakoľko virtuálne meny nespĺňajú formálne[29] požiadavky kladené naším právnym poriadkom na to, aby mohli byť za cenný papier považované. Rovnako tak z virtuálnych mien neexistuje žiadne materiálne vyjadrenie práv a povinností, s ktorými by bola virtuálna mena spojená.[30] Napriek tomu, je potrebné virtuálne meny ako špecifický druh majetku vyjadrený prevažne v digitálnej podobe skúmať ďalej a hľadať pre neho miesto v právnej teórií a následne aj v právnom poriadku. [31]
Na nárast kryptomien zareagovalo MF SR aj novelou samotného zákona o dani z príjmov definíciou predaja virtuálnej meny[32], ako aj inými daňovými a účtovnými implikáciami. Takého príjmy patria pri fyzickej osobe medzi ostatné príjmy.

Použitá literatúra

1. BRITO, J., SHADAB, H. a CASTILLO, A.: Bitcoin Financial Regulation: Securities, Derivatives, Prediction Markets. In: The Columbia Science and technology Law review, ročník 16, č.2. rok 2014.
2. COHN, A., WEST, T. a PARKER, CH.: Smart after all: Blockchain, Smarti Contracts, Parametric Insurance, and Smart Energy Grids, In. Georgetown Law Technology Review, Vol. 1:2, 2017.
3. DAŇKO, M. Kybermena a dane. Miľníky práva v stredoeurópskom priestore. 2018. ISBN 978-80-7160-445-7.

---

sa využívajú na dosiahnutie, zabezpečenie a udržanie týchto príjmov, o ktorých táto fyzická osoba účtuje alebo účtovala"

[28] Podľa § 2 ods. 4 písm. a) zákona o účtovníctve *„majetkom sú tie aktíva účtovnej jednotky, ktoré sú výsledkom minulých udalostí, je takmer isté, že v budúcnosti zvýšia ekonomické úžitky účtovnej jednotky a dajú sa spoľahlivo oceniť podľa § 24 až 28; vykazujú sa v účtovnej závierke v súvahe alebo vo výkaze o majetku a záväzkoch,....."*

[29] RAKOVSKY, P.: Právna úprava nástrojov finančného trhu. In: Právo finančného trhu. Bratislava: Wolters Kluwer.2017. s. 143.

[30] SIDÁK, M., DURAČINSKÁ, M. a kol.: Finančné právo. 2. vydanie. Bratislava : C.H. Beck, 2014. s. 451

[31] DAŇKO, M. Kybermena a dane. Miľníky práva v stredoeurópskom priestore. 2018. s. 156.

[32] Podobne ako v Usmernení.

4. European Central Bank. Virtual currency schemes – a further analysis.
5. FATF. Pozri: FATF: Virtual Currencies Key Definitions and Potential AML/CFT Risks. 2014.
6. GERLOCH, A.: Teorie prava. 6. edice. Pilsen: Aleš Čeněk. 2013. ISBN: 97-8807-380-6521
7. GRINBERG, R.: Bitcoin: An Innovative Alternative Digital Currency. In: Hastings Science & Technology Law Journal 4 (2011).
8. https://www.aktuality.sk/clanok/552712/kazimir-planuje-zdanenie-kryptomien/ (dostupné online dňa 27.4.2018).
9. https://ekonomika.sme.sk/c/20763030/ministerstvo-robi-s-financnou-spravou-na-usmerneni-ako-zdanit-zisky-z-kryptomien.html (dostupné online dňa 27.4.2018).
10. https://ekonomika.sme.sk/c/20763030/ministerstvo-robi-s-financnou-spravou-na-usmerneni-ako-zdanit-zisky-z-kryptomien.html#ixzz5DyUD2i1k (dostupné online dňa 27.4.2018).
11. https://github.com/bitcoin/bitcoin/blob/master/COPYING
12. https://opensource.org/licenses/MIT
13. KNAPP, V.: Teorie prava. 6. edice. Pilsen: Aleš Čeněk. 2013. ISBN: 80-7179-028-1.
14. KOJAHDA, M., MORAVEC, J.: Legal Aspects of Bitcoin under the Czech Law. Dane a finance. 4/2016. s. 23.
15. LAZÁR, J.: Občianske právo hmotné. 1. časť. IURA EDITION. 2010. ISBN: 97-880-8963-5351.
16. NÁDASKÝ. A. a PÉNZEŠ, P.: Niekoľko úvah k virtuálnej mene bitcoin. In: Biatec. Národná banka Slovenska, ročník 21, č.8, rok 2013. ISBN: 978-80-8078-453-9.
17. RAKOVSKY, P.: Právna úprava nástrojov finančného trhu. In: Právo finančného trhu. Bratislava: Wolters Kluwer.2017. ISBN: 978-80-8168-753-2.
18. Rozsudok SDEÚ vo veci Skatteverket proti Davidovi Hedqvistovi, sp. zn. C-264/14
19. SROKOSZ, W.: The use of cryptocurrencies for tax evasion and tax fraud. In Daňové právo vs. daňové podvody a daňové úniky. Nekonferenčný zborník vedeckých prác. II. diel. 2015. ISBN: 978-80-8152-303-8.
20. SIDÁK, M., DURAČINSKÁ, M. a kol.: Finančné právo. 2. vydanie. Bratislava : C.H. Beck, 2014. ISBN: 978-80-89603-04-6.
21. STRNAD, O., NOVÁK, L. Preference ve výrobě. 2. vydání. Ostrava: Linde nakladatelství, s.r.o., 2009. 102 s. ISBN 80-56899-65-4.
22. TOWNSEND, K.: Blockchain Technology Impact on Energy Market Transformation: Secured Distributed Energy Transactions in the Cloud, In. Georgetown Law Technology Review, Vol. 1:2, 2017.
23. WIGNALL, A., B.: The bitcoin question.
24. WRIGHT, A. a DE FILIPPI, P.: Decentralized Blockchain Technology and the Rise of Lex Cryptographia. Social Science Research Network, 2015.

Kontaktné údaje

Mgr. Peter Rakovský
Právnická fakulta Univerzity Komenského
Šafárikovo nám. 6
Tel: 0915235644
email: peter.rakovsky@flaw.uniba.sk

OPRAVNÉ POLOŽKY PRI POHĽADÁVKACH Z OBCHODNÉHO STYKU

REPAIRING APPROPRIATIONS FOR BUSINESS

Monika Kleinová, Zuzana Juhászová

Abstrakt

Účtovná jednotka zohľadňuje v účtovnej závierke všetky predpokladané riziká a očakávané straty týkajúce sa majetku, alebo záväzkov ku dňu zostavenia účtovnej závierky. Nástrojom, prostredníctvom ktorého sa vyjadruje zníženie hodnoty majetku, konkrétne pohľadávok, sú opravné položky. Tento príspevok je zameraný na poukázanie riadenia opravných položiek k pohľadávkam nielen z účtovného hľadiska, ale aj posúdenia, v akom rozsahu a za akých podmienok môžu byť opravné položky k pohľadávkam zahrnuté do základu dane.

Kľúčové slová: *opravné položky*

Abstract

Accounting entity takes into consideration all expected risks and losses regarding assets or liabilities at the day of financial year enclosure. The tool which represents decrease the value are repairing appropriations. The article is focused to show how the management of repairing appropiations for receivables is important from accounting and income tax view.

Key words: *adjustments*

1. ÚVOD

Pohľadávka je aktívom účtovnej jednotky, ktorá by mala v budúcnosti zvyšovať ekonomické úžitky účtovnej jednotky a mala by sa dať spoľahlivo oceniť. O pohľadávke sa účtuje do účtovného obdobia, s ktorým vecne a časovo súvisí, čo je pri pohľadávke v čase jej vzniku, t.j. v čase, kedy je splnená dodávka, a to v súlade s Opatrením Ministerstva financií Slovenskej republiky zo 16. decembra 2002 č. 23054/2002-92,v znení neskorších predpisov (ďalej „ Postupy účtovania“). Dňom uskutočnenia účtovného prípadu nie je len deň splnenia dodávky, ale aj deň platby záväzku, inkasa pohľadávky, započítania pohľadávky a postúpenia pohľadávky, prevzatia dlhu, poskytnutia a prijatia preddavku, úhrady úveru alebo pôžičky, zistenia manka na majetku a záväzkov, schodku, prebytku majetku, škody na majetku, vkladu do obchodnej spoločnosti a družstva, pohybu majetku vo vnútri účtovnej jednotky a deň zistenia ďalších skutočností vyplývajúcich z osobitných predpisov alebo z vnútorných podmienok účtovnej jednotky, ktoré sú predmetom účtovníctva a ktoré v účtovnej jednotke nastali a účtovná jednotka má k dispozícií potrebné podklady, ktoré dokumentujú tieto skutočností.[1]

1 Postupy účtovania, §2 Deň uskutočnenia účtovného prípadu

2. POHĽADÁVKA AKO SÚČASŤ MAJETKU ÚČTOVNEJ JEDNOTKY

Pohľadávka je dôležitým aktívom každej účtovnej jednotky, vzniká zo záväzkových vzťahov zmluvných strán. Definícia pohľadávky je uvedená podľa Občianskeho zákonníka č. 40/1964 Zb. § 488 ako záväzkový právny vzťah. Záväzkovým vzťahom podľa uvedeného predpisu je právny vzťah, z ktorého veriteľovi vzniká právo na plnenie (pohľadávka) od dlžníka a dlžníkovi vzniká povinnosť splniť záväzok.[2] Je to vysoko likvidný majetok, čo znamená vysokú schopnosť jeho premeny na peňažné prostriedky.

V praxi je veľmi potrebné správne riadenie pohľadávok voči dlžníkom, aby sa účtovná jednotka nedostala do tzv. druhotnej platobnej neschopnosti. Druhotná platobná neschopnosť vyjadruje výrazné prevýšenie pohľadávok nad záväzkami podniku. Je dôsledkom nedodržania termínov platenia zo strany odberateľov tovaru, služieb, ale aj nedocenenia finančného rizika možnej platobnej neschopnosti budúceho obchodného partnera.[3]

Schéma č. 1: Prístup účtovnej jednotky k pohľadávkam

Aktívny prístup	Pasívny prístup
Vymáhať pohľadávku od dlžníka prostredníctvom zákonných procesov, ako upomienky, výzvy alebo súdnou cestou	Očakávať platbu od dlžníka a v prípade naplnenia zákonných možností odpisu pohľadávky vyradiť pohľadávky z účtovníctva z dôvodu, že trvalo upustila od vymáhania tejto pohľadávky od dlžníka.

Zdroj: Vlastné spracovanie

Ako sa postaví účtovná jednotka k riadeniu svojich pohľadávok, je len na jej rozhodnutí. Zákon o dani z príjmu 595/2003 Z.z. si umožňuje si zahrnúť do základu dane opravnú položku k pohľadávkam spôsobom dočasného zníženia hodnoty pohľadávky alebo odpis pohľadávky spôsobom trvalého zníženia hodnoty pohľadávky pri splnení zákonom stanovených podmienok.

3. OPRAVNÁ POLOŽKA K POHĽADÁVKAM

V praxi často dochádza k situáciám, kedy sa z pohľadávok stávajú tzv. rizikové pohľadávky. Ak účtovná jednotka vyhodnotí, že ide o rizikovú pohľadávku, musí k nej vytvoriť opravnú položku. Opravná položka k pohľadávke sa tvorí najmä k pohľadávke, pri ktorej je opodstatnené predpokladať, že ju dlžník čiastočne alebo úplne nezaplatí a k spornej pohľadávke voči dlžníkovi, s ktorým sa vedie spor o jej uznanie. Opravná položka sa tvorí na základe zásady opatrnosti, ak je opodstatnené predpokladať, že nastalo zníženie hodnoty majetku oproti jeho oceneniu v účtovníctve. Predpoklad zníženia hodnoty majetku je opodstatnený, ak nastala skutočnosť, ktorá je dôvodom na odhad zníženia budúcich ekonomických úžitkov z tohto majetku. Opravná položka sa účtuje v sume opodstatneného predpokladu zníženia hodnoty majetku oproti jeho oceneniu v účtovníctve. [4]

Opravná položky by mala zreálňovať hodnotu pohľadávky v účtovníctve, čo by malo viesť k pravdivému a vernému zobrazeniu účtovnej závierky. Ak by účtovná jednotka netvorila opravné položky k pohľadávkam, došlo by k porušeniu základnej zásady verného zobrazenia účtovej závierky, pretože účtovná jednotka neinformuje o skutočnosti, že vo svojom majetku má rizikové pohľadávky, ktoré v budúcnosti môžu znížiť ekonomický úžitok účtovnej

2 Zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník v znení neskorších predpisov, § 488
3 Karol Vlachynský a kolektív, Finančný manažment, Elita, Bratislava 1996. ISBN, 808044014X
4 Postupy účtovania, §18 Zásady pre tvorbu a zúčtovanie opravných položiek

jednotky, čo môže mať vplyv na jej budúcu platobnú schopnosť. Preto je dôležite, aby si účtovná jednotka vypracovala vnútorný predpis (smernicu) na tvorbu opravných položiek v účtovnej jednotke. V nej si zadefinuje podmienky tvorby opravnej položky, ktoré budú zakladať predpoklad toho, že dôjde k zníženiu ekonomických úžitkov v budúcnosti.

Zákon č. 431/2002 Z.z, o účtovníctve v znení neskorších predpisov (ďalej „zákon o účtovníctve“) jednoznačne nedefinuje, kedy nastáva okamih tvorby, zrušenia alebo rozpustenia opravnej položky, preto je dôležité si upraviť postup v rámci internej smernici a následne podľa nej postupovať. Opravné položky by sa mali tvoriť na všetky pohľadávky, ak sú naplnené podmienky pre ich tvorbu, a nie len na pohľadávky podľa toho ako to účtovnej jednotke vyhovuje. Záverečné ustanovenie § 38 zákona o účtovníctve hovorí o správnych deliktoch, ktorých sa účtovná jednotka dopustí, ak porušila ustanovenia § 8, čo znamená, že nevedie účtovníctvo správne a úplne. Ďalšie porušenie zákona o účtovníctve by bolo podľa § 24 až § 28, čo sa prejaví v tom, že účtovná jednotka neoceňuje správne majetok a záväzky , pričom ocenený majetok by sa mal upraviť opravnými položkami, ak existuje opodstatnený predpoklad zníženia hodnoty majetku pod jeho účtovnú hodnotu.

Opravnú položka k dlhodobej pohľadávke, ak je zostatková doba splatnosti tejto pohľadávky dlhšia ako jeden rok, upravuje účtovná na jej súčasnú hodnotu metódou efektívnej úrokovej miery. [5]

V praxi dochádza ku skutočnosti, že účtovná jednotka postupuje pri tvorbe používania opravnej položky individuálne, pričom nemá postup určený vo vnútornej smernici. Ak nastanú skutočnosti naplnenia podmienok pre tvorbu opravných položiek pre skupinu pohľadávok, opravné položky by sa mali vytvoriť pre celú skupinu pohľadávok rovnako a nie tak , ako to účtovnej jednotke vyhovuje.

Ku dňu, ku ktorému sa zostavuje účtovná závierka, sa posudzuje opodstatnenosť účtovania tvorby opravnej položky a trvania opodstatnenosti existencie a sumy už vytvorenej opravnej položky k majetku. Posudzuje sa potreba účtovania upravujúcich závierkových účtovných prípadov podľa Opatrenia MF SR § 2a ods. 1 písm. b) v prípade vyhlásenia konkurzu alebo reštrukturalizácie na niektorého z odberateľov, ktoré sa uskutočnilo po dni, ku ktorému sa zostavuje účtovná závierka, ktorým sa spravidla potvrdzuje znehodnotenie pohľadávok z obchodného styku existovalo už ku dňu, ku ktorému sa zostavuje účtovná závierka.[6]

Schéma č.2: Tvorba opravnej položky k pohľadávkam a jej zrušenie

Text	Suma	MD	D
Tvorba opravnej položky k pohľadávkam	X	547	391/AÚ
Zrušenie opravnej položky k pohľadávkam	X	391/AÚ	547

Zdroj: Cenigová,A.: Podvojné účtovníctvo podnikateľov, IBIPRINT Bratislava 2016

Opravná položka nemá aktívny zostatok[7]. Zúčtovanie opravnej položky sa účtuje z dôvodu vyradenia majetku z účtovníctva alebo z úplného alebo čiastočného zániku opodstatneného predpokladu trvania zníženia hodnoty majetku. Zúčtovanie opravnej položky z dôvodu vyradenia majetku z účtovníctva v prípade predaja, likvidácií, darovania, škode, spotrebe a inkase pohľadávky sa účtuje pred vyradením majetku z účtovníctva. Môžu nastať tieto skutočnosti:

5 Postupy účtovania, §18 Zásady pre tvorbu a zúčtovanie opravných položiek, ods. 8
6 Postupy účtovania, §18 Zásady pre tvorbu a zúčtovanie opravných položiek, ods. 9
7 Postupy účtovania, §18 Zásady pre tvorbu a zúčtovanie opravných položiek, ods. 10

Schéma č.3: Zúčtovanie opravnej položky z dôvodu vyradenia pohľadávky

Text	Suma	MD	D
Použitie opravnej položky z dôvodu vyradenia pohľadávky účtujeme na ťarchu účtu opravných položiek a v prospech príslušného účtu pohľadávok	X	391	3xx
Zrušenie opravnej položky z dôvodu úplného alebo čiastočného zániku opodstatneného predpokladu trvania zníženia hodnoty majetku sa účtuje na ťarchu účtu opravných položiek a v prospech nákladovému účtu tvorby a zúčtovania opravných položiek k pohľadávkam	X	391	547

Zdroj: Cenigová,A.: Podvojné účtovníctvo podnikateľov, IBIPRINT Bratislava 2016

Je veľmi dôležité si uvedomiť, z akého dôvodu sa opravná položka ruší alebo či sa použije pri vyradení majetku. To následne vplýva na výsledok hospodárenia účtovnej jednotky, aj na správne daňové posúdenie z pohľadu zákona č. 595/2003 Z. z. o dani z príjmov v znení neskorších predpisov (ďalej „zákon o dani z príjmov“).

Tvorba opravnej položky k pohľadávkam, pri ktorej je riziko, že ju dlžník úplne alebo čiastočne nezaplatí, ktorá bola zahrnúť do zdaniteľných príjmov, alebo ak ide o daňovníka, ktorý vykonáva obchodnú činnosť spočívajúcu v poskytovaní spotrebiteľských úverov, aj tvorba opravnej položky na časť pohľadávky vzťahujúcej sa na istinu a úrok zahrnutý do príjmov zo spotrebiteľského úveru, ak od splatnosti pohľadávky uplynula dlhšia doba ako:

- 360 dní, sa zahrnie do výdavkov do výšky 20 % menovitej hodnoty pohľadávky alebo jej nesplatenej časti bez príslušenstva,
- 720 dní, sa zahrnie do výdavkov do výšky 50 % menovitej hodnoty pohľadávky alebo jej nesplatenej časti bez príslušenstva,
- 1 080 dní, sa zahrnie do výdavkov do výšky 100 % menovitej hodnoty pohľadávky alebo jej nesplatenej časti bez príslušenstva. [8]

Je potrebné podotknúť na obmedzenie podľa § 20 ods. 15. zákona o daní z príjmov, podľa ktorého sa ustanovenie o opravných položkách k rizikovým pohľadávkam zahrnutých do zdaniteľných príjmov všeobecne u daňovníkov účtujúcich v sústave podvojného účtovníctva nepoužije, ak ide o pohľadávku voči dlžníkovi, ktorú je možné započítať so splatnými záväzkami (započítanie má prednosť pred tvorbou opravnej položky).

4. VPLYV ZNÍŽENIA HODNOTY OPRAVNEJ POLOŽKY NA ÚČTOVNÚ JEDNOTKU

Vplyv na odpis pohľadávky alebo tvorbu opravnej položky môže mať :

- rizikovosť pohľadávky,
- zahrnutie pohľadávky do výnosov a tým aj do zdaniteľných príjmov,
- komunikácia s dlžníkom.

Schéma č. 4: Vplyv nevytvorenej opravnej položky

Účtovná jednotka vykazuje pohľadávku voči spoločnosti, ktorá vstúpila do konkurzu. Je tu vysoká pravdepodobnosť, že ekonomické úžitky v budúcnosti môžu klesnúť. Ak by účtovná jednotka netvorila opravné položky, malo by to na ňu tieto dopady.		
Daňový dopad	Účtovný dopad	Ekonomický dopad

[8] Zákon o dani z príjmov, § 20 ods. 14

Účtovná jednotka si neumožňuje znížiť základ dane pri splnení zákonných podmienok, čím môže odviesť vyššiu daň z príjmov ako je nutné.	Účtovná jednotka poruší základné metódy a zásady, čo má vplyv na verný a pravdivý obraz účtovnej závierky.	Účtovná jednotka vykazuje vyššiu schopnosť splácať záväzky, čo môže mať následne skreslený pohľad u obchodných partnerov a môže to viesť k strate dôveryhodnosti.

Zdroj: Ozimný, V.: Špeciality daňovej kuchyne. Poradca podnikateľa, 2018

Definíciu daňových výdavkov, v prípade opravných položiek, stanovuje zákon o dani z príjmov, ktorý definuje, že daňovým výdavkom je aj tvorba rezerv a opravných položiek podľa § 20[9] .

Opravnými položkami, ktorých tvorba je daňovým výdavkom podľa § 19 ods. 3 písm. f) za podmienok ustanovených zákonom o dani z príjmov, sú opravné položky k:

- nepremlčaným pohľadávkam (ods. 14)
- pohľadávkam voči dlžníkom v konkurznom konaní, reštrukturalizačnom konaní a pohľadávkam voči dlžníkom, ktorým bol súdom určený splátkový kalendár (odseky 10 až 12)[10]

Z toho vyplýva, že základnou podmienkou pri pohľadávkach z obchodného styku je skutočnosť, aby išlo o pohľadávky, ktoré nie sú premlčané. Podľa obchodného práva je premlčacia doba 4 roky, podľa občianskeho práva sú to 3 roky. Na dĺžku trvania premlčacej doby majú vplyv viaceré aspekty, akým môžu byť napr. uznanie záväzku, alebo súdne konanie.

5. TVORBA OPRAVNEJ POLOŽKY K POHĽADÁVKAM V KONKURZE A REŠTRUKTURALIZÁCII

Tvorba opravných položiek k pohľadávkam voči dlžníkom v konkurznom a reštrukturalizačnom konaní, vrátane pohľadávky z istiny z nesplateného úveru u daňovníka, ktorý vykonáva obchodnú činnosť spočívajúcu v poskytovaní spotrebiteľských úverov, je daňovým výdavkom u daňovníkov účtujúcich v sústave podvojného účtovníctva, a to najviac do výšky menovitej hodnoty pohľadávok alebo uhradenej obstarávacej ceny pohľadávok prihlásených v lehote určenej podľa osobitného predpisu vrátane príslušenstva, ako bolo zahrnuté do základu dane. Opravné položky k pohľadávkam voči dlžníkom v konkurznom a reštrukturalizačnom konaní sú daňovými výdavkami počínajúc zdaňovacím obdobím, v ktorom boli pohľadávky v určenej lehote prihlásené.

Tvorba opravných položiek k pohľadávkam voči dlžníkom, ktorým bol súdom určený splátkový kalendár, je daňovým výdavkom u daňovníkov účtujúcich v sústave podvojného účtovníctva, a to najviac do výšky menovitej hodnoty pohľadávok alebo uhradenej obstarávacej ceny pohľadávok vrátane príslušenstva, ak bolo zahrnuté do základu dane, počínajúc zdaňovacím obdobím, v ktorom bol zverejnený splátková kalendár v Obchodnom vestníku. [11]

Opravné položky k pohľadávkam v konkurznom / reštrukturalizačnom konaní sú daňovými výdavkami ak:

---

[9] Zákon o dani z príjmov, § 19 ods. 3 písm. f)
[10] Zákon o dani z príjmov, § 20 ods. 2 písm. b) c)
[11] Zákon o dani z príjmov, § 20, ods. 10

- počínajúc zdaňovacím obdobím, v ktorom boli pohľadávky v určenej lehote prihlásené,
- v zdaňovacom období, v ktorom bola pohľadávka uspokojená,
- ak pohľadávky poprel správca konkurznej podstaty a veriteľ neuplatňuje nárok na uspokojenie tejto pohľadávky z konkurznej podstaty prostredníctvom súdu alebo príslušného správneho orgánu, základ dane sa zvýši o výšku týchto popretých pohľadávok.

Týmto ustanovením môžu postupovať len tí daňovníci, ktorí si splnia zákonnú lehotu t.j. 45 dní odo dňa vyhlásenia konkurzu, alebo 30 dní od vyhlásenia reštrukturalizácie.

Neprihlásenie pohľadávky do konkurzu alebo reštrukturalizácie obmedzuje právo účtovnej jednotky na tvorbu opravnej položky podľa § 20 ods. 10 zákona, ale stále je možnosť prihlásenia pohľadávky aj po lehote, čím je možné si uplatniť daňový odpis podľa § 19 ods. 2 písm. h). Pri reštrukturalizácii takáto možnosť nie je a malo by dôjsť k vyradeniu pohľadávky z účtovníctva účtovnej jednotky. K vyradeniu by sa malo pristúpiť až ak je splnený reštrukturalizačný plán a teda nevstúpi spoločnosť do konkurzu. Je dôležité sledovanie zákonných lehôt prípade reštrukturalizácie, pretože v prípade nenaplnenia podmienok daňovej uznateľnosti pri odpise, to má negatívny dopad na základ dane účtovnej jednotky.

Ak ide o pohľadávky voči dlžníkom , ktorí majú sídlo alebo bydlisko v štáte, v ktorom nie je právny predpis upravujúci konkurz reštrukturalizáciu a splátkový kalendár, za daňový výdavok možno uznať aj opravné položky tvorené daňovníkom na pohľadávky, ktoré sa vymáhajú prostredníctvom súdu v inom štáte. [12]

Schéma č. 5: Rozpustenie opravnej položky

Účtovný prípad	**Daňový dopad**
Úhrada pohľadávky	Zahrnú sa do základu dane v zdaňovacom období, v ktorom bola pohľadávka uspokojená.
Správca konkurznej podstaty poprel pohľadávku a veriteľ si neuplatňuje nárok na uspokojenie tejto pohľadávky.	Základ dane sa zvýši o výšku týchto popretých pohľadávok.
Správca konkurznej podstaty poprel pohľadávku a veriteľ si uplatňuje nárok na uspokojenie tejto pohľadávky.	Základ dane sa zvýši o výšku týchto popretých pohľadávok alebo ich častí v zdaňovacom období, v ktorom súd alebo príslušný správny orgán takýto návrh zamietol.

Zdroj: Zákon o dani z príjmov, § 20, ods. 11

6. ODPIS POHĽADÁVKY

Odpisom pohľadávky sa rozumie trvale upustenie od jej vymáhania. Odpis sa môže uskutočniť na základe rozhodnutia daňovníka, alebo súdu, ako výsledok konkurzného a reštrukturalizačného konania, dedičského konania, exekučného konania.

Podľa § 2 písm. i) zákona o dani z príjmov je definovaný daňový výdavok ako výdavok preukázateľne vynaložený na dosiahnutie, zabezpečenie a udržanie zdaniteľných príjmov zaúčtovaný v účtovníctve daňovníka. Preukázateľný výdavok podľa § 19 možno zahrnúť do daňových výdavkov len do výšky dosiahnutého príjmu alebo výšky príjmu z prijatej úhrady,

[12] Zákon o dani z príjmov, § 20, ods. 12

uplatní sa výdavok (náklad) alebo jeho časť v tom zdaňovacom období, v ktorom bol dosiahnutý príjem alebo prijatá úhrada.

Daňové výdavky, ktoré možno uplatniť len v rozsahu a za podmienok stanovených v zákone o dani z príjmov je výdavok do výšky odpisu menovitej hodnoty pohľadávky, ktorá bola zahrnutá do zdaniteľných príjmov vrátane istiny z nesplateného úveru u daňovníka podľa §20 ods. 4 a u daňovníka, ktorý vykonáva obchodnú činnosť spočívajúcu v poskytovaní spotrebiteľských úverov, alebo jej neuhradenej časti vrátane úrokov z omeškania a poplatkov z omeškania a iných platieb, ktoré zvyšujú pohľadávku z dôvodu oneskorenej úhrady (ďalej len príslušenstvo), ak je toto príslušenstvo zahrnuté do základu dane, alebo výdavok do výšky odpisu postupníkom uhradenej obstarávanej ceny pohľadávky nadobudnutej postúpením u daňovníka zisťujúceho základ dane[13]alebo do výšky reálnej hodnoty[14]alebo u daňovníka, ktorý účtoval v sústave podvojného účtovníctva a zmenil spôsob účtovania na účtovanie v sústave jednoduchého účtovníctva, pri pohľadávkach už zahrnutých do príjmov v predchádzajúcich zdaňovacích obdobiach, v ktorých účtoval v sústave podvojného účtovníctva, ak :

- súd zamietol návrh na vyhlásenie konkurzu pre nedostatok majetku, alebo zastavil konkurzné konanie pre nedostatok majetku, alebo zrušil konkurz z dôvodu, že majetok dlžníka nepostačuje na úhradu výdavkov a odmenu správcu konkurznej podstaty, alebo zrušil konkurz z dôvodu, že majetok úpadcu nepostačuje ani na úhradu pohľadávok proti podstate alebo ak dôjde k zrušeniu konkurzu podľa osobitého predpisu[15], kde sa hovorí že správca bez zbytočného odkladu, po tom čo zistí, že konkurzná podstata nepokryje náklady konkurzu, oznámi v Obchodnom vestníku, že konkurz sa končí. Takéto oznámenie však správca neuskutoční skôr, ako uplynie základná prihlasovacia lehota a ak niektorý z veriteľov uhradil zálohu na trovy šetrení nie skôr ako takéto šetrenia uskutočnil. Oznámením v Obchodnom vestníku sa konkurz zrušuje. Platí to aj pre daňovníka, ktorý neprihlásil pohľadávku, ale sa preukáže uznesením súdu o zrušení konkurzu z dôvodu, že majetok úpadcu nepostačuje ani na úhradu pohľadávok, alebo oznámením v Obchodnom vestníku, že konkurzná podstata nepokryje náklady konkurzu,
- to vyplýva z výsledku konkurzného konania, reštrukturalizačného konania alebo z výsledku oddlženia splátkovým kalendárom,
- dlžník zomrel a pohľadávka nemohla byť uspokojená ani vymáhaním od dedičov dlžníka,
- exekúciu alebo výkon rozhodnutia súd alebo exekútor zastaví z dôvodu, že po vzniku exekučného titulu nastali okolnosti, ktoré spôsobili zánik vymáhaného nároku (platí od 1.1.2018).
- exekútor výkon rozhodnutia zastaví z dôvodu podľa osobitného predpisu (88aaa),
- to vyplýva z rozhodnutia Rady pre riešenie krízových situácií podľa osobitého predpisu.

V prípade ustanovenia podľa § 19 ods. 2 písm. r) treba mať na pamäti stav pohľadávky a jej nepremlčanie. Skutkový stav sa posudzuje ku dňu odpisu pohľadávky. Ak počas zdaňovacieho obdobia dochádza k premlčaniu, je potrebné urobiť odpis pohľadávky pred uplynutím tejto lehoty. Podľa tohto ustanovenia je možné takto postupovať pri pohľadávkach, ktoré vznikli po 1.1. 2004.

---

[13] Zákon o dani z príjmov, §17 ods. 1 písm. b) a c)
[14] Zákon o dani z príjmov, §17a až 17c
[15] Zákon č, 7/2005 o konkurze a reštrukturalizácii Z. z., §166, ods. 2

Schéma č. 6: Prípady účtovného a daňového hľadiska pri odpise pohľadávky

Odpis pohľadávky	Účtovný dopad	Daňový dopad
Pohľadávka je po splatnosti od 360 do 1 080 dní. Je ešte nepremlčaná.	Do výšky vytvorenej opravnej položky (MD 391/AÚ/D 311) Prevyšujúcej vytvorenú opravnú položku (MD 546 / D 311)	Daňovo sa uznáva odpis pohľadávky do výšky daňovo uznanej tvorby opravnej položky.
Pohľadávka je po splatností viac ako 1 080 dní. Je už premlčaná.	Zúčtovaná v plnej výške (MD 546 / D 311)	Daňovo neuznaný odpis, ide o premlčanú pohľadávku a ak nie je naplnená ani jedna z podmienok zákona a nejde o súdne rozhodnutie.

Zdroj: Cenigová, A. Podvojné účtovníctvo podnikateľov, IBIPRINT Bratislava 2016

7. ODPIS POHĽADÁVKY NA ZÁKLADE VLASTNÉHO ROZHODNUTIA DAŇOVNÍKA

Zúčtovanie opravnej položky sa účtuje z dôvodu vyradenia majetku z účtovníctva alebo z dôvodu úplného alebo čiastočného zániku opodstatneného predpokladu trvania zníženia hodnoty majetku. Zúčtovanie opravnej položky z dôvodu vyradenia majetku z účtovníctva, napríklad pri predaji, likvidácií, darovaní, škode, spotrebe a inkase pohľadávky, sa účtuje pred vyradením majetku z účtovníctva. Zúčtovanie opravnej položky z dôvodu vyradenia majetku z účtovníctva sa účtuje na ťarchu vecne príslušného súvahového účtu opravných položiek so súvzťažným zápisom v prospech príslušného účtu majetku a pri dlhodobom odpisovanom majetku v prospech vecne príslušného účtu oprávok k dlhodobému majetku. [16]

Z daňového hľadiska musí postupovať daňovník pri posúdení daňovej uznateľnosti odpisu pohľadávky. Postupuje v súlade s §17 ods. 28, písm. b) zákona o dani z príjmov, kde sa hovorí, že základ dane sa v zdaňovacom období, v ktorom dôjde k odpisu pohľadávky, sa zvýši o sumu opravnej položky, ktorej tvorba bola uznaná za daňový výdavok podľa § 20 a súčasne zníži o výdavok (náklad) podľa §19 ods. 2 písm. h) a r) zákona o dani z príjmov.

Schéma č.9: Účtovné a daňové hľadiska pri odpise pohľadávky

Účtovný prípad	**Účtovný dopad**	**Daňový dopad**
Odpis pohľadávky	Zúčtovaná vo výške aká bola vytvorené opravná položka (MD 391 / D 311)	Opravná položka v plnej výške sa musí zahrnúť do základu dane, t.j. pôjde o položku zvyšujúcu základ dane pretože v čase tvorby bola daňovo uznaná (r.180) a zároveň sa základ dane zníži o tú istú sumu odpisu pohľadávky (r.290).

Zdroj: Cenigová, A.: Podvojné účtovníctvo podnikateľov, IBIPRINT Bratislava 2016

V prípade, že v čase tvorby opravnej položky išlo o nepremlčanú pohľadávke, ale v čase odpisu bola už pohľadávka premlčaná a nebol naplnený inštitút premlčanej pohľadávky, t.j.

16 Postupy účtovania, §18 Zásady pre tvorbu a zúčtovanie opravných položiek,

záväzok nebol písomne uznaný ani vymáhaný súdom, nie je možné si uplatniť daňový odpis podľa § 19 zákona o dani z príjmov. Pôjde len o položku zvyšujúcu základ dane o hodnotu opravnej položky. Zákon neumožňuje vyhotovenie dobropisu k pohľadávke, ktorú nehradí dlžník ak nedochádza k reálnemu zrušeniu plnenia – vrátenie dodávky, prípadne poskytnutia zľavy.

8. ZÁVER

Riadenie pohľadávok po splatnosti predstavuje komplexný systém, ktorému by sa mala venovať dostatočná pozornosť. Opravené položky k pohľadávkam sa líšia podľa ich daňovej uznateľnosti, zatiaľ čo účtovné predpisy ukladajú účtovnej jednotke povinnosť reagovať na potenciálne zníženie hodnoty pohľadávok tak, aby boli dodržané účtovné zásady a mali by odrážať reálny stav hodnoty pohľadávky. Je teda na uvážení účtovnej jednotky, akým spôsobom ich bude tvoriť s možným cieľom optimalizovať základ dane.

VEGA 1/0935/16 Využitie elektronického finančného vykazovania na báze jazyka XBRL.

Použitá literatúra:

1. Zákon o účtovníctve č. 431/2002 Z. z. v znení neskorších predpisov
2. Zákon č. 595/2003 Z. z. o dani z príjmov v znení neskorších predpisov
3. Zákon č, 7/2005 o konkurze a reštrukuratlizácii v znení neskorších predpisov
4. Opatrenie Ministerstva finacií Slovenskej republiky zo 16. Decembra 2002 č. 23054/2002-92 v znení neskorších predpisov
5. Cenigová, A.: Podvojné účtovníctvo podnikateľov, IBIPRINT Bratislava 2016.
6. Ozimný, V.: Špeciality daňovej kuchyne. Poradca podnikateľa, 2018.
7. Šlosárová, A. a kol. *Účtovníctvo*. Walters Kluwer , Batislava 2016.

Kontaktní údaje
Mgr. Monika Kleinová
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava
email: kleinova@acconto.sk

Kontaktní údaje
Doc. Ing. Mgr. Zuzana Juhászová, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava
Email: zuzana.juhaszova@euba.sk
Tel.: +421 2 672 95 732

ZDAŇOVANIE CENNÝCH PAPIEROV V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

TAXATION OF SECURITIES IN SLOVAK REPUBLIC

Peter Rakovský

Abstrakt

Cenné papiere predstavujú spôsob, ako premeniť disponibilné peňažné prostriedky do aktív v určitej podobe a forme na nástroje, ktoré majú možnosť ich znásobiť. Ako aj pri iných príjmoch, aj takéto príjmy podliehajú daňovej povinnosti. Vypočítať si, kedy by sa mala platiť a aká daň, nemusí byť úplne jednoduché. V súčasnosti účinné špecifické oslobodenie totiž môže byť iba jedno z pravidiel, podľa ktorých sa zisk zdaní. Pred daňovou reformou boli pravidlá iné. Preto sa treba obhliadnuť až k dátumu nákupu cenných papierov, keďže z daňové hľadiska je často dôležitý nie len moment a právny stav pri ich predaji alebo inom úkone, ale aj čas ich nákupu. Článok predstavuje podmienky zdaňovania cenných papierov na Slovensku.

Kľúčové slová: *cenný papier, daň z príjmov, oslobodenie, daňovník*

Abstract

Securities represent a way to convert available funds into assets in a form to instruments that can multiply them. As with other income, such income is taxable. Calculating when and what tax we should pay may not be easy. Currently, effective specific exemptions can only be one of the rules under which profits are taxed. Before the tax reform, the rules were different. Therefore, it is necessary to take a look at the date of the purchase of the securities, as it is often not only the moment of legal ownership and legal statusduring sale of securities but also the time of their purchase. The article presents the conditions for taxation of securities in Slovakia.

Key words: *securities, income tax, exemption, taxpayer*

1 PRÁVNY ZÁKLAD

Predtým ako si zodpovieme otázky ohľadom daňových aspektov, je nutné sa zaoberať aj príjmom, ako relevantným atribútom daňovej povinnosti z cenných papierov a finančných derivátov. Zákon č. 595/2003 Z. z. o dani z príjmov v znení neskorších predpisov (ďalej len „ZDP“) obsahuje v § 2 písm. b), c) a h) všeobecné definície príjmu. Následne v § 3 ZDP obsahuje špecifické vymedzenie príjmov fyzických osôb a v § 12 obsahuje špecifické vymedzenie príjmov právnických osôb. Tieto ustanovenia vymedzujú mantinely ústavnoprávneho princípu ukladania daní na základe zákona[1] tým, že vymedzujú okruh príjmov (výnosov), ktoré môžu byť predmetom dane. Daň z príjmov môže dopadať len na príjmy – nárast hodnoty majetku daňovníka v zdaňovacom období. Ak by dopadala na majetok, bola by v rozpore s článok 4 ods. 4 Listiny základných práv a slobôd v spojení s čl. 11 ods. 1. a 5.

Otázkou príjmu sa zaoberali aj súdy. V Rozsudku Najvyššieho správneho súdu Českej republiky súd judikoval, že: „*sa musí jednať o príjem skutočný a nie zdanlivý. To znamená, že sa navýšenie majetku musí v právnej sfére daňovníka reálne prejaviť a to tak, že môže byť*

[1] Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Z. z. v znení neskorších zmien, článok 59.

také navýšenie skutočne využiteľné. V opačnom prípade však ide o navýšenie zdanlivé.“[2] Z rozsudku vyplýva, že s právnou fikciou zdaniteľného príjmu pri majetkových hodnotách, ktoré v skutočnosti (ekonomicky) nepredstavujú nárast hodnoty majetku daňovníka nemožno počítať ako so zdaniteľným príjmom.

2 ZISTENIE ZÁKLADU DANE

Daňovník fyzická osoba svoj základ dane zistí ako súčet čiastkových základov dane z príjmov podľa § 5 ZDP a § 6 ods. 1) a ods. 2 ZDP, ktoré sa znižujú o nezdaniteľné časti základu dane (§ 11) a čiastkových základov dane z príjmov podľa § 6 ods. 3 a 4 ZDP a § 8 ZDP. S účinnosťou od 1.1.2016 sa do základu dane daňovníka nezapočítava čiastkový základ dane z príjmov z kapitálového majetku podľa § 7 zákona o dani z príjmov. Príjmy z kapitálového majetku sa zdaňujú samostatne ako súčasť osobitného základu dane, ktorý sa zdaňuje sadbou dane vo výške 19 %. Touto sadzbou sa zdaňuje príjem z kapitálového majetku bez ohľadu na skutočnosť, či plynie zo zdrojov na území Slovenskej republiky (ďalej aj len „SR“) alebo z príjmov zo zdrojov v zahraničí.[3]

Čo podlieha dani z príjmov ?

Pre účely článku sú dôležité § 7 a § 8 ZDP. V prípade §7 ZDP ide o príjmy z držania cenného papiera (ďalej len CP)[4]. Predmetom dane je výnos, ktorý je zvyčajne výsledkom investovania peňažných prostriedkov do produktov finančného trhu. Ide tiež o príjem, ktorý vzniká pri splatnosti CP alebo jeho vrátení.

Osobitný základ dane z kapitálového majetku tvoria úroky a ostatné výnosy z cenných papierov, výnosy zo zmeniek okrem príjmov z ich predaja, príjmy z podielových listov dosiahnuté z ich vyplatenia (vrátenia) a výnosy (príjmy) zo štátnych dlhopisov a štátnych pokladničných poukážok. Príjmom z kapitálového majetku je aj výnos, ktorý vzniká pri splatnosti cenného papiera z rozdielu medzi menovitou hodnotou cenného papiera a emisným kurzom pri jeho vydaní; v prípade predčasného splatenia cenného papiera sa namiesto menovitej hodnoty použije cena, za ktorú sa cenný papier kúpi späť.

2.1 Úroky a ostatné výnosy z cenných papierov

V tomto prípade ide o výnosy z CP ako napríklad depozitných certifikátov, vkladových certifikátov, dlhopisov, investičných certifikátov a pod. Nepatria sem výnosy z akcií (ide o formu podielu na zisku z akciovej spoločnosti), štátne dlhopisy a štátne pokladničné poukážky (sú upravené v samostatnom písmene h) vyššie uvedeného ustanovenia).

Z príjmov z úrokov a ostatných výnosy z cenných papierov plynúcich zo zdrojov na území Slovenskej republiky sa daň vyberá zrážkou. Ak tieto príjmy plynú zo zdrojov v zahraničí, zahŕňajú sa do osobitného základu dane. To znamená, že pri prímoch, z ktorých sa vyberá daň zrážkou, nevzniká fyzickej osobe povinnosť podávať daňové priznanie. Zrážková daň sa uplatňuje len na výnosy, ktorých zdroj vzniká na Slovensku, teda z tuzemských cenných papierov. [5]

2.2 Príjmy z podielových listov dosiahnuté z ich vyplatenia (vrátenia)

Do osobitného základu dane sa zahrnie suma, o ktorú úhrn príjmov prevyšuje úhrn vkladov podielnika; za vklad podielnika sa považuje predajná cena vyplateného (vráteného) podielového listu pri jeho vydaní. Ak úhrn vkladov podielnika prevyšuje úhrn príjmov, na rozdiel sa neprihliada. Takéto príjmy sú súčasťou osobitného základu dane z kapitálového

[2] Rozsudok Najvyššieho spárvneho súdu Českej republiky zo dňa 12. 1. 2006. sp. zn. 2 Afs 42/2005 – 136.
[3] https://podpora.financnasprava.sk/716030-V%C3%BDpo%C4%8Det-z%C3%A1kladu-dane-fyzickej-osoby
[4] Výpočet cenných papierov je obsiahnutý v § 2 ods. 2 zákona č. 566/2001 Z. z. o cenných papieroch a investičných službách a o zmene a doplnení niektorých zákonov (zákon o cenných papieroch)
[5] Investori a dane. Kedy ich platia a kedy nie. Dostupné na: https://finportal.sk/data/files/87_finpro-web.pdf

majetku (19 % zrážková daň alebo zdanenie prostredníctvom daňového priznania, ak ide o príjmy zo zdroja v zahraničí).[6]
Na tomto mieste je potrebné spomenúť aj tzv. redemáciu (vrátenie alebo nazývané aj ako spätný odkup[7]) podielového listu. Redemácia nie je predaj a teda podlieha režimu cenných papierov upravených v § 7 ZDP. Na redemáciu (štandardné speňaženie) podielového listu sa nevzťahuje ani časový test.[8] Daň sa vyberá zrážkou.[9] Zrážku dane je v súlade s §43 ods. 10 ZDP povinný vykonať platiteľ dane, t. j. správcovská spoločnosť alebo obchodník s cennými papiermi, pričom zrážka dane sa vykoná z kladného rozdielu medzi vyplatenou nezdanenou sumou a vkladom podielnika, ktorým je predajná cena pri jeho vydaní. Takto zrazená daň sa považuje za splnenú riadnym vykonaním zrážky, avšak fyzická osoba sa môže rozhodnúť takúto zrážku dane považovať za svoj preddavok na daň. Vyššie uvedené má význam najmä v prípade, ak daňovník dosiahne v rámci kalendárneho roka z titulu redemácie rozličných podielových listov zisky ako i straty pričom z ich celkového započítania vykáže taký základ dane, pri ktorom výška daňovej povinnosti z neho vypočítaná je nižšia ako suma zrážky dane zrazenej pri redemácii podielových listov, z ktorých vykázal zisk, t. j. prostredníctvom podaného daňového priznania sa vie „dostať“ späť k celkovej alebo k časti sumy zrazenej dane počas kalendárneho roka.[10]
V prípade príjmov podľa § 7 sa nepripúšťa akékoľvek uplatňovanie výdavkov (ide o tzv. zdaňovanie na báze *gross*). Platí to aj pre poplatky súvisiace s vedením účtu, poplatky súvisiace so zriadením účtu a pod. Je tomu tak preto, lebo absentuje priama väzba na dosahované príjmy (poplatky sa často platia bez ohľadu na to, či sa uskutočnili akékoľvek transakcie v rámci zdaňovacieho obdobia). Výnimkou sú napríklad zaplatené poistné na verejné zdravotné poistenie, ktoré je daňovník povinný platiť. Zápočet zisku a straty je však možný aj pri redemácií (vrátení) podielových listov (viď text vyššie o redemácií).
Príjmy sa zahŕňajú do osobitného základu dane do daňového priznania v prípade dlhopisov a pokladničných poukážok predávaných pod ich menovitú hodnotu. Zahrňuje sa doň príjem vo výške rozdielu medzi ich menovitou hodnotou a nižšou obstarávacou cenou a majiteľ ich zahrnie do osobitného základu dane pri ich splatnosti. Do osobitného základu dane sa zahŕňajú príjmy z i) úrokov a ostatných výnosov z cenných papierov, ii) výnosy zo zmeniek okrem príjmov z ich predaja, iii) výnosy (príjmy) zo štátnych dlhopisov a štátnych pokladničných poukážok neznížené o výdavky okrem výdavkov na povinné zdravotné a sociálne poistenie.
V prípade daňovníkov s obmedzenou daňovou povinnosťou sú príjmy z kapitálového majetku zdaňované zrážkou vo výške sadzby 19 % a v prípade, že sa takýto príjem vypláva daňovníkovi nezmluvného štátu podľa § 2 písm. x) ZDP je sadzba dane 35 %. Pri príjmoch z kapitálového majetku (§ 7 ZDP) však môžu byť príjmy niekedy zdanené aj v zahraničí v zmysle zmluvy o zamedzení dvojitého zdanenia. Z príjmov, z ktorých sa daň vyberá zrážkou (zo zdroja na území SR), sa neplatia zdravotné odvody.

2.3 Odvodové zaťaženie[11]

Daňovník nepodlieha len daniam ale aj zdravotnému poisteniu. Zdravotným odvodom podliehajú príjmy podľa § 7 ods. 1 písm. c), f) a h) a ods. 2 a 3 ZDP a to bez ohľadu na

[6] § 43 ods. 3 písm. b. ZDP.
[7] MAXINA, Ľ.: Daňová politika Slovenskej republiky a jej aspekty v zdaňovaní výnosov z podielových fondov. Dostupné na: https://kvf.vse.cz/storage/1180481501_sb_maxima.pdf
[8] To sa však netýka ETF fondov, keďže tieto sú štandardne obchodované na burze a spravidla speňaženie prebieha predajom a nie redemáciou a teda časový test sa uplatniť môže.
[9] § 43 ods. 3, písm. b) ZDP.
[10] Dostupné na: http://egoodwill.sk/financie-spolocnost/zdanovanie-vynosov-fyzickych-osob-z-podielovych-listov/
[11] § 7 ods. 1 písm. c), f) a h) a ods. 2 a 3 zákona č. 595/2003 Z. z. v znení neskorších predpisov.

skutočnosť, či plynú zo zdrojov v zahraničí alebo zo zdrojov na území SR. Pre tento druh príjmu sa neplatia preddavky na poistné. Sadzba poistného je vo výške 14 %.[12]

2.4 Ostatné príjmy podľa § 8 ZDP

Predmetom dane je príjem z prevodu určitého majetku t. j. mení sa vlastník majetku.[13] Príjmy z týchto druhov príjmu sa zdaňujú prostredníctvom daňového priznania progresívnou sadzbou dane. Pri príjmoch podľa § 8 ZDP[14] musí ísť o príležitostný príjem. Akonáhle sa jedná o sústavnú činnosť vykonávanú samostatne, vo vlastnom mene a na vlastnú zodpovednosť za účelom dosiahnutia zisku, je dôležité prehodnotiť, či nejde o podnikateľskú činnosť.
Do základu dane sa zahŕňa zdaniteľný príjem znížený o výdavky preukázateľne vynaložené na jeho dosiahnutie (súvisiace s nadobudnutím a predajom) . Ak sú výdavky spojené s jednotlivým druhom príjmu vyššie ako príjem, na rozdiel sa neprihliada. Toto spôsobuje to, že stratu z obchodovania s týmito cennými papiermi si nie je možné uplatniť voči zisku z príjmov z inej kategórie ako ani z iných príjmom napr. zo zamestnania. To znamená, že vzájomne sa započítavajú zisky a straty len v rámci jednotlivého druhu príjmu, t. j., zisky a straty z prevodu CP navzájom, ale nie so stratami napr. z prevodu opcií a pod.

2.5 Oslobodenie od dane

V podmienkach Slovenskej republiky sa tzv. časový test týka len fyzických osôb. Časový test je upravený v § 9 ods. 1, písm. k) ZDP nasledovne:
„Od dane je oslobodený príjem z predaja cenných papierov podľa § 8 ods. 1 písm. e) (príjmy z prevodu (predaja) cenných papierov) prijatých na obchodovanie na regulovanom trhu alebo na obdobnom zahraničnom regulovanom trhu, ak doba medzi ich nadobudnutím a predajom presiahne jeden rok; od dane nie je oslobodený príjem z predaja cenných papierov, ktoré boli obchodným majetkom daňovníka.“[15] V podmienkach Slovenskej republiky je regulovaným trhom burza cenných papierov v Bratislave. To znamená, že v rámci obchodovania na území Slovenskej republiky je po uplynutí jedného roka od ich nadobudnutia je oslobodený od dane len príjem z predaja CP prijatých na obchodovanie na burze cenných papierov Bratislave. Oslobodenie však možno aplikovať aj na príjem z predaja CP prijatých na obdobnom zahraničnom regulovanom trhu, ako je regulovaný trh upravený v Slovenskej republike resp. v rámci členských štátov EÚ v súlade s pravidlami v uvedenej smernici.[16]
Posledná časť vety za bodkočiarkou: „od dane nie je oslobodený príjem z predaja cenných papierov, ktoré boli obchodným majetkom daňovníka“ sa týka fyzickej osoby, podnikateľa (SZČO).

---

[12] Treba pripomenúť, že od 1.1.2017 sa zrušil maximálny vymeriavací základ na zdravotné poistenie (týka sa príjmov aj podľa § 7 aj podľa § 8 ZDP). To znamená, že investor by mal vopred počítať so zaťažením 14 % z celej sumy príjmov.
[13] Okrem príjmov z predaja cenných papierov zaraďovaných medzi ostatné príjmy podľa § 8, poznáme aj príjmy z predaja CP, o ktorých fyzická osoba účtuje ako o svojom obchodnom majetku, ktoré sú však súčasťou príjmov podľa § 6 ods. 1, t. j. príjmov z podnikania a z inej samostatnej zárobkovej činnosti.
[14] Ide o príjmy v písm. d), e) a k). Výpočet ostatných príjmov je demonštratívny.
[15] Pojem „regulovaný trh“ je charakterizovaný v Smernici Európskeho parlamentu a Rady 2014/65/EÚ z 15. mája 2014 o trhoch s finančnými nástrojmi a znamená multilaterálny systém prevádzkovaný a/alebo riadený organizátorom trhu, ktorý v tomto systéme a v súlade s nediskrečnými pravidlami spája záujmy viacerých tretích strán kupovať a predávať finančné nástroje alebo uľahčuje spájanie týchto záujmov spôsobom, ktorého výsledkom je zmluva týkajúca sa finančných nástrojov prijatých na obchodovanie podľa jeho pravidiel a/alebo systémov, a ktorý je povolený a funguje pravidelne a v súlade s hlavou III tejto smernice. Nediskrečné pravidlá znamenajú, že tieto pravidlá neumožňujú investičnej spoločnosti spravovať multilaterálny obchodný systém na základe voľnej úvahy, pokiaľ ide o to, ako majú záujmy vzájomne pôsobiť.
[16] Pozri: BRNOVÁ, M.: Zdanenie investovaného kapitálu vo vlastníctve fyzických osôb. s. 6- Dostupné na: danovecentrum.sk

ZDP pozná aj druhý spôsob oslobodenia. Od dane sú oslobodené aj príjmy z prevodu opcií a príjmy z prevodu cenných papierov (čiže ostatné príjmy podľa § 8), ak úhrn týchto príjmov znížený o výdavok nepresiahne v zdaňovacom období 500 eur; ak takto vymedzený rozdiel medzi úhrnom príjmov a úhrnom výdavkov presiahne 500 eur, do základu dane sa zahrnie len rozdiel nad takto ustanovenú sumu. Rozdiel oproti tzv. časovému testu je ten, že v tomto prípade doba medzi ich nadobudnutím a predajom nepresiahne jeden rok. Oslobodené teda nie sú príjmy z kapitálového majetku podľa § 7 ZDP.
Daň z príjmov fyzických osôb je 19 %. Ide o príjmy podľa § 8 ZDP čo znamená, že príjmy nie sú osobitným základom dane a zdaňujú sa progresívne aj 25% sadzbou dane. Ak sú splnené všetky podmienky a uplatní sa oslobodenie od dane, z takého príjmu sa zdravotný odvod neplatí.[17]

2. 6 Medzinárodné hľadisko zdaňovania CP

Príjmom z predaja majetku ako takého sa v oblasti medzinárodného daňového práva v rámci členských štátov OECD zaoberá zväčša článok 13 modelovej zmluvy o zamedzení dvojitého zdanenia (ďalej aj len „modelová zmluva“)[18]. Modelová zmluva zabezpečuje, že okrem prvých štyroch bodov článku 13, budú ostatné zisky z predaja majetku zdanené v štáte, v ktorom je predávajúci daňovníkom s neobmedzenou daňovou povinnosťou, t. j. rezidentom (štát rezidencie). Zmluva nedefinuje pojem „zisk z predaja majetku“ ani spôsob, akým by mal byť zdanený. Toto je úplne ponechané na domáci daňový systém zmluvných štátov. Uvedené sa vzťahuje aj na príjem z predaja cenných papierov, t. j. podľa modelovej zmluvy bude príjem z predaja cenných papierov dosahovaný na území iného štátu, s ktorým má SR uzavretú zmluvu o zamedzení dvojitého zdanenia, zdaňovaný len v štáte rezidencie, s výnimkou prípadov, ak ide o predaj cenných papierov, o ktorých sa účtuje v stálej prevádzkarni zriadenej daňovníkom na území druhého štátu. Rovnako, ak by zmluva umožnila zdaniť takýto príjem v štáte zdroja, t. j. v inom štáte, pri priznávaní celosvetovo dosiahnutých príjmov daňovníkom na území SR, ak budú splnené podmienky pre oslobodenie, bude príjem z ich predaja oslobodený od dane. V prípade, ak by podmienky splnené neboli, môže na zamedzenie dvojitého zdanenia využiť metódy, ktoré upravuje príslušná zmluva uzavretá medzi SR a dotknutým štátom.[19]
Pri právnických osobách treba vychádzať aj z § 2 písm. j) ZDP a teda, že základom dane je rozdiel, o ktorý zdaniteľné príjmy prevyšujú daňové výdavky pri rešpektovaní účtovných pravidiel. Predmetom dane je príjem (výnos) z činnosti daňovníka a z nakladania s majetkom daňovníka okrem osobitne vymedzeného predmetu dane podľa § 12 ZDP. Právnická osoba zo všetkých príjmov teda aj z obchodovania na burze platí rovnú daň z príjmu vo výške 21%. Právnická osoba na Slovensku neplatí zdravotné odvody a rovnako neplatí ani daň z dividend. Právnická osoba môže vykázať stratu a v prípade jej existencie si ju pri obchodovaní s cennými papiermi môže uplatniť len čiastočne a to za podmienok ustanovených podľa § 19 ods. 2, písm. f) ZDP a rovnako je možné takúto stratu započítať voči ostatným príjmom. Úhrn výdavkov (nákladov) na deriváty za zdaňovacie obdobie sa však zahrnie do daňových výdavkov len do výšky úhrnu príjmov z derivátov za zdaňovacie obdobie (§19 ods. 1 písm. o)).
Jedným z hlavných subjektov finančného trhu v oblasti obchodovania s CP je obchodník s cennými papiermi, ktorý môže vystupovať v pozícií dealer alebo broker a teda v závislosti

[17] Pozri aj § 10b ods. 4 zákona o zdravotnom poistení
[18] Vybrané časti pozri na: https://www.financnasprava.sk/_img/pfsedit/Dokumenty_PFS/Profesionalna_zona/Dane/Doplnkove_vykladove_prostriedky/MZ_k1_k10_final.pdf
[19] Pozri: BRNOVÁ, M.: Zdanenie príjmov z predaja cenných papierov a úrokov z medzinárodného pohľadu. s. 2- Dostupné na: danovecentrum.sk

od toho, akú investičnú služby alebo činnosť vykonáva. To má dosah aj na daňové právo, nakoľko každý z nich má odlišný zdroj príjmu. Príjem tzv. *dealera* (obchoduje na vlastný účet a vo vlastnom mene) predstavuje rozdiel medzi nákupnými a predajnými kurzami, tzv. *spread*. V prípade *brokera* (obchoduje vo vlastnom menej ale na cudzí účet) tvorí zdaniteľný príjem provízia z obstarania kúpy alebo predaja finančného nástroja.[20] Takýto rozdiel v činnosti finančnej inštitúcie má aj vplyv na základ dane klienta – daňovníka a to z dôvodu formy odplaty finančnej inštitúcií, kedy sa daňový základ znižuje o výdavok napr. vo forme poplatku za obstaranie kúpy a predaja pri poskytovaní služby *brokera*.
Právnická osoba si časový test uplatniť nemôže a teda príjmy z predaja cenných papierov zdaňuje. Od dane sú však oslobodené výnosy z majetku v podielovom fonde, príjmy z podielových listov dosiahnutých z ich vyplatenia (vrátenia), dlhopisov, vkladových certifikátov, depozitných certifikátov, pokladničných poukážok vkladových listov a iných cenných papierov a vkladov postavených im na roveň plynúce zo zdroja na území Slovenskej republiky právnickej osobe, ktorá je daňovníkom členského štátu Európskej únie a ktorá je aj konečným príjemcom týchto príjmov alebo stálej prevádzkarni tejto právnickej osoby umiestnenej na území iného členského štátu Európskej únie, ak je konečným príjemcom týchto príjmov, od daňovníka právnickej osoby, ktorá má na území Slovenskej republiky sídlo alebo miesto skutočného vedenia alebo od stálej prevádzkarne právnickej osoby, ktorá je daňovníkom členského štátu Európskej únie za splnenia ďalších podmienok.

2. 7 Daň z pridanej hodnoty

V zmysle § 39 ods. 1, písm. f) zákona č. 222/2007 Z. z. o dani z pridanej hodnoty v znení neskorších predpisov sú od dane z pridanej hodnoty oslobodené činnosti týkajúce sa cenných papierov a obchodných podielov vrátane sprostredkovania týchto činností; oslobodená od dane nie je správa cenných papierov a úschova cenných papierov[21]. Činnosťami týkajúcimi sa cenných papierov podľa cit. ustanovenia je najmä predaj cenných papierov, obstaranie predaja a kúpy cenných papierov ako aj sprostredkovanie kúpy a predaja cenných papierov.[22] V rámci každej transakcie je nutné zistiť skutočnú ekonomickú podstatu, teda určiť o akú konkrétnu činnosť ide (či vôbec ide finančnú služby a ak áno, tak o akú). Problematiku finančných transakcií reflektuje aj judikatúra, zaoberajúca sa napríklad vzťahom služby *brokerage* a správy a úschovy CP[23] ako aj vymedzením sprostredkovania CP[24]

Použitá literatúra

1. BRNOVÁ, M.: Zdanenie investovaného kapitálu vo vlastníctve fyzických osôb. Dostupné na: danovecentrum.sk
2. BRNOVÁ, M.: Zdanenie príjmov z predaja cenných papierov a úrokov z medzinárodného pohľadu. s. 2- Dostupné na: danovecentrum.sk
3. https://podpora.financnasprava.sk/716030-V%C3%BDpo%C4%8Det-z%C3%A1kladu-dane-fyzickej-osoby
4. http://egoodwill.sk/financie-spolocnost/zdanovanie-vynosov-fyzickych-osob-z-podielovych-listov/

[20] K pojmom broker a dealer pozri: SIDÁK, M., SLEZÁKOVÁ, A. a kol.: Regulácia a dohľad nad činnosťou subjektov finančného trhu. Wolters Kluwer, Bratislava, 2014, s. 173.
[21] Pozri § 6 ods. 2, písm. b) a §§ 8 a 9 ZCP.
[22] Metodické usmernenie Ministerstva financií Slovenskej republiky č. MF/8690/2012-73 k oslobodeniu od dane z pridanej hodnoty pri poskytnutí služby spočívajúcej v obhospodarovaní portfólií cenných papierov. s. 1.
[23] Rozsudok Súdneho dvora z 19. júla 2012. Finanzamt Frankfurt am Main V-Höchst proti Deutsche Bank AG. Vec C-44/11.
[24] Rozsudok Súdneho dvora z 13. Decembra 2001. Commissioners of Customs & Excise proti CSC Financial Services Ltd. Vec C-235/00.

5. https://www.financnasprava.sk/_img/pfsedit/Dokumenty_PFS/Profesionalna_zona/Dane/Doplnkove_vykladove_prostriedky/MZ_k1_k10_final.pdf
6. Investori a dane. Kedy ich platia a kedy nie. Dostupné na: https://finportal.sk/data/files/87_finpro-web.pdf
7. MAXINA, Ľ.: Daňová politika Slovenskej republiky a jej aspekty v zdaňovaní výnosov z podielových fondov. Dostupné na: https://kvf.vse.cz/storage/1180481501_sb_maxima.pdf
8. Metodické usmernenie Ministerstva financií Slovenskej republiky č. MF/8690/2012 -73 k oslobodeniu od dane z pridanej hodnoty pri poskytnutí služby spočívajúcej v obhospodarovaní portfólií cenných papierov. s. 1.
9. Rozsudok Najvyššieho spárvneho súdu Českej republiky zo dňa 12. 1. 2006. sp. zn. 2 Afs 42/2005.
10. Rozsudok Súdneho dvora z 19. júla 2012. Finanzamt Frankfurt am Main V-Höchst proti Deutsche Bank AG. Vec C-44/11.
11. Rozsudok Súdneho dvora z 13. Decembra 2001. Commissioners of Customs & Excise proti CSC Financial Services Ltd. Vec C-235/00.
12. SIDÁK, M., SLEZÁKOVÁ, A. a kol.: Regulácia a dohľad nad činnosťou subjektov finančného trhu. Wolters Kluwer, Bratislava, 2014.
13. Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2014/65/EÚ z 15. mája 2014 o trhoch s finančnými nástrojmi.
14. Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Z. z.

Kontaktné údaje

Mgr. Peter Rakovský
Právnická fakulta Univerzity Komenského
Šafárikovo nám. 6
Tel: 0915235644
email: peter.rakovsky@flaw.uniba.sk

IDENTIFIKACE OPTIMÁLNÍHO PORTFOLIA NA ČESKÉM AKCIOVÉM TRHU

IDENTIFICATION OF OPTIMAL PORTFOLIO ON THE CZECH STOCK MARKET

Zuzana Janková

Abstrakt

Příspěvek je zaměřen na praktickou aplikaci moderní teorie portfolia vybraného vzorku akciových titulů kótovaných na českém akciovém trhu. Pomocí softwaru Matlab je vytvořena efektivní hranice včetně efektivního portfolia. Následně je identifikováno optimální portfolio pro rizikově averzního investora. Optimální portfolio dle použitého software obsahuje silné váhové zastoupení tři titulů, ostatní vybrané tituly zaujímají minoritní postavení. Markowitzova teorie je založena na řadě zjednodušujících předpokladů, které jsou v praxi často porušeny, z toho důvodu je upozorněno je na limitující faktory této teorie v souvislosti s českým trhem.

Klíčová slova: *teorie portfolia, Matlab, Markowitzův přístup, efektivní portfolio, optimální portfolio, pražská burza, český akciový trh, PX*

Abstract

The paper is focused on the practical application the modern theory of portfolio of a selected stock sample listed on the Czech stock market. In software Matlab is created an efficient frontier including an effective portfolio. Optimal portfolios include a strong weight representation of three titles, while other selected titles occupy a minority position in the portfolio. Markowitz's theory is based on a number of simplifying assumptions, which are often violated in practice. It is highlighted by the limiting factors of this theory in connection with the Czech market.

Key words: *theory of portfolio, Matlab, Markowitz approach, efficient portfolio, optimal portfolio, Prague stock exchange, Czech stock market, PX*

1 ÚVOD

Problém výběru portfolia, jak uvádí Gupta a spol. (2008), se zabývá vytvořením uspokojivého portfolia. Je obtížné rozhodnout, které aktiva by měly být vybrány do portfolia z důvodu nejistoty ohledně jejich výnosů. Hlavním cílem problému výběru portfolia je získání optimálních poměrů akcií pro vytvoření portfolia, který respektuje preference investorů za předpokladu, že chce investoři dosáhnout rovnováhy mezi maximalizací výnosu a minimalizací rizika jejich investice. Při sestavení investičního portfolia jsou využívány zejména burzovní trhy. Burzovní trhy jsou označovány za nejvýznamnější segment kapitálového trhu. Největším organizátorem trhu s cennými papíry v České republice je Burza cenných papírů Praha (BCPP). Na BCPP lze obchodovat výhradně nepřímo prostřednictvím licencovaných obchodníků s cennými papíry, kteří mají oprávnění v něm uzavírat obchody.

2 MODERNÍ TEORIE PORTFOLIA

Za zrod moderní teorie portfolia je považován článek H. Markowitze: „Portfolio selection“ publikovaný v roce 1952. Teorie portfolia se zaobírá vytvořením takového portfolia, které respektuje preference investorů za předpokladu, že tito investoři chtějí dosáhnout rovnováhy

mezi maximalizací výnosů a minimalizací rizika. Cipra (2005) definuje portfolio jako soubor různých investičních instrumentů, které investor vytváří s úmyslem minimalizovat riziko spojené s investováním a současně maximalizovat výnos z těchto instrumentů. Čámský (2007) dodává, že teorie portfolia zkoumá, jaké složení souboru aktiv je vhodné držet, aby takto vytvořené portfolio mělo předem určené vlastnosti.
Sharpe a Alexander (1990) a stejně jako Sumnicht (2008) upozorňují, že stejně jako jakákoliv jiná teorie, i moderní teorie pracuje s několika zjednodušeními:

- Využívá kvadratickou užitkovou funkci, s tím souvisí předpoklad o averzi vůči riziku všech investorů neboli upřednostňování nižší míry rizika před vyšší, přičemž tato averze je u všech investorů stejně veliká. Dále daná kvadratická funkce předpokládá nenasycenost investora, což má za následek, že investor preferuje větší bohatství před menším bohatstvím.
- Předpokládá normální rozdělení výnosů u všech uvažovaných investičních instrumentů, přičemž jeho porušení výrazně zkresluje skutečnou rizikovost těchto instrumentů.
- Investor alokuje finanční prostředky po portfolia pouze na jedno období.
- Neexistuje bezrizikové aktivum.
- Riziko je měřeno pomocí směrodatné odchylky a rozptylu, nicméně dodržení tohoto předpokladu vede k anomálii, která tkví v tom, že je penalizována pozitivní variabilita stejně jako ta negativní.
- Zákaz krátkého prodeje.

2.1 Efektivní portfolio

Efektivní portfolio je chápáno jako portfolio poskytující při daném riziku nejvyšší možný výnos, a naopak při daném výnosu nejnižší možné riziko. Jak uvádí Veselá (2011), jen mezi efektivními portfolii, která jsou umístěna na efektivní hranici, si investor vybere optimální portfolio. Jiná portfolia, která jsou umístěna mimo efektivní hranici, jsou investorem opomenuty. Hnilica a Fotr (2009) zobrazují dvojrozměrný graf vyjadřující vztah mezi rizikem vyjádřeném směrodatnou odchylkou a očekávaným výnosem. Body odpovídajícím jednotlivým efektivním portfoliím jsou proloženy křivkou. Body nad efektivní hranicí znázorňují tzv. nepřípustná portfolia, kterých nelze dosáhnout, naopak body pod efektivní hranicí zobrazují tzv. neefektivní portfolia.
Marek (2009) uvádí, že pro potřeby optimalizace portfolia lze přijmout následující zásady: Racionální investor si bude vybírat pouze taková portfolia, která se nachází na efektivní hranici a konečná volba závisí na jeho osobní preferenci rizika. Každou následnou investici je potřeba posuzovat vždy v rámci celého portfolia a nikoli samostatně.

Obrázek 1 Efektivní portfolio
Zdroj: Hnilica a Fotr, 2009

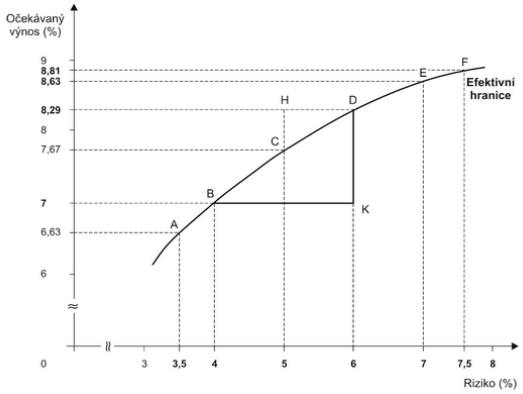

3 EMPIRICKÝ VÝZKUM

V následující části příspěvku je uveden zkoumaný vzorek akciových titulů a jejich referenční index kótovaný na českém akciovém trhu. Pomocí software Matlab je zkonstruována efektivní hranice včetně efektivního portfolia.

3.1 Zkoumaný soubor

Burza cenných papírů Praha, a.s. (BCPP), je největším a nejstarším organizátorem trhu s cennými papíry v České republice. Oficiálním indexem BCPP je index PX, který vznikl v roce 2006 sloučením indexů PX50 a PX-D. Index PX je cenový index vážený tržní kapitalizací a složený z nejobchodovanějších akciových titulů. V současnosti obsahuje celkem 12 akciových titulů. V níže uvedené tabulce je uvedeno váhové zastoupení jednotlivých akciových titulů zahrnutých v indexu PX. Největší váhu reprezentují tři akcie, konkrétně Erste Group Bank, Komerční banky a společnosti ČEZ zaujímající podíl v indexu kolem 20 %. V tabulce jsou zahrnuty i tituly, se kterými není efektivní portfolio sestavováno, neboť nebyly v benchmarku zahrnuty po celou sledovanou dobu.

Tabulka 1 Historický vývoj vah aktuální báze indexu PX
Zdroj: Oficiální stránky BCPP, 2018

Název konstituentů	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ERSTE	20,34 %	20,53 %	18,98 %	20,53 %	20,77 %	20,74 %
KB	17,49 %	19,91 %	20,21 %	19,44 %	19,99 %	19,14 %
CEZ	20,15 %	19,04 %	20,38 %	19,45 %	19,70 %	19,52 %
VIG	18,34 %	19,39 %	20,11 %	14,54 %	8,83 %	8,19 %
O2	11,96 %	6,13 %	5,89 %	8,56 %	6,37 %	5,31 %
PM	1,76 %	1,99 %	2,49 %	3,79 %	2,99 %	2,89 %
STOCK	0,00 %	3,12 %	3,19 %	2,79 %	2,70 %	2,90 %
CETV	1,46 %	1,62 %	1,86 %	2,50 %	1,85 %	2,64 %
PFNON	1,31 %	1,80 %	2,37 %	3,71 %	2,79 %	0,55 %
KOFOLA	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,64 %	0,45 %
MONETA	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	10,02 %	9,48 %
AVAST	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	5,31 %

Ve výzkumné části práce je pracováno s osmi akciovými tituly, které byly zahrnuty v indexu PX v období 1/2013-8/2018. Jedná se o Erste Group Bank AG (ERSTE), Komerční banku (KB), ČEZ, a.s. (CEZ), ViennaInsurance Group (VIG), O2 Czech Republic, a.s. (O2), Philip Morris ČR (PM), StockSpirits Group Plc (STOCK), CentralEuropean Media Enterprises Ltd. (CETV), Pegas Nonwovens SA (PFNON), Kofola ČeskoSlovensko, a.s. (KOFOLA), MONETA Money Bank, a.s. (MONETA), AVAST Plc (AVAST). Je využito měsíčních závěrečných kurzů jednotlivých titulů za zvolené období. Pro analýzu je využit software MatLab R2018b a FinancialToolbox.

3.2 Výsledky výzkumu

Na obrázku 2 jsou vykresleny normalizované ceny vybraných akciových titulů obchodovaných na pražské burze včetně jejich benchmarku za sledované období. Tučně je zvýrazněn index PX, barevně odlišeny jsou jednotlivé tituly.

Obrázek 2 Normalizované ceny titulů a benchmarku

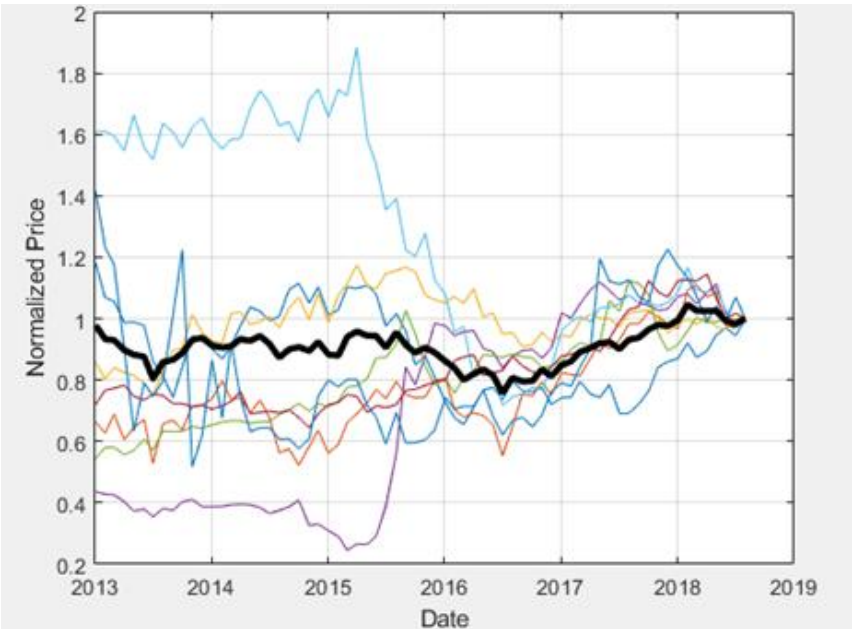

Stanoven je také vztah mezi očekávaným výnosem a rizikem analyzovaných titulů. Z vizualizace na obrázku 3 si lze povšimnout rozptýlených hodnot. Výrazně největší výnos i riziko vykazuje titul CETV. Naproti tomu nejnižší riziko i výnos je zaznamenán u titulu PFNON. Největší výnos vzhledem k podstupovanému riziku vykazuje titul VIG. Stejná úroveň rizika, ale nižší míra výnosu je patrná u akcie ČEZ. Dle uvedeného vztahu je také patrné, že tituly KB a PM jsou méně rizikovější než ERSTE a O2.

Obrázek 3 Vztah očekávaného výnosu a rizika

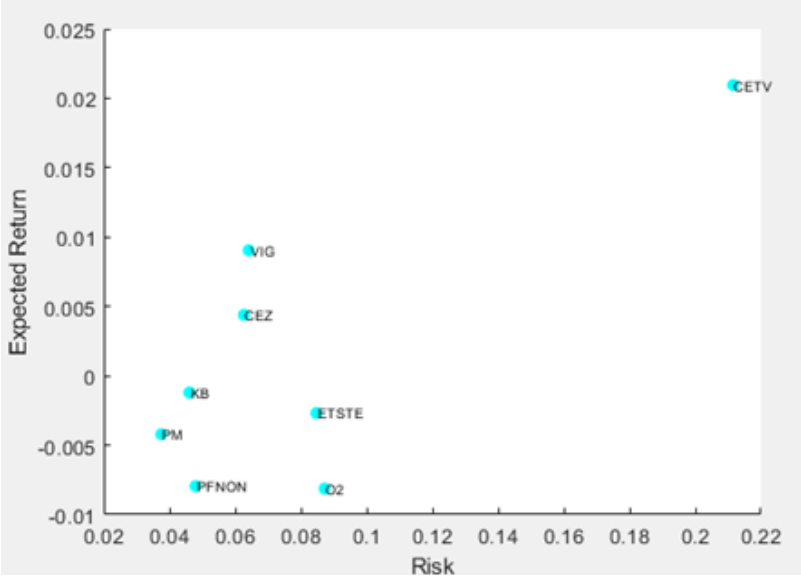

Na obrázku 4 je uvedena efektivní hranice s vyznačeným efektivním portfoliem a analyzovanými akciovými tituly. Efektivní hranice je vizualizace všech možných a optimálních souborů portfolií generovaných analýzou rozptylu. Pro jakékoliv preferované riziko či výnos odpovídá příslušný bod na efektivní hranici reprezentující portfolio, které maximalizuje očekávaný výnos při daném riziku nebo minimalizující riziko pro daný očekávaný výnos. Přímo na efektivní hranicí leží akciový titul CETV vykazující největší

riziko i výnos v porovnáním s ostatními tituly. Dále na efektivní hranici nalezneme optimální portfolio pro rozikově averzního investora, které je znázorněno hvězdičkou. Celkové riziko tohoto portfolia je Matlabem stanoveno na 5,37 % a výnos efektivního portfolia je 0,97 %. Nad efektivní hranicí jsou nedosažitelné tituly. Ve zkoumaném případě ovšem jsou všechny tituly (kromě CETV) pod efektivní hranicí, což značí neefektivní portfolia.

Obrázek 4 Efektivní hranice

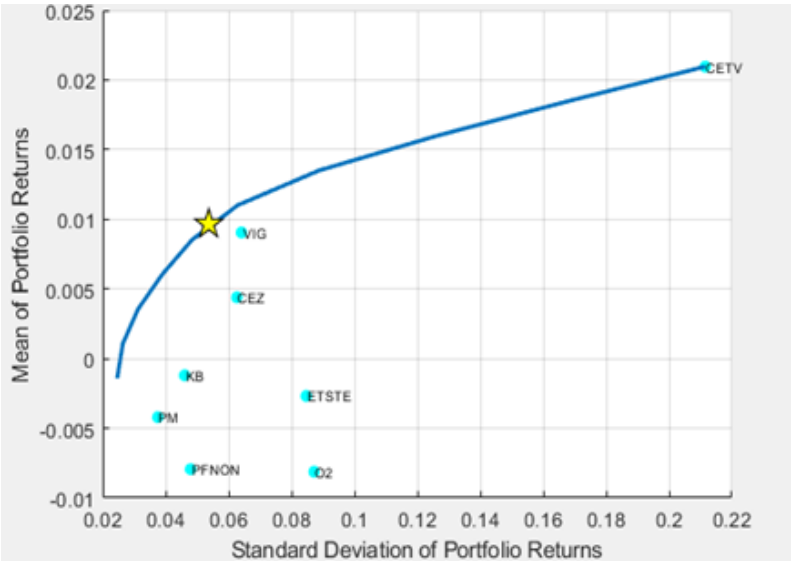

Stanoveno je také váhové zastoupení titulů alokovaných do vytvořeného optimálního portfolia dle Markowitzovy teorie. Největší váhové zastoupení zaujímá VIG s 59,91 %, ČEZ s 25,14 % a CETV s 14,95 %. Z hlediska segmentace trhu lze akcie ČEZ zařadit mezi výrobce elektřiny, VIG pojišťovnictví a CETV média. Ostatní tituly vykazují velice mizivé hodnoty, ve skutečnosti nenulové, ale mnohem menší než jakkoliv významné číslice. Za předpokladu, že jsou v portfoliu povolena i opravdu velmi malá váhová zastoupení, bylo by možné zvážit určitou kombinaci všech titulů. To ovšem není příliš praktické, zvláště pokud jsou do modelu zahrnuty i náklady na držení.

Tabulka 2 Váhové složení portfolia

Název	**Váha**
CEZ	25,14
ERSTE	0,00
KB	0,00
O2	0,00
PFNON	0,00
VIG	59,91
PM	0,00
CETV	14,95

3.3 Nedostatky a omezení

Přestože při svém vznikl byl Markowitzův rámec průkopnický, existuje mnoho zjednodušujících předpokladů a nedostatků této teorie. Distribuce finančních výnosů nejsou normálně rozděleny, ale spíše leptokurticky. Směrodatná odchylka není optimálním měřítkem rizika. Transakční náklady, daně a poplatky existují a jsou klíčovými faktory v portfoliu. Ne všechny trhy jsou dostatečně likvidní a investoři mohou být vystaveni dodatečným nákladům.

Navíc některé trhy jsou podrobeny přísné regulační kontrole, která může snížit účinnost nebo ovlivnit rozhodnutí. Konkrétně při analyzování situace na českém akciovém trhu, jak uvádí Nývltová a Režňáková (2007), je patrné, že tržní likvidita je velice nízká, což lze deklarovat nízkým počtem primárních emisí akciových titulů. Rovněž domácí kapitálový trh je příliš malý a neefektivní, což zvyšuje transakční náklady investorům. Z toho důvodu může docházet k mírnému zkreslení výsledků získaných softwarem Matlab.

4 ZÁVĚR

Příspěvek se zaobírá moderní teorií portfolia a její praktickou aplikací na český akciový trh. Upozorněno je na nedostatky a limitující faktory Markowitzovy teorie. Následně je představen český akciový trh a hlavní index PX. Pomocí softwaru Matlab je na vybraný vzorek akciových titulů, obchodovaných na pražské burze a obsažených v indexu PX, aplikována moderní teorie portfolia a je vytvořena efektivní hranice včetně efektivního a optimálního portfolia. Optimální portfolio dle použitého software obsahuje silné váhové zastoupení tři titulů, ostatní vybrané tituly zaujímají minoritní postavení v portfoliu.

Poděkování

Příspěvek je výstupem projekt FP-S-18-5524 Informační a znalostní management v éře průmyslu 4.0, Interní grantové agentury Vysokého učení technického v Brně.

Použitá literatura

1. CIPRA, Tomáš.Praktický průvodce finanční a pojistnou matematikou. Vyd. 2., V nakl. Ekopress 1. Praha: Ekopress, 2005. 308 s. ISBN 80-86119-91-2.
2. ČÁMSKÝ, František. Teorie portfolia. 2. přep. a rozš. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2007. 115 s.ISBN 978-80-210-4252-0.
3. GUPTA, P., MEHLAWAT, M. K., & SAXENA, A.Asset portfolio optimization using fuzzy mathematical programming. Information Sciences, 2008. 178, 1734–1755. DOI: 10.1016/j.ins.2007.10.025. ISSN 00200255.
4. HNILICA, Jiří a Jiří FOTR. Aplikovaná analýza rizika ve finančním managementu a investičním rozhodování. Praha: Grada, Expert (Grada), 2009.ISBN 978-80-247-2560-4.
5. Index PX. Burza cenných papírů *Praha* [online]. Praha, 2018 Dostupné z: https://www.pse.cz/
6. MAREK, Petr. Studijní průvodce financemi podniku. 2., aktualiz. vyd. Praha: Ekopress, 2009. 634 s. ISBN 978-80-86929-49.
7. NÝVLTOVÁ, R. a REŽŇÁKOVÁ M. Mezinárodní kapitálové trhy: zdroj financování, Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1922-1.
8. SHARPE, W.F. ALEXANDER, G.J.: Investice, 4. Vydání, Praha, Victoria Publishing a.s., 1997, str. 113. ISBN 80-85605-47-3
9. SUMNICHT, V.: Practical Applications of Post-Modern Portfolio Theory, paper of Sumnicht&Assocoates LLC., March 2008.
10. VESELÁ, Jitka. Investování na kapitálových trzích. 2., aktualiz. vyd. Praha: WoltersKluwer Česká republika, 2011. 789 s.ISBN 978-80-7357-647-9.

Kontaktní údaje

Ing. et Ing. Zuzana Janková
Vysoké učení technické v Brně, Fakulta podnikatelská
Kolejní 2906/4, Královo Pole,
612 00 Brno, Česká republika,
+420 54114 2617
xpjanko01@vutbr.cz

FINISHED GOODS MEASUREMENT IN LIGHT OF SPECIAL ECONOMIC ZONE REGULATIONS

Maciej Tuszkiewicz

Abstract

One of legal means that gives an opportunity to lower tax liability and increase earnings is a special economic zone. Membership in the zone creates an obligation for accountants to book the transactions and aggregate the information in a way that will obey additional regulations. Theoretical part of the article was focused on the presentation of Polish special economic zone law. Tax and accounting definitions of direct and indirect costs were presented. Differences between tax and accounting law were highlighted. Empirical part was focused on tax liability calculations with a highlight of critical points to gain tax exemption. Further on they were confronted with valuation of finished goods. A proposal in connection to procedures relating to analytical accounts and calculation mechanisms in order to comply with tax and accounting regulations was defined.

Keywords: *special economic zone, tax planning, finished good valuation*

1. Introduction

Last decades in world's economy has proven, that the world is changing faster and faster. That applies to all economic areas, from new production technologies to more advanced and unique mechanisms in finances. Companies seek for any possibilities allowing them to raise their value and increase their earnings. One of the larger areas where the optimisation can be done is taxes. At the same time there are countries, that search for legal and fiscal instruments to attract enterprises to invest and open new entities within the country's territory to boost economic activity and create new work places. This has led to a creation of Special Economic Zone (SEZ). SEZ is a designated geographical region that has more liberal fiscal regulations than country's usual law [6], but the companies that enter the SEZ need to fulfill more complex requirements. A lot of them connect to proper tax liability calculation.

Accountants to comply with SEZ regulations need to be very creative in organising their accountancy. They need to choose very carefully from viable accounting policy methods in order to preserve faithful financial reports while at the same time being able to meet the restrictions that has arisen from membership in the SEZ.

The objective of the article is to describe the complex matter of running accountancy in the SEZ. The main focus is put to valuation of finished goods. The aim of the article is to show the areas, where the accountants may find difficulties in abiding SEZ regulations and further on present an example of a solution on to how the accounting procedures may be organised to assure proper tax liability calculation.

2. Background

The first SEZ was established in Ireland in 1959 [3]. Since then, the concept has grown and became more popular. Nowadays SEZ can be found in over 30 countries around the world. They are often created in less developed countries that urge for additional boost in economic activity. Each country defines how the SEZ is settled and what are the specific procedures that companies need to comply with. Due to that fact there has been few types of SEZ established (further on that in [3]).

Special Economic Zone (SEZ) are defined as demarcated geographic areas contained within a country's national boundries where the rules of business are different from those that prevail in the national territory. These differential rules principally deal with investment conditions, international trade and customs, taxation, and the regulatory environment; whereby the zone is given a business environment that is intended to be more liberal from a policy perspective and more effective from an administrative perspective than that of the national territory [2]. Polish SEZ function under three levels of law regulations [5]:

- European Union – aceess treaty,
- Country wide regulations – Special Economic Zone Act,
- Local regulations – Coucil of Ministers' decree establishing specific zones, municipalities resolutions.

A company that applied and got approved for a membership in SEZ gains responsibilities and rights. The enterprise achieves a tax exempt on a sum that is calculated from the amount of investments that were qualified to eligible expenses and amount of new jobs created. The sum is a public aid and is limited by the law and regional characteristics (further on that in [1]). The company is at the same time obligated to run the business for a period of at least 5 years, maintain a specific minimum of workers and all the properties that were the initial investment.

Polish SEZ Act [13] does not contain any detailed information concerning tax liability calculation. It directs to Polish Corporate Income Tax Act [12; herein CIT]. The tax exemption is literally written in the article 17 paragraph 1 subparagraph 34 of [12]. It is based on the permission that is granted to the company. The permit contains a list of products and services from Polish Goods and Service Classification issued by Main Statistic Office. Products and services listed on the permit are strictly connected to the investment that the entity has promised to realise. It is very important to notice that the permission is of the objective nature. It means that the company receives tax exemption only on those sold goods and services that are within the classification listed on the permit [9]. If the company expands and will gain earnings from other sources, those revenue will be taxable. It is a crucial information for the accountants, because the Polish CIT in article 8 commits the companies to organise the accountancy in such a way that allows to identify revenues and costs associated with taxable or tax exempt transactions. Polish Tax Office Information [8] explains that in a situation of different activities taken by the company, from which some are taxable and some are tax exempt based on the permit, the company must divide the revenues into two separate categories and run the cost evidence separately. For the cost to be accepted as a cost of good sold from tax exeption activity, the cost has to be directly and strictly connected to the revenue. If there is a cost which cannot be directly connected to neither of activity, then the cost has to be allocated based on a calculation included in article 15 par. 2 of Polish Corporate Income Tax Act[12]. The article instructs to distribute the costs according to the ratio of tax exempt and taxable incomes.

3. Accounting and tax costs definitions

The accountant may encounter a problem of naming convention. Tax and accounting regulations both use phrases „direct costs" and „indirect costs" while the meaning of those words are different. Table 1 presents the meaning behind those words.

Table 1 Direct and indirect costs definitions

	Accounting law	**Tax law**
Direct costs	All costs that can be directly, completely attributed to one particular activity, e.g. basic	All costs that can be associated with a particular activity done by the entity. The assignment doesn't need to be explicit in a sense, that it can be

	material, basic labour, but also amortisation if the machine is used to product only one particular good.	a cost of X activities, as long as they remain in the same field of taxation[7].
Indirect costs	All other production costs that haven't been classified as direct costs, for example amortization of machines used for various things, energy et cetera.	All company's costs that cannot be associated with specific part of activities that fall in the same field of taxation, includes administration, sales, marketing, but also cost of material that for some reason cannot be associated to a specific taxable or tax exempt activity.

Source: own elaboration.

As Table 1 presents, tax law takes a wider meaning of costs, taking a perspective of tax liabiliy calculation. Tax law allows to distribute direct costs that are connected with for example five taxable activities to specific activity using one of the managing accountancy calculation methods. Only when the cost can be associated with both types of activities that fall into different tax field, the cost needs to be calculated using a revenue ratio distribution. It is worth to note, that direct cost in accountacy can be an indirect cost in tax law and oppositely, indirect cost in accounting law can be a direct cost by tax law. For this reason the author decided to use different terms for tax law, that would be more appriopriate.

- Tax law direct costs – assignable costs,
- Tax law indirect costs – joint costs.

In the author's opinion those two terms give better view on what the meanings of those categories are. For the tax office the importance lays in separating costs between fields that have different taxation method (taxable/tax exempt). Therefore, if the cost is assignable, it is a direct cost, because you can distribute it (directly or by using calculation method) to all activities within one field of taxation. If the cost is a common cost for both fields of taxation methods, then it is a joint cost and needs to be distributed using revenue ratio method presented earlier.

4. Finished goods measurement with respect to tax liability calculation

The company that generates revenues in both types of activities may be positioned in a situation where overall outcome of the year will be on surplus, with acknowledged loss on one of the activities while having higher tax profit[1] on the second. It may be a boost for the company if they reach a net profit on tax exempt acitivities. An example of costs division and profit calculation is presented in example 1.

Example 1. Cost distribution.

In March 2018 the company has generated income of 50 000 and incured costs of 45 000. Revenues were generated from two sources. First source is listed on the SEZ permit and the total revenue from it has reached 30 000. Revenues from the second source were taxable and reached a sum of 20 000.

Well organised accountancy has allowed the company to allocate the costs in below manner:

- 12 000 – total sum of assignable costs associated with tax exempt income,
- 13 000 – total sum of assignable costs associated with taxable income,
- 20 000 – total sum of joint costs that could not be associated with any particular income.

The allocation of costs and their calculation is presented in table 2.

[1] The author limits its consideration to tax liability (called tax profit herein) only.

Table 2 Cost distribution.

	Entity in special economic zone		Entity out of SEZ
	Tax Exempt	**Taxable**	**TOTAL**
Revenues	30 000	20 000	50 000
Revenues ratio	30 000/50 000 = 60%	30 000/50 000 = 40%	
Assignable Costs	12 000	13 000	25 000
Joint Costs distribution	20 000 x 60% = 12 000	20 000 x 40% = 8 000	20 000
Profit/Loss	30 000 – 12 000 –12 000 =	20 000 – 13 000 –8 000 =	
	+6000	**-1 000**	**5 000**
Income tax	**0**	**0**	**5 000 * 19% = 950**

Source: own elaboration.

The example highlights possible benefits from SEZ zone and proper accounting procedures. If the entity organises inner flow of documentation in a way, that allows to assign the costs to specific activities it can result in a much higher net tax profit of the enterprise and significantly lower tax liability. Contrary to the statement, if the company is not be able to associate direct costs to specific activity that is tax exempt, the whole revenue has to be taxed which may greatly affect final result on the financial statement.

For many groups of activities it is quite easy to recognize assignable costs and separate joint costs while abiding accountancy principles. Though there is a problem that occurs while selling goods produced by the entity. International Accounting Standard 2 (IAS) instructs that: *„The cost of inventories shall comprise all costs of purchase, costs of conversion and other costs incurrred in bringing the inventories to their present location and condition"[4]*.

Particular attention should be brought to conversion costs. They include all direct costs such as labour, but also a sum of fixed and variable production overheads that incurred while converting materials into finished goods. The amount of indirect costs allocated should be based on the normal capacity of the production facilities. If the effectiveness is lower, part of overheads is accounted directly to cost of the period. If the capability is higher than usual, then the finished goods receives smaller portion of overheads.

As the final outcome the finished good value have all direct costs that have been recognized plus a sum of indirect costs that was allocated to it with a usage of one of management accounting calculations. While that complies with accounting standards, it creates difficulties in tax liability calculation in SEZ. If the finished good is recognized in the warehouse in the full cost which has a portion of indirect that are joint costs, it stays against the proper cost allocation presented in example 1. Division of joint costs must be proceed by calculation based on ratio of revenues achieved in the particular period. In individual tax interpretation [10] Head of Tax Office has plainly stated the supremacy of tax regulations over accountancy principles. If determining correct cost amount to specific income is not possible, the tax income should be taxable. This may greatly affect the overall performance of the company. One of the practical approaches present in accountancy proposes to value finished goods only in direct cost. That eliminates the complication arose from adding indirect costs to value of an item accepted to the warehouse. It has different implications that will affect total tax profit of the company and further measurement of effectiveness. Example 2 presents different tax liability calculations dependable on finished good valution method.

Example 2. Different cost allocation and futher tax liability calculation.

Period I

The company produced 20 finished goods and incured costs listed below. The company sold 10 finished goods at a price 50 per piece.

- Total direct costs – 400 (400/20 = 20 per piece),

- Total indirect costs – 200 (200/20 = 10 per piece).

I method: the company calculates finished good value using full cost method: (400+200)/20=30; all products sold do not qualify for tax exemption, the revenue is moved to taxable activities, additionally costs that were assigned to tax exempt activity become non deductable.

II method: the company calculated finished good value at the amount of direct costs only: 400/20=20, indirect costs are accounted to the cost of period and are distributed accordingly to tax law.

Table 3 Calculation of the period's tax profit using different valution methods.

	Finished goods valued in full cost	**Finished goods valued in direct cost**
Revenues	500	500
Cost of goods sold	100	10 x 20 = 200
Taxable/Tax Exempt	**Taxable**	**Tax Exempt**
Ratio (tax exempt revenue/total)	0/500 = 0%	500/500 = 100%
Indirect Costs distribution	0	200 x 100% = 200
Non deductable costs	200	
Tax Profit/Loss	500 – 100 = 400	500 – 200 – 200 =
	+400	**+100**
Taxable/Tax Exempt	**Taxable**	**Tax Exempt**
Income tax	**400 * 19% = 76**	**0**
Warehouse value	10 x 30 = 300	10 x 20 = 200
Real value of sold finished good	300/10 = 30 per piece	400/10 = 40 per piece

Source: own elaboration.

The example highlights the difference in the approach of both methods. First method while alligned with accounting regulations disallows the privilege resulting from the permit. Additionally, due to not fulfulling tax law, the amount of assignable costs to tax exempt activities will become non deductable costs. That puts the whole sense of membership in SEZ into question. The accountancy should be a helpful tool for the company to aggregate economic events in the way, that will obey the law while presenting the actual situation in the company. Presented method guarantees only one of those matters.

Period II

The company again produced 20 finished goods and incured costs listed below:

- Total direct costs – 400 (400/20 = 20 per piece),
- Total indirect costs – 200 (200/20 = 10 per piece).

This time the company managed to sold 30 finished goods at a price 50 per piece. (All manufactured in period II plus all remaining in the warehouse).

I method: Finished goods value: (400+200)/20=30.

II method: Finished goods value: 400/20=20.

Table 4 Calculation of the period's tax profit using different valuation methods.

	Finished goods valued in full cost	**Finished Goods valued in direct cost**
Revenues	1 500	1 500
Cost of goods sold	30 x 10 = 300	30 x 20 = 600
Taxable/Tax Exempt	**Taxable**	**Tax Exempt**
Ratio (revenue/total)	1500/1500 = 100%	1500/1500 = 100%

Indirect Costs distribution	0	200 x 100% = 200
Non deductable costs	600	
Tax Profit/Loss	1 500 – 300 =	1 500 – 600 – 200 =
	+1200	**+700**
Taxable/Tax Exempt	**Taxable**	**Tax Exempt**
Income tax	**1200 * 19% = 228**	**0**
Warehouse value	0	0
Real value of sold finished good	900/30 = 30 per piece	800/30 = 26,67 per piece

Source: Own elaboration.

Second method focuses on complying with tax regulations, but creates some form of disfuncionality. When using method two, the company has created a situation in which goods produced in the same period will practically have two completely different values. Goods sold in period one have a real value of 40 per piece, while the goods that has remained in warehouse have a value of 20 per piece. When the company sells remaining goods, their tax profit from that transaction will be significantly higher, even though there were no new circumstances. That is proved in period II when then company managed to sell all produced and remained in the warehouse goods. The real value of each piece was only 26,67. Accountancy should faithfully present information about the company. In the author's opinion, in the example presented above in method 2, the true and fair view of the company is impaired. To preserve the true and fair view of the company, the accountant needs to be creative and well-acknowledged. Proposed solution may be completely different from those presented in regulations, but needs to work towards presenting faithful view of the company(further on that in [11]). That is not a case in example presented in method 2.

5. Accounting organization and procedues proposal

The main problem that needs to solved is the issue of meeting two regulations that aim at two different goals. When organising the accountancy procedures in the company, the accountant should try to reach a compromise that will allign with both requirements. Table 2 presents dimensions that creates the difficulty in correct accountancy procceeding.

Table 5 Dimensions of accounting and tax requirements

	Tax regulations	**Accounting regulations**
General goal	Indicate very precisely connection between revenues and costs. Separate costs that cannot be clearly allocated	Present the true and fair view of the company. Similar events should lead to similar financial results ceteris paribus.
Cost allocation	• Assignable costs - allocated to revenue/sold good • Joint Costs – separately based on revenue ratio	• Direct costs – allocated to revenue/sold good • Indirect costs - inclusion in finished goods value
Value of finished good	Direct costs only	Direct costs + justified portion of indirect costs

Source: Own elaboration.

Tax and accounting law differ in cost treatment. It is important to notice that tax law do not undermine the legitimacy of indirect costs in themselves, but only have different approach towards calculation of indirect costs to activities. To fulfill requirements arising from both regulations, the author proposes to calculate finished goods in full cost, but enter and track assignable and joint costs separately. Neither IAS nor IFRS elaborate on technical approach towards applying the regulations. Standards instruct on how specific asset's component

should be valued, but it does not state in regulations how that value may or may not presented on the accounts.
The proposal given by the author is a mixture of two methods presented earlier. Firstly, to abide tax regulations, when the production is finalized, the accountant would sum up the assignable costs of finished goods and accept finished goods into the warehouse in the value of only assignable costs – so direct costs and some indirect costs that can be assigned. Further on, to apply valuation of finished goods given in IAS 2, the accountant would calculate appriopriate portion of remained indirect costs of production that are joint costs and put it on a correcting account to finished goods. This way finished goods value presented in financial reports would be a sum of two accounts: „finished goods value in assignable costs“ and „finished goods joint costs correction“. Table 6 presents structured breakdown of costs.

Table 6 Systemised distribution of costs.

	Warehouse	**Correcting account**
Tax costs	Assignable costs.	Direct costs + those indirect costs that are assignable in tax law sense.
Accounting costs	Joint costs of production (only those joint costs that are indirect costs in accounting meaning, so amortisation, faculty costs, electrivity etc., without administration costs).	All remain indirect costs of production.

Source: Own elaboration.

The solution is not ideal, but it is a compromise between regulations that aim at completely different directions. If joint costs are kept separately on a correcting account, they will be always recognizable, even when they will be moved to costs of the period. This way the company can fulfill tax law and use the permit tax exemption freely. At the same time keeping indirect costs associated to finished goods on the correcting account will allow to:

- value finished goods in full cost accordinly to IAS 2,
- activate the costs in balance sheet without being afraid of violation of tax law, and will prevent from situations like presented in the example 2.

The company can create second correcting account to additionally separate those indirect costs in accounting meaning that are assignable. The decision remains within the company and is dependable on the amount of additional work and procedures that would need to be implemented to ensure smooth work.
Usage of joint cost correcting account and further assesment of portion of indirect costs to finished goods sold in particular period can be organised in two possible ways. Selection of one method from presented below is dependent on various circumstances like size of the company, amount of manufactured products in the accounting period et cetera. First possible procedure uses detailed indication. When the accountant distributes indirect costs to correcting account, he/she would indicate indirect costs for each piece accepted into the warehouse. This method can be used by entities with small size production limited to few pieces. When the company‘s production is large or it manufactures wide range of goods, it would be more benefiticial to use second possible procedure. In this method, the accountant would only distribute costs by different types of products that significantly differ. Then, when certain amount of finished goods are sold, ratio of sold goods/total goods would indicate the percentage of indirect(joint) costs that would be moved to cost of period. Example 3 shows different approach of both procedures and further results.

Example 3 Finished goods valuation procedures proposal

Period I

The company produced 20 finished goods and incured costs listed below:

- Total direct costs that are assignable – 400,
- Total indirect costs that are not assignable, therefore joint – 200.

The company sold 10 finished goods at a price 50 per piece. They withdraw goods using first in first out method.

Table 7 Calculation of the period‘s tax profit using proposed procedures.

	Detailed information (procedure 1)	**Average joint costs (procedure 2)**
Warehouse – assignable costs	400/20= 20 per piece	400/20 = 20 per piece
Correcting account – joint costs	200/20 = 10 per piece	200
Revenues	500	500
Assignable costs	200	200
Joint costs	10 x 10 = 100	200/400 x 200 = 100
Profit/Loss	500 – 200 – 100 =	500 – 200 – 100 =
	+200	**+200**
Taxable/Tax Exempt	**Tax Exempt**	**Tax Exempt**
Warehouse – value in asignable costs	200	200
Correcting account – joint costs	100	100

Source: Own elaboration.

Period II

The company produced 20 finished goods and incured costs listed below:

- Total direct costs that are assignable – 300,
- Total indirect costs that are assignable – 100,
- Total indirect costs that are not assignable, therefore joint – 300.

The company sold 20 finished goods at a price 50 per piece. They withdraw goods using first in first out method.

Table 8 Calculation of the period’s tax profit using proposed procedures.

	Detailed information	**Average joint cost**
Warehouse – assignable costs	400 + 200 = 600	400 + 200 = 600
Correcting account – joint costs	10 x 10 per piece + 20 x 15 per piece	400
Revenues	1 000	1 000
Assignable costs	400	400
Joint costs	10x10 + 10x15 = 250	400/600 x 400 = 266,67
Profit/Loss	1 000 – 400 – 250 =	1 000 – 400 – 266,67 =
	+350	**+333,33**
Taxable/Tax Exempt	**Tax Exempt**	**Tax Exempt**
Warehouse – value in assignable costs	200	200
Correcting account – joint costs	150	133,33

Source: Own elaboration.

The example 3 displayed the use of the same numbers as in example 2. It is noticable, that the profit and value for both proposed procedures is identical to profit and finished goods value

for goods valued in full cost. The only difference here is that the costs are separated assuring application to tax regulations. Profit for the first period is identical for both procedures, as the warehouse and correcting account were not affected by different productions. That changes in the next period. Second period shows the difference in both proposed procedures. Second proposal can be a little less detailed and therefore gives a bit different profit, but the divergence is minimal. Both give all neccesery information and allow to abide both legal regulations. The decision which procedure is more adequate to company's specification lays in an accountant's gesture. As the final outcome, example 4 presents cost distribution, profit and tax liability calculation for two different taxations.

Example 4 Cost distribution for two types of activities.
The company produced 40 goods X and 20 goods Y. Product X is listed on the SEZ permit. The entity has incured costs listed below:

- Direct costs that are assignable: goods X – 600, goods Y – 400.
- Total indirect costs that are assignable: goods X – 300, goods Y – 200.
- Total indirect costs that are not assignable, therefore joint – 400.

The company has sold 20 goods X (40/piece) and 10 goods Y (40/piece). The entity uses detailed information procedure. Calculations are presented in table 9.

Table 9 Calculation of the period's tax profit for different activities.

	Entity in special economic zone		**Entity out of SEZ**
	Tax exempt activities	**Taxable activities**	**Total**
Warehouse – assignable costs	600+300 = 900	400 + 200 = 600	1900
Correcting account	900/1500 x 400 = 240	600/1500x400 = 160	
Revenues	800	400	1200
Assignable costs	450	300	950
Joint costs from correcting acc.	120	80	
Joint Costs Distribution	800/1200x200=133,33	400/1200x200=66,67	
Profit/Loss	800 – 450 – 133,33 =	400 – 300 – 66,67 =	1200 – 950 =
	+216,67	**+33,33**	**+250**
Taxable/Tax Exempt	**Tax Exempt**	**Taxable**	**Taxable**
Tax (19%)	**0**	**6,33**	**47,5**

Source: Own elaboration.

Example 4 reveals the benefits of using SEZ permit. It can grant the company high gains from not being obligated to pay the income tax, but to gain that privilage, the company has to follow tax regulations. The example shown above is a proposal giving that opportunity while obeying accounting act and preserving the faithful view of the company.

6. Conclusions

Special Economic Zone is one of the best methods for the companies to lower tax liability legally, but the prize comes with a string of requirements that need to be fulfilled. The accountant in order to meet them all need to organise very carefully the flow of documentation and internal accountancy. They need to invent creative methods that will prevail both accounting and tax law.
The article highlighted possible issues arising from similar words being used by tax and accounting act which have completely different meaning. Clarifying the name convention and

important areas in reference to costs definition should be of a great help for accountants, that start their professional career in SEZ company.
The aim of the article was to show the areas, where the accountants may find difficulties in abiding SEZ regulations and further on present an example of a solution on to how the accounting procedures may be organised to assure proper tax liability calculation. Proposed procedures of allocating costs in connection to finished goods are a compromise between the accounting and tax regulations. The proposal ensures that finished goods will be valued in accordance to accounting regulations and simultaneously provide all informations required to meet tax regulations and properly calculate tax liability. The usability of introduced concept is high and can be related to various types of companies. It will create additional work for accountants at first, but in the end It will result with a clear and transparent cost distribution. Companies should adjust how detailed those procedures need to be based the company's needs and specification.

Sources

1. Borkowski, A. *Specjalna strefa ekonomiczna jako instrument realizacji regionalnej pomocy publicznej w gospodarce rynkowej.* Prace Naukowe UE we Wrocławiu, nr 372, Wrocław, 2014. 30-47 pp. ISBN 978-83-7695-470-7.
2. Farole, T. *Special Economic Zones in Africa: Comparing Performance and Learning from Global Experiences*. Washington, DC: World Bank, 2011. 23p.
3. FIAS (Foreign Investment Advisory Service). *Special Economic Zones. Performance, Lessons Learned, and Implications for Zone Development*. Washington, DC: World Bank, 2008. 3 p.
4. International Accounting Standards. *IAS 2: Inventories,* IAS, 2004. 655-674 p.
5. Maruszewska, E.W. *Rachunkowość w specjalnej strefie ekonomicznej – część 1 – regulacje prawne*, Biuletyn Rachunkowości, nr 6 (102), 15.03.2010, Infor. 14 – 22p.
6. Narkhede, P., Joshi, S. *Special Economic zones: Issues & Implications*. International Journal of Management Science 2008. 3. 88 p.
7. Polish Supreme Administrative Court judgement, II FSK 610/16, 15.03.2018.
8. Polish Tax Office in Busko-Zdrój tax information - PD.3-423/1/2004, 19.02.2004.
9. Polish Tax Office in Pabianice law interpretation - US-II-423/interp./3/2004, 12.05.2004.
10. Polish Tax Office in Poznań Individual Tax Interpretation, *ILPB3/423-265/09-6/ŁM*, 29.06.2009.
11. Tuszkiewicz, M., *The problem of preserving the principle of true and fair view on examples.* 5th International Multidisciplinary Scientific Conference On Social Science and Arts, SGEM 2018, 417-424 p., ISBN 978-619-7408-63-8.
12. Ustawa z dnia 10 maja 2018 r. o podatku dochodowym od osób prawnych, Dz. U. 2018, poz. 1036, Art.9, art.15 par.2, art.17 par. 1.
13. Ustawa z dnia 11 maja 2017 r. o specjalnych strefach ekonomicznych. Dz. U. 2017, poz. 1010.

Contact

BSc. Maciej Tuszkiewicz
University of Economics in Katowice
1 Maja 47, 40-287 Katowice, Poland,
Tel: +48 503 614 889, email: mtuszkiewicz@wp.pl

SOME REMARKS ON THE SAMPLING FROM FINITE POPULATIONS IN FINANCIAL AUDITING

Sabina Augustyn

Abstract

The analysis of financial statements is a common and reliable way of gaining valuable information on the condition of the business entities. Financial data being the subject of interest constitute finite populations, but too large to conduct full analysis. For this reason the auditors use some statistical methods for sampling purposes in order to draw reliable conclusions on the financial statement quality. In this paper the author discusses selected techniques of sampling from such populations with reference to the problem of estimating population parameters and with respect to the nature of the financial data sets. The paper also presents some empirical results.

Keywords: *auditing, sampling, estimation, monetary sampling, sieve sampling, sample size, MUS*

1 INTRODUCTION

The analysis of financial statements is a common and reliable way of gaining valuable information on the condition of the business entities. Financial data constitute finite and usually large populations. For this reason the auditors use some statistical methods for sampling purposes in order to draw reliable conclusions on the financial statement quality. The process of implementing appropriate procedures can be referred to as an audit sampling.

According to the American Institute of Certified Public Accountants [1][2], ***audit sampling*** is the application of an audit procedure to less than 100 % of the items within an account balance or class of transactions for the purpose of evaluating some characteristics of the balance or class. All the procedures based on the idea of determining the scrutiny of financial statements are called ***substantive tests***.

2 SUBSTANTIVE TESTS

Substantive testing can be defined as the process of drawing conclusions about the scrutiny of the financial reports on the basis of the monetary misstatements being audited, including those due error or fraud. Two types of the procedures for substantive tests can be defined [3, p.93-110]:

1. Variable sampling
    a. Mean per unit
    b. Stratified mean per unit
    c. Difference estimation
    d. Ratio estimation
2. Probability proportional to size sampling PPS (also: Monetary unit sampling – MUS)
    a. Classical PPS/MUS
    b. PPS with replacement (PPR)
    c. Lahiri sampling
    d. Sieve sampling

In this paper the PPR and sieve sampling procedures will be presented and discussed. General assumptions for both sampling procedures are:

- population consists of N line items;
- x_i - ith line item value;

- $T_x = \sum_{i=1}^{N} x_i$ total book amount;
- y_i – error amount in the line item x_i;
- $x_i - y_i$ true or audited values of a line item *i;*
- $T_y = \sum_{i=1}^{N} y_i$ total error amount.

The aim of any sampling procedure is to select a sample of required size. Study shows that implementing different procedures may result in obtaining a sample of size either larger than or smaller than the target size. This may, as a consequence, either influence the quality of a further estimation process (when sample size is too small), or increase the cost of sampling procedure (when sample size is too large).

2.1 PPS with replacement

The aim is to select a sample (*s*) of target size (*n*). Steps of the procedure are [5, p.22]:

1. Determining the cumulative subtotals $S_i = \sum_{k=1}^{i} x_k$ of the book values
2. Choosing a set of *n* random numbers between 0 and T_x
3. If a random number is :
    a. less than or equal to S_1, line item 1 is selected,
    b. for i > 1, it is in the interval $[S_{i-1}\,; S_i]$, line item *i* is selected.

The inclusion probability at any selection is:

$$p_i = \frac{x_i}{T_x}$$

The number of distinct line items selected may be less than target sample size *n* (any line item may occur more than once). The number of times k_i that line item *i* occurs in *s* can be modeled by a Poisson distribution with parameter $\mu_i = np_i$. Also:

$P(k_i > 1) = 1 - (1 + \mu_i)\exp(-\mu_i)$ which increases with *n*.

The unbiased *p* Hansen and Hurwitz estimator is used to estimate T_y:

$$\hat{T}_{ppr}y = \frac{1}{n}\sum_{s}\frac{y_i}{p_i}$$

with variance:

$$V\left(\hat{T}_{ppr}y\right) = \frac{1}{n}\sum_{i\in U}\frac{y_i^2}{p_i} - \frac{1}{n}(T_y)^2 = \frac{T_x}{n}\sum_{i\in U}\frac{y_i^2}{x_i} - \frac{1}{n}(T_y)^2$$

2.2 Sieve sampling

The aim is to select a sample (*s*) of target size (*n*). Steps of the procedure are: [4, p.56]:

1. Choosing a random number between 0 and $\frac{T_x}{n}$ independently for each line item in the population.
2. The ith item is included if the selected random number for this item is less than or equal to x_i.
3. The line items for which $x_i \geq \frac{T_x}{n}$ are audited on a 100% basis.

The inclusion probability at any selection is:

$$\pi_i = \frac{nx_i}{T_x}$$

and no item is selected more than once.

The achieved sample size (n_1) is a random variable with expected value:

$$E(n_1) = \sum_{i \in U} \pi_i = \sum_{i \in U} \frac{nx_i}{T_x} = n$$

and variance:

$$V(n_1) = \sum_{i \in U} \pi_i (1 - \pi_i) = \sum_{i \in U} \frac{nx_i}{T_x} (1 - \frac{nx_i}{T_x}) \leq n$$

The unbiased π Horvitz-Thompson estimator of total error amount:

$$\hat{T}_{sve} y = \sum_{s} \frac{y_i}{\pi_i}$$

with variance:

$$V(\hat{T}_{sve} y) = \sum_{i \in U} \frac{1 - \pi_i}{\pi_i} y_i^2 = \frac{T_x}{n} \sum_{i \in U} \frac{y_i^2}{x_i} - \sum_{i \in U} y_i^2$$

The achieved samples size can be either greater or smaller then the target size n, thus the procedures of adjusting the sample size can be performed. In this terms the stabilized sieve sampling can be considered.

2.3 Stabilized sieve sampling

When initial sieve sample s_1 of target size n is selected (and the achieved sample size n_1 is different from the required sample size), the stabilization process either augments (when $n_1 < n$) or reduces (when $n_1 > n$) the initial sample.

In the process of augmenting sample size, following steps are performed [5, p.42]:

1 A random integer i is selected between 1 and N
2 Another random number r_i is selected in the interval of $[0, x_{max}]$
3 If $r_i \leq x_i$, line item i is selected
4 The process is repeated until $n - n_1$ line items are obtained.

The probability of selecting any specific line item i in one trial (second stage):

$$\frac{1}{N} \cdot \frac{x_i}{x_{max}}$$

The average number of trials necessary to select a line item i:

$$\frac{N x_{max}}{T_x}$$

The probability of including line item i in one selection is:

$$\frac{x_i}{T_x}$$

The final sample may not consist of distinct line items. In second stage the line items are selected with replacement from the whole population including those selected at the first stage. The estimator of the total error amount T_y is:

$$\hat{T}_{stb_+} y | n_1 = w_1 \hat{T}_{sve} y + w_2 \hat{T}'_{ppr} y = \frac{T_x}{2n - n_1} \sum_{s} \frac{y_i}{x_i}$$

with variance:

$$V(\hat{T}_{stb_+} y | n_1) = \frac{n^2}{(2n - n_1)^2} V(\hat{T}_{sve} y) + \frac{(n - n_1)n}{(2n - n_1)^2} V(\hat{T}_{ppr} y)$$

When the achieved sieve sample (n_1) is too large, the process of reducing its size is performed by selecting a simple random sample s of n items without replacement from the already selected n_1 items [Horgan 1997: p.42-43]. The probability of including line item i in s is:

$$\pi_i^* = \frac{n^2 x_i}{n_1 T_x}$$

The final sample s consists of n distinct line items. The estimator of total error amount T_y is:

$$\hat{T}_{stb_}y|n_1 = \sum_s \frac{y_i}{\pi_i^*}$$

with variance:

$$V\left(\hat{T}_{stb_}y|n_1\right) = \left(1 - \frac{n_1 - n}{nn_1}\right) V\left(\hat{T}_{sve}y\right) + \frac{n_1 - n}{n} V\left(\hat{T}_{ppr}y\right) + \frac{(n_1 - n)^2}{n^2 n_1} \left(T_y\right)^2$$

3 EMPIRICAL PERFORMANCE OF THE SAMPLING METHODS

Two population of the book records are considered. The parameters of the populations are presented in Table 1.

Table 1: Parameters of the populations of book records

Parameters	**Population 1**	**Population 2**
Total book value (BV)	2 067 129	4 119 181
Number of line items (N)	2 612	398
Average book value	791,39	10 349,7
Standard deviation	1 301,1	8 220,7
Skewness	5,1	1,9
Kurtosis	32,7	2,8
Minimum	11,3	1,0
Q_1	58,1	552,8
Median	198,4	2 535,0
Q_3	721,0	6 727,1
Maximum	19 821	36 213,0

Source: self-study

The Population 1 consists of a large number of a relatively small book values (see Table 1 and Figure 1).

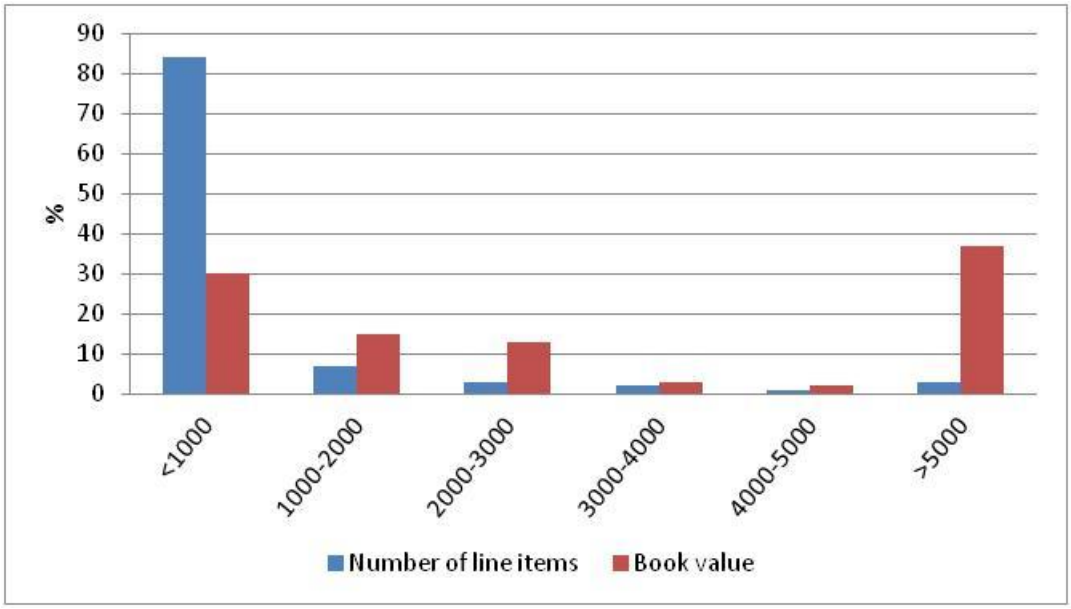

Figure 1. Line-item and book-value monetary amounts in Population 1
Source: self-study

On the contrary, the Population 2 consists of a smaller number of the book values (compared to the Population 1). The average book value in this population is relatively large (see Table 2 and Figure 2).

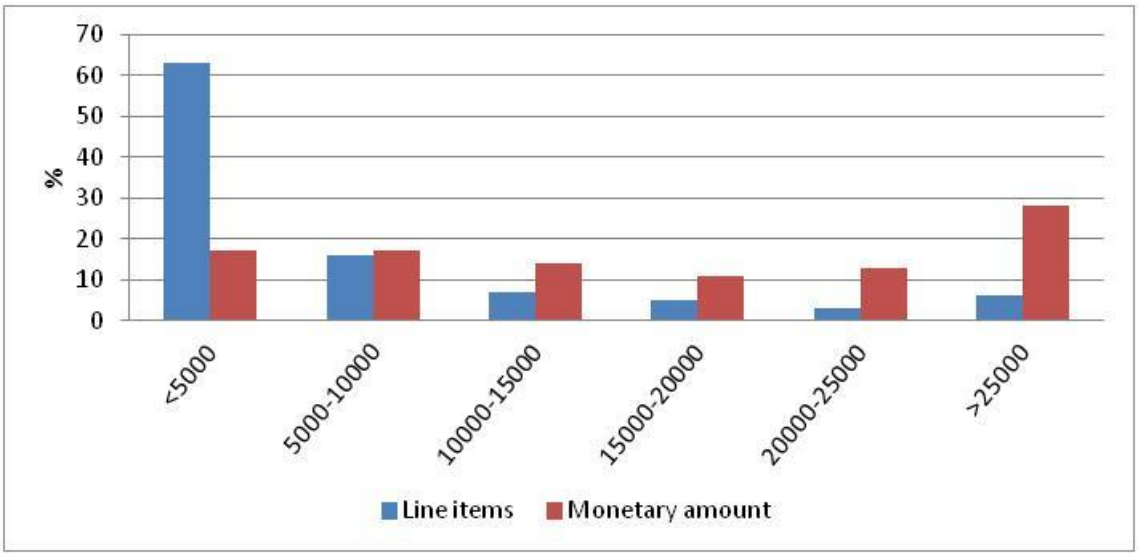

Figure 2. Line-item and book-value monetary amounts in Population 2.
Source: self-study

From each population respectively, 1000 samples of target sizes 30 and 100 have been selected using PPR and sieve sampling and achieved sample sizes have been recorded. All the results are presented in Table 2.

Table 2. Parameters of the simulated sampling distributions for the achieved sample size (1000 samples)

	Population 1				Population 2			
	mean	**std.dev.**	**min**	**max**	**mean**	**std.dev.**	**min**	**max**
Target n = 30								
PPR	29,23	0,87	26	30	28	1,30	23	30
sieve	30,07	5,53	15	45	30,09	4,74	16	45
stabilized	29,99	0,08	29	30	29,91	0,31	28	30
Target n = 100								
PPR	92,29	2,63	83	98	80,83	3,47	67	92
sieve	99,78	9,07	74	125	99,82	7,44	78	129
stabilized	99,90	0,34	97	100	99,49	0,97	94	100

Source: self-study

The average achieved sample size was less than the target size of 30 when sampling from both populations using PPR and stabilized sieve sampling plans. Sieve sample average size was a bit more than the target size, but its sample sizes ranged between 15 and 45.When considering the target size of 100, the average achieved sample size was always below it for all the sampling plans and also PPR sample size never reaches the target size. Moreover, the PPR sample sizes present higher values of standard deviation than other sampling plans. The densities for the achieved sample size drawn from Population 1 and the target sample size of 30 are presented in Figure 3.

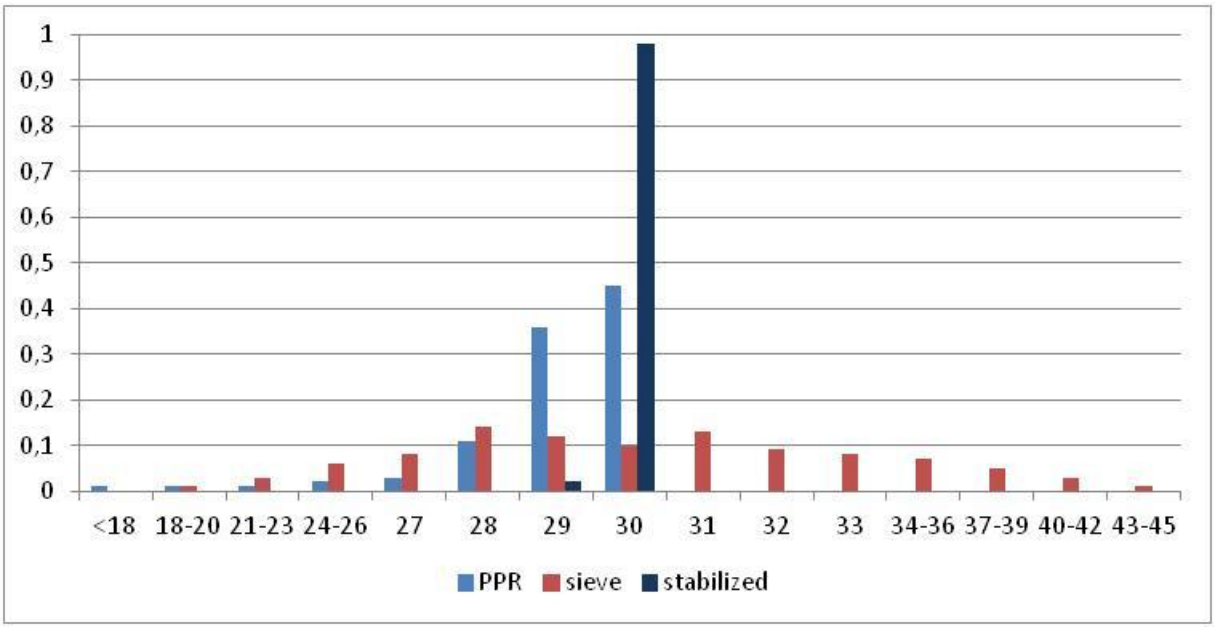

Figure 3. Simulated densities for the achieved sample size drawn from Population 1, target size n=30, number of iterations = 1000
Source: self-study

The densities for the achieved sample size drawn from Population 2 and the target sample size of 30 are presented in Figure 4.

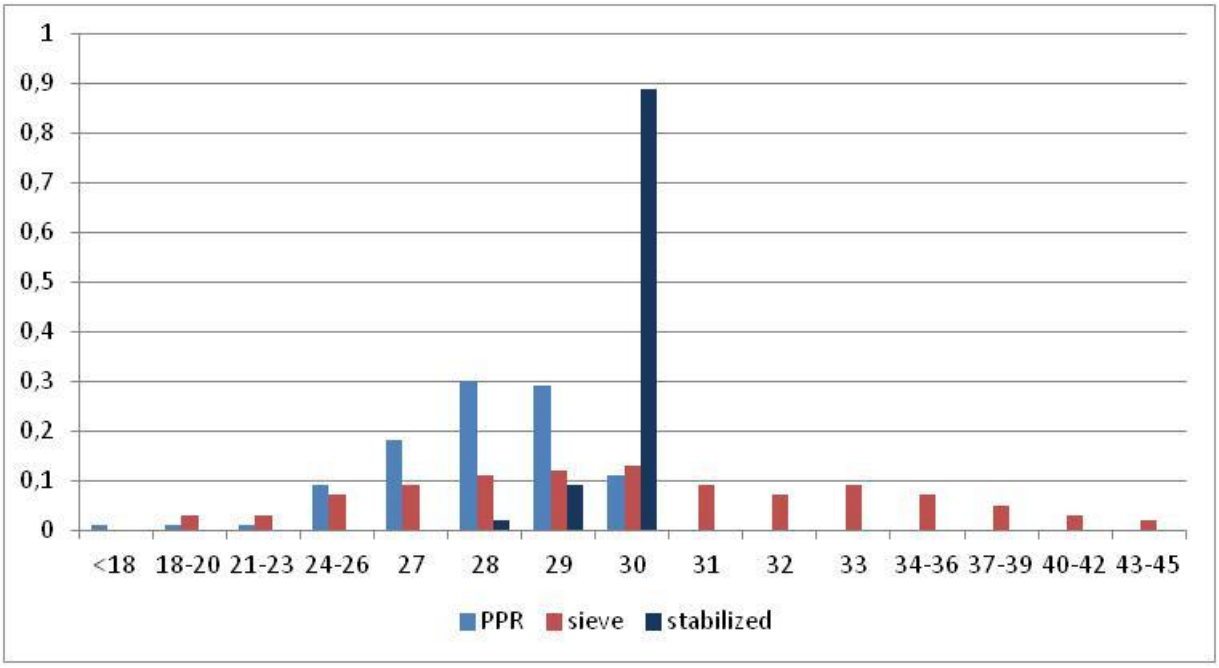

Figure 4. Simulated densities for the effective sample size drawn from Population 2, target size n=30, number of iterations = 1000
Source: self-study

The densities for the achieved sample size drawn from Population 1 and the target sample size of 100 are presented in Figure 5.

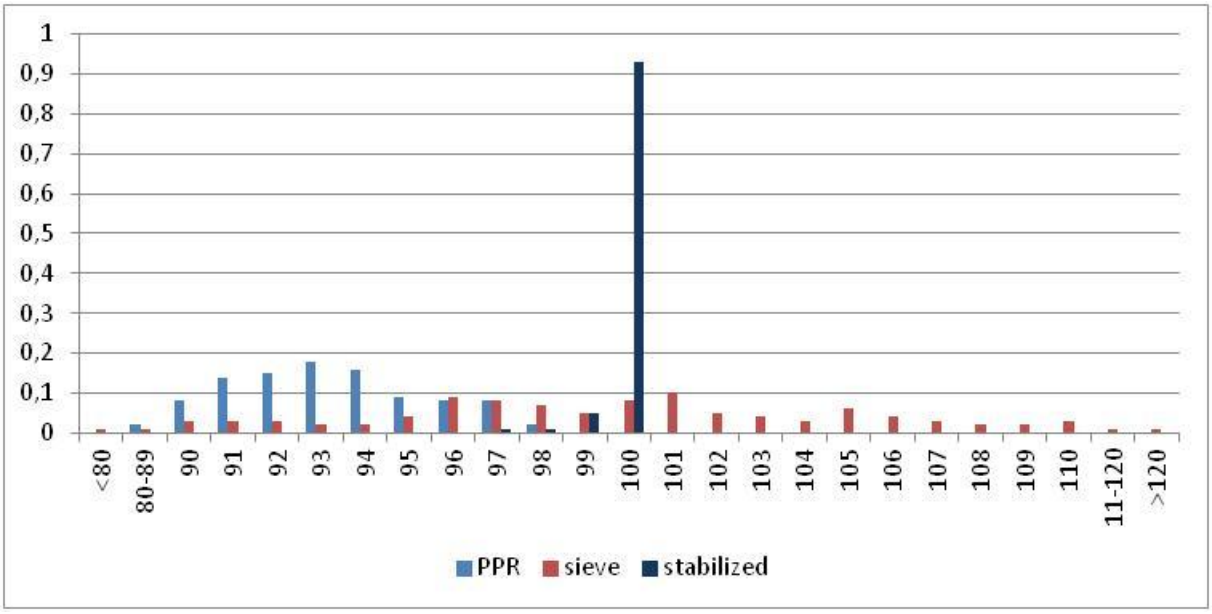

Figure 5. Simulated densities for the effective sample size drawn from Population 1, target size n=100, number of iterations = 1000
Source: self-study

The densities for the achieved sample size drawn from Population 2 and the target sample size of 100 are presented in Figure 6.

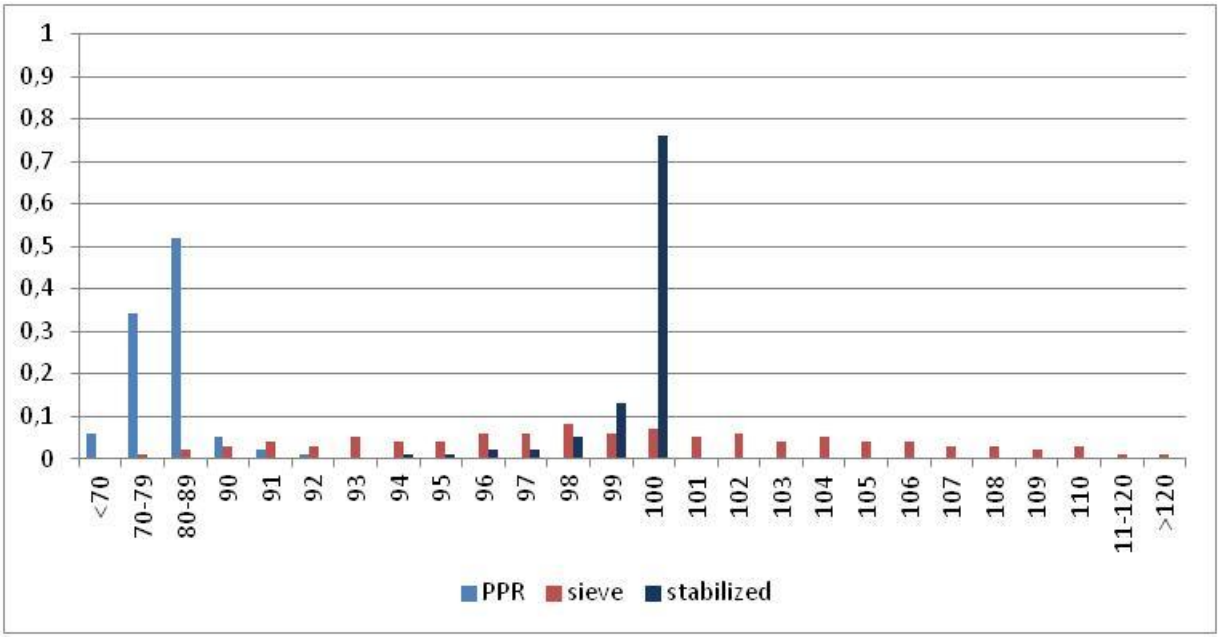

Figure 6. Simulated densities for the effective sample size drawn from Population 2, target size n=100, number of iterations = 1000
Source: self-study

4 CONCLUSIONS

The paper focuses on the problem of required sizes of the samples selected on the basis of the probability proportional to size with replacement (PPR) and sieve sampling procedures. These are the methods of selecting samples for the purpose of the process of examining the scrutiny of financial statements.

The achieved (effective) sample size may be either smaller or larger than the required sample size. If the effective sample size is too small, it influences the statistical inference process and leads to misleading conclusions about the whole population of the book records. On the other hand, when the effective sample size that is larger ten required, it increases the cost of the research.

On the basis of the results of the empirical performance, some conclusions can be drawn. The average achieved sieve sample size is closer to the target size, in comparison to PPR sample size. The sieve samples sizes present higher variability (which makes sieve sampling less precise than PPR), but it can be reduced by using stabilized plans (augmenting or reducing the achieved sample size respectively). PPR samples usually are smaller than the required samples, which – from one hand - reduces the cost of conducting the analysis, but – from the other hand – may result in drawing incorrect conclusions about the financial statement. Moreover, when the required sample size increases, PPR achieved samples never reach the target. Stabilized sieve sampling with augmentation is more precise than PPR and sieve. With reduction, it is usually less precise than sieve sampling, but the losses decrease as the target sample size increases and are negligible when sample is large.

Sources

1. AMERICAN INSTITUTE OF CERTIFIED PUBLIC ACCOUNTANTS, *AICPA Professional Standards Volume 1 and 2*, New York: John Wiley & Sons Inc., 2018. 3304 p. ISBN 978-1-948-30648-5
2. AMERICAN INSTITUTE OF CERTIFIED PUBLIC ACCOUNTANTS, *Statement on Auditing Standards No. 39*, New York: Auditing Standards Board, 1981. 23 p.

3. HOŁDA, A., POCIECHA, J., *Probabilistyczne metody badania sprawozdań finansowych*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, 2008. 220 p. ISBN 978-83-7252-467-6
4. HORGAN, J., *Stabilizing the Sieve Sample Size Using PPS* , Auditing: A Journal of Practice & Theory", Vol.16, No.2., American Accounting Association, 1997, ISSN 0278-0380
5. HORGAN, J., *Stabilized Sieve Sampling: A Point-Estimator Analysis, Vol. 16 No.1*, American Statistical Association, 1998, ISSN 0735-0015

Contact

Dr. Sabina Augustyn, Ph.D.
Cracow University of Economics
Rakowicka 27, Cracow, Poland
Tel: +48 293 52 10
email: sabina.augustyn@uek.krakow.pl

ZÁPORNÉ VLASTNÉ IMANIE AKO INDIKÁTOR EXISTENCIE TRANSAKCIÍ MEDZI SPRIAZNENÝMI OSOBAMI

NEGATIVE EQUITY AS AN INDICATOR OF THE EXISTENCE OF TRANSACTIONS BETWEEN RELATED PARTIES

Petra Srnišová

Abstrakt

Záporné vlastné imanie podnikateľských účtovných jednotiek naznačuje, že záväzky účtovnej jednotky prevyšujú jej majetok. Uvedený stav nie je priaznivý ani pre veriteľov, ani pre vlastníkov účtovnej jednotky. So záporným vlastným imaním je spojená povinnosť vyhlásenia konkurzu alebo obmedzenia týkajúce sa spoločnosti v kríze. V záujme účtovnej jednotky je predchádzať stavu, keď záväzky prevýšia majetok. Pokiaľ tento stav z rôznych príčin nastane, úsilím účtovnej jednotky by malo byť zvýšenie hodnoty vlastného imania, aby jeho suma dosiahla kladné hodnoty. V príspevku uvedieme príčiny vzniku záporného vlastného imania, ozrejmíme dôvody, prečo záporné vlastné imanie upozorňuje na existenciu transakcií medzi spriaznenými osobami a uvedieme niekoľko možností navýšenia vlastného imania vrátane ich výhod a nevýhod.

Kľúčové slová: *vlastné imanie, záporné vlastné imanie, spriaznené osoby*

Abstract

The negative equity indicates that the accounting entity's liabilities exceed its assets. This is favourable neither to the creditors nor to the owners of said entity. Negative equity is associated with the obligation of declaring bankruptcy, or with the restrictions related to a company in crisis. It is in the accounting entity's interest to prevent a situation where liabilities exceed assets. If this occurs, for any reason, the accounting entity's efforts should be focused on increasing the value of equity to achieve a positive amount. In the paper, we will state the reasons for the occurrence of a negative equity, explain why negative equity points to the existence of transactions between related parties, and present several options for raising equity, including the advantages and disadvantages of each.

Key words: *equity, negative equity, related parties*

1 VLASTNÉ IMANIE A ZÁPORNÉ VLASTNÉ IMANIE

Vlastné imanie z pohľadu účtovníctva predstavuje rozdiel majetku a záväzkov. Zákon č. 431/2002 Z. z. o účtovníctve v znení neskorších predpisov (ďalej „zákon o účtovníctve“) pojem vlastné imanie nepoužíva, pretože sa ako všeobecne záväzná právna norma vzťahuje nielen na podnikateľské účtovné jednotky, ale aj na iné typy účtovných jednotiek. V zákone o účtovníctve sa nehovorí o vlastnom imaní, ale o rozdiele majetku a záväzkov, pretože označenie a štruktúra vlastných zdrojov majetku sa pri rôznych typoch účtovných jednotiek líšia. Uvedené označenie vychádza z bilančnej rovnice *majetok = vlastné imanie + záväzky.* Vlastným imaním sa detailnejšie zaoberá Opatrenie Ministerstva financií Slovenskej republiky č. 23054/2002-92, ktorým sa ustanovujú podrobnosti o postupoch účtovania a rámcovej účtovej osnove pre podnikateľov účtujúcich v sústave podvojného účtovníctva v znení neskorších predpisov (ďalej „opatrenie“). Popri definícii vlastného imania ako rozdielu majetku a záväzkov, opatrenie vymenúva zložky vlastného imania vrátane číselného

a slovného označenia príslušného účtu rámcovej účtovej osnovy, na ktorom sa o jednotlivých zložkách vlastného imania účtuje. Zložkami vlastného imania podnikateľských účtovných jednotiek sú základné imanie, kapitálové fondy, fondy zo zisku a výsledok hospodárenia.
Najvýznamnejšou zložkou vlastného imania je základné imanie. V Zákone č. 513/1991 Zb. Obchodný zákonník v znení neskorších predpisov (ďalej „Obchodný zákonník“) je definované ako peňažné vyjadrenie súhrnu peňažných i nepeňažných vkladov všetkých spoločníkov do spoločnosti. Základné imanie povinne vytvára spoločnosť s ručením obmedzeným vo výške aspoň 5 000 €, akciová spoločnosť v sume od 25 000 € a jednoduchá spoločnosť na akcie vo výške najmenej 1 €. Základné imanie družstva tvorí súhrn členských vkladov a jeho minimálna výška je 1 250 €. V prípade komanditnej spoločnosti Obchodný zákonník priamo neprikazuje povinnosť tvoriť základné imanie, ale hovorí o povinnom minimálnom vklade komanditistu v sume 250 €.
Zákon o účtovníctve ani opatrenie sa záporným vlastným imaním nezaoberajú, preto by sa mohlo zdať, že záporné vlastné imanie je výnimočný a ojedinelý stav. V podnikateľskej praxi sa však záporné hodnoty vlastného imania vyskytujú. Skutočnosť, že účtovná jednotka vykazuje záporné vlastné imanie, zistíme z účtovnej závierky. Hodnota vlastného imania je vykázaná na strane pasív súvahy ako v poradí druhá položka. Záporné vlastné imanie identifikujeme podľa znamienka mínus pred číselným údajom daného riadku. Mínusové hodnoty vlastného imania indikujú, že majetková a finančná situácia účtovnej jednotky nie je priaznivá. Ak vlastné imanie dosahuje záporné hodnoty, z bilančnej rovnice *majetok = vlastné imanie + záväzky* vyplýva, že suma záväzkov prevyšuje sumu majetku. Znamená to, že majetok účtovnej jednotky je financovaný predovšetkým z cudzích zdrojov, ktoré predstavujú záväzky. Záporné vlastné imanie znamená pre veriteľov riziko, že ich pohľadávky nebudú uhradené. Mínusové hodnoty vlastného imania sú rizikom aj pre vlastníkov účtovnej jednotky, pretože vlastné imanie predstavuje ich nárok na majetok účtovnej jednotky a na podiel na zisku. Keď suma záväzkov prevýši sumu majetku, nárok vlastníkov na majetok nemôže byť uspokojený.
Základné imanie má zákonom stanovenú minimálnu hodnotu, pod ktorú nesmie klesnúť počas celej existencie účtovnej jednotky. Minimálna hodnota základného imania závisí od právnej formy účtovnej jednotky. Základné imanie nikdy nedosiahne zápornú hodnotu. Mínusové hodnoty nemôžu dosiahnuť ani rezervné fondy a fondy zo zisku, pretože je možné ich čerpať najviac do výšky, v akej boli vytvorené. Aktívny konečný zostatok, ktorý znižuje hodnotu vlastného imania, môžu vykazovať účty:

- 419 – Zmeny základného imania,
- 353 – Pohľadávky za upísané vlastné imanie,
- 414 – Oceňovacie rozdiely z precenenia majetku a záväzkov,
- 415 – Oceňovacie rozdiely z kapitálových účastín,
- 416 – Oceňovacie rozdiely pri zlúčení, splynutí a rozdelení,
- 429 – Neuhradená strata minulých rokov.

Účet *419 – Zmeny základného imania* vykáže aktívny konečný zostatok, keď príslušný orgán účtovnej jednotky rozhodol o znížení základného imania a do konca účtovného obdobia nebola táto zmena zapísaná do obchodného registra. Pretože základné imanie pri jeho znížení nesmie klesnúť pod zákonom stanovenú minimálnu hodnotu, aktívny zostatok na účte zmien základného imania nemá za následok záporné vlastné imanie.
Zostatok na účte *353 – Pohľadávky za upísané vlastné imanie* prezrádza, že upísané vklady do základného imania neboli doposiaľ v plnej výške splatené. Výška zostatku je limitovaná upísaným vkladom, preto podobne ako účet zmien základného imania, ani tento účet sám o sebe nemá za následok záporné vlastné imanie.
Oceňovacie rozdiely z precenenia majetku a záväzkov súvisia s povinnosťou účtovnej jednotky preceniť určité zložky majetku a záväzkov ku dňu, ku ktorému sa zostavuje účtovná

závierka. Aktívny zostatok účtu *414 – Oceňovacie rozdiely z precenenia majetku a záväzkov* hypoteticky môže prevýšiť ostatné zložky vlastného imania a spôsobiť záporné vlastné imanie.
S účinnosťou od 1. januára 2010 sa na účte *415 – Oceňovacie rozdiely z kapitálových účastín* rozdiely vznikajúce z kapitálových účastín neúčtujú. Účtuje sa iba rozpustenie oceňovacieho rozdielu zaúčtovaného na tomto účte pred 1. januárom 2010. Z uvedeného vyplýva, že aj v súčasnosti môže účtovná jednotka na danom účte vykazovať aktívny zostatok až do doby, kým nebude oceňovací rozdiel úplne rozpustený.
Pri zlúčení, splynutí a rozdelení účtovných jednotiek sa rozdiel medzi reálnou a účtovnou hodnotou majetku a záväzkov zanikajúcej spoločnosti vykáže na účte *416 – Oceňovacie rozdiely pri zlúčení, splynutí a rozdelení*. Aktívny zostatok vzniká v prípade, keď je účtovná hodnota majetku vyššia ako jeho reálna hodnota, resp. účtovná hodnota záväzku je nižšia ako jeho reálna hodnota. Napriek tomu, že v súvahe je prípustný záporný (aktívny) zostatok tohto účtu, pri dodržaní platných účtovných predpisov nemôže účet *416 – Oceňovacie rozdiely pri zlúčení, splynutí a rozdelení* vykázať aktívny zostatok, pretože tento rozdiel by bol už predtým zaúčtovaný na účet opravných položiek, rezerv alebo oceňovacích rozdielov z precenenia majetku a záväzkov.
Najčastejšou príčinou záporného vlastného imania je záporný výsledok hospodárenia. Účtovná strata za účtovné obdobie alebo kumulované neuhradené straty minulých účtovných období vedené na účte *429 – Neuhradená strata minulých rokov* môže byť tak hlboká, že prevýši ostatné zložky vlastného imania a účtovná jednotka vykáže záporné vlastné imanie.
Riziko záporných hodnôt vlastného imania je najvyššie pri účtovných jednotkách s nízkym základným imaním. Pri veľmi nízkych hodnotách základného imania môže záporný výsledok hospodárenia prevýšiť sumu ostatných zložiek vlastného imania, čím celková hodnota vlastného imania dosiahne zápornú hodnotu.

2 ZÁPORNÉ VLASTNÉ IMANIE A TRANSAKCIE MEDZI SPRIAZNENÝMI OSOBAMI

Vychádzajúc z bilančnej rovnice, záporné vlastné imanie znamená vyššiu hodnotu záväzkov účtovnej jednotky ako je hodnota jej majetku. V nadväznosti na Zákon č. 7/2005 Z.z. o konkurze a reštrukturalizácii a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ďalej „zákon o konkurze a reštrukturalizácii“), keď hodnota záväzkov presahuje hodnotu majetku, účtovná jednotka – dlžník – je v predlžení. Dlžník v predlžení je povinný podať návrh na vyhlásenie konkurzu do 30 dní, od kedy sa dozvedel alebo sa pri zachovaní odbornej starostlivosti mohol dozvedieť o svojom predlžení. Do sumy záväzkov sa nezapočítavajú záväzky voči spriazneným osobám, napríklad prijatá pôžička od spoločníka. Záporné vlastné imanie preto pre účtovnú jednotku nemusí automaticky znamenať povinnosť podať návrh na vyhlásenie konkurzu. Pre účely posúdenia predlženosti je potrebné očistiť celkovú výšku záväzkov o záväzky voči spriazneným osobám. Často sú to práve spoločníci účtovnej jednotky, ktorí v časoch nepriaznivej finančnej situácie požičiavajú účtovnej jednotke peňažné prostriedky na zabezpečenie jej ďalšieho fungovania. Môžu byť poskytnuté priamo formou pôžičky alebo nepriamo formou obchodného úveru, kedy spoločník ako obchodný partner účtovnej jednotky nepožaduje úhradu svojich pohľadávok z obchodného styku.
Na účtovnú jednotku so záporným vlastným imaním sa vzťahujú tiež ustanovenia Obchodného zákonníka o spoločnosti v kríze. Spoločnosť je v kríze, keď je pomer vlastného imania a záväzkov menší ako 8 : 100. Pre spoločnosť v kríze platí niekoľko obmedzení, najmä v súvislosti s úvermi a pôžičkami od spriaznených osôb a zákazom ich vyplatenia. Zámerom zavedenia inštitútu spoločnosť v kríze bolo docieliť, aby spoločníci účtovnej jednotky riešili problém s nedostatkom finančných prostriedkov zvyšovaním základného imania, resp. iných zložiek vlastného imania a nie poskytovaním reálnych alebo fiktívnych

pôžičiek, prostredníctvom ktorých si môžu pripraviť pozíciu na ovládanie procesu konkurzu alebo reštrukturalizácie a to na úkor skutočných veriteľov, ktorí účtovnej jednotke reálne poskytli služby, resp. predali tovar či materiál. (Ondrušová, 2017)

3 MOŽNOSTI NAVÝŠENIA VLASTNÉHO IMANIA

V predchádzajúcej časti sme uviedli, že so záporným vlastným imaním sú spojené viaceré právne dôsledky, ktoré môžu mať výrazne nepriaznivý vplyv na ďalšie fungovanie účtovnej jednotky. Najzávažnejšou je povinnosť podať návrh na vyhlásenie konkurzu v prípade, keď záväzky účtovnej jednotky prevýšia jej majetok a účtovná jednotka je v predlžení. Za dodržanie tohto ustanovenia je zodpovedný štatutárny orgán účtovnej jednotky. Jeho porušením na seba preberá zodpovednosť za škodu spôsobenú veriteľom účtovnej jednotky a zároveň mu vzniká zmluvná pokuta vo výške polovice najnižšej hodnoty základného imania pre akciovú spoločnosť. (zákon o konkurze a reštrukturalizácii) Do hodnoty záväzkov pre účely posúdenia predlženosti sa nezapočítavajú záväzky voči spriazneným osobám. V prípade akejkoľvek účtovnej jednotky, ktorá vykazuje záporné vlastné imanie, môžeme preto predpokladať, že významná časť záväzkov je voči spoločníkom. Vychádzajúc z tohto predpokladu existuje niekoľko riešení, ako môže účtovná jednotka navýšiť vlastné imanie. Podrobnejšie sa budeme venovať nasledovným možnostiam:

- odpustenie záväzku,
- kapitalizácia záväzku do kapitálových fondov,
- kapitalizácia záväzku do základného imania.

3.1 Navýšenie vlastného imania odpustením záväzku

Podmienkou pre uskutočnenie tejto alternatívy je vôľa veriteľa zrieknuť sa svojej pohľadávky. Navýšenie vlastného imania odpustením záväzku je pre účtovnú jednotku administratívne nenáročné. Podkladom pre zaúčtovanie je písomné zrieknutie sa dlhu. Zaúčtovaním dôjde k zníženiu záväzku a zároveň vznikne účtovnej jednotke výnos z titulu zániku povinnosti uhradiť záväzok. Nevýhodou tohto spôsobu zvýšenia vlastného imania je pre účtovnú jednotku zaťaženie daňou z príjmov. Preto ho možno odporučiť predovšetkým v prípadoch, keď má účtovná jednotka možnosť umoriť daňové straty z minulých období.
Nevýhodou pre spoločníka – veriteľa je, že do budúcnosti stráca možnosť získať späť celú hodnotu jeho pohľadávky. Odpustený záväzok sa síce pretransformuje do vyššieho výsledku hospodárenia, ktorý si spoločník účtovnej jednotky môže neskôr vyplatiť, no jeho vyplatenie podlieha určitým pravidlám, napríklad povinnosti úhrady strát minulých období, ktorá má prednosť pred výplatou zisku, alebo povinný prídel do zákonného rezervného fondu. Navyše v súčasnosti existuje právna neistota súvisiaca s daňovým a odvodovým zaťažením vyplateného podielu na zisku, pretože právne normy sa príliš často menia.

3.2 Navýšenie vlastného imania príspevkom do kapitálového fondu

Preúčtovanie záväzku voči spoločníkovi na príspevok do kapitálového fondu má na vlastné imanie rovnaký výsledný efekt ako odpustenie záväzku v predchádzajúcom prípade. Príspevok do kapitálového fondu však neovplyvní výsledok hospodárenia. Zaúčtuje sa súvahovo znížením záväzku so súčasným zvýšením kapitálových fondov. Celková suma aktív a celková suma pasív ostanú touto transakciou nezmenené, zmení sa iba štruktúra pasív. Podmienkou pre uskutočnenie tejto transakcie a súčasne podkladom pre jej zaúčtovanie je rozhodnutie príslušného orgánu účtovnej jednotky. Výhodou tohto riešenia je okrem administratívnej nenáročnosti aj možnosť vyplatenia vloženého príspevku do kapitálového fondu naspäť spoločníkovi. Keď sa nejedná o spoločnosť v kríze, súčasná legislatíva umožňuje vrátiť spoločníkovi jeho dodatočný vklad , ktorý uskutočnil vo forme príspevku do kapitálového fondu. Podmienkou pre vyplatenie je schválenie príslušným orgánom účtovnej

jednotky a splnenie notifikačnej povinnosti podľa Obchodného zákonníka. Kapitalizácia záväzku vo forme príspevku do kapitálového fondu je možná, iba ak je veriteľom spoločník. V opačnom prípade je prípustná iba kapitalizácia záväzku do základného imania, v dôsledku čoho sa veriteľ stane novým spoločníkom účtovnej jednotky. Nevýhodu navýšenia vlastného imania kapitalizáciou záväzku môžeme nájsť na strane spoločníka, ktorý je tiež účtovnou jednotkou. V jeho účtovníctve bude kapitálový vklad zaúčtovaný na vecne príslušnom účte finančnej investície. Za predpokladu, že sa hospodárska situácia v dcérskej účtovnej jednotke alebo v účtovnej jednotke s podielovou účasťou nezlepší a v budúcnosti bude opäť vykazovať záporné vlastné imanie, zobrazí sa tento nepriaznivý stav aj v účtovníctve spoločníka. V súlade so zákonom o účtovníctve, v prípade existencie opodstatneného predpokladu zníženia hodnoty majetku pod jeho účtovnú hodnotu je účtovná jednotka povinná ku dňu, ku ktorému sa zostavuje účtovná závierka, upraviť hodnotu majetku opravnými položkami. Hodnota kapitálového vkladu do účtovnej jednotky so záporným vlastným imaním sa v účtovnej závierke spoločníka vykáže ako nulová. Kapitálový vklad v účtovnej jednotke so záporným vlastným imaním sa vykáže v nulovej hodnote aj v prípade jeho ocenenia metódou vlastného imania.

3.3 Navýšenie vlastného imania kapitalizáciou záväzkov do základného imania

Kapitalizácia záväzku do základného imania má rovnaký vplyv na vlastné imanie ako príspevok do kapitálového fondu v predchádzajúcom variante. Kapitalizácia záväzku do základného imania môže byť zaujímavá v prípade veriteľa, ktorý nie je spoločníkom dlžnej účtovnej jednotky a prostredníctvom kapitalizácie svojej pohľadávky má možnosť stať sa jedným z vlastníkov. Získa tým všetky výhody vzťahujúce sa na vlastníkov týkajúce sa nielen nároku na majetok, ale aj rozhodovacích práv. V porovnaní s dvoma predchádzajúcimi možnosťami je navýšenie vlastného imania formou kapitalizácie záväzkov do základného imania najmenej flexibilnou. Kým o predošlých dvoch spôsoboch je možné rozhodnúť, vykonať ich a zaúčtovať v jeden deň, pri navýšení základného imania je účtovná jednotka viazaná legislatívnymi termínmi. Najskôr podá príslušný orgán účtovnej jednotky návrh na zápis zvýšenia základného imania do obchodného registra. Zvýšenie vlastného imania na účte vlastného imania sa zaúčtuje po zápise zmeny do obchodného registra. Vzhľadom na povinnosť bezodkladného podania návrhu na zápis zmeny do obchodného registra nie je možné urobiť toto rozhodnutie spätne. Z tohto dôvodu je vykonanie zmien v základnom imaní časovo aj administratívne náročnejšie ako pri iných zložkách vlastného imania, čo môže byť dôvodom, prečo u mnohých účtovných jednotiek ostáva základné imanie nemenné.

3.4 Vyhodnotenie analyzovaných spôsobov navýšenia vlastného imania

Limitujúcim faktorom skúmaných možností zvýšenia vlastného imania je skutočnosť, že dlžník aj veriteľ sú spriaznené osoby. Z dôvodov uvedených v úvode tretej časti príspevku však môžeme predpokladať, že pri riešení problému navýšenia vlastného imania ide vždy o spriaznené osoby.

Výsledná výška vlastného imania je pri uskutočnení ktoréhokoľvek z troch opísaných variantov rovnaká. Pri rozhodovaní účtovnej jednotky pre konkrétnu možnosť je potrebné zvážiť všetky výhody a nevýhody. Prehľad uvádzame v tabuľke 1.

Tabuľka 1 Prehľad výhod a nevýhod analyzovaných spôsobov navýšenia vlastného imania

Odpustenie záväzku
Výhody
Administratívne a časovo nenáročné
Nevýhody
Zaťaženie kladného výsledku hospodárenia účtovnej jednotky daňou z príjmov
Spoločník – veriteľ stráca do budúcnosti možnosť získať späť celú hodnotu svojej pohľadávky

Príspevok do kapitálového fondu
Výhody
Administratívne a časovo nenáročné
Možnosť vrátenia kapitálového vkladu spoločníkovi – veriteľovi
Nevýhody
Ak je spoločník – veriteľ účtovnou jednotkou, príspevok do kapitálového fondu vykazuje vo finančnom majetku. V prípade zlej finančnej situácie účtovnej jednotky, v ktorej má podiel, dôjde k zníženiu hodnoty finančného majetku spoločníka
Kapitalizácia záväzkov do základného imania
Výhody
Možnosť pre veriteľa, ktorý nie je spoločníkom účtovnej jednotky, stať sa jej spoluvlastníkom
Nevýhody
Administratívne a časovo neflexibilné

Zdroj: vlastné spracovanie

Po navýšení vlastného imania je potrebná identifikácia a analýza skutočností, ktoré zapríčinili pokles vlastného imania až do záporných hodnôt. Za najčastejšiu príčinu záporného vlastného imania môžeme považovať záporný výsledok hospodárenia. Bez prehodnotenia nákladov, výnosov a ostatných faktorov ovplyvňujúcich výsledok hospodárenia hrozí účtovnej jednotke opätovné riziko vzniku záporného vlastného imania.
Záporné vlastné imanie však nemusí byť len dôsledkom zlého hospodárenia účtovnej jednotky. Je úplne prirodzené, že medzi spriaznenými osobami často dochádza k realizácii rôznych transakcií, ktoré sa nemusia vždy uskutočňovať za bežných trhových podmienok, aké by medzi sebou dohodli nezávislé osoby. (Máziková a kol., 2016) Spriaznené osoby tak nesledujú svoje individuálne ciele, ale v dôsledku prepojenia konajú spoločne s úmyslom dosiahnutia jednotne stanoveného cieľa.

Použitá literatúra

1. MÁZIKOVÁ, K., ONDRUŠOVÁ L., SENEŠI N. *Účtovníctvo vlastníckych transakcií*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016. 236 s. ISBN 978-80-8168-501-9.
2. ONDRUŠOVÁ, L. Predchádzanie a riešenie vstupu spoločnosti do krízy. *AIESA – budovanie spoločnosti založenej na vedomostiach: zborník: 17. medzinárodná vedecká konferencia: 9. november 2017, Bratislava.* Bratislava: Publisher Letra Edu, 2017. s. 135-142. ISBN 978-80-972866-2-0.
3. Opatrenie Ministerstva financií Slovenskej republiky č. 23054/2002-92, ktorým sa ustanovujú podrobnosti o postupoch účtovania a rámcovej účtovej osnove pre podnikateľov účtujúcich v sústave podvojného účtovníctva v znení neskorších predpisov
4. Zákon č. 7/2005 Z. z. o konkurze a reštrukturalizácii a o zmene a doplnení niektorých zákonov
5. Zákon č. 431/2002 Z. z. o účtovníctve v znení neskorších predpisov
6. Zákona č. 513/1991 Zb. Obchodného zákonníka v znení neskorších predpisov

Kontaktné údaje

Ing. Petra Srnišová
Ekonomická univerzita v Bratislave
Fakulta hospodárskej informatiky
Dolnozemská 1/b, 852 35 Bratislava
email: srnisova@outlook.com

FINANSOWE INSTRUMENTY SPRZYJAJĄCE AKTYWIZACJI ZAWODOWEJ NIEPEŁNOSPRAWNYCH

FINANCIAL INSTRUMENTS CONDUCIVE TO THE ACTIVATION OF DISABLED PEOPLE

Katarzyna Wojewoda - Buraczyńska

Streszczenie

Celem artykułu jest analiza rozwiązań obecnych w prawie finansowym, które poprzez stwarzanie dogodnych warunków dla aktywizacji zawodowej osób z niepełnosprawnością, mogą wywierać pozytywny wpływ na proces inkluzji społecznej.

***Słowa kluczowe**: niepełnosprawność, aktywizacja zawodowa, inkluzja społeczna*

Abstract

The aim of the article is to analyze solutions present in financial law, which by creating favorable conditions for professional activation of people with disabilities, can have a positive impact on the process of social inclusion.

***Keywords**: disability, professional activation, social inclusion*

1. Uwagi ogólne

Rozwój gospodarczy jest zjawiskiem wielowymiarowym. Obejmuje on nie tylko zmiany ilościowe, skupiające się wokół wzrostu poziomu produktu krajowego brutto, ale także przemiany jakościowe, które dotyczą między innymi zmiany funkcjonowania społeczeństwa. Pośród czynników warunkujących rozwój gospodarczy wymienia się więc nie tylko odpowiedni kapitał rzeczowy, obrotowy, infrastrukturę techniczną, ekonomiczną czy ekologiczną. Równie ważnym elementem jest kapitał ludzki.

Z jednej strony odpowiednia kadra wpływa na dynamikę rozwoju gospodarczego, a z drugiej - rozwijająca się gospodarka cechuje się dużym zapotrzebowaniem na siłę roboczą. Rozwojowi gospodarczemu w naturalny sposób towarzyszy więc wzrost poziomu zatrudnienia. Niestety nie każda grupa społeczna w równym stopniu odczuwa pozytywne następstwa dobrej sytuacji gospodarczej. W tym celu niezbędne wydają się instrumenty, których rolą jest wpływanie na zachowania podmiotów działających na rynku, tak aby skierować ich aktywność na te obszary, które wymagają szczególnego wsparcia.

Celem artykułu jest analiza rozwiązań obecnych w prawie finansowym, które poprzez stwarzanie dogodnych warunków dla aktywizacji zawodowej osób z niepełnosprawnością, mogą wywierać pozytywny wpływ na proces inkluzji społecznej.

Do najczęściej wymienianych funkcji finansów publicznych należą funkcje: fiskalna, redystrybucyjna, stymulacyjna oraz informacyjno - kontrolna.[1] Zgodnie z definicją ustawową finanse publiczne stanowią procesy związane z gromadzeniem środków publicznych oraz ich

[1] W. Wójtowicz (w:) W. Wójtowicz (red.) *Zarys finansów publicznych i prawa finansowego*, Warszawa 2017, s. 18 – 21; B. Brzeziński, W. Matuszewski, W. Morawski, A. Olesińska, *Prawo finansów publicznych*, Toruń 2001, s. 25 – 27; E. Chojna – Duch (w:) M. Bitner, E. Chojna – Duch, M. Grzybowksi i inni, *Prawo finansowe. Prawo finansów publicznych. Prawo podatkowe. Prawo bankowe,* Warszawa 2017, s. 52 – 56.

rozdysponowywaniem.[2] Funkcja fiskalna finansów publicznych oznacza dążenie do zapewnienia odpowiedniej ilości środków niezbędnych do realizacji zadań publicznych. W ramach funkcji redystrybucyjnej przejęte w procesie gromadzenia środków publicznych pieniądze przeznaczane są na zaspokajanie różnych potrzeb publicznych.[3] Funkcja stymulacyjna polega na wykorzystywaniu instrumentów finansowych jako czynników pośrednio wpływających na zachowanie podmiotów uczestniczących w stosunkach finansowych.[4] Prowadzenie publicznej działalności finansowej sprzyja także pozyskiwaniu szeregu informacji, które następnie mogą być wykorzystane nie tylko dla celów statystycznych, czy prognostycznych ale także mogą pełnić istotną rolę w procesie zapobiegania i wykrywania przestępstw.[5]

W trakcie gromadzenia i wydatkowania środków publicznych podmioty prawa publicznego mogą wpływać na zwiększenie aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnością w różnoraki sposób. Zgodnie z konstytucyjną zasadą działania organów na podstawie i w granicach prawa, podejmowane wsparcie ma swoje umocowanie w obowiązujących przepisach. Oczywiście, zależnie od rodzaju przewidzianych działań, różny może być stopień szczegółowości przepisów je wprowadzających. Formy wsparcia ściśle związane z koniecznością poniesienia wydatków publicznych lub związane ze zmniejszeniem dochodów publicznych wymagają precyzyjnego określenia przesłanek ich stosowania. Instrumenty nie wywołujące bezpośrednio skutków finansowych mogą natomiast wynikać z przepisów sformułowanych w sposób bardziej ogólny.

Z uwagi na zakres finansów publicznych instrumenty wsparcia aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych mogą więc przybierać dwojaką postać. Po pierwsze mogą oznaczać zmniejszenie ciężarów publicznych ponoszonych przez podmioty objęte wsparciem. Po drugie, przybierając postać różnego świadczeń majątkowych, mogą prowadzić do zwiększenia poziomu wydatków publicznych.

Aktywizacja zawodowa osób z niepełnosprawnością powinna przebiegać dwutorowo. Z jednej strony konieczne jest zapewnienie odpowiedniego poziomu wykształcenia i umiejętności osoby niepełnosprawnej. Z drugiej zaś - niezbędne jest zagwarantowanie niepełnosprawnym miejsc pracy. Dlatego też można wyróżnić formy wsparcia ukierunkowane na zwiększenie kompetencji zawodowych niepełnosprawnych oraz takie, które mają za zadanie promowanie zatrudnienia osób z niepełnosprawnością.

Niezależnie od kierunku podejmowanych działań mogą być one adresowane bezpośrednio do osób niepełnosprawnych albo pośrednio wpływać na poprawę ich sytuacji poprzez wsparcie podmiotów, które podejmują działania na rzecz zwiększenia aktywności zawodowej tej grupy społecznej.

Analizując finansowe instrumenty zmierzające do zwiększenia poziomu zatrudnienia osób z niepełnosprawnością - z uwagi na źródło ich finansowania - można podzielić je na finansowane przez państwo, przez jednostki samorządu terytorialnego oraz przez inne podmioty (inne państwa lub organizacje międzynarodowe).

Próbując ustalić miejsce działań sprzyjających aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych w ramach polityki państwa wydaje się, że w głównej mierze mieszczą się

---

[2] Art. 3 ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (tekst jedn. Dz. U. z 2017 r. poz. 2077); A. Błaszko, *Finanse publiczne. Komentarz do ustawy,* Warszawa 2017, s. 16 – 17; szerzej na temat definicji finansów publicznych: R. Mastalski (w:) R. Mastalski, E. Fojcik – Mastalska, *Prawo finansowe,* Warszawa 2013, s. 25 – 39.

[3] A. Drwiłło (w:) A. Drwiłło (red.) *Podstawy finansów i prawa finansowego,* Warszawa 2011, s. 33.

[4] A. Drwiłło (w:) A. Drwiłło (red.) *Podstawy finansów…,* s. 34; H. Reniger (w:) M. Weralski (red.), *System instytucji prawno – finansowych PRL. Tom I. Instytucje ogólne,* Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1982, s. 319 – 347; M. Weralski (w:) M. Weralski (red.), *System…Tom I*, s. 522 – 526.

[5] E. Chojna – Duch, *Prawo finansowe. Finanse publiczne,* Warszawa 2017, s. 34 – 39.

one w zakresie polityki społecznej. Wprowadzane instrumenty finansowe mogą być elementem zabezpieczenia społecznego, ochrony zdrowia, pomocy społecznej, ale też spraw zagranicznych czy rozwoju regionalnego.

2. Instrumenty finansowe sprzyjające aktywizacji zawodowej osób z niepełnosprawnością finansowane w ramach budżetu państwa

Dokonując prezentacji państwowych form wsparcia aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych nie można pominąć kluczowych w tym zakresie aktów prawnych. Na szczeblu unijnym główne priorytety działań określa strategia Europa 2020[6] oraz Europejska Strategia Zatrudnienia[7]. Na poziomie krajowym podstawowe znaczenie bez wątpienia należy przypisać ustawie o rehabilitacji[8], która oprócz prawnej definicji osoby niepełnosprawnej, określa zasady rehabilitacji zawodowej oraz wskazuje podmioty odpowiedzialne za jej realizację wraz ze źródłami finansowania podejmowanych działań. Podobnie istotną rolę pełni ustawa o promocji zatrudnienia[9], która tworzy ramy strukturalne i prawne dla instytucji rynku pracy. Szereg form wsparcia wynika z ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych[10] oraz z ustawy o emeryturach i rentach[11]. Wspomniane ustawy przewidują konieczność opracowania dokumentów programowych poświęconych promocji zatrudnienia. Na szczeblu państwa dokumentem takim jest Krajowy Plan Działań na Rzecz Zatrudnienia przyjmowany w formie uchwały Rady Ministrów[12].

Wspomniane akty prawne regulują zarówno strukturę podmiotów realizujących zadania w zakresie promocji zatrudnienia, katalog instrumentów wspierających aktywność zawodową, źródła finansowania podejmowanych działań oraz zasady otrzymania wsparcia. Warto zauważyć, iż dążenie do zwiększenia zatrudnienia osób niepełnosprawnych często realizowane jest w ramach przedsięwzięć mających na celu zmniejszenie bezrobocia wśród wszystkich grup społecznych. Tego rodzaju działania, nawet jeżeli wprost nie są adresowane do osób z niepełnosprawnością, także mogą przyczynić się do poprawy ich sytuacji na rynku pracy. Oczywiście występują także formy wsparcia, które ukierunkowane są wyłącznie na pomoc osobom niepełnosprawnym.

Finansowanie promocji zatrudnienia osób niepełnosprawnych na szczeblu państwa może przybierać różną postać. Z punktu widzenia przejrzystości rozważań najbardziej zasadne wydaje się zaprezentowanie form wsparcia według źródeł finansowania udzielanego wsparcia.

Jednym z głównych dysponentów środków publicznych przeznaczonych na realizację zadań z zakresu zabezpieczenia społecznego jest Zakład Ubezpieczeń Społecznych. Jest to państwowa osoba prawna, której działalnością kieruje Prezes ZUS.[13] W ramach przyznawanych z funduszu zarządzanego przez ZUS świadczeń finansowych sprzyjających zwiększeniu

---

[6] Komunikat Komisji Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu (KOM (2010) 2020).

[7] www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/pl/FTU_2.3.3.pdf (dostęp: 12.12.2018).

[8] Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (tekst jedn. Dz. U. z 2018r. poz. 511, ze zm.); dalej jako: ustawa o rehabilitacji.

[9] Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (tekst jedn. Dz. U. z 2018 r. poz. 1265); dalej jako: ustawa o promocji zatrudnienia.

[10] Ustawa z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych (tekst jedn. Dz. U. z 2017 r. poz. 1778).

[11] Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (tekst jedn. Dz. U. z 2018 r. poz. 1270); dalej jako: ustawa o emeryturach i rentach.

[12] Uchwała nr 88/2018 Rady Ministrów z dnia 22 czerwca 2018 r. w sprawie Krajowego Planu Działań na rzecz Zatrudnienia na rok 2018.

[13] Art. 73 ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych.

aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych można wymienić zasiłek chorobowy, świadczenie rehabilitacyjne, rentę szkoleniową, zasiłek wyrównawczy[14].
System zabezpieczeń społecznych bywa różnie oceniany. Z jednej strony, poprzez oferowanie wsparcia finansowego osobom objętym ubezpieczeniem, może być traktowany jako zachęta do unikania pracy. Z drugiej zaś - jego funkcjonowanie zapewnia wsparcie finansowe osobom, które czasowo lub na stałe nie są w stanie wykonywać pracy. Warunkiem korzystania z oferowanych przez ZUS świadczeń jest podleganie systemowi zabezpieczenia społecznego. Najczęściej oznacza to konieczność podlegania przez określony czas ubezpieczeniu społecznemu. Ubezpieczeniem społecznym z zasady objęci są pracownicy. Sama chęć korzystania z ochrony, jaką w razie niemożności wykonywania pracy oferuje ZUS, często jest wystarczającym bodźcem do podjęcia pracy w warunkach zapewniających tę ochronę (na przykład legalne zatrudnienie na podstawie umowy o pracę czy wykonywanie zadań na podstawie umowy zlecenia). Chociaż stosunkowo wysoki koszt ubezpieczenia społecznego dla części pracowników i pracodawców stanowi zachętę do nielegalnego zatrudnienia.
Instrumenty wsparcia aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych dostępne za pośrednictwem ZUS ze względu na adresata można podzielić na dwie grupy. Pierwszą grupę stanowią świadczenia skierowane do osób niepełnosprawnych. Pracodawca nie korzysta z nich nawet w sposób pośredni. W ramach tych świadczeń można wskazać rentę szkoleniową, zasiłek chorobowy, świadczenie rehabilitacyjne oraz zasiłek wyrównawczy.
Renta szkoleniowa to świadczenie przewidziane dla osób, które z uwagi na stan zdrowia nie mogą wykonywać pracy w dotychczasowym zawodzie, ale jednocześnie celowe wydaje się ich przekwalifikowanie. Wówczas w trakcie zdobywania nowych umiejętności, ale w ramach czasu limitowanego ustawowo, ZUS zapewnia osobie objętej ubezpieczeniem środki finansowe w wysokości określonej w obowiązujących przepisach. Po upływie maksymalnego czasu, na jaki świadczenie może zostać przyznane osoba z niego korzystająca traci prawo do renty szkoleniowej.[15]
Zasiłek chorobowy oraz świadczenie rehabilitacyjne są to pieniężne świadczenia wypłacane pracownikowi z powodu niemożności wykonywania pracy. Pracownik ma więc zagwarantowaną część lub całość wynagrodzenia za okres, w którym przez pewien czas nie może wykonywać pracy. Obowiązujące przepisy bardzo szczegółowo regulują, w jakich sytuacjach i po jakim czasie nieobecności pracownika wypłacane są te świadczenia oraz jak długo mogą być pobierane.[16]
Nieco inne są przesłanki otrzymywania przez pracownika zasiłku wyrównawczego. Jest to świadczenie, które ma zrekompensować pracownikowi zmniejszenie wynagrodzenia z powodu konieczności zmiany stanowiska pracy spowodowanej stanem zdrowia lub niepełnosprawnością. Zasiłek wypłacany jest jedynie za okres rehabilitacji zawodowej pracownika w celu jego adaptacji lub przyuczenia go do określonej pracy. Niezależnie od tego, czy niemożność wykonywania dotychczasowej pracy spowodowana została wypadkiem przy pracy czy inną okolicznością, różnicę pomiędzy dotychczasową pensją a pensją pobieraną w czasie nabywania nowych umiejętności zawsze pokrywa ZUS. Co do zasady odpowiedzialnością za wypadek przy pracy obarczany jest pracodawca. Wypłata zasiłku rehabilitacyjnego w tym przypadku oznacza przerzucenie części konsekwencji finansowych z pracodawcy na ZUS. Natomiast w razie, gdy konieczność rehabilitacji zawodowej wynika z

[14] Art. 3 ustawy o emeryturach i rentach.
[15] Art. 60 ustawy o emeryturach i rentach.
[16] Art. 4 - 22 ustawy z dnia 25 czerwca 1999 r. o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa (tekst jedn. Dz. U. z 2017 r. oz. 1378, ze zm.); dalej jako: ustawa o świadczeniach pieniężnych.

innych niż wypadek przy pracy okoliczności, wówczas świadczenie to niesie korzyść wyłącznie pracownikowi.[17]
Oprócz świadczeń pieniężnych osoby niepełnosprawne lub podmioty zatrudniające takie osoby mogą skorzystać z preferencyjnych zasad rozliczania się z ZUS. Do tego rodzaju form wsparcia należy zwolnienie pracodawcy z obowiązku uiszczania składek na Fundusz Pracy z tytułu zatrudniania osób niepełnosprawnych. Brak konieczności uiszczania składek dotyczy tylko wybranych pracodawców i ograniczony jest do pracowników ze znacznym lub umiarkowanym stopniem niepełnosprawności. Warto zauważyć, iż preferencja ta adresowana jest także do niepełnosprawnych przedsiębiorców.[18]
Podobny charakter ma dostępna dla ogółu przedsiębiorców rozpoczynających prowadzenie działalności gospodarczej możliwość opłacania przez pewien czas obniżonych składek z tytułu ubezpieczenia społecznego.[19] Warto jednak pamiętać, iż w razie konieczności skorzystania przez przedsiębiorcę z oferowanej przez ZUS ochrony na wypadek niemożności zarobkowania, wysokość otrzymywanych świadczeń także podlega obniżeniu.
Oprócz wymienionych form wsparcia ZUS jest partnerem finansowanego ze środków unijnych programu "Wypracowanie i pilotażowe wdrożenie modelu kompleksowej rehabilitacyjnej umożliwiającej podjęcie lub powrót do pracy", w ramach którego oferuje zainteresowanym udział w szkoleniach i seminariach. Projekt ten ma na celu opracowanie i przetestowanie efektywnego, optymalnego pod względem społecznym i finansowym kompleksowego modelu rehabilitacji oraz aktywizacji społecznej i zawodowej, który będzie miał wpływ na jakość świadczonych usług przez podmioty zajmujące się zawodowym i społecznym włączeniem osób zagrożonych niezdolnością do pracy, niepełnosprawnością oraz osób niepełnosprawnych.[20]
Znacznie mniejszy katalog świadczeń przysługuje osobom podlegającym rolniczemu ubezpieczeniu społecznemu. Dysponentem środków pobranych tytułem składek ubezpieczenia społecznego rolników jest Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego.[21] W ramach wsparcia rolnicy mogą otrzymać zasiłek chorobowy, który podobnie jak w przypadku pracowników, wypłacany jest w razie czasowej niezdolności rolnika do prowadzenia działalności rolniczej.[22] Oprócz zasiłku rolnicy mogą korzystać także z rehabilitacji leczniczej finansowanej ze środków KRUS.[23] Oferowana rehabilitacja ma zapobiegać inwalidztwu lub ograniczyć go do poziomu umożliwiającego ubezpieczonemu dalsze wykonywanie działalności rolniczej lub też przywrócić zdolność do wykonywania pracy w gospodarstwie rolnym, w przypadku osób, które taką zdolność utraciły. Z rehabilitacji leczniczej rolnik może skorzystać tylko wówczas, jeżeli osiągnięcie celów tej rehabilitacji jest możliwe.
O wiele szerszy wachlarz środków wsparcia ukierunkowanych na aktywizację zawodową osób niepełnosprawnych oferuje Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych. Oferowane instrumenty - z uwagi na adresata - można podzielić na dwie grupy. Pierwszą stanowią działania adresowane do osób niepełnosprawnych. Drugą zaś, instrumenty kierowane do pracodawców zatrudniających takie osoby.

---

[17] Art. 23 - 25 ustawy o świadczeniach pieniężnych.
[18] Art. 105 ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (tekst jedn. Dz. U. z 2018 r. poz. 1265); dalej jako: ustawa o promocji zatrudnienia oraz art. 25a ustawy o rehabilitacji.
[19] Art. 18a ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych.
[20] https://www.pfron.org.pl/o-funduszu/projekty/projekty-ue/program-operacyjny-wiedza-edukacja-rozwoj/wypracowanie-i-pilotazowe-wdrozenie-modelu-kompleksowej-rehabilitacji-umozliwiajacej-podjecie-lub-powrot-do-pracy/o-projekcie/ (dostęp: 12.12.2018r.).
[21] Art. 2 ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (tekst jedn. Dz. U. z 2017 r. poz. 2336, ze zm.).
[22] Art. 14 - 15a ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników.
[23] Art. 64 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników

Do pomocy dostępnej osobom niepełnosprawnym należy między innym możliwość uzyskania wsparcia finansowego na cele edukacyjne. Oprócz dofinansowania kształcenia osoba niepełnosprawna może otrzymać bezzwrotną pomoc finansową na rozpoczęcie działalności gospodarczej lub rolniczej albo na wniesienie wkładu do spółdzielni socjalnej.[24]
Dla osób aktywnych zawodowo przewidziane jest ponadto dofinansowanie do spłaty odsetek kredytu zaciągniętego na prowadzoną przez niepełnosprawnego działalność gospodarczą albo na własne lub dzierżawione gospodarstwo rolne. Ze środków PRFON finansowane są także w całości lub w części składki na ubezpieczenie społeczne lub na ubezpieczenie społeczne rolników płacone przez osoby niepełnosprawne.[25]
Osobną grupę instrumentów stanowią środki wsparcia kierowane do pracodawców osób niepełnosprawnych. Pracodawcy mogą ubiegać się o zwrot wydatków poniesionych na:

- wyposażenie lub przystosowanie stanowiska pracy osoby niepełnosprawnej;
- zorganizowane przez pracodawcę szkolenia osoby niepełnosprawnej;
- zatrudnienie i przeszkolenie osoby wspomagającej niepełnosprawnego.[26]

Formą wsparcia, która niesie obustronne korzyści - zarówno dla osoby niepełnosprawnej, jak i dla podmiotu zatrudniającego taką osobę - są staże. W trakcie trwania stażu osoba niepełnosprawna ma możliwość zdobycia doświadczenia zawodowego, a pracodawca - nie ponosząc kosztów zatrudnienia - zyskuje stażystę. Za okres trwania stażu osoba niepełnosprawna otrzymuje finansowane przez PFRON stypendium.[27]

Z punktu widzenia aktywności zawodowej istotne są też pozostałe formy wsparcia, które przewidziane są zarówno dla pracujących, jak i niepracujących niepełnosprawnych. Mają one ułatwić codzienne funkcjonowanie osób z niepełnosprawnością, a w związku z tym przyczyniają się także do poprawy sytuacji niepełnosprawnych na rynku pracy. Pośród nich można wymienić dofinansowanie wydatków przeznaczonych na:

- prawo jazdy oraz dostosowanie samochodu;
- sprzęt rehabilitacyjny oraz serwis tego sprzętu;
- niektóre wyroby medyczne oraz ich serwis;
- opiekę, tłumacza języka migowego lub przewodnika;
- szkolenia, edukację, turnusy rehabilitacyjne;
- likwidację barier architektonicznych, komunikacyjnych lub technicznych.[28]

Istotnym wsparciem aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych z budżetu państwa są działania finansowane z Funduszu Pracy. Środki zgromadzone na rachunku bankowym Funduszu Pracy są wydatkowane na wskazane w ustawie zadania realizowane przez instytucje rynku pracy. Instytucje te realizują państwowe zadania z zakresu promocji zatrudnienia, łagodzenia skutków bezrobocia oraz aktywizacji zawodowej.[29] Do instytucji rynku pracy ustawa zalicza[30]:

- publiczne służby zatrudnienia;
- Ochotnicze Hufce Pracy;
- agencje zatrudnienia;
- instytucje szkoleniowe;
- instytucje dialogu społecznego;
- instytucje partnerstwa lokalnego.

Do podstawowych celów ich działalności należy:

[24] Art. 12a ustawy o rehabilitacji.
[25] Art. 13 ustawy o rehabilitacji.
[26] Art. 26 - 26e ustawy o rehabilitacji.
[27] Art. 34 ustawy o promocji zatrudnienia.
[28] Art. 35a ust. 1 pkt 6a i 7 ustawy o rehabilitacji.
[29] art. 1 ust. 2 ustawy o promocji zatrudnienia.
[30] Art. 6 ustawy o promocji zatrudnienia.

- pełne i produktywne zatrudnienia;
- rozwój zasobów ludzkich;
- osiągnięcie wysokiej jakości pracy;
- wzmacnianie integracji oraz solidarności społecznej;
- zwiększanie mobilności na rynku pracy.

Aktywizacja zawodowa niepełnosprawnych finansowana z Fundusz Pracy odbywa się w zasadzie w oparciu o te same reguły, które odnoszą się do ogółu osób bezrobotnych lub poszukujących pracy. Działania ukierunkowane na zwiększenie zatrudniania z uwagi na ich adresata można podzielić na dwie grupy. Pierwsza grupa instrumentów wsparcia przewidziana jest dla osób bezrobotnych lub poszukujących pracy. Jej uzupełnieniem jest druga grupa działań, związana ze wsparciem podmiotów chcących zatrudnić osoby bez pracy lub dążących do poprawy ich sytuacji na rynku pracy poprzez między innymi staże, praktyki, szkolenia. Wsparcie finansowane ze środków Funduszu Pracy dociera do adresata głównie w formie świadczeń pieniężnych. Może także przybierać postać różnego rodzaju usług związanych z doradztwem, pośrednictwem, szkoleniem, rehabilitacją czy innego rodzaju wsparciem.

W ramach wydatków budżetu państwa finansowana jest także działalność powoływanych przez wojewodę wojewódzkich zespołów do spraw orzekania o niepełnosprawności.[31] Są one organami drugiej instancji w sprawach orzeczeń ustalających stopień niepełnosprawności.[32] W wojewódzkich zespołach do spraw orzekania o niepełnosprawności przeprowadza się ponadto specjalistyczne badania osób ubiegających się o wydanie orzeczenia o niepełnosprawności lub stopniu niepełnosprawności.[33] Pomimo, że działalność zespołów nie dotyczy bezpośrednio aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych, to jednak poprzez wydawanie orzeczeń o niepełnosprawności rozstrzygają one w sposób wiążący, kto w świetle obowiązujących przepisów jest osobą niepełnosprawną. Orzeczenie wydane przez zespół wywołuje konsekwencje nie tylko na gruncie ustawy o rehabilitacji, ale także daje możliwość przyznania ulg i uprawnień na podstawie innych przepisów.[34]

3. Działania sprzyjające aktywizacji zawodowej osób z niepełnosprawnością podejmowane na szczeblu jednostek samorządu terytorialnego

Obowiązek podejmowania działań sprzyjających włączeniu społecznemu osób niepełnosprawnych oraz ukierunkowanych na zmniejszenie bezrobocia przez jednostki samorządu terytorialnego wszystkich szczebli wynika w sposób pośredni lub bezpośredni z ustaw ustrojowych. Szczegółowy katalog zadań w tym zakresie określony jest w przepisach szczególnych.

W ramach realizowanej polityki rozwoju ustawa o samorządzie województwa nakłada na samorząd wojewódzki między innym obowiązek tworzenia warunków rozwoju gospodarczego, w tym kreowanie rynku pracy oraz wspierania i prowadzenia działań na rzecz integracji społecznej i przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu.[35] Ciążący na samorządzie wojewódzkim obowiązek wpierania osób niepełnosprawnych wynika także z ustawy o rehabilitacji.[36] Natomiast powinność aktywnego włączenia się przez samorząd województwa do kreowania i wdrażania polityki rynku pracy wynika z ustawy o promocji zatrudnienia.[37] Samorząd województwa przygotowuje corocznie regionalny plan działań na rzecz

[31] Art. 6a ustawy o rehabilitacji.
[32] Art. 6 ust. 1 pkt 2 ustawy o rehabilitacji.
[33] Art. 6b[1] ustawy o rehabilitacji.
[34] Art. 3 ust. 2 ustawy o rehabilitacji
[35] Art. 11 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie województwa (t.j. Dz. U. z 2018, poz. 913, ze zm.).
[36] Art. 35 ustawy o rehabilitacji.
[37] Art. 3 ustawy o promocji zatrudnienia.

zatrudnienia, określający priorytetowe grupy bezrobotnych i osób wymagających wsparcia. Konieczność szczególnego wsparcia na rynku pracy osób niepełnosprawnych nie w każdym województwie jest odrębnym priorytetem. W niektórych województwach osoby niepełnosprawne mogą korzystać z form pomocy na równi z innymi podmiotami.

Aktywizacja bezrobotnych, w tym także niepełnosprawnych, na szczeblu województwa realizowana jest w kilku podstawowych formach. Od strony instytucjonalnej katalog podmiotów udzielających wsparcia osobom pozostającym bez pracy wymieniony jest w ustawie o promocji zatrudnienia.[38] Na poziomie województwa polityka rynku pracy realizowana jest przez organy samorządu województwa, urząd wojewódzki oraz wojewódzkie urzędy pracy. Wymienione podmioty mogą włączać do realizacji promocji zatrudnienia, łagodzenia skutków bezrobocia oraz aktywizacji zawodowej także partnerów społecznych.

W obowiązujących przepisach wskazane są zadania samorządu województwa w zakresie polityki rynku pracy. Zakres przedmiotowy udzielanej pomocy polega w głównej mierze na:[39]

- działaniach planistycznych, edukacyjnych oraz informacyjnych;
- czynnościach administracyjnych;
- dysponowaniu środkami finansowymi otrzymywanymi z Funduszu Pracy oraz innych źródeł;
- gromadzeniu i przetwarzaniu informacji dotyczących sytuacji na rynku pracy;
- działaniach bezpośrednio związanych z ograniczaniem bezrobocia.
- Wymienione działania, oprócz wydawania decyzji administracyjnych i prowadzenia odpowiednich rejestrów, mogą być prowadzone przez organy samorządu województwa samodzielnie lub we współpracy z innymi podmiotami zarówno publicznymi, jak i prywatnymi.[40]

Na szczeblu województw funkcjonują także wojewódzkie rady rynku pracy. Zapewniają one udział partnerów społecznych w prowadzeniu polityki rynku pracy. Są to organy opiniodawczo - doradcze marszałka województwa w sprawach polityki rynku pracy.[41]

Rodzaje zadań podejmowanych przez samorząd powiatu zbliżone są do obowiązków samorządu województwa w tym zakresie. Jednak wyraźnie widać, że powiat w większym stopniu zobowiązany jest do podejmowania aktywności bezpośrednio ukierunkowanej na pomoc w znalezieniu zatrudnienia osobom bez pracy.[42]

Do podstawowych obowiązków powiatu należy między innymi wspieranie osób niepełnosprawnych oraz przeciwdziałanie bezrobociu oraz aktywizacja lokalnego rynku pracy.[43] W wykonaniu ustawowych powinności rada powiatu podejmuje szereg uchwał o charakterze planistycznym. Do dokumentów ukierunkowanych na aktywizację osób pozostających bez pracy, w tym także niepełnosprawnych, należy powiatowy program przeciwdziałania bezrobociu oraz aktywizacji lokalnego rynku pracy. Programy opracowywane są na okresy kilkuletnie. Oprócz zdiagnozowania istniejących problemów wskazują podstawowe cele działalności oraz sposoby ich realizacji. Wykonanie zadań określonych w programach następuje najczęściej w formie programów, do których przypisane są źródła ich finansowania. Do źródeł tych należą w głównej mierze dochody własne powiatu oraz środki pozyskane z funduszy unijnych. Zadania powiatu w zakresie polityki rynku pracy mogą być realizowane przez powiat samodzielnie lub we współpracy z innymi jednostkami samorządu terytorialnego, zwłaszcza gminami, oraz z partnerami społecznymi. W przypadku

[38] Art. 6 ustawy o promocji zatrudnienia.
[39] Art. 8 ustawy o promocji zatrudnienia.
[40] Art. 24 ustawy o promocji zatrudnienia.
[41] Art. 22 ust. 2 ustawy o promocji zatrudnienia.
[42] Art. 9 ustawy o promocji zatrudnienia.
[43] Art. 4 ust. 1 pkt 5, 17 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie powiatowym (t. j. Dz. U. z 2016 roku, poz. 814, ze zm.).

współdziałania z podmiotami publicznymi najczęściej dochodzi do współfinansowania zadań przez jednostki je wykonujące.
Istotne zadania powiatu w zakresie polityki rynku pracy wynikają z ustawy o promocji zatrudnienia. Na szczeblu powiatu zadania polityki rynku pracy realizuje starosta oraz powiatowe urzędy pracy. Podobnie jak w województwie, w powiecie także funkcjonuje powiatowa rada rynku pracy, która pełni funkcję opiniodawczo-doradczą w spawach rynku pracy.
W obowiązujących przepisach obowiązki starosty oraz powiatowych urzędów pracy w zakresie aktywizacji zawodowej wskazane są w sposób bardzo szczegółowy. Oprócz wykonywania zadań własnych powiatu starosta w ramach zadań zleconych z zakresu administracji rządowej powołuje powiatowy zespół do spraw orzekania o niepełnosprawności.[44] Podobnie, jak na szczeblu województwa, także w powiecie, rola zespołu w polityce rynku pracy jest bardzo istotna, chociaż pośrednia. Powiatowe zespoły do spraw orzekania o niepełnosprawności w sposób wiążący przyznają status niepełnosprawnych zainteresowanym podmiotom. Koszty funkcjonowania powiatowych zespołów do spraw orzekania o niepełnosprawności pokrywane są w ramach budżetu państwa lub budżetu powiatu.[45]
W samorządzie gminnym zadania związane z polityką rynku pracy spoczywają głównie na gminnych ośrodkach pomocy społecznej. W ramach pomocy społecznej gmina ma obowiązek udzielania wsparcia osobom i rodzinom w szczególności z powodu bezrobocia lub niepełnosprawności.[46] O ile samorząd województwa oraz powiat powinny w sposób bezpośredni angażować się w zwiększenie poziomu zatrudnienia, o tyle zadania gminy w zakres polityki rynku pracy polegają głównie na pomocy w usamodzielnieniu osoby potrzebującej w procesie poszukiwania pracy. Jednym z narzędzi wdrażania pomocy jest praca socjalna.[47] Jest to działalność zawodowa mająca na celu pomoc osobom i rodzinom we wzmacnianiu lub odzyskiwaniu zdolności do funkcjonowania w społeczeństwie poprzez pełnienie odpowiednich ról społecznych oraz tworzenie warunków sprzyjających temu celowi.[48] Świadczona jest ona na rzecz poprawy funkcjonowania osób i rodzin w ich środowisku społecznym.[49]
Oprócz zadań realizowanych samodzielnie w ramach polityki rynku pracy gmina powinna podejmować działania wspólnie z podmiotami publicznymi i prywatnymi. Współdziałając z powiatowym urzędem pracy gmina ma obowiązek upowszechniania ofert pracy oraz informacji o wolnych miejscach pracy, upowszechniania informacji o usługach poradnictwa zawodowego i o szkoleniach.[50] Innym wspólnym przedsięwzięciem gmin i powiatów jest *Program Aktywizacja i Integracja*. Program ten sprzyjać ma aktywizacji zawodowej i integracji społecznej bezrobotnych korzystających jednocześnie z systemu pomocy społecznej.[51] Jedną form pomocy bezrobotnym jest wykonywanie przez nich prac społecznie użytecznych. Koszty wypłacanego wynagrodzenia z tego tytułu mogą być finansowane z

[44] Art. 6a ust. 1 ustawy o rehabilitacji.
[45] Art. ustawy o rehabilitacji.
[46] Art. 7 ust. 1 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jedn. Dz. U. z 2018 r. poz. 994); I. Sierpowska, *Pomoc społeczna. Komentarz,* Warszawa 2017, s. 69 – 80; M. Miemiec (w:) W. Miemiec, K. Sawicka, M. Miemiec, *Prawo finansów publicznych sektora samorządowego,* Warszawa 2013, s. 36 – 39; T. Śmietanka, *Polityka społeczna gminy jako czynnik rozwoju lokalnego (na przykładzie gmin miejsko – wiejskich: Grójec, Kozienice, Szydłowiec)*, Poznań – Kozienice 2016, s. 40 – 53.
[47] Art. 36 pkt 2 lit a ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (tekst jedn. Dz. U. z 2018 r. poz. 1508); R. Suwaj, *Pomoc społeczna jako zadanie samorządowe,* (w:) M. Stec, S. Płażek (red.), *Charakter i konstrukcja zadań samorządu terytorialnego,* Warszawa 2017, s. 327 – 347.
[48] Art. 6 pkt 12 ustawy o pomocy społecznej.
[49] Art. 45 ustawy o samorządzie gminnym.
[50] Art. 3 ust. 1, 9 ust. 1 pkt 12, 9b ust. 2 ustawy o promocji zatrudnienia.
[51] Art. 62a - 62c ustawy o promocji zatrudnienia.

przekazanych powiatowemu urzędowi pracy środków z Funduszu Pracy lub z budżetu gminy.[52]

4. Podsumowanie

Katalog finansowych instrumentów wsparcia aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych wydaje się bardzo rozbudowany. Z analizy przedstawionych rozwiązań można wysunąć kilka wniosków.

Po pierwsze, wyraźnie widać dysproporcje pomiędzy ilością instrumentów kierowanych do osoby niepełnosprawnej a katalogiem form wsparcia ukierunkowanych na tworzenie dla nich miejsc pracy.

Po drugie, pracodawca chcący zatrudnić osobę niepełnosprawną musi spełnić szereg bardzo rygorystycznie określonych warunków.

Po trzecie, instrumenty adresowane dla pracodawców w istocie stanowią wyłącznie rekompensatę poniesionych wydatków w związku z zatrudnieniem osoby niepełnosprawnej. Nie przynoszą mu natomiast żadnej korzyści w sensie majątkowym. (gdyby pracodawca nie zatrudnił osoby niepełnosprawnej, nie poniósłby dodatkowych kosztów na dostosowanie do jej potrzeb miejsca pracy).

Po czwarte, przedstawione instrumenty w żaden sposób nie uwzględniają zróżnicowania terytorialnego zjawiska bezrobocia wśród niepełnosprawnych, a tylko w bardzo niewielkim stopniu różnicują preferencje zależnie od rodzaju niepełnosprawności.

Powyższe wnioski, w połączeniu ze szczególnymi uprawnieniami niepełnosprawnych wynikające z prawa pracy uwidaczniają niewielką atrakcyjność, zwłaszcza dla pracodawców, istniejących finansowych instrumentów wsparcia aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych. Znacznie większe znaczenie, z uwagi na wysokość możliwych do uzyskania korzyści majątkowych, wydają się mieć instrumenty finansowane ze środków unijnych. Jednak ze względu na ogólnikowy charakter programów, w ramach których środki są rozdysponowywane, cechuje je niska efektywność.[53]

Literatura

1. W. Wójtowicz (red.) *Zarys finansów publicznych i prawa finansowego*, Warszawa 2017
2. B. Brzeziński, W. Matuszewski, W. Morawski, A. Olesińska, *Prawo finansów publicznych*, Toruń 2001M. Bitner, E. Chojna – Duch, M. Grzybowksi i inni, *Prawo finansowe. Prawo finansów publicznych. Prawo podatkowe. Prawo bankowe,* Warszawa 2017
3. Błaszko, Finanse publiczne. Komentarz do ustawy, Warszawa 2017R. Mastalski, E. Fojcik – Mastalska, Prawo finansowe, Warszawa 2013
4. Drwiłło (red.) *Podstawy finansów i prawa finansowego,* Warszawa 2011
5. M. Weralski (red.), *System instytucji prawno – finansowych PRL. Tom I. Instytucje ogólne,* Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1982
6. E. Chojna – Duch, *Prawo finansowe. Finanse publiczne,* Warszawa 2017, s. 34 – 39.

[52] Art. 62a oraz 73a ustawy o promocji zatrudnienia.

[53] Szerzej na temat zasad wydatkowania środków publicznych: J. Zdanukiewicz (w:) E. Kornberger – Sokołowska (red.) *Jednostki samorządu terytorialnego jako beneficjenci środków europejskich*, Warszawa 2012, s. 81 – 157 oraz E. Kornberger – Sokołowska (w:) E. Kornberger – Sokołowska (red.) *Jednostki…*, s. 157 – 165.

7. Sierpowska, *Pomoc społeczna. Komentarz,* Warszawa 2017
8. W. Miemiec, K. Sawicka, M. Miemiec, *Prawo finansów publicznych sektora samorządowego,* Warszawa 2013
9. T. Śmietanka*, Polityka społeczna gminy jako czynnik rozwoju lokalnego (na przykładzie gmin miejsko – wiejskich: Grójec, Kozienice, Szydłowiec*, Poznań – Kozienice 2016
10. M. Stec, S. Płażek (red.), *Charakter i konstrukcja zadań samorządu terytorialnego,* Warszawa 2017
11. E. Kornberger – Sokołowska (red.) *Jednostki samorządu terytorialnego jako beneficjenci środków europejskich*, Warszawa 2012

Contact

Katarzyna Wojewoda - Buraczyńska
Katedra Administracji i Zarządzania Publicznego
Wydział Nauk Ekonomicznych i Prawnych
Uniwersytet Przyrodniczo - Humanistyczny w Siedlcach
katarzyna.wojewoda-buraczynska@uph.edu.pl

DEBT CAPACITY AND "FINANCIAL REAL OPTIONS" IN DIFFERENT INDUSTRIES – AN EMPIRICAL APPROACH

Andreas Rams

Abstract

The story about the – potentially – optimal capital structure has been going on for six decades until now. It began in 1958 with the approach of Modigliani and Miller. Since then, theoretical and practical discussions have created many contributions and approaches to determine the optimal capital structure of companies. The real options approach considers specific investments to be real options under certain circumstances – comparable to financial options. The corresponding field of research has spanned about four decades so far. It began with a publication of Myers in 1977. Since both research fields still raise open questions, this paper brings together the capital structure and the real options approach. In this way, it becomes apparent that companies that keep – at least a part of – their debt capacity open in their capital structure show better results than others do. Furthermore, it is made clear that this relationship can vary in detail with the choice of the sector under consideration.

Keywords: *capital structure, (financial) real option, debt capacity, financial flexibility, financial strategy*

1 INTRODUCTION

The discussion about the optimal structure of a company to finance itself began with the contribution of Modigliani and Miller in 1958 (Modigliani / Miller 1958). Following this initial approach, the field of research on capital structure has been actively developed to this day in its entirety and with different sub-areas. The research area of real options has also actively developed. This began with a contribution by Myers in 1997 (Myers 1997), who for the first time understood special investments under special circumstances as real options. In view of the fact that both mentioned research fields still have open questions, it is the intention of this paper to constructively combine the capital structure and the real options approach. Using a newer definition of the capital structure, it will be discussed whether companies that still have open debt capacities – which can be understood as open financial real options – show better results than others. Following on from previous contributions, an introductory empirical analysis will first show the correlation between open debt capacity and the performance of companies. This will be further compared based on empirical figures of German medium-sized enterprises on the one hand and of utility companies on the other.
Following this first chapter of the introduction, a brief description of the relevant literature is given in chapter two. The third chapter presents the chosen theoretical approach of this paper. This is followed by a condensed presentation of the introductory empirical analysis belonging to this paper. The fifth chapter summarizes the results of this paper and shows further worthwhile research steps.

2 BRIEF REVIEW OF LITERATURE

The theory of capital structure already shows a quite active debate in the theoretical financial literature. This is also the case for the theory of real options. For this reason, only a very brief excerpt of the two directions in the literature is presented here. The purpose of this presentation is then to combine both theoretical directions in the approach of debt capacity as

part of the research regarding financial flexibility. The following brief review of the literature also introduces the following theoretical approach of this paper.

2.1 Capital Structure

The discussion about the capital structure, including the question whether a generally optimal one may be determinable, began with the paper "The Cost of Capital, Corporate Finance, and the Theory of Investment" of Modigliani and Miller (Modigliani / Miller 1958). Following this contribution, many other papers on this topic were written. In fact, the so-called MM-theorem in its first version was a rather technical approach, which consequently also provided a more or less theoretical result. The reason for this was that the MM-theorem did not take into account important parameters in the question of capital structure such as taxes, insolvency costs, agency costs, risks and others. Modigliani and Miller themselves described in 1963 (Modigliani / Miller 1963) that the effect of the "optimal" capital structure on the value of a company can be influenced by imperfections in the financial markets.

Due to the many contributions to capital structure theory, it is not easy to order these adequately. Basically, they may be divided into three areas. The first of them concentrates on the question of the optimal capital structure for a company with regard to maximizing its value. The second one deals with the capital structure in interaction of the company with the real world around it. Here, the capital structure could be seen as dependent on the outside world or the company's external behaviour could depend on the capital structure. The third area of the capital structure theory then intends to simply include the remaining many other contributions. In the process, it becomes clear that the three subranges of the capital structure theory described here as well as the associated contributions are connected with each other in multiple ways and cannot be regarded completely separate.

As to the first area of research mentioned, there are different sub-approaches to be taken into account. To be mentioned directly, there is a further development of the original MM-theorem, which promotes the optimal capital structure to maximize shareholder value and was introduced – among others – by Modigliani and Miller themselves (Modigliani / Miller 1963). They pointed out that the optimal capital structure may be influenced by the tax deductibility of interest and the resulting cost reduction of debt. A pursuing view assumes a trade-off between cost of capital and insolvency costs.

In addition, the agency approach made an important contribution to the capital structure debate. In particular, the contributions of Fama and Miller (Fama / Miller 1972) and Jensen and Meckling (Jensen / Meckling 1976) presented models in which certain costs can act as determinants of the capital structure due to different interests of different parties. In detail, the following analysis focused on two main constellations: firstly, the conflict of interest between shareholders and managers and secondly, the conflict of interest between debt and equity investors. A conflict between shareholders and managers may arise, if managers are not involved in the company's success, but are held responsible for possible failures. Solutions for maximizing the value of the company then may lie in the design of a capital structure in the form of the ratio of equity and debt capital with additional participation of the management in the success of the company. According to Jensen and Meckling, there are also conflicts of interest between equity investors and debt lenders. These conflicts are due to their different interest in investing a company's funds. Since equity investors participate in the successes of a company and the lenders, on the other hand, usually are limited to the fixed interest claim, the former tend to prefer higher risks – and associated chances of success – than the latter. The chosen capital structure must ultimately balance the respective interests and therefore is a result of them.

Another important approach for an optimal capital structure is based on the asymmetric distribution of information between insiders – managers or equity investors – and outsiders –

debt lenders. The foundations of this theory go back to the contributions of Akerlof (Akerlof 1970) and Stiglitz und Weiss (Stiglitz / Weiss 1981). Other researchers contributed to this approach, such as Ross (Ross 1977) and Myers and Majluf (Myers / Majluf 1984). The main argument of this theory is that insiders of a company have a better level of knowledge than outsiders and thus an information advantage. This fact is then transferred to the choice of the optimal capital structure from an insider's point of view. In this context, the well-known theory of the financing hierarchy ("Pecking Order") was developed. In brief, this assumes that the management of a company prefers to first use own funds, then raise debt and only finally raise equity.

The second research area mentioned focuses on the possible interaction between the capital structure of a company and its real world – or its real investment decisions. These in turn interact with the company's performance and resulting the company value. One aspect is that different strategic decisions of a company can require different capital structure decisions (Lowe / Naughton / Taylor 1994). On the other hand, the capital structure can also influence a company's strategic decisions (Gill / Biger / Mathur 2011). Different approaches to this topic are discussed from both directions shown here. The important related question is whether the capital structure can lead to a better performance of a company or whether it itself is the result of the better performance. Although the researchers here agree above all that there can be a relation between the capital structure and the value of a company, the direction of this relationship is unfortunately not clear (Stulz 1990).

Despite the different research areas mentioned and their sub-approaches, no optimal capital structure that maximizes the value of a company has yet been found. This may be the reason for the fact that first, until today there are still new contributions to both research areas and second, there are still some different approaches that may be counted to the mentioned third research area. Here for example, the most recent approaches in the capital structure debate take into account more detailed financial ratios and their relationship to the company's capital structure (Kisgen 2006 / 2009 and others). In particular, the question is discussed whether a company adjusts its capital structure due to possible or real changes in its credit rating. Here, too, the real investment decisions of a company are indirectly affected. For the purpose of this paper, it makes sense that these approaches pave the way for a practice-oriented understanding of the capital structure. However, this paper goes further by defining the capital structure itself on the basis of the relevant financial ratios (Rams 2018 a / b).

2.2 Real Options

Myers (Myers 1977) is credited with the development of the real options approach. He highlighted the similarities between real investments – which are then regarded as real options – and financial options. Myers assumed that many investments could be better understood as call options, especially when growth opportunities arise. The particular value of these real options then depends on the discretionary future investments of the decision makers. Ross (Ross 1978) took Myers' approach and advocated its use, especially for risky investments. He also advocated the use of the term real option. The corresponding approach assumes that applying only the classic valuation approaches – such as the discounted cash flow approach – to the concrete cases of real options would lead to incomplete or even incorrect results. The reason for this is that traditional valuation approaches neglect the value of the strategic decision option (Rams 1999). Continuing the real option approach, Trigeorgis and Manson (Trigeoris / Manson 1987) also argued for the application of the real option approach to investment opportunities in an environment of greater uncertainty about their future success. By the way, it should be mentioned that the real options approach not only treats the investment type of a call option – also put options are evaluated. However, for the purpose of this paper only call options are discussed.

The value of a real option is based on the fact that a decision maker can wait until further information about the probability of success of the project in question is available before deciding for or against an investment – obviously in the face of greater uncertainty. If it turns out later that the investment in question is not promising, it will not be realized and the associated costs remain limited and low. However, if the investment proves to be successful, it is put into practise and the associated profits are earned. The result of these circumstances is an asymmetric value profile, which looks like as follows:

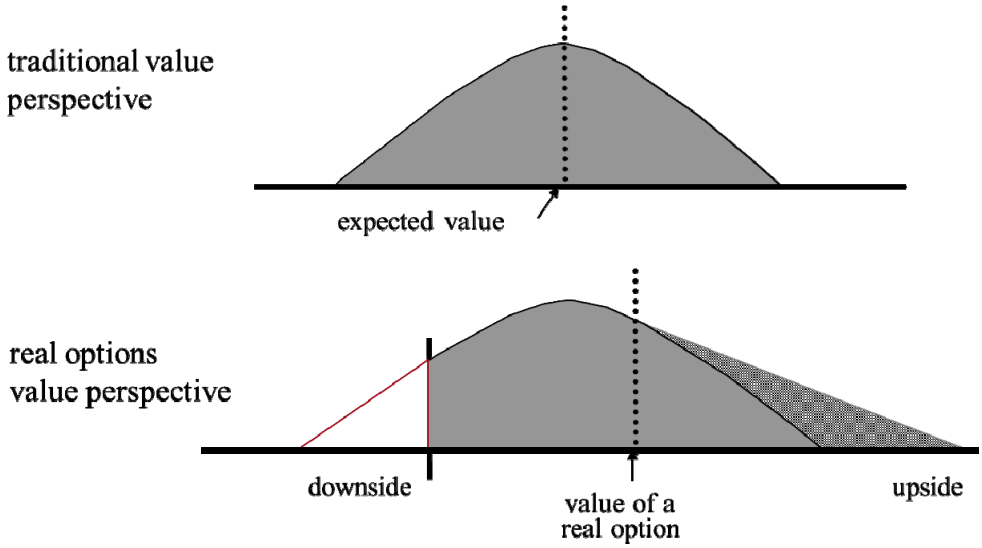

Figure 1: Value perspective of a real option (Rams / Löhr 2001)

2.3 Debt Capacity and Financial Real Options

Financial flexibility can ideally combine the theory of capital structure and the theory of real options. For the purpose of this paper, financial flexibility is defined as a company's ability to flexibly make use of new financial resources. Flexible here means that new funds can be generated sufficiently and quickly at low direct and indirect costs at the same time. In practice, financial flexibility can be measured easily by determining the open debt capacity of a company. This means that companies finance themselves in such a way that they do not go close to the limit of their possible indebtedness and thus shape their capital structure accordingly. For the sake of completeness, it should be noted that financial flexibility could also consist of being able to finance oneself flexibly with additional equity capital. However, debt capacity is at the heart of practical and theoretical considerations on financial flexibility, as it is usually much easier to finance additional financing with debt capital – when existing financial resources alone are not sufficient. This view is also in line with the above-mentioned pecking order theory.

Regarding the consideration of "financial real options", in agreement with Gamba and Triantis (Gamba / Triantis 2008) it is unrealistic to assume that real options are easily and ultimately financed whenever they prove to be economically advantageous. However, since real options can only be open, if the necessary financial means to realise them are available, they must be linked to financial real options. A financial real option is therefore to be understood as the possibility of being able to procure funds flexibly at any time in order to realise the investments of a company. Finally, financial real options mean that the company's capital structure allows it to raise additional – debt – funds. In connection with this paper, the possibility of further financing with borrowed capital and thus open debt capacity is focussed. As already mentioned the approach of open debt capacity – thus financial flexibility – combines the theory of capital structure with the theory of real options.

3 THEORETICAL APPROACH

The theoretical approach of this paper results directly from the short overview of the literature presented in the last chapter. First, this paper intends to contribute to the research regarding the capital structure debate. It follows the approach of defining the capital structure not only and solely by the ratio of debt to equity. Taking into account the views of today's financial managers and company analysts, this paper enhances the suggestion of understanding the capital structure by using a – small – set of financial ratios (Rams 2018 a / b). Generally, this paper is consistent with Kisgen's statement (Kisgen 2006 / 2009) that there may be a measurable link between credit rating and capital structure. However, in contrast to Kisgen, this paper argues that financial measures from the quantitative part of ratings do not only interact with the capital structure and do not only influence its capital structure. Rather, these financial measures offer a better description or definition of the capital structure itself. Consequently, the ratio of debt to equity can only be one of the relevant financial ratios. Next, the ratio of debt to EBITDA (earnings before interest, taxes, depreciation and amortization) can be even more important according to current financing practice. This ratio directly analyses the outstanding amount of debt and the EBITDA as a cash flow proxy and delivers a measure for the debt sustainability of a company. Obviously, indirectly the sustainable amount of equity is also described because of this relation. In addition, the ratio of EBITDA or EBIT (earnings before interest and taxes) to interest are regarded as important key financial figures, too.

Specifically, the following financial measures are often used as financial covenants in debt instruments and continue to be important for the quantitative part of credit ratings. Many companies' financial managers therefore look at them carefully. In this paper, they are used as – possible – indicators to determine the capital structure of the proposed new and more dynamic definition (Rams 2018a):

- (net) debt in relation to EBITDA,
- EBITDA in relation to interest,
- EBIT in relation to interest,
- debt in relation to debt plus equity (or balance sheet total).

This paper – as still an introduction to the suggested new understanding of the capital structure – uses only one of the financial ratios listed above: the ratio of debt to EBITDA. As mentioned, this figure describes the ratio of outstanding debt at a certain point in time to EBITDA for the corresponding period. A smaller number, which represents the ratio of debt to EBITDA, means a more conservative level of indebtedness. Taking rating approaches into account, a value of around 2.5 correspondents therefore roughly with an indication of a BBB-rating. A figure of about 3.5 correspondents with an indication of a BB-rating. These statements assume the typical balance sheet and profit and loss constellation of an average production company or generally comparable ones. Following, the result is that the – open – debt capacity is given if a company sufficiently falls below its limits of perhaps 2.5 or 3.5 times debt, depending on the planned indicative rating.

It should not be overlooked that the derivation of a full credit rating or even just such an indication is much more complex in practice than it appears in the indicative approach chosen here. However, for the purposes of the analysis pursued here, the approach chosen may be sufficient as an indicative approach.

4 EMPIRICAL ANALYSIS

The possible relationship between keeping real financial options open - and thus financial flexibility - is analysed empirically here. It is also intended to compare figures from different industries. For this purpose, a data set with empirical real financial indicators for the period 2013 to 2016 of about 3,500 German SMEs with a turnover between 100 million and one billion € will be used. Secondly, for the same period, real financial figures of around 300

companies in the utilities sector with a comparable range of turnover are used. It should be noted that the respective financial figures have not been adjusted for a specific purpose, but have been used directly as they were.
Taking into account the BBB and BB ratings, which are about good to acceptable on average for SMEs – as explained above – 2.5 x EBITDA and 3.5 x EBITDA are used to derive the debt capacity for the following calculations. It should be noted that in the utilities sector a higher debt of approximately one EBITDA is still sustainable due to the investment structure and stability of this sector – compared to average SMEs.
In this paper, the – open – debt capacity is then calculated as 2.5 or 3.5 x EBITDA less already existing financial liabilities. As the intention is to analyse the potential relation of the open debt capacity and the relative performance of a company, the latter still has be defined. For this purpose, both the ratio of EBIT and net income to the respective turnover are compared. The resulting value is then finally expressed in relation to the – open – debt capacity – which represents financial flexibility.
Taking into account the often-successful financial strategies of companies in business practice, it is assumed that those companies that still keep a part of their debt capacity open can generally achieve better performance. To analyse this assumption, a simple regression analysis based on MS® Excel is employed. Then, the first question is, if an evidence for the correlation can be detected. The second question is, whether this correlation can be different for SMEs than for utilities – or generally could be different in different industries.
The described calculations are carried out in detail according to the following formulas:

2.5-EBITDA-debt capacity:

EBIT:

Relative performance in relation to financial flexibility =
(EBIT / turnover) / ((2.5 x EBITDA – financial liabilities) / balance sheet total)

Turnover:

Relative performance in relation to financial flexibility =
(net income / turnover) / ((2.5 x EBITDA – financial liabilities) / balance sheet total)

3.5-EBITDA-debt capacity:

EBIT:

Relative performance in relation to financial flexibility =
(EBIT / turnover) / ((3.5 x EBITDA – financial liabilities) / balance sheet total)

Turnover:

Relative performance in relation to financial flexibility =
(net income / turnover) / ((3.5 x EBITDA – financial liabilities) / balance sheet total)

The correlations calculated from the introduced empirical data are as follows:

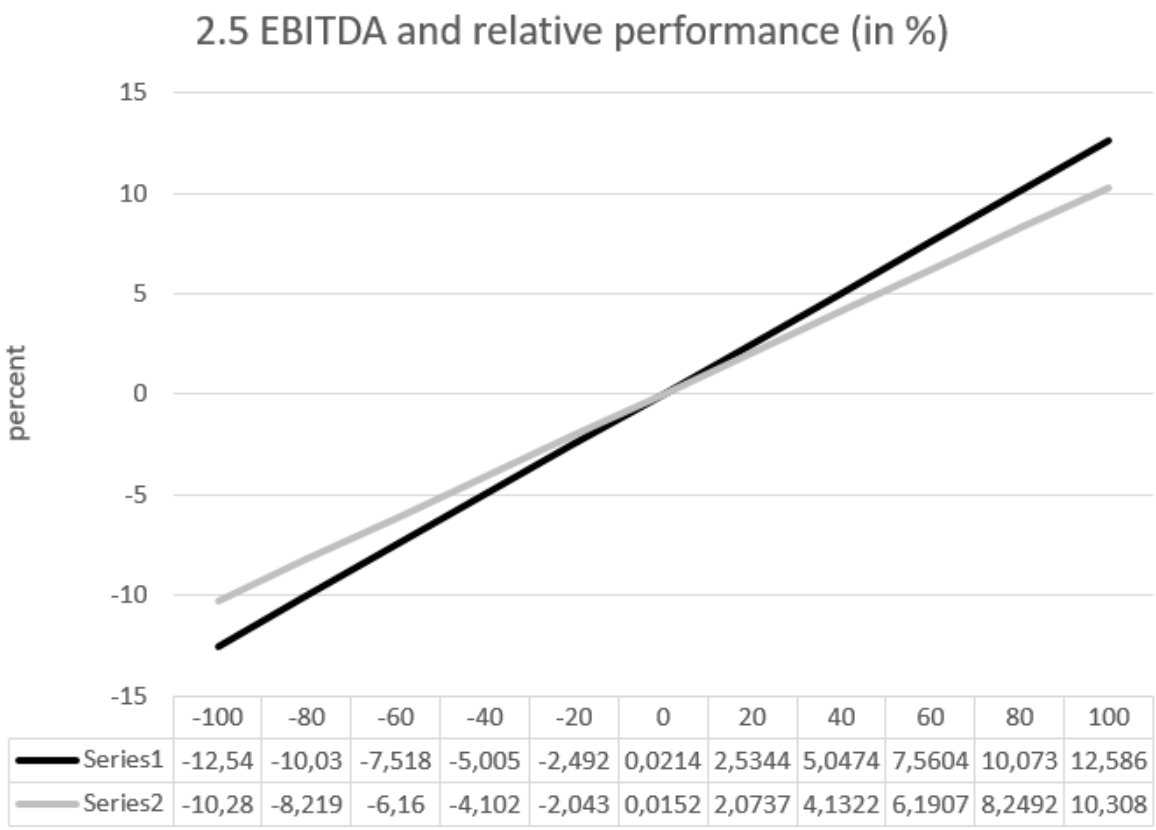

Figure 2: *SME* mean correlation of 2.5 EBITDA – open – debt capacity and relative performance

Series 1: Y = 0,1257 X + 0,0214
(EBIT / turnover) / ((2.5 x EBITDA – financial liabilities) / balance sheet total)

Series 2: Y = 0,1029 X + 0,0152
(net income / turnover) / ((2.5 x EBITDA – financial liabilities) / balance sheet total)

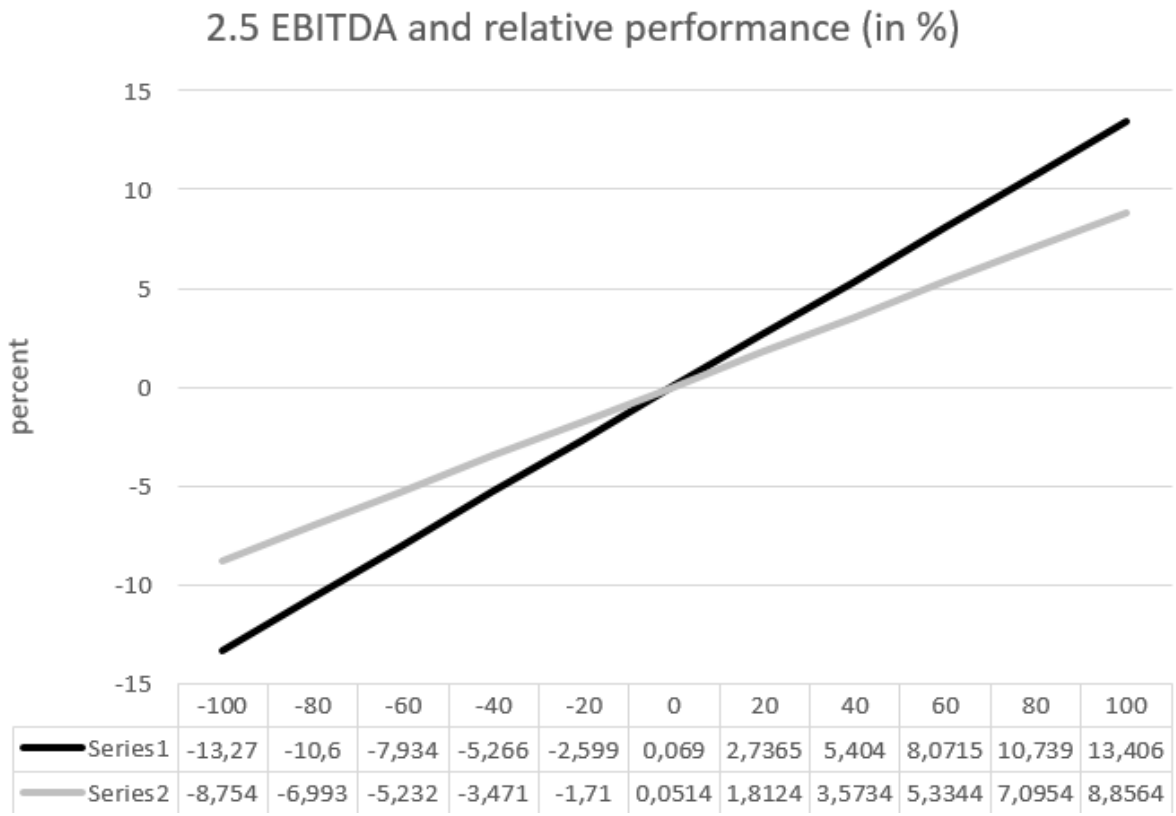

Figure 3: *Utilities* mean correlation of 2.5 EBITDA – open – debt capacity and relative performance

Series 1: Y = 0,1334 X + 0,0690
(EBIT / turnover) / ((2.5 x EBITDA – financial liabilities) / balance sheet total)

Series 2: Y = 0,0881 X + 0,0514
(net income / turnover) / ((2.5 x EBITDA – financial liabilities) / balance sheet total)

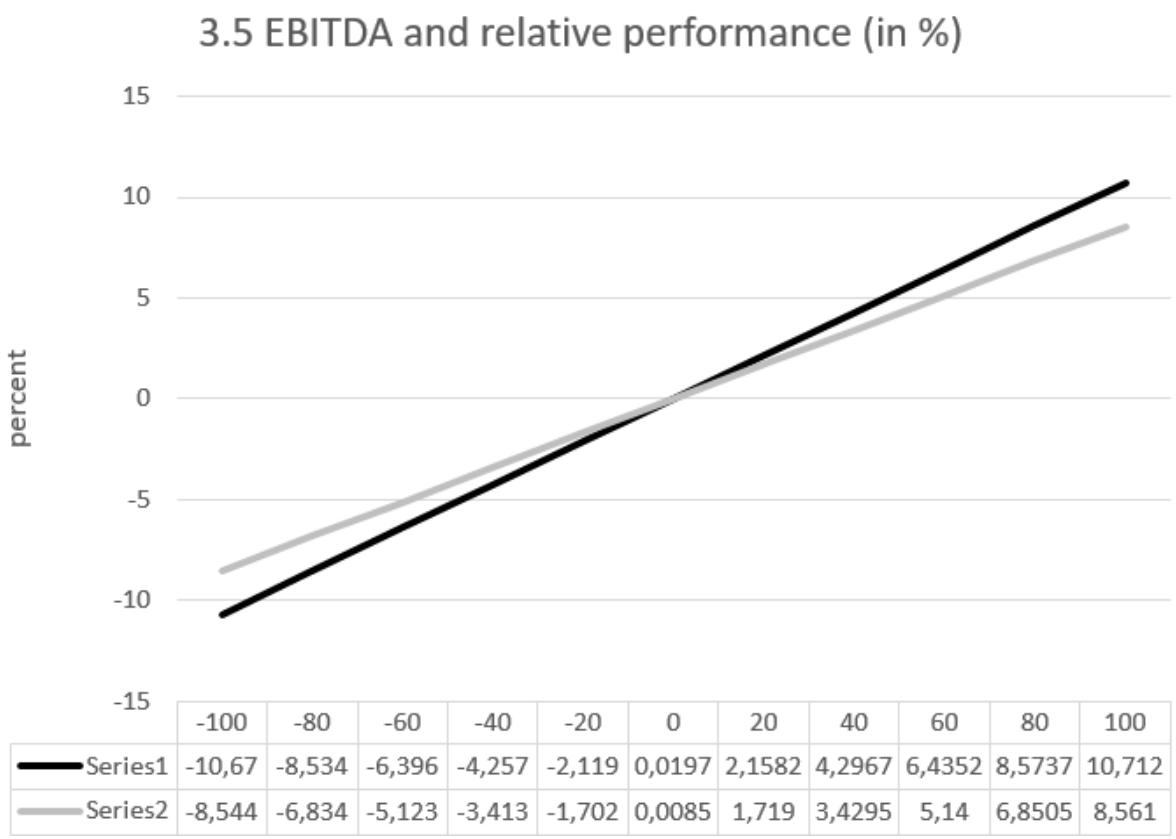

Figure 4: *SME* mean correlation of 3.5 EBITDA – open – debt capacity and relative performance

Series 1: Y = 0,1069 X + 0,0197
(EBIT / turnover) / ((3.5 x EBITDA – financial liabilities) / balance sheet total)

Series 2: Y = 0,0855 X + 0,0085
(net income / turnover) / ((3.5 x EBITDA – financial liabilities) / balance sheet total)

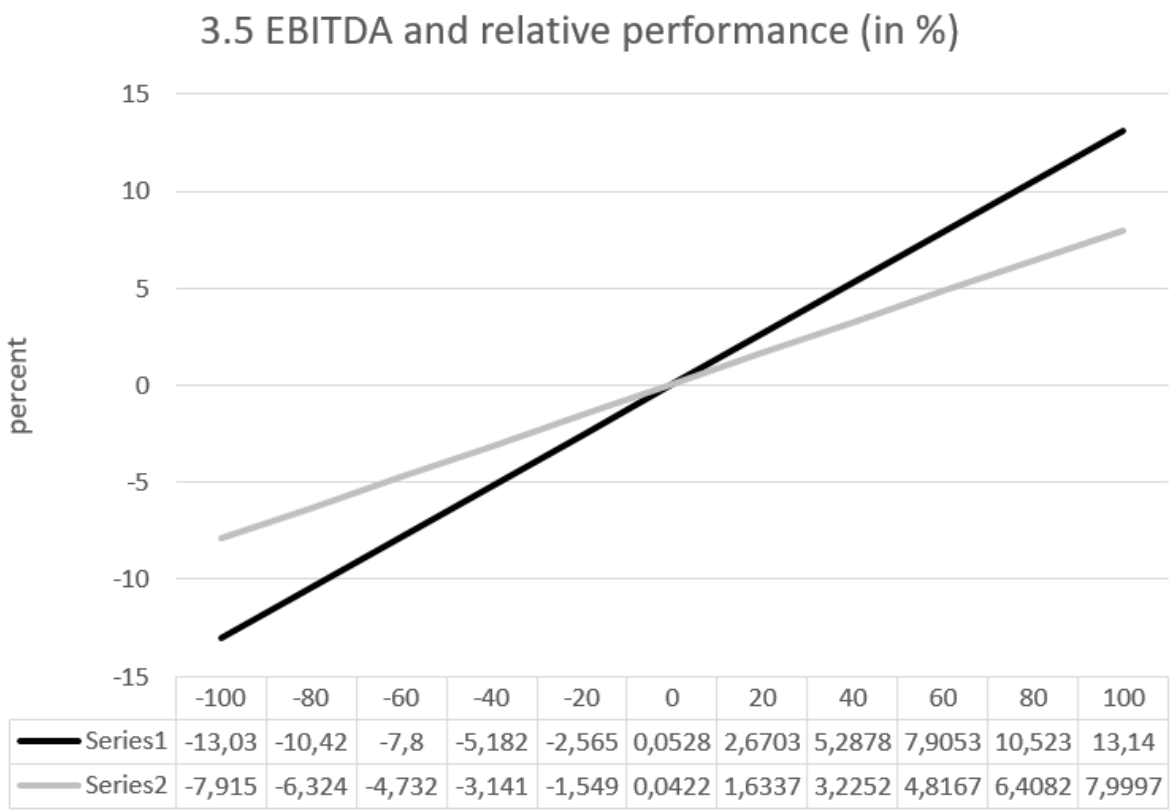

Figure 5: *Utilities* mean correlation of 3.5 EBITDA – open – debt capacity and relative performance

Series 1: Y = 0,1309 X + 0,0528
(EBIT / turnover) / ((3.5 x EBITDA – financial liabilities) / balance sheet total)
Series 2: Y = 0,0796 X + 0,0422
(net income / turnover) / ((3.5 x EBITDA – financial liabilities) / balance sheet total)

The presented statistic results appear quite clear. First, the analysis detected a consistent correlation between relative performance of companies and their open debt capacity. This correlation is greater in the case of the relation of EBIT to sales than in the case of the relation of net income to sales. Furthermore, it is higher for the open debt capacity calculated with 2.5 x EBITDA than for the open debt capacity calculated with 3.5 x EBITDA. Finally, it is greater in the utilities sector compared to the overall portfolio of SMEs.

5 CONCLUSION

The aim of this paper was to contribute both to the capital structure and to the real options discussion. Based on the part of the capital structure discussion, this paper makes use of a relatively new and more dynamic definition of capital structure. Here the suggestion is to define capital structure by a number of financial ratios - and not solely by the ratio of debt to equity. The chosen theoretical approach is still quite new, although it has been tested recently. In addition, the chosen approach seems to be quite simple. Coming from the part of the discussion on real options, this paper focuses on the financial part of real options, which is "financial real options". Both theoretical directions have been brought together in the empirical analysis of the potential relationship between an open debt capacity - understood as a financial real option - and the relative performance of companies. Resulting, there seems to be a traceable relation of the – new – capital structure that here is analysed in terms of open debt

capacity and relative corporate performance. Then, this relationship can be different in different industries.

Presumably, although the approach presented seems promising, much remains to be done. Statistical work and data analysis should be further refined and supplemented with different statistical test procedures. More and different key financial figures should be tested to better define the capital structure. It can also be interesting to look at other sectors separately. Finally, the approach presented could be made more dynamic by an overarching multi-period analysis. Last, the qualitative part of the decisions of financial managers should be taken into account.

As was to be expected, the present paper has answered interesting questions from the common field of capital structure theory, real option theory and financial flexibility and has raised a number of new and further questions.

Literature

1. AKERLOF, G.A., “The Market for "Lemons": Quality Uncertainly and the Market Mechanism”, Quarterly Journal of Economics, Vol. 84, 1970, pp. 489-500.
2. FAMA, E.F., MILLER, M.H., “The Theory of Finance”, New York, 1972.
3. GILL, A., BIGER, N., MATHUR, N., “The effect of capital structure on profitability: Evidence from the United States”, International Journal of Management, Vol. 28, No. 4, Part 1, 2011, pp. 3-15.
4. JENSEN, M.C., MECKLING, W.H., “Theory of the Firm: Managerial Behaviour, Agency Costs and Ownership Structure, Journal of Financial Economics, Vol. 3, 1976, pp. 305-360.
5. KISGEN, D., “Credit ratings and capital structure”, The Journal of Finance, 61(3), 2006, pp. 1035-1072.
6. KISGEN, D., “Do firms target credit ratings or leverage levels?”, Journal of Financial and Quantitative Analysis, 44(6), 2009, pp. 1323-1344.
7. LOWE, J., NAUGHTON, A., TAYLOR, P., “The Impact of Corporate Strategy on the Capital Structure of Australian Companies”, Managerial and Decision Economics, Vol. 15, 1994, pp. 245-257.
8. MODIGLIANI, F., MILLER, M.H., “The Cost of Capital, Corporate Finance, and the Theory of Investment”, American Economic Review, Vol. 48, 1958, pp. 261-297.
9. MODIGLIANI, F., MILLER, M.H., “Corporate Income Taxes and the Cost of Capital: A Correction”, American Economic Review, Vol. 53, 1963, pp. 433-443.
10. MYERS, ST.C., “Determinants of corporate borrowing”, Journal of Financial Economics 5, 1977, pp. 147-175.
11. MYERS, S.C., MAJLUF, N.S., “Corporate Financing and Investment Decisions When Firms Have Information That Investors do not Have, Journal of Financial Economics, Vol. 13, 1984, pp. 187-221.
12. RAMS, A., “Realoptionsbasierte Unternehmensbewertung”, Finanz-Betrieb, Zeitschrift für Unternehmensfinanzierung und Finanzmanagement, Vol. 1., 1999, 11, pp. 349-364.
13. RAMS, A., (a), “Debt Capacity and Company Performance”, Proceedings of The IRES International Conference, Philadelphia, USA, 28th-29th July 2018, pp. 3-8.
14. RAMS, A. (b), “Financial Covenants and Company Performance: A Capital Structure Approach, Proceedings of the West East Institute Conference, Boston, USA, 01st-3rd August 2018, pp. 323-340.
15. RAMS, A., LÖHR, D., “Der Realoptionsansatz der Unternehmensbewertung in: Barthel, C.W.: Handbuch der Unternehmensbewertung, Teil 3, 25. EL, 2001, pp.1-28.

16. ROSS, S.A., “The Determination of Financial Structure: The Incentive-Signalling”, The Bell Journal of Economics, Vol. 8, No. 1, 1977, pp. 23-40.
17. ROSS, S.A., “A Simple Approach to the Valuation of Risky Income Streams”, Journal of Business, Vol. 51, No. 3, 1978, pp. 453-475.
18. STIGLITZ, J.E., WEISS, A., “Credit Rationing in Markets with Imperfect Information, American Economic Review, Vol. 71, 1981, pp. 393-410.
19. STULZ, R. “Managerial discretion and optimal financing policies,” Journal of Financial Economics, Vol.26, 1990, pp. 3-27.

Contact

Dipl.-Ökonom
Andreas Rams
University of Latvia
Raiņa bulvāris 19
1586 Riga / Latvia
email: and.ra.oec@gmx.eu

PSYCHOLOGIE, SOCIOLOGIE A PEDAGOGIKA

PSYCHOLOGY, SOCIOLOGY AND PEDAGOGY

NUMBER OF PAPERS: 65

COMPREHENSIVE REHABILITATION AS PART OF THE INTERVENTION OF GERIATRIC CLIENTS WITH SELECTED ISSUES

Michal Vostrý

Abstract

The paper focuses on people with Alzheimer's disease (test results for clients with mild dementia for the presented results). The research includes testing of 20 probands which were divided by an intentional selection into two groups: experimental (active participation on further special-pedagogical and ergotherapeutic, also known as work therapy intervention) and control group (passive participation during intervention). The testing was initiated by entrance examinations with the use of standardized Montreal cognitive test. The same test was then used after the intervention within a framework of output testing and the collected data were then compared with each other. The following results than pointed to the fact, that regular intervention for seniors suffering from Alzheimer's with the use of modern technologies (in this particular case game consoles connected with the Kinect system sensors) and classic "paper and pencil" tests had certain amount of influence on the results of the experimental group, which achieved slightly better results than passive control group which stagnated, or got worse compared with the results at the beginning.

Key words: *Alzheimer disease, elderly education, occupational therapy, special education - intervention, comprehensive rehabilitation*

1. INTRODUCTION

Alzheimer's disease can be defined as a neurodegenerative condition which is followed by atrophy of the brain tissues, which causes the brain to lose its weight (the overall weight of brain is then reduced under 900g to its normal state which is circa 1500g). Senile plaques (also known as neuritic plaques) can then be found on the surface of the cortex, which are caused by a protein composed of amyloid beta peptides (Bradbury, 2007). The more such plaques an individual has on their brain, the worse the cognitive deficit is, symptoms of which are loss of orientation in space and time, disruption of short-term, and subsequently long-term memory (Kumar et al., 2007). The contemporary discussion of the issues tries to slow down the progression of the disease. Even early symptoms should be a warning and force is to choose a suitable activity for cognitive and motor function development (Bennett, 2008). Such individuals then seem less forgetful and are not as much disoriented, as others thus making the condition less severe, however even these slight symptoms should be examined in case of further development of Alzheimer's disease (Topinková, 2005). The more the condition progresses, the more the state of the patient worsens and the intervention itself is then, of course, more difficult (Bennet et al., 2011). If we want to have the best results possible, it is necessary to start with the intervention as soon as possible, meaning from the point of first symptoms of early stages of dementia (Vostrý a Dončevová, 2016). Following the previous theme we can then add the knowledge to the education of senior members of the society, which is today done at universities of the Third Age (U3A). These institutions help develop their technological literacy etc. In many cases the elderly learn how to operate with a computer and what are the pros and cons of using technology. A group of people with Alzheimer's is quite often being neglected, but it is the early stages of this condition which needs to be attended and help clients to activate and support their already disrupted cognitive functions. To have this educative option can then be used as dementia prevention (Tomczyk,

2015). We can also mention one key study which pointed out the use of modern technology (in this particular case a game console and movement sensor) and video games to help people with disputed cognitive functions. One case study included a female senior (103 years), who was able to support her cognitive functions by the use of a bowling video game. The results and discussion of this study included a conclusion where author states that if cognitive functions are not stimulated enough, the overall health of clients and patients will inevitably deteriorate (Iorfino, 2013).To all of which Vostrý and Dončevová (2016) follow in their study. Their presented results of education intervention with the use of ICT showed that experimental group showed signs of improvement after 6-month intervention. The output result then being recommendations for general practice and for supporting professions which directs professionals to engage patients in regular activation activities using the ICT and similar technologies.

2. METHODS

For the purpose of this particular research the causational research problem was contemplated (Gavora, 2010): What is the influence of the use of gaming consoles on the changes of cognitive function levels among people with dementia (light type of Alzheimer's disease). The goal is then to find out, whether the use of gaming consoles in ergotherapy intervention has any influence on the change of cognitive function levels. The testing itself was then done using a standardized test: Montreal cognitive test which is widely used in ergotherapy for senior members of the society and thus was applied for input and outputs testing. This test includes eight areas (focus and orientation, memory, word production, language, visual and spatial skills, abstraction, etc.) from which we focused on the testing of focus and orientation skills. The results collected in the data sets from input and output testing were provided by a comparison between experimental and control group. The group of probands was divided into experimental (A – which actively participated on our intervention) and control (P – which only used services provided by the institution where they lived) by a loss toss. For the intervention method we decided to use the console X-Box 360 with Kinect system and freeware commercial application Dr. Kawashima´s body and brain. This gaming application is divided into various areas, all of which client is able to control with his/her body movement. ICT is then regarded as an addition to already existing standard ergotherapy (work therapy) procedures, which are usually done in a "paper and pencil" fashion. The research itself took approximately 6months, once a week, each session around 25 mins. In case of this particular study we used a comparison of data with the use of nonparametric statistical method which doesn't require normal (Gauss) data distribution which was due to low number of individual's mere impossible. The statistical analysis contained the difference between input and output results. The difference values were then compared with each other by Mann-Whitney which calculated the effect size to be $\alpha = 0, 05$.

3. RESULTS

During the entrance testing the results were sort of equal, the result values varied in score between 17 to 24 from the overall point count, which related to the normal distribution of data, specifically slight or deep depression. Visible changes were manifested after the output result comparison, where the experimental group (active participants of intervention program) reached higher scores than the control group (passive participation during intervention). The overall point count was slightly better among the first group, which had in average 2 points better results from the beginning, whereas the control group stagnated or had worse scores in some cases even 9 points worse from the initial testing. Based on these results it is possible to say, that experimental groups has improved in their results and therefore reached better results than the control group. The results are shown in the table n. 1 and graph n. 1, 2 a 3, which

show the difference between the pretest and the posttest testing in the experimental and controlling group. On the basis of the data obtained, we can prove that after the experiment, the experimental group achieved better results, compared to the control group, which stagnated, slightly worsened.

Table 1. Montreal cognitive test - difference between in and out testing. E = experimental group, C – controlling group, (source: own)

Coming-in		Coming-out		in and out
Group	Number of points	Group	Number of points	Difference
E	18	E	27	-9
E	17	E	23	-6
E	22	E	24	-2
E	23	E	25	-2
E	22	E	26	-4
E	19	E	25	-6
E	21	E	26	-5
E	21	E	25	-4
E	22	E	23	-1
E	16	E	17	-1
C	18	C	15	3
C	18	C	17	1
C	24	C	21	3
C	22	C	18	4
C	19	C	17	2
C	19	C	15	4
C	24	C	19	5
C	23	C	18	5
C	20	C	16	4
C	23	C	18	5

Figure 1. Distribution of difference between input and output testing - Montreal cognitive test: light type - experimental group - pretest (W = 62,5 P-value = 0,359974), (source:own)

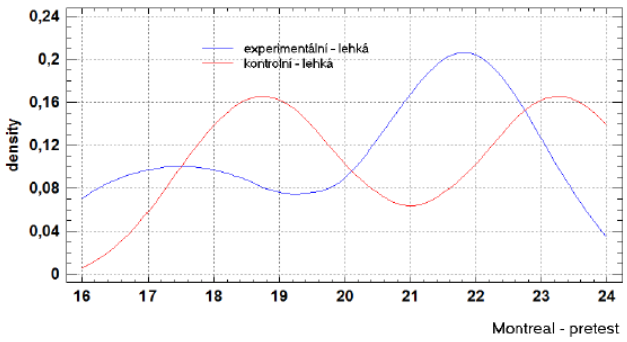

Figure 2. Distribution of difference between input and output testing - Montreal cognitive test: light type - experimental group - posttest (W = 6.0 P-value = 0.000943149), (source: own)

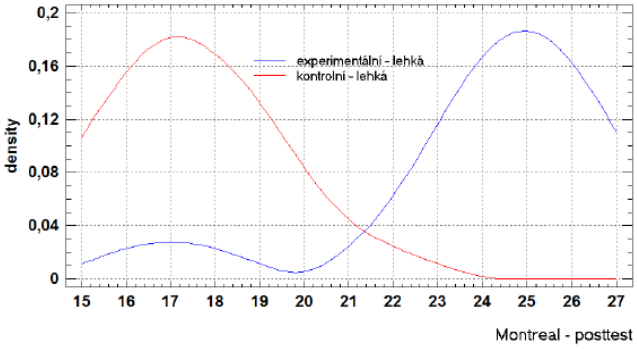

Figure 3. Arithmetic averages and confidence intervals of the Montreal cognitive test Overall Results (source: own)

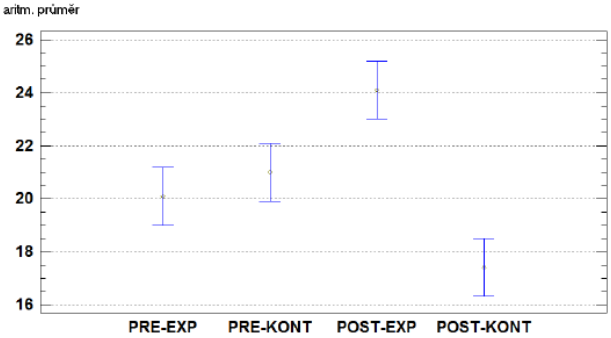

4. DISCUSSION

Hátlová (2010) focused her work on psychomotor therapy for people suffering from dementia. Her approach includes exercise units, which are to stimulate an individual properly. The main idea of stimulation was also one of the goals in our study as well. In this particular intervention the stimulation included not only the movement apparatus, but also cognitive functions as well. Thanks to the body movement, probands we able to control a fictional character inside the video game connecting cognitive functions during which they also had to think about their move and use their memory, not to mention the cognitive training itself. Kolářová et al., (2012) in her article describes the work with elderly using the idea and observation of movement during cognitive and movement rehabilitation and states that the observation itself and imagination of movement has a positive influence on the optimal movement performance not only to be used for sportsmen, but also for people after trauma, or other neurological diagnosis. The resulted movement is then described by the individual quality of cognitive functions. These include: orientation in space (using visual and spatial area, which was a part of the rehabilitation process). The results of the study point to the fact, that the use of ICT has a positive effect on improving cognitive functions, based on the results of the experimental group (scored more point at the end using Addenbrooks cognitive test).

5. CONCLUSION

There is not yet any accessible commercial product on the market which could fulfil the nature of cognitive function rehabilitation (Vostrý a Dončevová, 2016). The used product which was at our disposal can be evaluated as very useful. The tool fulfilled all criteria which were set at the beginning of the study. The only problem to which we have pointed to

previously (articles, diploma thesis etc.), being the childish layout of the applications used and the set time limit, which then limits the full use of the application itself. It was the time which played a key role in completing all the tasks, which could not be done in time due to the limit set by the app. That is why only some parts of the app were used. The full potential then could not have been exploited e.g.: create and safe a file of game statistics even when the game goals were not fulfilled. The contemporary world is fully open to modern technologies and that is why a question needs to be raised: if in this area should some products be created which could help seniors, individuals suffering from dementia and all other patients for increasing their life quality in general. Not only that such individuals strive to become a part of the general *populis* (which creates the majority within a society), which uses technologies regularly and actively, but also they could further develop their cognitive skills (Hill, 2000). The study itself was quite complicated at first, when it comes to the negotiated time duration of the intervention, however over time organisational problems vanished completely. Probands (if we don't count in short term illnesses, exhaustion etc.) were with only little trouble participation and with little help were more than able to perform given tasks. As Laver et all., (2017) stated in the management of the behavioral and psychological symptoms of dementia, and emphasize that symptoms should be prevented where possible and that, in the first place, non-pharmacological strategies should be used to manage the symptoms.

References

1. BENNETT, D., (2008). *Alzheimer's, depression and dementia: a husband's observation*. Longwood, FL: Xulon Press,
2. BENNETT, S., S., SHAND a J., LIDDLE. (2011). *Occupational therapy practice in Australia with people with dementia: A profile in need of change*. Australian Occupational Therapy Journal [online]. 58(3), 155-163 [cit. 2017-09-13] from: http://doi.wiley.com/10.1111/j.1440-1630.2011.00930.x
3. BRADBURY R., at al., (2007). *Alzheimer's disease*. Berlin: Springer,
4. FLEMR, L. et al., (2014). *Pohybové aktivity ve vědě a praxi: konferenční sborník u příležitosti 60. výročí založení Fakulty tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy v Praze.* 1. vyd. Praha: Karolinum, 527 s.
5. GAVORA, P., (2010). *Úvod do pedagogického výzkumu.* 2., vyd. Brno: Paido,
6. HÁTLOVÁ, B., et al., (2010). *Psychomotorická terapie*. in Kolář,P.et al. *Rehabilitace v klinické praxi*. Galén,
7. HILL, R., et al., (2000). *Cognitive rehabilitation in Old Age.* Oxford: University press, 312 p.,
8. IORFINO, M., (2013). *Video games may help improve elderly´s cognitive function.* South Abington, Township, from: http://citizensvoice.com/news/video-games-may-help-improve-elderly-s-cognitive-function-1.1593326
9. KOLÁŘOVÁ, B. a kol., (2015). *Využití představ a observace pohybu v kognitivní a pohybové rehabilitaci.* In: Rehabilitácia, roč. 52, č. 3: s. 129- 192
10. KUMAR, V. a S., ROBBINS, ed. Robbins, (2007). *Basic pathology*. 8th ed. Philadelphia: Saunders/Elsevier
11. LAVER, K. et all., (2017). Evidence-based occupational therapy for people with dementia and their families: What clinical practice guidelines tell us and implications for practice. Australian Occupational Therapy Journal [online], from: http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1440-1630.12309/full
12. PROBST, M. et all. (2010). Psychomotor *Therapy and Psychiatry: What´s in a Name?* Medicine Journal, 9 p.,
13. TOMCZYK, Ł., (2015). *Vzdělávání seniorů v oblasti nových médií*. Praha: Asociace institucí vzdělávání dospělých ČR,

14. TOPINKOVÁ, E. (2005). *Geriatrie pro praxi* [Geriatrics in practice]. Praga: Galén, p. 270.
15. VOSTRÝ, M., (2016). *Efektivita edukačních intervencí u Alzheimerovy choroby.* Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta, 94 s., 22 s. příl. Vedoucí diplomové práce Jiří Škoda.
16. VOSTRÝ, M. a L., DONČEVOVÁ, (2016). *Trénování paměti v ergoterapii pomocí herní konzole u lehkého typu demence.* In: Sociálno-zdravotnícké spektrum, roč. 2016

Kontaktní údaje

Mgr. et Mgr. Michal Vostrý
Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta
Poříčí 7, 603 00 BRNO
Tel: + 420 721 282 123
email: Michal.Vostry@ujep.cz

ROZVOJ JEMNÉ MOTORIKY U SENIORŮ S VYBRANOU PROBLEMATIKOU

THE DEVELOPMENT OF A FINE MOTORCYCLE FOR SENIORS WITH SELECTED PROBLEMS

Michal Vostrý

Abstrakt
Příspěvek je zaměřen na skupinu seniorů s Alzheimerovou chorobou a rozvojem jejich jemné motoriky (zručnost). K samotnému rozvoji jemné motoriky jsme využili ergoterapeutické intervence, jakožto rehabilitační oblasti, která se u seniorů plnohodnotně uplatňuje, tím více s konkrétní diagnózou. V praxi využívá např. trénování úchopů pomocí modelových činností nebo k rozvoji jemné motoriky autor využívá moderních technologií (tablet, x-box apod.), které jsou běžnou součástí např. speciální pedagogiky, jejíž prvky se i v tomto případě uplatňovaly. Pro porovnání úspěšnosti intervence jsme využili standardizovaného testu Purdue Pegboard, který byl záměrně vybraným probandům předložen před začátkem intervence a následně po ukončení. Následně byly výsledky vstupního a výstupního testování mezi sebou komparovány.
Klíčová slova: *demence, ergoterapie, jemná motorika, uceleně-rehabilitační intervence, rozvoj motoriky*

Abstract
The paper focuses on a group of seniors with Alzheimer's disease and the development of their fine motor skills (skill). To the very development of fine motoring, we have used ergotherapeutic interventions, as a rehabilitation area that is fully applied to the elderly, the more a specific diagnosis. In practice, he uses eg grip training using model activities or the development of fine motoring, the author uses modern technologies (tablet, x-box, etc.), which are a common part of special pedagogy, the elements of which were applied in this case. To compare the success of the intervention, we used the standardized Purdue Pegboard test, which was deliberately selected for the probands before the intervention and afterwards. Subsequently, the results of the input and output testing were compared to each other.
Key words: *dementia, occupational therapy, fine motor skills, integrated rehabilitation interventions, motor development*

1 ÚVOD

Jemná motorika poskytuje jedinci možnost manipulace např. s nějakým předmětem, ale také úzce souvisí s motorikou sdělovací (gesta). Tyto pohyby jsou charakteristické pro člověka moudrého, též označovaného jako homo sapiens sapiens. Díky těmto vlastnostem je schopen tvůrčí činnosti (Véle 1997). Tento stav, kdy jsme plně motoricky aktivní, je však u seniorů vlivem ontogeneze nebo progrese určitého onemocnění (demence) silně pozměněn. Obecně se zpomaluje motorické tempo samotného pohybu a vytrácí se schopnost udělat několik věcí najednou (Štěpánková et al. 2014). V průběhu stáří dochází k involučním změnám ve svalové tkáni, která obsahuje fázická (rychlá) a tonická (pomalá) vlákna. Samotná kapacita fyzických vláken je podmíněna geneticky, rovněž tak i úpony svalových vláken jsou individuálně predisponovány. Následným procesem je tak také ochabování tonických svalů (Holmerová 2007). Postupem času dochází k redukci pohybových dovedností a tím i k výrazné pohybové chudosti a hybné monotonii (Suter a Harvey 2011). Stárnutím postupně vázne schopnost

vzájemného propojování jednotlivých pohybových činností (také aktů). Je patrno nedokonalé sdružování pohybů. Senior tak musí mnohem častěji zapojovat kortikální kontrolu, soustřeďovat pozornost a vykládat větší volní úsilí, aby zvládl konkrétní činnost při klasické lokomoci či jiné zvolené aktivitě (Špatenková a Smékalová 2015). Pokud již konkrétně budeme charakterizovat samotnou ergoterapii, je důležité zmínit, že podpora a rozvoj motoriky (ať jemné nebo hrubé) je prioritní záležitostí. Pokud zlepšíme kvalitu úchopů a samotné hybnosti v kloubech, můžeme tak jedince podpořit v samostatnosti a soběstačnosti (Krivošíková 2011). Míra soběstačnosti a samostatnosti ovlivňuje tělesný, ale také psychický stav jedince. Tím se podporuje také jeho socializace v rámci pobytového zařízení, ve kterém se nachází. Obecně je důležité zaměřit se nejen na rozvoj jemné motoriky, ale také na podporu hrubé motoriky spolu s kognitivními funkcemi, které jsou u osob trpících jakýmkoliv typem demence postupně narušovány (Opatřilová 2008). U Alzheimerovy choroby dochází k neurodegenerativnímu procesu, který je doprovázen atrofií mozku. Mozek tak ztrácí na váze a hmotnost je redukována pod 900 g oproti normálnímu stavu, který činní zhruba 1300 g (Kumar et al. 2007). Čím více progrese postupuje, tím je následně také spolupráce náročnější. Nejen, že se jedná o kognitivní deficit (narušení orientace, paměti, řeči apod.), ale také o narušení motoriky, kterou je důležité podporovat z důvodu udržení samostatnosti a soběstačnosti daného klienta (Vostrý a Dončevová 2016).

1.1 Metodologie výzkumu

Pro výzkum jsme využili 10 (označení A – J) probandů ve věkovém rozpětí 68-75 let. Prvotním kritériem byla stejná diagnóza (Alzheimerova choroba – lehký typ), která byla stanovena ve velmi podobném období (maximální rozpětí 4 měsíců). Výběr byl záměrný, jelikož námi stanovená kritéria byla velmi konkrétní. Celkově se nám podařilo najít 15 probandů, kteří splňovali podmínky, avšak 5 z nich spolupráci odmítlo. Zbylých 10 probandů se tak plně účastnilo naší intervence. Jednalo se o 100 % žen. Provedli jsme vstupní testování jemné motoriky pomocí Purdue Pegboard testu. Jedná se o test, který v praxi ergoterapie hodnotí jemnou motoriku a zručnost. Součástí testu je hodnocení úchopu, manipulace s kovovým kolíkem a jeho následné zasunutí do testové desky. Hodnotíme pravou a levou ruku zvlášť a je také možné vyšetřit obě horní končetiny při úkolu kompletování. Sledujeme rychlost a přesnost provedení úkolu, který následně bodově hodnotíme. Pro běžné testování pravé a levé ruky je nastaven 30 sekundový čas, na kompletování pak 60 sekund. Obvykle se testování provádí 3x za sebou, což nám zvyšuje spolehlivost testu (Krivošíková, 2011). Cílem našeho výzkumu bylo *zjistit, zda pravidelná ergoterapeutická intervence za využití ICT a klasických postupů (pracovní listy, modelové činnosti apod.), má vliv na rozvoj jemné motoriky u osob trpících lehkým typem Alzheimerovy choroby*. Výzkumná hypotéza pak zněla: *Pravidelná ergoterapeutická intervence povede ke zlepšení jemné motoriky u vybraných probandů trpících lehkým typem Alzheimerovy choroby.*

K samotné intervenci a edukaci jsme využili klasických ergoterapeutických postupů na rozvoj jemné motoriky (trénování úchopů, navlékání korálků, posilování svalů ruky apod.) a následně jsme intervenci doplnili samotným využitím tabletu spolu s pracovními listy, které jsou hojně využívány ve speciální pedagogice se zaměřením na rozvoj jemné motoriky. Zaměřili jsme se tak na trénování pohybů, které podporují rozvoj jemné motoriky. Zpočátku probandi kreslili pouze hrubé obrazce (kruhy, čáranice apod.) postupem intervence pak docházelo k zaměření na dokonalejší kresbu spojenou s psaním tiskací abecedy (Wallen a Walker, 1995). Průběh naší terapie trval půl roku vždy 1x týdně. Probandi byli předem seznámeni s tím, co je na terapii čeká a tak se naše intervence stala doplňkem služeb, které nabízela instituce, ve které jsme mohli testování provést. Na samotné intervenci se tak podílel

jak samotný výzkumník tak jím pověření asistenti, kteří byli předem zaúkolováni, aby byla zajištěna kontinuita ergoterapeutické intervence.
Samotný průběh testování je zaznamenán na obrázku č. 1 a 2, kde si můžeme všimnout precizního, drobného úchopu u klientky ve věku 75 let s diagnózou Alzheimerova choroba – lehkého typu.

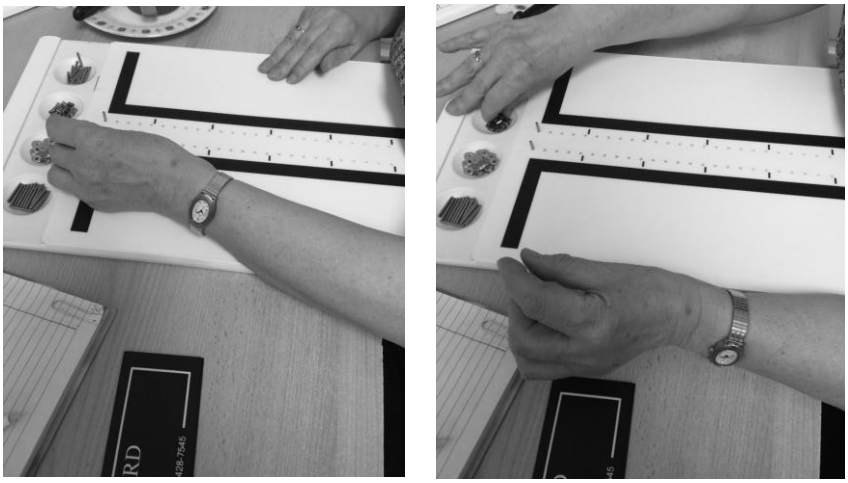

Obr. č. 1 a 2 – Testování pomocí testu Purdue Pegboard, začátek testování: klientka prvotně musí uchopit kovové kolíky a následně je vsouvat do připravené testové desky. Terapeut měří čas – 60 sekund. (zdroj: vlastní)

1.2 Výsledky výzkumu

Pro interpretaci našich výsledků jsme využili volby komparace, kde uvádíme počet získaných bodů do 60 sekund. Za každé správné vložení kolíku s ostatními předměty získává klient 4 body, pokud stihne jen část, tím i úměrně ubývá počet bodů. Tabulka č. 1 nám popisuje výsledky vstupního vyšetření testem Purdue Pegboard před zahájením naší intervence. Probandi dosahovali velmi podobné úrovně výsledků. Maxima dosáhl proband označen jako G s průměrným počtem bodů 7,33/60 sekund. Minimum bodů získalo 7 klientů s výsledným průměrným počtem bodů 5,67/60 sekund. V tabulce č. 2 jsou zaznamenány výsledky výstupního vyšetření testem Purdue Pegboard po 6 měsíční ergoterapeutické intervenci, která byla cíleně zaměřena jak na rozvoj jemné motoriky (pomocí pravidelných cvičení a aktivit), tak také na podporu kognitivních funkcí klientů. Z výsledků je patrné statisticky významné zlepšení u sledovaných klientů (P = 0,021). V tomto případě lze za nejlepší výsledek považovat získání průměrného počtu bodů 8,00 bodů/60 sekund. Důležité však vzhledem k diagnóze probandů je, že nikdo z testovaných probandů nezaznamenal zhoršení stavu v komparaci s výsledky vstupního vyšetření. Rozdílnost mezi vstupním a výstupním hodnocením nám ukazuje graf č. 1.

Tabulka č. 1 – Vstupní vyšetření pomocí Purdue Pegboard – Alzheimerova choroba – lehký typ (zdroj: vlastní)

Vstupní testování				
Proband	Pokus 1	Pokus 2	Pokus 3	Průměr
A	7	7	8	7,33
B	8	8	8	8,00
C	7	6	7	6,67
D	7	6	6	6,33
E	6	6	6	6,00
F	9	7	8	8,00
G	7	6	6	6,33
H	6	6	7	6,33
I	7	6	6	6,33
J	8	7	7	7,33

Tabulka č. 2 – Výstupní vyšetření pomocí Purdue Pegboard – Alzheimerova choroba – lehký typ (zdroj: vlastní)

Výstupní testování				
Proband	Pokus 1	Pokus 2	Pokus 3	Průměr
A	7	6	7	6,67
B	7	7	8	7,33
C	5	6	6	5,67
D	6	5	6	5,67
E	5	6	6	5,67
F	7	7	6	6,67
G	5	6	6	5,67
H	6	6	5	5,67
I	6	6	5	5,67
J	7	6	6	6,33

Graf č. 1 – Komparace výsledků mezi vstupním a výstupním testování pomocí Purdue Pegboard testu: Alzheimerova choroba – lehký typ (zdroj: vlastní)

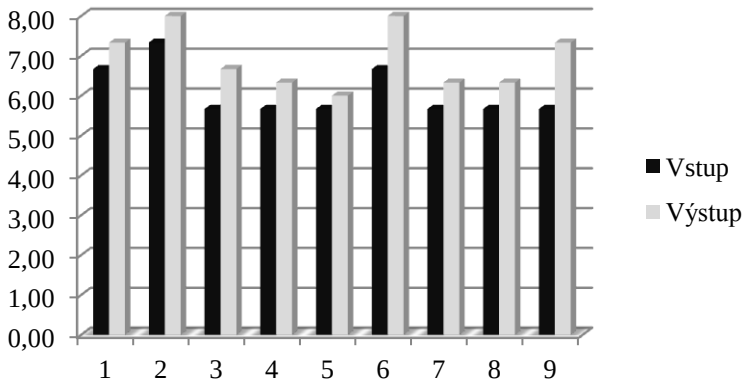

2 ZÁVĚR

Při naší ergoterapeutické intervenci a následné edukaci došlo ke statisticky významnému zlepšení oproti vstupnímu vyšetření a to u všech testovaných probandů. Domníváme se, že pravidelná aktivizace seniorů má své nezastupitelné místo v oblasti samotného ergoterapeutického působení. Naším cílem bylo zlepšení jemné motoriky klientů s diagnózou Alzheimerova choroba lehkého typu a zároveň ověření možnosti využití testu Purdue Pegboard u tohoto typu klientů v praxi. Obecně je problematika seniorů velmi diskutovaným tématem, mnohdy si je spojujeme právě s navyšujícím se kognitivním deficitem a zpomaleným motorickým tempem. Tyto složky lze plně aktivizovat pravidelným cvičením. U seniorů obecně je vhodné spojovat prvky kognitivní rehabilitace a pohybové terapie a tím spojit vše do jednoho uceleného procesu (Gillen 2008). Na základě zde zmiňovaných výsledků, které byly získány od 10 vybraných probandů, můžeme říci, že pravidelná aktivizace tohoto typu klientů má pozitivní účinky na rozvoj jejich jemné motoriky, což prokazují výsledky vstupního a následně výstupního hodnocení za pomoci standardizovaného testu, který poukazuje na bodové zlepšení u všech probandů, kteří se aktivně účastnili naší intervence. Závěrem tak chceme podotknout, že jedince trpící Alzheimerovou chorobou, je důležité neustále edukovat a podporovat k jejich rozvoji nejen po kognitivní stránce, ale také motorické. Za využití ucelené rehabilitace tak na klienty můžeme působit po stránce psychologické, pedagogické, sociální a léčebné. Což je ideální kombinace, která by měla být vždy upřednostňována.

Použitá literatura

1. SUTER, S. a L., HARVEY, 2011. *Vision rehabilitation: multidisciplinary care of the patient following brain injury*. Boca Raton [Florida]: CRC Press, Taylor & Francis Group, ISBN 9781439836569.
2. GILLEN, Gl., 2008. *Cognitive and Perceptual Rehabilitation Optimizing Function.* London: Elsevier Health Sciences, ISBN 9780323074704.
3. HOLMEROVÁ, I., 2007. *Vybrané kapitoly z gerontologie.* 3. přepracované a doplněné vydání, Praha: EV public relations, 143 s., ISBN: 978-80-254-0179-8
4. KRIVOŠÍKOVÁ, M.., 2011. *Úvod do ergoterapie*. Praha: Grada, ISBN 978-80-247-2699-1.
5. KUMAR, V. a S., ROBBINS, ed. Robbins, 2007. *Basic pathology*. 8th ed. Philadelphia: Saunders/Elsevier ISBN 978-0-8089-2366-4.
6. OPATŘILOVÁ, D., 2008. *Možnosti speciálně pedagogické podpory u osob s hybným postižením*. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 180 s., ISBN: 978-80-210-4575-0
7. ŠTĚPÁNKOVÁ, H., C., HÖSCHL a L., VIDOVIĆOVÁ, 2014. *Gerontologie: současné otázky z pohledu biomedicíny a společenských věd*. Praha: Karolinum, ISBN 9788024626284.
8. ŠPATENKOVÁ, N., a L., SMÉKALOVÁ, 2015. *Edukace seniorů: geragogika a gerontodidaktika*. Praha: Grada, Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-5446-8.
9. VÉLE, F., 1997. *Kineziologie pro klinickou praxi*. Praha: Grada, ISBN 80-7169-256-5.
10. VOSTRÝ, M., a L., DONČEVOVÁ, 2016. *Trénování paměti v ergoterapii pomocí herní konzole u lehkého typu demence.* In: Sociálno-zdravotnícké spektrum, roč. 2016 ISSN 1339-2379.
11. VOSTRÝ, M., PECHAROVÁ, P., a H., KYNŠTOVÁ, 2017. *Působnost ergoterapie v rehabilitaci osob s Alzheimerovou chorobou či jinou demencí.* In: Zborník abstraktov: VII. Medzinárodný neurorehabilitační kongres Neurorehab, Kúpele Lúčky (ALMIL): Neurorehab, s. 71, ISBN 978-80-971938-4-3.

12. VYSKOTOVÁ, J., a K., MACHÁČKOVÁ. *Jemná motorika: vývoj, motorická kontrola, hodnocení a testování.* Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4698-2.
13. WALLEN, M., a R., WALKER, 1995. *Occupational therapy practice with children with perceptual motor dysfunction: Findings of a literature review and survey.* Australian Occupational Therapy Journal, ISSN 00450766.

Kontaktní údaje

Mgr. et Mgr. Michal Vostrý
Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Fakulta zdravotnických studií
Velká Hradební 13, 400 96 Ústí nad Labem
Tel: +420 721 282 123
email: Michal.Vostry@ujep.cz

ŽIDOVSKÁ TEMATIKA VE VÝUCE – PLZEŇSKÝ KRAJ

JEWISH THEMES AT SCHOOL – PILSEN REGION

Markéta Zvolánková

Abstrakt

Práce obsahuje stručné shrnutí historie plzeňské židovské komunity a dále je specificky zaměřena na židovské literární osobnosti spojené s Plzeňským krajem. Cílem jest dokázat, že region má své významné židovské autory a že skrze lokální, a tudíž žákům blízký, kontext je možné studenty s vybranou problematikou seznámit nenásilně a efektivně.

Klíčová slova: *Židé, Plzeňský kraj, literatura*

Abstract

The work contains a brief summary of the history of the Pilsen Jewish community and is specifically focused on the Jewish literary personality associated with the Pilsen region. The aim is to prove that the region has its significant Jewish authors and that it is possible to acquaint students with the chosen issue with non-violent and effective means through a local, and thus close, pupil context.

Kea words*: Jews, Pilsen region, literature*

1 HISTORIE

1.1 Židé v Plzni – společné počátky

„*Karel, markrabě moravský, nařizuje přísně rychtáři a konšelům města Nového Plzně, aby nedopustili týrati Židy u nich bydlící, a kdyby přece, kdo se opovážil proti tomuto nařízení jednati, aby toho přísně potrestali*.“[1] Takto zní první písemná zmínka o Židech usídlených v Plzni. Jedná se o královské nařízení z roku 1338. Město přitom bylo založeno roku 1295[2]. Dá se proto konstatovat, že historicky jsou Židé s Plzní spjati od počátku.

Jako první se ve městě usídlili židovští obchodníci, které tam přilákaly významné obchodní stezky, a to řezenská a norimberská[3]. Vzhledem k početným omezením, jež se k židovské komunitě v průběhu věků pojila, a to zejména v oblasti volby povolání, byla hospodářsky čilá Plzeň pro Židy věnující se převážně obchodu[4] a manipulaci s penězi ideální volbou.

1.2 Židovská čtvrť

Ze soudních listů (Liber Judicii) lze vyčíst, jaké bylo postavení Židů v Plzni v 15. století. Zejména v dnešní Solní a Sedláčkově ulici vlastnili Židé již poměrně velké množství domů. Židovská čtvrť přitom nebyla od zbytku města oddělená: „*Prostor byl na západě ukončen městskými hradbami, na severu jej uzavírala slepá ulička, vedoucí ke katovně.*“[5] Židovské

[1] Strnad, Josef. Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad I. Plzeň: Městské historické muzeum, 1891, str. 46.

[2] Dekretem krále Václava II.

[3] Norimberk měl od roku 1499 s Plzní smlouvu o bezcelním obchodu.

[4] K hlavním obchodním artiklům té doby patřila vlna, sukno, koření (pepř a zázvor), kůže a hovězí dobytek.

[5] ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, str. 6. 2000. Průvodce historií západních Čech. ISBN 80-86125-14-9.

domy stály rovněž i v jiných částech Plzně. V 15. století navíc už ve městě fungoval košer řezník a židovský lékař.
„*Starší Židé a celá židovská obec v Plzni kupuje od tamější městské obce stavební místo v předměstí Škvrňanském za 12 kop pražských grošů, aby si tam zřídili svůj hřbitov.*“[6] Ke koupi došlo 6. ledna 1432 a dále: „*Představený obce, konšelé a veškerá obec Nové Plzně uznávají, že Židé potřebují pozemku k vystavění své školy a prodávají jim k tomu účelu, poněvadž nikdo proti tomu ničeho nenamítá, dům Linhartův.*“[7]
Během husitských válek se Židé postavili na stranu svých katolických spoluobčanů, pomáhali budovat městské příkopy a rovněž se zapojili do obrany Plzně před husitskými nájezdy. Z tohoto období se zachovala následující pověst: „*Při obléhání města r. 1434 zasáhly dělové koule františkánský kostel během bohoslužby. Zázračně nedošlo k žádným zraněním, ale i Židé, strádající spolu s městem, byli ochráněni. Několik Židů, kteří byli husitskou kulí dokonce svlečeni z kaftanů, vyvázlo rovněž bez zranění. Dle této legendy, Bůh ochránil nejen věřící katolíky, ale i Židy před útoky husitských kacířů.*“[8]

1.3 Obchodní konkurence

Ve prospěch revitalizace města po husitských válkách se král Ladislav Pohrobek na dobu tří let vzdal městských daní a židovských poplatků. Později ale přicházejí neshody a potíže spojené například s přeformulováním kanonického práva, které nově umožňovalo křesťanům otevřený obchod s penězi. Tím skončil židovský monopol.
Svého času byla slova žid a obchodník vnímána jako synonyma, proto nová křesťanská pravidla znamenala rovněž vývoj tvrdé konkurence. Roku 1439 tak Židé v Plzni, ať už místní, tak ti přespolní, začali nosit povinné označení – muži kukly a ženy šlojíře se žlutými okraji, dále byla stanoveny podmínky jejich podnikání, styku s většinovým obyvatelstvem atd.
Konkurenční boj se stal důvodem k tomu, aby vedení města roku 1501 vyhlásilo tzv. devatenáct artikul. Ty měly sloužit k redukci židovského podílu na obchodu. Byla v nich stanovena výše úroku z půjčky, došlo k zákazu zastavování oděvů apod. Byla také omezena práva Židům, již neměli trvalí pobyt v Plzni, přistěhování do města bylo umožněno jen se souhlasem purkmistra atd.
„*A také podepsaným měšťanům při tomto tuto milost činíme…aby oni Židy z města mohli vypověděti, když by se jim kdokoliv zdálo, vidělo a líbilo…*“[9] Tak znělo privilegium umožňující vypovězení Židů z města udělené měšťanům králem Vladislavem II. Jagelonským roku 1504. Plzeňané své nově nabyté právo využili záhy, a to v souvislosti s vyšetřováním krádeže monstrance a znesvěcení a hostií v Hostouni u Domažlic. Z činu byli obviněni tamní Židé, kteří ovšem uvedli, že do celé záležitosti byli zapojeni také židovští obchodníci z Plzně.
Vypovězení Židů z města samozřejmě nešlo realizovat okamžitě. Jen pomalu a neochotně se židovští obyvatelé z Plzně stěhují, a to nejčastěji do menších měst a vesnic Plzeňského kraje (Přovany, Kasejovice, Kozolupy, Malesice, Štěnovice). Tehdejší plzeňská synagoga, jež stála v Solní ulici, zanikla roku 1533 a poslední židovský dům byl prodán roku 1542. Posléze platilo ustanovení, jehož součástí byl například zákaz přenocování Židů ve městě.
Byť oficiálně židovská obec zanikla, nepřestali se Židé podílet na místním obchodu, a to díky podomnímu prodeji a výročním trhům, jež mohli navštěvovat od roku 1584[10]. Návrat konkurence do města opět vyvolal vlnu nepokojů, která se projevila například vleklým sporem ze 17. století mezi křesťanskými řezníky a jejich židovskými košer protějšky

[6] ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, str. 8. 2000. Průvodce historií západních Čech. ISBN 80-86125-14-9.
[7] Tamtéž. Jednalo se o již neexistující budovu na rohu dnešních ulic Solní a Sedláčkova.
[8] Tamtéž, str. 9.
[9] Hruška, Martin. *Kniha pamětní královského krajského města Plzně*. Plzeň: V. Steinhauser, 1883, str. 477-8.
[10] Zakoupili si k tomu práva.

zakončený omezením prodeje košer masa nežidovskému obyvatelstvu. Docházelo také k násilným křtům[11].
S poněmčením města, Josefínskými reformami a dalšími právními zásahy, jež umožnily Židům, samozřejmě za určitých podmínek, dočasný pobyt ve městě, případně pronájem nebytových prostor (sklad, vinopalna atd.) došlo k opětovnému pobouření Plzeňanů, jak lze vyčíst ze stížnosti císaři z roku 1826: „ *Veškerý obchod, veškeré prameny obživy strhne výhradně na sebe, nesvědomitý a bezohledný u volby prostředků…Od té doby, kdy Židé mocněji do Plzně vloudili, utrpěli značných ztrát živnosti křesťanů, kteří ve svém jednání stejných pletich neužívají…*“[12]
Žádosti o zásah státu však byly neúspěšné. Průmyslová revoluce, industrializace, zrovnoprávnění a židovská emancipace naopak znamenaly, že se Židé do Plzně postupně navrátili a zejména v tovární výrobě díky své píli a neustálé snaze inovovat obohatili český, ba i světový trh o nemalý počet významných firem (původním majitelem božkovského lihovaru byl podnikatel židovského původu Josef Gutwilling[13]).

1.4 Z pera Norberta Frýda

O tom, jak náročné takové výpravy za zbožím do větších měst byly, o tom, jak vypadala židovská škola, nebo jak se jedlo na maloměstě košér, píše velmi poutavě spisovatel Norbert Frýd. Ten je známý především jako autor knih souvisejících se šoa (např. *Krabice živých*). Méně proslulým dílem je pak jeho románová trilogie *Vzorek bez ceny a pan biskup*, *Hedvábné starosti* a *Lahvová pošta*. Jedná se o tzv. rodinnou kronika, o vzpomínky či autorskou rekonstrukci životních příběhů Frýdovy rodiny počínaje osudy prarodičů.
Byť se s úryvky přeneseme do porevolučního období 19. století, bohapustý (dá-li se podobný výraz v našem kontextu použít) Drmoul, vesnička v Chebském okrese[14] s necelými devíti sty obyvateli, od původních tradic ještě zdaleka neupustil. Hned z první ukázky lze vyčíst, jak důležité byly pro židovské obchodníky z venkova návštěvy komerčního centra – Plzně: „*Ještě daleko větší sláva ovšem provázela kupecké výpravy do Plzně. Tam se konaly čtyřikrát za rok jarmarky a samo jméno Plzeň mělo velkosvětsky fabulózní zvuk. Setkávali se zde obchodníci z celé oblasti, devatenácté století se rozbíhalo do gründerských let, vzduchem létala slova akcie, průmysl, podnikání a tihle venkovští chuďasové aspoň okukovali novinky, porovnávali ceny, pochytávali tipy, navazovali známosti. Zcela mimochodem třeba sháněli i ženicha pro mladší sestru, nebo nevěstu pro syna.*“[15]
A to není jediná chvála, kterou Frýd město častuje: „*Už týdny před událostmi sepisoval otec Gaše na list papíru vše, co hodlal nakoupit. Posílal děti do domů dlužníků, aby jim připomněl pohledávky. Lidé ostatně chápali, že nemůže jet nakupovat bez peněz, respektovali pokud možná čtvrtletní termíny. Platilo se „do plzeňského trhu“.*“[16]
Trhy samé pak autor popisuje takto: „*Na náměstí kolem plzeňského kostela a přilehlé ulice, všecko hustě zaplněné ježatými stánky, byly v neděli ještě poměrně málo živé. Příval cizích trhovců se zbožím nastal až v noci na pondělí. Do elegantnějších prodejen centra nastěhovali*

[11] Poslední doložený případ pochází z roku 1806. Schiebl, Jaroslav. *Křty Židů a jinověrců v Plzni na konci XVII. století a počátku XVIII. století.* In: *Plzeňsko*. 1924, č. 5, str. 4-5.
[12] Český západ, 1. 7. 1909, str. 3.
[13] Dále lze zmínit např. koželužnu Davida Leopolda Levita, papírnu Fürth & Gellert, továrnu na výrobu lihu Adofa Poppera nebo lihovar Gutmann & Kafka (továrna sloužila jako výrobna lihu a droždí. Roku 1870 ji převzal J. Hanák. Dodnes stojí v Lochotínské ulici.
[14] Drmoul sice neleží v Plzeňském, nýbrž v Karlovarském kraji, nicméně v textu jsou města regionu Plzeňského často zmiňována, navíc před zavedením krajů měl Cheb k západočeské metropoli blízko i administrativně.
[15] FRÝD, Norbert. *Vzorek bez ceny a Pan biskup, aneb, Začátek posledních sto let*. Praha: Československý spisovatel, str. 11, 1966.
[16] FRÝD, Norbert. *Vzorek bez ceny a Pan biskup, aneb, Začátek posledních sto let*. Praha: Československý spisovatel, str. 12, 1966.

se po dobu trhu páni továrníci z Prahy, Vídně, Liberce, skladovali a převáděli tu své šlágry. Jinak se každá z přilehlých ulic proměnila v otevřený tábor dodavatelů určitých tovarů. Někde byla k mání jenom kůže, jinde nevydělané kožky a peří, jinde zas košťata, košíky, hliněné nádobí, dřevěné vařečky, džbery a díže, troky a plechové vany. Zdánlivě nekoneční řady ulic se soustředily na hotové prádlo, punčochy, zástěry, obleky, šátky, vlňáky. Všecko mělo svůj pach, a zvlášť boty, papuče, pantofle půl dřevěné půl kožení voněly pro odborníka příjemně. O ulici dál nabízeli dovozci z Moravy a Slovenska cibuli, česnek, koření, to už připomínalo zahrady Orientu."[17]

V následující ukázce Frýd popisuje židovskou školu: „*V jediné místnůstce se musely těsnat všecky děti ve věku šesti až dvanácti let a trávit tam celý den – od osmi do dvanácti, od jedné do pěti. Dlouhé letní prázdniny, jak je poskytovala křesťanské obecná, neznaly. Vyučování ustalo jen v pátek odpoledne, v sobotu a o židovských svátcích, ale to čekaly děti na děti často jiné povinnosti, hlavně návštěva templu. Neděle platila za všední den.*"[18]

Následuje zajímavá pasáž týkající se vnitřních prostor školy: „*Domek byl ze dřeva, bez jakýchkoliv hygienických zařízení. Zde měl svůj byt i pan učitel Salomon Spitz. Učební pomůcky chyběly – nebylo jich ostatně ani zapotřebí – děti si měly přisvojit je důkladné znalosti náboženství, klasického hebrejského jazya a písma. Jaksi navíc se vyučovalo trochu počtům, nejnověji také čtení a gramatice německého jazyka a zeměpisu Čech.*"[19]

Text postihuje i to, jaké pomůcky studenti potřebovali a jak to bylo s financemi: „*Děti si přinášely břidlicovou tabulku, pisátko a hebrejský slabikář. V zimě, když byla brzy tma, i lojovou svíčku. Tatínkové platili týdně za každé dítě pětadvacet krejcarů školného, inkasovalo se veřejně, v templu, za přítomnosti učitele i dětí, a nebyl to malý obnos – šlo tedy jistě o tíživou proceduru, nepříjemnou pro všecky.*"[20]

A co osobnost učitele? „*Salomon Spitz byl prudký, věčně rozzlobený, děti se před ním třásly. Nepozornost trestal hůlkou nebo pěstí, sám se chvástal, že u něho nebývá nouze na modřiny. Tloukl i do obličeje. Dědeček vzpomíná, jak jednou malý soused v lavici Jonáš Strauss dostal ránu, až vykřikl bolestí. Učitel měl na ruce pečetní prsten a úder byl tak silný, že se na chlapcově tváři dala přečíst písmena SS – která v těch poměrně nevinných dobách neznamenala ještě nic než iniciály Salomona Spitze.*"[21]

2 ŽIDOVSKÉ OSOBNOSTI PLZEŇSKÉHO KRAJE

2.1 Plzeň - město

S Plzní je spojena osobnost spisovatele Oskara Bauma[22], který se ve městě roku 1883 narodil. Pocházel z obchodnické rodiny: „*Otec vlastnil obchod se střižním zbožím na krásném velkém náměstí naproti kostelu.*" Malý Oscar přišel na svět poznamenaný, neboť měl odchlíplou sítnici a špatně viděl na jedno oko, později (nedosáhl ani osmého roku věku) na něj oslepl zcela.

Když byl chlapec ještě malý, přestěhovali se Baumovi do Prahy: „*Během svého mládí v Praze navštěvoval gymnázium na Staroměstském náměstí v dnešním paláci Kinských. Do gymnázia tehdy chodili i pozdější členové „Pražského kruhu" M. Brod, F. Kafka, a také Otto Pick nebo překladatel Pavel Eisner či Emil Utitz.*" A právě se zmíněnou školou je pak většinou znalců

[17] FRÝD, Norbert. *Vzorek bez ceny a Pan biskup, aneb, Začátek posledních sto let*. Praha: Československý spisovatel, str. 13, 1966.
[18] Tamtéž, str. 6.
[19] Tamtéž.
[20] Tamtéž.
[21] Tamtéž, str. 7.
[22] V textu vycházím mimo jiné z textu bakalářské práce Filipa Šamsi, toho času (2007) studenta Katedry Ústavu židovských studí na Husitské teologické fakultě UK nazvané Oscar Baum a židovská tradice. Dostupné zde: https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/661/.

spojován incident, při němž Oscar Baum přišel i o druhé, dosud zdravé oko. Podle všeho jej totiž ztratil v pranici s českými spolužáky[23]. Dlouholetý Baumův přítel F. Kafka projevil lítost nad tím, že se Baum stal obětí „slepé“ nesnášenlivosti: „*Oscar Baum ztratil zrak jako Němec, jako někdo, kým vlastně nikdy nebyl a ani jím být neměl. Snad je Oscar Baumen smutným symbolem takzvaných pražských německých Židů*“.

Slepota spisovatele velmi ovlivnila, o čemž svědčí i úryvek z Baumovy knihy *Život v temnotě*: „*Fricek se pln blažených myšlenek ubíral k synagogální lavici. V kapse měl mimořádný úlovek: první díl Dětí kapitána Granta…České děti, které zlobilo, že si tu někdo „přede všemi čte německou knihu“, ztloukly onoho chlapce tak, že oslepl.*“[24]

Již slepý Oscar odjel do Vídně, kde vystudoval hudební pedagogiku a stal se učitelem klavíru a hry na varhany. To, že byl moderním židem, dosvědčuje fakt, že sám hrál na varhany v Jeruzalémské synagoze. To by přitom ještě před sto roky bylo něco nemyslitelného a před padesáti léty by šlo o velkou novinku[25].

Oscar Baum patřil k výjimečně nadaným autorům tzv. pražského německého kruhu. Jeho slepota mu v tvorbě nikterak nebránila, ba naopak. Jednak jeho dílu dodávala specifickou duši a navíc mu díky ní nechyběl jakýsi sedmý instinkt, na nějž ve svých vzpomínkách naráží např. Max Brod: „*Věřili jsme/ a sám Baum nás svým nenuceným chováním v té víře utvrzoval/ že mu mnohdy nějakými tajenými záchvěvy můžeme sdělit, co vidíme. Slepý viděl našima očima.*“ Brod také uvádí, že přítel Baum své texty a pocity vždy zaznamenával za pomocí Braillova přístroje, který vždy nosil s sebou.

V závěru už jen citace z autorova díla: „*Okamžik je střed věčnosti. My každý jsme s tím, co právě činíme v každém okamžiku středem mezi tisíci pokoleními, které byli před námi a mezi tisíci pokoleními, jež přijdou po nás. Proto nemůže nikdo říci: "Jeden den nic neznamená!" Všechna minulost byla zbytečná a celá budoucnost bude beznadějná, jestliže naše přítomnost není skutečně naplněna.*“[26]

Ze západočeské metropole také pocházel český záhadolog Ivan Mackerle. Ten se během života pokoušel vyřešit mnohá tajemství – pátral po Lochneské příšeře i po madagaskarském lidožravém stromě. Kromě jiného se také s geologickým radarem vypravil do pražské Staronové synagogy, aby odhalil Golema[27]. O svých pocitech z výpravy se svěřuje: „*Železná dvířka s židovskou šesticípou hvězdou se otevírala jen ztěžka. Se skřípěním, jakoby nechtěla vydat své tajemství. Jednou rukou jsem se držel za železnou skobu zaraženou ve zdi, visel ve výšce deseti metrů a pode mnou hučel dopravní ruch velkoměsta. Pak jediný krok… a stanul jsem v temných prostorách, kde se zastavil čas…*“[28] Jak hledání dopadlo? Mackerle sice Golema neobjevil, ale neztratil naději: **„***Jak jsme tedy zjistili, na půdě Staronové synagogy žádné zbytky golema dnes nejsou. To však ale neznamená, že tam kdysi skutečně nebyly…***“**

V Plzni také působil advokát a aktivista Jindřich Kohn. Tento všestranný muž se angažoval v politice, byl rovněž redaktorem lokálního časopisu *Směr* a zajímal se o sociologické otázky. Byl zapáleným zastáncem židovské asimilace: „*Otázku židovské asimilace, za niž se přimlouval, řešil její oboustrannou povahou, při níž dochází k vzájemnému obohacování*

---

[23] Jiné zdroje však s odvoláním na svědectví samotného Bauma uvádějí, že o druhé oko přišel tehdy, když vojáci (dokonce možná v Plzni) rozháněli demonstraci, přičemž chlapce jeden z vojáků udeřil.

[24] V originále Das Leben Im Duken. Na pasáž upozornil J. Serke.

[25] České židovství procházelo v polovině 19. století zásadní reformací (právo, školství, bohoslužba). Jednou z nejspornějších změn pak bylo zavedení varhan do synagog. Ty se nepravidelně v synagogách vyskytovaly již od pozdního 17. století (ohlašovaly začátek sabatu), ale nyní měly být stálou a věrnou pomůckou pravidelných modliteb. První reformovaná bohoslužba v Praze se konala ve Španělské synagoze roku 1837 a z nedostatku židovských hudebníků tehdy hrál František Škroup, skladatel české státní hymny.

[26] Z německého originálu přeložil Filip Šamsa.

[27] Podle legendy je právě na půdě Staronové synagogy znehybněný Golem uschovaný. Více v článku Židovská tematika v české literatuře – Golem.

[28] Více zde: http://www.mackerle.cz/news/hledani-golema/

asimilovaných i asimilující většiny. Zároveň přitom zdůrazňoval návaznost evropské kultury na antiku, v níž byly přítomné četné asimiláty židovství.“[29]
S Plzní je také spjata meditační zahrada s Památníkem obětem zla, již na Doudlevcích založil bývalý politický vězeň Luboš Hruška. Dále ve městě stojí budovy Malé a Velké synagogy (třetí největší stavba svého druhu na světě), na Lochotíně se rovněž nachází židovský hřbitov.

2.2 Kasejovice

V Kasejovicích dlouhá léta působil Václav Mertberger, místní rodák, vlastivědný pracovník a znalec umění. V bývalé židovské synagoze[30] sestavil sbírku uměleckých předmětů mapujících historii města: „*Vzhledem k tomu, že v Kasejovicích v minulosti existovala velká židovská komunita, podařilo se Václavu Mentbergrovi shromáždit obsáhlou sbírku s židovskou tématikou.*“[31]
Mentebrger je také autorem několika knih. Ve svých vzpomínkách na období druhé světové války mimo jiné popisuje snahu Židů opustit město ve strachu před nacismem i to, jak postupně ztráceli občanská práva: „*Židé, ač nás přespříliš poškozovali nejen hospodářsky, ale i národnostně, nejsou už lidmi?*“[32] Z citace sice vyplývá, že sám Mertberger nebyl Židům zcela nakloněn, nebyl však antisemitou. Deníky obsahují také pasáže věnované složitému soužití Čechů, Židů a Němců a situaci poválečné a mnohé další zajímavé (byť jistě subjektivní) pasáže, z nichž se lze poučit o historii Plzeňska.
Mentberger židovskou tematiku podrobně studoval. Byl majitel rozsáhlé sbírky knih v hebrejštině, je možné dohledat jeho strojopis *Kasejovičtí Židé*, sám také upozornil na to, že domy v kasejovické židovské čtvrti byly jinak očíslovány, a to římsky, nikoliv arabsky, což lze potvrdit i citací z knihy N. Frýda charakterizující židovská obydlí v Drmoule: „*Dědeček ovšem vypráví, že neviditelná zeď ghetta nemizela ani potom, že židovské domky se lišily i nadále jiným, římským číslováním (Maierovic baráček měl číslo X).*“[33] Mertberger také pořádal odborné přednášky na židovské téma. Když prováděl hosty po Kasejovicích, neopomněl zmínit význam symbolů na náhrobcích na židovském hřbitově. Jednou dokonce obdržel od židovských představených dar - palmovou ratolest – jako vyjádření úcty.
Mezi lety 1859 a 1869 působil v kasejovické synagoze Filip Bondy, který jako vůbec první rabín v Čechách začal kázat česky. V dubnu roku 1885 provedl první českožidovskou bohoslužbu v Pinkasově synagoze v Praze. Česká kázání rovněž sepsal (*Hlas Jákobův*). Mimo to byl autorem učebnic (*Učení Mojžíšovo pro školní mládež*), začal v českém jazyce vyučovat, ba co víc, propagoval český překlad Tóry.

2.3 Osek u Rokycan

V malé vísce u Rokycan se v dubnu roku 1853 narodil Šimon Wels. Z hlediska Plzeňského kraje je důležitá jeho autobiografická kniha *U Bernátů*, v níž popisuje život vesnické židovské komunity západních Čech. Jde v mnoha ohledech o cenná a detailní svědectví zahrnující vzpomínky na období mezi léty 1853 a 1897.

---

[29] Více zde: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Kohn_Jind%C5%99ich.
[30] První rabín, který v kasejovické synagoze vedl bohoslužby, nesl jméno Solomon a zprávy o něm jsou datovány do roku 1651. Současná budova byla postavena v 18. stol. v souvislosti se založením městské židovské čtvrti. Během následujících let prošla nákladnou rekonstrukcí, fungovala jako škola, probíhaly zde také první bohoslužby rabína Filipa Bondyho (první rabín kázající česky). V důsledku transportu kasejovických židů do Terezína však po druhé světové válce nebyla synagoga jakožto modlitebna znovu otevřena. Postupně do ní byly přesunuty soukromé sbírky V. Metbergera, později se budova stala veřejně přístupným muzeem.
[31] Více zde: http://www.kasejovice.cz/cs/historie-a-pamatky/muzeum-kasejovice/R20-A953/. Převážná část sbírky byla převezena do Židovského muzea v Praze.
[32] Více v diplomové práci Marie Sekáčové: Václav Mentberger a vznik muzea v Kasejovicích (2012, FPE ZČU).
[33] FRÝD, Norbert. *Vzorek bez ceny a Pan biskup, aneb, Začátek posledních sto let*. Praha: Československý spisovatel, str. 33. 1966.

Co se tedy můžeme dovědět z knih Šimona Welse? Tak například, jak to vypadalo v židovské domácnosti s jídlem: „*Maso jsme měli pouze v sobotu, u nás i v Rokycanech, kde bydlel pouze jeden žid, nebylo maso košer k dostání. V Mýtě, městečku 2 hodiny od nás vzdáleném, košeroval jeden řezník, a to pouze na šábes nebo židovské svátky…V letním čase nebylo to maso zvlášť dobré, mnohdy tou dlouhou cestou zavánělo. V pátek se vařilo na sobotu všecko jídlo, o šábesu se pouze ohřívalo.*“[34]
Text také vypovídá o stavu tehdejšího templu: „*Dva domky od nás dále stál židovský kostel. Dosti velká prostorná budova, asi 80 sedadel pro mužské a na západní straně velká galerie pro ženské. Okolo zdí, po všech stranách byly lavice s číslovanými sedadly a před nimi stojánky na sidorim a machsorim (modlitebné knížky). Na východní straně ve zdi skříň na 4 tory za záclonou (perouchis), a vprostřed vyvýšené místo se zídkou kolem, kde se četlo z tóry (lajinovalo). V roce 1803 se kostel ten vystavěl, a v roce 1863 se celý zrenovoval, prostřední vyvýšenina přišla pryč, lajinovalo se před oltářem. Místo okolních lavic se stojánky dali dvě řady po deseti lavicích se zdvihajícími sedadly, velký pozlacený lustr doprostřed a po zdi menší. V prvním patře pokoj s kamny pro zimní modlení, (Winteršůl)…Kostel se dal vymalovati a každému se líbil.*“[35]
A nakonec něco málo k místním poměrům: „*V ulici, tak zvané židovně, bydlelo v každém z 6 domků po jedné rodině. Domky patřily vrchnosti, hraběti Sternbergovi. Ten je pronajímal za vysoké nájemné židům a později je museli nájemci od vrchnosti velmi draze koupiti. No, pan hrabě musel taky žít…Jeho otec byl velmi vzdělaný člověk. Na jeho zámku na Březině prý přenocoval slavný německý básník Goethe…V Osecké obci bydlelo v 18. století až 20 židovských rodin, ve Volduchách též tolik a oběma bylo přenecháno vrchností kolem roku 1700 kus skalnaté půdy u zříceniny Kamýku na pohřebiště.*“[36]
Doslov k podnětné knize sepsal roku 1939 Welsův syn Rudolf, ve své době žák slavného architekta Adolfa Loose. Rukopis memoárů byl však objeven až ve druhé polovině 20. století v Anglii, načež jej český básník a překladatel Zbyněk Hejda připravil k samizdatovému vydání, k němuž poprvé došlu roku 1987, později text převzala oficiální nakladatelství.

2.4 Radnice

S malebným městečkem na západě Čech je propojen osud Isaaca Mayera Wise[37], muže, který se po světě proslavil jakožto americký zastánce židovských hodnot.
Weis se narodil roku 1819 v Lomničce, a tedy ve vesničce nedaleko Chebu. Jeho posledním působištěm v Čechách před emigrací však byla právě Radnice, kde působil jako rabín. Později se však i s rodinou přestěhoval do USA, kde založil tři instituce prosazující reformní tvář židovství, a to jednak Unii amerických hebrejských kongregací[38], dále tzv. Hebrew Union College – Jewish Institute of Religion (Hebrejský náboženský institut) a Central Conference of American Rabbis (Centrální konference amerických rabínů), jejichž prostřednictvím se mu podařilo prosadit výrazné reformy v americkém judaismu.
Jen díky Západočechu Wisovi se konzervativní Američané začali zabývat otázkou možnosti smíšeného sboru, biřmování, možnosti počítat i ženy jakožto součást tzv. minjanu[39], zavedením rodinných lavic do synagog, atd. Isaac také propagoval nutnost odborného vzdělávání rabínů, potřebu spolupráce amerických židů i nutnost kooperace s křesťany.

---

[34] WELS, Šimon, HEJDA, Zbyněk, ed. *U "Bernatů"*. Praha: Triáda, str. 9. 2011. Delfín (Triáda). ISBN 978-80-87256-48-0.
[35] WELS, Šimon, HEJDA, Zbyněk, ed. *U "Bernatů"*. Praha: Triáda, str. 10. 2011. Delfín (Triáda). ISBN 978-80-87256-48-0.
[36] WELS, Šimon, HEJDA, Zbyněk, ed. *U "Bernatů"*. Praha: Triáda, str. 14. 2011. Delfín (Triáda). ISBN 978-80-87256-48-0.
[37] Původně Weis, v USA si z důvodu snazšího vyslovování pozměnil jméno na Wise. Usídlil se v Cincinnati.
[38] Union of American Hebrew Congragations, od roku 2003 jde o tzv. Unii pro reformní judaismus (Union for reform Judaism).
[39] Společenství deseti dospělých židovských mužů (starší věku bar micva, jehož dovrší ve věku 13 let), minimální počet, bez něhož se nesmí konat žádná veřejná pobožnost. Reformní a většina konzervativních židů dnes do minjanu započítává i dospělé ženy (ve věku bat micva).

Rabbi Wise zemřel 26. března roku 1900. Již třicet let před svou smrtí si pečlivě zvolil výňatek z bible, jenž byl citován na jeho pohřbu: „*Který jest člověk, ješto se bojí Hospodina, jehož vyučuje, kterou by cestu vyvoliti měl? Duše jeho v dobrém přebývati bude, a símě jeho dědičně obdrží zemi.*“[40] Deník New York Times otiskl o ceremonii článek. Smuteční průvod čítající přes tisíc osob je v něm popisován jako jeden z nejdelších, jaký kdy Cincinnati zažilo. V den pohřbu prý padal ohlušující a bezútěšný déšť, synagoga byla skvostně osvícena a obřad byl započat profesionální hrou na varhany. Mezi truchlícími byli kromě rodiny, přátel a členů židovské obce rovněž významní představitelé křesťanské (zejména pak protestanské) víry.
Svědci Isaaca Wise charakterizují jako nestora amerického židovství milovaného židy i křesťany, jako patriota se srdcem na dlani i jako dobrého přítele a skvělého učitele: „*Právě zhaslo skutečně velké světlo intelektuálního a duchovního světa.*“[41]

2.5 Klatovy

S Klatovami jsou spojena hned tři významná jména – Fleischmann, Goltlieb a John.
Karel Fleischmann se mimo svoji původní lékařskou profesi věnoval grafice a literatuře. Psal básně, fejetony, recenze a povídky. Patřil k zakládajícím členům umělecké skupiny Linie[42]. Během druhé světové války byl vězněn v Terezíně, kde měl na starosti nemocné. Na místě vytvořil asi šest set kreseb zobrazujících život v táboře, složil bezpočet básní. Jeho rozsáhlé dílo je vystaveno nejen v pražském židovském muzeu, ale rovněž v síních v Izraeli a v USA.
Níže vybírám citaci z textu *Duch a tvar*, článku, v němž K. Fleischmann charakterizuje svého dlouholetého přítele, sochaře Ottu Gufreunda. Domnívám se, že byť hovoří o druhé osobě, zrcadlí se v jeho slovech vlastní zkušenost: „*Umělec potřebuje metafory nejen, aby se vyjádřil, potřebuje metafory, aby sám poznal stav své duše…Nezapomenu nikdy na výraz bezedného smutku, s jakým mluvíval o svém živoření v táboře. Bylo to zoufalství pouhého vegetování bez smyslu a bez obsahu.*“[43]
František Gottlieb byl především básníkem. Jeho texty jsou vesměs reflexivní. Nalezneme u něj meditativní poezii, filosofické úvahy i texty s výrazně náboženskými tématy (hlásil se k tradici židovských proroků). Válku Gottlieb strávil v cizině (Asie, Afrika). Pobyt v zahraničí jej inspiroval k tvorbě povídek a črt (*Jaro a poušť*). O povaze Gottliebovy poezie napoví více báseň *Sukót*: „*Chvěj se palmou, větví slávy/přivoň k plodu citroníku/Orient tě z dálky zdraví/a ty vracíš slova díků/Za tu šťávu vprostřed písku/za ten šelest v suchopáru/za ten život tvrdých zisků/za tu milost nových darů/Myrthu ještě, routu nevěst/v štěstí ať nám připomene/když sedával smutek u měst/jako vrby podlomené/Žlutý měsíc svítí z dlaně/ a ta větev peruť zdvíhá/rovinou jsou všechny stráně/a s tvých očí spadla tíha.*“[44]
Jaromír John (vlastním jménem Bohumil Markalous), byl autorem existenciální prózy, především pak povídek[45]. Působil také jako novinář, kritik a pedagog. Mimo jiné založil katedru estetiky na Univerzitě Palackého v Olomouci.

2.6 Blovice

Ve městě se narodil advokát Adolf Kraus. Ten roku 1877 získal povolení vykonávat praxi v Chicagu. Jakožto jediný česky hovořící právník ve městě s 30 000 obyvateli byl během své kariéry přítomen případům všech členů početné české komunity, kteří se ocitli u soudu,

---

[40] Modlitba za to, aby Bůh Davida slovem i duchem svým spravoval. Velebení dobroty Boží a štěstí bojících se Boha a opět modlitba. Ž 25, 12-13.
[41] New York Times, March 30, 1900, více zde: https://www.nytimes.com/1900/03/29/archives/rabbi-i-m-wises-funeral-all-jewish-business-houses-in-cincinnati.html.
[42] Avantgardně orientovaná umělecká skupina působící v Českých Budějovicích v období mezi lety 1931-1938.
[43] HOUSKOVÁ, Hana, ed. *Českožidovský almanach.* Praha: Apeiron, str. 86. 1994.
[44] HOUSKOVÁ, Hana, ed. *Českožidovský almanach.* Praha: Apeiron, str. 25. 1994. Sukót – Svátek stanů a sklizně je památkou na přebývání Židů ve stanech během putování pouští po vysvobození z Egypta.
[45] Např. Večery na slamníku (1920) – sbírka povídek zachycujících válku očima nezvyklých hrdinů.

většinu přitom obhajoval. Adolf Kraus byl rovněž členem mnoha právních i vzdělávacích institucí a také editoroval noviny Chicago Times, do nichž sám přispíval.
Na blovickém zámku se (dle autobiografie) dne 28. prosince 1825 narodilo děcko s velkou hlavou a slabým tělem, o němž lékaři prohlásili, že je nemocné a nemá šanci přežít. Zdrcená matka podle všeho prohlásila, že by novorozeně mělo být co nejdříve pokřtěno, k čemuž dle textu došlo hned následující den: „*A tak jsem neměl čas stát se židem, čehož lituji, kromě jiného kvůli Izraeli*.“[46] Tak zní překlad anglického originálu vzpomínek Henriho Blowitze aneb Jindřicha Oppera, světoznámého žurnalisty: „*Blowitzova autobiografie pod názvem My Memoirs vyšla krátce po novinářově smrti roku 1903 v Londýně, není však pramenem zcela spolehlivým…Na nevěrohodnost některých tvrzení obsažených v knize (zejména týkajících se Blowitzova původu)…poukázal například Egon Erwin Kisch… podařilo se mu vypátrat, že Blowitz byl stejně jako on sám židovského původu a nenarodil se, jak tvrdil, na zámku, ale v blovické židovské obci, která tehdy čítala více než osmdesát rodin… Blovická matrika pak jasně dokládá, že Blowitz pocházel z prostých poměrů a do svých dvaatřiceti let byl židem*.“[47]
Ačkoliv Henri Blowitz strávil mládí v Čechách, o jeho kariéře se v českém prostředí příliš nehovoří.[48] Mnohem známější je osobnost J. Oppera ve Francii, kde žil, a rovněž ve Velké Británii, neboť pracoval jako dopisovatel londýnských *Timesů*: „*Blowitz byl novinář a nic než novinář, oddaný Timesům tělem i duší, připraven obětovat celý svůj život profesním povinnostem*,"[49] prohlásil kdysi jeho spolupracovník. „*…má přístup do všech zakázaných míst, stýká se po čtvrtstoletí s nejvýznamnějšími francouzskými státníky a neexistuje pro něj žádné tajemství, ať už ve vnitřní, nebo vnější politice Francie*.“
Bohužel, Timesy až do druhé poloviny 20. století neuváděly u článků jména autorů, což stěžuje možnost dohledat všechny Blowitzovy texty. Jisté je, že procestoval svět, vedl rozhovory s politiky (Otto von Bismar, Napoleon III.) a dokonce s předstihem získal text Berlínské smlouvy[50], aby jej mohl vydat téhož dne, kdy byl dokument podepisován.

Plzeňský region je spojen s mnoha významnými autory židovského původu. Proč s nimi neseznámit studenty? Vždyť právě skrze společné lokální téma bude jednodušší přiblížit o to vzdálenější – židovské.

Použitá literatura

1. FRÝD, Norbert. *Vzorek bez ceny a Pan biskup, aneb, Začátek posledních sto let*. Praha: Československý spisovatel, str. 11, 1966.
2. HOUSKOVÁ, Hana, ed. *Českožidovský almanach.* Praha: Apeiron, str. 86. 1994.
3. Hruška, Martin. *Kniha pamětní královského krajského města Plzně*. Plzeň: V. Steinhauser, 1883.
4. MACKERLE, Ivan. Hledání golema. *Ivan Mackerle*. [online]. 2009 [citováno 21. 3. 2017]. Dostupné z: http://www.mackerle.cz/news/hledani-golema/.
5. Strnad, Josef. Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad I. Plzeň: Městské historické muzeum, 1891, str. 46.

[46] Memoáry Henriho Blowitze, volný překlad z anglického originálu.
[47] Styděl se snad Blowitz za své kořeny? Je to možné, neboť antisemitismu se Opper nevyhnul: „Říkají mu všechno a skrze něj se mnohdy Francouzi dozvídají, co se děje ve Francii. Tento muž je Žid,“ prohlásil o něm jeden z kolegů. Často o sobě slýchal, že je špion Anglie, Němec, polský Žid, nafoukaný muž, oportunista či Bismarckův agent.
[48] Výjimkou tvoří sbírkový fond Muzea jižního Plzeňska v Blovicích, kde jsou uloženy zmíněné paměti.
[49] Vycházím z diplomové práce Ing. Jany Němcové Zahraniční zpravodaj v 19. století: pařížský dopisovatel Opper de Blowitz a jeho časy v Timesech (MU, 2012).
[50] 1878, závěrečný akt Berlínského kongresu upravující tzv. smlouvu Sansefanskou, jež ukončila rusko-turecký konflikt (1877-1888). Převážně šlo o územní záležitosti.

6. ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, str. 6. 2000. Průvodce historií západních Čech. ISBN 80-86125-14-9.
7. WELS, Šimon, HEJDA, Zbyněk, ed. *U "Bernatů"*. Praha: Triáda, str. 14. 2011. Delfín (Triáda). ISBN 978-80-87256-48-0.
8. Ž 25, 12-13. Bible kralická, Brno: Levné knihy, 2010, str. 438, ISBN: 978-80-7309-138-5.

Kontaktní údaje

Mgr. Markéta Pokorová
Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta pedagogická
Veleslavínova 42, 301 00 Plzeň
Tel: 724 746 103
email: zvolanko@kcj.zcu.cz

SOCIÁLNA ATMOSFÉRA V UČITEĽSKÝCH ZBOROCH

SOCIAL ATMOSPHERE OF TEACHING STAFF

Aneta Vančová, Veronika Boleková

Abstrakt

Príspevok sa venuje výskumu, ktorého cieľom bolo preskúmať hodnotenie sociálnej atmosféry učiteľských zborov mestských a mimo-mestských škôl. Výskumnú vzorku tvorili učiteľské zbory na základných školách zriadených okresom Trnava, vyselektovaných na základe vopred stanovených kritérií (3 mestské školy a 6 mimo-mestských škôl), spolu 138 učiteľov. Sociálna atmosféra bola meraná prostredníctvom upravenej verzie Škály sociálnej atmosféry v skupine. Výsledky poukazujú na pozitívne hodnotenie sociálnej atmosféry. Učiteľské zbory z mimo-mestských škôl hodnotili sociálnu atmosféru pozitívnejšie ako učitelia z mestských škôl.

Kľúčové slová: *sociálna atmosféra, učiteľský zbor, mestské školy, mimo-mestské školy*

Abstract

The paper is dedicated to the research, the aim of which was to explore the evaluation of social atmosphere of teaching staff of city schools and schools outside a city. The research sample consisted of teaching staff at primary schools established by Trnava District and selected on the ground of the criteria given beforehand (3 city schools and 6 schools outside a city), altogether 138 teachers. The social atmosphere was measured through the modified Scale of Social Atmosphere in a group. The results are pointing out the positive evaluation of the social atmosphere. The teaching staff from schools outside a city evaluated more positively the social atmosphere than the staff from city schools.

Key words: *social atmosphere, teaching staff, city schools, schools outside a city*

1 ÚVOD

Sociálna atmosféra predstavuje vnútorný znak skupiny, ktorý vyjadruje kvalitu jej sociálneho prostredia, kvalitu vzťahov v skupine, k činnosti, k ľudom, k spoločnosti a k samotnému cíteniu členov skupiny (Kollárik, 2011). V odbornej literatúre sa môžeme stretnúť s viacerými príbuznými pojmami: pracovná atmosféra, psychologická klíma, organizačná kultúra, organizačná klíma. V anglickej literatúre je tiež často používaný ekvivalent sociálna klíma, v nemeckej literatúre je možné stretnúť sa s pojmom podniková kultúra, v ruskej literatúre sa zas používa termín morálno-psychologická klíma. Slovenskí a českí autori rozlišujú pojmy atmosféra a klíma (napr. Mareš, 1998; Paulík, 1999, 2012, 2017; Urbánek, 2008). Vymedzenie pojmu sociálna atmosféra teda nie je jednoznačné. V príspevku vychádzame z Kollárikovej (2011) koncepcie sociálnej atmosféry, ktorú autor definuje ako integrálnu, viacdimenzionálnu a relatívne stabilnú charakteristiku organizácie a jej zložiek. Z hľadiska štruktúry opisuje tri roviny skúmaného teoretického konštruktu, ktoré sú zobrazené v Obr. 1. V uvedenom kontexte sa venujeme atmosfére v špecifickom pracovnom kolektíve – učiteľskom zbore.

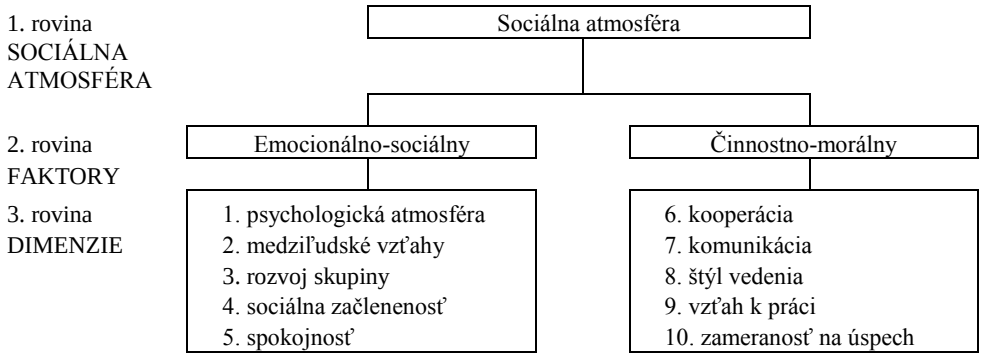

Obr. 1 Štruktúra sociálnej atmosféry

Prvá rovina (celková sociálna atmosféra) vypovedá o aktuálnom skupinovom sociálno-psychologickom stave skupiny. Smerom k členom skupiny predstavuje významnú zložku sociálneho prostredia ovplyvňovanú viacerými skupinovými a mimoskupinovými faktormi. Koncepcia Kollárika (2011) rozlišuje dva faktory: emocionálno-sociálny a činnostno-morálny faktor.

Emocionálno-sociálny faktor vyjadruje aktuálnu psychológiu skupiny a je tvorený dimenziami determinujúcimi jej pracovnú efektívnosť a výkonnosť. Zaraďujeme k nim psychologickú atmosféru, medziľudské vzťahy, rozvoj skupiny, sociálnu začlenenosť a spokojnosť. Uvedené zložky sociálnej atmosféry sú súčasťou každej skupiny, nevynímajúc pracovné skupiny, akou je aj učiteľský zbor. Poskytujú informácie o vplyve skupiny na správanie jej členov a o riešení konfliktov a problémov (Kollárik, 2011). V učiteľských zboroch sa jedná najmä o izolovanosť niektorých členov, vytváranie skupín, neochotu plniť ciele školy, direktívnosť alebo naopak nezáujem vedenia školy o vytvorenie pozitívnych vzťahov či dosiahnutie dobrých výsledkov, intrigy, ohováranie, nedôveru, nedostatočnú komunikáciu, nedostatočné spoločné riešenie problémov či neochotu stretávať sa mimo vyučovania (Zemanová, 2006).

Činnostno-morálny faktor vyjadruje vzťah k práci ako k základnej činnosti skupiny a poskytuje informáciu o miere zhody cieľov skupiny s cieľmi spoločnosti. Skupinové ciele by mali byť v súlade s celkovými cieľmi, resp. s cieľmi oddelenia, spoločnosti (Curphy, Hogan, 2012). S týmto faktorom sa silno spája pojem práca ako prostriedok na vytváranie vzťahov medzi členmi skupiny (Letovancová, 2010). Faktor tvoria nasledovné dimenzie: kooperácia, komunikácia, štýl vedenia, vzťah k práci a zameranosť na úspech. Uvedené dimenzie spolu s dimenziami emocionálno-sociálneho faktora tvoria tretiu rovinu sociálnej atmosféry.

Cieľom prezentovaného výskumu bolo preskúmať hodnotenie sociálnej atmosféry učiteľských zborov základných škôl zriadených okresom Trnava. Zároveň sme zisťovali, či existuje vzťah medzi atmosférou a prostredím, v ktorom učitelia pôsobia a ako sa tento vzťah prejavuje v rozdieloch v sociálnej atmosfére medzi mestskými a mimo-mestskými učiteľskými zbormi na základných školách.

Sociálna atmosféra je tvorená dvoma základnými aspektmi – činnosťou a sociálnou interakciou, ktoré úzko súvisia s medziľudskými vzťahmi. Z výskumu na základných a stredných školách v Slovenskej republike (Vašíčková, 2014) vyplýva, že až 76% učiteľov prikladá kolegiálnym vzťahom významnú úlohu. Spokojnosť s kolegiálnymi vzťahmi udávalo 64% učiteľov. Takmer polovica celého výskumného súboru upozornila na zhoršujúcu sa tendenciu v rámci kolegiálnych vzťahov (Vašíčková, 2014). Chceli sme preto zistiť, aké je

hodnotenie sociálnej atmosféry a jej jednotlivých zložiek v učiteľských zboroch (VO1), akú má distribúciu (VO2) a ako súvisí s prostredím pôsobenia učiteľov (VO3a). V komparačnej podotázke sme sa pýtali na rozdiely v sociálnej atmosfére medzi učiteľmi z mestských a mimo-mestských škôl (VO3b).

2 METÓDY

2.1 Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorila pracujúca populácia, konkrétne učiteľské zbory, ktoré vnímame ako skupiny pracujúce na spoločných cieľoch a zdieľajúce rovnaké prostredie (Kubalák, 2013). Výskumu sa zúčastnilo 138 učiteľov, z toho 131 žien (94.9%) a 7 mužov (5.1%). Rozloženie výskumnej vzorky z hľadiska veku uvádzame v Tab. 1.

Tab. 1 Skladba výskumného súboru podľa veku (stĺpcové %)

	Frekvencia výskytu	Percentá	Kumulatívne percentá
do 30 rokov	9	6.5	6.5
31-40 rokov	41	29.7	36.2
41-50 rokov	42	30.4	66.7
51-60 rokov	33	23.9	90.6
viac ako 60 rokov	13	9.4	100.0
spolu	138	100.0	

Vo výskumnom súbore sa nachádzali iba učitelia podieľajúci sa na výučbe. Školy boli vybrané zo zoznamu všetkých základných škôl zriadených na západnom Slovensku, ktorý nám bol poskytnutý Štátnou školskou inšpekciou. Po konzultáciách s expertmi zo Štátnej školskej inšpekcie a na základe nášho expertného úsudku sme stanovili kritéria výberu participantov (verejnoprávna škola, základná škola s MŠ, druh školy: 1. – 9.ročník, organizácia vyučovania: pre každý postupný ročník je zriadená samostatná trieda, bez odborných asistentov, počet členov učiteľského zboru min. 17) a vyšpecifikovali sme konečnú výskumnú vzorku, ktorá pozostávala z učiteľských zborov na troch základných školách v meste Trnava a zo šiestich učiteľských zborov na základných školách mimo mesta vo vzdialenosti 9 – 20 km od mesta Trnava. Výskumný výber tvorí 55 (39.9%) učiteľov pôsobiacich na mestských školách a 83 učiteľov z mimo-mestských škôl (60.1%).

2.2 Metódy zberu dát - Škála sociálnej atmosféry v skupine

Škála sociálnej atmosféry v skupine pôvodne obsahuje 200 položiek merajúcich úroveň atmosféry v desiatich dimenziách (psychologická atmosféra, medziľudské vzťahy, rozvoj skupiny, sociálna začlenenosť, spokojnosť, kooperácia, komunikácia, štýl vedenia, vzťah k práci, zameranosť na úspech), ktoré sú zlúčené do dvoch faktorov: emocionálno-sociálny a činnostno-morálny (Kollárik a kol., 1993). V súčasnosti sa používajú skrátené verzie obsahujúce 100 položiek (Kollárik, 2000) alebo 10 položiek (Kollárik, 2013). Pôvodná verzia dotazníka obsahuje výroky, ku ktorým participant vyjadruje svoj súhlas, resp. nesúhlas, zatiaľ čo skrátená 10-položková verzia pozostáva z desiatich bipolárnych adjektív, ku ktorým sa participant vyjadruje prostredníctvom 10-stupňovej škály so slovným opisom hraničných hodnôt. Participant hodnotí jednotlivé dimenzie od veľmi negatívneho hodnotenia (1) po veľmi pozitívne hodnotenie (10). Stredová hodnota nie je k dispozícii. Vnútorná konzistencia (Kollárik a kol., 1993) pre 200-položkovú verziu je veľmi dobrá (pre jednotlivé dimenzie α = .94 – .95, pre faktory α = .93 a α = .88 a pre celkovú škálu α = .95).

Vzhľadom na dĺžku dotazníka a obmedzené časové kapacity participantov sme pre účely prezentovaného výskumu upravili pôvodnú verziu škály na 50-položkový dotazník pozostávajúci z každej 4. položky z pôvodného dotazníka. Začiatok odpočítavania položiek sme realizovali náhodným výberom (losovaním). Participanti vyjadrovali svoj súhlas, resp. nesúhlas odpoveďou ÁNO – NIE. Teoretické rozpätie upravenej škály je na celkovej úrovni 0 – 50 bodov, na úrovni faktorov 0 – 25 bodov, na úrovní dimenzií 0 – 5 bodov. Zistili sme dobrú vnútornú konzistenciu 50-položkovej verzie Škály sociálnej atmosféry v skupine na celkovej úrovni (α = .89), ako aj na úrovni faktorov: (α = .76 pre činnostno-morálny faktor a α = .86 pre emocionálno-sociálny faktor). Hodnoty koeficientov vnútornej konzistencie pre jednotlivé dimenzie uvádzame v Tab. 2. V troch dimenziách (kooperácia, zameranosť na úspech, vzťah k práci) sme zistili nízku vnútornú konzistenciu.

Tab. 2 Vnútorná konzistencia dimenzií v Škále sociálnej atmosféry v skupine (N= 138)

	Cronbachovo alfa
Psychologická atmosféra	.68
Medziľudské vzťahy	.66
Kooperácia	.25
Rozvoj skupiny	.60
Komunikácia	.60
Štýl vedenia	.61
Vzťah k práci	.45
Zameranosť na úspech	.24
Sociálna začlenenosť	.57
Spokojnosť	.62

Podstatou sociálnej atmosféry je najmä kvalita vzťahov medzi dimenziami prejavujúca sa v pracovnej skupine – v učiteľskom zbore. V rámci nášho výskumu sme preto spracovávali dáta na všetkých troch úrovniach – celková sociálna atmosféra, faktory a dimenzie sociálnej atmosféry.

3 VÝSLEDKY

Najvýraznejšími indikátormi priaznivej sociálnej atmosféry (t.j. najviac participantov vyjadrilo s predloženými tvrdeniami súhlas) je spolupodieľanie sa na dosahovaní spoločných cieľov (97.8%), komunikácia nielen v písomnej podobe (96.4%), ochota riaditeľa nájsť si čas na riešenie problémov členov skupiny (96.4%), snaha o dobré vzťahy s kolegami (95.7%), sledovanie noviniek s cieľom zvýšiť kvalitu svojej práce (92.8%), zdvorilé správanie (92.0%), vnímanie práce ako príjemnej (91.3%), spoliehanie sa na seba (90.6%), dôležitosť úspešnosti skupiny (91.3%), vnímanie učiteľského zboru ako dobrého kolektívu (91.3%), správanie riaditeľa/ky na dobrej úrovni (93.5%), schopnosť zmobilizovať sa (93.5%) a vnímanie plusov aj mínusov vykonávanej práce (90.6%).

Na základe zistení z frekvenčných tabuliek pre faktory sociálnej atmosféry tiež možno konštatovať, že z hľadiska hodnotenia učiteľských zborov je pre najviac učiteľov v rámci emocionálno-sociálneho faktora charakteristická snaha vychádzať s ostatnými členmi skupiny (95.7%) a v rámci činnostno-morálneho faktora možnosť podieľať sa na spolupráci k dosiahnutiu spoločných výsledkov (97.8%).

Z položiek dotazníka sme zostrojili sumačný index celkovej sociálnej atmosféry, jej dvoch faktorov, ako aj všetkých desiatich dimenzií. Teoretické rozpätie skóre v administrovanej škále je 0 – 50 bodov. V prezentovanom výskume bolo minimálne dosiahnuté skóre 15 bodov a maximálne dosiahnuté skóre 49 bodov (Mdn = 40). Asymetrickú distribúciu skóre

znázorňujeme v histograme (Graf 1). Empirické rozpätie skóre emocionálno-sociálneho faktora bolo 5 – 25 bodov a rozpätie v činnostno-morálnom faktore predstavovalo 9 – 24 bodov. Mediánové skóre v oboch faktoroch nadobudlo hodnotu Mdn = 20. Zo zistených hodnôt je zrejmé, že participanti v našom výskumnom súbore hodnotili celkovú sociálnu atmosféru, ako aj jej dva faktory, pozitívne (Tab. 3).

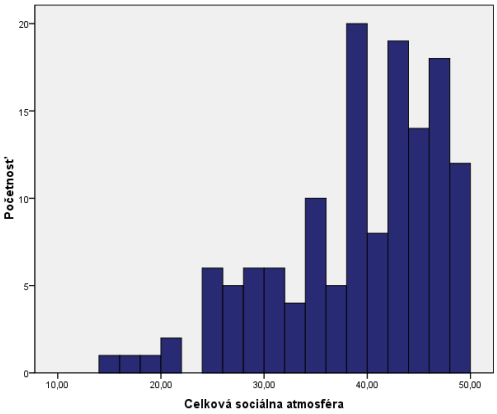

Graf 1 Histogram skóre premennej Škály sociálnej atmosféry v skupine vo výberovom súbore – celková sociálna atmosféra

Tab. 3 Deskriptívna štatistika Škály sociálnej atmosféry (N = 138)

	Celková sociálna atmosféra	Emocionálno-sociálny faktor	Činnostno-morálny faktor
Priemer	38.52	19.06	19.46
Medián	40.00	20.00	20.00
Modus	39.00	24.00	23.00
SD	7.85	4.81	3.70
Minimum	15.00	5.00	9.00
Maximum	49.00	25.00	24.00
Percentil 25	16.00	17.00	17.00
50	20.00	20.00	20.00
75	23.00	23.00	23.00

Najvyššie skóre získali participanti v dimenziách sociálna začlenenosť (Mdn = 5), štýl vedenia (Mdn = 5) a komunikácia (Mdn = 4.50). Naopak, najnižšie skóre sme zistili v dimenzii rozvoj skupiny (Mdn = 3). S výnimkou tejto dimenzie viac ako polovica participantov získala skóre ≥ 4 body v každej dimenzii sociálnej atmosféry. Opisné štatistiky pre jednotlivé dimenzie sociálnej atmosféry uvádzame v Tab. 4.

Tab. 4 Deskriptívna štatistika Škály sociálnej atmosféry v skupine – dimenzie sociálnej atmosféry (N = 138)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Priemer	3.77	3.81	3.32	4.46	3.70	3.51	4.10	4.13	3.84	3.88
Medián	4.00	4.00	3.00	5.00	4.00	4.00	4.50	5.00	4.00	4.00
Modus	5.00	5.00	5.00	5.00	4.00	4.00	5.00	5.00	5.00	4.00
SD	1.36	1.38	1.41	.93	1.29	.96	1.17	1.11	1.15	.978
Minimum	0.00	0.00	0.00	1.00	0.00	1.00	0.00	0.00	1.00	1.00
Maximum	5.00	5.00	5.00	5.00	5.00	5.00	5.00	5.00	5.00	5.00
Percentil 25	3.00	3.00	2.00	4.00	3.00	3.00	4.00	4.00	3.00	3.00
50	4.00	4.00	3.00	5.00	4.00	4.00	4.50	5.00	4.00	4.00
75	5.00	5.00	5.00	5.00	5.00	4.00	5.00	5.00	5.00	5.00

1 psychologická atmosféra 2 medziľudské vzťahy 3 rozvoj skupiny 4 sociálna začlenenosť 5 spokojnosť 6 kooperácia 7 komunikácia 8 štýl vedenia 9 vzťah k práci 10 zameranosť na úspech

Vzťah medzi faktormi sociálnej atmosféry je pozitívny a silný (r_s = .663, p < .01). Hodnoty korelačných koeficientov vyjadrujúcich silu vzťahu medzi jednotlivými dimenziami prezentujeme v Tab. 5.

Tab. 5 Matica korelácií dimenzií sociálnej atmosféry

	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1 Psychologická atmosféra	.425**	.583**	.590**	.373**	.488**	.397**	.124	.410**	.269**
2 Medziľudské vzťahy		.488**	.499**	.163	.468**	.322**	.030	.263**	.287**
3 Rozvoj skupiny			.562**	.348**	.561**	.432**	.098	.396**	.364**
4 Sociálna začlenenosť				.337**	.473**	.391**	.161	.502**	.351**
5 Spokojnosť					.266**	.367**	.212*	.383**	.363**
6 Kooperácia						.405**	.121	.281**	.205*
7 Komunikácia							.377**	.424**	.364**
8 Štýl vedenia								.321**	.188*
9 Vzťah k práci									.399**
10 Zameranosť na úspech									

* p < .05, ** p < .01

Silu vzťahu (mieru závislosti) medzi sociálnou atmosférou (celkovou sociálnou atmosférou, jej faktormi a dimenziami) a prostredím pôsobenia sme zisťovali prostredníctvom výpočtu koeficienta eta (η). Na základe jeho hodnoty konštatujeme, že medzi celkovou sociálnou atmosférou a prostredím pôsobenia existuje vzťah, avšak je pomerne slabý (η = .252). Zistili sme tiež, že empirická premenná prostredie pôsobenia súvisí s činnostno-morálnym faktorom slabo (η = .144) a s emocionálno-sociálnym faktorom stredne silno (η = .305). Stredne silný vzťah sme zistili medzi prostredím pôsobenia a dimenziami rozvoj skupiny (η = .329) a kooperácia (η = .328). Na rozhraní medzi slabým a stredne silným vzťahom sú dimenzie psychologická atmosféra (η = .284) a sociálna začlenenosť (η = .295). Slabý vzťah sme zistili u dimenzií medziľudské vzťahy (η = .180), spokojnosť (η = .123) a vzťah k práci (η = .173). Zvyšné vzťahy považujeme za zanedbateľné (η = .004 pre komunikáciu, η = - .037 pre štýl vedenia a η = .04 pre zameranosť na úspech).

Prostredníctvom ďalšej analýzy sme zisťovali prejavy zistených vzťahov v rozdieloch v úrovni sociálnej atmosféry a jej súčastí medzi participantmi z mestského a mimo-mestského prostredia. Diferencia v skupinovom mediáne v celkovej sociálnej atmosfére bola 4.89 bodu (Mdn_1 = 37.17 a Mdn_2 = 42.06) v prospech učiteľských zborov z mimo-mestských škôl. Rozdiely graficky znázorňujeme v Grafe 2.

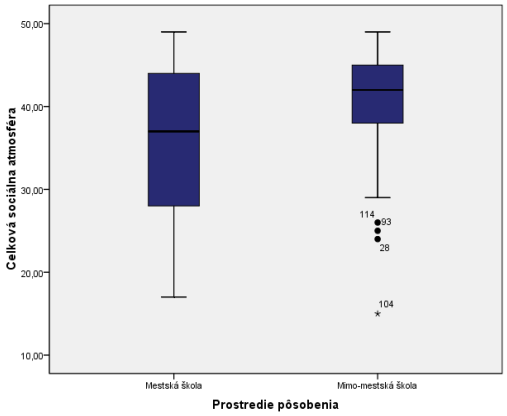

Graf 2 Rozdiely v celkovej sociálnej atmosfére v závislosti od prostredia pôsobenia

Rozdiel v skupinovom mediáne bol 1.77 bodu (Mdn_1 = 19.27, Mdn_2 = 21.04) v činnostno-morálnom faktore a 3.57 bodu (Mdn_1 = 17.38, Mdn_2 = 20.95) v emocionálno-sociálnom faktore v prospech učiteľských zborov mimo-mestských škôl. Skóre v jednotlivých dimenziách v obidvoch skúmaných podsúboroch uvádzame v Tab. 6.

Tab. 6 Rozdiely v dimenziách sociálnej atmosféry v závislosti od prostredia pôsobenia

Dimenzie sociálnej atmosféry	Škola	
	mestská	mimo-mestská
Psychologická atmosféra	3.43	4.32
Medziľudské vzťahy	3.83	4.27
Rozvoj skupiny	2.59	3.84
Sociálna začlenenosť	4.36	4.76
Spokojnosť	3.67	4.10
Kooperácia	3.25	3.82
Komunikácia	4.37	4.35
Štýl vedenia	4.40	4.34
Vzťah k práci	3.74	4.21
Zameranosť na úspech	3.90	4.00

Na základe korelačnej miery (r_m) konštatujeme, že rozdiel v sociálnej atmosfére medzi učiteľskými zbormi mestských a mimo-mestských škôl je malý, avšak nie zanedbateľný ($U = 1606.500$, $p < .01$, $r_m = .252$). V rámci faktorov sociálnej atmosféry sme zistili stredne veľký rozdiel v emocionálno-sociálnom faktore ($U = 1463,000$, $p < .001$, $r_m = .305$). Zistili sme tiež stredne veľké rozdiely v dimenziách rozvoj skupiny ($U = 1416.500$, $p < .01$, $r_m = .329$), kooperácia ($U = 1488,500$, $p < .01$, $r_m = .328$) a sociálna začlenenosť ($U = 1624,500$, $p < .01$, $r_m = .295$), malé rozdiely v dimenziách psychologická atmosféra ($U = 1551,500$, $p < .01$, $r_m = .284$), medziľudské vzťahy ($U = 1822,000$, $p < .05$, $r_m = .180$) a vzťah k práci ($U = 1837,500$, $p < .05$, $r_m = .173$). Učitelia z mestského prostredia hodnotili sociálnu atmosféru priaznivejšie len v dimenziách komunikácia a štýl vedenia, rozdiel bol však zanedbateľný.

4 DISKUSIA

Každá ľudská bytosť je alebo chce byť súčasťou nejakej skupiny. Človek sa cíti šťastnejší a vyrovnanejší, ak vníma svoje sociálne začlenenie pozitívne a môže v skupine prejaviť svoje postoje, myšlienky a emócie (Kreitner, Kinicki, 1998). Súdržnosť kolektívov je nepochybne dôležitá aj v prostredí školy, nielen v žiackych či študentských kolektívoch, ale tiež v učiteľských zboroch. V školskej psychológii a v praxi sa omnoho častejšie venuje pozornosť žiakom a zabúda sa na tých, ktorí sú nositeľmi vedomostí a znalostí a ich poslaním je odovzdávať tieto informácie ďalej (OECD, 2001). Prezentovaný výskum sme sa preto rozhodli zamerať na pedagogické zbory s cieľom zistiť, ako vnímajú sociálnu atmosféru jej členovia.

Hodnotenie celkovej sociálnej atmosféry, faktorov sociálnej atmosféry, ako aj dimenzií sociálnej atmosféry bolo učiteľskými zbormi hodnotené pozitívne (O1, O2), až na dimenziu – rozvoj skupiny, ktorá však stále bola hodnotená vo vyššom priemere. Pozitívne hodnotenie sociálnej atmosféry sa zhoduje s výskumami v rôznych pracovných skupinách, napr. v skupine manažérov (Kanderová, 2011), v skupine vysokoškolských študentov na verejnoprávnej (Dvorská, 2014; Vančová, 2012) ako i na súkromnej škole (Dvorská, 2014) a tiež v učiteľských zboroch (Vašíčková, 2014). Na základe výsledkov konštatujeme, že učiteľské zbory, ktoré boli objektom realizovaného výskumu, sú ich členmi vnímané ako súdržné. Členovia učiteľských zborov sú si podobní v dôležitých hľadiskách, uvedomujú si

dôležitosť pracovného kolektívu, sú v častej interakcii a podieľajú sa na spoločných cieľoch (celková sociálna atmosféra). U učiteľov prevláda náklonnosť, sympatie a identifikácia so skupinou. Takto priaznivo hodnotená sociálna atmosféra sa prejavuje tým, že členovia skupiny sa majú radi, majú spoločné názory, postoje, hodnoty, záujmy a pod. (Kollárik, 2011). Na tomto základe sa budujú a rozvíjajú pracovné skupiny (Curphy, Hogan, 2012). Učitelia hodnotia učiteľský zbor ako efektívny a výkonný (emocionálno-sociálny faktor) a väčšina v zhode uviedla, že ciele jednotlivcov sa zhodujú s cieľmi učiteľského zboru a školy (činnostno-morálny faktor). Prostredníctvom práce sa jednotliví členovia skupiny podieľajú na dosahovaní skupinových cieľov (Kollárik, 2011). Hodnotenie sociálnej atmosféry súvisí tiež z prostredím, v ktorom učitelia pôsobia (VO3a). Učitelia z mimo-mestských škôl hodnotili sociálnu atmosféru priaznivejšie, a to najmä v emocionálno-sociálnom faktore, v dimenziách rozvoj skupiny, kooperácia, sociálna začlenenosť a psychologická atmosféra (VO3b). Dôvodom môže byť vyššia súdržnosť v malých pracovných skupinách (Baron, Byrne, Branscombe, 2006), ale tiež mnohé iné premenné, ktoré do výskumu neboli zahrnuté (spôsob práce a fungovanie učiteľských zborov, odlišná dynamika života v mestách a mimo mesta, počet škôl v danej obci a pod.).

Prínos realizovaného výskumu spočíva najmä v obohatení poznania v predmetnej oblasti, ale tiež v úprave Škály sociálnej atmosféry v skupine z 200 položiek na 50 položiek a v overení jej reliability. Naopak, za limit považujeme najmä priebeh administrácie dotazníkov, ktorú sme realizovali prostredníctvom riaditeľov škôl. Participantom z tohto dôvodu neboli zabezpečené rovnaké podmienky administrácie a tiež im nebol poskytnutý priestor pre doplňujúce otázky. Výber výskumného súboru nie je reprezentatívny vzhľadom na slovenské učiteľské zbory. Výsledky podávajú obraz o učiteľských zboroch mestských a mimo-mestských škôl zriadených okresom Trnava podľa zvolených kritérií. Vzhľadom na tento fakt boli výsledky interpretované. Nemôžeme teda zovšeobecňovať zistenia v našom výskume na širšiu populáciu. Z výsledkov nie je možné vyvodiť kauzálne súvislosti, jedná sa o korelačný výskum. V budúcnosti považujeme za prínosné uskutočniť kvalitatívny výskum a realizovať s riaditeľmi a učiteľmi sériu rozhovorov týkajúcich sa vnímania sociálnej atmosféry v učiteľskom zbore.

Použitá literatúra

1. BARON, R.A., BYRNE, D.E., BRANSCOMBE, N.R. *Mastering Social Psychology*. Boston: Pearson Allyn and Bacon, 2006, 464 p., ISBN 978-0205495894.
2. CURPHY, G., HOGAN, R. *The Rocket Model*. Tulsa: Hogan Press, 2012. 198 p. ISBN 978-0984096985.
3. DVORSKÁ, B. *Porovnanie vybraných psychologických ukazovateľov súkromnej a verejnoprávnej vysokej školy*. Rigorózna práca. Bratislava: Paneurópska vysoká škola, 2014, 128 s.
4. KANDEROVÁ, D. *Osobnostné vlastnosti manažéra v súvislosti s charakteristikou sociálnej atmosféry v pracovnej skupine*. Dizertačná práca. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2011, 102 s.
5. KOLLÁRIK, T. *Sociálna psychológia + psychológia práce = sociálna psychológia práce?* Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2011. 401 s. ISBN 9788022329651.
6. KOLLÁRIK, T. *Škála sociálnej atmosféry triedy*. Príručka. Bratislava: Psycho-Insight, 2013.
7. KOLLÁRIK, T. *Škála sociálnej atmosféry v triede*. Príručka. Bratislava: Psycho-Insight, 2000.

8. KOLLÁRIK, T., ČERNÝ, V., LETOVANCOVÁ, E., POLIAKOVÁ, E., & RITOMSKÝ A. *Škála sociálnej atmosféry v skupine.* Príručka. Upravené II. vydanie. Bratislava: Psychodiagnostika, 1993. 116 s.
9. KREITNER, R., KINICKI, R. *Organizational Behaviour*. Boston: McGraw-Hill, 1998, 670 p. ISBN 0256225125.
10. KUBALÁK, M. *Efektívne riadenie ľudských zdrojov.* Žilina: EUROKÓDEX, 2013. 536 s. ISBN 9788081550164.
11. LETOVANCOVÁ, E. *Psychológia v manažmente.* Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2010. 164 s. ISBN 9788022337915.
12. MAREŠ, J. *Sociální klima školní třídy.* Prehľadová štúdia. Praha: Asociace školní psychologie ČR a SR. Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR. 1998. 15 s.
13. OECD (2001). *Education at Glance: OECD Indicators*. Paris: OECD, 2001, p. 309-400.
14. PAULÍK, K. *Psychologické aspekty pracovní spokojenosti učitelů.* Ostrava: Filozofická fakulta Ostravskej univerzity v Ostravě, 1999. 135 s. ISBN 9788070425503.
15. PAULÍK, K. *Psychologické aspekty zvládání zátěže muži a ženami.* Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2012. 192 s. ISBN 9788073689933.
16. PAULÍK, K. *Psychologie lidské odolnosti.* Praha: Grada Publishing, 2017, 368 s. ISBN 978-80-247-5646-2.
17. URBÁNEK, P. Klíma učiteľského sboru v připadové studii základní školy. *Orbis scholae*, 2008, vol. 2, no. 3, s. 87-106. ISSN 1802-4637.
18. VANČOVÁ, A. *Determinanty reálnej sociálnej začlenenosti.* Diplomová práca. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2012, 70 s.
19. VAŠÍČKOVÁ, S. *Správa z merania klímy pedagogického zboru.* Výskum sprievodných aspektov vzdelávania: Bratislava: NUCEM, 2014, 35 s.
20. ZEMANOVÁ, M. Ako sa cítim v škole? *Rodina a škola,* 2006, vol. 9.

Kontaktné údaje

Mgr. Aneta Vančová, PhD.
ADVANCA, s.r.o.
821 09 Bratislava
Tel: +421 910 22 66 10
Email: aneta.vancova@advanca.sk

PhDr. Veronika Boleková, PhD.
Fakulta psychológie, Paneurópska vysoká škola
Tomášikova 20, 821 02 Bratislava
Tel: +421 2 4820 8869
email: veronika.bolekova@paneurouni.com

FOSTERING SELF-DIRECTED EFL LEARNING VIA FACEBOOK GROUP

Juraj Datko

Abstract

The article explores university students' learning activities that fostered self-directed (autonomous) English as a foreign language learning. This qualitative case study uses students' subjective theories reconstructed from semi-standardised interviews and diaries. The research material contains qualitative data collected from thirty-four university students ranging from freshmen to juniors. The identified self-directed language learning activities include viewing peers' work, revising writing output, overcoming peers' mistakes, and correcting peers' mistakes.

Keywords: *self-directed EFL learning, autonomous EFL learning, Facebook group, case study*

1 INTRODUCTION

There is a common misbelief that (language) learning beyond the constraints of the classroom is less significant than its institutionalised form. Drawing upon constructivist theories, however, Gen Z students' learning is not only teacher-directed but also user-driven. This principle is especially important in the recent "always-online" era in which the education process is not limited by time and space but is constant and ubiquitous. Consequently, teachers should not ignore students' after-class learning attempts; on the other hand, these self-directed activities should be consciously promoted and fostered.

To use the Moodle platform to cultivate university students' autonomous language learning in the latest CALL stage seemed to be a logical choice at first, but due to its tight connection with formal education, hierarchical structure, and non-friendly user-interface, we decided to use a Facebook group instead. This e-environment, on the contrary, is informal, closely connected to students' personal life, dynamic, and user-friendly.

With the about being said, this paper explores the potential of a Facebook group for fostering self-directed (autonomous) English as a foreign language (EFL) learning.

2 LITERATURE REVIEW

2.1 Autonomous Learning

Numerous definitions of this term appear in literature, while the authors usually explain learner autonomy from two different perspectives. The first one can be represented by the widely accepted definition put forward by Holec (1981, p. 3) who states that self-directed learning is "[…] the ability to take charge of one's own learning […] to have and to hold the responsibility for all decisions concerning all aspects of this learning […]". The second one is held by Huttunen (1986, p. 95) who claims that a student is "[…] autonomous when he is working individually or in a group, taking responsibility for the planning, monitoring and evaluation of his studies". It can be concluded that autonomous learning is seen either as an ability or as an action.

Although there is no general consensus concerning the definition of self-directed learning, still its essence can be formulated. Its characteristic features include meaningfulness, spontaneity, independence in time, space, and means, and self-discipline (Ke, 2016; Zou, 2017).

2.2 Autonomous EFL Learning and Social Networking Sites

A number of studies seem to identify audience of a group created on a social networking site (SNS) as the driving force of autonomous EFL learning. Laire, Casteleyn & Mottart (2012) explored the attitudes of intermediate EFL students (n=80) towards blending Storify with contact classes. The results showed that this SNS encouraged the participants to review the meaning and structure of their own and peers' writing output (ibid.). Hsu (2013) concluded that EFL learners tend to care more about grammar and writing style if they expose their work to a group audience composed of advanced users of English (such as teachers or more proficient peers). Similarly, Yunus, Salehi & Chenzi (2012) stated that EFL learners usually become more engaged in writing tasks if it is expected that their outcome or progress is presented to a larger group audience. In these three cases, students took responsibility for their foreign language writing output as a consequence of group members' ability to access their work.

Allowing EFL students to study on their own is another factor that contributes to autonomy in a SNS learning environment. Tűrkmen (2012) found out that the application of Edmodo in foreign language education had contributed to autonomous learning. A vast majority of the randomly selected students at a Turkish university (97%, n=84) perceived this SNS as the perfect platform for after-class EFL learning due to the opportunity for testing their own skills and respecting their learning pace (ibid.).

Last but not least, the non-hierarchical structure of a Facebook group requires from the students to become active participants in the foreign language learning process. As it is a dynamic environment, it "challenges the learners […] to provide original and creative solutions for learning" (Meishar-Tal, Kurtz & Pieterse, 2012, p. 37). Such active approach is an inseparable part of self-directed language learning, no matter if we treat it as an ability or as an act.

3 RESEARCH STRATEGY

The aim of the case study is to explore the potential of a Facebook group for fostering self-directed EFL learning. A qualitative approach was adopted to shed light on this complex problem, while it focuses on the students' point of view.

3.1 Data Collection

Semi-standardised interviews with university students were used as the primary source of data. This method was used to gain insight into participants' personal perceptions, views, beliefs, opinions, and attitudes related to the discussed topic. We use the semi-standardised interview to reconstruct participants' subjective theories (the umbrella term used for the above subjective data) of the self-directed EFL learning activities in the Facebook group. To add to reliability and validity of the data, we conducted pre- and post-interviews.

Student diaries presented the secondary data source. They were used to validate the pre- and post-interviews, to track inconsistencies, and to provide further context of students' autonomous EFL learning activities.

3.2 Data Analysis

In the first stage of the process, we identified relevant responses in the interview transcripts and categorised them with initial codes. These preliminary code labels were refined, resulting in creation of the final coding system. In the second stage, the diary entries were processed by seeking out ideas relevant for the interview analytic framework in order to obtain supporting evidence.

3.3 Sample

University undergraduates (n=34) participated in the case study. The participants attended the "English for Academic Purposes 1" (EAP 1) seminar and joined its Facebook group. The sample consisted of teachers trainees (n_1=22) and students of the "Occupational Safety and Health" study programme (n_2=12). Random sampling was used to select seventeen subjects for the pre-/post-interviews. All students (n=34) kept diaries which were submitted on a weekly basis and covered an eight-week period of the course. The participants produced 606 written entries in total.

4 FINDINGS

We use the interview and diary data of twenty-five research participants who mentioned four different types of self-directed EFL learning activities (Tab. 1) seventy-eight times in total (47x in the interviews and 31x in the diaries).

4.1 Viewing peers' work

Various ideas related to this category were recognized thirty-three times in the data. Nineteen students viewed the EFL output of other group members with several different intentions that are discussed below.

Students 2a, 3a, 5a, 7a, 14a, 16a, 2b, 10b, 14b, and 18b *viewed peers' posts and used their content as "inspiration"* for writing their own ones. Student 10b viewed postings of other group members, because he "sought inspiration". According to her initial interview, student 14b "viewed what others posted and used it as inspiration". Furthermore, she "wanted to do it at least as good as the others". Student 14a also "read others' homework for inspiration. She [...] viewed how they did it". In the post-interview, student 2a simply replied that she "viewed others' posts". Her diary provided a deeper context to this reply. In particular, she read others' motivation letters and used them as inspiration for writing her own letter. Student 7a stated in the pre-interview that she was inspired by previous comments. She "read others' reasons [why they enrolled for English classes] but tried to write different things, because [she] did not want to mention the same reasons". Her diary included a vague statement about peers' postings which served as inspiration for her homework. A similar opinion was formulated by student 18b who "viewed and read others' posts regularly. They inspired [her], but [she] tried not to write it in the same way" (pre-interview). For example, she "viewed how others' letters are written" (post-interview). Students 3a, 5a, 16a, and 2b provided only diary data, while they agreed that the posts from other classmates inspired them in their EFL writing output.

Students 4a, 13a, 17a, 18a, 8b, 14b, 16b, and 20b *claimed that viewing peers' posts assisted in writing their own ones*. Student 14b said in the second interview that she waited for others' postings and then read them. "If there was not the opportunity to see their postings, [she] would not be sure whether [she] did it correctly". Student 4a replied in the first interview: "[...] I viewed how others constructed their sentences. I used them as a starting point for my comments. However, I did not inspire myself with others' postings too much". She recorded in the diary that the classmates' posts aided in sentence construction (in terms of form and syntax). Student 13a explained in the post-interview that "when [she] did not understand a task, [she] waited for others' posts". She "viewed how someone did it and then tried to post something similar". However, she "always did it on [her] own". Students 8b and 20b answered the interview question very similarly. They viewed how other group members completed an assignment, "adopted the concept" (student 8b, pre-interview) and attempted "to get as close to the model structure as possible" (student 20b, post-interview). They also claimed not to copy the content of peers' postings. Additionally, they perceived the opportunity to see others' work as an advantage of the study group, since both of them acquired new (unspecified) knowledge from those posts. Students 17a and 18a agreed in their

diaries that classmates' posts in the Facebook group were helpful in "doing homework" (17a) and "sentence formulation" (18a). Student 16b "waited for others to post their homework, because [he] wanted to add something new or a more complicated sentence", as he explained in the pre-interview.

Student 9b *viewed peers' posts and reflected on his own one retrospectively*. He stated that after everyone had added his/her post, he "reflected on [his] posting" and "was thinking how would [he] adjust [his] post" (post-interview).

Student 12a *viewed peers' posts out of curiosity*. However, she completed tasks on her own.

4.2 Revising writing output

Fourteen participants mentioned twenty-eight times in the data that they reread and revised their EFL writing output to improve it.

Students 10a, 13a, 18a, 9b, 13b, and 14b *revised their EFL writing output according to peers' postings*. It was noted in the diaries that reading others' posts helped student 10a eliminate a few mistakes in her writing output and student 13b improve his motivation letter. In the initial interview, student 18a revealed that she "wrote [her] sentences, [...] read others' comments, and checked whether [her posts] are constructed as they should be". She marked others' posts as sort of a model to follow also in the second interview. "Before posting something, [she] checked others' postings and compared them with [hers]". According to her diary, she once performed correction of her homework on the basis of peers' posts. Student 14b recorded in her diary that she waited until other students posted their motivation letters, because she wanted to check her own letter and compare it with others. It is also clear from student 13a's data that postings from other group members served as model examples. She "checked [her] homework for mistakes and compared it with others several times" (pre-interview). Moreover, she noted in the diary that she corrected her output according to others' posts. Similarly, student 9b replied (in the post-interview) that "sometimes [he] read previous postings and adjusted [his] comments according to them".

Students 1b, 9b, 14b, and 17b *revised their EFL writing output according to teacher's postings*. These students agreed in their diaries that they corrected mistakes in their comments (related to analysing abstracts - 1b, answering tricky job interview questions - 1b and 14b, questions about job priorities - 14b, and questions about schooling in Anglophone countries - 17b) after they had read teacher's comments.

Students 4a, 7a, 10a, and 17a *revised their EFL writing output due to teacher's presence in the group and his ability to see their postings*. Student 4a claimed in the pre-interview: "If you were not a member of the group, I would not pay so much attention to grammar. However, as you are there, I [...] check everything at least twice before posting it". Student 7a's initial interview response was in line with the above. She "checked her homework multiple times, because [she] knew that [the teacher] would read it". Another interviewee (student 10a) "felt that something was not right in [her] comment, and then [she] noticed that the word *choice* was written with *s*". She "tried to find and correct such small mistakes". She "was aware that [the teacher] could read it" and thus focused on correctness of her posts. According to the first interview, student 17a checked whether everything was correct. She "did not want to post there something that is full of mistakes", since the teacher was present in the study group.

Students 2a, 12a, and 14a *revised their EFL writing output from their own initiative*. Student 2a stated in the pre-interview: "I checked my comment several times. It took me maybe half an hour. [...] I paid attention to grammar (e.g. -*s* in the 3rd person) or word order. I also checked spelling of some words. I am not saying that it was completely correct, but I tried". Student 12a described herself as "a perfectionist". She "paid attention to correct syntax" (post-interview). The fact that she paid attention to correctness stemmed from her personality and was not caused by the ability of the other group members to see her work, as she further explained. In the second interview, student 14a highlighted that she "did not want to make

mistakes and post something incorrect". Therefore, [she] [...] consulted it with [her] roommate".

4.3 Overcoming peers' mistakes

Eleven students tried not to make the same mistakes as other group members. This activity was identified fifteen times in the data.

Students 10a, 12a, and 17a *read postings from their peers in order to notice and overcome the mistakes they made*. If student 12a "saw some mistakes in others' posts, [she] tried to overcome them in [her] post" (post-interview). Similarly, Student 17a stated in the first interview that she "read others' comments and tried not to make the same mistakes" as her peers. Student 10a explained in the post-interview that "when there was homework to do, [she] read others' posts, and that helped [her] overcome some mistakes". She described a particular situation in her diary. She answered a question regarding job priorities independently and then compared her response with postings from other members in order "to notice and overcome their mistakes".

On the other hand, students 5b, 8b, 10b, 11b, 14b, 16b, 18b, and 20b *read the teacher's feedback to peers' posts in order to overcome the highlighted mistakes*. One of the participants (student 5b) provided an example in the post-interview. Particularly, she read the teacher's comment about the pronoun "*I*" (which is always capitalized). While writing her comment, she caught herself making the same mistake - writing the pronoun as "*i*". She "corrected the mistake on the basis of [teacher's] comment". Student 8b was aware of others' mistakes thanks to reading teacher's comments in which they were corrected. He thus "did not make the same ones" (pre-interview). The same student further described the usual procedure of doing homework in the post-interview: "I read the task, wrote a rough concept of my comment, and read others' posts. I then revised the comment, as I did not want to [...] make a mistake you had already pointed to". Student 11b recorded a very similar entry in his diary. He viewed the comments in which the teacher identified mistakes, and then he "tried to avoid making those mistakes in [his] own post". Two participants (students 14b and 16b) agreed in the initial interviews that they waited for others' postings and teacher's feedback. They focused on the highlighted mistakes and attempted to overcome them in their comments. In the interviews, students 10b and 18b praised teacher's comments on the mistakes made by their classmates. These interviewees viewed such postings from the teacher and "tried not to make the same mistakes" (18b) / "paid attention not to make others' mistakes" (10b). Student 20b also "paid attention to the mistakes mentioned in [teacher's] comments, because [he] wanted to overcome them", as he explained in the first interview.

4.4 Correcting peers' mistakes

This EFL learning activity appeared twice in the pre-interview with one of the research subjects.

Student 16b *viewed peers' postings and provided corrective feedback.* This participant replied in the pre-interview: "I also noticed mistakes in some comments. I commented on a classmate's post, because he used *does* and *doesn't* incorrectly. He then corrected the mistake. I also wrote to another classmate that the plural form of *knife* is not *knifes*. However, he did not correct it".

5 CONCLUSION

The EAP 1 course Facebook group contributed to EFL students' autonomy. More than half of the research participants (n=18) viewed peers' EFL writing output in order to adjust the content, form, and structure of their own posts. One of them also highlighted mistakes in others' comments. Another one was simply curious about how others completed a task.

Some of the research subjects stated explicitly that they revised their EFL writing output. Their revision was based on peers' postings which served as models and helped the participants (n=6) to improve their writing outcome. Four students refined their group posts according to feedback from the teacher. These activities foster self-directed EFL learning (Laire, Casteleyn & Mottart, 2012); however, it is not clear from the data which aspect of the Facebook group encouraged these students to revise their output.

On the contrary, seven students wanted to deliver an error-free EFL writing output and were encouraged to revise their comments by the audience of the study group. It was also predicted by Hsu (2013) that EFL learners can be more cautious about their EFL outcome if they expect their work to be exposed to a more proficient audience (such as the teacher or proficient students). They probably also felt responsible for their writing in the Facebook group, while such sense of responsibility could lead them to autonomous EFL learning (Yunus, Salehi & Chenzi, 2012).

Interestingly, eleven participants wanted to avoid others' mistakes. They either noticed mistakes in peers' comments and tried to overcome them or focused on not making the mistakes highlighted in the teacher's reactions to peers' postings. This instance of self-directed EFL learning was not mentioned in the reviewed literature.

Tab. 1 - Self-directed EFL learning activities in the Facebook group

Categories	Times occurred + source	Codes
I.) Viewing peers' work	**33x** (I: 18x; D: 15x)	**a.) viewing peers' posts and using their content as "inspiration"**
		b.) viewing peers' posts assisted in writing students' own posts
		c.) viewing peers' posts and reflecting retrospectively
		d.) viewing peers' posts out of curiosity
II.) Revising writing output	**28x** (I: 14x; D: 14x)	**a.) revising writing output according to peers' posts**
		b.) revising writing output according to teacher's posts
		c.) revising writing output due to teacher's presence and his ability to see students' posts
		d.) revising writing output from own initiative
III.) Overcoming peers' mistakes	**15x** (I: 13x; D: 2x)	**a.) reading peers' posts to notice and overcome the already made mistakes**
		b.) reading teacher's feedback to peers' posts to overcome the highlighted mistakes.
IV.) Correcting peers' mistakes	**2x** (I: 2x)	**a.) providing corrective feedback to peers' posts**

Legend: I.) Viewing peers' work - a wider category used to cover related ideas; 33x - codes related to the category appeared thirty-three times in the data (18x in the interviews and 15x in the diaries); a.) viewing peers' posts and using their content as "inspiration" - a more precise code is used to cover similar self-directed EFL learning activities

Sources

1. HOLEC, H. *Autonomy and Foreign Language Learning*. Oxford: Pergamon Press, 1981. 51 p. ISBN 0080253571.

2. HSU, L. Leveraging Interactivities on Social Networking Sites for EFL Learning. In *International Journal of English Language Education* [online]. 2013, vol. 1, no. 3. pp. 244-270. ISSN 2325-0887.
3. HUTTUNEN, I. *Towards Learner Autonomy in Foreign Language Learning in Senior Secondary School*. Oulu: University of Oulu, 1986. 318 p. ISBN 978-9514221347.
4. KE, X. On Cultivating Autonomous Learning Ability for University Students Based on Web. In *Theory and Practice in Language Studies* [online]. 2016, vol. 6, no. 9. pp. 1797-1803. ISSN 1799-2591.
5. LAIRE, D., CASTELEYN, J., & MOTTART, A. Social Media's Learning Outcomes within Writing Instruction in the EFL Classroom: Exploring, Implementing and Analyzing Storify. In *Procedia - Social and Behavioral Sciences* [online]. 2012, vol. 69. pp. 442-448. ISSN 1877-0428.
6. MEISHAR-TAL, H., KURTZ, G., & PIETERSE, E. Facebook Groups as LMS: A Case Study. In *The International Review of Research in Open and Distance Learning* [online]. 2012, vol. 13, no. 4. pp. 33-48. ISSN 1492-3831.
7. TÜRKMEN, H. G. Using Social Networking in EFL Classroom in Higher Education. In *The 8th International Scientific Conference eLearning and Software for Education*. Bucharest, April 26-27, 2012. pp. 350-354.
8. YUNUS, M. M., SALEHI, H., & CHENZI, CH. Integrating Social Networking Tools into ESL Writing Classroom: Strengths and Weaknesses. In *English Language Teaching* [online]. 2012, vol. 5, no. 8. pp. 42-48. ISSN 1916-4750.
9. ZOU, L. On the Cultivation of Students' English Autonomous Learning Ability in Vocational Colleges in Leshan City, Sichuan, China. In *Journal of Language Teaching and Research* [online]. 2017, vol. 8, no. 6. pp. 1156-1160. ISSN 1798-4769.

Acknowledgement
This article is a part of the project „UGA V/1/2018 - Facebooková študijná skupina ako alternatíva k LMS".

Contact
Mgr. Juraj Datko, PhD.
Constantine the Philosopher University in Nitra
Dražovská cesta 4, Nitra, Slovakia
Tel: +421 915 873 233
email: jdatko@ukf.sk

KONTEXT DETSKÝCH PREKONCETOV V ODRAZE ŠKOLSKÝCH OBSAHOV

CONTEXT OF CHILD PRECONCEPTIONS IN THE REFLECTION OF SCHOOL CONTENT

Denisa Gunišová, Nina Kozárová

Abstrakt

Príspevok pojednáva o prekonceptoch žiakov, ich vzniku, diagnostikovaní a prácou s nimi vo vyučovaní. Poukazuje na netradičné metódy, ktoré sú vhodné pre prácu učiteľa pri rešpektovaní a reorganizácií žiakovho poňatia učiva.

Klíčová slova: *prekoncepcie, konštruktivizmus, diagnostika prekonceptov*

Abstract

The paper deals with preconceptions of pupils, their origin, diagnosis and work with them in educational process. It points to non-traditional methods that are appropriate for the teacher's work while respecting and reorganizing the pupil's concept of learning.

Key words: *preconceptions, constructivism, diagnosis of preconceptions*

1 KOŠTRUKTIVIZMUS AKO TEÓRIA POZNANIA ŽIAKA

Konštruktivizmus je jedným z najvýznamnejších psychodidaktických teórií. Z filozofického hľadiska je konštruktivizmus jednou z alternatív teórie poznania (poznávania). Konštruktivistický model poznávania odpovedá na základnú epistemologickú otázku „Ako prichádza žiak k poznaniu?“ tvrdením: „Vedomosti sa konštruujú v mysli učiaceho sa.“ Učiteľ sprostredkováva obsah a pripravuje vhodné podmienky pre to, aby žiak mohol byť tvorcom a mohol konštruovať svoje poznanie aktívne a samostatne. Konštruktivisti vo vyučovacom procese kladú veľký dôraz na zisťovanie pôvodných poznatkov žiakov, ktoré sa označujú ako prekoncepty. Žiaci sú vedení k analýze pôvodných predstáv, porovnávaním dochádza k uvedomeniu si ich rozdielov, k tvorbe komplexných a ucelených predstáv. Konštruktivistický model považuje za základný atribút nevyhnutnosť spojenia predchádzajúcich vedomostí študentov s novými obsahmi, ktoré sú súčasťou vyučovania a učenia sa. Ak je snahou učiteľa rozvoj žiakov v maximálnej miere, mal by poznať prekoncepty svojich žiakov. (Kosíková, V. 2011). Na uvedenú skutočnosť poukazujú J. Škoda, P. Doulík (2011), zdôrazňujú, že pri plánovaní a realizácií vyučovania by mal učiteľ z prekonceptov žiakov vychádzať. Zaujímať sa o to, čo sa deje v mysli žiakov, keď sa jeho predchádzajúce vedomosti stretnú s novým učivom a aký bude výsledok vzdelávacej činnosti.

2 PREKONCEPTY VO VYUČOVANÍ

Danou problematikou sa zaoberá predovšetkým vývinová, pedagogická psychológia, sociálna a kognitívna psychológia. Zo zahraničných výskumov Bromme, R., Kienhues, D. (2007), Conley, A. M., Pintrich, P. R., Vekiri, I., Harrison, D. (2004), Gruber, H., Stamouli, E. (2009) k nám prenikajú mnohé podnetné výskumné zistenia. Tematika detských či žiackych prekoncepcií sa vo výskumoch na Slovensku a v Čechách objavuje v prácach Kopáčová, J. (2001), Doulík, P. – Škoda, J., (2003), Žoldošová, K.,(2004) a iní.

Každé dieťa prichádza do školy s určitými predstavami, ktoré sa vytvárajú každodennou skúsenosťou. J. Mareš, M. Ouhrabka (1992) vnímajú prekoncepty ako súhrn subjektívnych poznatkov, presvedčení a očakávaní o školskom učive. Zahrňujú kognitívnu oblasť do ktorej patrí svetonázorové chápanie obsahu pojmov, chápanie vzťahov medzi pojmami a celkové vnímanie štruktúry učiva. Druhou oblasťou je afektívna, ktorá zahŕňa žiakove postoje, presvedčenie a emocionálne zafarbenie určitých javov. Treťou zložkou prekonceptu je oblasť konatívna, znamená žiakovú snahu správať sa určitým spôsobom pri práci s učivom. Škoda a Doulík (2011) uvádzajú ako poslednú dimenziu plasticitu. Je charakterizovaná ako schopnosť určitého poňatia dosiahnúť konkrétnu úroveň. Dá sa povedať, že ide o rozdiel medzi dvoma úrovňami prekonceptu.

Uvedení autori poukazujú na to, že detské teórie plnia predovšetkým nasledovné funkcie: popisujú, vysvetľujú, predpovedajú, určujú postup ako niečo urobiť.

Z pohľadu učiteľa sa na prekoncepty môžeme pozerať z niekoľkých stránok: pohľad pred systematickou výučbou, v jej priebehu a po výučbe.

Prekoncepty, ktoré žiak získa pred výučbou sú prevažne nesystematické a nevedecké. Z pohľadu školy ide o prekoncepty, s ktorými sa vo vyučovaní nepracuje, škola s nimi nepočíta, dokonca ignoruje. P. Gavora (1992) upozorňuje na to, že deti si intuitívne vytvárajú predstavy o pojmoch, ktoré sa neskôr stanú aj predmetom školskej výučby.

Nedokonalé predstavy a prekoncepty nie sú nesprávnym chápaním skutočnosti (Žoldošová, K., 2004). Tieto predstavy sú v neustálom vývine a pôsobia na ne rôzne vplyvy, exogénne (kultúrne, náboženské, ekonomické, sociálne) aj endogénne (individuálne dispozície) faktory, či vlastné skúsenosti. Dochádza tak k interakcii starších poznatkov dieťaťa s novými poznatkami. Nové poznatky musia byť integrované do štruktúry poznatkov, tento proces nazval Piaget asimiláciou. Vplyvom tendencie nových poznatkov asimilovať sa do kognitívnej štruktúry predstáv je potrebné štruktúru reorganizovať. Uvedený proces nazval Piaget akomodáciou. Týmto spôsobom sa u žiaka menia schémy myslenia a štruktúrovania informácií (Kolláriková, Z., Pupala, B., 2001).

V odbornej verejnosti sa analyzuje otázka spôsobu sprostredkovania učiva žiakom pre dôkladnejšie pochopenie učiva. Deduktívny spôsob nazývaný „zhora dole“ je zameraný na celistvosť obsahu a neposkytuje žiakom okamžitú orientáciu v učive, preto si od žiaka vyžaduje vyššie intelektuálne úsilie.

Druhý spôsob induktívny „zdola hore“ sa orientuje na poznávanie žiaka. Každý nový pojem a jeho význam je žiakovi zdôvodnený. V školskej praxi sa aj napriek kvalitnému výkladu môžu u žiakov objaviť mylné predstavy o pojmoch a učive.

Mylné predstavy, nazývané miskoncepty (v zahraničnej literatúre označované ako school-made misconception) sú častými črtami predošlých vedomostí žiakov v oblasti vedy a sú preukázateľne odolné voči inštrukciám učiteľa (Champagne, Limon, 2001). Znamená to, že mnohé miskoncepcie majú deti hlboko začlenené a sú veľmi odolné aj voči snahám učiteľa zmeniť ich. Pri bežnom skúšaní sa na žiakové mylné chápanie obsahu obvykle nepríde, pretože žiak vie zreprodukovať formálny poznatok, avšak tento je pre neho prakticky nepoužiteľný. Žiak tento poznatok nevie dať do súvisu s okolitými javmi. Mnohé, predovšetkým spomínané zahraničné výskumy boli zamerané na vyhľadávanie miskoncepcií a identifikácii príčin, ktoré spôsobujú ich pretrvávanie. Ak má byť koncepčná zmena žiakovho chápania pojmu úspešná, sú potrebné štyri podmienky ako to naznačuje (Strike, K.A., Posner, G.J., 1992):

1. U žiaka je potrebné navodiť nespokojnosť s existujúcimi koncepciami. Žiaci neurobia dôležité koncepčné zmeny, kým neuveria, že zmeny budú fungovať.

2. Nová koncepcia musí byť zrozumiteľná. Žiak musí pochopiť, že aj nová štruktúra koncepcie môže byť pre neho užitočná.
3. Nová koncepcia musí mať schopnosť riešiť problém, musí byť prijateľná. Nemusí byť ako jediná správna voľba, ale mala by byť jednou z možností. Pravdivosť a platnosť novej koncepcie musí mať žiak možnosť overiť na vyučovaní.
4. Nová koncepcia by mala byť pre žiaka potenciálom, mala by byť pre žiaka prospešná.

2.1 Využitie netradičných metód pri diagnostikovaní prekonceptov

Diagnostika prekoncepcií žiaka je komplikovaná, tak po stránke koncepčnej i metodickej. Najbežnejšou formou je sledovanie žiakových postupov, žiakových prác, výpočtov....(Mareš, J., 2013).

V pedagogickej praxi sa najčastejšie pri diagnostike využívajú detská kresba, metóda hrania rolí, rozhovor, projektívne techniky, didaktické testy.

Výskum detských poňatí priniesol priestor a možnosti pre overenie aj netradičnejších metód a spôsobov vo vyučovaní. Jedným zo spôsobov je trojfázový model učenia sa EUR, kedy učiteľ vo fáze E- evokácie zisťuje vedomosti a prekoncepty žiakov vzťahujúcich sa k danej problematike. Žiak si samostatne vybavuje, čo vie o problematike, ktorá je vo vyučovaní riešená. Zostavuje si vlastnú štruktúru z pojmov, ktoré sú pre neho známe a zaraďuje si aj nové pojmy. Žiaci si rekonštruujú svoje predchádzajúce vedomosti a k nim nadstavuje nové vedomosti. V danej fáze sa u žiakov odhaľujú často miskoncepcie.

Vo fáze U- uvedomenia si významu, žiak hľadá nové informácie a porovnáva ich s informáciami pôvodnými. Vo fáze R- sa žiak zameriava na triedenie a systematizáciu svojich vedomostí. Dochádza k prepojeniu starých poznatkov s poznatkami novými. Model EUR je predovšetkým využívaný pri rozvoji kritického myslenia (Steelová, J., Meredith, K., Temple, Ch., Walter, S.,1997).

Ďalšou vhodnou metódou sú pojmové mapy – predstavujú grafické zobrazenie štruktúry detského poňatie určitého fenomému.

J. Škoda a P. Doulík (2011) uvádzajú pre zistenie prekoncepcií žiakov prácu s mapou v nasledovných postupoch:

1. žiak má doplniť pojmovú mapu, ktorá je neúplná. V mape môžu chýbať pojmy alebo vzťahy medzi pojmami.
2. s pomocou inej osoby (spolužiaka, učiteľa) má žiak nakresliť svoje chápanie pojmovej štruktúry jednotlivých fenoménov.
3. žiak vyberá z niekoľkých alternatív grafického znázornenia a poukáže na štruktúru, ktorá je jeho chápaniu, názoru najbližšia.

Inou metódou, ktorá zatiaľ u nás nie je rozšírená a v školskom prostredí málo známa, je metóda Concept Cartoons©. Je založená na vizuálnom zobrazovaní reálnych situácií. Ide predovšetkým o situácie v kreslenom štýle, ktoré predstavujú rad pohľadov na každodennú udalosť (Naylor, B., Keogh, S., 1999). Táto stratégia zohľadňuje konštruktivistické názory na učenie a prezentovaním množstva možných alternatív vytvára "kognitívny konflikt".

Premenné, ktoré môžu prispieť k vyvolaniu zmysluplného kognitívneho konfliktu podľa Limon, M., (2001) nasledovné:

Premenné zamerané študenta: motivácia a záujmy žiaka, epistemologické presvedčenie o učení, vyučovaní a samotnom predmete, hodnoty a postoje ku vzdelávaniu, stratégie učenia, rozumové schopnosti.

Premenné súvisiace so sociálnym kontextom, v ktorom učenie prebieha: úloha rovesníkov, vzťah učiteľ-žiak, vzťah učiacich sa žiakov.

Premenné súvisiace s učiteľom: motivácia a záujmy učiteľa , epistemologické presvedčenie o učení, vyučovaní a predmete vyučovania, vyučovacie stratégie, úroveň vzdelania učiteľa.

Najmä v zahraničí s metódou Concept Cartoons pracovali a experimentovali viacerí odborníci (Andersonm D., 2011., Naylor, Downing a Keogh, 2001; Sengul, 2011 a iní). V našich podmienkach metódu overovala M. Minarechová (2017).

S danou metódou je možne pracovať skupinovo alebo individuálne, tiež v počítačovom prostredí. Jednotlivé výroky postáv k danej situácii sú vytvorené tak, aby pri diskusii vznikali konflikty, ktoré vedú žiakov k argumentácii. Žiaci podnecujú svoje vedecké myslenie a musia podporiť a argumentovať svoj názor. Pri prezentovaní výrokov fiktívnych postáv sú žiakom predložené aj také výroky, ktoré môžu spochybniť ich doterajšie predstavy, čo môže viesť ku kognitívnemu konfliktu. Podľa M. Minarechovej (2014, 2017) aplikácia danej metódy prebieha nasledovnými fázami:

1. Predstavenie obrázka s prázdnymi dialógovými bublinami. V tejto etape si učiteľ rozdelí žiakov do skupín a predstaví im modelovú situáciu. Žiaci si do pracovného listu zapisujú svoje názory na situáciu. Po ich odprezentovaní hrá učiteľ rolu „spochybňovača“, kedy kladie žiakom otázky. Prečo si myslíte, že vaše tvrdenie je správne? Máte konkrétnu skúsenosť?
2. Predstavenie obrázka s vyplnenými dialógovými bublinami. Žiaci premýšľajú nad obsahom jednotlivých dialógov. Učiteľ vedie rozhovor so žiakmi: „Čo si myslíte o výrokoch postáv zobrazených na obrázku? Súhlasíte s nimi?
3. Diskusia v triede. V danej etape učiteľ vystupuje ako nestranný účastník a moderuje diskusiu. Žiaci prezentujú svoje tvrdenia a snažia sa o správnosti svojich výrokov presvedčiť aj spolužiakov.
4. Navrhnutie postupu na overenie tvrdenia. Učiteľ vyzve žiakov, aby popremýšľali, ako možno zobrazenú situáciu overiť. Prečo si myslíte, že návrh vašej skupiny je lepší ako návrh inej skupiny? Ak áno, v čom?
5. Overenie. V tejto poslednej etape sa do diskusie zapojí aj učiteľ. Učiteľ prediskutuje so žiakmi ich návrhy postupov, ktoré jednotlivé skupiny odprezentujú pred celou triedou a ak je to možné, zrealizujú ich.

Výhody tejto metódy sú predovšetkým tie, že žiakov vedie k diskusii, k tvorbe vlastných názorov a porovnávaní tiež podporí vznik kognitívneho konfliktu. Okrem toho môžu študenti vytvoriť svoje vlastné koncepčné karikatúry. Priamo žiaci napíšu svoje komentáre ku obrázkom. Koncepčné karikatúry znižujú u žiakov riziko strachu z "nesprávnej" odpovede.

Z didaktického hľadiska je dôležitý postup práce s prekonceptom. V prvom rade môže ísť o samovoľnú zmenu prekonceptu samotným žiakom alebo priamym a nepriamym postupom učiteľa. Dieťa musí nenásilne dospieť k presvedčeniu, že jeho pôvodná predstava nie je v kontexte so skutočnosťou. Problematika detských prekoncepcií je dôležitou oblasťou edukácie a problematikou štúdia budúcich učiteľov.

Príspevok vznikol za podpory projektu VEGA n.1/0098/17: Individual Conception and Strategy of Education within the Context of a Teacher´s Professional Development.

Použitá literatura

1. ANDERSON, D. 2011. Biology concept cartoons can engage all of your students. Presented at the annual meeting of the National Association of Biology Teachers, Anaheim, CA.
2. BROMME, R., KIENHUES, D. 2007. Epistemologische Überzeugungen. Was wir von (natur-) wissenschaftlichem Wissen erwarten können. In J. Zumbach, H. Mandl (Eds.), Pädagogische Psychologie in Theorie und Praxis. Göttingen: Hogrefe.
3. CONLEY, A. M., PINTRICH, P. R., VEKIRI, I., (2004). Changes in epistemological beliefs in elementary science students. Contemporary. Educational Psychology, 29, 184-204
4. GRUBER, H., STAMOULI, E. 2009. Intelligenz und Vorwissen. In E. Wild & J. Möller (Eds.), Pädagogische Psychologie. Berlin, Heidelberg: Springer- Verlag.
5. GAVORA, P. 1992. Naivné teórie dieťaťa a ich pedagogické využitie. Pedagogika. 1992, 42(1), 95-102.
6. KOLLÁRIKOVÁ, Z., PUPALA, B., 2001. Predškolská a elementárna pedagogika. Praha: Portál. 2001. 455 s. ISBN 80-7178-585-7.
7. KOSÍKOVÁ, V. 2011. Psychologie ve vzdělávaní a její psychodidaktické aspekty. Praha: Grada. 2011, 265 s. ISBN 978-80-247-2433-1.
8. KEOGH, B., NAYLOR, S. 1999. Concept cartoons, teaching and learning in science: an evaluation. International Journal of Science Education, 21(4), 431–446.
9. KEOGH, B., NAYLOR, S., DOWNING, B. (2001). An empirical study of argumentation in primary science, using Concept Cartoons as the stimulus. Paper presented at the 3rd Conference of the European Science Education Research Association Conference, Thessaloniki, Greece.
10. KOPÁČOVÁ, J., 2001. Detské chápanie pojmu tieň. In: Fyzika v kontexte kultúry. Prešov: FHPV PU, 2001. S. 135-138, ISBN 80-8068-082-5.
11. LIMON, M. 2001. On the cognitive conflict as an instructional strategy for conceptual change: a critical appraisal. In Learning and Instruction 11 (2001) 357–380.
12. MAREŠ, J., OUHRABKA, M. 1992. Žákovo pojetí učiva. Pedagogika, 42, 1992, č.1, s.83-94.
13. MAREŠ, J. 2013. Pedagogická psychologie. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0174-8.
14. MINARECHOVA, M. 2014. Metóda Concept Cartoons© a jej využi tie vo vyučovaní prírodovedy. In Naša škola, č. 1.
15. MINÁRECHOVÁ, M. 2017. Využitie metódy concept cartoonsc na hodinách prírodovedy z pohľadu učiteľov prvého stupňa ZŠ. In Scientia in educatione, 8(1), 2017, p. 18–31, ISSN 1804-7106.
16. SENGUL, S. 2011. Effects of concept cartoons on mathematics self-efficacy of 7th grade students. Educational Sciences: Theory and Practice, 11(4), 2305–2313.
17. STEELOVÁ, J., MEREDITH, K., TEMPLE, Ch., WALTER, S. Rozvíjení kritického myšlení. Čtením a psaním ke kritickému myšlení. Příručka II. 1997.
18. STRIKE, K.A., POSNER, G.J. 1992. A revisionist theory of conceptual change. In R.Duschl & R. Hamilton (eds.), Philosophy of science, cognitive psychology, and educational theory and practice (pp. 147-176). Albany, NY: SUNY Press.
19. ŠKODA, J., DOULÍK, P. 2011. Psychodidaktika. Praha: Grada, 2011, 208 s. ISBN 978-80-247-3341-8.
20. ŽOLDOŠOVÁ, K. 2004. Rozvoj prírodovedných predstáv detí predškolského a mladšieho školského veku. In: Aktuální proměny a vize v předškolní výchově, Univerzita Hradec Králové 2004.

Kontaktní údaje
PhDr. Denisa Gunišová, PhD., PaedDr. Nina Kozárová, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Pedagogická fakulta
Dražovská cesta 4, 949 74 Nitra
Tel: +421 37 6408 238
email: dgunisova@ukf.sk
email: nkozarova@ukf.sk

PROBLEMATIKA BILINGVIZMU V RODINÁCH DETÍ MLADŠIEHO ŠKOLSKÉHO VEKU - KVALITATÍVNY VÝSKUM

THE ISSUES OF BILINGUALISM IN FAMILIES OF YOUNGER SCHOOL AGE CHILDREN - QUALITATIVE RESEARCH

Jana Nemcová

Abstrakt

Príspevok uvádza problematiku bilingvizmu v rodinách detí mladšieho školského veku. Cieľom príspevku je uviesť postrehy z prípadovej štúdie rodičov detí, ktorých život je významne ovplyvnený bilingvizmom. Empirická časť je kvalitatívneho charakteru, dizajn prípadovej štúdie.

Kľúčové slová: *bilingvizmus, rodina, dieťa, kvalitatívny výskum, prípadová štúdia.*

Abstract

The paper introduces the issue of reading in families of children from a bilingual environment. The aim of the contribution is to highlight the case study of parents of children whose lives are significantly affected by bilingualism. The empirical part is a qualitative character, a case study design.

Key words: *bilingualism, family, child, qualitative research, case study.*

1 VÝZNAM BILINGVIZMU

Pedagogický slovník uvádza definíciu pojmu bilingvizmus ako *„všeobecnú schopnosť jedinca hovoriť dvoma jazykmi. V presnejšom psycholingvistickom vymedzení je bilingvizmus druh komunikačnej kompetencie, umožňujúci realizovať komunikačné potreby pomocou ako prvého, tak aj druhého jazyka. Z pedagogického hľadiska je bilingvizmus dôležitý najmä v tých kategóriách, kde sa súbežne používajú dva jazyky a kde sa preto tiež vyučujú v školách, napr. nemecko-francúzsky bilingvizmus vo Švajčiarsku“* (Průcha, Walterová, Mareš, 2008, s. 25). Štefánik (2000, s. 128) charakterizuje bilingvizmus ako *„schopnosť alternatívneho používania dvoch (alebo viacerých) jazykov pre komunikáciu s ostatnými v závislosti od situácie a prostredia, v ktorom sa táto komunikácia uskutočňuje, charakterizuje jazykové vedomie u indivídua.“* Ďalej rozlišuje pojem bilingvista, ktorého označuje ako jednotlivca používajúceho alternatívne dva či viac jazykov pri komunikácii s ostatnými ľuďmi a niekedy sa zdôrazňuje, že taký človek musí používať tieto jazyky v každodennom živote. Okrem toho charakterizuje aj pojem bilingválne prostredie, v ktorom sa pri komunikácii striedavo používajú dva jazyky.

Horňáková (2007, s. 2) uvádza druhy bilingvizmu - aktívny a pasívny.

- Aktívny (produktívny) bilingvizmus je *„druh bilingvizmu, pri ktorom jednotlivec rozumie dvom jazykom, aj ich aktívne používa v hovorenej aj písanej forme.“*
- Pasívny bilingvizmus (alebo aj receptívny bilingvizmus) je *„druh bilingvizmu, pri ktorom jednotlivec rozumie hovorenému či písanému druhému jazyku, ale nevie v ňom rozprávať ani písať (napr. človek, ktorý číta zahraničnú literatúru, ale nevie v tomto jazyku komunikovať). Môže ísť aj o situáciu, kedy je bilingvista v (pravidelnom) styku s druhým jazykom, ale ním nehovorí alebo nechce hovoriť.“*

Bilingvizmus možno podľa Kropáčovej (2008, s. 30) rozlišovať na simultánny (súčasný) a sukcesívny (postupný). *„Pri simultánnom bilingvizme si jedinec osvojuje jazyky súčasne, naraz a pri sukcesívnom až po dostatočnom osvojení prvého jazyka.“* Pričom autorka ďalej uvádza, že pri deťoch, ktoré si osvojujú druhý jazyk ešte do troch rokov hovoríme o simultánnom bilingvizme.
Ďalšie rozdelenie bilingvizmu uvádzajú Harding-Esch a Riley (2008). Rozlišujú bilingvizmus tzv. aditívny (sčítací) a bilingvizmus subtraktívny (odčítací). *„Pri aditívnom bilingvizme dieťa ovláda dva jazyky ako rodený hovorca a závoreň sú mu vytvorené predpoklady pre učenie sa ďalších jazykov. Subtraktívny bilingvizmus je negatívny a prejavuje sa najmä semilingvizmom, kedy dieťa nehovorí dobre ani jedným jazykom, oba jazyky mieša“* (Harding-Esch a Riley, 2008, s. 177).

2 VPLYV BILINGVIZMU NA DIEŤA

Ako vplýva bilingvizmus na výchova dieťaťa? Možno hovoriť o pozitívnom, či negatívnom vplyve? Tejto otázke sa venovalo množstvo výskumov. Pozitívne aj negatívne vplyvy, výhody, či nevýhody zhrnuli aj Baker a Jones (1998). Autori v bilingvizme vidia tri druhy výhod a to komunikatívne, kultúrne a poznávacie. Uvádzajú, že komunikatívne výhody sú spájané predovšetkým so sociálnymi vzťahmi, pričom fenomén bilingvizmu môže veľmi pozitívne pôsobiť na vzťahy medzi dieťaťom a rodičom. Dieťa, ktoré komunikuje s rodičmi ich materinským jazykom (s matkou jedným jazykom, s otcom druhým jazykom), môže mať s nimi hlbší, intímnejší vzťah. Táto predikcia platí nielen pri rodičoch, ale pre celú rodinu (starí rodičia, tety, strýkovia, bratranci, sesternice). Ďalšie výhody sú výhody kultúrne, kedy bilingvista má možnosť poznať dve, či viac odlišných kultúr, s nimi spojené tradície, zvyky, spôsoby správania typické pre danú kultúru. Autori ďalej uvádzajú výhody poznávacie, kognitívne. Keďže bilingvizmus ovplyvňuje jedincovi jeho myslenie, bývajú bilingvisti veľmi kreatívni, citliví v komunikácii s ostatnými a majú iné chápanie ako monolingvisti. Baker a Jones (1998, s. 7) uvádzajú výhody fonetické, fonologické, či ekonomické.
Otázku určenia výhod a nevýhod bilingvizmu považuje Kropáčová (2006, s. 50) za veľmi obtiažnu. Medzi výhody bilingvizmu zahŕňa:

- *„Dieťa vychovávané bilingválne sa ľahko naučí oba jazyky, ľahšie sa učí ďalšie jazyky,*
- *dieťa dokáže skôr oddeliť zvukovú a významovú stránku slova,*
- *bilingválne deti dosahujú určitého stupňa v sémantickom vývoji o dva až tri roky skôr než deti monolingválne,*
- *bilingvisti si skôr uvedomujú arbitrárnu povahu jazyka (väzba medzi slovom a významom je slabšia),*
- *bilingvisti majú viac štruktúrovanú inteligenciu, sú tvorivejší,*
- *bilingvisti sú sociálnejší voči ostatným ľuďom hovoriacim inými jazykmi, lepšie sa orientujú v ďalších kultúrach,*
- *obdiv dospelých k bilingválnym deťom.“*

Podobne definuje výhody bilingvizmu Horňáková (2007), ktorá k výhodám zaraďuje lepší prístup k väčšiemu množstvu informácií, k získaniu väčšieho počtu zdrojov (nielen v jednom, ale vo viacerých jazykoch). K výhodám zaraďuje tiež zoznamovanie sa s inými kultúrami, cudzích krajín, výhodu študovania, či pracovania v zahraničí a komunikovania s rodinnými príslušníkmi (napr. starí rodičia – monolingvisti) a možnosť udržiavania s nimi blízky vzťah. K výhodám bilingvistov, podľa Horňákovej, patrí aj pozitívny vzťah medzi tvorivým myslením a bilingvizmom.
Baker a Jones (1998) pojednávali aj o nevýhodách, ktoré bilingvizmus obnáša. Jednou z nevýhod je obtiažnosť viesť a vychovávať dieťa k dvojjazyčnosti. Podľa autorov to nie je jednoduchá úloha, rodičom môže prinášať viacero problémov a byť pre rodinu väčšou

komplikáciou. Ďalším z možných problémov, ktoré môžu u bilingvistu nastať, je tzv. kríza identity (podľa autora ide skôr o problém bikulturalizmu), kedy sa dieťa hovoriace dvomi jazykmi môže pýtať, kto vlastne je a ťažšie sa vyrovnáva so svojím postavením v spoločnosti, so svojou identitou.

K hlavným nevýhodám bilingvizmu, podľa Kropáčovej (2006, s. 50) patria:

- *„Problémy s jazykovým vývojom, napr. obmedzená slovná zásoba, nezafixované gramatické štruktúry, zlý slovosled, pravopisné chyby, koktavosť, odmietnutie jazyk používať,*
- *interferencia a miešanie jazykov, spomalenie vývoja oproti monoligvistickým vrstovníkom,*
- *nedostatočná jazyková znalosť spôsobuje problémy v medziľudskej komunikácii a vôbec vo vzťahoch,*
- *u jedinca s nižším priemerom inteligencie môže bilingvizmus spôsobiť jeho preťaženie,*
- *deti majú pocit chýbajúcej kultúrnej identity, prípadne nemajú materinský jazyk, či nie sú nikde doma,*
- *bilingvizmus sa môže stať terčom posmechu ostatných monolingvistických detí.“*

Z nevýhod, ktoré uvádza Horňáková (2007), sa nám preukázali aj v realizovanom výskume (viď nižšie). Autorka uvádza, že bilingválna výchova je pre rodičov zaťažujúca po psychickej ale aj fyzickej stránke. Rodičov bilingválna výchova môže vyčerpávať z dôvodu dodržiavania istých pravidiel, riešenia predsudkov z okolia. *„Ak rodič nehovorí s dieťaťom svojim materinským jazykom, môže toto pociťovať ako ťarchu, ktorej sa chce čím skôr vzdať. Taktiež niektorí rodičia, ktorí nerozumejú konverzácii druhého rodiča s dieťaťom, môžu mať negatívne pocity voči tomuto jazyku“* (Horňáková, 2007, s. 7). Bilingválne dieťa môže bilingvizmus vnímať tiež ako neustály konflikt. Dieťaťu sú ponúknuté dve kultúry, ale ono nevie, do ktorej z nich patrí, môže si v oboch kultúrach pripadať ako cudzinec. Samotný bilingvizmus nie je predpokladom k psychickým problémom, ale predstavuje väčšie úsilie k založeniu si vlastnej identity (Hoffmann, 1991; Morgensternová, Šulová, Scholl, 2011).

Kadaníková a Neubauer (2017, s. 13) uvádzajú, že *„každá metóda bilingválnej výchovy so sebou nesie určité výhody aj nevýhody, pričom nakoniec najviac závisí na rodičoch, ako budú obaja materinské jazyky u dieťaťa podporovať, umožnia mu sa s nimi identifikovať a komunikovať nimi.“* Súhlasíme s ich názorom, že je prirodzené, keď si rodičia nie sú istí, či by bilingválnu výchovu dieťaťa zvládli a či ju dobre zvládajú. Ako autori uvádzajú, rodičia by mali byť podporení vo vlastnom vnímaní bilingválnej výchovy ako prirodzeného procesu, kde nie je najdôležitejšie, aby sa dieťa stalo bilingválnym hovorcom, ale aby sa mu dostalo rodného jazyka, správneho vzoru a plnohodnotnej komunikácie so svojimi rodičmi.

3 KVALITATÍVNY VÝSKUM - PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA

Definíciu kvalitatívneho výskumu vo svojej publikácií uvádza Hendl (2005, s. 51) ako výskum, ktorý je realizovateľný na základe intenzívneho kontaktu výskumníka s terénom, jedincovou situáciou, alebo situáciou celej skupiny jedincov. Uvedené situácie môžu reflektovať súčasný stav alebo situáciu jedincov, spoločností, skupín či organizácií. Situácie môžu byť bežné, každodenné alebo banálne. Primárna úloha je založená na objasnení toho, ako jedinci v danej situácii a prostredí pochopia čo sa deje, prečo konajú zvoleným spôsobom a ako zvládajú svoje každodenné interakcie a aktivity. Vo svojej publikácii uvádza Vévodová a kol. (2015 s. 17) kvalitatívny výskum ako interaktívny proces založený na odlišnom pláne ako kvantitatívny výskum. Jednotlivé fázy kvalitatívneho výskumu sa v praxi môžu vzájomne prelínať a podmieňovať.

Pre podmienky uvádzaného výskumu sme využili metodický postup prípadovej štúdie ako výskumnej metódy. Techniky zberu dát boli pozorovanie, pološtruktúrované interview a tiež sa použil dotazník, ako výskumný nástroj (na podporu triangulácie dát).

Prípadovú štúdiu možno označiť za hĺbkovú analýzu osôb, udalostí a vzťahov, ktorá je ohraničená nejakým zjednocujúcim faktorom (Biddix, 2015). V prípade tohto výskumu je zjednocujúcim faktorom *bilingválne prostredie rodín detí mladšieho školského veku.* Výskumnou jednotkou bola rodina detí mladšieho školského veku ovplyvnená bilingvizmom a bilingválnym prostredím, v ktorom rodina žila, resp. žije. Išlo o individuálnu prípadovú štúdiu realizovanú zatiaľ jednorázovo (výskumný zámer je zrealizovať sériu prípadových štúdií bilingválnych rodín). Z dôvodu skutočnosti, že prípadom poukazujeme a hľadáme konkrétne podoby tejto problematiky bilingválnej rodiny a bilingválneho prostredia, čiže hľadáme prípady, ktoré túto problematiku reprezentujú, zvolili sme prípadovú štúdiu – inštrumentálnu. Keďže rozsah príspevku neumožňuje dôkladné analyzovanie celého prípadu a komplexný opis výskumného projektu, pokúsime sa identifikovať niektoré *špecifiká bilingválnej rodiny žijúcej v ich prirodzenom bilingválnom prostredí, pričom sa pokúsime definovať faktory vplývajúce na danú problematiku.*

4 TECHNIKA ZBERU DÁT A VÝBER PRÍPADU

Pri výbere prípadu išlo o výber zámerný. Výber prípadu bol uskutočnený podľa nami zvolených kritérií. Požadovaným kritériom bola rodina s deťmi v období mladšieho školského veku, ktorých sa dotýkala problematika bilingvizmu, to znamená výchova dieťaťa prebiehala bilingválne, v bilingválnom prostredí.

Zber dát sa realizoval v auguste 2018, pričom techniky zberu dát boli zvolené nasledovne: dotazník pre rodiča o bilingvizme, dotazník pre dieťa o bilingvizme, pozorovanie a individuálne rozhovory s rodičom aj deťmi z bilingválneho prostredia.

Zámerom dotazníkového výskumu bolo zistiť používanie jednotlivých jazykov v rodine a možnosti ich miešania. Dotazník obsahoval 28 položiek, bol vytvorený z dvoch dotazníkov (Dotazník používania dvoch jazykov v rodine od Gagarina et al., 2012 a Dotazník miešania jazykov od Byers-Heinleine, 2013).

Zámerom individuálneho rozhovoru bolo získať informácie o bilingválnej výchove, ktorá ovplyvňuje chod života detí v mladšom školskom veku. Individuálny rozhovor sme realizovali v neutrálnom prostredí s dobrou atmosférou pre obe zúčastnené strany. Rozhovor prebiehal s matkou vo veku 33 rokov, ktorú budeme v texte označovať pseudonymom Rodič A. Pred rozhovorom s Rodičom A sme viedli neformálny neštruktúrovaný rozhovor a neštruktúrované pozorovanie aj s deťmi výskumnej vzorky. Išlo o deti vo veku 8 a 10 rokov. Základnou charakteristiku rodiny, v ktorej deti žijú, prikladáme v tabuľke 1. Rodina v súčasnosti žije v Ománe, deti sa v tejto krajine narodili. Do kontaktu deti prichádzajú s jazykmi – angličtina, slovenčina, francúzština a arabčina (posledné dva jazyky v škole).

Tabuľka 1: Základné informácie o rodine

	Matka	**Otec**	**Dieťa 1**	**Dieťa 2**
Vek	*33*	*50*	*8*	*10*
Miesto narodenia	*Slovensko*	*Nový Zéland*	*Nový Zéland*	*Nový Zéland*
Miesto súčasného bydliska	*Omán*	*Omán*	*Omán*	*Omán*
Jazyk, s ktorým s deťmi komunikujú	*Slovenčina, angličtina*	*Angličtina*		
Jazyk, ktorý deti ovládajú (zo školy)			*francúzšitina, arabčina*	*francúzšitina, arabčina*

5 REALIZÁCIA VÝSKUMU

Individuálne hĺbkové rozhovory s *Rodičom A* a s deťmi mladšieho školského veku boli koncipované do nasledujúcich okruhov:

- všeobecné informácie o rodinnom prostredí
- všeobecné informácie o výchove a bilingvizme
- nástup bilingválneho dieťaťa do školy
- stratégie používania jazykov pri výchove
- odporúčania rodiča vychovávajúceho bilingválne dieťa

Cieľom individuálnych hĺbkových rozhovorov s *Rodičom A* bol v identifikovaní špecifík a kľúčových faktorov, ktoré sú v bilingválnej rodine rozhodujúce. Pri zbere údajov sme údaje z rozhovoru analyzovali spolu s ďalšími ostatnými metódami aplikovanými v rámci prípadovej štúdie. Dáta sme po zozbieraní ďalej analyzovali a interpretovali. Po spracovaní a usporiadaní dát sme ich previedli do písanej podoby, transkriptu. Použili sme pritom induktívnu techniku otvoreného kódovania so zámerom nájsť pravidelnosti v prípade. Ako uvádzajú Švaříček, Šeďová et al. (2007), pri otvorenom kódovaní sa analyzovaný text rozdelí na jednotky, ktorým sú slová, sekvencie slov, vety, či celé odstavce a ďalej sa text kóduje. Po otvorenom kódovaní sme použili analytickú techniku – techniku "vyložených kariet", ktorá predstavuje nadstavbu otvoreného kódovania.

V nasledujúcom texte opíšeme výber názorov *Rodiča A* na bilingválnu výchovu v ich rodine. Našou snahou bolo zamerať sa na špecifiká a kľúčové faktory bilingválnej výchovy v rodine dieťaťa mladšieho školského veku, ale z výpovedí zatiaľ jednej výskumnej vzorky sú odpovede zamerané zväčša subjektívne. Z toho dôvodu hlbšie štandardizovanie dát nebudeme v príspevku predkladať.

O1: Ako ste pristupovali k výchove jazyka Vášho dieťaťa po narodení?

Rodič A: „Každý sme rozprávali svojou rečou s deťmi. Ja som sa snažila úplne len po slovensky a keď sme sa bavili pred nimi, tak po anglicky, ale keď som na nich rozprávala tak len po slovensky to bolo vždy. Potom som ja, ako boli staršie, tak to začalo byť trošičku nie úplne možné, pretože keď sme boli v partii ľudí, tak nechceš rozprávať.. úplne sa oddeliť a rozprávať tak, že ti nikto nerozumie. To bol taký, proste problém. Tak nakoniec som to riešila tak, že keď som to hovorila im, tak som to povedala po slovensky a hneď zopakovala po anglicky, aby tí ľudia si nemysleli, že ich ohovárame, alebo opačne, keď to bola komunikácia s tými ľuďmi, tak po anglicky a hneď som im to hovorila ako keby po slovensky. Takže som sa snažila tak dvojjazyčne. Nechcela som aby pochytili môj prízvuk z angličtiny, tak som to chcela, aby tak to bolo anglické."

V odpovedi Rodiča A pritom dominoval zásadný aspekt. Pri bilingválnej výchove sa postupom času vynárali rôzne problémy.

Rodič A: „Myslela som si, že to bude omnoho ľahšie, to aj udržiavať, aj som bola presvedčená, že samozrejme sa budem s deťmi učiť, tak by to bolo perfektné, tak nie je to tak.. Nie je to tak. Vôbec som si neuvedomila, že ony medzi sebou budú preferovať jeden jazyk, čo je teda angličtina, to ma ani nenapadlo. Pretože ony vlastne, keď sa hrajú, aj v škôlke, v škole, sa hrajú v tom jazyku, tak ony aj keď domov prídu, tak sa hrajú v tom jazyku. Slovensky rozumejú, aj ako vidíš, odpovedia, ale hlavne tej mladšej to ide ako z chlpatej deky. Koľkokrát príde za mnou a povie, mami chcem ti niečo povedať, ale musím ti to povedať po anglicky."

Preferovanie jednoho jazyka možno považovať za faktor, ktorý sa prejavil v rodine po nástupe do školy a tiež po narodení ďalšieho dieťaťa. Jeden z jazykov sa stal dominantnejší.

O 3: Zmenilo sa niečo nástupom Vášho dieťaťa do školy? Aké stratégie ste volili vy pri výučbe (napr. pri čítaní, najprv po slovensky a potom až iný jazyk, alebo?)

V odpovedi *Rodiča A* badať na jednej strane pozitívne pocity, že dieťa **plynule ovláda** a utužuje anglický jazyk, na druhej strane badať smútok, že tým jazykom nie je práve rodný jazyk matky.
Rodič A: „Keby som mohla vrátiť čas a mala som viacej času, tak rozhodne by som chcela aby sa učili aj čítať po slovensky. Ja som sa snažila ich aj učiť písaným písmom, ale to je.. sú to úplne odlišné systémy. A nie je to také ľahké. Keďže aj tam, tie školské povinnosti, je ich veľa, tak keď ich dokončia v ten deň, potom ich drilovať niečím iným, je to náročné."

O 4: Čo by ste odporučili ako rodič rodičovi, ktorý má bilingválne dieťa?
Rodič A: „Naplno sa venovať deťom, napr. pri čítaní, stále proste čítať. Podsúvať to tomu dieťaťu. Mne sa naozaj osvedčilo aj to počúvanie na nejakom CD-čku. Aj napríklad pustiť DVD, teraz sú rôzne detské knihy s DVD-čkami. Takže posilniť to aj iným médiom, aby bolo viacero zmyslov zapojených."

6 ZÁVER

Závery, ktoré z rozhovorov s bilingválnymi rodičmi vzišli, majú skôr všeobecnú povahu. Preto je potrebné a naším cieľom je prostredníctvom ďalších výskumných techník získať ďalšie dôležité údaje na analýzu determinantov vyplývajúcich z problematiky bilingválnych rodín. Z doteraz získaných výskumných údajov možno bližšie špecifikovať intervenujúce premenné v oblasti bilingválnych rodín: *motivácia rodičov učiť deti zapojením viacerými zmyslami; využívanie vizuálnych a audiovizuálnych vnemov na podporu bilingvizmu; ochota sebavzdelávania sa v oblasti „ďalšieho" jazyka; dominancia jazyka vplyvom súrodeneckých vzťahov a prostredia, v ktorom výchova prebieha; prostredie, v ktorom dieťa vyrastá.*

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0150/16: Dimenzie čítania v rodinách detí z bilingválneho prostredia.

Použitá literatura

1. BAKER, C., JONES, S. P. 1998. Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Educaion. Clevedon: Multilingual Matters. ISBN 1-85359-362-1.
2. BIDDIX, J. P. 2015. Research Rundowns.[on-line]. [cit. 2018-12-06]. Dostupné z: https://researchrundowns.wordpress.com/qual/qualitative-research-design/
3. BYERS-HEINLEIN, K. 2013. Language Mixing Scale. .[on-line]. [cit. 2018-12-06]. Dostupné z: http://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2Ft41360-000.
4. HARDING-ESCH, E., RILEY, P. 2008. Bilingvní rodina. Praha: Portál. 223 s. ISBN 978-80-7367-358-1.
5. HENDL, J. 2005. Kvalitativní výzkum. Praha: Portál. ISBN 80-7367-040-2.
6. HOFFMANN, CH. 1991. An introduction to bilingualism. New York: Longman. ISBN-13: 978-0582291430.
7. HORŇÁKOVÁ, K. 2007. Inštitút detskej reči. Bilingvizmus dvojjazyčná výchova: Interné materiály používané pre kurz Bilingvizmus. Bratislava. [on-line]. [cit. 2018-11-12]. Dostupné z: www.inkluzivniskola.cz
8. KADANÍKOVÁ, J., NEUBAUER, K. 2017. Bilingvismus a výchova dítěte v bilingvní rodině. In Listy klinické logopedie. Hradec Králové: PdF. [on-line]. [cit.2018-12-12]. Dostupné z: http://casopis.aklcr.cz/subdom/casopis/wp-content/uploads/2017/02/1-2017-Bilingvismus-a-v%C3%BDchova-d%C3%ADt%C4%9Bte-v-bilingvn%C3%AD-rodin%C4%9B.pdf
9. KROPÁČOVÁ, J. 2006. Výuka žáka s odlišným mateřským jazykem. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 136 s. ISBN 80-244-1511-9.

10. KROPÁČOVÁ, J. 2008. Výuka žáka s odlišným mateřským jazykem z hlediska přípravy učitele. Olomouc: UP v Olomouci. 116 s. ISBN 978-80-244-2162-9.
11. MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L., SCHÓLL, L. 2011. Bilingvismus a interkulturní komunikace. Praha: Wolters Kluwer. 126 s. ISBN 978-80-7357-199-5.
12. PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. 2008. Pedagogický slovník. 4. aktualiz. vyd. Praha: Portál. 322 s. ISBN 978-80-7367-416-8.
13. ŠTEFÁNIK, J. 2000. Jeden člověk, dva jazyky: Dvojjazyčnosť u dětí – predsudky a skutočnosti. Bratislava: Academic Electronic Press. 146 s. ISBN 80-88880-41-6.
14. ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĎOVÁ, K. et al. 2007. Kvalitativní výskum v pedagogických vědách. Praha: Portál. 384 s. ISBN 978-80-7367-313-0.
15. VÉVODOVÁ, Š. a kol. 2015. Základy metodologie výzkumu pro nelékařské zdravotnické profese. Olomouc: UPOL. ISBN 978-80-244-4770-4.

Kontaktné údaje

Mgr. Jana Nemcová, PhD.
Univerzita Komenského v Bratislave, Pedagogická fakulta
Katedra predprimárnej a primárnej pedagogiky
Račianska 59, 813 34 Bratislava
Telefón: +421 908 843 861
email: nemcova@fedu.uniba.sk, nemcova.jana92@gmail.com

PORUCHY PRÍJMU POTRAVY AKO RIZIKOVÉ SPRÁVANIE ADOLESCENTOV OPTIKOU SOCIÁLNEJ PRÁCE

EATING DISORDERS AS RISK BEHAVIOR OF ADOLESCENTS THROUGH OPTICS OF SOCIAL WORK

Lucia Tóthová

Abstrakt

Príspevok analyzuje poruchy príjmu potravy, ktoré v súčasnosti možno považovať za biopsychosociálne poruchy a formu rizikového správania, s najčastejším výskytom u adolescentnej populácie. Závažnosť týchto porúch vyvoláva záujem rôznych vedeckých disciplín. Nakoľko v zmysle biopsychosociálnej perspektívy býva postupne odhaľovaná rola sociálnych faktorov a sociálnych dôsledkov pri poruchách stravovania, na ktoré sa autorka v teoretickej rovine zameriava, svoje uplatnenie hľadá aj sociálna práca ako adekvátna oblasť schopná explorovať ich, ale aj vhodne preventívne a intervenčne pôsobiť. Opierajúc sa o tripartitný model od Thompsona et al. (1999), jeho tri primárne ovplyvňujúce premenné, t. j. rovesníci, rodičia, médiá, ktoré vedú k poruchám príjmu potravy, načrtajú podľa autorky aj kľúčové oblasti pre pôsobenie sociálnej práce.

Kľúčové slová: *poruchy príjmu potravy, rizikové správanie, sociálny faktor, sociálna práca*

Abstract

The contribution analyses eating disorders, which can currently be considered as biopsychosocial disorders and risk behaviors, with the most common occurrence in the adolescent population. The severity of these disorders provokes interest of various scientific disciplines. In the theoretical level, the author focuses on the role of social factors and the social consequences of eating disorders, which are gradually revealed through optics of the biopsychosocial perspective. Therefore, social work looking for its enforcement too. Social work as an adequate area capable of exploring this social factors and social consequences, but also properly preventive and interventional act. Based on a tripartite model from Thompson et al. (1999), its three primary variables, i.e. peers, parents, and the media, that lead to eating disorders, they also outline the key areas for action of social work.

Keywords: *eating disorders, risk behavior, social factor, social work*

1 PORUCHY PRÍJMU POTRAVY

Mnohé z mýtov a stereotypov o poruchách príjmu potravy (PPP) v poslednom desaťročí explodovali (Andersen 2001). V konceptoch všeobecnej mienky existovalo vnímanie týchto porúch ako čisto ženskej diagnózy (Gull 1874). Termín poruchy príjmu potravy bol používaný ako synonymum mentálnej anorexie, chápaný ako poruchy vyskytujúce sa u bohatých a slávnych a len medzi európskou a americkou populáciou (Striegel-Moore 2000), s prevahou u dospievajúcich dievčat. Dnes je zrejmé, že skupina ľudí s poruchami príjmu potravy jasne zahŕňa mužov, staršie ženy a menšinové skupiny (Beck, Casper, Andersen 1996). PPP sa objavujú v rôznych kultúrnych a sociálno-ekonomických skupinách. I keď nástup porúch stravovania sa často vyskytuje práve v dospievaní, problémy môžu byť zrejmé aj u detí mladších ako sedem rokov ako aj počas celej dĺžky života človeka (The Victorian

Centre of Excellence in Eating Disorders and the Eating Disorders Foundation of Victoria 2004).
V súčasnosti sú poruchy príjmu potravy považované za závažné psychické ochorenie s výskytom od detstva až do dospelého veku. Sú definované ako psychosomatické poruchy, ktoré sú charakterizované psychogénne navodeným maladaptívnym správaním v oblasti stravovania (Papežová 2004), klasifikované ako sociálnopatologické javy, zaradené medzi formy rizikového správania so zreteľným aspektom závislosti k jedeniu a jedlu. Ide o vedomú (avšak nie stále uvedomovanú) formu sebapoškodzovania, resp. sebadeštrukcie jedinca (Hupková 2009).
Ackard, Fulkerson a Neuman-Sztainer (2007) naznačujú, že výskyt porúch príjmu potravy sa za posledných 30 rokov zvýšil. Prevalencia porúch stravovania (konkrétne mentálnej anorexie a mentálnej bulímie) sa pohybuje od 0,05 do 0,55%, v závislosti od konkrétnej krajiny. V roku 2016 bolo odhadovaných 10,5 milióna pacientov s mentálnou anorexiou a bulímiou, pričom bulímia prevažovala u 75 percentách z nich. Poruchám príjmu potravy boli vystavené ženy s väčšou pravdepodobnosťou ako muži, a to v každej sledovanej krajine (priemerne u 0,07% mužov, u 0,2% žien). Bežnejšie bývajú u mladých ľudí vo veku 15 až 34 rokov (Ritchie, Roser 2018). Veľký podiel porúch príjmu potravy však nespadá do definície ani mentálnej anorexie ani mentálnej bulímie (aspoň 60 percent porúch príjmu potravy nespĺňa štandardné kritériá) (Brooks et al. 2012). Preto sa očakáva, že dané údaje významne podceňujú skutočnú prevalenciu porúch príjmu potravy, pretože sa týkajú len klinicky diagnostikovanej mentálnej anorexie a bulímie (Ritchie, Roser 2018).
Poruchy príjmu potravy sa práve v dôsledku svojej prevalencie čoraz viac stávajú zameraním rôznych výskumných štúdií a pri danej problematike svoje miesto a uplatnenie hľadá a nachádza aj sociálna práca.

2 FAKTORY ZOHRÁVAJÚCE ÚLOHU PRI PORUCHÁCH PRÍJMU POTRAVY

Napriek potenciálne vážnym dôsledkom, ktoré sú výsledkom neusporiadaného stravovania (Arcelus et al. 2011), množstvo ľudí vo všeobecnosti verí, že poruchy príjmu potravy sú spôsobené osobnými nedostatkami (Lee et al. 2013; Mond, Arrighi 2011). To vytvára základy stigmy, pokiaľ ide o dôvod, prečo sa u jednotlivcov rozvíjajú poruchy príjmu potravy (Blodgett Salafia et al. 2015).
Blodgett Salafia et al. (2015) sa výskumne zacielili na identifikáciu subjektívne vnímaných príčin porúch príjmu potravy medzi jedincami s poruchami príjmu potravy a bez nich. Vytvorili skupinu ôsmich kľúčových kategórií ako možných príčin porúch stravovania, ktoré vyplynuli zo získaných dát. Konkrétne sa jednalo o:

1. traumatické životné udalosti,
2. rodinné problémy,
3. sociálne problémy,
4. psychické a emocionálne problémy,
5. genetiku a biológiu,
6. médiá a kultúrne ideály,
7. šport a zdravie a
8. obraz tela a stravovanie.

Zistenia daného výskumu naznačujú disparitu v názoroch na príčiny porúch príjmu potravy medzi jedincami s poruchami a bez porúch. Verejnosť sa väčšinou domnievala, že PPP sú spôsobené kultúrnymi ideálmi a vplyvom médií. Toto vnímanie však nebolo zdieľané medzi jednotlivcami s poruchami príjmu potravy a v tejto skupine respondentov predstavovalo jednu z najmenej pravdepodobných príčin. Psychické a emocionálne problémy boli vysoko podporované všetkými respondentmi, rovnako ako aj sociálne problémy. Jedna štvrtina ľudí

(26%) bez porúch príjmu potravy uznala za príčinu sociálne problémy, zatiaľ čo v skupine ľudí s PPP to bolo 39%.
V tomto kontexte je dôležité upozorniť na National Eating Disorders Collaboration (2018), ktorá na svojich stránkach uvádza, že poruchy príjmu potravy ako vážne poruchy duševného zdravia majú nielen psychické, ale aj zložité fyzické, psychické a sociálne účinky. Gravestock (2017) naznačujú, že tieto poruchy sú spojené so značnou fyzickou, behaviorálnou, psychiatrickou a sociálnou komorbiditou. Rizikové faktory porúch stravovania sú zložité a zahŕňajú kombináciu individuálnych, biologických, rodinných a sociokultúrnych faktorov (The Victorian Centre of Excellence in Eating Disorders and the Eating Disorders Foundation of Victoria 2004). Úlohu sociálnych faktorov a sociálnych dôsledkov, ktoré s poruchami stravovania súvisia spomínajú napr. aj Brownell a Walsh (2017), podľa Pilecki et al. (2014) sú poruchy príjmu potravy ovplyvnené viacerými biopsychosociálnymi faktormi. V tomto zmysle práve holistický prístup a biopsychosociálna(kultúrnospirituálna) perspektíva, ktoré sociálna práca akcentuje, poskytuje ideálnu pohľad, cez ktorý možno pochopiť prevalenciu, etiológiu, ale aj liečbu porúch príjmu potravy.
Práve biopsychosociálna perspektíva, tak ako uvádza Campbell a Rohrbaugh (2016), poskytuje úplné porozumenie choroby. Nakoľko je odvodená zo systémovej teórie, podľa ktorej každý systém ovplyvňuje a je ovplyvňovaný ostatnými systémami, dáva dôraz na biologické fungovanie človeka, ale aj psychologický a sociálny systém faktorov ovplyvňujúci zdravie a ochorenie človeka. Podľa Hartmanna (in: Campbell, Rohrbaugh 2016) je každý človek akási vrstevnatá bytosť, pričom pre každú z vrstiev platia isté zákony. Je preto vyžadované ich skúmanie prostredníctvom príslušnej vedeckej disciplíny.

3 SOCIÁLNE RIZIKOVÉ FAKTORY

Pri poruchách stravovania teda zohrávajú úlohu viaceré, biologické a psychosociálne rizikové faktory, genetické i environmentálne (Jacobi et al. 2004). Termín rizikový faktor pritom označuje merateľnú charakteristiku, ktorá predchádza nástupu poruchy (Kraemer et al. 1997). V nasledujúcej časti sú analyzované sociálne faktory, ktoré zohrávajú úlohu pri poruchách príjmu potravy, cez pochopenie ktorých možno upozorniť na potrebu uplatnenia sociálneho pracovníka pri danej problematike.
Hoci sociálne a sociokultúrne faktory sú menej často identifikované ako príčinné faktory porúch stravovania, niekoľko faktorov získalo podporu. Najčastejšie identifikované sú rodinné problémy (Holiday et al. 2005; Haworth-Hoeppner 2000), tlak od priateľov, ako aj sociálna izolácia a osamelosť (Lee 1997), a to nielen pri poruchách príjmu potravy, ale rovnako u iných druhov rizikového správania (Lichner 2018) Polivy, Herman (2002), tiež Kluck (2008), uznávajú rodinu ako dôležitý faktor spojený s vývojom porúch príjmu potravy. V rámci nej hovoria najmä o rodičoch, ktorí sa zapájajú do vysokej úrovne rodičovskej kontroly, vyjadrujú kritické pripomienky, negujú emocionálne potreby svojich detí. Významnú úlohu zohráva rovesnícka skupina, najmä u adolescentov (van den Berg et al. 2002; Ata, Ludden, Lally 2007; Vincent, McCabe 2000; Lampard et al. 2014), ako aj romantickí partneri prostredníctvom negatívnych komentárov o vzhľade. To všetko môže viesť k nespokojnosti s telom, telesnou hmotnosťou a k porušeniu stravovacieho správania (Sheets, Ajmere 2005; Weller, Dziegielewski 2004).
Campbell a Rohrbaugh (2016) v zmysle biopsychosociálnej perspektívy poukazujú v rámci sociálnej konceptualizácie na dôležitú úlohu desiatich kategórií, kde je zaradená rodina, priatelia a blízki ľudia, sociálne prostredie, vzdelanie, práca, bývanie, príjem, dostupnosť zdravotnej starostlivosti, problémy so zákonom a kriminalita a iné faktory, ktoré zohrávajú úlohu pri chorobách. Ku konkrétne spomínaným faktorom patrí napr. narušenie rodiny kvôli rozvodu, rozchodu alebo odcudzeniu, zneužívanie, neprimerane prísna výchova, nedostatočná

sociálna opora, študijné problémy, nezamestnanosť, zložité pracovné podmienky, nevhodné bývanie, chudoba, kultúrna a duchovná identita.
Adolescenti a mladí dospelí sú značne citliví na tlak prameniaci z vnímaných štandardov fyzického vzhľadu (Jones 2004; Šiňanská, Žiaková 2014). Sociálne prostredie môžeme tiež vnímať ako sociálny faktor prispievajúci k rozvoju PPP, nakoľko môže vytvárať silné povedomie o sociálnych normách vzhľadom k vzhľadu a atraktívnosti, ktoré zvyšujú riziko zapojenia sa do nezdravých stratégií na zmenu tela (Bergstrom, Neighbors, Lewis 2004; Brunet et al. 2010).
V snahe vyvinúť model, ktorý by zahŕňal mnohé z premenných, o ktorých sa predpokladalo, že majú vplyv na obraz tela a poruchy príjmu potravy, Thompson et al. (1999) vyvinuli tzv. tripartitný model. Ten naznačuje, že existujú tri primárne ovplyvňujúce premenné (rovesníci, rodičia, médiá), ktoré vedú k telesnej nespokojnosti a obmedzenému stravovaciemu správaniu. Field et al. (2001) v tejto súvislosti označujú spoločnosť za producenta nereálnych a nezdravých estetických ideálov. Najmä u žien, porovnávanie vlastných tiel s telami propagovanými a znázorňovanými v médiách prispieva k obavám zo sebaobrazu a vlastnej hmotnosti (Field et al. 2001). Je však možné, že správy v médiách sa stanú problémom len vtedy, ak sú posilnené socializátormi, ako je rodina, rovesníci alebo iné dôležité osoby, ktoré sú k adolescentom najbližšie.
Za protektívny faktor je považovaná vysoká úroveň sociálnej opory (McVey et al. 2002). Ako uvádza Jašková a Sabolová Fabianová (2018) ide o významný element, ktorý predstavuje rozvíjanie silnej siete vzájomne sa podporujúcich vzťahov a schopnosť vyhľadať pomoc, ak je potrebná. Naopak, vnímanie chudobnej sociálnej opory zo strany rodín a priateľov môže byť považované za predisponujúci faktor pre rozvoj negatívnych pocitov o vlastnom tele. Tieto pocity sa zdajú byť spojené s vierou, že spolu by so stratou hmotnosti jedinec získa spoločenské prijatie (Limbert 2010). Sluzki (1996) naznačuje, že zdravie ľudí priamo súvisí s vytvorením aktívnej sociálnej siete, ktorá je stabilná a spoľahlivá. Jej neprítomnosť sa môže považovať za rizikový faktor pre vývoj chorôb.

4 ZÁVEROM

Pochopenie jednotlivých atribútov, ktoré majú vplyv na vývoj porúch príjmu potravy ako jednej z foriem rizikového správania, je dôležité ako pre prevenciu, tak pre intervenciu.
Problematika porúch príjmu potravy narastá skrz zvyšujúcu sa prevalenciu, avšak jej riešenie sa odohráva primárne prostredníctvom zdravotníckej starostlivosti. Zdravotnícky personál zohráva momentálne kľúčovú úlohu pri identifikácii PPP i reakcii na ne. Poruchy príjmu potravy si však ako multifaktoriálna porucha, na ktorej vývoji sa podieľajú biopsychosociálne faktory, vyžaduje multifaktoriálny prístup k nej. Úsilím autorky preto bolo identifikovať sociálne faktory ako rizikové faktory pre vývoj porúch príjmu potravy. Cez ne možno pochopiť možnosť uplatnenia sociálnej práce a objaviť príležitosť na intervenciu sociálnej práce. V zmysle biopsychosociálnych zásahov a liečby PPP, vymedziť pôsobisko sociálnej práce ako adekvátnej disciplíny zameriavajúcej sa na sociálne príčiny a sociálne dôsledky porúch stravovania.
Opierajúc sa o tripartitný model od Thompsona et al. (1999), autorke jeho tri primárne premenné načrtajú model intervencie i prevencie sociálneho pracovníka. Rodina, rovesnícka skupina i médiá môžu predstavovať kľúčové oblasti pôsobenia sociálnej práce.

Tento príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckovýskumnej úlohy Vega 1/0285/18 s názvom „Rizikové správanie adolescentov ako klientov sociálnej práce v dôsledku ich osamelosti“.

Použitá literatúra

1. ACKARD, D., FULKERSON, J., NEUMAN-SZTAINER, D. Prevalence and Utility of DSM-IV Eating Disorder Diagnostic Criteria among Youth. *The International Journal of Eating Disorder*. 2007, 40(5), 409-417. ISSN 0276-3478.
2. ANDERSEN, A. E. Progress in Eating Disorders Research. *American Journal of Psychiatry*. 2001, 158(4), 515-517. ISSN 0002-953X.
3. ARCELUS, J. et al. Mortality Rates in Patients with Anorexia Nervosa and Other Eating Disorders: A Meta-analysis of 36 Studies. *Archives of General Psychiatry*. 2011, 68(7), 724-731. ISSN 0003-990X.
4. ATA, R. N., LUDDEN, A. B., LALLY, M. M. The Effects of Gender and Family, Friend, and Media Influences on Eating Behaviors and Body Image during Adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*. 2007, 36(8), 1024-1037. ISSN 0047-2891.
5. BECK, D., CASPER, R., ANDERSEN, A. Truly Late Onset of Eating Disorders: A Study of 11 Cases Averaging 60 Years of Age at Presentation. *International Journal of Eating Disorders*. 1996, 20(4), 389-395. ISSN 1098-108X.
6. BERGSTROM, R. L., NEIGHBORS, C., LEWIS, M. A. Do Men Find "Bony" Women Attractive? Consequences of Misperceiving Opposite Sex Perceptions of Attractive Body Image. *Body Image: An International Journal of Research*. 2004, 1(2), 183-191. ISSN 1740-1445.
7. BLODGETT SALAFIA, E. H. et al. Perceptions of the Causes of eating Disorders: A Comparison of Individual with and without Eating Disorders. *Journal of Eating Disorders*. 2015, 32(3). ISSN 2050-2974.
8. BROOKS, S. J. et al. A Debate on Current Eating Disorder Diagnoses in Light of Neurobiological Findings: Is It Time for a Spectrum Model? *BMC Psychiatry*. 2012, 12(1), 76. ISSN 1471-244X.
9. BROWNELL, K. D., WALSH, B. T. *Eating Disorders and Obesity. A Comprehensice Handbook*. New York: The Guilford Press, 2017. 689 p. ISBN 9781462529063.
10. BRUNET, J. et al. Exploring a Model Linking Social Physique Anxiety, Drive for Muscularity, Drive for Thinness and Self-esteem among Adolescent Boys and Girls. *Body Image: An International Journal of Research*. 2010, 7(2), 137-142. ISSN 1740-1445.
11. CAMPBELL, W. H., ROHRBAUGH, R. M. *Biopsychosociálny prístup – manuál*. Bratislava: Vydavateľstvo F, 2016. 172 s. ISBN 978-80-88952-85-5.
12. FIELD, A. et al. Peer, Parent, and Media Influences on the Development of Weight Concerns and Frequent Dieting among Preadolescent and Adolescent Girls and Boys. *Pediatrics*. 2001, 107(1), 54–60. ISSN 0031-4005.
13. GRAVESTOCK, S. Eating Disorders in Adults with Intellectual Disability. *Journal of Intellectual Disability Research*. 2017, 44(6), 625-637. ISSN 1375-2788.
14. GULL, W. W. Anorexia Nervosa (Apepsia Hysterica, Anorexia Hysterica). *Transactions of the Clinical Society of London*. 1874, 7, 22-28.
15. HAWORTH-HOEPPNER, S. The Critical Shapes of Body Image: The Role of Culture and Family in the Production of Eating Disorders. *Journal of Marriage and Family*. 2000, 62(1), 212-227. ISSN 1741-3737.
16. HOLIDAY, J. et al. Perceptions of Illness in Individuals with Anorexia Nervosa: A Comparison with Lay Men and Women. *The International Journal of Eating Disorders*. 2005, 37(1), 50-56. ISSN 0276-3478.
17. HUPKOVÁ, I. Niektoré formy chorobnej závislosti od jedla ako jedna z foriem návykového rizikového správania. *Sociálna prevencia*. 2009, 4(2), 23-25. ISSN 1336-9679.

18. JACOBI, C. et al. Coming to Terms with Risk Factors for Eating Disorders: Application of Risk Terminology and Suggestions for a General Taxonomy. *Psychological Bulletin*. 2004, 130(1), 19-65. ISSN 0033-2909.
19. JAŠKOVÁ, A., SABOLOVÁ FABIANOVÁ, A. *Sociálna práca ako rizikové povolanie. Vybrané aspekty rizík na pozadí hypermoderny.* Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2018. 100 s. ISBN 978-80-555-1987-6.
20. JONES, D. C. Body Image among Adolescent Girls and Boys: A Longitudinal Study. *Developmental Psychology*. 2004, 40(5), 823-835. ISSN 0012-1649.
21. KLUCK, A. S. Family Factors in the Development of Disordered Eating: Integrating Dynamic and Behavioral Explanations. *Eating Behaviors*. 2008, 9(4), 471-483. ISSN 1471-0153.
22. KRAEMER, H. et al. Coming to Terms with the Terms of Risk. *Archives of General Psychiatry*. 1997, 54(4), 337-343. ISSN 0003-990X.
23. LAMPARD, A. M. et al. Weight-related Teasing in the School Environment: Associations with Psychosocial Health and Weight Control Practices among Adolescent Boys and Girls. *Journal of Youth Adolescence*. 2014, 43(10), 1770-1780. ISSN 0047-2891.
24. LEE, S. How Lay is Lay? Chinese Students' Perceptions of Anorexia Nervosa in Hong Kong. *Social Science and Medicine*. 1997, 44(4), 491-502. ISSN 0037-7856.
25. LEE, N. M. et al. Public Views on Food Addiction and Obesity: Implications for Policy and Treatment. *PLoS One*. 2013, 8(9), e74836. ISSN 1932-6203.
26. LICHNER, V. Prežívanie osamelosti ako prediktor rizikového správania adolescentov. *Fórum sociální práce.* 2018, 5(2), 25-39. ISSN 2336-6664.
27. LIMBERT, C. Perceptions of Social Support and Eating Disorder Characteristics. *Health Care for Women International*. 2010, 31(2), 170-178. ISSN 0739-9332.
28. McVEY, G. L. et al. Risk and Protective Factors Associated with Disordered Eating during Early Adolescence. *The Journal of Early Adolescence*. 2002, 22(1), 75-95. ISSN 0272-4316.
29. MOUD, J. M., ARRIGHI, A. Gender Differences in Perceptions of the Severity and Prevalence of Eating Disorders. *Early Intervention in Psychiatry*. 2011, 5(1), 41-9. ISSN 1751-7885.
30. NATIONAL EATING DISORDERS COLLABORATION. *The Role of Social Workers in Prevention and Treatment of Eating Disorders* [online]. [cit. 2018-10-14]. 2018. Dostupné z: https://www.nedc.com.au/professional-development/event/52/the-role-of-social-workers-in-prevention-and-treatment-of-eating-disorders
31. PAPEŽOVÁ, H. Poruchy příjmu potravy. In: HÖSCHL, C., LIBIGER, J., ŠVESTKA, J. Psychiatrie. Praha: Tgris, spol. s.r.o., 2004. s. 609-620. ISBN 80-900130-7-4.
32. PILECKI, M. W. et al. Predictors of Eating Disorders Outcomes in Polish Teenage Patients. *Archives of Psychiatry and Psychotherapy*. 2014, 16(3), 25-35. ISSN 1059-2046.
33. POLIVY, J., HERMAN, C. P. Causes of Eating Disorders. *Annual Review of Psychology*. 2002, 53, 187–213. ISSN 0066-4308.
34. RITCHIE, H., ROSER, M. Mental Health. *Our World in Data* [online]. [cit. 2018-11-02]. 2018. Dostupné z: https://ourworldindata.org/mental-health#eating-disorders
35. SHEETS, V., AJMERE, K. Are Romantic Partners a Source of College Students' Weight Concern? *Eating Behaviors*. 2005, 6(1), 1-9. ISSN 1471-0153.
36. SLUZKI, C. E. *The Social Network: Frontier of Systemic Practices.* Barcelona, 1996.
37. STRIEGEL-MOORE, R. H. One-year Use and Cost of Inpatient and Outpatient Services among Female and Male Patients with an Eating Disorder: Evidence from a

National Database of Health Insurance Claims. *The International Journal of Eating Disorders*. 2000, 27(4), 381-389. ISSN 0276-3468.
38. ŠIŇANSKÁ, K., ŽIAKOVÁ, E. E-learning as a Significant Part of Education Increasing the Possibilities of Coping with Oncological Disease in Adolescents. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2014, 132, 715-721. ISSN 1877-0428.
39. van den BERG et al. The Tripartite Influence Model of Body Image and Eating Disturbance: A Covariance Structure Modeling Investigation Testing the Mediational Role of Appearance Comparison. *Journal of Psychosomatich Research*. 2002, 53(5), 1007-1020. ISSN 0022-3999.
40. VINCENT, M. A., McCABE, M. P. Gender Differences among Adolescents in Family, and Peer Influences on Body Dissatisfaction, Weight Loss, and Binge Eating Behaviors. *Journal of Youth and Adolescence*. 2000, 29(2), 205-221. ISSN 0047-2891.
41. THE VICTORIAN CENTRE OF EXCELLENCE IN EATING DISORDERS AND THE EATING DISORDERS FOUNDATION OF VICTORIA. An Eating Disorders Resource for Schools: A Manual to Promote Early Intervention and Prevention of Eating Disorders in Schools. Victoria: The Victorian Centre of Excellence in Eating Disorders and the Eating Disorders Foundation of Victoria, 2004.
42. THOMPSON, J. K. et al. *Exacting Beauty: Theory, Assessment, and Treatment of Body Image Disturbance*. Washington, DC US: American Psychological Association, 1999.
43. WELLER, J. E., DZIEGIELEWSKI, S. F. The Relationship between Romantic Partner Support Styles and Body Image Disturbance. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*. 2004, 10(2), 71-92. ISSN 1091-1359.

Kontaktné údaje

Mgr. Lucia Tóthová, PhD.
Katedra sociálnej práce
Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Moyzesova 9
040 59 Košice
email: lucia.tothova1@upjs.sk

GIFTED CHILDREN AND THE IMPORTANCE OF KNOWLEDGE THEIR SURVIVAL (EXPERIENCE) IN EDUCATION

Rebeka Štefánia Koleňáková, Dominika Hošová

Abstract

In their own way, every child is unique and special, which is why it is crucial to pay this the according attention and support not only at home, but also at school. A school is a social and educational environment, secondary to child's home, in which a child spends the majority of their day. The aim of this article is to take a closer look on the specifics which surround the experience of a gifted child.

Key words: *gifted children, experience, education*

INTRODUCTION

Every child is unique in their own way. Moreover, the experience of every child differs from another's. In this article, we are focusing on the topic of gifted children own experience. Though it is a widely discussed topic thesedays, there are still many questions which remain unanswered, for example what is the experience of gifted childen throughtout their life in a school environment and why they are considered to be problematic.

1 THE CHILD'S EXPERIENCE

At the start, child's experience is very intense and unlimited by conventions. It is spontaneous, but also impulsive. Emotional expressions may be unstable, for example the mood switching to its exact opposite. A child cannot conceal their experience and instead does not control their reaction henceforth causing said reactions to be perceived as not adequate to the ongoing situation. The situation is experienced actively and wholly (Trubíniová, V., Vaňková, J., Bednáříková, A., 2011).

By experience we mean what does the child feels and realizes, also including an awareness of self and own surroundings. A kind of an inner world for the child. We can observe this in child's behavior, therefore our conclusions pertaining to child's experience are drawn purely from their self-conduct, facial expressions (joy, astonishment, pain) and speech. Despite this experience being impulsive, intense and spontaneous, they are not always expressed outwardly (Ďurič, L., Bratská, M., 1997).

The key to understand one's experience is emotion, characterized as being complex psychological expressions via which the child judges the situation. Emotions are known to include sensitivity and changeability as their key traits (Nákonečný, M., 2000; Stuchlíková, I., 2002), helping children in overcoming obstacles or similar, though potentially also leading to thoughtless or reckless reaction (Ruisel, I., 2008). P. Fraisse (1968) is of another opinion, which is that an emotion is the body's reaction to a specific situation.

1.1 Gifted child as a part of the social system

Naming a child as gifted insinuates their ability to learn quicker and easier in comparison to their peers, as well as suggesting a degree of creativity and excellent grades. On the other hand, child's potential influences their interactions with their surroundings, including adults and children alike, leading to an impact on their schooling experience.

Labeling a child as 'gifted' has an actual impact on their next development. If a child can learn new information with greater ease than others, they naturally notice how they are perceived by their parents, teachers, peers or similar, including an awareness of self and own options.

Which means that being gifted is not just a simple trait, rather a combination of interactions between a child and their surroundings or, in other words, it is not about the child, but the entire social system they are a part of (Mudrák, J., 2015).
Being gifted can carry a number of impressive accolades, but has its darker side as well, mostly in relation to child's interaction with their immediate surroundings which it struggles to fully accept. Parents are often at fault for overestimating their child and having inadequate expectations. Alternatively, they underestimate their child, which may lead to hindering it. The same may happen in the school when teacher fails to recognize gifted child, or does not know how to work with such a gifted one. Including suitable activities and having reasonalbe expectations is essential, but in order to ensure the child's positive experience, it is similarly necessary to maintain positive emotional relationship with the child at least in juxtaposition with the negative ones; one must remain open in their communications, strive for little conflict in classroom, advocate for sociability and clearly outline the rules. All of these can lead to a desirable development of psychological and social functions of a child, and can successfully integrate "problem" child into the society.
The Columbus Group defined giftedness as asynchronous development in which inner experience and self-awareness are qualitatively different from the norm. These children have advanced cognitive abilities, heightened sensitivity to experience, heightened emotions and imagination -- the higher intelligence, the higher asynchrony. This uniqueness renders the children vulnerable. It is easiest to observe specific asynchrony in children's social and emotional being. Where their cognitive function is highly developed, we observe an immaturity in their emotions (Laznibatová, J., 2007). There is also the researchof A. Garlan and E. Zingler (1999) to consider, and it has uncovered that gifted children do not face greater emotional and social struggles as opposed to others, but do remain specifically different.

1.2 Personality traits of gifted children as a precursor to understanding their experience

The indicator of children's ability to meet school requirements is performance and its role in school environment. Therefore, both teachers and schools approach children on the basis of these aspects. In the case of gifted child, it is not realistic to think only in the cognitive characteristics, know as performances. The development of gifted children is particular due to its irreversible development jumps. They may go from hyperactive behavior to acting closed-off, even introverted, which are all crucial traits in these children to know in the effort to understand their experience. We are talking about children, often nonconformist, or perfectionist, children with their own opinion and attitude which are independent and do not bend well to authority. They are interested in virtually everything, although do not adjust easily. Often, they suffer of feelings of mistrust, or insecurity (Laznibatová, J., 1998).
Gifted children are often seen as problematic or inflexible, caused by a less than even, and disharmonious development. It has further consequences on a child, such as: vulnerability, over-sensitivity, aspects of being introverted, sociability and low degree of communicability which is a strong concern for them. Socially integrating themselves is another. Gifted children do not depend on others, but they do not adjust easily. They are less anxious and resilient towards pressure at work, but not emotional pressure. These issues persist even though research has confirmed a correlation between the intelligence of gifted children and their social abilities, but not between their intelligence and candid social behavior (Roedell, W. C., Jackson, N. E. and Robinson, H. B., 1989).
V. Fořtík and J. Fořtíková (2007) state that gifted children are socially independent with moderate confidence and love for organizing and leading group games and activities. They like to influence behavior of others in the group, but do not like authorities and will deflect with personal questions. They are unafraid to point out untrue or inaccurate answers.

A gifted child is typically beloved among their peers, well sociable, but this is in the habit of changing as the school year goes on. Significant social isolation and bullying of gifted children, for various reasons, are also important possible case-scenarios to consider. The following behavioral patterns support this concern: the preference to be alone, tacit nature, or the rejection of one's peers. The more authoritarian the class environment is, the more likely it is to lead to a case of bullying of gifted child. They become a target for an aggressive behavior of others on the basis of being above their peers with their school performance, but also on a basis of being often more physically weaker than the majority of their classmates. Additionally, they may not have anything in common to talk about (Smida, J., 2008/2009).
K. Klement (1993) believes that in an average school, gifted children have almost no friends due to differing interests. It causes the development to progress within a so-called 'spiral effect', as in: I am - I am different than others - I don't care about others - I don't want to be like others - I don't like others. It bears negative effects on the behavior.
J. Duchovičová, D. Miháliková and Z. Babulicová (2010) however do not agree with this and instead point out that social intelligence varies in the case of gifted children. Social problems can be brought upon by individual personality traits but do not relate to the child's level of giftedness. A child with average intelligence or a child with highly developed social abilities can both have the same problems. With all this being said, we consider it pertinent and valuable to introduce a new stratification of the gifted populace into teaching practice, and propose the following types which consider the feelings, attitudes, behavior and perceptions of peers and adults, as well as identification and educational support at home and school alike. The following stratification holds value for teacher and parents alike in order to help them understand the cognitive, social and emotional needs of gifted children. It is also important for the gifted themselves in order to better understand their own needs (Betts, G., Neihart, M., 1998):

1. The successful gifted: this type of a gifted child carefully listens to their teachers and parents, has excellent grades, is responsible and craves recognition. On the other hand, they are often bored at school, and very quickly grasp how they work. They exert as little effort as possible to achieve their goal. They meet the requirements, follow instructions and are successful though in time lose the interest to pursue their goals. In other words, they are wholly dependent on their instructions because they lack certain abilities needed to build their autonomy and individuality. At the same, they exhibit positive self-image seeing as they are frequently validated and continue to achieve success. They are often adored in different social groups. Often unaware of own shortcomings, they may be competent in their adulthood, though with little imagination. They fail to fully develop own potential, as though they had lost their creativity and autonomy. This group yields individuals who under-perform in high school and later in their adult life as well. They lack the skills for lifelong learning. Adjusted to exist in a society, but not so much to life changes, they are characterized by their perfectionism, high productivity, being accepted by their teacher and peers, avoiding risk, conforming and dependence.
2. The autonomous gifted: this group includes children who solve problems in chosen areas by combining convergent and divergent thinking with minimal leadership. While parents may observe this affinity in their child in various situations at home, at school it is exhibited by only few. Autonomous gifted begin to learn gradually. Unlike the successful gifted who perform a bare minimum, autonomous gifted use the school to create more opportunity for themselves. They don't work for the system but use it to improve themselves. With a positive self-image, they accept themselves and others since their needs are fully met, and for their performance and achievements they receive due attention from their peers, teachers and adults. They become independent

class leaders that follow own goals and are willing to take risks. They create their own rules and don't wait on others to inspire them to act. They are characterized by their well-developed social skills, inner motivation, independence, character integrity, creativity and strong interest.

3. The hidden gifted: in this case we discuss mostly girls hiding their skills and abilities in order to fit in. Initially very motivated as their education begins, they quickly lose the drive, replaced by feelings of anxiety. On one hand there are their needs, ever changing, on the other hand there are the expectations of their teachers and parents, both clashing in a conflict. They are characterized by their rejection and concealment of their skill, or the rejection of activities that make up their education and would enrich and better them. Their performance at school may drop, and they have a need to belong, and may go through friends a lot. Here it is crucial to mention that a teacher must not permit the gifted children to give up on their personal plans. Instead, they must look for alternative ways of satisfying their needs in education and similar, even including the acceptance of the gifted child's state of emotions which will change in time. Otherwise, these gifted may face struggles in their adulthood, such as isolation from the very people who can help meet their goals and needs.
4. The demanding gifted: this group discusses individuals who struggle to adjust to a school or use it to their advantage. They are stubborn, tactless, even sarcastic. They are creative but disrespect authorities and may verbally attack teachers, causing conflict. It is because of this they do not get recognition and their skills are under-appreciated, which leads to their feelings of frustration. Additionally, they often have skirmishes with their peers, are not very popular during group activities and their spontaneity and impulsiveness can be disruptive to class. But they are highly creative and have a sense of humor. Their behavior considered, their skills are not always uncovered, and these gifted children have often a very negative self-image, drawn to delinquent ways or substances. They are characterized by their creativity, but also stubbornness, low to none self-control, avoidance of rules, unstable work habits, a penchant for correcting the teacher, honesty and competitiveness. The parents of these children often themselves exhibit the same traits, though the correlation between the two has not been confirmed.
5. The lost gifted: the lost gifted represent the most difficult group so far because their behavior is often driven by anger, and this anger is the result of years of neglecting their needs. They feel rejected, which can lead to depression or going between offensive and defensive behavior. Their interests are often more extra-curricular, leaving their potential unsupported, and school loses meaning. Their school attendance is irregular, their homework unfinished, they disrupt during a class, close themselves off, are hyperactive, critical towards themselves and their surroundings and their performance is on and off. In the case of the lost gifted, their giftedness has been found too late, causing their angry and begrudging behavior followed by low self-respect. In thein case, finding individual counseling and choosing a good direction in their education that fits their specific needs is both important, and even crucial. They need an adult they can trust.
6. The doubly gifted: in this case, we talk about children whose giftedness exists in combination with another trait that makes them unique, or perhaps a handicap, or a disorder. Often not identified due to not exhibiting the characteristic behavior of gifted, they can have disruptive behavior, or ugly handwriting. They are confused by their own inability to excell at school, potentially leading to because of their performance that is beyond their own expectation. They hide their struggles with some tasks by calling them stupid, boring or easy, in fact hiding their fear of failure. They

also reject criticism. Most of educational programs do not fulfill their needs as gifted, but will cover the other half of their uniqueness.

The classification explains the individual needs of gifted children, necessitating a professional and specific approach of teachers and parents for a good and balanced personality development of the gifted childre. It is important for these children to feel safe and emotionally secure mostly around their close ones as the impression of someone being there to help holds a great sway over them, and acceptance is decisive in healthy development of their confidence. A teacher working with gifted, but also average and problem children should exhibit the following characteristics (chart nu 1) (Jurášková, J., 2003; Laznibatová, J., 2007).

Chart 1: Basic characteristics of a gifted children teacher

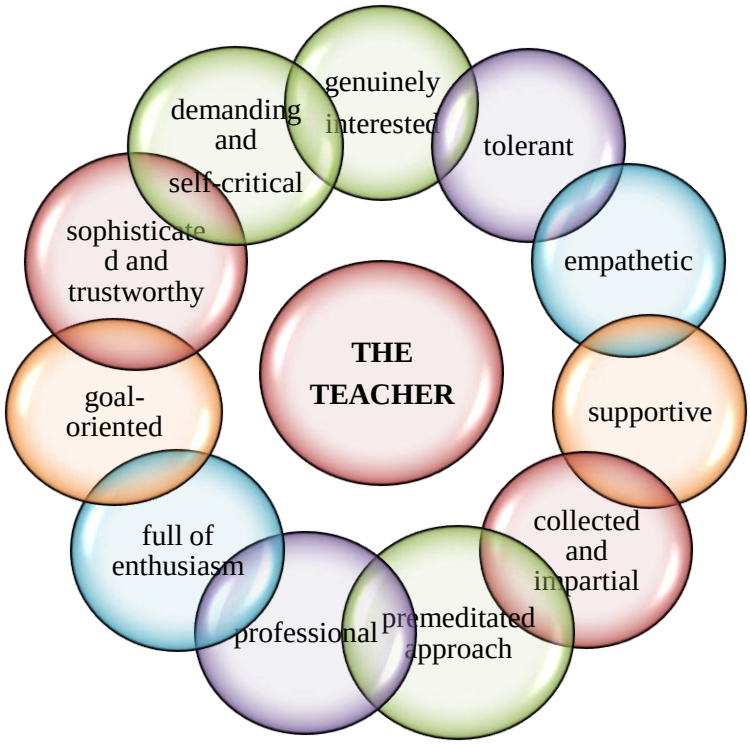

Counselling can aid in helping improve the emotional comfort of gifted children. It is not particularly different from the counselling which average children receive. However, the performing counselors need to be aware of the specific needs and plights of the gifted. A school environment which offers care and attention as a part of every child's education strongly helps in healthy emotional development. Additionally, gifted children need access to enriched education. There are many programs to choose from, and enriching programs in particular are popular, as well as accelerated learning, also known as accelerating program or acceleration (Freeman, J., 2013).

Gifted children learn quicker than their classmates or peers, prompting the teachers and parents to opt for "accelerated learning" for example by skipping a school year. Oddly enough, gifted children fear the social and emotional consequences of such (Hoogevveen, L., van Hell, J. G., and Verhoeven, L., 2005; 2009). Research relating to acceleration has produced disparate results. Some studies have shown acceleration to have either no impact whatsoever on the social and emotional performance of students, alternatively to have negative results (Cornell, D. G., Callahan, C. M. and Loyd, B. H., 1991; Robinson, N. M., Janos, P. M., 1985). Others have noted positive results (Ingersol, K. S., Cornell, D. G., 1995; Janos, P. M., Robinson, N. M., 1985; Sayler, M. F., Brookshire,W. K., 1993). These studies

did however considerably neglect a multi-dimensional perspective, and dealt only with social and emotional performance. It was only the research of L. Hoogeveenová, J. G. van Hellová and L. Verhoevenov (2012) that incorporated outside factors in their study of the relationship of social and emotional characteristics of accelerated versus non-accelerated gifted students. The results have shown there to be minimal differences between the two. Skipping a year was discovered, from the few found differences, to have no negative impact on social or emotional expression, and for its long-term results to be positive only, proving acceleration to be helpful to gifted students.

One of the best options is undoubtedly a correctly chosen educational model of gifted children that enriches, and satisfies their specific needs. It relies on adjusted educational goals, content, strategies, methods of education of the gifted and the environment in which the education is conducted (Dočkal, V., Duchovičová, J., 2017).

Chart 2: Versatile educational model of gifted children

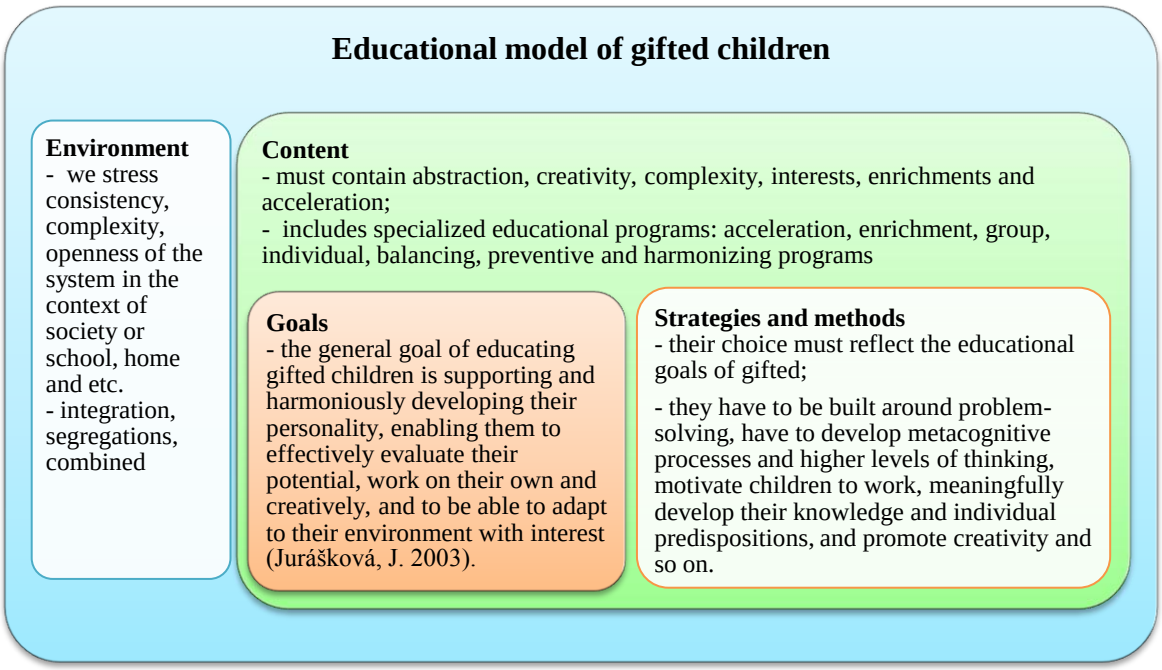

Despite the sheer amount of literature available and related researches, typical methods of teaching continue to dominate our schooling system, with lacking feedback and without offering the room to develop verbal communication and the option of practical use of acquired knowledge. The need to transition from the traditional way of teaching to one more direct is long understood, and is typically discussed wide and far by all people alike. But the reality doesn't change. Changing the methods of education to something more modern could create a lot more room for gifted students and the teachers who work with them (Kompanová, V., 2013).

2 CONCLUSION

Learning how a gifted child experiences the world allows us to determine how they feel in a specific environment, or performing a specific activity. Positive feelings towards an act or a subject create a positive relationship, or may motive the child to continue in the activity, which is crucial in education. The above listed stratification shows us that not satisfying specific needs of gifted children causes children to feel dissatisfied with themselves and their

surroundings. Such an experience culd leand into frustration or depression, further influencing their personal growth. For that reason, understanding the specific needs and plights of gifted is one of the first steps in bettering the situation. It begins the process of identifying them amongst the others, which in turn triggers further preventive measures and processes.
J. Freeman (2013) brings up that the difference between gifted and non-gifted children rests in their skills and not their emotional life. Despite that, gifted children need emotional help from their parents, as well as their support and understanding. Honest communication is the key along with the opportunity to dedicate time to own interests, and at last but not least encouragement from the like-minded. Gifted children must be accepted as human beings and not learning machines. In order for these children to prosper, their educational environment has to be balanced, offering enough time to form bonds with other children and adults, along with permitting them to pursue their interests in fields that the school does not pay as much attention to. For that reason, it is preferred to partake in extra-curricular activities that sufficiently support those parts of a child's life that cannot be graded.

This study has been written under the project: APVV-15-0368 Practice in the center of the subjekt field didactics, subjekt field didactics in the centre of preparation for practice.

Sources

1. BAĎURIKOVÁ, Z., BAZÁLIKOVÁ, J., KOMPOLT, P., TIMKOVÁ, B. *Školská pedagogika*, Bratislava: Univeristy of Komenius, 2001. ISBN 80-223-1536-2
2. BETTS, G., NEIHART, M. *Profiles of the gifted and talented.* Gifted Child Quarterly, Nevada: National Association for Gifted Children (NAGC), 1998. Citované: 22.09.2018. Dostupné na: http://www.davidsongifted.org/Search-Database/entry/A10114
3. CORNELL, D. G., CALLAHAN, C. M., LOYD, B. H. *Socioemotional adjustment of adolescent girls enrolled in a residential acceleration program*. Gifted Child Quartely, 35, pp. 58 – 66, 1991. DOI: 10.1177/001698629103500202
4. DOČKAL, V., DUCHOVIČOVÁ, J. *Talent v škole*. Bratislava: Dr. Josef Raabe Slovensko, s.r.o., 2017, 181 p. ISBN 978-80-8140-267-8
5. DUCHOVIČOVÁ, J., MIHÁLIKOVÁ, D., BABULICOVÁ, Z. *Sociálny status nadaného žiaka v segregovaných a integrovaných edukačných podmienkach*. Talent a nadání ve vzdělávání, Brno: Masaryk University Faculty of Education, pp. 48–61, 2010. ISBN 978-80-210-5330-4
6. ĎURIČ, L., BRATSKÁ, M. *Pedagogická psychológia: terminologický a výkladový slovník*, Nitra: MEDIA TRADE, spol s. r. o. – SPN, 1997. ISBN 80-08-02498-4.
7. FO ŘTÍK, V., FOŘTÍKOVÁ, J. *Nadané dítě a rozvoj jeho schopností,* Praha: Portál, 2007, 128 p.
8. FRAISSE, P. *Inteligencia - Osobnosť: Kapitoly z experimentálnej psychológie,* Bratislava: SPN, 1968, 307 p.
9. FREEMAN, J. *Emoční vývoj nadaných a talentovaných*. Svět nadáni, Vol. 1, No. 2, pp. 3–12, 2013. ISSN 1805-7217
10. GARLAND, A. F., ZIEGLER. E. *Emotional and behavioral problems among highly intellectually gifted youth*. Roeper Review, No. 22, PP. 41–44, 1999.
11. HOOGEVVEEN, L., van Hell, J. G., VERHOEVEN, L. *Teacher attitudes toward accelerated students in the Netherlands*. Journal for the Education of the Gifted, 29, pp. 30–59, 2005
12. HOOGEVVEEN, L., van HELL, J. G., VERHOEVEN, L. *Self-concept and social status of accelerated and non-accelerated students beginning secondary school in*

the Netherlands. Gifted Child Quarterly, 53, pp. 50–67, 2009. DOI:10.1177/0016986208326556
13. HOOGEVVEEN, L., van HELL, J. G., VERHOEVEN, L. *Social-emotional characteristics of gifted accelerated and non-accelerated students in the Netherlands*. British Journal of Educational Psychology, 82, pp. 585–605, 2012. DOI: 10.1111/j.2044 – 8279.2011.02047.x
14. INGERSOL, K. S., CORNELL, D. G. *Social adjustment of female early college entrants in a residential program*. Journal for the Education of the Gifted, 19, pp. 45–62, 1995
15. JANOS, P. M., ROBINSON, N. M. *Psychological adjustment in a college-level program of marked academic acceleration*. Journal of Youth and Adolescence, 14, pp. 51–60, 1985. DOI:10.1007/BF02140783
16. JURÁŠKOVÁ, J. *Základy pedagogiky nadaných*. Pezinok: Formát, 2003, 151 p. ISBN 80-89005-11-X
17. KLEMENT, K. *Identifizierung von Begabung – das Begabungsprofil: Eine Herzausforderung an die Lehrerbildung. Begabungen – Herausforderung für Bildung und Gesellschaft*, Wien, pp. 23 – 30, 1993
18. KOMPANOVÁ, V. *Práca s matematicky nadanými žiakmi. Osvedčená pedagogická skúsenosť edukačnej praxe,* 2013. Dostupné na: https://mpcedu.sk/sites/default/files/projekty/vystup/6_ops_kompanova_viera__praca_s_matematicky_nadanymi_ziakmi.pdf
19. LAZNIBATOVÁ, J. *Nadané dieťa – jeho vývin, vzdelávanie a podporovanie,* Bratislava: Iris, 2007, 394 p. ISBN 80-89018-53-X
20. LAZNIBATOVÁ, J. *Sociálne vzťahy a atmosféra výchovno-vzdelávacieho procesu v triedach pre nadané deti,* 1998. Citované: 25.03.2018. Dostupné na internete: http://www.lfhk.cuni.cz/mares/sp/casopis/98/clanky/laznibatova_sb.htm
21. MUDRÁK, J. *Nadané děti a jejich rozvoj,* Praha: Grada Publishing, a. s., 2015, 176 p. ISBN 978-80-247-5089-7
22. NÁKONEČNÝ, M. *Lidské emoce*, Praha: Academia, 2000, 335 p. ISBN 80-200-0763-6
23. RUISEL, I. *Osobnosť a poznávanie*, Bratislava: Ikar, 2008, 255 p. ISBN 978-80-551-1599-3
24. ROBINSON, N. M., JANOS, P. M. *Psychosocial development in intellectually gifted children.* In The gifted and talented: Developmental perspectives, Washington, DC: American Psychological Association, pp. 149 – 195, 1985
25. ROEDELL, W. C., JACKSON, N. E., ROBINSON, H. B. *Hochbegabung in der Kindheit Besondes begabte Kinder im Vor - und Grundschulalter Roland Asanger Verlag*, Heidelberg, 1989
26. SAYLER, M. F., BROOKSHIRE,W. K. *Social, emotional, and behavioral adjustment of accelerated students, students in gifted classes, and regular students in eighth grade.* Gifted Child Quarterly, 37, pp. 150–154, 1993. DOI:10.1177/001698629303700403
27. SMIDA, J. O *žiakoch mimoriadne intelektuálne nadaných*. Pán učiteľ, Vol. 3, No. 3, 2008/2009. ISSN 1336-7161
28. STUCHLÍKOVÁ, I. *Základy psychologie emocí*, Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-553-9
29. TRUBÍNIOVÁ, V., VAŇKOVÁ, J., BEDNÁŘÍKOVÁ, A. *Poznanie, tvorivosť a prežívanie dieťaťa v predškolskom období*, Ružomberok: VERBUM, 2011, 114 p. ISBN 978-80-8084-790-6

Contact
Mgr. Rebeka Štefánia Koleňáková
Mgr. Dominika Hošová
Constatine the Philosopher University in Nitra
Faculty of education
Dražovská cesta 4
Nitra, 949 74, Slovakia
Tel. +421 37 6408 254
email: rebeka.stefania.kolenakova@ukf.sk

CODE NOTATION OF MIROSLAV KOŠNÁR

Paulína Haragová

Annotation

Today, accordion is a relatively popular instrument and interest in learning it is still evident. In pedagogical practice, when teaching the accordion to beginners, we often face the problem of insufficient motivation. The first enthusiasm to learn to play the instrument often recedes after the first lessons because the pupil has to learn several skills in a relatively short time. Notation, awareness of the rhythmic values, correct control over the heavy instrument, coordination of the right and the left hand, pulling the bellows, orientation over the right and the left manual without looking – for a beginner, all this is complicated. Slovak pedagogue Miroslav Košnár faced the same problems and, based on his teaching experience, tried to develop a methodology which would enable the pupils to overcome the difficult beginner phase. By combining classical notation in G-clef and numeric symbols for finger placement, he created a so-called code notation which is a significant motivational element in the beginnings of learning to play the accordion.

Keywords: *Accordion. Code notation. Miroslav Košnár. Motivation. Beginners.*

1 Accordion in the Territory of Slovakia and the History of Teaching the Accordion

Accordion[1] is a relatively young musical instrument, with its origins dating back to the second half of the 19th century. In Central Europe, the diatonic type of accordions enjoyed popularity until the end of the 19th century,[2] while chromatic button accordions became more popular in the early 20th century.[3]

In the territory of Slovakia, the accordion was long regarded as an instrument for cheap entertainment which belongs only to the sphere of utility music. This was due to the wide use of the heligonka[4] in folk music. Thanks to its easy control, the heligonka became a solo instrument whenever an original string band of bowed instruments was unavailable. Folk musicians liked that they could play the melody and simultaneously create a harmonic or rhythmic accompaniment, and even sing to it. The position of the heligonka in folk music was so strong that even the accordion started to be viewed as a folk instrument, which prevented its penetration into other fields of music. The biggest boom of the diatonic heligonka took place in the 1920s and 1930s. Subsequently, the chromatic accordion came to the fore.[5]

In the 1940s, the popularity of the accordion rose[6] mainly due to the popularity of the tango.[7] Moreover, accordionists began to perform as soloists in various entertainment shows and variety shows. Ján Ondruš was such a performer in Slovakia.[8] After World War II, the development of accordion playing followed the Soviet model. In practice, this meant that the accordion was mostly used for playing chastushkas and socialist mass songs.[9] Thanks to the connection of the instrument to the cultural ideology, accordion received wide support in education and, besides the violin and the piano, the accordion was also started to be taught in the newly established schools of arts.[10]

It was also in the 1950s that the first Slovak accordion coursebook (1952) was written. Its author was Jozef Vašica.[11] However, there were not enough qualified teachers to teach the accordion, so it was taught mainly by pianists or organists who introduced the methodologies of their own instruments into the teaching process of accordion playing. Changes in accordion methodology took place only in the late 1960s when Marta Szőkeová's[12] book *Akordeón [The Accordion]* was published (by the Regional Institute of Education, Bratislava, 1967). She drew on the lectures of German teacher Imgaard Slota-Krieg. The methodology was

groundbreaking because it accented work with the bellows as a significant factor of producing the sound on the accordion. Thanks to the production of the sound with the bellows, performance became more refined and it had a significant influence on differentiation between the various periods and styles on the accordion. Another change in the field of accordion methodology occurred only in the 1990s when Miroslav Košnár, based on his practical experience, created a so-called code notation which significantly facilitates the work with beginners.

1.1 Miroslav Košnár's Personality

Slovak accordionist, pedagogue and enthusiastic promoter of the accordion Miroslav Košnár was born on 6 July 1938 in Nové Mesto nad Váhom. He studied the accordion from 1953 to 1959 at the Conservatory in Bratislava and began to teach at Music School IV in Bratislava as external staff already during his conservatory studies. In this way, he had the opportunity to confront the acquired theoretical knowledge with pedagogical practice and gradually developed his own methodology for playing the accordion. From the academic year of 1964/1965, he taught at the Conservatory in Žilina and, at the same time, deepened his knowledge by attending Františka Machalíčková's button accordion lessons in Ostrava.[13] Later, he became a private student of Joachim Pichura at the Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna in Katowice (1971 – 1974), learning to play the accordion with melodic basses.[14] From 2002, Miroslav Košnár taught at the University of Žilina, at the Private School of Arts in Žilina, and at the Primary School of Arts in Rajecké Teplice. He was the founder and art director of the international accordion festival for young accordionists called *Euromusette – Goldentango*[15] in Rajecké Teplice and also initiated the *Accordion Festival in the Rhythm of Various Genres*[16] in Kysucké Nové Mesto where students compete in performing dance music. Even at an advanced age, he enthusiastically pursued his pedagogical activities and took active part in organizing accordion festivals. He transferred his enthusiasm to his students as well and, thanks to his innovative teaching methods, he raised not only professional performers but also a number of amateur musicians who played happily for their own pleasure and for the pleasure of their environment despite not making it to concert stages. Miroslav Košnár passed away on 2 October 2016 in Žilina.[17]

2 Code Notation

Based on his experience gained by teaching, Miroslav Košnár tried to develop a methodology which would arouse the pupils' interest in playing the accordion and not make the early phase of learning more difficult by reading the notation. By a synthesis of the classical notation in G-clef and numeric representations of the finger placements in the various positions of the accordion keyboard, he created a so-called code notation[18] which is a set of numeric codes where each code represents an interval of traditional notation. Košnár arranged Slovak folk songs into this code notation and published a collection of *50 Folk Songs Not Only for Beginners*, progressing systematically from simpler to more complicated folk songs. The main didactic objective of the collection was to motivate the pupils to play the accordion or another keyboard instrument.[19]

2.1 Advantages of the Code Notation

By code notation, pupils can learn the finger placements, based on which they become aware of the position of the tones and their graphic image in the form of notation. While, in the classic methodological process for developing the fingering technique, the pupils must first read the notation while concentrating on the position of the various tones on the keyboard, in code notation, they orientate themselves only by finger placements marked by numbers. The names of the notes are written in the note heads, so the children subconsciously memorize the

pitches as well as their position on the stave (Example 1). Playing songs in code notation eliminates the problems connected with reading the notation.

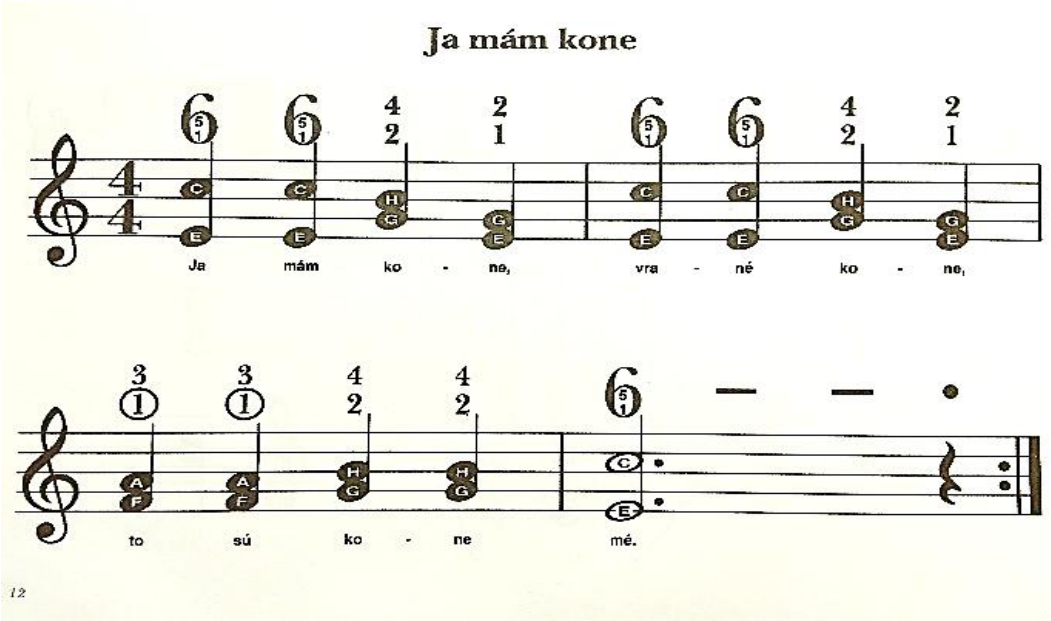

Example 1: Košnár, M.: *Akordeón – 50 ľudových piesní nielen pre začiatočníkov [50 Folk Songs Not Only for Beginners]*, notation of a song.

The basic position of the hand on the right body of the instrument (Example 2) is based on the position of the right hand on the $E_4 – C_5$ sixth (thumb – little finger), while the thumb takes care of playing two keys. The hand moves roughly in the middle of the accordion keyboard, which makes it much easier to adopt the correct position of the hand on the right body of the instrument. When placing the hand on the $E_4 – C_5$ sixth (thumb – little finger), it is easier to keep the elbow straight and, consequently, to keep the wrist relaxed, as this position is more natural with respect to the anatomic features of a pupil's hand than the classic five-finger position.

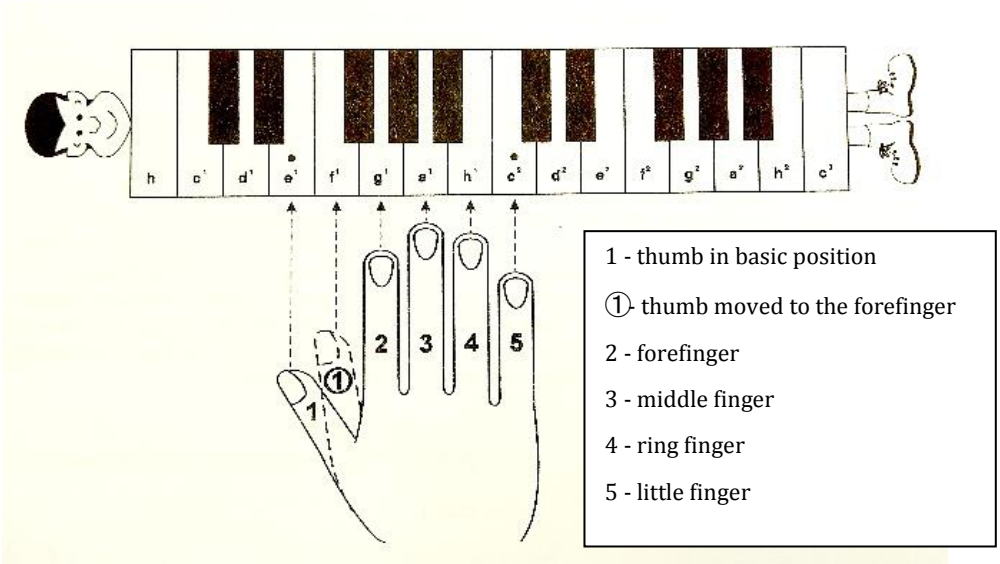

Example 2: Košnár, M.: *Akordeón – 50 ľudových piesní nielen pre začiatočníkov [50 Folk Songs Not Only for Beginners]*, basic position of the right hand and finger markings

Thanks to the easiness of learning the finger placements, the pupils do not have to concentrate on the fingering but can focus on the right movement of the bellows and on changing its direction. Indeed, it is controlling the bellows that may cause the biggest problems in the beginning of learning.
The biggest advantage of the code notation is that the pupils do not learn to play tedious études and, still, they can render a folk song in an interesting way after just a few lessons. This fact significantly motivates not only young beginners but also adult students who are learning to play the accordion to be able to render folk songs as fast as possible.

2.2 Disadvantages of the Code Notation

The code notation is based on playing two-finger placements. Their playing, however, increases the risk of stiff playing because the pupils play with two fingers and keep subconsciously pressing into the keyboard. In this way, the hand gets fixed in an unnatural position. Therefore, increased attention has to be paid to relaxing exercises so that the tendons and nerves of the right wrist of the pupil's hand do not get damaged.
Since code notation involves learning the finger placements by numeric codes, it can happen that the pupils learn them mechanically and do not connect the numeric representations of the finger placements with the classical notation in G-clef. The teacher should also remember to use the classical notation in G-clef and F-clef, and connect the knowledge gained by code notation with learning the classical notation.
The main didactic purpose of the code notation is to arouse the pupils' interest in playing the instrument. Therefore, it does not focus on the development of the fingering technique and the bellows technique but on enabling the pupils to learn to play as fast as possible and, consequently, to increase their interest in practising the instrument at home, too. However, without proper fingering technique and bellows technique, more demanding compositions cannot be performed. Therefore, the right method to teach playing the accordion appears to be a combination of the code notation (arousing motivation) and the classic accordion methodology (gradual technical development).

2.3 Analysis of the Collection of 50 Folk Songs Not Only for Beginners

In the Introduction to his collection, the author describes the layout of the tones on the right and the left body of the instrument, and presents the basic position of the right hand and the layout of the basses for the left hand. The author divided the collection into three parts. In the first part, the pupils learn the basic finger placements – they use mainly the *basic finger placement* which they shift along the keyboard. In the second part, the pupils learn the so-called *finger placements of the right hand in minor songs*. In the third part, pupils practise *finger placements in a lower position of the right hand*, and encounter accidentals.

Basic Finger Placements

The basic finger placement is placement no. 6, marked mathematically as 1 + 5 = 6 (thumb + little finger). The sixth is explained to the pupils theoretically (Example 3). Learning this finger placement is very important for playing the next songs in which the pupils have to shift this finger placement along the keyboard. After strengthening this basic finger placement, three other, easily playable placements are introduced, based on the basic position of the hand. These are the so-called easiest $^{2}/_{1}$ finger placement of $E_4 – G_4$, the so-called borrowed $^{3}/_{1}$ finger placement of $F_4 – A_4$ and the last one, the so-called hardest $^{4}/_{2}$ finger placement of $G_4 – B_4$.
With these four finger placements, the pupils are able to play the *Ja mám kone, vrané kone [I have horses, black horses]* song (Example 1). The songs that follow contain even finger placements nos. 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13. However, these are only shifts of finger placement no. 6 along the keyboard. While pupils can play the *Ja mám kone, vrané kone [I have horses,*

black horses] song without changing the position of the hand, in the next songs they have to practise various skips. In this way, the pupils perfect their orientation on the right body of the instrument. Finger placement no. 13 reaches the highest possible tone of the 60-bass accordion, C_6. With these finger placements, pupils can play 21 songs.

Finger Placements of the Right Hand in Minor Songs

In this part, pupils learn finger placements which the author calls *finger placements of the right hand in minor songs*. These are finger placements in the range of a third, which can be used in minor as well as in major songs. The lowest tone used in playing the songs was E_4. In *finger placements of the right hand in minor songs*, C_4 and D_4 are used, too. By the use of these finger placements, pupils can play further 11 songs.

Finger Placements in the Lower Position of the Right Hand

When the pupils have learnt all the finger placements, it is time to practise *finger placements in the lower position of the right hand*. These finger placements are a variation of placement no. 6 (i.e. placement in the range of a sixth) with *B* as the lowest tone. In songs using *finger placements in the lower position of the right hand*, the pupils come across accidentals as well. The author marks these as follows: a) sharps are indicated in the code with a flake at the respective finger; b) flats are indicated with a star. The rhythmic values of the notes are also depicted visually: the author marks the duration of the notes by a line after the given finger placement, and the amount of lines depends on the required duration. Pauses are indicated by simple dots.

Playing with the Left Hand

Pupils can start playing with their left hand already from the second song. The author does not burden the pupils by reading the F-clef but writes the instructions for the left hand simply below the stave. He denotes the root bass with a capital letter, the major triad with a small letter, and adds the number seven to the seventh chord. He denotes the minor bass by a small letter, and adds “m” to it, e.g. he writes the *D minor* triad as “dm”. The pupils may play the chordal accompaniment in the left hand but do not have to, it depends on their technical development.

3 CONCLUSION

Miroslav Košnár was an accordion pedagogue for many years. During his pedagogical practice, he encountered pupils of various ages – he taught young as well as older beginners, and also guided artistically advanced students of conservatories. He faced several problems that complicated the teaching process especially when working with beginners. Playing various technical exercises of the étude character, difficulties with orientation on the keyboard and problems with reading the notation were the most frequent factors causing demotivation in students and their reluctance to go on. Therefore, Miroslav Košnár tried to develop a method which would make it significantly easier for beginners to learn the basics of accordion playing and which would accentuate their pleasure from playing. His quest for new possibilities resulted in creating a so-called code notation which integrates classical notation in G-clef and numeric representations of the finger placements.

Subsequently, Košnár arranged 50 well-known Slovak folk songs into this notation. They are arranged in a way that enables the pupils to learn the placements gradually. By learning finger placements mainly in the range of a third or sixth, the pupils are able to render folk songs relatively quickly and interestingly. The speed of learning the songs has a motivating influence on the pupils because they have a sense of achievement and can see the actual results of their efforts, especially if they render the songs in front of a home audience. The

feedback from the audience, and the feeling of support and containment with the rendering of well-known songs, motivates the pupils to learn more songs. Mastering the various finger placements which, depending on the teacher's creativity, may have a playful character, is also motivating. Playfulness and curiosity connected with learning new finger placements and songs make the learning process more interesting and the pupils look forward to their accordion lessons.

Despite all the above advantages, it is not advisable to use only this method for teaching the accordion. Since the learning is based on playing double placements, it does not develop the fingering technique. The code notation is based on accentuating the right hand, while the left hand has an accompanying character. Using only the code notation method for teaching may have a negative impact on the development of the technique of both the hands. Therefore, the code notation should be combined with the classic methodology of playing the accordion so that the pupils develop in all aspects.

The code notation is one of the possibilities to motivate the pupils in the early stage of learning to play the accordion. Its advantage is that it can be applied also to any other keyboard instrument and that it enables the pupils to learn to play songs relatively fast, even without mastering the notation. It has its advantages not only in working with young children but also with adult amateurs who want to learn to play as fast as possible to make music among their close friends and family.

References

1. Act 245/2088 Coll. on Education and Training (the Education Act).
2. *Akordeónový festival* [Propozície]. *Accordion Festival* [Propositions] [online]. 2017 [Retrieved on 27/10/2017]. Available at: http://www.zusknm.sk/dokumenty/sutaze/akordeon/pozvanka/propozicie-akordeonovy-festival.pdf
3. EICHELBERG, H.: *Das Akkordeon mit 162 Bildern.* Leipzig : VEB Fachbuchverlag, 1964. 199 pp. Lizenz-Nr. 114-210-65-64
4. ELSCHEK, O.: *Slovenské ľudové píšťaly a ďalšie aerofóny. [Slovak Folk Pipes and Other Aerophones]* Bratislava: VEDA, 1991. 232 pp. ISBN 80-224-0096-3.
5. *Euromusette – Goldentango.* [Bulletin + result sheets]. [online]. 2017 [Retrieved on 27/10/2017]. Available at: https://sites.google.com/site/euromusette/euromusette-2012/bulletin
6. GREGOR, V. – SEDLICKÝ, T.: *Dějiny hudební výchovy v českých zemích a na Slovensku. [History of Music Education in the Czech Lands and in Slovakia]* Prague : Supraphon, 1990. 283 pp. ISBN 80-7058-131-X.
7. HARRINGTON, H. S. – KUBIK, G.: Accordion. In: *The New Dictionary of Music and Musicians: A to Aristotle.* Vol. 1. ; Editor Stanley Sadie – 2. Edit. New York : Oxford University Press, 2001. 912 pp. ISBN 978-0-19-517067-2.
8. KATINA, P.: Accordion. In: *Hudba*. Košice: Hevhetia, 2008. 3, No. 4, pp. 8 – 41. ISSN 13368044
9. KISSOVÁ, M. – FITUŠOVÁ, A.: *Hudobníci okresu Nové Zámky. [Musicians in the District of Nové Zámky]* Nové Zámky : Anton Bernolák Library in Nové Zámky, Bibliography and Regional Science Section and Department of Music, 2000. 36 pp. ISBN 80-968482-1-6.
10. KOŠNÁR, M.: *Akordeón – 50 ľudových piesní nielen pre začiatočníkov [50 Folk Songs Not Only for Beginners]* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 1998. 103 pp. ISBN 8008028076.
11. KRÁSENSKÁ, M.: *Analýza a reflexe vývoje kulturního života v Bystřici nad Pernštejnem* [Diplomová práca]. *[Analysis and Reflections over Cultural Life in Bystřice nad Pernštejnem* [Thesis]] Brno: Masaryk University, 2010, 72 pp.

12. MATZNER, A. – POLEDŇÁK, I. – WASSENBERGER, I. et al.: *Encyklopedie jazzu a moderní populární hudby I. [Encyclopedia of Jazz and Modern Popular Music I.]* Prague : Supraphon, 1983. 415 pp.
13. RAJTEKOVÁ, A. – KOŠNÁR, I.: *Miroslav Košnár – významná osobnosť akordeónovej školy na Slovensku*. [*Miroslav Košnár – A Significant Personality of Accordion Playing in Slovakia]* [Thesis]. Banská Bystrica: Matej Bel University, 2002. 130 pp.
14. SEDLÁK, F.: *Didaktika hudební výchovy I. [Didactics of Music Education I.]* Prague : Státní pedagogické nakladatelství, 1985. 311 pp.
15. SZŐKEOVÁ, M. : *Akordeón*. *[The Accordion]* Bratislava: Krajský pedagogický ústav, 1968. 69 pp.
16. ŠAMKO, J.: *Hudba a hudobnosť v spoločnosti. [Music and Musicality in the Society]* Bratislava: DOBA, 1947. 170 pp.
17. *ŠVP pre základné umelecké školy* [Učebné osnovy hry na akordeóne]. *[State Educational Programme for Primary Schools of Arts* [Accordion Curricula]] [online]. 2018. [Retrieved on 10/11/2018]. Available at: http://www.statpedu.sk/files/sk/svp/statny-vzdelavaci-program/svp-zakladne-umelecke-skoly/uo_hry_na_akordeone.pdf
18. *The Classical Free-Reed, Inc. A Short History of the Free-Reed Instruments in Classical Music* [Demian's Accordion Patent]. Translation from archaic German by German Karl and Martin Weyde. [online]. 2018 [Retrieved on 10/11/2018] Available at: https://web.archive.org/web/20090619162610/http://www.ksanti.net/free-reed/history/demian.html
19. UKROPCOVÁ, L.: Heligónka – nástroj a ľudový hudobný repertoár. [Heligonka: The Instrument and its Folk Music Repertoire] In: *Musicologica Slovaca X.: slovenská ľudová nástrojová hudba a ľudové piesne*. Bratislava: VEDA, 1985. 175 pp.
20. *Weltmeister Akkordeon Manufaktur* [Weltmeister Perle]. [online]. 2018. [Retrieved on 10/11/2018]. Available at: https://www.weltmeister-akkordeon.de/shop/akkordeons-harmonikas/weltmeister-perle-die-perle-unter-den-akkordeons

Contact details

Mgr. Paulína Haragová
Department of Music, Faculty of Education, Constantine the Philosopher University in Nitra
Dražovská 4, 94974 Nitra, Slovakia
paulina.haragova@ukf.sk

---

[1] The English term *accordion [accordeon, accordian, squashbox, squeezebox], (*French *accordéon,* German: *Akkordeon, Handharmonika, Klavier – Harmonika, Ziehharmonika,* Italian: *armonica a manticino, fisarmonica,* Russian: *bayan, garmonica, garmoschka)* is applied to a number of polyphonic free-reed aerophones whose common features include the existence of two bodies with manuals controlled by the fingers. These two bodies are connected by bellows driving air to the reedplates which then vibrate and emit a sound. In: HARRINGTON, Helmi Strahl – KUBIK, Gerhard: *Accordion.* In: The New Dictionary of Music and Musicians. Volume 1. New York : Oxford University Press, 2001. p. 56.

[2] The diatonic accordion is a polyphonic diatonic instrument which has two different reeds for each button so that the pitch changes with the movement of the bellows. In: VIČAR, Jan: *Akordeon a jeho hudební uplatnení. [The Accordion and its Musical Scope]* Prague : Panton, 1981. p. 9.

[3] By the term accordion, Ján Vičar means a chromatic instrument which has two identical sounds for each key/button, and the tone does not change with pulling or pushing the bellows. VIČAR, Jan. p. 8.

[4] Heligonka is a Czech innovation of the Viennese accordion. The Hlaváček brothers, Czech instrument makers who owned a factory in Louny, began to equip diatonic accordions with so-called helicon basses with a powerful sound. In: UKROPCOVÁ, Lýdia: Heligónka – nástroj a ľudový hudobný repertoár. [Heligonka: The Instrument and its Folk Music Repertoire] In: *Musicologica Slovaca X.: slovenská ľudová nástrojová hudba a ľudové piesne*. Bratislava : VEDA, 1985. p. 50.

[5] ELSCHEK, Oskár: *Slovenské ľudové píšťaly a ďalšie aerofóny. [Slovak Folk Pipes and Other Aerophones]* Bratislava : VEDA, 1991. p. 206.

[6] According to Jozef Šamko's research in 1943, the accordion (harmonica) was the second most popular instrument (the violin being the most popular and the piano ranking number three). In: ŠAMKO, Jozef: *Hudba a hudobnosť v spoločnosti. [Music and Musicality in the Society]* Bratislava : DOBA, 1947. s. 40.

[7] Instrumental ensembles playing tangos typically included the Spanish guitar and the accordion (or the bandoneon). In: MATZNER, Antonín – POLEDŇÁK, Ivan – WASSENBERGER, Igor et al.: *Encyklopedie jazzu a moderní populární hudby I. [Encyclopedia of Jazz and Modern Popular Music I.]* Prague : Supraphon, 1983. p. 350.

[8] Ján ONDRUŠ (1922 – 1974) was a performer and teacher at the Conservatory in Bratislava. In collaboration with Františka Machalíčková and Iľja Havlíček, they created an accordion coursebook and he authored several instructive compositions. In: VIČAR, J. pp. 81 – 83.

[9] Chastushkas and socialist songs (peace songs, mass songs) used to be the most prominent musical genre after 1945 when the political regime changed in Czechoslovakia. In: MATZNER, Antonín – POLEDŇÁK, Ivan – WASSENBERGER, Igor et al.: *Encyklopedie jazzu a moderní populární hudby I. [Encyclopedia of Jazz and Modern Popular Music I.]* Prague : Supraphon, 1983. pp.221 – 222.

[10] In the 1950s, after a reform of the education system, public schools of arts were established to provide basic music education. Besides the music schools, departments of education were established in Bratislava, Žilina and Košice which, along with specialist artistic training, focused also on the methodological training of their students. Accordion playing was included into the curriculum at both types of schools. In: GREGOR, Vladimír – SEDLICKÝ, Tibor: *Dějiny hudební výchovy v českých zemích a na Slovensku. [History of Music Education in the Czech Lands and in Slovakia]* Prague : Supraphon, 1990. pp. 209 – 216.

[11] Jozef VAŠICA (1909 – 1975) studied the violin at the Conservatory in Brno. His interest in popular and dance music made him establish his own salon orchestra where he familiarized himself with the accordion as well. After World War II, he started to teach the accordion at the Music School in Bratislava. His *Practical Coursebook of Accordion Playing* of 1952 (last published in 1990) is still in use in the music education process. In: KRÁSENSKÁ, Milada. 2010. *Analýza a reflexe vývoje kulturního života v Bystřici nad Pernštejnem* [Diplomová práca]. *[Analysis and Reflections over Cultural Life in Bystřice nad Pernštejnem* [Thesis]] Brno: Masaryk University. 2010. pp. 30 – 37.

[12] Marta SZŐKEOVÁ (1920 – 2002) was a pedagogue at the Conservatory in Bratislava. It was her achievement that the accordion was included into the curricula of the Academy of Performing Arts in Bratislava in 1971, the only academy of arts with the accordion in its curriculum in Czechoslovakia at the time. She authored two methodological publications: *Akordeón – dejiny a stavba nástroja [The Accordion: History and Construction of the Instrument]* (1967) and *Artikulácia a frázovanie na akordeóne [Articulation and Phrasing on the Accordion]* (1970). Thanks to her, the progressive German bellows methodology focusing on detailed work with the bellows and refinement of the resulting sound began to be used even in Slovak accordion education. In: KISSOVÁ, Magdaléna – FITUŠOVÁ, Agneša: *Hudobníci okresu Nové Zámky. [Musicians in the District of Nové Zámky]* Nové Zámky : Anton Bernolák Library in Nové Zámky, Bibliography and Regional Science Section and Department of Music, 2000. p. 26.

[13] The treble of the button accordion is formed by buttons arranged into three to five rows, while the fourth and the fifth row are repetitions of the first and the second one. The range of the button accordion and the number of the rows may change depending on the size of the accordion. On a concert button accordion, compositions ranging from E_2 to G_7 can be rendered. The button accordion offers much richer rendering possibilities than the piano accordion. In: HARRINGTON, H. S. – KUBIK, G.: Accordion. In: *The New Dictionary of Music and Musicians: A to Aristotle.* Vol. 1. ; Editor Stanley Sadie – 2. Edit. New York : Oxford University Press, 2001. pp. 59 – 60.

[14] On the left body of concert instruments, we can find *melodic basses* beside the *standard basses.* By a converter, the system of several octaves coupled above each other can be switched to melodic basses. After switching, the identical buttons which sounded as full chords before sound as specific tones in a chromatic range from E_1 to $C\sharp_8$. On an instrument with melodic basses, the performer can play the melody as well as the harmony by both hands, several octaves simultaneously, in a dense texture. The logical arrangement of the manuals enables technically precise and virtuoso playing. In: EICHELBERG, Heinz: *Das Akkordeon mit 162 Bildern.* Leipzig : VEB Fachbuchverlag, 1964. pp. 12 – 55.

[15] The Euromusette-Goldentango accordion competition has been regularly organized since 2001 in the first week of June in the town of Rajecké Teplice and is meant for pupils of primary schools of arts and students of faculties of arts at universities and colleges. Thanks to the approval of its rules of organization, the competition gained an international character in 2008; for 15 years, it was dedicated to the memory of accordionist Michael Ganian. After the death of its founder Miroslav Košnár, the festival has been dedicated to his memory since

2016. In: *Euromusette – Goldentango* [Bulletin + result sheets]. [online]. 2017 [Retrieved on 27/10/2017]. Available at: https://sites.google.com/site/euromusette/euromusette-2012/bulletin

[16] The Accordion Festival in the Rhythm of Various Genres began in 2002 and is organized by the Primary School of Arts in the town of Kysucké Nové Mesto. It is meant for pupils of primary schools of arts under 18 in solo playing and under 19 in chamber music. In: *Akordeónový festival* [Propozície]. *Accordion Festival* [Propositions] [online]. 2017 [Retrieved on 27/10/2017]. Available at: http://www.zusknm.sk/dokumenty/sutaze/akordeon/pozvanka/propozicie-akordeonovy-festival.pdf

[17] In: RAJTEKOVÁ, Andrea – KOŠNÁR, Igor: *Miroslav Košnár – významná osobnosť akordeónovej školy na Slovensku*. [*Miroslav Košnár – A Significant Personality of Accordion Playing in Slovakia]* [Thesis]. Banská Bystrica: Matej Bel University, 2003. pp. 52 – 60.

[18] Efforts to make learning the instrument easier appeared already in the early 20th century when various coursebooks were published for autodidacts due to the popularity of the heligonka. Such coursebooks were produced evebn by heligonka manufacturers, for example the Hlaváček brothers. These materials made use of a numeric notation. This appeared to be an optimal solution to notate the music for dilettantes who could play the instrument only mechanically, without preliminary knowledge of music theory. In: VIČAR, J. p. 70.

[19] Due to the same position of the hand, the code notation can be used for teaching any keyboard instrument

INNOVATIVE DIDACTIC TOOLS AND CLASSICAL MUSIC IN CHILDREN'S MUSICAL PHYSICAL ACTIVITIES AS PART OF THEIR DANCE TRAINING AT PRIMARY SCHOOLS OF ARTS

Zuzana Hubinská

Abstract

In today's technologically advanced world, interactive education plays a key role in motivating and actively involving students in the education process. Because of the digitalized world in which today's youth lives, and because of their fascination with video games, an increasing number of teachers use of educational and playful teaching methods that help students develop critical thinking skills.[1] This paper presents possible ways to integrate selected didactic tools into dance education. It analyzes the use of audio aids, virtual programs and selected didactic devices (tablet, kinect, dance mat) as tools that help develop a creative educational atmosphere and motivate the children to dance activities to classical music.

Key words: *didactic tools, tablet, kinect, dance mat, creative educational atmosphere, primary school of arts, dance education, classical music.*

1 MUSIC IN OUR LIVES

Today, our society is influenced by a rapid increase in knowledge. Consequently, the requirements for education and teaching are also changing. Schools as educational institutions that prepare individuals for life in the society have started to partially change their customary teaching methods and forms. One of the tasks in today's school education is to prepare the youth for their future personal and professional life in an increasingly technologically oriented society.[2] Thanks to rapid technological developments and globalization, contemporary listeners, and not only young ones, are surrounded by music everywhere. However, the strong impact of the media and of the social networks tends to promote unilaterally oriented musical styles, such as pop, r&b, or rap; in dance art, it is hip hop and contemporary. Popular music thus becomes a natural part of young people's lives. By selecting classical music, we want to focus young people's interest on other than contemporary popular music to enrich their musical perspectives.

Various pieces of research, specialized articles and opinions of psychologists confirm that music plays a very important role in people's lives and helps develop various aspects of their personality.[3] Contemporary popular music consists of simple tones which are constantly repeated. To a great extent, the lyrics of these songs reveal various sexual topics, contain inappropriate phrases or even reflect other, negative sides of the society, such as the use of drugs and other substances. Therefore, it is more than necessary to lead children to classical music, to the authors who composed it, and to their lives. This way, they learn to differentiate between music that enriches and music that does not actually tell them anything.[4] Because,

---

[1]ČAVOJSKÝ, I., (2012). Implementácia informačno-komunikačných technológií do vyučovacieho procesu. [Implementation of Information and Communication Technologies into the Teaching Process] Zborník príspevkov JuveniliaPaedagogica, 2012. p. 71. 319 pp.

[2]VANČÍKOVÁ, K., (2011). Výchova a spoločnosť. [Education and the Society] Banská Bystrica: Faculty of Education, Matej Bel University in Banská Bystrica, 2011, pp. 55-57. 164 pp.

[3]*Tomanová Marie - Hudba rozvíjí - aneb veďte děti k hudbě, učení jim půjde lépe. [Music Develops: Lead your Children to Music, and They'll Study Better]* [online]. jdemedoskoly.cz. May 2015. [Retrieved on 26/07/2018].

[4]*ScottJennifer L. - ClassicalMusicforYourChildren: It's IMPORTANT.* [online]. Dailyconnoisseur.blogspot.com. September 2017. [Retrieved on 26/07/2018].

according to many, classical music supports the emotional side of people, develops their fantasy, motor skills, memory and logical thinking, and enhances their creative features and supports the coordination of various physical activities. Several statements emphasize also its positive influence on the development of brain activity.[5] By listening to classical music, children learn to improve their concentration ability on a single particular thing, and also improve their social skills.[6] Susan Hallam, professor of education and music psychology in London, explains that preferences of music develop based on the musical styles that the child experiences in its childhood. Therefore, listening to classical music already in the first years of primary school may lead the children to develop a positive attitude to it and, when they get older, they may be able to appreciate a wider range of musical styles.[7] She draws our attention to children aged 9 to 12. There is no doubt that children are naturally inclined to music and are able to evaluate it subjectively. Our own experience reveals that various musical styles have a various influence on us and evoke a wide range of emotions and feelings. Several pieces of research confirm that it is classical music that has the most favourable influence on the harmonious development of a child. It is melodious, emotive, and carries the message of the various moods and mental states of its authors. We are trying to lead children to develop the ability to listen to classical music consciously, to find sources of inspiration in it, and to have a positive experience of it.[8]

The parent and the environment in which the child grows up play a major role on the selection of musical styles and musical preferences. Often, if the parents are inclined to classical music, if they listen to it at home or in the car on journeys, after some time, the child starts to be automatically interested in what kind of pieces these are, who composed them, and what the musical instruments they hear in the pieces are.[9] However, a single musical style should not be forced on a child because the opposite effect might occur and the child might stop caring about that musical style. Children should get the opportunities to discover their own preferences. However, if we teach the child to perceive classical music in an appropriate way, we will not regret this decision later on in life.

2 MUSIC IN EDUCATION

Our teaching experience in primary schools of arts, conservatories, workshops and intensive dance courses reveals that the pupils come across classical music only sporadically. In a more specific form, this fact can be seen in the preference for new trends even in the teaching process and in the musical physical activities at primary schools of arts. Educational standards for the dance specialization at primary schools of arts prescribe musical accompaniment only for the folk dance subject, e.g. “verbunk” recruiting dance (Myjava region) – “Z hory vietor veje” song, transfer of weight with a springing action (Myjava region) – “Pred bučkom, za bučkom”, “Do krutu” dance (Liptov region) – “Frajer môj lístoček” song, Cindruška dance (Liptov region) – “Ej, Cindruška, cindruška” song etc.[10] Teaching the techniques of classical

---

[5]*Tomanová Marie - Hudba rozvíjí - aneb veďte děti k hudbě, učení jim půjde lépe. [Music Develops: Lead your Children to Music, and They’ll Study Better]* [online]. jdemedoskoly.cz. May 2015. [Retrieved on 26/07/2018].

[6]*Klasická hudba dětem rozšiřuje obzory a zlepšuje soustředění. [Classical Music Widens the Horizon of Children and Improves their Concentration]* [online]. Rehabilitace.info. January 2014. [Retrieved on 26/07/2018].

[7]*HarrisSarah - Playingclassicalmusic to yourchildcanimprovetheirlisteningskillslater on in life.* [online]. Daylimail.co.uk. January 2014. [Retrieved on 26/07/2018].

[8]*Tomanová Marie - Hudba rozvíjí - aneb veďte děti k hudbě, učení jim půjde lépe. [Music Develops: Lead your Children to Music, and They’ll Study Better]* [online]. jdemedoskoly.cz. May 2015. [Retrieved on 26/07/2018].

[9]*Teaching Kids Classical Music*. [online]. Teachbesideme.com. [Retrieved on 26/07/2018].

[10]VZDELÁVACIE ŠTANDARDY PRE ZÁKLADNÉ UMELECKÉ ŠKOLY. [EDUCATIONAL STANDARDS FOR PRIMARY SCHOOLS OF ARTS] Ministry of Education, Science, Research and Sport of the Slovak Republic, 2015, pp. 770-773. 924 pp. Official website of the National Institute for Education.

dance requires collaboration with an accompanist who chooses pieces from his own musical materials. If the teacher does not have the opportunity for such collaboration, he uses compositions from piano/orchestral recordings that suit the given technical combinations. Musical accompaniment is not prescribed even for jazz or modern dance, and the selection of the songs is up to the teacher. Methodological guides for the creative dance subject contain descriptions of various exercises on different topics for the given year but the musical material is not prescribed, and the teacher can decide on his own what musical genre to select. Work with various musical instruments and musical recordings (improvisations on a theme) is assumed, but teachers often work without musical accompaniment and create sounds with their own body, for example the exercise – the Hearts:

The pupils stand in a circle with eyes closed, place their hand on their heart and perceive its beating and rhythm. They stamp this rhythm with their feet. On an audio signal by the teacher, they start walking and, on another signal, they stop, perceive the changed speed of their heartbeat and stamp this changed beat. On a new signal, they again pick up speed (now with eyes open), and the exercise continues. Now, they stamp, clap or "scat" the rhythm (they pronounce nonsense syllables, letters and sounds rhythmically). At the same time, they perceive the changed intensity and speed of their breathing.[11]

To maintain the interest of the pupils in creative activities, dance teachers often use well-known songs from contemporary popular music (r&b, hip hop). An initial survey used in primary schools of arts and conservatories in Slovakia also supports this conviction. The survey was to find the extent of using classical music in the teaching process of physical and dance subjects, in choreographies for various concerts and performances or for other physical activities. The responses reveal that classical music is most often used mainly for exercising techniques of classical dance and for the choreographies of these dance techniques. 369 e-mails were sent out, 30 respondents responded, and there were 18 positive answers, i.e. that they used classical music. Even in spite of the small number of responses and a possible doubt of the validity of the survey, we have decided to take the results of this survey into account because we assume that classical music is indeed used to a very small extent.

Table 1 – Results of the survey, selection of responses

	Question: Do you use classical music (Mozart, Vivaldi, Beethoven, Bach, Tchaikovsky, Zelienka ...) in the teaching process and for creating choreographies for final concerts, competitions and similar performances? If so, which composers and which compositions do you use?	Question: What is the proportion of choreographies with classical music and choreographies with modern music at final concerts?
Private Primary School of Arts, Bratislava	1: They use little classical music, in choreographies mostly for ballets (P. I. Tchaikovsky), in the teaching process, the accompanist more often	2: They did not answer this question.

[online]. [Retrieved on 10/07/2018]. Accessible on the Internet: <http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/vzdel--vacie--tandardy-z--kladn---umeleck----koly.pdf>.

[11]PUOBIŠOVÁ, D., (1954). Metodická príručka kreatívneho tanca pre 3. a 4. ročník I. stupňa základného štúdia tanečného odboru základných umeleckých škôl. [Methodological Guide for Creative Dance for Years 3 and 4 of Level I of the Primary Study of Dance Specialization at Primary Schools of Arts] Bratislava: Ministry of Education of the Slovak Republic, 2005, p. 8. 62 pp.

	chooses modern melodies, classical music is most often used in lessons of creative dance (F. Chopin, J. S. Bach, A. Dvořák).	
Primary School of Arts, Bratislava	1: They use classical music for choreographies for final concerts (C. Orff, P. I. Tchaikovsky, J. Melkovič). In the teaching process: folk music for lower years, film music and contemporary music for upper years.	2: They did not answer this question.
Primary School of Arts, Bratislava	1: They use classical music for choreographies (P. I. Tchaikovsky); in the teaching process, in the form of piano accompaniment (accompanist). Mostly, for choreographies from classical dance, they use modern compositions in slow tempo (film music).	2: about 10% classical music, 20% slow modern music.
Primary School of Arts, Dolný Kubín	1: They do not use classical music.	2: They did not answer this question.
Primary School of Arts, Piešťany	1: They use classical music in the teaching process for techniques of classical dance and for the creative dance subject (P. I. Tchaikovsky, A. Vivaldi, C. Saint-Saëns, F. Lehár, C. Debussy).	2: Each style is represented to the same extent.
Primary School of Arts, Sereď	1: They use classical music in the teaching process in the form of recordings; for choreographies for final performances to a smaller extent (W. A. Mozart: Lullaby, arranged by R. Čanaky and M. Podhradská).	2: They did not answer this question.
Primary School of Arts, Šurany	1: They use classical music in modern arrangements (Z. Keating).	2: Classical music : modern music – 1:2.

3 INNOVATIVE DIDACTIC TOOLS

In this paper, we focus on the development of a creative educational atmosphere by imparting classical music and dance activities by innovative didactic tools and didactic techniques such as tablet, dance mat and kinect used for subjects of the dance specialization at primary schools of arts. Tablets are modern electronic devices that can be used for various purposes. They are used in the field of multimedia since they can play the majority of the widely used formats. Their common functions include Internet connection (wifi or, in more expensive models, 3G module), playing music, playing videos (even in HD quality in more expensive models), reading electronic books and playing games. They can be operated through a touchscreen

which covers most of their surface.[12]Dance mats, or dance pads, combine games and sports, and are meant for all age categories. After a simple installation (connecting to a PC), a dance program starts and the composition and the difficulty level can be selected. The principle of the game is to step on the fields on the mat in the right moment, according to the flow of the coloured arrows on the computer/television screen. The musical accompaniment is varied, and its advantages include the possibility to work with a composition of your own choice, which will be inserted in an mp3 format into the StepMania program (included in the installation package).[13]Kinect is a device that can sense figures in front of the television/computer, transfer their movements into the console, and show it in games or applications. This way, it enables you to control a character in the application without a controller, move in the menu, control the playing of the videos etc. It senses the figure(s) (multiplayer) without the necessity of lighting, it can determine their distance from the camera based on the image, subsequently distinguish the limbs, the head, the joints, and use these in the application.[14]

Because of the possibility to select the music freely, we decided, based on the educational standards, to use and work with Camille Saint-Saëns's composition The Carnival of the Animals. We took inspiration from the music education curriculum for primary schools (ISCED 1 – primary education). The suite consists of 14 short and humorous compositions about various animals, with onomatopoeic elements. Thanks to their subject-matter, the animals, the pieces can be depicted by physical movements easily. This makes them suitable for children. Some movements of the suite, especially The Swan, the Aquarium, and the Finale, are used in films and advertisements, so they may sound familiar to the children. The composition lasts about 20 minutes, which may appear quite demanding for a child listener. However, the movements themselves are short, which helps keep the children's attention always active.[15]

3.1 First phase of the research

In the first phase of the research, we used a selected didactic tool, a tablet, for preparing a musical dance composition with an experimental group. Thanks to its dimensions and easy manipulation, it is suitable for working in spaces where the pupils do not have to sit at a computer or laptop but can move freely.

The first part of the lesson consisted of becoming familiar with the device and determining the workflow with it. We worked with one tablet, with the Paint program installed in it. The pupils learnt to use the basic tools of the program, such as to change the colour of the brush, change the thickness of the brush, use the eraser, select shapes etc.

Figure 1 - Overview of the Paint program[16]

[12]*Č je tablet. [What is a Tablet]* [online]. Tabletstore.sk. 2011. [Retrieved on 26/07/2018].

[13]*Tanečné podložky DDR.CZ - čo, ako, prečo. [Dance Mats DDR.CZ - What, How, Why]* [online]. Tanečnékoberce.sk. [Retrieved on 26/07/2018].

[14]*Saver – Predstavujeme: XBOX 360 Kinect, vy ste ovládač! [Saver – Presents: XBOX 360 Kinect, You are the Controller!]* [online]. November 2010. [Retrieved on 26/07/2018].

[15]*Lecarnaval des animaux » deCamilleSaint-Saëns*. [online]. Musicologie.org. June 2016. [Retrieved on 01/10/2017].

[16]*Palásthy Juraj – Skicár I. [Paint I]* [online]. oskole.sk. March 2014. [Retrieved on 26/07/2018].

Subsequently, we divided the experimental group into 4 smaller groups, pairs. We chose 4 movements of The Carnival of the Animals in advance: Aquarium, the Swan, Introduction, Fossils. Each pair used the device only for one piece. During the first playing of the Aquarium, the first pair drew their ideas into the program together. Subsequently, the movement was played again, and the pairs had the task to transfer the drawn images into physical movement. If they did not manage to do so at first, we played the piece to them again, and the pupils had one more chance to prepare. Then they demonstrated the dance variations created by them to their classmates. The other pairs first looked at the drawn image on the tablet and then, after playing the composition, they watched how the interprets carried out their task. The demonstration was followed by a short discussion about the achieved results, about the way in which the pair worked, and about the feelings that arose during the preparation of the dance variation. The process was repeated in the same way for the other pairs, too. The other pairs, who were not working with the tablet, had the task to listen to the piece and then to work, therefore this work was more complex in the way they worked during the lesson. From the discussions, we found that the pairs which did not have the tablet when listening to the composition improvised separately. They were not able to describe their ideas to each other. Random movement sequences occurred, created not from the initial listening but directly on the second playing of the musical piece. In some cases, if the pair which worked with the tablet asked for the piece to be played again, these invented physical variations looked differently. The pairs which drew their ideas into the tablet could repeat their physical/dance variations almost precisely several times in a row.

The whole lesson progressed in a positive atmosphere. Initially, the pupils were surprised with the selected didactic tool and their attention was slightly distracted. Later, when the conditions had been explained to them and they learnt to use the Paint program, they were able to focus their attention to the music and to listen to it actively. The pupils' performance during the lesson was not equal, the pairs who used the images drawn in the Paint program made greater effort to transfer the image into movement, while their classmates who worked with imaginary ideas were not able to show the same sequence of movements twice, since they did not have the chance to rely on a real image. This frustrated them, in some cases they even refused to perform in front of their classmates. Another problem was the big interest in working with the selected didactic tool. Some of the pupils were unable to concentrate on themselves and work on the task because they wanted to work with the tablet.

In the control group, we proceeded in a regular way. In the beginning, we listened to the selected movements of the suite. This was followed by improvisation on the heard pieces and the teacher observing their work. After the improvisation, we had a short discussion about how the pupils felt about working with the given movement and what it evoked in them. Another improvisation followed, but now they knew what animal the given piece represented. The movements used by the pupils in the improvisation were depictions of the movements of the animals. Another step was practising the dance variation by demonstrating the physical material by the teacher. This work was unilateral, i.e. the teacher showed the movement sequences and the pupils repeated them. This way, they familiarized themselves even with an abstract movement material which did not represent the movements of the animals depicted in the given musical pieces. At the end of the lesson, the pupils were able to present the movement variations to the teacher. Thanks to the attractiveness of the musical material, we could work with the pupils well and quickly. Their performance was even, since all of them were learning the same movement variation together. An interesting moment was the demonstration of the abstract movement material to the musical composition on the theme of animals. The pupils were surprised at how they could work with music in a different way, not only descriptively depicting the activity of the animal represented by the composition in movement. However, the final discussion revealed that the pupils would like to work with

abstract movement sections to a different music, for example they mentioned Miro Jaroš's songs or their favourite song, Despacito (Luis Fonsi).

4 CONCLUSION

The use of the selected didactic tools in dance education is still in the process of research. The results of the research carried out will be used for the verification of the set goal that, by integrating innovative didactic tools and didactic devices (tablet, dance mat, kinect) into the musical dance activities of the pupils specializing in dance at the primary level of arts education has a positive influence on developing a creative educational climate. Also, the results will serve as an inspiration for the teachers of primary schools of arts who have the ambition to incorporate information and communication technologies into the process of teaching appropriately and efficiently. At this level, it is important to convey the work with compositions through games, initially through improvisation where the children can discover forms of expression and the possibilities of their own bodies by experimenting. The clear dynamic changes, the contrasts of the movements and the non-musical themes of the selected composition (various animals) increase the pupils' interest in depiction by movement. This work contributes to the active involvement of the pupils into the creative process. Their interest in working with classical music is maintained by the attractiveness of the movement material that they choose themselves and that is close to them. Listening to the music in itself does not give them such an experience as when they can feel it in movement and expression. Familiarity with the emotions and feelings arising from the music and expressed in movement develops skills like empathy, understanding and optimism. At the same time, the children learn forms of expression and discover the abilities of their own body, they realize who they are and create who they will be. At a time of globalization and extreme technological development, this approach is indispensable for the children.

Sources

1. ČAVOJSKÝ, I., (2012). *Implementácia informačno-komunikačných technológií do vyučovacieho procesu. [Implementation of Information and Communication Technologies into the Teaching Process]* Zborník príspevkov Juvenilia Paedagogica, 2012. 319 pp. ISBN 978-80-8082-531-7
2. *Čo je tablet. [What is a Tablet]* [online]. Tabletstore.sk. 2011. [Retrieved on 26/07/2018]. Accessible on the Internet: < https://www.tabletstore.sk/co-je-tablet/>.
3. *HarrisSarah – Playing classical music to your child can improve their listening skills later on in life.* [online]. Daylimail.co.uk. January 2014. [Retrieved on 26/07/2018]. Accessible on the Internet: <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2536032/Playing-classical-music-baby-improve-listening-skills-later-life.html>.
4. *Klasická hudba dětem rozšiřuje obzory a zlepšuje soustředění. [Classical Music Widens the Horizon of Children and Improves their Concentration]* [online]. Rehabilitace.info. January 2014. [Retrieved on 26/07/2018]. Accessible on the Internet: <http://www.rehabilitace.info/zdravi-deti/klasicka-hudba-detem-rozsiruje-obzory-a-zlepsuje-soustredeni/>.
5. *Le carnaval des animaux » de Camille Saint-Saëns*. [online]. Musicologie.org. June 2016. [Retrieved on 01/10/2017]. Accessible on the Internet: <https://www.music ologie.org/sites/c/carnaval_des_animaux.html>.
6. *Palásthy Juraj – Skicár I. [Paint I]* [online]. March 2014. [Retrieved on 26/07/2018]. Accessible on the Internet: <http://www.oskole.sk/?id_cat=1&clanok=96761682>.
7. PUOBIŠOVÁ, D., (1954). *Metodická príručka kreatívneho tanca pre 3. a 4. ročník I. stupňa základného štúdia tanečného odboru základných umeleckých škôl. [Methodological Guide for Creative Dance for Years 3 and 4 of Level I of the*

Primary Study of Dance Specialization at Primary Schools of Arts] Bratislava: Ministry of Education of the Slovak Republic, 2005. 62 pp. ISBN 80-70-98408-2.

8. *Saver – Predstavujeme: XBOX 360 Kinect, vy ste ovládač! [Saver – Presents: XBOX 360 Kinect, You are the Controller!]* [online]. November 2010. [Retrieved on 26/07/2018]. Accessible on the Internet: <https://www.sector.sk/clanok/29161/predstavujeme-xbox360-kinect.htm>.
9. *ScottJennifer L. – Classical Music for Your Children: It's IMPORTANT.* [online]. Dailyconnoisseur.blogspot.com. September 2017. [Retrieved on 26/07/2018]. Accessible on the Internet: <https://dailyconnoisseur.blogspot.com/2017/09/classical-music-for-your-children-its.html>.
10. *Tanečné podložky DDR.CZ - čo, ako, prečo. [Dance Mats DDR.CZ - What, How, Why]* [online]. Tanečnékoberce.sk. [Retrieved on 26/07/2018]. Accessible on the Internet: <https://www.tanecnekoberce.sk/o-ddr>.
11. *Teaching Kids Classical Music*. [online]. Teachbesideme.com. [Retrieved on 26/07/2018]. Accessible on the Internet: <https://teachbesideme.com/teaching-kids-classical-music/>.
12. *Tomanová Marie - Hudba rozvíjí - aneb veďte děti k hudbě, učení jim půjde lépe. [Music Develops: Lead your Children to Music, and They'll Study Better]* [online] May 2015. [Retrieved on 26/07/2018]. Accessible on the Internet: <http://jdemedoskoly.cz/Clanek/9344/hudba-rozviji-aneb-vedte-deti-k-hudbe-uceni-jim-pujde-lepe>.
13. VANČÍKOVÁ, K., (2011). *Výchova a spoločnosť. [Education and the Society]* Banská Bystrica: Faculty of Education, Matej Bel University in Banská Bystrica, 2011. 164 pp. ISBN 978 978-80-0185-1.
14. VZDELÁVACIE ŠTANDARDY PRE ZÁKLADNÉ UMELECKÉ ŠKOLY. [EDUCATIONAL STANDARDS FOR PRIMARY SCHOOLS OF ARTS] Ministry of Education, Science, Research and Sport of the Slovak Republic, 2015. 924 pp. Official website of the National Institute for Education. [online]. [Retrieved on 10/07/2018]. Accessible on the Internet: <http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/vzdel--vacie--tandardy-z--kladn---umeleck----koly.pdf>.

Contact

Mgr. Art. Zuzana Hubinská
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Pedagogická fakulta, Katedra hudby
Dražovská cesta 4, 949 74 Nitra
Tel: 0902504183
email: z.hubinska@hotmail.sk

SELF-REGULATED LEARNING AS A KEY ELEMENT OF SUCCESSFUL PUPILS

Dominika Hošová, Rebeka Štefánia Koleňáková

Abstract

Self-regulated learning is an important, relatively new construct in the educational process. Understanding self-regulatory skills and their guidance helps pupils to meet their educational goals as well as teacher's requirement and educational policy. Using these abilities, the pupil recognizes and uses his own learning style, metacognitive and cognitive processes and the theory of his own behaviour. The presented studies show that the described abilities and their use by pupils help them to achieve better results. That is the reason why we focus on a thorough description of these processes and we are providing procedure for teachers to use in their teaching in order to improve pupils self-regulated competences.

Keywords: *self-regulation, learning, pupils, teachers, school*

INTRODUCTION

One of the most important skills in the coming decades will be the ability to learn, in other words, to teach oneself. The self-regulated learning will be the basis for upcoming future as well as for lifelong learning. Despite the fact pupils are taught many different thing, there is a shortage of providing education in the area of techniques of proficiency learning. There are still teaching habits, which are deeply rooted in our history, that teacher only, dictate the curriculum to the pupils without providing them with deeper explanation. It is rather a mechanical transfer of knowledge than a process of teaching

Current literature pays a lot of attention to the question of study time effectiveness and its planning by pupils them self. This might be closely related to pupils free time activities and their behaviour. The current form of education and training is based on the external management of pupils. This management of pupils is mostly done by parents, teachers and educators. However, only little attention is devoted to self-regulated abilities, and many studies have proven it. According to J. Dunlose, K. Rawson, K., 2012; C. M. Roebers, S. S. Krebs, T. Roderer, 2014 inaccurate monitoring of the learning process leads pupils to lower performance at school. J. Dunlose and K. Rawson (2012) further found out that pupils could benefit from an intervention focusing on the ability to judge their own learning. Moreover D. Seif et al (2006) identified that learning strategies are predicted by self-regulatory mechanisms and self-regulation makes easy academic achievement.

1 SELF-REGULATED CHARACTERISTICS

Self-regulated characteristics form a complex of features that relate to the awareness and discovery of one's own psychic, personality and self-control. Self-perception is one of self-regulated characteristics. This term of self-perception is known as "SELF". According to V. Nývltová (2015), two other terms can be included in the self-regression features of the personality: self-reflection and metacognition. Metacognitive theories of self-regulated learning interconnect monitoring and control. For learning, it is essential to be able to distinguish between what we understand and what we do not understand (monitoring) and on that basis regulate (control) our further learning. In metacognitive oriented learning, pupils create their own procedures, they are enabled to adopt (internalize) learning strategies, their automatization and their transformation into skills. Metacognitive strategies help pupils to become independent and thoughtful individuals. These include their own thinking, planning,

management, control and evaluation. Based on this, the pupils are able to change the work processes as well as attitudes or behaviours (Foltýnová, D., 2009; Zápočtová, O, 2013). If a pupil is unable to monitor his or her learning, he cannot effectively evaluate given information (Van Loon, M., 2014).

For better orientation in individual personality characteristics and simplification of description of personality, the self-regulatory features of personality has been labelled as a separate personality structure. In psychology, these characteristics are considered specific abilities that relate to self-knowledge and self-management.

Self-regulated characteristics include, in particular:

- self-awareness (awareness of oneself, results of psychological processes and personality traits);
- the ability to self-recognize and to self-assess (on the basis of this knowledge one creates a certain image of himself - self-concept);
- ability to self-control, self-regulation, self-regulation, control of own psychic processes and behaviour, seeking to change some features;
- the ability to set goals and perseverance in their attainment (the will);
- relationship and attitudes towards yourself, including rational self-assessments as well as emotional aspects, accepting or rejecting myself as I am (Nývltová, V., 2015).

Self-regulated features cannot be completely separated from each other. Knowing and then managing your psyche and its subsequent behaviour are sequential steps that follow one after other. In order to direct himself, one must firstly be aware of himself and this is the basis for self-assessment. This is compared with a target state, and then the individual begins work on himself or herself. Self-awareness, self-knowledge, self-esteem and self-control are the most difficult tasks that one is capable of achieving them only at a certain stage of personal development. Many people think they know themselves well and are capable of predicting their own reactions and behaviours, but in extraordinary or challenging situations, they are often surprised by their own reactions and behaviours. That can be both in positive as well as negative way. According to author A. Bandura (1991) is the self-efficacy the most important determinant of self-regulation.

An individual's conviction of self-efficacy influences his decision-making, his aspirations, and the degree of effort, endurance and stress that endures in pursuit of goals. Self-acting beliefs partially determine how the sub-functions of the self-regulation system will work. Insufficient development of the above abilities (such as lack of self-knowledge, distorted self-esteem, non-acceptance of one's personality, extreme self-focus, inadequate self-control) leads to problematic behaviour in specific situations, problems in relations with other people and issues with own motivation. Pupils who have problems with learning or behaving at school have(as a rule) also insufficiently developed some of the self-regulatory characteristics of the personality.

2. SELF-REGULATED LEARNING

Self-regulated learning is such a level of learning when a pupil becomes an active actor in his own learning process, both on the activity and motivational side and on the meta-cognitive site as well. J. Mareš (1998) argues that in doing so one tries to achieve certain goals, initiates and manages his own efforts, uses specific strategies of learning.

When discuss self-regulated learning, according to P. H. Winne and J. C. Nesbit (2009), the following five steps are required:

1. monitoring existing conditions;
2. their appropriate interpretation;
3. assessing whether I have the necessary capabilities to implement the action;
4. motivation I need to implement the action;
5. my own cognitive capacities and appropriate conditions for taking action.

The importance of self-regulation itself lies in the fact that, hat self-regulated pupils are mentally active while being taught, however the non-self-regulated pupils are only passive recipients of information.
F. E. Weinert (1994) states the main elements of self-regulation learning:

Picture no. 1: Elements of Self-Regulation Learning by F. E. Weinert (1994)

According to M. Boekaerts (1997) the model of self-regulated learning plays a major role in the balance between cognitive and motivational components. Self-regulated learning is defined by the author as a complex interactive process that includes a cognitive and motivational component. These components form a framework that is then developed to the level of goals, learning strategies and specific knowledge. In the model, the author emphasizes the previous knowledge and experience the pupil needs to have that the self-regulated learning can take place. The individual components are closely interconnected. The cognitive and motivational component significantly influences relevant learning strategies. We can see the information in the following picture:

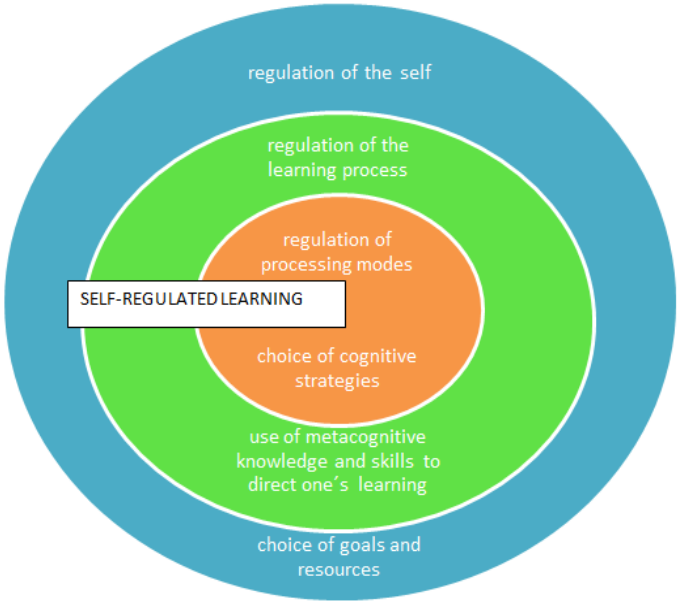

Picture no. 2: Model of self-regulated learning by M. Boekaerts (1997)

3. DEVELOPMENT OF SELF-REGULATED LEARNING

As reported by J. Maňák and V. Švec (2003), the teacher has the possibility to develop and support self-regulation of pupils' learning through selected methods and a well-targeted teaching style. In line with above statement, the teacher should actively develop and lead pupils to self-regulation in teaching. The main reason is that it should help them to achieve better results in school as well as other directions. He author M. Zelina (2017) believes that the use of tools as highlighting and underlining of important information is only a waste of time. A much more effective method is thinking about learning subject, learning in short phases with breaks and reading out loudly.

The method of project teaching is the closest method to self-learning when looking at teaching practices in Slovakia. The project teaching means that project is given to pupil and he works on it. The highest form of self-regulated learning is when the pupil himself directs learning. He assigns his own tasks, his goals. In doing that, he teaches himself how to solve problems; he learns competences and finds solutions himself.

Here are the following tips that help develop self-regulation of pupils:

- emphasizing student activity should prevail over learning outcomes, this leads pupils to concentrate more on the learning process and the effort to make it more effective, which is very desirable from an educational point of view;
- helping pupils to look at the relationships between their learning goals and appropriate learning strategies. Pupils often use mechanically the same strategy of learning without realizing that it is not the optimal one. In this context, it is important to guide pupils to correctly set and formulated goals. In order not to set goals beyond their own limits or, on the contrary, to over-simple goals that do not lead to any development of an individual;
- giving an emphasis not only on the cognitive component but also on the emotional component in learning. J. Škoda and P. Doulík (2011) demonstrated in their book the importance of emotional processes for the consolidation of memory tracks or vice versa in forgetting;
- encouraging pupils to become aware of their abilities and knowledge. This awareness leads to an increase in self-confidence and a better assessment of one's own choices;
- offering pupils different learning strategies, the possibility of influencing their learning style, practicing and using different strategies. Man is intuitively learning in trial-error method, so he will discover his own learning style that suits him;
- creating situations to help pupils learn to correct and control their learning;
- gradually shifting the responsibility of learning from teachers and parents to pupils. Pupils need to realize that they are learning for themselves, not for the pleasure of the teacher or the parent. The emergence of responsibility for learning is linked to the gradual development of the need for self-realization;
- promoting student-to-peer cooperation. Not only does this create social habits, but also develops communication skills;
- encouraging pupils to use the help of teachers, parents and other adults in using self-regulation in learning. The ability to self-regulate learning is not congenital; it has to be gradually taught. It is a long-term process during which a pupil experiences both failures and success. However, these skills are very individual; the ideal model cannot be learned by observation process only. They have to experience the process themselves.

G. Ahghar (2012) describes that, self-regulated pupils have 3 characteristics:

- independence in learning;
- efficiency in learning;
- accept responsibility for learning - the ability to use problem-solving skills.

Pupils who have more self-regulation, social skills and fewer behavioural issues exhibit significant interaction in school and are more efficient (Winsler, A. et al., 2004; Foulad Chang, M. 2003) and are able to achieve a better score in class activities (Kristie, K. J., Byrnes, J. P. 2006).

Moreover, S. Bolhuis (2003) found out that problem-solving skills training boost and facilitate lifelong learning of pupils. Therefore, they are consider active pupils. They have potentially ability to monitor, control and regulate the cognitive, motivational and behavioural strategies along with environmental conditions. They have criteria that they could be monitored and evaluated their own learning process (Pintrich, P. R., 2004). The crucial processes of self-regulated learning are setting goals, planning, organizing, using cognitive strategies, self-learning, self-monitoring, self-evaluation, time and place management, and structuring the environment. Behavioural personalities include the processes of metacognition, executive functions and self-regulated learning.

If the knowledge is the product of cognitive processes, and an attitude is product of non-cognitive processes, then the product of behavioural processes are skills, procedural strategies for finding, storing and using information in self-conduct.

It is possible (with a high degree of belief) to assume that in the upcoming future there will be a gradual transition from hetero-regulative learning and teaching to greater representation and importance of self-regulatory learning and self-development, especially with the help of information technologies. Self-regulated learning with the use of metacognitive processes and improvement of executive functions leads to many positive results (improvement of attention, cognitive flexibility, problem solving).The pupils learn how to be self-sufficient, independent through critical thinking. They learn to be themselves, an authentic personality with a well-built self-concept.

The main aim of each lesson should be to achieve a high degree of self-regulation of pupils. This goal can be achieved by a gradual transition from external control to internal self-regulation. This is one of the most important concepts of a modern model of teaching.

In the context of the new concept of teaching, it is necessary for (future) teachers to think not only about what pupils need to be taught, but also to think about the way how to teach them.

The profile of school leaver (graduate) needs to be improved by using methods and procedures of self-supervision, self-regulation, and self-assessment in their school success. Education standards are divided into performance and content one. They include cognitive processes such as memory, understanding, application, analysis, assessment, and creativity as well as cognitive content (both factual and metacognitive). Cognitive, non-cognitive and metacognitive functions should be part of the development of methodologies and procedures for the teaching of individual subjects. Therefore, it is important for every pupil not only to be the information holder, but also to be able to process it for use in real life.

S. Larkin (2010) assumes that in the education system, metacognitive thinking is not supported especially because teachers only prefer to solve problems and practice them. The goal of pupils is therefore to become the fastest and most successful completion of the tasks or subject. If metacognitive regulated learning is present on a lesson, then only at the very end of the lesson when the pupils have to reflect on latest class (what they learned how they solved tasks, how difficult it was for them, and so on). In the Slovak republic, we have the State Educational Program (EP) is based on the democratic and humanistic values of society. Based on these, educational standards are defined by education at the target, performance and content levels. EP is supposed to support activities such as self-active discovering, searching, exploring and finding something new. From this program, we choose two general learning objectives:

1. to lead pupils to learn and use their individual assumptions and effective ways of learning independently;
2. to develop the cognitive abilities of pupils by actively solving the problems themselves or in small groups and create the basis for creative and creative thinking.

Looking at the first point, teachers should develop metacognitive monitoring and thus lead pupils to self-regulated learning. However, teachers are not yet provided by guidance how to do achieve given goals. When looking at the second point chosen, it is in line with M.E. Martinez (2006) categorisation of metacognition. The author has outlined three categories, and in each of them we ask questions through which we monitor, we control or plan our thinking, memory, or understanding, and we choose other procedures based on that. Given these points, teachers should really develop metacognition with their pupils, on the basis of help, which is also described by L. S. Vygotskij (2004) in solving problems that will critically evaluate pupils. This author develops metacognition through social interactions - communication between the child and the adult. Thus, the purpose of teaching should not only be the teaching of subjects, but also to encourage pupils to understand how to learn and to make them aware of own responsibilities for learning.

CONCLUSION

Foreign studies show that pupils with higher self-governance skills are generally more successful at all levels in school than students with self-management issues. Moreover, in the adult age, these individuals are generally more capable, more efficient and more skillful at overcoming complicated obstacles. They are also more enduring, less stressful; more capable of maintaining their coolness in challenging situations, set more demanding and adequate life goals and are capable of relying heavily on themselves. There are several programs (trainings) that are focused on the development of metacognition in the school environment. It is about training specific strategies that the pupil reflects and generalizes in solving the problem. The pupils learns to sort out information, analyse questions, look for effective procedures, distinguish essential from insignificant, and handle information. Self-regulation is an acquired skill that requires training and practice. It's not an ability that we can inherit. Pupils need to be guided, motivated, and must know how to do it.

Sources

1. AHGHAR G. Effect of Problem-solving Skills Education on Auto-Regulation Learning of High School Students in Tehran. In Procedia - Social and Behavioral Sciences, 2012, vol, 69, p. 688-694.
2. BANDURA, A. Social cognitive theory of self-regulation. In Organizational behavior and human decision processes, 1991, vol 50, p. 248-287.
3. BOEKAERTS, M. Self-regulated learning: A new concept embraced by researchers, policy makers, educators, teachers, and students. In Learning and Instruction, 1997, vol 7, no 2, p. 161-186.
4. BOLHUIS, S. Towards process-oriented teaching for self-directed lifelong learning: a multidimensional perspective. In Learning and Instruction, 2003, vol 13, p. 327-347.
5. DUNLOSKY, J., RAWSON, K. Overconfidence produces underachievement: Inaccurate self evaluations undermine students‘ learning and retention. In Learning and Instruction, 2012, vol 22, p. 271-280.
6. FOLTÝNOVÁ, D. Vliv metakognitivních strategií na rozvoj dovedností žák autoregulovat své učení. In Pedagogická orientace, 2009, roč. 2, s. 72-88.
7. FOULAD CHANG, M. Effects of self-management skills and Increased autonomy beliefs on academic performance of High school students. PhD Thesis, 2005. School of Psychology and Educational Sciences, Shiraz University.

8. KRISTIE, K. J., BYRNES, J. P. Characteristic of student who benefit from high quality mathematics instruction. In Contemporary education psychology, 2006, vol 31, no 3, p. 328-343.
9. LARKIN, S. Metacognition in young children. New York: Routledge, 2010. ISBN 978-0-415-46358-4.
10. MAŇÁK, J., ŠVEC, V. Výukové metody. Brno: Paido, 2003. ISBN 80-7315-039-5.
11. MAREŠ, J. Styly učení žáků a studentů. Praha: Portál, 1998. 173 s. ISBN 80-7178-246-7.
12. MARTINEZ, M. E. What is Metacognition? In Phi Delta Kappan, 2006, vol 87, no 9, p. 696-699.
13. NÝVLTOVÁ, V. Psychologie učení. Praha: Vysoká škola chemicko-technologická, 2015. 125s.
14. PINTRICH, P. R. A conceptual framework for assessing motivation and self-regulating learning in college students. In Educational Psychology Review, 2004, vol 16, no 4, p. 385-407.
15. ROEBERS, C. M., KREBS, S. S., RODERER T. Metacognitive monitoring and control in elementary school children: The interrelations and their role for test performance. In Learning and Individual Differences, 2014, vol 29, p. 141-149.
16. SEIF, D., LATIFIAN, M., BASHASH, L. Self-regulatory relationship with learning strategies and student achievement in math of School of Psychology and Educational Sciences, Shiraz University. In Journal of Psychology, 2006, no. 37.
17. ŠKODA, J., DOULÍK, P. Psychodidaktika. Praha: Grada Publishing, 2011. 208 s. ISBN 978-80-247-3341-8.
18. Štátny vzdelávací program pre 1. stupeň základnej školy [online]. [cit. 2018-11-21].
19. VAN LOON, M. Fostering Monitoring and Regulation of Learning. Maastricht: Universitare Pers Maastricht, 2014. ISBN 978 94 6159 326 9.
20. VYGOTSKIJ, L. S. Psychologie myšlení a řeči. Praha: Portál, 2004. 136 s. ISBN 80-7178-943-7.
21. Vzdelávacie štandardy pre 1. stupeň ZŠ [online]. [cit. 2018-11-21].
22. WEINERT, F. E. Lernen lernen und das eigene lernen verstehen. In Verstehen. Psychologisher Prozess und didaktishe Aufgabe. Bern: Huber, 1994. ISBN 3-456-82441-6.
23. WINNE, P. H., NESBIT, J. C. Supporting Self-Regulated Learning with Cognitive Tools. In Handbook of Metacognition in Education. New York: Routledge, 2009. p. 259-277. ISBN 978-0-80-58-6354-3.
24. WINSLER. A., DELION, J., CARLTON. M., GENKINS. T. K. Components off self-regulation in the preschool years. Development stability, and relationship the classroom behavior. Paper present at the biennial meeting of the society for research in the children development. In Educational psychology, 2004, vol 2.
25. ZELINA, M. Autoregulácia, metakognícia a exekutívne funkcie. In Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 2017, roč. 51, č. 4, s. 223–239.
26. ZÁPOTOČNÁ, O. Metakognitívne procesy v čítaní, učení a vzdelávaní. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2013. ISBN 978-80-8082-742-7.

This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the contract No. APVV-15-0368.

Contact

Mgr. Dominika Hošová
Mgr. Rebeka Štefánia Koleňáková
Constantine the Philosopher University in Nitra, Faculty of Education
949 74 Nitra
Slovak Republic
Phone: +421 37 6408 222
Email: dominika.hosova@ukf.sk
Supervisor: doc. PaedDr. Jana Duchovičová, PhD.

VZŤAH MEDZI INTERSEXUALITOU A ŠKOLSKOU SELF-EFFICACY V TEORETICKÝCH VÝCHODISKÁCH

RELATIONSHIP BETWEEN INTERSEXUALITY AND SCHOOL SELF-EFFICACY IN THEORETICAL BACKGROUND

Lucia Sűttő a Andrea Juhásová

Abstrakt

Práca je teoretického charakteru a pojednáva o intersexualite a rozdieloch vo výsledkoch vzdelávania v kľúčových predmetoch, ktorími sú najčastejšie slovenský jazyk, anglický jazyk, matematika a fyzika. Zameriava sa na výskumy iných odborníkov, ktorí na základe výsledkov demonštrujú, že nie pohlavná identita, ale výška self-efficacy je najsilnejŠím faktorom školskej úspešnosti v jednotlivých predmetoch. Našim nádhľadom do tejto problematiky chceme poukázať na to, že neexistujú rodové predpoklady k úspešnosti v nejakom predmete, čiže rovnako dievča či chlapec majú rovnakú možnosť uspieť v školských predmetoch.

Kľúčové slová: *intersexualita, self-efficacy, školská úspešnosť, študent, stereotyp*

Abstract

The work is of a theoretical nature and deals with intersexualities and differences in educational outcomes in key subjects, which are mostly Slovak, English, mathematics and physics. It focuses on the research of other professionals who, on the basis of the results, demonstrate that it is not sexual identity, but the height of self-efficacy is the strongest factor in school success in individual subjects. Our aim is to point out that there are no gender prerequisites for success in any subject, so the same girl or boy have the same opportunity to succeed in school subjects.

Key words: *intersexuality, self-efficacy, school success, student, stereotype*

1. Úvod

Prepojeniu intersexuálnych rozdielov s akademickou self-efficacy adolescentov sa venujú mnohí výskumníci napríklad (Brutsaert, 2006, O´Connell, 1996, Epstein, 1997, Schippers, 2007) v teoretickej i výskumnej rovine. Teória intersexuality kladie rodové rozdiely vo výsledkoch vzdelávania vo veľmi širokom kontexte. V podstate je vysvetlenie vo vnútri jednotlivých kultúr, a ich ponímaniu ženskosti a mužskosti. Výskumy týkajúce sa intersexuálnej nerovnosti v oblasti vzdelávania sú výnimočné z dôvodu zohľadnenia intresexuálnych rozdielov pri využívaní koncepcie rodovej identity. Výsledky ukazujú, že typické dievčatá, ktoré sú samy vnímané, dosahujú najvyššiu úroveň školskej úspešnosti, za ktorou nasledujú typickí chlapci. To naznačuje, že individuálne hodnotená mužskosť a ženskosť pomáhajú pochopiť fungovanie rodovej priepasti vo vzdelávaní. Samozrejme, samovnímaná ženskosť u dievčat je viac pozitívne spojená s akademickou self-efficacy ako mužnosť u chlapcov. To môže byť spôsobené znakmi, postojmi a správaním, ktoré sú zvyčajne spojené so ženskosťou a ktoré môžu prispieť k dosiahnutiu úspechu vzdelania. Študenti, ktorí zaznamenali nízku rodovú typickosť, ako dievčatá, tak aj chlapci, majú rovnako nízku akademickú self-efficacy.

2. Teoretické východiská

Intersexuálne rozdiely vo vnímaní self-efficacy sú podľa autorov Vantieghem, Vermeersch a Houtte (2014) zložité. Autori tiež uvádzajú, že podľa nich sú tieto rodové rozdiely najviditeľnejšie v období dospievania. Rozdiely v úspešnosti v školských predmetoch sú špecifické a to nasledovne:

Dievčatá – dosahujú vyššiu školskú self-efficacy v jazykoch a umeniach

Chlapci – dosahujú vyššiu školskú self-efficacy v matematike

Tieto zistenia môžu byť objasnené prostredníctvom rámca teórie maskulinity. Teória maskulinity berie do úvahy intersexuálne rozdiely a upresňuje, ako sa študenti v závislosti od pohlavia uplatňujú v škole. Napríklad aj tak, že určité predmety sú považované za mužské a iné za ženské. Ako príklad uvádzame voliteľné predmety na základnej škole kde boli pracovná výchova pre chlapcov a pre dievčatá. Podľa Pajaresa (2002) môže byť vyššia self-efficacy študentov v istých predmetoch v závislosti od pohlavia aj v tom, že študenti majú tendenciu byť si viac istý samy sebou v predmetoch v ktorých majú pocit, že spadajú do ich kategórie vzhľadom k pohlaviu a budú v nej úspešnejší ako opačné pohlavie.

V roku 2013 však Shikullaku uskutočnil štúdiu o vzťahu medzi akademickou selfefficacy a študijnými výsledkami v kontexte inetersexuálnej identity medzi albánskymi študentmi. Do výskumu bolo zapojených 180 študentov, 78 mužov (43%) a 102 žien (57%) vek respondentov sa pohyboval od 19 do 31 rokov. V tejto štúdii zistil, že neexistuje žiadna významná rozdielna úroveň akademickej self-efficacy medzi mužmi a ženami.

Autor Huang (2013) na základe výsledkov svojej štúdie uvádza, že takisto vek je dôležitým moderátorom v tomto výskume, pretože intersexuálne rozdiely v akademickej self-efficacy sa významne vyskytujú predovšetkým v období adolescencie, zatiaľ čo intersexuálne rozdiely v self-efficacy na základnej škole sú zanedbateľné. Nielen, že vek je dôležitým moderátorom intersexuálnych rozdielov v akademickej self-efficacy rovnako môže byť moderátorom aj predmet v škole v ktorom sa študent uplatňuje. Selangor zistili, že dievčatá majú vyššiu akademickú self-efficacy než chlapci. Zistil, že existuje štatisticky významný vzťah medzi pohlaviami s p-hodnotou 0,006. McKenzie (1999) tiež zistil pomocou pearsonovho koeficientu korelácie štatisticky významný pozitívny vzťah medzi akademickou self-efficacy pohlavým a študijnými výsledkami adolescentov.

Tenaw (2013), vychádzajúc zo štúdie McKenzieho (1999) taktiež zistil štatisticky významný pozitívny vzťah medzi akademickou self-efficacy pohlavým a dosahovaním študijných výsledkov. Chlapci majú vyššiu akademickú self-efficacy v predmete matematika (veľkosť účinku (P) = 0,18) a v IKT predmetoch (p = 0,18). Dievčatá na druhej strane, majú vyššiu akademickú self-efficacy v jazykoch (slovenský, anglický) a výchovách k umeniu (hudobná, výtvarná) (p = 0,16).

Výskumník Pajares (2001) uskutočnil podnetný výskum v ktorom neskúmal v akých predmetoch vynikajú dievčatá, alebo chlapci, ale skúmal to, prečo sú úspešnejší v daných predmetoch. Zistil, že dievčatá sú často krát úspešnejšie ako chlapci a to z toho dôvodu, že majú lepšiu schopnosť organizovať svoju prácu, využívať metakognitívne stratégie a lepšie riadiť svoju učebnú činnosť. Dievčatá teda prekonávajú v akademickej self-efficacy chlapcov, pretože si vedia lepšie rozvrhnúť a organizovať čas určený vzdelávaniu sa. (Pajares a Valiano, 2001, s. 12) vysvetľujú, že v koncepte vysvetlenia a popísania rôznej výšky akademickej self-efficacy v školských predmetoch sú dominantným faktorom zaužívané takzvané stereotypy. V školách je podstatne zaužívané stereotypné ponímanie takzvaných mužských a ženských domén. Matematika a počítačové vedy sú považované za mužské domény, takže chlapci chcú vyniknúť v týchto predmetoch, pretože ich školská self-efficacy je odrazom zvnútornených predstáv z okolia o tom, že majú vnútorné predpoklady byť v týchto predmetoch úspešnejší ako dievčatá. Naopak, u dievčat bude výška akademickej self-efficacy v predmete matematika bude nižšia, pretože majú pocit, že sa jedná o mužskú doménu. To by znamenalo, že je ťažšie

vyniknúť v matematike pre dievčatá v porovnaní s chlapcami. Pajares a Valiano (2001) výskumom zistili, že tieto rozdiely medzi pohlaviami sú vyššie, keď má niekto vyššie rodovo stereotypné presvedčenie.
Intersexuálne rozdiely sa v posledných rokoch výrazne znížili. Štúdia z roku 1990 autorov Hyde, J.S., Fennema, E. , Lamon, S.J. na základe výsledkov svojho výskumu popisujú, že dievčatá sú v matematike úspešnejšie na základných a stredných školách, zatiaľ čo chlapci sú úspešnejší na vysokých školách. Intersexuálne rozdiely sú v matematike malé no napriek tomu dievčatá potrebujú zvýšenú pozornosť a viac času pri riešení matematických úloh.
Doposiaľ najväčším výskumom v tejto oblasti je celosvetová štúdia 500 000 študentov, ktorá vyvracia predsudky, že chlapci sú v matematických úlohách lepší ako dievčatá. Výsledky poukazujú na to, že aj dievčatá sú rovnako úspešné, stačí ak sú len povzbudzované. Psychológovia na Villanovej Unniverzite vo Philadelphii zastávali stereotypné myslenie, že dievčatá majú horšie matematické schopnosti a zručnosti ako chlapci, čo bolo následne vyvrátené. Výsledkom výskumu je analýza dvoch medzinárodných Štúdií zo 69 krajín, do ktorých, ale nepatrila Slovenská republika. Výsledky výskumu poukázali aj na ďalší aspekt a to rodovú rovnosť, ktorá poukazovala na to, že čim bola v krajine výraznejšia rodová rovnosť tým mali dievčatá lepšie výsledky z matematiky a cítili sa byť úspešné v matematike rovnako ako ich spolužiaci (chlapci).
Celosvetová štúdia TIMSS a analýza výsledkov Pisa 500 000 študentov vo veku od 14-16 rokov ukázali dobré výsledky v matematike ako u chlapcov tak i u dievčat, avšak chlapci boli viac presvedčení o svojich matematických zručnostiach ako dievčatá. Podľa výsledkov štúdií sa chlapci domnievajú, že lepšie znalosti matematiky sú potrebné pre ich kariéru a preto sú vysoko vnútorne motivovaní. Verdiktom tohto výskumu je, že výkon dievčat v matematike sa nelíši od výkonov chlapcov bez ohľadu na vek, či už hovoríme o 7,10 alebo veku 18 rokov. Slabšie výkony dievčat v tomto výskume boli preukázané na základe rozšírenému predsudku, že v matematike sú rodovo úspešnejší a lepší chlapci. Zistilo sa, že tento predsudok práve zapríčinil horšie študijné výsledky dievčat a nie ich mentálne schopnosti. Dôvodom predsudkov bola práve aj rodinná výchova, ktorá viedla dievčatá obráti, alebo orientovať sa práve na štúdium humanitných predmetov, zatiaľ čo chlapcov viedli skôr k technickým a vedeckým predmetom. Dôkazom tohto je aj podiel žien na vysokých školách v oblasti literárnych predmetov a humanitných odborov zatiaľ čo mužov je viac vo vedeckých a priemyselných odboroch. Viditeľné orientovanie sa na predmety v škole je už v prvej triede, kedy dievčatá viac inklinujú na jazyky a chlapci na matematiku. Otázkou ako vysvetliť prečo sa dievčatá menej zaoberajú matematikou, alebo dokonca nemajú rady hodiny matematiky sa zaoberali vedci Isabelle Régner a Pascal Huguet z Francúzskeho národného centra pre vedecký výskum (CNRS). Veria, že predsudky, že ženy majú problémy v matematike vplývajú na ich študijné výsledky z matematiky, čomu ale predchádzala slabšia motivácia učiť sa matematiku. Vedci naviazali na americkú štúdiu a ďalej pokračovali v praxi. Do svojho výskumu si vybrali stovku detí vo veku od 10 do 12 rokov. Zadali im test, v ktorom vedci zadali žiakom dve úlohy aby nakreslili postavu. V prvej úlohe predstavili úlohu ako geometrickú postavu, v druhej úlohe ako postavu s charakterom a vlastnosťami. Výsledkom bolo, že dievčatám pri úlohe kde kreslili postavu ako geometrickú darilo horšie, zatiaľ čo chlapci boli podstatne úspešnejší. Naopak v druhej úlohe sa viac darilo dievčatám ako chlapcom. Na základe nasledujúcich rozhovorov so žiakmi vedci konštatovali, že dievčatá mali pocit, že geometrická úloha bola pre chlapcov a úloha na charakter bola skôr pre ne vhodná a preto sa viac usilovali v druhej úlohe. Keď im vysvetlili, že to tak nieje a úlohu zopakovali rozdiely sa vyrovnali. Na záver konštatovali, že dievčatá môžu byť rovnako úspešné aj v geometrických úlohách ako chlapci. Iba deti s poruchami, ako napríklad dyskalkúlia môžu mať problémy v matematike. Podľa vedcov sa všetko začína už v detstve. Prvopočiatky sú viazané na hry keď sa chlapci hrajú so stavebnými bločkami a autíčkami,

keď si rozvíjajú priestorovú orientáciu loptovými hrami, zatiaľ čo dievčatá sa hrajú v dome v kuchynke s bábikami, na nakupovanie, upratovanie a podobne. Hoci tieto hry časom miznú a dievčatá sa začnú hrať spolu s chlapcami ich profesijná orientácia najčastejšie smeruje rodovo zaužívaným stereotypom. Už rodičia by mali svojim deťom dávať možnosť rozhodovať sa pre svoju profesionálnu orientáciu samostatne, mali by ich podporovať a neriadiť smerom rodovo podľa nich zaužívaným a ponúkať im len to čo je štandardné, zaužívané. Tak ako chlapci môžu pracovať ako pedagógovia, alebo študovať a písať literatúru, tak aj dievčatá môžu byť veľmi dobré matematičky, fyzičky, astronómky atď. Odpoveďou na otázku či sú chlapci prirodzene lepší v matematike ako dievčatá je odpoveď nie. Východiskom pre učiteľov je odporúčanie viesť žiakov k tomu, aby si boli istý, že intersexuálne rozdiely pri voľbe ich povolania nezohrávajú žiadnu rolu. Je dôležité podporovať akademickú self-efficacy žiakov, pretože je významným činiteľom nielen školského, ale celkového osobnostného prospechu a podporuje zdravý osobnostný rast a sebaponímanie žiakov (Verešová, Foglová, 2016).

V Spojených štátoch, známy psychológ a profesor na Stanford University, Claude Steele sa zaoberal skutočnosťou, že ženy na štátnych skúškach z matematiky a fyziky majú väčšie ťažkosti než muži. Po tomto zistení uskutočnil svoju štúdiu so simulovanou skúškou, v ktorej predpokladal, že muži a ženy budú mať rovnaké výsledky, ak budú skúšky prezentované neutrálne. Avšak v dôsledku spoločnosti majú ženy zlý obraz o sebe a o svojej vnútornej predispozícii že sú v matematike a fyzike skutočne dobré a úspešne porovnateľne s mužmi. A v dôsledku tohto predsudku v priemere dosahujú v tejto oblasti horšie výsledky. Na konci štúdie bolo preukázané, že keď boli ženy povzbudzované vo svoje schopnosti a presvedčené, že sú v matematike a fyzike dobré na teste nezlyhali, ale mali pomerne rovnako dobré výsledky ako muži.

Správa OECD z roku 2015, podobne ako mnohé iné štúdie, ktoré predchádzali, taktiež dokazuje, že ženy sú v matematike a fyzike rovnako talentované ako muži, ak majú príležitosť dokázať to.

Posledná štúdia PISA podáva zaujímavé výsledky v ktorých dievčatá dosahujú dobrý matematický výkon ako chlapci lenže samé seba považujú v matematike za menej úspešné. Aký môžu mať dôvod na to aby samé seba považovali za menej úspešné keď ich študijné výsledky ukazujú presný opak? Môžeme sa len domnievať, že to môže byť ich sugestívny intersexuálne zakorenený predsudok, že chlapci sú proste viac nadaný pre matematiku a dievčatá pre literatúru.

„Výsledky štátnych a súkromných škôl z matematiky na Slovensku sú na úrovni národného priemeru, štatisticky významne lepšie výsledky dosahujú cirkevné školy," zhodnotil testovanie rezort pod vedením Eugena Jurzycu (SDKÚ-DS). Nad priemerom z matematiky skončili žiaci Trnavského (54,4 percenta) a Prešovského kraja (54,0 percent), mierne pod priemerom je Banskobystrický kraj (50,6 percenta). Matematické úlohy vyriešili chlapci v porovnaní so spolužiačkami lepšie o jeden percentuálny bod.

V slovenčine boli dievčatá rovnako ako po minulé roky štatisticky úspešnejšie (61,7 percenta) ako chlapci (54,8 percenta). Výsledky žiakov Bratislavského a Prešovského kraja boli nad úrovňou národného priemeru, pod priemerom v slovenčine zostal opäť Banskobystrický kraj.

Podobnej problematike sa venovali výskumníci i v Nemecku. Na prvý pohľad sa zdá, že dievčatá majú v skutočnosti menej matematického talentu ako chlapci. V štúdii Pisa v roku 2012 malo 15-ročných nemeckých chlapcov v priemere 520 bodov v matematike. Dievčatá rovnakého veku dosiahli iba 507 bodov. Nemecko je teda pod medzinárodným priemerom: vo všetkých krajinách OECD, keďže dievčatá zaznamenali v priemere o jedenásť bodov menej ako chlapci. O rok neskôr štúdia Timss, ktorá porovnáva elementárne matematické zručnosti študentov, prezentovala podobné zistenia. Podľa výsledkov mali chlapci v štvrtej triede v priemere 532 bodov, dievčatá len 523 bodov. Vedci si položili otázku prečo to tak v

Nemecku je keď v iných krajinách dosahujú rovnako dobré výsledky dievčatá aj chlapci. Prečo sú dievčatá vo výsledkoch z matematiky v Nemecku slabšie? Nemeckí výskumníci vo veľkej miere súhlasia s tým, že dievčatá si pravdepodobne menej dôverujú v matematike čo vychádza zo stereotypného ponímania matematiky ako mužskej domény. Dievčatá v ich výskume tvrdili, že matematika je pre chlapcov a oni "nie sú dobré v matematike", (podľa marcovej správy OECD, ktorú uviedol hovorca OECD Antonie Kerwien).

Autori Casey, M. B.,Nuttall, R. L.,Pezaris, E. (1997) svoju štúdiu zamerali na preskúmanie mentálnej rotácie, matematickej úzkosti a matematickej sebadôvery študentov v kontexte školskej úspešnosti v predmete matematika. Matematická sebadôvera bola skúmaná ako mediátor (sprostredkovateľ) intersexuálneho rozdielu v matematickom teste. Výsledok testu ukázal, že neexistujú priame účinky pohlavia na úspešnosť v matematickom teste. Mentálna rotácia a matematická sebadôvera sa ukázali ako nepriame účinky školskej úspešnosti v predmete matematika. Až 36% školskej úspešnosti v predmete matematika vysvetľuje vplyv sebadôvery v úspešnosť v matematike a až 64% vysvetľuje školskú úspešnosť v predmete matematika vplyvom úspešnej mentálnej rotácie.

Štúdia amerického časopisu Science, poukazuje na to, že úspešnosť v matematike čiže porozumenie matematiky a aplikačný aspekt poznatkov z matematiky je nezávislá na pohlaví, pretože v emancipovaná krajinách, ako je Švédsko a Nórsko, kde tento predsudok vymizol sú v oblasti matematiky úspechy dievčat a chlapcov približne rovnaké. Rovnako je to s jazykmi a literatúrou kde chlapci dosahujú rovnako dobré výsledky ako dievčatá, pretože v týchto krajinách nepovažujú jazyky a umenie za doménu ženskú a chlapci sú rovnako povzbudzovaní ako dievčatá. To však neznamená, že chlapci prirodzene majú lepší prístup k číslam. Pretože existujú krajiny, kde výsledky rovnakých výskumov vyzerajú veľmi odlišne. Podľa Timssa dievčatá prevyšujú počet chlapcov v štyroch krajinách, v Rusku, na Taiwane, v Singapure a v Turecku. Na Novom Zélande dosiahli rovnaké výsledky v matematike obe pohlavia rovnaké. Podľa štúdie PISA islandské dievčatá jasne dosahovali v matematike lepšie študijné výsledky ako ich spolužiaci (chlapci) rovnakého veku. V desiatich krajinách bol rozdiel v matematickej kompetencii chlapcov a dievčat nevýznamný, vrátane Fínska, Švédska, Nórska a Slovinska.

V pedagogickej praxi sa stretávame s tým, že aj učitelia základných a stredných škôl a rodičia študentov často tvrdia, že matematika je pre chlapcov a literárne predmety pre dievčatá. Toto tvrdenie však v žiadnom prípade nie je založené na vedecky dokázaných štúdiách. Je to predsudok, ktorý ani nevysvetľuje ani ospravedlňuje nedostatočné zastúpenie ženského pohlavia vo svete inžinierstva, alebo v prírodných vedách na univerzitách. Podľa správy OECD 2017 iba 13,2% dievčat si vie predstaviť svoju vedeckú kariéru v oblasti matematiky oproti 17,4%.

3. Záver

Na základe preštudovaných teoretických východísk vychádzame z predpokladov, že intersexuálne rozdiely vo vzdelávaní sú len stereotypné presvedčenia, ktoré nie sú kognitívne podložené. Máme zato, že self-efficacy, alebo vedomie vlastnej účinnosti je najvýznamnejším faktorom školskej úspešnosti vychádzajúc z prezentovaných štúdií (Pajares, (2001), Tenaw (2013), Vantieghem, Vermeersch a Houtte (2014) , Shikullaku (2013), a ďalší. Vo vysoký vplyv self-efficacy na školskú úspešnosť žiakov, sme presvedčení aj odvolávajúc sa na vlastnú štúdiu Verešová, M. – Foglová, L. (2016, Sebaúčinnosť a sebaregulácia žiakov/študentov v kontexte ich akademického výkonu). Učitelia by si mali na základe viacerých teoretických podkladov uvedomiť, že rozdiely v úspešnosti v jazykoch, matematike, alebo technických predmetoch nie sú na základe pohlavia, ale určitých vnútorných predispozícií, genetiky a v neposlednom rade vlastnom vnútornom presvedčení o vlastnej úspešnosti a schopnostiach zvládnuť daný predmet. U žiakov by sme mali formovať

zdravé povedomie a sebauvedomovanie si v schopnosti vo všetkých predmetoch bez ohľadu na ich rodovú príslušnosť. Každý má právo na rovnocenné vzdelávanie a prístup bez ohľadu na rodovú príslušnosť.

Použitá literatúra

1. ABDULLAH, M. C., CHEONG, L. S., ELIAS, H. MAHYUDDIN, R., MUHAMAD, M. F., & NOORDIN, N. (2006). The Relationship Between Students' Self Efficacyand Their English Language Achievement. Jurnal Pendidik dan Pendidikan, 21, 61–71.
2. BRUTSAERT, W. (2006). *Indications of increasing land surface evaporation during the second half of the 20th century.* Geophysical Research Letters.
3. CASEY, M. B.,NUTTALL, R. L.,PEZARIS, E.(1997). Mediators of gender differences in mathematics college entrance test scores: A comparison of spatial skills with internalized beliefs and anxieties. Developmental Psychology, Vol 33(4), Jul 1997, 669-680
4. HUANG Z, ET AL. (2013) *A functional variomics tool for discovering drug-resistance genes and drug targets*. Cell Rep 3(2):577-85
5. HYDE, J.S.,FENNEMA, E.,LAMON, S. J.(1990). Gender differences in mathematics performance: A meta-analysis. Psychological Bulletin, Vol 107(2), Mar 1990, 139-155
6. MCKENZIE, K. (1999). *Correlation Between Self-efficacy and Self-esteem in students*. Retrieved 18/9/2013
7. O'CONNELL, M. (1996). *Teaching And Learning Hypnosis: The Current Situation*. Review Article
8. PASCARELLA, E. T., & TERENZINI, P. T. (1980). Predicting freshman persistence and voluntary dropout decisions from a theoretical model. The Journal of Higher Education, 51(1), 60-75.
9. SCHUNK, D. H., & PAJARES, F. (2002). *The development of academic self-efficacy*. In A. Wigfield, & J. S. Eccles (Eds.). A volume in the educational psychology series. San Diego, CA: Academic Press, p. 15–31
10. VEREŠOVÁ, MARCELA – FOGLOVÁ, LUCIA. (2016): Sebaúčinnosť a sebaregulácia žiakov/študentov v kontexte ich akademického výkonu. In: Aktuální problémy pedagogiky ve výzkumech studentů doktorských studijních programů XI. : recenzovaný sborník z mezinárodní vědecké konference, Olomouc : UP, 2016. - ISBN 978-80-244-4989-0, S. 167-177.
11. TENAW. Y. A. (2013). *Relationship Between Self-Efficacy, Academic Achievement And Gender*. In Analytical Chemistry At Debre Markos College Of Teacher Education. Ajce, 2013, 3(1), 3-28.
12. http://www.oecd.org/education/education-at-a-glance-19991487.htm

Kontakt

PaedDr. Lucia Sűttő, PhD.
Katedra pedagogickej a školskej psychológie
Pedagogická fakulta
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Dražovská cesta 4, 949 74 Nitra

Mgr. Andrea Juhásová, PhD.
Katedra pedagogickej a školskej psychológie
Pedagogická fakulta
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Dražovská cesta 4, 949 74 Nitra

ETIOLÓGIA SEXTINGU U MLADÝCH ĽUDÍ

ETIOLOGY OF SEXTING OF YOUNG PEOPLE

Petra Jedličková, Katarína Hollá, Peter Seidler

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na popis teoretických východísk aktuálneho fenoménu realizovaného vo virtuálnom svete – sextingu, ako aj jeho etiológie a dôvodov, pre ktoré sa dospievajúci a mladí ľudia rozhodnú prevádzať rôzne formy sextingu. Bližšie sa venujeme výskumu, ktorý sa realizoval minulý rok v blízkej Českej republike a ktorý podrobne poukazuje na príčiny výskytu a nárastu sextingu medzi súčasnou mladou generáciou. Zároveň autori predkladajú dva kazuistické prípady mladých dospievajúcich dievčat, ktoré sa stali obeťami sextingu.

Kľúčová slova: *sexting; príčiny; riziká; následky.*

Abstract

The article focuses on the description of theoretical bases of the current phenomenon occurring in the virtual world - sexting. It also deals with its etiology and reasons which lead adolescents and young people to practise different forms of sexting. We pay closer attention to the research carried out in the Czech Republic last year which thoroughly analyses the reasons of occurrence and increase of sexting in the current generation of young people. At the same time, the authors look into two casuistic cases of young adolescent girls who became victims of sexting.

Key words: *sexting; reasons; risks; consequences.*

1. TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ A RIZIKÁ SPOJENÉ SO SEXTINGOM

Fenomén sextingu je relatívne nový, ale v niekoľkých posledných rokoch sa dostal do povedomia verejnosti vďaka veľkému záujmu médií. Najmä v USA, vo Veľkej Británii a v Austrálii vyvolalo záujem verejnosti a odborníkov niekoľko tragických prípadov, v ktorých mladí ľudia v dôsledku zneužitia materiálov zaslaných pri sextingu spáchali samovraždu. Digitálny svet otvoril dvere našej intimite, ktoré sa dajú ťažko ochrániť a ustrážiť. Vo svete sa denne posielajú milióny správ prostredníctvom sms, whatsappu, sociálnych sietí, chatov a pod. Mnohé z týchto správ sú explicitne sexuálne. Okamžité nadviazanie kontaktu vo virtuálnom svete umožňuje aj rýchlu odpoveď na naše správy. V tomto prostredí a scenérii sa rozvíja novodobý jav nazývaný „sexting“.

Sexting predstavuje rizikový komunikačný jav, ktorý sa v posledných rokoch stále viac stáva súčasťou kyberšikany, kybergroomingu, kyberstalkingu a ďalších príbuzných a súvisiacich fenoménov. Napriek tomu, že v súčasnej dobe sa rozširuje veľmi rýchlo, nenájdeme ani v angloamerickom prostredí, kde ide o často skloňovaný pojem, ustálenú definíciu daného javu. Národné centru pre hľadané a zneužívané deti (National Center for Missing and Exploited Children) ho chápe ako praktiky mládeže, ktoré spočívajú v písaní sexuálne explicitných správ, v zachytávaní sexuálne explicitných snímok seba alebo niekoho iného zo skupiny svojich vrstovníkov a následné zdieľanie týchto správ resp. snímok so svojimi rovesníkmi (NCMEC). Pravdaže podobná prax sa nevyskytuje iba medzi mládežou, ale v našom príspevku sa budeme venovať prednostne tejto cieľovej skupiny, ktorá je ohrozená uvedeným sociálno-patologickým javom.

Sexting je rizikový najmä z toho dôvodu, že obeť potenciálnym útočníkom poskytuje a predkladá citlivý, intímny materiál, ktorý môže byť zneužitý k rôznym formám kybernetických útokov (napr. k cielenej manipulácii, vydieraniu, ku kyberšikane či kyberstalkingu). Správy, fotky, videá so sexuálnym obsahom môžu v internetovom svete kolovať aj niekoľko rokov a je veľmi ťažké ich z virtuálneho prostredia odstrániť. Dokonca aj po eliminácii materiálov z konkrétnych web stránok si obeť nikdy nemôže byť úplne istá, že k opakovanému útoku v budúcnosti už nikdy nedôjde (Kopecký, Szotkovski, 2017).
Ďalšie riziko spojené s popisovaným fenoménom spočíva v strate spoločenskej povesti a prestíže. Obeť môže mať problém so získaním alebo udržaním zamestnania či sociálnych vzťahov, medzi tínedžermi je označovaná za prostitútku, môže byť verejne urážaná, napádaná a zneucťovaná. Tak prechádza sexting do kyberšikany s rastúcou intenzitou útokov. Veľakrát skončila kyberšikana spojená so sextingom dobrovoľným ukončením života obetí, ktoré už neuniesli sociálny tlak. Takisto sexting môže viesť k vážnym zdravotným problémom, ako je napríklad emocionálna a psychologická úzkosť, ktorá tiež môže vyústiť do samovražedných pokusov (Kopecký, Szotkovski, 2017).
V populácii mládeže medzi 12 a 18 rokov sa vo výskume popísanom v American Journal of Sexual Education tiež potvrdili aj štatisticky významné korelácie medzi sextingom a konzumáciou návykových látok (napr. marihuany, cigariet a nárazovou konzumáciou alkoholu) a problémami v správaní. Takisto sa spája s rizikovým sexuálnym správaním, najmä s počtom sexuálnych partnerov a výskytom prípadov nechráneného sexu (Conchillo, M.P., 2016).
V akademických kruhoch sa o sextingu začalo hovoriť už skôr, a to najmä v spojitosti s rozvojom mobilných telefónov. Vtedy sa sexting vnímal ako sexuálne zafarbené textovanie, resp. zasielanie textových správ. Postupne s rozvojom mobilných aparátov, resp. s pridaním fotoaparátu a s možnosťou pripojenia na internet kedykoľvek a všade sa vyvíjal i rozsah vnímania sextingu. Ku správam sa pridali postupne aj videá a fotografie (Lenhart, 2009).

2. MOŽNÉ PRÍČINY VEDÚCE K SEXTINGU

V tejto časti sa budeme zaoberať motívmi a príčinami, ktoré vedú mladých ľudí k sextingu. Autor Kopecký (2015) klasifikoval etiológiu do piatich oblastí:

1. sexting ako súčasť romantických vzťahov: erotické či sexuálne fotografie alebo videá si medzi sebou zdieľajú partneri, či už ako prostriedok upútania pozornosti na začiatku vzťahu, alebo ako prostriedok na potvrdenie dôvery alebo intimity počas vzťahu;
2. sexting ako nástroj, pomocou ktorého potláčame nudu;
3. sociálny nátlak rovesníkov;
4. možnosť sebaprezentácie v spoločnosti;
5. nástroj pomsty, najčastejšie medzi ex partnermi.

Posielanie sexuálne explicitných správ môže byť typom flirtovania a spôsobom, ako pritiahnuť pozornosť potenciálnych partnerov. Motívmi k realizovaniu sextingu sú mnohokrát zábava, provokácia, tlak partnerov a rovesníkov. Lohmann (2012) ako jeden z autorov venujúcich sa rizikovému fenoménu vo svojej publikácií uvádza tieto motívy:

1. zamilovanosť – najčastejší dôvod, zamilovaná osoba pre partnera urobí čokoľvek na dôkaz lásky;
2. nátlak vrstovníkov – prijatie do partie
3. zvedavosť – sexting vedie zvlášť dospievajúcich k zvedavosti, k skúmaniu a experimentovaniu;
4. nedostatočná predstava o možných následkoch sextingu.

Dôvodov na prevádzanie sextingu môže byť veľmi veľa, dospievajúcim a mladým ľudom však treba vysvetliť (napríklad aj pomocou uverejnených prípadov obetí sextingu), že tento fenomén je nebezpečný a nahé či polonahé fotografie by mali radšej zostať súkromné. Môže

sa totiž stať, že sa objavia na verejných portáloch bez ich vedomia a súhlasu. Preto je potrebné diskutovať a upozorňovať na vážne i alarmujúce dôsledky ich konania.
Posledný rozsiahly výskum *Sexting a rizikové zoznamovanie českých detí v kyberpriestore* bol zameraný na identifikáciu rizík spojených s internetovou komunikáciou a online zoznamovaním. Realizovalo ho Centrum PRVoK (Centrum prevencie rizikovej virtuálnej komunikácie) v roku 2017. Centrum sa orientuje na oblasť rizikových komunikačných javov spojených s využívaním informačných a komunikačných technológií dospelými, ale predovšetkým deťmi. Konkrétne sa orientuje na prevenciu i riešenie kyberšikany, kyberstalkingu, kybergroomigu, sextingu, ale popisuje a varuje pred rizikami zdieľania osobných údajov v prostredí sociálnych sietí a ďalšie nebezpečné komunikačné javy. Poznatky o uvedených fenoménoch sa zamestnanci Centra snažia implementovať do edukačných, výskumných, preventívnych, ale aj intevenčných aktivít. Výskum sa zameriaval na mapovanie správania žiakov do 18 rokov, konkrétne ich kontaktov s neznámymi ľuďmi v prostredí internetu a zdieľania intímnych materiálov. Ako základný empirický nástroj bol vybraný anonymný online dotazník (zisťovanie informácií o sextingu, rizikovom zoznamovaní v online prostredí a ďalších súvisiacich javov) a bol distribuovaný do všetkých krajov Českej republiky, konkrétne žiakom základných stredných škôl, ale aj učiteľom, rodičom a riaditeľom. Do výskumu sa zapojilo 4878 respondentov, z toho 48,77% chlapcov a 50,41 dievčat, pričom priemerný vek dosahoval hodnoty 14 rokov.
Okrem iných dôležitých a významných vecí sa výskum zameriaval práve na motivácie, ktoré vždy stoja za rozhodnutím mladého človeka pre realizáciu sextingu. Dôvody boli rozdelené podľa pohlavia a výroky boli následne komparované. Výskum mapoval nielen reálne dáta etiológie sextingu, ale aj predstavy detí o motiváciách prevádzania sextingu, o výsledkoch ktorých nás informujú následné prvé dve otázky.

Z akých dôvodov posielajú dievčatá svoje intímne materiály iným osobám? – ČO SI DETI MYSLIA? Uvádzame odpovede:

- Chcú upútať pozornosť (62,87%),
- Flirtujú s človekom, ktorý sa im páči (61,09%),
- Chcú získať priateľa (45,95%),
- Posielajú to ako darček svojmu priateľovi (43,4%),
- Posielajú to ako odpoveď na poslanú „sexy“ fotografiu (39,5%),
- Chcú získať ocenenie (31,45%),
- Donútil ich priateľ (29,87%),
- Niekto cudzí ich donútil zaslať tento materiál (27,84%),
- Posielajú to z nudy (25,17%),
- Posielajú to pre zábavu (19,13%),
- Neodpovedalo (4,1%).

Z akých dôvodov posielajú chlapci svoje intímne materiály iným osobám? - ČO SI DETI MYSLIA?

- Chcú upútať pozornosť (52,89%),
- Flirtujú s človekom, ktorý sa im páči (50,16%),
- Chcú získať priateľku (49,96 %),
- Posielajú to ako darček svojej priateľke (38,27 %),
- Posielajú to ako odpoveď na poslanú „sexy“ fotografiu (38, 15 %),
- Chcú získať ocenenie (33,25%),
- Posielajú to na prosbu priateľky (30,42%),
- Niekto cudzí ich donútil zaslať tento materiál (18,22%),
- Posielajú to z nudy (28,91%),

- Posielajú to pre zábavu (27,2 %),
- Neodpovedalo (6,03%).

Z akých dôvodov deti zasielajú svoje intímne fotografie a videá iným užívateľom internetu? - SKUTOČNOSŤ

- Bol to darček pre moju priateľku/priateľa (38,53%),
- Dôvodom bol flirt (35,47%),
- Bola to odpoveď na zaslanú „sexy“ fotografiu, video...(33,73%),
- Bola to hra, zábava (16,27%),
- Zo žartu (15,07%),
- Nudil/a som sa (14,13%),
- Chcel som získať ocenenie (12,53%),
- Chcel som získať priateľa/priateľku (12,4%),
- Chcel som upútať pozornosť (11,6%),
- Nič z toho (8,13%),
- Niekto ma donútil zaslať tento materiál (7,07%).

Deti sexting prevádzajú najmä v rámci partnerských vzťahov – intímne fotografie, texty či videá sú vnímané často ako darčeky pre svojich priateľov či priateľky alebo ako reakcia na poslané darčeky tohto typu. Rovnako sú využívané tieto materiály ako prostriedok k flirtovaniu. Menej často býva motívom žart, zábava či nuda alebo potreba takýmto spôsobom získať ocenenie. Zároveň je alarmujúce, že až 7% detí bolo donútených k sextingu niekým iným, resp. intímne fotky a videá neboli posielané dobrovoľne.
Uvedený výskum sa zameriaval aj na zisťovanie skutočnosti, či deti vnímajú sexting ako bezpečný alebo skôr ako rizikový jav. Väčšina opýtaných vníma sexting ako vysoko rizikový fenomén (viac ako 74%), za bezpečný ho považuje iba 5% detí. Pri analýze prevalencie sextingu u českých chlapcov a dievčat vychádzalo Centrum z definície sextingu, podľa ktorej ide o elektronické zasielanie/šírenie textových správ, vlastných fotografií či vlastného videa so sexuálnym obsahom, ku ktorému dochádza v prostredí virtuálnych elektronických médií – najmä internetu. Výskumný tím sa teda zameriaval na sexting vo forme textov, fotografií a videí. Sexting vo forme intímnych či erotických správ prevádza 24,76% českých detí a mládeže. Viac ako 91% z nich túto formu realizuje zriedka, občas, pravidelne teda intímne správy rozosiela 8-9%. Daná forma sextingu v zásade nie je tak nebezpečná ako ostatné formy. Sexting, pri ktorom dospievajúci zasielajú vlastné intímne fotografie, prevádza 15,37% respondentov, resp. českých detí. 72% z nich intímne fotografie zdieľa iba zriedka, zvyšných 28% svoje vlastné intímne fotografie poskytuje ostatným v prostredí internetu často. Vlastné intímne fotografie rozposlalo 53,75% dievčat a 46,25% chlapcov. Svoje vlastné intímne videá odosiela v online prostredí približne 6% českých detí, pričom častejšie tak činia chlapci (64,91%) ako dievčatá. Detskí užívatelia internetu však intímne materiály aj zdieľajú, a to najmä prostredníctvom sociálnych sietí.

Zhrnutie výskumu

U českých detí je fenomén sextingu rozšírený do značnej miery, realizuje ho viac ako 15% detí (vo veku od 8 do 17 rokov). Ak sa deti dostanú v tejto oblasti do problémov, žiaľ, iba 38% z nich je rozhodnutá o tom povedať svojim rodičom a 32,9% sa dokonca vyjadrilo, že by sa nezverilo nikomu. Viac než 22,2% opýtaných detí zažila situáciu, v ktorej sa pred nimi obnažovala na webkamere iná osoba. Najčastejším prostredím, na ktoré sa sexting využíva, je sociálna sieť Facebook. Tiež viac ako 40% detských respondentov uviedlo, že prostredníctvom virtuálneho sveta dostali od iných osôb provokačnú erotickú alebo pornografickú fotografiu (Kopecký, Szotkowski, 2017).

3. KAZUISTICKÉ PRÍPADY

V našom príspevku uvádzame na ukážku 2 kazuistické prípady dievčat – obetí sextingu, ktoré poukazujú na príčiny vedúce k sextingu, ale rovnako aj na riziká a nebezpečenstvo jeho realizácie. V prvej prípadovej štúdii ide o 13 ročné dievča (krycie meno – Betka), ktoré prichádzalo na psychologické konzultácie z dôvodu vylúčenia zo školy. Matka uvádzala, že dané rozhodnutie urobila škola kvôli tomu, že nahé fotky jej dcéry sa objavili na sociálnych sieťach a všetci žiaci školy, ktorú navštevovala, si ich medzi sebou ukazovali a zdieľali. Akým spôsobom sa tento intímny materiál objavil na internete? Betka sa zaľúbila do jedného chlapca zo školy, s ktorým komunikovala výlučne prostredníctvom „whatsappu“ a „facebooku“. Keď si tento žiak všimol, že ju priťahuje, poslal jej fotku svojho polonahého tela a svojich genitálií a zároveň jej navrhol, aby mu aj ona poslala podobné fotky s poznámkou, že určite to nespraví, lebo vyzerá ešte ako dievčatko. Betka jeho žiadosti vyhovela s prosbou, aby to zostalo ich tajomstvom. Preto zostala veľmi prekvapená, keď zistila, že celá škola videla jej fotky. Dievča pochádzalo z dobrej podnetnej rodiny, v ktorej žila spolu s oboma rodičmi, ktorí preferovali skôr liberálny výchovný štýl. Matka sa venovala domácnosti, otec chodil do zamestnania. Mala dvoch starších súrodencov (18 a 21 ročných), ktorí študovali (na strednej a vysokej škole). Terapeutické intervencie našej klientke veľmi pomohli, rovnako ako aj prestup na inú školu. Rodičia boli takisto usmernení, aby stanovili svojej dcére jasné pravidlá a limity nevynímajúc používanie sociálnych sietí (Mejía-Soto, G., 2014).

Ďalšou obeťou sextingu, ktorej prípad sme sa rozhodli bližšie popísať, je 14ročné dievča (Zuzka), ktorého matka objavila na facebooku fotky jej nahého tela. V komentároch pod fotkami našla množstvo oplzlých sexuálnych návrhov pre dcéru s konkrétnym miestom (park pri škole) či ponuku nahrávania intímneho materiálu Zuzky na video. Za poskytnuté služby sa jej ponúkala bohatá finančná odmena. Matka uvádza, že vo väčšine komentárov sa používali vulgarizmy, drsné, hrubé a urážajúce výrazy a úplne chýbal postoj úcty či rešpektu. Keď sa psychológ pýtal Zuzky na dôvody jej konania, uviedla, že témy ohľadom sexuality či sexuálneho života, ju vždy priťahovali a zaujímali, preto informácie začala vyhľadávať na internetových stránkach či sociálnych sieťach. Dievča pochádzalo tiež z úplnej rodiny, mama sa venovala v domácnosti, otec bol zamestnaný, mala mladšiu štvorročnú sestru. Avšak matka sa na terapeutických sedeniach vyjadrila, že v rodine boli diskusie na tému sexuality tabu z dôvodu ostychu a hanby. Dokonca ani svojmu manželovi, Zuzkinmu otcovi, nepovedala o fotkách dcéry, ktoré objavila na internete. Keďže doma naša klientka nenašla odpovede na otázky patriace do obdobia puberty a adolescencie, zostala jej len možnosť internetu a sociálnych sietí. Počas odborných intervencií sa stanovili dievčaťu presné pravidlá, ako a kedy môže odchádzať von za priateľmi, ako aj logické dôsledky, ktoré budú nasledovať pri nedodržaní dohody. Všetko dobre fungovalo počas troch mesiacov. Potom ju matka raz prekvapila, ako chatuje s jedným chlapcom, preto sa rozhodla v dome zrušiť internetové pripojenie a zároveň ukončila s dcérou aj celú dohodu, ktorú si stanovili, pretože jej už nemohla viac dôverovať. Zuzka však na matkine správanie reagovala útekom z domu a nevieme doteraz o nej nič (Mejía-Soto, G., 2014).

V oboch popísaných prípadových štúdiách, aj keď boli veľmi stručné, jasne vnímať základnú emocionálnu potrebu dospievajúceho mladého človeka: byť prijatý, milovaný, patriť niekde. Kvôli tomu dokážu podstupovať aj rôzne riziká a nebezpečenstvá a rozhodujú sa neuvážene bez uvedomovania si vážnych dôsledkov svojho konania. Autorka uvedených kazuistík, Mejía-Soto (2014), sa vyjadruje vo svojom príspevku, že fenomén „sextingu“ možno považovať za extrémny prejav tejto hlbokej túžby mladého človeka po akceptácii, po ocenení, po pocite prináležania k nejakej skupine. Takisto tieto prípady poukazujú na dôležitú úlohu rodičov pri výchove svojich detí. Je potrebné, aby si našli dostatok času na komunikáciu so svojimi ratolesťami a aby sa s nimi dokázali rozprávať naozaj o všetkom,

i keď ide o citlivé témy, akými je určite sexualita a sexuálny život. Rovnako by sa mali úprimne zaujímať o aktivity detí, o ich priateľstvá, o to, ako trávia svoj voľný čas, čo ich trápi, čo ich teší a pod. Určite by sa týmito postojmi predišlo mnohým zraneniam duše i tela, ktoré sexting vo svojej podstate prináša do života dospievajúcej generácie, ktorá si len postoje k životu a k hodnotám postupne vytvára. Prevencia a edukácia a v zdravej miere aj dohľad rodičov sú najdôležitejšími krokmi, ako zabrániť deťom rizikovému správaniu sa na internete, ktoré môže mať negatívny dopad na celý ich život.

Literatúra

1. CALDERA-FAJARDO, I., HERNÁNDEZ-GORDILLO, M., CUENCA-REGALADO, A. B. 2013. *Sexting: nuevos usos de la tecnología y la sexualidad en adolescentes. In Familia y educación: aspectos positivos*, roč. 25, č. 1. ISSN 0214-9877.
2. CONCHILLO, M.P. 2016. *Sexting y salud mental*. Dostupné na internete: http://www.espill.org/sexting-y-salud-sexual/.
3. CONTRERAS-MERCADO, C. T., CABRERA-PEDRAZA, F.J., MARTÍNEZ-MARTÍNEZ, K.I. 2016. Sexting: su definición, factores de riesgo y consecuencias. In *Revista sobre la infancia a y la adolescencia,* roč. 10, s. 1-18. ISSN 2174-7210.
4. GAMBOA-AGUIRRE,C., VIDAÑA-ZAVARÍZ, A., LÓPEZ-CASCO, J. 2012. *El Sexting: Exhibición o Violencia Simbólica en los Jóvenes?* Leipzig: Editorial Académica Espaňola. 77 s. ISBN 978-3-659-00264-9.
5. HOLLÁ, K. 2016. *Sexting a kyberšikana*. Bratislava : Iris. 165 s. ISBN 978-80-8153-061-6.
6. HOLLÁ, K. 2017. *Detekcia kyberagresie – kyberšikanovania a sextingu*. Nitra : PF UKF. ISBN 978-80-558-1205-2.
7. KOPECKÝ, K. a kol. 2015 *Rizikové formy chování českých a slovenských dětí v prostředí internetu.* Olomouc: UP. s. 170 ISBN 978-80-244-4861-9.
8. KOPECKÝ, K., SZOTKOWSKI, R. 2017. *Sexting a rizikové seznámování čekých dětí v kyberprostoru (výzkumná správa).* Olomouc: UP, Centrum prevence rizikové virtuální komunikace.
9. LENHART, A. 2009. Teens and Sexting. [online]. Pew Research Internet Project. Dostupné z: http://www.pewinternet.org/2009/12/15/teens-and-sexting/.
10. LOHMANN R.C. 2012. The Danger of Teen Sexting: Sexting a problem with major consequences. In *Psychology Today*. [online] Dostupné na: http://www.psych ologytoday.com/
11. MEJÍA-SOTO, G. 2014. Sexting: una modalidad cada vez más extendida de violencia sexual entre jóvenes. In *Perinatología y reproducción humana*, roč. 28, č. 4, s. 217-221. ISSN 0187-5337.
12. RUIDO-ALONSO P.,CASTRO-RODRÍGUEZ, Y., FERNÁNDEZ-LAMEIRAS, M., ROMÁN-MARTÍNEZ, R. 2018. El Sexting a través del discurso de adolescentes espaňoles. In *Saúde Soc. São Paulo,* roč. 27, č. 2, s. 398-409. ISSN 1984-0470
13. THE NATIONAL CENTER FOR MISSING & EXPLOITED CHILDREN. *Policy Statement on Sexting*. The National Center For Missing & Exploited Children).

Kontaktní údaje

doc. PaedDr. Katarína Hollá, PhD.
Katedra pedagogiky PF UKF
Dražovská cesta 4
949 74 Nitra

prof. PhDr. Peter Seidler, CSc.
Katedra pedagogiky PF UKF
Dražovská cesta 4
949 74 Nitra

PhDr. Petra Jedličková, PhD.
Katedra pedagogiky PF UKF
Dražovská cesta 4
949 74 Nitra

PROBLEMATIKA KOMPETENCÍ V KURIKULU POČÁTEČNÍHO ODBORNÉHO VZDĚLÁVÁNÍ ČR

PROBLEMATICS OF COMPETENCES IN THE CURRICULUM OF INITIAL VOCATIONAL EDUCATION OF THE CZECH REPUBLIC

Bohumil Krajča

Abstrakt

Příspěvek informuje o problematice nastavování kompetencí v českých kurikulech počátečního odborného vzdělávání. Jakým způsobem byly kompetence nastavovány v jednotlivých rámcových vzdělávacích programech a taktéž jakým způsobem jsou implementovány odborné kompetence z profesního vzdělávání v současné době. Příspěvek rovněž poukazuje na možnost, jak by mohly být stanovovány v rámci revizí kurikulárních dokumentů na národní úrovni. Předmětem příspěvku je rovněž diskurz, zda se nastolená cesta definování profesních odborných kompetencí opírá nejen o výzkumy provedené v této oblasti, ale taktéž požadavky zaměstnavatelů.

Klíčová slova: *kurikulum, národní soustava kvalifikací, počáteční odborné vzdělávání, profesní vzdělávání, kompetence, rámcový vzdělávací program*

Abstract

The paper informs about the issue of competence setting in Czech curricula of initial vocational education. How did the competences have been set up in the individual Framework Educational Programs and how the professional competences of VET are implemented at present. The contribution also points to the possibility of how they could be set in the context of revisions to curricular documents at national level. The subject of the paper is also a discourse on whether the established way of defining professional professional competences is based not only on the research carried out in this field but also on the demands of employers.

Keywords: *curriculum, national qualifications system, initial vocational education, vocational training, competencies, framework educational program*

1. ÚVOD

Se současně rychle se rozvíjejícím posunem nejen lidského poznání, ale i rozvojem vědních oborů jsou kladeny čím dál vyšší požadavky na absolventy počátečního odborného vzdělávání (středních škol). Tento neustálý vývoj a zejména nástup nových technologií se musí projevit i v samotné přípravě žáků během jejich odborné přípravy. Rovněž by se měl odrážet i v neustálé aktualizaci kurikulárních dokumentů, a to nejen na národní úrovni, ale zejména v jednotlivých vzdělávacích programech a učebních dokumentech školy. Zejména pak aktualizací odborných kompetencí tak, aby byl absolvent skutečně odborně připraven nastoupit svou profesní odbornou dráhu s aktuálními znalostmi a dovednostmi v daného oboru.

Příspěvek naznačuje jednu z možných cest, jak lze již v počátečním odborném vzdělávání plně využívat nástrojů, které již definují standardy jednotlivých kvalifikací a jsou rovněž

pravidelně revidovány. Jedná se o standardy, jež jsou zakotveny v Národní soustavě kvalifikací (dále jen NSK)[1].

2. TEORETICKÉ UKOTVENÍ VZDĚLÁVÁNÍ

V první řadě je třeba se podívat na relevantní tvrzení na odborné vzdělávání, včetně její přípravy v rámci Evropy. Potřebné názory můžeme zjistit například v provedeném průzkumu veřejného mínění realizovaným v roce 2016 (1). V rámci tohoto šetření bylo provedeno více než 35 500 rozhovorů. Byli oslovováni respondenti, jejichž věk byl více než 15 let. Celkem 86 % mělo nějaké povědomí o odborném vzdělávání. A jaké názory převažují ke stavu odborného vzdělávání? Méně než jedna třetina dotazovaných vnímá obraz odborného vzdělávání negativně a naopak 68 % jej vnímá spíše pozitivně. Dalším důležitým závěrem je, že v mnoha zemích Evropy bohužel, nemá odborné vzdělávání dobrou pověst a většinou je volba odborného vzdělání vnímána jako volba pro tzv. „horší“ žáky. Tento názor dokonce zastává plných 75 % obyvatel EU.

A jak je vnímána kvalita přípravy odborného vzdělání?

Plných 87 % respondentů - žáků, kteří ukončili odborné vzdělání, potvrzuje názor spokojenosti se získanými odbornými dovednostmi v počáteční profesní přípravě. Zajímavý je i údaj dokládající, zda by absolventi, kteří ukončili odborné vzdělání, doporučilo svým mladším žákům studium na odborných školách. Tento názor by podpořilo celkem 60 % respondentů, ale jen 15 % by doporučilo studium všeobecného zaměření.

A jaký názor převládal u absolventů, kteří ukončili všeobecně zaměřené vzdělání?

Celkem 38 % by doporučilo vzdělání všeobecné a odborné vzdělání pouze 26 %.

A posledním údajem pro podporu důležitosti oblasti odborného vzdělávání nám dokladuje skutečnost, že 84 % oslovených respondentů v rámci EU, považuje odborné vzdělávání a přípravu za důležité. Téměř polovina všech dotazovaných respondentů (49 %) podporuje názor, že by vlády jejich států měly investovat především do odborného vzdělávání, opačný názor zastává 28 % dotazovaných.

2.1 Evropský kvalifikační rámec

Cíl a smysl Evropského kvalifikačního rámce (EQF) v oblasti celoživotního vzdělávání[2] je především podpořit mobilitu pracovní síly a vytvořit tak přístup ke vzdělávání co nejširší veřejnosti. Lidé by se dnes již neměli obávat toho, že by získanou kvalifikaci nemohli plně uplatnit v některé jiné členské zemi Evropské unie. EQF pomáhá rovněž zaměstnavatelům, ale také samotným zaměstnancům, lépe se orientovat v daných systémech kvalifikací.

EQF specifikuje *osm referenčních úrovní*. Tyto úrovně odpovídají všem stupňům dosaženého vzdělání a určují schopnosti a dovednosti bez ohledu na to, v jakém státě a systému danou kvalifikaci získal. Stanovené referenční úrovně stanovují tři druhy výsledků učení: znalosti, dovednosti a širší kompetence definované jako osobní a profesní výsledky. Tímto pohledem, že se za rozhodující považují výsledky vzdělání, lze o to lépe využívat propojení potřeb vzdělávacích zařízení s potřebami samotného trhu práce

Členské státy měly za úkol své národní kvalifikační rámce EQF do roku 2010 přizpůsobit svým specifickým podmínkám a následně již každá kvalifikace měla obsahovat odkaz na

---

[1] *Národní soustava kvalifikací (NSK)* je veřejně přístupný registr všech úplných a profesních kvalifikací potvrzovaných, rozlišovaných a uznávaných na území České republiky; je legislativně zakotvena zákonem č. 179/2006 Sb., o ověřování a uznávání výsledků dalšího vzdělávání a o změně některých zákonů (zákon o uznávání výsledků dalšího vzdělávání).

[2] EQF pro celoživotní vzdělávání (European Qualification Framework for lifelong learning – EQF) byl navržen ve společné hodnotící zprávě Rady (pro vzdělávání) a Komise o realizaci pracovního programu *Vzdělávání a odborné vzdělávání 2010* v únoru 2004. EQF je konkrétní výsledek tohoto uvedeného programu.

příslušné EQF. V České republice se EQF povinně uvádí na dokladech o vzdělávání[3] od 1. října 2017 (2).
Je rovněž důležité připomenout, že EQF nenahrazuje stávající platné národní kvalifikační soustavy, a také rovněž neobsahuje popisy jednotlivých kvalifikací. Součástí systému jsou jasně definovány principy a postupy při zajišťování odpovídající kvality. Konzistentní přístup stanovené kvality v rámci zemí EU je definován v *Boloňském*[4] a *Kodaňském procesu*[5].

2.2 Národní rámec kvalifikací

Obsah deskriptorů EQF graduje podle jednotlivých úrovní a zobecňuje vědomosti, znalosti, dovednosti a kompetence, které je nutné pro danou úroveň dosáhnout. EQF ČR se rovněž snaží zřetelně vyjádřit posun v obsahu deskriptorů pro úrovně 1 až 4, a to tak, že vyšší úroveň v sobě zahrnuje požadavky nižší úrovně a zaměřuje se na to, „co nového - náročnějšího“ je požadováno. Podobně jako u EQF je u EQF ČR obsah deskriptorů vyjadřován pozitivně a bez preferování určité oblasti vzdělávání či praktické činnosti. Výklad EQF připouští možnost určitých podobností mezi kategoriemi, k určitým přesahům dochází také u EQF ČR.
Kompetence jsou na obecné úrovni definovány jako způsobilosti, které si žák trvale osvojí a je připraven je uplatňovat v dalším vzdělávání i v životě mimo školu. Kompetence prokazují kvalitu získaného vzdělání v poznávacích i praktických situacích. Kurikula na národní úrovni operují s pojmem „klíčové kompetence“. Tyto kompetence nejsou přímo vázány na jednotlivé vzdělávací obory, ale jsou jejich prostřednictvím rozvíjeny. Vzhledem k tomu, že dosažení klíčových kompetencí je jedním ze vzdělávacích cílů, nebylo ke znalostem, vědomostem a dovednostem pro požadavky EQF ČR přistupováno pouze z hlediska jejich tradičního vymezení, ale již s požadavkem uplatnit získané vědomosti a dovednosti v praxi, mít tedy kompetence.
Základní strukturace EQF na znalosti, vědomosti, dovednosti a kompetence (nejedná se o závaznou diferenciaci pro národní rámce kvalifikací) se stala východiskem pro členění deskriptorů, byla však z hlediska cílů současného systému vzdělávání v ČR pojata komplexněji, a to tak, že znalosti, vědomosti, dovednosti a kompetence nebyly striktně oddělovány, ale byly v různé míře vždy všechny uplatněny v jednotlivých deskriptorech (3).

2.3 Národní soustava kvalifikací České republiky

Účelem NSK je co nejlépe propojit počáteční odborné vzdělávání s dalším celoživotním vzděláváním. Tímto propojením rovněž umožnit srovnávání výsledků, kterých bylo dosaženo rozdílnými formami učení a vzdělávání. Jednotlivé kvalifikační úrovně v ČR lze porovnávat v rámci EU. Stávající platná česká národní soustava zároveň informuje o všech celostátně platných kvalifikacích, které si široká veřejnost může prostřednictvím příslušného portálu kdykoli ověřit.
Projekt NSK, jež předcházel vzniku samotného plně funkčního systému, umožnil vytvořit formu registrace. Stanovil standardní způsob, jak popsat úplné profesní kvalifikace a dílčí profesní kvalifikace a rovněž zavedl systém hodnocení odborných kompetencí. Zavedl se odpovídající informační systém NSK a byly rovněž legislativně[6] zajištěny nutné podmínky pro uznávání těchto výsledků.

---

[3] Jednotlivé druhy dokladů rovněž stanovuje Sbírka zákonů č. 3/2015 (*Vyhláška o některých dokladech o vzdělání*) s účinností od 1. ledna 2015.
[4] *Boloňský proces* je dohoda 47 evropských i mimoevropských států, které chtějí zvýšit dostupnost, přitažlivost a kvalitu vysokoškolského vzdělávání a vytvořit Evropskou oblast vysokoškolského vzdělávání (EHEA).
[5] *Doporučení o Evropském rámci kvalifikací* propojuje jednotlivé systémy kvalifikací na národní úrovni. *Kodaňský proces* se zabývá oblastí odborné přípravy (od roku 2002); každé dva roky se stanovují konkrétní cíle pro členské a další zúčastněné státy (https://www.euroskop.cz/670/sekce/vzdelani-a-skolstvi/).
[6] Zákon o ověřování a uznávání výsledků dalšího vzdělávání č. 179/2006 Sb., který vstoupil v platnost 1. srpna 2007.

Národní soustava kvalifikací se tak stala mostem určitého druhu mezi světem práce a systémem vzdělávání. V této souvislosti je nutné zdůraznit, že počet osvědčení o profesní kvalifikaci k listopadu 2017 získalo celkem, za svých deset let působení, více než 170 000 občanů.

2.4 Klíčové a odborné kompetence (4)

O klíčových kompetencích se začalo hovořit v německé pedagogice v sedmdesátých letech minulého století. V kontextu s úvahami o nutnosti revize funkcí výchovy a vzdělávání se diskutovalo nejen o relevanci přípravy mladé generace na život, ale rovněž se hodnotily přístupy k základním otázkám typu jaké vědomosti, dovednosti, postoje a návyky je vhodné mladé generaci vštěpovat, aby znamenaly trvalý přínos pro jejich život.

Jednou ze základních funkcí vzdělání je tedy rozvíjet především takové vědomosti, dovednosti, postoje a návyky (kompetence), které usnadní lidem se adaptovat na změny vnějšího prostředí. Takové kompetence (označované „*Schlüsselqualifikationen*“) jsou nejdříve zmiňovány v díle „Teze o vzdělávání pro moderní společnost“ (1974). Autor tohoto termínu, Dieter Mertens o nich pojednává jako o prvcích vzdělávání, nadřazených jiným vzdělávacím cílům, které jsou klíčové především proto, že pomáhají lidem vyrovnávat se skutečností, usnadňují rozvoj dalšího poznání a zvládání nároků flexibilního světa práce.

V odborném vzdělávání v zahraničí se od 80. let 20 stol. vyvíjely různé modely klíčových kompetencí. Častým jevem bylo především odlišné pojetí klíčových kompetencí mezi zástupci vzdělávací a zaměstnavatelské sféry. Zásadní rozdíl v pojetí klíčových kompetencí spočíval především v tom, zda byly chápány jako kompetence přímo vztahované k výkonu konkrétního povolání či nikoliv.

Klíčové kompetence byly chápány jako kompetence, které jsou nezbytné pro výkon již konkrétního povolání – profese především v německém systému odborného vzdělávání. Výrazně odlišné pojetí klíčových kompetencí se uplatňovalo především v anglosaské pedagogice. Usilovala o vymezení široce využitelných kompetencí, které mají široký transfer, jsou obecně požadovány při výkonu téměř jakéhokoliv povolání i v mimopracovním životě. Podporují celkovou adaptabilitu člověka a jeho schopnost být zaměstnán. Takové kompetence zde byly označovány celou řadou termínů: např. Core Skills, Key Skills, Transversall Skills, Cross-curricullar Skills, apod.

V průběhu devadesátých let se toto širší pojetí klíčových kompetencí v zahraničních systémech odborného vzdělávání stále více prosazovalo zejména v souvislostech s uplatňováním konceptu celoživotního učení a bylo využito i při vývoji konceptu klíčových kompetencí v odborném vzdělávání v ČR.

V roce 2000 byly požadavky na rozvoj klíčových kompetencí zapracovány mezi strategické cíle rozvoje evropského společenství v rámci lisabonského procesu. V tomto modelu klíčové kompetence představují přenosný a multifunkční soubor vědomostí, dovedností a postojů, které potřebuje každý jedinec pro své osobní naplnění a rozvoj, pro zapojení se do společnosti a úspěšnou zaměstnatelnost. Je zde vytipováno 8 oblastí klíčových kompetencí, jejichž popis se omezuje na základní vzdělávání: komunikace v mateřském jazyce, komunikace v cizím jazyce, matematické kompetence a kompetence v oblasti vědy a technologií, kompetence v oblasti informační a komunikační technologie, kompetence učit se učit, sociální a interpersonální kompetence, občanské kompetence, kompetence v oblasti podnikatelství (ve smyslu podnikatelských dovedností) a kompetence v oblasti kulturního povědomí.

V českém odborném vzdělávání se termín „klíčové kompetence“ poprvé objevil v roce 1991 v doporučeních k přepracování koncepce kurikula odborného vzdělávání v ČR ve Strategické studii odborného vzdělávání a přípravy programu PHARE VET.

Na základě doporučení Strategické studie bylo provedeno porovnání různých zahraničních modelů klíčových kompetencí a pro počáteční odborné vzdělávání byl navržen český koncept

klíčových kompetencí (používalo se termínu klíčové dovednosti), který se přikláněl k jejich pojetí v anglosaské pedagogice.
Implementace pracovní verze tohoto konceptu do kurikulárních dokumentů i vzdělávací praxe středních odborných škol se ověřovala v letech 1994 - 1998 na devatenácti pilotních odborných školách v programu PHARE VET. Výsledky ověřování se staly se východiskem pro koncept klíčových dovedností využitý ve Standardu středoškolského odborného vzdělávání (1997).
Na úrovni celkové koncepce českého vzdělávacího systému byly požadavky na rozvoj klíčových kompetencí poprvé explicitně vyjádřeny v Bílé knize – Národním programu rozvoje vzdělávání v České republice.
A konečně je zde poprvé také nastíněn způsob začlenění klíčových kompetencí do kurikulárních dokumentů: „…*Státní program vzdělávání a rámcové vzdělávací programy určí na úrovni státu požadovanou úroveň klíčových kompetencí, všeobecný základ vzdělání a v odborném vzdělávání také obecně odborný základ vzdělání. Tím budou dána pravidla a obsahový rámec pro tvorbu školních vzdělávacích programů…. Školy budou v tomto rámci autonomní při tvorbě vlastních vzdělávacích programů*“ (5).
V inovované koncepci klíčových kompetencí v Rámcových vzdělávacích programech pro střední odborné vzdělávání (dále jen RVP SOV) 2007 je již zohledněna existence společného evropského rámce klíčových kompetencí pro pojetí a vymezování klíčových kompetencí pro celoživotní vzdělávání (viz Evropský referenční rámec), který obecně tyto kompetence definuje, vymezuje jejich oblasti a také stanoví doporučení Evropského parlamentu a Rady Evropské unie k jeho využívání při podporování strategií celoživotního učení v členských zemích EU.
Ačkoliv tato doporučení nejsou pro členské státy právně závazná, předpokládá se, že rámec bude zásadním způsobem ovlivňovat vzdělávací politiku členských zemí EU. Lze očekávat, že jednotlivé země budou navrhovat a realizovat opatření k uplatňování evropského referenčního rámce klíčových kompetencí v praxi počátečního i dalšího vzdělávání při utváření systému celoživotního učení.
Vytvoření evropského referenčního rámce klíčových kompetencí pro celoživotní vzdělávání tedy znamená významný posun v úsilí o dosahování konsensu o prioritách vzdělávání souvisejících s realizací konceptu celoživotního učení na úrovni evropského společenství i na vnitrostátní úrovni.
V souvislosti s nastíněným mezinárodním vývojem došlo v letech 2006 - 2007 k inovaci konceptu klíčových kompetencí v RVP středního odborného vzdělávání (dále jen RVP SOV).

2.5 Rámcové vzdělávací programy (RVP)

Za jednoznačně pozitivní v koncepci tvorby kurikula (2007-2012) bylo považováno uplatnění principu výsledků vzdělávání. Formulace klíčových, resp. odborných kompetencí i konkrétních očekávaných výsledků vzdělávání v jednotlivých vzdělávacích oblastech a obsahových okruzích, bylo v souladu s evropským přístupem a otevírá cestu propojování počátečního a dalšího vzdělávání a uplatňování strategie celoživotního učení (6).
Významným přínosem tvorby rámcových vzdělávacích programů pro odborné vzdělávání byla transformace soustavy oborů vzdělání. V průběhu tvorby RVP SOV byly revidovány všechny stávající obory vzdělání a soustava byla „očištěna“ od oborů, které se obsahově překrývaly, dlouhodoběji o ně nebyl zájem ani mezi uchazeči ani zaměstnavateli nebo neodpovídaly nové koncepci vzdělávacích programů. V této souvislosti si tvůrci uvědomovali i určité rozdíly v obecnosti formulací a míře podrobnosti v RVP různých skupin oborů. Bylo to dáno specifiky jednotlivých skupin oborů. Vyhodnotit, která varianta je vhodnější, vyžadovalo šetření mezi zaměstnavateli, kteří byli kompetence absolventů nových oborů vzdělání schopni nejlépe posoudit.

Současně s tehdy vznikajícím systémem zavádění RVP se uvažovalo i se zavedením cyklických revizí, čímž se stane pojistkou proti neúměrnému bobtnání obsahu RVP na základě ad hoc požadavků vznášených různými subjekty či zájmovými skupinami. Nastavení pravidelného režimu revizí RVP se mělo zajistit, že národní kurikulární dokumenty zůstanou živým, moderním a aktuálním dokumentem.

3. PŘÍKLAD UCHOPENÍ IMPLEMENTACE KOMPETENCÍ Z NSK DO RVP SOV

V současné době se otázkami stanovení relevantních a zejména aktuálních odborných kompetencí v nově revidovaných rámcových vzdělávacích programech středního odborného vzdělávání (RVP SOV) zabývají expertní týmy, jejíž členy jsou nejen z řad škol, ale i z řad sociálních partnerů (firem, komor, sdružení, asociací, apod.). Za jeden ze zdrojů implementace odborných počátečních kompetencí do RVP tyto expertní týmy považují i kompetence stanovené právě v NSK. A proč zrovna tato národní soustava kvalifikací? Předpokládá se, že právě odborné kompetence u jednotlivých profesních kvalifikací (dále jen PK), které jsou v NSK, odráží aktuální požadavky trhu práce. Co vede k tomuto předpokladu? Je to zejména skutečnost, že jednotlivé PK jsou pravidelně revidovány, přibližně každé čtyři roky. A to pracovními skupinami, jimiž členy jsou zejména odborníci z praxe. Proto se předpokládá, že právě tyto skupiny, potažmo její členové zohlední aktuální a relevantní odborné požadavky v jednotlivých PK. Stanoví vhodné aktuální odborné kompetence.

A kde můžeme spatřovat úskalí? Prvním úskalím je ta skutečnost, že ne vždy stávající úplné profesní kvalifikace (dále jen ÚPK) odráží současný vzdělávací program na střední škole, jež je určen RVP. Dalším úskalím se jeví skutečnost, že ne vždy je v příslušné skladbě ÚPK právě odpovídající příslušné PK. Další úskalí se objevuje ve skutečnosti, že ne všechny RVP je možné definovat právě soustavou NSK. Některé obory vzdělání jsou vázány na příslušné zákony, které se již neodrážejí právě v NSK. Tzn., že pro některé obory vzdělání v současné době, za platné legislativy, nemohou být definovány žádné PK, popř. ÚPK. Dalším problémem se může jevit, že některé obory vzdělání mohou být „lépe“ definovány rovněž v národní soustavě povolání (dále jen NSP), která nemusí vždy souznět s NSK. Dalším, neméně důležitým, jevící se problémem je, že než se aktualizuje příslušný školní vzdělávací program v návaznosti buď na RVP nebo NSK, uplyne „dlouhá doba“ než budoucí absolvent ukončí vzdělávání na příslušné střední škole. Budou jeho odborné kompetence skutečně ještě aktuální a budou odrážet vývoj technologií? A v neposlední řadě se objevuje i otázka, jakou podobu bude mít nový systém oborů vzdělání. Jaký konečný počet oborů vzdělání ve svém užším zaměření bude skutečně zahrnovat? Zejména když je v současné době stanovován společný odborný základ pro současné skupiny oborů vzdělání. Uvažuje se rovněž o možném použití „duálního systému“ nebo „nějaké přijatelné její formě“? A posledním faktorem jsou samotné pracovní expertní týmy, které na současných revizích RVP zahajují přípravné práce. Budou jednotliví členové pracovních expertních týmů schopni všechny výše uvedené aspekty zohlednit? Tyto a mnoho dalších otázek bude skutečně třeba brát v úvahu. Zrovna a právě nyní, kdy je již zahájena počáteční přípravná první etapa revizí RVP SOV.

4. ZÁVĚR

Problematika implementace odborných kompetencí definovaných profesních kvalifikací z NSK do kurikula pro střední odborné vzdělávání bude nabývat na větším významu z hlediska odborné připravenosti absolventa do praxe. Nejen z pohledu současného vývoje tvorby „nových“ kurikulárních dokumentů na národní úrovni, ale rovněž i z nastíněného možného postupu v přípravě „nové soustavy vzdělávání“ to takto vypadá.

V úvahu k diskusi musíme brát i závěry z provedených průzkumů dané problematiky, ale rovněž i nejnovější zkušenosti zejména z okolních středoevropských zemí. Důvodem je i

skutečnost, že v dnešním globalizovaném světě se sbližují i odborné kompetence profesí ve společném trhu práce v Evropě.

Použitá literatura

1. Cedefop. Cedefop Europeav public opinion survey on vocational education and training. místo neznámé, Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2017. ISBN 978-92-896-2479-4.
2. Vyhláška č. 3/2015 Sb., o některých dokladech o vzdělání. místo neznámé : MŠMT, 2014.
3. NÚOV Praha. Návrh deskriptorů pro úrovně 1 – 4 připravovaného Národního rámce kvalifikací . 2010.
4. Jezberová, Romana. Koncepce klíčových kompetencí v RVP středního odborného vzdělávání. Klíčové kompetence v odborném vzdělávání. 15. 05 2010.
5. MŠMT. Národní program rozvoje vzdělávání v České republice. Bílá kniha. Praha : Ústav pro informace ve vzdělávání - nakladatelství Tauris, 2001. ISBN 80-211-0372-8.
6. Pohanková, Jitka. Cyklické revize RVP v odborném vzdělávání. 2010.
7. Beneš, M. Andragogika. [J. Průcha]. Pedagogická encyklopedie. Praha : Portál, 2009, stránky 691-695.
8. Šerák, M. Zájmové vzdělávání dospělých. Praha : Portál, 2009.
9. Novotný, P. Profesní vzdělávání dospělých. [M. Rabušicová a L. Rabušic]. Učíme se po celý život? O vzdělávání dospělých v České republice. Brno : Masarykova univerzita, 2008, stránky 113-141.
10. Učení pro pracoviště. Brno : Masarykova univerzita, 2009.
11. Vzdělávání v institucích neformálního vzdělávání. [J. Průcha]. Pedagogická encyklopedie. Praha : Portál, 2009, stránky 520-525.
12. Veteška, J. Kompetence ve vzdělávání dospělých. Pedagogické, andragogické a sociální aspekty. Praha : Univerzita Jana Amose Komenského, 2010.
13. Veteška, J. a kol., a. Nové paradigma v kurikulu vzdělávání dospělých. Praha : Educa Service, 2009.
14. Veteška, J. a Tureckiová, M. Kompetence ve vzdělávání. Praha : Grada, 2008.
15. Beneš, Milan. Andragogika: čtvrtletník pro vzdělávání dospělých. Praha : DAHA, 1999. 1. vyd. ISBN 987-80247-2580-2.
16. Veteška, Jaroslav. Kompetence vzdělávání. Praha : Grada Publishing, 2008. ISBN 987-80-247-1770-8.
17. Kompetence ve vzdělávání dospělých: pedagogické, andragogické a sociální aspekty. 1. Praha : Univerzita Jana Amose Komenského, 2010. ISBN 978-808-7723-983.
18. Palán, Zdeněk. Lidské zdroje. Výkladový slovník. Praha : Academica, 2002. str. 280. ISBN 80-200-0950-7.
19. Základy andragogiky. Praha : Vysoká škola J.A.Komenského, 2007. str. 199. ISBN 80-867-2303-8.
20. Armstrong, Michael. Řízení lidských zdrojů: Nejnovější trendy a postupy. 10. Praha : Grada, 2007. str. 789. ISBN 978-80-247-1407-3.
21. Pol, Milan a Hloušková, Lenka. Celoživotní učení a vzdělávání dospělých v politických dokumentech. [M Rabušicová a L. Rabušic]. Učíme se po celý život? O vzdělávání dospělých v České republice. Brno : Masarykova univerzita, 2008, stránky 9-24.
22. Rabušicová, Milada a Rabušic, Ladislav. Dospělí a informální učení. Učíme se po celý život? O vzdělávání dospělých v České republice. Brno : Masarykova univerzita, 2008, stránky 77-95.
23. Učíme se po celý život? O vzdělávání dospělých v České republice. Brno : autor neznámý, 2008. ISBN 978-80-210-4779-2.

24. Rabušicová, Milada. Místo vzdělávání dospělých v konceptu celoživotního učení. Studia Paedagogica, U11. 2006, 11, stránky 13-26.
25. Rabušicová, Milada a Rabušic, Ladislav. Vzdělávání dospělých v různých fázích životního cyklu: priority, příležitosti a možnosti rozvoje. Zpráva Projektu 1J017/04-DP2. Brno : autor neznámý, 2008.
26. CVVM, Sociologický ústav AV ČR. Hodnocení některých sociálních podmínek v ČR – říjen 2008. 2008.
27. Belcourt a Wright. Prostor pro uplatnění konceptu workplace learning v českém prostředí. [P. Novotný]. Učení pro pracoviště. . Brno : Masarykova univerzita, 2009.
28. Veteška, Jaroslav a Tureckiová, Michaela. Kompetence ve vzdělávání. Praha : Grada, 2008.
29. Memorandum o celoživotním učení. místo neznámé : Evropská komise, 2001.
30. Uznávání kvalifikací získaných dalším vzděláváním. Voznička, Vladimír. 16/zima 2017, Praha : NÚV Praha, 19. Prosinec 2017, Zpravodaj oborové skupiny, str. 4.
31. Zpravodaj Oborové skupiny. NÚV Praha. 16, 2017.
32. MŠMT. Strategie celoživotního učení ČR. Praha : MŠMT, 2007. isbn 978-80-254-2218-2.
33. Euractiv.
34. Průcha, Jan. Česká andragogika na vzestupu. Pedagogická orientace. 2010, Sv. roč.20, 4, stránky 7-26.
35. Národní registr výzkumů o dětech a mládeži.
36. Euroskop.cz; Věcně o Evropě.
37. Implementace profesních odborných kompetencí do kurikula počátečního odborného vzdělávání v českém školství. Krajča, Bohumil. Banská Bystrica : PF UMB, 2018. Učiteľská andragogika.

Kontaktní údaje

Bohumil Krajča, Ing., MBA, BBA
Pedagogická fakulta, Dolnoslezská vysoká škola Vratislav
Wagonowa 9
Wrocław
Polská republika
Tel.: +420 777 647 008
e-mail: bohumil.krajca@nuv.cz

PRIESTOROVÁ PREDSTAVIVOSŤ V KONTEXTE UŽÍVANIA DIGITÁLNYCH HIER

SPATIAL IMAGINATION IN THE CONTEXT OF USE OF DIGITAL GAMES

Henrieta Hubináková

Abstrakt

Digitálne hry sú fenoménom dnešnej doby. Preto je dôležité venovať sa im aj vo vedeckej sfére. Príspevok sa zaoberá digitálnymi hrami v súvislosti s priestorovými schopnosťami, pričom komparáciou sme zistili, že respondenti vybranej vzorky, ktorí sú užívateľmi digitálnych hier, dosiahli v priemere dvojnásobne lepšie skóre v porovnaní s nepoužívateľmi. Okrem priestorových schopností sa prieskum venoval ďalším aspektom, ako je motív hrania či sledovanie emócií, pričom sme zistili, že najčastejším dôvodom hrať, je vyplnenie času.

Kľúčová slová: *digitálne hry, priestorové schopnosti, motív, emocionalita*

Abstract

Digital games are the phenomenon of today. That is why it is also important to devote them to the scientific sphere. The paper deals with digital games in terms of spatial capabilities, with the comparison we found that the respondents of the selected sample, who are users of digital games, achieved on average twice as good a score as compared to non-users. In addition to spatial abilities, the exploration focused on other aspects, such as the theme of gaming and emotion monitoring, and we found that the most common reason to play is to fill the time.

Key words: *digital games, spacal abilities, motive, emotionality*

Úvod

Digitálne hry sa stali súčasťou života mnohých ľudí. S neustálym vylepšovaním hier vývojármi napreduje aj trend hrania. Do života ľudí hry prinášajú možnosť odreagovania, zábavy, naplnenie potreby súťaživosti ai. Avšak, čím sa človek zaoberá, to ho istým spôsobom vždy ovplyvňuje. Digitálne hry sú nástrojom formovania mnohých psychických aspektov hráčov. Jedným z nich je priestorová predstavivosť, ktorá je schopnosťou vnímať objekty v priestore a vedieť ich vzájomnú polohu určiť. Tento činiteľ je dôležitý v každodennom fungovaní. Definícia predstavivosti v Slovníku psychologických pojmov podľa Hartla a Hartlovej (2000) znie, že ide o schopnosť vytvárať a vybaviť si predstavy a zároveň je predpokladom tvorivej činnosti, predovšetkým v problémových situáciách. Ak pridáme k predstavivosti adjektívum priestorová, ide podľa Šedivého (2007) o schopnosť vnímať tvar geometrických telies, predstavovať si vlastnosti trojrozmerných geometrických objektov, vnímať ich polohu, umiestnenie v priestore a taktiež veľkosť.

Priestorová predstavivosť je rozvíjateľná. Existuje viacero metód a didaktík, ako ju rozvíjať, ale otázkou je, aký je potenciál digitálnych hier v danej problematike, vzhľadom na fakt, že hrou je možné prirodzené a zábavné učenie sa, resp. rozvíjanie priestorovej predstavivosti. Zároveň, niektoré žánre digitálnych hier pracujú vo veľkej miere práve s priestorovou orientáciou hráčov – jedným z príkladov sú adventúry, teda dobrodružné hry, kde je dôraz práve na správne a presné pohybovanie sa v priestore. Cieľom práce je preto prostredníctvom prieskumu zistiť, či existuje a v akom rozsahu, rozdiel v miere predstavivosti u hráčov

a nehráčov digitálnych hier, ako potenciálnej možnosti rozšírenia didaktiky rozvoja priestorovej predstavivosti.

1 PRIESTOROVÉ VNÍMANIE V KONTEXTE HIER

Priestorové vnímanie – schopnosť, ktorá dieťaťu umožní napríklad rozobrať bicykel a naspäť ho zložiť, alebo dizajnovať štruktúry budov v hre Minecraft, je podľa štúdie z Vanderbiltovej Univerzity (Wetzel, 2013, In Kulman, 2013) lepším prediktorom budúcej kreativity a inovačnosti, ako tradičné matematické a verbálne zručnosti. Priestorové schopnosti sa hodnotia prostredníctvom schopnosťou človeka vizualizovať a manipulovať s dvojdimenzionálnymi a trojdimenzionálnymi objektmi a sú vnímané ako priamo spojiteľné s dosiahnutými výsledkami v oblasti technológií, strojárstva, matematiky a vedy. Dobre rozvinuté priestorové schopnosti sú spájané aj s vyššou úrovňou akademických úspechov a kreativity. Mnoho digitálnych hier, napríklad Medal of Honor, či Tetris pomáhajú deťom rozvíjať ich priestorové vnímanie. K ďalším hrám s týmto vedľajším efektom patrí Super Hexagon a Lumines. Štúdia M. Paula dokázala, že dievčatá, ktoré rozvíjajú svoju priestorovú orientáciu prostredníctvom hrania digitálnych hier sa budú v budúcnosti v zamestnaní zaoberať vedou a technickými pozíciami. Preto M. Paul odporúča rodičom detí, aby zvyšovali ich priestorové vnímanie aj mimo školského prostredia, doma, pomocou hrania vhodných digitálnych hier (Kulman, 2013). Uttal (2013) prostredníctvom meta analýzy zistil, že zlepšenie priestorových schopností prostredníctvom digitálnych hier je porovnateľné s efektom zvyšovania priestorových schopností pomocou klasických školských metód. Ďalším zistením bolo, že rozvoj priestorových schopností prostredníctvom hrania digitálnych hier bolo rýchlejším nástrojom. Tieto zistenia majú vplyv na vzdelávanie a kariérový vývin. Záverom je, že priestorové schopnosti sú prediktorom úspechu vo vede, v technike, technológiách, strojárstve a matematike (Granic, 2013).

Obr. 1 : Minecraft
Zdroj: Dostupné na webe <https://www.webwise.ie/parents/a-parents-guide-to-minecraft/>.

2 PARAMETRE PRIESKUMU

V druhej časti príspevku sa venujeme nastaveniam prieskumu. Opisujeme prieskumný problém, definujeme cieľ prieskumu a parciálne ciele, pokladáme si prieskumné otázky a definujeme predpoklady. Ďalej opisujeme vlastnosti vzorky a metódy a metodiku skúmania.

2.1 Prieskumný problém

Prieskumným problémom je prispieť parciálnym poznatkom k poznávaniu vzťahu medzi užívaním digitálnych hier a priestorovými schopnosťami, nakoľko digitálne hry sú jednou z potenciálnych moderných a pre žiakov atraktívnych možností rozvoja týchto schopností v domácom či školskom prostredí.

2.2 Cieľ prieskumu

Cieľ prieskumu je porovnať oblasť priestorových schopností užívateľov a neužívateľov digitálnych hier. Parciálnymi cieľmi sú:

- zistiť emocionálne prežívanie v prípade nemožnosti hrania hier
- zistiť motív užívania digitálnych hier

2.3 Prieskumné otázky a predpoklady

PO1: Ktorá z vybraných emócií bude najviac zastúpená v prípade nemožnosti hrania digitálnych hier?
PO2: Aký je dôvod respondentov hrať digitálne hry?
PO3: Aký výsledok v oblasti rozsahu priestorových schopností dosiahnu užívatelia digitálnych hier v porovnaní s neužívateľmi?
Predpokladáme nasledovné:

1. **Predpoklad:** Najčastejšie vyskytovaným dôvodom užívania digitálnych hier je potreba zábavy.
2. **Predpoklad:** Užívatelia digitálnych hier disponujú vyššou mierou priestorových schopností v porovnaní s neužívateľmi.

2.4 Vzorka a zber údajov

Vzorku tvoria respondenti v zastúpení oboch pohlaví. Vek respondentov je v rozmedzí 18-25 rokov. Priemerný vek je 22,6 rokov. Respondenti sú absolventmi stredných škôl s maturitou a gymnázií v súčasnosti študujúci na univerzite.

Tabuľka 2 : Pohlavie, zdroj: vlastné spracovanie

		Frequency	Percent	Valid Percent
Valid	žena	49	64,5	64,5
	muž	27	35,5	35,5
	Total	76	100,0	100,0

Celkový počet respondentov je 76, pričom ženy N=49, muži N=27.

Tabuľka 2 : Vek respondentov, zdroj: vlastné spracovanie

		Frequency	Percent
Valid	18,00	3	3,9
	19,00	23	30,3
	20,00	18	23,7
	21,00	2	2,6
	22,00	15	19,7
	23,00	11	14,5
	24,00	2	2,6
	25,00	2	2,6
	Total	76	100,0

Vek respondentov je 18 – 25 rokov, pričom priemerný vek je 22,6 rokov.

2.5 Metódy a metodika

Na získanie údajov sme použili dotazník vlastnej konštrukcie, ktorý bol zameraný na zistenie vlastností vzorky a zistenie emócií a motívu. Ďalším výskumným nástrojom bol subtest mapujúci priestorové schopnosti – *Rozpoznávanie kociek* z testu Analýza štruktúry inteligencie – ISA – S.

3 VÝSLEDKY

Tabuľka 3 : Emócia/stav, keď nemôžem hrať, zdroj: vlastné spracovanie

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	22	28,9	28,9	28,9
	smútok	2	2,6	2,6	31,6
	bez zmeny	48	63,2	63,2	94,7
	úzkosť	1	1,3	1,3	96,1
	šťastie	3	3,9	3,9	100,0
	Total	76	100,0	100,0	

PO1: Ktorá z vybraných emócií bude najviac zastúpená v prípade nemožnosti hrania digitálnych hier? Odpoveď: Najviac respondentov (48) uviedlo, že nepociťujú v prípade nemožnosti hrania žiadnu špecifickú emóciu, avšak dvaja respondenti by pociťovali smútok a jeden úzkosť. Pozn.: Počet respondentov 22 je počet respondentov, ktorí digitálne hry nehrávajú vôbec a preto u nich nebolo potrebné uvádzať emóciu.

Tabuľka 4 : Motív hrania, zdroj: vlastné spracovanie

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	22	28,9	28,9	28,9
	"zabitie nudy"	31	40,8	40,8	69,7
	učenie a zlepšovanie sa	5	6,6	6,6	76,3
	zapadnutie v partii	1	1,3	1,3	77,6
	vyhýbanie sa učeniu	1	1,3	1,3	78,9
	nervozita	2	2,6	2,6	81,6
	cítenie sa dobre	3	3,9	3,9	85,5
	namiesto plnenia povinností	3	3,9	3,9	89,5
	rozvinutie nejakej schopnosti	8	10,5	10,5	100,0
	Total	76	100,0	100,0	

PO2: Aký je dôvod respondentov hrať digitálne hry? Odpoveď: Najčastejším motívom hrania u vybranej vzorky je „zabitie nudy“ (31), čiže vyplnenie času. Najslabším motívom je dôvod „zapadnúť v partii“ a „vyhýbanie sa učeniu“. Usudzujeme, že prvý predpoklad - najčastejšie vyskytovaným dôvodom užívania digitálnych hier je potreba zábavy, sa potvrdil.

Tabuľka 5 : Priestorové schopnosti – neužívatelia digitálnych hier, zdroj: vlastné spracovanie

	N	Minimum	Maximum	Mean
Rozpoznávanie kociek	22	,00	9,00	3,1429
Valid N (listwise)	22			

Dosiahnutý priemer bodov u neužívateľov digitálnych hier je 3,1429. Najnižší dosiahnutý počet bodov je 0 a najvyššie dosiahnuté skóre je 9. Maximálne možné skóre, ktoré sa dalo získať, bolo 12.

Tabuľka 6 : Priestorové schopnosti – užívatelia digitálnych hier, zdroj: vlastné spracovanie

	N	Minimum	Maximum	Mean
Rozpoznávanie kociek	54	,00	8,00	6,1667
Valid N (listwise)	54			

Dosiahnutý priemer bodov u užívateľov digitálnych hier je 6,1667. Najnižší dosiahnutý počet bodov je 0 a najvyššie dosiahnuté skóre je 8. Maximálne možné skóre, ktoré sa dalo získať, bolo 12.

PO3: Aký výsledok v oblasti rozsahu priestorových schopností dosiahnu užívatelia digitálnych hier v porovnaní s neužívateľmi? Odpoveď: Užívatelia digitálnych hier dosiahli dvojnásobne vyšší priemer v subteste ISA-S, Rozpoznávanie kociek, v porovnaní s neužívateľmi digitálnych hier. Druhý predpoklad, že užívatelia digitálnych hier disponujú vyššou mierou priestorových schopností v porovnaní s neužívateľmi sa potvrdil.

4 DISKUSIA A ZÁVER

V prieskume zameranom na užívateľov digitálnych hier sme zistili, že oblasť výskumu v tejto oblasti je potrebné rozvíjať, nakoľko je v našom domácom prostredí stále v začiatkoch, avšak súčasná spoločnosť sa neustále mení a vyvíja rýchlym tempom. Podarilo sa nám vyriešiť výskumný problém, ktorým bolo skúmanie digitálnych hier v kontexte priestorových schopností so zámerom príspevku k skúmaniu tejto témy. Cieľom výskumu bolo porovnanie priestorových schopností užívateľov a neužívateľov digitálnych hier, ktorý sa nám podaril naplniť a zistili sme, že respondenti vybranej vzorky, ktorí hrávajú digitálne hry majú rozvinuté schopnosti v priemere dvojnásobne s nepoužívateľmi – nehráčmi digitálnych hier, ak ich meriame subtestom Rozpoznávanie kociek z testu Analýza štruktúry inteligencie ISA - S. Tento výsledok považujeme za zaujímavý, a preto je pre nás tento výsledok podnetom k ďalšiemu výskumu – k zisťovaniu príčin rozvoja priestorových schopností prostredníctvom hier a vnímame možný edukačný charakter – pozitívne použitie digitálnych hier, napríklad aj v školstve alebo doma pod rodičovským vedením. Ďalej sme predpokladali, že najčastejším dôvodom, prečo respondenti hrávajú digitálne hry je potreba zábavy a tento predpoklad sa potvrdil, nakoľko najčastejšie označovanou možnosťou bolo v hovorom jazyku „zabitie nudy“. Tento výsledok sme predpokladali a neprekvapuje nás, ale domnievame sa, že v tomto smere by bola užitočná osveta v oblasti ponuky možností hier v kategóriách cieleného rozvoja schopností užívateľov. Viac ako polovica všetkých respondentov uviedla, že v prípade, že nemôžu hrať digitálne hry, nepredstavuje to pre nich žiadnu zmenu emócií. Tento fakt vnímame pozitívne, ale uvedomujeme si subjektivitu odpovedí, čo môže byť limitom zostrojeného dotazníka a preto by sme v budúcom výskume zvolili inú formu zisťovania emočných zmien u respondentov.

Použitá literatúra

1. GRANIC, I., et al. The Benefits of Playing Videogames. In *American Psychologist*, 2013, Vol. 69, No. 1, s. 66-78. https://www.apa.org/pubs/journals/releases/amp-a0034857.pdf.
2. HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Praha : Portál, 2000. 776 s. ISBN 807178303X.
3. KULMAN, R. Yes, *Video Games Do Improve Spatial Reasoning Skills.* 2013. https://learningworksforkids.com/2013/08/how-video-games-can-improve-your-childs-spatial-reasoning-skills/.
4. ŠEDIVÝ, O. a kol. *Stereometria. Umenie vidieť a predstavovať si priestor.* Nitra : FPV UKF v Nitre, 2007, ISBN 978-80-8094-180-2.
5. UTTAL, D. H., et al. The Malleability of Spatial Skills: A Meta-analysis of Training Studies. In *Psychological Bulletin,* 2013, Vol. 139, s. 352-402 doi:10.1037/a0028446.
6. WETZEL, J. Early Spatial Reasoning Predicts Later Creativity and Innovation, especially in STEM Fields. 2013. In KULMAN, R. Yes, *Video Games Do Improve Spatial Reasoning Skills.* 2013. https://learningworksforkids.com/2013/08/how-video-games-can-improve-your-childs-spatial-reasoning-skills/.

Kontaktné údaje

Mgr. Henrieta Hubináková
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Fakulta masmediálnej komunikácie
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
email: henrieta.hubinakova@gmail.com

VERBÁLNE SCHOPNOSTI V KONTEXTE UŽÍVANIA DIGITÁLNYCH HIER

VERBAL ABILITIES IN THE CONTEXT OF USE OF DIGITAL GAMES

Henrieta Hubináková

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá novým médiom – digitálnymi hrami, vo vybranom psychologickom kontexte – v kontexte verbálnych schopností. Predpokladali sme, že digitálne hry užíva viac ako 50 % vybraných respondentov a že užívanie digitálnych hier zvyšuje verbálne schopnosti, pričom sa nám oba predpoklady potvrdili. Ako výskumný nástroj sme použili dotazník vlastnej konštrukcie zisťujúci hráčske zvyky a ďalšie aspekty a subtest - Hľadanie spoločných znakov z Testu analýzy inteligencie – ISA – S. Vzorku tvorilo 76 participantov vo veku 18-25 rokov, s ukončeným stredoškolským vzdelaním, v súčasnosti študujúcich na univerzite. Hlavným cieľom príspevku je porovnať oblasť verbálnych schopností užívateľov a neužívateľov digitálnych hier, pričom parciálne ciele sú zistiť mieru hráčskej kvantity a zistiť hracie zvyky u vybranej vzorky.

Kľúčová slová: *digitálne hry, nové médium, psychológia, verbálne schopnosti*

Abstract

The paper deals with new media - digital games, in a chosen psychological context - verbal skills. We assumed that digital games are used by more than 50% of selected respondents, and that the use of digital games increases verbal abilities, with both assumptions confirmed. As a research tool, we used a custom-built questionnaire to identify gambling habits and other aspects and subtest - Search for common features from the Intelligence Analysis Test - ISA - S. The sample consisted of 76 participants aged 18-25, with graduate secondary education, currently studying at the University . The main objective of the contribution is to compare the area of verbal capabilities of users and non-users of digital games, with partial goals being to determine the level of player's quantity and to determine the playing habits of the selected sample.

Key words: *digital games, new media, psychology, verbal abilities*

Úvod

Nové média priniesli, prinášajú a s veľkou pravdepodobnosťou stále prinášať budú, percipientom rôzne podnety ovplyvňujúce ich verbálnu pružnosť. K jedným z médií s prívlastkom nové patria digitálne hry. Ich rozhranie poskytuje používanie špecifického typu komunikácie s hráčom. V súčasnosti považujeme za dôležité, aby bola oblasť digitálnych hier preskúmaná s mnohými aspektmi psychológie. Jeden aspekt tvoria verbálne schopnosti. Sú digitálne hry brzdou rozvoja týchto schopností? Alebo je možné, aby boli prostriedkom zvyšovania verbálnych kompetencií? Verbálne schopnosti majú vplyv na každodenný život jedincov. Rozvinutá verbálna inteligencia je dôležitá predovšetkým v takých povolaniach ako je žurnalista, redaktor, moderátor, psychológ, politik, učiteľ a v mnohých ďalších. Zároveň, súčasná doba ponúka rôzne technologické výdobytky a možnosti, ktoré ľuďom môžu

interaktívnou formou pomôcť zvýšiť svoje schopnosti a pomôcť im tak v napredovaní kariérnom, školskom, či osobnostnom.

1 VERBALITA A DIGITÁLNA HRY – MOŽNOSTI VZDELÁVANIA A ROZVOJA

Verbálna inteligencia je schopnosť analyzovať informácie a riešiť problémy pomocou jazykových úvah. Uvažovanie založené na jazykových schopnostiach môže zahŕňať čítanie alebo počúvanie slov, rozhovor, písanie alebo premýšľanie. Od vyučovania v školskej triede až po sociálnu komunikáciu prostredníctvom textov a e-mailov, náš moderný svet je postavený na počúvaní alebo čítaní slov pre vyjadrenie zmyslu a vedomostí prostredníctvom jazyka (Logsdon, 2018). Verbálna inteligencia v škole sa prejavuje ako dosahovanie výborných výsledkov v predmetoch, ktorých požiadavkou je dobrá schopnosť písania a čítania (Edu-Nova, 2012). Študenti, ktorí sú verbálne viac inteligentní, sa omnoho lepšie učia, ak je ich učebný štýl zacielený na tento typ inteligencie, zatiaľ čo rovnaká metóda môže ponúknuť verbálno-lingvistický nácvik pre tých, ktorí nie sú veľmi verbálno - inteligenčne zdatní. Študenti, ktorí majú vysokú úroveň verbálnej inteligencie sú veľmi zdatní v čítaní, písaní, v zapamätávaní slov, v učení sa jazykov a v rozprávaní príbehov. Títo študenti majú často širokú slovnú zásobu, majú radi hry so slovami a sú hrdými vlastníkmi kníh (Ostwald-Kowald, 2015). Komplexná úroveň sa vyznačuje komplexným a správnym používaním jazyka na komunikovanie myšlienok, túžob a pocitov. Rozšírená slovná zásoba je taktiež jedným zo znakov a je tu prítomná schopnosť zahŕňať a správne používať aj porozumieť novým slovám v reči a písaní. Komplexná úroveň je význačná aj písaním na vyjadrenie vlastných myšlienok, túžob, pocitov ai. Ďalšou súčasťou je porozumenie písanému textu a sebaexpresia prostredníctvom rôznych písaných foriem - napríklad prostredníctvom esejí, poézie atď (Gardner a kol., in Wessman, 2003). Vrchol verbálnej inteligencie tvorí koherenčná úroveň, ktorá v sebe zahŕňa vývin kreatívnej a sebarozvojovej dimenzie lingvistickej komunikácie a širšiu kapacitu porozumenia a interpretácie. Zahŕňa schopnosť tvoriť originálne príbehy a opísať príbehy, ktoré pred tým jedinec počul. Charakteristická je aj schopnosť tvoriť rôzne formy reči, napríklad debatovať, presviedčať, improvizovať atď. Takisto sem patrí schopnosť používať metafory, hyperboly a podobne, ale aj analyzovať a pracovať metalingvisticky (Gardner a kol., in Wessman, 2003). Mayer (2014) sumarizoval niekoľko teórií v súvislosti s tým, ako digitálne hry môžu uľahčovať učenie. Jednou z nich je Thordnike-ova teória zosilnenia učenia, ktorá je založená na myšlienke, že správanie, ktoré sprevádza uspokojenie pre učiaceho sa, bude v budúcnosti opakovanou aktivitou, naopak od situácie, kedy učiaci sa, zažíva neuspokojenie – vtedy správanie za rovnakých podmienok nebude opakované. Teóriu posilnenia učenia je jednoduché aplikovať na učenie sa prostredníctvom digitálnych hier. Napríklad ak hráč uspeje, pozitívna spätná väzba bude podaná spolu s textom posilňujúcim správnu akciu. V ďalšej teórii vychádza Mayer z teórie schémy J. Piageta. Mayer v tejto súvislosti poznamenáva, že učiaci sa majú potrebu vytvárať si konštrukt mentálneho módu problému, ktorý má byť vyriešený a preto sa musí učiť kategorizovaniu a koncepciám – v kontexte hrania. Za významné prepojenie psychologickej teórie a učenia prostredníctvom digitálnych hier považuje Mayer Bandurovu teóriu sociálneho učenia, kedy sa proces učenia rôznych schopností vyjadruje prostredníctvom kolaborácie a sociálnej interakcie s ostatnými hráčmi. Príznačným príkladom je učenie anglického jazyka prostredníctvom digitálnych hier využívajúc prvky Bandurovej sociálnej teórie učenia (Erkkilä, 2017).

Medzi hry, prostredníctvom ktorých sa najlepšie učia, resp. zdokonaľujú lingvistické schopnosti, patria:

- Skyrim
- Games of Thrones
- Don´t Starve

- Mass Effect
- The Lord of the Ring
- Supreme Commander (MosaLingua, 2018).
-

2 PARAMETRE VÝSKUMU

V druhej časti príspevku sa venujeme nastaveniam výskumu. Opisujeme výskumný problém, definujeme cieľ výskumu a parciálne ciele, pokladáme si výskumné otázky a definujeme predpoklady. Ďalej opisujeme vlastnosti vzorky a metódy a metodiku skúmania.

2.1 Výskumný problém

Vzhľadom na fakt, že oblasť nových médií s fokusom digitálnych hier v kontexte psychológie nie je podľa našich aktuálnych zistení rozpracovaný v dostatočnej miere, našim výskumným problémom je prispieť parciálnym poznatkom k poznávaniu vzťahu medzi užívaním digitálnych hier a verbálnymi schopnosťami.

2.2 Cieľ výskumu

Cieľ výskumu je porovnať oblasť verbálnych schopností užívateľov a neužívateľov digitálnych hier. Parciálnymi cieľmi sú:

- zistiť mieru hráčskej kvantity u vybranej vzorky
- zistiť hracie zvyky u vybranej vzorky

2.3 Výskumné otázky a predpoklady

VO1: Koľko času najviac venujú respondenti užívaniu digitálnych hier denne?
VO2: Koľko času najviac venujú respondenti užívaniu digitálnych hier týždenne?
VO3: Ktorý herný žáner je najobľúbenejší?
VO4: Aký výsledok v oblasti rozsahu verbálnych schopností dosiahnu užívatelia digitálnych hier v porovnaní s neužívateľmi?
Predpokladáme nasledovné:

1. **Predpoklad:** Viac ako polovica respondentov hráva digitálne hry.
2. **Predpoklad:** Užívatelia digitálnych hier disponujú vyššou mierou verbálnych schopností v porovnaní s neužívateľmi.

2.4 Vzorka a zber údajov

Vzorku tvorí 76 participantov v zastúpení oboch pohlaví. Vek participantov je v rozmedzí 18-25 rokov, počet žien je 49, počet mužov je 27.

Tabuľka 1: Vek respondentov, zdroj: vlastné spracovanie

		Frequency	Percent
Valid	18,00	3	3,9
	19,00	23	30,3
	20,00	18	23,7
	21,00	2	2,6
	22,00	15	19,7
	23,00	11	14,5
	24,00	2	2,6
	25,00	2	2,6
	Total	76	100,0

Tabuľka 2 : Pohlavie, zdroj: vlastné spracovanie

		Frequency	Percent	Valid Percent
Valid	žena	49	64,5	64,5
	muž	27	35,5	35,5
	Total	76	100,0	100,0

N ženy = 49, N muži = 27.

Spoločným znakom respondentov je, že v čase skúmania sú univerzitnými študentmi spoločenského smeru. Zber údajov prebehol na jeseň 2018, výberovým kritériom bolo aktuálne univerzitné vzdelávanie a vek.

2.5 Metódy a metodika

Na získanie údajov sme použili dotazník vlastnej konštrukcie, ktorý bol zameraný na zistenie vlastností vzorky a zistenie hráčskych zvyklostí a obľúbeného herného žánru. Ďalším výskumným nástrojom bol subtest mapujúci verbálne schopnosti – *Hľadanie spoločných znakov* z testu Analýza štruktúry inteligencie – ISA – S.

3 VÝSLEDKY

Tabuľka 3 : Čas hrania denne, zdroj: vlastné spracovanie

		Frequency	Percent	Valid Percent
Valid	0 hod.	22	28,9	28,9
	1-2 hod.	43	56,6	56,6
	3-5 hod.	8	10,5	10,5
	5-8 hod.	2	2,6	2,6
	5,00	1	1,3	1,3
	Total	76	100,0	100,0

VO1: Koľko času najviac venujú respondenti užívaniu digitálnych hier denne? Odpoveď: Respondenti venujú v najväčšom zastúpení (43 respondentov = 56,6 %) 1 – 2 hodiny denne. Z tabuľky taktiež vyplýva, že digitálne hry užíva 54 respondentov zo 76 opýtaných, čo je viac ako polovica, a preto sa prvý predpoklad potvrdil – digitálne hry užíva viac ako 50 % respondentov.

Tabuľka 4 : Čas hrania týždenne, zdroj: vlastné spracovanie

		Frequency	Percent	Valid Percent
Valid	0 hodín v týždni	22	28,9	28,9
	1 deň v týždni	24	31,6	31,6
	2 dni v týždni	6	7,9	7,9
	3 dni v týždni	5	6,6	6,6
	4 dni v týždni	8	10,5	10,5
	5 dní v týždni	5	6,6	6,6
	6 dní v týždni	3	3,9	3,9
	7 dní v týždni	3	3,9	3,9
	Total	76	100,0	100,0

VO2: Koľko času najviac venujú respondenti užívaniu digitálnych hier týždenne? Respondenti odpovedali najčastejšie (24), že digitálne hry hrávajú 1 deň do týždňa, pričom druhou najčastejšou odpoveďou bolo 4 krát v týždni.

Tabuľka 5 : Obľúbený herný žáner, zdroj: vlastné spracovanie

		Frequency	Percent	Valid Percent
Valid	,00	22	28,9	28,9
	akčné	11	14,5	14,5
	edukatívne	10	13,2	13,2
	dobrodružné	5	6,6	6,6
	simulátory	10	13,2	13,2
	rolové	4	5,3	5,3
	stratégie	14	18,4	18,4
	Total	76	100,0	100,0

VO3: Ktorý herný žáner je najobľúbenejší? Odpoveď: Najobľúbenejším herným žánrom sú stratégie (14), pričom vyšší výskyt odpovedí je aj v možnostiach akčné hry, edukatívne hry, simulátory.

Tabuľka 6 : Hľadanie spoločných znakov - nehráči, zdroj: vlastné spracovanie

	N	Minimum	Maximum	Mean
Hľadanie spoločných znakov	22	2,00	7,00	5,1818

Tabuľka 7 : Hľadanie spoločných znakov - hráči, zdroj: vlastné spracovanie

	N	Minimum	Maximum	Mean
Hľadanie spoločných znakov	54	,00	10,00	5,2593

VO4: Aký výsledok v oblasti rozsahu verbálnych schopností dosiahnu užívatelia digitálnych hier v porovnaní s neužívateľmi? Z výsledkov uvedených v tabuľkách 6 a 7 vyplýva, že mierne vyššími verbálnymi schopnosťami disponujú užívatelia digitálnych hier. Z výsledkov nevieme povedať, nakoľko je tento vzťah silný, ale nebolo to našim cieľom – vytvárame priestor pre ďalšie, hlbšie skúmanie. Z uvedeného vyplýva, že druhý predpoklad sa potvrdil. Užívatelia digitálnych hier disponujú vyššou mierou verbálnych schopností v porovnaní s neužívateľmi.

4 DISKUSIA

Výskumom vybranej témy sme sa snažili poukázať na možnosti skúmania nových médií v kontexte psychológie. Prepojenie skúmania psychologických aspektov s vplyvom nových médií považujeme pre súčasnú, ale aj budúcu spoločnosť dôležité. Technologický pokrok ide dopredu míľovými krokmi, pričom výskum (obzvlášť ten interdisciplinárny) sa nestíha prispôsobovať. Je však na mieste, aby sme sa ním zaoberali, pretože tieto médiá, a konkrétne digitálne hry, zasahujú do života ľudí – a nie len detí - zásadným spôsobom. Na jednej strane majú potenciál na edukačné využitie, ale aj na natrénovanie rôznych schopností a bežne sú na tieto úlohy vyvíjané a používané, a na strane druhej, nadmerné užívanie bez usmernenia môže viesť k nepríjemnému ochoreniu či poruche, ako je závislosť od hrania digitálnych hier, poprípade môže nastať iná zmena vnímania i prežívania. V príspevku sme sa snažili poukázať na jav, k akému vplyvu na verbálne schopnosti môže viesť užívanie digitálnych hier. Aby sme

porozumeli celistvejšie, zaujímali nás i hráčske zvyky respondentov. Zistili sme, že väčšina respondentov venuje hraniu digitálnych hier 1 až 2 hodiny denne, čo považujeme za čas, ktorý nemusí byť škodlivý a ktorý zároveň môže byť časom, ktorý je dostatočný na zdokonalenie nejakej schopnosti, aj keď o tom respondent nemusí vedieť – napríklad verbálnych schopností, ako vyplýva z nášho výskumu. Avšak, pri otázke, ako často počas týždňa hrajú respondenti digitálne hry nasledovala najfrekventovanejšia odpoveď – raz do týždňa a tesne nasledovala odpoveď štyrikrát do týždňa. Tento čas (štyri razy) považujeme za čas, kedy môže digitálna hra ovplyvňovať život s dosahom na ďalšie aspekty života, napríklad sociálny či emocionálny. Ako sme uvažovali v prvom predpoklade, digitálne hry hrá viac ako 50 % opýtaných, dokonca je to z počtu 76 respondentov, až 54. Aj tento fakt dokazuje, že užívanie hier nie je javom náhodným, ale aktuálnym a vysoko súčasným, nakoľko respondenti neboli vyberaní na základe toho, či hrajú alebo nehrajú digitálne hry.

Respondenti najradšej hrajú strategické hry, pri ktorých sa vyžaduje logické myslenie a schopnosť predvídať i pružne reagovať. Treba si však uvedomiť, že v súčasnosti má veľa digitálnych hier multižánrový charakter, kedy sa v jednej hre prelínajú rôzne žánre a z hľadiska budúceho skúmania je možné rozdeliť hráčov podľa „multižánrového balíku“ a v tejto súvislosti skúmať ďalšie aspekty. My predpokladáme, že strategické hry majú v našej vzorke najväčšie zastúpenie z toho dôvodu, že ide o hry, kedy sa pôsobením endorfínov umocňuje túžba dostať sa ďalej a teda premýšľať lepšie, ako súper, ktorým môže byť nie len počítač, ale aj skutočný protihráč. Dôležitým prvkom v tejto kategórii je možnosť silnej imerzie.

Druhý predpoklad, že užívatelia digitálnych hier dosiahnu lepšie skóre v teste verbálnych schopností, sa taktiež ako prvý predpoklad, potvrdil. Príčinou tohto javu môže byť viacero možností a na základe výskumu nedokážeme presne pomenovať, ktorá či ktoré, môžu za tento výsledok. Jednou z hypotetických možností môže byť práve vyššie namáhanie mozgu pri žánre stratégie či edukatívne.

5 ZÁVER

V našom výskume sme zistili, že užívanie digitálnych hier môže viesť k vyšším verbálnym schopnostiam. Zároveň sme zistili, že vrchol pomyselnej žánrovej pyramídy tvoria strategické hry, avšak tesne za nimi sú akčné a edukačné. Domnievame sa, že budúci výskum tohto aspektu je nevyhnutný a bude potrebné hlbšie preskúmanie. Nakoľko digitálne hry ovplyvňujú životy mnohých ľudí od detstva až do dospelosti, je nevyhnutné sa zaoberať ich psychológiou. Predpokladáme, že o niekoľko desiatok rokov bude reálny aj výskum skúmania digitálnych hier v kontexte seniorov, nakoľko dnešní mladí ľudia vyrastajúci s technológiami budú skupinou, ktorá svoje „hobby“ pretaví aj do aktivity nie len v mladom a strednom veku.

Použitá literatura

1. EDU-NOVA. *Verbal Intelligencie.* 2015. http://www.edu-nova.com/articles/linguistic-intelligence/.
2. ERKKILÄ, M. *Learning English from Digital Games: Finnish upper secondary school studnets ´perspective on game-enhanced language leasing.* University of Jyväskylä, 2017. 96 s. https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/53679/1/URN%3ANBN%3Afi%3Ajyu-201704252086.pdf.
3. GARDNER, H., HATCH, T. Multiple intelligences go to school: Educational implications of the theory of multiple intelligences. Educational Researcher, 1989. 18(8), 4-9. In Wessman, L. *Verbal-Linguistic Ways of Knowing*, 2015. http://www.hope.edu/academic/education/wessman/2block/ArticlesAssignments/VERBAL.pdf.
4. LOGSDON, A. *Importance of Verbal Intelligence.* 2018. https://www.verywellfamily.com/what-is-verbal-intelligence-2162167.

5. MAYER, R. Computer Games for Learning. Cambridge: The MIT Press, 2014. In ERKKILÄ, M. *Learning English from Digital Games: Finnish upper secondary school studnets ´perspective on game-enhanced language leasing.* University of Jyväskylä, 2017. 96 s. https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/53679/1/URN%3ANBN%3Afi%3Ajyu-201704252086.pdf.
6. MOSALINGUA, 2018. *The Best Videogames For Learning Languages.* https://www.mosalingua.com/en/the-best-video-games-for-learning-languages/.
7. OSTWALD-KOWALD, T. *Word Smarts: Why Students Need Verbal-Linguistic Intelligence and More* .2014. http://www.connectionsacademy.com/blog/posts/2013-11-08/Word-Smarts-Why-Students-Need-Verbal-Linguistic-Intelligence-and-More.aspx.

Kontaktné údaje

Mgr. Henrieta Hubináková
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Fakulta masmediálnej komunikácie
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
email: henrieta.hubinakova@gmail.com

SYMBOLY VE VÝTVARNÉ TVORBĚ

SYMBOLS IN ART

Marie Bajnarová

Abstrakt

Výtvarná tvorba umožňuje jedincům projevit symbolickou formou určité představy o sobě. Spontánní výtvarný projev má projektivní charakter, neboť autor vtěluje do výtvarného procesu své obecné představy, utvářené pod vlivem sociokulturních tradic. Projekce ve výtvarných projevech přináší významné informace jak o výkonnosti, sociálních vlivech, tak o duševním zdraví, tedy nepřímo i o prostředí a vztazích, ve kterých autor žije. Projekce je procesem, v němž autor promítá symbolické obsahy svých duševních procesů mimo sebe, připisuje je jiným nebo je spatřuje v jiných lidech, předmětech, zvířatech, rostlinách nebo situacích.

Klíčová slova: *symboly, imaginace, interpretace, výtvarný projev, projekce, umění*

Abstract

Art allows individuals to experience the symbolic form his ideas about yourself. Spontaneous artistic expression has a projective character, because the author artfully captures his general ideas. These ideas are created under the influence of socio-cultural traditions. Projection in the fine expression brings significant information about the performances, social influences, mental health, and also about the environment and relationships, in which the author lives. Projection is the process in which the author translates the contents of their symbolic mental processes outside yourself, attributed to the other or sees in other people, objects, animals, plants or situations.

Key words: *symbols, imagination, interpretation, artistic expression, projection, art*

1 SYMBOLY A UMĚNÍ

Ve středověku artefakty sloužily jako prostředek usnadňující komunikaci s oním světem. Celek obrazů nepochybně sloužil jako symbol, přesněji řečeno jako náboženský symbol, který umožňoval přístup do posvátné sféry prostřednictvím přínosu manifestace boží přítomnosti. Další symboly bychom mohli nacházet v mnohých historických uměleckých dílech. Některé symboly se vztahují k mýtům, rituálům, zvykům a tradicím. Tyto symboly oběhly svět a zasáhly jisté typy kultur, což znamená, že symboly nejsou jen pouhé spontánní objevy člověka, ale výtvory kulturního komplexu, přesně vymezené a propracované lidskou společností. Eliade (2004) shledává v symbolech, mýtech a rituálech to, že vždy odhalují nějaký stav člověka (tzn. nikoliv postavení historické, mezní stav), ale situaci, v níž člověk zjistí a uvědomí si své místo. Symbolické ztvárnění, v dřívějších dobách, tak i v současnosti, plní stále stejnou funkci, slouží k šíření nových hodnot (tj. pokroku, svobody, myšlenek atd.). Ovšem kromě toho existuje mnoho symbolů, které mají nejasný či nestejný význam.

K symbolické funkci uměleckého díla můžeme přikládat jakousi magičnost. To, co díla způsobuje magická, je jejich duše, neboť i umělecký artefakt má svou duši – duši, kterou mu vtiskl vlastní tvůrce. Duše, nebo také duch vyzařující z artefaktů na nás může působit jako zjevení. Tento jev rozebírá Adorno. *„Duch není pouze spiritus, dech, jenž oduševňuje umělecká díla do fenoménu, nýbrž právě tak i síla nebo nitro uměleckých děl. […] Duch*

uměleckých děl je jejich imanentním prostředkováním, které postihuje jejich smyslové okamžiky a jejich objektivní ztvárnění.“ (Adorno, 1997)
Snová tvorba nebo snění během tvůrčího procesu zahrnuje jakousi spiritualitu. Spiritualita je významná část pro tvorbu a náš život, podílí se na našem myšlení, cítění, uznávání, hloubce duše a pochopení citů (Allen, 2005) *„Umění je signálem k uvědomění si toho, že jsme napojeni na spirituální prameny bytí, a z tohoto důvodu můžeme považovat tvorbu za mentální cestu naplněnou skrytými poselstvími.“* (Babyrádová, 2010) Do snů i do výtvarné tvorby pronikají naše nevědomé tendence, takový proces se převážně odehrává v té chvíli, když se jedinec snaží do artefaktu promítnout jeho rozhodující životní zkušenosti. Symbolická tvorba a spontánní projev umožňuje autorům otevírat cestu k jejich nevědomí, a proto by nikdo neměl být nucen ke zpovídání (Campbellová, 1998).

1.1 Symboly a imaginace

Existují symboly, které se nám v dané životní situaci vnucují, známe je jako obrazy ze svých představ, jimiž se nelze ubránit. Symbol smíme chápat i jako způsob, jak s věcmi zacházíme, jak na ně reagujeme a co se nám s nimi přihodí. Ve výtvarném symbolu se zviditelní nejen naše specifické aktuální obtíže, ale také naše naprosto jedinečné životní a vývojové možnosti (Kast, 2000)
Symbol odkrývá i ty nejhlubší aspekty skutečna, což podněcuje lidské poznání. *„Symbol je obraz psychického obsahu, který z větší části přesahuje vědomí. Je tedy produktem nevědomí, jako takový je interpretovatelný, ale interpretací jej nelze vyčerpat.“*(Potměšilová, 2010) Obrazy, znaky, symboly, mýty jsou výtvory psychiky, které odpovídají nějaké potřebě a odtajňují možný způsob bytí, také nám umožňují lépe poznat člověka.
Hlavní roli v symbolu hraje imaginace (viz obr. 1). Podle Eliade pojem *mít imaginaci* znamená vidět svět v jeho pestrosti, neboť posláním uměleckých projevů a symbolů je ukázat vše z naší osobnosti a konstatuje, že: *„Člověku, jemuž „chybí imaginace“: je odříznut od hluboké skutečnosti svého života a své vlastní duše.“* (Eliade, 2004) Naopak pokud jsou imaginace, představy i realita natolik rozmanité, tak naše schopnost vybavit si něco z paměti je nedokonalá a pro zachycení okolního světa jsme si museli vyvinout nějaký nástroj, který nám napomůže (tím nástrojem je právě symbol). Symboly a různé kódy v artefaktu vyzývají pozorovatele k rozluštění. Záleží jen na pozorovateli, aby rozluštil symbolické hádanky v artefaktech, které se v nich ukrývají (viz obr. 2). *„Cokoli, co lze zakódovat do symbolu, je také možno poměrně snadno si znovu vybavit a zpřítomnit.“* (Mikš, 2008)
Se symboly se spojují sny. Obsahem snů a snění je právě nějaká symbolika, která během tvorby vědomě i nevědomě vychází najevo (viz obr. 3). Symboly dosahují významy jen tehdy, pokud zobrazují kontext autora a jeho osobní historii. Většinou symbolické zpracování informací ve tvorbě bývá intuitivní, spontánně orientované k vlastní osobě a pochopení sebe sama. Ve snech i ve výtvarných projevech jsou patrná opakování témat, i takové opakování snů smíme pokládat za symboliku (tzn. vyjádření nějaké události, traumatu či dojmu). V jistém smyslu, prostřednictvím výtvarné činnosti nám symboly umožňují rozbíjet bariéry nebo naše obavy (Di Leo, 1983). Sny a symboly nás přinutí si jich všímat a vedou nás k naší přirozenosti. Sny bývají symbolické a jejich interpretace je velmi obtížná. Ovšem pro výtvarnou tvorbu a arteterapii jsou velmi významné, neboť ve výsledných výtvarných produktech analyzujeme i zprávy snů.
Symboly se nevyskytují jen ve snech, objevují se ve všech druzích psychických projevů (tzn. cítění až po symbolické jednání a situace, také neživé objekty jsou uspořádané v symbolických vzorech v našem nevědomí). Symboly jsou vytvářeny spontánně v nevědomí a až později mohou být vypracovány vědomě (Jung, 1964). Jung (1964) symboly dělí na dva druhy:

1. přírodní – odvozené z psychiky (obsahují ohromné množství variací na základní archetypální obrazy, mají archaické kořeny a sahají až k primitivní kultuře),
2. kulturní – tzv. věčné pravdy (náboženské, obsahují mnoho transformací, jsou vědomé a jejich vývoj přijímá civilizovaná společnost. Probouzejí dojem nějakého kouzla a vyvolávají hlubokou emocionalitu, ale také předsudky).

Symboly v našich snech nás motivují k tomu, abychom se je pokusili přenést do nějaké originální podoby a na závěr tohoto procesu se pokusili o kritickou sebereflexi. Sny a další spontánní podněty jako jsou intuice (tzn. instinktivní síly ovlivňující činnost našeho vědomí) a dávají impulzy k vyjádření symbolů a motivů. Ve výtvarném projevu, převážně ve spontánním, se do značné míry tvůrce chová intuitivně. Projev intuice závisí na tom, zda má své místo v soudech nějaké situace či činu. Intuice vděčí za svou existenci převážně psychice, nikoli mentálním podnětům (Jung, 1964).

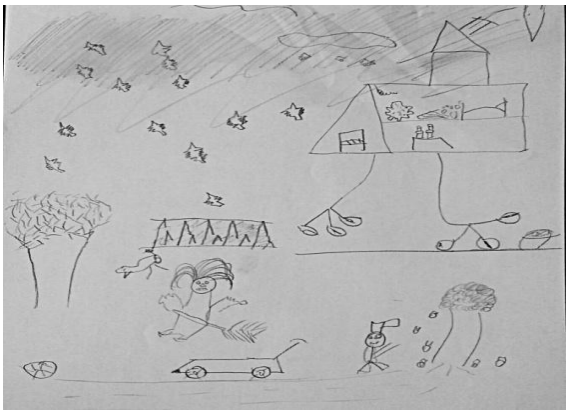

Obr. 1 *„Bez názvu“*, chlapec 17 let, tužka, fotoarchiv autorky

Imaginace se projevovala v kresebném projevu chlapce z výchovného ústavu. Fantaskní motivy můžou vypovídat o jeho bohatých představách. Postavy působí groteskně, skoro až bizarně. Postavička na levé straně zobrazuje vychovatelku jako čarodějnici (autor chtěl vychovatelku zesměšnit, takže postava čarodějnice má být jakousi karikaturou). Druhá postava znázorňuje samotného autora v roli sněhuláka, který chytá padající jablíčka. Chlapcův fantaskní svět je zachycený i v motivu chodícího domu, který má na střeše další dům pro návštěvy. Dům je nakreslený jakoby průhledně, což je typické většinou u předškolních dětí. Nelogická kompozice a kresebné vztahy mezi objekty může naznačovat chlapcův problém s navozením úspěšných vztahů v komunitě.

Obr. 2 *„Bez názvu“*, dívka 17 let, tužka, fotoarchiv autorky

Symbolická hádanka se nám může jevit v kresebném projevu autorky ze střední školy, která často do svých spontánních kreseb ztvárňuje množství symbolů.

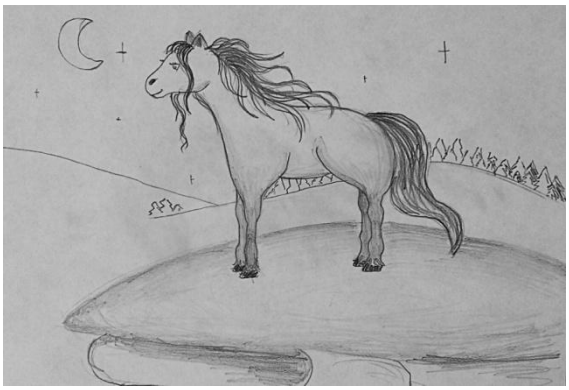

Obr. 3 *„Bez názvu“*, dívka 12 let, tužka, fotoarchiv autorky

Dívka ze základní školy v hodině výtvarné výchovy nakreslila svůj sen o tom mít vlastního koně. Celková kresba působí snově a odpovídá zpracování dívčího snění.

2 TERMÍN PROJEKCE

Projekce je definována jako *„operace, jejímž prostřednictvím subjekt ze sebe vylučuje a do druhého člověka nebo věci lokalizuje vlastnosti, pocity, přání nebo objekty, které u sebe neuznává nebo odmítá.“* (Cognet, 2013) Projekce ve výtvarných projevech přináší významné informace jak o výkonnosti, sociálních vlivech, tak o duševním zdraví, tedy nepřímo i o prostředí a vztazích, ve kterých dítě žije. Termín projekce zavedl do psychologie Freud v roce 1894. Jako projekci označil obranný mechanismus člověka proti úzkosti, který umožňuje připisovat vlastní snahy, touhy a pocity jiným lidem a okolí. Projekcí Freud nazýval i ovlivňování vnímání aktuálních podnětů vzpomínkami z minulosti. Projekce je procesem, v němž autor promítá obsahy svých duševních procesů mimo sebe, připisuje je jiným nebo je spatřuje v jiných lidech, předmětech, zvířatech, rostlinách nebo situacích. *„Princip projekce předpokládá externalizaci chování, přičemž projekční techniky jsou vlastně katalyzátorem.“* (Svoboda, 2010)

Projektivní metody se v diagnostice používají i pro testování mentální úrovně jedince, efektivity a stavu jeho grafomotoriky, např. grafické projektivní metody slouží jako prostředek: ke komunikaci; k vyjádření autora o jeho těle a situování v prostoru, k poznání osobnosti dítěte; k charakteristice rodinného zázemí. Mezi grafické projektivní metody řadíme také tyto kresebné testy: Kresebný test dům – strom – člověk (H-T-P, house –tree – person); Kresebný test kruhu; Kinetická kresba rodiny (K-F-D, kinetic family drawing); Kresebný test postavy.

3 SPONTÁNNÍ VÝTVARNÝ PROCES V KONTEXTU ARTETERAPIE

Všechny svaly lidského těla jsou neustále ve stavu napětí, které je zapotřebí před spontánní a autentickou kresbou koncentrovat a uvolnit. V uvolnění nachází žák zklidnění mysli. Prohlubuje se tak prožívání vnitřních obrazů, a proto je zásadní, aby byl klient uvolněný a připravený pro spontánní tvorbu, ve které se otevře jeho imaginace.

Při snaze o navození uvolnění se nesmí podceňovat vliv a klima prostředí. Je důležité, aby uvolnění proběhlo v prostoru, kde je dostatek místa a kde jsou vhodné podmínky k relaxaci. Pro relaxaci a uvolnění by měly být vytvořeny ideální podmínky: např. vhodná teplota v místnosti pro uvolnění by měla být kolem 21 ˚C, v místnosti má být čerstvý vzduch (čerstvý

vzduch je významným zdrojem nové energie a osvěžuje mysl), v neposlední řadě má být v místnosti ticho a klid (autor by se měl do ticha ponořit, vnímat klid a dýchat).
Před uvolněním smí autor zavřít oči nebo může svou pozornost soustředit do jednoho bodu, bude se tak lépe koncentrovat na své vnitřní představy. Během koncentrace mají být účastníci výtvarné aktivity vedeni k hlubokému dýchání, které zbavuje napětí, a také k tomu, aby vnímali celé své tělo. Poté by se měl klient soustředit na svůj vnitřní proud obrazů. Proces uvolnění by měl trvat 10 až 15 minut, ovšem délka uvolňování může záviset na situaci a trvání můžeme přizpůsobit podle toho, zda je žákovi příjemnější kratší, nebo delší uvolnění. Smysl uvolnění a relaxace před spontánní kresbou tkví v tom, že tak jedinec odbourá přebytečnou sebekontrolu a lépe vnímá své celostní myšlení v obrazech.
Uvolnění a relaxace poté přechází do vstupní motivace. Motivace jedince má být prezentována jako zajímavá problémová situace spojena s úkolem. Spontánní výtvarný úkol se stane problémovou situací jen tehdy, pokud v autorovi vyvolá vnitřní konflikt, který jej aktivizuje k poznávací činnosti. Spontánní výtvarný úkol má motivovat k tomu, aby byl jedince schopný ho výtvarně vyřešit. Při takovém řešení se rozvíjejí schopnosti, myšlení a formuje se osobnost. Autor by měl motivaci a výtvarný proces chápat jako odpočinkovou činnost, která zároveň obohatí jeho další život. Tato odpočinková a relaxační činnost (a jiné aktivity v podobě umělecké tvorby) má odvádět autora i od destruktivních tendencí a může hrát významnou roli při překonávání psychických obtíží. V motivaci by mělo být obsaženo, že právě prostřednictvím výtvarného projevu se o sobě autoři mohou ledacos dozvědět, něco může být prozrazeno i nevědomě a díky sdílení vlastních artefaktů s ostatními nebo jen pomocí samostatné individuální reflexe nad nimi mohou mnohé získat.

3.1 Interpretace symbolů ve spontánní tvorbě: Symbol domova

Domov je místo, kde se člověk narodil a odkud pochází, ale především je místem, kam člověk patří nebo ke kterému směřuje. Domov má být prostorem, který poskytuje bezpečí, neboť se v něm zabýváme vztahem k svému vnitřnímu světu a k lidem. Domov symbolizuje místo, kde s rodinou sdílíme společný, poměrně intimní prostor, je to místo setkávání se. Při interpretaci zobrazeného domova můžeme sledovat, jak je nakreslený samotný dům, ale i jeho detaily a ztvárnění okolí. Dům je také symbolem naší osobnosti v širokém smyslu slova. Koncept domova ve výtvarných produktech zahrnuje atributy zralé a integrované osobnosti. Tyto atributy představují nejen existenciální prostor, ale i důležitou životní hodnotu autora.
Příkladem je kresba fantastického, nereálného domu, který může autora přenést do dimenze něčeho neskutečného. Zároveň vypovídá i o tom, nakolik se jedinec odvážil od skutečnosti vzdálit. Kresba vlastního domova se může od skutečnosti značně vzdálit.
Symbol domova zobrazuje zcela mimořádné místo, které je těžištěm života a k němuž se sbíhají všechny cesty. Právě symbol cesty je velmi důležitý, neboť cesta vede ke dveřím domu (u narušených dětí bývá někdy slepá, černě nebo červeně vybarvená, což může značit úzkost nebo agresivitu autora). Podobně by se mělo při rozboru kresby domu přihlížet i k zakresleným dvěma komínům, jež mohou symbolizovat přítomnost matky a otce (Davido, 2008). Symbol domova se ve výtvarných produktech může promítnout do následujících obrazů: negativní obraz domova (cynický a chladný domov, destruktivní podoba domova apod.); obraz potvrzující hodnoty domova, jeho smysl a účel; nerealistický obraz domova (snový, zkreslený nebo bizarní obraz domova nebo obraz s projekcí poruchy vnímání reality); obraz přiměřený skutečnosti (obraz blížící se realitě); obraz domova poskytujícího bezpečí (domov jako symbol úkrytu, útočiště a bezpečí); ohrožující obraz domova (obraz vyvolávající obavy, strach, osamělost).

3.2 Interpretace symbolů ve spontánní tvorbě: Obraz člověka o sobě samém

Při kresbě nebo malbě sebe samého nebo dochází k projekci v tom smyslu, že se autor s kresbou postavy identifikuje a přičte jí vlastnosti, o nichž si myslí, že je má nebo které by si přál mít. Autor může ztvárnit sebe samého jako postavu, která odpovídá realitě, stejně tak může zobrazit postavu, kterou ve skutečnosti není, ale přál by si jí být. Ve výtvarném produktu se může projevit i jiná identifikace, např. autor může do postavy ztvárnit postoje či názory pro něj důležitého člověka. Z tohoto důvodu je vhodné se ptát, kdo je zobrazená postava, s níž se autor identifikoval. Ve výtvarném ztvárnění sebe samého se může odrážet osobnost autora nebo její specifické rysy, rovněž i způsob jeho chování.

Během výtvarného procesu sebe samého se mohou objevit i potíže s provedením postavy, což může být projevem neuvědomělého vnitřního konfliktu. Autor může tíhnout k symbolickému zobrazení, např. u kresby si můžeme všímat následujících faktorů: nápadné nesrovnalosti ve velikosti jednotlivých částí; dále sem patří opomenutí nebo záměrné vynechání podstatných prvků, což může značit akutní konfliktní situaci nebo agresivní tendence jedince či problémy se sexualitou; překreslování a mazání kresebných tahů, jež jsou projevem nejistoty, nespokojenosti, strachu nebo tendence k perfekcionismu; stínování nebo zesilování kresebného tlaku; transparence (část těla je vidět skrze oblečení), která vypovídá o konfliktu spojeném s funkcí dané části těla (Altman, 2011).

Výtvarné znázornění postoje figury odráží vnitřní pocity autora. Takový artefakt by se měl interpretovat podobně jako projevy nonverbální komunikace, tzn. následujícím způsobem: vzpřímený a aktivní postoj (sebevědomí a otevřenost jedince); slabý a ochablý postoj (nejistota); pevný postoj (stabilita); padající postava (nejistota); nohy úzce u sebe (zakrývání slabin nebo značí únik ze sexuálního života); skrývání rukou (nejistota); nepřirozená gesta (afektovanost); ležící nebo sedící postava (pohodlnost, pasivita); zdůraznění pohybu (touha po pohybu nebo po změně, také symbolizuje potřebu odpoutat se od rodiny); autor může zobrazovat sebe samotného v různém věku (pokud např. nakreslí sám sebe jako dítě, jde o znak sexuální nezralosti, infantilnosti nebo potíží s přijetím dospělé role, kresba sebe samého jako starší postavy znamená identifikaci s jedním z rodičů; Altman, 2011).

Je zcela přirozené, když během například kresby sebe samého autor klade větší důraz na kresbu hlavy a věnuje jí více pozornosti než ostatním částem postavy. Pokud autor kreslí jen svůj obraz (portrét), lze z jednotlivých částí hlavy vyčíst mnoho významů, např. se může objevit: příliš velká hlava (domýšlivost, únik do fantazie nebo také nespokojenost s vlastním tělem, narcismus); příliš malá hlava (nedostatek sebedůvěry, pocit neschopnosti, sociální i sexuální slabost, deprese); primitivní zobrazení hlavy (citová nezralost, nedostatečná sebekoncentrace); potíže s kresbou hlavy (sociální nejistota); špatně zvládnutá kresba hlavy (možná známka psychické poruchy); vynechání obličeje (nedostatek kontaktu s okolím, projev nadměrné opatrnosti); nejasné rysy tváře (plachost); zdůrazněné rysy obličeje (sklon k agresivitě nebo k dominantnímu chování); zdůrazněné oči (přecitlivělost, podezíravost); malé nebo nepodařené oči (ponoření se do svého nitra); oči vypadající jako puntíky (mentální defekt, infantilita); vynechání očí (úzkost, nevýkonnost); obočí a řasy (vztahují se k sexuálním tendencím); zdůrazněný nos (sexuální nesnáze); chybějící nos (sexuální konflikty).

3.3 Interpretace symbolů v dětské spontánní tvorbě: Okolí a příroda

Způsob prezentace přírody, a to převážně stromu, může sloužit k náhledu na složky osobnosti autora a jejich dynamiku, popř. k interpretaci osobnostních rysů, jako je introverze a extroverze. Pokud autor ztvárňuje strom, značí to jeho symbolické ztvárnění sebe sama. Většinou autor vyjadřuje svou nevědomou představu o sobě samém a o svém postoji k vnějšímu světu. V případě kresby stromu může být zapojeno okolí, neboť žádný strom není

izolován od krajiny. Symbol stromu přesahuje individuální sebepojetí a většina motivů spojených s přírodou má určitou symbolickou hloubku, která se dotýká témat autorova nitra.
Strom je symbol, který zastupuje aspekty našeho lidského bytí, jež se často srovnává s růstem stromu. Symbol stromu můžeme číst jako průběh lidského života, toho, jak jsme vyrostli a jak si stojíme ve světě. Výtvarné pojetí stromu může symbolizovat i to, jak se autor adaptoval do společnosti, zda lépe, nebo hůře, jak je statný a pružný a jak zvládá těžkosti. Výtvarné pojetí stromu vyjadřuje, jak autor dospívá k určitému postavení ve světě. Prostředí a krajina kolem stromu vypovídají o tom, jak jsou jedinci otevření světu a možným setkáváním. Podobně je to i s výtvarným zachycením počasí, které je výrazem emočního naladění autora.
Výtvarné zpracování okolí nebo přírody může vzniknout na základě objektivních zkušeností (tzn. s využitím zákonitostí percepce) a znalostí o vnějším světě (tzn. s využitím myšlení a paměti). Kresba nebo malba okolí a přírody může mít i subjektivní povahu, může tedy být odrazem osobnosti autora, jeho zájmů a způsobu prožívání. Zvýšená pozornost by měla být věnována těmto symbolům: usmívající se sluníčko (je u dospívajících a především u dospělých považováno za známku nevyzrálosti nebo mentálního defektu; Altman, 2011); pes (symbolický význam psa není jednoznačný, často se vyskytuje u malých dětí, ale pokud se po 10. roce věku objeví ve výtvarných projevech symbol psa, kterého někdo hladí, může to naznačovat citové problémy autora. Další interpretace symbolu psa, převážně u týraných dětí, tvrdí, že pokud autor nakreslí do jednoho rohu papíru sebe a psa a do druhého rohu zbytek rodiny, může to značit identifikaci autora se zvířetem; Davido, 2008); krvežíznivá zvířata (tygři, vlci apod. -symbolizují otce, kterého se dítě bojí, přítomnost divokého zvířete svědčí o úzkostných stavech autora; Davido, 2008).
Další doplňky ve výtvarném projevu, jako jsou koše na ovoce, houby apod., mohou značit zakrývání nejistoty nebo snahu obohatit nezdařilou kresbu. Důležitost lze připisovat motivům, jako je např.: žebřík (hledání spojení s vyššími sférami); pták (svoboda); hnízdo (domov, matka a bezpečí); vejce (začátek něčeho nového); ryby (pohoda a štěstí); slunce (autorita, někdo, kdo druhé silně ovlivňuje); měsíc (tajemství, milostné vztahy, také symbol smrti); obloha (dokonalost nebo posvátnost); oheň (spojován s pojmem očištění); voda (zrození); déšť (úzkost); loďka (touha po úniku, samota); válečné lodě (agresivita).

Závěr

Během spontánní tvorby se mohou do výtvorů jedinců promítat symboly a motivy týkající se jejich aktuální situace, vzpomínek a tužeb. Některé spontánní motivy mohou představovat sebeobraz autora. Vzniklé spontánní motivy v artefaktech mohou vycházet z kontextu širších lidských souvislostí autora. Spontánní tvorba má jedincům umožnit postupně vylíčit svůj prožitek tak, jak jim to vyhovuje, a má jim umožnit uvolnění napětí. Spontánní tvorba otevírá prostor pro přirozenou tendenci nevědomí jedinců a směřuje k aktuálním vnitřním konfliktům nebo potlačeným psychickým obsahům. Obsahy vědomí i nevědomí jedinců se pak objeví ve výtvarném projevu v symbolické podobě. Vedle toho i celkový výtvarný způsob reflektuje danou situaci a vypovídá o aspektech psychického fungování jedinců. To znamená, že ve spontánní tvorbě se může odrážet svět osobních významů, zkušeností, vzorců chování, prožívání, adaptace atd.

Použitá literatura

1. ADORNO, T., W. *Estetická teorie.* 1. vyd. Praha: Panglos, 1997. 584 s. ISBN 80-902205-4-1.
2. ALLEN, P., B. *Art is a Spiritual Path.* Boston: Shambhala, 2005. 242 pp. ISBN 1-59030-210-9.

3. ALTMAN, Z. *Kresba postavy: podrobná příručka k interpretaci projektivní kresby postavy (FDT) a její využití v psychodiagnostické praxi.* 1. české vyd. Praha: Hogrefe - Testcentrum, 2011. 135 s. ISBN 978-80-86471-40-2.
4. BABYRÁDOVÁ, H. et al. *Spontánní umění.* Brno: Masarykova univerzita, 2010. 342 s. ISBN 978-80-210-5400-4.
5. CAMPBELLOVÁ, J. *Techniky arteterapie ve výchově, sociální práci a klinické praxi: skupinové výtvarně-terapeutické činnosti pro děti i dospělé.* 1. vyd. Praha: Portál, 1998. 199 s. ISBN 80-7178-204-1.
6. COGNET, G. *Dětská kresba jako diagnostický nástroj.* Vyd. 1. Praha: Portál, 2013. 203 s. ISBN 978-80-262-0499-2.
7. DAVIDO, R. *Kresba jako nástroj poznání dítěte.* 2. vyd. Praha: Portál, 2008. 205 s. ISBN 978-80-7367-415-1.
8. DI LEO, J., H. *Interpreting Children's Drawings.* 1st ed. New York: Brunner-Mazel, 1983. 232 pp. ISBN 0-87630-327-0.
9. ELIADE, M. *Obrazy a symboly.* 1. vyd. Brno: CPress, 2004. 180 s. ISBN 80-722-6902-X.
10. JUNG, C., G. *Man and his symbols.* 1st ed. New York: Doubleday, 1964. 319 pp. ISBN 0-385-05221-9.
11. KAST, V. *Dynamika symbolů: základy jungovské psychoterapie.* 1. vyd. Praha: Portál, 2000. 208 s. ISBN 80-7178-371-4.
12. MIKŠ, F. *Gombrich: tajemství obrazu a jazyk umění: pozvání k dějinám a teorii umění.* 1. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2008. 359 s. ISBN 978-80-7364-045-3.
13. POTMĚŠILOVÁ, P., a kol. *Arteterapie v institucionální výchově: znak + symbol, percepce + interpretace.* 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010. 193 s. Učební texty. ISBN 978-80-244-2652-5.
14. SVOBODA, M. *Psychologická diagnostika dospělých.* Vyd. 4., V nakl. Portál 3. Praha: Portál, 2010. 343 s. ISBN 978-80-7367-706-0.

Kontaktní údaje

Mgr. et Mgr. BcA. Marie Bajnarová, Ph.D.
Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra výtvarné výchovy
Fráni Šrámka 3, 709 00 Ostrava
email: marie.bajnarova@osu.cz

THE SIBLING OF A CHILD WITH HEARING IMPAIRMENT

Jana Zvědělíková, Nikola Pavlisová

Abstract

The study discusses the siblings of children with the hearing impairment. The siblings are both, the partners and rivals. Their relationship is influenced by many factors. One of the most serious factors which have an impact on siblings is the impairment of one of these siblings. The handicapped child can either disturb or unite the family. People with hearing impairment use different communication code. There can be a danger of a communication barrier. The impact of a poor-quality communication the relationship between siblings can be disrupted. The siblings play roles of guards and interpreters.

Key words: *the sibling, child with hearing impairment, sibship*

1 THE SIBLINGS

There is only marginal attention focused on siblings´ relationship in literature. Adler was one of the first who started to study this issue. Thomas and Harlow followed. (Šulová, 2005). The basic characteristic is that this kind of a relationship is both, they are partners and rivals. They grow up in one family and they have same parents or at least one of them. The relationship between siblings have many forms. The form of relationship depends on the number of siblings, their age gap, the gender or the attitude of parents to their children. According to Novak, (2007) the relationship is a kind of relationship between partners.

Šulová (2005, s. 156) claims that the siblings have more consistent interests than their parents. It also draws our attention to the fact that the older sibling is more assertive even though it had not been like that before the younger sibling was born.

Eckstein, Šerek and Noacke (2017) were researching the mutual interference between older and younger siblings. The results of the research showed that the attitudes of older siblings predict the attitudes of younger children, but it depends on their gender. The younger sisters were influenced by the older siblings. On the other hand the younger siblings did not have any influence on thein older siblings.

In accordance with Novak (2007) is the relationship between siblings one of the factors influencing their later relationship between partners. Walęcka-Matyja (2017) proved by her research that the quality of relationship between adult siblings affects many interpersonal functions.

2 THE SIBLING OF A CHILD WITH IMPAIRMENT

Matějček (1987) claims that the disease or handicap significantly influences the siblings´ relationship. Pešová a Šamalík (2006, s. 32) say that the handicapped child is able to unite or disarray the family. “A pre-schoolaged child faces problems of not having so much attention by his parents due to the condition of his handicapped sibling. The school-aged children struggle the problem of how to explain to their schoolmates that they have a handicapped sibling and the pubescent will probably considerate his thoughts about a future. The adolescents experience negative emotions while leaving parents with his handicapped younger sibling. He can also feel a relief.”

The psychological impact on siblings of disabled children is discussed by Plevová and Slowik (2010). They claim that the psychological impact on healthy child is affected by the level of satisfaction and the ensuring of his needs. Vágnerová (2012) says the healthy sibling´s

attitudes would be affected in either positive or negative way due to his experience of having a handicapped sibling. The sibling is awared of the differences in parents´ attitudes which can be really enormous. The most frequent variants are two – they concentrate only on disabled child or only on healthy one. The parents expect the mature behaviour, help and cooperation from healthy children, but the child is usually not able to behave according to his parent´s expectations. These children then suffer from the lack of parent´s attention. The problem also is when the child feels embarrassed by thing his handicapped sibling´s does in public. It can lead to the disruption of a relationship (Pešová, Šamalík, 2006). When parents needs are not fulfilled then the healthy children are those who should compensate the parent´s difficulties caused by the handicapped child. The self-confidence of parents is increased by the success of the healthy child and they better struggle their everyday problems. Parents may, however, put an unreasonably high expectations on these children and those are not able to handle them. It is very important how the family overcomes the crisis of a parental identity (more Vágnerová, 2012), how the child will receive it and how it will be incorporated into the household and then into society. The relationships between siblings can be developed by this point. A disabled child can positively influence the development of their intact sibling, who gradually adopts a dominant protective role and acquires a greater tolerance to a human diversity.
Pešová and Šamalík (2006, p. 32) add that the larger burden is carried by older sister. An older sibling is usually a greater authority than their parents. And if a disabled child is brought up only in the family, the sibling plays a vital role - he is a source of knowledge. During playing games, the handicapped child only relies on his intact sibling. According to the authors, the sibling can also participate in therapy. "In those cases where communication is difficult for people with disabilities, the siblings tend to have better results than parents." Novák (2007, p. 57) describes the opposite reaction - jealousy among siblings. The jealous sibling tries to attract attention through negativism and disobedience. He states that so-called neurotic thefts can also be discovered and the aim is not to enrich themselves, but to gain admiration elsewhere (They give the stolen things away) and try to find out where the border is, what the parents still accept and the child is not rejected.

3 THE SIBLING OF A CHILD WITH HEARING IMPAIRMENT

3.1 The specifics of hearing impairment

People with hearing impairment are disturbed by speech perception (or stimulus deprivation) and disturbance of hearing orientation in the environment. There may be difficulties in social area, the communication barrier and the resulting lack of social experience. Hanáková and Stejskalová (2015) say that although the symptomatic speech disorder is not a dominant problem as the primary disability, it can fundamentally affect the quality of life of the individual, especially the psychosocial dimension.
The Impacts of hearing impairment are affected by the degree of auditory defects, the time of occurrence, and the diagnosis of the defect as well as the environment in which the individual grows up. Thanks to the early diagnosis, timely compensation of hearing impairment and the start of a special pedagogical intervention can the quality of life of the individual and his family is be positively affected.
Plevová s Slowik, 2010, s. 104) add "Because of a low quality communication the relationship between the child and the parent and relationships with other relatives are disturbed. In some cases, the absence of good communication may have a fatal impact on personality development. The relationships in the family form and reflect the child's basis in social skills, trust in the outside world and his self-confidence. "

3.2 The child with hearing impairment

The development of personality of people with the hearing impairment is affected by the time when the disability occurred, its stage, the period of diagnosis of the defect, the environment where the individual grows and the level of care he is given. (Horáková, 2012, Potměšil, 2015)

One of the most serious impacts of hearing impairment is the communication barrier. The speech is not noticeable by people with the mild hearing impairment. For people with a moderate hearing or heavier degree, the speech is noticeable. For children who have lost their hearing at an early age, it is very difficult to learn spoken language. In order for a deaf child to adopt the spoken language, he must remember the combination of speech and vibration movements. Deaf children learn the oral speech because they are not so isolated from the majority society so much and the spoken language is the main way of communicating and giving and receiving information. Children with a post-hearing loss of hearing are doing a bit better because they lost their hearing after speech, In case the child is talented for speech and lip reading, we do not expect him to experience such difficulties as a child with prelingual hearing loss.

Vagnerová (2012) states that the conspicuous demonstration of the speech is for people with hearing impairment very stressful. It often ends with angry and intense reactions and follows the feelings of uncertainty. She claims that the communication barrier causes social isolation, and that people with hearing impairment are more easily disoriented because they do not understand all the information they are given. They also say they have difficulties to understand the importance of social situations, the result are inappropriate reactions. At the same time, she states that the intact people feel not comfortable when they are closely monitored by a person with a hearing disability. They do not know that if this disabled person loses visual contact, the communication ends for him. It is also unpleasant for them to have mimic expressions which replace the voice modulation.

The communication barrier is also based on a different way of communication. Unfortunately, stimuli that can be perceived and at the same time informative are much less than those who hear. It is very important that all members of the family use the same communication style that suits the person with hearing impairment. It could interfere with understanding and understanding. The parents should consider what communication approach they will use with their child. Different ways of communication cause difficulties in communication, and non-standard speech development adversely affects other psychic functions. (Potměšil, 2003; Vágnerová, 2012)

Hradilkova (2019) says children with hearing impairment do not want to show their differences before innocent peers. If they do not understand the situation, they are unlikely to do so.

3.3 The siblings

If the siblings acquire the same communication code, a communication barrier may not arise between them. However, if they spend time together without parents, they are very likely to experience an unpleasant social situation. Speech of a child with hearing impairment is noticeable and the role of a sibling is usually known. Wider surroundings may not always respond adequately and avoid unpleasant questions or comments. How these siblings are processed depends on the maturity of the personality of the individual and the environment where he grows up. Another problematic area is interpreting. Very often, a hearing sibling is an interpreter of a child with hearing impairment, which need not be prepared for development. Vagner says (2012) that the disability of the child changes the whole social identity of the family and the intact sibling carries stigma as its own.

If children with hearing impairment do not attend a regular school, or they usually commute to a special school. This is connected with boarding houses. Vágnerová (1999, p. 5) states that "the specific of the situations creates the leaving of the handicapped child in the boarding school, which significantly changes the relationships in the family, that is, the sibling relations. A child living in a dormitory gradually ceases to be an obvious part of the family and becomes more a guest. In this situation, he has many privileges that confirm his extraordinary, but he has to live outside. Healthy siblings stay at home in a totally different situation ... The affected child so symbolically leaves the family, that is, even from sibling relationships, even in her childhood. "

Sources

1. Eckstein, K., Šerek, J., & Noack, P. (2018). And What About Siblings? A Longitudinal Analysis of Sibling Effects on Youth's Intergroup Attitudes. *Journal Of Youth And Adolescence*, *47*(2), 383–397. https://doi.org/10.1007/s10964-017-0713-5
2. Hanáková, A. & Stejskalová, K. (2015) Fenomén symptomatických poruch řeči u osob se senzorickým postižením z pohledu logopedů. *Lifelong Learning – celoživotní vzdělávání*. DOI: http://dx.doi.org/10.11118/lifele2015050279.
3. Hradílková. T. (2009) Dítě se sluchovým postižením. In Bittmannová a kol. Speciálně-pedagigické minimum pro učitele. Praha: Pasparta.
4. Matějček, Z. (1987) Rodičovství a zdravotně postižené dítě. Praha, Horizont.
5. Novák, T. (2007) Sourozenecké vztahy. Praha: Grada Publishing.
6. Plevová, I. & Slowik R. (2010) Komunikace s dětským pacientem. Praha: Grada Publishing.
7. Potměšil, M. (2013) Sluchové postižení a sebereflexe. Praha: Karolinum.
8. Potměšil, M. (2015) Osobnost dítěte v kontextu sluchové vady. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
9. Pešová, I. & Šmalík, M. (2006) Poradenská psychologie pro děti a mládež. Praha: Grada Publishing.
10. Šulová, L. (2005) Raný psychický vývoj dítěte. Praha: Karolinum.
11. Vágnerová, M. (1999) Sourozenci postiženého dítěte. Praha: Speciální pedagogika.
12. Vágnerová, M. (2012) Psychopatologie pro pomáhající profese. Praha: Portál.
13. Walęcka-Matyja, K. K. (2017). Relationship with siblings as a predictor of empathy and humor styles in early adulthood. *Archives of Psychiatry & Psychotherapy*, *19*(3), 43–51. https://doi.org/10.12740/APP/76339

Contact

Mgr. Jana Zvědělíková
Ústav speciálněpedagogických studií, PdF UP
Žižkovo náměstí 5, 771 40 Olomouc
Email: jana.zvedelikova01@upol.cz

Mgr. Nikola Pavlisová
Ústav speciálněpedagogických studií, PdF UP
Žižkovo náměstí 5, 771 40 Olomouc
Email: nikola.stepnickova01@upol.cz

POHLED NA SPECIÁLNÍHO PEDAGOGA V REZORTU ZDRAVOTNICTVÍ

VIEW ON THE SPECIAL PEDAGOGUE IN THE HEALTHCARE

Veronika Růžičková, Lucie Hrbáčová

Abstrakt

Příspěvek se snaží poukázat na důležitost speciálních pedagogů ve zdravotnictví. V rámci příspěvku nalezneme nastínění práce a úkolů klinických logopedů, zrakových terapeutů, herních terapeutů a zdravotních klaunů. V rámci příspěvku dojde jak k teoretickému vymezení daných pojmů a profesí, tak také k rešerši internetových vyhledávačů. Příspěvek si klade za cíl upozornit na důležitosti a nutnost zapojení speciálních pedagogů do spolupráce v rámci medicínských oborů a profesí. Tento příspěvek vznikl na základě řešení projektu IGA_PdF_2018_008 Výzkum specifik speciálněpedagogické intervence a poradenství.

Klíčová slova: *klinický logoped, zrakový terapeut, zdravotní klaun, herní terapeut v nemocnici, speciální pedagog, zdravotnictví*

Abstract

The paper seeks to highlight the importance of special educators in health care. In the paper we will find out the work and tasks of clinical speech therapists, visual therapists, game therapists and health clowns. The contribution will include the theoretical definition of the given concepts and professions, as well as the search of internet search engines. The paper aims to highlight the importance and necessity of involvement of special educators in cooperation within the medical branches and professions. This contribution was based on the project IGA_PdF_2018_008 Research on the Specifics of Special Education and Counseling.

Keywords: *clinical speech therapist, low vision therapist, clown doctors, play therapist, special pedagogue, health care*

1 SPECIÁLNÍ PEDAGOG VE ZDRAVOTNICTVÍ

Speciální pedagog byl donedávna jedinec, který se staral pouze o edukační proces osob se zdravotním postižením v rámci resortu Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy. V současnosti, kdy dochází ke změně paradigmatu celé speciální pedagogiky, stejně tak jako rozvoji a vývoji postojů k osobám se zdravotním postižením, znevýhodněním či sociálním znevýhodněním/specifickými potřebami, se postupně proměňuje i dlouhá léta pevně dané postavení speciálních pedagogů a tím také jejich využitelnost i v jiných resortech, poskytujících služby, péči či léčbu. Jednou z oblastí, ve které se v posledních 15–20 letech speciální pedagog čím dál více prosazuje je rezort zdravotnictví. V daném rezortu se donedávna nacházel jediný speciální pedagog a tím byl klinický logoped. V dnešní době zde můžeme nalézt další jeho kolegy, kteří mají za cíl prosadit se v rámci resortu jako rovnocenný partner zdravotnického personálu.

1.1 Klinický logoped

Klinický logoped je profesionál, který se v rámci zdravotnického rezortu dlouhodobě zabývá nejen nápravou špatné výslovnosti u dětí. Jedná se o profesionála, který má nejen státní závěrečnou zkoušku z logopedie a surdopedie, tedy vzdělání na některé z Pedagogických fakult (Katedrách speciální pedagogiky, Ústavech speciálněpedagogických studií), ale především postgraduální studium logopedie, které je garantováno dle zákona č. 201/2017 Sb., kterým se mění zákon č. 96/2004 Sb., o podmínkách získávání a uznávání způsobilosti k výkonu nelékařských zdravotnických povolání a k výkonu činností souvisejících s poskytováním zdravotní péče a o změně některých souvisejících zákonů (zákon o nelékařských zdravotnických povoláních), ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 95/2004 Sb.,
o podmínkách získávání a uznávání odborné způsobilosti a specializované způsobilosti k výkonu zdravotnického povolání lékaře, zubního lékaře a farmaceuta, ve znění pozdějších předpisů a jedná se pak o specializační studium klinické logopedie. Kdy během specializačního vzdělávání plní logoped podmínky dané Vzdělávacím programem specializačního vzdělávání oboru klinická logopedie. Jak uvádí Asociace klinických logopedů (online), je oblast vzdělávání zaštítěna 3 základními institucemi – Ministerstvem zdravotnictví ČR, Institutem vzdělávání ve zdravotnictví (IPVZ) a AKL ČR.

Postgraduální specializační vzdělávání je ukončeno atestační zkouškou a při plném úvazku pod patronací klinického logopeda znamená nutnost vzdělávání a praxe v rozsahu minimálně 36 měsíců (v případě kratšího úvazku se prodlužuje žádaná doba).

Asociace klinických logopedů České republiky (online) poté ve shodě s výše zmíněným zákonem, stejně tak jako Vzdělávacím programem specializačního vzdělávání oboru klinická logopedie udává následující podmínky, které je potřeba splnit:

„Specializační vzdělávání (dále SV) je rozděleno do dvou částí:

- základní kmen (18 měsíců),
- specializovaný výcvik (18 měsíců).“

Klinický logoped poté se poté po atestaci přihlásí do Asociace klinických logopedů a může vykonávat svou profesi samostatně a také kódovat zdravotním pojišťovnám – tedy pokud uzavře smlouvu se zdravotní/mi pojišťovnou/ami je financován z veřejného zdravotnictví. Klinický logoped je oprávněn samostatně zajišťovat specializovanou péči o děti a dospělé s poruchami a vadami komunikačního procesu:

- „provádí logopedickou diagnostiku a diferenciální diagnostiku pro další léčebnou činnost a výsledky postupuje dalším odborníkům;
- provádí léčbu a rehabilitaci všech poruch a vad řeči, sluchu a hlasu dětí a dospělých;
- provádí logopedickou prevenci, výchovu a poradenství s cílem dosažení kvalitního vývoje komunikačních dovedností;
- školí zdravotnické pracovníky v rehabilitačních postupech při poškození centrálního nervového systému;
- odborně vede logopedy ve specializační přípravě;
- provádí poradenskou činnost v oblasti péče o zdravý vývoj řeči;
- provádí konziliární a posudkovou činnost;
- přednáší na vysokých školách v oborech, které se dotýkají poruch komunikace;
- do doby získání specializované způsobilosti (atestační zkoušky) vykonává logoped uvedené činnosti pouze pod odborným dohledem školitele – klinického logopeda. Povinně absolvuje praxi na akreditovaných pracovištích a účastní se základních,

inovačních a specializačních kurzů pořádané IPVZ nebo odbornými společnostmi (AKL ČR, ČLS-JELP atd.). (Asociace klinických logopedů, online)

MZČR definuje Indexy klinických psychologů, klinických logopedů, zrakových terapeutů a fyzioterapeutů. V Indexu 1, tedy odbornosti K1 je uvedeno, že: „vysokoškolsky vzdělaný speciální pedagog se státní závěrečnou zkouškou logopedie a surdopedie je zaměstnán v rezortu zdravotnictví a má svého garanta – supervizora, který na něj dohlíží a vede ho k atestaci. V oboru klinické logopedie je to nejnižší kvalifikace, odpovídá profilu absolventa vysoké školy v tomto oboru. S rozdílem v povinnosti mít státní závěrečnou zkoušku z logopedie ale i surdopedie.“ (Asociace klinických logopedů, online)

Klinický logoped není jediným logopedem působících na našem území, neboť vedle něj nalezneme také logopeda školního a logopedického asistenta. Ti však již nepůsobí v rezortu zdravotnictví, ale v rezortu školství.

1.2 Zrakový terapeut

Zrakový terapeut je relativně nová profese jak v rámci profesí speciálněpedagogických, tak v rámci profesí zdravotnických. Stejně jako kliničtí logopedové nebo kliničtí psychologové se řadí do nezdravotnického personálu ve zdravotnictví.

Zrakový terapeut jako profese mohl vzniknout na základě ukotvení ve vyhlášce č. 424/2004 Sb. a zákoně č. 201/2017 Sb., kterým se mění zákon č. 96/2004 Sb., o podmínkách získávání a uznávání způsobilosti k výkonu nelékařských zdravotnických povolání a k výkonu činností souvisejících s poskytováním zdravotní péče a o změně některých souvisejících zákonů (zákon o nelékařských zdravotnických povoláních), ve znění pozdějších předpisů. Pro potřeby tohoto povolání je poté v daném zákoně důležitý § 23 a), který stanoví, že zrakový terapeut musí být zároveň speciálním pedagogem se státní závěrečnou zkouškou z oftalmopedie či tyflopedie
a ukončeným postgraduálním vzděláním akreditovaným Ministerstvem zdravotnictví.

Růžičková, Kroupová a Kramosilová (2016) udávají, že zraková terapie jak zaměřením, tak formulací názvu – low vision rehabilitation, znamená širokou škálu profesionálních služeb. Tyto služby mohou obnovit funkci po ztrátě zraku, stejně tak jako fyzikální léčba obnovující funkci po mrtvici nebo jiném zranění. Low vision rehabilitation / therapy jsou služby umožňující lidem, kteří nedávno přišli o zrak či část zrakových funkcí, jsou nevidomí nebo slabozrací, aby i nadále žili nezávisle a udrželi si obvyklou kvalitu života. Náplň práce specialisty je popisována jako diagnostická, léčebná, rehabilitační, preventivní a dispenzární péče v oboru zraková terapie. Zrakový terapeut může pracovat samostatně anebo ve spolupráci s lékařem. Do doby získání způsobilosti pracovat samostatně (délka praxe 5 let) působí zrakový terapeut ve zdravotnickém zařízení pod odborným dohledem zrakového terapeuta způsobilého k výkonu povolání bez odborného dohledu nebo lékaře se specializací v oboru oftalmologie. Zrakový terapeut může poté dále působit, již ne však pod gescí zdravotnických úkonů, i v rámci rané péče či neziskových organizací.

Náplní práce zrakového terapeuta je jak funkční diagnostika zraku u jedinců, kteří jsou obtížně vyšetřitelní klasickými metodami, tak se také ve spolupráci s oftalmologem může podílet na stanovení konečné diagnózy. Poté vypracovává návrh a prakticky provádí nácvik práce s kompenzačními pomůckami či kompenzačními mechanismy, které by měly pomoci využít zbytky zraku do maximální možné míry tak, aby osobě s těžkým zrakovým postižením pomohly v jeho praktickém, každodenním životě.

1.3 Zdravotní klaun

Dalším, zde již Ministerstvem zdravotnictví neakreditovaným odborníkem v rámci zdravotnického rezortu, je zdravotní klaun. Zdravotní klaun je „nezisková organizace s národní a mezinárodní působností, která přináší humor a radost hospitalizovaným dětem, geriatrickým pacientům a dalším potřebným v oblasti zdravotnictví. Tím přispívá ke zlepšení jejich psychického i celkového zdravotního stavu, a to prostřednictvím speciálně vyškolených Zdravotních klaunů a souvisejících projektů.“ (Zdravotní klaun, online)

V současnosti pracuje 86 klaunů v 62 nemocnicích a 8 domovech pro seniory a 1 hospici. Hlavním cílem zdravotních klaunů je:

- snaha o začlenění Zdravotních klaunů do nemocnic jako běžného prvku léčby;
- zlepšování psychického a tím i zdravotního stavu pacientů;
- uvolnění atmosféry;
- zajišťovat vzdělávání v oblasti inovativních metod a přístupů a jejich využitelnost v prostředí se zvýšeným stresovým faktorem;
- osvětová činnost ve smyslu šíření a medializace Zdravotních klaunů jako důležité součásti komplexní léčebné péče;
- podpora, výměna informací a navazování spolupráce na mezinárodní úrovni s dalšími organizacemi, které mají stejné nebo podobné cíle. (Zdravotní klaun, online).

Děti a jejich rodiče mohou zažívat pocity úzkosti a strachu při přijímání do nemocnice. O to jsou větší, pokud je čeká operace nebo vyšetření. Terapie klaunem byla prokázána jako účinné opatření při snižování těchto pocitů. Byla provedena systematická kompilace existujících důkazů o využití klaunů u dětské populace. Jak uvádí Sridharan a Sivaramakrishnan (2016) u dětí se v případě hospitalizace objevují pocity snížené sebeúcty a emocionálního blahobytu, poruchy spánku, sociální izolace a zvýšená úzkost. Klauni v nemocnici pomáhají dětským pacientům snížit jejich obavy, strach a pomoci tak k jejich zotavení. Stejně tak je nesmírně důležitá dobrá komunikace mezi zdravotníky, dětmi a jejich rodiči, což vede ke zmírnění obav ze zákroku. Jak dále uvádí, terapie za pomocí klaunů je vhodná také pro geriatrické pacienty, a to především pro pacienty s demencí, psychiatrickými poruchami nebo pacienty kteří musí podstupovat dialýzy. Pokud není možné nabídnout přítomnost klaunů všem pacientům, měla by být dle autorů nabídnuta především těm, kteří jsou na základě závažnosti své nemoci nebo invazivních postupů vystaveni riziku vzniku negativních psychických následků. Nemocniční klauni musí disponovat širokou škálou dovedností jako je např. humor, drama, tanec, hudba a díky těmto dovednostem má jejich působení prospěšné terapeutické dopady na pacienty.

V návaznosti na Zdravotní klauny, ale především na práci speciálních pedagogů je možné dívat se na klauna i z jiné perspektivy. V roce 2018 vyšla studie, která se zabývá dramaterapeutickým přístupem v práci se závislostí pomocí terapie klaunem. Klaun dává prostor lidské schopnosti si hrát, což je přirozené pro děti, ale s postupem let tuto schopnost ztrácíme. Zatímco děti zkoumají své místo ve světe, vystupují v různých rolích, vyprávějí, dospělí k tomu potřebuji divadelní, sociální nebo dramatickou terapii. Role klauna může dávat dospělým klientům pocit být hravý nebo vyjadřovat naplno své emoce. V rámci výzkumu byli klienti vedeni k objevení svého vnitřního klauna. Pomocí technik dramaterapie byly rozpoznány klíčové a opoziční role klienta a poté sjednoceny prostřednictvím ztělesnění, což mělo za výsledek vytvoření svého klauna.

Teoretický rámec je ve studii nastíněn s odkazem na dramaterapeutickou literaturu, na koncept jungiánské transcendentí funkce a na Winnicottův fenomén. Fáze procesu jsou popsány
a nechybí ani krátké případové studie. Autoři studie používají klauna jako “kontejner ambivalence“, což slouží jako strategie pro normalizaci paradoxu v procesu obnovy

a rehabilitace. Pomyslným můstkem mezi protichůdnými stranami sebe sama, setkání s vnitřním klaunem může umožnit jedinci tolerovat a žít s paradoxem a pomoci vyřešit pocit uvěznění ve stavu vnitřního a vnějšího konfliktu. Studie se zúčastnilo 70 klientů z 9 léčebných středisek. Výsledky byly následující:

- klientům se zlepšily rodinné vazby, a to především s jejich dětmi,
- klienti měli zvýšený pocit osobní životní rovnováhy, který se odrážel ve schopnosti překonávat konflikty,
- větší emoční flexibilita bez nutnosti použití podpůrných prostředků,
- lepší reakce na změny,
- zvýšená úroveň tvořivosti,
- zvýšené sebevědomí,
- zvýšení sebevědomí. (Gondor, Shenar, Pendzik, 2018)

Zdravotní klauni nebo terapie klaunem má ve zdravotnickém sektoru své opodstatnění a je bohužel faktem, že v současné době je v očích mnohých považována pouze za doplňkovou službu nebo prostor pro obveselení pacientů.

1.4 Herní terapie

Poslední námi uvedený speciální pedagog ve zdravotnictví, který je významný především v kontaktu s dětskými pacienty je herní specialista – herní terapeut.

Hra je důležitou součástí života dítěte. V nemocničním prostředí tato potřeba mnohdy není dostatečně uspokojována, což může vést k pasivitě, demotivaci a také k ovlivnění vývoje dítěte. Herní terapie, a především práce herního specialisty, tomu pomáhá předcházet.“ (Hradecká, 2010)

Herní terapie se snaží ulehčit a zpříjemnit dítěti pobyt v nemocnici. Náplní práce specialisty, je vytvářet herní aktivity, organizovat zábavné programy, vhodnou formou seznámit dítě s nemocí a vysvětlit či přiblížit mu zákroky, které budou prováděny. Jak dále uvádí Hradecká (2010) herní terapie by měla být nedílnou součástí péče v nemocnicích, bohužel ještě není dostatečně rozšířená. V roce 2001 bylo evidováno pouze 20 herních terapeutů, kteří často nejsou ani specializovaní vyškolení specialisté. Situace je bohužel svízelná i proto, že doposud nemáme na našem území možnost plnohodnotného kvalifikovaného studia. Zájemci se tedy musí spokojit pouze s kurzy, semináři nebo zahraničním studiem.

V roce 2015 byl uskutečněn výzkum s názvem herní terapie v českých nemocnicích (Hlaváčková, Urbanová, Škvrňáková, 2015), který si kladl za cíl zmapovat míru využití herní terapie v České republice, nejčastěji používané pomůcky a kdo tuto terapii provádí. Metodou výzkumu byl nestandardizovaný dotazník, který byl zaslán vedoucím sestrám všech dětských oddělení v České republice. Z celkového počtu 78 dětských oddělení se herní terapie využívá ve 25 z nich. Nejčastěji provádí herní terapii pedagogický pracovník a za nejčastěji využívanou pomůcku respondenti označili panenky a loutky. Nejméně využívané pomůcky jsou videoprogramy a speciální figuríny s odnímatelnými orgány. Na dětské oddělení nepřichází dítě samo, ale v doprovodu rodiče. Ve sledovaném vzorku nebyla nemocnice, která by nedovolovala přítomnost rodičů při vyšetření dětí. Proto bylo pozitivním zjištěním, že většina oddělení, kde je praktikována herní terapie, se zaměřuje také na kontakt s rodiči. Výsledky dotazníkového šetření byly doplněny o kvalitativní výzkum, který probíhal ve čtyřech zdravotnických zařízeních. Sledovány byly prvky herní terapie, používané pomůcky a práce s rodiči. Herní specialista prováděl terapii pouze v jednom ze sledovaných zařízení. V ostatních terapiích ji prováděl pedagogický pracovník nebo diplomovaná všeobecná sestra. Ta dále v rozhovoru vypověděla, že zvládá vedle své práce zajistit pouze provoz herny a ve

volné chvíli zaměstnávat děti. Systematická práce s rodičem byla zaznamenána pouze v jednom ze sledovaných zařízení. Jednalo se např. o představení terapie, nastínění náplně práce, vysvětlení principů nebo domluva na nejhodnějších postupech. Jak uvádí autorky v závěru studie: „Plnohodnotná herní terapie je náročná. V celé své šíři by měla zahrnovat:

- péči o děti i rodiče před hospitalizací, během hospitalizace i po propuštění, v ambulantní péči,
- vytváření přátelského a bezpečného prostředí,
- vytváření vhodných herních programů,
- spolupráci na tvorbě vhodných postupů, které zajišťují jednotnost řešení určité situace a posilují týmovou práci,
- herní aktivity,
- přípravu a doprovázení dětí na výkony,
- spolupráci se zdravotníky během výkonů,
- odvádění pozornosti,
- péči po výkonech,
- edukaci rodičů i dětí,
- přípravu informačních pomůcek,
- dohled nad provozem v herně, péči o vybavení herny a výzdobu oddělení,
- spolupráci se zdravotníky,
- pravidelnou účast na sesterských i lékařských vizitách,
- spolupráci s dobrovolníky i s komunitou“ (Řezníčková, 2008 in Hlaváčková, Urbanová, Škvrňáková, 2015, s. 200)

Dle uvedeného výzkumu je situace v České republice tristní. Chybí nejen akreditovaný studijní program specializovaný na tuto terapii, ale v nemocnicích provádí tuto činnost zaměstnanci, kteří kromě svých vlastních náplní práce ještě “odběhnou“ pohrát si s dětmi. I přesto, že se snižuje čas pobytu dětí v nemocnicích je důležité malé pacienty připravit nejen na zákrok, ale i na postupy s ním spojené. Správná ilustrace a verbalizace budoucího zákroku může předejít nepříjemným dopadům a upevnit pozitivní pocity spojené s nemocnicemi a jejich personálem.

Speciální pedagogové jako profese se v rámci zdravotnictví postupně usazuje a zapadá do komplexní péče o pacienta. O přínosu těchto profesionálů se již přesvědčili lékaři, stejně jako pacienti, odborná i laická veřejnost. Námi zmíněné profese jsou relativně nové a na českém zdravotnickém poli ještě ne zcela zadaptované a přijaté. Na základě daného jsme se v následující části rozhodli poukázat na četnost článků či příspěvků ohledně jednotlivých profesí – a to jak u nás, tak v anglicky mluvícím prostředí.

2 ČETNOST ZÁZNAMŮ KE KLÍČOVÝM POJMŮM

Klinický logoped / logoped je všeobecně známý pojem a většina z laiků si dokáže vybavit alespoň část jeho působnosti, nás však v následující části zajímá také to, jak často a zda vůbec jsou na internetu či v médiích zmiňovány ostatní profese, zda se liší četnost u jednotlivých skupin u nás a v zahraničí a v neposlední řadě také to, kdo a do jaké míry se těmto pojmům / tématům a profesím věnuje.

V rámci krátké a jednoduché rešerše používaných pojmů jsme se na dané témata / profese / pojmy rozhodli podívat optikou tří celosvětově nejčastějších internetových vyhledávačů. Námi vyhledávané pojmy jsou ke dni 6.12. 2018.

Do daných fulltextových vyhledávačů jsme záměrně použili jak pojem pro profesi, tak také profesionála, který se dané profesi věnuje a výsledky nám shrnuje následující tabulka.

Tabulka četnosti záznamů klíčových pojmů

Vyhledávaný pojem	Google.com Počet příspěvků	Yahoo.com Počet příspěvků	Bing.com Počet příspěvků
Klinický logoped Clinical speech therapist	1 350 000 96 500 000	42 900 18 000 000	24 500 2 930 000
Klinická logopedie Clinical speech therapy	639 000 95 500 000	66 200 18 000 000	38 700 5 710 000
Zdravotní klaun Clown doctors	306 000 52 300 000	47 700 8 380 000	22 600 741 000
Zrakový terapeut Low vision therapist	183 000 21 800 000	4 330 6 990 000	2 230 1 570 000
Zraková terapie Low vision therapy	218 000 152 000 000	17 700 8 050 000	8 420 5 570 000
Herní terapie v nemocnicích Play therapy in hospitals	805 000 367 000 000	40 900 23 600 000	779 6 090 000
Herní terapeut v nemocnicích Play therapist in hospitals	399 000 64 700 000	29 300 9 760 000	87 2 180 000

Při pohledu do tabulky je zřejmé, že logopedovi či logopedii se jak v rámci českého jazyka, tak také v rámci anglicky mluvících destinací věnuje největší množství příspěvků a článků, stejně. Domníváme se, že toto je logické již jen s ohledem na šíři záběru klinického logopeda, či logopedie jako profese samotné. Naproti tomu je vidět výrazný nepoměr mezi hledáním v českém a anglickém jazyce u všech ostatních profesí.

Asi nejzajímavější výsledek můžeme spatřit v počtu vyhledaných příspěvků u pojmu zrakový terapeut / zraková terapie, kde spatřujeme nejen markantní rozdíl mezi oběma vyhledávanými jazyky, ale také výrazný nepoměr nalezených odkazů oproti oběma dalším profesím – zdravotnímu klaunovi i hernímu terapeutovi. Zrakový terapeut, je profesionál akreditovaný ministerstvem zdravotnictví a zároveň je nutné k němu dosáhnout postgraduálního vzdělávání, což u obou dalších nutné není. Ale přesto, či právě proto je jim věnován výrazně vyšší počet článků, příspěvků a webových stránek.

Z uvedených dat je zároveň patrné, že tzv. nové profese speciálních pedagogů ve zdravotnictví si v něm nacházejí své nezastupitelné místo, o čemž svědčí jak obsahy příspěvků, tak také témata v nich obsažená.

ZÁVĚR

V rámci našeho příspěvku jsme se pokusili poukázat a upozornit na fakt, že speciální pedagogika není pouze disciplínou, která se zabývá výchovou, vzděláváním a rozvojem jedinců v rámci pedagogických či společenskovědních oblastí, ale že také zasahuje do oblastí humanitních. V daných oblastech si postupně buduje svou pozici a nenahraditelnou roli.

Speciální pedagogové ve zdravotnictví v současnosti působí nejen v oblastech edukace, či zmírnění stresu z lékařského prostředí, ale podílejí se také na diagnostice, léčbě a terapiích u široké cílové skupiny pacientů. A právě s ohledem na široký záběr speciálních pedagogů se z nich ve zdravotnictví postupně stávají nejen "trpění" laici, ale vítaná část odborného týmu. Medializace daných profesí poté vede k lepšímu přijetí i pochopení pozice jak mezi odborníky, tak také pacienty a jejich rodinnými příslušníky.

Použitá literatura

1. GORDON, J., SHENAR, Y., PENDZIK, S. *Research article: Clown therapy.* The Arts in Psychotherapy [online]. 2018, 57, 88-94 [cit. 2018-11-30]. DOI: 10.1016/j.aip.2017.12.001. ISSN 01974556.
2. HLAVÁČKOVÁ, E., URBANOVÁ, J., ŠKVRŇÁKOVÁ, J. *Play therapy in Czech hospitals*. Pediatrie pro Praxi [online]. 2015, 16(3), 198–200 [cit. 2018-12-04]. ISSN 1803
3. HRADECKÁ, L. *Herní terapie v nemocnicích*. Zdravotnictví a medicína [online]. Mladá Fronta, 2010, 2010 [cit. 2018-12-04]. Dostupné z: https://zdravi.euro.cz/clanek/sestra/herni-terapie-v-nemocnicich-4532345264.
4. *Kdo je zdravotní klaun?*. Zdravotní klaun [online]. 1998+, 1998+ [cit. 2018-12-07]. Dostupné z: http://www.zdravotniklaun.cz/poslani/#poslani-kdojeklaun
5. *Kompetence klinického logopeda a speciálního pedagoga*. Asociace klinických logopedů České republiky [online]. Praha, 2018, 2018 [cit. 2018-12-07]. Dostupné z: http://www.klinickalogopedie.cz/index.php?pg=verejnost--novinky-zajimavosti&aid=1287
6. *Průběh specializačního vzdělávání*. Asociace klinických logopedů České republiky [online]. Praha, 2018, 2018 [cit. 2018-12-07]. Dostupné z: http://www.klinickalogopedie.cz/index.php?pg=vzdelavani--prubeh-specializacniho-vzdelavani
7. RŮŽIČKOVÁ, V., KROUPOVÁ, K., KRAMOSILOVÁ, Z. *Zrakový trénink a jeho podmínky*. 1. vydání Olomouc: UP, 2016. 128 s. ISBN 978-80-244-5096-4.
8. SRIDHARAN, K., SIVARAMAKRISHNAN, G. *Therapeutic clowns in pediatrics: a systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials*. European Journal Of Pediatrics [online]. 2016, 175(10), 1353-60 [cit. 2018-12-04]. DOI: 10.1007/s00431-016-2764-0. ISSN 14321076.
9. Vyhláška č. 424/2004 Sb., o činnosti zdravotnických pracovníků a jiných odborných pracovníků, ve znění pozdějších předpisů.
10. Zákon č. 201/2017 Sb., kterým se mění zákon č. 96/2004 Sb., o podmínkách získávání a uznávání způsobilosti k výkonu nelékařských zdravotnických povolání a k výkonu činností souvisejících s poskytováním zdravotní péče a o změně některých souvisejících zákonů (zákon o nelékařských zdravotnických povoláních), ve znění pozdějších předpisů.
11. Zákon č. 201/2017 Sb., kterým se mění zákon č. 96/2004 Sb., O podmínkách získávání a uznávání způsobilosti k výkonu nelékařských zdravotnických povolání a k výkonu činností souvisejících s poskytováním zdravotní péče a o změně některých souvisejících zákonů
12. Zákon č. 95/2004 Sb., o podmínkách získávání a uznávání odborné způsobilosti a specializované způsobilosti k výkonu zdravotnického povolání lékaře, zubního lékaře a farmaceuta, ve znění pozdějších předpisů.

Kontaktní údaje

Mgr. Bc. Veronika Růžičková, Ph.D.
Ústav speciálněpedagogických studií, Pedagogická fakulta UP
Žižkovo nám. 5
77140 Olomouc
Tel: 585 635 316
email: veronika.ruzickova@upol.cz

Mgr. Lucie Hrbáčová
Ústav speciálněpedagogických studií, Pedagogická fakulta UP
Žižkovo nám. 5
77140 Olomouc
Tel: 585 635 345
email: lucie.hrbacova01@upol.cz

EVALUATING THE RESEARCH OF AUDITORY-VERBAL THERAPY

Adéla Hanáková, Jana Zvědělíková, Eva Urbanovská

Abstract

When parents are informed about their child´s hearing loss, they often must make a relatively quick decision as to communication options. Speech and language therapists or practitioners can provide information to support their decision about technology (cochlear implantation) and auditory-verbal practice. For this reason, the practitioners should know how it differs from other communication options and the existing evidence related to auditory-verbal practice. This article reviews that evidence and how it influences a broad understanding of auditory-verbal practice.

Keywords: *research, auditory-verbal therapy, children with hearing impairment, technology, cochlear implant, evidence-based practice*

1 AUDITORY-VERBAL APPROACH

Children who are born with hearing loss, or who acquire hearing loss in early childhood, have unprecedented potential, like never before, to develop listening skills, develop intelligible spoken language, and enjoy the social and academic standards commensurate with peers with typical hearing. To foster this potential, most parents make an educated choice from a variety of communication approaches, to help their young children, to satisfy their family goals, and to embrace their culture. (Estabrooks in Estabrooks, Maciver-Lux, Rhoades, 2016; cf. Estabrooks, 2006; Rhoades, Duncan, 2017)

Auditory-Verbal Therapy (AVT), a listening and spoken language (LSL) approach, is one such choice. AVT follows specific principles of practice and uses evidence-based and evidence-informed strategies to develop and grow the child's brain toward the preferred listening and spoken language outcomes. (Estabrooks in Estabrooks, Maciver-Lux, Rhoades, 2016)

Flexer, Rhoades (in Estabrooks, Maciver-Lux, Rhoades, 2016) describe, that we hear with the brain - the ears are the doorway to the brain for auditory information. Consequently, hearing loss is primarily a brain issue - not an ear issue. Anytime the word hearing is used, we need to think about "auditory brain development." Acoustic accessibility of intelligible speech is essential for brain growth because auditory brain development is a first-order event for the development of spoken communication and literacy skills. There is substantial neurobiological evidence that hearing (auditory brain stimulation) is the most effective sensory modality for the learning of spoken language, reading, and cognitive skills that create the foundation for tomorrow's workforce.

Because speech and language are among the most important sounds that children can hear, the importance of making those sounds audible is a key theme. The basic function of hearing aids will be discussed including the latest advances in how hearing aids process sound. Demonstrating the benefits of hearing aids for supporting AVT is important for parents and practitioners. Hearing aids cannot be beneficial if they are not worn, so strategies for promoting consistent hearing aid use across a wide range of listening situations are presented. Children with mild hearing loss and children with auditory neuropathy spectrum disorder are two groups where amplification benefits have been debated. (Mccreery, Walker in Estabrooks, Maciver-Lux, Rhoades, 2016)

Implantable hearing technologies encompass a wide range of cochlear implants, auditory brainstem implants, bone conduction devices, and middle ear devices. Recent developments

in implantable hearing technology have created opportunities for children with all degrees, types, and configurations of hearing loss to develop age-appropriate auditory skills and spoken language that are commensurate with their peers with typical hearing. (Wolfe, Neumann in Estabrooks, Maciver-Lux, Rhoades, 2016)

Auditory-verbal therapy is an intervention approach for children with hearing loss that emphasizes the development of spoken language through early identification of hearing impairment; optimal amplification, cochlear implant technology, or both; and intensive speech and language therapy. In this approach, parents serve as the primary language models for their children. AVT is based on the notion that most children with hearing losses ranging from mild to profound can learn to communicate through spoken language if provided with appropriate amplification or cochlear implant technology (or both), abundant language stimulation, and adequate opportunities to develop their hearing and listening potential. It is very important to discuss the standards of evidence-based practice and to examine the existing evidence that supports Auditory-Verbal therapy (AVT) as an intervention. (Estabrooks, 2006)

There are ten specific principles of practice to which auditory-verbal intervention programs adhere. Briefly, auditory-verbal practice is unique from other approaches within the broader auditory-oral spectrum, particularly when collectively considering the following characteristics:

- Parents or primary caretakers of the child must be actively involved in the child's individualized daily intervention strategies, primarily as the child's most significant spoken language enablers;
- Parents must ensure that the child take advantage of current hearing technology in an assertive manner which results in consistently effective access to soft conversational sound;
- Parents must enroll the child in regular educational programs for normally hearing children, thereby avoiding the grouping of children with hearing loss.

While a short-term goal of this approach is that of preschool integration for the child with a hearing impairment, the long-term goals include full assimilation of a communicatively competent child into the family system, academic grade school environment, and social fabric of the larger community. Auditory-verbal intervention is a family-focused process; at the very least, it is a parent-centered approach involving mandated parent coaching that contrasts with child-centered intervention. (Rhoades, 2006)

The auditory-verbal approach has for some years been a popular intervention for children who are deaf or hard of hearing, yet few empirical studies have evaluated the communication and academic outcomes of those children who have participated in this approach. While the Auditory-Verbal approach has been a popular intervention option for children with hearing loss since the 1940s, - empirical studies have evaluated the communication and academic outcomes of those children who have participated in this intervention approach. (Eriks-Brophy, 2004) Proponents of AV practice have either observed or personally experienced powerful outcomes of this communication option for children with hearing loss. Over the longterm, AV practice has enabled many children with hearing loss, even those with profound deafness, to develop listening skills for speech perception, spoken language, reading, and other auditory-based learning that permit full inclusion into both school and community. While this is the promise of AV practice, it is recognized that, due to the heterogeneity of families, AV practice cannot assure such results for all children with hearing loss.

As write Monshizadeh (no date), although various studies have investigated the different aspects of speech perception and language acquisition in cochlear-implanted children, little is known about their social skills, particularly Persian-speaking cochlear-implanted children. Considering the growing number of cochlear implants being performed in Iran and the increasing importance of developing near-normal social skills as one of the ultimate goals of

cochlear implantation, this study was performed to compare the social interaction between Iranian cochlear-implanted children who have undergone rehabilitation (auditory verbal therapy) after surgery and normal-hearing children. This descriptive-analytical study compared the social interaction level of 30 children with normal hearing and 30 with cochlear implants who were conveniently selected. The Raven test was administered to the both groups to ensure normal intelligence quotient. The social interaction status of both groups was evaluated using the Vineland Adaptive Behavior Scale, and statistical analysis was performed using Statistical Package for Social Sciences (SPSS) version 21. After controlling age as a covariate variable, no significant difference was observed between the social interaction scores of both the groups ($p>0.05$). In addition, social interaction had no correlation with sex in either group. The author shows, that cochlear implantation followed by auditory verbal rehabilitation helps children with sensorineural hearing loss to have normal social interactions, regardless of their sex.

Study from Kaipa and Danser (2016) aimed to systematically review past studies investigating AVT outcomes in children with hearing impairment. This systematic search was conducted in six databases. Fourteen articles that met the final inclusion criteria were grouped under three categories based on the outcome measures: receptive and expressive language development, auditory/speech perception and mainstreaming. Articles under “receptive and expressive language development” category indicated AVT can even help children with hearing impairment beyond three years of age to develop age appropriate language skills and catch up with their hearing peers. Articles under “auditory /speech perception” category suggested that children receiving AVT can learn to recognize words accurately even in the presence of background noise. Articles grouped under “mainstreaming” category indicated that children receiving AVT can be successfully mainstreamed. Although studies suggest that AVT can have a positive impact on developing speech and language skills in children with hearing impairment, it is difficult to generalize these findings due to limited evidence. Future studies should utilize well-controlled group designs to minimize the role of external variables as well as strengthen the evidence-base for AVT.

Evidence-based practice is clinical decision-making based on three facets - multiple, high quality research studies yielding meaningful outcomes; individual practitioner expertise; and the needs of the people being served. Evidence-based practice (EBP) in the fields of audiology and speech-language pathology typically consists of gathering outcome data related to a specific clinical approach. Treatment outcomes may be gathered for a variety of purposes, such as to document the effectiveness of a clinical program, to identify gains in specific domains of communication subsequent to having participated in a particular treatment, to determine whether treatments are cost-effective and resources are being well spent, and to monitor clinical effectiveness. (Estabrooks, 2006)

Mortazavi and Mortazavi (2017) add to evidence-based practice as conscientious and clear use is considered the best evidence in making decisions about patients. The auditory-verbal approach is a communication model through which parents and professionals can identify the deaf children. According to evidence-based practice, there are 3 required hypotheses of evidence-based practices in auditory-verbal approach:

1. Evidence-based research: systematic researches;
2. Clinical skills: enjoying all the specialists' experiences, who worked on this issue?
3. Stakeholder perspectives: including families' preferences, specialists, and financial resources.

All these hypotheses from Mortazavi and Mortazavi (2017) are required to conduct evidence-based practices. The methodology used in this research is descriptive-analytical on the basis of auditory-verbal approach and the basics of evidence-based practices. Twenty children with hearing loss, aged 6-8 years old, who used both audio hearing aid and cochlear implant, were

selected as samples. It took 1 year to study the samples. Individual 20-minute sessions were held twice a week by speech therapists, psychologists, and audiologists. Group meetings were held twice a week by the trainers of the children with hearing loss. The children's parents participated in the meetings once a week and the mothers were trained how to interact with children by speech therapist. Once a month, the therapist went to their home and controlled the family's interaction with the child. Using TOLD-3, the linguistic indicators of the children were assessed before and after research. 80% of the children reached a language development level as that of normal children. Considerable development could be seen in receptive language within the first 6 months and in expressive language within the second 6 months. Authors think that auditory-verbal approach is a legitimate communication approach for the deaf children or those with different hearing loss severity, regardless of the hearing aids.

Sources

1. ERIKS-BROPHY, A. Outcomes of Auditory-Verbal Therapy: A Review of the Evidence and a Call for Action. *Volta Review*, [s. l.], v. 104, n. 1, p. 21–35, 2004.
2. ESTABROOKS, W. *Auditory-verbal therapy and practice*, Alexander Graham Bell Association for the Deaf and Hard of Hearing, Washington, DC, 2006.
3. ESTABROOKS, W. et al. Auditory-verbal therapy: An overview. In: ESTABROOKS, W.; MACIVER-LUX, K.; RHOADES, E. A. (Eds.). *Auditory-verbal therapy for young children with hearing loss and their families, and the practitioners who guide them.* San Diego, CA: Plural Publishing, 2016. p. 1–21.
4. FLEXER, C.; RHOADES, E. A. Hearing, listening, the brain, and auditory-verbal therapy. In: ESTABROOKS, W.; MACIVER-LUX, K.; RHOADES, E. A. (Eds.). *Auditory-verbal therapy for young children with hearing loss and their families, and the practitioners who guide them.* San Diego, CA: Plural Publishing, 2016. p. 23–33.
5. KAIPA, R.; DANSER, M. L. Review Article: Efficacy of auditory-verbal therapy in children with hearing impairment: A systematic review from 1993 to 2015. *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology*, [s. l.], v. 86, p. 124–134, 2016.
6. MCCREERY, R. W.; WALKER, E. A. Hearing aids and auditory-verbal therapy. In: ESTABROOKS, W.; MACIVER-LUX, K.; RHOADES, E. A. (Eds.). *Auditory-verbal therapy for young children with hearing loss and their families, and the practitioners who guide them***.** San Diego, CA: Plural Publishing, 2016. p. 127–159.
7. MONSHIZADEH, L. et al. Comparison of Social Interaction between Cochlear-Implanted Children with Normal Intelligence Undergoing Auditory Verbal Therapy and Normal-Hearing Children: A Pilot Study. *JOURNAL OF INTERNATIONAL ADVANCED OTOLOGY*, [s. l.], v. 14, n. 1, p. 34–38.
8. MORTAZAVI, Z.; MORTAZAVI, S. Auditory-Verbal Therapy (Avt) and Evidence-Based Practice (Ebp). *BMJ Open*, [s. l.], v. 7, p. A10, 2017.
9. RHOADES, A. E. , DUNCAN, J. *Auditory-Verbal Practice. Family-Centered Early Intervention.* Charles C Thomas Pub Ltd; 2 edition, 2017. ISBN 9780398091477.
10. RHOADES, E. A. Research Outcomes of Auditory-Verbal Intervention: Is the Approach Justified? *Deafness and Education International*, [s. l.], v. 8, n. 3, p. 125–143, 2006.
11. WOLFE, J.; NEUMANN, S. Implantable hearing technologies and auditory-verbal therapy. In: ESTABROOKS, W.; MACIVER-LUX, K.; RHOADES, E. A. (Eds.). *Auditory-verbal therapy for young children with hearing loss and their families, and the practitioners who guide them***.** San Diego, CA: Plural Publishing, 2016. p. 161–200.

Contact

Mgr. Adéla Hanáková, Ph.D.
Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta
Žižkovo nám. 5, 77140 Olomouc
email:adela.hanakova@upol.cz

CHARAKTERISTIKA SEBEPOJETÍ A JEHO REFLEXE U PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ

CHARACTERISTIC OF SELF-CONCEPT AND ITS REFLECTION IN PEDAGOGICAL STAFF

Eva Urbanovská, Adéla Hanáková, Jana Zvědělíková

Abstrakt

Sebepojetí chápeme jako souhrn představ a hodnotících soudů o sobě samém. Toto hodnocení je dáno a formováno nejen vnitřními predispozicemi každého z nás, ale také zpětnou vazbou od okolí. Vycházíme tak z pojetí Hartla, Hartlové (2010), Koukolíka (2008) a dalších odborníků. Předkládaný příspěvek představuje sebepojetí pedagogických pracovníků a poukazuje na rozličné faktory, které tento fenomén formují. Představen bude také výzkum realizovaný v rámci studentské grantové soutěže – „Výzkum specifik speciálněpedagogické intervence a poradenství“ (IGA_PdF_2018_008). Cílem výzkumu bylo přinést poznatky o současném sebepojetí speciálních pedagogů, vyhledání kritických míst pro odbornou podporu a v neposlední řadě i informace k využití při přípravě budoucích speciálních pedagogů.

Klíčová slova: *sebepojetí, reflexe, pedagogický pracovník, speciální vzdělávací potřeby, pracovní spokojenost, efektivita práce*

Abstract

We understand our self-concept as a sum of ideas and assessment judgments about ourselves. This assessment is given and shaped not only by the internal predispositions of each of us, but also by feedback from the environment. We start from the concepts of Hartl, Hartlová (2010), Koukolík (2008) and other experts. The present contribution represents the self-concept of teaching staff and points to the various factors that shape this phenomenon. The research will also be presented in the frame of the student grant competition – „Research of the specifics of special pedagogical intervention and counseling“ (IGA_PdF_2018_008). The aim of the research was to bring knowledge about the current self-concept of special educators, finding critical places for professional support and, last but not least, information for use in the preparation of future special educators.

Key words: *self-concept, reflection, pedagogical staff, special educational needs, work satisfaction, efficiency of work*

1. CHARAKTERISTIKA SEBEPOJETÍ

Sebepojetí – fenomén, který je známý jako kognitivní složka sebesystému, je vymezován jako hypotetický konstrukt, souhrn představ a hodnotících soudů, kterým je popisován obsah vědomí vztahovaný k vlastnímu já (Výrost, Slaměník, 2008; Orel a kol. 2016).

Hartl a Hartlová (2000) popisují sebepojetí (self-concept) jako souhrn představ a hodnotících soudů o sobě samém. Koukolík (2008, s. 175) sebepojetí definuje jako „schopnost uvažovat o sobě samém na základě volního rozhodnutí, složitě a abstraktně, zejména uvážíme-li její propojení s jazykem, je zřejmě výlučně lidská schopnost.“

Velkým počinem v oblasti výzkumu sebepojetí je práce Orla, Obereignerů a Mentela (2016), kteří předkládají publikaci mapující sebepojetí jako jeden ze základních aspektů osobnosti a poukazují na „změnu generace testovaných“ ve smyslu výrazné a neočekávané stability

složek sebepojetí z hlediska vývoje v čase, věku a pohlaví. Autoři připomínají starší práce poukazující na pokles sebepojetí v době dospívání. V jejich výzkumu se prokazuje vliv kontextu doby a kultury, která mimo jiné stírá genderové rozdíly. „Pojem gender (rod) označuje výsledek působení převážně sociokulturních vlivů na jedince určitého pohlaví. Zahrnuje tedy feminní a maskulinní vlastnosti, širší orientaci i využití možností, které se v životě naskýtají. Gender je vedle vzdělání, profese i etnicity považován za nejdůležitější sociální charakteristiku člověka. (Orel a kol., 2016, s. 184)“

Sebepojetí je utvářeno v procesu socializace člověka a v procesu jeho interakce se sociálním prostředím. Konkrétní obsah sebepojetí, daný sociální zkušeností jedince je proto u každého člověka jiný. Přesto je na obecné úrovni možné vysledovat určité společné znaky obsahové stránky sebepojetí (Blatný a kol., 2010). Je tedy jednoznačné, že sebepojetí i jeho obsah vznikají v procesu socializace a podstatnou charakteristikou je rozšiřování a narůstání jeho obsahu a informací o sobě v průběhu času (na základě zpětné vazby okolí a na základě vlastního úsudku). Přijetí a zvnitřnění názorů druhých je nazývá interiorace (Cakirpaloglu, 2009). Cakirpaloglu (2009) dále uvádí, že vývoj sebepojetí, sebehodnocení, sebevědomí mravnosti a dalších atributů je proces komplexní povahy a záleží na činitelích sociálních, psychických i tělesných, respektive neuroanatomických.

Koukolík (2008) se domnívá, že schopnost uvažovat o sobě samém, vědci považují za hranici mezi lidmi a živočichy. S touto schopností dokážeme manipulovat vlastními myšlenkami a do značné míry i se svými emocemi a pocity, dokážeme si představovat budoucnost, plánovat, rozhodovat se morálně či naopak, máme nebo nemáme smysl pro humor. Schopnost vědomě o sobě uvažovat je podkladem sebehodnocení, sebepojetí a kontroly vlastních emocí i činů.

Lukášová (2015) upozorňuje, že dnes může pedagog uvádět do společného žití daleko vědoměji sebe i jiné lidi a děti, bude-li ke své roli být učitelem veden novými cestami vzdělávání, které respektují obecné zákonitosti pohybů bytí přirozeného života a kvality života dětí. Domnívá se, že uvedený rámec vnáší nové paradigma do oblasti pojetí učitelské profese i do pojetí učitelského vzdělávání do řešení problémů, které jsou teprve otevřeny. Otevírá to hledání nových možností a horizontů v přípravě na profesi učitele i její výzkum. Výzkumy z posledního období ukazují také na potřeby sebepojetí učitelů v oblasti biosomatických předpokladů jejich kondice pro výkon profese. Pozornost by měla být věnována výzkumům učitelského zdraví v této oblasti. Autorka dále uvádí možnosti, jak provádět kroky v autoregulaci při rozpoznávání individuálních hranic profesního vyhoření. Učitelé jsou v textu motivováni k předcházení profesního vyhoření včasnou diagnostikou a autoevaluací této dimenze profesního seberozvoje. Výsledky výzkumu signalizují, že vnímání subjektivních předpokladů pro využívání vlastních schopností ve výuce jsou poměrně vysoké. Rezervy byly shledány ve vnímání vybraných potencialit výuky, které může učitel využívat především ve spolupráci s rodinami žáků.

1.1 Vědomí vlastního Já

„Vyvinuté pojetí sebe sama, které se často v psychologii označuje jako ego (latin. já), má dvě roviny: *reálné ego*, tj. to, za koho se jedinec považuje a *ideální ego*, tj. to, čím by chtěl být.“ (Sedláčková, 2009, s. 11)

„Specifickým rysem každé osobnosti je vědomí vlastního Já, na němž závisí rozvoj sebepojetí, vymezení vlastní identity i uchování její kontinuity v čase. Jáství patří mezi integrativní procesy a kvality osobnosti spolu s vůlí a vědomím. Ego (já) chápeme jako hypotetický konstrukt. Poukazuje na strukturální a dynamické jádro osobnosti, vyjadřuje podstatu jejího fungování, její psychickou podstatu.“ (Sedláčková, 2009, s. 11)

Macek (2004 in Sedláčková, 2009, s. 13) rozlišuje devět jáských reprezentací:

1. „reálné – aktuální Já (jaký jsem),
2. ideální Já (jaký bych chtěl být),

3. nechtěné Já (jaký bych nechtěl být),
4. Já podle rodičů (jak si myslím, že mě vidí rodiče),
5. Já podle vrstevníků (jak si myslím, že mě vidí vrstevníci),
6. Já podle autorit (jak si myslím, že mě vidí dospělí),
7. ideál podle rodičů (jak by si mě přáli vidět rodiče),
8. ideál podle vrstevníků (jak by si mě přáli vidět moji kamarádi),
9. ideál podle autorit (jak by si mě přáli vidět důležití dospělí).“

Jedinec je vybaven základní potřebou poznání sebe sama i svého okolí a ve všech oblastech se orientuje selektivně – vybírá si informace, které pro něho mají nějaký význam, přitahují jeho pozornost a ve vztahu ke svým dosavadním zkušenostem je určitým způsobem interpretuje. Kognitivní funkce jsou zároveň přizpůsobeny tak, aby sloužily potřebám člověka a mohl tak zjednodušovat či odstranit rušivé informace, které nejsou v souladu s dosavadní zkušeností nebo narušují vytvořený sebeobraz. Tímto způsobem si člověk vytváří představu světa i obraz sebe sama (Sedláčková, 2009). Výběrovost vnímání je ovlivněna řadou faktorů osobnostních, ale i situačních. Z osobnostních je to například aktuální sebepojetí, hodnotové systémy, osobní světový názor, orientace osobnosti jako integrace osobních vztahů k sobě i jiným atp. Ze situačních faktorů lze uvést aktuální psychický stav, očekávání (Pelikán, 1995; Sedláčková, 2009).

Hellus (in Orel a kol., 2016) rozlišuje dva základní atributy vztahu člověka k sobě samému v rámci jáské dimenze osobnosti. Sebepojetí – schopnost poznat a vědět, kým jsem a jaký jsem a aktualizace pravého Já – tedy schopnost dosahovat smysluplných cílů, seberealizovat se a stát se sám sebou. Já je mnoha autory považováno za vlastní střed osobnosti, jehož základem je sebepojetí a sebehodnocení (srov. Orel, 2016; Lersch, 1966 apod.)

2 SEBEPOJETÍ PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ A JEHO REFLEXE

V souvislosti se sebepojetím pedagogických pracovníků je na místě zamyslet se také nad potřebou a významem sebereflexe. Dovednost sebereflexe by měla být nedílnou součástí učitelova povolání, jedná se o jednu z nejdůležitějších dovedností, kterou by měl pedagog disponovat. Pro kvalitní a efektivní zhodnocení výchovně-vzdělávacího procesu je pro učitele zásadní zpětné zhodnocení vlastního chování, pohnutek, motivů, prožívání a postojů, na jejichž základě je schopen hodnotit své schopnosti, možnosti a predikovat tak možný vývoj situace a optimalizovat vlastní působení a aktivitu (Urbanovská in Švec a kol., 2002).

Zajímavé výsledky přineslo šetření Kodymové (2000). Bylo poukázáno na spojitost mezi reálnou sebereflexí pedagoga a jeho oblíbeností a přirozenou autoritou u žáků. Ukazuje se, že žáci oceňují a váží si upřímnosti pedagoga a jeho zdravé sebereflexe. Pozitivní zpětná vazba ze strany žáků pak stává pozitivní motivací pro pedagogické působení.

„Pojem sebereflexe chápeme jako vědomé sebepoznávání, sebevymezení a sebehodnocení, na jehož základě se formuje vztah k sobě. Vztah k sobě samému se utváří v průběhu socializace a individuace osobnosti na základě jednak dispoziční, jednak kulturně-historické determinace.“ (Urbanovská in Švec a kol., 2002, s. 151) Složitost sebereflexe tkví v její duálnosti. Člověk sám je subjektem i objektem vlastního poznávání. V rámci sebereflexe tak dochází k uvědomování si a pochopení vlastních myšlenek, názorů, postojů, ale také prožitků, chování a vztahu k sobě samému (Urbanovská in Švec a kol., 2002).

Snyder (1979) v této souvislosti zmiňuje také sebemonitorování, tedy tendenci a snahu člověka vnímat své chování a projevy a regulovat je podle požadavků okolí, daných norem a předpokladů vyplývajících z určité sociální role a pozice. Tato tendence nemusí být vždy vědomá. Řada z nás velmi citlivě vnímá zpětnou vazbu z okolí a v souvislosti s reflexí vlastního chování celou situaci vyhodnocují.

Naopak sebereflexi řízenou, vědomou a cílenou označuje Musil (1997) jako sebereflexi profesionální. V rámci ní dochází k vnitřnímu dialogu pedagoga, který si uvědomuje své

chování, jednání, postoje a emoce. Jedná se o zpětné ohlédnutí za danou situací, cílené uvědomění si svých pohnutek, způsobu jednání a komunikace se žáky, kolegy či rodiči, stejně jako pojmenování si emocí, které se s danou situací pojí (Švec, 1997).

Sebereflexe není záležitostí jednoduchou a řada (nejen) pedagogů se jí s obavami vyhýbá. V rámci sebereflexe totiž do jisté míry otevíráme své nitro, a ačkoli pohled do něj nabízíme v tomto případě pouze sami sobě, je pro nás toto nastavení zrcadla nelehkým úkolem. Přitom se v případě profesionální pedagogické reflexe jedná o dovednost, jejíž úroveň je možné tréningem a cvičením zdokonalit. V rámci profesní přípravy budoucích pedagogů však k intenzivnímu zdokonalování této dovednosti bohužel nedochází a pedagog tak není později schopen adekvátního vyhodnocení mnoha náročných, ale i zcela běžných situací v průběhu své kariéry.

Dovednost sebereflexe, chceme-li – sebereflektivní kompetence, je vymezována jako „kvalifikované nazírání osobnostních vlastností a rysů, projevujících se v prožívání a chování, ve vztahu k důsledkům aktivit orientovaných na jiné lidi, produktům společné činnosti a důsledkům vzájemných kontaktů s jinými lidmi za účelem optimalizace těchto aktivit a vztahů.“ (Řezáč, 1997 in Švec a kol., 2002, s. 152) V rámci osvojování si této pro pedagoga tolik důležité kompetence, je kladen důraz na dovednost popsat vlastní myšlení, postoje a emoce, umění položit si sebereflektivní otázky a pravdivě si na ně odpovědět, dovednost srovnat své „já“ s ideálním „já“, najít pravou příčinu stavu aktuálního „já“ a následně stanovit cestu pro optimalizaci celé situace (Urbanovská in Švec a kol., 2002). Řezáč (1997) chápe utváření sebereflektivní kompetence jako kontinuální proces diferenciace a integrace sociální zkušenosti, v jehož průběhu dochází k zvýšení citlivosti člověka k vnějším i vnitřním podnětům, zdokonalování rozlišovacích schopností a proměně percepce a apercepce. Rozvoj dovednosti sebereflexe je dle Urbanovské (in Švec a kol., 2002, s. 153) determinován řadou faktorů: „ochotou jedince zabývat se sám sebou jako objektem poznání, ochotou a připraveností ke korekci vlastních postojů, názorů, myšlení, způsobů chování a jednání apod., osvojením si sebereflexních technik, povahou vlastního „Já“, charakterem individuálního sebepojetí, úrovní ideálního „Já“ a požadovaného „Já“ (případně nechtěného „Já“), celkovou úrovní pozorovacích a rozlišovacích schopností, specifičností osobnostních vlastností a kauzálních atribucí, dostatečným množstvím a charakterem podnětů k sebereflexi, dostatečným množstvím a charakterem zpětnovazebních informací.“

Jak Urbanovská (in Švec a kol., 2002) dále dokládá, v procesu osvojování si a zdokonalování dovednosti sebereflexe hraje významnou úlohu mezilidská komunikace a dále prvotní ochota člověka k sebereflexi přistoupit, otevřít se jí a nebát se zabývat se sám sebou. Jedná se tedy o překonání strachu z nastaveného zrcadla a připravenost korigovat vlastní postoje, názory, způsob myšlení a chování. Sebereflexe se zejména v počátečních fázích přirozeně pojí s možnými pocity diskrepance aktuálního a ideálního „já“, které v nás vyvolávají nespokojenost, frustraci, úzkost a pocity viny. Tento důležitý prvotní krok však přináší nesporné výhody ve zvyšování frustrační tolerance, dovednosti adekvátního hodnocení skutečností kolem mě, a tedy kvalitnějšího a efektivnějšího profesního působení bez sebedestruktivních tendencí a důsledků.

Význam dovednosti sebereflexe zmiňuje také Blížkovský (2000), který ji zahrnuje do výčtu charakteristik dobrého učitele. Máme za to, že adekvátní sebereflexe pedagoga se pojí s hodnotami, jež v souvislosti s úspěšným fungováním ve výchovně-vzdělávacím procesu zmiňuje Kotrub (2003 in Juklová, 2013, s. 38):

- „zodpovědnost a spoluzodpovědnost,
- koherence mezi myšlením a vlastním konáním, působením,
- způsobilost vzdorovat nespravedlnosti,
- způsobilost být šťastný,
- sebeúcta a důvěra ve vlastní možnosti seberozvoje a učení se,

- způsobilost vést dialog a komunikovat.“

Potřeba adekvátní sebereflexe se projeví již u začínajícího učitele. Jak uvádí Podlahová (2002) nebo Peterson (1964), u pedagogů dochází v prvopočátcích jejich profesní dráhy, a tedy v rámci prvotního střetu s pedagogickou realitou, k „nástupnímu šoku“. Mezi hlavními důvody počáteční rozladěnosti mladých pedagogů Podlahová (2002 in Juklová, 2003, s. 45) zmiňuje „složení úvazku, jehož součástí jsou ne vždy právě předměty studované aprobace, nepřítomnost nebo nefunkčnost uvádějícího učitele, konflikt mezi pojetím výuky u začátečníka a u zkušených učitelů, stav materiálního vybavení školy, který může někdy nabývat až rozměrů, kdy jsou učitelé nuceni šetřit běžnými kancelářskými potřebami, administrativní povinnosti, neznalost právních a bezpečnostních předpisů, neznalost pracovního řádu, zaměstnání pedagogických pracovníků v době školních prázdnin, vztahy na pracovišti, výše vlastního platu, změněná kvalita kázně dnešních žáků, setkání s rodiči, formulační neobratnost a první učitelské „nehody“.“

Výše uvedené skutečnosti činí především první rok pedagogické kariéry nesmírně náročným. Domníváme se, že bez sebereflexivních kompetencí nebo alespoň bez snahy dovednost adekvátní sebereflexe budovat, mohou zmíněné okolnosti směřovat mladého začínajícího pedagoga k branám syndromu vyhoření a vlastní destrukce.

2.1 Syndrom vyhoření

Termín „burnout“ (vyhoření) poprvé použil Freudenberger (1974) a od té doby je skloňován v mnoha odborných dílech z oblasti psychologie, pedagogiky a pomáhajících profesí. Analogie s táborovým ohněm, jeho rychlým vzplanutím, ale zároveň brzkým skomíráním a vyhasnutím bez potřebné péče je příznačná. Honzák (2015, s. 11) k burn-out syndromu uvádí: „Ten, kdo vyhořel, zde mám na mysli psychopatologický stav s možnými vážnými zdravotními důsledky, musel předtím hořet. Musel být zapálený pro svou - většinou lidumilnou – činnost. Ale zapálíš-li svíčku na obou koncích, dostaneš sice dvakrát více světla, vyhoří však za poloviční dobu, upozorňují odborníci z této oblasti."

K vyhoření dochází, pokud se naruší rovnováha mezi vydanou energií a jejími zdroji, tedy v případě, kdy člověk překračuje hranice svých možností a sil – a to nejen fyzických, ale především psychických. Jak uvádí Křivohlavý (2001), v případě vyhoření pozorujeme u člověka naprosté vyčerpání fyzické, duševní, emocionální. Právě emocionální vyčerpání je dáváno do souvislosti s velkými očekáváními, nadšením a motivovaností, která se střetne s řadou zklamání a dlouhodobě se vyskytujících stresových situací.

Pedagogové, jako jedni ze skupiny pomáhajících profesionálů, jsou ve spojitosti se syndromem vyhoření v rizikové skupině. Zejména v poslední době, kdy je na ně vyvíjen od samého počátku jejich působení v praxi neúměrný tlak. Pedagog se ocitá pod tíhou velké odpovědnosti, pod tlakem vědomí, že jeho profese je jistým posláním. Od pedagoga se očekává příkladné chování a komunikace za každých okolností, v každé situaci a v každém prostředí, tedy bez ohledu na to, zda se právě nacházíme v prostředí školy nebo zda jsme v průběhu výchovně-vzdělávací činnosti či nikoli (Juklová, 2013; Křivohlavý, 1998; Kopřiva, 2013).

Do kontrastu k vysokým požadavkům na odbornost a morálnost pedagoga staví Hennig a Keller (1996) nepříznivé faktory, kterým je pedagog vystaven a které ho v případě nízké odolnosti mohou ohrozit:

- vysoké a do jisté míry nereálné požadavky ze strany veřejnosti - podchycení všech negativních společenských jevů, primární prevence s nízkou tolerancí neúspěšnosti apod.
- kritičnost ze strany rodičů, kteří jsou mnohdy primárně negativně naladěni a v opozičním postavení vůči učiteli – ztráta prestiže pedagogické profese

- neshody a konflikty v učitelském sboru a ve vztahu učitel – vedení školy, tedy celkově nepříznivé klima školy bez ochoty k otevřenému a konstruktivnímu dialogu
- podfinancování školství, které se odráží ve zvýšení počtu žáků ve třídách, snižování počtu odborníků, neadekvátní finanční ohodnocení pedagogických pracovníků apod.
- nedostatečná připravenost pedagogů v oblasti komunikativních dovedností, přestože se v jejich případě jedná de facto o pracovní nástroj

Ve shodě s Hennigem a Kellerem (1996) a Vobořilovou (2015) je v tomto směru také Škrabánková (2018 in Chmelová, 2018, s.22-23), která vymezuje hlavní zdroje stresu v pedagogických profesích:

- „žáci se špatnými postoji k práci a žáci vyrušující
- rychlé změny vzdělávacích projektů, organizace školy, koncepce vyučování
- špatné pracovní podmínky, včetně osobních vyhlídek na zlepšení postavení
- časový tlak, termíny, rozvrhy
- rozdílné názory a konflikty s kolegy, s vedením školy
- autorita – jak přirozená, tak daná postavením, která se od učitele vyžaduje jako nezbytný předpoklad úspěšné výchovy
- náročnost profese spojená s vysokou zodpovědností
- nedostatek samostatnosti – množství kontrol, obtížnost samostatně pracovat, při řešení konfliktů s rodiči nebo žáky se často musí podvolit tlaku ředitele, veřejnosti aj.
- veřejnost a její pohled na učitele – učitel má mít vysokou úroveň znalostí, má vystupovat na veřejnosti, má mít interdisciplinární dovednosti, profesní kulturu, etiku, ale na druhé straně veřejnost práci učitele znevažuje (odučí pár hodin a má volno, po pár letech se už nemusí připravovat na výuku apod.)“

Jak uvádí Urbanovská (2008), pravděpodobnost burn-out syndromu je pak dána poměrem rizikových (stresových) a protektivních faktorů. V dnešní době je však pod tlakem rizikových faktorů většina pedagogů. Žijeme v době rychlého životního tempa, hektického stylu a vysokých nároků. A od pedagoga se očekává odolnost a dokonalost, umění čelit a vzdorovat těmto rizikovým faktorům a postavit se do pozice dokonalého, bezchybného, příkladného. Zároveň však nenabízíme dostatek možností a příležitostí, jak se na tento tlak připravit a naučit se mu čelit. Bez dovednosti nastavit si reálné zrcadlo sebereflexe a se strachem udělat přirozenou lidskou chybu, bez dostatečné podpory a pozitivní zpětné vazby ze strany okolí, pak pedagog velmi snadno během poměrně krátké doby vydá veškerou energii a zůstane z něj vyhořelý uhlík bez žhnoucího plamínku.

Urbanovská (2008) dodává, že k vyhoření nedochází ze dne na den. Stav nespokojenosti, úzkosti, zvýšeného napětí a frustrace v nás neustále, byť plíživě narůstá a mnoho z nás proto tyto první varovné příznaky přehlíží. Bez odhalení a pojmenování těchto symptomů se však můžeme velmi snadno dostat do fáze, kdy je pozdě. Připomeňme si proto základní projevy a varovné příznaky, stejně jako jednotlivé fáze obávaného syndromu.

Nejen v případě syndromu vyhoření platí, že preventivní působení je snazší než řešení již vzniklého problému. Honzák (2015, s. 4) ke zvládání burn-out syndromu uvádí: „Pokud jste se ocitli v situaci, že plameny vašeho nadšení hodlají už strávit vás, je nezbytná nějaká změna. A jediné, co můžete změnit, jste vy samotní. To je blbé! A těžké! Ale je to jediné skutečně účinné řešení a stojí za to – v každém věku!“

Základní podmínkou zastavení vyhoření, stejně jako jeho preventivního je obnovení nebo zachování rovnováhy lidského organismu. Tedy vyrovnání zátěže, která na člověka přirozeně působí a jeho odolnosti, aby zátěžová situace nepřerostla v chronicky působící stres. Pedagogičtí pracovníci, stejně jako další pracovníci pomáhajících profesí, jsou často nabádáni k tomu, aby byli vždy připraveni, byli vstřícní, ohleduplní, bezchybní, dokonalí. Tyto nepřiměřené nároky zcela přirozeně vyvolávají stres. Podporou by v tomto případě mohlo být absolvování sebezkušenostních výcviků a výcviků komunikativních dovedností, kurzy

asertivní komunikace a asertivního chování (Chmelová, 2018). O významu psychohygieny a zachování rovnováhy mezi příjmem a výdejem, stejně jako mezi profesním a soukromým životem hovoří také Hennig a Keller (1996) nebo Kyriacou (2012).
Pedagog může pod tíhou zátěže zaujmout pozici pasivní (re-aktivní), kdy vidí příčiny svého chování převážně mimo sebe a vzdává se tak možnosti cokoli ovlivnit. Vnímá sám sebe jako bezmocného obětního beránka, který je čím dál více křehký a zranitelný. Jak zmiňuje Urbanovská (2008), je důležité cíleně posílit odolnost a motivovat člověka k aktivnímu postoji a převzetí odpovědnosti za řešení daných situací. I přes aktivní postoj člověka je na světě mnoho situací, jevů a okolností, které ovlivnit nemůže. Může ale změnit způsob nazírání na ně. Máme na mysli pozitivní nebo negativní postoj a přístup k životu a jeho reálné podobě. Právě pozitivní naladění představuje prevenci a podporu při zvládání náročných situací. Přínosné je v tomto směru tzv. psychogenní nebo emoční přeladění, tedy navození příjemných pocitů s pomocí příjemných představ a prožitků. Doporučeníhodný je také smysl pro humor a schopnost se upřímně zasmát a smát.
Podstatnou oblastí, na kterou se v rámci prevence a řešení burn-out syndromu zaměřujeme, je otázka smyslu života a významu konkrétní práce a povolání. Jsou to právě vysoké nároky a ideály, které se při nenaplnění stávají příčinou rezignace. Hledání a nalezení smyslu života je jeden z hlavních faktorů zvládání životních strastí a syndromu vyhoření (Urbanovská, 2008).
Důležitým zdrojem energie, a tedy podpůrným faktorem je opora ze strany sociálního prostředí a našeho okolí. Jedná se o vzájemné sdílení a rozbor konkrétních situací a problémů, včetně společného hledání jejich řešení. Podpora z okolí nám může pomoci udržet aktivní postoj a pozitivní náhled na věc. Jak uvádí Křivohlavý (2001), sociální podpora nám pomůže změnit vlastní nazírání na vnější okolnosti, ačkoli ty samotné se příliš nemění. Význam sociální podpoře a mezilidské komunikaci přikládá také Kopřiva (2013) a Kyriacou (2012).
V souvislosti se sociální podporou zmiňuje Urbanovská (2008) význam supervize, jako významného preventivního prostředku. Supervizor, jako třetí nezávislé oko, vede pracovníka k adekvátní sebereflexi a diskutuje o možných alternativách řešení, včetně spoluvytvoření sítě sociálních vztahů, jako významné energetické zásobárny. O sebereflexi jako významném podpůrném a preventivním činiteli pojednávají Průcha, Walterová, Mareš (2013).
Potměšil a Potměšilová (2014, s. 11) uvádí, že "jednou z možností, jak podporovat pedagogické pracovníky v jejich práci a podporovat je v jejich vývoji, by dále mohla být supervize. Supervize je běžná intervenční technika, kterou pro svoji práci využívají kliničtí psychologové a psychoterapeuti. Současná legislativa však nevymezuje supervizi pro pedagogické pracovníky ve školách ani ve školách pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami. Výjimku pak tvoří Metodický pokyn k poskytování supervize ve školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy a ve školských zařízeních preventivně výchovné péče, v němž je definován pojem supervize, charakterizována supervize v těchto školských zařízeních a vymezen supervizor a jeho vzdělání."
Benešová a Šmidmajerová (2018, s. 63) vnímají supervizi jako prevenci syndromu vyhoření. Uvádí, že „každý pracovník, především pak pracovník v pomáhajících profesích, by měl být informován o stresu a o procesu vyhoření, aby se naučil rozeznat příznaky psychického vyčerpání a účinně se tomuto syndromu bránil včasným preventivním opatřením, v našem případě supervizí.“ Z jejich výzkumu vyplývá, že i pracovníci vnímají supervizi jako vhodný způsob prevence syndromu vyhoření a snaží se mu předcházet.
Problematikou sebepojetí pedagogických pracovníků se zabývá také projekt IGA_PdF_2018_008 - „Výzkum specifik speciálněpedagogické intervence a poradenství“. Cílovou skupinu tvoří speciální pedagogové vykazující aktivity v terénní intervenční a poradenské praxi, a to ve školách zaměřených na žáky se speciálními vzdělávacími potřebami a školách běžného typu. Cílem studie je přinést poznatky o současném sebepojetí speciálních pedagogů, vyhledání kritických míst pro odbornou podporu. V neposlední řadě chceme

přinést informace využitelné v rámci pregraduální přípravy budoucích speciálních pedagogů. V rámci výzkumu se tedy zaměřujeme na míru jejich pracovní spokojenosti, pracovní angažovanosti a uvědomované efektivity práce. Pro sběr dat jsme zvolili Utrechtskou škálu pracovní angažovanosti (UWES) a Škálu učitelova vnímání efektivity (TSES).
Výsledky výzkumu, stejně jako podrobné zpracování daného tématu budou zveřejněné v připravované monografii vázané na daný projekt.

Příspěvek je financován z projektu IGA_PdF_2018_008 (Výzkum specifik speciálně-pedagogické intervence a poradenství).

Použitá literatura

1. BLATNÝ, M. a kol. Psychologie osobnosti: hlavní témata, současné přístupy. Praha: Grada, 2010. 301 s. Psyché. ISBN 978-80-247-3434-7.
2. BENEŠOVÁ, V., ŠMIDMAJEROVÁ, E. (2018) 'Supervize jako nástroj v prevenci syndromu vyhoření', Czech & Slovak Social Work / Sociální Práce / Sociálna Práca, 18(2), pp. 63–71.
3. CAKIRPALOGLU, P. Psychologie hodnot. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2009. 376 s. ISBN 978-80-244-2295-4.
4. FREUDENBERGER, H. Staff Burnout. Journal of Social Issues, 1974. Vol 30, page 159-165. http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-4560.1974.tb00706.x
5. HARTL, P., HARTLOVÁ, H. Psychologický slovník. Praha: Portál, 2000. 774 s. ISBN 80-7178-303-X.
6. HENNIG, C., KELLER, G. Antistresový program pro učitele. Praha: Portál. 1996 ISBN 80-7178-093-6
7. HONZÁK, R. Jak žít a vyhnout se syndromu vyhoření, Praha: Vyšehrad, 2015. ISBN 978-80-7429-552-2.
8. CHMELOVÁ, D. Psychická zátěž v pedagogických profesích na základní škole. (Závěrečná práce) Olomouc: UP, 2018.
9. JUKLOVÁ, K. Začínající učitel z pohledu profesního vývoje. Hradec Králové: Gaudeamus, 2013. ISBN978-80-7435-266-9.
10. KODYMOVÁ, O. Osobnost učitele ve vztahu k sociálnímu prostředí. (Diplomová práce) Olomouc: UP, 2000.
11. KOPŘIVA, K. Lidský vztah jako součást profese. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0528-9.
12. KOUKOLÍK, F. Před úsvitem, po ránu: eseje o dětech a rodičích. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1496-0.
13. KŘIVOHLAVÝ, J. Psychologie zdraví, Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-774-4.
14. KŘIVOHLAVÝ, J. Jak neztratit nadšení. Praha: Grada, 1998. ISBN 80-7169-551-3.
15. KYRIACOU, C. Klíčové dovednosti učitele: cesty k lepšímu vyučování. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0052-9.
16. LUKÁŠOVÁ, H. Učitelské sebepojetí a jeho zkoumání. 1. vydání. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Fakulta humanitních studií, 2015. 106 stran. Pedagogika. ISBN 978-80-7454-552-8.
17. MUSIL, J. V., MUSILOVÁ, M. Řízená sebereflexe – pedagogova dovednost a zdroj speciálních schopností. Pedagogická orientace, 1997, č. 4, s. 69-71.
18. OREL, M., OBEREIGNERŮ, R., MENTEL, A. Vybrané aspekty sebepojetí dětí a adolescentů. Olomouc: UP, 2016. ISBN 978-80-244-4991-3.
19. OREL, M. a kol. Vyšetření a výzkum mozku: pro psychology, pedagogy a další nelékařské obory. Vydání 1. Praha: Grada, 2017. 168 stran, 16 stran obrazových příloh. Psyché. ISBN 978-80-247-5539-7.

20. PELIKÁN, J. Výchova jako teoretický problém. 1. vyd. Ostrava: Amosium servis, 1995. 234 s. Dědictví Komenského; Sv. 4. ISBN 80-85498-27-8.
21. POTMĚŠILOVÁ, P., POTMĚŠIL, M. Pedagogický pracovník v integrovaném vzdělávání a integrované výchově. Sociální pedagogika, 2014, roč. 2, č. 2, s. 88 - 101. ISSN 1805-8825.
22. PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. Pedagogický slovník. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0403-9.
23. SEDLÁČKOVÁ, D. Rozvoj zdravého sebevědomí žáka. Vyd. 1. Praha: Grada, 2009. 123 s. Pedagogika. ISBN 978-80-247-2685-4.
24. SNYDER, M. Self-Monitoring Processes. Advances in Experimental Social Psychology, Vol. 12, 1979, pp. 85-128.doi10.1016/S0065-2601(08)60260-9.
25. ŠVEC, V. Sebereflektivní deníky v seminářích z obecné didaktiky. Pedagogická orientace, 1997, č. 4, s. 45-52.
26. URBANOVSKÁ, E. 2002. Je potřebné a možné rozvíjet schopnost sebereflexe budoucích učitelů? In: ŠVEC, V. a kol. Cesty k učitelské profesi: utváření a rozvíjení pedagogických dovedností. Brno: Paido. s. 150–167, ISBN 80-7315-035-2.
27. URBANOVSKÁ, E. 2008. Jak proti syndromu vyhoření? aneb Pomoc pro pomáhající. In: VAŠŤATKOVÁ, J., HOFERKOVÁ, S. Příručka sociálního pracovníka. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008. ISBN 978-80-244-1991-6.
28. VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. Sociální psychologie. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-1428-8.

Kontaktní údaje

Mgr. Eva Urbanovská, Ph.D.
Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta, Ústav speciálněpedagogických studií
Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc
Tel: 585635343
Email: e.urbanovska@upol.cz

ART TALENT AND TALENT IN THE MINDS OF TEACHERS OF ART SCHOOLS

Daniela Valachová, Barbora Kováčová, Blanka Kožík Lehotayová, Janette Gubricová

Abstract

The article presents results of a research focused on solving the issue of artistic talent in youth and children. We mentioned opinions of teachers from primary schools. Our respondents presented their opinions in a questionnaire, where they had the opportunity to express their opinions. Results of the mentioned group of respondents will be further compared with different groups of respondents.

Key words: *Talent, teacher, primary school, art expression, pupil, child.*

1. Introduction

One of the factors that the research team led to examine the issue was the serious interest in the issues related to the human creativity and its basis or the talent. Everyday contacts with art education and creative talents developing led the team members to a greater dedication to this issue. The research was also determined by the factor of the workplace, which is focused on the work with young people in the field of arts and culture, who are expected to possess some fine art talent and gifts (Kováčová, Valachová, eds. 2018). Of course, we also took into account the progress of science and the methods being used since the latest researches concerning the mentioned problems in Slovakia. The need to discuss this topic follows the fact that the present research attention is not favoured to the issue of artistic talent. Our team goals are to find capabilities to search and identify the art gifts and talents, to determine them, and also to look for the possibilities of their development. We want to focus on the fine-art area of this subject of the research. We will also consider the pedagogical and psychological determinants. Currently, the attention is paid rather to searching and developing of intellective capability in children, which is contemporarily considered since the pre-school education according with Krásna - Geršicová et al. (2018).

An artistic talent and its development is thereby vanishing within the one way development of a personality. Here arises the need to focus on the theory of multiple intelligences (multiple intelligences), formulated by the Harvard University professor, Howard Gardner (in 1985), which means a big break for the art world and in the field of education in through arts. He understands intelligence in the pluralistic sense, not just as pure ability of a logical and verbal expression. it includes a spectre of seven different types of intelligence, where the final result of the use of each type is a specific type of creativity. Howard Gardner, at the First Conference of European Children's Museums in Lisbon in 1998, said that in the process of upbringing and education we need to find a way to allow people to keep the curious and creative mind of a five year old child and, at the same time, to understand the world that surrounds us, for otherwise, we would not need the civilization.

In literature we can find both terms, talent and gift, used differently. E.g. the talent as an updated gift (Musil, 1982, in Dočkal 2005), the gift as a potential for the intellectual activity and the talent as a potential outside the intellectual activity (Hvozdík 1978, in Dočkal 2005). Mr. Dočkal shows these two terms as synonyms, thus using them as equivalent. Both endowment and talent have, by E. Winner (1996, in Dočkal 2005), a joint triadic model:

1. Gifted individuals are precociously mature

2. They need minimum help
3. They want to excel in the field in which they are gifted A talented individual demonstrates its above-average and highly specialized skills in the area of music, fine arts, dance and other arts.

Giftedness is understood as an exceptional general intellectual ability. Because even now, the criteria for distinguishing the term endowment and talent are still vague, in our project we will use these terms interchangeably.

Similarly as a number of authors such as V. Dočkal (2005), L.Hříbková (2009), F. J. Mönks, A. J. Tannenbaum (in Dočkal 2005rok) and the similar. Since the 20th century, three basic theoretical approaches to giftedness have been preferred:

- A cognitive approach. It has the longest tradition in psychology. The original authors' interest of this stream was the investigation of cognitive predispositions of children and detection of individual differences among children. The research was focused on testing of cognitive predispositions, focused primarily on the level of IQ.
- A personality development approach. The proponents of this approach understand talent as a harmony of several personality characteristics. This model has many supporters and their thoughts influence the school policy in several countries.
- A social - cultural approach. This approach combines the psychological and pedagogical tendencies in the examined problem. Their application is mainly in the teaching practice, where it is desirable to handle not only talents of individuals, but also the related topics and issues.

General artistic abilities The term artistic ability is mostly used as an umbrella expression for mutually independent music, art, literature and drama, and other special abilities.

- the ability of artistic skills evaluation is the ability to create a specific emotionally-assessment relationship to objects of artistic substantiation or to artistic works. The created evaluation relationship itself then becomes an inner content of the work of art or its design.
- the ability to perform an artistic substantiation is the ability to express the internal content of the work in an adequate form or way, to materialize one's intellectual and emotional wealth through the artistic artefact and hand it over to the recipient.

Particular contribution expected: Popularization of research results will be presented in several forms . In the course of the project (years 2015-2017), it will be through workshops with investigators , but I collaborators of teaching experience . In addition, throughout the duration of the project and after his research team will publish scientific articles in scientific conferences at home and abroad and in professional journals.

During the implementation of direct research and also after the end of the project (years 2015-2017) will be organized seminars with presentation of partial and final results of the project . Installation project outcomes will be in specialized areas of art galleries bring specific experience and the possibility of mediation project outputs and the general public . Project exhibition in public areas and libraries and schools (provide feedback to children and youth and with teachers). After completion of the project will be a popularization through the application of the project results to the Education Fine Arts in terms of innovation and updates . Published publications encourage student solution PhD theses , and other inquiries . In this sense, will inspire all issued and published articles, publications issued during the project. To ensure excellence will be published outputs subject to professional review. In addition, the research results will be made available to schools and institutions involved in the education artistically gifted children and youth, in the form of policy recommendations and optical materials and attachments to identify artistically (artistically) gifted children and

youth.Popularization of the project will be carried out through the cooperation with information portals publication of results in virtual space websites.
The project results will be presented to the general public through the media and members of the team participate in the Week of Science and Technology in Slovakia (years 2016-2017). Researchers project will be in the action not only present the results of the project itself , but also the results of sub- aims of the expert lectures and presentations.

2. Research method and some partial findings

The questionnaire was used as one of research methods in complex survey. We decided to use it because of its strength – possibility to obtain an appropriate number of participants. Items of the questionnaire were focused on teachers´ opinions of gifted-in-art individuals, their performance and conditions, which are principal for talented individuals. The questionnaire contains eight items.Two of them were aimed on basic information about teachers (qualification and duration of educational practice). Following two items looked for possibilities of education in research field. Another four items were focused on participants´ opinions and preferences in field of gift and talent in fine art.
Total number of research participants was 372. They were split into four groups according to the place of their professional performance. We focused on analysis of opinions in selected group of 58 participants – teachers at art schools. Duration of teachers´ educational practice was identified as one of the interesting descriptive data (Tab. 1).

Tab. 1: The structure of art-school teachers according to length of practice in years

Practice in years	less than 5	5-10	10-20	over 20	N
N	25	11	12	10	58
%	43,1%	18,9%	20,6%	17,2%	100%

N – Number of participants;
%- Proportion of absolute frequency and sample number

According to data in Table no.1 it is evident that the first prevalent group is represented by teachers with teacher practice shorter than 5 years (41.3%). The second significant group is represented by teachers involved in teacher practice in duration from 10 to 20 years (20.6%). At least, the minor group is represented by teachers with over twenty-year teaching experience (17.2 %). This shows that the structure of the group of teachers involved into our survey is positive within the context of their age and length of teaching experience. Mainly, the group consists of younger teachers, very soon after their teacher training. That can be seemed as positive regarding their teacher´s enthusiasm. The lack of teaching experience might be considered as a risk factor in this group of teachers. The majority of participants assert that they acquire some new knowledge by self-study (78%) using various sources as the Internet, academic literature, scientific magazines. Some respondents (9%) did not respond this item. It can be interpreted that they did not consider the item as important or they could not / did not want to reply it. Probably, they do not assume a study in the field of art gift to be a newer part in the art education. Although, it is possible, that participants do not meet any new knowledge, they do not educate themselves and those are reasons why they did not respond the item.
In the fifth item of questionnaire, the teachers had to define the terms: fine art gift and talent. Their statements were framed into several categories: development of child´s potential, proceeding in fine art activities, improvement of fine art expressing, creativity, originality.
The teachers reflected the importance of constant development of children´s fine art gift and talent in the sixth item of the questionnaire. They had to give some reasons for their statements. All of the teachers seemed the constant development of talent as important. As the

reasons for it, they mentioned: development of child´s fantasy, proceeding in fine art development, avoiding stagnancy and crisis in fine art expressing, complex development of child´s personality (not only specific skills).
The seventh item was focused on perception of relationship between fine art expression and the facility for fine art. The participants could explain their opinion using loose interpretation. One of the teachers did not respond the item (1.7%). The most of the responds (65.5%) affirmed the conviction for the tight relation between facility and fine art expression. The teachers believed that facility and art expression are "hand in hand" or they develop/support one another. The second group of opinions (32.7%) reasoned that those two terms do not have to be necessary interconnected. Not every child has the facility for fine art, but almost every child can express her/himself using fine art.
The last item of questionnaire was divided into three sub-items. We were interested how the teachers construe three components – "time, space and feedback" – within process of fine art development.
The teachers seemed the component of time to be:

- important for children to have enough time by their fine art activities,
- time is important for creativity development,
- time has to be used efficiently during children´s fine art production

The component of „space" was considered as:

- appropriateness of used materials and equipment,
- challenging and encouraging environment,
- inspiring environment

"Feedback" was connected mainly to child´s personality:

- it is important for development of child´s fine art talent,
- it is important for a child as well as a teacher,
- feedback develops the child´s personality.

The category of "time" was perceived as an important factor during children´s production. They believe that the abundance of time is essential during art production as well as in process of development of the facility for fine art. According to some participants, the more time means the more creative product. The participants´ responds were very similar, without considerable differences.
The category of „space" was not connected with any significant differences in participants´ opinions. The group of art school teachers agreed that the space is important during art production and it should provide stimuli for work. They used the term "space" as an equivalent to term "environment".
The category of "feedback" showed that the art school teachers considered "feedback" as important for subsequent development of pupil. The need for praise, compliment and encouragement was stressed.

3. Summary of research findings

According to mentioned findings, it is possible to sum up some specific opinions in our research sample:

- It is evident in responds and their analysis, that the fine art teachers understand the term "fine art gift and talent" in appropriate way.
- The participants believe that it is important to develop children´s facility for fine art.
- The participants identify besides facility for fine art also another types of facility.
- From the point of view of the participants, the component "time" is closely connected with fine art production.
- In the category of "space", the connection to stimulation and motivation is stressed.
- The component "feedback" is represented by the term "necessity".

Received responds present the frame of the most preferred participants´ opinions which are joined not only with the issue of fine art gift and talent, but also with using that knowledge in own teaching strategies. The group of art school teachers is very specific – because of their own education and because of the curriculum at art schools. This was the reason why we aimed our attention on opinions of those teachers.

4. Conclusion

The aim of the research study is to present the results of the research on the study of visual arts of school children. We are convinced that every artist plays a different and necessary part in contributing to the overall health, development, and well-being of our society. Art resonates with people on a personal and global level, because it not only empowers but starts from inside of ourselves.

Human development can be described as a complex combination of factors that affects the health and satisfaction of individuals throughout their lives. These factors are involved in cognitive and behavioral processes, which subsequently shape the social and economic conditions of people, their level of creativity, productivity, which is reflected in the quality of life. This is true for every person, whether gifted or not.

Affilliation: by VEGA 1/0179/17

Bibliografia

1. DOČKAL, V. 2005. *Zaměřeno na talenty, anebnadání má každý.* Praha NakladatelstvíLidové noviny, 2005. ISBN 80-7106-840-3.
2. KOVÁČOVÁ, B. a kol. 2018. Nadanie a výtvarné nadanie ako terminus technikus. In: Kováčová, B. – Valachová, D. (ed.). *Fenomén výtvarného nadania vo vývine človeka(teoreticko-výskumná paradigma)*. PdF UMB Banská Bystrica, 2018 ISBN 978-80-557-1483-7.
3. KRÁSNA, S. - GERŠICOVÁ, Z. et al. 2018. Teoretické a aplikované komponenty predprimárnej edukácie. Brno Tribune, s.r.o., 2018. ISBN 978-80-263-1434-9.
4. LEHOTAYOVÁ, B. 2018 Fenomén výtvarného nadania v období predškolského veku. In. Kováčová, B. – Valachová, D. (ed.). Fenomén výtvarného nadania vo vývine človeka (teoreticko-výskumná paradigma). PdF UMB BanskáBystrica, 2018 ISBN 978-80-557-1483-7.
5. STERNBERG, R. J. 1985. *Beyon IQ: A triarchictheory of humenintelligence*. New York : CambridgeUniversity Press, 1985.
6. VALACHOVÁ, D. 2018. Výskum identifikátorov výtvarného nadania a talentu u detí a mládeže. In. Valachová, D. – Kováčová, B.: *Fenomén výtvarného nadania vo výskumnej paradigme.* PdF UMB Banská Bystrica, 2018. ISBN 978-80-557-1484-4.
7. HŘÍBKOVÁ, L. 2009. *Nadání a nadaní*. Praha : Grada, 2009.

Contact with autors

prof. PaedDr. Daniela Valachová, PhD.
Matej Bell University Banská Bystrica
Faculty of Education, The Department of Fine Arts Education
daniela.valachova@umb.sk

doc. PaedDr. Barbora Kováčová, PhD.
Catolic Univesity of Ružomberok
Faculty of Education, The Department of Pedagogy and Special Pedagogy
barbora.kovacova@ku.sk

PaedDr. Blanka Kožík Lehotayová, PhD.
Comenius University of Bratislava
Faculty of Education, The Department of Pedagogy and Preschool Pedagogy
lehotayova@fedu.uniba.sk

PaedDr. Janette Gubricová, PhD.
University of Trnava
Faculty of Education, The Department of Pedagogical Studies
janette.guricova@truni.sk

VZÁJOMNÉ KONEXIE MEDZI PERFEKCIONIZMOM A OSOBNOSTNÝMI CHARAKTERISTIKAMI U ŠTUDENTOV HUMANITNÝCH A TECHNICKÝCH ODBOROV

RELATIONSHIP BETWEEN PERFECTION AND PERSONAL CHARACTERISTICS OF STUDENTS OF HUMANITATION AND TECHNICAL DEPARTMENTS

Dominika Doktorová- Jana Hubinská- Iveta Šefarová

Abstrakt

Cieľom výskumu je zisťovanie spojitosti medzi celkovou úrovňou perfekcionizmu meranou prostredníctvom FMPS-D a osobnostnými charakteristikami podľa šesťfaktorového modelu osobnosti HEXACO – 60 v období mladšej dospelosti, a to konkrétne u študentov humantiných a technických odborov. Výskum obsahuje analýzu dát získaných od 408 respondentov. Z jednotlivých osobnostných dimenzií sme zaznamenali štatisticky významný vzťah len medzi a svedomitosťou, poctivosťou a celkovou úrovňou perfekcionizmu. Medzi študentami technických a humanitných odborov sme nezaznamenali štatisticky významné rozdiely v celkovom skóre perfekcionizmu.

***Kľučové slová*:** *Perfekcionizmus, osobnostné dimenzie, študenti technických a humanitných odborov, vzájomné konexie*

Abstract

The aim of the research is to find out the link between the overall level of perfectionism ascertained through FMPS-D and the personality characteristics of the six - character model of the HEXACO - 60 personality in the younger adulthood, namely the students of human and technical departments. Research includes an analysis of data obtained from 408 respondents. From individual personality dimensions, we have recorded a statistically significant relationship only between consciousness, honesty, and the overall level of perfectionism. We did not notice statistically significant differences in the overall score of perfectionism among technical and humanitarian students.

Key words: *perfectionism, personal characteristics, technical and human students, multial connections*

1 ÚVOD

Pôvod konceptu perfekcionizmu siaha až do 90. rokov 19. storočia, kedy francúzsky lekár a psychiater Pierre Janet (1898, In: Molnar, 2010) opísal perfekcionistov ako ľudí, ktorí disponujú tzv. „fixnými ideami“. Teoreticky poukázal na fakt, že jedným z ústredných prvkov perfekcionizmu je rigidita (Molnar, 2010). Frost et al. (1990) vytvoril multidimenzionálny model perfekcionizmu, na základe ktorého E. Nábělková a M. Filiačová (2010) skúmali perfekcionizmus, ako relatívne stálu črtu osobnosti, predpokladali jej opodstatnenosť rozlišovania tzv. funkčnej a dysfunkčnej formy perfekcionizmu (Nábělková, Filiačová, 2010). Aj v rámci oblasti pracovného správania nachádzame prepojenie medzi perfekcionizmom a osobnostnými charakteristikami. Už v modeli „Big Five“ – päťfaktorový model osobnosti je zahrnutý aspekt precíznosti a starostlivosti pod dimenziou Svedomitosť (Costa a McCrae, 1980, in: Matiašková, 2010). H. Schuler a M. Prochska (2003) analýzou jednotlivých faktorov

„Big Five“ poukazujú na súvislosť medzi svedomitosťou a celkovým skóre motivácie k výkonu (Schuler, Prochaska, 2003, in: Matiašková, 2010). Perfekcionizmus označovaný aj „zdravý“, ako snaha o dokonalosť, rôznymi autormi nie je považovaný za perfekcionizmus, ale za prílišnú svedomitosť (Ruggeri, 2018)..
T. Curran a A.P. Hill (2017) zistili, že miera perfekcionizmu v populácií rastie. Upozorňujú na výrazné zvýšenie perfekcionizmu od roku 1989 (Curran, Hill, 2017, in: American Psychological Association, 2018). Vzhľadom na zvyšujúci sa tlak na študentov zo strany rodičov a okolia počas vysokoškolského štúdia sme sa rozhodli túto problematiku preskúmať a zistiť, či už u študentov vysokých škôl je pozorovateľný výskyt perfekcionistického snaženia. J. J. Arnett (2007) zastával názor , že vznik perfekcionizmu je determinovaný samotným obdobím „vynárajúcej sa dospelosti“. Výskumne (Macek, Bejček, Vaníčková, 2007, In: Devečková, 2010) sa zistilo, že vynárajúca sa dospelosť sa v našich podmienkach vyznačuje nízkou úrovňou stability a hľadaním vlastného „self“, súhlasne s Arnettom (2004, In: Devečková, 2010). Štúdia J. Stoebera a F. S. Stoeberovej z roku 2009 na vzorke internetových používateľov (N=289) a študentov (N=109), nepotvrdila existenciu signifikantných rozdielov medzi jednotlivými študijnými odbormi (Stoeber, Stoeber, 2009).
Perfekcionizmus vo viacerých výskumoch (Speirs Neumeistera, Millera, 2017, Ruggeri, 2018, Schuler, Prochska, 2003) súvisel najmä so svedomitosťou. Na základe týchto poznatkov sme sa zamerali na zisťovanie konexií medzi osobnostnými vlastnosťami a celkovým skóre perfekcionizmu. V rámci nášho výskumu sme sformulovali dve výskumné otázky a jednu hypotézu a znejú nasledovne:
VO1: Existuje štatisticky významný vzťah medzi jednotlivými dimenziami Osobnostného inventára HEXACO (okrem svedomitosti) a celkovou percentuálnou hodnotou perfekcionizmu?
VO2: Existujú štatisticky významné rozdiely v celovej úrovni perfekcionizmu u študentov humanitných a technických odborov?
H: Medzi osobnostnou charakteristikou svedomitosť Osobnostného inventára HEXACO a celkovou percentuálnou úrovňou perfekcionizmu existuje štatisticky významný vzťah v negatívnom smere

2 METÓDY

2.1 Populácia a výberový súbor

Našu výskumnú vzorku tvorilo 408 respondentov. Z celkového počtu bolo 304 žien a 104 mužov. Medzi mužmi a ženami bol výrazný nepomer, ale pre naše skúmanie nie je potrebné rovnomerné rozloženie. Ďalším podstatným kritériom bol odbor, ktorý vysokoškolskí študenti navštevujú. Zo 408 respondentov tvorili študenti humanitných odborov (pedagogika, sociálna práca a psychológia) na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave, na Univerzite sv. Alžbety a na Trnavskej Univerzite. Zvyšných 204 respondentov tvorili študenti technických odborov-informatiky na Žilinskej univerzite a na STÚ v Bratislave. Participanti boli porovnateľní z hľadiska dĺžky štúdia na vysokej škole, z hľadiska dosiahnutých výsledkov a z vekového hľadiska. Pôvodný počet respondentov bol 512, ale pre neúplnosť vyplnenia dotazníkov sme ich museli vyradiť z výskumného súboru. Tretím podstatným faktorom bol vek respondentov,pričom priemerný vek respondentov bol od 20 do 23 rokov.

2.2 Materiály a aparatúry

V našej práci pracujeme s 2 pojmami, ktorých operacionalizácia nie je jednoduchá, vzhľadom na nejednoznačnosť jeho chápania u samotných výskumníkov. Na účely nášho výskumu sme skúmané premenné vymedzili nasledovne:

Osobnosť charakterizujeme na základe toho, akým spôsobom sa ľudia správajú v určitej situácii. Z tohto hľadiska je možné na základe správania odvodiť osobnostné črty a zároveň je možné na základe osobnostných čŕt jedinca predpovedať ako by sa správal v určitej situácii
Perfekcionizmus definujeme ako snahu o dokonalosť, bezchybnosť, pre ktoré je charakteristické predchádzanie nedostatkov prostredníctvom tvrdej práce.
Pre náš výskum sme použili 2 dotazníky. Prvý dotazník bol Osobnostný inventár HEXACO-60, ktorý bol zameraný na meranie 6 základných dimenzií charakterizujúcich osobnosť človeka. Druhý dotazník bola Frostová multidimenzionálna škála perfekcionizmu - FMPS-D.

Osobnostný inventár – HEXACO-60
K. Lee a M.C. Ashton (2009) vytvorili revidovaný osobnostný inventár HEXACO, ktorý charakterizuje osobnosť človeka v šiestich dimenziách. Slovenský preklad je dostupný na internete: hexaco.org. Pre náš výskum sme použili skrátenú verziu HEXACO-60. Verzia HEXACO-60 obsahuje 10 položiek určených pre každú zo šiestich dimenzií. Prostredníctvom Likertovej škály (5 = úplne súhlasím, 4 = súhlasím, 3 = neutrálna (ani súhlas, ani nesúhlas), 2 = nesúhlasím, 1 = úplne nesúhlasím) respondenti hodnotili mieru svojho súhlasu s výrokom. Vyplnenie inventára trvá približne 12 minút. Šesť základných dimenzií je rozdelených na:
Poctivosť – pokora: úprimnosť, spravodlivosť, chamtivosť, skromnosť
Emocionalita: bojazlivosť, úzkostlivosť, závislosť, citlivosť
Extraverzia: sociálna sebaúcta, sociálna odvaha, spoločenskosť, nadšenie
Prívetivosť: schopnosť odpúšťať, zhovievavosť, flexibilita, trpezlivosť
Svedomitosť: organizovanosť, pracovitosť, perfekcionizmus, rozvážnosť
Otvorenosť voči skúsenostiam: estetické hodnotenie, zvedavosť, tvorivosť, nekonvenčnosť
Osobnostný inventár nie je štandardizovaný na našu populáciu ani na prepojenie s perfekcionizmom. Skrátená verzia Osobnostného inventára HEXACO koreluje s úplnou verziou HEXACO-PI-R u vysokoškolských študentov (od r = 0,91 po r = 0,94) a pri vzorke dospelej populácie (od r = 0,89 po r = 0,93) (K.Lee, M.C. Ashton, 2009, http://hexaco.org/scaledescriptions). Výsledky Crombachovho alfa v rámci nášho súboru dosiahli hodnotu 0.89, čo potvrdzuje jeho reliabilitu.
V práci sme na zisťovanie úrovne perfekcionizmu v študentskej populácií, použili Multidimenzionálnu škálu perfekcionizmu FMPS-D, ktorá bola vytvorená autormi Frost, Marten, Lahart a Rosenblate. V rámci škály sa respondenti posudzujú sami, teda ide o sebaposudzovaciu škálu. Respondenti sa pomocou Likertovej škály vyjadrujú k 35 výrokom. Likertová škála hodnotí pomocou piatich stupňov, ktoré smerujú od čísla 1 po 5, pričom 1 znamená „veľmi netypické“ a 5 znamená „veľmi typické“. Možné je označiť aj neutrálnu hodnotu, ktorá znamená, že výrok nie je pre respondenta ani typický, ani netypický. Multidimenzionálna škála perfekcionizmu zachytáva šesť oblastí perfekcionizmu (Krížová, 2011), ktoré sú: osobné štandardy, záujem o chyby, očakávanie rodičov, kritika rodičov, váhavosť v konaní, organizovanosť. Prostredníctvom Cronbachovho koeficientu alfa, preukázala jeho dostatočnú vnútornú konzistenciu, pričom hodnota tohto koeficientu bola 0,89. Výsledok je totožný s naším overením.

2.3 Časový plán výskumu
Na realizácii nášho výskumu sme začali pracovať v septembri 2018. Po tom ako sme si preštudovali problematiku prokrastinácie, bolo našim prvým krokom, to, že sme si stanovili výskumný cieľ, hypotézu a výskumné otázky. Dotazníkové metódy, ktoré boli určené na získanie dát, sme poskytli študentom, ktorí boli ochotní zúčastniť sa výskumu a ktorí spĺňali nami zadané podmienky. Na zbieranie potrebných dát boli určené 2 mesiace. Po zozbieraní údajov sme ich štatisticky spracovali a následne vyhodnotili.

Tabuľka č. 1: Harmonogram výskumu

Etapy výskumu	September	október	november
Organizácia výskumu	*		
Výber metódy a vzorky	*		
Formulácia cieľa	*		
Zhromažďovanie údajov		*	
Spracovanie údajov		*	
Vyhodnocovanie údajov			*

2.4 Procedúra

Pri realizovaní nášho výskumu, sme sa rozhodli zvoliť ako výskumnú stratégiu, kvantitatívny výskum, prostredníctvom ktorého overujeme našu hypotézu a výskumné otázky. Pomocou danej výskumnej stratégie je možné skúmať a poznávať rôzne javy a pracovať s relatívne veľkou výskumnou vzorkou. Zistenia, vyplývajúce z kvantitatívneho výskumu, je možné jednoducho aplikovať na celú populáciu alebo na populáciu, zodpovedajúcu výskumnej vzorke.

Pre účel získania údajov, potrebných pre náš výskum, sme vybrali metódu dotazníka. Prostredníctvom tejto metódy nám bolo umožnené získať väčší počet dát za pomerne krátky čas. Dotazníkové metódy, ktoré boli vo výskume použité, sú orientované na skúmanie akademickej prokrastinácie a perfekcionizmu. Obsah položiek zahrnutých v dotazníkoch, bol tvorený výrokmi zameranými na zisťovanie úrovne jednotlivých konštruktov u študentov a taktiež na zisťovanie demografických údajov respondentov. Sprostredkované údaje sme za pomoci manuálov k jednotlivým dotazníkom spočítali a následne vyhodnotili.

2.5 Sledované premenné a štatistická analýza

V rámci štatistickej analýzy sme pracovali s nasledujúcimi premennými:

- Perfekcionizmus
- Osobnosť
- Študijný odbor

Výsledné hodnoty premenných sme zaznamenali do databázy v SPSS20 programe. V danom programe sme výsledky spracovali a analyzovali. Pre našu prácu sme si vybrali komparačne-korelačný výskum. Pre správnu verifikáciu nami stanovených otázok a hypotézy bol najskôr pre každú skúmanú premennú vykonaný test normality, ktorý určil nerovnomerné rozloženie nášho výskumného súboru. Na overenie súvislosti medzi premennými sme použili Spearmanov korelačný test.

3 VÝSLEDKY

Za účelom prehľadnosti uvádzame jednotlivé výskumné otázky a hypotézu a získané výsledky.

VO1: Existuje štatisticky významný vzťah medzi jednotlivými dimenziami Osobnostného inventára HEXACO (okrem svedomitosti) a celkovou percentuálnou hodnotou perfekcionizmu?

Celkovú percentuálnu úroveň perfekcionizmu sme vypočítali podľa kritérií Multidimenzionálnej škály perfekcionizmu (Frost, 1990). Z dôvodu nelineárneho vzťahu medzi jednotlivými skúmanými premennými sme na overenie súvislosti použili Spearmanov korelačný test. Analýza výsledkov korelačného testu z tabuľky č.2 poukázala, že celková percentuálna hodnota perfekcionizmu štatisticky významne súvisí s jednou dimenziou osobnosti. Medzi celkovou úrovňou perfekcionizmu a prvou dimenziou osobnosti Poctivosť/pokora je stredne silná pozitívna súvislosť ($R = 0,30$) na hladine štatistickej významnosti $p < 0,05$. Medzi ostatnými dimenziami osobnosti podľa šesťfaktorového modelu

osobnosti HEXACO a celkovou percentuálnou úrovňou perfekcionizmu sme nezistili štatisticky významnú súvislosť.

Tabuľka 2: Korelácia medzi celkovou úrovňou perfekcionizmu a osobnostnými charakteristikami HEXACO

HEXACO	Poctivosť/ pokora	Emocionalita	Extraverzia	Prívetivosť	Otv. voči skúsenosti
R	0,300**	-0,123	-0,067	0,125	-0,048
sig.	0,002	0,204	0,488	0,195	0,622
N	408	408	408	408	408

H: Medzi osobnostnou charakteristikou svedomitosť Osobnostného inventára HEXACO a celkovou percentuálnou úrovňou perfekcionizmu existuje štatisticky významný vzťah v negatívnom smere.

Tabuľka 3: Korelácia medzi celkovou úrovňou perfekcionizmu a svedomitosťou

perfekcionizmus	HEXACO - svedomitosť
R	-0,317**
sig.	0,001
N	408

Na základe výsledkov môžeme tvrdiť, že príjmame hypotézu, lebo sme medzi celkovou percentuálnou úrovňou perfekcionizmu a svedomitosťou zaznamenali štatisticky stredne významnú spojitosť v negatívnom smere (R = -0,317, p = 0,001).
VO2: Existujú štatisticky významné rozdiely v celovej úrovni perfekcionizmu u študentov humanitných a technických odborov?

Tabuľka 4: Porovnanie celkovej úrovne perfekcionizmu medzi odbormi

odbor	N	AM	Sd.	F	P
Humanitný	204	56,92	11,09	0,738	0,938
Technický	204	56,73	9,23		

Celkovú úroveň perfekcionizmu sme získali prostredníctvom HFMPS–D Multidimenzionálnej škály perfekcionizmu, ktorá udáva celkové percentuálne skóre perfekcionizmu. 204 humanitných odborov z nášho výskumu majú priemerný výskyt celkového perfekcionistického snaženia 56,73%. Pričom minimálna hodnota je 34% a maximálna hodnota predstavuje 79%. U humanitných odborov je minimálna hodnota vyššia o 9%, a taktiež aj maximálna hodnota celkového perfekcionistického snaženia zobrazuje vyššie percento ako u technických odborov, až 92%. Pričom priemerná hodnota u humanitných odborov je 56,92%. Táto hodnota je blízka k hodnote výskytu celkového perfekcionistického snaženia u technických odborov. Z toho usudzujeme, že nie je významný rozdiel v celkovej úrovni perfekcionizmu medzi technickými a humanitnými odbormi. Následnou komparáciou sa potvrdilo, že neexistuje štatisticky významný rozdiel v celkovej úrovni perfekcionizmu medzi technickými a humanitnými odbormi.

4 DISKUSIA

4.1 Interpretácia výsledkov

J. Stoeber a K. Otto (2006) svojim výskumom, v ktorom použili meranie zamerané na perfekcionistické snahy a perfekcionistické obavy, poukazujú na štatisticky významný vzťah medzi perfekcionistickými snahami a osobnými charakteristikami svedomitosť a extraverzia.

V rámci nášho výskumu sme nezaznamenali štatisticky významný vzťah medzi perfekcionizmom a extraverziou, čo môže byť spôsobené neštandardizáciou osobnostného doatazníka, s ktorým sme pracovali. Taktiež dotazník, ktorý vytvoril Frost so svojim kolektívom (1990) je určený na detekovanie patologického perfekcionizmu, čo mohlo negatívne ovplyvniť získané výsledky. J. Stoeber a K. Otto (2006) ďalej vo výskume popisujú perfekcionistické snahy typickými znakmi ako sú vysoké osobné štandardy, organizovanosť vlastného konania a typ perfekcionizmu orientovaného na seba a perfekcionizmus orientovaný na druhých (Stoeber, Otto, 2006, in: Nábělková, Filiačová, 2010). Podobný výskum realizovali aj K.L. Speirs Neumeister a A.L. Miller (2017), ktorí ale porovnávali jednotlivé typy perfekcionizmu a osobnostnými vlastnosťami (Speairs Neumeister, Millet, 2017). V rámci nášho výskumu sme zaznamenali tottožné tendencie medzi osobnostnými charakteristikami a celkovým skóre perfekcionizmus. Zaznamenali sme štatisticky významný vzťah medzi poctivosťou a perfekcionizmom, ktorý interpretujeme tak, že perefekcionistický jednotlivci majú tendenciu plniť svoje úlohy, čo najprecíznejšie (Spitzer, 2018). Na základe ich zvýšenej poctivosti majú tendenciu vyhorieť a byť depresívni (Spitzer, 2018, Wang, Yuen, Slaney,2009). Ich výskum nás inšpiroval pri vytvorení prvej výskumnej otázky a nami skoncipovanej hypotézy, ktorou sme predpokladali štatisticky významný vzťah medzi perfekcionizmom a svedomitosťou.

V poslednej výskumnej otázke sme zisťovali, či existujú rozdiely medzi technickými a humanitnými odbormi v miere perfekcionizmu, pričom sa nepreukázal významný štatistický rozdiel. To znamená, že neexistuje významný rozdiel v úrovni perfekcionistických tendencií. Naše zistenie je podporené výskumnými štúdiami Nábelkovej, Filiačovej (2011) a Stoebera et al., (2009), ktorí taktiež nezistili rodový rozdiel v miere perfekcionizmu. V iných výskumoch autori zistili pohlavné rozdiely v úrovni jednotlivých faktorov perfekcionizmu. Napríklad Parker a Stumpf (1995) zistili, že študenti technických osborov dosahovali vyššiu mieru vo faktore organizovanosti ako humanitné odbory. Čím bol potvrdený názor J.Stoebera (2012, in: Eremiáš, 2016), ktorý presadzuje, že rozdiel medzi odbormi v úrovni perfekcionizmu nie je významný. K názoru, že nie je rozdiel medzi odbormi sa prikláňajú aj P.L. Hewitt a G.L. Flett (1991). Čím bol potvrdený názor J.Stoebera (2012, in: Eremiáš, 2016, Hewitt, Flett, 1991). Na základe charakteristík profilov jednotlivých študentov technických a humanitných odborov by bolo možné očakávať,že zaznamenáme štatisticky významné rozdiely v celkovej úrovni perfekcionizmu (Arnett, 2007). Nezaznamenanie rozdielov je možné interpretovať i na základe prevládajúceho tlaku spoločnosti na študentovv globálnom hodnotení (Speairs Neumeister, Millet, 2017), ktoré môže zapríčiňovať, že sa perfekcionizmus stupňuje aj u humanitných a technických odborov.

4.2 Dôsledky vyplývajúce zo získaných výsledkov

V súčasnosti existuje niekoľko spôsobov, ktoré sa v rámci redukovania patologických foriem perfekcionizmu využívajú. Zdravý perfekcionizmus môže byť užitočnou súčasťou nášho života a vedie k eliminácii negatívnych javov ako je vznik burnoutu (Spitzer, 2018). Prostredníctvom systematickej práce je možné eliminovať niektoré z aspektov implifikujúcich vznik patologickéh perfekcionizmu (Arnett, 2007, Spitzer, 2018). Frost et al. (1990) tvrdí, že problém perfekcionizmu súvisí s behaviorálnymi, kognitívnymi, emocionálnymi komponentmi, a preto sa treba zamerať na všetky tri a kombinovať metódy zamerané na tieto oblasti.

Pri vyhnutí sa podnecovania k vzniku perfekcionizmu by mohlo pomôcť, aj rozčlenenie si úlohy na jednotlivé menšie úlohy, taktiež určiť si presne a jasne vymedzenú hranicu medzi osobným životom, štandardami a zamerať sa na vykonávanie jednotlivých športov. Z vlastnej skúsenosti vieme, že keď študenti majú mnoho povinností v škole, nevedia sa sústrediť len na jednu úlohu. Popri plnení jednej úlohy, môže dochádzať k tendencii prokrastinovať, lebo

študent sa snaží vykonať svoju prácu čo najprecíznejšie. Následkom tejto situácie je, že študent nie je schopný efektívne pracovať, plnenie úlohy mu trvá dlhšie, a tak pod tlakom stresu, čo pôsobí negatívne na jeho psychiku. Preto by mohlo byť nápomocné, keby sa študenti naučili sústrediť sa vytváranie harmónie medzi požiadavkami prostredia a vlastnými hranicami, čo je v súlade s inými odborníkmi (Arnett, 2007, Spitzer, 2018).

4.3 Limity výskumu

Po ukíončení realizácie nášho výskumu sme zaznamenali niekoľko nedostatkov, pričom považujeme za potrebné tieto limity uviesť za účelom ich predchádzania v biudúcich výskumoch.

Dôležitým faktorom pri vypĺňaní dotazníkov mohla byť aj znížená motivácia respondentov, ktorej sme nevenovali dostatok pozornosti. Je možné, že menej motivovaní študenti boli počas vypĺňania dotazníkov ľahostajní a neprejavovali záujem o adekvátne a pravdivé odpovedanie na položky. V budúcnosti by bolo vhodné zamerať sa na tento negatívny aspekt a predchádzať im.

Použitie sebaposudzovacích škál, s ktorými sme pracovali prináša so sebou taktiež nevýhody. Respondenti sa hodnotia na základe vlastného uváženia, bez kontroly a bez vopred stanovených pravidiel. To znamená, že odpovede na položky majú subjektívny charakter, a preto môže výsledkom chýbať objektívnosť. Taktiež nie je možné zaznamenať tendenciu o tzv. sodiálne žiaduce odpovede, ktoré sme neeliminovali nijakým spôsobom.

Limitom je i fakt, že sme pracovali s neštandardizovanými dotazníkmi, čo mohlo taktiež implifikovať skreslenia v získaných výsledkov.

4.4 Budúce zámery

Veľmi zaujímavé by bolo spojiť náš súčasný koncept spojiť s depresiou a životnou spokojnosťou.

Bolo by veľmi zaujímavé sledovať toto prepojenie, vo forme výskumných otázok a hypotéz. V rámci výskumu by sme sa zamerali na rozdelenie výsklumného súboru na jednotlivé typy perfekcionizmu- dysfunkčný, funkčný a neperfekcionisti. Predpokladáme, že funkčný perfekcionisti by sa mohli prejavovať ako životne spokojný, kým dysfunkční perfekcionisti budú preukazovať reverzne signifikantný negatívny vzťah so životnou spokojnosťou. Zaujímabé bude i skúmanie vzťahu medzi životnou spokojnosťou a perfekcionizmom. Vo vývoji osobnosti, ktorá inklinuje k sociálne determinovanému perfekcionizmu, by sa mali preukazovať jednotlivé depresívne symptómy, ktoré vyvierajú z internalizácie externých požiadaviek, ktoré sú nekriticky prebrané od iných osôb. Osoba s takýmto maladaptívny perfekcionizmom nedokáže diferencovať a vnímať hodnotu svojho ja, čo spôsobuje úzkosť a môže sa prejavovať vznikom jednotlivých depresívnych symptómov. Na potvrdenie svojej vlastnej identity, musí človek dosahovať určité štandardy, ktoré mu explicitnou formou vyjadria jeho hodnotu. Depresívne syptómy budú s najväčšou pravdepodobnosťou najvyššie zastúpené u dysfunkčných perfekcionistov.

Literatúra

1. 1.AMERICAN PSYCHOLOGICAL ASSOCIATION. 2018. Perfectionism among young people significantly increased since 1980s, study finds: Excessive desire to succeed, compete with others may have negative impact on youth psychological health. In: *Science Daily*. [online]. 2018. [cit.2018-09.10.]. Dostupné na internete: www.sciencedaily.com/releases/2018/01/180102103305.htm
2. ARNETT, J. J. Emerging Adulthood: What Is It, and What Is It Good For? In: *Society for Research in Child Development* [online]. 2007, vol. 1, no. 2, s. 68-73 [cit.2018-10-

22] Dostupné na internete: <http://jeffreyarnett.com/ARNETT_2007_Emerging_Adulthood_What_is_it_and_What.pdf
3. CURRAN, T., & HILL, A. P. 2017. Perfectionism Is Increasing Over Time: A Meta-Analysis of Birth Cohort Differences From 1989 to 2016. *Psychological Bulletin*. Advance online publication.http://dx.doi.org/10.1037/bul0000138 http://www.apa.org/pubs/journals/releases/bul-bul0000138.pdf
4. EREMIÁŠ, L. 2016. Zvládanie nadmernej tréningovej záťaže u športovcov v období adolescencie v kontexte perfekcionizmu: diplomová práca. Brno: Masaryková univerzita, 2016. 85s.
5. FLETT, G.L., HEWITT, P.L. 2015. Measures of Personality and Social Psychological Constructs: Chapter 21 Measures of Perfectionism. In: Elsevier, [online]. 2015, 595-618, [cit.2018-03-14]. Dostupné na internete: http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-12-386915-9.00021-8
6. FROST, R. O., a kol. The Dimensions of Perfectionism. In Cognitive Therapy and Research. 1990, vol. 14, no. 5, s. 449-468.
7. LEE, K., ASHTON, M.C. 2009 *The HEXACO Personality Inventory – Revised*. [online]. [cit.2018.90.01.]. Dostupné na internete: http://hexaco.org/scaledescriptions
8. MATIAŠKOVÁ, I. 2010. Výkonová motivácia vo vzťahu k vybraným osobnostným premenným v pracovnom kontexte: diplomová práca. Brno: Masarykova Univerzita, 2010. 123s.
9. MOLNAR, D. S. The light and dark sides of perfectionism: Implications for Health and Well-Being: [online]. Dizertačná práca. Brock University St. Catharines, 2010. 294s. [cit.2018-11-10]. Dostupné na internete: <https://dr.library.brocku.ca/bitstream/handle/10464/3428/Brock_Molnar_Danielle_2011.pdf?sequence=2&isAllowed=y >
10. NÁBĚLKOVÁ, E. - FILIAČOVÁ M. Perfekcionizmus vo vzťahu k subjektívnej pohode. In Sociálne procesy a osobnosť 2010: zborník príspevkov z 13. ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 2011. ISBN 978-80-89524-01-3. s. 256-264
11. NEUMEISTER SPEIRS, K. L., MILLER, A. L. 2017. The Influence of Personality, Parenting Styles, and Perfectionism on Performance Goal Orientation in High Ability Students. In: ResearchGate. [online]. 2017, September, [cit. 2018.11.04.]. Dostupné na internete:https://www.researchgate.net/publication/319852801_The_Influence_of_Personality_Parenting_Styles_and_Perfectionism_on_Performance_Goal_Orientation_in_High_Ability_Students
12. RUGGERI, A. 2018 The dangerous downsides of perfectionism. *BBC Future*. . [online]. 2018, Dostupné na internete: http://www.bbc.com/future/story/20180219-toxic-perfectionism-is-on-the-rise
13. SPITZER, N. 2018 Perfektionismus therapeutisch verändern und die Dritte Welle der Verhaltenstherapie - eine interessante Liaison? In Verhaltenstherapie und Psychosoziale Praxis, [online] 3/2018, 655-668. Dostupné na internete: https://www.psychotherapeutische-praxis-nils-spitzer.de/downloads
14. STOEBER, J., OTTO, K. 2006. Positive Conceptions of Perfekcionism: Appoaches, Evidence, Challinges. In: Personality and Social Psychology Review. [online]. 2006, Vol. 10, No.4, 295-319, [cit.2018-03.10].
15. STOEBER, J., STOEBER, F.S. 2009. Domains of perfectionism: Prevalence and relationships with perfectionism, gender, age, and satisfaction with life. In: Personality and Individual Differences, [online]. 2009, Vol. 46, Is. 4, 530-535, [cit.2018-04.09].

16. WANG, K. T. - YUEN, M. - SLANEY, R. B. Perfectionism, depression, loneliness, and life satisfaction: A study of high school students in Hong Kong. In The Counseling Psychologist. 2009, vol. 37, no. 2, s. 249-274.

Kontakt

PhDr. Dominika Doktorová, PhD.
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Námestie J. Herdu 2
91701 Trnava
Email: dominikka.doktorova@gmail.com

KONZUMACE ALKOHOLU, NÁVYKOVÝCH LÁTEK A KOUŘENÍ U DĚTÍ ZE SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH LOKALIT ÚSTECKÉHO KRAJE

CONSUPTION OF ALKOHOL, ADDICTIVE SUBSTANCES AND SMOKING BY CHILDERN FROM SOCIALY EXCLUDED OF USTI NAD LABEM REGION

Kateřina Čtvrtečková

Abstrakt

Příspěvek se věnuje problematice užívání návykových látek, jako je tabák, alkohol, marihuana u žáků žijících v sociálně vyloučených lokalitách Ústeckého kraje. Prezentované výsledky jsou získány od souboru pilotního šetření. Ke sběru dat byly využity otázky Evropské školní studie o alkoholu a jiných drogách /ESPAD/, cíleně zaměřené na tuto problematiku. Pilotní šetření probíhalo na 8 školách, kde bylo souhrnem vyhodnoceno 276 dotazníků. Výsledky pilotního šetření popisují příjem legálních i nelegálních návykových látek u výběrového souboru žáků zařazených do 9. třídy základních škol a 1. ročníku středních škol Ústeckého kraje. Získaná data porovnává s hlavními výsledky studie ESPAD z celé České republiky.

Klíčová slova: návyková látka, sociálně vyloučená lokalita, Ústecký kraj, závislost

The article is devoted to the issues of misuse of addictive substances like tobaco, alcohol, marihuana by schoolchildren living in socialy excluded localities in Ústí nad Labem region. Presented results were obtained from the set of pilot research. Questions from European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs /ESPAD/ oriented to these issues were used to obtain the data. Pilot research took place at 8 schools and 276 questionnaires were evaluated. The results of pilot research describes the use of legal and illegal addictive substances by sample of schoolchildren attending 9th class of grammer schools and 1st class of secondary schools of Ústí nad Labem region. Data obtained are compared with main results of the ESPAD study covering whole Czech Republic.

Key words: *addictive substance, socialy excluded locality, Ústí nad Labem Region, addiction*

1 ÚVOD

Závažným problémem současné společnosti je užívání návykových látek. Návykovou látku Trestní zákoník (2009) definuje dle § 130 jako alkohol, omamné látky, psychotropní látky a ostatní látky způsobilé nepříznivě ovlivnit psychiku člověka nebo jeho ovládací nebo rozpoznávací schopnosti nebo sociální chování. Užíváním návykových látek vzniká mnoho nepříznivých důsledků, jako je závislost, a to nejen psychická, ale i fyzická. Psychická závislost je duševním stavem, projevujícím se trvalou touhou různé intenzity drogu užívat, navodit si příjemné pocity, na rozdíl od fyzické závislosti, která je stavem organismu, vznikajícím dlouhodobější a častější konzumací drogy. Organismus se díky užívání přizpůsobí a zahrne ji do svého metabolismu. Pokud dojde k zastavení přísunu drogy, organismus reaguje odvykacími příznaky.

2 OD IDENTIFIKACE PŘÍČIN VZNIKU A ROZVOJE ZÁVISLOSTÍ K CÍLENÉ PREVENCI

O zvýšené počáteční citlivosti ovlivňující neschopnost některých lidí odolávat svodům závislostí dle Hrubé (2013) existuje dnes několik teorií vysvětlujících sklony ke vzniku a modely dynamiky rozvoje závislosti.

Autoři se shodují v tom, že rozhodující roli mají rozdílné genetické predispozice, jež nastavují jednotlivcům a) na úrovni psychické limity percepce a ovládání stresu; b) na úrovni metabolické pak limity vlastností organismu, jeho citlivost na látky destabilizující dřívější aktivizační a útlumové harmonické cykly duše i těla, schopnosti zvládání účinků návykových toxinů, limity mohutnosti jejich přeměny („odbourávání“) a vylučování. U každého dítěte a v jakékoli rodině se tedy mohou objevit problémy s návykovou látkou, jsou ale děti, které jsou závislostí na návykových látkách ohroženy více než jejich vrstevníci.

Činitele, které zvyšují riziko návyku, můžeme najít ve všech prostředích, kde se dítě vyskytuje, ale i u něj samotného (Nešpor, 2003). Rizikovými faktory u samotného dítěte jsou duševní poruchy a poruchy chování, kam patří například hyperaktivita, nízké sebevědomí, špatné sociální dovednosti nebo strach a úzkost. Velmi problematické je také setkání s návykovou látkou v mladém věku, kdy dítě nedokáže rizika vyhodnotit. Ve všech těchto případech může zasáhnout rodina a řešit problémy dítěte dříve, než bude mít možnost hledat úlevy od svých starostí právě v návykových látkách. Pokud, ale rodina nefunguje správně, je sama dalším rizikovým faktorem, který může vést k užívání návykových látek dětmi. Jedná se zejména o případy, kdy rodiče na dítě nemají čas, zanedbávají ho, nebo naopak se mu nepřiměřeně věnují, jsou přehnaně přísní, úzkostliví. Dále jsou obvyklé případy, kdy dítě sáhne po návykové látce, pokud je doma tíživá atmosféra, rodiče se často hádají, rozvádějí se, jeden nebo i oba rodiče jsou sami závislí, nezaměstnaní či dokonce dítě sexuálně zneužívají.

Dalším důležitým článkem v řetězu prevence je škola. Stejně tak jako rodina, i škola ale může na druhou stranu být důvodem, proč dítě po návykové látce sáhne. Stává se tak, pokud škola s rodiči nespolupracuje, nejsou nastavena jasná pravidla v užívání návykových látek ve škole, nebo dokonce jsou ve škole tyto látky dostupné. Pro dítě je také problematické, pokud nezapadne do kolektivu a je zesměšňováno, nebo dokonce šikanováno. Začátkem problémů ale může být i to, že dítě do kolektivu zapadne, a to do špatného kolektivu, který rebeluje, vykazuje antisociální chování a zastává pozitivní postoj k návykovým látkám.

Posledním a důležitým činitelem je dle Nešpora (2003) sama společnost. V té naší můžeme jasně vidět pozitivní vztah k alkoholu, všudypřítomné reklamy a málo propagovaná hrozba v podobě závislosti na alkoholu přispívá k tomu, že dětem přijde naprosto normální pít a začínají s tím i ve velmi nízkém věku. Samozřejmě nejen tolerance k alkoholu přispívá k závislosti dětí na návykových látkách. Další společenské jevy působí na určité skupiny obyvatel, z nichž se častěji rekrutují závislí, např. chudoba, nedostatečné vzdělání, nedostatečná zdravotní a sociální péče, diskriminace, nezaměstnanost, kriminalita a jiné nepříznivé sociální jevy.

Závislost u dětí a dospělých v mnoha ohledech vykazuje společné znaky, ale pro děti a adolescenty existují naprosto typické charakteristiky. Závislost u dětí se rozvíjí rychleji, a to už od prvních experimentů. Je pro ně typická tendence testovat hranice a riskovat. Vzhledem k fyzické i duševní nezralosti pak tyto experimenty představují u dětí daleko větší riziko než u dospělých. Je také třeba brát v úvahu ovlivnitelnost dětí a možnost, že pokud je jeden sourozenec závislý, může být i ten druhý. Při odvykání je pak potřeba použít kombinaci více léčebných postupů a zahrnout i rodiče závislého. Nejčastějšími látkami, které děti užívají, jsou alkohol, opiáty, kanabinoidy (marihuana, hašiš), tlumivé látky, rozpouštědla, stimulancia, halucinogeny, tabák a anabolika.

Regionální riziková situace

Ústecký kraj je charakteristický z mnoha hledisek. Mezi nejspecifičtější je vysoká míra nezaměstnanosti a vysoký počet sociálně vyloučených lokalit, na rozdíl od ostatních měst v České republice. Sociální vyloučení se vyskytuje v různých formách ve všech společnostech. Podle Gabala (1999) chápeme obecně sociální vyloučení jako prostor (dům, ulici, čtvrť), kde se koncentrují lidé, u nichž lze identifikovat znaky spojené se sociálním vyloučením. Setkáváme se zde s vyloučenými jedinci, skupinami i kolektivy. Míra a forma jejich vyloučení se liší. Tyto skupiny se stávají zátěží pro společnost, pro stát, ale i samy pro sebe. Většinou si tito lidé nedokáží sami pomoci, fungují na základě krátkodobých strategií, zaměřují se na uspokojení jen základních potřeb. Neorientují se ve společenských normách, nerozumí tomu, jak společnost funguje, cítí se neustále ohroženi a bojí se jakýchkoli změn.

Vyloučené skupiny

Obecně lze považovat za skupiny, které jsou sociálním vyloučením ohroženy, hendikepované a sociálně neadaptované, mezi které patří lidé marginální a asociální (delikventi, prostitutky, žebráci, alkoholici) a osoby zranitelné (příslušníci etnických a rasových menšin). Jednotlivci či celé skupiny jsou vytěsňovány na okraj společnosti a přístup ke zdrojům běžným pro zbytek společnosti je jim omezen. Mezi tyto zdroje můžeme řadit zaměstnání, bydlení, sociální péči nebo vzdělání. Sociální vyloučení se projevuje dlouhodobou nezaměstnaností, která vede k závislosti na sociálních dávkách. Vyloučení lidé bývají ve špatném zdravotním stavu, mají nízkou nebo dokonce žádnou kvalifikaci a, jak již bylo řečeno, zaměřují se na krátkodobé cíle, nemají schopnost plánovat budoucnost a často se u nich objevují pocity beznaděje a bezmoci, z čehož pramení i přesvědčení, že nemohou svoji situaci ovlivnit.

Údaje z dosavadních studií výskytu závislostí

Problematiku v příjmu návykových látek u dětí a mládeže charakterizuje několik studií. Mezi přední se řadí mezinárodní studie European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD), Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) a další. Výše zmiňovaná studie ESPAD (2016), jejíž poslední šetření proběhlo v roce 2015 u 16 letých studentů v České republice, ukazuje výsledky v užívání návykových látek u této skupiny mládeže. K porovnání studie ESPAD předkládá výsledky z r. 2015, kdy ke kouření cigaret se přiznalo 66,1 % dotázaných (65,2 % chlapců a 66,9 % dívek), v posledních 30 dnech kouřilo 29,9 % studentů, kdy převažovaly dívky (27,4 % chlapců a 32,2 % dívek) a denně kouřilo 16,4 % respondentů (15,3 % chlapců a 17,5 % dívek). Studie ESPAD zdůraznila výrazný pokles kouření cigaret u 16letých oproti studiím z dřívějších let.

Studie ESPAD hodnotila konzumaci alkoholu a uvedla, že z dotázaných studentů ochutnalo alkohol 95,8 %. Z toho za pravidelné konzumenty alkoholu se považují studenti, kteří pili alkohol více než 20krát v životě, lze tedy považovat 42,5 % dotázaných (48,2 % chlapců a 37,1 % dívek). V posledních 30 dnech uvedlo konzumaci alkoholu 68,4 % dotázaných, minimálně jednou týdně a častěji pilo alkohol 14,8 % studentů. I v konzumaci alkoholu ESPAD hodnotí oproti minulým studiím pokles pití, přesto jsou alarmující údaje o pití alkoholu jednou měsíci, ke kterým se přiznalo celkem 41,9 % dotázaných, 47,4 % chlapců a 36,5 % dívek.

Výsledky studie ESPAD, která se zaměřila na příjem konopných látek, opět ukázaly snižující se tendenci v užívání. Tyto návykové látky užilo v životě 36,8 % z dotázaných studentů (36,1 % chlapců a 37,5 % dívek), v posledních 12 měsících 27 % studentů (25,8 % chlapců a 28,2 % dívek) a v posledních 30 dnech 12,8 % studentů (13,5 % chlapců a 12,2 % dívek).

3 CÍL PILOTNÍHO PRŮZKUMU V ÚSTECKÉM KRAJI

Cílem pilotního průzkumu je hodnocení situace příjmu návykových látek, jako je alkohol, tabák, marihuana u dětí ze sociálně vyloučených lokalit Ústeckého kraje. Výsledky mají sloužit ke zjištění, zda existují některé rozdíly mezi nimi a souborem studentů „standardních škol“.

4 METODIKA

Pilotní studie byla provedena na jaře r. 2018 u souboru žáků základních škol a studentů středních odborných učilišť Ústeckého kraje, které se nacházejí v sociálně vyloučených lokalitách vymezených dle Ministerstva práce a sociálních věcí ČR. Oslovené páteřní školy vyloučených lokalit po předchozí domluvě souhlasily s pilotním výzkumem a náhodně oslovení žáci byli požádáni o vyplnění dotazníku. Výzkumným instrumentem byl dotazník převzatý z výzkumného šetření ESPAD (viz citace). Otázky v dotazníku byly rozděleny do několika na sebe navazujících kategorií a zaměřovaly se na aktuální téma četnosti konzumace alkoholu, tabáku a zkušenosti s omamnými látkami v intervalech měsíců a dnů u žáků žijících ve vyloučených lokalitách Ústeckého kraje. Zjištěné údaje jsou popsány a prezentovány ve formě tabulek. Po sběru dat pilotního výzkumu jsme získali 262 vyplněných dotazníků.

5 VÝSLEDKY

Tab. 1: Ukazuje procentuální vyjádření na odpovědi u chlapců a dívek (pilotní studie) na otázky zaměřené na kouření a užívání marihuany a alkoholického nápoje v různých časových intervalech.

	chlapci		dívky		celkem	
	ANO	počet	ANO	počet	ANO	počet
Kouření cigaret někdy v minulosti	70,3 %	182	50,0 %	80	64,1 %	262
Kouření cigaret během posledních 30 dnů	46,7 %	182	31,3 %	80	42,0 %	262
Užití marihuany nebo hašiše někdy v minulosti	39,1 %	179	12,7 %	79	31,0 %	258
Užití marihuany nebo hašiše za posledních 12 měsíců	28,1 %	160	8,3 %	72	22,0 %	232
Užití marihuany nebo hašiše za posledních 30 dní	18,6 %	161	9,6 %	73	15,8 %	234
Pití alkoholického nápoje někdy v minulosti	87,4 %	174	70,9 %	79	82,2 %	253
Pití alkoholického nápoje za posledních 12 měsíců	77,6 %	174	56,6 %	76	71,2 %	250
Pití alkoholického nápoje za posledních 30 dní	54,9 %	175	27,6 %	76	46,6 %	251

Tab. 2: Konstatuje procentuální rozdíl v užívání alkoholu u chlapců a dívek (pilotní studie).

	chlapci	dívky	celkem
	n=175	n=76	n=251
40 nebo vícekrát	4,0 %	2,6 %	3,6 %
20–39 krát	1,1 %	1,3 %	1,2 %
10–19 krát	2,9 %	0,0 %	2,0 %
6–9 krát	10,9 %	2,6 %	8,4 %
3–5 krát	10,3 %	1,3 %	7,6 %
1–2 krát	25,7 %	19,7 %	23,9 %

Nikdy	45,1 %	72,4 %	53,4 %

Tab. 3: Shrnuje četnost kouření u chlapců a dívek v pilotní studii.

	chlapci	dívky	celkem
	n=182	n=80	n=262
Více než 20 cigaret denně	4,9 %	7,5 %	5,7 %
11–20 cigaret denně	13,2 %	2,5 %	9,9 %
6–10 cigaret denně	8,8 %	6,3 %	8,0 %
1–5 cigaret denně	9,3 %	6,3 %	8,4 %
Kouřil/a, ale ne denně	6,6 %	3,8 %	5,7 %
Méně než 1 cigaretu za týden	3,8 %	5,0 %	4,2 %
Vůbec nekouřil/a	53,3 %	68,8 %	58,0 %

Diskuze

Při hodnocení pilotní studie konzumace vybraných návykových látek můžeme tedy konstatovat, že studenti žijící v sociálně vyloučených lokalitách Ústeckého kraje mají zkušenost s návykovými látkami a ukazuje se, že získané údaje z pilotního souboru jsou podobné poslední výzkumné studii ESPAD. Po celkovém vyhodnocení pilotní studie je zřejmé, že se děti přiznávají k vysoké konzumaci alkoholických nápojů, kouření tabáku a užívání konopných látek.

Kouření tabáku

Oproti studii ESPAD, kde je patné, že dívky kouří více než chlapci, vidíme v pilotní studii opak, zde chlapci mají s kouřením větší zkušenost. Ve studii ESPAD kouřilo 65,2 % chlapců, u pilotního souboru 70,3 %. Zajímavé je, že přesto, že procento dívek, které kouří, činí 50 %, výsledek ukazuje, že 7,5 % dívek vykouří denně více než 20 cigaret oproti chlapcům, kterých je 4,9 %. Porovnáním pilotního výzkumu, který zahrnoval školy ve vyloučených lokalitách s celostátním výzkumem, kde byly zahrnuty „standardní střední školy“ je obtížné. Je zde předpoklad, že i když zde nacházíme rozdíly, stejně jako u studie ESPAD hodnoty v kouření budou s narůstajícím věkem stoupat.

Požívání alkoholu

Při hodnocení míry požívání alkoholu jsme u pilotního výzkumu zjistili, že se v sociálně vyloučených lokalitách Ústeckého kraje přiznalo ke konzumaci 82,2 % dotázaných, je to oproti studii ESPAD cca o 13 % méně. Vidíme také větší konzumaci alkoholu u chlapců tj. 87,4 %, než u dívek s hodnotou 70,9 %. K pití alkoholu v posledních 30 dnech se přiznalo 46,6 % dotázaných žáků z vyloučených lokalit, studie ESPAD uvádí až 74,7 % oslovených žáků.

Užívání konopných látek

K užívání konopných látek v minulosti se u pilotního souboru přiznalo 31 % oslovených žáků, opět je zde větší zkušenost chlapců, a to až 39,1 %. V posledních 12 měsících užilo konopnou látku 22 % dotázaných, to je méně, než popisuje studie ESPAD, kde se přiznalo 27 % dotázaných dětí. U pilotní studie je velmi patrný rozdíl v užívání konopných látek mezi dívkami a chlapci. 8,3 % dívek uvedlo, že v průběhu 12 měsíců mají zkušenost s konopnými látkami, u studie ESPAD to bylo 28,2 % dívek. U chlapců je užívání konopných látek na 28,1 %, čili více oproti studii ESPAD, kde je tato zkušenost zjištěna „pouze“ na 25,8 %. V posledních 30 dnech podle pilotního výzkumu užilo 15,8 % žáků konopnou látku. Studie ESPAD uvádí, že 12,8 % žáků zkusilo v posledních 30 dnech konopnou látku. Větší

prevalenci v obou sledovaných souborech vidíme u chlapců. ESPAD uvedl 13,5 % chlapců, ve vyloučených lokalitách má až 18,6 % chlapců zkušenost s konopnými látkami.
Získané výsledky v současné době můžeme porovnat pouze se studiemi ESPAD nebo dílčími studiemi, zaměřenými na užívání návykových látek v Ústeckém kraji. Prostřednictvím porovnání se studií ESPAD se ukazuje alarmující velká zkušenost s konopnými látkami, ale i alkoholem a kouřením tabáku. Právě specifičnost Ústeckého regionu bude nadále ovlivňovat příjem návykových látek.

6 ZÁVĚRY PILOTNÍHO PRŮZKUMU

Průzkum byl zaměřen na hodnocení příjmu návykových látek ve skupině studentů škol v sociálně vyloučených lokalitách Ústeckého kraje, kdy jsme předpokládali, že v některých skupinách budou odlišné údaje, než byly zjištěny v předchozích studiích, jako např. v ESPAD. Pilotní výzkum byl zaměřen pouze na Ústecký region a sociálně vyloučené lokality tohoto kraje. Z výstupu pilotní studie je patrné, že konzumace alkoholu a kouření je shodná jako u studie ESPAD. Patrný rozdíl mezi výsledky obou šetření je v datech o míře užívání konopných látek. Je zřejmé, že užívání konopných látek u žáků v sociálně vyloučených lokalitách Ústeckého kraje je velmi vysoký. Výsledky upozorňují, že je třeba se nadále této problematice věnovat a zkoumat, jak zjištěné hodnoty souvisejí s existencí a přetrváváním sociálně vyloučených lokalit v regionu navzdory působení řady preventivních aktivit státních i nestátních institucí. Je nutné nadále vytvářet preventivní programy a zajímat se o skupiny dětí nejen z těchto lokalit.

Použitá literatura

1. ČABLOVÁ, L.; MIOVSKÝ, M. *Rizikové a protektivní faktory v rodině, které predikují užívání alkoholu u dětí a dospívajících.* Československá psychologie, roč. 57, č. 3/2013, Praha: Psychologický ústav AV ČR, v. v. i., 2013; ISSN 0009-062X, s. 255-70.
2. GABAL, L. a kol. Etnické menšiny ve střední Evropě : konflikt nebo integrace. In GABAL, I. (ed.). Etnické menšiny ve střední Evropě. Konflikt nebo integrace. Praha: G plus G, 1999. ISBN 80-86-103-23-4. s. 34-49.
3. HRUBÁ, D. *Epigenetické účinky cigaretového kouře v procesu karcinogeneze.* In Hygiena, č. 58, č. 4/2013. Praha: Státní zdravotní ústav, 2013, ISSN 1802-6281, s. 167–170.
4. CHOMYNOVÁ, P.; CSÉMY, L.; MRAVČÍK, V. *Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD) 2015.* [online] In Zaostřeno č. 5/2016 (září 2016). Praha: Úřad vlády České republiky, Národní monitorovací středisko pro drogy a závislosti, 2016, ISSN 233-8241, s. 1–15. Dostupné na WWW:https://www.drogy-info.cz/data/obj_files/32196/734/zaostreno_2016-05_v03.pdf
5. KELLER, Jan. *Tři sociální světy: sociální struktura postindustriální společnosti.* Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010 - 211 s. Studie; sv. 64, ISBN 978-80-7419-031-5.
6. NÁRODNÍ MONITOROVACÍ STŘEDISKO PRO DROGY A ZÁVISLOSTI. *Validizační studie ESPAD 2016.* [online]. Praha: Národní monitorovací středisko pro drogy a závislosti; 2017. Dostupné na WWW: https://www.drogy-info.cz/nms/vyzkum-nms/validizacni-studie-espad-2016/.
7. NEŠPOR, K. *Návykové chování a závislost.* Praha : Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-267-6.
8. NEŠPOR, K.; CSÉMY, L. *Alkohol, drogy a vaše děti: jak problémům předcházet, jak je včas rozpoznat a jak je zvládat*. 5. vyd. Praha: Sdružení FIT IN - Rodiče proti drogám, 2003 - 102 s. ISBN 80-260-3873-8.

9. ŠÁMAL, P. *Trestní zákoník*: *komentář. I*, § 1-139. 2 vyd. Praha: C.H. Beck, 2012 – 1450 s. ISBN 978-80-7400-428-5.
10. PYŠNÁ, J.; PYŠNÝ, L.; CIHLÁŘ, D.; PRUDIČOVÁ, P.; BĚLUNKOVÁ, M. et al. *Konzumace alkoholu u mládeže a její ovlivnění zapojení do sportovní aktivity.* In CIHLÁŘ, D.; PETRŮ, D. eds. *Kinesis, salus, educatio 2012.* Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem; 2013 – 113 s. ISBN 978-80-7414-574-2, s. 32–38.
11. VOLKOV, N. D.; WANG, GJ.; TELANG, F.; FOWLER, J. S.; ALEXOFF, D.; LOGAN, J. et al. *Decreased dopamine brain reactivity in marijuana abusers is associated with negative emotionality and addiction severity.* In Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, roč. 111, č. 30/2014, 14. 7. 2014. Washington: National Academy of Sciences of the United States of America, 2014 E3149-56. Dostupné na WWW: <http://www.pnas.org/content/111/30/E3149>

Kontaktní údaje

Mgr. Kateřina Čtvrtečková
Policejní prezidium České republiky
Strojnická 27, 170 89 Praha 7
Tel: 603336723
email: datlokuk@post.cz

VPLYV INTERNETU, DIGITÁLNYCH MÉDIÍ A INFORMAČNO-KOMUNIKAČNÝCH TECHNOLÓGIÍ NA VZDELÁVANIE A PROCES UČENIA SA

THE IMPACT OF INTERNET, DIGITAL MEDIA AND INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES ON EDUCATION AND EDUCATIONAL PROCESS

Vladimíra Hladíková

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá problematikou vplyvu digitálnych médií a internetu na vzdelávanie a edukačný proces a má charakter teoreticko-empirickej štúdie. V príspevku sú definované základné teoretické východiská skúmanej problematiky z viacerých autorských prístupov a v empirickej časti sú prezentované výsledky kvantitatívneho výskumu. Hlavným cieľom príspevku je prostredníctvom teoretickej reflexie a získaných empirických dát preskúmať súčasný stav a špecifikovať dosah digitálnych médií a informačno-komunikačných technológií na oblasť vzdelávania.

Kľúčové slová: *vzdelávanie, edukačný proces, internet, digitálne médiá, informačno-komunikačné technológie.*

Abstract

The paper deals with the impact of digital media and the Internet on education and educational process and has the character of a theoretical and empirical study. The paper defines the basic theoretical starting points of the studied topic from several authors' approaches and in the empirical part the results of the quantitative research are presented. The main objective of the paper is through the theoretical reflection and the acquired empirical data to examine the current state and to specify the impact of digital media and information and communication technologies on the field of education.

Key words: *education, educational process, Internet, digital media, information and communication technologies.*

1 ÚVOD DO PROBLEMATIKY

V posledných desaťročiach pozorujeme masívny vplyv digitálnych médií a technológií do všetkých oblastí ľudského života. Mnoho autorov (Carr, Bauerlein, Green a i.) popisuje a uvádza reálne zmeny a transformácie v procese myslenia, vnímania a prežívania človeka, ktoré súvisia s (nadmerným) využívaním internetu. Ide napríklad o tzv. rizomatické myslenie, ktoré súvisí so sieťovým usporiadaním informácií v kyberpriestore, oslabenie logického a abstraktného myslenia, čo môže byť dôsledkom dominancie obrazov na internete, úpadok kognitívnych procesov a funkcií (pamäť, pozornosť, predstavivosť, myslenie, vnímanie a podobne). Nesmieme však zabudnúť, že informačné a komunikačné technológie v kontexte vzdelávania ovplyvňujú a inovujú aj prax – teda samotný edukačný proces.

Za zaujímavé považujeme najskôr ozrejmiť v tomto kontexte aj isté súvislosti týkajúce sa priamo výchovno-vzdelávacieho procesu a jeho aktuálnych požiadaviek, ktoré však nesúvisia explicitne s implementáciou informačno-komunikačných technológií do vzdelávania, ale skôr so všeobecnými potrebami organizácie a fungovania vzdelávacích inštitúcií a celkového

procesu vzdelávania. E. Petlák (2012, s. 18) si kladie niekoľko podnetných otázok s reflektovaním tzv. „lepšej školy“, napr.: Bude prioritou lepšej školy kladenie dôrazu nie na množstvo a systém vedomostí, ale na rozvoj schopností dopracovať sa k novým vedomostiam? Bude u žiakov preferovať postoje k samovzdelávaniu? Bude klásť rovnaký dôraz na kognitívnu, afektívnu aj psychomotorickú stránku jedinca? J. Maňák a kol. (2008, s. 11) vymedzili základné rozdiely medzi kurikulom súčasnosti a očakávanými zmenami v budúcnosti v nasledovnej tabuľke:

Tabuľka č. 1: Základné rozdiely medzi kurikulom súčasnosti a budúcnosti

Kurikulum minulosti a súčasnosti:	**Kurikulum budúcnosti:**
Poznanie, vedomosti a učenie predstavujú hodnotu samé o sebe.	Požiadavka aktívneho učenia sa, v učení nachádzať svoju sebarealizáciu.
Prevláda odovzdávanie vedomostí od učiteľa k žiakom.	Dôraz sa kladie na tvorivú prácu.
Dôraz sa kladie na vedomosti z predmetov, medzipredmetové vzťahy nie sú v popredí.	Zdôrazňuje sa interdisciplinárny prístup, medzipredmetové vzťahy sa podporujú.
Malý vzťah medzi „školskými“ vedomosťami a vedomosťami potrebnými pre život.	Osvojené vedomosti majú slúžiť na riešenie každodenných problémov, dôraz na kompetencie.
Žiak nemá základné poznatky o ekonomike, práve a iných oblastiach potrebných pre život.	Žiak je vedený k pochopeniu vzťahov a podmienok života: ekonómia, právo občana...
Prevláda komercializácia kultúry, médiá ovládajú trh.	Podpora kultúrneho diania, proti manipulovaniu s vedomím občanov.
Etické, ale aj estetické otázky sa zo škôl vytrácajú.	Etická výchova na školách, vyžaduje sa dodržiavanie etických noriem od všetkých.

Zdroj: MAŇÁK, J.- JANÍK, T.-ŠVEC, V.: *Kurikulum v současné škole*. Brno : Paido, 2008, s. 11.

Ako je možné definovať edukačný proces? Edukačný (vyučovací) proces má informovať (vzdelávať), formovať (vychovávať) a má mať aj inštrumentálnu funkciu. Podľa M. Bošnákovej (2006, s. 45), ktorá odkazuje na medzinárodnú pedagogickú terminológiu UNESCO IBE Educational Thesaurus 1991 je edukačný proces taký, „*v ktorom do komunikačného kontaktu za účelom prenosu informácií vstupuje žiak (edukant) a učiteľ (edukátor)*“. V edukačnom procese sa pomocou pôsobiacich edukačných elementov formuje komplexná osobnosť, ktorá získané zručnosti, vedomosti a návyky využíva ako nástroj na:

- získavanie informácií z akýchkoľvek zdrojov informácií;
- vnútorné, myšlienkové spracovanie informácií;
- využitie v praxi v aktuálnom čase, v aktuálnych súvislostiach a podmienkach.

V tejto súvislosti možno spomenúť aj E. Petláka (1997, s. 40), ktorý špecifikuje, aké schopnosti si majú vo výchovno-vzdelávacom procese žiaci rozvíjať:

a) schopnosť učiť sa (plánovite, systematicky a organizovane);
b) pamätať si učivo (opakovať, precvičovať, triediť ...);
c) logicky správne, presne a dôkladne myslieť (analyzovať, syntetizovať, dedukovať...);
d) pozorovať veci a javy (vystihovať podstatu, objektívne posudzovať, využívať techniky pozorovania...);

e) tvorivo pristupovať ku skutočností (aktívne nadobúdať vedomosti, organizovať si prácu...).

Autor zároveň zdôrazňuje v súčasnej pedagogike a didaktike mimoriadny význam práve rozvoju týchto schopností. Hovorí, že „*ideálom už nie je žiak ako „živá encyklopédia", ale schopný a tvorivý človek, ktorý vedomosti, ktoré získal alebo získava vie tvorivo využívať, kombinovať a dopĺňať*“.

Expanzia vedy, techniky a technológií podporuje úsilie o modernizáciu cieľov, obsahu aj foriem samotného procesu vzdelávania. Vyspelosť, rozvoj a šírka uplatnenia moderných prostriedkov informačno-komunikačnej techniky sa stávajú jedným zo základných kritérií úspešnosti spoločnosti. Je preto zrejmé, že vzdelávanie a edukačný proces sú výrazne ovplyvnené stavom vývoja informačných a komunikačných technológií (IKT). Stotožňujeme sa s tvrdením Kozíka a kol. (2016, s. 11), že „*dnešná spoločnosť prijíma stratégiu vzdelávania, ktorá je koncipovaná na výučbe podporovanej informačnými a komunikačnými technológiami*“.

Aktuálna dosiahnutá úroveň IKT umožňuje ich použitie v každej fáze vyučovacieho procesu (napr. motivačná, fixačná a podobne.). Ich uplatnenie prináša do procesu vzdelávania isté výhody, ale i negatíva. O aké konkrétne aspekty podľa ide, vymedzujeme v nasledujúcej tabuľke.

Tabuľka č. 2: Výhody a nevýhody implementácie IKT do edukačného procesu

VÝHODY	NEVÝHODY
Aktívna motivácia učiacich sa.	Povrchnejšie vnímanie prezentácie učiteľa u študentov.
Interaktívnosť, daná možnosťou priameho vstupu študenta do vyučovania.	Príprava učiteľa na výučbu je časovo náročná.
Konštruktivistický prístup k získavaniu nových poznatkov. Študent nezískava hotový poznatok, ale musí sa k nemu dopracovať sám.	Vytvorenie prezentácie učiteľom na jednu hodinu sa javí z jeho pohľadu ako neefektívne.
Podpora tvorivého prístupu učiacich sa k riešeným úlohám alebo získaniu poznatkov.	Možné zlyhanie techniky, resp. výpadok pripojenia počas vyučovania.
Rýchla spätná väzba o úrovni vedomostí študentov.	

Zdroj: KOZÍK, T. a kol.: Vzdialené experimenty v edukácii. Nitra : Univerzita Konštatína Filozofa v Nitre, 2016, s. 17-18.

Je však potrebné zdôrazniť, že implementácia IKT do vyučovacieho procesu neznamená vytláčanie klasických foriem vzdelávania, ale prínos *novej kvality* vzdelávacieho procesu.

2 METODOLÓGIA VÝSKUMU

Témy pertraktované v úvode tohto príspevku považujeme za mimoriadne aktuálne a zaujímavé. Pri skúmaní týchto súvislostí sme sa rozhodli využiť kvantitatívnu výskumnú stratégiu. Základným nástrojom kvantitatívneho výskumu bol dotazník vlastnej konštrukcie, ktorý obsahoval niekoľko otázok rôzneho charakteru. Pri vyhodnotení a interpretácii výsledkov výskumu boli použité metódy analýzy, syntézy, komparácie, metódy štatistického

spracovania dát a ich testovanie, ako i generalizácia dát či ich grafické znázornenie. Objektom výskumu boli študenti základných, stredných aj vysokých škôl, celkovo výskumnú vzorku tvorilo 1786 respondentov oboch pohlaví. Spodná veková hranica bola 13 rokov, horná 23 rokov. Respondentov sme vyberali zámerným výberom podľa znakov, ktoré sme vopred určili (rôznorodé zameranie škôl, stupeň vzdelávania, osobné kontakty v rámci pedagogického zboru). Výber bol realizovaný najskôr prostredníctvom oslovenia vedenia vybraných škôl. Primárne sme respondentov získavali oficiálne na základe e-mailovej alebo osobnej komunikácie s riaditeľmi základných a stredných škôl, ktorým sme objasnili cieľ a predmet výskumu a na základe ich zvolenia sme dotazníky v printovej podobe distribuovali prostredníctvom triednych pedagógov. Sekundárne sme respondentov získali na základe osobných kontaktov s učiteľmi na vybraných školách, ktorí distribuovali dotazník počas svojich hodín, resp. nad rámec vyučovania. Študenti základných a stredných škôl sa vypĺňaniu dotazníka venovali počas hodín mediálnej výchovy a triednických hodín. Do výskumu sa zapojilo 7 základných škôl, 11 stredných škôl a 1 univerzita. Návratnosť dotazníkov predstavuje teda 92,7%, čo považujeme za výrazný úspech.
Keďže náš realizovaný výskum mal exploračný charakter (zisťovali sme preferencie používania internetu a digitálnych médií u používateľov), neformulujeme v tomto prípade hypotézy, ale nasledovné výskumné otázky:
VO1: Využívajú respondenti internet k rozšíreniu a doplneniu poznatkov v procese učenia sa?
VO2: Aké sú preferencie respondentov v súvislosti s implementáciou informačno-komunikačných technológií do vyučovacieho procesu?
Všetky printové verzie dotazníkov a odpovede respondentov sme následne zdigitalizovali do elektronickej podoby. Elektronický dotazník bol vytvorený prostredníctvom služby Google, na základe ktorej sme mohli presnejšie a dôkladnejšie výsledky spracovať. Následne sme dáta konvertovali do numerickej podoby a štatisticky vyhodnocovali prostredníctvom špeciálneho softvéru SPSS určeného k týmto operáciám. Získané dáta sme testovali, analyzovali, vyhodnocovali a vyvodili z nich isté závery a stanoviská, ktoré predkladáme v nasledujúcej kapitole príspevku.

3 INTERPRETÁCIA VÝSLEDKOV VÝSKUMU

Prvá časť dotazníka bola venovaná demografickým údajom respondentov (pohlavie, vek, stupeň vzdelávania). Výskumu sa zúčastnilo celkovo 1786 respondentov, z nich 45,6% predstavovali ženy a 54,4% muži. Veková škála respondentov bola 13-23 rokov, priemerný vek výskumnej vzorky je 16,74 roka. Z hľadiska deskriptívnej štatistiky predstavuje štatistická odchýlka veku údaj 2,532. Výskumnú vzorku tvorili študenti z rôznych stupňov školského vzdelávania, pričom žiaci základných škôl predstavujú 38% súboru, študenti stredných škôl zastupujú 44% vzorky a študentov vysokých škôl je 18% z celkového výskumného súboru. Výsledky súvisiace s týmito údajmi predkladáme v nasledovnom grafickom prehľade.

Graf 1: Stupeň vzdelávania respondentov
Zdroj: vlastné spracovanie

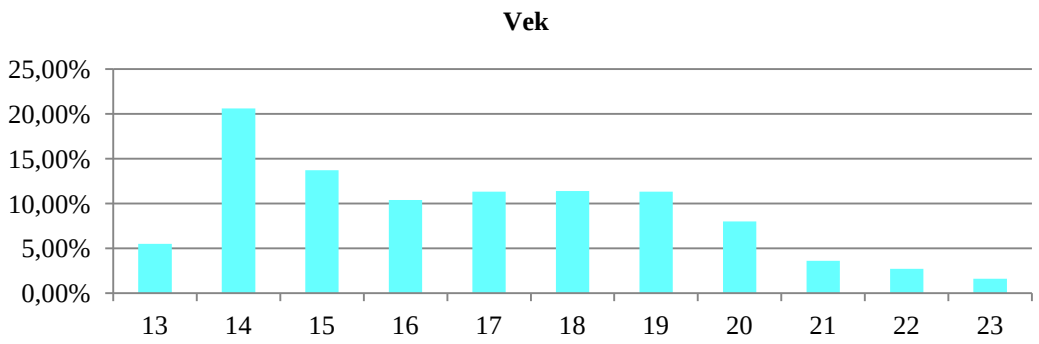

Graf 2: Vek respondentov
Zdroj: vlastné spracovanie

Odpovedať na prvú výskumnú otázku č. *1 Využívajú respondenti internet k rozšíreniu a doplneniu poznatkov v procese učenia sa?* budeme prostredníctvom analýzy výsledkov dotazníkových otázok č. 6 a 20. V prvej časti interpretácie výsledkov výskumu sme sa otázke č. 6 venovali podrobne, preto nás v tomto kontexte zaujímalo, *koľko respondentov uviedlo, že internet využíva aj na vzdelávanie*. Zistili sme, že z ponúkaných možností bola práve odpoveď vzdelávanie najmenej častá, len 22,2 % výskumnej vzorky uviedlo, že trávia čas online aj rozširovaním si poznatkov a vzdelávaním. Tento výsledok považujeme za výrazne negatívny, nakoľko práve internet (z hľadiska informačnej hodnoty) môže poskytnúť významné množstvo nových informácií, ktoré by respondentom nepochybne rozšírili obzory aj hranice vlastnej vzdelanosti.

Tabuľka č. 3: Trávenie času online vzdelávaním

Ako tráviš čas na internete?	**N**	**%**
platí **vzdelávanie**	**396**	**22,2**
chýbajúce	1390	77,8
spolu	1786	100,0

Zdroj: vlastné spracovanie

Zastávame názor, že práve teraz – v digitálnej dobe, je internet a online prostredie výnimočným priestorom, ktorý môže byť, pokiaľ je správne využívaný, výrazne nápomocný v súvislosti s ďalším poznávaním a získavaním nových znalostí a vedomostí. Predstavuje jednu z najjednoduchších ciest, ako je možné vzdelanie neustále rozvíjať a kultivovať.
Preto sme sa v otázke č. 20 pýtali, či *respondenti absolvovali nejaký online kurz alebo elektronickú konferenciu k rozšíreniu svojich vedomostí*. Najviac respondentov, 40,6 % uviedlo, že zatiaľ takúto skúsenosť nemajú, avšak zvažujú jej využitie v budúcnosti. Menej potešujúce však bolo zistenie, že tretina celej výskumnej vzorky (600 respondentov) odpovedalo, že ich takéto možnosti či skúsenosti vôbec nezaujímajú. Len necelých 17 % študentov sa už stretlo s touto problematikou a reálne sa zúčastnili aj konkrétnych online kurzov alebo elektronických konferencií, avšak 9,1 % študentov v tejto súvislosti odpovedalo negatívne s odôvodnením preferencie kníh k rozšíreniu a doplneniu nových poznatkov. Tento výsledok však považujeme za nejednoznačne pozitívny alebo negatívny.

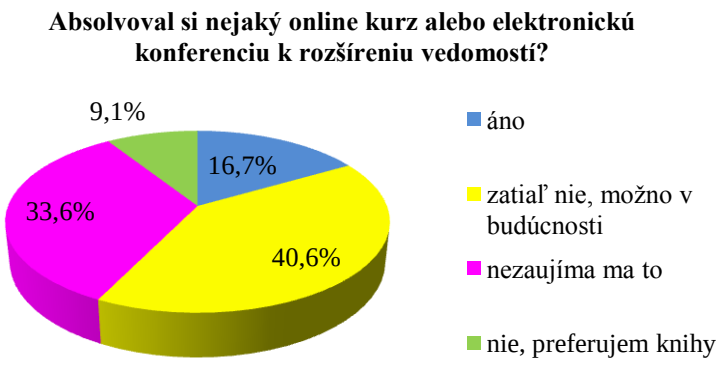

Graf 3: Využitie internetu k doplneniu vedomostí
Zdroj: vlastné spracovanie

Výskumná otázka *č. 2* bola zameraná na zistenie *preferencií respondentov v súvislosti s implementáciou informačno-komunikačných technológií do vyučovacieho procesu*. K jej zodpovedaniu budeme analyzovať výsledky dotazníkových otázok č. 14, 35, 36 a 37.
Otázka č. 14 súvisela s modelovou situáciou, v ktorej sme načrtli zapamätanie si učiva, ktoré však pre študentov nie je až tak zaujímavé a pýtali sme sa, *za akých okolností sa im darí učivo zapamätať si najlepšie*. Pätina výskumnej vzorky uviedla, že najviac si látku zapamätá, ak počúva len výklad učiteľa, 21,2 % respondentov preferuje, ak sú použité len videá, multimédiá a iné IKT. Samostatné čítanie učiva k jeho zapamätaniu uprednostňuje viac než 24 % študentov, čo považujeme za významné. Ako sme naznačili aj v teoretickej časti, práve klasickým čítaním a lineárnym spôsobom uvažovania je človek schopný zapamätať si najviac informácií. Tretina celého výskumného súboru sa stotožňuje s kombináciou všetkých uvedených možností, teda aj čítanie textov, použitie IKT a zároveň i zaujímavý výklad pedagógov.

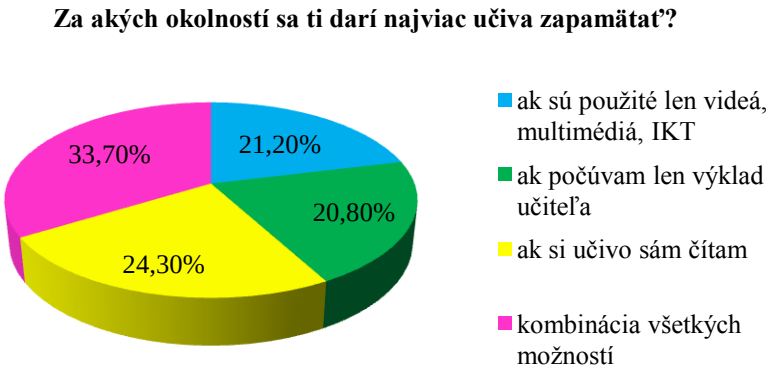

Graf 4: Zapamätanie si učiva
Zdroj: vlastné spracovanie

V súvislosti s implementáciou IKT do edukačného procesu nás tiež zaujímalo, ako vlastne respondenti vnímajú ich zavádzanie a aký k nim majú postoj. Preto sme sa v otázke č. 35 pýtali, *čo považujú za najväčší prínos používania IKT vo vyučovaní*. Študenti v tejto otázke mohli označiť viacero odpovedí, s ktorými sa najviac stotožňujú. Najväčší prínos vidia práve v rýchlosti, ktorú označilo viac než 38,4 % študentov a zaujímavosti (31,9 %). Pozitíva implementácie IKT do vyučovania vidia respondenti aj v rámci zefektívnenia tohto procesu, pretože až 30,2 % študentov označilo práve efektívnosť za najväčšie plus IKT. Viac než 21 %

opýtaných sa stotožňuje s tým, že IKT robia vyučovací proces zrozumiteľnejším. Podobné výsledky dosiahli aj možnosti originalita, hravosť či skutočnosť, že učivo je vďaka nim ľahšie zapamätateľné. Viac než 13 % študentov oceňuje aj možnosť interaktivity pri využívaní IKT vo vyučovaní a 76 respondentov (4,3 %) z našej výskumnej vzorky si myslí, že IKT nepredstavujú pre vyučovanie žiaden prínos, označili preto možnosť nič.
Otázku č. 35 sme využili ako typ kontrolnej otázky na už pertraktovanú tému a opätovne sme sa v kontexte IKT a ich využívania vo vyučovacom procese pýtali, za *akých okolností sa študentom darí najviac učiva zapamätať*. Výsledky čiastočne potvrdili zistenia z otázky č. 14 a viac než 75 % respondentov uviedlo, že ideálne je, ak učiteľ kombinuje výklad spolu s využívaním IKT. Zaujímavé je, že v tejto otázke sa najmenej respondentov (9,9 %) priklonilo k možnosti, že najviac si učivo zapamätajú, ak sú využité len IKT a takmer 15 % preferuje len klasický výklad učiteľa bez implementácie prvkov informačno-komunikačných technológií. Vo všeobecnosti preto možno zhrnúť, že i keď sú prvky IKT pre študentov prevažne zaujímavé a prínosné, zistili sme, že respondenti stále kladú na popredné miesta aj ľudský faktor a prácu a prístup pedagógov.

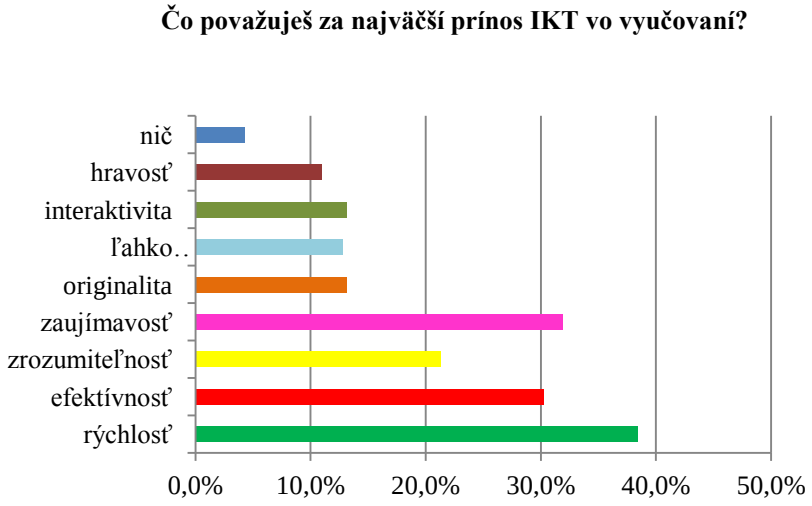

Graf 5: Prínos IKT vo vyučovacom procese
Zdroj: vlastné spracovanie

V tejto súvislosti sme tiež chceli vedieť, *na základe akých parametrov študentov najviac učivo osloví a zaujme* a zamerali sme na túto problematiku otázku č. 37. Výsledky výskumu ukázali, že najdôležitejším aspektom je skutočnosť, či študentov téma baví – túto možnosť označilo až 67,4 % opýtaných. Tento výsledok sme očakávali, nakoľko je pochopiteľné, že čím viac sa stotožňujeme s učebnou témou, tým lepší prístup zaujímame aj k jej osvojeniu a jednoduchšie a rýchlejšie dochádza k zapamätaniu predkladaných informácií. Názornosť či použité efekty ako parametre zaujímavosti učiva uviedlo len necelých 10 % všetkých respondentov. Z výsledkov výskumu preto všeobecne vyplýva, že IKT a ich prvky nie sú dominantnými aspektmi zaujímavosti či lepšieho zapamätania učiva. Zaujímavé však je, že druhé najvyššie skóre v otázke č. 37 získala odpoveď „podľa výkonu učiteľa“, ku ktorej sa priklonilo takmer 23 % študentov. Tieto údaje len potvrdzujú už načrtnuté skutočnosti, že študenti stále považujú kvalitnú prácu pedagógov za spôsob motivácie k štúdiu. Je preto dôležité nezabúdať na významnosť ľudského aspektu vyučovacieho procesu, kedy učiteľ nemusí byť výlučne v úlohe vzdelávajúceho, ale i mentora, motivátora, psychológa či priateľa svojich študentov.

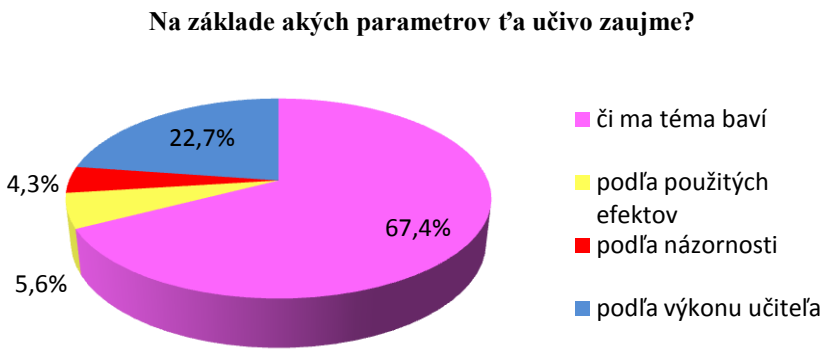

Graf 6: Parametre záujmu o učivo
Zdroj: vlastné spracovanie

4 ZHRNUTIE

VO 1 Využívajú respondenti internet k rozšíreniu a doplneniu poznatkov v procese učenia sa?

- Vzdelávanie je tou aktivitou, ktorú na internete študenti najmenej realizujú; len 22,2 % študentov využíva internet aj na vzdelávacie účely;
- 17 % respondentov sa zúčastnilo online kurzov, konferencií, webinárov; tretinu výskumnej vzorky takéto možnosti vôbec nezaujímajú;
- najviac študentov (40,6 %) uviedlo, že zatiaľ takúto skúsenosť nemajú, avšak zvažujú jej využitie v budúcnosti.

VO 2 Aké sú preferencie respondentov v súvislosti s implementáciou IKT do vyučovacieho procesu?

- 21,2 % respondentov preferuje, ak sú použité len videá, multimédiá a iné IKT;
- samostatné čítanie učiva k jeho zapamätaniu uprednostňuje viac než 24 % študentov; pätina výskumnej vzorky uviedla, že najviac si látku zapamätá, ak počúva len výklad učiteľa. Tretina celého výskumného súboru sa stotožňuje s kombináciou uvedených možností, teda aj čítanie textov, použitie IKT a zároveň i zaujímavý výklad pedagógov;
- za najväčší prínos používania IKT vo vyučovaní považujú respondenti rýchlosť (38,4 %) a zaujímavosť (31,9 %). Pozitíva implementácie IKT do vyučovania vidia respondenti aj v rámci zefektívnenia tohto procesu, pretože až 30,2 % študentov označilo práve efektívnosť za najväčšie plus IKT. Viac než 21 % opýtaných sa stotožňuje s tým, že IKT robia vyučovací proces zrozumiteľnejším. Podobné výsledky dosiahli aj možnosti originalita, hravosť či skutočnosť, že učivo je vďaka nim ľahšie zapamätateľné. Viac než 13 % študentov oceňuje aj možnosť interaktivity pri využívaní IKT vo vyučovaní a 76 respondentov (4,3 %) z našej výskumnej vzorky si myslí, že IKT nepredstavujú pre vyučovanie žiaden prínos, označili preto možnosť nič;
- študentov najviac zaujme učivo vtedy, ak ich preberaná téma baví (67,4 %), výkon učiteľa považuje za najdôležitejší 22,7 % opýtaných;
- názornosť či použité efekty ako parametre zaujímavosti učiva uviedlo len necelých 10 % všetkých respondentov. Z výsledkov výskumu preto všeobecne vyplýva, že IKT a ich prvky nie sú dominantnými aspektmi zaujímavosti či lepšieho zapamätania učiva.

Internet sa stáva epicentrom zmeny, ktorej rozsah a hĺbku nie je možné redukovať na technologický pokrok. Prestal byť výdobytkom a stal sa príčinou zásadného spoločenského zlomu. Zastávame názor, že internet a nové médiá sú strojcom novej paradigmy ľudského vzdelávania, myslenia i vnímania sveta. Záverom možno zhrnúť, že predmet aj výsledky

výskumu považujeme za vysoko aktuálne a pozoruhodné a bude zaujímavé sledovať, aký vývoj, zmeny a prognózy v týchto súvislostiach a oblastiach bude možné zaznamenať v budúcnosti.

Použitá literatúra

1. BOŠNÁKOVÁ, M. *Základy pedagogiky*. Bratislava : Vysoká škola zdravotníctva a soc. práce sv. Alžbety, 2006. 67s. ISBN 80-89271-07-3.
2. KOZÍK, T. - ŠIMON, M. a kol. *Vzdialené experimenty v edukácii.* Nitra : Univerzita Konštatína Filozofa v Nitre, 2016. 148 s. ISBN 978-80-558-1026-3.
3. MAŇÁK, J.- JANÍK, T.- ŠVEC, V. *Kurikulum v současné škole*. Brno : Paido, 2008, s. 11. ISBN 978-80-7315-175-1.
4. PETLÁK, E. *Inovácie v edukačnom procese.* Dubnica nad Váhom : Dubnický technologický inštitút, 2012. 158 s. ISBN 978-80-89400-39-3.
5. PETLÁK, E. *Všeobecná didaktika*. Bratislava: Iris, 1997. 311s. ISBN 80-88778-49-2.

Kontaktné údaje

PhDr. Vladimíra Hladíková, PhD.
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Fakulta masmediálnej komunikácie
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
vladka.hladikova@gmail.com

SEXTING A KLÍMA ŠKOLY

SEXTING AND CLIMATE IN SCHOOL

Jana Hanuliaková, Vladimíra Beliková

Abstrakt

Sexting je odosielanie a prijímanie sexuálnych textových správ, najmä obrázkov a videí prostredníctvom mobilných telefónov alebo internetu. Príspevok prezentuje výsledky prieskumu, cieľom kterého bolo zistiť, či majú žiaci základných škôl vo veku 11-15 rokov, skúsenosti so sextingom. V prieskumnom šetrení žiaci vyjadrovali svoj postoj k sextingu. Z výsledkov prieskumu môžeme konštatovať, že skupina 15 ročných žiakov je skupino s najväčšou skúsenosťou so sextingom. V záujme školy je predchádzať sociálno – patologickým formám správania a preto zdôrazňujeme potrebu tvorby pozitívnej školskej klímy. Klíma školy je faktor, ktorý dokáže ovplyvniť a preventívne pôsobiť na uvedenú formu správania. Zabezpečenia bezpečnej emocionálnej, sociálnej, mravnej klímy považujeme za nevyhnutnú podmienku primárnej, ale i sekundárnej prevencie.

Klíčová slova: *sexting, kyberšikana, klíma školy*

Abstract

Sexting is the sending and receiving of sexual text messages, especially pictures and videos via mobile phones or the Internet. The contribution presents the results of a survey aimed at finding out whether primary school pupils aged 11-15 years have experience with sexting. In the exploratory survey, pupils expressed their attitude to sexting. From the survey results, we can conclude that a group of pupils aged 15 is the group with the most experience with sexting. It is in the interest of school to prevent socio-pathological forms of behavior and therefore we emphasize the need to create a positive school climate. The climate of the school is a factor that can influence and can prevent that particular behavior. We consider ensuring of secure emotional, social, moral climate as necessary condition for primary as well as secondary prevention.

Key words: *sexting, cyberbullying, school climate*

1 SEXTING VO VÝSKUMNÝCH ZISTENIACH

Sexting je problematika, ktorá je v ostatnej dobe intenzívne riešená, či už na teoretickej alebo výskumnej úrovni. Ide o diskutovanú tému súčasnosti. Sexting je charakterizovaný ako zdieľanie, alebo výmena eroticky ladených fotografií prostredníctvom internetu. Podľa Hinduja a Patchina (2009) je sexting odosielanie alebo prijímanie sexuálne explicitných alebo sexuálne sugestívnych obrázkov alebo videí cez mobilný telefón. V mnohých výskumných zisteniach sa o sextingu hovorí ako o produkcii a následne výmene sexuálne motivovaných materiálov medzi dvomi používateľmi. Zdieľanie takýchto materiálov býva v niektorých prípadoch nechceným dôsledkom a vedie ku kyberšikane alebo vydieraniu. Je nevyhnutné byť opatrný v používaní slovných pomenovaní procesov sextingu. Zdieľanie v zmysle zverejnených sexuálne podfarbených textov alebo obrazových materiálov (napríklad ich zverejňovanie v zdieľanom albume na Facebooku alebo Instagrame) nie je vhodné nazývať sextingom v pravej podobe, ale skôr jeho dôsledky, ktoré však nie sú menej závažné, skôr naopak. (Kopecký-Szotkowski, 2017). Hollá (2017) uvádza, že typy sextingu nie sú tak

rozmanité ako pri kyberšikanovaní. V súčasnej spoločnosti, v ktorej vo významnej miere dominujú aktivity na sociálnych sieťach, je sexting prirodzeným dôsledkom vývoja ľudskej sexuality v prostredí komunikačných technológií.

1.1 Sexting v kontexte výskumných zistení

Výskum a rôzne skúsenosti naznačujú, že sexting je forma sexuálneho obťažovania. American Association of University Women (AAUW, 1993; Lipson, 2001) uvádza, že viac ako 80% dospievajúcich sa stávajú cieľom sexuálneho obťažovania. Aj iné štúdie potvrdzujú tieto vysoké čísla (Fineran & Bennett, 1999; Stein & Bogart, 1987). Už z tohto pohľadu by sme nemali brať na ľahkú váhu túto problematiku. Je to verejné ohrozenie, často spojené s fyzickým násilím a hlbokou psychickou ujmou. Štúdie v oblasti medicíny poukazujú u obetí na vysokú mieru depresií, úzkostí a agresivity (Bjorkqvist, Osterman & Hjelt-Back, 1994; Ho, Dinh, Bellefontaine & Irving, 2012; Humphreys & Lee, 2009). U detí a mládeži sa preukázala vysoká miera úzkosti a depresie (Espelage & Holt, 2007, Martin-Storey & Crosnoe, 2012). Predchádzajúce úvodné načrtnutie do danej problematiky poukazuje na fakt, že sexting u detí a mládeži je prítomný. V súčasnej dobe digitálnej technológie existuje hrozba digitálnej formy sextingu. Do digitálnej formy sextingu zaraďujeme aj odosielanie nahých fotografií alebo pornografických videí. Jedna štúdia v 2007 organizácie Educational Leadrship pod vedením Mitchell, Wolak & Finkelhor (2007) zistila, že až 41% z 1560 mladých ľudí mali skúsenosť s online sextingom, ale nie je jasné, či boli skúsenosti desivé alebo mali vzrušujúci charakter. Hoci sexting je relatívne novým fenoménom, veľa štúdií posudzuje frekvenciu. Zistilo sa, že 10 až 30% detí v pubertálnom veku sa s tým stretlo. Americké centrum redukcie agresivity (Massachusetts Aggression Reduction Center) zistilo, že sexting nie je jediným prostriedkom digitálnej formy obťažovania, ale že súvisiace správanie ovplyvňuje spoločenský tlak, prázdne sľuby, nátlak, šikana vo forme pomsty, ponižovanie, očierňovanie atď.

Ani Európa nezaostáva v riešení empirického skúmania danej problematiky. Pomerne známym je Výskum EU Kids Online realizovaný v 2010, kde bolo do projektu zapojených 25 európskych krajín vrátane Slovenskej republiky. Projekt bol dotovaný Programom európskej komisie bezpečného internetu. Zistilo sa, že viac ako trištvrte slovenských tínedžerov (81%) býva pripojených k internetu viackrát denne. Z najväčšie riziko považujú slovenskí tínedžeri nabúranie sa do profilu, ukradnutie a zneužitie identity. Zhliadnutie a prijímanie sexuálnych správ sa ukázalo častejšie v Rumunsku, Estónsku, Českej republike ako medzi slovenskými tínedžermi. Ďalší výskum Sexting slovenských pubescentov a adolescentov bol realizovaný v rokoch 2013-2014 prostredníctvom E-Bezpečí pod vedením K. Kopeckého, kde sa zúčastnilo 1237 respondentov v 11-17 rokoch. Preukázalo sa, že sexting vo forme umiestnenia vlastného intímneho materiálu na internete realizovalo cca 7,5% tínedžerov, sexuálne materiály zaslalo iným ľudom približne 9,5% respondentov. Najčastejšie sexting praktizuju 15 až 17 roční.

2 VYBRANÉ METÓDY PRIESKUMU V KONTEXTE SEXTINGU U ŽIAKOV PUBESCENTNÉHO VEKU

Ciele prieskumu a prieskumný súbor

Nasledujúca časť ponúka vybrané výsledky prieskumu, ktoré autorky realizovali v rámci mapovania sextingu v ZŠ. Hlavným cieľom prieskumu bolo zistiť, či sa žiaci pubescentného veku stretli s touto problematikou a ak áno, aký pocit to v nich vyvolalo. Sekundárnym cieľom bolo preskúmať aktuálny stav a postoje žiakov k sextingu. Prieskumným súborom boli žiaci ZŠ v NR okrese vo veku 11-15 rokov. Zúčastnilo sa ho 104 žiakov. V grafe 1 uvádzame grafický údaj k počtu žiakov zapojených do prieskumu. 11 ročných žiakov bolo spolu 22, z toho bolo 13 chlapcov a 9 dievčat. 12 ročných bolo celkom 27 žiakov, z toho 17 chlapcov

a 10 dievčat. 13 ročných bolo najmenej zo všetkých kategórií, bolo ich 10, z toho 3 chlapci a 7 dievčat. 14 ročných bolo 22 žiakov, z toho 10 chlapcov a 12 dievčat. A poslednú skupinu tvorili 15 roční, ktorých bolo spolu 23 žiakov, z toho 9 chlapcov a 14 dievčat.

Graf 1: Počet zapojených žiakov do prieskumu

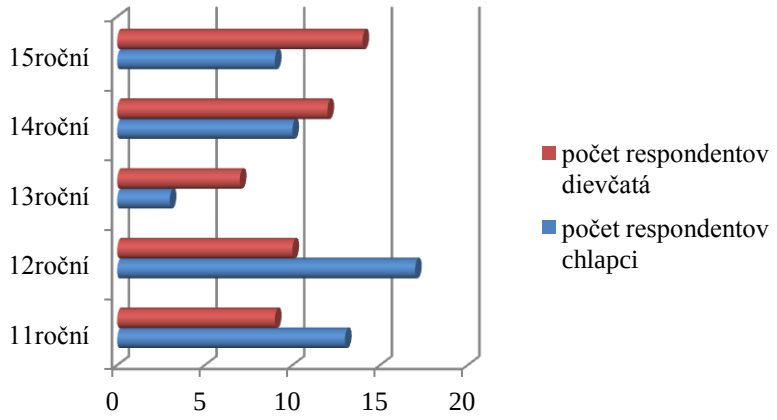

Metódy získavania dát

Spôsob získavania prieskumných dát bol realizovaný prostredníctvom dotazníka navrhnutého pre účely získavania údajov k danej problematike, ktorý bol rozdelený do niekoľkých oblastí. V kontexte témy príspevku sme vybrali jednu oblasť, ktorá skúma skúsenosti so sextingom u žiakov a medzi ich rovesníkmi. Spomínaná časť obsahuje 6 otázok, ktorých odpovede sa škálujú v piatich stupňoch (nikdy, raz, dvakrát, viackrát, každý deň). Uvádzame konkrétnu oblasť s dotazmi v tabuľke:

Tabuľka 1: Vybraná časť z dotazníka mapujúca skúsenosti so sextingom medzi žiakmi pubescentného veku

Ako často si zažil(a) za uplynulý mesiac prijatie (označ krížikov x):		**Nikdy**	**Raz**	**Dvakrát**	**Viackrát**	**Každý deň**
1	fotky, kde si nahý(á) alebo polonahý(á)					
2	fotky,na ktorých je nahý alebo polonahý spolužiak/ spolužiačka					
3	fotky, na ktorých je nahá alebo polonahá osoba, ktorú poznáš mimo školy (kamarát, sused, súrodenec)					
4	správy/chat/e-mailu, v ktorých sa ťa pýtali na veci, ktoré ti boli nepríjemné					
5	žiadosti o poslanie intímnej fotky alebo videa, kde si nahý(á) alebo polonahý(á)					
6	žiadosti o zaslanie intímnej fotky, kde je nahá alebo polonahá iná osoba (spolužiak, kamarát)					

Metóda analýzy dát a ich interpretácia

Získané výsledky z prieskumu sme podrobili na úroveň deskripcie – početnosti. Budeme uvádzať frekvenciu odpovedí v každej otázke. V súvislosti so skúsenosťou so sextingom nás zaujímalo, či sa žiaci stretli s tým a do akej miery ovplyvňuje vek prvú skúsenosť so sextingom. Výsledky prieskumu sme zosumarizovali a rozdelili do vekových kategórií.

Tabuľka 2: Skúsenosti so sextingom 11 ročných žiakov (13 chlapcov, 9 dievčat), n=chlapci, n=dievčatá

Ako často si zažil(a) za uplynulý mesiac prijatie (označ krížikov x):		**Nikdy**	**Raz**	**Dvakrát**	**Viackrát**	**Každý deň**
1	fotky, kde si nahý(á) alebo polonahý(á)	**13 / 9**				
2	fotky, na ktorých je nahý alebo polonahý spolužiak/ spolužiačka	**13 / 9**				
3	fotky, na ktorých je nahá alebo polonahá osoba, ktorú poznáš mimo školy (kamarát, sused, súrodenec)	**13 / 9**				
4	správy/chat/e-mailu, v ktorých sa ťa pýtali na veci, ktoré ti boli nepríjemné	**13 / 9**				
5	žiadosti o poslanie intímnej fotky alebo videa, kde si nahý(á) alebo polonahý(á)	**13 / 9**				
6	žiadosti o zaslanie intímnej fotky, kde je nahá alebo polonahá iná osoba (spolužiak, kamarát)	**13 / 9**				

Z výsledkov prieskumu 11 ročných nám jasne vyplynulo, že 11 roční žiaci sa ešte nestretli so sextingom. Keďže o rok starší žiaci už tú skúsenosť majú. V tabuľke je znázornený počet odpovedí z celkového počtu chlapcov a dievčat. Z našich skúsenosti vieme, že i vekové ohraničenie žiakov v pubescentnom období má svoje vývinové štádia i z hľadiska zvedavosti, záujmu i strachu nad dôsledkami pred svojim správaním.

Tabuľka 3: Skúsenosti so sextingom 12 ročných žiakov (17 chlapcov, 10 dievčat), n=chlapci, n=dievčatá

Ako často si zažil(a) za uplynulý mesiac prijatie (označ krížikov x):		**Nikdy**	**Raz**	**Dvakrát**	**Viackrát**	**Každý deň**
1	fotky, kde si nahý(á) alebo polonahý(á)	**16 / 10**	**1 / 0**			
2	fotky, na ktorých je nahý alebo polonahý spolužiak/ spolužiačka	**16 / 10**	**1 / 0**			
3	fotky, na ktorých je nahá alebo polonahá osoba, ktorú poznáš mimo školy (kamarát, sused, súrodenec)	**16 / 10**	**1 / 0**			
4	správy/chat/e-mailu, v ktorých sa ťa pýtali na veci, ktoré ti boli nepríjemné	**15 / 8**	**2 / 1**	**0 / 1**		
5	žiadosti o poslanie intímnej fotky alebo videa, kde si nahý(á) alebo polonahý(á)	**17 / 9**	**0 / 1**			
6	žiadosti o zaslanie intímnej fotky, kde je nahá alebo polonahá iná osoba (spolužiak, kamarát)	**17 / 10**				

Z výsledkov prieskumu 12 ročných sa nám ukázalo, že tá skúsenosť so sextingom je v minimálnej miere. V tejto vekovej kategórií najviac skúseností majú chlapci, kedy sa aspoň raz stretli s fotkami alebo správami blízkymi sextingu. U dievčat sa vyskytli správy a žiadosti o poslanie intímnej fotky i dokonca dvakrát.

Tabuľka 4: Skúsenosti so sextingom 13 ročných žiakov (3 chlapci, 7 dievčat), n=chlapci, n=dievčatá

Ako často si zažil(a) za uplynulý mesiac prijatie (označ krížikov x):		**Nikdy**	**Raz**	**Dvakrát**	**Viackrát**	**Každý deň**
1	fotky, kde si nahý(á) alebo polonahý(á)	**3 / 7**				
2	fotky,na ktorých je nahý alebo polonahý spolužiak/ spolužiačka	**3 / 7**				
3	fotky, na ktorých je nahá alebo polonahá osoba, ktorú poznáš mimo školy (kamarát, sused, súrodenec)	**3 / 7**				
4	správy/chat/e-mailu, v ktorých sa ťa pýtali na veci, ktoré ti boli nepríjemné	**3 / 6**	**0 / 1**			
5	žiadosti o poslanie intímnej fotky alebo videa, kde si nahý(á) alebo polonahý(á)	**3 / 7**				
6	žiadosti o zaslanie intímnej fotky, kde je nahá alebo polonahá iná osoba (spolužiak, kamarát)	**3 / 7**				

Najmenšiu skupinu tvorili 13roční. Ich počet v triede je oficiálne 14 (4 žiaci absentovali v škole počas nášho prieskumu). Je to najmenšia trieda z celej školy. Z výsledkov vidíme, že majú podobnú skúsenosť ako 11 roční. Iba jedno z dievčat sa raz stretlo s tým, že prijala správu, v ktorej sa pýtali na veci, ktoré jej boli nepríjemné.

Tabuľka 5: Skúsenosti so sextingom 14 ročných žiakov (10 chlapcov, 12 dievčat), n=chlapci, n=dievčatá

Ako často si zažil(a) za uplynulý mesiac prijatie (označ krížikov x):		**Nikdy**	**Raz**	**Dvakrát**	**Viackrát**	**Každý deň**
1	fotky, kde si nahý(á) alebo polonahý(á)	**10 / 12**				
2	fotky,na ktorých je nahý alebo polonahý spolužiak/ spolužiačka	**10 / 12**				
3	fotky, na ktorých je nahá alebo polonahá osoba, ktorú poznáš mimo školy (kamarát, sused, súrodenec)	**9 / 12**	**1 / 0**			
4	správy/chat/e-mailu, v ktorých sa ťa pýtali na veci, ktoré ti boli nepríjemné	**9 / 10**	**1 / 1**		**0 / 1**	
5	žiadosti o poslanie intímnej fotky alebo videa, kde si nahý(á) alebo polonahý(á)	**8 / 10**	**1 / 1**	**1 / 0**	**0 / 1**	
6	žiadosti o zaslanie intímnej fotky, kde je nahá alebo polonahá iná osoba (spolužiak, kamarát)	**9 / 12**	**1 / 0**			

Výsledky z prieskumu 14 ročných nám ukázali, že žiaci skúsenosť so sextingom majú. Rovnako aj u chlapcov aj u dievčat. Toto obdobie veku sa prejavuje typickým správaním a prezentovaním záujmu o opačné pohlavie. Je predpoklad, že ten počet súvisí aj vekovým obdobím. V tejto vekovej kategórií najviac skúsenosti majú chlapci, každý chlapec a dievča, ktoré má skúsenosť, sa stretlo s tým minimálne jedenkrát a maximálne viackrát.

Tabuľka 6: Skúsenosti so sextingom 15 ročných žiakov (9 chlapcov, 14 dievčat), n=chlapci, n=dievčatá

Ako často si zažil(a) za uplynulý mesiac prijatie (označ krížikov x):		**Nikdy**	**Raz**	**Dvakrát**	**Viackrát**	**Každý deň**
1	fotky, kde si nahý(á) alebo polonahý(á)	**7 / 14**	**2 / 0**			
2	fotky,na ktorých je nahý alebo polonahý spolužiak/ spolužiačka	**6 / 13**	**2 / 0**	**0 / 1**	**1 / 0**	
3	fotky, na ktorých je nahá alebo polonahá osoba, ktorú poznáš mimo školy (kamarát, sused, súrodenec)	**7 / 8**	**1 / 3**	**1 / 0**	**0 / 2**	**0 / 1**
4	správy/chat/e-mailu, v ktorých sa ťa pýtali na veci, ktoré ti boli nepríjemné	**7 / 9**	**0 / 1**	**0 / 2**	**2 / 2**	
5	žiadosti o poslanie intímnej fotky alebo videa, kde si nahý(á) alebo polonahý(á)	**8 / 8**	**0 / 2**	**0 / 2**	**0 / 2**	**1 / 0**
6	žiadosti o zaslanie intímnej fotky, kde je nahá alebo polonahá iná osoba (spolužiak, kamarát)	**7 / 13**	**1 / 0**	**1 / 0**	**0 / 1**	

Z výsledkov prieskumu môžeme vidieť, že skupina 15 ročných je skupina s najväčšou skúsenosťou so sextingom. Chlapci a dievčatá sa s tým stretli alebo stretávajú najčastejšie raz až viackrát. Jeden chlapec sa stretáva so žiadosťou o zaslanie svojej intímnej fotky každý deň. Jedno dievča prijíma intímne fotky inej osoby každý deň. Táto veková kategória je poznačená sociálnymi médiami a komunikáciou cez rôzne sociálne portály, ktoré ponúkajú náhľad do rôznych portálov. Je vysoký predpoklad, že sa s touto formou sextingu stretávajú. Tu je veľmi dôležité kreovanie a smerovanie k tomu, že nenastali žiadne dôsledky, z ktorých sa človek ťažko spamätáva.

3 KLÍMA ŠKOLA – PODMIENKA PREVECIE SEXTINGU

Angažovanosť v tejto problematike je podmienená mnohými faktormi. Vyššie spomínané analýzy z výskumov zo zahraničia a analýza prieskumu poukazuje na túto tému, pri ktorej opatrnosť je na mieste. Aj v záujme školy a lepších sociálnoedukačných výsledkov je kľúčové predchádzať vzniku sociálno-patologického správania u žiakov pubescentného veku. Na základe prieskumu by sme mohli zhrnúť kľúčové zistenie, že tejto problematike sa nedá vyhnúť, ale osvetou o následkoch, možných rizikách, vytvorením sociálnoedukačnej idey v škole, komunikáciou s rodičmi sa dá aspoň v minimálnej miere ovplyvniť myslenie týchto mladých aspoň tak, že zvážia všetky riziká a ponesú svoje následky za svoje správanie a konanie i napriek rizikám, ktoré im boli sprostredkované.

Aktivita detí a mladých ľudí je výrazne prenesená do internetového prostredia. Komunikujú cez internetové siete a do online komunikácie sa premieta aj sexuálna komunikácia. Odborníci, ktorí sa venujú výskumu kyberšikanovania, kyberagresie a aj sextingu venujú značnú pozornosť preventívnym aktivitám voči daných prejavom správania. Výskumná štúdia v Českej republike, ktorá skúmala sexting a rizikové zoznamovanie českých detí v kyberpriestore zistila, že až 32,9% opýtaných žiakov by pri zneužití intímneho materiálu nekontaktovalo nikoho, v 27,22% by kontaktovala súčasného kamaráta a učiteľovi by sa zdôverilo 6,07% oslovených žiakov. Uvedené zistenia dokumentujú, že prostredie školy nie je v danej problematike pre žiakov považované za vhodné, a preto je na mieste potreba vytvárať v školách pozitívne, dôveryhodné, podporujúce, emocionálne-sociálne bezpečné prostredie a klímu.

Škola ako priestor svojím inštitucionálnym charakterom má viaceré špecifiká, ktoré ovplyvňujú osobnosti žiakov, ktorí v škole trávia výraznú časť dňa. Pri riešení výchovných otázok, akou je aj otázka prevencie voči sociálno-patologickým javom si vyžaduje pozitívne

prostredie s pozitívnou klímou. Vymedzenie a chápanie prostredia odborne charakterizujú vo svojich prácach Gavora (1999), Grecmanová (2008), Ježek (2003), Mareš (2007), Petlák (2006) a i. Prienikom ich vymedzení je, že prostredie je objektívna realita so súborom faktorov (osobností, javov, podmienok, procesov, činností), ktoré človeka v priebehu jeho života obklopujú, majú pre neho význam a hodnotu, sú v interakcii a formujú jeho kompetencie. Pozitívne prostredie v škole a pozitívna klíma v škole je taká, v ktorej *„sa žiak cíti v škole dobre, keď sa teší na školu, keď sa môže prejaviť, keď má pocit, že spolužiaci ho majú radi, keď má pocit, že učiteľovi záleží na ňom, na jeho pokroku, keď môže vyjadriť svoj názor a spolu so spolužiakmi a učiteľom riešiť problémy, keď môže posudzovať seba a iných, keď sa nemusí báť, že urobí chybu, keď môže použiť humor a tvorivosť, keď vie, že to, čo sa učí má zmysel a význam pre jeho život, alebo je lepšie, keď sa v škole cíti nepríjemne, zle, keď sa cíti ohrozený, keď je neuznaný, nemá istotu, keď má pocit, že spolužiaci ho nemajú radi, keď cíti, že učiteľ ho podceňuje, nespravodlivo hodnotí, keď sa neteší na riešenie problémov, úloh, keď nerád chodí do školy, keď ho učivo nebaví, nevidí v ňom zmysel a význam pre jeho život, keď sa bojí, že nebude vedieť odpovedať, že urobí chybu, bojí sa šikanovania, posmechu, výsmechu, odsudzovania?“* (Zelina, 2016). Zjednodušene je možné tvrdiť, že škola musí byť miestom, v ktorom žiaci pociťujú pohodu, bezpečie, cítia podporu zo strany učiteľa a kolektívu, nehanbia sa za svoje emócie, sú prijímaní bez podmienok, majú priestor prejaviť skutočné záujmy, doceňujú sa ich životné hodnoty, ich tvorivosť je vnímaná ako niečo jedinečné, neboja sa argumentovať, podporujú ich sebapoznanie, hodnotenie a i. Uvedené charakteristiky sú nevyhnutnou podmienkou pri práci pedagógov so žiakmi v otázkach prevencie sextingu. Nakoľko ide o citlivú problematiku je potrebné v škole navodiť klímu dôvery.

3.1 Sociálna klíma školy

Sociálna klíma školy predstavuje *odraz* interpersonálnych vzťahov, *výsledok* vzťahov medzi ľuďmi, ktorí aktívne participujú na živote školy. Má dlhodobý charakter na rozdiel od atmosféry školy, pretože sa tvorí niekoľko mesiacov, rokov. Ide o dlhodobé sociálne vzťahy v skupine, v škole. Podľa Petláka (2006) je *„sociálna klíma vyjadrená ako zaangažovanie učiteľov, vzťahy medzi učiteľmi a žiakmi, spolurozhodovanie, vzťahy žiak - žiak, vzájomné spolužitie*“. Sociálna klíma školy je dávaná do vzťahu s *kultúrou školy* (ktorá je tvorená hodnotami, dodržiavanými normami), so vzájomnými vzťahmi jednotlivcov. Vyplýva zo školského prostredia a je vnímaná a hodnotená všetkými aktérmi života v škole. Klíma býva veľmi silne vnímaná jedincom, tak že v ňom spôsobuje celkové rozpoloženie prevažne pocitové a postojové. Sociálne - psychologický a pedagogicko-psychologický pohľad na sociálnu klímu školy akceptuje definície typu: klíma školy je relatívne stála *kvalita vnútorného prostredia* školy vyznačujúca sa týmto znakmi:

a) prežívajú ju tí, ktorí ku škole patria (žiaci, učitelia, vedúci pracovníci školy, administratívni zamestnanci, školníci);
b) ovplyvňuje ich správanie;
c) môže byť opísaná v termínoch hodnôt, noriem a presvedčovania o súbore charakteristík , ktoré má škola mať (Sackney, L., 1988).

Podľa Havlínovej (1998) je súborom: zovšeobecnených postojov, schopností vnímať procesy odohrávajúce sa v škole, v triede či v pedagogickom zbore a emocionálne reagovanie žiakov a učiteľov na nich. Dôraz sa kladie na to, ako klímu vidia a interpretujú samotní aktéri (žiaci, učitelia), než na to aká je klíma „objektívna“. Sociálna klíma školy je mnohodimenzionálna a tvoria ju napr. kvalita vzájomných vzťahov, interakcia v škole, kvalita života aktérov školy. Při tovrení sociálnej klímy dôležitú úlohu zohráva *afektívne vzdelávanie,* ktoré sa orientuje na zvyšovanie sebadôvery, sebapoznania, sebaporozumenia, sebaakceptácie prostredníctvom aktivít umožňujúce klasifikáciu hodnôt a rozhodovanie s prevzatím zodpovednosti. Vplyv

médií, rovesníkov, rodiny zastáva dôležitú úloh pri prevencii sociálno-patologických javov. Stratégia sociálneho vplyvu obsahuje niekoľko komponentov, z ktorých vychádzajú preventívne programy*: psychologické očkovanie* (vystavenie dospievajúcich slabej dávke sociálneho tlaku spôsobom, ktorý bude produkovať, facilitovať rozvoj „protilátok" tak, aby sa zvýšila odolnosť voči sociálnym tlakom); *spôsobilosti odmietania drog* (rozvíjať sociálne spôsobilosti odmietania drog, učiť sa čo povedať, ako to povedať, rozlišovať skrytý nátlak, formulovať protiargumenty); *korekcia normatívnych očakávaní* (pracuje s nadhodnocovanými informáciami rozšírenosti daného sociálno-patologického javu. *Trénovanie životných zručností* predstavuje základ selfmanažmentných spôsobilostí a sociálnych spôsobilostí. Selfmanažmentné spôsobilosti zahŕňajú učenie dôležité pre nárast nezávislosti, subjektívnej kontroly a vedomia rozvážnosti. Žiaci sú vedení k všeobecným spôsobilostiam riešenia problémov a rozhodovania sa, kritickému mysleniu a posudzovania vplyvu rovesníkov a médií, spôsobilosti pre nárast osobnej kontroly a sebaúcty, stratégiám zvládania stresu a anxiety využívaním kognitívnych spôsobilostí zvládania alebo behaviorálnych relaxačných techník. Podľa Oľšovskej (2014) je potrebné venovať pozornosť aj všeobecným sociálnym spôsobilostiam, ktorými sú: spôsobilosti konverzácie, efektívnej komunikácie (ako sa vyhnúť nedorozumeniam), spôsobilosti umožňujúce zvládnuť plachosť, nedôverčivosť, ako sa kontaktovať s novými ľuďmi, rozvíjať zdravé priateľstva, asertívne spôsobilosti.

3.2 Emocionálna klíma školy

Je charakteristická plným rešpektovaním emócií na vyučovaní. Emócie majú obrovský vplyv nielen na správanie sa žiakov, ale aj učiteľov. Primárnou úlohou učiteľovho prístupu je odhaliť emócie, ktoré žiaci prežívajú, pretože intenzívne ovplyvňujú proces a výsledok aktivity učiteľa a žiaka. Každý, kto sa zaujíma o zlepšenie schopnosti myslieť, by sa mal snažiť lepšie porozumieť aj komplikovanému vzťahu medzi emocionálnymi stavmi a poznávaním. Na základe uvedených východísk, chceme zdôrazniť potrebu tvorby emocionálne bezpečného prostredia v triedach, ktoré môže prispieť k efektivite a zlepšeniu výsledkov žiakov v kognitívnej ako aj afektívnej oblasti.

Úlohou učiteľa je:

- poznať emocionálny stav žiakov,
- učiť žiakov rešpektovať druhých v triede, ich momentálny emocionálny stav,
- vysvetľovať a zdôvodňovať vzniknuté situácie v triede, či už negatívne, alebo pozitívne,
- zaujímať sa o žiakov nielen v priestoroch školy a triedy (čo pomôže učiteľovi pri chápaní žiaka v triede, na hodine),
- na základe poznania žiaka, voliť špecifické metódy a prístupy, ktoré eliminujú stresové situácie v triede, najmä počas preverovanie vedomostí, zadávania úloh, sprostredkovania informácií,
- flexibilne reagovať na vzniknuté nepriaznivé situácie v triede (neefektívna komunikácia, výskyt šikanovania, napätá atmosféra),
- prikladať náležitú pozornosť emóciám, nakoľko stresové situácie a stres, ktorý žiaci pociťujú, vplýva na pamäť a na proces zapamätávania si,
- vytvárať a zabezpečovať situácie a aktivity, ktoré budú obsahovať pozitívny stres (eustres), pri ktorom sa žiaci síce cítia ohrození, ale veria, že situáciu zvládnu. V situáciách, ktoré obsahujú eustres ľudské telo uvoľňuje kortizol, adrenalín, nonadrenalín, čo spôsobuje zvýšenú motiváciu a posilňuje orgány, čo prehlbuje a zlepšuje učenie.

Na základe uvedených východísk, chceme zdôrazniť potrebu tvorby emocionálne bezpečného prostredia v triedach, ktoré môže prispieť k efektivite a zlepšeniu výsledkov žiakov v kognitívnej ako aj afektívnej oblasti.

3.3 Klíma dôvery

Mnohokrát deti prevyšujú rodičov v schopnosti pracovať s mobilom, počítačom a sociálnymi sieťami, komunikačnými a informačnými technológiami. Ako uvádza Dulovics (2013) anonymita, dostupnosť internetu a mnoho ďalšíh faktorov komplikujú snahu rodičov ustrážiť činnosť dieťaťa vo virtuálnom svete respektíve identifikovať už vzniknutý problém. Preto za veľmi dôležité považuje oboznámiť deti a mládež o rizikách zneužívania komunikačných technológií a o hrozbách, ktoré môžu pre nich znamenať. Učitelia aktívne komunikujú s rodičmi, prezentuje formy a spôsoby prejavov agresie, možných dopadov na daný jav, riziká benevolentného správania sa rodičov pri náznakoch agresie detí, identifikovať priame i nepriame znaky šikanovania. Deti vedia a rozumejú tomu, keď niekomu ubližujú. Akonáhle sa to dostáva do roviny virtuálneho priestoru môže sa to žiakom zdať menej vážne a dôsledky si uvedomujú až neskôr. Je potrebné, aby sa dôraz na závažnosť problému kládol v škole, ale aj v spolupráci s rodičmi. Riziká kyberšikanovania spočívajú najmä v rýchlosti šírenia agresívnych obsahov, ktoré sa ťažko definujú. Veľmi náročné je oddeľovať kyberšikanovanie v škole a v mimoškolskom prostredí. Kompromitujúce zvukové, obrazové záznamy sú prístupné nepretržité a veľkému počtu ľudí. Rodičia sú mnohokrát bezradní, nevedia čo robiť, a tu musí zastúpiť škola preventívnu, poradenskú funkciu. Profesionálny prístup a odborná komunikácia učiteľov so žiakmi, rozoberajú témy počas výučby, zaraďujú príbehy, ktoré obsahujú prvky agresie, šikanovania, venujú pozornosť kyberpriestoru, najmä takí učitelia a učiteľky, ktorí sa sami pohybujú. Učitelia využívajú metódy na zisťovanie vzťahov a interakcií medzi žiakmi. Metodici prevencie musia mať odbornú prípravu pre realizovanie preventívnych aktivít, aktívne vyhľadáva javy má natrénované postupy potrebné na riešenie a sanáciu. Okrem toho, že škola a klíma školy je faktor, ktorý dokáže ovplyvniť a preventívne pôsobiť na túto formu správania, vieme, že nezdieľnou súčasťou toho preventívneho procesu sú aj rodičia.

Príspevok je súčasťou riešenia výskumnej úlohy VEGA č. 1/0100/18 „Self-sexting a peer-sexting a možnosti pedagogického ovplyvňovania“.

Použitá literatúra

1. DULOVICS, M. 2013. *Kyberšikanovanie ako prejav agresie v systéme virtuálnej komunikácie s možnosti jeho prevencie.* 2013. [cit. 2016-12 -03] Dostupné na: http://protidrogovaprevencia.webnode.sk/news/kybersikanovanie-ako-prejav-agresie-v-systeme-virtualnej-komunikacie-a-moznosti-jeho-prevencie/
2. HAVLÍNOVÁ, M. 1998. *Pohoda sociálního prostředí.* In KOPŘIVA, P. et al. Rukověť projektu zdravá škola. Praha: Portál, 1998. 311s. ISBN 80-7178-263-7.
3. HINDUJA, S., PATCHIN J. W. 2009. *Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying.* 2009. [cit. 2017-11 -14] Dostupné na: https://books.google.sk/books?id=SU5RTJcOk68C&pg=PA136&dq=Bullying+Beyond+the+School&hl=sk&sa=X&ved=0ahUKEwibkbT7hIvfAhUIh6YKHWhOD8AQ6AEIKDAA#v=onepage&q=Bullying%20Beyond%20the%20School&f=false
4. HOLLÁ, K. a kol. 2017. *Prevencia kyberagresie a kyberšikanovania.* Nitra: PF UKF. 178 s. ISBN 978-80-558-1210-6.
5. HOLLÁ, K. 2016. *Sexting a kyberšikana.* Bratislava: IRIS. 166s. ISBN 978-80-8153-061-6
6. HOLLÁ, K. a kol. 2017. *Detekcia kyberagresie - kyberšikanovania a sextingu.* Nitra: PF UKF. 113 s. ISBN 978-80-558-1205-2.

   KOPECKÝ, K., SZOTKOWSKI, R. 2017. *Sexting a rizikové seznamování českých dětí v kyberprostoru.* 2017. [cit. 2018-11 -23]. Dostupné na: https://www.researchg

ate.net/publication/317561565_Sexting_a_rizikove_seznamovani_ceskych_deti_v_kyberprostoru_2017
7. OĽŠAVSKÁ, M. 2014. *Niektoré základné informácie k prevencii sociálno-patologických javov 1. časť.* Bratislava: MPC. 2014. 52 s. ISBN 978-80-8052-684-9.
8. PETLÁK, E. 2006. *Klíma školy a klíma triedy.* Bratislava: Iris, 2006. 119 s. ISBN 8089018971.
9. SACKNEY, L. 1988. *Enhancing School Learning Climate: Theory, Research and Practice. Supply Teaching, Classroom and Behaviour Management: Introduction to Classroom and Behaviour Management.* 1988. [cit. 2017-12 -23]. Dostupné na: http://www.teachernet.gov.uk/supplyteachers/volume.cfm?vid=4
10. ZELINA, M. a kol.2016. *Škola pre život v interdisciplinárnom kontexte.* Brno: Tribun. EU. 2016. 284 s. ISBN 978-80-263-1062-4.

Kontaktní údaje

PaedDr. Jana Hanuliaková, PhD.
Vysoká škola DTI
Ul. Sládkovičova 533/20, 018 41, Dubnica nad Váhom
email: hanuliakova@dti.sk

PaedDr. Vladimíra Beliková, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre,
Pedagogická fakulta
Drážovská 4, 949 01 Nitra
email: vbelikova@ukf.sk

GLOBALIZAČNÉ TRENDY V TELEVÍZNEJ TVORBE PRE DETI A MLÁDEŽ V ČESKEJ REPUBLIKE

GLOBALIZATIONAL TRENDS IN THE TELEVISION PRODUCTION FOR CHILDREN AND YOUTH IN THE CZECH REPUBLIC

Marija Hekelj

Abstrakt
Predošlé generácie vyrastali s dnes už takmer zabudnutými kreslenými postavami, ako sú napríklad Mickey Mouse, Tom a Jerry, či Pepek námorník a iné, kedysi populárne rozprávky. Dnes miestne alebo káblové televízne kanály takmer celý deň premietajú úplne nové dobrodružstvá kreslených hrdinov. Cieľom vedeckého príspevku je teoretickými východiskami priblížiť problematiku témy televíznej tvorby pre detského a dospievajucého percipienta, ďalej má objasniť aktuálne postavenie a význam špecifických televíznych formátov určených pre túto cieľovú skupinu. V úvode sa budeme zaoberať problematikou médií, televízneho vysielania, globalizačných trendov a fungovaním televízneho vysielania v Českej republike. Záver príspevku bude venovaný problematike detského diváka a televíznych kanálov určených pre deti a mládež, ktoré sú dostupné v Česku.
Kľúčové slová: detské televízne stanice, deti, mládež, globalizácia, televízia, vplyv médií, televízny divák.

Abstract
Previous generations have grown up with today's almost forgotten cartoon characters such as Mickey Mouse, Tom and Jerry, Pepek sailor, and other, popular, fairy tales. Today's local or cable TV channels project new adventures of cartoon heroes through the whole day. The aim of the scientific contribution is to approach the theoretical background of the topic of television production for children and adolescents, to clarify the current status and importance of the specific television formats intended for this target group. In the introduction, we will deal with the problem of media, television broadcasting and globalization trends, the functioning of television broadcasting in the Czech Republic. The conclusion of the contribution will be devoted to the issue of children's viewers and television channels intended for children and young people, available in the Czech Republic.
Key words: children's television stations, children, youth, globalization, television, media impact, television viewer.

1. ÚVOD

Pojem médiá je jeden z najfrekventovanejších pojmov v súčasnosti a médiá sú zároveň jedným z dôležitých agentov socializácie detí a mladých ľudí. Televízia a televízna tvorba patria do najpoprednejších mediálnych prvkov dvadsiateho prvého storočia. Dôležité je poukázať na to, že televízia je v našom životnom štýle až priveľmi prítomná. Je silným médiom a vo veľkej miere ovplyvňuje vnímanie reality detí a mládeže. Deti, a to hlavne tie v mladšom veku, majú rady kreslené produkty televízneho vysielania, pretože ľahko upriamia pozornosť na farebné znaky a veselé melódie. V ranom veku deti nerozlišujú realitu od fantázie, ktorá je prezentovaná v televízii. Preto je potrebné, aby rodičia selektovali, čo je pre nich vhodným obsahom. Môžeme však vychádzať zo skutočnosti, že možnosť rozlišovať a pochopiť videné obsahy na televíznej obrazovke sa počas života človeka mení v závislosti od jeho veku (Buckhingham 2005).

Televízia otvorila doteraz nepredstaviteľné možnosti k rozšíreniu našej kultúry. Spolu so stále väčším fragmentom záujmov a s príchodom súkromných televíznych staníc sa televízia stala bohatšou a rozmanitejšou. Televízia ako moderné médium ovplyvňuje recipienta svojím textom, zvukom a obrazom. Práve preto, že sa snaží prijímateľa zaujať všetkými týmito zložkami, sa jej samotný vplyv znásobuje.
Deti sú v rámci televízneho vysielania veľmi špecifickou cieľovou skupinou. V dnešnej dobe má televízia dominantné miesto vo voľnočasových aktivitách detí a to, že deti majú veľký a sústavný konzum, poukazuje na dôležitosť toho zaoberania sa informáciami o vzťahu videného televízneho obsahu a o jeho dopade na detskú psychiku. Môžeme však vychádzať zo skutočnosti, že možnosť rozlišovať a pochopiť videné obsahy na televíznej obrazovke sa počas života človeka mení v závislosti od jeho veku (Porubcová a Hudíková 2007).

2. GLOBALIZÁCIA V TELEVÍZNEJ TVORBE

Globalizácia sa stala konceptom akademických a obecných debát v 90. rokoch 20. storočia. Stretávame sa s ňou na každom kroku - v tlači, odbornej literatúre, či už ako laici alebo odborníci. Je teda predmetom nespočetných diskusií a má tak isto nespočetne veľa dimenzií, preto je jeho sprievodným javom to, že „*čím viac skúseností by tento pojem chcel vysvetliť, tým viac stráca na vlastnej priehľadnosti*“ (Bauman 2000). Globalizácia ako proces, ktorý vytvára nadnárodné sociálne väzby a priestory prehodnocuje lokálne kultúry. V tomto rozsahu sa dajú nastoliť otázky podľa rozsahu a hraníc uskutočnenej globalizácie s ohľadom na tri parametre:

1. rozpínavosť v priestore,
2. stabilita v čase,
3. (sociálna) hustota nadnárodných sieťových systémov, spojení a prúdov obrazov. Globalizácia znamená aj existenciu svetovej spoločnosti bez svetového štátu a bez svetovej vlády (Beck 2004).

McQuail (1999) tvrdí že: „*Globálna komunikačná infraštruktúra sa rozvíja rovnako rýchlo ako vzájomne prepojené vzťahy vo vlastníctve a riadení podnikateľských aktivít. Globalizácia v súčasných podmienkach nie len podporuje komunikáciu, ale aj podnecuje internacionalizáciu politiky, obchodu a podnikania*.“
Globalizačné tendencie sa v médiách prejavujú v rôznych oblastiach. Príkladom sú šablónovité zábavné televízne programy, časopisy, ekvivalentné hudobné či televízne stanice. Produkty vytvorené v mediálnej sfére sa tak vyznačujú určitým stupňom homogenizácie na nadnárodnej úrovni. Svedčí o tom práve prenikanie do rôznych krajín, prekladanie do iných jazykov, ale aj úpravy samotného zdieľania podľa kultúrnych osobitostí danej krajiny (Jirák a Kopplová 2007).
Mediálna scéna v Českej republike je vzhľadom na štruktúru vlastníctva vysoko internacionalizovaná. Väčšina vlastníkov je však „regionálnych“, teda európskych, pričom najväčší podiel tvoria majitelia z nemecky hovoriacich krajín. Najväčšie globálne koncerny sa majetkovo angažujú hlavne vo filmovom (Time Warner), hudobnom (Sony, Bertelsmann) a knižnom trhu (Bertelsmann). V káblovom trhu sú aktívne ostatné koncerny ako Walt Disney, Viacom či opäť Time Warner. Tento sektor však zasahuje relatívne malý divácky segment. Český televízny, rozhlasový a tlačový trh, teda médiá, ktoré oslovujú najširšie vrstvy populácie a majú zároveň významný politický potenciál, sú buď vlastnené domácimi majiteľmi alebo firmami európskeho pôvodu. Skôr ako o globalizácii českých médií môžeme teda hovoriť o regionalizáciíi, čo je trend, ktorý má opäť globálnu platnosť. (Vlastnická struktura českého mediálního trhu s ohledem na globalizační procesy)

3. RADA PRE ROZHLASOVÉ A TELEVÍZNE VYSIELANIE A ASOCIÁCIA TELEVÍZNYCH ORGANIZÁCIÍ V ČEESKEJ REPUBLIKE

Obsah televízneho a rozhlasového vysielania a tiež tzv. Audiovizuálnych mediálnych služieb na požiadanie, ktoré sú dostupné prostredníctvom internetu, kontroluje Rada pre rozhlasové a televízne vysielanie (Deti a média).
„Rada pre rozhlasové a televízne vysielanie je ústredný orgán štátnej správy, ktorý vykonáva štátnu správu v oblasti rozhlasového a televízneho vysielania (ďalej len: "vysielanie") a prevzatého vysielania a v oblasti audiovizuálnych mediálnych služieb na požiadanie poskytovaných podľa zákona č. 132/2010 Zb.“ Má dvanásť členov a tento štátny orgán dohliada na:
zachovávanie a rozvoj plurality programovej ponuky a informácií v oblasti vysielania a prevzatého vysielania, dbá na obsahovú nezávislosť vysielania a prevzatého vysielania (všetko: § 4 ods. 2 zákona č. 231/2001 Zb .; kde naďalej nie je zákon bližšie určený, ide vždy o tento zákon)
dohliada na dodržiavanie právnych predpisov v oblasti vysielania a podmienok stanovených v rozhodnutí o udelení licencie alebo v rozhodnutí o registrácii (§5 písm. a)
udeľuje, mení a odníma licencie na prevádzkovanie vysielania (§ 5 písm. b)
vydáva, mení a ruší rozhodnutie o registrácii na prevádzkovanie prevzatého vysielania (§ 5 písm. c)
vedie evidenciu prevádzkovateľov vysielania a prevádzkovateľov prevzatého vysielania (§5 písm. d)
pravidelne uverejňuje spôsobom umožňujúcim diaľkový prístup prehľad žiadostí o licenciu a registrácií a prehľad udelených licencií a ich zmien, registrácií a ich zmien (§ 5 písm e)
ukladá sankcie (§ 5 písm. f) zákona č. 231/2001 Zb .; časť siedma tohto zákona; § 7 ods. 1 písm. a) zákona č. 40/1995 Zb.)
monitoruje obsah rozhlasového a televízneho vysielania (§ 5 písm. g)
upozorňuje prevádzkovateľa vysielania a prevádzkovateľa prevzatého vysielania na porušenie povinností ustanovených zákonom č. 231/2001 Zb. alebo podmienok udelenej licencie a určí lehotu na nápravu (§ 59 ods. 1)
udeľuje súhlas Českému telekomunikačnému úradu na vydávanie individuálneho oprávnenia na využívanie rádiových frekvencií na iné rádiokomunikačné služby v časti rádiového spektra vyhradenej výhradne pre rozhlasové a televízne vysielanie (§ 5 písm. h)
vyžaduje od Českého telekomunikačného úradu stanovisko obsahujúce koordinované frekvencie pre analógové rozhlasové a televízne vysielanie, vrátane ich technických parametrov (§ 5 písm. i)
dáva súhlas Slovenskému telekomunikačnému úradu k vyhradeniu frekvencií pre Českú televíziu na prevádzkovanie vysielania dvoch celoplošných televíznych programov, umožňujúcich pokrytie územia Slovenskej republiky prostredníctvom pozemných vysielačov, prípadne iných technických prostriedkov) a ďalších najmenej dvoch televíznych programov zahrnutých v multiplexe verejnej služby (§ 3 ods. 1 písm. a), b) a ods. 2 zákona č. 483/1991 Zb. o Českej televízii) (Rada pro rozhlasové a televízní vysílaní).

3.1. Asociácia televíznych organizácií

„Predmetom činnosti združenia je ochrana a realizácia spoločných záujmov členov združenia spočívajúca najmä v zabezpečovaní spoločného elektronického merania sledovanosti televízie v Českej republike metódou TV metrov (projekt elektronického merania ďalej len "PCEM"), v obchodnom využívaní výsledkov PcEM, v propagačnej a reklamnej činnosti, vo vydavateľskej a nakladateľskej činnosti, ďalej vypracovávaní analýz a konzultácií technicko-štandardizačných a legislatívno-právnych a súvisiacich opatrení v oblasti prevádzkovania vysielania, ktoré sú v spoločnom záujme členov a samoregulačné činnosti.“ (Asociácia televíznych organizácií).

Asociácia televíznych organizácií (ATO) zastrešuje projekt elektronického merania sledovanosti a poskytuje koncovým užívateľom jednotné dáta o sledovanosti televíznych staníc v Českej republike. ATO je záujmovým združením právnických osôb. Asociácia bola založená 1.3.1997. Od roku 2013 je Asociácia členom medzinárodného združenia EMRO (European media research organisation), ktorej cieľom je podporovať medzinárodný kontakt a diskusiu odborníkov z mediálnej oblasti. V roku 2017 sa ďalej stala členom I-JIC (The international association of joint industry Committees for media research) (Asociácia televíznych organizácií).

4. AKTUÁLNY STAV TELEVÍZNEJ TVORBE PRE DETI A MLÁDEŽ V ČESKEJ REPUBLIKE

Televízny prijímač je neodmysliteľnou súčasťou skoro každej domácnosti. Percipient v dnešnej dobe nie je odkázaný na pasívny príjem limitovaného počtu televíznych staníc. Žijeme v dobe, kedy sa televízne stanice prispôsobujú divákovi, a práve on sa stáva čoraz viac aktívnym účastníkom konzumácie televízneho obsahu. Od druhej polovice 20. storočia môžeme hovoriť o globalizácii masovej komunikácie, vďaka ktorej sa importy rôznych typov obsahov, prísun formátov a žánrov cudzieho pôvodu stali realitou. Publikum má možnosť si vyberať z obsahov zo zahraničia, ktoré produkujú najmä tri najvýznamnejšie americké mediálne koncerny - Time Warner, Disney a Viacom. Tieto globálne pôsobiace mediálne korporácie majú obrovský podiel nielen na americkom, ale aj celosvetovom mediálnom trhu. Sú úzko prepojené s kanadskou spoločnosťou Seagram, nemeckou skupinou Bertelsmann, japonskou mediálnou skupinou Sony a austrálskou spoločnosťou New Corporation. Medzi špecifické medzinárodné spravodajské médiá patrí MTV Europe, CNN International, BBC World a ďalšie (Rada pre vysielanie a retransmisiu).

Výskumná časť príspevku sa venuje kvantitatívnej analýze, kde skúmame počet dostupných televíznych staníc pre deti a mládež v Českej republike. Údaje sme čerpali zo stránok dostupných na internete, kde sme sa hlavne sústredili na káblových operátorov, ktorí poskytujú televízne vysielania pomocou retransmisie. Stanice pre deti a mládež, ktoré sú vysielané retransmisiou a zakúpené u káblových operátorov v Česku je celkovo šestnásť, a sú venované detskému a dospievajucému percipientovi. Z toho tri stanice sú českého pôvodu a to TUKY TV, ČT :D a CS miny. Zvyšných trinásť staníc je zahraničnej tvorby - vrátane Slovenska. Z tabuľky 1 je zrejmé, že vačšina televíznych staníc je dabovaných do českého jazyka a sú kategorizované podľa vekovej kategórie. Pozitívom je to, že tieto televízne stanice pokrývajú rôzne vekové skupiny, a to od najmladšieho veku ako sú batoľatá až po dospievajúcu mládež. Napríklad česká televízna stanica ČT :D je svojím vysielacím programom, tak ako aj slovenská Ťuky TV, prispôsobená rôznym vekovým kategóriám. Baby Tv a Duck Tv sú venované najmladším divákom, kým BOOMERANG, Disney Channel, Cartoon Network či Animax, Nickelodeon a Megamax sú televízne stanice venované mládeži. Minimax, Jim Jam, Nick jr., Disney Junior, CS Mini a Ťuky Tv sú venované deťom vo veku od 3 do 7 rokov.

Tabuľka č. 1: Krajina pôvodu a jazykové verzie programových služieb dostupných u prevádzkovateľov

Názov televíznej stanice	**Krajina pôvodu**	**Jazyková verzia dostupná v ČR**	**Veková kategória detských TV staníc**
Animax	Japonsko	Česká	Od 10 rokov
Baby Tv	Anglicko	Anglická	Batoľatá
Boomerang	Amerika	Česká	Od 6 do 15 rokov
Cartoon Network	Amerika	Česká	Od 6 do 15 rokov

CS Mini	Česko	Česká	Od 3do 12 rokov
ČT :D	Česko	Česká	Od 4 do 15 rokov
Disney Channel	Amerika	Česká	Od 6 do 15 rokov
Disney Junior	Amerika	Česká	Od 4 do 6 rokov
Duck TV	Anglicko	Česká	Od 0 do 3 rokov
JimJam	Anglicko	Česká	Od 4 do 10 rokov
Minimax	Amerika	Česká	Od 3 do 8 rokov
Megamax	Amerika	Česká	Od 8 do 12 rokov
Nickelodeon	Amerika	Česká	Od 5 do 10 rokov
Nick jr.	Amerika	Česká	Od 3 do 5 rokov
Ťuki TV	Slovensko	Slovenská	Od 3 do 15 rokov
Tuty TV	Česko	Česká	Od 3 do 7 rokov

Zdroj: Vlastné spracovanie

5. ZÁVER

Televízia sa významnou mierou podieľa na formovaní vyjadrovacích a kultúrnych vzorcov príjemcov televíznych obsahov. Obsah ktorý recipient opakovane prijíma, sa mu dostáva do podvedomia, a tak nechtiac preberá videné správanie a následne ho zahŕňa a využíva vo svojom každodennom živote. Podľa prebratých modelov správania potom posudzuje konanie aj ostatných príslušníkov spoločnosti (Pravodvá 2003). Podľa Žilkovej je dnešný detský divák iný, ale z časti aj rovnaký ako bol v minulosti, pretože si zachoval zvedavosť, nedodržiavanie zákazov a taktiež radosť z toho, že môže sledovať niečo, čo mu bolo zakázané. V minulosti bol obmedzenejší prístup k dnešným trhovým produktom a činnostiam. Deti majú k dispozícii mnoho informačných kanálov, ktoré na príjemcov vplývajú buď pozitívne alebo negatívne. Prostredníctvom nich však sú dnešné deti rozhľadenejšie, vnímavejšie, dokážu takmer okamžite reagovať na rôzne podnety a dokonca to môže mať pozitívny vplyv na ich sebavedomie. Taktiež však autorka tvrdí, že dnešné deti sú aj oveľa emocionálnejšie, ale taktiež môžu byť aj bezcitné a drzé a veľmi často si zakladajú na svojom imidži alebo životnom štýle podľa zvolených vzorov, ktoré vidia prostredníctvom médií (Crawford 1982). Televízna tvorba pre deti a mládež v Českej republike je mnohopočetná a má globálny charakter. Najviac sa vyskytujú televízne stanice, ktoré sú tvorené veľkými gigantmi televízneho priemyslu, ale sú prispôsobené jazykovou verziou nami skúmanej krajiny. Ešte ale treba pripomenúť, že Rada pre rozhlasové a televízne vysielanie a Asociácia televíznych organizácií v Českej Republike sa stará o to, aby všetky tieto televízne stanice dodržiavali pokyny a vytvárajú k tomu konferencie s témou ako zodpovedne pristupovať k médiám a majú dostupnú stránku Deti a médiá, čo je v dnešnej dobe veľmi dôležité.

Literatúra a zdroje

1. BAUMAN, Z.: *Globalizace: důsledky pro člověka.* Praha: Mladá fronta, 1999. ISBN 8020408177.
2. BUCKINGHAM, D.: *A special Audience? Children and Television. In Companion to Television.* Blackwell Publishing, 2005. ISBN. 9781405100946
3. BECK, U.: *Čo je globalizácia?* 1.vyd. Bratislava: Vydavateľstvo slovenských spisovateľov, spol.s.r.o, 2004. ISBN 978-. 80-551-2042-3
4. CRAWFORD, C.: *The Art of Computer Game Design*. Berkeley : McGraw-Hill, 1982. ISBN 0881341177.
5. HRADISKÁ, E., BREČKA, S. VYBÍRAL, Z.: *Psychológie médií.* Bratislava : Eurokódex, 2009. ISBN 978-80-89447-12-1.
6. JIRÁK, J., KOPPLOVÁ, B.: Média a společnost. 1.vyd. Praha : Portál, 2007. ISBN 80-7178-926-7.

7. McQUAIL, D.: Úvod do teorie masové komunikace, Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-200-9
8. PRAVDOVÁ, H.: *Mediálna kultúra v procese globalizácie*. Bratislava: Acta culturologica, 2003. ISBN 80-89197-41-8
9. PORUBCOVÁ, J. – HUDÍKOVÁ, Z. : Televízia. Trnava : FMK UCM 2007. ISBN 80-. 89220-04-5.
10. Asociácia televíznych organizácií. [online] [2018-11-28]. Dostupné na: <http://www.ato.cz/>.
11. Deti a média. [online]. [2018-11- 28]. Dostupné na:< http://www.detiamedia.cz/col/5/kdo-a-jak-kontroluje-obsah-vysilani.htm>.
12. Rada pro rozhlasové a televízní vysílaní. [online]. [2018-11- 28]. Dostupné na: <https://www.rrtv.cz/cz/static/o-rade/poslani-rady/index.htm>.
13. Vlastnická struktura českého mediálního trhu s ohledem na globalizační procesy [online]. [2018-11- 28]. Dostupné na: <https://blisty.cz/files/2006/11/16/analyza-internacionalizace-medialniho-trhu.pdf >.

Kontaktné údaje

Mgr. Marija Hekelj
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Fakulta masmediálnej komunikácie
Námestie J. Herdu 2
917 01 Trnava
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
maja.hekelj@gmail.com

ZISŤOVANIE SPOJITOSTI MEDZI TROMI DRUHMI PERFEKCIONIZMU A VYBRANÝMI OSOBNOSTNÝMI CHARAKTERISTIKAMI U VYSOKOŠKOLSKÝCH ŠTUDENTOV

IDENTIFYING THE LINK BETWEEN THREE TYPES OF PERFECTIONISM AND SELECTED PERSONALITY CHARACTERISTICS IN UNIVERSITY STUDENTS

Dominika Doktorová, Andrea Baranovská, Zuzana Mičková

Abstrakt

Cieľom výskumu bolo zistiť, či existujú štatisticky významné konexie medzi perfekcionizmom a osobnostnými charakteristikami podľa šesťfaktorového modelu osobnosti HEXACO – 60. Perfekcionizmus sme zisťovali prostredníctvom HFMPS – Multidimenzionálnej škály perfekcionizmu a osobnostné charakteristiky sme zisťovali pomocou Osobnostného inventáru HEXACO - 60. Z výsledkov nám vyplynulo, že dimenzia svedomitosť najviac súvisí s perfekcionizmom orientovaným na seba. Medzi sociálne podmieneným perfekcionizmom a svedomitosťou sme nezaznamenali štatisticky významný vzťah. Medzi perfekcionizmom na seba orientovaným a extraverziou sme nezaznamenali štatisticky významný vzťah. Rovnako sme nezaznemenali štatisticky významný vzťah medzi sociálne predpísaným perfekcionizmom a pokorou, čestnosťou. Medzi celkovým skóre sociálne predpísaným perfekcionizmu a úzkostlivosťou.

Kľučové slová: *perfekcionizmus, perfekcionizmus orientovaný na seba a perfekcionizmus orientovaný na druhých, sociálne predpísaný perfekcionizmus, osobnostné charakteristiky, vzájomné konexie*

Abstract

The aim of the research was to find out whether there are statistically significant connections between perfectionism and personality characteristics according to the six-factor model of the personality HEXACO-60. We have identified perfectionism through HFMPS - Multidimensional scale of perfectionism and personality traits using the HEXACO-60 Personality inventory. the dimension of consciousness is most closely related to self-oriented perfectionism. There was no statistically significant relationship between socially conditioned perfectionism and conscientiousness. There was no statistically significant relationship between perfectized self-directed and extraverted. We also did not recognize the statistically significant relationship between socially prescribed perfectionism and humility, honesty. Overall score socially prescribed perfectionism and anxiety.

Key words: *perfectionism, self-perfectionism and perfectionism oriented towards others, socially prescribed perfectionism, personality characteristics, mutual connections*

1. ÚVOD

R.O. Frost a kol. (1990) a P.L. Hewitt a G.L. Flett (1991) vytvorili dva odlišné multidimenzionálne modely perfekcionizmu, ktoré sú základnými piliermi perfekcionistických teórií a taktiež sú autormi dotazníkových metód perfekcionizmu (Eremiáš, 2016). Podľa Gordon Fletta a Paul Hewitta (1991) je možné perfekcionizmus vymedziť ako snahu dosiahnuť dokonalosť, byť perfektný vo všetkých aspektoch života

(Hewitt, Flett, 1991, In: Škamlová, 2011). Jedná sa o sklon k stanovovaniu si vysokých štandardov, ktoré vychádzajú z disparátnych stupňov perfekcionizmu, v závislosti od rôznej mieri úsilia dosiahnuť daný štandard a tiež od reakcie na neúspech. Rozmer kolízie medzi reálne dosiahnuteľným a stanoveným, možno považovať za faktor rozhrania medzi normálnym a patológiou (Winter, 2006). R.M. Bonelli (2016) pripúšťa, že človek sa môže narodiť s určitými perfekcionistickými sklonmi. Osobnostný faktor „svedomitosť", ktorý súvisí s perfekcionizmom je determinovaný dedične z päťdesiatich percent. Predstavuje organizovanú a dôslednú prácu, ktorú títo ľudia dosiahnu sebakontrolou a dôslednosťou nad vlastným konaním (Bonelli, 2016, Tozzi a kol., 2004) skúmali dedičnosť jednotlivých typov perfekcionizmu. Hewitt a Flett (1991) skúmali vzťah medzi osobnostnými črtami a perfekcionizmom, pričom ich výsledky potvrdili existenciu pozitívneho vzťahu medzi sociálne podmieneným perfekcionizmom, neurotizmom a svedomitosťou, a tiež jeho negatívny vzťah s extraverziou a prívetivosťou. Hill, McIntier a Bacharach (1997) zistili, že na seba zameraný perfekcionizmus vykazuje silnú koreláciu so svedomitosťou a miernu spojitosť s neurotizmom a prívetivosťou. Na druhých zameraný perfekcionizmus vykazoval negatívnu spojitosť s prívetivosťou a sociálne predpísaný perfekcionizmus vykazoval vzťah s neurotizmom. Z čoho vyplýva, že na seba zameraný perfekcionizmus je prevažne adaptívny, zatiaľ čo na druhých zameraný a sociálne predpísaný perfekcionizmus je prevažne maladaptívny (Hill, McIntier, Bacharach, 1997). Hlavný rozdiel medzi týmto dimenziami perfekcionizmu, nie je spôsob akým sa jedinec správa, ale zameranie jeho správania, teda komu sa perfekcionistické nároky pripisujú. P.L. Hewitt a G.L. Flett (1991) prišli s myšlienkou, že každá z týchto dimenzií je v určitej miere nevyhnutnou súčasťou celkového perfekcionistického správania (Hewitt, Flett, 1991). Najdôležitejšou zložkou perfekcionizmu je na seba orientovaný perfekcionizmus (Hewitt, 2003, in: Benson, 2003), v tejto skupine ľudí pri dobrej práci vzniká pocit potešenia a zvyšuje sa motivácia a taktiež seba hodnotenie. Potešenie z vlastného úspechu môže byť následne rozvinuté v snahe o dosiahnutie dokonalosti (Benson, 2003). Tieto tri skupiny, ktoré rozlišujú perfekcionizmus na základe jeho nasmerovania, poukazujú aj na adaptívny a maladaptívny perfekcionizmu (Pychyl, 2008). Perfekcionizmus orientovaný na seba a perfekcionizmus orientovaný na druhých sú dimenzie považované za viac adaptívne, na rozdiel od nich sociálne predpísaný perfekcionizmus je považovaný za maladaptívny (Flett, Hewitt, 1991, in: Mahdalová, 2016). Adaptívny perfekcionizmus sa viaže na snahu dosiahnuť dokonalý výsledok a očakávanie dokonalosti. Práve tieto dve primárne charakteristiky sa spájajú s pozitívnym výsledkom adaptačného perfekcionizmu. Na rozdiel od toho za maladaptívne charakteristiky, ktoré môžu spôsobiť oslabenie snahy a bránia v dosiahnutiu dokonalého výsledku, sú perfekcionistické snahy a očakávania (Flett, Hewitt, 2006, in: Sherry, Hewitt, Sherry, Flett, Graham, 2010). Perfekcionizmus ako osobnostná charakteristika má výrazný vplyv na perfekcionistické snaženie jednotlivca vo všetkých oblastiach jeho života (Anshel a Eom, 2003, Dunn, Gotwals a Dunn, 2005, in: Stoeber, Otto, 2006).Ľudia, ktorí inklinujú k perfekcionistickým predstavám sú podľa S. Janson (2010) veľmi pracovití, cieľavedomí a tiež priebojní. Prevažne takíto ľudia považujú tieto predstavy za výhodu, pri dosahovaní ich pracovných úspechov. Perfekcionizmus sa môže vyskytovať v rôznych podobách, nie je možné ho vymedziť len ako strach z chýb a snahu dosahovať dokonalosť (Janson, 2010). J. Stoeber (2011) potvrdzuje, že perfekcionistické snahy sú spájané s pozitívnymi emóciami a perfekcionistické obavy s negatívnymi emóciami, prevažne strachom z prípadného zlyhania (Stoeber, 2011, in: Eremiáš, 2016). V ďalšej štúdií J. Stoeber a kol. (2009) zistili, že študenti, u ktorých dominoval perfekcionizmus orientovaný na seba vykazovali vyššiu hodnotu v sebavedomí v testovej situácií, ale z opačného uhla pohľadu pociťovali vyššie obavy zo zlyhania (Stoeber a kol., 2009, in: Eremiáš, 2016). Výskum pod vedením J. Stoebera (2015) zameraný na významnú spojitosť medzi troma typmi perfekcionizmu a spoločenským správaním

perfekcionistov poukázal, že každý typ je charakteristický iným správaním. Perfekcionizmus orientovaný na seba je jediný typ, ktorý má súvislosť s prosociálnym správaním, napriek zameraniu všetkej pozornosti na seba sa vyznačuje záujmom o iných a poctivé dodržiavanie noriem v spoločnosti. Sociálne predpísaný perfekcionizmus je vyznačovaný nízkym sebavedomím, na rozdiel od toho perfekcionizmus orientovaný na iných sa vyznačuje pocitom nadriadenosti a výraznými tendenciami nerešpektovať sociálne normy (Stoeber, 2015, in: Springer Science + Business Media, 2015).
Na základe vyššie uvedených výskumov sme sa zamerali na zisťovanie spojitosti medzi jednotlivými typmi perfekcionizmu a osobnostnými charakteristikami (Stroeber, 2015, Eremiáš,2016, Janson,2010, Stoeber, 2015, in: Springer Science + Business Media, 2015) . V rámci náško výskumu sme overovali 1 výskumnú otázku a 3H.
VO.: Existuje štatisticky významný vzťah medzi tromi dimenziami perfekcionizmu (perfekcionizmus orientovaný na seba, perfekcionizmus orientovaný na druhých a sociálne predpísaný perfekcionizmus) a osobnostnou charekteristikou- svedomitosť?
H1: Medzi typom perfekcionizmu - perfekcionizmus orientovaný na seba a osobnostnou charakteristikou extraverzia existuje štatisticky významný negatívny vzťah.
H2: Medzi typom perfekcionizmu- sociálne predpísaný perfekcionizmus a osobnostnou charakteristikou – prívetivosť existuje štatisticky významný negatívny vzťah.
H3.: Medzi sociálne predpísaným perfekcionizmom a pokorou neexistuje štatisticky významný vzťah.
H4.: Medzi úzkostlivosťou a celkovou úrovňou perfekcionizmu existuje štatisticky významná pozitívna súvislosť.

2. METÓDY

2.1 Materiály a aparatúry

V našom výskume budeme pracovať s dvoma pojmami, ktoré operacionalizujeme nasledovne.
Perfekcionizmus je snaha o dokonalosť a je možné diferencovať medzi jednotlivými typmi. Prvý z nich je orientovaný na seba a perfekcionizmus orientovaný na druhých sú dimenzie považované za viac adaptívne, na rozdiel od nich sociálne predpísaný perfekcionizmus je považovaný za maladaptívny.
Osobnostné vlastnosti sú relatívne stabilné charakteristiky osobnosti, ktoré determinujú správanie sa jednotlivca.
Pre náš výskum sme použili 2 dotazníky. Prvý dotazník bol Osobnostný inventár HEXACO-60, ktorý bol zameraný na meranie 6 základných dimenzií charakterizujúcich osobnosť človeka. Druhý dotazník použitý v našom výskume bol HFMPS - Multidimenzionálna škála perfekcionizmu.
Osobnostný inventár – HEXACO-60
K. Lee a M.C. Ashton (2009) vytvorili Revidovaný osobnostný inventár HEXACO, ktorý charakterizuje osobnosť človeka v šiestich dimenziách. V slovenskom preklade je verejne dostupný na internete: hexaco.org. Pre náš výskum sme použili skrátenú verziu HEXACO-60. Šesť základných dimenzií je rozdelených na:

(H) Poctivosť – pokora: úprimnosť, spravodlivosť, chamtivosť, skromnosť
(E) Emocionalita: bojazlivosť, úzkostlivosť, závislosť, citlivosť
(X) Extraverzia: sociálna sebaúcta, sociálna odvaha, spoločenskosť, nadšenie
(A) Prívetivosť: schopnosť odpúšťať, zhovievavosť, flexibilita, trpezlivosť
(C) Svedomitosť: organizovanosť, pracovitosť, perfekcionizmus, rozvážnosť
(O) Otvorenosť voči skúsenostiam: estetické hodnotenie, zvedavosť, tvorivosť, nekonvenčnosť

Osobnostný inventár nie je štandardizovaný na našu populáciu. Skrátená verzia Osobnostného inventára HEXACO koreluje s úplnou verziou HEXACO-PI-R u vysokoškolských študentov (od r = 0,91 po r = 0,94) a pri vzorke dospelej populácie (od r = 0,89 po r = 0,93) (K.Lee, M.C. Ashton, 2009)

HFMPS – Multidimenzionálna škála perfekcionizmu

P.L. Hewitt a G.L. Flett (1991) vypracovali dotazník, ktorého výroky sú zoradené do troch základných podskupín perfekcionizmu:

- perfekcionizmus orientovaný na seba („self-oriented perfekcionism“)
- perfekcionizmus orientovaný na druhých („other oriented perfekcionism“)
- sociálne predpísaný perfekcionizmus („socially prescribed perfekconism“)

Taktiež výsledky hodnotia aj úroveň maladaptívneho a adaptívneho perfekcionizmu. Prostredníctvom HFMPS je možné vypočítať aj celkové percentuálne skóre úrovne perfekcionizmu (Hewitt, Flett, 1991).

2.2 Výskumný súbor

Našu výskumnú vzorku tvorilo 408 respondentov, ktorých sme vybrali prostredníctvom zámerného výberu. Naši respondentio bolo porovnateľní z nasledujúcich hľadísk. Jednalo sa o študentov bakalárskeho stupňa štúdia, ktorí boli porovnateľní z hľadiska dĺžky štúdia, veku a pohlavia. Z celkového počtu bolo 204 žien, čo predstavuje 50% a 204 mužov (50%). Respondenti boli študentami na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave, na UKF v Nitre, na sv. Alžbete v Bratislave a Piešťanoch, na Žilinskej univerzite a na STÚ v Bratislave. Výskumný súbor bol porovnateľný z hľadiska dĺžky štúdia a veku. Minimálny vek bol 20 rokov a maximálny vek bol 24 rokov.

2.3 Výskumný plán

Pre dosiahnutie cieľov nášho výskumu sme sa rozhodli použiť kvanitatívne spracovanie. Perfekcionizmus a odobnostné charakteristiky sme zisťovali prostredníctvom dotazníkov. Dizajn samotného výskumu bol korelačný. Zaujímali nás vzťahy medzi jednotlivými typmi perfekcionizmu a konkrétnymi osobnostnými charakteristikami. Za účelom získania odpovedí na danú výskumnú otázku a hypotézy použili sme Spearmanov koeficient, pretože sme pracovali s poradovými premennými. Spearmanov koeficient korelácie nám určuje rôznu mieru závislosti, ktorú budeme interpretovať na základe tejto schémy:

Hodnota do 0,3 .....mierna závislosť

Hodnota od 0,3 do 0,6 .....stredná závislosť

Hodnota nad 0,6..... silná závislosť

2.4 Procedúra

Na spracovanie a analýzu získaných dát skupín sme použili štatistický program SPSS 22. Na zisťovanie vzťahov medzi premennými sme využili v závislosti od testov normality (Spearmanov korelačný koefecient) neparametrické testy.

3. VÝSLEDKY

Za účelom prehľadnosti prezentujeme jednotlivé zistenia i s výskumnou otázkou a hypotézami.

VO.: Existuje štatisticky významný vzťah medzi tromi dimenziami perfekcionizmu (perfekcionizmus orientovaný na seba, perfekcionizmus orientovaný na druhých a sociálne predpísaný perfekcionizmus) a osobnostnou dimenziou svedomitosť?

Na základe analýzy vykonaných korelačných testov uvedených v tabuľke č.3 usudzujeme, že dimenzia svedomitosť z Osobnostného inventára HEXACO najviac súvisí s perfekcionizmom orientovaným na seba na hladine štatistickej významnosti $p < 0,01$. Vzťah medzi týmito

premennými je stredne silný negatívny (R = -0,348). Štatisticky významný negatívny vzťah na hladine štatistickej významnosti p < 0,05 je aj medzi premennými perfekcionizmus orientovaný na druhých a svedomitosť (R = -0,235). Medzi sociálne predpísaným perfekcionizmom a svedomitosťou sa nepreukázal štatisticky významný vzťah (R = 0,058, p = 0,565). P.L. Hewitt a G.L. Flett (1991) popisujú perfekcionizmus ako relevantný štýl osobnosti (Hewitt, Flett, 1991).

Tabuľka 1. Vzájomné konexie medzi svedomitosťou a škálami perfekcionizmu podľa HFMPS

Svedomitosť	**R**	**sig.**	**N**
Per. orientovaný na seba	-0,348**	0,000	408
Per. orientovaný na druhých	-0,235*	0,014	408
Sociálne predpísaný per.	0,058	0,565	408

H1: Medzi typom perfekcionizmu - perfekcionizmus orientovaný na seba a osobnostnou charakteristikou extraverzia existuje štatisticky významný negatívny vzťah.

Na overenie stanovenej hypotézy sme pri našej analýze použili Spearmanov korelačný test, kvôli nepotvrdenej normalite pre premenné extraverzia a svedomitosť. Tabuľka č.2 potvrdila, že medzi perfekcionizmom orientovaným na seba a svedomitosťou neexistuje štatisticky významná súvislosť (R = 0,048, p = 0,620).

Tabuľka č.2 Súvislosť medzi extraverziou a perfekcionizmom orientovaným na seba

Per. orientovaný na seba	**R**	**Sig.**	**N**
Extraverzia	0,048	0,620	408

H2:Medzi typom perfekcionizmu- sociálne predpísaný perfekcionizmus a osobnostnou charakteristikou – prívetivosť existuje štatisticky významný vzťah.

Na základe výsledkov testu nepríjmame našu hypotézu, pretože medzi subškálou poctivosť v dimenzií prívetivosť a sociálne predpísaným perfekcionizmom sa nepreukázala štatisticky významná súvislosť (R = - 0,024, p = 0,806).

Tabuľka č.3 Spojitosť medzi sociálne predpísaným perfekcionizmom a čestnosťou

Sociálne predpísaný per.	**R**	**Sig.**	**N**
Prívetivosť	-0,024	0,806	408

H3: Medzi sociálne predpísaným perfekcionizmom a pokorou neexistuje štatisticky významný vzťah.

Tabuľka č.4 Spojitosť medzi sociálne predpísaným perfekcionizmom a pokorou

Sociálne predpísaný per.	**R**	**Sig.**	**N**
Poctivosť/pokora	0,116	0,230	408

Z výsledkov vyplýva, že príjmame H3, lebo medzi charakteristikou osobnost-pokorai a sociálne predpísaným perfekcionizmom sa neexistuje štatisticky významná súvislosť (R = 0,024, p = 0,806).

H4: Medzi úzkostlivosťou a celkovou úrovňou perfekcionizmu existuje štatisticky významná pozitívna súvislosť

Z výsledkov v tabuľke č.5 vyplýva, že medzi premennými je negatívny vzťah (r = -0,160), ale nie sú na hladine štatistickej významovosti (p = 0,097) Z čoho vyplýva, že zamietamenami hypotézu č.4.

Tabuľka č.5 Spojitosť medzi perfekcionizmom a úzkostlivosťou

Perfekcionizmus	**R**	**Sig.**	**N**
Úzkostlivosť	-0,160	0,097	408

4. DISKUSIA

4.1 Interpretácia výsledkov

Cieľom výskumu bolo zistiť, či existujú štatisticky významné konexie medzi jednotlivými odobnostnými charakteristikami a jednotlivými typmi perfekcionizmu. Z výskumu hodnotíme, že u vysokoškolských študentoch prevláda sociálne predpísaný perfekcionizmus, ktorý je považovaný za viac maladaptívny ako perfekcionizmus orientovaný na seba a na druhých (Flett, Hewitt, 1991).

Vo výskumnej otrázke sme zisťovali, či existuje štatisticky významná spojitosť medzi jednotlivými typmi perfekcionizmu a svedomitosťou. Z našich výsledkov vyplýva,že štatisticky významný vzťah v negatívnom smere existuje len s adaptívnym perfekcionizmom (perfekcionizmus na seba orientovaný a perfekcionizmus orientovaný na druhých). U Hewitta a Fletta (1991) bol sociálne predpísaný perfekcionizmus v pozitívnom vzťahu k svedomitosti, čo je typické pre perfekcionistické obavy a nezdravý perfekcionizmus. Avšak, iné výskumy (Stumpf, Parker, 2000) potvrdili vzťah svedomitosti skôr k adaptívnemu perfekcionizmu, kým vzťah s maladaptívnym perfekcionizmom nebol štatisticky významný. Variabilita doterajší zistení (Stumpf, Parker, 2000; Hewitt, Flett, 1991) v rámci vzťahu svedomitosti s perfekcionizmom v porovnaní s nami je v súlade s oboma výskumami, lebo maladaptívny perfekcionizmus pozívne súvislel so svedomitosťou. Naše zistenie je možné interpretovať tak, že pre adaptívny perfekcionizmus, ktoré je možné označiť za funkčný nie je typické, že by u jednotlivca dominovala svedomitosť.

Našu prvú hypotézu sme vytvorili na základe výskumu K.L. Speirs Neumeister a A.L. Miller (2017), ktorí zistili že perfekcionizmus orientovaný na seba pozitívne súvisí s osobnostnými vlastnosťami extraverzia (Speirs Neumeister, Miller, 2017). Nakoľko je perfekcionizmus orientovaný na seba možné považovať za adaptívny sme predpokladali, že zaznamenáme štatisticky významný vzťah medzi premennými v pozitívnom smere. Nakoľko sa nám podarilo potvrdiť, len pozitívnu tendenciu, je možné predpokladať, že extraveria štatisticky súvisí najmä so sociálne predpísaným perfekcionizmom, čo je v súlade s výskumom Cuypera a jeho spolupracovníkov (2015). Na základe ich poznatkov by bolo možné sa domnieva, že maladaptívni perfekcionisti majú nízku úroveň extraverzie. V rámci našich zistení sa ukázalo, že adaptívni perfekcionisti nie sú extravertnejší . Nepotvrdenie štatisticky významného vzťahu je možné vysvetliť i na základe vývinového obdobia- mladej dospelosti. K obdobnému zisteniu prišiel i Kohodarahimi (2010, In: Khatibi, Khormaee, 2016), ktorý študoval u danej vekovej skupiny a taktiež nezaznamenal štatisticky významné vzťahy medzi premennými.

Pri druhej hypotéze sme boli inšpirovaní štúdiou Moulaeina (2007, In: Forghani et al., 2013). Naša hypotéza nebola prijatá, i keď sa nám podarila potvrdiť aspoň negatívna tendencia v spojitosti medzi premennými, čo je v súlade so zisteniami Moulaeina (2007, in: Forghani et al., 2013), ktorý poukázal na signifikantný vzťah medzi perfekcionizmom a prívetivosťou.

Z jeho zistení vyplýva, že ľudia s vyššim skóre v sociálmne podmienenom perfekcionizme výrazne nižšie skórujú v prívetivosti. V súvislosti s našim výsledkom je zaujímavé zistenie Hilla, McIntiera a Bacharacha (1997), ktorí zaznamenali a potvdrili len významne negatívne korelácie v prívetivosti so sociálne predpísaným perfekcionizmom.
Tretia hypotéza bola skoncipovaná na základe zistení P.L. Hewitta a G.L. Fletta (1991), ktorí poukazujú na významnú koreláciu medzi sociálne predpísaným perfekcionizmom a nízkou úrovňou sociálnych noriem (Hewitt, Flett, 1991). Rozhodli sme sa zistiť, či je možné toto tvrdenie zovšeobecniť i na náš výskum. V Osobnostnom inventári HEXACO v prvej dimenzii Čestnosť/pokora je subškála zameraná na meranie poctivosti. Potvrdilo sa nám, že medzi sociálne predpísaným perfekcionizmom a poctivosťou neexistuje súvislosť.Naše zistenia je možné interpretovať v súlade s Frostom a kol (1990), ktorí uvádzajú, že miera sociálne podmieneného perfekcionizmu je do značnej miery determinovaná plnením jednotlivých úloh, ktoré sa ľudia s maladaptívnym perfekcionizmom snažia plniť, čo najlepšie za účelom predchádzania zlyhaniu a nepríjemným pocitom.
Pri štvrtej hypotéze vychádzame z práce M. Raspopovicovej (2015), ktorá poukazuje na mierne pozitívnu koreláciu medzi úzkostlivosťou a perfekcionizmom. Úzkostlivosť z Osobnostného inventára HEXACO nesúvisí s nami nameranými hodnotami pre premennú perfekcionizmus. Keďže sme medzi vysokoškolskými študentmi zistzili typ sociálne predpísaný perfekcionizmus, ktorý je považovaný za maladaptívny (Flett, Hewitt, 1991, in: Mahdalová, 2016) bolo by vhodné zamerať sa na túto problematiku podrobnejšie. Maladaptívne charakteristiky sa viažu s negatívnym výsledkom, môžu spôsobiť oslabenie snahy a bránia k dosiahnutiu výsledku (Flett, Hewitt, 2006, in: Sherry, Hewitt, Sherry, Flett, Graham, 2010). Kohodarahimi (2010, In: Khatibi, Khormaee, 2016) zistil, že medzi perfekcionizmom a osobnostnými charakteristikami ponímaní existuje súvislosť a samotná úzkostlivosť môže byť zdrojom vzniku prefekcionizmu, ktorý je maladaptívny. Vhodné by bolo zisťovať vzťahy medzi jednotlivými typmi perfekcionizmu a úzkostlivosťou.

2.2 Budúce zámery

Na základe našich zistení by bolo zaujímavé výskum rozšíriť i o klinickú oblasť, nakoľko sme zaznamenali v rámci nášho výskumného súboru i patologické formy perffekcionizmu. Použili by sme napríklad dotazník zdravotných ťažkostí (Brief Symptom Inventory) (Parker, 1997), alebo dotazník zameraný na detekovanie depresívnych symptómov (BDI) (Spitzer, 2018). Bolo by zaujímavé sledovať s ktorým typom perfekcionizmu súvisia jednotlivé depresívne syptómy, ale i zdravotné ťažkosti. Vhodné by bolo rozšíť náš výskum rozšíriť i o emocionálnu inteligenciu. Sociálne determinovaný perfekcionizmus by mal súvisieť s úzkostlivosťou, ktorú by sme merali prostredníctvom iného dotazníka. Predpokladáme, že ich úzkostlivosť vyviera z internalizácie externých požiadaviek, ktoré sú nekriticky prebrané od iných osôb. Jedinec nedokáže diferencovať a vnímať hodnotu svojho ja, čo spôsobuje úzkosť a môže sa prejavovať maladaptívnym perfekcionizmom. Na potvrdenie svojej vlastnej identity, musí človek dosahovať určité štandardy, ktoré mu explicitnou formou vyjadria jeho hodnotu. Úzkostlivosť by sa tak mohla stať určitou spojnicou medzi emočnou inteligenciou a perfekcionizmom. Preskúmaním týchto vzťahov by sme mohli hlbšie nahliadnuť a presnejšie si overiť náš prvotný model.

2.3 Limity

Prvým limitom je nesústredenie sa na elimináciu prechodných faktorov na strane participantov, spôsobenou aj internetovou verziou dotazníka. Vzhľadom na to, že dotazník bol vypĺňaný elektronickou formou, nemali sme žiadny vplyv na participantov a možnosť motivovať ich k vypĺňaniu výsledkov. Zároveň sme sa ochudobnili o možnosť sledovať ich zdravotný a emočný stav, a teda pokúsiť sa o istú rovnocennosť z hľadiska týchto

premenných. Taktiež výskumu sa zúčastnili študenti humanitných odborov, u ktorých môžeme predpokladať, že budú mať vyššiu mieru emočnej inteligencie ako by mala iná vzorka z bežnej populácie.
Na meranie osobnosti a perfekcionizmu boli použité dotazníky, ktoré sú sebaopisnými technikami. Relevantnejšie výsledky by mohli priniesť výkonové testy, ktoré sú však časovo náročnejšie.
Ďalším limitom je minimálne znižovanie zdrojov chybovosti vo výskume. V budúcom výskume sa pokúsime vyvinúť väčšiu snahu na štandardizáciu podmienok testovania, aspoň vzhľadom na všetkých participantov, ktorí sa zúčastnia nášho výskumu. Rovnako sa pokúsime minimalizovať vplyv vonkajších premenných, čo zabezpečíme testovaním na živo a nie v internetovej podobe dotazníka. Na meranie osobnosti sme použili dotazník HEXACO, ktorý nie je štandardizovaný na slovenskú populáciu. Taktiež dotazník na meranie perfekcionizmu bol prekladaný z nemeckého originálu a zatiaľ nie je štandardizovaný na slovenskú populáciu. Uvedomujeme si, že hrubé skóre, ktoré sme v týchto dotazníkoch dosiahli má veľmi nízku interpretačnú hodnotu. A aj z tohto dôvodu sme pri interpretáciách veľmi opatrní. A hoci sme sa snažili o dôsledný preklad jednotlivých položiek, význam niektorých z nich mohol byť mierne pozmenený, čo skreslilo získané výsledky.

Literatúra

1. BENSON, E. 2003. The many faces od perfectionism. In *American Psychological Association: Monitor on Psychology.* [online]. 2003, Vol.23, No.10, November, [cit.2017-10-13]. Dostupné na internete: http://www.apa.org/monitor/nov03/manyfaces.aspx
2. BONELLI, R. M. 2016. *Perfekcionizmus.* Praha: Dobrovský s.r.o., 2016. 236s. ISBN 978-80-7390-440-1.
3. DE CUYPER, K., a kol. Psychometric properties of the multidimensional perfectionism scale of Hewitt in a dutch-speaking sample: associations with the big five personality traits. In *US National Library of Medicine (2) 2015, .vol. 97*, no. 2, s. 182-90. [cit.2016-10-4]. Dostupné na internete: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/25325710
4. EREMIÁŠ, L. 2016. *Zvládanie nadmernej tréningovej záťaže u športovcov v období adolescencie v kontexte perfekcionizmu*: diplomová práca. Brno: Masaryková univerzita, 2016. 85s.
5. FLETT, G.L., HEWITT, P.L. 1991. Measures of Personality and Social Psychological Constructs: Chapter 21 Measures of Perfectionism. In: *Elsevier*, [online]. 2015, 595-618, [cit.2018-03-14]. Dostupné na internete: http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-12-386915-9.00021-8
6. FORGHANI, M.H. a kol. The role of personality traits in perfectionism orientation (Isfahan Melli Bank employees as case study). In *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences.* [online]. 2013, vol. 3, no. 1, s. 52–59. [cit.2016-10-4]. Dostupné na internete:< http://www.hrmars.com/admin/pics/1434.pdf> ISSN 2225-8329.
7. FROST, R. O., a kol. The Dimensions of Perfectionism. In *Cognitive Therapy and Research.* 1990, vol. 14, no. 5, s. 449-468.
8. HEWITT, P. L. - FLETT ,G. L. Perfectionism in the self and social contexts: conceptualization, assessment and association with psychopathology. In *Journal of Personality and Social Psychology.* [online]. 1991, vol. 60, no. 3, s. 456-70. [cit.2016-10-4]. Dostupné na internete: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/2027080

9. HEWITT, P. L., FLETT, G. L., a kol. 1991. The Multidimensional Perfectionism Scale: Reliability, Validity, and Psychometric Properties in Psychiatric Samples. In: *A Journal od Consulting and Clinical Psychology.* [online]. 1991, Vol. 3, No. 3, 464-468, [cit.2018-03-10].
10. HEWITT, P.L., FLETT, G.L. 1991. Perfectionism in the Self and Social Contexts: Conceptualization, Assessment, and Association With Psychopathology. In: *Journal of Personality and Social Psychology.* [online]. 1991, Vol.60, No.3, 456-470, April, [cit.2018-03.10]. Dostupné na internete:
11. HILL, R. W. - MCINTIRE, K. - BACHARACH, V. R. Perfectionism and the Big Five Factors. In *Journal of Social Behavior and Personality*, 1997, vol. 12, no. 1, s. 257-270.
12. JANSON, S. 2010. *Jak nebýt perfektní, ale úspešní. Proč snaha o absolútní dokonalost nikam nevede.* Praha: Grada Publishing, a.s., 2010. 192s. ISBN 978-80-247-3540-5.
13. KHATIBI, M. - KHORMAEE, F. Personality and Perfectionism: A Review. In *Journal of Educational and Management Studies.* [online]. 2016, vol. 6, no. 1, s. 13-19. ISSN 2322-4770. [cit.2016-10-6]. Dostupné na internete: http://jems.science-line.com/attachments/article/37/J.%20Educ.%20Manage.%20Stud.,%206(1)%2013-19,%202016.pdf
14. LEE, K., ASHTON, M.C. 2009 *The HEXACO Personality Inventory – Revised*. [online]. [cit.2018.29.01.]. Dostupné na internete: http://hexaco.org/scaledescriptions
15. MAHDALOVÁ, T. 2016. *Vztah perfekcionismu, úzosti a osobní pohody z lékařských profesí:* diplomová práca. Brno: Masarykova Univerzita, 2016. 75s.
16. NEUMEISTER SPEIRS, K. L., MILLER, A. L. 2017. The Influence of Personality, Parenting Styles, and Perfectionism on Performance Goal Orientation in High Ability Students. In: *ResearchGate.* [online]. 2017, September, [cit. 2018.11.04.]. Dostupné na internete:
17. PARKER, W. D. An empirical typology of perfectionism in academically talented children. In *American Educational Research Journal.* 1997, vol. 34, no. 3, s. 545-562.
18. RASPOPOVICOVÁ, M. 2015. The connection between perfectionism and anxiety in university students. In: *Sanamed.* [online]. 2015, Vol. 10, No. 3, 199-203, [cit.2018-04.10].
    Dostupné na internete:
19. SHERRY, S.B., HEWITT, P.L., SHERRY, D.L., FLETT, G.L., GRAHAM, A.R. 2010. Perfectionism Dimensions and Research Productivity in Psychology Professors: Implications for Understanding the (Mal)Adaptiveness of Perfectionism. In: *Canadian Journal of Behavioural Science,* [online]. 2010, Vol. 42, No.4, 273-283, [cit.2018-03.10].
20. SPRINGER SCIENCE + BUSINESS MEDIA. 2015. No laughing matter: Some perfectionists have a dark side. In: *Science Daily,* [online] 2015, [cit.2018-04.10]. Dostupné na internete: www.sciencedaily.com/releases/2015/05/150513145849.htm
21. STOEBER, J. - OTTO, K. Positive Conceptions of Perfectionism: Approaches, Evidence, Challenges. In *Personality and Social Psychology Review.* [online]. 2006, vol. 10, no. 4, s. 295-319. ISSN 1720-1590. [cit. 2016-10-18]. Dostupné na internete: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/17201590
22. STOEBER, J. a kol. Self-Oriented and Socially Prescribed Perfectionism: Differential Relationships With Intrinsic and Extrinsic Motivation and Test Anxiety. In *Personality and Individual Differences.* [online]. 2009, vol. 47, no. 1, s. 423-428. [cit. 2016-10-18]. Dostupné na internete: https://core.ac.uk/download/pdf/63711.pdf
23. STUMPF, H. - PARKER, W. D. A hierarchical structural analysis of perfectionism and its relation to other personality characteristics. In *Personality and Individual*

Differences. [online]. 2000. vol. *28, no.* 5, s. 837-852. [cit. 2016-10-11]. Dostupné na internete: http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0191886999001415
24. ŠKAMLOVÁ, M. *Perfekcionizmus a jeho vzťah k vybraným ukazovateľom (Projekt kvantitatívneho výskumu)*: Bakalárska práca. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2011. 37s.
25. TOZZI, F., a kol. 2004. The Structure of Perfectionism: A Twin Study. In: *Behavior Genetics.* [online]. 2004, Vol. 34, No. 5, [cit.2018-04.10].
26. ULU, I, P. – TEZER, E. Adaptive and maladaptive perfectionism, adult attachment, and big five personality traits. In *The Journal of Psychology.* [online]. 2010, vol. 144, Issue 4, s. 327-340. [cit. 2016-10-18]. Dostupné na internete: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/20617761
27. WINTER, R., Perfekcionizmus, cesta do neba, alebo do pekla? Bratislava: Porta Libri, 2006. 150 s. ISBN 80-89067-39-5.

Kontakt

PhDr. Dominika Doktorová, PhD.
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Námestie J. Herdu 2
91701 Trnava
Email: dominikka.doktorova@gmail.com

DEVELOPMENT OF NATIONAL TESTING IN SLOVAK EDUCATION

Jana Csámpaiová

Abstract

The results of Slovak students in an international comparative study PISA became a relevant starting point for establishing the state education politics. The conception of national testing has gained an important status in the process of evaluation and assessment of learning outcomes. The contribution maps the period of reformative changes and their influence on development of national testing nine. It provides an elementary view of its conceptional intention and formal organisation. The conclusion graphic material that provides a basic view of its cause in the system of evaluation of educational research was created by sorting and processing all statistics data in the research probe.

Key words: *testing, reformation of education, assessment*

1 REFORMATION CHANGES AND FORMING A NEW STRATEGY FOR ASSESSMENT

The change of political system in Slovakia after the year 1989, under the influence of significant political, social and economic changes underwent a journey of transformation of the educative process. Deconstruction of the original ideologies and structures enabled the entry of new perspectives based on a clear vision, however, without a relevant plan of achievement. The reformative change was supported by several concepts which mention the need of new strategy for evaluation and assessment. For example, *Duch školy (The School Spirit) – 1991* presents that *it is essential to instantly proceed to a mass development of Standardised didactic tests, ability tests, questionnaires to ascertain approach and characteristics of personality.* These should be available not only for psychologists but mainly to teachers and directors of schools. *Each unit of the curriculum should have a clear, solid minimum base that represents a line between „knowing and not knowing" and this minimal base must be acquired by each educated student.* The conceptual proposal *Projekt Konštantín (Project Constantine) –1994,* introduces the need of ensuring *the citizens with a system of education which fully supports the development of social adaptability and work mobility with emphasis to independence and creativity, individual predispositions and needs in a way which would allow educational institutions to offer a wide range of educational programmes oriented in standardised outputs, comparable with developed European countries. The quality of controlled activity and its objectivity directly depends on the quality of outputs of service infrastructure of the educational system, mainly in the area of creation of educational standards and tests for their confirmation.* Although neither of the proposals caused any system changes and had been long forgotten, they did in long-term perspective outline the intention of the authors to create a set of didactical tools determined to monitor the educational results.

The new direction of development of educational politics tried to outline national programme of education (Millennium), which was accepted by the government in 2001 and by the parliament in 2002. The programme did not reach any wider political support and therefore the expected educational transformation continued only in the form of partial law amendments on education which did not change the system. During analysis of the document, we observed some effort to *modernize the regulation of education, decentralize regulation, to professionalize personal politics, secure creation of standards of education and state monitoring over quality of acquired education as a base for competition.* The document

defines the need of implementation of a strategic plan for further development of competencies in the area of evaluation and assessment.
One of the first, more significant steps was the adoption of act section 596/2003 in the statute, which dealt with the problematics of decentralization and reformation on financing of the education department, where tasks and fields of responsibilities were divided for the state, county and local municipalities and established a system of normative financing of schools. The entry of Slovakia into OECD (2000) and the European Union (2004), globalized educational politics which can be seen in the attempts for Europeanisation and modernization of educational system. New curricular politics directs to a two-level and participant model of curriculum, with orientation to development of key competencies. Transformation of education system began in 2008 when the national educational politics oriented itself into creating legislative conditions for a systematic reform (adopting a new law) which was caused by an infamous discussion about the results of Slovakia in the international comparisons of OECD in reading, scientific, and mathematical literacy (PIRLS, PISA, TIMSS). Based on recommendations of the OECD team, it was necessary for the ministry to ensure a development of the students in the learning process. *In this direction, the most effective would be the support of formative assessment in schools and support of assessment based on learning, which is not possible to reach without elaborating assessment criteria of students to support a regular internal assessment - firstly in subjects as Mathematics, Slovak language and Literature – in a way which would be easier and more manageable for teachers. In the long-term perspective, this should be a basis for national criteria tests. At the same time, elaborated guidelines on a national level with specific examples of students' results would act as essential support in accordance with the mentioned assessment criteria.* Systematic evaluation should support progress in education. OECD team recommends Slovak Republic that *the ministry of education to gradually develop a strategy of monitoring the results on a nationwide level which would include long-term measurements and new research programmes.*
New school legislation defines a model of two-level curriculum, from pre-primary to secondary education, in which the state educational programme specifies compulsory basic educational lines for all types of schools. School educational programme introduces a frame for determination of content of the curriculum, which enables the schools to have a certain degree of autonomy in elaborating specific school educational programmes within that frame. State educational programme determines the competences in different content contexts. Monitoring of the educational system of Slovakia is under the competence of National Institute for Certified Educational Measurements (NÚCEM), which develops and performs a nationwide testing of students with the aim to monitor their performance, certify their achievements and implements international student testing for the purpose of monitoring the efficiency of the school system. Summative assessment at the end of ISCED 3 (A-Level examination) and national testing at the end of Secondary School (Testing 9), in year 5 (Testing 5) are adjusted to assess competences defined by the State educational programme. The need to assess the performance of students through a national assessment as a means of measuring and monitoring quality of education became a single, unified sign of educational politics.
The need to perform a nationwide control measurement of achieved educational results in the most significant form influenced the participation of Slovak students in international measurements.

1.2 PISA Slovakia and its influence on development of national testing 9

PISA (Programme for International Student Assessment) represents project OECD (Organisation for economic co-operation and development) to show how ready 15-year old

students are for life. It determines the quality of knowledge and skills of students and classifies their reading, mathematical and scientifically literacy through a sciential test The PISA project first took place in the year 2000 and has been performed every 3 years since then. Its aim is to summarize international information about the results of individual educational systems and in this way it can provide the participant countries with an ability to compare and assess its own educational politics in regular cycles.
Slovakia as a member country of OECD entered the international PISA project in 2003. By studying reports published on the web pages of National Institute for Certified Measurements (NÚCEM) we concluded that the mathematical literacy in PISA cycles 2003, 2006, and 2009 the results of students were comparable with the average of other OECD countries. Sadly, we also concluded that the results of reading and scientific literacy of our students were significantly below the average of other included countries. The most significant decline of performance of students happened in the fifth cycle of the international study PISA. This was the first time in history that the results of international testing of Slovak students in all of the three mentioned categories were significantly below the average of respondents from other countries. The results of the sixth cycle of the international PISA study showed the continuing trend of lowering the performance in scientific, mathematical, and reading literacy.
As a reaction to these findings, a national testing known as Testing nine (T 9) of Mathematics and teaching language (Slovak, Hungarian, Ukrainian) at the end of secondary education (ISCED 2) was introduced in 2009. The design of the test draws attention to those skills and competences which the students need to develop as a means of removing defects found in the PISA research. While the individual results of students are not published, a summary of Testing 9 results is published online according to regions, in the form of tables and percentual mapping. They also provide information about the ranking of each school in a nationwide hierarchy of results (nationwide percentile for each school) and differences between the performance of school and a national average. In addition, NÚCEM publishes annual reports which include key findings of Testing 9. The published information project into basic recommendations which are taken into account when creating educational politics of Slovak republic.

1.3 Basic starting points of nationwide testing T9

After a mandate from the ministry of education of Slovak Republic a project which was under professional gestion and organisation of the State pedagogical institute, with name MONITOR 9 (from the year 2008 testing 9) was established in years 2002/2003. It represented a nationwide research of individual level of knowledge of students in the final year of secondary schools. The choice of schools and students was systematic, based on given criteria. The test was designed for students in year 9 of secondary schools with Slovak or Hungarian teaching language, except students with mental disability, students with special educational needs, who in that school year applied to at least one grammar school. The students were tested in two subjects (mathematics and teaching language). Similar tests took place in the school year 2003/2004. The results of the testing were taken into account by directors of colleges, when choosing to accept the applicant to college. Since 2005, testing tools have widened for students with Ukrainian teaching language and in 2006, students with special educational needs were included in the testing for the first time. Since that year, testing includes the whole population of year 9 students, apart from students with mental disabilities. Unification of the project projected itself into a government decision *to create a system of state monitoring of level and quality of education in the last year of secondary school, of which result will be conclusive criteria for acceptance at college (MŠ SR, mandate number. 270/2003 from 31.10.2003).* The core disadvantage of MONITOR 9 was a specific,

direct aim of testing based on which the results did not show any level of predictive validity, which determined the choice of applicants to colleges.
Act section 245/2008 – education, amendments according to later regulations, affirms that since 2008, the preparation and establishment of external testing of educational results is regulated by national institute for certified educational measurements (NÚCEM). Through central determined standardised tests, the project is in the present oriented into assessment and measurement of achieved results from the point of adopted competences, taking into account the ability to solve problematic tasks directed to language, reading, and mathematical literacy with gradual connection to PISA project.

1.4 Aim of testing 9

The results of testing become one of the criteria for accepting a student into college. The conclusion of gained results enables to mutually compare performance of students and schools which provides a more complex picture of tested subjects to all individuals included in directing schools – ministry of education, school inspection, decision sphere, founders of schools, directors, and teachers. Based on analysis of individual documents we discovered that the conceptuality of established project remained blocked in a time horizon of the testing day. According to secondary schools, taking into account an optimal organisation of the school year, the date of testing – February, given by the ministry of education, was not taken as appropriate (attempts to change the date to May since 2005). The declared request was considered in 2015 when the proper date of testing began to happen between April and May.

1.5 Basic statistic overview

As a result of informative asymmetry and provision of more transparent feedback of schools and public professionals, the published results have taken on a form not only percentual but they now also a compare individual schools against the national average since 2011. Since 2012, NÚCEM publishes results on its web page. It provides the wide public with information about achievements of each school in the tested subjects as well as the number of students with a health challenge. *Secondary schools in the whole Slovak Republic can deepen their auto evaluation by the results of testing9 as they can compare the work of individual teachers as well as the schools as a whole in comparison with other schools.*
Based on published information sources, we managed to generalise individual statistical data. When processing the research part of the work, we used method of sorting and processing basic information. The research subject was a statistic unit as a bearer of a given statistical sign (variable). The end graphs define statistical units (county, year) – variable (amount of students, amount of schools, testing time, number of tasks) and appropriate values of the variable. We registered reported variables published throughout the years on pages of appropriate determination centres of testing into tables upon request. We used the variables to consequently abstract the specific graphic images.
Graph number 1 provides a summary of data concerning the number of participant schools in each year of the nationwide testing 9. In 2005, 1558 schools participated. The last year of testing, in 2018, included 1444 schools. The biggest decline of the graphics curve (88 secondary schools) can be seen between the years 2005/2006.

Graph n. 1

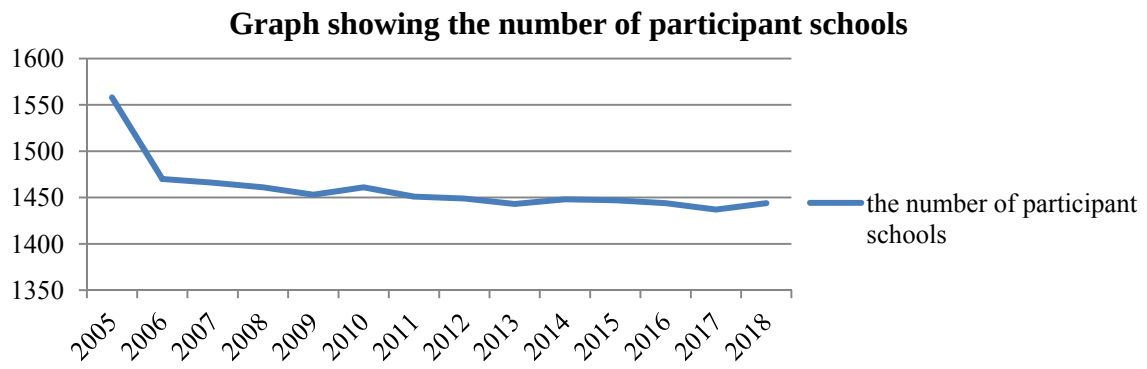

Graph number 2 shows the data concerning the number of participants in annual intervals. Descending graphical curve signals the decline of respondents in each testing period. The difference between the year 2005 and 2018 is 29 046 students.

Graph n. 2

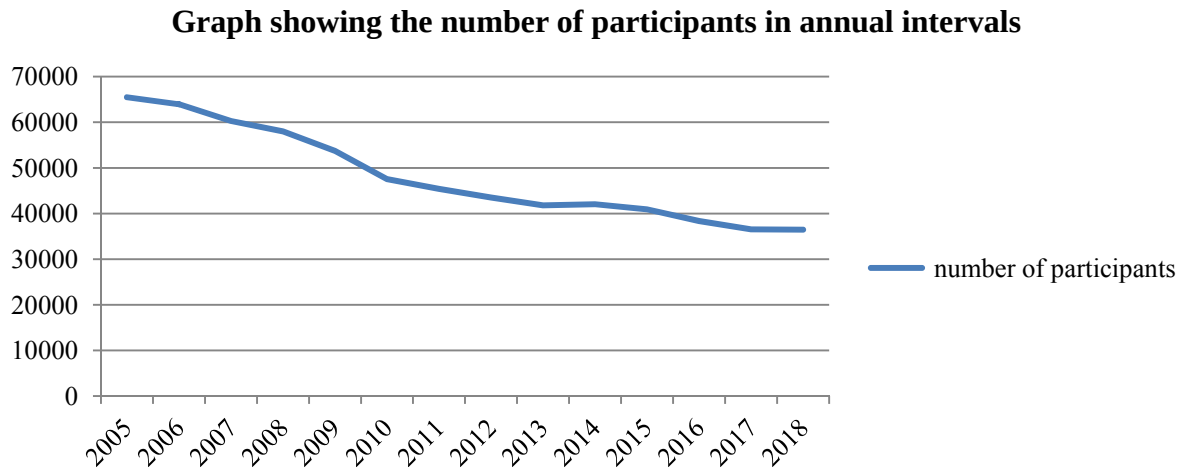

Graph number 3 presents the data concerning the number of born children, who should reach the testing age, 14-15 years in the testing periods. The results in the graph show a decline in demography and natality in the Slovak Republic.

Graph n.3

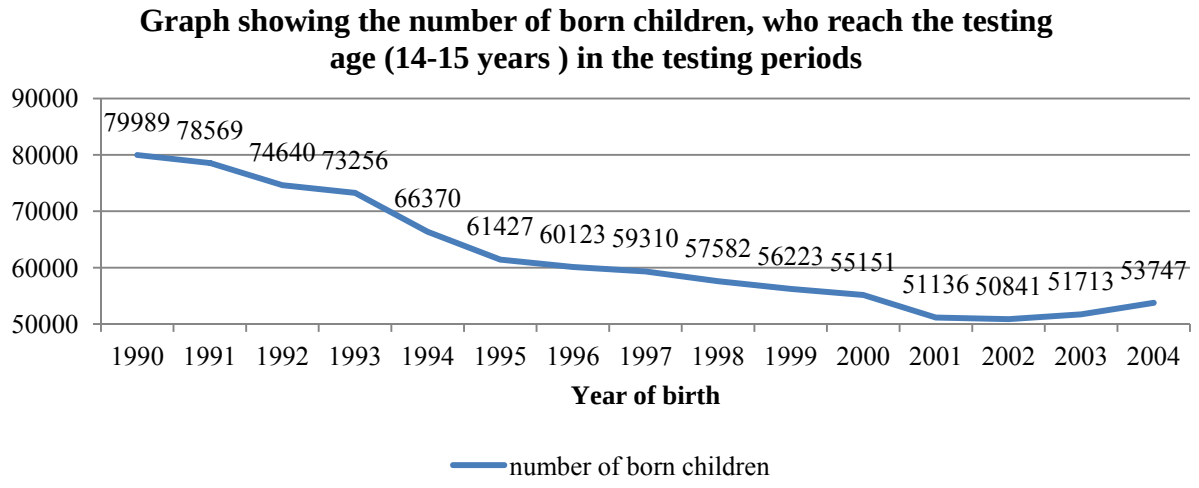

Graph n.4

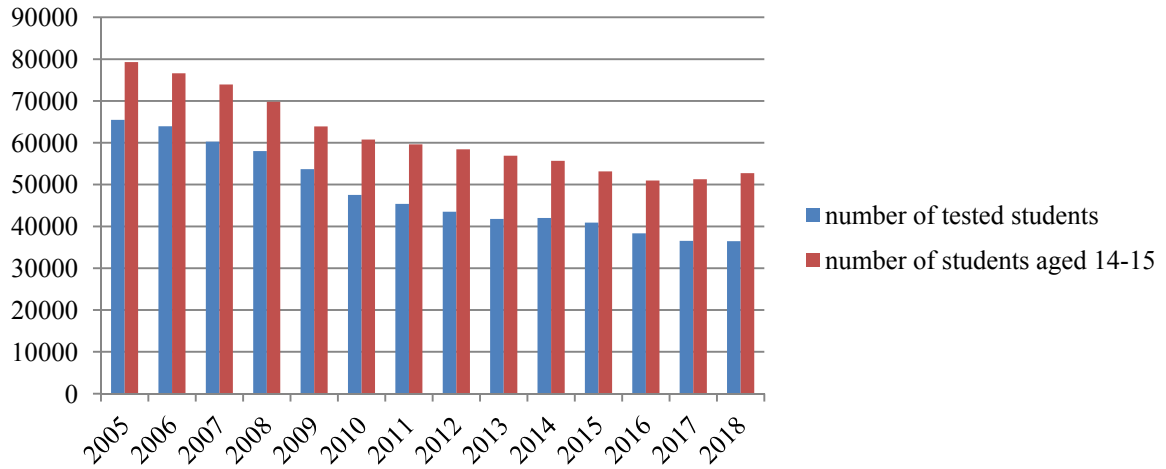

To create graph number 4, we worked with arithmetical average values of the number of born children who reached the required age in the testing period (14-15years). When evaluating the graph, we found a significant disproportion between the number of children who have reached the testing age and the number of children who participated in the testing. This disproportion can be caused by various factors: migration of population, mortality, absence of Romany population at the testing, new-found 8-year grammar schools and conservatory schools. However, we do not have any relevant data to confirm this assumption at this point.

1.6 Testing tools

Regular external nationwide testing of students in year 9 of secondary schools enables to quantify the level of education process. It also helps to review any changes, and a realistic condition, the level of fulfilling educative targets and after the end of lower secondary education the readiness of students for further education. As a result of content reform (September 2008) the base character of testing has been changing over the years. The conception of testing tasks confirms not only the spectrum of remembered knowledge, but it also monitors higher cognitive skills. The test is widely aimed at reading with comprehension. The national institute for certified educational measurements (NÚCEM) conceives the tested items considering all cognitive processes. The authors of the test use Bloom's taxonomy which can be used in projects of international measurements.

After several years we found that the testing time and the number of testing tasks has been changing over the years by sorting gained statistical data following an analysis.

Graph number 5 specifies the time range and number of tasks in mathematics over several years of national testing 9.

Graph n.5

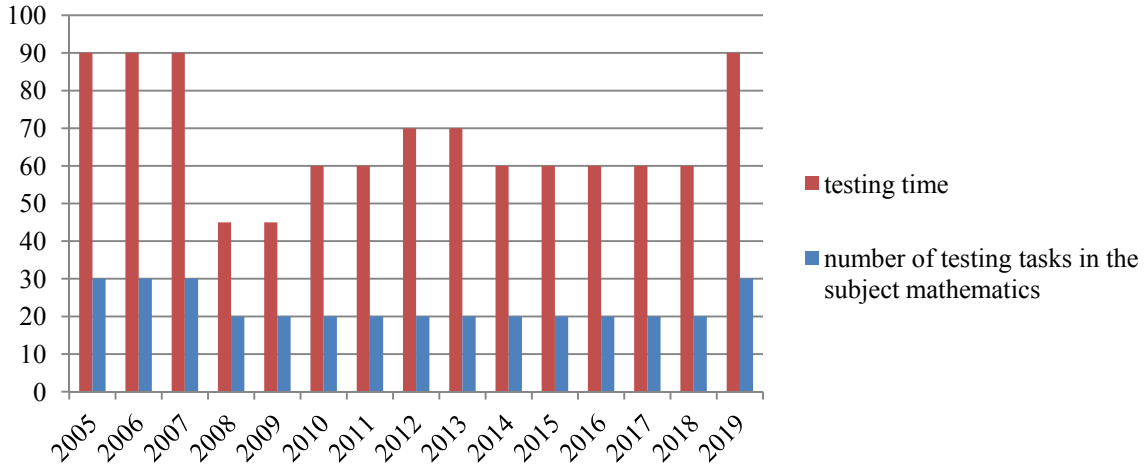

Between the years 2005 and 2007, students worked on 30 questions in 60 minutes. From the year 2008, the number of tasks lowered (20) and the testing time moved from 45-70 minutes. The surprising finding of this school year is a comeback to the original version of testing form the year 2005.

Graph number 6 provides a collection of information about the testing time and the number of tasks in the subject Slovak language and Literature. The number of tasks and time provided to complete them from the year 2005 to 2007 were identical with mathematics. The following four years, students had to complete 10 testing tasks less, however the time provided for them moved between 45 to 50 minutes. Since the year 2012, the amount of tasks and time provided to complete them became stable at 25 tasks and 60 minutes. The newest testing will come back to 30 tasks with new time provided, 70 minutes.
Graphic representations show significant differences in ratio of tasks and the time provided to complete them. They also hint at medialized change in the conceptual intention of expected testing T9 2019.

Graph n.6

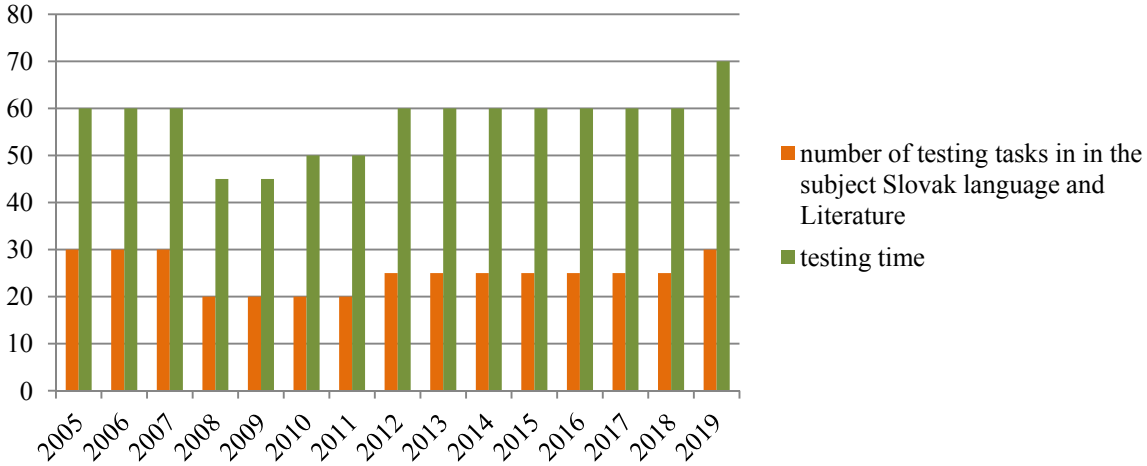

The collection of partial data of presented results on web pages of NUCEM maps the gained results from tested subjects of individual counties throughout the whole existence of testing 9. By synthesis of data from each year of testing, we concentrated the measured values into a collective graph which signalises a decline of the level of reached results in each subject.

Graph n.7

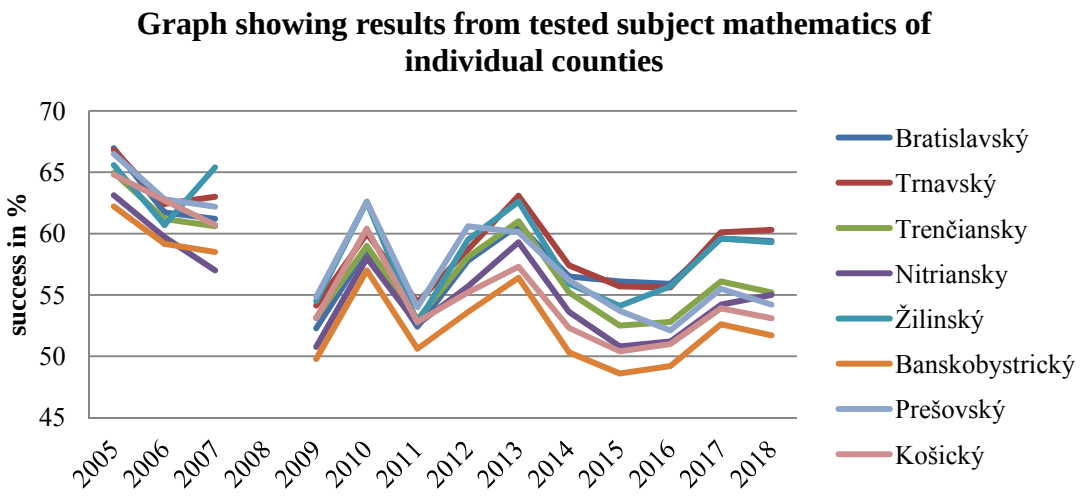

Testing 9 in the year 2008 was aimed at measuring the level of knowledge and skills in mathematics and teaching language as usual however, with added testing of mathematical and reading literacy. The testing proceeded in two phases, including certification and competence tests. The results of students were sent to schools to technical investigators in a written form as well as electronically via solving centres. Students and their parents could use them when choosing college. The final statistical data were not published in that year.
Rapid decline in the performance of students from the year 2008 was caused by the change of conceptual line of testing and its similarity to tests used in international measurements (PISA, PIRLS, TIMSS). Tests are significantly aimed at proofing reading with comprehension.

Graph n.8

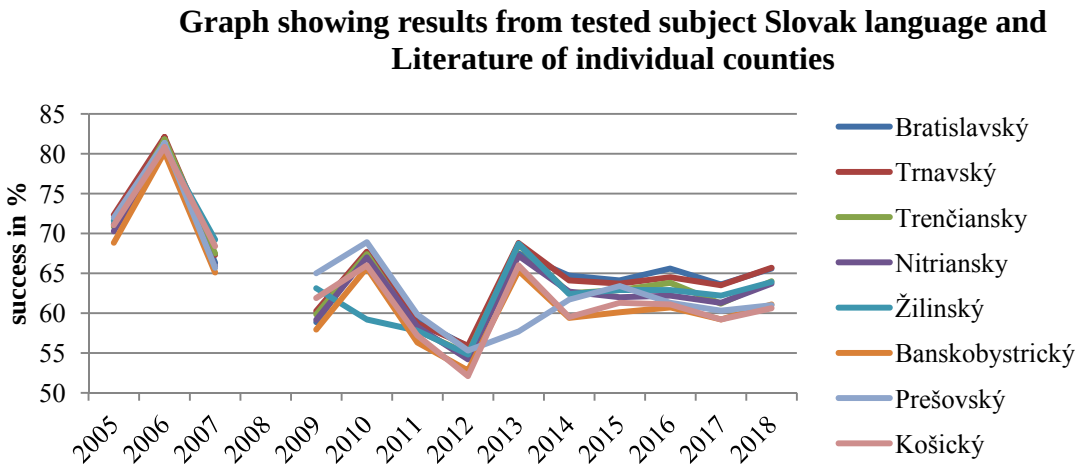

Since the beginning of testing, the best results in both tested subjects were gained by students in Bratislava and Trnava county compared to Banskobystricky and Kosicky county which both remain at the end of the statistics table. The best results were recorded in the year 2005, when Bratislava county reached 66.97% success. The worst results were gained in the year 2012, when the highest score of percentual success of Bratislava region was 57.8%
The carried research probe directs the level and conditions of testing T9. It makes the results of measured partial values more transparent in a whole graphical material.
Within the research phase, we found that the range of tasks and time provided to complete them throughout the whole existence of national testing T9. We reached the conclusion that the conditions in the formal part of the test have been modified frequently.

Based on official statistics we reached unbalanced differences between the range of participation of respondents in project T9. With the change of education legislation 210/2018 in the statute under section 155, which is amended by subsection 8, *external testing of year 9 of secondary school will this year take place on all grammar schools with 8-year educational programme, where all students in the 4th year of the 8-year educational programme will participate in the testing.* The information mentioned above will influence the final statistics not only in the amount of respondents, but also in the final assessments of leaving educational results of students. 8-year programme grammar schools include top quality students and this will, with great probability influence the results of testing. This fact will be the subject of interest of the following research area. The research probe enabled us to register the final results of national assessment in each county in annual intervals, which helped us to confirm their solving success.
Problematics of testing of educational results is a controversial topic of Slovak education. We will follow the process and effectivity of national testing in the context of listed findings in the range of our own research work.

Sources

1. OBDRŽÁLEK Z., HORVÁTHOVÁ K. a kolektív. 2004. *Organizácia a manažment školstva.* Slovenské pedagogické nakladateľstvo mladé letá. ISBN 8008-0336-14
2. PETERSON, K. 2007, February 15. Shaping school culture, Paper presented at the UAESP Winter Conference, St. George, UT.
3. TAYLOR, G. S. 2004. The impact of high-stakes testing on the academic futures of non- *mainstream students*. Lewiston, New York: The Edwin Mellen Press.
4. TIŠŤANOVÁ, K. 2016. Hodnotenie v školskej praxi. Bratislava Iris: ISBN 9788-0897- 26745
5. TUREK, I. A KOL, 1991. *Duch školy*. Časopis Pedagogika: ISSN 0031-3815 (Print)
6. DEWEY, J. 1916. *Democracy and education*. New York: The Macmillan Compary.
7. DEAL, T. E., PETERSON, K. 1999. *Shaping school culture*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
8. JONES, G. M., JONES, B. D., HARDIN, B.H., CHAPMAN, L., YARBROUGH, T., DAVIS, M. 1999. *The impact of high-stakes testing on teachers and students in North Carolina*. Phi DeltaKappa, 81, s. 199-203.
9. KAHNE, J. 1996. *Reframing educational policy.* New York: Teachers College Press.
10. KANOVSKÁ, R.2008. Národný ústav certifikovaných meraní vzdelávania. In. *Učiteľské noviny*. ISSN 0139-5769,2008,roč.57, č.2, s. 26
11. KAŠČÁK, O., ŽOLDOŠOVÁ, K. (Eds.). 2007. *Námety na reformu počiatočného vzdelávania.* Bratislava: Renesans
12. KAŠČÁK, O., PUPALA, B. 2011. *Školy v prúde reforiem. Bratislava:* Renesans ISBN 9788-0894-02441
13. KRAJČÍR Z., MLSNOVÁ J.,SURMAJOVÁ Ž. 2016. *Zákon o výchove a vzdelávaní.* Wolters Kluwer. ISBN 9788-0816-83541
14. WIENER, R., HALL, D. 2004. *Adequate yearly progress: Is it working?* Principal, May/June 2004, s. 13-15.
15. http://www. národný program výchovy a vzdelávania. pdf. MILÉNIUM Národný program výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike
    http://www.ucitelske_noviny_17_2013.pdf
    http://www.statpedu.sk/clanky/inovovany-statny-vzdelavaci-program/
    http://www.nucem.sk/sk/medzinarodne_merania
    https://www.aktuality.sk/clanok/241407/testy-pisa-medzinarodne-testovanie-vzdelanost/

https://www.minedu.sk/data/att/7121.pdf
http://www.oecd.org/education/school/CBR_SVK_Slovak_version_final.pdf
http://www.noveskolstvo.sk/vzdelávanie- v- dátumoch/
https://read.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance-2018

Contact

Mgr. Jana Csámpaiová
Department of school pedagogy
Pedagogic faculty, Trnavská univerzita v Trnave
Priemyselná 4, 918 43 Trnava
Tel.: 0911 896 017
email: jana.csampaiova@gmail.com

ANALYSIS OF SOCIAL RISK FACTORS AT SECONDARY SCHOOLS

Veronika Šimonová, Miroslav Tvrdoň

Abstract

In the paper, we focused on the phenomenon of bullying at secondary schools in the Nitra Region. In 2014-2015 we used questionnaires in pupils of Year 3 and 4 at secondary schools (N = 562) in the Nitra Region. One of the studied areas was bullying. We found out that 9.97 % of the pupils stated they were bullied by their classmates or schoolmates. There were 23.13 % of the respondents who saw as their classmates were bullied and 16.73 % of the respondents who witnessed as their schoolmates were bullied. In 2017-2018 we conducted another study; it included structured interviews with managers of secondary schools in the Nitra Region (N = 16). One of the study objectives was to identify current social risk phenomena at secondary schools from the perspective of principals and vice-principals of secondary schools. Four participants spoke openly about recurrent suspicions of bullying among pupils, or between a pupil and a teacher. Other participants deliberately avoided this topic because, according to their statements, they did not want to jeopardise their school and pupils. All participants, however, agreed that repeated inadequate and unsuitable behaviour of some pupils was a long-term problem at their schools.

Keywords: *youth, social risk factors, secondary schools, bullying, expert staff*

1 INTRODUCTION

Bullying can be characterised as an intentional harm to another person, both physical and psychological (for example: hitting, pushing, stealing money and belongings, mockery, humiliation, name calling, social exclusion from activities or company of other classmates). An aggressor can be both an individual and a whole group; a characteristic feature is the asymmetry of power between the victim and the bully (aggressor), we talk about so-called asymmetric aggression. Such risk behaviour is repeated, and the victim perceives such behaviour as unfair, unpleasant, unjustifiable and unwanted. This type of behaviour causes both physical and psychological harm to the victim (Adamík Šimegová, Kováčová, 2011).

Říčan (1995) differentiates between covert bullying and overt bullying. We talk about covert bullying when the victim faces intentional social isolation and exclusion from a group. Overt bullying includes physical actions, psychological humiliation, extortion, and other destructive activities focused, for example, on victim's possessions.

Among pupils, aggressive behaviour is most commonly manifested in the form of physical attacks against their classmates, bullying, verbal attacks, defamation, verbal abuse, mockery, indirect bullying, i.e. social exclusion of an individual. Bullying occurs in any contexts in which the individuals can influence each other. In addition to the traditional manifestations of bullying and violence, there are also new forms such as audience violence, media violence, violence among friends, sexual harassment at schools, racist action, homophobic bullying, and bullying of children with special needs. The issue of cyberbullying has had increasing tendencies too, both among classmates and schoolmates. It includes vulgar texting, spiteful phone calls, threatening e-mails, intimidation, attacks, and extortion. They are the new forms of aggressive behaviour. The internet and mobile technologies have a strong influence and may pose a threat both to an individual and the whole society (Hollá, 2010).

"Bullying is the use of repeated aggressive or manipulative actions to achieve a sense of superiority and certain advantage through direct or indirect physical or psychological abuse which seriously threatens physical, psychological and moral development of the victim"

(Botek, 2002, p. 55; translated by the study authors). “Interventions against bullying can be used as early as in the investigation stage. Even partial information we obtain, if it is reliable, requires action. Firstly, we address the tasks which revealed bullying raises for school, then we will deal with the duties and possibilities of aggressors’ parents and victims’ parents” (Říčan, 1998, p. 44; translated by the study authors).
Kolář (1997) states three types of aggressors:

a) An abusive, impulsive aggressor with a disturbed relationship to authorities, often involved in the groups committing crime. The aggressor bullies ruthlessly, in order to intimidate others.
b) A polite, cultivated, anxious aggressor who commits violence slyly, wittingly and with no witnesses.
c) An optimistic, adventurous, talkative aggressor who bullies for his or others’ entertainment.

2 METHODS

One of the study objectives was to identify and analyse the specific selected social risk factors in secondary school pupils in the context of possible interventions and actions by school social workers as experts in secondary schools. In 2014-15, in the first part of the study, we studied the incidence of the selected social risk factors with the use of a self-designed questionnaire consisting of 12 areas. The respondents were the pupils of Year 3 and 4 in 12 secondary schools (N = 562) in the Nitra Region. Data analysis was carried out in MS Excel and the statistical analytical software SAS Enterprise Guide 5.1. We wanted to find out if there is a statistically significant difference between the answers by men and women on the basis of the use of the chi-square test of squared contingency. Then, correlation between variables was found with the use of the Pearson coefficient. With the selected items in the questionnaire, we wanted to find out if there is a significant difference in the answers related to being a single child, a first born child, or a youngest child. In 2017-2018, in the second part of the study with the use of the semi-structured interviews, we wanted to find out social risk factors in secondary schools from the perspective of school principals and vice-principals (N = 16), and which possible solutions of the stated social risk factors they used in their schools. In the present in the Nitra Region there are 87 secondary schools whose founder is the Nitra Self-Governing Region, and nine church secondary schools. Sixteen secondary vocational schools participated in the study. The interviews took 62 minutes and 55 seconds in average. The collected data were analysed by open coding. The aim of open coding is categorisation, i.e. conceptualisation of the data, i.e. gradual development of concepts which capture essence of specific analysed events or phenomena. We developed the concepts which were inductively anchored in the data. The individual parts of the texts were coded into semantic units. The semantic units were further categorised into individual categories which were interpreted (Řiháček a kol., 2013).

3 RESULTS

In using the questionnaires in the secondary school pupils, we found out that 6.23 % of the pupils were bullied by their classmates and 3.74 % by their schoolmates several times. Up to 23.13 % of the pupils saw their classmates and 16.73 % of the pupils saw their schoolmates being bullied. More than 20 % of the respondents stated they had witnessed bullying. Thus, we can assume, it really might have been bullying or minimally unsuitable and inadequate, and from the perspective of the addressed, harmful behaviour against their classmates or schoolmates.
In the interviews with the secondary school managers, the participants often stated that there were social risk factors, bullying being the leading one, which school could not or did not

want to see or deal with. The managers or teachers might be afraid to label a child as a bully because such a situation might affect all his life and might harm him significantly and influence all his future. Four participants mentioned specific cases in which they suspected bullying; they defended their "inactivity" in the cases of the suspicion of bullying by their protection of an immature personality which is still developing, learning and can grow out of it. In none of the cases, they sought external assistance, consulted the situation with professionals other than teachers or with expert staff (nine schools had expert staff – school psychologists).

In the interviews, the participants stated that in their decision making a big role is played by their fear of a child and lacking trust in external institutions which should solve these problems along with schools. Also stigmatisation of a child was an important argument in their decision making about their action and interventions. In dealing with other problems, the schools without the expert staff used the tools such as promotional materials for pupils, interviews with pupils and their parents, educational measurements, or conditional exclusion. They contacted the Centres of Paedagogical and Psychological Counselling and Prevention or other organisations dealing with the issue only in extreme cases. The participants used mostly short-term interventions, because schools managements did not have enough capacity to remain in touch with the pupil and monitor his further development or improvement in the solved situation because of their lack of time. All the participants considered the preventive activities conducted by prevention coordinators or external colleagues as little significant. Positive feedback from students was rare and the participants themselves were convinced that most of the prevention coordinators, who were of course teachers, did that job rather for mercenary reasons. Even though they fulfilled all their duties and made an effort in their actions, the results were not visible and measurable. The participants' trust in such a system of prevention or their trust in the employees who were the coordinators of the specific preventions was scant.

In our opinion, it is important to pay attention to the issue of bullying at schools. The studies state the consistently increasing occurrence of bullying among children and young people. In 2009, a survey was conducted as part of the project Key Competences and Development of Primary School Pupil's Personality; 154 primary school pupils from Prievidza participated. The survey included an online questionnaire for the pupils' parents. In the question on bullying at school, 63.88 % of 72 parents who participated in the survey stated that their child was not bullied, 3.4 % of the parents were not interested if their child was or was not a victim of bullying, and 6.8 % of the parents stated that their child was bullied. Despite the fact that the percentage of the bullied children was not high, bullying was confirmed also in this school (edea Partners, 2009). In our study, we found out that the participants did not confirm bullying at school in any of the cases. When we asked more specific questions related to this topic, only four participants admitted they suspected bullying in some cases, but nothing was officially diagnosed and referred to as bullying, or reported to the authorities. As we stated above, the participants – being afraid of hurting these children, labelling them permanently as aggressors, and thus threatening their future – act in these cases more on their own and discretely through individual interventions with the pupil or interviews with the parents. According to the Directive No. 36/2018 on prevention and dealing with bullying of children and pupils in schools and school facilities (2018, p. 4; translated by the study authors), "effective strategies in this area do not include single actions, cultural events, moralisation, and intimidation". In the schools without the expert staff, however, they used particularly these as the tools for elimination of bullying among pupils.

3.1 Recommendations

The study conducted in Slovakia, focused on the psychological aspects of bullying clarified some specifics of this serious phenomenon, and also the solutions for the problem of bullying at schools. It is necessary to work with a developing class group and relationships in the

group from the very beginning and to develop moral prosocial behaviour and action of pupils. Furthermore, it is suitable and desirable to use direct confrontation with pupil's bullying behaviour, identification of the problem, reconstruction of specific situations, and systematic long-term individual work with this pupil. Organising group sessions for victims of bullying appeared as beneficial too. Teachers are recommended a necessary terminological discursion in the issue of bullying and its diagnosis. Other actions are also important, such as preventive activities by expert staff, preventive measurements in common cooperation between the school management, class teacher, educational counsellor and expert staff, screening, diagnosis of class groups, and activities with a whole class group. Observation, systematic monitoring of development of relationships in the class group, sociometric measurement, close cooperation and communication with a parent and school expert staff (school psychologist, social pedagogue, social worker, special or therapeutic pedagogue) (Adamík Šimegová, Szeliga, 2012).

Pedagogic or expert staff who are aware of the existence of bullying and know a specific case but do not take any measurements can be prosecuted for a criminal offense. It can include a failure to stop and/or report a crime or bodily injury on a person by their inactivity (Smernica č. 36/2018, p. 3). Furthermore, the Directive No. 36/2018 (2018) states that it is necessary that school under the supervision of the principal, in close cooperation with the prevention coordinator carries out systematic activities leading to prevention of bullying and other social risk phenomena. According to the participants' statements, they had detailed plans of prevention activities in these areas in every school, but they themselves were not convinced about their effectiveness and preventive impact; also, they questioned the abilities of the coordinators to achieve positive outcomes in this area. In their research study at secondary schools in the USA, Holmgren et al. (2011) focus on effective methods to decrease bullying behaviour. They confirmed discussions between young people and adults in the form of role play or focus groups as effective activities. The use of this technique increased a sense of safety and decreased a bullying rate among students. Also, students started to clearly perceive the initial warning signs for bullying.

The studies confirmed the relationship between bullying and family background, both in aggressors and victims. The negative relationship of parents and contradictory parental style in the aggressor's family appeared as statistically significant. They were pupils who lived in incomplete, mostly divorced families; they evaluated their relationships with their parents as conflictual, parents lived with other partners, were busy at work. Another strong factor was when aggressors perceived their fathers more negatively than their mothers and characterised their fathers as a cold parent with a low interest in their family. This study, however, showed that aggressors can also be persons living in complete families with good value systems and relationships without conflicts (Šimegová, 2008). "Aggressors' behaviour is a combination of situational variables, it is a problem of cognitive representations of norms, and we can understand it as moral failures and differences in understanding the social norms in specific cases of individual's behaviour. Deviation from the internal control of an individual directly relates to a so-called moral rationale – it includes justifying mechanisms which directly influence the action of moral standards in individual's action regulation as they allow various forms of behaviour in the action of the same standards" (Adamík Šimegová, Szeliga, 2012, p. 22; translated by the study authors). Another cause of bullying may include experiencing of secondary inferiority; aggressors strive to compensate for it by their manifestations of superiority, and they use their violent manifestations to ensure themselves about their own importance and significance. Then they achieve a sense of security and safety (Lehenová, 2011). Based on his study, Lovaš (2010) states that school environment is most commonly the place in which we can find aggressive behaviour, and a class itself is a place of the most common occurrence of bullying. He found out that boys were bullied more often and the

forms of physical bullying prevailed. In girls, on the other hand, covert aggression prevailed. According to the study from 2005, 5 % of pupils in primary schools in the CR were bullied (Csémy a kol., 2005); it increased to 10.9 % of pupils in 2011 (Janošová, 2011). In the SR, bullying in primary schools was at the level of 11.2 % in the same year (Adamík Šimegová, 2011). Also based on these data, let us assume that the bullying rate is similar in the schools where we conducted our study, despite the fact that the participants only suspected bullying and no cases of bullying were officially confirmed and professionally dealt with. "Unprofessional and improper diagnosis of relationships in the class preordains to generalised positions of pupils in the class and stigmatisation – status of aggressors, victims and others – witnesses. Improper is also understanding of bullying as an individual matter of the aggressor and victim, excluding an importance of circumstances, group dynamics, group formation, relationship problems of the group, and necessary work with it" (Adamík Šimegová, Szeliga, 2012, p. 13; translated by the study authors). In our study, only two participants stated that they were starting a project of school mediation. From our perspective, also this alarming situation in the area of bullying is perceived as an important indicator of justness and necessity of expert staff at schools.

Acknowledgements
The paper is part of the UGA project "Possibilities of School Social Work in Slovakia" with the registration number IX/9/2018.

References

1. ADAMÍK ŠIMEGOVÁ, M. *Výskum psychologických aspektov šikanovania u žiakov základných škôl.* In Adamík Šimegová, M., Kováčová, B. (eds.). Kognitívne, emocionálne a morálne aspekty školského šikanovania a ich využitie v prevencii šikanovania na základnej škole. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2011. s. 7-20.
2. ADAMÍK ŠIMEGOVÁ, M. SZELIGA, P. Výskum šikanovania v prostredí školy. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012. 128 s. ISBN 978-80-8082-543-0.
3. CSÉMY, L. a kol. Životní styl a zdraví českých školáku. Praha: Psychiatrické centrum, 2005.
4. Edea Partners. Analýza potrieb Základnej školy, mariánska ul. 554/19, Prievidza. Vypracované v rámci projektu. Kľúčové kompetencie a rozvoj osobnosti žiaka v základnej škole. 2009. 59 s. Kód ITMS: 26110130049.
5. HOLMGREN, J. at al. Decreasing Bullying Behaviors through Discussing
6. Young-Adult Literature, Role_Playing Activities and Establishing a School-Wide Definition of Bullying in Accordance with a Common Set of Rules in Language Arts and Math.
7. JANOŠOVÁ, P. Šikanovanie z hľadiska gender. In Adamík Šimegová, M., Kováčová, B. (eds.). Kognitívne, emocionálne a morálne aspekty školského šikanovania a ich využitie v prevencii šikanovania na základnej škole. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2011. s.
8. KOLÁŘ, M. Skrytý svět šikanování ve školách. Praha: Porál, 1997. 128 s. ISBN 80-7178-123-1.
9. LEHENOVÁ, A. Interpersonálne aspekty šikanovania v školskom prostredí. In: Adamík Šimegová, M., Kováčová, B. (eds.). Šikanovanie v prostredí školy. Možnosti prevencie a zvládania. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2011. s. 27-41.
10. LOVAŠ, L. Agresia a násilie. Psychológia ľudskej agresie a jej podoby v domácom prostredí, v škole, v práci, vo väzniciach a v športe. Bratislava: Ikar, 2010.

11. ŘIČAN, P. Agresivita a šikana mezi dětmi. Praha: Portál, 1995. 95 s. ISBN 80-7178-049-9.
12. ŘIČAN, P. Agresivita a šikanovanie medzi deťmi. Bratislava: Educatio, 1998. 85 s. ISBN 80-967532-2-3.
13. ŘIHÁČEK, T. a kol. Kvalitativní analýza textu: čtyři přísupy. Brno: Masarykova univerzita, 2013. 192 s. ISBN 978-80-210-6382-2.
14. Smernica 36/2018 k prevencii a riešeniu šikanovania detí a žiakov v školách a školských zariadeniach.
15. ŠIMEGOVÁ, M., KARIKOVÁ, S. Šikanujúci žiak v prostredí škôl. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB, 2008. 207 s. ISBN 978-80-8083-680-1.

Contact

PhDr. Veronika Šimonová
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva
Katedra sociálnej práce a sociálnych vied
Kraskova 1
949 74 Nitra
Tel: +421 908 371 346
Email: veronika.simonova@ukf.sk

HUDOBNO-DRAMATICKÉ AKTIVITY AKO PROSTRIEDOK RESOCIALIZÁCIE DROGOVO ZÁVISLÝCH

MUSICAL-DRAMATIC ACTIVITIES AS A MEANS OF RESOCIALIZATION OF DRUG ADDICTIVE

Lenka Gálisová

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá významom hudobno-dramatickej výchovy v období adolescencie, pričom sa sústreďuje na techniku *Divadlo fórum*. Zameriava sa na preventívne protidrogové divadelné programy na Slovensku i v zahraničí. Takisto sa zaoberá prostriedkami muzikoterapie a dramatoterapie pri práci so zdravotne znevýhodnenými klientmi.

Kľúčové slová: *hudobno-dramatická výchova, Divadlo fórum, preventívne programy, muzikoterapia, dramatoterapia*

Abstract

The contribution deals with the importance of musical-dramatic education during adolescence focusing on the *Forum Theatre*. It focuses on preventive anti-drug theatrical programs in Slovakia and abroad. It also deals with music therapy and dramatherapy for working with disadvantages clients.

Key words: *Musical-Dramatic Education, Forum Theatre, Preventive Programs, Music Therapy, Dramatherapy*

1. OBDOBIE ADOLESCENCIE

Umenie je významným nositeľom utvárania vkusu, budovania názorov a postojov. Predovšetkým vo fáze adolescencie je jedným z podstatných aspektov formovania hodnotového rebríčka mladého človeka. Obdobie dospievania je vnímané aj ako obdobie hľadania samého seba. Potreba spoznávať nové nepoznané situácie a experimentovať v každom možnom smere, patrí jednoznačne k dospievaniu. Mladý človek túži spoznať svoje hranice, čo môže a čo nemôže. Častokrát tieto hranice prekročí. Súčasne má v tomto období potrebu nadobudnúť pocit nezávislosti od rodičov. Mnohokrát siaha po prostriedkoch, ktoré mu tento pocit sprostredkujú. Jedným z nich je alkohol, ktorý môže byť mladým človekom vnímaný ako jedno z privilégií dospelosti. Okrem toho sa v spomínanom období môže vyskytnúť i experimentovanie s ťažšími návykovými látkami, ako sú drogy.

1.1 Význam hudobno-dramatickej výchovy v období adolescencie

Vhodným spôsobom, akým je možné viesť adolescenta správnym smerom, sa môže stať hudobno-dramatická výchova. Pojem hudobno-dramatická výchova predstavuje systém aktívneho umeleckého a sociálneho učenia detí i dospelých aplikujúc hlavné postupy a princípy dramatizácie divadla a využitia hudby so zreteľom na kreatívno-umelecké a pedagogické požiadavky pedagóga na žiaka a na druhej strane bio-psycho-sociálne podmienky.[1] Okrem využitia hudobno-dramatickej výchovy v rámci záujmových činností v škole, družine a voľnočasových centrách, je možné využiť ju pri práci so zdravotne znevýhodnenými ľuďmi. Prostredníctvom hudobno-dramatickej výchovy sa dá pracovať

[1] VALENTA, Josef: *Metody a techniky dramatické výchovy.* Praha: Agentura Strom, 1998, s.40.

s problematikou sociálneho začleňovania jedinca do spoločnosti. V širokej miere sa zameriava aj na jednotlivca a jeho osobné problémy, pričom sa snaží nenásilným spôsobom posilňovať jeho sebahodnotu a sebavedomie.
V rámci výchovnej dramatiky je možné využitie rôznych divadelných foriem, techník a metód. V tomto zmysle je vhodná aplikácia *Divadla fórum*, ktoré využíva diváka ako aktívneho spolutvorcu daného divadelného tvaru.[2] V rámci *Divadla Fórum* sa na javisku rieši téma určitého útlaku, pričom môže ísť o útlak politický, sociálny, fyzický ale aj psychický. Konflikt medzi osobami je následne predložený k riešeniu divákom.[3] Hoci sa považuje za jednu z techník tvorivej dramatiky a dramatickej výchovy, je možné využiť ju aj v rámci bežného vyučovacieho procesu. Samotná technika má korene v koncepcii *Divadla utláčaných*, založenej Augustom Boalom. Augusto Boal sa prostredníctvom svojich aktivít snažil o to, aby sa stalo divadlo prostriedkom sociálnej zmeny. Jeho snahou bolo vzbudiť u diváka aktivitu, ponúknuť možnosť vyjadriť osobný názor a zamyslieť sa nad životnými otázkami. Podstatou techniky *Divadlo fórum* je interaktivita diváka s hercom. Cieľom je edukatívne pôsobiť na diváka a pozitívne ovplyvňovať jeho postoj a názory. Pred realizáciou *Divadla fórum* sa najskôr zadá skupine ústredná téma. Na jej základe sa vytvorí príbeh, koncipovaný tak, aby sa v ňom vystaval konflikt medzi protagonistami a skončil negatívne. Po skončení predstavenia vstupuje do hry tzv. joker, ktorý vedie s divákmi diskusiu a oboznámi ich s nasledovným postupom: Príbeh sa odohrá znovu. Tentokrát je úlohou diváka zastaviť dej, vstúpiť do neho, zmeniť konanie protagonistu a vyriešiť problém danej postavy, pričom divák môže situáciu len opísať alebo priamo znázorniť, čím prevezme na seba situáciu konkrétnej postavy. Následne sa vedie diskusia.[4]

1.2 Preventívne protidrogové programy

1.2.1 Osemdesiate roky 20. storočia

Pozitívny vplyv divadla ako prostriedku prevencie pred rizikovým správaním či závislosťou na drogách dokazuje aj niekoľko preventívnych programov realizovaných pre študentov. Preventívne programy spojené s divadlom existujú i v zahraničí. V roku 1984 bolo založené v Bostone divadlo *Improbable Players*, fungujúce dodnes. Jeho cieľom je prostredníctvom hier a divadelných workshopov oboznámiť divákov, konkrétne študentov škôl a univerzít o úskaliach drogovej závislosti. V týchto programoch zobrazujú protagonisti bežné životné príbehy so snahou poučiť o prevencii pred zneužívaním návykových látok. Do procesu tvorby sú zapojení aj študenti, ktorí sa takisto podieľajú na vytváraní príbehu týkajúceho sa drogových závislostí.[5]

1.2.2 Deväťdesiate roky 20. storočia

V roku 1991 bol vytvorený divadelný projekt pod názvom *Visions,* prezentovaný prvýkrát v roku 1992 v New Yorku pod taktovkou Boba LoBue. Táto produkcia využíva divadlo ako vzdelávacie médium s tematikou drogových závislostí. Svoje posolstvo priniesla do viacerých štátov a miest, ako sú Washington DC, Kansas alebo Pensylvánia. Predstavenie bolo odohrané aj v psychiatrickom liečebnom ústave v Secaucus, meste štátu New Jersey a dosiahlo u divákov, ktorí boli súčasne v procese liečby, katarziu. Herci navštívili s produkciou

---

[2] *Divadlo fórum*. In: *Fórum pro prožitkové vzdělávaní*, [online]. Dostupné z: http://www.forumppv.cz/divadlo-forum.html

[3] JAMBOROVÁ, Miroslava: *Inscenační tvorba v teatroterapii*, 2013, s. 12.

[4] KRÁĽOVÁ, Zuzana: *Divadlo fórum,* In: *Komenského inštitút,* [online]. Dostupné z: http://www.komenskehoinstitut.sk/mikroprojekty/divadlo-forum-2/

[5] *Improbable Players: Using Educational Drama in Addictions Prevention, Interactive and Improvisational Drama Varieties off Applied Theatre and Performance,* [online]. Dostupné z: https://www.interactiveimprov.com/improbableplayers.html

počas nasledovných dvadsiatich rokov jej fungovania niekoľko liečebných ústavov, väznice a školy.[6]

Red Rose Chain je anglická divadelná spoločnosť fungujúca od roku 1991, ktorá sa sústreďuje na prácu so zdravotne znevýhodnenými ľuďmi a marginalizovanými skupinami. Každý týždeň organizuje workshopy zamerané na cieľovú skupinu adolescentov so zdravotným znevýhodnením, ako aj dospelých so závislosťami a psychickými poruchami. Divadlo takisto spolupracuje s miestnymi školami za účelom vytvorenia projektov v spolupráci s adolescentmi s rizikovým správaním.[7]

V rokoch 1998 - 1999 sa uskutočnil na Slovensku projekt pod názvom *Stačí povedať NIE!*, ktorý sa svojim zameraním na vekovú kategóriu 13 - 20 rokov usiloval prostredníctvom divadelného a výtvarného umenia pôsobiť preventívne proti negatívnym vplyvom závislostí. Do scénického pásma hereckých etúd boli zakomponovaní rovesníci (študenti školy Ludus a poslucháči VŠMU v Bratislave) prezentujúci modely správania sa pri odmietaní drogy a modely správania sa závislých. Po skončení sa uskutočnila diskusia so psychológom na danú tému. Projekt bol po premiére reprízovaný ešte niekoľkokrát na slovenských základných a stredných školách a v roku 2003 bol uvedený v krajinách Vyšehradskej štvorky.[8]

Čo sa týka percentuálneho zastúpenia najčistejšie žijúcich tínedžerov (teda takých, ktorí neužívajú návykové látky), Island je v európskej tabuľke na prvom mieste. Počas dvadsaťročného merania dotazníkom pokleslo výrazne požívanie alkoholu či užívanie marihuany. Za týmto výsledkom stojí rozsiahly výskum, na ktorom sa podieľal aj americký profesor psychológie, Harvey Milkman, ktorý prednáša na univerzite v Reykjavíku. Začiatkom 70. rokov sa totiž zúčastnil na stáži v psychiatrickej liečebni v New Yorku. Na základe vlastného výskumu v rámci dizertačnej práce zistil, že ľudia si vyberajú druhy návykových látok, konkrétne heroín a amfetamín podľa toho, ako sa vyrovnávajú so stresom. Po zverejnení svojej práce vybral americký *Národný ústav pre otázky zneužívania drog* Milkmana do skupiny výskumníkov, ktorá sa mala zaoberať otázkami týkajúcimi sa problematiky drog. Milkman pri úvahe o zneužívaní drog deťmi dospel k nasledovnému názoru: *„...možno sú na prahu zneužívania skôr, než drogu užijú, pretože boli zvyknuté vyrovnávať sa s problémami zneužívaním látok.“* V roku 1992 získal jeho denverský tím grant na vytvorenie projektu *Self-Discovery*, v preklade *Seba-objavenie*. Projekt ponúkal alternatívy ku kriminalite a drogám. Do projektu zapojili deti od štrnásť rokov, ktoré napriek pocitu, že nepotrebujú liečbu, mali problém s drogami alebo kriminalitou. Išlo o kurzy, ktoré mali napríklad prostredníctvom cielených zážitkov viesť k zmenám chemických pochodov v mozgu, na základe ktorých by sa frekventanti kurzov lepšie vyrovnali so životom. Myšlienkou bolo učiť sa to, čo ich zaujíma, cez hudbu, tanec, hip-hop, umenie či bojové umenia. Okrem toho dostávali aj tréning zručností potrebných v živote, ktorý bol zameraný na zmenu myšlienok a spôsobov, akými komunikujú s druhými. Milkman takisto dospel k názoru, že: *„Vzdelávanie o drogách nefunguje, lebo mu nikto nevenuje pozornosť. Deti potrebujú praktické zručnosti, aby vedeli spracovávať tieto informácie.“*[9]

---

[6] *Visions“ The Play On Addiction and Recovery.* In: *Visions Recovery Play on Addiction,* [online], Dostupné z: http://visionsrecoveryplay.org/

[7] CLARK, Nick: *Ipswich theatre company helps drug users to break the cycle of addiction in town recovering from 'Suffolk strangler' murders,* In: *Independent.* [online]. Dostupné z: *https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/theatre-dance/news/ipswich-theatre-company-helps-drug-users-to-break-the-cycle-of-addiction-in-town-recovering-from-8650304.html*

[8] Kuba P. *Stačí povedať: „NIE!“* In: *Ludus divadlo,* [online]. Dostupné z: http://www.ludusdivadlo.sk/index.php?page=texty

[9] YOUNG, Emma: *Iceland knows how to stop teen substance abuse but the rest of the world isn't listening*, In: *Mosaic science*, [online], 2017. Dostupné z: https://mosaicscience.com/story/iceland-prevent-teen-substance-abuse/

1.2.3 Dvadsiate prvé storočie – 2000 – 2010

V Čechách existuje niekoľko preventívnych programov zameraných na problematiku rizikového správania. Vedú ich pracovníci z nízkoprahových centier, ktorí si kladú za cieľ oboznámiť žiakov s rizikovým správaním. Počas návštevy jednotlivých tried realizujú rôzne hry, aktivity a vedú so študentmi diskusie. V roku 2000 vznikla nezisková organizácia *Sdružení D*, ktorej činnosť je zameraná na interaktívne prežitkové programy pre žiakov základných a stredných škôl, pričom niekedy pracuje aj s deťmi predškolského veku. Jednotlivé programy prebiehajú na školách alebo priamo v sídle *Sdružení D,* pod názvom *Dramacentrum*. Na začiatku stretnutia sa vykonávajú rôzne techniky a aktivity, ktoré sú dôležitou súčasťou pre uvoľnenie detí a rozvíjajú možnosti spolupráce. Súčasťou je improvizácia zo strany hercov i žiakov. Vrcholom preventívneho programu je realizácia *Divadla fórum* prostredníctvom predstavenia s názvom *Zase já?*. Cieľom združenia je vytvoriť pre študentov prostredie, v ktorom majú možnosť zapojiť sa do hry, riešiť daný problém a následne uvažovať, prípadne konfrontovať svoje správanie so správaním ostatných. *Sdružení D* organizuje dva základné ročné programy. Jeden z nich sa sústreďuje na prvý stupeň ZŠ, pričom sa zaoberá problematikou šikany a kyberšikany. Žiaci vykonávajú aktivity zamerané na rizikové správanie a na predchádzanie rizikovým situáciám a na ich riešenie. Na konci programu obdrží škola dokument, v ktorom lektori uvádzajú, aká bola spolupráca s deťmi a aké sú výsledky, ku ktorým počas práce s nimi dospeli. Okrem toho má škola možnosť konzultovať so psychológom patriacim do tohto združenia. Druhý program je určený pre druhý stupeň ZŠ. Zameriava sa vo všeobecnosti na rizikové správanie, tematiku šikany, kyberšikany, rasizmu, xenofóbie a problematiku závislostí. Berie do úvahy dva druhy primárnej prevencie, a to špecifickú všeobecnú a špecifickú selektívnu prevenciu. V rámci špecifickej všeobecnej prevencie využíva interaktívne techniky a postupy, na základe ktorých pomáha predchádzať rizikovému správaniu, informuje o spôsoboch riešenia rizikových situácií, rozvíja sociálne zručnosti detí a poskytuje pomoc v prípade výskytu rizikového správania špecifického typu. Na konci dostane škola opäť k dispozícii dokument o výsledkoch spolupráce a má možnosť konzultovať ich so psychológom. Druh špecifickej selektívnej prevencie pracuje s triedou, ktorá už s rizikovým správaním skúsenosti má alebo je v nej zvýšená možnosť ohrozenia. Program sa vykonáva po dohode s vedúcim primárnej prevencie združenia, s triednym učiteľom alebo školským metodikom prevencie. Program trvá rok a na jeho záver dostane poverená osoba zo školy vypracovanú metodiku ako prostriedok pomoci pri ďalšej práci s takýmto kolektívom.[10]

V časovom intervale od septembra 2004 do decembra 2004 sa konali workshopy vo vzdelávacích centrách chorvátskej Istrijskej župy zamerané na spoluprácu so študentmi 7. a 8. ročníka základných škôl a 1. a 2. ročníka stredných škôl. Tematicky boli workshopy zacielené na využitie *Divadla utláčaných*. Výsledkom sa stali dve divadelné predstavenia. Projekt slúžil ako prostriedok prevencie v otázkach drogovej závislosti.[11]

1.2.4 Dvadsiate prvé storočie – 2010 – 2018

Od roku 2012 je v českom prostredí realizovaný projekt pod názvom *Na zdraví* určený na prevenciu pre žiakov druhého stupňa základných škôl, gymnázií a deti s poruchami správania a špeciálnymi potrebami. Tento preventívny program preberá metódy *Divadla fórum*, avšak vyskytujú sa v ňom drobné odlišnosti. Jednou z nich je, že program neobsahuje žiadne úvodné aktivity. Okrem toho sa žiakom predhrávajú až tri konfliktné scény, z ktorých sa vyberie a rozpracuje jedna. Nehrá sa celý príbeh, ale len táto vybraná scéna, ktorú môžu diváci

[10] HORÁKOVÁ, Anna: *Divadlo fórum jako nástroj primární prevence rizikového chování,* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2016.

[11] *Project of Prevention of Drug Addiction by a Technique Known as "Theatre of the Oppressed"* In: *Istarska županija,* [online], Dostupné z: https://www.istra-istria.hr/index.php?id=1102

kedykoľvek zastaviť a navrhnúť, ako by mohla pokračovať. Hercami pôsobiacimi v projekte *Na zdraví* sú najmä lektori *Centra prevencie*, ktorí sa určitým spôsobom zaoberajú divadelným umením. Ide o ľudí, ktorí sa venujú improvizačnému divadlu, sociálnych pedagógov špecializujúcich sa na *Divadlo fórum* a amatérskych hercov. Centrum prevencie v Brne je činné od roku 1994 a zameriava sa na rôzne aktivity v podobe interaktívnych besied s mládežou, lekcií s orientáciou na rizikové správanie, poradenstvo pre deti, rodičov a pedagógov, adaptačné programy, dramatoterapiu a divadlo vo výchove.[12]

Pokiaľ ide o projekty uskutočňované v praktickej podobe pre zdravotne znevýhodnených jedincov, na Slovensku sa realizujú v značnej miere a v pravidelných intervaloch. Konkrétny príklad je možné uviesť z prostredia Psychiatrickej nemocnice Philippa Pinella v Pezinku, kde sa bude realizovať výskum v súvislosti s dizertačnou prácou. V rokoch 2008 – 2014 sa v jej priestoroch vďaka grantovým programom firemných nadácií, dotáciám územnej samosprávy a dobrovoľníkom uskutočnila ergoterapeutická dielňa a kultúrne podujatia, na ktorých sa prezentovali hudobníci, divadlá, spevácke zbory a tanečníci. Tie sa konajú aj v súčasnosti.[13]

Terapeutické metódy, ako arteterapia, muzikoterapia a dramatoterapia sa realizujú vo viacerých psychiatrických klinikách a nemocniciach na Slovensku. Existuje niekoľko organizácií, ktoré pracujú s marginalizovanými skupinami, napríklad *Divadlo bez domova*, ktorého súčasťou sú aj ľudia so psychickými chorobami či bývalí väzni.

V roku 2014 bol zrealizovaný divadelný projekt v rámci výskumu diplomovej práce Eriky Strečkovej, ktorý uviedli klienti z Diagnostického centra v Záhorskej Bystrici. Predstavenie sa uskutočnilo pod záštitou projektu *Terra-arte*, realizovaného pod vedením Pavla Smolíka. Projekt sa sústredil na spoluprácu so zdravotne a sociálne znevýhodnenými klientmi, pričom jeho hlavným cieľom sa stala ich resocializácia prostredníctvom hudobno-dramatického umenia. Hlavným cieľom predstavenia pod názvom *Rana z neistoty* bolo *„aplikovať metódy tvorivej dramatiky a dramaterapie, so zreteľom na divadelné techniky Augusta Boala pri praktickej práci na príprave a uvedení hudobno-dramatického predstavenia s klientmi Diagnostického centra v Záhorskej Bystrici.“* V rámci predstavenia sa pracovalo s klientmi, ktorých dôvody umiestnenia do diagnostického centra sú: útek z domova, záškoláctvo, agresivita, krádeže ale aj skúsenosť s drogami.[14]

Problematikou sociálnej integrácie drogovo závislých jedincov do spoločnosti sa zaoberá aj americký psychiater Joe Shrand, pracujúci s deťmi, mládežou a dospelými. V roku 2014 uskutočnil pilotný projekt pod názvom *Theory of drug story*, pričom sa rozhodol v rámci terapií pre drogovo závislých tínedžerov využiť metódu divadelnej improvizácie. Výsledkom jednotlivých sedení s tínedžermi a ich rodičmi sa stal divadelný projekt *Drug Story Theatre*. Pod záštitou projektu vznikla hra *The Price You Pay*, ktorej príbeh vychádza z osudov a skúseností jednotlivých osôb a ich pohľadu na zasiahnutie drogy do ich osobných životov a vzťahov. Počas predstavenia účinkujúci opustia svoje roly a prostredníctvom prezentácie informujú divákov o negatívnom dopade drogy na ľudský mozog dospievajúceho človeka. Tento rok poskytla firma *Blue Cross Blue Shield of Massachusetts* dotáciu dvestopäťdesiattisíc dolárov na rozvoj a rozšírenie projektu *Drug Story Theatre*.[15]

Preventívne programy pôsobia ako pomocný prostriedok na zníženie ohrozenia mladistvých drogami. Interakcia mladého človeka s prostredím, kde sa liečia drogovo závislí alebo priama komunikácia s drogovo závislými na tému drog sa však môže stať účinnejším zdrojom prevencie a cestou k zmene pohľadu na danú problematiku. Svedčí o tom aj vystúpenie

---

[12] JETELOVÁ, Tereza: *Prevence závislosti na alkoholu v rámci programu Divadlo ve výchově „Na zdraví?“*, Brno: Masarykova univerzita, 2017.

[13] *Podujatia a aktivity.* In: *PNPP,* [online]. Dostupné z: http://www.pnpp.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=90:podujatia-a-aktivity&catid=38:informacie-pre-verejnos&Itemid=56

[14] STREČKOVÁ, Erika: *Dramatika v procese socializácie.* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015.

[15] *Drug Story Theater* [online], Dostupné z: https://www.drugstorytheater.org/about-drug-story-theater/

divadelného súboru *Eva*, ktorý v roku 2016 predstavil v Čadci príbeh zameraný na problematiku drog. Na záver predstavenia vystúpilo pred divákov niekoľko mladých narkomanov z resocializačného zariadenia pre drogovo závislých v Nitrianskom Pravne, ktorí sa podelili s publikom o vlastné príbehy, zážitky a skúsenosti s drogami. Preventívne aktivity sa následne zrealizovali vo viac ako 600 školách, pričom boli smerované k žiakom 9. ročníka ZŠ a 1. a 2. ročníka stredných škôl.[16]

V súčasnosti sa v slovenských mestách realizuje projekt pod názvom *The Dark trip – Cesta do tmy* pod taktovkou Martina Žáka. Autor predstavuje autobiografickú hru o drogách a skúsenostiach s nimi. Hlavnou myšlienkou projektu je protidrogová prevencia určená pre žiakov 8. a 9. ročníka ZŠ a žiakov stredných škôl.

V Českej republike sa prácou s adolescentmi vo výchovných centrách zaoberá rehoľná sestra Angelika, vl. menom Ivana Pintířová, ktorá absolvovala kurz celoživotného vzdelávania v odbore Špeciálna pedagogika na PF Univerzity Hradec Králové a odbor Dramatická výchova na DAMU v Prahe. Je vychovávateľkou vo výchovnom ústave v Křešíně na Vysočině, kde pracuje s dospievajúcimi chlapcami od 15 do 18 rokov, ktorí mali skúsenosti s drogami, kriminalitou či záškoláctvom. V rámci svojej práce realizuje so svojimi zverencami rôzne aktivity, od športových po hudobno-dramatické. Ide napríklad o vytváranie živých obrazov, hru na sochy, prácu s biblickými príbehmi, hru pod názvom *Ako sa dnes cítiš?* alebo hry zamerané na formovanie spolupráce medzi zverencami.[17]

Špeciálnou oblasťou, prostredníctvom ktorej možno pozitívne pôsobiť na drogovo závislých, je využitie techniky *Divadlo fórum.* Problematika *Divadla fórum* je spracovaná v mnohých záverečných prácach vysokoškolských študentov, čo svedčí o jeho dôležitom význame v kontexte výchovy a vzdelávania. Nevenujú sa však priamo pôsobením techniky *Divadla fórum* na drogovo závislých.

V roku 2018 bola zverejnená bakalárska práca Dominika Macháčka, študenta JAMU v Brne, ktorý sa v nej sústreďuje na *Divadlo fórum* a jeho pôsobenie na dospievajúceho diváka. Vo svojej práci vychádza jednak z teoretických poznatkov, ako aj z osobných skúseností s *Divadlom fórum* v rámci výučby a z realizácie vlastného divadelného projektu koncipovaného ako *Divadlo fórum*. Svoj výskum uskutočnil na základných a stredných školách. Na základe vedenia diskusie so študentmi zistil, že dospievajúci majú záujem o témy divadelných predstavení ako alkohol, drogy, šikana, problémy s rodičmi či súčasná politika. Vytvoril edukačný program na tému kyberšikany.[18]

V *Divadle fórum* sa využíva improvizácia a v rámci nej *Hra v role* a *Hra v situácii*. O divadelnej improvizácii v spojení s osobnostne-sociálnym rozvojom pojednáva bakalárska práca Alžběty Jelínkovej. Na základe realizovaného výskumu autorka potvrdzuje, že divadelná improvizácia má presah aj do každodenného života človeka a jeho osobnostne-sociálneho rozvoja. Vo svojom výskume sa sústreďuje na respondentov, ktorí majú s divadelnou improvizáciou niekoľkoročnú skúsenosť.[19]

---

[16] *Netradičné spojenie divadla so živými výpoveďami narkomanov,* In: *Mestská polícia Čadca,* [online], 2016. Dostupné z: http://policia.mestocadca.sk/novinky/2016/netradicne-spojenie-divadla-zo-zivymi-vypovedami-narkomanov.html

[17] z rozhovoru so sestrou Angelikou z dňa: 26.3.2018

[18] MACHÁČEK, Dominik: *Působení divadla fórum na dospívajícího diváka,* Brno: Janáčkova akademie múzických umění, 2018.

[19] JELÍNKOVÁ, Alžběta: *Divadelní improvizace – prostředek k osobnostne sociálnímu rozvoji,* Brno: Masarykova univerzita, 2018.

1.3 Prostriedky muzikoterapie a dramatoterapie pri práci so zdravotne znevýhodnenými klientmi

Ak berieme do úvahy prácu so zdravotne znevýhodnenými klientmi, konkrétne drogovo závislými adolescentmi, implementácia metódy *Divadla fórum* môže viesť v konečnom dôsledku k zmene postojov, názorov, zvýšeniu osobnostných, sociálnych, psychomotorických a iných kľúčových kompetencií osobnosti. Problémom je však inšpirovať dospievajúceho, aby bol aktívny pri tvorbe určitého divadelného tvaru. Z hľadiska hudobnej psychológie je zo všetkých umení práve hudba tým, ktoré má schopnosť odrážať zo sféry citov dynamickosť, a to prostredníctvom umeleckého zážitku. Zaujímavým spôsobom, ako riešiť tento problém, môže byť teda práve prepojenie hudby a divadla.

Jedinečná sila hudby spočíva práve v tom, že oslovuje najmä fantáziu a predstavivosť.[20] Prostredníctvom sociálnej psychológie sa zistilo, že tínedžeri obľúbení vo svojej skupine sa stávajú vzormi atraktívnosti a nimi uprednostňovaná hudba sa s veľkou pravdepodobnosťou stane obľúbenou aj u zvyšných členov skupiny.[21] Autor súčasne tvrdí, že nielen vrodený, ale i vypestovaný vzťah k hudbe vyúsťuje v adolescentnom období do rozličných spoločných foriem hudobného života mládeže. Následné zdieľanie v kruhu priateľov posilňuje celistvosť daného spoločenstva a hromadne formuje hudobné vedomie.

Pri práci so zdravotne znevýhodnenými klientmi, konkrétne so skupinou psychicky chorých jedincov, sa veľmi často využívajú postupy vedúce k zvýšeniu jednotlivých kompetencií, ktoré môžu byť dôsledkom duševnej poruchy narušené. V takom prípade sa veľmi často siaha po adekvátnych spôsoboch a riešeniach, ktoré sa stávajú prostriedkom a cestou k sebavyjadreniu a uvoľneniu emócií. Patrí k ním aj muzikoterapia a dramatoterapia. Ide však o spôsoby, pri aplikovaní ktorých je už potrebný odborník s príslušnými kompetenciami na vykonávanie svojej práce. Improvizácia alebo *Hra v role* sú prostriedkami využívanými nielen v rámci *Divadla fórum*, ale aj súčasťou dramatoterapie pri práci so závislými klientmi. Jej význam spočíva v uvoľnení fyzického napätia, podpore kreativity a hľadaní cesty pri formovaní vzťahov s inými jedincami. Dôvera a porozumenie druhým sa buduje práve prostredníctvom prevzatia inej roly na seba samého.[22] Využitím prostriedkov dramatoterapie v procese práce s drogovo závislými, konkrétne ženami, sa zaoberá kalifornský projekt *Project Pride*, ktorý sa realizuje od roku 1994.[23]

Na našom území je forma dramatoterapie a muzikoterapie zaužívaným prostriedkom pri práci s klientmi psychiatrických zariadení. O využití *Divadla fórum* v procese resocializácie drogovo závislých, existuje len minimum zmienok. Nenašli sme žiadne informácie o tom, že by sa technika *Divadlo fórum* využívala v skupinách drogovo závislých ako prostriedok ich resocializácie. Preto plánujeme vytvoriť špeciálny program, v rámci ktorého by sme overili túto možnosť. *Divadlo fórum* by mohlo byť prostriedkom, ktorého aplikácia by v danom prostredí mohla viesť k posilneniu sociálnych kompetencií mladých narkomanov a byť mostom k ich úspešnej resocializácii a zaradení sa späť do spoločnosti.

Použitá literatúra

1. Clark, N. *Ipswich theatre company helps drug users to break the cycle of addiction in town recovering from 'Suffolk strangler' murders.* In *Independent.* [online]. Dostupné

[20] KRESÁNEK, Jozef: *Hudba a človek: hudobné myslenie – sociálna funkcia hudby – hudobná psychológia,* Bratislava: Hudobné centrum, 2000.

[21] PODPERA, Rastislav: *Quo vadis musica: Premeny sociálnych funkcií hudby,* Bratislava: Veda, 2006.

[22] ZAJÍČKOVÁ, Klára: *Využití expresivních terapií v procesu léčby drogových závislostí,* Brno: Masarykova univerzita, 2012.

[23] LEEDER, Abigail – WIMMER, Colleen: *Voices of Pride: Drama Therapy with Incarcerated Women,* In: *Inside and Out, Women, Prison, and Therapy,* [online], 2006, 29(3/4). Dostupné z: https://pages.uoregon.edu/healarts/pdf/VOP_04_14_06%20WIT.pdf

z: https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/theatre-dance/news/ipswich-theatre-company-helps-drug-users-to-break-the-cycle-of-addiction-in-town-recovering-from-8650304.html
2. *Divadlo fórum*. In: *Fórum pro prožitkové vzdělávaní.* [online]. Dostupné z: http://www.forumppv.cz/divadlo-forum.html
3. *Drug Story Theater*. [online]. Dostupné z: https://www.drugstorytheater.org/about-drug-story-theater/
4. Horáková, A. *Divadlo fórum jako nástroj primární prevence rizikového chování.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2016.
5. *Improbable Players: Using Educational Drama in Addictions Prevention*. In: *Interactive and Improvisational Drama Varieties off Applied Theatre and Performance*. [online]. Dostupné z: https://www.interactiveimprov.com/improbableplayers.html
6. Jelínková, A. *Divadelní improvizace – prostředek k osobnostne sociálnímu rozvoji.* Brno: Masarykova univerzita, 2018. 73 s.
7. Jetelová, T. *Prevence závislosti na alkoholu v rámci programu Divadlo ve výchově „Na zdraví?“*. Brno, Czech Republic: Masarykova univerzita, 2017. 53 s.
8. Končeková, Ľ. *Vývinová psychológia*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2010. 312 s. ISBN 9788071658115.
9. Kresánek, J. *Hudba a človek: hudobné myslenie – sociálna funkcia hudby – hudobná psychológia.* Bratislava: Hudobné centrum, 2000. 96 s. ISBN 80-88884-18-7.
10. Kuba, P. *Stačí povedať: „NIE!“* In: *Ludus divadlo*. [online]. Dostupné z: http://www.ludusdivadlo.sk/index.php?page=texty
11. Leeder, A., Wimmer, C. *Voices of Pride: Drama Therapy with Incarcerated Women* In: *Inside and Out, Women, Prison, and Therapy*. [online]. 2006. 29 (3/4). Dostupné z: https://pages.uoregon.edu/healarts/pdf/VOP_04_14_06%20WIT.pdf
12. Macháček, D. *Působení divadla fórum na dospívajícího diváka.* Brno: Janáčkova akademie múzických umění, 2018.
13. *Netradičné spojenie divadla so živými výpoveďami narkomanov*. [online]. In: *Mestská polícia Čadca.* Dostupné z: http://policia.mestocadca.sk/novinky/2016/netradicne-spojenie-divadla-zo-zivymi-vypovedami-narkomanov.html
14. Podpera, R. *Quo vadis musica: Premeny sociálnych funkcií hudby.* Bratislava: Veda, 2006. 175 s. ISBN 8022409014.
15. *Project of Prevention of Drug Addiction by a Technique Known as "Theatre of the Oppressed"* In: *Istarska županija.* [online]. Dostupné z: https://www.istra-istria.hr/index.php?id=1102
16. Stephen-Hernandez, AB., Livingston, JN., Dacons-Brock, K. *Drama-based education to motivate participation in substance abuse prevention* In: *Subst Abuse Treat Prev Policy*. [online]. 2007,11 (2). Dostupné z: https://www.ncbi.nlm.nih.go v/pmc/articles/PMC1858688/
17. Strečková, E. *Dramatika v procese socializácie.* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015. 64 s.
18. Valenta, J. *Metody a techniky dramatické výchovy.* Praha: Agentura Strom, 1998. 352 s. ISBN 9788024718651.
19. *„Visions“ The Play On Addiction and Recover* In: *Visions Recovery Play on Addiction*. [online]. Dostupné z: http://visionsrecoveryplay.org/
20. Young, E. *Iceland knows how to stop teen substance abuse but the rest of the world isn't listening* In: *Mosaic science*. [online]. 2017. Dostupné z: https://mosaicscience.com/story/iceland-prevent-teen-substance-abuse/

21. Zajíčková, K. *Využití expresivních terapií v procesu léčby drogových závislostí.* Brno: Masarykova univerzita, 2012. 93 s.
22. Závadová D. *Drogy skúšajú mladí, starší len výnimočne*. In: *Pravda*. [online]. Dostupné z: https://zdravie.pravda.sk/zdravie-a-prevencia/clanok/64860-drogy-skusaju-mladi-starsi-len-vynimocne/

Kontakt

Mgr. Lenka Gálisová
Katedra hudby, Pedagogická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Dražovská cesta 4, 949 74 Nitra
Tel.: 0908 108 917
email: lenka4galisova@gmail.com

ČTENÁŘSKÁ GRAMOTNOST U ŽÁKŮ STŘEDNÍCH ŠKOL

READER LITERACY FOR SECONDARY SCHOOL STUDENTS

Julie Machková

Abstrakt

V dotazníku Čtenářská gramotnost na střední škole jsem se zaměřila na čtenářství a výuku literatury na střední škole. Žáci odpovídali na třináct uzavřených a otevřených otázek. Při sestavování a následném vyhodnocování dotazníků jsem se soustředila na genderové rozdíly, a to především u posledních šesti otázek. Cílem bylo zjistit, zda se nějakým způsobem liší preference chlapců a dívek při výběru četby a jak a jakým způsobem reflektují výuku literatury. Předpokladem bylo, že každý z 60 respondentů je studentem střední školy s výukou českého jazyka a literatury. Respondenti docházeli do různých typů škol (gymnázium, střední odborné učiliště).

Klíčová slova: *čtenářství, střední škola, gender, výuka, český jazyk a literatura*

Abstract

In the Reading Literacy Questionnaire I have focused on reading and teaching literature at high school. The pupils responded to thirteen closed and open questions. When compiling and then evaluating the questionnaires, I focused on gender differences, especially in the last six questions. The aim was to find out whether the preferences of boys and girls in choosing reading differ, and how they reflect the teaching of literature. The prerequisite was that each of the 60 respondents was a high school student teaching Czech language and literature. Respondents went to different types of schools (grammar school, secondary vocational school).

Key words: *reading, secondary school, gender, teaching, Czech language and literacy*

1. ÚVOD

„Výsledky PISA 2009 konstatují, že se čeští žáci zhoršují ve čtenářské gramotnosti, výrazně polevuje kázeň ve třídách, zvyšuje se podíl nudících se žáků, a naopak se snižuje počet žáků čtoucích pro radost.“ (Zachová, 2012)

Jelikož studuji pedagogickou fakultu, obor český jazyk pro střední školy, tyto řádky mě inspirovaly k tomu, abych zkusila zjistit, jak na čtenářství nahlížejí právě žáci středních škol. V současnosti je většina zkoumání prováděna na základních školách. Celý výzkum jsem zaměřila na genderové rozdíly, první otázka je proto věnována teoretické definici tohoto pojmu. V druhé otázce se věnuji popisu psychického vývoje u dané věkové skupiny.

Primárním cílem bylo zjistit, zda respondenti čtou, popřípadě jaký mají přístup ke knihám – zda jsou pro ně dostupné a zda vědí, jak se k nim dostat. Dalším cílem bylo zjistit, jestli respondenty ve čtení podporuje rodina, ať už samotnou koupí knihy či pořízením knihovny. Tyto otázky tedy směřovaly spíše k prostředí, ve kterém žáci žijí.

Ke čtenářství spěl výzkum v otázkách týkajících se oblíbeného žánru, naposledy čtené knihy a nejoblíbenějšího titulu. Zde bylo mým cílem opět se zaměřit na rozdíly mezi chlapci a děvčaty – pokud se nějaké vyskytují, popřípadě jak se projevují.

Poslední část dotazníkového šetření byla zaměřena na výuku literatury. Zda žáky baví a inspiruje a jakou formu výuky upřednostňují.

2. DOTAZNÍKOVÉ ŠETŘENÍ

1. Pohlaví versus gender

DÍVKA	CHLAPEC
34	26

Jak jsem nastínila již v anotaci, soustředila jsem se na genderové rozdíly ve čtenářství. První otázku jsem tedy směřovala na pohlaví odpovídajícího. Z celkového počtu 60 respondentů byla více než polovina dívek. Tomu však nepřikládám přílišnou váhu, neboť dotazník vyplnily dvě třídy a osazenstvo internátu – rozdělení je tedy zcela náhodné. Nicméně pro výsledek je důležité, že ani jedno pohlaví nebylo ve velké převaze. Jelikož jsou v tomto odstavci použity dva termíny pro určení rozdílu mezi muži a ženami, nejprve je vysvětlím.
„Pohlaví je biologický termín, gender je pojem psychologicko-kulturní.“ (Oakleyová, 2000, str. 121)
Pojmem pohlaví označujeme biologické vlastnosti žen a mužů – je to univerzální kategorie, která se nemění vlivem času nebo místa. Termín gender odkazuje na sociální a kulturní rozdíly a vztahy mezi muži a ženami, které jsou formovány kulturou a společností. Zároveň ukazuje, že role muže a ženy může být chápána jinak v různých společnostech, různých obdobích či v různých sociálních skupinách. (Oakleyová, 2000)
Každý člověk je hned po narození klasifikován podle pohlaví a následně je k němu připojen určitý gender. Už v tomto období se matky chovají jinak k chlapcům a jinak k dívkám. Barvou oblečení počínaje, výběrem hraček konče. (Oakleyová, 2000)
Aspekt genderu hraje roli významnou roli také ve školním prostředí. Na základní škole dominuje nestranný postoj, na středních školách může být situace v tomto ohledu pestřejší. Velmi záleží na složení třídy, kdy na technických oborech převažují chlapci, naopak na oborech humanitních spíše dívky. (Janošová, 2008)
Obecně vzato jsou dívky považovány za pečlivější a učenlivější, kdežto chlapci mají nálepku těch nezodpovědnějších a zlobivějších. Zajímalo mne, zda a jak se tento stereotyp potvrdí.

2. Jaký ročník střední školy navštěvujete?

PRVNÍ	DRUHÝ	TŘETÍ	ČTVRTÝ
1	29	23	7

Odpovídající jsem zároveň rozdělila dle ročníků – pro lepší přehled. Největší části respondentů tedy bylo 16-17 a 17-18 let.
Toto období, které se nazývá dospívání, můžeme ohraničit věkem zhruba od 11 do 22 let. Časové rozpětí je značně široké, proto se dělí na období pubescence (od 11 do 15 let) a období adolescence (od 15 do 22 let). Dle věkové hranice můžeme respondenty výzkumu označit za adolescenty. (Homolová, 2012)
Mladý člověk v tomto údobí hledá, kam se zařadit (pokud pomineme rámec třídy). Řeší otázky svého budoucího směřování (volba školy, povolání, partnera,…). Ačkoliv již fyzicky vypadá jako dospělý jedinec, do dosažení tohoto stavu mu chybí zkušenosti a zodpovědnost. (Vágnerová, 2005)
Co se týče zájmu o knihy a obecně o čtení u adolescentů, Otakar Chaloupka ve své knize Rozvoj dětského čtenářství (1982) tvrdí, že v tomto období se čtenářství ocitá v „krizi“. Tuto tezi potvrzuje také Jana Homolová: *„Čtenářství starších dospívajících obecně retarduje, případně se jejich čtenářská potřeba zcela utlumuje. Toto stanovisko dnes podporuje také*

konkurence dynamických audiovizuálních médií a internetu.“ (Homolová, 2012, str. 22)

3. Kolik knih přečtete během roku?

20 A VÍCE	10 AŽ 20	5 AŽ 10	0 AŽ 5
1	4	13	38

Třetí otázka potvrzuje stanovisko Chaloupky i Homolové, tedy že čtenářství u adolescentů spíše stagnuje.
Nutno podotknout, že v dnešní době má teenager opravdu nepřeberně možností, jak využít svůj volný čas a čtení knihy nemusí být v konkurenci ostatní zábavy nijak zvlášť lákavé. Pokud ale adolescent v tomto období čte, bere literaturu spíše jako únik z reálného života do svého neohroženého světa. V další části výzkumu je nastíněno, jakým směrem se četba ubírá.

4. Půjčujete si knihy v knihovně?

ANO	NE	OBČAS
22	32	6

Výzkum byl prováděn ve dvou městech s malými knihovnami, které jsou však poměrně vzdálené od školní budovy. Bylo tudíž překvapivé, že knihy si v knihovně půjčuje 28 osob, což je téměř polovina dotázaných.

5. Kolik knih máte ve své knihovně?

1 AŽ 10	10 AŽ 50	50 AŽ 100	VÍCE NEŽ 100	NEMÁM
16	25	10	6	3

Potěšující bylo zjištění, že drtivá většina respondentů má doma alespoň malou sbírku knih. Existence domácí knihovny může být faktorem aktivního čtenářství, popřípadě důkazem podpory rodičů a jejich snahy dítě literárně vzdělávat. Domnívám se, že dnešní rodiče mají snahu dítě vytrhnout z virtuálního světa a na četbu kladou alespoň malý důraz. Důkazem snahy mohou být celostátní projekty jako například Celé Česko čte dětem.
Zajímavým rozšířením by v tomto případě bylo, zda rodiče dětem četli a zda mají pocit, že to v nich vzbudilo zájem o literaturu.

6. Od koho knihy nejčastěji dostáváte?

RODINA	KUPUJI SÁM/A	KAMARÁD	NEDOSTÁVÁM	BEZ ODPOVĚDI
21	10	2	17	10

Výsledky této otázky jsou poněkud vyrovnanější než v předchozí otázce. 27 respondentů knihy nedostává ani si nekupuje, popřípadě na otázku neodpovědělo. 33 dotazovaných pak knihy dostává, nejčastěji od rodiny, případně si knihy kupují sami. Četnost odpovědí rodina v tomto případě potvrzuje mé domněnky v předchozím textu.
Potěšujícím faktem je, že část oslovených si knihy nejraději kupuje sama, což svědčí o jistém

zájmu o knihy, potažmo o čtenářství. V dnešní době internetu je mimořádně snadné dostat se ke knize, ať už v kamenných prodejnách nebo e-shopech. Důsledkem je, že se z knih stává konzumní zboží, které je po přečtení (někdy již před přečtením) odloženo bez dalšího užitku. Nicméně aby situace nebyla tak chmurná, stále existují antikvariáty, ve kterých lze takové knihy uplatnit, popřípadě zde najít jiné skvosty, které nemusí být k nalezení ani v knihovně nebo knihkupectví.

7. Jaké knižní žánry si vybíráte ke čtení nejčastěji?

FANTASY	17	KOMIKS	3
ROMÁN	14	HOROR	2
DETEKTIVNÍ	11	KNIHY K MATURITĚ	2
SCI-FI	8	ODBORNÁ LIT.	2
DÍVČÍ ROMÁN	8	DOBRODRUŽNÉ	1
TISK	6	NEVYHRANĚNÝ	1
HISTORIE	5	PSYCHOLOGICKÉ	1
ŽÁDNÝ	4	ŽIVOTOPIS	1

U otázky na nejoblíbenější knižní žánr jsem v závorce uvedla tři příklady, abych žáky navnadila nad přemýšlením o dalších možnostech, popřípadě fungovaly jako pomocná berlička těm, kteří pozapomněli, co to literární žánr díla je. Otázka byla otevřená a respondenti mohli uvést libovolný počet žánrů.
Žánr fantasy byl uveden na prvním místě nápovědy, nicméně si nemyslím, že by toto zadání ovlivnilo výsledky. Otázkou je, co všechno by respondenti do žánru fantasy řadili, neboť ani odborníci se nemohou shodnout v otázce definice. V Lexikonu teorie literatury a kultury je uveden pojem fantastika: *„V širším smyslu je to každý druh literatury, který staví proti empiricky ověřitelnému obrazu čtenářova světa jiný svět, mj. science-fiction, fantasy, legenda, horor, pohádka.“* (Nünning a kol, 2006). Tato teze by vysvětlovala popularitu žánru, jelikož jedním z již uváděných důvodů, proč dospívající čtou, je možnost, že ve čtení hledají útěk z reálného světa.
Dalším oblíbeným literárním žánrem byl u respondentů román, u něhož je specifikace ještě těžší. Lze se ale domnívat, že pokud žáci čtou, vybírají si spíše prozaické texty, které jsou delší a ucelené. Svědčí o tom i fakt, že v odpovědích silně převažovala próza nad poezií. Objevily se pouze dva básnické texty – Máj a Kytice.
Na třetím místě se umístil detektivní žánr, u něhož můžeme vysvětlit oblibu atraktivitou námětu (zločin, vražda, …), zápletky, zajímavou hlavní postavou a celkovou tajemností, napětím a konečným rozuzlením. Ačkoliv detektivku uvedlo jako oblíbený žánr 11 respondentů, v oblíbených a naposledy čtených knihách se mnoho detektivních titulů neobjevilo.
Shodně se umístil žánr sci-fi a dívčí román, u kterých můžeme snadno odvodit genderové preference. Sci-fi uvedlo i několik dívek, naopak dívčí román ani jeden chlapec. Science fiction neboli vědecká fikce je velmi blízká fantasy. Dívčí romány jsou obrazem fantazie dívek v reálném světě. Čtenářky se skrze knihy ztotožňují s postavami, což jim pomáhá překonat různé nástrahy dospívání. Témata mohou být různá, od prvních lásek po přírodu. Je však nutné, aby příběh měl hlavní postavu, se kterou se dívka může ztotožnit.
Především u chlapců se několikrát objevil jako literární žánr tisk, což lze považovat buď za

nepochopení otázky, popřípadě nedostatečné znalosti v této oblasti literatury. Tisk se objevoval také u oblíbených nebo naposledy čtených knih, v čemž může být zastoupen zájem o aktuální dění.

8. Jak se jmenovala poslední kniha, kterou jste četl/a?

DÍVKY
Harry Potter 2x, Romeo a Julie 2x, Harry Potter a relikvie smrti, Asylum, 13 důvodů proč, Rozmarné léto, Píseň krve, Babička, Petr a Lucie, Miláček, Spalovač mrtvol, Harlekýnka, Jana Eyerová, Hunger Games, Tohle je má píseň, Já a holka odvedle, Všechno, úplně všechno, Než jsem tě poznala, Král Lávra, Upiří akademie, Deník Anny Frankové, Maryša, Diabolik, Babička, Sněží, sněží, Tisíce polibků, Malý princ, Smrt krásných srnců, O myších a lidech, Fakta Iluminate
nepamatuji se

CHLAPCI
Farma zvířat 2x, 1984, S Jakubem Vágnerem na rybách, Obsluhoval jsem anglického krále, Zlato z bahna a kamení, Děti z Bullerbynu, Petr a Lucie, Zaklínač V. - Křest ohněm, Bude to bolet, doktore?, Deník malého poseroutky, Stopařův průvodce po galaxii, Legenda, Pohádky
nevyplněno 6x
nepamatuji se 4x
noviny 3x

Otázka na poslední titul, který respondenti četli, byla do výzkumu zařazena proto, aby nastínila, o co se žáci momentálně zajímají.
U dívek převažovaly dívčí romány, popřípadě knihy, které jsou zařazeny do povinné školní četby. Z populárního žánru fantasy se jmenovaly dívky *Harryho Pottera*, *Píseň krve* a *Diabolika*. Objevila se také Harlekýnka, což jsou tituly oblíbené především v 90. letech. Je však možné, že jde o konkrétní knihu, jelikož respondentka použila velké písmeno na začátku, nelze ji však dohledat.
U chlapců byly odpovědi také pestré, nicméně poměrně velká část respondentů v poslední době zřejmě kromě tisku nevzala knihu do ruky. Dá se těžko odhadovat, co je příčinou. I žáci uvedli některé tituly z povinné školní četby, dívky je však v tomto odvětví předčily.

9. Jaká je Vaše nejoblíbenější kniha?

DÍVKY
žádná 9x, Harry Potter 3x, Malý princ 2x, Pýcha a předsudek, Než jsem tě poznala, 13 důvodů proč, Krysař, Tygrovo prokletí, Kamasutra, Bílý tesák, Holky na vodítku, Babička, Deník Anny Frankové, Zaklínač, Po strništi bos, Všechny malé zázraky, Stoletý stařík, který vylezl z okna a zmizel, Jsem romantik, ale léčím se, Jedna želva za druhou, Než jsem tě poznala, Všechno úplně všechno, Upíří deníky, Továrna na radost, Krasojezdkyně, Růže pro Charlotte, Zoe Sug – Girl Online, My děti ze stanice ZOO, Romeo a Julie, Hamlet

CHLAPCI
žádná 9x, Stopařův průvodce po galaxií 3x, 1984 2x, Harry Potter, Jeptiška, Bude to bolet, doktore?, Assassin´s creed, Válka s mloky, Bílý tesák, Programování v jazyce CaC++, Divergence, S Jakubem Vágnerem na rybách, Robinson, Honzíkova cesta, Kronika rodu Spiderwicků,
Lovci mamutů, noviny, romány Julese Verna, pohádky

Předpokládala jsem, že oblíbené knihy se částečně budou shodovat s naposledy čtenými, výzkum však mou domněnku potvrdil pouze z části.
Překvapujícím výsledkem může být, že poměrně velká část dívek i chlapců nemá, nebo zatím nemá svou oblíbenou knihu. Buď s výběrem stále váhají, popřípadě je v době provádění výzkumu žádná nenapadla.
U dívek opět vede *Harry Potter*, hned za ním se umístil *Malý Princ*. Objevují se klasická díla jako je *Babička*, popřípadě *Romeo a Julie* nebo *Krysař*, zdatně jim však sekundují tituly nově vydané (*Továrna na radost*), popřípadě tituly zabývající se novodobými fenomény (*Zoe Sug – Girl Online*). Lze si také všimnout, že většina uvedených děl má také filmovou podobu.
U chlapců vyhrává Stopařův průvodce po galaxii, který potvrzuje oblíbenost sci-fi žánru, v závěsu za ním pak kniha 1984 George Orwella. Stejně jako u dívek se zde objevují díla klasická, tentokrát ovšem se zaměřením na dobrodružství nebo utopii (*Bílý tesák, Robinson, Válka s mloky*).

10. Baví Vás výuka literatury?

CHLAPCI

ANO	NE	OBČAS
7	17	3

DÍVKY

ANO	NE	OBČAS
8	14	12

Výuku literatury baví zhruba stejný počet dívek jako chlapců. Rozdíl lze nalézt u dívek, které přiznávají, že je výuka baví alespoň občas, kdežto chlapci jsou v tomto směru poněkud přísnější a výuka většinu nebaví. Lze si položit otázku, zda za nechuť k výuce literatury může učitel, předmět jako takový, popřípadě kombinace obojího. Možností je nepřeberné množství, záleží na vnitřním nastavení každého žáka. Výzkum zčásti potvrdil stereotyp, že dívky jsou spíše humanitně zaměřené, kdežto chlapci inklinují spíše k techničtějším oborům – tedy dívky jsou češtině nakloněné více než chlapci.

11. Motivuje Vás ke čtení?

CHLAPCI

ANO	NE	OBČAS
2	21	3

DÍVKY

ANO	NE	OBČAS
7	22	5

Výuka literatury motivuje ke čtení 17 respondentů z celkových 60. Motivací ke čtení bylo myšleno především doporučení učitele, popřípadě zaujetí výkladem, které by žáky přivedlo ke konkrétnímu knižnímu titulu. Motivaci rozdělujeme na vnitřní a vnější, v tomto případě je třeba využít oba typy. Nicméně jelikož samotná výuka nebaví větší počet žáků, nedalo se předpokládat, že by je k něčemu inspirovala. Jiří Trávníček říká, že pokud má člověk

vybudovaný nějaký vztah ke čtení, nemusí si ho složitě obhajovat. (Trávníček, 2011) Je tedy možné, že žáci doma čtou, o čemž svědčí předchozí odpovědi, pouze je neinspiruje výuka.
Co se týče genderových rozdílů, dívky v tomto směru chlapce lehce předčí, což dokazuje také otázka na naposledy přečtenou literaturu. U dívek se objevilo několik titulů z doporučené školní četby, kdežto u chlapců nikoliv. Lze opět odkázat na genderové stereotypy uvedené pod první otázkou.

12. Dáváte přednost výkladu učitele nebo preferujete vlastní interpretaci díla?

CHLAPCI

VÝKLAD	INTERPRETACE	OBOJÍ	ANI JEDNO	JINÉ
14	5	1	6	0

DÍVKY

VÝKLAD	INTERPRETACE	OBOJÍ	ANI JEDNO	JINÉ
22	5	6	1	0

Odpovědi na otázku preferencí u stylu výuky byly vzhledem k předchozím otázkám dosti překvapující. Ačkoliv většinu žáků samotná výuka literatury příliš nebaví, přesto dávají v drtivé většině přednost výkladu učitele. Vlastní interpretaci díla upřednostňuje 10 z 60 respondentů. Není to číslo příliš vysoké, pokud však přičteme dalších 7 odpovídajících, kterým vyhovují obě možnosti, dostáváme se na celkový počet 17 lidí, který již není zanedbatelný.

13. Kterou knihu jste si dobrovolně přečetl na základě doporučení učitele?

DÍVKY
žádnou 23x, Malý princ 5x, O myších a lidech 3x, Alchymista 2x, Revizor 2x, Romeo, Julie a tma 2x, Kytice, Máj, Babička, Božská komedie, Romeo a Julie, Hamlet, Pán prstenů, Elektra, Antigona, Pýcha a předsudek, Lovci mamutů

CHLAPCI
žádnou 19x, Farma zvířat 2x, Jeptiška, Newtonův mozek, Dekameron, Malý princ, Bílá nemoc, Krysař, Kytice

Odpovědi potvrzují předchozí otázku o motivaci k četbě z hodin literatury. Žádný titul uvedlo poměrně velké množství žáků. Zde sice dívky předčily chlapce, v celkovém součtu však uvedly více titulů. Nutno podotknout, že otázka nebyla omezena počtem, respondenti tedy mohli uvést i více knih.
Nejčastěji uvedeným titulem se stal *Malý princ*, kterého nalezneme jak u chlapců, tak u dívek. *O myších a lidech* amerického autora Johna Steinbecka se zmiňují tři dívky, na pomyslném třetím místě se pak umístil *Alchymista*, společně s *Revizorem.* U chlapců se nejvíce objevuje *Farma zvířat*. Další společnou knihou je *Kytice*.

3. ZÁVĚR

V ohledu genderu výzkum potvrzuje stereotypy, které byly nastíněny v textu, tedy že dívky a chlapci mají ve volbě četby odlišné preference. Pubescenti jsou v tomto období především pod vlivem vrstevnické skupiny, ale mají také vzory, kterým se touží přiblížit. V neposlední řadě dnes hrají velkou roli média, z kterých nyní vychází většina idolů. (Čuřín, Bubeníčková, 2013)

Druhá část výzkumu se zabývala sociálním prostředím žáků. Tedy zda jsou ve čtenářství podporováni a podněcováni rodinou. Výsledky ukázaly, že téměř dvě třetiny respondentů dochází, ať už pravidelně, nebo občas, do místní knihovny. Naprostá většina má doma vlastní knihovnu, do které přibývají tituly nejčastěji od rodičů a prarodičů. Závěrem lze říci, že domácí prostředí žáků je podnětné.
Třetí část výzkumu, která se věnovala výuce literatury, odhalila, že žáky středních škol sice výuka literatury nebaví, ale stále dávají největší přednost výkladu učitele. „*Literární výchova by především měla respektovat vlastní estetický svět literárního textu, který svým estetickým působením zpětně ovlivňuje svět člověka, obohacuje jej a humanizuje.*“ (Zachová, 2012, str. 13) Základem výuky by měla být práce s uměleckým textem a jeho interpretace. Tu však žáci příliš neupřednostňují. Je tedy otázkou, jakým způsobem změnit výuku literatury, aby žáky zaujala.

Použitá literatura

1. ČUŘÍN, Michal a Petra BUBENÍČKOVÁ. *Čtenářství v souvislostech*. Ústí nad Orlicí: OFTIS, 2013, 94 s. ISBN 978-80-7405-327-6.
2. HOLÝ, Jiří a Jiří TRÁVNÍČEK. *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce, osobnosti, základní pojmy*. Brno: Host, 2006, 912 s. ISBN 80-7294-170-4.
3. HOMOLOVÁ, Kateřina. *Možnosti zkoumání současného dospívajícího čtenáře*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě, 2012, 179 s. ISBN 978-80-7248-808-7.
4. CHALOUPKA, Otakar. *Rozvoj dětského čtenářství*. Praha: Albatros, 1982, 572 s.
5. JANOŠOVÁ, Pavlína. *Dívčí a chlapecká identita: vývoj a úskalí*. Praha: Grada, 2008, 285 s. Psyché. ISBN 978-80-247-2284-9.
6. OAKLEYOVÁ, Ann. *Pohlaví, gender a společnost*. Přeložil Milena POLÁČKOVÁ, přeložil Martin POLÁČEK. Praha: Portál, 2000, 171 s. Studium. ISBN 80-7178-403-6.
7. TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čtenáři a internauti: obyvatelé České republiky a jejich vztah ke čtení (2010)*. Brno: Host ve spolupráci s Národní knihovnou České republiky, 2011, 191 s. ISBN 978-80-7294-515-3.
8. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I: dětství a dospívání*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2005, 467 s. ISBN 80-246-0956-8.
9. ZACHOVÁ, Alena. *Rozměry čtenářství*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2012, 87 s. Recenzované monografie. ISBN 978-80-7435-233-1.

Kontaktní údaje

Bc. Julie Machková
Univerzita Hradec Králové, Fakulta pedagogická
Rokitanského 62, 50003 Hradec Králové
tel.: 777 694 858
email: julie.machkova@uhk.cz

INTEGRATION OF IMMIGRANTS INTO THE LABOUR MARKET IN THE SLOVAK REPUBLIC

Jana Plavnická, Dušan Šlosár

Abstract

The aim of the paper is to identify the situation of integration of immigrants in the labor market through a quantitative research strategy, based on the processing of secondary data. Authors are mapping the employment of immigrants in the Slovak Republic, relying on existing measures aimed at supporting the integration of immigrants into the labor market. The outcome is that immigrants have indeed harder access to labour market in Slovak republic. The causes are strict rules for entering Slovak labour market, non-acceptance of documents and language barrier. The added value of social work is in improving integration services provided by social workers, aimed at effective integration of immigrants into the Slovak labour market and preventing the social exclusion.

Key words: *immigrants, integration, labor market, measures of integration policy, social work*

1 INTRODUCTION

In general, the integration is a vague concept that is differently perceived from the historical, social, political or other points of view. Bargerová and Divinský (2008: 14) define it as "a long-term, multidimensional and dynamic two-way process based on reciprocal respect for the rights and obligations of both immigrants and the majority society". A simple definition highlighting the procedural and bilateral character of integration is provided by Penninx (2005), according to which it is the process in which an immigrant becomes an accepted part of the society. This definition refers to responsibility for the outcome of integration, which depends not only on immigrants themselves but also on the host society and its institutions.

The labor market is considered as one of the key factors of integration, as it is the basis for the economic self-sufficiency of immigrant people in the host country, while creating a space for their involvement in the economic market (Vavrečková, Baštýř, 2010). Regarding the conditions for obtaining employment and the work they can get, immigrants are often disadvantaged, while unemployment and underemployment in this target group is reported to be much higher than in the native population (Kovats et al., 2006).

The growing number of immigrants coming to Slovakia and the fact that we are the part of the European Community, which shows attempts to regulate immigration at national level, represents an impulse in relation to think about future developments in this area.

Introduction to the issue thus represents a chapter on the integration policy of the Slovak Republic and about different models of integration policies, along with the theory of dual labor market. Reflections on the future development of immigrant integration in the labor market are based on current statistical data from the area of employment of immigrants in Slovakia. Based on the available knowledge of foreign literature, authors characterize at the end of the paper possible measures for the integration of this group into the labor market, perceiving them as important in relation to the definition of factors influencing the integration of immigrants in this field.

The added value of social work is in improving integration services provided by social workers aimed at effective integration of immigrants into the Slovak labour market and preventing the social exclusion.

2 INTEGRATION POLICY OF THE SLOVAK REPUBLIC

An important document of conceptual integration of immigrants is the Concept of the Integration of Foreigners in the Slovak Republic from 2009. This document contains conceptual, organizational, legislative and practical measures, which aim to promote the integration of immigrants in Slovakia. According to this document, integration policy aims to achieve a successful integration of immigrants into slovak society. Act no. 480/2002 Coll. On Asylum, as amended, defines the objective of integration of immigrants, which is their integration into slovak society, notably through appropriate employment and appropriate accommodation.

The Concept of the Integration of Foreigners in the Slovak Republic (2009) follows the Integration policy of the Slovak Republic (2014), which only provides a framework for relevant policies, which are further elaborated on the relevant action plans by the responsible actors. At the same time, it sets out priority areas and measures contained in the recomended measures and which should be properly developed. These areas include housing, cultural and social integration, health care, education, employment and social protection, citizenship of the Slovak Republic and unaccompanied minors. Individual issues of integration policies related to integration objectives, target groups, methods of implementing the measures, activities, etc. are significantly different in the Member States of the European Union. The Slovak Republic tends towards a two-way acceptance model based on the creation of a common culture not only by immigrants' involvement, but also by the host society respecting and supporting their diversity. (Concept of the Integration of Foreigners in the Slovak Republic, 2009) In this context, Štefančík and Lenč (2012) point out that despite the inclination towards above mentioned model, in the Conception of the Migration Policy Concept of the Slovak Republic (2005) there are no measures aimed at the residents of the host society.

3 MODELS OF INTEGRATION POLICIES AND DUAL MARKET THEORY

In practice, four basic and interdependent models of integration are distinguished. We are talking about segregation, assimilation, integration and multicultural model in the strict sense. The essence of the segregation model is to allow immigrants the entry in a single area of social life, primarily to enter the labor market. Applying this model implies the return of immigrants to their country of origin, and therefore it is from them not expected to be integrated into the host society, while granting both civil and political rights to immigrants. (Bargerová, Divinský, 2008) This model is considered highly discriminatory as it maintains the cultural diversity of immigrants, which de facto serves as a guarantee of their return to the country of origin in case of their non-application on the labor market (Baršová, Barša, 2005). The assimilation model is characterized by the preference of a unilateral, intensive process of adapting immigrants to the host society. On the one hand, immigrants can have a quick, seamless integration and formal recognition of equal rights as those of the host society, but on the other hand it requires almost complete loss of their culture, traditions, values, language or religion that should be taken by immigrants from an autochthonous society. (Baršová, Barša, 2005) According to Faista (2004), this process assumes, as the first level, the level of cultural assimilation, then the level of social integration and consequently identification assimilation. As an assimilation model count with permanent immigration, integration plays an important role here (Baršová, Barša, 2005). The integration model, in the strict sense, allows two-way adaptation in which immigrants contribute to the formation of a common culture and the host society respects and supports their diversity, but defines the rules of regulation. This model emphasizes individual civic integration with an objective to permanent transformation and strengthening the cohesion of society while preserving its values. Group identity, diversity, specific features and culture of immigrants are fully accepted by the multicultural model, developing diversity in the host society. The host society can provide many benefits to

immigrants, while they remain themselves clearly distinguishable from it. (Bargerová, Divinský, 2008) The multicultural model does not assume the full integration of immigrants into the host society and it creates space for the creation of ethnically and culturally diverse communities to which integration policy is oriented (Baršová, Barša, 2005).

The heuristic model of integration is presented by Penninx et al. (2004), which defines it within three analytically different dimensions and three interconnected levels of integration. According to this model, it is necessary to examine mainly whether immigrants are accepted by society and how they are placed in individual dimensions (Entzinger, 2000). Penninx et al. (2004) defines a legal-political dimension that speaks of whether immigrants are considered full members of the political community of the host society. It further talks about the socio-economic dimension that highlights the social and economic status and the rights of immigrants, regardless of nationality. As last it defines the cultural-religious dimension related to the fact that immigrants are perceived by host society as being different from their culture or religion. The individual level represents the integration of immigrants in the field of employment, education, housing, as well as social or cultural adaptation in relation to the host society. Collective level of integration points out to the organization of immigrants, which is perceived as an expression of mobilization resources. Within the institutional level of integration, national institutions and specific institutions, for example in cultural or religious areas, are important. (Penninx a Garcés-Mescareñas, 2016) Results of the mechanisms operating at various levels are interconnected and it can be stated, that they, to a large extent, create not only the scope, but also the opportunity for the activities of the various organizations involved in integrating immigrants into the host society (Fennem, Tillie, 2004).

When creating integration measures aimed at effective integration of immigrants into the labor market, it is crucial to know their role in the labor market. With this fact, according to Pořízková (2007), it is related to the determination of how many immigrants and in what structure we need, and how to ensure their integratation in this area. Addressing these issues lies within the responsibility of the integration policy of the Slovak Republic.

One possible explanation is provided by the theory of the dual labor market, which Massey (2005) justifies by using in European labor markets, because it controls immigration and citizenship, as well as restricted access to employment of immigrants coming from third countries. The consequence of this regulation is the increase of concentration of immigrants in certain segments only. According to Vasko (2006), there are two types of work in the countries. The first type is aimed at citizens of the host country, employing qualified workers, providing them with education, offering social security and paying them high wages. The secondary labor market is characterized by low wages, unstable working conditions, large staff fluctuations, and a small chance of career growth. The home workforce avoids this work and therefore there is a demand for additional workforce. Immigrants are the most appropriate group in relation to filling the empty space, not only because of wage differences in the host country and the country of origin, but mainly because they are employed for short-time contracts. (Baršova, Barša, 2005). In terms of integration of immigrants, the transition from the temporary residence status and the work to the retention phase is important, accompanied by their efforts to improve their socio-economic status (Pořízková, 2007). According to Filadelfiová (2011), it is important not to limit the importance of immigrants in the labor market only in relation to cheap labor, even if the competitiveness of foreign workers continues to remain. According to the author it is necessary to increase the workforce in relation to the maintenance of the social system and to ensure the demand for labor supply in the labor market.

4 IMMIGRANTS IN THE SLOVAK LABOUR MARKET

The number of immigrants living in Slovakia with a residence permit is 97 934 (in June 2017), with a share of the total Slovak population of 1.8%. We can conclude that since the accession of the Slovak Republic to the European Union, the number of legally residing immigrants increased more than fourfold, as 22 108 immigrants lived in Slovakia in 2004. (ÚHCP, 2017). In terms of integration policy measures in the labor market, there are significant numbers of those immigrants who have a permanent residence, because under the Employment Act, a permanent residence permit does not require a work permit.

The Slovak Republic declares equal access to employment and to work and it therefore grants immigrants the same rights and obligations as citizens (Act No. 311/2001 Coll., Labor Code), excluding military service obligation and the right to vote. Immigrants may also undergo retraining courses provided by offices of Labor, Social Affairs and Family, as well as non-governmental organizations that use mainly consultancy services. (Maslen, Brnula, 2004) In the case of immigrants arriving from a third country, they need to obtain a work permit issued by the competent office of Labor, Social Affairs and Family, but this permission is linked to the granting of an immigrant residence permit (Bargerová et al., 2012). Despite the equal access to this area, immigrants encounter number of obstacles when entering the labor market (Popper et al., 2006; Bargerová, Divinský, 2008; Bargerová, Fajnorová, Chudžíková, 2011; Chudžíková et al., 2011; Bargerová et al., 2012; Štefančík, Lenč, 2012).

Access of immigrants to the labor market, according to Chudžíková et al. (2011) differs significantly from the situation reported by citizens of the Slovak Republic. At the same time, because of their situation on the labor market, the author perceives not only socio-economic, demographic characteristics or level of education and qualifications, but also culturally determined work habits. Obstacles related to immigrant access to employment are, according to Barger et al. (2012), especially linked with the fact that Slovakia does not recognize the relevant documents. Strict rules for entry into the labor market also apply to those immigrants who are coming from third countries, because they need a work permit and a temporary residence permit. However, even after fulfilling the conditions set out by law, they may not obtain permission, as it is not covered by a legal claim. In this context, Kováts et al. (2006) highlights the results of the practice of social work with immigrants, which shows their long-term practical experience, higher education, foreign language skills, but despite these facts their diplomas are not recognized. Even Dustmann et al. (2003) confirms these facts, pointing out that the immigrant working skills acquired in the country of origin are many times not only not transferable, but also not applicable in our conditions.

Other factors that cause restricted access of immigrants to the Slovak labor market are expensive and complicated administrative procedures. These are related to obtaining work permits and residence permits. These factors, however, include the absence of information related to employment conditions in Slovakia (Barger et al., 2012), ie business and labor relations, the unsatisfactory offer of retraining courses, dealing with complicated trade and so on. (Bargerová, Divinský, 2008). Young immigrants are also facing problems while applying to the Slovak labor market, and to a much greater extent than the native population. The crucial role for this group of immigrants is, in addition to problems of recognition and obtaining of relevant documents, especially insufficient level of the Slovak language (Štefančík, Lenč, 2012).

Regarding immigrants with subsidiary protection, where questions of employment are addressed by Employment Services Act, they are obliged to obtain a work permit. One of the main obstacles affecting their application to the labor market is the short validity of the temporary residence permit (Popper et al., 2006). This is influenced by the fact that the protection is granted for a period of one year, but it can be prolonged repeatedly to two years if the reasons for which it was provided further exist (Brnula, Slobodová, 2013).

Of the total number of immigrants living in Slovakia, according to the statistics of the Ministry of Labor, Social Affairs and Family in January 2018, only 8 838 immigrants are employed. The countries of origin of these immigrants are typically Ukraine (3124), Serbia (2905), Vietnam (629), Korea (401), Thailand (194), Russia (161) and China (138). Based on the information card, 1086 Ukrainians, 5504 Serbs and 254 immigrants from Korea worked without a work permit. Of the total number of immigrants, most of them work (4959) as operators and installers of machinery and equipment, as well as specialists (1164). Nearly three quarters of immigrants work in Bratislava (35%), Trnava (25%) and Nitra (11%). (ÚPSVaR, 2018).

5 MEASURES TO PROMOTE THE INTEGRATION OF IMMIGRANTS INTO THE LABOUR MARKET

In the past, immigration was considered a temporary phenomenon. Especially in the '70s, when unemployment grew due to the economic recession, immigrants who lost their jobs did not return to their countries of origin. They have begun to seek new strategies leading to permanent residence. This period can be considered as a challenge in the field of creation of special integration measures. (Pořízková, 2007). Based on the Bohningová (1995) analysis of these measures in France, Germany, the Netherlands and Sweden, basic types of integration measures were identified. They included language courses, general measures to promote employment of immigrants and measures aimed at direct job creation for immigrants.

According to Bargerová et al. (2012), language couses represent a key prerequisite for that enables immigrants to participate in the labor market. She also states that language courses should be preceded by the subsequent active employment policy measures. The focus of measures to promote the integration of immigrants on the labor market is by Bohning (1995) distinguished from the aspect of their mandatory share, called "quantitative targeting" and from the aspect of raising the funds for individual measures. The author describes this as "qualitative targeting," which includes those immigrants who are considered as a risk group in terms of labor market integration. An example may be higher wage subsidies in case of long-term unemployed immigrants.

Integration measures in the field of employment can also be distinguished from a chronological point of view. During the first phase of legal immigration, measures aimed at socio-cultural orientation in the new country are being implemented, as well as familiarization with the specific requirements of employers. In this first phase, language courses are implemented, social workers provide social counseling or job search assistance, etc. (Brnula, 2008). Another situation arises when immigrants already participate in the labor market and become unemployed afterwards. In this case, public employment services are entering the process of integration, focused on integration of immigrants back into the labor market, keeping them in the labor market and increase their employability. (Kováts et al., 2006).

The risk of the negative impact of ethnic heterogeneity in relation to social benefits for unemployed immigrants is highlighted by Banting and Kymlicka (2006). According to these authors, increase of diversity in society brings the release of bonds that individuals associate with others. The effect of this phenomenon is the increasing probability that citizens of the host country tend to unwillingness to share their own resources with others. Werner (1994, in Bohning, 1995) points to the results of research on the effectiveness and efficiency of integration measures in the field of employment. These results indicate that the unemployment rate of immigrants in European countries exceeds the unemployment rate of domestic population, with the representation of immigrants on individual measures being very low.

6 INTEGRATION MEASURES IN THE FIELD OF EMPLOYMENT IN SLOVAKIA

The Concept of Integration of Foreigners in the Slovak Republic (2009) defines eight measures to integrate immigrants into the labor market:

- to simplify the administrative burden of immigrants' access to the labor market, to obtain residence permit and to allow flexibility in case of change of employment,
- to propose a system for creating and updating lists of long-term job vacancies to facilitate the employment of immigrants,
- to propose a process of extending the validity of work permits and to address the issue of the duration of this validity,
- to encourage the employment of immigrants in working conditions with employers,
- to raise awareness of long-term job vacancies on the Ministry of Labor, Social Affairs and Family websites and, in the form of leaflets, to place them on the premises of the Foreign Police and offices of Labor, Social Affairs and Family,
- to remove social barriers and prejudices through intercultural education and discussions for employers, but also for the public and officials,
- to allocate funds for both preparatory and retraining courses for those immigrants who will work in deficient professions,
- to regulate the Act on Residence of Foreigners and the Act on Employment Services so that their legislation allows immigrants to stay on the Slovak labor market.

Report on Mapping of Policies and Measures in the Field of Economic Integration of Third-Country Nationals (2015) characterizes measures that affect the employment and entrepreneurship of immigrants in Slovakia. This document defines two main measures, namely education and cultural and social integration.

The precondition for successful integration of immigrants is a good knowledge of the Slovak language and the overall level of education, as confirmed by Bargerová et al. (2012) or Brnula (2008). For this reason, the area of integration measures in the field of language training and recognition of qualifications plays an important role in the context of promoting economic integration. It addresses two main areas of immigrant's needs: the education of children and the education of adults. Integration policy measures in this area are therefore focused on language training and recognition of qualifications, and these measures include raising awareness among Slovak citizens. (Report on Mapping of Policies and Measures in the Field of Economic Integration of Third-Country Nationals, 2015). Integration policy of the Slovak Republic (2014) proposes the implementation of language training and civic-cultural orientation courses for adult immigrants. In this sphere, it suggests assembling and offer standardized courses of the Slovak language with the possibility to obtain a certificate of language proficiency, to make available textbooks and methodological accessories for teaching the Slovak language, to create regionaly available courses of the Slovak language and to develop standardized courses of civic and cultural orientation. It also proposes to recognize qualifications, retraining and further training for immigrants, and to propose a coordinated system for the provision and financing of retraining courses for immigrants.

Issues related to immigrant access to the labor market point to the importance of cultural and social integration. Its principle is to eliminate elements of the negative perception of members of the host society, such as xenophobia, prejudice and stereotypes related to immigrants, etc. (Kováts et al., 2006). Quantitative research in the field of employment of third country immigrants demonstrates problems of employment or customer relations, which are mainly related to significant cultural differences (Report on Mapping of Policies and Measures in the Field of Economic Integration of Third-Country Nationals, 2015). Measures of cultural and social integration should be directed to this area. In this context, the Integration Policy of the Slovak Republic (2014) proposes the implementation of measures such as the creation,

implementation and enforcement of communication strategies, instruments and channels for professional, objective and comprehensible information on integration. It further recommends promoting cultural activities aimed at developing intercultural dialogue through different organizations and promoting ideas of understanding and respect for cultural diversity. Other measures include supporting the involvement of immigrants in the civic, cultural and political life of slovak society, improving the functioning of advisory platforms within different immigrant groups, the government and civil society. Integration policy proposes deepening cooperation between immigrant communities, their associations or organizations and authorities of state administration, local self-government, and non-governmental organizations. It also proposes the removal of social barriers and prejudices through forms of intercultural education, debates for employers, public and civil servants. It also recommends raising awareness among employers of the terms and conditions of employment of immigrants, especially of equality conditions after obtaining a work permit and of the living and working conditions of immigrants and their social security.

Regarding the activities of offices of Labor, Social Affairs and Family themselves, which are aimed at the integration of immigrants into the labor market, there is a very limited amount of information on the utilization of individual active employment policy measures on the part of immigrants. Only data from the International Organization for Migration are available, showing that between 2011 and 2016, 3591 immigrants used the Slovak language course in Bratislava and in Košice, and 773 immigrants attended a course of social and cultural orientation. 563 immigrants received support for further education and retraining course. (IOM, 2016).

7 CONCLUSION

The aim of this paper is to characterize the current situation in the field of measures aimed at integrating immigrants into the Slovak labor market. In this paper authors answer questions related to the focus of integration policy, reasons for allowing immigrants access to the labor market and their role in this area. They also acquaint with the known and used methods of their integration in the field of employment, characterizing the different integration policy measures in two areas, education and cultural and social integration.

While evaluating the described situation, the integration policy of the Slovak Republic and its creators have the following tasks. Eliminate the deficiency of language courses for immigrants in the Slovak regions and create affordable Slovak language courses for employed immigrants as well. It is important to create an adequate education system for different groups of immigrants, but also to make language training available to workers of offices of Labor, Social Affairs and Family, who are responsible for communicating with immigrants to increase their awareness in this area. Another task is to develop a comprehensive analysis and prognosis of needs of the Slovak labor market, the results of which will be used to develop concrete measures of integration policy. It is important to consider of removal of legislative barriers that do not allow certain categories of immigrants to work even part-time, even though their stay in the territory of the Slovak Republic is justified by objective circumstances. The last task is the specific focus of integration measures on the elimination of risks associated with unemployment of immigrants and their subsequent social exclusion. In the context of the creation of these measures, authors emphasize the importance of empirical detection of the interest of immigrants in the individual integration measures of the Slovak Republic in terms of improving the quality and reflecting real needs of immigrants.

Resources

1. BANTING K., KYMLICKA, W. 2006. *Multiculturalism and the Welfare State: Recognition and Redistribution in Contemporary Welfare State*. New York: Oxford University Press.
2. BARGEROVÁ, Z. et al. 2012. *Integrácia migrantov na lokálnej úrovni 1* Bratislava: Centrum pre výskum etnicity a kultúry [online]. [03. 03. 2018]. Dostupné z: cvek.sk/integracia-migrantov-na-lokalnej-urovni/
3. BARGEROVÁ, Z., DIVINSKÝ, B. 2008. *Integrácia migrantov v slovenskej republike. Výzvy a odporúčania od tvorcov politík.* Bratislava: Medzinárodná organizácia pre migráciu.
4. BARGEROVÁ, Z., FAJNOROVÁ, K., CHUDŽÍKOVÁ, A. 2011. *Stav integrácie cudzincov s doplnkovou ochranou do spoločnosti a návrhy odporúčaní pre tvorcov verejných politík*. Bratislava: Stimul.
5. BARŠOVÁ, A., BARŠA, P. 2005. *Přistěhovalectví a liberální stát: imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno: Masarykova univerzita v Brne.
6. BOHNING, W. R. 1995. *Labor Market Integration in Western and Northern Europe*. Geneva: International Labor Office.
7. BRNULA, P. 2008. *Sociálna práca so žiadateľmi o azyl a azylantmi*. Prešov: Pavol Šidelský – Akcent print.
8. BRNULA, P., MASLEN, J. 2004. *Sociálna práca s utečencami*. Bratislava: Občianske združenie SOCIÁLNA PRÁCA.
9. BRNULA, P., SLOBODOVÁ, L. 2013. *Základy sociálnej práce so žiadateľmi o azyl a azylantmi*. Bratislava: IRIS.
10. DUSTMANN, CH. et al. 2003. *Labour market performance if immigrants in the UK labour market*. London: Home Office.
11. ENTZINGER, H. The dynamics of integration policies: A multidimensional model. In: Koopmans, R., Statham, P. 2000. *Challenging immigration and ethnic relations politics: Comparative European perspectives*. Oxford: Oxford University Press, 97–118.
12. FAIST, T. Staatsbürgerschaft und Integration in Deutschland: Assimilation, Transstaatlichkeit und kultureller Pluralismus. In: BIZEUL, Y. 2004. *Integration von Migranten. Französische und deutsche Konzepte im Vergleich*. Wiesbaden: Deutscher Universitäts Verlag, 84-85.
13. FENNEM, M., TILLIE, J. Do immigrant policies matter? Ethnic civic communities and immigrant policies in Amsterdam, Liège and Zurich. In: Penninx, R., Kraal, K., Martiniello, M., Vertovec, S. 2004. *Citizenship in European Cities: Immigrants, Local Politics and Integration Policies*. Aldershot: Ashgate, 85–106.
14. FILADELFIOVÁ, J. 2011. *Migranti na slovenskom trhu práce: problémy a perspektívy*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
15. CHUDŽÍKOVÁ, A. et al. 2011. *Indikátory úspešnosti integračných politík. Vieme ako merať úspešnosť integrácie migrantov?* Bratislava: Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť.
16. Integračná politika Slovenskej republiky z 20. januára 2014 [online]. [03. 03. 2018]. Dostupné na internete: https://www.employment.gov.sk/.../vlastny-material-integracna-politika-januar-2014.pdf
17. Koncepcia integrácie cudzincov v Slovenskej republike schválená uznesením vlády SR č. 338 zo 6. mája 2009 [online]. [03. 03. 2018]. Dostupné na internete: https://www.tsk.sk/buxus/docs/dokumenty/dokumenty_socialna_pomoc/narodne_programy/Koncepcia_integracie_cudzincov_v_SR_2009.pdf
18. Koncepcia migračnej politiky Slovenskej republiky schválená uznesením vlády SR č. 11/2005 [online]. [03. 03. 2018]. Dostupné na internete: file:///C:/Users/Doktorandi%20KSP/Downloads/docl_1318_166315518%20(2).pdf

19. KOVÁTS, A. et al. 2006. *Praktická sociálna práca s utečencami – prístup cez ľudské práva*. Budapešť: Menedék – Maďarské združenie pre migrantov.
20. MASSEY, D. 2005. *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the end of the Millennium*. Oxford: Clarendon Press.
21. MEDZINÁRODNÁ ORGANIZÁCIA PRE MIGRÁCIU. 2016. *Štatistiky IOM z oblasti integrácie cudzincov* [online]. [03. 03. 2018]. Dostupné z: http://www.iom.sk/aktivity/integracia-migrantov/statistiky-iom-integracia-cudzincov
22. PENNINX, R. et al. 2004. *Citizenship in European Cities: Immigrants, Local Politics and Integration Policies*. Aldershot: Ashgate.
23. PENNINX, R. Integration of migrants: economic, social, cultural and political dimensions. In: MACURA, M., MACDONALD, A., HAUG, W. 2005. *The New Demographic Regime; Population Challenge and Policy Response*. Geneva: United Nations, 137-152.
24. PENNINX, R., GARCÉS-MASCAREÑAS, B. 2016. *Integration processes and Policies in Europe*. London: SpringerLink.
25. POPPER, M. et al. 2006. *Potreby migrantov na Slovensku. Výskum zameraný na integráciu migrantov na trh práce a do spoločnosti*. Bratislava: Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV [online]. [03. 03. 2018]. Dostupné z: www.kvsbk.sav.sk/wp-content/uploads/Potreby_migrantov_na_Slovensku_IOM.pdf
26. POŘÍZKOVÁ, H. 2007. Perspektivy vyvoje integrace cizinců na trhu prace v České republice. *Sociální práce. Sociálna práca*, 2007(2), 67-77.
27. SLOVAK BUSINESS AGENCY. 2015. *Správa z mapovania politík a opatrení v oblasti ekonomickej integrácie štátnych príslušníkov tretích krajín* [online]. [03. 03. 2018]. Dostupné z: www.sbagency.sk/sites/.../sprava_z_mapovania_politik_a_opatreni_v_oblasti_sptk.pdf
28. ŠTEFANČÍK, R., LENČ, J. 2012. *Mladí migranti v slovenskej spoločnosti*. Brno: Tribun EU.
29. ÚRAD HRANIČNEJ A CUDZINECKEJ POLÍCIE SR. 2017. Štatistický prehľad legálnej a nelegálnej migrácie v Slovenskej republike za 1. polrok 2017 [online]. [03. 03. 2018]. Dostupné z: https://www.minv.sk/swift_data/source/policia/hranicna_a_cudzinecka_policia/rocenky/rok_2017/2017-I.polrok-UHCP-SK.pdf
30. ÚSTREDIE PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY SR. 2018. Mesačná štatistika o počte a štruktúre uchádzačov o zamestnanie za mesiac január 2018 [online]. [03. 03. 2018]. Dostupné z: http://www.upsvar.sk/statistiky/nezamestnanost-mesacne-statistiky/2018.html?page_id=771790
31. VAVREČKOVÁ, J., BAŠTÝŘ, I. 2010. *Metodika sledování a hodnocení integrace cizinců z třetích zemí v České republice*. Praha: VÚPSV.
32. VASKA, L. 2006. *Úvod do sociálnej práce s nezamestnanými*. Mojmírovce: Nadácia Mojmír.
33. Zákon č. 480/2002 Z. z. o azyle a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.
34. Zákon č. 5/2004 Z. z. Zákon o službách zamestnanosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
35. Zákon č. 311/2001 Z. z. Zákonník práce.

Kontact:
Mgr. Jana Plavnická
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Moyzesova 9, 04001 Košice
email: j.plavnicka@gmail.com

doc. JUDr. Mgr. Dušan Šlosár, PhD.
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Moyzesova 9, 04001 Košice
email: dusan.slosar@upjs.sk

ZISŤOVANIE JEDNOTLIVÝCH FAKTOROV DETERMINUJÚCICH EXISTENCIÁLNU ÚZKOSŤ JEDINCA

IDENTIFYING INDIVIDUAL FACTORS DETERMINING AN INDIVIDUAL′S EXISTENTIAL ANXIETY

Hubinská Jana, Doktorová Dominika, Kalivodová Veronika

Abstrakt

V článku sa zameriavame na konkrétne faktory akými sú vzdelanie, zdravie, pohlavie a finančná spokojnosť jedinca, ktoré sú významnými determinantami posudzovania existenciálnej úzkosti jedincom. Výskum sa zameriava predovšetkým na mladších a stredne dospelých respondentov, rôzneho pohlavia, stupňa vzdelania aj miesta bydliska v Slovenskej republike. Výskumného šetrenia, kvantitatívneho charakteru sa zúčastnilo 202 respondentov. Z výsledkov vyplýva, že muži v porovnaní so ženami prežívajú vyššiu mieru existenciálnej osamelosti, že medzi respondentmi s vysokoškolským vzdelaním a s respondentmi s nižším vzdelaním, neexistuje štatisticky významný rozdiel v prežívanej úzkosti so slobody a zodpovednosti. Ďalším zistením je, že nižšia miera v oblasti zdravia nesúvisí s prežívaním existenciálnej konečnosti a medzi výrazne podpriemernou finančnou situáciu jedinca a úzkosťou z konečnosti života neexistuje štatisticky významná súvislosť.

Kľúčové slová: *existenciálna úzkosť, osamelosť, sloboda, zodpovednosť, konečnosť, faktory životnej spokojnosti*

Abstract

This article is focused on specific factors such as education, health, gender and financial satisfaction of the individual, which are important determinants of assessing existential anxiety by individual. Research is focused mainly on younger and middle-aged respondents of different sex, level of education and place of residence in the Slovak Republic. 202 respondents participated in a research survey of quantitative nature. The results show that men, compared to women, experience a higher degree of existential loneliness, that there is no statistically significant difference in surviving anxiety of freedom and responsibility among university graduates and those with lower education. Another finding is that the lower level of health is not related to the survival of existential finality and there is no statistically significant link between the significantly underdeveloped financial situation of the individual and the anxiety of the end of life.

Key words: *existential anxiety, loneliness, freedom, responsibility, finality, life satisfaction factors*

1 ÚVOD

Pojem existenciálna úzkosť pochádza z diela Kierkegaarda Begreber Angesty roku 1844. Šestov (1997) uvádza, že Kierkegaard chápe existenciálnu úzkosť ako fenomén, ktorý nás informuje o našich možnostiach, našom sebauvedomení a osobnej zodpovednosti.

Tillich (2004) vymedzuje existenciálnu úzkosť ako reakciu na intuitívne vnímanú variantu nebytia, kedy nebyť sa nechápe len vo vzťahu ku konečnosti, ale rovnako vo vzťahu k autentickému modusu bytia. Yalom (2006) nahliada na existenciálnu úzkosť ako na reakciu uvedomenia si danosti existencie, ako je konečnosť, sloboda, osamelosť a nezmyselnosť. Bauman a Waldo (1998) vymedzujú existenciálnu úzkosť ako odpoveď na pochopenie toho,

že človek je zodpovedný za to, aby vytváral hodnotu existencie v obmedzenom čase, ktorý nám je poskytnutý a toho, že neexistuje žiadna smernica, ktorá by určovala, aká by mala hodnota existencie byť.
Lehto a Stein (2009) uvádzajú, že úzkosť zo smrti je pojem používaný pre konceptualizáciu obáv generovaných uvedomením si našej konečnosti. Furerová a Walker (2008) uvádzajú, že väčšina autorov sa prikláňa k poňatiu úzkosti zo smrti ako k primárnej ľudskej úzkosti z nebytia. Choron (1973; in Kupka, 2011) rozlišuje tri okruhy obáv týkajúcich sa strachu zo smrti: obavy spojené s potenciálnou nepríjemnosťou momentu umierania; obavy spojené s úzkosťou z neznáma reprezentovanej myšlienkami na to, čo bude po smrti a obavy viazané na koniec nášho bytia a našich možností. Furerová a Walker (2008) zistili podobné rozvrstvenie obáv, navyše sa ukázalo, že svoju úlohu zohrávajú aj obavy spojené s najbližšími osobami (ich zármutok, neschopnosť sa o ne starať).
V extrémnejšej variante nás môže sloboda podľa Yaloma (2006) ohrozovať vyvolávaním úzkosti z nezakorenenosti. Tillich (2004) zastáva názor, že človek uteká zo slobody, aby unikol úzkosti z neistoty a nezmyselnosti. Yalom (2006) dodáva, že úzkosť z nezakorenenosti je základnejšia ako úzkosť zo smrti, nie je tak bežne prítomná v prežívaní ľudí. Tillich (2004) uvádza, že žiť znamená existovať v tele, ktoré je oddelené od všetkých ostatných.
Súčasťou existenciálnej úzkosti je aj životná spokojnosť, ktorá je determinovaná viacerými faktormi, pričom sme sa pre účely predloženého výskumu zamerali na nasledovné (Blatný, 2001).

Demografické faktory

Macek (1999) tvrdí, že väčšie pozitívne hodnotenie vlastného života a väčšia spokojnosť sa vyskytuje u mužov. Muži sú podľa autora viac spokojní so svojím životom, než ženy. K podobným výsledkom dospeli Svoboda a Blatný (1999) vo svojom výskume. Muži udávali vyššiu životnú spokojnosť ako ženy, vnímali svoj život ako spokojnejší a šťastnejší. Taktiež ženy dosahovali vyššiu mieru nespokojnosti ako muži (Mareš, 2001).
K čiastočne odlišným záverom prišiel Inglehart (1990), ktorý uvádza, že rozdiely v životnej spokojnosti medzi ženami a mužmi nie sú takmer žiadne. V neskorších výskumoch však ukazuje, že mladšie ženy sú spokojnejšie ako muži a postupne s vekom sa pomer obracia v prospech mužov (Inglehart, 2002). Blatný (2001) uvádza, že existujú rôzne zdroje životnej spokojnosti u mužov a žien. U mužov sa životná spokojnosť spája skôr s temperamentom a u žien s interpersonálnymi charakteristikami.
Vo všeobecnosti by sa dalo očakávať, že vek nebude pozitívne prispievať k životnej spokojnosti jedinca, pretože starnúceho človeka sprevádza mnoho subjektívnych ťažkostí. Yang (2008) predpokladá pokles kvality života a životnej spokojnosti s rastúcim vekom v dôsledku zdravotných problémov alebo straty sociálnych vzťahov. Podobný názor ako Yang (2008) uvádza Wilson (1967) a tvrdí, že mladosť sa spája so spokojnosťou, so šťastím. Spokojnosť s vyšším vekom klesá. Diener (2009) so svojim kolektívom nepotvrdili takmer žiadny vplyv veku na životnú spokojnosť. Džuka a Dalbertová (1997) dodávajú, že životná spokojnosť s vekom rastie, ak sa meria kognitívna stránka tejto spokojnosti, naopak pokles životnej spokojnosti s vekom nastane vtedy, ak meriame emocionálnu stránku.
Vyššia úroveň vzdelania poskytuje jedincovi možnosť lepšieho uplatnenia v budúcnosti, lepšie materiálne zabezpečenie, väčšiu autonómiu. To všetko môže mať pozitívny vplyv na životnú spokojnosť (Inglehart, 2002). Vzdelanie však tiež môže znížiť životnú spokojnosť, pretože so vzdelaním rastú očakávania a ašpirácie človeka, ak tieto očakávania nie sú naplnené, môže sa pocit životnej spokojnosti znížiť (Pavot, Diener, 2004).

Sociálne faktory

Nižšie uvádzame sociálne faktory - rodinu, partnerský vzťah, ktoré môžu mať významný vplyv na životnú spokojnosť.

K základným funkciám rodiny možno zaradiť funkciu emocionálnu, socializačnú, opatrovateľskú, výchovnú, reprodukčnú aj ekonomickú (Giddens, 1999). Hamplová (2006) uvádza, že blízke sociálne prostredie z oblasti rodiny má významný vplyv na životnú spokojnosť adolescentov a dodáva, že spokojnosť jedinca v rodine je dôležitým indikátorom pre celkovú životnú spokojnosť. Macek (1999) zastáva názor, že v období adolescencie je pre jedinca dôležitý vzťah k rodičom a rodine. Tam, kde rodičia prejavujú o svoje dieťa záujem, poskytujú mu podporu a pomáhajú pri riešení jeho problémov, utvárajú sa pozitívne vzťahy.
Sociálne vzťahy sú teda dôležitým predpokladom životnej spokojnosti, ku ktorým možno zaradiť vzťahy partnerské, priateľské, či manželský zväzok. Partnerský vzťah je ďalším významným predpokladom životnej spokojnosti, tvrdí Wilson (1967), ktorý zastáva názor, že osoby, ktoré majú partnera, zažívajú väčšiu spokojnosť, než osoby bez partnera. Partnerský vzťah môže byť médiom mnohých sociálnych aktivít, pri ktorých jedinec zažíva pocity šťastia, spokojnosti a naplnenosti. Wilson (1967) považuje partnerský vzťah za jeden z najdôležitejších komponentov životnej spokojnosti spolu s manželstvom, rodinným životom, láskou a rodičovstvom. Pavot a Diener (2004) poukazujú, že osoby, ktoré majú partnerský vzťah vykazujú väčšiu životnú spokojnosť oproti jedincom bez partnera. Partnerský vzťah silno koreluje so životnou spokojnosťou dokonca vtedy, keď faktory financií a veku sú kontrolované. Na negatívne aspekty spojené s partnerským vzťahom upozorňuje Hughes (2008).

Biologické faktory

Zdravie je podľa Farrerovej (2003) vysoko cenené a považuje sa za jednu z najpodstatnejších podmienok životnej spokojnosti a šťastia. Je však dokázané, že existuje veľký rozdiel medzi subjektívnym a objektívnym hodnotením zdravia. Farrerová (2003) uvádza, že subjektívne udávanie bolesti staršími ľuďmi lepšie predikuje ich životnú spokojnosť ako objektívne hodnotenie ich zdravia lekármi. Diener a jeho spolupracovníci (1999) predpokladajú, že ľudia majú genetické dispozície byť spokojní alebo nespokojní. Je to určené vrodenými individuálnymi rozdielmi jednotlivca. Dodávajú, že genetické vplyvy na životnú spokojnosť nemusia byť priame, môžu byť ovplyvňované prostredím. Ďalej tvrdí, že takisto zdravie nemá priamy vplyv na životnú spokojnosť, ale ide o to, ako sa ľudia cítia a čo im ich zdravie dovolí. Na faktor zdravia možno nazerať aj z druhej strany. Spokojnosť so životom zlepšuje zdravotný stav jedinca a predlžuje život (Diener, 2009).

Ekonomické faktory

Nositeľom pocitu životnej spokojnosti nie sú ani tak financie a materiálny blahobyt, ako skôr pocit nezávislosti, ktorý peniaze poskytujú. Peniaze a materiálny dostatok môže dosiahnutie pocitu spokojnosti uľahčiť, nemôžu ho však jednoznačne zabezpečiť. Myers a Diener (1995) tvrdia, že korelácia medzi financiami a životnou spokojnosťou je mierna, a že financie nezaručujú spokojnosť, Kebza a Šolcová (2003) uvádzajú, že financie majú pre celkový pocit životnej spokojnosti zásadný význam. Dodávajú však, že tento vzťah platí len do dosiahnutia určitej úrovne zaisťujúcej dostatok, či ekonomický štandard. Tento vzťah je tiež ovplyvnený vzájomným porovnávaním medzi ľuďmi z rovnakých alebo odlišných príjmových kategórií. Diener so svojimi spoluautormi (1999) tvrdí, že významný je aj vzťah medzi národným bohatstvom a životnou spokojnosťou. Ľudia z ekonomicky vyspelých krajín vykazujú väčšiu životnú spokojnosť než ľudia z krajín chudobných. Financie súvisia so sociálno-ekonomickým statusom, ktorý reprezentuje pozíciu jedinca v sociálnej stratifikácii. Dostatok financií nezaručuje životnú spokojnosť, avšak ich neprítomnosť môže úroveň životnej spokojnosti znižovať, dodáva Kebza (2005).

V našom výskume sa zameriavame na zisťovanie spojitosti medzi jednotlivými faktormi životnej spokojnosti a existenciálnej úzkosti, ktoré uvádzame vyššie v texte (Yalom, 2006;

Lehto, Stein, 2009; Tillich, 2004; Svoboda, Blatný, 1999; Diener, 2009; Macek, 1999; Hughes, 2008; Farrerová, 2003; Kebza, Šolcová, 2003 a iní).

H1: Predpokladáme, že muži v porovnaní so ženami prežívajú vyššiu mieru existenciálnej osamelosti
H2: Predpokladáme, že medzi respondenti s vysokoškolským vzdelaním a s respondentami s nižším vzdelaním, nie je štatisticky významný rozdiel v prežívanej úzkosti so slobody a zodpovednosti
H3: Predpokladáme, že nižšia miera v oblasti zdravia pozitívne koreluje s prežívaním existenciálnej konečnosti
H4: Predpokladáme, že medzi výrazne podpriemernou finančnou situáciu jedinca a úzkosťou z konečnosti života nie je štatisticky významná súvislosť.

2 METÓDY

2.1 Materiály a aparatúry

Pre získanie potrebných dát k výskumu sme využili štyri dotazníkové metódy. Dva dotazníky ASEU (Absencia zmyslu a existenciálna úzkosť) a ESK (Existenciálna škála), ktoré získavali údaje o problematike existenciálnej úzkosti. Ďalšie dva dotazníky SQUALA (Dotazník Subjektívnej Kvality Životy) a SWLS (Satisfaction with Life Scale) mapovali problematiku životnej spokojnosti.

2.2 Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo 201 respondentov z toho 113 mužov a 88 žien vo veku od 17 do 58 rokov. Výskumná vzorka zahŕňala respondentov zo Slovenskej Republiky, žijúcich vo veľkých mestách.

2.3 Analýza dát

K štatistickým analýzam bol využitý štatistický program SPSS verzia 20. Na účely výskumu sme pracovali na úrovni komparačne - korelačného výskumu. Na základe výsledkov normality sme využili neparametrické testy.

3 VÝSLEDKY

H1: Predpokladáme, že muži v porovnaní so ženami prežívajú vyššiu mieru existenciálnej osamelosti.

Tabuľka č. 1 Priemerné poradie

pohlavie		N	Mean Rank	Sum of Ranks
existenciálna osamelosť	Muži	113	107,56	12154,00
	Ženy	88	92,58	8147,00
	Total	201		

Tabuľka č. 2 Porovnanie muži a ženy

	existenciálna osamelosť
Mann-Whitney U	4231,000
Wilcoxon W	8147,000
Z	-1,900
r	-0,134
Asymp. Sig. (2-tailed)	,057

a. Grouping Variable: pohlavie

Pre porovnanie mužov a žien vo vykazovaní miery existenciálnej osamelosti bol použitý Mann-Whitney U test pre dva nezávislé výbery, nakoľko sa porovnávalo v poradovej premennej.

Graf č. 1: Znázorňuje percentuálne zastúpenie odpovedí na existenciálnu osamelosť zvlášť pre mužov a zvlášť pre ženy

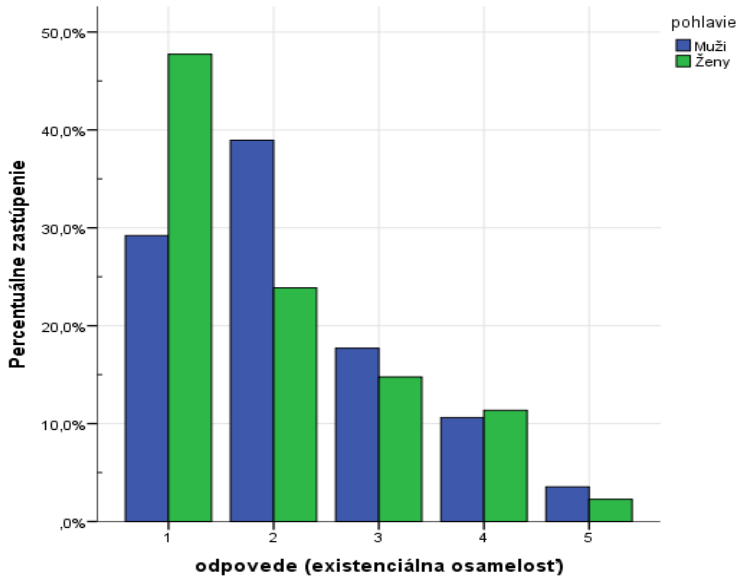

Zhodnotenie: Z výsledku môžeme povedať, že muži mali tendenciu vykazovať väčšiu mieru existenciálnej osamelosti ako ženy. Výsledok však bol hranične štatisticky významný a rozdiel vykazoval malý efekt, U = 4231,0, Z = -1,90, p = 0,057, r = -0,134.

H2: Predpokladáme, že medzi respondentmi s vysokoškolským vzdelaním a s respondentmi s nižším vzdelaním, nie je štatisticky významný rozdiel v prežívanej úzkosti so slobody a zodpovednosti.

Tabuľka č. 3 Priemerné poradie

vzdelanie		N	Mean Rank	Sum of Ranks
úzkosť zo slobody a zodpovednosti	nižšie vzdelanie od vysokoškolského	107	105,85	11326,00
	vysokoškolské vzdelanie	95	96,60	9177,00
	Total	202		

Tabuľka č. 4 porovnávanie respondentov na základe vzdelania

	úzkosť zo slobody
Mann-Whitney U	4617,000
Wilcoxon W	9177,000
Z	-1,159
r	-0,082
Asymp. Sig. (2-tailed)	,247

a. Grouping Variable: vzd

Pre porovnanie respondentov s vysokoškolským vzdelaním a nižším ako vysokoškolským vzdelaním bol použitý Mann-Whitneyho U test pre dva nezávislé výbery, pretože sa porovnávalo v poradovej premennej.

Graf č. 2: Znázorňuje percentuálne zastúpenie odpovedí na úzkosť zo slobody na základe dosiahnutého vzdelania respondenta.

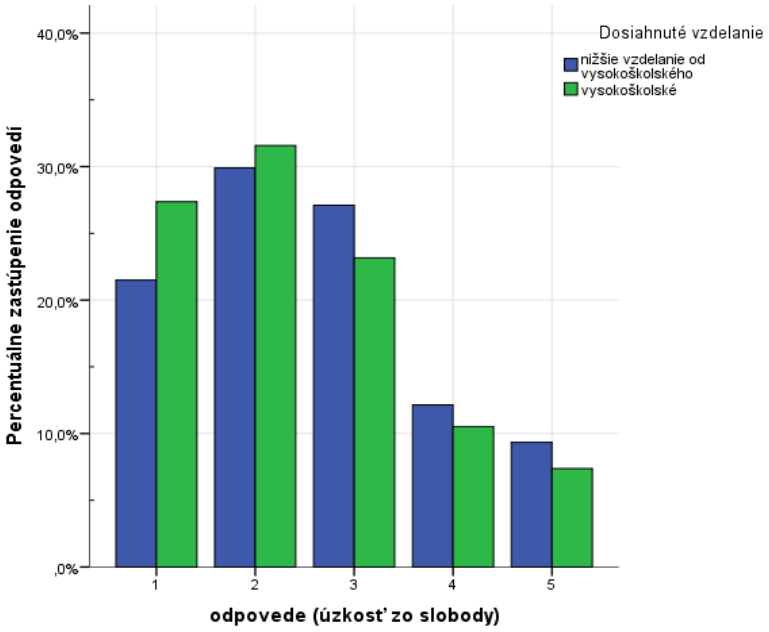

Zhodnotenie: Z výsledkov môžeme povedať, že medzi respondentmi s vysokoškolským vzdelaním a respondentmi s nižším vzdelaním ako vysokoškolské nie je štatistický významný rozdiel v prežívaní úzkosti zo slobody.

H3: Predpokladáme, že nižšia miera v oblasti zdravia pozitívne koreluje s prežívaním existenciálnej konečnosti.

Tabuľka č. 5 Premenné

Premenné	Median	IQR	Min	Max
zdravie	2	1	1	5
úzkosť z konečnosti života	2	2	1	5

Pre výpočet danej hypotézy sme použili sme Spearmanov korelačný koeficient (ρ), pretože obe dáta majú ordinálnu formu.

Tabuľka č. 6 Vzťah medzi úzkosťou konečnosti zo života a zdravia

			úzkosť z konečnosti života
Spearmanovo rho	zdravie	ρ	-,086
		sig. (p)	,223
		N	201

Zhodnotenie: Z výsledkov môžeme povedať, že neboli zistené signifikantné korelácie medzi úzkosťou z konečnosti života a oblasťou zdravia.

H4: Predpokladáme, že medzi výrazne podpriemernou finančnou situáciu jedinca a úzkosťou z konečnosti života nie je štatisticky významná súvislosť.

Tabuľka č. 7 Premenné

Premenné	Median	IQR	Min	Max
finančná situácia	3	1	1	5
úzkosť z konečnosti života	2	2	1	5

Pre výpočet danej hypotézy sme použili sme Spearmanov korelačný koeficient (ρ), pretože obe dáta majú ordinálnu formu.

Tabuľka č.8 Vzťah medzi úzkosťou z konečnosti a finančnou situáciou

			úzkosť z konečnosti života
Spearmanovo rho	finančná situácia	ρ	-.098
		sig. (p)	.168
		N	201

Graf č. 3: Znázorňuje percentuálne zastúpenie odpovedí na úzkosť z konečnosti života.

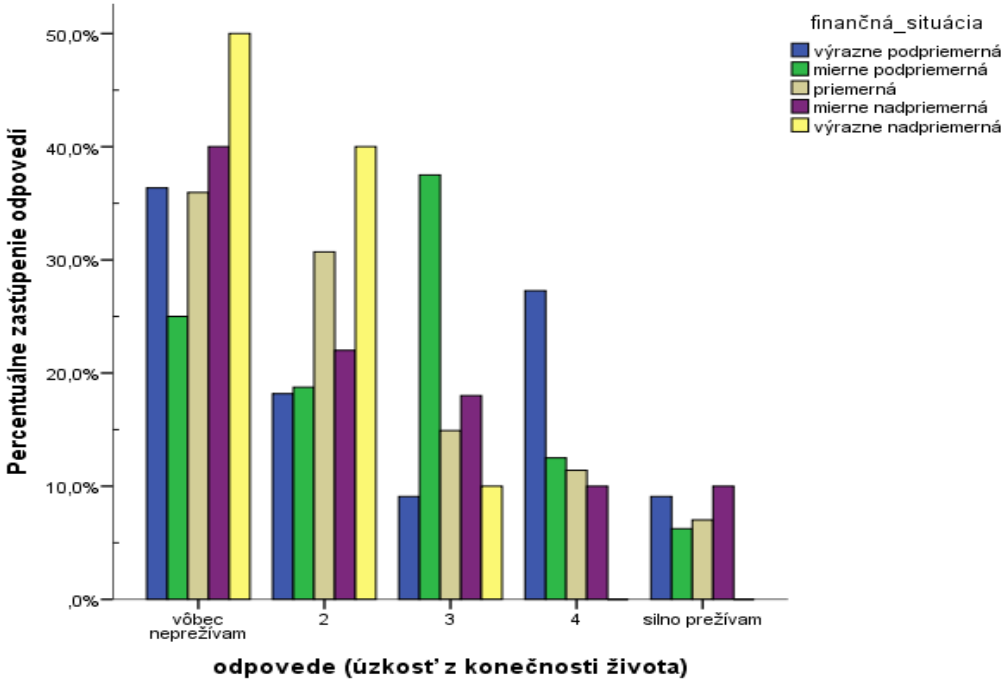

Zhodnotenie: Z výsledkov môžeme povedať, že medzi úzkosťou z konečnosti života a finančnou situáciou neboli zistené signifikantné korelácie.

4 DISKUSIA

4.1 Interpretácia výsledkov

Predpokladali sme, konkrétne v prvej hypotéze, že muži v porovnaní so ženami prežívajú vyššiu mieru existenciálnej osamelosti. Štúdie zaoberajúce sa vzťahom rodových charakteristík a adaptáciou na krízové životné situácie zistili, že muži reagujú na stres s väčšou mierou aktivity (agresia, rivalita, útočenie), bagatelizácie ako ženy. Zdá sa, že muži sú viac odolní voči pôsobeniu akútnych stresorov, ale horšie odolávajú pôsobeniu dlhodobého stresu. Ženy sú odolnejšie voči dlhodobej záťaži a majú väčšiu tendenciu k podporným prejavom a vyhľadávaniu sociálnej opory (Paulík, 2010). Niektorí autori zdôrazňujú vplyv biologických faktorov, predovšetkým fungovanie centrálnej nervovej sústavy a hormonálneho systému na odolnosť mužov a žien. Rozdielmi v oblasti pôsobenia hormónov na zvládanie záťaže sa zaoberal napr. S. E. Tayloret al. (2000; in Paulík 2010). Hormón oxytocín, ktorý je

viac produkovaný u žien pri hormonálnej reakcii na stres má upokojujúce účinky a býva spájaný s tendenciou k láskavému, priateľskému či starostlivému správaniu. Na druhej strane hormón testosterón, ktorý je viac produkovaný v tele mužov, zodpovedá za aktívnu a agresívnu tendenciu. Na základe daných zistení sme predpokladali, že muži budú vykazovať vyššiu mieru existenciálnej osamelosti ako ženy, nakoľko pocit existenciálnej osamelosti sa najčastejšie objavuje v náročných životných situáciách. Môžeme povedať, že naša hypotéza sa nám potvrdila, aj keď výsledok bol hranične štatistický významný. Nášho výskumu sa však zúčastnilo väčšie percento mužov, čo mohlo mať dopad na daný výsledok.

V našej druhej hypotéze sme predpokladali, že medzi respondentmi s vysokoškolským vzdelaním a s respondentmi s nižším vzdelaním, existuje štatisticky významný rozdiel v prežívanej úzkosti so slobody a zodpovednosti. Vyššia úroveň vzdelania poskytuje jedincovi možnosť lepšieho uplatnenia v budúcnosti, lepšie materiálne zabezpečenie, väčšiu autonómiu. To všetko môže mať pozitívny vplyv na životnú spokojnosť (Inglehart, 2002). Vzdelanie však tiež môže znížiť životnú spokojnosť, pretože so vzdelaním rastú očakávania a ašpirácie človeka. Autonómia, teda uvedomenie si svojej slobody a zodpovednosti za bytie vyvoláva v človeku existenciálnu úzkosť. V našom výskume sa nepreukázal významný rozdiel v prežívanej úzkosti zo zodpovednosti a slobody medzi respondentmi. Dôvodom môže byť ja fakt, že existenciálnu úzkosť zo slobody a zodpovednosti ovplyvňuje aj kultúra, v ktorej jedinec vyrastá. Sociologička Saleclová (2009) zastáva názor, že život v kultúre neobmedzenej voľby vedie k nespokojnosti, úzkosti. Saleclová (2009) tvrdí, že v súčasnej spoločnosti charakterizovanej výrazným rozširovaním možnosti voľby žijeme pod zvyšujúcim sa tlakom úzkosti skrytej v každodennom rozhodovaní. Teóriu Saleclovej potvrdzujú aj niektoré výskumné zistenia. Napríklad Emmons a King (1988) vo svojej štúdii zistili, že konflikt vo voľbe cieľov usilovania a nerozhodnosťou sú spojené s vyšším stupňom negatívnych emócií, depresie a psychosomatických ťažkostí.

V našej tretej hypotéze sme predpokladali, že nižšia miera v oblasti zdravia pozitívne koreluje s prežívaním existenciálnej konečnosti. Tillich (2004) v súvislosti s úzkosťou z konečnosti hovorí o uvedomení si krehkosti nášho bytia, ktorá sa často v období choroby objavuje. Čeliť realite smrti v nás obvykle vyzýva existenciálny šok, čo môže byť aj ohrozujúca choroba. Pod vplyvom choroby samotnej, aj v dôsledku jej sociálneho významu sa mení aj sebaprijatie chorého. Zhoršuje sa jeho sebahodnotenie a znižuje sa jeho sebaúcta. Človek vie, že sa menia jeho kompetencie a pod vplyvom záťaže sa môžu meniť aj niektoré osobnostné vlastnosti (Payne, 2005). Na základe týchto teoretických tvrdení sme predpokladali, že medzi oblasťou zdravia a konečnosti zo života existuje vzťah. Môžeme povedať, že naša hypotéza sa nepotvrdila, teda v našom výskume nebol preukázaný vzťah medzi danými dimenziami. Dôvodom môže byť aj fakt, že väčšina skúmaných respondentov netrpela ochorením, ktoré by ich nútilo zamýšľať sa nad koncom svojej existencie. Tiež Lehto a Stein (2009) uvádzajú, niekoľko výskumov (Knight a Elfenbein, 1993; Smith, Nehemkis a Charta, 1983-1984; Alvarado, Templer, Bresler a Thomas-Dobson, 1987, Pierce,2007) kde potvrdzujú, že úzkosť smrti závisí od poznania týkajúcich sa posmrtného života.

Vo štvrtej hypotéze sme predpokladali, že medzi výrazne podpriemernou finančnou situáciou jedinca a úzkosťou z konečnosti života nie je štatisticky významná súvislosť. Z výskumu Friedmana (2005) môžeme povedať, že aj keď sa jednotlivci snažia dosiahnuť čo najvyššie príjmy, napriek tomu, že spoločnosť ako celok sa stáva bohatšou, ľudia vo všeobecnosti nie sú šťastnejšími. Ich pocity šťastia nerastú rovnomerne s rastom materiálneho bohatstva a blahobytu. Weiner (2008) však tvrdí, že ako náhle sa krajiny dostanú na určitú porovnateľnú úroveň ekonomického rozvoja, po dosiahnutí určitej hranice bohatstva, sa ľudia nestávajú šťastnejšími. Na základe týchto zistení sme predpokladali, že nebude existovať rozdiel v prežívanej úzkosti z konečnosti života na základe finančnej situácii jedinca, čo sa nám potvrdilo.

Použitá literatúra

1. BAUMAN, S., WALDO, M. Existential theory and mental health counseling: If it were a snake, it would have bitten. *Journal of mental health counseling*, 1998, vol. 20, no. 1, s. 13–27. ISSN 1040-2861.
2. BLATNÝ, M. Osobnostní determinanty sebehodnocení a životní spokojenosti: mezipohlavní rozdíly. *Československá psychologie*, 2001, 45(5), 385-392.
3. DIENER, E., SUH, E. M., LUCAS, R. E., SMITH, H. L. Subjective well being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 1999, 125(2), 276-302.
4. DIENER, E. The Science of well-being. *Social Indicators Research Series*, 2009, 37, 11-58.
5. DŽUKA, J., DALBERT, C. Model aktuálnej a habituálnej subjektívnej pohody. *Československá psychologie*, 1997, 41(5), 385-398.
6. EMMONS, R. A., KING, L. A. *Conflict among personal strivings*: Immediate and long-term implications for psychological and physical well-being. *Journal of Personality and Social Psychology* [online]. 1988, vol. 54, no. 6, s. 1040–1048 [cit. 2018-12-02]. DOI:10.1037/0022-3514.54.6.1040.
7. FARRER, S. *Elderly pain complaints tied more closely to life satisfaction than health.* Health behavior news service [online]. 2003, [cit. 2018-12-02]. Dostupné na: <http://www.globalaging.org/health/world/pain.htm>.
8. FRIEDMAN, B. M. *The Moral Consequences of Economic Growth.* New York. A.A. Knopf, 2005. ISBN-10: 1400095719.
9. FURER, P., WALKER, J. R. Death Anxiety: A Cognitive-Behavioral Approach. *Journal of Cognitive Psychotherapy* [online]. 2008-06-01, vol. 22, no. 2, s. 167–182 [cit. 2018-12-02]. ISSN 08898391. DOI: 10.1891/0889-8391.22.2.167.
10. GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-124-4.
11. HAMPLOVÁ, D. Životní spokojenost, štěstí a rodinný stav v 21 evropských zemích. *Sociologický časopis,* 2006, 42(1), 35-55.
12. HUGHES, M. Affect, Meaning and Quality of Life. *Social Forces*, 2008, 85(2), 1-20.
13. INGLEHART, R. Gender, aging, and subjective well-being. *International Journal of Comparative Sociology*, 2002, 43(3-5), 391-408.
14. KEBZA, V. *Psychosociální determinanty zdraví.* Praha: Academia, 2005. ISBN 80-2001-307-5.
15. KEBZA, V., ŠOLCOVÁ, I. Well-being jako psychologický a zároveň mezioborově založený pojem. *Československá psychologie*, 2003, 47(4), 333-345.
16. KUPKA, Martin. *Psychologické aspekty paliativní péče*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011. 134 s. ISBN 978-80-244-2931-1.
17. LEHTO, R. H., STEIN, K.F. Death Anxiety: An Analysis of an Evolving Concept. *Research and Theory for Nursing Practice* [online]. 2009-02-01, vol. 23, no. 1, s. 23–41 [cit. 2018-12-02]. DOI: 10.1891/1541-6577.23.1.23.
18. MACEK, P. *Adolescence: psychologické a sociální charakteristiky dospívajících*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-348-X.
19. MAREŠ, J. Pozitivní psychologie: důvod k zamyšlení i výzva. *Československá psychologie*, 2001, 45(2), 97-117.
20. MYERS, D. G., DIENER, E. Who is happy? *Psychological Science*, 1995, 6(1), 10-19.
21. PAVOT, W., DIENER, E. The subjective evaluation of well-being in adulthood: Findings and implications. *Ageing International*, 2004, 29(2), 113-135.
22. PAYNE J. a kol. *Kvalita života a zdraví*. Praha: Triton, 2005. ISBN 8072546570.
23. PAULÍK, K. *Psychologie lidské odolnosti*. Praha: Grada Publishing, 2010. ISBN 8024756463.

24. SALECL, R. Society of Choice. *Differences* [online]. 2009-01-01, vol. 20, no. 1, s. 157–180 [cit. 2018-12-02]. ISSN 1040-7391. DOI: 10.1215/10407391-2008-020.
25. SVOBODA, M., BLATNÝ, M. *Sociální procesy a osobnost ´99*. Brno: Masarykova univerzita, 1999, Sbornik 99.
26. ŠESTOV, L. I. *Kierkegaard a existenciální filosofie: (výbor statí)*. 1. vyd. Ed. Irina ISBN *80-86005-15*-1.
27. TILLICH, P. *Odvaha být*. 1. vyd. Prel. Mikšík, D. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004. 138 s. Cogitatio religionis, 1. ISBN 80-732-5016-0.
28. WEINER, E. *The Geography of Bliss. One Grump´s Search for the Happiest Places in the World*. New York: Grand Central Publishing, 2008.
29. WILSON, W. Correlates of avowed happiness. *Psychological Bulletin*, 1967, 67(4), 294-306.
30. YALOM, I. D. *Existenciální psychoterapie*. 1. vyd. Prel. Müller, I. Praha: Portál, 2006. 527 s. ISBN 80-736-7147-6.
31. YANG, Y. Social inequalities in happiness in the United States, 1972 to 2004: An age-period-cohort analysis. *American Sociological Review*, 2008, 73(2), 204-226.

Kontaktné údaje

PhDr. Jana Hubinská, PhD.
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta
Námestie J. Herdu 2, 917 01 Trnava
Tel: +421 33 5565 298
email: jana.hubinska@ucm.sk

PhDr. Dominika Doktorová, PhD.
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta
Námestie J. Herdu 2, 917 01 Trnava
Tel: +421 33 5565 298
email: dominika.doktorova@ucm.sk

PhDr. Veronika Kalivodová
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta
Námestie J. Herdu 2, 917 01 Trnava
Tel: +421 33 5565 298
email: nika.kalivodova@gmail.com

KLAVÍRNA SPOLUPRÁCA V EDUKAČNOM PROCESE

PIANO COLLABORATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Dana Hajóssy

Abstrakt

Klavírna spolupráca nie je hlavným predmetom štúdia na žiadnom stupni hudobného školstva na Slovensku. Aké postavenie má v edukačnom procese predmet a klavirista, ktorého činnosť je neoddeliteľnou súčasťou vzdelávania a koncertných vystúpení v speváckom odbore, v odbore sláčikových a dychových nástrojov a aké možnosti vzdelávania má klavirista v Nemecku, Rakúsku, Čechách a na Slovensku, prináša kvalitatívna porovnávacia analýza školských vzdelávacích programov. Sledovanými parametrami bola výučba klavírnej vokálnej spolupráce, klavírnej inštrumentálnej spolupráce a komornej hry prostredníctvom analýzy webových stránok.

Kľúčové slova: *klavírna spolupráca, komorná hra, hra na klavíri, korepetítor, interpretácia*

Abstract

Piano collaboration is not the main subject of study at any level of Slovak music education. What is the status of a subject in the educational process and a piano player whose activity is an inseparable part of education and concerts in the singing department, department of strings and department of brass and what educational possibilities a piano player has in Germany, Austria, the Czech republic and Slovakia, presents qualitative comparative analysis of school education programs. The monitored parameters were the teaching of piano vocal collaboration, piano instrumental collaboration and chamber playing through web sites analysis.

Key words: *piano collaboration, chamber playing, piano playing, répetituer, interpretation*

ÚVOD

Hudba je jedným z najstarších a najrozšírenejších umení. Od nepamäti sprevádzala národy pri práci, v radosti, v smútku, ovplyvňovala ich vôľu a rozhodnutia. Hudba klasická pozná rôzne inštrumentálne a inštrumentálno-vokálne obsadenia, v závislosti od druhu kompozície. Klavírna spolupráca a komorná hudba patria k interpretačnému umeniu, ktoré sa využíva na všetkých stupňoch hudobného školstva v speváckom odbore, v odbore sláčikových nástrojov a v odbore dychových nástrojov. Hra na klavíri je hlavným predmetom štúdia na strednom stupni hudobného školstva i na vysokých školách. Študenti sú vedení k čo najlepšiemu zvládnutiu sólovej hry a k ovládaniu problematiky všetkých štýlových období. Je to nevyhnutná súčasť ich odborného a umeleckého rastu. Väčšina klaviristov sa však po ukončení štúdií venuje klavírnej spolupráci a komornej hre v oveľa väčšej miere ako sólovej hre. V učebných plánoch vzdelávacích inštitúcií na Slovensku však klavírna spolupráca a komorná hra väčšinou nemá postavenie primárneho predmetu, ale býva len doplnkovou umeleckou disciplínou.

1 ZÁKLADNÉ POJMY

Klavír je nástroj mnohostranný a okrem sólovej hry poskytuje aj ďalšie možnosti umeleckého uplatnenia. A tým je komorná hra a klavírna spolupráca. Hovoríme o špecifickom umení

klavírnej hry, ktorý býva posudzovaný ako druhotná zložka. „Často je klavírny sprievod umelecky rovnako závažný a náročný, ba niekedy závažnejší a náročnejší ako výkon sprevádzaného sólistu“ (Křístková, 2001, s. 11). Pojmy, ktoré sa v tejto súvislosti uvádzajú nemajú ujasnené ani mnohí klaviristi.

1.1 Klavírny sprievod

Tento význam sa používa, ak klavirista hrá orchestrálny part v sólových inštrumentálnych koncertoch a vo vokálnych áriách. Sólový a klavírny part nie sú v rovnováhe, klavirista sprevádza. Úlohou klaviristu je čo najviac sa priblížiť zneniu orchestra. Sólisticky sa môže správať v predohrách a medzihrách, aby navodil atmosféru skladby a melodicky vyzdvihol hudobný motív, ktorý v orchestri hrá niektorý z dychových alebo sláčikových nástrojov. Pri sprievode árií a inštrumentálnych koncertov je dôležité mať predstavu o znení orchestra, ktorý sólistu doprevádza a tomuto zneniu sa maximálne priblížiť. Náročnosť tejto úlohy spočíva v tom, že orchester je mnohočlenný, s množstvom rozličných zvukových farieb. Ak napríklad sláčikové nástroje hrajú pizzicato, znamená to, že brnkajú prstom po strunách a súčasne vibrujú. Čiže hoci je tón krátky, s vibráciou znie, akoby sa niesol. Na klavíri by samotné staccato znelo krátko a „sucho“. Treba hľadať spôsob hry, ako sa priblížiť orchestrálnemu zneniu. Použiť mäkšie, nie príliš krátke a ostré staccato, alebo použiť krátky, prípadne polovičný pedál. Klavírny part býva často náročný a komplikovaný, nakoľko nebol pôvodne písaný pre tento nástroj. „Ak má sólista podať virtuózny výkon, musí mu klavír zabezpečiť rovnako spoľahlivú, rytmicky presnú a hudobne inšpiratívnu oporu ako orchester“ (Křístková, 2001, s. 15-16). Na rozdiel od korepetítora klavírny sprevádzač hrá na koncertnom pódiu.

Korepetítor je hudobník, ktorý v opernom a baletnom súbore vopred nacvičuje a opakuje so sólistami ich party (Ivanová-Šalingová, Maníková, 1990, s. 487). Korepetítor nehrá na koncertnom pódiu, jeho úlohu preberá orchester. V mnohých divadlách sú korepetítormi dirigenti.

1.2 Komorná hra

Do tohto pojmu patrí interpretácia sonát, trií, kvartet atď., ale tiež štvorručné skladby, skladby pre dva klavíry, skladby vokálne, teda piesne a piesňové cykly. V tomto prípade sú party rovnocenné. Napríklad sonáty W. A. Mozarta majú v názve uvedené Sonáty pre klavír a husle (nie naopak!). Komorné skladby s klavírnym partom majú rôzne nástrojové obsadenie. Klavírne duá; husle, klavír; klavírne trio; klavírne kvarteto; klavírne kvinteto a pod. V umeleckej praxi sa však častejšie s označením komorná hra stretávame v súvislosti s nástrojovým, teda inštrumentálnym obsadením. V prípade vokálneho koncertu sa častejšie používa význam piesňový recitál.

Podľa Křístkovej (2001, s. 18) k dôležitým zásadám interpretácie komornej hry patrí:

- Počúvať spoluhráča a tiež sám seba.
- Vedieť sa prispôsobiť najmä po zvukovej stránke vhodným spôsobom úhozu, silou, dĺžkou a vhodnou artikuláciou.
- Napodobniť stavbu fráze, vedieť prevziať náladu spoluhráča s dynamickou a agogickou stavbou fráze.
- Vzájomnou spoluprácou docieliť plasticitu hry.
- Zjednotiť vlastné rytmické cítenie s partnerom, ujasniť si hudobnú predstavu skladby. Poznať part spoluhráča do tej miery, aby zvukovo a tematicky tvorili jeden celok.
- Uvedomovať si, že v komornej hre nie je sólista a doprevádzač, ale partneri majú rovnocenné úlohy.

Komorná hra vyžaduje od člena komorného súboru technickú a muzikálnu vyspelosť, vrátane vyhranenej osobnostnej štruktúry, ovládanie analýzy hudobného diela po stránke teoretickej – harmónia, kontrapunkt, náuka o hudobných formách a praktické znalosti, nadobudnuté aktívnou interpretačnou činnosťou (Šebesta, s. 70).

1.3 Klavírna spolupráca

Pri práci na vokálnych piesňach a cykloch hovoríme o klavírnej spolupráci. Tento termín sa v poslednom období začína v našich podmienkach stále častejšie používať a nahrádza termín klavírny sprievod – v zmysle pomenovania profesie klaviristu (nesprávne používaný, pretože najmä väčšie vokálne cykly patria do oblasti komornej hry). Od klaviristu vyžaduje veľkú dávku prispôsobivosti a vnímavosti, vysokú úroveň sólovej hry ako po stránke technickej, tak aj interpretačnej s poznaním čo možno najširšieho repertoáru sólovej literatúry všetkých štýlových období.

V piesňach a piesňových cykloch sa klavír stáva rovnocenným partnerom speváka. Už nemá len sprievodnú funkciu, ale prináša vlastné melodické motívy, vlastné témy, ktoré buď korešpondujú so speváckym partom, alebo vytvárajú vlastné melodické línie. Spevnosť a znelosť nástroja je tu veľmi dôležitá. Rovnako škála dynamických odtieňov, ktoré klavirista používa, musí byť oveľa širšia ako pri sprievode árií. Od najjemnejšieho *ppp* (čo najslabšie) až po *fff* (čo najsilnejšie), pričom dôležité je hľadanie rôznych farieb, čiže aktívna zameranosť na zvuk.

Kammersängerin Brigitte Fassbaender sa o klaviristoch vyjadrila takto: „Dobrý sprevádzač je rovnocenný partner s fantáziou, intuíciou a množstvom spoločného. Musí priniesť rovnaký vklad ako spevák. Spoločne dýchať, spoločne tvoriť navzájom sa inšpirovať kreatívnosťou, prostredníctvom výpovedných možností tak, aby to bol dialóg, nie dva monológy“ (in Pechanec, 2014, s. 67).

2 KVALITATÍVNY VÝSKUM

Cieľom nášho výskumu bolo overiť možnosti výučby klavírnej spolupráce a komornej hry ako hlavného predmetu štúdia na stredných a vysokých školách na Slovensku a v susedných krajinách v Česku, Rakúsku a Nemecku a aké časové dotácie sú vymedzené jednotlivým predmetom umeleckej praxe, ktoré sú súčasťou študijných programov.

Metódy. Opierajúc sa Hendla (2005), Gavoru (2008), použili sme metódu analýzy dokumentov, v našom prípade elektronických dokumentov: študijné plány jednotlivých študijných odborov, výročnú správu o činnosti školy, ktorej súčasťou bol školský vzdelávací program. Obidva dokumenty predstavujú oficiálne dokumenty vzdelávacích inštitúcií.

Výskumný súbor. Náš výber bol zameraný na školy podobného typu – konzervatóriá a vysoké školy umeleckého zamerania. Výber škôl na Slovensku vychádzal z dĺžky existencie vzdelávacích inštitúcií a kritériom bola aj dostupnosť oficiálnych dokumentov na webových stránkach škôl. 3 slovenské konzervatóriá - Žilina, Košice, Banská Bystrica patria k najstarším inštitúciám na Slovensku. Výskumný súbor ďalej tvoria dokumenty 2 českých konzervatórií - Brno, Ostrava a vysokých škôl Bratislava, Praha, Graz, Viedeň, Berlín, Lipsko. Naše zameranie v komornej hudbe bolo len na súbory, ktorých súčasťou je klavír.

2.1 Kvalitatívna analýza

Uvádzame mesto, názov školy, názov dokumentu, z ktorého sme čerpali informácie, stranu a autora textu, v prípade, ak je uvedený.

Banská Bystrica. Konzervatórium Jána Levoslava Bellu v Banskej Bystrici. Školský vzdelávací program študijný odbor Hudba – hra na klavíri, časť Matematika a práca s informáciami (Hra notového zápisu bez prípravy), časť Človek a svet práce (Komorná hra, Prax v klavírnom sprievode) (s. 19, 20).

Košice. Konzervatórium. Rámcový učebný plán konzervatória Hudba - hra na klavíri, časť Matematika a práca s informáciami (Hra notového zápisu bez prípravy), časť Človek a svet práce (Komorná hra, Prax v klavírnom sprievode, Komorná hra s čembalom) a časť Umenie a kultúra (Komorná hra s organom).

Žilina. Konzervatórium Žilina. Správa o výchovno-vzdelávacej činnosti, jej výsledkoch a podmienkach školy za rok 2016/2017 (Oravec, s. 7-8).

Brno. Konzervatoř Brno. Školský vzdelávací program (s. 23) nie je rozpracovaný na časové dotácie.

Ostrava. Janáčkova konzervatoř a gymnázium v Ostravě. Učebný plán hlavného predmetu hra na klavíri. Odborná príprava pre študujúcich hlavný predmet hra na klavíri (s. 1). Predmet Prax v klavírnom sprievode uvádzajú pod názvom Klavírní praktikum.

Tabuľka 1: Konzervatóriá
Mesto, ročník/časová dotácia hodín v týždni

Škola	**Prax v klavírnom sprievode**	**Komorná hra**	**Hra z listu**	**Iný predmet**	**Iný predmet**
Banská Bystrica	3. – 6./ 1h	4. – 6. /1h	3. – 6. /1h		
Košice	3. – 6. /1h	4. – 6. /1h	3. – 6. /1h	Komorná hra s organom 5. – 6. /1h	Komorná hra s čembalom 5. – 6. /1h
Žilina	3. – 6. /1h	2. – 6. /1h	3. – 6. /1h		
Brno	Sprievod a korepetícia	Komorná hra		Improvizácia	Hra na čembalo
Ostrava	3. – 6. /1h		1. – 3. /0,5h	Improvizácia 2. – 4. /0,5h	

Bratislava. VŠMU. Vysoká škola múzických umení. Študijné plány pre denné štúdium. Magisterské študijné programy.

Praha. AMU. Akademie múzických umění. Oddelenie komornej hry – Učebný plán – hra na klavíri.

Uvádzame dve rakúske univerzity:
Graz. Universität für Musik und darstellende Kunst Graz. Curriculum pre študijný smer hra na nástroji. Komorná hudba pre drevené dychové nástroje, sláčikové nástroje a klavír (s. 53); Komorná hudba pre sláčikové nástroje a klavír (s. 56); Klavír duo (s. 65), Klavír – vokálny sprievod (s. 68).

Viedeň. Universität für Musik und darstellende Kunst Wien. Curriculum pre bakalárske štúdium Klavír – vokálny sprievod 1 (s. 6-7) – predmety umeleckej praxe. Curriculum pre magisterské štúdium Klavír – vokálny sprievod (s. 6). Curriculum pre bakalárske štúdium Klavír – komorná hudba (s. 1). Curriculum pre magisterské štúdium Komorná hudba (s. 5).

Uvádzame dve nemecké vysoké školy:

Berlín. Hochschule für Musik Hanns Eisler Berlin. Modul prehľad štúdia Bakalár hudby – Korepetícia (s. 1-3). Modul prehľad štúdia Magister hudby – Korepetícia (s. 1-2). Modul prehľad štúdia Magister hudby – Komorná hudba (s. 1).

Lipsko. Leipzig Hochschule für Musik und Theater „Felix Mendelssohn Bartholdy“. Študijný plán (s. 1-2).

Tabuľka 2: Vysoké školy
Mesto, názov študijného odboru, typ štúdia, dĺžka štúdia v semestroch, predmety, počet semestrov

VŠ	**Názov študijného odboru**	**Typ štúdia**	**Dĺžka štúdia**	**Predmety**	**Počet semestrov**
Bratislava	Komorná hra	Magisterské	4 semestre	Komorná hra podľa špecializácie Seminár komornej hry	4 4
Praha	Klavírne trio	Magisterské	4 semestre	Komorná hra – klavírne trio Seminár komorná hra – klavírne trio Koncertná prax komorná hra Poetika interpretačného výkonu	
Graz	Komorná hudba pre sláčikové nástroje, drevené nástroje a klavír	Magisterské	4 semestre	Komorná hudba pre sláčikové, drevené nástroje a klavír Hudobná analýza	4 2
	Komorná hudba pre sláčikové nástroje a klavír	Magisterské	4 semestre	Komorná hudba Hudobná analýza	4 2
	Klavír duo	Magisterské	4 semestre	Klavírne duo Hudobná analýza Korepetícia	4 2 2
	Klavír vokálny sprievod	Magisterské	4 semestre	Klavírny vokálny sprievod Jazyková výchova Hra z listu a transpozícia Vokálna korepetícia	4 2 2 2
Viedeň	Klavírny vokálny sprievod	Bakalárske	8 semestrov	Klavír – vokálny sprievod Komorná hudba Spev pre klaviristu Jazyková výchova Operná korepetícia Korepetícia	8 4 4 8 2 4
	Klavírny vokálny sprievod	Magisterské	4 semestre	Klavír – vokálny sprievod Koncertná prax Spev pre klaviristu Korepetícia Komorná hudba Operná korepetícia Jazyková výchova	4 4 2 2 2 2 4
	Klavír – komorná hudba	Bakalárske	8 semestrov	Klavír – komorná hudba	8

				Generálbas pre klaviristov Vokálny ansámbel Úvod do súčasnej hudby Súčasná hudba Úvod do starej hudby Vokálny sprievod Inštrumentálny sprievod	2 2 2 2 1 1 2
	Klavír - komorná hudba	Magisterské	4 semestre	Komorná hudba Komorná hudba príslušného nástroja Inštrumentálna sprievodná prax pre klaviristov Komorná hudba v rôznych obsadeniach	4 4 2 4
Berlín	Korepetícia	Bakalárske	8 semestrov	Korepetícia Hra z partitúr Dirigovanie Sprievod piesní	8 6 2 4
	Korepetícia	Magisterské	4 semestre	Stará hudba Nová hudba Basso continuo Čembalo Sprievod piesní	3 4 3 3 3
	Komorná hra	Magisterské	4 semestre	Ansámblová hra	4
Lipsko	Inštrumentálna korepetícia/klavírna komorná hudba	Bakalárske	8 semestrov	Hra z listu Hra z partitúr Sprievod árií a piesní Čembalo a generálbas Transponovanie na klavíri	4 2 4 2 2
	Klavírna komorná hra	Magisterské	4 semestre	Inštrumentálna korepetícia Vokálna korepetícia Sprievod piesní Hra z partitúr Dirigovanie	4 4 4 2 2
	Vokálna korepetícia/piesňová tvorba	Bakalárske	8 semestrov	Hra z listu Hra z partitúr Piesňová tvorba	4 2 2
	Vokálna korepetícia/piesňová tvorba	Magisterské	4 semestre	Hra z partitúr Klavírna komorná/inštrumentálna korepetícia	2 4

2.2 Výsledky výskumu

Analýza dostupných dokumentov na webových stránkach škôl poukázala na to, že v prípade konzervatórií, teda stredných škôl umeleckého zamerania na Slovensku aj v Čechách klavírna spolupráca a komorná hra nie je hlavným vyučovacím predmetom. Rozdiel medzi jednotlivými školami je v tom, ktoré predmety zaradili do svojich vzdelávacích programov a aké časové dotácie sú im vymedzené. Prekvapivým zistením z hľadiska požiadaviek umeleckej praxe bolo, že konzervatórium Brno nemá predmet Hra z listu a Ostrava Komornú hru, ale oproti slovenským konzervatóriám majú samostatný predmet Improvizácia. Konzervatórium Košice oproti ostatným školám má zaradené predmety Komorná hra s organom a Komorná hra s čembalom.

Vysoké školy na Slovensku a v Čechách ponúkajú magisterské štúdium hlavného predmetu komornej hry v Bratislave a v Prahe.

Ostatné vysoké školy teda Viedeň, Berlín, Lipsko poskytujú aj bakalárske štúdium.

Univerzita v Grazi ponúka klavírnu vokálnu spoluprácu a komornú hru ako hlavný predmet štúdia v magisterskom študijnom programe.

Univerzita vo Viedni ponúka klavírny vokálny sprievod a komornú hudbu ako hlavný predmet štúdia v bakalárskom aj magisterskom študijnom programe.

Vysoká škola v Berlíne ponúka korepetíciu (bez presného určenia vokálnej alebo inštrumentálnej korepetície) ako hlavný predmet štúdia v bakalárskom aj magisterskom študijnom programe a komornú hru v magisterskom študijnom programe.

Vysoká škola v Lipsku ponúka inštrumentálnu a vokálnu korepetíciu v bakalárskom aj magisterskom študijnom programe a komornú hru v bakalárskom aj magisterskom študijnom programe ako hlavný predmet štúdia.

ZÁVER

Interpretácia klavírnej vokálnej, inštrumentálnej spolupráce a komornej hry kladie na interpreta klaviristu rovnaké umelecké a technické nároky ako interpretácia sólistická. Zvládnutie týchto disciplín predstavuje zvládnutie množstva špecifických problémov od veľkej dávky prispôsobivosti, cez spoločné vytváranie koncepcie diela až po verejné vystúpenie, teda koncertný výkon.

Analýza vzdelávacích programov poukázala na to, že v Čechách a na Slovensku je situácia podobná (zrovnateľná), v Nemecku a v Rakúsku sa vzdelávaniu v týchto disciplínach pripisuje ďaleko väčší význam.

Použitá literatúra

1. *Bachelor Instrumentale Korrepetition/Klavier – Kammermusik* [online]. 2015, posledná revízia: 8.10.2015 [cit. 2018-11-02]. Dostupné z: https://www.hmt-leipzig.de/home/fachrichtungen/klavier-dirigieren/studiendokumente_klavier/fileaccess_item_820404/view/sap/ba_ik_sap_151008.pdf.
2. *Curriculum fűr das Bachelorstudium Klavier –Kammermusik* [online]. 2017, posledná revízia: 14.6.2017 [cit. 2018-10-31]. Dostupné z: http://www.mdw.ac.at/studium/studienplan/BA_Klavier_Kammermusik_17W.pdf
3. *Curriculum fűr das Bachelorstudium Klavier – Vokalbegleitung* [online]. 2017, posledná revízia: 14.6.2017 [cit. 2018-10-31]. Dostupné z: http://www.mdw.ac.at/studium/studienplan/BA_Klavier_Vokal_17W.pdf.
4. *Curriculum fűr das Masterstudium Klavier – Kammermusik* [online]. 2017, posledná revízia: 14.6.2017 [cit. 2018-10-31]. Dostupné z: http://www.mdw.ac.at/studium/studienplan/MA_Kammermusik_17W.pdf.
5. *Curriculum fűr das Masterstudium Klavier – Vokalbegleitung* [online]. 2016, posledná revízia: 24.6.2016 [cit. 2018-10-31]. Dostupné z: http://www.mdw.ac.at/studium/studienplan/MA_Klavier_Vokal_16W.pdf.
6. *Curriculum fűr die Studienrichtung Instrumentalstudium* [online]. 2014, posledná revízia: 1.10.2014 [cit. 2018-10-25]. Dostupné z: https://www.kug.ac.at/fileadmin/media/studienabteilung/documents/Studienplaene/STPL_Instrumentalstudium.pdf.
7. GAVORA, P. *Úvod do pedagogického výskumu.* 4. vydanie. Bratislava: Vydavateľstvo UK, 2008. 269 s. ISBN 978-80-223-2391-8.

8. HENDL, J. *Kvalitativní výzkum.* Praha: Portál, s. r. o., 2005. 407 s. ISBN 80-7367-040-2.
9. IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M., MANÍKOVÁ, Z. *Slovník cudzích slov.* 3. vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1990. 943 s. ISBN 80-08-00006-6.
10. KOSEK, J. *Studijní plán obor komorní hra (MG)- klavírní trio* [online] . 2018, posledná revízia 9.12.2018 [cit. 2018-12-09]. Dostupné z: https://sp.amu.cz/cs/stplan1673.html.
11. KŘÍSTKOVÁ, D. *Klavírní doprovod a komorní hra.* 2. vydanie. Brno: Janáčkova akademie múzických umění v Brně, 2001. 49 s. ISBN 80-85429-56-X.
12. *Modulübersicht für den Studiengang Bachelor of Music – Korrepetition* [online]. 2016, posledná revízia: 1.4.2016 [cit. 2018-11-02]. Dostupné z: https://www.hfm-berlin.de/fileadmin/user_upload/Studium/Bachelor/Moduluebersicht/Moduluebersicht_BA_Korrepetition.pdf.
13. *Modelübersicht für den Studiengang Master of Music – Korrepetition* [online]. 2016, posledná revízia: 1.4.2016 [cit. 2018-11-02]. Dostupné z: https://www.hfm-berlin.de/fileadmin/user_upload/Studium/Master/Moduluebersicht/Moduluebersicht_MA_Korrepetition.pdf.
14. ORAVEC, M. *Správa o výchovno-vzdelávacej činnosti, jej výsledkoch a podmienkach školy* [online]. 2017, posledná revízia 23.10.2017 [cit. 2018-10-25]. Dostupné z: http://www.konza.sk/doc/VYHODNOCOVACIA%20SPR%C3%81VA%20%C5%A0KOLY%20za%20%C5%A0K.ROK%202016-17.pdf.
15. PECHANEC, R. *Nemecká „Lied“ a jej vrcholní predstavitelia druhej polovice devätnásteho storočia.* Bratislava: Vysoká škola múzických umení v Bratislave, 2014. 90 s. ISBN 978-80-89439-61-4.
16. *Rámcový učebný plán konzervatória, študijný odbor Hudba – hra na klavíri* [online]. 2018, posledná revízia 7.12.2018 [cit. 2018-12-09]. Dostupné z: https://konke.edupage.org/svp/?file=plan.html&plan=194016.
17. *Rozpracování obsahu RVP oboru vzdělání Hudba do ŠVP* [online]. 2012, posledná revízia: 1.9.2012 [cit. 2018-11-02]. Dostupné z: https://konzervatorbrno.eu/pdf/svp/RVP2SVP-HUDBA_Katalog.pdf.
18. *Studienablaufplan* [online]. 2017, posledná revízia: 24.5.2017 [cit. 2018-10-31]. Dostupné z: https://www.hmt-leipzig.de/home/fachrichtungen/klavier-dirigieren/studiendokumente_klavier/fi leaccess_item_820404/view/sap/ma_kkm_sap_170524.pdf.
19. ŠEBESTA, O. *Tvorivá interpretácia komornej hudby.* Banská Bystrica: Akadémia umení v Banskej Bystrici, 2002. 124 s. ISBN 80-89078-03-6.
20. *Školský vzdelávací program* [online]. 2008, posledná revízia: 30.8.2008 [cit. 2018-11-02]. Dostupné z: http://www.konzervatoriumbb.sk/docs/klavir.pdf.
21. *Študijné plány pre denné štúdium. Magisterské študijné programy* [online]. 2017 [cit. 2018-10-31]. Dostupné z: http://htf.vsmu.sk/wp-content/uploads/sites/2/2017/02/HTF_Studijne_plany_Mgr.-2018-2019.pdf.
22. *Učební plán – Hra na klavír* [online]. 2018, posledná revízia 9.12.2018 [cit. 2018-12-09]. Dostupné z: https://sp.amu.cz/cs/stplan1673.html.

Kontaktné údaje

Mgr. Dana Hajóssy
Univerzita Komenského v Bratislave, Pedagogická fakulta, Katedra hudobnej výchovy
Račianska 59, 813 34 Bratislava
Tel: +421 907 182 276
email: danahajossy@gmail.com

NOVÉ TRENDY VE VÝUCE FYZIOLOGIE TĚLESNÉ ZÁTĚŽE- HODNOCENÍ VLIVU CHLADU NA MAXIMÁLNÍ ANAEROBNÍ VÝKON SPORTOVCE

NEW TRENDS IN TEACHING SPORTS PHYSIOLOGY AND PERFORMANCE- ASSESSMENT OF COLD EFFECT TO MAXIMUM ANAEROBIC PERFORMANCE OF ATHLETE

Dominika Petrů, Ladislav Pyšný, Jana Pyšná, Josef Heidler

Abstrakt

Příspěvek se zaměřuje na problematiku hodnocení tělesné výkonnosti, uplatnitelné u budoucích pedagogů tělesné výchovy, sportovních trenérů a další zainteresované společnosti. Posuzuje vliv lokálního působení chladu na anaerobní formu výkonu či vnímané bolesti a intenzity zátěže prostřednictvím 30 sekundového Wingate testu pro dolní končetiny. U testovaného souboru /n=22/ jsme potvrdili po aplikaci lokální termonegativní hydroterapie dolních končetin /10°C/ statisticky významný rozdíl s velkým efektem věcné významnosti u zaznamenané hodnoty vnímané zátěže /RPE/ a bolesti /CR10/. Vliv na tělesný výkon jsme neprokázali.

Klíčová slova: *termonegativní hydroterapie, maximální tělesné zatížení, regenerace, sportovec*

Abstract

The paper focuses on the issue of physical performance evaluation, applicable to future physical education teachers, sports trainers and other interested companies. Evaluates the effect of local cold water immersion on anaerobic form of performance or perceived pain and stress intensity through a 30 second Wingate Lower Leg Test. In the test set (n = 22), we confirmed a statistically significant difference with a high effect of material significance at the recorded RPE scale and pain scale /CR10/ after application of local thermonegative lower limb hydrotherapy /10°C/. We have not shown the effect on physical performance.

Key words: *cold water immersion, maximum physical performance, regeneration, athlete*

ÚVOD

Metody z oblasti diagnostiky tělesného zatížení jsou důležité k hodnocení sportovní výkonnosti v prostředí škol i sportu. V současnosti jsou studenti na pedagogických školách seznamováni obvykle pouze se základními metodami a postupy z oblasti funkční diagnostiky, vyučované v předmětech Fyziologie tělesné zátěže a sportu a Tělovýchovné lékařství. Současnost je spojena s rozvojem řady technologií, ale i rozšiřujícími se zdravotními problémy společnosti. Kvalitní příprava absolventů pedagogických fakult zaměřených na tělesnou výchovu a sport zahrnuje též pedagogickou a trenérskou praxi. Student se seznamuje s některými základními metodami hodnocení funkce organismu a zdravotními aspekty, které tuto funkci ovlivňují, obvykle v předmětech Fyziologie člověka, Zdravotní tělesná výchova ad. Učitel/trenér by se měl umět orientovat v nových postupech funkčního hodnocení organismu, s ohledem nejen na sportovní výkon, ale samotné zdraví sledovaného jedince. Dále je potřebné, aby se univerzitní studenti seznámili i se všemi zdravotními aspekty, které funkci organizmu ovlivňují, jako je například vliv klimatických

faktorů na hodnocený výkon. Získané znalosti lze uplatnit v další pedagogické a trenérské činnosti a díky těmto dochází ke zlepšení kvality tréninkového procesu a tím i zdravím podmíněnou kvalitu života. U vrcholových sportovců můžeme následně docílit zlepšení sportovního výkon či urychlit zotavovací procesy.
I když se s hydroterapiemi setkáváme nejčastěji v prostředí lázeňství, k léčení či samoléčení některých onemocnění, je vhodnou regenerační a zotavovací balneo procedurou, využitelnou v prostředí výuky vysokoškolských studentů a trenérské činnosti rekreační formy pohybové aktivity či ve výkonnostním sportu. Tato pasivní forma regenerace významně působí na zdraví žáka, studenta, sportovce. Jejím cílem je zaktivovat a posílit lidský organismus. Stimuluje jisté biologické pochody, podporuje látkovou výměnu, aktivuje imunitní systém /zvyšuje nespecifickou odolnost organismu/ a upevňuje kondici tím, že posiluje kardiovaskulární systém (Jandová, 2009, Kaczmarek, Mucha, Jarawka, 2013). Poskytuje přínos také pro respirační systém a pohybový aparát, zejména měkké tkáně (Jandová, 2009, Kaczmarek et al., 2013, Vaile et al., 2008).

1. ÚČINKY CHLADU

Součástí kvalitní přípravy budoucích učitelů a trenérů by měla být znalost účinku, metodických postupů a metod některých terapií, zejména těch, které pomáhají při regeneraci celého těla či jeho segmentů, ale působí také jako prostředek léčby, např. v případě poranění muskuloskeletárního charakteru. V takových případech lze doporučit hojně užívanou balneoproceduru- termonegativní hydroterapii. Základním principem je fyzikální podnět- chlad, který je prospěšný spolu se znalostmi doby účinku a druhem aplikace. Kontakt s chladnou vodou přináší silnější efekt, než například se vzduchem stejné teploty (Capko, 1998, Krejčí, Hošek, 2016, Vaile et al., 2008).
Prostřednictvím působení chladné vody /<32˚C/, dle škály subjektivního vnímání teploty vody Jandová (2009), docílíme jisté kardiovaskulární odpovědi. V organismu nastává vasokonstrikce cév, která umožňuje udržet teplotu hlouběji uložených tkání a zpomaluje lokální metabolismus. Následuje vazodilatace cév, která pomáhá tělu regulovat teplotu ochlazované partie a vlivem překrvení se prohřívá. Tento jev nazýváme hyperémie, trvá krátkodobě a je střídána opětovnou vasokonstrikcí (Komačeková, 2006). Dochází k vzestupu tlaku krve a zvýšení srdeční frekvence (Poděbradský, Poděbradská, 2009). Tyto receptury prospívají také dýchacímu systému. Sportujícím a osobám s respiračními onemocněními /např. chronická obstrukční plicní choroba, recidivující a astmatická bronchitida/ usnadňují dýchání (Mooventhan, Nivethitha, 2014). Studená voda také prokazatelně stimuluje imunitní systém. Zvyšuje aktivitu buněk imunitního systému, které pomáhají v boji proti nádorovému bujení. Např. krátkodobá hydroterapie studenou vodou o teplotě 18°C, která je aplikována nejlépe denně po mnoho měsíců zlepšuje protinádorovou imunitu (Shevchuk, Radoja, 2007).
Mezi nejvýznamnější a prakticky využitelný v oblasti tělesné výchovy a sportu patří efekt snižující únavu a bolest. Ve sportu vlivem chladu pomáháme mírnit svalové křeče nebo také potlačujeme bolest (Bender et al., 2005, Nadler, Weingand, Kruse, 2004, Vaile et al., 2008). Při chladové hydroterapii se lokálně zpomalí vedení senzitivními nervy, snižuje se intenzita chemických reakcí a dochází k mechanismu presynaptické inhibice míšních interneuronů, které vedou bolestivé podněty do CNS (Poděbradský, Vařeka, 1998). Existuje celá škála studií potvrzujících příznivé analgetické účinky (Nadler et al., 2004), podporu zotavovacích či regeneračních procesů působení chladné vody o různé teplotě u různých skupin testovaných (Ihsan, Watson, Abbiss, 2016, Kaczmarek et al., 2013, Leeder et al., 2012, Minet et al., 2014) nebo ji dokonce doporučuje v léčbě svalových poranění po zátěži (Bleakley et al., 2012, Diong, Kamper, 2014). Další studie potvrzují řadu podpůrných fyziologických procesů, které vedou ke zlepšení sportovního výkonu vytrvalostního charakteru (Frohlich et al., 2014, Ihsan,

Watson, Abbiss, 2014, Ihsan et al., 2016) a dokonce mají účinný vliv na vznik svalové hypertrofie při tréninku vysoké intenzity (Ihsan et al., 2016, Roberts et al., 2015).

2. METODIKA

Všechna vybraná měření a testy byly prováděny v prostorách laboratoře sportovní haly Katedry Tělesné výchovy a sportu Pedagogické fakulty UJEP v Ústí nad Labem. Pro zachování jisté úrovně reliability výzkumu, jsme dodrželi standardizované podmínky (kalibrace přístrojů, laboratorní teplota, erudovaný personál, poučení probandi, ad.) a u každého zvoleného postupu uvádíme platnou metodiku. Šetření bylo odsouhlaseno Etickou komisí PF UJEP pod číslem jednacím 2/2017/08.

Pro hodnocení tělesné výkonnosti byl použit maximální anaerobní Wingate test dle platné metodiky (Heller, 2018) s vysokou spolehlivostí /r= 0.91 až 0.93/ ve zvolené třicetisekundové délce trvání. *„All out“* test probíhal na vybraném ergometru ERGOMEDIC 894E Peak Bike /výrobce Monark Exercise AB, Švédsko/. Pro řízení, přehled výsledných dat a analýzu zátěžové zkoušky byl použit Monark Anaerobic Test Software a standardní licence Microsoft Office. Spuštění testu probíhalo automaticky při dosažení rychlosti 90 otáček/min. Brzdící zatížení bylo nastaveno dle revidované rovnice pro trénované osoby (Heller, 2018, Heller, Pavliš, 1998):

Muži: tělesná hmotnost ***m*** [kg] · 0,104
Ženy: tělesná hmotnost ***m*** [kg] · 0,086

Každému testu předcházelo prohřátí organismu na bicyklovém ergometru s minimálním odporem v časovém rozsahu 4 až 5 minut a s rychlostí 60- 90 otáček za minutu /anglicky rpm, revolutions per minute/ (Coppin et al., 2012) a následné protažení dolních končetin. V testovacím dni s termonegativní lokální hydroterapií jsme zařadili krátkodobé zchlazení před samotný Wingate test, čili po zahřátí na ergometru. V prvním týdnu byly v jeden den provedeny dva testy s odstupem pro zotavení 35- 40min. Ve druhém týdnu jsme realizovali opět dva testy se stejným časovým odstupem /Obr. 1/, přičemž posttest předcházela intervence- 30s zchlazení dolních končetin po sed v bazénku s 10°C vodou /teplota kolísala v rozmezí 9.5- 10.2°C / a urychlenému osušení a startu posttestu do jedné minuty.

Obrázek 1

(převzato a upraveno dle Pallant, 2007)

Monark Anaerobic Test Software poskytuje specifické informace o parametrech realizovaného výkonu. Pro hodnocení vlivu chladu posuzujeme tyto základní proměnné: vrcholový anaerobní výkon PP /Peak Power/, v nejlepší vteřině PP_{1s} a v klasicky vyjadřovaném průměru z 5 nelepších vteřin PP_{5s} a průměrný výkon AP /Average Power/. Pro subjektivní hodnocení zátěže byla využita škála pro vnímání zátěže RPE /Rating of Perceived Exertion/, která hodnotí lineární vztah intenzity zatížení a fyziologické parametry, a škála pro hodnocení bolesti CR10 /Category- Ratio scale/ (Borg, 1998, Daďová, 2015). Výsledky ošetřujeme doporučenou statistickou analýzou dle zvolené metodiky (Hendl, 2004, Pallant, 2007).

3. VÝSLEDKY

Vlastní šetření zahrnuje 22 probandů /10 mužů a 12 žen/ 2. ročníku, studujících program Tělesná výchova a sport na PF UJEP v Ústí nad Labem. Antropometrická data byla zjišťována s ohledem na platnou metodiku (Kohlíková, 2011, Riegerová, Ulbrichová, 1998) a uvádí je Tabulka 1.

Tabulka 1 Základní antropometrické charakteristiky souboru /průměrná hodnota ±směrodatná odchylka/

	N	**věk** [roky]	**výška** [cm]	**hmotnost** [kg]	**BMI** [kg/m^2]
Muži	10	23.30 ± 1.42	179.30 ± 7.21	77.87 ± 9.43	24.2±1.51
Ženy	12	23.00 ± 1.76	169.75 ± 5.19	61.83 ± 8.10	21.5±1.64

BMI...Body Mass Index (kg/m^2)

Na základě výsledků Shapiro-Wilkova testu normality dat (Blahuš, 2009), prezentované v Tabulce 2, byla dodržena normalita dat téměř ve všech případech /kromě hodnoty CR10 po chladové intervenci/, proto můžeme použít parametrickou formu testu pro zpracování výsledných dat.

Tabulka 2 Výsledky Shapiro-Wilkova testu normality /p-value hodnoty/

	PP_{1s} [W/kg]	**PP_{5s}** [W/kg]	**AP** [W/kg]	**CR10**	**RPE**
Pretest	0.63	0.73	0.46	0.14	0.17
Posttest	0.65	0.65	0.88	0.58	0.23
Pretest-Int	0.94	0.99	0.28	0.19	0.05
Posttest-Int	0.31	0.78	0.65	**0.01**	0.18

PP_{1s}... Peak Power, vrcholový anaerobní výkon v 1s [W/kg], PP_{5s}... Peak Power, vrcholový anaerobní výkon v 5s [W/kg], AP... Average Power, průměrný anaerobní výkon [W/kg], CR10... Category- Ratio scale, škála subjektivního hodnocení bolesti, RPE... Rating of Perceived Exertion, škála vnímané intenzity zatížení

Mezi vstupními vyšetřeními nebyl zjištěn žádný statisticky ani věcně významný rozdíl u vstupního měření /pretestů/ počítaný t-testem s vyhodnocením relativní velikostí účinku ω^2 a v Tabulce 3, tzn., že lze porovnat posttesty bez lokální chladové hydroterapie a s intervencí /Tab. 4/.

Tabulka 3 Výsledky párového t-testu (Pre vs. Pre-Int)

	PP_{1s} [W/kg]	**PP_{5s}** [W/kg]	**AP** [W/kg]	**CR10**	**RPE**
Pre	13.62 ± 2.51	10.95 ± 1.96	7.95 ± 1.60	4.48 ± 1.89	14.68 ± 1.70
Pre-Int	13.38 ± 2.35	10.84 ± 1.88	7.93 ± 1.49	4.41 ± 1.89	15.09 ± 1.97
t	0.96	0.61	0.18	0.22	1.44
p-value	0.35	0.55	0.86	0.83	0.16
ω^2	0.01	0.02	0.02	0.02	0.02

PP_{1s}... Peak Power, vrcholový anaerobní výkon v 1s [W/kg], PP_{5s}... Peak Power, vrcholový anaerobní výkon v 5s [W/kg], AP... Average Power, průměrný anaerobní výkon [W/kg], CR10... Category- Ratio scale, škála subjektivního hodnocení bolesti, RPE... Rating of Perceived Exertion, škála vnímané intenzity zatížení

Vybrané ukazatele tělesného výkonu PP a AP se neliší u posttestů. Vybrané škály však dokladují statisticky významný rozdíl ve vnímané bolesti /CR10/ a intenzity zatížení /RPE/. Po lokální aplikaci termonegativní hydroterapie byla vnímaná bolest dolních končetin nižší než v prvním týdnu testování. Stejný poznatek byl prokázán u vnímané intenzity zatížení.

Tabulka 4 Výsledky párového t-testu (Post vs. Post-Int)

	PP_{1s} [W/kg]	**PP_{5s}** [W/kg]	**AP** [W/kg]	**CR10**	**RPE**
Post	13.61 ± 2.99	10.96 ± 2.32	8.05 ± 1.65	4.77 ± 1.63	15.45 ± 1.77
Post-Int	13.39 ± 2.55	10.75 ± 1.97	7.96 ± 1.59	2.91 ± 1.27	13.73 ± 1.80
T	1.00	1.47	1.29	5.23	3.89
p-value	0.33	0.16	0.21	**0.01**	**0.01**
ω^2	0.01	0.03	0.02	**0.38**	**0.24**

PP_{1s}... Peak Power, vrcholový anaerobní výkon v 1s [W/kg], PP_{5s}... Peak Power, vrcholový anaerobní výkon v 5s [W/kg], AP... Average Power, průměrný anaerobní výkon [W/kg], CR10... Category- Ratio scale, škála subjektivního hodnocení bolesti, RPE... Rating of Perceived Exertion, škála vnímané intenzity zatížení

4. DISKUZE A ZÁVĚRY

Podle výše uvedených účinků jsme předpokládali alespoň lehce zvýšené hodnoty vybraných parametrů tělesné výkonnosti. Přestože nalezneme v odborných výstupech potvrzený příznivý účinek chladové terapie v regeneraci bezprostředně po výkonu (Ascensão et al., 2010, Bleakley et al., 2012, Diong, Kamper, 2014, ad.), existuje jen několik studií, které přináší signifikantní pozitivní efekt na samotný tělesný výkon, př. Afsharnezhad et al. (2017). Markantní efekt se uplatňuje dle Vaile et al. (2011) především v podmínkách zvýšené okolní teploty prostředí. Závěrem můžeme nabídnout možnost řešení subjektivně vnímané bolesti a intenzity zatížení v diagnostice tělesného výkonu anaerobní formy, která se ukázala jako statisticky významná po chladové intervenci. Ve vrcholovém sportu je vnímaná bolest a intenzita jedním z důležitých faktorů, který umožňuje sportovci získat jistý benefit při vysoké intenzitě tréninku nebo v závodním období. Pro textovou úpravu byla použita bibliografická norma ČSN ISO 690 (2011).

Projekt vznikl za podpory grantu v rámci studentské grantové soutěže na UJEP v Ústí nad Labem s číslem UJEP-SGS-2018-43-004-3.

Použitá literatura

1. AFSHARNEZHAD, T., FAGHIHI, S., HAZRATI, A., BAHRAMI, K. The Effects of Cold Water Immersion on Anaerobic Power, Dynamic Balance and Muscle Activation After a karate kumite fighting in Female Karateka. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 2017, vol. 6, no. 3., p. 2322- 3537.
2. ASCENSÃO, A., LEITE, M., REBELO, A. N., MAGALHÄES, S., MAGALHÄES, J. Effects of cold water immersion on the recovery of physical performance and muscle damage following a one-off soccer match. *Journal of Sports Sciences,* 2010, vol. 29, no. 3, p. 217-225.
3. BENDER, T., KARAGÜLLE, T., B´ALINT, G. P., GUTENBRUNNER, C. B´ALINT P. V., SUKENIK, S. Hydrotherapy, balneotherapy, and spa treatment in pain management. *Rheumatology International,* 2005, vol. 25, no. 3, p. 220–224.
4. BLAHUŠ, P. Statistical vs. substantive significance and the „size of effect“ in research results. In SUCHOMEL, A. *Proceedings of the International Scientific Conference „ Education and Sport in 2000*“, Liberec: Technical University Liberec, 2000, s. 9. ISBN 80-7083-410-2

5. BLEAKLEY, C., MCDONOUGH, S., GARDNER, E., BAXTER, G. D., HOPKINS J. T., DAVISON, G. W. Cold-water immersion (cryotherapy) for preventing and treating muscle soreness after exercise. *The Cochrane Database of Systematic Reviews,* 2012, vol. 15, no. 2., p. 262.
6. BORG, G. *Borg perceived exertion and pain scales.* Ilinois: Human Kinetics, 1998. 104 p.
7. CAPKO, J. *Základy fyziatrické léčby.* 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 1998. 396 s. ISBN 80-7169-341-3.
8. COPPIN, E., HEATH, E., M., BRESSEL, E., WAGNER, D., R. Wingate Anaerobic Test Reference Values for Male Power Athletes. *International Journal of Sports Physiology and Performance,* 2012, vol. 7, p. 232-236.
9. ČSN ISO 690. Informace a dokumentace – Pravidla pro bibliografické odkazy a citace informačních zdrojů. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2011. Třídící znak 01 0197.
10. DAĎOVÁ, K. *Subjektivní vnímání tělesné zátěže.* Praha: Karolinum, 2015. 126 s. ISBN 978-80-246-3227-8.
11. DIONG, J., KAMPER, S., J. Cold water immersion (cryotherapy) for preventing muscle soreness after exercise. *British Journal of Sports Medicine,* 2014, vol. 48, p. 1335-1335.
12. FROHLICH, M., FAUDE, O., KLEIN, M., PIETER, A., EMRICH E., MEYER, T. Strength training adaptations after cold water immersion. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 2014, vol. 28, no. 9, p. 2628–2633.
13. HELLER, J. *Zátěžová funkční diagnostika ve sportu. Východiska, aplikace a interpretace.* Praha: Karolinum. 2018. 308 s. ISBN 9788024633596.
14. HELLER, J., PAVLIŠ, Z. Využití anaerobní diagnostiky v ledním hokeji. *Trenérské listy, Příloha magazínu Hokej,* 1998, roč. 16, s. 1-29.
15. HENDL, J. *Přehled statistických metod zpracování dat – Analýza a metaanalýza dat*. 1. vyd. Praha: Portál. 2004. 736 s. ISBN 80-7178-820-1
16. IHSAN, M., WATSON, G., ABBISS, CH. R. PGC-1α mediated muscle aerobic adaptations to exercise, heat and cold exposure. *Cellular and Molecular Exercise Physiology*, 2014, vol. 3, no. 1, p. 7.
17. IHSAN, M., WATSON, G., ABBISS, CH. R. What are the Physiological Mechanisms for Post-Exercise Cold Water Immersion in the Recovery from Prolonged Endurance and Intermittent Exercise? *Sports Medicine*, 2016, vol. 46, no. 8, p. 1095-1109.
18. IHSAN, M., WATSON, G., CHOO, H., C., LEWANDOWSKI, P., PAPAZZO, A., CAMERON-SMITH, D., ABBISS, C., R. Postexercise muscle cooling enhances gene expression of PGC-1alpha. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 2014, vol. 46, no. 10, p. 1900–1907.
19. JANDOVÁ, D. *Balneologie.* Praha: Grada Publishing. 2009. 424 s. ISBN 978-80-247-2820-9.
20. KACZMAREK, M., MUCHA, D., JARAWKA, N. Cold water immersion as a post-exercise recovery strategy. *Medicina sportiva,* 2013, vol. 17, no. 1, p. 32-36.
21. KREJČÍ, M., HOŠEK, J. *Wellness*. Praha: Grada Publishing. 2016. 304 s. ISBN 978-80-271-0010-1.
22. KOHLÍKOVÁ, E. *Vybraná témata praktických cvičení z fyziologie člověka*. Praha: Karolinum.. 2011. 83 s. ISBN 978-80-246-1921-7
23. KOMAČEKOVÁ, D. *Fyzikálna terapia*. Martin: Osveta. 2006. 363 s. ISBN 8080632308.

24. LEEDER, J., GISSANE, C., VAN SOMEREN, K., GREGSON W., HOWATSON, G. Cold water immersion and recovery from strenuous exercise: a meta-analysis. *British Journal of Sports Medicine*, 2012, vol. 46, no. 4, p. 233–240.
25. MINETT, G. M., DUFFIELD, R., BILAUT, F., CANNON, J., PORTUS, M. R., MARINO, F. E. Cold-water immersion decreases cerebral oxygenation but improves recovery after intermittent-sprint exercise in the heat. *Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports,* 2014, vol. 24, no. 4, p. 656-666.
26. MOOVENTHAN, A., NIVETHITHA, L. Scientific Evidence-Based Effects of Hydrotherapy on Various Systems of the Body. *North American Journal of Medical Science,* 2014, vol. 6, no. 5, p. 199-209.
27. NADLER, S. F., WEINGAND K., KRUSE, R. J. The physiologic basis and clinical applications of cryotherapy and thermotherapy for the pain practitioner. *Pain Physician,* 2004, vol. 7, no. 3, p. 395-399.
28. PALLANT, J. *SPSS Survival Manual*. Berkshire: Open University Press. 2007. 119 p. ISBN 0 335 20890 8.
29. PODĚBRADSKÝ, J., PODĚBRADSKÁ, R. *Fyzikální terapie: manuál a algoritmy*. Praha: Grada Publishing. 2009. ISBN 978-80-247-2899-5.
30. PODĚBRADSKÝ, J., VAŘEKA, F. *Fyzikální terapie I*. Praha: Grada Publishing. 1998. ISBN 80-244-0625-X.
31. RIEGEROVÁ, J., ULBRICHOVÁ, M. *Aplikace fyzické antropologie v tělesné výchově a sportu.* Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého. 1998. 262 s.ISBN 80-7067-847-X.
32. ROBERTS, L. A., RAASTAD, T., MARKWORTH, J. F., FIGUEIREDO, V. C., EGNER, I. M., SHIELD, A., CAMERON- SMITH, D., COOMBES, J. S., PEAKE, J. M. Post-exercise cold water immersion attenuates acute anabolic signalling and long-term adaptations in muscle to strength training. *Journal of Physiology*, 2015, vol. 593, no. 18, p. 4285–4301.
33. SHEVCHUK, N., A., RADOJA, S. Possible stimulation of anti-tumor immunity using repeated cold stress: a hypothesis. *Infect Agent Cancer*, 2007, vol. 2, p. 20.
34. VAILE, J., HALSON, S., GILL, N., DAWSON, B. (2008). Effect of hydrotherapy on the signs and symptoms of delayed onset muscle soreness. *European Journal of Applied Physiology,* 2008, vol. 102, no. 4, p. 447–455.
35. VAILE, J., O'HAGAN, C., STEFANOVIC, B., WALKER, M., GILL, N., ASKEW, C., D. Effect of cold water immersion on repeated cycling performance and limb blood flow. *British Journal of Sports Medicine,* 2011, vol. 45, no. 10, p. 825-829.

Kontakt

PhDr. Dominika Petrů, Ph.D.
KTVS PF UJEP
České mládeže 8
40096 Ústí nad Labem
Tel: 608334497
Email: dominika.petru@ujep.cz

THE TOPIC OF CLIMATE CHANGE IN SLOVAK PUBLIC SERVICE MEDIA

Miroslava Dobrotková, Andrea Chlebcová Hečková

Abstract

The paper deals with the topic of the dissemination of the information about the climate change by the public broadcaster. It is obvious, that climate change is a matter of the public interest, and it is an issue that interfere with the everyday life of whole population. Most likely, many negative events as droughts, floods, bad harvest, rising global temperature etc. is its manifestation. Nevertheless, the public discussion (and media) do not give enough space to this issue, although especially media of public service have a legal duty to inform about the matters of public interest. The premise of this paper is that the Slovak public broadcaster (RTVS) does not fulfill this duty, because even if it provides some information about the negative events related to the environment, it does not inform about the connection between this disasters and climate changes.

Key words: *climate change, public service media, fire in California*

INTRODUCTION

On 4 November 2016, the Paris Agreement on Climate Change (the agreement of United Nations), agreed in December 2015, has entered into force. Until these days, 184 states have ratified it, including Slovakia. This document assumes, that the climate change is a fact, on which most of the academic community agrees and that is proven by many recognized scientific researches. The Paris Agreement defines the climate change as an "urgent threat" and as a one of the most serious problem it defines the global warming (although global warming is considered as imprecise term). One of the tasks that governments have undertaken to take over is sharing information about climate change and to educate the public about this problem. (Paris Agreement, 2016, online)

European Union declares that the protection of environment and the actions for adaption to the climate change is a very important part of protection of human health and wellbeing and one of the crucial policies of EU. EU is focused mostly on the keeping the water, air and oceans clean, using land and other ecosystems sustainable and keeping the rising of the global temperature within the acceptable levels. (European Union, 2018, online)

Council of Europe is also dealing with the theme of climate change. According to the CoE, the climate change is an element that gets worse the already existing disasters as foods, droughts, or extreme hot eras. In October 2018 the Council has adopted a conclusion which defines the need of taking global action against the increasing global temperature as "unprecedented urgency". (European Union, 2018, online)

So, we can say, that the climate change is a fact, this fact is recognized by significant international organizations and they all agree that the situation is serious and that something must be done, and some action must be taken. However, how seriously it is by government think, is questionable. During the UN climate summit in Katowice, Poland, there was presented the result from the Global Carbon Project research that proven the amount of emission of CO2 since 2015 have increased. Almost all countries are responsible for contribution of this rise. (Guardian, 2018, online)

1. PUBLIC ACCESS TO THE INFORMATION ABOUT THE ENVIRNOMENT

Slovak Constitution recognize the human right to be informed about the actual state of the environment and about the causes and effects of this state (article 45 of the Constitution). The Slovak media of public service (RTVS) is obliged to broadcast the programs that respects public interest. What does the public interest means is defined in the Article 3 of the Act no. 308/2000 on the broadcasting and transmission as a program that (among other things) provides legal and other information, promotes healthy lifestyles, nature protection, environmental protection, protection of life, health and property, and road safety. Besides, in the Act no. 532/2010 on the RTVS there is a duty imposed, to broadcast the programs that motivates the public to behave responsible to the environment. (Act on RTVS, 2010, online)

Clearly, the question of climate change is a matter that relates to the questions of healthy environment, healthy lifestyle, food security, access to the water, tolerable air temperature etc. In the context of the human right to be informed about the environment, it is undoubted that the public broadcaster has the legal obligation to truthfully and clearly inform the citizens about the climate change, about its urgency and about the actions that are needed to be taken. To explain this topic to the public in region of central Europe is not easy and we expect that significant part of public will never fully accept (or fully understand) how serious and how important this topic is. It is necessary to focus on the research of public opinion with the aim to find out how this information shall be presented as clean and understandable. Some reasons for that can be following:

- Although people already have some experience with some effect caused by climate change, this experience is not such serious or unpleasant (or maybe painful), that it can induce people to think about the climate change seriously. For example, public has an information that the production of some food was this year lower because there was a drought during the vegetation period, but it is not visible in supermarkets;
- Some negative effect can be quite easily solved yet, for example, if the temperature of interiors during the summers is uncomfortable, we can have air conditioning (which is fast and cheap solution, although in the end, it even makes the global warming worse);
- many negative phenomena of climate change appear in the places that are too strange or too distant;
- The topic of climate change is quite abstract, and its effects are “too” complex. Because of that, it is very difficult to imagine haw this situation can affect the everyday life of individual;
- The topic, which is global, is also “too big” to our mind. We know that the global natural sources are limited, but we feel that the limits are so distant, that we can think about them as non-existing. Media broadcast the information about the numbers, amounts and dimensions of the destruction of forests, pollution of waters, emissions of ashes, but these indications are so mind-boggling, that they sounds almost an fiction;
- And finally, it is not easy to accept, that every human will have to give up some of his/her desires and comfort. It is popular to believe, that if we stop to use plastic bags or straws, we make something significant for the protection of environment and such conduction make the big change.

The real challenge is not to transfer the relevant information to the public, but to offer the information in such way that people understand the nature and gravity of that information and accept what international institutions and experts are trying to explain to them - that the environmental situation is serious and there is no time to think about climate change as a theoretical one, which may happen sometimes, in a more or less distant future.

McMichael warns that people will not react to the information about emissions, ocean acidification, future scenarios and other abstract pictures. People are prepared to fight against the danger that are visible and immediate. Our human nature is not adjusted to respond to the

non-urgent and gradual changes. He quotes the opinion of American psychologist Daniel Gilbert, who wrote that our mind reacts to the immediate change of sound, light, temperature, but if the change is slow enough, we do not detect it. Next problem is a fact, that the public discussion about the climate change is often full of misunderstanding, doubt, incorrect facts and denialism. (McMichael, 2017, p. 261) The author even likens modern scientific research about the climate change to the heretic research in the past (e.g. the works of Copernic, Darwin etc. (McMichael, 2017, p. 262) McMichael than recommends that both education and public discussion must persuade people, that the idea of continuing material growth is not normal and sustainable (McMichael, 2017, p. 256).

1.1 About the Climate Change

As we have already referred above, there is a scientific consensus about the existence of climate change and about that its cause are people and their lifestyle. Andrew J. Hoffman summarize the five aspects that support this idea. Firstly, the International Panel of Climate Change, which operates under the auspices of UN, gathered thousands of researches and information about the climate change and its effects. In 2014 IPCC presented the statement that since fifties of 20th century the global warming is clear, the oceans and atmosphere is warming, the amount of global ice and snow is decreasing, the concentration of greenhouse gas is increasing, and the sea level is rising. The cause of these changes is 90% probability of human activity. More that 200 scientific organizations worldwide joined this statement. US National academy of sciences and American Association for the Advancement of Science use the term consensus when they inform about the research in the field of climate change. On the other hand, the social consensus fluctuates. Hoffman wrote about the relevant research of public opinion, in which the respondents were asked *if they believe* in climate change or not (Hoffman, 2017, p. 26-28). It means, it is more question of opinion, conviction and cultural identity, than education.

Anthony J. McMichael in the book Climate Change and the Health of Nation examine the correlation between the historical climate and the health of past civilizations and on the basis of his findings, he explains, how the overexploitation of sources and degradation of their natural environmental base contributed to the fall of community. (McMichael, 2017, p. 254)

Interest problem connecting with the climate change examined Edward A. Page in the book Climate Change, Justice and Future Generations. He thinks about the necessary negative impact of the climate change to the everyday life of the future generations and he focuses on the ethical view of point. He asks who is responsible to the future communities which will obviously face challenge to deal with the damage on the nature caused by current generation. He concludes that the situation is unjust because any human conduct that threatens the well-being of anyone else is unjust. According to him the main responsibility lies on developed countries (as it is written also in Paris Agreement). (Page, 2006, p.167)

Although the European Convention on Human Rights (Convention of Council of Europe) does not recognize any right to the healthy environment, or to the protection of environment, the European Court of Human Rights has pronounced violations of certain fundamental human rights as a result of an activity that damages the environment, e.g. undermining of the right to life, right to liberty and security, right to respect for private and family life and other. (ECHR, 2018, online)

Among the well-known consequences of climate change, Barry S. Levy and Victor W. Sidel warn, that the negative events of climate change cause the migration and the increase of collective violence. They explain how climate in history has been associated with the violence and offer some examples for today, where a connection between climate and violence can be observed. According to them, there is an association between civil war and warmer

temperature in sub-Saharan Africa from 1981 to 2002 and between increasing violence and hot weather in East Africa from 1990 till 2009. (Levy, Sidel, 2015, p. 216) Rising of the sea level will lead to climate migration. Nowadays, there are about 50 million people who has been forced to leave their home because the condition for secure enough food and drinkable water has rapidly deteriorated. Another 162 millions of people are at risk due to the rising of sea level and another 250 million will be at the same risk by 2050, the most of them in Asia. ((Levy, Sidel, 2015, p. p.220) The authors also suggest a partial solution although they agree that no solution will be easy. They mention measures for preventing poverty and social inequalities, nonviolent approaches to resolving conflicts (as mediation) and consistent protecting the human rights. ((Levy, Sidel, 2015, p. 224)

2. ANALYSIS OF THE RTVS BROADCASTING

In order to confirm or refute the public service media's interest in associating current, dramatic events with climate change, we have decided to analyze the news of a particular event - California fires in November 2018 and their media coverage in the first TV Program: 1 of the Slovak public service broadcasting service "Radio and Television Slovakia" (RTVS).

In our pre-survey, we anticipate the media's interest in the event, especially for its "drama portrayal" for the amount and seriousness of the fires, the number of casualties, the missing people and the property losses, as well as the media attractiveness of the country in which the disaster happened - California, United States of America.

Since the RTVS in question is a public service media, we assume that, unlike commercial media, information on fires will be reported in relation to the issues of warming and climate change - with which the fires are directly related, as their catalysts were rising temperatures and drought caused by climate change. After all, as we have written above, the topic of climate change is admittedly the matter of public interest.

Considering the time that the explanation of such complex information requires, we assume that the RTVS would give the theme of climate change (and fires in California) a longer time allocation, they would reserve room for discussion as well, so we assume that RTVS single this topic out the short reports that do not provide such important information.

The period under review is from 9 November to 23 November 2011 - when the first information on fires was published until the time when the rescue teams gained control over it. This is, therefore, the period during which the media reported on news events.

<u>Analyzing programs are:</u>
Evening news broadcasted at 7.00 pm.
News at 4.00 pm.
News at 12.00 am.
Morning news at 7.30 am.
Program News and Commentaries (Správy a komentáre) broadcasted at 10.00 pm.

As a detailed content analysis of reports would require wider research, we decided - within the pre-research of this topic - to focus our attention on the existence or absence of a correlation of fire reports, either connect directly with climate change or indirectly - with warming and drought.

2.1 Evening News

Evening program "The News", which is broadcasted every evening at 7pm. and lasts 45 minutes, dealing with the theme of fires in California together in five issues, on 9, 12, 15, 18 and on 23 November 2018.

On Friday, 9 November 2018, only the first brief information on the fires unconnected with climate change was been heard.
On Monday, November 12, 2018, the incident was described as hell in a heaven (as it was also the city of Paradise). The program reports on the numbers of victims and burnt buildings. In the report, the comments of California Governor Jerry Brown was presented, who, when these abnormal temperature fluctuations became part of our everyday life, remembered (recurring fires) that it was an extremely demanding year. The report also quoted US President Donald Trump as saying that a bad news report could be caused by the bad care of forests. So that, the president was questioning the impact of climate change on the event.
On Thursday, 15 November 2018, they reported again on the numbers of victims, human suffering and mutual aid. Chris Anthony, head of the California Department of Forestry and Fire Protection, said the cause of the fires was extreme drought and the higher temperatures.
On Sunday, 18 November 2018, the fire reports firstly reported information on the direct relation between the fire and climate change. At the beginning of the report they quantified the numbers of victims, damages, and drew attention to air pollution. They once again cited President Trump's statement on the mismanagement of forests and mentioned the withdrawal of the United States from the climate agreement, which declares the direct impact of human activities on warming and climate change, which Trump calls into question. They have drawn attention to the views of several organizations and states, including the state of California on the issue, which are based on a study calling for another approach to the global warming and environment. However, the name of the study and its authors was not specified.
The latest California fire report was broadcast on Friday, 23 November. The editors of the panel said that the firefighters take the fires under control, they highlighted the threatened landslides as a result of ash and burnt vegetation. However, the link with climate change was missing.
In the main news program, during the period under review, a fire in California was covered by five issues, of which only one reports on correlation between the fires and climate change directly and two indirectly.

2.2 News at 12.00 AM

In the midday news report at 12.00, which lasts 25 minutes, the reports about the fire in California first appeared on November 12, 2018. Again, they contained the basic information on the fires and the Governor of California, which we mentioned in an analysis of the evening news.
The reports were returned to this topic on Tuesday, 13 November 2018, where, besides the number of casualties and damages, they also spoke about the injured. Climate change has not been addressed.
On Wednesday, 14 November, the report on fires was broadcast after the report on French fuel price increases, in which French Prime Minister Edouard Philippe emphasized that the raising price is price of a good that pollutes the air and leads to climate change. Nevertheless, the report did not connect fires with climate change.
Similarly, a report on the events, broadcasted on Saturday 16 November 2018 followed the report on the approved budget of Germany, which criticized the Green Party for lack of finance to fight climate change. However, the staff has not again exploited the possibility of linking this report to fires and changes in the ecosystem. Once again, they only quantified the number of victims and missing persons.
In the latest report, which was directly related to the fires, on Friday, November 23, 2018, they proclaimed control of the fires that threatened the landslide and the fact that it was the most tragic fires in California.

In the midday news, five reports of fires in California were broadcast together. The climate change context was indirectly mentioned only in one report in which the Governor of California was quoted, despite the fact that they could also use reports that were not related with the topic of fires but were part of climate change.

2.3 Other news

In a brief news session at 4.00 pm, reports of fires occurred most frequently, on the 9th, 12th, 13th, 14th, 15th, 16th and 23th of November 2018. In each of them there was information about the numbers of victims, missing and reported in the report published on November 12, the comments of the Governor of California, in which we find an indirect link to climate change in his statements on warming and drought.

In the morning reports at 7.30 am, the broadcast time of which was one hour, almost identical reports of fires in California were broadcast on 12, 13, 14 and 15 November 2018.

In the morning reports on 22 November 2018, a debate was held on the pilgrimage from Rome to Cracow for justice for the victims of climate change, which was not directly related to the fires in California.

In the morning news, which has a broadcasting time of one hour and its part is a discussion on the most current topic, the editorial office did not even use the interview with a climate change expert, notwithstanding the possibility of linking information not only to fires, but also to the rise in fuel prices in France and the demands of the Green Party in Germany to increase the budget for fighting against climate change (respectively global warming).

In the News and Commentaries broadcasted on the first TV program of the Slovak public service media over the monitored period eight times, the issue of climate change and fire did not occur at all, neither an extended report nor a topic for discussion.

In other reporting sessions, fires were reported in the news together eleven times. Indirect relation of the climate change, particularly warming and drought, and fires was mentioned only in two reports on November 12, 2018.

2.4. Summary of the research

In our reviewed period, 21 reports of fires in California were issued, of which only one the fires in California directly linked to the climate change and five indirectly related it to the warming and droughts that could lead to further fires and worse tragedies.

The RTVS has the possibility also to associate the issue of climate change and fire to other reports that have shown at that time. That were the discussions about the need to raise fuel prices (and other products that cause damage on the environment) in France and the discussion occurred during the approving the state budget of Germany about the need to increase the budget for combating climate change.

We also note the absence of expert discussions on the subject, whether in the news and commentary program or in the morning's debates, which the public service media could use to inform about the relevance of the topic in correlation with the current dramatic event.

We did not even confirm the correlation between the length of the program and the seriousness of the topic. On the one hand, the evening news, which has the largest amount of running time, used this space for more information related to the subject - from five issues of the program up to three were more or less dedicated to climate change and warming. Discussing programs “Morning News” and “News and Commentaries” did not use this potential. However, out statement, that the shorter news programs would not mention the context of the event and they rather focus on briefing on events is confirmed by the research.

3. CONCLUSION

In our paper, we want to explain that the medialization of the topic of climate change is crucial. This subject matter is actual and serious and many international organizations (including UN, Council of Europe, EU, IPCC, etc.) and professionals call for strict changes in our access to the environment. The information about the theme of climate change should by spread by mass media, particularly by the public broadcasters, whose role is to inform the society not only about the attractive, interesting and entertaining things, but also about the serious matters of the public interest. Broadcasting such information is besides important also because climate changes have global, not local character. Every activity that causes damage to the environment affects whole earth.

Even when the media news are full of natural disasters, catastrophes, migration, violence and armed conflicts about the natural resources, the media rarely show the connection between those events and climate change. Media spread these information as an interesting story, but the story that do not relates us or something that may be happened in more or less distant future. The public discussion is often revolved about the doubts about the climate change existence.

It is important to continue in media research which can map the broadcasting and communicating this topic by the leading media on global media market. However, according our pre-research, we can already recommend that it is important to focus the research on following problems:

- how are the possibilities to explain the topic in understandably and simply;
- how to attract the attention of relevant amount of public to this topic.;
- and what can social media do in this subject matter, or, how social media can reach their users with this topic.

In this regard we would to like to point out, that significant part of the public pay attention to chosen activities focused on protecting the environment (at least they are ready contribute to dissemination relevant information), as movement #My sme les (#We are forest). This movement is quite extensive probably because it is a theme that is really close to the people, it literally influences their everyday lives, or their free time activities. We believe that to inform about the climate change is principally the role of governments and media, however, if the public will show the interest in this topic, media will pay more time to share it.

Sources

1. ACT No. 308/2000 on Broadcasting and Transmission. 2000. [Online] [2018-12-02] Available on: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2000/308/20180901
2. ACT No. 532/2010 on RTVS. 2010. [Online] [2018-12-05] Available on: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2010/532/20140101
3. ACT No. 460/1992 Slovak Constitution. 1992. [Online] [2018-12-08] Available on: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1992/460/20170601
4. CARRINGTON, D. 2018. Brutal news: global carbon emissions jump to all-time high in 2018. In: Guardian, 5 December 2018. Online] [2018-12-08] Available on: https://www.theguardian.com/environment/2018/dec/05/brutal-news-global-carbon-emissions-jump-to-all-time-high-in-2018?fbclid=IwAR08yxdn9iTmQjdL4WRHKX28i1TAsSJY54s_UqDuawGuIhbyCotl90JCxIY
5. COUNCIL OF EUROPE. Climate change impact. 2018. [Online] [2018-12-08] Available on: https://www.coe.int/en/web/europarisks/climate-change-impact
6. EUROPENA COURT OF HUMAN RIGHTS. 2018. Factsheet – Environment and the ECHR, Press Unit. [Online] [2018-12-10] Available on: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Environment_ENG.pdf

7. EUROPEAN UNION. 2018. Environment. [Online] [2018-12-10] Available on: http://ec.europa.eu/environment/index_en.htm
8. EUROPEAN UNION. 2018. Climate change: Council adopts conclusions. [Online] [2018-12-10] Available on: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/10/09/climate-change-council-adopts-conclusions/
9. HOFFMAN, J.A. Jak kultura utváří diskusi o klimatické změne. Brno : Masarykova univerzita, 2017. ISBN: 978-80-210-8711-8
10. LEVY, S.B., PATZ, A.J. Climate Change and Public Health. New York : Oxford University Press, 2015. 405 p. ISBN: 978-0-19-020245-3.
11. McMICHAEL, J.A. Climate Change and the Health of Nations. Famines, Fevers, and the Fate of Populations. New York : Oxford University Press, 2017. 370 p. ISBN: 978-0-19-0262-952.
12. PAGE, A.E. Climate Change, Justice and Future Generations. Cheltenham : Edward Edgar Publishing Limited, 2006. 209 p. ISBN: 978-1-84376-184-6
13. PARIS AGREEMENT ON CLIMATE CHANGE. 2015. [Online] [2018-12-02] Available on: <https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf>

Analyzed programs

1. ROZHLAS A TELEVÍZIA SLOVENSKA: Správy RTVS, broadcast on the Program: 1, from 2018-11-9 to 2018-11-23 at 7:00 pm. [Online] [2018-11-04] Available on: http://www.rtvs.sk/televizia/archiv/12957/173998
2. ROZHLAS A TELEVÍZIA SLOVENSKA: Správy RTVS, broadcast on the Program :1, from 2018-11-9 to 2018-11-23 at 4:00 pm. [Online] [2018-11-05] Available on: http://www.rtvs.sk/televizia/archiv/12996/173959
3. ROZHLAS A TELEVÍZIA SLOVENSKA: Správy RTVS, broadcast on the Program: 1, from 2018-11-9 to 2018-11-23 at 12:00 am. [Online] [2018-11-05] Available on: http://www.rtvs.sk/televizia/archiv/12994/173952
4. ROZHLAS A TELEVÍZIA SLOVENSKA: Ranné správy RTVS, broadcast on the Program: 1, from 2018-11-9 to 2018-11-23 at 7:30 am. [Online] [2018-11-05] Available on: http://www.rtvs.sk/televizia/archiv/12993/173945
5. ROZHLAS A TELEVÍZIA SLOVENSKA: Správy a komentáre, broadcast on the Program: 1, from 2018-11-9 to 2018-11-23 at 10:00 pm. [Online] [2018-11-06] Available on: http://www.rtvs.sk/televizia/archiv/13011/174231

Contacts

Mgr. Miroslava Dobrotková, Ph.D.
Constantine the Philosopher University in Nitra
Departement od Journalism
B. Slančíkovej 1
949 01 Nitra
email: mdobrotkova@ukf.sk

Mgr. Andrea Chlebcová – Hečková, PhD.
Constantine the Philosopher University in Nitra
Departement od Journalism
B. Slančíkovej 1
949 01 Nitra
email: mdobrotkova@ukf.sk

REFLEXIA A KOMPARÁCIA VYBRANÝCH VYUČOVACÍCH METÓD

REFLECTION AND COMPARISON OF SELECTED TEACHING METHODS

Lenka Magová, Petra Baďová

Abstrakt

Každý učiteľ denne stojí pred otázkami: Ako vyučovať žiakov tak, aby si z vyučovacej hodiny zapamätali čo najviac vedomostí? Ako žiakov zaujať, nadchnúť pre preberanú tému? Schopnosť vybrať a vhodne realizovať vyučovacie metódy je jednou z kľúčových kompetencií učiteľa. Na túto kompetenciu sa často kladie dôraz pri hodnotení učiteľovho výkonu. V čom spočíva jej náročnosť? V príspevku sa zameriame na problémy, s ktorými sa učiteľ v tejto oblasti môže stretnúť a s ktorými sa aktuálne stretáva.

Klúčové slová: *vyučovacia metóda, forma vyučovania, učiteľ*

Abstract

Each teacher faces daily the questions: How to teach the students to remember as much knowledge as possible? How to engage pupils, excite about the topic? Ability to select and suitably apply teaching methods is one of the teacher's key competences. This competence is essential for the evaluation of the teacher's performance. What makes it difficult? In the paper, we will focus on the problems currently faced by the teacher in this field and the problems he may encounter.

Key words: *teaching method, form of teaching, teacher*

1 VÝBER A REALIZÁCIA VYUČOVACÍCH METÓD

Vyučovacie metódy predstavujú jeden zo základných stavebných kameňov vyučovacieho procesu v škole. Napriek pomerne jednoznačným charakteristikám jednotlivých vyučovacích metód v teórii vyučovania, pri ich sledovaní a hodnotení v práci učiteľa často dochádza k ich vzájomnému zamieňaniu.[1] Ak totiž učiteľ tvorivo pracuje so žiakmi, striktné a jednoznačné vymedzenie použitej metódy môže byť problematické. Pre ilustráciu si uveďme príklad: Učiteľ na hodine zadá vytvoreným skupinám žiakov za úlohu vytvoriť plagát, ktorý má propagovať tému, ktorej sa venovali na hodine. Učiteľ aktivitu dopĺňa o prvky dramatizácie a hranie rolí, keďže žiaci sú v rámci skupiny rozdelení na „textárov“, „grafikov“, „fotografov“, atď. V úvode ich vyzýva, aby ako skupina využili metódu „brainstormingu“. V záverečnej časti aktivity učiteľ zlučuje jednotlivé časti tímov do väčších celkov, ktoré majú komparovať svoje výsledky, čiže v tomto prípade možno hovoriť o použití metódy „snehovej gule“. Popísaná činnosť tvorí jednu aktivitu, ale akú metódu učiteľ vlastne použil?

1.1 K otázke vyučovacích metód

K dosiahnutiu stanovených vyučovacích cieľov má učiteľovi slúžiť pomerne pestrá paleta vyučovacích metód. Široká škála existujúcich vyučovacích metód sa však veľmi ľahko môže stať neprehľadnou a mätúcou. Do určitej miery možno súhlasiť s R. Čapkom (2015), ktorý odmieta rôzne druhy členenia vyučovacích metód a namiesto nich ponúka, s trochou zveličenia, delenie na metódy, ktoré učiteľ pozná, ovláda a používa a na metódy, ktoré učiteľ

[1] Pozri napr. odozvy z pilotáže hodnotiacich a sebahodnotiacich hárkov kompetencií učiteľa (Stranovská, 2018).

nepozná, alebo pozná a nepoužíva. Napriek tomu je však vzhľadom k potrebe reflexie ich používania, teda k potrebe získania spätnej väzby, nutné pracovať s určitým pojmovým aparátom, a teda aj kategorizáciou. Učiteľ nesmie ustrnúť v rámci teoretického poznania základných definícií a kategorizácií vyučovacích metód, ktoré uvádzajú elementárne didaktické publikácie, ale zároveň nesmie zabúdať, že ich poznanie predstavuje základ pre hodnotenie i sebahodnotenie, pre získanie spätnej väzby, avšak čo je ešte dôležitejšie, je základom pre samotnú orientáciu učiteľa v klasických, moderných či alternatívnych metódach.

Poznanie základných pojmov je teda jednou z hlavných podmienok hodnotenia, ktoré má byť konkrétne, a vo svojej podstate aj konštruktívne. Má rozvíjať sebapoznávanie učiteľa a jeho ochotu rozširovať svoje vedomosti v danej oblasti, svoj repertoár aktívne využívaných metód na vyučovacej hodine a v neposlednom rade aj jeho sebavedomie a komfort v ich využívaní. Ich používanie by nemalo byť len na čisto intuitívnej úrovni, ale zároveň by nemalo zostať v jednej schéme.

Skôr, než sa dostaneme k príkladom konkrétnych vyučovacích metód, pripomeňme si niekoľko často uvádzaných definícií pojmu vyučovacia metóda: „Vyučovacou metódou rozumieme zámerné usporiadanie obsahu vyučovania, činnosti učiteľa a žiaka, ktoré sa zacieľujú na dosiahnutie stanovených výchovných a vzdelávacích cieľov, a to v súlade so zásadami organizácie vyučovania“ (Stračár, 1977, s. 83). Maňák (1990) definuje metódu výučby ako „koordinovaný systém vyučovacích činností učiteľa a učebných aktivít žiakov, ktorý je zameraný na dosiahnutie učiteľom stanovených cieľov pre žiakov a žiakmi sú tieto ciele akceptované“ Petlák (2004) charakterizuje vyučovaciu metódu nielen ako spôsob alebo cestu, ale ako vzájomnú súčinnosť – učiva, učiteľa a žiaka. Obdobne ju charakterizujú ďalší autori, napr. Kalhous (2009) poukazuje v rámci vyučovacích metód najmä na vzájomnú interakciu žiaka a učiteľa, v ktorej naplnení je možno sledovať profesionálne kvality učiteľa. Vyučovacia metóda je slovami spomínaného autora vzájomná spolupráca, v ktorej učiteľ akceptuje psychologické, sociálne a somatické individuálne osobitosti žiaka a žiak prevažne na základe svojich osobných slobodných aktivít sa stotožňuje so stanoveným vyučovacím cieľom. Zvolená vyučovacia metóda by mala byť z hľadiska žiaka emotívne pôsobivá, informatívne nosná a formatívne (pre poznanie i výchovu) účinná, z hľadiska učiteľa by zasa mala byť didakticky ekonomická a použiteľná v praxi, mala by byť adekvátna ako pre učiteľa, tak aj jeho žiakov. Prostredníctvom vhodne zvolenej metódy by si žiaci mali osvojiť také kompetencie ako sú schopnosť riešiť problémy, pracovať v tíme, analyzovať, čítať s porozumením, komunikovať a iné (Lomnický, 2017).

V odbornej pedagogickej literatúre sa stretávame s množstvom klasifikácií vyučovacích metód. Niektoré z nich, klasickejšie, stavajú na opozíciách: informačno-receptívne vs reproduktívne metódy, výkladové vs heuristické metódy (Lerner, 1986), iné triedia vyučovacie metódy podľa zdroja informácií (slovné - názorné - praktické), podľa funkcie (fázy výučby) vo vyučovacom procese (motivačné - expozičné - fixačné - diagnostické), z hľadiska použitého logického postupu (induktívne - deduktívne - analyticko-syntetické - porovnávacie), z hľadiska aktivity a samostatnej práce žiakov (oznamovacie - problémové - tvorivé) či podľa spôsobu interakcie (frontálne - skupinové - individuálne) (Kalhous a kol., 2002).

V súčasnosti sa však preferuje aplikovanie moderných aktivizujúcich vyučovacích metód, ktoré podporujú záujem žiakov o učenie, podporujú u nich intenzívne prežívanie, myslenie a konanie, využívanie už získaných skúseností a vedomostí, rozvíjajú ich poznávacie procesy a schopnosti kriticky myslieť a na základe toho prijímať konečné rozhodnutia a ktoré pomáhajú žiakom rozvíjať také tvorivé schopnosti, ako sú fluencia, flexibilita, originalita, senzitivita, redefinícia, elaborácia a pod.

Moderné vyučovacie metódy triedi odborná literatúra na: problémové metódy (ako napr. metódy konfrontácie a paradoxov, heuristické metódy), metódy rozvoja kritického myslenia (ako napr. sokratovská metóda, inscenačná metóda a i.), metódy rozvoja tvorivého myslenia – heuristika (ako napr. brainstorming, záujmoví experti, myšlienkové mapy, asociačné učenie a i.), prípadne uvádza také typy metód ako: hry, diskusné metódy, situačné metódy, inscenačné metódy (hranie rolí) a iné špeciálne metódy (ako napr. projektová metóda, "icebreakers", cvičenie vnímavosti a pod.).

Z uvedeného, aj keď značne stručného, prehľadu niektorých klasifikácií a prístupov k triedeniu vyučovacích metód je jasné, že, na jednej strane, rôzni autori, sa v zásadných otázkach prístupu k vyučovacím metódam do značnej miery zhodujú, aj keď uplatňujú isté osobitosti pri ich klasifikácii, no na druhej strane vidíme, že zaradenie jednej a tej istej metódy je možné pod rôzne klasifikačné kritériá, nehovoriac o jej konkrétnej aplikácii vo vyučovacom procese.

Aby sa učiteľ mohol informovane rozhodnúť, akú vyučovaciu metódu zvolí tak, aby dokázal pružne reagovať a mohol pri plánovaní výučby využívať väčšie množstvo činností, musí poznať podľa G. Pettyho (2004) odpovede na tieto základné otázky:

- Aké vyučovacie metódy mám k dispozícii?
- Aké sú prednosti a slabšie stránky týchto metód?
- Pre aké účely mi každá z nich môže slúžiť?
- Ako každú z nich využiť v praxi?

Pri samotnom výbere je potrebné zvážiť aj ďalšie aspekty, ktoré môžu do značnej miery determinovať plnohodnotné využitie metódy, ako napríklad priestor, v ktorom sa bude vyučovacia hodina odohrávať, časová náročnosť, dostupnosť pomôcok, ktoré sú potrebné, očakávania či limity zo strany žiakov, a i. (Lomnický, 2017). Samozrejme, nesmieme zabúdať ani na funkčnosť metód, treba mať na zreteli ich ekonomickosť, prispôsobenie schopnostiam a vedomostiam žiakov a v neposlednom rade potenciál metód v rámci prepájania získaných poznatkov s praxou.

Použitie pestrej palety vyučovacích metód je nutné pre všestranný rozvoj žiakov. Používaním rôznych vyučovacích metód získa príležitosť na dosiahnutie úspechu väčší počet žiakov. Vyučujúci im dáva s ich pomocou nástroje, ktoré môžu využiť nielen v škole. Sú základným prvkom motivácie, základom pre zapojenie žiakov do zmysluplnej školskej práce. Tým, že ponúkame žiakom pestré a zábavné aktivity, zlepšujeme ich vzťah k predmetu i sebe ako k učiteľovi, takže omnoho ľahšie prijímajú i „nezábavné" činnosti, ktorým sa nie je možné vždy vyhnúť (Čapek, 2015).

Hľadanie optimálnej zásoby metód je pre učiteľa nikdy sa nekončiaca výzva, pretože tak ako sa menia nároky žiaka, tak sa mení i samotný učiteľ. Vyučovaciu metódu by mal učiteľ nielen detailne poznať, ale mala by korešpondovať aj s jeho osobnosťou a schopnosťami ju plnohodnotne využiť na vyučovacej hodine. Je preto potrebné aktualizovať a dopĺňať nielen svoje vedomosti v rámci predmetu, ktorý učiteľ vyučuje, ale aj hľadať nové spôsoby, akými ich môže žiakom sprostredkovať. Je nutné si uvedomiť, v čom spočívajú hranice toho, čo je učiteľ schopný sprostredkovať svojim žiakom. Nie je možné súperiť s voľne dostupnými informáciami, a preto tak, ako sa mení úloha učiteľa, ktorý už dlhšiu dobu nie je hlavným zdrojom poznania pre žiakov, tak je potrebné zmeniť aj spôsob odovzdávania vedomostí žiakom. Zvoliť vhodnú metódu je dôležité nielen vzhľadom na povahu učiva, ale aj z dôvodu vyvolania záujmu žiaka o danú tému, povzbudenia jeho samostatnej aktivity a v súlade so selekciou dostupných zdrojov aj rozvoja kritického myslenia. Efektivita použitej metódy je do značnej miery závislá aj od toho, ako ju vníma samotný učiteľ. Petty (2004) odporúča učiteľom experimentovať a vyskúšať každú metódu nie jedenkrát, ale aspoň trikrát. Ak sa metóda neosvedčí raz, môže to byť smola, dvakrát náhoda, ale ak sa neosvedčí ani na tretí krát, pravdepodobne pôjde o pravidlo.

Pre ilustráciu uvádzame niekoľko známych i menej známych zaujímavých metód či ich existujúcich variantov, ktoré sa dajú uplatniť vo vyučovaní ktoréhokoľvek predmetu. Pri ich výbere sme sa zamerali na tie, ktoré sa v pedagogickej praxi podľa našich zistení častokrát zamieňajú.

1.2 Príklady

„Brainstorming“ - búrka nápadov - vs. „brain-pool“ - nádrž nápadov

Brainstorming patrí k najznámejším a pomerne široko uplatňovaným súčasným metódam, často sa používa v prípadoch, keď nepoznáme jednu správnu odpoveď. Maňák a Švec (2003) uvádzajú niekoľko pravidiel a postup, ktorý je potrebné zachovať pri správnej aplikácii tejto metódy: nepripúšťa sa kritika žiadneho z nápadov; dáva sa úplná voľnosť produkcii nápadov; umožňuje sa vyprodukovanie čo najväčšieho množstva nápadov; zaznamenáva (zapisuje) sa každý nápad; povoľuje sa inšpirovanie sa pri vytváraní nových nápadov už vyprodukovanými a zapísanými nápadmi. Učiteľ najprv oboznámi žiakov s témou a napíše ju na tabuľu. Žiaci nahlas formulujú svoje myšlienky, nápady, ktoré učiteľ tiež zaznamenáva na tabuľu. Tým sa vytvorí aj zrakový vnem všetkých postupne vyprodukovaných myšlienok. Čapek (2015) upozorňuje taktiež na značný význam nadväznosti činnosti, teda na plnohodnotné využitie potenciálu získaných nápadov, aby žiaci videli, že prispieť nápadom má význam.

Petty (2004) zasa upozorňuje na dôležitosť vysvetlenia filozofie tejto metódy pri prvom použití, pričom veľmi pomáha vyskúšať si to cvične. Napríklad, učiteľ požiada triedu, aby sa snažila prísť na čo najviac možností využitia tehly. Najskôr budú prichádzať návrhy ako „zarážka“ do dverí či „podpera poličky“. Až keď sa začnú objavovať návrhy typu „anestetikum“ či „odsklievač“ okien bude učiteľ vedieť, že žiaci pochopili podstatu tejto metódy.

Metóda „brainstormingu“ zlepšuje proces myslenia, vzťahových relácií, umožňuje riešenie daného problému, témy či situácie ako aj akceptáciu názorov druhých ľudí. Žiakom pomáha komparovať známe informácie s novými. Učiteľovi zasa umožňuje sledovať, ako žiaci dokážu jednotlivé myšlienky rozvíjať a logicky ich asociovať (Zormanová, 2017). Pri voľbe tejto metódy, resp. pri voľbe jedného z jej variantov je potrebné však brať do úvahy aj jej potenciálne nevýhody (živelnosť, nesystematickosť, nevyváženosť aktivity všetkých žiakov), ktoré však môže učiteľ svojou činnosťou pozitívne ovplyvniť či dokonca využiť.

„Brain pool“ (nádrž nápadov) je metóda podobná búrke nápadov. Na rozdiel od predchádzajúcej metódy sa však uskutočňuje len písomnou formu. Nie je to taká dynamická metóda, akou je búrka nápadov, ktorá je založená viac na spontánnom ústnom prejave žiakov. Táto písomná forma zaznamenávania nápadov je obľúbená najmä u introvertných žiakov. Korešponduje taktiež s výskumami vedcov, ktoré, ako uvádza Petty (2004), prekvapivo ukázali, že ľudia majú takmer dvakrát toľko nápadov, keď pracujú sami. Po oboznámení sa s daným problémom, javom, témou či situáciou každý žiak dostane čistý hárok papiera, na ktorý samostatne napíše svoje myšlienky, nápady, postrehy. Diskusia nie je povolená. Ak žiak zaznamenal všetky svoje asociácie a impulzy k danej problematike, položí hárok do stredu stola a zoberie si hárok so záznamami iného spolužiaka. Jeho myšlienky ho môžu inšpirovať a obohatiť. Svoje nápady tak môže rozvinúť alebo korigovať či obohatiť tie, ktoré sú na papieri už napísané. Po ukončení písania sa všetky hárky papiera musia umiestniť na viditeľnom mieste tak, aby o danom probléme porozmýšľali všetci žiaci (Belz a Siegrist, 2001).

Mnoho učiteľov pracuje s variáciami tejto metódy skôr intuitívne a nevyužíva preto celý jej potenciál, prípadne pri prvých komplikáciách či neúspechoch rezignuje a viacej už po nej nesiahne. Aj z toho dôvodu je dôležité, aby čo najdetailnejšie poznali všetky aspekty tejto metódy, jej varianty, benefity, ale aj úskalia.

Zážitkové vyučovanie vs. vyučovanie v životných situáciách

Zážitkové vyučovanie je možné využiť pri akomkoľvek učení, ktoré podnecuje žiakov aplikovať svoje poznatky a chápanie pojmov do reálnych autentických životných situácií, pričom úlohou učiteľa je učebný proces usmerňovať a uľahčovať (Wurdinger, Carlson, 2009). Táto metóda, ako to naznačuje jej názov, je založená na zážitku, jeho reflexii, na doterajších skúsenostiach a na udržaní naučeného v pamäti dlhšiu dobu. Je zameraná na iniciovanie citových zážitkov, prostredníctvom ktorých človek získava istú skúsenosť. Metóda zastrešuje celý rad aktivít, napr. charakteristický je dialóg a skupinové diskusie, pohybové, výtvarné, hudobné, písomné aktivity, viacrozmerné aktivity (hranie rolí, modelovanie situácií), dramatizácia (hranie scénok, simulačné hry) a rôzne objavovacie aktivity. Zážitkové učenie charakterizuje kooperatívnosť a interaktívnosť, uvedomovanie si vlastných hodnôt, postojov alebo citov, aktívna participácia všetkých žiakov i samotného učiteľa.

Metóda vyučovania v životných situáciách sa vyznačuje podobnými znakmi, postupmi aj efektívnosťou ako metóda zážitkového vyučovania. Ide najmä o zásadnú orientáciu na riešenie reálnych problémov, prežívanie autentických príbehov a života ako takého. V rámci tradičného vyučovania je táto metóda využívaná, avšak pomerne nesystematicky a obvykle sporadicky, najmä počas školských vychádzok, exkurzií, výletov, kurzov, aktivít v prírode alebo mimoškolskom prostredí. Vyučovanie v životných situáciách môže nadväzovať na problémové a projektové metódy (Maňák, Švec, 2003).¨

Metóda problémového vyučovania vs. metóda projektového vyučovania

Aj v tomto prípade hovoríme o dvoch veľmi blízkych pojmoch, dokonca odborná literatúra (Kasíková, 1993) považuje projektové metódy za variant problémových. Základnou črtou problémovej vyučovacej metódy je stanovenie problému, teoretickej alebo praktickej úlohy/zadania učiteľom a následná samostatná myšlienková aktivita žiakov. Učiteľ žiakom nesprostredkúva hotové poznatky, žiaci si ich pod jeho vedením musia vyvodiť sami. Výhodou tejto vyučovacej metódy je, že prirodzene nabáda žiakov k odkrývaniu súvislostí, hľadaniu riešení, aktivizuje ich. Proces riešenia problému sa obvykle realizuje vo fázach, ktoré sa v prípade potreby opakujú: identifikácia problému, analýza problémovej situácie a hľadanie faktov, formulácia predpokladaného riešenia, overovanie a riešenie problému. (Pecina P., Zormanová L., 2009, Kotrba, T., Lacina, L., 2007).

Podstatou projektovej metódy vyučovania je, že vyžaduje od žiaka autorský vklad, podporuje kreativitu a samostatnosť. Orientuje sa na žiaka, nie na učiteľa alebo čisto na obsah učenia. Vychádza z predpokladu, že samotný obsah vzdelávania získava význam len vtedy, ak sa začleňuje do ľudských skúseností a ak sa používa pri spoločnej činnosti. Len riešenie komplexných problémov vedie žiakov k rozvíjaniu jednak zodpovednosti (za splnenú úlohu, za dodržanie termínu), rozvíja medzipredmetové vzťahy a je v úzkom prepojení s praxou, v prípade skupinovej práce rozvíja aj komunikáciu, schopnosť deľby práce, tvorby plánu a v neposlednom rade dokáže pozitívne ovplyvniť vzťahy medzi žiakmi. Pri voľbe tejto vyučovacej metódy však treba brať do úvahy aj jej náročnejšie aspekty – v prvom rade ide o to, že je veľmi dôležité dobre odhadnúť zameranie projektu, teda aby rešpektoval štruktúru preberanej témy či učiva a odhadnúť mieru voľnosti a zodpovednosti žiakov. Vo výhode je učiteľ, ktorý je dobrý organizátor, diagnostik, prognostik a znalec v odbore vyučovaného predmetu i v pedagogike, najmä v didaktike (ďalšie informácie napr. Petrašková, 2007).

Vyučovacie metódy predstavujú základné pracovné nástroje učiteľa, poznanie ktorých patrí k jeho profesijnej výbave. Pre učiteľskú prácu je absolútne nevyhnutné, aby ich poznanie nezostalo len v teoretickej rovine, ale aby ich vyučujúci vedel efektívne aplikovať na základe cieľa a účelu vyučovania. Vycibrená zručnosť zvoliť vhodnú vyučovaciu metódu pre odovzdanie poznatkov žiakom je nielen dôkazom profesionality vyučujúceho, ale aj jeho

prezieravosti. Osvojená pestrá paleta vyučovacích metód učiteľovi umožňuje pružne reagovať na množstvo problematických situácií, na ktoré počas výučby naráža. Náročnosť kompetencie učiteľa vybrať a realizovať vyučovacie metódy preto nespočíva len v neustálom aktualizovaní jeho vedomostí o existujúcich vyučovacích metódach, ale aj v ich detailnom poznaní a schopnosti ich aplikácie, reflektujúc ich odlišnosti a špecifiká.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-14-0446.

Použitá literatúra

1. BELZ, H., SIEGRIST, M. *Klíčové kompetence a jejich rozvíjení. Východiska, metody, cvičení a hry*. Praha : Portál, 2001. 375 s. ISBN 80-7178-399-4.
2. ČAPEK, R. *Moderní didaktika*. Praha : Grada Publishing, a. s., 2015. 608 s. ISBN 978-80-247-3450-7.
3. KALHOUS, Z. – OBST, O. a kol. *Školní didaktika.* Praha : Portál, 2009. 447 s. ISBN 978-80-7367-571-4.
4. KASÍKOVÁ, H. Nastal v naší škole čas projektu? In *Pohledy. Projektová metoda ve škole a za školou.* Praha : IPOS ARTAMA v spolupráci so Združením pro tvořivou dramatiku. 1993. ISBN 80-7068-066-0, s. 8-9.
5. KOTRBA, T. – LACINA, L. *Praktické využití aktivizačních metod ve výuce.* Brno : Společnost pro odbornou literaturu. 2007. 188 s. ISBN 978-80-87029-12-1.
6. LERNER, I. J. *Didaktické základy metod výuky.* Praha : SPN, 1986. 165 s.
7. LOMNICKÝ, I. a kol. *Teoretické východiská a súvislosti hodnotenia kompetencií učiteľa*. Praha : Verbum, 2017. 308 s. ISBN 978-80-87800-40-9.
8. MAŇÁK, J. Nárys didaktiky. Brno : MU, 1990. 111 s. ISBN 80-2100-210-7
9. MAŇÁK, J. - ŠVEC, V. *Výukové metody*. Brno: Paido, 2003. 223 s. ISBN 80-7315-039-5.
10. PETLÁK, E. *Všeobecná didaktika*. Bratislava : Iris, 2004. 311 s.. ISBN 80-89018-64-5.
11. PECINA P., ZORMANOVÁ L. *Metody a formy aktivní práce žáků v teorii a v praxi*. Brno : Masarykova Univerzita, Pedagogická fakulta, 2009. 147 s. ISBN 978-80-210-4834-8.
12. PETY, G. *Moderní vyučování*. Praha: Portál, 2004. 380 s. ISBN:807178978X.
13. STRAČÁR, E. *Systém a metódy riadenia učebného procesu.* Bratislava : SPN, 1977, s. 83.
14. STRANOVSKÁ, E. a kol. *Výskum hodnotenia kompetencií učiteľa*. Praha : Verbum, 2018. 373 s. ISBN 978-80-87800-43-0.
15. WURDINGER, S. D. – CARLSON, J. A. *Teaching for Experiential Learning: Five Approaches That Work.* Lanham, MD : Rowman and Littlefield Education, 2009. 126 p. ISBN 978-1-60709-367-1.
16. ZORMANOVÁ, L. *Didaktika dospělých*. Praha : Grada Publishing a.s., 2017. 224 s. ISBN 978-802710-051-4.

Kontaktné údaje

Mgr. Lenka Magová, PhD.
Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
Hodžova 1, 949 74 Nitra
Tel: +421 37 6408 382
email: lmagova@ukf.sk

Mgr. Petra Baďová, PhD.
Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
Štefánikova 67, 949 74 Nitra
Tel: +421 37 6408 486
email: pbadova@ukf.sk

JINOJAZYČNÁ ŠKOLA VE ZLÍNĚ

THE ENGLISH SCHOOL IN ZLÍN

Tereza Slobodníková

Abstrakt

Příspěvek se zaměřuje na Soukromou jinojazyčnou měšťanskou školu (s právem veřejnosti) s vyučovacím jazykem československým a anglickým, francouzským nebo německým, rozebrány jsou okolnosti jejího vzniku a jsou přiblíženy souvislosti její existence a zániku.

Klíčová slova: *Baťa, Zlín, pokusné školství*

Abstract

The article is focused on the "English School, Zlín (recognized by the Czechoslovak Ministry of Education)". The attention is paid on the topic of its establishment and on its general history.

Key words: *Baťa, Zlín, Experimental Education*

ÚVOD

Článek pojednává o Soukromé jinojazyčné měšťanské škole (s právem veřejnosti) s vyučovacím jazykem československým a anglickým, francouzským nebo německým (dále jen „Jinojazyčná škola"), která patřila mezi jednu z nejvýznamnějších Zlínských Baťovských škol z hlediska výuky cizích jazyků. Jinojazyčná škola byla určitým specifikem, neboť značná část vyučovacích předmětů (zeměpis, zpěv, malování, přírodopis, tělocvik, počítání, geodézie a kreslení, psaní, stenografie, psaní na stroji) probíhala v cizím jazyce.[1]

Škola měla také své oficiální názvy ve vyučovaných jazycích: v němčině [*Privat-Bürgerschule (mit Öffentlichkeitsrecht) mit čehoslowakischen u. englischer, französischer oder deutscher Sprache*], angličtině [*English School, Zlín (recognized by the Czechoslovak Ministry of Education)*] a francouzštině [*École française (avec le droit d'Ecoles publiques) à Zlín, République Tchécoslovaque*].

1 NÁRODNÍ A LOKÁLNÍ SOUVISLOSTI

Chod města Zlína ovlivňoval v první polovině 20. stol. koncern Baťa, který měl značný vliv na kulturní život, zdravotnictví a školství.[2] V roce 1923 byl Tomáš Baťa zvolen starostou města Zlína,[3] což znamenalo, že koncernové vedení mohlo ovlivňovat prakticky všechny oblasti v životě města, mj. mohlo participovat na budování zlínského lokálního školy. Zpočátku se vedení vymezovalo proti vzniku škol pro úředníky (gymnázia), k čemuž ale

[1] Srov. Moravský zemský archiv (dále jen „MZA"), Státní okresní archiv Zlín („SOkA"), Fond Baťa II/6, e. č. 1297, i. č. 362 a i. č. 363.
[2] Srov. KASPEROVÁ, Dana – KASPER, Tomáš – PÁNKOVÁ, Michaela. *Vzdělávací snahy firmy Baťa - vybrané problémy*. Liberec: Technická univerzita, 2014, 139 s.
[3] Srov. POKLUDA, Zdeněk. *Baťovi muži*. Zlín: Kovárna VIVA, 2012, s. 18.

nakonec v roce 1936 došlo, nicméně již od konce dvacátých let byly podporovány pokusné školy[4] a ve třicátých letech vedení koncernu podpořilo vznik mimo jiné i Jinojazyčné školy.[5]

Vybudování kvalitních škol bylo určitou nezbytností pro dobrý chod koncernu Baťa, neboť právě zlínské školy produkovaly budoucí potencionální spolupracovníky závodů Baťa.[6] Zlínské školství se pomocí tehdejších novin a časopisů stalo známé a mezi jeho hlavní představitele patřili Stanislav Vrána, Jaromír Hradil a jeho sestra Nora Hradilová.[7]

Zlínské školství se v časech Protektorátu značně změnilo, někteří pracovníci museli svá místa opustit, jiní byli zase zatčeni. Na konci války fungovaly budovy škol jako lazarety a sklady, což mělo negativní vliv na celkové fungování místního školství.[8] Osvobození Zlína v květnu 1945 v konečném důsledku znamenalo nejen odstřižení koncernu od vedení samotného města, ale také od škol, které i v předchozím období koncern ovládal nepřímo.[9]

2 VZNIK A ORGANIZACE JINOJAZYČNÉ ŠKOLY

Za vznikem Jinojazyčné školy stáli Jan Antonín Baťa (od roku 1932 šéf koncernu) a Dominik Čipera (jeden z nejvyšších „vedoucích“ v koncernové ředitelně a v letech 1932 až 1944 zlínský starosta).[10] Oba dva viděli jako nezbytné zřízení školy, která by mladou generaci naučila cizí jazyky, což by podniku Baťa umožnilo ještě lepší kontakty s celým světem.[11]

V únoru 1934 byla veřejnost informována o vzniku Jinojazyčné školy (zatím jen anglická větev). V září 1934 byla zprovozněna i německá a francouzská větev.[12]

Vyučování na Jinojazyčné škole probíhalo podle učebního plánu, který se jen nepatrně lišil od plánu na měšťanských školách. Některé části učiva ale nebyly probírány ve druhém ročníku, nýbrž až ve třetím.[13]

Vznik Jinojazyčné školy byl dalším krokem pokusného školství, které bylo od třicátých let dvacátého století ve Zlíně realizováno.[14] V Československu neexistovaly žádné srovnatelné školy (kromě anglického a francouzského institutu v Praze). Bylo také zdůrazněno, aby i děti z chudých rodin mohly navštěvovat Jinojazyčnou školu, takže 60 % školného bylo placeno ze zdrojů koncernu Baťa.[15]

Na Jinojazyčné škole neměla být vyučována jen němčina, francouzština a angličtina, ale v budoucnu také španělština, italština, ruština, čínština, arabština, malajština.[16]

Ačkoliv žáci navštěvovali jednu ze tří jazykových větví, hlavní předměty (český jazyk, dějepis, náboženství, ruční práce, základy společenských věd) byly vyučovány v jazyku českém. Ostatní předměty (zeměpis, přírodopis, počítání, geodézie, kreslení, malování, zpěv,

---

[4] Podrobně SLOBODNÍKOVÁ, Tereza. Výuka cizích jazyků na Pokusné měšťanské škole ve Zlíně. In *Sborník konference: Recenzovaný sborník příspěvků vědecké konference s mezinárodní účastí Sapere Aude 2017*. Hradec Králové: MAGNANIMITAS, 2017. s. 146-147.
[5] Srov. MZA, SOkA, Fond Baťa II/6, e. č. 1296, i. č. 343.
[6] Srov. MZA, SOkA, Fond Baťa II/5, i. č. 132.
[7] WICHEREK, Jaroslav. *Školy a vzdělávací činnost na Zlínsku ve dvacátých a třicátých letech*. Zlín: Muzeum jihovýchodní Moravy, 2005, s. 61.
[8] PÁNKOVÁ, Markéta et al. *Meziválečná školská reforma v Československu*. Praha: Academia, 2015, s. 185.
[9] MZA, SOkA, Fond 1. ŠSK, i. č. 457.
[10] Z jinojazyčné školy. In: *Mladý Zlín.* 1934, roč. 4, č. 4, s. 8.
[11] VAŇHARA, Josef. Škola světových Československů. In: Zlín. 1936, roč. 6, č. 2, s. 3.
[12] MZA, SOkA, Fond Nšk Masarykova Gottwaldov, i. č. 255.
[13] MZA, SOkA, Fond Baťa II/6, e. č. 1297, i. č. 363.
[14] VAŇHARA, Josef. Budova cizojazyčné měšťanské školy ve Zlíně otevřena. In: *Zlín.* 1934, roč. 17, č. 42, s. 3.
[15] VAŇHARA, Josef. Škola světových Československů. In: Zlín. 1936, roč. 6, č. 2, s. 3.
[16] Nouze o lidi znalé jazyků. In: *Světozor.* 1938, roč. 38, č. 52, s. 834.

tělocvik) byly vyučovány buď v němčině, anebo v angličtině, anebo ve francouzštině.[17] Výuku cizojazyčných předmětů měli na starost rodilí mluvčí, kterým byli dáni k dispozici tlumočníci.[18] Žáci německé větve navštěvovali i hodiny anglického jazyka, žáci anglické a francouzské větve pak hodiny německého jazyka.[19]

Počet žáků jednotlivých tříd Jinojazyčné školy byl zhruba o polovinu menší než počet žáků průměrné zlínské měšťanky.[20]

Na Jinojazyčnou školu chodily i děti funkcionářů Baťových závodů, např. francouzskou větev navštěvovaly Edita Baťová (dcera J. A. Bati)[21] a Marie Hlavničková (neteř J. A Bati).[22]

Žáci Jinojazyčné školy udržovali kontakty se svými vrstevníky z ciziny, ti, kteří chodili na francouzskou větev, si psali s dětmi z Francie a z Belgie, ti, kteří se učili anglicky, si psali jak s anglickými, tak i s americkými žáky. Německé dopisy si žáci vyměňovali s dětmi z Klostergrabu (nyní Hrob, okres Teplice), žáci ze Zlína psali své dopisy v němčině a jako odpovědi dostávali české dopisy od dětí z Hrobu.[23]

Značné množství žáků z Prahy, Olomouce, Hradce Králové, Čáslavi a ze Slovenska chtělo navštěvovat Jinojazyčnou školu, což byl důvod pro výstavbu internátů.[24]

Se začátkem druhé světové války museli učitelé z Anglie a Francie opustit Jinojazyčnou školu a od roku 1940 byla povolena pouze německá větev,[25] v říjnu 1939 byl změněn učební plán.[26]

Ředitel školy Vlček 30. září 1941 definitivně opustil svoje místo (předtím byl zatčen a stíhán Gestapem) a nový ředitel J. Balcár byl během jednoho týdne také zatčen.[27] Ve školním roce 1941/42 škola již nenakoupila žádné pomůcky.[28] V roce 1942 se stal ředitelem školy Karel Vošoust.[29]

Ve školním roce 1942/43 bylo zachováno pět hodin anglického, nebo francouzského jazyka. Hodiny dějepisu byly nahrazeny hodinami německého jazyka.[30]

Ve školním roce 1943/44 nemuseli žáci platit žádné školné. V první a druhé třídě měli žáci ještě dvě hodiny francouzštiny, ale od února 1944 nesměl být francouzský jazyk vyučován.[31]

V létě 1944 se musela Jinojazyčná škola často stěhovat, z toho důvodu probíhala výuka ve všedních dnech od 13:40 do 18:10 a v sobotu od 8:00 do 11:45. Od 5. ledna do 16. dubna 1945 se setkávali učitelé s žáky pouze dvakrát týdně, žáci dostávali spoustu domácích úkolů a museli se učit sami doma. Po 16. dubnu 1945 výuka neprobíhala, neboť rodiče nechtěli své děti posílat do školy.[32]

Z období po květnu 1945 neexistují k činnosti školy žádné dostupné materiály. Je nicméně zřejmé, že škola přišla o svou budovu a s vysokou mírou pravděpodobnosti ukončení její

---

[17] VAŇHARA, Josef. Škola světových Československů. In: Zlín. 1936, roč. 6, č. 2, s. 3.
[18] Z jinojazyčné školy. In: *Mladý Zlín.* 1934, roč. 4, č. 4, s. 8.
[19] Kdo chce mezi nás. In: *Mladý Zlín.* 1937, roč. 7, č. 1, s. 15-16.
[20] VAŇHARA, Josef. Škola světových Československů. In: Zlín. 1936, roč. 6, č. 2, s. 3.
[21] BAŤOVÁ, Edita. Děti o smrti presidenta Osvoboditele. In: *Mladý Zlín.* 1937, roč. 7, č. 2, s. 41.
[22] HLAVNIČKOVÁ, Marie. Zlín na jaře. In: *Mladý Zlín.* 1943, roč. 12, č. 8-9, s. 107.
[23] Dopisování žáků jinojazyčné šk. měšťanské ve Zlíně. In: *Mladý Zlín.* 1936, roč. 5, č. 6, s. 6.
[24] srov. Vaňhara, Josef. Růst jinojazyčné měšťanské školy ve Zlíně. In: *Zlín.* 1939, roč. 9, č. 38, s. 1.
[25] MZA, SOkA, Fond Soukromá měšťanská škola (s právem veřejnosti) Zlín, i. č. 91, e. č. 91.
[26] MZA, SOkA, Fond Soukromá měšťanská škola (s právem veřejnosti) Zlín, e. č. 98, i. č. 98.
[27] MZA, SOkA, Fond Soukromá měšťanská škola (s právem veřejnosti) Zlín, e. č. 99, i. č. 99.
[28] MZA, SOkA, Fond Soukromá měšťanská škola (s právem veřejnosti) Zlín, e. č. 92, i. č. 92.
[29] MZA, SOkA, Fond Soukromá měšťanská škola (s právem veřejnosti) Zlín, e. č. 93, i. č. 93.
[30] Tamtéž.
[31] Tamtéž.
[32] Tamtéž.

činnosti souviselo nejen s celkovou a ráznou eliminací vlivu koncernu Baťa ve Zlíně, ale také se skutečností, že škola od protektorátního období poskytovala jen výuku v německém jazyce, což po skončení druhé světové války nebyl zrovna vítaný atribut. Formálně byla činnost skončena ke konci srpna 1945.[33]

ZÁVĚR

Příspěvek shrnuje dostupné informace o Jinojazyčné měšťanské škole, která existovala v letech 1934 až 1945 ve specifických podmínkách baťovského Zlína. Jinojazyčná škola byla důsledkem zájmu vedení koncernu Baťa, který do konce druhé světové války determinoval veškeré dění ve Zlíně, na přípravě budoucích zaměstnanců pro jeho rozrůstající se obchodní a výrobní síť. Jinojazyčná škola představovala ve své době specifikum, podporované právě koncernem Baťa.

Své fungování škola zahájila v roce 1934 pouze v anglické variantě, následně přibyla výuka v německém a francouzském jazyce, čímž škola zajistila připravenost svých absolventů prakticky pro všechny oblasti tehdejšího (ještě do značné míry koloniálně podrobného) světa. Na konci třicátých let pak škola měla ještě více expandovat a vytvořit další své větve, ovšem mezinárodně-politický vývoj od podzimu 1938 dalšímu rozvoji školy nepřál. Po začátku druhé světové války byla ochromována výuka ve francouzském a anglickém jazyce (ostatně se jednalo o jazyky nepřátelských států) a ke konci Protektorátu pak již škola realizovala výuku pouze v německé větvi a její torzo muselo vystěhovat vlastní budovu ve školní čtvrti, jež měla složit pro potřeby říšskoněmecké branné moci. Po konci války pak existence jediné německé větve byla neudržitelná. Zánik školy je možné také dát do souvislosti s ochromením vlivu koncernu, který přinesly již první květnové dny roku 1945, kdy do vedení koncernu byla nainstalována národní správa.

Jinojazyčná škola představovala a představuje nejen v lokálních, ale také v celočeskoslovenských podmínkách mimořádnou vzdělávací instituci, která významnou měrou přispívala k zvyšování vzdělanosti a jazykové kompetence žactva.

Použitá literatura

1. KASPEROVÁ, Dana – KASPER, Tomáš – PÁNKOVÁ, Michaela. *Vzdělávací snahy firmy Baťa - vybrané problémy*. Liberec: Technická univerzita, 2014, 139 s.
2. PÁNKOVÁ, Markéta et al. *Meziválečná školská reforma v Československu*. Praha: Academia, 326 s.
3. POKLUDA, Zdeněk. *Baťovi muži*. Zlín: Kovárna VIVA, 2012, 167 s.
4. WICHEREK, Jaroslav. Školy a vzdělávací činnost na Zlínsku ve dvacátých a třicátých letech. Zlín: Muzeum jihovýchodní Moravy, 2005, 70 s.

Kontaktní údaje

Bc. Tereza Slobodníková
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně
Arne Nováka 1, 602 00 Brno
email: 447661@mail.muni.cz

[33] Tamtéž.

ADOPCE ROMSKÝCH DĚTÍ A JEJÍ VLIV NA RODINNÉ VZTAHY V DÍLE TEREZY BOUČKOVÉ

ADOPTION OF GYPSY CHILDREN AND ITS INFLUENCE ON FAMILY RELATIONSHIPS IN TEREZA BOUČKOVÁ'S LITERARY WORK

Martin Markoš

Abstrakt

Příspěvek se zabývá dílem Terezy Boučkové, a to na sebe navazujícími knihami Indiánský běh, Rok kohouta a Život je nádherný. Tato volná trilogie autobiograficky zachycuje autorčiny zkušenosti s adopcí dvou romských chlapců: xenofobii společnosti, rozpad vztahů v rodině, potvrzování stereotypů, postupnou proměnu vlastních názorů, porovnání se zkušenosti přátel. Pozornost je zaměřena na (ne)fungující komunikaci, upřímnost a odcizení, (ne)zvládání vytyčených životních rolí a strategií a vývoj postavy vypravěčky skrze převyprávění událostí v příběh. Metodologicky příspěvek využívá sociologických prací Zygmunta Baumana a Anthonyho Giddense, jež lze do značné míry využít pro literární antropologii. Dále čerpá z práce Petry Šanderové Tělesnost jako významný faktor procesu adopce: kulturně antropologický problém.

Klíčová slova: *Tereza Boučková, adopce, Romové, stereotyp, výchova*

Abstract

The present conference paper deals with Tereza Boučková's literary work, with follow-up books Indian Run (Indiánský běh), The Year of the Rooster (Rok kohouta) and Life is Beautiful (Život je nádherný). In this autobiographical trilogy, the author's experience with the adoption of two gypsy boys are caught: xenophobia in society, damaged relationships in a family, confirmation of stereotypes, progressive change of personal opinions, comparison with friends' experience. The attention is paid to non-functioning communication, honesty and alienation, dealing with set personal roles and strategies and the evolution of the storyteller's character through the plot. Methodologically, the paper is based on Zygmunt Bauman's and Anthony Giddens's sociological work, which can be used for literary anthropology in some ways. It also gains from Petra Šanderová's master's thesis Human body as an important factor of adoption process: cultural anthropology perspective (Tělesnost jako významný faktor procesu adopce: kulturně antropologický problém).

Keywords: *Tereza Boučková, adoption, Gypsies, stereotype, upbringing*

1 KONTEXT

V roce 2008 vychází Tereze Boučkové kniha *Rok kohouta* a způsobuje rozporuplné reakce kritiky, vášnivé diskuze na internetu a nadšení u některých xenofobů a neonacistů (Brdečková 2008). Spisovatelka v ní totiž reflektuje svůj rodinný život a dosavadní rodičovskou roli a přehodnocuje svůj názor na adopci dětí z kojeneckého ústavu. Přes veškerou její snahu a snahu jejího manžela vyrostla z adoptovaných romských chlapců zcela odlišná individua než z jejich syna vlastního.

Kniha je prostředním dílem volné trilogie, jejíž první díl se jmenuje *Indiánský běh* a třetím *Život je nádherný*. Je dobré též připomenout, že Tereza Boučková je rovněž autorkou scénáře k filmu *Smradi*, který zpracovává stejné téma, ovšem v době, kdy byli chlapci ještě malí.
Tento příspěvek zmíněnou trilogii nahlíží skrze sociologickou studii Petry Šanderové *Tělesnost jako významný faktor procesu adopce: kulturně antropologický problém*, jež je sama o sobě reakcí na *Rok kohouta*. Využito bylo rovněž recenzí a jiných ohlasů na knihu, zejména spisovatelčina problematického a špatně interpretovaného interview s časopisem *Marianne* (Jirků 2006), jakož i další sociologické literatury reflektující postmoderní společnost (A. Giddens, M. Castells, Z. Bauman).

2 ZOBRAZENÉ VZTAHY

Sledovaná próza především potvrzuje, že důvodem k adopci je bezdětnost, přesněji předpokládaná neplodnost ženy (nejstarší syn je v *Indiánském běhu* pojmenován jako Dárek). Respondenti Šanderové mluví ve shodě s Boučkovou o tom, že adopce je vedena čistě sobeckým zájmem (Šanderová 2011, s. 69). Potvrzuje se rovněž obava části veřejnosti, že k adopci budou nabídnuty romské děti, které jsou dodnes nejméně preferovány. Jsou-li prohlášeny za Romy (ač jejich zařazení ke konkrétnímu etniku může být často více než sporné), jejich „romství“ se jim stává performativem na celý život (Šanderová 2011, s. 55). Zároveň se ale v románu vynořuje víra v moc výchovy, sdílená nakonec oběma manžely. Patrná je již v románu *Indiánský běh* a retrospektivně se objevuje i v *Roce kohouta*. Zde jsme ovšem vrženi již do situace, kdy starší adoptivní syn (Patrik) utekl z domova a druhý (Lukáš) rodinu soustavně okrádá, podvádí a nerespektuje mnohdy ani základní hygienická pravidla, což vypravěčka kvituje s podivem, protože starší syn byl, co se týče čistoty, nejprve přehnaně pečlivý. Tento stav věcí vede k neustálému napětí, stresu a zoufalství, pocitu nedůvěry, kdy rodiče musí před prostředním synem vše schovávat. Zmíněný stres dále podporuje nefungující komunikace, kdy mnohokrát opakovaná pravidla nenacházejí odezvu. Dochází bohužel i k fyzickému násilí. Vypravěčka je pak ve výsledku podrážděna i vůči svému manželovi, ke třetímu, vlastnímu dítěti, matce atd. Výchovné problémy jsou pak okolím interpretovány jako důsledek nepříbuznosti, což opět odpovídá stereotypům, které zkoumala Šanderová (2011, s. 41). Šanderová ukazuje, že v evropských zemích je silně zakořeněna víra v osudovou pokrevní vazbu a všechny ostatní formy rodiny jsou vnímány jako náhražkové. Speciálním případem ve sledovaných dílech je letmá zmínka o Eltonu Johnovi, který žádá o zkoušku otcovství, i když mu to bylo předtím jedno. S těmito zažitými a zdánlivě nezpochybnitelnými vzorci uvažování se snaží vypravěčka bojovat. Paradoxní je, jak už bylo zmíněno, že Boučková (jako autorka) dosáhla svou knihou spíše opačného efektu.
Situace v zobrazené rodině je o to komplikovanější, že vypravěčce se nakonec podařilo otěhotnět. V rodině je tedy přítomno vlastní dítě (Matěj), které se chová, jak má, ve škole je bezproblémové a rodiče na něj mohou být pyšní – novinář Ján Gregor ho přirovnává ke kontrolní skupině (Gregor, 2009). Šanderová v této souvislosti mluví o tom, že každý pár touží po dítěti, které zvýší jeho společenskou prestiž. Nabízející se nerovný přístup má tedy logický a racionální základ, ač matka-vypravěčka se rozlišování vehementně vzpírá a někdy naopak nejmladšího syna zanedbává, protože nepotřebuje tolik hlídat. Je rovněž potřeba přičíst ještě vliv samotného prožitku těhotenství, který u adoptovaných dětí chybí a opět se mu často přičítá až přehnaný význam ((Šanderová 2011, s. 43).
Pocity starších synů z této rodinné situace reflektovány nejsou, pocity nejmladšího syna jen útržkovitě: na jednu stranu je rád, že měl bratry – a děti barvu jiných dětí sice reflektují, ale nehodnotí (Šanderová 2011, s. 55) – a když z jeho života zmizí, opravdu upřímně touží se s nimi setkat, zároveň se ale za bratra stydí, když ho ošuntělého a zdrogovaného potká se svou třídou. Vypravěčka jen spekulativně konstruuje, jak se její vlastní syn musel v rodině cítit. Často musel čelit hluku a násilí rodičů vůči chlapcům, které vnímal jako své sourozence. Není

divu, že hledal především klid u sebe v pokoji. A je to on, kdo ve třetím díle trilogie na rodiče po zralé úvaze naléhá, že je potřeba celou záležitost ukončit.
„Já jsem rád, že jsem vyrůstal s bráchy.
Na vteřinu se odmlčel a dodal.
Ale…
Znovu se na vteřinu odmlčel. Pak se nadechl a řekl.
Ale už to neotvírejte. Už ten příběh s nimi…
Co? Vyhrknul zoufale Marek.
Skončete.“[1]
Díky třetímu (vlastnímu) dítěti, se tak zdá, že snahy o adopci byly zbytečné a že si rodina mohla ušetřit spoustu nepříjemností, protože bez adoptovaných dětí by fungovala lépe. Jisté zahlazování stop je např. znázorněno přemístěním Matějova pokoje do místnosti po Patrikovi. „Pravé“ příbuzenství zvítězilo.
Vypravěčka též popisuje snahu dalších postav o vstřícný přístup k jejím synům, ale časem už ji víceméně jen ironicky glosuje. Je jasně patrné, že synové nerespektují pravidla společnosti, jen jich využívají. Jedná se vlastně o tzv. kokosové děti, na povrchu černé a uvnitř bílé (Šanderová 2011, s. 79). Proklamovaná rodinná výchova, jak se vypravěčka shoduje se sociálním pracovníkem, jim však jen poskytla lepší kamufláž, takže jim znovu a znovu nějaký důvěřivý člověk naletí. Vypravěčka sama však není schopná vztah ihned ukončit, stejně jako její manžel. Dál ze sebe nechávají tahat peníze, ač plně chápou, že jsou využíváni, dál dávají nové a nové šance a zkoušejí se setkávat alespoň o Vánocích. Veškeré vřelé telefonáty synů atp., ač jsou na první pohled míněny upřímně (a nelze zcela jistě říci, že do jisté míry nejsou), se tak stávají jen účinnými pákami a citová investice jako by byla celé ty roky jen jednostranná.
Pozoruhodné je, že oba adoptivní synové si ve třetím díle vyžádají od matky knihu *Rok kohouta*. Jde jim snad o natolik pochybnou slávu? Nebo jde o to, že ji napsala ona?

3 MOŽNÉ PŘÍČINY

Vypravěčka-matka se snaží svou zkušenost nezobecňovat. Dospívá k názoru, že nelze vše svádět na „geny“ (ač o nich Boučková v interview pro časopis Marianne sama mluví), když výchova selhala. Toto svádění na vrozené dispozice je příliš snadné, a proto nebezpečné (tzv. adoptismus[2]). Místo toho dochází k závěru, že rozhodující vliv má první rok života, kdy chlapci vyrůstali ve sterilním kojeneckém ústavu. V prvním i druhém románu je popisuje jako zvířátka: reagují jako Pavlovovi psi jen na lahev s mlékem, nikoliv na obličeje, zatímco jindy jsou apatičtí. Zároveň ale prožívají panický strach, když je chce jejich nová matka někde nechat samotné. Popisy jejich chování v nejobraznějším díle trilogie, *Indiánském běhu*, jsou do jisté míry shodné, aby byl vliv schematické ústavní výchovy zachycen v plném významu.
„Má velikou a širokou hlavu. Obličej bez výrazu. Palec čtyřicet osm hodin v puse. Palec jedenáct měsíců v puse, palec místo prsa, palec místo mámy. A před usnutím si klekne a na všech čtyřech komíhá dopředu dozadu, dopředu dozadu, dopředu dozadu.
Padne, převalí se na záda a strčí si palec do pusy.
Pláče, brečí, řve. Tvář má zkrabatělou a napuchlou. Cizí. Když na něj zavolám jménem, nereaguje, jako by byl hluchý. Palec jedné ruky si cucá a druhou si do krve rozdrápe ucho.“[3]
S tímto sváděním negativních věcí na „geny“ nebo „krev“ bojuje také studie Šanderové, a to i co se týče diskurzu odborné literatury. I ona zmiňuje, že deprivaci z ústavu je přičítán stále větší a větší význam, z publicistických textů reagujících na romány takový názor ale zazní jen ojediněle (Chuchma 2008; Šrut 2008). Jinak mediální diskurz opakuje v recenzích na *Rok*

[1] BOUČKOVÁ, T. *Život je nádherný*. s. 235.
[2] ŠANDEROVÁ, P. *Tělesnost jako významný faktor procesu adopce: kulturně antropologický problém*. s. 36.
[3] BOUČKOVÁ, T. *Indiánský běh*. s. 139.

kohouta fráze o genech (Janoušek 2008; Ljubková 2008; Bittnerová 2008; Gregor 2009), stejně jako opakovaně mluví o romských dětech, ač jedno je původu poloromského. To přesně uvádí pouze J. Gregor.
Studie Šanderové je založena na kulturním a sociálním vnímání těla. Jak se tělesná odlišnost dětí projevuje v *Roce kohouta*? Ve vesnici na zastávce se např. objeví nápis: *B……. jsou cikáni* (Boučková 2008), dochází zde tedy ke stigmatizaci celé rodiny, protože oba chlapci jsou vnímáni jako prvek, který je se zbytkem rodiny v kontrastu. Na nepochopení manželé narážejí u příbuzných i známých. V užším rodinném kruhu je snaha chlapcům jejich původ přiznávat, ale zároveň nedávat žádné hodnotící atributy. Sám Lukáš ovšem Romy nesnáší (i když podle vypravěčky mluví překvapivě stejně jako oni). Zároveň se ale snaží dozvědět něco o své biologické matce a sourozencích na vlastní pěst a informace od adoptivní matky ignoruje. Je zde tedy patrný určitý zmatek, co se týče vlastní identity, který však čtenář vidí jen z vnějšku. Co se týče vzhledu, vypravěčka Lukáše popisuje jako velmi pěkného chlapce, i když někdy použije přirovnání k indiánovi. Kdybychom vycházeli z Šanderové, může se jednat o snahu psychologicky zamaskovat romský původ při zachování atraktivnosti založené na neobvyklém vzhledu. Podle Šanderové se Češi nerozhodují jen podle barvy kůže a například černošské děti jsou při adopcích někdy preferované (Šanderová 2011, s. 86-87). U Romů však vstupují do hry tradovaná klišé o jejich nevychovatelnosti, ač jsme viděli, že ve hře jsou i jiné faktory, které mohou ovlivnit, jaké budou děti v dospělosti: vnímání vlastní odlišnosti, konfrontace s vlastním sourozencem, obecný konflikt s rodiči během dospívání, tlak společnosti a citová deprivace během prvního roku života v kojeneckém ústavu.

4 SROVNÁNÍ S JINÝMI RODINAMI

Rok kohouta je do značné míry protkán sdílením zkušeností s přáteli, s nimiž se vypravěčka a její manžel často seznámili právě díky problematice adopcí. Tyto zkušenosti jsou značně různé: objevují se negativní a velmi podobné těm jejich (a řada postav zmiňuje, že svého rozhodnutí litují a znovu by do adopce nešly), ale setkáváme se i s rodinami, kde jsou děti zatím malé. Vypravěčka si zde klade otázku, zda bude budoucí vývoj stejný jako u její rodiny. Vztažnou soustavou jsou ale také zoufalé bezdětné páry, katolický známý, který chodí protestovat proti potratům (ale do adopce by nikdy nešel), a rodiny, v nichž zvlčily děti vlastní. Např. mladší adoptivní syn Lukáš má dítě s patnáctiletou dcerou sousedů, její přístup je však prakticky stejný jako ten jeho – Lukáš je jí lhostejný a dítě rovněž. Vzhledem k zázemí samotné vypravěčky, jež má velmi problematický vztah s otcem (který ji a její sourozence opustil), matku, jež vystřídala během života větší množství partnerů, dále vzhledem k tomu, že sama vypravěčka je podruhé vdaná, málo se vídá se sourozenci, vyznává se z milostné touhy po jiném muži, a především vzhledem k tomu, že podobnou patchworkovou strukturu má celá řada rodin, s nimiž se vypravěčka setkává, dostává se nám situace rodiny s dvěma adoptovanými romskými chlapci do širších souvislostí. Nejedná se o ojedinělý či nějak speciální případ odklonu od tradovaného ideálu kompletní a bezproblémové rodiny.

„Dnes je papež Benedikt XVI., následník Jana Pavla II., na návštěvě Polska. Lidé šílí. U nás chtějí křesťanští demokraté zpřísnit (proti)potratový zákon. A jestli se sociálním demokratům podaří přihodit peníze na porodné – vznikne i u nás nový skvělý byznys.
Kolik dětí se narodí jen díky přání matek shrábnout porodné – a pak nazdárek? Tak si na život vydělávala Lukášova máma. Co vím, porodila nejmíň pět dětí.
A všechny šly rovnou do kojeneckých ústavů.“[4]

Rodina s adoptivními dětmi se také stává jedním z možných příznaků celkové přestavby postmoderní společnosti (Castells 2009), neznamená to však, že je a priori špatná (Šanderová

[4] BOUČKOVÁ, T. *Rok kohouta*. s. 260.

nabízí srovnání s indiánskými kmeny, kdy takové věci fungovaly bez problémů, ba dokonce na nich byla založena koncepce příbuznosti). *„Opravdu je život člověka flákajícího se někde mezi vězením, drogami, nezaměstnaností a sociálními dávkami ztracenější a promarněnější než běžný život maloměšťáka se dvěma dětmi, hypotékou a životem prožitým v paneláku a kanceláři netvůrčím, stereotypním způsobem?“*[5]

Mnozí recenzenti také připomínají, že Boučková mluví o své osobní zkušenosti (navíc přepracované do uměleckého textu) a jak jen může, snaží se nezobecňovat. Je však dobře že rozvířila debatu (Brdečková 2008), protože o problematice adopcí romských dětí mnohá periodika přímo mluví jako o tabu (Kadlecová 2008; Marečková 2008). Ve jménu politické korektnosti (Janoušek 2008) se na ní následně snesla vlna negativních reakcí a nadávek (často však šlo o dezinterpretaci). Taktéž se setkala s názory, že jsou s manželem neschopní nebo nechápaví rodiče. Dokonce ani studie Šanderové se vůči Boučkovým neubrání negativnímu hodnocení: *„Velice často slýcháváme o krádežích, lhaní, či toulání, většinou jsou ale tyto problémy spojovány zejména s ‚romským‘ původem dětí. Kniha Terezy Boučkové je v tomto ohledu ukázkovým příkladem.“*[6]

Na obranu Boučkové lze však uvést např. pasáž věnovanou Idě Kelarové, která, ač Romka, stejným způsobem jako vypravěčka nechápe přístup některých rodin, které jen apaticky žijí ze dne na den a veškerou poskytnutou hmotnou i finanční pomoc promrhají. Ida tak podléhá beznaději a rezignaci a vypravěčka se od pořadu reflektujícího její zkušenosti dokonce odtrhnout, ač ji znechucuje a naplňuje vztekem.

5 ZÁVĚR

Vzhledem ke stresu, neustálým konfrontacím, ale i vypravěččiným uměleckým ambicím se trilogie, a to především její druhý a třetí díl, jeví také jako psychohygiena nebo terapie – třídění myšlenek pomocí deníkových záznamů. S tím souvisí také katarze a symbolické znovuzrození na konci každého z dílů. Zatímco první díl ovšem končí příslibem nového života (Vánoce, miminko v matčině břiše), druhý díl detailně buduje depresivní atmosféru a tíseň, která vzápětí vygraduje do vášnivé a vulgární hádky s manželem, což uvolní atmosféru. Vypravěčka vzápětí tančí na romskou hudbu, což může značit, že veškerou naději neztratila a nerezignovala. I zde se narodí miminko (Lukášovi a sousedově dceři), vnímáno ovšem může být i jako poněkud depresivní známka toho, že děti bez zázemí tady pořád jsou a vždy budou. Stejně ambivalentně lze vnímat i název samotné knihy – buď jako neustálé opakování, nebo jako symbol síly a odhodlání (Kopáč 2008). Využití romské hudby je také dobrý strategický tah, většinou jde o jednu z mála věcí, kterou veřejnost na Romech vnímá pozitivně (Šanderová 2011, s. 92). Třetí díl je pak završen pláčem nad pohřbem Václava Havla, pláč je ovšem vnímán jako očistný, slitovný pláč nad vším a všemi. Pohřeb je popsán jako událost, po které už nic nebude jako dřív.

Ze všech tří románů můžeme cítit vypravěččinu houževnatost. Ač mnohdy řeší prkotiny a nechává se jimi vyčerpávat a ačkoli si mnohokrát řekne, že už nechá všechno plavat, vždy se vzchopí – avšak nikoli rozumem, nýbrž spontánně, protože jí okolní svět není a nemůže být lhostejný. Boučková jako autorka nezobecňuje, nenabádá k rasismu, ani nevysílá signál „černé nebrat“, jak ji v Respektu nařkl Jáchym Topol (Topol 2006), z nějž Šanderová částečně vychází. Ano, v rozhovoru pro *Marianne* (Jirků 2006) zmiňuje, že by byla pro zrušitelné adopce (protože děti nejsou ten, kdo si vybírá), že by adopci každému zkusila rozmluvit, ale zároveň říká i to, že by do ní sama šla znovu. Ostatně, Šanderová sama zmiňuje, že altruistická motivace je běžnější u pěstounské péče než u adopce (Šanderová 2011, s. 69). Jiří Bouček, Terezin manžel, v podobném duchu poukazuje na to, že nikdo by

[5] VARYŠ, V. Kohoutem jsem a Kohoutem zůstanu. In: *Terezabouckova.cz* [online]. 16. 6. 2008 [cit. 23. 9. 2017]. Dostupné z: http://www.terezabouckova.cz/cz/kohout

[6] ŠANDEROVÁ, P. *Tělesnost jako významný faktor procesu adopce: kulturně antropologický problém*. s. 120.

své skutečné odhodlání adoptovat dítě neměl být schopný změnit na základě beletristického díla (Bouček 2014).
Manželé Boučkovi se rozhodli pro dobrou věc (ač možná ze sobeckých důvodů) a tím dali dvěma dětem šanci. Velkým tématem knihy je i to, co s životem, když vám svět oplácí vaše dobré úmysly nevděkem (Cinger 2008). Odpovědí je: snažit se dál. Studie Šanderové totiž přichází se závěrem, že adopce romských dětí v průměru nedopadají hůře než ty ostatní, což je informace, která v době vydání Roku kohouta ještě chyběla (Chuchma 2008).
„Žádný z ostatních respondentů nepotvrdil, že by existovaly specifické výchovné problémy, které by souvisely s původem jejich dětí. Pokud se nějaké problémy objevily, pak byla jako příčina zdůrazňována právě deprivace dítěte, či běžné problémy, které souvisí se vstupem dítěte do puberty. Například v případě výchovných problémů ‚poloromského' syna paní Magdy nebyly příčiny jeho chování přičítány jeho ‚romským genům':
‚U něj se to udělalo tak, že po mamince byl cikánek, ale zlobivej byl po tatínkovi. A tatínek byl blonďák.' (Magda)"[7]

Literatura

1. BAUMAN, Z. *Tekutá láska: O křehkosti lidských pout*. Praha: Academia, 2013. 155 s. ISBN 978-80-200-2270-7.
2. BITTNEROVÁ, M. Rok kohouta: Kniha také o tom, že Romy opravdu nepřevychováme In: *Terezabouckova.cz* [online]. 6. 8. 2008 [cit. 23. 9. 2017]. Dostupné z: http://www.terezabouckova.cz/cz/kohout.
3. BOUČEK, J. Reakce Jiřího Boučka na článek „O pěstounské péči a adopcích romských dětí: Měli jsme volné místo u stolu". In: *Romea.cz* [online]. 7. 7. 2014 [cit. 23. 9. 2017]. Dostupné z: http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/reakce-jiriho-boucka-na-clanek-o-pestounske-peci-a-adopcich-romskych-deti-meli-jsme-volne-misto-u-stolu.
4. BOUČKOVÁ, Tereza. *Indiánský běh a Končiny štěstí, končiny ticha*. Praha: Grafoprint, 1992. 157 s. ISBN 80-901208-2-2.
5. BOUČKOVÁ, T. *Rok kohouta*. Praha: Odeon, 2008. 332 s. ISBN 978-80-207-1263-9.
6. BOUČKOVÁ, T. *Život je nádherný*. Praha: Odeon, 2016. 237 s. ISBN 978-80-207-1725-2.
7. BRDEČKOVÁ, T. Slovo, čin a odpovědnost. In: *Terezabouckovat.cz* [online]. 12. 7. 2008 [cit. 23. 9. 2017]. Dostupné z: http://www.terezabouckova.cz/cz/kohout.
8. CASTELLS, M. *Siła tożsamości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. 464 s. ISBN 9788301155834.
9. CINGER, F. Za co je člověk trestán a co může vydržet? In: *Terezabouckova.cz* [online]. 23. 5. 2008 [cit. 23. 9. 2017]. Dostupné z: http://www.terezabo uckova.cz/cz/kohout.
10. CHUCHMA, J. Chůze minovým polem. In: *Terezabouckova.cz* [online]. 24. 5. 2008 [cit. 23. 9. 2017]. Dostupné z: http://www.terezabouckova.cz/cz/kohout.
11. CHUCHMA, J. Bojuju a tedy ještě jsem. V nové knize se Tereza Boučková vyrovnává s tím, co život přináší. In: *Lidovky.cz* [online]. 20. 11. 2016 [cit. 23. 9. 2017]. Dostupné z: https://www.lidovky.cz/kultura/bojuju-a-tedy-jeste-jsem-v-nove-knize-se-bouckova-vyrovnava-s-tim-co-zivot-prinasi.A161115_135125_ln_ku ltura_hep
12. GIDDENS, A. *Proměna intimity. Sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*. Praha: Portál, 2012. 216 s. ISBN 978-80-262-0175-5.

[7] ŠANDEROVÁ, P. *Tělesnost jako významný faktor procesu adopce: kulturně antropologický problém*. s. 121.

13. GREGOR, J. Zameškanú lásku nikto nedoženie. In: *Inaque.sk*. [online]. 10. 7. 2009. [cit. 23. 9. 2017]. Dostupné z: http://www.inaque.sk/sk/clanky/books/non_fiction/zameskanu_lasku_nikto_nedozenie.
14. HORÁK, O. Domov, který se stal pastí. In: *Terezabouckova.cz* [online]. 24. 4. 2008 [cit. 23. 9. 2017]. Dostupné z: http://www.terezabouckova.cz/cz/kohout.
15. JANOUŠEK, P. Tereza Boučková: Rok kohouta. In: *Terezabouckova.cz* [online]. 24. 4. 2008 [cit. 23. 9. 2017]. Dostupné z: http://www.terezabouckova.cz/cz/kohout.
16. JIRKŮ, I. Sedmnáct let s dětmi odjinud. In: *Marianne*.cz [online]. 14. 4. 2006 [cit. 23. 9. 2017]. Dostupné z: https://is.cuni.cz/webapps/zzp/download/130153989.
17. KADLECOVÁ, K. Do černého. In: *Terezabouckova.cz* [online]. 19. 6. 2008 [cit. 23. 9. 2017]. Dostupné z: http://www.terezabouckova.cz/cz/kohout.
18. KOPÁČ, R. Deník jako román touhy. *Divadelní noviny*. 2008, n. 12, p. 15. ISSN: 1210-471X
19. KOPÁČ, R. Deník jako román touhy. In: *Idnes.cz* [online]. 19. 10. 2016 [cit. 23. 9. 2017]. Dostupné z: https://kultura.zpravy.idnes.cz/zivot-je-nadherny-recenze-09j-/literatura.aspx?c=A161018_121241_literatura_ts.
20. LJUBKOVÁ, M. Rok, jaký si nechcete prožít. In: *Terezabouckova.cz* [online]. 10. 7. 2008 [cit. 23. 9. 2017]. Dostupné z: http://www.terezabouckova.cz/cz/kohout.
21. MANDYS, P. Tereza Boučková se v próze Život je nádherný jeví spíš jako bloggerka, ale závěr knihy je náramný. In: *Ihned.cz* [online]. 27. 10. 2016 [cit. 23. 9. 2017]. Dostupné z: https://archiv.ihned.cz/c1-65493010-tereza-bouckova-zivot-je-nadherny-kniha-recenze.
22. MAREČKOVÁ, T. Kohoutí zápasy. In: *Nový Prostor*. 2008, n. 304, s. 22. ISSN**:** 1213-191.
23. SCHEINOSTOVÁ, A. *Romipen: literaturou k moderní identitě*. Praha: Athinganoi, 2006. 95 s. ISBN 80-239-7746-6.
24. ŠANDEROVÁ, P. *Tělesnost jako významný faktor procesu adopce: kulturně antropologický problém*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2011. 162 s. ISBN 978-80-7419-046-9.
25. ŠRUT, P. Jarní kniha roku. In: *Terezabouckova.cz* [online]. 29. 5. 2008 [cit. 23. 9. 2017]. Dostupné z: http://www.terezabouckova.cz/cz/kohout.
26. TOPOL, J. Prokletí nechtěných dětí. *Respekt*. 2006, n. 15, s. 6. ISSN 0862-6545.
27. UHLOVÁ, S. O pěstounské péči a adopcích romských dětí: Měli jsme volné místo u stolu. In: *Romea.cz* [online]. 3. 7. 2014 [cit. 23. 9. 2017]. Dostupné z: http://www.romea.cz/cz/romano-vodi/o-pestounske-peci-a-adopcich-romskych-deti-meli-jsme-volne-misto-u-stolu.
28. VARYŠ, V. Kohoutem jsem a Kohoutem zůstanu. In: *Terezabouckova.cz* [online]. 16. 6. 2008 [cit. 23. 9. 2017]. Dostupné z: http://www.terezabouckova.cz/cz/kohout.

Kontaktní údaje

Mgr. Martin Markoš,
Katedra českého jazyka a literatury, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové (UHK)
Rokitanského 62, 50003 Hradec Králové III, Czech Republic
Tel: 725 787 199
e-mail: martin.markos@uhk.cz

NEW HORIZONS IN COGNITION: PRACTICAL TRAINING OF UNDER-GRADUATE TEACHERS

Michal Čuřín

Abstract

The research focused on the following issues: The first aim was to list the supposed benefits resulting from including the issue of the Wikipedia editing into the curricula of under-graduate teachers. Secondly, the research focused on revealing of the difficulties encountered by the students during their practical training in editing. The third aim was to analyse the student teachers´ reflections on their findings resulting from the creation of their own articles and from their own visions of using such tasks in their own continuous teaching practice or block teaching practice. The fourth aim was to collect and analyse the reflections made by the students who had been trained in using the Wikipedia and who later, after having been graduated, included this activity in their standard teaching process. The fifth aim was to make conclusions from the findings mentioned above, and to propose methodological procedures and recommendations linked with working with Wikipedia in the school environment.

Key words: *Wikipedia, under-graduate teachers, practical training*

1. THEORETICAL BACKGROUND

When considering the research topic and potential benefits for under-graduate teachers (and followingly for secondary school students), we drew upon the current relevant literature which reflects the existing research into the chosen topic and which is presented in the bibliographic section.

When selecting the spheres of our research interest, we took into consideration Czech, resp. local specific features.

Several factors had to be taken into consideration, the most essential one concerned the students´ skills to use the ICT tools at the level reached by more or less average users.

Marc Prensky´s essay, nowadays considered as a classical one, which divided the population into two groups – “digital natives“ and “digital immigrants“ - optimistically supposed that the whole population would gradually and naturally change and would become so called “computer literate“. Our observations and findings resulting from the research into this issue (see also e.g. reports by the ČŠI and OECD), however, draw attention to the surviving and vast incompetence of pupils and students to leave the consumer´s position. The fact that the internet generation started their school attendance (and at the time being, this generation started even studying at universities) does not mean any essential qualitative change in the way of staying in the cyberspace.

The skills which still seem essential (and maybe more and more essential) are learners´ skills to critically approach information sources, to select relevant information, to get oriented in the never-ending stream of electronic data when being constantly creative, self-dependent and responsible.

For the above mentioned reasons we decided to include such a course into the curricula of under-graduate teachers the aim of which was to make future teachers of Czech language and literature capable of teaching in creative ways, of making their learners actively involved in the learning process, of using self-regulated mechanisms and of linking these aspects with the youngest generation´s voluntary stay in the cyberspace.

For the purpose mentioned above, we considered as convenient the Czech project called "Students create Wikipedia", which had come into being as a part of the Wikipedia Education Program.

2. METHODOLOGY

The research was carried out in years 2012-2017. Partial evaluations were made at the end of each academic year, and changes based on these evaluations were followingly applied in the research organisation.

The respondents involved in the research were students majoring in teaching Czech language and literature at upper primary schools and at secondary schools. The other subjects these respondents were majoring in were history, civics, music and arts. The whole research process provided data from 122 students.

During the five-year-long time period we could observe not only under-graduate university students trained for teacher´s work but also some freshly graduated teachers at the very beginning of their professional career. The information gained from the research has been used for adjustments and improving of the university curricula. 14 in-service teachers (5 of them teaching at primary schools, 9 of them teaching at secondary schools) were involved in the research.

Due to the facts that students involved in the research majored in humanities and were differently skilled in computer technology, the first phase of the research was devoted to training the students in computer skills and to making them familiar with the Wikipedia editing environment. In the following phase, the motivation for including this topic into the curricula was clarified, and the students were made familiar with the ways of creating Wikipedia articles (with so called wiki-style) and with the Project called "Students create Wikipedia" itself.

The students were to work out one entry from one scientific / hobby sphere which was focused on during the whole course. The students worked on the texts either individually or in groups.

Each student (each group of the students) made notes about his / her findings resulting from the text creation. The notes were made into the Discussion module in the LMS Moodle, and they had a partially fixed structure. The students were to focus on the following thematic issues: methodological proposals for school work; technical difficulties linked with creating the texts and proposals for extending the Help; the issues of working out the entry contents; further notes. Other members of the study group could add further issues to be discussed in the electronic environment, and they could make comments on the published notes.

At the end of each week, the teacher summarised findings and comments linked with all the topics discussed, and worked out new discussion topics. The method of the controlled discussion was applied in that case. The other approach applied were discussions in focus groups in which individual problematic issues were analysed.

The reflections and proposals resulting from the discussions were analysed, and conclusions and recommendations were made on the basis of these analyses. The participants in the course were provided with these recommendations.

The data from the practising teachers were obtained through semi-structured interviews. They focused on the usability of the Project in school practice, on difficulties with managing the Project and on proposals concerning potential changes in ways of teaching at universities. The other source of the data were observations of the classes in which the Project "Students create Wikipedia" was applied.

3. CONCLUSIONS

1. The respondents mentioned the following benefits for secondary school students: the responsibility for one´s own work is supported; collaborative skills are developed; self-regulation and ability to accept criticism are supported; the ability of looking up, processing, evaluating and systematising of information is developed; verbal skills are developed; practical training in specific stylistic forms is applied. These expected benefits mentioned by the respondents were in principle confirmed by in-service teachers. A majority of these teachers, however, mentioned a lack of support given to the Project by other members of the pedagogical staff and/or the management of their school.
2. The respondents mentioned the following essential difficulties with the realization of the Project: the organisation work is too demanding, learners are rather unwilling to fulfil the given tasks, the chosen activity is not suitable for the given school level. At the beginning of the course, more than 40% of the respondents expressed a negative opinion on using the Project at the given school level. After finishing the course, the percentage of these negative opinions decreased to 18%. (The data linked with changes in the approaches to the Project appearing after starting the teaching career are not available.)
3. Methodological comments and recommendations can be summarised in the following points: The Help offered to the "Students create Wikipedia" Project is of a high quality, and learners of all age categories can become well-oriented in editing the Wikipedia; the Project can be realized at primary schools only in the form of group work and with the support offered by other members of the teaching staff; it was proved that the learners working on the Project take a responsible approach to it, and they cope with being criticised by other wikipedists more easily than with being criticised by teachers; younger learners (aged from 12 to 15) need a detailed work itinerary and they have to be continuously and frequently checked. The in-service teachers profited also from cooperation with their learners´ parents.

Sources

1. BLIKSTAD-BALAS, M.*You get what you need: A study of students' attitudes towards using Wikipedia when doing school assignments*. Scandinavian Journal of Educational Research, vol. 60(6), 2016, pp. 594-608.
2. BRAVO, V. J., YOUNG, M. F. *The impact of a collaborative Wikipedia assignment on teaching, learning, and student perceptions in a teacher education Program.* Canadian Journal of Learning and Technology, vol. 37(3), 2011, pp. 1-25.
3. CARVER, B. W., DAVIS, R., KELLEY, R. T., OBAR, J. A., DAVIS, L. L. *Assigning students to edit Wikipedia: four case studies.* E–Learning and Digital Media, vol. 9(3), 2012, pp. 273-283.
4. MEISHAR-TAL, H. *Teachers' use of Wikipedia with their students.* Australian Journal of Teacher Education, vol. 40(12), 2015. http://dx.doi.org/10.14221/ajte.2015v40n12.9
5. PURCELL, K., RAINIE, L., HEAPS, A., BUCHANAN, J., FRIEDRICH, L., JACKLIN, A.,… ZICKUHR, K. *How teens do research in the digital world.* 2012. Available at: http://www.pewinternet.org/2012/11/01/how-teens-do-research-in-the-digital-world/.
6. STAUB, T., HODEL, T. *Wikipedia vs. Academia: An investigation into the role of the internet in education, with a special focus on Wikipedia.* Universal Journal of Educational Research, vol. 4(2), 2016, pp. 349-354.

Contact
Michal Curin
Faculty of Education
University of Hradec Kralove,
Rokitanskeho 62, Hradec Kralove, Czech Republic
Tel: +420 493 331 356
email: michal.curin@uhk.cz

PÁCHATELIA TRESTNÉHO ČINU SEXUÁLNEHO ZNEUŽÍVANIA A ICH KONANIE

OFFENDERS OF SEXUAL ABUSE AND THEIR CONDUCT

Zuzana Bahurinská

Abstrakt

Sexuálne zneužívanie detí patrí k najzávažnejším trestným činom, ktorý zasahuje do intímnej sféry dieťaťa, pošliapava jeho ľudské práva a zanecháva zdrvujúce následky takmer po celý jeho život. Autorka zameriava svoju pozornosť na páchateľa tohto činu z trestnoprávneho a psychologického hľadiska, poukazuje na jeho konanie a vplyv na zneužívajúce dieťa. V príspevku sa venuje aj trestným sankciám a uvádza prehľad o počte odsúdených páchateľov trestného činu sexuálneho zneužívania za obdobie rokov 2009-2017.

Kľúčové slová: *páchateľ, trestný čin, sexuálne zneužívanie, dieťa*

Abstract

Sexual abuse of children is one of the most serious crimes that interferes with child´s intimate sphere, damaging his human rights and leaving devastating consequences almost throughout his life. The author focuses his attention on the perpetrator of this crime from a criminal and psychological point of view, points out his actions and the impact on an abusive child. In the contribution it also deals with criminal sanctions and provides an overview of the number of convicted offenders of sexual abuse for a certain period 2009-2017.

Key words: *offender, crime, sexual abuse, child*

1. Úvod

Osobu, ktorá pácha trestnú činnosť môžeme explicitne označiť ako páchateľa kriminálnej činnosti. Táto osoba sa prejavuje neetickým a protiprávnym spôsobom konania, ktoré vedie k závažnému porušeniu zákonne kodifikovaných noriem spoločnosti úmyselne alebo aj z nedbanlivosti. Vykonáva skutky, ktoré majú určitý cieľ, sú neprípustné a sankcionované trestným právom. Kriminálne konanie takéhoto človeka možno považovať za určité zlyhanie pri akceptovaní a dodržiavaní spoločenského poriadku a etiky. Páchatelia sexuálneho zneužívania detí sú akousi „osobitou“ kategóriou spomedzi ostatných páchateľov, pretože sa snažia prezentovať, že to čo robia je celkom normálne a vôbec nie škodlivé, zároveň, je to niečo, o čom sa nemá a nesmie hovoriť. Zlo, ktoré páchajú je veľakrát tak rafinované a maskované, že okolie ani netuší, že páchateľom je niekto, kto sa ním v očiach ostatných ľudí vôbec nezdá byť.

Z trestnoprávneho hľadiska je páchateľom tá osoba, ktorá sa dopustila trestnej činnosti a bola kvôli nej trestne stíhaná. V širšom slova zmysle je páchateľom trestného činu fyzická alebo právnická osoba, ktorá spáchala trestný čin. V užšom slova zmysle je páchateľom iba trestne zodpovedná osoba, ktorá svojim konaním naplnila všetky znaky trestného činu.[1] Podľa Trestného zákona č. 300/2005 Z. z. „páchateľom trestného činu je ten, kto trestný čin spáchal sám. Páchateľom trestného činu môže byť fyzická a právnická osoba za podmienok

[1] IVOR, J., POLÁK, P., ZÁHORA, J.: Trestné právo hmotné. Všeobecná časť. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016, s. 134

ustanovených osobitným predpisom“.[2] Osoba, ktorá protiprávne koná a toto konanie nesie znaky niektorého trestného činu v Trestnom zákone je povinná osobne sa zodpovedať za trestný čin, ktorý spáchala a musí strpieť pri plnení zákona sankcie ustanovené týmto zákonom. Medzi základné charakteristiky spôsobilosti byť páchateľom je rozhodnutie človeka spáchať trestnú činnosť slobodne, ničím nepodmienene alebo inak determinovane, čo znamená, že osoba je schopná slobodne konať na základe slobodného rozhodnutia. Páchateľom je teda ktorákoľvek trestne zodpovedná fyzická osoba bez rozdielu na pohlavie, rasový a etnický pôvod, úroveň vzdelania, sociálne postavenie, vierovyznanie či výkon povolania. Trestný zákon však môže osobitne obmedziť spôsobilosť byť páchateľom, a to tak, že na spáchanie trestného činu tento zákon vyžaduje osobitnú vlastnosť, spôsobilosť alebo postavenie. Páchateľom alebo spolupáchateľom trestného činu je len osoba, ktorá túto požadovanú vlastnosť, spôsobilosť alebo postavenie má. V tomto prípade ide o špeciálny alebo konkrétny subjekt.[3] Páchateľa trestného činu charakterizujú dve skupiny znakov: obligatórne a fakultatívne. Obligatórnymi znakmi sú príčetnosť a vek, fakultatívnymi znakmi sú rozumová a mravná vyspelosť a osobitné znaky charakterizujúce páchateľa uvedené v Trestnom zákone. Páchateľ trestného činu je subjektom trestnoprávneho vzťahu, ktorý vzniká medzi ním a štátom, ktorý je reprezentovaný orgánom činným v trestnom konaní alebo súdom. Základom tohto vzťahu je spáchanie trestného činu.[4] Páchateľ je autentická osoba, ktorú charakterizuje určité konanie a správanie. Táto osoba sa stala aj subjektom trestnoprocesného vzťahu, proti ktorej sa viedlo trestné stíhanie. Trestný poriadok používa na označenie takejto osoby pojmy: podozrivý, obvinený, obžalovaný a odsúdený, a to v závislosti od toho, v ktorom štádiu trestného konania sa táto osoba nachádza. *Podozrivý* je ten, voči ktorému vznikne podozrenie zo spáchania trestného činu a ktorý bol zadržaný alebo mu bola obmedzená osobná sloboda v súlade s ustanovením podľa § 85 ods. 1 a 2 Trestného poriadku. *Obvinený* je tá osoba, ktorá je podozrivá zo spáchania trestného činu a bolo proti nej vznesené obvinenie.[5] *Obžalovaným* sa stáva obvinený po nariadení hlavného pojednávania.[6] *Odsúdený* je obžalovaná osoba, voči ktorej bol vydaný odsudzujúci rozsudok alebo trestný rozkaz, ktorý už nadobudol právoplatnosť.[7] Ak sa zameriame na páchateľov trestného činu podľa ich veku, páchatelia môžu byť nielen dospelí ľudia, ale aj *mladiství páchatelia* – osoby, ktoré v čase spáchania trestného činu dovŕšili štrnásty rok a neprekročili osemnásty rok svojho života; *páchatelia blízky veku mladistvých* – osoby, ktoré dovŕšili osemnásty rok svojho veku a neprekročili dvadsaťjeden rokov svojho života; *páchatelia vyššieho veku* – osoby staršie ako šesťdesiatdeväť rokov.[8]

Páchateľom trestného činu sexuálneho zneužívania sa stáva podľa:

- § 201 Trestného zákona ten, kto vykoná súlož s osobou mladšou ako pätnásť rokov alebo takú osobu iným spôsobom sexuálne zneužije;
- podľa § 201a Trestného zákona ten, kto prostredníctvom elektronickej komunikačnej služby navrhne dieťaťu mladšiemu ako pätnásť rokov osobné stretnutie v úmysle spáchať na ňom trestný čin sexuálneho zneužívania alebo trestný čin výroby detskej pornografie, pričom sám nie je dieťaťom;
- podľa § 201b Trestného zákona ten, kto zneužije dieťa mladšie ako pätnásť rokov v úmysle vyvolania sexuálneho uspokojenia jeho účasťou na sexuálnych aktivitách

[2] Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon, § 19 ods. 1, 2

[3] IVOR, J., POLÁK, P., ZÁHORA, J.: Trestné právo hmotné. Všeobecná časť. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016, s. 135-147

[4] IVOR, J. a kol.: Od zločinu k trestu (Sprievodca občana trestným konaním). Bratislava: Eurokódex, 2012, s. 83

[5] Zákon č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok, § 33

[6] Zákon č. 301/2005 z. z. Trestný poriadok, § 10 ods. 13

[7] Zákon č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok, § 10 ods. 14

[8] Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon, § 95 ods. 1; § 127 ods. 2, 3

alebo sexuálnom zneužití, hoci sa na nich takéto dieťa nemusí priamo zúčastňovať, alebo kto umožní takéto jeho zneužitie;

- podľa § 202 Trestného zákona ten, kto pohne dieťa k mimomanželskej súloži alebo ho iným spôsobom sexuálne zneužije, ak je takéto dieťa zverené do jeho starostlivosti alebo pod jeho dozor alebo odkázaná osoba, ide o detskú prostitúciu alebo zneužije zverené postavenie, ktoré vyplýva z dôvery, autority alebo vplyvu na dieťa.

Z forenzno-psychologického hľadiska je páchateľ vnímaný ako zdroj kriminálneho konania, v ktorom kľúčovú úlohu zohráva jeho osobnosť. Čírtková[9] charakterizuje páchateľov ako „bytostne odlišné indivíduá disponujúce špecifickými vlastnosťami, ktoré ich spoľahlivo diferencujú od sociálne konformnej väčšiny". Ďalej spomínaná autorka uvádza, že pre kriminálne konanie páchateľa sú príznačné určité znaky:

- sklon k bezprostrednému, bezodkladnému uspokojeniu potrieb (t. j. nezdržanlivosť),
- sklon k subjektivizácii a relativizácii morálnych a právnych noriem (t. j. egocentričnosť),
- pozmenené, handicapované motivačné pochody v rôznej podobe, napr. v preskočení určitých fáz rozhodovania (t. j. impulzívnosť), nefungujúce vnútorné zábrany (t. j. charakterové defekty), neutralizácia dôsledkov konania (odmietnutie obete, bagatelizovanie spôsobenej ujmy) a pod.

Páchateľov sexuálneho zneužívania mužského pohlavia možno charakterizovať a klasifikovať do týchto skupín:

1. *situační páchatelia* (krízoví, regredovaní delikventi) – ide o páchateľov ktorí nie sú po sexuálnej stránke orientovaní na deti a zo sexuálneho hľadiska netrpia sexuálnou deviáciou, sú normálne heterosexuálne aktívni, u niektorých je konanie ovplyvnené vonkajšími okolnosťami (stresové situácie, úmrtie manželky, strata zamestnania, narodenie ďalšieho dieťaťa a pod.). Ide o nepedofilných jedincov, ktorí môžu vyhľadávať nové a silnejšie sexuálne zážitky, deti používajú pre spestrenie svojho sexuálneho života. V rámci tejto skupiny môže ísť o *regredovaného páchateľa,* u ktorého síce prebehol normálne typický sexuálny vývoj počas detstva a dospievania s primeranými heterosexuálnymi kontaktmi, no ktorý sa dostal do krízy s prežívaním mužskej menejcennosti, v dôsledku čoho má pedofilné sklony. Ďalej môže ísť o *primitívneho páchateľa* (vykorisťovateľa), ktorý je mentálne i emocionálne primitívny, zanedbaný, neobľúbený vo svojom okolí, nevypočítateľný, impulzívny a popudlivý. Nie je schopný nadviazať normálne kontakty, preto si vyberá obete medzi deťmi na uspokojovanie svojich sexuálnych potrieb, pričom využíva rôzne stratégie a triky.
2. *preferenční páchatelia* (fixovaní) – ide o páchateľov, ktorí sú jednoznačne a výhradne orientovaní len na deti. Ide o pedofilných jedincov, pre ktorých dospelé osoby nie sú sexuálne ani emocionálne zaujímavé a príťažlivé, preto o ne nemajú záujem. Vyberajú si určitý typ obete, dieťa rôzneho veku, postavy, fyziologického vzhľadu, správania. Inklinujú aj k detskej pornografii, k jej výrobe, prechovávaniu a rozširovaniu. Do tejto skupiny patrí *fixovaný páchateľ,* ktorý preferuje deti, vie s nimi dobre komunikovať, má ich rád, sníva o ich náklonnosti. Na deťoch ho väčšinou láka ich nevinnosť, úprimnosť a vonkajší vzhľad. K sexuálnemu kontaktu dochádza až po spriatelení sa s dieťaťom, pričom svoju „lásku" prejavuje hladkaním, láskaním, túlením. Násilie voči dieťaťu neprejavuje, je skôr u neho výnimočné. Páchateľ nepociťuje vinu za svoje konanie a prekvapuje ho, že ostatní mu tento vzťah vyčítajú a neschvaľujú. Do tejto skupiny patrí aj *agresívny, sadistický pedofil,* pre ktorého je typické, že dieťa je pre neho vhodný objekt na jeho sexuálno-sadistické praktiky. Páchateľ predstavuje typ

[9] ČÍRTKOVÁ, L.: Forenzní psychologie. 3. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013, s. 52

„lovca“, ktorý si dieťa vyhliadne, vyláka ho pod určitou zámienkou a po dosiahnutí sexuálneho uspokojenia sa dieťaťa, resp. jeho tela „zbaví“ na opustenom mieste. U takéhoto páchateľa dominuje asociálne, amorálne správanie s vysokým stupňom nebezpečnosti pre spoločnosť.[10]

Páchateľmi sexuálneho zneužívania detí, ako dodáva ďalej Čírtková, môžu byť aj ženy z rôznych sociálnych vrstiev a rôznej úrovne dosiahnutého vzdelania. Obete si vyhľadávajú cielene, na udržanie si dieťaťa a zabráneniu odhalenia používajú manipuláciu a rôzne taktiky. Ich motiváciou k sexuálnemu zneužívaniu sú jasné sexuálne chúťky alebo uspokojovanie ich emocionálnych potrieb. Ženy väčšinou zneužívajú svoju moc, ktorú nad deťmi majú. Buď ide o páchateľky zo skupiny mileniek, druhou skupinou sú spolupáchateľky pod mužským vplyvom alebo ide o páchateľky so záťažou.

Väčšina detí je sexuálne zneužívaná osobou, ktorú poznajú, komu dôverujú, ktorá je pre nich blízka a mala by im poskytovať ochranu a bezpečie. Môže to byť rodič alebo člen rodiny (ujo, strýko, brat, starý otec a pod.), sused, rodinný priateľ alebo známy, učiteľ, tréner, vychovávateľ. Nie je vylúčené ani sexuálne zneužívanie „cudzím“ človekom, ktorý s dieťaťom nadviaže priateľský vzťah a pomerne rýchlo dieťa získava k nemu dôveru. Môže dieťa sexuálne využívať na výrobu pornografie alebo k prostitúcii. Páchateľom môže byť aj ten, kto žije aktívnym pohlavným životom so svojimi partnermi v manželstve alebo mimomanželského vzťahu.[11]

Pri vykresľovaní páchateľa sexuálneho zneužívania je dôležité predovšetkým poukázať na jeho konanie. Sú to osoby, ktoré realizujú množstvo rôznych sexuálnych aktivít, ktorých cieľom je zneužitie dieťaťa k dosiahnutiu vlastného sexuálneho vzrušenia. Škála ich sexuálne zneužívajúceho správania sa premieta do rôznych foriem, ktoré sa delia na dotykové a bezdotykové. K *dotykovým formám* patria všetky tie, ktoré sú založené na kontakte dieťaťa a páchateľa. Medzi takéto formy patrí pohlavný styk (vaginálny, análny, orálny, intrafemulárny – medzistehenný); prenikanie prstom, jazykom alebo predmetom do pošvy alebo konečníka; dotýkanie sa erotogénnych zón; pohlavné dráždenie trením genitálií o telo dieťaťa a pod. K *bezdotykovým formám* patria tie, ktoré zahŕňajú bezkontaktné spôsoby zneužívania, napr. obťažovanie dieťaťa obscénnymi telefonátmi; nútenie dieťaťa obnažovať sa a pózovať pred páchateľom; masturbovanie pred dieťaťom; vedomé vystavovanie dieťaťa k sledovaniu sexuálneho styku a iné.[12] Páchateľ používa premyslenú manipuláciu, aby dieťa prinútil k účasti na sexuálnych aktivitách a k zotrvaniu v tomto vzťahu. Psychológovia uvádzajú, že najčastejšie využívajú emocionálne zvádzanie, sľuby, úplatky na získanie dôvery dieťaťa i celej rodiny. Pozvoľna posúvajú hranice od primeraných dotykov k nežiaducim, dokážu sa dieťaťu vyhrážať v takej miere, aby si tým zabezpečili mlčanie. Vystupujú tak, aby si udržali pozitívny sociálny imidž a autoritu. Páchateľ svojim konaním odhaľuje svoju pravú mocenskú silu, aby využil inú osobu k svojmu vlastnému prospechu. Preto je sexuálne zneužívanie považované za sexualizované násilie, ktoré na uplatňovanie moci zneužíva sexualitu, pričom nemusí byť sexuálne motivované.[13] Páchateľ sa snaží ovládať druhú stranu prostredníctvom rôznych „nástrojov“, vie moc dobre čo robí, rozumie podstate svojho činu. Konanie páchateľa je zložené z niekoľkých komponentov, ktoré ústia do konkrétneho útoku:

1. afekt, deviantné vzrušenie alebo antisociálny postoj
2. vedomý alebo nevedomý zámer, zdanlivo nedôležité rozhodnutie
3. vysoko rizikové situácie, kde má páchateľ prístup k potenciálnym obetiam

[10] ČÍRTKOVÁ, L.: Forenzní psychologie. 3. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013, s. 80

[11] KARKOŠKOVÁ, S.: Obete sexuálneho zneužívania detí medzi nami. Veľký Šariš – Kanaš: Ascend, 2014, s. 20-25

[12] Tamtiež, s. 20

[13] SOPKOVÁ, E., RAJTÁKOVÁ, I.: Konať proti sexuálnemu násiliu na dievčatách a chlapcoch. Bratislava: Aspekt, 2008, s. 5

4. výber obete
5. deviantná fantázia a plánovanie
6. donútenie alebo manipulácia
7. útok
8. utajovanie
9. vina, výčitky a hanba[14]

Sexuálne zneužívanie je podľa Trestného zákona trestným činom, ktorým sa zakazujú akékoľvek sexuálne styky (heterosexuálne, homosexuálne) s osobami mladšími ako pätnásť rokov, pričom je bezvýznamné, či dieťa so sexuálnym konaním súhlasí. Vo svojej skutkovej podstate tento trestný čin neobsahuje znak „násilia“ či „zneužitie bezbrannosti“ (čím sa odlišuje od trestných činov znásilnenia a sexuálneho násilia), a preto sa ho možno dopustiť aj v prípadoch, ak dieťa páchateľa navádza na takéto konanie alebo ku skutku došlo na žiadosť zneužitej osoby. Pri sexuálnom zneužívaní sa nevyžaduje použitie násilia voči dieťaťu. Taktiež nie je rozhodujúce miera pohlavnej vyspelosti dieťaťa, citový vzťah, ani z ktorej strany vyšla iniciatíva ku konaniu. Ak páchateľ realizuje súlož (koitom) alebo iné spôsoby sexuálnych (nekoitálnych) aktivít bez toho, či došlo alebo nedošlo k sexuálnemu uspokojeniu, pričom intenzívne zasahuje do pohlavnej sféry dieťaťa, dostáva sa do rozporu s Trestným zákonom. Pokiaľ ide o súlož, páchateľom môže byť len osoba opačného pohlavia. Pri inom sexuálnom zneužívaní môže byť páchateľom aj osoba rovnakého pohlavia. Na naplnenie subjektívnej stránky sa vyžaduje dolózne zavinenie páchateľa trestného činu. Ak sa páchateľovi trestného činu sexuálneho zneužívania dokáže vina, potrestá sa podľa § 201 Trestného zákona odňatím slobody na tri až desať rokov. V prípade, že páchateľ spácha uvedený čin závažnejším spôsobom konania alebo na chránenej osobe alebo z osobitného motívu trestná sadzba sa zvyšuje na sedem až dvanásť rokov. Ešte vyšší trest, odňatie slobody na dvanásť až pätnásť rokov je uložený páchateľovi za uvedený trestný čin, ak ním spôsobí ťažkú ujmu na zdraví. Ak páchateľ spôsobí svojim konaním smrť alebo za krízovej situácie, potrestá sa odňatím slobody na pätnásť až dvadsať rokov. K sexuálnemu zneužívaniu detí môže dochádzať aj cez internet, stratégiou pod názvom „grooming“ (kontaktovanie). Páchateľ sa za tento čin podľa §201a Trestného zákona potrestá odňatím slobody na šesť mesiacov až tri roky. Ak má páchateľ v úmysle sexuálne zneužívať obeť jej účasťou na sexuálnych aktivitách alebo ju sexuálne zneužiť, hoci sa ich priamo nemusí zúčastňovať, prípadne umožní takéto zneužitie potrestá sa podľa § 201b Trestného zákona odňatím slobody až na dva roky. Páchateľ, ktorý zneužije svoju autoritu a závislosť osoby mladšej ako osemnásť rokov alebo osoby zverenej či odkázanej a pohne ju k súloži alebo ju iným spôsobom sexuálne zneužije potrestá sa podľa § 202 Trestného zákona na jeden až päť rokov. Ak pri spáchaní tohto činu použije nátlak, trest sa zvýši na dva až osem rokov. Trestaním páchateľa by sa mal dosiahnuť súlad medzi jeho konaním a stanovenými právnymi a morálnymi pravidlami. Účelom trestu by malo byť najmä dosiahnutie zmeny v osobnosti páchateľa, v jeho správaní, postojoch. Trest má zabezpečiť aj ochranu detí pred týmito páchateľmi. Avšak trest funguje tam, kde páchateľ vníma a uvedomuje si svoju vinu, čoho je predpokladom normálne rozvinutá osobnosť. Lenže u páchateľov sexuálneho zneužívania, ktorí nie sú pedofilne orientovaní býva osobnosť zvyčajne narušená (prejavuje sa psychopatologickým, antisociálnym správaním alebo mentálnym handicapom) a u pedofilne orientovaných páchateľov ide o osobnosť so sexuálnou deviáciou.[15] Väčšina odborníkov sa preto zhoduje, že účinná resocializácia musí reagovať na ich „špecifické“ problémy alebo poruchy, ktoré podmieňujú kriminálne konanie, aby sa zabezpečila ochrana detí pred týmto zločinon.

[14] KARKOŠKOVÁ, S.: Sociálna práca s páchateľmi a obeťami sexuálneho zneužívania detí. Veľký Šariš – Kanaš: Ascend, 2013, s. 78-83

[15] WEISS, P.: Sexuální deviace. Klasifikace,diagnostika a léčba. Praha: Portál, 2008, s. 77

Ak sa pozrieme do štatistiky Generálnej prokuratúry Slovenskej republiky, od roku 2009 až 2017 bolo za trestný čin sexuálneho zneužívania podľa § 201 Trestného zákona odsúdených 2197 páchateľov, podľa § 201a Trestného zákona 8 páchateľov, podľa § 201b Trestného zákona 3 páchatelia, podľa § 202 Trestného zákona 54 páchateľov. Spolu bolo za toto obdobie odsúdených 2262 páchateľov, čo je 52,75 %. Za sledované obdobie bolo za trestný čin sexuálneho zneužívania podľa § 201 Trestného zákona najmenej odsúdených 80 páchateľov v roku 2009 a najviac 322 páchateľov v roku 2014. V nasledujúcej tabuľke uvádzame prehľad o počte odsúdených páchateľov v Slovenskej republike za trestný čin sexuálneho zneužívania v rokoch 2009-2017.

Počet odsúdených páchateľov podľa zákona č. 300/2005 Z. z.

	2009	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**spolu**
§201TZ	80	193	228	320	287	322	246	286	235	2197
§201aTZ	-	-	-	-	-	-	-	1	7	8
§201bTZ	-	-	-	-	-	-	1	2	-	3
§202TZ	6	2	4	7	8	10	6	5	6	54
spolu	86	195	232	327	295	332	253	294	248	2262

Zdroj: Generálna prokuratúra Slovenskej republiky

Za trestný čin sexuálneho zneužívania boli za sledované obdobie odsúdené aj ženy. Spolu ich bolo odsúdených 65, čo je 2,87 %. V roku 2009 nebola za tento čin odsúdená ani jedna páchateľka. V roku 2017 je odsúdená 1 žena podľa § 202 Trestného zákona.

Počet odsúdených žien podľa zákona č. 300/2005 Z. z.

	2009	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**spolu**
§201TZ	-	3	8	15	9	7	3	8	11	64
§201aTZ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
§201bTZ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
§202TZ	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
spolu	0	3	8	15	9	7	3	8	12	65

Zdroj: Generálna prokuratúra Slovenskej republiky

Výnimkou nie sú ani mladiství, ktorí boli odsúdení v sledovanom období v počte 973, čo je 43,01 %. Išlo o spáchanie trestného činu podľa § 201 Trestného zákona. Podľa psychológov je pre mladistvého páchateľa sexuálneho zneužívania typická zvýšená sexuálna dráždivosť, intenzívna sexuálna žiadostivosť a sexuálno-patologická motivácia. Mladiství páchatelia, ako uvádza Milfait[16], sú väčšinou aj tí, ktorí boli už v rannom detstve vystavení verbálnemu a fyzickému týraniu, zneužívaniu alebo násiliu, prípadne vyrastali v rodine za jasne traumatizujúcich podmienok.

Počet odsúdených mladistvých podľa zákona č. 300/2005 Z. z.

	2009	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**spolu**
§201TZ	-	74	92	165	124	137	131	139	111	973
§201aTZ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
§201bTZ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
§202TZ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
spolu	0	74	92	165	124	137	131	139	111	973

Zdroj: Generálna prokuratúra Slovenskej republiky

[16] MILFAIT, R.: Komerční sexualizované násilí na dětech. Praha: Portál, 2008, s. 93

Z údajov obsiahnutých v jednotlivých tabuľkách je zrejmé, že sexuálne zneužívanie detí je viac doménou mužskej populácie ako ženskej. Je zarážajúce, že aj podiel dosúdených mladistvých z celkového počtu páchateľov je pomerne vysoký. Stav odsúdených páchateľov trestného činu sexuálneho zneužívania síce vypovedá o trestnoprávnych následkoch za spáchanie tejto trestnej činnosti, ale v drvivej väčšine prípadov stále ostáva sexuálne zneužívanie vo forme latentnej kriminality.

2. Záver

Páchateľ sexuálneho zneužívania detí je jednoznačne viktimizér, ktorý svoju obeť trápi a ponižuje. Je zločincom, ktorý spôsobuje degradáciu dieťaťa, jeho jedinečnosti, zanecháva na dieťati „odtlačky“, ktoré majú dopad na jeho ďalší vývoj a život. Svojim úmyselným konaním spôsobuje dieťaťu celoživotnú traumu, trvalé následky na jeho duši a tele, ktoré zasiahnu každú sféru jeho entity bytia. Konanie páchateľa možno právom označiť za „intímny teror“, pretože dostáva dieťa do zastrašujúceho, ponižujúceho a zneucťujúceho postavenia, dehonestuje ľudskú dôstojnosť. Dieťa by malo predstavovať tú najvyššiu hodnotu spoločnosti. Vzhľadom na svoju bezbrannosť a nevinnosť si vyžaduje zvýšenú a osobitú ochranu pred každým takýmto konaním. Zabezpečovanie ochrany má byť garantované kvalitnými a funkčnými inštitútmi v rámci represívneho, ale hlavne preventívneho aparátu, aby sa zachovala dôstojnosť, česť a rešpektovanie najlepšieho záujmu o dieťa.

Zoznam použitej literatúry

1. ČÍRTKOVÁ, L.: Forenzní psychologie. 3. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013. 445 s. ISBN 978-80-7380-461-9.
2. IVOR, J. a kol.: Od zločinu k trestu (Sprievodca občana trestným konaním). Bratislava: Eurokódex, 2012. 592 s. ISBN 978-80-89447-76-3.
3. IVOR, J., POLÁK, P., ZÁHORA, J.: Trestné právo hmotné. Všeobecná časť. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016. 554 s. ISBN 978-80-8168-509-5.
4. KARKOŠKOVÁ, S.: Sociálna práca s páchateľmi a obeťami sexuálneho zneužívania detí. Veľký Šariš – Kanaš: Ascend, 2013. 216 s. ISBN 978-80-971470-0-6.
5. KARKOŠKOVÁ, S.: Obete sexuálneho zneužívania deti medzi nami. Veľký Šariš – Kanaš: Ascend, 2014. 352 s. ISBN 978-80-971470-1-3.
6. MILFAIT, R.: Komerční sexualizované násilí na dětech. Praha: Portál, 2008. 210 s. ISBN 978-80-7367-320-8.
7. SOPKOVÁ, E., RAJTÁKOVÁ, I.: Konať proti sexuálnemu násiliu na dievčatách a chlapcoch. Bratislava: Aspekt, 2008. 72 s. ISBN 978-80-967964-7-2.
8. WEISS, P.: Sexuální deviace. Klasifikace, diagnostika a léčba. Praha: Portál, 2008. 360 s. ISBN 978-80-7367-419-9.

Právne normy

9. Zákon NR SR č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon z 20. mája 2005
10. Zákon NR SR č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok z 24. mája 2005

Internetové zdroje

11. https://www.genpro.gov.sk/statistiky-12c1.html

Kontaktné údaje

JUDr. Zuzana Bahurinská (externý doktorand)
Paneurópska vysoká škola, Fakulta práva
Tomášiková 20, 821 02 Bratislava
email: zbahurinska@gmail.com

TEORETICKÁ VÝCHODISKA CAPABILITY APPROACH PRO VYUŽITÍ V SOCIÁLNÍ PRÁCI

THE THEORETICAL BASIS OF CAPABILITY APPROACH FOR APPLICATION IN THE SOCIAL WORK

Karel Řezáč

Abstrakt

Současná politika se zaměřuje především na hospodářský růst. Kult ekonomického růstu vzbuzuje potřeby maximalizace zisku a efektivity. Tento trend je patrný v řadě oborů, včetně těch, jež principiálně vycházejí z orientace na nemateriální hodnoty, čímž je ohrožen jejich cíl a smysl. Řešení tohoto stavu vidím ve využívání přístupů zaměřujících se na lidský rozvoj. Takovým přístupem je například Senův capability approach. V sociální práci se ekonomizace projevuje důrazem na výkon a efektivitu jedince. Pozornost je od jednotlivce odvracena, je obviněn ze svého neúspěchu a jeho chování je patologizováno. Považuji proto za nezbytné upozornit na teorie a přístupy, které nezanedbávají význam sociálního prostředí pro život člověka, a naopak jej vyzdvihují. Proto se zaměřuji na otázku: „Jaká je možnost využití capability approach pro teorii sociálního fungování v sociální práci?

Klíčová slova: *sociální práce, capability approach, ekonomizace, sociální fungování, princip, lidský rozvoj, blahobyt*

Abstract

The current policy is focused primarily on economic growth. The cult of economic growth creates a need to maximize profit and efficiency. This trend is evident in many fields including those based on the non-material values which threaten their purpose. I see the solution in the use of approaches that focus on human development such as Sen's capability approach. In social work, the economization manifests itself with an emphasis on the performance and efficiency of the individual. The attention is being passed to an individual who is accused of failure, and his behavior is pathologized. I consider it necessary to draw attention to such theories and approaches that do not neglect the importance of the social environment of human existence. Therefore I focus on this question: What is the use of the capability approach for the theory of social functioning in social work?

Key words: *social work, capability approach, economization, social functioning, principle, human development, wellbeing*

ÚVOD

Existuje mnoho sociálních vizí, které se opírají o různé definice společenského dobra. Pro Marxe bylo společenským dobrem všelidové vlastnictví kapitálu, pro Hobbese absolutistický stát, pro Stirnera individualistický anarchismus. Dnes, jak píše Sedláček (2012: 28), „*...jsme omámeni ideou pokroku…*“, který navíc, jak věří mnozí ekonomové, má být měřen růstem HDP. Ekonomický rozvoj se tak v současné společnosti stal deklarovaným cílem a dokonce i reálně uskutečňovaným smyslem bytí jednotlivce i celé společnosti. Samuelson a Nordhaus (1998) pak výstižně hovoří o tom, že každá doba má své vlastní iluze, přičemž za tu soudobou označují víru v sílu prosperity a ekonomického blahobytu.

V kontextu rétoriky sociální práce se *ekonomizace* (Elichová, 2017) odráží v podobě kladení důrazu na výkon a efektivitu jednotlivce. Do jisté míry tak dochází k popírání perspektivy člověka v prostředí (Karls, Wandrei a kol., 1994) prostřednictvím odklánění pozornosti od významu prostředí pro životní situaci jednotlivce. Adekvátní reakcí na tyto tendence může být využívání přístupů, které se více zaměřují na lidský rozvoj. Jedním z takových přístupů je capability approach, jehož principy neopomíjejí význam individuálních podmínek lidské existence a naopak je staví do popředí. Odklon pozornosti od významu prostředí v kombinaci s pojetím přístupu capability approach vedl k myšlence využití capability approach v rámci teoretické koncepce sociální práce za účelem zvýšení důrazu na původní východiska sociální práce navzdory na zisk orientovaným ekonomizovaným tendencím společnosti. Aplikačním cílem tohoto příspěvku je navrhnout teoretický rámec sociální práce, který bude reflektovat principy capability approach. Abychom prokázali možnost využití capability approach pro činnosti sociální práce, je třeba oba tyto přístupy vymezit a porovnat kompatibilitu jejich principů. Poznávacím cílem práce je formulovat a komparovat principy sociální práce a capability aprroach za účelem obohacení teoretické základny sociální práce.

1 KONCEPTUALIZACE POZNÁVACÍHO CÍLE

Z poznávacího cíle byla vyvozena základní výzkumná otázka: „*Jaké jsou možnosti obohacení principů sociální práce o principy capability approach?*“. Po konstatování odpovědi na tuto otázku lze provést komparaci principů a zhodnotit možnost kombinace těchto teoretických rámců, na jejímž základě by mohla být obohacena teoretická základna sociální práce a rozšířen náhled na sociální fungování jako stěžejní předmět sociální práce. Z poznávacího cíle a základní výzkumné otázky byl jako klíčový pojem stanoven termín princip. Proto se nyní zaměříme na jeho konceptualizaci.

1.1 Konceptualizace klíčového pojmu princip

Pojem princip můžeme v obecnější sémantické rovině definovat jako „*zásadu, základní obecně uznávané myšlenkové východisko, z nějž lze usuzovat další důsledky pro jednání nebo poznání*“ (Barták a kol, 2008: 227). Princip by tedy měl reflektovat určitá pravidla, která jsou považována za uznaná východiska sloužící k dalším závěrům. Princip nám tudíž může sloužit jako ukazatel vzájemné podobnosti a můžeme z něj vyvodit relace mezi určitými poznatky a činnostmi. Lacey (2005) pod tímto termínem definuje něco, co může být zákon vysokého stupně, na kterém závisí velká množina věcí, nebo se může jednat o pravidlo. Pokud něco nazveme principem, znamená to, že se pohybujeme na pomezí pravidla a idealizovaného popisu. Některé principy mohou připomínat vědecké zákony v kontextu skutečnosti, že popisují ideální svět. Rozdíl mezi zákonem a principem tkví ovšem ve skutečnosti, že zákony předpokládají určité dané dění, a principy spíše dění očekávané. Při stanovování principů sociální práce a capability approach bychom tedy měli uvažovat nad tím, jaké ideály oba teoretické rámce zastávají. Cambridgeský slovník (2018) definuje princip ve dvou rovinách. První rovinou je princip ve smyslu specifické myšlenky, která vysvětluje, jak určitý proces funguje. Ve druhé rovině je zde pak princip vysvětlen jako pravidlo, které řídí děj. Připouští také definici principu jako morální zásady či normy dobrého chování.

Jádro principu můžeme označit jako pomyslné pojítko mezi realitou a ideálním světem, respektive idealizovaným popisem reality. Realita poskytuje pravidla, která mohou sloužit ke stanovování zákonů a principů v podobě myšlenkových východisek a morálních zásad neboli hodnot. Při definování zákonu, ve smyslu dogmatického pravidla, následně popisujeme pevně stanovené dění, které vymezuje část reality a díky tomu poskytuje prostor pro závěry. Princip ovšem předpokládá dění očekávané, více volně stanovenou formulaci, jejímž cílem je poskytnout popis ideálního stavu věcí a rovněž prostor pro další závěry.

Komplexní popis procesu utváření principu, tedy odvozování pravidel z fungování procesů, není hlavním cílem této práce. Jejím cílem je hledání možnosti propojení dvou již v dostupné literatuře stanovených principů, respektive popis jejich dílčích prvků. Proto bylo postupováno od základní části pojetí principu, tedy myšlenkového východiska, přes užívaná pravidla, pojetí ideálního stavu věcí po procesní fungování a přítomné hodnoty. Jelikož konceptualizace dalších pojmů poznávacího cíle je svou povahou již součástí analýzy, není tato část zahrnuta do kapitoly konceptualizace, nýbrž se hlouběji odráží v dalších kapitolách. Při rozboru bylo vycházeno z tradičních pojetí obou koncepcí, kterými jsou v případě sociální práce například pojednání zakladatelky případové sociální práce Mary Richmondové, propagátorky konceptu sociálního fungování Harriet Bartlettové a dalších navazujících autorů. Jako klíčového pojetí sociální práce zaštiťující variabilní přístupy a oblasti sociální práce bylo využito teorie typických přístupů sociální práce dle Malcolma Payna. Hledání principů capability appraoch bylo odvozeno od díla Amartya Sena, jenž je zakladatelem tohoto přístupu, a od autorů z něj vycházejících. Kombinace dílčích prvků principu a analyzovaných koncepcí byla využita při sestavování dílčích výzkumných otázek, které tyto kombinace paralelně odrážejí.

2 METODIKA

Jelikož cíl stati byl definován v obecné rovině a jeho téma se zaměřuje na teoretická východiska, také volba metody a strategie byla těmto skutečnostem podřízena. Za účelem zodpovězení základní výzkumné otázky bylo využito kvalitativní výzkumné strategie, konkrétně techniky analýzy dokumentů, jejíž výhoda tkví zejména v rozmanitosti zdrojů informací, které by se jinými způsoby obtížně získávaly. Současně omezuje potenciální chyby či zkreslení empirických metod zkoumání (Hendl, 2005). Pro získávání dat bylo využito *obsahové analýzy*, která se může zabývat obsahem sdělení, jeho formou, autorem i adresátem. Zejména v případě kvalitativního výzkumu je třeba při využití obsahové analýzy počítat s výskytem informace ve *zjevných* a *skrytých* formách. Tyto formy je třeba rozlišovat, nicméně technika umožnuje čerpat z obou těchto druhů informací (Graneheim, Lundman, 2003). Získaná data byla prostřednictvím tradičního otevřeného, axiálního a selektivního kódování zpracována a vyhodnocena. Před započetím výzkumu byla provedena operacionalizace dílčích výzkumných otázek, v rámci které byly hledané pojmy (znaky) převedeny na zkoumatelné ukazatele (indikátory) vyhledávané v textech. Interpretace výzkumu byla provedena dokumentárním interpretováním (Hendl, 2005), které je vhodným modelem pro zkoumání v případě výzkumníka zainteresovaného do tématu, což bylo shledáno na základě povahy práce jako relevantní.

2.1 Limity zkoumání

Při analýze dokumentů je dle Hendla (2005) limitujícím faktorem subjektivita výzkumníka, která hraje roli při volbě dokumentů. Jako problematickou můžeme označit také relevanci zjištění, neboť dokumenty zpravidla obsahují více významů, na které lze nahlížet také z různých úrovní (Graneheim, Lundman, 2003). Limitujícím prvkem je též omezená množina autorů a pramenů, která nemůže být v praxi psaní textu natolik univerzální, aby zohlednila všechna dostupná pojetí a koncepce. Předpokladem pro částečné omezení těchto limitů je apel na to, aby čtenář výstupního textu o něm uvažoval jako o inspiraci pro další snahy propojování (či „rozpojování“) přístupu capability approach a sociální práce, ať již v teoretické, či praktické rovině, a nevnímal jej jako důkaz nerozlučnosti těchto koncepcí.

3 MYŠLENKOVÁ VÝCHODISKA CAPABILITY APPROACH

Koncepci capability approach sestavil indický ekonom, filozof a nositel Nobelovy ceny Amartya Sen. Jedná se o reakci na odlišné přístupy rovnosti. Capability approach dle Sena (1999) není nástrojem ke stanovení ideálních společenských podmínek, ale možností měřit

reálné příležitosti a znevýhodnění části společnosti. Robeynsová (2016) definuje capability approach jako teoretický rámec zahrnující dvě základní tvrzení. Tvrzení, že svoboda k blahobytu má morální význam a tvrzení, že svoboda musí být chápána v kontextu podmínek lidského potenciálu, tedy skutečných příležitostí dělat a být tím, co považujme za hodnotné.

3.1 Pravidla capability approach

Přímo Sen (1999) nazývá základním předpokladem přístupu svobodu. Pokud není svoboda, nemůže být ani rozvoj. Přítomnost svobody, respektive její míra u jednotlivce či skupiny, je pro koncepci natolik stěžejním prvkem, že jí můžeme vnímat jako zásadní subjekt koncepce.
Myšlenka svobody je v capability approach vyjádřena prostřednictvím potencialit (capabilities). Ty zahrnují skutečné příležitosti lidí v jejich životech, volbu z alternativních životů, které chtějí vést. Sen (2009) ve svém díle vymezil potenciality jako soubor hodnotných fungování, ke kterým má člověk efektivní přístup. Představují skutečnou svobodu volit si mezi různými kombinacemi fungování – druhy života. Přítomnost míry svobody jednotlivce směřující k rozvoji v tomto kontextu tedy rozšiřujeme o prvek volby.
Tím se dostáváme k dalšímu principu, kterým je výše uvedené fungování (functionings). Jako fungování označuje Sen (2009) stavy *bytí* a *činnosti.* Tyto stavy by měly být rozlišeny od komodit a zdrojů, které jsou prostředkem k jejich dosažení. Funkce jsou cílem lidského života, ale mohou být také prostředkem k dosažení vyššího cíle.
Souhrnně můžeme říci, že capability appraoch vždy předpokládá existenci jednotlivců se schopností svobodné volby z potencialit (množiny cest k naplnění určitého fungování). Koncepce předpokládá vztah svobody s úrovní životních podmínek (viz schéma 1).

Schéma 1: Pravidla capability approach

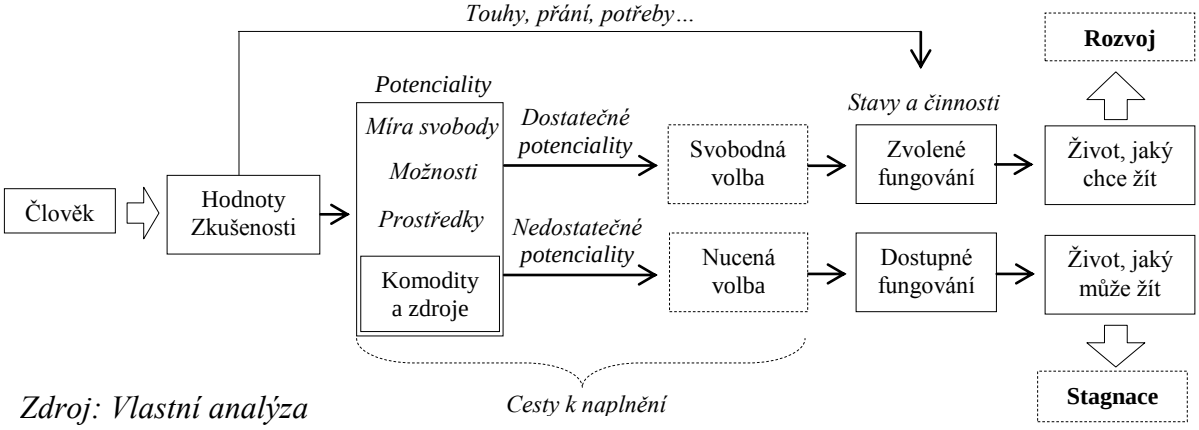

Zdroj: Vlastní analýza

3.2 Ideální stav věcí dle koncepce capability approach

Capability approach není nástroj pro nastavení ideálních poměrů, ale umožňuje měřit skutečné příležitosti a znevýhodnění ve společnosti (Sen, 2009). Absence nástrojů nám ovšem neznemožňuje zkoumat filozofickou podstatu a pokusit se konstruovat (ač hypoteticky) představu ideálních podmínek. Dle Brabera (2013) je volba fungování a potencialit závislá na aktuálním kontextu člověka. Pokud jsme v práci, chceme být někým jiným, než kým chceme být doma. Můžeme tedy hovořit o rozdílných potencialitách v závislosti na prostředí a roli.
Sen (2009) svou koncepcí směřuje ke spravedlivější společnosti založené na rovných příležitostech a svobodné volbě. Ideálním stavem v tomto smyslu je dosažení maximálních příležitostí, ze kterých by lidé volili na základě zcela svobodného rozhodnutí oproštěného od dalších faktorů, které tuto volbu ovlivňují. Lidem je tímto způsobem umožněno fungování dle vlastní determinace. Respektive prostředí poskytuje neomezené množství příležitostí, čímž umožňuje všem lidem vést takový život, jaký chtějí. Člověk si tedy v závislosti na roli

samostatně určuje to, čeho by chtěl docílit. Je konstruktérem výsledku a může opakovaně činit i odlišné volby. Odlišnou volbou je možno přizpůsobit fungování nové situaci.

3.3 Procesní fungování capability approach

Na problematiku rovnosti členů společnosti je v tomto přístupu nahlíženo z vícera hledisek nazývaných „prostory“ (svoboda, příjem, užitek, zdroje apod.). Snaha o dosažení rovnosti v určité oblasti může mít pozitivní, ale i negativní dopad na rovnost z jiného hlediska, kde může implicitně docházet k vytvoření bariéry. Robeynsová (2016) polemizuje nad tím, zda by hodnotícím prvkem capability approach měly být dostupné potenciality, či konkrétní fungování, tedy příležitosti a výsledky. Odpovědí může být Senem (1987) navrhovaný pojem "rafinované fungování", kterým označuje fungování, zohledňující dostupné alternativy.
Jednotlivými oblastmi, které by měly být v tomto směru posuzovány a jsou klíčové pro určení rovnosti, se zabývala Nussbaumová (2000). Vymezila deset hlavních lidských reálných možností (*central human capabilities*). Tyto potenciality jsou: *(1) Život; (2) Tělesné zdraví; (3) Tělesná integrita; (4) Smysl, představivost a myšlení; (5) City; (6) Praktické uvažování; (7) Vztahy; (8) Jiné živé bytosti; (9) Hra; (10) Kontrola nad svým okolím.* Dle Robeynsové (2016) capability approach nachází uplatnění v teoretické aplikaci v rámci interdisciplinární literatury sociálních věd, lze jej uplatnit jako sociální ukazatel a formuluje nové politické paradigma. Principiálně můžeme vnímat tento přístup jako univerzální přístup aplikovatelný na řadu oblastí, kde jej lze použít jako východisko v různých podobách s totožnými zásadami.

3.4 Hodnoty capability approach

Sen (1999) sám se ve svém díle zabývá problematikou rovnosti. Právě rovnost lze považovat za jednu ze stěžejních hodnot přítomných v koncepci. Rovnost je v tomto kontextu chápána ve smyslu stejných příležitostí, jedná se tedy o ideu sjednocení výchozích možností dosažení obdobného stavu. Dosažení stavu (fungování) pak závisí na svobodné volbě. Svobodu tedy můžeme vnímat jako další významnou hodnotu koncepce. V návaznosti na svého předchůdce hojně operuje Nussbaumová (2000) ve své práci se zásadami sociální spravedlnosti a lidských práv. Robeynsová (2016) ve své práci podotýká, že svoboda k dosažení blahobytu má především morální význam. Přítomnost morální hodnoty v celé koncepci dokládá také skutečnost, že Sen (1999) vychází svou koncepcí z *morálního* učení – utilitarismu.

4 MYŠLENKOVÁ VÝCHODISKA SOCIÁLNÍ PRÁCE

Jako jednu z nejrozšířenějších definic sociální práce můžeme vnímat definici Mezinárodní federace sociálních pracovníků (IFSW): „*Sociální práce je disciplína, která podporuje sociální změny a rozvoj, sociální soudržnost, zmocňování a lidské svobody. Pro sociální práci jsou zásadní principy sociální spravedlnosti, lidská práva, kolektivní odpovědnost a respekt k odlišnostem. Sociální práce se zabývá zapojováním lidí a struktur do řešení životních problémů a zvyšování blahobytu.“ (IFSW, 2014).* Dle Bartlettové (1958) je sociální práce určena konstelací jejích hodnot, účelu, poslání, poznatků a metod.
Klíčem k porozumění sociální práci je koncept *sociálního fungování* a *životní situace* (Navrátil, Musil, 2000). Tyto dimenze interakce člověka s prostředím nalezneme v pojetí Bartlettové (1970). Pokud člověk zvládá požadavky prostředí, interakce je v rovnováze a nedochází k rušivým projevům, ale narušením rovnováhy vzniká sociální problém. Cíl sociální práce je podporovat sociální fungování člověka obnovou či udržením této rovnováhy.
V západní společnosti dle Payna (1997, 2006) vykrystalizovaly tři malá paradigmata sociální práce, později přeformulovaná na tři typické přístupy sociální práce. Cílem a úsilím sociální práce je prostřednictvím pomoci v oblasti mezilidských vztahů zlepšit poměry ve společnosti (Payne, 2006). Tato pomoc je v důsledku diferenciovaných přístupů poskytována specifickým způsobem: (1) *Terapeutickým přístupem*, zaměřujícím se na duševní zdraví a pohodu člověka;

(2) *Reformním přístupem*, cílícím na dosažení změny ve společenském prostředí; (3) *Poradenským přístupem*, usilujícím o informovanost klienta a dostupnost služeb.

4.1 Pravidla sociální práce

Napříč definicemi sociální práce se vždy, implicitněji či explicitněji, setkáme s dvěma determinanty této profese, kterou je *klient* a *sociální pracovník*. Tyto nepostradatelné subjekty sociální práce jsou propojeny *vztahy*. Již Mary Richmondová (1922), hovoří o vztahu při vymezování případové sociální práce, přičemž jím označuje osobitý přístup pracovníka založený na individuální perspektivě k jednotlivci. V pojetí Bartlettové (1970) se v sociální práci setkáváme se vztahem v podobě interakce člověka a jeho prostředí. Povaha vztahu mezi těmito subjekty se může napříč typickými přístupy lišit (viz schéma 2). Součástí sociální práce je ovšem také pravidlo přítomnosti intervence, která je dynamickým prvkem koncepce. Podoba intervence se liší s odlišností zvoleného přístupu. V rámci terapeutického přístupu se intervence pohybuje převážně v oblasti psychologického diskurzu, v případě poradenského přístupu převažuje diskurz právní a u reformního přístupu politický diskurz (Payne, 1997).

Schéma 2: Pravidla sociální práce

Přístup	Vztahy	Diskurz intervence
Terapeutický	Prostředí → Klient ↔ Pracovník	Psychologický
Poradenský	Prostředí ↔ Klient ← Pracovník	Právní
Reformní	Skupina ↔ Prostředí ← Pracovník	Politický

Zdroj: Vlastní analýza dle Payna (1997, 2006)

Jako pravidlo sociální práce tedy můžeme označit přítomnost klientů, jakožto „potřebných“ osob přijímajících pomoc, na které vzájemným vztahem a intervencí určitého přístupu působí sociální pracovníci s cílem řešit jejich nerovnovážný vztah se sociálním prostředím.

4.2 Ideální stav věcí dle hlediska sociální práce

Mary Richmondové (1922) při své snaze definovat případovou sociální práci zmiňuje: „*Dokud jsou lidské bytosti lidské a jejich prostředím je svět, jen obtížně si lze představit stav věcí, v němž nebude potřeba přizpůsobení a individuální náhled.*“ (Richmondová, 1922: 98). Takto autorka vymezuje specifičnost a nepostradatelnost sociální práce a její schopnosti nahlížet na individualitu jednotlivce optikou jeho prostředí. Pokud budeme na tuto oblast znovu nahlížet hlediskem Bartlettové (1970), můžeme za hlavní zájem sociální práce označit nenaplněné požadavky prostředí. Tuto situaci lze označit jako nezvládanou životní situaci člověka, kterou je vytvářen prostor, který by měla zaplnit sociální práce.
Exaktně vzato tak můžeme jako ideálním stav věcí optikou sociální práce vnímat dvě extrémní podoby společnosti. První je společnost bez nároků a druhou společnost s plně sociálně fungujícími lidmi. S využitím teorie Payna (2006) můžeme idealistická pojetí vztahovat k přístupům a dle toho rozlišovat. Zastánci reformního přístupu směřují k „ideálnímu“ stavu věcí ve smyslu společnosti bez nároků. Představitelé poradenského a terapeutického přístupu naopak inklinují k představě o společnosti, jejíž členové zvládají všechny nároky společnosti díky psychické pohodě, nebo informovanosti a službám.

4.3 Procesní fungování sociální práce

Popsat obecně platný princip praktického fungování sociální práce je z hlediska uvedených principiálních aspektů nejobtížnějším úkolem. Rozmanitost metod a nástrojů sociální práce se velmi těžko stručně ukotvuje, obzvláště pokud chceme pokrýt také všechny úrovně sociální práce. Úrovně praxe sociální práce můžeme rozdělit na mikro, mezzo a makro. Pro všechny úrovně je společné, že usilují o stejný cíl, kterým je zajištění rovnováhy mezi sociálním

fungováním „někoho“ a požadavky „nějaké struktury“. Také v označení procesu dosahování této rovnováhy můžeme nalézt kontinuitu, neboť jej ve všech případech můžeme nazvat intervencí. V pojetí praxe sociální práce dle IFSW intervence pokrývá celou řadu činností. Intervence je sociální strategie zaměřující se na zvýšení lidské naděje, sebeúcty a tvůrčího potenciálu obstát proti obtížným, dynamickým a strukturálním zdrojům nespravedlnosti. Obecné zaměření sociální práce je univerzální ale priority praxe se liší v souvislostech daného společenství (IFSW, 2014). Z tohoto konceptu můžeme spatřit společný jmenovatel této množiny činností, kterým je vždy vliv směřující k dosažení rovnováhy.

4.4 Hodnoty sociální práce

„*Sociální práce je umění, založené na vědě a hodnotách.*“ uvádí Navrátil (2001: 8) část své knihy, kde se zabývá východisky a charakteristikou sociální práce. Součástí podstatné charakteristiky sociálního pracovníka je dle něj internalizace hodnot, které v současné sociální práci vycházejí z předpokladu rozumu a svobody, jež jsou základním rysem lidské bytosti. Elichová (2017) upozorňuje na absenci jednotného pohledu na hodnoty, ze kterých by měla sociální práce vycházet. Význam hodnot pro sociální práci (a profese obecně) spatřuje také Bartlettová (1958), která hodnoty označuje jako součást konstelace určující tuto profesi společně s jejím cílem, posláním, poznatky a metodami. Komplexně hodnoty vycházejí z předpokladu významné lidské individuality a odpovědnosti společnosti, přičemž jsou tyto dvě substance vzájemně propojeny specifickými vztahy. Také Navrátil (2001) popisuje hodnotu v podobě významu individuality jednotlivce a jeho participace. Prostředí by pak dle něj mělo být schopno co nejlepší reakce na potřeby klientů. Je zde zmíněna také hodnota rovnosti a morálky, ačkoliv tyto hodnoty autor nevnímá v rozsahu celé společnosti, nýbrž spíše jako kompetence sociálních pracovníků. Kladen je důraz také na podporu přirozených zdrojů pomoci. Perspektivou Payna (2006) se pak dominance některé z hodnot může paralelně odrážet na přístupu sociálního pracovníka. Terapeutický přístup ze své povahy vychází ze svobody k seberealizaci člověka a míří k jeho lidské jedinečnosti. Reformní přístup je naopak utvářen hodnotami, které vycházejí zejména z principu odpovědnosti celé společnosti. Poradenský přístup je na pomezí obou těchto směrů a jeho dominantními hodnotami jsou solidarita společnosti s jednotlivcem a pojetí člověka v jeho komplexnosti.

5 VYUŽITÍ CAPABILITY APPROACH V SOCIÁLNÍ PRÁCI

Sen (1999) prosazuje komplexní pojetí člověka založené na hodnocení různých aspektů života. Podobně uvažuje sociální práce, která nahlíží na člověka v komplexní perspektivě a je si vědoma významu jeho individuality. Capability approach apeluje na svobodu jednotlivců v sebeurčení a prosazuje jejich práva být, kým chtějí. Jak Sen (1999) sám podotýká, není ovšem nástrojem k těmto změnám. Vytváří označený prostor nedostatku, který je třeba zaplnit. Zde pak můžeme nalézt uplatnění sociální práce, která svým vlivem o tytéž hodnoty usiluje.

Princip ve smyslu pravidelností je v kontextu sociální práce možno označit za praktický rozměr teoretických zásad capability approach. Sociální práce je závislá na existenci jedinců v nerovnovážném vztahu se svým prostředím a intervencemi usiluje o nastolení vztahové rovnováhy, capability approach směřuje k obecnému předpokladu podpory všech členů společnosti ve svobodné volbě života, včetně těch určitým způsobem limitovaných. Sociální práce by měla nastoupit ve chvíli nalezení limitů. Jejím cílem je hledat a zajišťovat cesty k fungování dle vlastní volby. V kontextu optiky capability approach je klientem sociální práce člověk omezený ve svobodné volbě, nebo limitovaný v dosažení života dle svých představ.

Na cíl sociální práce v idealistickém pojetí lze nahlížet ve třech pojetích: (1) Společnost bez nároků na jednotlivce (reformní přístup); (2) Plně fungujíc jednotlivci (poradenské paradigma); (3) Jednotlivci v komplexní psychické pohodě (terapeutické paradigma). Cílem capability approach je jednak fungování dle vlastní determinace člověka, dostatečné množství

životních cest a také variabilita založená na aktuální roli a situaci člověka. Capability appraoch tak tvoří další výzvy pro sociální práci v podobě zohledňování potřeb člověka v kontextu různých rolí a dílčích prostředí, které mohou být zdrojem neidentifikované bariéry. V rovině procesního fungování se pohybuje capability approach ve sféře hodnocení a hledání oblastí, které by mohly být zdrojem nerovnováhy. Tyto oblasti se pak snaží pojmenovat a aplikovat v rámci hodnocení rovných příležitostí, které mohou vycházet z lidských práv a sociální odpovědnosti. Sociální práce se v tomto směru pohybuje v několika různých rovinách a zabývá se otázkami toho, jak svou intervencí může zajistit nenaplněná očekávání společnosti od jednotlivců. Rovnováha v pojetí sociální práce představuje vyrovnaný vztah lidí s jejich prostředím. Capability approach může být pro sociální práci inspirací tím, že doplňuje vedle očekávání společnosti také očekávání vycházející z jednotlivce samotného (viz schéma 3). Úkolem sociální práce v kontextu capability approach pak je tyto vnitřní výzvy a požadavky jednotlivců ve své praxi reflektovat a rozměr sociálního fungování o ně rozšířit.

Schéma 3: Perspektiva sociální práce a capability approach

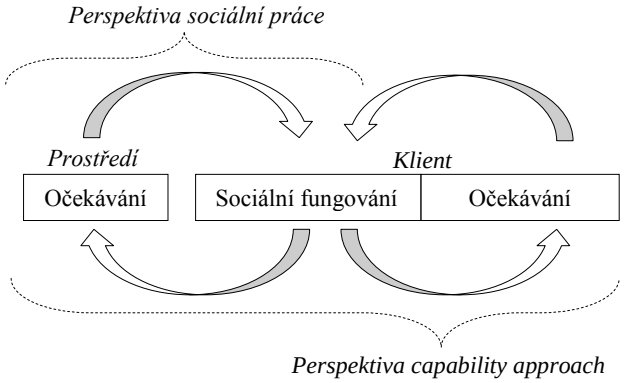

Zdroj: Vlastní analýza

Prspektivou přístupů sociální práce (Payne, 2006) můžeme konstatovat shodný výchozí princip v pojetí svobody, od které se obě koncepce odvíjejí. Konečná podoba aplikace capability approach se bude v pojetí diverzních přístupů lišit, přesto je však možno koncepce propojit. Odlišnosti při aplikaci capability approach do jednotlivých přístupů spočívají v různosti pojetí potencialit, respektive selekci specifických potencialit na základě přístupu. Potenciality představují místo pro intervenci sociální práce. Jelikož intervence je na základě přístupu pracovníka podřízena odpovídajícímu diskurzu, může pracovník v tomto důsledku vybírat a nabízet pouze omezené cesty, respektive volby. Domnívám se, že tato skutečnost může být způsobena přílišnou orientací sociálních pracovníků na **obtíže** a **(vy)řešení** situace. Obohacení sociální práce o princip capability approach přináší větší význam **volbě způsobu** řešení obtíží, díky čemuž může být problém vyřešen co nejefektivněji, nejkomplexněji a především s maximálním zájmem klienta. Capability approach může propojovat jednotlivé přístupy sociální práce, jelikož je předpokladem jejich různých kombinací při podrobném mapování různých řešení situace klienta, viz schémata 4 a 5.

Schéma 4: Postup zaměřený na (vy)řešení

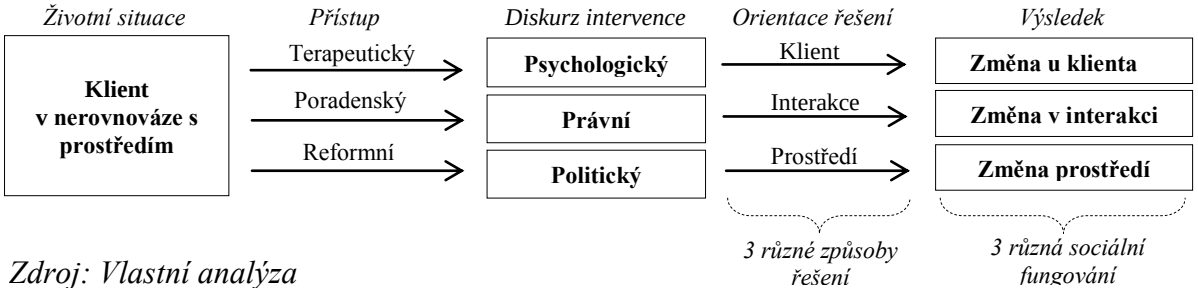

Zdroj: Vlastní analýza

Schéma 5: Postup zaměřený na potenciality

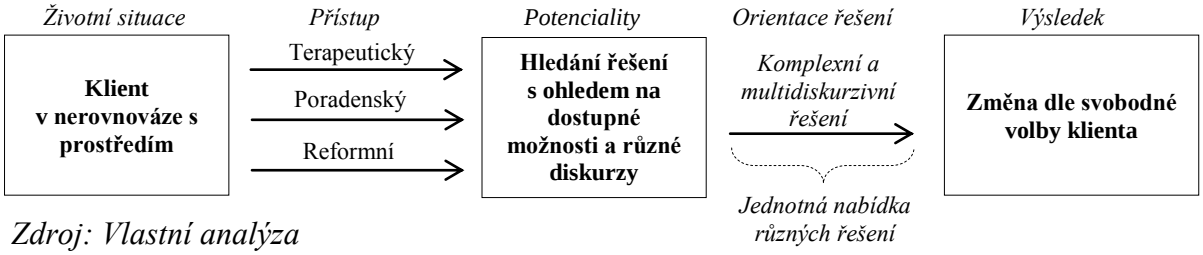

Zdroj: Vlastní analýza

Jak lze předpokládat také v oblasti principu hodnot jsou koncepce propojeny. Hodnoty jako svoboda, sociální spravedlnost, lidská práva, morální význam, lze nalézt u obou koncepcí. Koncepce se odvíjejí od základu lidství a potřeby potenciálu k lidskému rozvoji, přičemž předpokládají společenskou odpovědnost. Shodně také vycházejí z předpokladu, že člověk, v podobě vlastní aktivní participace, usiluje o svůj rozvoj. Právě hodnoty jsou tím, co utváří sociální práci, a také tím, z čeho vzešla koncepce capability approach. Hlavním sjednotitelem obou je hodnota svobody, představující stěžejní východisko. Svoboda žít plnohodnotný život odrážející vnitřní i vnější potřeby. Svoboda ve smyslu přístupu k rovným příležitostem a odpovídajícímu rozvoji. To vše je součástí společnosti uvědomující si svůj smysl a nejvyšší princip, kterým je blahobyt vycházející z plnohodnotného šťastného života.

ZÁVĚR

Cílem práce bylo formulovat a komparovat principy sociální práce a capability aprroach. Po rozboru a komparaci principiálních částí jsem došel k několika závěrům. Capabiltiy approach svým pojetím blahobytu označuje prostor pro intervenci sociální práce, které též klade nové výzvy. Pojetí sociální práce v kontextu capability approach rozvíjí pojetí rovnováhy mezi lidmi a prostředím o rozměr vlastních očekávání člověka. V rámci pojetí typických přístupů sociální práce poskytuje capability approach při své aplikaci možnost zaměření se na hledání množiny možných multidiskurzivních a komplexních řešení problémů. Sociální práce by měla býti tam, kde jsou limity, nerovnost a nespravedlivost příležitostí. Obě koncepce jsou dle všeho kompatibilní a je možné je propojovat, mimo jiné díky jejich hodnotovému konsensu.

Použitá literatura

1. BARTÁK, M. a kol. *Slovník cizích slov.* Praha: Plot, 2008. 367 s. ISBN 978-80-86523-89-7.
2. BARTLETT, H. M. *The common base of social work practise.* New York: National Association of Social Workers, 1970. 224 s. ISBN 0871010542.
3. BARTLETT, H. M. Toward clarification and improvement of social work practice. *Social Work*, 1958, 3(2), 3-9.
4. BRABER, C. The introduction of the capability approach in social work across a neoliberal Europe. *Journal of Social Intervention*, 2013, 22(4), 61-77.
5. CAMBRIDGE DICTIONARY. *PRINCIPLE Meaning in Cambridge English Dictionary*. [online]. Cambridge: Cambridge University Press, 2018 [10. 12. 2018]. Dostupné z: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/principle.
6. ELICHOVÁ, M. *Sociální práce: aktuální otázky*. Praha: Grada, 2017. ISBN: 978-80-271-0080-4.
7. GARTHWAIT, C. *Dictionary of Social Work*. The University of Montana, School of Social Work, 2012. 79s.
8. GRANEHEIM, U. H., LUNDMAN, B. Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Educ Today*, 2004, 24(2), 105-112.

9. HENDL, J. *Kvalitativní výzkum*. 2. vydání. Praha: Portál, 2005. 408 s. ISBN: 978-80-262-0982-9.
10. INTERNATIONAL FEDERATION OF SOCIAL WORKERS. *Global Definition of Social Work.* [online]. 2014 [16. 1. 2018]. Dostupné z: http://ifsw.org/getinvolved/global-definition-of-social-work.
11. KARLS, J. M., WANDREI, K. E. *Person-in-Environment System.* Whashington, D. C.: NASW Press, 1994. 223 s. ISBN: 087101240.
12. LACEY, A. R. *A Dictionary of Philosophy*. 3. vydání. London: Routledge. London: Routledge, 2005. 383 s. ISBN 0-415-13332-7.
13. NAVRÁTIL, P. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: MZ, 2001. 162. s. ISBN 80-903070-0-0.
14. NAVRÁTIL, P., MUSIL, L. Sociální práce s příslušníky menšinových skupin. *Sociální studia*, Fakulta sociálních studií MU Brno, 2000, 3(5), 127-163.
15. NUSSBAUM, M. *Women and Human Development*. Cambridge University Press: New York, 2000. 312 s. ISBN 0521003857.
16. PAYNE, M. *The Modern Theory of Social Work.* London: Macmillan, 1997. 354 s. ISBN 9780925065834.
17. PAYNE, M. *What is Professional Social Work?*. 2. vydání. Policy Press, Bristol, 2006. 232 s. ISBN 9781861347046.
18. RICHMOND, M. E. *What is social case work? An introductory description.* New York: Russell Sage Foundation, 1922. 268 s. 156564UK00001B/56/P.
19. ROBEYNS, I. *The Capability Approach*. [online]. Standford: Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2016 [10. 12. 2018]. Dostupné z: https://plato.stanford.edu/ entries/capability-approach/.
20. SAMUELSON, P. A., NORDHAUS, W. *Economics.* 16. vydání. Boston: McGraw-Hill Companies, 1998. 824 s. ISBN 0070579474.
21. SEDLÁČEK, T. *Ekonomie dobra a zla.* 2. vydání. Praha: 65. pole, 2012. ISBN 978-80-87506-10-3.
22. SEN A., *Development as Freedom.* New York: Knopf. 1999. 366 s. ISBN 0-375-40619-0.
23. SEN, A. *The Idea of Justice*. Belknap Press of Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts, 2009. 496 s. ISBN 978-0-674-03613-0.
24. SEN, A. *The Standard of Living.* Cambridge: Clare Hall, Cambridge University, 1987, 125 s. ISBN 0-521-36840-5.

Kontaktní údaje

Mgr. Karel Řezáč
Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií
Joštova 10, 602 00 Brno
email: krezac@mail.muni.cz

HODNOTENIE KLINICKÉHO PROSTREDIA A TERMINOLÓGIA V OŠETROVATEĽSTVE

EVALUATION OF CLINICAL ENVIROMENT AND TERMINOLOGY IN NURSING

Marta Vojteková, Anna Hudáková, Ľudmila Majerníková

Abstrakt

Cieľom príspevku je prezentovať na základe obsahovej analýzy hodnotiacich nástrojov tie, ktoré budú reflektovať spôsobilosti študentov pri ich implementácii v klinickej praxi. Kompetencie študenta v klinickej praxi boli definované ako činnosti, výstupy alebo výsledky. Metódy hodnotenia majú byť spoľahlivé a konzistentné. Realizáciu nástrojov v ošetrovateľskej praxi bola definovaná ako najlepšia formu hodnotenia pre bakalárske študijné programy. Inkorporácia klinického hodnotenia do portfólia študentov zabezpečí kompozitný obraz ich výkonnosti pre následný vstup do ich odbornej praxe. Kritériá klinickej praxe zahŕňajú evaluáciu kognitívnych, afektívnych a psychomotorických poznatkov pre potreby realizácie sesterských intervencií podľa najnovších poznatkov a odporúčaní.

Key words: *Terminolóia Študent. Klinická prax. Nástroje hodnotenia.*

Abstract

The aim of this paper is to present on the basis of content analysis of assessment tools those that will reflect the clinical competence of students in their implementation in clinical practice. Competency of student in clinical practice were defined as activities, outcomes or results. Methods of evaluation should be reliable and consistent. Realisation of tools in nursing practice was define as the best form of evaluation for bachelor degree programs. Incorporation of clinical evaluation in portfolio of students secures composite picture of their performance for subsequent entry into their professional practice. Criteria of clinical practice include the evaluation of cognitive, affective and psychomotor knowledge for the needs of nursing interventions based on the latest knowledge and recommendations.

Key words: *Terminology. Student. Clinical practice. Tool of evaluation.*

1 ÚVOD

Krajiny Európskej únie v posledných desaťročiach absolvujú transformáciu vzdelávania sestier. Pregraduálne vzdelávanie sestier v rámci Európy charakterizujú rôzne prístupy a spôsoby hodnotenia teoretickej a praktickej formy výučby. Na Slovensku zaznamenávame podobnú situáciu v súvislosti s univerzitným typom vzdelávania.

Vzdelávanie v ošetrovateľstve v súčasnosti odhaľuje vela výziev, dôležitou z nich je hodnotenie klinických spôsobilosti študentov. Klinické hodnotenie v praxi predstavuje priame pozorovanie študentov v aktuálnom nepredvídateľnom prostredí, kde cieľom je zefektívniť výučbu v klinických podmienkach a zlepšiť spoluprácu medzi vzdelávacími inštitúciami a zdravotníckymi zariadeniami v rámci pregraduálnej prípravy študentov.

1.1 Cieľ práce

Cieľom príspevku je prezentovať na základe získaného prehľadu hodnotiacich nástrojov tie spôsoby a metódy, ktoré budú reflektovať klinické spôsobilosti študentov pri ich implementácii v klinickej praxi. Hodnotiace nástroje by mali byť schopné identifikovať charakteristiky klinickej praxe so zreteľom na dodržanie odbornej terminológie. Ich zámerom je zvýšiť efektivitu využitia odborných techník a postupov, a tiež posilniť vzťah medzi učiteľom a študentom (Mahara, 1998).

1.2 Metódy a formy hodnotenia klinických spôsobilostí študentov

Kompetencie študenta v klinickej praxi sú definované ako činnosti, výstupy alebo výsledky, ktoré je možné pozorovať a vyhodnotiť. Hodnotenie študenta v klinickom prostredí sa vzťahuje na jeho výkon. Pre potreby výučby a hodnotenia študentov v klinických situáciách sa v malom rozsahu využívajú hodnotiace škály (Hudaková a kol., 2016). Hodnotenie má obsahovať racionálne argumenty, že vzdelávanie študentov je efektívne, prípadne, aké sú príčiny neefektivity. Metódy hodnotenia majú byť spoľahlivé a konzistentné, aby zaručovali, že výsledok hodnotenia je odrazom skutočných vedomostí a schopností študenta a nie odrazom momentálneho duševného rozpoloženia skúšajúceho, či kvality (nekvality) hodnotiaceho nástroja. Na zisťovanie komplexných klinických schopností a zručností je potrebné použiť predovšetkým praktické skúšky (Chou et al., 2008; Oerman et al., 2009).

Nástroje klinického hodnotenia študentov by mali zahŕňať komplexné klinické skúšanie, a zároveň zlepšovať motiváciu a spätnú väzbu študentov v klinických a komunikačných schopnostiach (Spring, 2012). V záujme klinického hodnotenia študentov v ošetrovateľstve a iných zdravotníckych odboroch je kľúčovou zmenou využívanie validných a reliabilných hodnotiacich nástrojov (Gallant et al., 2006).

Metódy zberu údajov možno rozčleniť a definovať ako rôznorodé spôsoby a možnosti hodnotenia študentov.

Dotazník. Je jednou z najčastejšie používaných empirických metód, ktorá je založená na nepriamom kladení otázok s použitím predformulovanných písomných položiek. Dotazník je finančne nenáročný a z časového hľadiska predstavuje ekonomickú metódu. Využíva sa pre potreby zberu údajov pri veľkom počte respondentov v pomerne krátkom čase. Je jednoducho spracovateľný. Dotazníkovou formou zberu dát sa eliminuje možný negatívny účinok prieskumníka na respondenta (Gavora a kol., 2010).

Rozhovor. Prieskumník zhromažďuje údaje od respondenta priamym opytovaním sa. Od zvyčajného rozhovoru sa odlišuje tým, že ma jasne stanovený prieskumný cieľ, implikuje štandardizované otázky, ktoré sú zamerané na jednotlivé oblasti. Analýza informácií prebieha po kvantitatívnej aj kvalitatívnej stránke. Rozhovor sa dá prispôsobiť rôznym okolnostiam. Zachytáva nielen fakty, ale aj postoje a motívy respondentov. Kladenie otázok môžeme usmerniť na základe reakcií účastníka rozhovoru. Rozhovor ako prieskumnú metódu môžeme využiť ako exploratívnu techniku na dosiahnutie základnej orientácie v problematike.

Pozorovanie. Celoplošnou podstatou empirického skúmania je pozorovanie. Jeho zámerom je nadobudnutie nových poznatkov, spresnenie alebo doplnenie terajších informácií. Vedecké pozorovanie je strategické, uvedomené, organizované a dopredu pripravené (Hanáček a kol., 2010).

Efektívnosť hodnotenia študentov počas klinickej praxe má priamy vzťah so správnym výberom formy hodnotenia.

Formatívne hodnotenie je vnímané ako výučbová stratégia, zabezpečujúca spätnú väzbu študentov v priebehu klinického procesu učenia sa. Získané údaje umožňujú študentom a pedagógom určiť intervencie pre dosiahnutie učebných cieľov v rámci klinickej praxi (Edwards, Davis., 2006; Hand, 2006; O'Connor, 2001). Úlohou tejto formy hodnotenia je identifikácia oblastí, ktoré je potrebné modifikovať, aby študent dosiahol predpokladané

učebné ciele. Sumatívne hodnotenie sa vykonáva na konci semestra a poskytuje finálne rozhodnutie o tom, či študent dosiahol ciele vzdelávania, a tiež, či klinická prax študenta spĺňa stanovené štandardy bezpečnosti a evaluácie (Gallant et al., 2006). V ideálnom prípade by sa formatívne a sumatívne hodnotenie malo kumulovať a realizovať v konkrétnej klinickej situácii. Mentor sa pri hodnotení študentov zameriava na získané vedomosti (kognitívna oblasť), postoje (afektívna oblasť) a zručnosti (psychomotorická oblasť) (Špirudová, 2015).
Priebežné a výsledné hodnotenie by sa malo uskutočňovať v určitej klinickej situácii. Nástroje hodnotenia klinických kompetencií študentov ošetrovateľstva by mali obsahovať komplexné skúšanie, zlepšovať spätnú väzbu a motiváciu študentov v psychomotorických a komunikačných schopnostiach (Hudáková a kol. 2016). Robb, Fleming a Dietert (2002) zdôrazňujú význam škál pre zabezpečenie objektívnosti hodnotenia. V záujme objektívneho hodnotenia klinických spôsobilostí u študentov ošetrovateľstva, je dostupných viacero škál, ktoré sú využívané v rôznych vzdelávacích inštitúciách v zahraničí. V našich podmienkach sú využívané štruktúrované pozorovanie výkonov študentov, záznamníky klinickej praxe, hodnotenie ošetrovateľského procesu (Berntsen et al. 2015).
V rámci úspešnosti praktického hodnotenia študentov ošetrovateľského odboru je kľúčovou zmenou využívanie validných a reliabilných hodnotiacich nástrojov (Hudáková, 2016). Medzi hodnotiace nástroje, použitešné v klinickej praxi zaraďujeme: Clinical Evaluation Tool, Clinical Performance Remediation Tool, Clinical Competency Rating Scale, Nursing Student Clinical Performance Evaluation Scale (Gurková, Cibriková, Žiaková, 2015).

2 IMPLEMENTÁCIA NÁSTROJOV DO PRAXE

Implementácia hodnotiacich nástrojov klinických spôsobilosti študentov do klinickej praxe prispieva k upevneniu odbornej terminológie, ku zvýšeniu vedomostnej úrovne hodnotených, k objektivizácii samotného hodnotenia, a v konečnom dôlsledku aj ku zlepšeniu kvality poskytovanej starostlivosti.
Ako príklad môžeme uviesť inkorporáciu nástroja CPET (Clinical Performance Evaluation Tool, Cronin-Stubbs D**,** Mathews JJ, 1982) do praxe, čo si vyžaduje, aby študent a klinický inštruktor realizoval hodnotiaci nástroj približne v strede semestra a v závere každej klinickej skúsenosti. Priebežný monitoring študentov umožňuje ich efektívnejšie hodnotenie v klinických podmienkach. Spôsob hodnotenia výsledkov nástroja obsahuje tri kategórie (stupne): S – Satisfactory, uspokojivé, demonštruje výborné schopnosti a spôsobilosti študenta; NI - Needs Improvement, vyžaduje zlepšenie, vyjadruje priemerné vedomosti študenta; U – Unsatisfactory, neuspokojivé, klinické výsledky reflektujú ťažkosti v zabezpečení ošetrovateľskej starostlivosti (Eymard et al., 2014). Všetky komponenty konštruktu CPET by mali byť homogénne a vo všetkých oblastiach by mal byť interpretovaný rovnaký klinický priebeh (Walsh et al., 2010). Jeho benefitom je implementácia výsledkov Evidence Based Practice do praxe, čo sa nezaobíde bez zvládnutia odbornej terminológie a jeho orientácia na pacienta.
Klinické skúšky výkonov sú používané na celom svete ako nástroj na posúdenie klinických zručnosti študentov v procese vzdelávania (Ishikawa et al 2006). Vynára sa potreba implementácia vhodných nástrojov do klinickej praxe v záujme kvality starostlivosti a bezpečnosti pacienta. Americký Inštitút medicíny (Institute of Medicine - IOM) navrhol tézy, ktoré ponúkajú, akým spôsobom majú byť pripravení zdravotnícki profesionáli na kvalitnú starostlivosť o pacienta s dôrazom na tímovú prácu, implementáciu praxe založenej na dôkazoch a na zvyšovanie ich odborných spôsobilostí (kvality, bezpečnosti a informatiky). Vďaka stimulu a podpore organizácie QSEN (Quality and Safety Education for Nurses) bol v Kórei realizovaný výskum na posúdenie starostlivosti, zameranej na pacienta, tzv. Patient-Centred Care (PCC) s cieľom hodnotenia kompetencií medzi sestrami v nemocniciach spoľahlivým a ekonomickým spôsobom. Štúdia v akademickom prostredí mala hodnotiť

atribúty ošetrovateľskej starostlivosti u budúcich sestier a jej cieľom bolo navrhnúť klinický nástroj (PCC) a testovať jeho psychometrické vlastnosti (Hwang, 2015). Zistenie pomohlo určiť, ktoré faktory kompetencií sestier je potrebné rozvíjať, aby sa zvýšila efektivita starostlivosti o pacienta, zahŕňajúca komponenty ošetrovateľského vzdelania a klinickej praxe.
Komplexné praktické využitie má nástroj Quality Clinical Placement Evaluation (QCPE, Robinson et al., 2007). V súvislosti s ním môže študent absolvovať dohľad inej osoby – sestry, tzv. Supervising Ward Nurse (SWN). Ide o štandardný príklad uplatnenia mentorstva v praxi. Cieľovou skupinou sú výlučne vysokoškolskí študenti, u ktorých sa počas realizácie praktickej výučby hodnotia získané skúseností z pohľadu študenta a prebieha aj hodnotenie z pohľadu sestry-supervízorky. Systém SWN je kľúčovým zdrojom pre komplexnosť každodennej praxe v nemocničnom zariadení. Supervízia poskytuje podporu výučby študentov bakalárskeho stupňa ošetrovateľstva priamo v „teréne.“ Uvedený nástroj umožňuje manažérom oddelení a nemocníc zabezpečiť prístup ku meraniu kvality ošetrovateľskej starostlivosti z hľadiska kľúčových zainteresovaných strán (Courtney-Pratt et al., 2013).

2.1 Diskusia a záver

V súčasnosti používané nástroje hodnotenia študentov nezohľadňovali odborné kompetencie sestier ako súčasť procesu klinického hodnotenia odborníkov v ošetrovateľstve. Bolo nevyhnutné, aby hodnotenie klinického prostredia v pregraduálnom vzdelávaní sestier implementovalo aj vstup kľúčových zainteresovaných strán, vrátane študijných programov.
Inkorporácia klinického hodnotenia do portfólia študenta by zabezpečila kontinuálny záznam klinickej evaluácie počas štyroch semestrov všetkých klinických predmetov. Tento spôsob umožní zostaviť kompozitný obraz o ich výkonnosti pre následný vstup do odbornej praxe. Okrem toho klinické kompetencie sa delia do troch kategórií: princípy ošetrovateľskej starostlivosti, klinické pokyny a ošetrovateľské intervencie. Odborná spôsobilosť je rozdelená do štyroch kategórií: etické aktivity a oboznámenosť s právnymi predpismi zdravotnej starostlivosti, rozhodovanie a rozvojové aktivity, spolupráca a tímovosť (Krautscheid et al., 2014). Obidve oblasti pôsobnosti majú zodpovedajúce základne: vedomostnú bázu, zručnosť základnych postupov, postoje, základné hodnoty a skúsenosti. Každá základňa obsahuje sedem kategórií: základy ošetrovateľskej starostlivosti, klinické pokyny, ošetrovateľské intervencie, etickú spôsobilosť, oboznámenosť s právnymi predpismi zdravotnej starostlivosti, rozhodovanie, aktivity rozvoja a spolupráce (Kaiser, Rudolph, 1996).
Obsah bakalárskeho stupňa študijného programu ošetrovateľstvo vyžaduje od študentov adekvátny rozsah terminológie a vedomostí z ošetrovateľstva, biomedicíny, psychologických a sociálnych vied a demonštráciu klinických zručnosti v starostlivosti o pacientov. Kritériá klinickej praxe zahŕňajú evaluáciu kognitívnych, afektívnych a psychomotorických poznatkov v záujme realizácie sesterských intervencií podľa najnovších poznatkov a odporúčaní. Klinické hodnotenie jednoznačne prispieva k inovácii a zlepšeniu vyučovacieho procesu, pomáha dodržiavať stanovené štandardy a chráni verejnosť pred neoprávnenými zásahmi (Mahara, 1998). Navrhovaný proces učenia by mal byť charakterizovaný hodnotiacim nástrojom, ktorý umožní dialóg študenta s učiteľom a získanie odborných skúseností v praxi. Pre pedagóga má význam poskytnutie písomných dôkazov s využitím klinických príkladov ošetrovateľstkých činnosti s cieľom podpory úrovne výkonu študenta a garancie komplexného obrazu študentových kompetencii.

Toto dielo bolo vydané v rámci riešenia grantového projektu KEGA: Latinsko-slovensko-poľská anatomická terminológia ako moderná lexikografická príručka v profesijnom vzdelávaní č. 004PU-4/2017.

Použitá literatúra

1. BERNTSEN, K. et al., 2015. *Vzdelávanie sestier v klinických podmienkach*. [online]. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta zdravotníckych odborov. [cit. 28. novembra 2016]. Dostupné na internete: http://www.unipo.sk/public/media/20076/ BROZURA %20LdV% 20mentori.pdf
2. COURTNEY-PRATT, H., FITZGERALD, M.,FORD, K., JOHNSON, C., WILLS, K. 2013. Development and reliability testing of the quality clinical placement evaluation tool. Journal of Clinical Nursing, 23, 504–514.
3. CRONIN-STUBBS D**;** MATHEWS JJ, 1982. **A** clinical performance evaluation tool for a process-oriented nursing curriculum. *Nurse Educator* [Nurse Educ], ISSN: 0363-3624, 1982 Jul-Aug; Vol. 7 (4), pp. 24-9.
4. EDWARDS, P. A., & DAVIS, C. R. (2006). Internationally educated nurses' perceptions of their clinical competence. *Journal of Continuing Education in Nursing, 37*, 265-269.
5. EYMARD, A, S., DAVIS, A., LYONS, R. 2014. Progressive clinical evaluation tools based on the Quality and Safety Education in Nursing competencies. *Journal of Nursing Education and Practice,* 2014, Vol. 4, No. 2. ISSN 1925-4040.
6. GALLANT, M., MACDONALD, J. A., & SMITH HIGUCHI, K. A. 2006. A remediation process for nursing students at risk of clinical failure. *Nurse Educator, 31*, 223-227.
7. GAVORA, P. a kol., 2010. Elektronická učebnica pedagogického výskumu. [online]. Bratislava: Univerzita Komenského. [cit. 28. marca 2018]. Dostupné na: http://www.e-metodologia.fedu.uniba.sk/ ISBN 978–80–223–2951–4.
8. GURKOVÁ,E., S. CIBRÍKOVÁ, K. ŽIAKOVÁ, 2015. Metódy hodnotenia študentov v klinických podmienkach. In: *Ošetrovateľstvo: teória, výskum, vzdelávanie* [online]. Roč.5, č.1, s. 31-37 [cit. 28. marca 2018]. ISSN 1338-6263. Dostupné na intenete: http://www.osetrovatelstvo.eu/archiv/2015-rocnik-5/cislo-1/metody-hodnotenia-studentov-v-klinickych-podmienkach.
9. HANÁČEK, J. et al., 2010. Vedecká príprava. Martin: Osveta. ISBN 978-80-8063-328-8.
10. HAND, H. 2006. Assessment of learning in clinical practice. *Nursing Standard, 21*, 488-456.
11. HWANG J. 2015. Development and testing of a patient-centred care competency scale for hospital nurses. *International Journal of Nursing Practice* 2015; 21: 43–51.
12. HUDÁKOVÁ, A, a kol., 2016. Nástroje hodnotenia spôsobilosti študentov v klinickom prostredí. In: QUAERE 2016: *Recenzovaný sborník příspevku vědecké interdisciplinární mezinárodní konferencie doktorandu a odborných asistentu.* [online]. Hradec Králové: Magnanimitas. Roč. 6, s. 504 – 511. [cit. 13. januára 2018]. ISBN 978 – 80 – 87952-15-3. Dostupné na internete: file:///C:/Users/acer/Desktop/b6d-quaere-2016-str-517-hudakova. pdf
13. CHOU CL, CHANG A, HAUER KE. 2008. Remediation workshop for medical students in patient–doctor interaction skills. Medical Education, 2008, 42:537.
14. ISHIKAWA H, HASHIMOTO H, KINOSHITA M, FUJIMORI S, SHIMIZU T, YANO E. 2006. Evaluating medical students' non-verbal communication during the objective structured clinical examination. Medical Education 40:1180–1187.
15. KAISER, K. L., & RUDOLPH, E. J. 1996. In search of meaning: Identifying competencies relevant to evaluation of the community health nurse generalist. *Journal of Nursing Education,* 35(4), 157–162.

16. KRAUTSCHEID, L., MOCERI, J., STRAGNELL, S., MANTHEY, L., NEAL, T. 2014. A Descriptive Study of a Clinical Evaluation Tool and Process: Student and Faculty Perspectives. Journal of Nursing Education, Vol. 53, No. 3, Suppl., 2014.
17. MAHARA, M. S. 1998. A perspective on clinical evaluation in nursing education. In *Journal of Advanced Nursing*, 1998, Vol. 28, No. 6, pp. 1339-1346.
18. OERMANN, M. H., SAEWERT, K. J., CHARASIKA, M., & YARBROUGH, S. S. 2009. Assessment and grading practices in schools of nursing: National survey findings Part I. *Nursing Education Perspectives, 30* (5), 274-278.
19. O'CONNOR, A. B. 2001. *Clinical instruction and evaluation: A teaching resource.* Sudbury, MA: Jones and Bartlett Publishers, 2001. p. 433.
20. ROBB, Y., V. FLEMING, C. DIETERT. 2002. Measurement of clinical performance of nurses: a literature review. In *Nurse Education Today.* [online]. *Roč. 22*, č. 4, s. 293-300. [cit. 03. február 2018]. ISSN 0260-6917. Dostupné na internete https://www.ncbi.nlm. nih.gov/pubmed/12030750
21. ROBINSON AL, ANDREWS-HALL S & FASSETT M. 2007. Living on the edge: issues that undermine the capacity of residential aged care providers to support student nurses on clinical placement. Australian. *Health Review* 31, 368–378.
22. SPRING, J. 2012. Globalization of Education. In *International Journal of Chinese Education.* 2012. Volume 1. Issue 2. ISSN 2212-585X. p. 139 – 176.
23. ŠPIRUDOVÁ, L., 2015. *Doprovázení v ošetřovatelství I.* Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-5710-0
24. WALSH, T., JAIRATH, N., PATERSON, M., & GRANDJEAN, C. 2010. Quality and safety for nurses clinical evaluation tool. *Nursing Education*. 2010; 49(9): 517-22.

Kontakt autora

Doc. Mgr. Marta Vojteková, PhD.
riaditeľka IUSŠ
Katedra stredoeurópskych štúdií
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

PhDr. Anna Hudáková, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove
Fakulta zdravotníckych odborov
Katedra ošetrovateľstva
Partizánska, 1; 080 01 Prešov
e-mail: Anna.Hudakova@unipo.sk
tel.: +421 51 7562 460

PhDr. Ľudmila Majerníková, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove
Fakulta zdravotníckych odborov
Katedra ošetrovateľstva
Partizánska, 1; 080 01 Prešov
e-mail: Ludmila.Majernikova@unipo.sk
tel.: +421 51 7562 460

VÝUČBOVÉ PROSTREDIE ŠTUDENTOV V ODBORE RÁDIOLOGICKÁ TECHNIKA PRED ZAVEDENÍM ŠPECIALIZOVANÉHO LABORATÓRIA

TEACHING ENVIRONMENT OF STUDENTS IN THE FIELD OF RADIOLOGY BEFORE THE ESTABLISHMENT OF A SPECIALIZED LABORATORY

Anna Horňáková, Ľudmila Miženková

Abstrakt

Zobrazovacie metódy v oblasti rádiológie sa neustále rozvíjajú a inovujú, a tým prispievajú ku skvalitneniu života pacientov. V našom príspevku prostredníctvom prieskumu, ktorý prebiehal na Fakulte zdravotníckych odboroch, Prešovskej univerzity v Prešove sme sa snažili zdvôvodniť potrebu zriadenia špecializovaného laboratória v odbore rádiologická technika v rámci projektu KEGA. Pomocou dotazníka sme zisťovali názory študentov na výučbové prostredie súvisiace so zriadením laboratória. Zistili sme, že respondenti uprednostňujú výučbu v laboratóriu oproti iným učebniam, zapamätajú si tu viac informácií a ich motivácia k výučbe najmä odborných predmetov sa výrazne zvyšuje. Konštatujeme, že výučbové prostredie v laboratóriu úzko súvisí s obohatením odborných vedomostí a prispieva k ich rozšíreniu a skvalitneniu, čo umožňuje lepšie prepojenie s odbornou praxou a uplatnením študentov v zamestnaní.

Kľúčové slová: *výučbové prostredie, rádiologická technika, špecializované laboratórium, študent, učiteľ.*

Abstract

Imaging methods in the field of radiology are constantly being developed and innovated, thus contributing to a better life for patients. In our contribution, through a survey conducted at the Faculty of Health Sciences, University of Prešov in Prešov, we tried to justify the need to establish a specialized laboratory in the field of radiological technology within the KEGA project. Using the questionnaire, we identified the students' views on the learning environment related to the establishment of a laboratory. We found that respondents prefer teaching in the lab compared to other classrooms, remembering more information, and motivating them to teach especially professional subjects. We note that the lab environment is closely related to the enrichment of specialist knowledge and contributes to their widening and improvement, which makes it possible to better link with the professional practice and employability of the students.

Key words: *teaching environment, radiological technology, specialized laboratory, student, teacher.*

1 ÚVOD

Pre dnešnú vyspelú spoločnosť je typický neustály nárast poznatkov, ktoré škola už nemôže sprostredkovávať tak, ako bolo zvykom v tradičnom vzdelávaní, ale je potrebné uplatňovať vo všetkých typoch vzdelávania nové vyučovacie metódy a formy založené na interaktivite a modernizácii výučby (Horňáková, Miženková 2017). Nie je tomu inak ani v oblasti rádiológie, ktorá sa neustále rozvíja a kde dochádza k pozoruhodným inováciam, ktoré majú

vplyv na samotnú liečbu a prispievajú tým k skvalitneniu života pacientov s rôznymi druhmi ochorení (Uherová, Horňáková 2017). vzdelávanie s modernými učebnými pomôckami a elektronickou podporou čoraz viac preniká do súčasného vzdelávania aj na vysokých školách najmä v dištančnej forme štúdia. Využitie IT techniky, simulačních softvérových programov, moderných vyšetrovacích prístrojov, nástenného výučbového materiálu - to všetko podporuje moderné stratégie vo výučbe odborných predmetov a pomáha spájať akademické prostredie s profesionálnym. Tento spôsob výučby umožňuje, aby výučbový proces bol efektívnejší, atraktívnejší a viac motivujúci pre študentov. Podľa Čuriovej (2015), musíme do tradičného edukačného procesu zakomponovať nové „multi-využiteľné média," aby sme sme držali krok so súčasnými trendami. V roku 2017 v rámci riešeného vedecko - výskumného projektu KEGA MŠ SR bolo pre podporu výučby odbornej praxe v rádiologickej technike na Fakulte zdravotnických odborov, Prešovskej univerzity v Prešove zriadené špecializované laboratórium. Laboratórium bolo zariadené prístrojovým a technickým vybavením a taktiež obrazovým edukačným materiálom. Do laboratória bola inštalovaná počítačová technika a bol zakúpený ultrazvukový prístroj s lineárnou a konvexnou sondou vrátane softvérového programu, ktorý slúži na nácvik odborných zručností, čo prispeje k skvalitneniu vyučovacieho procesu s využitím modelových situácií v laboratórnych podmienkach. Okrem toho boli zakúpené Gaiger – Müllerove počítače k detekcii radiácie prostredia a osôb a vyšetrovacie lehátko pre pacienta. Taktiež sme zakúpili ochranné pracovné pomôcky pre pracovníkov na rádiologickom oddelení, ktoré slúžia ako ukážka učebných pomôcok pre ochranu pracovníkov pred škodlivým ionizujúcim žiarením. Na stenách laboratória sa nachádzajú obrazové edukačné materiály súvisiace s výučbou odbornej klinickej praxe, ktoré pomáhajú študentom rozšíriť si praktické zručnosti inovatívneho vzdelávania založeného na duálnej príprave študentov pre odbornú prax v rádiologickej technike. Celé toto zariadenie a vybavenie laboratória vytvára prostredie, v ktorom autentická a tvorivá komunikácia a práca s pacientom je integrovaná do všetkých odborných zložiek edukačného procesu.

2 MATERIÁL A METODIKA

V našom príspevku, ktorý sa zaoberal výučbovým prostredím pre študentov špecifického odboru štúdia pred zavedením laboratória, sme hľadali odpoveď na otázku, aký význam má zriadiť špecializované laboratorium s podporou moderných technológií pre obidve stránky vyučovacieho procesu-učiteľa aj študenta. Odpoveď na túto otázku sme získali pomocou prieskumu, ktorý sme vykonávali vo forme dotazníka na Fakulte zdravotníckych odborov, Prešovskej univerzity v Prešove v roku 2017 v mesiacoch september až október. Prieskumu sa zúčastnilo 50 respondentov - študentov dennej formy štúdia, študijného odboru radiologická technika. Prostredníctvom dotazníka sme zisťovali názory študentov na výučbové prostredie súvisiace so zriadením špecializovaného laboratória. Cieľom dotazníka bolo zistiť či študenti uprednostňujú výučbu v špecializovanom laboratóriu oproti iným učebniam, taktiež nás zaujímal vplyv výučby v laboratóriu na motiváciu študentov k učeniu a na rozšírenie a obohatenie ich vedomostí.

3 VÝSLEDKY A DISKUSIA

Cieľ 1: *Zistiť či študenti uprednostňujú výučbu v špecializovanom laboratóriu oproti iným učebniam*

Otázka č.1 Je hodina, ktorá prebieha v špecializovanom laboratóriu pre Vás zaujímavejšia?
Otázka č.4 Uprednostňujete vyučovanie v špecializovanom laboratóriu?
Otázka č.5 Súhlasili by ste, aby sa vyučovacie hodiny častejšie realizovali v špecializovanom laboratóriu?

Tabuľka 1: Uprednostňovanie výučby študentov v špecializovanom laboratóriu

Otázka	počet	%
č.1	36	72
č.4	35	70
č.5	40	80

Výsledky prieskumu nám ukazujú, že respondenti (72%) uprednostňujú výučbu v špecializovanom laboratóriu oproti iným učebniam. Viac než polovica (68%) potvrdzuje, že vyučovacia hodina je zaujímavejšia, ak prebieha v špecializovanom laboratóriu. Až 80% respondentov súhlasí s častejším realizovaním výučby v špecializovanom laboratóriu. Z týchto zistení usudzujeme, že vyučovacie prostredie podstatne ovplyvňuje výučbu a zohráva významnú úlohu vo vyučovacom procese, ktorý prebiehal s využitím simulácií a nácviku ultrazvukovej zobrazovacej metódy, čo sa môže prejaviť neskôr v nadväzností na úspešné praktické vyučovanie v nemocničných zariadeniach.

Cieľ 2: *Zistiť či výučba v špecializovanom laboratóriu zvyšuje motiváciu študentov k učeniu*

Otázka č.3 Ste viac zapojení do vyučovania/vyučovacieho procesu, ak vyučovacia hodina prebieha v špecializovanom laboratóriu v porovnaní s vyučovacou hodinou, ktorá neprebieha v špecializovanom laboratóriu?
Otázka č.6 Zvyšuje Vašu motiváciu k učeniu výučba v špecializovanom laboratóriu?
Otázka č.9 Má vyučovanie s využitím simulačných programov a vyšetrovacích prístrojov v špecializovanom laboratóriu budúcnosť?

Tabuľka 2: Motivácia študentov k vyučovaniu

Otázka	počet	%
č.3	34	68
č.6	35	70
č.9	49	98

Na základe výsledkov prieskumu sme zistili, že výučbové prostredie v laboratóriu je dôležité pre motiváciu študentov k výučbe. Viac než polovica respondentov (68%) je zapojených do vyučovacieho procesu, ak vyučovacia hodina prebieha v špecializovanom laboratóriu v porovnaní s vyučovacou hodinou v inej učebni. Takmer 2/3 respondentov (70%) uviedli, že ich motivácia k učeniu sa zvyšuje, ak výučba prebieha v špecializovanom laboratóriu. Takmer všetci respondenti (98%) odpovedali, že výučba v laboratóriu s využitím simulačných programov a vyšetrovacích prístrojov má budúcnosť a prispeje k zvyšovaniu ich odbornej kvalifikácie na budúcich pracoviskách.

Cieľ 3: *Zistiť vplyv výučby v špecializovanom laboratóriu na rozšírenie/obohatenie Vašich vedomosti*

Otázka č.2 Zapamätáte si viac informácii z výkladu pri výučbe v špecializovanom laboratóriu s následným prepojením na praktické predvedenie v porovnaní s vyučovaním, ktoré neprebieha v špecializovanom laboratóriu?
Otázka č.7 Využívanie simulačných programov a vyšetrovacích prístrojov na vyučovacích hodinách prispelo k rozšíreniu/obohateniu Vašich vedomosti?
Otázka č.8 Bola pre Vás vyučovacia hodina s využitím simulačných programov a vyšetrovacích prístrojov prínosom pre upevnenie vedomosti?
Otázka č.10 Prispieva využívanie, simulačných programov a vyšetrovacích prístrojov ku

zvyšovaniu kvality vyučovacieho procesu?

Tabuľka 3: Vplyv výučby na rozšírenie/obohatenie vedomosti študentov

Otázka	počet	%
č.2	50	100
č.7	46	92
č.8	45	90
č.10	49	98

Vychádzajúc z uvedených výsledkov môžeme konštatovať, že výučbové prostredie v laboratóriu úzko súvisí s obohatením najmä odborných vedomostí a prispieva k ich rozšíreniu a skvalitneniu, čo vyjadrilo 92% respondentov. Takmer všetci respondenti (98%) odpovedali, že vyučovacia hodina s využitím simulačných programov a vyšetrovacích prístrojov, s ktorými môžu pracovať počas výučby je rozhodne prínosom pre ich praktické zručnosti a slúži na zvyšovanie kvality vyučovacieho procesu ako aj obohatenie a rozšírenie ich odborných kompetencií, ktoré neskôr využijú v praktickom vyučovaní v zdravotníckych zariadeniach a vo svojom budúcom zamestnaní. Všetci respondenti (100%) uviedli, že si zapamätajú viac informácií z výkladu pri výučbe v špecializovanom laboratóriu s následným prepojením na praktické predvedenie úloh v porovnaní s vyučovaním, ktoré prebiehalo v iných učebniach.

4 ZÁVER

Výsledky nášho prieskumu potvrdili, že výčbové prostredie v laboratóriu úzko súvisí s obohatením odborných vedomostí a prispieva k ich rozšíreniu a skvalitneniu, čo umožňuje lepšie prepojenie s odbornou praxou a neskôr s uplatnením študentov v zamestnaní. Záverom môžeme konštatovať, že zriadenia špecializovaného laboratória bolo opodstanené a jeho prínos možno zhrnúť do nasledovných bodov:

- podporovanie kreatívnej, inovatívnej a interaktívnej odbornej výučby,
- dynamizovanie a rozšírenie odborných a jazykových kompetencií študentov špecifického študijného odboru a súčasne podporenie možností integrácie študentov do akademického prostredia v zahraničí,
- nadobudnutie profesionálnych zručností pre budúce povolanie,
- motivovanie študentov ale aj učiteľov k multimediálnej podpore výučby založenej na metódach a formách vzdelávania umožňujúcich nadviazanie na prax v edukačnom procese.

Použitá literatúra

1. ČURIOVÁ H. Výučbové ciele projektu. *Interaktívna tabuľa vo vyučovaní odborného cudzieho jazyka* [elektronický zdroj]: metodická príručka. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2015. online, s. 14-15. http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Orinakova1. ISBN 978-80-555-1282-2.
2. HORŇÁKOVÁ, A., MIŽENKOVÁ Ľ. *Inovácia vyučovania odbornej praxe v rádiologickej technike.* Evropské pedagogické fórum 2017 [elektronický zdroj] : koncepce vzdělávání a psychologie:sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference, roč. VII. Hradec Králové: Magnanimitas, 2017. CD-ROM, s. 224-230. ISBN 978-80-87952-21-4.
3. UHEROVÁ, Z., HORŇÁKOVÁ, A. *Aktuálne otázky diagnostikovanie a liečby v oblasti rádiológie v Nemecku.* Quo vadis zdravotníctvo III: medzinárodná vedecká konferencia = international scientific conference : zborník = proceedings of conference. Prešov: Fakulta zdravotníckych odborov PU v Prešove, 2017. S. 301-305. ISBN 978-80-555-1868-8.

Kontaktné údaje
RNDr. Anna Horňáková, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta zdravotníckych odborov
Partizánska 1, 08001 Prešov
Tel: +421 903 611 772
email: anna.hornakova@unipo.sk

ZOBRAZOVANIE ĽUDOVÍTA ŠTÚRA V MÉDIÁCH A VNÍMANIE JEHO OSOBNOSTI VEREJNOSŤOU

REPRESENTATION ĽUDOVÍT ŠTÚR IN THE MEDIA AND THE PERCEPTION OF HIS PERSONALITY BY THE PUBLIC

Katarína Hýllová

Abstrakt

Príspevok poukazuje na problematiku mediálneho zverejňovania neúplných, nepravdivých či skreslených informácií, ktoré sa týkajú osobnosti Ľudovíta Štúra. Upriamuje pozornosť na existenciu vplyvu jednotlivých mediálnych obsahov na celkové vnímanie osobnosti Ľ. Štúra širokou verejnosťou. Existencia tohto vplyvu je podložená analýzou mediálnych obsahov zobrazujúcich nepravdivé a zavádzajúce informácie o Ľ. Štúrovi a následným realizovaným prieskumom, na základe ktorého bolo zistené, že vedomosti o základných faktoch zo života Ľudovíta Štúra sú do istej miery ovplyvnené práve informáciami prezentovanými v médiách. Ide o negatívny vplyv, keďže z prieskumu vyplýva, že nepravdivé a neúplné informácie získali respondenti prostredníctvom médií. Verejnosti je tak prostredníctvom médií podsúvaný skreslený obraz o Ľ. Štúrovi.

Kľúčové slová: *médiá, manipulácia, skreslené informácie, Ľudovít Štúr*

Abstract

The contribution points show the issue of media disclosure of incomplete, untrue or distorted information concerning the personality of Ľudovít Štúr. It draws attention to the existence of the influence of individual media content on the overall perception of the personality of Ľ. Štúr to the general public. The existence of this impact is supported by the analysis of media content displaying false and missleading information about L. Štúr and subsequent research, which found that the knowledge of the basic facts of Ľudovít Štúr's life is to some extent influenced by the information presented in the media. This is a negative impact, as the survey shows that incorrect and incomplete information was obtained by respondents through the media. The public is so distracted by the media through a distorted picture of Ľ. Štúr.

Key words: *media, manipulation, distorted information, Ľudovít Štúr*

1 ĽUDOVÍT ŠTÚR V MÉDIÁCH

Rok 2015 bol vládou Slovenskej republiky vyhlásený za rok Ľudovíta Štúra. Stalo sa tak pri príležitosti 200. výročia narodenia tohto významného národného buditeľa. Bolo organizovaných množstvo kultúrnych, umeleckých ale i odborných podujatí, ktoré nám pripomínali jeho zásluhy a odhodlanie v boji za národné práva. Zvýšenú pozornosť Ľudovítovi Štúrovi venovali i médiá. V rámci periodickej tlače bolo uverejnených (či už v klasickej tlačenej forme alebo prostredníctvom internetu) veľké množstvo článkov týkajúcich sa Ľ. Štúra. Štátna verejnoprávna televízia RTVS v rámci svojej programovej štruktúry zaradila do vysielania niekoľko programov, ktoré boli venované Štúrovi. Dominantnou bola premiéra dokudrámy True Štúr, okrem nej zaradila do vysielania ešte tri filmy: Zemianska česť, Traja svedkovia, Niet inej cesty. Ďalej to boli dokumenty: Ľudovít Štúr, Pravá tvár Ľudovíta Štúra a seriály: Štúrovci, Anička Jurkovičová, Štúrovské časy. Rovnako tiež odvysielala priamy prenos Celonárodnej spomienky na Ľudovíta Štúra

v Uhrovci i Slávnostné otvorenie roku Ľudovíta Štúra. Rádio Slovensko odvysielalo fičer Ľudovít Štúr – čo nás o ňom neučili. Panoráma Rádia Regina odvysielala trojhodinovú celonárodnú spomienku z Uhrovca. Rádio Devín venovalo v rámci svojho programu Ľ.Štúrovi ešte viac priestoru, vysielali premiéry: Najkrajšie štúrovské...(20 dielny cyklus hodinových dokumentov), Ľudovít nie je včerajší, Koncert venovaný pamiatke Ľudovíta Štúra, Labutia pieseň veľkého Slovana (rozhlasová hra), Čítanie na pokračovanie (texty o Ľ. Štúrovi a z pera Ľ. Štúra), J. M. Hurban: Ľudovít Štúr 1, J. M. Hurban: Ľudovít Štúr 2, Ladislav Jánsky: Tri dni zo života Ľudovíta Štúra, Ľ. Štúr: Starý a nový vek Slovákov 1, Ľ. Štúr: Starý a nový vek Slovákov 2. Okrem toho bolo odvysielaných aj niekoľko starších relácií: Medailón (cyklus životopisných pásiem o živote Ľ.Štúra).[1] Na základe veľkého množstva priestoru, ktorý médiá venovali prezentovaniu osobnosti Ľudovíta Štúra a jeho života, je zrejmé, že v súčasnosti sa kladie dôraz na pripomínanie si Štúra a zverejňovanie informácií nielen o jeho živote ale i o jeho zásluhách v rámci národného obrodenia. V posledných rokoch badať snahu pripomínať verejnosti akú významnú úlohu zohrával pri formovaní našich dejín.

Môžeme teda tvrdiť, že v súčasnosti sa stretávame s pomerne veľkou medializáciou osobnosti Ľudovíta Štúra, avšak nie všetky informácie, ktoré sú prezentované prostredníctvom médií sú pravdivé. V nasledujúcej časti tohto príspevku poukážeme na niekoľko prípadov, kedy došlo k šíreniu nepravdivých, zavádzajúcich informácií.

2 ŠÍRENIE SKRESLENÝCH INFORMÁCIÍ O ĽUDOVÍTOVI ŠTÚROVI

Skreslené informácie sa prostredníctvom médií šíria aj o osobnosti našich národných dejín – Ľudovítovi Štúrovi. Jeho meno sa v súčasnosti medzi verejnosťou spomína pomerne často, či už ide o snahu upútať pozornosť, využiť ho na vlastnú propagáciu alebo zvýšenie hodnovernosti a vážnosti vlastných tvrdení. Ľudovít Štúr je meno, ktoré i dnes dokáže upútať pozornosť. Práve v tejto súvislosti je častokrát spomínané i v médiách. Môžeme však tvrdiť, že dochádza k zneužívaniu mena Ľudovít Štúr v snahe podsúvať verejnosti vlastné myšlienky odvolávajúc sa pritom na Štúra. Argumenty, ktoré sú pri takýchto tvrdeniach použité sú však skreslené, neúplné a vytrhnuté z kontextu, čím dochádza k šíreniu nepravdivých informácií. V nasledujúcej časti článku môžeme uviesť hneď niekoľko príkladov, kedy došlo k šíreniu nepravdivých či zavádzajúcich informácií.

2.1 Klin Židov medzi Slovanmi

V časopise Zem a Vek, ktorý je považovaný za alternatívne médium, bol v máji 2017 uverejnený článok s titulkom KLIN ŽIDOV MEDZI SLOVANMI. Autorom článku je Tibor Eliot Rostas, ktorý popisuje spôsoby, ako si podmaniť národ a dodáva *„aj štúrovci popisujú, že odvekými majstrami tohto umenia boli židia“*[2] Rostas poukazuje na Židov, ktorí si podľa neho dokážu podmaniť a rozvrátiť kultúru iného národa a zobrať si z nej to najlepšie. Uvádza vyjadrenia viacerých historických osobností našich dejín, čím podporuje svoje tvrdenia a odsudzuje Židov. Tieto citáty sú však vytrhnuté z kontextu a účelovo pospájané tak aby korešpondovali s autorovým tvrdením, že za rozvrat spoločnosti sú zodpovední Židia. Prispieva tak k skreslenému vytváraniu obrazu nielen o Židoch, ale i pokiaľ ide o vnímanie jednotlivých národných dejateľov. V súvislosti s touto problematikou bol v článku spomenutý i Ľudovít Štúr. Rostas cituje rozsiahle pasáže zo Štúrovho diela Slovanstvo a svet budúcnosti, ktorými chce podporiť svoje tvrdenia o Židoch. *„Aby mohli zemianstvo svoj ľud lepšie zdierať a aby tak čím viac vyťažilo v svoj prospech z jeho úbohej kože, využilo v tomto úpadku Židov,*

[1] Rok Ľudovíta Štúra s RTVS. Rtvs.sk [online]. ©2018 [cit. 2018-11-28]. Dostupné z: https://www.rtvs.sk/televizia/clanky/90640/rok-ludovita-stura-s-rtvs

[2] ROSTAS, T.E.: *Klin židov medzi Slovanmi*. [online]. ©2018 [cit. 2018-11-26]. Dostupné z: http://www.rostas.news/klin-zidov-medzi-slovanmi/

ktorým prenajímali jeho majetky. Mukám a utrpeniu ľudu nebolo konca-kraja. Tento cudzí národ, nespojený nijakým putom s naším národom, národ, ktorý zo zásady zavrhoval kresťanstvo, a preto nepoznal lásku k blížnemu, hrozným spôsobom šafáril medzi našimi kmeňmi. Bezohľadne vyciciaval v svoj prospech a v prospech zemianstva úbohý ľud a snažil sa ho mnohorakým spôsobom zviesť a morálne rozložiť, nemilosrdne a s podporou zemianstva ho pripravoval o majetok. Odtiaľ pramení hlboká antipatia našich kmeňov voči tomuto Bohom zabudnutému národu.“ [3] Autor síce cituje Šúra, avšak jeho výroky vytrháva z kontextu a zámerne sa tak snaží o vytvorenie skresleného obrazu. Napriek tomu, že toto Štúrovo dielo bolo už od začiatku zdrojom viacerých sporov, podľa odborníkov sa jeho vplyv preceňoval. V skutočnosti išlo o jeden z príspevkov do diskusie, s ohľadom na aktuálnu atmosféru, kedy prevládalo sklamanie z porevolučného vývoja v Európe. Slovanskí intelektuáli prinášali úvahy, v ktorých Uhorsko ani Rakúska monarchia nedokázali naplniť svoje historické poslanie. To bol dôvod, prečo hľadali pre Slovanov nové, radikálnejšie cesty s cieľom zabezpečiť ich budúcnosť.[4] Vo svojom poslednom diele, z ktorého pán Rostas citoval vyššie uvedený úryvok, ich Ľudovít Štúr zosumarizoval. Štúrove vyjadrenia musia byť teda vnímané v kontexte doby, v ktorej žil. V spomínanom článku sú však jeho tvrdenia zámerne vytrhnuté z kontextu, následne pospájané a uvádzané tak, že vytvárajú mylnú a nepravdivú predstavu o postojoch a názoroch Ľ. Štúra. V súvislosti so zverejnením tohto článku podal riaditeľ nadácie Zastavme korupciu trestné oznámenie na Rostasa za hanobenie národa, rasy a presvedčenia, keďže sa domnieva, že Rostas svojim článkom podnecuje nenávisť voči Židom. Okrem toho by sme ešte mohli dodať, že sa snaží o vytváranie nepravdivého, skresleného obrazu vnímania našich národných osobností a prispieva tak k šíreniu dezinformácií.

2.2 Šokujúce odhalenie! Ľudovít Štúr bol homosexuál.

Tento titulok bol v roku 2013 zverejnený na internetovej stránke HUFFI POST. Titulok je napísaný zvýrazneným písmom, upúta tak pozornosť a čitateľ si ho dokáže ľahšie zapamätať. Ide o titulok, ktorý je však klamlivý, pri jeho zostavovaní bola použitá lož a prekrútenie faktov. Aby bol efekt ešte výraznejší, je použité aj slovné spojenie „šokujúce odhalenie“ a výkričník ako výrazový prostriedok, s cieľom obsahovej manipulácie. V samotnom texte článku sa už môžeme stretnúť s miernejším vyjadrením*: „Posledné štúdie fotografií a životopisu Ľudovíta Štúra smerujú k otázke, či nebol náhodou homosexuál.“*[5] Titulok, je teda jasne zavádzajúci, v texte sa ďalej píše o viacerých úvahách týkajúcich sa homosexuality Ľ. Štúra, avšak žiadna nebola potvrdená. Ide o hypotézy, napriek tomu nám titulok článku prezentuje túto teóriu ako fakt. Dochádza tak k zámernej manipulácii. Napriek tomu, že nejde o mienkotvorné médium, internet je v súčasnosti podstatným zdrojom informácií, článok je voľne dostupný a môže ovplyvňovať nazeranie čitateľov na osobnosť Ľ. Štúra.

2.3 True Štúr – neobvyklá dráma o záhadnej smrti Štúra

V roku 2015 internetový portál O médiách uverejnil článok, v ktorom približuje novú dokudrámu True Štúr, z dielne RTVS a spoločnosti Crazy Company, pod titulkom „True Štúr – neobvyklá dráma o záhadnej smrti Štúra“.[6] Opäť vidíme príklad manipulatívneho titulku, ktorý vyvoláva dojem, že okolnosti týkajúce sa Štúrovej smrti nie sú presne známe, že jeho

---

[3] ROSTAS, T.E.: *Klin židov medzi Slovanmi*. [online]. ©2018 [cit. 2018-11-26]. Dostupné z: http://www.rostas.news/klin-zidov-medzi-slovanmi/

[4] ŠKVARNA, D., MIHALKOVIČOVÁ B. *Ľudovít Štúr a moderné Slovensko*. Modra : SNM-Múzeum Ľ. Štúra, 2015, s. 173.

[5] Š*okujúce odhalenie! Ľudovít Štúr bol homosexuál.* [online]. ©2016 [cit. 2018-02-23]. Dostupné z: http://www.huffi.eu/clanky/aktuality---svet-travel/sokujuce-odhalenie----udovit-stur-bol-homosexual.html

[6] *True Štúr – neobvyklá dráma o záhadnej smrti Štúra*. [online]. ©2018 [2018-11-23]. Dostupné z: http://www.omediach.com/tv/item/7661-true-stur-%E2%80%93-neobvykla-drama-o-zahadnej-smrti-stura

smrť predstavuje určitú formu dosiaľ neobjasnenej záhady. Titulok je zavádzajúci, navyše v ňom bolo použité hodnotiace prídavné meno, prostredníctvom ktorého dochádza k navádzaniu na vopred určený spôsob vnímania. Označovaním smrti Ľudovíta Štúra za záhadnú, je tak čitateľom podsúvaný hodnotiaci postoj, ktorý by mali zaujať. Forma manipulácie, ktorá sa v použitom titulku vyskytuje je tzv. „nálepkovanie“, čo znamená, že udalosť smrti Ľ. Štúra je už vopred označená slovom „záhadná“, ktoré má svoj predurčený význam a podsúva čitateľovi názor ako hodnotiť danú skutočnosť.

2.4 Nepoznaný Štúr. Neznášal Židov, pohŕdal Čechmi a Slovanov chcel dostať pod ruského cára

S využívaním manipulatívnych titulkov sa stretávame i v súčasnosti. V januári 2017 bol na titulke týždenníka Život uverejnený titulok: NEPOZNANÝ ŠTÚR, doplnený podtitulkom, podľa ktorého neznášal Židov, pohŕdal Čechmi a Slovanov chcel dostať pod ruského cára. Titulok je zavádzajúci, šíri klamlivé informácie. Fakty týkajúce sa života Ľ. Štúra sú vytrhnuté z kontextu a zámerne prekrútené. Autor sa titulkom snaží upútať pozornosť a vyvolať zdanie, že prináša nové informácie o Štúrovi, ktoré sme doteraz nepoznali. Vzbudzuje dojem, že odhalí doposiaľ neznáme skutočnosti. Označením Štúra za „nepoznaného“ podsúva čitateľom názor, že o ňom nemali doposiaľ všetky informácie, predkladá im myšlienku, že v skutočnosti nebol taký, ako si mysleli. Titulok je navyše doplnený podtitulkom, ktorý zvýrazňuje jeho význam a pôsobenie. Prináša nám šokujúce odhalenia, ktoré sa týkajú jeho života, avšak v skutočnosti ide len o prekrútené polopravdy.
Môžeme vidieť, že médiá podporujú šírenie mýtov o Ľ. Štúrovi. Táto téma je zdrojom senzácii a aj po vyše 160 rokoch od jeho smrti neutíchajú špekulácie týkajúce sa tejto významnej národnej osobnosti. Obraz, ktorý médiá vytvárajú o osobnosti Ľudovíta Štúra je veľmi rozporuplný a existuje predpoklad, že bude mať vplyv na vnímanie tohto národného buditeľa v očiach verejnosti.

3 REALIZÁCIA PRIESKUMU

V súvislosti s analýzou zobrazovania nepravdivých, zavádzajúcich informácií o Ľudovítovi Štúrovi v médiách môžeme vidieť, že ide najmä o témy lásky, postoj k iným národom či samotnú smrť Ľudovíta Štúra, kde možno badať najväčšie množstvo šírených nepravdivých informácií.
Na základe týchto zistení, sme sa rozhodli realizovať prieskum, aby sme zistili súvislosť medzi tým, aký majú ľudia obraz o Ľudovítovi Štúrovi, čo o ňom vedia, a tým, aké informácie sú im sprostredkované médiami. Zaujímalo nás, či ľudia vedia základné fakty o živote
Ľ. Štúra alebo disponujú skreslenými, nepravdivými informáciami, na základe ktorých si potom vytvorili nepravdivý, neúplný či nepresný obraz o jeho osobnosti. Chceli sme tiež zistiť, odkiaľ sa verejnosť dozvedela o informáciách týkajúcich sa jednej z najdôležitejších osobností slovenských dejín.
V rámci realizovaného prieskumu sme sa zamerali na oblasti zo života Ľ. Štúra, ktoré boli v jednotlivých médiách prezentované ako nepravdivé, neúplne či zavádzajúce. Realizovali sme kvantitatívny prieskum prostredníctvom metódy dopytovania, pričom sme využili výskumný nástroj dotazník, ktorý obsahoval 24 uzatvorených otázok. Tri z nich mali demografický charakter. Respondenti mohli označiť buď jednu, alebo viac odpovedí z ponúkaných možností. Zbieranie dát prebiehalo formou elektronického dotazníka, čo nám umožnilo pokryť celé územie Slovenska. Keďže v súčasnosti je internet bežnou súčasťou každodenného života väčšiny populácie, považujeme tento spôsob dopytovania za vhodný. Nevýhodou však môže byť vylúčenie respondentov starších vekových skupín, vzhľadom na ich schopnosť využívať internet. Avšak používanie internetu a práca s počítačom je v súčasnosti čoraz bežnejšia i pre starších ľudí, seniorov.

Dotazník bol zameraný na širokú verejnosť, avšak zúčastnili sa ho iba osoby staršie ako 15 rokov. Hranicu 15 rokov sme stanovili z dôvodu zabezpečenia relevantných výsledkov, mladšie osoby by vzhľadom na svoj vek nemuseli disponovať potrebnými vedomosťami a my by sme tak mohli dospieť k skresleným a zavádzajúcim zisteniam. Realizovaného dotazníka sa zúčastnilo 210 respondentov, zastúpené boli rovnomerne všetky vekové skupiny, 58 % žien a 42 % mužov. Dotazník bol zverejnený a voľne dostupný na stránkach jednotlivých krajských miest a knižníc a tiež šírený prostredníctvom sociálnych sietí, od 22. októbra do 20. novembra 2018. Počas tohto obdobia sa nám podarilo zozbierať 210 vyplnených dotazníkov, jednotlivé odpovede sme následne analyzovali, čo nám umožnilo dospieť k zaujímavým zisteniam. Aby však výsledky mali väčšiu výpovednú hodnotu je potrebné zozbierať ešte viac odpovedí. V dopytovaní budeme teda pokračovať, zatiaľ však môžeme prezentovať čiastkové výsledky realizovaného prieskumu, na základe ktorých sme dospeli k zaujímavým predbežným zisteniam.

4 Z VÝSLEDKOV PRIESKUMU

Prvá otázka, ktorú sme respondentom položili znela „Viete, kto bol Ľudovít Štúr?“. Zaujímalo nás, či je ľuďom toto meno všeobecne známe. Otázka bola zameraná na subjektívne zhodnotenie vlastných znalostí. Všetci respondenti odpovedali na túto otázku kladne, čo znamená, že každý z opýtaných zastáva názor, že vie kto bol Ľ. Štúr. Vzhľadom na skutočnosť, že Ľudovít Štúr bol jednou z najvýznamnejších osobností našich dejín, sme predpokladali, že väčšina opýtaných odpovie „áno“. Môžeme teda vidieť, že všetci si myslia, vedia, kto bol Ľ. Štúr, teda určite už o ňom počuli.

Ďalej sme zisťovali, či sa ľudia zaujímajú o národné dejiny. Až 60 % opýtaných odpovedalo, že sa zaujíma o národné dejiny, čo však znamená, že napriek tomu, že 40% respondentov sa o národné dejiny nijako bližšie nezaujíma, aj tak vedia kto bol Ľudovít Štúr. Potvrdil sa nám tak predpoklad, že Ľudovít Štúr je osobnosťou, ktorá je medzi verejnosťou všeobecne známa.

Zaujímalo nás tiež, odkiaľ ľudia získavajú informácie o národných dejinách. Pri tejto otázke mohli respondenti označiť viacero odpovedí. Najčastejšou odpoveďou bolo, že sa tieto informácie učili v škole, túto možnosť označilo až 81 % opýtaných. Opäť je to jedna z odpovedí, ktorú sme vopred očakávali. Avšak veľmi zaujímavým zistením pre potreby nášho prieskumu je, že druhou najčastejšou odpoveďou bolo, že ľudia sledujú dokumenty či relácie vysielané v televízií (64 %). Čítanie dostupných informácií na internete bolo treťou najčastejšou odpoveďou, ktorú označilo 45% opýtaných. Medzi ďalšími odpoveďami nasledovalo navštevovanie múzeí (37 %), čítanie novín a časopisov (29 %), počúvanie rozhovorov/relácií v rádiu (26 %) a napokon čítanie odbornej literatúry a článkov (10 %). Na základe týchto odpovedí vidíme, že sú to práve médiá, ktoré sa umiestnili na popredných miestach, samozrejme s výnimkou učenia sa o dejinách v škole. Veľký význam zohráva najmä televízia a informácie na internete, ktoré sú verejnosti bežne dostupné. Touto otázkou sme teda zistili, ktoré médiá ľudia najčastejšie využívajú na získavanie informácií o národných dejinách.

Nasledujúcou otázkou sme chceli ďalej zistiť, či ľudia dôverujú týmto informáciám. Nepýtali sme sa ich to však priamo, keďže odpovede na takúto priamu otázku by mohli byť do značnej miery skreslené, ľudia by nemuseli vedieť adekvátne odpovedať. Spýtali sme sa preto, či sa v televízii, rádiu, v novinách alebo časopisoch stretli s informáciou v súvislosti s Ľudovítom Štúrom, ktorá bola podľa nich nepravdivá. Iba 22 % opýtaných odpovedalo, že sa stretli s nepravdivou informáciou. Až 77 % ľudí zastáva názor, že sa v televízii, v rádiu, v novinách ani v časopisoch nestretli s informáciou, ktorú by považovali za nepravdivú. Pokiaľ ide o tradičné médiá, ľudia nemajú pocit, že by zverejňovali nepravdivé informácie týkajúce sa Ľ. Štúra. Chceli sme tiež zistiť, ako ľudia vnímajú zverejňované informácie o Ľ. Štúrovi prostredníctvom internetu, či sa tu stretli so zverejnenou nepravdivou informáciou. Pri tejto

otázke bol počet kladných odpovedí o niečo vyšší. 25 % respondentov odpovedalo, že sa na internete stretli s nepravdivou informáciou týkajúcou sa Ľ. Štúra. Zisťovali sme tiež, či sa ľudia prostredníctvom médií stretávajú s informáciami, ktoré súvisia s Ľ. Štúrom. Viac ako polovica opýtaných, 53 % odpovedalo, že v poslednom období, cca 3 roky, videli v televízii dokument, film alebo reláciu, v ktorej by sa rozprávalo o Ľudovítovi Štúrovi, jeho živote či udalostiach, ktoré s ním súvisia. 45 % respondentov uviedlo, že čítali v novinách alebo časopisoch článok, v ktorom sa písalo o Ľ. Štúrovi a 47 % ľudí počulo v rádiu nejakú informáciu súvisiacu so životom Ľ. Štúra. Môžeme teda vidieť, že takmer polovica opýtaných sa prostredníctvom tradičných médií stretla s informáciami, ktoré súviseli s osobnosťou Ľ. Štúra.

Pre nás je však dôležité i zistenie, akú dôveryhodnosť prikladá verejnosť takto získaným informáciám. V nasledujúcej otázke sme sa ich preto spýtali do akej miery dôverujú informáciám, ktoré sa o Štúrovi dozvedia prostredníctvom televízie, rádia novín alebo časopisov. Respondenti mali k dispozícii päťstupňovú škálu, v rámci ktorej mohli vyjadriť svoj názor, pričom číslo 1 znamenalo, že vôbec informáciám nedôverujú a naopak, číslo 5 reprezentovalo úplnú dôveru zobrazovaných informácií. Hraničný bod číslo 1 neoznačil žiaden respondent, čo znamená, že každý do určitej miery dôveruje informáciám, ktoré sa k nemu dostávajú prostredníctvom tradičných médií. Na druhej strane, možnosť „úplne dôverujem“, čo predstavovalo druhý hraničný bod, zvolilo 17 % opýtaných, ktorí teda bezvýhradne dôverujú informáciám zobrazovaným v tradičných médiách. Nepripúšťajú možnosť, že by tieto informácie mohli byť do istej miery zavádzajúce, nepravdivé či skreslené. Najčastejšou odpoveďou bolo označenie bodu číslo 4. Túto možnosť označilo až 52 % opýtaných, čo znamená, že viac ako polovica respondentov dôveruje informáciám, ktoré sú sprostredkované tradičnými médiami, táto dôvera však nie je bezvýhradná. Druhou najčastejšou odpoveďou bolo označenie bodu číslo 3, strednej hranice. Možno teda konštatovať, že ľudia do veľkej miery dôverujú informáciám, ktoré sa o Ľudovítovi Štúrovi dozvedeli prostredníctvom tradičných médií. Takmer 70 % respondentov vyjadrilo tradičným médiám svoju dôveru, pokiaľ ide o zverejňovanie informácií o Ľudovítovi Štúrovi, čo bolo pre nás prekvapivé zistenie. Neočakávali sme tak vysokú mieru dôveryhodnosti, ktorú verejnosť pripisuje tradičným médiám pri zverejňovaní tohto druhu informácií.

Nasledovala otázka, ktorou sme zisťovali do akej miery dôverujú respondenti informáciám, ktoré sa o Ľudovítovi Štúrovi dozvedia prostredníctvom internetu. V porovnaní s tradičnými médiami, tu už bola miera dôvery o niečo nižšia, avšak i pri tejto otázke sa vyskytli odpovede, kde ľudia vyjadrili informáciám o Ľ. Štúrovi na internete úplnú dôveru, konkrétne túto možnosť označilo 7 % opýtaných. Najčastejšou odpoveďou bol opäť bod číslo 4, označilo ho 44 % opýtaných, strednú hranicu, čo predstavoval bod číslo 3 označilo 38 % a bod číslo 2, ktorý sa prikláňa k nedôvere, pokiaľ ide o informácie týkajúce sa Ľ. Štúra šírené prostredníctvom internetu zvolilo 11 %. Môžeme teda vidieť, že v porovnaní s tradičnými médiami, verejnosť prikladá menšiu dôveru informáciám o Ľ. Štúrovi, ktoré sa dozvie prostredníctvom rôznych článkov či príspevkov na internete.

Ďalej sme sa pýtali, či ľudí motivovala informácia, ktorú sa o Ľ. Štúrovi dozvedeli prostredníctvom médií, či už v televízii, rádiu, novinách, časopisoch alebo na internete, k tomu, aby si informácie o ňom ešte niekde bližšie vyhľadali. Napr. v odborných publikáciách, článkoch, či navštívili múzeum, informácie si ešte doplnili, prípadne overili a pod. Chceli sme tak zistiť, či ľudia informácie z médií iba preberajú, alebo si ich i ďalej overujú, dopĺňajú. Až 42 % respondentov uviedlo, že informácie o Štúrovi, ktoré sa dozvedeli z médií si viac neoverujú ani nedopĺňajú. Naopak, 29 % opýtaných uviedlo, že informácie si ešte dohľadajú a overia. Výsledky odpovedí na túto otázku nám tak potvrdili zistenia z predchádzajúcich otázok, a síce, že ľudia prechovávajú pomerne veľkú dôveru voči informáciám, ktoré sa o Štúrovi prostredníctvom médií dozvedia. Nemajú potrebu si tieto

informácie ešte ďalej overiť. Zvyšných 29 % opýtaných v rámci tejto otázky odpovedalo, že v posledných rokoch nezachytili v médiách žiadnu informáciu súvisiacu s Ľ. Štúrom.
Nasledujúce otázky boli zamerané na zistenie toho, či ľudia skutočne vedia základné fakty týkajúce sa života Ľudovíta Štúra. Spýtali sme sa preto, v ktorých oblastiach Ľudovít Štúr pôsobil. Pri tejto otázke mohli respondenti označiť viacero odpovedí. Najčastejšou odpoveďou bolo uzákonenie spisovnej slovenčiny, čo označilo 93 %, nasledovalo vydávanie politických novín s 88 % odpovedí, treťou najčastejšou odpoveďou bolo, že pôsobil ako politik, túto možnosť vybralo 76 %, 72% ľudí uviedlo, že písal básne a 52 % ľudí vedelo, že pôsobil ako učiteľ, no iba 29 % uviedlo, že bol jednou z vedúcich osobností slovenského povstania. Všetky tieto odpovede boli správne, teda pravdivé. O tom, že Ľudovít Štúr uzákonil spisovný slovenský jazyk vie takmer každý. Pre nás je však prekvapivé zistenie, že takmer polovica ľudí nevie, že Ľudovít Štúr pôsobil ako učiteľ, keďže práve vyučovanie žiakov bolo pre Štúra veľmi dôležité, prikladal mu veľký význam, dá sa povedať, že povolanie učiteľa je pre neho charakteristické. V podstate je to jediné platené povolanie, ktoré vykonával. Ďalším prekvapením bolo zistenie, že iba 29 % ľudí vie, že Ľ. Štúr bol jednou z vedúcich osobností slovenského povstania. Táto skutočnosť je veľmi podstatná, pokiaľ hovoríme o živote Ľ. Štúra. Slovenské povstanie, ktoré vypuklo v r. 1848, predstavovalo prvé ozbrojené vystúpenie Slovákov v boji za národné práva. Práve Ľudovít Štúr bol jednou z vedúcich osobností, ktoré bojovali za uznanie Slovákov ako rovnoprávneho národa v Uhorsku. Je teda prekvapivé, že v porovnaní s uzákonením spisovnej slovenčiny, čo vie takmer každý, táto skutočnosť, ktorá predstavuje prinajmenšom rovnako významnú udalosť v živote Ľ. Štúra, nie je verejnosti známa. Medzi možnosťami, ktoré mali respondenti pri tejto otázke na výber boli aj tie, ktoré nie sú pravdivé. Možnosť, že Ľudovít Štúr pôsobil ako ochranár označili 4 % opýtaných a odpoveď, že pôsobil ako evanjelický kňaz označilo 11 %. Jednou z možností, ktorá nie sú pravdivá bolo i zloženie slovenskej hymny, čo však nikto neoznačil.
V nasledujúcej otázke sme respondentom ponúkli viacero tvrdení, pričom mali vybrať tie, ktoré sú podľa nich pravdivé. Nepravdivé tvrdenia, ktoré boli do tejto otázky zahrnuté vychádzali z nepravdivých či zavádzajúcich informácií prezentovaných prostredníctvom médií. Chceli sme tak zistiť, či nepravdivé informácie šírené prostredníctvom médií majú nejaký dosah na nazeranie na osobnosť Ľ. Štúra. Prvou možnosťou bolo tvrdenie, že Ľudovít Štúr pohŕdal Čechmi, nevážil si ich, čo označili 2 % opýtaných. Podľa druhého ponúknutého tvrdenia Ľudovít Štúr neznášal Židov, pripravovali podľa neho ostatných nielen o majetok, ale i o duševné bohatstvo. Túto možnosť označili 4 % respondentov. Po dvoch nepravdivých výrokoch, nasledovali dva pravdivé. Ľudovít Štúr vyznával myšlienku spolupráce slovanských národov, čo označilo 84 %, nasledovalo tvrdenie, že Ľudovít Štúr bojoval za pozdvihnutie slovenského národa, ktoré označilo 93 % opýtaných. 2 % uviedli, že nevedia, ktorý z výrokov je pravdivý. Môžeme teda vidieť, že podstatná väčšina respondentov označila správne tvrdenia, avšak medzi odpoveďami sa objavili i nepravdivé výroky. Hoci ide o malé percento ľudí, ktorí označili nepravdivé informácie za pravdivé, nemôžeme tvrdiť že prezentácia nepravdivých, zavádzajúcich informácií nemá žiaden vplyv na vnímanie osobnosti Ľ. Štúra v očiach verejnosti, avšak ako sa ukázalo v tomto prípade nejde o veľký počet ľudí, ktorí by boli negatívne ovplyvnený týmito vybranými šírenými nepravdivými informáciami v médiách.
V ďalšej otázke sme sa pýtali, ktorá žena bola veľkou láskou Ľudovíta Štúra. Najčastejšou odpoveďou bola Adela Ostrolúcka, čo označilo 84 %. Očakávali sme, že väčšina ľudí bude považovať práve Adelu Ostrolúcku za ženu, ktorú Ľ. Štúr miloval, keďže nielen v médiách ale i prostredníctvom škôl sa už dlhé roky šíri tento mýtus, ktorý je podporený i románom Ľuda Zúbka, Jar Adely Ostrolúckej, kde sa píše o vzťahu Adely a Štúra, čo je však fikcia. Informácia o vzťahu medzi Adelou a Štúrom sa viackrát objavila i v médiách. Druhou

najčastejšou odpoveďou bola Mária Pospíšilová. Táto odpoveď je správna, avšak označilo ju iba 13 % opýtaných, 3 % uviedli, že nevedia, ktorá žena bola jeho láskou. Medzi možnosťami bola i Anna Jurkovičová, tú však neoznačil nikto. V tomto prípade teda môžeme vidieť, že medzi verejnosťou prevláda nesprávny názor, pokiaľ ide o ženu, do ktorej bol Štúr zaľúbený. Keďže sme chceli zistiť, či odpoveď na túto otázku súvisí s prezentovaním informácií v médiách, ďalej sme sa respondentov spýtali odkiaľ sa túto informáciu dozvedeli. Respondenti mohli označiť viacero možností. Až 83 % uviedlo možnosť „učil som sa v škole“, druhou najčastejšou odpoveďou bolo „z televízie“, čo označilo 14 %, nasledovala odpoveď „z odborných časopisov“, ktorú uviedlo 9 %, odpoveď „videl som vo filme“ označilo 7%, možnosť „iné“ kde mohli ľudia uviesť vlastnú odpoveď ktorá sa nenachádzala medzi ponúknutými možnosťami označilo 6 %, pričom medzi najčastejšími odpoveďami bolo, že sa to dozvedeli v múzeu, či na prednáške o Ľ. Štúrovi. Zhodne 5 % opýtaných zvolilo možnosť „z novín/časopisov“ a „čítal som na internete“, 4 % uviedli, že nevedia, odkiaľ sa túto informáciu dozvedeli. Môžeme teda vidieť, že správnu odpoveď na otázku, ktorá žena bola veľkou láskou Ľudovíta Štúra označilo 13 % opýtaných, a v nasledujúcej otázke, kde sme zisťovali odkiaľ sa túto informáciu dozvedeli, 9 % uvidelo, že z odborných kníh a časopisov, zároveň 6 % označilo možnosť „iné“, kde väčšina uviedla ako zdroj informácií múzeum. Tí, ktorí uviedli správnu odpoveď sa túto informáciu dozvedeli práve z týchto zdrojov. Nesprávnu odpoveď s tvrdením, že Adela Ostrolúcka bola láskou Ľ. Štúra označilo 84 % a zároveň až 83 % uviedlo, že sa to učili v škole, čo je teda hlavný zdroj šírenia tejto nepravdivej informácie, 31 % z nich má však túto mylnú predstavu podporenú aj prostredníctvom informácií šírenými v médiách.

Nasledovala otázka, v ktorej sme chceli vedieť prečo sa Ľudovít Štúr usiloval o uzákonenie slovenského jazyka. Pri tejto otázke mohli respondenti opäť vybrať viacero možností a opäť sme medzi správnymi možnosťami uviedli i dve nesprávne a to „neznášal maďarčinu a nechcel ju používať“, „nevedel iný jazyk“. Tieto nesprávne odpovede však nikto neoznačil. 89 % uviedlo, že prostredníctvom jazyka chcel zjednotiť Slovákov a 47 % uviedlo, že chcel dať Slovákom základný nástroj modernej existencie, 2 % odpovedali, že nevedia. Vzápätí sme sa opäť spýtali, odkiaľ sa túto informáciu ľudia dozvedeli. Podobne ako pri predchádzajúcej otázke, väčšina odpovedí znela „učil som sa v škole“, čo uviedlo 74 %. Až 18 % opýtaných uviedlo, že nevedia, odkiaľ sa túto informáciu dozvedeli, napriek tomu však odpovedali správne. Znamená to teda, že táto skutočnosť je ľuďom natoľko známa a pokladajú ju za samozrejmú, podvedome to vedia a už ani nevedia odkiaľ sa to dozvedeli. Túto skutočnosť potvrdzuje i označenie odpovede „viem to z počutia, niekto mi to povedal“, čo uviedlo 6 %. 5 % respondentov uviedlo, že sa to dozvedeli z odborných kníh a časopisov. Napokon zhodne 3 % opýtaných označili, že to vedia z televízie, videli to vo filme a čítali na internete. Môžeme vidieť značný pokles odpovedí súvisiacich s jednotlivými médiami v porovnaní s predchádzajúcou otázkou. Ľudia sa s touto témou v médiách nestretávajú, médiá sa nevenujú témam, kde by v súvislosti s Ľ. Štúrom zdôvodňovali príčiny potreby uzákonenia spisovného slovenského jazyka. Ľudia sa tieto informácie dozvedeli z iných zdrojov, nie z médií.

Chceli sme tiež vedieť, či ľudia vedia, prečo sa Ľudovít Štúr nikdy neoženil, keďže práve táto otázka patrí medzi tie, ktoré vyvolávajú časté diskusie a polemiky medzi širokou verejnosťou. Respondenti mali na výber viacero možností, z ktorých mohli vybrať tie, ktoré považovali za správne. Medzi jednotlivé možnosti sme opäť zahrnuli aj tie, ktoré nie sú pravdivé, ale ľudia by ich mohli považovať za správne, na základe šírených mylných a neúplných informácií. Medzi ponúknutými možnosťami boli dve správne odpovede „ rozhodol sa, že celý svoj život venuje boju za národné práva, ak by sa oženil, nebolo by to možné“, pričom túto odpoveď označilo 60 %, no druhú správnu odpoveď „nemohol si to dovoliť z existenčných dôvodov“ neoznačil nikto. Z tohto zistenia nám vyplýva, že ľudia vnímajú Ľ. Štúra ako človeka, ktorý

bol ochotný obetovať svoj osobný život za národ. Druhou najčastejšou odpoveďou, ktorú ľudia zvolili bolo „neviem“. Až 30 % respondentov uviedlo, že nevedia, prečo sa Štúr nikdy neoženil. 13 % odpovedalo, že „žena, s ktorou sa chcel oženiť, ho odmietla“, čo je však nepravdivé tvrdenie. Trojicu nepravdivých výrokov dopĺňali možnosti „nenašiel ženu, ktorá by sa mu páčila“ a „ miloval viacero žien, nechcel sa usadiť iba s jednou“, ktoré označili zhodne 2 % opýtaných. 5 % označilo možnosť „iné“, kde mohli doplniť vlastnú odpoveď. Takmer všetci v tomto prípade dopísali odpoveď „bol homosexuál“, čo však nie je pravda. Toto tvrdenie, ktoré sa medzi verejnosťou šíri nie je podložené žiadnymi faktami, viackrát sme sa však s touto informáciou mohli stretnúť i v médiách. Nasledujúcou otázkou sme chceli opäť zistiť, odkiaľ sa ľudia túto informáciu dozvedeli. 45 % označilo odpoveď „učil som sa v škole“, 25 % odpovedalo, že túto informáciu nevedeli a
20 % uviedlo „neviem, odkiaľ to viem“. Môžeme vidieť, že opäť dominuje škola ako miesto, kde ľudia získavajú informácie o Ľ. Štúrovi, samozrejme túto odpoveď sme očakávali, vzhľadom na fakt, že ide o významnú osobnosť národných dejín a je súčasťou učebných osnov. Ďalej 7 % uviedlo „viem to z počutia, niekto mi to povedal“ a rovnako 7 % uvádza, odpoveď „z odborných kníh, časopisov“. Ak sa pozrieme na odpovede súvisiace s jednotlivými médiami, zisťujeme, že možnosť „počul som v rádiu“ označilo 1 % opýtaných, 4 % označili „z novín/časopisov“, 3 % uviedli ako zdroj informácií televíziu, možnosť „videl som vo filme“ zvolilo 1 % respondentov a „čítal som na internete“ označilo 6 %. Na základe odpovedí na tieto dve otázky sme zistili, že tí, ktorí označili nesprávnu odpoveď, boli ovplyvnení mylnými informáciami, ktoré sa dozvedeli z médií. Môžeme však konštatovať, že viac ako polovica respondentov vedela identifikovať jednu z dvoch správnych odpovedí, avšak tú druhú nevedel nik.
Poslednou otázkou, zameranou na zistenie povedomia o základných faktoch zo života Ľ. Štúra, bolo, či ľudia vedia, ako zomrel Ľudovít Štúr. Z ponúknutých možností si mohli respondenti vybrať jednu odpoveď. Najčastejšou odpoveďou bolo „postrelil sa sám na poľovačke, jeho smrť bola nehoda“, pričom takto odpovedalo až 75 % opýtaných, ktorí vedeli správnu odpoveď. Druhou najčastejšou odpoveďou bolo „doposiaľ to nie je presne známe“, ktorú označilo 10 %. Z toho vyplýva, že ľudia považujú jeho smrť za istú formu záhady, niečo čo verejnosti nebolo doteraz presne objasnené. Odpoveď „postrelili ho“ označili 4 %, „dali ho zastreliť, lebo bol politicky nepohodlný“ uviedlo 5 %, rovnako 5 % uviedlo „zastrelil sa sám, spáchal samovraždu“. 1 % opýtaných uviedlo, že nevedia ako Štúr zomrel. Pri otázke odkiaľ sa respondenti dozvedeli informácie o smrti Ľ. Štúra sme zistili, že 75 % opýtaných sa o tom, ako Ľ. Štúr zomrel dozvedeli v škole. Môžeme teda konštatovať, že tí, ktorí vedeli správnu odpoveď sa o tejto udalosti učili v škole. Televíziu uvádza ako zdroj informácií o smrti Ľ. Štúra 7 %, noviny a časopisy 6 %, internet 6 %, film 4 %, rádio 3 %. Zistili sme teda, že 26 % respondentov označilo jednotlivé médiá ako zdroj informácií pri tejto otázke. Možnosť „z odborných kníh a časopisov“ označili 2 %, „viem to z počutia, niekto mi to povedal“ rovnako 2 %, „neviem odkiaľ to viem“ 3 %, „túto informáciu som nevedel“ 1%. Zistili sme teda, že 14 % ľudí má mylnú predstavu o tom, ako Ľ. Štúr zomrel, 10 % si myslí, že jeho smrť je istou formou záhady, o ktorej sa verejnosť nikdy nedozvedela pravdu. 24 % ľudí disponuje mylnými informáciami týkajúcimi sa smrti Ľ. Štúra, ktoré považujú za pravdivé. Ak tieto nesprávne odpovede porovnáme s odpoveďami na otázku, odkiaľ sa ľudia informáciu dozvedeli, zisťujeme, že tieto nepravdivé informácie pochádzajú z médií, odkiaľ ich ľudia prebrali.

5 ZHRNUTIE

Realizáciou dotazníkového prieskumu, sme chceli zistiť, či existuje súvislosť medzi tým, čo verejnosť vie o Ľudovítovi Štúrovi, ako ho vníma a tým aké informácie sú prezentované prostredníctvom jednotlivých médií o tejto významnej osobnosti našich národných dejín.

Na základe vyhodnotenia výsledkov sme zistili, že informácie, ktoré ľudia majú o Ľudovítovi Štúrovi nie sú úplné, sú skreslené a častokrát ľudia pokladajú za pravdu to, čo je v skutočnosti len fáma. Môžeme tvrdiť, že médiá zohrávajú úlohu pri formovaní názoru verejnosti o Ľudovítovi Štúrovi, avšak prvoradým zdrojom informácií je v tomto prípade škola, kde sa naučili základné fakty týkajúce sa jeho života. No ani základné vedomosti nadobudnuté zo školy nie sú úplne presné. Pokiaľ ide o médiá, väčšina ľudí dôveruje informáciám, ktoré sa o Štúrovi dozvedia či už z televízie, rádia, novín či časopisov. Pokiaľ ide o informácie týkajúce sa Ľudovíta Štúra získavané prostredníctvom internetu, tu možno badať väčšiu nedôveru voči predkladaným informáciám v porovnaní s tradičnými médiami. Po vzdelávaní sa v škole, je sledovanie dokumentov či relácií v televízií a čítanie dostupných informácií týkajúcich sa Ľudovíta Štúra na internete najčastejší spôsob získavania informácii o našich dejinách. Ľudia sa prostredníctvom médií stretávajú s informáciami, ktoré sa týkajú osobnosti Ľ. Štúra. Na základe analýzy viacerých zverejnených článkov v súvislosti s Ľ. Štúrom sme však poukázali na skutočnosť, že zverejňované informácie sú častokrát nepravdivé, zavádzajúce či značne skreslené. Ľudia však informácie, ktoré sa z médií dozvedia považujú za dôveryhodné, ďalej si ich neoverujú ani nedopĺňajú. Takéto informácie teda prispievajú k formovaniu ich názoru na Ľ. Štúra. Ako sme však zistili, informácie, ktoré majú o Štúrovi sú neúplné či nepravdivé a v mnohých prípadoch ovplyvnené informáciami prezentovanými v médiách. Na základe výsledkov prieskumu môžeme konštatovať, že existuje istá miera vplyvu informácií, ktoré sú prezentované prostredníctvom médií na vnímanie osobnosti Ľ. Štúra. Táto miera však nie je taká vysoká ako sme pôvodne predpokladali. Aby sme mohli dospieť k relevantnejším výsledkom, musíme v prieskume ďalej pokračovať. Je potrebné získať väčší počet respondentov, ktorí budú do prieskumu zapojení.

Použitá literatúra

1. Rok Ľudovíta Štúra s RTVS. Rtvs.sk [online]. ©2018 [cit. 2018-11-28]. Dostupné z: https://www.rtvs.sk/televizia/clanky/90640/rok-ludovita-stura-s-rtvs
2. ROSTAS, T.E.: *Klin židov medzi Slovanmi*. [online]. ©2018 [cit. 2018-11-26]. Dostupné z: http://www.rostas.news/klin-zidov-medzi-slovanmi/
3. ŠKVARNA, D., MIHALKOVIČOVÁ B. *Ľudovít Štúr a moderné Slovensko*. Modra: SNM-Múzeum Ľ. Štúra, 2015, 187 s. ISBN 9788080603700.
4. Š*okujúce odhalenie! Ľudovít Štúr bol homosexuál.* [online]. ©2016 [cit. 2018-02-23]. Dostupné z: http://www.huffi.eu/clanky/aktuality---svet-travel/ sokujuce-odhalenie----udovit-stur-bol-homosexual.html
5. True Štúr – neobvyklá dráma o záhadnej smrti Štúra. [online]. ©2018 [2018-11-23]. Dostupné z: http://www.omediach.com/tv/item/7661-true-stur-%E2%80%93-neobvykla-drama-o-zahadnej-smrti-stura

Kontaktné údaje

Mgr. Katarína Hýllová
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Fakulta masmediální komunikáte
Nám. J. Herdu 2
91701 Trnava
Slovenská republika
email: katarina.hyllova@gmail.com

ÚLOHA A POSTAVENIE ROZPRÁVAČA V ROMÁNOCH RUDIN, ZLOČIN A TREST A VZKRIESENIE

ROLE AND CHARACTER OF THE NARRATOR IN THE NOVELS RUDIN, CRIME AND PUNISHMENT AND RESSURECTION

Kristína Radimáková

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá skúmaním pozície rozprávača v troch textoch – románoch z obdobia ruskej literatúry 19.storočia, autormi ktorých sú I.S.Turgenev, F.M. Dostojevskij a L.N. Tolstoj. Úloha a postavenie rozprávača sú sledované so zreteľom na psychologický charakter tvorby uvedených troch spisovateľov, zdôrazňuje odlišnosti textov. Pozícia rozprávača je skúmaná na románoch Rudin, Zločin a trest a Vzkriesenie.

Kľúčové slová: *I.S.Turgenev, F.M. Dostojevskij, L.N. Tolstoj, psychologický realizmus, rozprávač*

Abstract

Paper deals with the role of the narrator in three texts – the nineteenth century Russian novels written by I.S.Turgenev, F.M. Dostoyevsky and L.N. Tolstoy. Role of the narrator is studied in the context of psychological character in the poetics of the mentioned writers while it emphasizes their different nature. Role of the narrator is studied on the novels Rudin, Crime and Punishment and Ressurection.

Key words: *I.S.Turgenev, F.M. Dostoyevsky, L.N. Tolstoy, psychological realism, narrator*

Každé epické literárne dielo je charakteristické tým, že je rozprávané rozprávačom. Rozprávač môže mať rôzne podoby i funkcie. Typ rozprávača a jeho úlohy sú autorom vyberané v súvislosti so sujetovou výstavbou textu.

Rozlišujeme niekoľko typov rozprávačov (uvádzam štyri typy rozprávača, (charakterizované N. Krausovou): autorský rozprávač (vševediaci) – nezainteresovaný pozorovateľ, ktorý pozná vonkajší aj vnútorný život postáv, príznačný je pre klasickú prózu; personálny rozprávač - zobrazuje len jednu postavu v celkovej šírke jej vonkajšieho a vnútorného života, ostatné postavy vidí len zo zorného uhla tejto postavy; priamy rozprávač - všíma si vnútorný život jednej postavy a pri ostatných postavách zaznamenáva iba ich vonkajšie prejavy, rozprávanie sa realizuje v ich-forme; rozprávač „oko kamery“ – zameriava sa na vonkajšie prejavy postáv. (Harpáň, 2004, s.209)

Okrem typu (charakteru) rozprávača nemožno zabudnúť ani na stupeň konkretizácie rozprávača a jeho vzťah k autorovi a postavám, udalostiam, k samotnej sujetovej stavbe diela, vzájomný vzťah pásma postáv s pásmom rozprávača, pomer zastúpenia opisných, úvahových a rozprávacích prvkov, ktoré budú tiež predmetom môjho skúmania.

1 ROZPRÁVAČ

1.1 Román Rudin

Príbeh románu Rudin je rozprávaný v tretej osobe. Podľa A. Repoňa (2011, s.45) má v tomto texte rozprávač postavenie vonkajšieho pozorovateľa. Vo väčšine situácií teda nevidí viac ako ktorýkoľvek jeho románový hrdina. Iba výnimočne, spravidla v kľúčových momentoch, sa

autor rozhoduje odhaliť vnútorné zmýšľanie hrdinu. Príkladom je situácia zo stretnutia pri rybníku (Rudin s Natáliou sa rozhodujú o budúcnosti ich vzťahov), kde hlavný hrdina sám sebe kladie otázky. Aj tento postup je však predstavený v tretej osobe („pomyslel si“, „nevedel“...), i keď pri Rudinovom odchode z tohto stretnutia autor využíva aj vnútorný monológ hrdinu v 1. osobe – čo je ale jediným miestom v celom texte. Dôvodom, prečo sa tak rozhodol, je zrejme snaha o hlbší ponor do psychiky postavy (vnútorného prežívania hrdinu). Je teda možné tvrdiť, že Turgenev sa v tomto prípade snažil maximálne zvýrazniť Rudinovo prežívanie, a preto použil postup, ktorý bežne v texte nevyužíva (resp. pridal tento postup k bežnému zobrazeniu). Vidíme totiž, že spolu so zobrazením zmýšľania hrdinu autor nezabúda ani na opis neverbálnej „reči“ Rudina – ako stál, prechádzal sa, ako vyzerala mimika jeho tváre.

1.2 Román Zločin a trest

Román je rozprávaný v tretej osobe singuláru. Rozprávač je vševediaci, nahliada do mysle hlavného hrdinu, (aj do uvažovania a prežívania iných postáv: Avdoťje Romanovny, Sone, Razumichina, matky, vyšetrovateľa). Záujem o ostatných je však motivovaný predovšetkým zámerom vytvoriť vhodné podmienky na hlbší ponor do Raskoľnikovovej psychiky (Duňa, Razumichin, Svidrigajlov...) Je preto len prirodzené, že najviac autor odhaľuje z mysle Raskoľnikova – jeho akoby stále skúmal, stále vidí do toho, čo sa v jeho mysli odohráva. Uvažovanie, sny a pocity hlavného hrdinu zaberajú pomerne veľkú časť románu. Autor zobrazuje svet z Raskoľnikovovej perspektívy (vošiel do krčmy a čo/koho videl, akí sa mu zdajú ľudia; vošiel do izby Marmeladovovcov – ako naňho pôsobila a pod.)
Množstvo vnútorných monológov Raskoľnikova zároveň v rozsiahlych pasážach transformuje naráciu z „er“ do „ich“ formy, t.j. do rozprávania v prvej osobe, obe tieto formy sa striedajú, ich „zlievaniu“ zabraňuje len opakovane sa vyskytujúce úvodné či záverečné „pomyslel si“ alebo vyčlenenie úvah protagonistu do samostatných odstavcov. Tento fakt potvrdzuje konštatovanie Kasatkinovej, že Dostojevskij postavu neopisuje zvonku, ale preniká do jej vnútra a hovorí o nej jej vlastným hlasom (Kasatkina, 1996, s.169).

1.3 Román Vzkriesenie

Príbeh je rozprávaný v tretej osobe singuláru, pričom značnú časť textu románu tvoria myšlienky hlavného hrdinu, sú však tiež uvedené rozprávačom, v tretej osobe. Iba časť myšlienok hlavného hrdinu je prezentovaná v prvej osobe. Rozprávač „nazerá“ aj do mysle iných románových postáv. Ide teda o vševediaceho rozprávača. Je tu však viditeľné aj prelínanie poznania udalostí a postáv, s „filmovým“ opisom niektorých udalostí, teda takým, ktorý zobrazuje výjavy ako videné po prvýkrát. Takýto naračný postup autor využíva najmä vtedy, keď sa snaží sprostredkovať čitateľovi negatívne dojmy a zážitky z videného. Ako príklad možno uviesť dianie na súde, bohoslužby vo väznici, príchod Korčaginovcov na železničnú stanicu a pod.

2 AUTORSKÁ POZÍCIA

2.1 Román Rudin

Autorská pozícia môže byť v texte vyjadrená priamo (otvorene), alebo nepriamo, t.j. vo výbere faktov, ale aj v spôsobe rozprávania o nich. Otvorene, priamo, Turgenev svoju pozíciu nevyjadruje. Súvisí to s tým, že využíva tzv. „dramatický spôsob“ (Repoň, 2011, s.56), čiže viac čitateľ „vidí“ prostredníctvom dialógov a reči tela, než vie z rozprávačovho komentára. Autor taktiež nehodnotí správanie hrdinu, a to ani v zlomových okamžikoch. Toto tvrdenie je možné dokumentovať na príklade stretnutia Natálie a Rudina pri rybníku: jediný, kto v tej chvíli vyslovil názor s hodnotením Rudina, bola Natália (vyčítala mu, že ju sklamal).

Ani predstavenie hlavného hrdinu v prvých kapitolách a jeho zobrazenie po mnohých rokoch v závere nie je komentované autorom; je prezentované len prostredníctvom toho, čo je vidieť. Ak už sú v texte nejaké hodnotenia určitých udalostí alebo postáv, sú sprostredkované cez postavu Ležneva. Jeho názor však nemožno stotožniť s názorom autora, ide o dve odlišné veci. Autor Ležneva predstavuje ako zvláštnu osobu, a možno vďaka tomu ho mohol postaviť do pozície hodnotiaceho. Ležnevove komentáre sa na ploche románu menia: v úvode pri stretnutí je Rudina hodnotí veľmi negatívne, neskôr, po niekoľkých rokoch, v staršom veku, vyjadruje poľutovanie nad nešťastným osudom Rudina. Okrem hrdinu Ležnev komentuje aj D. Michajlovnu („*Дарья Михайловна, во-первых, эгоистка и живет для себя; а во-вторых, она так уверена в своем уменье воспитывать детей, что ей и в голову не приходит беспокоиться о них. Фи! как можно! одно мановенье, один величественный взгляд — и всё пойдет как по ниточке. Вот что думает эта барыня, которая и меценаткой себя воображает, и умницей, и бог знает чем, а на деле она больше ничего, как светская старушонка*“) (Turgenev, 1980, s.253), či Natáliu *(„А Наталья не ребенок; она, поверьте, чаще и глубже размышляет, чем мы с вами.“)*. (Turgenev, 1980, s.253)

Román Rudin zahŕňa neveľké množstvo postáv (vzhľadom k rozsahu). Ide viac-menej o ľudí žijúcich v jednej usadlosti, majúcich podobný režim dňa, ako aj témy na rozhovor. Autor však sústreďuje pozornosť na rozdiely medzi nimi, stavia ich do konfliktov, v ktorých vyniknú kontrasty (napr. Basistov a Pandalevskij, Ležnev a Rudin, D. Michajlovna a Lipinová...). Absenciu priameho hodnotenia nahrádza životným „príbehom“ týchto postáv: Basistov versus Pandalevskij, Ležnev sa ožení, Rudin zostáva sám, neskôr zbytočne zomiera, D. Michajlovna zostala sklamaná z Natáliinho správania, Lipinová sa vydala). K pozitívnym či negatívnym hodnoteniam čitateľ dospieva až v závere, na základe ich života. Čo to teda vypovedá o vzťahu autora k hrdinovi? Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že autor je negatívne naladený voči správaniu a charakteru Rudina. Ale je tento postoj jednoznačný? Už len dvojaké Ležnevovo hodnotenie Rudina napovedá, že autorova pozícia nebude taká zjavná, pretože Turgenev sa snaží poukázať na zložitosť ľudského charakteru, čo potvrdzuje aj celým radom ďalších prvkov: opis zovňajšku, nadšenie a dobré nápady v protiklade s neschopnosťou konať. Aj táto vnútorná rozporuplnosť je jedným z elementov charakterizujúcich osobnosť hlavného hrdinu.

2.2 Román Zločin a trest

V súvislosti s autorskou pozíciou a jej priamym či nepriamym vyjadrením sme analýzou textu románu dospeli k záveru, že autor dôsledne skúma vnútro postavy v rôznych situáciách a rôznymi spôsobmi, necháva však postavu rozprávať samu, svoje myšlienky priamo nevyjadruje.[1] Svoju pozíciu voči Raskoľnikovovi a jeho skutku sprostredkúva čitateľovi sujetovým usporiadaním (prelínanie sen/realita/blúznenie), ktoré zdôrazňuje Raskoľnikovovu „bláznivosť, chorobnosť“, je akýmsi „trestom“. To, že autor zobrazil Raskoľnikova po zavraždení stareny ako „chorého“, poukazuje na Dostojevského presvedčenie, že vražda je proti ľudskej prirodzenosti. Nereálne, fantastické slúži na odkrytie zložitého, protirečivého vnútorného prežívania a dáva možnosť preniknúť do chorobného vedomia i podvedomia hrdinu.

Autor však svoju pozíciu výrazne vyjadruje aj vo forme výberu faktov a situácií do románu – ide o udalosti prevažne negatívneho charakteru (sobáš Raskoľnikovovej sestry, vražda stareny, smrť Marmeladova, očiernenie Sone, smrť Svidrigajlova, atď...).

Aj portrétna charakteristika postáv by mohla byť prostriedkom pre vyjadrenie autorskej pozície: Dostojevskij u Raskoľnikovova poukazuje na určitý nesúlad v jeho obliekaní,

[1] Tento princíp súvisí aj s tzv. polyfonickosťou románov Dostojevského (termín M. Bachtina, neskôr využitý pri analýze Dostojevského románov napr. aj T. A. Kasatkinovou).

správaní, bývaní, vzdelaní, životnom štýle, čím indikuje negatívne hodnotenie jeho života. Na charakter autorského postoja zrejme do istej miery poukazuje aj oslovenie, resp. pomenovanie vystupujúcich postáv. Ako príklad možno uviesť Raskoľnikovovu sestru. Oslovením Avdoťja Romanovna sa k nej obracia iba Svidrigajlov s Lužinom; autor ju nazýva familiárne Duňa, čo sa dá pokladať za prejav určitých sympatií. Aj Soňu autor oslovuje iba krstným menom, zatiaľ čo Svidrigajlov a Lužin sú negatívne hodnotení už tým, že autor ich pomenúva len priezviskom.

2.3 Román Vzkriesenie

L.N. Tolstoj v texte komentuje konanie vystupujúcich postáv, dianie vo väznici, na súde, v domoch šľachty. Správanie postáv je hodnotené buď v kontexte jednotlivých zobrazených situácií (Nechľudovove návštevy u tetušiek, rozhovory s Korčaginovcami), alebo z pozície všeobecne platných etických princípov (napr. správanie sa porotcov v ich osobnom živote). Autorská pozícia je vyjadrená priamo, otvorene.

Priama autorská pozícia je zreteľne prítomná aj v hodnotiacich úvahách a komentároch autora zaoberajúcich sa napr. užitočnosťou súdov, väzníc, otázkou vlastníctva pôdy a pod.

V texte románu však možno nájsť aj celý rad nepriamych vyjadrení autorskej pozície. Najčastejšie sa tak deje prostredníctvom výberu zobrazovaných udalostí, pričom autor viaceré z nich uvádza navonok akoby nezaujato, akoby ich videl prvýkrát, ale aj v týchto prípadoch je viditeľný jeho odmietavý vzťah k stvárňovanému javu i jeho snaha aktívne pôsobiť na formovanie názoru čitateľa.

3 PÁSMO POSTÁV A PÁSMO ROZPRÁVAČA

3.1 Román Rudin

Román obsahuje veľmi veľa dialógov, priamej reči; z toho vyplýva, že vo väčšine prípadov hrdina vyjadruje sám seba práve v rámci rozhovorov s inými postavami, príp. okrem replík v dialógoch aj prostredníctvom reči tela. Môžeme konštatovať, že aj všetok podstatný dej sa rozvíja prostredníctvom dialógov, v priamej reči. Dialógy odkazujú aj na dôležité skutočnosti o postave Rudina.

Repliky v dialógoch sú ukončené (t.j. nie sú prerušované napríklad vnútorným monológom) a občas – dalo by sa povedať, že pomerne zriedkavo – sú sprevádzané pozorovaním neverbálneho prejavu postavy (sklonil hlavu, sklopil oči, strhol sa, zamyslel sa...); tým viac však takto uvedené detaily nadobúdajú na dôležitosti. Autor dialógy nezakončuje ani vnútorným monológom, ani priamym komentárom.

V románe sa okrem dialogických, t.j. priamej reči postáv, vyskytuje aj nepriama reč – nevyslovené myšlienky Lipinovej o Ležnevovi (*«Какой мешок!» — подумала она. Сгорбленный, запыленный, с фуражкой на затылке, из-под которой беспорядочно торчали косицы желтых волос, он действительно походил на большой мучной мешок.*) (Turgenev, 1980, s.202), Pandalevského (*«Мужик! — подумал Пандалевский, — испортит он этих мальчишек... Совершенный мужик!“* (Turgenev, 1980, s.208), *«Ага, брат! — (...) давно ли ты здесь распоряжался барином, а теперь вот как пришлось выражаться!»*) (Turgenev, 1980, s.290), Lasunskej *(«Но, — думала она, — пускай она с ним поболтает в деревне. Она забавляет его, как девочка. Беды большой нет, а она все-таки поумнеет... В Петербурге я это всё переменю...»* (Turgenev, 1980, s.248), *«Он предупредил меня, должно быть, догадывается, — подумала она. — Он избавляет меня от тягостного объяснения, тем лучше. Да здравствуют умные люди!»*) (Turgenev, 1980, s.290) aj myšlienky Pigasova *(„Дам пятьсот рублей — еще лучше соловья достану!»...*) (Turgenev, 1980, s.225), Natálie *(„Наталья поглядела матери в лицо и подумала: «Для чего же не быть себе на уме?“* (Turgenev, 1980, s.240), *„Он меня экзаменует», — подумала Наталья (...)“* (Turgenev, 1980, s.241), *«Он обращается со*

мной, как с девочкой», — подумала опять Наталья (...)" (Turgenev, 1980, s.241)*, «Что это значит?» — подумала она.* (Turgenev, 1980, s.251) i samotného Rudina. Ide však iba o jednovetné vyjadrenia myšlienok postáv, rozprávač akoby tak trochu „nahliadal“ do ich mysle, nie je to však bežný štýl autora (ich funkciou je skôr potvrdzovať, zdôrazňovať to, čo rozprávač uvádza prostredníctvom dialógu či pozorovaním situácie – že sa napr. Pigasovovi Rudin nepáčil, Lipinovej sa Ležnev zdal zvláštny, a pod.). Turgenev prostredníctvom rozprávača viac-menej sleduje vonkajšie prejavy a rozhovory vystupujúcich postáv, preto sú podobné komentáre ojedinelé.

Turgenevov text sa preto podobá dramatickému textu. Autorská reč je, berúc do úvahy žáner a rozsah románu, využitá minimálne, viac-menej len uvádza dej, zasadzuje ho do prostredia a upozorňuje na detaily, ktoré by si mal čitateľ všimnúť a zapamätať pre lepšie pochopenie postáv a ich rozhovorov. Čiastočne zahŕňa aj opis zvoňajšku postáv, prípadne životný príbeh niektorých z nich, alebo ich výrazné charakterové črty.

Vzťah opisných, úvahových a rozprávacích prvkov je nasledovný: opisné pasáže sa týkajú buď zovňajšku niektorej z postáv, prírodných scenérií, alebo prostredia (usadlosť, dom Lasunských), pričom sú akoby paralelou k vnútornému prežívaniu hrdinu, vnútornému stavu postavy. Dalo by sa konštatovať, že aj odlišná dĺžka (miesto, ktoré autor opisu v diele venuje), poukazuje na dôležitosť jednotlivých udalostí, nasledujúcich po opisnej pasáži. Turgenev v texte neponúka svoje úvahy, resp. rozprávač neuvažuje nad konaním postáv, príp. nad súvislosťou uvedených udalostí. Pred a po rozhovore Rudina s Natáliou pri rybníku – jednej z kľúčových epizód románu – sa však nezrieka možnosti sprístupniť čitateľovi Rudinovo duševné rozpoloženie. Pred rozhovorom autor uvádza: *„Рудин не в состоянии был сказать наверное, любит ли он Наталью, страдает ли он, будет ли страдать, расставшись с нею“*. (Turgenev, 1980, s.278) Ide tu o úvahový vnútorný monológ podaný formou polopriamej reči, ktorá je vsadená do pásma rozprávača. Rovnako aj po stretnutí Rudina a Natálie autor uvádza Rudinove pocity (zahanbenie), sprostredkúva jeho myšlienky: *«Какова? — думал он. — В восемнадцать лет!.. Нет, я ее не знал... Она замечательная девушка. Какая сила воли!.. Она права; она стоит не такой любви, какую я к ней чувствовал... Чувствовал?.. — спросил он самого себя. — Разве я уже больше не чувствую любви? Так вот как это всё должно было кончиться! Как я был жалок и ничтожен перед ней!».* (Turgenev, 1980, s.283) V tejto časti textu sú myšlienky postavy vyjadrené prostredníctvom nevlastnej priamej reči. Naračných pasáží je v texte viac ako opisných a úvahových, sú však krátke, uvádzajú dej (najčastejšie rozvíjaný v podobe dialógov), oboznamujú čitateľa so životným príbehom niektorých postáv, upozorňujú na určité detaily, ktoré rozprávač pozoruje (napríklad správanie postáv). Občas – hoci len veľmi zriedkavo, ako napríklad v druhej kapitole – sa autor čitateľovi aj priamo prihovára: *„Кстати, читатель, заметили ли вы, что человек, необыкновенно рассеянный в кружке подчиненных, никогда не бывает рассеян с лицами высшими? Отчего бы это? Впрочем, подобные вопросы ни к чему не ведут“.* (Turgenev, 1980, s.209)

3.2 Román Zločin a trest

Väčšiu časť textu tvorí autorské rozprávanie, do ktorého sú vložené pasáže s vnútornými monológmi hlavného hrdinu. Dôvodom je to, že hrdina je dosť často sám, prechádza sa, premýšľa. Dialogické pasáže predstavujú Raskoľnikova ako uzavretého človeka, vyhýbajúceho sa rozhovorom. Raskoľnikov sa ostatným zdá byť zvláštny, trochu záhadný (nepoznajú, na rozdiel od čitateľa, myšlienkové procesy hrdinu a jeho prežívanie v danom momente). Dialógy majú preto predovšetkým funkciu vyostriť nesúlad medzi prežívaním a správaním hlavného hrdinu.

Z tohto aspektu je zaujímavý napríklad dialóg Raskoľnikovova s P. Petrovičom, ktorý má charakter stupňujúceho sa konfliktu: autor jeho prostredníctvom nielen zdôrazňuje

Raskoľnikovovu prchkosť, ale krátkymi autorskými vsuvkami aj komentuje, resp. odhaľuje Raskoľnikovov duševný stav. Ako sme už spomenuli, dialógy sú v románe doplnené rozprávačovými pozorovaniami vonkajších prejavov hrdinu. Vnútorné monológy hlavného hrdinu však majú dominantné zastúpenie v texte. Nimi autor dovysvetľováva, dopĺňa dialogické pasáže, poukazuje na vplyv udalostí na život a osobu hlavného hrdinu aj na dôvody jeho rozhodnutí.
Opisných pasáží je v románe minimum. Autor ponúka opis len ako sprievodné, „vonkajšie" rámcovanie nejakej aktivity hrdinu, napr. bol horúci deň, videl rieku, u stareny si všímal steny, nábytok..., všetko je však uvedené na pozadí zobrazenia hrdinu prechádzajúceho sa po Petrohrade. Ide pritom len o krátke, niekoľkoriadkové „náčrty" takej či onakej scenérie. Málokedy (ak vôbec) sú tieto opisy oddelené od hlavného textu. Ide viac-menej o útržkovité vloženie stručných pasáží s opisnou funkciou do textu rozprávania. Naračné pasáže sú predovšetkým prostriedkom pre posun deja. Udalosti uvádza rozprávač, ktorý v niektorých situáciách aj komentuje konanie postáv. Za dôležitý však pokladám fakt, že značnú časť textu románu tvoria práve úvahové pasáže. Ide o úvahy samého hlavného hrdinu (nie rozprávača), dominantne prezentované v prvej osobe. Úvahové pasáže sa týkajú vraždy, strachu z odhalenia, biedy, Marmeladova a jeho rodiny, Raskoľnikovovej sestry a jej plánovaného sobáša, a pod.

3.3 Román Vzkriesenie

Román obsahuje dialogickú reč postáv v bežnej miere typickej pre román ako epický žáner. Ich repliky však nemajú výraznú charakterizačnú či psychologizujúcu funkciu. Na mnohých miestach je dialóg doplnený pozorovaním neverbálneho prejavu postavy, pretože – hlavne v prípade Kaťuše – slová akoby neboli schopné vypovedať všetko potrebné: Kaťuša napr. nehovorí, že má strach, že ju teší Nechľudovov záujem o jej osud (vieme to len z neverbálneho prejavu), a pod. Dá sa povedať, že skôr u Nechľudova reč postavy zodpovedá jeho psychickému prežívaniu. Dialógy sú dopĺňané autorským komentárom a tiež rozprávačovým pozorovaním prežívania neverbalizovaných emocionálnych stavov a hnutí mysle postáv.
Nepriama reč hlavného hrdinu, t.j. nevyslovené myšlienky Nechľudova sa v texte vyskytujú vo veľkom množstve, vďaka čomu môže čitateľ pozorovať proces prehlbujúceho sa uvedomenia si viny, životného postavenia, rozhodnutí a postupnú nápravu skutkov v súvislosti s jeho novým presvedčením. L. Ginzburgová tvrdí, že vnútorné monológy hrdinu sú akoby dokončené, t.j. akoby pripravené na vyslovenie, ale nevyslovené (Ginzburgová, 1982, s.304-305) (čo je rozdiel v porovnaní s technikou zobrazenia myšlienok v románe Zločin a trest). Rozprávač okrem myšlienok Nechľudova uvádza dej, opisuje miesta, kde sa príbeh odohráva, ponúka históriu postáv, definuje ich miesto v spoločnosti, a pod.

4. ZÁVER

Pozorovania úlohy rozprávača v jednotlivých textoch je možné zhrnúť nasledovne: Turgenevov román je napísaný v tretej osobe a rozprávač má postavenie vonkajšieho pozorovateľa, t.j. vo väčšine textu nevidí do vnútra zobrazovaného hrdinu. Výnimku tvorí niekoľko, pre hrdinu kľúčových situácií, v ktorých autor doplnkovo využíva aj sprostredkovanie vnútorného prežívania hrdinu. Dostojevského román Zločin a trest je tiež rozprávaný v tretej osobe, autor ale využíva vševediaceho rozprávača, snažiac sa o väčší ponor do psychiky hlavného hrdinu. Do textu vkladá značné množstvo vnútorných monológov, teda textu v prvej osobe. L.N. Tolstoj využil tiež rozprávanie v tretej osobe, pozorujem uvedenie myšlienok hrdinu v texte, prezentovaných však zväčša v tretej osobe. Špecifickou črtou románu je prelínanie rozprávania vševediacim rozprávačom a zobrazením udalostí tzv. filmovým opisom.

Odlišnosti pozorujem aj v súvislosti s (ne)vyjadrením autorskej pozície v skúmaných textoch: I.S. Turgenev sa zdržiava priameho autorského komentára, ktoré nahrádza sprostredkovaním niektorých udalostí cez prizmu Ležneva, prípadne dokumentovaním životných príbehov vystupujúcich postáv. F.M. Dostojevskij taktiež nevyjadruje autorskú pozíciu priamo, prezentuje ju nepriamo cez sujetové usporiadanie románu, či prostredníctvom výberu faktov opisovaných situácií. Tolstého román Vzkriesenie je charakteristický otvoreným hodnotením správania postáv, udalostí, nepriamo aj výberom zobrazených udalostí.
Prevažnú časť textu románu Rudin tvoria dialógy, prostredníctvom ktorých hrdina vyjadruje sám seba, dialógy nie sú zakončené autorskou rečou – tá je využitá minimálne. Naopak, román Zločin a trest je z veľkej časti autorským rozprávaním, do ktorého sú zakomponované vnútorné monológy hlavného hrdinu. Tolstého román je textom, v ktorom dialógy samotné nemajú charakterizujúcu funkciu, sú dopĺňané autorským komentárom v ktorom sú rozhovory postáv akoby skúmané.

Použitá literatura

1. HARPÁŇ, M.: *Teória literatúry.* Bratislava : Tigra, 2004. ISBN 80-88869-37-4.
2. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. *Преступление и наказание*. Санкт-Петербург: Издательство Азбука-классика. 2009. 667 s. ISBN 978-5-9985-0073-2.
3. GINZBURGOVÁ, L. *Psychologická próza.* Praha: Odeon 1982, 443 s.
4. КАСАТКИНА Т.А. *Характерология Достоевского. Типология эмоционально-ценностных ориентаций.* М.: Наследие, 1996. 336 с. ISBN 5-201-13253-7
5. REPOŇ, A. *Umelecké zobrazenie človeka v románovom svete I.S.Turgeneva.* Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2011. 152 s. ISBN 978-80-557-0248-3.
6. ТУРГЕНЕВ, И. С. *Полное собрание сочинений и писем в тридцати томах.* Т. 5. М.: "Наука", 1980.
7. ТОЛСТОЙ, Л. Н. *Полное собрание сочинений*. Серия первая, Произведения. Том 32, [Воскресение]. Москва: Гос. Изд-во художественной литературы, 1936.

Kontaktní údaje

Mgr. Kristína Radimáková
Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta
Gondova 2, P.O.BOX 32, 814 99 Bratislava
Email: seveckova3@uniba.sk

VÝVOJ ČÍTANOSTI ČASOPISU URČENÉHO PRE DETI MLADŠIEHO ŠKOLSKÉHO VEKU

DEVELOPMENT OF READER RATING IN JOURNALS FOR YOUNGER SCHOOL AGE CHILDREN

Danuša Faktorová

Abstrakt

Adresátmi časopisov pre deti vo veku od 7 do 11 rokov nie sú štandardní čitatelia, ale začínajúci čitatelia. Do komunikačného kanála ako sprostredkovateľ obsahu často vstupuje dospelá osoba (rodič, učiteľ a pod.) alebo osoba, ktorá motivuje k nácviku čítania. Pre jej nevyhnutú prítomnosť sa na prvý pohľad zdá, že čítanosť časopisov pre uvedenú vekovú kategóriu bude nízka. Opakované vlastné prieskumy čítanosti tento predpoklad nielenže nepotvrdili, ale ho dokonca vyvrátili.

Kľúčové slová: *tlač pre detského adresáta, masovokomunikačné prostriedky čítanosť, čitateľ, začínajúci čitateľ*

Abstract

Addressees of journals for children between the age of 7 to 11 are not standard readers but beginning readers. In the communication channel often enters an adult (e.g. parent, teacher) or a person who motivates the child in reading practice. For his/her inevitable presence it may appear that the reading rate of this category is low. Repeated surveys of reader rating did not prove this assumption, on the contrary, they negated it.

Keywords*: children´s press, mass media, reader rating, reader, starting reader*

1 ÚVOD

Adresátmi časopisu pre deti vo veku od 7 do 11 rokov sú deti mladšieho školského veku, teda začínajúci čitatelia a čitatelia, ktorí postupne získavajú čitateľské zručnosti. Do vzťahu časopis – adresát nezriedka vstupuje ako medzičlánok dospelá osoba (rodič, učiteľ a pod.), ktorý motivuje k čítaniu. Jeho úloha je dôležitá, avšak nie je až natoľko nevyhnutná, ako je pri sprostredkovávaní obsahu deťom predškolského veku, teda predčitateľom. Vyvstáva otázka, aká je miera čítanosti časopisu, ktorého čitatelia si len postupne osvojujú a rozvíjajú čitateľské zručnosti. Z uvedených faktov a skutočností by bolo možné predpokladať, že bude relatívne nízka. V článku sme sa snažili na základe vlastných prieskumov čítanosti tento predpoklad potvrdiť, resp. vyvrátiť.

2 ČASOPIS PRE DETI MLADŠIEHO ŠKOLSKÉHO VEKU

Na časopisy pre deti predškolského veku vekom adresátov nadväzujú časopisy pre deti mladšieho školského veku. Vývinová psychológia ich ohraničuje veľkom od 7 do 12 rokov.[1] Jedným z reprezentantov uvedených časopisov pre deti mladšieho školského veku na Slovensku je Maxík. Jeho adresátmi sú začínajúci čitatelia, ktorí si osvojujú a zdokonaľujú čtiateľské zručnosti. Predovšetkým ide o žiakov 2. až 4. ročníka základných škôl. Podobne

[1] HORT, V., HRDLIČKA, M., KOCOURKOVÁ, J., MALÁ, E. a kol. *Dětská a adoescentní psychiatrie.* Praha: Portal , s. r. o. , 2008. s. 36. ISBN 978-80-7367-404-5.

ako v prípade Maxíka je analogická situácia s čitateľmi a s čítaním aj v prípade iných časopisov pre detského adresáta vo veku 7 až 1 rokov, teda žiakov I. stupňa základných škôl.
Vzhľadom na skutočnosť, že adresátmi sú začínajúci čitatelia, často je pri čítaní dôležitá dospelá osoba ako určitý katalyzátor čítanosti a procesu, v ktorom sa adresáti, pre ktorých je čítanie zložitým procesom, dostávajú k obsahu časopisu.
Zložitejším sa tak stáva pozícia príjemcu „v jednoduchom sekvenčnom modeli procesu masovej komunikácie (zdroj, kanál, oznámenie, príjemca, účinok).“[2]. Hoci početnosť príjemcov je výrazne znížená vekom, avšak i napriek tomu sa detské a mládežnícke časopisy zaraďujú do kategórie periodík pre širokú verejnosť.[3]
Pre komplexnosť uvedieme, že „z hľadiska veku adresáta k masovokomunikačným prostriedkom pre deti patria:

- Masovokomunikačné prostriedky pre deti predškolského veku,
- Masovokomunikačné prostriedky pre deti mladšieho školského veku,
- Masovokomunikačné prostriedky pre deti staršieho školského veku.“[4]

Keďže nácvik čítania a jeho zdokonaľovanie u žiakov I. stupňa základných škôl je náročný proces, vyvstáva otázka, aká je miera čítanosti časopisu pre deti vo veku od 7 do 11 rokov. Z uvedených faktov a skutočností by bolo možné predpokladať, že bude relatívne nízka, teda nižšia ako u mládeže alebo dospelých.
Snahou bolo uvedený predpoklad potvrdiť, resp. vyvrátiť, a to realizáciou prieskumov čítanosti. Realizovali sa v rokoch 2011, 2013 a 2017, čo dáva obraz nielen o miere čítania časopisu a jednotlivých rubrík, tém a žánrov, ale aj o vývoji ich čítanosti. Vo všetkých troch prieskumoch na otázky, ako čítajú čitatelia jednotlivé rubriky, odpovedalo viac ako tisíc respondentov. Pre obmedzenosť rozsahu tohto článku sa sústredíme na prieskumy čítanosti v hraničných bodoch uvedeného časového obdobia, a teda na prieskumy z rokov 2011 a 2017.

3 ČÍTANOST V ROKU 2011

Prieskum čítanosti rubrík v časopise Maxík v roku 2011 bol vykonaný dotazníkovou metódou. Dotazník vyplnilo a odovzdalo 1124 respondentov. Odpovedali na otázky, ako čítajú jednotlivé publikované rubriky. Odpovede vyberali z možností: vždy, takmer vždy, niekedy, nikdy.

Čítanosť rozprávok

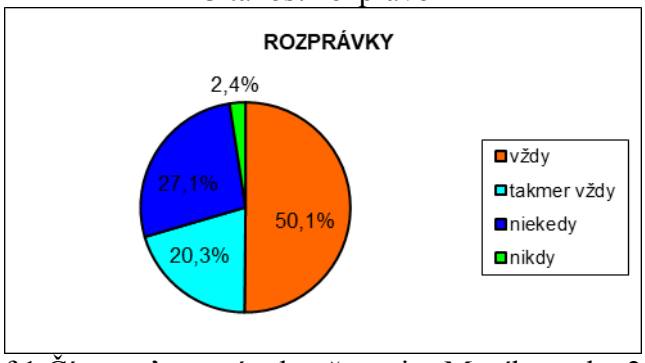

Graf 1 Čítanosť rozprávok v časopise Maxík v roku 2011
Zdroj: vlastný výskum

[2] McQUAIL, D. *Úvod do teorie masové komunikace.* 4. vydanie. Praha: Portál, 2009. s. 406. ISBN 978-80-7367-574-5
[3] TUŠER, A. *Ako sa robia noviny.* Bratislava: Vydavateľstvo SOFA, 1999. s. 25 – 26. ISBN 80-85752-66-2
[4] FATOROVÁ, D. *Výchovno-vzdelávací proces a časopisy pre deti v európskych krajinách.* In: Reenzovaný sborník příspevků vědecké interisciplinární mezinárodní konference doktorandů a odborních asistentů QUAERE 2017. Hradec Králové: Magnanimitas 2017. Vol. VII, s. . 563. ISBN 978-80-87952-20-7, ETTN 085-17-88-07-8

Čítanosť básní

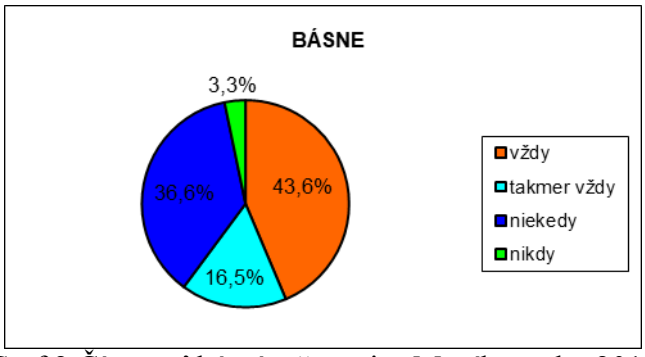

Graf 2 Čítanosť básní v časopise Maxík v roku 2011
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť/sledovanosť piesní

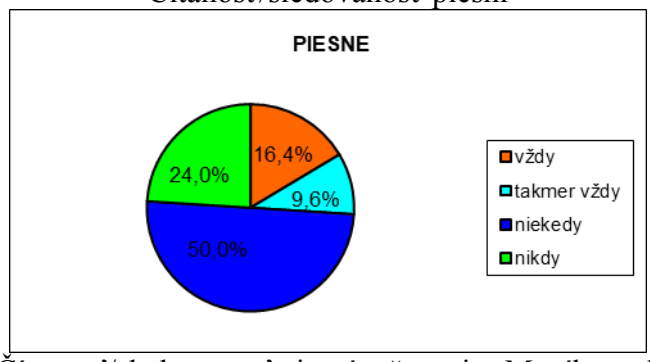

Graf 3 Čítanosť/sledovanosť piesní v časopise Maxík v roku 2011
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť rubriky Vlastivedník

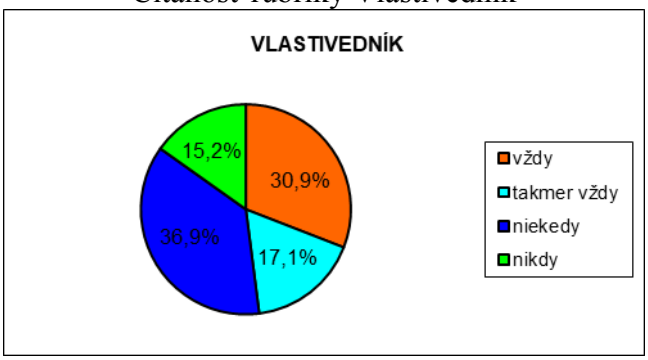

Graf 4 Čítanosť rubriky Vlastivedník v časopise Maxík v roku 2011
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť rubriky Riešime s Maxíkom

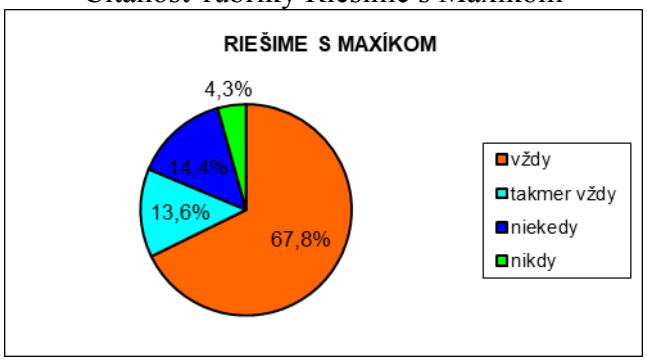

Graf 5 Čítanosť rubriky Riešime s Maxíkom v časopise Maxík v roku 2011
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť rubriky Čarujeme so slovami

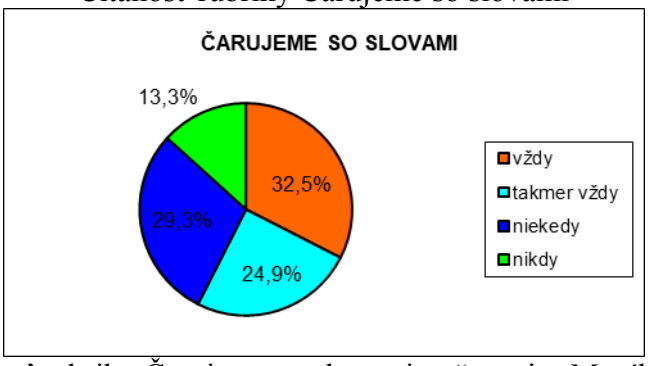

Graf 6 Čítanosť rubriky Čarujeme so slovami v časopise Maxík v roku 2011
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť rubriky Poznáte ich?

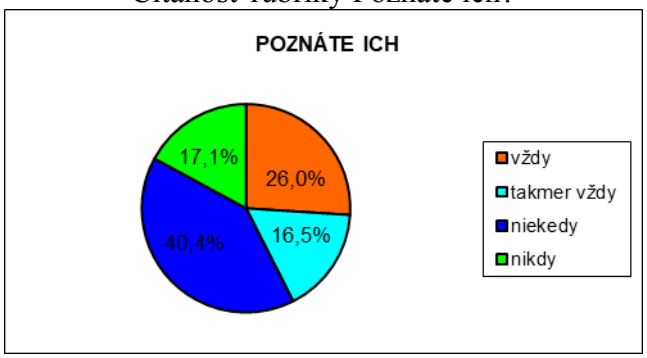

Graf 7 Čítanosť prírodovednej rubriky Poznáte ich? v časopise Maxík v roku 2011
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť/sledovanosť rubriky Hókus-pokus

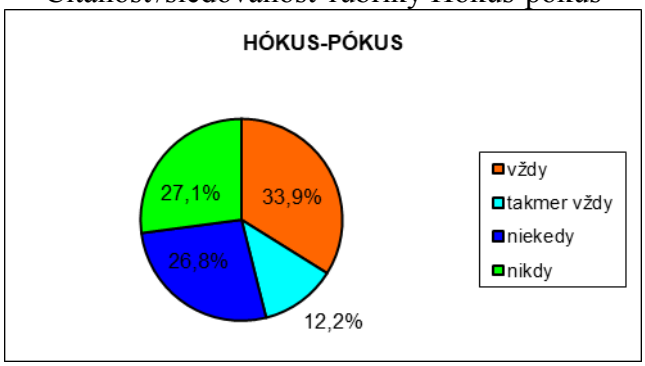

Graf 8 Čítanosť/sledovanosť rubriky Hókus-pokus v časopise Maxík v roku 2011
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť rubriky Obrázkové čítanie

Graf 9 Čítanosť rubriky Obrázkové čítanie v časopise Maxík v roku 2011
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť/sledovanosť vystrihovačiek

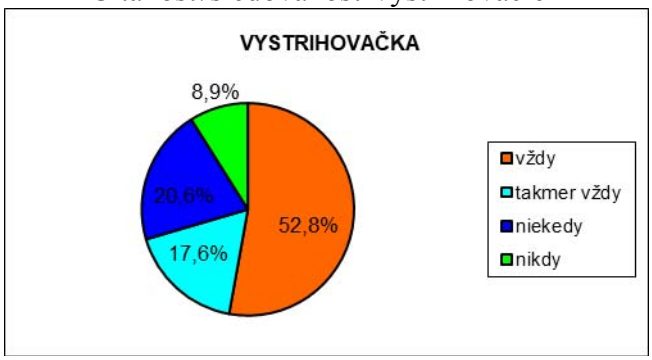

Graf 10 Čítanosť/sledovanosť vystrihovačiek v časopise Maxík v roku 2011
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť komiksov

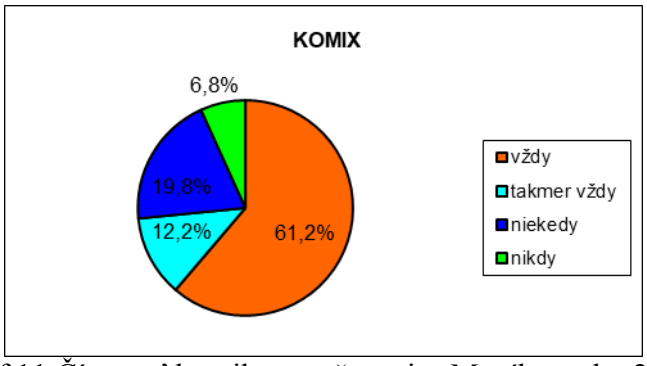

Graf 11 Čítanosť komiksov v časopise Maxík v roku 2011
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť rubriky Maxíkoviny

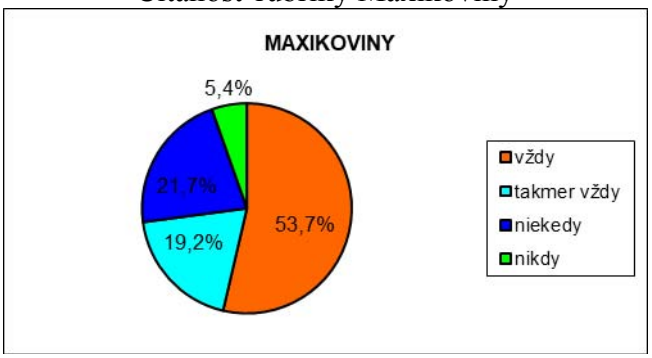

Graf 12 Čítanosť humornej jrubriky Maxíkoviny v časopise Maxík v roku 2011
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť/sledovanosť rubriky Majstrujeme s Maxíkom

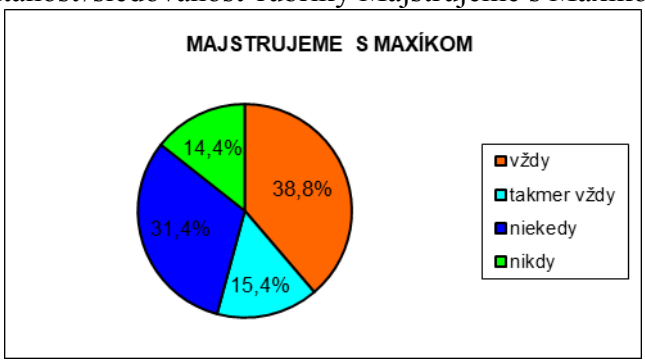

Graf 13 Čítanosť/sledovanosť rubriky Majstrujeme s Maxíkom v časopise Maxík v roku 2011
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť/sledovanosť rubriky Varíme s Margarétkou

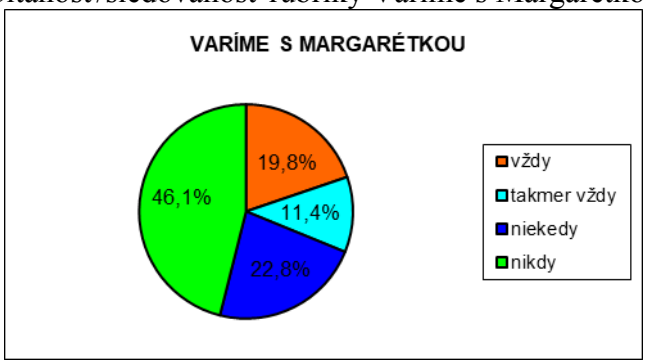

Graf 14 Čítanosť/sledovanosť rubriky Varíme s Margarétkou v časopise Maxík v roku 2011
Zdroj: vlastný výskum

Výskumy priniesli zaujímavé zistenia. Napriek tomu, že adresátmi Maxíka sú deti mladšieho školského veku, teda také, ktoré získavajú a len postupne si osvojujú čitateľské zručnosti, , čítanosť jednotlivých rubrík i časopisu ako celku je mimoriadne vysoká. Podľa hodnotenia respondentov zo všetkých 14 hodnotených rubrík číta vždy šesť z nich viac ako 50 % čitateľov. Najväčšiu čítanosť s označením „vždy“ majú rubriky Riešime s Maxíkom a komiksy (viac ako 60 % respondentov.
Výraznejšie označenie čítanosti „nikdy“ získali tri rubriky, a to Varíme s Margarétkou (46,07 %), Hókus-pokus (27,1 %) a piesne (25,75 %). Vo všetkých troch je nevyhnutná dospelá osoba, ktorá tvorí komunikačný kanál medzi obsahom rubriky a dečtským adresátom

4 ČÍTANOSŤ V ROKU 2017

Prieskum čítanost rubrík v časopise Zvonček v roku 2017 bol vykonaný dotazníkovou metódou. Dotazník vyplnilo a odovzdalo 1692 respondentov. Odpovedali na otázky, ako čítajú jednotlivé publikované rubriky. Odpovede vyberali z možností: vždy, takmer vždy, niekedy, nikdy.

Čítanosť rozprávok

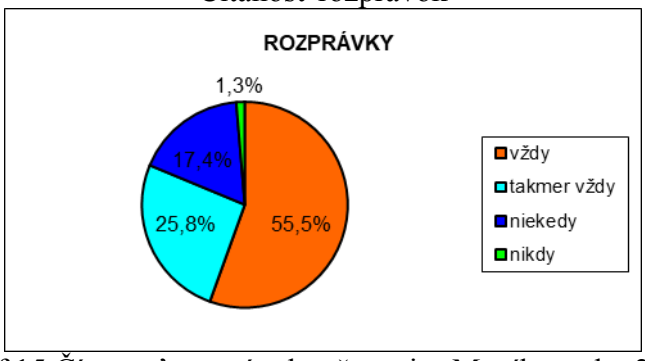

Graf 15 Čítanosť rozprávok v časopise Maxík v roku 2017
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť básní

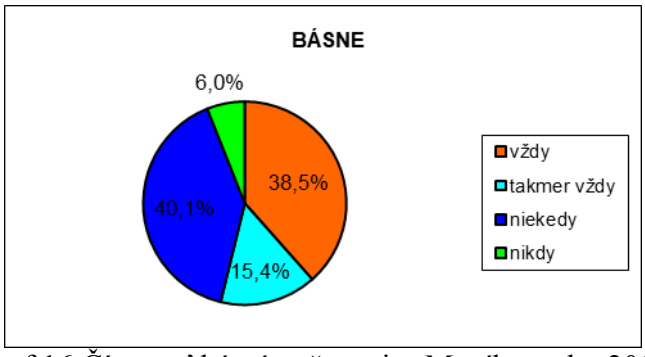

Graf 16 Čítanosť básní v časopise Maxík v roku 2017
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť/sledovanosť piesní

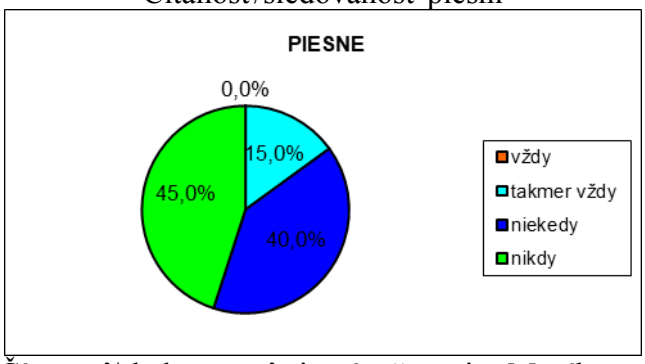

Graf 17 Čítanosť/sledovanosť piesní v časopise Maxík v roku 2017
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť rubriky Riešime s Maxíkom

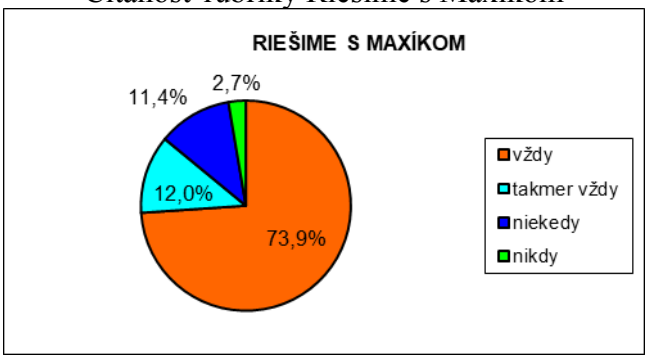

Graf 18 Čítanosť rubriky Riešime s Maxíkom v časopise Maxík v roku 2017
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť rubriky Čítanie s porozumením

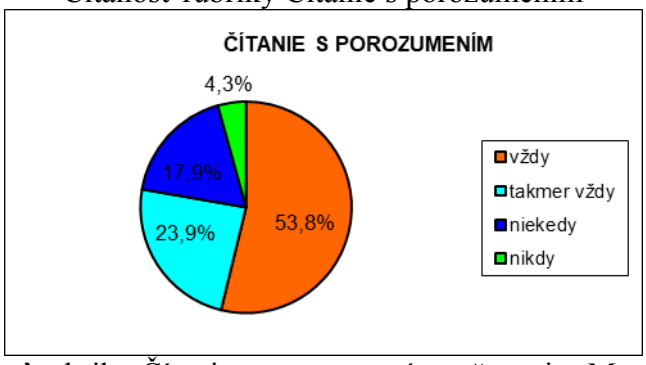

Graf 19 Čítanosť rubriky Čítanie s porozumením v časopise Maxík v roku 2017
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť/sledovanosť rubriky Vyfarbujeme

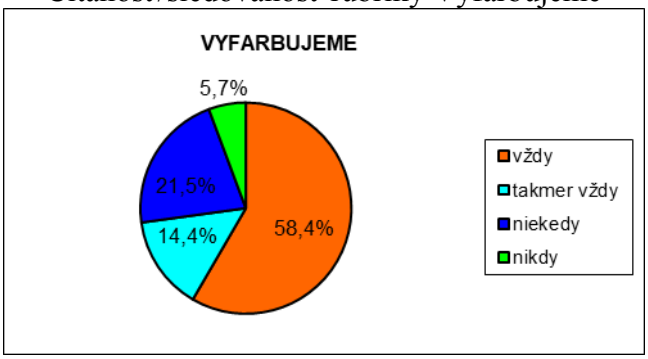

Graf 20 Čítanosť/sledovanosť rubriky Vyfarbujeme v časopise Maxík v roku 2017
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť rubriky Z ríše hmyzu

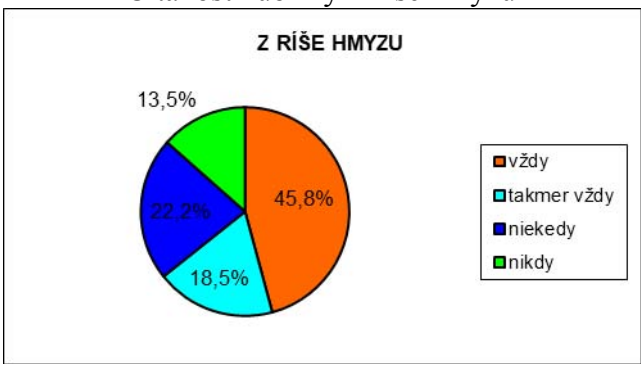

Graf 21 Čítanosť prírodovednej rubriky Z ríše hmyzu v časopise Maxík v roku 2017
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť rubriky Veršovaná abeceda

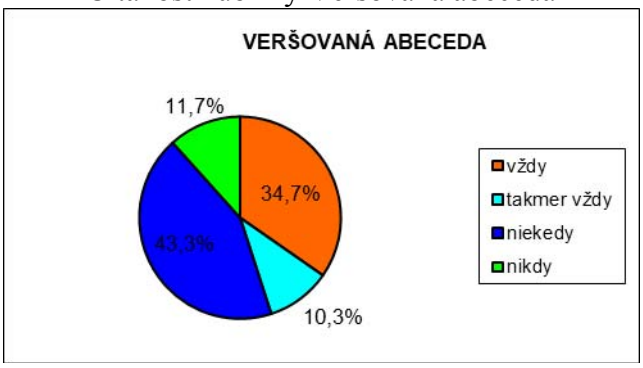

Graf 22 Čítanosť rubriky Veršovaná abeceda v časopise Maxík v roku 2017
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť rubriky Cestujeme po Európe

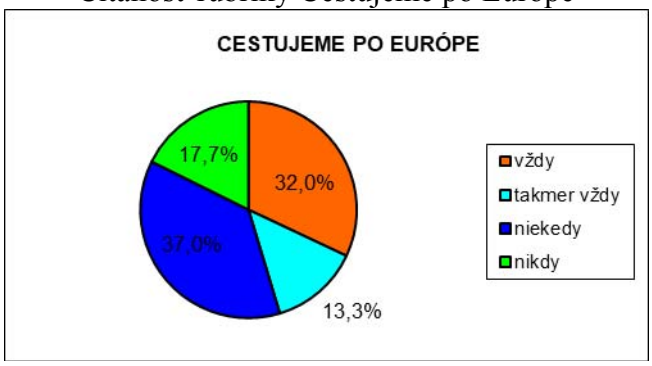

Graf 23 Čítanosť rubriky Cestujeme po Európe v časopise Maxík v roku 2017
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť rubriky Zaujímavosti o ľudskom tele

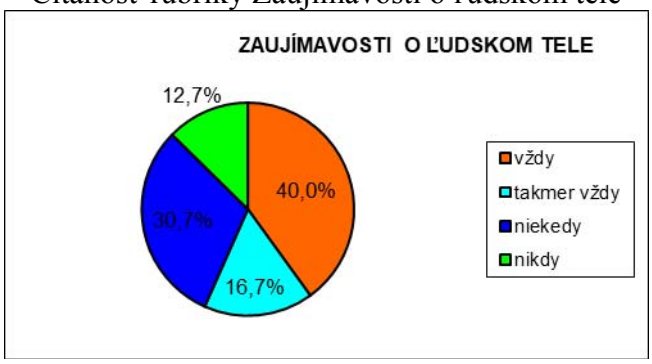

Graf 24 Čítanosť rubriky Zaujímavosti o ľudskom tele v časopise Maxík v roku 2017
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť rubriky Naši veľkí

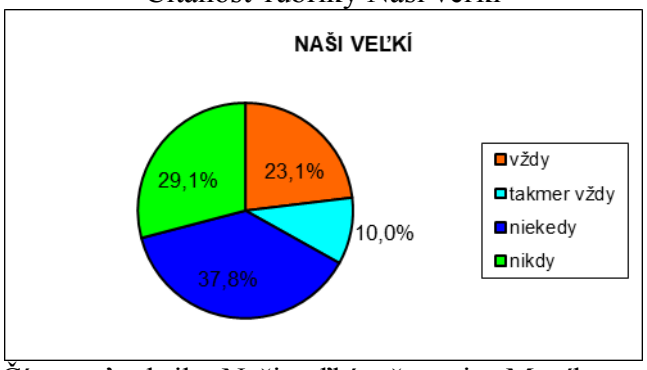

Graf 25 Čítanosť rubriky Naši veľkí v časopise Maxík v roku 2017
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť/sledovanosť rubriky vysrihovačka

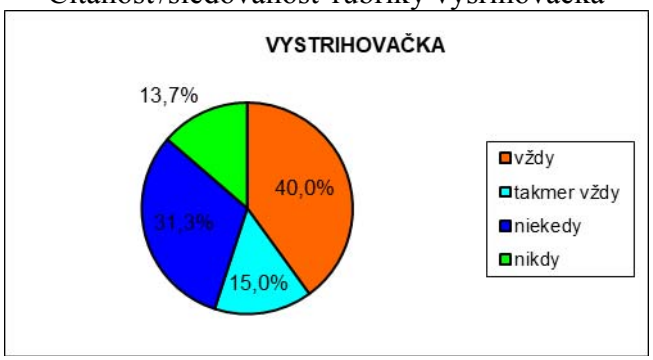

Graf 26 Čítanosť/sledovanosť vystrihovačiek v časopise Maxík v roku 2017
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť komiksov

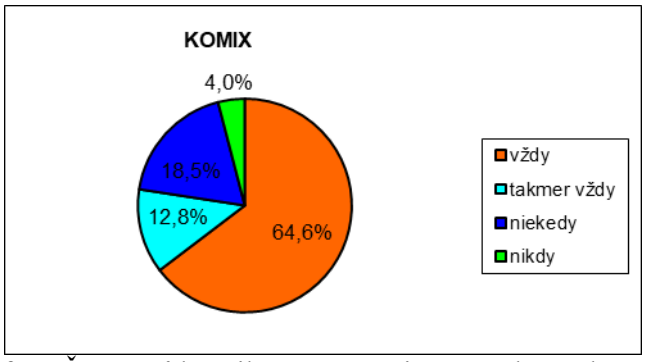

Graf 27 Čítanosť komiksovv časopise Maxík v roku 2017
Zdroj: vlastný výskum

Čítanosť/sledovanosť doplňovačiek

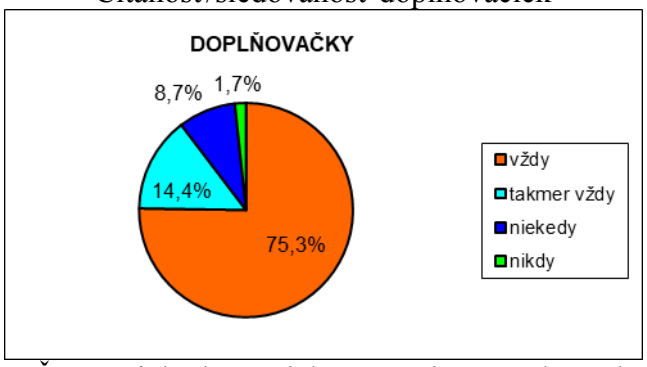

Graf 28 Čítanosť doplňovačiek v časopise Maxík v roku 2017
Zdroj: vlastný výskum

Výskumy potvrdili, že čítanosť jednotlivých rubrík i časopisu ako celku je veľmi vysoká. Dve rubriky číta vždy viac ako 70 % čitateľov, jednu viac ako 60 %, tri rubriky číta vždy viac ako 50 % čitateľov.
Výraznejšie označenie čítanosti „nikdy“ získali tri rubriky, a to piesne, Naši veľkí a Cestujeme po Európe. Piesne si vyžadujú súčinnosť dospelej osoby, ktorá adresátovi mladšieho školského veku dokáže zahrať alebo zaintonovať melódiu piesne. Druhé dve (historická a geografická rubrika) sú vzhľadom na aktuálny vedomostný fond adresátov náročné z hľadiska percepcie obsahu.

5 KOMPARÁCIA A VÝVOJ ČÍTANOSTI V SLEDOVANOM OBDOBÍ

Z uvedených prieskumov vyplýva, že pravidelnú čítanosť (/vždy“) zvýšili v sledovanom období tri rubriky, a to Riešime s Maxíkom (zo 67,75 % na73,01 %), komiksy (zo 61,25 % na 64,65 %) a rozprávky (z 50,14 % na 55,52 %). Uvedené rubriky majú aj značný podiel čítanosti označenej ako „takmer vždy“.

Veľa o čátanosti jednotlivých rubrík naznačia odpovede respondentov, týkajúce sa spôsobu čítania časopisu, ako ich ukazujú nasledujúce tabuľky.

Tabuľka 1: Spôsob čítania časopisu v roku 2011

AKO ČÍTATE MAXÍKA?		
sen v škole		11,38%
v škole aj sám		83,74%
len sám		2,17%
s rodičmi		2,71%

Zdroj: vlastný výskum

Tabuľka 2: Spôsob čítania časopisu v roku 2017

AKO ČÍTATE MAXÍKA?		
len v škole		28,33%
v škole aj sám		67,67%
len sám		0,67%
s rodičmi		3,33%

Zdroj: vlastný výskum

Podiel využívania časopisov len v škole sa zvýšil z 11,48 % na 28,33 %. Naopak podiel výhradne samostatného čítania sa znížil z 2,17 % na 0,67 %. Najviac čitateľov v oboch sledovaných rokoch číta časopis aj v škole aj samostatne.

6 ZÁVER

Adresátmi časopisov pre deti od 7 do 11 rokov sú začínajúci čitatelia. Medzi časopis a adresáta často vstupuje dospelá osoba (rodič, učiteľ a pod) ako určitý sociálno-komunikačný kanál a katalyzátor sprostredkovávania obsahu periodika jeho čitateľom, a to predovšetkým formou osobnej motivácie. Hoci by sa mohlo zdať, že čítanosť za takýchto sprostredkovaných okolností bude nízka, prieskumy čítanosti v období rokov 2011 až 2017 tento predpoklad vyvrátili. Čítanosť (označená v dotazníku ako „vždy“ a „takmer vždy“) väčšiny rubrík presahuje 50 %. Z toho vyplýva, že vplyv časopisu na čitateľov vo veku od 7 do 11 rokov, na rozširovanie ich vedomostí, zručností a skúseností, je jednoznačne relevantný.

Poznatky o čítanosti jednotlivých rubrík, teda exaktné informácie o vzťahu čitateľov k jednotlivým témam, žánrom, rubrikám a pod., sú dôležitým činiteľom pri zostavovaní obsahu periodika. Pri príprave nového ročníka ich redakcia Maxíka považuje za základný pilier pri jeho zostavovaní. V súlade s prieskumami pravidelne zaraďuje úspešné rubriky. Rubriky s najvyššou čítanosťou nechýbali v žiadnom ročníku časopisu od sledovaného roku 2011. Z prieskumov vyplýva, že pravidelnú čítanosť („vždy“) zvýšili v sledovanom období tri rubriky, a to Riešime s Maxíkom (zo 67,75 % na 73,01 %), komiksy (zo 61,25 % na 64,65 %) a rozprávky (z 50,14 % na 55,52 %). Uvedené rubriky majú aj značný podiel čítanosti označenej ako „takmer vždy“.

Podiel využívania časopisov len v škole sa zvýšil z 11,48 % na 28,33 %. Naopak podiel výhradne samostatného čítania sa znížil z 2,17 % na 0,67 %. Najviac čitateľov v oboch sledovaných rokoch číta časopis aj v škole aj samostatne.

Výskum bol realizovaný v spojitosti s jedným časopisom pre deti mladšieho školského veku, ale odráža záujem detí uvedenej vekovej kategórie o jednotlivé témy, formy spracovania a žánre, preto ich možno zovšeobecniť a využiť v praxi pri tvorbe časopisov pre deti mladšieho školského veku.

Literatúra

1. FAKTOROVÁ, D. *Výchovno-vzdelávací proces a časopisy pre deti v európskych krajinách.* In: Reenzovaný sborník příspevků vědecké interisciplinární mezinárodní konference doktorandů a odborních asistentů QUAERE 2017. Hradec Králové: Magnanimitas 2017. Vol. VII, s. . 562 – 569. ISBN 978-80-87952-20-7, ETTN 085-17-88-07-8
2. HORT, V., HRDLIČKA, M., KOCOURKOVÁ, J., MALÁ, E. a kol. *Dětská a adoescentní psychiatrie.* Praha: Portal , s. r. o. , 2000, 2003, 2008. 496 s. ISBN 978-80-7367-404-5.
3. McQUAIL, D. *Úvod do teorie masové komunikace.* 4. vydanie. Praha: Portál, 2009. 640 s. ISBN 978-80-7367-574-5
4. TUŠER, A. *Ako sa robia noviny.* Bratislava: Vydavateľstvo SOFA, 1999. 220 s. ISBN 80-85752-66-2

Pramene

5. Maxík, roč. I. – XIV., 204 – 2017

Kontakt

PhDr. Danuša Faktorová
Fakulta masmédií, Paneurópska vysoká škola, Bratislava
Adresa pracoviska: Tematínska 10, 851 05 Bratislava, Slovakia
Kontaktná adresa: DAXE, Čajakova 3, 811 05 Bratislava, Slovakia
Tel.: +412905254369, E-mail: daxe@daxe.sk

OPTIONS OF FORMING CHILDREN'S ARTISTIC CREATIVITY IN FREE-TIME ACTIVITIES

Monika Kepičová

Abstract

The paper deals with possibilities of forming children's artistic creativity with focus on extra-curricular and free-time activities. It describes the child's artistic creativity and its formation through experience, while based on general knowledge of creativity, art education and children's art expression. We refer to traditional folk art, which can be an appropriate method for waking up children's interest in artwork, which can contribute to the overall development of the child's artistic creativity. Complexity and integrity are also sought in traditional craft techniques, which can be used as the elements of art experience during children´s extracurricular activities in various creative workshops and courses.

Key words: *creativity, art creativity, experience, free-time activities, tradition, folk crafts*

1. Introduction

Creativity is a unique element of life of each and every one of us, with which our whole personality develops, and therefore we classify it as a positive human quality and perceive it as a phenomenon of human personality. If we say about someone that he is creative, we generally perceive it as something positive, where the work and results of a person are enriched by something, they are interesting and original. In general, creativity is described as a set of abilities that will enable us to successfully develop and transform our ideas. If we want to make the visual arts available to children, we have to do this to make it attractive for the child. It is important to carry out such forms of artistic expression and mutual interaction in the art that will interest children and will show them something new. The artistic activity taking place at art lessons or during creative workshops is a good way to work with child creativity. Creativity and the process of creation are important for a child.We can approachany problem with creativity. Creativity can be used in every human activity, so we are increasingly confronted with the concepts of psychology of creativityor everyday creativity. Knowing creativity in children is important especially in terms of education, and it also serves to further develop and consolidate their talents. Gifted children are mostly carriers of specific signs with a vast amount of information, curiosity, high level of thinking, unusual abilities, abstract thinking, creating original solutions, ambition, perfectionism, self-realization, and, last but not least, enthusiasm for new things. How to properly guide, motivate, develop and promote them has been the subject of research for years.

How can the concept of creativity be perceived?

Creativity is a general phenomenon whose theoretical definition and content is very demanding. It is a way of thinking, the activities of people and their qualities that are manifested in different areas of life. It comes from the Latin word "creare", which means to create or grow. Most often used synonymsare originality, talent, fantasy or divergent thinking. Creativity moves humanity forward. It was originally attributed mainly to artists. Today this term is used very often, is associated with politics, science, business, and the whole of society. Being imaginative and bringing new creative solutions is expected from everyone. Creativity is a phenomenon that is very difficult to define, because it contains different aspects and manifests itself in different human activities and areas.

There is considerable number of definitions of creativity based on various theoretical considerations (eg psychoanalytic or behavioral psychology), and they are oriented towards different directions (convergent thinking, divergent thinking, intellectual activity, personality and its abilities, etc.) where only a part of the problem is usually reflected and proceeds from simpler, experimentally manageable processes (memory, attention, perception) to the higher processes - social relations, thinking and personality (Valachová, 2008). Initially, creativity was studied mainly from a psychological point of view. B. J. King and B. Pope (1999) described creativity from four angles of view, based on intelligence, subconscious, problem solving, and association process. Every definition of creativity focused on a specific field it described, because from its point of view,it was the most important.

The Slovak and Czech authors describe creativity as follows: J. Hlavsa describes the definition of creativity as *"a change in the subjective-object relationship in which the synthesis of external influences and inner states leads to the alternation of the subject, [...] to the development of creative situations and products that are new, progressive, valuable, useful, true and communicable, which re-forms the properties of the subject"*(Hlavsa, 1985, p. 40).

J. Maňák: *"Creativity represents the process of creating a new phenomenon, a change of something, a tendency to self-actualization in the sense of the application of our own ideas, concepts, ideas, etc."* (Maňák, 1998, p. 72).

According to M. Zelina, creativity is *"such an interaction of a subject with an object in which the subject changes the surrounding world and creates a new, useful values, significantfor the subject, reference group or population."*(Zelina, 1994, p. 129). These definitions are examples of frequent highlighting of the concepts of novelty, uniqueness and originality.

M. Musil describes creativity as *"a system of personal presuppositions that, in conjunction with the environment, allows us to realize new, original, intelligent and usable products."* (Musil, 1989, p. 65)

D. Valachová describes creativity,which*"is in the natural language associated primarily with activities that aim to transform, and in this context is used to indicate the quality of the subject that performs the transformation (the creative individual), to denote the process in which the transformation is taking place (creative work), or to indicate the result of transformation (the creative product). In psychological research, emphasis is placed on creativity as the quality of man's innovative competencies. In pedagogy, emphasis is placed on the development of preconditions and abilities to constantly innovate person‘s work and their being. It is generally accepted that all three aspects of creativity must be taken into account, i. creativity at the creative personality level, creativity at the level of production of new processes, procedures, methods and creativity on the output side, i. product"*(Valachová, 2004, p. 205).From all the above-mentioned descriptions of creativity follows that creativity is a source of quality that helps develop the knowledge, ability, skill, thinking and acting of the individual, contributing to its overall motivation to continually improve and develop. Today is a general fact that every individual is creative in the natural way, the difference is only in the areas in which we stand out.

2. About the artistic creativity of the child

In the paper we try to describe the possibilities of approaching children's artistic creativity. Artwork is very important for a child. Not only does their artistic creativity develop, during which children have the opportunity to learn different new art techniques but can, in particular, use their imagination, originality, develop language, think and improve their motor

skills. Art language is one of the first tools for the child to express its opinion. In connection with art education, creativity is a significant phenomenon by which we can shape the development of a child. Art education should encourage creativity as a whole.

For children, art is one of the first expressions that is historically and ontogenetically distinctive for every individual. The child's drawing is always linked to the current state and personality of the child, where its inner life gradually emerges to the surface. Using the visual expression, the child communicates with the environment, expressing itself about the environment in which it lives and the culture that affects him / her. Thanks to color, lines and shape, it can express its feelings. According to the theoretical and scientific findings we can confirm that art generally contributes to the overall development of the child (emotional, aesthetic or intellectual). The drawing itself, the shape and the resulting shape of the work are spatial elements, and due to the color used, a certain emotional aspect of the personality of the child can be observed.By color, the child can express the momentary feeling that gives the drawing completely different meaning. (Šupšáková, 1999). R. Hanus (1990) describes children's art as a means by which a child can express his / her wishes, experiences, attitudes, but also possible conflicts that may arise from attitudes, relationships and experience. The uniqueness of children's art expression is determined by the age of the child and is also influenced by the external environment in which the child is located.*"Contemporary theoretical and practical findings, following the research work of researchers in recent decades, confirm that artwork contributes to the intellectual, emotional and aesthetic development of the child. Children present their own value system that reflects their values hierarchy. In a unique way, through their colors, shapes, lines and other relationships, they present ideas, opinions, or attitudes. At the same time, they compel the child to create, thus supporting the development of divergent thinking and ultimately convergent thinking."*(Šupšáková, 2000, p. 134).

Artistic creativity is developing in the child fromage three. At this time, the child gradually begins to realize its surroundings. However, there are also theories that argue that a child can artistically express itself from the first year of it‘s life. In this case, however, it is rather the need to leave a trace than to express their thoughts. *"Children aged from one to three years, perceive artwork as a way of discovering the world around them, and at the same time as an exciting play. They are much more concerned with the process of creation than with its outcome."*(Kohlová, 2004, p.10). The child is artistically active in the pre-school age almost constantly and naturally expresses interest in new things, mostly expresses itself using symbols that express his ideas and reflect reality, he senses emotionally, responds to color, music, voice tone. Before a child enters school, creativity develops in the child, which develops very unevenly. For a young child, it is very important to develop artistic creativity, as it is a sensory experience, but also an experience with new material and subjects. Gradually fine motoring develops and communication of the child improves. The child's creativity should therefore be given sufficient attention during this period and methods to naturally develop it should be used constantly.

2.1 Formation of artistic creativity using a circular oscillation method

One of the main goals in artistic activities is to show children the ways in which the world of art, culture and our history can be recognized. It is essential that they have a creative form, because if the child correctly understands the language of art, it is able to translate its abilities into its own creative expression and promptly respond to new stimuli in ordinary life, where a lot of information is presented and received in the form of images.

If our goal is to give the child a real picture of the world and self-understanding, to form a cultured and educated person, art is one of the ways we can achieve it. It is necessary to give a helping hand to children and to properly direct them to interesting and compelling ways to know the art. We would like to point out one of the methods that can be interestingly communicated to children and which the pedagogue and writer Y. Ferencová called the circular oscillation method.*"This is a method where the information obtained does not only relate to the works itself, but when circling around the focus, by looking even in distant spheres across the horizons, we approach the artwork to which everything applies. As part of a coherent whole, the image of the work is fluently complemented by the cognitive process."*(Ferencová, 2009, p. 66).The method is based on openness and freedom where the viewer has enough space in the process of perception. The monologue of the perceived experience of a mediator, who can be a parent, teacher, educator or animator, *"is replaced by a multi-voice dialogue, emphasizing not only personal expression but, above all, individual reception by recipients through their own creative activity. Space is deliberately left for participants in the program for expressing their own opinions, their own experiences and moves, both verbally and through a variety of media."*(Ferencová, 2009, p. 66).

At the center of attention is the perceiver (child) who has the freedom to perceive the work of art and to feel himself in the process of making. J. Slavík (1997) presented the concept of art education, which he defined with four parts: art-centric, animo-centric, gnozeo-centric and video-centric. With the method described by Y. Ferencová (2009), gnoso-centric current has most in common, because it draws inspiration in the artistic field, but in the center of its attention is not art itself, but the child and its experience. *"The main goal is to guide the child towards a systematic approach to life. In its conception, gnoso-centrism focuses on the child's day-to-day experience that the creator is endeavoring to enrich and refine through artistic activities, and can thus gradually discover different aspects of the world by "removing objects from the context of normal perception."* (Šupšáková, 1999, p. 17).

In practice, however, we often encounter a misunderstanding of the need for fine art in life. Parents often regard art as secondary and inconsequential, unaware of the true values of artistic creativity and its development for the personality of the child. Creativity is a free process that is rooted in every one of us. In humans, it manifests itself not only in the interaction of man with the environment but also in his "inner life" (creating different ideas and fantastic images of the future). And this gives life a profound meaning. What's important is the experience that comes with discovering different art techniques, exploring new things and discovering new horizons. It is a pleasure to say that the current trends in the approach of art to children are directed towards creating a free space also in Slovakia. This is especially the case during extra-curricular activities, where there is a longer time available for creative education. Thanks to different museums, galleries, creative workshops, we have the opportunity to give children a more interesting form of teaching.

2.2 Forming artistic creativity through experience

The experience is an important factor by which our personality can be constantly shaped. Having a variety of experiences throughout our lives leads to the acquisition of experience, resulting in our personality becoming constantly changing, our behavior and action being affected. Thus, the experience is also an important factor in the process of education.

J. Slavík perceives the experience as *"an individually perceived, experienced and remembered content felt as a meaningful whole, and a story in which the situation is caught from the view of perceiving individual."*(Slavík, 2001, p. 33). The role of experience is gradually gaining ground in pedagogy, and for teachers, educators and trainers, it has become an important

principle that must be observed if we want the child to learn with joy and gain new knowledge not only through memorizing but mainly by interesting acquaintance and discovery. With experience and surprises, we can also develop the child's artistic feeling and general look at art. Thanks to learning by experience, we are also able to bring to the work of art a child who, in general, may not be interested in artistic expression. But how can the child be properly motivated to awaken this interest?By discovering and recognizing new art techniques, we encourage children's natural curiosity. However, new does not have to automatically mean something undiscovered. Today's children see as new, for example, traditional folk techniques and crafts. It is interesting to observe how traditional artistic techniques from the field of folk craftsmanship are able to raise interest in children and how we can use these techniques to develop their creativity to a certain extent and thanks to the history that is inextricably linked with crafts we can bring the child also a pleasant experience from production and learning. The term pedagogy of experience means *"the theoretical definition and analysis of such educational processes that work with the induction, analysis and reflection of experience events in order to gain the experience transferable to further life"* (Jirásek, 2004, p. 6-7). The possibilities of experience are beneficial to use during leisure or out-of-school activities, so they are rather the domain of lecturers and teachers of non-formal education.

If a child itself experiences different experiences and situations, it has direct contact with the subject of the survey, it is more aware of them - this naturally changes childs views and attitudes. Experience is a phenomenon that means the inner enrichment of the life of a person. If we are able to create situations in the classroom to gain an intense experience, to create unusual situations that force the child to think, to teach the pupil by interesting means, we indirectly gain the children's interest for the subject, and naturally we extend the limits of the possibilities to how we can shape the child. The experience is one of the most important factors for visual arts and artists, because it influences the world view, belief, motivation and behavior (Guillaume and Kováčová, 2010). In everyday life, we have the opportunity to meet the different experiences we perceive and remember that make up a particular meaningful part of our life. This fact can be transferred directly into the teaching process and into the process where it is in our interest to develop the child's visual feelings, perceptions and creativity.The experience of creation is described by everyone in some way, always expressing what was most important to us. This also applies to children. Although the situation in which many children find themselves in is basically the same situation, each child perceives it individually and, using the visual language, can express the reality differently. At this point, it is interesting to see different ways in which reality is shown by children. Some children will focus on color, others on the look and composition of the object. Different rendering of the same technique or theme confirms that the experience is the subjective perception of each child and therefore influences each child individually, with specific expressions that the child artistically transforms into an image of reality. This individual influence determines how the child understands the situation or the technique, how it seizes it and how the experience will affect it. J. Slavík referred to such an influence on the personality of the child as a *function of experience* (Slavík, 2001).

3. Extracurricular activity as a means of developing artistic creativity

Art activities that take place in galleries, workshops, studios or other out-of-school spaces create a more open space for children, where more engaging and interestinginter-subject relationships can be used. They also seek to find expressions that can better transform ordinary language into a visual language, and vice versa. Nowadays, in the educational process, a very common question arises and that is what kind of education is the most

effective? In scientific terms, it is a model that is effective not only in terms of knowledge, but also that which promotes the development of one's own creativity. The time we currently live in is characterized, in particular, by a variety of information of different nature and therefore brings some risks to education as well.In this visually overloaded period, the child mostly gains complete information, which results in a decline in critical thinking that involves a certain amount of feeling. It is also more often observed that a child loses interest in obtaining new information, as it realizes how easily it can find it without effort at any moment. At this point it is very important to create an educational environment in which the child gets more experience and has the possibility of direct interaction. The aforementioned facts also concern artistic subjects. If we have the ambition to promote and develop children's creativity while linking it to the learning experience, we must choose appropriate methods, new approaches and forms.Our school system has a certain functioning, but it is not always possible to immediately implement the actual requirements in the educational process. It is therefore appropriate to use out-of-school facilities and activities to apply these new required methods. And thanks to extracurricular activities in galleries and museums, the application of these requirements is somewhat more flexible. The realization of artistic activities is important both because of the acquisition of new information that positively influence sensory and intellectual knowledge of the world of the child, but also because of the discovery of new phenomena from the field of visual arts and the acquisition of a relation to aesthetics and beauty. Through artistic activities,the child is learning a wide variety of solutions for different situations.

Thanks to extracurricular art activities, it can be said that:

- the spatial orientation and imagination of the child are better developed
- the child's motor development and sensory-motor coordination are better developed
- the child can communicate better, receive new ideas and make solutions (Gregušová, 2000).

Our next question which we are trying to find the answer to is what if child's interest in the subject of artdeclines? How can we motivate children to increasetheir interest in art? One of the exciting solutions can be discovering and learning new art techniques through extracurricular activities. It is through discovering that we support children's natural curiosity. For a child, however, a new technique may also be one that has a long-standing tradition in society and is part of traditional folk art and craft techniques. It is interesting to observe as traditional arts techniques from the field of folk craftsmanship are able to raise interest in children and how we use these techniques to develop their creativity to a certain extent. For the child, it is very interesting to try the technique of weaving gypsy weavers, to design an object made from wire, and to create space objects using the wire, to model various animals and figures by free hand, to try to work with the leather, to design a custom pattern of bobbin lace, to make figures from husk or to paint on the glass using a traditional old technique and, in addition to everything, to know the history and the past of the people for whom these techniques were both livelihood and pleasure.Traditional craft is becoming more and more popular and widespread. That is why we consider it one of the possible solutions to how we can use this area also through extra-curricular activities to develop children's creativity and skill. Since they are unusual artistic techniques that children do not usually come to contact with, they are more interested in performing these activities. These findings are based on our previous observations, which we were able to do directly during extracurricular activities with groups of children aged five to seventeen who were actively involved in creative craft works throughout the year 2017.

4. Conclusion

A number of methods exist that describe how art can best be brought closer to children. Thanks to creative lectures, workshops, museum and gallery pedagogy, we have the opportunity to influence the creativity of children and using the experience learningwe can support the development of their creativity. Creative self-expression depends on the imagination and experience of the child, but also on the support of the parent or pedagogue. When a child creates, it is forced to reflect on its own ideas and feelings. The child chooses what is appropriate for its intention, and attempts a form of expression. The ideal situation is when the child has the opportunity to express his / her own ideas and is not particularly limited by other factors and conditions, especially regardinggiven patterns and templates.Perhaps the most importanttask in promoting creativity is for it to be natural and to give the child the opportunity of quality self-expression associated with experience. The quality of the child's artistic creativity is better, if the experience in the actual realization is greater. A positive experience naturally attracts a child to continue artistically expressing it. If a person receives a positive feedback, he naturally tries to search for the activities to which these pleasant experiences are connected. Such influence is also important in extracurricular activities where, thanks to sufficient stimulation and attractive environment, children can realize their ideas and learn new things in other ways then they are used to in the school environment (Guillaume and Kováčová, 2010).

Affiliation

The contribution is part of the project VEGA 1/0179/17 Research on identifiers of fine arts talentsand talents of children and youth.

Sources

1. FERENCOVÁ, Yvona. 2009. *Apozice obrazu*. Brno: Nakladatelství Pavel Křepela, 2009. 183 s. ISBN 978-80-86669-12-0.
2. GREGUŠOVÁ, Hedviga. 2000. *Výtvarné aktivity mentálne postihnutých detí predškolského veku*. Bratislava : Pedagogická fakulta UK 2000. 154 s. ISBN 80-88868-48-3.
3. GUILLAUME, Michaela. 2010. Expresia dieťaťa ako výsledok viacerých kreatívnych procesov. In: *Materská škola a svet okolo*. Zborník z konferencie. Ružomberok : MŠ SR a Spoločnosť pre predškolskú výchovu, 2010. 176 s. ISBN 978-80-970391-0-3.
4. HANUS, Roland, MÁTEJOVÁ, Zlatica. 1990. *Úvod do terapeutických techník*. Bratislava : Pedagogická fakulta, UK, Bratislava 1990. ISBN 80-223-0207-4.
5. HLAVSA, Jaroslav. 1985. *Psychologické základy teórie tvorby.* Praha : Academia. 356 s.
6. JIRÁSEK, Ivan. 2004. *Zážitková pedagogika.* In: Gymnasion, 2004, Vol. 1, s. 6–16. Dostupné online: https://is.muni.cz/el/1451/podzim2013/np2270/um/Vymezeni_zazitku_Jirasek2004.pdf?lang=en
7. KING, B.J., POPE, B. 1999. Creativity as a factor in psychological assesment and healthy psychological functioning. Journal od personality assessment. Roč. 72, č. 2, s. 200-208.
8. KOHLOVÁ, Maryann. 2004. Výtvarné činnosti pro malé děti. Praha : Portál, 2004. 125s. ISBN 80-7178-891-0.
9. MAŇÁK, Josef. 1998. *Rozvoj aktivity, samostatnosti a tvořivosti žáků*. 1. vyd. Brno : PdF MU, 1998. 143 s. ISBN 80-210-1880-1.
10. MUSIL, Miroslav. 1989. *Talenty cez palubu?* Bratislava : Smena, 1989. 247 s.

11. SLAVÍK, Jan. 2001. *Umění zážitku, zážitek v umění, I. diel.* Praha : Pedagogická fakulta Univerzita Karlova, 281 s. ISBN: 8072900668.
12. ŠUPŠÁKOVÁ, Božena. 1999. *Projekty a alternatívne formy vo výtvarnej výchove*. Bratislava : Gradient, 1999. 124 s. ISBN 80-967231-4-6.
13. ŠUPŠÁKOVÁ, Božena. 2000. *Detský výtvarný prejav*. Svätý Jur: Digit, s.r.o, 2000. 184 s. ISBN 80-968441-0-5.
14. VALACHOVÁ, Daniela. 2004. Teórie kreatívnej výchovy. In: *Kapitoly z teórie výchovy.* Prešov : Fakulta humanitných a prírodných vied, 2004. ISBN 80-8068-255-0. s. 205-211.
15. VALACHOVÁ, Daniela. 2008. Fenomén kreativity v edukácii detí predškolského veku. In: *Vzdelávanie od útleho veku, šanca pre všetky deti (zborník z európskej konferencie*). Bratislava : MPC, 2008, s. 255-265. ISBN 978-80-89055-82-1.
16. ZELINA, Miron. 1994. *Stratégie a metódy rozvoja osobnosti dieťaťa.* Bratislava : IRIS, 1994. 230 s. ISBN80-9670-134-7.

Contact

Mgr. Monika Kepičová
Supervisor: Prof., PaedDr. Daniela Valachová, PhD.
Comenius University in Bratislava, Faculty of education
Department of Visual Arts Education
Račianska 59, Bratislava, 813 34
phone number: +421 910 139 305
email: monika.kepicova@gmail.com

KOMPARÁCIA PREDPRIMÁRNEJ EDUKÁCIE NA SLOVENSKU A V ÍRSKU A PRVÝ POHĽAD NA MATEMATICKÉ VZDELÁVANIE

COMPARISON OF THE EARLY CHILDHOOD EDUCATION IN SLOVAKIA AND IRELAND AND FIRST INSIGHT INTO MATHEMATICS

Martina Drobná

Abstrakt

Príspevok prezentuje stručnú charakteristiku edukačného systému v Írskej republike od predškolskej výchovy až po vysokoškolské vzdelávanie v porovnaní so Slovenskom. Podrobnejšie predstavuje predškolskú edukáciu a jej schémy v komparácii s predškolskou edukáciou na Slovensku, popisuje kurikulum a národný program kvality pre tento typ vzdelávania, zameriava sa na predmet Matematika. Pozornosť je upriamená na predškolské triedy v primárnom vzdelávaní, jeho kurikulum, ciele a obsah matematiky pre tieto ročníky. Oboznamuje s metódami a prostriedkami výučby, porovnáva vzdelávacie štandardy matematiky v predškolskej edukácii obidvoch krajín.

Klúčové slová: *predprimárna edukácia, Írska republika, Slovenská republika, kurikulum, matematika*

Abstract

The article provides a brief description of the education system in the Republic of Ireland from early childhood to university education in comparison to the Slovak Republic. It introduces The Early childhood education and its schemes in detail in comparison to the Slovakia, it describes the curriculum and The National Quality Framework for Early Childhood Education, with a focus on Mathematics. The attention of the paper is on infant classes in primary school, Mathematics curriculum and its aims and broad objectives for infant classes. The paper informs about teaching methods and its resources, compares skills development in mathematics in early childhood education of both countries.

Key words: *early childhood education, Republic of Ireland, Slovak Republic, curriculum, mathematics*

1. ÚVOD

Írsky edukačný systém prešiel v posledných rokoch niekoľkými zmenami, ktoré výrazne ovplyvňujú nielen kurikulum na všetkých úrovniach edukácie, ale aj výsledky rôznych meraní a testovaní vedomostí žiakov. V medzinárodnom testovaní TIMSS sa Írska republika a Slovensko stretli dvakrát v kategórii 9 až 10 ročných žiakov, v roku 2011 a v roku 2015. V obidvoch prípadoch žiaci Írska dosiahli lepšie výsledky v porovnaní so Slovenskou republikou. V nadväznosti na komparatívnu analýzu primárneho matematického vzdelávania na Slovensku a v zahraničí (Scholtzová, 2014_1), ktorej súčasťou bola aj edukácia v Írsku (Scholtzová, 2014_2), realizujeme porovnanie edukačných systémov oboch krajín s akcentom na matematiku v predprimárnej edukácii.

2. CHARAKTERISTIKA EDUKAČNÉHO SYSTÉMU V ÍRSKEJ REPUBLIKE

Školský systém v Írskej republike je rozčlenený na niekoľko stupňov: predprimárny stupeň (Early childhood), primárny stupeň (Primary) (8 rokov štúdia), sekundárne vzdelávanie (Post Primary) (5 alebo 6 rokov štúdia), rozširujúce vzdelávanie (Further Education and Training), vyššie vzdelávanie (Higher Education). (*Department of Education and Skills,* 2018)

Predprimárna edukácia (Early childhood)

Predprimárne vzdelávanie je zastrešované Ministerstvom pre deti a mládež a je realizované prostredníctvom rôznych predškolských zariadení, vo väčšine prípadov v súkromnom vlastníctve. Podrobnejšie sa predprimárnej edukácii venujeme v kapitole 3.

Primárna edukácia (Primary Education)

Povinná školská dochádzka v Írskej republike začína vo veku 6 rokov v prvom ročníku základných škôl. Napriek tomu, veľa detí vo veku štyri a pol roka až piatich rokov začína školskú dochádzku v junior infants triedach, ktoré sú ekvivaletné predprimárnemu vzdelávaniu v Slovenskej republike. V akom veku dieťa nastúpi do školy, záleží od rodiča. Do junior infants triedy môže nastúpiť dieťa najskôr vo veku 4 rokov, najneskôr vo veku 6 rokov. Cyklus primárneho vzdelávania je ukončený šiestou triedou spravidla vo veku dvanástich rokov. Nie je podmienený žiadnou záverečnou skúškou. (*Department of Education and Skills,* 2018)

Sekundárne vzdelávanie (Post Primary Education)

Sekundárne vzdelávanie začínajú deti vo veku 12 až 13 rokov, trvá 5 rokov a je rozdelené na dva cykly. Prvý cyklus vzdelávania Junior Cycle (JC) - nižšie sekundárne vzdelávanie - končí po troch rokoch štúdia skúškou Junior Certificate a týmto sa končí aj povinná školská dochádzka. Študenti si môžu vybrať z niekoľkých možností ako pokračovať v štúdiu. Senior Cycle (SC) - vyššie sekundárne vzdelávanie - ponúka študentom nepovinno-voliteľný tzv. prechodný rok (Transition Year), ktorý nasleduje hneď po nižšom sekundárnom vzdelávaní a študenti v ňom získavajú praktické skúsenosti do života. Po ukončení tohto programu študent môže pokračovať v dvojročnom štúdiu v Senior Cycle, kde si vyberá z troch študijných programov - The Leaving Certificate, The Leaving Certificate Vocational Programme (LCVP) zameraný na technické predmety a The Leaving Certificate Applied Programme (LCA), ktorý je zameraný na študentov s problémami v učení. (*Department of Education and Skills,* 2018)

Rozširujúce vzdelávanie (Further Education and Training)

Kurzy a pracovné tréningy realizované rôznymi organizáciami, školami a úradmi práce tvoria časť rozširujúceho vzdelávania. Sú certifikované, ale nie sú súčasťou tretieho stupňa vzdelávania. Rozdeľujú sa na denné (full-time) a večerné (part-time) a vo väčšine prípadov sú spoplatnené. (*Department of Education and Skills,* 2018)

Vyššie vzdelávanie (higher level)

Univerzitné vzdelávanie je rozčlenené na tzv. College of Education a technologické inštitúty, kde sa získava vysokoškolské vzdelanie prvého stupňa. Vysokoškolské vzdelanie druhého a tretieho stupňa prebieha na University. Celý systém vyššieho vzdelávania je klasifikovaný ako tretí stupeň vzdelávania, podmienkou pre prijatie je ukončenie vyššieho sekundárneho vzdelávania získaním The Leaving Certificate alebo The Leaving Certificate Vocational Programme. Štúdium na vyššie uvedených typoch škôl je spoplatnené. (*Department of Education and Skills,* 2018)

2.1 Porovnanie edukačných systémov v medzinárodnej klasifikácii vzdelávania ISCED

Stupeň vzdelávania	SLOVENSKO	ÍRSKO
Predprimárne	Materská škola (3-6) ISCED 0	Materské školy všetkých typov (2-4) ISCED 0

Primárne	Základná škola 1. stupeň (6-10) ISCED 1	Primary ISCED 1 Junior infants (4 a 5) Senior infants (5 a 6) 1. ročník (6-7) 2. - 6. ročník (7-12)
Nižšie sekundárne	2. stupeň ZŠ, nižšie ročníky 8-roč. gymnázií (10-15) ISCED2	Junior certificate (12-15) ISCED 2A
Vyššie sekundárne	Gymnázia a vyššie ročníky 8-ročných gymnázií (15-19) ISCED 3A Stredné odborné školy ISCED 3B	The Leaving certificate, The Leaving Certificate Vocational Programme(15-18) ISCED 3A The Leaving Certificate Applied Programme ISCED 3C Transition Year (15-16) ISCED 3C
Doplňujúce vzdelávanie	Kurzy a programy na získavanie kvalifikácií ukončené certifikátom ISCED 4B	Kurzy a programy na získavanie kvalifikácií ukončené certifikátom ISCED 4B
Vyššie vzdelávanie	Vysokoškolské vzdelávanie prvého stupňa ISCED 5B druhého stupňa ISCED 5A tretieho stupňa ISCED 6	Vysokoškolské vzdelávanie 1. stupňa (college, IT) ISCED 5B 2. stupňa (university) ISCED 5A 3. stupňa (university) ISCED 6

(Zdroj: *ISCED: International Standard Classification of Education*, 2011)

3. PREDPRIMÁRNE VZDELÁVANIE

Írska republika

Predprimárne vzdelávanie v Írskej republike sa začína vo veku 6 mesiacov a prebieha v rôznych typoch zariadení, ktoré sú v súkromnom vlastníctve alebo vo vlastníctve mesta (community pre-school) Tieto zastrešujú jasle tzv. créches, materské školy, materské školy typu Montessori, naíonraí (výučba výlučne v írskom jazyku), rôzne kluby a skupiny s dennou starostlivosťou o deti v predškolskom veku. Keďže predškolská výchova je spoplatnená a nie je povinná, záleží len na rodičoch, v akom veku a do akého predprimárneho zariadenia umiestnia svoje dieťa. *(Department of Education and Skills,* 2018*)*

Národný program kvality pre predškolskú edukáciu Síolta bol publikovaný v roku 2006 a definuje, hodnotí a podporuje zvyšovanie kvality edukácie od narodenia až po vek 6 rokov. Je určený pre všetky typy predškolských zariadení, vrátane infant tried, ktoré sú súčasťou primárneho vzdelávania. Medzi kľúčové princípy programu patrí filozofia dieťa na prvom mieste, dôležitosť spoluúčasti rodiča na výchove, hra ako centrálny prvok vo výučbe, tímová práca a pedagogický prístup. Okrem iného obsahuje aj typy a návody pre zriaďovateľov, ako uviesť jednotlivé komponenty programu do praxe, špecifikuje minimálny stupeň vzdelania pre učiteľov a je prepojený s kurikulom Aistear. *(Síolta,* 2018*)*

V roku 2010 vstúpila do platnosti tzv. Schéma bezplatnej predškolskej starostlivosti ECCE (The Early Childhood Care and Education), ktorá umožňovala deťom od 3 rokov a 2 mesiacov do 4 rokov a 7 mesiacov navštevovať predškolské zariadenie zdarma po dobu jedného školského roka (38 týždňov) v trojhodinovej dennej starostlivosti. Táto ECCE schéma prešla niekoľkými zmenami v septembri v roku 2016, kedy sa znížila hranica veku dieťaťa pri vstupe do predškolského zariadenia na 3 roky a maximálny vek pri ukončení predškolskej dochádzky nesmel byť viac ako 5 rokov a 6 mesiacov. Nástup do predškolského zariadenia prebiehal v troch termínoch, v septembri, v januári a v apríli. Dĺžka trvania tejto bezplatnej predškolskej starostlivosti sa zmenila z jedného školského roka na dva roky. September 2018 priniesol ďalšie zmeny v schéme. Vek dieťaťa pri vstupe do predškolského zariadenia sa posunul na hranicu 2 rokov a 8 mesiacov, dieťa počas dochádzky nesmie dosiahnuť vek 5 rokov a 6 mesiacov. Termín nástupu do predškolského zariadenia v schéme

ECCE je iba jeden, september príslušného školského roka. (*Department of Children and Youth Affairs,* 2018)
Vzorec, podľa ktorého je uplatňovaná bezplatná schéma v predškolských zariadeniach je zvyčajne 3 hodiny denne 5 dní v týždni, dopoludnia alebo popoludní. Na základe špeciálneho povolenia Ministerstva pre deti a mládež je možné, aby vyučovanie v schéme prebiehalo 3 a pol hodiny denne, v prípade, ak je predškolské zariadenie z vážnych dôvodov otvorené iba štyri dni v týždni. Ak dieťa navštevuje predškolské zariadenie v celodennom programe, hodiny mimo bezplatnej schémy si rodičia musia hradiť podľa cenníka príslušného zariadenia. *(Citizens Information,* 2018*)*
Súčasťou ECCE schémy je AIM model Dostupnosť a inklúzia (Access and Inclusion Model), ktorý vstúpil do platnosti v júni 2016 a umožňuje deťom so špeciálnymi potrebami zúčastňovať sa edukačného procesu v predškolskom zariadení. Model je realizovaný v siedmich stupňoch podpory nielen pre dieťa, ale aj pre zriaďovateľa a učiteľa. Prvé tri stupne sú univerzálnou podporou, ktorá zahŕňa vydanie príručky Diverzita, rovnocennosť a inklúzia, učitelia majú možnosť zvyšovania kvalifikácie v novom študijnom odbore Riadenie inklúzie v predškolskom veku (Leadership for Inclusion in The Early Years) a doškoľovací program pre súčastných učiteľov zameriavajúci sa na inklúziu detí so špeciálnymi potrebami do materských škôl. Obidva programy sú hradené Ministerstvom pre deti a mládež, učiteľom sú preplácané výdavky na štúdium. Stupne 4 až 7 obsahujú cielenú podporu konkrétnym materským školám a deťom. Zriaďovateľ má nárok na pomoc experta v oblasti predškolskej výchovy pre deti so špeciálnymi potrebami, môže požiadať o grant na nákup špeciálnych pomôcok, alebo grant na prispôsobenie priestorov v zariadení potrebám detí. K dispozícii má profesionálnych terapeutov a nárok na finančnú podporu pre pedagogický dozor navyše. *(Department of Children and Youth Affairs,* 2018*)*

Infant triedy

Špeciálnou súčasťou predškolskej edukácie sú triedy junior a senior infants, ktorých vyučovanie prebieha vrámci základnej školy. Posledné výskumy ukazujú, že vek pri vstupe dieťaťa do školy sa zvýšil. V školskom roku 1999/2000 bolo 47 % štvorročných detí v junior infant triedach, v roku 2016/2017 počet klesol na 27 %. Vplyv na túto zmenu má zavedenie vyššie spomínanej ECCE schémy, medzi ktorej základnými prioritami je okrem iného aj stanovenie vekovej hranice pri vstupe do infant tried na 5 rokov. (Smyth, 2018) Vyučovanie v junior a senior ročníkoch prebieha v súlade so školským poriadkom danej školy, začiatok vyučovania je zvyčajne stanovený na 9. hodinu, čas je možné prispôsobiť potrebám školy. V junior infants triedach sa výučba prvé dva týždne v septembri končí o 12. hodine, tretí týždeň o 12.45 a v poslednom týždni sa koniec vyučovania prispôsobí senior infant triedam, tzn. 13.45. Vyučovacia hodina trvá 30 minút, prvá „malá“ prestávka je od 11.00 do 11.15, druhá prestávka na obed má 30 minút a začína o 12.50. Časť týchto prestávok deti trávia na školskom dvore, iba v prípade veľmi nepriaznivého počasia ostávajú v triedach. *(Bunscoil Mhuire,* 2018*)*

Kurikulum

Národný úrad pre kurikulum a hodnotenie NCCA predstavil v roku 2009 kurikulum pre predškolskú edukáciu Aistear. Základ tvoria štyri témy – Zdravie, Identita a príslušnosť, Komunikácia, Objavovanie a myslenie a pokrýva vekovú kategóriu od 0 do 6 rokov. Je založený na 12 princípoch, ktoré sú rozdelené do troch skupín – Deti a ich život v rannom detstve, Deti a ich prepojenie s ostatnými a Deti a ich vývoj a učenie. Tieto sú prepojené s každou témou kurikula a prezentované vo vekových kategóriach dojča, batoľa a predškolský vek. Kurikulum opisuje, čo dieťa v ktorom období má dosiahnuť po stránke kognitívnej a senzomotorickej, ponúka návody a typy na jeho realizáciu v škole a doma, podčiarkuje dôležitosť hry v predškolskej edukácii. Je určený nielen pedagógom a zriaďovateľom, ale aj rodičom. Súčasťou kurikula Aistear je praktická príručka Aistear Síolta, ktorá spája

kurikulum s programom Síolta v praktickej rovine. Edukácia v junior a senior infant triedach prebieha podľa kurikula Aistear a kurikula pre primárne školstvo Curaclam na Bunscoil, ktoré bolo navrhnuté Národným úradom pre kurikulum a hodnotenie NCCA a uvedené do pedagogickej praxe v roku 1999. Bola to prvá kompletná revízia kurikulárneho dokumentu od roku 1971. Zmeny v predškolskej edukácii ovplyvňujú aj kurikulum primárneho školstva a v súčastnosti sa pracuje na jeho reevidovaní na základe spolupráce predškolských pedagógov s učiteľmi v základných školách. Príkladom toho je nová oblasť kurikula Jazyk pre infant triedy až druhý ročník, ktorá bola publikovaná online v decembri 2015. Kurikulum je rozdelené do siedmich kľúčových oblastí: 1. Umelecká výchova (Art) – vizuálne umenie, dráma a hudba; 2. Jazyk nový, junior infant až druhý ročník (Language New – junior infants-2nd class) - anglický a írsky jazyk, Jazyk (Language) – anglický a írsky; 3. Matematika (Mathematics); 4. Sociálna, environmentálna a vedecká výchova (Social Environmental and Scientific Education); 5. Telesná výchova (Physical Education); 6. Náboženská výchova alebo Etická výchova (Religion or Ethical Education); 7. Sociálna, osobná a zdravotná výchova (Social, Personal and Health Education). Každú oblasť a podoblasť tvoria dve časti - témy kurikula a metodická príručka pre učiteľa s návrhmi vzdelávacích plánov pre školu, triednych plánov, štýlov a metód vyučovania. V infant triedach medzi základné odporúčané metódy patrí hra a s ňou spojené vyučovacie prostriedky. (*National Council for Curriculum and Assesment*, 2018)

Slovenská republika

Predprimárnu edukáciu na Slovensku zabezpečujú materské školy a špeciálne materské školy, ktoré môžu poskytovať poldennú, celodennú, týždennú alebo nepretržitú starostlivosť. Predškolská príprava spravidla prebieha od tretieho do šiesteho roku dieťaťa, v niektorých prípadoch je možné prijať dieťa aj vo veku dvoch rokov. Prednostne sa prijíma dieťa po dovŕšení piateho roku života. Triedy sú rozdelené podľa veku detí, posledný rok je triedou predškolákov. Dochádzka je ukončená dosiahnutím školskej spôsobilosti získaním osvedčenia o ukončení predprimárnej edukácie. Školská spôsobilosť sa zisťuje pri zápise do školy, pokiaľ túto dieťa nedosiahne, nástup do školského zariadenia môže byť odložený o jeden rok. V súčastnosti prebieha zmena v legislatíve k zavedeniu povinnej predškolskej dochádzky pre všetky deti vo veku piatich rokov, ktorá by mala vstúpiť do platnosti v septembri 2020. (*Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky,* 2018)

Štátny vzdelávací program

Ciele výchovy a vzdelávania v predškolskom období sú definované Štátnym vzdelávacím programom, ktorý je rozdelený do siedmich oblastí – Jazyk a komunikácia, Matematika a práca s informáciami, Človek a príroda, Človek a spoločnosť, Človek a svet práce, Umenie a kultúra, Zdravie a pohyb. Jednotlivé oblasti sú vzájomne integrované, štruktúrované do podoblastí a každá má tri dimenzie – výkonové štandardy, obsahové štandardy a evaluačné otázky. Na základe Štátneho vzdelávacieho programu si jednotlivé materské školy tvoria školský vzdelávací program, ktorý si môžu reevidovať podľa potreby. Jednotlivé činnosti sú súčasťou týždenných plánov a tie zahŕňajú plnenie výkonových štandardov určených štátnym vzdelávacím programom. (*Štátny vzdelávací program pre predprimárne vzdelávanie v materských školách,* 2016)

3.1 Komparácia predškolského vzdelávania na Slovensku a v Írsku

Rozdielov v predškolskej edukácii Írska a Slovenska je niekoľko. Kurikulum, ktoré reflektuje vek pri vstupe do predškolského zariadenia, forma a organizácia činností, dĺžka trvania predškolskej edukácie. Napriek tomu, že kurikulum Aistear v Írsku zahŕňa vekovú kategóriu od narodenia až po šesť rokov, vek dieťaťa pri vstupe do materskej školy značne ovplyvňuje sociálny status a solventnosť rodičov (Smyth, 2018). V porovnaní so Slovenskou republikou,

kde všetky deti vo veku troch rokov majú nárok na bezplatnú celodennú starostlivosť v predškolskom zariadení, trojročné deti v Írskej republike trávia v bezplatnej ECCE schéme iba tri hodiny denne. Edukácia 4 až 6 ročných detí v Írsku pokračuje v infant triedach základných škôl, kde je vyučovanie časovo organizované, prebieha aj v popoludňajších hodinách, kedy krivka výkonnosti klesá a dieťa je unavené aj napriek tomu, že vyučovacie hodiny majú len 30 minút v porovnaní s dĺžkou vyučovacích hodín vo vyšších ročníkoch, ktorá je 45 minút a vyučovanie končí o hodinu skôr. Školskú zrelosť dosiahnu až po dvoch rokoch už prebiehajúcej školskej dochádzky. Napriek všetkým týmto ukazovateľom, šesťročné dieťa v Írskej republike má vedomosti a zručnosti na vyššej úrovni v porovnaní so šesťročným dieťaťom v Slovenskej republike.

4. MATEMATIKA V PREDPRIMÁRNOM VZDELÁVANÍ

Írska republika

Predškolské zariadenia

V kurikule Aistear sa dieťa s matematikou stretáva v tématickej oblasti Komunikácia prostredníctvom pozorovania objektov. V spolupráci s dospelým objavuje rozdiely a podobnosti (farba, tvar, veľkosť), prostredníctvom slovných hier a riekaniek sa učí počítať a orientovať v priestore, spoznáva číslice v každodennom živote (čísla domov, čísla na hodinách, vo výkladoch). Cez rôzne fyzické aktivity v téme Objavovanie a myslenie získava predstavu o priestore, oboznamuje sa s konceptom merania, porovnáva a triedi predmety na základe určitých znakov. Výučba prebieha výlučne prostredníctvom hier, vyučovacími prostriedkami sú predmety dennej potreby a hračky, nie sú odporúčané učebnice ani pracovné listy. *(Aistear*, 2018)

Infant triedy

Matematika v infant triedach je rozdelená do týchto oblastí:

Prvé matematické predstavy (iba v junior infant ročníku) – Triediť a porovnávať predmety na základe jednej vlastnosti, usporiadať predmety podľa dĺžky alebo výšky, vytvoriť rovnocenné alebo rozdielne skupiny predmetov.

Čísla – Počítať od 0 do 20, orientovať sa v číselnom rade, porovnávať čísla, čítať a písať číslice od 0 do 10, použiť radové číslovky.

Algebra – Identifikovať, kopírovať a pokračovať v danej postupnosti, rozložiť čísla niekoľkými spôsobmi.

Tvary a priestor – Orientovať sa v priestore, pomenovať a opísať priestorové a rovinné útvary, spájať útvary do väčších celkov a naopak.

Merania – Merať dĺžku neštandardnými meracími nástrojmi, spoznávať koncept času a jeho jednotiek, oboznamovať sa s číselnou hodnotou peňazí.

Dáta – Spoznávať dáta v rôznych spôsoboch pre rôzne účely.

Školský vzdelávací plán pre infant triedy je tvorený na základe kurikula Aistear a kurikula pre primárne vzdelávanie Curaclam na Bunscoil, učitelia sú povinní vyhotoviť ročný vzdelávací plán pre svoju triedu, krátkodobý týždenný plán a dennú prípravu. Týždenná časová dotácia v predmete Matematika pre infant triedy je 2 hodiny a 15 minút. (*Primary School Curriculum*, 1999)

Napriek tomu, že učitelia majú k dispozícii niekoľko druhov učebníc a pracovných zošitov, v posledných rokoch sa odporúča pokračovať v štýle výučby predškolských zariadení – hra ako ústredná metóda, predmety dennej potreby a hračky ako vyučovacie prostriedky. Program Pripraviť sa, pozor, štart – matematika (Ready, Set, Go – Maths) umožňuje deťom spoznávať tématickú oblasť Čísla prostredníctvom aktivít a interaktívnych hier. Ponúka časovo-tématický plán pre obidva ročníky, v ktorom 3 dni v týždni sú venované tématickému celku Čísla a Prvé matematické predstavy, 2 dni ostatným tématickým celkom kurikula. Tieto sú plynule prepojené, dieťa získava nové informácie na základe vedomostí z predchádzajúcej

hodiny. Práca žiakov prebieha v skupinách, založených na hodnotení učiteľa a to umožňuje každej skupine postupovať vlastným tempom. Denné pozorovania aktivity žiakov sú smerodajné pre učiteľa pri modifikovaní týchto skupín. Pri výučbe sú využívané pomôcky, ktoré sú súčasťou programu a predmety, s ktorými sa deti bežne dostávajú do styku. (*Ready, Set, Go – Maths,* 2018)

Slovenská republika

Matematické vzdelávanie v predškolskej edukácii je realizované prostredníctvom vzdelávacej oblasti Matematika a práca s informáciami, ktorá je definovaná Štátnym vzdelávacím programom. Vzdelávacie štandardy sú rozdelené do štyroch oblastí:

Čísla a vzťahy – Počítať od 1 do 10, vytvárať skupinu predmetov s daným počtom v obore do 10, odoberať a pridávať predmety v danej skupine, porovnať počty dvoch skupín, pracovať s pojmom polovica.

Geometria a meranie – Rozlišovať geometrické útvary hmatom a zrakom, odmerať vzdialenosť neštandardnými meracími nástrojmi, identifikovať a približne nakresliť alebo vymodelovať priestorové a rovinné útvary, orientovať sa v priestore, nakresliť, rozlíšiť a pomenovať rovnú a krivú čiaru, pohybovať sa v štvorcovej sieti podľa pokynov, opísať polohu predmetov v usporiadanom rade.

Logika – Identifikovať a pokračovať v danej postupnosti, rozhodovať o pravdivosti výrokov, vytvoriť skupinu predmetov s rovnakou vlastnosťou, klasifikovať prvky na základe jednej alebo viacerých vlastností, vytvoriť dvojicu predmetov na základe danej logickej súvislosti.

Práca s informáciami – Ovládať základy práce s digitálnymi technológiami, používať digitálne animované programy.

Edukácia prebieha prostredníctvom rôznych manipulačných činností, hier a jednoduchých úloh z bežného života, učitelia majú k dispozícii niekoľko variantov pracovných listov. *(Štátny vzdelávací program pre predprimárne vzdelávanie,* 2016)

4.3 Komparácia výkonových štandardov v predprimárnej edukácii

	Slovensko	Írsko
Čísla	1 – 10 počíta, jednoduché počtové operácie manipuláciou s predmetmi, porovnáva	0 - 20 počíta, píše, porovnáva, používa symboly sčítania a odčítania
Geometria	Priestorové a rovinné útvary – pomenúva a rozoznáva, vymodeluje	Priestorové a rovinné útvary – pomenuje, opíše, triedi
Triedenie predmetov	Triedi podľa jedného alebo dvoch kritérií	Triedi na základe jedného-dvoch kritérií
Merania	Meranie dĺžky neštandardnými meracími nástrojmi	Merannie dĺžky, váhy, objemu neštandartnými meracími nástrojmi, rozoznávanie času v hodinových intervaloch
Logika	Identifikovať a pokračovať v danej postupnosti	Identifikovať, kopírovať a pokračovať v danej postupnosti
Práca s informáciami	Základy práce s digitálnymi technológiami	

5. ZÁVER

Predškolská edukácia v Írskej republike sa v minulosti sústredila len na opateru detí, bez akýchkoľvek edukačných cieľov. Publikovanie kurikula Aistear v roku 2006 a následne zavedenie bezplatnej predškolskej schémy v roku 2010, malo za následok otvorenie nových

predškolských zariadení s kvalifikovanými pedagógmi. Pripravenosť detí na školu je na vyššej úrovni, zvyšuje sa hranica veku pri vstupe do školy. Hra ako základný prvok vo výučbe matematiky v infant triedach spolu s predmetmi dennej potreby umožňuje matematike byť súčasťou bežného života. Všetky tieto aspekty ovplyvňujú výučbu matematiky a vzťah žiakov k nej aj vo vyšších ročníkoch, čo môže byť jedným z dôvodov pre dosiahnutie lepších výsledkov Írskej republiky v testovaní TIMSS v porovnaní so Slovenskou republikou. Podrobná komparácia nielen edukačných systémov Slovenska a Írska je predmetom nášho ďalšieho výskumu.

Použitá literatúra

1. *Aistear: the Early Childhood Curriculum*. Dublin. Dostupné ma internete: https://www.ncca.ie/en/early-childhood/aistear.
2. *Citizen Information.* Dostupné na internete: www.citizeninformation.ie
3. *Department of Education and Skills.* Dublin. Dostupné na internete: http://www.education.ie/en/The-Education-System/
4. *Department of children and Youth Affairs*. Dublin. Dostupné na internete: https://www.dcya.gov.ie/
5. *ISCED: International Standard Classification of Education.* Montreal. Dostupné na internete: http://www.uis.unesco.org/Education/Pages/international-standardclassification-of-education.aspx
6. *Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky.* Bratislava. Dostupné na internete: www.minedu.sk
7. *National Council for Curriculum and Assesment.* Dublin. Dostupné na internete: www.ncca.ie
8. *Primary school curriculum, Curaclam na Bunscoile, Mathematics*. Dublin: Publish by the stationary office, 1999. Dostupné na internete: www.curriculumonline.ie/en/Primary_School_Curriculum/Mathematics/
9. *Ready, Set, Go – Maths.* Dostupné na internete:_http://www.pdst.ie/sites/default/files/RSGM%20Jnr%20Inf%20Scheme.pdf
10. SCHOLTZOVÁ, I. , ed. *Komparatívna analýza primárneho matematického vzdelávania na Slovensku a v zahraničí.* Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2014_1. 386 s. ISBN 978-80-555-1204-4.
11. SCHOLTZOVÁ, I. Írsko a Slovensko – komparatívna anlýza vybraných aspektov primárnej matematickej edukácie. In: *Komparatívna analýza primárneho matematického vzdelávania na Slovensku a v zahraničí.* Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2014_2. s. 195 – 237. ISBN 978-80-555-1204-4.
12. *School Policies Bunscoil Mhuire.* Youghal. Dostupné online: https://bunscoilmhuireyoughal.weebly.com/
13. *Síolta, the National Quality Framework for Early Childhood Education*, Dublin. Dostupné na internete: www.siolta.ie
14. SMYTH, E. *The Transition to Primary Education*: Insights from The Growing up in Ireland study. 1. vydanie. Dublin: The Economic and Social Research Institute, 2018. 140s. ISBN 978-0-7070-0456-3.
15. *Školský vzdelávací program pre predprimárne vzdelávanie,* Bratislava. Dostupné na internete: http://www.minedu.sk/data/files/6317_svp_materske_skoly_2016-17780_27322_1-10a0_6jul2016.pdf

Kontaktné údaje
PaedDr. Martina Drobná
Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta (externý doktorand)
Ul. 17. novembra 15, 08001 Prešov, Slovensko
Tel: 00421 948 125 855
email: martina.drobna@gmail.com

SWOT ANALÝZA – VYUŽITIE PRI RIEŠENÍ NEZAMESTNANOSTI ABSOLVENTOV STREDNÝCH ŠKÔL

SWOT ANALYSIS – USE IN THE SOLUTION OF UNEMPLOYMENT OF GRADUATES OF SECONDARY SCHOOL

Marie Borová

Abstrakt

Nezamestnanosť mladej generácie je aktuálním problémom nielen Slovenskej republiky, ale aj celej Európskej únie. Prejavuje sa jako jeden z najzávažnejších ekonomických problémov, ktorý zasahuje takmer do všetkých stránok života nezaměstnaného jednotlivca, ale aj jeho blízkých. Najviac ohrozenou skupinou na trhu práce je nezaměstnaná mladá generácia, ktorá ukončila vzdelanie a hľadá si svoje prvé zamestnanie. Cieľom príspevku je poukázať na potrebu využitia SWOT analýzy ako nástroja plánovania vlastnej stratégie získania zamestnania.

Kľúčové slová: *SWOT analýza, silné a slabé stránky, príležitosti a riziká, stratégia*

Abstract

Unemployment among young generation is not only the current problems of the Slovak Republic, but also throughout the European Union. Manifest itself as one of the most serious economic problems, which contains almost every aspect of the unemployed individual but also his loved ones. The most vulnerable groups in the labor market is unemployed young generation who has completed training and seeking their first job. The aim of the paper is to point out the need to use SWOT analysis as a tool for planning its own employment strategy.

Key words: *SWOT analysis, strengths and weaknesses, opportunities and risks, strategies*

1 VÝZNAM SWOT ANALÝZY AKO STRATEGICKÉHO NÁSTROJA PLÁNOVANIA

V tejto kapitole sú charakterizované základné definície, postup pri zostavovaní, hlavné úlohy a ciele SWOT analýzy. Nakoľko je SWOT analýza využívaná predovšetkým ako strategický nástroj plánovania v podniku, pre účely práce boli prevzaté všeobecné charakteristiky a postupy z odbornej ekonomickej literatúry prispôsobené cieľu práce.

1.1 Definícia analýzy SWOT

SWOT analýza kompletizuje a zoraďuje podľa dôležitosti silné a slabé stránky nezamestnaného absolventa, príležitosti a riziká. Jedná sa o strategický nástroj pre rýchle spracovanie prehľadu o súčasnej situácii absolventa a výbere stratégie pre vlastné riešenie nezamestnanosti.

SWOT analýza sa zameriava sa na charakteristiku kľúčových faktorov, ktoré ovplyvňujú postavenie nezamestnaného absolventa. Predstavuje konfrontáciu vnútorných zdrojov, interného prostredia - schopností, zručností, znalostí, kompetencií absolventa so situáciou a možnými zmenami na trhu práce – v externom prostredí. Je prístupom, ktorý smeruje k syntéze ako východisku pre formuláciu stratégie. Základný prínos SWOT analýzy spočíva v identifikácii vonkajších a vnútorných faktorov a následnom matematickom priradení hodnôt ich vzájomných vplyvov a väzieb.

Názov skratky SWOT pozostáva z prvých písmen z anglických slov: Strenghts – silné stránky, Weakness – slabé stránky, Opportunieties – príležitosti, Threats – riziká (v odbornej ekonomickej literatúre tiež názov hrozby).
Pri analýze externého prostredia sa sa využíva analýza príležitostí a hrozieb, rizík. Hlavným účelom analýzy externého prostredia je nájsť nové príležitosti. Príležitosti predstavujú ďalšie možnosti, pomocou ktorých môže nezamestnaný absolvent efektívnejšie využiť svoje osobné zdroje, osobné portfólio – znalosti, zručnosti, kompetencie na dosiahnutie základného cieľa – riešenia vlastnej nezamestnanosti. V prípade, že absolvent dokáže správne a včas identifikovať príležitosti na pracovnom trhu, získava vyššie možnosti získať zamestnanie. Je dôležité si uvedomiť, že medzi možnosťami nezamestnaného a požiadavkami trhu práce je rozdiel. Preto je dôležité, aby sa nezamestnaný absolvent zameral na sledovanie takých príležitostí, ktoré budú momentálne vyhovujúce jeho možnostiam a preto bude pravdepodobnosť úspechu získania zamestnania vysoká. Súčasťou externého prostredia sú aj hrozby, riziká, ktoré ak nie sú včas identifikované, môžu spôsobiť ešte väčšie zhoršenie situácie nezamestnaného absolventa. Nevýhodou pri hodnotení rizík je, že nezamestnaný absolvent ich nemôže svojím konaní ovplyvniť. Môže ich monitorovať, vyhodnocovať ich vplyv na jeho súčasný stav nezamestnaného a snažiť sa navrhovať opatrenia na ich elimináciu.
Pri analýze interného prostredia je dôležité zistiť, ako je nezamestnaný absolvent schopný využiť svojím osobným portfóliom vyskytujúce sa príležitosti trhu práce alebo predchádzať rizikám. Nezamestnaný absolvent by sa mal predovšetkým zamerať na podporu svojich silných stránok a ich rozšírenie, pretože predovšetkým jeho silné stránky vytvárajú pre nezamestnaného absolventa určitú konkurenčnú výhodu. Ak absolvent nedisponuje výraznejšími silnými stránkami, jeho aktivity by sa mali zamerať na odvrátenie slabých stránok, ktoré ho robia zraniteľným, prípadne mu bránia úspešne si nájsť zamestnanie.
Postup SWOT analýzy nezamestnaného absolventa je možné zobraziť takto:

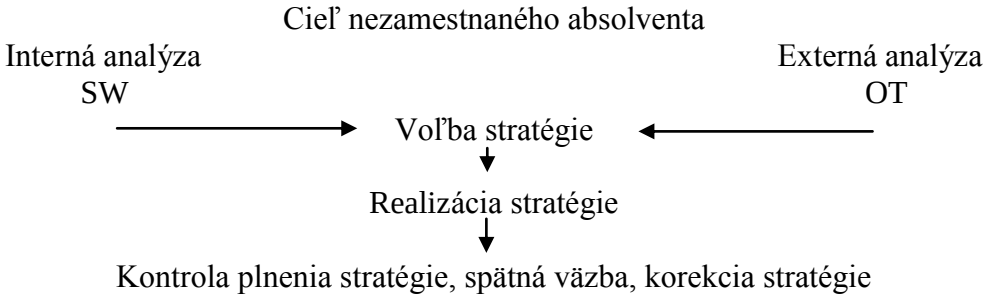

Zdroj: vlastné spracovanie

Syntézou výsledkov SWOT analýzy je táto matica:

Tabuľka 1: Prehľadná matica SWOT

		Interné prostredie	
		Silné stránky S	Slabé stránky W
Externé prostredie	Príležitosti O	**Stratégia SO**	**Stratégia WO**
	Hrozby T	**Stratégia ST**	**Stratégia WT**

Zdroj: Pružinský, Mihalčová: O manažmente a manažovaní (2006)

Stratégia SO
Môže si ju zvoliť absolvent, u ktorého prevažujú silné stránky nad slabými a príležitosti nad rizikami. Vzhľadom na prevahu silných stránok je nezamestnaný absolvent schopný využiť ponúkajúce sa príležitosti trhu práce a v rámci získaného odborného vzdelania splniť požiadavky kladené zamestnávateľmi.

Stratégia ST
Je stratégiou nezamestnaného absolventa, u ktorého prevažujú silné stránky, ale ktorý sa nachádza napr. na lokálnom trhu práce s vysokou mierou nezamestnanosti. Absolvent by mal zvoliť možnosť využiť pracovné ponuky v okresoch s vyšším počtom ponúkaných pracovných miest a za svojou prvou platenou prácou dochádzať. Využije a prehĺbi získané zručnosti počas stredoškolského štúdia.

Stratégia WO
U absolventa prevažujú slabé stránky nad silnými, na trhu práce sú však priaznivé podmienky na získanie plateného zamestnania, čiže v externom prostredí prevažujú pracovné príležitosti. Aby nezamestnaný absolvent využil ponúkajúce sa príležitosti, na ktorých zvládnutie nemá dostatok schopností a zručností, mal by sa snažiť odstraňovať slabé stránky najmä využitím vzdelávacích aktivít ponúkaných v rámci aktívnej politiky trhu práce prípadne získaním vzdelania v inom odbore.

Stratégia WT
V tejto stratégii prevažujú slabé stránky interného prostredia a na trhu práce prevažujú riziká v podobe nízkeho počtu pracovných ponúk v príslušnom odbore. Nezamestnaný absolvent musí uvažovať o skutočnosti, že jeho prvé platené zamestnanie zrejme nebude v odbore, v akom získal vzdelanie, prípadne toto zamestnanie nebude v mieste bydliska alebo v jeho najbližšom okolí. Absolvent by tak mal využiť pracovné ponuky v iných okresoch, prípadne po získaní potrebných informácií o zamestnaní v zahraničí využiť aj túto možnosť.
Formulovanie stratégie však nemožno zredukovať len na samotnú analýzu a syntézu SWOT, hoci sú veľmi dôležité. Naznačená syntéza výsledkov analýzy SWOT sa uskutočňuje v určitom čase. Vonkajšie i vnútorné prostredie sa však časom mení. Objavujú sa nové príležitosti i riziká tam, kde predtým neboli. Turbulencia trhu práce tak môže priniesť náhle zmeny v externom prostredí. Preto je vhodné vypracovať analýzu k určitým časovým obdobiam, predvídať uplatnenie schopností absolventa na trhu práce prípadne realizovať také dlhodobé alebo krátkodobé aktivity, ktoré v maximálnej miere povedú k získaniu zamestnania.

2 APLIKÁCIA ANALÝZY SWOT

2.1 Projekt prieskumu

Cieľ prieskumu – vychádza z cieľa práce - využiť SWOT analýzu ako nástroj plánovania vlastnej stratégie riešenia nezamestnanosti na základe určených faktorov
Čiastkový cieľ prieskumu – určiť výslednú stratégiu získanú analýzou a syntézou určených faktorov interného a externého prostredia.
Objekt prieskumu – nezamestnaní absolventi stredných škôl vo veku od 16 do 20 rokov
Predmet prieskumu – uplatnenie SWOT analýzy ako nástroja plánovania stratégie riešenia nezamestnanosti
Zvolená metóda prieskumu – SWOT analýza s určenými faktormi silných a slabých stránok, príležitostí a rizík
Súbor respondentov – 25 evidovaných uchádzačov o zamestnanie evidovaných na Úrade práce, sociálnych vecí a rodiny v Banskej Bystrici v mesiaci október 2018

Časový rozsah prieskumu – uskutočnené osobné stretnutia s nezamestnanými absolventmi stredných škôl v mesiaci október 2018

2.2 Výsledky SWOT analýzy na určených faktoroch interného a externého prostredia
Respondenti z určených desiatich faktorov silných stránok, slabých stránok, príležitostí a rizík vybrali štyri až päť dôležitých faktorov, ktoré môžu ovplyvniť v kladnom alebo zápornom zmysle možnosť ich pracovného uplatnenia. Na základe uvedeného prieskumu bolo možné určiť vplyvy interného i externého prostredia a vypočítaným matematickým priemerom z priradených hodnôt znázorniť výslednú stratégiu. Výsledky sú uvedené v tabuľke 2, matematicky znázornené v matici stratégií.

Tabuľka 2: SWOT analýza faktorov nezamestnaných absolventov stredných škôl

SILY + S	Body	**SLABOSTI - W**	Body
- kvalita práce - odborné vedomosti zo školy - pracovať na smeny - tímová práca - ďalšie vzdelávanie	6 5 4 2 3	- nedôslednosť - neznalosť cudzích jazykov - neochota cestovať za prácou - životný stereotyp	4 8 5 2
Spolu	**+ 20**	**Spolu**	**- 19**
PRÍLEŽITOSTI +O	Body	**RIZIKÁ - T**	Body
- osobnostný rast - sociálne siete a zamestnanie - práca v zahraničí - finančné úhrady cez UPSVaR - práca za minimálnu mzdu	2 6 3 5 4	- chýbajúce vedomosti z praxe - neuplatnenie s ukončeným odborom - neprijatie v kolektíve - nezaujímavá práca - zastaralé stroje	8 9 2 6 1
Spolu	**+ 20**	**Spolu**	**- 26**

Na základe uvedených hodnôt bola zostavená matica stratégie SWOT:

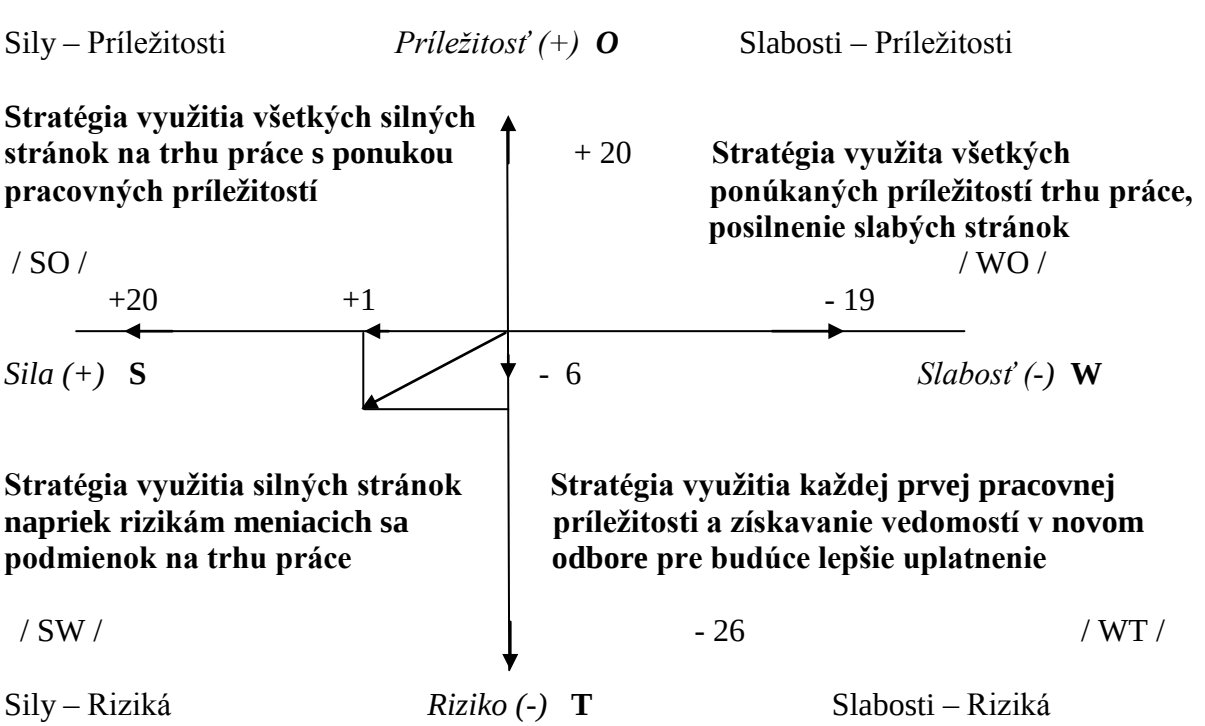

2 ZÁVER

Na základe uskutočneného prieskumu je zrejmé, že stratégiou riešenia vlastnej nezamestnanosti respondentov – absolventov stredných škôl je stratégia, v ktorej budú podrobne a pravdivo analyzované silné stránky absolventov tak, aby bolo možné ich čo najskôr využiť pre uplatnenie na trhu práce, ktorý síce v súčasnosti vykazuje vhodné pracovné ponuky pre nezamestnaných absolventov, ale táto situácia sa môže v súvislosti s ekonomických vývojom na trhu výrobkov a služieb zmeniť v ich neprospech. Absolventi majú istotu v tom, že stredoškolským štúdiom získané odborné vedomosti sú dostačujúce pre získanie pracovného uplatnenia. Navyše počas vykonávanej stredoškolskej praxe získali také zručnosti, ktoré im umožňujú odvádzať kvalitné pracovné výsledky. Absolventi by vzhľadom na ich vek prijali aj prácu v viaczmennej prevádzke, čo nevidia ako prekážku, nakoľko sú si vedomí tejto skutočnosti pri výkone práce vo výrobných podnikoch. Absolventi majú vedomosť o tom, že získaním stredoškolského vzdelania ich vzdelávanie nekončí. Možno celkom nechápu pojmu celoživotné vzdelávanie, ale sú prístupní absolvovaniu dostupných kurzov, seminárov zameraných na osobnostný rozvoj a v prípade potreby aj začatím ďalšieho vzdelávania v inom, pre trh práce atraktívnejšom odbore. V súvislosti so silnými stránkami nepovažujú tímovú prácu za až tak dôležitú, pretože pracovný výkon odvádza v zamestnaní každý sám. S podmienkami tímovej práce sa oboznámili počas stredoškolského štúdia, kedy ju využívali počas všeobecnovzdelávacích ako aj odborných predmetov. Ako najvýznamnejšie riziko ohrozujúce silné stránky vnímali nezamestnaní absolventi reálnu možnosť neuplatnenia sa na trhu práce s ukončeným stredoškolským vzdelaním v takom odbore, ktoré nie je na trhu práce žiadané. Ich podstatnou obavou je tiež skutočnosť, že nimi získané vedomosti počas stredoškolského štúdia napriek vykonávanej odbornej praxi nebudú dostačujúce na získanie zamestnania, pretože sa odlišujú od požiadaviek zamestnávateľov.

V takom prípade by bolo možné riešenie vo využití realizovaných vzdelávacích aktivít, čo by absolventi uvítali. Nezamestnaní absolventi napriek tomu, že ešte nevykonávali svoje prvé platené zamestnanie, uvádzajú ako ďalší rizikový faktor nezaujímavú prácu. To v ich vnímaní predstavuje také zamestnanie, ktoré musia prijať, ale nezodpovedá ich predstavám ani získanej odbornosti. Skutočnosť, že by ako noví pracovníci bez pracovných skúseností vykonávali odborné práce na starších výrobných zariadeniach, nie je pre nich až natoľko významná, pretože mnohé výrobné podniky pre udržanie svojej konkurencieschopnosti využívajú moderné stroje a zariadenia.

Cieľ prieskumu bol splnený. Na základe SWOT analýzy bolo možné identifikovať na základe odpovedí príslušnej skupiny respondentov stratégiu, na základe ktorej bude možné realizovať ďalšie kroky pre získanie prvého plateného zamestnania.

Použitá literatúra

1. PRUŽINSKÝ M., MIHALČOVÁ B. *O manažmente a manažovaní.* Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2006. 243 s. ISBN 80-8084-122-5
2. SOJKA L. a kol. *Strategický manažment. Metódy a postupy tvorby stratégie.* Prešovská univerzia v Prešove, 2011. 102 s. ISBN 978-80-555-0319-6

Kontaktné údaje

PhDr. Marie Borová
Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok
Tel: 00421911421689
email: mborova1@gmail.com

VPLYV A DOPAD MÉDIÍ NA VÝVOJ DETÍ

INFLUENCE AND IMPACT OF MEDIA ON CHILDREN'S DEVELOMENT

Ján Mikuš

Abstrakt

Vďaka technologickému pokroku sú čím ďalej tým viac ľudia zapojení do komunikácie prostredníctvom médií akými sú nielen knihy, ale aj televízia, virtuálna realita či mobilné zariadenia. Všetky výdobytky modernej technológie nielen uľahčujú užívateľom život, ale ho tiež významným spôsobom ovplyvňujú. Táto štúdia je zameraná na vplyv týchto médií na deti, ktoré sú masovými médiami najviac ovplyvňované, nakoľko podstatnejšie ovplyvňujú ich psychiku pri vývoji. Táto zmena psychiky sa potom odráža nielen do ich formovania, ale tiež do všetkých aspektov život, či už sa jedná o medziľudské vzťahy a socializáciu medzi rovesníkmi, alebo o ich duševný rozvoj.

Kľúčové slová: *psychika, médiá, komunikácia, vplyv, vývoj*

Abstract

Thanks to technological advances, more and more people are engaged in communicationt hrough media such as books, as well as television, virtual reality, or mobile devices. All the achievements of modern technology not only make life easier for the user but also influence it significantly. This study focuses on the impact of these media on children who are most affected by mass media, as they significantly affect their developmental psyche. This change of the psyche is then reflected not only in their formation, but also in all aspects of life, whether it is interpersonal relations and socialization among peers, or their mental development.

Key words: *psyche, media, communication, influence, development*

1 ÚVOD DO PROBLEMATIKY

Súčasná spoločnosť býva často charakterizovaná ako medializovaná a konzumná. Deti, mládež a dospelí sú čím ďalej tým viac zapojení do mediálnej komunikácie prostredníctvom čítania kníh, novín, časopisov, sledovaním televízie či práce s internetom. Všetky tieto činnosti sa stali neodmysliteľnou súčasťou postmodernej spoločnosti a je logické, že sa do istej miery podieľajú na utváraní osobnosti jedinca, jeho vedomostí, znalostí a rebríčku hodnôt. Rôzne kvalitné informácie, ktoré jedinec neustále prijíma, významne pôsobí na utváranie jeho vnímania a hodnotenia reality. Dieťa na rozdiel od dospelého človeka ešte nie je dostatočne vybavené obrannými mechanizmami, a preto je potrebné vplyvy médií eliminovať. Ani dieťa ani dospelý jedinec by sa nemal nechať médiami pohltiť a ovplyvniť, ale mali by ich pochopiť ako najefektívnejšie využiť k vlastnému obohateniu.

2 VPLYV MÉDIÍ NA JEDINCA

Médiá je možné rozdeliť podľa základných princípov na primárne a sekundárne. Medzi primárne médiá sa radí jazyk, reč a neverbálna komunikácia. Sekundárne médiá zahŕňajú všetky ostatné médiá akými sú: rozhlas, televízia, tlačené médiá, Internet a ďalšie (McLuhan, 1991). To do akej miery majú médiá vplyv na vývoj dieťaťa závisí na mnohých

faktoroch. Jedným z dôležitých činiteľov je vek dieťaťa. Ten totiž súvisí s vývojovými aspektmi ako sú kognitívne funkcie, úroveň mentálnych schopností, rozvoj myslenia a kritického pohľadu, mediálna gramotnosť či psychická odolnosť (Jirák, Kopplová, 2009).

2.1 Tlačené médiá

Tlač predstavuje najstarší druh médií a patria tu knihy, časopisy a noviny. Vplyv tlače na jedincov závisí prevažne na druhu tlače, ktorú si človek vyberie. Seriózna tlač naplňuje väčšinou informačnú a vzdelávaciu funkciu (Hvíždala, 2003). V tomto prípade pozitívne pôsobí na rozvoj našich vedomostí a znalostí, prispieva k celkovému prehľadu o dianí vo svete. Časopisy svojou nenáročnosťou napomáhajú k úniku od každodenných starostí a poskytujú možnosť relaxu a odpočinku avšak sú prevažne zamerané na konzumný štýl života. Problémom nie sú len bulvárne časopisy, ktoré poskytujú vulgarizmy, nepravdivé informácie i obscénnosti. Problémom je tiež schopnosť média vytvoriť vzťah medzi publikom a produktom. Módny diktát, predkladanie dokonalosti a krásy spolu s prepojením fotografiami celebrít a ich životnou úrovňou vedie k nárastu psychických problémov u dospievajúcej mládeže. Komplexy, mentálna anorexia a bulímia sú hlavnými následkami túžby priblížiť sa nereálnemu svetu, ktorý publikujú médiá (Burton, Jirák, 2001).

2.2 Televízia

Televízia je špičkovým produktom masmédií, ktorý vlastní takmer každá domácnosť vo vyspelom svete, preto hrá nezastupiteľnú rolu v konzumnom svete. Trendom poslednej doby je plniť prevažne zábavnú funkciu pred informačnou funkciou, o čom svedčí aj vysoký nárast nových komerčných televíznych staníc, ktoré sa zameriavajú na špecifickú skupinu divákov (Reifová, 2004).

Pozitívne vplyvy televízie:

- niektoré programy môžu mať vzdelávaciu funkciu, napríklad odborné či náučné programy
- televízia môže priniesť odpočinok a zábavu
- podľa niektorých odborníkov napomáha televízia k socializácii
- televízia má schopnosť organizovať denný rozvrh diváka spolu s intímnym priestorom rodiny

Negatívne vplyvy:

- dieťa a mládež má omnoho menšie skúsenosti a vedomosti pre kritické zhodnotenie obsahu a informácií publikovaných prostredníctvom televíznej obrazovky než dospelý človek, čo sa odráža tiež v menšej schopnosti odlišovať realitu od fikcie
- neustálenosť hodnotových a morálnych postojov dieťaťa spôsobuje ľahšiu ovplyvniteľnosť detského diváka a umocňuje zvedavosť
- sledovanie televízie prispieva k jednotvárnosti spoločnosti
- televízia sprostredkúva stále viac programov, ktorých obsahom je násilie.
- socializácia prostredníctvom televízie nie je plnohodnotná a sociálne kontakty v reálnom živote sú nenahraditeľné
- obraz reálneho sveta prostredníctvom televíznych obrazoviek je ochudobnený a skreslený
- prílišné vysedávanie pred televíziou má za následok stratu záujmu o ostatné voľnočasové aktivity a je spojená so zdravotnými problémami
- vplyv reklamy je cielený a v niektorých prípadoch nepôsobí len na naše vedomie, ale môže skrývať aj úmyselné ovplyvňovanie podvedomia jedinca (Hvížďala, 2003).

2.3 Internet

Internet je označovaný ako interaktívne médium bez hraníc. Na rozdiel od ostatných médií sa jedinec môže zapojiť do rôznych diskusií a vyjadriť tak svoj názor. Jedná sa o prostredie, v ktorom môže byť realizovaných niekoľko druhov komunikácie. Avšak nemožnosť získavania spätnej neverbálnej väzby oslabuje sociálny vplyv na komunikujúcich jedincov (Vybíral, 2000).

Pozitívne vplyvy internetu:

- rýchla dostupnosť informácií, čo šetrí čas aj peniaze
- kultivuje a rozvíja osobnosť človeka za predpokladu, že jedinec dokáže dané informácie správne vstrebať a interpretovať
- možnosť jednoduchého kopírovania a výmeny dát
- zvyšujú sa možnosti najrôznejších druhov komunikácie
- mladého človeka môže práca s internetom motivovať k učeniu a práci

Negatívne vplyvy internetu:

- neexistuje cenzúra obsahu informácií na internete
- malá možnosť overenia pravdivosti informácií
- zhoršenie kvality myslenia, sémantiky, prejavu a v konečnom dôsledku v komunikácii
- neetické a nemorálne obsahy zobrazujúce erotiku, pornografiu a násilie,
- môže mať nepriaznivý vplyv na rozvíjajúcu sa detskú psychiku
- dopady na zdravotný a psychický stav
- v dnešnej dobe sú nové sociálne siete, ktoré v sebe nesú obrovské riziko, nakoľko sa v nich deti môžu nielen pohybovať v úplnej anonymite, ale tiež zo seba môžu spraviť niekoho iného
- sociálne siete môžu spôsobovať závislosť, nakoľko niektoré výskumy dokazujú, že mladý človek je schopný presedieť na sociálnych sieťach aj niekoľko hodín

2.4 Virtuálna realita v živote dieťaťa

Jedinec vo virtuálnej realite vystupuje v absolútnej anonymite a môže sa stať kýmkoľvek. Môže dôjsť k situácii kedy, dieťa vďaka technologickému pokroku grafického spracovania hier prestane rozoznávať rozdiely medzi realitou a virtuálnym svetom. Dlhodobé pôsobenie virtuálnej reality môže mať deštruktívne následky. Virtuálnej realite sa dá pripísať podobnosť so symptómami schizofrénie. Podobne ako pri schizofrénii má človek v prípade pôsobenia virtuálnej reality prerušené schopnosti asociácie, emočnú labilitu a tendenciu k autistickému spracovaniu vnímaného. Obava zo straty originality myslenia, pocitu odcudzenia, stieranie hraníc medzi reálnym a virtuálnym svetom a obtiažnému návratu do reálneho sveta je na mieste. Následkom môže byť zvýšená agresivita, strata kontaktu so sociálnym prostredím, depresie spojené s autoagresívnymi tendenciami. S narastajúcim pokrokom a vývojom najrôznejších technológií rastú aj možnosti šikany. Šikana, ktorá zneužíva mobilný telefón i internet sa nazýva kyberšikana (Vybíral, 2000).

2.5 Teória mediálneho násilia

V dnešnej dobe sú to práve médiá, ktoré sa podieľajú na socializácii jedinca. Nové informačné technológie majú vplyv na chovaní jedinca, predovšetkým detí a mládeže, ktorí ešte nemajú dostatočne utvorené vlastné postoje a názory. Médiá podávajú informácie o živote a vzťahoch, svete ako takom, a tiež môžu byť zdrojom názorov a myšlienok, ktoré sa k dieťaťu dostávajú (Suchý, 2007).

Štúdie založené na experimente krátkodobého efektu:

Teória sociálneho učenia
Opiera sa o predpoklad, že agresia je naučená. Televízia je vzorom pre agresívne chovanie, ktoré dieťa prevezme a napodobňuje. Rovnako sem aj mnoho odborníkov zaraďuje aj vplyv počítačových hier s agresívnou tematikou, ktoré funguje na princípe odmien, získavanie bodov, postupom do ďalšieho kola a podobne. Grafika týchto hier sa natoľko zdokonaľuje, že je takmer na úrovni realistickejšieho televízneho vysielania.

Katarzná téza - alebo teória inhibície
Táto teória tvrdí, že sledovanie násilia detským divákom znižuje odhodlanie prejaviť vlastnú agresivitu, ba dokonca spôsobuje strach z agresie. Násilie má teda pozitívny efekt. Divák má možnosť svoju agresiu vybiť prostredníctvom vlastnej fantázie a seba-identifikácie s agresívnym hrdinom vo filme.

Teória habitualizácie - zníženie kontroly
Opakované vystavenie vizuálneho násilia vedie k znecitliveniu. Násilie zovšednie a dieťa sa stáva voči reálnej agresii tolerantnejším.

Téza stimulácie
Odhodlanosť k agresivite priamo úmerne stúpa zvyšujúcim sa sledovaním násilných obsahov.

Teórie neúčinnosti
Táto teória je názoru, že mediálne násilie nie je pre genézu skutočného násilia významné. Následníci tejto teórie sú toho tvrdenia, že doteraz žiadny výskum nedokázal priamu súvislosť medzi mediálne prezentovaným násilím a skutočným násilím.

Teória ospravedlňovania zločinov - preferencia násilia
Táto teória sa prikláňa k názoru, že jedinci s agresívnymi sklonmi vyhľadávajú programy s násilníckou tematikou (Suchý, 2007).

2.6 Súčasný stav spoločnosti
Aj keď sa ľudia začali viac zaujímať o pravdivosť predkladaných informácií a neprijímajú bezhlavo všetko, čo im médiá prinesú, nie je mediálna gramotnosť spoločnosti dostačujúca. Spoločnosť potrebuje celkovú kultúrnu premenu, kde základné hodnoty a princípy ako láska, spolupráca, zodpovednosť, skromnosť či altruizmus nahradí dnes zažitú, tolerovanú a častokrát aj obdivovanú bezohľadnosť, závisť, sebectvo a chamtivosť. Hodnotový systém dnešnej mládeže je z veľkej časti odrazom hodnotového systému jeho vlastných rodičov. Mládež je vysoko dynamická a vnútorne variabilná kategória, ktorá postupne preberá nové role a osvojuje si mechanizmy dospelých., teda si aktívne osvojuje spoločenské hodnoty, normy a vzorce správania. Síce záleží na veku, dosiahnutom vzdelaní či sociálnych skupinách, s ktorými mladý človek prichádza do styku, je práve rodina tou najdôležitejšou sociálnou skupinou, ktorá má na nich veľký vplyv (Sekot, 2007).

3 VÝSLEDKY A ZHRNUTIE

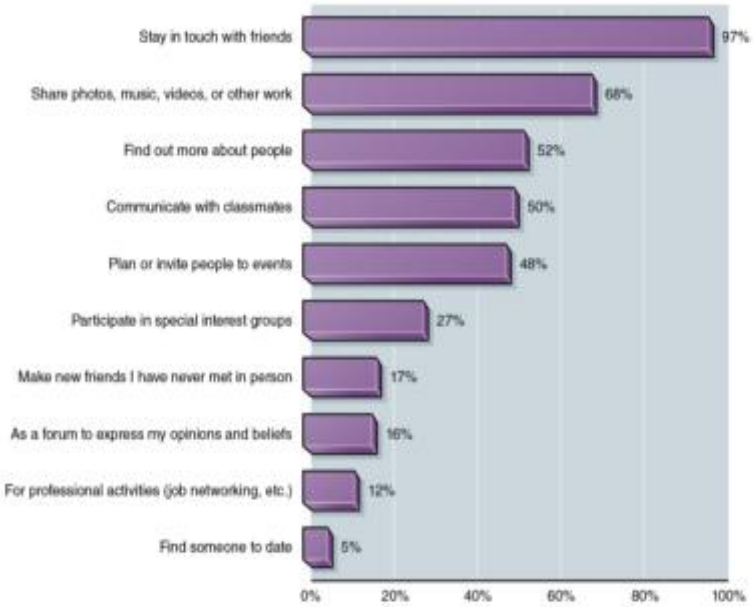

Graf č. 1 – Deti a ich trávenie času (Dostupné online)

Podľa výsledkov štúdie dostupnej na internete si môžeme zhrnúť výsledky na grafe. Podľa týchto výsledkov až 97 % detí využíva sociálne siete aby ostávalo v kontakte s priateľmi. Na druhom mieste je zdieľanie hudby, fotiek a videí čo predstavuje až 68 % zúčastnených respondentov. 52 % respondentov zisťuje na sociálnych sieťach niečo viac o iných ľuďoch. Iba 50 % opýtaných využíva sociálne siete na komunikáciu so spolužiakmi. Iba 48 % respondentov pozýva priateľov na nadchádzajúce udalosti. 27 % z celkových opýtaných sa zúčastňuje v záujmových krúžkoch na sociálnych . 17 % predstavuje deti, ktoré sa snažia hľadať si nových kamarátov medzi cudzími ľuďmi. Iba 16 % opýtaných odpovedalo, že využíva sociálne siete aby vyjadrili svoje názory a myšlienky verejne. Iba 12 % ľudí využíva sociálne siete na profesionálne aktivity a na poslednom mieste ostáva 5 % respondentov, ktorí využívajú svoj čas na internete na to, aby našli niekoho na randenie.

Z uvedeného môžeme povedať, že najviac sú využívané sociálne siete na kontakt s priateľmi, avšak vysoké čísla predstavujú aj zdieľanie hudby, fotiek a videí, čo vlastne deťom uberá na voľnom čase a preto to narúša ich bežný život a medziľudské vzťahy, ktoré sa dajú získať iba v medziľudskej komunikácii (Human Kinetics, 2008).

Literatúra

1. BURTON, G., JIRÁK, J. *Úvod do studia médií.* Brno: Barrister a Principal. 2001 ISBN 80-85947-67-6
2. JIRÁK, J. KOPPLOVÁ, B. *Masová média.* Praha: Portál. 2009. ISBN 978-80-7367-466-3
3. HVÍŽĎALA, K. *Moc a nemoc médií.* Praha: Máj. 2003. ISBN 80-86643-07-7
4. MATOUŠEK, O. – KROFTOVÁ, A.: *Mládež a delikvence.* Praha : Portál, 1998.
5. McLUHAN, M. *Jak rozumět médiím.* Praha: Odeon. 1991. ISBN 80-207-0296-2
6. McQUAIL, D.: *Úvod do teorie masové komunikace.* Praha : Portál, 2009.
7. REIFOVÁ, I.: *Slovník mediální komunikace.* Praha : Portál, 2004.
8. SEKOT, A. *Sociologie v kostce.* Brno: Paido. 2006. ISBN 80-7315-126-X
9. SUCHÝ, A. *Mediálni zlo-mýty a realita.* Praha: Triton. 2007. ISBN 978-80-7254-926-9

10. VYBÍRAL, Z. *Psychologie lidské komunikace.* Praha: Portál. 2000. ISBN 80-7178-998-4
11. VYBÍRAL, Z. *Psychologie komunikace.* Praha: Portál. 2005. ISBN 80—7178-998-4

Internetové zdroje

12. Technology can have positive and negative impact on social interactions. In: Human Kinetics, [online], [cit. 2018-12-07]. <https://uk.humankinetics.com/blogs/excerpts/technology-can-have-positive-and-negative-impact-on-social-interactions>.

Kontakt

Mgr. Ján Mikuš
Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Fakulta masmediálnej komunikácie
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava
E-mail: janimikus@gmail.com

Z VÝSKUMU OVEROVANIA PROGRAMU PRÍPRAVNÝCH CVIČENÍ NA NÁCVIK ČÍTANIA A PÍSANIA RELIÉFNO-BODOVÉHO PÍSMA U NEVIDIACICH DETÍ

FROM THE RESEARCH OF VERIFICATION OF THE PREPARING EXERCISE PROGRAM TO THE READING AND WRITING OF THE BRAILL IN BLIND CHILDREN

Jana Lopúchová, Michal Zemko

Abstrakt
Braillovo písmo predstavuje najdôležitejšiu náhradnú komunikačnú formu pre jednotlivcov so zrakovým postihnutím a zároveň aj nástroj ich gramotnosti. Avšak aby sa dieťa naučilo reliéfno-bodové písmo je potrebná dlhodobá systematická príprava a podpora jeho hmatovej percepcie. Prípravné cvičenia na nácvik čítania a písania reliéfno-bodového písma sú jedným z prostriedkov, ktorý nám túto prácu uľahčuje a posúva dieťa k efektívnejšiemu vzdelávaniu. V príspevku autorka prezentuje aj čiastkové výsledky výskumu zameraného na tvorbu a overovanie programu prípravných cvičení na nácvik Braillovho písma.
Kľúčové slová: *zrakové postihnutie, Braillovo písmo, hmat, prípravné cvičenia.*

Abstract
Braille is the most important alternative form of communication for individuals with visual impairment and also a tool for their literacy. However, in order for a child to learn a relief-point font, a systematic preparation and support of his tactile perception is necessary. Preparedness exercises for reading and writing Braille are one of the tools that make it easier for us to move the child towards more effective learning. In the contribution, the author presents also the results of research aimed at creating and verifying the program of preparatory exercises for Braille training.
Key Words*: visual impairment, Braille, haptics, preparedness exercises.*

1 ÚVOD

Čítanie a písanie možno považovať za dôležitú formu a prostriedok poznávania, ktorý umožňuje dorozumievanie sa, komunikáciu, socializáciu, spoločenské uplatnenie. Možno ho považovať za jednu zo základných potrieb človeka, ktorý žije vo vyspelej kultúrnej spoločnosti a túži sa vzdelávať. Je prostriedkom gramotnosti a nadobúdania poznatkov v celoživotnom procese vzdelávania. Čítanie a písanie sú procesy, ktoré sú viazané na zrakové vnímanie a teda sú to tzv. vizualizačné procesy, kde uplatňujeme zrakovú koordináciu a kontrolu.

V prípade straty zraku dochádza k absencii vizuálneho vnímania a k následnému zapojeniu iných – kompenzačných – mechanizmov. Pri čítaní a písaní ide najmä o hmat. Ak sa dieťa narodí ako nevidiace, alebo v prelingválnom období dôjde k strate alebo výraznému zhoršeniu zraku je potrebné, aby sa dieťa systematicky pripravovalo na nácvik a zdokonaľovanie náhradných komunikačných systémov, v tomto prípade Braillovho písma.

Nácvik čítania a písania u nevidiacich žiakov má svoje postupy a špecifiká, ktoré je potrebné uplatňovať, aby sa tieto raz stali zdrojom poznávania. Podľa nášho názoru je dôležitá fáza, ktorá predchádza samotnému nácviku čítania a písania reliéfno-bodového písma a ňou je *prípravná fáza na nácvik čítania a písania*. Myslíme si, že pokiaľ sa dieťa správne a systematicky oboznamuje s podstatou Braillovho písma, stane sa táto jeho príprava veľkým

zdrojom dôležitých informácií a správnych návykov v oblasti gramotnosti. Stane sa predpokladom jeho úspechu osvojenia si Braillovho písma.
Odborníci sa zhodujú na skutočnosti, že *slepota* predstavuje jedno z najťažších postihnutí. Ako uvádza Čajka (2007), slepota sa prejavuje úplným nevyvinutím, úplnou stratou výkonnosti zrakového analyzátora, a tým nemožnosťou zrakového vnímania. Je to *neschopnosť vnímať okolitý svet zrakom*. Neschopnosť poznávať svet vizuálnou cestou má svoje dôsledky. Tieto sa prejavujú najmä v nemožnosti vytvárania vizuálnych vnemov a predstáv a v nemožnosti poznávania okolitého sveta zrakom, v značnom obmedzení a sťažení priestorovej orientácie a mobility, v sťaženej možnosti získavať informácie prostredníctvom zraku, v problémoch v oblasti sebaobsluhy, komunikácie a tiež problémy v nadväzovaní sociálnych kontaktov.
Problémy neskôr zasahujú i proces edukácie, teda osvojovanie si nových vedomostí a poznatkov v škole. U nevidiacich sa edukácia uskutočňuje najmä prostredníctvom sluchového a hmatového vnímania. Písaná reč sa uskutočňuje pomocou Braillovho písma, pomocou tyflografických pomôcok a tyflotechniky.
Požár (2007) však uvádza, že i napriek všetkým negatívnym dôsledkom zrakového postihnutia má rozvíjajúci sa organizmus dieťaťa *veľké možnosti*, ktoré pri správnom a dôslednom využití umožnia nevidiacemu poznať okolité prostredie.

2 BRAILLOVO PÍSMO – CESTA POZNÁVANIA HMATOM

Braillovo písmo predstavuje jednu z najdôležitejších komunikačných foriem, ktorá umožňuje jednotlivcom s ťažkým zrakovým postihnutím prijímať a odovzdávať poznatky a informácie. Príjem a odovzdávanie informácií – teda *informačný kolobeh* je u osôb s ťažkým zrakovým postihnutím vizuálnou cestou značne zamedzený.
Jesenský (2007) označuje tento zamedzený prístup k informáciám ako *informačný deficit*, charakterizuje ho ako obmedzenie množstva a kvality informácií v dôsledku poškodenia zraku. Je podmienený jednak vonkajšími činiteľmi (druhy informácií a ich nosiče) a vnútornými činiteľmi (schopnosť zrakovo postihnutých zmocňovať sa a spracovávať informácie). To znamená, že jednotlivec s ťažkým zrakovým postihnutím je odkázaný zapojiť pre neho dostupné a prijateľné formy prijímania a odovzdávanie informácií. Pre jednotlivca s ťažkým zrakovým postihnutím je najzrozumiteľnejšou formou komunikácie práve *Braillovo písmo.* Súhlasíme so Slowíkom (2007), ktorý Braillovo písmo považuje za *hlavný kompenzačný mechanizmus*, ktorý uľahčuje výchovu a vzdelávanie osôb so zrakovým postihnutím a v súčasnej dobe je neprekonanou, hmatom čitateľnou náhradou bežnej čiernotlače.
V súčasnosti je v slovenských podmienkach používaná *slovenská Braillova abeceda*. Naposledy bola upravovaná v roku 1996 a je označovaná ako verzia 1.1996. Zostavená je zo 64 kombinácií bodov 6-bodového Braillovho písma. Základné písmená „a – z“ bez diakritických znamienok sú reprezentované rovnakými kombináciami bodov ako vo väčšine európskych jazykov používajúcich latinku (napr. angličtina a nemčina). Rozdiely existujú však v reprezentáciách interpunkčných, matematických a ďalších znakov. Je to spôsobené veľkým počtom písmen s diakritickými znamienkami v slovenčine a obmedzeným počtom jednobunkových symbolov 6-bodového Braillovho písma. Tieto písmená sú totiž reprezentované jednobunkovými znakmi, z ktorých mnohé sú v iných jazykoch používané práve na reprezentáciu interpunkčných a ďalších symbolov (Slovenská Braillova abeceda, ÚNSS).

Obrázok 1 Slovenská Braillova abeceda

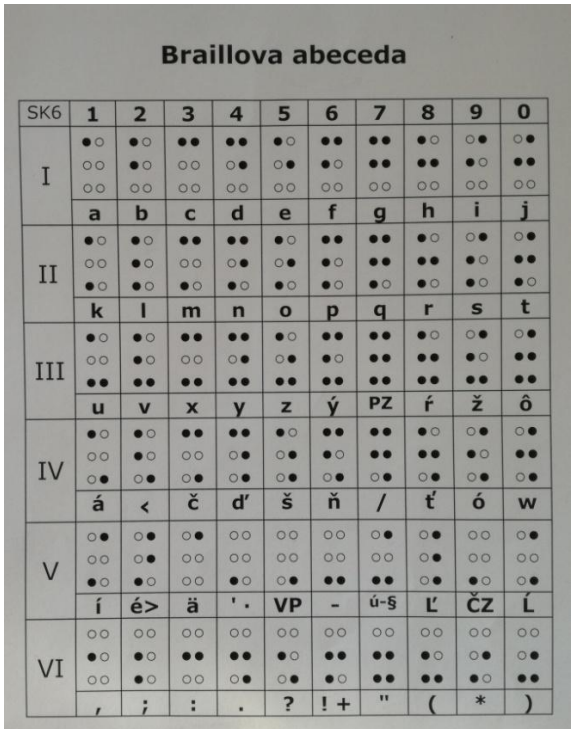

Braillova abeceda

SK6	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0
I	●○ ○○ ○○	●○ ●○ ○○	●● ○○ ○○	●● ○● ○○	●○ ○● ○○	●● ●○ ○○	●● ●● ○○	●○ ●● ○○	○● ●○ ○○	○● ●● ○○
	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j
II	●○ ○○ ●○	●○ ●○ ●○	●● ○○ ●○	●● ○● ●○	●○ ○● ●○	●● ●○ ●○	●● ●● ●○	●○ ●● ●○	○● ●○ ●○	○● ●● ●○
	k	l	m	n	o	p	q	r	s	t
III	●○ ○○ ●●	●○ ●○ ●●	●● ○○ ●●	●● ○● ●●	●○ ○● ●●	●● ●○ ●●	●● ●● ●●	●○ ●● ●●	○● ●○ ●●	○● ●● ●●
	u	v	x	y	z	ý	PZ	ŕ	ž	ô
IV	●○ ○○ ○●	●○ ●○ ○●	●● ○○ ○●	●● ○● ○●	●○ ○● ○●	●● ●○ ○●	●● ●● ○●	●○ ●● ○●	○● ●○ ○●	○● ●● ○●
	á	<	č	d'	š	ň	/	ť	ó	w
V	○● ○○ ●○	○● ○● ●○	○● ○○ ○○	○○ ○○ ●○	○○ ○○ ○●	○○ ○○ ●●	○● ○○ ●●	○● ○● ○●	○○ ○○ ●○	○● ○○ ○●
	í	é>	ä	' ·	VP	-	ú-§	Ľ	ČZ	Ĺ
VI	○○ ●○ ○○	○○ ●○ ●○	○○ ●● ○○	○○ ●● ○●	○○ ●○ ○●	○○ ●● ●○	○○ ●● ●●	○○ ●○ ●●	○○ ○● ●○	○○ ○● ●●
	,	;	:	.	?	! +	"	(	*	)

2.1 Metodika nácviku Braillovho písma - výučba a špecifiká čítania a písania

Nácvik Braillovho písma smeruje nielen k naplneniu výchovno-vzdelávacích potrieb, cieľov a úloh, ale v konečnom dôsledku k plnohodnotnému zaradeniu sa jednotlivca do spoločnosti. Milčák (1997) píše, že výučba čítania a písania patrí k najťažším edukačným úlohám, pretože žiakom chýba zrakové vnímanie, ktoré predstavuje hlavnú poznávaciu funkciu.

Braillova abeceda má svoju presnú logiku. Tak ako bola systematicky vymyslená, musí sa i systematicky a zmysluplne osvojovať. Skôr ako sa začne so samotným nácvikom Braillovho písma je nevyhnutné, aby sa dieťa postupne oboznámilo s jednotlivými parciálnymi časťami systému pre pochopenie jeho celkového fungovania. Nácvik čítania a písania Braillovho písma má svoje etapy. Autorky Jakubovičová (2011) i Finková (2011) rozdeľujú obdobie nácviku do troch častí. Všetky tri etapy sú pre dieťa veľmi dôležité.

V predšlabikárovom období prebieha dôkladná *hmatová príprava* spojená s priestorovou orientáciou v mikropriestore potrebnou na vstup do školy a na zvládnutie čítania a písania Braillovho písma. V rámci tejto etapy sa realizujú špeciálne cvičenia pohybov drobného svalstva ruky, hmatu a predstavivosti. Stimuláciou hmatu v tomto období sa budeme zaoberať v nasledujúcej kapitole (Jakubovičová, 2011).

V šlabikárovom období je dieťa dostatočne manuálne a hmatovo pripravené a má predpoklady na začiatok nácviku štruktúry bodového písma. Pred použitím šlabikára a vyhmatávaním reliéfnych znázornení znakov sa oboznamuje so štruktúrou bodového písma pomocou špeciálnych pomôcok - tabuliek, do ktorých sa deti učia vkladať a vyberať rôzne guľôčky a hríbiky. Prvé dve časti tohto obdobia sa týkajú ***prípravy a nácviku*** - realizujú sa tu cielené hmatové činnosti, podporuje sa rozvoj zmyslového vnímania a orientácie, ďalej sa žiaci oboznamujú so šesťbodím a so znakmi písmen celej abecedy. Tretia časť tohto obdobia sa týka *upevňovania zručností* čítania už ako súčasť pošlabikárového obdobia (Jakubovičová, 2011).

V prípravnej fáze v šlabikárovom období sa deti prostredníctvom rôznych pomôcok oboznamujú so štruktúrou písma. Pri opise vychádzajú z názornej analýzy tzv. plného znaku – 6 bodov a z jeho horizontálneho a vertikálneho členenia. Dodržiavajú nasledujúci opis

uloženia bodov - body 1. 2. 3. sú vľavo; body 4. 5. 6. sú vpravo. Body 1. a 4. sú hore; body 2. a 5. sú v strede a body 3. a 6. sú dole (Jakubovičová, 2011).

Obrázok 2 Braillova bunka

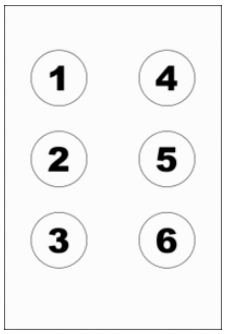

Neskôr nasleduje nácvik orientácie v šiestich bodoch. Pri nácviku sa postupuje individuálne pomocou špeciálnych tabuliek. Využíva sa *kolíčková tabuľka so šiestimi drevenými figúrkami* na nácvik hrubšej motoriky rúk. Na rozvoj hmatovej citlivosti prstov a orientácie v šiestich bodoch sa využíva *šesťbodová hláskovacia tabuľka* (upresňujú sa pojmy – hore, v strede, vedľa seba, pod sebou). Po zvládnutí orientácie v šiestich bodoch a v znaku sa môže nacvičovať usporiadanie bodov v jednotlivých znakoch v riadku, ktoré sú od seba oddelené ryhou. Na to sa využívajú jednoriadkové a viacriadkové hláskovacie tabuľky. Vkladaním a vyberaním klinčekov si deti precvičujú drobné svalstvo rúk a prstov a zároveň predstavu o priestorovom rozložení jednotlivých znakov v riadku. Tiež sa využíva *hláskovacia tabuľka klinčeková - šesťbodová a jednoriadková.*
Po zvládnutí orientácie v šiestich bodoch je dôležité i zvládnutie orientácie v riadku a nácvik správneho pohybu rukami pri čítaní. Začína sa s nácvikom na *klinčekovej viacriadkovej tabuľke.* Po orientácii na tejto tabuľke sa využívajú *Pracovné listy pre deti - na výcvik hmatových schopností.* Sú prípravou pre vyhmatávanie i na rozlišovanie usporiadania jednotlivých bodov, na orientáciu v ich uložení, na sledovanie riadkov a práce rúk pri orientácii na strane. Pre deti ich pripravujú učitelia pomocou Pichtovho stroja podľa odporúčaného postupu. V pracovných listoch sa pokračuje v rozlišovaní usporiadania bodov v znaku bez toho, aby sa deti učili, čo bodky znamenajú. Pomáhajú rozvíjať nielen hmat, ale aj pohyb rúk pri čítaní (Jakubovičová, 2011).
Po prípravnej fáze nasleduje *obdobie nácviku* orientácie v šiestich bodoch a vyhmatávanie rôznych kombinácií jednotlivých bodov v znakoch *v úvode Šlabikára.* Body sú znázornené na jednotlivých listoch v reliéfnej podobe. Postupne sa zmenšujú a zhusťujú od najväčších po najmenšie až po znázornenie znakov písmen Braillovej abecedy v bežnej veľkosti. V tomto štádiu sa od detí nikdy nepožaduje pomenovanie písmen, ale iba usporiadanie všetkých bodov v znaku v poradí od 1 - do 6. Bezprostredne po tejto fáze nasleduje samotný nácvik znakov písmen a diakritických znakov Braillovej abecedy (Jakubovičová, 2011).
Pošlabikárové obdobie je venované čítaniu textov v bežných veľkostiach.

3 Z VÝSKUMU OVEROVANIA PROGRAMU PRÍPRAVNÝCH CVIČENÍ NA NÁCVIK ČÍTANIA A PÍSANIA RELIÉFNO-BODOVÉHO PÍSMA

Každé dieťa má právo dostávať tie najkvalitnejšie podnety pre svoj rast a vývin. Pre dieťa s ťažkým zrakovým postihnutím sú práve hmatové podnety jedným z najdôležitejších zdrojov poznávania, sú prepojením medzi ním a okolitým svetom, v konečnom dôsledku sú prípravou na osvojenie si Braillovho písma, ktorého poznanie otvára pre nevidiacich širokú cestu. Z týchto dôvodov považujeme nácvik čítania a písania reliéfno–bodového písma za kľúčové obdobie v živote jednotlivca so zrakovým postihnutím. Úspešnému osvojovaniu si písmen

Braillovej abecedy predchádza kvalitná hmatová príprava dieťaťa. V našich podmienkach sme si uvedomovali nedostatok konkrétnych návrhov a materiálov, ktoré by prispievali k podpore hmatu a pripravovali by dieťa na nácvik čítania a písania reliéfno–bodového písma. Preto vznikla potreba navrhnúť program prípravných cvičení na nácvik čítania a písania reliéfno–bodového písma a následne program overiť v praxi.
Za hlavný cieľ výskumu, ktorý sme realizovali spoločne s Lacovou (2017) sme si stanovili vytvoriť *logicky usporiadaný program prípravných cvičení na nácvik čítania a písania reliéfno-bodového písma a overiť program v špeciálnopedagogickej praxi.* Program prípravných cvičení bol navrhnutý tak, aby rozvíjal a podporoval hmatové vnímanie a zabezpečoval dieťaťu s ťažkým zrakovým postihnutím kvalitnú hmatovú prípravu na nácvik čítania a písania reliéfno-bodového písma. Takto pripravené deti podľa nášho názoru lepšie dokážu zvládať nároky elementárneho vzdelávania a najmä prvých ročníkov základných škôl.
Vo výskume sme použili metódu *teoretickej analýzy literárnych prameňov; metódu pozorovania; metódu overovania programu; metóda rozhovoru; metódu reflexie na praktickú činnosť; metódu analýzy a syntézy.* Metódu rozhovoru sme využili vo fáze posudzovania Programu dlhoročnou odborníčkou z praxe, ktorá sa venuje zavádzaniu Braillovho písma u detí a žiakov s poruchami zraku.
Výskumný súbor pre overenie programu prípravných cvičení – aj vzhľadom k tomu, že program bol rozsiahly a bolo potrebné s deťmi zrealizovať všetky cvičenia - bol veľmi špecifický. Tvorili ho dve deti, s ktorými sa pracovalo longitudiálne. Chlapec 6 rokov, dievča 7 rokov. Obaja nevidiaci predstavovali priemerné nevidiace dieťa a nemali iné pridružené postihnutia.

3.1 Prípravné cvičenia na nácvik čítania a písania reliéfno-bodového písma

Program prípravných cvičení na nácvik čítania a písania reliéfno-bodového písma vytvorený Luciou Lacovou (2017) ponúka konkrétne možnosti hmatovej prípravy detí s ťažkým zrakovým postihnutím. Sme presvedčení, že deti s ťažkým zrakovým postihnutím by mali ešte pred samotným nácvikom Braillovho písma získať mnohoraké hmatové skúsenosti, ktoré by im uľahčili proces nácviku čítania a písania reliéfno-bodového písma v škole. Táto skutočnosť nás podnietila k zamysleniu sa nad tým, ako rozšíriť a obohatiť hmatovú prípravu detí s ťažkým zrakovým postihnutím v materskej škole, ale i v prípravnom ročníku.
Deti s ťažkým zrakovým postihnutím by prostredníctvom programu prípravných cvičení mohli zdokonaľovať *pohybové návyky ruky, rozvíjať hmatovú citlivosť prstov a podporovať ich pohyblivosť.* Predpokladáme, že takto pripravené deti si s väčšou istotou, presnosťou a s väčšou trvácnosťou osvoja Braillovo písmo a zabráni sa tým zautomatizovaniu nesprávnych návykov.
Navrhované cvičenia sú logicky usporiadané *do oblastí*. Oblasti na seba nadväzujú a sú medzi nimi úzke prepojenia, navzájom sa posilňujú. Nemožno ich vnímať izolovane, ale v úzkej spojitosti. Každá oblasť obsahuje niekoľko cvičení. Cvičenia sme sa snažili zaradiť a zoradiť tak, aby postupovali od bližšieho k vzdialenému, od jednoduchšieho k zložitejšiemu, aby využívali názor a okrem hmatu zapájali do procesu poznávania sluchový analyzátor a pri uplatnení fantázie pedagóga podporovali i chuťový a čuchový analyzátor.
Prostredníctvom prípravných cvičení sme plánovali rozvíjať a podporovať nasledujúce oblasti:

- *Rozvoj matematických predstáv a myslenia (porovnávanie veľkosti a množstva predmetov, počty, geometrické tvary a osvojovanie si pojmov pred, za, v strede, pod, nad).*
- *Rozvoj orientácie v mikropriestore: podpora rúk v orientácií vpravo, vľavo, hore, dole (vpravo vľavo hore, vpravo vľavo dole), rozvoj predstavivosti.*

- *Orientácia v riadku (vyhľadávanie začiatku a konca riadku, uvedomovanie si zmien a prerušení v riadku, plynulý prechod do druhého riadku), podpora správnej polohy prstov, podpora hmatovej citlivosti prstov, ľahké dotyky prstov.*
- *Orientácia v šesťbodí*

Aby navrhované cvičenia boli nielen účelné, ale i opodstatnené, pri ich tvorbe sme vychádzali z odborných publikácií, zo *Vzdelávacích programov pre deti a žiakov so zrakovým postihnutím, z požiadaviek, ktoré by malo dieťa v procese predprimárneho vzdelávania zvládnuť*. Autorka Jakubovičová (2011) zaraďuje do tohto obdobia požiadavky a úlohy, ktoré je nutné s dieťaťom realizovať:

- *Začiatok výcviku drobného svalstva ruky.*
- *Výcvik rozlišovacích hmatových schopností.*
- *Vytváranie predstáv o základnom znaku 6-tich bodov.*
- *Priestorové usporiadanie jednotlivých bodov.*

Prípravné cvičenia, ktoré sme navrhli, rešpektujú špeciálno-pedagogické zásady, ciele predprimárneho vzdelávania a v neposlednom rade osobitosti dieťaťa s ťažkým zrakovým postihnutím.

3.2 Vyhodnotenie overovania programu prípravných cvičení

V oblasti rozvoja matematických predstáv a myslenia sme vytvorili cvičenia na porovnávanie veľkosti predmetov a množstva predmetov, pokračovali sme cvičeniami so zameraním na jednoduché matematické operácie v číselnom obore do 6. Následne sme prešli k cvičeniam, ktoré sa zameriavali na poznávanie troch základných geometrických tvarov. Rozlišovanie geometrických tvarov sme spojili s upevňovaním pojmov pred, za v strede, nad, pod, ktorými sme ukončili túto oblasť.

V oblasti rozvoja orientácie v mikropriestore sme sústredili cvičenia zamerané na orientáciu v priestore (vpravo, vľavo hore, vpravo, vľavo dole). Nadviazali sme na predchádzajúcu oblasť, ktorú sme ukončili cvičeniami na osvojovanie pojmov pred, za, v strede, hore, dole. Orientácia v mikropriestore so zameraním na pojmy vpravo, vľavo hore, vpravo, vľavo dole je dôležitá pre neskoršiu orientáciu v šesťbodí. Štyri body v cvičeniach na ploche zobrazujeme najskôr na väčšej ploche. Dieťa/žiak v cvičeniach manipuluje s predmetmi a ukladá/vsúva/vhadzuje ich do štyroch rohov na ploche (vpravo, vľavo hore, vpravo, vľavo dole). Cvičeniami sa zároveň upevňujú poznatky z prechádzajúcej oblasti (geometrické tvary, počty, porovnávanie veľkosti a množstva predmetov).

V oblasti orientácie v riadku sme navrhli cvičenia, ktoré by sa zameriavali na orientáciu v riadku, na vyhľadávanie začiatku a konca riadku, na prechody bruškami prstov po riadku, na prechod do druhého riadku a vnímanie zmien v riadku. Cvičenia sme spájali s doterajšími poznatkami a hmatovými skúsenosťami (s geometrickými tvarmi, počtami, porovnávaním predmetov, s orientáciou na ploche...).

V oblasti orientácia v šesťbodí uvádzame cvičenia na orientáciu v šiestich bodoch, ktorá predpokladá neskoršie osvojovanie si písmen Braillovej abecedy. Usporiadanie šiestich bodov v cvičeniach zobrazujeme najskôr na väčšej ploche, pričom zapájame najskôr hrubšiu motoriku rúk, postupne sa snažíme plochu i predmety zmenšovať (zapájame a podporujeme pohyblivosť prstov – pinzetový úchop). Dieťa/žiak v cvičeniach manipuluje s predmetmi, ukladá/vsúva/vhadzuje ich do otvorov, pričom sa hravou formou oboznamuje s princípom šesťbodia a s usporiadaním jednotlivých bodov. V tejto oblasti, ako i predchádzajúcich troch oblastiach sme do cvičení zakomponovali rôzne druhy papiera, textílií a materiálov a iné reálne predmety na podporu hmatovej citlivosti prstov a hmatovej diferenciácie.

3.3 Diskusia

Kvalitná hmatová príprava dieťaťa s ťažkým zrakovým postihnutím je mimoriadne dôležitá z hľadiska jeho ďalšieho vzdelávania a fungovania v spoločnosti. Náš program považujeme za pilotný v oblasti nácviku čítania a písania reliéfno-bodového písma. Doteraz nebolo v odbornej literatúre publikované žiadne komplexné spracovanie aktivít a cvičení, ktoré by sa zameriavali na nami deskribovanú špecifickú oblasť. Aj preto sme vytvorili, spracovali a overili Program prípravných cvičení, aby sme zistili jeho kvality, ale i jeho nedostatky.

Na základe výsledkov z overovania v *oblasti rozvoja matematických predstáv a myslenia* sme zistili, že pre participantov boli cvičenia hmatovo podnetné a rozvíjali všetky atribúty, ktoré sme si v oblasti zadefinovali. Participanti prejavovali pri cvičeniach radosť a aktivitu, na základe čoho konštatujeme, že cvičenia boli pre nich pútavé a zaujímavé. S výnimkou jednej pomôcky považujeme ostatné pomôcky za dobre navrhnuté a vyrobené a manipulačne zvládnuté, čo potvrdila aj odborníčka z praxe, s ktorou sme realizovali rozhovor za účelom evaluácie nami vytvoreného Programu. Deti so záujmom skúmali predmety, s ktorými sa počas cvičení dostali do kontaktu a kládli otázky, čo znamená, že samotná manipulácia s pomôckami bola pre nich podnetná. *Pre potreby predprimárneho vzdelávania boli podľa slov odborníčky cvičenia adekvátne a stimulujúce, hravé a pútavé. Podporovali rozvoj matematického myslenia a poskytujú i kvalitné hmatové skúsenosti.* Na základe toho možno tvrdiť, že dieťa predškolského veku by si prostredníctvom cvičení mohlo osvojovať a opakovať základné poznatky v oblasti matematických predstáv a myslenia a zároveň získavať nové hmatové skúsenosti pri manipulácii s pomôckami a pri kontakte s rôznymi druhmi textílií a materiálov. Odborníčka oceňovala materiály, ktoré sme v cvičeniach uplatňovali, ako i rôznorodé činnosti, ktoré sa v cvičeniach obmieňali (vkladanie, posúvanie, vhadzovanie, ukladanie, pripínanie, atď.). Dieťa sa podľa názoru odborníčky môže prostredníctvom našich cvičení oboznamovať i s novými predmetmi a s manipuláciou s týmito predmetmi. Túto pripomienku dávame do súvisu i s vyjadrením Ludíkovej (1999): *„Každý nový predmet nielen zjemňuje hmat, ale obohacuje jednotlivca o pojem a predstavu predmetu, rozvíja pozornosť a zmyslovú pamäť“*.

Všetky predmety participanti aktívne ohmatávali (haptika) a skúmali, pomenúvali, kládli otázky. Na základe toho zdieľame názor odborníčky, že c*vičenia možno spokojne uplatniť i v prípravnom ročníku, pretože opakujú nadobudnuté poznatky a poskytujú aj pre žiaka prípravného ročníka množstvo hmatových skúseností.* Odborníčka však v prípravnom ročníku odporúča ešte zavedenie pojmov *„hneď pred“ a „hneď za*“.

Aplikáciou a overením cvičení *v oblasti orientácia v mikropriestore* sme zaznamenali množstvo cenných podnetov. Rovnako ako v predchádzajúcom súbore cvičení participanti prejavovali radosť pri realizácii cvičení, činnosťami boli motivované. Manipulačne zvládli takmer všetky činnosti. Aplikovaním cvičení sme dospeli k záveru, že cvičenia podporujú atribúty, ktoré sme nimi chceli prioritne rozvíjať. Jedno z detí malo značné problémy v určovaním miesta na ploche, preto sme na odporúčanie odborníčky pri realizácii cvičení vychádzali z pojmov, ktoré dieťa ovláda a pojmy sme vyvodzovali. Po viacnásobnom opakovaní cvičení dieťa vedelo samostatne určiť miesto na ploche. Na základe toho konštatujeme, že cvičenia sú vhodné pre rozvoj orientácie v mikropriestore a podporujú osvojenie si pojmov. Taktiež sme zistili, že pokiaľ dieťa ešte neovláda pojmy vpravo, vľavo hore, vpravo, vľavo dole, nie je vhodné spájať cvičenie napr. s počtami alebo s porovnávaním veľkostí predmetov, ale cvičenia zamerať iba na orientáciu na ploche. Ak dieťa bude mať túto orientáciu zvládnutú, je vhodné na obmenu cvičenia spojiť cvičenie s určovaním tvarov, veľkostí predmetov či s počtami, čím sa budú pojmy upevňovať v rôznych podmienkach. *Podľa slov odborníčky sú cvičenia hmatovo podnetné a dieťa sa hravou, nenáročnou formou oboznamuje s dôležitými pojmami.*

„Všetky cvičenia a aktivity v predškolskom období na rozvoj hmatového vnímania by mali prebiehať hravou formou. V tomto období je dieťa dôležité motivovať a najdôležitejší je metodický postup a, samozrejme, aj individuálny prístup, ktorý má mimoriadny vplyv na časové zvládanie" (Jakubovičová, 2002, s.15). Na základe toho zdôrazňujeme fakt, aby boli cvičenia realizované hravou formou a spájané s príjemnými zážitkami.
Dieťa predškolského veku by si malo osvojiť základné pojmy z oblasti Braillovho písma ešte pred nástupom do prípravného ročníka. Podľa hodnotenia odborníčky však cvičenia majú svoje uplatnenie i v prípravnom ročníku, pretože mnohí žiaci v prípravnom ročníku podľa jej slov majú problémy s orientáciou na ploche (ide najmä o žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia). *„Cvičenia majú význam aj v prípravnom ročníku najmä u slabších žiakov, u šikovnejších sú podnetnými cvičeniami na podporu jemnej motoriky a upevňovanie pojmov v rôznych podmienkach".*
Výsledky overovania nám ukázali, že *cvičenia na podporu orientácie v riadku* boli pre participantov hmatovo podnetné, podporovali a rozvíjali atribúty, ktoré sme nimi prioritne chceli rozvíjať. Deti prejavovali pri cvičeniach radosť, pomenúvali predmety, boli aktívne, na základe čoho hodnotíme, že cvičenia boli pre ne zaujímavé. Obaja zvládli manipuláciu so všetkými predmetmi, čo znamená, že pomôcky boli vhodne navrhnuté aj vyrobené. Napriek tomu, že cvičenia obaja zvládali, odborníčka odporúča cvičenia uplatňovať v oboch prípadoch, ale najmä v predprimárnom vzdelávaní a u slabších žiakov i v prípravnom ročníku (u šikovnejších žiakov v prípravnom ročníku možno cvičenia uplatniť ako hru a hmatovú stimuláciu - odborníčka v cvičeniach oceňuje rôznorodosť použitých materiálov a označuje ich za podnetné) - *„Dieťa sa musí naučiť orientovať v riadku, čoraz rýchlejšie vyhľadávať riadok, uvedomovať si zmeny v riadkoch a prerušenia a pritom využívať obe ruky, to sú predpoklady, ako zvládnuť čítať Braillovo písmo."* V prípravnom ročníku by sa mala pozornosť upriamiť na vnímanie písmen Braillovej abecedy bez pomenúvania písmen (napr. žiak má v celom riadku zobrazené jedno písmo, na určitom mieste v riadku nastáva prerušenie sledu rovnakých písmen, úlohou žiaka je uvedomiť si zmenu a prerušenie riadku). Na základe tohto odborného poznamenania odborníčky odporúčame cvičenia tohto charakteru zaradiť až za oblasť: orientácia v šesťbodí. V prípade potreby vytvoriť ďalšiu oblasť, ktorá by sa zameriavala na orientáciu v šesťbodí a zároveň na orientáciu v riadku a v novej oblasti zhromažďovať cvičenia tohto charakteru. Na základe hodnotenia odborníčky a praktického overenia pomôcok odporúčame predkladať deťom/žiakom cvičenia tohto charakteru s využitím podnetných materiálov a predmetov a cvičeniami zároveň podporovať orientáciu v riadku. V prípade prípravného ročníka navrhnúť nové cvičenia podľa odporúčania odborníčky.
Aplikovaním a overením cvičení *v oblasti orientácia v šesťbodí* sme zistili, že sa deti môžu prostredníctvom týchto cvičení hravou, nenáročnou formou oboznamovať so systémom šesťbodia a neskôr uvedomele pomenúvať jednotlivé body a ich pozície na základe predošlých skúseností. Manipulačne naši participanti zvládli všetky cvičenia. Na základe overovania však odporúčame zmenšiť plochu šiestich bodov. Deti síce manipulačne činnosti zvládli, ale pri väčších zobrazeniach im unikala podstata – rozmiestnenie predmetov na ploche má pripomínať šesťbodie. Pri oboznamovaní sa so systémom šesťbodia treba postupovať systematicky – najskôr body priraďovať náhodne, potom podľa spoločných znakov a nakoniec podľa určenia pozície bodu.
V súvislosti s orientáciou v šesťbodí treba upozorniť, že cvičenia by nemali presahovať hmatové pole dvoch rúk, dokonca odporúča zmenšiť hmatové pole na vnímanie jednou rukou. *„Ideálnejšie je zobrazenie šesťbodia v hmatovom rozsahu jednej ruky dieťaťa, aby mohlo dieťa jednou rukou hmatať a druhou rukou vkladať predmety do jednotlivých pozícií v šesťbodí."* Taktiež odporúčame na konci predprimárneho vzdelávania a v prípravnom ročníku čo najmenšie zobrazenia šiestich bodov a taktiež zobrazenie viacerých „Braillových

buniek“ v jednom riadku. V tomto zobrazení odporúčame ukladať rovnaké body v celom riadku (najskôr jeden bod, neskôr dva, atď.). Navrhujeme cvičenia upraviť a uvažovať nad možnosťou vytvorenia novej oblasti, ktorá by podporovala orientáciu v šesťbodí a zároveň orientáciu v riadku.
Počas overovania cvičení v praxi sme si uvedomili, že rovnako, ako sú dôležité cvičenia, je dôležitý samotný *prístup k dieťaťu*, ktorý sa týka motivácie, komunikácie, prípravy na každé cvičenie. Treba dbať na správne sedenie, na usporiadanie pracovnej plochy, na motiváciu pred každým cvičením, ďalej vychádzať z toho, čo dieťa ovláda a najskôr predkladať reálne predmety. Počas vysvetľovania cvičenia súčasne spájať slovný opis s manipuláciou (systémom ruka v ruke), cvičenie rozdeliť na viac jednoduchých častí a až potom spájať do celku. Tieto požiadavky predpokladajú úspešnosť v cvičeniach.

4 ZÁVER

Veríme, že Program ponúka podnetný súbor prípravných cvičení na nácvik čítania a písania Braillovho písma. Overovaním v praxi a následným posudzovaním programu odborníkom sme získali množstvo cenných informácií a poznatkov, ktoré ukazuje prax a dlhoročné skúsenosti. Program prípravných cvičení zaručuje kvalitnú a konkrétnu hmatovú prípravu dieťaťa a cielene podporuje budúci nácvik čítania a písania Braillovho písma. Na základe toho odporúčame cvičenia zahrnúť do systematickej hmatovej prípravy dieťaťa v materskej škole ale i žiaka v prípravnom ročníku. Po istej modifikácii sú cvičenia využiteľné aj v procese prípravy slabozrakých detí s progresívnou stratou zraku. Súbor prípravných cvičení je vhodný aj na prácu s dieťaťom vo voľnom čase, prípadne doma. Cvičenia odporúčame ako inšpiráciu pre učiteľov, asistentov učiteľov, prípadne rodičov, ktorí majú záujem dieťaťu/žiakovi s ťažkým zrakovým postihnutím poskytovať kvalitné hmatové podnety a zároveň ich hravou formou pripravovať na osvojovanie si písmen Braillovej abecedy. Program prípravných cvičení odporúčame v prípade potreby opakovania a upevňovania už nadobudnutých poznatkov a návykov ruky, ktoré sú nevyhnutné z hľadiska trvácnosti poznatkov a návykov. Cvičenia odporúčame pre potrebu efektívnejšej hmatovej stimulácie, na podporu pohyblivosti prstov a hmatovej citlivosti, na podporu jemnej motoriky rúk, na oboznamovanie sa s rôznymi materiálmi, predmetmi, surovinami, druhmi papiera, textílie a i. Veríme, že Program bude podnetný a prínosný nielen pre mnohých odborníkov, ktorí sa venujú edukačnej činnosti u detí a žiakov s poruchami zraku, ale aj pre rodičov, ktorí sa snažia svoje deti motivovať, povzbudzovať a podporovať v ich komplexnom rozvoji.

Príspevok je čiastkovým výstupom projektu VEGA 1/0582/18 Identifikácia, analýza a deskripcia špeciálnych edukačných potrieb jednotlivcov so zdravotným znevýhodnením v produktívnom veku v procese objektívnej a subjektívnej evaluácie možností ich ďalšieho vzdelávania na Slovensku – výskumná analýza.

Použitá literatúra

1. BEECH, M. Accommodations: Assisting Students with Disabilities: A Guide for BRAILLE TOYS FOR KIDS WHO ARE BLIND, 2017 [online] 2017. [cit.2017-01-05]. Dostupné na internete: http://www.wonderbaby.org/articles/braille-toys.
2. BRAILLE BABIES: STRATEGIES TO PROMOTE PRE-READING SKILLS IN YOUNG CHILDREN WITH VISUAL IMPAIRMENTs - Part I, 2014 [online] 2017. [cit.2017-01-12]. Dostupné na internete: http://www.pathstoliteracy.org/blog/braille-babies.
3. ČAJKA, K. 2007. Úvod do pedagogiky zrakovo postihnutých. Ružomberok: Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2007. 78 s. ISBN 978-80-8084-245-1.

4. FINKOVÁ, D. 2011. *Rozvoj hapticko-taktilního vnímaní osob se zrakovým postižením*.
5. Olomouc: UPOL, 2011. 120 s. ISBN 978-80-244-2742-3.
6. HAMADOVÁ, P., KVĚTOŇOVÁ, L. NOVÁKOVÁ, Z., 2007. *Oftalmopedie.* Brno: Paido, 2007. 125 s. ISBN 978-80-7315-159-1.
7. JAKUBOVIČOVÁ, H. Metodika čítania a písania Braillovho bodového písma. In Lopúchová, J. 2002. *Pedagogika zrakovo postihnutých v teórii a praxi.* Bratislava: Univerzita Komenského, 2002, s. 145-153. ISBN 80-223-1623-7.
8. JAKUBOVIČOVÁ, H. 2011. *Metodika výcviku čítania a písania bodového písma*. Levoča: Polypress, s.r.o., 2011. 43. s. ISBN 978-80-88704-74-4.
9. JESENSKÝ, J. 1988. *Hmatové vnímaní informací s pomocí tyflografiky.* Praha: SPN, 1988. 228 s.
10. JESENSKÝ, J. a kol. 2007. *Prolegomena systému tyflorehabilitace, metodiky tyflorehabilitačních výcviků a přípravy rehabilitačně-edukačních pracovníků tyflopedického spektra.* Praha: Univerzita Jana Amose Komenského Praha, 2007. 659 s. ISBN 978-80-86723-49-5.
11. KEBLOVÁ, A. 1999. *Hmat u zrakově postižených*. Praha: Septima, 1999. 40 s. ISBN 80-7216-085-0.
12. LACOVÁ, L. *Prípravné cvičenia na nácvik čítania a písania reliéfno-bodového písma u nevidiacich detí*. Bratislava: UK PdF, 2017. ISBN-.
13. LOPÚCHOVÁ, J. 2008. *Pedagogika zrakovo postihnutých (Vybrané kapitoly).* 1. vyd. Bratislava: MABAG spol. s.r.o., 2008. 100 s. ISBN 978-80-89113-53-8.
14. LOPÚCHOVÁ, J. 2010. *Reedukácia a komplexná rehabilitácia zraku u jednotlivcov so zrakovým postihnutím*. Bratislava: IRIS, 2010. ISBN 978-80-89-238-40-8.
15. LOPÚCHOVÁ, J. 2011. *Základy pedagogiky zrakovo postihnutých*. Bratislava: IRIS, 2011. 245 s. ISBN 978-80-89238-61-3.
16. LUDÍKOVÁ, L. 1990. *Předškolní výchova zrakově postižených dětí.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 1990. 49 s.
17. MAYER, C. 1995. *A New Method: The Story of Louis Braille*. 1995. Dostupné na internete: http:/louisebrailleschool.org/resources/Louis-braille/epilogue/.
18. MILČÁK, J. 1997. *Kapitolky z tyflopedagogiky*. Levoča: Modrý Peter, 120 s. ISBN 80-85515-42-3.
19. OSAĐAN, R. REID, E. 2016 Recent migrants and education in the European Union, Compare: A Journal of Comparative and International Education, 46:4, 666-669, DOI: 10.1080/03057925.2016.1163871
20. POŽÁR, L. 2007. *Psychológia postihnutých (Patopsychológia).* Bratislava: RETAAS, 2007. 95 s. ISBN 978-80-89113-40-8.
21. POŽÁR, L. 2012. *Základy psychológie ľudí so zrakovým postihnutím*. Bratislava: Z-F LINGUA, 2012. 98 s. ISBN 978-80-8082-147-0.
22. SLOWÍK, J. 2007. *Speciální pedagogika*. Praha: Grada Publishing, 2007. 160 s. ISBN 978-80-247-1733-3.
23. STRATEGIES AND RESOURCES FOR TEACHING BRAILLE TO ADULTS. 2017 [online] 2017. [cit.2017-01-04]. Dostupné na internete: http://www.afb.org/info/programs-and-services/professional-development/literacy-instructors/strategies-and-resources-for-teaching-braille-to-adults/1235.
24. THE ULTIMATE TOY GUIDE FOR BLIND CHILDREN, 2017 [online] 2017. [cit.2017-01-04]. Dostupné na internete: http://www.wonderbaby.org/articles/toy-guide-for-blind-children.

25. TIPS FOR PROMOTING YOUR CHILD'S BRAILLE LITERACY SKILLS. 2017 [online] 2017. [cit.2017-01-18]. Dostupné na internete: http://www.afb.org/info /living-with-vision-loss/braille/braille-resources-for-parents/123.
26. TYFLOCOMP. Produkty. [online] 2016. [cit.2016-11-04]. Dostupné na internete: http://tyflocomp.sk/produkty.php.
27. ÚNIA NEVIDIACICH A SLABOZRAKÝCH SLOVENSKA. *Slovenská Braillova abeceda*. [online] 2016. [cit.2016-10-04]. Dostupné na internete: https://www.unss.sk/ braille-abeceda.php.
28. VISITING A TACTILE MUSEUM WITH YOUR BLIND CHILD, 2017 [online] 2017. [cit.2017-01-03]. Dostupné na internete: http://www.wonderbaby.org/articles/tactile-museums.
29. WOODEN BRAILLE BLOCKS FROM LITTLE SAPLING TOYS, 2017 [online] 2017. [cit.2017-01-03]. Dostupné na internete: http://www.wonderbaby.org/resources/little-saplings-toys.

Kontaktné údaje

Doc. PaedDr. Jana Lopúchová, PhD.
Mgr. Michal Zemko, MBA.
Univerzita Komenského Pedagogická fakulta
Katedra špeciálnej pedagogiky
Račianska 59, 813 34 Bratislava
Tel: 00421 2 49287109
Mail: lopuchova@fedu.uniba.sk

ANALÝZA KOMUNIKAČNÍCH DOVEDNOSTÍ ČLENŮ SLOŽEK INTEGROVANÉHO ZÁCHRANNÉHO SYSTÉMU V RÁMCI HROMADNÉHO POSTIŽENÍ OSOB

ANALYSIS OF COMMUNICATION SKILLS OF INTEGRATED RESCUE SYSTEM WORKERS IN CASE OF MASS EMERGENCY

Denisa Charlotte Ralbovská, Veronika Čistecká, Dana Rebeka Ralbovská

Abstrakt

Tématem příspěvku je analýza komunikačních dovedností členů složek integrovaného záchranného systému v rámci hromadného postižení osob. Práce je zaměřená především na komunikaci při poskytování pomoci příslušníkům odlišných národností vyskytujících se na území České republiky. Pomocí nestandardizovaného dotazníkového šetření byla provedena analýza komunikačních dovedností členů složek IZS při výkonu jejich povolání se zaměřením na krizovou komunikaci v multikulturním prostředí. Z výsledků výzkumného šetření vyplynula vysoká četnost interakce členů složek IZS s příslušníky jiných národností. Získané informace posloužily k vyhodnocení stanovených hypotéz a následnému provedení zvolené SWOT analýzy. V závěrečné fázi práce byly na základě získaných výsledků koncipovány návrhy na zlepšení dané problematiky využitelné v praxi.

Klíčová slova: *krizová komunikace; Integrovaný záchranný systém; multikulturní komunikace; národnostní menšiny*

Abstract

The topic of this diploma thesis is analysis of communication skills of Integrated Rescue System workers in case of mass emergency. This work is focused mostly on communication while providing help to members of different nationality living in Czech republic. The goal of this thesis is to analyze communication skills of IRS workers focused on crisis communication in multicultural environment by using non standartized questionnaire. After this questionnaire we found out quite frequent interaction of IRS workers and members of other nationalities. Discovered informations were used to evaluate our hypothesis and carry out SWOT analysis. In the final part of the thesis, based on acquired outcomes, were concieved drafts to improve this problematics, which could be used in practice.

Key words: *crisis communication, Integrated Rescue system, multicultural communication, national minorities*

1. ÚVOD

Práce členů složek integrovaného záchranného systému (IZS) je velmi náročná jak z psychické stránky, tak fyzické. V dnešní době přibývá lidí neochotných komunikovat na místě vzniku mimořádné události nebo krizové situace s členy složek IZS, i když je to pro řešení dané situace nezbytné. V případě vzniku hromadného postižení osob se tyto nároky zvyšují a vhodný a korektní způsob komunikace tyto situace usnadňuje. Od roku 2004, kdy se Česká republika (ČR) stala členem Evropské unie, stoupá migrace obyvatelstva a ČR se stále častěji stává transitní i cílovou destinací pro imigranty. Zároveň se ČR řadí mezi státy s poměrně velkým turistickým ruchem. Tyto skutečnosti způsobují zvyšování pravděpodobnosti vzniku

mimořádných událostí nebo hromadného postižení osob spojené s jedinci odlišné národnosti či jiných kulturních zvyklostí. Při řešení mimořádných událostí je komunikace už s občany ČR sama o sobě obtížná a v případě, že se do této události přidá skutečnost, že osobou či osobami zasaženými touto událostí jsou příslušníci jiné národnostní skupiny, to situaci a práci členům složek IZS ztěžuje.

2. PROBLEMATIKA MULTIKULTURNÍHO PŘÍSTUPU PŘI MIMOŘÁDNÝCH UDÁLOSTECH

Krizová komunikace je součástí mnoha mimořádných událostí, se kterými se setkávají pracovníci složek IZS. Každá krizová komunikace má svůj předmět a cíl. Předmětem je výměna informací nebo jejich sdělení mezi orgány, silami a prostředky IZS, podávání informací o mimořádné události médiím, odborníkům, veřejnosti a vyšetřujícím mimořádné události, rodinným příslušníkům a zaměstnancům firem. Důvodem je eliminace možných dopadů souvisejících s mimořádnou událostí. Cílem krizové komunikace je poskytnout správné, důvěryhodné a přesvědčivé informace včas a na správné místo za účelem dosažení odborné připravenosti celého systému IZS včas a předcházení vzniku negativní publicity (Kroupa et al., 2011).

Nastane-li situace, při které je potřeba použití prvků a zásad krizové komunikace, mají členové IZS k dispozici typové činnosti s danými postupy, podle kterých při mimořádné události postupují. Nedílnou součástí práce v oblasti krizové komunikace je schopnost člena složek IZS rozpoznat, jaké emoce zasažené osoby prožívají a jaké způsoby použijí, aby byli schopni tyto emoční reakce nějakým způsobem regulovat. Mezi nejčastější reakce zasažených osob bývá strach (o vlastní bezpečí, rodinu a přátele), agresivita, podrážděnost, pocit viny, úzkost, smutek, vztek a bezmocnost. Jedná se o normální reakce na prožité neštěstí. Většina těchto lidí bývá zmatena nebo mohou podlehnout panice. Komunikace s lidmi zasaženými mimořádnou událostí vyžaduje specifické postupy a přístupy. „*Do hry vstupuje řada situačních a osobnostních faktorů jak na straně zasaženého, tak na straně komunikátora*“ (Vymětal, 2009, s. 88). Mezi hlavní zásady komunikace s člověkem v krizi patří: komunikovat optimálně – verbálně i neverbálně, komunikovat empaticky, strukturovaně a jasně, lehce asertivně a aktivně naslouchat, co zasažená osoba potřebuje. Aktivním nasloucháním chápeme například parafrázování jeho slov, pokládání otevřených otázek, vyjadřování pochopení a soucitu (Vybíral, 2009). Podle Ralbovské (2017) do krizové komunikace řadíme i interkulturní komunikaci, se kterou se pracovníci IZS setkávají. Při komunikaci s lidmi z odlišného kulturního prostředí musíme brát v úvahu jejich odlišnosti v chování a zvyklostech, které mohou záviset na věku, pohlaví, kultuře, náboženství, úrovni vzdělání a jazyce. Podle Světové zdravotnické organizace by měla být krizová komunikace v interkulturním prostředí přizpůsobena dané kultuře. Mělo by se jednat o vhodné používání slov a obrázků a vyvarovat se těch, které by mohly lidi urážet. Další pravidlo pro interkulturní komunikaci je respektování osobního prostoru při rozhovoru, vhodné užívání humoru, vnímavost a otevřenost.

3. METODIKA VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ

3.1 Popis výzkumného šetření

Pro účel získání dat v rámci výzkumného šetření byla využita kvantitativní metoda výzkumu a to pomocí nestandardizovaného anonymního dotazníku. Dotazníkovou metodu jsme zvolily z důvodu získání co největšího počtu respondentů – členů složek IZS.

3.2 Stanovení výzkumného vzorku

Výzkumné šetření bylo zaměřené na členy základních (Policie ČR, HZS ČR, poskytovatelé ZZS) i ostatních (Armáda ČR, vězeňská správa) složek IZS. Z řad ostatních složek IZS jsme

zvolily především složky, které v případě potřeby pomáhají při řešení hromadného neštěstí. Respondenti nebyli limitováni věkem ani délkou jejich praxe v rámci jejich profese. K výzkumnému šetření byli respondenti požádáni pomocí námi vybrané kontaktní osoby formou emailové zprávy, ve které byl zaslán odkaz na dotazníkové šeření v elektrické podobě, který byl prostřednictvím elektronického portálu www.docs.google.com. Podařilo se nám získat 331 validně vyplněných dotazníků.
Výzkumnou skupinu tvořilo celkem 331 (100 %) respondentů. Z celkového počtu respondentů bylo 74 (22,4 %) žen a 257 (77,6 %) mužů. Dle profesního zařazení dotazník vyplnilo celkem 134 (40,5 %) pracovníků ZZS, 87 (26,3 %) příslušníků HZS ČR, 61 (18,4 %) příslušníků Policie ČR a 49 (14,8 %) členů ostatních složek IZS. Nejvyšší dosažené vzdělání s titulem Mgr. uvedlo celkem 99 (30 %) respondentů. Naopak 102 (31 %) respondentů uvedlo nejvyšší dosažené vzdělání pouze střední školu. Nejvíce respondentů bylo ze středočeského kraje – 69 (20,8 %). Dále 58 (17,5 %) respondentů z jihočeského kraje a nejméně vyplněných dotazníků – 5 (1,5 %) jsme dostali z kraje zlínského. Dle délky praxe u IZS se našeho výzkumného šetření zúčastnilo nejvíce respondentů s délkou praxe 16 a více let, a to celkem 136 (41,1 %) respondentů. Dále 11-15 let praxe u IZS uvedlo 66 (19,9 %) respondentů, 68 (20,5 %) respondentů pracuje u IZS 6-10 let, 1-5 let praxe označilo 44 (13,3 %) respondentů a počet respondentů s praxí do 1 roku jsme získali celkem 17 (5,2 %).

3.3 Vyhodnocení cílů práce

V tomto výzkumném šetření jsme si stanovily celkem 4 cíle.
Prvním cílem bylo zjistit četnost událostí složek IZS v interakci s národnostními menšinami na území ČR a následnou připravenost na komunikaci s nimi. Na základě získaných informací z dotazníkového šetření jsme zjistily, že četnost těchto událostí je poměrně vysoká. Celkem 170 (51 %) respondentů se v rámci jejich profese setkávají s národnostními menšinami minimálně 1x za měsíc, 44 (13 %) respondentů minimálně 1x za týden a připravenost na komunikaci s nimi není dle 99 respondentů (30 %) respondentů dostatečná. Rovněž jsme se dotazovaly, zda se členové složek IZS setkali s hromadným postižením osob, jehož součástí byli osoby jiné národnosti a jejich následný postup při komunikaci s nimi. Zjistili jsme, že s touto mimořádnou událostí přišlo do kontaktu celkem 140 (42,3 %) respondentů a největší zastoupení bylo ze složky ZZS – 52 (37 %). Pro tuto krizovou komunikaci využilo 50 (35,7 %) respondentů cizí jazyk a alternativní způsob komunikace použilo 36 (25,7 %) respondentů (viz Tabulka 1).

Tabulka 1: Vyjádření způsobu domluvy s příslušníky jiné národnosti

Způsob domluvy	**Počet**	**Percentil**
Použití tlumočníka	29	20,7 %
Alternativní způsob komunikace	36	25,7 %
Pomocí jiného pracovníka	7	5 %
Použití cizího jazyka	50	35,7 %
Nechci uvést odpověď	18	12,9 %
Celkem	**140**	**100 %**

Dalším řešením této komunikace bylo použití tlumočníka, kterou zvolilo 29 (20,7 %) respondentů a pomoc jiného pracovníka využilo 7 (5 %) respondentů. Zbylých 18 (12,9 %) respondentů nechtělo uvést odpověď.

Druhým cílem bylo zjistit, zda členové složek IZS v rámci svého povolání vlastní a využívají komunikační pomůcky při komunikaci s národnostními menšinami. Na základě výsledků z dotazníkového šetření se nám podařilo analyzovat možnost využívání komunikačních pomůcek při krizové komunikaci s ohledem na danou složku IZS. Z počtu 331 (100 %) respondentů má k dispozici komunikační pomůcku 189 (56,7 %), z toho bylo 74 (22,2 %) respondentů z řad ZZS, 76 (22,8 %) HZS ČR, 23 (22,8 %) Policie ČR a 16 (4,8 %) z ostatních složek IZS.
Třetím cílem bylo verifikovat nebo falzifikovat námi stanovené výzkumné otázky.
Čtvrtým cílem bylo na základě provedené SWOT analýzy navrhnout možné návrhy na zlepšení krizové komunikace v multikulturním prostředí.

3.4 Vyhodnocení výzkumných otázek

Výzkumná otázka 1 ***Předpokládáme, že* více než *75 % respondentů neovládá jiný cizí jazyk než anglický (na úrovni minimálně B2).***
V otázce č. 6 jsme zjišťovaly jakým cizím jazykem pracovníci složek IZS disponují úrovní minimálně B2, což je úroveň maturitní zkoušky. Respondenti měli možnost zvolit více odpovědí.

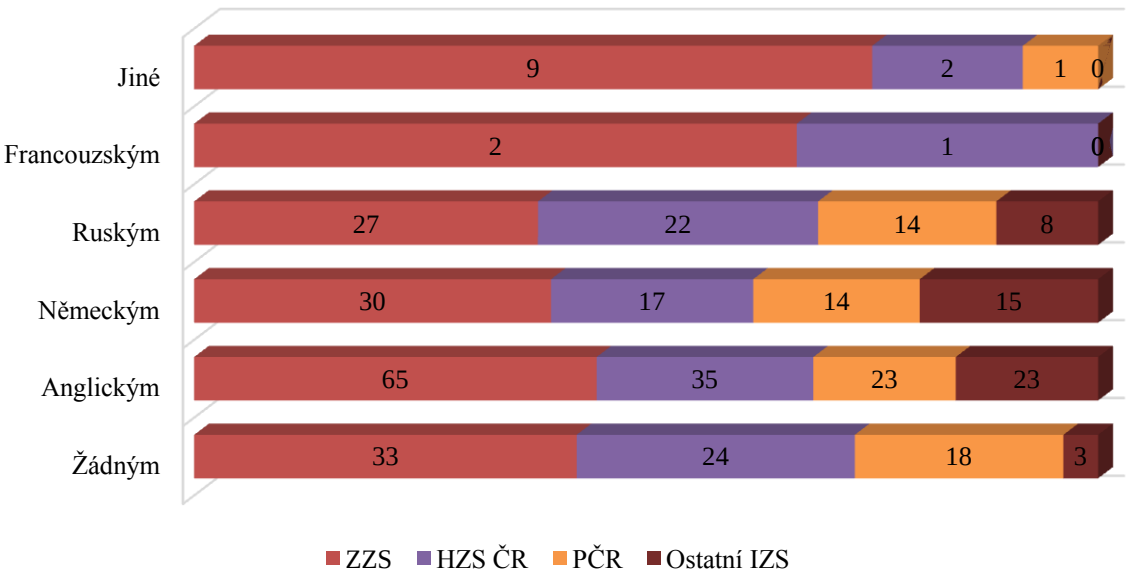

Obrázek 1: Cizí jazyk, kterým jednotlivý členové IZS disponují

V kategorii jiné byl uveden jazyk Polský – 13x a jazyk Italský – 6x.

Tabulka 2: Počet respondentů ovládající pouze anglický jazyk

Složka IZS	Počet respondentů	Percentil
ZZS	54	16,2 %
HZS ČR	29	8,7 %
Policie ČR	20	6 %
Ostatní složky	19	5,7 %
Celkem	**122**	**36,6 %**

V tabulce 2 jsme specifikovaly odpovědi uvedené pouze pro anglický jazyk. Této úrovně pouze v anglickém jazyce disponuje celkem 122 respondentů (36,6 %).

Na základě vyhodnocení výsledků konstatujeme, že výzkumná otázka 1 byla falzifikována.

Výzkumná otázka 2 ***Předpokládáme, že minimálně 50 % respondentů uvede jazykovou bariéru, jako nejčastější problém při komunikaci s národnostními menšinami.***

V otázce č. 7 jsme zjišťovaly, jaký mají členové složek IZS v rámci jejich profese nejčastější problém při komunikaci s národnostními menšinami. Respondenti mohli zvolit více odpovědi, a zároveň napsat jinou možnost, která nebyla na výběr.

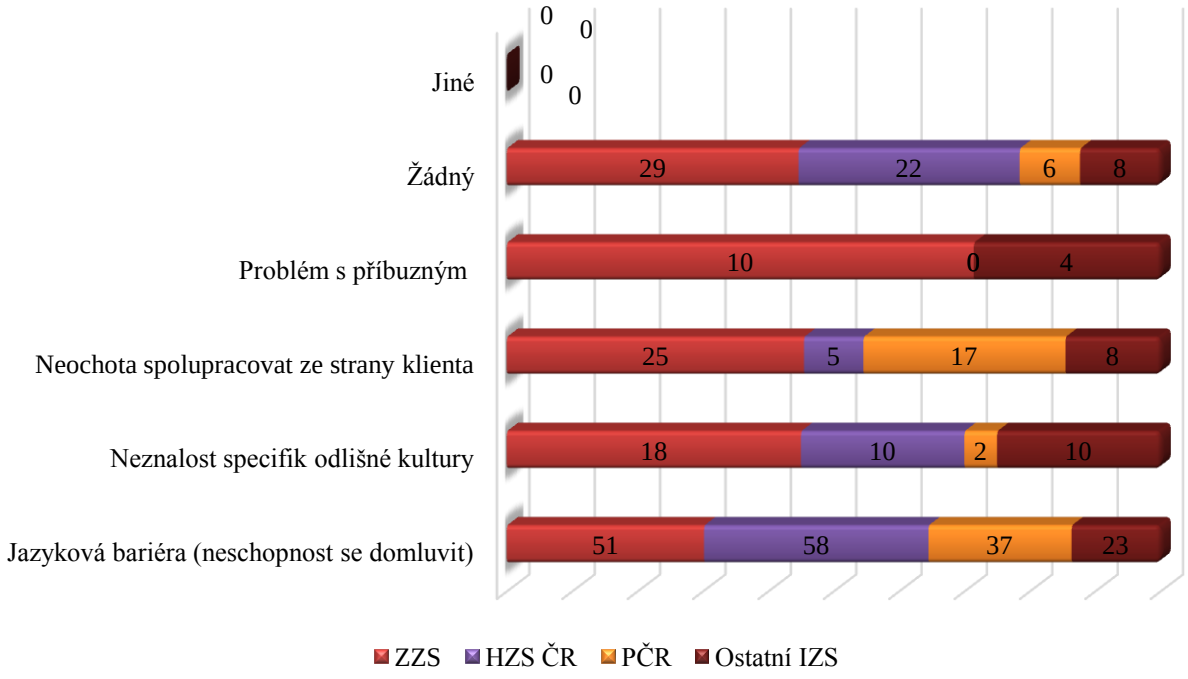

Obrázek 2: Nejčastější problém při komunikaci s příslušníkem jiné národnosti

Získané informace jsme převedly do přehledné tabulky (viz Tabulka 3), kterou jsme specifikovaly pouze na odpověď „jazyková bariéra“. Tuto možnost, jako nejčastější problém při komunikaci s národnostními menšinami uvedlo celkem 169 (50,7 %) respondentů.

Tabulka 3: Výskyt jazykové bariéry

Složka IZS	**Počet**	**Percentil**
ZZS	51	15,3 %
HZS ČR	58	17,4 %
Policie ČR	37	11,1 %
Ostatní složky IZS	23	6,9 %
Celkem	**169**	**50,7 %**

Na základě vyhodnocení výsledků konstatujeme, že výzkumná otázka 2 byla verifikována.

Výzkumná otázka 3 ***Předpokládáme, že více než 50 % respondentů používá při komunikaci s příslušníky jiné národnosti verbální i neverbální složku komunikace.***

V otázce č. 8 jsme se respondentů dotazovaly, jakou složku komunikace používají při komunikaci s příslušníky jiné národnostní skupiny. Respondenti mohli vybrat možnost používání spíše verbální složky, spíše neverbální složky nebo používání obou složek současně.

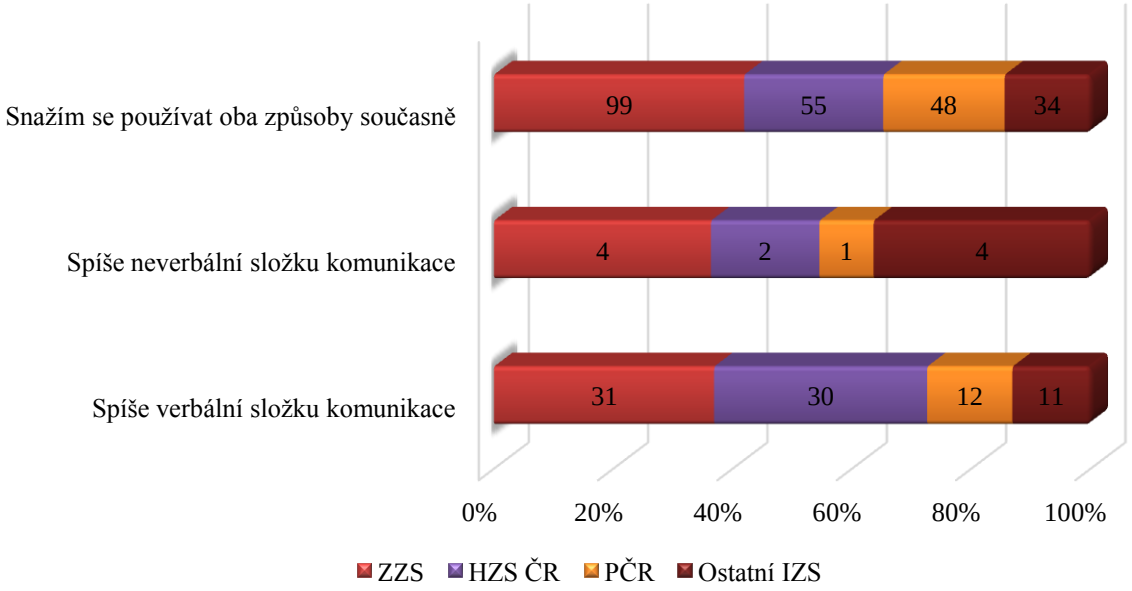

Obrázek 2: Nejčastější způsob komunikace

Pokud zjištěné informace specifikujeme pro používání obou složek komunikace současně, pak tuto variantu odpovědi zvolilo 236 (70,8 %) respondentů.

Dále jsme se ptaly respondentů, jak postupují v případě selhání komunikace a neporozumění si s klienty jiné národnosti.

Tabulka 4: Zvolený postup při selhání komunikace

Způsob	**Počet**	**Percentil**
Požádám kolegu	94	28,4 %
Pokusím se domluvit pomocí verbální i neverbální komunikace s rodinným příslušníkem klienta	167	50,5 %
Další snahy o porozumění vzdám	15	4,5 %
Nechci uvést odpověď	22	6,6 %
Jiné	33	10 %
Celkem	**331**	**100 %**

Odpovědi respondentů jsme daly do tabulky 4, která zahrnuje procentuální zastoupení zvolených odpovědí. Nejčastěji respondenti uvedli odpověď snahu domluvit se pomocí

verbální i neverbální komunikace s rodinným příslušníkem klienta. Tuto odpověď zvolilo celkem 167 (50,5 %) respondentů.

Na základě vyhodnocení výsledků konstatujeme, že výzkumná otázka 3 byla verifikována.

4. DOPRUČENÍ PRO PRAXI

Pro stanovení další strategie rozvoje navyšování zkušeností v komunikačních dovednostech pracovníků složek IZS a pro stanovení navrhovaných opatření ke zlepšení jsme použily a zpracovaly SWOT analýzu. Informace pro zpracování této analýzy jsme použili z odborné tuzemské i zahraniční literatury zabývající se touto problematikou a dále výsledky z našeho výzkumného šetření. V analýze jsou v jednotlivých kvadrantech identifikovány faktory silných stránek, slabých stránek, příležitostí a hrozeb.

Tabulka 5: SWOT analýza komunikačních dovednostní složek IZS

Silné stránky (Strenghts)	**Slabé stránky (Weaknesses)**
Znalost jazyků. Mezinárodní spolupráce. Společné provádění taktických a prověřovacích cvičení. Typový plán – Migrační vlna velkého rozsahu.	Malé zkušenosti zaměstnanců s mimořádnou událostí a hromadným postižením osob, při kterých jsou cizinci Absence celoživotního vzdělávání zaměstnanců v komunikačních dovednostech Nízká dostupnost komunikačních pomůcek
Příležitosti (Opportunities)	**Hrozby (Threats)**
Zlepšení vzdělávání. Spolupráce s IZS ostatních krajů. Personální posílení IZS. Více komunikačních pomůcek.	Problém při řešení migrační vlny, mimořádných událostí a hromadných postižení osob, při kterých jsou cizinci. Stížnosti na pracovníky IZS pro nevhodné jednání s národnostními menšinami.

Výše uvedená SWOT analýza vykazuje řadu skutečností. Silnou stránkou určitě je poměrně rozsáhlá znalost cizích jazyků členů složek IZS. Nejedná se pouze o znalost anglického jazyka, ale i jazyka německého a ruského. V dnešní době je vzdělávání se a zájem o ovládání cizího jazyka velmi důležitou součástí osobního i profesního života. Další silnou stránkou je mezinárodní spolupráce složek IZS, díky které dochází k získávání mnoha zkušeností v jednání s lidmi odlišné národnosti. Jedná se například o příslušníky Policie ČR působící v agentuře FRONTEX, která se podílejí na mezinárodní spolupráci a humanitární pomoci. Taktéž příslušníci HZS ČR se podílejí na mezinárodní spolupráci, a to humanitární pomocí, či pomocí při katastrofách, kterou poskytuje například český USAR tým. Silnou stránkou jsou společná taktická a prověřovací cvičení, která se v poslední době provádějí právě i s výskytem cizojazyčných osob, tudíž si mohou pracovníci složek IZS vyzkoušet, na jaké úrovni se vyskytuje znalost jejich komunikačních dovedností. Myslíme si, že přínosné je taktéž zpracování a zavedení nového typového plánu, který je pod názvem „Migrační vlna velkého rozsahu“ a pojednává o postupech a řešení této situace.

Mezi slabé stránky lze zahrnout relativně malé zkušenosti členů složek IZS při řešení mimořádných událostí nebo hromadných postižení osob velkého rozsahu, jehož součástí jsou osoby jiné národnosti. Tento fakt s sebou nese následek problematického navázání efektivní komunikace a porozumění lidem, kterým je pomoc poskytována, a tím prodlužování řešení celé situace. Poměrně málo zaměstnanců v IZS podstupuje vzdělávání v oblasti

multikulturního přístupu. Každá národnost má svá specifika a pomáhající profese by měli zvládat a odlišovat přístup k těmto lidem, aby nedocházelo k výskytu problému. Z provedené SWOT analýzy zjišťujeme taktéž slabou stránku, kterou je nízký výskyt komunikačních pomůcek na pracovištích pracovníků složek IZS, které mohou být při těchto mimořádných událostech nápomocné, a pomohly by k urychlení porozumění s cizojazyčnými lidmi.
Na základě silných a slabých stránek uvedených v této SWOT analýze jsme stanovily příležitosti. Myslíme si, že pro zlepšení této problematiky by mohlo být v rámci celoživotního vzdělávání zavedení pravidelného školení v komunikačních dovednostech, prohlubování těchto znalostí a následné praktické cvičení. Dále by bylo vhodné personálně zesílit stavy zaměstnanců složek IZS, a to hlavně o jedince zabývající se danou problematikou, aby docházelo k prolínání expertů a zkušených pracovníků složek IZS. V neposlední řadě je potřeba zvýšit dostupnost a množství komunikačních pomůcek využitelné členy složek IZS při výkonu svého povolání.
Z provedené SWOT analýzy vychází následující hrozby. Na základě připravenosti členů složek IZS by mohlo dojít k výskytu problému při řešení migrační vlny, mimořádné události nebo hromadného postižení osob velkého rozsahu, jejichž součástí by byli i osoby jiné národnosti. Mezi další hrozbu řadíme v souvislosti s vysokým podílem národnostních menšin na našem území a nízké vzdělanosti v problematice multikulturního přístupu k těmto menšinám, možný výskyt stížností na pracovníky složek IZS při poskytování pomoci a špatné jednání či nerespektování jejich zvyklostí. Jedním z návrhů na zlepšení této problematiky by bylo v rámci celoživotního vzdělávání organizovat odborná školení v oblasti verbálních i neverbálních komunikačních dovedností využitelné v multikulturního prostředí, a to nejen teoretickou průpravou, ale i praktickým nácvikem. Nácvik by mohl být realizován v rámci společných cvičení složek IZS s výskytem těchto osob. Další z možností by mohlo být začlenění nebo rozšíření této výuky do vzdělávacích programů, organizace odborných vnitrostátních i mezinárodních seminářů a konferencí nebo zajištění odborné stáže u jednotlivých složek IZS v zahraničí. Další možností by mohlo tedy být vypracování a návrh dalších komunikačních karet, který by se mohl realizovat ve spolupráci se členy jednotlivých složek IZS.

5. ZÁVĚR

Závěrem lze konstatovat, že pokud se budeme snažit nalézt vhodný způsob komunikace, rozpoznáme kulturní odlišnosti a budeme se snažit naslouchat každému bez rozdílu rasy, věku, pohlaví či národnosti, bude i poskytování pomoci lidem ze strany pracovníků složek IZS kvalitnější a v souladu s etickými normami.

Použitá literatura

1. KROUPA, M. a M. ŘÍHA. *Integrovaný záchranný systém*. Praha: Armex, 2011. ISBN 978-80-87451-01-4.
2. RALBOVSKÁ, R. *Psychologické aspekty mimořádných událostí*. In: ŠÍN, R. et al., Medicína katastrof. Praha: Galén, 2017. ISBN 978-80-7492-295-4.
3. VYBÍRAL, Z. *Psychologie komunikace*. 2. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-387-1.
4. VYMĚTAL, Š. *Krizová komunikace a komunikace rizika*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2510-9.

Kontaktní údaje
Ing. Denisa Charlotte Ralbovská
ČVUT, Fakulta biomedicínského inženýrství
Katedra zdravotnických oborů a ochrany obyvatelstva
Sportovců 2311, 272 01 Kladno
Tel: 224 355 043
email: denisa.ralbovska@gmail.com

Ing. Veronika Čistecká
ČVUT, Fakulta biomedicínského inženýrství
Katedra zdravotnických oborů a ochrany obyvatelstva
Sportovců 2311, 272 01 Kladno

PhDr. Mgr. Dana Rebeka Ralbovská, Ph.D.
ČVUT, Fakulta biomedicínského inženýrství
Katedra zdravotnických oborů a ochrany obyvatelstva
Sportovců 2311, 272 01 Kladno
Tel: 224 355 043
email: ralbovska.rebeka@seznam.cz

ÚSPECH, ŠPECIÁLNE V GLOBÁLNOM PODNIKANÍ, JE VÝSLEDKOM KOMBINÁCIE ZRUČNOSTÍ A PODMIENOK

SUCCESS, ESPECIALLY IN GLOBAL ENTREPRENEURSHIP, RESULTS FROM A COMBINATION OF SKILLS AND CONDITIONS

Daniela Hrehová, Gizela Brutovská

Abstrakt

Začínajúce podniky čelia výzvam globálneho riadenia rôznymi spôsobmi. Aj začínajúce firmy majú problémy s komunikáciou s globálnymi partnermi, pretože ich aliancie musia preklenúť geografické, kultúrne a iné vzdialenosti. Napriek tomu existujú odpovede na výzvy manažovania začínajúcej firmy v špičkovom svete globálneho podnikania. Jedna vec je však zložitá: aké faktory je potrebné zvážiť alebo rozvinúť skôr, než dôjde k podnikaniu na globálnom trhu. Článok analyzuje výsledky výskumu, ktorý sa uskutočnil na univerzitách technického zamerania. Zameriava sa na popis krokov by mali potencionílni podnikatelia podniknúť pred prekročením hraníc. Pred začiatkom by sa mali hlavne sústrediť na všetky kritické faktory. Potenciálni podnikatelia musia byť schopní identifikovať príležitosti, zhromaždiť zdroje a dohodnúť sa.

Kľúčové slová: *firma, podnikateľ, globálny trh*

Abstract

Start-ups cope with the challenges of managing a global organization in different ways. Start-ups also have problems communicating with global partners because their alliances have to span geographic, psychic and other distances. Still, there are no easy answers to the challenges of managing a start-up in the topsy-turvy world of global entrepreneurship. One thing is tricky: what factors to consider or develop before going global. The article shows the research that was conducted in universities of technical focus. Which steps potential entrepreneurs should take before crossing borders. They should take critical factors into account before their begin. All potencional entrepreneurs must be able to identify opportunities, gather resources, and strike deals.

Key words: *firm, entrepreneur, global market*

1 ÚVOD

Vzhľadom na globalizáciu sa spoločnoť postupne stáva globálnou dedinou. Globalizačné procesy odohrávajúce sa v modernom svete, majú významný vplyv na obchodné záležitosti. Význam miestnych firiem sa postupne znižuje, zatiaľ čo rola firiem s medzinárodným obchodovaním rýchlo rastie. Bez ohľadu na to, čo sa deje na geopolitickej úrovni, kde sa medzinárodné vzťahy stávajú zložitejšími, akákoľvek firma vo vybranej krajine má slobodu generovať akékoľvek podnikateľské aktivity, ktoré najviac vyhovujú danému prostrediu i samotnej firme. Podnikatelia musia byť schopní identifikovať príležitosti, zhromažďovať zdroje, uzatvárať obchody a disponovať adekvátnymi zručnosťami. Nie je teda prekvapujúce, že mnohí podnikatelia identifikujú medzinárodnú expanziu ako kritickú zložku svojej celkovej stratégie založenia firmy a rastu v zahraničí. Podnikateľ musí pred vstupom na konkrétny trh posúdiť faktory, ktoré zohrávajú významnú úlohu pri procese rozhodovania o výbere trhu. Jednou z úloh vysokých škôl

je vyškoliť študentov pre podnikanie v medzinárodnom prostredí, vrátane riadenia, jazyka, kultúry, komunikačných štýlov, marketingu ai.

2 ZÁUJEM PODNIKAŤ A PODNIKATEĽSKÉ PROSTREDIE

Podľa Dunninga (2014) všetky podnikateľské subjekty alebo spoločnosti, či už veľké alebo malé, ovplyvňuje globálna konkurencia a trendy v oblasti globálnej ekonomiky. To na jednej strane vytvára početné strategické možnosti pre firmy, ale na strane druhej aj určité hrozby. Všetky rozhodnutia firmy by teda mali odrážať štúdium ich poznania a s tým spojenú analýzu trhového potenciálu, tj. schopností a možností firmy pre uplatnenie sa na globálnom trhu. Podľa Janssona (2008) a Deliosa (2012) je medzinárodné podnikanie fenomén, ktorý zahŕňa všetky formy súkromných alebo štátnych vládnych obchodných transakcií medzi stranami z dvoch alebo viacerých krajín. Je ťažké pochopiť podnikateľské prostredie v krajine, kde sa chystá podnikať alebo podniká bez toho, aby si podnikateľ nenaštudoval aktuálnu politickú situáciu, ekonomický (podnikateľský) systém, stav právneho prostredia, vládnu politiku a ďalšie informácie o krajine. Viaceré výskumy a analýza odbornej literatúry (Pan, Tse, 2000; Zekiri, 2016; Taylor, at al., 2000; Gallego at al., 2009; Shama, 2001 ai.) poukazujú na fakt, že pre výber záujmu vstupu podnikateľa pre podnikanie v prostredí hostiteľskej krajiny sú dôležité rôzne faktory. Shama (2001) testoval determinanty vstupných stratégií amerických firiem do východnej Európy. Predpokladal, že záujem závisí od premenných ako: podnikateľské aktivity, rok vstupu, úroveň konkurencie, potenciál trhu, tiež náklady na pokrytie potrieb, rast predaja. Podľa autorov Taylor at al. (2000), Pan a Tse (2000) firma sa môže rozhodnúť či vstúpi na zahraničný trh, ak v hostiteľských krajinách sú politické, hospodárske, kultúrne, sociálne, priemyselné a iné podmienky priaznivé. V opačnom prípade môže firma zvážiť aj iné možnosti, ako finančné či akciové nástroje na trhu, alebo môže túto krajinu vylúčiť z podnikania. V štúdii, ktorú vykonal Zekiri (2016) uvádza sedem motivačných faktorov, ktoré majú vplyv na procesy internacionalizácie firiem. Za hlavné považuje vnútorné, napr. znalosti a skúsenosti, konkurencieschopnosť, obchodné siete, príležitostí a charakter priemyslu. Okrem týchto faktorov stanovuje jako dôležitý ukazovatľ veľkosť firmy, ako aj podnikateľské prostredie hostiteľskej krajiny. Súčasná etapa rozvoja medzinárodného obchodu sa vyznačuje štyrmi hlavnými princípmi (Loasby 2001). Predovšetkým by sa mal zvážiť všeobecný systémový pohľad na externé a interné prostredie konkrétnej spoločnosti: ako je legislatívny systém vzťahov s akcionármi; determinanty organizačnej štruktúry medzinárodných podnikov: náklady na získanie potrebných informácií a nestálosť životného prostredia; medzinárodné korporácie by mali byť spojené s firemným úspechom podnikania a vytváraním nových firiem, pobočiek; analýza problémov medzinárodného obchodu by mala podporovať psychologické a spoločenské vedy. Podľa Gallego at al. (2009) je dôležité zohľadniť faktory legislatívneho systému, netarifné bariéry, morálku, firemné interné správanie spotrebiteľov, jazyk a ďalšie faktory, ktoré môžu buď znížiť, alebo zvýšiť motivácia vstupu na zahraničný trh. Acs a Terjesen (2013) konštatujú, že popularita medzinárodných spoločných podnikov sa dramaticky zvyšuje a výskum strategických faktorov podnikať v zahraničí má očividný praktický význam. Zhodujú sa s inými literárnymi zdrojmi (ako napr. Westhead at al., 2002) v determinantoch ovplyvňujúcich efektívnosť vstupu firmy do zahraničia, majú na mysli ekonomické faktory, politické riziká, právne faktory, kultúrne faktory, medzinárodné skúsenosti atď..

3 METODOLÓGIA VÝSKUMU

Výskum bol nasmerovaný na záujem, motiváciu, postoje, orientáciu, možnosti pôsobenia a realizáciu podnikateľských aktivít študentov na globálnom trhu. Vychádzali sme a) z teoretického poznania faktorov, ktoré je nevyhnutné poznať pred vstupom na globálny trh a b) z poznania, že vysoké školy nepripravujú študentov dostatočne pre potreby praxe, výučba

je prevažne teoretická a zaostáva za reálnym životom. Úspešnosť výskumnej činnosti bola podporená spoluprácou s pracoviskami z pracovísk: Katedry spoločenských vied - Technická univerzita v Košiciach (Fakulta elektrotechniky a informatiky, Strojnícka fakulta, Fakulta baníctva, ekológie, riadenia a geotechnológií, Stavebná fakulta a Ekonomická fakulta) - realizátor projektu KEGA č. Edukácia vysokoškolákov technického zamerania pre potreby globálneho trhu práce s dôrazom na podnikateľské aktivity; Slovenská technická univerzita v Bratislave; Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre; Univerzita v Žiline; ČVUT Praha, Univerzita Pardubice, Politechnika Poznańska v Poznani. V príspevku je uvedená iba časť zo spracovaných výskumných dát. Pilotný zber dát sme uskutočnili v roku 2016 na vysokých školách technického smeru. Reprezentatívny výber predstavoval 1078 respondentov vysokých škôl (699 študentov bakalárskeho a 379 študentov inžinierskeho/magisterského štúdia). Získané údaje boli spracované metódou deskriptívnej štatistiky na prvostupňovej a druhostupňovej úrovni s použitím štatistického programu SPSS 15.0.

4 ANALÝZA VÝSLEDKOV

Výsledky spracovania empirických údajov, uvedené v tabuľke 1, umožňujú konštatovať, že v kritériách rozhodujúcich pre podnikanie na globálnom trhu boli zistené výrazné štatistické diferencie medzi študentmi bakalárskeho a inžinierskeho štúdia len v troch prípadoch. V prípade vymožiteľnosti práva študenti bakalárskeho štúdia (M=3,99) majú tendenciu v oveľa väčšej miere považovať za rozhodujúce kritérium pre podnikanie na globálnom trhu práce (F=5,347 a p=0,021) ako študenti inžinierskeho štúdia (M=3,55). V prípade členstva krajiny v EÚ sa štatistická signifikantnosť medzi obidvoma skupinami (F=6,829 a p=0,009) prejavila tým, že študenti bakalárskeho štúdia (M=3,19) viac ako študenti inžinierskeho štúdia (M=3,40) vedia posúdiť, či je to rozhodujúce kritérium pre podnikanie na globálnom trhu. Štatisticky významné sú diferencie v hodnotení kritéria úroveň infraštruktúry krajiny (F=5,847 a p=0,016). Študentov inžinierskeho štúdia (M=3,82) pri ich rozhodnutí podnikať na globálnom trhu viac ovplyvňuje toto kritérium, ako študentov bakalárskeho štúdia (M=3,67). Celkovo je možné konštatovať, že študenti bakalárskeho ako aj inžinierskeho štúdia ostatné kritéria buď nevedia posúdiť alebo sú pre nich skôr dôležité z hľadiska rozhodnutia podnikať na globálnom trhu. Pri hodnotení uprednostnenia foriem pôsobenia na globálnom trhu sú diferenciácie medzi študentmi bakalárskeho a inžinierskeho stupňa štúdia zanedbateľné, takmer žiadne. Ani v jednej položke nebola zaznamenaná štatistická signifikácia. Priemerné skóre v obidvoch skupinách pre jednotlivé formy pôsobenia poukazuje na neuprednostnenie len jednej formy, a to nepravidelného vývozu (rovnako M=2,53). U ostatných položiek je v obidvoch skupinách zhoda v tom, že nevedia posúdiť ktorú prevládajúcu formu pôsobenia na globálnom trhu by uprednostnili.

Tabuľka 1 Diferencie v hodnotení kritérií rozhodujúcich pre podnikanie na globálnom trhu z hradiska stupňa vysokoškolského vzdelania (deskriptívna štatistika + ANOVA)

Ktoré z kritérií by ovplyvnili Vaše rozhodnutie podnikať na globálnom trhu?		N	Priemer	SD	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
						Lower Bound	Upper Bound		
Vymožiteľnosť práva	Bc.	699	3,39	1,09	,0414	3,308	3,470	1,0	5,0
	Ing.	379	3,55	1,16	,0596	3,437	3,671	1,0	5,0
	Total	1078	3,45	1,12	,0341	3,380	3,514	1,0	5,0
Politická stabilita krajiny	Bc.	699	3,79	1,08	,0407	3,710	3,870	1,0	5,0
	Ing.	379	3,87	1,06	,0547	3,763	3,978	1,0	5,0
	Total	1078	**3,82**	1,07	,0327	3,754	3,882	1,0	5,0
Ekonomická situácia	Bc.	699	4,02	0,96	,0363	3,953	4,096	1,0	5,0
	Ing.	379	4,08	0,92	,0473	3,983	4,170	1,0	5,0

	Total	1078	**4,04**	0,95	,0288	3,986	4,099	1,0	5,0
Geografická vzdialenosť	Bc.	699	3,37	1,18	,0448	3,281	3,457	1,0	5,0
	Ing.	379	3,45	1,18	,0606	3,329	3,568	1,0	5,0
	Total	1078	3,40	1,18	,0360	3,326	3,468	1,0	5,0
Obchodno-politické prekážky	Bc.	699	3,52	1,08	,0407	3,441	3,601	1,0	5,0
	Ing.	379	3,64	1,03	,0529	3,537	3,745	1,0	5,0
	Total	1078	3,56	1,06	,0323	3,500	3,627	1,0	5,0
Proimportná (proinvestičná) politika krajiny	Bc.	699	3,32	1,05	,0396	3,243	3,398	1,0	5,0
	Ing.	379	3,39	1,00	,0514	3,292	3,494	1,0	5,0
	Total	1078	3,35	1,03	,0314	3,284	3,408	1,0	5,0
Úroveň podnikateľského prostredia	Bc.	699	3,79	1,01	,0382	3,716	3,866	1,0	5,0
	Ing.	379	3,88	0,92	,0475	3,783	3,969	1,0	5,0
	Total	1078	**3,82**	0,98	,0299	3,762	3,880	1,0	5,0
Členstvo krajiny v EÚ	Bc.	699	3,19	1,22	,0462	3,102	3,284	1,0	5,0
	Ing.	379	3,40	1,25	,0642	3,272	3,525	1,0	5,0
	Total	1078	3,27	1,23	,0376	3,192	3,339	1,0	5,0
Úroveň infraštruktúry krajiny	Bc.	699	3,67	1,04	,0392	3,590	3,744	1,0	5,0
	Ing.	379	3,82	0,97	,0501	3,725	3,922	1,0	5,0
	Total	1078	**3,72**	1,02	,0310	3,661	3,783	1,0	5,0
Výhodné podmienky pôsobenia na trhu	Bc.	699	3,93	0,96	,0364	3,854	3,997	1,0	5,0
	Ing.	379	4,02	0,91	,0466	3,932	4,115	1,0	5,0
	Total	1078	**3,96**	0,94	,0287	3,904	4,017	1,0	5,0
Lacná pracovná sila	Bc.	699	2,95	1,22	,0461	2,857	3,037	1,0	5,0
	Ing.	379	3,07	1,15	,0593	2,955	3,188	1,0	5,0
	Total	1078	2,99	1,20	,0364	2,919	3,062	1,0	5,0
Veľkosť, nenasýtenosť, dynamika trhu	Bc.	699	3,66	1,05	,0398	3,578	3,735	1,0	5,0
	Ing.	379	3,70	1,07	,0547	3,597	3,812	1,0	5,0
	Total	1078	**3,67**	1,06	,0322	3,610	3,737	1,0	5,0
Konkurencia na zahraničnom trhu	Bc.	699	3,51	1,09	,0413	3,425	3,588	1,0	5,0
	Ing.	379	3,53	1,02	,0523	3,422	3,628	1,0	5,0
	Total	1078	3,51	1,07	,0325	3,449	3,577	1,0	5,0
Znalosť zahraničného trhu	Bc.	699	3,52	1,03	,0391	3,444	3,597	1,0	5,0
	Ing.	379	3,62	1,00	,0513	3,522	3,724	1,0	5,0
	Total	1078	**3,56**	1,02	,0311	3,496	3,618	1,0	5,0
Výhodné podmienky pôsobenia na trhu	Bc.	699	3,76	0,98	,0371	3,685	3,831	1,0	5,0
	Ing.	379	3,83	0,96	,0494	3,731	3,926	1,0	5,0
	Total	1078	**3,78**	0,97	,0297	3,725	3,841	1,0	5,0
Spoločensko-kultúrna príbuznosť a blízkosť trhu	Bc.	699	3,25	1,06	,0401	3,173	3,331	1,0	5,0
	Ing.	379	3,33	1,08	,0557	3,220	3,439	1,0	5,0
	Total	1078	3,28	1,07	,0326	3,215	3,343	1,0	5,0
Etika a etiketa podnikania	Bc.	699	3,32	1,09	,0412	3,235	3,397	1,0	5,0
	Ing.	379	3,41	1,11	,0571	3,299	3,524	1,0	5,0
	Total	1078	3,35	1,10	,0335	3,284	3,415	1,0	5,0
Jazyková príbuznosť	Bc.	699	3,22	1,24	,0468	3,130	3,314	1,0	5,0
	Ing.	379	3,26	1,29	,0664	3,125	3,387	1,0	5,0
	Total	1078	3,23	1,26	,0383	3,159	3,309	1,0	5,0
Špecifické riziká	Bc.	699	3,11	0,99	,0375	3,034	3,181	1,0	5,0
	Ing.	379	3,13	0,98	,0506	3,035	3,234	1,0	5,0
	Total	1078	3,12	0,99	,0301	3,058	3,176	1,0	5,0
Ovládanie jazyka krajiny	Bc.	699	3,78	1,15	,0433	3,693	3,863	1,0	5,0
	Ing.	379	3,75	1,19	,0609	3,630	3,869	1,0	5,0
	Total	1078	**3,77**	1,16	,0353	3,699	3,837	1,0	5,0

Ktoré z kritérií by ovplyvnili Vaše rozhodnutie podnikať na globálnom trhu?		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Vymožiteľnosť práva	Between Groups	6,688	1,00	6,69	**5,347**	**,021**
	Within Groups	1345,799	1076,00	1,25		
	Total	1352,486	1077,00			
Politická stabilita krajiny	Between Groups	1,613	1,00	1,61	1,403	,236
	Within Groups	1236,751	1076,00	1,15		
	Total	1238,364	1077,00			
Ekonomická situácia	Between Groups	,670	1,00	0,67	,746	,388
	Within Groups	965,368	1076,00	0,90		
	Total	966,037	1077,00			
Geografická vzdialenosť	Between Groups	1,551	1,00	1,55	1,109	,292
	Within Groups	1504,519	1076,00	1,40		
	Total	1506,071	1077,00			
Obchodno-politické prekážky	Between Groups	3,563	1,00	3,56	3,170	,075
	Within Groups	1209,647	1076,00	1,12		
	Total	1213,211	1077,00			
Proimportná (proinvestičná) politika krajiny	Between Groups	1,298	1,00	1,30	1,223	,269
	Within Groups	1142,640	1076,00	1,06		
	Total	1143,938	1077,00			
Úroveň podnikateľského prostredia	Between Groups	1,770	1,00	1,77	1,840	,175
	Within Groups	1034,677	1076,00	0,96		
	Total	1036,446	1077,00			
Členstvo krajiny v EÚ	Between Groups	10,356	1,00	10,36	**6,829**	**,009**
	Within Groups	1631,766	1076,00	1,52		
	Total	1642,122	1077,00			
Úroveň infraštruktúry krajiny	Between Groups	6,023	1,00	6,02	**5,847**	**,016**
	Within Groups	1108,489	1076,00	1,03		
	Total	1114,512	1077,00			
Výhodné podmienky pôsobenia na trhu	Between Groups	2,367	1,00	2,37	2,661	,103
	Within Groups	956,918	1076,00	0,89		
	Total	959,285	1077,00			
Lacná pracovná sila	Between Groups	3,789	1,00	3,79	2,651	,104

	Within Groups	1538,118	1076,00	1,43		
	Total	1541,907	1077,00			
Veľkosť, nenasýtenosť, dynamika trhu	Between Groups	,562	1,00	0,56	,503	,478
	Within Groups	1202,499	1076,00	1,12		
	Total	1203,061	1077,00			
Konkurencia na zahraničnom trhu	Between Groups	,085	1,00	0,09	,075	,784
	Within Groups	1225,233	1076,00	1,14		
	Total	1225,318	1077,00			
Znalosť zahraničného trhu]	Between Groups	2,554	1,00	2,55	2,451	,118
	Within Groups	1121,494	1076,00	1,04		
	Total	1124,048	1077,00			
Výhodné podmienky pôsobenia na trhu	Between Groups	1,213	1,00	1,21	1,280	,258
	Within Groups	1019,992	1076,00	0,95		
	Total	1021,206	1077,00			
Spoločensko-kultúrna príbuznosť a blízkosť trhu	Between Groups	1,496	1,00	1,50	1,309	,253
	Within Groups	1229,458	1076,00	1,14		
	Total	1230,955	1077,00			
Etika a etiketa podnikania	Between Groups	2,239	1,00	2,24	1,857	,173
	Within Groups	1296,916	1076,00	1,21		
	Total	1299,155	1077,00			
Jazyková príbuznosť	Between Groups	,287	1,00	0,29	,182	,670
	Within Groups	1700,804	1076,00	1,58		
	Total	1701,091	1077,00			
Špecifické riziká	Between Groups	,183	1,00	0,18	,187	,665
	Within Groups	1051,090	1076,00	0,98		
	Total	1051,273	1077,00			
Ovládanie jazyka krajiny	Between Groups	,205	1,00	0,21	,153	,696
	Within Groups	1447,817	1076,00	1,35		
	Total	1448,022	1077,00			

5 DISKUSIA A ZÁVERY

Významné rozdiely na hladine významnosti 0,05 zistené F-testom ($p<0,05$) sa týkajú kritéria vymožiteľnosti práva ako jedného z motívov, ktoré by mohlo ovplyvniť rozhodnutie podnikať na globálnom trhu, ďalej je to členstvo krajiny v EÚ a úroveň infraštruktúry na trhu. Štatisticky významné rozdiely na hladine významnosti 0,05 zistené F-testom konštatujeme aj v poznaní podmienok pred vstupom na globálny trh. Výsledky hovoria o rozdielnosti dôležitosti poznania kritérií u študentov vzhľadom na stupeň štúdia. Pre študentov sú pre

podnikanie najdôležitejsie: politická stabilita krajiny, ovládanie jazyka krajiny, úroveň podnikateľského prostredia, ekonomická situácia ai. Tým môžeme konštatovať, že pre študentov na technických univerzitách je priestor na etablovanie predmetu určeného na prehlbovanie a rozširovanie zručností pre globálny trh práce a podnikanie. Zvyčajne tieto podnikateľské vzdelávacie programy majú medzinárodný obsah s interdisciplinárnym dôrazom. To znamená, študenti získajú vedomostnú základňu a zručnosti vhodné na zvládnutie podnikania na globálnom trhu (Walton, Basciano, 2006). Vysoké školy môžu zriadiť spoluprácu so zahraničnými univerzitami v okolí prostredníctvom geografickej diverzifikácie a vytváranie partnerstiev (Kaufman, Johnson, 2006). To by mohlo vytvárať príležitosti pre internacionalizáciu učebných osnov a pre rozvoj medzinárodných skúseností s edukáciou utilitárnych pre učiteľov i samotných študentov (Kedia at al., 2001).

6 ZÁVER

Trendy a dynamika na trhu práce sa menia. Zachytiť tieto trendy sa javí ako kľúčové aj z hľadiska prípravy vysokoškolákov, ktorá by vzhľadom na potreby trhu mala byť akčnejšia, dynamickejšia a adresnejšia. Ambíciou výsledkov z výskumu bolo nájsť vhodný „kľúč“ ako posilniť aktívny postoj študentov k vlastnej budúcnosti, ako zvýšiť príťažlivosť podnikania na globálnom trhu. Zámerom predkladaného príspevku bolo zdôrazniť potrebu globálneho a podnikateľského vzdelávania a rozvíjania globálnych a podnikateľských zručností vysokoškolákov doma i v zahraničí bez ohľadu na stupeň štúdia či študijné odbory. Čo považujeme za nesmierne dôležité v procese zvažovania rôznych kritérií pri realizácii podnikateľských aktivít na globálnom trhu.

Použitá literatúra

1. ACS, Z., TERJESEN, S. Born local: toward a theory of new venture's choice of Internationalization. *Small Business Economics*, vol. 41, no. 3, 2013, pp. 521-535. ISSN 1573-0913.
2. DELIOS, A. *International business: an Asia Pacific perspective*. Jurong: FT Press, 672p. 2012. ISBN 13: 978-9810684204.
3. DUNNING, J. *International production and the multinational enterprise*. Routledge, New York: Routledge, 456p. 2014. ISBN 13: 978-1138007840.
4. GALLEGO, M.A., RAMOS, E., ACEDO, F.J., CASILLAS, J.C., MORENO, A.M. The relationship between timing of entry into a foreign market, entry mode decision and market selection. *Time & Society*, vol. 18, no, 2-3, 2009, pp. 306-331. ISSN 1461-7463.
5. JANSSON, H. International stegies of U.S. Companies into Russia, the Czech Republic, Hungary, Poland, and Romania. *Thunderbird International Business Review*, vol. 45, no. 6, 2001, pp. 2-8. ISSN 1096-4762.
6. TAYLOR, C. R., ZOU, S., OSLAND, G. E. Foreign market Entry Strategies of Japanese MNCs. *International Marketing Review*, vol. 17, no. 2, 2000, pp. 146-163. ISSN 1758-6763.
7. ZEKIRI J. The Motivating factors for entering into Foreign Markets - The case of Republic of Macedonia, The Annals of the Stefan cel Mare University of Suceava. Fascicle of The Faculty of Economics and Public Administration. Economy, Business Administration and Tourism Department. *Journal Ecoforum*, vol. 5, no. 1. 2016, pp. 182-191/pp. 1-20. ISSN 2344-2174.
8. WALTON, J., BASCIANO, P. The internationalization of the American business education: Are US students less ethnocentric? *The Business Review*, vol. 5, no. 1, 2006, pp. 282-287. ISSN 0969-5931.

9. WESTHEAD, P., WRIGHT, M., UCBASARAN, D. International market selection strategies selected by “micro” and “small” firms’, *Omega The International Journal of Management Science*, Elsevier, vol. 30, no. 1, 2002, pp. 51-68. ISSN 0305-0483.

Kontaktné údaje

PhDr. Daniela Hrehová, PhD., MBA
Mgr. Gizela Brutovská, PhD.
Technické univerzita v Košiciach
Katedra spoločenských vied
Vysokoškolská 4, 040 04 Košice
Tel: +421 55 602 4301
email: daniela.hrehova@tuke.sk; gizela.brutovska@tuke.sk

PROFESNÍ DRÁHA ŘEDITELE ŠKOLY

THE PROFESSIONAL CAREER OF THE SCHOOL HEAD

Milan Gross

Abstrakt

Ředitel školy řídí celou organizaci se všemi důsledky, které patří k právní subjektivitě školy. Ve smyslu managementu se nachází v pozici hlavního manažera. Příspěvek se věnuje profesní dráze ředitele školy počínaje jeho nástupem do funkce a faktory, které ovlivňují jeho působení ve funkci. Zabývá se profesní dráhou ředitele z pozice leadera školy a motivací stát se ředitelem. Součástí je také náhled z pohledu zásadních výzkumů v této oblasti v českém prostředí škol.

Klíčová slova: *profesní dráha, ředitel školy, motivace, leader*

Abstract

The headmaster of the school manages the entire organization with all the consequences that belong to the school's legal subjectivity. In terms of management, he is in the position of chief executive. The contribution is devoted to the professional career of the headmaster of the school, starting with his / her appointment to the position and the factors influencing his / her office. It deals with the director's career as a leader of the school and motivation to become a director. It also includes a preview of fundamental research in this area in the Czech school environment.

Key words: *professional career, school principal, motivation, leader*

1 ÚVOD

V každém povolání se objevují určité momenty a vývojové mezníky, které průběh profesní dráhy ovlivňují a určují její směr. K jejímu členění a porozumění existuje řada různých hledisek a přístupů. Obecně profesní dráha prochází několika fázemi, kdy na počátku kariéry stojí poznání, které u jedince vyvolává expanzi nových znalostí a poznatků, přes jejich aplikaci do praxe a upevňování prostřednictvím zkušeností, až k samotnému vyzrávání, kde vykonává svou profesi v souladu se svými schopnostmi, motivací a příležitostmi.

Na samotný proces volby povolání působí řada společenskopolitických, ekonomických a subjektivních vlivů, jako jsou například přátelé, škola, individuální zájmy či přání. Pro budoucí spokojenost člověka v profesním životě by bylo optimálním dosažení souladu mezi osobním přáním a konečným výběrem povolání, avšak z důvodů vlivu různých společenských omezení (např. dostupnost profese nebo požadavky na kvalifikaci) a vlastních fyzických či psychických předpokladů, které jsou pro vybrané povolání nedostatečné, nelze tohoto souladu vždy dosáhnout. Pokud nedojde k optimální volbě typu povolání a profesní přípravy, je pro vývoj budoucí profesní dráhy důležitá skutečnost, zda je možné ze získané kvalifikace vykonávat rozlišné práce a po získání potřebných kompetencí později pracovní místo změnit. Tento princip však lze uplatňovat pouze v oblastech, kde mezi různými povoláními nejsou neprostupné bariéry (Havlová, 1996). Jinak je tomu v případě profese ředitele školy, kde předpoklady pro výkon funkce vyplývají z platné legislativy[1] a předchozí odpovídající pedagogická praxe a vzdělání je nutnou podmínkou.

[1] zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících a o změně některých zákonů, v platném znění

1.1 Profesní dráha

Profesní dráha ředitele školy začíná rozhodnutím přihlásit se do konkurzu na vedoucí místo ředitele školy s uvědoměním si odpovědnosti za celou organizaci, kterou si pedagogický pracovník případným jmenováním do funkce převezme. Zcela jistě jde o životní rozhodnutí, které jej ovlivní po stránce nejen profesní, ale také osobní s vazbou na změnu dosavadního způsobu života, prožívání osobního volna a uspořádání priorit.

Po jmenování do funkce ředitele dochází v jeho osobě k mnoha zásadním změnám, mění se jeho společenské zařazení, mění se jeho vnímání, je považován za osobnost s autoritou, mění se jeho vztahy k ostatním pedagogům, získává více diskrétních informací podléhajících mlčenlivosti a má větší odpovědnost (Slavíková a kol., 2002).

Ve vstupní fázi kariérní změny je ředitel školy, který tuto funkci bude vykonávat poprvé, vybaven základními znalostmi pro práci spojenou s řízením školy, přičemž mu chybí odpovídající formální připravenost. Jeho přístup k dané roli je postaven převážně na intuitivnosti výkonu této profese a je ovlivněn předchozí pedagogickou praxí učitele. Jeho soustředění je zaměřeno na porozumění přijaté role a zajištění požadavků, které jsou na něj kladeny. Ředitelé se v nové roli potýkají s problémy hospodaření se svým časem, jsou zahlceni pracemi spojených s chodem školy a učí se delegování úkolů na podřízené. Občas se mohou objevit problémy s komunikací a vedením lidí nebo se nedokáží vyrovnat se zděděnou kulturou školy. Předmětem činnosti ředitele školy je hledání vlastní sebedůvěry, učení se z vlastní praxe a ověřování schopností s konstruováním představ o ředitelské roli a očekávání. Vznikající pocity osamocení a izolace ve funkci kompenzují vytvářením neformálních vztahů s jinými řediteli škol, ve kterých hledají oporu ke zvládání profesních činností a sdílení vlastních zkušeností. Dospěním do vrcholové fáze jeho profesní dráhy může být spojeno s rutinním přístupem, stereotypem při vykonávání činností ředitele školy, jeho únavou a ztrátou energie do dalších úkolů. Mezi důležité momenty této fáze patří rekapitulace, revize a následné přehodnocení vizí a plánů, které je směřováno k hledání nových impulzů a motivací.

Zásadní rolí v ovlivňování profesní dráhy ředitelů škol je podpora vedoucích pracovníků v rámci jejich dalšího profesního rozvoje formou vzdělávání, diferencovaného dle požadavků odpovídajících momentálnímu stavu a reakce na vznikající rizika (Pol, 2010).

1.2 Ovlivňující faktory

V průběhu života na člověka neustále působí faktory, které ho ovlivňují a jedná tak pod jejich tlakem a zároveň pod tlakem vlastních potřeb. Každá situace klade před člověka určitý problém, má svůj význam a je spojena s odpovídajícím typem jednání. Podle intenzity konfliktu se může setkat s problémovými, mezními, krizovými, havarijními až katastrofickými situacemi. Ve stejné pozici se nachází i ředitel školy a některé z těchto situací mohou výrazně ovlivnit jeho další průběh životní dráhy. Běžné problémy spočívající v rozhodování a chování ředitele školy nebo řešení běžných problémů nemá žádný významný dopad v jeho osobním životě. Pokud však dojde k vyostření situace, jejímž vyústěním je krize, může dojít k několika způsobům řešení. Mezi ně patří odstranění ohrožujících faktorů a obnovení funkčnosti důležitých oblastí v životě člověka na optimální úroveň, která krizi předcházela, dále pak přeměna stávající situace za jinou, která je přiměřenější dlouhodobé situaci nebo zničení dosavadní struktury, jelikož se situace stane neřešitelnou. V takovém případě je situace označována jako havárie, která může být psychického, fyzického, profesního nebo rodinného charakteru, s dlouhodobými důsledky, jenž přispívá k přechodu do nové životní fáze. Ředitele školy je potřeba vnímat komplexně jako člověka, který je ovlivňován i aspekty soukromého života (Nový, 1989).

1.3 Profesní dráha ředitele školy z pozice leadera

Trvalým úkolem ředitele jsou činnosti spojené s řízením a vedením a očekává se od něj, že bude dobrým manažerem stejně jako dobrým vedoucím, který bude schopen řádně pečovat o všechny lidi ve škole, o její účel i kulturu (Pol, 2007).
Profesní dráhu ředitele školy v podobě lídra kategorizuje v pěti úrovňových pozicích John Maxwell[2]. Jednotlivé úrovně znázornil do pyramidového schématu.

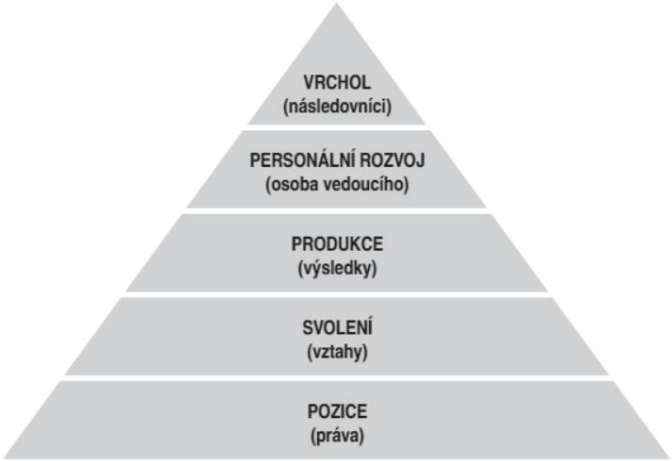

Schéma č. 1: Pět úrovní leadershipu Johna Maxwella
Zdroj: (Maxwell, 2015)

První úroveň (pozice) vzniká jmenováním ředitele školy. Úroveň je o právu, je charakteristická vizí, kterou si ředitel stanovil ještě před nástupem do funkce. Jeho prvotní činností je poznávání všech podřízených a zjišťování, zda může svou vizi implementovat nebo zda ji bude potřeba upravit. Ředitel pracuje s pravomocí, která mu byla udělena jmenováním do funkce. Poziční leadeři do značné míry soustřeďují své úsilí na službu sobě nebo dané organizaci, na ostatní berou jen malé ohledy. Aby nový vedoucí pracovník poznal realitu školy, k tomu potřebuje určitý čas. Důležité je, aby nedělal unáhlená rozhodnutí, ale spíše vyčkával. Druhá úroveň (svolení) ztělesňuje důvěru podřízených ve svého vedoucího. Ředitel školy uskutečňuje svou vizi a zároveň dbá na zachování dobré úrovně jeho vztahů s podřízenými, poznává je a motivaci zaměřuje ke konkrétním osobám. Třetí úroveň (produkce) popisuje situaci dosažení úspěchu díky uskutečněné vizi, a že vedoucí pracovník dělá správné věci ze správného důvodu správným způsobem a ve správný čas. Ve čtvrté úrovni (personální rozvoj) dochází ke zlepšení pracovních podmínek podřízených, k možným personálním změnám ve smyslu změn hierarchie řízení. Příkladem může být uspořádání středního managementu školy jako vedoucích jednotlivých vzdělávacích týmů. Personální rozvoj je můstkem do posledního patra (vrcholu). Ředitel deleguje některé činnosti na své podřízené a vytváří ve škole pevný otisk své činnosti. Stále však musí mít na mysli vizi školy, a pokud dojde k její změně, dostává se úroveň vedení do nižších pater a musí být nově vybudována (Maxwell, 2015).

1.4 Výzkumné hledisko

Český pohled na vývoj funkce ředitele školy dokládá výzkum Ústavu pedagogických věd Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně pod názvem *„Ředitelé českých škol a jejich životní a profesní dráha*“ z let 2007 až 2009, který byl zaměřen na ředitele českých základních škol — klíčové aktéry řízení relativně autonomních škol s cílem zjistit, jak

[2] John Calvin Maxwell (nar. 1947) je americký řečník, kazatel a autor mnoha knih o leadershipu

se existující koncepty a teoretické poznatky o řízení škol a vedení promítají do očekávání na roli ředitele školy a jak se ředitelé s tímto vyrovnávají a zároveň, jak se tyto skutečnosti promítají do vzdělávací a školské politiky. Autoři zkoumali dosavadní vývoj životní a profesní dráhy ředitelů škol s hledáním odpovědí na otázku, jak ředitelé škol plánují svou životní a profesní dráhu. V projektu byly sledovány čtyři fáze (nultá - vyjadřující profesní dráhu před vykonáváním funkce ředitele, fáze začátků, fáze jistoty a fáze nových výzev) a tři roviny životní a profesionální dráhy ředitelů (rovina vnějšího prostředí, institucionální rovina a individuální rovina).

Vstup učitele na pracovní místo ředitele školy je spojeno se snahou uspět jako ředitel. Po uvědomění si, že osobní úspěch je úzce spojen s úspěchem školy, se přesune z individuální roviny do roviny institucionální (školní). Ve fázi jistoty nastane reflexe a následně fáze nových výzev, kterou může vyřešit třemi způsoby. Zvolí si buď osobní priority (např. starobní důchod), zůstanou na stejné pozici ve škole nebo upřednostní výzvy mimo školu (nové pracovní místo). Pro ředitele je důležité si uvědomit, ve které fázi se právě nachází a jakou cestu si zvolí.

Naskýtá se mnoho otázek, jaké je specifické postavení ředitelů českých škol, kteří musí zvládnout nejen profesní kompetence pro oblast výchovy a vzdělávání, ale také způsobilosti v managementu školy. Přestup z profese učitele do funkce ředitele představuje v jeho kariéře určité schizma doprovázené prožitky osamocenosti ve funkci a nepřipravenosti na nové role. Výzkumem k otázkám adaptace začínajících ředitelů na nové profesní odpovědnosti a výzvy se zabýval ve své studii Jan Voda (2015). Pozornost soustředil především na potenciální zdroje profesního rozvoje ředitele, mezi které zařadil pedagogickou zkušenost jako odrazový můstek k řešení manažerských problémů na úrovni školy, představu efektivního manažera školy, ředitelské vzory jako zdroj učení či nápodoby a postoje k ředitelskému vzdělávání. Analýzou výpovědí respondentů v rámci skupinových rozhovorů přispěl k rozšíření poznatků o složitém a závažném procesu stávání se ředitelem školy v kariéře učitele.

1.5 Motivace stát se ředitelem

„*Motivace je vnitřní pohnutkou, potřebou, která modifikuje a usměrňuje lidské chování. Je silou, která určuje aktivitu, dynamiku, flexibilitu a adaptabilitu, a ne vždy je snadné za některými činy najít konkrétní motivy, neboť mohou být skryté a také nevědomé. Motivovaní lidé dělají, hledají, budují, snaží se něčeho dosáhnout. Nemotivovaní jsou neteční, neaktivní*“ (Mikuláštík, 2009).

Každý ředitel školy byl nejdříve učitelem a zůstává otázkou, co bylo pro něj motivačním faktorem stát se ředitelem. Zda tato myšlenka vznikla v době výkonu učitelského povolání a touze kariérního vzestupu nebo šlo o předchozí cílený záměr a profese učitele byla pouze onou zmiňovanou podmínkou pro výkon funkce ředitele.

Mezi nejznámější motivační teorie patří Maslowova[3] teorie uspokojování potřeb. Jestliže jsou uspokojeny potřeby bazální, pak do popředí vystupuje potřeba vyšší úrovně a po uspokojení fyziologických potřeb je nutné zajistit potřebu bezpečí a potřeby sociální. Nejvyšší potřebou je potřeba seberealizace a osobního rozvoje.

Herzberg[4] řadí mezi faktory uspokojení prožitky úspěchu, uznání ostatních, obsah práce jako takový, převzetí zodpovědnosti, možnosti vzestupu a seberozvoje. Pracovní spokojenost má stoupající tendenci v závislosti na množství uspokojování těchto faktorů. Pokud však nejsou přítomny, neznamená to, že by u zaměstnanců byla vyvolávaná nespokojenost. K faktorům neuspokojení patří platové záležitosti, firemní politika a vedení, vzájemné mezilidské vztahy na pracovišti, pracovní podmínky a jistota místa (Deiblová, 2005).

---

[3] Abraham Harold Maslow - americký psycholog, jeden ze zakladatelů humanistického proudu v psychologii

[4] Frederick Irving Herzberg - americký psycholog, navrhl teorii hygieny motivátora; motivační teorii dvou faktorů spokojenosti s prací.

Samotné rozhodnutí učitele přijmout tuto činnost se svou náročností a odpovědností, je pro každého učitele zásadním rozhodnutím a hlavním motivačním stimulem je v daném případě potřeba sebeuplatnění. Dalšími aspekty mohou být lepší finanční podmínky a společenské postavení. Učitel, který se stává ředitelem, na sebe přebírá značnou odpovědnost za školu, za kvalitu vzdělávání a současně za snahu o zvyšování její dosavadní úrovně. Jeho rozhodnutí k takovému kroku by nemělo vycházet jen z jeho okamžitých pohnutek, ale po zvážení všech skutečností, která tato činnost obnáší, konzultaci s kolegy a zcela jistě také se svou rodinou.
Ze zprávy České školní inspekce „*Konkurzy na ředitele škol a školských zařízení v období od 1. 3. 2018 do 31. 7. 2018*“ se do vyhlášených konkurzů hlásí ředitelé zejména s dlouholetou praxí ve vedení dané školy, většinou delší než 10 let. Naopak v malém počtu případů dochází o náhradu ředitelů, kteří byli ve funkci relativně krátkou dobu. Ve 48 % případech se přihlásil pouze jeden zájemce na místo ředitele a ve 2 % se zřizovatelé mateřských a základních škol potýkali se situací, kdy se nepřihlásil do konkurzního řízení žádný uchazeč. Mezi účastníky řízených rozhovorů bylo 40 % uchazečů, kteří již v době konkurzu měli absolvováno studium pro ředitele škol a školských zařízení. Konkurzů se ve 46 % případech zúčastnili stávající ředitelé škol a v obdobném počtu případů se výběrového řízení účastnil některý z dalších zaměstnanců školy.

2 ZÁVĚR

Od ředitele školy se očekává, že po celou dobu svého působení ve funkci bude adekvátně reagovat na okolní faktory a bude vždy úspěšně rozhodovat a rozvíjet svěřenou organizaci. Při výkonu manažerských funkcí bude využívat nabízených příležitostí a ponese odpovědnost. Ředitel školy musí prokázat, že zvládl nároky kladené ekonomickými, legislativními a dalšími požadavky. Musí zvládnout svou trojroli být pedagogem, manažerem a zároveň leaderem. Měl by být zárukou vytváření příznivého klimatu školy, její kultury a rozvíjení spolupráce ve škole i mimo školu.
Ředitel školy je každodenně konfrontován se vztahovými problémy, musí rozhodovat a přijímat opatření, a to i pro něj v nepříjemných situacích.

Použitá literatura

1. ČŠI. *Konkurzy na ředitele škol a školských zařízení v období od 1. 3. 2018 do 31. 7. 2018.* Dostupné z: https://www.csicr.cz/getattachment/cz/Dokumenty/Tematicke-zpravy/Informace-Konkurzy-na-reditele-skol-a-skolskych-za/Konkurzy-na-reditele-informace.pdf
2. DEIBLOVÁ, M. *Motivace jako nástroj řízení.* 1.vyd. Praha: Linde, 2005. ISBN 80-902105-8-9.
3. HAVLOVÁ, J. *Profesní dráha ve 20. století.* Praha: Karolinum, 1996. 148 s. ISBN 80-7184-220-6.
4. MAXWELL, J. C. *Týmová spolupráce 101: co potřebuje každý znát*. Praha: Pragma, 2015. 125 s. ISBN: 978-80-7349-388-2.
5. MIKULÁŠTÍK, M. *Manažerská psychologie*. Praha: Grada, 2009. 344 s. ISBN 978-80-247-4221-2.
6. NOVÝ, L. *Životní dráha jako sociologický problém.* Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1990. 150 s. ISBN 80-210-0187-9.
7. POL, M. *Škola v proměnách.* Brno: MU, 2007. 196 s. ISBN: 978-80-210-4499-9.
8. POL, M. a kol. *Úvodní fáze profesní dráhy ředitelů základních škol.* 2009. Studia paedagogica.
9. POL, M. a kol. *Profesní dráha ředitelů základních škol: Od fáze profesní jistoty k novým výzvám.* 2010. Studia paedagogica.

10. *Ředitelé českých škol a jejich životní a profesní dráha.* (2017). Dostupné z WWW: https://www.muni.cz/výzkum/projekty/ 2840?page=2
11. SLAVÍKOVÁ, L. a kol. *Školský management. Modul: Řízení pedagogického procesu.* Praha, 2002.
12. VODA, J. *Nové profesní výzvy učitele po jmenování ředitelem školy.* In: Pedagogika: časopis pro pedagogickou teorii a praxi. Praha: Státní nakladatelství učebnic, roč. 65, č. 2, 2015.
13. *Zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících a o změně některých zákonů.* Dostupné z: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-563.

Kontaktní údaje

Mgr. Milan Gross, MBA
Pedagogická fakulta, Dolnoslezská vysoká škola
Stregomska 55, 53-611 Wroclaw – Polsko
email: gromi@email.cz

ZMYSEL ŽIVOTA A COMING OUT U HOMOSEXUÁLNE ORIENTOVANÝCH MUŽOV

THE MEANING OF LIFE AND COMING OUT IN HOMOSEXUAL MEN

Ján Šimko, Dušan Šlosár

Abstrakt

V predloženej štúdii sa autori zameriavajú na problematiku vplyvu coming outu na prežívanie zmyslu života homosexuálne orientovaných mužov. Pri výskume bol použitý PIL dotazník – Purpose in life test. Prezentované výsledky výskumu preukázali, že existuje štatisticky významný rozdiel v zmysle života medzi homosexuálmi, ktorí prešli iba procesom vnútorného coming outu a homosexuálmi, ktorí uskutočnili vonkajší coming out.

Kľúčové slová: *homosexualita, coming out, zmysel života*

Abstract

In the present study, the authors is focusing on the issue of coming out and its influence on the meaning of life of homosexual men. The research was conducted through utilization of PIL – Purpose in Life test. The research outcomes suggest that there is statistically significant difference between the meaning of life of gay men who experienced only internal coming out and those who underwent external one as well.

Key words: *homosexuality, coming out, meaning of life*

1 ÚVOD

Človek si v priebehu života kladie množstvo otázok. Od každodenných, na ktoré odpovede prichádzajú akosi prirodzene až po tie, ktoré majú metafyzický nádych. Sú obdobia, keď otázky zmysluplnosti žitia, konania i budúcnosti zaznievajú viac ako naliehavo. Práve v nich sa človek akoby ocitá v skúške, či obstojí sám pred sebou. Určite aj vtedy, keď si uvedomí svoju „inakosť“, pocíti odcudzenie okolitého sveta, zavrhne plány budúcnosti a postaví sa tvárou v tvár neistote vlastnej identity.

V spoločnosti, ktorá má svoje normy a vyznáva skutočné i domnelé hodnoty je pre človeka vyčnievajúceho z radu oveľa ťažšie žiť svoj život podľa vlastných predstáv a naplňovať víziu svojho bytia. A práve konfrontácia väčšinového spôsobu života a vlastného sebaprijatia stavia homosexuálne cítiace osoby pred neľahkú výzvu – žiť svoj život v súlade so sebou samým. V našej spoločnosti je homosexualita opradená mnohými polopravdami, ktoré sú výsledkom nedostatočnej informovanosti, ale neraz aj dôsledkom cieľavedomej manipulácie. Vo vedeckých štúdiách, či prieskumoch verejnej mienky sa bežne môžeme stretnúť s otázkami vzťahujúcimi sa na postoj väčšinovej populácie k sexuálnym menšinám. Ich výsledky v mnohých ohľadoch nie sú práve najlepším obrazom našej občianskej vyspelosti. Vedeckých prác, ktoré reflektujú potreby, pocity a postoje homosexuálnej menšiny je pomenej. Ich ústrednou témou, nie náhodou, býva proces coming outu. Obdobie coming outu je obdobím prehodnotenia doterajšieho spôsobu života a toho, ktorý po ňom nasleduje. V ňom sa homosexuálne orientovaný jedinec pokúša nachádzať odpovede zmyslu svojej existencie a budúcnosti.

2 COMING OUT

Slovné spojenie coming out je skrátením anglického výrazu „coming out of the closed“, čo môžeme preložiť v zmysle – vyjsť z vlastného uzavretia, otvoriť sa. Coming out je v heterosexistickej spoločnosti akousi nevyhnutnosťou, pretože jedinec je považovaný za heterosexuálne orientovaného, pokiaľ nie je zrejmý opak (Ondrisová 2002).

Vedomie o svojej sexuálnej orientácii získavajú muži rýchlejšie a možno ju prežívajú aj zreteľnejšie ako ženy. Možno tak usudzovať aj na základe toho, že i cez neskorší nástup dospievania u chlapcov začína coming out homosexuálne orientovaných mužov o niekoľko rokov skôr ako u lesbických žien, ktoré si v niektorých prípadoch nie sú svojou sexuálnou orientáciou isté aj niekoľko rokov. Samotný proces coming outu často vedie k hlbšej individualizácii homosexuálnych jedincov. Odlišnosť v erotickom zameraní znamená nedostatok identifikačných vzorov v dospievaní. Sú nútení hľadať svoju identitu a neskôr tiež partnerský štýl predovšetkým na základe vlastných predstáv, skúseností a reflexie, na rozdiel od heterosexuálnych mužov a žien, ktorí často prijímajú bez problémov „defaultové (predvolené) riešenie“, teda identitu a partnerské usporiadanie dopredu definované tradíciou a spoločnosťou. (Janošová 2008)

Z pohľadu medicíny nie je egosyntónna homosexuálna orientácia, teda taká, s ktorou je jej nositeľ vyrovnaný a akceptuje ju, považovaná za zdravotnú poruchu. Naopak egodystónnu homosexuálnu orientáciu, teda s ktorou jej nositeľ nie je vyrovnaný alebo prevláda neistota v sexuálnej orientácii už za zdravotnú poruchu možno považovať. Proces sebaprijatia a coming outu môže byť definovaný ako vnútropsychický konflikt medzi internalizovanou homofóbiou, ktorá zahŕňa zvnútornenie a stotožnenie sa so sociálnymi negatívnymi postojmi k homosexuálnej orientácii na jednej strane a rozpoznaným alebo aspoň uvedomujúcim si vlastným erotickým zameraním. V období coming outu sa zvyšuje riziko spoločenskej diskriminácie a psychopatologických javov. (Weiss 2010)

V súvislosti s formovaním homosexuálnej identity existuje niekoľko modelov vývinu sexuálnej identity. Najznámejším a najčastejšie citovaným konceptom je model vývinu homosexuálnej identity austrálskej psychologičky V. Cass, ktorá ho odbornej verejnosti prestedavila už v roku 1979. Model formovania sexuálnej identity pozostáva zo šiestich fáz: zmätok v identite, porovnávanie, tolerancia, prijímanie, hrdosť a syntéza identity. Tento systém je založený na jednotlivých úrovniach sebapochopenia. Predložená teória sa snaží vysvetliť ako uvedomovanie si samého seba narastá v komplexnej interakcii medzi sebareflexiou a asimiláciou kultúry, v ktorej homosexuálne orientovaná osoba žije. Model je flexibilný a umožňuje variovať medzi fázami podľa toho, ako sa sexuálna identita vyvíja. (in Jones, Hill 2002)

Samotný proces coming outu môžeme rozdeliť na coming out vnútorný, kedy jedinec objavuje a následne akceptuje svoju menšinovú sexuálnu identitu (prípadne ju v tomto procese odmieta) a coming out vonkajší, kedy so svojou sexuálnou orientáciou oboznamuje svoje bližšie, či širšie okolie. Úspešný priebeh coming outu je dôležitý pre vytváranie stabilnej identity a sociálnych väzieb. Oba procesy nie sú od seba oddelené, ale navzájom sa ovplyvňujú (Lörincová, Pechová 2010).

3 ZMYSEL ŽIVOTA

V. E. Fankl vo svojej práci považuje za primárnu motiváciu ľudského života človeka hľadanie jeho zmyslu a poznamenáva: „Tento zmysel je jedinečný a zvláštny v tom, že ho môže a musí naplniť len daný človek; len vtedy sa tento zmysel stane dostatočne dôležitým, aby uspokojil jeho vlastnú túžbu po zmysle života“ (Frankl 2011 s. 85).

V. E. Frankl prišiel so spôsobom ako riešiť otázku životného zmyslu. Človek sa nemá pýtať: Aký má život zmysel, pretože otázky kladie sám život a našou úlohou je vlastne iba odpovedať. Pod otázkami V. E. Frankl rozumie rozmanité životné situácie, do ktorých sa

človek počas života dostáva. Naše reakcie, postoje a správanie v týchto situáciách sú vlastne odpoveďou zmyslu. Zmysel každej životnej situácie má subjektívnu i objektívnu zložku. Pod subjektívnou sa rozumie, že neexistuje jediný univerzálny zmysel pre všetkých. Pre každého človek existuje iný zmysel, navyše meniaci sa podľa rôznych situácií. Úlohou človeka v určitej situácii je zachytiť a pochopiť ich zmysel. Zmysel situácie je danosťou, objektívnou zložkou zmyslu. Je danosťou napriek tomu, že jeho vnímanie je podriadené subjektivite ľudského vnímania a svedomia. Zmysel určitej situácie možno teda prirovnať k hádanke s jediným správnym riešením. (Matoušek 2007)

Význam zmysluplnosti sa naplno odkrýva v prípade, kedy nám život ukáže svoju odvrátenú tvár. To čo mnohí z nás poznajú zo svojej vlastnej skúsenosti a na čo dôrazne upozorňoval V. E. Frankl, je dnes už vedecky overené – vedomie zmyslu je tým, čo nám výrazne napomáha zvládať náročnejšie životné situácie a udržiavať si, prípadne znovu obnoviť narušenú duševnú pohodu a vyrovnanosť. Často sa v psychológii hovorí o „nájdení zmyslu“. Ako keby bol zmysel nášho života niekde založený, stratený a stačilo by ho objaviť. Zmysel života nečaká ako „hotová vec“, až ho odhalíme v tom, či onom. Zmysel života si aktívne vytvárame (alebo preberáme od svojich vzorov) a vkladáme ho do svojich činností, odráža sa v našich postojoch a názoroch. Rôzni ľudia tak nachádzajú zmysel v rôznych veciach. (Slezáčková 2012)

Hoci teórií a konštruktov zmyslu života je niekoľko, vzhľadom na náš výskum sa zameriavame na koncept P. Cekiera. Jeho konštrukt zmyslu života zahŕňa šesť komponentov. Patrí tu afirmácia žitia, sebaakceptácia, sloboda, vytýčenie si životných cieľov, hodnota budúcnosti a postoje k smrti.

afirmácia žitia: zahŕňa v sebe túžbu riadiť život a tým sa aj prejavuje láska k žitiu, rozvoj a pud sebazáchovy, byť samostatným, zmierenie sa so starnutím a životnými zmenami, ktoré život prináša, prejaviť dôveru životu a vieru v seba, pomoc sebe samému z vlastného povedomia, vyrovnávanie sa so strachom zo života a smrti, akceptáciu ťažkosti existencie, s ktorou sa viaže utrpenie, strach, rozčarovanie, prijatie samého seba,

sebaakceptácia je dôležitý regulatívny konštrukt, ktorý ovplyvňuje a podmaňuje vlastné ego. Je dôležitou substanciou pri vytváraní emocionálnej rovnováhy. Sebaakceptácia pomáha aj pre optimálne fungovanie človeka v spoločnosti a dokáže vystihnúť osobnosť človeka,

sloboda znamená možnosť slobodne sa rozhodovať, ale s každou slobodou sa spája zodpovednosť. V existencionálnom smere sloboda sa chápe ako pocit prázdnoty, zničenie štruktúr a absencia záchytných bodov,

životné ciele znamenajú nesmierny význam pre ľudský život, vyjadrujú ich túžby a sú adekvátnou ašpiráciou pre človeka. Ak chce človek dať svojmu životu zmysel, mal by investovať všetku svoju energiu na dosiahnutie vytýčeného cieľa, ak jedná v súlade so svojimi myšlienkami, názormi a postojmi k životu. Ciele, ktoré máme v živote, nemajú vždy rovnakú hodnotu (Žiaková, Sčensná 2009).

4 CIEĽ A METÓDY VÝSKUMY

Cieľom nášho výskumu bolo popísať štruktúru zmyslu života homosexuálne orientovaných mužov v súvislosti s procesom vnútorného a vonkajšieho coming outu. Realizáciou tohto výskumu sme chceli získať informácie o ujasnení afirmácie žitia, o rozdieloch v sebaakceptácii medzi homosexuálne orientovanými mužmi, ktorí prešli iba procesom vnútorného coming outu a tými, ktorí sa odhodlali aj k vonkajšiemu coming outu. Cieľom bolo zistiť rozdiely v jednotlivých komponentoch zmyslu života – vnímaní cieľov, vnímaní slobody a postojom k smrti.

V našom výskume sme použili Test zmyslu života (Purpose in life test – PIL), ktorý vznikol v roku 1964 ako prvý štandardizovaný logoterapeutický test, ktorého autormi sú Crumbsuch s Maholick. Ide o jeden z najstarších a vo výskumoch najviac používaných nástrojov na

zisťovanie úrovne životnej zmysluplnosti. Prvá psychometrická časť obsahuje 20 tvrdení hodnotených na sedembodovej škále, využívajúc sémantickú diferenciáciu (Kosová 2014).
Pri PIL teste je úlohou respondenta vyznačiť číslo, ktoré vyjadruje postoj danej osoby k téme v rozmedzí určenej dvojicou jeho extrémnych postojov. Výsledok testu sa uvádza číselnou hodnotou po sčítaní všetkých hodnôt dvadsiatich otázok (Křivohlavý 2006). Súčasťou dotazníka boli doplňujúce otázky vlastnej konštrukcie.

5 VÝBER A CHARAKTERISTIKA VÝSKUMNÉHO SÚBORU

Výskumnú vzorku tvorilo 80 respondentov – homosexuálne orientovaných mužov. Uskutočnili sme zámerný výber, ktorý sa realizuje na základe určenia relevantných znakov. Teda takých znakov základného súboru, ktoré sú dôležité pre dané skúmanie, pričom sa je nutné oprieť o teóriu, skúsenosti, vedomosti a úsudok (Gavora 2008). Výskumná vzorka proporčne pozostávala zo 40 homosexuálne orientovaných mužov, ktorí prešli procesom vonkajšieho coming outu a 40 homosexuálne orientovaných mužov, ktorí prešli procesom vnútorného coming outu. V súvislosti s našim zámerom boli z nášho výskumu vylúčené odpovede homosexuálne orientovaných žien a heterosexuálnych mužov a žien. Výskumná vzorka vykazovala nasledujúce znaky. Priemerný vek respondentov bol 25,65 rokov, najmladší respondent uviedol vek 15 rokov a najstarší 56 rokov. V skupine homosexuálne orientovaných mužov, ktorí prešli procesom vnútorného coming outu dosahoval priemerný vek hodnotu 25,75.
V skupine homosexuálne orientovaných mužov, ktorí prešli procesom vonkajšieho coming outu dosahoval priemerný vek hodnotu 25,55 rokov.
Pre získanie odpovedí bola vytvorená elektronická verzia dotazníka PIL s 20 tvrdeniami, ku ktorým bola priradená sedembodová škála. Dotazník tvoril aj kvalitatívne orientovaný výskum a doplňujúce otázky vlastnej konštrukcie. Elektronická verzia dotazníka bola vytvorená v klientskom účte google.com – Disk a dostupná cez sociálnu sieť facebook.com, pričom sme ho šírili prostredníctvom svojich známych a s prosbou o jeho zdieľanie sme sa obrátili na skupinu neziskovej organizácie Iniciatíva Inakosť – LGBT Slovakia. Zber údajov prebiehal od 15. marca 2015 od 08:00 hodiny do 21. marca 2015 do 23:00, kedy bol dotazník po naplnení nami stanovenej kvóty pre verejnosť zablokovaný. Predpokladali sme, že elektronický zber údajov zabezpečí u respondentov pocit väčšej anonymity. Za relevantné odpovede sme považovali údaje získané od respondentov žijúcich na území Slovenskej republiky.

6 INTERPRETÁCIA VÝSLEDKOV

Prvou časťou PIL dotazníka bolo 20 tvrdení, ku ktorým respondenti priraďovali číselné hodnoty v škále od 1 do 7, ktoré vyjadrovali ich pocity. Hodnota 1 znamenala celkom negatívny postoj, hodnota 7 predstavovala pozitívny postoj. Hodnota 4 bola neutrálna. V nasledujúcej tabuľke uvádzame priemerné skóre v jednotlivých komponentoch života u nami sledovaných skupín.

Komponent života	Respondenti po uskutočnení vnútorného coming outu	Respondenti po uskutočnení vonkajšieho coming outu
	Priemerná hodnota	
Afirmácia žitia	4,61	5,48
Sebaakceptácia	4,86	5,37
Vnímanie cieľov	4,65	5,47
Sloboda	4,96	5,40
Vnímanie budúcnosti	5,15	6,03
Postoj k smrti	4,25	4,76

Z uvedených výsledkov priemerných hodnôt vyplýva, že respondenti – homosexuálni muži po uskutočnení vonkajšieho coming outu dosahujú vyššie hodnoty. Najvyššiu 6,03 v komponente vnímanie budúcnosti a najnižšiu 4,76 v komponente postoj k smrti. Respondenti – homosexuálni muži po uskutočnení vnútorného coming outu dosahujú oproti prvej skupine nižšie hodnoty, pričom najvyššia hodnota je tak isto v komponente vnímania budúcnosti 5,15 a najnižšia v komponente postoj k smrti 4,25.
Aj keď existujú rozdiely medzi týmito dvomi skupinami vo všetkých hodnotách pri jednotlivých komponentoch zmyslu života, nemôžeme hovoriť o významnom rozdiele. Ten sme si overili prostredníctvom prostredníctvom T-testu pre dva nezávislé výbery. Za štatisticky významný rozdiel považujeme hodnotu 5%, pričom štatistická významnosť sa vyjadruje pomocou p-úrovne v hodnote $p \leq 0,05$. Ak tvrdenie dosahuje vyššiu hladinu p ako 0,05, musíme stanovenú hypotézu zamietnuť (Gavora 2010).
Predpokladali sme, že existuje rozdiel v afirmácii žitia medzi homosexuálmi, ktorí prešli procesom vnútorného coming outu a homosexuálmi v procese vonkajšieho coming outu.
K afirmácii žitia sa v PIL dotazníku vzťahujú otázky č. 2., 4., 5., 6., 8., 9., 10. a 19. Na základe spracovania výsledkov sme zaznamenali signifikáciu vyššiu ako 0,05 v otázkach 8. a 19., pričom v ostatných šiestich otázkach dosahovala hodnota p nižšiu hodnotu, čo indikuje štatisticky významný rozdiel medzi nami sledovanými skupinami. Z uvedených výsledkov vyplýva, že existuje štatisticky významný rozdiel v afirmácii žitia v skupine homosexuálnych mužov po vnútornom a vonkajšom coming oute. V nasledujúcej tabuľke uvádzame súhrnný výsledok komponentu zmyslu života – afirmácie žitia.

Komponent	Vonkajší coming out	N počet respondentov	Mean Priemerné hrubé skóre	SD Smerodajná odchýlka	p Signifikácia	t-test
Afirmácia žitia	áno	40	5,48	0,858	0,001	3,325
	nie	40	4,61	1,426		

Hodnota p v súhrnom výsledku dosahuje hodnotu 0,001, čo je vysoko pod hodnotou 0,05 a teda na základe danej skutočnosti môžeme považovať rozdiel medzi skupinami za signifikantný.
Predpokladali sme, že homosexuáli v procese vonkajšieho coming outu budú vo vnímaní sebaakceptácie dosahovať vyššie hodnoty ako homosexuáli, ktorí prešli iba procesom vnútorného coming outu. Ku komponentu sebaakceptácie sa viažu otázky č. 1., 12. *a* 13. V otázkach č. 1 a č. 13 dosahovala hodnota p viac ako 0,05, teda v daných prípadoch neexistuje signifikantný rozdiel medzi skupinami. Štatisticky významný rozdiel je v prípade otázky č. 12. Priemerné hrubé skóre v jednotlivých otázkach je u skupiny respondentov po uskutočnení vonkajšieho coming outu vyššie ako u skupiny, ktorá neuskutočnila vonkajší coming out.

Komponent	Vonkajší coming out	N počet respondentov	Mean Priemerné hrubé skóre	SD Smerodajná odchýlka	p Signifikácia	t-test
Sebaakceptácia	áno	40	5,37	1,159	0,060	1,909
	nie	40	4,86	1,222		

Súhrnný výsledok v komponente sebaakceptácie vykazuje rozdiel v priemernom hrubom skóre medzi skupinami respondentov 0,51, avšak p hodnota je 0,06. Na základe výsledku $0,06 > 0,05$ musíme vyvrátiť predpoklad, že homosexuáli v procese vonkajšieho coming outu dosahujú vo vnímaní sebaakceptácie vyššie hodnoty ako homosexuáli, ktorí prešli iba procesom vnútorného coming outu.

Predpokladali sme, že homosexuáli, ktorí prešli procesom vonkajšieho coming outu budú vo vnímaní cieľov dosahovať vyššie hodnoty. Ku komponentu vnímanie cieľov v PIL dotazníku prislúchajú otázky č. 3, 11. , 20. V otázke č. 3 je hodnota p 0,076, teda vyššia ako požadovaná hodnota 0,05 na prijatie štatisticky významného rozdielu. V otázkach č. 11 a č. 20 bola hodnota p < 0,05.

Komponent	Vonkajší coming out	N počet respondentov	Mean Priemerné hrubé skóre	SD Smerodajná odchýlka	p Signifikácia	t-test
Vnímanie cieľov	áno	40	5,47	1,304	0,012	2,583
	nie	40	4,65	1,515		

Súhrnný výsledok v komponente vnímania cieľov predstavuje v hrubom skóre medzi skupinami rozdiel 0,82. Hodnota p je 0,012. Na základe daných skutočností môžeme teda konštatovať, že homosexuáli, ktorí prešli procesom vonkajšieho coming outu dosahujú vo vnímaní cieľov vyššie hodnoty.

Predpokladali sme, že homosexuáli, ktorí prešli procesom vnútorného coming outu budú vo vnímaní slobody dosahovať nižšie hodnoty. Komponent slobody reflektujú otázky č. 14., 18. Hrubé priemerné skóre v obidvoch otázkach je vyššie u skupiny, ktorá prešla procesom vonkajšieho coming outu, avšak na základe hodnôt p, ktoré v oboch prípadoch presahujú hodnotu 0,05 musíme konštatovať, že neexistuje štatisticky signifikantný rozdiel medzi oboma skupinami.

Komponent	Vonkajší coming out	N počet respondentov	Mean Priemerné hrubé skóre	SD Smerodajná odchýlka	p Signifikácia	t-test
Sloboda	áno	40	5,40	1,215	0,115	1,596
	nie	40	4,96	1,237		

Súhrnný výsledok komponentu slobody dosahuje hodnotu p 0,115, teda aj napriek hrubému priemernému skóre musíme konštatovať, že medzi skupinami neexistuje štatisticky významný rozdiel.

Predpokladali sme, že homosexuálni muži po uskutočnení vonkajšieho coming outu budú dosahovať vyššie hodnoty v komponente vnímanie budúcnosti ako homosexuáli s vnútorným coming outom.

Komponentu vnímanie budúcnosti sa v PIL dotazníku viažu otázky č. 7. a 17. T-test pre dva nezávislé výbery nám potvrdil, že signifikácia pri oboch otázkach je nižšia ako 0,05. V oboch otázkach teda existuje štatisticky významný rozdiel.

Komponent	Vonkajší coming out	N počet respondentov	Mean Priemerné hrubé skóre	SD Smerodajná odchýlka	p Signifikácia	t-test
Vnímanie budúcnosti	áno	40	6,03	0,993	0,003	3,066
	nie	40	5,15	1,507		

V súhrnom výsledku komponentu vnímanie budúcnosti predstavuje hodnota p 0,003, čo je výrazne pod hranicou 0,05 a teda na základe toho môžeme tvrdiť, že existujú štatisticky významné rozdiely medzi skupinami. Homosexuálni muži po uskutočnení vonkajšieho coming outu dosahujú vyššie hodnoty v komponente vnímanie budúcnosti ako homosexuáli s vnútorným coming outom.

Predpokladali sme, že existuje rozdiel v postoji k smrti medzi homosexuálmi, ktorí prešli procesom vnútorného coming outu a homosexuálmi v procese vonkajšieho coming outu. Posledný komponent zmyslu života v PIL dotazníku – postoj k smrti reflektujú otázky č. 15. a

č.16. V otázke č. 15 dosahuje skupina homosexuálnych mužov, ktorá neprešla procesom vonkajšieho coming outu podpriemerné hodnoty, ktoré sú nižšie oproti prvej skupine respondentov. Aj v otázke č. 16 vykazuje skupina homosexuálnych mužov po vonkajšom coming oute vyššie hodnoty. Napriek rozdielom v priemernom hrubom skóre musíme na základe hodnôt p konštatovať, že neexistuje štatisticky významný rozdiel medzi skupinami.

Komponent	Vonkajší coming out	N počet respondentov	Mean Priemerné hrubé skóre	SD Smerodajná odchýlka	p Signifikácia	t-test
Postoj k smrti	áno	40	4,76	1,315	0,081	1,765
	nie	40	4,25	1,281		

Súhrnný výsledok v komponente postoj k smrti reflektuje čiastkové výsledky v otázkach týkajúcich sa daného komponentu. Hrubé priemerné skóre medzi skupinami predstavuje rozdiel 0,51, pričom hodnota p je 0,081. Na základe daných skutočností neexistuje štatisticky významný rozdiel medzi skupinami respondentov.
Predpokladali sme, že existujú rozdiely v celkovom prežívaní zmyslu života medzi homosexuálmi, ktorí prešli procesom vnútorného coming outu a homosexuálmi v procese vonkajšieho coming outu. Z uvedených čiastkových komponentov sa nám štatisticky významné rozdiely potvrdili v prípade troch komponentov a nepotvrdili v príprade sebaakceptácie, slobody a postojov k smrti. Celkové spracovane jednotlivých komponentov a dát z 20 otázok PIL dotazníka všetkých respondentov oboch skupín v programe SPSS 18 a následný výpočet t-testu uvádzame v nasledujúcej tabuľke.

ZMYSEL ŽIVOTA	Vonkajší coming out	N počet respondentov	Mean Priemerné hrubé skóre	SD Smerodajná odchýlka	p Signifikácia	t-test
	áno	40	5,44	0,848	0,003	3,124
	nie	40	4,70	1,213		

Súhrnný výsledok dotazníka vykazuje rozdiel medzi skupinami respondentov. V hrubom priemernom skóre sme zaznamenali rozdiel 0,74 a hodnota p je 0,003, čo je výrazne pod hodnotou 0,05. Signifikácia je teda podstatne menšia ako kritérium pre t-test. To znamená, že existujú rozdiely v prežívaní zmyslu života medzi homosexuálmi, ktorí prešli procesom vnútorného coming outu a homosexuálmi v procese vonkajšieho coming outu

7 ZÁVER

Predmetný výskum mal za cieľ zistiť rozdiely vo vnímaní zmyslu života medzi dvomi skupinami homosexuálne orientovaných mužov, pričom rozlišujúcim faktorom bol proces coming outu. Na základe kvantitatívnej časti PIL dotazníka tak môžeme konštatovať, že homosexuálni jedinci po procese vonkajšieho, teda celkového coming outu, dosahujú vyššie hodnoty v jednotlivých komponentoch zmyslu života.
Prirodzene nemôžeme generalizovať a vyvodzovať z daného výsledku fakt, že proces vonkajšieho coming outu je pri hľadaní zmyslu života určujúci. Jeho priamy vplyv by sa dal odsledovať iba v prípade experimentálneho procesu merania zmysluplnosti života pred a po realizácii vonkajšieho - sociálneho coming outu konkrétnych jedincov v procese vývinu ich sexuálnej identity.
Na vnímaní zmysluplnosti sa neodmysliteľne podieľa viacero faktorov, medzi inými aj partnerská, či sociálna opora. V skupine respondentov po uskutočnení vonkajšieho coming outu sa až 55% z nich v čase nášho zisťovania nachádzalo v partnerskom vzťahu, pričom v druhej skupine respondentov to bolo viac ako o polovicu menej - 22,5%.

Väčšiu otvorenosť, anonymitu a „lahostajnosť“ ku konaniu okolia poskytujú väčšie aglomerácie. O to viac v prípade sexuálnych minorít. Aj daný faktor vplýva na uskutočňovanie vonkajšieho, alebo sociálneho coming outu. V našej výskumnej vzorke až 80% respondentov po uskutočnení vonkajšieho coming outu pochádzalo zo sídiel väčších ako 20-tisíc obyvateľov.

Súčasťou dotazníka bola aj kvantitatívna časť výskumu, ktorá sa však pre svoju rozsiahlosť stane predmetom ďalšej štúdie, nakoľko pre interpretáciu získaných výsledkov je nevyhnutný väčší priestor.

Potreba zmyslu života je vlastná človeku. Odpovede na jeho otázky ho v období uspokojivého života zaujímajú okrajovo. No v čase krízových situácií sa objavuje naliehavá túžba po jasnej odpovedi. U homosexuálne orientovaných osôb je takýmto obdobím proces coming outu – utvárania vlastnej identity a sebaakceptácie. Sme si vedomí, že sme prostredníctvom daného výskumu nemohli obsiahnuť šírku a hĺbku tak zložitej témy ako je hľadenie zmyslu v procese coming outu. Veríme však, že predložené výsledky budú čiastkovým príspevkom pre poznanie a prax v rámci pomáhajúcich profesií a sociálnej práce.

Použitá literatura

1. FRANKL, V. E. *Hľadanie zmyslu života.* Bratislava: Eastone Books, 2011. ISBN 978-80-8109-159-9.
2. GAVORA. P. et al. *Elektronická učebnica pedagogického výskumu*. [online]. Bratislava: Univerzita Komenského [cit. 2018-11-27]. 2010. Dostupné na internete: http://www.e-metodologia.fedu.uniba.sk/
3. JANOŠOVÁ, P. *Dívčí a chlapecká identita: vývoj a úskalí.* Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2284-9.
4. JONES, B. E., M. J HILL. *Mental health issues in lesbian, gay, bisexual, and transgender communities*. Washington, D.C.: American Psychiatric Pub., c2002. Review of psychiatry series, v. 21, 4. ISBN 978-1-58562-069-2.
5. KOSOVÁ, M. et. al.,. *Logoterapie. Existenciální analýza jako hledání cest.* Praha: Grada, 2014. ISBN 978-80-247-4346-2.
6. KŘIVOHLAVÝ, J. *Psychologie smysluplnosti existence. Otázky na vrcholu života.* Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1370-5.
7. LÖRINCOVÁ, L., O. PECHOVÁ. Identita lesbických žien v Holandsku. In: D. MARKOVÁ et al., ed. *Sexuality IV. / Sexualities IV.: zborník vedeckých príspevkov.* Bratislava: Univerzita Komenského, s. 46 – 71, 2010. ISBN 978-80-223-2960-6.
8. MATOUŠEK, O. et al. *Základy sociální práce.* Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-331-4.
9. ONDRISOVÁ, S. et. al. *Neviditeľná menšina. Čo (ne)vieme o sexuálnej orientácii.* Bratislava: Nadácia Občan a demokracia, 2002. ISBN 80-968528-5-X.
10. SLEZÁČKOVÁ, A. *Průvodce pozitivní psychologií.* Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-3507-8.
11. WEISS, Petr. *Sexuologie*. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2492-8.
12. ŽIAKOVÁ, E., SČENSNÁ, M. Zmysel života dlhodobo nezamestnaných. Špecifiká sociálnej práce s touto skupinou klientov. In: D. Šlosár ed. *Migrácia – chudoba – nezamestnanosť.* Košice: Košický samosprávny kraj, 2009. s. 28 – 37. ISBN 978-80-970306-0-5.

Kontaktné údaje

Mgr. Ján Šimko
Katedra sociálnej práce
Filozofickej fakulty UPJŠ

Moyzesova 9, 040 59 Košice
Tel: +421 910 939 742
email: simko.jan@gmail.com

doc. JUDr. Mgr. Dušan Šlosár, PhD.
Katedra sociálnej práce
Filozofickej fakulty UPJŠ
Moyzesova 9, 040 59 Košice
e-mail: dusan.slosar@upjs.sk

VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI VOKÁLNEJ PEDAGOGIKY V ČECHÁCH A NA SLOVENSKU V KONTEXTE NONARTIFICIÁLNEJ HUDBY

SIGNIFICANT PERSONALITIES OF VOCAL PEDAGOGY IN THE CZECH REPUBLIC AND SLOVAKIA IN THE CONTEXT OF NONARTIFICIAL MUSIC

Iveta Štrbák Pandiová

Abstrakt

Predložený príspevok upriamuje pozornosť na osobnosti a ich metódy, ktoré významným spôsobom zasiahli do vokálnej pedagogiky nonartificiálnej hudby v Čechách i na Slovensku.

Klíčová slova: *vokálna pedagogika, nonartificiálna hudba*

Abstract

The submitted contribution draws attention to personalities and their methods, which have significantly influenced the vocal pedagogy of nonartificial music in the Czech Republic and Slovakia.

Key words: *Vocal Pedagogy. Nonartificial Music*

1 ATRIBÚTY KOMPETENCIÍ VOKÁLNEHO PEDAGÓGA V INTENCIÁCH NONARTIFICIÁLNEJ HUDBY

V pedagogickej väzbe riadiaceho vokálneho pedagóga a riadeného žiaka je predmetom komunikácie predovšetkým pieseň. Pieseň v našom prípade vystupuje ako učivo, ktoré si žiak v priebehu vyučovania osvojuje. Pieseň vytvára istý komunikát, ktorý je svojím obsahom istou správou pre prijímateľa. V pedagogickom procese je vokálny pedagóg jeho vykladačom, dešifrovateľom pre žiaka, aby ho v procese vzdelávania naučil poznať, orientovať sa a vyhľadávať predkladané hodnoty nonartificiálnej hudby. Na to, aby sa hodnotové aspekty a vkus žiakov ZUŠ v oblasti nonartificiálnej hudby pohli správnym smerom, je nevyhnutná už vyššie spomenutá odborná pripravenosť učiteľov. Musíme však konštatovať, že mnohí hlasoví pedagógovia základných umeleckých škôl študovali v čase, keď hudobná pedagogika, ako aj hudobná veda v oblasti nonartificiálnej hudby tvorila isté vákuum, ba bola posunutá na periféria záujmu. Ani v súčasnosti neexistuje na Slovensku vypracovaný školský systém na prípravu vokálnych pedagógov vyslovene neoperného, nonartificiálneho spevu.

Nedostatočná odborná pripravenosť (nielen) vokálnych pedagógov v nemalej miere zapríčiňuje to, že vkus mládeže v oblasti nonartificiálnej hudby formujú takmer výlučne médiá a v nich vysielané súčasné „šlágre“ a „hity“. Aj tie vnímajú skôr z pohľadu „konzumenta“. Už dlho a mimoriadne často sa v odborných kruhoch a na konferenciách zameraných na súčasný stav hudobnej výchovy skloňuje nespevnosť, ba dokonca fonasténia žiakov na základných školách. Vokálnej výchove sa venujú učitelia HV na tomto tomto stupni všeobecného školstva naozaj málo, alebo takmer vôbec. Voberová sa vo svojom príspevku o tomto probléme vyjadruje nasledovne: „*Dnes je už veľmi ťažké vypočuť si živý spev vo svojom okolí. O tom ako kedysi mládež spievala s nadšením ľudové piesne, môžeme už len snívať. V školách je hudobná výchova na poslednom mieste. V populácii nastupuje všeobecná fonasténia – neschopnosť čokoľvek zaspievať. To, čo dnešné deti, mládež, ale aj dospelí prijímajú ako podnety je odživotnené - „hudba“ znejúca z masmédií, CD, DVD – väčšinou*

ani nie v materskej reči. Táto tzv. „hudba“ nadobúda charakter infantilnosti a slúži plytkej zábave. Dnes je moderné, keď sa niekto nazýva „spevákom“, ale jeho hlas je iba akýmsi chripľavým, chorým škrekotom, alebo nekultivovaným tvrdým a zhrubnutým, tlačeným spôsobom prejavu.“[1]

Pri tvorbe tónu v rámci nonartificiálnej hudby však nie je prvoradé a podstatné vytvárať rovnako krásny hlasový ideál, ako je to cieľom v klasickom belcante. Oveľa podstatnejšia je z pohľadu vokálneho pedagóga podpora individuality speváka. Niekedy sa stáva primárnejším výraz – afekt hudobníka k tvorbe tónu, čím občas dôjde k porušeniu estetického ideálu. Speváci v okruhu modernej populárnej hudby sa snažia o vytvorenie originálneho tónu, pričom využívajú i chyby hlasiviek na odlíšenie od ostatných spevákov. Spomeňme si len na L. Armstronga a jeho „chrapľavý“ tón, ktorý výrazovo dôležité miesta v hudbe zdôrazňuje škrteným tónom a podobne ako pri hre na trúbku sa uňho objavujú glissandá, rovnomerné aj nerovnomerné vibráta. Rôznorodosť akcentov, expresívneho výrazu, dynamických odtieňov a farieb sú plne v službách sledovaného afektu – možno smútku, nostalgie alebo výbušnosti.

Konkrétne kompetencie hlasového pedagóga nonartificiálneho spevu ešte neboli vo vedeckej rovine spracované, nastolené. Naše poznatky vychádzajú predovšetkým z Didaktiky hudobnej výchovy Františka Sedláka (1979), kde sa podrobnejšie zaoberá osobnosťou učiteľa. Vychádzajúc z jeho stanovených didaktických zásad a popisu osobných predpokladov k učiteľskej hudobnovýchovej profesii, sme sformulovali nasledovné základné kompetencie hlasového pedagóga:

1. Schopnosť citovo a rozumovo vnímať hudbu
2. Schopnosť vokálne aj inštrumentálne interpretovať hudbu
3. Schopnosť samostatne tvoriť hudbu a približovať ju deťom
4. Schopnosť adekvátne verbalizovať emócie v hudbe
5. Schopnosť aktívne vplývať na zmenu práce hlasového aparátu aj pomocou kontroly svalových hmatov
6. Schopnosť regulovať proces vokálnej reči
7. Schopnosť rámcový postup prispôsobiť špecifickým hlasovým dispozíciám

Spomínané kompetencie, ktoré môžu byť všeobecne platné aj pre hlasového pedagóga artificiálneho, aj nonartificiálneho spevu sme doplnili ďalšími, ktoré zodpovedajú súčasným potrebám a podmienkam hlasovej pedagogiky v kontexte nonartificiálnej hudby.

8. Schopnosť regulovať proces uvedomelého vnímania pomeru mixácie rezonancií
9. Schopnosť prispôsobiť špecifické výrazové prostriedky vokálneho prejavu estetickým kritériám patričného žánru nonartificiálnej hudby
10. Schopnosť orientovať sa v množstve štýlov a žánrov nonartificiálnej hudby
11. Schopnosť kritického výberu repertoáru prispôsobenému individuálnym schopnostiam a danostiam žiakov
12. Schopnosť vytvárať individuálne metodické postupy rešpektujúce individuálne hlasové dispozície žiakov
13. Schopnosť podporovať žiakov v ich vlastnom výbere repertoáru

Popri vlastnej vokálnej činnosti je neodmysliteľná sféra pedagogického pôsobenia zo strany vyučujúceho vokálneho pedagóga.

Napriek predchádzajúcim skúsenostiam a vhodnej kvalifikácii by hlasový pedagóg mal vedieť, že viac než v ktorejkoľvek staršej vokálnej metodike je potrebné v prvom rade viesť k podpore a zachovaniu individuálnej farby hlasu (nájsť si svoj vlastný hlas). Nesporným dôkazom je pedagogický vklad v oblasti nonartificiálneho spevu Lea Jehneho alebo Františka

---

[1] VOBEROVÁ, Perpetua Perla: *Hudobná a obrazotvorná predstavivosť ako základ tvorivej osobnosti speváka* In: http://www.perpetua.wbl.sk/Obrazotvornost-v-speve.html

Tugendlieba. Zaujímavosťou je, že ich spája nielen pokus o vytvorenie akejsi speváckej „príručky“, hlasovej výchovy „popového“ speváka, ktorým chceli vyplniť medzeru vo vokálnej pedagogiky v tomto smere, ale aj to, že obidvaja pochádzajú z Českého mestečka Hranice.

1.1 Robert Rosner

Robert Rosner patril k priekopníkom moderných metód hlasovej pedagogiky. Ako pedagóg pôsobil dlhú dobu vo Viedni, neskoršie v Bulharsku – Sofii, kde vydal prácu *Govor a scena* (Rozprava a javisko). U nás vyšla v roku 1963 v Štátnom hudobnom nakladateľstve ako kniha *Bel canto a moderní hlasová pedagogika.*

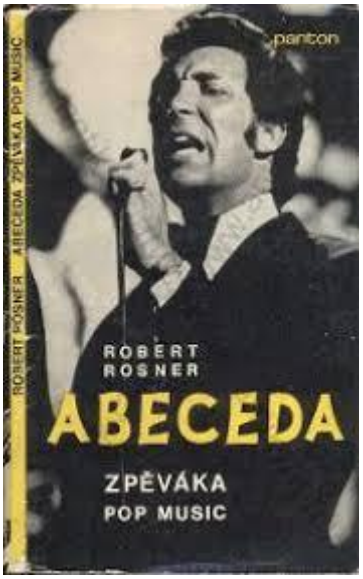

Obr.1: Titulná strana publikácie Roberta Rosnera Abeceda zpěváka pop music

Publikácia *ABC zpěváka pop music* bola v sedemdesiatich rokoch ojedinelou prácou aj medzi zahraničnými publikáciami, ktorá poskytla komplexné spracovanie základných otázok hlasovej výchovy nielen spevákov klasickej hudby, ale aj tanečnej, či jazzovej. Sám v tomto odbore vychoval mnoho známych spevákov, napr. Yvettu Sominovú, Juditu Čeřovskú, Rudolfa Pellera, Hanu Hegerovú a ďalších.

1.2 Leo Jehne

Leo Jehne sa narodil v roku 1930. Po pôvodnom ekonomickom vzdelaní sa rozhodol vyštudovať kombináciu hudobná veda – estetika na filozofickej fakulte Univerzity Palackého v Olomouci. Počas vysokoškolského štúdia študoval sólový spev a hlasovú pedagogiku v Ostrave u Rudolfa Vaška. V roku 1946 bol spoluzakladateľom, klaviristom, aranžérom ansámblu *Mistral*, ktorý prerástol v big band a patril k popredným amatérskym tanečným orchestrom na severnej Morave. Po ukončení štúdia pôsobil ako riaditeľ Okresného domu osvety v Novom Jičíne, spieval v Speváckom družení moravských učiteľov a bol sólistom zboru Ondráš. Od roku 1957 bol riaditeľom Divadla hudby v Ostrave a súčasne vyučoval klasický a neskôr aj jazzový spev na konzervatóriu. V Ostrave sa taktiež venoval ďalším činnostiam: bol hlasovým poradcom sotravského kabaretu *A-Zet*, spolupracovníkom *Divadélka Pod okapem* a satirickej scény *Štafle,* prednášal na jednoročnom kurze amatérskych spevákov, kde sa npr. Zúčastnila aj Marie Rottrová. Neskoršie viedol celý rad seminárov v podobnom duchu i na Slovensku.

Obr. 2: Leo Jehne (Dostupné na: http://www.hutka.cz/new/html/sesit16.html)

Bol hlasovým poradcom sólistov pražského súboru *Apollo*. V období svojho ostravského pôsobenia písal do lokálneho časopisu Červený kvet, Nová svoboda, Ostravský večerník, Hudebné rozhledy, kde zaujal predovšetkým svojim profilom *Umění a styl Evy Pilarové,* čo mu otvorilo cestu do ďalších periodík. Všade sa zameriaval predovšetkým na problematiku vokálnych prejavov predovšetkým v oblasti jazzu a pop music. Vedľa dramaturgicko-organizačnej práce patril Jahneho záujem predovšetkým praxi vokálneho prejavu v oblasti jazzového okruhu, respektíve kritickej činnosti v tejto oblasti. Aj keď sa inštitucionálne venoval pedagogike na Ľudovej škole umenia v Prahe, vždy bol v tejto oblasti významne aktívny ako vedúci rôznych seminárov a školení, alebo ako hlasový konzultant a špecialista na hlasovú rehabiliáciu. Na túto problematiku sa sústredil veľkú väčšinu svojej publikačnej činnosti. Významným dielom v tejto oblasti je knižná publikácia *Chcete zpívat pop?* Pretavené skúsenosti v tejto oblasti zverejnené v spomínanej príručke prevzal od pána profesora Rudolfa Vašku, s aplikáciou na oblasť interpretácie tanečných piesní. Taktiež sa opieral o Rosnerovu *Abecedu zpěváka pop music.*[2] Publikácia obsahuje krátky pohľad do dejín populárnej hudby a jazzu, návod na budovanie spevného hlasu s konkrétnymi notovými ukážkami hlasových cvičení. Neučí tvoriť tón odtrhnutý od slova, ale snaží sa ho uplatňovať priamo v texte. Jeho pravidlom bolo spievanie piesní v nácvikovej fáze akokeby hlavovým tónom, aby sa udržal pocit ľahkosti. Súčasne musel byť spevák kedykoľvek schopný sa vrátiť z hlavového tónu do „plnozvučného“ forte. Veľký dôraz kládol speváckej výslovnosti a dikcii. Napriek tomu, že jeho publikácia vznikla ešte v roku 1970, obsahuje stále aktuálne poučenia v oblasti interpretácie, či práci s mikrofónom.

1.3 František Tugendlieb

František Tugendlieb sa narodil v roku 1929 v mestečku Hranice na Morave, v rodine podnikateľa s textilom. Jeho rodičia však boli dobrými amatérskymi hudobníkmi. Otec František hrával na husle a na violončelo a spieval v mestskom spevokole. Matka Eliška taktiež spievala a hrala na klavíri. Jeho o tri roky starší brat Vitězslav Tugendlieb sa venoval viac-menej skladateľskej činnosti, pôsobil aj ako učiteľ, organista a zbormajster. Podľa rozhovoru s redaktorkou Radkou Rozkovcovou v rádiu Proglas, pri príležitosti 90-tich narodenín, je jediným žijúcim Tugendliebom v Českej republike. Napriek výrazným hudobným talentom v rodine Tugendliebovcov, obaja bratia sa skôr podvolili želaniu svojich rodičov študovať školy, ktoré by ich pripravili prevziať vybudovanú firmu s textilom. Vitězslav študoval obchodnú akadémiu a František študoval na Štátnej odbornej škole

[2] Robert Rosner: *Abeceda zpěváka pop music*. Praha: Panton, 1969.

odevnej v Prostějove. Po skončení strednej školy v roku 1945 sa obaja začali horlivo zaujímať o jazz. František v tom čase hral na klarinete a spoločne s ďalšími amatérskymi hudobníkmi vytvorili jazzovú skupinu, s ktorou hrávali vlastné improvizácie i aranžmány a popritom pracovali v obchode svojich rodičov. Od septembra 1946 do novembra 1947 obaja študovali angličtinu na Hassobury College v Anglicku, kde ich vzťah k tomuto žánru ešte viac zosilnel. Ich spoločné jazzové muzicírovanie dokonca natočili aj pre rozhlasovú stanicu BBC 26.marca 1947. V roku 1946 vznikol v Hraniciach ansámbel *Mistral*, ktorý neskôr prerástol do big bandu, patriacim k popredným amatérskym tanečným orchestrom na Morave. Jeho spoluzakladateľom a aranžérom bol budúci muzikológ Leo Jehne. Do tohto orchestra sa pod vedením Jiřího Pavelku v roku 1947 postupne zapojili aj bratia Tugendliebovci. V tomto povojnovom období sa už tušilo, že spojenectvo s bývalým Sovietskym zväzom ústi do reforiem k odstráneniu súkromného vlastníctva a postupnému zaisťovaniu moci komunistickej strany. Tugendliebovci videli značnú neistotu svojho podnikania a po roku 1948 obchod museli zlikvidovať. V neskoršom rozhovore Františka Tugendlieba pre spravodajský portál život.sk z roku 2009 sa vyjadruje o tomto strastiplnom období s nadľahčeným humorom: *„Ja som musel na textilku, aby som mohol viesť výrobu. Nebavilo ma to a nakoniec som bol rád, že ma z toho komunisti vyslobodili“*.[3] Otec a obaja synovia sa zamestnali v národnom podniku Hranická cementárna a vápenice (ďalej HCV). V roku 1952 sa rozpadol hranický tanečný orchester Mistral, pretože väčšina členov odišli na vojnu. Z iniciatívy Františka Tugendlieba vznikol z pozostalých členov mimoriadne úspešný hudobný súbor pri HCV. Terajší socialistický režim však nebol prajný hudbe západného štýlu. Na jar v roku 1953 došlo z rozhodnutia Okresného národného výboru k zákazu jeho činnosti. V liste z roku 1953 zaslaného Revolučnému odborovému hnutiu (ROH) v HCV sa píše: *„...Hudební úroveň souboru je taková, že po stránce socialistického realismu nepřinesl ve své činnosti ničeho...I pod pláštěm lidové černošské hudby skrývají podobné soubory nekalé záměry v hudbě, ktrá nemá výchovných cílů...Tím, že hrál převažně hudbu západní, vyhledávali jejich taneční zábavy příslušníci mláděže z řad městské buržuazie a osob vyhýbajících se práci...“*[4] V roku 1954 vykonali obaja bratia v Zlíne kvalifikačné skúšky na hudobníka z povolania. Organizovala ich *Hudební a artistická ústředňa* v Prahe, ktorá mala výhradné právo evidencie, koordinácie a sprostredkovanie hudobných produkcií. Následne opustili zamestnanie v HCV a vytvorili v roku 1955 s Bohuslavom Morchom jazzové trio. Dlhovlasý muzikant buržuázneho pôvodu hrajúci imperialistický jazz však dostal zákaz činnosti. Ako sa sám vyjadril – *„pre šírenie kozmopolitného paumenia“*. Predal svoje nástroje a začal študovať spev u profesora Vaška v Ostrave a účinkovať v zbore opavskej opery. Neprajný kádrový posudok mu opäť skrížil cestu k sólistickej kariére. V tom čase už bol ženatý, mal dve deti a malý plat. Hľadal teda iné možnosti uplatnenia a tie sa mu vyskytli v Banskej Bystrici, kde ho prijali ako sólistu v opere. Odvtedy sa datuje aj jeho pedagogická kariéra. Bol to začiatok polstoročia tráveného na Slovensku s menšou prestávkou, keď sa v polovici 60.rokov uvoľnili politické pomery a dostal angažmán ako jazzman v západnom Nemecku. Po návrate nastúpil ako hudobník a spevák legendárnej bratislavskej Tatra Revue. Tugendlieb bol aj členom *Tanečného orchestra Olda Zemana,* ktorý vďaka zahraničným skúsenostiam a teoretickým znalostiam v oblasti jazzu, dokázal koncentrovať viacerých „jazzuchtivých“ hudobníkov. Práve v Bratislave sa ako hlasový pedagóg začal špecializovať na výchovu spevákov populárnej hudby. Medzi jeho prvými žiakmi boli vtedajšie popové hviezdy *Ivo Heller, Zdeno Sychra* a *Nora Blahová*, ktorí za ním chodili do Tatra Revue.

---

[3] https://zivot.pluska.sk/clanok/527/frantisek-tugendlieb-radostne-pokorny

[4] Tugendlieb, Vítězslav: Rodinná kronika 3. diel, tretia kapitola, s. 84 (strojopis), In: Z hudební historie Hranicka a Lipenska Almanach odborných studií a článků vytvořených pro Hudební a filmové muzeum regionu Hranicko a Muzeum Bedřicha Smetany v Týně nad Bečvou červen 2015 (Dostupné na: https://docplayer.cz/18279503-Isbn-978-80-906277-0-3.html)

Obr. 3: František Tugendlieb (zdroj: Život, roč. 32, 2009; https://zivot.pluska.sk/clanok/527/frantisek-tugendlieb-radostne-pokorny)

Vyvinul spevácku metódu, ktorá je postavená na gymnastike hlasového svalového aparátu, nie na pocitoch spevákov. Lektormi, ktorí dovtedy nerozlišovali operné a popové spievanie, bol nazývaný šarlatánom. Dnes sa jeho metóda učí na pražskom konzervatóriu, i na The American Performing Aartist School. Vokálnej pedagogike sa venoval aktívne do svojej päťdesiatky. Dovtedy sa uňho minimálne raz prestriedala celá slovenská a česká špička popových spevákov: Karel Gott, Hana Hegerová, Iveta Bartošová, Petr Kotvald, Karol Duchoň, Marika Gombitová, Alena Čermáková, Meky Žbirka, Oľga Záblacká, Lída Nopová, Peter Breiner, Peter Lipa, Hana Křížková, Dara Rollincová atď. Na Slovensku je pokračovateľkou jeho metódy šansonierka, režisérka Alena Čermáková, ktorá o ňom nakrútila v roku 1999 aj krátky dokumentárny film.

Zhrnutím jeho hlasovo-výchovných metód je publikácia *Hlasová výchova spevákov populárnej hudby* vydaná v roku 1979 Osvetovým ústavom v Bratislave. K druhému vydaniu z roku 2002 napísali predslov Peter Lipa a Lída Nopová, ktorá učí jeho metódou na oddelení populárnej hudby Pražského konzervatória. Slávnostné uvedenie tejto publikácie sprevádzal koncert v Prahe, na ktorom účinkovali Tugendliebovi žiaci – *Iveta Bartošová, Camilla Brecka, Beáta Dubasová, Petr Kotvald, Hanka Křížková, Vašo Patejdl, Jakub Smolík, Oľga Záblacká, Jitka Zelenková* a *Miroslav Žbirka.*

Pedagogické úspechy Františka Tugendlieba podčiarkujú nielen spevácke osobnosti československej popovej scény, ale aj hlasoví pedagógovia a pokračovatelia jeho pedagogického odkazu. Kľúčovým úspechom Tugendliebovej metódy je uchopenie speváckej individuality v celom svojom rozsahu a technicky dokonalé ovládanie svojho hlasového aparátu. Podľa Lídy Nopovej nevychováva *„krasospevca“,* ale osobnosti.[5]

Hlavné ťažisko podľa Tugendlieba spočíva v hlasivkách, všetko ostatné sa im musia prispôsobiť. Hlasová výchova sa zameriava predovšetkým na rozvíjanie vonkajších napínačov (tie nazýva napínačmi *plného* hlasu) a na ich koordináciu s vnútornými napínačmi (*falzetový napínač*).[6]

Druhý fonačný sval je hlasivkový (je paralelný s hlasivkami) a tvorí podstatu hlasivkového tela. Napínače sa podľa Tugendlieba nedajú priamo ovládať silou vôle, ale dá sa na ne pôsobiť nepriamo, prostredníctvom správne aplikovaných cvičení. Správnym používaním sa stávajú hlasivky pružnejšími a ich reakcia na dychový podnet je účinnejší. Čiže fyziologicky

[5] Tugendlieb, František: *Hlasová výchova popového zpěvu.* Hudební a vydavatelská agentura Pepa, 2002, ISBN 80-238-8292-9, s.4.

[6] Tugendlieb, František: *Hlasová výchova popového zpěvu.* Hudební a vydavatelská agentura Pepa, 2002, ISBN 80-238-8292-9, s.13.

správne tvorený hlas podľa tugendlieba podstatne predlžuje aj dych. Kvôli odlišnému fyziologickému princípu tvorenia tónov radí ženským hlasom, aby sa neškolili pedagogickou metódou uplatňovanou v oblasti operného spevu. Počiatočnú fázu hlasových cvičení (*hlasivkovej gymnastiky* – ako nazýva sám Tugendlieb) opiera o falzetové pianissimo. Je to vlastne aktivizácia hlasivkových okrajov.[7] Prechod z otvoreného falzetu do plného hlasu odporúčal realizovať tak, aby nedošlo k žiadnej inej zmene, okrem zapojenia napínačov plného hlasu. Náplň hlasovej výchovy Tugendlieb rozdelil na šesť základných krokov:

1. Rozvíjanie izolovaného falzetu v celom hlasovom rozsahu
2. Otváranie izolovaného falzetu
3. Prechody z otvoreného izolovaného falzetu do plného hlasu
4. Zapojenie artikulácie v oboch funkciách
5. Prechody z plného hlasu do otvoreného falzetu a naspäť
6. Rozvíjanie plného hlasu z pianissima do fortissima a naspäť

Teoretické poznatky obsiahnuté v Tugendliebovej publikácii priniesli pozitívne praktické výsledky u mnoho spevákov zameraných na nonartificiálnu hudbu. Jeho metóda a rad cvičení nosí v sebe rehabilitačný i nápravný potenciál, ktorý ponecháva hlasu maximálnu prirodzenosť.

2 ZÁVER

Hlasová produkcia je zložitou, koordinovanou činnosťou sluchového, dýchacieho, hlasového a artikulačného ústrojenstva, ktorej súhru nervovo-svalových fyziologických a psychologických procesov riadi a kontroluje mozog a centrálna nervová sústava. Koordinácia a súhra nie sú vrodené, ale získané v procese ontogenézy a výchovy.[8] Hlasová činnosť sa v podstate vyvíjala paralelne so zdokonaľovaním sluchu a je fyziogeneticky staršia ako reč.[9] Práve preto považujem za nevyhnutné odborné, erudované pedagogické vedenie mladých začínajúcich spevákov. Žijeme v dobe neustále sa rozmáhajúceho sveta *šoubiznisu* a medializovaných speváckych súťaží, ktoré sú mladou generáciou ostro sledované a tým pádom zodpovedné za ich postupne vytvárajúci sa hudobný vkus a vzory. Vokálne návyky a techniky, ktoré sú u nich v mnohom prípade len „odsledované“ a imitované, v súčasnosti ešte stále nestoja na Slovensku na pevných základoch.

Pevnými základmi rozumieme – rozpracovanú jednotnú metodiku nonartificiálneho spevu, pevne zameraný odbor na nonartificiálny spev už od primárnej hudobnej edukácie (základné umelecké školy) s pokračovaním štúdia na konzervatóriu, s možnosťou špecializácie na jazzový alebo muzikálový spev.

Použitá literatura

1. ANON: *František Tugendlileb radostne pokorny.* In: Život. 2009 [cit. 2018-14-10] Vol. 32/2009 Dostupné z: https://zivot.pluska.sk/clanok/527/frantisek-tugendlieb-radostne-pokorny
2. ČERMÁKOVÁ, Alena: *Všetko je v nás.* Dokumentárny film Slovenskej televízie STV. Bratislava 1999.
3. JEHNE, Leo: *Chcete zpívat pop?* Praha-Bratislava: Editio Supraphon, 1970.
4. KAJANOVÁ, Yvetta: *Kapitoly o jazze a rocku.* Bratislava: Epos, 2003, ISBN 80-88977-67-3.
5. ROSNER, Robert: *Abeceda zpěváka pop music.* Praha: Panton, 1969.

[7] Tugendlieb, František: *Hlasová výchova popového zpěvu.* Hudební a vydavatelská agentura Pepa, 2002, ISBN 80-238-8292-9, s.16.
[8] RANINEC, Jozef: *Ľudský hlas a jeho kultivovanie.* SAV, Bratislava, 2003. s. 37-38.
[9] MIRONOV, Sergej: *Detský spevácky zbor.* VEDA, Bratislava, 2004, s . 10-11.

6. TUGENDLIEB, Vítězslav: Rodinná kronika 3. diel, tretia kapitola, s. 84 (strojopis), In: Z hudební historie Hranicka a Lipenska Almanach odborných studií a článků vytvořených pro Hudební a filmové muzeum regionu Hranicko a Muzeum Bedřicha Smetany v Týně nad Bečvou červen 2015 [cit.2018-14-10] Dostupné z: https://docplayer.cz/18279503-Isbn-978-80-906277-0-3.html
7. TUGENDLIEB, František: *Hlasová výchova popového zpěvu.* Hudební a vydavatelská agentura Pepa, 2002, ISBN 80-238-8292-9.

Kontaktní údaje

Mgr. Iveta Štrbák Pandiová, PhD.
Katedra hudby
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Pedagogická fakulta
Dražovská cesta 4, 949 01 Nitra
e- mail: ispandiova@ukf.sk

VÝZKUMY JAZYKOVÝCH POTŘEB Z POHLEDU TEORIE JAZYKOVÉHO MANAGEMENTU

RESEARCH ON LANGUGE NEEDS FROM THE POINT OF VIEW OF THE LANGUAGE MANAGEMENT THEORY

Tomislav Potocký

Abstrakt

V úvodu je tematizován vztah jazyka a ekonomické sféry z pohledu sociolingvistiky. V této souvislosti je připomenut rovněž evropský badatelský program LINEE, který se zaměřil na analýzu různých lingválních fenoménů v hospodářských kontextech. V samostatné kapitole jsou shrnuty výsledky porevolučních výzkumů jazykové situace v mezinárodních firmách působících v ČR, metodologicky ukotvených v teorii jazykového managementu. Následná kapitola představuje výstupy dotazníkového šetření jazykových potřeb v tuzemských podnicích uskutečněného v rámci vlastního disertačního výzkumu autora tohoto příspěvku.

Klíčová slova: *jazykové potřeby, teorie jazykového managementu, sociolingvistika*

Abstract

The relation between the language and the economic area from the sociolinguistic point of view is dealt with in the introductory part. In this regard, the European research programme LINEE is also mentioned, the aim of which was to analyse various lingual phenomena in economic contexts. The next chapter summarises the results of post-revolutionary surveys of language situation in international companies operating in the Czech Republic. These surveys are methodologically compiled in the Language management theory. The next chapter presents the results of the questionnaire survey of language needs in the Czech business environment which were collected within the dissertation of the author of this very paper.

Key words: *Linguistic Management Theory, Language Needs, Sociolinguistics*

1 ÚVOD

Markantní akcelerace celosvětově platných procesů internacionalizace a globalizace, obzvlášť patrná v posledních dekádách minulého století, se odrazila mimo jiné rovněž v razantní proměně jazykové situace v hospodářských podnicích (Bungarten, 1996). Se vznikem velkých nadnárodně operujících společností došlo k vyprofilování specifických poměrů v rámci firemní komunikace, k jejichž postižení si sociální vědy nevystačí sledováním komunikační funkce pouze jednoho jazyka.

Vztah jazyka a ekonomické sféry nepředstavuje v kontextu soudobé (socio)lingvistiky zásadní tématiku, zájem o něj ovšem bezpochyby vzrůstá, a to v souvislosti s tím, jak se tento vztah promítá do fungování a podoby samotných dnešních jazyků a aktuálních hospodářských procesů. Spojitost jazyka a ekonomiky je nahlížena buď z pozice lingvistiky prizmatem fungování jazyka v hospodářských kontextech, nebo z pozice ekonomie jako analýza jazyka coby svého druhu zboží, podléhajícího zákonitostem poptávky a nabídky. Třetí – nejvíce ambiciózní – badatelský přístup se týká zjišťování podílu jazyka, komunikace a interakce na uskutečňování vlastních ekonomických procesů (Nekvapil et al., 2008, s. 115).

Uvedený okruh problematiky se stal předmětem zájmu výzkumníků v rámci projektu tzv. sítě excelence 6. rámcového programu Evropské komise běžícího mezi lety 2006 až 2010 pod

názvem LINEE (Languages in a network of European excellence). Tato institucionální a komunikační badatelská platforma interdisciplinárního výzkumu jazykové různosti v Evropě pokrývala čtyři nosné tematické oblasti, z nichž jednu představoval výzkumný komplex Jazyk a ekonomika. Globálním cílem tohoto výzkumného pole bylo analyzovat působení lingválních fenoménů v hospodářských kontextech a vyhodnotit podíl jazyka, komunikace a interakce na uskutečňování ekonomických procesů. Každá z tematických oblastí byla dále členěna na tři úrovně výzkumu – celoevropskou, státní a regionální. Záměrem bylo dosažení výsledků, které mohou ovlivnit budování společnosti orientované na znalosti.

2 OTÁZKY FIREMNÍHIO JAZYKOVÉHO MANAGEMENTU ŘEŠENÉ V ČR V POSLEDNÍCH DVACETI LETECH

Procesy internacionalizace a globalizace, připomínané v souvislosti s jejich vlivem na extralinguální a systémově funkční změny jazyka se bezesporu výrazně podílely na utváření společensko-hospodářské reality polistopadového Československa, resp. České republiky. Příchod zahraničního kapitálu se promítl nejen do změny domácí ekonomické základny, ale měl výrazný vliv také na proměnu místního sociokulturního kontextu.

Majetková transformace stávajících a vznik mnoha nových podniků, které lze označit jako v různé míře nadnárodní, znamenala pro domácí pracovníky nejen nutnost reagovat na novou jazykově komunikační situaci, ale také potřebu osvojovat si nové styly řízení a komunikace respektující cizí kulturní standardy. Ve většině společností se zahraničním vlastnickým podílem se vedle češtiny v různé míře uplatnily jako korporátní jazyky především angličtina a němčina. Čeští pracovníci, minimálně od určité úrovně řízení, musí mnohdy v zaměstnání komunikovat jedním nebo více cizími jazyky a užívat je při styku s rodilými mluvčími.

Uvedené cizí jazyky jsou zahraničními, ale i domácími pracovníky nahlíženy jako nezastupitelné mediátory, prostřednictvím nichž dochází k transferu know-how z technologicky pokročilejších a kapitálově silnějších zemí. Přijmeme-li jistý stupeň zevšeobecnění, lze konstatovat, že řídící činnosti (v rámci porad, schůzí či workshopů) probíhají často v angličtině nebo němčině, zatímco ve výrobním prostředí dominuje čeština. V nadnárodních podnicích se obvykle uplatňují dvě skupiny zaměstnanců. Domácí zaměstnanci bývají činní na všech úrovních podniku, zatímco zahraniční delegáti („expatriates“) zastávají zpravidla jen nejvyšší manažerské funkce.

Takto formulovaná zjištění si ovšem zasluhují detailnější popis a explanaci. Situací v nadnárodních podnicích působících na území České republiky se v rámci několika výzkumů zabývali lingvisté sdružení kolem M. Nekuly a J. Nekvapila. Mezi roky 1994–1995 tým jazykových odborníků z Prahy, Brna a Jeny tehdy analyzoval především komunikaci v automobilce Škoda (Höhne, Nekula, 1997). V letech 1996–1999 byl proveden sběr poznatků k zjištění jazykových poměrů v nadnárodních společnostech speciálně v segmentu podniků střední velikosti [Nekula, 2002]. Systematický sociolingvistický výzkum byl posléze realizován v letech 2003–2005 v rámci projektu Východoevropské jazyky jako faktor hospodářské integrace (Nekula, Šichová, 2004).

Cílem bylo zjistit, který jazyk, resp. které jazyky, jsou v německo-českých podnicích používány, v jaké míře, kým a za jakých okolností. Publikovaná zjištění, odrážející stav na počátku nového tisíciletí byla v mnoha ohledech překvapivá. Pouhé statistické údaje o podílu zahraničních investic nedokážou beze zbytku postihnout komplikovanou provázanost neustále se měnících vlastnické poměrů v zahraničních, resp. smíšených společnostech, jejich korporátní identity a firemního jazyka, určeného za základ vnitrofiremní komunikace.

Volba firemního jazyka u podniků se zahraniční spoluúčastí totiž často bývá výsledkem komplexního rozhodovacího procesu, probíhajícího na třech základních úrovních, které představují:

1. místo a tradice, napojení lokálního firemního sídla na komplexní, nadnárodní struktury společnosti, image společnosti, jednoznačně čitelná navenek i dovnitř,
2. organizace interní i externí podnikové komunikace, včetně výběru nových zaměstnanců a dalšího vzdělávání těch stávajících s explicitně charakterizovanými komunikačními profily,
3. stupeň normovanosti jazykového výběru s ohledem na účel možných interakcí (v rámci tzv. komunikačních událostí – např. porad) a z něho vyplývající dominantní textuality (např. v podobě standardizovaných formulářů).

Zejména do druhé a třetí roviny se promítají další relevantní extralingvální i intralingvální fenomény, jakými jsou např.: individuální vs. institucionální komunikace, formálnost vs. neformálnost komunikačních událostí, individuální vs. kolektivní adresát, sociální pozice producentů a recipientů textů v rámci interní komunikace, stupeň dominance účastníků externí komunikace (např. dodavatel vs. odběratel), apod. Další uvažované faktory představují ústní vs. písemná podoba komunikace, resp. textů, stupeň kodifikace textů v případě standardizovaných pracovních procesů apod. (Nekula, Marx, Šichová, 2009, s. 69).

V rámci dotazníkového šetření, provedeného u celkem 283 firem, vyšlo v odpovědích na otázky zabývajícími se možnými způsoby regulace podnikové komunikace zavedením korporátního jazyka najevo, že „firemní jazyk ustanovilo 52 % zkoumaných podniků (38 % podniků firemní jazyk nemá, 10 % podniků se k příslušné otázce nevyjádřilo) … 55 % podniků uvedlo, že funkci firemního jazyka plní pouze němčina. Češtinu jako jediný firemní jazyk uvedlo 9% podniků. Kromě němčiny funguje – zejména v případě velkých podniků – jako jediný firemní jazyk angličtina (16 %). Zbývajících 20 % připadá na kombinace dvou jazyků: 15 % podniků uvedlo, že firemním jazykem je němčina a angličtina, 5 % podniků uvedlo němčinu a češtinu“ (Nekvapil, Nekula, 2006, s. 87).

Autoři výše uvedená čísla zasazují do širšího rámce úvah o možnostech symetrických a asymetrických strategií regulování komunikace v situacích interkulturního pracovního kontaktu. Oba přístupy souvisejí s otázkou, od koho (a v jakých situacích) je očekáváno, že bude mluvit svým jazykem, a od koho se očekává, že bude užívat jazyk cizí. V rámci podniku mohou existovat různé zájmy, příp. jazykové problémy, které se musejí řešit. Proto bývá v podnicích deklarována určitá jazyková politika, v níž nacházejí uplatnění různé varianty jak symetrického, tak asymetrického modelu. První přístup vychází z předpokladu, že k zajištění optimálního průběhu komunikačních procesů musí přispět svoji adaptační aktivitou obě hlavní skupiny zaměstnanců (domácí i zahraniční). V rámci druhého přístupu je vystavena adaptačním tlaků jenom jedna kategorie pracovníků (zpravidla domácích).

Ve zkoumaném souboru nadnárodních společností byl uplatněn zejména model asymetrické jazykové adaptace, díky němuž má být garantován prospěch komunikantů ze strany německých, rakouských a švýcarských vlastníků a jimi vyslaných německy mluvících zahraničních pracovníků: „Předpoklady pro symetrickou adaptaci, česko-německou, resp. německo-českou, vykázalo pouhých 5 % podniků. Na druhé straně nelze přehlédnout, že se u 16 % podniků prosadil jiný způsob podpory komunikační symetrie – stalo se to zavedením angličtiny do funkce firemního jazyka“ (Nekvapil, Nekula, 2006, s. 87). Zejména poslední údaj představuje zajímavý výchozí referenční bod pro možné srovnání s údaji, které by v obdobném vzorku korporátních respondentů s odstupem zhruba deseti let podchycovaly jejich aktuálně preferované komunikační modely.

Výzkum dále ukázal, že zavedení (jakéhokoli) firemního jazyka nevede automaticky k jeho užívání ve všech komunikačních doménách, ve kterých v zájmu zajištění běžného chodu podniku dochází k interkulturnímu kontaktu. Každodenní firemní provoz s sebou nutně přináší nejrůznější komunikační bariéry, při jejichž překonávání je využíváno služeb jazykových profesionálů – tlumočníků a překladatelů. Bylo prokázáno, že se tato tzv. neadaptační strategie – jak bylo možno očekávat – uplatňuje na individuální úrovni daleko

více u zahraničních pracovníků než v případě pracovníků domácích. Jazyková neadaptace podle autorů představuje velmi nákladnou a nadto nikoliv stoprocentně efektivní způsob řešení komunikačních problémů, neboť jazykový profesionál nemusí plně porozumět dané odborné problematice. Zájem na adaptačních, resp. uniformizačních strategiích se v nadnárodních podnicích nejzřetelněji promítá do podpory i faktického organizování jazykových kursů (Nekvapil, Nekula, 2006, s. 90).
Z diachronního pohledu je jistě zajímavé, že z tehdejšího výzkumu vyplynula vysoká míra podpory firemních kurzů němčiny ze strany sledovaných společností. Organizovalo je nebo (spolu)financovalo je 64 % podniků. To nepochybně koresponduje s tehdejší snahou prosadit němčinu jako nejčastěji deklarovaný firemní jazyk do komunikační praxe, šlo však i o to, že se podniky snažily vyjít vstříc německým, resp. německy mluvícím zákazníkům, kteří často trvají na komunikaci v němčině, i když je jejich korporátním jazykem angličtina (Nekvapil, Nekula, 2004, s. 90). Za tímto údajem se rovněž skrývá zájem o zachování komunikační superiority německy mluvících zahraničních pracovníků vyplývající z implicitně vnímané asymetrické adaptace. Kursy angličtiny byly podporovány méně než kursy němčiny. Organizovalo je, nebo (spolu)financovalo, jen 48 % podniků (Nekvapil, Nekula, 2004, s. 90).
V této souvislosti lze poukázat na potenciál spolupráce mezi podniky, místními pobočkami Hospodářské komory České republiky a pracovišti odborné jazykové přípravy vysokých škol v daném regionu při organizování firemních jazykových auditů s konkrétními analýzami potřeb či jazykových kurzů – za současného využití finančních prostředků z příslušných vzdělávacích unijních programů (Cvejnová, 2009, s. 8).
Nahlíženo z jiného úhlu pohledu, podporoval znalosti angličtiny u svých českých zaměstnanců téměř každý druhý německo-český podnik. Uniformizační komunikační strategie na bázi angličtiny se postupně stává převládajícím modelem v rámci regulace korporátní komunikace. Současná zjištění potvrzují tehdejší domněnku, podle níž povede konsekventní prosazování globálně uniformní komunikace na základě angličtiny v prostředí nadnárodních společností typu Siemens k oslabování regionální asymetrické adaptace, ke které vcelku přirozeně tíhne mnoho německo-českých podniků. Jestliže je symetrická adaptace v těchto podnicích těžko dosažitelná, pak se jeví uniformizační strategie, která je strategií symetrickou, vhodným řešením pro minimalizaci komunikačních i sociokulturních problémů. Deklarování angličtiny jako firemního jazyka nebo vytváření dvojjazyčných (česko-německých) výročních zpráv se nadnárodní podniky snaží podporovat vědomí soudržnosti mezi zahraničními a domácími pracovníky a zároveň vytvářet příznivé podmínky pro komunikaci se sociálním okolím podniku (Nekula, Nekvapil, Šichová, 2005).
Poslední zásadní výzkum jazykové situace v segmentu mezinárodních, v Česku působících, firem byl proveden na vzorku 30 vybraných společností mezi lety 2004 a 2008 (Nekula, Marx, Šichová, 2009). Metodologicky byl výzkum plně zakotven ve výše zmíněné TJM. Z výsledků výzkumu, jenž měl sice synchronně-deskriptivní charakter, vyplynula řada zajímavých skutečností, zejména s ohledem na proměnu role češtiny, němčiny, angličtiny a jiných jazyků ve srovnání s výsledky předchozích šetření, provedených po změně společenských poměrů. „31 % dotázaných německo-českých podniků uvedlo, že pro ně angličtina představuje jediný, resp. jeden z firemních jazyků. U velkých nadnárodních společností je přitom angličtina v tomto ohledu zastoupena dvakrát častěji než v podnicích střední velikosti a ve srovnání s malými firmami je její podíl dokonce desetinásobný“ (Nekula, Marx, Šichová, 2009, s. 65).
Součástí uvedeného výzkumu bylo také vyhodnocení inzerátů s nabídkou pracovních míst u mezinárodních společností uveřejněných v příloze Kariéra deníku Hospodářské noviny v letech 1997, 2002 a 2007. Srovnání údajů z let 1997 a 2007 přineslo rovněž zajímavý údaj, potvrzující zvyšující se počet zaměstnavatelů, kteří od uchazečů o inzerované pracovní pozice

očekávají znalost více než jednoho cizího jazyka. Z 10 % v druhé polovině 90. let stoupl jejich podíl o deset let později na 17 % (Nekula, Marx, Šichová, 2009, s. 75).
Analýza inzerátů ozřejmila rovněž tendenci k explicitnímu pojmenování požadované úrovně jazykových znalostí uchazečů. V roce 2007 se objevilo výslovné pojmenování typu „aktivní znalost“, „FCE“, „státní zkouška“ apod. u více než 45 % všech inzerátů (Nekula, Marx, Šichová, 2009, s. 76). Jiné výsledky týkající se pozice angličtiny, resp. němčiny vyplynuly z druhého zkoumaného souboru dat, který mezi lety 1991 a 2003 poskytla inzertní příloha deníku MF Dnes. Zde se naopak ukázala tendence k posilování pozice němčiny oproti angličtině, což autoři vysvětlují odlišnou socioprofesní charakteristikou osob, na něž byly inzeráty zacíleny. Zatímco se v případě Hospodářských novin jednalo nejčastěji o tzv. „*white-collars*“, tj. o pretendenty středních a vyšších manažerských pozic, rekrutovala se cílová skupina inzerátů MF Dnes z osob zastávajících často „praktické“ profese bez vyžadovaného vysokoškolského vzdělání (Nekula, Marx, Šichová, 2009, s. 80).
Nejaktuálnější výzkumné analýzy jazykových situací a modalit řešení jazykových problémů v českých nadnárodních firmách provedl tým z FF UK pod vedením J. Nekvapila v rámci již zmiňovaného evropského projektu LINEE. Výzkumníci se v rozmezí let 2006–2010 angažovali v rozpracování tří pracovních balíčků, z nichž jeden – situovaný na lokální úroveň tematické oblasti Jazyk a ekonomika – nesl název Jazyková rozmanitost ve velkých nadnárodních podnicích a v jejich regionálních pobočkách (Linguistic diversity in large multinational companies andtheir regional allocation) (Nekvapil et al., 2008).
V návaznosti na předchozí výzkumné sondy v českých podnicích stála v centru badatelského zájmu otázka, jaké typy jazykové diverzity se v nadnárodních firmách v současnosti nejčastěji uplatňují, jakým způsobem vznikly a jak se v průběhu doby proměňovaly. Modelovou situací je případ, kdy německý podnik založil v devadesátých letech minulého století pobočku v České republice, jako korporátní jazyk pro styk s mateřskou organizací běžně používal němčinu, ale postupně přešel na angličtinu.
Významný komplex faktorů spoluovlivňující procesy jazykové směny se ozřejmuje ve funkcích, s jakými si aktéři firemní komunikace ten který jazyk – vždy ve vztahu k jeho inherentní úloze obecně komunikačního prostředku – v korporátním prostředí asociují. Sociolingvistika přitom zdůrazňuje potenciál jazyka jak v rovině symbolické, sociální, tak emotivní. Němčina může být v této souvislosti vnímána jako jazyk reprezentující německou identitu, což některým nerodilým mluvčím němčiny může vadit a v důsledku přispět k rozhodnutí zavést v dotyčném podniku angličtinu jako „jazyk pro (pouhou) komunikaci (v postavení 'lingua franca', tj. pro obě skupiny zaměstnanců)“ (Nekvapil et al., 2008). Zájem českých mluvčích o používání angličtiny na úkor němčiny lze mnohdy vysvětlovat rovněž jako výraz snahy o dosažení neutrality v statusově nerovných pracovních vztazích.
Máme-li na základě výše uvedených výzkumů vyhodnotit pozici němčiny v kontextu proměny jazykové situace ve firmách s mezinárodní působností v České republice a následně načrtnout kontury možného budoucího vývoje, lze konstatovat jistou diskrepanci mezi jazykovou situací, tak jak ji reflektuje podniková sféra, a státní jazykovou politikou. Z analyzovaných inzerátů, údajů o podnikových jazykových kurzech a interview s firemními pracovníky speciálně česko-německých společností, má němčina v očích aktérů často zásadní postavení, přinejmenším pak stejnorodé ve srovnání s angličtinou, přičemž rozdělení působnosti obou jazyků je výrazně funkčně podmíněné. Výpovědi respondentů relativizují status němčiny jako pouhého regionálního jazyka a přisuzují jí mnohem vyšší míru důležitosti pro firemní pre-interakční a post-interakční jazykový management, než jakou jí přisuzují dokumenty státní exekutivy týkající se podpory jazykové diverzity. Stupeň specializace a míry zastoupení lexikálních jednotek odborného, či obecného jazyka v profesně, resp. oborově profilovaných textech, resp. komunikátech je odvislý od působení determinačních faktorů komunikační situace a komunikačních partnerů.

3 OBRAZ JAZYKOVÝCH POTŘEB TUZEMSKÝCH FIREM V DOTAZNÍKOVÝCH SONDÁCH

Dílčí analýzy jazykových potřeb v tuzemsku působících hospodářských subjektů propojené s výzkumem požadovaných jazykových schopností studentů (budoucích zaměstnanců) v posledních letech nabídli pracovníci jazykových center z několika regionálních vysokých škol. Jejich sondy kromě jiného tematizovaly rovněž otázku volby korporátního jazyka firemní komunikace, potažmo pozice německého jazyka. Co se týče zvolených výzkumných nástrojů, jednalo se téměř bez výjimky o dotazníková šetření, realizovaná v rámci nějakého interního výzkumného grantu.

K podpoře možných opatření jazykové politiky (firemní, regionální, státní) realizují své průzkumy také různé profesní instituce. Česko-německá obchodní a průmyslovou komora (ČNOPK) provedla svoje interní dotazovací šetření, zaměřené na zjištění jazykové situace mezi svými členskými firmami, a údaje v roce 2010 poskytla tisku. Z celkového počtu 570 podniků sdružených v Komoře byla vyhodnocena data od 158 společností. Na základě dostupných údajů lze konstatovat, že většina firem v uvedeném vzorku požaduje od svých zaměstnanců ve vyšších a středních pozicích pokročilé (67 %), resp. velmi dobré (52 %) znalosti německého jazyka. Co se týče reakcí na hodnocení dostupnosti německy hovořícího personálu, 42 % firemních respondentů ji hodnotí jako uspokojivou, jako špatnou 38 %. Podobně markantní signál vyplynul z reakcí na dotaz týkající se eventuální pociťované změny v dostupnosti pracovníků s aktivní němčinou na pracovním trhu v posledních pěti letech. 45 % společností sice nevnímá v tomto ohledu žádný rozdíl, dalších 48 % však zaznamenalo jisté (31 %), resp. výrazné (17 %) zhoršení (Znalost cizích jazyků v německých podnicích, 2011).

Představené empirické průzkumy sice poskytují jistý vhled do jazykové situace v Česku působících firem, v důsledku nedostatečného metodologického zázemí a důkazového materiálu nemají parametry fundovaného vědeckého přístupu. Tuto aspiraci naplňují výzkumy jazykových poměrů podnikové sféry, které mají své teoretické ukotvení v metodologii aplikované lingvistiky.

Autor tohoto článku do svého disertačního výzkumu (Potocký, 2013) za účelem identifikace cílových jazykových potřeb vztažených na německý jazyk u studentů ekonomických fakult v ČR zakomponoval rovněž požadavky potenciálních (firemních) zaměstnavatelů na jazykovou vybavenost budoucích zaměstnanců. Základní soubor potenciálních zaměstnavatelů tvořilo cca 600 společností zapsaných v rejstříku ČNOPK. Výběrový soubor 60 potenciálních zaměstnavatelů byl konstituován na základě záměrného kvalifikovaného výběru, který zohledňoval sektorovou, velikostní a teritoriální rozrůzněnost členských subjektů ČNOPK. Výběr byl spojen s nutným předpokladem, že oslovené firmy budou mít potenciální zájem zaměstnávat vysokoškolské absolventy, kteří prošli jazykovou výukou zaměřenou na osvojení profesního německého jazyka upotřebitelného v praktické firemní komunikaci. Výzkumný vzorek tvořilo 30 respondentů. Výzkumným nástrojem byl elektronický dotazník.

Spektrum komunikativních jazykových činností, podchycených vybranými otázkami v dotazníku, odrážejí komunikační potřeby, se kterými budou studenti oborů podnikové ekonomiky konfrontováni v pracovní sféře. Autor vycházel z příkladů interaktivních činností uvedených v SERRJ (2002, s. 75). Komunikativní jazykové činnosti a strategie se vztahovaly ke čtyřem hlavním řečovým dovednostem, tj. k samostatnému ústnímu projevu, ústní interakci, psaní, čtení s porozuměním a poslechu s porozuměním.

Tyto činnosti reflektují jazykové potřeby studentů vysokoškolských oborů podnikové ekonomiky s předpokládanou úrovní samostatných uživatelů jazyka (tj. minimálně B1 podle SERRJ) s ohledem na jejich předpokládané budoucí profesní uplatnění. Určení nosných jazykových činností bylo provedeno na základě propojení názorů studentů, učitelů němčiny a potenciálních zaměstnavatelů.

Celkové pořadí jazykových dovedností podle důležitosti, kterou jim přikládají potenciální jednotlivé skupiny respondentů zastoupené v celkovém pořadí vahou 25 %, bylo následující: samostatný ústní projev, ústní interakce, poslech s porozuměním, čtení s porozuměním, písemný projev (psaní).
Sociolingvistická (resp. sociokulturní) problematika byla řešena rovněž se všemi třemi skupinami respondentů a zevrubněji pak s učiteli němčiny. Jako žádoucí se na základě responze od zaměstnavatelů ukazuje, aby studentům byly zprostředkovány zejména řečové zdvořilostní normy a kulturní standardy cílového jazykového prostředí, jejichž znalost je nezbytná pro odpovídající interkulturně podmíněnou jazykovou směnu v kontextu mezinárodně profilované firemní komunikace (2013, s. 194).
Navržení a) odborných témat, b) komunikačních okruhů relevantních pro výuku německého jazyka zacílenou na „praktickou" komunikaci ve sféře podnikové ekonomiky bylo vedeno záměrem identifikovat oblasti, ze kterých by se měl na základě hodnocení všech tří skupin respondentů – přednostně rekrutovat jazykový materiál pro následný didaktický výběr textů, resp. učiva v kurzech určených studentům s úrovní samostatných uživatelů jazyka. Konkrétní položky vztahující se k výše uvedeným oblastem byly včleněny do tematických okruhů navrženého standardu (2013 s. 197).

4 ZÁVĚR

Důležitým evaluačním měřítkem práce vysokoškolského pedagoga se v současné době stává tzv. akontabilita (tj. prokazatelnost, resp. schopnost i povinnost předkládat účty za efektivitu a kvalitu vlastní činnosti), jež se v případě vyučujících cizích jazyků projevuje v nutnosti důsledně vycházet při plánování výuky z analýzy potřeb jejích recipientů a zároveň zabezpečit srovnatelnost výstupů jazykového vzdělávání.
Navržený standard vysokoškolské výuky profesně zaměřené němčiny je příspěvkem ke snaze vybavit budoucí firemní pracovníky jazykovou komunikativní kompetencí na odpovídající úrovni plně zapadá do kontextu pre-interakčních opatření, jimiž lze podle teorie jazykového managementu (nastíněné v teoretickém oddílu) předcházet jazykově podmíněným problémům v podnicích s mezinárodní působností.
Nově vytvořený standard může představovat vodítko pro obdobné počiny na poli standardizace (jazykového) vzdělávání v terciární sféře. Prostor se otevírá zejména pro kurikulární výzkum, jenž by směřoval ke kompatibilizaci očekávaných výstupů profesně zaměřené jazykové výuky určené studentům ekonomických oborů s vyšší úrovní – tj. B2, popř. C1 podle SERRJ.

Použitá literatura

1. BUNGARTEN, T. 1996. Mehrsprachigkeit in der Wirtschaft. In: GOEBL, H. et al (ed). *Kontaktlinguistik: Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Halbb. 1. Berlin: Walter de Gruyter, s. 414-421. ISBN 3-11-013264-8.
2. ELAN : *Der Mangel an Fremdsprachenkenntnissen in Unternehmen und seine Auswirkungen auf die Wirtschaft der Europäischen Union*. [online]. 2006. [cit. 2018-09-11]. Dostupný z WWW:<http://ec.europa.eu/languages/languages-mean-business/files/elan-full-report_de.pdf>
3. HÖHNE, S. - NEKULA, M. 1997. Von asymmetrischer zu kooperativer Kommunikation: Beobachtungen zu kulturbedingten Divergenzen bei Kommunikations- und Personalinstrumenten in deutsch-tschechischen Joint ventures. In: HÖHNE, S. - NEKULA, M. (ed.). *Sprache, Wirtschaft, Kultur: Deutsche und Tschechen in Interaktion*. München : Iudicium, s. 99–125. ISBN 978-3-89129-630-1 214.

4. NEKULA, M. - MARX, Ch. - ŠICHOVÁ, K. 2009. Sprachsituation in Unternehmen mit ausländischer Beteiligug in der Tschechischen Republik. In: AMMON, U. (Hrsg.). *Sociolinguistica*. *Bd. 23*. Tübingen : Max Niemeier, s. 53–86. ISBN 978-3-48460586-2.
5. NEKULA, M. - NEKVAPIL, J. - ŠICHOVÁ, K. 2005. Sprachen in deutsch-tschechischen, österreichisch--tschechischen und schweizerisch-tschechischen Unternehmen: Ein Beitrag zur Wirtschaftskommunikation in der Tschechischen Republik. In: *Sociolinguistica. Bd. 19*. Berlin : De Gruyter, 19 s. 128–143. ISBN 978-3-484-60476-6.
6. NEKULA, M. - ŠICHOVÁ, K. 2004. Sprache als Faktor der wirtschaftlichen Integration. In: *Germanistisches Jahrbuch Brücken. Tschechische Republik-Slowakei. Bd. 12*. Praha: DAAD & Lidové noviny, s. 317–335. ISBN 80-7106-731-8.
7. NEKVAPIL, J. 2011. The History and Theory of Language Planing. In: HINKEL, E. (ed). *Handbook of Research in second Language Teaching and Learning. vol. 2*. New York : Routledge, s. 871-888. ISBN 0-203-83650-2.
8. NEKVAPIL, J. et al. 2008. LINEE. Sociolingvistický projekt 6. rámcového programu Evropské komise (LINEE. A sociolinguistic project of the 6th Framework Program of the European Commission). In: *Jazykovědné aktuality*. Roč. 45, č. 3, s. 111–131. ISSN 1212-5326.
9. NEKVAPIL, J. - NEKULA, M. 2006. K jazykové situaci v nadnárodních podnicích působících v České republice. In: *Slovo a slovesnost*. Roč. 67, č. 2, s. 83-95, ISSN 0037-7031.
10. NEUSTUPNÝ, J. V. 2002. Sociolingvistika a jazykový management. In: *Sociologický časopis / Czech. Sociological Review*. Roč. 38, č. 4, s. 429–442. ISSN 0038-0288.
11. NEUSTUPNÝ, J. V. - NEKVAPIL, J.2003. Language management in the Czech Republic. In: *Current Issues in Language Planning*. Č. 3-4, s. 181–366. ISSN 1466-4208.
12. PATRÁŠ, V. 2009. *Sociolingvistické aspekty elektronicky podmienenej komunikácie.* Karviná : Slezská univerzita v Opavě, Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné, 147 s. ISBN 978-80-7248-522-2.
13. POTOCKÝ, T. 2013. *Vzdělávací standard pro profesně zaměřenou výuku německého jazyka na vysokých školách s ekonomickou profilací. Praha, Disertační práce (PhD.).* Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta. Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání, 2013-09-23.
14. SPOLEČNÝ EVROPSKÝ REFERENČNÍ RÁMEC PRO JAZYKY : JAK JE VYUČUJEME A JAK JE V JAZYCÍCH HODNOTÍME. Transl. IVANOVÁ. J. 2002. Olomouc : UP, 2002, 267 s. ISBN 80-244-0404-4.
15. ZNALOST CIZÍCH JAZYKŮ V NĚMECKÝCH PODNICÍCH (nepublikovaný interní materiál). Česko-německá průmyslová a obchodní komora. 2011.

Kontaktní údaje

Mgr. Tomislav Potocký, Ph.D.
Vysoká škola finanční a správní, a.s.,
Fakulta ekonomických studií,
Katedra jazyků
Estonská 500, 101 00 Praha 10
Tel: 724 681 766
email: tomislav.potocky@vsfs.cz

SOCIÁLNĚ PEDAGOGICKÉ ASPEKTY VE VZDĚLÁVÁNÍ SOCIÁLNĚ EXKLUDOVANÝCH ROMSKÝCH DĚTÍ A ŽÁKŮ V PROFESI PEDAGOGA

SOCIO-EDUCATIONAL ASPECTS IN SCHOOL EDUCATION OF SOCIALLY EXCLUDED ROMA CHILDREN AND PUPILS IN PEDAGOGUES´ PROFESSION

Eva Nyklová, Martin Kaleja

Abstrakt

Příspěvek svým obsahem upozorňuje na aspekty sociálně pedagogické, které by v profesích pedagogických pracovníků, jež jsou vymezeny ministerstvem školství, měly být adekvátně reflektovány. Dotýkají se rodinného zámezí dětí a žáků, vyznačujících se jednak charakteristickými projevy sociální exkluze a vlastnostmi generalizovaně a neoprávněně obecně připisovanými romskému etniku. Autoři textu si kladou za cíl upozornit na tři elementární roviny této problematiky. Jednou z nich je rovina pregraduální přípravy budoucích pedagogů. Druhou tvoří současný pedagogický terén a třetí rovinu uzavírají osobnostní předpoklady každého pedagogického pracovníka.

Klíčová slova: *romský žák, sociální exkluze, povinné vzdělávání, školní edukace, sociálněpedagogický, sociální prostředí*

Abstract

The paper gives attention to the socio-pedagogical aspects of school education in the context of socially excluded Roma children and pupils. It deals with characteristic manifestations of social exclusion and characteristics generalized and unjustifiably generally attributed to Roma ethnicity. The authors of the text aim to draw attention to the three elementary levels of this issue: the first one is about planning of pre-graduate preparation for future teachers, the second one is the current pedagogical practise and the third one concludes with the personal precondition of each pedagogical worker.

Key word: *Roma pupil, social exclusion, obligatory school education, school education, social educational, social envinroment*

1. Úvod

Vzdělávání sociálně vyloučených dětí a žáků je v mnoha aspektech specifické a klade na pedagogické pracovníky zvýšené požadavky, jež souvisejí také s tím, že mají při startu své vzdělávací dráhy ztíženě podmínky. (srov. Kaleja, M. 2011, 2013, 2014, 2015) Problematika vzdělávání sociálně vyloučených žáků na českých základních školách je předmětem diskusí, výzkumů, konstrukcí strategických plánů a přijímání opatření již bezmála dvacet let. Nevyhovující vzdělávací výsledky a stejně tak nevyhovující vzdělávací podmínky těchto žáků se nedaří eliminovat, podpůrná opatření jsou nedostatečná nebo nevhodně aplikovaná. Problém není řešitelný v rámci školy, ale pouze efektivní kooperací všech participujících institucí.

Profese pedagogických pracovníků je v České republice dle předpisů Evropské unie regulovaným povoláním a náleží do resortu ministerstva školství. Regulované povolání

představuje jisté požadavky, bez jejichž splnění nelze dané povolání vykonávat. (více viz MŠMT, online)
Vláda České republiky ve většině případu prostřednictvím resortu ministerstva školství v uplynulých dekádách specifickým způsobem řeší otázku nejen obligatorního vzdělávání romských dětí a žáků. Zavazují jí k tomu předpisy Evropské unie a z ní vyplývající závazné dokumenty. Jedním z nich je *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020*. Ve vztahu k úžeji uchopenému jevu klíčovým dokumentem je pak především *Strategie romské integrace do roku 2020*. Expertní tým složený z profesně různých oblastí prostřednictvím vytvořené platformy neziskového sektoru (zástupců IQ Roma servis, členů Ligy lidských práv, představitelů Otevřené společnosti, zaměstnanců subjektu Romea.cz, organizace Romodrom a zástupce reprezentující zapsaný spolek Slovo 21, jimž je samotný spoluautor textu a zároveň autor významné části kapitoly pojednávající o hlavním vzdělávacím proudu daného dokumentu) v únoru 2018 zkompletoval a zveřejnil souhrnnou hodnotící zprávu k intervenčním opatřením České republiky směrem Romům. Ze zprávy vyplývá, v jakých oblastech intervenčních působení ČR vykazuje rezervy a jak intenzivně je nezbytné zavádět účinné mechanizmy k podpoře socializačních, integračních procesů nejen Romů. (Roma Civil Monitor, 2018)

2. Kauzalita determinace školního vzdělávání dětí a žáků

Známé sociologické studie z roku 2009 (GAC 2009) uváděly, že přibližně 48% romských dětí se účastnilo předškolní přípravy, již délka byla zpravidla jednoletá a realizována v přípravné třídě základní školy (dříve zřízené také při zvláštních školách). Děti z většinové populace účastnící se tohoto stupně vzdělávání představovaly však celkem 90%. Další data z roku 2011 ukázala, že pouze 33% romských dětí absolvovalo předškolní přípravu, ovšem ty, a ty, jež žily v sociálně vyloučených lokalitách, představovaly pouhých 17%. Podle poslední *Analýzy sociálně vyloučených lokalit z roku 2015* vyplývá, že předškolní vzdělávání absolvuje jen 28% dětí ze 660 evidovaných sociálně vyloučených lokalit v ČR a 22% dětí ze sociálně vyloučených lokalit se vzdělává v silně etnicky homogenních školách. V absolutních počtech se jedná o 3000 – 3500 dětí. (GAC, 2015)
Podle *Zprávy o stavu romské menšiny za rok 2016* u Romů jsou preferovanější formou předškolního vzdělávání přípravné třídy ZŠ. Mezi důvody, proč romští rodiče neposílají děti do běžné mateřské školy, jsou: deklarovaný tradiční způsob pospolitého života, ale také nezaměstnanost rodičů, nedocenění předškolní přípravy dětí pro jejich budoucí vzdělanostní a profesní dráhu, náklady spojené se školným, stravným a dopravou. K důvodům, proč naopak mateřské školy nepřijímají romské děti, se uvádí: nedostatek volných míst, neochota pracovat s romskými rodiči v místech, kde volná místa jsou, obavy z vyššího počtu romských dětí a následně existence tzv. „romské školky“, související nepřipravenost pedagogických pracovníků pro práci s nimi (Kaleja, M. 2015). Kvalitativně orientovaná studie (Kolaříková, M. 2015) zaměřená na analýzu bariér předškolního vzdělávání, jež je jednou z výzkumných oblastí celorepublikového výzkumného projektu Sociologický monitoring vzdělávacích vstupů a výstupů dětí a žáků, včetně dětí a žáků se speciálními vzdělávacími potřebami v České republice (Kaleja, M., Zezulková, E. 2015), ukazuje na bariéry vnitřní a vnější. Ty první se týkají rodičů, zákonných zástupců a korespondují s otázkou financí, dosavadního způsobu života, s vlastní zkušeností, s nízkým vnímáním významu tohoto stupně vzdělávání. Vnější bariéry jsou způsobeny samotnou institucí, pedagogy a jejich postoji k romským rodinám, dostupností zařízení atp. V intencích hlavního vzdělávacího proudu se zaměřujeme na mateřskou školu a přípravnou třídu základní školy. Při srovnání celkového počtu vyučovacích hodin, které dítě předškolního věku tráví v jednom či druhém školském zařízení, kdy kurikulum přípravné třídy základní školy zpravidla počítá přibližně s 20 a více vyučovacími hodinami, mateřská škola přináší minimálně o polovinu časové dotace více.

Socializační procesy v domácím prostředí se vyznačují jistými odlišnostmi. Determinovány jsou jednak fyzickou a prostorovou exkluzí, charakterem její environmentality, dosaženým vzdělání rodinných příslušníků a jiných socioekonomických ukazatelů. Vlivem těchto determinantů dochází k formaci zcela odlišných schémat kognitivních a behaviorálních atributů, mechanismů, které pro procesy učení se jsou školskou praxi žádoucí. Motivace a zájem u těchto dětí a žáků představují jiné základy. Jsou koncipovány rozdílně, a na to zpravidla škola a její pedagogický personál nejsou připraveni. Od pedagogického pracovníka se standardně očekává jistý kodifikovaný, konvencionální a normativní přístup, který ve svém rámci bude zohledňovat specifika této edukace a zároveň bude garantovat kvalitu své pedagogického působení, reflektují kvalifikaci, délku uskutečňované pedagogické praxe s cílovou skupinou dětí a žáků, poznatky a vědomosti nabyté v systému dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků. Absolventi pedagogicky orientovaných studijních programů, nejen pedagogických fakult, a učitelé v praxi, kteří nemají dřívější zkušenosti se vzděláváním sociálně vyloučených a romských žáků a ti, kteří neznají jejich kulturu ani prostředí, z něhož přichází, bývají překvapeni náročností pedagogické práce s těmito dětmi a žáky. Při řešení každodenních edukačních situací potřebují podporu a pomoc svých zkušených kolegů.

Školní zralost a připravenost determinuje vývoj osobnosti dítěte, jeho dědičné dispozice, prostředí, v němž vyrůstá a výchova. Mateřská a základní škola jsou pro dítě prvním sociálním prostorem, na který se musí adaptovat. Prostředí školy je koncipováno pro potřeby většinové společnosti a výchovně vzdělávací strategie jsou směřovány k reprodukci majoritní kultury. Sociálně vyloučené prostředí si utváří své specifické kulturní vzorce a životní strategie, které se transformovaly v důsledku adaptace místních obyvatel na zdejší životní podmínky. Dítě za sociálně vyloučeného prostředí a speciálně pak dítě romské nastupující na svou vzdělávací dráhu se musí vyrovnat s novým sociokulturním prostředím, které je pro ně jiné jak z hlediska sociálních nerovností, tak pro kulturní asymetrie. Stává se, že přes všechno pedagogické úsilí se některým dětem nedaří vyrovnat vývojové rozdíly a školní docházka je jim odložena.

Sociální prostředí, jak je nám známo, je významným edukačním činitelem v životě každého člověka. Pokud se škola nachází v blízkosti sociálně vyloučených lokalit, pro niž je typický výskyt sociálně patologických fenoménů, negativně působících na ontogenetický vývoj dotčených, je pak pravděpodobné, že se s těmito jevy škola v procesech svého působení bude významně potýkat. Jedním z mnoha problémů, se kterými se školy se spádovou oblastí k sociálně vyloučeným lokalitám potýkají, je pozvolná etnická, případně obecně sociálně exkludovaná homogenizace žactva. Dochází tak k proměně výchovně vzdělávací instituce v segregovanou školu, kde v důsledku úbytku části majoritní společnosti převažují ti pocházející ze sociálně a ekonomicky nedostatečně zajištěných rodin. Převážně jde o rodiny romského etnika.

Žáci mnohdy nemají možnost potkávat se ve škole s žáky majoritní společnosti a poznávat tak i jiné možnosti přístupu k vlastnímu vzdělání, neuvědomují si jeho hodnotu a potřebu pro budoucí životní kariéru, jsou ohroženi školním neúspěchem. Rodiče sociálně vyloučených žáků zpravidla nejsou schopni své děti ve vzdělávání podporovat. V této souvislosti odborníci upozorňují na skutečnost, kdy svobodná volba rodičů k výběru školy pro své dítě znevýhodňuje ty, kteří mají v kontextu sociálních a ekonomických podmínek oslabenou vyjednávací sílu. Takto se prohlubují rozdíly mezi elitně vzdělanými a těmi, kteří na kvalitu nedosáhnou a předčasně odcházejí ze vzdělávání. (Štech, S. 2007) Realizované výzkumy, jejich zveřejněné výsledky výše uvedené jen potvrzují. (srov. Kaleja, M. 2014, 2015) Ve třídách se potkávají žáci, kteří se dobře znají ze svého bydliště. Chybí jim možnost srovnání s jinými vrstevníky, o realitě okolního světa získávají jen zprostředkované informace, které jim navíc nezapadají do obrazu, jaký znají z vlastního domova.

Hodnotu a potřebnost vlastního vzdělání a jeho souvislost s uplatněním se na trhu práce pochopitelně tito žáci nejsou schopni vnímat s ohledem na svůj dosavadní ontogenetický vývoj, svůj věk, kognitivní zvláštnosti jako existenciálně významnou kategorii. Pedagogové však ve svém působení toto dostatečně nedokáží reflektovat. Jejich argumenty, týkající se postojů a názorů těch, na které svým pedagogickým působením cílí, jsou převážně negativisticky podmíněné. Jejich pedagogický přístup staví na předpokladech jejich školní neúspěšnosti, nedochází tak k objektivní konfrontaci charakteru svého působení a determinovaných okolností, kterými je vývoj dotčených dětí a žáků významně podmíněn.
V rámci realizace tříletého projektového záměru *Přímá a jasná podpora školské inkluze - otázka školy, rodiny, okolí, s reg. č. CZ.02.3.61/0.0/0.0/15_007/0000239*, s dopadem na dva kraje v republice (Moravskoslezský, Zlínský) a celkem čtyři statutární města (Opava, Ostrava, Krnov, Vsetín) jsme zapojili 52 základních škol. Projekt nabízí 5 klíčových aktivit: vzdělávací platformy pro děti a žáky, podporu personálního zajištění škol v podobě zřízení pozic: školního asistenta, školního speciálního pedagoga a školního koordinátora inkluze, workshopy pro pedagogy, sociální pracovníky a rodiče, kurzy v rámci systému pro další vzdělávání pedagogických pracovníků. Do realizace projektu dosud bylo zapojeno celkem 2 244 žáků základních škol.

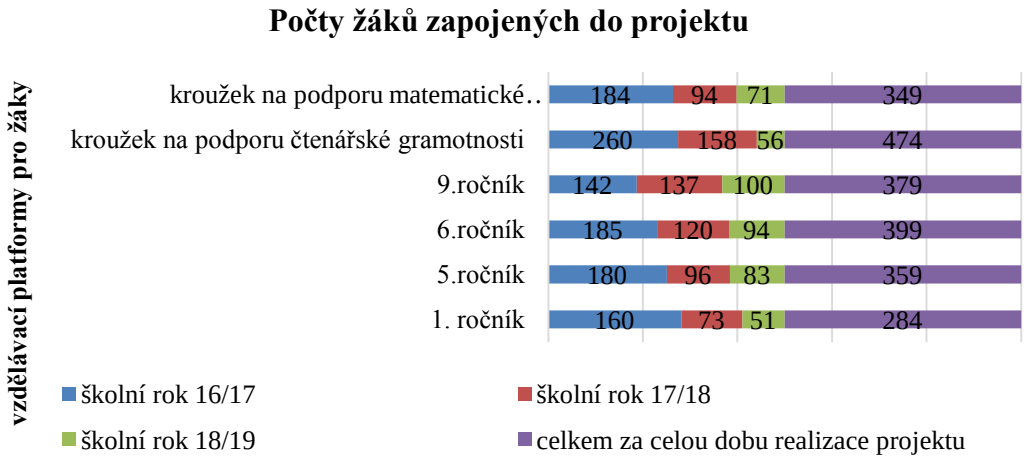

Obr. 1: *Statisticky přehled o počtech vzdělávacích platforem a počtech zapojených žáků do realizace projektu Přímá a jasná podpora školské inkluze - otázka školy, rodiny, okolí, s reg. č. CZ.02.3.61/0.0/0.0/15_007/0000239*

Výzkumná praxe ukazuje na to, že pedagogové vůči těmto dětem a žákům mají neoprávněně nižší aspirace, uzpůsobují výchovně vzdělávací procesy zcela odlišně, v rozporu s tím, co se pro jejich vzdělávání doporučuje. Děti a žáci žijící dlouhodobě nebo trvale v sociálním vyloučení přebírají specifické vzorce chování typické pro sociální a kulturní strukturu vyloučeného prostředí a získávají tak sociokulturní znalosti jiného charakteru, ve srovnání s dětmi a žáky z většinové části společnosti nižší úrovně, jejich podstatou je přežití v dané situaci. Tyto behaviorální modely, na které upozorňují sociologické teorie nejen sociálních deviací, jsou pedagogickou veřejností mylně interpretovány a velmi často spojovány právě s jejich etnicitou. Toto je však zcela objektivně vzato mylné. (Kaleja, M. 2015)
I v těchto kontextech dochází k tzv. mezigeneračnímu předávání naučených návyků v rámci příbuzenských vztahů sociálně vyloučené populace, jak zmiňují autorky Milada Rabušicová, Lenka Kamanová a Kateřina Pevná (2011) ve výsledcích svého realizovaného výzkumu. Motivace ke vzdělávání vychází z postojů rodiny vůči hodnotě vzdělání, z odlišných cílů

výchovy dívek a chlapců, z předchozího poznání a vlastní vůle a je limitována materiálními dispozicemi.
Málokterý sociálně vyloučený žák má ve svém nejužším okolí dostatek příležitostí pro to, aby se v něm zrodil zájem o vzdělávání. Rodiče nemají stálé zaměstnání, matky pečují o domácnost a otcové se občas zapojí do příležitostných prací jako stavební dělníci nebo kopáči. Rodiny, zpravidla velmi početné, žijí ze sociálních dávek a příspěvků v hmotné nouzi. Vybavení domácností bývá velmi úsporné, děti nemají ani minimální zázemí a klid potřebný pro přípravu do školy. Chybí zde podněty pro touhu vzdělávat se, jako např. knihy nebo motivační hračky. Pokud už dítě nějakou knihu vlastní nebo ji má zapůjčenou, často mu ji zničí mladší sourozenci.
Rodiče dětí žijící v sociálně vyloučených lokalitách získali obvykle jen základní vzdělání, mnoho z nich na zvláštní škole, někteří opustili vzdělávací dráhu v nižším než devátém ročníku a mají jen neukončené základní vzdělání. Nemají tak pocit, že by pro jejich život byla škola něčím prospěšná. Děje se tak po několik generací, což vede obyvatele sociálně vyloučených lokalit k tomu, že nízkou úroveň vzdělanosti považují za normální a tuto svou životní zkušenost předávají svým dětem. Další bariéra, na kterou rodiče narážejí, je ekonomická situace rodiny. Větší počet školou povinných dětí v rodině vyžaduje vyšší finanční investice jak do školního vybavení každého žáka na počátku školního roku, tak na různé aktivity a mimoškolní činnost v jeho průběhu. Nízká úroveň dosaženého vzdělání rodiče značně omezuje také v podpoře svých dětí se zvládáním učiva nebo kontrolou domácích úkolů.
Rodina v sociálně vyloučeném prostředí je pro zdejší obyvatele jedinou jistotou a stojí v hodnotovém žebříčku velmi vysoko. Zájmy rodiny jsou proto upřednostňovány před povinným vzděláváním. U dívek je vyžadováno, aby pomáhaly maminkám s domácností, vaří, uklízejí, starají se o mladší sourozence, starší chlapci vypomáhají u příležitostných prací, aby finančně přispěli do rodinného rozpočtu. Z pohledu hodnocení školní docházky, která je povinná, je vysoká absence na vyučování z uvedených důvodů posuzována jako neomluvitelná, což výrazně ovlivňuje vztah mezi rodiči žáka a školou. Aby se rodiče vyhnuli případným sankcím za to, že své děti neposílají do školy, omlouvají své děti z různých nepravdivých, avšak omluvitelných důvodů. Podporují tak skryté záškoláctví svých dětí.

3. Vybrané sociálně pedagogické aspekty školního vzdělávání dětí a žáků

Kvalita výuky bývá významně narušena vlivem nepřipravenosti pedagoga řídit výchovně vzdělávací proces, vlivem skladby třídního kolektivu žactva, omezené autonomie pedagoga uzpůsobovat výuku ve vlastních intencích vedením školy, neochotou reflektovat získané a často potřebné poznatky z dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků, ale také neochotou účastnit se ho. Dalšími vlivy, které narušují celkovou kvalitu vedení výuky, jsou nedostatečná, nebo často i úplná nepřipravenost žáků na vyučování a zvýšená absence žáků. Někdy materiální a didakticko-metodické vybavení školy. Na výchově a vzdělávání sociálně vyloučených žáků by se měli podílet zkušení, odborně, sociálně i osobně kompetentní pedagogičtí pracovníci, nejlépe angažovaní pro tuto specificky orientovanou pedagogickou práci.
Žáci respektují ty pedagogy, kteří svou práci dělají rádi, vykazují jistou dávku přirozené autority a považují je za odborníky ve svém oboru. Jsou pro žáky osobním příkladem, jsou objektivní, důslední, přátelští, zdravě kritičtí a ze své pozice jsou součástí třídního kolektivu. Toto ve své podstatě může být naplněno, jestliže žáci percepčně evidují autentičnost v sociálních dovednostech na straně učitele. Vzdělávání sociálně vyloučených žáků je z pohledu pedagogických pracovníků ve všech ohledech velmi náročné. Požadavky pedagogů vůči žákům nekorespondují s tím, co se od dětí očekává doma. Je tak těžké je motivovat, aby se vzdělávali. Práce v heterogenní třídě sociálně vyloučených žáků klade na pedagoga vysoké

nároky na jeho pedagogické a didaktické kompetence a bez předchozí edukační praxe je takřka nemožné odvádět kvalitní práci.
Žáci ztrácí zájem o výuku předmětů, které jsou pro ně obtížné, nejsou ochotni vynaložit úsilí, aby se posunuli dál, předčasně se vzdávají a ochotně přijímají dostatečné i nedostatečné hodnocení. Dílčí neúspěch je demotivuje a důsledkem je propad zájmu i o jiné předměty, což vede k celkovému neprospěchu, opakování ročníku, případně postupu do vyššího ročníku s nedostatečným prospěchem a úplné ztrátě zájmu o vzdělávání. Tito žáci předčasně opouštějí vzdělávací soustavu a svou jedinou životní perspektivu vidí v pobírání sociálních dávek. Osobitý životní styl obyvatel sociálně vyloučených lokalit se promítá také do pracovní morálky a chování žáků ve škole. Časté jsou projevy nepřiměřeného až nevhodného chování žáků mezi sebou, vůči pedagogickým pracovníkům i ostatním zaměstnancům školy. Žáci tak v určitých situacích reprodukují vzorce chování, které si přinesli z prostředí, v němž žijí. Obvykle jde o hlasité a vulgární vyjadřování, slovní urážky, zesměšňování, neuposlechnutí příkazu či zákazu, fyzické napadení spolužáka, užívání návykových látek, šikanu. Spolu s vysokou absencí a záškoláctvím musí učitelé řešit také problémové chování některých žáků. S tím narůstá doprovodná administrativa, kterou musí vykazovat. Obvykle se tak děje na úkor času, který by byl za normálních okolností věnován přípravě na vyučování nebo přímé práci s žáky při mimoškolních aktivitách.

4. Závěr

S problematikou vzdělávání sociálně vyloučených žáků by se měli pedagogové podrobně seznamovat již v rámci přípravy na své budoucí povolání studiem na vysoké škole a absolvováním praxe na škole, která sociálně vyloučené žáky vzdělává. Budoucí učitelé by tím získali potřebné zkušenosti a možnost vyhodnotit svůj potenciál pro zvládnutí této náročné pedagogické role. Jako podpora pro stávající pedagogické pracovníky, kteří stále tápou, přichází v úvahu programy dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků a semináře a kurzy metodické pomoci cílené na vzdělávání sociálně vyloučených dětí a žáků. V úvahu přichází také stínování učitelů přinášející možnost vyzkoušet si a porovnat vedení pedagogického procesu v jiných podmínkách s jiným složením žáků. Další alternativou je pořádání „kulatých stolů“, kde by si mohli učitelé sociálně vyloučených žáků předávat své zkušenosti. Nově nastupující učitelé by měli být seznámeni se skladbou žáků školy a specifiky, které vzdělávání sociálně vyloučených žáků přináší a měli by mít možnost vyzkoušet si výuku těchto žáků ještě před uzavřením pracovně právního vztahu, aby mohli sebekriticky zhodnotit, jestli tyto náročné podmínky zvládnou.
Doporučujeme, aby pedagogická veřejnost kladla větší důraz v pregraduální přípravě na sociální dovednosti budoucích pedagogických pracovníků, zejména na rozvoj jejich sociálních kompetencí, které souvisejí s komunikací, empatii a pochopením sociokulturních odlišností rodinného zázemí žáka. Stávající pedagogové by kriticky měli evaluovat svou připravenost pro edukaci dětí a žáků těchto cílových skupin. Jejich kompetence by měla být průběžně rozšiřována prostřednictvím reálné ochoty vzdělávat se, poznávat a přijímat nové poznatky, vědomosti, díky kterým jejich pedagogická práce bude zdařilejší a pro rozvoj osobnosti žáka efektní a efektivnější. Jejich přístup ke vzdělávání by měl být pružnější, a to nejen v rovině učení, ale i v rovině učení se.

Příspěvek vznikl díky realizaci projektového záměru OP VVV s názvem *Přímá a jasná podpora školské inkluze - otázka školy, rodiny, okolí, s reg. č. CZ.02.3.61/0.0/0.0/15_007/0000239, který v období 2016 – 2019 řeší Slezská univerzita v Opavě*

Použitá literatura

1. European Comission. *Civil society monitoring report on implementation of the national Roma integration strategies in Czech Republic. Focusing on structural and horizontal preconditions for successful implementation of the strategy* [dokument pdf]. Budapest, Hungary, 2018. Dostupné z: https://cps.ceu.edu/article/2018-04-17/roma-civil-monitor-civil-society-monitoring-reports-available
2. GAC, spol. s. r. o. *Analýza sociálně vyloučených lokalit z roku 2015* [dokument pdf]. Praha, 2015. Dostupné z: https://www.gac.cz/cz/nase-prace/aktualni-zakazky
3. GAC, spol. s. r. o. *Vzdělanostní dráhy a vzdělanostní šance romských žákyň a žáků základních škol v okolí vyloučených romských lokalit* [dokument pdf]. Praha, 2009. Dostupné z: https://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_Vzdelanostni_drahy_a_sance_romskych_deti.pdf
4. KALEJA, Martin, ZEZULKOVÁ, Eva. *Sociologická analýza zaměřená na porovnání dosažených výsledků žáků se speciálními vzdělávacími potřebami v různých typech škol. Závěrečná zpráva klíčové aktivity 1.* Opava: Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik v Opavě, 2015.
5. KALEJA, Martin. *(Ne)připravený pedagog a žák z prostředí sociální exkluze.* Opava: Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik v Opavě, 2015.
6. KALEJA, Martin. *Determinanty edukace sociálně vyloučených žáků z pohledu speciální pedagogiky.* 1. vyd. Ostrava : Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2014.
7. KALEJA, Martin. *Determinanty hodnotových konstruktů ve vzdělávání romských žáků základních škol.* 1. vyd. Ostrava : Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2013.
8. KALEJA, Martin. *Romové a škola versus rodiče a žáci.* 1. vyd. Ostrava : Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2011.
9. KOLAŘÍKOVÁ, Marta. *Dítě předškolního věku v prostředí sociální exkluze* Opava: Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik v Opavě, 2015.
10. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky. Dostupné z: http://www.msmt.cz/mezinarodni-vztahy/seznam-regulovanych-pedagogickych-profesi-1
11. RABUŠICOVÁ, Milada, KAMANOVÁ, Lenka, PEVNÁ, Kateřina. *O mezigeneračním učení.* Brno: Masarykova univerzita, 2011.
12. ŠTECH, Stanislav. *Profesionalita učitele v neo-liberální době. Pedagogika.* 2007, 57, 4, s. 326-337. ISSN 3330-3815.
13. Vláda České republiky. *Strategie romské integrace do roku 2020* [dokument pdf]. Praha, 2014. Dostupné z: https://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/Strategie-romske-integrace-do-roku-2020.pdf
14. Vláda České republiky. *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020.* [dokument pdf]. Praha, 2014. Dostupné z: http://icv.vlada.cz/assets/ppov/udrzitelny-rozvoj/vybory-rvur/Zapis_VpVUR_14-11-25_priloha-c--7_Strategie-vzdelavaci-politiky-Ceske-republiky.pdf

Kontaktní údaje

Ing. Eva Nyklová
Výzkumné centrum pro sociální začleňování
Fakulty veřejných politik v Opavě, Slezské univerzity v Opavě
Bezručovo nám. 885/14
746 01 Opava, Česká republika
e-mail: Eva.Nyklova@fvp.slu.cz

doc. PhDr. et PhDr. Martin Kaleja, Ph.D.
Výzkumné centrum pro sociální začleňování
Fakulty veřejných politik v Opavě, Slezské univerzity v Opavě
Bezručovo nám. 885/14
746 01 Opava, Česká republika
e-mail: Martin.Kaleja@fvp.slu.cz

SVĚTLO V ROLI VÝTVARNÉHO PROSTŘEDKU - JEHO MOŽNOSTI A VYUŽITÍ V PEDAGOGICKÉ SFÉŘE

THE LIGHT IN THE ROLE OF ART INSTRUMENT - ITS POSSIBILITIES AND USE IN THE PEDAGOGICAL SPHERE

Jakub Havlíček

Abstrakt

Konferenční příspěvek se zabývá implementací světla do výuky výtvarné výchovy a to především na druhém stupni základní školy. Text přibližuje postavení výtvarné výchovy coby oboru primárního vzdělávání a nastiňuje nosná i komplikovaná místa. Článek pojednává o problematickém chápání světla jakožto výtvarném prostředku v současnosti a za pomoci interpretačních skoků napříč dějinami výtvarné kultury objasňuje jeho významy v rámci historických kontextů. V kontrastu k dobovým souvislostem představuje pojetí festivalu světla s rozborem vybrané videomappingové práce nesoucí charakteristické edukativní prvky. Pojednává o vytvoření kvalitní metodologie týkající se výtvarně-pedagogických zadání určených do praxe, tj. do výtvarné výchovy. Tyto intence prezentuje v koncepci realizovaného studentského grantového projektu, který s daným tématem podrobně pracuje.

Klíčová slova: *světlo, prostředí, vnímání, interakce, dílo, autor, pedagog, výtvarná výchova*

Abstract

The conference paper deals with the implementation of light into the teaching of art education especially at the second level of elementary school. The text illustrates the position of art education as a field of primary education and outlines key and complicated places. The article deals with the problematic understanding of the lights in the form of art at present and with the help of interpretative leaps across the history of art culture explains its meanings within historical contexts. In contrast of the contemporary context, the concept of the light festival is presented with an analysis of a selected videomapping work which carries characteristic educational elements. It is dealt with the creation of a quality methodology related to the art-pedagogical assignments intended for practice, ie to the art education. These objectives are presented in the conception of the implemented student grant project, which details the topic.

Key words: *light, environment, conception, interaction, artwork, creator, pedagogue, Art Education*

1 POZICE SVĚTLA COBY VÝTVARNÉHO PROSTŘEDKU VE VÝTVARNÉ VÝCHOVĚ

Výtvarná výchova coby obor je spolu s hudební výchovou součástí vzdělávací oblasti Umění a kultura Rámcově vzdělávacího programu (dále jen RVP) pro základní vzdělávání, což znamená, že by se děti ve všech běžných základních školách měly učit dle uvedeného programu. V minulých letech řešená situace, kdy byl kladen důraz na odbornou kvalifikaci pedagogů ve školství, se zasloužila o to, že i takové obory jako výtvarná, hudební, či dramatická výchova nabyly na profesní vážnosti. I přesto se však v dnešní praxi objevují případy, kdy je ke zmiňovaným výchovám přistupováno pouze jako k „odpočinkovým“ předmětům bez větší hloubky, což je nadmíru zarážející až alarmující skutečností. Není záměrem zarputile tvrdit, že se člověk bez příslušného oborového vzdělání a kvalifikace

nemůže zasloužit o kvalitní koncepci a vedení zmiňovaných předmětů. Profil pedagoga je tvarován mnohými faktory a vlivy, které ho v průběhu života formují. Záměrem však zůstává snaha o rovnocenné zastoupení jmenovaných výchov mezi ostatními vyučujícími předměty a prokázání jejich důležité pozice ve vzdělávání.

Žák se skrze oblast Umění a kultura rozvíjí a poznává svět i v jiných než racionálních rovinách. Jedinec by měl být schopný přirozeně čerpat z životních i každodenních zkušeností a pracovat s nimi, zapojovat je do tvůrčích činností a v neposlední řadě vytvářet reflektivní vazby vůči pedagogovi, spolužákům ve třídě i sobě samému. Učitel se staví do pozice „mentora“, který k jedinci přistupuje jako k individualitě, originálu. „Cílem není prostě žáky učit, ale pochopit jejich konkrétní učící postupy a obtíže, což je možné pouze při individuálním přístupu. Tyto subjektivní i individuální schopnosti a neschopnosti je nutné pozorovat, odhalit, pochopit jejich mechanismus, vysvětlit je žákovi a naučit ho samostatného je používat. Naučit ho rozumět sám sobě.“ (Dytrtová 2007, s 8). Dané kroky mají mimo jiné za následek socializaci jedince a promítání vlastní osobnosti do společenské bytí. Umění, tvorba, či výtvarná aktivita nabízí a umožňují jedinci zachycovat a zprostředkovávat jedinečné vnitřní a vnější světy. Dosáhnout osobitého procesu poznávání a zprostředkovávání je možné za pomoci různorodých sdělovacích a výtvarných prostředků. „Výtvarné umění je osobitým typem komunikace. Promlouvá stejnou měrou o vnitřních postojích umělce jako i vnějším světě kolem nás a dokáže komunikovat i s duševním světem diváka. Proto lze považovat za logické, že kontakt s výtvarnými díly lze nejintenzivněji navazovat různými komunikativními postupy.“ (Horáček 1998, s. 17). V současné době je standardní, že pedagog s těmito tendencemi pracuje a do koncepce výuky je plnohodnotně zahrnuje. Dítě tak má možnost konfrontace. Dalším podstatným faktem je kombinace tradičních metod a technik (malba, kresba, grafika, prostorová tvorba aj.) s těmi dobovými a aktuálně progresivními (video, fotografie, aj.). Neopomenutelnou pozici zde zaujímají i nevšední materiály a prostředky, mimo jiné pro nás podstatné světlo.

Světlo coby výtvarný prostředek ve výtvarné výchově nemá jednoduché postavení. Svým charakterem je specifické - nesnadno uchopitelné, nestálé, těžko vymezitelné atd. „Podívej se na světlo a budeš fascinován- jak na obou stranách nemůžeš postihnout jeho ohraničení.“ (Ruhrberg et al 2011, s. 258). Přes to všechno vnímáme přírodní a všudypřítomné světlo zažitě a automaticky. V běžném všedním životě mu nepřisuzujeme nikterak podstatnou roli. Co se týká umělého osvětlení, i zde k němu nejčastěji přistupujeme bezděčně a čistě účelově. Naše dny již nekončí západem slunce. Život bez užitku umělého světla si lze už jen těžko představit, postupně si razí cestu do spousty nových a progresivních oblastí souvisejících s člověkem a jeho existencí. „V posledních desetiletích můžeme zaznamenat neobyčejný vzestup významu fenoménu světla v různých vědeckých oborech (kvantová optika, biofyzika, fotobiologie, laserem řízená chemie, genetika, ad.), v technice a technologickém výzkumu (fotovoltaika, optické počítače, bioelektronika, ad.), v lékařství, psychologii a psychoterapii a v neposlední řadě také v umění, architektuře a designu“ (Zemánek 2003, s. 15). V historickém kontextu je světlo coby symbolický výrazový prostředek pevně ukotven v dějinách lidstva napříč světovými kulturami, kde je o něm smýšleno jako o šiřiteli blaha, prospěchu, naděje a osvobození. V souvztažné přesto kontrastní spojitosti lze chápat pojetí tmy. Obě symbolicky významná pojetí utváří vyvážený celek, dualita je zachována. „Boží příkaz oddělující světlo a tmu, které byly původně smíšené, manifestují tvůrčí moc, předtím skrytou ve tmě nepoznatelného. Sluneční světlo se tak ztotožňuje s duchem a jeho záře s bezprostředním poznáním, zatímco svit měsíce umožňuje pouze racionální, promyšlené poznání.“ (Benoist 1995, s. 62). Vezměme v potaz symbolicky bohaté a na významy hodnotné světlo, které je schopné svým působením transformovat prostor na sakrální místo. To se stává duchovně cenným a rituálním prostředím, mění se v genius locci. Umocňuje prožitek z místa. Příkladně lze uvést názorné případy na: v jeskynních konaných šamanských rituálech přírodních národů

symbolicky ztvárňující vulvu Země, románských mandorlách se světelnými paprsky sálající svatozáře nad hlavou Krista Pantokrata, rosetách a vitrážích gotických katedrál sahajících k nebi, malebném šerosvitu renesančních mistrů, divadelní iluzi pompézního baroka, lapeném okamžiku doby imprese, či na přelomových světelně-kinetických pracích Zdeňka Pešánka - génia, který předběhl svou dobu o desítky let. Na výčtu uvedených ukázek lze vnímat podstatnou roli světla v historickém kontextu doby. Nutno podotknout, že v některých případech se jednalo o souvislosti duchovní, náboženské. V době převažujícího ateismu české mládeže je možno chápat zmiňované okolnosti vztahující se k laxnosti světla coby výrazového prostředku.

Obrázek č. 1: Světelně-kinetický mobil - Autorské výtvarně-pedagogické zadání určené pro druhý stupeň základní školy

2 MOŽNOSTI A VYUŽITÍ SVĚTLA V UMĚLECKÉ ROVINĚ SOUČASNÉ DOBY

Pro současnou společnost se stávají zlomovým momentem ve vnímání a chápání světla v umělecké rovině festivaly světla, které rostou na oblibě každým rokem. Jedná se o celosvětový fenomén, jež se liší uchopením a zpracováním v rámci kulturních souvislostí. V českém prostředí hovoříme o pražském Signal festivalu, který je každoročně největší kulturní událostí v České republice. Za počátek vzniku je považován rok 2013, kdy se uskutečnil první ročník. Akce probíhá pravidelně po čtyři dny (čtvrtek - neděle) v říjnu a to v jádru Prahy. Festival nabízí širokou škálu různorodých děl napříč historickým centrem hlavního města a vysoká výtvarně-technická úroveň festivalu každoročně způsobuje silný divácký prožitek. Akce se pravidelně těší vysoké oblibě laické i odborné veřejnosti. V rámci popularistického charakteru festivalů světla není možné do hloubky zprostředkovat a plnohodnotně uspokojit potřeby všech návštěvníků, přesto je možné vybírat z množství na typologii (VJing, Tagtool, videokoláž, videomapping, site specific projekce, světelné graffiti, světelné instalace aj.) rozlišných prací. Není záměrem konferenčního příspěvku vytvořit kompletní výčet dělení, zaměříme se pouze na ty části, které přímo souvisejí s tématem článku, tj. se světlem v roli výtvarného prostředku a jeho možností a využitím v pedagogické sféře.

Mezi pravidelné „dominanty“ euro-amerického formátu festivalu světla rozhodně patří videomappingy, které jsou zpravidla nejvyhledávanějšími částmi konané akce. Podstatou videomappingu je projekce, která je zpravidla promítána na určitou budovu, stavbu, nebo její část. Nejčastěji se tak děje v otevřeném prostranství, není ovšem neobvyklá ani projekce v rámci interiérové realizace. V praxi videommaping pracuje s vnímáním jedince, který není

zcela schopný rozeznat, definovat, jestli jsou projekcí snímané prvky reálné či vizualizované. Videomappingy můžeme členit do dvou primárních skupin, které se zaměřují na abstraktní rovinu a vypravěčskou polohu. Divák je zpravidla upoután vysokou úrovní formálního a na efekty bohatého zpracování. Přesto i v těchto případech se vyskytují takové, které zaslouží o podrobnější přiblížení, neboť se nesoustředí pouze na vizuálně poutavé zpracování, ale především na obsahové souvislosti ve spojitosti s architekturou. Jedinec se stává přímou součástí, vzniká bezprostřední vazba mezi oběma stranami a probíhá zde komunikace bohatá na edukativní prvky. Z množství vzorových příkladů uveďme německého umělce, Daniela Rossu, který v roce 2016 představil v rámci Signal festivalu site-specific projekci na fasádu vstupní části kostela sv. Ludmily v Praze. Dílo v sobě obsahuje silné edukativní prvky, se kterými nenásilným způsobem pracuje a zprostředkovává je přihlížejícímu divákovi. Ústředními náměty dané práce jsou bod, čára, plocha a kompaktní hmota. Zmiňované komponenty v průběhu projekce střídavě upozorňují na ústřední části baziliky, což má za následek popis historické architektury. Skrze světelné umění vysvětluje pozorovateli základní charakteristické prvky gotické architektury, členění i dominantní partie sakrální stavby. Nespokojí se s povrchovou deskripcí, jde do nitra a rozkládá budovu coby celek na jednotlivé komponenty, které analyzuje. „V proměnách světla se členitá kamenná hmota gotické katedrály rozkládala. Světlo rozkládalo hmotu!“ (Šamšula a Hirschová 2006, s. 16). Divák je tak fakticky upozorňován na: vertikalitu (neo)gotického slohu, dualitu štíhlých věží, středově usazenou rosetu a vitrážová okna, vstupní portál se sochami svatých aj. Na základě výše uvedených souvislostí je patrné, že práce německého tvůrce nefunguje pouze skrze vizuálně atraktivní formu autorské práce, pouze neútočí svým zpracováním na smysly diváka. Po významové stránce je podstatou daného díla historický kontext a interpretační skoky napříč dějinami výtvarné kultury, což ze světelné projekce činí dílo se značným edukativním obsahem. Dalším stěžejním momentem v práci se světlem v umělecké rovině je světelná instalace, jenž nevzniká pouze v souvislosti s festivaly světla. Mnozí autoři s ní pracují v rámci své tradiční tvorby. Uveďme si alespoň Magdalenu Jetelovou, Daniela Hanzlíka či Krištova Kinteru, trojici stálic české umělecké scény, která v průběhu své tvorby pracovala, či pracuje se světlem. Všichni jmenovaní tvoří ve svých dílech se silně ukotveným obsahem, divákovi skrze něj předávají sdělení a dovolují mu, aby se ocital v různých rovinách. Odkazují se k soudobým společenským tématům a konfrontují se s nimi. Nejedná se o prázdnou formu, nýbrž se soustředí na v čase se generující obsahy s jasnými významy.

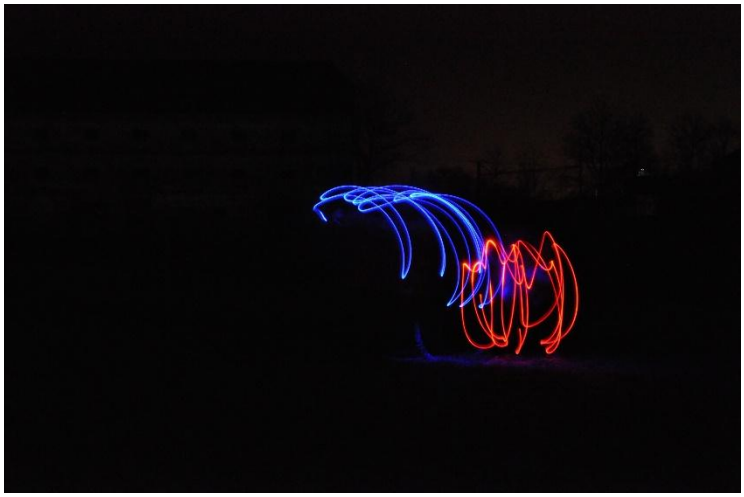

Obrázek č. 2: Kresba světlem - Autorské výtvarně-pedagogické zadání určené pro druhý stupeň základní školy

3 SVĚTLO COBY EDUKAČNÍ MATERIÁL

V počáteční části konferenčního příspěvku byla kladena pozornost na pozici světla coby výtvarného prostředku. Aktuálně je cílem poukázat na pozitiva světla coby edukačního materiálu a to nejen ve školním prostředí. V posledních letech je v tuzemském prostředí stále častější skutečností, až samozřejmostí, že současné kulturní či galerijní instituce připravují pro své aktuální výstavy doprovodné programy. Týmy profesionálů chystají výtvarně-edukativní zadání, tvůrčí workshopy či galerijní animace. I v této poloze si světlo dere svou cestu a dává o sobě znát.

Volba a nastavení takové aktivity s pedagogickým přesahem se odvíjí od zaměření a specializace instituce či současné výstavy. V případě kvalitní aplikace získaných praktických a teoretických oborových přesahů je možné vše celistvě shrnout a uplatnit při tvorbě tvůrčích činností. Úspěšně ukotveným a pedagogicky zvládnutým výtvarně-edukativním zadáním založeným na světelných prvcích je možné participanta nejen zaujmout světlu příznačnými efekty, ale především ho oborově vzdělávat. Takto vymezená výtvarná činnost, odehrávající se při zmiňovaných aktivitách, v sobě nese prioritní prvky, které kladou důraz na procesy a principy interakce a především na autenticitu prožitku přičiňující se o zážitkové učení místo prostého hromadění informací bez dalších návazností. U jedince dochází k vnitřnímu vývoji imaginace. V případě skupinového působení je třeba vyzdvihnout sociální integraci. V neposlední řadě je klíčová multisenzoriálnost. Vizuální rovina je obvykle obohacována zvukovou či haptickou polohou, kdy nastává bezprostřední prostupování a prolínání několika uměleckých rovin. Díky kvapně se rozvíjejícím novým technologiím, se rozšiřují i možnosti a využitelnost v různých uměleckých oblastech. Uchopení lze pojmout široce, flexibilně a s přímou vazbou na oborový kontext. Generují se tak nové obsahy a významy. Zlomovým okamžikem je ovšem práce se samotným světlem coby materiálem. Úlohou takových cvičení je nechat vzniknout něčemu výjimečnému, nevšednímu, nesamozřejmému, dále pak nastínit případné metody uchopení nehmotného světla a především implementovat takové praktiky zaměřující se na možnosti oborového vymezení i mimo vytyčený prostor dění takových workshopů, do běžného života lidí a s bezprostřední souvislostí na každodenní spojitosti.

Obrázek č. 3: Práce s šablonou - Autorské výtvarně-pedagogické zadání určené pro druhý stupeň základní školy

4 APLIKACE SVĚTLA DO VÝUKY VÝTVARNÉ VÝCHOVY

V aktuální části je koncentrována pozornost na realizovaný studentský grantový projekt řešený v rámci disertačního projektu nesoucí název Light art jako prostředek rozvoje

kreativity, imaginace a relačního myšlení ve výtvarné výchově, kdy je záměrem vytvořit výtvarně-pedagogická zadání cíleně určená do výuky výtvarné výchovy. Cílem práce je zaznamenat specifické vývojové tendence ztvárnění a zpracování média světla v umění a ve výtvarné výchově. Snahou je otevřít blok témat, přístupů a rozdílností na základě mapování situace a následné spolupráce s předními českými umělci pracujícími s médiem světla (Richard Loskot, Pavel Mrkus, Daniel Hanzlík, Margita Titlová Ylovsky aj.) Mezi základní vlastnosti deskribovaného tématu patří pedagogický přístup zaměřený na individualizaci s důrazem na procesy a principy interakce, preference skupinových činností nabízejících prostor pro sociální integraci, kooperaci a výtvarnou edukaci, zážitkové učení se zájmem o autenticitu prožitku. Kognitivní strategie a psychomotoriku zúčastněných osob je možné formovat prostřednictvím vnitřních i okolních jevů. Intencí projektu je vytvořit výtvarně-pedagogická zadání určená pro druhý stupeň základní školy, která budou zaměřená na fenomén světla a budou vycházet z kooperace se zmiňovanými osobnostmi. Hlavními otázkami řešené problematiky tak jsou: Jakým způsobem a zda vůbec lze pracovat se světlem v hodinách výtvarné výchovy? Kdy se stává světlo uměním a jak mu rozumět? Čím světlo poutá dotazované umělce a kam se odkazují? Jak pracovat s takto neuchopitelným médiem?
V průběhu času bylo nutné zabývat se mapováním situace v tuzemsku s pozorností věnované literatuře a internetovým zdrojům. Po oslovení vybraných umělců došlo k jejich seznámení s projektem a následně s nimi byly uskutečněny tematické rozhovory nad autorskou tvorbou, volbou vyjadřovacích prostředků, způsoby chápání světla aj. Po analýze získaných materiálů došlo na pravidelné konzultace se zainteresovanými osobnostmi z akademického prostředí, kdy započal zrod řady výtvarně-pedagogických zadání založených na světle, kde jsou zachované osobité výtvarné projevy dotazovaných umělců. Aktuálně probíhá ověřování autorských výtvarně-pedagogických zadání v praxi. Již realizovanými tvůrčími činnostmi jsou: světelně-kinetický mobil (Obrázek č. 1), kresba světlem (Obrázek č. 2), práce se šablonou (Obrázek č. 3), stínohra (Obrázek č. 4).
V závěrečném úseku příspěvku byla přiblížena možná cesta, jak aplikovat světlo přímo do výuky výtvarné výchovy. Jak bylo zmíněno v úvodu odborného textu, výtvarná výchova coby obor nemá v zastoupení mezi ostatními předměty vyučujícími na základní škole v českém prostředí jednoduchou roli. Je potřeba, aby se na pozicích učitelů výtvarné výchovy objevovali oborově vzdělaní a kvalifikovaní učitelé, kteří jsou schopní obstojně ustát a hájit důležitost zmiňovaného oboru, který má pro vnitřní vývoj jedince nenahraditelnou roli.

Obrázek č. 4: Stínohra - Autorské výtvarně-pedagogické zadání určené pro druhý stupeň základní školy

Použitá literatura

1. BENOIST, L. *Znaky, symboly a mýty.* 1. vydání. Praha: Victoria publishing, a. s., 1995. 122 s. ISBN 80-85865-49-1.
2. DYTRTOVÁ, K. *Umění a kultura - oblast RVP*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2007. 100 s. ISBN 80-7044-761-3.
3. HORÁČEK, R. *Galerijní animace a zprostředkování umění: poslání, možnosti a podoby seznamování veřejnosti se soudobým výtvarným uměním prostřednictvím aktivizujících programům výstavách.* Brno: Cerm, 1998. 142 s. ISBN 80-7204-084-7.
4. RUHRBERG, K., SCHNECKENBURGER, M., FRICKEOVÁ, CH., HONNEF, K. *Umění 20. Století.* Praha: Slovart, 2011. 840 s. ISBN 978-80-7391-572-8.
5. ŠAMŠULA, P., HIRSCHOVÁ, J. *Průvodce výtvarným uměním IV.* 3. vydání. Úvaly: Albra, redakce SPL – Práce, 2006. 122 s. ISBN 80-7361-005-1.
6. ZEMÁNEK, J., BISCHOF, M. *Ejhle světlo: Moravská galerie v Brně 16.10.2003-29.2.2004 : Jízdárna Pražského hradu 26.3.-6.6.2004 : [katalog výstavy]*. Brno: Moravská galerie, 2003. 392 s. ISBN 80-7027-118-3.

Kontaktní údaje

Mgr. Jakub Havlíček
Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta, Katedra výtvarné kultury
České mládeže 8, 400 01 Ústí nad Labem
Tel: 475 283 274
E-mail: ahavlisak@seznam.cz

KONTROLOVANÉ PITÍ ALKOHOLU

CONTROLLED ALCOHOL DRINING

Janáková Michaela

Abstrakt

Příspěvek mapuje aktuální téma přístupu kontrolovaného pití alkoholu, jako možné alternativy řešení závislosti na alkoholu. Na jedné straně ve společnosti, ale i mezi odbornou veřejností převládá nazírání na závislost jako na recidivující chronické onemocnění, kterého výsledek léčby spočívá v naprosté doživotní abstinenci, na druhé straně existují nezpochybnitelné dlouhodobé studie, které dokazují, že je možné přejít od závislosti ke kontrolovanému užívání alkoholu. Tento přístup hovoří o závislosti jako o naučeném chování, které lze změnit.

Klíčová slova: *alkohol, kontrolované pití, alkoholová závislost*

Abstract

The article maps the current topic of controlled alcohol drinking as a possible alternative to tackling alcohol dependence. On the one hand, in the society as well as among the professional public, there is a prevalence of addiction as a recurrent chronic disease, resulting in complete life-long abstinence, on the other hand there are undisputable long-term studies proving that it is possible to move from dependence to controlled use alcohol. This approach speaks of dependence as a learned behavior that can be changed.

Key words: *alcohol, controlled drinking, alcohol dependence*

1 ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA PROBLEMATIKY

Alkohol (chemicky etylalkohol) vzniká kvašením cukrů. Látka je známá lidstvu od starověku stejně tak problémy s jejím nadužívaným. Patři společně s nikotinem mezi legální drogy. Účinek alkoholu závisí na dávce a dalších faktorech, jako je vliv prostředí nebo dispozice. Malé dávky působí stimulačně, vyšší tlumivě. Na počátku se dostavuje zlepšení nálady, pocit sebevědomí a energie, později dochází ke ztrátě zábran a kritičnosti. Postupně se dostavuje únava, útlum a spánek. (Minařík, Kmoch, 2015). Jako uvádějí autoři Kolibáš, Novotný (2007) alkoholické nápoje se po perorálním požití vstřebávají z trávicího traktu, do krve a jednotlivých orgánů, kde pak ovlivňuje jejich činnost. Alkohol metabolizuje především v játrech, malá část v žaludeční sliznici. Jak uvádí statistický úřad Slovenské republiky (2018) spotřeba alkoholu na Slovensku v roce 2017 mírně klesla na 8,2 litru zkonzumovaného čistého alkoholu na obyvatele (o rok dříve to bylo 8,4 litru). Bylo by brzy mluvit o klesající tendenci, nakolik od roku 2010 se drží spotřeba alkoholu s mírnými poklesy či vzestupy v průměru na 8,5 litru zkonzumovaného čistého alkoholu na jednoho obyvatele Slovenské republiky. Na Slovensku je alkohol nejčastěji nadměrně legálně konzumovanou drogou. Užívání alkoholických nápojů je v naší společnosti tolerovaným způsobem jak oslavit radost, rozehnat smutek nebo uctít hosty. Alkohol je součástí našich zvyků, rituálů, naší kultury. Stejně tak, ale může nadměrná konzumace alkoholu způsobovat širokou škálu méně či více závažných poškození. Mezi závažnější můžeme uvést rozvrat rodin, ztrátu bydlení, ztráta zaměstnání, trestná činnost, násilí, dopravní nehody a množství onemocnění ale také smrt. Existuje množství mýtů o zdravé konzumaci alkoholu, které se v naší společnosti tradují

dodnes. Nejnovější výzkumu však potvrzují, že neexistuje žádné bezpečné množství alkoholu, konzumace, kterého by v sobě neobsahovalo rizika. Existují však doporučení jak se vyhnout rizikovému a vysoce rizikovému pití. Světová zdravotnická organizace (WHO, 2000) pokládá za rizikové pití dávku odpovídající více než 40 g čistého alkoholu denně u mužů a více než 20 g čistého alkoholu denně u žen. Za vysoce rizikové je považováno konzumování čistého alkoholu vyšší než 60 g denně u mužů a 40 g denně u žen. Jednomu poháru odpovídá 20 g alkoholu- 0,5 ml piva, 2dcl vína a 0,5 dcl destilátu. Mezi další aspekt, podle kterého je možné považovat pití za rizikové je nadměrné konzumace alkoholu při jedné konzumní epizodě - tedy pití 5 a více sklenic alkoholu při jediné příležitosti. Alkohol ohrožuje nejen naše fyzické zdraví, ale teké duševní. Dle ústavu zdravotnických informací a statistiky SR (2017). V roce 2016 tvořila porucha psychiky a chování způsobená užitím alkoholu (dg. F10) nejvyšším podíl (26,1%) ze všech hospitalizací v ústavních zdravotnických zařízeních (všeobecné nemocnice, specializované psychiatrické nemocnice a centra pro léčbu drogových závislostí, psychiatrické léčebny, zdravotnická zařízení resortu MS SR). A z celkového počtu prvních vyšetření na všech psychiatrických ambulancích SR tvořili pacienti se závislostmi 14% a závislost na alkoholu, Dg. F10.2, činila 6%.
Na vznik syndromu závislosti na alkoholu má vliv velké množství proměnných a také existuje nespočetné množství definic závislosti. Z formálního hlediska to jsou diagnostické kritéria podle Diagnostický a statistický manuál (DSM 5) Americké psychiatrické společnosti a Mezinárodní klasifikace psychických poruch (ICD - 10) Světové zdravotnické organizace. Dle ICD-10 by diagnóza závislosti měla být stanovena pouze tehdy, pokud v průběhu alespoň jednoho měsíce, nebo opakovaně v kratších časových intervalech v průběhu 12 měsíců se vyskytly následující kritéria: neodolatelná touha vypít si, neschopnost kontrolovat pití, potřeba zvyšovat množství vypitého alkoholu k dosažení stavu uvolnění a euforie, výskyt abstinenčních příznaků při nedostatku alkoholu v organismu, postupná redukce ztráty ostatních zájmů, pokračování v konzumaci alkoholu i přes znalosti o škodlivých následcích alkoholu. Kromě formálních definic, které využívají k diagnostice zejména zdravotní pracovníci, existují účinné screeningové nástroje. Jak uvádějí autoři Miovský, Čablová Jurystová (2015) screeningové nástroje slouží k rychlé a jednoduché identifikaci problému s užíváním návykových látek u jedince a také k určení, zda je zde potřeba další důkladnější diagnostika a monitorování situace. Tyto nástroje jsou nenáročné na čas a jsou využitelné flexibilní v širokém spektru profesí. Screeningové nástroje zároveň poskytují unikátní možnost k podchycení problému záhy nebo při jeho vzniku a dávají šanci pro naplánování a adekvátní provedení časné intervence. Mezi stručné screeningové nástroje patří například: AUDIT (Alcohol Use Disorder Test), POSIT (The Problem Orient Screening Instrument for Teenagers substance use), CAGE (Cut-Annoyed-guilt-Eye-opener).

2 VYBRANÉ TEORETICKÉ VÝCHODISKA CHÁPANÍ ZÁVISLOSTI

V průběhu času docházelo k setkávání se několika paradigmat, které chápou závislost a zacházení s jejími nositeli z různých pohledů. V odborné literatuře se setkáváme zejména se morálním, psychologickým, sociokulturním, medicínskym a bo-psycho-sociální modelem někdy doplňováním o spirituální/existencionální rozměr. Silné postavení mezi teoriemi vzniku závislosti má v současnosti neurobiologický model vzniku závislosti, který zařazujeme do medicínské teorie a model bio-psycho-sociální. Neurobiologický model nahlíží na závislost jako na chronické recidivující onemocnění mozku. Jak uvádí Dvořáček (2003) jedná se o takzvaný systém odměny, při kterém po zkušenosti s drogou dochází k dlouhodobým změnám mozkového systému v důsledku dlouhodobého preferování jednoduché a efektivní strategie (slast dosaženo drogou, resp. po nějaké době jen vyhnutí se nepříjemnostem v nepřítomnosti drogy). Zjednodušeně řečeno, mozek se v důsledku dlouhodobého užívání alkoholu stává rozmazleným, chce rychlou odměnu a to nejlépe hned.

Nutkavý model „teď hned a rychle" je dominujícím vzorcem pro další chování. Průvodním projevem závislostí je creaving - nutkavá touha užít drogu spojená s nutkavým kompulzivní užíváním psychoaktivních látek a odvykacím stavem. Neexistuje jen jedna příčina vzniku závislosti, na jejím vzniku se podílejí faktory z různých oblastí, což dobře reflektuje Bio-psycho-sociálně spirituální model, který je v posledních letech u odborníků čím dál preferovanější. Jak uvádí Millerová (2011) při bio-psycho-sociálním modelu se v souvislosti s řešením závislosti kombinují biogenetické rysy s psychosociálními faktory ve snaze o poskytnutí integrativního komplexního modelu. Toto hledisko vybízí k individuálnímu posouzení uživatele alkoholu, při kterém se různým příčinám přisuzuje různý podíl. U některých uživatelů alkoholu může být například výrazná biologická složka, zatímco ostatní dvě oblasti nevykazují mnoho signifikantních znaků.

- Biologická dimenze tohoto modelu zahrnuje genetické predispozice (zejména přítomnost závislostí u biologického otce), účinky na plod nenarozeného dítěte, průběh porodu a pod.
- Psychická dimenze zahrnuje osobnost jedince a faktory osobní odpovědnosti jedince. Harmonický vývoj dítěte, ale i výskyt různých psychických poruch.
- Sociální dimenze zahrnuje především prostředí ve kterém jedinec vyrůstá a které má vliv na vytváření jeho budoucích postojů. Dalšími faktory zde jsou kulturní normy společnosti, postoj ke vztahu k alkoholu a pod.
- Spirituální dimenze zahrnuje smysl života, duchovní hodnoty (Kudrle, 2003).

Z uvedeného vyplývá, že u alkoholu můžeme mluvit o multifaktorové problematice, při řešení které je zapotřebí interdisciplinární přístup. Na Slovensku převládá medicínská teorie závislostí a její model intervence, který neuznává možnost kontrolovaného užívání drog. Naproti tomu stojí přístup harm reduction, který se překládá jako snižování škod, tento přístup je obvykle spojován se snižování škod v kontextu užívání nelegálních drog, avšak jak uvádí Janíková (2008) neměli bychom zapomínat, že termín harm reduction označuje především přístup, je tedy jakousi optikou, skrze, kterou se na problematiku díváme.

Harm reduction přístup akceptuje, že jistá míra užívání psychotropních látek patří mezi běžné aspekty zkušeností člověka. Užívání drog v sobě nese riziko, ale zároveň poskytuje uživateli jisté přínosy, které je nutné zohlednit. Může být pragmatičtější nebo slibnější alternativou kontrola a zmírnění škod spojených s drogami jako úsilí zaměřené na úplnou eliminaci jejich užívání (Hunt, 2003). Harm reduction tedy akceptuje drogy včetně alkoholu jako možnou součást života člověka a respektuje případné rozhodnutí člověka je užívat. Nesnaží se o jejich eliminaci, ale soustředí se na snižování jejich možných následků pro život člověka. Jak uvádí Vavrinčíková (2012) přístup harm reduction vychází z konceptu závislosti jako formy naučeného chování, který otevírá cestu pro alternativní přístupy při práci s uživateli alkoholu (reedukace a resocializace s cílem změnit chování na méně škodlivé a rizikové). Dochází k posunu od snah eliminovat alkohol obecně ke snižování množství alkoholu vypitého během jedné epizody i množství alkoholu, které člověk vypije během života. Individuální intervence v rámci harm reduction se zaměřuje na celé spektrum uživatelů. Konzumenty se snaží naučit pít střídmě bez negativních následků, ty, kteří užívají škodlivě zachytit a dostat do léčby, závislé léčit tak, aby nemuseli bezpodmínečně abstinovat. Mezi harm reduction strategie, popatří také abstinence. Abstinenci vidí jako hodnotný a legitimní cíl. Intervence, které prosazují a podporují abstinenci jsou obecně chápany jako „speciální podmnožina harm reduction (Janíková, 2008). Je dobře známo, že tento přístup umožňuje lepší dostupnost poskytovaných služeb pro klienty, kteří jsou aktivními uživateli drog, protože přijímá rozhodnutí člověka užívat psychoaktivní látky a klient se proto nemusí cítit ohrožen. Můžeme tedy předpokládat, že podobný princip bude fungovat i uživatelů, kteří nadměrně konzumují alkohol a mají zájem o změnu, ale obávají se vyhledat odbornou pomoc z důvodů obav ze stigmatizace závislosti.

3 KONTROLOVANÉ UŽÍVANÍ ALKOHOLU

Začátky zájmu o řešení problematiky závislosti na alkoholu se na území Slovenska datují již od konce 16. století, kdy začalo své působení první hnutí střídmosti. Na přelomu 19. a 20. století následoval vznik spolků mírnosti a v roce 1908 československý abstinentní svaz. Později v roce 1919 vznikl Československý abstinentní svaz a ve čtyřicátých a padesátých letech vznikají v ČSSR první protialkoholní oddělení a šedesátá a sedmdesátá léta přinášejí kvantitativní explozi léčebných programů (Bútora, 1989). Velký vliv na vývoj a současnou léčbu na Slovensku měl tzv. „Apolinářský model". Apolinář bylo specializované zařízení pražské psychiatrické kliniky založení roku 1948, které vedl Jaroslav Skála, který se mimořádně zasloužil o rozvoj léčby a organizaci protialkoholní péče v Čechách i na Slovensku. Mohli bychom říct, že apolinářský model značně napomohl budovat silnou tradici přístupů k závislosti zaměřených na dosáhnutí úplné abstinence.

Čím dále více se však v teoriích ale i v praxi prosazují přístupy, které uznávají kontrolované užívaní jako možný cíl intervencí u rizikového užívání alkoholu. Lindenmeyer (2008) uvádí, že představa závislosti na alkoholu jako jednotně probíhajícího onemocnění, chronicky progradujícího a nakonec vedoucího ke smrti a sociálnímu úpadku se ukázala jako falešná. V různých dlouhodobých studiích se u závislých na alkoholu dají zjistit rozmanité průběhové formy. Kromě progradujícího zhoršování jsou v průběhu rozvoje závislosti na alkoholu možné i kolísání mezi těžkými epizodami pití a kontrolovanou konzumací alkoholu, případně abstinencí či spontánní remisí. Pro přístup kontrolovaného pití byla zásadní studie amerických psychologů manželu Sobellovi, kteří v roce 1973 užívají poprvé pojmu „controlled drinking / kontrolované (užívaní) pití“ a na základě výsledku studie tvrdili, že kontrolované pití je pro některé rizikové uživatele možné (Sobell a Sobell, 1973). K stejným závěrům dospěli i jiné studie. Ve prospěch přístupu kontrolovaného pití mluví i studie zamžené na přirozený proces zotavení. V rámci velké reprezentativní studie ve Spojených státech byly kontaktovány osoby, které před dvěma lety splňovaly diagnózu závislosti na alkoholu podle DSM-IV. Tato studie zjistila především obecně velkou míru zotavení a zároveň také upozornila na možnost přechodu ke kontrolovanému pití. Tato studie zjistila, že 75% lidí, kteří splňovali kritéria pro závislost, už po dvou letech těmto kritériím nevyhovovalo, přesto některý z nich byli ještě občasnými konzumenty alkoholu. Nějakou formu léčby využilo z celkového počtu pouze 25% osob, to znamená, že zhruba polovina z účastníků se zotavilo ze závislosti bez léčby (Dawson a kol., 2005).

Neexistuje jednotní definice pojmu kontrolovaného pití. Různé definice se shodují v tom, že množství a četnost užívání alkoholu je limitovaná. Popov (2012) definuje nový koncept léčby alkoholismu – harm reduction/kontrolované pití. Konstatuje, že přístup vedoucí ke snižování rizik souvisejících s nadužíváním alkoholu je lékaři doporučován a přijímám v případech škodlivého pití; znatelně menší podpora tohoto přístupu ze strany lékařů je tehdy, hovoříme-li o pacientech s vyslovenou diagnózou závislosti na alkoholu – v případě léčby pacientů s výraznou poruchou (resp. „ztrátou“) kontroly v užívání alkoholu je většinou vyžadována okamžitá, úplná, trvalá a důsledná abstinence. Těžištěm léčby u kontrolovaného pití však nadále zůstává psychoterapie, ovšem s důrazem na individualitu a respektování stádia změny v každém jednotlivém případě. Dále doporučuje snížení/omezení celkové konzumace, snížení/omezení rizikového způsobu pití a redukci těžkých pijáckých dní. Nešpora (2006) doporučuje zahájit nácvik kontrolovaného pití obdobím abstinence a to dle Marlatta 30 dní před nácvikem kontrolovaného pití. Autor připájí několik doporučení: Čím menší obsah alkoholu, tím lépe. Bývá užitečné prokládat alkoholický nápoj nějakým nápojem nealkoholickým. Během jednoho večera by se neměly různé alkoholické nápoje kombinovat. Čím menší doušky, tím lépe. Čím delší pauzy mezi doušky, tím lépe. Mezi jednotlivými doušky je třeba zásadně položit sklenici na stůl. Může pomoci i to, že člověk dělá jiné věci nežli pití (tanec, rozhovor, krátká procházka na vzduchu, společenská hra, jídlo, poslech

hudby apod.). Čím kratší doba po kterou pití trvá, tím lépe a nikdy nepít nalačno. Autor nedoporučuje překračovat hladinu alkoholu v krvi 0,5 ‰, ve výjimečných případech hladinu 0,8 ‰. Lindenmeyer (2008) přikládá důležitost diferenciální diagnóze, která hraje důležitou roli pro terapeutické cíle a rozsah terapie. Dále uvádí, že při zneužívání alkoholu není bezpodmínečně nutná abstinence a hlavně nepředstavuje skutečný cíl terapie. Podle autora se zdají být nejdůležitější následující terapeutické cíle: objasnění následků konzumace alkoholu s cílem motivovat klienta k umírněnému zacházení s alkoholem; určení problematických a méně problematických situací při konzumaci alkoholu; rozvoj individuálních cílů s ohledem na konzumaci alkoholu v budoucnosti; trénink a zkoušení zvládání problematických situací bez alkoholu. Z uvedeného vyplívá, že kontrolované pití se doporučuje nabízet zejména lidem, kteří ještě nejsou v stadiu těžké závislosti a cílem účinné intervence by mělo být uvědomění si důvodů a zvážení důsledků vlastního pití, na základě kterých si může klient stanovit individuální cíle v terapii/léčbě. Popov (2012) doporučuje, aby byla strategie kontrolované konzumace alkoholu doprovázena i farmakologickou podporou – dosud využívané preparáty acamprosat či naltrexon doporučuje doplnit o nabídku nalmefenu. Oproti dosud používanému naltrexonu má nalmefen vyšší biologickou dostupnost, delší biologický poločas umožňující větší rozpětí mezi jednotlivými dávkami, a nižší hepatotoxicitu. I když přístup kontrolovaného pití může působit kontroverzně, jeví se jako více dostupný pro široké spektrum lidí ohrožených závislostí na alkoholu a méně nákladný než přístupy preferující úplnou abstinenci.

Použitá literatura

1. BÚTORA, M. *Mne sa to nemôže stať, sociologické kapitoly z alkoholizmu*. Martin: Osveta. 1989.335 s. ISBN 80-217-0076-9.
2. DAWSON, D.A.; GRANT, B.F.; STINSON, F.S.; CHOU, P.S.; HUANG, B., RUAN, W.J. Recovery from DSM-IV alcohol dependence. 2005. In NEPUSTIL, P. *Bez léčby to jde: proces přestávaní s pervitinem bez odborné pomoci*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 2014. 121s. ISBN 9788021067547.
3. DVOŘÁČEK, J. In: *Základy klinické adiktologie*. Praha: Grada Publishing. 2008. s. 25-35. ISBN 978-80-247-1411-0.
4. HUNT, N. *Pokrokové zmýšľanie o drogách.* Bratislava: NOS-OSF. 2003. s. 8. ISBN 80-969271-0-8.
5. International guide for monitoring alcohol consumption and related harm. [online]. WHO, 2000 [cit. 2018-12-4]. Dostupné z: http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/66529/WHO_MSD_MSB_00.4.pdf?sequence=1.
6. JANÍKOVÁ, B. Harm reduction:časné intervence v nízkoprahových službách. In: *Základy klinické adiktologie*. Praha: Grada Publishing. 2008. s. 99-110. ISBN 978-80-247-1411-0.
7. KUDRLE, S. Úvod do bio-psycho-socio-spirituálního modelu závislosti. In: KALINA, K., a kol., *Drogy a drogové Závislosti. Mezioborový přístup1.* Úřad vlády České republiky 2003, s. 91-94. ISBN 80-86734-05-06
8. LINDENMEYER, J. *Závislosť od alkoholu: pokroky v psychoterapii.* Trenčín: Vydavateľstvo F, 2008, s. 8-15. ISBN 978-80-88952-54-1.
9. MILLEROVÁ, G. *Adiktologické poradenství.* Praha: Galén, 2011. 461 s. ISBN 978-807262-765-3.
10. MINAŘÍK, J., KMOCH, V. In: *Klinická adiktologie*. Praha: Grada Publishing. 2015. s. 51-55. ISBN 978-80-247-4331-8.
11. MIOVSKÝ, M., ČABLOVÁ L., JURYSTOVÁ L. In: *Klinická adiktologie*. Praha: Grada Publishing. 2015. s. 286-296. ISBN 978-80-247-4331-8.

12. NEŠPORA, K. Zůstat střízlivý. Host:Brno. 2006. s. 37-39. [online]. [cit. 2018-12-4]. Dostupné z: www.drnespor.eu/tyka06dw.doc
13. POPOV, P. (2012). Farmakologická léčba závislostí-nový koncept terapie alkoholismu. In: Lékařské listy: odborná příloha Zdravotnických novin. Praha: Ambit Media. 2012. roč. 2012, č. 8, s. 17-18.
14. VAVRINČÍKOVÁ, L. a kol. Sociálna práca s užívateľmi drog In: *Profesné kompetencie sociálnych pracovníkov v kontexte intencionálnych a inštitucionálnych reflexií*. Banská Bystrica: PF UMB. 2010. s. 50-58. ISBN 978-80-557-0112-7.
15. VAVRINČÍKOVÁ, L. *Harm reduction a alkohol.* Praha: Praha: Univerzita Karlova v Praze & Togga. 2012. ISBN 978-80-7476-008-2.
16. SOBELL, M. B.,SOBELL, L. C. Individualized behavior therapy for alkoholics. In*: Behavior Therapy.* 1973. vol.1, n.4, pp. 49 –72.
17. Spotreba vybraných druhov potravín na 1 obyvateľa [online]. Štatistický úrad Slovenskej republiky, 26.6.2018 [cit. 2018-12-4]. Dostupné z: http://datacube.statistics.sk/#!/view/sk/VBD_SLOVSTAT/ps2041rs/Spotreba%20vybran%C3%BDch%20druhov%20potrav%C3%ADn%20na%201%20obyvate%C4%BEa%20%5Bps2041rs%5D
18. Ústav zdravotníckych informácii a štatistiky: Psychiatrická starostlivosť v SR 2016. [online]. Bratislava 2017 [cit. 2018-12-4]. Dostupné z: http://www.nczisk.sk/Documents/publikacie/2016/zs1704.pdf

Kontaktní údaje

Mgr. Michaela Janáková
Katolícka univerzita v Ružomberku
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok, Slovenská republika
Tel: +421 908 865 988
email: m.janakova9@gmail.com

K FENOMÉNU PREBERANIA CUDZÍCH LEXIKÁLNYCH PRVKOV (V KONTEXTE STREDOEURÓPSKYCH JAZYKOV)

TO THE PHENOMENON OF ADOPTING FOREIGN LEXICAL ITEMS (WITHIN A CONTEXT OF CENTRAL EUROPEAN LANGUAGES)

Lenka Tkáč-Zabáková

Abstrakt

Úroveň internacionalizácie nášho kultúrneho a jazykového prostredia je dôsledkom vývoja geopolitickej situácie, v ktorej sa stredoeurópsky región prvýkrát ocitol krátko pred prelomom milénií. Z pohľadu jazyka, spoločnosť na zásadné zmeny v politických štruktúrach reagovala špecificky – podľa zmenených potrieb používateľov jednotlivých národných jazykov boli modifikované niektoré jazykové roviny. Predkladaný príspevok sa sústreďuje na neologizáciu lexiky ako dôsledku demokratizácie stredoeurópskeho priestoru.

Kľúčové slová: *genéza jazyka, lexika, jazyková globalizácia, stredná Európa*

Abstract

The level of internationalization of our cultural and linguistic environment is a consequence of the evolution of the geopolitical situation in which the Central European region first found itself shortly before the breakthrough of the millennium. From the point of view of language, society has responded to fundamental changes in policy structures in a specific way – some aspects of language have been modified in order to fulfil the needs of users of individual national languages. The submitted contribution focuses on neologization of lexicon as a result of the democratization of the Central European space.

Key words: *language genesis, lexicon, language globalization, Central Europe*

1 JAZYK V SLUŽBÁCH SPOLOČNOSTI

Celospoločenská (nadindividuálna, resp. nadtriedna) povaha jazyka súvisí so základnou potrebou dorozumieť sa, no neobmedzuje sa iba na ňu. Jazyk je živý prostriedok komunikácie. Je to „nástroj myšlení a prostředek sloužící k ukládaní lidských zkušeností a k rozvíjení národních kulturních tradic“ (Černý, 1996, s. 17). Jeho charakter a funkcie dovoľujú rôznym vonkajším a vnútorným činiteľom meniť ho, a to vzhľadom na potreby používateľov. Príkladom sú civilizačné zmeny v oblasti hospodárstva, politiky a kultúry. „V dějinách lidstva se střídají období, kdy dominují tendence ke konvergentnímu vývoji světa, a období, kdy vývoj postupuje divergentně“ (Lotko, 2012, s. 7). Vďaka mnohým okolnostiam sa stredoeurópske jazyky v súčasnosti nachádzajú vo fáze zbližovania – pod vplyvom globalizačných tendencií je zjavná internacionalizácia najmä lexikálnej roviny jazyka. Tá je na vonkajšie aj vnútorné podnety mimoriadne citlivá.[1] Aj keď nie je preberanie

[1] Do genézy lexiky výrazne zasahuje aj technický a vedecký pokrok – šírenie informácií o novom vynáleze či technickom postupe so sebou prináša potrebu novovzniknuté reálie pomenovať a opísať. Pri vedeckých objavoch je to zvyčajne sám autor (objaviteľ), ktorý spočiatku objavu dáva akýsi pracovný názov, ktorý sa vďaka používateľskej praxi nezriedka etabluje. Jestvuje tiež množstvo prípadov, kedy vynálezy prebrali meno svojho autora, resp. vynálezcu, napr. *saxofon* zhotovil Belgičan Adolf Sax, prípadne miesta, z ktorého vynález pochádza, napr. zdomácnené cudzie slovo *menčester* (druh pruhovanej tkaniny) je pomenovaný po anglickom meste Manchester a i.

cudzích jazykových prvkov pri žiadnom zo stredoeurópskych jazykov prakticky ničím novým, oproti minulosti sa zmenil charakter, rozsah adaptácie cudzích slov, ako aj prostriedky, ktorými k ich šíreniu v stredoeurópskych jazykoch dochádza.

2 GENÉZA LEXIKY POD VPLYVOM SÚČASNEJ GLOBALIZÁCIE

Vývoj lexiky súvisí s historicko-politickou, a zároveň celkovou spoločenskou situáciou v geografickom a kultúrnom priestore, v ktorom sa konkrétny jazyk používa a vyvíja. V našom domácom kontexte došlo ešte začiatkom 90. rokov minulého storočia k radikálnej zmene v politických štruktúrach – krajiny v srdci Európy boli v predchádzajúcom období ideologicky orientované na Východ. Rozvoj pluralizmu, ktorý nástup demokracie priniesol, túto jednostrannú orientáciu vážne narušil. Následnej záplave literatúry a informácií zo západných kultúr sa nekládli ďalšie prekážky. Konkrétny výsledok postupného odpútania sa od mocensko-ideologických praktík spojených s minulým režimom (normalizácia, cenzúra a iné) môžeme vidieť v komplexnej transformácii spoločnosti.[2]

2.1 Angličtina v pozícii jazyka-globalizátora

Globalizujúcim jazykom je, v prvom rade, angličtina. Tento jazyk obchodu, diplomacie, cestovania, masovokomunikačných prostriedkov a médií sa stáva súčasťou nadnárodnej mentality; civilizačný význam angličtiny spočíva v množstve jej používateľov, z čoho vyplýva univerzálnosť komunikácie v tomto jazyku.

Používanie angličtiny je, do veľkej miery, aj otázkou módnosti a prestíže. K adaptácii anglicizmov a prvkov vlastných tomuto jazyku dochádza na každodennej báze. Aj z tohto dôvodu je nadmiera používania anglicizmov v komunikácii hodnotená skôr negatívne. Príkladom je reorganizácia pracovných vzťahov nasledujúcich západný model organizačnej štruktúry podnikov, ktoré môžeme v súčasnosti pozorovať pri inovácii a rozšírení katalogizácie pracovných pozícií: *predavač → asistent predaja* (sloven.), *vedúci zamestnanec* → menedžer (poľ.), *personalista → HR asistent/HR manažér* (sloven.) (z angl. human resources = ľudské zdroje). Dominancia anglických výpožičiek v tejto oblasti môže súvisieť aj s internacionálnym charakterom pracovných skupín, medzinárodnou spoluprácou a ďalšími faktormi, ktoré sú podnetmi pre používanie angličtiny na mnohých pracoviskách.

Podobne je to s ďalšími prevzatými slovami, ktorých šírenie súvisí napríklad s importom kultúrnych vzorcov iných kultúr a civilizácií (napr. India, Japonsko, Mexiko) či moderným životným štýlom: *hipster, hygge, influencer, zero-waste* alebo spojenie *genderová rovnost* či *genderová studia*. Mnohé ďalšie neologizmy cudzieho pôvodu sú viazané na fenomén cestovania: *low-cost, budget, backpacking, stevardka, ultra last minute, booking, all inclusive, check in, check out* a iné. Rozšírila sa aj lexika záujmových činností (*hobby, blogging, vlogging, patchwork*), vrátane športov (*power joga, fly fit, cross-fit*), ktorých popularita stále stúpa, a mnohé ďalšie.

Sprievodným javom jazykovej globalizácie aj v rámci budovania multikultúrnej spoločnosti je snaha preklenúť niektoré zaužívané predsudky voči cudzím kultúrnym prvkom. V tejto súvislosti došlo k odtabuizovaniu niektorých spoločenských tém, napr. lexika spojená s náboženstvom podmienenými stravovacími návykmi: *halal, kóšer, paleo* a iné. V minulosti

[2] Čo sa týka jazykovej a komunikačnej kompetencie generácie, ktorá je v česko-slovenskom kontexte známa ako „Husákové deti“ (generácia narodená v rokoch 1965-1979), od starších sa v mnohom odlišuje – náhle oslabenie politických väzieb so sovietskym Ruskom, ktoré prebehlo v prvej polovici 90. rokov, im umožnilo hľadať individuálne kultúrne vzory aj mimo bývalého (pro)sovietskeho prostredia. Generácia si tak zaslúžila aj prezývku „generácia MTV“ (podľa zahraničnej hudobnej televízie MTV). Nový vzdelávací a zároveň výchovný model, ktorý sa v priebehu 90. rokov 20. st. v našich končinách rozšíril, sa spolu s rozmachom nových médií stal podnetom na vytvorenie čoraz bližšieho vzťahu „Miléniálov“ (generácie narodenej v r. 1980 – 1995, tiež „Generácia Y“) ku „kultúre Západu“. Dôsledkom bolo zvýšenie záujmu o niektorý zo svetových jazykov, konkrétne nemčinu, no predovšetkým angličtinu.

boli tieto výrazy často prostriedkom vyjadrenia etnickej či kultúrnej stereotypizácie. V súčasnosti postupne strácajú svoj „exotický ráz“. Otvorenie stredoeurópskeho priestoru cudzím kultúrnym vplyvom tak spôsobilo značné rozšírenie inventára lexém národných jazykov.

3 PROSTRIEDKY PREBERANIA CUDZÍCH LEXÉM

Jazykové výpožičky je možné hodnotiť aj z hľadiska toho, prostredníctvom ktorého štýlu do preberajúceho jazyka vstupujú. Hovorový štýl súkromného styku je charakteristický svojou neformálnosťou. Je tak otvorený cudzím jazykovým prvkom, ktoré vznikajú skôr na báze spontánnosti. To nás privádza k čiastkovému problému neológie, ktorým je snaha odlíšiť „pravé“ neologizmy od tých kontextových – nazývajú sa aj okazionalizmy. Ich vznik je podnietený konkrétnou situáciou a istým autorským zámerom. Novotvar je pritom často inšpirovaný cudzími slovotvornými základmi a domácimi afixami, napr. *otagovať* (z angl. to tag = označiť niekoho na fotografii, v príspevku na soc. médiách). Výrazný štylistický príznak okazionalizmu je spôsobený neobvyklými slovotvornými modelmi, ktoré pri svojom vzniku nasleduje. napr. využívanie sufixoidov -fil/-man používaných pri tvorbe substantívnych okazionalizmov vyjadrujúcich záľubu v niečom, napr. *čajoman*. Subštandardný charakter týchto jazykových prvkov je zjavný. Okazionalizmus je výsledok komunikačnej činnosti autora v zmysle naplnenia jeho vlastných komunikačných potrieb. Veľakrát tak nezodpovedá formálnym a normatívnym požiadavkám národného jazyka (Adámková et al. 2013, s. 99 – 114). O jeho príznaku novosti hovoríme iba vďaka jeho jedinečnej kontextovosti v rámci daného prehovoru – okazionalizmus nemá perspektívu expandovať a začleniť sa do niektorej z funkčných vrstiev slovnej zásoby.[3] Zásadným rozdielom medzi neologizmom a okazionálnym pomenovaním je tak postupná stabilizácia neologizmu v slovnej zásobe, ktorá je dôsledkom uzualizácie novotvaru.[4]

Stručnosť a vecnosť administratívneho štýlu si vyžaduje obsahovú a výrazovú presnosť, ale aj všeobecnú zrozumiteľnosť a absolútnu gramatickú korektnosť. Používanie lexikalizovaných jazykových prvkov je teda podmienkou.

Objektívnosť a terminologická exaktnosť odborného štýlu si vyžadujú adekvátne prvky jazykovej aktuálnosti a novosti (porov. pozn. 1).

Z hľadiska adaptácie cudzojazyčných prvkov sú umelecký a rečnícky štýl špecifickými prípadmi – vďaka subjektu autora vychádzajú z jeho individuálnych preferencií a intencií, často podliehajú módnosti (porov. pozn. 3).

Publicistické texty svojim tematickým aj žánrovým pokrytím najrýchlejšie reagujú na dianie a zmeny v spoločnosti. Spektrum tém, ktoré médiá pokrývajú, tieto zmeny zaznamenávajú, a zároveň šíria. Publicistika je tak považovaná za jeden z najefektívnejších prostriedkov prenikania nových jazykových prvkov do povedomia používateľov jazyka. Vzhľadom na poslanie žurnalistiky spojené s maximálnou aktuálnosťou, a to nie len obsahovo (zameranie na nové témy, udalosti a trendy), realitu reflektuje pružným jazykom. Na strane druhej však obsahuje mnohé stereotypné a mechanizované, často sa opakujúce konštrukcie

[3] Mnohé jazykové prvky ako napr. *liliput* z diela Jonathana Swifta *Gulliverove cesty,* alebo (v opačnom procese) slovo *robot* – azda najznámejší exportný jazykový prvok českého pôvodu, vznikli v dôsledku masového rozšírenia a obľúbenosti knižného diela. Vybrané príklady sú dôkazom toho, že schopnosť novotvarov lexikalizovať sa sa nedá predpovedať. Dôležitým kritériom, ktoré pri posudzovaní neologizmov možno vyvodiť, je užívateľský prístup. Vzťah lexémy a užívateľa jazyka, v zmysle využívania lexikálneho prvku v praxi, rozhoduje o tom, či dôjde k lexikalizácii slova alebo slovného spojenia. Ide o tzv. stabilizačné procesy, ktorými sa slovný tvar stáva lexikálnym prvkom.

[4] Tu je ponúknutý priestor pre definovanie základnej temporálnej systémovej vlastnosti neologizmu akou je novosť. Z hľadiska účinnosti je časová „platnosť“ neologizmov limitovaná. Keďže sa príznak novosti postupným etablovaním výrazu alebo spojenia vytráca, nie je možné jednoznačne sformulovať objektívnu paradigmu časového „trvania“ neologizmov.

a výrazové prostriedky. Jedným z dôvodov preberania cudzích lexikálnych, ale aj štylistických štruktúr, je práve snaha tieto zaužívané, často ošúchané frázy nahradiť novými, inovatívnymi frázami a spojeniami (*predvolební mítink*, *politické embargo*).

Použitá literatúra

1. ADÁMKOVÁ, P. et al. *Studie k moderní mluvnici češtiny. 4/Dynamika českého lexika a lexikologie.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. 200 s. ISBN 978-80-244-3622-7.
2. ČERNÝ, J. Dějiny lingvistiky. Olomouc: Votobia, 1996517 s. ISBN 80-85885-96-4.
3. LOTKO, E. O globalizaci z hlediska lingvistického. In *Bohemica Olomucensia*. Roč. 4, 2012, č. 1. s. 7-16. ISSN 1803-876X.

Kontaktné údaje

PhDr. Lenka Tkáč-Zabáková
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta stredoeurópskych štúdií
Dražovská 4, 949 74 Nitra
email: lenka.tkaczabakova@ukf.sk

VÝZVY PRO SOUČASNOU PEDAGOGICKOU PRAXI V KONTEXTU ŠKOLNÍ EDUKACE DĚTÍ A ŽÁKŮ POCHÁZEJÍCÍCH Z JINÉHO SOCIO-KULTURNÍHO PROSTŘEDÍ

CHALLENGES FOR THE CURRENT PEDAGOGICAL PRACTICE IN CONTEXT OF SCHOOL EDUCATION OF CHILDREN AND PUPILS FROM OTHER SOCIO-CULTURAL BACKGROUNDS

Martin Kaleja, Lada Červeňáková

Abstrakt

Příspěvek svým obsahem poukazuje na existující významný nedostatek v současném školním vzdělávání, kterému dosud nebyla věnována patřičná pozornost. Školní edukace se uskutečňuje v souladu s kurikulárními dokumenty státní úrovně. Ve školách se na těchto základech koncipují kurikula školní úrovně. Ta mohou být aktualizována, s reflexí k charakteristice školy, objektům a subjektům školního vzdělávání. Pedagogové v procesech vzdělávání zajišťují transmisi kulturní, společenskou a sociální. Realizací kurikula formují názory, postoje, hodnoty a podílejí se na vytváření vztahů dětí a žáků k lidem, k předmětům, k jevům. V části, prezentující výzkumná zjištění k připravenosti pedagogů pro práci s různými skupinami děti a žáků, je interpretována výstražně nízka subjektivně vnímaná připravenost dotčených. Text ve svém rámci si klade za cíl naznačit nedostatky školského terénu, ale také rezervy na straně obsahu a způsobu realizace kurikula školního vzdělávání.

Klíčová slova: *romský žák, sociální exkluze, povinné vzdělávání, školní edukace, sociálněpedagogický, sociální prostředí*

Abstract

The text points to the existing significant not actual thing in current school education, which has not yet been properly discussed. School education is realised through state-level curriculum documents. In schools, curriculum level is built on these bases. The school document can be regularly updated, reflecting on the characteristics of the school, objects and subjects of the institution. The process that teachers do in school education is called as transmission, cultural and social. By realizing the curriculum, they form opinions, attitudes, values, and participate in building relationships to people, to objects, to any phenomena. There is also presenting key research findings on the readiness of teachers to work with different groups of children and pupils in the text. The text aims to highlight the need of change the curriculum of school education.

Key word: *Roma pupil, social exclusion, obligatory school education, school education, social educational, social envinroment*

1. K nastavenému rámci současného školního vzdělávání a jeho cílech

Vzdělávání se všemi možnými podobami vlastních procesů a dílčích komponent, jako fenomén celoživotní povahy, uskutečňující se v různých modalitách, v různých kontextech a prostředích, vždy za účasti jednotlivce či kolektivu a s různorodě heterogenně diverzifikovanými edukačními cíli musí ve vztahu k jeho objektu směřovat k tomu, k čemu směřovat má. V jeho rámci musí náležet kurikulární obsah, definice klíčových parametrů,

určujících rozsah a charakter vzdělávacích schémat. Jeho samozřejmostí je existence atributů a aspektů otázek výchovy, a to v kontextu všech jejich možných proporcionalit. Výchova a vzdělávání se ve svém oborově věcném rámci vzájemně, komplementárně musí prolínat. V životě člověka tvoří nezbytnou součást jeho socializačních procesů, jejichž prostřednictvím se uskutečňuje rozvoj osobnosti. Objevují se v jeho různých sociálních prostředích a reflektují také všechny jeho životní kontexty.

Ve vzdělávání a výchově, které se uskutečňují v institucionálních schématech, vzniká latentní společensky očekávaný požadavek na jisté mechanizmy, kterými ty, jichž se institucionální perspektiva týká, ohraničuje. Stvrzuje tak přijaté regule a obecně společenské tendence, přístupy. Ve své podstatě se jedná o normu. Ta nemusí být všemi přijatelná, přesto že se všichni staví do pozice konformity. Institucionalizované vzdělávání, dá se říci, je tedy na daném teritoriální území a v daném historickém čase normalizováno. Jeho výstupy pak legitimně mohou být pojaty jako kontrolovatelné, resp. dosažitelné. V terénní praxi norma představuje jednak Školský zákon a relvantní prováděcí předpisy, ale také jim nadřazené právní a jiné dokumenty. Ohraničení jakožto symbolika limitů v sobě zahrnují rámcové vzdělávací programy státní úrovně a ve vztahu ke školské úrovni, jsou to školní vzdělávací programy.

Z jiné perspektivy nazírání na předmět našeho zájmu, jimž je ve své podstatě státem řízená podoba a charakter celého systému vzdělávání, resp. kurikula jako celku, naší orientaci dominantně cílíme na období povinného školního vzdělávání. Do tohoto kontextu intencionálně zanášíme orientaci na vzdělávání subjektů, pedagogických pracovníků, neboť jejich dosažené výstupy mají přímou souvislost s vlastní realizací školního kurikula. Novela školského zákona vymezuje povinnou účast na vzdělávání v systému základního školství v délce devíti let a tomuto rámci nově zákonně předchází jednoletá povinná příprava v institucionálně koncipovaném schématu. Nově je státem prostřednictvím příslušných kurikulárních dokumentů garantované předškolním vzdělávání, které se uskutečňuje nejen v dosavadní mateřské škole, ale jeho realizace je možná také v přípravné třídě základní školy, nebo v přípravném stupni základní školy speciální.

2. K podobě, obsahu a realizaci kurikula školního vzdělávání

Ve školních podmínkách se vzdělávání uskutečňuje v souladu s kurikulárními dokumenty, jež jsou v garanci ministerstva školství. Preprimární školní edukace se kurikulárně řídí aktualizovanou verzi dokumentu *Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání* z roku 2018. Na něj navazuje základní vzdělávání v hlavním vzdělávacím proudu, vycházející z aktualizace *Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání* z roku 2017. Speciální školství v období povinné školní docházky se uskutečňuje v intencích *Rámcového vzdělávacího programu pro obor vzdělání základní školy speciální.*

Termín kurikulum je odvozen z latinského slova „currere“ znamenající „běžet“ a přestože se v souvislosti s pedagogickým výzkumem objevuje v USA ve 20 letech minulého století, na našem území se začíná užívat až po 1989. Jeho přesná formulace není ustálená a obsah tohoto pojmu není zcela vymezen. Albert Victor Kelly (1989) uvádí jeho dvojí význam. Kurikulum jako komplexní program je vnímám v širším kontextu edukačního procesu. Užší smysl termínu vyjadřuje obsah jednotlivých vyučovacích předmětů. Dle autora Jana Průchy (2011) může být kurikulum je tvořeno obsahem několika dokumentů, je v něm zahrnuta také tvorba materiálů, které jsou využívány ve škole. Autorka Iva Švarcová je zastánkyní názoru, že pojem kurikulum vyjadřuje dokumenty zahrnující učební plán, učební obsahy, metody a prostředky využívané ve školním prostředí i kritéria hodnocení. Podle autorského kolektivu Josefa Maňáka, Tomáše Janíka a Vlastimila Švece (2008) termín kurikulum přináší nový obecnější pohled, který doplňuje pojmy učební plán, učební osnova a propojuje je do obecnější roviny. Podle výše zmiňovaných autorů je možné vnímat kurikulum jako obsah

vzdělání v širším slova smyslu a proces osvojování, čili všechny zkušenosti získávané ve školském prostředí a činnosti, které jsou spojeny s jeho osvojováním a hodnocením. Způsob a rozsah využití kurikula v edukačním procesu je podmíněn mnoha faktory. Kompetence, postojová a názorová schémata či axiologické systémy pedagogů vstupují s různým rozsahem determinace do vlastní realizace výchovně vzdělávací procesů.
S ohledem na tematizaci našeho příspěvku k problematice kurikula, jeho obsahu a způsobu realizace, včetně předpokladů či faktorů, které jistou měrou limitují jeho vlastní realizaci, resp. které ve svém rámci jakkoliv determinují obsah, rozsah či způsob transmise, včetně samotné podoby průběhu a výstupů procesů školního vzdělávání chceme poukázat na jinou dimezi zkoumaného problému. Tu, kterou autor Stanislav Štech v několika svých odborných statích (2007, 2009) otevřel a prezentoval tak problém koncepce a konstrukce školního kurikula. Prostřednictvím diskurzivní analýzy vztahující se k otázkám kompetencí, poznatků, znalostí a dovedností žáků, které by měli získat, osvojit si v procesech školního vzdělávání v intencích rámcových vzdělávacích programů upozornil na psychodidaktické, sociologické, kulturologické a jiné aspekty školní edukace, ve které jde o transmisi od subjektu směrem k objektům. V jednom z příspěvků autor uvádí:
„…Kritizuje zejména vytěsňování epistemologických a psychodidaktických přístupů k vyučování/učení založených na ohledu k učivu. S oporou o Bernsteinovo rozlišení dvou typů kódů pro prezentaci učiva – seriálního (oborového, kategoriálně a hierarchicky uspořádaného) a integrovaného (tematicky průřezového, „regionového“) – probírá napětí mezi dekontextualiazací a rekontextualizací obsahu ve vzdělávání. Uvádí argumenty pro vzdělávací koncepci, která dbá na předání tzv. paradigmatických poznatků a sémantických struktur, jež jsou podmínkou rozvoje poznávací činnosti žáků.“ (Štech, S. 2009: 105)

3. Vyřčení kritiky jako ilustrace příkladu a definice výzvy pro školní vzdělávání

Abychom udrželi návaznost na otevřený problém kurikula, který dnes nejen České školní inspekce, ale i odborníci, angažující se do školního vzdělávání kritizují a volají pro nutnou změnu, jestliže se české školství má skutečně ve svém věcném jádru změnit. V tomto případě nejde o strukturu stupňů vzdělání, ani nejde o soustavu školských institucí jako jako systémový celek. Jde o skutečnost, kterou pedagogické terén několik desítek let uskutečňuje a ku podivu v souladu s dikcí normalizace, o které jsme psali na začátku tohoto našeho sdělení.
Diskutovat o významu vzdělání pro kvalitu života jednotlivce, společnosti, není na tomto místě ani potřebné. Proklamovat, aby škola připravovala dětia žáky pro reálný život, aby je naučila těm úkonům, dovodnostem, aby jim vštípila ty principy lidské existence, které se právě od ní očekávají, také není v tomto případě potřebné. Co je však nutné kriticky objektivně otevřít a sdělit pedagogické veřejnosti, těm představitelům příslušné exekutivní úrovně, kteří za procesy spojené s možnými změnami v celém školském systému zodpovídají, je, že naše školství z hlediska obsahu a jeho realizace přináší společensky opožděné, společensky nežádoucí, netolerantní, xenofobní, diskriminační a negativisticky laděné tendence ve vývoji naší společnosti, která je rámovaná teritoriálně územně a školsky kurikulárně. Obsahy našich poznávání, potkávání, seznamování, rozvíjení, získávání atp. v procesech školní edukace nikterak nereflektují aktuální stav české společnosti, její struktury, charakteru a vlastností, kterými se vyznačuje. Opomíjejí reálnou, zjevnou, doložitelnou, deklarovanou úplnou kontextualitu České republiky ve všech jejich možných aspektech.
V učebnicích, v publikacích, o které se školy opírají, není dostatenčně objasněn kontext českého lidu, českého národa, Čechů, obyvatelů České republiky, občanů jednotlivých měst v České republice. A pedagogové se touto chybnou normalizací danou textem tohoto předmětu, jenž může, ale nemusí sloužit jako nástroj, pomůcka, opora nebo prostředek škoního vzdělávání, nikoliv jako jeho jádro, dogma, nekriticky řídí. Zajišťují tím transmisi,

která se zohledněním paradigmat výchovy a vzdělávání, není legitimní, není korektní, nepřináší to, co by vzdělávání přinášet mělo. K této výzvě formulujeme následující dotazy:

- *Proč v učebnicích, určeným pro předškolní a základní vzdělávání, stejně tak i v učebnicích a publikacích na vyšších stupních institucionální edukace se v textech neobjevují lidé vyznačující se různou jinakostí, která by nebyla prezentována a interpretována jako vlastnost nepřirozená, mimořádně ojedinělá, cizí, náležící do celku, ke kterému všichni ostatní pro obecně známe důvody, se nehlásí?*
- *Které učebnice, učební texty ve školním vzdělávání reálně reflektuji strukturu české společnosti a obsahují takový obraz, kvantitu, kvalitu, kterými se ČR v tomto směru vyznačuje?*

Ústava ČR ve své dikci sděluje, že republiku tvoří lid a ten se vyznačuje různou národností. Dále zmiňuje, že občanem ČR se jedinec stává narozením, nebo získání státního občasntví. V obou případech pak hovoříme o občanu ČR. Každý jeden z nich je legitimním Čechem.
K této výzvě formulujeme následující komentář:

- *Někteří Romové jsou Češi. Češi mohou být i Romové. Není správné uvádět spojení Češi a Romové či Romové a Češi. Česká republika je demokratický právní stát založený na tzv. občanském principu, nositelem státnosti není národ, ale lid, jenž je tvořen různými skupinami lidí, jež jsou občany českého státu. Celá řada Romů žijících v České republice má občanství České republiky, jsou legitimními Čechy. Netvoří národ, neboť nemají a ani nemohou mít svůj vlastní stát. Romové vždy byli součásti daného státního celku. I proto při pravidelném desetiletém sčítání lidu dochází k určitým nejasnostem. Mnozí představitelé politických stran, různé organizace či dokonce široká veřejnost negativně vnímá to, že se čeští Romové ke své národnosti nehlásí. Vede je k tomu celá řada skutečností.* (Kaleja, M. 2012)

Školská praxe však ve svých procesech díky zastaralým obsahům kurikulární povahy učí děti a žáky, formuje jejich názory a postoje, utvrzuje, případně zaměňuje jejich percepční a kognitivní schémata, v mnoha případech podněcuje k interiorizaci konstrukčních metakognitivních entit, atributů a strategií, které se s opravdovými edukačními cíli rozcházejí. Lidé žijící na území České republiky vyznačující se odlišnou etnicitou oproti většinové části populace mohou být občany České republiky. Učebnice je však ve školském kontextu prezentují jako cizince, jako jednotlivce nebo kolektivy osob, kzteré do ČR přišli s různými záměry. Co je ještě alarmující, je skutečnost, že nejen pedagogičtí pracovníci v terénu, ale i ti, kteří připravují budoucí pedagogy v pregraduální přípravě, prezentují, nebo zastávají tyto názory ve velmi obdobném módu.
Jestliže ve školním vzdělávání dochází prostřednictvím implementace do obsahu kurikula k učení se o jakékoliv jinakosti s jejími prezentovanými znaky či vlastnostmi, pak tento jev je ve vzdělávací transmisi konstruován jako jev generalizovaný, prototypní, případně archetypální, čímž umocňuje kategorizaci lidí tímto klíčem. Pak ztěží lze hovořit o percepční a kognitivní formaci jinakosti jako jevu zcela přirozeném u objektů školního vzdělávání.

- *O romském etniku žijícím na území České republiky nelze hovořit jako o homogenní, jednolité skupině. Romové se endogenně diferencují (explicitně, implicitně) dle různých kritérií. Kritériem bývá např. jazyk, společenské postavení, příslušnost k dané subnarodnostní skupině a další. Na základě uvedeného lze tedy konstatovat, že na našem území žije několik mnoho romských etnických skupin, jež se vyznačují svou vlastní charakteristikou. Ta odráží způsob společenského fungování, způsob komunikace a konstruování vlastního systému hodnot uvnitř etnika. Podíváme-li se na diferenciaci Romů žijících v České republice z perspektivy romského jazyka, resp. jeho dialektů.* (Kaleja, M. 2012)

S reflexí k současným otázkám terénního školství se zaměřujeme v tomto kontextu v návaznosti na výše uvedený text na děti a žáky, jichž sociální prostředí, ve kterém žijí, vyrůstají a které formuje jejich socializační procesy, utváří tak jejich výstupy. Jedná se o rodinné prostředí dítěte, ve kterém existují sociální vazby, spojené s jedinečnou strukturou rodinného uskupení. Jeho členové se vyznačují specifickými znaky, společně vytvářejí obraz toho, co obecně společenská veřejnost vnímá jako „"jiné", nebo „odlišné" a v některých případech označuje jako „jiné socio-kulturní prostředí". Nemusí se jednak však o jinakost kulturologickou, neboť aspekty kulturní v obecném pojetí představují veškeré produkty lidského bytí, jejich podoba je vázána na vlastního tvůrce.

V našem pedagogickém terénu se setkáváme v kontextu fenoménu sociokulturní jinakosti rodinného zázemí dítěte, žáka školního vzdělávání často s atribucí k vlastnostem, které mají blízkou povahu k sociálnímu vyloučení, resp. na některých místech se objevuje výčet socio-edukativních předpokladů či projevů, které by pedagogická veřejnost ve vzdělávání dotčených dětí a žáků s takto připisovanými atributy měla očekávat. Příkladem může být kategorie sociálního vyloučení, sociokulturní odlišnosti, nebo také sociálního znevýhodnění atp. Kategorie sociálního vyloučení sama o sobě zahrnuje mnoho interpretací a do jejího rámce náleží jiné, někdy jí velmi blízké, totožné, nebo etiologicky či kauzálně propojené atributy. Behaviorální a jiné atribuované projevy obecnou populací a pedagogickou veřejností nevyjímaje vůči lidem s popisovanou či jinou odlišností, nebývají, jak ukazují současné prezentované výzkumy (Kaleja, M. 2015) vždy přívětivé. Výzkumy speciálněpedagogicky orientované, a také výzkumy sociálně pedagogicky zaměřené, včetně veřejně dostupných sociologických analýz potvrzují, jak pedagogická veřejnost vnímá, řídí a konstruuje procesy, ve kterých se intaktní setkávají s dětmi a žáky s prostředí jakkoliv jinak odlišného. A to přitom nemusí jít o žáka se speciálními vzdělávacími potřebami. Takového žáka Školský zákon definuje §16, odst. 1 a popisuje jej jako žáka, který k naplnění svých vzdělávacích možností nebo k uplatnění nebo užívání svých práv na rovnoprávném základě s ostatními potřebuje poskytnutí podpůrných opatření. Vzdělávání žáků se speciálně vzdělávacími potřebami upravuje vyhláška č. 27/2016 Sb., o vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a žáků nadaných.

Děti a žáci z prostředí sociální exkluze mohou vykazovat známky speciálních vzdělávacích potřeb dle platných aktuálních legislativních předpisů. Tyto projevy mohou mít také přímou kauzální souvislost s existencí sociální exkluze, v níž dlouhodobě žijí a vyrůstají. Legitimně však hovoříme o nastavení podpůrných opatření dětem a žákům se speciálními vzdělávacími potřebami ve chvíli, kdy projdou procesem speciálněpedagogické diagnostiky a bude jim školním poradenským pracovištěm určen 1. stupeň, nebo případně školské poradenské zařízení určí 2. až 5. stupeň podpůrných opatření. (Kaleja, M. 2015)

Aplikací principů individualizované a diferencované výuky respektující individuální vzdělávací možnosti žáků se speciální pedagog významně podílí na optimalizaci sociálních vztahů v edukační realitě. (Kaleja, M., Zezulková, E., 2016) Připravenost porozumět žákům s rizikovými projevy školní neúspěšnosti vyžaduje primárně ochotu všech participujících účastníků společného vzdělávání v rámci každé školy vytvářet příznivé sociální klima, založené na vzájemné úctě, toleranci, uznání, empatii, spolupráci a pomoci druhému. Pojem „společné vzdělávání" nevyjadřuje vzdělávání žáků „s" a „bez" potřeby podpůrných opatření, netýká se „jen" žáků. Bez systematické podpory žákům, jejich zákonným zástupcům a pedagogům, bez kvalitního poradenského systému nelze naplnit cíle *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020*.

Do celého uváděného vymezení vkládáme také označení, se kterým se v odborných zdrojích domácí a zahraniční provenience setkáváme. Jedná se o kategorii sociokulturní znevýhodnění, kterou jedna z tematických zpráv České školní inspekcí s názvem *Kvalita vzdělávání v sociálně vyloučených lokalitách* (2015) popisuje:

- *„…proces, v jehož rámci je jedinci, skupině jedinců či komunitě výrazně znesnadňován či zcela zamezován přístup ke zdrojům, pozicím a příležitostem, které umožňují zapojení do sociálních, ekonomických a politických aktivit majoritní společnosti…“*
- *„…je často spojeno a projevuje se zejména (nikoli však pouze): prostorovým vyloučením (jedinci a skupiny postižené sociálním vyloučením často žijí v uzavřených a/nebo izolovaných lokalitách s nízkou úrovní bydlení a nedostatečnou občanskou vybaveností), symbolickým vyloučením spojeným se stigmatizací (zevšeobecňujícím přisuzováním negativních vlastností) jedinců či skupin, nízkou mírou vzdělanosti a ztíženou možností tuto nevýhodu překonat, ztíženým přístupem k legálním formám výdělečné činnosti, závislostí na sociálních dávkách a s tím spojenou materiální chudobou, rizikovým životním stylem, špatnými hygienickými poměry a s nimi souvisejícím horším zdravotním stavem, životními strategiemi orientovanými na přítomnost, uzavřeným ekonomickým systémem vyznačujícím se častým zastavováním majetku a půjčováním peněz na vysoký úrok (lichva a tzv. rychlé půjčky), větším potenciálem výskytu sociálně patologických jevů (např. alkoholismu, narkomanie či gamblerství) a kriminality (zvýšeným rizikem stát se pachatelem, ale i obětí trestné činnosti), sníženou sociokulturní kompetencí (např. jazykovou bariérou, nezkušeností či neznalostí vlastních práv a povinností)“*

Zpráva popisuje sociokulturně znevýhodněného žáka, jak byl vnímán pro potřeby prováděného šetření a říká, že jím byl chápán takový žák, který z následujících kritérií splňuje přinejmenším tři:

- alespoň jeden rodič je nezaměstnaný;
- nejvyšší ukončené vzdělání alespoň jednoho z rodičů je základní;
- nestandardní bytové a hygienické podmínky (např. žák nemá vyhrazené místo na učení, nemá vlastní postel, v bytě není zavedena elektrická přípojka);
- vyučovací jazyk školy je jiný než jazyk, kterým hovoří dítě doma.

Modely, s kterými se dítě ve svém mikro sociálním prostředí setkává a které jsou mu vštěpovány intencionální či funkcionální povahou, jsou těmito charakteristikami podmíněné. Škola jako výchovně-vzdělávací instituce již při vstupu dítěte do vzdělávací trajektorie předpokládá akademickou připravenost odpovídající věku a rozumovým schopnostem dítěte. Dítě tak v procesu edukace zahajuje vzdělávací trajektorii odlišně oproti dětem vyrůstajícím mimo prostředí sociální exkluze. Ve školské praxi se setkává s odlišnými behaviorálními modely, otázka kulturně-společenská a kompetence jazyková dosahují rovněž odlišné úrovně. Tyto atributy budují proces osvojování akademických poznatků, dovedností a zkušeností, formují kompetence v užší a v širším slova smyslu. (Kaleja, M. 2015)

Nicméně probíhající výzkumná analýza praktického využívání kurikula ve vztahu k tvorbě strategií v kontextu vzdělávání sociokulturně znevýhodněných jedinců v současnosti, není realizována, přestože se jedná o téma pro inkluzi ve vzdělávání významné. V inkluzivních procesech počítáme s přímou spoluúčastí dotčených a očekáváme, že implikace elementárních principů humanismu, podtrhující uznání hodnoty každého člověka a respektování jeho případné jinakosti, je zcela samozřejmá. Takové pojetí koncepce vzdělávání deklaruje diverzitu společnosti, její akceptaci a vede všechny zúčastněné k vnímání heterogenity lidí za jev přirozený, vyskytující se v různých společenských situacích, ve kterých se v průběhu své životní dráhy nacházejí, ve kterých se vzájemně (ve všech směrech) ovlivňují.

4. Klíčová zjištění z výzkumu k subjektivně vnímané připravenosti pedagogů

V období 2014-2015 jsme realizovali celoplošný sociologický výzkum zaměřený na analýzu připravenosti pedagogů základních škol v rámci 13 krajů České republiky (mimo hl. města

Prahy), přičemž sledovaný fenomén jsme kategorizovali do těchto výzkumných oblastí: orientace pedagogů, terénní praxe pedagogů, pohled pedagogů na inkluzi, které v kontextu našeho výzkumu považujeme za nosné pilíře subjektivně vnímané připravenosti pedagoga (N 2005) k edukaci všech skupin dětí a žáků s různorodou socio-edukativní charakteristikou. Výzkumně jsme sledovali subjektivně vnímanou připravenost pedagogů. Tato koncepce zohledňovala dříve realizované výzkumy a jejich klíčová zjištění k řešenému fenoménu. Metodou v našem případě bylo dotazování a technikou dotazník vlastní konstrukce (Kaleja, M. 2015) obsahující potřebné náležitosti. Zajímali jsme se především o skutečnosti, které dle našich dosavadních vědecko-výzkumných aktivit, jež jsme uskutečnili v posledních letech a jejichž výsledky jsme také průběžně veřejnosti zveřejňovali, ukazují na nemalou míru nepříznivé determinace jistých faktorů ve vzdělávání cílových skupin dětí a žáků. V textu je interpretujeme prostřednictvím definovaných závěrů, směřující k dvěma výzkumným otázkám.

Jaká je orientace pedagogů základních škol v klíčových tématech, zasahujících do konceptu sociální exkluze a edukace?

- Téměř 92 % pedagogů koncepty sociální znevýhodnění a sociální exkluze považují za synonymum, ač tomu tak ve skutečnosti není. Téměř 84 % pedagogů se domnívá, že v sociálně vyloučených lokalitách v České republice žijí výhradně Romové, ač tomu tak podle známých sociologických analýz není. Téměř 67 % pedagogů se domnívá, že žáci se sociálním znevýhodněním by se měli vzdělávat podle kurikula pro žáky s mentálním postižením. Téměř 96 % pedagogů se domnívá, že žáci se sociálním znevýhodněním mají mentální postižení.

Jaká je (reálná) terénní praxe pedagogů základních škol v edukaci žáků cílových skupin?

- Z dotazovaných pedagogů 74 % udává, že k žákům romského etnika v procesu školní edukace je vhodné přistupovat frontálně a není potřeba aplikace zvláštního přístupu. Z dotazovaných pedagogů 87 % konstatuje, že k žákům s mentálním postižením v procesu školní edukace je vhodné přistupovat frontálně a není potřeba aplikace zvláštního přístupu.

Reálná terénní školská praxe ukazuje na to, že pedagogičtí pracovníci nejsou dostatečně připraveni vzdělávat všechny děti, žáky, studenty v konceptu společného vzdělávání. Ač státem garantované kurikulum s odlišnostmi počítá a latentně vybízí k uskutečňování vzdělávacích procesů, a to za předpokladu uvědomění si a zachování své profesní pedagogické korektnosti na straně vyučujících, nedá se říci, že aspekty řízení výuky, v jejichž rámci názorová a postojová schémata jsou vůči odlišnostem formovány, mají podobu příznivou. Výchovně vzdělávací cíle uvedené v příslušných kurikulech vzdělávání jsou závazné. Pedagogičtí pracovníci jsou povinni je tedy respektovat, a vytvářet tak obsahy vzdělávacích celků, uplatňovat takové strategie a přístupy, jejichž záměry povedou k naplnění toho, co vzdělávaný má v institucionálním školním vzdělávání získat.

5. Závěr

Vzdělávání ve školním prostředí se realizuje prostřednictvím schálených dokumentů státní a školní úrovně. Ty mnohdy nereflektují aktuální pozadí České republiky a pedagogové, kteří se jimi v plném rozsahu řídí, uskutečňují jej v procesech školní edukace, formují názory, postoje, hodnoty a podílejí se na vytváření vztahů dětí a žáků k lidem, k předmětůmm k jevům. V učebnicích, v publikacích, o které se školy opírají, není dostatenčně objasněn kontext českého lidu, českého národa, Čechů, obyvatelů České republiky, občanů jednotlivých měst v České republice. A pedagogové se touto chybnou normalizací danou textem tohoto předmětu, jenž může, ale nemusí sloužit jako nástroj, pomůcka, opora nebo prostředek škoního vzdělávání, nikoliv jako jeho jádro, dogma, nekriticky řídí. Zajišťují transmisi, která se zohledněním paradigmat výchovy a vzdělávání, není korektní. Školní

vzdělávání má vést ke kultivaci osobnosti, k rozvoji dětí a žáka. V jeho rámci diskrimace, xenofobie, netolerance, negativismus nemá své místo. Pedagog je pevnou, konstantní vyrovnanou osobností, která ve svém působení neuplatňuje pricipy prosté generalizace, archepypálnosti, jež by mohly způsobit škodu nebo újmu dětem, žákům nebo jejich blízkým. Pedagog si je vědom svých rezerv v otázce připravenosti k výkonu své profese. Neustále na sobě pracuje, rozvíjí své schopnosti a kultivuje svou osobnost.

Příspěvek vznikl díky realizaci projektového záměru OP VVV s názvem Přímá a jasná podpora školské inkluze - otázka školy, rodiny, okolí, s reg. č. CZ.02.3.61/0.0/0.0/15_007/0000239, který v období 2016 – 2019 řeší Slezská univerzita v Opavě

Použitá literatura

1. Česká školní inspekce. *Tematická zpráva – Kvalita vzdělávání v sociálně vyloučených lokalitách.* [dokument pdf]. Praha, 2015. Dostupné z: https://www.csicr.cz/Csicr/media/Prilohy/PDF_el._publikace/Tematick%c3%a9%20zpr%c3%a1vy/2015_TZ_socialne_vyloucene_lokality.pdf
2. GAC, spol. s. r. o. *Analýza sociálně vyloučených lokalit z roku 2015* [dokument pdf]. Praha, 2015. Dostupné z: https://www.gac.cz/cz/nase-prace/aktualni-zakazky
3. KALEJA, Martin a kol. *Romové-otázky a odpovědi v českém a slovenském kontextu.* 1. vyd. Ostrava : Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2012.
4. KALEJA, Martin, ZEZULKOVÁ, Eva. *Školská inkluze versus exkluze: Vybrané kontexty vzdělávání sociálně vyloučených dětí a žáků s potřebou podpůrných opatření.* Ostrava : Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2016.
5. KALEJA, Martin. *(Ne)připravený pedagog a žák z prostředí sociální exkluze.* Opava: Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik v Opavě, 2015.
6. KALEJA, Martin. *Determinanty edukace sociálně vyloučených žáků z pohledu speciální pedagogiky.* 1. vyd. Ostrava : Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2014.
7. KALEJA, Martin. *Romové a škola versus rodiče a žáci.* 1. vyd. Ostrava : Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2011.
8. MAŇÁK, Josef; JANÍK, Tomáš; ŠVEC, Vlastimil. *Kurikulum v současné škole.* Brno: Paido, 2008.
9. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání*. Praha, 2018
10. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání.* Praha, 2017
11. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Vyhláška č. 27/2016 Sb., o vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a žáků nadaných*
12. PRŮCHA, Jan. *Multikulturní výchova. Příručka (nejen) pro učitele*. Praha: Triton. 2011.
13. ŠTECH, Stanislav. Zřetel k učivu a problém dvou modelů kurikula. *Pedagogika.* 2009, roč. 59, 2. s. 105-116.
14. ŠTECH, Stanislav. Profesionalita učitele v neo-liberální době. *Pedagogika.* 2007, 57, 4, s. 326-337. ISSN 3330-3815.
15. ŠVARCOVÁ, Iva. *Základy pedagogiky.* 1.vyd. Praha: VŠCHT Praha, 2005.
16. Vláda České republiky. *Strategie romské integrace do roku 2020* [dokument pdf]. Praha, 2014. Dostupné z: https://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/Strategie-romske-integrace-do-roku-2020.pdf
17. Vláda České republiky. *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020.* [dokument pdf]. Praha, 2014. Dostupné z: http://icv.vlada.cz/assets/ppov/udrzitelny-

rozvoj/vybory-rvur/Zapis_VpVUR_14-11-25_priloha-c--7_Strategie-vzdelavaci-politiky-Ceske-republiky.pdf
18. Výzkumný ústav pedagogický, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Rámcového vzdělávacího program pro obor vzdělání ZŠS.* Praha, 2008.
19. *Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon)*

Kontaktní údaje

doc. PhDr. et PhDr. Martin Kaleja, Ph.D.
Výzkumné centrum pro sociální začleňování
Fakulty veřejných politik v Opavě, Slezské univerzity v Opavě
Bezručovo nám. 885/14
746 01 Opava, Česká republika
e-mail: Martin.Kaleja@fvp.slu.cz

Mgr. Lada Červeňáková
Výzkumné centrum pro sociální začleňování
Fakulty veřejných politik v Opavě, Slezské univerzity v Opavě
Bezručovo nám. 885/14
746 01 Opava, Česká republika
e-mail: Lada.Cervenakova@fvp.slu.cz

FILOSOFIE, POLITOLOGIE A DĚJINY

PHILOSOPHY, POLITICS AND HISTORY

NUMBER OF PAPERS: 9

VÝVOJ ROKOVANÍ ČESKEJ A SLOVENSKEJ POLITICKEJ REPREZENTÁCIE O ŠTÁTOPRÁVNOM USPORIADANÍ ČESKEJ A SLOVENSKEJ FEDERATÍVNEJ REPUBLIKY (ČSFR) A JEJ ROZDELENIE

THE DEVELOPMENT OF THE ROLE OF THE CZECH AND SLOVAK POLITICAL REPRESENTATION ON THE STATISTICAL AGREEMENT OF THE CZECH AND SLOVAK FEDERATIVE REPUBLIC (CSFR) AND ITS DISSOLUTION

Matej Mindár

Abstrakt

V roku 2018 si pripomíname 100. výročie vzniku Česko-Slovenskej republiky a 25. výročie jej mierového a ústavného rozdelenia na dva samostatné štáty Českú a Slovenskú republiku. Po Zamatovej revolúcii sa nová politická česká a slovenská reprezentácia snažila nájsť vhodný prijateľný kompromis v otázke nového štátoprávneho usporiadania. Nakoniec sa ukázalo, že najlepšia cesta bude pre český a slovenský národ ísť si vlastnou cestou. Česko-slovenská skúsenosť môže byť príkladom aj pre súčasnú EÚ, prípadne pre Veľkú Britániu či Španielsko, ktorých minoritné národy sa pokúšajú dnes získať nezávislosť.

Kľúčové slová: *Ústava ČSSR, federácia, pomlčková vojna, kompetenčný zákon, štátna zmluva*

Abstract

In 2018 we commemorate the 100th anniversary of the Czechoslovak Republic and the 25th anniversary of its peaceful and constitutional division into two separate states of the Czech and Slovak Republics. After the Velvet Revolution, the new political Czech and Slovak representations soughted to find a suitable acceptable compromise on the issue of a new state organization. Finally, it turned out that the best way for the Czech and Slovak nations would be to go their own way. The Czech-Slovak experience can also be an example for the current EU, or the United Kingdom or Spain, whose minority nations are trying to gain independence today.

Key words: *Constitution of the Czechoslovak Socialist Republic, federation, dash war, Competency Law, State Treaty*

1. ČESKO-SLOVENSKÉ VZŤAHY DO JÚNOVCH VOLIEB 1990

1.1. Ústava Československej socialistickej republiky (ČSSR) z roku 1960

Ústavu z 11. júla 1960 prijalo komunistické jednokomorové Národné zhromaždenie ako ústavný zákon č. 100/1960 Sb.[1] Formálne ostala v platnosti aj po spoločensko-politických zmenách v roku 1989.[2] Ani po tomto období sa českým a slovenským ponovembrovým politickým predstaviteľom nepodarilo prijať na pôde Federálneho zhromaždenia novú demokratickú federálnu ústavu. Prešla niekoľkými zásadnými zmenami a oficiálne sa

[1] RYCHLÍK, J. (2015): Češi a Slováci ve 20. století (Spolupráce a konflikty 1914-1992), s. 431
[2] STEIN, E. (2000): Česko-Slovensko (Konflikt, roztržka, rozpad), s. 38.

skončila jej platnosť až rozdelením Česko-Slovenskej federatívnej republiky.[3] V roku 1968 prešla zásadnou novelizáciou, keď vtedajšie Národné zhromaždenie schválilo 27. októbra 1968 Ústavný zákon o česko-slovenskej federácii č. 143/1968 Sb. Zákonná úprava vyriešila postavenie Slovenska s českým národom na princípe „rovný s rovným“. Práve demokratizačný proces umožnil realizovať federalizáciu štátu v praxi. Myšlienka federácie bola rozpracovaná poslancami Slovenskej národnej rady (SNR) na marcových rokovaniach o riešení štátoprávnych otázok. Z ich stretnutí vzišiel návrh postupného prechodu k federatívnemu usporiadaniu. V apríli 1968 vznikla pri Slovenskej národnej rade (SNR) komisia pripravujúca návrh ústavného zákona o federácii. Na jej čele stál profesor Karol Laco. O mesiac neskôr bol pri ústrednej vláde zriadený výbor pre prípravu federácie a kľúčová odborná komisia pre vypracovanie ústavného zákona na čele s Gustávom Husákom. V Čechách sa pertraktovalo heslo „nejdřív demokrace, potom federace“. Slovenská strana tieto problémy neoddeľovala, pretože považovala federáciu za integrálnu súčasť demokratizácie. Nakoniec si túto ideou osvojilo aj nové proreformné stranícke vedenie v apríli 1968 a ukotvilo ju do Akčného programu KSČ.[4] *„…je proto nevyhnutelné dosáhnout zásadního obratu i ve státoprávním uspořádání vztahů Čechů a Slováků a provést i příslušné ústavní změny. Nastává proto se vší vážností potřeba, aby byla respektována výhoda socialistického federativního uspořádání jako uznávané a osvědčené státoprávní formy soužití rovnoprávných národů ve společném socialistickém státě...“*[5] Okupácia vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968 zmenila situáciu. Federácia sa síce presadila, ale už v zmenených podmienkach. Prijatie už spomínaného Ústavného zákona o česko-slovenskej federácii č. 143/1968 Sb. sa uskutočnilo 27. októbra 1968. Podpísaný bol presne na 50. výročie prijatia Deklarácie slovenského národa (Martinská deklarácia) 30. októbra 1968 v historických priestoroch novozrekonštruovaného Bratislavského hradu. Nové štátoprávne usporiadanie vstúpilo do platnosti 1. januára 1969.[6] Československá socialistická republika sa stala federatívnym štátom zloženým z dvoch rovnoprávne postavených republík Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky. Ústavný zákon takisto deklaroval, že obidve republiky si navzájom rešpektujú svoju suverenitu, ale aj suverenitu Československej socialistickej republiky a zároveň Československá socialistická republika rešpektuje suverenitu národných štátov. Novelizovaná ústava jasne určovala výlučné právomoci federálnych orgánov medzi ktoré patrili: zahraničná politika (uzatváranie medzinárodných zmlúv, zastupovanie Československej socialistickej republiky v medzinárodných vzťahoch a rozhodovanie v otázkach vojny a mieru), národná obrana, federálne štátne hmotné rezervy, federálne zákonodarstvo a správa v rozsahu pôsobnosti federácie a kontrola činnosti federálnych orgánov a ochrana federálnej ústavnosti. Do spoločnej pôsobnosti Československej socialistickej republiky a obidvoch republík patrili zase právomoci v oblasti: plánovania, financií, emisnej činnosti, cenových vecí, zahraničných hospodárskych vzťahoch, priemyslu, poľnohospodárstva a výživy, dopravy, pošty a telekomunikácii, rozvoja vedy a techniky, práce, miezd a sociálnej politiky, sociálnych ekonomických informácií, právnej úpravy socialistického podnikania, normalizácie, veci mier a váh, priemyselných práv, vnútorného poriadku a bezpečnosti štátu, veci tlače a iných informačných prostriedkov. Právomoci, ktoré neboli taxatívne zverené do rúk federálnych orgánov patrili výlučne do pôsobnosti republík. Najvyšším orgánom štátnej moci a jediným zákonodarným zborom sa stalo Federálne zhromaždenie. Skladalo sa z dvoch rovnoprávnych snemovní Snemovne ľudu (200 poslancov) a Snemovne národov (150 poslancov, 75 volených v Česku a 75 volených na Slovensku). Veľmi dôležitý článok z pohľadu Slovenska sa stal

[3] RYCHLÍK, J. (2015): Češi a Slováci ve 20. století (Spolupráce a konflikty 1914-1992), s. 431
[4] HAVIAR, Š. A KOL. (2017): Národný kalendár 2018, s. 130-132.
[5] Akční program KSČ s. 13. Dostupné na internete: http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/405_1.pdf
[6] HAVIAR, Š. A KOL. (2017): Národný kalendár 2018, s. 132.

článok 42 o zákaze majorizácie, pretože k akémukoľvek schváleniu ústavných zmien museli českí a slovenskí poslanci v Snemovni národov hlasovať oddelene. Bol potrebný súhlas trojpätinovej väčšiny všetkých poslancov Snemovne národov zvolených v Českej socialistickej republike a trojpätinovej väčšiny všetkých poslancov zvolených v Slovenskej socialistickej republike. Práve tento článok sa neskôr ukázal ako dôležitý prvok v ponovembrovom vývoji spoločného štátu, pretože už demokraticky zvolení slovenskí poslanci do Snemovne národov dokázali účinne blokovať ústavné návrhy poškodzujúce slovenské záujmy. [7] V rokoch 1970 a 1971 nastal postupný prechod od autentickej k unitárnej federácii. Podarilo sa presadiť niekoľko legislatívnych zmien Ústavného zákona o federácii. Novelizácia okliešťila kompetencie republík na úkor federálnej vlády najmä v hospodárskej oblasti.[8]

1.2. Pokus o tzv. trojjedinú ústavu

Tzv. normalizačný režim priniesol v otázke vzájomných vzťahov Čechov a Slovákov mnohé nové problémy najmä v oblasti vnímania federácie spoločného štátu z roku 1968. Prevažná väčšina Slovákov vnímala normalizáciu ako nástroj opätovnej centralizácie a popretie ich obrodného procesu, na druhej strane absolútna väčšina Čechov si normalizáciu spájala práve s federalizáciou a obsadením niektorých vysokých funkcií v štáte občanmi Slovenskej socialistickej republiky. Väčšina Slovákov považovala za potrebné sústrediť rozhodujúce štátne kompetencie do rúk republikových vlád a federálnu vládu si želali viac menej ako reprezentanta štátu navonok. Česká strana naopak pokladala za svoju federálnu vládu a republikovú českú vládu pokladala za niečo nadbytočné a nepotrebné. Tieto faktory ukazovali rozdielne videnie štátu. Slováci výrazne odlišovali svoju dvojakú identitu- slovenskú ako primárnu a federálnu ako odvodenú. Česi sa identifikovali s celým štátom a pokladali ho za svoj národný štát.[9] Na konci 80. sokov 20. storočia vďaka reformnej politiky perestrojky a glasnosti v ZSSR vedenú Michailom Gorbačovom vyvolala ako jediná významnejšia politická aktivita vedenia KSČ pred 17. novembrom 1989 v Slovenskej socialistickej republike spoločenskú pozornosť snahu pražského centra na poslednú chvíľu pred očakávaným politickým zemetrasením odbúrať základné princípy federalizmu z pôvodného Ústavného zákona o česko-slovenskej federácii a obnoviť centralistickú štruktúru štátu. Návrat k unitárnemu štátu sa malo legislatívne zabezpečiť tzv. trojjedinou ústavou ČSSR. V princípe popierala základné zásady duálnej federácie z roku 1968 a to zásady rovnosti medzi národmi a ich národnej suverenity.[10] V októbri 1989 pod hrubým nátlakom a vyhrážkami vtedajšieho ministra neskôr federálneho predsedu vlády Mariána Čalfu Slovenská národná rada (SNR) odobrila prijatie tzv. trojjedinej ústavy, čo bolo faktické zrušenie federácie. Vďaka novembrovým udalostiam SNR na svojom prvom zasadnutí po 17. novembri 1989 svoj súhlas s prijatím tzv. trojjedinej ústavy odvolala. Súčasný poslanec NR SR za Slovenskú národnú stranu Anton Hrnko v otázke česko-slovenských vzťahov v rámci federácie zastáva názor, že: „*Výrazné momenty krízy štátneho spolužitia sa ukázali už v diskusiách z príležitosti 70. výročia vzniku Česko-slovenska, ale aj napr. publikované pasáže Biľakových spomienok obsahovali výrazné svedectvo vážnych rozporov vo vtedajšom vedení štátu v slovenskej otázke. Korunu všetkému nasadil český premiér L. Adamec, ktorý práve*

[7] Ústavní zákon ze dne 27. října 1968 o československé federaci. Dostupné na internete: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1968.html

[8] HAVIAR, Š. A KOL. (2017): Národný kalendár 2018, s. 132.

[9] HRNKO, A. (2012): Slováci a ich národné bytie v Európe vznik 2. Slovenskej republiky (Zborník prednášok z konferencie), s. 79

[10] Anton Hrnko- Koniec Česko-Slovenska a obnovenie slovenskej štátnej samostatnosti. Dostupné na internete: https://www.hrnko.sk/2015/11/07/vysli-nova-publikacia-o-slovenskych-dejinach/

v roku 1988 predniesol svoje nekompromisné stanovisko: „Každý za své.“ Možno je to prehnané, ale osobne pokladám práve toto vyjadrenie za začiatok delenia federácie.“[11]

1.3. Ponovembrové rokovania o štátoprávnom usporiadaní Česko-Slovenska- pomlčková vojna

Prvé kroky po Nežnej revolúcií roku 1989 sa niesli v duchu demokratizácie politického systému, návratom občianskych slobôd a obnovy súkromného vlastníctva a podnikania. Pád komunistického režimu okrem iného znamenal aj znovuotvorenie otázky slovensko-českého spolužitia.[12] Nová politická reprezentácia si preto uvedomovala, že jedna z najdôležitejších otázok, ktoré bude treba vyriešiť je určiť nové postavenia národných republík v štáte a nové definovanie vzťahu dvoch konštitučných národov. Už prvé vyhlásenie Verejnosti proti násiliu z 23. novembra 1989 obsahovalo okrem iného aj požiadavku, aby Slovenská národná rada sa stala skutočným parlamentom Slovákov.[13] Aj v českej spoločnosti na sa začiatku revolúcie ozvali skupiny, ktoré si uvedomovali nutnosť riešiť slovensko-české spolužitie v smere posilňovania úloh republík. Návrh z dielne Občianskeho fóra z novembra 1989 vo svojej podstate obsahoval mnohé požiadavky predkladané na Slovensku v čase oponentúry voči tzv. trojjedinej ústave. No veľmi skoro nastúpili prvé signáli opačných tendencií, keď novozvolený česko-slovenský prezident Václav Havel si nevybral za cieľ svojej prvej cesty hlavné mesto druhej konštitučnej republiky Bratislavu, ale Nemecko. V značnej časti slovenského obyvateľstva vyvolal odpor, keď sa prihlásil k odkazu Tomáša G. Masaryka a Edvarda Beneša.[14] Vo svojom vystúpení na pôde Federálneho zhromaždenia 23. januára 1990 využil svoju právomoc zákonodarnej iniciatívy a navrhoval zmenu štátnych symbolov, názvu armády a vypustiť z názvu štátu Československá socialistická republika slovo „socialistická“.[15] Nový česko-slovenský znak sa mal skladať zo znakov Česka, Moravy a Slovenska. Proti takémuto návrhu sa ozvali slovenské heraldici. Nesúhlasili aby moravská orlica mala rovnaké postavanie ako český lev a slovenský dvojkríž.[16] Prezident pôvodne očakával, že aj napriek tomu jeho tri návrhy Federálne zhromaždenie bez menších problémov schváli. Keďže predtým nedošlo k žiadnej porade a poslanci neboli dopredu s jeho návrhmi oboznámení dostal odpoveď, že najskôr sa musia republiky dohodnúť na svojich vlastných štátnych znakoch. Neskôr už po konzultáciách s najvyššími predstaviteľmi česko-slovenského parlamentu navrhol novú variantu s názvom Česko-Slovenská republika. Medzitým skupina českých a slovenských poslancov predložila ďalšiu alternatívu Československá federatívna republika. Prezidentov nápad s pomlčkou vyvolal vlnu protestov vo veľkej časti českej verejnosti a českých poslancov. Slovenská strana naopak tento návrh privítala. Predseda Federálneho zhromaždenia Alexander Dubček priznal, že sa s návrhom stotožnila celá slovenská parlamentná reprezentácia. V emotívnej parlamentnej debate začala časť českých poslancov obhajovať vehementne čechoslovakizmus a pomlčku chápali ako urážku českého národa. Za prijateľný návrh považovali názov Československá federatívna republika. Slovenskí poslanci videli pomlčku ako symbol odmietnutia čechoslovakizmu. Pri hlasovaní bol prezidentov návrh s pomlčkou odmietnutý hlasmi českých poslancov. Alternatívny návrh bez pomlčky prešiel v Snemovni ľudu a vďaka uplatneniu zákazu majorizácie v slovenskej

[11] HRNKO, A. (2016)- Vznik Slovenskej republiky 1. januára 1993 (Siločiary- Vedecký časopis o ekonomike a politike), s. 56.
[12] RYCHLÍK, J. (2015): Češi a Slováci ve 20. století (Spolupráce a konflikty 1914-1992), s. 571.
[13] HRNKO, A. (2012): Slováci a ich národné bytie v Európe vznik 2. Slovenskej republiky (Zborník prednášok z konferencie), s. 80.
[14] HRNKO, A. (2016)- Vznik Slovenskej republiky 1. januára 1993 (Siločiary- Vedecký časopis o ekonomike a politike), s. 57.
[15] STEIN, E. (2000): Česko-Slovensko (Konflikt, roztržka, rozpad), s. 61.
[16] RYCHLÍK, J. (2015): Češi a Slováci ve 20. století (Spolupráce a konflikty 1914-1992), s. 576.

časti Snemovne národov nebol prijatý.[17] Proti prijatiu boli aj slovenské inštitúcie vrátane Slovenskej národnej rady, ktorá prišla s vlastným návrhom Federácia Česko-Slovensko. Týmto návrhom chcela upozorniť svet, že česko-slovenský štát nebol iba českým štátom. Návrh slovenského parlamentu okamžite získal širokú podporu slovenskej verejnosti. V Čechách bol jednoznačne odmietnutý, pretože názov Česko-Slovensko pripomínal druhú pomníchovskú republiku. 29. marca 1990 po dlhých rokovaniach schválilo Federálne zhromaždenie ústavný zákon č. 81/1990 Sb. Bol prijatý názov Československá federatívna republika. V praxi to znamenalo, že slovenská verzia so spojovníkom Česko-slovenská federatívna republika bola len neoficiálnym názvom. Toto riešenie samozrejme slovenskú stranu neuspokojilo. Na Slovensku okamžite začali protesty proti novému názvu štátu a demonštranti sa po prvý raz vyslovili za nezávislosť. Aj česká verejnosť sa veľmi radikalizovala. Na rôznych podpisových akciách požadovali, aby sa Federálne zhromaždenie venovalo dôležitejším veciam ako bol spor o pomlčku, ktorú väčšina Čechov jednoznačne odmietala. Nakoniec českí poslanci Občianskeho fóra ustúpili a 20. apríla 1990 schválilo Federálne zhromaždenie ďalší ústavný zákon č. 101/1990 Sb., kde bol prijatý nový názov štátu Česká a Slovenská federatívna republika. Českí národní socialisti odmietli tento zákon podporiť a zároveň otvorili otázku, či by nebolo lepšie riešenie secesia Slovenska.[18] Podľa prieskumu verejnej mienky z júna 1990 iba 39% respondentov považovalo vzťahy Čechov a Slovákov za priateľské.[19] Tu sa ukázalo, že žiadna slovenská politická strana vo svojom programe nemôže vynechať národný charakter a otázku česko-slovenských vzťahov. Kým v Českej republike dominovali v roku 1990 otázky ďalšieho politického vývoja, ekonomické reformy, tak na Slovensku podobne ako v roku 1968 dominovala otázka jeho postavenia v spoločnom štáte.[20] Ďalší problém v otázke spolunažívania Čechov a Slovákov v spoločnom štáte kedy sa musela slovenská vláda a Slovenská národná rada ohradzovať proti zasahovaniu federálnych orgánov do výlučnej kompetencie. V januári 1990 sa federálna vláda pokúsila prevziať do svojej kompetencie riešenie národnostnej otázky, ktorá bola podľa ústavy v kompetencii republiky. Keďže česká politika chcela v otázke maďarského problému prejsť do úlohy arbitra aj týmto rozhodnutím vyvolala pohyby, ktoré nakoniec viedli k rozdeleniu federácie.[21]

2. OBDOBIE MEDZI VOĽBAMI (JÚN 1990-JÚN 1992)

2.1. Rokovania o novom kompetenčnom zákone

Druhou vážnou krízou, ktorá podlomila základy spoločného štátu bol tzv. trenčiansko-teplický proces. Odstupujúca slovenská vláda národného porozumenia pod vedením Milana Čiča predstavila na záver svojho funkčného obdobia vlastnú predstavu o slovensko-českých vzťahoch v spoločnom štáte. Túto predstavu si osvojila väčšina slovenskej spoločnosti, že nový štátoprávne usporiadanie by malo byť založené na primárnej suverenite republík a odvodenej, obmedzenej suverenity federácie.[22] Na návrh slovenskej vlády sa na zámku Lnáře začiatkom apríla 1990 uskutočnilo prvé historické stretnutie dvoch republikových vlád. V duchu porozumenia sa obe vlády dohodli, že sa budú usilovať o rovné zastúpenie Čechov a Slovákov vo federálnej vláde. Vo svojom vyhlásení zdôraznili potrebu svojbytnosti a celistvosti národných republík, pričom odmietli centralistický a byrokratický systém. Začiatkom júna 1990 druhé stretnutie republikových vlád sa uskutočnilo v kúpeľnom meste Luhačovice. Na čele slovenskej vlády už stál Vladimír Mečiar. Spolu s českým premiérom

[17] STEIN, E. (2000): Česko-Slovensko (Konflikt, roztržka, rozpad), s. 61-62.
[18] RYCHLÍK, J. (2015): Češi a Slováci ve 20. století (Spolupráce a konflikty 1914-1992), s. 576.
[19] STEIN, E. (2000): Česko-Slovensko (Konflikt, roztržka, rozpad), s. 63.
[20] RYCHLÍK, J. (2015): Češi a Slováci ve 20. století (Spolupráce a konflikty 1914-1992), s. 571-572
[21] HAVIAR, Š. A KOL. (2017): Národný kalendár 2018, s. 45.
[22] HAVIAR, Š. A KOL. (2017): Národný kalendár 2018, s. 46.

Petrom Pithartom zastával názor, že ústavodarný proces musí byť ukončený počas prvého dvojročného funkčného obdobia. 8.-9. augusta 1990 sa v slovenskom kúpeľnom meste Trenčianske Teplice stretli zástupcovia všetkých troch vlád. Vladimír Mečiar a Petr Pithart navrhovali rozsiahle prenesenie kompetencií na republiky, pričom federácii mali zostať kompetencie v oblasti meny, obrany a zahraničnej politiky. Zástupcovia federálnej vlády tento návrh zamietli. Jediné na čom sa všetky strany zhodli bola dohoda o vytvorení desiatich špeciálnych komisií, ktoré majú vypracovať základné zásady do konkrétnych návrhov. Neskôr sa však ukázalo, že nebolo možné zladiť rôzne návrhy ako prerozdeliť všetky možné kompetencie na výlučne federálne, výlučne republikové a spoločné ešte podrobnejšie ako uvádzal ústavný zákon č. 143/1968 Sb. Rokovania sa z odbornej roviny preniesli na čisto politickú.[23] Česi chceli zachovať Česko-Slovensko a federáciu chápali ako prerozdelenie kompetencii. Za hlavné kritérium považovali funkčnosť federácie s určitými právomocami ako zahraničná politika, obrana a mena. Naopak slovenská strana vychádzala z toho, že existujú dva štáty, ktoré len delegovali svoje právomoci spoločným federálnym orgánom. Preto česká vláda a Česká národná rada rokovali o vzniknutej situácií, pričom nevylúčili ani rozpad štátu. Pred finálnym hlasovaním kompetenčného zákona pripravila česká vláda tajný krízový plán pre prípad náhleho rozpadu ČSFR. Tento plán v podstate reagoval na slovenský materiál, ktorý posudzoval postavenie Slovenska v prípadne odtrhnutia.[24] Finálna podoba kompetenčného zákona bola schválená Federálnym zhromaždením 12. decembra 1992 [25] ako ústavný zákon č. 556/1990 Sb. Po obsahovej stránke výrazne obmedzoval právomoci federálnych orgánov a vypustil výlučnú pôsobnosť federácie aj v oblasti zahraničnej politiky a obrany. V praxi to znamenalo, že sa nevylučovalo vytváranie samostatných medzinárodných zmlúv a budovanie vlastných ozbrojených zložiek republík. Kým česká strana považovala kompetenčný zákon za maximum, tak pre Slovensko znamenal len prvý krok ku konečnému cieľu dosiahnutia česko-slovenského súštátia.[26]

2.2. Rokovania o Česko-Slovenskej štátnej zmluve

Za tretí závažný problém štátoprávnej krízy bol tzv. mílovský proces. Išlo o sériu rokovaní na hradoch a zámkoch. Rokovania sa rozbehli na jar roku 1991.[27] Keďže predseda Federálneho zhromaždenia Alexander Dubček mal na stole šesť rôznych návrhov novej federálnej ústavy vo februári 1991 predseda Kresťansko-demokratického hnutia Ján Čarnogurský navrhoval, aby pred prijatím federálnej ústavy uzavreli obidve republiky medzi sebou štátnu zmluvu. Podľa návrhu by takáto zmluva nielen znovu definovala rozdelenie kompetencií medzi federáciu a republikami, ale položila by aj nové základy spoločného štátu. [28] Pri rokovaniach s Petrom Pithartom už ako nový slovenský premiér požadoval, aby zmluva bola právne záväzná medzi oboma republikami. V podstate sa mala stať akousi právnou poistkou, že sa česká strana nepokúsi znovu obnoviť centrálne riadený štát. Z tohto dôvodu mala mať trvalú platnosť a nemohla byť zmenená ináč než uzavretím novej zmluvy medzi republikami. Požiadavku jej právnej záväznosti považovala česká strana za neprijateľnú. Rovnako aj česká verejnosť sa stavala k Čarnogurskému návrhu odmietavo. Nakoniec predsa len česká strana začala akceptovať myšlienku uzatvorenie zmluvy, no len ako politický dokument, ktorý vy viedol k prijatiu novej federálnej ústavy. Takéto riešenie ale nebolo prijateľné pre slovenskú stranu.[29] 2. mája 1991 na tlačovej konferencii za účasti zástupcov slovenskej vlády a všetkých

[23] STEIN, E. (2000): Česko-Slovensko (Konflikt, roztržka, rozpad), s. 63- 66.
[24] RYCHLÍK, J. (2015): Češi a Slováci ve 20. století (Spolupráce a konflikty 1914-1992), s. 580-581.
[25] HAVIAR, Š. A KOL. (2017): Národný kalendár 2018, s. 46.
[26] RYCHLÍK, J. (2015): Češi a Slováci ve 20. století (Spolupráce a konflikty 1914-1992), s. 581-582
[27] HRNKO, A. (2012): Slováci a ich národné bytie v Európe vznik 2. Slovenskej republiky (Zborník prednášok z konferencie), s. 89.
[28] STEIN, E. (2000): Česko-Slovensko (Konflikt, roztržka, rozpad), s. 93.
[29]RYCHLÍK, J. (2015): Češi a Slováci ve 20. století (Spolupráce a konflikty 1914-1992), s. 583-584.

politických strán oznámil predseda ústavnej komisie Slovenskej národnej rady Karol Plank dosiahnutie kompromisu. Slovenská strana naďalej síce trvala s uzavretím zmluvy medzi republikami, ale nemala sa už opierať o medzinárodné právo. Plankov kompromis počítal, že republiky nie sú subjektmi medzinárodného práva, ale štátneho. Podľa dohody slovenská strana nebude požadovať medzinárodnú zmluvu, ale zmluvný základ medzi dvoma republikami, ktorý by neanuloval federáciu. Cieľom takejto zmluvy malo byť nové prerozdelenie kompetencií medzi federáciu a republiky.[30] Na prezidentskom zámku v Lánech 12. mája 1991 česká delegácia predložila návrh Dohody ČNR a SNR o štátoprávnom usporiadaní ČSFR. Tento návrh predpokladal jednokomorové Federálne zhromaždenie, pričom ústavné zákony sa mali schvaľovať priamo republikové parlamenty.[31] 17. júna rokovania pokračovali v Kroměříži. Na týchto rokovaniach sa po prvý krát zúčastnili aj predstavitelia širokého spektra opozičných strán. Všetci okrem Slovenskej národnej strany sa zhodli na zachovaní spoločného štátu. Podľa prezidentovho hovorcu Michala Žantovského bol odobrený prezidentský návrh, ktorý počítal s vytvorením nového zákonodarného orgánu Federálnej rady ako novej hornej komory. Členov tejto hornej komory mali menovať republikové parlamenty. Takisto došlo k dohode, že má byť vypracovaná zmluva a jej prijatie malo podliehať republikovým parlamentom. Tiež sa dohodlo, že novú federálnu ústavu musia ratifikovať republikové národné rady.[32] Okrem Slovenskej národnej strany všetky ostatné politické subjekty považovali referendum ako jediný možný nástroj zániku spoločného štátu. Práve na základe Kroměřížskych rokovaniach využil Václav Havel presadenie ústavného zákona o referende č. 327/1991 Sb. Federálne zhromaždenie tento návrh schválilo 18. júla 1991.[33] Podľa tohto zákona mohol federálny prezident vypísať referendum na návrh Federálneho zhromaždenia v oboch republikách. Takáto forma referenda mala jednoznačne asymetrický charakter, ktorá bola neprijateľná pre slovenských národných poslancov. Podľa ústavného zákona prezident mohol vypísať referendum aj na základe návrhu republikových parlamentov len v jednej z nich. Ústavný zákon ale neriešil v prípade úspešného referenda akým spôsobom republika vystúpi z federácie. Výslovne stanovoval, že vystúpenie ktorejkoľvek republiky nie je možné rozhodnúť ináč ako len referendom v príslušnej republike. V súvislosti so schválením tohto ústavného zákona sa už od septembra 1991 radikalizovala česká a slovenská spoločnosť. Problém referenda sa opäť dostal na rokovanie Federálneho zhromaždenia 6. novembra 1991 schválením zákona č. 490/1991 Sb. o vykonaní referenda. Predpokladom uskutočnenia referenda musela byť podľa tohto zákona jasná formulácia otázky s možnosťou odpovedať „áno“ alebo „nie“. Neskôr sa ukázalo, že formulácia takejto otázky v kontexte štátoprávneho problému nebola jednoduchou vecou. Federálne zhromaždenie začalo o nej rokovať 13. novembra 1991. Poslanci za Slovenskú národnú stranu považovali vypísanie referenda ako záchranu federácie. Nakoniec sa ukázalo, že Federálne zhromaždenie nie je schopné naformulovať referendovú otázku a prezident Václav Havel tak nemohol referendum vypísať.[34] Rovnaký problém s naformulovaním referendovej otázky nastal aj po júnových voľbách 1992. Rozpravu o vypísaní referenda inicioval súčasný český prezident Miloš Zeman. Po sedemhodinovom rokovacom maratóne nevznikol ani náznak textu referendovej otázky. Návrhov bolo niekoľko desiatok a všetky do jedeného boli zmietnuté zo stola. Padol dokonca návrh, aby boli rôzne otázky v každej republike. Podľa bývalého poslanca Federálneho zhromaždenia za Slovenskú národnú stranu Štefana Paulova to bol jeden z kľúčových psychologických momentov, keď federálni

[30] STEIN, E. (2000): Česko-Slovensko (Konflikt, roztržka, rozpad), s. 97.
[31] RYCHLÍK, J. (2015): Češi a Slováci ve 20. století (Spolupráce a konflikty 1914-1992), s. 584.
[32] STEIN, E. (2000): Česko-Slovensko (Konflikt, roztržka, rozpad), s. 100-102.
[33] RYCHLÍK, J. (2015): Češi a Slováci ve 20. století (Spolupráce a konflikty 1914-1992), s. 584.
[34] HRIVÍK, P. (2012): Slováci a ich národné bytie v Európe vznik 2. Slovenskej republiky (Zborník prednášok z konferencie), s. 25-26.

poslanci boli šokovaní, že sa formulácia referendovej otázky stala neprekonateľným problémom. Vtedy väčšina profederálnych českých poslancov si uvedomila, že ČSFR sa nedá udržať. Týmto sa otvorila cesta k tvorbe ústavného zákona o zániku federácie.[35] Po Kroměřížskych rokovaniach prevzali zodpovednosť rokovanie o štátnej zmluve medzi republikami predsedníctva oboch národných rád. Prvé rokovanie sa uskutočnilo v Bratislave 5.-6. septembra 1991. Podpredseda Slovenskej národnej rady Ivan Čarnogurský prečítal desať problematických bodov. Všetci sa okrem Slovenskej národnej strany vyslovili za zachovanie spoločného štátu. Novovytvorené politické hnutie HZDS s predsedom Vladimírom Mečiarom podporovalo konfederačné štátoprávne usporiadanie. Strana demokratickej ľavice navrhovala prijať nový ústavný zákon o štátoprávnom usporiadaní. Česká strana naopak presadzovala federáciu a jasne sa postavila proti konfederačným prvkom. Slováci trvali na tom, aby štátna zmluva sa stala právnej záväznou pre Federálne zhromaždenie. V spoločnom vyhlásení sa obidve predsedníctva zhodili na zachovaní kontinuity ČFSR a dodržiavania ústavných princípov. Ďalšie kolo rokovaní sa uskutočnilo 22.-23. októbra 1991 v barokovom zámku Štiřín pri Prahe. Väčšinu času sa rokovalo o vymedzí kompetencií pre federálne orgány. Slovenská strana v zahraničnej politike trvala na tom, že republiky by mali byť oprávnené uzatvárať v rámci svojej pôsobnosti zmluvy nielen zo súčasťami iných štátov, ale aj so štátmi ako celkom. Nezhody pretrvávali aj v ďalších oblastiach ako menovej politike, emisných bánk, ochrany životného prostredia, občianstva a energetiky. Ivan Čarnogurský takisto trval na tom, aby bola štátna zmluva právne záväzným dokumentom. Za českú stranu Jan Kalvoda nesúhlasil s tým, že zmluvnými stranami mali byť republiky. Séria rokovaní sa uzatvorila v Milovech nad Žďárou, keď 3.-8. februára 1992 expertné komisie ČNR, SNR, vlád ČR, SR a ČSFR sa dohodli na kompromisnom znení zmluvy. Tzv. Mílovská zmluva bola prijatá 8. februára 1992. Kresťansko-demokratické hnutie ustúpilo od pôvodnej požiadavky, aby zmluva bola uzatvorená medzi republikami. Slovenská národná strana a HZDS mílovský návrh odmietli, pretože neobsahoval princíp zvrchovanosti Slovenska.[36] Vo svojej podstate zabezpečoval českej strane supremáciu, pretože likvidovala najmä základný mechanizmus „rovný s rovným“ zákaz majorizácie.[37] Predsedníctvo SNR 12. februára 1992 pomerom hlasov 10:10 tento návrh neprijalo. Návrhom zmluvy z Mílov vyčerpali republikové národné rady svoje možnosti dohodnúť sa na modeli prijateľnom pre obe rokujúce strany. Toto hlasovanie v predsedníctve SNR naznačilo hlboký rozpor nielen medzi slovenskými politikmi, ale aj v spoločnosti. Mílovská zmluva sa tak stala najväčšou politickou nedohodou medzi slovenskými a českými politikmi od novembra 1989. Zásadné rozdiely v názoroch politických elít na oboch stranách ukázali rôzne nazerania na spoločný štát. Tento fakt predurčil aj postoje politických aktérov po voľbách v júny 1992.[38]

3. ROZDELENIE ČESKO-SLOVENSKA

Druhé demokratické voľby v ČSFR 5.-6. júna 1992 sa stali rozhodujúcimi pre zánik spoločného štátu a vznik nových nezávislých štátov Českej republiky a Slovenskej republiky. Suverénny víťaz volieb v Čechách ODS presadzovala centralizovanú (funkčnú) federáciu, naopak víťaz volieb na Slovensku HZDS ju vo svojom päťvariantnom riešení odmietlo, čo zákonite viedlo k nedohode. Voľby ukázali, že Slováci odmietajú existujúcu formu česko-slovenskej federácie. Veľká väčšina populácie podporila tie politické strany, ktoré presadzovali buď samostatný štát, konfederáciu, alebo voľnejšiu formu federácie.[39] Po

[35] PAULOV, Š.: Od federácie k samostatnosti. (Kultúra). s.1.
[36] RYCHLÍK, J. (2015): Češi a Slováci ve 20. století (Spolupráce a konflikty 1914-1992), s. 594-595.
[37] HAVIAR, Š. A KOL. (2017): Národný kalendár 2018, s. 47.
[38] KUBÍN, Ľ. (2002): Rola politických elít pri zmene režimu na Slovensku, s. 82.
[39] HRIVÍK, P. (2012): Slováci a ich národné bytie v Európe vznik 2. Slovenskej republiky (Zborník prednášok z konferencie), s. 34-35.

dlhých a náročných rokovaniach nakoniec Federálne zhromaždenie schválilo ústavný zákon č. 542/1992 Sb. o zániku federácie 25. novembra 1992 o 13:21 hodine. Prijatie tohto zákona otvorilo priamu cestu k vzniku dvoch nástupníckych štátov Českej republiky a Slovenskej republiky. Rozdelenie ČSFR mierovou a ústavnou cestou predstavoval stabilizačný prvok pre politický vývoj v strednej Európe.[40]

Použitá literatúra

1. HAVIAR, Š. A KOL.: *Národný kalendár 2018.* Martin: Matica slovenská, 2017. 264 s. ISBN 978-80-8128-198-3
2. HRIVÍK, P.: Na ceste k modernej slovenskej štátnosti: Návrat k niektorým osudovým udalostiam v parlamente ČSFR. In: *Slováci a ich národné bytie v Európe vznik 2. Slovenskej republiky.* Bratislava: Panslovanská únia, 2012. 7-75 s. ISBN 978-80-970685-3-0
3. HRNKO, A.: Slovenský parlament pred vznikom suverénnej Slovenskej republiky rokoch 1990-1993. In: *Slováci a ich národné bytie v Európe vznik 2. Slovenskej republiky.* Bratislava: Panslovanská únia, 2012. 77-101 s. ISBN 978-80-970685-3-0
4. HRNKO, A.: Vznik Slovenskej republiky 1. januára 1993. In: *Siločiary (Vedecký časopis o ekonomike a politike).* Bratislava: Slovenská ekonomická spoločnosť-Nezávislé združenie ekonómov Slovenska, Február 2016, roč. XIV. č.1. 53-63 s. ISSN 1336-4634
5. KUBÍN, Ľ.: *Rola politických elít pri zmene režimu na Slovensku.* 1. vydanie. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2002. 177 s. ISBN 80-224-0721-6
6. PAULOV, Š.: Od federácie k samostatnosti. In: *Kultúra.* Bratislava: Factum bonum s.r.o., 20. november 2017, roč. XX. č.20. 1-3 s. ISSN 1335-3740
7. RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století (Spolupráce a konflikty 1914-1992).* 2.vydanie. Praha: Nakladatelství Vyšehrad, spol.s.r.o., 2015. 688 s. ISBN 978-80-7429-631-4
8. STEIN, E.: *Česko-Slovensko (Konflikt, roztržka, rozpad).* 1.vydanie. Praha: Academia, nakladatelství Akademie věd České republiky, 2000. 371 s. ISBN 80-200-0752-0
9. Ústavní zákon ze dne 27. října 1968 o československé federaci https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1968.html citované 14.11. 2018
10. Akční program KSČ http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/405_1.pdf citované 14.11. 2018
11. Koniec Česko-Slovenska a obnovenie slovenskej štátnej samostatnosti. Dostupné na internete: https://www.hrnko.sk/2015/11/07/vysli-nova-publikacia-o-slovenskych-dejinach/ citované 15.11. 2018

Kontaktné údaje

Mgr. Matej Mindár
Celouniverzitné pracovisko Katedra politológie
Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne
Študentská 2
911 50 Trenčín, Slovenská republika
email: matej.mindar@tnuni.sk

[40] PAULOV, Š.: Od federácie k samostatnosti. (Kultúra). s.1.

ŽIDOVSKÁ TEMATIKA V ČESKO-ŽIDOVSKÉ PERSPEKTIVĚ: CYKLUS POVÍDEK „MODCHE A REZI“

JEWISH TOPICS FROM POINT OF VIEW OF CZECH-JEWISH MOVEMENT: THE CYCLE OF STORIES „MODCHE A REZI“

Alexej Mikulášek

Abstrakt

V následujícím příspěvku se zaměřujeme na soubor povídek nazvaný Modche a Rezi, který byl napsán Vojtěchem Rakousem (1862-1935, vl. jménem Adalbert Österreicher/Östreicher). V těchto povídkách, jež se staly edičně nejúspěšnějším cyklem jeho prozaického díla, zobrazil tento spisovatel a žurnalista české židy žijící na vesnici, do ní plně „vrostlé“. Vytvořil v něm realistické a přesvědčivé charaktery postav. Člen česko-židovského „asimilačního“ hnutí, jehož počátek spadá do sedmdesátých let minulého století, i čestný člen „Spolku českých akademiků židů“ vytvořil celou řadu komických situací. Tyto mají své kořeny v koexistenci Čechů a židů/Židů. Čeští židé se v nich stali neoddělitelným elementem českého kulturního prostoru. Rakousovo dílo je zcela idylické, ale autor je rovněž vynikající vypravěč, jeho literární jazyk je bohatý a stylisticky konkrétní.

Klíčová slova: *Vojtěch Rakous, česká a židovská témata v literatuře, česko-židovské hnutí*

Abstract

In his paper, the author focuses on the cycle of stories named „Modche and Rezi“. This collection was written by Vojtěch Rakous (1862–1935, pseudonym of Adalbert Österreicher/Östreicher). In these stories, it was the most celebrated cycle of his works, the writer and journalist depicted the rural Czech Jews. He created realistic and convincing characters. The member of Czech Jewish „assimilationist“ movement, starting in the 1870s, and the honorary member of the Kapper Academic Society created a lot of comic situations for his readers. The language and topics have their roots in the co-existence of Jews with Czechs. The Czech Jews became an inseparable part of our country. His literary work is fully idyllic, but Vojtěch Rakous was a magical storyteller as well, his language is rich and concrete.

Key words: *Vojtěch Rakous, Czech and Jewish topics in literature, Czech-Jewish movement*

1. ÚVOD

Spisovatel Vojtěch Rakous (Adalbert Österreicher/Östreicher, 1862–1935) zůstává dosud nejen významným představitelem česko-židovského hnutí přelomu 19. a 20. století, avšak především ceněným autorem „*četných povídek, črt, humoresek, fejetonů a polemických esejí s českožidovskou tematikou*.“[1] Jejich přínos bývá spatřován v tom, že židovský svět představují, „*s přednostním zřetelem na židovské chalupníky a zproletarizované venkovany*“

[1] MIKULÁŠEK, Alexej; GLOSÍKOVÁ, Viera; SCHULZ, Antonín B.: Literatura s hvězdou Davidovou. Praha: Votobia, 1998, s. 297. ISBN 80-7220-019-4. Jen několik biografických poznámek: narodil se v rodině chudého židovského domkaře ve Starém Brázdimě (u Brandýsa nad Labem), kde navštěvoval židovskou školu, vyučil se v obchodním domě s galanterním zbožím, živil se jako obchodní cestující, své literární příspěvky zasílal do časopisů Paleček, Naše hlasy nebo Národní listy. V druhé polovině osmdesátých let 19. století začala jeho těsná spolupráce s Karlem Fischerem, editorem Kalendáře českožidovského, přispívá dále do Rozvoje (založeného Viktorem Vohryzkem) nebo Českožidovských listů (redigovaných rovněž Karlem Fischerem).

jako „*přirozeně český*“, kdy „*splývají jeho Židé se svým křesťanským okolím sociálně, zájmově i jazykově, zůstávajíce přitom uvnitř něho zřetelně zvláštním společenstvím. Vnějškově je vyznačují tradiční zvyklosti a dodržování náboženských předpisů, vnitřně je propojeno přísným a nereflektovaným lpěním na víře, vědomím sounáležitosti i charakterem svých členů*“.[2] Jeho snad nejznámější povídkovou prózou se stal cyklus humoristických próz nazvaný podle hlavních aktérů Modche a Rezi. Byl publikován poprvé samostatně roku 1926[3] s podtitulem „*cyklus obrázků ze života venkovských židů*“ (v pražském nakladatelství Obelisk) a těšil se i později pozornosti ediční (dvousvazková kolekce z r. 1938, dále 1958, 1968, 1992, 2009), ale i četných adaptátorů. Ovšem už v roce 1922 byly povídky s postavami obou manželů přeloženy Emile Saudkem do němčiny pod názvem Die Geschichten von Modche und Resi und anderen lieben Leuten (vyšly v pražském nakladatelství Tribuna). Jeho jméno se ocitlo i v barcelónské antologii českého humoru Humor en serio: una antología checa, vydané roku 2017 v La Fuga ediciones[4]. Některé povídky cyklu byly zdramatizovány samotným autorem, též zfilmovány roku 1926 (v režii Přemysla Pražského, např. s Karlem Nollem v roli Špánka, s Emanem Fialou jako Edou Kantůrkem a Ferencem Futuristou coby Rudi Kantůrkem). Ve stejném roce byla hra Modche a Rezi nastudována pro Divadlo Komedie. Ve třicátých letech ji hrálo divadlo Akropolis[5], v roce 1948 (v režii Josefa Schettiny) ji nastudovali v Divadle města Žižkova, etc. Povídky cyklu Vojkovičtí a přespolní byly rovněž upraveny pro potřeby ostravského rozhlasu (režijně se na nich podílel Antonín Rýdl).[6] Mezi nesčetnými adaptacemi jmenujme ještě Matěje T. Růžičku (inscenace v královopolském Divadle 7 a půl, roku 2000), autorskou dvojici Pavel Špirk a Markéta Týmová[7] nebo inscenaci povídky Modche a Rézi na židovském bále (byla součástí 13. ročníku festivalu židovské kultury Šamajim v Třebíči roku 2016).

---

[2] Srov. OPELÍK, Jiří (ed.): Lexikon české literatury. Osobnosti, díla instituce 3, M–Ř, Sv. II. P–Ř. Praha: Academia 2000, s. 1210.

[3] Šlo vlastně jen o trojici povídek, a to Záselky, Když se okna tloukla a Rezina poslední hodinka (Praha: Obelisk, 1926, 74 str.). Ve stejném roce vyšlo v tomtéž nakladatelství dramatické zpracování dvou dalších povídek, a to Modche na svobodě a Pokřtěni (118 str.). Až tři roky po autorově smrti vydal pražský nakladatel A. Neubert celý povídkový cyklus ve dvou svazcích společně s dalšími povídkami kolekce Vojkovičtí a přespolní (1. sv. 318 str., 2. sv. 289 str.) a s ilustracemi Jaroslava Vojny.

[4] Jeho povídka Grünfeldka a Seidlerka byla publikována společně s díly Jaroslava Haška, Karla Čapka, Svatopluka Čecha, Hrabala, Franze Kafky (!), Karla Poláčka a Ignáta Herrmanna.

[5] Jak uvádí Bořivoj Srba v České divadelní encyklopedii (v hesle Akropolis“), po „*vypuknutí hospodářské krize 1929, jež ohrozila existenci divadla, úroveň repertoáru značně poklesla. Od lokálních činoher (např. dramatizace Herrmannova románu U snědeného krámu) přecházel přes židovské frašky (Paní Poper tančí charleston; Modche a Rézi) k choulostivým pikantériím (Návštěva v ložnici apod.).*“ Jak patrno z dikce autora hesla, hodnotí útvar pouze jako „židovskou frašku“. Dostupné online na: http://encyklopedie.idu.cz/index.php/Akropolis

[6] Spisovatel, scenárista a režisér Zeno Dostál připravil pro ostravské studio Československé televize roku 1967 adaptaci pod názvem „Vojkovicovi“, těžící z povídkového cyklu Vojkovičtí a přespolní. V roce 2005 byla povídka ze sledovaného cyklu Modche a Rezi („Rézina poslední hodinka“) vysílána Českým rozhlasem Ostrava (pro rozhlas připravil Libor Magdoň, režie Miroslav Zelinský, četl Vladimír Polák). Interpretem dalších povídek pro potřeby rádia Proglas byl Václav Bour (v roce 2006) a ve stejném roce byl vysílán cyklus Vojkovičtí a přespolní v interpretaci Rudolfa Pellara. Z povídky Modche před odvodem se stala původní rozhlasová hra (Český rozhlas Ostrava 2014 v režii Tomáše Jirmana), v níž účinkovali Stanislav Malý, Stanislav Šárský, Alexandra Gasnárková ad. V roce 2016 vysílal Český rozhlas Vltava úvahu spisovatele Ondřeje Vaculíka (v režijní spolupráci Aleny Zemančíkové) „Když Rézi pekla macesy a Modche hauzíroval“ (dostupné online na: https://vltava.rozhlas.cz/ondrej-vaculik-kdyz-rezi-pekla-macesy-a-modche-hauziroval-5028738)

[7] Redakce časopisu opatřila publikovanou ukázku z dramatizace tímto komentářem: *„Přinášíme ukázku z dramatizace knihy povídek českožidovského prozaika VOJTĚCHA RAKOUSE Modche a Rézi. Dvoudílnou stejnojmennou komedii napsali v roce 2005 PAVEL ŠPIRK a MARKÉTA TÝMOVÁ. Tato nejnovější dramatická úprava knihy, těžící tematicky z přirozené koexistence českého a židovského prvku na naší vesnici, prozatím čeká na scénické uplatnění.“* (In Obrys-Kmen 2006, č. 24. Dostupné online na: http://www.obrys-kmen.cz/archivok/?rok=2006&cis=24&tisk=09)

2. ANALÝZY A INTERPRETACE

Hlavními aktéry povídkového souboru[8] jsou židovští manželé Mordechaj a Rive (resp. „Rifke“) Korefovi. Nikdo jim však neřekne jinak než domáckými podobami jmen, tedy „Modche“ a „Rezi“: tak je oslovoval „*celý svět*“ (Rakous: 5). Zvláště jméno Rezi je vysloveně česká familiární podoba křestního jména Tereza či Terezie (tak Rézinka – Rézi/Réza – Rezi). Rázná, energická a poněkud panovačná žena, milující pořádek a vládu nad svým manželem, nám současně o sobě prozrazuje, že je „*rozená Kantůrková*“ (Rakous: 6). Obě postavy jsou čistými protiklady, jež se doplňují. Oba jsou zdrojem komiky podobně jako jejich životní situovanost do prostředí české, křesťanské, tolerantní vesnice.

Židovské postavy jsou zde integrální součástí české vesnice, prostoru, jejího areálu. Oba hlavní aktéři žijí ve středočeské obci Sedletín, o níž jednou prohlásí Rezi pateticky, emfaticky: „*Zlatý Sedletín, zlatý náš domek*“ (Rakous: 43). Jistě existuje i vědomí odlišnosti, povědomí o židovském/křesťanském „my“ a „oni“, ale včlenění židovského prvku do nežidovského („nežidovského“) je substanciální a integrální. Vědomí či povědomí o „nás“ a o „nich“ totiž není ani antagonistické, ani distanční, existuje přirozeně jako vědomí přirozených odlišností mezi lidmi různých ras, vyznání a kultur – ovšem kultur velmi si blízkých a do jisté míry i splývajících. Majorita přijímá oba manžele jako Čechy svého druhu, jako „našince“, byť specifické – vírou a rituály. Proto je velmi obtížné v tomto cyklu oddělit to, co je „typicky židovské“, od toho „typicky českého“, protože mnohé hodnoty sdílejí obě komunity, majoritní i minoritní, naprosto stejně, třeba jiným způsobem. O nějaké „válce kultur“ nebo etnických střetech nemůže být ani řeč, nejsou k ní vytvořeny elementární podmínky: ekonomická konkurence či krize, nacionální předsudky o vlastní prevalenci či šovinismus, a vlastně ani náboženské, neboť židovství a křesťanství nestojí v rozporu. Spíše zde vše směřuje ke koexistenci, idylicky a s humorným nadhledem portrétované, nejednou i ke konvergenci... Jakkoli v nich majorita vidí příslušníky židovské menšiny, nevnímá je jako cizince, cizozemce či dokonce „přivandrovalce“ a nepřátele – jako nějaké konkurenty, jinověrce a škodlivé elementy.

Cyklus Modche a Rezi právě z této koexistence tematicky i situačně těží; plyne z ní více komických situací, než které vyplývají z pojetí obou židovských manželů coby protikladných a současně se doplňujících, reliéfních a rázovitých figurek, vhodných pro vkusnou, ale jinak povrchní zábavu, např. pro potřebu kalendářové povídky nebo kabaretního výstupu/scénky. Připomeňme si scénu s pečením macesů, práci, která se stává společným dílem židů i křesťanů (!), z jejichž strany jde de facto o sousedskou pomoc, výpomoc a zajímavou spolupráci. Nejen že tehdy byla „*okna do návsi otevřena dokořán*“ a u oken „*tísnili se děti i dorostlí*“, ale v Rezině „sednici“ je vidět „*všecky sedletínské selky, chalupnice i domkářky kolem dlouhé tabule v plné, horlivé práci*“ (Rakous: 46). Rakous dále se smyslem pro paradox a vůbec paradoxní situační komiku tento motiv rozvádí a popisuje, jak kolem „*macesové tabule*“ (Rakous: 46) bylo vidět „*po obou stranách sedletínské panímámy v nažehlených nedělních šatech válející macesy*“. S prací křesťanům pomáhají židé jako „*Nácek*“, dále „*zábořská její sestra*“ a samozřejmě Modche, jenž alespoň „*přiléval /.../ do kotlíku vody*“, přičemž celý domek „*byl pln ruchu a šumu*“ (Rakous: 47). A čtenář je svědkem dalšího rozvíjení a paradoxního jiskření, neboť jedna chalupnice chce při práci zpívat světskou píseň („*Nablízku za městem, tam spatříš hrob...*“), druhá však, výměnkářka Klenotka (sic!), se jala „*zpívati zbožnou, poutnickou píseň a všecky ostatní, i Šebestka, v zbožném zanícení zpívaly s ní*.“ (Rakous: 47) Tedy židovské macesy byly upečeny společnýma rukama židů i křesťanů, navíc za zpěvu poutnických katolických písní! A motiv je znovu rozehráván a gradován, když nás vypravěč zpravuje o tom, že byly k slyšení písně, „*za jejichž hlaholu nebožtík Klenot od*

[8] V následujících odstavcích citujeme vydání z roku 1992, tedy RAKOUS, Vojtěch: *Modche a Rezi*. Praha: Petrklíč, 1992. ISBN 80-852 43-29-6. Vydání obsahuje rovněž výbor z povídek cyklů „Kieslerův Lojza“, „Dědeček a babička“, „Židé a židovky“ a „Doma“. Editor není uveden.

nepaměti vodíval procesí do Staré Boleslavi." (Rakous: 47) Práce se podařila, povedly se macesy, „*jak náleží*" (Rakous: 47). Nechybí ani dobrá káva ani sousedské pečené buchty jako pohoštění, nechybí ani výslužka všem Reziným pomocníkům „*v podobě jednoho macesu*". Ale že štědrost nebyla jen nezištná, neopomene vypravěč připomenout: Rezi dobře věděla, že za „*každý ten maces*" rozdaný coby výslužka „*dostane zase po bochníku chleba, jakmile jen ta která panímáma bude péci*" (Rakous: 47). A protože byla Rezi oblíbená, nezůstane jistě sedět doma, bude-li třeba pomoci s pečením chlebů „křesťanských".

Podobných příkladů paradoxního jiskření česko-židovského a židovsko-křesťanského, situačního a jazykového humoru, lze uvést nespočet. Jejich základem je skutečnost, že židovský element je natolik vrostlý do českého venkovského prostředí, že s ním už už splývá. Připomeňme jen postavu Rezina jediného bratra Filipa a jeho ženy, obou k nerozeznání od české křesťanské majority – přitom jde nesporně o židovské postavy, které židovství nestaví na odiv ani jej nepřepínají, ani však nezapírají. Filip svou „*prostotou a nevychovaností*" připomíná „našince", jímž se ve skutečnosti, v očích majority i svých, vlastně stal. Byl nejen „handlířem", který jezdil „*a chodil z jednoho trhu na druhý, kupoval a prodával krávy*", ale stal se také sedlákem jako jeho sousedé, dokonce v tomto punktu „*vynikal ještě nad ostatní Kozarováky. To ostatně již neslo s sebou jeho povolání*", které jeho mravy zrovna nezjemnilo (Rakous: 59). Ani jeho žena „*nelišila se nijak od svého okolí. Bosa chodila celé léto, vařila jen jednou denně a od rána do večera lítala v jedné jen spodničce podkasané, z chléva do stodoly a ze stodoly do chléva*." (Rakous: 59). Místo odlišnosti a specifičnosti stojí identita ve smyslu totožnosti a stejnosti; na první pohled je opravdu nerozlišitelné, kdo je (či není) žid a kdo je křesťan, resp. se to stává nedůležitým. Lidé totiž sdílejí společné bazální hodnoty, kulturní, ale i materiální. Odtud jistá míra obdivu křesťanů k podnikatelským schopnostem Filipovým, který k „*prázdné chalupě, zděděné po rodičích, přikoupil během let dvacet strychů polí a pět i více kravek stálo vždycky v chlévě*" a v hradecké záložně měl „*uloženo pěkných pár stovek*" (Rakous: 59). Hospodářský vzestup je zdrojem obdivu, nikoli závisti. Lze samozřejmě namítat, že realita nebyla všude zdaleka tak idylická, jak ji Rakous líčí, ale autor si uvědomoval, že pro žánr humoristické povídky je jistá míra idylizace a idealizace nutná a žádoucí, že literatura není mechanický „otisk" skutečnosti a jako celek má mnoho funkcí.[9]

Případů česko-židovského sblížení, vzájemnosti, koexistence a konvergence lze v textu najít mnoho, a jsou jistě umělecky využity s humoristickou nadsázkou a bez exemplifikací s didaktickou nebo návodnou funkcí. Na vesnici se Korefovi a další židovské rodiny cítí být „doma" jako ostatní chalupníci, domkaři, řemeslníci, hokynáři, drobní sedláci etc. Celá vesnická obec „Sedletinských" nebo „Vojkovických" jest představena jako společenství svérázných, čtenáři dobře pamatovatelných, skoro reliéfních postaviček. Takto „zalidněný prostor české vesnice" je vůči židům přátelský, nevylučuje nikoho z nich, vždyť oni mají v zásadě stejné myšlení a cítění, stejnou či podobnou spirituální mentalitu, jen naplňovanou jiným způsobem. České výrazy jako „*pro boha všemohoucího*", „*bůh je trestej*" nebo „*pánbůh s námi*" jsou v jejich řeči náležité (Rakous: 11), nikoho nepřekvapí, sdílejí je s domácí křesťanskou majoritou. Výkon židovské bohoslužby se odehrává v „*kostele*", ano, právě tímto výrazem označují židé synagogu, a s nimi i vypravěč coby jejich „laskavý stín". Je-li synagoga nazývána „kostel", potom křesťanský chrám je nazýván jen se zpřesňujícím adjektivem –„křesťanský kostel". Rezi se dokonce ve chvílích velkého citového vypětí modlí „po křesťansku" i „po židovsku", promiskue, srov. „*Pánbu nás chraň a opatruj a smiluj se nad námi*" na jedné straně, ale rovněž „*pro jistotu, a aby si pánaboha naklonila i z jiné strany*" také po židovsku, tedy „*Šema jisroel adonaj elohejnu...*" (Rakous: 106).

[9] Samotný žánr idylické prózy, zdaleka nikoli humoristické, má v české literatuře umělecké reprezentanty už v Boženě Němcové (Babička, Dobrý člověk, Pan učitel) nebo Jindřichu Šimonu Baarovi (Holoubek, Jan Cimbura), rovněž v některých románech Karla Václava Raise (Zapadlí vlastenci), jimž vytýkat idyličnost by bylo dosti nemístné: idyličnost je jejich předností, sugerovanou přesvědčivými, v nejednou případě i realistickými prostředky.

Povšimněme si detailněji takového kulturního jevu, jímž je oslava židovského svátku veselí, v něčem podobného masopustu, tedy purim. Židovský bál v povídce „Modche a Rezi na židovském bále“ je vykreslen jako každý jiný český venkovský bál, veselice, a pokud bychom vypustili informaci vypravěče, že to byl „*po dlouhých letech zase první židovský bál*“ (Rakous: 16), mohli bychom usuzovat na vesnickou sešlost zcela „normální“, typickou z pohledu majoritní společnosti. Jednak se vše děje ve vojkovické hospodě U Antonína Karouška, kde prostor je osvětlován září „*pěti petrolejových lamp*“, stěny zdobí „*chvojkové pletence*“, hraje tu „*místní kapela, sestávající z devíti mužů*“ (o hodinu dříve, než se začínají scházet účastníci), sál je plný a panuje v něm „*všude tlačenice*“, také plno „*nádhery a parády, až zraky přecházely*“ (Rakous: 16). Je z povahy humoristické povídky, že Modche s Rezi se zde vyjímají trochu nepatřičně „*ve svých starožitných oddávacích úborech*“ (Rakous: 16). Stačí srovnat tuto scénu s popisem „besedy“, ještě slavnostnější než pouhý „bál“, v díle Zapadlí vlastenci K. V. Raise, kde v třinácté kapitole čteme: „*Na svatodušní pondělí bylo u Lípy na záspi a v síni plno zvědavých; nahlíželi okny a dveřmi, jak kantoři tančírnu vyzdobili, - o žádném pozdětínském bále nebylo po stěnách a kolem oken tolik chvojí a ani na Větrově nehořelo více svíček. V síni byla pokladna a principál u ní /.../ Pantatíků a panímam, junáků a dívek přišly zástupy, všickni ustrojeni jako do kostela, a panímámy se ještě ohlížely jedna po druhé, aby snad té besedě, kterou sám farář s kantorem uspořádaly, nedělaly hanbu. Tančírna byly plna vůně balšámu, šalvěje, božího dřevce a máty, kterážto kvítka, do kytiček svázána, měly dívenky na prsou, panímámy v prstech*“[10]. Pokud odhlédneme od skutečnosti, že Raisova „beseda“ je slavností vlasteneckou,[11] že je slavností prostoupenou deklamacemi a písněmi s obrozeneckou tematikou, je Rakousův popis „židovského bálu“ tematicky velmi blízký slavnostní atmosféře, oné „bodré náladě“, úborům, ozdobám nebo osvětlení Raisovy „hospody pozdětínské“. Na „židovském bále“ se rovněž točí pivo, a tři sklenice piva Modcheho nakonec zmohou. Bál se koná v české hospodě, je také příležitostí k tanci stejně jako navazování známostí dosud nesezdaných.

Korefovi se den co den stýkají, nikoli „potýkají“ s „jinověrci“, přičemž jsou od nich téměř k nerozeznání mluvou, oblečením, povahou. Kdyby čtenář nevěděl, že je Rezi židovka, potom by následující charakteristika její postavy mohla patřit komukoliv z vesnice: „*Tam Rezi bosa, v jedné sukni a bez kazajky zuřivě drhla zadní stranu postranic od postele. Přivítala kovářku jen tak na půl huby a oháněla se dále věchtem a hadrem, až zrak přecházel*“ (Rakous: 22). Jazykem a stylem je představena jako Češka, třeba jako jakákoliv jiná česká chalupnice při velkém úklidu. A přesto existuje jisté vědomí odlišnosti, jinakosti (byť nikoli výlučnosti). Tu a tam, málo nebo více znatelně se ono židovství samozřejmě projevuje, srov. např. v dialogu s „kovářkou“, Rezinou „*protější sousedkou*“, která se domnívá, že důvodem velkého úklidu musejí být nějaké „jejich“ svátky, tedy se ptá: „*Jaké to zas budete mít svátky?*“ (Rakous: 22). Anticipace oslav nějakého „svátku“ pro židy příznakového je toho dokladem. Na několika místech dává sám vypravěč najevo, že se Rezi a její domácnost přece jen něčím liší od ostatních, byť sám paradoxně dodává – „*čím, těžko naznačit*“ (Rakous: 79). Projevuje se tu „mezikulturní dialog“, např. když Rezi vysvětluje sousedce, co je purim, slovy – „*to je jako náš masopust*“ (Rakous: 24).

Vedle slov hebrejského původu, někdy žádajících implikovanému čtenáři vysvětlení, srov. „šarbile“, „šarbilach“, najdeme jistě i slova německá a německého původu, která by dnes působila „cize“, ale stejně působila i na představenou českou židovskou společnost. Příznaková je v tomto smyslu povídka „Záselky“, v níž se Hermann pokouší o jakýsi

[10] RAIS, Karel Václav: Zapadlí vlastenci. Praha: SNKLU, 1965, s. 281. Nikoli nepodobný obraz nabízí taneční zábava na s. 222 an.

[11] Raisův román začíná ve čtvrtek 24. 2. roku 1842, zato Rakousovy povídky jsou zasazeny do doby pozdější, před první světovou válku a jistě do jejího průběhu, jen v poslední povídce se připomene vznik Československé republiky: „*Na návsi byl shluk lidí, ozýval se zpěv, výskot, lidé se objímali jako smyslu zbavení, a z vikýře kovárny vlál červenobílý prapor*“. (s. 106)

prestižní rétorický výkon, protože „*se musí držet nějaká řeč*“ (Rakous: 28), ale zůstane jen u několikráte a rozpačitě opakovaného oslovení „*Meine Herren*“, takže ho pan Fried – samozřejmě česky – uklidní, že je zbytečné si „*mutýrovat mozek, beztoho se toho nikdo nenají*“ (Rakous: 28). A po úspěšných „záselkách“, rozbití hrníčku a rozdání „šarbilach“ posílá Rezi svého muže – „*pro pivo*“ (Rakous: 30). A ještě jeden motiv je důležitý, a tím jsou rituály spojené s „*záselky*“ (vlastně zásnubami), tedy rozbití koflíčku a ponechání si střepů, „*šarbilach*“, na památku a pro štěstí. I ty částečně připomenou české rituály „křesťanské“, ovšem dnes svatební.

Předmětný svět, „areál“ obklopující židovské postavy, je svět český a ony jsou do něj plně integrovány. Kdybychom neznali konfesi, existenci žádné „jinakosti“ by okolí nepociťovalo. Jako příklad lze uvést stručnou charakteristiku domku, v němž manželé Korefovi žijí. Ten „*se svou svěže zelenou zahrádkou a všecek vybílený a vydrhnutý*“ vypadal „*jako klícka*“ (Rakous: 24). I v jejich domku, ve světnici se vše „*lesklo pořádkem a čistotou. Každá maličkost na svém místě /.../ Nádobí v policích – masové zvlášť, mlékové zvlášť – přímo zářilo /.../ Žádná hospodyně v celém Sedletíně nedovedla tak umělecky ustlat postele jako Rezi. Sedletínské nevěsty chodily se před svatbou učit k Rezi stlát postele*“ (Rakous: 79).

Integrace do českého světa, splývání s ním je zcela evidentní, tematizovaná nejednou v každé z povídek tohoto humoristického cyklu. Příkladů bychom mohli snášet desítky a desítky, ale uveďme si ještě jeden krátký úryvek z povídky Když se okna tloukla, zajímavý už tím, že povídka reaguje na antisemitské výtržnosti. Autorovi a čtenáři mohla sloužit jako další „příklad“ toho, jak je antisemitismus absurdní, jakkoli prózu můžeme číst i jinak: jsou v ní popsány „počiny“ manželů „Toničky“ a „Ignáce“ Friedových, v nichž nic „specificky židovského“ nenalézáme, jakkoli příjmení Fried mohlo být vnímáno jako židovské. První („křestní“) jméno je důvěrně český, přímo familiární výraz z kulturního okruhu českého a lidového, druhé jméno má dokonce silné křesťanské konotace (spojené se svatým Ignácem z Loyoly, „zakladatelem Tovaryšstva Ježíšova a těhotných žen a dítek divotvorného ochránce“, kdybychom měli parafrázovat jeho obraz v barokních legendách). Fried je sice příjmení německého původu či německo-židovské, ale do českého prostředí integrované a v něm dobře známé (např. i spisovatel Norbert Frýd byl původně Fried). „*Po svatbě odstěhovali se oba mladí manželé do Křenku, vesničky to vzdálené jen asi půl hodiny od Sedletína, Rezina bydliště*.“ (Je tu silné vědomí čehosi blízkého, důvěrně známého, našeho, „našinectví“) „*Zrovna se to tak hodilo. Křenecký Kantůrek se stěhoval do Hradce a Ignác od něho najmul celý domek s kupeckým krámkem a osmi strychy políčka*.“ (Fakta nájmu malého hospodářství i zaměstnání kombinující maloobchod se zemědělskou činností nevzbuzují překvapivé asociace, výrazy „kupecký krámek“ nebo měrný výraz „strych pole“ jsou zobrazenému světu dobře známé, ani práce obou manželů nebyla v podmínkách české, či středočeské, vesnice ničím výjimečným.) „*A tak mladí manželé hned počali hospodařit. Tonička obstarávala krámek a domácnost a Ignác – hned po veselce a po ní všechno příbuzenstvo pro jeho velkou dobrotu mu říkali ‚Nácek‘ – Nácek sobě koupil dvě kravky do tahu – polní nářadí mu zanechal Kantůrek – a pilně si hleděl políček*.“ (Takto jednají mladí manželé jako ostatní „našinci“, oba pracují a „podnikají“ plně v souladu s představami majority o „pilném domácím hospodářství“.) „*V prázdných chvílích běhal ještě po okolních vesnicích a skupoval, co se dalo*.“ (Jen tento motiv „ještě“ upomene na židovské „hauzírnictví“, ale není příznakový, je spojen se snahou získat levně vše pro zemědělské hospodaření.) „*Náckovi a Toničce štěstí přálo*.“ A vypravěčovo výrazivo jakoby dávalo najevo, že i on i my jim to „štěstíčko“ přejeme. „*Křenečtí si je oblíbili*,“ tedy jednak jsou už svými ekonomickými aktivitami integrováni do české vesnice, ale dokonce jsou zde oblíbeni, a to z důvodů, jež následují: „*Toničku pro její vlídnost v krámě a velkou skromnost – šatila se Tonička prostičce a i do kostela chodila v šátku*.“ (Tonička ztělesňuje charakterové hodnoty a mentalitu, jež jsou českou majoritou preferované, ceněné a vážené, zde „vlídnost“ a

„skromnost“ – jsou rovněž blízké křesťanským ideálům, a chůze „v šátku“ do kostela přímo upomene na křesťanský způsob.) „*Nácka měli zase rádi jako svého, že dřel jako oni a že nad ně nevynikal ani duchem, ani zvláštním důvtipem. Říkali mu přátelsky ‚Nácek šantala‘.*“[12] „*Také se ale stala s Náckem náležitá změna. Po bývalém ulízaném hospodářském z makotřaského*[13] *dvora nebylo ani potuchy; chováním i zevnějškem úplně se přizpůsobil svému okolí; zkřenkovatěl.*“ (vše Rakous: 36). Poslední neologismus je jakousi kvintesencí obrazu integrace a asimilace – jinak popis „Nácka“, zde domácké podoby „křestního“ jména Ignác, upomene rovněž na výše připomínané idylické „obrázky“ Boženy Němcové nebo „vlasteneckou“ prózu Karla Václava Raise, ale v něčem snad také sentimentální prózy Vítězslava Hálka, vesměs všechny z devatenáctého století.

Podobné „našinectví“ prostupuje i obrazem, resp. literárním portrétem Filipa a „Terynky“ Kantůrkových, postav, o nichž chce Rezi vytvořit alespoň vnější dojem, jak jsou „židovsky“ zbožní, jakkoliv se to „Rezince“ mnoho nedaří. Původně nic „*židovského zde nebylo a vypadalo to zde jako u nějakých Petržilků*“ (Rakous: 68), v celé chalupě sehnala jen tři „*židovské knihy*“ a „*všecky naše modlitební knihy sem musil Modche odnést*“. A když se Modche (ten „*v cylindru*“) vrací s Filipem (onen „*v klobouku měkkém*“), oba samozřejmě „*z kostela*“ (tj. ze synagogy), tak „*nelišil se Filip nijakž od obyčejného kozarovského chalupníka. Byl pomalejší postavy, ale zavalitý a čilý přes svých šedesát let a šedivé vlasy*“ (Rakous: 68), jen cosi „*chytráckého, prohnaného v jeho očích prozrazovalo kravičkáře – člověka zvyklého vydělávati ve světě peníze*“ (Rakous: 68). A taktéž se neliší ani jazykem, slovním výrazivem – „*staré paní*“ z Kosové Hory bude říkat po vesnicku „*pajmámo*“, protože „*je to synova pajmáma*“ (vlastně tchyně). Domnělá konverze syna Rudolfa ke křesťanství i jej velmi trápí, ale současně Modchemu tvrdí, že já „*proti křesťanské víře nic nemám, já jsem s vojkovickým farářem jedna ruka. Kdykoli se sejdeme ve Vojkovicích v hospodě, vždycky si hodíme spolu bulku, a od jiného než ode mne by farář krávu nekoupil, kdyby mu ji jiný za polovičku dával.*“ (Rakous: 69) A dokonce mu přeje, aby mu „*pánbu*“ dal „*na tom jarmarce štěstí*!“ (Rakous: 69), což mu „*rabín ještě nikdy neřek*“, toho prý jen zajímá, „*kdy zaplatím, co jsem dlužen ke kostelu.*“ (Rakous: 69). A „pajmáma“ se Rezi jeví, že „*mluví, jako by pocházela ze Sedletína nebo Kozarovic, a ne z Kosové Hory*“ (Rakous: 71), a dokonce se dozvídá, že její „*tejnický bratr je křtěný*“ (Rakous: 71). Totéž, co si myslí Rezi o vesničanech v Kosové Hoře, si myslí „*pajmáma*“ o vesničanech vojkovických, tedy že „*taková pobožnost, jako je mezi židy kolem Vojkovic, není snad v celém světě*“ (Rakous: 71). A také si na křest bratra „*zvykla*“, došlo k tomu prý jen „*kvůli ženské*“ (Rakous: 71), dodává omluvně.

Identický, resp. „našinecký“ je i jazyk, kterým židé mluví. Tedy v Sedletíně mluví „po sedletínsku“, např. „*čím byla Rezi starší, tím řidčeji užívala mírných výrazů a vyjadřovala se čistě po sedletínsku.*“ (Rakous: 81). Rázovitě, jadrně, „od plic“ jako všichni.

Obě si blízká „etnika“ a jejich kultury jsou tak těsně propojeny, že téměř neexistují konfliktní plochy: z teoreticky „cizích“ se stávají prakticky „naši“, a platí to „obousměrně“. Je těžké odlišit tyto židy od nežidů, bez znalosti konfesionálního rozdílu (manifestovaného) a některých kódů s nimi spojených je to nemožné. Židé nabývají českých charakteristik a Češi charakteristik židovských... Kovářka, „*co mají kovárnu vedle Rezina domu*“, u ní dokonce „*šábesovala*“ (tentýž výraz se objeví i na s. 30), vůbec „*byla její pravou rukou*“[14] (Rakous: 51). Jak už bylo uvedeno výše, i jiné sedlecké „panímámy“ nemají problém s tím, aby společně s Rezi napekly macesy, a berou si je coby výslužku domů. Ale je to zvláště postava

[12] Výraz „šantala“ sice může znamenat i „neseriózního mluvku“, ale jak rovněž uvádí Slovník spisovného jazyka českého, také člověka, který chodí „loudavě, klátivě“; důležité však je, že se v celé charakteristice oceňuje zvláště jeho pracovitost a také schopnost vypadat a „být jako oni“, vlastně se „nevylučovat“ z očekávání toho, co představuje vesnické „našinectví“ („být náš“).

[13] Jde patrně o reálnou středočeskou vesnici ležící poblíž Lidic a Buštěhradu, tedy o Makotřasy.

[14] Rezi také posluhovala v době její (jistě domnělé) nemoci, když jí „*vařila heřmánek*“, a to přirozeně, nezištně, z pouhé „ *ochoty*“ (s. 30), tedy z potřeby sousedské pomoci, která je na vesnici zpravidla vždy reciproční.

kovářky, Reziny důvěrné přítelkyně, která se objevuje v mnoha povídkách cyklu, včetně té, která léčí Rezinu „poslední hodinku“, kdy nejen že Rezi pomáhá, ale když členové „Chevre Kediše“[15] obstoupí Rezinu postel a modlí se „*jednu modlitbu za druhou*“, ona se „*opět posadila u hlav Reziny postele, vytáhla z kapsy růženec a modlila se potichu a zároveň se zbožnými muži vojkovické Chevre Kediše*“ (Rakous: 54). Zřetelný komický efekt, snad dostatečně čitelný i po téměř století od vzniku těchto postav, představuje jednak ona „ekumenická“ křesťanská a židovská modlitba u lůžka Rezina, ale také paradoxní fakt, že na málem „úmrtním loži“ se Rezi oddává „*svým myšlenkám*“ a sní o příchodu vojkovických paniček – s bábovkami. A když „už *v duchu viděla všecky ty plačící paničky*“, tak ji „*lítost nad jejím vlastním osudem*“ dojme až k slzám (Rakous: 54). Manželka místního kováře nejen že „*šábesuje*“, nejen že se modlí společně s „Chevre Kediše“, ale také v dobrém smyslu „nepoví, co neví“, takže jejím prostřednictvím celá ves o obou židovských spoluobčanech vše ví, je záhy zpravována o všech novinkách, je tak „v obraze“. I proto mají lidé Rezi za více než důvěryhodnou, i proto se jí obyvatelé Sedletína s mnohými starostmi svěřují, což také vypravěči umožní vyjádřit určité „židovské“ obsahy tak, že do nich vtahuje „okolní svět“, svět majority. Důležitým „mostem“ mezi oběma „etniky“ je vědomí tolerance k náboženské jinakosti a snaha nenutit „druhou stranu“ k přijetí cizích hodnot, natož ke konverzi. Podle lidového rozumu „kovářky“ tak „*každý máme zůstat při své víře, a v čem jsme se zrodili, v tom taky máme umříti*.“ (Rakous: 65).

Zkratkovitě napsáno, vyčleňujícím, tedy exkluzivním faktorem (ale také literárním motivem a latentním tématem) je přítomnost čehosi jako antisemitského horizontu očekávání. Nejde o antisemitismus v jeho systémové a důsledné podobě, spíše o existenci určitých předsudků nebo spíše „fóbií“, jež mají tendenci „být saturovány“ různými příběhy, exemply a explikacemi. Dokonce i ve vědomí židovských postav se objeví jeho prvky, ne jako přesvědčení o vlastní nedostatečnosti, ale jako příčina a vysvětlení nějakého vlastního nezdaru, domněle způsobeného právě antisemitskou nepřízní. Např. když obdrží Korefovi zásilku znehodnocených macesů[16], Modcheho napadne, „*že snad nějaký tajný antisemita si na jeho macesech zchladil žáhu*“ (Rakous: 8), ale tuto myšlenku nerozvádí postava ani vypravěč, je totiž spíše projevem zoufalství nad nezdarem než skutečným přesvědčením. I v myšlení křesťanské majority probleskne ta či ona představa v podobě empirického „vysvětlení“, většinou cestou analogie s tím, co vesničané znali z Bible a z hodin biblické dějepravy, např. „*že zase židům padá z nebe mana, jako za starých biblických časů*“ (Rakous: 9).

Antisemitskému tématu, pojatému opět s humoristickou tendencí a smyslem pro všudypřítomný paradox, je věnována povídka „Když se okna tloukla“. Přesněji řečeno, antisemitismus není hlavním tématem, nejde v ní o tematizaci nenávisti k židům, povídka líčí spíše Rezinu „mánii“ či „posedlost“, také „ulpívavost“ a tvrdohlavost, s níž prožívá své stupňované přesvědčení o aktuálnosti a všudypřítomnosti právě oné antisemitské nenávisti: „*Nevíš, že všude tlukou židům okna – pro nic a za nic?! Já jsem z toho všecka nemocna a utrápena /.../*“ (Rakous: 31). Jde vlastně o motiv přepínaného strachu, jistě však o ohlas reálných jevů spojených koncem devadesátých let s hilsneriádou. Proto také „*celé noci strachy a starostí nespím, nejím...*“ (Rakous: 31). Humoristický paradox vede spisovatele k tomu, že jeho postava dokonce dostane nápad přestoupit na křesťanství, když důvodem „vytloukání oken“ je pouze skutečnost, že jsou židé. Modche, jenž se jinde a jindy jeví jako popleta a hlupáček, se svojí mírností, nadhledem a stoickým klidem se snaží Rezi mírnit, jak je to jenom možné. Podle jeho rozumu je antisemitismus, resp. ono „vytloukání oken“, jímž se projevuje, starý jako lidstvo samo, dokonce prý „*už je to takový obyčej...*“ (Rakous: 31). Také není problém dát okna zasklít... Navíc dle Modcheho nespravedlnost „silněji pociťuje“ žid bohatý, jenž se s antisemitismem setkává třeba na bále, než ten „*chudý žid s rancem*“, jenž

[15] Jde o „pohřební bratrstvo“.
[16] Špatně, jen ledabyle zabalených, proto „nepřežily“ dopravu poštou.

je „*tomu zvyklý odjakživa, že se za ním pokřikuje a kamením hází*“ (Rakous: 32). Podle Modcheho jsou židé odjakživa v menšině, tedy „*jeden na sto sobě netroufá, ale sto na jednoho vždycky*“ (Rakous: 32). Také ví, že židé přestáli podstatně horší chvíle, vždyť „*četl naše staré knihy a paměti*“ (Rakous: 33). Jen tak mezi řečí však připomíná, že si místní sedláci v hospodě mezi sebou povídali, že „*utlukou každého, kdo by se na naši chalupu jen křivě podíval*“ (Rakous: 32). Hrozba „vytlučených tabulek“, spíše hypotetická či teoretická, jistě není důvodem změny bydliště. Modche si dobře uvědomuje, že celý život „*strávil v Sedletíně*“, a klade si otázku, proč by *„na stará kolena“* „*měl jít ze svého“? A proč? Ze strachu před nějakou rozbitou tabulkou?*“ (Rakous: 38). I zde vědomí odlišnosti jest daleko slabší než integrační tendence (a jeho argumentaci by rozuměli všichni „*rozumní Sedleťané*“). Pointou humoristické povídky ovšem je paradox, že jsou přece jen okenní tabulky vytlučeny: právě jen jedna tabulka, a to jako součást domluvy Modcheho s „Náckem“ a jejich plánu důrazně odradit Rezi od přestěhování se do jiného, tzv. bezpečnějšího místa.

Antisemitské motivy se objevují i v citaci některých posměšných písniček protižidovských. Nalezneme tento motiv i v povídce Jak Rezi pekla macesy, neboť důvodem Rezina rozhodnutí nekupovat hotové macesy, ale péci je doma, se stala skutečnost, že se mnoho „*toho na ty ubohé macesy naklevetilo, co že všechno do nich dáváme a jaké čáry při tom musejí být /.../ Všecky ženské ze vsi k tomu pečení sezvu a všecko bude, jak bývalo před léty, kdy ještě každý sobě pek macesy doma*.“ (Rakous: 44) Je tu dobře slyšitelná a zcela zřetelná narážka na jeden rozšířený protižidovský předsudek (v době hilsneriády o „krvi panen“, která se prý zapéká do macesů; ten se objevil v procesu s domnělým vrahem „křesťanské panny“ Leopoldem Hilsnerem). Další pokračování povídky však na antisemitských motivech nespočívá, spíše na paradoxech společného pečení macesů, jak již bylo popsáno výše.

Druhým faktorem, jenž brání úplnému splynutí židovského a českého prvku, zde ovšem spíše jednosměrné asimilaci, je židovská věrnost tóře a přesvědčení o nutnosti odloučenosti ve smyslu zachovávání židovských tradic a etnické čistoty, která se projevuje bytostným odporem k jakékoli náboženské asimilaci židů, resp. odporem ke konverzi ke křesťanství. „Zrada víry otců“ je oběma hlavními aktéry, tedy Modchem i Rezi, vnímána jako zrada Hospodinova slova a cosi hodného nejen politování, ale i odporu a zavržení. Kříž visící na zdi domnělého Filipova syna a slova jeho ženy o tom, že „*jsme se dali pokřtít*“ (Rakous: 65) vyvolají nejen u Modcheho (jde o povídku nazvanou Pokřtěni) zděšení, dokonce Rezina hlava okázale „*ve mdlobách klesla na stůl*“ (Rakous: 65; o roli tohoto výraziva píšeme v souvislosti s jazykem vypravěče). A dokonce i pláče „*pro odumřelou ratolest Kantůrkova rodu*“ (Rakous: 66). Ale stejně gesticky reaguje i kovářka, která „*s hrůzou*“ opakuje Rezina slova. Domnělý Filipův syn se dal se svou ženou pokřtít prý proto, „*že na nás páni ze židovské obce chtěli pětku každý rok*“, zatímco při křtu „*dostali od kmotrů dary, že to má cenu několik desítek*“ (Rakous: 65). Nakonec se ukáže, že v Náchodě žijí dva Kantůrkové, byť nikoli shodného jména (šlo o Hermanna a „Loty“ Kantůrkovy) a že šlo o záměnu, vhodný motiv pro situační komiku. A kovářka také glosuje fakt, že „*teď každý druhý žid se jmenuje jinak, než se jmenoval jeho táta*“ (Rakous: 66), zřejmě v narážce na asimilační tlak.

Velmi důležitou postavou, jakkoli nikoli protagonistkou (ani „deuterogonistkou“) povídek je postava kovářky: byla nejednou připomenuta v naší studii. Pomáhá Rezi nejen s úklidem doma, ale i u Kantůrků: „*Co zde Rezi s kovářkou provedly za jediný týden – to nebyl malý, to byl velký zázrak /.../ vše zameteno, nikde ani prášku /.../ až zářilo všechno v sněhobílé bělosti /.../ Rezi o tomhle úklidu bude vyprávět, co živa bude /.../*“ (Rakous: 66-67). Rovněž „*úzkostlivě opatrovala v troubě macelokš*“ (Rakous: 68). Někdy jsou její výroky zdrojem situační komiky, to když např. hodnotí výsledky společné práce slovy: „*Jako v kapličce /.../ jen Panenka Maria zde ještě schází*“ (Rakous: 68). Paradox existence „svatého obrázku“ v židovské domácnosti netřeba vysvětlovat. Kovářka také „*vždy Rezi těšívala a také Rezi v kovářku skládala všecku naději*“ (Rakous: 77, v povídce Modche na svobodě), proto také

Rezi utěšuje, že se o Modcheho postará, když se Rezi bude starat o Toničku v Křenku, také „*bych ten šábes udělala za vás*“ (Rakous: 77), tedy v pátek nejen „*uklidila, uvařila*“, ale také „*v sobotu večer bych místo vás dovedla také Modchemu podržet havdule a říci mu za vás omejn – to jsou zázraky! Koliksetkrát já už u vás tohle všecko viděla?*“ (Rakous: 77). Paradoxnost faktu, že křesťanka „ministruje“ židovskou modlitbu, je jeden z mnohých, který provázanost obou kultur i etnik podtrhává.

Jakkoliv jsou si obě komunity blízké a existuje nesčíslně příkladů konvergencí, přirozeně najdeme i rysy specificky židovské. Svědčí o tom už lexikální vrstva povídek, tedy nevelká, ale přesto jistá frekvence slov hebrejského (jidiš) původu v textu uplatněných, která si někdy žádají vysvětlení v poznámkách. Jsou jimi např. šarbilach, chumiš, havdule, lehavidl/lehavdil, dále názvy židovských svátků (světí se Pesah, Roš hašono, Jom kipur, radují se na Purim, připravují „sedr“), fragmenty židovských modliteb atd., jakkoli obsah mnohých slov vyplyne z kontextu, v němž jsou užity. Ve výrazivu postav a vypravěče se místy objeví i pojmenování jako „*zasadit husáka*“ nebo „*odbývat kouty*“ (Rakous: 77), ten druhý v povídce Modche na svobodě, oba nemají oporu v současné češtině: vedle několika hebraismů, resp. výrazů z jidiš najdeme i ojediněle slova krajová, nářeční, byť jen sporadicky a jsou také vypravěčem vysvětlena, např. slovem„*vomachejl*“ se „*po sedletínsku jmenovala omáčka z mléka*“ (Rakous: 81).

Dodržují se i jiné rituály, které sice mají obdobu v křesťanské obci, přesto jsou však odlišné. Jako další kulturní specifikum je nutné uvést fakt, že postavy pro svoji potřebu píší hebrejským písmem: v povídce Jak Rezi pekla macesy diktuje Rezi svému manželovi seznam toho, co má koupit, a ten „*pečlivě psal tužkou na kousku papíru velkým židovským písmem z pravé ruky k levé*.“ (Rakous: 43) Dozvídáme se sice na jiném místě, že Modche chodil tři roky do židovské školy a že Rezi dává najevo své „vyšší“ vzdělání, ale obě hlavní postavy mají problémy s porozuměním nežidovským textům, proto si i zřejmě česky psaný „*certefikát na kozu*“ (malapropismus Špánkův) spletou s povolávacím příkazem do armády. S židovskými tradicemi souvisí i jinak nesporně výrazy českého původu typu „*zasadit husáka*“ (souvisí s přípravou na oslavy židovského Nového roku) nebo „*záselky*“ (analogie zásnub). Tím se tedy objektivně liší od majoritní (křesťanské) společnosti, která světí přece jen jiné svátky, píše jiným písmem, čte jinou duchovní literaturu, navštěvuje jiné „kostely“ etc. Na druhou stranu české výrazy s běžně křesťanskými obsahem, dílem poklesávajícím na citoslovce, jako „*pro boha všemohoucího*“ a „*bůh je trestej*“ nebo „*pánbůh s námi*“, jsou v řeči představených židovských postav náležité (Rakous: 11), nikoho v tomto světě nepřekvapí, sdílejí je cele s křesťanskou majoritou, jen vnímavý a zkušený čtenář si může uvědomit jejich paradoxnost.

Provázanost podmiňuje i fakt příbuznosti některých svátků židovských a křesťanských, srov. pasus o dubnové neděli, „*na kterou připadl první den židovských velikonoc a zároveň Boží hod velikonoční*“ (Rakous: 66). Z formulace je navíc patrné, že vypravěč počítá s nežidovským čtenářem (výraz „*židovské velikonoce*“ místo svátku pesach). Změna počasí, kdy „*rázem ustala dubnová nepohoda*“ a „*křišťálově čistý vzduch zvučel celé dny ptačím zpěvem*“, působila jako kdyby „*se pánbu židovský i křesťanský domluvili, že tenhle týden a zvláště tuhle neděli učiní krásnou*“ (Rakous: 66). Proto je nutné věnovat při analýze humoristické strategie Rakousovy pozornost i gestaci vypravěče.

V. Rakous jest především sám vynikající vypravěč „historek“, samozřejmě rozvedených do epického prozaického tvaru (nejde o stylizovaný útvar takového žánru ústní slovesnosti, jakým je hospodská historka, uplatněný v moderní próze např. Bohumilem Hrabalem). Vypravěč se přiklání hned na tu, hned na onu stranu, avšak nikoli rétorickými proklamacemi a přímým, ideovým hodnocením, spíše „identickým jazykem“ tlumočí, resp. sugeruje myšlení a řeč postav, které důvěrně zná a už už by si s nimi rád vyprávěl (kdyby jeho vypravěč neměl jiný úkol, tedy vyprávět o jejich příhodách „čtenáři“). Není pouze jejich důvěrným stínem, ale i zprostředkovatelem jejich světa implicitnímu čtenáři, jemuž např. místy „překládá“ slova,

která pokládá (nebo se alespoň tak „tváří“, s jakýmsi neviditelným „potutelným úsměvem“) za nevhodná. Uplatňuje prvky živého vyprávění, srov. „*po těchhle hadrech chodit nedovedl – za živý svět nedovedl!*“ (Zvýraznil A. M.; Rakous: 7) Často jde o výrazy podivu, jež by se daly tlumočit i nějakou přímou řečí, srov. „*Došli do Vojkovic. Ve Vojkovicích bylo více židů, kteří měli krámky, a všecky ty krámky – hrůzo hrůzoucí! – byly – otevřeny!*“ (Zvýraznil A. M.; Rakous: 12) Jinde se objeví jako hlas jedné z postav zachyceného světa, tlumočící lidová rčení: „*Jak ujednáno, tak vykonáno. Než všeho do času, pánbu na věky!*“ (Rakous: 8) Jestliže z jeho úst „slyšíme“ komentáře jako „*až hrůza povídat*“ (Rakous: 22), čteme je ovšem spíše jako ozvuk, byť souhlasný, hlediska postavy, jejíž pohled stylizuje, zprostředkovává. Narátor většinou nedává přímo najevo ani své vyznání (zda je konfese židovské, „mosaické“, či křesťanské, katolické), ani etnické, kulturní či jiné hodnotové prevalence. A pokud tak učiní, je tomu jen výjimečně, jako v povídce Když se okna tloukla, kde autorský vypravěč tlumočí životní pocit jiný, než který je vlastní zachycované skutečnosti. Vypravěč dává čtenáři najevo, že patří k „moderním dětem nové doby“, jimž už „šábesová“ nálada, jak ji prožívají Modche s Rezi, spočívající mj. „*v tom vlahém uspávajícím ovzduší*“ (Rakous: 30), že onen pocit mu („nám“) „*připadá jako teskně sladká pohádka z dávno zaniklých dob...*“ (Rakous: 30).
Zajímavostí Rakousova stylu je vytváření dojmu archaičnosti, a to i na místech, kde by se to mohlo jevit jako nenáležité, srov. „*Rezi stále plačíc, vyprávěla příšerným hlasem*“ (Rakous: 19), nebo navazující věty, podle nichž tatáž vzlykala „*hlasem, který tonul v slzách /.../ zvedajíc ruce k nebi*“ (Rakous: 20), což je výrazivo dílem archaické, dílem konvenční: o několik desítek let později a v jiné situaci bude jako prvek jazykové hry a polystylové komiky využíváno českožidovským spisovatelem Karlem Poláčkem v románě Bylo nás pět. Současně však ani vypravěč Rakousův „není dalek“ jazykové hry. Toto jeho „archaické“ výrazivo, v konfrontaci s orálními, hovorovými prvky, můžeme vnímat jako do jisté míry ambivalentní – dílem snad míněno vážně (jakoby poplatno literární vypravěčské tradici[17] stávalo se daní dobově pociťované „literárnosti“), dílem je můžeme vnímat jako humoristickou nadsázku, která doprovází situační komiku, popř. jako dnes ne zcela zřetelnou aluzi. V tomto kódu lze číst výrazy jako „*srdcervoucí výkřik*“ či „*ustal pláč a objímání*“ nebo „*všecek jsa zdrcen*“, dále např. „*volala žalostně /.../ lomíc zoufale rukama*“, komické „*štkala*“ nebo „*v plném vědomí své viny, stál tu všecek zdrcen, jako ubohý hříšník, čekající kajícně vynesení ortele*“ (vše Rakous: 29).
Zdrojem komiky vypravěče je samozřejmě jazyk, jímž se vypráví, jazyk, jímž Rakousův vypravěč popisuje např. vzhled Modcheho jako jakési „věci“ nebo „interiéru“ pokoje, srov. „*Ráno jej Rezi vlastnoručně vydrhla a vyšňořila, i vypadal čisťounký jako z cukru*“ (Rakous: 25). Ano, „pokojík byl čisťounký jako klícka, a to vám byl vyšňořený!“ chtělo by se napsat, kdyby nás vypravěč neujistil, že se tak Rezi chová i ke svému manželovi. Vypravěč tlumočí jazyk svých postav, proto např. o „Ignáci Friedovi“ píše jako o „*Náckovi*“: jak bylo konstatováno už výše, právě tak mu říkají místní obyvatelé v obci Křenek, kam se s manželkou po svatbě přestěhoval, a rovněž tímto výrazivem je narátor plně integrován do „světa české vesnice“. Patří sem...

3. ZÁVĚR

Závěrem je třeba konstatovat, že představený židovský svět není ničemu tak vzdálen jako realitě nebo snad mentalitě ghetta. Rakous portrétuje českou, resp. středočeskou vesnici jako

[17] Ve „Slově závěrem“ citované edice je jazyk Rakousův chápán jako „*v podstatě lidový, hovorový, velice živý*“, nejednou se tedy „*objevují nespisovné tvary*“, přesto si „*podržel některé spisovné zvyklosti tehdejší literární češtiny*“, což je vysvětlováno tím, že „*začal psát už kolem roku 1885*“; dochází tedy k tomu, že „*vedle výrazů a tvarů lidových, hovorových /.../ používá tvarů vyloženě knižních, a to i v kontextu hovorového jazyka.*“ (S. 221). S možností autorské „jazykové hry“ a alespoň náznaky záměrné polystylovosti však editor zřejmě nepočítá.

prostor přirozeně inkluzivní[18], v němž stupeň integrace židů je téměř absolutní už proto, že jeho povídky mají jisté rysy humoristické idyly, především baví a harmonizují mezilidské vztahy, všechny konfliktní situace „řeší“ s nadhledem a humorem. Postavy budí dojem toho, že jsou příkladem asimilované židovské minority, ale tento sociologický pojem zde není zcela náležitý, neboť Korefovi ani Kantůrkovi nepostrádají židovskou specifičnost danou už náboženským vyznáním a s ním spjatými rituály, kulturou, písmem. Opakujeme, že autorovi nejde o beletrizovanou sociologickou studii s objektivně reprezentativní funkcí: je skvělý vypravěč a humorista, realistický fabulátor pracující s „reálnou fikcí“ a „iluzí reality“, v jehož povídkách se stále něco „děje“. Toto dějové napětí je zde důležitou složkou fabulační výstavby textu, vedle komiky situační i jazykové. Spisovatel těží z aktuální perspektivy a opírá se o vlastní životní zkušenosti; „dávnou minulostí“ se v podstatě nezabývá (exkurze do minulosti židovského rodu[19] Korefů a Kantůrků jsou výjimečné, důležitá je v Rakousových povídkách především jejich současná, tedy „přirozená“ česká existence a její perspektivy v budoucnosti, spojené zvláště s ekonomickým zázemím, prosperitou etc.). Provázanost českého a židovského prvku je tak typickým znakem tohoto (dejme tomu středočeského) vesnického společenství, tohoto vypravěčem, jazykem a bytím i vědomím postav vymezeného areálu, v němž koexistuje židovský i křesťanský kostel, židovské i křesťanské svátky, v němž vědomí blízkosti a prospěšnosti spolupráce přerůstá ve „vzájemnost“. V žánru humoristické povídky a idyly jde o text výjimečně zdařilý a čtenářsky velmi vděčný.

Příspěvek byl podpořen z rozvojového projektu“ Internacionalizácia procesu vzdelávania a akademického prostredia na UKF v Nitre“.

Literatura

1. BALÍK, Štěpán: *Jidiš v židovském etnolektu a moderní židovská literární identita v Čechách.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015, 142 s. ISBN 978-80-7422-445-4.
2. BULÁNEK-DLOUHÁN, František: *Vojtěch Rakous*. Praha: nákladem vlastním, 1935, 13 str.
3. ČAPKOVÁ K. *Češi, Němci, Židé?* Národní identita Židů v Čechách, 1918–1938. Praha: Paseka, 2005. ISBN 80-7185-695-9.
4. DONATH, Oskar: *Židé a židovství v české literatuře 19. a 20. století*. Díl II. Od Jar. Vrchlického do doby přítomné. Brno: nákladem vlastním, 1930. S. 214-219.

[18] Pojem „inkluze“ („inkluzivnost“) je módní, nadužívaný, poněkud ambivalentní, některými nadšeně přijímaný, jinými radikálně odmítaný. V našem pojetí znamená opak „exkluzivity“ zobrazeného prostoru, tedy záměrné vyloučenosti z důvodů ekonomických, třídních, rasových, náboženských, kulturních etc. Blízké si kultury jsou přirozeně vůči sobě (areálově) inkluzivní, což samozřejmě neznamená neexistenci protikladných pohybů. Vzdálené si kultury mají potom exkluzivní tendenci vůči sobě navzájem, což jistě neznemožňuje ani existenci koherence a míšení.

[19] Součástí této studie mělo být kontrastivní srovnání Rakousova cyklu povídek a jeho obrazu prostoru s obrazem ghetta v románu Elizy Orzeszkové Meir Ezofovič (1878, česky poprvé v překladu Františka Aloise Hory r. 1882). Z prostorových důvodů bylo nutno na tuto komparaci rezignovat. Zde jen schematicky a kuse uveďme, že obyvatelé běloruského Šibova, z velké části židé „zbožní a pravověrní“ v kabalistickém ukotvení, do něhož jen s obtížemi pronikají ideály židovského osvícenství a racionalismu, většinou neznají jazyk, jímž se mluví mimo extrémně exkluzivní ghetto, „*umějí jen židovsky*“. Románový text je výrazně symbolický, s romantickými tendencemi, barevný, „maluje slovy“, těží z žánrového podloží „románové kroniky“, jakkoliv kronikou de facto nen,í přesto nás důkladně seznamuje s historií dvou rodů, Todrosů a Ezofovičů. Spisovatelka je dobře obeznámena i s rabínskou interpretací židovství jako služby v pojetí mystickém, exkluzivita ghetta zde dominuje představenému areálu (podmínkou inkluzivnosti do prostoru je přijetí, resp. absolutní podřízení se věrouce, její tradici a rituálům, jinak je tento extrémně exkluzivní i vůči svým židovským příslušníkům, což poznává Meir Ezofovič jako „vyloučenec“ z židovské obce, jako židovský heretik) a podmiňuje i chování postav, jejich hodnotový svět, jejich myšlení, emocionalitu, očekávání, jazyk a rituály, absolutně odlišné od těch křesťanských. Jestliže Rakousovy postavy žijí plným životem emancipovaných židů, postavy Elizy Orzeszkové na emancipaci teprve čekají, resp. její potřebu teprve pomalu začínají tušit.

5. KREJČOVÁ, Helena: Vojtěch Rakous. In: Pavlát, L. (ed.): *Českožidovští spisovatelé v literatuře 20. století*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2000, s. 10–25. ISBN: 80-85608-36-7.
6. KREJČOVÁ, Helena: Rakous, Vojtěch. In: *The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. Yivo Institute for Jewish, 2010. Dostupné online na: http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Rakous_Vojtech
7. KIEVAL, H. J.: *Formování českého židovstva: národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870-1918*. Praha: Paseka, 2011. 399 s. ISBN 978-80-7432-174-0.
8. MIKULÁŠEK, Alexej: *Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století : teoretická a historická studie*. Praha: Votobia, 2000. 238 s. ISBN 80-7220-090-9.
9. MIKULÁŠEK, Alexej: Ke koexistenci slovanských a židovských kultur (Ve světle myšlenek Jindřicha Kohna). In: *Európska únia – nádeje a pochybnosti. Slovensko – Európa – Svet*. Bratislava: CCW pre Medzinárodné fórum Vyslanci Slovanstva, 2004, s. 73–87. ISBN 80-89166-04-0.
10. MIKULÁŠEK, Alexej, GLOSÍKOVÁ, Viera a SCHULZ, Antonín B.: *Literatura s hvězdou Davidovou : slovníková příručka k dějinám česko-židovských a česko-židovsko-německých literárních vztahů 19. a 20. století*. Praha: Votobia, 1998. 450 s., ISBN 80-7220-019-4.
11. MIKULÁŠEK, Alexej, SCHULZ, Antonín B. a ŠVÁBOVÁ, Jana: *Literatura s hvězdou Davidovou 2*. Praha: Votobia, 2002. 310 s. ISBN 80-7220-082-8.
12. OPELÍK, Jiří (ed.): *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla instituce 3, M–Ř, Sv. II. P–Ř.* Praha: Academia 2000, s. 1209-1211. ISBN 80-200-0708-3.
13. SCHMITZ, Walter; UDOLPH, Ludger (eds.): *Tripolis Praga. Die Prager Moderne um 1900*. Dresden: Thelem-Universitäts-Verlag, 2001. ISBN 3-933592-91-7.
14. *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys. Volume One*. Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1968.

Kontakt

PhDr. et PaedDr. Alexej Mikulášek
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Fakulta stredoeurópskych štúdií
Dražovská 4
949 74 Nitra
E-mail: alexej.mikulasek@seznam.cz

ETHICAL ISSUES RELATED TO THE EU ETS SYSTEM – (EMISSION TRADE MARKET)

Ladislav Rozenský, Jan Lípa, Petr Hukal, Tereza Veselá, Miroslav Hájek, Fernanda Lutz

Abstract

With theme EU ETS, far beyond the economic and environmental spheres, social and ethical specificities are linked. In addressing the problem of reducing greenhouse gas production, we encounter the problem of negative externalities, which in this case is associated with ethical issues of greenhouse gas emissions by issuers, towards residents who suffer from the negative effects of this externality. This work attempts to identify this problem more closely. As a result, a more equitable distribution of the income flowing from the emission allowance market among residents, for example in the form of a public good, is proposed. This redistribution of income can remove social injustice and mitigate the effects of negative externalities. Indirect payments in the form of subsidies to a public good would eliminate the problem of fair calculation and distribution of direct payments.

Keywords: *Ethics, Emission allowances, Innovation, Negative externalities*

1. INTRODUCTION

The aim of this article is to address some ethical issues that are associated with the EU ETS emission allowance system and to propose appropriate solutions to reduce social injustice resulting from the negative externalities that the EU ETS seeks to eliminate. The idea of setting limits and trading in pollution allowances was developed by the economist in the 1960 s., (Barnes, 2008a: 31). The system establishes a maximum allowable pollution limit that is transformed into allowances. Permits consist of the right to issue a certain amount of pollutant, then distributed or sold to designated economic entities, and in the context of reciprocal transactions between economic operators, reallocation may take place on a market principle. In general, anyone who emits pollution must surrender the appropriate amount of allowances that allow it, or pay a sum of money that corresponds to their value (Barnes, 2008a, Daly, 1996). According to Peter Barnes (2008a: 28), this system, if it sets a gradually decreasing carbon limit and includes the entire economy, is the best way to guarantee a drop in carbon to a certain date. Barnes (2008a: 31) The EU Emissions Trading System (EU ETS) was launched on 1 January 2005 and is currently the world's largest emissions trading market. Mandatory emission reduction targets for these sectors have been set for all Member States from 0-40%, which is estimated to provide a total of 30% reduction in greenhouse gas emissions in 2005-2030. The European Commission's July 2016 proposal seeks to balance the incentives for carbon capture into soil and forests and the need to reduce emissions in other sectors. If an EU Member State repels the forest, the resulting emissions must compensate for the resulting emissions by planting new forests or by improving the sustainable management of existing forests, farmland and pastures. Reducing emissions from deforestation and forest degradation (REDD +) are among the most significant attempts to mitigate climate change at present (Agrawal et al., 2011). The new EU ETS system gradually removes the free allocation of emission allowances to individual businesses. Uniform rules for EU-wide allowance auctions are in place. Energy, the most important sector in terms of emissions, has switched to the auctioning of allowances from 2013 onwards. However, with the possibility of an exception for isolated energy markets and states with a high proportion

of fossil fuels, electricity generation. And this includes the Czech Republic. For the production sectors, the proportion of allowances allocated to the auctions will gradually increase (from the original 20% in 2013 to 70% in 2020). The revision of Directive 2003/87 / EC assumes that at least 50% of auction proceeds are subsequently used for climate protection policy. The remaining 50% should be used to offset the adverse social and economic impacts of the implementation of the climate and energy package. Among the social and economic impacts, it is necessary to include also the influence of the so-called negative externality, namely the deterioration of the environment by the greenhouse gas emitters to the inhabitants of the given territory. This negative effect, in accordance with the economic theory of negative externalities, provides an advantage to polluters - producers of greenhouse gases and damages the inhabitants. The issue of the ethical nature of such conduct is inextricably linked to this problem. The Emissions Trading System itself is designed to eliminate the impact of this negative externalities. To remedy this unethical behavior and to mitigate the effects of negative externalities, it is also necessary to think about a more equitable redistribution of the profit arising from the sale of emission allowances among the inhabitants of the region. This can be done directly - by paying to the inhabitants of a particular region or by investing in a public good that provides free service and those through innovation.

2. METHODOLOGY AND OVERVIEW OF CONTEMPORARY KNOWLEDGE

This chapter details the article-making methodology and includes searches of relevant scientific papers published on the subject in respected sources.

2.1 Methodology

As has already been said, the contribution will also address the economic theory and trading systems of emissions trading. Relevant data from official and respected sources were gathered for these purposes. Based on economic theories, future developments will be predicted and some appropriate measures will be proposed for the Czech Republic. The work will include illustrative tables and charts, created by most author articles based on data from respected sources. As a statistical discipline, comparative analysis of time series is used in the article. In the paper are used and further theoretically developed researches from respected scientific works that deal with this topic. Given that the main objective of the article is to address some ethical issues related to the EU ETS system, it is necessary to study the system, quantify the actual state of exhalations over the past period in the Czech Republic and suggest possible measures to reduce the social injustice associated with it.

2.2 Overview of contemporary knowledge

Many studies, for example Laing et al., (2014), Hintermann et al. (2016), Muûls et al. (2016) analyzed emission reductions, evolution of allowance prices, and impacts on the economic performance, competitiveness and innovation. The main ETS supporter is for example Mansur (2013), who states that in relation to tax, the ETS can increase prosperity on the market with imperfect competition. Moreover, based on his model of strategic and competitive behavior of traders on the Central Atlantic Market, he notes that when regulators charge tax instead of allowance, the loss caused by deadweight costs in imperfect competition is higher. The emissions allowance price has varied considerably over years (Segura et al., 2018). Brink et al. (2016) point, in particular, to the current emission allowance market price, which is relatively far from the projected price of 20 euros in 2020 and thus does not seem to meet the desired effect. Mason and Plantinga (2013) then tackles the most cost-effective way to compensate for carbon sequestration and recommend individual double-party contracts prior to flat-rate compensation to forest owners, which burden governments with excessive costs. The possibilities of coincidence of carbon binding in forest stands and the ways of its

reporting are then dealt with by Gren and Carlsson (2013). Determining the right prices in the public sphere with negative externalities is dealt with by Cao at al., (2018), while Mostert at al., (2017) investigate the minimization of negative externalities in the public sector. Due to the positive and negative externalities of innovation, Batabyal and Nijkamp (2014) are involved. Directly ethical issues associated with the phenomenon of negative externalities are dealt with in Wood and Sullivan (2015), and Elias at al., (2015) addresses ethical behavior, market and social morality.

3. RESULTS

2016 is considered globally the warmest year in the history of climate measurement since 1880. It is the third record temperature in the series. According to the World Meteorological Organization, the Second Stage is in 2015 and the third in 2014. We currently have several different greenhouse gas emission trading schemes in the world. The closest to us is the European Union Emission Trading Scheme (EU ETS or ETS abbreviation), which includes all EU Member States, and the Czech Republic, on a mandatory basis. The European Union Emission Trading Scheme, the European Emissions Trading Scheme, is the world's largest greenhouse gas emissions trading system, across many countries and a number of industries (European Commission's Environment Directorate General, 2008). The EC has been created as a cost-effective yet economically efficient way to reduce greenhouse gas emissions (Directive 2003/87 / EC), as the most effective way to reach the Kyoto commitments, with a view to bringing the future low-carbon economy closer (European Commission, 2007: 3).

The EU ETS is also commonly referred to in the professional literature as the cap and trade system (European Commission, 2007: 6). Its basic principle of functioning is to determine the maximum volume of pollutant that can be emitted into the air. Both as a whole and for individual issuers, with individual shares being traded. The main instrument of the system is emission allowances, which represent a payment for the possibility of air pollution. Each emission permit represents the asset value that entitles the facility operator to release the equivalent of a tonne of CO_2 into the air (European Commission, 2007: 9: Act No. 695/2004 Coll.). Allowances do not exist in physical form but only in electronic form. On the accounts of their owners. In a system of registers, which is similar to the banking system, and which is incorporated into the international registry system used in the framework of the Kyoto Protocol. It is also controlled by a central designated administrator. (European Commission, 2007: 13-14). However, the authorization of the competent institution is required to operate the equipment included in the system. This permit then sets out the requirements for monitoring, reporting the volume of emissions of the facility and other obligations. Each device then allocates a given number of allowances for a predetermined period. This is set out in the so-called National Allocation Plan (NAP) for a certain period (European Commission, 2007). New EU ETS participants will receive allowances allocated free of charge from the reserve created for these purposes within the projected allocation (Directive 2003/87 / EC). In the first phase, the ETS included only CO_2 emissions from large issuers in industry, heat and power generation. But also in selected energy-intensive industries. Combustion processes, oil refineries, iron and steel production plants, coke ovens, glass, lime, ceramic products, cement, paper and pulp. It depends on the production capacity or production volume of the producer concerned. (EC, 2007). If businesses keep their emissions under the allocation of allowances, they can sell surplus allowances. Conversely, companies unable to meet the emission limit may purchase missing allowances. However, they also have the option of adopting production measures that reduce the amount of carbon dioxide discharged. Changing production technology, changing used raw materials, or for example, limiting production volume. They can also use a combination of the above-mentioned approaches. Most likely, they will be looking for the path that will bring the least cost. The cost of buying and selling allowances is

based on a market principle. Offer and demand (European Commission, 2007: 9). In other words, the system creates a liquid emissions market. Through it, carbon prices will be determined (European Commission 2005). The ETS rules do not specify where trade is to take place. It is done either directly or through brokers (European Commission, 2005: 16). After the end of each calendar year, each operator of an installation that is included in the ETS shall surrender the number of allowances corresponding to the amount of CO_2 emitted. If he fails to do so, he must pay the prescribed fine. The surrendered allowances will be discarded and can no longer be reused and put into circulation. Allowances that will not be used in a given year can be sold or used by the company next year (European Commission, 2007). For each period provided for in Directive 2003/87 / EC, each Member State is required to draw up a national allocation plan. It sets the total quantity of allowances that will be distributed over a given period. And also the quantity allocated to individual producers. Allowances must be allocated on the basis of objective and clear criteria. They are set out in Annex III, the cited Directive (Directive 2003/87 / EC, Act No. 695/2004 Coll.). The national allocation plan must be in line with the Member State commitment. Under the Kyoto Protocol and with the current and planned progress towards its achievement. The NAP is submitted to the European Commission. It may require changes or even reject them altogether. The agreed plan and the European Commission can no longer be changed (European Commission, 2007: 11). At least 90%, in the first phase it was even 95% of the allowances, to be distributed to the operators (European Commission, 2007).

Table 1: Average price of emission allowance, euro / 1 allowance (data 2015)

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
21,99	17,14	1,50	18,43	12,72	14,17	13,25	7,42	4,57	5,68	7,99

Source: ERÚ ČR, own modification
Note: is based on the average price of an emission permit set by the Energy Regulatory Office of the Czech Republic (this fixed price is converted to the Euro at an average annual rate)

Table 2: Annual GDP of the Czech Republic in %

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
6,8	7,00	5,70	3,10	-4,5	2,5	1,8	-1,0	-0,9	2,0	4,3

Source: ČSÚ, own modification

Table 3: CO_2 emissions per capita in the Czech Republic, ton / per capita

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
12,45	12,54	12,57	11,96	11,11	11,23	11,08	10,64	10,39	9,92	9,92

Source: Eurostat EU, own modification

The overall CO_2 emissions in each country are affected by various factors. In particular, it is necessary to interpret the data in terms of climatic conditions and GDP growth or also the population of that country. It is also necessary to take into account the export and import of fuels, energy and electricity. Here, in terms of CO_2 emissions, it is preferable for a Member State to import more than its part from the production of imported fossil fuels. Long-term data from the Statistical Office show that, despite all the measures adopted, the Czech Republic together with Estonia, the Netherlands and Luxembourg are among the four countries with the highest CO_2 - per capita production (Eurostat, 2016). This is apparently influenced by several factors, namely the position of the Czech Republic, the mountainous border regions of the Czech Republic and the industrial orientation of the Czech economy, focused on exports.
In the previous part of the thesis it is clear that, despite the effect of the mix of economic instruments, there is still considerable production of greenhouse gases, even in the Czech Republic. Greenhouse gases do not only cause environmental problems but also a number of social problems. The relationship between the producer of greenhouse gases, society and the

citizens of the given territory is part of the economic problem - Negative externalities. The economic impact of negative externalities, ie gaining an advantage in production and causing a burden on society by environmental degradation, largely solves the financial penalty of polluters with emission allowances and the system of environmental taxes. However, this problem also involves an ethical problem. The question of the ethics of environmental pollution, the aim of profit and also the compensation of the inhabitants for this disadvantage in the given region. And the way to compensate for this negative externalities is currently a very topical issue. It should be remembered that the constant pressure on economic growth and GDP growth is precisely the main factor that affects growing production and its associated environmental problems. Future developments must be geared to investing in environmentally friendly technologies and innovations. In its new directive (EU, 2018), the European Union is working with carbon sequestration in the forests of private owners. The model may be the New Zealand NZ ETS (New Zealand Emission Trade System), which directly stimulates forest owners to carbon payments in forest stands (NZ, 2015). Examples of direct payments to forest owners for ecosystem services are also known from published case studies. This is the case, for example, in some EU countries (Sweden, Finland, Germany), Switzerland or Georgia. These are examples of payments by forest owners for ecosystem services. The remaining part of the problem, however, is to compensate the inhabitants for the degraded environment. Here, for example, the Canadian country of British Columbia, where the proportion of oil and minerals extraction is paid to the population, is tracked in the form of personal credits (Track E Implementation Science, Health Systems and Economics, 2015). Such a payment system would not be the most appropriate model in our conditions because of the purpose of offsetting the environment. Another possible step could be an adequate payment to a public sector in the region. Ideally, free public transport or offer free relaxation zones and programs. Such payments would also seem to encourage further public service innovation.

4. DISCUSSION AND CONCLUSIONS

Long-term scientific studies in the EU show that the introduction of a system of tradable emission permits has led to a decrease in CO_2 emissions for large polluters, while emissions from small stationary pollutants, transport and households have increased. Chart 1 also shows that in the EU ETS, the market has influenced supply and demand elasticities in the downward trend in the price of emission allowance from the original 21eur / t CO_2 in February 2012, to an increase to 27 € / t of CO_2, down to the price 7 eur, at 12/2012. Although it is possible to argue that the year 2012 was affected by economic depression, the price set by the Energy Regulatory Office for 2016 was 142.14 CZK / t CO_2, at the current CNB exchange rate of 5.36 EUR / t CO_2, which is even lower than presented data. These data signal the need for regulatory intervention by the EU institutions to ensure that greenhouse gas emissions are further reduced. On the legislative basis, the issue of reporting ecosystem services in the EU, LULUCF, within the EU ETS (Commission, 2018), has already been addressed. However, the payment method is not yet resolved by forest owners for this ecosystem service. However, this is only one part of the ethical problem associated with the problem of this negative externality. The article deals with the possibility of payments to the Czech population for the environment, caused by the production of greenhouse gases by the production. As a solution, a way of compensating for a public good such as transport, health and relaxation can be introduced. These investments could also contribute to innovation in these sectors. Only by offsetting injuries and regulating the negative effects of the negative externality described above can we achieve a higher ethical problem. Logical is also discussion with supporters of the theory of unlimited market power and extensive production.

A further research in this area and the ongoing evaluation of data and information will be required for the correct composition of the economic and politic tools mix to reduce ethical problems associated with this negative externality.

References

1. AKYENE T. and DSANE-NSOR, S. Minimising negative externalities cost using 0-1 mixed integer linear programming model in e-commerce environment. *Journal of Transport and Supply Chain Management, Vol 11, Iss 0, Pp e1-e9 (2017)* [online]. 2017, 11, e1 [cit. 2018-10-31]. DOI: 10.4102/jtscm.v11i0.272. ISSN 23108789.
2. BARNES, P. *Climate Solutions. A Citizen´s Guide.* White River Junction, Vermont (USA): Chelsea Green Publishing Company, 2008a. 96 s. Also available on World Wide Web: <http://www.capanddividend.org/files/Climate%20Solutions.pdf>.
3. BARNES, P. The Cap and Dividend Solution. *OntheCommons.org website* [online]. USA: On the Commons, 25. září 2008c [cit. April 25, 2009]. Also available on World Wide Web: <http://www.onthecommons.org/content.php?id=2240>.
4. BATABYAL, A. and NIJKAMP, P. Positive and Negative Externalities in Innovation, Trade, and Regional Economic Growth. *Geographical Analysis* [online]. 2014, 46(1), 1-17 [cit. 2018-10-31]. DOI: 10.1111/gean.12027. ISSN 00167363.
5. BRINK, C. at al. Carbon pricing in the EU: evaluation of different EU ETS reform options. *Energy Policy*, 2016, 97: 603-617.
6. CAO, Z. at al. *Pricing in Social Networks with Negative Externalities* [online]. 2014 [cit. 2018-10-31].
7. Climate Change (Forestry Sector) Regulations, New Zealand, 2008
8. DALY, H. E. *Beyond Growth.* Boston (USA): Beacon Press, 1996. 253 s. ISBN 0-8070-4709-0.
9. ELIAS, J. at all. CIS. Markets and Morals: An Experimental Survey Study. *PLoS ONE* [online]. 2015, 10(6), 1-13 [cit. 2018-10-31]. DOI: 10.1371/journal.pone.0127069. ISSN 19326203.
10. European Commission. EU action against climate change. EU emissions trading - an open scheme for promoting global innovation (brochure). Brussels (Belgium): European Communities, 2007. 20 pp. ISBN 978-92-79-06862-1. Also available on the World Wide Web: <http://ec.europa.eu/environment/climat/pdf/bali/eu_action.pdf>.
11. European Komission, Payments for Forest Ecosystem Services - *SWOT Analysis and Possibilities for Implementation*, JRC Technical Reports, 2016, 6 – 10, ISBN 978-92-79-62212-0
12. European Commission's Environment Directorate-General. Emission Trading Scheme (EU ETS). Europa website [online]. European Union: European Commission [cit. 14 November 2008]. Available on the World Wide Web: <http://ec.europa.eu/environment/climat/emission/index_en.htm>.
13. Feast. Cap & Share. A fair way to cut greenhouse emissions. Dublin (Ireland): Feasta, May 2008. 32s. Also available on the World Wide Web: <http://www.feasta.org/documents/energy/Cap-and-Share-May08.pdf> or <http://www.capandshare.or/download_files/C&S_Feasta_booklet.pdf> .
14. Feast. Energy and Climate. Feasta website [online]. Dublin (Ireland): Feasta, 2009 [cit. 17 April 2009]. Available on the World Wide Web: <http://www.feasta.org/energy.htm>.
15. FLEMING, D., Feasta. A comparison of TEQs and C & S (table prepared by David Fleming and Feasta). Feasta website [online]. Dublin (Ireland): Feasta, July 2007 [cit. 26 May 2008]. Available on the World Wide Web: <http://www.feasta.org/documents/energy/C&S_TEQs.htm>.

16. GREN, I. and CARLSSON, M. Economic value of carbon sequestration in forests under multiple sources of uncertainty. *Journal of Forest Economics* [online]. 2013, 19(2), 174-189 [cit. 2018-10-17]. DOI: 10.1016/j.jfe.2013.01.002. ISSN 11046899.
17. GUITART, A. B. and RODRIGUEZ, L. C. E. Private valuation of carbon sequestration in forest plantations. *Ecological economics* [online]. 2010, 69 (3), 451-458 [cit. 2018-10-17]. ISSN 09218009.
18. HINTERMANN, B. at al. Price and Market Behavior in Phase II of the EU ETS: A Review of the Literature. *Review of Environmental Economics and Policy*, 2015, 10.1: 108-128.
19. Intergovernmental Panel on Climate Change. Climate Change 2007: Synthesis Report. Geneva (Switzerland): Intergovernmental Panel on Climate Change, 2008. 104 pp. ISBN 92-9169-122-4. Also available on the World Wide Web: <http://www.ipcc.ch/ ipccreports/ar4-syr.htm>.
20. INTERNATIONAL CARBON ACTION PARTNERSHIP. New Zealand Emissions Trading Scheme. [online] 2018, available <https://icapcarbonaction.com/fr/news-archive/326-new-zealand-seeks-to-strengthen-ets-through-second-system-review>
21. LAING, T., et al. The effects and side effects of the EU emissions trading scheme. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 2014, 5.4: 509-519.
22. MANLEY, B. and MACLAREN, P. Potential impact of carbon trading on forest management in New Zealand. *Forest Policy and Economics* [online]. 2012, 24(C), 35 [cit. 2018-10-21]. ISSN edsrep.
23. MANSUR, E. T. Prices versus quantities: environmental regulation and imperfect competition. *Journal of regulatory Economics*, 2013, 44.1: 80-102.
24. MASON, Ch. and PLANTINGA, A. The additionality problem with offsets: Optimal contracts for carbon sequestration in forests. *Journal of Environmental Economics and Management* [online]. 2013, 66(1), 1-14 [cit. 2018-10-17]. DOI: 10.1016/j.jeem.2 013.02.003. ISSN 00950696.
25. Matzdorf, B. at al. 2013. Institutional Frameworks and Governance Structures of PES Schemes. Forest Policy and Economics 37, pp. 57-64.
26. MEYER, A. Contraction & Convergence. The Global Solution to Climate Change. 1.vyd. Devon: Green Books Ltd, 2000. 92s. ISBN 1-870098-94-3.
27. MOSTERT, M. at al. Road and intermodal transport performance: the impact of operational costs and air pollution external costs. *Research in Transportation Business* [online]. 2017, 23, 75-85 [cit. 2018-11-01]. DOI: 10.1016/j.rtbm.2017.02. 004. ISSN 22105395.
28. MUÛLS, M., et al. *Evaluating the EU Emissions Trading System: Také it or leave it? An assessment of the data after ten years*. Tech. Rep. 21, Grantham Institute Briefing Paper, 2016.
29. NORDHAUS, W. *Life After Kyoto: Alternative Approaches to Global Warming*. National Bureau of Economic Research, 2005, 34 p.
30. On the Commons. About the Organization. OntheCommons.org website [online]. USA: On the Commons, 2009 [cit. 20 April 2009]. Available on the World Wide Web: <On the Commons. About the Commons.
31. On the Commons.org website [online]. USA: On the Commons, 2009 [cit. 17 May 2009]. Available on the World Wide Web: <http://www.onthecommons.org /content.php?id=1467> .8http: //www.onthecommons.org/content.php? Id = 171
32. SASSOON, D. New Climate Bill to Send Polluter-Pay Rebates to American Families. SolveClimate website [online]. USA: Science First, Inc., April 3, 2009 [cit. 25 April

2009]. Available on the World Wide Web: <http://solveclimate.com/blog/20090403/new-climate-bill-send-polluter-pay-rebates-american-families>.
33. Schomers, S. and Matzdorf, S., 2013. Payments for Ecosystem Services: A Review and Comparison of Developing and Industrialized Countries. Ecosystem Services, p. Article in presEDJO, R. and SOHNGEN, B. Carbon sequestration in forests and soils. *Annual review of resource economics* [online]. 2012, 4, 127-144 [cit. 2018-10-17]. ISSN 19411340.
34. SEGURA, S., et al. Environmental versus economic performance in the EU ETS from the point of view of policy makers: A statistical analysis based on copulas. *Journal of Cleaner Production*, 2018, 176: 1111-1132.
35. SHRESTHA, P. at al. J. M. Economic and Life-Cycle Analysis of Forest Carbon Sequestration and Wood-Based Bioenergy Offsets in the Central Hardwood Forest Region of United States. *Journal of Sustainable Forestry* [online]. 2015, 34 (3), 214-232 [cit. 2018-10-29]. DOI: 10.1080/10549811.2014.980894. ISSN 10549811.
36. Track E Implementation Science, Health Systems and Economics, 2015Journal of the International AIDS Society, 2012, ISSN: 1758--2652, Vol: 15, Issue: Suppl 3, Page: 18443
37. VERHAGEN, W. at al. Optimizing the allocation of agri-environment measures to navigate the trade-offs between ecosystem services, biodiversity and agricultural production. *Environmental Science and Policy* [online]. 2018, 84, 186-196 [cit. 2018-10-21]. DOI: 10.1016/j.envsci.2018.03.013. ISSN 14629011.
38. WOOD, Reed M. and Christopher SULLIVAN. Doing Harm by Doing Good? The Negative Externalities of Humanitarian Aid Provision during Civil Conflict. *Journal of Politics* [online]. 2015, **77**(3), 736-748 [cit. 2018-10-31]. DOI: 10.1086/681239. ISSN 00223816.
39. Wunder, S. 2005. Payments for Environmental Services: Some Nuts and Bolts. CIFOR Occasional Paper No. 42., Bogor: Center for International Forest Research.
40. ZBOŘIL, J., and HUSOVÁ, K. Can changes in the emissions trade increase energy? Literary Newspaper, 2008, No. 8, page 14. Also available on the World Wide Web: <http://www.literarky.cz/index_o.php?p=clanek&id=5026>.

Legislative documents

1. Act No. 695/2004 Coll. on the conditions of trading in greenhouse gas emission allowances and on the amendment of certain laws. Also available on the World Wide Web: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/2004/zakon_12.html#castka_235>.
2. Directive 2009 /.../ EC of the European Parliament and of the Council of ... amending Directive 2003/87 / EC in order to improve and extend the scheme for greenhouse gas emission allowance trading within the Community. Also available on the World Wide Web: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/08/st03/st03737.en08.pdf>. (the directive at the time when it is quoted in this work, has not yet officially gone)
3. Directive 2003/87 / EC. 13 October 2003.
4. Regulation (EU) 2018/841 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on the inclusion of greenhouse gas emissions and removals from land use, land use change and forestry in the 2030 climate and energy framework, and amending Regulation (EU) No 525/2013 and Decision No 529/2013/EU

Contribution within the project IGA 2017 Fld ČZU Project No. 43160/1312/3153.

Authors

JUDr. Ladislav Rozenský
Faculty of Forestry and Wood Technology, Czech University of Life Sciences Prague
Kamýcka 129, Prague 6 - Suchdol
Czech Republic
rladislav@seznam.cz

Doc. Ing. Miroslav Hájek, Ph.D.
Faculty of Forestry and Wood Technology, Czech University of Life Sciences Prague
Kamýcká 129, Prague 6 - Suchdol
Czech Republic
hajekmir@volny.cz

JUDr. Jan Lípa, Ph.D.
Faculty of Forestry and Wood Technology, Czech University of Life Sciences Prague
Kamýcka 129, Prague 6 - Suchdol
Czech Republic
jan.lipa@centrum.cz

Ing. Petr Hukal
Faculty of Forestry and Wood Technology, Czech University of Life Sciences Prague
Kamýcká 129, Prague 6 - Suchdol
Czech Republic
petr@rozvoj.net

Ing. Tereza Veselá
Faculty of Forestry and Wood Technology, Czech University of Life Sciences Prague
Kamýcká 129, Prague 6 - Suchdol
Czech Republic
Tereza.Veselá@praha4.cz

Fernanda Giffoni Fernandes Luz, MaS.
Instituto de Geociências e Ciências Exatas, Universidade Estadual Paulista – UNESP
Av.24ª, 1515, Rio Claro, São Paulo
Brasil
giffoni.f@gmail.com

NEMECKO V OBDOBÍ DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY - PRECHOD K DIKTATÚRE

GERMANY DURING THE SECOND WORLD WAR - TRANSITION TO DICTATORSHIP

Rastislav Pirkovský

Abstrakt

Horizontálna deľba štátnej moci (vzťahy medzi najvyššími štátnymi orgánmi a ich prejavy), špecifikujú jednotlivé typy foriem vlády. Konkrétna podoba formy vlády sa odvíja od vzťahov medzi štátom a občanmi, vzťahmi medzi jednotlivými orgánmi štátnej moci, politickým a kultúrnym prostredím daného štátu. Dva základné typy formy vlády sa vyvinuli na podklade kontinentálnom (parlamentná forma vlády) a angloamerickom (prezidentská forma vlády). Parlamentná monarchia je najrozšírenejšia forma (modifikovaná konštitučná monarchia). V parlamentnej republike predstavuje parlament najvyšší štátny orgán. Charakteristickou črtou prezidentskej formy vlády tvorí oddelený systém štátnej moci. Totalitná forma je založená na princípe vodcu ako najvyššieho štátneho orgánu. Tomu je podriadená vláda, ktorá spravidla je zostavená z jedinej možnej a povolenej politickej strany v štáte. Výstavba fašistického totalitného štátu podlieha teórií elít. Cieľom fašizmu ako každého režimu, totalitného charakteru je získať moc a v prípade fašistického ustanoviť fašistickú elitu, ktorá bude vládnuť v krajine.

Kľúčové slova: *deľba moci, forma vlády, princíp vodcu, teória elít, fašizmus*

Abstract

Horizontal division of state power (relations between the highest state authorities and their speeches), specify the different types of government forms. The specific form of government is based on relations between the state and the citizen, relations between the various state authorities, the political and cultural environment of the state. The two basic types of government form developed on the basis of the continental (parliamentary form of government) and the Anglo-American (the presidential form of government). Parliamentary monarchy is the most widespread form (modified constitutional monarchy). In the parliamentary republic, parliament represents the supreme state authority. The distinctive feature of the presidential form of government is a separate system of state power. The totalitarian form is based on the principle of the leader as the supreme state authority. This is a subordinate government, which is usually composed of the only possible and authorized political party in the state. The construction of a fascist totalitarian state is subject to the theory of elite. The objective of fascism as of every mode of totalitarian character is to gain power and, in the case of the fascist, to establish a fascist elite that will rule in the country.

Key words: *the division of power, the form of government, the principle of leader, the theory of elite, fascism*

1 FORMA VLÁDY

Pri forme vlády je vždy potrebné zodpovedať: kto stojí na čele štátu, akým spôsobom vládne a aké sú vzťahy medzi jednotlivými orgánmi reprezentujúcimi najvyššiu štátnu moc. Spôsob tohto usporiadania vzťahov je (resp. mal by byť) vymedzený v jednotlivých ústavách demokratických štátov (forma vlády je výsledkom rôznych modelov deľby moci).

1.1 Jednotlivé typy formy vlády

Vzťahy medzi najvyššími štátnymi orgánmi a ich prejavy, špecifikujú jednotlivé typy foriem vlády. Konkrétna podoba formy vlády sa odvíja od vzťahov medzi štátom a občanmi, vzťahmi medzi jednotlivými orgánmi štátnej moci, politickým a kultúrnym prostredím daného štátu. Čiastočne závisí forma vlády aj na oblasti právnej kultúry (v ktorej sa daný štát historický vyvíjal). Dva základné typy formy vlády sa vyvinuli na podklade kontinentálnom (parlamentná forma vlády) a angloamerickom (prezidentská forma vlády).

Dualistická monarchia tvorila prechodný typ k monarchií konštitučnej. Zákony sú prijímané parlamentom a na čele štátu a vlády stoji monarcha, ktorý môže vetovať zákony predkladané parlamentom. Parlament môže panovník rozpustiť. Dualistická monarchia bola typická práve pre Nemecko z roku 1905.[1]

Pre parlamentné formy vlády je typická napr. kreačná závislosť, politická zodpovednosť vlády vo vzťahu k parlamentu a špecifické postavenie hlavy štátu.

Parlamentná forma vlády sa zakladá na rovnováhe a rovnosti jednotlivých mocí.[2] Avšak súdna moc nie je oprávnená právo vytvárať alebo ho dopĺňať - sudcovia majú byť len ústami zákona.[3] Kreačnou závislosťou sa rozumie to, že vláda je závislá na parlamente (no existencia je ohraničená dôverou, ktorú jej parlamentná väčšina musí vysloviť. Pokiaľ vláda dôveru stratí, musí podať demisiu. Funkcia hlavy štátu je v demokratických parlamentných systémoch chápaná dvojakým spôsobom. Buď je začleňovaná do moci výkonnej alebo je akýmsi prostredníkom medzi jednotlivými orgánmi štátnej moci a napomáha pri riešení krízových situácií. K tomu, aby fungovali základné inštitúcie parlamentnej formy vlády, musia byť splnené tieto podmienky:

1. existencia konsenzu v základných otázkach v celej spoločnosti
2. slobodné voľby
3. činnosť (legálnej) opozície
4. menovanie premiéra na základe volebných výsledkov[4]

Charakteristickú črtu prezidentskej formy vlády predstavuje jednoznačne oddelený systém štátnej moci. Výkonná, zákonodarná a súdna moc fungujú oddelene, samostatne, na princípe konkurencie (každý orgán plní funkciu brzd a vyvažovania voči ostatným.

Existuje tu inkompatibilita (nezlučiteľnosť výkonu funkcií v jednotlivých orgánoch štátnej moci). Hlavou štátu je prezident, ktorému prináleží všetka výkonná moc. Nie je zo svojej funkcie na parlamente závislý a ani mu nezodpovedá. Okrem exekutívnych právomocí, prezident má významné právomoci aj vo sfére zákonodarnej a súdnej (môže vetovať akýkoľvek návrh zákona). Prezident je volený buď priamo obyvateľmi daného štátu alebo nepriamo cez volených zástupcov ľudu - voliteľov. Vláda, pokiaľ existuje, je zostavovaná a menovaná prezidentom. Nie je vymedzená ako samostatný ústavný orgán a má skôr poradnú funkciu pre prezidenta, pričom jeho stanoviska a rozhodnutia sú záväzné. Zákonodarný parlament, väčšinou dvojkomorový, je značne obmedzený vo vydávaní zákonov a schvaľovaní rozpočtu. Na rozdiel od parlamentnej formy vlády nemá právomoc kontroly výkonnej moci, ale prezident ho rozpustiť nemôže. Významnú funkciu zastáva Najvyšší súd, ktorý zároveň plní funkciu najvyššieho odvolacieho súdu. Vykladá ústavné zákony a kontroluje dodržiavanie ústavnosti. Najvyšší sudcovia sú menovaný prezidentom, väčšinou so súhlasom parlamentu.

---

[1] Tamtiež, s. 139

[2] BRÖSTL, A. 2010. *Ústavné právo Slovenskej republiky*. Plzeň: Nakladatelství Aleš Čeněk, 2010. s. 217

[3] BRÖSTL, A. 2009. *Frontisterion, alebo Búdky pre vzletné myšlienky (o štáte a práve)*. Bratislava: Kalligram, 2009, s. 141-142

[4] FILIP, J. - SVATOŇ, J. - ZIMEK, J. 2004. *Základy státovědy. 3. vydanie*. Brno: Masarykova univerzita, 2004. s. 81

V teórii poznáme aj modifikované systémy, kde formy vlády majú znaky monarchie či republiky, parlamentnej alebo prezidentskej formy vlády. Jedná sa o dva typy vyprofilovaných systémov vlády: neoprezidentská a kancelárska republika.
No predovšetkým, demokratický právny štát predpokladá ústavu založenú na demokracii a na základných právach, ale okrem toho vyžaduje aj aktívnu a nezávislú občiansku spoločnosť.[5]
Demokratický právny štát tvorí veľké množstvo navzájom sa podmieňujúcich princípov:

- záruky základných práv a slobôd
- legitimita a legalita
- suverenita ľudu
- deľba moci
- vzájomné brzdy a rovnovážnosť mocí
- právna istota[6]

Tieto formy vlády tvoria akýsi základ celej klasifikácie, pričom všetky ostatné formy vlády stoja mimo demokratický rámec. Medzi takúto formu vlády zaradzujeme aj totalitnú formu vlády založenú na princípe vodcu ako najvyššieho štátneho orgánu. Tomu je podriadená vláda, ktorá spravidla je zostavená z jedinej možnej a povolenej politickej strany v štáte. Vláda ani vodca nie sú za svoje činnosti zodpovedný. Vo väčšine prípadov neexistuje zákonodarný orgán, alebo len formálne, všetka štátna moc je v rukách niekoľkých málo jedincov, predovšetkým vodcu. Tento typ vlády sa v nacistickej forme vyskytol práve počas druhej svetovej vojny v Nemecku.
Vo svojich počiatkoch sa pojem totalitarizmu rozvíjal na dvoch odlišných rovinách. Ako vonkajšie označenie určitej formy vlády, ktorá bola považovaná za odlišnú od skôr známych diktatúr (tyrania a despocia), no tieto klasické pojmy zo scény rozhodne nezmizli. V prípade fašizmu a nacionálneho socializmu aj ako charakteristika, ktorú používali sami protagonisti alebo priaznivci týchto režimov.[7]

2 NACIZMUS V NEMECKU

Fašistická forma vlády ako výraz vôle ľudu, ktorú stelesňuje vodca a štýl politiky, v spojení so socializmom a nacionalizmom, boli vlastné všetkým ideologickým režimom (vrátane pravicových fašistických režimov).[8]
Weimarská ústava (formálne) zakotvovala systém štátnych orgánov:

- ríšsky prezident,
- ríšsky snem,
- ríšska rada,
- ríšska vláda,
- ríšsky súd.

Vzťah medzi ústavnými orgánmi - ríšskym snemom, ríšskou radou, ríšskou vládou a ríšskym prezidentom bol nastavený tak, že nenútil k uzatváraniu kompromisov, ale naopak im bránil, pričom arbitrom prípadných nezhôd sa stávali zvláštne právomocí prezidenta. Tieto štruktúrne chyby boli sprevádzané i zanedbávaním straníckeho základu fungovania zastupiteľskej demokracie - v ústave neboli politické strany vôbec spomenuté. Tak fungovanie vlády bolo závislé na dôvere snemu, jeho menovanie a rozpúšťanie však bolo výlučne záležitosťou prezidenta.
Najsilnejší ústavný článok predstavoval ríšsky prezident a spolu s vládou a kancelárom prvky výkonnej moci. Bol volený priamo občanmi na obdobie 7 rokov. Zvolával a rozpúšťal ríšsky

[5] BRÖSTL, A. - DOBROVIČOVÁ, G. - KANÁRIK, I. 2007. *Základy štátovedy*. Košice Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2007. s. 123
[6] Tamtiež, s. 125
[7] časopis Dějiny-teorie-kritika 2/2007 - DOBEŠ, J. *Totalitarizmus medzi ideologií a teorií*. s. 188
[8] PLACÁK, P. *Gottwaldovo Československo jako fašistický stát*, Praha: Paseka, 2015. s. 180

snem, po dohode s vládnou koalíciou vymenúval ríšskeho kancelára a poveroval ho zostavením vlády. Vládu mohol kedykoľvek rozpustiť. Bol arbitrom sporov medzi parlamentom a vládou. Vyhlasoval zákony, ale aj sám v čase ohrozenia vydával núdzové nariadenia s mocou zákona. K jeho právomociam patrilo vrchné velenie brannej moci. Prvým nemeckým prezidentom, ešte pred prijatím ústavy bol Ebert. Ale zvoleným podľa ústavy bol až prezident Hindenburg.

Mimoriadne silné postavenie prezidenta (priama voľba, sedemročné funkčné obdobie, prakticky neobmedzené právo rozpúšťať snem) bolo znásobené i mimoriadnymi právomocami, ktoré dostal podľa čl. 48 ústavy - ústavná cesta k diktatúre tak bola fakticky otvorená už pri jej prijímaní. Pomerný volebný systém pripúšťal zastupovanie záujmu akejkoľvek malej skupiny obyvateľstva a viedol k extrémnemu roztriešteniu spektra politických strán. Prezident fakticky nahradil cisára v duchu nadstraníckej jednotnej vôle národa a tak moc zastupiteľskej demokracie oslaboval.[9]

Ríšsky snem mal zákonodarné právomoci, existovala však možnosť dvojstupňového plebiscitárneho presadenia zákonov, a to opäť z iniciatívy prezidenta (ak snem rozpustil).

Ríšsky snem spolu s Ríšskou radou bol predstaviteľom zákonodarnej moci. Bol volený na obdobie 4 rokov vo všeobecných, priamych, rovných a tajných voľbách. Napriek tomu, že pre federácie je typický dvojkomorový snem, v Nemecku sa ustanovoval snem jednokomorový. Schvaľoval zákony.

Do Ríšskej rady si stálych členov ako svojich reprezentantov volili krajinské snemy podľa počtu obyvateľov. Mala zákonodarnú iniciatívu a právo suspenzívneho veta voči zákonom prijatým snemom, ktoré mohol snem prelomiť trojpätinovou väčšinou.

Na čele Ríšskej vlády stál ríšsky kancelár, reprezentant najsilnejšej politickej strany, oprávnený navrhovať prezidentovi ministrov. O vyslovenie dôvery vláda žiadala snem.

Ríšsky súd mal právo preskúmavať ústavnosť zákonov schválených snemom. Rozhodoval spory medzi ríšou a krajinami a medzi krajinami navzájom.

Podľa ríšskej ústavy malo ríšske zákonodarstvo prednosť pred zákonodarstvom krajinských snemov. Trestný zákon z roku 1871 zostal v platnosti. V roku 1923 bol snemom schválený zákon na ochranu republiky ako reakcia na zhoršenie politickej situácie. Rozvíjalo sa sociálne a pracovné zákonodarstvo, napr. zákon o osemhodinovej pracovnej dobe, zákon o továrenských a závodných výboroch, zákon o poistení pre prípad nezamestnanosti. Zákonodarstvo procesného práva z roku 1877 bolo doplnené o zákon o súde pre mladistvých a o zákon o pracovných súdoch. V roku 1924 bolo vydané prezidentom nariadenie o súdnom konaní a trestnom súdnictve, ktoré zrušilo ústavou zakotvené porotné súdy a zakotvilo ústavou zakazované mimoriadne súdy na prejednávanie politických deliktov.

Nedostatky a nebezpečenstvo ústavy zakotvené v jej kompromisnom texte (pre jeho schválenie nehlasovali ani všetci poslanci weimarskej koalície a DNVP, DVP a USPD hlasovali proti) odhaľovali prakticky od doby jej vzniku.

Vtedajšie dobové predstavy popredných ústavných teoretikov (vrátane Huga Preusse a Maxa Webera) boli poznamenané obavou z nadvlády parlamentu a vychádzali z tradície konštitučnej monarchie o deľbe moci v štáte. Zatiaľ čo obaja zmienení teoretici presadzovali ako poistku proti všemocnosti parlamentu silnú úlohu prezidenta, ľavicovo orientovaní zástupcovia hnutia ich videli v plebiscitárnych prvkoch priamej demokracie.

Vytvorenie Hitlerovej konzervatívno-nacistickej koaličnej vlády a jej rýchla transformácia na nacistickú diktatúru v priebehu niekoľkých mesiacov ilustruje dva hlavné rysy nacistickej politiky: na jednej strane ochotu, v prípade potreby spolupracovať s tradičnými konzervatívnymi politickými elitami, ktoré vlastne Hitlerovi odovzdali kľúče od ríšskeho kancelárstva a na druhej strane radikalizmus nacistického hnutia, ktorý v momente zlomil

[9] SCHELLE, K. - VLČEK, E. 1994. *Dokumenty ke studiu moderních dějin státu a práva II. Ústavy a normy ústavního charakteru. 1. vyd*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. s. 141

opozíciu a urýchlil nacistickú „revolúciu“ začiatkom roku 1933. Keby Franz von Papen nebol strávil január 1933 intrigami, ktorých plodom bolo vyhlásenie Hitlerovej vlády 30. januára a keby Kurt von Schleicher bol rozhodnejšie bránil nacistickému vodcovi, aby ho vystriedal alebo keby starnúci ríšsky prezident Paul von Hindenburg nebol pristúpil na vymenovanie muža, ktorého predtým odmietol ako „českého kaprála“, neschopného viesť vládu, za ríšskeho kancelára a keby tradičné elity neboli definitívne prejavili vôľu „obchodovať“ s nacistickým vodcom - tak by asi nebola vznikla tretia ríša.[10]
Nacistom sa podarilo v priebehu krátkeho času zlikvidovať parlamentný systém Weimarskej republiky a nastoliť diktatúru. Aj to je dôkazom, že NSDAP bola veľmi dobre, cielene a predovšetkým dlhodobo pripravená na prevzatie moci v štáte.
Začali útočiť proti základným občianskym a politickým právam, aj keď navonok boli zachované ústavné procedúry a s pomocou vynachádzavých foriem nátlaku využívali na likvidáciu ústavy mimoriadne postupy, ktoré im ústava ponúkala. Pod ich vplyvom v roku 1933 prezident Hindenburg svojím núdzovým nariadením umožnil policajným orgánom, aby podľa svojho uváženia zakazovali politické zhromaždenia a demonštrácie. K „odrazeniu štátu nebezpečných komunistických násilných aktov“ suspendoval nariadením o ochrane národa a štátu tie ustanovenia ústavy, ktoré zabezpečovali základné osobné a politické slobody (osobnú slobodu, slobodu prejavu, slobodu tlače, ochranu vlastníctva atď.). Išlo o reakciu na požiar ríšskeho snemu. Režimu bolo umožnené uvaliť zaisťovaciu väzbu na všetkých odporcov a to bez toho, aby takéto kroky podliehali súdnej kontrole. Na základe tohto nariadenia o ochrane národa a štátu neskôr začali vznikať koncentračné tábory na sústredenie predovšetkým komunistických a sociálnodemokratických funkcionárov.
Likvidácia samotnej deľby moci bola sprevádzaná odstránením kolegiálnych orgánov územnej a miestnej správy a odbúraním deľby moci medzi ústrednými a krajinskými orgánmi. Tak sa začal proces centralizácie štátnej správy a verejnoprávnych inštitúcií.
V marci 1933 na základe zákona o začlenení krajín do Ríše boli staré krajinské snemy rozpustené a nové už zodpovedali štruktúrou politického zastúpenia Ríšskemu snemu, v ktorom malo samozrejme po voľbách rozhodujúce zastúpenie NSDAP. V apríli 1933 na základe zákona o zjednotení krajín a ríše boli krajinské vlády podriadené ríšskym miestodržiteľom. A v roku 1934 bol prijatý rozhodujúci zákon o novej štruktúre ríše, ktorý zrušil krajinské snemy, čím logicky nasledoval zánik Ríšskej rady vo februári 1934, predstavujúcej dovtedy spolkové usporiadanie ríše.
Kto ale nechce hovoriť o výhodách pre milióny obyčajných Nemcov, ten by mal o nacionálnom socializme a holokauste mlčať.[11]

2.1 Systém organizácie (teória elít)

Výstavba fašistického totalitného režimu v štáte podlieha teórií elít. Cieľom fašizmu ako každého režimu, totalitného charakteru je získať moc a v prípade fašistického ustanoviť fašistickú elitu, ktorá bude vládnuť v krajine.
Samotný termín elita pochádza z francúzskeho „élite“ (odvodené z latinského eligere), čo v preklade znamená vyberať, vyvoliť. Aj keď začal byť používaný koncom 18. storočia a začiatkom 19. storočia pre vysoko postavené spoločenské skupiny (koncepcie Mosca, Pareta a Nietzcheho), predpoklady už existovali v starovekej filozofii (najmä u Platóna).
Masy sú vo svojom duchovnom živote infantilné a riadia sa svojim postojom voči vládcovi detským inštinktom, ktorý prináša dôveru a odovzdanie, hľadanie autority, vedenia a starostlivosti. Dávajú prednosť hospodárskej zabezpečenosti pred politickou slobodou.

[10] BESSEL, R. 2006. *Nacizmus a vojna*. Bratislava, 2006. s. 36
[11] GÖTZ, A. 2005. *Hitlerův národní stát*. Praha 2005. s. 282

Masy nemôžu byť nositeľom hospodárskeho, politického a kultúrneho života. Sú pasívne, netvorivé a neplnohodnotné.[12]
Jednotlivé články spoločnosti tvoria: naivní sympatizanti, členovia strany, elitné útvary, dôverný kruh okolo vodcu a vodca sám.
Hitler navrhoval politiku neustáleho rozširovania rady sympatizantov a zároveň striktného udržiavania obmedzeného počtu členov strany. K totalitným elitným útvarom patrilo najmä SS a SA. Okrem dôležitých elitných útvarov pre organizačnú štruktúru hnutia ako útvaru, ktoré sa striedali v plnení rolí ohnísk jeho militantnosti, je potrebné chápať ich paramilitaristický charakter aj v spojitosti s inými straníckymi profesnými organizáciami (napr. organizáciami lekárov, učiteľov, právnikov, atď.). Boli straníckou duplikáciou existujúcich netotalitných profesných spoločností, ktorá bola sponzorovaná nacistami. Nacistické hnutie malo pôsobiť dojmom, že v jeho radoch sú zastúpené všetky spoločenské živly. Úloha týchto útvarov skončila, keď sa regulárnu vojenskú hierarchiu podarilo podrobiť autorite generálov SS.[13]
V centre hnutia stojí vodca. Jeho postavenie vnútri strany závisí na jeho schopnosti spriadať intrigy medzi jeho členmi a schopnosti obmedzovania jeho personálneho obsadenia. Za svoj vzostup vďačí viac vrcholnej schopnosti zvládať vnútrostranícke boje o moc než demagogickým či byrokraticko-organizačným kvalitám. Vodca je zákonom strany.
Fašistické diktátorské režimy odmietali uplatňovanie trojdelenia štátnej moci na zákonodarnú, výkonnú a súdnu. Z toho vyplývalo zrušenie právomoci parlamentu.[14]
Vodcovský princíp bol zavedený v momente, keď sa zjednotil úrad hlavy štátu a predsedu vlády, čím bol povýšený na základnú hodnotu štátu.
Postupným oslabovaním ríšskych snemov a vlád predstavujúcich dovtedy spolkové usporiadanie ríše dochádza z pohľadu štátnej organizácie k centralizácií moci.
Najvyšším štátnym orgánom bola vláda, ktorá mala rozsiahle právomoci v legislatíve, vykonávané prostredníctvom tzv. výnimočných zákonov. Zákon o odstránení núdze národa a štátu v Nemecku priznal vláde právomoc pri prijímaní ríšskych zákonov odkloniť sa od ústavy.
Volebný systém bol nahradený systémom formálneho ľudového hlasovania.
Boli zrušené všetky politické strany okrem jedinej, fašistickej, ktorá bola považovaná za verejnoprávnu organizáciu a kontrolovala všetky aspekty verejného života, bola jej prisúdená rola prostredníka medzi vodcom, ktorý národu ukazuje cestu, a ľudom. Základom sa stal zákon o vytváraní politických strán, zakotvujúci jedinú politickú stranu NSDAP a zákon o zaistení jednoty strany a štátu deklarujúci jej nerozlučiteľné spojenectvo so štátom, obsadzujúc štátne orgány výhradne jej príslušníkmi.
Udalosti z rokov 1933 - 1934 znamenali koniec parlamentného systému a nastolenie diktatúry, založenej na vodcovskom princípe. V osobe vodcu a kancelára sa sústredila všetka moc. Vykonával ju ako najvyšší štátny činiteľ, ale hlavne ako vodca nacistickej strany. Bol prijatý zákon o zabezpečení jednoty strany a štátu. NSDAP sa ním stala súčasťou štátneho aparátu a označoval ju za nositeľku nemeckej štátnej myšlienky, predstaviteľku národno-socialistického štátu.
Treba hovoriť o hitlerizme a nie o národnom socializme.[15]
Oslavy Hitlerových 44. narodenín prebehli 20. 4. 1933. Jeho obrazy zaplavili ulice, nemecké mestá ho zasypali čestnými občianstvami, Hitlerove duby a lipy sa vysadzovali po tisíckach, sprievody s pochodňami, vlajkami a kvetinovou výzdobou nemali konca. Predovšetkým

[12] EHRENSTEIN, W. 1952. *Dämon Masse*. Waldemar, Frankfurt am Main 1952. s. 31
[13] ARENDTOVÁ, H. 2013. *Původ totalitarizmu I.-III*. Praha 2013. s. 511
[14] ŠTENPIEN, E. 2006. *Svetové dejiny štátu a práva*. Košice 2006. s. 199
[15] JÄCKEL, E. 1992. *Die zweifache Vergangenheit. Zum Vergleich politischer Systeme*. Bonn 1992. s. 7

Goebbels sa teraz snažil zdôrazniť vedľa štátnického obrazu národného „Vodcu“ a ríšskeho kancelára aj Hitlerove ľudské, osobné rysy.[16]
14. 7. 1933 bol prijatý zákon „proti vytváraniu nových strán“. Zakazoval sa vznik akýchkoľvek politických organizácií, ktoré by nemali nacionálne socialistický charakter. Monopol jedinej politickej strany v Nemecku sa týmto krokom uzákoňoval.[17]
Systém najvyšších orgánov sa veľmi nezmenil. Zachoval sa Ríšsky snem, Ríšska vláda na čele s kancelárom a takisto Ríšsky súd. Spojením s funkciou ríšskeho kancelára zanikla funkcia prezidenta a vznikli orgány riadenia nemeckého hospodárstva. Snem a vláda stratili svoje rozhodujúce kompetencie. Vo funkcii vodcu a kancelára si všetku moc prisvojil Hitler. Bol zákonodarcom, rozhodoval o všetkých otázkach vnútornej i zahraničnej politiky, bol na čele nemeckých ozbrojených síl a mohol zasiahnuť do akéhokoľvek súdneho konania. Ostatné ústredné orgány, funkcionári mu boli podriadení a zodpovední.
Strašné výsledky III. ríše môžu byť v prvej línii vysvetlené pomocou Hitlerovej osoby, ideológie a vôle. Sám diktátor bol čiastočne zajatcom síl, ktoré nevytvoril, ale ktorých sa stal nástrojom. Hitlera strhla vlastná dynamika týchto síl. [18]
Pokiaľ ide o súdnictvo, sústavu súdov tvorili riadne a mimoriadne súdy. Aj keď riadne súdy sa zachovali ešte z 19. storočia, zmenila sa organizácia súdnej správy. Na ríšskeho ministra spravodlivosti prešli všetky právomoci krajinských ministerstiev. Zavedením nových mimoriadnych inštancií a osobnou exempciou príslušníkov NSDAP v trestných veciach sa značne okliešťila príslušnosť riadnych súdov. Svoje nezávislé postavenie súdy strácali zásahmi ministerstva spravodlivosti do ich príslušnosti. Tento proces bol sprevádzaný posilnením pozície sudcu v samotnom konaní.
Mimoriadne súdy tvorili hlavne osobitné súdy a Ľudový súd v Berlíne. Počas vojny boli ustanovené vojnové súdy a vojenské a civilné stanné súdy. V roku 1933 boli zriadené osobitné súdy pri krajinských súdoch a rozhodovali o záležitostiach politického charakteru. V rokoch vojny rozšírili svoju vecnú príslušnosť a napokon rozhodovali vo väčšine trestných prípadov. V roku 1934 Ľudový súd prevzal ako jediná inštancia prejednávanie najzávažnejších politických trestných činov (o velezrade, útoku na vodcu a ríšskeho kancelára atď.).
Zákon o tajnej štátnej polícii z roku 1933 upravil vznik Gestapa. Táto novovzniknutá tajná polícia bola automatický pod kontrolou NSDAP a SS. V rámci SS vznikla aj bezpečnostná služba SD, ktorej úlohou bolo odhaľovanie antifašistickej činnosti. Popri týchto špeciálnych zložkách fungovali tradičné bezpečnostné orgány, predovšetkým poriadková polícia.

Použitá literatúra

1. ARENDTOVÁ, H. 2013. *Původ totalitarizmu I.-III*. Praha 2013. 680 s. ISBN 978-80-7298-483-1
2. BESSEL, R. 2006. *Nacizmus a vojna*. Bratislava 2006. 269 s. ISBN 80-8085-1565
3. BRÖSTL, A. 2009. *Frontisterion, alebo Búdky pre vzletné myšlienky (o štáte a práve)*. Bratislava: Kalligram, 2009. 328 s. ISBN 978-80-8101-179-5
4. BRÖSTL, A. 2010. *Ústavné právo Slovenskej republiky*. Plzeň: Nakladatelství Aleš Čeněk, 2010. 461 s. ISBN 978-80-7380-248-6
5. BRÖSTL, A. - DOBROVIČOVÁ, G. - KANÁRIK, I. 2007. *Základy štátovedy*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2007. 190 s. ISBN 978-80-7079-679-1
6. BROSZAT, M. 2002. *Uchopení moci - Vzestup NSDAP a zničení výmarské republiky*. Praha 2002. 247 s. ISBN 80-7106-276-6
7. EHRENSTEIN, W. 1952. *Dämon Masse. Waldemar*. Frankfurt am Main 1952. 95 s.

[16] REICHEL, P. 2004. *Svůdný klam Třetí říše*. Praha: Argo, 2004. s. 130
[17] BROSZAT, M. 2002. *Uchopení moci - Vzestup NSDAP a zničení výmarské republiky*. Praha 2002. s. 225
[18] KERSHAW, I. 1989. *Der NS - Staat*. Hamburg 1989. s. 126

8. FILIP, J. - SVATOŇ, J. - ZIMEK, J. 2004. *Základy státovědy. 3. vydanie*. Brno: Masarykova univerzita, 2004. 264 s. ISBN 80-210-3023-2
9. GÖTZ, A. 2005. *Hitlerův národní stát*. Praha 2005. 358 s. ISBN 978-80-7203-918-0
10. HOLLÄNDER, P. 1995. *Základy všeobecné státovědy. 1. vydanie*. Praha: VŠEHRD, 1995. 368 s. ISBN 978-80-7380-178-6
11. JELLINEK, G. 1906. *Všeobecná státověda.* Praha: Jan Laichter na Král. Vinohradech, 1906. 888 s.
12. JÄCKEL, E. 1992. Die *zweifache Vergangenheit. Zum Vergleich politischer Systeme*. Bonn 1992. 316 s. ISBN 3860770861
13. KERSHAW, I. 1989. *Der NS - Staat*. Hamburg 1989. 415 s. ISBN 978-34-9803-462-7
14. KLÍMA, K. a kol. 2011. *Státověda.* Plzeň: Aleš Čeněk, 2011. 432 s. ISBN 978-80-7380-296-7
15. MACHIAVELLI, N. 2012. *Vladař*. Praha: Argo, 2012. 160 s. ISBN 978-80-2570-736-4
16. PAXTON, R. 2007. *Anatomie fašizmu.* Praha: Lidové noviny, 2007. 382 s. ISBN 978-80-7106-811-2
17. PLACÁK, P. 2015. *Gottwaldovo Československo jako fašistický stát*, Praha: Paseka, , 2015, 192 s. ISBN 978-80-7432-604-2
18. REICHEL, P. 2004. *Svůdný klam Třetí říše*. Praha: Argo, 2004. 386 s. ISBN80-7203-604-1
19. SCHELLE, K. - VLČEK, E. 1994. *Dokumenty ke studiu moderních dějin státu a práva II.Ústavy a normy ústavního charakteru. 1. vyd*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. 382 s. ISBN 80-210-0859-8
20. SVATOŇ, J. 2000. *Stát a formy státoprávního uspořádání*. In: JEHLIČKA, P., TOMEŠ, J. a DANĚK, P. (eds.) Stát*, prostor, politika. Vybrané otázky politické geografie*. Praha: PřF UK, katedra sociální geografie a sociálního rozvoje, 2000. 158 s. ISBN 80-238-5566-2
21. ŠTENPIEN, E. 2006. *Svetové dejiny štátu a práva*. Košice 2006, 208 s. ISBN 80-7097-662-418
22. DOBEŠ, J. 2/2007. Totalitarizmus mezi ideologií a terórií. In: *Dějiny-teorie-kritika* 2/2007.

Kontaktné údaje

JUDr. Rastislav Pirkovský
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta
Kováčska 26, 040 75 Košice
email: mekpirky@gmail.com

ŽIDIA NA SLOVENSKU PO DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE

JEWS IN THE SLOVAKIA AFTER WORLD WAR THE SECOND

Monika Adamická

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá povojnovou situáciou Židov, ktorí prežili hrôzy holokaustu a snažia sa v povojnovom období zaradiť do života v podmienkach rodiaceho sa československého socialistického zriadenia. Štúdia analyzuje aj založenie štátu Izrael a následnú vysťahovaleckú akciu (alija) do novovzniknutej krajiny Židov, jednak z územia Československa, jednak z územia Maďarska po tom, čo boli transporty Židov z tejto krajiny zastavené. Situácia Židov po vojne je opísaná od prvých povojnových rokov až do 50. rokov 20. storočia, kedy bola vysťahovalecká akcia označená za nelegálnu, a tí, ktorí sa na nej podieľali, boli súdení v procese so sionistami ako buržoázni nacionalisti. Osudy Židov sú vykreslené na základe príkladu dvoch pracovníkov Palestínskeho úradu tak, ako sú zachytené v literatúre faktu *Transporty nádeje* autora Antona Baláža.

Kľúčová slova: *Izrael, alija, procesy so sionistami*

Abstract

The contribution deals with a post-war situation of Jews who survived the horrors of Holocaust and tried to enlist into life in post-war period in the conditions of the nascent Czechoslovak socialist establishment. The study also analyzes the founding of the state Israel and the subsequent emigration (alija) into newly-formed land of Jews, both from the territory of Czechoslovakia and from Hungary after the transports of Jews had been stopped from this country. The situation of Jews is described since the first post-war years until the 1950s, when emigration was declared illegal and those one who participated in it were judged in the trials with Zionists as bourgeois nationalists. The fates of Jews are depicted on the basis of two Palestinian office´s employees as they are captured in non-fiction *Transports of Hope* written by Anton Baláž.

Key words: *Israel, alija, trials with Zionists*

1 SITUÁCIA ŽIDOV PO NÁVRATE DOMOV

Kým pred vojnou žilo na Slovensku asi 140 000 osôb židovského pôvodu, z toho asi 44 000 z nich na území, ktoré po viedenskej arbitráži pripadlo Maďarom, tento počet počas vojny a po jej skončení postupne klesal. Už v roku 1940 evidujeme na Slovensku len 88 950 Židov. Tento pokles v roku 1940 sa pripisuje emigrácii Židov z územia Slovenska, či ich prekrsteniu na katolíkov. V rokoch 1942-1945 bolo zo Slovenska deportovaných do táborov smrti asi 66 000 Židov, a ďalších asi 2400 až 3000 z nich zomrelo na Slovensku, najmä počas Slovenského národného povstania. Po oslobodení zostalo na Slovensku asi len 30 000 Židov. Ide však len o informatívny počet. Počas súpisov židovského obyvateľstva sa k židovstvu prihlásilo len 24 000 až 25 000 osôb, ostatných asi 5 000 osôb sa k židovstvu z rôznych príčin neprihlásilo (Büchler, 1998, s. 66-67).

Zo štatistiky z roku 1947 vyplýva, že vojnu a holokaust prežili prevažne mladí muži a mladé ženy, pričom mladí muži sa častokrát zachránili službou v armáde. Mládež sa pridávala k sionistickým mládežníckym hnutiam a emigrovali do Izraela (Jelínek, 1998, s. 93-94). Čo sa

týka svetských a duchovných židovských vodcov, prevažná väčšina z nich zahynula počas holokaustu. Z tých čo prežili, mnohí sa snažili zachrániť útekom do zahraničia. Židovské obyvateľstvo teda ostalo bez vedenia, a tí, ktorí sa pokúsili viesť ich duchovný alebo svetský život, dostali len nepatrné spoločenské uznanie.

Väčšina Židov sa po oslobodení koncentračných táborov nechcela alebo nemohla vrátiť do svojich pôvodných domov, keďže v ich domovoch už býval niekto iný. Stali sa z nich displaced persons, vysídlenci, čiže ľudia bez domova. Deti, ktoré prežili holokaust v Terezíne (len necelých sto detí z 15000, ktoré sem boli umiestnené), našli svoj nový domov vo Veľkej Británii.

Po návrate domov ich čakala často zložitá situácia, našli svoje domovy vyrabované, odcudzené arizátormi. Mnohokrát sa stretávali s nenávisťou ľudí, ktorí boli pred vojnou ich susedmi. Svedčia o tom aj svedectvá ľudí, ktorí prežili holokaust a po vojne sa vracali do svojich domovov. Leo Kohút o tom hovorí: „... niektorí obyvatelia veľkého činžiaku pozerali na nás spoza záclon ako na navrátilcov z iného sveta. Už nás odpísali, s naším návratom nerátali...“ (Baláž, 2010, s.24). Ján Rozner, ktorý vojnu prežil v seredskom tábore a len vďaka matke sa zachránil pred transportom do Osvienčimu, spomína na návrat domov podobne ako Kohút. Stretol sa s nenávistným postojom Slovákov, sklamaných, že sa Židia vrátili z táborov. „... vôbec až vtedy vybuchla naozaj spontánna nenávisť proti Židom, donedávna boli čosi menej ako nejakí negri a mohlo sa im čokoľvek vziať, a teraz mali byť znova rovnoprávni a nikto z nich nebol kolaborant“ (Baláž, 2010, s. 25). Židia sa teda po vojne vracali do prostredia, ktoré bolo nepriateľské voči nim. Okrem majetku prišli aj o pocit bezpečného domova, pretože v ľuďoch naďalej pretrvávali rasové a náboženské predsudky.

Židia sa domov vracali ako nie úplne rovnoprávni občania. Neprináležali im všetky občianske slobody a politické práva. Boli narušené demokratické princípy, ktoré boli vybojované v Slovenskom národnom povstaní. V prístupe k Židom sa uprednostňoval triedny princíp, odmietala sa spolupráca s majetnými židovskými občanmi, ale aj s ostatnými. Triedny princíp sa prejavoval aj pri reštitúcii arizovaného majetku. Majetky prešli pod správu štátu už v roku 1945, pričom sa vôbec nevracali tým Židom, ktorí stavali svoje osobné záujmy nad záujmy štátu (Mešťan, 1999, s. 11). Dôslednej reštitúcii majetku sa Židia nikdy nedočkali. Aj napriek tomu, že sa im niekedy podarilo získať majetok naspäť, nestihli urobiť prevod vlastníckych práv do februára 1948. Iným bolo prinavrátenie majetku odopreté. Po februári 1948 bol proces reštitúcie pozastavený, arizovaný majetok Židov bol znárodnený (Jelínek, 1998, s. 109). Pred februárom 1948 však neboli úplne vyčleňovaní zo spoločenského života, podieľali sa na verejnom a politickom dianí, mnohí boli členmi politických strán, najmä Komunistickej strany Československa. Napriek tomu sa postupne formoval antisemitizmus komunistický, ktorý nahradil antisemitizmus nacistický, či medzivojnový.

Často dochádzalo k otvoreným konfliktom a k protižidovským prejavom medzi Židmi a nežidmi. Najviac k nim dochádzalo v roku 1946, a to najmä v obciach Čadca, Nové Zámky, Žilina, Vrbové v okrese Piešťany, Rajecké Teplice, Zbehy, Šurany, Topoľčany, Urmín a Humenné. Dôvodom bol najmä spor o majetok, ktorý bol Židom arizovaný. Na Slovensku odmietli prijať prezidentský dekrét o navrátení židovského majetku naspäť Židom, bolo prijaté nariadenie, podľa ktorého vrátenie majetku nebolo povinné. K zmene došlo až po pogrome v Topoľčanoch, kedy aj slovenská strana prijala prezidentský dekrét (Nir, 1998, s. 83).

Topoľčiansky pogrom bol signálom vracajúceho sa antisemitizmu v slovenskej spoločnosti. Antisemitizmus sa však nešíril len medzi radovým obyvateľstvom, ale aj v radoch politikov. Príkladom je minister informácií československej vlády v rokoch 1945-1948 Václav

Kopecký[1], ktorí sa o Židoch, ktorí sa prisťahovali zo Zakarpatskej Ukrajiny, vyjadroval ako o bradatých Šalamúnoch. Židov označoval za ľudí cudzej mentality, za židovskú svoloč, ktorá sa až na poslednú chvíľu pridala k domácemu a zahraničnému odboju. Zároveň ich pokladal za ľudí, ktorí sa prikláňajú k anglo-americkému imperializmu, podporujúcemu sionizmus a štát Izrael, čo by mohlo znamenať rozklad ľudovodemokratického zriadenia a socializmu. Václav Kopecký však častokrát následne v tlači poprel svoje výroky s antisemitským podtónom.

Prvé povojnové roky boli v znamení obnovy židovskej komunity na Slovensku. Židia si normalizovali svoj rodinný život, vytvárali si nové rodiny, s čím bola spätá aj zvýšená pôrodnosť. Zároveň oživovali aj svoj hospodársky život. V roku 1946 bolo na Slovensku činných 127 židovských náboženských obcí a synagogálnych spoločností. V Bratislave, Košiciach a Dunajskej Strede boli obnovené rabínske učilištia, ješivy. Boli obnovované synagógy, cintoríny, cirkevné a spoločenské ustanovizne. Všetko sa to dialo s podporou židovských organizácií v zahraničí, a to najmä American Joint Distribution Commitee[2], ktorá pomohla tisíckam Židov pri ich návrate z koncentračných táborov a ich začlenení do normálneho života (Büchler, 1998, s. 70-71).

Dochádzalo k obnove židovských obcí na Slovensku. Židia sa mohli opäť slobodne organizovať, obnovila sa činnosť židovských obcí, pričom nemohla byť v jednom meste viac ako jedna židovská obec. Oficiálnym názvom sa stal Židovská náboženská obec a všetky boli združené v Ústrednom zväze židovských náboženských obcí na Slovensku so sídlom v Bratislave. Predsedom sa stal Armín Frieder[3], krajinský rabín, hlavný rabín kongresovej židovskej náboženskej obce v Bratislave.

Na Slovensku vznikol ešte v predvojnovom období Ústredný zväz sionistický (v roku 1929) so sídlom v Moravskej Ostrave. Cieľom tejto organizácie bolo na jednej strane podporovať právne zaistenie Židov v Palestíne, na druhej strane sa zaujímala aj o Židov žijúcich na Slovensku, podporovaním židovskej kultúry a hebrejského jazyka, ako aj prebúdzaním povedomia národnej a spoločenskej spolunáležitosti. V roku 1938 zaniká, ale naďalej pracovala počas vojny ilegálne. K obnoveniu došlo 29. apríla 1946 so sídlom v Moravskej Ostrave, ale v júli 1946 bolo sídlo preložené do Bratislavy (Nir, 1998, s. 80). Na čele Ústredného zväzu sionistického stál Dr. Oskar Neumann, a po jeho odchode do Palestíny sa ním stal Oskar Krasniansky. Ďalšou sionistickou organizáciou na Slovensku bolo Združenie fašistickým režimom rasovo prenasledovaných (ZRP). Predsedom ZRP bol Oskar Neumann a generálnym tajomníkom Dr. Vojtech Winterstein (Nir, A., 1998, s. 81). Sionistická organizácia na Slovensku fungovala do roku 1951, pričom prvé tri roky spolupracovala s československou vládou, ale po februári 1948 sa situácia zmenila.

---

[1] Václav Kopecký (1897-1961) bol popredným ideológom a propagandistom KSČ (Komunistická strana Československa). Po roku 1948 sa spolupodieľal na príprave procesov s odporcami režimu.

[2] American Joint Destribution Committee (skrátene Joint) je americká nezisková organizácia, založená 27. novembra 1914 v Spojených štátoch amerických, so sídlom v New Yorku. V povojnovom období sa podieľal na obnove židovských inštitúcií, na zakladaní židovských škôl, výstavbe sirotincov. Zároveň sa spolupodieľal na židovskej migrácii do Izraela. Po roku 1950 bol Joint vykázaný z viacerých krajín východného bloku a obvinený zo špionáže. Po roku 1979 sa postupne vracal do niektorých krajín sovietskeho bloku. Po páde komunizmu sa podieľal na obnove židovského života.

[3] Rabín Armin Frieder (1911-1946) bol spoluzakladateľom Židovskej ústrednej úradovne pre krajinu Slovensko, ktorá bola pokusom slovenských sionistických intelektuálov o pripojenie ortodoxných Židov pod spoločnú organizáciu v čase príprav protižidovského zákonodarstva na Slovensku. V roku 1942 sa osobne stretol s prezidentom Tisom na fare v Bánovciach nad Bebravou, aby mu odovzdal memorandum rabínov Slovenska. V memorande rabíni prosili Tisa o milosť a zabránenie tragédie. Počas holokaustu zomreli jeho rodičia, manželka a dcéra. Je autorom denníka, ktorý je svedectvom zápasu slovenských Židov o prežitie počas 2. svetovej vojny.

Na Slovensku fungovala aj mládežnícka židovská organizácia Hašomer Hacair, po hebrejsky Mladý bojovník. Táto organizácia zohrala významnú úlohu v Slovenskom národnom povstaní. V povojnovom období bolo ich hlavnou úlohou zabezpečiť životné podmienky tým deťom, ktoré sa vracali z koncentračných táborov a hôr, ale ich rodičia počas holokaustu zahynuli. Pre tieto deti vybudovali domovy, organizovali letné tábory a výchovné školenia s cieľom pripraviť ich na odchod do Izraela. Pomoc slovenským šomérom poskytovali šaliachovia, poslovia, ktorých na Slovensko vysielala centrála hnutia Hašomer Hacair v Palestíne.

2 VYSŤAHOVALECKÁ AKCIA

9. novembra 1947 sa konalo valné zhromaždenie Organizácie spojených národov, na ktorom bolo prijaté rozhodnutie o založení židovského štátu na území Palestíny. Štát mal byť rozdelený na židovskú a arabskú časť. Štát Izrael bol vyhlásený 15. mája 1948 Benom Gurionom, keď skončil britský mandát nad Palestínou. V tom čase tu žilo 758 700 Židov. Následne Izrael napadli armády susedných arabských krajín a začala sa vojna za oslobodenie Izraela, ktorej sa zúčastnila aj židovská mládež zo Slovenska (Nir, 1998, s. 85).

Nové politické pomery na Slovensku a vytvorenie štátu Izrael v roku 1948 malo dopad aj na Židov na Slovensku. Niektorých to viedlo k myšlienkam na emigráciu, pre mnohých to však bolo príliš radikálne a riskantné riešenie, keďže mali na Slovensku už ako tak zabehnutý nový život. Záujem o vysťahovanie do Izraela nebol taký veľký, ako sa očakávalo po prvotnom nadšení z vytvorenia tohto štátu. V roku 1948 sa vysťahovalo zo Slovenska asi len 2270 Židov, pritom len 1351 do Izraela. K masovej migrácii Židov zo Slovenska najmä do Izraela dochádza až v prvej polovici roku 1949. Bolo to v dôsledku zostrenia triedneho boja, prestavby spoločnosti a početným zásahom proti živnostníkom a obchodníkom. Rozhodujúcim faktorom však bola dohoda medzi Izraelom a ČSR, že Izrael je ochotný prijať 22 000 Židov do 15.mája 1949 (Büchler, 1998, s. 73). Ani v tomto období však nie je úplne jednoznačné, že by Židia masovo reagovali na túto ponuku vysťahovania sa do svojho štátu. V rokoch 1948 a 1949 sa vysťahovalo do Izraela 8 925 osôb, pričom od januára do júla 1949 to bolo asi 5600 osôb, a asi 1000 osôb emigrovalo do iných štátov (Büchler, 1998, s. 74). Z toho vyplýva, že väčšina Židov neopustila svoje domovy a opätovne zabehnuté životy v Československu.

Na Slovensku sa otázkou povojnového osudu Židov a ich snahy emigrovať do zahraničia zaoberal Palestínsky úrad, ktorý sídlil na Markovičovej ulici v Bratislave. Prednostom tohto úradu, ktorý bol slovenskou pobočkou Jewish Agency for Palestine, bol Dr. Ľudovít Kalina. Po jeho emigrácii do Izraela viedol úrad nitriansky učiteľ Adolf Reich. Počas hromadnej alije, teda vysťahovania slovenských Židov do Izraela, od februára do októbra 1949, bolo hlavnou náplňou činnosti úradu zorganizovať technickú a organizačnú časť transportov, vybavovali vysťahovalecké pasy, tranzitné a vstupné víza do Izraela. Zároveň pomáhali pri vývoze hnuteľného majetku vysťahovalcov. Finančne činnosť Palestínskeho úradu podporoval American Joint Distribution Comittee, Americký vzájomný distribučný výbor, skrátene Joint. Po roku 1949 sa postoj československej vlády k Jointu zásadne zmenil. Všetky jeho podporné aktivity boli označené za nepriateľské, pričom bola zakázaná jeho činnosť, pracovníci úradu neamerického pôvodu, ktorí nestihli ujsť do Viedne, boli zatknutí a súdení ako špióni amerického imperializmu.

Najväčší počet vysťahovalcov však tvorili obchodníci, domáci, robotníci, roľníci, úradníci a študenti. Najviac osôb odišlo do USA a Kanady (2631), do Austrálie (157), do Paraguaja (108), do Palestíny (94), do Čile (49), do Uruguaja (29), do Kostariky (26), na Nový Zéland (13). V menších počtoch odchádzali aj do Číny, Novej Guiney, na Haiti, do Peru a Ekvádora

(Baláž, 2010, s. 78-79). Do iných európskych krajín sa vysťahovali tiež len v menších počtoch, a to najmä do Nemecka, Švédska, Anglicka, Belgicka, Juhoslávie, Bulharska a Švajčiarska. Pre vysťahovanie potrebovali okrem platného cestovného pasu aj vstupné vízum do cieľovej krajiny a tranzitné víza krajín, cez ktoré prechádzali. K transportom Židov do Viedne a ich následnej emigrácie sa významne pričinil Vladimír Clementis[4] a Daniel Okáli[5]. Obaja sa stali dvomi z troch zakladateľov DAV-u[6], spolu s Andrejom Siráckym[7]. Daniel Okáli sa po skončení druhej svetovej vojny významne zapísal ako československý vládny splnomocnenec pre výmenu obyvateľstva s Maďarskom, neskôr pomáhal Židom ako poverenik vnútra pri aliji a takisto maďarským Židom pri ich ceste do novej vlasti, do Izraela. Sám ale neveril tomu, že by Izrael mohol byť pre Židov vytúženým a bezpečným domovom.

Štát Izrael chcel umožniť podľa pôvodných správ 70 000 slovenským Židom prisťahovať sa do Izraela, potrebovali totiž osídliť pôdu, aby sa tam znovu netlačili Arabi. Podobnú dohodu vraj uzavreli aj s Poľskom, Bulharskom a Rumunskom. Nakoniec však vznikla dohoda medzi izraelským vyslancom Avriel-Űberallom[8] a Dr. Vladimírom Clementisom na základe oficiálnej žiadosti zo strany štátu Izrael z 15. novembra 1948 o urýchlenej emigrácii 20 000 Židov z Československa do Izraela, ktorá sa mala uskutočniť počas nasledujúcich štyroch mesiacov. Československá vláda súhlasila s vysťahovaním Židov, keďže išlo väčšinou o osoby, ktoré neboli zahrnuté v päťročnom pláne Československa. Prvý transport odišiel zo Slovenska už 1. decembra 1948 z Mikulova, počas ktorého odišlo 2500 dobrovoľníkov z vojenskej jednotky Hagana[9]. Členovia tejto jednotky tak po skončení výcviku v československej Libave odišli do Izraela, aby sa zúčastnili bojov na obranu štátu pred Arabmi. Keďže išlo pôvodne väčšinou o drobných remeselníkov, živnostníkov, robotníkov a stredných podnikateľov, stranícka organizácia navrhla zákaz vývozu všetkých strojov, ktoré by mohli slúžiť k založeniu samostatnej živnosti. Zákaz vývozu niektorých vecí platil aj pre ostatné transporty. 20. januára 1949 pred odchodom druhého transportu sa uskutočnila

[4] Vladimír Clementis (1902-1952) bol slovenský politik, právnik, spisovateľ a prekladateľ. Do KSČ vstúpil už v roku 1924. V apríli v roku 1945 sa stal štátnym tajomníkom na ministerstve zahraničných vecí. Na IX. zjazde KSČ v roku 1949 bol zvolený za člena Ústredného výboru KSČ. Od marca 1948 do marca 1950 bol ministrom zahraničných vecí a jeho úlohou bolo riadenie výmeny obyvateľstva medzi Maďarskom a Slovenskom. Neskôr bol obvinený z buržoázneho nacionalizmu, v roku 1951 zatknutý a súdený v procese s Protištátnym sprisahaneckým centrom pod vedením Rudolfa Slánského. V roku 1952 bol odsúdený na smrť a popravený. Rehabilitovali ho v roku 1963.

[5] Daniel Okáli (1903-1987) bol slovenský politik, právnik, literát a literárny kritik. Patril medzi zakladateľov skupiny Davistov, ktorá združovala ľavicovo orientovaných spisovateľov a politikov. V rokoch 1946-1948 pôsobil ako vládny splnomocnenec pre výmenu obyvateľstva s Maďarskom a ako vedúci československej presídľovacej komisie. Od roku 1948 bol povereníkom vnútra. V roku bol 1951 obvinený z buržoázneho nacionalizmu. Vo väzení bol do roku 1960, následne v roku 1963 rehabilitovaný.

[6] DAV – skupina Davisti bola skupina mladých, ľavicovo orientovaných intelektuálov, ktorá vznikla v Prahe v roku 1922 a vydávala časopis DAV (1924 – 1937, s prestávkou 1927-1928). Názov DAV je odvodený od krstných mien zakladateľov: Daniel Okáli, Andrej Sirácky a Vladimír Clemntis).

[7] Andrej Sirácky (1900-1988) bol slovenský sociológ, filozof a politológ, ktorý pochádzal z Vojvodiny. Od augusta 1948 pôsobil na Univerzite Komenského v Bratislave, pričom v rokoch 1953-1955 bol jej rektorom. V rokoch 1955-1961 bol predsedom Slovenskej akadémie vied. Pôsobil aj vo funkciách KSS a v rokoch 1971-1976 bol členom ÚV KSS.

[8] Ehud Avriell (nar. Georg Überall, 1917-1980) bol izraelským politikom a diplomatom. Od roku 1940 žil v Palestíne, kde sa pridal k Hagane (podzemná židovská vojenská organizácia, ktorá pôsobila na území Palestíny počas britského mandátu v rokoch 1920-1948. Hlavným poslaním Hagany bola ochrana židovského obyvateľstva na území Palestíny). Zároveň sa zapojil do akcie na pomoc Židom pri ich úteku z Európy. V roku 1946 bol vyslaný do Československa na nákup zbraní pre Židov v Palestíne. Od 28. 07. 1948 bol vyslancom v Československu a Maďarsku.

[9] Hagana bola podzemná židovská vojenská organizácia, založená v roku 1920. Pôsobila na území Palestíny počas britského mandátu a jej hlavnou úlohou bolo ochraňovať jišuv (židovské obyvateľstvo na území Palestíny). Británia však považovala túto organizáciu za ilegálnu. Bola priamym predchodcom Izraelských ozbrojených síl, ktoré vznikli po vzniku štátu Izrael, 28. mája 1948.

kontrola z ministerstva financií, ktorá mala zistiť, či vysťahovalci nevyvážajú nepovolené veci. Posledný veľký transport odišiel z Čiech do Neapola 29. marca 1949.

Do konca roku 1948 vydávalo pasové oddelenie vysťahovalecké pasy, od roku 1949 sa však mohli Židia vysťahovať len na zájazdové súpisky. Od júna alebo júla 1949 bolo vycestovanie opäť možné na cestovné pasy, ale ich návrat do Československa nebol možný. Žiadosť o pas musela obsahovať predpísané doklady, a to štátne občianstvo, domovský list, politickú spoľahlivosť, mravnú zachovalosť, daňové svedectvo a vojenský doklad. Židia bez štátnej príslušnosti, teda tí, ktorí mali pred vojnou nemecké alebo maďarské občianstvo, dostali len dočasné pasy, laissez passer, ktoré mali obmedzenú platnosť a bolo v nich uvedené, že nemajú štátnu príslušnosť.

2.1 Maďarská bricha

Československá vláda sa podieľala aj na transportoch maďarských, poľských a rumunských utečencov a utečencov z Juhoslávie po tom, čo boli v týchto krajinách transporty zastavené. Dôvodom bolo to, že v Sovietskom zväze boli Židia považovaní podľa Andreja Ždanova[10] za hlavných predstaviteľov kozmopolitizmu. Následne boli zrušené židovské spolky, divadlá, postupne bola zlikvidovaná celá jidiš kultúra. Šlom Michoels[11] a ďalší členovia protifašistického výboru boli obvinení z toho, že vo svojich básňach a článkoch propagujú jednotu Židov celého sveta, čiže za posluhovanie medzinárodnému sionizmu. Väčšina židovských spisovateľov skončila v gulagoch na Sibíri, Michoels bol popravený. Židom bol opätovne obmedzený prístup k vzdelaniu a boli zosadení zo všetkých vysokých úradníckych miest. Dôvodom tohto opätovného obmedzovania a prenasledovania Židov bol konflikt medzi Sovietskym zväzom a Izraelom. Sovietsky zväz chcel z Izraela spojenca proti vplyvu Západu na Blízkom východe, štát Izrael sa však od svojho začiatku orientoval skôr na Západ. Moskva si tento obrat Izraela vysvetlila ako dôsledok intríg sionistov v socialistických krajinách. Po zastavení transportov Židov do Izraela väčšinami krajín sovietskeho bloku sa Československo stalo poslednou krajinou, ktorá umožnila Židom vysťahovanie do novej vlasti.

Najviac sa o ilegálnu emigráciu od začiatku jari 1949 cez územie Československa pokúšali maďarskí Židia, ktorí svoje pokusy organizovali spočiatku prostredníctvom maďarských sionistických mládežníckych organizácií vzhľadom na ich kontakty so sesterskými organizáciami na Slovensku. Maďarskí Židia boli umiestnení na Slovensku v židovskej škole na Zochovej ulici, kde čakali na vydanie cestovných doložiek, potrebných pre ich vysťahovanie do Izraela. Neskôr sa o útek snažili celé rodiny. Tieto transporty neunikli pozornosti Štátnej bezpečnosti, konali sa však s akýmsi tichým súhlasom vedúcich funkcionárov KSČ, ako aj Štátnej bezpečnosti v ČSR, maďarskej bezpečnostnej polície AVO a reprezentantov židovských organizácií, najmä vyslanectva štátu Izrael v Prahe. Transporty boli podporované aj zo strany štátnych funkcionárov, predovšetkým Viliamom Širokým[12],

[10] Andrej Alexandrovič Ždanov (1896-1948) bol sovietskym politikom ruského pôvodu, ktorý ako člen KSSZ (Komunistická strana Sovietskeho zväzu) riadil kultúrnu, ideologickú a zahraničnú politiku strany. V povojnovom období sa angažoval v presadzovaní socialistického realizmu (umelecký smer socialistického Ruska, ktorý sa na dlhé roky stal jedinou povolenou umeleckou metódou v Rusku a v krajinách spadajúcich do sovietskej sféry vplyvu). Ždanov sa stal po Stalinovi druhým najdôležitejším mužom krajiny.

[11] Šlom Michoels (Solomon Michajlovič Michoels, 1890-1948) bol sovietsky divadelný herec židovského pôvodu a riaditeľ Moskovského štátneho židovského divadla. Po vojne nechal Stalin židovské divadlo zavrieť. Michoels bol nájdený agentom v Minsku, ubitý na smrť, a následne prejdený nákladným autom, aby jeho smrť vyzerala ako nehoda.

[12] Viliam Široký (1902-1971) bol blízkym spolupracovníkom Klementa Gotwalda, od 8. apríla 1945 členom Ústredného výboru Komunistickej strany Československa. Zastával významné vládne posty. Bol považovaný za jedného z hlavných strojcov boľševického teroru v Československu - bol zodpovedný za čistky vo vnútri KSS

predsedom KSS a podpredsedom pražskej vlády, a povereníkom vnútra Danielom Okálim (Baláž, 2010, s. 122-123).

Na nátlak Sovietskeho zväzu na zastavenie transportov začala Praha v lete 1949 žiadať Bratislavu, aby spomalila prúd vysťahovalcov. Poverenik vnútra Daniel Okáli sa následne rozhodol zaradzovať maďarských Židov do slovenských transportov. Tieto transporty odchádzali zo Slovenska takmer každý týždeň počas leta a jesene 1949.

Maďarská bricha pokračovala až do mája 1950. Koncom roka 1949, 14. 10. 1949, bol popravený maďarský komunistický politik László Rajk[13], ktorý bol v septembri odsúdený ako titovský agent a nepriateľ ľudu. Popravou Rajka sa mení charakter maďarskej brichy, nadobúda tragickú podobu. Po zatknutí a následnej poprave Rajka sa skomplikovala situácia ani nie tak s vydávaním pasov, ale skôr s vydávaním tranzitných víz, ktoré vydávali konzuláty Rakúska a Talianska v Bratislave. Pokojný odchod a transporty Židov do ich zasľúbenej krajiny sa zmenil na nervózny a urýchlený únik, aby stihli odísť včas, keďže ostatné krajiny východného bloku transporty zastavili. Aby mohli byť zaradení do transportu, museli preukázať svoj izraelitský pôvod. Príslušnosť k izraelskému náboženstvu zisťoval Šimon Gavora a táborový lekár Tábora nútených prác v Novákoch, Dr. Jakuš, ktorí vypracovávali rasové posudky. Pre Židov sa teda situácia zmenila. Kým počas vojny museli svoj židovský pôvod utajiť, teraz ho museli dokázať, aby sa dostali z nováckeho tábora. „Aby sa tentoraz z neho dostali, nemusia sa snažiť spochybniť svoj židovský pôvod (napr. kresťanským sobášom), práve naopak: musia sa ho snažiť akokoľvek hodnoverne preukázať!“ (Baláž, 2010, s. 147).

3 ZASTAVENIE TRANSPORTOV

Počas transportov z Európy sa počet obyvateľov Izraela zdvojnásobil. Čoskoro však došlo k zastaveniu transportov z dôvodu sionistickej, a nie socialistickej orientácie Izraela, teda z dôvodu porážky Komunistickej strany Izraela v prvých parlamentných voľbách. Aj napriek zastaveniu transportov zo susedných krajín východného bloku, transporty z Československa naďalej odchádzajú. Postupne aj v Československu dochádza k negatívnemu postoju k deportáciám, Izrael začína byť vnímaný ako prisluhovač amerického imperializmu, činnosť židovských spolkov je odsúdená ako súčasť nepriateľských akcií proti ľudovodemokratickému zriadeniu.

Viliam Široký zakázal už koncom roka 1949 vysťahovanie na zájazdové súpisky, vysťahovalectvo bolo možné len na hromadné pasy, pričom bolo povolené len starším osobám bez možnosti návratu. Široký teda tiež začal mať negatívny postoj k transportom československých, ale aj maďarských Židov do Izraela.

Daniel Okáli napriek tlaku z Prahy sa aj naďalej snažil pomôcť aspoň menším skupinkám cudzích štátnych príslušníkov izraelského vierovyznania. Na transportoch sa naďalej spolupodieľal Palestínsky úrad, ktorý zabezpečoval pre vysťahovalcov kolektívny pas izraelského vyslanectva a vstupné víza Ministerstva pre presídľovanie Štátu Izrael. Vo Viedni sa ich následne ujal americký Joint. Mnohí maďarskí Židia sa však naďalej nachádzali v nováckom tábore ešte aj v máji 1950. Ústredný zväz židovských náboženských obcí sa s požiadavkou umožniť týmto osobám vysťahovanie do Izraela obrátil na Daniela Okáliho.

(Komunistickej strany Slovenska) na základe konceptu buržoázneho nacionalizmu, ktoré vyvrcholili v spore s tzv. buržoáznymi nacionalistami v roku 1954.

[13] László Rajk bol maďarský minister vnútra a zahraničních vecí. Na vykonštruovanom procese, ktorý sa konal 16. – 24. septembra 1949, bol Rajk odsúdený jako titovský agent, zradca a špión, ktorý chcel nastoliť kapitalistický systém. Bol odsúdený na trest smrti a popravený 15. októbra 1949. V roku 1956 bol rehabilitovaný

Jeho kladná odpoveď na túto požiadavku je datovaná 25. májom 1950, kedy sa začal aj IX. zjazd KSS. Na tomto zjazde Viliam Široký vypovedal ostrú kritiku buržoáznych nacionalistov, medzi ktorých zaradil Husáka, Novomeského aj Okáliho. Okáli bol následne zatknutý, odvlečený do Ruzyne, kde ho donútili k priznaniu. Dôkazom proti nemu bola korešpondencia so židovskými organizáciami na Slovensku, v ktorej kryl a podporoval ilegálne vysťahovalecké akcie týchto organizácií.

Sionistické organizácie na Slovensku aj Palestínsky úrad sa stali predmetom sledovania Štátnej bezpečnosti. Po zatknutí ministra zahraničných vecí Vladimíra Clementisa bol na jeho miesto vymenovaný Viliam Široký. Transporty Židov do Izraela boli označené ako nelegálne. Vychádzali z toho, že Vladimír Clementis síce podal návrh na povolenie emigrácie, ale ten bol 21. 12. 1948 stiahnutý z programu schôdzky vlády, a teda táto akcia nikdy nebola oficiálne dovolená (Baláž, 2010, s. 167). Organizátori alije, ktorí boli označení za buržoáznych nacionalistov, boli následne zatknutí, obvinení z vlastizrady a iných zločinov proti zriadeniu. Husák bol odsúdený na doživotie, Ivan Horváth na 22 rokov, Daniel Okáli na 18 rokov a Laco Novomeský na 10 rokov.

Postupne sa v rokoch 1952 a 1953 konali pred Najvyšším súdom v Prahe procesy so slovenskými židovskými buržoáznymi nacionalistami, teda s tými Židmi, ktorí pracovali na Povereníctve vnútra. Medzi odsúdenými boli Oskar Valášek, Matej Bél, či Mikuláš Horský, prednosta pasového oddelenia. K priznaniu zo zločinov proti ľudovodemokratickému zriadeniu boli násilne donútení, následne odsúdení na 9 až 18 rokov väzenia. Obžalobe a odsúdeniu sa však nevyhli ani pracovníci Povereníctva vnútra nežidovského pôvodu. Odsúdili Rudolfa Viktorina, najbližšieho spolupracovníka Daniela Okáliho, ďalej veliteľa Štátnej bezpečnosti Viktora Sedmíka, ako aj jeho nástupcu Teodora Baláža. Baláž bol ako Sedmíkov nástupca poverený, aby obstaral kompromitujúce materiály na Viliama Širokého. Po jeho neúspechu sa sovietski poradcovia rozhodli hľadať zradcu a sprisahanca proti režimu v komunistickej špičke v Prahe. Stal sa ním Slánsky[14]. Väčšina odsúdených sa dostala na slobodu až v roku 1960 na základe všeobecnej politickej amnestie.

Procesy sa nevyhli ani pracovníkom Palestínskeho úradu. Po emigrácii Dr. Kalinu do Izraela sa novým prednostom Palestínskeho úradu stal nitriansky učiteľ Adolf Reich, prednostom pasového oddelenia Ondrej Oráč, pracovníkom transportného oddelenia Robert Kardoš. Úrad pracoval pod neustálym dohľadom Štátnej bezpečnosti, svoju činnosť ukončil zatknutím Mahrera, po zastavení tzv. Mahrerovej akcie.

Odsúdení si svoj trest odpykávali v komunistických väzniciach. Robert Kardoš sa spolu s Okálim, Viktorínom, Sedmíkom, Bélom a Balážom dostal do väznice vo Valdiciach. Prepustení na slobodu boli väčšinou v roku 1960 v rámci všeobecnej amnestie. Keďže všetok ich majetok prepadol v prospech štátu, nemali sa po oslobodení kam vrátiť. Kardoš si prenajal byt v Bratislave. 30. apríla 1965 bol však rehabilitovaný a mesto mu pridelilo dvojizbový byt. Viacerí odsúdenci boli v roku 1965 rehabilitovaní. Odôvodnením pre ich rehabilitovanie bolo zistenie, že vysťahovalecké akcie prebiehali legálne, keďže sa konali so súhlasom oprávnených orgánov.

[14] Rudolf Slánský (1901-1952) bol československý komunistický politik, dlhoročný člen a v rokoch 1945-1951 tajomník ÚV KSČ (Ústredný výbor Komunistickej strany Československa). Bol jedným z hlavných tvorcov a organizátorov teroru zo strany komunistov v Československu, v roku 1951 sa však sám stal obeťou komunistického režimu. Slánský bol zbavený funkcií, vo vykonštruovanom procese obvinený z protištátneho sprisahania a v roku 1952 popravený. Súd ho rehabilitoval v roku 1963 a následne komunistická strana v roku 1968.

V roku 1960 bol prepustený z väzenia aj Daniel Okáli. Napriek tomu, že sa pred uväznením rozviedol s manželkou Evou, bola ona aj ich dvaja synovia vysťahovaní z bytu a istú dobu boli umiestnení aj vo vile Štátnej bezpečnosti v Prahe. Otcovo zatknutie sa dotklo aj životov jeho synov. Boli nútení ukončiť svoje štúdiá v Leningrade, vojenčinu si odslúžili v ostravských baniach, neskôr sa zamestnali ako robotníci v Kablovke. Až po Stalinovej smrti a matkiných intervenciách sa mohli vrátiť k štúdiu. Daniel Okáli sa po prepustení z väzenia vrátil k svojej manželke, nikdy sa však nevrátil k profesii právnika ani do politiky. Začal pracovať ako literárny kritik v Ústave slovenskej literatúry Slovenskej akadémie vied. Nikdy neoľutoval to, že sa až do svojho uväznenia zasadzoval o to, aby sa mohli uskutočniť vysťahovalecké akcie Židov do Izraela.

4 OSUDY TÝCH, ČO PREŽILI, V TVORBE ANTONA BALÁŽA

Slovenský spisovateľ Anton Baláž sa vo svojej tvorbe vracia aj k tematike židovstva. Vo svojich dielach však nezobrazuje holokaust počas druhej svetovej vojny, ale povojnové osudy tých Židov, ktorí prežili. Okrem beletristických diel napísal aj rozsiahlu literatúru faktu *Transporty nádeje,* kde podrobne mapuje situáciu Židov po vojne. Ako spomína autor v úvode knihy, k napísaniu štúdie o Židoch, ktorí prežili holokaust, ho inšpiroval dokument, ktorý objavil v archíve v Novákoch z 11. januára 1950. Išlo o hlásenie strážmajstra Okruhlicu, ktorý mal dokázať u osôb, nachádzajúcich sa v tábore, ich židovský pôvod. Prekvapujúce na dokumente bolo zistenie, že Židia boli podrobení vyšetrovaniu o ich pôvode päť rokov po skončení vojny, teda v období, keď už neboli v platnosti rasové zákony Slovenského štátu.

Materiály o osude slovenských Židov v Osvienčime sa k autorovi dostali už koncom 60. rokov, v 90. rokoch sa rozhodol venovať najmä problematike preživších Židov. Okrem archívnych dokumentov Povereníctva vnútra a povereníka Daniela Okáliho o vysťahovaní Židov do Palestíny, bol pre neho dôležitým materiálom aj súdny spis Róberta Kardoša, ktorý pracoval na Palestínskom úrade, a ktorý mu Kardoš osobne poskytol. Ďalej sa prostredníctvom syna Daniela Okáliho dostal k materiálom, fotografiám a jeho osobným spomienkam na osudy ich rodiny po Okáliho uväznení. Okrem toho sa osobne stretol s Bumim Lazarom, ktorý mu dal k dispozícii svoje nemecké spomienky, a s Paulom Frommerom. Do diela zahrnul aj svoju osobnú skúsenosť z návštevy izraelského kibucu Kfar Masaryk (osobný rozhovor, 3.marca 2017).

Autor v diele opisuje na základe osobných rozhovorov aj osudy jednotlivých osôb židovského vierovyznania, ktorí prežili hrôzy holokaustu, a ktorí sa po vojne snažili zaradiť do normálneho života. Ich osudy sleduje cez jednotlivé dejinné udalosti, ktoré nasledovali po vojne, čím dotvára obraz doby a udalostí, ktoré nasledovali v prvých povojnových rokoch a ovplyvnili ďalší život tých, čo prežili. Pozornosť venuje aj životným príbehom Židov, ktorí začali po vojne pracovať na Palestínskom úrade, a tak sa priamo podieľali na organizovaní deportácií Židov do zasľúbenej krajiny. Jedným z nich je Robert Kardoš, rodák z Dunajskej Stredy, ktorá sa po Viedenskej arbitráži stala súčasťou Maďarska. Holokaust sa preto jeho rodiny začal týkať až po príchode nemeckých okupantov do Maďarska a príchode Adolfa Eichmanna do Budapešti v roku 1944. Kardošovci sa dostali do tábora v komárňanskej pevnosti, neskôr do fabriky na predmestí Budapešti. Matka bola deportovaná do Osvienčimu, kde sa jej život skončil v plynovej komore. Do Bratislavy sa vrátili až po oslobodení. V roku 1946 začal Robert Kardoš študovať medicínu, vstúpil do Hašomer Hacairu. Po štyroch semestroch ukončil štúdium a zamestnal sa na Palestínskom úrade, pretože spoznal svoju budúcu manželku, Židovku, ktorá prežila koncentračné tábory Osvienčim a Bergen – Belsen. Na Palestínskom úrade pracoval na tranzitnom oddelení, čo znamenalo, že chodil po vysťahovalecké pasy, tranzitné víza a izraelské víza. Sprevádzal aj dva transporty do Talianska. Spomína si na jeden z nich, pri ktorom mu jeden colník odcudzil kufrík s dokladmi

pre emigrantov, pričom si myslel, že v kufríku je zlato. „Keď zbadal len pasy, nie zlato, normálne ho tam hodil k záchodovým dverám“ (Baláž, 2010, s. 95). V roku 1950 po tom, čo mali pracovníci židovských organizácií, podieľajúcich sa na vysťahovaleckej akcii, zakázané vysťahovať sa do Izraela, stál pred dilemou, či sa zriekne československého občianstva a prijme štatút utečenca, alebo ostane v Československu. Jeho otec však bol v tom čase v rukách komunistov, obvinený z veľkokapitalizmu, preto sa rozhodol ostať. Otec dostal len tri roky, ktoré si musel odsedieť, Robert Kardoš dopadol horšie, aj jeho sa týkali procesy so sionistami. Bol obvinený najmä z toho, že pomohol utiecť asi 30 Židom z tábora v Novákoch a dostať sa na transport do Izraela, ďalej zo spoluúčasti na Mahrerovej akcii, ako aj z toho, že počas transportov do Talianska pašoval oblečenie, zlato a fotoaparáty. Bol odsúdený na deväť rokov väzenia.

Okrem Roberta Kardoša sa v knihe spomína aj osud prednostu Palestínskeho úradu, Ľudovíta Kalinu, vlastným menom Áron Katz. Po vojne sa dlho nevedel rozhodnúť pre emigráciu do Izraela spolu s manželkou Jolou. Zamestnal sa na Palestínskom úrade, prostredníctvom Daniela Okáliho pomáhal maďarským vysťahovalcom dostať sa z nováckeho tábora a odísť niektorým z transportov do Izraela. Po tom, čo sa začali šíriť správy o zastavení vysťahovaleckej akcie a jej vyhlásení za nelegálnu, rozhodol sa pre emigráciu na laissez passer, hoci si bol vedomý toho, že stratí československé občianstvo. Jeho odchod z Československa bol nedobrovoľný. Mali vtedy len trojročnú dcéru Miru. Dostali byt v mestečku Kirjat jam pri Hajfe. Kalina tu však nikdy nebol úplne šťastný, nenaučil sa dobre po hebrejsky, a nebol veľmi úspešný. Jeho dcéra Mira sa však stala uznávanou psychologičkou, pracuje s rodinami, ktoré počas vojen s Arabmi prišli o svoje deti.

Situácia Židov po skončení vojny bola na základe uvedených skutočností v mnohých oblastiach značne komplikovaná. Ich život v povojnovom období bol neistý, k čomu neprispela ani zmena politickej situácie v Československu, teda rodiace sa československé socialistické zriadenie. Židia aj v období, kedy už neplatili rasové zákony, museli opätovne dokazovať svoj pôvod, aby sa dostali do ich nového štátu, do Izraela.

Použitá literatura

1. BALÁŽ, A. *Transporty nádeje.* Bratislava: Marenčin PT, 2010. 229 s. ISBN 978-80-8114-034-1
2. BŰCHLER, R. Y. Znovuoživenie židovskej komunity na Slovensku po druhej svetovej vojne. In *Acta judaica slovaca 4.* Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1998. s. 65-77. ISBN 80-85753-84-7
3. JELÍNEK, J. A. Zachráň sa, kto môžeš! Židia na Slovensku v rokoch 1944-1950. In *Acta judaica slovaca 4.* Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1998. s. 91-119. ISBN 80-85753-84-7
4. MEŠŤAN, P. *Antisemitizmus v politickom vývoji Slovenska (1989-1992).* Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1999. 109 s. ISBN 80-8060-005-8
5. NIR, A. Sionistické hnutie po druhej svetovej vojne. In *Acta judaica slovaca 4.* Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1998. s. 79-90. ISBN 80-85753-84-7

Kontaktní údaje

PhDr. Monika Adamická
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta stredoeurópskych štúdií
Dražovská 4, Nitra
Tel: 576 032 417, email: monika.adamicka@ukf.sk

ECONOMIC NATIONALISM WITHIN THE EUROPEAN UNION

Olga Gheorghiev

Abstract

This paper examines the phenomenon of economic nationalism within market interactions of different economic models of governance in the European Union. The first section offers a definition of economic nationalism and introduces the European Union's institutional approach in addressing it. The second part looks into specific areas where this phenomenon occurs and provides concrete examples from France and the United Kingdom. It also addresses potential links between these governments' interventionist practices and the historical evolution of their respective economic models.

Key words: *economic nationalism, European Union, European Single Market*

Introduction

The authority of Member States governments in the European Union's (EU) market has long been at the centre of debate around European economic integration. While state interventionism was largely practiced after the World War II, it was increasingly criticised in the context of the liberal wave from the 1980s and of deeper integration in the form of the European Single Market. This new system of economic governance has been designed to intensify and coordinate the integration process, thus restricting the national governments' political mandates in matters of policy making, which ultimately results in certain tensions between market integration based on liberal principles and national policy choices. Member States governments had to pursue policies of protectionist nature under the conditions of a complex economic and regulatory interdependence, where important strategic sectors of economic governance are no longer under their exclusive authority. However, despite constraints from European institutional bodies and Single Market regulation, Member States still manage to engage in economic measures that favour the "insiders", and the extent to which they do so seems to closely correspond to their traditional economic models. The phenomenon of engaging in this sort of economic protectionist practices has been labelled by academics as "economic nationalism" and it essentially represents market discrimination in favour of the insiders. This paper explores the particularities of this phenomenon and areas where unauthorized state interventionism becomes most common.

1. Creating a constraining setting for interventionist practices

In 2005, the then French prime-minister Dominique de Villepin was cited by *Le Monde* (2005) when giving a speech about the need to concentrate all the energy around a genuine economic patriotism. *"Je sais que cela ne fait pas partie du langage habituel mais il s'agit bien, quand la situation est difficile, quand le monde change, de rassembler nos forces (...) et défendre la France et ce qui est français"* (I know this is not part of the usual approach, but it is good, when the situation is difficult, when the world changes, to gather our forces (...) and to defend France and that, which is French)[1].

The term economic patriotism was then picked up and extensively discussed by scholars like Ben Clift (2009, 2012, 2013), Cornelia Woll (2012) or Colin Crouch (2012), who introduced the broader term *economic patriotism* as a label for the economic "discrimination in favour of insiders". Clift and Woll (2013) conceive economic patriotism as "political economic activity

[1] Author's translation

in contemporary Europe which seeks, by a number of means, to advance the perceived economic self-interest of particular groups and actors defined according to their territorial status".

The notion of patriotism is presented here as one encompassing a broader meaning than economic nationalism. It reveals, as the authors point out, "enduring and intriguing contradictions within state-market interactions in the context of internationalised liberal market capitalism". In another study of theirs (2012) Clift and Woll emphasize the difference between patriotism and nationalism in their economic dimension and explain how economic patriotism goes beyond economic nationalism and can include "territorial allegiances at the supranational or the local level". Both concepts however refer to economic choices that favour particular economic subject or social groups due to their territorial position and for the purpose of simplification, this paper will use the term economic nationalism.

Within the European Union and under the conditions set by the Single Market, national policy choices and economic models of the Member States are being shaped by commitments to liberalised international markets, overlapping competences in the process of decision-making and limited powers of state intervention. This generates what Colin Crouch (2012) calls "paradox of globalised neo-liberal democracy". It describes the situation when the political elites engage in protectionist practices, in order to get re-elected, in conditions dictated by market interdependence and limited mandates for interventionist policies.

In the lack of a complete convergence into a unique economic model at the European level, the particularity of economic nationalism within the European Union consists of a confrontation between the liberal economic regime of the Single Market on one side, and varieties of economic national regimes of the Member States on the other.

The European economic model was a result of continuous debate between Member States around economic priorities since the very inception of the European Community, which essentially makes the European Union a *sui generis* supranational structure. The understanding of its particular nature represents a key premise when examining the role and impact of economic nationalism and when identifying the exact line of conflict between national and supranational practices.

The debate surrounding economic nationalism has taken a particular shape after the accelerated implementation of liberal policies, marked by the signing of the Single European Act in 1986. The Act itself represented a reaction to the continuous discontent from certain business and political elites (European Commission 2010) with how the free market, initially envisioned by the Treaty of Rome (1957), operated. The Commission therefore, under the guidance of President Jacques Delors has published 279 legislative measures needed to complete the single market by 1992. The resulting European system of governance was meant to ensure the effective implementation of common European policies, which ultimately had a pronounced liberal content. This development however has critically changed the framework conditions for national economic policy (Schulten, Muller 2013). The new system of economic governance at the EU level has been designed to intensify and coordinate the integration process, thus restricting the national governments' political mandates in matters of policy making, which ultimately results in certain tensions between market integration based on liberal principles and national policy choices. Labelled by Jobke (2006) the *quiet revolution*, market liberalization as from 1980s in Europe represented a process closely related to a strong institutional integration, making the European Union a crucial platform for negotiation and political action for business leaders, national political elites and even critics of free market in all member states (Jobke 2006: 2). This only added to the importance of institutional consolidation when dealing with Member States initiatives of an interventionist nature.

The revitalization of the European project during the 1980s and the attempt of accelerating in the development of the Single Market by removing almost 300 barriers for economic integration and developing an Economic and Monetary Union has challenged Member States to prove commitment to the project by giving in to policies of market deregulation, at the expense of national traditional economic policies. In 1990 the European Commission has published a key position paper where it directly addressed the argument "liberalism versus interventionism" in the industry sector, in the anticipation of the Maastricht Treaty, which was supposed to offer a base for industrial policy. The paper stated that on one hand "the role of public authorities is above all as a catalyst and pioneer for innovation" and on the other, that "the main responsibility for industrial competitiveness must lie with firms themselves, but they should be able to expect from public authorities clear and predictable conditions for their activities" (European Commission, Press Release, 1990). The general objective was to gain the "capacity to stay abreast of international industrial competition". The document stresses the Single Market as a key factor for increasing competitiveness with the main components for industrial policy being "prerequisites for adjustment, catalysts and instruments to accelerate adjustment". However, it also warns the public authorities in Member States from adopting "sectorial policies of protectionist nature". In relation to structural adjustment the Commission has emphasized that "the experience of the 1970s and 1980s has shown that sectorial policies of an interventionist type are not an effective instrument to promote structural adaptation", and that "special importance has to be attached in this context to research" (European Commission, Press Release, 1990).

By the end of 1992 most of the previously existing tariff barriers within the European Union had fallen. Under these circumstances, the non-tariff protection, i.e. national subsidies or state aid, has remained among the few forms of functional non-tariff protection and state interventionism. The continuous engagement in this sort of practices has consequently generated institutional pressure from the EU level towards conformation to free market conditions envisioned by the European Competition Policy.

Indeed, EU Competition Policy covers the "correct" functioning of the market. Besides financial support for companies from EU governments, it monitors agreements between companies that restrict competition, abuse of a dominant position, mergers, efforts to liberalize certain sectors (transport, energy, postal services and telecommunications), and cooperation with national competition authorities in EU countries (European Commission 2012). Among these areas, state aid represents a significant distortion of the European single market and an often-used instrument of economic nationalism.

It is important to mention that although since Maastricht the Single Market constituted the core of the industrial policy in Europe, excluding measures that distorted competition, EU proved to be rather passive in urging the implementation of these policies until 2002, lacking a working concept for the transfer of competence from Member States to the EU and resulting in constant debates between Member States pursuing different national interests. These differences in perspective have challenged a coherent approach to industrial policy, which would lead to a compromise between principles of free market approach and state interventionism (Sattich 2014). An important breakthrough in this direction was the signing of the Lisbon Strategy in 2000, a complex set of measures meant to revitalize EU economy under the conditions of starting the monetary union and enlarging to Central and Eastern European countries.

The Strategy was based on two pillars (European Council 2000), the first one concerned the market competition and prohibited abuses of dominant position and biases of state aid. The second one however followed the developmental state rationale and aimed at support to the competitiveness of European firms, through research, innovation and structural policy. The new approach was labelled as "Open coordination method", according to which Member

States were invited to share information and experiences so that the best practices could be selected and implemented elsewhere. The Strategy however stirred debates, especially in its initial phase of implementation, being criticised by the liberals for its openness towards governance of economy and the market (Bianchi, Labory 2012).

In relation to which specific aids are compatible with EU regulation, the Treaty on the functioning of the EU (TFEU, Article 107) stipulates that "any aid granted by a Member State or through State resources in any form whatsoever which distorts or threatens to distort competition by favouring certain undertakings or the production of certain goods shall, in so far as it affects trade between Member States, be incompatible with the internal common market" (TFEU). With regard to the high degree of economic integration on the European market, almost all state intervention taking form of subsidies have a trade-distorting potential (Moussis 2011). Forms of aid like outright grants, soft loans, tax concessions, guarantees, or supply of goods or services at a smaller price than their cost are all subjects to European aid state control. Compatible with the internal market are considered: aid having a social character, granted to individual consumers, provided that such aid is granted without discrimination related to the origin of the products concerned; (b) aid to make good the damage caused by natural disasters or exceptional occurrences; and (c) aid granted to the economy of certain areas of the Federal Republic of Germany affected by the division of Germany, in so far as such aid is required in order to compensate for the economic disadvantages caused by that division (Article 107 TFEU).

To sum up, the European Commission's general position in relation to the approval of state aid boils down to: a) aid restoring the long-term viability and reducing social costs of restructuring are acceptable, while those maintaining the status quo of a business are not; b) aid should be granted selectively to decrease excess capacity and to redirect research spending more profitable activities; c) sector-specific aid, which is viewed as especially distortionary, is considered unfavourable (Dylla 1997).

In 2010, ex-commissioner Mario Monti presented to the President of the European Commission José Manuel Barroso a report on the impact of national interventionist policies within the European Union together with a new strategy for the Single Market. Among the first risks that the completion of the Single Market faces is "an integration fatigue, eroding the appetite for more Europe and for a single market; and more recently, a market fatigue, with a reduced confidence in the role of the market" (Monti, 2010). Monti also draws attention to the differences between social market economies and Member States with an Anglo-Saxon economic tradition in their readiness to fully embrace competition and the single market, stating that the former "could be more prepared to a new commitment". The report ultimately proposes a series of initiatives and key measure that would eventually lead to a compromise between conflicting approaches towards market capitalism and to the completion of the Single Market. The idea of a re-launch of the single market has also been addressed by Jean-Marc Trouille (2011). More specifically, Trouille addressed the possibility of reshaping the approach of social market economies, which often engage in protectionist measures, and of convergence of all economies to a unique European economic model. The author comes to the conclusion that the Single Market has not yet generated a "truly European economic and social model", just as "Economic and Monetary Union has not brought about the desired macro-economic convergence between Eurozone members" (Trouille 2011).

2. Adjusting interventionist practices to a new environment of regulations

Supranational structures like the European Single Market impose serious constraints on national protectionist policies, however, as a significant number of scholars have pointed out (Trouille, Clift, Woll, Cole, Drake), the continuous market liberalization did not necessarily lead to the liquidation of interventionist instruments, but rather to a "reconfiguration" (Clift

2013) of economic nationalist practices. The commitment to European competition policy has therefore obliged national governments to either reshape the existing protectionist policies, or to come up with entirely new means in achieving traditional economic objectives.

The recent economic downturn has encouraged a certain resurgence of Keynesian ideas together with a questioning of the laissez-faire approach. It has encouraged a retreat towards state aid, especially visible in the coordinated market economies and it has shown, in the words of President of the European Commission José Manuel Barroso "that there remains a strong temptation, particularly when times are hard, to roll back the Single Market and seek refuge informs of economic nationalism" (Barroso, 2009). The potential risks that this situation could bring for the completion of the single market have thus raised concerns from both scholars and the European elite. There are still numerous attempts at applying national industrial policies to the detriment of the Single Market principles, such as preventing foreign takeovers or "champion-building".

In 1999, Mario Monti, at that time European Commissioner for Competition Policy, gave a speech at the European Banking Congress addressing the issue of competition in the financial services. Monti has underlined the crucial impact that the introduction of the single currency had on the dynamics of market integration and of the financial sector in particular. While acknowledging the potential negative impacts that the consolidation in the banking sector entails, i.e. "higher prices, control of networks to prevent smaller competitors from offering a full range of services, or stickiness in price changes", Monti also draws attention to less obvious risks, such as those associated with too fragmented markets. These could eventually lead to bank failure, "as it may cause inefficiency, high costs and less innovative products". It appears that fragmentation in the financial sector is especially important to SMEs, as local small banks are specialised in lending to smaller enterprises (Monti 1999).

The retail banking mergers have been so far rather domestic, than cross-border. Indeed, in France and Germany, for example, it is relatively hard for foreign firm to penetrate the national retail banking sector (Molyneux 1999). Monti furthermore identifies several factors than can be related to this: "Risks within a single Member State seem already fairly well diversified and diversification would therefore not increase greatly by entering into a neighbouring country. In addition, it may be thought that synergies and efficiencies can be achieved more quickly and more easily by domestic mergers. Last, but not least, cultural, language, legal, regulatory and tax barriers are felt to impose higher costs on international as opposed to domestic mergers" (Monti 1999).

Under this circumstances, governments or certain political elites attempt at directly intervening in the sector and at accusing the European Union or even some of the national subjects of acting against the "national interest". This approach is one of the main causes why EU still does not have a framework of common take-over rules. Despite the 12-year efforts to create one, the unsuccessful attempt was ended by the European Parliament in 2001. The German government, for example, justified its lack of support for the initiative at that time with the claim that such common policy "would leave German companies vulnerable to hostile foreign take-overs" (Eliassen 2001).

The ways how EU Member States have adjusted to the European regulatory environment largely depended on the nature of the pursued national economic model and on traditions of economic thought. Besides shaping instruments of state interventionism, these traditions and historical particularities have a great impact on the extent to which a potential convergence to one European liberal economic model is possible. In this respect, Peter Hall and David Soskice explore different models of capitalism in their work *Varieties of Capitalism* (2001) and identify two prevailing ideal-types of capitalism: the liberal market economies and coordinated market economies. A classic example of coordinated market economy is France and, to a certain extent, Germany. Great Britain, on the other hand, and the Single European

Market fall under liberal market economic model type (Hall, Soskice 2001). The limited space of this paper does not permit further elaboration in the direction, however it is worth mentioning that the analysis of national economic models according to this criterion help clarify why France, for example, is more prone to engage in protectionist practices than, say, Great Britain.

Although British business and political elites have been continuously underlining the advantages of globalization and argued against economic protectionism, the support for free trade has been systematically challenged, for example in the context of the economic downturn and, more recently, as part of the Brexit debate. As a general rule, the economic nationalism from the British left consisted in calls for protectionist policies and state intervention from trade unions. Following the planned closure of Peugeot's car production in Coventry, Tony Woodley, a British trade unionist and the former General Secretary of the Transport and General Workers union, has called for immediate state intervention in the manufacturing sector: "the problem we face is the entrenched dogmas of the market economy – the cult of *non-intervention*, of leaving everything to the *invisible hand* of the free market" (Woodley, 2006), comparing the French government's take on similar issues, where "it would be unconceivable that (big) plants could be closed while the government looks on with folded arms". Woodley has primarily called for temporary subsidy to struggling industry, government to take a stake in struggling factories, an end to unpatriotic off-shoring, the adoption of more French-style labour law, public spending that prioritises manufacturing. Meanwhile, the protectionism "on the right" concerns migration and, more recently, Euroscepticism. In 2006, The British economics commentator Alex Brummer strongly opposed the purchase of the British company BAA Limited by the Spanish consortium Ferrovial. In his article, the journalist uses suggestive expressions such "invaders", "fall into foreign hands" or "Spanish predator". These opinions have of course little to do with actual economic policies, it is likely however that they exerted important electoral influences resulting in the rise of Eurosceptic political parties. The British labour market has experienced an influx of foreign labour, particularly after the most recent EU enlargement (Cooper 2007). Even more so suggestive is the situation on the financial market: London has the biggest foreign exchange, swaps and international insurance and reinsurance markets in the world with the highest number of foreign banks among financial centres. Foreign companies own the London International Financial Futures and Options Exchange (LIFFE), ICE Futures and Virt-X. The foreign ownership however came into question at the end of 2006, when the American Nasdaq showed interest in acquiring the London Stock Exchange. The offer was rejected, and the matter economic protectionism enjoyed wide media attention. The decision was nevertheless justified by the need for regulation rather than discrimination based on nationality of the owner. It was argued that companies operating in London should be regulated under the British risk-based regime and the supervision of Financial Service Authority (Ibidem).

If we go back to Hall and Soskice's *Varieties of Capitalism*, France would make a particularly interesting case in the study of economic nationalism. From a close perspective, the character of the French interventionism has taken different forms from the World War II onward. After the war, the French state owned holdings in a wide network of important firms as well as it had informal links to the elites of the financial market. The result was the emergence between 1986 and 1995 of the so called *noyaux durs*, which were firms cemented on inter-linked relationships of board members and cross-shareholdings (Plihon 2006), creating an environment dependent on state protection and interventionism. The 1980s however also brought a change in the forms the French economic nationalism could take. The state's decision power was weakened by privatisation and market internationalisation. The new model nevertheless still relied on many elements of the old dirigisme, where the state and the

large firms were critical subjects, but it did so against a background of corporate governance, which was integrated in the international capital market (Hall, Soskice 2001: 324). French firms still enjoy priority within the public procurement.

During the 1980s and the 1990s there was significant support directed at firms such as Air France, Renault, PSA or Michelin. Then at the beginning of the 2000s, the state again interfered and recapitalised France Telecom and Alstom (Clift 2013).

When engaging in economic nationalist practices and important role was played by Sarkozy's presidential programme from 2007, which envisioned a Europe "that protects its citizens". Sarkozy's agenda ultimately resulted in the removal of the goal of Free Competition from the Lisbon Treaty's preamble. Another manifestation of dirigiste policies was in 2009, with the rescue package *plan de relance*, following the economic crisis. Part of this agenda was the reorganization of the sizeable state-owned bank *Caisse des dépôts et consignations*, which has been historically used for state investments in different developmental projects. After the crisis however, its primary goal became investing in stakes of large French firms, which were in need of capital after the downturn. Among the beneficiaries was the car industry, with the end goal being preventing the moving of car production at Peugeot to Czech Republic. Targeting the car industry was clearly not random; car production in France comes fifth in terms of value added and fourth when it comes to employment, while also being of extreme significance in research and by extension technological externalities.

The tendency of engaging into protectionist practices naturally result in a certain line of conflict between those Member States that pursue different models of economic governance, as it is the case of France and Great Britain. This issue is particularly interesting to observe when related to the promotions of big cities as national champions. The rationale is that "as competition tightens the noose around many of the things that governments try to do for favoured firms and sectors, so they start to look for activities to support their national economies that cannot be defined as anti-competitive practices" (Crouch, Le Gales 2009). In 2010 *Financial Times* issued an article in response the then French finance minister Christine Lagarde's initiative to launch Europe's first electronic platform to trade corporate bonds. The article focused on how this could affect the future of London, where so far most trading in euro-denominated bonds and derivatives has occurred. The initiative itself is part of the transformations that the French and the German seek to engage in after the economic crisis, ensuring that the financial key infrastructure is placed inside the Eurozone, where it could ultimately attract businesses. Despite London's strong position as a financial centre, "Most British politicians and officials are bad at engaging with European institutions, and somewhat embarrassed about fighting for the nations, let alone the City. But the French financial establishment, by contrast, is highly disciplined (if not *dirigiste*) and has no qualms about protecting the national interest" (Tett 2010). Under the conditions of supranational constraint upon state interventionist instruments, cities have therefore become a new platform for practices of economic nationalism. As a new mean for state interventionism, national governments have re-directed policies towards strengthening their capital cities as national champions of economic growth (Crouch 2013).

3. Conclusion

The pressure that national interventionism has been facing is generated by the strong liberal character of the European Single Market. Although the European Union has a *sui generis* structure, with significant commitment towards a social and developmental dimension, it is still the Single Market and economic strategies conducive to liberalisation of the market that dominate the European constitutional framework. The dominating institutional context is thus one in favour of the liberal-market economy, with a relatively more accelerated development towards economic integration and market deregulation than towards common social policies.

This system of economic governance was designed to intensify and coordinate the integration process. In particular areas of governance, such as the industrial or the financial sectors, European competition policy prohibits mechanism such as tariffs, heavy-handed interventionism that distorts competition or different forms of favoured market access.
The question which however remains is in what way, or to what extent the coexistence of diverging varieties of capitalism jeopardises the project of completing the Single Market and whether a convergence to a unique European economic model is possible at all, when the EU Member States still act between themselves as economic rivals. A potential solution for this critical juncture was proposed in October 2009 in Mario Monti's report, where the commissioner presented a roadmap for future reform, with ways to strengthen and deepen the single market. Monti's solution was perceived as a historical compromise between the Anglo-Saxon and continental models of capitalism, however rather asymmetrically directed towards coordinated market economies, mainly towards fighting economic nationalism, which seems hardly attainable, given its significant role in the rhetoric and practice of EU economies.

Sources

1. 2009 update of the 2006 Study on the enforcement of State aid rules at national level. European Commission. 2009. Available: http://ec.europa.eu/competition/state_aid/studies_reports/enforcement_study_2009.pdf
2. MONTI, Mario. A new strategy for the Single Market at the service of Europe's Economy, Report to the President of the European Commission José Manuel Barroso. Available: http://ec.europa.eu/internal_market/strategy/docs/monti_report_fin al_10_05_2010_en.pdf
3. BRUMMER, Alex, *'Deal that must not get off the ground'* (Daily Mail, 7 June 2006).
4. CLIFT, Ben a Cornelia WOLL. *Economic patriotism: reinventing control over open markets*. Journal of European Public Policy [online]. 2012, vol. 19, issue 3, s. 307-323 [cit. 2015-04-16]. DOI: 10.1080/13501763.2011.638117.
5. CLIFT, Ben. *Economic Patriotism, the Clash of Capitalisms, and State Aid in the European Union.* Journal of Industry, Competition and Trade [online]. 2012, vol. 13, issue 1, s. 101-117 [cit. 2015-03-30]. DOI: 10.1007/s10842-012-0138-5.
6. CLIFT, Ben. *French Economic Patriotism: Legislative, Regulatory, & Discursive Dimensions*. 2009. Available: https://www.academia.edu/439930/French_Economic_Patriotism_Legislative_Regulatory_and_Discursive_Dimensions
7. Council Regulation 4064/89 of December 21. 1989, on the control of concentrations between undertakings, 1990 O.J. L257/13 ("1989 Merger Regulation") http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31989R4064&qid=1428771994533&from=EN
8. CROUCH, Colin a Patrick Le GALÈS. *Cities as national champions?*.Journal of European Public Policy [online]. 2012, vol. 19, issue 3, s. 405-419 [cit. 2015-04-13]. DOI: 10.1080/13501763.2011.640795.
9. DELORS, Jacques. *Economic Governance in the European Union: Past, Present and Future*. JCMS: Journal of Common Market Studies [online]. 2012, vol. 51, issue 2, s. 169-178 [cit. 2015-03-23]. DOI: 10.1111/jcms.12007.
10. DYLLA, Bronwyn. *Does the European Union matter? The effects of the Single Market on national industrial aid policies.* University of California. 1997. Available: http://aei.pitt.edu/2571/1/002836_1.PDF
11. ELIASSEN, Kjell A., Nick SITTER a Markus SKRIVER. *Single Market, National Companies? The Not-So-Single Market in Financial Services.* The Norwegian School of Management BI. 2001. Available: http://www.bi.edu/cccFiles/CEAS-Files/5-01-Financial_Services.pdf

12. EU Competition Law Rules Applicable to Merger Control. European Commission. Available: http://ec.europa.eu/competition/mergers/legislation/merger_compilatio n.pdf
13. EU, European Commission. EU competition law: rules applicable to merger control : situation as at 1 April 2010. Luxembourg: EUR-OP, 2010. ISBN 9789279153617.
14. JABKO, Nicolas. *Playing the market: a political strategy for uniting Europe*, 1985-2005. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2006, x, 206 p. Cornell studies in political economy.
15. JESSOP, Bob. *State- and Regulation-theoretical Perspectives on the European Union and the Failure of the Lisbon Agenda.* Competition & Change [online]. 2006, vol. 10, issue 2, s. 141-161 [cit. 2015-04-08]. DOI: 10.1179/102452906x104213.
16. Molyneux, P. (1999) "*Increasing Concentration and Competition in European Banking: The End of Anti-Trust*", European Investment Bank Cahiers Papers, 4:1, 127-136.
17. MONTI, Mario. *Competition Services and Financial Policy*. European Banking Congress. 1999. Available: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-99-171_e n.htm
18. BIANCHI Patrizio, Sandrine LABORY, *Economic Crisis and Industrial Policy* , Revue d'économie industrielle [En ligne], 129-130 | 1er et 2e trimestres 2010, document 13, mis en ligne le 15 juin 2012, consulté le 29 mars 2015. URL : http://rei.revues.org/4164
19. PLIHON Dominique, *La nationalité des entreprises et le patriotisme économique sont-ils solubles dans la mondialisation ?*, Revue internationale et stratégique 2/2006 (N°62) , p. 65-74 URL : www.cairn.info/revue-internationale-et-strategique-2006-2-page-65.htm. DOI : 10.3917/ris.062.0065.
20. SATTICH, Thomas. *European Energy and Industrial Policy Realigned: Risk or Opportunity for EU Eco-Innovation Strategy*?. Institute for European Studies. 2014. Available: http://www.ies.be/files/2014_3_PB-print-1.pdf
21. SCHULTEN, Thorsten a Torsten MÜLLER. *New European interventionism? The Impact of the New European Economic Governance on Wages and Collective Bargaining.* Trade Union Related Research Institutes. 2013.
22. STATE OF THE SINGLE MARKET INTEGRATION 2013. European Commission. 2012. Available: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/sgmktreport2013_en.pdf
23. TETT, *Gillian London faces battle to stop trading shift to Eurozone*, The Financial Times, 2 March 2010.
24. The Treaty of Rome, 25 March 1957. Available: http://www.eurotreaties.co m/rometreaty.pdf
25. TROUILLE, Jean-Marc. *Is the European Project Faltering? Clash of Capitalisms, Economic Nationalism and the Single Market Integration*. EUSA Twelfth Biennial International Conference. 2011.
26. *Varieties of capitalism: the institutional foundations of comparative advantage*. Editor Peter A Hall, David W Soskice. New York: Oxford University Press, 2001, xvi, 540 p. ISBN 0199247749.
27. WOODLEY, Tony. *A market driven massacre* The Guardian, April 2006

Contact

Mgr. Ing. Olga Gheorghiev
Charles University in Prague
Varsavska 4, Prague 120 00
Tel: +420 775 201 717
email: gheorghiev.olga@gmail.com

EAST-WEST DIALOGUE IN THE INTRODUCTION TO „THE SECRET DOCTRINE" BY HELENA BLAVATSKY

Anna Kaltseva

Abstract

The article discusses the beginning of the East-West dialogue, which Elena Blavatsky starts with the Introduction to „The Secret Doctrine". The reasons to write „The Secret Doctrine" given by Blavatsky in this Introduction, as well as her appeal for accurate translation of the terms are presented. In order to explain why she calls the esoteric philosophy „Religion of Wisdom", some of the basic principles of this philosophy, also known as theosophy, are discussed. The article focuses as well on the Blavatsky method, which combines the features of the Newtonian-Cartesian paradigm with the intuitive approach and spiritual practices of the East. The paper pays attention to the fact that in the introductory part of her principal work Blavatsky states that she is aware of its controversial character and is convinced that it will be rejected by the official science of her time, but in the 20th century the theosophical theses will begin to prove themselves.

Keywords*: Blavatsky, East-West dialogue, Theosophy, Divine wisdom, The Secret doctrine, Buddhism, Newton-Cartesian paradigm.*

1. Helena Blavatsky and her method

Everything written by Helena Blavatsky (1831-1891) - from „Isis Unveiled" through „Wizards of blue mountains", „The voice of silence" and the main work „The Secret Doctrine" is dedicated to the understanding and establishment of dialogue between East and West cohesion, between eastern and western mindset, attitude to the world and achievements of civilizations. Blavatsky performed the dialogue in a specific manner, combining the achievements of the Newtonian-Cartesian paradigm, dominant in western science of the 19th century, with the eastern approach intuitive and spiritual practices. This yields an alloy of logic and mystical revelation, which intertwine religious, scientific and philosophical ideas and achievements of the Eastern and Western civilizations.

This approach creates for Blavatsky critics and opponents still she is alive, as negation and non-recognition of her works continue in part today. The main criticism is aimed at the use of the intuitive approach and mystical revelation as a method of presenting the facts and phenomena that can not objectively and realistically be observed, to describe and to be supported by traditional science of the 19th century methods.

This method however carries a specific bridge between Eastern and Western thinking and understanding of the world. Blavatsky it builds on several lines used as evidence for their achievements those of Western philosophical and technical thought. Along with the achievements noted problematic stages of Western civilization that suddenly her away from the eastern unity and integrity in relation to the world and everything in it; reveals major lines in eastern spiritual schools, as against them and do not miss criticism and revealed weaknesses; represents leading those of Theosophy, without hiding that they were obtained as a mystical revelation, but were checked repeatedly in space-time by strong clairvoyants and Eastern adepts.

The diversity of the facts of ancient philosophy, world religions, mythologies and scientific achievements is served in a large part of the „The Secret Doctrine" inconsistent, unsystematic and at times confused and unclear. Blavatsky tries to explain this to the inability to reveal all about Theosophy, as repeatedly stated that it is time for „keys" that the ancients ruled on the

single general knowledge and general science-religion of antiquity - Theosophy, or Divine Wisdom (Blavatsky 2005-III: 17-34).
Blavatsky defines his method as a method of comparison and correlation, which also reveals the basic idea of her works - to push a bridge between East and West, creating unknown to her time synergy between the best achievements of mankind from East and West, from all points and continents on the planet. For purposes of this presentation here are discussed the specific directions of the East-West dialogue that Helena Blavatsky set with the Introduction of „The Secret Doctrine".
At the core of the Newtonian-Cartesian paradigm is the understanding of objective existence of matter; a three-dimensional space; linearity of time that goes in one direction from the past to the future; a direct correlation between objects and processes that are in causal connections and relationships. Paradigm itself is named after Isaac Newton (1643-1727) and René Descartes, known as Karteziy (1596-1650). Materialistic science, however, ignores the concept of God, which is an essential element of the philosophy of both (otvet.mail.ru). Descartes believes that the world exists independently of the human observer. For him objectivity is based on the fact that the world is constantly perceived by God.
Newton was a deeply spiritual person and seriously interested in astrology, occultism, and alchemy. Newton believed that the universe is material in nature, but does not believe that its origin can be explained by material causes. For him God is the one who originally created the material particles, the forces between them and the laws governing their movement. Once created, the universe behaves like a machine and therefore can describe and understand, says Newton. He paid much of their time to research the Bible, saying: „I have a fundamental belief in the Bible as God's word recorded by inspired. I study the Bible every day" (bg.wikipedia.org/wiki). According to Newton, there is a world-ether, which transmits the interactions between the particles, so bodies and light can be converted into one another in an alchemical way and their body's activity due to the particles of light entering in their composition.
In „Isis Unveiled" and „The Secret Doctrine" Blavatsky highlights the contribution of Isaac Newton in those unknown to science in the 19th century directions of physics that develop in the next 20th century. Blavatsky did not neglect the role and place of God in the universe and world ether on which reflect Isaac Newton. Blavatsky wrote that „the Godhead is intimate, alive or moving fire and eternal witness this invisible presence is light, heat and water; this trinity incorporates everything and is the cause of all phenomena in Nature" (Blavatsky 2005-I: 52). In theosophical doctrine God is „Omnipresent, Eternal, Infinite and Unchanging Principle", „absolute reality", „rootless root of everything that was, is and will be" (Blavatsky 2005-I: 52).
This concept has its roots in the Upanishads, which is recognized by Blavatsky. She gives the example of Mandukya Upanishad, where it is stated that the Divine Principle is „unthinkable and unspoken". In search of evidence for roots of theosophical teachings of Mundaka Upanishad find (theosophy.ru/lib/upan-mun.htm), which says, „it is self-resplendent existing and formless. It lives in all and everything outside. It is unborn, crystal clear, and greater than the greatest, without breath, without mind. It was born breath, mind, feeling states, ether, air, fire, earth and it is what connects them. Heaven is his head, the sun, and the moon - the eyes, the four directions - ears had heard scriptures - the voice, the air - the smell, the land - his legs. It is the inner essence of everything". In an effort to make the Theosophical doctrine much clear to the Western reader, Helena Blavatsky states that use the terms Brahma and Parabraman for an absolute reality, „because they are more familiar to Western researchers".

2. How the West perceives the heritage of the East?

Even in the 18th century and especially in the early 19th century began to grow interested of Western researchers to culture, religion and philosophy of the East and particularly China, India, and Japan. In the mid-19th century already accumulated articles and scientific materials that Helena Blavatsky used as a basis to present the main thesis of theosophy and simultaneously to „fix" to clarify misunderstandings and attitude of Western scholars to the heritage of the East. Often Blavatsky directly criticizes and denies allegations of scholars like Max Muller and Herbert Spencer. But always he serves proviso that its critic's purposes only true and accurate representation and perception of the facts and achievements of ancient scientists and philosophers of the East.

In the introduction to „The Secret Doctrine" Blavatsky asks rhetorically: „Is more than 50 years the Vedas themselves were not ridiculed, rejected and called a modern fake? Does not Sanskrit once declare a dialect derived from the Greek language - according to Lampier and other scientists? Says Prof. Max Muller, around 1820 sacred books of the Brahmins, mages and Buddhists „were not only unknown, but their very existence has been questioned and is not a single scholar who could translate at least one sentence Vedas ... from Zend Avesta or Buddhist Tripitaka and is now proven that the Vedas are the writings of antiquity whose storage almost borders on a miracle" (Blavatsky 2005-I: 40).

In the introduction to „The Secret Doctrine" Helena Blavatsky notes one of the reasons to write „Isis Unveiled" and „The Secret Doctrine" - that today its eastern schools are also evolving towards distortion of the „innermost invisible and intangible things" (Blavatsky 2005 -I: 23). The bridge between East and West is „thrown" more of the initial lines of the introduction to „The Secret Doctrine". The book was released in 1888 and the first thing Helena Blavatsky does is explain how exactly should be translated „Buddhism" in English. The reason for the clarification has come out in 1883 in London Alfred Sinnett's book „Esoteric Buddhism" (Blavatsky 2005-I: 20). „This has to be laid directly at the door of those who, having been the first to bring the subject under public notice, neglected to point out the difference between „Buddhism" — the religious system of ethics preached by the Lord Gautama, and named after his title of Buddha, „the Enlightened" — and *Budha*, „Wisdom" or knowledge (*Vidya*), the faculty of cognizing, from the Sanskrit root „Budh", *to know*. We theosophists of India are ourselves the real culprits, although, at the time, we did our best to correct the mistake. To avoid this deplorable misnomer was easy; the spelling of the word had only to be altered, and by common consent both pronounced and written „Budhism", instead of „Buddhism". Nor is the latter term correctly spelt and pronounced, as it ought to be called, in English, Buddhaism, and its votaries „Buddhaists", Blavatsky is said. After terminological clarification were made and placed as a strong brick in the bridge between East and West of the 19th century, Helena Blavatsky goes to his favorite theme of an ancient knowledge, wisdom, and religion, united ever all nations on Earth. It should be noted that Blavatsky joined fully by the rules of Newtonian-Cartesian paradigm, as goes from private to general - by specifying the name of Buddhism to the main and more general question of theosophical doctrine as a synthesis of the basic principles of Buddhism, Hinduism, Taoism. Interestingly, as in „The Secret Doctrine" and in „Isis Unveiled" Helena Blavatsky criticizes this method „From private to genera" as opposite approach - from the general to the particular, and explains that this is a feature of mystical knowledge, intuitive approach and esoteric philosophy as a whole, such as Theosophy or religion of wisdom. Apparently, however, criticized her method proves to be useful to a Western reader, scholar, and Theosophist, who study „The Secret Doctrine". The state of Western civilization in the 19th century called by Helena Blavatsky „anti logical materialism" and is one of the main reasons for writing the „Secret Doctrine". Anti logical materialism" annoys Blavatsky, as evidenced by the way refers to Western deniers of Buddhism: „Fools are those who in their blind and untimely in

our age hatred of Buddhism and reaction to it deny esoteric his teachings are teachings of the Brahmins. Deny them just because they associate that name with principles as monotheists they consider harmful doctrines" (Blavatsky 2005-I: 21-22). From „anti logical materialism" as a general reason for writing the „Secret Doctrine" Blavatsky passes to a private cause - misrepresentation of western scientific thought on the achievements of Western civilization. So we find that mixing methods that modify and enrich fundamental for the West Newtonian-Cartesian paradigm her filled with typical eastern approaches to the presentation of a topic and thesis.

3. Why the Doctrine is secret?

In the introduction to „The Secret Doctrine" Madame Blavatsky does not give, as might be expected, terminological detailed explanation of basic concepts for „Esoteric Philosophy", „Theosophy", „Secret Doctrine". Today it is customary to believe that „esotericism (from Greek Ἐσωτερικός is internal or inner knowledge) in the broadest sense is any discipline for a range of people. Such a doctrine taught in secret and passed down the generation knowledge of any kind as to the sources of faith. While knowledge is generally philosophical or ethical and mystical, it could, in theory, be heterogeneous (bg.wikipedia.org/wiki). Again from the ancient Greek Theosophy (θεοσοφία - divine wisdom) is a syncretic religious-mystical teaching. In a broad sense, Theosophy is a religious mystical knowledge of God, existed since ancient times, in the strict sense - the teaching of Helena Blavatsky and her followers "(bg.wikipedia.org/wiki). As far as the substance of the terms „esoteric philosophy", „Theosophy" and „Secret Doctrine" is discovered by Helena Blavatsky, we find several ways - on the one hand the overall exposure in volumes of „The Secret Doctrine" is clearly intended for people with preparation and some knowledge of eastern philosophical and mystical schools; on the other hand Blavatsky flatly says that reveal only part of the essence of an ancient knowledge, because it is time for presentation in full light; and third-party serving of rich material of historical facts and interpretations of mythological and religious systems form a solid basis for the belief that the most critical Western reader can acquire that human civilization has a single common root and general knowledge which is kept throughout the centuries. The main conclusion is that Helena Blavatsky puts a sign of equality between „esoteric philosophy", „Theosophy", „Secret Doctrine", uniting them in the Religion of Wisdom, which is a „heritage of the peoples of the world" (Blavatsky I-2005: 20). According to Blavatsky essence of this heritage is not revealed until its time - in 1888, due to unprepared ness of humanity to adapt knowledge and skills of the ancients, and for the imposition of new religions - Christianity and Islam are wanted and consistently destroyed books and all written testifies to the religion of wisdom, „the heritage of the peoples of the world". There were those parts of the secret knowledge that in many centuries has to remain hidden from the eyes of the ignorant. But this is because „the provision of multiple secrets of such great importance to the unprepared would be tantamount to giving a lit candle in the hands of a child in a powder keg", Helena Blavatsky writes in the introduction of „The Secret Doctrine" (Blavatsky 2005-I: 37). More specifically the following clarification intended for followers of the theosophical movement, launched Blavatsky and Henry Olcott place 1875 in New York: „The students say they understand the necessity for concealing from the herd such secrets as the Vril, or the rock-destroying force, discovered by J.W. Keely, of Philadelphia, but cannot understand how any danger could arise from the revelation of such a purely philosophic doctrine, as, *e.g.*, the evolution of the planetary chains", Blavatsky said and forward: „The danger was this: Doctrines such as the planetary chain, or the seven races, at once give a clue to the seven-fold nature of man, for each principle is correlated to a plane, a planet, and a race; and the human principles are, on every plane, correlated to seven-fold occult forces - those of the higher planes being of tremendous power. So that any septenary division at once

gives a clue to tremendous occult powers, the abuse of which would cause incalculable evil to humanity. A clue, which is, perhaps, no clue to the present generation - especially the Westerns - protected as they are by their very blindness and ignorant materialistic disbelief in the occult; but a clue which would, nevertheless, have been very real in the early centuries of the Christian era, to people fully convinced of the reality of occultism, and entering a cycle of degradation, which made them rife for abuse of occult powers and sorcery of the worst description" (Blavatsky 2005-I: 39).

4. The ancient knowledge is not lost

Many times in the Introduction to „The Secret Doctrine" Helena Blavatsky states that the written documents of antiquity are not lost, despite the diligence of the first Fathers of the Church to destroy them. „The documents were concealed, it is true, but the knowledge itself and its actual existence had never been made a secret of by the Hierophants of the Temple, wherein Mysteries have ever been made a discipline and stimulus to virtue. This is very old news, and was repeatedly made known by the great adepts, from Pythagoras and Plato down to the Neoplatonists (Blavatsky 2005-I: 38). Helena Blavatsky quotes Chinese sage Confucius, fully joined spoken of him: „I only hand on: I cannot create new things. I believe in the ancients and therefore I love them". The author of „The Secret Doctrine" has a clear understanding of the polemical nature of their theses and a point out that does not feel animosity towards his critics, because „they have the right to deny as it approves, as they consider the truth from two different starting points. Agreeably with the rules of critical scholarship, the Orientalist has to reject *a priori* whatever evidence he cannot fully verify for himself. And how can a Western scholar accept on hearsay that which he knows nothing about? Indeed, that which is given in these volumes is selected from *oral*, as much as from written teachings (Blavatsky 2005-I: 39). Blavatsky is even more explicit in its realization that its work will be denied, saying: „Therefore, the rejection of these teachings may be expected, and must be accepted beforehand. No one styling himself a „scholar" in whatever department of exact science, will be permitted to regard these teachings seriously. They will be derided and rejected *a priori* in this century; but only in this one. For in the twentieth century of our era scholars will begin to recognize that the *Secret Doctrine* has neither been invented nor exaggerated, but, on the contrary, simply outlined; and finally, that its teachings antedate the Vedas" (Blavatsky 2005-I: 40). With a clear awareness of the controversial nature of his work Helena Blavatsky says allegations of „The Secret Doctrine" should „be shown by different authors, ancient philosophers classic writers and other scientists Fathers of the Church, as some of them knew these doctrines, studied them, they've seen and read works for them and even have been initiated into the ancient mysteries, during which the secret doctrines were allegorically represented. The author should name the historical and trustworthy names, and to accept the words of the famous ancient and modern authors undeniable merits, with fair reasoning and tested truthfulness; also indicate some of the most famous students and connoisseurs of secret arts and science, as the secrets of this science will be revealed, or rather part will show the world their archaic robes" (Blavatsky 2005-I: 41).

Helena Blavatsky stated that the main part of its statement in „The Secret Doctrine" is based on „work that is missing in European libraries. The book „Dzyan" is completely unknown to our linguists or at least they have never heard of it under that name". But Blavatsky points out that „the most important basis of the teachings lies in the hundreds and thousands of Sanskrit manuscripts, some of which have already been translated and, of course, as usual, distorted interpretations of and others still waiting their turn. Every scholar, therefore, has an opportunity of verifying the statements herein made, and of checking most of the quotations. A few new facts (*new* to the profane Orientalist, only) and passages quoted from the Commentaries will be found difficult to trace. Several of the teachings, also, have hitherto

been transmitted orally: yet even those are in every instance hinted at in the almost countless volumes of Brahminical, Chinese and Tibetan temple-literature" (Blavatsky 2005-I: 25).

5. The mathematics helps philosophy

At the end of the introduction to „The Secret Doctrine" bridge between East and West, which Helena Blavatsky passes, obtains another one „brick" used as an argument by the author. It offers the allegations of „The Secret Doctrine" to check with „the famous law of probability created by famous mathematicians (Blaise Pascal and his Pascal's triangle - author) by way of algebraic processes to the benefit of skeptics" (Blavatsky 2005-I: 49).

Soon after the death of Helena Blavatsky in 1891 begin to show many elements of ancient knowledge, which she presents in „The Secret Doctrine". Among them is the discovery of the electron in 1897, demonstrating the equivalence between energy and mass by Albert Einstein in 1905, the discovery of the photon and Brownian motion in 1905 by Einstein; specialists in quantum mechanics tentatively prove fundamental property of matter, which speaks Blavatsky, and a series of other fundamental discoveries of science in the 20th century.

In the last quarter of the past century, many scientists are turning to the occult and find similarities between their own research and eastern religion. Blavatsky knows that to matter and energy must be added and consciousness. Today physicists from different continents state that quantum mechanics requires the introduction of the principle of consciousness in physics. A US physicist Fritjof Capra offers microphysics be interpreted by the Buddhist conception of the world as phenomenal as unspeakable and absolute language. Capra insists that the Newtonian-Cartesian paradigm in science is exhausted while Blavatsky in the 19th century changed this paradigm by enriching it with the intuitive approach of the East and achievements of spiritual practices.

So the bridge that Helena Blavatsky passed between the achievements of Eastern and Western civilization in 19th century, opens the way for the presentation of the main thesis of theosophy as the single ancient knowledge of the world that are beginning to show in the late 19th century and are increasingly confirmation in the 20th century. „The Secret Doctrine" is a mystery with only its name and becomes the basis for implementing the objectives of the Theosophical Society - the formation of a universal brotherhood of humanity without distinction of religion, gender, class or color; comparative religion, philosophy and science and promoting unity of science and religion as a basis of knowledge; investigation of unexplained laws of nature and the hidden abilities of mankind.

Sources

1. BLAVATSKY 2005: Blavatsky, Helena. The Secret Doctrine. T. I, II, III. Sofia: Astra, 2005
2. BLAVATSKY 1995: Blavatsky, Helena. Isis Unveiled. T. I-II. Sofia: Astra, 1995
3. BLAVATSKY 2008: Blavatsky, Helena. Key k theosophy. http://www.theosophy.ru/lib/key-theo.htm
4. CAPRA: Capra, Fritjof. The Tao of Physics. Sofia: Gutoranov and son, 2006
5. NIKOLOVA 2016: Nikolova, Antoinette. Lectures on Eastern philosophy, Southwestern, p.1-4

Contact

Anna Kaltseva
Southwestern University „Neophyte Rilski"
66 Ivan Mihailov street, Blagoevgrad, Bulgaria
Tel.: 0359 889 455 293
Email: akaltseva67@gmail.com

EAST-WEST DIALOGUE IN THE INTRODUCTION TO „THE SECRET DOCTRINE" BY HELENA BLAVATSKY

Anna Kaltseva

Abstract

The article discusses the beginning of the East-West dialogue, which Elena Blavatsky starts with the Introduction to „The Secret Doctrine". The reasons to write „The Secret Doctrine" given by Blavatsky in this Introduction, as well as her appeal for accurate translation of the terms are presented. In order to explain why she calls the esoteric philosophy „Religion of Wisdom", some of the basic principles of this philosophy, also known as theosophy, are discussed. The article focuses as well on the Blavatsky method, which combines the features of the Newtonian-Cartesian paradigm with the intuitive approach and spiritual practices of the East. The paper pays attention to the fact that in the introductory part of her principal work Blavatsky states that she is aware of its controversial character and is convinced that it will be rejected by the official science of her time, but in the 20th century the theosophical theses will begin to prove themselves.

***Keywords**: Blavatsky, East-West dialogue, Theosophy, Divine wisdom, The Secret doctrine, Buddhism, Newton-Cartesian paradigm.*

1. Helena Blavatsky and her method

Everything written by Helena Blavatsky (1831-1891) - from „Isis Unveiled" through „Wizards of blue mountains", „The voice of silence" and the main work „The Secret Doctrine" is dedicated to the understanding and establishment of dialogue between East and West cohesion, between eastern and western mindset, attitude to the world and achievements of civilizations. Blavatsky performed the dialogue in a specific manner, combining the achievements of the Newtonian-Cartesian paradigm, dominant in western science of the 19th century, with the eastern approach intuitive and spiritual practices. This yields an alloy of logic and mystical revelation, which intertwine religious, scientific and philosophical ideas and achievements of the Eastern and Western civilizations.

This approach creates for Blavatsky critics and opponents still she is alive, as negation and non-recognition of her works continue in part today. The main criticism is aimed at the use of the intuitive approach and mystical revelation as a method of presenting the facts and phenomena that can not objectively and realistically be observed, to describe and to be supported by traditional science of the 19th century methods.

This method however carries a specific bridge between Eastern and Western thinking and understanding of the world. Blavatsky it builds on several lines used as evidence for their achievements those of Western philosophical and technical thought. Along with the achievements noted problematic stages of Western civilization that suddenly her away from the eastern unity and integrity in relation to the world and everything in it; reveals major lines in eastern spiritual schools, as against them and do not miss criticism and revealed weaknesses; represents leading those of Theosophy, without hiding that they were obtained as a mystical revelation, but were checked repeatedly in space-time by strong clairvoyants and Eastern adepts.

The diversity of the facts of ancient philosophy, world religions, mythologies and scientific achievements is served in a large part of the „The Secret Doctrine" inconsistent, unsystematic and at times confused and unclear. Blavatsky tries to explain this to the inability to reveal all about Theosophy, as repeatedly stated that it is time for „keys" that the ancients ruled on the single general knowledge and general science-religion of antiquity - Theosophy, or Divine Wisdom (Blavatsky 2005-III: 17-34).

Blavatsky defines his method as a method of comparison and correlation, which also reveals the basic idea of her works - to push a bridge between East and West, creating unknown to her time synergy between the best achievements of mankind from East and West, from all points and continents on the planet. For purposes of this presentation here are discussed the specific directions of the East-West dialogue that Helena Blavatsky set with the Introduction of „The Secret Doctrine".

At the core of the Newtonian-Cartesian paradigm is the understanding of objective existence of matter; a three-dimensional space; linearity of time that goes in one direction from the past to the future; a direct correlation between objects and processes that are in causal connections and relationships. Paradigm itself is named after Isaac Newton (1643-1727) and René Descartes, known as Karteziy (1596-1650). Materialistic science, however, ignores the concept of God, which is an essential element of the philosophy of both (otvet.mail.ru). Descartes believes that the world exists independently of the human observer. For him objectivity is based on the fact that the world is constantly perceived by God.

Newton was a deeply spiritual person and seriously interested in astrology, occultism, and alchemy. Newton believed that the universe is material in nature, but does not believe that its origin can be explained by material causes. For him God is the one who originally created the material particles, the forces between them and the laws governing their movement. Once created, the universe behaves like a machine and therefore can describe and understand, says Newton. He paid much of their time to research the Bible, saying: „I have a fundamental belief in the Bible as God's word recorded by inspired. I study the Bible every day" (bg.wikipedia.org/wiki). According to Newton, there is a world-ether, which transmits the interactions between the particles, so bodies and light can be converted into one another in an alchemical way and their body's activity due to the particles of light entering in their composition.

In „Isis Unveiled" and „The Secret Doctrine" Blavatsky highlights the contribution of Isaac Newton in those unknown to science in the 19th century directions of physics that develop in the next 20th century. Blavatsky did not neglect the role and place of God in the universe and world ether on which reflect Isaac Newton. Blavatsky wrote that „the Godhead is intimate, alive or moving fire and eternal witness this invisible presence is light, heat and water; this trinity incorporates everything and is the cause of all phenomena in Nature" (Blavatsky 2005-I: 52). In theosophical doctrine God is „Omnipresent, Eternal, Infinite and Unchanging Principle", „absolute reality", „rootless root of everything that was, is and will be" (Blavatsky 2005-I: 52).

This concept has its roots in the Upanishads, which is recognized by Blavatsky. She gives the example of Mandukya Upanishad, where it is stated that the Divine Principle is „unthinkable and unspoken". In search of evidence for roots of theosophical teachings of Mundaka Upanishad find (theosophy.ru/lib/upan-mun.htm), which says, „it is self-resplendent existing and formless. It lives in all and everything outside. It is unborn, crystal clear, and greater than the greatest, without breath, without mind. It was born breath, mind, feeling states, ether, air, fire, earth and it is what connects them. Heaven is his head, the sun, and the moon - the eyes, the four directions -

ears had heard scriptures - the voice, the air - the smell, the land - his legs. It is the inner essence of everything". In an effort to make the Theosophical doctrine much clear to the Western reader, Helena Blavatsky states that use the terms Brahma and Parabraman for an absolute reality, „because they are more familiar to Western researchers".

2. How the West perceives the heritage of the East?

Even in the 18th century and especially in the early 19th century began to grow interested of Western researchers to culture, religion and philosophy of the East and particularly China, India, and Japan. In the mid-19th century already accumulated articles and scientific materials that Helena Blavatsky used as a basis to present the main thesis of theosophy and simultaneously to „fix" to clarify misunderstandings and attitude of Western scholars to the heritage of the East. Often Blavatsky directly criticizes and denies allegations of scholars like Max Muller and Herbert Spencer. But always he serves proviso that its critic's purposes only true and accurate representation and perception of the facts and achievements of ancient scientists and philosophers of the East.

In the introduction to „The Secret Doctrine" Blavatsky asks rhetorically: „Is more than 50 years the Vedas themselves were not ridiculed, rejected and called a modern fake? Does not Sanskrit once declare a dialect derived from the Greek language - according to Lampier and other scientists? Says Prof. Max Muller, around 1820 sacred books of the Brahmins, mages and Buddhists „were not only unknown, but their very existence has been questioned and is not a single scholar who could translate at least one sentence Vedas ... from Zend Avesta or Buddhist Tripitaka and is now proven that the Vedas are the writings of antiquity whose storage almost borders on a miracle" (Blavatsky 2005-I: 40).

In the introduction to „The Secret Doctrine" Helena Blavatsky notes one of the reasons to write „Isis Unveiled" and „The Secret Doctrine" - that today its eastern schools are also evolving towards distortion of the „innermost invisible and intangible things" (Blavatsky 2005 -I: 23).

The bridge between East and West is „thrown" more of the initial lines of the introduction to „The Secret Doctrine". The book was released in 1888 and the first thing Helena Blavatsky does is explain how exactly should be translated „Buddhism" in English. The reason for the clarification has come out in 1883 in London Alfred Sinnett's book „Esoteric Buddhism" (Blavatsky 2005-I: 20). „This has to be laid directly at the door of those who, having been the first to bring the subject under public notice, neglected to point out the difference between „Buddhism" — the religious system of ethics preached by the Lord Gautama, and named after his title of Buddha, „the Enlightened" — and *Budha*, „Wisdom" or knowledge (*Vidya*), the faculty of cognizing, from the Sanskrit root „Budh", *to know*. We theosophists of India are ourselves the real culprits, although, at the time, we did our best to correct the mistake. To avoid this deplorable misnomer was easy; the spelling of the word had only to be altered, and by common consent both pronounced and written „Budhism", instead of „Buddhism". Nor is the latter term correctly spelt and pronounced, as it ought to be called, in English, Buddhaism, and its votaries „Buddhaists", Blavatsky is said.

After terminological clarification were made and placed as a strong brick in the bridge between East and West of the 19th century, Helena Blavatsky goes to his favorite theme of an ancient knowledge, wisdom, and religion, united ever all nations on Earth. It should be noted that Blavatsky joined fully by the rules of Newtonian-Cartesian paradigm, as goes from private to general - by specifying the name of Buddhism to the main and more general question of theosophical doctrine as a synthesis of the basic principles of Buddhism, Hinduism, Taoism.

Interestingly, as in „The Secret Doctrine” and in „Isis Unveiled” Helena Blavatsky criticizes this method „From private to genera” as opposite approach - from the general to the particular, and explains that this is a feature of mystical knowledge, intuitive approach and esoteric philosophy as a whole, such as Theosophy or religion of wisdom. Apparently, however, criticized her method proves to be useful to a Western reader, scholar, and Theosophist, who study „The Secret Doctrine”.
The state of Western civilization in the 19th century called by Helena Blavatsky „anti logical materialism” and is one of the main reasons for writing the „Secret Doctrine”. Anti logical materialism” annoys Blavatsky, as evidenced by the way refers to Western deniers of Buddhism: „Fools are those who in their blind and untimely in our age hatred of Buddhism and reaction to it deny esoteric his teachings are teachings of the Brahmins. Deny them just because they associate that name with principles as monotheists they consider harmful doctrines” (Blavatsky 2005-I: 21-22). From „anti logical materialism” as a general reason for writing the „Secret Doctrine” Blavatsky passes to a private cause - misrepresentation of western scientific thought on the achievements of Western civilization. So we find that mixing methods that modify and enrich fundamental for the West Newtonian-Cartesian paradigm her filled with typical eastern approaches to the presentation of a topic and thesis.

3. Why the Doctrine is secret?

In the introduction to „The Secret Doctrine” Madame Blavatsky does not give, as might be expected, terminological detailed explanation of basic concepts for „Esoteric Philosophy”, „Theosophy”, „Secret Doctrine”. Today it is customary to believe that „esotericism (from Greek Ἐσωτερικός is internal or inner knowledge) in the broadest sense is any discipline for a range of people. Such a doctrine taught in secret and passed down the generation knowledge of any kind as to the sources of faith. While knowledge is generally philosophical or ethical and mystical, it could, in theory, be heterogeneous (bg.wikipedia.org/wiki). Again from the ancient Greek Theosophy (θεοσοφία - divine wisdom) is a syncretic religious-mystical teaching. In a broad sense, Theosophy is a religious mystical knowledge of God, existed since ancient times, in the strict sense - the teaching of Helena Blavatsky and her followers "(bg.wikipedia.org/wiki). As far as the substance of the terms „esoteric philosophy”, „Theosophy” and „Secret Doctrine” is discovered by Helena Blavatsky, we find several ways - on the one hand the overall exposure in volumes of „The Secret Doctrine” is clearly intended for people with preparation and some knowledge of eastern philosophical and mystical schools; on the other hand Blavatsky flatly says that reveal only part of the essence of an ancient knowledge, because it is time for presentation in full light; and third-party serving of rich material of historical facts and interpretations of mythological and religious systems form a solid basis for the belief that the most critical Western reader can acquire that human civilization has a single common root and general knowledge which is kept throughout the centuries.
The main conclusion is that Helena Blavatsky puts a sign of equality between „esoteric philosophy”, „Theosophy”, „Secret Doctrine”, uniting them in the Religion of Wisdom, which is a „heritage of the peoples of the world” (Blavatsky I-2005: 20).
According to Blavatsky essence of this heritage is not revealed until its time - in 1888, due to unprepared ness of humanity to adapt knowledge and skills of the ancients, and for the imposition of new religions - Christianity and Islam are wanted and consistently destroyed books and all written testifies to the religion of wisdom, „the heritage of the peoples of the world”. There were those parts of the secret knowledge that in many centuries has to remain hidden from

the eyes of the ignorant. But this is because „the provision of multiple secrets of such great importance to the unprepared would be tantamount to giving a lit candle in the hands of a child in a powder keg", Helena Blavatsky writes in the introduction of „The Secret Doctrine" (Blavatsky 2005-I: 37). More specifically the following clarification intended for followers of the theosophical movement, launched Blavatsky and Henry Olcott place 1875 in New York: „The students say they understand the necessity for concealing from the herd such secrets as the Vril, or the rock-destroying force, discovered by J.W. Keely, of Philadelphia, but cannot understand how any danger could arise from the revelation of such a purely philosophic doctrine, as, *e.g.*, the evolution of the planetary chains", Blavatsky said and forward: „The danger was this: Doctrines such as the planetary chain, or the seven races, at once give a clue to the seven-fold nature of man, for each principle is correlated to a plane, a planet, and a race; and the human principles are, on every plane, correlated to seven-fold occult forces - those of the higher planes being of tremendous power. So that any septenary division at once gives a clue to tremendous occult powers, the abuse of which would cause incalculable evil to humanity. A clue, which is, perhaps, no clue to the present generation - especially the Westerns - protected as they are by their very blindness and ignorant materialistic disbelief in the occult; but a clue which would, nevertheless, have been very real in the early centuries of the Christian era, to people fully convinced of the reality of occultism, and entering a cycle of degradation, which made them rife for abuse of occult powers and sorcery of the worst description" (Blavatsky 2005-I: 39).

4. The ancient knowledge is not lost

Many times in the Introduction to „The Secret Doctrine" Helena Blavatsky states that the written documents of antiquity are not lost, despite the diligence of the first Fathers of the Church to destroy them. „The documents were concealed, it is true, but the knowledge itself and its actual existence had never been made a secret of by the Hierophants of the Temple, wherein Mysteries have ever been made a discipline and stimulus to virtue. This is very old news, and was repeatedly made known by the great adepts, from Pythagoras and Plato down to the Neoplatonists (Blavatsky 2005-I: 38).

Helena Blavatsky quotes Chinese sage Confucius, fully joined spoken of him: „I only hand on: I cannot create new things. I believe in the ancients and therefore I love them". The author of „The Secret Doctrine" has a clear understanding of the polemical nature of their theses and a point out that does not feel animosity towards his critics, because „they have the right to deny as it approves, as they consider the truth from two different starting points. Agreeably with the rules of critical scholarship, the Orientalist has to reject *a priori* whatever evidence he cannot fully verify for himself. And how can a Western scholar accept on hearsay that which he knows nothing about? Indeed, that which is given in these volumes is selected from *oral*, as much as from written teachings (Blavatsky 2005-I: 39). Blavatsky is even more explicit in its realization that its work will be denied, saying: „Therefore, the rejection of these teachings may be expected, and must be accepted beforehand. No one styling himself a „scholar" in whatever department of exact science, will be permitted to regard these teachings seriously. They will be derided and rejected *a priori* in this century; but only in this one. For in the twentieth century of our era scholars will begin to recognize that the *Secret Doctrine* has neither been invented nor exaggerated, but, on the contrary, simply outlined; and finally, that its teachings antedate the Vedas" (Blavatsky 2005-I: 40).

With a clear awareness of the controversial nature of his work Helena Blavatsky says allegations of „The Secret Doctrine" should „be shown by different authors, ancient philosophers classic

writers and other scientists Fathers of the Church, as some of them knew these doctrines, studied them, they've seen and read works for them and even have been initiated into the ancient mysteries, during which the secret doctrines were allegorically represented. The author should name the historical and trustworthy names, and to accept the words of the famous ancient and modern authors undeniable merits, with fair reasoning and tested truthfulness; also indicate some of the most famous students and connoisseurs of secret arts and science, as the secrets of this science will be revealed, or rather part will show the world their archaic robes" (Blavatsky 2005-I: 41).

Helena Blavatsky stated that the main part of its statement in „The Secret Doctrine" is based on „work that is missing in European libraries. The book „Dzyan" is completely unknown to our linguists or at least they have never heard of it under that name". But Blavatsky points out that „the most important basis of the teachings lies in the hundreds and thousands of Sanskrit manuscripts, some of which have already been translated and, of course, as usual, distorted interpretations of and others still waiting their turn. Every scholar, therefore, has an opportunity of verifying the statements herein made, and of checking most of the quotations. A few new facts (*new* to the profane Orientalist, only) and passages quoted from the Commentaries will be found difficult to trace. Several of the teachings, also, have hitherto been transmitted orally: yet even those are in every instance hinted at in the almost countless volumes of Brahminical, Chinese and Tibetan temple-literature" (Blavatsky 2005-I: 25).

5. The mathematics helps philosophy

At the end of the introduction to „The Secret Doctrine" bridge between East and West, which Helena Blavatsky passes, obtains another one „brick" used as an argument by the author. It offers the allegations of „The Secret Doctrine" to check with „the famous law of probability created by famous mathematicians (Blaise Pascal and his Pascal's triangle - author) by way of algebraic processes to the benefit of skeptics" (Blavatsky 2005-I: 49).

Soon after the death of Helena Blavatsky in 1891 begin to show many elements of ancient knowledge, which she presents in „The Secret Doctrine". Among them is the discovery of the electron in 1897, demonstrating the equivalence between energy and mass by Albert Einstein in 1905, the discovery of the photon and Brownian motion in 1905 by Einstein; specialists in quantum mechanics tentatively prove fundamental property of matter, which speaks Blavatsky, and a series of other fundamental discoveries of science in the 20th century.

In the last quarter of the past century, many scientists are turning to the occult and find similarities between their own research and eastern religion. Blavatsky knows that to matter and energy must be added and consciousness. Today physicists from different continents state that quantum mechanics requires the introduction of the principle of consciousness in physics. A US physicist Fritjof Capra offers microphysics be interpreted by the Buddhist conception of the world as phenomenal as unspeakable and absolute language. Capra insists that the Newtonian-Cartesian paradigm in science is exhausted while Blavatsky in the 19th century changed this paradigm by enriching it with the intuitive approach of the East and achievements of spiritual practices.

So the bridge that Helena Blavatsky passed between the achievements of Eastern and Western civilization in 19th century, opens the way for the presentation of the main thesis of theosophy as the single ancient knowledge of the world that are beginning to show in the late 19th century and are increasingly confirmation in the 20th century. „The Secret Doctrine" is a mystery with only its name and becomes the basis for implementing the objectives of the Theosophical Society -

the formation of a universal brotherhood of humanity without distinction of religion, gender, class or color; comparative religion, philosophy and science and promoting unity of science and religion as a basis of knowledge; investigation of unexplained laws of nature and the hidden abilities of mankind.

Sources

1. BLAVATSKY 2005: Blavatsky, Helena. The Secret Doctrine. T. I, II, III. Sofia: Astra, 2005
2. BLAVATSKY 1995: Blavatsky, Helena. Isis Unveiled. T. I-II. Sofia: Astra, 1995
3. BLAVATSKY 2008: Blavatsky, Helena. Key k theosophy. http://www.theosophy.ru/lib/key-theo.htm
4. CAPRA: Capra, Fritjof. The Tao of Physics. Sofia: Gutoranov and son, 2006
5. NIKOLOVA 2016: Nikolova, Antoinette. Lectures on Eastern philosophy, Southwestern, p.1-4

Contact

Anna Kaltseva
Southwestern University „Neophyte Rilski”
66 Ivan Mihailov street, Blagoevgrad, Bulgaria
Tel.: 0359 889 455 293
Email: akaltseva67@gmail.com

DÔLEŽITOSŤ STRATÉGIE EURÓPA 2020 SO ZAMERANÍM NA RIEŠENIE PROBLEMATIKY OBNOVITEĽNÝCH ZDROJOV ENERGIE

IMPORTANCE OF THE STRATEGY EUROPE 2020 WITH A FOCUS ON SOLVING OF PROBLEM OF RENEWABLE SOURCES OF ENERGY

Michal Čičvara

Abstrakt

Obnoviteľné zdroje energie predstavujú nevyhnutný prvok ako zvrátiť desaťročia trvajúce devastovanie životného prostredia prostredníctvom využívania konvenčných energetických zdrojov. Pozornosť venujeme významnému dokumentu zaoberajúcemu sa okrem iného aj potrebe prechodu na obnoviteľné zdroje energie, nazvanému Stratégia EURÓPA 2020. Približujeme si vznik danej stratégie spolu s cieľmi tvoriacimi uvedený strategický dokument. V ďalšej časti sa sústreďujeme na posúdenie toho, ako je na tom Slovenská republika v súčasnosti, v rámci jej plnenia, v závere jej pôsobnosti, aké pozitíva a negatíva sú evidované spolu s vyhliadkami na nasledujúce obdobie. Prinášame pohľad na politické riešenie tejto problematiky v závislosti od potreby dosiahnutia národného a európskeho cieľa v danej oblasti.

Kľúčové slová: *cieľ, obnoviteľné zdroje energie, Slovenská republika, Stratégia EURÓPA 2020*

Abstract

Renewable sources of energy represent a necessary element how to reverse a decade lasting devastating of environment via using of conventionalenergetic sources. Attention is paid on a significant document which concerns a need of switching on a renewable sources of energy, called Strategy EUROPE 2020. We describe its origin together with purposes which forms stated strategic document. In the next part we focus on judging of how is Slovak Republic doing within its fulfiling, in the end of its force, what positives and negatives are registered together with expectations for following term. We also bring a view on political solutionsof the problem depending on need to achieve national and European purpose in stated field.

Key words: *purpose, renewable sources of energy, Slovak Republic, Strategy EUROPE 2020*

ÚVOD

Obnoviteľné zdroje energie predstavujú vhodnú alternatívu v porovnaní s konvenčnými energetickými zdrojmi. Problematike nevyhnutnosti ich využívania sa venuje aj jeden z kľúčových strategických dokumentov tohto desaťročia, ktorým je Stratégia EURÓPA 2020. Životné prostredie je v posledných desaťročiach vystavované nepríjemným vplyvom, čím dochádza k jeho devastácii. To negatívne vplýva na životy ľudí, preto je dôležité prejsť na technológie, ktoré zabránia postupnému znižovaniu kvality života.

Cieľom nášho príspevku je vyzdvihnúť významnosť Stratégie EURÓPA 2020, keďže sa snaží so vzniknutými problémami nielen na poli obnoviteľných zdrojov urobiť nápravu. Jednotlivé členské štáty EÚ vrátane Slovenskej republiky preukázali pri vzniku tohto dokumentu vôľu a snahu veci zmeniť. V súčasnosti sa nachádzame už takmer v závere danej stratégie, preto v

rámci prechodu na obnoviteľné zdroje už došlo aj k aktualizácií cieľov na nasledujúce obdobie do roku 2030 resp. 2050. Musíme len dúfať, že rok 2020 prinesie želané výsledky a členské štáty EÚ urobia všetko pre splnenie celoeurópskych a národných priorít, nevynímajúc oblasť energetiky. Okrem toho sa zameriavame aj na priblíženie stavu obnoviteľných zdrojov energie v Slovenskej republike, to znamená, aké pozitíva a negatíva môžeme vidieť v rámci činnosti našej krajiny. Rovnako venujeme pozornosť aj vyhliadkam do budúcnosti, čo konkrétne by sme chceli ešte urobiť, aby sme napredovali s výhľadom aj za rok 2020.
Budúcnosť ukáže ako si EÚ z hľadiska prechodu na obnoviteľné zdroje energie počínala, pretože ak došlo k nejakým pochybeniam, všetko bude viditeľné v nasledujúcich rokoch. Zodpovednosť a odhodlanosť musia byť tie hodnoty, ktoré majú tvoriť základ myslenia a konania členských krajín EÚ samostatne a samozrejme ako celku. Stojí pred nami množstvo výziev, ktoré si žiadajú pozornosť, preto je potrebné spolupracovať a hľadieť do budúcnosti s cieľom zlepšiť kvalitu života.

1 VZNIK A ÚČEL STRATÉGIE EURÓPA 2020

Kvôli nepriaznivým podmienkam z hľadiska životného prostredia, spôsobených aj kvôli nadmernému využívaniu konvenčných energetických zdrojov jestvuje už dlhší čas potreba s touto situáciou niečo urobiť. Vhodným nástrojom, ako dosiahnuť želané výsledky, to znamená prejsť na obnoviteľné zdroje, je práve Stratégia EURÓPA 2020. Pred politickými predstaviteľmi v rámci EÚ v roku 2008 stála obrovská výzva, keď sa rozhodovali, či sa bude naďalej pokračovať vo funkčnosti vtedy Lisabonskej stratégie aj po roku 2010. Všetky členské krajiny daného zoskupenia vyjadrili jasný súhlas s touto myšlienkou a následne predložili svoje predstavy a ďalšom fungovaní stratégie (ako by mal vyzerať obsah novoprijatého dokumentu). Vďaka množstvu diskusií na rozličných stupňoch fungovania, Európska Komisia prišla s návrhom nadviazania na Lisabonskú stratégiu na nasledujúce desaťročie, ktorej dala názov Stratégia EÚ 2020, neskôr jej dali meno, ako ho už poznáme Stratégia EURÓPA 2020. Spomínaný návrh bol dňa 24. novembra 2009 zverejnený a do 15. januára 2010 sa mala uskutočniť všeobecná celoeurópska konzultácia. Jednotlivé členské štáty EÚ nevynímajúc Slovenskú republiku zaslali stanoviská, ktoré odkonzultovali v rámci vzniknutých pracovných skupín. Otázky týkajúce sa tohto strategického dokumentu boli taktiež predmetom summitu EÚ konaného dňa 11. februára 2010, kde sa počas daného mimoriadneho neformálneho stretnutia politických predstaviteľov členských krajín EÚ zverejnili tie najdôležitejšie informácie pripravovanej stratégie (Úrad vlády SR 2011a).
Vo vtedajšom období si všetci politickí predstavitelia uvedomovali, že kríza hospodársky a sociálny pokrok úplne zmazala, rovnako sa ukázali aj štrukturálne slabiny hospodárstva Európy. Vznikla situácia, kedy sa problémy vyhrotili, bolo potrebné konať a stanoviť ciele ako dlhodobé výzvy (tlak na zdroje, starnutie obyvateľstva a mnoho iných) vyriešiť. Na základe uvedeného preto vyvstala nevyhnutnosť držať za spoločný povraz a uskutočniť zmeny, prostredníctvom ktorých nastanú želané výsledky, týmto nástrojom sa mala stať práve Stratégia EURÓPA 2020 (Európska komisia 2010).
Celý proces prípravy vyvrcholil zverejnením návrhu danej stratégie Európskou Komisiou 3. marca 2010, schválením Európskou radou v rovnakom mesiaci a nakoniec prijatím v júni 2010. Tento strategický dokument je venovaný nevyhnutnosti prijatia opatrení, ktoré by mali dokázať znížiť všetky negatívne dopady svetovej krízy. V rámci Stratégie EURÓPA 2020 boli jasne rozdelené jednotlivé úlohy zainteresovaným stranám. Európska rada dbá na jej usmerňovanie, sledovanie vykonávania, a taktiež je jej povinnosťou poskytovanie potrebných impulzov pre zabezpečenie splnenia stanovených cieľov. Európska komisia musí každý rok sledovať, ako sa plnenie stratégie vyvíja prostredníctvom súboru ukazovateľov, na základe toho vydávať správy o dosiahnutých výsledkoch. Rovnako je v jej kompetencii predkladanie politických odporúčaní alebo udeľovanie napomenutí, ako aj navrhovanie rozličných politík

mierených na dosiahnutie vopred určených priorít. Významnú úlohu zohráva aj Európsky parlament, ktorý je akýmsi hnacím motorom v rámci procesu mobilizovania obyvateľov a parlamentov jednotlivých členských štátov. Samozrejme podstatnú funkciu majú aj krajiny EÚ, keďže v každej z nich musí prebiehať spolupráca na všetkých úrovniach, aby bola táto stratégia čo najbližšie občanom a musí sa viesť neustály dialóg k uskutočneniu nevyhnutných zmien. Do daného procesu sú samozrejme zapojené aj ďalšie inštitúcie EÚ (Úrad vlády SR 2011b).

Stratégia EURÓPA 2020 sa člení na tri navzájom sa doplňujúce priority, ktorými sú: Inteligentný rast (potreba vytvorenia hospodárstva zakladajúceho sa na inováciách a znalostiach), Udržateľný rast (nevyhnutnosť podporovať ekologickejšie a konkurencieschopnejšie hospodárstvo efektívne využívajúce zdroje) a Inkluzívny rast (zameranie sa na podporu hospodárstva so zachovaním vysokej miery zamestnanosti, čím sa podarí dosiahnutie sociálnej a územnej súdržnosti) ((Európska komisia 2010). Okrem toho daná stratégia stanovuje aj 5 základných cieľov, ktoré by mali byť splnené do spomínaného roku 2020: prijatie opatrení, aby sa miera zamestnanosti občanov EÚ vo vekovom rozmedzí 20–64 rokov zvýšila zo 69% aspoň na úroveň minimálne 75%, spolu s väčším zapojením žien, rovnako starších pracovníkov, a taktiež aj migrantov k pracovnej sile; investovanie 3% HDP do oblastí ako výskum a vývoj; pre naše zameranie príspevku kľúčový cieľ nevyhnutnosť zníženia emisií skleníkových plynov najmenej o úroveň 20% v rámci komparácie s hodnotami pochádzajúcimi z roku 1990 (alebo zníženie až o 30% pokiaľ však budú podmienky čo najpriaznivejšie), táto priorita v sebe ďalej zahŕňa zvýšenie podielu obnoviteľných zdrojov energie z hľadiska konečnej spotreby energie rovnako o úroveň 20%, a súčasťou tohto cieľa je aj dôležitosť zvýšenia energetickej účinnosti minimálne o hodnotu 20% (pre splnenie európskych cieľov si museli svoje priority stanoviť samozrejme aj jednotlivé členské štáty EÚ na národnej úrovni, konkrétne politickí predstavitelia Slovenskej republiky si určili za svoje priority dosiahnutie zníženia nárastu emisií skleníkových plynov, aby nedošlo k presiahnutiu úrovne z roku 2005 o viac ako 13%, zvýšenie podielu energie z obnoviteľných zdrojov na 14% a zvýšenie energetickej efektívnosti vďaka úspore 11% konečnej energetickej spotreby pri komparácii s obdobím 2001 – 2005); stratégia sa venuje aj oblasti ako vzdelávanie, kde je cieľom zníženie miery predčasného skončenia povinnej dochádzky do školy z 15% na 10% a súčasne potreba zvýšenia podielu obyvateľstva nachádzajúceho sa vo veku 30 – 34 rokov, v rámci dosiahnutia ukončenia vysokoškolského vzdelania z 31% na minimálne 40%; posledným spomedzi cieľov stanovených Stratégiou EURÓPA 2020 je snaha o vymanenie aspoň 20 miliónov ľudí žijúcich v EÚ z rizika chudoby, a tiež sociálneho vylúčenia. Okrem uvedeného rozlišujeme aj 7 kľúčových iniciatív Stratégie EURÓPA 2020, v našom prípade v rámci problematiky obnoviteľných zdrojov energie je pre nás najdôležitejšia iniciatíva s názvom Európa efektívne využívajúca zdroje, snažiaca sa oddeliť hospodársky rast od využívania zdrojov, podporiť prechod na nízkouhlíkové hospodárstvo, zvýšiť využívanie energie z obnoviteľných zdrojov, modernizovať odvetvie dopravy a podporiť energetickú účinnosť (Úrad vlády SR 2011b). Ak sa podarí splniť cieľ EÚ ohľadom čerpania energie z obnoviteľných zdrojov, je tu veľká možnosť vytvorenia viac ako 600 000 pracovných príležitostí v EÚ. Ak pokračujeme v duchu dosiahnutia želaných výsledkov, v zmysle splnenia aj priority týkajúcej sa zvýšenia energetickej účinnosti, vytvoriť by sa malo až 1 milión nových pracovných miest (Európska komisia 2010).

Spomínané ciele, ktoré boli stratégiou určené, si mal každý členský štát EÚ prispôsobiť a stanoviť vlastné národné priority (na základe toho si tak sledovať svoje počínanie), čím by sa podarilo dosiahnuť spoločný záväzok prijatý pre EÚ ako celok. Z uvedeného plynie, že štáty EÚ spoločne znášať zaťaženia nemusia, priority sa majú naplniť vďaka kombinovaniu opatrení národnej úrovne a úrovne EÚ. Je potrebné zdôrazniť, že tieto záväzky sú navzájom prepojené a doplňajú sa. V prípade obnoviteľných zdrojov energie (oblasti energetiky),

investovanie do technológií na báze ekologickejšieho fungovania pomáha bojovať proti klimatickým zmenám, a tak môžu vznikať nové pracovné miesta. Zo všetkého je jasné, že Stratégia EURÓPA 2020 funguje ako referenčný rámec v rámci aktivít z hľadiska úrovne EÚ a úrovne národnej a regionálnej. Ako sme už uviedli, členské štáty si stanovili vlastné ciele, z toho pre nich plynie záväzok každoročne EÚ podávať správy v podobe národných programov reforiem. Na druhej strane EÚ počínanie si členských štátov hodnotí a dáva jednotlivé odporúčania (Európska komisia).

Za zmienku stojí fakt, že v roku 2015 EÚ dosiahla hodnotu 16,7% podielu energie nadobudnutej prostredníctvom obnoviteľných zdrojov, čo činí takmer dvojnásobok pri komparácií s rokom 2004 (8,4%). Spomínaný podiel takto získanej energie je jedným z kľúčových ukazovateľov úspešnosti Stratégie EURÓPA 2020. Obnoviteľné zdroje energie budú zohrávať významnú úlohu napĺňania energetických potrieb aj po roku 2020. Čo sa týka úspešnosti jednotlivých členských krajín EÚ, je to Švédsko, ktorému sa na základe údajov z roku 2015 podarilo dosiahnuť na tomto poli najväčší úspech, konkrétna hodnota podielu obnoviteľných zdrojov energie na konečnej spotrebe energie činila úctyhodných 53,9%. Okrem nich, v rámci využívania týchto pre prírodu šetrných zdrojov sú dominantnými štáty ako Fínsko, Lotyšsko, Rakúsko, Dánsko. Krajiny, ktorých nadobudnutá úroveň je zase veľmi nízka a je nevyhnutné s touto situáciou niečo robiť sú Luxembursko, Malta, Holandsko, Belgicko, či Spojené kráľovstvo (Podiel obnoviteľných zdrojov... 2017).

V súčasnosti, keďže sa blížime už k záveru pôsobenia Stratégie EURÓPA 2020 by sme radi dali do popredia to, že došlo k rozšíreniu už uvedených priorít v oblasti obnoviteľných zdrojov energie až do roku 2030 resp. do roku 2050. *„Ciele do roku 2030: 40% zníženie emisií skleníkových plynov; najmenej 27% energie v EÚ z obnoviteľných zdrojov; zvýšenie efektívnosti pri používaní energie o 27 – 30%; 15% prepojenie elektrizačnej sústavy (t. j. 15% elektrickej energie vyrobenej v EÚ možno prepraviť do iných krajín EÚ). Cieľ do roku 2050: Zníženie emisií skleníkových plynov o 80 – 95% v porovnaní s úrovňami z roku 1990 (Európska únia).“*

Veríme, že EÚ nastolený trend neopustí a naďalej budú členské štáty robiť maximum pre dosiahnutie želaných výsledkov. Aj keď existuje množstvo negatívnych prvkov, správnym prístupom a odhodlanosťou sa môže situácia zmeniť. Zanechanie riešenia danej problematiky v zmysle dosiahnutia úplného prechodu na obnoviteľné zdroje energie by bola veľká chyba, stojí za to presvedčiť verejnosť o výhodách daných zdrojov a ďalej napredovať.

2 PLNENIE STRATÉGIE EURÓPA 2020 SLOVENSKOU REPUBLIKOU V SÚČASNOSTI (PRINIESLI POLITICKÉ OPATRENIA ŽELANÝ STAV?)

Prejdime k ďalšej časti nášho príspevku, v rámci ktorej sa zameriame na stav obnoviteľných zdrojov energie v Slovenskej republike. V roku 2017 sa konštatovalo, že naša krajina ciele stanovené Stratégiou EURÓPA 2020 môže splniť a dosiahnuť vytýčené priority, avšak v systéme fungovania bolo stále evidovaných množstvo nedostatkov energetickej oblasti. Elektrická energia bola oproti susedným krajinám pridrahá a zahŕňala v sebe politicky motivované cenové zložky, vhodným príkladom je tarifa týkajúca sa výroby elektriny vyrobenej z nášho hnedého uhlia, čo tvorilo značný rozpor s tým, čo jasne ustanovuje Stratégia EURÓPA 2020, pretože to spôsobovalo ničenie životného prostredia. Komplexnosť a nepriehľadnosť regulačného rámca malo za následok komplikovanie vzťahov medzi hráčmi z pohľadu energetického trhu a brzdila sa tak výroba a distribúcia energie pochádzajúcej z obnoviteľných zdrojov, spolu s prechodom na energeticky čistejšie technológie (Európska komisia 2017). Môžeme vidieť veľa negatívnych prvkov vo fungovaní systému na tomto poli, avšak v kontraste k nim evidujeme aj mnoho pozitívnych prvkov, a taktiež samotná vízia do budúcnosti ukazuje snahu chyby napraviť.

Pre budúce fungovanie Slovenskej republiky sa určila nevyhnutnosť v podobe zlepšenia kvality životného prostredia a prechodu smerom k udržateľnému obehovému hospodárstvu využívajúcemu malé množstvo konvenčných energetických zdrojov, zároveň s eliminovaním nebezpečných látok, vďaka čomu jestvuje vidina zlepšenia zdravia obyvateľstva našej krajiny. Ochraňovanie životného prostredia vrátane udržateľnej spotreby by malo tvoriť súčasť myslenia ako politických predstaviteľov, tak zvyšku občanov. Rovnako evidujeme aj dôležitosť predchádzať a prispôsobiť sa klimatickým zmenám, čím by sa mali následky tohto negatívneho javu na Slovensku zmierniť. Prevláda taktiež uvedomenie si toho, že nesprávnym nakladaním s odpadom dochádza k prílišnému zaťažovaniu životného prostredia, kde významnú úlohu zohráva aj skládkovanie, spolu s možnou hrozbou kontaminovania. Snahou Slovenskej republiky je budovanie ekonomiky v zmysle princípov obehového hospodárstva a samozrejme využívania obnoviteľných zdrojov. Cieľom je, aby sa do roku 2030 podarilo priblížiť energetickú náročnosť nášho priemyslu európskemu priemeru. Z pohľadu legislatívnej a finančnej podpory sa považuje za rozhodujúce zamerať sa na uvedené zdroje, pomocou ktorých dôjde jednak k splneniu kritérií udržateľnosti a zároveň sa zabráni negatívnemu vplyvu na životné prostredie. Pomocou uvedeného sa okrem toho dokáže zvýšiť transparentnosť a informovanosť obyvateľstva zameraná na energetiku a projekty z tejto oblasti. Aj napriek všetkým tvrdeniam je však Slovenská republika skoro úplne závislá od dovozu energetických surovín a úroveň aplikácie obnoviteľných energetických zdrojov do energetického systému našej krajiny je stále považovaná za podpriemernú. Spomedzi všetkých druhov obnoviteľných zdrojov dosahujú najväčší podiel takto vyrobenej energie v rámci celkovej produkcie elektrickej energie vodné elektrárne, vyrábajúce až šestinu všetkej elektriny. Musíme konštatovať, že Slovensko je naďalej štátom s vysokou mierou energetickej náročnosti hospodárstva, keď spotrebováva až o 80% väčšie množstvo energie na HDP ako je priemer celého európskeho spoločenstva. Na základe toho dochádza k zvyšovaniu cien za energie, z tohto dôvodu je nižšia miera konkurencieschopnosti podnikov našej krajiny, a tak prichádza na rad zvyšovanie závislosti od dovážania konvenčných zdrojov, čo spôsobuje zaťažovanie životného prostredia. K tomu, aby sa energia využívala udržateľne, je potrebné zobrať do úvahy ekonomický a environmentálny aspekt. Je jasné, že aj využívanie obnoviteľných zdrojov si vyžaduje správne uchopenie, keďže napríklad elektrárne založené na báze biomasy môžu viesť k zvýšeniu tlaku voči chráneným územiam, taktiež veterné elektrárne nemôžu byť umiestnené tam, kde sú migračné trasy vtákov alebo na historicky alebo kultúrne významné miesta, podobne je to aj s vodnými elektrárňami, v rámci ktorých sa musí brať do úvahy nevyhnutnosť zabrániť zásahom do vodného toku (Ministerstvo životného prostredia 2018). Môžeme vidieť, že aj samotné obnoviteľné zdroje si vyžadujú správne zaobchádzanie, čiže ich funkčnosť musí byť plne kontrolovaná, a taktiež by sa mali brať na vedomie všetky riziká.

Ako sme už uviedli, očakávania Európskej komisie do roku 2020 sú nasledovné, Európska únia ako celok musí dokázať zabezpečiť zníženie emisií skleníkových plynov o spomínaných 20%. Rovnaká hodnota sa očakáva aj z hľadiska podielu obnoviteľných zdrojov v rámci celkovej spotreby energie, zároveň tiež musí dôjsť k zvýšeniu celkovej energetickej efektívnosti o pätinu. Jeden výrazný pokrok sa už podarilo dokázať, pretože emisie skleníkových plynov sa znížili natoľko, že hranica ich 20% zníženia bola pokorená ešte v roku 2013, a tento kladný trend pokračuje aj naďalej (Yar 2017).

Slovenská republika si do roku 2020, ako sme už uviedli, stanovila národný cieľ 14%. Z hľadiska pokroku, v snahe dosiahnuť národné ciele, sme v zásade na dobrej ceste nadobudnutia prijateľných hodnôt v oblastiach ako miera zamestnanosti, emisie skleníkových plynov, využívanie obnoviteľných energetických zdrojov, energetická účinnosť a taktiež zníženie počtu ľudí, ktorý sú ohrození chudobou a sociálnym vylúčením. Čo sa týka problematiky obnoviteľných zdrojov energie, vláda čelí komplikovanej situácii z dôvodu

nemožnosti pripojenia do rozvodovej siete zariadení, vyrábajúcich elektrickú energiu nad 10 kW, čiastočne je to však kvôli potrebe vyriešenia nedostatkov spojených s vyrovnávaním odchýlok v sústave v rámci úrovne prenosu a distribúcie. Daný stav je tu prítomný už od roku 2013, čo spôsobuje znásobovanie neistoty týkajúcej sa budúceho poslania obnoviteľných zdrojov, čo zároveň nepriaznivo vplýva na odhodlanosť investovať v tomto sektore. Možno taktiež konštatovať, že aktuálne politiky našej krajiny ešte nie sú dostatočne kompatibilné s prioritami v oblastiach ako energia a klimatické zmeny. Rovnako je potrebné uviesť, že cena za elektrickú energiu v sebe spája ako poplatok v prospech podpory výroby elektriny prostredníctvom obnoviteľných zdrojov, tak zahŕňa príplatok na podporu výroby elektriny, ktorá je ekologicky škodlivejšia z nášho hnedého uhlia. Musíme taktiež podotknúť fakt, podľa ktorého z hnedého uhlia vyrábaná elektrická energia je v súčasnosti bez dotácií z pohľadu ekonomiky nerentabilná. Po roku 2021 vznikne nevyhnutnosť výraznej investície v potrebe modernizovať elektráreň v Novákoch, pretože sa bude musieť zabezpečiť jej funkčnosť v súlade s novými emisnými normami, ktorých platnosť začne spomínaným rokom 2021 (Európska Komisia 2018b).

Stanovisko nášho štátu smerom do budúcnosti je nevyhnutnosť preferovať obnoviteľné zdroje (takto vyrábanú energiu), keďže ako vieme, životné prostredie nezaťažujú a zároveň zohrávajú dôležitú úlohu v dlhodobej udržateľnosti rozvoja našej krajiny, a samozrejme životné prostredie zlepšujú. Významným cieľom Slovenska je pre všetky druhy obnoviteľných zdrojov vypracovať pravidlá, a tiež kritériá v prospech udržateľnosti ich využitia. Všetko to bude pripravené v rovine zohľadnenia kategórií ako potenciál regiónu, ekonomická výhodnosť, možné negatívne vplyvy voči chráneným územiam, chráneným druhom rastlín a živočíchom, do úvahy sa vezmú rovnako názory dotknutej verejnosti, obcí a podobne aj regiónov. Tieto zásady majú všetky projekty, ktoré sa pripravia, považovať za záväzné a týkať sa nebudú akurát projektov hradených verejnými zdrojmi. Musíme podotknúť, že podporovanie pochádzajúce z verejných zdrojov, a tiež legislatívna podpora týchto pre prírodu šetrných zdrojov bude akceptovateľná len za predpokladu splnenia kritérií udržateľnosti a preukázateľnosti nie negatívneho vplyvu voči kvalite životného prostredia. Každý z projektov by mal obyvateľstvu poskytnúť dostatočné informácie, a okrem toho ich čaká povinné posúdenie pôsobenia voči životnému prostrediu (Ministerstvo životného prostredia 2018).

Prejdime ďalej, z pohľadu Európskej komisie je recyklačná miera v našej krajine priveľmi malá a rovnako kvalita ovzdušia je taktiež na slabej úrovni. Za stále sa zväčšujúci nedostatok považuje aj udržateľnosť správy lesov. Z energetického hľadiska predstavuje negatívum nadmerná regulácia a politiky venujúce sa danej oblasti nespĺňajú dodržiavanie súladu s prioritami EÚ (Európska Komisia 2018a).

Slovenská republika sa vyslovila za vytvorenie vyhodnotenia vplyvu energetiky voči životnému prostrediu, keďže spaľovanie uhlia je považované za dlhodobú environmentálnu a zdravotnú záťaž nášho štátu. Elektroenergetika z veľkej časti závisí od veľkých centralizovaných zdrojov vyžadujúcich si oveľa vyššie výdavky v prospech prenosu a distribúcie elektrickej energie a neponúkajú dostatočné množstvo regionálnych nízkouhlíkových pracovných príležitostí. Na základe toho sa konštatuje, že je dôležité eliminovanie administratívnych a legislatívnych prekážok obmedzujúcich ako regionálny, tak lokálny potenciál obnoviteľných energetických zdrojov, a rovnako limitujúcich vlastnícke angažovanie obcí, miestnych firiem, či občanov alebo ich zoskupení. Prevláda tiež myšlienka zefektívnenia funkčnosti a účasti samospráv a obyvateľstva v procese zahrňujúcom povolenie výstavby a prevádzky zdrojov vyrábajúcich energiu prostredníctvom využitia petičnej príležitosti. Za zmienku stojí aj fakt, podľa ktorého Inštitút zameraný na posudzovanie pôsobenia elektrární voči životnému prostrediu, by sa mal posilniť, a to hlavne v prípade riešenia pripomienok dotknutých občanov. Výstupy, ktoré vzídu z procesu zaoberajúceho sa

posudzovaním, budú zahŕňať odborné odôvodnenia a rozbory, a samozrejme budú predstavovať záväzok pre proces povoľovania. Pokiaľ sa prejaví záujem ochraňovať životné prostredie a zdravie ľudí, zvýši sa informovanosť občanov, môžeme tu zahrnúť napríklad informácie spojené so zistením množstva zloženia odpadových vôd, ktoré sú vypúšťané z elektrární alebo sa môžu týkať produkovania rádioaktívneho odpadu. Okrem toho je tu prítomné aj zavedenie verejnej konzultácie na tému nevyhnutnosti bezpečne oddeliť rádioaktívny odpad od životného prostredia a na tému zistenia vplyvu daných odpadov na zložky životného prostredia (Ministerstvo životného prostredia 2018).

Čo sa týka názorov odborníkov, prevláda myšlienka, podľa ktorej Slovenskej republike chýba značný počet elektriny vyrobenej prostredníctvom obnoviteľných zdrojov, s tým, že Ministerstvo hospodárstva aplikuje do praxe scenáre, ktoré nie sú aktuálne z hľadísk ako vývoj a spotreba. Toto tvrdenie vyvstalo od Slovenskej asociácie fotovoltaického priemyslu. Dané združenie vychádzalo z odbornej štúdie vypracovanej na podnet predstaviteľov uvedenej asociácie Slovenským výborom Svetovej energetickej rady. Zistilo sa, že národný akčný plán obnoviteľných energetických zdrojov pochádzajúci z roku 2010 nebol v rámci veterných elektrární naplnený a zaujímavosťou je aj fakt poukazujúci na polovičné prekročenie plánovanej kapacity fotovoltaických elektrární, avšak aj napriek tomu sa musíme vrátiť k tvrdeniu vyzdvihujúcemu nedostatok výroby elektrickej energie obnoviteľnými zdrojmi. Ďalšia časť spomínanej štúdie zase prináša analýzu príležitostí ako integrovať tieto voči prírode šetrné zdroje do distribučnej sústavy. V tomto analytickom dokumente je dokonca uvedené, že Slovenská republika nie je schopná splniť záväzky z oblasti energetiky vo vzťahu k EÚ, ktoré by mali byť nadobudnuté v roku 2020, to znamená v našom prípade dosiahnuť úroveň obnoviteľných zdrojov energie v hodnote 14%. Aktuálne sme na úrovni 12% a podľa danej štúdie na dopracovanie sa k z vyšným 2% nie je vytvorený akýkoľvek plán. Podľa tvrdenia jedného z členov výkonného výboru Slovenskej asociácie fotovoltaického priemyslu Jána Karabu, je nevyhnutné, aby došlo v práci Slovenskej energetiky k výraznejšej reforme rozvoja obnoviteľných zdrojov v podobe podpory prioritného odberu elektrickej energie vyrobenej ekologicky čistou formou. Daná asociácia taktiež vyzdvihuje fakt, podľa ktorého vytvorenie slnečných alebo veterných elektrární bude omnoho lacnejšie a samozrejme, že uvedené obnoviteľné zdroje sú pri komparácii s tými jadrovými alebo fosílnymi pružnejšie. Riaditeľka spomínanej asociácie taktiež uviedla, že politický postup bude dôkladne sledovaný spolu s vyžadovaním prijatia ďalších reforiem. Okrem toho podotkla prínos spomínanej štúdie v dokázaní absentovania technických prekážok, z čoho vyvstala potreba začatia serióznej odbornej diskusie v danej oblasti (Galeková, Karaba, Kubica 2018).

Z hľadiska funkčnosti EÚ ako celku, je toto európske zoskupenie jednotlivých krajín na dobrej ceste dosiahnutia spoločného cieľa, ktorým je do roku 2020 dosiahnutie podielu obnoviteľných zdrojov energie z pohľadu hrubej koncovej spotreby 20%. Uvedené konštatovanie je podmienené hodnotou nameranou v roku 2016, kedy sa uvedený podiel vyšplhal na úroveň 17%. Ako sme už spomínali, Slovenská republika je aktuálne v rámci svojho národného cieľa 14% na hodnote 12%. Ak sa pozrieme na všetky členské krajiny EÚ, tak využívanie obnoviteľných energetických zdrojov je v nich značne odlišné, sú štáty, kde sa v ich mixe podiel zvýšil, na druhej strane sú krajiny, ktoré zaznamenali stagnáciu alebo dokonca zníženie (Potočár 2018).

Na záver príspevku by sme ešte radi dali do pozornosti Operačný program Kvalita životného prostredia, ktorý bol Európskou komisiou schválený dňa 28. októbra 2014. Jeho cieľom ako základného strategického dokumentu pre Slovenskú republiku na obdobie 2014 – 2020 je podporovať projektové zámery oblasti životného prostredia. Uvedený operačný program sa sústreďuje na ochraňovanie životného prostredia, efektívnosť vo využívaní zdrojov prírody, protipovodňovú ochranu, nevyhnutnosť prispôsobiť sa zmenám klímy a v neposlednom rade

podporovanie nízkouhlíkového hospodárstva. V rámci problematiky obnoviteľných zdrojov energie sa zameriava na podporovanie činností venovaných zvýšeniu efektívnosti energetiky podnikov, zníženiu náročnosti z pohľadu energetiky verejných budov, podpore využívania obnoviteľných energetických zdrojov, a taktiež podpore efektivity systémov v rámci centrálneho zásobovania teplom, všetko samozrejme s prioritou znižovania emisií skleníkových plynov (Úrad vlády SR).
Obnoviteľné zdroje energie sú v súčasnosti nevyhnutnosťou v snahe zabraňovať negatívnym vplyvom voči životnému prostrediu, spôsobeným využívaním konvenčných zdrojov. Majú svoje opodstatnenie a predstavujú možnosť priaznivej zmeny. Je potrebné, aby si Slovenská republika uvedomila dôležitosť uskutočnenia zásadných rozhodnutí, ktoré by mohli priniesť želané výsledky.

3 ZÁVER

Veríme, že sa dôvera v obnoviteľné zdroje energie bude postupne zvyšovať, keďže určite majú v dnešnom svete svoje miesto. Predstavujú vhodnú alternatívu voči tradičným fosílnym palivám, ktoré postupne ničia ako životné prostredie, tak znižujú kvalitu života obyvateľstva. Stratégia EURÓPA 2020 predstavuje dôležitý impulz na ceste zmeny nielen v oblasti energetiky. Jednotlivé členské štáty EÚ urobili správne rozhodnutie, keď sa rozhodli zapojiť do vytvorenia daného dokumentu po konci pôsobnosti Lisabonskej stratégie, a mali by aj naďalej uvažovať o uskutočňovaní priaznivých zmien. Pomocou prechodu na obnoviteľné zdroje energie dokážeme vyriešiť veľký energetický problém negatívne vplývajúci na obyvateľstvo a životné prostredie, avšak je nevyhnutné neopustiť túto cestu zmeny, s ktorou sa začalo.
Prínos nášho príspevku spočíva v snahe prebudiť zamyslenie sa nad vzniknutou situáciou a začať dôverovať obnoviteľným zdrojom. Rovnako prinášame prehľad aktuálneho stavu z hľadiska danej problematiky v Slovenskej republike s poukázaním na dosiahnuté pozitíva, ale aj prítomné negatíva. Pozornosť venujeme podobne vyhliadkam do budúcnosti, to znamená, čo naša krajina považuje za potrebné v nasledujúcom období. Dávame tak možnosť vytvorenia si vlastného názoru k tomu, či má Stratégia EURÓPA 2020 význam, či je možnosť splniť ciele stanovené do roku 2020, či vyzerá budúcnosť priaznivo v tejto oblasti a v neposlednom rade je tu priestor na zhodnotenie toho, ako si počína Slovensko.
Môžeme len dúfať, že nasledujúce obdobie bude znamenať ďalší pokrok a napredovanie, to všetko záleží od postoja zainteresovaných a prístupu k danej problematike. Všetci si zaslúžime to, aby sme mali lepšiu kvalitu života, preto je podľa nás dôležité, aby politickí predstavitelia hľadeli na energetické a iné problémy zodpovedne a prinášali prospešné riešenia.

Použitá literatúra

1. EURÓPSKA KOMISIA: *Stratégia Európa 2020.* In: *ec.europa.eu* [online]. [cit. 2018 – 12 – 09]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester/framework/europe-2020-strategy_sk#featuresofthetargets
2. EURÓPSKA KOMISIA: *Oznámenie komisie; EURÓPA 2020, Stratégia na zabezpečenie inteligentného, udržateľného a inkluzívneho rastu* [online]. 2010 [cit. 2018 – 12 – 09]. Dostupné z: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC2020&from=SK
3. EURÓPSKA KOMISIA: *Pracovný dokument útvarov komisie; Správa o krajine za rok 2017 – Slovensko; Sprievodný dokument; Oznámenie komisie Európskemu parlamentu, rade, Európskej centrálnej banke a Euroskupine; Európsky semester*

2017: Posúdenie pokroku v oblasti štrukturálnych reforiem, prevencie a nápravy makroekonomických nerovnováh a výsledky hĺbkových preskúmaní podľa nariadenia (EÚ) č. 1176/2011 [online]. 2017 [cit. 2018 – 12 – 09]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2017-european-semester-country-report-slovakia-sk_0.pdf

4. EURÓPSKA KOMISIA: *Odporúčanie; Odporúčanie rady, ktoré sa týka národného programu reforiem Slovenska na rok 2018 a ktorým sa predkladá stanovisko Rady k programu stability Slovenska na rok 2018* [online]. 2018a [cit. 2018 – 12 – 09]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/2018-european-semester-country-specific-recommendation-commission-recommendation-slovakia-sk.pdf
5. EURÓPSKA KOMISIA: *Pracovný dokument útvarov komisie; Správa o krajine – Slovensko 2018; Sprievodný dokument; Oznámenie komisie Európskemu parlamentu, rade, Európskej centrálnej banke a Euroskupine; Európsky semester 2018: posúdenie pokroku dosiahnutého v oblasti štrukturálnych reforiem, prevencie a nápravy makroekonomických nerovnováh a výsledkov hĺbkových preskúmaní podľa nariadenia (EÚ) č. 1176/2011* [online]. 2018b [cit. 2018 – 12 – 09]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2018-european-semester-country-report-slovakia-sk.pdf
6. EURÓPSKA ÚNIA: *Energetika.* In: *europa.eu* [online]. [cit. 2018 – 12 – 09]. Dostupné z: https://europa.eu/european-union/topics/energy_sk
7. GALEKOVÁ V., KARABA, J., KUBICA, J.: *Slovenskí fotovoltaici: Slovensko môže využívať podstatne viac zelenej energie.* In: *energie-portal.sk* [online]. 2018 [cit. 2018 – 12 – 09]. Dostupné z: https://www.energie-portal.sk/Dokument/slovenski-fotovoltici-slovensko-moze-vyuzivat-podstatne-viac-zelenej-energie-104792.aspx
8. MINISTERSTVO ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA: *Zelenšie Slovensko; Stratégia environmentálnej politiky Slovenskej republiky do roku 2030* [online]. 2018 [cit. 2018 – 12 – 09]. Dostupné z: http://www.minzp.sk/files/iep/x_2017_envirostrategia_20180904.pdf
9. *Podiel obnoviteľných zdrojov na spotrebe energie v EÚ stále rastie.* In: *europskenoviny.sk* [online]. 2017 [cit. 2018 – 12 – 09]. Dostupné z: https://europskenoviny.sk/2017/03/19/podiel-obnovitelnych-zdrojov-spotrebe-energie-eu-stale-rastie/
10. POTOČÁR, R.: *Podiel obnoviteľných zdrojov energie na Slovensku klesol.* In: *energie-portal.sk* [online]. 2018 [cit. 2018 – 12 – 09]. Dostupné z: https://www.energie-portal.sk/Dokument/podiel-obnovitelnych-zdrojov-energie-na-slovensku-klesol-104214.aspx
11. ÚRAD VLÁDY SR: *Operačný program Kvalita životného prostredia*. In: *partnerskadohoda.gov.sk* [online]. [cit. 2018 – 12 – 09]. Dostupné z: http://www.partnerskadohoda.gov.sk/61-sk/operacny-program-kvalita-zivotneho-prostredia/
12. ÚRAD VLÁDY SR: *Príprava post-lisabonskej stratégie.* In: *eu2020.gov.sk* [online]. 2011a [cit. 2018 – 12 – 09]. Dostupné z: https://www.eu2020.gov.sk//priprava-post-lisabonskej-strategie/
13. ÚRAD VLÁDY SR: *Európa 2020*. In: *eu2020.gov.sk* [online]. 2011b [cit. 2018 – 12 – 09]. Dostupné z: https://www.eu2020.gov.sk//europa-2020/
14. YAR,L.: *Ciele Európy 2020: Kto napreduje, kto zaostáva a kde je Slovensko?* In: *euractiv.sk* [online]. 2017 [cit. 2018 – 12 – 09]. Dostupné z: https://euractiv.sk/section/buducnost-eu/news/ciele-europy-2020-kto-napreduje-kto-zaostava-kde-je-slovensko/

Kontaktné údaje
Mgr. Michal Čičvara
študent: externý doktorand
škola: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, Inštitút politológie
Ulica 17. novembra 15
080 01 Prešov
Tel: 0902 753 730
email: michalcicvara1@gmail.com

VZŤAHY RUSKA A EURÓPSKEJ ÚNIE V OBLASTI DODÁVOK ZEMNÉHO PLYNU

RELATIONS BETWEEN RUSSIA AND EUROPEAN UNION IN THE FIELD OF NATURAL GASS SUPPLIES

Jana Kočišová Čižová

Abstrakt:

Cieľom príspevku " *Vzťahy Ruska a Európskej únie v oblasti dodávok zemného plynu"* je skúmať vzájomnú závislosť EÚ a Ruska v oblasti energetickej bezpečnosti so zameraním na dodávky zemného plynu. Rusko je pre Úniu významný strategický partner, tak ako aj EÚ pre Rusko v oblasti dodávok energetických surovín. Európska únia je životne závislá na ruských dodávkach zemného plynu a Rusko sa zase nezaobíde bez finančných prostriedkov, ktoré plynú z jeho predaja do EÚ. Vzájomné vzťahy však poznamenalo množstvo udalostí (bieloruská kríza, rusko - ukrajinská kríza), ktoré redefinovali európsku energetickú bezpečnosť. Zároveň príspevok bude odpovedať aj na súvisiace otázky spojené s dodávkami zemného plynu.

Kľúčové slová: *zemný plyn, energetický dialóg Ruska a Európskej únie, energetická bezpečnosť,*

Abstract:

The aim of the paper on "Relations between Russia and the European Union in the field of natural gas supplies" is to examine the EU - Russia interdependence in the area of energy security with a focus on natural gas supply. Russia is an important strategic partner for the Union, as is the EU for Russia in the field of supply of energy resources. The European Union is dependent on Russiaś natural gas supplies and Russia will not suffice without the financial income from the sales of natural gas to European market. However, mutual relations have been influenced by a number of crises (the Belarusian crisis, the Russian - Ukrainian crises) that have redefined European energy security. The aim of the paper will be to identify the degree of interdependence between the European Union and Russia as well as the security risks that are most striking in the field of gas supply. Research will also address related gas supply issues.

Key words: *natural gas, energy dialogue between Russia and European Union, energy security*

1. ÚVOD DO PROBLEMATIKY

Na základe obrovského významu energetiky vo vzájomných vzťahoch EÚ a RF, by sme ich v zjednodušenej podobe mohli chápať a charakterizovať ako energetické vzťahy. Ich energetický dialóg bol založený na predpoklade rastúcej vzájomnej závislosti oboch aktérov – EÚ kvôli bezpečnosti dodávok, Rusko pre zabezpečenie príjmov z exportu a prístupu na európsky a svetový trh (EÚ má viac než 50 % podiel na celkovom objeme zahraničného obchodu RF). Najmä po roku 2009 (druhej rusko - ukrajinskej plynovej kríze) EÚ prestala vnímať Rusko ako stabilného dodávateľa zemného plynu a motivovala členské štáty ku korektúram energetickej politiky. Aj keď sa krízy EÚ podarilo prekonať a od roku 2009 sa žiadna nezopakovala, naďalej existuje množstvo bezpečnostných rizík na oboch stranách,

ktoré by mohli v budúcnosti obmedziť dodávky zemného plynu z Ruska do EÚ. Ide najmä o zneužívanie dodávok zemného plynu ako politického nástroja Ruskom, nejednotnosť EÚ v otázkach vzťahov s Ruskom v súvislosti s rusko - ukrajinskou krízou či problémy spojené s tranzitom plynu cez územie Ukrajiny, vrátane pomalého procesu reforiem energetického sektora Ukrajiny v súlade s legislatívou EÚ.

Ako prvý navrhol celoplošne riešiť energetickú politiku na úrovni EÚ bývalý poľský premiér (1997-2001) a predseda Európskeho parlamentu (2009-2012) Jerzy Buzek. V roku 2009 navrhol vytvoriť Európske energetické spoločenstvo, ktorého základom by bol jednotný trh s energiami, voľným obchodom a cezhraničnou prenosovou infraštruktúrou pre elektrinu a zemný plyn. Dôležitým prvkom bol návrh na spoločný nákup zemného plynu a podľa potreby aj elektriny z krajín mimo EÚ. „Som presvedčený, že pre EÚ ako celok by bolo omnoho jednoduchšie hovoriť s našimi susedmi o rope a plyne, najmä plyne, pretože ak rokujeme samostatne, začíname medzi sebou navzájom súťažiť. A to dáva lepšiu príležitosť našim dodávateľom, ktorí si môžu vybrať medzi viacerými spotrebiteľmi. Môžu sa nás pokúsiť rozdeliť. Spoločným vyjednávaním budeme mať silnejšiu pozíciu, to je samozrejmé," vyhlásil Buzek (Smerom k Energetickej únii, 2014). Jeho myšlienka našla podporu u Jacquesa Delorsa, ktorý je považovaný za jedného z otcov - zakladateľov EÚ či vtedajšieho predsedu Komisie José Manuela Barrosa. V roku 2014 na zasadnutí Európskej rady predstavil svoj návrh Energetickej únie Donald Tusk (2007 - 2014 poľský predseda vlády), ako dôsledok obavy o bezpečnosť dodávok energií a odpoveď na anexiu Krymského poloostrova Ruskom. Základom bola solidarita medzi členskými krajinami a ich susedmi, integrácia energetickej infraštruktúry a využívanie vlastných zdrojov, ako napríklad uhlia či bridlicového plynu (Energetická únie - Energy Union, 2015). Aj keď návrh mal úspech u mnohých popredných európskych lídrov, až pri zostavovaní novej Komisie v septembri 2014 sa predseda Jean-Claude Juncker podujal reformovať Európsku energetickú politiku a vytvoriť Energetickú úniu, ktorá infraštruktúrne prepojí členské štáty a zjednotí ich pri rokovaniach s tretími krajinami. Zároveň v novej Komisii vytvoril pozíciu podpredsedu Komisie, ktorý koordinuje prácu komisárov zodpovedných za energetiku, klímu, dopravu atď. Post získal slovenský diplomat Maroš Šefčovič (Smerom k Energetickej únii, 2014). Energetická únia vznikla vo februári 2015 a jej základ tvorí päť dimenzií, ktoré sa navzájom dopĺňajú: prvá je energetická bezpečnosť, solidarita a dôvera, druhou je plne integrovaný európsky trh s energiou, treťou energetická účinnosť, štvrtá dekarbonizácia hospodárstva, piata výskum, inovácia a konkurencieschopnosť (Energy Union Factsheet, 2015).

Na medzinárodnom trhu s energiou je naďalej zemný plyn najdynamickejším fosílnym palivom. Nie je preto prekvapením, že väčšina energetických predpovedí (medzi ktorými je napr. Výhľad svetovej energetiky IEA 2017), naznačuje výrazný pokračujúci dopyt v celosvetovom merítku nevynímajúc Európsku úniu. V porovnaní s rokom 2015, podľa IEA vzrástol dopyt v roku 2016 po plyne o 0,8% (IEA, 2018). Dôvodov, prečo je to tak je viac - je konkurencie schopný v porovnaní s ďalšími energetickými zdrojmi a jeho najhlavnejšou výhodou je využiteľnosť v priemysle aj v segmente domácností, ako aj pri výrobe elektrickej energie. Okrem toho, je to fosílne palivo, ktoré je oveľa šetrnejšie k životnému prostrediu než uhlie a ropa. S cieľom riešiť rastúci dopyt, zabezpečiť energetickú bezpečnosť a zabezpečiť udržateľné životné prostredie je spolupráca medzi výrobcami energie a spotrebiteľskými krajinami považovaná za dôležitý faktor medinárodnej bezečnosti.

Príkladom vzájomnej závislosti je vzťah medzi Európskou úniou a Ruskom na dodávkach zemného plynu. Je ukážkou spolupráce, ktorá má svoju históriu počas ktorej môžeme zaznamenať jej vzostupy i problematickejšie obdobia. Súčasný stav spolupráce je možné charakterizovať ako dvojnásobnú súhru realizácie vzájomných výhod na jednej strane a protichodných vízií o tom, ako riešiť otázky týkajúce sa energetiky na druhej strane.

Hlavnou spornou otázkou súčasných energetických vzťahov je rôzny stupeň interdependencie medzi EÚ a Ruskom. Problém vychádza z rozdielnych názorov na spoluprácu. Kým Európska únia sa vzájomnej závislosti nebojí, Ruská federácia nechce byť závislá na nikom a na ničom. Preferuje asymetrickú závislosť - zatiaľ čo ostatní by na Rusku mali byť závislí, Ruská federácia by mala byť nezávislá (Gonda,V., 2013). Energetika v ponímaní RF je úplne otvorene vnímaná ako nástroj obnovy moci a prostriedok obrany suverenity, čo predpokladá konania, ktoré sú nezlučiteľné s predstavami Európskej únie. Rusko využíva energetické komodity ako politický nástroj na posilnenie svojej pozície s cieľom stať sa jedným z pólov dnešného medzinárodného systému. Členské štáty EÚ z uvedených dôvodov nazerajú na ruskú energetickú politiku so zmesou nedôvery a nesúhlasu. Postoje jednotlivých krajín sú veľmi rozdielne, čo Rusku a jeho politike vyhovuje, pretože Európska únia nie je zatiaľ schopná zaujať jednotné stanovisko a realizovať koherentnú energetickú politiku. Niektoré európske krajiny majú strach, že sa EÚ stane vysoko závislou na ruských dodávkach a tým sa ocitne pod energetickou nadvládou Ruska. Európska únia v snahe o zvýšenie energetickej bezpečnosti členských štátov presadzuje v súlade s cieľmi súčasnej energetickej politiky niekoľko opatrení (napr. liberalizácia trhu s energiami, diverzifikácia tranzitných ciest pre dodávky zemného plynu) a množstvo právnych predpisov napr. požiadavka úplného unbundlingu), ktoré RF iritujú. Cieľom energetickej politiky EÚ je vytvorenie liberalizovaného trhu, ktorý bude dostupný pre všetky členské krajiny. Očakávania Ruska sú úplne odlišná. Moskva hľadala spôsob ako za pomoci energetického dialógu zvýšiť svoje zisky z vývozu zemného plynu a zachovať si svoju suverenitu a samostatnosť v rozhodovacom procese. Odlišné ciele energetickej politiky Ruska a EÚ sa bezprostredne premietajú do vzájomnej kooperácie a spôsobujú vznik konfliktných situácií.

2. ENERGETICKÁ BEZPEČNOSŤ

Hlavným záujmom importujúcich krajín je obmedziť jednostrannú závislosť na vyvážajúcich alebo tranzitných krajinách, kde môžu za určitých okolnosti dodávky surovín podliehať politickým požiadavkám. Na strane importujúcich krajín, ich vnímanie energetickej bezpečnosti závisí od ich energetickej a ekonomickej situácie. Aby definícia energetickej bezpečnosti bola komplexná, nesmieme zabudnúť ani na politický kontext. Vzhľadom na geografické a materiálne obmedzenia, akými je nedostatok vlastných surovinových zdrojov na území EÚ, sú európske štáty nútené zemný plyn vo väčšej či menšej miere dovážať od externých dodávateľov. Práve z dôvodu geopolitického dopadu obchodu so zemným plynom narastá význam debaty o energetickej bezpečnosti, ktorá sa stala prvou dimenziou Energetickej únie (2015) je možné si všimnúť posun oproti napríklad Zelenej knihe (Európska stratégia pre udržateľnú, konkurencieschopnú a bezpečnú energiu) z roku 2006, ktorá v názve uvádza dimenziu bezpečnosti energií až po udržateľnosti a konkurencieschopnosti. Energetickú bezpečnosť je podľa Európskej komisie možné definovať ako „zaistenie budúcich potrebných energetických rezerv prostredníctvom zdieľania vnútorných energetických zásob a strategických rezerv a zaistenie stabilných, diverzifikovaných a prístupných vonkajších zdrojov“ (Johnson, 2005). Európska energetická bezpečnosť môže byť ohrozená početnými krízovými situáciami – v krátkodobom horizonte to sú primárne výpadky systému, tzv. black-outy, prerušenie dodávok či nekontrolovateľné výkyvy cien a z dlhodobého hľadiska napríklad vysýchanie tradičných ložísk. Rozmer bezpečnosti je zároveň úzko prepojený s ideou jednotného trhu, pretože sa verí, že cez odstránenie vnútorných bariér energetických trhov dôjde k posilneniu vnútornej interdependencie. To povedie k zvýšeniu bezpečnosti vďaka vyššej sebestačnosti, lepšej externej kredibilite a zvýšenej schopnosti flexibilnejšie odpovedať na externé hrozby (Brunarska, 2011).

Aj keď v súčasnosti neexistuje jedna definícia energetickej bezpečnosti, signifikantným znakom všetkých definícii je bezpečnosť dodávok. Európska komisia v rámci dokumentu

Green Paper–towards a European strategy for the security of energy supply definuje energetickú bezpečnosť ako „stratégiu redukovania alebo zníženia rizík, ktoré plynú z používania energií, produkcie a importov. Koncepcie zabezpečenia dodávok pozostávajú z mnohých prístupov zameraných na "poistenie sa" proti rizikám dodávok s dôrazom na cenovú efektivitu a zdieľanú zodpovednosť vlád, firiem a spotrebiteľov" (Egenhofer, 2001). Podľa autorov M. Grubba, L. Butlera a P. Twomeya predstavuje bezpečnosť energetických zdrojov „schopnosť systému zabezpečiť tok energie na splnenie požiadaviek ekonomiky a v takej cene, ktorá nenaruší chod ekonomiky" (Grubb, Butler, Twomey, 2006). Napokon treba spomenúť aj definíciu D. Yergina (2005), ktorý pod pojmom energetická bezpečnosť chápe „zabezpečenie adekvátnej, spoľahlivej dodávky energií za prijateľné ceny spôsobom, ktorý neohrozí dôležité národné ciele a hodnoty“. Najčastejšie sa v odbornej literatúre stretávame s minimalistickou definíciou Medzinárodnej energetickej agentúry (IEA), ktorá stručne charakterizuje energetickú bezpečnosť ako „prístup k dostatočnému množstvu energie za prijateľnú cenu a s ohľadom na životné prostredie“ (International Energy Agency, 2014). Pre Európsku úniu, ktorá je vysoko závislá na importe zemného plynu, je dôležitá hlavne bezpečnosť ponuky, čo znamená zabezpečenie spoľahlivých a stabilných dodávok plynu za prijateľné ceny. Na druhej strane Rusko je súčasne veľkým spotrebiteľom energetických zdrojov (a zároveň ich importérom), aj jedným z najväčších producentov a exportérom energetických zdrojov na svetový trh. Okrem toho Rusko závisí aj od tranzitu exportovaného plynu cez územie iných krajín, a zároveň samo je tranzitnou krajinou. Tieto objektívne faktory determinujú pozíciu Ruska, ktoré sa pridŕža komplexného chápania energetickej bezpečnosti zahŕňajúcej bezpečnosť ponuky i dopytu. Tento pohľad, ktorý sa RF podarilo formálne presadiť do záverečných uznesení samitu G8 v Sankt Peterburgu (2006), reálne ovplyvňuje ruskú energetickú diplomaciu presadzujúcu dlhodobé kontrakty, a teda rozloženie rizík medzi dodávateľov i spotrebiteľov (Gonda,V., 2013). Energetická bezpečnosť je nepochybne spoločný cieľ spotrebiteľov i dodávateľov, hoci títo aktéri majú veľmi často rozdielne záujmy (minimálne pokiaľ ide o úroveň ceny). Energetická bezpečnosť by preto mala integrovať záujmy všetkých strán – spotrebiteľov, dodávateľov, ako aj tranzitných krajín (Kaveshnikov, 2009).

Podľa údajov Európskej komisie (2017), do krajín Európskej únie sa v súčasnosti dováža viac ako 50 percent všetkých energií, ktoré spotrebujú. Najvýznamnejšia závislosť je práve v dodávkach zemného plynu, ktorého členské štáty EÚ dovážajú z tretích krajín v objeme dvoch tretín ich spotreby. V súčasnosti je EÚ silne závislá na jednom dodávateľovi a to Ruskej federácii. Aj keď EÚ má ambíciu znižovať svoju závislosť v oblasti dodávok zemného plynu, najnovšie prepočty Gazpromu hovoria, že Európa je na ruskom plyne závislá viac než kedykoľvek predtým a zdá sa, že tento trend sa nezmení. Ruský plynárenský gigant Gazprom v júni 2018 uviedol, že v roku 2017 dodal Európe a Turecku rekordný objem plynu, celkovo 193,9 miliardy metrov kubických, čo bolo o 8 percent viac ako predchádzajúci rekord v roku 2016 (Delivery statistic, 2017) Tento výsledok nebol len finančným víťazstvom Gazpromu, pre ktorý je export hlavným zdrojom zisku, ale aj politickým, keďže diplomatické vzťahy medzi Ruskom a Európskou úniou (EÚ) sú najhoršie od studenej vojny. Dôvodom sú jednak plynové krízy z rokov 2006 a 2009, ktoré poukázali na skutočnosť, že RF nemusí byť v budúcnosti spoľahlivým partnerom pri dodávkach zemného plynu, ale taktiež napr. anexia Krymu. Šéf Gazpromu Alexej Miller okomentoval tento trend slovami: “Čísla ukazujú rastúci dopyt európskych krajín po ruskom plyne, ale aj spoľahlivosť týchto dodávok v požadovanom objeme” (Európa je energeticky závislá na plyne z Ruska, 2018). Dôvodov prečo je to tak je viac. Po rokoch prevažne bezkonkurenčnej dominancie a segmentácie trhu s plynom v strednej a východnej Európe (CEE) sa energetické vzťahy medzi Gazpromom a regiónom postupne vyrovnávajú vďaka úspešnej liberalizácii trhu a integrácii do Európy. Väčšia diverzifikácia vystavila Gazprom hospodárskej súťaži, prinútila ho prispôsobiť svoje cenové

mechanizmy a revidovať svoju exportnú stratégiu s cieľom udržať si podiel na trhu. Inými slovami krajiny si kúpili ruský plyn, pretože bol najlacnejší (Európa je energeticky závislá na plyne z Ruska, 2018).

3. PREPRAVA PLYNU - PLYNOVODY

Závislosť jednotlivých členských štátov na dodávkach plynu sa líši predovšetkým vzdialenosťou danej členskej krajiny EÚ od RF, trasami, prostredníctvom ktorých sa do danej krajiny transportuje zemný plyn, možnosťami využitia alternatívnych trás a či vlastnými zásobami zemného v konkretnej krajine (Eurostat, 2017). Diaľková preprava je vďaka vzdialenostiam, na ktoré sa dnes zemný plyn prepravuje, najnáročnejším článkom reťazca cesty zemného plynu od ložiska k zákazníkovi. Upravený zemný plyn je možné prepravovať potrubím alebo vo skvapalnenom stave tankermi napr. LNG.

3.1 Plynovod Jamal

V roku 1994 začala výstavba najvýznamnejšieho plynovodu, vedúceho zo západnej Sibíri do západnej Európy (Högselius, Per, 2010). Od nálezísk ako Urengoj alebo Samburg vedie až ku konečnej destinácii vo Frankfurte n. Odrou. Plynovod Jamal prechádza Bieloruskom, Poľskom a Nemeckom a jeho celková dĺžka je 4 180 km. Investičné náklady na celý projekt sa odhadujú na 50 mld. USD, pričom ročná preprava plynu zabezpečiť až 65,7 mld. m 3 plynu. Prvé časti projektu boli uvedené do prevádzky v roku 1997. Okrem hlavnej trasy plynovodu boli postavené aj dva plynovody na území Nemecka, ktoré by sa napájú so západoeurópskym plynárenským systémom: jeden vedie na západ a druhý na juhozápad. (Yamal-Europe, 2018)

3.2 Plynovod Modrý potok (Blue Stream)

Napriek tomu, že Turecko nie je členom EÚ sme plynovod Modrý potok zaradili medzi dôležité trasy pre export ruského plynu. Plynovod Blue Stream medzi Ruskom a Tureckom tvorí jedinečnú prepravnú sieť. Pred postavením plynovodu Modrý potok, bol ruský plyn sčasti prepravovaný do Turecka cez územie Ukrajiny, Moldavska, Rumunska a Bulharska. Keďže snaha Ruska je prepravovať plyn čo s najnižším počtom tranzitných krajín, Blue Stream je ideálnym riešením. Plynovod totiž prechádza len cez Čierne more v hĺbke dosahujúcej až 2 150 m (Blue Stream natural gas pipeline, 2018). V decembri 1997, Rusko a Turecko podpísali medzivládnu dohodu a následne Gazprom a turecká spoločnosť Botas podpísali 25 – ročnú zmluvu o dodávkach 365 miliárd m3 plynu do Turecka. Prepravná kapacita plynovodu je 16 miliárd m3 za rok. Prvá fáza výstavby začala vo roku 2000 na ruskej strane, pričom prvé podmorské práce začali o rok neskôr. Oficiálne otvorenie plynovodu sa uskutočnilo v novembri 2005 za prítomnosti ruského prezidenta Vladimíra Putina, tureckého premiéra Recep Erdogana a vtedajšieho talianskeho premiéra Silvia Berlusconiho. Prítomnosť talianskeho premiéra nebola náhodná, keďže výstavba plynovodu bola uskutočnená za pomoci talianskej spoločnosti ENI (Gazprom, 2018). Plynovod Modrý potok je 1 213 km dlhý a skladá sa z troch častí: prvá pozemná časť, situovaná na území Ruska, má 373 km. Tiahne sa od mesta Izobilnoye až po osadu Arkhipo– Osipovka a následne až k pobrežiu Čierneho mora. Druhá časť s dĺžkou 396 km, zahrňuje podmorské územie na ruskej strane od osady Arkhipo–Osikova až k terminálu Durusu, vzdialeného 60 km od mesta Samsun v Turecku. Tretia časť je tvorená 444 km úsekom na území Turecka, od mesta Samsun až po Ankaru. Celkové náklady na výstavbu Modrého potoka predstavovali 3, 2 miliardy USD (Blue Stream natural gas pipeline, 2018).

3.3 Severný transeurópsky plynovod - projekt Nord Stream

Plynovod Nord Stream predstavuje úplne novú prepravnú trasu pre ruské exporty plynu do Európy. Je určený pre konečné spotrebné trhy v západnej Európe: Spojené kráľovstvo, Nemecko, Holandsko, Francúzsko a Dánsko. Najväčšou výhodou pre spoločnosť Gazprom je opäť fakt, že plynovod neprechádza nijakou tranzitnou krajinou. Rovnako ako v prípade plynovodu Modrý potok sa Rusko orientuje na projekty, ktoré mu na jednej strane zaručujú úspory na tranzitných poplatkoch a na druhej strane prakticky vylučujú prepravu plynu cez rizikové krajiny.

Nord Stream je v súčasnosti operujúci plynovod, ktorý po dne Baltického mora transportuje zemný plyn z ruského Vyborgu k nemeckému mestu Greisfwald. Jeho projekt bol formálne odsúhlasený v septembri 2005, keď bola podpísaná základná dohoda medzi ruským Gazpromom (ako najväčším akcionárom s podielom akcií 51 %), nemeckým Wintershall (dcérskou spoločnosťou koncernu BASF, vsúčasnosti s podielom akcií 15,5 %) a nemeckou energetickou spoločnosťou E.ON. Ruhrgan (dnes vlastniacou 15,5 % akcií) (Gazprom, 2018). V novembri toho istého roku bolo ruským prezidentom Vladimírom Putinom a vtedyjším nemeckým kancelárom Gerhardom Schröderom založené konzorcium Nord Stream AG, zodpovedné za výstavbu a prevádzku plynovodu. Prvé potrubie plynovodu o dĺžke 1222 kilometrov bolo slávnostne otvorené v roku 2011 a druhé o rok neskôr v roku 2012. Projekt bol od počiatku kontroverzný, najprv kvôli environmentálnym obavám, no neskôr najmä kvôli jeho politickým a bezpečnostným aspektom. I keď Európska komisia formálne potvrdila svoju podporu tomuto projektu, medzi členskými štátmi sa názory na neho značne líšili a namiesto európskej solidarity sa rozprúdili debaty o národných záujmoch (Secure energy for Europe, 2012). Fakt, že plynovod obchádza krajiny strednej a východnej Európy, a teda limituje tranzit, nemecká kancelárka Angela Merkel nazvala „významným úspechom“ pri zvyšovaní európskej energetickej bezpečnosti. Inak to však vidia “obídené” štáty (z členov EÚ ide najmä o Poľsko, Slovensko a Českú republiku), ktoré vyslovili obavy, že ciele Moskvy boli politické - plynovod sa podľa ich názoru môže stať nástrojom politického vydierania. (The Nord Stream story, 2018)

3.4 Nord Stream 2

Nord Stream 2 je nový exportný plynovod, ktorý bude smerovať z Ruska do Európy cez Baltskom more. Rozhodnutie o jeho výstavbe je založené na úspešných skúsenostiach s výstavbou a prevádzkou plynovodu Nord Stream (Gazprom, 2018). Podľa informácii Gaspromu sa v roku 2012 uskutočnila štúdia o možnostiach výstavby 3, 4 reťazca plynovodu, ktorá ukázala, že je to ekonomicky aj techniky možné. Neskôr tento projekt pomenovali ako Nord Stream 2. Nový plynovod, podobne ako Nord Stream, je priamym prepojenim medzi Gazpromom a európskymi spotrebiteľmi, ktorý má zabezpečiť vysoko spoľahlivé dodávky ruského plynu do Európy. Dôvod prečo vznikol tento projekt je rastúci dopyt po plyne. V apríli 2017 spoločnosť Nord Stream 2 AG podpísala dohody o financovaní projektu plynovodu Nord Stream 2 s firmami ENGIE, OMV, Royal Dutch Shell, Uniper a Wintershall. Týchtto 5 európskych energetických spoločností poskytne dlhodobé financovanie na 50% celkových nákladov projektu. Celkova trasa plynovodu je 1200 kilometrov. Od konca budúceho roka by malo z Ruska do Nemecka ročne prúdiť 55 miliárd kubických metrov zemného plyn (Building on proven success, 2018). Proti výstavbe plynovodu Nord Stream 2 dlhodobo protestujú niektoré štáty strednej a východnej Európy vrátane Poľska, Slovenska či Ukrajiny. *"Ide o novú hybridnú zbraň určenú proti Európskej únii a NATO. Je to jed pre európsku bezpečnosť, ktorý môže mať ďalekosiahle následky,"* vyhlásil v máji poľský premiér Mateusz Morawiecki v prejave pred Parlamentným zhromaždením NATO vo Varšave o druhej vetve plynovodu Nord Stream (Nord stream 2 je hybridnou zbraňou a jed pre bezpečnosť v Európe, povedal poľský premiér, 2018). Dôvodom sú obavy vyššej energetickej

závislosti od Ruska. Príčin je však viac. V prípade ruského plynu sa hrá predovšetkým o miliardové príjmy z tranzitných poplatkov. Proti plynovodu Nord Stream 2 sa preto hlasno ozývajú aj ďalšie krajiny, cez ktoré sa surovina prepravuje v súčasnosti. Ak nový plynovod v Baltskom mori prepojí Rusko a Nemecko, význam Ukrajiny a Slovenska pre prepravu ruského plynu prudko klesne. Tranzitné krajiny tak prídu a tranzitné poptatky, ktoré sú z veľkej časti súčasťou ich rozpočtu. Ruský prezident však vyhlásil, že zastavenie tranzitu cez Ukrajinu nepredpokladá., no ani tí najväčší optimisti totiž nepredpokladajú, že by ruský Gazprom posielal cez Ukrajinu viac ako pätinu súčasného objemu, ak bude mať v Baltickom mori vlastný plynovod. Projekt kritizuje aj americký prezident Donalt Trump. Dôvodom sú ich obchodné záujmy. Američania by radi dodávali do Európy viac svojho skvapalneného plynu. Zatancovia projektu argumentujú, že nový plynovod by posilnil bezpečnosť dodávok do Európskej únie a podporil hospodársku súťaž na európskom trhu s plynom.

3.5 Neúspešný projekt South Stream, obnovený projekt TurkStream

South Stream alebo Južný prúd je doposiaľ nepostavený, momentálne zrušený plynovod, ktorý mal smerovať z Ruska na Balkán a ďalej do Európy. South Stream mal ruský plyn doviesť do strednej Európy cez Čierne more a Balkán, bez toho, aby prechádzal cez ukrajinské územie. Maďarsko, Rakúsko, Srbsko či Bulharsko South Stream vnímali ako spôsob, ako zabezpečiť dodávky plynu v prípade narušenia tranzitu cez Ukrajinu, čo už Európa zažila pred dvanástimi rokmi a znovu pred deviatimi rokmi. Plyn z ruského projektu by navyše uspokojil takmer 15 percent európskeho dopytu. Na financovaní projektu sa podielal Gazrpom, ktorý by mal 50% podiel v spoločnosti, talianská spoločnosť Eni (20%), nemecká firma Wintershall, čo je dcérska společnosť veľkého chemického koncernu BASF (15 %), a francúzska Electricité de France (EDF, tiež 15 %)(Sousthreamtransport, 2014). Koniec výstavby oznámil ruský prezident Vladimír Putin na návšteve v roku 2014 v Turecku slovami: "Moskva nie je schopná bez bulharského súhlasu výstavbu realizova". Bulharská vláda už začiatkom júna 2014 na žiadosť Európskej komisie pozastavila prípravné práce na plynovode v reakcii na marcové pripojenie ukrajinského Krymu k Rusku. Brusel vtedy tiež poukázal na rozpor s nariadením, ktoré zakazuje, aby dodávatelia plynu mali kontrolu nad plynovodmi. Únii sa nepáčila predstava, že by plynovod mal patriť Rusku, ktorého dôveryhodnosť u západných partnerov výrazne klesla. „Vzhľadom na to, že sme doteraz nedostali súhlas z Bulharska, konštatujeme, že Rusko za týchto podmienok nemôže v realizácii projektu pokračovať," povedal ruský prezident. „Ak Európa nechce pokračovať s plynovodom South Stream, potom (projekt) pokračovať nebude," dodal Putin. Jeho slová potvrdil šéf Gazpromu Miller, ktorý Putina na ceste do Turecka sprevádza. „Koniec, projekt je uzavretý, projekt za 40 miliárd dolárov mŕtvy" povedal Miller novinárom v komentári k vyhláseniu ruského prezidenta (Project South Stream je mŕtvy, stroskotal na Bulharsku, 2014). Zároveň na tlačovej konferencii bol oznámená dohoda s Tureckom o výstavbe nového projektu podmorského plynovodu s kapacitou 63 miliárd kubických metrov ročne, teda rovnakou, pre akú bol projektovaný plynovod South Stream. Memorandum o výstavbe plynovodu, ktorý mal viesť cez Čierne more smerom k Turecku, podpísal Gazprom s tureckou partnerskou spoločnosťou Botas. Gazprom zároveň deklaroval zníženie cenu o 6 %, čo zanmenalo, že Nakra bude platiť porovnatelnú cenu ako napr. Nemecko. Avšak v novembri 2015, po zostrelení ruského bombardéra u sýrsko-tureckých hraniciach, Rusko pozastavilo tento projekt (Project South Stream je mŕtvy, stroskotal na Bulharsku, 2014). K zmiereniu došlo v roku 2016, kedy sa aj začala výstavba prvej etapy TurkStreamu, ktorá bola ukončená v novembri 2018. V súčasnosti sa pokračuje na výstavbe druhej etapy. TurkStream priamo spojí veľké zásoby plynu v Rusku s tureckou sieťou na prepravu plynu s cieľom

poskytnúť spoľahlivé dodávky energie pre Turecko, južnú a juhovýchodnú Európu (TurkStream, 2018).

3. ZÁVER

Ambíciou príspevku je predstaviť základné informácie o súčasných vzťahoch medzi Európskou úniou a Ruskom v oblasti dodávok zemného plynu. Súčasťou je aj definícia energetickej bezpečnosti a prehľad plynovodov, ktorými prúdi ruský plyn do krajín EU. Energetická spolupráca medzi Európskou úniou a Ruskom je dynamický a komplexný proces, ktorý sa vzhľadom na vnútropolitické a globálne dianie neustále vyvíja. Ruská energetická politika bola na začiatku 21. storočia s nástupom prezidenta Vladimíra Putina redefinovaná a stala sa explicitným nástrojom pre dosahovanie vnútropolitických a zahranično-politických cieľov. Na strane Európskej únie je rola zemného plynu stále pomerne kontroverzná – súčasnou primárnou snahou EÚ je vytvorenie vnútorného trhu s energiami po vzore iných vnútorných trhov s tovarmi a službami, čo by umožnilo flexibilnejšie reagovať na externé hrozby a tiež efektívnejšie znižovať spotrebu a napĺňať environmentálne ciele, avšak Brusel stále bojuje so svojou vnútornou polarizáciou. Na jednej strane Európska únia bojuje s národnými záujmami jednotlivých členov a cieľmi Únie ako celku, ktoré sú často členskými štátmi nerešpektované. Energetická politika je tak formovaná skôr odpoveďami na krízové situácie a pri jej rozvoji hrá stále významnú rolu tzv. ruský faktor.

Použitá literatúra:

1. *ALEXEEV, I. Europe Embraces Nord Stream Expansion* [online]. *Strategic Foundation, 2013* [cit. 16.5.2017]. *Dostupné z http://www.strategic-culture.org/news/2013/04/18/europe- embraces-nord-stream-expansion.html*
2. BENDIK, S.,W.*Nord Stream: Not Just a Pipeline* [online]. FNI Report, 2008 [cit. 6.5.2018]. Dostupné z https://www.fni.no/getfile.php/132119/Filer/Publikasjoner/FNI-R1508.pdf
3. *Blue stream natural gas pipeline* [online]. Gazprom: ©2018 [cit. 16.5.2018]. Dostupné z http://www.gazprom.com/projects/blue-stream/
4. *Building on proven success* [online].. Nord Stream 2: ©2018 [cit. 4.6.2018]. Dostupné z https://www.nord-stream2.com/project/planning/c,
5. Building the Energy union. Energy topic [online]. Európska komisia: ©2015 [cit. 4.6.2018]. Dostupné z https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-strategy-and-energy- union/building-energy-union
6. BRUNSKA, Z.a spol. *Between energy security and energy market integration:Guidelines for the future development of the EU's external energy policy in Europe's neighbourhood.* Varšava: Centre for Eastern Studies, 2011.33 s. [cit. 20. 3. 2017], Dostupné z https://www.osw.waw.pl/sites/default/filesraport_energetyczny_ang_0.pdf
7. *Delivery statistics. Gas supplies to Europe* [online]. Gazpromexport: ©2018 [cit. 27. 7. 2018]. Dostupné z http://www.gazpromexport.ru/en/
8. EGENHOFER, CH., LEGGE, T. *Security of energy supply.* Brussel: Center for european policy studies, 2001. 37s. ISBN 92-9079-358-9
9. *Európa diverzifikuje, aj tak kupuje rekordne veľa ruského plynu* [online]. Euroactiv: ©2018 [cit. 2.7.2018]. Dostupné z https://euractiv.sk/section/energetika/news/europa-diverzifikuje-aj-tak-kupuje-rekordne-vela-ruskeho-plynu/
10. *Európa je energeticky závislá na plyne z Ruska* [online]. Aktuality: ©2018 [cit. 4. 6. 2018]. *Dostupné z* https://www.aktuality.sk/clanok/555406/europa-je-energeticky-zavisla-na-plyne-z-ruska/

11. *Energetická únie-Energy union* [online]. O energetice: ©2018 [cit. 23.8.2018]. Dostupné z http://oenergetice.cz/elektrina/energeticka-unie-energy-union/
12. *Energy union factsheet for EU countries* [online]. European comision: ©2017 [cit. 4.7. 2018]. *Dostupné z* https://ec.europa.eu/commission/publications/energy-union-factsheets-eu-countries_cs
13. *Gas supplies to Europe* [online]. Gazpromexport: ©2018 [cit. 1.7.2018]. Dostupné na: http://www.gazpromexport.ru/en/statistics/
14. GONDA, V. *Energetické záujmy Európskej únie a Ruska* [online]. Ekonomický časopis, 61, 2013, č. 3, s. 297 – 322 [cit. 10.7.2018]. Dostupné na: https://www.sav.sk/journals/uploads/0621140303%2013%20Gonda+RS.pdf
15. GRUBB,M., BUTLER,L., TWOMEY,P. *Diversity and security in UK electricity generation: The influence of low-carbon objectives.* Cadmus, Energy Policy, 2006.s. 34, 18, 4050-4062
16. HOGSELIUS,P., KAIJSER,A., ABERG,A. *Natural Gas in Cold War Europe: The Making of a Critical Transnational Infrastructure* [online]. Draft chapter for the EUROCRIT edited volume, 2010 [cit. 4.7.2018]. Dostupné z http://perhogselius.files.wordpress.com/2010/09/natural-gas-in- cold-war-europe-5-may-2010.pdf
17. *World Energy Investment 2018* [online]. IEA: ©2018 [cit. 2.7.2018]. Dostupné na: https://webstore.iea.org/download/direct/1242?fileName=WEI2018.pdf
18. *Natural Gas Market Review 2007*[online]. IEA: ©2018 [cit. 25.1.2018]. *Dostupné na:* https://webstore.iea.org/download/direct/1242?fileName=WEI2018.pdf
19. JOHNSON, D. *EU- Russian energy links: A Marriage of Convenience?*Wiley Online library, 2005. 256-277 s.
20. *Nord Stream "a waste of money", says Poland* [online]. Euroactiv: © 2010 [cit. 5.5.2017]. Dostupné z http://www.euractiv.com/section/central-europe/news/nord-stream-a-waste-of- money-says-poland/
21. *Nord Stream and Nord stream 2 [online],* Gazprom Export: © 2017[cit. 27.4.2017]. Dostupné z http://www.gazpromexport.ru/en/projects/5/
22. *Nord Stream 2 je hybridnou zbraňou a jed pre bezpečnosť v Európe, povedal poľský premiér [online]*. Správy - Pravda: © 2018 [cit. 29.5.2018]. Dostupné z https://spravy.pravda.sk/svet/clanok/471257-nord-stream-2-je-hybridnou-zbranou-kremla-a-jed-pre-bezpecnost-v-europe-povedal-polsky-premier/
23. *Projekt South Stream je mŕtvy, stroskotal na Bulharsku* [online]. Správy - Pravda: © 2014 [cit. 23.8.2018]. Dostupné z https://spravy.pravda.sk/ekonomika/clanok/338159-project-south-stream-je-mrtvy-stroskotal-na-bulharsku/ *(stiahnuté 7. 5. 2017)*
24. *Secure energy for Europe* [online]. Nord Stream: ©2016 [cit. 7.5.2018]. Dostupné z https://www.nord-stream.com/media/documents/pdf/en/2014/04/secure-energy-for-europe-full-version.pdf
25. *South Stream offshore pipeline - Turkish Sector non-technical summary*[online]. South stream transport: © 2014 [cit. 23.6.2018]. Dostupné z http://www.south-stream-transport.com/media/documents/pdf/en/2014/06/ssttbv_nts_turkey_enpd_en_20140611.pdf
26. *TurkStream info[online]*. Turkstream: *©2018* [cit. 23.8.2018]. Dostupné z http://turkstream.info
27. KAVESHNIKOV, N. *The issue of energy security in relations between Russia and European Union*. Energy Security, Vol.19, No.4, 2009. s.585-506
28. *Yamal - Europe* [online]. Gazprom: © 2017 [cit. 3.8.2018]. Dostupné z http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/active/yamal-evropa/

29. YERGIN, D. *Energy Security and Markets*. In: Energy and Security: toward a new foreign policy strategy. Eds: Kalicki, J. H., Goldwyn, D.L. Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press, Washington 2005.ISBN: 978-0-8018-8278-4

Kontaktné údaje
Bc. Mgr. Jana Kočišová Čižová
UNIPO, Filozofická fakulta
Prešov, Slovensko
tel.:00421 911596066
mail: janka.cizova@gmail.com

PRŮMYSLOVÉ INŽENÝRSTVÍ

INDUSTRIAL ENGINEERING

NUMBER OF PAPERS: 2

A STUDY ON EXTENSIVE STEAM NETWORK STABILITY ENHANCEMENT

Miroslav Variny, Kristián Hanus, Peter Illés

Abstract

The topology and operation of a steam network in a large industry is influenced by its past development to a great extent; the same holding true for the SLOVNAFT refinery. Starting from actual operational state analysis that is presented in another contribution, calculations were performed to model future steam network operation. This is anticipated to be seriously influenced by commissioning of new technologies in near future and several proposals have been formulated to ease their impact on its stability. Combined effects of new production units commissioning and the proposed measures were tested in order to select the most promising proposals for further elaboration. The presented results should serve the energy management to prepare action list where considering future investments aimed at steam network evolution.

Keywords: *steam network, investment, cold spot, steam losses*

1 INTRODUCTION

In practice there is a lot of evidence on the utility networks mathematical modelling. By optimizing the back-pressure/condensing turbines operation and steam imports in a German refinery, the system achieved on average 2.75 mil. USD/year[1] cost savings. The rigorous Utopia model covers all process units and the entire steam system. As such, it is useful for data reconciliation, steam balancing, marginal steam value calculation and “what if” studies preparation. Due to unusual complexity of the steam system, rigorous simulation is unsuitable for daily use. Instead of it a simpler optimizer (Exopt) has been created. This was designed to extract only the essential information from large data set and it deals only with turbine modelling, basic steam balancing, operating cost calculation and flow sheet optimization (open loop operation). Experience shows that by continuously "fine-tuning" the operations using Exopt, an additional 550 000 USD/year of benefits can be achieved. In another petrochemical plant with steam network at different pressure levels with several equipment: heaters, strippers, steam turbines and let down valves, which operates co-generation plant to produce steam and electricity, steam production and consumption optimization program was done. With proper mathematical modelling, which optimized the plant steam balance (minimize let downs, steam venting, calculate equipment operation effectiveness) a total of 24 t/h steam consumption saving was achieved (2 % of total steam generation)[2]. Few years later, by extension of the optimization model they managed to achieve additional savings of potential of economy of 46 t/h high pressure steam generation in boilers and reduction of 6 MW in electric power consumption, which means almost 5 % of total steam generation savings[3]. The authors conclude that the most challenging part of their work was the steam model. These examples and other results support the importance of proposed work. Substantial savings were achieved in another case as well by optimizing steam working potential exploitation in a refinery located in Afghanistan[4]. Similarly, Reddy et al.[5] optimized a complex steam network operation using mixed-integer linear programming based on material and heat balances of the system as well as steam turbines characteristics, identifying the possibility for a 6 % power production increase. These studies point out that safe, reliable and efficient steam network operation has been a problem for decades and undoubtedly we will also have to deal with it in the future.

As it was mentioned previously, for steam network optimization and stabilization, functional and reliable mathematical model is a must. It should be able to describe different systems at various operational states. In general, the more complex the mathematical model is, the more accurate results it provides. Thanks to progress in science and technology, our possibilities nowadays are almost unlimited. On the other hand, there are costs and difficulty of use increasing with model's complexity. One should always start with the simplest one and continuously increase the level until needed, but not more[6]. One of the models proposed in the past is based on the laws of mass and energy conservation and although solving differential equations is needed, the calculation algorithm is relatively simple[7]. This model was applied in the case of single pipe as well as complex pipe network in Chinese steel plant. Reliable results with relative errors of few % only were obtained in both cases. Real time optimization as a next step in operational costs reduction represents still a challenge but is already used at various levels of complexity in several industries all over the world as documented by Shokri et al.[8] Majanne[9] proved that predictive control can be successfully applied to steam network operation stabilization and operation optimization.

Complicated energy networks are typical for large industrial plants like SLOVNAFT oil refinery and our attention is paid mainly to steam networks. With three interconnected steam pressure levels (HPS – high pressure steam, MPS – middle pressure steam, LPS – low pressure steam) with total length of few tens kilometres each, the entire network represents a dense mash of pipes. Management of such large pipeline system is not a simple task and operators often have to deal with different operational problems. Their goal is to ensure the operational stability of the network in order to avoid undesirable technological problems and also unnecessary increase in the operational costs. Not just steam networks, but the entire plant goes through various changes that come with new technologies or new production process demands. These changes may affect every part of the plant and the nature of production in a serious way. The SLOVNAFT refinery finished an energy conservation program involving several production units focused on energy and yield improvement and has started to focus also more on production and processing of polymers in recent years, which influences final product portfolio also in the refinery part. As the plant evolved with oil and gas industry development (emerged new production facilities in the refinery), the current operational parameters of the steam networks totally different than they were designed for 40 to 50 years ago. Nowadays there are few problematical sections, because they are oversized, leading to excessive steam condensation, or undersized, leading to increased pressure drops. Such problems can be solved easily by replacing those sections for ones with appropriate dimensions suitable for the current operational state, but it is very expensive. In addition, as mentioned, the whole plant evolves constantly and there are few projects proposed for the future that will definitely affect whole plant operation as well as the stability of steam network.

2 SIMULATION

Proposed work is dedicated to modelling the operational state of steam networks after commissioning of proposed projects within the SLOVNAFT refinery in following years:

A. Connecting two units in the HPS network by common pipeline (since 2018)

B. New production unit start-up (since 2018) consuming HPS

C. New production unit start-up (since 2020) acting as net HPS exporter

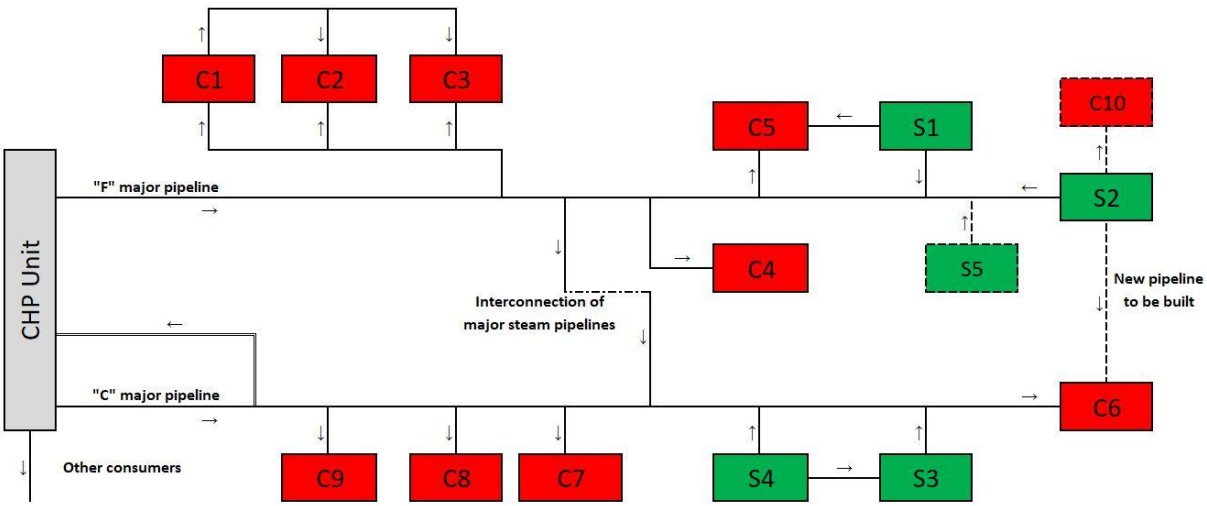

Figure 1: Segment of simplified HPS simulation scheme including proposed changes (existing interconnection of major steam pipelines = dot-dashed line, new steam pipeline = dashed line)

Each of these projects will cause certain changes within the steam network. Proposals concerning topology only (case A) have no effect on the total mass balance but it does not apply for proposals concerning production units (cases B and C). Connection of units C6 and S2 by common pipeline as depicted in Figure 1 is actually at the preparation stage. There is also a new production unit C10 in the construction stage, which will process part of the feed for S2 unit, thus reducing the load of the S2 unit and solving the problem with the already insufficient capacity of S2 unit. As a result, HPS production at S2 unit will drop by over 11 t/h. C10 unit will be located near the S2 unit. Currently there is a new hydrogen production plant in the design stage marked as S5 in Figure 1; it should join the pipeline in its proximity. In this case the HPS supply from source units would be increased by 25 t/h compared to current situation. These changes will undoubtedly affect whole HPS network. If operational states of all other production units remain unchanged, the amount of HPS supplied from CHP unit will need to be modified in order to retain the total mass balance of the HPS network. Therefore the steam flow through individual pipe segments also will be changed. The impact of proposed investments on mass balances on each steam pressure level is clearly illustrated in Table 1.

Table 1: The impact of proposed investments on the amount of steam exported to steam network

Steam pressure level	Steam export change [t/h]		
	A	B	C
HPS	-	-11.6	+25.0
MPS	-	+7.3	-
LPS	-	-	-9.2

Proposed work uses the same mathematical models as were used for analysis of steam network's current operational state. The first one is a simple Balance model created in MS Excel, which is only used for mass and heat balances as well as steam flow velocities calculations. The second one is Hydrodynamic model created in commercially available software, which allows hydrodynamic calculations or heat transfer calculations with ease and offers new possibilities. The simulation schemes for both models were modified according to information from SLOVNAFT refinery employees to capture the real location of new units.

The advantage of both models is simple modifiability so this was not a difficult task. Except changes of simulation schemes it was necessary to just slightly modify the balance equations and enter some input parameters for calculations. A part of modified calculation schemes is depicted in Figure 1.

The purpose of simulations was to determine the way the steam flow in pipelines will be affected after implementation of proposed changes. Specifically values of temperature and pressure at units acting as steam consumers were monitored. As expected, the closest units to the place of proposed changes will be affected the most. For the needs of simulations, an operational data corresponding to a standard operational state without any unit shutdown was selected. The operational state of steam network also depends on different operational states of some production units throughout the year as well. Such evidence is Figure 2 showing an amount of HPS supplied from CHP unit in year 2017.

In proposed work, simulations were performed with data representing winter, summer and intermediate weather conditions. Specific values of model parameters are listed in Table 2 together with steam amounts supplied to HPS network confirming various steam networks' operational state. From the view of steam network management and plant dispatching it is important to secure a stable operational state under all circumstances.

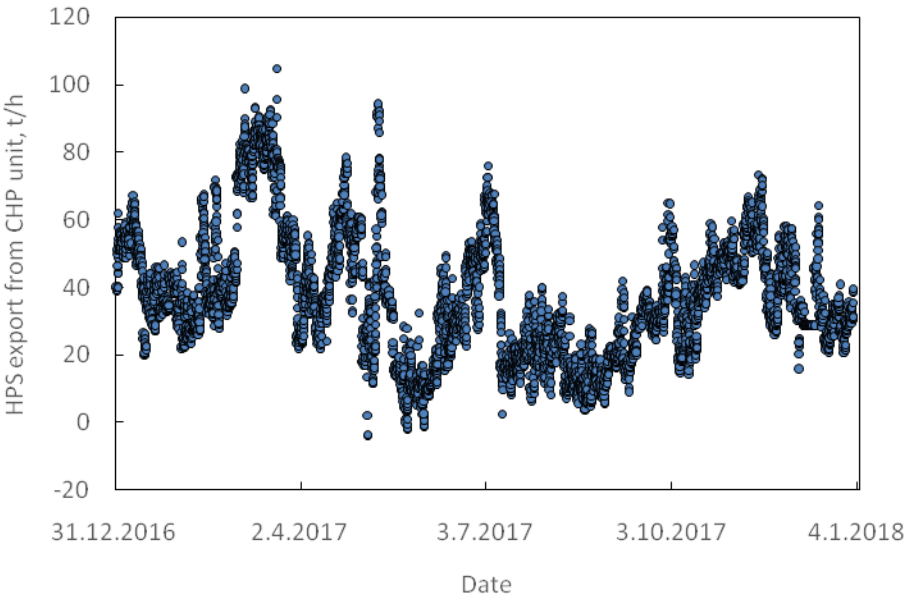

Figure 2: The amount of HPS supplied from CHP unit to the steam network

Simulations were done with two values of thermal conductivity of thermal insulation. The value of λ_i=0.038 $Wm^{-1}K^{-1}$ corresponds to new thermal insulation in a proper technical state. On the other hand, the value of λ_i=0.08 $Wm^{-1}K^{-1}$ corresponds to real state of thermal insulation and it was determined on the basis of the results of our previous work dealing with the analysis of HPS network's current operational state. Another important parameter is the insulation thickness. The standard value used in SLOVNAFT refinery is δ_i=120 mm. Simulations were performed for variations of proposed projects as well as change A separately and results were analysed. In all cases, the simulations were performed in a way that kept the HPS network balanced; therefore, it was necessary to modify the amount of HPS supplied from CHP unit.

Table 2: Selected model parameters and HPS amounts supplied to steam network

	Date, time [-]	Outside temperature[10] [°C]	Wind speed[11] [m/s]	HPS export from CHP unit [t/h]	Total HPS supplied to steam network [t/h]
Winter	3.1.2017, 10:00	-5	2	53.18	112.30
Spring	22.4.2017, 6:00	10	3	60.93	101.13
Summer	10.7.2017, 19:00	30	3	28.07	97.67

3 RESULTS AND DISCUSSION

The Hydrodynamic model was used for simulations of proposed projects within the HPS network to determine the final effect on the network's operational state. Besides temperature changes at each production units, the effect of season was examined. According to SLOVNAFT refinery designers group, permanent operation of a pipeline connecting the production units C6 and S2 located at the end of main pipelines and thus creating a circuit should resolve the problem of relatively low steam temperature at the C6 unit. The steam temperature at its battery limit is typically in a range of values from 295 to 310 °C. Naturally, one would expect higher heat losses during the winter months, which was confirmed by results of winter conditions simulations showing lower temperature at C6 unit. Therefore the next part deals with the results of simulations performed for winter conditions as this was the worst case and the results are slightly better in other seasons. In the time corresponding to simulation data, the average measured steam temperature at C6 unit was 301.9 °C and temperatures obtained by simulations after implementation of proposed changes are listed in Table 3.

Table 3: Results of simulations for winter conditions and the value of thermal conductivity of thermal insulation of λ_i=0.08 $Wm^{-1}K^{-1}$

Scenario	T [°C]					
	C6	C5	C4	C7	C8	C9
Present	308.8	300.0	288.6	316.8	311.4	313.7
A	292.9	302.5	291.1	331.1	325.8	328.1
A+B	292.9	305.2	337.4	335.3	329.8	332.2
A+C	293.7	330.4	317.2	315.4	310.4	312.6
A+B+C	295.8	330.4	317.2	315.0	310.1	312.2
B+C	308.8	315.3	303.4	319.9	314.3	316.7

The results show, that in the case A separately, the steam temperature at C6 unit will drop by more than 15 °C in case of a bad technical state of thermal insulation of pipes. The simulation results for proper thermal insulation are listed in Table 4. In this case, the already significant temperature drop increased up to 20 °C. Since the steam temperature is already too low, it would bring the quality closer to its saturation point and thus enhancing the risk of condensation.

Based on these and other results, following statements concerning C6 unit can be formulated:

- The connection of units C6 and S2 itself would not help to increase the steam temperature at C6 unit and it would be not suitable for permanent operation. As a result, a significant temperature drop would be observed.
- Commissioning the C10 unit would most likely also not improve the quality of steam at C6 unit, because even though decreased load of S2 unit, the steam would flow to C6 unit due to its high pressure. Such loads of HPS supplied from S2 unit are affected by heat losses just slightly and won't change its quality fundamentally.
- The operation of new S5 unit would improve the steam temperature at C6 unit just slightly. The reason is also high steam pressure at S2 unit, which would cause the steam from S5 unit flow mainly in the opposite direction.
- After implementation of change C in summer conditions, it would not be possible to reduce the steam supply from the CHP unit into the network, because it would go beyond the possible minimum. In this case a circuit on the C major pipeline needs to be opened to allow the HPS to flow back to the CHP unit and maintain the steam flow. It is also possible to start operating steam turbines that are shut down due to their low efficiency at the moment. Possibly further proposals out of scope leading to operational state adjustment may be invoked (replacement of an obsolete steam turbine at S2 unit, etc.).
- The real situation could be even worse because the measured steam temperature at C6 unit is few centigrade lower than the temperature predicted by model in current operational state. The difference in winter conditions is 6.9 °C, while in the summer it is only 4.1 °C.

Table 4: Results of simulations for winter conditions and the value of thermal conductivity of thermal insulation of λ_i=0.038 $Wm^{-1}K^{-1}$

Scenario	T [°C]					
	C6	C5	C4	C7	C8	C9
Present	316.8	303.1	297.2	322.9	320.1	321.3
A	296.4	306.1	300.3	336.1	333.5	334.7
A+B	296.4	312.9	351.1	339.5	336.8	338.0
A+C	296.7	331.8	325.2	320.3	317.8	318.9
A+B+C	300.4	331.8	325.2	320.9	318.4	319.5
B+C	316.8	317.6	311.4	323.9	321.2	322.4

As mentioned before, all units connected to HPS steam network will be affected by proposed measures even if there are no problems concerning low steam pressure. Results estimate a steam temperature increase at C4 unit and C5 unit, which is the second closest to the S2 unit after C6 unit. Significant temperatures increase at units C7, C8, C9 in case A and A+B can be explained by steam supply drop from S2 unit. Smaller amount of a relatively cold steam from S2 unit will flow through the F major pipeline and interconnection of major steam pipelines and on the other hand, these units will be supplied by steam of good quality from the S4 unit. In this case, there will be also higher volume of steam supplied from the CHP unit with very high temperature over 360 °C. Simulations expect slight temperature decrease in case of S5 unit operation, however this difference is negligible. This fact can be explained as follows. The amount of steam supplied from CHP unit will be much smaller and even if the temperature of steam from S5 unit will be relatively high, its transport through a long pipe section to get to mentioned production units would cause great heat losses.

Following previous statements, it is recommended to abort the project A as it would not meet its original intentions. For that reason, another simulation for the scenario of commissioning changes B+C only was done. According to the results of simulation, the steam temperature at C6 unit will not increase but at least it will not worsen. In addition to it, all other units listed in Table 3 and Table 4 will experience a temperature increase.

Simulations concerning new hydrogen production plant were performed for operational state planned for such load that will replace already existing hydrogen production plant in terms of the amount of the hydrogen produced. However, this unit's goal is also to achieve higher load for future hydrogen consumption increase of the refinery and steam supply up to 54 t/h HPS at its full load is expected. This means that the amount of steam supplied from this unit could change in a moderate way in the future according to its operational state, which will have significant impact of the HPS network again.

Results of previous work dealing with analysis of current operational state of the HPS network confirm, that the measured data corresponds very well with the calculated data and the Hydrodynamic model provides reliable results. Relative errors of temperature values are typically under 5 %, bigger errors are considered to be caused by incorrect measurement. In terms of steam pressure, there aren't any important changes observed. Pressure gradient is the steam flow direction determining factor. In case of the connection of units C6 and S2, pressure drop of 5 kPa is predicted by the model and compared to the absolute pressure value of HPS, it is negligible value. This pressure drop at this section is comparable to the pressure drops anywhere else within the HPS network. One can conclude that if pressure ratios remain unchanged, the steam will flow in the direction from S2 unit to C6 and not the opposite way. The operation of S5 unit could have a significant impact on the steam network operation, because a large amount of steam with high pressure will be supplied. Its pressure will be comparable to the pressure of steam from S2 unit and it will be interesting to watch the final operational state after implementation of proposed changes, because the mathematical model could not assess these influences. The future objective is to use another simulation tool that is able to determine the steam flow distribution in each pipe segment by pressure ratios. The simulation scheme is prepared, but due to significant complexity and IT limitations, successful solution was not yet obtained.

4 CONCLUSIONS

Proposed work uses mathematical modelling to review the impact of planned changes on SLOVNAFT refinery's HPS network operation and operational stability. Some of proposed projects have specific goal to improve the HPS network's operation. It should be pointed out, that proposal A is designed to increase the steam temperature at C6 unit, which is typically in the range from 295 to 310 °C and is being transported through a long pipe section from S3 unit nowadays. From this point of view, the results claim that constructing the connection of units C6 and S2 is meaningless, because the final effect will be exactly the opposite of the expectation and the temperature will decrease even more. This definitely is not desired goal as it enhances the risk of steam condensation in the connecting and adjacent pipelines. As the primary intention was an alternative route for steam export, the only positive is the possibility to set it into operation only during pipeline maintenance works on the F major pipeline between units S2 and S1, but it will be too luxury due to high capital costs. This would mean that this pipeline would be operated only in ON/OFF mode. Even if it's not the goal, the influence of other projects to HPS network can not be avoided. The paradox is, as shown by the results, that these changes may increase the steam temperature at other production units even if there aren't any problems with its quality observed. The best solution would be to

abort the project A thus not worsening the steam quality at C6 unit and improving its temperature at all other units instead. According to SLOVNAFT refinery energy managers, this project is in too advanced state to do so.

Proposed work proves the advantage of mathematical models since it is possible to assess the impact of proposed measures on steam network's operation even before their realisation and without physical interventions in the construction. The same approach will be used onwards for other pressure level networks. Based on results, it is possible to assess whether desired effect will be reached and make decisions on the next procedure or modifications of the proposal. Unfavourable proposals can be excluded in advance this way and the most suitable solutions can be found.

Acknowledgement
The authors would like to express many thanks to all SLOVNAFT refinery employees that contributed to final content and form of this study. This study has been supported by the grant from Slovak Research and Development Agency (APVV) No. APVV-15-0148 and by the Slovak Scientific and Grant Agency (VEGA) grant No. VEGA 1/0659/18.

Sources

1. MILOSEVIC, Z., PONHÖFER C. *Refiner improves steam system with custom simulation/optimization package.* Oil and Gas Journal, Vol. 85, 1997, 90-94.
2. MAGALHAES, E. G., WADA K., SECCHI, A. R. *Steam production optimization in a petrochemical industry.* 4th MERCOSUR Congress on Process Systems Engineering: 2nd MERCOSUR Congress on Chemical Engineering: Proceedings of ENPROMER 2005, available online https://www.lume.ufrgs.br/handle/10183/8315 (10.3.2018), 2005, 10p.
3. DE FRONZA MAGALHAES, E. G., TIAGO, S., WADA, K. A, *Steam and Power Optimization in a Petrochemical Industry*. In. ADCHEM 2006 International Symposium on Advanced Control of Chemical Processes. Gramado, Brazil, April 2-5, 2006. Preprints Volume 2. Available online http://folk.ntnu.no/skoge/p rost/proceedi ngs/adchem06/ADCHEM_Volume_II.pdf. (14.11.2018), 2006, 839-844.
4. BARMCHI, R. A., TAVASOLI, A., BEHNEJAD, B. *Techno-economical study on the back pressure turbine installation in the water, electricity and steam units of the Tehran oil refinery.* Petroleum and Coal, Vol. 59, Iss. 5, 2017, 689-702.
5. REDDY, C. C. S., NAIDU, S. V., RANGAIAH, G. P. *Optimization of a steam network.* Chemical Engineering, December 2013, 54-59.
6. LEVENSPIEL, O. *Modelling in chemical engineering.* Chemical Engineering Science, Vol. 57, 2002, 4691-4696.
7. HAI, W., HAIYING, W., TONG, Z.,WANGLI, D. A novel model for steam transportation considering drainage loss in pipeline networks. Applied Energy, Vol. 188, 2017, 179-189.
8. SHOKRI, S., HAYATI, R., MARVAST, M. A., AYAZI, M., GANJI, H. *Real time optimization as a tool for increasing petroleum refineries profit.* Petroleum and Coal, Vol. 51, Iss. 2, 2009, 110-114.
9. MAJANNE, Y. *Model predictive pressure control of steam networks.* Control Engineering Practice, Vol. 13, 2005, 1499-1505.
10. Operative meteorological data from selected locations, available online http://www.shmu.sk/sk/?page=1&id=klimat_operativneudaje1, (10.1.2018).

11. Weather archive Bratislava, available online https://www.meteoblue.com/sk/po%C4%8Dasie/predpove%C4%8F/archive/bratislava_slovensk%C3%A1-republika_3060972?fcstlength=1m&year=2017&month=7 (10.1.2018).

Contact

Ing. Miroslav Variny, Ph.D.
Slovenská technická univerzita v Bratislave, Fakulta chemickej a potravinárskej technológie,
Oddelenie chemického a biochemického inžinierstva
Radlinského 9, 812 37 Bratislava, Slovenská Republika
Tel: +421 910 966 199
email: miroslav.variny@stuba.sk

STEAM NETWORK OPERATION EFFICIENCY ASSESSMENT AND MODELLING

Miroslav Variny, Kristián Hanus, Peter Illés

Abstract

The share of steam produced in local steam sources on total steam consumption in SLOVNAFT refinery steadily increases, both due to improved residual heat utilization and implemented steam saving measures. As a result, risk of cold spots occurrence or high steam flow velocities in steam mains increased. The presented contribution tackles the above problem by means of analysis of current operational state including that of the individual production units steam balance. The work already performed in the past aimed at its operation stabilization yielded some improvement but requires continuation. Troublesome spots in the network are highlighted and the reasons for their occurrence are elucidated. Steam balance calculation results on all three steam pressure levels indicate both significant steam losses in the grid as well as the existence of several unreliable local steam consumption measurements.

Keywords: *steam network, local steam source, cold spot, steam losses, pressure losses*

1 INTRODUCTION

Water steam is undeniably one of the most extensively used energetic media ever. Already in the 2006 the share of energy consumption in the form of water steam represented up to 40 % of all energetic media used in industry. Especially in oil industry up to 28 % of total energy consumption belongs to water steam production[1]. Instead of many decentralized water steam sources, the system of central steam source is preferred[2], with steam transport from single central source to its consumers through complicated pipe networks with total length reaching up few tens to hundreds kilometres within one plant. While operational state is being influenced by large number of parameters, it is difficult to keep it in stable state and secure desired steam quality under all conditions. It is crucial to ensure stable steam delivery to production units and maximal electric energy cogeneration potential exploitation as proved by Reddy et al.[3] and de Magalhães et al.[4] In addition to it, the oil refinery acts like living, dynamic system, whose operational state is constantly changing and evolving. Steam networks consist of an immense number of structural elements and fittings of different species, shapes ad dimensions. Inevitable components of each steam network are condensate drains. Their role is to let off the redundant air during production start-up and to drain the condensed steam during ordinary production state in effort to minimize water steam losses. Practical experiences confirm that condensate drains are often not working optimally and are responsible for considerable steam losses. In case of improper condensate drain operation or their improper layout, increased amount of condensate in pipes may appear. At higher velocities (typically 20 m/s and higher), the effect of water hammer may appear. Proposed work does not deal with condensate drains, their design and maintenance, however takes a look from the opposite side – how to improve steam network stability, which may help avoiding increased condensation risk.

As in other cases, it is desired to keep steam networks in stable state because of unfavourable effects of often fluctuations to production units in refinery. Stable and effective operation of steam networks also means reducing steam losses to environment. Application of mathematical models on different problems within oil industry or other branches in order to optimize water steam operation is common. A very simple mathematical model based only on

mass and heat balance, which enabled switching between different production loads and switching between electro- and steam drive, found practical use in oil refinery. It helped to solve problem of „cold spots“ formation and positive results of tests of changes impact lead to realisation of new projects in steam network[5]. A few measures designed based on their results were realised and the steam network in this state with little adjustments is working to this day. Luo et. al. in his work proposed relatively simple mathematical model and refer to previous models of other authors. Steam flow velocity in each pipe segment can be more precisely determined only by combination hydrodynamic equations and heat balance[6]. Ziping and Fumin applied laws of mass, momentum and energy conservation to solve steam flow equations[7]. Nonlinear and complex character of hydraulic-heat model of steam networks causes typically iterative calculations with great extent. Luo et. al. created a mathematical model solving steam flow velocities calculations in each pipe independently. As each mathematical model, it adopts certain simplifications, which on the other hand seem to be accomplished at real operational state. The principle of this mathematical model is based on solving matrixes, whose dimensions depend on number of pipes and nodes. By analysing the steam pipe network model, one can find the key to the problem is the unknown intermediate nodes' temperature and pressure values, which don't represent any steam producer or steam consumer. The method to obtain these values is described in their work precisely. Comparison of calculated and experimental values showed maximal relative error of no more than 6 %. It is possible to use this mathematical model for steam network simulation, measured data diagnostics or steam network design and innovation. Such methods can easily be extended also for hot water district heating networks as recently presented by Wang et al.[8] However, in case of unbalanced system, alternative solutions need to be found.

More sophisticated mathematical models manage to handle a multiphase flow. Mathematical model predicting the amount of condensate and considering condensate losses was proposed in the past and allows application on single pipes or whole steam networks[7,9]. It consists of differential equations based on mass and energy conservation laws. Heat losses are divided into latent heat, which causes only temperature drop, and sensible heat, which is responsible for condensate production. Based on this concept, a proportionality coefficient, which indicates a part of heat losses belonging to steam condensation, was defined. This seems to be the key parameter for condensation amount calculation by this mathematical model. Values obtained by this mathematical model were compared with those obtained by models of other authors as well as experimental ones. When applied to a single pipe, practically only small differences in the condensate amount were observed. In case of whole network in a large Chinese steel plant, very good results were obtained. Relative errors for mass flow, pressure and temperature calculations of 1.99 %, 1.97 % and 2.2 % respectively were calculated under winter conditions. In summer, mass flow calculation error changed to -4.57 % while the others remained the same.

The current trend in the field of hydrodynamics is an effort to solve complicated systems by CFD modelling, which is based on solving the Navier-Stokes equation and is being used by commercially available software like ANSYS Fluent, SimFlow, etc. This is possible especially thanks to a rapid computational techniques development. Examples of such calculation results are provided in the studies of Majanne[10] and Liu et al.[11]

2 SIMULATION

The efficiency of steam network operation can be reviewed by carrying out its mass and heat balance. In SLOVNAFT refinery, water steam in three pressure levels is used. Steam networks of all pressure levels are connected to each other, which allows the steam of higher pressure to be favourably let down to lower pressure level (HPS to MPS or LPS, MPS to LPS). However, each pressure level steam network was balanced separately. Mass and heat

balances as well as flow velocity calculations were done by simple balance model in MS Excel. Current operational state balance is based on measured operational data, but occasional operational unit shutdowns, measuring failures or missing measuring instruments make it difficult to provide a reliable set of data. The data preparation itself was not a simple task and required increased attention because of large extent of data, which should create a base for simulation thus reviewing the steam network operational state. To avoid results distortion, a maximal effort for accuracy and data completeness should be taken. The input parameters for this mathematical model were steam mass flows, temperatures and pressures measured on each operational unit. Calculation schemes were completed on the base of real steam network plans and inspections in SLOVNAFT refinery with emphasis on topology conservation and part of HPS calculation scheme is shown in Figure 1.

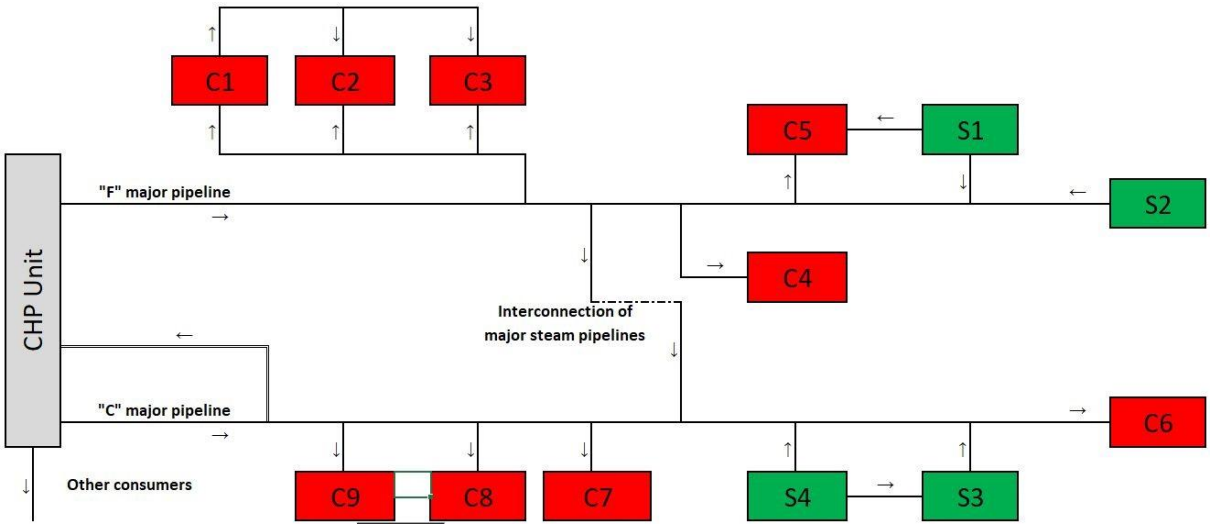

Figure 1: A segment of HPS simulation scheme for balance model of steam networks

Prior to simulation, obsolete operational units or non-production units with negligible steam consumption were sorted out. Dimensions of each pipe segments were the next input parameters for this mathematical model, which allowed the calculations of steam flow velocities inside the pipes. Simultaneously with Balance model, another Hydrodynamic model in commercially available software was developed. This tool enables to choose one of many flow calculation correlations, while the Beggs & Brill correlation, which is a primary correlation used by this software and provides standard for similar calculations[12], was used. The input parameters for Hydrodynamic model were the same as those for Balance model – steam mass flows, temperatures, pressures at each unit and dimensions of each pipe segments. Unlike simple Balance model, this one is much more complex and can easily perform hydrodynamic calculations as well as heat loss calculations. Thus, the next input parameters for this model are thermal insulation thickness and heat conductivity, weather conditions as outside temperature or wind speed. For hydrodynamic equations, parameters as construction material, length and diameter or height elevation of each segment, fittings number, sorts and dimensions were important.

3 RESULTS AND DISCUSSION

Output from the Balance model are differences between total mass of produced and consumed steam and total heat produced and consumed in the form of steam (Figure 2), respectively, as well as steam flow velocities in each pipe segment (Figure 3). Outputs from the Hydrodynamic model are steam flows in individual pipe sections, temperatures and pressures at each steam consuming unit and in each pipe section. The goal is to, based on results

obtained by mathematical models, review the total operational state of steam network, detect troublesome spots in pipelines and detect different possibilities for operational stability improvement thus leading to operational costs reduction and some technological problems elimination. Since the values for output streams in the case of Hydrodynamic model are calculated, measured and calculated steam mass flows, temperatures and pressures at steam consuming units can be compared. Simulation by hydrodynamic model was performed with the data recorded on the 22.4.2017 at 6:00. Decision after previous inspection of the steam network state and consultation with responsible staff led to simulation with 1 condensate drain and 4 rectangular elbows situated once every 100 m. Heat losses were calculated for standard thermal insulation thickness used in SLOVNAFT refinery (δ_i=120 mm), its thermal conductivity λ=0.038 $Wm^{-1}K^{-1}$ and ambient temperature set according to hydrometeorological records at this day.

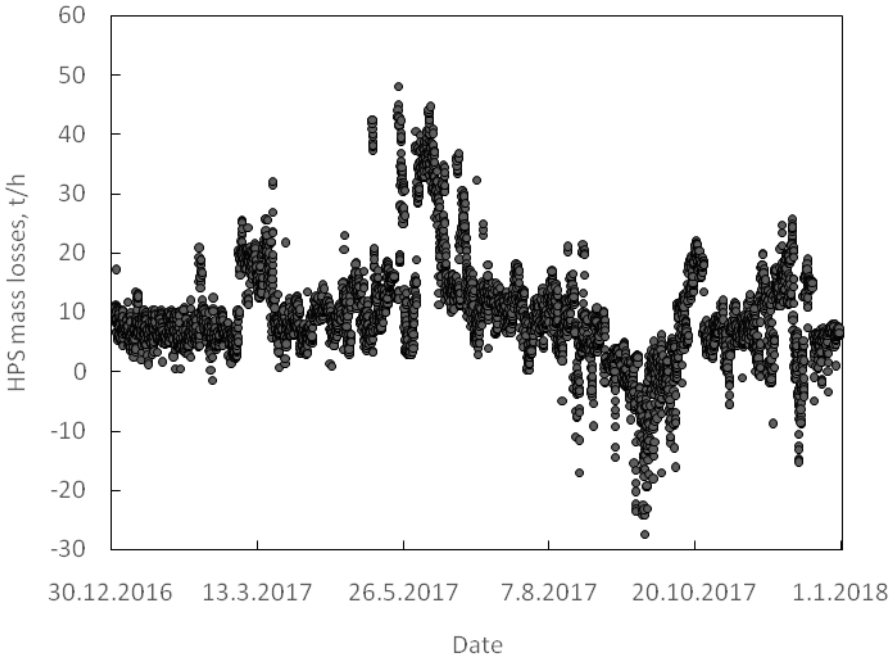

Figure 2: Results of mass balance of the HPS network

Mathematical modelling is an excellent tool in case of planned measures, which allows the steam networks reviewing or potential troublesome spots detecting. Based on these results, one can decide whether the solution is favourable or not and propose changes to secure the most satisfying operational state. The advantage of both mathematical models proposed in this work is their simple modifiability and ability to simulate different variations of calculation schemes with ease. In addition, the Hydrodynamic model offers satisfactory accuracy of heat losses and pressure drop in pipes calculations.

As expected, results of heat balance show similar trend as mass balance and they are shown in Figure 3. However, few differences can be observed, which may be caused by estimation of specific enthalpy of steam when data are not available. Average heat losses of 35.93 GJ/h are 26.66 % of the heat imported from CHP unit or 12.31 % of total heat supply in HPS network. Dividing the results of heat and mass balance, one gets the average value of specific enthalpy of steam. Obtained value of 3.84 GJ/t is inadequate, because the enthalpy of HPS is typically between 2.8 and 3.1 GJ/t. This indicates that the contribution of heat losses from HPS network to total heat imbalance in HPS network cannot be neglected.

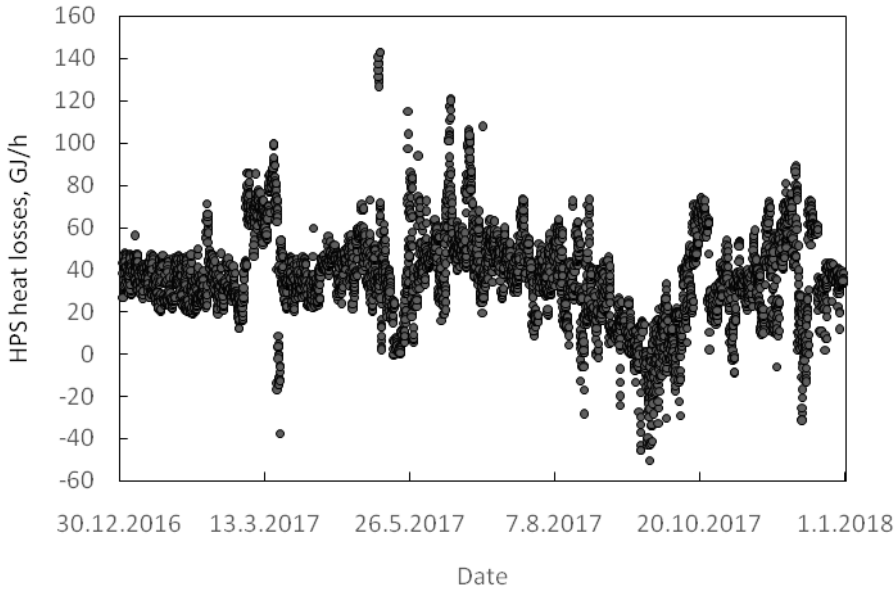

Figure 3: Results of heat balance of the HPS network

Mass and heat balance results attract attention due to occasional negative values, which means higher steam consumption than its production in HPS network. This raises a question – how is it possible? This effect could be partially caused by inaccuracy of some flow measuring instruments, but this would result in a systematic error during whole period evaluated. Another explanation could be a slow system dynamics. In case of immediate steam consumption increase at certain production unit, the CHP plant may not provide a reaction fast enough and slow dynamics causes extended time needed to CHP being able to deliver desired amount of steam. Analysis of this problem however exceeds the scope of this contribution.

In terms of steam flow velocity, pipe segments between individual production units were analysed and flow velocity was calculated based on steam mass flows, specific volumes and pipe segments diameters. Literature often deals with maximal steam flow velocities in pipes. Flow velocities in case of saturated steam should not exceed 30 to 40 m/s, says Spirax-Sarco company, the world excellence in steam system engineering[13]. However, this information should be used with care, because individual situations depending on the water steam state, the number of fittings and the pipe segments lengths may occur. In intentions of proposed work, a limit for flow velocity of value 30 m/s was considered for the simple reason. On 11.7.2017, operating problems at S2 unit were reported by its workers. HPS export from this unit to steam network and operational pressure increased up to the upper limit value. S2 unit is situated at the end of pipeline at least 300 m away from previous operation unit, which also is a steam producer. What's worse, the steam produced at S2 unit is close to its saturation point. Calculations using data from this particular time period confirmed the flow velocity value slightly over 30 m/s at this pipe segment as can be seen in Figure 4. At these conditions, there is a risk of condensate formation in the pipeline which complicates the operation of this steam pipeline and causes elevated heat losses.

Calculated values of pressure corresponded very well to the experimental ones and average relative error of only 2.70 %. It must be highlighted, that such accurate results were obtained also thanks to correct estimation of hydraulic resistances in the form of elbows and condensate drains. Visual inspection also proved thermal insulation wear caused by weather conditions and advanced steam network age. The insulation is partly deformed or even missing.

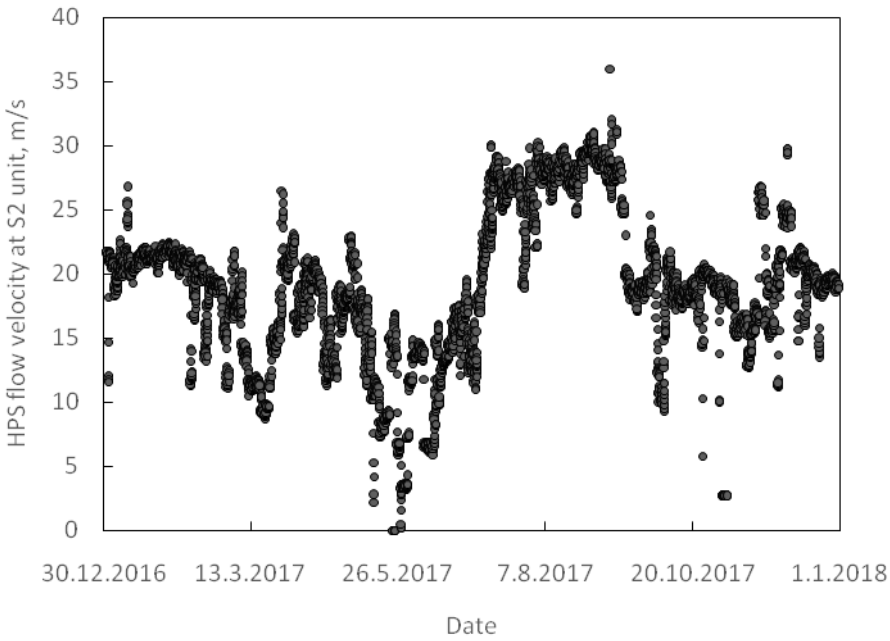

Figure 4: HPS flow velocity history at unit S2

Following simulations were thus performed with higher value of insulation's thermal conductivity λ=0.08 $Wm^{-1}K^{-1}$ based on manufacturer's informations[14], which yielded higher value of heat losses. Results of simulation were compared with experimental values and are shown in Table 1 together with differences and relative errors.

Table 1: Comparison of experimental and calculated values of temperature and pressure

Unit	T_{exp} [°C]	T_{calc} [°C]	ΔT [°C]	δ_T [%]	P_{exp} [MPa(g)]	P_{calc} [MPa(g)]	ΔP_{exp} [MPa]	δ_P [%]
CHP	300.67	315.20	-14.53	-4.83	3.16	3.1	0.06	1.90
C1	331.43	359.00	-27.57	-8.32	3.17	3.20	-0.03	-0.99
C2	313.40	349.70	-36.30	-11.58	-	3.20	-	-
C2	358.26	362.10	-3.84	-1.07	3.24	3.21	0.03	0.89
C3	326.98	349.70	-22.72	-6.95	2.88	3.20	-0.32	-11.17
C4	251.71	294.10	-42.39	-16.84	3.31	3.13	0.18	5.28
C5	295.19	303.50	-8.31	-2.82	3.31	3.13	0.18	5.28
C6	300.74	330.00	-29.26	-9.73	3.24	3.23	0.01	0.42
C7	335.71	336.20	-0.49	-0.15	3.18	3.12	0.06	2.06
C8	324.16	328.10	-3.94	-1.22	3.18	3.13	0.05	1.81
C9	335.71	319.60	16.11	4.80	3.18	3.13	0.05	1.78

Average relative error for temperature of 9.73 % shows, that the technical state of thermal insulation is most likely even worse than anticipated. Differences between calculated and experimental temperature values at certain operation units reached up to 35 °C. Higher differences on the other hand may be caused by incorrect temperature measurement, which is highly frequented phenomenon in practice. Recommendations for their check have been formulated and presented to the energy managers.

4 CONCLUSIONS

Proposed work deals with analysis of present HPS network operational state and simulation done by two mathematical models in order to identify troublesome spots and probably

inaccurate operational measuring instruments in SLOVNAFT refinery. The Balance model provides look at the steam network as a whole and offers results in the form of difference between the amounts of produced and consumed steam in the steam network. This method can be applied to the analysis and assessment of steam network operational state throughout the year. This model is capable of steam flow velocity calculations in individual pipe segments, however results need to be taken with care in the case of unbalanced system. Potential cold spots or bottlenecks (as in the case of unit S2) can be identified this way.
The Hydrodynamic model offers very accurate pressure drop in pipe calculations in connection with heat losses amount calculations. Based on results obtained by this model, one can conclude, that pressure measurements are performed correctly and values correspond very well. In terms of temperatures, conclusions about bad thermal insulation state at HPS network were made, because of differences between calculated and experimental values of few tens centigrade. Results of both mathematical models indicate possible problems with temperature measurement and few suspicious measurement instruments were selected for control. In near future, the SLOVNAFT refinery plans to check them and replace if necessary.

Acknowledgement
The authors would like to express many thanks to all SLOVNAFT refinery employees that contributed to final content and form of this study. This study has been supported by the grant from Slovak Research and Development Agency (APVV) No. APVV-15-0148 and by the Slovak Scientific and Grant Agency (VEGA) grant No. VEGA 1/0659/18.

Sources

1. U.S. Department of Energy (DoE), Advanced Manufacturing Office (AMO). *Improving Steam System Performance: A Sourcebook for Industry.* Second edition. Available online https://www.energy.gov/sites/prod/files/2014/05/f15/steamsourcebook.pdf. (14.11.2018), 2012, 64 p.
2. BARMCHI, R. A., TAVASOLI, A., BEHNEJAD, B. *Techno-economical study on the back pressure turbine installation in the water, electricity and steam units of the Tehran oil refinery.* Petroleum and Coal, Vol. 59, Iss. 5, 2017, 689-702.
3. REDDY, C. C. S., NAIDU, S. V., RANGAIAH, G. P. *Optimization of a steam network.* Chemical Engineering, December 2013, 54-59.
4. DE FRONZA MAGALHAES, E. G., TIAGO, S., WADA, K. A, *Steam and Power Optimization in a Petrochemical Industry*. In. ADCHEM 2006 International Symposium on Advanced Control of Chemical Processes. Gramado, Brazil, April 2-5, 2006. Preprints Volume 2. Available online http://folk.ntnu.no/skoge/prost/proceedings/adchem06/ADCHEM_Volume_II.pdf. (14.11.2018), 2006, 839-844.
5. VARINY, M., MIERKA, O., GODÓ, Š., ILLÉS, P., MARGETÍNY, T. *The optimization of the high pressure steam consumption and the steam pipeline network management in the Slovnaft refinery*. In ICCT 2014, sborník abstraktů a plných textů, 2. mezinárodní chemicko-technologická konference. Mikulov, Česká republika, 7.-9.4. 2014. Praha: ČSPCH, 2014, 6 p., ISBN 978-80-86238-61-6.
6. LUO, X., YUAN, M., WANG, H., JIA, Y., WU, F. *On steam pipe network modelling and flow rate calculation.* Procedia Enginnering, Vol. 29, 2012, 1897-1903.
7. ZIPING, T., FUMIN, B. *Real Time Simulation in Computer for Oversize Heat Network.* Journal of Shanghai Jiao Tong University, Vol. 34, Iss. 4, 2000, 486-489.
8. WANG, H., MENG, H., ZHU, T. *New model for onsite heat loss state estimation of general district heating network with hourly measurements.* Energy Conversion and Management, Vol. 157, 2018, 71-85.

9. HAI, W., HAIYING, W., TONG, Z.,WANGLI, D. *A novel model for steam transportation considering drainage loss in pipeline networks*. Applied Energy, Vol. 188, 2017, 179-189.
10. MAJANNE, Y. *Model predictive pressure control of steam networks.* Control Engineering Practice, Vol. 13, 2005, 1499-1505.
11. LIU, O. T., Zhang, Z. G., PAN, J. H., GUO, J. Q. *A coupled thermo-hydraulic model for stem flow in pipe networks.* Journal of Hydrodynamics, Vol. 21, Iss. 6, 2009, 861-866.
12. BEGGS, D.H., BRILL, J.P. *A Study of Two-Phase Flow in Inclined Pipes.* Journal of Petroleum Technoly, Vol. 25, Iss. 5, 1973, 607-617.
13. Spirax-Sarco: *The steam and condensate loop. Effective steam engineering for today.* Cheltenham, UK: Spirax-Sarco Limited, 2011, ISBN 978-0-9550691-5-4.
14. Thermal insulation Rockwool ProRox WM 950, available online http://www.rockwool-rti.com/cs/produkty/prorox-wm-950-5/, (15.11.2017).

Contact

Ing. Miroslav Variny, Ph.D.
Slovenská technická univerzita v Bratislave, Fakulta chemickej a potravinárskej technológie,
Oddelenie chemického a biochemického inžinierstva
Radlinského 9, 812 37 Bratislava, Slovenská Republika
Tel: +421 910 966 199
email: miroslav.variny@stuba.sk

INFORMATIKA A INFORMAČNÍ TECHNOLOGIE

INFORMATICS AND INFORMATION TECHNOLOGY

NUMBER OF PAPERS: 3

PROCESNÝ MANAŽMENT A JEHO PODPORA PROSTREDNÍCTVOM IKT

PROCESS MANAGEMENT AND ITS SUPPORT THROUGH ICT

Magdaléna Cárachová

Abstrakt

Vzhľadom na súčasné konkurenčné prostredie sú malé ako aj veľké podniky nútené hľadať nové konkurenčné výhody. Jednou z nich je flexibilita podnikových procesov, ktorá umožňuje rýchlo a efektívne reagovať ako na zmenu externého podnikateľského prostredia, tak aj na vnútorné smerovanie firmy. Z tohto dôvodu sa podniky v posledných rokoch čoraz častejšie sústreďujú na manažment podnikových procesov, prostredníctvom ktorého sa požadovaná flexibilita môže dosiahnuť. Prínos automatizácie flexibilných procesov môže byť výrazný pre veľké nadnárodné spoločnosti, ako aj pre malé a stredné spoločnosti. Procesný manažment sa však nezaobíde bez technickej a informačnej podpory moderných systémov a technológií. Cieľom príspevku je poukázať na tieto skutočnosti z rôznych uhlov pohľadu.

Kľúčové slová: *automatizácia podnikových procesov, informačné a komunikačné technológie, Business Process Management, monitoring procesov, trendy v procesnom riadení, Enterprise Architecture Modeling, Enterprise application Integration.*

Abstract

Given the current competitive environment, both small and large businesses are forced to seek new competitive advantages. One of them is the flexibility of business processes, which enables quick and effective response to both the change of the external business environment and the internal direction of the company. For this reason, in recent years, they have increasingly focused on business process management, through which the required flexibility can be achieved. The benefits of flexible process automation can be significant for large multinational companies as well as for small and medium-sized companies. However, the process management is not dealt with without the technical and informational support of modern systems and technologies. The aim of the paper is to point out these facts from different angles.

Key words: *Business Process Automation, Information and Communication Technologies, Business Process Management, Process Monitoring, Process Management Trends, Enterprise Architecture Modeling, Enterprise Application Integration devices.*

ÚVOD

Procesné riadenie je prirodzený a komplexný manažérsky prístup k realizácii podnikania, ktorý vytvára predpoklady pre vysoko efektívnu, agilnú, inovatívnu a prispôsobivú firmu, ktorá ďaleko presahuje možnosti dosiahnuteľné tradičným manažérskym prístupom. Vývoj riadenia podnikových procesov sa postupne formuje z fungovania izolovaných procesov ku komplexnosti riadenia procesov. Proces implementácie procesne riadenej organizácie je veľmi zdĺhavý proces. Procesný manažment nie je len jeden z aktuálnych trendov v manažmente, ale je to prístup, ktorý posúva paradigmu a smerovanie v manažmente. Firemné procesy v organizáciách sú čím ďalej, tým viac závislé na službách IKT (informačných a komunikačných technológií) a tým rastie pracovná záťaž IT oddelení

a taktiež nároky na ich riadenie. Stredne veľké spoločnosti sa stávajú súčasťou väčších nadnárodných skupín a z dôvodu optimalizácie nákladov je poskytovanie IT služieb presúvané spravidla do jedného centra, kde sa predpokladajú najnižšie náklady. S týmto súvisia aj trendy vo svete IKT v oblasti procesného riadenia podniku. Trendy v tejto oblasti predstavujú z časti nové, inovatívne technológie, ktoré sa veľmi rýchlo rozširujú. Základ trendov je väčšinou vo väčších organizáciách, ktoré majú k dispozícií finančné prostriedky na vývoj nových technológií. Po vývoji sa ich snažia aplikovať na menšie spoločnosti, spravidla na dcérske spoločnosti. Následne sa začnú rozširovať aj medzi ostatné, konkurenčné organizácie, s cieľom zlepšenia riadenia. Ak sú technológie osvedčené, začnú sa masovo presadzovať. Riadenie firmy je vždy determinované takou premenou vstupov na výstupy, aby boli uspokojené požiadavky zákazníka. Tento základný predpoklad cieľového správania sa je podstatou existencie akejkoľvek organizácie. Transformácia vstupov na výstupy prebieha nezávisle od orientácie systému riadenia, ktorá môže byť funkčná alebo procesná. Na rozdiel od klasického funkčného pohľadu na firmu prostredníctvom vymedzených hierarchických útvarov, v procesne riadenej organizácii sú primárnymi prvkami procesy. Zmyslom procesnej orientácie v manažmente je systematická identifikácia, meranie, vizualizácia, hodnotenie a neustále zlepšovanie podnikových procesov s využitím princípov a metód, ktoré sú založené na procesnom prístupe. Základnou myšlienkou v procesnom manažmente je vnímať proces ako celok. Nie je teda rozhodujúce, či sa celý podnikový proces odohráva v jednej organizačnej jednotke, alebo prebieha cez viaceré organizačné útvary, naprieč celým podnikom. Podstatná je dynamika jeho fungovania, aby mohla firma svoje pracovné postupy pružne prispôsobovať novým možnostiam, ktoré prinášajú nové technológie. Každá nová technologická možnosť spravidla vyvoláva potrebu meniť pracovný postup, ale prakticky nikdy nepokrýva súčasne celý rozsah činností podniku. Preto je potrebná pružná zmena pracovných postupov, aby bolo možné nové technologické možnosti začleniť do podniku bez súčasnej potreby meniť ostatné činnosti, ktoré zostanú bez zásahu novej technológie. Každý proces musí mať definovaného svojho interného, alebo externého zákazníka a hodnotu, ktorú pre neho vytvára. Musí mať svojho vlastníka zodpovedného za optimálny priebeh a výstupy. Pre všetky procesy musia byť stanovené indikátory požadovaného výkonu.

1 PROCESNÉ RIADENIE ORGANIZÁCIE

Procesný manažment predstavuje spôsob riadenia, ktorý systematicky identifikuje podnikové procesy a ich atribúty, vytvára podmienky pre ich efektívny priebeh, koordináciu, meranie a neustále zlepšovanie, výsledkom ktorého je kvalitný produkt integrujúci požiadavky zákazníka a podnikovú stratégiu. „Základnou premisou procesného prístupu je, že príčinou prípadných problémov v organizácii sú zle koncipované a prebiehajúce procesy, ktoré je nutné preprojektovať a pritom je nutné eliminovať všetky činnosti, ktoré neprinášajú hodnotu pre zákazníka.“ [6]

Princíp procesného riadenia je založený na maximálnej integrácii činností medzi jednotlivými organizačnými jednotkami, kde zásadnú inováciu predstavuje vnímanie procesu ako celku, pričom nie je rozhodujúce, či sa celý proces odohráva v jednej organizačnej jednotke, alebo pribieha naprieč celým podnikom. Procesné myslenie je založené na princípe vodorovného postupu, na rozdiel od funkčného, ktoré je založené na zvislej hierarchii. Rozdiel medzi procesným a funkčným riadením spočíva aj v definovaní zodpovedností. Kým vo funkčnom riadení je stanovená zodpovednosť za jednotlivé úseky, v procesnom riadení je definovaná zodpovednosť za každý proces. [2] Procesný manažment je budovaný na princípe integrácie činností do ucelených procesov. Jeho podstatou je iný pohľad na podnik. Procesný manažment sa pozerá na podnik ako na systém procesov, subprocesov a činností. Jednotlivé procesy vznikajú spájaním činností podľa ich logickej nadväznosti a ohraničujú ich vstupy a výstupy. Procesný manažment má za úlohu identifikovať, merať a zlepšovať podnikové

procesy a zároveň zredukovať neefektívnosť a chyby, ktoré neprinášajú hodnotu pre zákazníka. Dôležitou zásadou procesného manažmentu je orientácia na zákazníka a jeho požiadavky. Každý proces existuje za účelom dodávania požadovaných výstupov zákazníkom prostredníctvom účelovo tvorených procesov. Zákazník sa nezaujíma o materiál alebo plán výroby, chce len svoj objednaný produkt alebo službu.
Vstupmi jednotlivých procesov môže byť materiál, informácie alebo nástroje, ktoré sú rôznymi aktivitami premieňané na finálne výstupy poskytované zákazníkom. Každý proces má stanovené určité hranice, pričom výstup, resp. koniec jedného procesu, môže byť zároveň vstupom pre iný proces. Preto by sa mali zohľadňovať vzájomné väzby medzi procesmi a ich korektná vizualizácia.

1.1 Zložky procesného riadenia

Keď je známa podstata procesného manažmentu, môžeme identifikovať jeho zložky, ktorými sú princípy, metódy a obsah. Riadenie procesov prebieha vo fázach, ktoré tvoria jeho obsah. Tými sú identifikácia, meranie a zlepšovanie procesov. V týchto fázach sa používajú metódy, ktoré sú založené na procesnom prístupe.
Identifikácia a vizualizácia procesov zabezpečuje vytvorenie základnej stavebnej kostry podniku. Identifikácia slúži najmä na zistenie vzájomných interakcií a logických väzieb medzi podnikovými procesmi. Meranie procesov slúži na sledovanie a hodnotenie ich úrovne prostredníctvom zvolených charakteristík a na ne viazaných ukazovateľov výkonnosti. Cieľom zlepšovania procesov ja dosiahnutie takej zmeny, ktorá by zvyšovala úroveň procesu.
BPM (Business Process Management) riešenia umožňujú v jednej skupine nástrojov zachytiť procesy z obchodnej perspektívy a následne ich prepojiť s IKT (informačnými a komunikačnými technológiami), ktoré sú nevyhnutné na ich vykonávanie. BPM sady programov obsahujú skupinu softvérových nástrojov pre celý cyklus procesného vývoja od návrhu až po monitorovanie reálne vykonávaných procesov. Riešenie úloh s takýmto vysokým stupňom abstrakcie a zložitosti v prostredí heterogénnej infraštruktúry podniku musí byť podporené vhodnými IKT. Technologické vyskladanie vytvorené v rámci podniku z rôznych navzájom neprepojených softvérových produktov, ktorého cieľom je pokrytie celej oblasti procesného návrhu, zavedenia procesov do prevádzky, ich vykonávanie a sledovanie, nemusí podniku priniesť splnenie očakávaní. Každý podnik sa usiluje zlepšiť výkonnosť svojho biznisu. BPM je cestou ako dosiahnuť tento cieľ. Podporuje efektívnosť a výkonnosť biznisu cez inovatívnosť, flexibilitu a integráciu s ďalšími technológiami.

1.2 Zostavenie procesného modelu

Zostavenie procesného modelu je prvý krok k uplatneniu procesného riadenia. Pri jeho zostavovaní prebieha veľké množstvo analytických a rozhodovacích činností. Po modelovaní nastáva vykonávanie procesov, čiže ich implementácia v praxi. Všetky podnikové a aj potrebné mimopodnikové aktivity sa vykonávajú prostredníctvom procesnej mapy, ktorá je okrem iného určitým návodom ako majú zamestnanci postupovať pri konkrétnej činnosti, ktorá je predmetom ich pracovnej náplne. Z hľadiska celkovej optimalizácie je potrebná analýza procesov, ktorá je schopná poskytnúť všeobecné a aj konkrétne informácie. Na tento účel môžu slúžiť IKT. Po dôkladnej analýze procesov je podnik schopný tieto procesy optimalizovať, prípadne pridať nové, resp. odstrániť nadbytočné procesy. Slúžia na to výstupy z analýzy a na ich základe je firma schopná navrhnúť a celkovo vylepšiť každý potrebný proces. [7] Keďže podniky pôsobia v konkurenčnom prostredí, každý sa bude snažiť procesy optimalizovať či už k získaniu konkurenčnej výhody, alebo k zvýšeniu zisku, zníženiu nákladov alebo oboch súčasne. Zmeny, ktoré sú navrhované, môžu byť väčšie alebo menšie a podľa ich komplexnosti sa implementujú ihneď alebo musia byť manažmentom podniku

prehodnotené, pretože predstavujú radikálnu zmenu, dokonca môžu viesť až k globálnej zmene stratégie.

1.3 Optimalizácia procesov

Na firemné procesy sa kladie stále väčší dôraz. Pre úspešný chod firmy sú dôležité 4 základné faktory:

- Zamestnanci – vychovať si svojho zamestnanca vyžaduje určitú prácu, ktorá sa ale vráti. V praxi je získanie dobrého zamestnanca často otázka platového ohodnotenia. Nič nebráni tomu, aby konkurenčná firma prebrala dobrého zamestnanca k sebe.
- Hardvér – opäť otázka hlavne na financie. Ak podnik nadobudne najnovšie hardvérové vybavenie, získa určitý náskok pred konkurenciou. Samozrejme len do tej doby, kým konkurencia takisto nepodnikne rovnaký krok.
- Know-how – v súčasnej dobre je často problematické prísť s niečím výnimočným.
- Procesy – práve procesy sa stávajú nástrojom k tomu, ako urobiť z podniku podnik úspešný. Sú vnútorným majetkom firmy, nestrácajú sa s odchodom zamestnanca, ani zmenou hardvérového vybavenia. Sú trvalé, ľahko upravovateľné a prehľadné. Umožňujú zaviesť do podniku naozaj len potrebné aktivity a naopak nepotrebné aktivity eliminovať.

Optimalizácia procesov umožňuje ukázať kritické cesty v reťazci procesov firmy a definovať tak hlavné procesy dôležité pre výrobnú činnosť. Pomocou grafov a analýz paralelných vetiev je možné v tejto ceste poukázať na možné vylepšenie procesu vo forme zrýchlenia priebehu procesu, čo v konečnom dôsledku znamená ušetrenie financií pri plnení úloh. Tiež dôležité je nachádzať úzke miesta v reťazci, ktoré majú za následok, že niektoré úlohy musia čakať až pokiaľ pre ne nie je uvoľnený ľudský, resp. materiálny zdroj.

1.4 Výhody BPM

Procesné riadenie prináša viaceré výhody. Z nich najpodstatnejšie sú:

- Definícia pracovných postupov - v procesnom riadení je popis postupov zjednodušený možnosťou využívať procesy, ktoré sú unifikované a ľahšie čitatateľné, než v prípade bežného spôsobu popisu.
- Možnosť optimalizácie - nakoľko procesné riadenie poskytuje veľké množstvo informácií, tento stav poskytuje vysokú možnosť optimalizácie procesov. Táto optimalizácia môže byť automatická alebo manuálna. Na jej podporu sa tiež využívajú softvérové riešenia.
- Presne definovaná zodpovednosť je veľká výhoda, pretože v prípade chyby je jednoduché túto chybu objaviť, a tiež presne definovať zodpovednosť, prípadne ju dohľadať.
- Dynamika - vzhľadom na ekonomickú situáciu a konkurenčné prostredie musí podnik neustále podliehať zmenám. Chovanie firmy, ktoré je definované v procesoch je tak jednoducho zmenené a následne zapísané do procesov. Neskôr sa jednoducho implementujú do behu firmy. Navyše vďaka informačným systémom je spoločnosť schopná reagovať okamžite, prípadne s kratším oneskorením.
- Priehľadnosť spoločnosti - keďže procesy sú definované a zapísané, je veľkou výhodou že fungovanie spoločnosti je priehľadné a to nielen pre zamestnancov ale aj pre externé prostredie. V dnešnej dobe outsorcingu, keď má spoločnosť tiež veľké množstvo dodávateľov a obchodných partnerov je to výhoda a firmy môžu lepšie pochopiť potreby druhých strán, a procesy tieto vzťahy lepšie definujú.
- Know-how - pružnosť reakcií, osobné a duševné vlastníctva a špecializované postupy riešenia kolíznych stavov a vzniknutých situácií. To všetko je know-how. Vďaka procesom je možné ho ukladať a popísať a nie je to už len tacitná znalosť zamestnancov.
- IKT - informačné systémy (IS) pomáhajú firmám v rôznych aktivitách a pomocou IKT je možné tieto procesy implementovať priamo do IS, čím je využitie procesov ešte efektívnejšie a IS tieto procesy priamo kontroluje.

- ISO - mnoho firiem, ale aj obchodných partnerov si zakladá na certifikátoch kvality, ktoré poukazujú na dosiahnutie určitého stupňa. Nutnou podmienkou pre získanie tohto certifikátu je definícia procesov a ich zmapovanie. [1]

2 PODPORA PROCESNÉHO MANAŽMENTU PROSTREDNÍCTVOM IKT

V súčasnosti existuje veľmi veľké množstvo oblastí uplatnenia a využitia IKT. Tak ako okolie, ktoré nás obklopuje, tak aj IKT zasahujú do všetkých oblastí hospodárskeho a spoločenského života. Ich efektívne využívanie v prospech jednotlivca i organizácie je už dnes samozrejmosťou a od ich využívania často závisí hospodársky výsledok podnikov. Rozvoj ekonomiky a spoločnosti v súčasnosti charakterizuje exponenciálny nárast tvorby nových vedeckých poznatkov. Kľúčovú úlohu pritom zohrávajú informatika a IKT. Urýchľujú rozvoj prakticky všetkých vedných disciplín tým, že vytvárajú novú metodologickú základňu výskumnej a vývojovej práce, rádovo skracujú dobu riešenia úloh, podstatne rozširujú možnosť tradičných teoretických a experimentálnych prístupov atď. V mnohých oblastiach je práve nasadenie IKT kľúčovým prvkom pokroku. Informatika sa stala samostatnou vednou disciplínou, o ktorú sa opiera pokrok nielen v oblasti IKT, ale sprostredkovane aj v mnohých ďalších oblastiach života spoločnosti a jednotlivca. IKT sú nielen hnacou silou iných disciplín výskumu a vývoja, ale významnou mierou ovplyvňujú inovačné aktivity, rýchlejší prenos nových poznatkov výskumu a vývoja do praxe, a tým v konečnom dôsledku podporujú rozvoj znalostnej ekonomiky. Možností využitia IKT je veľmi veľa a samozrejme je to aj v oblasti procesného manažmentu.

2.1 Využívanie IKT v procesne riadenej firme

- intranet – môže byť veľmi užitočným a prehľadným zdrojom cenných informácií o vízii a cieľoch procesného manažmentu,
- e-mail – okrem toho, že je možné prostredníctvom neho a intranetu šíriť množstvo informácií, je možné oba nástroje využiť pri vzdelávaní zamestnancov,
- internet – dokáže veľmi účinne podporovať medzipodnikové procesy a umožňuje aj efektívnu spoluprácu medzi obchodnými partnermi,
- softvér pre projektový manažment – procesné riadenie nie je možné bez použitia špecializovaných softvérových produktov. Takýto softvér zvyčajne stojí nemalé množstvo peňazí. Navyše sa jednotlivé softvérové produkty od seba odlišujú napr. tým, ako dobre dokážu podporovať prácu v multiprojektovom prostredí a moderné prístupy,
- softvér pre popis procesu, návrh nového procesu, jeho simuláciu a modelovanie – obzvlášť vo veľkých firmách môže byť popis jednotlivých procesov a procesný model veľmi podrobný, zložitý a obsahovať veľké množstvo dát. Tu je veľmi dôležité, aby bola zachovaná jednotná terminológia, zachytené všetky väzby, zaistená koordinácia, eliminované chyby a udržaná prehľadnosť aby s procesným modelom a jednotlivými procesmi bolo možné pracovať,
- systémy monitorovania procesov a hodnotenia výkonnosti – tieto systémy vedia automaticky zhromažďovať potrebné dáta a poskytovať manažérom informácie o tom, či boli alebo naopak neboli splnené stanovené ciele,
- softvér na podporu znalostného manažmentu – na zdieľanie, distribúciu, vyhľadávanie, prepájanie a využívanie znalostí, pretože vzdelaní a dobre informovaní zamestnanci sú dnes cenným aktívom spoločnosti a môžu byť aj zdrojom konkurenčnej výhody,
- zdieľané databázy – v ktorých môžu byť uložené informácie, ktoré potrebuje niekoľko procesov používať na rôzne účely. Zdieľaná databáza môže obsahovať napr. plán výroby. Vďaka zdieľaným databázam sa môže nachádzať jedna informácia na viacerých miestach naraz. Dochádza tak k významnému spresneniu plánovania, zníženiu nákladov, zložitosti a pravdepodobnosti vzniku chýb. [5]

3 MODERNÉ TRENDY

3.1 Trendy v modelovaní procesov

Neoddeliteľnou súčasťou firemných i osobných životov sa behom posledných rokov stali **sociálne siete**. Táto skutočnosť nemôže zostať stranou ani pri procesnom riadení, a to najmä v dvoch rovinách. Prvá súvisí so zisťovaním informácií o tom, čo je vlastne pre príjemcu daného procesu podstatné a čo mu umožní zvýšiť úžitok a mieru uspokojenia. Druhá rovina sa týka zapojenia sociálnych sietí priamo do konkrétnych procesov - od objednávok, cez hodnotiace systémy až po služby technickej či používateľskej podpory. Podnikateľské prostredie je prostredím neustálych zmien a nutnosti okamžitej reakcie a prispôsobenia sa. To sa musí odzrkadliť i v prostriedkoch procesného riadenia, najmä v súvislosti s možným využitím analytických a predikčných systémov. Cieľom integrácie systémov BPM a systémov podporujúcich BI (Business Intelligence) je komplexný analytický pohľad na procesné riadenie z dlhodobejšej perspektívy, zohľadnenie viac či menej očakávaných trendov. Stále viac sa u procesného riadenia využíva podpora pokročilého prípadového manažmentu (advanced case management), ktorý umožňuje pohľad na jednotlivé obchodné prípady. Dôležitá je mimo uchovávania všetkých, s prípadom súvisiacich informácií, tiež podpora vopred neočakávaných procesov i podpora tímovej spolupráce.

3.2 Digitalizácia procesov a internet vecí

Integráciou rôznych systémov a nových technológií, ako internet vecí (senzory, smart stroje, roboty atď.) v kombinácii s pokročilou analytikou, ako napr. rozpoznávanie vzorov alebo prediktívna analýza, podniky poháňajú dopredu ich digitalizované procesy. Príklady takýchto „vecí“ zahŕňajú smart elektromery, dymové alarmy, bezpečnostné kamery, mobilné zariadenia, monitorovacie zariadenia pre pacientov, výdajné automaty, parkomery, hotelové zámky dverí. V digitalizovaných procesoch, IoT (Internet of Things) sú integrované do biznis procesov za účelom zaistenia, že proces sa dokáže adaptovať na meniace sa podmienky tak, ako je nutné. Proces inovácie je oveľa jednoduchší, ak tieto zariadenia sú organizované a riadené spolu s inými účastníkmi procesu.

3.3 Mobilné technológie

Stále častejšie sa využívajú mobilné technológie, a to z pohľadu vzdialeného prístupu zamestnancov k systémom BPM, ako aj z pohľadu koncového zákazníka. Príkladom môže byť vzdialená iniciácia obchodného procesu, či sledovanie zásielky cez mobilný telefón vrátane presných minulých i predvídaných informácií o doručení. V súvislosti s modernými technológiami sa posilňuje snaha o jednotný vzhľad a spôsob ovládania všetkých aplikácií používaných v rámci podnikovej informačnej architektúry, vrátane systémov BPM. Používatelia pristupujú k jednotlivým systémom unifikovane a získanie informácií z ďalších systémov tak môže byť oveľa jednoduchšie.

3.4 Dlhodobé trendy

Medzi dlhodobé trendy patrí rastúci ľudský vplyv na procesné riadenie, a teda stúpajúca úloha človeka a snaha o maximálne zapojenie všetkých využiteľných osôb do problematiky BPM už v okamihu počiatočných popisov procesov. Široké zapojenie pracovníkov firmy do projektu procesného riadenia zásadne ovplyvňuje úspech prijatia procesného riadenia. Zároveň je dlhodobo a úspešne presadzované prepojenie synergie medzi vlastným biznisom a jeho činnosťami a IKT, čo napomáha zvyšovať úžitok procesného riadenia a prenesene tiež efektívnosti procesov. Obecným trendom zostáva rozrastajúca sa klientela záujemcov o procesné riadenie a snaha o hlbšie pochopenie BPM, využitie spätných väzieb vedúce k trvalému zlepšovaniu a zvyšovaniu efektivity procesov a hodnoteniu pomocou metrík. [3]

Najmodernejším trendom v tejto oblasti je technológia Business Process Management (BPM). Z dôvodu jednoznačnosti a presnosti vymedzenia BPM voči iným čiastočne súvisiacim technológiám je potrebné klasifikovať spôsoby navrhovania, vykonávania a sledovania podnikových procesov v podniku, v závislosti od stupňa abstrakcie procesného modelovania a použitej IT a identifikovať rozdiely voči BPM.
Komplexné procesné modely predstavujú celkový pohľad na podnikový proces s vyšším stupňom abstrakcie a zovšeobecnenia. V modernej terminológii je tento prístup zastrešený pojmami a technológiami Enterprise Architecture Modeling (EAM). EAM riešenia umožňujú IT architektom a procesným metodikom modelovať princípy fungovania organizácie. Poskytujú grafickú reprezentáciu podnikových procesov, organizačnej štruktúry, architektúru infraštruktúry IT a prostriedky na aplikačný dizajn. EAM riešenia umožňujú analýzu, návrh a optimalizáciu podnikových procesov s využitím funkcií na simuláciu vykonávania procesov. Pre jednotlivé procesy definujú, ktorý systém, dokument či znalosť treba použiť aby procesy dosiahli určený cieľ. Procesy definované v EAM nie sú priamo integrované s podnikovými informačnými systémami. Zavedené do rutinnej prevádzky môžu byť len tak, že budú exportované do BPM riešenia a budú sa následne rozvíjať v rámci možností konkrétneho BPM riešenia. Transformácia komplexného procesného modelu pri exporte z EAM do BPM nie je spravidla triviálna a manuálna synchronizácia dvoch procesných modelov súčasne v EAM a BPM je neproduktívna. Na rozdiel od EAM riešení sa BPM riešenia zameriavajú len na procesy, ktoré treba integrovať alebo automatizovať.[4] BPM riešenia sú priamo integrované s podnikovými informačnými systémami a procesy sa vykonávajú v rámci podnikového IS.
Procesy medzisystémových interakcií popisujú komunikáciu medzi IT aplikáciami, ktoré musia zdieľať informácie. V modernej terminológii je tento prístup zastrešený pojmom a technológiami Enterprise application Integration (EAI). Posielanie, agregácia a dezagregácia informácií sa realizuje buď proprietárnymi možnosťami príslušnej integračnej platformy alebo s použitím štandardných protokolov a jazykov. EAI riešenia sú technicky orientované a nie sú orientované na návrh, zavedenie do prevádzky, vykonávanie a sledovanie podnikových procesov orientovaných na interakciu s používateľmi. BPM riešenia tiež obsahujú funkcionality EAI integrácie. Na rozdiel od EAI riešení sa BPM riešenia priamo zameriavajú na riadenie, vykonávanie a sledovanie podnikových procesov, vrátane funkcionalít na riešenie interakcie človeka so systémom. Procesy interakcie človeka so systémom sa realizujú s použitím riešení Workflow management (WFM). WFM sa zameriava prevažne na riešenie používateľskej interakcie pri vykonávaní procesov. Procesné kroky sú previazané s IS a používateľovi sa zobrazujú aktuálne úlohy pridelené na riešenie podľa ich dôležitosti. Poskytnuté procesné informácie uľahčujú vyriešenie pridelených úloh v rámci rolí príslušného procesného tímu. Prideľovanie úloh na riešenie je automatizované. WFM poskytuje funkcionality notifikácie v rámci riešiteľského tímu, možnosti pre dispečing úloh, sledovanie spotrebovaného času a automatickú notifikáciu nadriadených v prípade prekročenia pridelených termínov. WFM riešenia neobsahujú v takej miere adaptéry na externé zdroje a integračnú platformu na riadenie posielania a spracovania správ. Dôsledkom sú menšie možnosti integrácie WFM riešení s aplikáciami informačného systému organizácie v porovnaní s riešeniami BPM. BPM riešenia obsahujú funkcionality WFM a zároveň lepšie možnosti integrácie WFM s externými zdrojmi. Pre BPM riešenia je nevyhnutné zabezpečiť možnosť procesnej integrácie automatických a manuálnych IT služieb. BPM v širšom kontexte zahŕňa celú oblasť procesného riadenia, v užšom kontexte je BPM prostriedkom procesne integrujúcim možnosti poskytované riešeniami EAM, WFM a EAI.

4 ZÁVER

Efektívne riadenie podniku nie je v dnešnej dobe jednoduché, keďže prísun informácií sa zo dňa na deň zvyšuje. Nárast množstva informácií sa priamo spája aj s riadením podnikových

procesov. Je potrebné uvedomiť si, že procesný manažment sa na jednej strane nezaobíde bez technickej a informačnej podpory moderných systémov a technológií, ktoré sú väčšinou súčasťou celkového podnikového informačného systému, ale na druhej strane súčasťou IKT sveta sú nielen počítače, ale v neposlednom rade aj ľudia, ktorých práca zohráva veľmi dôležitú úlohu. K tomu, aby ľudia efektívne pracovali a prosperovali nie len ako jedinec, ale ako tím, potrebujú byť riadení. Túto funkciu zastávajú nižšie, ale aj vysoko postavení manažéri. Úspešnosť podnikov do veľkej miery závisí od schopností manažérov prispôsobovať sa prebiehajúcim zmenám v prostredí, práve cez sledovanie a uplatňovanie nových prístupov v manažmente organizácie. Jedným z dominujúcich znakov súčasného vývoja teórie manažmentu je posun od funkčného k procesnému prístupu, ktorý sa stáva základom pre ďalšie smery zdokonaľovania teórie a praxe manažmentu. Podnetom pre tento posun v manažmente sú prebiehajúce zmeny v prostredí a podmienenosť úspešnosti organizácií ich schopnosťou pružne reagovať a prispôsobovať sa týmto zmenám. Zlepšovanie chodu organizácie je nevyhnuté, čo vyplýva z IT Governance, ako integrálnej súčasti riadenia podniku, ktorá pozostáva z riadiacich štruktúr a procesov, ktoré napomáhajú zabezpečiť trvalé plnenie organizačných stratégií a cieľov. Sústreďuje sa na meranie výkonnosti a manažment IT tak, aby IT náklady boli primerané a IT riziká primerane riadené.

Použitá literatúra

1. BECKER, J., KUGELER, M., ROSEMANN, M. 2003. *Process Management. A Guide for the Design of Business Processes*. Berlin : Springer - Verlag, 2003. 337 s. ISBN 3-540-43499-2
2. KRYŠPÍN, L., *Ekonomika procesně řízených organizací*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta podnikohospodářská, 2005. 53 s. ISBN 80-245-0965
3. PAPULOVÁ, Z. PAPULA, J. OBORILOVÁ, A. *Procesný manažment. Ucelený pohľad na koncepciu procesného manažmentu.* Bratislava : Kartprint, 2014. 211 s. ISBN 978-80-89553-23-5
4. ŘEPA, V. 2006. *Podnikové procesy: procesní řízení a modelování.* Praha: GRADA, 2006. 265 s. ISBN 80-247-1281-4.
5. SCHNIEDERJANS, M., SCHNIEDERJANS, A., SCHNIEDERJANS, D. *Outsourcing Management Information Systems*, London: Idea Group, 2007. 404 s. ISBN 9781599041957
6. VÁGNER, I. *Management z pohledu všeobecného a celostního.* Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. 607 s. ISBN 8021035366
7. ZÁVADSKÝ, J. 2005. *Systémové pojednání o procesním řízení.* Praha: Alfa Publishing, 2005. 82 s. ISBN 80-86851-15-X

Kontaktné údaje

Ing. Magdaléna Cárachová, PhD.,
Ekonomická univerzita v Bratislave, KAI, FHI,
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava,
e-mail: carach@euba.sk

GAMIFIKAČNÍ PRVKY EDUKAČNÍCH PLATFOREM

GAMIFICATION ELEMENTS OF EDUCATIONAL PLATFORMS

Libor Klubal

Abstrakt

Edukační platformy obsahují různé herní prvky, které lze využít k motivaci žáků a zvýšení efektivity výuky. Článek popisuje vybrané platformy využívané ve vzdělávání, analyzuje obsažené gamifikační prvky a navrhuje vhodnou sestavu prvků pro obecný LMS systém.

Klíčová slova: *gamifikace, edukační platforma, vzdělávání*

Abstract

Educational platform includes various gamification elements that can be used to motivate students and improve teaching effectiveness. The article describes selected platforms used in education, analyzes contained gamification features and suggests appropriate set of elements for a generic LMS system.

Key words: *gamification, educational platform, education*

1 ÚVOD

Problematika gamifikace ve vzdělávání není nová a věnuje se jí poměrně velký počet studií. Za všechny můžeme uvést přehledovou studii „A systematic mapping on gamification applied to education“, která popisuje pozitivní dopad na ochotu zapojení studenta do procesu výuky, pozitivní dopad na výsledky učení, změnu učebních návyků a vyšší míru socializace. (Borges et al., 2014). Také možnosti získávání virtuálních odznaků měřitelně zvyšují motivaci k dokončení zadaného úkolu (Denny, 2013). V rámci naší práce jsme se zaměřili na analýzu herních prvků v otevřených webových systémech a návrhem jejich implementace do obecného LMS systému.

Samotné využití gamifikace je v posledních letech zřejmé i mimo vzdělávání. Prakticky se s nějakou formou gamifikace člověk setká v průběhu svého života mnohokrát. Může se jednat například o věrnostní systém u obchodníka (například na e-shopu, ale i mimo něj), kdy jedinec získává body za nákupy, které poté může uplatňovat na různých výhodách, jako jsou slevy, dárky, a další. Tím u jedince vzniká převážně motivace vnější. Jedinec chce získat slevu, nebo dárek a proto nakupuje. Ve finále je to samozřejmě obchodní strategie, na které vždy získá hlavní benefit prodejce. Jedinec, má ale dobrý pocit z toho, že získal něco navíc, tím že sbíral body, a byl nějak odměněn.

Dalším příklad využití může být v pracovní sféře (v rámci výuky se zaměřujeme na pedagogické a další pracovníky školy). Zaměstnavatelé se snaží své zaměstnance motivovat různých bonusy. Tyto bonusy se mohou dělit do tří kategorií na behaviorální (zaměřují se na chování a psychiku jedince), feedback (zpětná vazba zaměřující se na ustanovení a sledování měřitelných výsledků a hodnocení), a postupové (vnímání pozitivního růstu a pokroku). (Neeli, 2012)

2 UČEBNÍ PLATFORMY S GAMIFIKAČNÍMI PRVKY

V současné době existují otevřené webové systémy, které některé z gamifikačních prvků obsahují a jsou obecně využívány. V rámci návrhu vlastního LMS systému jsme provedli jejich analýzu a sledovali možnosti jejich využití ve vyučovacím procesu, ať už v samotné výuce, nebo také v rámci preinterakční a postinterakční fáze výukového procesu. Záměrně netestujeme systémy, které jsou označovány jako LMS, ale spíše aplikace sociálního typu. Na základě rešerše odborných článků jsme vybrali tři systémy. Jedná se o ClassDojo, Edmodo a Classbadges. Poslední ze tří jmenovaných však v průběhu testování vykazoval výraznou nestabilitu a nedostupnost, proto jsme jej z přehledu vyřadili. Nahradili jsme jej systéme Google Classroom.

2.1 ClassDojo

ClassDojo je webová platforma, umožňující lepší orientaci a administrativu školní třídy. Platformu využívá primárně učitel, žáci jsou spíše pasivními uživateli, kteří sledují vlastní statistiky a známky, případně různé gamifikační prvky, jako například odznaky. Uživatel si zvolí, zda se chce registrovat jako učitel, ředitel, žák, rodič, nebo pouhý návštěvník. Učitel si po registraci vytvoří virtuální prostor pro třídu, do které vloží žáky. Žáci se v této platformě nemusí vůbec registrovat, stačí pouze, že jsou přidáni do virtuální třídy. Po vložení žáků do třídy se vytvoří přehledný PDF soubor s instrukcemi pro rodiče, který obsahuje informace o třídě a přístupy do systému pro samotné žáky. Hlavním gamifikačním prvkem této platformy jsou odznaky za chování a plnění úkolů. Ty jsou jak kladné, tak záporné. Učitel je uděluje podobně jako známky ve škole s tím, že zde nemají váhu čísel, ale obsahují například hodnoty: pomáhá druhým, tvrdě pracuje, účast v hodině, nesplnil úlohu. Učitel si může tvořit své vlastní odznaky, nebo využít už již vytvořených odznaků od jiných uživatelů. Dále může žáky třídit do pracovních skupin (lavice 1, lavice 2).

Každý žák má vlastní avatar. Všechny aktivity jsou přehledně zobrazené na pracovní liště, a učitel zde nalezne pracovní výkaz třídy (kolik je pozitivních a kolik negativních hodnocení), připojené rodiče, případně může zaznamenávat docházku žáků (přítomný, přišel pozdě, nepřítomný). Dále je zde nástěnka třídy, která se velice podobá zdi na sociální síti Facebook. Účastníci třídy zde mohou vkládat příspěvky, fotky, videa a ostatní na ně mohou reagovat komentáři nebo označit jako „To se mi líbí“.

2.2 Edmodo

Edmodo je webová platforma zaměřující se na komunikaci a organizační prvky ve třídě. Do systému Edmodo má uživatel možnost registrace jako učitel, student, nebo rodič. Každá role má poté svá definovaná práva. Například učitel může zakládat virtuální třídy a poté pomocí odkazu, emailu, SMS, či speciálního kódu pozvat studenty. Edmodo silně připomíná svým vzhledem i barvou sociální síť Facebook. A má také podobné chování, zejména se jedná o přítomnost tzv. zdi. Na ni mohou jak učitelé tak studenti vkládat různé příspěvky, prohlížet příspěvky ostatních a různě na ně reagovat (likovat, sdílet, či přeposílat). Učitelé mohou navíc vytvářet úkoly, kvízy, nebo anketní otázky. Také si mohou vybrat, zda aktivitu určí pro všechny účastníky třídy, nebo jen pro vybrané jedince. Studenti mají pak podle časového limitu možnosti tyto aktivity plnit. Učitel poté odpovědi vidí přehledně zobrazené. Kromě příspěvků, je zde také možnost vkládání souborů a příloh a jejich management do složek. Celý systém je šikovně propojen s Microsoft a Google účtem a aplikací Google Drive či OneDrive. To umožňuje, příjemnější práci se soubory. Hlavním gamifikačním prvkem systému Edmodo jsou odznaky, sledování postupu a okrajově i úkoly a projekty. Murar (2015) popisuje, že Edmodo původně nevznikl jako gamifikační nástroj, ale díky vloženým prvkům je možné jej takto použít.

2.3 Google Classroom

GoogleClassroom je webová platforma, která je zdarma pro všechny uživatele vlastnící Google účet, nezávisle na operačním systému. Tato aplikace používá Google Dokumenty, Gmail a Google kalendář pro využití ve vzdělání. Ušetřuje práci učitele, čas strávený při organizaci vyučování a tím zjednodušuje práci ve třídě, jako je například přidělování úkolů a komunikace se studenty. Opět je zde možnost jednoduché instalace a konfigurace třídy, kdy učitel vytvoří třídu a zašle studentům speciální kód, za pomocí kterého se lze přihlásit. Samotní studenti mají poté ve virtuální třídě lepší přehled o úkolech, na kdy mají jakou hodinu a co kdy mají odevzdávat. Při odevzdávání úkolů mohou získat okamžitou zpětnou vazbu, díky tomu, že učitelé mají okamžitý přehled a všech aktivitách studentů. Platforma neobsahuje samostatně označené gamifikační prvky, v omezené míře je však takto možné chápat sledování vlastního postupu a hodnocení úloh. Z hlediska gamifikačních prvků jich však ze všech tří srovnávaných platforem obsahuje nejméně, resp. žádné.

3 NÁVRH PRVKŮ PRO OBECNÝ LMS SYSTÉM

Analýzou výše uvedených systémů a z obecných požadavků na LMS systém jsme pro obecný LMS systém navrhli následující gamifikační prvky.

3.1 Získání odznaků

Uživatel může získávat odznaky buď vědomě, nebo nevědomě. Cílevědomě může uživatel převážně sbírat odznaky, například za počet splněných kurzů, počet přidaných přátel, počet napsaných recenzí a celkovou aktivitou v systému. Nevědomě může uživatel získat odznaky jako je například registrace, případně při udělení speciálních odznaků učitelem.

3.2 Body (Score)

Body jsou základní měřící jednotkou úspěchu každého uživatele. Uživatel může pomocí bodů měřit vlastní úspěch, ale také jej porovnávat s ostatními uživateli v rámci systému přátel, nebo jednotlivých kurzů. Body může uživatel získávat různými postupy a metodami.

3.3 Plnění kurzů

Plnění kurzů je primárně hlavní činnost, kterou by měl uživatel v rámci systému plnit. Tím, že se uživatel zapisuje do různých kurzů a postupuje tím, že studuje, tak získává body. Za každý kurz může uživatel získat různý počet bodů, jelikož body kurzu jsou dynamicky vypočítávány systémem, na základě obtížnosti a délky kurzu.

3.4 Plnění výzev

Uživatel má možnost získat speciální body plněním bonusového obsahu, případně plněním takzvaných denních výzev. Denní výzvy fungují na principu náhodného výběru existujících otázek, kterými uživatel při svém studiu prošel. Každý uživatel má možnost za jeden den splnit tuto výzvu tak, že odpoví na deset náhodných otázek. Maximálně může získat až deset bodů. Tyto body může uživatel získat za správně zodpovězené otázky (jeden bod na jednu otázku). Uživatel, který ještě nesplnit minimální počet otázek, a proto nemá nárok na denní výzvu je vyzván k tomu, aby získal více bodů, měl by studovat větší počet kurzů.

3.5 Úrovně (Levels)

Úrovně získává uživatel v průběhu studia automaticky závisle na celkovém počtu získaných bodů. Kolik bodů uživatel potřebuje pro získání další úrovně, může zjistit na vlastním profilu, či na hlavní stránce systému.

3.6 Žebříčky (Leaderboards)

Žebříčky budou v systému realizovány pouze na hlavní stránce, kde jsou jako globální, a na stránkách jednotlivých kurzů, po tom, co se do nich uživatel zaregistruje. Globální žebříčky obsahují všechny uživatele, kteří v systému existují, ale jen prvních deset. To převážně z motivačních důvodů, tak aby uživatelé neviděli toho, kdo je poslední, ale v případě „Top 10“ žebříčku se snažili dostat na co nejlepší umístění. Dalším globálním žebříčkem, je žebříček s názvem „Moji sousedi“, ten obsahuje všechny uživatele na podobné úrovni jako je aktuálně přihlášený uživatel.

Základní měrnou jednotkou pro umístění v žebříčku jsou body. Uživatel s vyšším počtem bodů, je pak na vyšším umístění. Žebříčky propojené s kurzem poté zobrazují součet uživatelských bodů v rámci daného kurzu.

3.7 Denní výzvy

Funkčnost denních výzev spočívá v motivaci, založené na každodenním navštívení systému, a zodpovězení deseti otázek. Tyto otázky jsou náhodně vybrány z již existujících a zapsaných kurzů, které náleží uživateli a které uživatel již prostudoval. Z těchto částí kurzů se podle náhodného algoritmu vybere deset otázek, na které musí uživatel odpovědět. Pravidlem je, že pokud chce získat body, musí odpovědět (ať už dobře, nebo špatně) na všech deset otázek. Na každou otázku má uživatel jen jeden pokus, pokud odpoví správně, otázka se označí jako správná, pokud špatně, bude otázka označená chybou. Uživatel si proto může zkontrolovat, které otázky měl správně a které špatně. Po zodpovězení poslední otázky je uživatel přesměrován na finální stránku, na které probíhá výpočet bodů, a tím má uživatel zpětnou vazbu o tom, jak si v denní výzvě vedl.

Za každou správnou odpověď uživatel získává jeden bod, ze špatnou odpověď uživatel nezíská žádný bod, ani mu žádný bod není odebrán. Není tedy za chybu penalizován.

Maximálně může uživatel v rámci denní výzvy získat až deset bodů, minimum je nula bodů. O tomto stavu je uživatel informován na finální stránce, po zbytek dne.

Denní výzvu je možno plnit jen jednou v daném dni. Probíhá tedy kontrola, zda uživatel v daný den již výzvu splnil, nebo momentálně plní. Pokud uživatel neodpoví v daném dni na všech deset otázek, nezískává žádný bod a na další den má opět možnost odpovídat na deset nových otázek.

Pokud uživatel nesplnil minimální počet zodpovězených otázek v rámci kurzů, není připuštěn k plnění denní výzvy. Je proto přesměrován na informační stránku, která jej informuje o podmínkách denní výzvy a je vyzván k tomu, aby se zapsal do nových kurzů. Tyto kurzy má ihned vypsané na stejné stránce.

4 ZÁVĚR

Na základě analýzy otevřených edukačních aplikací s gamifikačními prvky a rešerší odborných publikací jsme navrhli model LMS systému, který je primárně navržen jako gamifikační. Definovali jsme seznam herních mechanismů, které by měl každý kurz obsahovat a některé z nich vybrali jako mechanismy automatické, které jsou přiřazeny všem vzdělávacím kurzům při jejich vzniku a autor je již nemusí definovat ručně. Další prvky pak může přiřadit autor dle svého uvážení. Na základě této práce vznikne LMS systém a bude otestován ve výuce.

Použitá literatura

1. DA ROCHA SEIXAS, L., GOMES, A.S. and DE MELO FILHO, I.J., 2016. Effectiveness of gamification in the engagement of students. *Computers in Human Behavior*, 58, pp. 48-63.
2. DE SOUSA BORGES, S., DURELLI, V.H.S., REIS, H.M. and ISOTANI, S., 2014. A systematic mapping on gamification applied to education, *Proceedings of the ACM Symposium on Applied Computing* 2014, pp. 216-222.
3. DENNY, P., 2013. The effect of virtual achievements on student engagement, *Conference on Human Factors in Computing Systems - Proceedings* 2013, pp. 763-772.
4. MURAR, P., 2015. Edmodo as a gamification platform: Review and plans, *Proceedings of the European Conference on Games-based Learning* 2015, pp. 800-803.

Kontaktní údaje

Mgr. et Bc. Libor Klubal
Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta
Fráni Šrámka 3, 709 00 Ostrava – Mariánské Hory
email: libor.klubal@osu.cz

OPTIMIZATION OF THE ACTIVITY NETWORK OF INFORMATION SYSTEM ON TIME

Andrey Semakhin

Abstract

Increase of efficiency of designing of information systems is an actual problem. In the present work methods of linear programming and network system of planning and control are used to define a critical path and optimum time of performance of a complex of works at creation of information system of the organization. The activity network and mathematical model of definition of minimal time of performance of complex of works are developed for the decision of a problem under the set conditions. Results of research allow to reduce financial expenses and to raise validity of accepted decisions at a design stage of information system of the organization.

Keywords: *information system, network planning technique, activity network, activity, event, critical path, linear programming, mathematical model, optimum decision, algorithm.*

1 Introduction

The modern period of development of a society is characterized by transition of an industrial society to an information society. The information society is characterized by a high level of penetration of the computer and the Internet. In the developed countries development of information systems is a priority direction. Information systems – set technical and software by means of which are carried out operations on processing the information in all spheres of human activity. Information systems are based on hardware and the software. Increase of efficiency of designing of information systems is an actual problem [1-4]. Operations research is applied to the decision of a problem. Mathematical models allow to investigate the phenomena, processes and objects of a subject domain with the least financial expenses [5-13]. Modelling of information systems by methods of linear and nonlinear programming was considered in works [14-20]. Modelling of information systems by methods of dynamic programming was considered in work [21]. Network modelling of information systems of the organizations in conditions of certainty and uncertainty was considered in works [22-24]. In the present work optimization on time of the activity network of performance of a complex of works is considered at creation of information system of the organization.

2 Statement of problem

To develop network model of performance of works at creation of information system of the organization. To minimize the activity network of performance of works on time. Time of performance of works of the activity network linearly depends on put means and not less minimal time. Time of the beginning of performance of work is not less time of the termination of previous work. The sum of the enclosed means of operations does not exceed the set size.

3 Development of activity network and mathematical model

The list of stages of performance of works and time is defined for creation of the activity network. The maintenance and time of performance of works are resulted in table 1.

Table 1. List and time of works

Activity code	Statement of activity	Time t_{ij}	Minimal time d_{ij}	Factor k_{ij}
1-2	Development of technical specification. Development of technical design. Coordination of technical specification with technical design. Adoption of technical specification. Adoption of technical design.	13	7	0,01
2-3	Inspection and analysis of administrative buildings of management in Kurgan.	7	4	0,02
2-4	Inspection and analysis of administrative buildings of management in regional departments.	10	6	0,02
3-5	Realization of groundwork in management in Kurgan.	4	2	0,03
4-5	Realization of groundwork in regional departments.	6	4	0,02
5-6	Development of structure of computer network. Choice and justification of network architecture of computer network. Choice of satellite Internet provider. Purchase of computation, network equipment. Purchase of satellite equipment. Purchase of software.	14	8	0,04
6-7	Delivery of computation, network equipment into management. Delivery of satellite equipment into management in Kurgan. Delivery of software into management.	8	5	0,02
6-8	Delivery of equipment into regional departments. Delivery of satellite equipment into regional departments. Delivery of software into regional departments.	13	9	0,03
7-9	Installation of computer network in management. Installation of satellite equipment in management. Connection of network equipment in management in Kurgan. Connection of satellite equipment in management in Kurgan. Software installation in management in Kurgan.	34	25	0,02
8-9	Installation of computer network in regional departments. Installation of satellite equipment in regional departments. Connection of computer network in regional departments.. Connection of satellite equipment in regional departments. Software installation in regional departments. Hardware setup in regional departments.	43	31	0,02
9-10	Personnel training. Computer system testing. Personnel examining. Acceptance of information system into service	15	9	0,02

The activity network is shown in figure 1. Arrows of the activity network have two numerical values: time of network activity t_{ij} and minimal time of network activity d_{ij}.

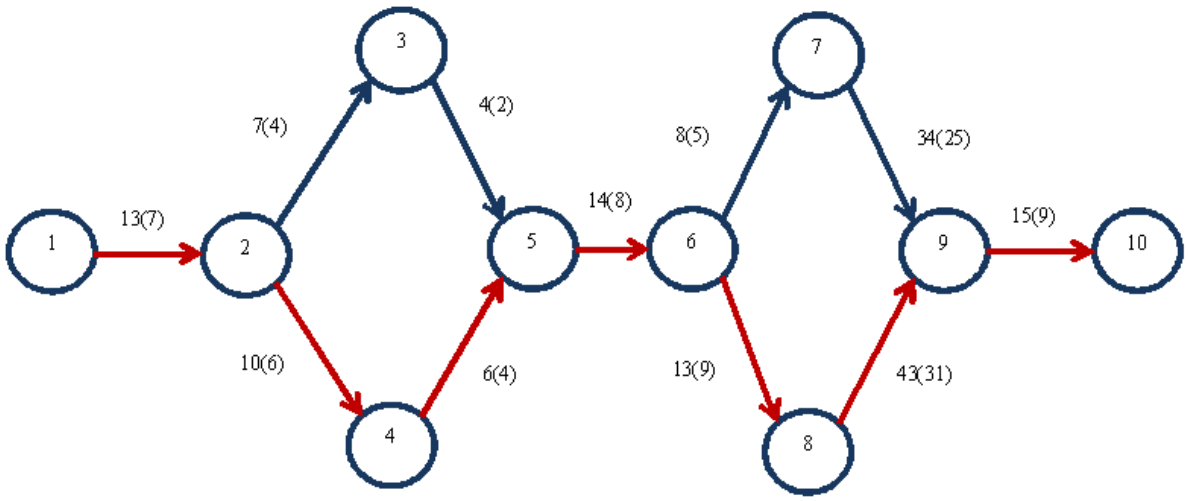

Figure 1. The activity network

Time parameters of events of the activity network count for definition of a critical path.
Earliest expected event time is calculated according to the formula

$$ES_j = \max_{i,j}\{ES_i + t_{ij}\}, \quad (1)$$

where ES_j is earliest expected time of event j;

ES_i is earliest expected time of event i;

t_{ij} is time of network activity i, j.

Latest event occurrence time is calculated according to the formula

$$LC_i = \min_{i,j}\{LC_j - t_{ij}\}, \quad (2)$$

where LC_i is latest occurrence time of event i;

LC_j is latest occurrence time of event j;

The algorithm of critical path includes stages.

1 Stage. Earliest expected time of event i is equal to latest occurrence time of event i.

$$ES_i = LC_i. \quad (3)$$

2 Stage. Earliest expected time of event j is equal to latest occurrence time of event j.

$$ES_j = LC_j. \quad (4)$$

3 Stage. Difference between earliest expected time of event j and earliest expected time of event i is equal to difference between latest occurrence time of event j and latest occurrence time of event i. Difference between latest occurrence time of event j and latest occurrence time of event i is equal to time of network activity i, j.

$$ES_j - ES_i = LC_j - LC_i = t_{ij}. \quad (5)$$

Optimization of the activity network of information system allows to reduce time of network activities. Let s_{ij} be additional resources, invested in network activity i, j. Let t_{ij} be time of network activity i, j. Let d_{ij} be minimal time of network activity i, j. Let t_{ij}^{H} be time of the beginning of network activity i, j. Let t_{ij}^{O} be time of the ending of network activity i, j. Let b be numerical value of additional resources. Let T_{cr} be time of critical path. The mathematical model of optimization of the activity network on time looks like.

$$\min \leftarrow Z = T_{\kappa p}$$

under restrictions (6)

$$\begin{cases} \sum\limits_{i,j} s_{ij} \le b \\ t_{ij}^{O} - t_{ij}^{H} \ge d_{ij} \\ t_{ij}(s_{ij}) = t_{ij}^{O} - t_{ij}^{H} \\ t_{ij}^{O} \le t_{jk}^{H} \\ t_{ij}^{H} \ge 0, t_{ij}^{O} \ge 0, s_{ij} \ge 0, i = \overline{1, n-1},\ j = \overline{2, n} \end{cases}$$

Restriction 1. The sum of the invested additional resources does not exceed the specified value b. Restriction 2. Activity time not less minimal activity time d_{ij} Restriction 3. Activity time depends on the invested additional resources. Restriction 4. Time of the beginning of network activity not less time of the ending of network activity. Restriction 5. Non negativity of decision variables. The optimum decision is defined by a method of linear programming [6].

4 The decision of mathematical model

Earliest expected event times and latest event occurrence times are calculated to determine the critical path network diagram. Earliest expected event times are calculated according to the formula 1.

$$ES_1 = 0;$$

$$ES_2 = \max_{i,2}\{ES_1 + t_{12}\} = \max_{i,2}\{0 + 13\} = 13;\ ES_3 = \max_{i,3}\{ES_2 + t_{23}\} = \max_{i,3}\{13 + 7\} = 20;$$

$$ES_4 = \max_{i,4}\{ES_2 + t_{24}\} = \max_{i,4}\{13 + 10\} = 23;$$

$$ES_5 = \max_{i,5}\{ES_3 + t_{35};\ ES_4 + t_{45}\} = \max_{i,5}\{24;\ 29\} = 29;$$

$$ES_6 = \max_{i,6}\{ES_5 + t_{56}\} = \max_{i,6}\{29 + 14\} = 43;\ ES_7 = \max_{i,7}\{ES_6 + t_{67}\} = \max_{i.7}\{43 + 8\} = 51;$$

$$ES_8 = \max_{i,8}\{ES_6 + t_{68}\} = \max_{i,8}\{43+13\} = 56;$$

$$ES_9 = \max_{i,9}\{ES_7 + t_{79}; ES_8 + t_{89}\} = \max_{i,9}\{51+34; 56+43\} = \max_{i,9}\{85; 99\} = 99;$$

$$ES_{10} = \max_{i,10}\{ES_9 + t_{910}\} = \max_{i,10}\{99+15\} = 114.$$

Latest event occurrence times are calculated according to the formula 2.

$$LC_{10} = 114;\ LC_9 = \min_{9,j}\{LC_{10} - t_{910}\} = \min_{9,j}\{114-15\} = 99;$$

$$LC_8 = \min_{8,j}\{LC_9 - t_{89}\} = \min_{8,j}\{99-43\} = 56;\ LC_7 = \min_{7,j}\{LC_9 - t_{79}\} = \min_{7,j}\{99-34\} = 65;$$

$$LC_6 = \min_{6,j}\{LC_8 - t_{68}; LC_7 - t_{67}\} = \min_{6,j}\{56-13; 65-8\} = \min_{6,l}\{43; 57\} = 43;$$

$$LC_5 = \min_{5,j}\{LC_6 - t_{56}\} = \min_{5,j}\{43-14\} = 29;\ LC_4 = \min_{4,j}\{LC_5 - t_{45}\} = \min_{4,j}\{29-6\} = 23;$$

$$LC_3 = \min_{3,j}\{LC_5 - t_{35}\} = \min_{3,j}\{29-4\} = 25;$$

$$LC_2 = \min_{2,j}\{LC_3 - t_{23}; LC_4 - t_{24}\} = \min_{2,j}\{25-7; 23-10\} = \min_{2,j}\{18; 13\} = 13;$$

$$LC_1 = \min_{1,j}\{LC_2 - t_{12}\} = \min_{1,j}\{13-13\} = 0.$$

Critical action limits are defined on conditions 3-5.

Critical action limit 1-2: $ES_2 - ES_1 = LC_2 - LC_1 = t_{12} = 13 - 0 = 13$.

Critical action limit 2-4: $ES_4 - ES_2 = LC_4 - LC_2 = t_{24} = 23 - 13 = 10$.

Critical action limit 4-5: $ES_5 - ES_4 = LC_5 - LC_4 = t_{45} = 29 - 23 = 6$.

Critical action limit 5-6: $ES_6 - ES_5 = LC_6 - LC_5 = t_{56} = 43 - 29 = 14$.

Critical action limit 6-8: $ES_8 - ES_6 = LC_8 - LC_6 = t_{68} = 56 - 43 = 13$.

Critical action limit 8-9: $ES_9 - ES_8 = LC_9 - LC_8 = t_{89} = 99 - 56 = 43$.

Critical action limit 9-10: $ES_{10} - ES_9 = LC_{10} - LC_9 = t_{910} = 114 - 99 = 15$.

The activity network with critical path and time parameters of events is shown in figure 2. The critical path of activity network 1–>2–>4–>5–>6–>8–>9–>10 is represented by red color. Earliest expected event times are represented in squares of pink color. Latest event occurrence times are represented in hexagons of green color. Time of a critical path is $T_{cr} = 114$ days.

Mathematical model optimization of activity times of the activity network looks like

$$\min \leftarrow Z = t^{o}_{910}$$

under restrictions (7)

$$
\begin{cases}
s_{12}+s_{23}+s_{24}+s_{35}+s_{45}+s_{56}+s_{67}+s_{68}+s_{79}+s_{89}+s_{910} \le 15 \\
t^O_{12}-t^H_{12} \ge 7; t^O_{23}-t^H_{23} \ge 4; t^O_{24}-t^H_{24} \ge 6; t^O_{35}-t^H_{35} \ge 2; t^O_{45}-t^H_{45} \ge 4; t^O_{56}-t^H_{56} \ge 8; \\
t^O_{67}-t^H_{67} \ge 5; t^O_{68}-t^H_{68} \ge 9; t^O_{79}-t^H_{79} \ge 25; t^O_{89}-t^H_{89} \ge 31; t^O_{910}-t^H_{910} \ge 9; \\
t^O_{12}-t^H_{12} = 13(1-0{,}01s_{12}); t^O_{23}-t^H_{23} = 7(1-0{,}02s_{23}); t^O_{24}-t^H_{24} = 10(1-0{,}02s_{24}); \\
t^O_{35}-t^H_{35} = 4(1-0{,}03s_{35}); t^O_{45}-t^H_{45} = 6(1-0{,}02s_{45}); t^O_{56}-t^H_{56} = 14(1-0{,}04s_{56}); \\
t^O_{67}-t^H_{67} = 8(1-0{,}02s_{67}); t^O_{68}-t^H_{68} = 13(1-0{,}03s_{68}); t^O_{79}-t^H_{79} = 34(1-0{,}02s_{79}); \\
t^O_{89}-t^H_{89} = 43(1-0{,}02s_{89}); t^O_{910}-t^H_{910} = 15(1-0{,}02s_{910}); \\
t^H_{23} \ge t^O_{12}; t^H_{24} \ge t^O_{12}; t^H_{35} \ge t^O_{23}; t^H_{45} \ge t^O_{24}; t^H_{56} \ge t^O_{35}; t^H_{56} \ge t^O_{45}; t^H_{67} \ge t^O_{56}; t^H_{68} \ge t^O_{56}; \\
t^H_{79} \ge t^O_{67}; t^H_{89} \ge t^O_{68}; t^H_{910} \ge t^O_{79}; t^H_{910} \ge t^O_{89}; t^H_{ij} \ge 0; t^O_{ij} \ge 0; i=\overline{1,n-1};\ j=\overline{2,n}
\end{cases}
$$

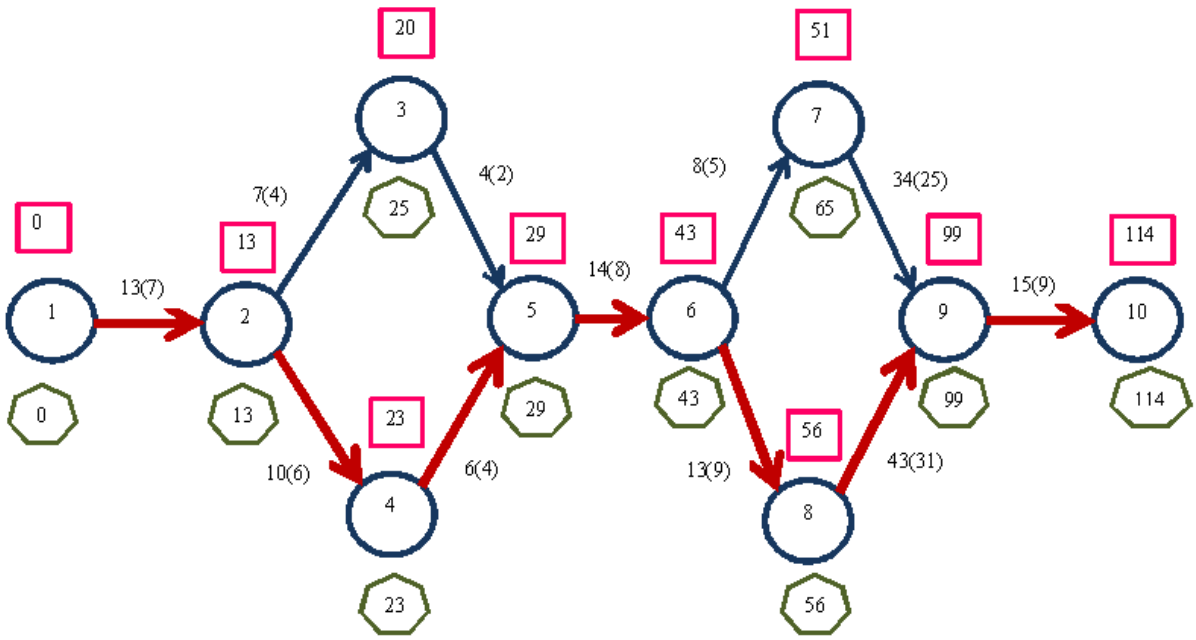

Figure 2. Activity network with critical path

The optimum decision of mathematical model is presented in table 2

Table 2. The optimum decision of problem

Item number	Parameter	Variable	Value	Dual estimation
1	t^O_{12}	x_1	13,0000	0,0000
2	t^O_{23}	x_2	25,0000	0,0000
3	t^H_{23}	x_3	18,0000	0,0000
4	t^O_{24}	x_4	23,0000	0,0000

5	t_{24}^{H}	x_5	13,0000	0,0000
6	t_{35}^{O}	x_6	29,0000	0,0000
7	t_{35}^{H}	x_7	25,0000	0,0000
8	t_{45}^{O}	x_8	29,0000	0,0000
9	t_{45}^{H}	x_9	23,0000	0,0000
10	t_{56}^{O}	x_{10}	42,4140	0,0000
11	t_{56}^{H}	x_{11}	29,0000	0,0000
12	t_{67}^{O}	x_{12}	52,4140	0,0000
13	t_{67}^{H}	x_{13}	44,4140	0,0000
14	t_{68}^{O}	x_{14}	55.4140	0,0000
15	t_{68}^{H}	x_{15}	42,4140	0,0000
16	t_{79}^{O}	x_{16}	86,4140	0,0000
17	t_{79}^{H}	x_{17}	52,4140	0,0000
18	t_{89}^{O}	x_{18}	86,4140	0,0000
19	t_{89}^{H}	x_{19}	55,4140	0,0000
20	t_{910}^{O}	x_{20}	101,4140	0,0000
21	t_{910}^{H}	x_{21}	86,4140	0,0000
22	s_{12}	x_{22}	0,0000	0,4300
23	s_{23}	x_{23}	0,0000	0,5600
24	s_{24}	x_{24}	0,0000	0,3600
25	s_{35}	x_{25}	0,0000	0,5600
26	s_{45}	x_{26}	0,0000	0,4400
2	s_{56}	x_{27}	1,0465	0,0000
28	s_{67}	x_{28}	0,0000	0,5600
29	s_{68}	x_{29}	0,0000	0,1700
30	s_{79}	x_{30}	0,0000	0,5600
31	s_{89}	x_{31}	13,9535	0,0000
32	s_{910}	x_{32}	0,0000	0,2600
Minimum of criterion function $Z = 101{,}414$. Number of iterations 36				

Time of a critical path after optimization of the activity network is $T_{cr} = 101{,}414$ days. Optimized network diagram on time of performance of the activities is resulted in figure 3.

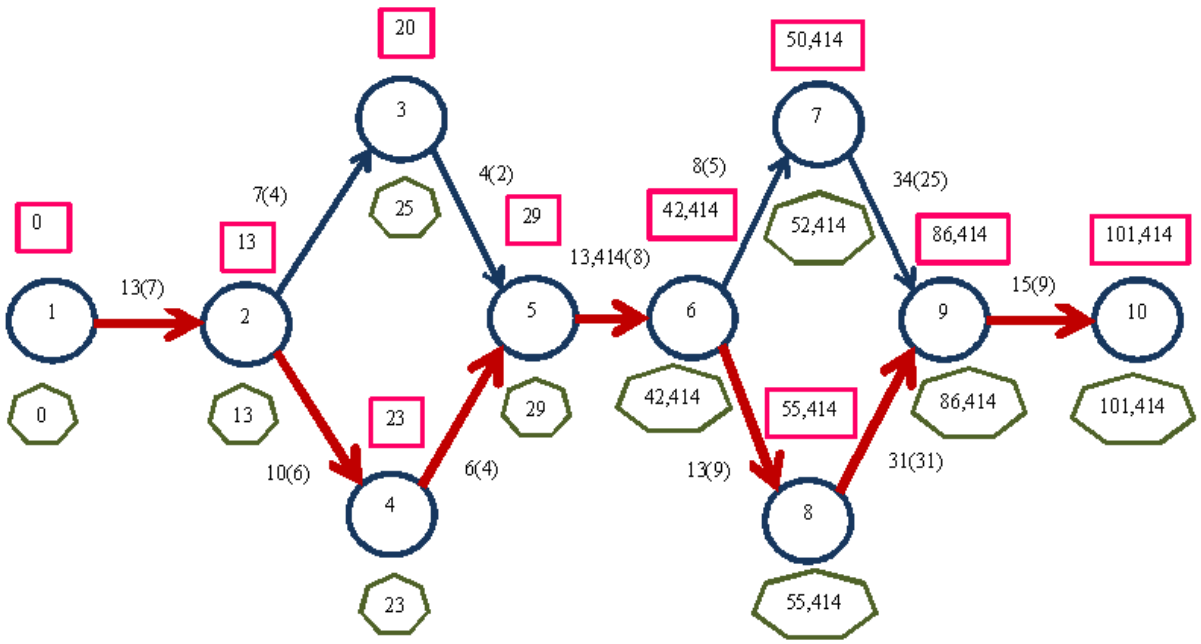

Figure 3. Optimized activity network of information system

To execute a complex of activities for 101,414 days, it is necessary to invest in activity (5; 6) 1,0465 units of resources, in activity (8; 9) 13,9535 units of resources. Time of performance of activity (5;6) is $t_{56}^{O} - t_{56}^{H} = 42{,}414 - 29 = 13{,}414$ days. Time of performance of activity (8;9) is $t_{89}^{O} - t_{89}^{H} = 86{,}414 - 55{,}414 = 31$ days.

5 Results of research

The results of the research allow us to draw the following conclusions.

1. The network model of information system is developed.
2. Time parameters of events of the activity network are calculated.
3. Critical path of network diagram is defined by Kelley-Walker‘s method.
4. The mathematical model of minimization of time of the network diagram is developed.
5. The optimal solution of a problem defined by the linear programming’s method.
6. Application of the received results allows to reduce financial expenses and to raise validity of the made decision at designing information systems of the organizations.
7. The received results can be used in the further researches on the this topic.

Sources

1. BLETHYN S. G., PARKER C. Y. *Designing information systems*. London: Butterwors-Heinemann, 1990. ISBN 978-07-50610-38-4.
2. TAGG R., FREYBERG C. *Designing distributed and cooperative information systems*. London: International Thomson Computer Press, 1997. ISBN 978-18-50321-65-1.
3. GVOZDEVA T. V. *Design of information systems.* Rostov-on-Don: Fenics, 2009. 508 p. ISBN 978-52-22140-75-8.

4. PYATIBRATOV A. P. *Computing systems, networks and telecommunications.* Moscow: Finance and statistics, 2002. 512 p. ISBN 527-9023-01-9.
5. TAHA H. A. *Operations research: an introduction.* Moscow: Publishing house "Williams", 2005. 912 p. ISBN 584-5907-40-3.
6. KOSTEVICH L. S. *Mathematical programming: Information technologies of optimum decisions.* Minsk: New knowledge, 2003. 424 p. ISBN 985-6516-83-8.
7. FU M. C. *Handbook of simulation optimization.* New York: Springer Science and Business Media, 2015. ISBN 978-14-93913-84-8.
8. RADCLIFE B. M., KAWAL D. E., STEPHENSON R. J. *Critical path method.* Boston, Cahners Books, 1972. ISBN 084-3601-03-5.
9. SHAFFER L. R., RITTER J. B., MEYER W. L. *The critical path method.* New York: McGraw-Hill Book Company, 1965. ISBN 978-00-70563-71-1.
10. RADCLIFFE B. M., KAWAL D. M., STEPHENSON R. J. *Critical path method*. Cbi Pub Company, 1967. 292 p. ISBN 978-08-43601-03-9.
11. ARMSTRONG-WRIGHT A. T. *Critical path method: introduction and practice*. Longman group, 1971. ISBN 978-05-82410-41-1.
12. MILLER D. *Critical path: blake and the argument of method*. Duke University Press Books, 1997. ISBN 978-08-22307-92-1.
13. WOODHEAD R.W., ANTIL J. M. *Critical path method in construction practice*. John Wiley & Sons Inc., 1970. ISBN 978-04-71032-46-5.
14. SEMAKHIN A.M. *The Gauss-Jordan's method in modeling of information system.*//Young Scientist USA. Vol. 1 Aubern, 2014, pp. 133 – 142. USA. ISBN 978-13-12132-68-9.
15. SEMAKHIN A. M. *The method of modified Jordan elimination in modelling information systems.* MMK 2015. Masaryk Conference for Ph. D. Students and Young Researchers, Volume VI, december 14-18, 2015. Hradec Kralove, pp. 2284 – 2292. The Czech Republic. ISBN 978-80-87952-12-2.
16. SEMAKHIN A. M. *Nonlinear programming in modeling of information systems*//Bulletin of the Kuzbass state technical University. №1 (113). 2016, pp. 187 – 191. ISBN 5-89070-074-X.
17. SEMAKHIN A. M. The method of Lagrange multipliers in modelling of information systems. MMK 2016. Masaryk Conference for Ph. D. Students and Young Researchers, Volume VII, december 12-16, 2016. Hradec Kralove, pp. 1494 – 1503. The Czech Republic. ISBN 978-80-87952-17-7.
18. SEMAKHIN A. M. *The Quadratic Programming in Modelling of Information Systems.* Proceedings of International Masaryk Conference for Ph. D. Students and Young Researchers MMK 2017, Vol VIII, pp. 1157-1166, Sciemcee, December, 2017. ISBN 978-80-87982-22-1.
19. SEMAKHIN A. M. *Cutting-plane method in modelling of information systems.* Proceedings of the 9th CER Comparative European Research Conference. – International Scientific Conference for PhD Students of EU Countries (CER 2018 28.03. 2018 – 30.03.2018). Volume V, Issue I, Sciemcee Publishing. London, March 2018, pp. 108 – 110. ISBN 978-09-93519-17-8.
20. SEMAKHIN A. M. *The Choice of Optimum Project of Information System of Organization in Conditions of Partial Uncertainty*, Vestnik of Kurgan State University, Выпуск 12. № 2(45). pp. 107 – 109, 2017. ISSN 2222-3347.
21. SEMAKHIN A. M. *Dynamic programming in modelling of information systems.* Proceedings of 10th CER Comparative European Research Conference – International Scientific Conference for PhD Students of EU Countries (CER 2018 29.10.2018 –

31.10.2018). Volume V, Issue II, Sciemcee Publishing. London, November 2018, pp. 98 – 101. ISBN 978-09-93519-19-2.
22. SEMAKHIN A. M. The Kelley-Walker's Method in Modelling Information System, *Young Scientist USA*, Vol. 2, pp. 181 – 186, 2015. ISBN978-13-12959-49-1.
23. SEMAKHIN A. M. Information System Network Model Analyses, *Vestnik of Irkutsk State Technical University*, No. 1(96). pp. 18 – 25, 2015. ISSN 1814-3520.
24. SEMAKHIN A. M. *Network Modelling of Information System in Conditions of Certainty.* Proceedings of International Scientific Conference QUAERE 2018, Vol. VIII, pp. 1369 – 1376, June, 2018. ISBN 978-80-87952-26-9.

Contact

Associate Professor Andrey Semakhin, Ph.D.
Kurgan State University
640020, Sovetskay Street, 63, building 4, Kurgan, Russia.
Tel: 8 (3522) 65-49-84;
Fax (423) 46-22-51
e-mail: semakhinandrew@yandex.ru

PŘÍRODNÍ VĚDY

NATURAL SCIENCES

NUMBER OF PAPERS: 12

POTENCIÁL VYUŽITÍ FYTOMASY Z PŘÍRODOVĚDNĚ VYSOCE HODNOTNÝCH LOKALIT K PRODUKCI BIOPLYNU

POTENTIAL OF PHYTOMASS UTILIZATION FROM NATURALLY HIGHLY VALUABLE LOCALITIES TO BIOGAS PRODUCTION

Jan Šinko, Jakub Muñoz, Sergej Usťak, Roman Honzík

Abstrakt

V této práci byl hodnocen potenciál využití čerstvé fytomasy lučních porostů ze sedmi přírodovědně cenných lokalit v chráněné krajinné oblasti České středohoří z hlediska produkce bioplynu. Vzorky luční fytomasy byly sebrány 18.6.2018. Výnos nadzemní hmoty luční fytomasy v sušině se pohyboval v širokém rozmezí od 4,6 do 15,7 t/ha vzhledem k tomu, že fytomasa pocházela ze stepních, mezofilních i mokřadních lokalit. Obsah sušiny čerstvé fytomasy se pohyboval v rozmezí 28 až 43 %. Obsah spalitelných látek v sušině fytomasy byly v rozmezí 89 až 92 %. Průměrná specifická produkce metanu z rostlinné biomasy se pohybovala od 186 do 234 l/kg sušiny a specifická produkce bioplynu vykazovala hodnoty od 252 do 324 l/kg sušiny, což je více než v případě ruderálních rostlin, ale méně než u cíleně pěstovaných plodin běžně využívaných k produkci bioplynu. Zjištěný průměrný obsah metanu v bioplynu se pohyboval od 54,9 % do 62,5 %.

Klíčová slova: *specifická produkce bioplynu, specifická produkce metanu, cenná přírodní území, fytomasa*

Abstract

In this paper, the potential of using fresh phytomass of meadow stands from seven naturally valuable sites in the protected landscape area of Czech Middle Mountain Area (České středohoří) in terms of biogas production was evaluated. The samples of meadow phytomass were collected on June 18th 2018. The yield of above-ground meadow phytomass in dry matter ranged from 4.6 to 15.7 t/ha because the phytomass came from steppe, mesophilic and wetland localities. The dry matter content of fresh phytomass ranged from 28 to 43 %. The content of volatile substances in phytomass dry matter ranged from 89 to 92 %. The average specific methane production from plant biomass ranged from 186 to 234 l/kg dry matter and the specific biogas production ranged from 252 to 324 l/kg dry matter, which is more than ruderal plants, but less than those normally used to produce biogas. The average methane content found in biogas ranged from 54.9 % to 62.5 %.

Key words: *specific biogas production, specific methane production, naturally valuable sites, phytomass*

1. ÚVOD

Většina přírodovědně cenných lokalit vyžaduje ve středoevropských podmínkách pravidelnou údržbu. V případě luk a mokřadů se jedná především o kosení a následný nutný odvoz fytomasy mimo kosené území. Problémem však je, že pro tuto fytomasu není zpravidla praktické využití a pouze se většinou skladuje na jiném místě. Jednou z možností řešení tohoto problému je využívání této fytomasy pro produkci bioplynu. Tato problematika dosud nebyla řešena a proto byl prováděn tento výzkum, kde byly porovnávány různé přírodovědně cenné lokality. Význam tohoto způsobu využití podtrhuje i fakt, že nejvhodnější a nejčastější

energetické využití trvalých travních porostů je právě produkce bioplynu (Prochnow et al. 2009). Obecně má travní biomasa příznivé vlastnosti vstupního substrátu z důvodu velkého množství organické hmoty, víceméně příznivého poměru uhlíku (C) k dusíku (N) a malého množství popelovin (Frydrich et al. 2012).

Substrát pro biozplyňování by měl obsahovat lehce rozložitelné organické látky s nízkým obsahem popelovin. Maximální obsah sušiny pro tento proces je 50 %, minimální 5 %, lépe však alespoň 25 %. Optimální pH substrátu při vstupu do procesu je 7–7,5. Optimální poměr C:N pro tuhé substráty je 25–30:1. Za kritický je považován poměr C:N nižší než 12 (Váňa a Usťak, 2013). Pro biozplyňování jsou tedy vhodnější rostliny s vyšším obsahem dusíku (Švarc, 2013). Ačkoliv obsah dusíku v rostlinách nelze v případě chráněných území ovlivnit hnojením, častým problémem těchto lokalit bývá právě jejich nadměrné zatížení živinami (včetně dusíku) z okolí. Právě takto ohrožené lokality by mohly být velice perspektivním zdrojem pro bioplyn. Dostačující poměr C:N:P je 100:1:0,2. Vedle těchto makroprvků je žádoucí i přítomnost mikroprvků, především sodíku, draslíku, vápníku, hořčíku, železa, síry, niklu, kobaltu, selenu a wolframu (Váňa a Usťak, 2013).

Z poměru C:N je tedy zřejmé, že k produkci bioplynu je především významný obsah dusíkatých látek, dále tuků (Amon et al. 2013), které mají největší výtěžnost bioplynu a metanu ze všech substrátů (Váňa a Usťak, 2013) a vlákniny a škrobů, které jsou živným substrátem pro mikroorganismy. Zvýšený obsah vlákniny ale působí negativně na tvorbu metanu (Amon et al. 2013). Významnou nevýhodou travní hmoty z hlediska jejího využití na produkci bioplynu je také vysoký obsah cukrů lehce přeměnitelných na kyseliny, kdy hrozí riziko nadměrného okyselování. Nicméně při kofermentaci s chlévskou mrvou nebo kejdou, což se běžně provádí, by měla být zajištěna stabilita procesu. Při kofermentaci s kejdou navíc travní hmota snižuje nepříznivé účinky amoniaku. Další výhodou využití trávy na produkci bioplynu je menší množství sirovodíku oproti bioplynu z prasečí kejdy (Švarc, 2007).

Fytomasa by měla poskytovat nejen vysoký výnos bioplynu a metanu, ale také čerstvé hmoty a sušiny. Výnos čerstvé hmoty a sušiny může být však v případě chráněných území na jednotlivých lokalitách značně rozdílný v důsledku např. odlišného klimatu, půdních podmínek a termínu sklizně. Na druhou stranu některé volně se vyskytující druhy mohou dávat poměrně vysoký výnos i bez použití hnojení. Nejdůležitějším parametrem, který lze ovlivnit je tedy v případě cenných přírodovědných lokalit termín seče, i když i ten se vždy odvíjí od požadavků ochrany pírody.

Sklizeň by měla být provedena dříve, než se začne zvyšovat množství v anaerobních podmínkách obtížně rozložitelného ligninu a hemicelulózy a zároveň se snižovat množství tzv. hrubých proteinů a hrubých tuků (Prochnow et al. 2009). Aby efektivní anaerobní digesce u travní siláže mohla probíhat, musí být rozpustnost ligninu nejméně 31 % (Xie et al. 2015). Kromě doby a metody sklizně však může produkci metanu významně ovlivnit i způsob obhospodařování a také podmínky pěstování, především nadmořská výška. Např. u intenzivně obhospodařovaných luk byl pozorován vyšší výtěžek metanu v porovnání s loukami v horských oblastech při stejném počtu sečí.

Záměrem této práce je poukázat na možnosti využití fytomasy z různých přírodovědně cenných území, kde je nutné sklízet bylinnou fytomasu. Tato fytomasa musí být podle zákona odstraněna. Většinou však pro ní není další využití a stává se tak odpadem. Její využívání k výrobě bioplynu se tak jeví jako velmi výhodné, protože náklady na její získání jsou v podstatě nulové (nulové výrobní náklady). Jedinými případnými výdaji jsou zde náklady na manipulaci s materiálem uvnitř bioplynové stanice (sklizeň, sběr a dopravu do bioplynové stanice zajišťuje firma provádějící údržbu přírodovědně cenných lokalit).

2. MATERIÁL A METODY

2.1 Obecný popis lokalit, odběr vzorků

Na jaře 2018 byl získán seznam některých přírodovědně cenných lokalit v chráněné krajinné oblasti (CHKO) České středohoří (včetně fytocenologických snímků některých lokalit z minulých let), kde byla prováděna jejich údržba a z nich byl proveden výběr vhodných lokalit k odběru vzorků. Pro výzkum byly vybrány následující lokality: Bílé stráně Malíč u obce Knobloška (dále označována jako Bílé stráně Malíč), které jsou součástí Evropsky významné lokality (EVL), Bílé stráně u Litoměřic, louka mezi Lipskou horou a silnicí mezi obcemi Lhota a Mrsklesy (dále označována jako louka pod Lipskou horou), Bílé stráně pod Radobýlem, vlhká louka na území bývalé obce Hetov (dále označována jako louka Hetov), stepní část přírodní památky (PP) Lužické šipáky (dále označována jako Lužické šipáky), mokřina u národní přírodní památky (NPP) Kamenná slunce (dále označována jako mokřina u Kamenných sluncí) a louka v sadu v těsné blízkosti přírodní rezervace (PR) Kalvárie (dále označovaná jako louka u Kalvárie). Poslední zmíněná lokalita je součástí EVL Porta Bohemica. Na těchto lokalitách byla na několika náhodně zvolených místech odebrána nadzemní fytomasa z 1 m^2 a zvážena. Poté byla převezena na pracoviště v Chomutově, kde bylo provedeno stanovení sušiny, spalitelných látek a popele. Část vzorků byla usušena z důvodu určení výnosu suché hmoty.

Všechny lokality, stejně jako celé České středohoří patří z obecného klimatologického hlediska do mírně teplé oblasti, kde je průměrná červencová teplota vzduchu 16 až 18 °C a lednová -3 až -7 °C. Počet letních dnů zde bývá 20 až 50, zatímco mrazových 110 až 160. Průměrná hodnota ročního globálního záření je 420 kJ/cm^2 (Bártová et al. 1999). Ve skutečnosti však bývají v Českém středohoří klimatické podmínky velice variabilní, což je způsobeno utvářením a členitostí terénu, zejména výškovým a svažitostí, a orientacím svahů vůči světovým stranám. Např. zejména jižně a severně exponované svahy přijímají rozdílné množství světla, tepla a srážek. Dále se zde silně projevují např. výrazné změny fyzikálních veličin na krátké vzdálenosti a teplotní inverze. Množství srážek se obecně ve sledované oblasti pohybuje průměrně od 450 mm do 600 mm (Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky, http://ceskestredohori.ochranaprirody.cz/charakteristika-oblasti/klimaticke-pomery/). Nicméně pro lokality, kde byl prováděn odběr, je typické množství srážek v průměru 400 mm (Kyselka, 2014). V tomto na srážky výrazně chudém roce byly srážky na uvedených lokalitách nižší. Počet dnů se sněžením tvoří v CHKO České středohoří 40 % z celkové srážkové činnosti. Z geomorfologického hlediska patří všechny lokality do provincie Česká vysočina, soustavy Krušnohorské, oblasti Podkrušnohorské, celku České středohoří a podcelku Milešovické středohoří. Typickými horninami Českého středohoří jsou čediče a půdami kambizemě eutrofní a jejich kombinace s kambizeměmi a pelozeměmi ze svahovin a slínů (Bártová et al. 1999).

2.2 Bližší popis lokalit odběru luční fytomasy

Bílé stráně Malíč u obce Knobloška

Zeměpisná lokalizace odpovídá přibližně souřadnicím 50°32'25.431 zeměpisné šířky a 14°5'9.674" zeměpisné délky (Hamerský 2018, osobní sdělení). Jedná se o louky na třech prudkých svazích se západní expozicí nacházející se u obce Knobloška. Vrchol těchto kopců se nachází v nadmořské výšce 331 m n. m. Z geologického hlediska se jedná jako u všech bílých strání o výchozy slínovců a jílovitých vápenců pokryté zvětralinami a kamenitými půdami bohaté na karbonáty (Evropsky významné lokality, 2018). Půdy bílých strání jsou těžké jílovité. Botanicky se dá zde nacházející ekosystém charakterizovat jako stepní trávník (Bátrová et al. 1999).

Louka pod Lipskou horou
Lokalita se přibližně nachází na souřadnicích 50°30'25.466" severní šířky a 13°54'50.669" západní délky (Hamerský 2018, osobní sdělení). Jedná se o luční stráň u jižního úpatí Lipské hory a nad silnicí spojující obce Lhota a Mrsklesy. Tato lokalita je řazena k fenoménu bílých strání. Jednotná botanická charakteristika této lokality je obtížná, protože se zde nacházejí druhy charakteristické jak pro stepní trávníky, tak pro sušší až mezofilní louky a vzácně i druhy vlhkomilné. Typický je však spíše výskyt teplomilných druhů (Kyselka, 2004).

Bílé stráně pod Radobýlem
Jedná se o západní výhřevné svahy při úpatí vrcholu Radobýl se zbytky starých vinic a sadů (Agentura ochrany a přírody České republiky, http://www.ochranaprirody.cz/pece-o-prirodu-a-krajinu/programy-eu/life/life-ceske-stredohori/projektove-lokality/nk-bile-strane-pod-radobylem). Geologicko pedologická charakteristika je obdobná jako u lokality Bílé stráně u Malíče. Odběr vzorků byl proveden na ploše, kde byly na jaře 2018 odstraňovány dřeviny. Zjednodušeně se z botanického hlediska dá zdejší ekosystém charakterizovat jako stepní trávník. Tato plocha odpovídá zeměpisným souřadnicím cca 50°32'1.815" severní šířky a 14°5'27.412" západní délky (Hamerský 2018, osobní sdělení).

Louka Hetov
Jedná se o tzv. babinskou orchidejovou louku, což je název pro v České středohoří již téměř zaniklé mokré, mezofilní i sušší druhově bohaté louky (Bártová et al. 1999). Konkrétní sledovaná louka zahrnuje všechny tyto stanoviště s druhy vyskytující se na odpovídajících stanovištích. Zvláště v letošním suchém létě docházelo k ústupu vody a většímu šíření i mezofilních i suchomilnějších rostlin. Louka se nachází přibližně na 50°31'1.125" severní šířky a 13°50'21.863" západní délky u silnice vedoucí z obce Mukov na křižovatku mezi obcemi Razice a Štěpánov. Z rostlin typických pro tento typ lokalit byl na této lokalitě nalezen na jaře 2018 např. upolín nejvyšší (*Trifolium altissimus* Crantz), prstnatec májový (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F. Hunt & Summerh) nebo blatouch bahenní (*Caltha palustris* L.).

Stepní část PP Lužické šipáky
Jedná se o část svahu pokrytou stepní vegetací v PP Lužické šipáky. Toto chráněné území se nachází na zeměpisných souřadnicích 50°29'19" severní šířky a 13°45'33" západní délky. Spodní část stráně se nachází u silnice za obcí Lužice u Mostu (celé území leží v katastrálním území této obce), která dále pokračuje do obce Dobrčice. Svah má převládající západní orientaci a nachází se v nadmořské výšce 273 až 342 m. Geologickým podkladem jsou čedičové horniny a křídové sedimenty. Půdy zde se vyskytující jsou bohaté na jílové minerály. Pro stepní části lokality je typický výskyt teplo a suchomilných rostlin (Bártová et al. 1999).

Mokřina u Kamenných sluncí
Lokalita se nachází mezi bezlesým pahorkem tvořící NPP Kamenná slunce a silnicí spojující obce Hnojnice (hodnocená lokalita náleží do katastrálního území této obce) a Koštice. Leží ve výšce cca 244 m n. m. Nachází se přibližně na 50°26'0.012" severní šířky a 13°53'9.339" západní délky. Mokřina byla v době odběru fytomasy tvořena především rákosem obecným (*Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud), okolo kterého se často oplétal svlačec rolní (*Convolvulus arvensis* L.). Další druhy se v rákosině vyskytovaly jen ojediněle. Jednalo se např. o kuklík městký (*Geum urbanum* L.).

Louka u Kalvárie
Jedná se o mezofilní až suchou louku v sadu na pravém břehu Labe v těsné blízkosti PR Kalvárie. Lokalita se nachází od této přírodní rezervace po proudu Labe, směrem k obci

Libochovany. Louka se nachází na prudkém svahu. Zeměpisné souřadnice místa přibližně odpovídají 50°32'53.677" severní šířky a 14°2'58.263" západní délky (Hamerský 2018, osobní sdělení). Z geologického hlediska se jedná o část krystalinika České brány a Opárenského údolí (Bártová et al. 1999). Nejčastější horninou zde tedy není čedič jako na většině Českého středohoří, ale amfibolity a svory s vysokým obsahem muskovitu (Svoboda, 2017).

2.3 Biozplyňování luční fytomasy

Produkce bioplynu byla zajišťována ve speciálně upravené laboratoři pro tento účel. Zařízení pro výzkum produkce bioplynu typu tzv. batch (šaržové) je rozděleno do šesti van a je propojeno s míchací jednotkou, která je poháněna elektromotorem. V každé vaně je v době fermentační zkoušky umístěno osm sklenic ve vodě o teplotě 36–38 °C. Aby se zabránilo kolísání teploty, byly vany zakryty fólií. Princip zařízení je takový, že vznikající bioplyn vystupuje ze sklenic hadičkami do odměrného válce naplněného vodou, kde je měřeno množství bioplynu.

Z provozních důvodů mohla být využita k řešení tohoto pokusu pouze polovina zařízení (tj. tři vany). V každé vaně, kde byly fermentovány vzorky, bylo vždy sedm sklenic s fytomasou a inokulem a jeden kontrolní vzorek bez fytomasy.

Inokulum bylo získáno ze zemědělské bioplynové stanice v obci Vyškov (okres Louny) a naředěno vodou v poměru 2:1. Digestát byl před naředěním vodou proset síty, aby se odstranily pevné části a zefektivnila se tak fermentace. Takto připravený digestát se nechal jeden den stát v barelu, rovněž pro zlepšení fermentace. Před navážením digestátu do sklenic byl digestát důkladně promíchán. Poté bylo do každé sklenice naváženo 1430 g inokula a do 21 sklenic přidáno 70 g fytomasy nastříhané na kousky cca 0,5 cm.

Fytomasa byla pomocí tyčinky důkladně promíchána s inokulem a sklenice umístěny do van a propojeny gumovou hadičkou s odměrným válcem. Ve třech sklenicích byl vždy vzorek ze stejné lokality. Po založení pokusu bylo zapnuto čerpadlo. Míchání bylo zajištěno automaticky pomocí časovače, 15 minut každé dvě hodiny. Byl zaznamenáván objem bioplynu a procentuální zastoupení metanu, oxidu uhličitého a kyslíku pomocí automatického analyzátoru BioGas (výrobce Geotechnical, země původu Velká Británie). Tento přístroj měří metan a oxid uhličitý na základě infračervené absorpce. Kyslík je měřen prostřednictvím vnitřní elektrochemické cely. Před a po měření byl přístroj čištěn pomocí vzduchu po dobu nejméně třiceti sekund (automaticky provádí přístroj). Vzniklý bioplyn byl do přístroje vháněn pomocí automatické pumpy přes hadici, tak dlouho až došlo k ustálení hodnot na displeji. Z důvodu zajištění dostatečného množství, byly jednotlivé složky bioplynu měřeny jen tehdy, pokud byla jeho produkce nejméně 1,3 l.

Pokus trval od 26.9 do 24. 10. 2018 tj. 28 dní. Při ukončení pokusu (25.10. 2018) byly sklenice odpojeny a zváženy na digitální váze Kern. Část obsahu (cca 0,5 l) sklenic byla po promíchání přelita do půllitrových plastových sklenic. V tomto obsahu byla zjišťována sušina a spalitelné látky.

3. VÝSLEDKY A DISKUZE

3.1 Výnos luční fytomasy a její fyzikálně chemické vlastnosti

Sebrané vzorky fytomasy byly roztříděny na jednotlivé druhy, spočítány a následně bylo určeno jejich hmotnostní procentuální zastoupení. Základní druhové zastoupení rostlin ze vzorků z jednotlivých lokalit je uvedeno v tabulce č.1.

Tabulka 1. Základní druhové složení vzorků fytomasy z hodnocených lokalit

Lokalita	Typ lokality	Základní druhové složení vzorků fytomasy
Bílé stráně Malíč	Stepní	63 % *Arrhenatherum elatius*,10 % *Trifolium dubium*, 9 %

	távník	*Melilotus officinalis,* 7 % *Fallopia convolvulus,* 1 % *Dactylis glomerata,* 1 % *Achillea millefolium,* 1 % *Falcaria vulgaris*
Louka pod Lipskou horou	Mezofilní až suchá louka	59 % *Bromus erectus,* 8 % *Astragalus glycyphyllos, 7 % Arrhenatherum elatius,* 4 % *Agrimonia eupatoria,* 4 % *Galium verum, 2 % Cirsium acaule, 3 % Polygala comosa, 3 % Lotus maritimus, 2 % Lotus corniculatus, 1 % Galium mollugo, 1 % Plantago media*
Bílé stráně pod Radobýlem	Stepní trávník	39 % *Arrhenatherum elatius,* 37 % *Bromus erectus,* 8 % *Vicia tenuifolia,* 3 % *Melilotus officinalis,*3 % *Lathyrus pratensis,*3 % *Lotus corniculatus,* 3 % *Trifolium medium, 2 % Agrimonia eupatoria, 1 % Achillea millefolium 0,5 % Galium verum*
Louka Hetov	Vlhká louka	38 % *Puccinellia distans,* 35 % *Dactylis glomerata* 23 % *Juncus inflexus,* 2 % *Alopecurus pratensis* 2 % *Cirsium oleraceum*
Lužické šipáky	Step	62 % *Arrhenatherum elatius,* 15 %*Trifolium dubium,* 13 % *Agrimonia eupatoria,* 4 % *Pyrethrum corymbosum, 2 % Achillea millefolium 2 % Fragaria viridis, 2 % Eryngium campestre*
Mokřina u Kamenných sluncí	Mokřina	75 % *Phragmites australis,* 22 % *Convolvulus arvensis,* 3 % *Geum urbanum L.*
Louka u Kalvárie	Mezofilní až sušší louka	50 % *Calamagrostis epigejos,* 27 % *Vicia cracca,* 17 % *Dactylis glomerata,* 5 % *Arrhenatherum elatius,* 2 % *Galium odoratum*

Část vzorků byla usušena a ze zjištěné hmotnosti byl vypočítán průměrný výnos z jednotlivých lokalit, který je uveden v tabulce č. 2. Čerstvá fytomasa byla analyzována na obsah sušiny, spalitelných látek a popele. Hodnoty těchto parametrů jsou uvedeny v tabulce č.2.

Tabulka 2. Výnos fytomasy z jednotlivých lokalit a její fyzikálně chemické vlastnosti

Lokalita	Typ lokality	Průměrný výnos suché fytomasy (t/ha)	Sušina [%]	Spalitelné látky [%]	Popel [%]
Bílé stráně Malíč	Stepní távník	4,6	42,65	92,63	7,37
Louka pod Lipskou horou	Mezofilní až suchá louka	5,2	36,53	90,14	9,86
Bílé stráně pod Radobýlem	Stepní trávník	5,6	42,30	91,31	8,69
Louka Hetov	Vlhká louka	15,7	27,98	89,94	10,06
Lužické šipáky	Step	6,1	39,18	90,92	9,08
Mokřina u Kamenných sluncí	Mokřina	11,5	31,11	91,49	8,51
Louka u Kalvárie	Mezofilní až sušší louka	4,9	43,86	92,34	7,66

Zjištěné výnosy všech lokalit jsou v rozmezí výnosů docilovaných z trvalých travních porostů v Česku tj. 2 až 16 t/ha (Leština, 2011). U lokalit Bílé stráně Malíč, Bílé stráně pod

Radobýlem a stepní část Lužické šipáky byl nejhojnějším druhem ovsík vyvýšený (*Arrhenatherum eletius* (L.) Beauv.ex J. et C.Presl). Pěstované monokultury tohoto druhu dosahují výnosů průměru 7 až 9 t/ha (Petříková, 1999). Výnos však může být u této rostliny i výrazně vyšší a to i přes 15 t/ha (Nerušil, 2016). Výnos z lokalit, kde převažoval tento druh, byl menší než 7 t/ha. To je způsobeno jednak charakterem těchto lokalit, kde druhy rostou řídce. Např. Hamerský (2018) zaznamenal při fytocenologickém snímkování bílých strání v roce 2017 pokryvnost rostlin jen cca 50 %. Dále má na malý výnos fytomasy těchto lokalit vliv mj. teplé klima a malé množství srážek, což omezuje tvorbu biomasy. Neobvyklé zde nejsou ani zakrslé formy rostlin. Navíc byl tento rok výrazně suchý. Dále není na těchto lokalitách možné provádět pěstitelská opatření, která by vedla ke zvýšení biomasy. Výnos mokřiny u Kamenných sluncí, který byla tvořena především rákosem obecným (*Phragmites australis* ((Cav.) Trin. ex Steud.) se nacházel v typickém rozmezí výnosu, jaká tato rostlina vytváří tj. 10 až 15 t/ha (Petříková, 1999). Do jisté míry podobným tématem se zabýval Mertl (2014), který se zabýval možností produkce bioplynu z ruderálních stanovišť poblíž Chomutova. Na těchto lokalitách byl průměrný výnos 14,6 t/ha, tedy obdobně jako na lokalitách s nejvyšším výnosem v této studii.
Sušina fytomasy byla nejmenší u mokřadních lokalit louka Hetov (27,98 %) a Kamenná slunce, a největší u lokality Kalvárie 43,86 %. Zjištěné hodnoty sušiny umožňují, aby byla fytomasa anaerobně rozkládána. Obsah spalitelných látek byl u fytomasy ze všech lokalit vysoký a tedy příznivý pro dobrý průběh anaerobní digesce (nejvyšší u lokality Malíč 92,63 % a nejmenší u lokality louka Hetov 89,94 %). Obsah popele, jehož vyšší množství naopak znesnadňuje průběh anaerobní digesce, byl tedy u všech lokalit nízký.

3.2 Specifická produkce metanu a bioplynu z fytomasy

Vzorky fytomasy byly podrobeny laboratorním testům na biozplyňování. Na základě těchto testů pak byla zjištěna specifická produkce (neboli výtěžnost) metanu a bioplynu z fytomasy jednotlivých lokalit. Výsledky jsou uvedeny v tabulce č. 3.

Tabulka 3. Specifická produkce metanu a bioplynu z fytomasy jednotlivých lokalit, průměrné hodnoty ze 3 opakování

Lokalita	Specifická produkce bioplynu [l/kg sušiny]	Obsah metanu v bioplynu [%]	Specifická produkce metanu [l/kg sušiny]
Bílé stráně Malíč	325	61,3	234
louka pod Lipskou horou	301	51,7	206
Bílé stráně pod Radobýlem	273	57,9	192
louka Hetov	304	62,5	221
Lužické šipáky	274	52,5	186
Mokřina u Kamenných sluncí	252	55,1	174
Louka u Kalvárie	287	54,9	198

Průměrná specifická produkce metanu se pohybovala od 186 l/kg sušiny fytomasy sklizené u Lužických šipáků do 234 l/kg na lokalitě Malíč. Průměrný obsah metanu v bioplynu byl zjištěn od 54,9 % (louka u Kalvárie) do 62,5 % (louka Hetov). Za nejlepší lze tedy z hlediska specifické produkce metanu hodnotit lokality Malíč a Hetov, u nichž byly zjištěny nejvyšší a podobné hodnoty specifické produkce metanu jak v l/kg sušiny, tak procentuálního obsahu v bioplynu. Průměrný procentuální obsah metanu v bioplynu víceméně odpovídá rozsahu, v

jakém se pohybuje procentuální obsah metanu u bioplynu vyráběného z čerstvé hmoty rostlin vhodných k biozplyňování, který se pohybuje v rozmezí 52 až 65 % (Pastorek et al. 2004). Vzhledem k tomu, že u žádné lokality nedošlo k poklesu metanu pod 50 %, lze fytomasu z těchto lokalit hodnotit příznivě z hlediska procentuálního obsahu metanu v bioplynu. Protože se touto problematikou dosud nikdo nezabýval je možné provést jen srovnání s pracemi do určité míry podobné tomuto tématu. Např. Mertl (2014) zkoumal možnosti využití ruderálních porostů k produkci bioplynu. U vzorků sebraných ve stejné době jako v této studii Mertl (2014) zjistil mnohem větší variabilitu a výrazně nižší průměrnou koncentraci metanu od 3,6 do 28,6 %. Toto období odpovídalo v případě trav době květu. Letošní rok byl však velmi teplý a slunečný a většina trav již byla v této době po odkvětu. Proto z hlediska srovnání jsou vhodnější vzorky, které Mertl (2014) odebral až v době dozrávání semen. V této době byl zjištěn překvapivě příznivější průměrný procentní obsah metanu (17,9 až 52,8 %) i když stále nižší a variabilnější než v této studii. Také celková výtěžnost metanu byla v práci Mertla (2014) v této době nižší a pohybovala se od 44,6 do 162,3 l/kg sušiny.

Dalším faktorem, který může mít vliv na výnos metanu u přírodovědně cenných lokalit je počet sečí. Vyšší produkce metanu se dosáhne při vícesečném hospodaření, ale pravděpodobně jen pokud se aplikují tři seče. U čtvrté seče, byl totiž pozorován jen malý podíl na celkovém množství ročního specifického výtěžku metanu (Prochnow et al. 2009). Při údržbě přírodovědně cenných lokalit je většinou provedena jedna seč za rok, pouze někdy dvě.V každém případě zcela konkrétní optimální management, který by zaručoval vysoký výnos bioplynu a metanu nemůže být definován ani u běžně obhospodařovaných trvalých travních porostů (Prochnow et al. 2009) a tím méně i v případě chráněných území, kde navíc musí management vždy probíhat podle zájmu ochrany přírody. Využití této fytomasy k produkci bioplynu lze však považovat za výhodnou, protože hlavní tok biomasy a energie bude zajištěn jinou plodinou.

V případě trav, které bývají většinou dominantní složkou nelesních přírodovědně cenných území se výnos bioplynu pohybuje ve velice širokém rozmezí od 80 do 860 l/kg sušiny fytomasy (Nekrošius et al. 2014). Hodnoty zjištěné v této studii tedy leží uvnitř tohoto rozmezí. U zemědělských využívaných trvalých travních porostů se přírodovědným územím nejvíce blíží ty, které jsou extenzivně využívané. U nich Baserga a Egger (1997) zjistili produkci bioplynu 500 až 600 l/kg organické sušiny, zatímco v případě intenzivního využití to bylo 700 až 720 l/kg organické sušiny. Obecně je uváděn u travní fytomasy nejvyšší výnos bioplynu v případě čerstvé hmoty (640 l/kg organické sušiny) a nejnižší v případě sena (546 l/kg organické sušiny) (Pastorek et al. 2004). Proto z hlediska produkce bioplynu se jeví jako lepší možnost odvážet do bioplynové stanice čerstvou fytomasu než seno. Nicméně některé úpravy fytomasy by mohly vést k lepší produkci metanu a bioplynu. Např. sušením dosáhnout vyšší hodnoty sušiny tj. 30–40 % (Amon et al. 203). Typickým způsobem úpravy fytomasy vedoucí k dosažení vyšší produkce bioplynu a metanu je pak silážování. U siláže obecně platí, že větší rozmělnění povede k většímu výtěžku metanu. Pro optimální produkci metanu je žádoucí, aby byla délka řezanky do 8 mm. Nicméně rozdrcení je žádoucí provádět jen tehdy, pokud produkce metanu a energie bude větší než energie spojená s úpravou vstupní suroviny. V případě fytomasy z chráněných území by bylo asi nejsnadnější silážování nebo senážování v balících (fóliích). Důležitou podmínkou siláže určené k produkci bioplynu (i ke krmení) je zachování anaerobního charakteru procesu (Prochnow et al. 2009). Např. Baserga a Egger (1997) zjistili okamžitě po otevření silážovacího vaku výnos bioplynu 500 l/kg, zatímco po pěti dnech už jen 370 l/kg a po třiceti 250 l/kg. Tyto výnosy bioplynu jsou vztaženy na organickou sušinu. Výnos bioplynu v případě siláže z trav je 551 až 617 l/kg organické sušiny (Pastorek et al. 2004). Podle Švarce (2007) je možné z jedné tuny čerstvé trávy nebo travní senáže získat 70 000 až 150 000 litrů bioplynu a z 1 kg organické sušiny lze získat 400–700 l bioplynu. Jako průměrný roční výnos čerstvé hmoty se uvádí 28 t/ha/rok, což

znamená, že z 1 ha travního porostu lze získat výnos energie 2500 kWh. V případě přírodovědně cenných lokalit, zvláště těch, které se nacházejí na sušších místech, jsou výnosy čerstvé hmoty i z důvodu nižšího počtu sečí zpravidla nižší a tedy i výnos energie bude nižší.
Na základě těchto srovnání by se tedy dalo předpokládat, že fytomasa z vysoce hodnotných přírodních lokalit je z hlediska specifické produkce metanu vhodnější než ruderální porosty a z hlediska průměrné koncentrace metanu v bioplynu je srovnatelná s většinou rostlin vhodných k biozplyňování s výjimkou kukuřice.
Zjištěný průměrný obsah metanu v l/kg sušiny nebo organické sušiny je však většinou menší než bývá u čerstvé hmoty cíleně pěstovaných plodin využívaných k výrobě bioplynu, včetně některých trav (Pastorek et al. 2004). Rovněž jiné domácí (např. Švarc, 2007) i zahraniční údaje (např. Prochnow et al. 2009) vztahující se k výnosu metanu a bioplynu z čerstvé hmoty travní fytomasy udávají většinou větší výnos metanu a bioplynu. Nicméně v těchto případech byly většinou prováděny pěstitelské opatření jako je např. hnojení apod., které mají vliv na výnos biomasy a výtěžnost bioplynu a metanu.

4. ZÁVĚR

Na základě zjištění v této práci se dá předpokládat, že fytomasa ze zkoumaných vysoce hodnotných přírodovědných lokalit může poskytovat hodnotnou přídavnou surovinu pro produkci metanu v případě kofermenace např. s kejdou nebo chlévským hnojem, pokud sklizeň nebude provedena ve výrazně pozdějším období než v polovině června, respektive po období dozrávání semen u trav. Význam této sklizené fytomasy spočívá především v levnosti oproti pěstovaným rostlinám (nulové výrobní náklady). Praktické využití této fytomasy by tedy mohlo být jako levný doplňek zemědělských bioplynových stanic, kde vstupní surovinou je téměř vždy kukuřičná siláž často spolu např. s kejdou, hnojem skotu, travní senáží apod. Také by se mohla využívat i jako doplněk bioplynových stanic zpracovávající odpady. Jejich počet je však oproti zemědělským bioplynovým stanicím na našem území minimální.
Možnosti využití fytomasy z bylinných porostů různých přírodovědně cenných lokalit jako doplňkový substrát pro bioplynové stanice je velmi perspektivní způsob využití sklizené fytomasy, kterou je nutné z lokalit odvézt. Velmi výhodné je, že na rozdíl od ostatních plodin využitelných k produkci bioplynu jsou její náklady na vypěstování nulové. Je tedy pravděpodobné, že energetický doplňkový zisk u bioplynové stanice by dostatečně mohl pokrýt náklady na manipulaci v rámci bioplynové stanice.

Tento příspěvek byl finančně podpořen projektem MZe ČR – RO 0418

Použitá literatura

1. AGENTURA OCHRANY PŘÍRODY A KRAJINY ČESKÉ REPUBLIKY. Regionální pracoviště správa CHKO České středohoří [online]. [cit.2018-11-30]. Dostupné z: http://ceskestredohori.ochranaprirody.cz/ charakteristika-oblasti/klim aticke-pomery.
2. AGENTURA OCHRANY PŘÍRODY A KRAJINY ČESKÉ REPUBLIKY. Life České středohoří. NK Bílé stráně pod Radobýlem [online]. [cit.2018-11-30]. Dostupné z: http://www.ochranaprirody.cz/pece-o-prirodu-a-krajinu/programy-eu/life/life-ceske-stredohori/projektove-lokality/nk-bile-strane-pod-radobylem.
3. ALLEN, E., WALL, D.W., HERMANN C., MUCHY J.D. A detailed assessment of ressource of biomethane from first, second and third generation substrates. Renewable Energy. 2016, č. 87, s. 656–665.
4. AMON, T., ROTH, G.U., DÖHLER, H., NIEBAUM, A., AMON, B., MUŇOZ, J. *Atlas evropských surovin pro výrobu bioplynu*. In: Třináctý, eds: Hodnocení krmiv pro dojnice a bioplynové stanice. Pohořelice: Agro Digest s.r.o., 2013. 592 s. ISBN

978-80-260-2514-6.
5. BASERGA, U., EGGER, K. *Vergärung von Energiegras zur Biogasgewinnung*. Eidgen: Infoenergie, 1997.
6. BÁRTOVÁ, Z., BAUER, P. BENDA, P., BERGHAUEROVÁ, R., CVRKOVÁ, M., CHVÁTAL, P., FARSKÝ, I., HAMERSKÝ, R., HENTSCHELOVÁ, H., HONCŮ M., KINSKÝ, J., KOŠNER, M., KUBÁT, K., KUNC, K., KUNCOVÁ, J., MORAVEC, P., MOTLÍK, M., ONDRÁČEK, Č., RICHTEROVÁ, D., ROBKOVÁ D., VELÍMSKÝ, T., VONDRÁČEK, J., VLAČIHA, V., VOŽENÍLEK, P., VÝBORNÁ, J. *Ústecko. Chráněná území ČR I*. 1. vydání. Praha: Artedit s.r.o., 1999. 350 s. ISBN 80-86064-37-9.
7. EVROPSKY VÝZNAMNÉ LOKALITY V ČESKÉ REPUBLICE. Seznam lokalit [online]. [cit.2018-11-30]. Dostupné z: http://www.nature.cz/natura2000-design3/web_lokality.php?cast=1805&akce=karta&id=1000140928
8. FRYDRICH, J., MACHÁČ, R., VOLKOVÁ, P., ANDERT, D., GENDERTOVÁ, I., JUCHELKOVÁ, D., ZAJONC, O. Výzkum využití travních porostů na produkci bioplynu. *AgritechScience* [online]. 2016, roč. 12, č. 3 [cit.2018-11-25], ISSN 1082-8942. Dostupné z: www.vuzt.cz/svt/vuzt/publ/P012/013.pdf.
9. HAMERSKÝ, R. osobní sdělení, 2017.
10. JEVIČ, P., PASTOREK, Z., KÁRA, J. *Biomasa obnovitelný zdroj energie*. 1. vydání. Praha: FCC Public, 2004. 286 s. ISBN 80-86534-06-5.
11. LEŠTINA, J. Některé aspekty pěstování plodin pro výrobu bioplynu. *Biom.cz*.[online] 2011. [cit. 2018-11-25]. ISSN: 1801-2655. Dostupné z: https://biom .cz/cz/odborne-clanky/nektere-aspekty-pestovani-plodin-pro-vyrobu-bioplynu.
12. MERTL, V. *Možnosti využití biomasy z ladem ležích ploch jako substrát pro výrobu bioplynu*. Praha, 2014. Diplomová práce. Česká zemědělská univerzita v Praze, Katedra geoenironmentálních věd.
13. NERUŠIL, P., MENŠÍK, L., HOUDEK, I., JURKA, M., STRAŠIL, Z., KOHOUTEK A. *Pěstování, produkce a kvalita píce vybraných odrůd trav a jejich směsek pěstovaných jako náhrada substrátu pro bioplynové stanice za kukuřici se*tou. 1. vydání. Praha: Výzkumný ústav rostlinné výroby, v.v.i., 2016. 27 s. ISBN 978-80-7427-200-4.
14. KYSELKA, J. *Evropsky významné lokality v CHKO České středohoř*í. 1. vydání. Litoměřice: Agentura ochrany přírody a krajiny – Správa chráněné krajinné oblasti České středoří, 2014, 36 s. ISBN 978-80-87457-87-0.
15. NEKROŠIUS, A., NAVICKAS, K., VENSLAUSKAS, K., KADŽIULIENE, Ž., TILVIKIENE, V. Assessment of energy biomass potential and greenhouse gas emissions from biogas production from perennial grasses. *Zemdirbyste-Agriculture*, 2014, č. 101, s. 271–278.
16. PETŘÍKOVÁ, V. *Rostliny pro energetické účely*. 1. vydání. Praha: Česká energetická agentura, 1999, 34 s.
17. PASTOREK, Z., KÁRA, J., JEVIČ, P. *Biomasa obnovitelný zdroj energie*. 1. vydání. Praha: FCC Public s.r.o. Praha, 2004. 286 s. ISBN 80-86534-06-5.
18. PROCHNOW, A., HEIRMANN M., PLÖCHL, M., LINKE, B., IDLER, C., AMON, T., HOBBS, P.J. Bioenergy from permanent grassland – A review: 1. Biogas. *Bioresource Technology*, 2009, č. 100, s. 4931–4994.
19. SVOBODA, J. *Zázračné České středohoří*. 1. vydání. Ústí nad Labem: Imagine Media s.r.o., 2017. 445 s. ISBN 978-80-905511-2-1.
20. ŠVARC, M. *Možnosti zužitkování travní hmoty*. České Budějovice, 2007. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita, Zemědělská fakulta.
21. VÁŇA, J., USŤAK, S. Výroba bioplynu v ČR. In: Třináctý (Eds): H*odnocení krmiv*

pro dojnice a bioplynové stanice. 1. vydání. Praha: Agro Digest s.r.o., 592 s. ISBN 978-80-260-2514-6.
22. XIE, S., FROST, J.P., LAWLOR, P.G., WU, G., ZHAN, X. Effects of thermo-chemical pre-treatment of grass silage on methane production by aerobic digestion. B*ioresource Technology*, 2011, č. 102, s. 8748-8755.

Kontaktní údaje

Ing. Jan Šinko, Ph.D.
Výzkumný ústav rostlinné výroby, v.v.i., Odbor systémů hospodaření na půdě,
Výzkumný tým Technologie pro udržitelné zemědělství a obnovu krajiny (TUZOK)
Černovická 498, 430 01 Chomutov
Tel: 732 161 911
email: sinko@eto.vurv.cz

Ing. Jakub Muňoz, Ph.D.
email: munoz@eto.vurv.cz

Ing. Sergej Usťak, Ph.D.
email: ustak@eto.vurv.cz

Ing. Roman Honzík
email: honzik@eto.vurv.cz

TOMATO MOSAIC VIRUS IN *SOLANACEAE*- A MINI REVIEW

Michaela Mrkvová, Daniel Mihálik

Abstract

The virus species of tobamovirus genus have worldwide distribution and can occur in different environments. Tomato mosaic virus (ToMV) is one of the most devastating viruses that infects many crops worldwide, including vegetables and other important crops, especially tomato and other members of the family Solanaceae. In terms of nutrition, tomato is an important component of nutrition for human, due to the high content of lycopene, β-carotene, vitamin C and fiber. Growing tomato plants are exposed to the harmful effects of the spectrum of phytopathogens, mainly viruses causing serious economic losses in the production. The FAO estimated that they cause 20% loss of the annual yields, i.e. 30 million tons worldwide. Viruses present an important risk factor for agriculture production because of their hardly controlled dissemination and impossibility of direct treatment of viral diseases. Emergence of new pathogenic viruses or new forms of existing viruses, due to the changing agroclimatic conditions (global warming, increase of the vector spectrum, change of the plant communities) and social-economic conditions (market globalization, opening of the boundaries, migration), presents serious problem in agriculture.

***Key words*:** plant virus, tomato, tobamovirus, *Solanaceae*

1 INTRODUCTION

Tomato mosaic virus (*ToMV*) belongs to the genus Tobamovirus which together with five other genera belong to the family *Virgaviridae*. Tobamovirus is the largest genus of the family *Virgaviridae* (Adams et al., 2009; King et al., 2012). Its members infect a wide range of hosts including many economically important plants of *Solanaceae* (tomato, pepper and potato). The tomato (*Solanum lycopersicum* L.) is one of the most economically important vegetable crops throughout the world (Foolad and Panthee 2012). Diseases caused by viruses are one of the most critical factors affecting tomato production worldwide (Hanssen et al., 2010; Hajiabadi et al., 2012; Imran et al. 2012; Lefeuvre et al., 2010; Tentchev et al., 2011; Webster et al., 2015). It is well-known that the tomato is a natural host for more than 200 pathogens, but plant viruses are among the most serious constraints to its production worldwide. Severe economic losses in the tomato production caused by viruses depend on many factors such as: virus strain, plant genotype, age of the plant at the infection time, as well as, temperature during disease development (Hanssen et al., 2010). The virions of the tobamoviruses are elongated rods of 300–310 × 18 nm containing a positive sense, single-stranded RNA genome of 6.3–6.5 kb. The tobamoviruses were initially classified into different subgroups based on the host range, serological relationship and phylogenetic relationship (Lartey et al., 1998). They have been recently classified into eight subgroups based on the positions of the origins of viral assembly, sequence homology, phylogenetic relationships and host of origin of the available 32 *tobamoviruses*. There are 13 viruses in *Solanaceae*-infecting subgroup. The phylogenetic relationship of the tobamoviruses conducted by Li et al. (2017) revealed that in the *Solanaceae*-infecting group, *Tobacco mosaic virus* (*TMV*), *Tomato mosaic virus* (*ToMV*), *Tomato mottle mosaic virus* (*ToMMV*) and *Tomato brown rugose fruit virus* (*ToBRFV*) are the four reported tomato-infecting tobamoviruses and are classified into one clade based on the complete genome and amino acid sequences. *Tomato mosaic virus* (*ToMV*) is one of the most recognizable and economically important viruses infecting the tomato (Hanssen et al. 2010).

The aim of this paper is to investigate the molecular and biological characterization of *Tomato mosaic virus*, survival of virus, the spread of virus to the environment and refer about the negative impact of the virus on agricultural production.

2 MOLECULAR AND BIOLOGICAL CHARACTERIZATION

Tomato mosaic virus (*ToMV*) is a positive-strand RNA virus of the genus tobamovirus, family *Virgaviridae*, and belongs to the alpha-like virus superfamily. The *ToMV* genome encodes at least four functional proteins: two replication-associated proteins (the 130K and 180K proteins), the 30K movement protein (MP), and the structural capsid or coat protein CP (Figure 1).

Figure 1: Schematic of the genome of tobamoviruses. Two replication-associated proteins (proteins 126K and 183K), movement protein (MP) and coat protein (CP).

Four ORFs that are contained within all tobamovirus genomes correspond to the proteins found in infected tissue. Two overlapping ORFs begin at the 50 proximal start codon. Termination at the first in-frame stop codon produces a 125 – 130 kDa protein. A 180 – 190 kDa protein is produced by readthrough of this leaky termination codon approximately 5 – 10% of the time. The remaining proteins are expressed from individual 30 co-terminal subgenomic mRNAs, from which only the 50 proximal ORF is expressed. The 130K and 180K proteins are translated from the genomic RNA, and MP and CP are translated from the respective subgenomic mRNAs (Ishikawa et al., 1986, Kubota et al., 2003). The tobamovirus 125 – 130/180 – 190 kDa proteins are involved in viral replication, gene expression, and movement. Both are contained in crude replicase preparations, and temperature-sensitive replication-deficient mutants map to these ORFs. The 125 – 130/180 – 190 kDa proteins contain two functional domains common to replicase proteins of many positive-stranded RNA plant and animal viruses. The N-terminal domain has methyltransferase and guanylyltransferase activities associated with capping of viral RNA. The second common domain is a proposed helicase, based upon conserved sequence motifs. The read-through domain of the 180 – 190 kDa protein has sequence motifs characteristic of RNA-dependent RNA polymerases. Both proteins are necessary for efficient replication, although the *ToMV* 126 kDa protein is dispensable for replication and gene expression in protoplasts. The 125 – 130 kDa protein (or sequences within this region) of the 180 – 190 kDa protein are required for cell to-cell movement. Additionally, these multifunctional proteins are symptom determinants, as mutations in mild strains map to these ORFs The 180K protein is synthesized by read-through of the leaky termination codon of the 130K protein gene (Meshi et al., 1992). *Tomato mosaic virus* use parental genomes to synthesize complementary negative strands which serve as templates for the synthesis of progeny full-length positive strands and subgenomic mRNAs containing MP and CP open reading frames (ORFs) (Ishikawa and Okada, 2004; Ishibashi et al., 2010). Although the 183 kDa protein encoded by the 5` ORF of these viruses can replicate the genome, the 126 kDa protein, produced by termination (Ishikawa et al., 1986; Ishikawa et al., 1991; Lewandowski and Dawson, 2000). The 126 and 183 kDa proteins contain methyltransferase and helicase domains, while the183 kDa protein alone contains the C-terminal domain encoding an RNA-dependent RNA polymerase. The 126 and 183 kDa proteins together will be referred to as the replication proteins in this review.

ToMV replication is believed to occur in a membrane-associated complex containing the replication proteins, MP, vRNA, and host proteins. The next ORF encodes the 28 – 34 kDa movement protein, which has RNA-binding activity and is required for cell-to-cell movement. The 130K protein is a multifunctional protein that interacts with many host proteins (Ishibashi et al., 2010), as well as small RNA duplexes to function as a suppressor of RNA silencing. The 30K protein is required for cell-to-cell movement through plasmodesmata. The 28 – 34 kDa movement protein has a plasmodesmata binding function associated with its C-terminus and a single-stranded nucleic acid-binding domain associated with the N-terminus. The movement protein–host interaction determines whether the virus can systemically infect some plant species. The CP is the only structural protein and required for systemic spread of the virus. Coat protein is required for efficient long-distance movement of the virus. Coat protein is also a symptom determinant in some susceptible plant species and an elicitor of plant defense mechanisms in other plant species.

These four multifunctional proteins cooperate with many host components. The host membrane and cytoskeleton are sub-cellular structures important for TMV infection. *ToMV*-induced granules or inclusion bodies that contain membranes also contain host proteins. In this review, we discuss the changing roles of host membranes, cytoskeleton, and inclusion body-associated proteins as infection progresses.

2.1 Initial infection

Successful systemic infection of a plant by *Tomato mosaic virus* requires three processes that repeat over time: initial establishment and accumulation in invaded cells, intercellular movement, and systemic transport. Accumulation and intercellular movement of *ToMV* necessarily involves intracellular transport by complexes containing virus and host proteins and virus RNA during a dynamic process that can be visualized. Multiple membranes appear to assist *ToMV* accumulation, while membranes, micro filaments and microtubules appear to assist *ToMV* movement (Boevink and Oparka, 2005; Epel, 2009; Harries and Ding, 2011; Niehl and Heinlein, 2011; Schoelz et al., 2011; Tilsner et al., 2011). Tobacco mosaic virus enters plant cells only through mechanical wounds which either transiently open the plasma membrane or allow pinocytosis (Palukaitis and Zaitlin, 1986; Shaw, 1999). *ToMV* begins to disassemble within 3 min after entry and disassembly of CP from the capsid is associated with translation of viral RNA (vRNA) (Shaw,1999). *ToMV* vRNA labeled with cyanine 3-UTP forms small granules in cytoplasm less than 5 min after entering the cell (Christensen et al., 2009). The vRNA-containing granules form where CP and vRNA co-localize as well as in the absence of CP, suggesting that although CP was not needed for granule formation the disassembly of *ToMV* capsids occurred at the site of granule formation.

2.2 Survival and spread

ToMV is one of 13 plant viruses that spread under natural conditions without a biotic vector. The tobamoviruses have no insect vectors in environment; however, because of their high stability, they are easily transmitted mechanically during the cultivation process. The predominant method of spreading a tobamoviruses is the handling of plants. This makes human beings the main vector of these viruses. They are very easily transmitted to healthy plants by mechanical inoculation and contact between plants. They are exceptionally stable viruses that can remain viable for long periods in the soil and the plant debris. Thus, they are capable of infecting newly established plants through possible roots injuries, which are common during root growth and expansion in the soil. They can remain viable on the greenhouse equipment and horticultural tools for weeks or months in the absence of any infected plant materials. They persist on clothing and, most importantly, on workers' hands (Gülser et al., 2008; Candemir et al., 2012). They can also be transmitted on the surface of

seeds-borne harvested from infected plants, which contributes to disease spread (Broadbent, 1965). Although the majority of tobamoviruses do not infect the embryo or endosperm, viral particles remain externally attached to the integument and can infect plants during the germination process of seedlings (Chitra et al., 1999; Genda et al., 2011; Sevik and Kose-Tohumcu, 2011). Considering the lack of vectors in nature, the most important measures for the control of tobamoviruses should include the elimination of a source of inoculum for culture, such as contaminated crop residues, and the use of virus-free seed.

2.3 Host plants and symptoms

Plant viruses have varying strategies for infecting hosts which reflect their use of existing functionally redundant host developmental pathways. *ToMV* infects tomato plants systemically, causing mosaic symptoms, which are characterized by intermingled light and dark green regions. The mosaic of tomato crops can be caused by a specific virus species classified in the tobamovirus genus. During the incubation period before symptoms show, growth slows considerably. Virus spread depend on many factors such as: virus strain, plant genotype, age of the plant at the infection time, as well as, temperature during disease development (Hanssen et al. 2010). Depending on the particular viral and host combination as well as the environmental conditions, the response of the plant to the infection may range from an unprotected state to severe dead ends ending with plant death. Symptoms of the disease caused by *ToMV* occur in all growth stages and affect all plant organs (Matthews, 1991; Gergerich and Dolja, 2006). The most common viral symptom is leaf chlorosis, reflecting altered pigmentation and structural change of chloroplasts. Viral influence on chloroplast structures and functions usually leads to depleted photosynthetic activity. Virus infection inhibits host photosynthesis, which is usually associated with viral symptoms (Kupeevicz, 1947; Owen, 1957a, b, 1958; Hall and Loomis, 1972; Mandahar and Garg, 1972; Reinero and Beachy, 1989; Balachandran et al., 1994b; Herbers et al., 2000; Rahoutei et al., 2000; Guo et al., 2005; Christov et al., 2007; Kyseláková et al., 2011). It is suggested that modification of photosynthesis is a common and conserved strategy for virus pathogenesis to facilitate infection and to establish an optimal niche (Gunasinghe and Berger, 1991). *ToMV* infection affects both the growth and physiology of tomato. The infected tomato plants show light and dark green mottled areas on the leaves (Figure 2). Attacked leaves have pale yellow and dark green mosaic stains. Severely infected leaves may have a fern-like appearance - there are various degrees of marbling, twisting, curling and deformation. Some leaf symptoms are very similar to phytohormone 2.4-D. Mosaic symptoms indicate the negative effect of the virus on the host plant photosynthetic apparatus. Disintegration of chloroplasts, which is manifested by their swelling, disintegration of tylacoids, spindle granules, and clustering of plastoglobulins, are typical manifestations of changes in mosaic-like symptoms (Alamási et al., 2001). In some cases, necrotic areas develop on leaves and fruit. Fruits set may be reduced in size and number with uneven ripening (Matthews R., 1991). There may be internal browning of the fruit wall, yellow blotches and necrotic spots may occur on green. Infection of seedlings caused a 50% reduction in rate of increase of height, weight, and root volume compared with that of non-infected seedlings. Infected seedlings are stunted, with smaller, less fibrous root systems as well as less foliage.

Figure 2: Characteristic mosaic-like symptoms and fern-like appearance on leaves, leaf twists and a significant stunting of tomato plants.

2.4 Diagnostic

Viral infections of plants can't be chemically eliminated in general. For this reason, it is necessary to follow the conventional principles of mitigating the spread of infection. About 90% of all agricultural crops are grown by seeds (the most important generative material). Testing seeds for the presence of phytopathogen is an essential step in the process of eliminating the spread. It has been proven that about 20% of plant viruses are transmitted from generation to generation directly from seeds. This requires that the seeds for planting be analyzed by means of efficient and reliable techniques, requiring accurate and easily applied methods. The use of resistant or tolerant varieties would be the most desirable method, but these are not always commercially available. Several methods for the diagnosis of tobamovirus in seeds have been described. The simplest, called the biological method, consists of planting the seeds and observing the symptoms in infected plants, which also can be analyzed by other diagnostic methods. Serological methods such as the DAS ELISA have been extensively used for the detection of several species of virus with a satisfactory result (Chitra et al. 1999; Eiras et al. 2004; Sevik and Kose-Tohumcu 2011). Among the molecular methods, the most widely used is the RT-PCR (Eiras et al. 2004; Lee et al. 2004; Kumar et al. 2011). Mastering viral infections of tomato by the application of effective diagnostic technologies will positively impact increasing of the proportion of Slovak food on the domestic market and export opportunities for our growers and breeders. The production of healthy fruits has a positive impact on the health of consumers and eliminates the potential effects of allergens. It has become evident that up to 25% of pathogenesis-related proteins – are allergens.

3 CONCLUSION

Tomato mosaic virus (*ToMV*) is one of the most devastating viruses that infects many crops worldwide, including vegetables and other important crops, especially tomato and other

members of the family *Solanaceae*. Tomato (*Solanum lycopersicum* L.) represents, due to its nutritional properties and usefulness for industrial processing, economically attractive agricultural crops. Viruses are among the most serious constraints to its production worldwide. The *ToMV* is quite stable under adverse environmental conditions and can persist in root debris and plant debris in dry soil for 2 years. It can also persist in greenhouse structures for long periods of time. The virus can be spread by horticultural workers on contaminated hands, clothing, and tools during routine horticultural operations such as transplanting, tying, pruning, grafting, pollinating, cultivating, spraying, watering, and picking. Infested tomato seeds can be the source of infection and the means by which the virus can be disseminated over large distances. The *ToMV* present an important risk factor for agriculture production because of their hardly controlled dissemination and impossibility of direct treatment of viral diseases.

Acknowledgement
This work was supported by FPV-03-2018.

Sources

1. ADAMS, M. J. et al. 2009. *Virgaviridae*: a new family of rod-shaped plant viruses. In *Archives of Virology*. 2009, vol. l154, p. 1967-1972. ISSN 1432-8798.
2. ALAMÁSI, A. – HARSÁNYI, A. – GÁBORJÁNYI, A. 2001. Photosyntetic alterations of virus infected plants. In *Acta Phytopathol Hungarica*. 2001, vol. 36, p. 15-29. ISSN 0238-1249.
3. BALACHANDRAN, S. – OSMOND, C. B. – AND MAKINO, A. 1994. Effects of two strains of tobacco mosaic virus on photosynthetic characteristics and nitrogen partitioning in leaves of *Nicotiana tabacum* cv Xanthi during photoacclimation under two nitrogen nutrition regimes. In *Plant Physiol*ogy. 1994, vol. 104, no. 3, p. 1043-1050. ISSN 1532-2548.
4. BOEVINK, P. – OPARKA, K.J. 2005. Virus-host interactions during movement process. In *Plant Physiol*. 2005, vol. 138, p. 1815-1821. ISSN 0176-1617
5. BROADBENT, L. 1976. Epidemiology and control of *Tomato mosaic virus*. In *Annual Reviews of Phytopathology*. 1976, vol. 14, no. 1, p. 75-96. ISSN 1545-2107.
6. CANDEMIR, F. – KUTLUK-YILMAZ, N. D. – GÜLSER, C. 2012. The effect of tobacco waste application on Tobacco mosaic virus (TMV) concentration in the soil. In *Žemdirbystė=Agriculture*. 2012, vol. 99, no. 1, p. 99-104. ISSN 1392-3196.
7. CHITRA T. R. et al. 1999. Infection of tomato and bell pepper by ToMV and TMV at different growth stages and establishment of virus in seeds. In *Journal of Plant Pathology*. 1999, vol. 81, no. 2, p. 123-126. ISSN 1125-4653.
8. CHRISTENSEN, N. et al. 2009. The 5` cap of Tobacco mosaic virus (TMV) is required for virion attachment to the actin/endoplasmic reticulum network during early infection. In *Traffic*. 2009, vol. 10, no. 5, p. 536-551. ISSN 1398-9219.
9. CHRISTOV, I. et al. 2007. The symptomless leaf infection with grapevine leafroll associated virus 3 in grown in vitro plants as a simple model system for investigation of viral effects on photosynthesis. In *Journal of Plant Physiol*ogy. 2007, vol. 164, no. 9, p. 1124-1133. ISSN 0176-1617.
10. EIRAS, M. et al. 2004. Characterization of a non-L3 gene-resistance breaking *Pepper mild mottle virus* isolate in *Capsicum*. In *Fitopatologia Brasileira*. 2004, vol. 29, no. 6, p. 670- 675. ISSN 0100-4158.
11. EPEL, B. L. 2009. Plant viruses spread by diffusion on ER-associated movement-protein-rafts through plasmodesmata gated by viral induced host beta-1, 3-glucanases. In *Semin Cell Dev. Biol*. 2009, vol. 20, no. 9, p. 1074-1081. ISSN 1084-9521.

12. FOOLAD, M. – R. PANTHEE, D. R. 2012. Marker-Assisted Selection in Tomato Breeding. In *Critical Reviews in Plant Sciences*. 2012, vol. 31, no. 2, p. 93-123. ISSN 0735-2689.
13. Foolad, M. R. – Panthee, D. R. 2012. Marker-Assisted Selection in Tomato Breeding. In *Critical Reviews in Plant Sciences*. 2012, vol. 31, no. 2, 93-123. ISSN 0735-2689.
14. GENDA, Y. et al. 2011. Immunolocalization of *Pepper mild mottle virus* in developing seeds and seedlings of *Capsicum annuum*. In *Journal of General Plant Pathology*. 2011. vol. 77, no. 3, p. 201-208. ISSN 1345-2630.
15. GERGERICH, R. C. – DOLJA, V. V. 2006. Introduction to Plant Viruses, the Invisible Foe. In *The Plant Health Instructor*.2006. ISSN 1935-9411.
16. GÜLSER, C. – YILMAZ, N. K. – CANDEMIR, F. 2008. Accumulation of *Tobacco mosaic virus* (TMV) at different depths clay and loamy sand textural soils due to tobacco waste application. In *Environmental Monitoring and Assessment*. 2008, vol. 143, no. 3, p. 235-242. ISSN 0167-6369.
17. GUNASINGHE, U. – BERGER, P. 1991. Association of potato virus Y gene products with chloroplasts in tobacco. In *Mol. Plant. Microbe Interact*. 1991, vol. 4, 45--457. ISSN 0894-0282.
18. GUO, D. P. et al. 2005. Photosynthetic rate and chlorophyll fluorescence in leaves of stem mustard (*Brassica juncea* var. *tsatsai*) after turnip mosaic virus infection. In *Plant Science*. 2005, vol. 168, no. 1, p. 57-63. ISSN 0168-9452.
19. HAJIABADI et al. 2012. Natural incidence of tomato viruses in the North of Iran. In *Phytopathologia Mediterranea*. 2012, vol. 51, no. 2, p. 390-396. ISSN 0031-9465.
20. HALL, A. E. – LOOMIS, R. S. 1972. An explanation for the difference in photosynthetic capabilities of healthy and beet yellows virus-infected sugar beets (*Beta vulgaris* L.). In *Plant Physiol*ogy. 1972, vol. 50, no. 5, 576-580. ISSN 1532-2548.
21. HANSSEN, I. M. – LAPIDOT, M. – THOMMA, B. P. H. J. 2010. Emerging viral diseases of tomato crops. In *Molecular Plant-Microbe Interaction*. 2010, vol. 23, no. 5, p. 539-548. ISSN 0894-0282.
22. HARRIES, P. – DING, B. 2011. Cellular factors in plant virus movement: at the leading edge of macromolecular trafficking in plants. In *Virology*. 2011, vol. 411, no. 2, p. 237-243. ISSN 0042-6822.
23. HERBERS, K. et al. 2000. Regulation of carbohydrate partitioning during the interaction of potato virus Y with tobacco. In *Molecular Plant Pathology*. 2000, vol. 1, no. 1, p. 51-59. ISSN 1364-3703.
24. IMRAN, M. et al. 2012. Screening of tomato germplasm for the source of resistance and its management against ToMV. In *Pakistan Journal of Phytopathology*. 2012, vol. 24, p. 53-57. ISSN 1019-763X.
25. ISHIBASHI, K. – NISHIKIORI, M. – ISHIKAWA, M. 2010. Interactions between tobamovirus replication proteins and cellular factors: their impacts on virus multiplication. In *Mol. Plant Microbe Interact*. 2010, vol. 23, p. 1413-1419. ISSN 0894-0282.
26. ISHIKAWA M. et al. 1986. In vitro mutagenesis of the putative replicase genes of tobacco mosaic virus. In *Nucleic Acids Research*, 1986, vol. 14, no. 2, p. 8291-8305. ISSN 0305-1048.
27. ISHIKAWA, M. – OKADA, Y. 2004. Replication, of tobamovirus RNA. In *Proc. Jpn. Acad. Ser. B*. 2004, vol. 80, no. p. 215-224. ISSN 0386-2208.
28. ISHIKAWA, M. et al. 1986. In vitro mutagenesis of the putative replicase genes of tobacco mosaic virus. In *Nucleic Acids Research*. 1986, vol. 14, no. 21, p. 8291-8305. ISSN 1362-4962.

29. ISHIKAWA, M., et al. 1991. Specific cessation of minus-strand RNA accumulation at an early stage of tobacco mosaic virus infection. In *Journal of virology*. 1991, vol. 65, no. 2, p. 861-868. ISSN 1098-5514.
30. KING, A. M. Q. – ADAMS, M.J. – CARSTENS, E. B. – LEFKOWITZ, E. J. 2012. Virus Taxonomy: Ninth Report of the International Committee on Taxonomy of Viruses. San Diego: In Elsevier Academic Press, San Diego, California USA, 2012. p. 193-210. ISBN 978-0-12-384684-6.
31. KUBOTA, K. et al. 2003. Tomato Mosaic Virus Replication Protein Suppresses Virus-Targeted Posttranscriptional Gene Silencing. In *Journal of Virology*. 2003, vol. 77, no. 20, p. 11016-11026. ISSN 0022-538X.
32. KUMAR, S. et al. 2011. Detection of Tobacco mosaic virus and *Tomato mosaic virus* in pepper and tomato by multiplex RT-PCR. In *Letters in Applied Microbiology*. 2011, vol. 53, no. 3, p. 359-369. ISSN 0266-8254.
33. KUPEEVICZ, V. 1947. The physiology of the diseased plant in relation to the general questions of parasitism. Moscow; Leningrad: USSR Academy of Sciences, 1947, p.299.
34. KYSELÁKOVÁ, H. et al. 2011. Photosynthetic alterations of pea leaves infected systemically by pea enation mosaic virus: a coordinated decrease in efficiencies of CO2 assimilation and photosystem II photochemistry. In *Plant Physiology and Biochemistry*. 2011, vol. 49, no. 11, 1279-1289. ISSN 0981-9428
35. LARTEY, R.T. – GHOSHROY, S. – CITOVSKY, V. 1998. Identification of an Arabidopsis thaliana mutation (vsm1) that restricts systemic movement of tobamoviruses. In *Molecular Plant-Microbe Interactions Journal.* 1998, vol. 11, no. 7, p. 706-709. ISSN 0894-0282.
36. LEE, B. Y. et al. 2004. Development of Molecular Detection of Three Species of Seed-Transmissible Viruses Useful for Plant Quarantine. In *The Plant Pathology Journal*. 2004, vol. 20, no. 4, p. 302-307. ISSN 1598-2254
37. LEFEUVRE, P. et al. 2010. The spread of Tomato yellow leaf curl virus from the Middle East to the world. In *PLoS Pathogens*. 2010, vol. 6, no. 10, e1001164. ISSN 1553-7366.
38. LEWANDOWSKI, D. J. – DAWSON, W.O. 2000. Functions of the 126- and 183-kDa proteins of TMV. In *Virology*. 2000, vol. 271, no. 1, p. 90-98. ISSN 0042-6822.
39. MANDAHAR, C. L. – GARG, I. D. 1972. Effect of cucumber mosaic virus on chlorophyll content, photosynthesis, respiration and carbohydrates of infected Luffa aegyptiaca Mill. In *Journal of Phytopathology*. 1972, vol. 75, no. 2, p. 181-186. ISSN 1439-0434.
40. MATTHEWS, R. E. F. 1991. ToMV infects tobacco plants systemically, causing mosaic symptoms, which are characterized by intermingled light and dark green regions. 1991. In Plant virology, 3rd ed. Academic Press Ltd., London, England.
41. MESHI, T. – WATANAB, Y. – OKADA, Y. 1992. Molecular pathology of tobacco mosaic virus revealed by biologically active cDNAs, *In* T. M. A. Wilson and J. W. Davies (ed.), Genetic engineering with plant viruses. CRC Press, Inc., Boca Raton, Fla. p. 149-186.
42. MESHI, T. et al. 1987. Function of the 30 kd protein of tobacco mosaic virus: involvement in cell-to-cell movement and dispensability for replication. In *EMBO Journal*. 1987, vol. 6, no. 9, p. 2557-2563. ISSN 1460-2075
43. NIEHL, A. – HEINLEIN, M. 2011. Cellular pathways for viral transport through plasmodesmata. In *Protoplasma*. 2011, vol. 248, no. 1, p. 75-99. ISSN 0033-183X.

44. OWEN, P. C. 1957a. The effect of infection with tobacco etch virus on the rates of respiration and photosynthesis of tobacco leaves. In *Annals of Applied Biol*ogy. 1957, vol. 45, no. 2, p. 327-331. ISSN 1744-7348.
45. OWEN, P. C. 1957b. The effects of infection with tobacco mosaic virus on the photosynthesis of tobacco leaves. In *Annals of Applied Biol*ogy. 1975, vol. 45, no. 3, p. 456-461. ISSN 1744-7348.
46. OWEN, P. C. 1958. Photosynthesis and respiration rates of leaves of *Nicotiana glutinosa* infected with tobacco mosaic virus and of *N. tabacum* infected with potato virus X. In *Annals of Applied Biol*ogy 1958. Vol. 46, no. 2, p. 198-204. ISSN 1744-7348
47. PALUKAITIS, P. – ZAITLIN, M. 1986. Tobacco mosaic virus: Infectivity and replication. In Plant Viruses. Vol. 2. The Rod- Shaped Plant Viruses, M.H.V. Van Regenmortel and H. Fraenkel-Conrat, eds (New York: Plenum Press), p. 105-131.
48. RAHOUTEI, J. – GARCÍA-LUQUE, I. – BARÓN, M. 2000. Inhibition of photosynthesis by viral infection: effect on PSII structure and function. In *Physiologia Plantarum*. 2000, vol. 110, no. 2, p. 286-292. ISSN 1399-3054.
49. REINERO, A. – BEACHY, R. N. 1989. Reduced photosystem II activity and accumulation of viral coat protein in chloroplasts of leaves infected with tobacco mosaic virus. In *Plant Physiology*. 1989, vol. 89, no. 1, p. 111-116. ISSN 1532-2548.
50. SCHOELZ, J. E. – HARRIES, P. A. – NELSON, R. S. 2011. Intracellular transport of plant viruses: finding the door out of the cell. In *Molecular Plant*. 2011, vol. 4, no. 5, p. 813-831. ISSN 1674-2052.
51. SEVIK, M. A. – KOSE-TOHUMCU, E. 2011. The ELISA analysis results in tomato (*Lycopersicon esculentum* Mill.) seed health testing for *Tobacco mosaic virus*. In *Žemdirbystė=Agriculture*, 2011, vol. 98, no. 3, p. 301-306. ISSN 1392-3196.
52. SHAW, J.G. 1999. Tobacco mosaic virus and the study of early events in virus infections. Philos. Trans. R. Soc. Lond. B Biol. Sci. 1999, vol. 354, p. 603-611.
53. TENTCHEV, D. et al. 2011. Evolution and structure of Tomato spotted wilt virus populations: evidence of extensive reassortment and insights into emergence processes. In *Journal of General Virology*. 2010, vol. 92, no. 4, p. 961-973. ISSN 0022-1317.
54. TILSNER, J. – OPARKA, K. J. 2010. Tracking the green invaders: advances in imaging virus infection in plants. In *Biochemical Journal*. 2010, vol. 430, no. 1, p. 21-37. ISSN 0264-6021.
55. WEBSTER, C. G. e al. 2015. Emergence of Groundnut ringspot virus and Tomato chlorotic spot virus in vegetables in Florida and the southeastern United States. Phytopathology, vol. 105, p. 388-398.

Contact

Mgr. Michaela Mrkvová
University of SS. Cyril and Methodius, Faculty of Natural Sciences
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
Tel: +421 33 5565 321
email: michaela.mrkvova@gmail.com

Mgr. Daniel Mihálik, PhD.
University of SS. Cyril and Methodius, Faculty of Natural Sciences
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
Tel: +421 33 5565 321
email: daniel.mihalik@ucm.sk

SERINE PROTEASES OF GASTROINTESTINAL TRACT AND THEIR ROLE IN DISEASES

Barbora Legerská, Daniela Chmelová, Miroslav Ondrejovič

Abstract

Serine proteases represent the group of enzymes which are localized in human gastrointestinal tract. They are involved in important physiological processes, mainly in the protein digestion. The aim of this review is to characterize the specificities of serine proteases present in the gastrointestinal tract, the possibility of their regulation and their influence on the formation and development of gastrointestinal tract diseases. Serine proteases localized in human gastrointestinal tract include four serine proteases, namely trypsin, chymotrypsin, chymotrypsin C and pancreatic elastase. These proteases mainly differ in specific regulatory mechanisms of their activity including their expression in the form of inactive zymogens, their spatial and temporal compartmentalization, or inhibition by compounds produces directly by the organism. This regulation is essential for the proper functioning of human body. The increase / decrease of serine protease activity leads to a breakdown of homeostasis, which is associated with serious diseases resulting in life threatening.

Key words: *serine proteases, gastrointestinal proteases, gastrointestinal tract, disease*

1 INTRODUCTION

Proteases represent the significant human body enzymes, which belong to hydrolases. The gene expressing proteases represent up to 2 % of the total human genome. Protease classification is based on the catalysis mechanism and functional groups constituting the active site, into glutamate, cysteine, serine, threonine, aspartate and metalloprotease.

Serine proteases (EC 3.4.21.*) are primarily involved in digestion processes, blood coagulation, apoptosis and immune responses (Di Cera, 2009). Proteases secreted into the gastrointestinal tract (GIT) from pancreas are mainly trypsin, chymotrypsin, chymotrypsin C and pancreatic elastase (Antalis et al., 2007; Vergnolle, 2016). In addition, serine proteases present in GIT are produced by the organism itself and organisms colonizing GIT including microorganisms (bacteria and yeasts) and parasites (Carrol and Maharshak, 2013; Yang et al., 2015).

Based on substrate specificity, serine proteases can be classified into trypsin-, chymotrypsin- and pancreatic elastase-like proteases (Walker and Lynas, 2001; Horn et al., 2014). Trypsin-like proteases cleave the peptide bonds between amino acids where at least one is positively charged residues (such as lysine or arginine) (Olsen et al., 2004; Ma et al., 2005). Chymotrypsin-like proteases cleave peptide bonds between hydrophobic amino acids (alanine or leucine) and elastase-like proteases cleave peptide bonds between amino acids with small hydrophobic residues such as alanine, glycine or valine (Del Mar et al., 1980). However, serine proteases may not belong strictly to one of these families (trypsin-, chymotrypsin- and pancreatic elastase-like proteases). The exception represents the intracellular cathepsin G, which exhibits substrate specificity similar to chymotrypsin- and trypsin-like proteases (Polanowska et al., 1998; Heutrinck et al., 2010).

Activity of serine proteases must be strictly regulated in organisms, because their non-regulated activity can occur various diseases from the simple tissue damage (Hedemann and Jensen, 2004; Kanth and Reddy, 2014) to the cancer of specific organs such as colon or pancreas (Ji and Logsdon, 2011). The significant damage of the GIT tissue occurs to acute and chronic diseases. Active proteases in pancreatic acinar cells (pancreatic proteases

producing cells) may affect pancreatitis (Hengstler et al., 2000). Pancreatitis is an inflammatory disease of the pancreas and can be acute and chronic form. Acute pancreatitis is caused by premature activation of proteases inside acinar cells that may have a mild or severe form of multi-organ failure (lung, liver). Chronic pancreatitis represents a continuing inflammatory process with irreversible changes in pancreatic tissue to fibrotic tissue (Kužela, 2017). Uncontrolled activity of serine proteases may cause serious diseases which can be included in Inflammatory bowel diseases (IBD) such as ulcerative colitis and Crohn´s disease (systemic inflammatory disease of the gastrointestinal tract), whose incidence increases among the population (Qin, 2012).

The primary regulation mechanisms for controlling serine protease activity in the human body are production of these enzymes in form of zymogens, their spatial and temporal compartmentalization, or termination of their activity by inhibitors. Activation of inactive zymogens is provided by activation cascades where the inactive zymogen is a substrate for the active proteases and activation occurs by cleavage of the protection part of the enzyme. Activation of chymotrypsinogen, proelastase or chymotrypsinogen C is provided by trypsin which is activated from the zymogenic form (trypsinogen) by enterokinase (enteropetidase). However, enterokinase is also produced as inactive zymogen by duodenal cells and in the first step, it must be activated by duodenase (chymase-like enzyme) or trypsin (Fig. 1).

Spatial and temporal compartmentalization is ensured by localizing proteases in the extracellular or intracellular space and activation them with specific surface receptors or GIT receptors belonging to the group of protease-activated receptors (PAR). Termination of protease activity represents a physiologically important regulatory mechanism provided by endogenous inhibitors. Endogenous inhibitors are the human serpins (serine protease inhibitors) that bind to the proteases irreversibly resulting in complexes for the further degradation. Another possibility of protease activity termination is the use of exogenous inhibitors including protein and non-protein (secondary metabolites of plants) compounds present in plants, animals and microorganisms (Habib et al., 2007; Jamal et al., 2013).

The aim of this work is to create a literary review of serine proteases present in GIT focusing on the body´s own extracellular serine proteases, their activation mechanism and involvement in GIT diseases.

2 GIT SERINE PROTEASES IN GIT AND THEIR INVOLVING IN DISEASES

2.1 Trypsin EC 3.4.21.4

Trypsin (EC 3.4.21.4) is the dominant serine protease present in GIT (19 %). The human pancreas secretes three trypsinogen isoforms encoding by PRSS genes (PRSS1, PRSS2, PRSS3) – trypsin-1 (cationic trypsin), trypsin-2 (anionic trypsin) and trypsin-3 (mesotrypsin). The ratio of the first two isoforms is 2:1 in the pancreatic juice and the third form of trypsin accounts only 3 – 10 % of the total amount of secreted trypsin in pancreatic juice.

Like other pancreatic proteases, trypsin is produced in the form of a trypsinogen precursor. Trypsinogen is secreted always with pancreatic secretory trypsin inhibitor (PSTI). PSTI belongs to a Kazal-type inhibitor family and inhibits trypsin´s premature auto-activation in acinar cells.

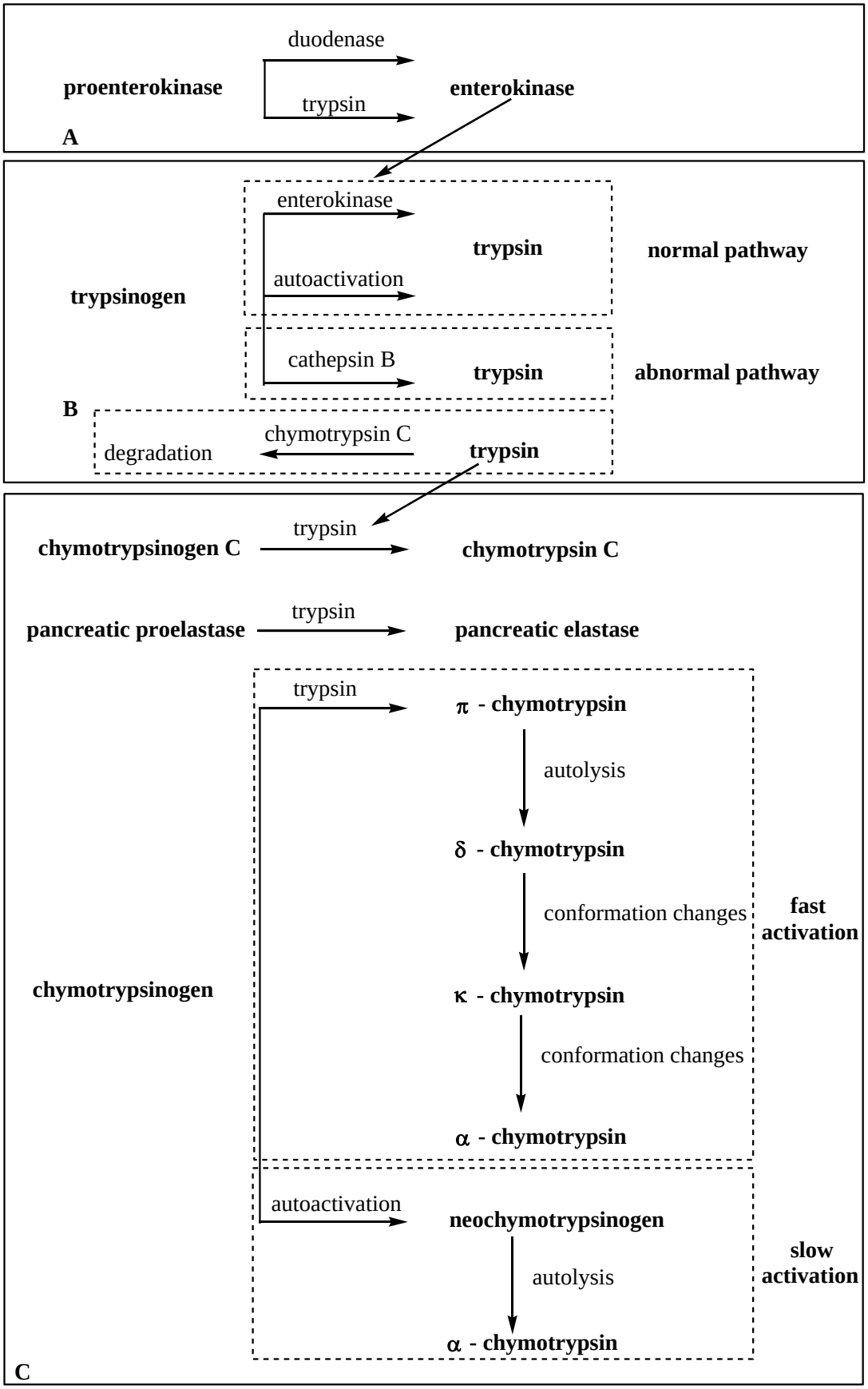

Fig. 1: Activation cascade of serine gastrointestinal proteases (A – activation of proenterokinase, B – possibility of trypsinogen activation and trypsin degradation, C – activation of serine proteases by trypsin).

Activation of trypsinogen occurs in the duodenum and it can be assured by physiologically correct activation – activation by enterokinase or already activated trypsin in process of auto-activation. The second possibility of activation is abnormal activation by lysosomal cysteine proteases – cathepsin B (Fig. 1B).
The important serine protease trypsin hydrolyses proteins to peptides up to amino acids. Trypsin is involved also in activation processes of other serine proteases and metalloproteases, in acceptation of mesotrypsin (trypsin-3) which is not involved in these activation processes (Mayet et al., 1999). This form is resistant also to protein inhibitors of the Kunitz-type and Kazal-type families (Szmola et al., 2007).
Though trypsin represents physiologically important proteases, the breakdown of its regulation may pose a health risk. The presence of active trypsin in pancreatitis acinar cells is associated with chronic pancreatitis (Nemoda and Sahin-Tóth, 2006). This state can occur by increasing trypsin production, their early auto-activation or the mutation in the SPINK1 gene (gene for production of PSTI) which cause PSTI malfunction and pre-activated trypsin is not inhibited (Chadak et al., 2002). Pancreatitis is reflected by increasing protease activity and decreasing the amount of trypsin inhibitor (α-1-antitrypsin, serpin) (Kavutharap et al., 2012). Increased activity of trypsin is associated with pancreatic (Teich et al., 2000), colorectal (Soreide et al., 2006) and colon cancer (Koivunen et al., 1991). This trypsin is referred as tumour-associated trypsin and generally, it represents the isoforms of trypsin-1 and trypsin-2. The indirect effect on carcinogenesis represents the effect of trypsin on the other proteolytic cascades – the interaction with metalloproteases (MMP) (Alm et al., 2000) and PAR-2 signalling molecules (Nishibori et al., 2005). The role of trypsin has been described by many authors in human cancer cells and therefore it represents a significant object in the development of preventive therapy against GIT cancer (Koivunen et al., 1991; Teich et al., 2000; Soreide et al., 2006).

2.2 Chymotrypsin EC 3.4.21.1

Chymotrypsin (EC 3.4.21.1) including isoforms chymotrypsin A (anionic form) and chymotrypsin B (cationic form) is the second largest group of serine proteases which are secreted in GIT (9 %).
Chymotrypsin is synthetized by the pancreas (pancreatic acinar cells) in the form of inactive zymogen – chymotrypsinogen. Activation process of chymotrypsinogen can be mediated by two pathways – slow or fast (Fig 1C). Slow activation process represents the autolysis of chymotrypsinogen to neochymotrypsinogen. In next step of autolysis, neochymotrypsinogen is converted to α-chymotrypsin. Fast activation represents the cleavage of chymotrypsinogen with other serine protease (trypsin) in the activation cascade. In this process, chymotrypsinogen is transformed to π-chymotrypsin and π-chymotrypsin subsequently to δ-chymotrypsin. In the next steps of autolysis, δ-chymotrypsin undergoes by two conformational changes due to pH, resulting in the first conformational change to κ-chymotrypsin and by second conformational change of the final α-chymotrypsin (Fig. 1C) (Mac Sweeney et al., 2000).
Chymotrypsin is the physiologically important enzyme and it is involved in protein cleavage. However, in case of dysregulation, it poses a risk for GIT diseases, especially chronic pancreatitis. The increase activity of chymotrypsin is associated mainly with the induction of changes in pancreatic acinar cells and subsequently after disruption with degradation of pancreatic tissue (Hedeman and Jensen, 2004).
Chymotrypsin activity represents also the risk in other parts of the GIT. Forrest et al. (2016) observed its negative effect on tumour-suppressor protein in the colorectal region. Tumour-suppressor proteins (Deleted in Colorectal Cancer protein, neogenin, uncoordinated-5 protein) are involved in formation of colorectal carcinoma. Absence of tumour-suppressed proteins

results in inhibition of proliferation and to induction of apoptosis (Stone et al., 2018). Xie et al. (2016) observed also the involvement of serine protease (also chymotrypsin) in the development of colorectal carcinoma. They followed the increase of serine protease levels in intestinal fluid and colon tissues serum.

2.3 Chymotrypsin C EC 3.4.21.2

Chymotrypsin C (caldecrin, CRTC; EC 3.4.21.2) represents the third form of chymotrypsin which is produced by pancreas. Chymotrypsin C has own EC number due to its differences in enzyme activity, stability and primary structure (amino acid sequence). CRTC represents 5 % of total produced trypsin and chymotrypsins (chymotrypsin A and B). This serine protease exhibits chymotrypsin-like substrate specificity but sequence similarity is higher with pancreatic elastase than chymotrypsin A and B (Szmola et al., 2011). Chymotrypsin C is secreted and synthesized by pancreatic cells in inactive form as chymotrypsinogen C (Nemoda and Sahin-Tóth, 2006). Activation process of chymotrypsinogen C is realized by trypsin and it is localized in the duodenum. Chymotrypsin C is a multifunctional protease because it has not only a digestive function but also it is important for the activation of other serine proteases (Zhou and Sahin-Tóth, 2012) and regulation of calcium level in blood serum (Tommomura and Tommomura, 2015).

Identification of chymotrypsin C as enzyme Y (trypsin degrading enzyme, described by Rinderknecht et al. (1988)) was crucial in determination of its effect on the chronic pancreatitis. Mutation of CRTC gene (encoding chymotrypsin C) increases the risk of hereditary chronic pancreatitis, because new chymotrypsin C variants exhibit reduced activity and / or pancreas secretion. Changing or losing the chymotrypsin C function reduces the protection of pancreatic tissue from trypsin degradation (degradation of prematurely activated trypsin by chymotrypsin C) which results in the disease (Rosendahl et al., 2008, Zhou and Sahin-Tóth, 2012). On the other hand, its overexpression induces the expression of cytokeratin 18 (type 1 cytokeratin), a protein expressed in tissues in early stages of cancer, which is associated with malignant transformation in pancreatic cells. Increasing expression of cytokeratin 18 increases the degree of tissue malignancy (Wang et al., 2011).

Moreover, chymotrypsin C inhibits osteoclast differentiation and calcium resorption in mature bone osteoclasts thought inhibition of the RANKL receptor (control receptor for regeneration and remodelling). Although, this effect is independent of its proteolytic activity the course of inhibition requires the activation of its zymogen in the presence of trypsin. CRTC is a key factor in the activation and deactivation of cationic trypsin (trypsin-1) whose presence is associated with the development of chronic pancreatitis (Szmola et al., 2007; Jancsó and Sahin-Tóth, 2016). Chymotrypsin C changes the conformation of the calcium-binding loop (loop forming Ca^{2+} binding cavity) of cationic trypsin in space with low Ca^{2+} level. This causes to loss of trypsin activity. However, chymotrypsin C stimulated activation of trypsinogen in space with high Ca^{2+} level (Ca^{2+} has a stabilizing / protective effect on trypsin (Szmola et al., 2007) and chymotrypsin C is able to specifically cleave cationic trypsinogen to active trypsin.

2.4 Pancreatic elastases EC 3.4.21.36; EC 3.4.21.70; EC 3.4.21.71

Pancreatic elastases represent the third largest group of serine proteases in GIT. They provide cleavage of elastin and elastin fibres to soluble peptides. Pancreatic elastases are synthetized by pancreatic acinar cells in the form of inactive zymogens (proelastases). Activation of pancreatic elastases is localized in duodenum by cleavage with another serine proteases – trypsin.

Pancreatic elastases are digestive enzymes and human organism has five genes responsible for the production of elastases – CELA1, CELA2A, CELA2B, CELA3A and CELA3B. The

CELA1 gene produces the protein previously known as pancreatic elastase 1 (EC 3.4.21.36), now it is called the chymotrypsin-like elastase family number 1. The CELA2A and CELA2B genes produce members 2A and 2B of elastase family (EC 3.4.21.71), and the CELA3A and CELA3B genes produce the members 3A and 3B (EC 3.4.21.70).
Pancreatic elastase-1 (PE-1) is a commonly used enzyme for determination of pancreatic exocrine insufficiency (PEI). PEI is caused by decreasing activity of pancreatic enzymes in intestinal lumen to the level which is below the threshold required to maintain the body´s homeostasis. Usually, PEI is the manifestation of advanced diseases such as chronic pancreatitis and cystic fibrosis (Vavrečka, 2007). PE-1 is used for the determination of this disease, because, unlike other pancreatic serine proteases, PE-1 is very stable and it is not degraded in GIT (Amanquah et al., 2004). PE-1 is also involved in concomitant diseases of acute pancreatitis (liver and lung damage). These diseases are mediated by cytokines in liver and lung Kuppfer cells which are induced by pancreatic elastase through nuclear Kappa B factor (Jaffray et al., 2000; Murr et al., 2002). Nuclear Kappa B factor is a protein complex that regulates DNA transcription by cytokine production and cell survival. Nuclear Kappa B factor occurs of animal cells.

3 CONCLUSION

Gastrointestinal serine proteases represent the proteases secreted by pancreas – trypsin, chymotrypsin, chymotrypsin C and pancreatic elastase. They are involved in digestive processes in gastrointestinal tract and the extent of their activity is in this process very important. In this review is recorded positive and negative effect of serine proteases in gastrointestinal tract. Their negative effect is accompanied by the development of serious diseases such as chronic pancreatitis, pancreatic or intestinal cancer or inflammatory bowel disease.

Acknowledgement
This work was supported by grants of APVV-16-0088 and FPPV-11-2018.

Sources

1. ALM, A.-K., GAGNEMO-PERSSON, R., SORSA, T., SUNDELIN, J. *Extrapancreatic trypsin-2 cleaves proteinase-activated receptor-2.* 2000, 275, p. 77-83, ISSN 0006-291X.
2. AMANQUAH, S. D., DARKO, R., MADDY, S. Q., DUAH, O. A. *Faecal pancreatic elastase-1 a non-invasive measure of exocrine pancreatic function.* 2004, 23, p. 240-244, ISSN 0189-160X.
3. ANTALIS, T. M., SHEA-DONOHUE, T., VOGEL, S. N., SEARS, C., FASANO, A. *Mechanisms of disease: protease functions in intestinal mucosal pathology*. 2007, 4, p. 393-402, ISSN 1743-4386.
4. CARROL, I. M., MAHARSHAR, N. *Enteric bacterial proteases in inflammatory bowel disease- pathophysiology and clinical implications*. 2013, 19, p. 7531-7543.
5. CHANDAK, G. R., IDRIS, M. M., REDDY, D. N., BHASKAR, S., SRIRAM, P. V., SINGH, L. *Mutation in the pancreatic secretory trypsin inhibitor gene (SPTI/SPINK1) rather than the cationic trypsinogen gene (PRSS1) are significantly associated with tropical calcific pancreatitis.* 2002, 39, p. 347-351, ISSN 1468-6244.
6. DEL MAR, E. G., LARGMAN, C., BRODRICK, J. W., FASSETT, M., GEOKAS, M. C. *Substrate specificity of human pancreatic elastase 2*. 1980, 19, p. 468-472, ISSN 1520-4995.
7. DI CERA, E. *Serine protease.* 2009, 61, p. 510-515, ISSN 1521-6551.

8. FORREST, C. M., MCNAIR, K., VINCENTEN, M. C. J., DARLINGTON, L. G., STONE, T. W. *Selective depletion of tumour suppressors deleted in colorectal cancer (DCC) and neogenin by environmental and endogenous serine proteases: linking diet and cancer.* 2016, 16, p. 1-19, ISSN 1471-2407.
9. HABIB, H., FAZALI, K. M. *Plant protease inhibitors: a defence strategy in plants.* 2007, 2, p. 68-85, ISSN 1538-2273.
10. HEDEMANN, M. S., JENSEN, B. B. *Variation in the enzyme activity in stomach and pancreatic tissue and digesta in piglets around weaning*. 2004, 58, p. 47-59, ISSN 1477-2817.
11. HENGSTLER, J. G., BAUER, A., WOLF, H. K., BULITTA, C. J., TANNER, B., OESCH, F., GEBHARD, S., BOETTGER, T. *Mutation analysis of the cationic trypsinogen gene I patients with pancreatic cancer*. 2000, 20, p. 2967-2974, ISSN 1791-7530.
12. HEUTINCK, K. M., BERGE, I. J., HACK, C. E., HAMANN, J., ROWSHANI, A. T. *Serine proteases of the human immune system in health and disease.* 2010, 47, p. 1943-1955, ISSN 1872-9142.
13. HOFBAUER, S., BRITO, J. A., MULCHANDE, J., NOGLY, P., PESSANHA, M., MOREIRA, R., ARCHER, M. *Stabilization of porcine pancreatic elastase crystals by glutaraldehyde cross-linking*. 2015, 71, p. 1346-1351, ISSN 2053-230X.
14. HORN, M., FAJTOVÁ, P., ROJO ARREOLA, L., ULRYCHOVÁ, L., BARTOŠOVÁ-SOJKOVÁ, P., FRANTA, Z., PROTASIO, A. V., OPATOVSKÝ, D., VONDRÁŠEK, J., MCKERROW, J. H., MAREŠ, M., CAFFREY, C. R., DVOŘÁK, J. *Trypsin- and chymotrypsin-like serine proteases in Schistosoma mansoni--´the undiscovered country´*. 2014, 27, p. 1-13, ISSN 1935-2727.
15. JAFFRAY, C., YANG, J., CARTER, G., MENDEZ, C., NORMAN, J. *Pancreatic elastase activates pulmonary nuclear factor kappa B and inhibitory kappa B, mimicking pancreatitis-associated adult respiratory distress syndrome.* 2000, 128, p. 225-231, ISSN 1532-7361.
16. JAMAL. F., PANDEY, P. K., SINGH, D., KHAN, M. Y. *Serine protease inhibitors in plants: nature´s arsenal crafted for insect predators.* 2013, 12, p. 1-34, ISSN 1568-7767.
17. JANCSÓ, Z., SAHIN-TÓTH, M., *Tighter control by chymotrypsin C (CTRC) explains lack of association between human anionic trypsinogen and hereditary pancreatitis*. 2016, 291, p. 12897-12905, ISSN 1083-351X.
18. JI, B., LOGSDON, C. D. *Digesting new information about the role of trypsin in pancreatitis.* 2011, 141, p. 1972-1975, ISSN 1528-0012.
19. KANTH, V. V. R., REDDY, D. N. *Genetics of acute and chronic pancreatitis: An update*. 2014, 5, p. 427-437, ISSN 1250-5330.
20. KAVUTHARAPU, S., NAGALLA, B., ABBAGANI, V., PORIKA, S. KK., AKKA, J., NALLARI, P, ANANTHAPUR, V. *Role of proteases and antiprotease in the etiology of chronic pancreatitis.* 2012, 18, p. 364-368, ISSN 1998-4049.
21. KOIVUNEN, E., SAKSELA, O., ITKONEN, O., OSMAN, S., HUHTALA, M. L., STENMAN, U. H. *Human colon carcinoma, fibrosarcoma and leukemia cell lines produce tumour-associated trypsinogen.* 1991, 47, p. 592-596, ISSN 1097-0215.
22. KUŽELA, L. *Pankreatitídy.* 2017, 14, p. 62-66, ISSN 1339-424X.
23. MA, W., TANG, CH., LAI, L. *Specificity of trypsin and chymotrypsin? Loop-motion-controlled dynamic correlation as a determinant.* 2005, 89, p. 1186-1193, ISSN 1542-0086.

24. MAYER, J., RAU, B., SCHOENBERG, M. H., BEGER, H. G. *Mechanism and role of trypsinogen activation in acute pancreatitis.* 1999, 46, p. 2757-2763, ISSN 0172-6390.
25. MURR, M. M., YANG, J., FIER, A., KAYLOR, P., MASTORIDES, S., NORMAN, J. G. *Pancreatic elastase induces liver injury activating cytokine production within Kupffer cells via nuclear factor-Kappa B.* 2002, 6, p. 474-480, ISSN 1873-4626.
26. NEMODA, Z., SAHIN-TÓTH, M. *Chymotrypsin C (caldecrin) stimulates autoactivation of human cationic trypsinogen.* 2006, 281, p. 11879-11886, ISSN 1083-351X.
27. NISHIBORI, M., MORI, S., TAKAHASHI, H. K. *Physiology and pathophysiology of proteinase-activated receptors (PARs): PAR-2 mediated proliferation of colon cancer cell.* 2005, 97, p. 25-30, ISSN 1347-8648.
28. OLSEN, J. V., ONG, S. E., MANN, M. *Trypsin cleaves exclusively C-terminal to arginine and lysine residues.* 2004, 3, p. 608-614, ISSN 1535-9484.
29. POLANOWSKA, J., KROKOSZYNSKA, I., CZAPINSKA, H., WATOREK, W., DADLEZ, M., OTLEWSKI, J. *Specificity of human cathepsin G.* 1998, 28, p. 189-198, ISSN 1878-2434.
30. RINDERKNECHT, H., ADHAM, N. F., RENNER, I. G., CARMACK, C. *A possible zymogen self-destruct mechanism preventing pancreatic autodigestion.* 1988, 3, p. 33-44, ISSN 0169-4197.
31. ROSENDAHL, J., WITT, H., SZMOLA, R., BHATIA, E., OZSVÁRI, B., LANDT, O., SCHULZ, H. U., GRESS, T. M., PFUTZER, R., LOHR, M., KKOVACS, P., BLUHER, M., STUMVOLL, M., CHOUDHURI, G., EGYI, P., TEMORSCHE, R. H., DRENTH, J. P., TRUNINGER, K., MACEK, M., PUHL, G., WITT, U., SCHMIDT, H., BUNING, C., OCKENGA, J., KAGE, A., GRONEBERG, D. A., NICKEL, R., BERG, T., WIEDENMANN, B., BODEKER, H., KEIM, V., MOSSNER, J., TEICH, N., SAHIN-TÓTH, M. *Chymotrypsin C (CRTC) variants that diminish activity or secretion are associated with chronic pancreatitis.* 2008, 40, p. 78-82, ISSN 1546-1718.
32. QIN, X. *Etiology of inflammatory bowel disease: A unified hypothesis.* 2012, 18, p. 1708-1722, ISSN 2219-2840.
33. SOREIDE, K., JANSSEN, E. A., KÖRNER, H., BAAK, J. P. *Trypsin in colorectal cancer: molecular biological mechanisms of proliferation, invasion and metastasis*. 2006, 209, p. 147-156, ISSN 1096-9896.
34. STONE, T. W., MCPHERSON, M., DARLINGTON, G. *Obesity and cancer: existing and new hypotheses for a causal connection*. 2018, 30, p. 14-28, ISSN 2352-3964.
35. MAC SWEENEY, A., BIRRANE, G., WALSH, M. A., O´CONNELL, T., MALTHOUSE, J. P. G., HIGGINS, T. M. *Crystal structure of δ-chymotrypsin bound to a peptidyl chloromethyl ketone inhibitor*. 2000, 53, p. 280-286, ISSN 0907-4449.
36. SZMOLA, R., KUKOR, Z., SAHIN.TÓTH, M. *Human mesotrypsin is a unique digestive protease specialized for the degradation of trypsin inhibitors*. 2007, 278, p. 48580-48589, ISSN 1083-351X.
37. SZMOLA, R., BENCE, M., CARPENTIERI, A., SZABÓ, A., COSTELLO, C. E., SAMUELSON, J., SAHIN-TÓTH, M. *Chymotrypsin C is a co-activation of human pancreatic procarboxypeptidases A1 and A2.* 2011, 286, p. 1819-1827, ISSN 1083-351X.
38. TEICH, N., OCKENGA, J., HOFFMEISTER, A., MANNS, M., MÖSSNER, J., KEIN, V. *Chronic pancreatitis associated with an activation peptide mutation that facilitates trypsin activation*. 2000, 119, p. 461-465, ISSN 1528-0012.

39. TOMOMURA, M., TOMOMURA, A. *Caldecrin: A pancreas-derived hypocalcemic factor regulates osteoclast formation and function.* 2015, 6, p. 358-365, ISSN 1949-8454.
40. TÓTH, A. Z., SZABÓ, A., HEGYI, E., HEGYI, P., SAHIN-TÓTH, M. *Detection of human elastase isoforms by the SchBo Pancreatic elastase 1 test*. 2017, 312, p. 606-614, ISSN 1522-1547.
41. VAVREČKA, A. *Liečba exokrinnej insuficiencie pankreasu.* 2007, 4, p. 521-524, ISSN 1339-424X.
42. VERGNOLLE, N. *Protease inhibition as new therapeutic strategy for GIT diseases.* 2016, 65, p. 1215-1224, ISSN 1468-3288.
43. WALKER, B., LYNAS, J. F. *Strategies for the inhibition of serine proteases*. 2001, 58, p. 596-624, ISSN 1420-9071.
44. WANG, H., SHA, W., LIU, Z., CHI, C. W. *Effect of chymotrypsin C and related proteins on pancreatic cancer cell migration.* 2011, 43, p. 362-371, ISSN 1745-7270.
45. XIE, Y., CHEN, L., LV, X., HOU, G., WANG, Y., JIANG, C., ZHU, H., XU, N., WU, L., LOU, X., LIU, S. *The levels of serine proteases in colon tissue intestitial fluid and serum serve as an indicator of colorectal cancer progression.* 2016, 7, p. 32592-32606, ISSN 1949-2553.
46. YANG, Y., WEN, Y. J., CAI, Y. N., VALLÉE, I., BOIREAU, P., LIU, M. Y., CHENG, S. P. *Serine proteases of parasitic helminths.* 2015, 53, p. 1-11, ISSN 1738-0006.
47. ZHENG, X. L., KITAMOTO, Y., SANDLER, J. E. *Enteropeptidase, a type II transmembrane serine protease.* 2009, 1, p. 242-249, ISSN 1945-0508.
48. ZHOU, J., SAHIN-TÓTH, M. *Chymotrypsin C (CTRC) mutations in chronic pancreatitis*. 2012, 26, p. 1238-1246, ISSN 1440-1746.
49. ZHOU, L., BIDGE, S. M. *Extraction, purification and characterization of fish chymotrypsin: a review.* 2011, 7, p. 104-123, ISSN 1553-3468.

Contact

RNDr. Barbora Legerská
University of SS. Cyril and Methodius, Faculty of Natural Sciences
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
Tel: +421 33 5565 321
email: legerskab@gmail.com

RNDr. Daniela Chmelová, PhD.
University of SS. Cyril and Methodius, Faculty of Natural Sciences
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
Tel: +421 33 5565 321
email: daniela.chmelova@ucm.sk

doc. RNDr. Miroslav Ondrejovič, PhD.
University of SS. Cyril and Methodius, Faculty of Natural Sciences
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
Tel: +421 33 5565 321
email: miroslav.ondrejovic@ucm.sk

EXPRESSION OF RECOMBINANT NEURAMINIDASE FROM INFLUENZA VIRUS IN *ESCHERICHIA COLI*

Sabina Lipničanová, Daniela Chmelová, Miroslav Ondrejovič

Abstract

Neuraminidase, as surface glycoprotein of influenza virus, represents a perspective target for the design of new antiviral compounds useful for cure of diseases caused by influenza virus. For this research, it is necessary to provide sufficient model enzymes which structure determine possibility of virulence and inhibition of the influenza virus. The biosynthesis of these enzymes by recombinant systems is suitable alternative to their isolation from the surface of virus produced in eukaryotic cells by controlled infection. Therefore, we summarized the possibilities of biosynthesis of recombinant neuraminidase in *Escherichia coli* cells. Recombinant protein expression in *E. coli* represent a relative easier and faster system than that in the eukaryotic expression system as insect or mammalian cells. Although, this system cannot realize glycosylation of expressed proteins resulting in protein aggregation into inclusion bodies. This overview describes potential variabilities in expression of neuraminidase in *E. coli* cells and strategy for production of soluble neuraminidase. The possible solutions to this problem should be production of neuraminidase as fusion protein with *Trx*-tag and its co-expression in Origami or SHuffle *E.coli* strains with molecular chaperones.

Key words: *Escherichia coli, expression, influenza virus, neuraminidase, recombinant protein*

1 INTRODUCTION

Influenza virus causes disease, well-known as flu. Influenza is group of viruses which belong into *Orthomyxoviridae* family. Core of viral particle forms ribonucleoprotein complex composing from negative-sense, single stranded, segmented RNA genome. Each segment codes viral protein. Centre of viral particle is enveloped by lipid layer and possess three proteins: the matrix protein (M2), the hemagglutinin (HA) and neuraminidase (NA) (Palese and Shulman, 1976). The subtypes of influenza virus are determined by combination of HA and NA, that are also detected by host´s immunity system (Tong et al., 2013). Influenza viruses are able to infect broad spectrum of host species including pigs, birds and human.

Anti-HA or anti-NA antibodies are induced in human as the result of natural infection or immunization. These antibodies appear to attenuate the following illness caused by subsequent exposures to influenza viruses containing antigenically related HA as well as NA (Lu et al., 2014). The vaccination of the population is possible only after the development of the infection in the infected hosts. On the other hand, the antiviral substances are able to stop the infection and can help with the treatment of infection in hosts. From the point of genetic and proteomic stability, the main focus in the research of antiviral compounds is concentrated on NA inhibitors such as synthetic sialic acid analogues or natural compounds, such as polyphenols (Liu et al., 2016).

Screening of new NA inhibitors requires enzymatically active NAs. These enzymes can be obtained by extraction directly from the surface of the influenza virus or by the synthesis in recombinantly modified organisms. NA extraction from influenza virus requires their production in eukaryotic host cells by special laboratory equipment and precautions to prevent the spread of viruses (Wanitchang et al., 2012; Benton et al., 2017). Although, this type of extraction can be used for those enzymes which already infected human body. The production

of recombinant NA seems to be more appropriate than the extraction NA from eukaryotic host cells and also allows production of specific mutants that could occur during replication of virions in host cells (Nivitchanyong et al., 2011; Schmidt et al., 2011). For this purpose, several expression systems such as bacteria (Davis et al., 1981; Dukhovlinov et al., 2013), yeasts (Yongkiettrakul et al., 2009; Yang et al., 2012), insect cells (Dalakouras et al., 2006), plants (Pua et al., 2012) or mammalian cells (Hogue and Nayak 1994; Nivitchanyon et al., 2011; Prevato et al., 2015; Dai et al. 2016) were used but the expression of recombinant protein in *E. coli* is easier and faster than the expression in other described expression system. Therefore, we focused on the description of expression of viral NA in bacterial cells of *E. coli*.

2 EXPRESSION OF NEURAMINIDASE IN *ESCHERICHIA COLI*

While the expression of the native gene amplified from the virus is non-problematic in higher eukaryotic systems (McNulty et al., 2003; Dalakouras et al., 2006; Schmidt et al., 2011; Smith et al., 2017), *E. coli* expression of NA can be complicated due to different use of individual codons (Aguirre-Lopez et al., 2017). For this reason, optimization of gene is required before *de novo* synthesis of recombinant NA for its expression in *E. coli* cells (Dukhovlinov et al., 2013). Moreover, the expression of NA gene in *E. coli* requires expression of cell line and the bacterial expression vector. These key components are characteristic by multiple parameters that can be varied during the optimization of protocol for expression. Although, there are decades of work with individual proteins, there is no consensus protocol that allows successfully expression of various proteins in *E. coli*. However, suitable protocol can be formulated from several works in this field (Yang et al., 2012; Nausch et al., 2013; Jafari et al., 2014; Abbasian et al., 2017; Choi and Geletu, 2018; Fathi-Roudsari et al., 2018; Saeed et al., 2018).

First, the desired gene is optimized according to codon-usage of *E. coli* and then is sub-cloned into a bacterial expression vector, which is usually utilizes the T7 *lacO* promoter system. In general, optimized gen contains N- or C- terminal hexahistidine tag (His-tag) and tobacco etch virus (TEV) protease site. While His-tag facilitates the purification of recombinant protein, protease site allows proteolytic cleavage of His-tag. Finally, the expression vector is transformed into *E. coli* strains.

Transformed cells are used as starter culture for overnight cultivation. Overnight starter culture is then used to inoculate the large-scale culture, followed by grown at 37 °C. After reaching a mid-log phase of grow curve, the cultivation temperature is decreased to 18 °C. Once the culture is cooled, protein expression is induced using lactose or its non-hydrolysable analogue isopropyl-β-thio-galactoside (IPTG) and expression is continued usually overnight with shaking between 200 to 250 rpm. In final step, cells are collected by centrifugation and stored at -80 °C until protein extraction. However, vectors, host strains and induction conditions may be modified in order for suitable fold and NA activity due to multiple characteristic of NA.

2.1 Expression strains and cultivation media

E. coli BL21(DE3) and its derivatives are the most preferred prokaryotic host for recombinant protein production. These strains are deficient in the lon and ompT proteases. Lon and ompT protease deficient *E. coli* strains are unable to degrade foreign protein, which is correlated with increased expression and the stability of recombinant proteins. *E. coli* strain BL21(DE3) is characteristic by leaky expression. However, the improvement of strains of BL21(DE3)pLys S and BL21(DE3)pLys E minimizes this problem. Both strains contain lysozyme coding plasmid and lysozyme acts as inhibitor of residual T7 polymerases thus

prevents the leaky expression. Strains C41(DE3) and C43(DE3) seems to be suitable for NA biosynthesis (Dumon-Seignovert et al., 2004).
Due to tertiary structure of NA, NA is stabilized by a disulfide bridges between Cys318 and Cys337 (Colman et al., 1993) the Origami strain is appropriate to be used as host. Origami is an oxidising *E. coli* strain with the mutation in thioredoxin (*Trx*) reductase and glutathione reductase genes. These deletions allow disulfide bonds formation. Improvement of Origami, SHuffle strain, formed by addition of *Trx* reductase and glutathione reductase mutations, express *DsbC* which directs correct disulfide bond formation. *DsbC* also acts as a general chaperone for appropriate protein folding.
NAs is usually expressed in the form of inclusion bodies (Yang et al., 2012). The decrease of cultivation temperature can cause the formation of inclusion bodies. However, metabolism of *E. coli* is drastically reduced at low temperature. *E. coli* strain ArcticExpress(DE3) overcomes this problem. This strain is genetically modified by cold-adapted chaperonins *Cpn10* and *Cpn60* from *Oleispira antarctica*, the psychrophilic bacterium with the highest activity from 4 to 10 °C.
Post-translational modifications occurring during and after synthesis of polypeptide chain can also affect NA activity (Walsh et al., 2005). The presence of glycans in the structure may have different function for NA and conserved glycans in the stalk domain probably provide NA protection against cleavage by host's proteases, mainly trypsin (Wu et al., 2009). Conserved glycan at position 146 affects NA activity (Li et al., 1993). Moreover, the degree of glycosylation also affects to the enzymatic activity of NA. Less glycosylated NA from the H5N1 virus had significantly higher enzymatic activity compared to NA with a high degree of glycosylation (Changsom et al., 2016). Due to this fact, glycosylated recombinant NA should be produced from genetically engineered *E. coli* with *pgl* operon of *Campylobacter jejuni* (Michael et al., 2002).
E. coli cells can grow in common media such as Luria Bertani broth (LB, Laurence et al., 1990), the synthetic minimal salt medium (M9), Terrific broth (Tripathi et al., 2008) and Super broth (Madurawe et al., 2000). LB medium is the standard for protein expression. The optimal temperature for *E. coli* growth is 37 °C and optimal pH between 6.4 and 7.2 under aerobic conditions. High-cell density fed-batch fermentation using glucose as the carbon and energy source is a standard technique in *E. coli* cultivation (Riesenberg and Guthke, 1999) and the supplementation of cultivation media with tryptone, and yeast extract with glycerol can help to decrease the acetate accumulation (Korz et al., 1995).

2.2 Architecture of expression vectors

Currently, expression vectors form the combination of replicons, promoters, selection markers, multiple cloning sites, tags and fusion partners. Replicon (origin of replication) determines a copy number of vector in the host. Typical copy number for common *E. coli* expression plasmid is between 15 to 60 copies per cell. Another element of expression vector is promoter. The T7 promoter system presents in the pET vector series (Novagen) is most popular for NA expression (Yang et al., 2012; Dukhovlinov *et al.*, 2013). In this system, the gene for NA is cloned behind a promoter recognized by the T7 RNA polymerase from bacteriophage T7. Polymerase is provided by prophage (λDE3) incorporated in bacterial genome. Since prophage encodes T7 polymerase under the transcriptional control of a *lac*UV5 promoter, the system can be induced by lactose or IPTG.
For large-scale production of NA, system responding to the change of physical signal including temperature or pH seems appropriate to be used. The example of this system is pL promoter system composing from mutant λcI repressor protein. The characteristic sign of this protein is its instability at temperatures higher than 37 °C. *E. coli* host containing the λcI protein either integrated in the chromosome or as part of vector, grows at 30 °C. If cells reach

the suitable growth phase, protein expression is induced by a temperature shift to 42 °C (Menart et al., 2003; Valdez-Cruz et al., 2010; Csordas et al., 2018). On the other side, the cold-inducible promoter *cspA* is induced by a shift of temperature to 15 °C. The lower temperature is suitable for production of various proteins (Tatabe et al., 2018) including NA, as was explained in section 2.1.

A useful part of expression vector are small peptide tags and fusion proteins, which are reviewed in great details in works of Francis et al. (2010) and Rosano and Ceccareli (2014). These fusion partners are genetically fused to the target protein and they can improve protein expression, promote protein folding, increase protein solubility and facilitate down-stream processes including purification and detection. The existence of multiple types of fusion partner relates to the selection of suitable tag or fusion protein providing the sufficient yields or solubility of target protein.

Common example of small peptide tag is His-tag. Since commercial antibodies are available for His-tag, tagged recombinant NA can be detected by Western blot (Prevato et al., 2015). Another example of small peptide tag are poly-Arg, FLAG- and Strep II-tag. These tags also allow one-step affinity purification of tagged proteins on the resins which specifically bind these tags.

Due to presence of disulfide bonds in NA tertiary structure, *Trx*-tag can be used. Like bacterial strains, which contains mutation in *Trx* reductase and glutathione reductase (Origami and SHuffle strains), fusion of NA can lead to increase expression level and solubility. Hepatitis B core antigen fused with *Trx*-tag led to successful expression of soluble protein in *E. coli* (Waty et al., 2017). The fusion of *Trx* to three fluorescent proteins with different fluorophores increased their solubility in comparison to these without fusion tag (Xiao et al., 2018). Zondagh et al. (2018) observed that fusion of protease from HIV-1 to *Trx*-tag in combination with His-tag enables the successful overexpression and purification of catalytically active protein (Zondagh et al., 2018). However, *Trx*-tag is effective only as an N-terminal tag.

2.3 Co-expression of neuraminidase with molecular chaperones

Ellis et al. (1987) established molecular chaperones as a functional class of unrelated families of proteins that assist the non-covalent folidng of other polypeptide-containing structures *in vivo*. Although their presence is no longer required for folded proteins with normal biological functions.

In general, the co-expression of individual chaperones, and also functional chaperone network of *E. coli* has been investigated to increase the solubility of recombinant proteins (DeMarco et al., 2007). NA expressed in *E. coli* requires protein chaperones and folding catalysts to prevent aggregation and facilitate folding in *E. coli* (Baneyx and Mujanic, 2004). The commonly used and the most characterized *E. coli* chaperone networks are DnaK–DnaJ–GrpE (KJE) and GroEL–GroES (ELS) (Betiku, 2006). Both groups are folding chaperones binding to solvent exposed hydrophobic domains resulting in nascent peptide aggregation. Features and functions of KJE and ELS are reviewed in work by Hartl and Hayer-Hartl (2002).

Group of inducible chaperons also exists including heat shock proteins. Chaperoning activity of heat shock proteins is dependent to temperature and controlled by a specific sigma factor-32 (σ32). This factor coding the rpoH gene binds to heat-shock promoters located upstream of heat-shock genes (Hsu et al., 2014). Many of heat shock proteins were developed to control of protein folding and cell protection to accelerating temperature (Street et. al., 2014). Moreover, salt-induced osmolytes remarkably enhanced the soluble expression of recombinant enzymes in *E. coli* (Peng et al., 2016). To date, the use of chaperones was not for NA production in *E. coli* cells. However, it seems to be a suitable technique.

2.4 Proposal protocol for neuraminidase production in *Escherichia coli*

All above-mentioned parameters can affect the protein solubility as well as enzyme activity. In fact, the optimization of expression protocol is the key step for successful expression of NA in *E. coli* cells. The critical factors for that are illustrated in Fig. 1.

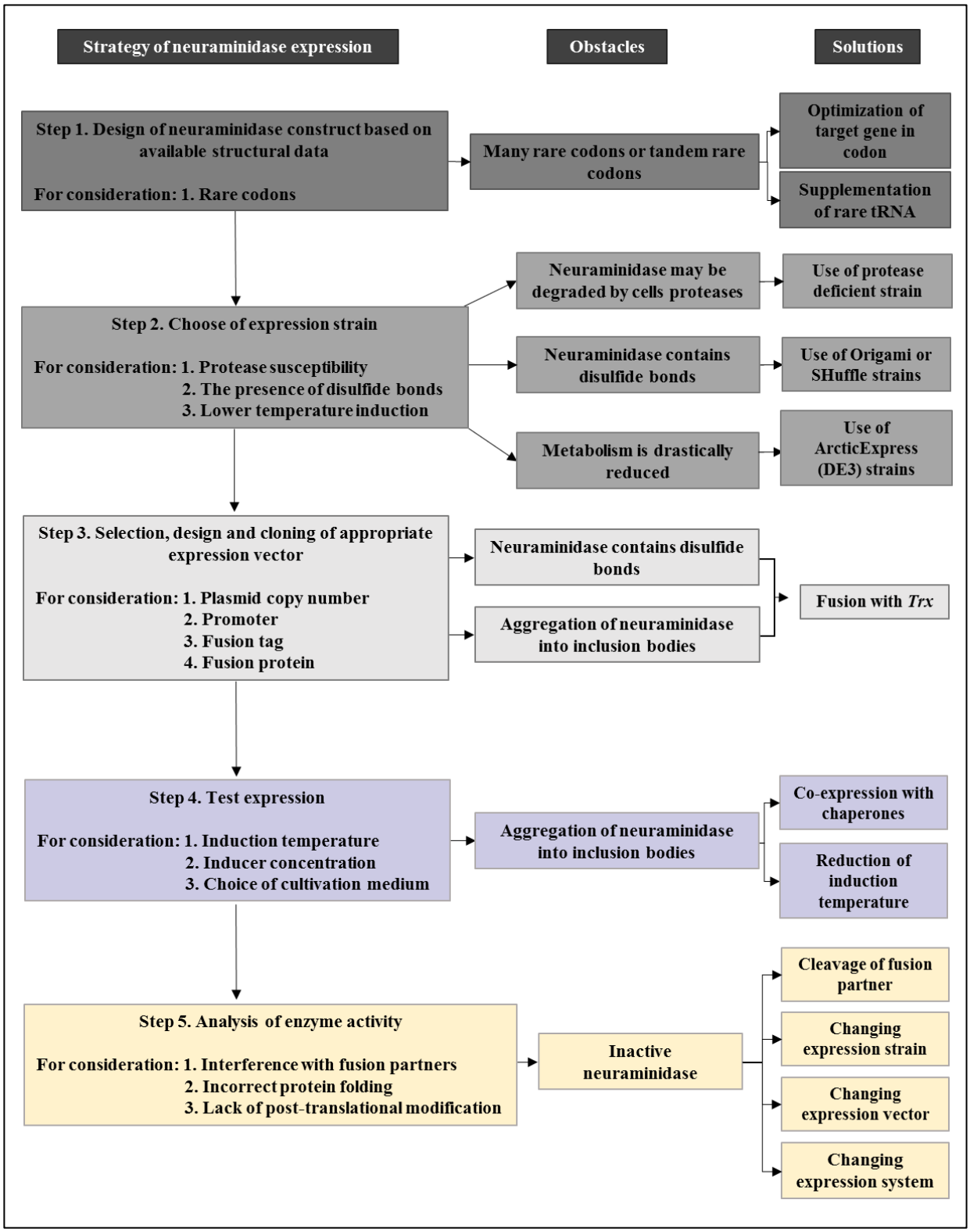

Fig. 1: Flowchart of the critical factors for neuraminidase expression in *E. coli*.

3 CONCLUSION

The neuraminidase of influenza virus is the suitable model for the finding of anti-viral compounds. However, this enzyme is naturally glycosylated. Glycosylation presents the problem in expression of neuraminidase in simple prokaryotic systems such as *E. coli*. A possible solution is the fusion of neuraminidase with *Trx*-tag and its expression in engineered strains such as Origami and SHuffle strains or co-expression with molecular chaperones including heat shock proteins. Expression in *E. coli* cells represent a suitable system to achieve recombinant neuraminidase production. However, this approach requires the optimization of procedure of expression with the consideration of all variables.

Acknowledgement

This work was supported by grants of APVV-17-0239 and FPPV-08-2018.

Sources

1. ABBASIAN, M., ESLAMPANAH, S. H. A., SAYED, T. B. E., ARAB-BAFRANI, Z., MOFID, M. R., ZAREIE, R. *Recombinant production, purification and characterization of vessel dilator in E. coli.* 2017, 129, p. 75-83, ISSN 1096-0279.
2. AGUIRRE-LÓPEZ, B., CABRERA, N., GÓMEZ-PUYOU, M. T., PEREZ-MONTFORT, R., GÓMEZ-PUYOU, A. *The importance of arginine codons AGA and AGG for the expression in E. coli of triosephosphate isomerase from seven different species.* 2017, 13, p. 42-48, ISSN 2215-017X.
3. BANEYX, F., MUJACIC, M. *Recombinant protein folding and misfolding in Escherichia coli.* 2004, 11, p. 1399-1408, ISSN 1087-0156.
4. BENTON, D. J., WHARTON, S. A, MARTIN, S. R., MCCAULEY, J. W. *Role of neuraminidase in influenza A(H7N9) virus receptor binding.* 2017, 91, p. 1-10, ISSN 1098-5514.
5. BETIKU, E. *Use of folding modulators to improve heterologous protein production in Escherichia coli.* 2009, 9, p. 1-17, ISSN 1475-2859.
6. CHANGSOM, D., HATAIRAT, L., WITTHAWAT, W., WARUNYA, C., BUNPOTE, S., JARUNEE, P., PIROM, N., WANIBTISAM, M., PILAIPAN, P. *Influenza neuraminidase subtype N1: Immunobiological properties and functional assays for specific antibody response.* 2016, 11, ISSN 1392-6203.
7. CHOI, T. J., GELETU, T. T. *High level expression and purification of recombinant flounder growth hormone in E. coli*. 2018, ISSN 1687-157, *in press*.
8. COLMAN, P. M., HOYNE, P. A. *Sequence and structure alignment of paramyxovirus hemagglutinin-neuraminidase with influenza virus neuraminidase*. 1993, 67, p. 2972-2980, ISSN 2055-6128.
9. CSORDAS, B. G., CUNHA, R. C., GARCIA, M. V., DA SILVA, S. S., LEITE, F. L., ANDREOTTI, R. *Molecular characterization of the recombinant protein RmLTI-BmCG-LTB: Protective immunity against Rhipicephalus (Boophilus) microplus.* 2018, 7, p. 1-14, ISSN 1932-6203.
10. DAI, M., GUO, H., DORTMANS, J. C., DEKKERS, J., NORDHOLM, J., DANIELS, R., VAN KUPPEVELD, F. J., DE VRIES, E., DE HAAN, C. A. *Identification of residues that affect oligomerization and/or enzymatic activity of influenza virus H5N1 neuraminidase proteins.* 2016, 20, p. 9457-9470, ISSN 1098-5514.
11. DALAKOURAS, T., SMITH, B. J., PLATIS, D., COX, M. M., LABROU, N. E. *Development of recombinant protein-based influenza vaccine. Expression and affinity purification of H1N1 influenza virus neuraminidase.* 2006, 1136, p. 46-56, ISSN 1873-3778.

12. DAVIS, A. R., NAYAK, D. P., UEDA, M., HITI, A. L., DOWBENKO, D., KLEID, D. G. *Expression of antigenic determinants of the hemagglutinin gene of a human influenza virus in Escherichia coli.* 1981, 78, p. 5376-538, ISSN 1091-6490.
13. DEMARCO, A., DEUERLING, E., MOGK, A., TOMOYASU, T., BUKAU, B. *Chaperone-based procedure to increase yields of soluble recombinant proteins produced in E. coli.* 2007, 7, p. 1-9, ISSN 1472-6750.
14. DUKHOVLINOV, I., AL-SHEKHADAT, R., FEDOROVA, E., STEPANOVA, L., POTAPCHUK, M., REPKO, I., RUSOVA, O., ORLOV, A., TSYBALOVA, L., KISELEV, O. *Study of immunogenicity of recombinant proteins based on hemagglutinin and neuraminidase conservative epitopes of influenza A virus.* 2013, 23, p. 221-217, ISSN 2325-4394.
15. DUMON-SEIGNOVERT, L., CARIOT, G., VUILLARD, L. *The toxicity of recombinant proteins in Escherichia coli: a comparison of overexpression in BL21(DE3), C41(DE3) and C43(DE3).* 2004, 37, p. 203-206, ISSN 1046-5928.
16. FATHI-ROUDSARI, M., MAGHSOUDI, N., MAGHSOUDI, A., NIAZI, S., SOLEIMAN, M. *Auto-induction for high level production of biologically active reteplase in Escherichia coli.* 2018, 151, p. 18-22, ISSN 1096-0279.
17. FRANCIS, D. M., PAGE, R. *Strategies to optimize protein expression in E. coli.* 2010, 61, p. 1-29, ISSN 1934-3663.
18. HOGUE, B. G., NAYAK, D. P. *Deletion mutation in the signal anchor domain activates cleavage of the influenza virus neuraminidase, a type II transmembrane protein.* 1994, 75, p. 1015-1022, ISSN 1465-2099.
19. HSU, S. Y., LIN, Y. S., LI, S. J., LEE, W. C. *Co-expression of a heat shock transcription factor to improve conformational quality of recombinant protein in Escherichia coli.* 2014, 118, p. 242-248, ISSN 1347-4421.
20. JAFARI, S., BABAEIPOUR, V., SEYEDI, H. A. E., RAHAIE, M., MOFID, M. R., HADDAD, L., NAMVARAN, M. M., FALLAH, J. *Recombinant production of mecasermin in E. coli expression system.* 2014, 6, p. 453-461, ISSN 1735-9414.
21. KORZ, D. J., RINAS, U., HELLMUTH, K., SANDERS, E. A., DECKWER, W. D. *Simple fed-batch technique for high cell density cultivation of Escherichia coli.* 1995, 39, p. 59-65, ISSN 1873-4863.
22. LAURENCE, C. C., POPE, J., TSAI, L. *Effect of preinduction specific growth rate on recombinant alpha consensus interferon synthesis in Escherichia coli.* 1990, 6, p. 149-152, ISSN 1520-6033.
23. LI, S., SCHULMAN, J., ITAMURA, S., PALESE, P. *Glycosylation of neuraminidase determines the neurovirulence of influenza A/WSN/33 virus.* 1993, 11, p. 6667-6673, ISSN 1098-5514.
24. LIU, F., WEI, C., DENG, C. H., WU, Z., ZENG, G., ZHOU, Y. *Polyphenolic glycosides isolated from Pogostemon cablin (Blanco) as novel influenza neuraminidase inhibitors*. 2016, 10, p. 1-11, ISSN 1752-153X.
25. LU, X., LIU, F., ZENG, H., SHEU, T., ACHENBACH, J. E., VEGUILLA, V., GUBAVERA, L. V., GARTEN, R, SMITH, C., YANG, H., STEVENS, J., XU, X., KATZ, J. M., TUMPEY, T. M. *Evaluation of the antigenic relatedness and cross-protective immunity of the neuraminidase between human influenza A (H1N1) virus and highly pathogenic avian influenza A (H5N1) virus*. 2014, 455, p. 169-175, ISSN 042-6822.
26. MADURAWE, R. D., CHASE, T. E., TSAO, E., BENTLEY, W.E. *A recombinant lipoprotein antigen against Lyme disease expressed in E. coli: fermentor operating strategies for improved yield.* 2000, 16, p. 571-576, ISSN 1520-6033.

27. MCNULTY, D. E., CLAFFEE, B. A., HUDDLESTON, M. J., PORTER, M. L., CAVNAR, K. M., KANE, J. F. *Mistranslational errors associated with the rare arginine codon CGC in Escherichia coli*. 2003, 27, p. 36-374, ISSN 1046-5928.
28. MENART, V., JEVSEVAR, S., VILAR, M., TROBIS, A., PAVKO, A. *Constitutive versus thermoinducible expression of heterologous proteins in Escherichia coli based on strong PR, PL promoters from phage lambda.* 2003, 83, p. 181-190, ISSN 1097-0290.
29. MICHAEL, F., SZYMANSKI, C. M., LI, J., CHAN, K. H., KHIEU, N. H., LAROCQUE, S., WAKARCHUK, W. W., BRISSON, J. R., MONTEIRO, M. A. *The structures of the lipooligosaccharide and capsule polysaccharide of Campylobacter jejuni genome sequenced strain NCTC 11168*. 2002, 269, p. 5119-5136, ISSN 1432-1033.
30. NAUSCH, H., HUCKAUF, J., KOSLOWSKI, R., MEYER, U., BROER, I, MIKSCHOFSKI, H. *Recombinant production of human interleukin 6 in Escherichia coli.* 2013, 8, p. 1-10, ISSN 1932-6203.
31. NIVITCHANYONG, T., YONGKIETTRAKUL, S., KRAMYU, J., PANNENGPETCH, S., WANASEN, N. *Enhanced expression of secretable influenza virus neuraminidase in suspension mammalian cells by influenza virus nonstructural protein 1*. 2011, 178, p. 44-51, ISSN 0166-0934.
32. PALESE, P., SCHULMAN, J. L. *Mapping of the influenza virus genome: identification of the hemagglutinin and the neuraminidase genes*. 1976, 73, p. 2142-2146, ISSN 1091-6490.
33. PENG, S., CHU, Z., LU, J., LI, D., WANG, Y., YANG, S., ZHANGCORRESPONDING, Y. *Co-expression of chaperones from P. furiosus enhanced the soluble expression of the recombinant hyperthermophilic α-amylase in E. coli.* 2016, 21, p. 477-484, ISSN 1355-8145.
34. PREVATO, M., FERLENGHI, I., BONCI, A., UEMATSU, Y., ANSELMI, G., GIUSTI, F., BERTHOLET, S., LEGAY, F., TELFORD, J. L., SETTEMBRE, E. C., MAIONE, D., COZZI, R. *Expression and characterization of recombinant, tetrameric and enzymatically active influenza neuraminidase for the setup of an enzyme-linked lectin-based assay*. 2015, 10, p. 1-18, ISSN 1932-6203.
35. PUA, T. L., LOH, H. S., MASSAWE, F., TAN, C. S., OMAR, A. R. *Expression of insoluble influenza neuraminidase Type 1 (NA1) protein in tobacco.* 2012, 2, P. 62-71, ISSN 1091-6490.
36. RIESENBERG, D., GUTHKE, R. *High-cell-density cultivation of microorganisms.* 1999, 51, p. 422-430, ISSN 1432-0614.
37. ROSANO, G. L., CECCARELLI, E. A. *Recombinant protein expression in Escherichia coli: advances and challenges.* 2014, 172, p. 1-17, ISSN 1664-302X.
38. SAEED, H., ISMAEIL, M., EMBABY, A., ATAYA, F., MALIK, A., SHALABY, M., EL-BANNA, S., ALI, A. A. M., BASSIOUNY, K. *Overexpression, purification and enzymatic characterization of a recombinant Arabian camel Camelus dromedarius glucose-6-phosphate dehydrogenase.* 2018, 142, p. 88-9, ISSN 1096-0279.
39. SCHMIDT, P. M., ATTWOOD, R. M., MOHR, P. G., BARRETT, S. A., MCKIMM-BRESCHKIN, J. L. *A generic system for the expression and purification of soluble and stable influenza neuraminidase*. 2011, 6, p. 1-13, ISSN 1932-6203.
40. SMITH, G. E., SUN, X., BAI, Y., LIU, Y. V., MASSARE, M. J., PEARCE, M. B., BELSER, J. A., MAINES, T. R., CREAGER, H. M., GLENN, M. G., FLYER, D., PUSHKO, P., LEVINE, M. Z., TUMPEY, T. M. *Neuraminidase-based recombinant virus-like particles protect against lethal avian influenza A(H5N1) virus infection in ferrets*. 2017, 509, p. 90-97, ISSN 0042-6822.

41. STREET, T. O., ZENG, X., PELLARIN, R., BONOMI, M., SALI, A., KELLY, M. J., CHU, F., AGARD, D. A. *Elucidating the mechanism of substrate recognition by the bacterial Hsp90 molecular chaperone*. 2014, 12, p. 2393-3404, ISSN 0022-2836.
42. TONG, S., ZHU, X., LI, Y., SHI, M., ZHANG, J., BOURGEOIS, M. *New world bats harbour diverse influenza A virus*. 2013, 10, p. 1-12, ISSN 1553-7366.
43. TRIPATHI, N. K., BABU, J.P., SHRIVASTVA, A., PARIDA, M., JANA, A. M., RAO, P. V. L. *Production and characterization of recombinant dengue virus type 4 envelope domain III protein.* 2008, 134, p. 278-286, ISSN 1873-4863.
44. VALDEZ-CRUZ, N. A., CASPETA, L., PÉREZ, N. O., RAMÍREZ, O. T., TRUJILLO-ROLDÁN, M. A. *Production of recombinant proteins in E. coli by the heat inducible expression system based on the phage lambda pL and/or pR promoters*. 2010, 9, p. 1-16, ISSN 1475-2859.
45. WALSH, C. T., GARNEAU-TSODIKOVA, S., GATTO, G. J. *Protein posttranslational modifications: the chemistry of proteome diversifications.* 2005, 48, p. 7342-7372, ISSN 1521-3773.
46. WANITCHANG, A., NARKPUK, J., JARU-AMPORNPAN, P., JENGARN, J., JONGKAEWWATTANA, *A. Inhibition of influenza A virus replication by influenza B virus nucleoprotein: an insight into interference between influenza A and B viruses.* 2012, 432, p. 194-203, ISSN 042-6822.
47. WATY, R., MUSTOPA, A. Z., SUHARSONO, S., MURTIYANINGSIH, H. *Soluble expression and purification of hepatitis B core antigen (HBcAg) subgenotype B3 in Escherichia coli using thioredoxin fusion tag.* 2017, 7, p. 496-501, ISSN 2222-1808.
48. WU, Z. L., ETHEN, C., HICKEY, G. E., JIANG, W. *Active 1918 pandemic flu viral neuraminidase has distinct N-glycan profile and is resistant to trypsin digestion*. 2009, 379, p. 749-753, ISSN 1090-2104.
49. XIAO, W., JIANG, L., WANG, W., WANG, R., FAN, J. *Evaluation of rice tetraticopeptide domain-containing thioredoxin as a novel solubility-enhancing fusion tag in Escherichia coli*. 2018, 125, p. 160-167, ISSN 1389-1723.
50. YANG, Y. L., CHANG, S. H., GONG, X., WU J., LIU B. *Expression, purification and characterization of low-glycosylation influenza neuraminidase in α-1,6-mannosyltransferase defective Pichia pastoris.* 2012, 39, p. 857-864, ISSN 1573-4978.
51. YONGKIETTRAKUL, S., BOONYAPAKRON, K., JONGKAEWWATTANA, A., WANITCHANG, A., LEARTSAKULPANICH, U., CHITNUMSUB, P., EURWILAICHITR, L., YUTHAVONG, Y. *Avian influenza A/H5N1 neuraminidase expressed in yeast with a functional head domain.* 2009, 156, p. 44-51, ISSN 1879-0984.
52. ZONDAGH, J., WILLIAMS, A., ACHILONU, I., DIRR, H. W., SAYED, Y. *Overexpression, purification and functional characterisation of wild-type HIV-1 subtype C protease and two variants using a thioredoxin and his-tag protein fusion system.* 2018, 37, p. 369-379, ISSN 1572-3887.

Contact

Mgr. Sabina Lipničanová
University of SS. Cyril and Methodius, Faculty of Natural Sciences
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
Tel: +421 33 5565 321
email: sabina.lip@gmail.com

RNDr. Daniela Chmelová, PhD.
University of SS. Cyril and Methodius, Faculty of Natural Sciences

Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
Tel: +421 33 5565 321
email: daniela.chmelova@ucm.sk

Doc. RNDr. Miroslav Ondrejovič, PhD.
University of SS. Cyril and Methodius, Faculty of Natural Sciences
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
Tel: +421 33 5565 321
email: miroslav.ondrejovic@ucm.sk

DECOLORIZATION OF MONOAZO DYES BY *PLEUROTUS OSTREATUS*

Veronika Pecková, Daniela Chmelová, Miroslav Ondrejovič

Abstract

The aim of this study was to investigate the ability of the white-rot fungus *Pleurotus ostreatus* to decolorize monoazo dyes, namely Acid Red 1 and Orange G. The presence of monoazo dyes in culture media had the positive effect on laccase production. The highest concentrations of these types of synthetic dyes stimulated laccase activity (39.4 - 44.7 U/l). Since the presence of Acid Red 1 had the negative effect on biomass production while Orange G did not significantly affect the growth of *P. ostreatus.* Media with monoazo dyes was decolorized in range of 64.3 - 93.2% and 29.1 - 75.6% for Acid Red 1 and Orange G, respectively. The proposed mechanism of decolorization of monoazo dyes is enzyme degradation rather than by sorption to biomass surface. These results demonstrate the potential of *P. ostreatus* to enzyme decolorization of monoazo dyes.

Keywords: *decolorization, monoazo dyes, laccase, white-rot fungi, sorption*

1 INTRODUCTION

Synthetic dyes are widely used in various sectors as textile, food, leather, pharmaceutical, cosmetic or paper industries (Yang et al., 2016). Textile industry is one of the largest consumers of synthetic dyes. Moreover, this is a major producer of wastewater contaminated with synthetic dyes (Sen et al., 2016). Azo dyes belong to the group of synthetic dyes commonly used in dyeing process due to brightness, stability, coloring properties and low-cost production (Forgacs et al., 2004; Thiam et al., 2015). Azo dyes make up approximately 70% of all synthetic dyes for coloration process (Solís et al., 2012; Thiam et al., 2015). These dye types are characterized by one or more chromophores bonded to a benzene or naphthalene ring with hydroxyl- and sulfo- groups. The extended use of these dyes has been shown to cause serious environmental problem. Textile wastewater can contain high concentrations of synthetic dyes (100 - 250 mg/l) resulting in water pollution and potential toxic effect to living organisms (Sharma et al., 2007; Thiam et al., 2015). It has been estimated that a large percentage (10 - 25%) of used dyes does not bind to material and is lost to wastewater stream and approximately 2 - 20% dyes are directly released into environment (Zaharia and Suteu, 2012).

Traditional physical, physico-chemical and chemical methods of wastewater treatment are usually ineffective due to chemical stability of dyes and their resistance to degradation (Vanhulle et al., 2008). Biological method for dye degradation is more suitable environment-friendly treatment. In this method, microorganisms (bacteria, filamentous fungi) and/or their metabolites can be potentially useful for dye elimination from environment (Taha et al., 2014; Zuleta-Correa et al., 2016).

White-rot fungi appear to be a great tool for this purpose due to high production of ligninolytic enzymes, namely peroxidases and laccases. These types of oxidoreductases are able to degrade resistant pollutants including synthetic dyes (Zhao et al., 2006; Yang et al., 2016). *Pleurotus ostreatus* is white-rot fungus with significant production of laccases and manganese peroxidases that can result in a biodegradation of synthetic dyes with various chemical structures (Shrivastava et al., 2005; Zhao et al., 2006). This process involves three mechanisms, namely biodegradation by ligninolytic enzymes, biosorption and bioaccumulation by living organisms (Kaushik and Malik, 2009; Yang et al., 2016; Sen et al.,

2016). The use of microorganisms removing synthetic dyes offers many advantages such as relatively inexpensive process, less production of sludge and degradation products are non-toxic and environmentally safe (Forgacs et al., 2004; Sen et al., 2016).
Therefore, the aim of this study was evaluated the potential of the white-rot fungus *P. ostreatus* to decolorization of monoazo dyes including Acid Red 1 and Orange G from culture media. Moreover, the proposal mechanism of dye decolorization by *P. ostreatus* was evaluated.

2 MATERIAL AND METHODS

2.1 Microorganism

The white-rot fungus *Pleurotus ostreatus* DSM 1833 was purchased from DSMZ (Deutsche Sammlung von Mikroorganismen und Zellkulturen GmbH, Germany). *P. ostreatus* was cultivated on malt agar at 30 °C and re-inoculated to fresh medium every two weeks.

2.2 Materials

Malt agar and casein hydrolysate were purchased from Biolife (Italy). Calcium chloride dihydrate was obtained from Serva-Feinbiochemica GmbH&Co (Germany). Tris-(hydroxymethyl)-aminomethan p.a. was purchased from AppliChem GmbH (Germany). potassium dihydrogen phosphate p.a., dipotassium hydrogen phosphate p.a., magnesium sulfate heptahydrate p.a., sodium chloride p.a., sodium hydroxide p.a., copper sulfate pentahydrate p.a., ferrous sulfate heptahydrate p.a., manganese sulfate tetrahydrate p.a., zinc chloride p.a., sodium potassium tartrate tetrahydrate p.a., glycerin p.a., hydrogen peroxide (30%) were purchased from Mikrochem (Slovak Republic). ABTS (2,2'-azino-bis-[3-ethylbenzothiazoline-6-sulfonic acid]), laccases isolated from *Trametes versicolor* (21.8 U/mg), monoazo dyes of Acid Red 1 and Orange G (Table 1) were purchased from Sigma Aldrich (Germany).

Table 1: Dyes structure and their maximum wavelength of absorption.

Monoazo dye	Structure	MW* [g/mol]	λ_{max} (nm)
Acid Red 1	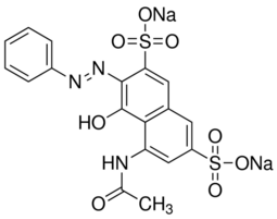	509.42	506
Orange G	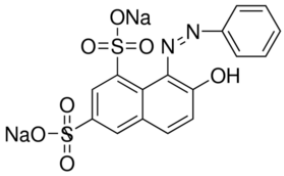	452.38	476

*MW – molecular weight

2.3 Culture medium

The ability of monoazo dye biodegradation by the white-rot fungus *P. ostreatus* was tested in culture medium with 0 - 250 mg/l of selected dye (Acid Red 1 or Orange G). Culture medium was composed from glucose (10 g/l), casein hydrolysate (5 g/l), $MgSO_4 \cdot 7\ H_2O$ (0.5 g/l), NaCl (0.1 g/l), $CaCl_2 \cdot 2\ H_2O$ (0.1 g/l), $CuSO_4 \cdot 5\ H_2O$ (0.1 mg/l), $FeSO_4 \cdot 7\ H_2O$ (0.2 mg/l), $MnSO_4 \cdot 4\ H_2O$ (0.02 mg/l) and $ZnCl_2$ (0.15 mg/l) and was prepared in 0.1 mol/l phosphate buffer with pH 5.0. After sterilization (121 °C, 20 min.), culture medium was inoculated with

P. ostreatus inoculum (10:1; v/v) prepared in 10 ml distilled water containing three agar squares (1×1 cm) with grown biomass of filamentous fungus. It was cultivated during 14 days at 30 °C and the samples of culture media were collected at regular intervals in which laccase activity was subsequently determined by oxidation of the ABTS chromogenic substrate (Chapter 2.4.1). The decrease of azo dye concentration was determined on the 14th day of cultivation (Chapter 2.4.2) and fungal biomass production was evaluated after cultivation drying at 50 °C until constant weight expressed in gram per liter of culture medium.

2.4 Analytic methods

2.4.1 Laccase activity

The activity of laccase produced by *P. ostreatus* was determined by oxidation of the ABTS chromogenic substrate. 50 µl of sample was mixed with 150 µl of 1 mmol/l ABTS solution dissolved in phosphate buffer (pH 5.0). The increase in absorbance was evaluated after 10 minutes, the color change of the solution being determined spectrophotometrically at 690 nm using a microplate reader (MicroplateReader, Biotek EL 800, USA). The activity of laccases [U/l] was evaluated by the activity of a standard laccase isolated from *T. versicolor* with a defined activity of 21.8 U/mg in international unit [U] expressed as the amount of enzyme capable of converting 1 µmol of ABTS per minute ($y = 5.0356x + 0.0056$; $R^2 = 0.9993$).

2.4.2 Decolorization of synthetic dyes

Absorbance of samples was measured at 450 nm using a spectrophotometer (UV-16000PC, VWR, Austria) in the cuvette and the resulting percentage of decolorization was calculated according to the Equation 1:

$$Decolorization\ [\%] = 100 \times \left(\frac{c_0 - c}{c_0}\right) \text{ (Eq. 1)}$$

where c_0 is the initial concentration of dye in the culture medium, and c is the concentration of the dye after 14 days of cultivation. The concentration of monoazo dye was expressed from the calibration curve in the concentration range 10 - 250 mg/l measured at 450 and 540 nm for Orange G and Acid Red 1, respectively.

2.5 Statistical method

The measured results of the experiments were processed using Microsoft Excel 2013 (Microsoft, Corporation, USA). Individual experiments were performed in three parallel measurements.

3 RESULTS AND DISCUSSION

White-rot fungi belong to the most effective decomposers of synthetic dyes (Taha et al., 2014; Ramiréz-Montoya et al., 2015; Zuleta-Correa et al., 2016). *P. ostreatus* is white-rot fungus belonging to edible basidiomycetes. It is the major producer of ligninolytic enzymes such as laccases and manganese peroxidases, but the production of lignin peroxidases was not observed (Palmieri et al., 1997; Das et al., 2016). *P. ostreatus* is able to degradation of azo dyes by ligninolytic enzymes and/or sorption on the surface of biomass. In this study, two monoazo dyes differing in their chemical structure were selected, namely Acid Red 1 and Orange G (Table 1). It well-known that the production of laccases is affected by the composition of culture medium, growth phase of microorganism and the addition of inductor to media (Piscitelli et al., 2011; Savinova et al., 2017). The presence of synthetic dyes in solution usually has not the effect on laccase activity (Champagne and Ramsay, 2010). The presence of monoazo dye in media can affect the growth of biomass and production of laccase. Therefore, laccase activity and dry biomass of white-rot fungus after 14 day of cultivation were determined (Fig. 1).

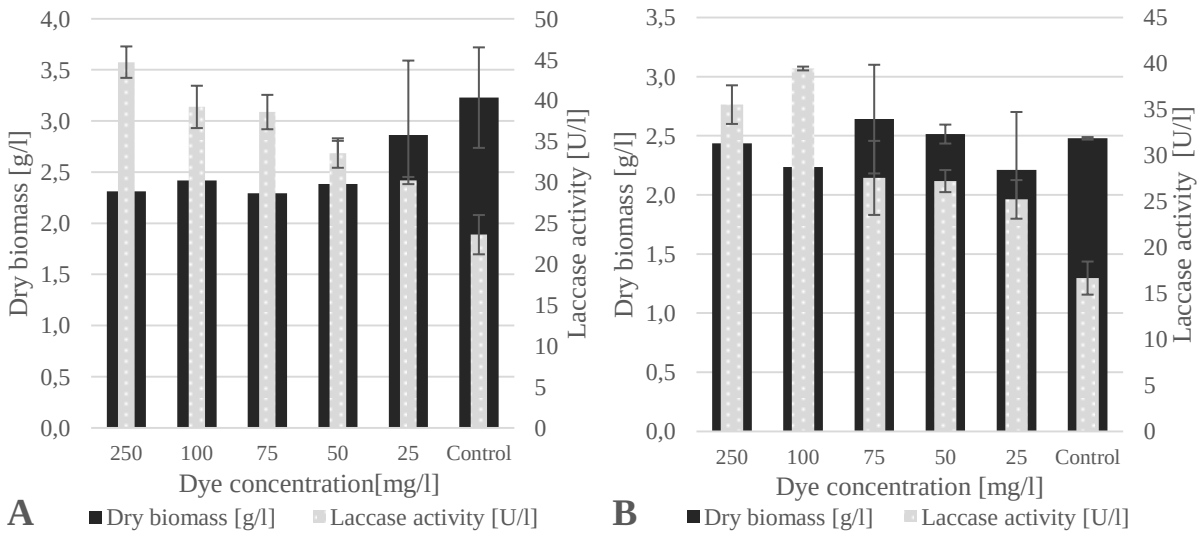

Fig. 1: The effect of Acid Red 1 (A) or Orange G (B) presence in culture media with *Pleurotus ostreatus* on the dry biomass [g/l] and laccase activity [U/l] after 14 days of cultivation at 30 °C and pH 5.0.

The increase of Acid Red 1 concentrations had the negative effect on biomass production (Fig. 1-A). The lowest value of dry biomass after 14 days of cultivation (2.3 g/l) was observed in media with concentration of Acid Red 1 varied in the range 50 - 250 mg/l. Although, the presence of Acid Red 1 had the stimulation effect on laccase production. The higher concentration of the dye increases the laccase activity. The highest laccase activity (49.6 U/l) was observed in medium with the highest tested Acid Red 1 concentration (250 mg/l). The presence of Orange G did not affect the biomass production in up to 14 days of cultivation, but the effect on the laccase production was similar as in the case of Acid Red 1. The highest laccase activity was observed in media with the highest tested concentration of this monoazo dye (Fig. 1-B).
Moreover, the decolorization of the tested azo dyes present in the media after cultivation of fungi were measured and the results are shown in Fig. 2.

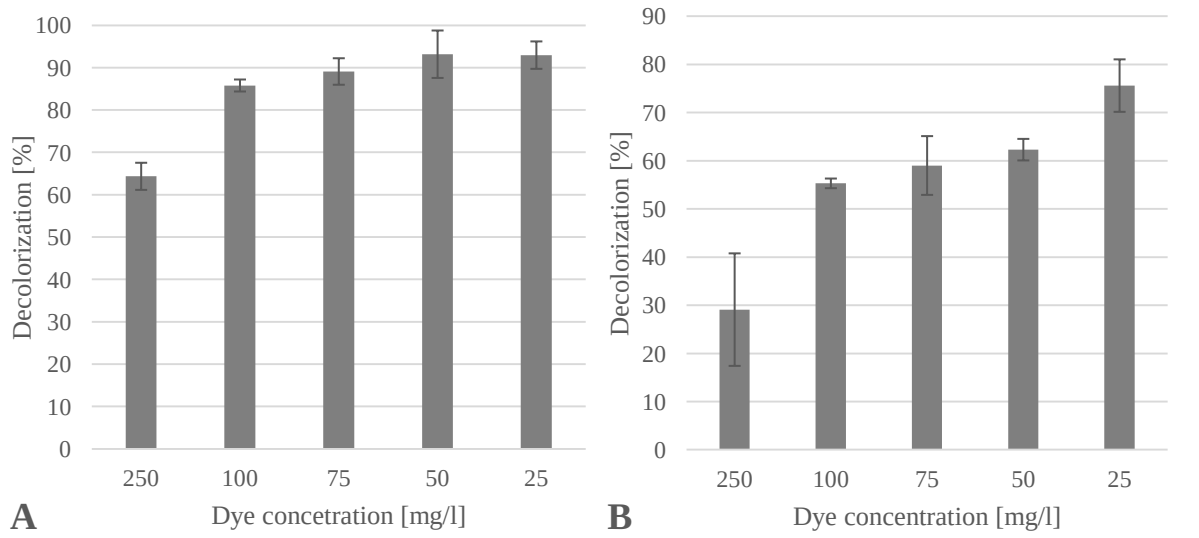

Fig. 2: Decolorization of A - Acid Red 1 and B - Orange G observed in media after cultivation of *Pleurotus ostreatus* at pH 5.0 and 30 °C after 14 days.

The decolorization of Acid Red 1 in media during the cultivation of the white-rot fungus *P. ostreatus* (64.3 - 93.1%) was more effective than decolorization of Orange G (29.1 - 75.6%) (Fig. 3). The results can be explained by variable rate in the laccase production during cultivation of selected fungus as well as variability of the azo dye structures that affect the direct enzyme degradation and sorption on the biomass.
The selected azo dyes had various effects on biomass growth. Therefore, the decolorization of azo dyes during the *P. ostreatus* cultivation can be affected by various time needed for the reaching the highest laccase activity. The laccase production kinetics of *P. ostreatus* in the media with various concentration of tested dyes are shown in Fig. 3.

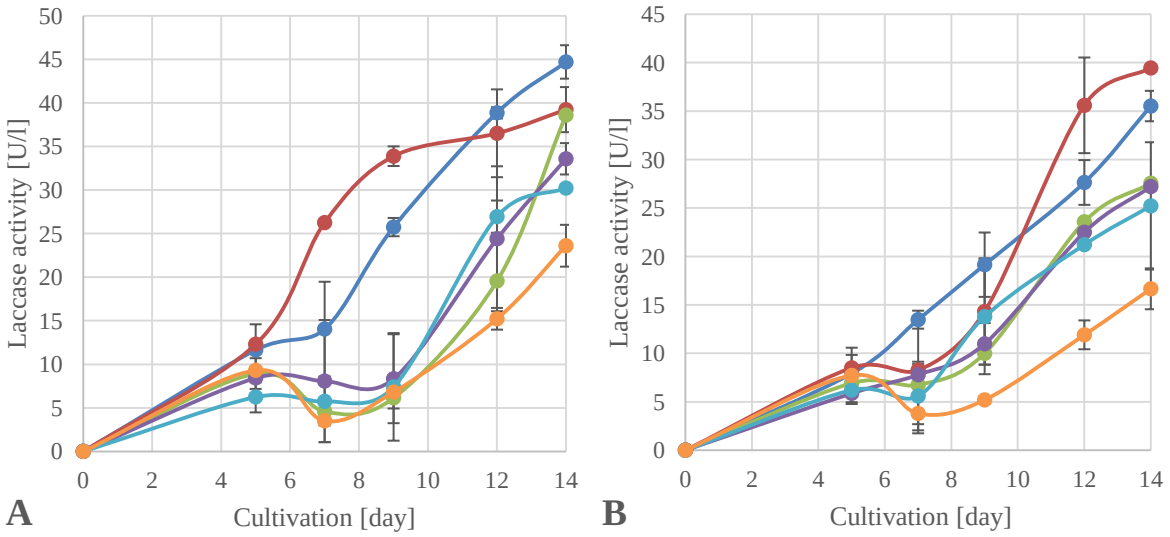

Fig. 3: Activity of laccases [U/l] produced by *Pleurotus ostreatus* in culture media with the monoazo dye A - Acid Red 1 and B - Orange G in concentration of ● - 250 mg/l, ● -100 mg/l, ● - 75 mg/l, ● - 50 mg/l, ● - 25 mg/l and ● - 0 mg/l (control).

The time course of laccase production by *P. ostreatus* in media with the monoazo dye Acid Red 1 and Orange G was comparable. The lowest enzyme activity measured by ABTS was observed in media without monoazo dye presence (Fig. 1). In media with Acid Red 1, the highest concentrations of this monoazo dye (100 and 250 mg/l) increased laccase activity more than 3.2-times in the comparison to the control in 14th day of cultivation (Fig. 3-A). The highest laccase activity was 44.7 U/l in culture media with 250 mg/l of Acid Red 1. Analogously, the presence of Orange G in the concentration of 100 and 250 mg/l caused the increase of laccase activity produced by *P. ostreatus* more than 3.3-times than that in control medium without dye (Fig. 3-B).
The azo dye structure is one of important factor affecting dye elimination from solution by enzymatic degradation. The monoazo dye Acid Red 1 contains two $-SO_3H$ groups, $-NHCOCH_3$ and -OH bounded to naphthalene and the monoazo dye Orange G contains two $-SO_3H$ groups and -OH group linked to naphthalene ring (Table 1). Electron-withdrawing groups, for example $-SO_3H$, are more resistant to enzyme degradation than electron-donating groups such as $-NHCOCH_3$ or -OH (Hsueh et al., 2009; Solís et al., 2012). Therefore, it can be assumed that the structure of Orange G is more resistant to enzyme degradation than the structure of Acid Red 1. The highest concentrations of mono azo dyes caused the lowest decolorization percentages (Fig. 3). Several authors (Pazarlioglu et al., 2005; Zeng et al., 2015) confirmed than the highest concentrations of synthetic dyes (120 - 600 mg/l) inhibited enzyme degradation and decreased the decolorization.

Moreover, dye structure affects sorption process by binding to carboxy-, phosphate-, amino- and other functional groups on the fungal biomass (Kaushik and Malik, 2009; Yang et al., 2016). Generally, with the increasing concentration of synthetic dye, the sorption process runs faster and more efficient (Aksu et al., 2008; Aksu et al., 2010). If all binding sites on the biomass surface are completely occupied, the sorption process is stopped (Zeroual et al., 2006; Aksu et al., 2010; Bouras et al. 2017). Although, these preliminary results suggest that monoazo dyes Acid Red 1 and Orange G were removed by laccases rather than by sorption to biomass surface (Fig. 3). The highest decolorization percentage was measured at the lowest concentrations of Acid Red 1 and Orange G. The decrease of azo dye concentration in media by sorption was not observed.

Conclusion

The white-rot fungus *Pleurotus ostreatus* has proved to be a suitable producer of laccases and the presence of monoazo dyes in culture medium acts as stimulator of laccase production. Laccase activity was varied in the range 23.6 - 44.7 U/l for Acid Red 1 and 16.6 - 39.5 U/l for Orange G. The lowest laccase activity was determined in media without monoazo dyes. The expected process of monoazo dye decolorization is enzyme degradation than sorption on the surface of fungal biomass.

Acknowledgement

This work was supported by grant of APVV-16-0088.

Sources

1. AKSU, Z., TATLI, A.I., TUNC, Ö. *A comparative adsorption/biosorption study of Acid Blue 161: Effect of temperature on equilibrium and kinetic parameters*. Chemical Engineering Journal, 2008, 142, p. 23-29, ISSN 1385-8947.
2. AKSU, Z., ERTUGRUL, S., DÖNMEZ, G. *Methylene Blue biosorption by Rhizopus arrhizus: Effect of SDS (sodium dodecylsulfate) surfactant on biosorption properties*. Chemical Engineering Journal, 2010, 158, p. 474-481, ISSN 1385-8947.
3. BOURAS, H.D., YEDDOU, A.R., BOURAS, N., HELLEL, D., HOLTZ, M.D., SABAOU, N., CHERGUI, A., NADJEMI, B. *Biosorption of Congo red dye by Aspergillus carbonarius M333 and Penicillium glabrum Pg1: Kinetics, equilibrium and thermodynamic studies*. Journal of the Taiwan Institute of Chemical Engineers, 2017, 80, p. 915-923, ISSN 1876-1070.
4. CHAMPAGNE, P.P., RAMSAY, J.A. *Dye decolorization and detoxification by laccase immobilized on porous glass beads*. Bioresource Technology, 2010, 101, p. 2230-2235, ISSN 0960-8524.
5. DAS, A., BHATTACHARYA, S., PANCHANAN, G., NAVYA, B.S., NAMBIAR, P. *Production, characterization and Congo red dye decolourizing efficiency of a laccase from Pleurotus ostreatus MTCC 142 cultivated on co-substrates of paddy straw and corn husk*. Journal of Genetic Engineering and Biotechnology, 2016, 14, p. 281-288, ISSN 1687-157X.
6. FORGACS, E., CSERHÁTI, T., OROS, G. *Removal of synthetic dyes from wastewaters: a review*. Environment International, 2004, 30, p. 953-971, ISSN 0160-4120.
7. HSUEH, C.C., CHEN, B.Y, YEN, C.Y. *Understanding effects of chemical structure on azo dye decolorization characteristics by Aeromonas hydrophila.* Journal of Hazardous Material, 2009, 167, p. 995-1001, ISSN 1873-3336.
8. KAUSHIK, P., MALIK, A. *Fungal dye decolourization: Recent advances and future potential*. Environment International, 2009, 35, p. 127-141, ISSN 1873-6750.

9. PALMIERI, G., GIARDINA, P., BIANCO, C., SCALONI, A., CAPASSO, A., SANNIA, G. *A novel white laccase from Pleurotus ostreatus*. The Journal of Biological Chemistry, 1997, 272, p. 31301-31307, ISSN 1083-351X.
10. PAZARLIOGLU, N., UREK, R.O., ERGUN, F. *Biodecolourization of Direct Blue 15 by immobilized Phanerochaete chrysosporium*. Process Biochemistry, 2005, 40, p. 1923-1929, ISSN 1359-5113.
11. PISCITELLI, A., GIARDINA, P., LETTERA, V., PEZZELLA, C., SANNIA, G., FARACO, V. *Introduction and transcriptional regulation of laccases in fungi*. Current Genomics, 2011, 12, p. 104-112, ISSN 1875-5488.
12. RAMIRÉZ-MONTOYA, L. A., HERNANDÉZ-MONTOYA, V., MONTES-MORÁN, M.A., JÁUREGUI-RINCÓN, J., CERVANTES, F.J. *Decolorization of dyes with different molecular properties using free and immobilized laccases from Trametes versicolor*. Journal of Molecular Liquids, 2015, 212, p. 30-37, ISSN 0167-7322.
13. SAVINOVA, O., MOISEENKO, K.V., VAVILOVA, E.A., TYAZHELOVA, T.V., VASINA, D.V. *Properties of two laccases from the Trametes hirsuta 072 multigene family: Twins with different faces*. Biochimie, 2017, 142, p. 183-190, ISSN 0300-9084.
14. SEN, K. A., RAUT, S., BANDYOPADHYAY, P., RAUT, S. *Fungal decolouration and degradation of azo dyes: A review*. Fungal Biology Reviews, 2016, 30, p. 112-133, ISSN 1749-4613.
15. SHRIVASTAVA, R., CHRISTIAN, V., VYAS, B.R.M. *Enzymatic decolorization of sulfonphthalein dyes.* Enzyme and Microbial Technology, 2005, 36, p. 333-337, ISSN 0141-0229.
16. SOLÍS, M., SOLÍS, A., PÉREZ, H.I., MANJARREZ, N., FLORES, M. *Microbial decolourization of azo dyes: A review*. Process Biochemistry, 2012, 47, p. 1723-1748, ISSN 1359-5113.
17. TAHA, M., ADETUTU, E.M., SHAHSAVARI, E., SMITH, A.T., BALL, A.S. *Azo and anthraquinone dye mixture decolourization at elevated temperature and concentration by a newly isolated thermophilic fungus, Thermomucor indicae-seudaticae*. Journal of Environmental Chemical Engineering, 2014, 2, p. 415-423, ISSN 2213-3437.
18. THIAM, A., SIRÉS, I., CENTELLAS, F., CABOT, P.L., BRILLAS, E. *Decolorization and mineralization of Allura Red AC azo dye by solar photoelectron-Fenton: Identification of intermediates*. Chemosphere, 2015, 136, p. 1-8, ISSN 0045-6535.
19. VANHULLE, S., TROVASLET, M., ENAUD, E. et al. *Decolorization, cytotoxicity and genotoxicity reduction during a combined ozonation/fungal treatment of dye contaminated wastewater*. Environmental Science & Technology, 2008, 42, p. 584-589, ISSN 1068-4980.
20. YANG, P., SHI, W., WANG, H., LIU, H. *Screening of fresh water fungi for decolorizing multiple synthetic dyes*. Brazilian Journal of Microbiology, 2016, 47, p. 828-834, ISSN 1517-8382.
21. ZAHARIA, C., SUTEU, D. *Textile Organic Dyes – Chapter 3 Characteristics, Polluting Effects and Separation/Elimination Procedures from Industrial Effluents – A critical overview*. In PUZYN, T – MOSTRAG-SZLICHTYNG, A. (Eds.) Organic Pollutants Ten years after she Stockholm Convention- Environmental and Analytical Update. Rijeka. InTech, 2012. ISBN 978-953-307-917-2.
22. ZENG, G., CHENG, M., HUANG, D., LAI, C., XU, P., WEI, Z., LI, N., ZHANG, C., HE, X., HE, Y. *Study of the degradation of methylene blue by semi-solid-state*

fermentation of agricultural residues with Phanerochaete chrysosporium and reutilization of fermented residues. Waste Management, 2015, 38, p. 424-430, ISSN 0956-053X.
23. ZEROUAL, Y., KIM, B.S., KIM, C.S., BLAGHEN, M., LEE, K.M. *Biosorption of bromphenol blue from aqueous solutions by Rhizopus stolonifer biomass*. Water, Air, and Soil Pollution, 2006, 177, p. 135-146, ISSN 1573-2932.
24. ZHAO, X., HARDIN, I.R., HWANG, H.-M. *Biodegradation of a model azo disperse dye by the white rot fungus Pleurotus ostreatus*. International Biodeterioration & Biodegradation, 2006, 57, p. 1-6, ISSN 0964-8305.
25. ZULETA-CORREA, A. MERINO-RESTREPO, A., JIMÉNEZ-CORREA, S., HORMAZA-ANAGUANO, A., CARDONA-GALLO, S.A. *Use of white rot fungi in degradation of an azo dye from the textile industry*. DYNA, 2016, 83, p. 128-135, ISSN 0012-7353.

Contact

Mgr. Veronika Pecková
University of SS. Cyril and Methodius, Faculty of Natural Sciences
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
Tel: +421 33 5565 321
email: wewepeckova@gmail.com

RNDr. Daniela Chmelová, PhD.
University of SS. Cyril and Methodius, Faculty of Natural Sciences
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
Tel: +421 33 5565 321
email: daniela.chmelova@ucm.sk

doc. RNDr. Miroslav Ondrejovič, PhD.
University of SS. Cyril and Methodius, Faculty of Natural Sciences
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
Tel: +421 33 5565 321
email: miroslav.ondrejovic@ucm.sk

CHARACTERISTICS OF *GANODERMA* SPECIES IN PURE CULTURES

Terézia Beck, Radovan Malina, Miriam Srniaková

Abstract

Representatives of the genus *Ganoderma* are wood-decaying fungi causing white rot of woody plants. Biological properties of pure cultures of 6 genetically identified *Ganoderma* species (*Ganoderma adspersum, G. applanatum, G. carnosum, G. lucidum, G. pfeifferi* and *G. resinaceum*) from Slovakia were evaluated. Pure cultures were cultivated on malt agar at 24 °C for 20 days. At this time, macromorphological characteristics (color, shape and texture of the colonies) and growth rate of the mycelium were observed. It was found out that some characteristics of *Ganoderma* pure cultures are species-specific.

Key words: *Ganoderma, pure culture, mycelium, growth rate, colony*

1. INTRODUCTION

Fungi of the genus *Ganoderma* (Basidiomycota) are wood-decaying polypores. These ligninvorous fungi cause white rot of many species of the deciduous and coniferous trees. The *Ganoderma* species that grow in Central Europe (including Slovakia) are: *Ganoderma applanatum* (Pers.) Pat., *G. adspersum* (Schulzer) Donk, *G. carnosum* Pat., *G. lucidum* (Curtis), *G. valesiacum* Boud. P. Karst., *G. pfeifferi* Bres. and *G. resinaceum* Boud. (Kotlaba, 1984; Sokół, 2000; Gáperová, 2001; Bernicchia, 2005; Papp and Szabó, 2013; Ryvarden and Melo, 2014; Gašparcová et al., 2017a). Macro- and microscopic features of these *Ganoderma* basidiocarps are well investigated, but only a few data are available on their cultivation in vitro (e.g. Woo-Sik et al., 2009; Badalyan et al., 2015). Pure cultures of wood-decaying polypores offer important taxonomic features and can be used in biotechnology and biomedicine (Balaeş and Tănase, 2012; Badalyan et al., 2015). In addition, some molecular analyzes for identification of polypores are only possible with the use of pure cultures – e.g. MALDI-TOF MS (Gašparcová et al., 2017b; Pristaš et al., 2017). Thus, we would like to contribute to knowledge of the mycelial characteristics of *Ganoderma* species. The aim of this study is to describe biological properties of pure cultures (color, shape, texture of the colonies) and growth rate of mycelium of 6 genetically identified *Ganoderma* species.

2. MATERIALS AND METHODS

All the basidiocarps used in this study were obtained by the field research carried out in 2015 – 2018. The basidiocarps were collected from selected regions of Slovakia and then recorded in the database (Gáperová and Krátka, 2002). Basidiocarps are deposited in the Herbarium of the Department of Biology and Ecology, Faculty of Natural Sciences, Matej Bel University, Banská Bystrica, Slovakia. The overview of the occurrence and ecology of the studied basidiocarps is listed in Table 1. The nomenclature of studied fungi is based on The Index Fungorum (Cooper and Kirk, 2018). For nomenclature of woody plants the checklist (Marhold and Hindák, eds, 1998) was followed. *Ganoderma* species were identified by macroscopic and microscopic analysis of basidiocarps and by sequencing. The PCR amplicons were sequenced by the Sanger dideoxy termination method in SEQme s.r.o. company (Dobříš, Czech Republic) using the same set of primers as for PCR amplification – ITS1 (TCC GTA GGT GAA CCT GCG G) and ITS4 (TCC TCC GCT TAT TGA TAT GC) (Gašparcová et al., 2017b). Sequences were processed in the MEGA 7 software and compared

with The GenBank database (https://www.ncbi.nlm.nih.gov/genbank/) by the BLASTn algorithm.

Table 1: Studied *Ganoderma* basidiocarps

Specimen	Species	Occurrence and Date of Collection	Substrate	Date of Culture Isolation
MŠ137	*Ganoderma adspersum*	Lučenec, city park, GPS coordinates 48.321944, 19.652988, 194 m a.s.l., July 3, 2018, leg. MŠ, det. MŠ et TB	*Quercus petraea* (Matt.) Liebl.	July 18, 2018
CA009ND	*Ganoderma applanatum*	Čadca, Korňa, private garden, GPS coordinates 49.411580, 18.56588, 517 m a.s.l., October 18, 2015, leg. SK, det. TG	unknown woody plant	October 20, 2015
GVZV	*Ganoderma carnosum*	Zvolen, Kováčová, rural area, approx. 350 m a.s.l., August 17, 2016, leg. SS, det. TG et SG	*Larix decidua* Mill.	August 19, 2016
GLP	*Ganoderma lucidum*	Michalovce, Biela hora, GPS coordinates 48.769188, 21.931371, 125 m a.s.l., October 7, 2017, leg. et det. PP	unknown woody plant	October 17, 2017
M2	*Ganoderma pfeifferi*	Zlaté Moravce, Topoľčianky, park, approx. 220 m a.s.l., October 25, 2015, leg. MK, det. MK et SG	*Tilia platyphyllos* Scop.	October 30, 2015
SADS1	*Ganoderma resinaceum*	Veľký Krtíš, Dolná Strehová, near the road towards Horný Bukovec, September 5, 2018, leg. SG et JG, det. SG et TB	*Salix alba* L.	September 7, 2018

JG – Ján Gáper, MK – Michaela Kružlíková, MŠ – Martin Šebesta, PP – Peter Pristaš, SG – Svetlana Gáperová, SK – Simona Kvasnová, SS – Stanislav Glejdura, TB – Terézia Beck

The *Ganoderma* cultures were obtained from fresh basidiocarps under sterile conditions in Laboratory of Experimental Mycology, Department of Biology and Ecology, Faculty of Natural Sciences, Matej Bel University. The surface of the basidiocarps was at first sterilized using absolute ethanol in order to prevent contamination. The inoculation was performed in aseptic box (EKOSTAR FLOW HF-H) on Ø 85-mm Petri dishes with the malt agar (Milcom, Tábor, Czech Republic; composition per liter of distilled water: malt extract 30 g, peptone 3 g, agar 15 g; pH: 5,6 ± 0,2). All studied cultures were reinoculated on the new Petri dishes at least 3 times to ensure the purity of the cultures. The cultures were incubated in biological thermostat (Laboratory Thermostatic Cabinet ST 2 COMF) in the dark at 24 °C for 20 days. Dates of isolation of individual cultures are shown in Table 1. *Ganoderma* cultures are stored in Laboratory of Experimental Mycology, Matej Bel University.

Macromorphological characteristics (shape, color and texture of the colony) and growth rate of the mycelium were observed after the inoculum ($1cm^2$) was covered by mycelium. The beginning of mycelial growth, the period of the most intense growth, the end of the growth and the average growth rate of the mycelium were further observed. Diameter of the colony of each studied culture (3 replicates per species) was measured daily (every 24 hours) until full coverage of the Petri dish. From the measured values, we calculated the area of a circle ($\pi.r^2$). When the shape of growing colony was ellipse we measured the area of an ellipse with 2 perpendicular measurements (π.a.b). Average growth rate of the mycelium (mm^2/ hour) was calculated according to formula: $v_p = \Delta i / \Delta t$ (v_p – growth rate of the mycelium; i – increase of the mycelium; t – time of the growth of mycelium) for each studied species.

The Flora of Slovakia I (Dostál et al., 1966) was followed to determine the color of the colony. The shades of white (*albus*) and yellow (*flavus*) color were most commonly used. Colonies were photographed daily with a camera (Canon EOS 700D).

3. RESULTS

Macromorphological characteristics of studied *Ganoderma* cultures are listed in Table 2, photos of the colonies are shown in Fig. 1 – 6. We did not observe color change of the malt agar.

Table 2: Macromorphological characteristics of *Ganoderma* pure cultures

Specimen	Species	Mycelial characteristics
MŠ137	*Ganoderma adspersum*	Colonies are whitish (*albidus*), denser in the center, first with tenuous radial margins, later thicker. After approx. 8 days of inoculation, colonies begin to form radial depressions (mycelium is grown into the medium). In the same period of growth the colonies take a yellowish shade (*pallide vitellinus*) in the center (Fig. 1b). After the mycelium covers whole Petri dish, the irregular yellow smudges become visible on entire colony (Fig. 1c). The margins of some colonies are irregular. Colonies have cotton like texture, later very strong leather like, hard to cut with a scalpel.
CA009ND	*Ganoderma applanatum*	Colonies are continuous and dense in the center with fine rays at the margins. Later, the margins are dense, still radial. Colonies have cotton like texture with snow-white (*niveus*) later whitish (*albidus*) color. After the mycelium covers whole Petri dish, entire colony is dense and "fluffy". The entire surface of the colony turns yellowish/brownish with the shades of sand yellow (*fulvus*) and ocher yellow (*flavus*) color. Some of the colonies have irregular shape.
GVZV	*Ganoderma carnosum*	Colonies are continuous and dense in the center with radial fuzzy margins. The texture of the colonies is cotton like with snow-white (*niveus*) color. Later the colonies turn whitish (*albidus*). After the mycelium covers whole Petri dish, the colony is dense and "fluffy". The entire surface of the colonies turns yellowish/brownish, similar to *G. applanatum.* The exudate drops of the same color begin to form.
GLP	*Ganoderma lucidum*	Colonies are softer than for other species. The mycelial growth is similar to *G. carnosum* but with slightly fuzzy margins. The texture of the colonies is cotton like with snow-white (*niveus*) later whitish (*albidus*) color. After the mycelium covers whole Petri dish, the colonies are dense but "fluffy" with exudate drops of the same color.
M2	*Ganoderma pfeifferi*	Colonies are continuous and dense in the center with dense radial margins. The texture of the colonies is cotton like. After approx. 11-12 days of inoculation the surface of the colonies becomes floccose – with flaky mycelial formations (Fig. 5b, c). The colonies are snow powder like with snow-white (*niveus*) later whitish (*albidus*) color.
SADS1	*Ganoderma resinaceum*	Colonies grow radially and form thinner and denser zones (Fig. 6a). Later the entire colonies are dense and thinner zones are also covered with the mycelium. The texture of the colonies is cotton like with initial snow-white (*niveus*) color. Later the colonies turn whitish (*albidus*). After the mycelium covers whole Petri dish, the margins of the colonies become yellowish and take the light yellow color of an egg yolk (*pallide vitellinus*). The exudate drops of the same color begin to form.

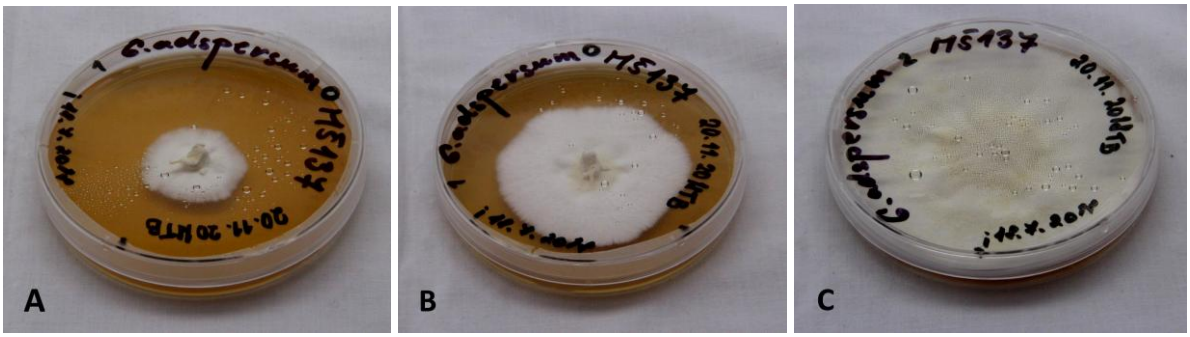

Fig. 1 Colony of studied species *Ganoderma adspersum* on malt agar medium at 24 °C after 7 (a), 10 (b) and 16 (c) days of cultivation

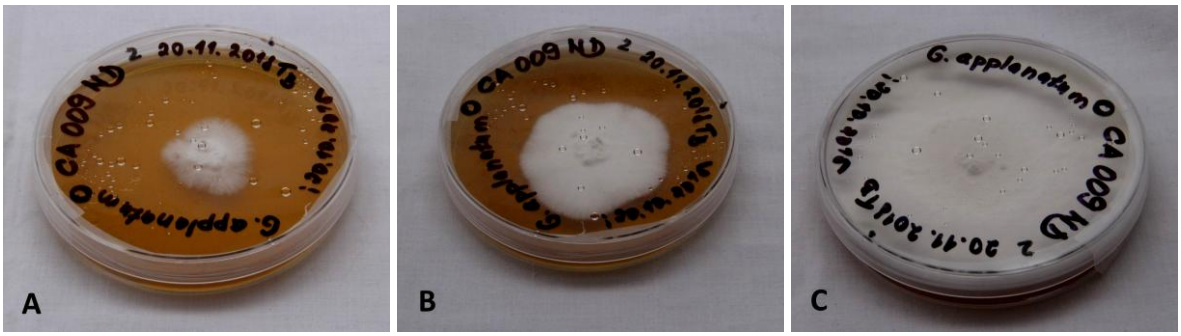

Fig. 2 Colony of studied species *Ganoderma applanatum* on malt agar medium at 24 °C after 6 (a) 8 (b) and 12 (c) days of cultivation

Fig. 3 Colony of studied species *Ganoderma carnosum* on malt agar medium at 24 °C after 7 (a), 10 (b) and 12 (c) days of cultivation

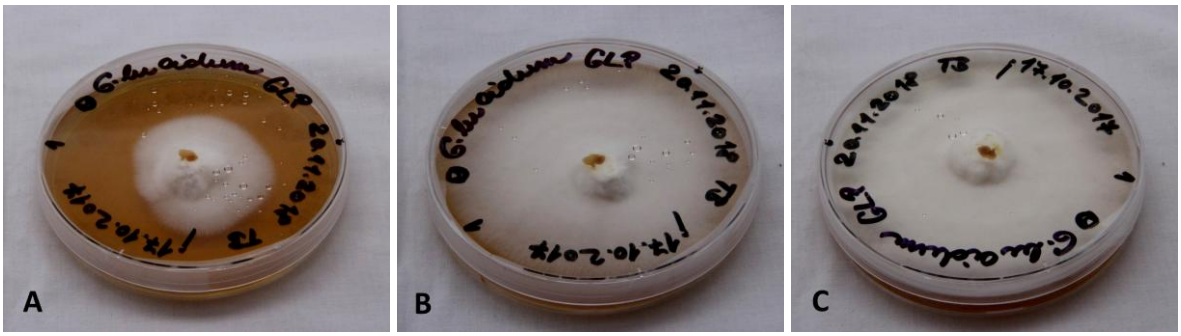

Fig. 4 Colony of studied species *Ganoderma lucidum* on malt agar medium at 24 °C after 10 (a), 13 (b) and 15 (c) days of cultivation

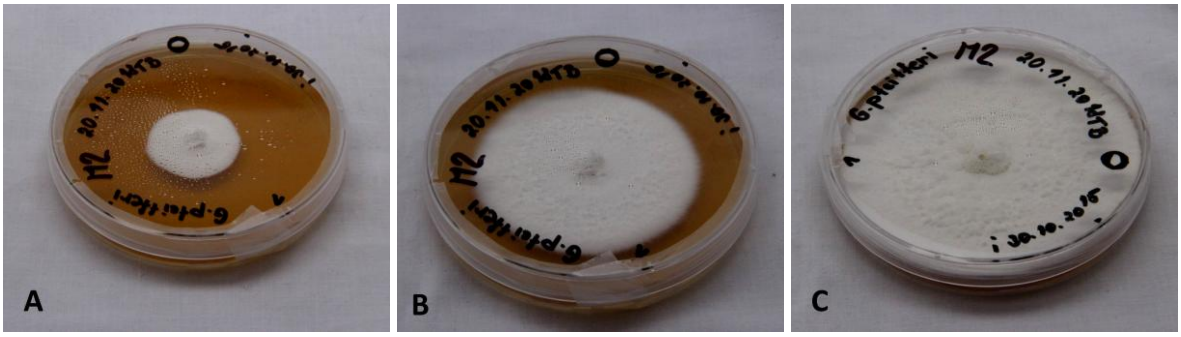

Fig. 5 Colony of studied species *Ganoderma pfeifferi* on malt agar medium at 24 °C after 8 (a), 13 (b) and 17 (c) days of cultivation

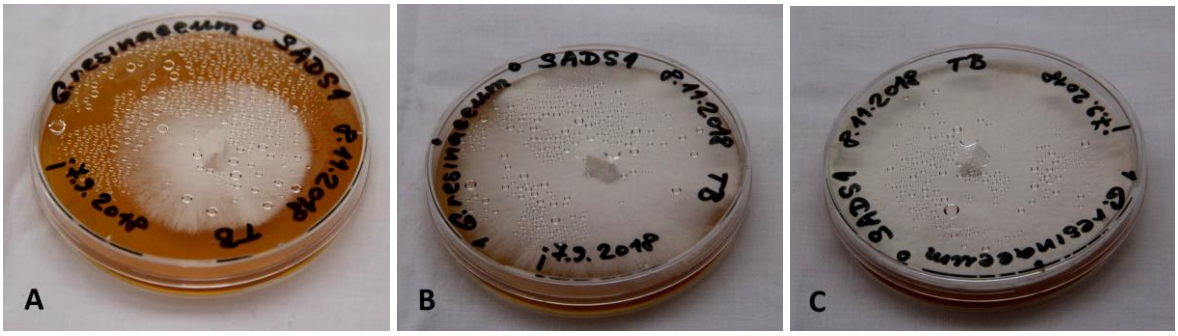

Fig. 6 Colony of studied species *Ganoderma resinaceum* on malt agar medium at 24 °C after 4 (a), 6 (b) and 8 (c) days of cultivation

Table 3: Growth rate of mycelia

Specimen	Species	Beginning of mycelial growth	Period of the most intense mycelial growth	End of mycelial growth	Average mycelial growth rate (mm^2/hour)
MŠ137	*Ganoderma adspersum*	72 hours ai	240 – 288 hours ai	312 – 408 hours ai	16,33
CA009ND	*Ganoderma applanatum*	96 hours ai	216 – 264 hours ai	264 – 288 hours ai	20,30
GVZV	*Ganoderma carnosum*	96 hours ai	216 – 264 hours ai	288 hours ai	19,70
GLP	*Ganoderma lucidum*	144 hours ai	264 – 336 hours ai	336 – 384 hours ai	15,81
M2	*Ganoderma pfeifferi*	96 hours ai	288 – 336 hours ai	408 – 432 hours ai	13,65
SADS1	*Ganoderma resinaceum*	24 hours ai	96 – 144 hours ai	168 – 192 hours ai	29,93

ai - after inoculation on Petri dishes

Average growth rate of mycelium of studied *Ganoderma* species is listed in Table 3. The highest average growth rate was recorded in species *G. resinaceum*, the lowest in *G. pfeifferi* and *G. lucidum*. The beginning of mycelial growth, the period of the most intense growth and the end of the growth of individual species is listed in Table 3. Most of the fungal colonies started to grow 96 hours after inoculation on Petri dishes. At first the colonies of *G. resinaceum* began to grow (Fig. 7f). The colonies of *G. lucidum* began to grow as the latest of all species (Fig. 7d). Period of the most intense mycelial growth of *Ganoderma* species was different for individuals (only for *G. applanatum* and *G. carnosum* was the same). The end of mycelial growth also differs for individual species. At first the colonies of *G. resinaceum* covered whole Petri dish (Fig. 7f). The colonies of *G. adspersum* (Fig. 7a) and *G. pfeifferi* (Fig. 7e) covered whole Petri dish as the latest of all species.

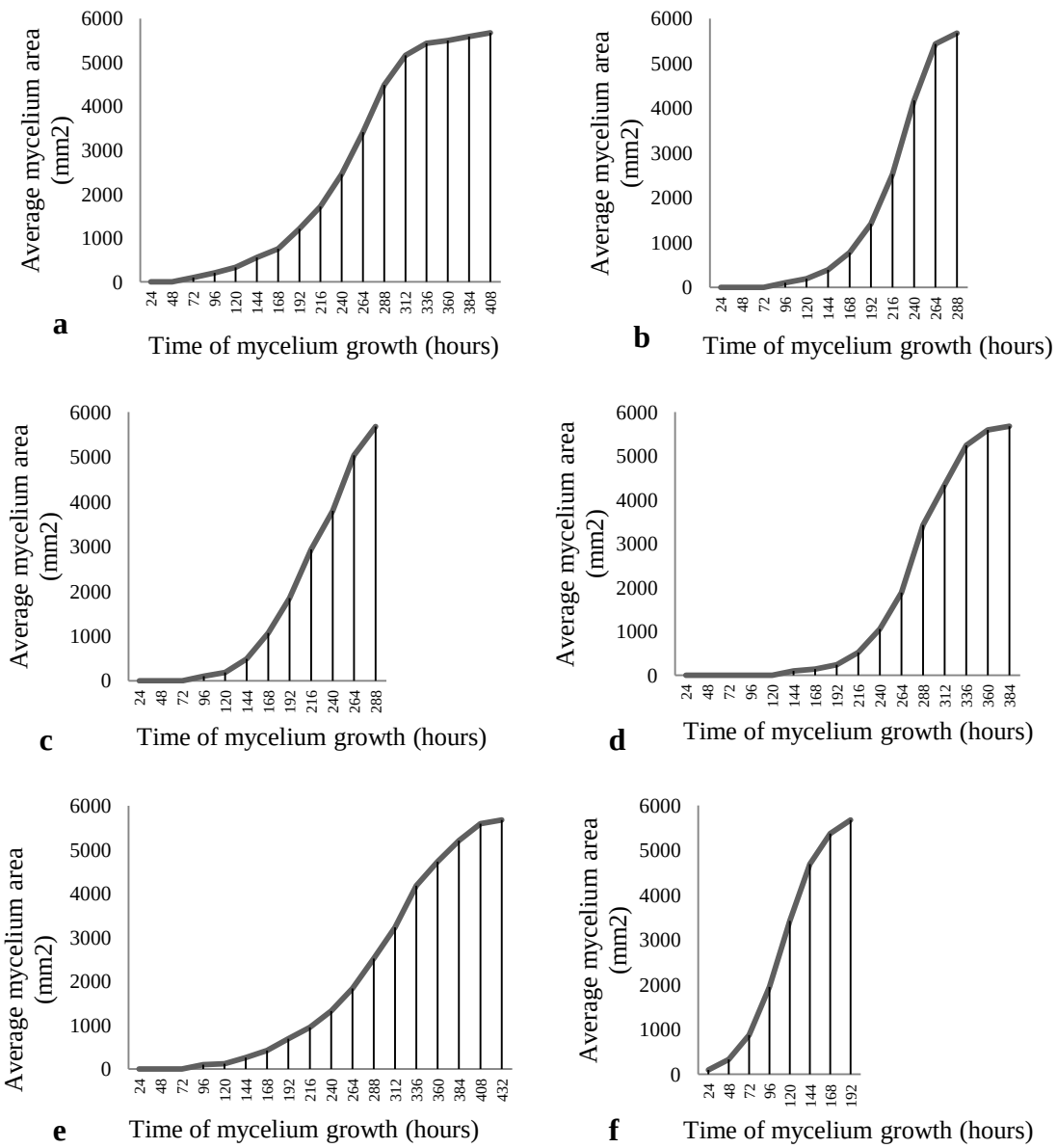

Fig. 7 Mycelial growth of *Ganoderma* species
a – *Ganoderna adspersum*; b – *Ganoderma applanatum*; c – *Ganoderma carnosum*; d – *Ganoderma lucidum*; e – *Ganoderma pfeifferi*; f – *Ganoderma resinaceum*

4. DISCUSSION

We found out that the macromorphological cultural characteristics and growth rate of mycelium differ among studied *Ganoderma* species. As we have already mentioned in the introduction, there is very little information about these characteristics. We have not even found any information about *G. pfeifferi* and *G. carnosum*. Badalyan et al. (2015) observed, similarly to us, that the studied colonies of *Ganoderma* species (*G. adspersum*, *G. lucidum*, *G. resinaceum*) have cottony/felt texture with white to creamy color. According to the authors the texture of *G. applanatum* colony is powdery, however we observed cottony texture. The authors also found out that *G. resinaceum* formed radiating parallel hyphae. We have also observed that colonies of *G.resinaceum* grew radially and formed thinner and denser zones, this is well observable in the photos of authors Badalyan et al. (2015). These authors also found out that colonies of *G. resinaceum* and *G. adspersum* later changed the color to lemon-

yellowish and the colony of *G. applanatum* to brownish-olive. We have also observed that colonies of *G.resinaceum* and *G. adspersum* have shades of yellow color and colonies of *G. applanatum* are brownish. Mohanty et al. (2011) have also found out that colonies of *G. resinaceum* have a few light yellowish zones. For individual *Ganoderma* species, we observed different average growth rates of mycelia. The fastest growth rate was observed in *G. resinaceum*. However, this may depend on various factors such as age of the culture, but also the composition of the media used and temperature. According to Gáperová and Petrýdesová (2009) the studied characteristics of mycelia can be affected by several factors such as light, temperature, volume of the medium or ratio of nutrient components in the medium, etc. Although our results show that macromorphological characteristics of cultures and the growth rate of mycelium could be used to distinguish individual *Ganoderma* species, further studies are required.

5. CONCLUSIONS

When studying macromorphological characteristics and growth rate of 6 genetically identified *Ganoderma* species, we found out that some macromorphological characteristics are common and some are specific for individual studied species. We found out that colonies of all studied *Ganoderma* species are snow-white to whitish. The colonies of *G. adspersum* and *G. resinaceum* later become yellowish, while colonies of *G. applanatum* and *G. carnosum* become yellowish to brownish (we did not observe the white color change in colonies of *G. pfeifferi* and *G. lucidum*). The colonies of all studied species have cotton like texture but after the mycelium covers whole Petri dish, colonies of *G. applanatum*, *G. carnosum* and *G. lucidum* become dense and "fluffy" while colonies of *G. adspersum* become strong leather like. Colonies of *G. adspersum* differ from other studied species in formation of radial depressions and yellow color change already during the growth of the colonies. The surface of *G. pfeifferi* colonies becomes floccose (with flaky mycelial formations). Colonies of *G. resinaceum* are radial with thinner and denser zones and grow much faster than colonies of other studied species. The mycelial growth of *G. lucidum* is similar to *G. carnosum* but colonies of *G. lucidum* form slightly fuzzy margins. The formation of exudate drops was recorded only in *G. resinaceum*, *G. carnosum* and *G.lucidum*. The highest average growth rate was recorded in species *G. resinaceum*, the lowest in *G. pfeifferi* and *G. lucidum*. Most of the fungal colonies started to grow 96 hours after inoculation on Petri dishes. A significant difference in growth was observed in the colony of *G. resinaceum*, which started to grow 24 hours after inoculation. The colony of *G. lucidum* started to grow as the last one, 144 hours after inoculation. Period of the most intense mycelial growth is different for individual *Ganoderma* species (only for *G. applanatum* and *G. carnosum* was the same).

Acknowledgement

This work was in part funded by KEGA Grant Agency (KEGA 025UMB-4/2017) and VEGA Grant Agency (VEGA 1/0286/17).

Sources

1. BADALYAN S. M., et al. Genetic Resources and Mycelial Characteristics of Several Medicinal Polypore Mushrooms (Polyporales, Basidiomycetes). *International Journal of Medicinal Mushroom*, 2015, vol. 17, no. 4, p. 371-384.
2. BALAEŞ, T. – TĂNASE, C. Culture Description of Some Spontaneous Lignicolous Macromycetes Species. *Journal of Plant Development*, 2012, vol. 19, p. 83-97.
3. BERNICCHIA, A. *Polyporaceae s.l.* Alassio: Edizioni Candusso, 2005. 808 p. ISBN: 88-901057-5-5.

4. COOPER, J. – KIRK, P. CABI Bioscience Database, Landscape Research, Index Fungorum Database, [database online]. [cited 2018-12-03]. <http://www.speciesfungorum.org/Names/Names.asp>.
5. DOSTÁL, J., FUTÁK, J., NOVÁK, F. A. *Flóra Slovenska I.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966. 604 p.
6. GAŠPARCOVÁ, T., et al. Väzba lesklokôroviek na druhy drevín na Slovensku. In *Dlhodobý ekologický výskum a monitoring lesov: súčasné poznatky a výzvy do budúcnosti. Zborník recenzovaných príspevkov z konferencie 7.-8. november 2017.* Zvolen. Národné lesnícke centrum – Lesnícky výskumný ústav Zvolen, 2017a. p. 49-53.
7. GAŠPARCOVÁ, T., et al. Porovnanie ITS-PCR-RFLP a MALDI-TOF MS metód pri identifikácii drevoznehodnocujúcich húb z rodu *Ganoderma*. *Chemické listy,* 2017b, vol. 111, no. 6, p. 388-391.
8. GÁPEROVÁ, S. Synantropné druhy v rode *Ganoderma*. *Acta Facultatis Ecologiae*, vol. 8, p. 93-98.
9. GÁPEROVÁ, S. – KRÁTKA, E. História a ďalšie perspektívy databanky trúdnikov na Slovensku. *Spravodajca Slovenskej Mykologickej Spoločnosti*, 2002, vol. 27, p.15.
10. GÁPEROVÁ, S. – PETRÝDESOVÁ, J. Rast a morfologické charakteristiky izolátov *Fomes fomentarius*. In *Drevoznehodnocujúce huby 2009: zborník recenzovaných vedeckých prác a referátov zo 6. medzinárodného sympózia.* Zvolen. Technická univerzita, 2009. p. 33-38.
11. GENBANK[database online]. [cited 2018-12-03]. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/genbank/>.
12. KOTLABA, F. *Zeměpisné rozšíření a ekologie chorošů /Polyporales s.l./. v Československu.* Praha: Academia, 1984. 194 p.
13. MARHOLD, K. – HINDÁK, F. (eds.). Zoznam nižších a vyšších rastlín Slovenska. Bratislava: VEDA, 1998. 688 p. ISBN 8022405264.
14. MOHANTY, P. S., et al. First report of *Ganoderma resinaceum* and *G. weberianum* from north India based on ITS sequence analysis and micromorphology. *Mycosphere,* 2011, vol. 2, no. 4, p. 469-474.
15. PAPP, V. – SZABÓ, I. Distribution and Host Preference of Poroid Basidiomycetes in Hungary I. *Ganoderma*. *Acta Silvatica et Lignaria Hungarica,* 2013, vol. 9, p. 71-83.
16. PRISTAŠ, P., et al. Application of MALDI-TOF mass spectrometry for in vitro identification of wood decay polypores. *Forest Pathology,* 2017, vol. 47, no. 5, e12352.
17. RYVARDEN, L., MELO, I. *Poroid fungi of Europe*. Oslo: Fungiflora, 2014. 455 p. ISBN 978-82-90724-46-2.
18. SOKÓŁ, S. *Ganodermataceae Polski : Taksonomia, ekologia i rozmieszczenie*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000. 134 p. ISBN 83-226-0980-9.
19. WOO-SIK, J., et al. Culture Conditions for the Mycelial Growth of *Ganoderma applanatum*. *Mycobiology,* 2009, vol. 37, no. 2, s. 94-102.

Contact

RNDr. Terézia Beck; Mgr. Radovan Malina, PhD.
Matej Bel University
Faculty of Natural Sciences
Department of Biology and Ecology
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, Slovakia
Tel: +421 908 565 504
email: gasparcova.terezka@gmail.com

Bc. Miriam Srniaková
Rudohorská 9, 974 11 Banská Bystrica, Slovakia
email: miriam.srniakova@gmail.com

BINDERS TARGETING CLOTS' FIBRIN ENABLE CLOTS' IMAGING

Andrea Vítečková Wünschová, Josef Mašek, Hana Petroková, Petr Malý, Jaroslav Turánek

Abstract

Ischemic stroke is a leading cause of death and disability. Currently used methods are not able to display the clot causing vessel occlusion and precisely target stent-retrievers. Also specific targeting of thrombolytic therapy would be advantageous lessening side effects such as bleeding. All clots contain fibrin filaments which could be targeted by specific proteins (binders) to visualize the clot. The proteins should carry a fluorescent dye enabling visualization by confocal microscopy. The microscopy results were compared in a group of three healthy volunteers. The results show that both binders were able to visualize fibrin filaments within clots of different blood donors when streptavidin-allophycocyanin conjugate was created.

Keywords: *Stroke, Clot, Fibrin, Binder, Confocal Microscopy*

1. INTRODUCTION

Stroke is a leading cause of mortality and morbidity with serious socioeconomic impact worldwide because of patients' long term disability. Most of the cases (around 80%) are ischemic caused by vessel occlusion. The occlusion causing the ischemic stroke is usually formed by a blood clot (1, 2). Treatment priority in acute ischemic stroke is a reopening of the occluded artery (recanalization). To date, intravenous thrombolysis using recombinant tissue plasminogen activator (rt-PA) and/or endovascular therapy (mechanical thrombectomy) both represent approved treatment methods (3). A major benefit of intravenous thrombolysis is proven within 4.5 hours after the stroke onset (4). Endovascular therapy with stent-retrievers is recommended within 6 hours of symptom onset. However, it also might be reasonable to perform the thrombectomy treatment beyond 6 hours in carefully selected patients (e.g. based on multimodal imaging – perfusion computed tomography or magnetic resonance imaging) to see penumbra (3, 3, 5, 5). The availability of trombectomy is, however, limited because of requirement for specialized instrumentation and well-trained personnel. On the other hand the pharmacological approach represented by intravenous administration of thrombolytics requires readily available equipment. Therefore intravenous thrombolysis appears to be the most accessible recanalization strategy for many patients and in many countries (6–8).

The clinically approved thrombolytic agent is recombinant tissue plasminogen activator (rtPA) also known as alteplase. Its mechanism of action is to convert plasminogen naturally occurring within a blood clot into plasmin. The plasmin then cleaves the fibrin mesh of the clot resulting in clot degradation (1). The disadvantage of this treatment is that the systemic action of rtPA may result in intracranial hemorrhage (8, 9). Further, in the patients treated only with rt-PA the complete recanalization is achieved in up to 30% (10, 11). Important markers of the treatment effect include some clot characteristics (e.g. its length, composition and localization in cerebral circulation) and status of intracranial collateral circulation (leptomeningeal collaterals). Good collaterals, assessed by CT angiography (CTA) or digital subtraction angiography (DSA), are associated with higher rates of favorable clinical outcome and lower mortality rates after stroke (12, 13).

Unfortunately, current methods are not able to directly imagine clots and give a clue to its composition. The composition is known after successful thrombectomy if it undergoes histology assessing. The most common method of the imaging, CTA, shows brain arteries

with a flow but arteries without the flow are missing (14).The better imaging methods can lead to a more precise treatment such as better targeting of stent-retrievers as well as the improvement in diagnosis of other thromboembolic events like pulmonary metabolism and leg ischemia (15). Further proteins specifically targeting fibrin could improve thrombolytic therapy by carrying thrombolytics to the place of ischemia avoiding problems with hemorrhage (1). As a first step to improve patients'care by patients' clot imaging and targeted drug delivery via nanoliposomes. As a first step we employed an *in vitro* approach via biotinylated conjugates with allophycocyanin.

2. MATERIALS AND METHODS

2.1 Clots' Preparation

2.1.1 Whole blood clots preparation

Human blood was donated by healthy volunteers (n = 3) who signed the informed consent under approval by ethical committee of International Clinical Research Center St. Anne's University Hospital Brno. The blood donors did not take any medication (antibiotics etc.) at least two weeks. Clots were prepared from 10 µl of whole blood without addition of anticoagulants in glass tubes – Target Insert 300 µl Capacity (National Scientific, the USA) at room temperature for 4 hours. Before a start of an experiment each clot was gently washed with 2 ml of TBS buffer to clean the clot from serum.

2.1.2 Plasma Clots Preparation

Citrated blood (100 µl per 10 mL of blood) was centrifuged at 2000g to obtain plasma.
Plasma (50 µl) was coagulated in 8 mm glass tubes with addition of 10.9 mmol/L $CaCl_2$ and NaCl and 50 mmol/L thrombin at room temperature for 4 hours. Each clot was cut into four pieces.

2.2 Binders

Binders were synthetized by a team of Petr Malý at Institute of Biotechnology of the Czech Academy of Sciences. They were biotinylated to be able to bind streptavidin with fluorescence dye for microscopy visualization.

2.3 Attachment of Binders to Streptavidin

Binders A or B (20 µg/mL) were incubated with a clot in TBS buffer in an Eppendorf tube for 30 min. After that each clot was washed twice by 200 µl of TBS buffer and placed into TBS buffer with 6.6 µg/mL APC streptavidin (BioLegend) for 60 minutes. Then each clot was washed three times with 200 µl of TBS buffer.

2.4 Confocal Microscopy

Clots were visualized by confocal microscopy (Leica TCS SP2), emission at 633 nm and excitation at 700 nm. The allophycocyanin was displayed as a red color.

3. RESULTS

Confocal microscopy results show that the binder A is able to bind to fibrin filaments of plasma clots. It is visible as a red color due to staining with streptavidin-allophycocyanin (Fig. 1A). Also binder B was able to bind to the fibrin and is again visualized by streptavidin-allophycocyanin in red color (Fig. 1B). Both binders were able to visualize fibrin from different blood donors (n=3). Also fibrin filaments were visualized in whole blood clots by binder A and B. The clots were from three different blood donors (data not shown).

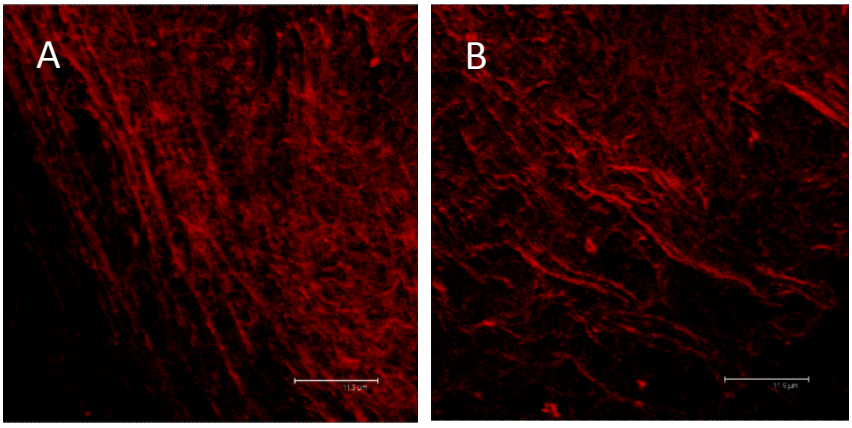

Figure 1. In vivo biotinylated binder A (figure A) and binder B (figure B), visualized using streptavidin-allophycocyanin conjugate, bind to fibrin filaments in clots (red color).

4. DISCUSSION

According to proteomic studies, fibrin is abundant in clots although differences exist in the percentage of the fibrin amount (16–18). We demonstrate that the used insoluble fibrin-targeted protein binders can be used as highly promising imaging probes and, with a further improvement, as crucial components for clot-targeted nanoliposomes-mediated drug delivery systems. Because our data show that binders visualized by streptavidin-allophycocyanin can bind to fibrin filaments in *in vitro* prepared clots from citrated plasma as well as from whole blood. Thus differences in clot composition should not be a problem. Alternatively, von Wilebrandt factor might also be used as a molecular target for the imaging as it is also abundant in blood clots (16–18).

Sources

1. MEUNIER, Jason M, WENKER, Evan, LINDSELL, Christopher J and SHAW, George J. Individual lytic efficacy of recombinant tissue plasminogen activator in an in vitro human clot model: rate of “nonresponse”. *Academic emergency medicine : official journal of the Society for Academic Emergency Medicine*. 2013. Vol. 20, no. 5, p. 449–55. DOI 10.1111/acem.12133.
2. QURESHI, Irfan A and MEHLER, Mark F. Emerging role of epigenetics in stroke: part 1: DNA methylation and chromatin modifications. *Archives of neurology*. 2010. Vol. 67, no. 11, p. 1316–1322.
3. POWERS, William J, DERDEYN, Colin P, BILLER, José, COFFEY, Christopher S, HOH, Brian L, JAUCH, Edward C, JOHNSTON, Karen C, JOHNSTON, S Claiborne, KHALESSI, Alexander A, KIDWELL, Chelsea S and OTHERS. 2015 AHA/ASA Focused Update of the 2013 Guidelines for the Early Management of Patients With Acute Ischemic Stroke Regarding Endovascular Treatment A Guideline for Healthcare Professionals From the American Heart Association/American Stroke Association. *Stroke*. 2015. P. 3020–3035.
4. LEES, Kennedy R, BLUHMKI, Erich, VON KUMMER, Ruediger, BROTT, Thomas G, TONI, Danilo, GROTTA, James C, ALBERS, Gregory W, KASTE, Markku, MARLER, John R, HAMILTON, Scott A and OTHERS. Time to treatment with intravenous alteplase and outcome in stroke: an updated pooled analysis of ECASS, ATLANTIS, NINDS, and EPITHET trials. *Lancet*. 2010. Vol. 375, no. 9727, p. 1695–1703.
5. GOYAL, Mayank, MENON, Bijoy K, VAN ZWAM, Wim H, DIPPEL, Diederik WJ, MITCHELL, Peter J, DEMCHUK, Andrew M, DÁVALOS, Antoni, MAJOIE,

Charles BLM, VAN DER LUGT, Aad, DE MIQUEL, Maria A and OTHERS. Endovascular thrombectomy after large-vessel ischaemic stroke: a meta-analysis of individual patient data from five randomised trials. *The Lancet*. 2016. Vol. 387, no. 10029, p. 1723–1731.
6. BIVARD, Andrew, LIN, Longting and PARSONSB, Mark W. Review of stroke thrombolytics. *Journal of stroke*. 2013. Vol. 15, no. 2, p. 90–98.
7. MIKULIK, R and WAHLGREN, N. Treatment of acute stroke: an update. *Journal of internal medicine*. 2015. Vol. 278, no. 2, p. 145–165.
8. AULICKY, Petr, RABINSTEIN, Alejandro, SEET, Raymond CS, NEUMANN, Jiri and MIKULIK, Robert. Dosing of tissue plasminogen activator often differs from 0.9 mg/kg, but does not affect the outcome. *Journal of Stroke and Cerebrovascular Diseases*. 2013. Vol. 22, no. 8, p. 1293–1297.
9. SEET, Raymond CS and RABINSTEIN, Alejandro A. Symptomatic intracranial hemorrhage following intravenous thrombolysis for acute ischemic stroke: a critical review of case definitions. *Cerebrovascular Diseases*. 2012. Vol. 34, no. 2, p. 106–114.
10. ALEXANDROV, Andrei V, DEMCHUK, Andrew M, FELBERG, Robert A, CHRISTOU, Ioannis, BARBER, Philip A, BURGIN, W Scott, MALKOFF, Marc, WOJNER, Anne W and GROTTA, James C. High rate of complete recanalization and dramatic clinical recovery during tPA infusion when continuously monitored with 2-MHz transcranial Doppler monitoring. *Stroke*. 2000. Vol. 31, no. 3, p. 610–614.
11. BURGIN, W Scott, MALKOFF, Marc, FELBERG, Robert A, DEMCHUK, Andrew M, CHRISTOU, Ioannis, GROTTA, James C and ALEXANDROV, Andrei V. Transcranial Doppler ultrasound criteria for recanalization after thrombolysis for middle cerebral artery stroke. *Stroke*. 2000. Vol. 31, no. 5, p. 1128–1132.
12. LENG, Xinyi, FANG, Hui, LEUNG, Thomas WH, MAO, Chen, XU, Yuming, MIAO, Zhongrong, LIU, Liping, WONG, KS Lawrence and LIEBESKIND, David S. Impact of collateral status on successful revascularization in endovascular treatment: a systematic review and meta-analysis. *Cerebrovascular Diseases*. 2015. Vol. 41, no. 1-2, p. 27–34.
13. NAMBIAR, V, SOHN, SI, ALMEKHLAFI, MA, CHANG, HW, MISHRA, S, QAZI, E, EESA, M, DEMCHUK, AM, GOYAL, M, HILL, MD and OTHERS. CTA collateral status and response to recanalization in patients with acute ischemic stroke. *American Journal of Neuroradiology*. 2014. Vol. 35, no. 5, p. 884–890.
14. TOPCUOGLU, Mehmet A, ARSAVA, Ethem Murat and AKPINAR, Erhan. Clot characteristics on computed tomography and response to thrombolysis in acute middle cerebral artery stroke. *Journal of Stroke and Cerebrovascular Diseases*. 2015. Vol. 24, no. 6, p. 1363–1372.
15. LIVESEY, John A, MANNING, Richard A, MEEK, John H, JACKSON, James E, KULINSKAYA, Elena, LAFFAN, Michael A and SHOVLIN, Claire L. Low serum iron levels are associated with elevated plasma levels of coagulation factor VIII and pulmonary emboli/deep venous thromboses in replicate cohorts of patients with hereditary haemorrhagic telangiectasia. *Thorax*. 2012. Vol. 67, no. 4, p. 328–333.
16. SCHUHMANN, Michael K, GUNREBEN, Ignaz, KLEINSCHNITZ, Christoph and KRAFT, Peter. Immunohistochemical analysis of cerebral thrombi retrieved by mechanical thrombectomy from patients with acute ischemic stroke. *International journal of molecular sciences*. 2016. Vol. 17, no. 3, p. 298.
17. SAMBOLA, Antonia, DEL BLANCO, Bruno Garc'\ia, RUIZ-MEANA, Marisol, FRANCISCO, Jaume, BARRABÉS, José A, FIGUERAS, Jaume, BAÑERAS, Jordi, OTAEGUI, Imanol, ROJAS, Angeles, VILARDOSA, Úrsula and OTHERS. Increased

von Willebrand factor, P-selectin and fibrin content in occlusive thrombus resistant to lytic therapy. *Thrombosis and haemostasis*. 2016. Vol. 115, no. 06, p. 1129–1137.
18. MUÑOZ, Roberto, SANTAMAR'\IA, Enrique, RUBIO, Idoya, AUS'\IN, Karina, OSTOLAZA, Aiora, LABARGA, Alberto, ROLDÁN, Miren, ZANDIO, Beatriz, MAYOR, Sergio, BERMEJO, Rebeca and OTHERS. Mass Spectrometry-Based Proteomic Profiling of Thrombotic Material Obtained by Endovascular Thrombectomy in Patients with Ischemic Stroke. *International journal of molecular sciences*. 2018. Vol. 19, no. 2, p. 498.

Contact

Dr. Andrea Vítečková Wünschová
Veterinary Research Institute
Hudcova 296/70, Brno, Czech Republic
Tel: +420 533331345
email: viteckova@vri.cz

PharmDr. Josef Mašek
Veterinary Research Institute
Hudcova 296/70, Brno, Czech Republic
Tel: +420 533331345
email: masek@vri.cz

Dr. Hana Petroková
Institute of Biotechnology of the Czech Academy of Sciences, v.v.i.,BIOCEV Research Center Průmyslová 595, 252 50 Vestec, Czech Republic
Tel: +420 325873763
email: hana.petrokova@ibt.cas.cz

Dr. Petr Malý
Institute of Biotechnology of the Czech Academy of Sciences, v.v.i.,BIOCEV Research Center Průmyslová 595, 252 50 Vestec, Czech Republic
Tel: +420 325873763
email: petr.maly@ibt.cas.cz

Assoc. Prof. Jaroslav Turánek
Veterinary Research Institute
Hudcova 296/70, Brno, Czech Republic
Tel: +420 533331345
email: turanek@vri.cz

OPTIMIZATION OF ADVANCED ANALYTICAL METHODS FOR MEASUREMENT OF ULTRA-THIN INORGANIC LAYERS ON THE GLASS SUBSTRATE

Jan Kočí, Adéla Sýkorová, Alena Nováková, Filip Vašíček

Abstract

Three methods (EDS, TOF-SIMS, RS) available on scanning electron microscope Tescan - LYRA 3 were optimized and the sensitivity and detection limit of these methods was searched on prepared samples. The samples were made of common glass and coated with ultra-thin layers of oxide materials (TiO2, TaO) with precisely defined thicknesses (10, 50, 100, 500 nm). For each method, optimal settings were found to detect the thinnest surface layers within the specified confidence limits. The minimal thickness of the layers, which these methods are still capable of detect, was found out. The research will be applied to the measurement of thin natural corrosion layers in the initiation stage on a glass of various compositions. Financial support from Specific University Research (MSMT No. 21-SVV/2018).

Key words: *nanolayers, glass, surface, SEM, EDS, RS, SIMS-TOF, optimization*

1. INTRODUCTION

Glass is an amorphous material made from suitable raw materials and controlled cooling without crystallisation. The glass structure lacks a periodic arrangement over longer distances, but exhibits a certain degree of medium-range order that determines a number of important properties. The origin of topological description of amorphous silicon systems can be dated chronologically to Zachariasen and his Random Network Theory in the early twentieth century, followed by the theory of Continuous Random Network (CRN), and Modified Random Network (MRN) for alkali-enriched glass (Zallen, 1998). The description of the amorphous glass structure is very complex compared to the periodic structure of crystalline substances and it is advisable to introduce short-, medium-, and long-range divisions of the structure.

The surface of the glass and its structure is much more demanding for description than the volume structure. On the atomic scale, there are areas of varying potential energy on the surface of the glass, which subsequently plays a role in the surface adsorption of various molecules and associated reactions, such as hydroxylation and hydration (in case of H_2O molecules), which lead to dissolution and degradation of the surface. The glass surface itself can be studied by several different experimental methods. Very often used method is electron / ion scanning microscope with electron / ion focused beam and energy dispersive spectroscopy. This method mainly provides a view of topography and surface morphology including local elemental microanalysis of selected areas. The surface of the glass is still a very little explored area, but it is the surface, which affects a range of useful glass properties.

There has been a great effort put into the research of inorganic ultra-thin layers. It has been found that some inorganic materials deposited in a thin layer on a glass substrate have a significant effect on its resulting properties. The research of anatase layers (TiO_2) is expected to have a great potential (Okudera, 2001). These layers greatly improve mechanical properties of glass, like solidity, stability, etc. Some attention is also dedicated to thin coatings made of pure SiO_2 (Okudera, 2003) or different forms of tantalum coatings (Klaver, 2002), or some other composite materials. However, the quality of these layers is given by the properties of

the glass surface, which the layers are applied on. The use of nanotechnologies and thin films on substrates is widely used in the electronic devices, medicine, chemical, space, environmental, photovoltaic and military industries, etc. Thin layer thickness information can be used to develop and improve thin film deposition techniques, so it is important to measure the thickness of ultra-thin layers with high precision (Goldstein, 2003).

2. METHODS

2.1. Scanning electron microscopy

A scanning electron microscope (SEM) is a device that produces a sample surface image by scanning with a focused electron beam. Electrons interact with the atoms in the sample and generate a response, which contains some information. The SEM can achieve resolution better than 1 nm (Stokes, 2008). The most common SEM mode is the detection of secondary electrons (SE) emitted by the electron beam excitation. The amount of detectable SE depends, among other things, on the topography of the sample. Scanning the sample and collecting the radiated SE with a special detector display the surface topographic image. Mostly, low energy SE (under 50 eV) are collected. Because of their low energy, these electrons come only from several nanometres from the specimen surface. Another displaying mode works with backscattered electrons (BSE), which consist of high-energy electrons originating in the electron beam. These high-energy electrons are reflected or back-scattered out of the specimen interaction volume by elastic scattering interactions with specimen atoms. The BSE are used to display contrast between areas with different chemical compositions. Heavy elements (with high atomic number) backscatter electrons more strongly than light elements (with low atomic number), and thus they appear brighter in the displayed image of surface (Goldstein, 2003).

2.2. Energy dispersive spectroscopy

The BSE displayed by SEM provide the compositional contrast resulting from the different atomic numbers of the elements and their distribution in space, but energy dispersive spectroscopy (EDS) allows the identification of individual elements in the scan area and their relative ratios. Except of all types of electrons mentioned above, the collision with the beam generates continuum X-rays, representing a background, where characteristic X-ray peaks are stored. Appropriate ratio of peak-to-background is necessary for correct identification of the elements using their characteristic X-ray peaks (Hafner, 2015). Due to the very short processing time of each one emitted X-ray photon from sample, it is possible within a few tens of seconds to obtain a spectrum containing information about almost all elements present in the studied area. Qualitative analysis is based on interpretation of peaks in EDS spectra that correspond to the characteristic energies of elements. The studied sample does not have to have a flat surface and that X-rays can derive from deeper volume in the sample than SE and BSE. However, this method has low energy resolution, resulting in numerous overlapping characteristic X-ray lines of different elements and a small intensity ratio of X-rays to background (Vodárek, 2012). Only peaks, which are statistically significant, should be considered for identification. The minimum size of the peak should be three times higher than the standard deviation of the background at the peak position [$P > 3(B)^{1/2}$] (Hafner, 2015). Significant number of intensity "counts" must be ensured in order to decide if a peak is present or not. With this statistic figure, it was necessary to work during the optimization of this method for ultra-thin layers measurement.

2.3. Time-of-flight secondary ion mass spectrometry

Secondary ion mass spectrometry (SIMS) method works on the principle of analysing secondary ions emitted during the bombardment the surface of a solid by primary ions in beam. The process of bombardment the surface of the sample by ions is called sputtering and during this process most particles are in a neutral state, but small portion of all emitted particles are ions. The basis of the SIMS method is to analyse these secondary ions (roughly 1 % of all emitted particles) by a mass spectrometer (MS) (De Hoffmann, 2007). This method is highly sensitive and exceeds other methods of surface analysis about several orders. It is capable to detect all the elements contained in the sample. It is used for the isotopic analysis and it is able to determine the concentration depth profiles of the samples as well. Among the disadvantages of SIMS belong destructiveness and the fact, that it is difficult to quantify the acquired data.

Generally, Static SIMS (SSIMS, with most common type of primary ions Ar^+ or Ar^0) and Dynamic SIMS (DSIMS) are used. Their difference is in the ion source and its focusing on the surface. The DSIMS (where the primary ion source is commonly O^{2+}, Cs^+, O^-, Ga^+) is used to measure concentration depth profiles (Sodhi, 2004). To achieve high resolution, it is useful to use Ga^+ primary ions, because the spot size of the collision beam can be only 10 nm or less. Depth profiling is used to detect trace elements such as dopants and other impurities at different depth ranges. Light elements such as Be, B and Li can be detected as well, even in very low concentrations of few ppm (parts per million).

The most important part of this instrument is the mass analyser of time-of-flight (TOF) of the secondary ions. The principle of the TOF analyser is based on the different flight times for various heavy ions with different mass velocities. Due to measurement of the flight times, when ions of different weights reach defined paths, mass spectra for interpretations can be obtained. In this case, when inorganic amorphous materials are examined, one more supplement is needed, the low-energy source of electrons called Flood Gun (FG). The FG is typically used to compensate the charge for the analysis of non-conducting samples, mainly insulators (Lee, 2012). The FG provides a stable homogeneous low energy stream. The use of FG, during the bombardment of a sample, prevents from the accumulation of positive charge on the surface. Low energy of electrons should be sufficient to compensate for the charge. The high current can damage susceptible samples.

2.4. Raman spectroscopy

Raman spectroscopy (RS) is a method of vibrational spectroscopy, which is based on examining the structure of materials through interaction of primary photons with molecules of the sample. More specifically, it is the interaction between electromagnetic waves and vibrations in molecules. This method uses Raman scattering, an inelastic scattering of a photon by molecules, which are excited to higher vibrational or rotational energy levels. When electromagnetic radiation interacts with the molecule, most photons are elastically dispersed, but a small number of photons (about one in a million) are dispersed inelastically. This is called Raman scattering, and the frequency of incident and dissipated radiation is different (Ferraro, 2003). The significance of Raman's effect lies in the fact that the energy difference between incident and scattered photons is characteristic for certain types and for coordination of the present molecules.

Since the 1960s, lasers have proven to be the ideal excitation source for RS, due to the properties of the laser beam. The laser beams are monochromatic and the secondary lines of the beam are much weaker, so they can be filtered out. It is possible to say, that mainly the vibrations of covalent bonds are strongly active in Raman spectroscopy, because they are

symmetrical and they vibrate in phase. This method allows mapping of a surface of different materials and it is very useful for examining glass surfaces, thin layers, and studying of corrosion and degradation of inorganic materials. The RS has been proved to be a very appropriate for a study of structural changes in different types of alkali silicate glasses, for changes in the Si - O - Si bonding angles (Boizot, 2003) or for searching of the molecule formation of three-membered rings in the structure and observing a depolymerization of the glass network (Pasquarello, 1998).

3. RESULTS

3.1. EDS detection limits

The detection limit of the EDS analysis in the SEM is in the range of 0.1-0.5 % by weight and depends on the composition of the examined sample It indicates that the EDS is not sufficiently sensitive to the trace element analysis. The intensity of the X-ray peaks is directly proportional to the concentration of the elements. The major elements (greater than 15 % by weight) are the most intense peaks in the spectrum and trace elements below 1 % by weight are either very small or unidentifiable (Scott, 1983). The choice of accelerating voltage depends on the elemental composition of the sample. The optimally selected voltage is about three times higher than excitation energy of any atom contained in the sample. The penetration of the electron beam grows with increasing accelerating voltage, which degrades the spatial resolution and increases unwanted absorption. Another important variable is the choice of beam current. The optimum beam current is often around 2 nA (Reed, 1993). The measurement time for EDS data collection was 120 s. Data from the surface of the sample was measured in point shape. Qualitative evaluation was automatic with the software *BRUKER QUANTAS EDS.*

The cps units (counts per second) on the left side of the graph (*Fig. 2, Fig. 3*) indicate the number of radiated photons generated from the sample and captured by the detector, which records the intensity in the spectrum with peaks (Reimer, 2000); the narrower the peak is, the longer the measurement time. The longer time provides better energy resolution and consequently better qualitative and quantitative identification. The minimum detection limit (the height of the peak) equals three times the standard deviation calculated from the background. The smallest detectable peak can be defined as a peak greater than 3σ (subtracted from the background). The spectral K-line is used to identify and quantify the lighter elements. It is better to use the L-lines or M-lines for heavier elements, because their ratio between peak and background is lower.

Specimens of glass with a precisely defined thickness (10, 50, 100, 500 nm) of the surface polycrystalline layers with elements, which are typically not found in glass bulk (TiO_2, TaO), were selected for our measurement of sensitivity. The data was processed only if complied with the following condition: $P > +3\sqrt{B}$, (the peak value is greater than the confidence limit of 3σ, which corresponds to $3\sqrt{B}$). Various accelerating voltage values (5, 10, 15, 30 keV) were selected, which corresponds to the excitation energies of the selected elements (*Fig. 1*). The analysis was performed on a Tescan-LYRA 3 electron microscope. The working distance was about 10 mm. The magnification ranged between 5-10 kx. The analysis time was 150 s. The EDS data output was the atomic ratio of the elements found on the thin film or on the glass substrate.

	Ti [keV]	Ta [keV]
Kα	4,51	
Lα	0,45	8,14
Mα		1,71

Figure 1: Values of excitation energy for selected elements and their orbital layers.

After the first measurements, it was found that the accelerating voltage of 5 keV, resp. 5 and 10 keV, was not sufficient to excite the electrons at the required levels for Ti, resp. Ta. It has also been found that the signal intensity grows with increasing energy of accelerating voltage. In the case of Ta, the double increase in intensity was observed, which is related to the higher atomic number of Ta (heavier than Ti). Measurement of individual layers at different energies has shown that the most suitable accelerating voltage for elements, whose atomic number is less than or equal to 20 ($Z \leq 20$), is 10 keV. It is also possible to detect layers reliably in the order of several nanometres. Higher energy increases background noise and thus reduces the reliability of determining the minimum thickness of the ultra-thin layers. The minimum thickness with the selected confidence limit is located in the intersection of the background and the linear fit of the peak values (*Fig. 2*, *Fig. 3*).

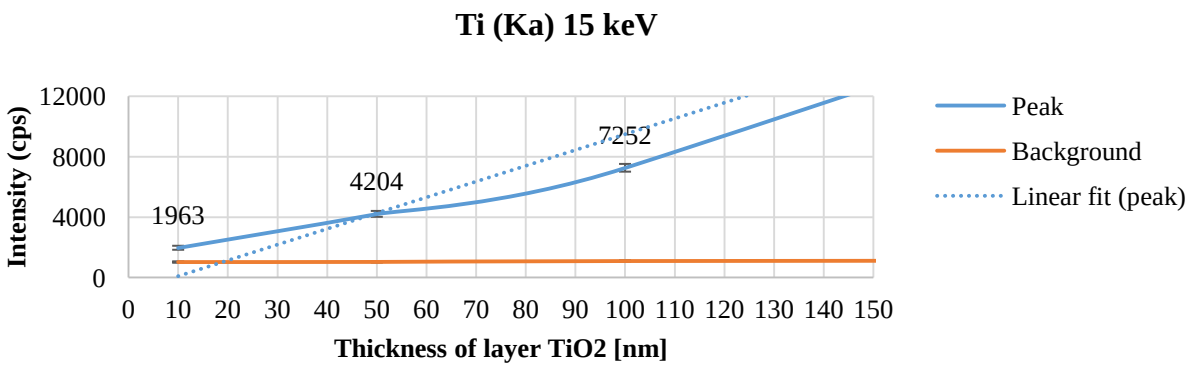

Figure 2: Minimal detectable thickness of Ti layer in confidence limit 3s for energy 15 keV (Sýkorová, 2018).

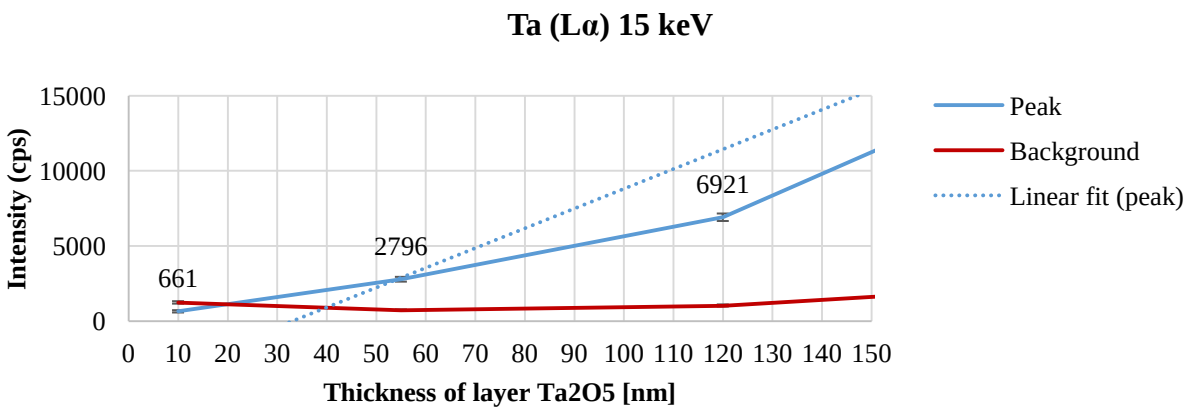

Figure 3: Minimal detectable thickness of Ta layer in confidence limit 3□□for energy 15 keV (Sýkorová, 2018).

For heavier elements, whose atomic number is much greater than 20 ($Z>20$), higher energy is needed, nevertheless, the minimal detectable layer thickness is smaller for lighter elements

with lower energies. Other graphs and results for all accelerating voltage values are summarized in the diploma thesis of Adéla Sýkorová (Sýkorová, 2018).

3.2. SIMS-TOF optimization

The SIMS-TOF method is more sensitive than EDS. The device Tescan-LYRA 3 was used for optimization as well and data was processed in *TOF-SIMS Explorer 1.2* software. The measurements were carried out with an accelerating voltage of the ion beam in the range of 15 - 30 keV. Gradually, the aperture of the ion beam was changed, which changed the current of the ion beam. The mass spectrum was measured in the positive ion mode. Gallium was used as the source of ions. Some attention was paid to the resolution and the appropriate number of points. The number of scans depends on the sputtering rate. The focused ion beam (FIB) exposure time of one point was left at 10 μs. The thickness of the sputtered layer can be expressed in the number of sputtering cycles. Depth profiles of positive titanium ions were investigated. The following measurements were made at an accelerating voltage of the ion beam 15, 20, 25, 30 keV. The effect of aperture and ion beam currents was studied in relation to the measured values. Currents ranging from 100 pA - 1 nA were used during measurement and samples were measured at 50 μm, 90 μm, 150 μm, and 200 μm ion beam apertures.

The one of the main findings in the optimization of the method was, that using FG helps better define the exact area of analysis (sharper edges). The application of FG, the suitable ion beam current, and the correct ion beam accelerating voltage give more accurate sputtered square-shaped area and better spatial resolution. If FG is not used, the layer is sputtered from the outside of selected area and the spatial resolution is much worse (*Fig. 4*).

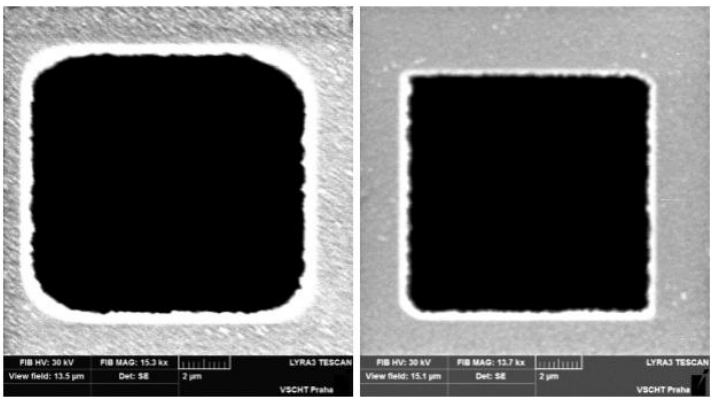

Figure 4: Sputtered analyzed area without FG (left) and with using FG (right) (Nováková, 2018)

In the next step, different combinations of set parameters were measured and the mass concentration of Ti was monitored by MS. Concentration depends on the number of atomic layers removed out of the surface. For qualitative comparison of the individual settings, *the optimization parameter* was introduced. *The optimization parameter* is determined by the ratio of the uncertainty level of the interface width to the ion beam current. The uncertainty level of the surface layer, called *the degree of indeterminacy*, is obtained by subtraction of the beginning of titanium sputtering from the approximate end of titanium sputtering. It depends on the sputtering time, resp. the number of sputtered cycles. In addition, it was necessary to choose the correct interpretation method for the measured titanium depth profiles. The two most common methods were chosen: A conventional method (CM), where everything between 10 and 90 % of intensity is calculated, and everything above and below this interval is neglected. The second one is a method using the depth profile of silicon (SiM). Silicon,

which is the main component of the glass under the TiO_2-layer, is a great indicator of the end of titanium sputtering. When the MS begins to analyse the silicon ions, the end of the surface ultra-thin layer can be expected (*Fig. 5)*.

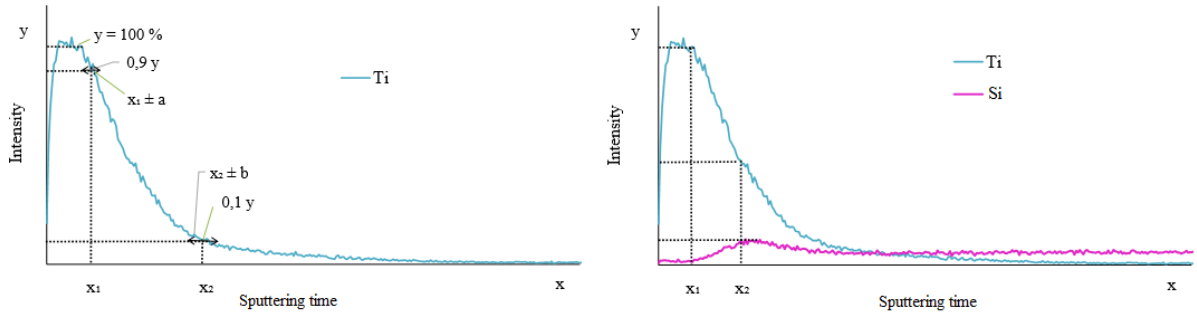

Figure 5: Depth profile of Ti analyzed by conventional method (left) and using silicon depth profile (right) (Nováková, 2018)

As a result of computation and comparison both of two variables, *the optimization parameter* and *the degree of indeterminacy*, it was possible to evaluate the efficiency and sensitivity of individual instrument settings (*Fig. 6*) and to decide which setting is the best for measuring ultra-thin layers. The depth profile of silicon (SiM) is more accurate and more corresponding with reality. A conventional method (CM) is more burdened by experimental errors.

Experimental conditions, (thickness of layer)	Degree of indeterminacy of layer (CM)	Degree of indeterminacy of layer (SiM)	Optimization parameter (CM)	Optimization parameter (SiM)
394 pA, 30 keV (10 nm),FG	65 ± 7	30	0,16 ± 0,02	0,07
394 pA, 25 keV (10 nm),FG	71 ± 8	35 ± 5	0,18 ± 0,02	0,09 ± 0,01
230 pA, 15 keV (10 nm),FG	127 ± 26	46	0,56 ± 0,11	0,2
781 pA, 15 keV (10 nm),FG	35 ± 3	8	0,04 ± 0,01	0,01
393 pA, 30 keV (50 nm),FG	157 ± 12	105	0,40 ± 0,03	0,27
393 pA, 20 keV (50 nm),FG	105 ± 6	88	0,27 ± 0,02	0,22
730 pA, 20 keV (50 nm),FG	62 ± 4	49 ± 4	0,08 ± 0,01	0,07 ± 0,01

Figure 6: Table of calculated values for all combinations of setting (Nováková, 2018)

Particularly at higher ion beam currents, it is desirable to use FG, which can compensate for the positive charge better than the ordinary electron beam of the microscope. Without FG, there may be a charge instability. It was experimentally found, that the very low accelerating voltage of the ion beam improves depth and spatial resolution, the interface is much sharper and *the optimization parameter* is smaller. The low value of *the optimization parameter* means very small uncertainty in the determination of surface layer. During the comparison of all ion beam currents it was found, that the lower the currents the lower the sputtering rate. The number of sputtering cycles required to removing the layer is reduced by increasing the ion beam current. Other results are summarized in bachelor thesis of Alena Nováková (Nováková, 2018).

3.3. RS sensitivity

The optimization of parameters for RS and its sensitivity was carried out on the Tescan-LYRA 3 electron microscope, which has a built-in Raman spectrometer from WiTec and is equipped with a Carl Zeiss Optics lens with 100x magnification. There are three lasers

available for excitation: a green laser with a wavelength of 532 nm, a blue laser with a 488 nm wavelength (both semiconductor lasers), and an infrared laser with a wavelength of 784 nm. A green laser was mainly used for measurement, because of its best ratio of intensity and noise. The maximum power of lasers is 75 mW, but their power has often been reduced for the suppression of luminescence. The time to collect the spectra was sufficient (100-300 seconds), in order to produce a high-quality and high-intensity spectrum. A range of 130-1600 cm^{-1} was selected, in which all the important vibrations of the investigated substances were found. To optimize the RS parameters the TiO_2 and TaO were selected, but this time the surface was not coated with metal. According to the measured spectra, it is obvious, that the underlying glass begins to appear with decreasing thickness of the layer. A typical peak of siliceous glass is observable in a wide 1100 cm^{-1}.

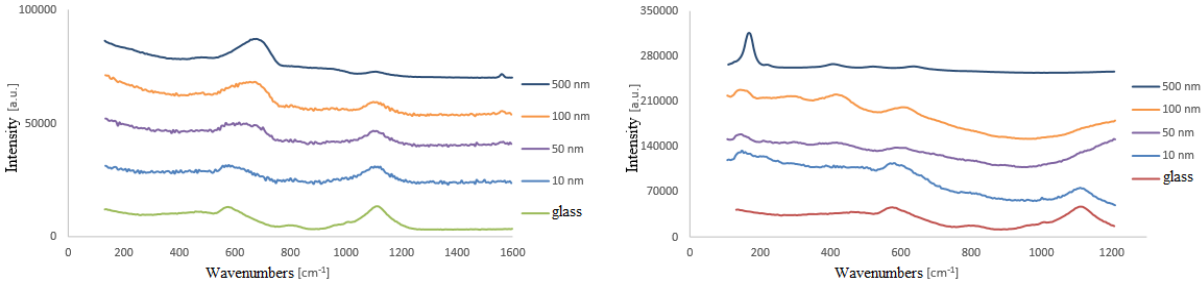

Figure 7: RS spectra for TaO layers (left) and TiO2 layers (right) – intensity is in auxiliary units (Vašíček, 2018)

The typical peak for TaO layers is centred at 660 cm^{-1}. Obviously *(Fig. 7)*, with a decreasing thickness the peak is diminishing, but it is still visible at the thickness of 50 nm, while the thinnest layer is not safely detectable. This method has the higher sensitivity for TiO_2 layer, so it was able to detect even the thinnest layers of 10 nm (visible sharp peak located at 144 cm^{-1}). Due to the RS principles, it was also possible to identify individual construction units in the glass structure. The intensities of the individual peaks indicates some important properties like the volume changes, the number of connected tetrahedra (Q-motives) or the Si-O-Si binding angle.

Some attention was also focused on the natural ultra-thin layers on the surface of the glass, which are created by atmospheric corrosion. It was found, that more alkali in the glass means faster form of the surface layer while the glass network is broken down into the individual structural tetrahedra. More information is summarized in the bachelor thesis of Filip Vašíček (Vašíček 2018).

4. CONCLUSION

The searching for the level of sensitivity and optimization of individual methods for measuring ultra-thin layers on the surface of glass was proven useful. Three methods (EDS, SIMS-TOF, RS) available on SEM Tescan - LYRA 3 were optimized on precisely defined samples. The samples were made of glass and coated with different thick layers of TiO_2 and TaO. It was found, that the sensitivity of all methods is so large and the resolution is so sufficient to be able to detect even the thinnest layers (10 nm thickness) within the established confidence limits. The only problem was found in the RS method, which was not able to safely detect the thinnest surface layer in the case of the element with a higher atomic number (Ta), but on the other hand this method provides the most direct information about the structure of the glass at the molecular level. The optimal setting with maximum resolution and best results was found for each method. The following research will be focused on ultra-thin

layers from other materials and will be applied on the measurement of thin natural corrosion layers in the initiation stage on glass of various compositions.

Sources

1. ZALLEN, R. *The Physics of Amorphous Solid*. John Wiley & Sons, 1998.
2. OKUDERA, H., et al., Formation of TiO_2 thin films by hydrolysis of Ti–tetraethoxide in ethanol: kinetics, surface morphology, constituent phases and their formation mechanism. *Thin Solid Films*. 401, 2001, p. 124–130.
3. OKUDERA, H., et al., The formation and growth mechanisms of silica thin film and spherical particles through the Stöber process. *Thin Solid Films*. 434, 2003, 62–68.
4. KLAVER, P., et al., Thin Ta films: growth, stability, and diffusion studied by molecular dynamics simulations. *Thin Solid Films*. 413, 2002, p. 110–120.
5. GOLDSTEIN, J. I. et al. *Scanning Electron Microscopy and X-ray Microanalysis.* 2003. p. 175-185.
6. STOKES, D. J. *Principles and Practice of Variable Pressure Environmental Scanning Electron Microscopy (VP-ESEM)*. Chichester: John Wiley & Sons, 2008.
7. VODÁREK, V. *Metody Studia Struktury*. 1st. ed. Ostrava, 2012.
8. HAFNER, B. *Energy Dispersive Spectroscopy on the SEM: A Primer*: *online*. University of Minnesota, 2015.
9. De HOFFMANN, E, et al., *Mass Spectrometry: Principles and Applications,* 3.rd ed.; John Wiley & Sons: Chichester, 2007
10. SODHI, R. N. S. Time-of-flight secondary ion mass spectrometry (TOF-SIMS): versatility in chemical and imaging surface analysis. *The Analyst* [Online] 2004, 129, p. 483-487. www.rsc.org/analyst (accessed July 01, 2018).
11. LEE, J. L. S., et al., Topography and field effects in secondary ion mass spectrometry Part II: insulating samples. *Surf. Interface Anal.* (44), 2012, p. 238–245.
12. FERRARO, J.R., *Introductory Raman Spectroscopy*. Elsevier, 2003.
13. BOIZOT B., et all., Raman spectroscopy study of beta-irradiated silica glass. *Journal of Non-Crystalline Solids*, 325(1-3), 2003, p. 22-28.
14. PASQUARELLO A., R.C., Identification of Raman defect lines as signatures of ring structures in vitreous silica. *Physical Review Letters* 80(23), 1998, p. 5145-5147.
15. SCOTT, G.L. V.D. *Quantitative electron-probe microanalysis*. 1st. ed. England: Eliss Horwood limited, 1983.
16. REED, S.J.B. *Electron Microprobe Analysis and Scanning Electron Microscopy in Geology*.1993.
17. REIMER, L. Scanning Electron Microscopy: Physics of Image Formation and Microanalysis, 2nd ed. *Measurement Science and Technology* [online]. 2000. Vol. 11, no. 12, p. 1826–1826.
18. SÝKOROVÁ, A. *Mikroskopická a spektroskopická charakterizace vrstev na skle: diplomová práce*. Praha: VŠCHT, 2018.
19. NOVÁKOVÁ, A. *Charakterizace ultratenkých vrstev na skle pomocí TOF-SIMS: bakalářská práce*. Praha: VŠCHT, 2018.
20. VAŠÍČEK, F. *Ramanova spektroskopie vrstev na skle: bakalářská práce*. Praha: VŠCHT, 2018.

Contact

Ing. Mgr. Bc. Jan Kočí
University of Chemistry and Technology
Technická 5, Prague, Czech republic
Tel: +420 737 907 413, email: jan.koci@vscht.cz

ZMENA ANTROPOMETRICKÝCH PARAMETROV ŽIEN VPLYVOM PRAVIDELNEJ FYZICKEJ AKTIVITY

CHANGE OF THE ANTROPOMETRIC PARAMETERS OF WOMEN IN IMPLEMENTING REGULAR PHYSICAL ACTIVITY

Hedviga Vašková, Janka Poráčová, Mária Konečná, Marta Habánová, Marta Mydlárová Blaščáková, Vincent Sedlák, Zuzana Gogáľová, Soňa Tomková, Katarína Hricová

Abstrakt

Cieľom práce bolo sledovať a hodnotiť zmeny telesného zloženia probandov v dôsledku telesnej aktivity. Výskumu sa zúčastnilo 22 probandov, ktorí vykonávali pravidelnú fyzickú aktivitu vo vybranom fitnescentre. Probandi ženského pohlavia boli rozdelení do 2 vekových kategórií. Prvá skupina pozostávala zo žien vo veku 18 až 30 rokov (n = 11) a druhá skupina pozostávala zo žien vo veku od 31 do 60 rokov (n = 11). Meranie antropometrických parametrov sa uskutočnilo v prvý deň programu a po skončení trojmesačného programu s použitím prístroja Bodystat Quandscan 4000 (Bodystat LtD, UK). Na základe hodnotenia získaných výsledkov možno konštatovať, že v dôsledku pravidelnej fyzickej aktivity došlo k pozitívnej zmene antropometrických parametrov pozorovaných pri konkrétnom znížení telesnej hmotnosti, telesného tuku a úprave hodnôt bazálneho metabolizmu. Každá veková skupina bola špecifická. Zníženie telesnej hmotnosti nie je len o fyzickej aktivite, ale aj o znížení príjmu energie, správnych stravovacích návykoch, odhodlanosti, vytrvalosti a zdravom životnom štýle.

Kľúčové slová: *antropometria, BMI, telesná hmotnosť, telesná aktivita, ženy*

Abstract

The aim of the work was to monitor and evaluate changes in body composition of probands due to physical activity. Research was attended by 22 probands who performed regular physical activity in the selected fitness center. Probands were divided into 2 age categories. The first group consisted of women aged 18-30 years (n = 11) and the second group consisted of women from 31 to 60 years old (n = 11). Measurement of anthropometric parameters was performed on the first day of the program and after the end of the three months program using the Bodystat Quandscan 4000 (Bodystat LtD, UK). On the basis of the evaluation of the results obtained, it can be stated that due to the regular physical activity there was a positive change of the anthropometric parameters observed in particular reduction of body weight, body fat and adjustment of basal metabolism values. Each age group was specific. The reduction of body weight is not only about physical activity, but also about reduction energy intake, good eating habits, determination, perseverance and healthy lifestyle.

Key words: *anthropometry, BMI, body weight, physical activity, women*

1. Úvod

Súčasťou antropometrického vyšetrenia je meranie telesnej výšky, obvodu pása a obvodu bokov. Tieto parametre sú súčasťou fyziologicko-klinického sledovania na určenie stavu výživy. Indexy proporcionality (napr. body mass index a iné) neumožňujú štrukturálny pohľad na telesné zloženie (podiel aktívnej telesnej hmoty a tuku v organizme) a u dospelých

jedincov sú často zaťažené určitými chybami, nediferencujú pohlavie, vek a pod. (Kajaba et al., 2003).
Metóda bioelektrickej impedancie sa používa na odhad telesného zloženia. Je porovnateľná so zložitejšími metódami ako duálna röntgenová absorpciometria alebo výpočet tomografie (Rosina et al., 2013).
Bioelektrická impedancia patrí medzi najpoužívanejšie metódy určenia telesného zloženia, používa sa v rôznych odvetviach na prevenciu a diagnostiku celkového zdravotného stavu. V komerčnej oblasti je využívaná v programoch redukcie hmotnosti a v sledovaní pokrokov pri fyzickej aktivite (Pastucha, 2014).
Bioelektrická impedančná analýza sa využíva pri diagnostike obezity. Výhodou tejto metódy je, že je relatívne lacná, bezpečná, neinvazívna, s prístrojom sa manipuluje jednoducho a výsledky meraní sú okamžite k dispozícií (Haverkort et al., 2015).
Cieľom výskumu bolo zhodnotiť vybrané antropometrické parametre ako ukazovatele stavu výživy: telesnú hmotnosť vo vzťahu k telesnej výške - body mass index (BMI), obvod pása, obvod bokov, podiel telesného tuku, aktívnu telesnú hmotu (ATH), bezvodú aktívnu telesnú hmotu, masu bunkovej hmoty, bazálny metabolizmus, pomer pás/boky u probandiek po trojmesačnej fyzickej záťaži.

2. Súbor a metodika

Výskumu sa zúčastnilo 22 probandov ženského pohlavia, ktoré sa zapojili do trojmesačného programu zameraného na redukciu telesnej hmotnosti. Probandi boli rozdelení do 2 súborov na základe veku: 1. súbor tvorili ženy vo veku 18 – 30 rokov (n = 11) a 2. súbor tvorili ženy 31 – 60 ročné (n = 11).
V rámci antropometrických meraní sa zisťovala: telesná hmotnosť (osobná váha Brutus Tanita, Holandsko), telesná výška (ultrazvukový merač Bodyson, Nemecko), obvod pásu a bokov (pásové meradlo s presnosťou na 0,1 cm, SR). Bioelektrickou impedanciou pomocou prístroja BODYSTAT Quadscan 4000® (Bodystat Ltd., UK) sme sledovali nasledujúce parametre: telesnú hmotnosť, telesný tuk, aktívnu telesnú hmotu (ATH), bezvodú aktívnu telesnú hmotu, masu bunkovej hmoty, bazálny metabolizmus, pomer pás/boky, body mass index (BMI). Princíp meraní spočíva v šírení striedavého prúdu nízkej intenzity biologickými štruktúrami. Metóda vyhodnocuje zloženie tela na základe rozdielneho odporu tukového tkaniva od ostatných tkanív pri prechode striedavým elektrickým prúdom pri nízkej intenzite a vysokej frekvencii. Elektródy BODYSTAT QuanScan 4000 sa umiestnia na pravú ruku a pravú nohu.
Probandkám boli urobené antropometrické merania a merania bioelektrickou impedanciou na začiatku programu - v prvý deň pred cvičením. Probandky mali vykonávať stredne namáhavú, pravidelnú fyzickú aktivitu po dobu troch mesiacov. Fyzická aktivita vo fitness centre pozostávala z kruhového tréningu. Tento typ cvičenia je veľmi vhodný, ženy získavajú lepšiu kondíciu, rýchlo spaľujú tuky a dochádza k rýchlemu formovaniu postavy. Kruhový tréning sa vykonával pomocou 8 posilňovacích strojov a 8 stanovíšť pre aeróbne cvičenie. Cvičenie na každom stanovišti trvá približne 45 sekúnd. Cvičí sa od ťažších cvikov až po ľahšie, bez prestávky. Celková doba cvičenia dvoch okruhov je približne 30 minút, probandky cvičili 3 – 4 okruhy v priebehu jedného tréningu. Po troch mesiacoch boli opäť vykonané merania.
Získané hodnoty boli vyhodnocované prostredníctvom regresnej rovnice bodystatu č. 1 (rovnica používaná pre bežnú dospelú populáciu) a softwaru použitého prístroja. Namerané hodnoty sme previedli do Microsoft Office Excel 2018 (operačný systém Windows), pomocou ktorého sme vypočítali základné štatistické charakteristiky: aritmetický priemer, maximálnu hodnota, minimálnu hodnota, smerodajnú odchýlku a štatistickú významnosť - párový t-test, ANOVA.

Výsledky a diskusia

Optimálne zastúpenie telesného tuku u mladých žien sa pohybuje medzi 18 – 25 % celkovej telesnej hmotnosti. Optimálna reprodukčná funkcia organizmu bola zistená pri 18 – 25 % celkového telesného tuku v tele. U starších žien sa percento tukového tkaniva zvyšuje na 30 % celkovej telesnej hmotnosti. Starnutím dochádza k nadobúdaniu tukového tkaniva, pričom dochádza k ubúdaniu svalového tkaniva (Matoulek et al., 2010).

Na základe vykonaných meraní sme zistili v 1. súbore probandiek 18 – 30 ročných žien nasledovné: štatisticky významnými antropometrickými parametrami boli hodnoty telesného tuku (P = 0,007), aktívnej telesnej hmoty (P = 0,009) a hodnoty bazálneho metabolizmu (P = 0,006). Pokles telesného tuku v priemere predstavoval -1,82 kg z celkovej telesnej hmotnosti, nárast telesnej hmoty predstavoval +1,64 kg a bazálny metabolizmus sa zvýšil o +43,28 kcal. Aj keď BMI a celková telesná hmotnosť neboli štatisticky preukazné, hodnoty týchto ukazovateľov poukazujú na pozitívny vplyv fyzickej aktivity, pretože hodnota BMI v priemere klesla o -0,27 a priemerné hodnoty telesnej hmotnosti v tejto skupine klesli o -0,65 kg (Tabuľka 1).

V 2. súbore 31 – 60 ročných probandov ženského pohlavia, môžeme na základe meraných antropometrických parametrov poukázať na štatisticky významné parametre, ktorými je bazálny metabolizmus (P = 0,030), BMI (P = 0,005) a pomer pás/boky (P = 0,028). Bazálny metabolizmus v priemere stúpol o hodnotu +59,82 kcal, hodnota BMI klesla v priemere o -0,51 a pomer pás/boky klesol o -0,01. Medzi štatisticky nepreukazné parametre patria hodnoty telesnej hmotnosti, telesného tuku a aktívnej telesnej hmoty probandiek. Hodnoty telesnej hmotnosti v priemere klesli o -0,66 kg, hodnoty telesného tuku klesli o -1,44 kg a podiel aktívnej telesnej hmoty vzrástol o +2,06 kg (Tabuľka 2).

Na základe nameraných hodnôt môžeme konštatovať, že lepšie výsledky dosiahol súbor č. 2 t.j. probandi ženského pohlavia vo veku 31 – 60 rokov. Napríklad hodnota celkového telesného tuku v 2. súbore klesla o -0,79 kg viac ako v prvom súbore, podiel aktívnej telesnej hmoty stúpol o +0,42 kg viac ako v prvom súbore, bazálny metabolizmus bol vyšší o +16,54 kcal v porovnaní s prvou skupinou a hodnoty BMI bolo nižšie o hodnotu -0,24 v porovnaní s prvým súborom.

Namerané antropometrické hodnoty jednotlivých vekových súborov sú uvedené v tabuľkách 1 a 2, v ktorých môžeme pozorovať zmenu jednotlivých antropometrických parametrov pred vykonávanou telesnou aktivitou a následne po ukončení trojmesačného programu redukcie telesnej hmotnosti.

V grafe č. 1 až grafe č. 7 sú porovnané výsledky hodnôt jednotlivých antropometrických parametrov medzi danými vekovými skupinami pred cvičením a po cvičení.

Upravená telesná hmotnosť a plocha kostrového svalstva vplyvom fyzickej aktivity sú ochrannými faktormi proti inzulínovej rezistencii a metabolickým abnormalitám súvisiacimi s hmotnosťou. U jedincov s obezitou sa zvyšuje nielen absolútna telesná hmotnosť, ale aj tuková zložka tela. Po úprave telesnej hmotnosti sa vzťahy telesného tuku a telesnej hmotnosti menia, čo môžeme využiť ako jedno z ochranných opatrení proti inzulínovej rezistencii súvisiacej s obezitou alebo nadhmotnosťou a metabolickými abnormalitami (Takamura et al., 2017).

Pri nadmernom zmnožení sa tuk ukladá ektopicky, môže infiltrovať orgány, svaly, cievny endotel, perikard a pod. (Pallottini et al., 2008).

Rozdelenie telesného tuku je významne spojené s vyšším rizikom kardiovaskulárnych ochorení, *diabetes mellitus* a inými významnými civilizačnými ochoreniami (Suchanek, 2012).

Geliebter et al., (2013), potvrdzuje že na meranie hmotnosti telesného tuku v tele je najpresnejšia bioelektrická impedančná metóda spomedzi iných dostupných metód.

Dehydratácia súvisí s rôznymi klinickými stavmi, napríklad so zhoršením duševného a fyzického výkonu, s urolitiázou, hypertenziou, výskytom mŕtvicou a niektorých druhov rakoviny. Dokázalo sa, že aj mierna dehydratácia negatívne ovplyvňuje kognitívnu funkciu, bdelosť a výkonovú schopnosť organizmu. WHO odporúča príjem vody 2,9 l/deň pre mužov a 2,2 l/deň pre ženy na udržanie hydratácie pri priemernom sedavom zamestnaní v priemerných podmienkach. Výsledky ukázali, že vyšší príjem vody je spojený s pozitívnymi dietetickými vlastnosťami – nevyhnutná pre správne trávenie, absorpciu živín, napomáha odstrániť toxíny z tela a pod. (Sui et al., 2016).

Strata svalovej hmoty t.j. strata aktívnej telesnej hmotnosti je dôsledkom nečinnosti. V reakcii na fyzickú aktivitu svaly uvoľňujú bioaktívne peptidy (myokíny), ktoré stimulujú svalový rast a hypertrofiu, zvyšujú citlivosť na inzulín a tým chránia pred metabolickými abnormalitami spojenými s obezitou (Takamura et al., 2017).

BMI je jedným z najpoužívanejších indexov pri meraní obezity. Je ukazovateľom, či vyšetrovaný jedinec disponuje optimálnou telesnou hmotnosťou, alebo nie. BMI je ukazovateľom pri posudzovaní rôznych zdravotných rizík. Za normálnu hmotnosť sa považuje, keď hodnota BMI dosahuje hodnoty 19 - 24,9 $kg.m^{-2}$, aj keď je zložité nastaviť optimálny rozsah BMI v intervale 18,5 – 24,9 $kg.m^{-2}$ pri rešpektovaní súčasných poznatkov (Suchanek et al., 2012).

BMI sa používa ako miera stavu hmotnosti a rizika ochorenia, definuje nadhmotnosť a obezitu na základe štatistických kritérií. V štúdií sa potvrdilo, že vyššie BMI o 5 $kg.m^{-2}$ bolo spojené s 30 % zvýšením celkovej úmrtnosti. Vzhľadom na svoju obmedzenú hodnotu BMI nedokáže poskytnúť hlboký prehľad na biológiu obezity a jej komorbiditu. BMI musí byť definované podľa individuálneho veku, pohlavia, etnickej príslušnosti a chronického ochorenia (Müller et al., 2016).

Bazálny metabolizmus je hodnota, ktorá vyjadruje počet kalórií, ktoré organizmus je schopný spáliť v pokoji bez akéhokoľvek pohybu. Ak si chceme zvýšiť bazálny metabolizmus, jednou z možností je fyzická aktivita so závažím, ktorá zvýši hodnotu bazálneho metabolizmu na cca 40 hodín po tréningu. Čím viac svalovej hmoty telo obsahuje, tým rýchlejší je bazálny metabolizmus.

Tab. 1 Hodnoty sledovaných antropometrických parametrov v 1. súbore žien (18 – 30 rokov)

	Priemerné hodnoty sledovaných parametrov pred cvičením	**Priemerné hodnoty sledovaných parametrov po cvičení**	**Štatistická preukaznosť (párový t-test)**
Telesná hmotnosť (kg)	62,7±9,96	62,05±14,2	*P* = 0,182
Telesný tuk (kg)	15,71±6,71	13,89±5,36	*P* = 0,007**
Aktívna telesná hmotnosť (kg)	46,99±4,15	48,63±5,67	*P* = 0,009**
Masa bunkovej hmoty (kg)	25,18±2,41	24,90±2,49	*P* = 0,16
Bazálny metabolizmus (kcal)	1 557,36±99,96	1 600,64±125,14	*P* = 0,006**
BMI ($kg.m^{-2}$)	23,07±3,15	22,90±3,21	*P* = 0,154
Pomer pás/boky	0,72±0,06	0,73±0,04	*P* = 0,653

*- signifikantné (P<0,05)
** - signifikantné (P<0,01)

Tab.2 Hodnoty sledovaných antropometrických parametrov v 2. súbore žien (31 – 60 rokov)

	Priemerné hodnoty sledovaných parametrov pred cvičením	**Priemerné hodnoty sledovaných parametrov po cvičení**	**Štatistická preukaznosť (párový t-test)**
Telesná hmotnosť (kg)	67,64±11,67	66,98±11,67	*P* = 0,295
Telesný tuk (kg)	20,34±7,69	18,90±6,88	*P* = 0,081
Aktívna telesná hmotnosť (kg)	47,02±5,54	49,08±8,12	*P* = 0,125
Masa bunkovej hmoty (kg)	27,62±3,55	27,1±4,22	*P* = 0,125
Bazálny metabolizmus (kcal)	1 500,36±101,17	1 560,18±153,73	*P* = 0,030*
BMI (kg.m^{-2})	25,66±4,55	25,15±4,28	*P* = 0,005**
Pomer pás/boky	0,760±0,08	0,75±0,07	*P* = 0,028*

*- signifikantné (P<0,05)
** - signifikantné (P<0,01)

Graf č. 1 Porovnanie telesnej hmotnosti medzi 1. a 2. súborom probandov pred cvičením a po cvičení

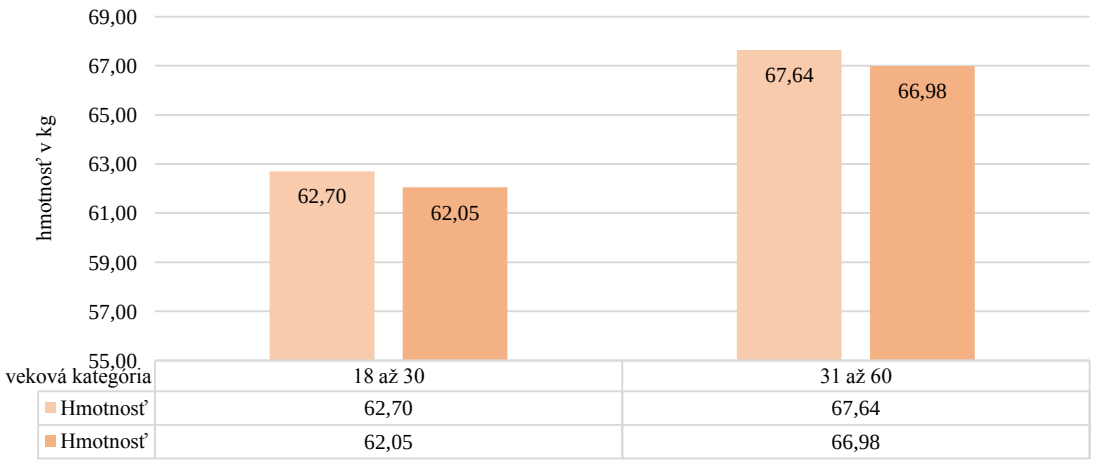

Graf č. 2 Porovnanie telesného tuku medzi 1. a 2. súborom probandov pred cvičením a po cvičení

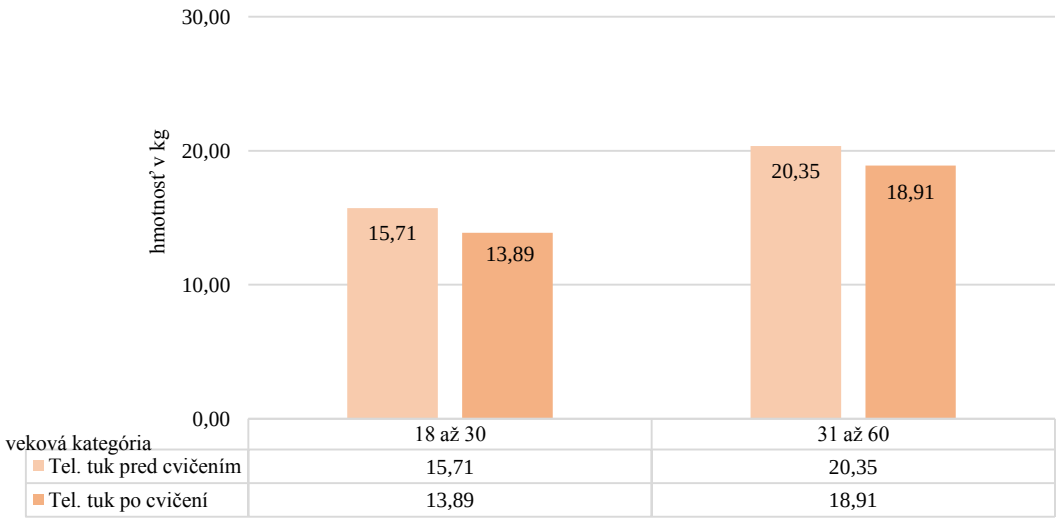

Graf č. 3 Porovnanie aktívnej telesnej hmoty medzi 1. a 2. súborom probandov pred cvičením a po cvičení

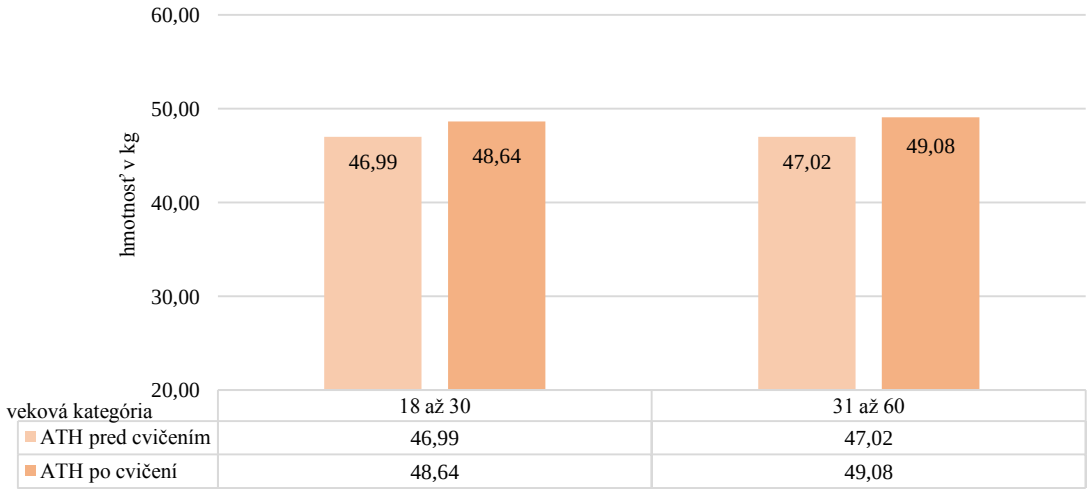

Graf č. 4 Porovnanie masy bunkovej hmoty medzi 1. a 2. súborom probandov pred cvičením a po cvičení

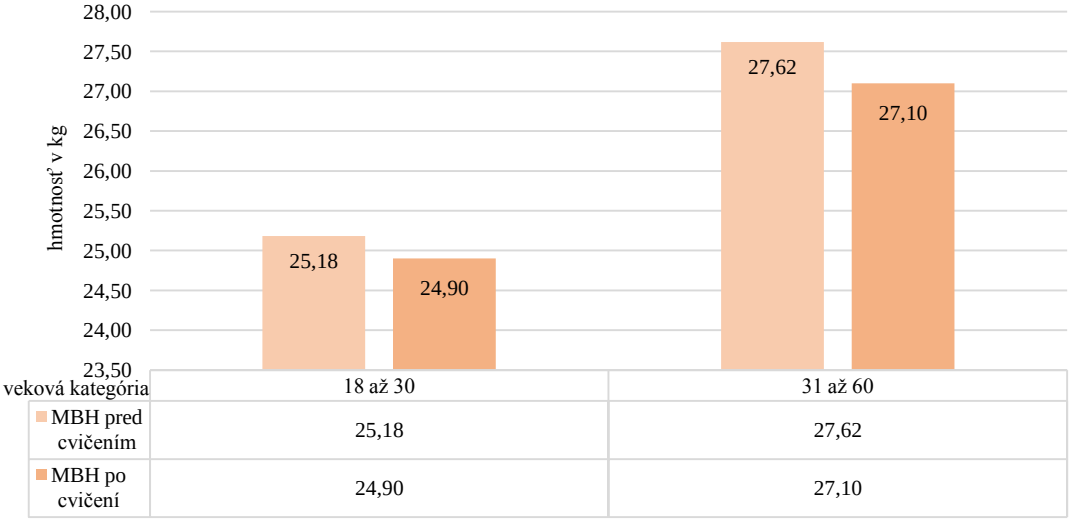

Graf č. 5 Porovnanie bazálneho metabolizmu medzi 1. a 2. súborom probandov pred cvičením a po cvičení

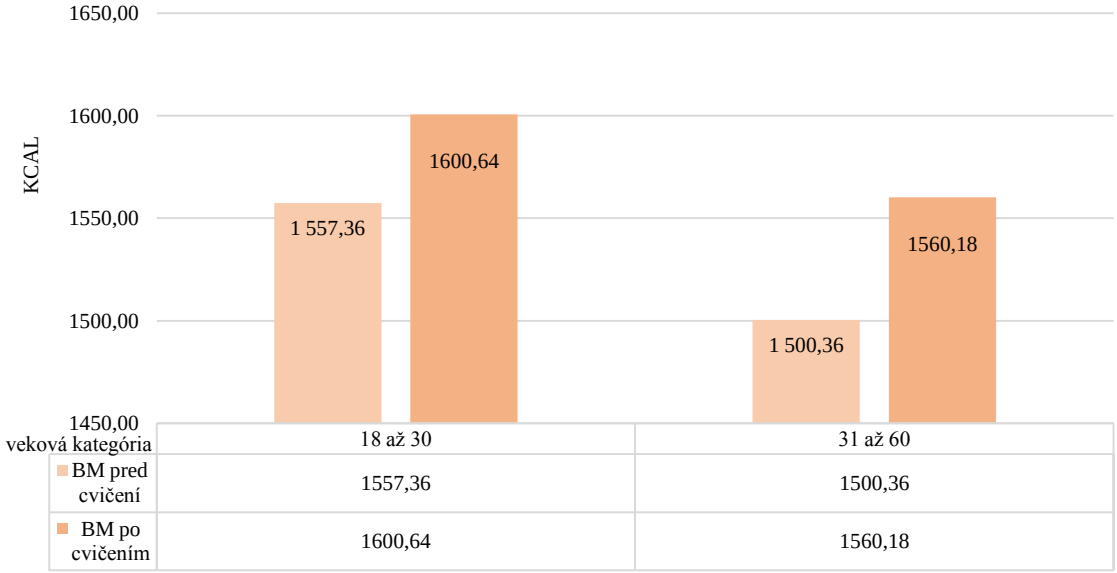

Graf č. 6 Porovnanie BMI medzi 1. a 2. súborom probandov pred cvičením a po cvičení

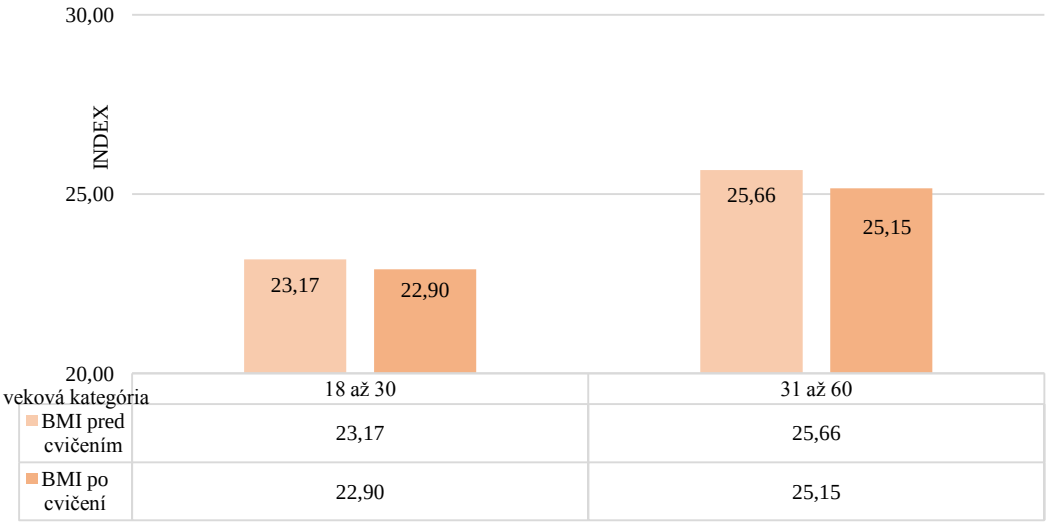

Graf č. 7 Porovnanie pomeru pása a bokov medzi 1. a 2. súborom probandov pred cvičením a po cvičení

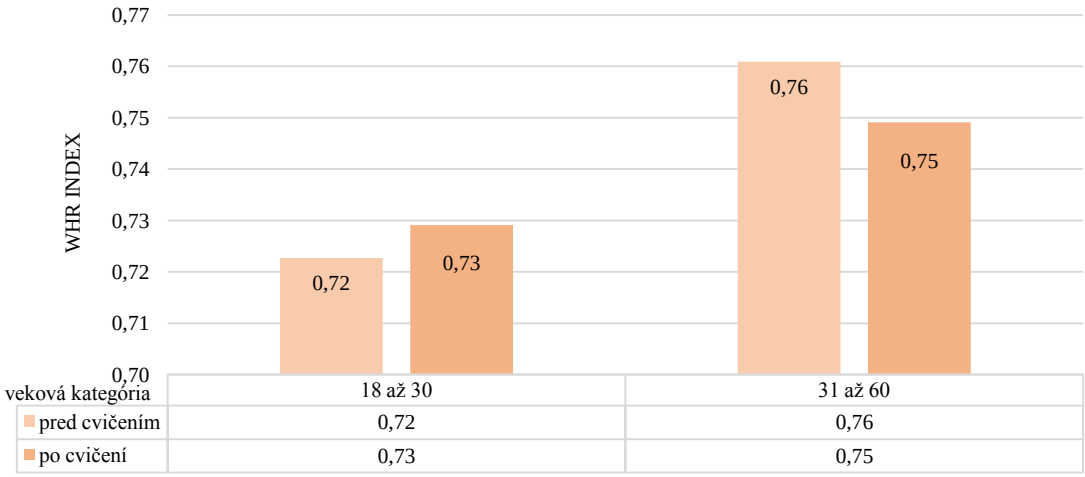

Záver

Cieľom práce bolo sledovať antropometrické zmeny u probandov ženského pohlavia vplyvom fyzickej aktivity v časovom intervale troch mesiacov, čím bolo možné poukázať na zmenu telesného zloženia. Z uvedených výsledkov môžeme konštatovať, že fyzická aktivita a dodržiavanie správnej životosprávy mala pozitívny efekt na zdravie probandov, čo sa prejavilo v znížení telesného tuku, zvýšení bazálneho metabolizmu a aktívnej telesnej hmotnosti (1. súbor). V 2. súbore sme zaznamenali štatisticky významné zvýšenie bazálneho metabolizmu, zníženie BMI a zníženie pomeru pás/boky. Dodržanie zásad správneho životného štýlu vrátane správnej výživy, pitného režimu a pohybovej aktivity môže prispieť k udržaniu resp. zníženiu telesnej hmotnosti, čo je jednou z možností prevencie mnohých civilizačných ochorení aj v slovenskej populácii.

Poďakovanie
Výskum bol realizovaný za podpory projektu „Inovácia metód a foriem výučby predmetu biochémia“, KEGA, Projekt č. 018PU-4/2018.

Literatúra

1. HAVERKORT, EB et al. 2015. Bioelectrical impedance analysis to estimate body composition in surgical and oncological patients: a systematic review. In *European Journal of Clinical Nutrition* [online], vol. 69, no. 1, pp. 3-13 [cit. 2018-01-13]. ISSN 1476-5640. Dostupné na: < https://www.nature.com/articles/ejcn2014203>.
2. KAJABA, I., KALÁČ, J., KRÁTKY, A. et al. 2003. Komplexná metóda výskumu výživovej situácie obyvateľstva Slovenska. In: Poľnohospodárstvo, roč. 49, 2003, č. 7, s. 325–332.
3. MATOULEK, M. – SVAČINA, S. – LAJKA, J. 2010. The incidence of obesity and its complications in the Czech Republic. In *Vnitrni Lekarstvi* [online], vol. 56, no. 10, pp. 1019-1027 [cit. 2017-10-15]. ISSN 1801-7592. Dostupné na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/21105446>.
4. MÜLLER, Manfred James et al. 2016. Beyond BMI: Conceptual Issues Related to Overweight and Obese Patients. In *Obesity Facts* [online] vol. 9, no. 3, pp. 193-205 [cit. 2018-02-21]. Dostupné na : <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5644873/>.
5. PALLOTTINI, V et al. 2008. Estrogen regulation of adipose tissue functi, no. ons: involvement of , estrogen receptor isoforms. In *Infectious Disorders – Drug Targets* [online], vol. 8, no. 1, pp. 52 – 60 [cit. 2018-02-13]. ISSN 2212-3989. Dostupné na: < https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/18473908 >.
6. PASTUCHA, Dalibor. 2014. *Tělovýchovné lékařství: vybrané kapitoly.* Praha: Grada Publishing. 290 s. ISBN 978-80-247-4837-5.
7. ROSINA, Jozef et al. 2013. Biofyzika pro zdravotnické a biomedicínské obory. Praha: Grada Publishing a.s. 224 s. ISBN 978-80-247-4237-3.
8. SUCAHNEK, Pavel et al. 2012. Which index best correlates with body fat mass: BAI, BMI, waist or WHR? In *Neuroendocrinology Letters* [online], vol. 33, no. 2, pp. 72 – 82 [cit. 2018-03-22]. ISSN 0172-780X. Dostupné na: < http://www.athero.cz/media/1226/nel330812a15_suchanek.pdf >.
9. SUI, Zhixian et al. 2016. Water and Beverage Consumption: Analysis of the Australian 2011 – 2012 National Nutrition and Physical Activity Survey. In *Nutritients* [online], vol. 8, no. 11, pp. 678 [cit. 2018-02.21]. Dostupné na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5133066/>.
10. TAKAMURA, Toshinari et al. 2017. Weight – adjusted lean body mass and calf circusuference are protective against obesity – associated insulin resistance and metabolic abnormalities. In *Heliyon* [online] vol. 3, no. 7, pp. 347 [cit. 2018-02-22]. ISSN 2405-8440. Dostupné na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5499104/>.

Kontaktné údaje

Hedviga Vašková, Janka Poráčová, Mária Konečná, Marta Mydlárová Blaščáková, Vincent Sedlák, Zuzana Gogáľová,
Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied, Katedra biológie, Ul. 17. novembra č.1, 080 01 Prešov, Slovenská republika, e-mail:
hedviga.vaskova@smail.unipo.sk

Marta Habánová
Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre, Fakulta agrobiológie a potravinových zdrojov, Katedra výživy ľudí, Trieda Andreja Hlinku č. 2, 949 76 Nitra, Slovenská republika

Soňa Tomková, Katarína Hricová
Interná klinika, Nemocnica Košice-Šaca, 040 11 Košice, Slovenská republika

ÚSKALÍ DIAGNOSTIKY NÁHLÝCH ÚMRTÍ KOJENCŮ: PŘÍPADOVÉ STUDIE

THE PITFALLS OF DIAGNOSING THE SUDDEN DEATH OF INFANTS: CASE STUDIES

Ivana Olecká, Adéla Lemrová

Abstrakt

Pitevní diagnostika u dětí má výrazné zvláštnosti, přičemž jednoznačný guideline neexistuje. Nejčetnější diskuze se vedou kolem diagnózy SIDS. V praxi může docházet k chybnému diagnostikování u případů, které ve skutečnosti byly úmyslným násilným činem. Cílem příspěvku je na 3 vybraných kazuistikách ukázat úskalí diagnostiky příčin náhlých a neočekávaných úmrtí dětí. Společným znakem případů bylo vyslovení předpokladu o úmrtí v důsledku SIDS, případně jeho diagnostikování, a zároveň existovalo podezření zanedbávání nebo syndrom týraného a zneužívaného dítěte. Výzkumnou metodou byla obsahová analýza pitevních spisů ze zdravotních a soudních pitev dětí do 1 roku života. Dva tyto případy byly uzavřeny jako SIDS, třetí jako násilné úmrtí. Soudně-lékařská diagnóza má vliv na následné postupy orgánů činných v trestním řízení.

Klíčová slova: *smrt, dítě, násilí, soudní lékařství, pitva, guideline, SIDS, CAN*

Abstract

The autopsy diagnostics of children includes specific features, with no clear guideline available. Most discussions regard the diagnosis of SIDS. In practice, however, some cases may be falsely diagnosed as SIDS while they actually are intentionally violent acts. The aim of the paper is to describe the pitfalls of diagnosing the causes of sudden and unexpected deaths of infants using three specific case reports. The common feature of these cases was the assumption that the death was caused by SIDS, or it was diagnosed as such, and at the same time, the maltreatment or child abuse and neglect syndrome was suspected. The research method of choice was a retrospective content analysis of all medical and forensic autopsy reports of infants who died within the 1st year of life. Two of these cases were concluded as SIDS, the third one as a violent death. The forensic-medical diagnosis affects the subsequent procedures of the law enforcement authorities.

Key words: *death, infant, violent, forensic medicine, autopsy, guideline, SIDS, CAN*

1 ÚVOD

Se stále dokonalejšími lékařskými postupy a rostoucími úspěchy medicíny se smrt malého dítěte jeví rodičům, ale i jejich sociálnímu okolí, jako nesmyslná a marná. Společností je vnímána jako „nepřirozená“, „nenormální“, „příliš časná“ (Kubíčková 2001). V medicíně i ve zdravotnické politice, i přes její klesající trend, věnujeme kojenecké úmrtnosti mimořádnou pozornost (Gladkij, Koldová 2005). Míra kojenecké úmrtnosti je důležitým ukazatelem, dle kterého usuzujeme na zdravotní stav populace, kvalitu a dostupnost zdravotnictví a životní úroveň dané země (CDC, ÚZIS). Statistiky uvádějí jak míru kojenecké úmrtnosti, tak diagnózy, které vedly ke smrti dítěte. Vyšetření okolností úmrtí ale není snadnou záležitostí. Pitevní diagnostika u dětí má výrazné zvláštnosti, neboť k selhání životních funkcí může u dítěte dojít i v případě, že se ještě nestačí vyvinout makroskopicky detekovatelné změny v

takovém rozsahu, jako tomu bývá u dospělého (Hirt a kol 2015, str. 92). Na pitevní diagnostiku neexistuje guideline (Olecká 2018). Tato fakta způsobují, že diagnostické postupy na soudně-lékařských pracovištích nejsou jednotné a v diagnostických závěrech se liší (tamtéž). V mnoha státech byly za účelem vyšetření okolností úmrtí zřízeny multidisciplinární týmy. Dle Hymela (2006) by v ideálním případě multidisciplinární výbor pro přezkum smrti měl zahrnovat sociálního pracovníka pro péči o dítě, policejního důstojníka, zdravotní sestru, soudního lékaře, pediatra se zkušenostmi s týráním dětí, koronera, zástupce systému nouzových zdravotních služeb, dětského patologa a místního žalobce. Pouze za takových okolností by bylo možné se usuzovat na validitu údajů.

Nejčetnější diskuze o validitě a reliabilitě dat se vedou kolem diagnózy R95 SIDS - Náhlé úmrtí kojence (Sheehan a kol. 2005). Tato diagnóza tvoří největší jednotnou skupinu úmrtí v rámci kojenecké úmrtnosti ve věku od 1 měsíce do 1 roku života ve všech rozvinutých zemích (Houšťková, Bouška 2002, str. 2). Její incidence je cca 0,5 promile živě narozených dětí (Zdraví 21, str. 17). Je definována jako náhlá neočekávaná smrt dítě mladšího než 1 rok, s nástupem smrtelné epizody, která se zjevně vyskytuje během spánku a je nevysvětlitelná po důkladném vyšetřování, včetně provedení úplné pitvy a přezkoumání okolností úmrtí a historie klinického stavu (Krous a kol. 2004). Její původ je multifaktoriální (Busuttil 2009, Ottaviani 2007, Enid Gilbert-Barness 2013) a při diagnostice je brán v úvahu i vliv vnějších rizikových faktorů včetně sociálních. Příčiny SIDS nejsou jednoznačně známé, ale nejčastěji se uvádějí hypoxie, poruchy vegetativního nervstva, vliv infekcí, dědičné poruchy metabolismu, imunologické odchylky (Houšťková, Bouška 2002, str. 2). Působí ale i zevní vlivy (Byard, Krous 2003, str. 113):

- Kojenci matek s nízkým vzděláním a nízkou úrovní socioekonomického statusu
- Častěji umírají chlapci, zejména ve věku od 2 do 4 měsíců, nejčastěji v zimních měsících
- Přehřátí, měkké polštáře a matrace v náchylné poloze
- Poloha dítěte na bříšku při spánku a vystavení cigaretovému kouři během těhotenství a v kojeneckém věku
- Špatná prenatální péče a užívání drog u matek, zejména opiátů
- Častěji jsou postiženi kojenci, kteří mají vyšší míru nedonošení a děti matek s vysokou porodností, které měly krátké intervaly mezi těhotenstvím
- SIDS je vzácností v asijských komunitách

Jednoznačná shoda na diagnostice náhlých úmrtí neexistuje uvnitř jednotlivých států, natož napříč státy a četní autoři dokládají, že v praxi může docházet k chybnému diagnostikování u případů, které ve skutečnosti byly úmyslným násilným činem (Krugman 1994, Meadow 1999, Le Fanu 2005, Stanton 2001, Nunes 2001). Způsob vraždy v dětství lze v některých případech identifikovat z okolností smrti nebo z externího vyšetření těla, ale nejsou-li žádné známky okamžitě zřejmé, může být vražda odhalena až důkladným posmrtným vyšetřením, které zahrnuje celou škálu pomocných testů (Levene, Bacon 2004). Testy jsou však specifické a vzhledem k neexistujícím univerzálně platným standardům jejich provedení není samozřejmostí a záleží na policejním orgánu, resp. orgánech činných v trestním řízení, zda znalecké posouzení příčin smrti a následné provedení specifických testů nařídí.

Nerozeznaná vražda představuje dle odhadů 2 až 10% případů (Meadow 1999). Děti v těchto případech zmírají následkem dušení zakrytím dýchacích cest. Jedná se o dušení tzv. metodou smothering (překrytí nosu a úst), které může být také jednou z forem týrání dětí a častou příčinou úmrtí v dětství (Meadow 1990). Přítomny mohou být taktéž další formy zneužívání, nebo se jedná o tzv. Münchhausenův syndrom v zastoupení. Pachatelem je nejčastěji biologická matka dítěte. Příčina úmrtí v těchto případech nemusí být pitvou jasně prokazatelná, neboť známky mechanické obstrukce dýchacích otvorů nemusí být patrné a neexistují ani žádná obranná zranění.

Cílem příspěvku je na vybraných kazuistikách ukázat úskalí diagnostiky příčin náhlých a neočekávaných úmrtí dětí při neexistenci diagnostického guideline.

2 SOUBOR A METODY

Výzkumnou metodou byla obsahová analýza pitevních spisů ze zdravotních a soudních pitev dětí do 1 roku života. Každý pitevní spis byl analyzován jako případová studie skládající se z části deskriptivní a z části explorativní. Deskriptivní část popisovala výsledky z lékařské prohlídky a pitvy zemřelého dítěte. V explorativní části byly v kontextu údajů z deskriptivní části hledány informace dokreslující okolnosti úmrtí dítěte.

Prezentované případy jsou vybrány z výzkumného souboru tvořeného pitevními spisy dětí náhle a neočekávaně zemřelých v letech 2007 – 2016 (Olecká a kol 2018). Pitvy zemřelých dětí byly provedeny na čtyřech pracovištích soudního lékařství v ČR. Součástí spisů byly výslechy svědků, záznamy policie, lékařů, znalců, psychologů i fotografie místa činu. Data byla analyzována v rámci projektu IGA_LF_2018_023 „Retrospektivní analýza úmrtnosti zemřelých dětí do 5 let náhle, neočekávaně a násilně“. Z cílového souboru byly záměrným výběrem zvoleny 3 případové studie ze tří odlišných pracovišť. Společným znakem případů bylo vyslovení předpokladu o úmrtí v důsledku SIDS, případně jeho diagnostikování, a zároveň ve všech třech případech existovalo podezření zanedbávání nebo syndrom týraného a zneužívaného dítěte (CAN).

Výsledky každé případové studie jsou shrnuty do 3 kategorií: pitevní nález, rodina, okolnosti.

3 PŘÍPADOVÉ STUDIE

Případ první: dívka (9 měsíců), příčina smrti: SIDS

Pitevní nález: Při pitvě bylo konstatováno výrazné překrvení všech orgánů těla, obě plíce sníženě vzdušné, pod poplicnicí s ojedinělými tečkovitými krevními výronky. Z řezu plic vyteklo malé množství zpěněné tekutiny. Fontanela lehce vpadlá. Diskrétní mikroskopický nález odpovídající počínající bronchopneumonii, který mohl být z mnoha zátěžových faktorů. Diskrétní oděrky v pravé temenní spánkové krajině hlavy a mezi levým ramenem a krkem. Na čele vlevo krevní podlitina, 3x4 cm. Další drobný krevní výron na horním víčku pravého oka, mozek známky otoku. Poranění mohla vzniknout různými mechanizmy, působením tupého násilí malou intenzitou, na nástupu smrti se nepodílela. Bezprostřední příčinu smrti se nepodařilo jednoznačně stanovit. Dle soudního znalce dané úmrtí splňuje kritéria SIDS.

Rodina: Holčička v prvních dnech života umístěna v kojeneckém ústavu, ze kterého si ji matka vzala zpět k sobě. Dítě bylo řádně očkováno. Opakovaně však byla dívka hospitalizována pro neprospívání způsobené špatným krmením. Doporučeny pravidelné kontroly hmotnosti u PLDD, věnovat se dítěti, vyvážit jeho psychomotorický vývoj.

Okolnosti smrti: Již měsíc po návratu k matce dívka stagnuje na váze. Ve dvou měsících přijata pro neprosívání do nemocnice. Během hospitalizace pije pěkně, projevuje velkou chuť do jídla, nezvrací. Problém ve stagnaci váhy byl nejspíše v nedostatečném krmení. Matka byla poučena o nutnosti prevence podchlazení. V osmi měsících znovu proběhla hospitalizace pro neprospívání, na čele starší hematom po pádu z postele na zem. Odběry v normě, dle neurologického vyšetření vývojově přelom II a III. trimemonu. Kravské mléko negativní. Stav hlášený sociální pracovnici k prošetření. Podle jejího vyjádření možno dítě propustit domů matce. Dle PČR nalezena mrtvá v pokoji, na těle modřiny, k pitvě byla dívka přivezena v roztrženém tričku..

Případ druhý: chlapec (4 měsíce), příčina smrti: SIDS

Pitevní nález: nespecifický, krevní výrony na hlavě, překrvení vnitřních orgánů, tečkovité krevní výronky pod poplicnicí. Na těle známky četných tupých poranění hlavy, trupu a dolních končetin. Nález svědčí pro opakované působení tupého násilí nevelké intenzity

hladkým, pevným předmětem, například rukou. Tato zranění byla různého stáří, chlapec si je v žádném případě nemohl způsobit sám. Dle závěrů soudního znalce opakovaná násilí vzhledem ke své nízké intenzitě bezprostředně neohrožovala základní životní funkce a pitevní nález neprokázal úmrtí v souvislosti s hostilním aktem druhé osoby.
Rodina: matkou chlapce je 24letá žena, která vyrůstala v dětském domově, na chod domácnosti si přivydělává prostitucí. U dvou starších dětí existuje podezření ze zanedbávání. Po narození chlapce jej matka předala do kojeneckého ústavu. Po dvou týdnech si jej však vzala zpět k sobě, aby na něj mohla pobírat dávky.
Okolnosti smrti: Matka chlapce opakovaně bila dlaní ruky po celém těle (poprvé zhruba dva měsíce před chlapcovou smrtí). Otec dítěte o bití věděl, ale konání matky nebránil. V den smrti po předchozí hádce s otcem dítěte použila matka násilí větší intenzity. Následně chlapce položila do postýlky, kde chlapec umírá. Matka pomoc nevolala. Mrtvého chlapce zabalila do igelitového pytle a zahrabala v lese. Následně nahlásila únos.
Matka byla odsouzena ke 3 letům vězení za týrání svěřené osoby.

Případ třetí: chlapec (9 měsíců), příčina smrti: intenzivní třesení dítětem (Baby shaken syndrom)
Pitevní nález: Během pitvy bylo zjištěno epidurální krvácení v celém páteřním kanále, otok mozku, krvácení do vnitřních obalů, bez jiných úrazových změn. Chlapec, drobného vzrůstu a výrazně nízké váhy, zmírá doma v důsledku otoku mozku a krvácení mezi obaly míšní.
Rodina: matkou chlapce je 27letá žena, která nepracuje, pobírá invalidní důchod v důsledku své epilepsie. Chlapec je z její 4. gravidity (1x ITP, jedno dítě je v péči matčiny sestry, druhé dítě - starší sestra chlapce - žije ve společné domácnosti). Každé dítě má jiného otce, přičemž dva z nich údajně zemřeli na cirhózu jater. Otec chlapce se zabil při nehodě na motocyklu ve věku 3 týdnů dítěte. S matkou v bytě žije muž, který s ní však není v intimním vztahu, pouze tam smí, výměnou za hlídání dětí, bydlet. Muži je 27 let, kuřák, vyučený, bez zaměstnání, neevidovaný na Úřadu práce, v podmínce za TČ loupeže a ublížení na zdraví. Dle pronajímatele bytu je matka často pozadu s hrazením nájemného, pronajímatel je rozhodnut nájemní smlouvu již neprodlužovat. Dle sousedů je na rodině vidět, že nemají dostatek prostředků, matka si často od sousedů půjčuje věci i jídlo, které nevrací. Byla také viděna, jak na náměstí žebrá. Na dětech je patrné zanedbání, děti chodí špinavé, zapáchající, ve starém oblečení a hladové. Také z bytu je cítit zápach. Matka působí dojmem, že ji děti nezajímají. Dle praktického lékaře pro děti a dorost (PLDD) matka nechodí s chlapcem na povinné preventivní prohlídky (3x kontaktován OSPOD, cca v měsíčních intervalech), nedostavila se včas ani na UZ kyčlí. Chlapec nepřibírá na váze. Lékařka s matkou na toto téma několikrát hovořila. Chlapec byl v 5 měsících hospitalizován pro strangulaci 2 prstů na levé noze. Prsty byly zaškrceny vlasy, kterých si matka nevšimla. Podle zprávy neurologa, kam byl chlapec v 7 měsících odeslán, jde o plačtivého a bledého chlapce s hypotonickým syndromem. Je připuštěn podíl sociální deprivace, doporučena všeobecná stimulace. Starší sestra chlapce byla taktéž hospitalizována, přivezena do nemocnice za asistence Policie ČR s hematomy a vytrhanými vlasy. Bližší podrobnosti její hospitalizace však nejsou známy.
Okolnosti smrti: 2 dny před smrtí chlapce odjíždí matka na návštěvu ke svým příbuzným a obě děti nechává v péči svého podnájemníka. Dělává to často. Nechává mu cca 40 CZK a instrukce, podle kterých má chlapec v případě pláče dostat čípky na bolest rostoucích zubů. Během prvního dne se muž údajně o obě děti stará, dává jim najíst. Další den chlapec od rána často plakal a nebyl k utišení. Muž se chlapce několikrát pokusil utišit a uspat. V okamžiku, kdy chlapec vyplivl dudlík, se muž naštval a asi 6-8x s chlapcem intenzivně zatřepal v různých směrech. Chlapec se tím utišil a byl položen zpět do postýlky. Asi po 40 minutách muž zjišťuje, že chlapec nedýchá, s pomocí souseda z domu volá ZZS a sám poskytuje resuscitaci. Lékař záchranné služby v resuscitaci pokračuje, avšak bez úspěchu. Muž se

k třesení přiznal až při několikátém výslechu, tuto informaci nesdělil ani zasahujícímu lékaři ZZS.

4 DISKUZE

Všechny prezentované případy mají tyto shodné charakteristiky: dítě vykazuje známky zanedbávání, matka nejeví o dítě opravdový zájem (kojenecký ústav v anamnéze, četné hlídání cizím člověkem), na dítěti bylo během jeho života opakovaně pácháno násilí různé intenzity, známky nevhodného chování k dítěti byly zaznamenány okolím (sousedi, lékaři, OSPOD), neuspokojivé sociálně-ekonomické podmínky rodiny. První dva případy jsou uzavřeny jako SIDS na základě diagnostického předpokladu per exclusionem – tedy jedná se o úmrtí neočekávané z hlediska předchorobí, nevysvětlené podrobně provedenou pitvou, dalšími laboratorními vyšetřeními, ani okolnostmi z místa úmrtí. Ve třetím případu bylo při pitvě nad rámec zavedených postupů provedeno otevření páteřního kanálu. Tento krok prokázal epidurální krvácení v celém páteřním kanále a vedl k závěru, že s dítětem bylo třeseno a zmírá na Baby shaken syndrom.

Dle Hymela (2006) může být obtížné nebo nemožné rozlišit mezi přirozeným nevysvětlitelným úmrtím dítěte, neúmyslnou nebo náhodnou smrtí dítěte a nepřirozeným (úmyslným) úmrtím kojenců (překrytí dýchacích otvorů libovolným měkkým předmětem, plastovým pytlíkem, rukávem, rukou či prsem matky). Případy bez komplexního vyšetřování okolností smrti, které ale odhalují podstatnou a přiměřenou nejistotu týkající se příčiny nebo způsobu úmrtí, by měly být označeny jako "nejasné". Příklady, které Hymel (2006) mezi nejasné řadí, zahrnují podezření na úmrtí kojenců, která se mohou projevit infekcí, metabolickým onemocněním, zadušením nebo zneužíváním dětí.

Pokud nedojde k odhalení trestného činu a potrestání pachatele, může být další dítě narozené později v rodině vystaveno stejnému riziku (DiMaio 1989). Jako nevhodný postup se však jeví taktéž opačný extrém, při kterém mohou být obviněni nevinní rodiče. Nejvhodnějším řešením je provést úplné, profesionální, nezaujaté a nestranné vyšetřování. Počet nesprávně diagnostikovaných případů klesá s počtem případů, které jsou dostatečně prošetřeny (Byard a Krous 2003). Důsledné prošetření příčin úmrtí dítěte v důsledku špatného zacházení vyžaduje pečlivé a objektivní posouzení více odborníků. Pouze profesionální spolupráce lékařů, policistů, právníků a soudů zajistí spravedlnost a dodržování práv dětí i celých rodin. To vyžaduje, aby odpovědné orgány poskytly dostatečnou podporu i zdroje pro vzdělávání odborníků a vybavily je nástroji a pravomocemi, které potřebují pro správnou diagnostiku a vyšetřování případů. (Jenny, 2006)

Jednoznačná shoda na pitevních postupech a diagnostice náhlých úmrtí neexistuje uvnitř jednotlivých států, natož napříč státy (Sheeehan a kol 2005). Krous a kol. (2004) SIDS roztřídili do čtyř kategorií. Kategorie IA SIDS zahrnuje případy, kde jsou přítomny všechny klasické rysy SIDS a vše je úplně zdokumentováno. Kategorie IB SIDS zahrnuje případy, kde sice jsou přítomny všechny klasické rysy SIDS, ale vše není úplně zdokumentováno (chybí šetření různých scén, kde mohlo dojít ke smrti, a / nebo nebyla provedena jedna z následujících analýz: toxikologická, mikrobiologická, radiologická, chemický rozbor nitrooční tekutiny nebo metabolické screeningové studie). Kategorie II SIDS zahrnuje úmrtí dětí, které splňují kategorii I s výjimkou následujícího: věk mimo rozsah kategorie IA nebo IB (tj. 0-21 dnů nebo 270 dnů [9 měsíců] od narození), podobné úmrtí mezi sourozenci, blízkými příbuznými nebo jiných dětí v péči stejného pečovatele, event. genetické poruchy, neonatální nebo perinatální stavy (např. ty, které vyplývají z předčasného porodu), mechanická asfyxie nebo udušení způsobené překrytím nosu a úst není s jistotou vyloučeno, abnormality v růstu či vývoji, které však nejsou v příčinné souvislosti se smrtí, výraznější zánětlivé změny či jiné abnormality, které však jednoznačně nevedly k úmrtí. Poslední kategorií je Neklasifikovaná náhlá smrt dítěte. Tyto případy jsou označována jako USID –

Unclassified Sudden Infant Deaths, (nezařazená náhlá úmrtí kojenců). Zahrnují úmrtí, která nesplňují kritéria pro kategorii I nebo II SIDS, ale pro které alternativní diagnózy nejsou jednoznačné, včetně případů, u kterých nebyla provedena pitva.
V souladu touto klasifikací má lékař při diagnostice dvě možnosti: udělit diagnózu R95 SIDS (pokud splní přísné diagnostické předpoklady) nebo diagnózu R99 Jiné nepřesně určené a neurčené příčiny smrti (pokud nemá dostatek informací, které definice vyžaduje). Na prezentovaných kazuistikách se ukazuje, že rozhodnutí lékaře, kterou z předložených diagnóz zvolí, může mít vliv na další postup orgánu činných v trestním řízení a případné potrestání viníka smrti dítěte. Udělením diagnózy R99 soudní lékař nevylučuje zavinění cizí osoby a otevírá se možnost pro další šetření policie. Udělením diagnózy R95 naopak zbavuje cizí osoby odpovědnosti za smrt dítěte a osoba, která měla dítě v péči, může být stíhána maximálně za týrání svěřené osoby.

5 ZÁVĚR

V současné době odborná společnost pracuje na vyvíjení doporučení určených pro sběr dat o příčinách a okolnostech smrti dítěte (Weber, Sebire 2011, Shapiro-Mendoza a kol 2010 a 2014, Devitt 2012, aj.). Centrum pro kontrolu a prevenci onemocnění (CDC) vyvíjí standardizovaný formulář a guideline již od roku 1996 (Sudden, Unexplained Infant Death Investigation Guidelines). Obecné přijetí těchto postupů a jejich aplikace do praxe by jistě snížila počet špatně diagnostikovaných úmrtí, což by v důsledku mohlo vést k nižší sekundární kriminalitě. V České republice je v současné době vypracován doporučený postup pro praktické lékaře pro děti a dorost (PLDD) při náhlé smrti kojence (Houšťková, Bouška 2002). Analýza pitevních spisů však prokázala, že tento dotazník není zatím při vyšetřování okolností smrti dítěte užíván (Olecká 2018). Je třeba vyvinout standardizované diagnostické guideline pro diagnostiku náhlých a neočekávaných úmrtí dětí. Je žádoucí vyvíjet a aktualizovat dotazníky týkajícího se rodinné anamnézy, života a okolností smrti dítěte. Je třeba věnovat zvýšenou pozornost rizikovým faktorům na straně matky (Ivanová a kol. 2017). Základní důraz se při těchto snahách musí klást na spolupráci a komunikaci všech složek podílejících se na ochraně života i práv dítěte, a to i při vyšetřování jeho úmrtí.

Dedikováno IGA_LF_2018_023 „Retrospektivní analýza úmrtnosti zemřelých dětí do 5 let náhle, neočekávaně a násilně “

Použitá literatura

1. BUSUTTIL, A., KEELING, J. *Pediatric Forensic Medicine and Pathology*. Edward Arnodl (Publishers) Ltd, 2009. 198-255 s. ISBN-13 978 0 340 73157 4.
2. BYARD, RW., KROUS, HF. Sudden infant death syndrome: Overview and Update. *Pediatric and Development Pathology*, 2003, (6). 112-127 s. DOI: 10.1007/s10024-002-0205-8.
3. Centers for Disease Control and Prevention. *Guidelines for death scene investigation of sudden, unexplained infant deaths: recommendations of the Interagency Panel on Sudden Infant Death Syndrome: MMWR Recomm Rep. 1996*. Centers for Disease Control and Prevention [online]. 1996 [cit. 2018-12-09]. Dostupné z: https://www.cdc.gov/reproductivehealth/maternalinfanthealth/infantmortality.htm
4. DEVITT, M. AAP Expands Recommendations on SIDS and Other Sleep-Related Deaths. *American family physician*. 2012, 85(9).
5. DIMAIO, DJ., DIMAIO, V J. M. *Forensic pathology*. Elsevier, 1989. 592 s. ISBN-13: 978-0849300721.

6. GILBERT-BARNESS, E., SPICER, ED., OPTIZ, JM. *Handbook of pediatric autopsy pathology*. Second edition. New York, NY: Springer New York, 2013.759 s. ISBN 978-1-4614-6711-3.
7. GLADKIJ, I., KOLDOVÁ, Z. *Propedeutika sociálního lékařství*. Olomouc: Vydavatelství UP, 2005. 176 s. ISBN: 80-244-1120-2.
8. HOUŠŤKOVÁ, H., BOUŠKA, I. *Náhlá smrt kojenců*. Doporučené postupy pro praktické lékaře. Česká lékařská společnost Jana Evangelisty Purkyně, 2002. 13 s. Dostupné z www.cls.cz/dokumenty2/os/t199.rtf
9. HIRT, M., VOREL, F. *Soudní lékařství*. Praha: Grada PUBLISHING, 2016. ISBN 978-80-247-5680-6.
10. HYMEL, KP. Distinguishing sudden infant death syndrome from child abuse fatalities. *Pediatrics*, American Academy of Pediatrics, 2006, 118(1). DOI: 10.1542/peds.2006-1245.
11. IVANOVA, K., et al. Characteristics of Mothers Whose Infants Died of Suffocation. *European Journal of Public Health*, 2017, 27(3).
12. JENNY, C, ISAAC, R. The relation between child death and child maltreatment. *Arch Dis Child*. 2006, 91(3):265-9.
13. KROUS, HF. et al. Sudden infant death syndrome and unclassified sudden infant deaths: a definitional and diagnostic approach. *Pediatrics*, American Academy of Pediatrics, 2004, 114(1). DOI: 10.1542/peds.114.1.234.
14. KRUGMAN, RD. et al. Distinguishing sudden infant death syndrome from child abuse fatalities. *Pediatrics*, American Academy of Pediatrics, 1994, 94(1). ISSN 0031-4005.
15. KUBÍČKOVÁ, N. *Zármutek a pomoc pozůstalým*. Vyd. 1. Praha: ISV, 2001. 267 s. ISBN 80-85866-82-X.
16. LE FANU J. Wrongful diagnosis of child abuse--a master theory. *Journal Of The Royal Society Of Medicine*, 2005, 98(6). DOI: [10.1258/jrsm.98.6.249].
17. LEVENE, S., BACON, C J. Sudden unexpected death and covert homicide in infancy. *Archives of Disease in Childhood*, 2004, 89:443-447.
18. MEADOW, R. Suffocation, recurrent apnea, and sudden infant death. *The Journal Of Pediatrics*, 1990, 117(3).
19. MEADOW, R. Unnatural sudden infant death. *Archives Of Disease In Childhood*, 1999, 80(1).
20. Ministerstvo zdravotnictví ČR. *Zdraví 21 - Dlouhodobý program zlepšování zdravotního stavu obyvatelstva ČR.* Databáze strategii [online]. Ministerstvo zdravotnictví, 2002 [cit. 2018-12-09]. (s. 11 – 13). Dostupné z: https://www.databaze-strategie.cz/cz/mzd/strategie/zdravi-21.
21. NUNES, ML. et al. [Sudden infant death syndrome: clinical aspects of an underdiagnosed disease]. *Jornal De Pediatria* [online]. 2001, **77**(1), 29-34 [cit. 2017-05-16]. ISSN 16784782
22. OLECKÁ, I. Sociální rizikové faktory matek dětí zemřelých náhle, neočekávaně a násilně do jednoho roku života. Dizertační práce. Univerzita Palckého v Olomouci, Lékařská fakulta, 2018a.
23. OLECKÁ, I., IVANOVÁ, K., LEMROVÁ, A., DOBIÁŠ, M.,.HANDLOS P. Náhlá, neočekávaná a násilná úmrtí dětí do 1 roku na severní Moravě v letech 2007 – 2016 *Folia societatis medicinae legalis Slovacae*, 2018b, roč. 8 č. 1, s. 38-44.
24. OTTAVIANI, G. Crib death: sudden unexplained death of infants : the pathologist's viewpoint. New York: Springer, 2007. ISBN 978-3-540-49370-9

25. SHAPIRO-MENDOZA, CK. et al. Classification system for the sudden unexpected infant death case registry and its application. *Pediatrics*, American Academy of Pediatrics, 2014, 134(1).
26. SHAPIRO-MENDOZA, CK. et al.Using death certificates to characterize sudden infant death syndrome (SIDS): opportunities and limitations. *The Journal of pediatrics*, 2010, 156(1), 38-43.
27. SHEEHAN, KM., MCGARVEY, C., DEVANEY, DM., MATTHEWS, T. How reliable are SIDS rates?. *Archives of Disease in Childhood*, 2005, 90(10).
28. STANTON, J., SIMPSON, A. Murder misdiagnosed as SIDS: a perpetrator's perspective. *Archives Of Disease In Childhood*, 2001, 85(6).
29. ÚZIS *Zdravotnická ročenka České republiky 2014* [online] 56(1) [cit. 2017-05-17]. 2016. Dostupné z: https://www.uzis.cz/katalog/rocenky/zdravotnicka-rocenka-ceske-republiky
30. WEBER, MA., SEBIRE, NJ. Post-mortem Investigation of Sudden Unexpected Death in Infancy: Role of Autopsy in Classification of Death. In: Turk E. (eds) *Forensic Pathology Reviews*. 2011, vol 6. Humana Press.

Kontaktní údaje

Mgr. Ivana Olecká, Ph.D.
Ústav zdravotnických věd
Fakulta humanitních studií
Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Štefániková 5670, 760 01 Zlín
tel.: +420 576 038 155
e-mail: olecka@utb.cz

Mgr. Adéla Lemrová
Ústav veřejného zdravotnictví
Lékařská fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Hněvotínská 3, 775 15 Olomouc
tel.: 585 632 708
mail: adela.lemrova01@upol.cz

THE CONTENT OF TOTAL AVENANTHRAMIDES IN THE WORLD VARIETIES OF OATS (*AVENA SATIVA* L.)

Katarína Kulichová, Mára Maliarová, Jozef Sokol

Abstract

Oat (*Avena sativa* L.) is a commonly consumed whole-grain cereal. Oat is gaining scientific and public interest mainly due to the contents of avenanthramides. Avenanthramides are a group of alkaloid phenols uniquely found in oats. The aim of study was determination phenolic compounds - avenanthramides. The identification and quantification of total avenanthramides were conducted in samples 17 world varieties of oats growing in Slovakia. The oats were exposed to ultrasound-supported extraction (two 15 min cycles). The HPLC analyses were carried out by step gradient: 0-8 min. 26% B; 8-18 min. 42-45% B; 18-21 min. 100%, component A of the mobile phase was 0.1% aqueous solution of formic acid, component B was methanol with 0.1% formic acid. Content of total avenanthramides was the highest in variety Racoon 723.28 mg / kg (country of origin is United Kingdom).

Keywords: *total avenanthramides, varieties of oats, HPLC-DAD*

1 OAT AND AVENANTHRAMIDES

Oat is a commonly consumed whole-grain cereal that is gaining scientific and public interest. Oats contain significant bioactive compounds among them β-glucan, lipids, several antioxidants including vitamin E, tocopherols, tocotrienols, phytic acid, flavonoids, sterols and avenanthramides (AVNs) (Boz, 2015; Emmons *et al*., 1999; Mourikis *et al*., 2012). AVNs are a group of alkaloid phenols uniquely found in oats (Lee-Manion *et al*., 2009). These compounds consist of an anthranilic acid derivate and a hydroxycinnamic acid derivate linked by a pseudo-peptide bond (Collins, 1989), and exhibit strong antioxidant activity *in vitro* and *in vivo*. Oats contain a unique group of approximately 40 different types of AVNs (Boz, 2015). Three avenantramides are most represented in the oat grains: N- [3´, 4´-dihydroxy- (E) -cinnamoyl] – 5- hydroxyanthranilic acid (2c), N- [4´-hydroxy- (E) -cinnamoyl] -5-hydroxyanthranilic acid (2p) and N- [4´-hydroxy-3´-methoxy- (E) -cinnamoyl] -5-hydroxyanthranilic acid (2f) (Maliarova *et al*., 2015). The structure of avenanthramides is depicted in Fig. 1.

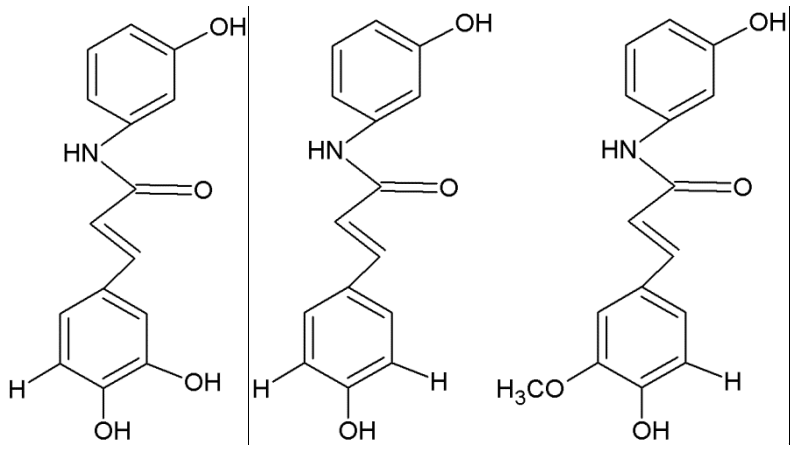

Fig. 1. Structure of avenanthramides 2c, 2p, 2f.

Studies of oats confirmed the potential of reducing cardiovascular risks, lowering cholesterol, inhibiting LDL oxidation, they are anti-carcinogenic properties, anti-inflammatory effects and attenuating platelet aggregation and peroxidation. Increasing the daily intake of wholegrain cereals has been associated with reduction in mortality from cardiovascular disease, total cancer, respiratory disease, diabetes and infectious diseases (Whitehead *et al*., 2014). It was estimated that mean avenanthramides intake among oat consumers ranges from 0.3 to 2.1 mg/day, considerably lower than the amount used in studies that have investigated biological effects of avenanthramides in humans (Pridal *et al.*, 2018).

Considering to the increased interest of oat and oat products the aim of our study was analyses of total AVNs which are found exclusively in oats. The identification and quantification were conducted in the 17 world varieties of oats growing in Slovakia.

2 EXPERIMENTAL PART

2.1 Biological material

Varieties of oat (*Avena Sativa* L.) were provided by the Gene Bank (Research Institute of Plant Production, Piešťany, Slovakia). All 17 varieties of oats came from the same period of oat breeding in our region, originating from different countries as indicated below. All varieties were grown in Slovakia. Oat was harvested in the summer of 2014, 2015 from the research field in the Research and Breeding Station at Vígľaš-Pstruša, Slovakia. Varieties of oat differ in their morphological, agronomical, phytopathological, and other characteristics. The following varieties were included in the study – variety name (country of origin, year of harvest): 100 260 CN (United Kingdom, 2014), Avenuda (Czech republic, 2014), Bayan 2 (China, 2014), Dunajec (PS – 191) (Slovakia, 2014), Hronec (PS – 166, 2014) (Slovakia, 2014), Kamil (Slovakia, 2014), Oliver (Slovakia, 2014), Racoon (United Kingdom, 2014), Tatran (Slovakia, 2014), Važec (PS – 176) (Slovakia, 2014), AC Percy (Canada, 2015), Avenuda (Czech republic, 2015), AvenudaxAtego (Slovakia, 2015), Expression (United Kingdom, 2015), Fussion (United Kingdom, 2015), Izák (Czech, 2015), Racoon (United Kingdom, 2015).

2.2 Preparation of extracts and HPLC separation

Samples of oat were milled by common laboratory mill (the size of particles 5-10 μm). Sample of flour for each variety (0.3 ± 0.01 g) was extracted by 2 x 3 ml 70 % (v/v) water solution of methanol at 55 °C. The samples were extracted using ultrasound 2 x for 15 minutes. The samples were then centrifuged at 6500 g for 15 min. Supernatant was frozen and prepared for analysis.

HPLC separation, identification and quantification of AVNs was performed using Waters HPLC system (Waters, USA) equipped by Waters 1525 binary pump, Waters 2998 photodiode array (PDA) detector, Waters 2707 Autosampler, Thermostat Waters Model Column Heater 1500 Series, Waters Symmetry C18 column (75 × 4.6 mm i.d., 3.5 μm) with adequate security guard column and software Empower 2.

For gradient elution were prepared two phases, phase A was 0.1 % water solution of formic acid and phase B was 0.1 %methanol solution of formic acid. A gradient was non-linear: 0-8 min 26 % solvent B, 8-18 min of 42 to 45 % solvent B, 18-21 min 100 % solvent B. A flow rate was used of 1.0 ml/min. The column temperature was set at 35 °C and the injection volume was 20 μL. Detector operated at a wavelength 320 nm.

3 RESULTS AND DISCUSSION

Reversed phase separation mode is most commonly used for HPLC separation of AVNs. The work was focused on development of HPLC method for identification and quantification for three AVNs (2c, 2p, 2f). For separation of AVNs was used analytical column Symmetry C18 (75 x 4.6 mm; 3.5 um). The mobile phase was consisted of methanol with formic acid and ultra pure water with formic acid. Gradient elution profiles were investigated, which resulted in effective separation of target compounds in analysis time lower than 20 min. Spectrophotometric detection of AVNs was realised by DAD detector operated in the interval from 220 to 400 nm where the absorption maxima of target compounds are presented (340 nm for AVN 2c, 320 for AVN 2p and 330 nm AVN 2f). As a result, the 320 nm wavelength was chosen for purpose of this study Fig. 2.

Fig. 2. Overlay of two chromatograms: separation of standard solution (red line) and real sample of variety Bayan 2 (blue line). Identified peaks are labelled by name and chemical structures of separated analytes.

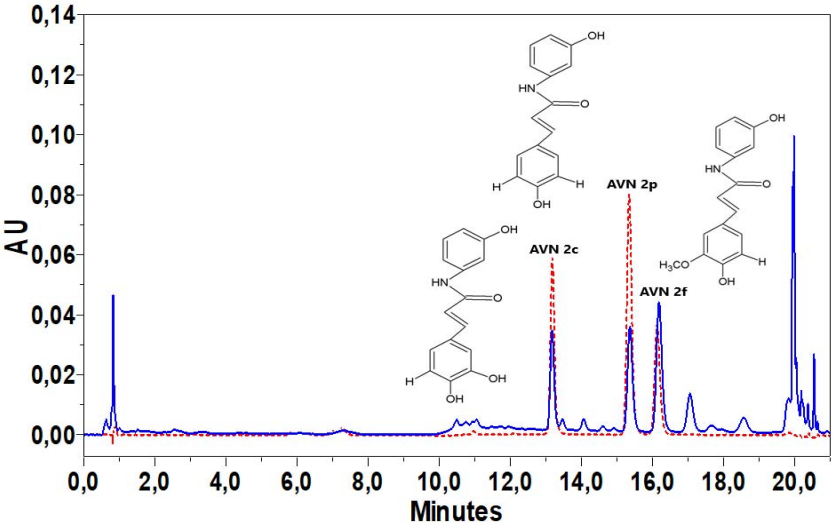

All measured concentrations for all 17 varieties of oats are in Table 1. Content of total AVNs in this study was the highest in varieties Racoon (country of origin is United Kingdom, 723.28 mg / kg) followed by Oliver (country of origin is Slovakia, 578.59 mg / kg) and Kamil (country of origin is Slovakia, 384.17 mg / kg). The highest content of AVN 2c in oat was determined in varieties Racoon 2014 (country of origin is United Kingdom, 288.22 mg/kg), Oliver 2014 (country of origin is Slovakia, 133.13 mg/kg) and 100 260 CN 2014 (country of origin is United Kingdom, 109.91 mg/kg). Samples of Racoon 2014 (country of origin is United Kingdom, 230.09 mg/kg), Oliver 2014 (country of origin is Slovakia, 153.31 mg/kg) and Kamil 2014 (country of origin is Slovakia, 118.38 mg/kg) contain the largest amount of AVN 2p. The highest content of AVN 2f was detected in varieties Oliver 2014 (country of origin is Slovakia, 292.15 mg/kg), Racoon 2014 (country of origin is United Kingdom, 204.98 mg/kg) and Kamil 2014 (country of origin is Slovakia, 180.94 mg/kg).

Table 1: Summary of measured concentrations (mg / kg) for AVN 2c, AVN 2p, AVN 2f and total AVNs in 17 samples of oats (Avena sativa L.) expressed as averages and standard deviations calculated from three replicates.

Year of harvest	Varieties	AVN 2c	AVN 2p	AVN 2f	Total AVNs
2014	**Oliver**	133.13±3.42	153.31±3.31	292.15±32.12	578.59
	100 260 CN	109.91±7.55	106.45±6.77	138.75±7.43	355.12
	Kamil	84.84±2.80	118.38±4.42	180.94±5.98	384.17
	Racoon	288.22±11.38	230.09±9.47	204.98±6.29	723.28
	Bayan 2	73.52±1.74	66.60±2.11	120.40±2.37	260.52
	Hronec	52.93±2.19	65.71±3.62	94.56±4.01	213.19
	Dunajec	62.58±1.36	71.42±1.77	103.62±1.16	237.62
	Avenuda	74.25±4.12	64.12±2.95	110.61±2.90	248.99
	Važec	34.84±0.52	25.45±1.37	42.18±2.14	102.46
	Tatran	33.58±2.22	31.37±0.44	52.62±0.43	117.57
2015	**Avenuda**	9.57±0.20	3.92±0.10	6.84±0.46	20.33
	AC Percy	10.30±0.58	3.72±0.09	4.39±0.38	18.40
	Avenuda-Atego	15.27±1.56	9.17±0.84	9.74±1.23	34.18
	Fussion	36.13±2.08	24.29±0.50	16.71±1.91	77.12
	Racoon	27.48±1.16	21.50±0.41	9.38±0.27	58.35
	Expression	20.52±2.47	11.97±1.26	6.37±0.58	38.87
	Izák	9.15±0.39	5.06±0.18	5.21±0.51	19.42

In the study by Chen *et al*. (2018) were measured values of AVNs 1.16 to 70.06 µg/g for AVN 2c, 2.3 to 74.7 µg/g for AVN 2p and 1.11 to 69.74 µg/g for AVN 2f. The result from this study indicates that the low amount of hydroxycinnamic acids and high amount of hydroxybenzoic acids may be characteristic in the oats (*Avena nuda* L.) from China (Chen *et al*., 2018). The intervention diet (60 g oat bran) contained collectively amounting to 2.5 mg of total AVNs (Schär *et al*., 2017). AVN 2p accounted only for small percentages of the total excreted polyphenolic compounds and AVNs 2f and 2c were not detected, suggesting that these dietary forms are subject to extensive metabolism (Schär *et al*., 2017). AVNs content in whole oat extracts was 3.7 to 48.41 mg/kg for AVN 2c, 1.05 to 43.77 mg/kg for 2p and 3.66 to 58.63 mg/kg for 2f in varieties of oats from Canada (Chen *et al*., 2007). Study by Li *et al*. (2017) was listed that the concentrations of AVN 2f were higher than those of the other two AVNs. Concentrations of total AVNs in study by Li were ranged from 22.1 to 471.2 mg/kg (Li *et al*., 2017).

Similary, in study by Pridal *et al*. (2018) content of total AVNs in 6 varieties of oat grains from Sweden was between 38–45 mg/kg. Content of total AVNs in 3 oat flour (from Sweden) and 1 organic oat flour (from USA) was from 33 to 70 mg/kg. In 6 oat bran from Sweden and 1oat bran (from USA) was content of total AVNs between 33–94 mg/kg. In 4 rolled oats (2 from Sweden, 2 from USA), in 2 Gluten-free rolled oats (from Sweden), 4 organic rolled oats (1 from Sweden, 3 from USA) and 1 steel cut oats (from USA) was content of total AVNs from 25 to 78 mg/kg. In 5 extruded oat breakfast cereal (3 from Sweden, 2 from UK), in 1 extruded rye-oat breakfast cereal (from Sweden), 1 extruded mixed-grain breakfast cereal (from Sweden), in 2 oat muesli (1 from Sweden, 1 from USA), in 1 organic oat muesli (from USA), in 1 extruded oat bran cereal (from USA) was content of total AVNs from 13 to 66. Content of total AVNs in 2 oat breads (from Sweden) was between 12–13 mg/kg. In other oat products - 2 gluten free oat biscuits and 2 oat gruel (all from Sweden) was content of total AVNs from 2 to 35 mg/kg (Pridal et al., 2018). Total AVNs of naked oats were significantly higher than husked samples, with average values of 248.56±194.01 and 84.87±88.66 mg/kg,

respectively ($p<0.05$) (Ninfali *et al.*, 2015). The values of three major AVNs in oat from China were 60.72 mg/g for AVN 2c, 43.66 mg/g for AVN 2p and 53.63 mg/g for AVN 2f (Ren *et al.*, 2011). Total AVNs in husked oat from Finland were ranged from 26.7 to 185 mg/kg (Multari *et al.*, 2018). For comparison, concentrations of total AVNs in our study were range from 17.36 to 723.28 mg/kg.

4 CONCLUSIONS

The aim of the study was to evaluate contents of phenolic compounds present exclusive in oat. The study was focused on identification and quantification AVNs in 17 world varieties oat grown in Slovakia (10 varieties from year 2014 and 7 varieties from year 2015). The aim was to select the most interesting varieties with a high content of nutritional values. The study has shown that the oat varieties of 2014 have a significantly higher content of selected polyphenols. The most exciting varieties for purpose of cultivation and breeding are Racoon, Oliver, Kamil and 100 260 CN from year 2014. Important varieties can improve the nutritional and health benefits properties of oats.

This work was financially supported by the grants KEGA 006UCM-4/2018.

Sources

1. Boz, H. Phenolic amides (avenanthramides) in Oats—A review. Czech J. Food Sci. 2015, 34, 399–404.
2. Collins, F. W. Oat phenolics: Avenanthramides, novel substituted N-cinnamoylanthranilate alkaloids from oat groats and hulls. J. Agric. Food Chem. 1989, 37, 60–66.
3. Emmons, C. L.; Peterson, D. M.; Paul, G. L. Antioxidant capacity of oat (Avena sativa L.) extracts. 2. In vitro antioxidant activity and contents of phenolic and tocol antioxidants. J. Agric. Food Chem. 1999, 47, 4894–4898.
4. Chen, C.; Wang, L.; Wang, R.; Luo, X.; Li, Y.; Li, J.; Li, Y.; Chen, Z.: Phenolic contents, cellular antioxidant activity and antiproliferative capacity of different varieties of oats. 2018, Food Chem. 239:260-267.
5. Chen, C.; Milbury, P. E.; Collins, F.W.: Avenanthramides Are Bioavailable and Have Antioxidant Activity in Humans after Acute Consumption of an Enriched Mixture from Oats. 2007, J. Nutrition137: 1375–1382.
6. Lee-Manion, A. M.; Price, R. K.; Strain, J. J.; Dimberg, L. H.; Sunnerheim, K.; Welch, R. W. In vitro antioxidant activity and antigenotoxic effects of avenanthramides and related compounds. J. Agric. Food Chem. 2009, 57, 10619–10624.
7. Li, X.; Li, M.; Ling, A.; Hu, X.; Ma, Z.; Liu, L.; Li, Y.: Effects of genotype and environment on avenanthramides and antioxidant activity of oats grown in northwestern China. 2017, J.Cereal Sci. 73, 130-137.
8. Maliarová, M.; Mrázova, V.; Havrlentová M., Sokol J.: Optimization of Parameters for Extraction of Avenanthramides from Oat (*Avena sativa* L.) Grain Using Response Surface Methodology (RSM). J. Braz. Chem. Soc. 2015, 26, 2369.
9. Mourikis, P.; Sambasivan, R.; Castel, D.; Rocheteau, P.; Bizzarro, V.; Tajbakhsh, S. A critical requirement for notch signaling in maintenance of the quiescent skeletal muscle stem cell state. Stem Cells 2012, 30, 243–252.
10. Multari, S.; Pihlava, J. M.; Ollennu-Chuasam, P.; Hietaniemi, V.; Yang, B.; Suomela, J. P.: Identification and Quantification of Avenanthramides and Free and Bound Phenolic Acids in Eight Cultivars of Husked Oat (Avena sativa L) from Finland. 2018, J. Agric. Food Chem. 66, 2900–2908.

11. Ninfali, P.; Diamantini, G.; Antonini E.: Oat germoplasm for food: quality characteristics in naked and husked cultivars. [online] 2015, [cit.: 2018-12-2]. Available: <https://ora.uniurb.it/handle/11576/2629231#.XBBZQeI1XIU>
12. Pridal, A. A.; Böttger, W.; Ross, A. B.: Analysis of avenanthramides in oat products and estimation of avenanthramide intake in humus. 2018, Food Chem. 253, 93-100
13. Ren, Y.; Yang, X.; Niu, X.; Liu, S.; Ren, G.: Chemical characterization of the avenanthramide-rich extract from oat and its effect on D-galactose-induced oxidative stress inmice. 2011, J. Agric.Food Chem. 59: 206-211.
14. Schär, M. Y.; Corona, G.; Soycan, G.; Dine, C.; Kristek, A.; Alsharif, S. N. S.; Behrends, V.; Lovegrove, A.; Shewry, P. R.; Spencer, J. P. E.: Excretion of Avenanthramides, Phenolic Acids and thein Major Metabolites Following Intake of Oat Bran. 2017, Mol Nutr Food Res. 62.
15. Whitehead, A.; Beck, E. J.; Tosh S.; Wolever T. M.: Cholesterol-lowering effects of oat β- glucan: a meta-analysis of randomized controlled trials. Am J Clin Nutr 2014, 100, 1413-1421.

Contact

PhDr., Mgr. Katarína Kulichová
University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovak Republic
Tel: +421908 945 276
email: katarinakulich@gmail.com

Ing. Mária Maliarová, PhD.
University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovak Republic
email: maria.maliarova@ucm.sk

doc. Ing. Jozef Sokol, CSc. mim. prof.
University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovak Republic
email: jozef.sokol@ucm.sk

NEINVAZÍVNE SKÓROVACIE INDEXY FIBRÓZY U PACIENTOV S NEALKOHOLOVOU TUKOVOU CHOROBOU PEČENE

NON-INVASIVE FIBROSIS INDEXES IN PATIENTS WITH NONALCOHOLIC FATTY LIVER DISEASE

Xénia Faktorová, Mária Szántová

Abstrakt

Nealkoholová tuková choroba pečene (NAFLD) je jednou z najčastejších príčin pečeňového poškodenia a vzniku fibrotických zmien. V súčasnosti sa hľadajú cesty jednoduchého, neinvazívneho a čo najpresnejšieho stanovenia stupňa fibrózy a zhodnotenia prognózy ochorenia. V teoretickej časti vysvetľujeme princíp neinvazívnych skórovacích indexov a predstavujeme zobrazovacie metódy používané pri detekcii fibrózy pečene. V praktickej časti sme hodnotili stupeň fibrózy na súbore 46 pacientov podľa tranzientnej elastografie (TE), FIB-4 skóre (FIB-4), APRI-indexu (APRI) a NFS skóre (NFS).

Kľúčové slová: *nealkoholová tuková choroba pečene, fibróza, tranzientná elastografia, FIB-4 skóre, APRI, NFS.*

Abstract

Nonalcoholic fatty liver disease (NAFLD) is one of the most common causes of liver damage and fibrotic changes. Currently, the process for simple, non-invasive and accurate determination of the degree of fibrosis and the prognosis of the disease is being sought. The theoretic part explains the principle of non-invasive fibrosis indexes and imaging diagnostic methods are also introduced as useful methods for detection of liver fibrosis. In the practical part, we assess the degree of fibrosis in a set of 46 patients according to transient elastography (TE), FIB-4 score (FIB-4), APRI index (APRI), and NAFLD fibrosis score (NFS).

Key words*: nonalcoholic fatty liver disease (NAFLD), fibrosis, transient elastography (TE), FIB-4 score, APRI, NFS.*

1. NEALKOHOLOVÁ STEATÓZA (NAFLD) A STEATOHEPATITÍDA (NASH) PEČENE

Nealkoholová tuková choroba pečene (NAFLD, z angl. nonalcoholic fatty liver disease) je definovaná nadmernou akumuláciou tuku, prevažne TG v pečeni (s postihnutím viac ako 5% hepatocytov v histologickom obraze). Pojem NAFLD zahŕňa celé spektrum tukových chorôb pečene od simplexnej steatózy cez steatohepatitídu až po cirhózu. Je to stav, charakterizovaný zvýšením sérových transamináz a steatózou pečene, pri neprítomnosti systematickej konzumácie alkoholu.

Klinická manifestácia daného ochorenia pečene sa môže prejavovať rôznorodým spôsobom – asymptomaticky, často pri jednoduchom stukovatení až po závažné prejavy spôsobené cirhózou. Tá môže dospieť až k hepatálnemu zlyhaniu či vzniku hepatocelulárneho karcinómu.

Nealkoholová steatohepatitída (NASH, Non Alcoholic Steato-Hepatitis) označuje pridruženie zápalu s poškodením hepatocytov ± fibrózy k steatóze. Predstavuje najzávažnejšiu formu NAFLD, lebo môže progredovať do ťažkých foriem pečeňového postihnutia. Pri NASH je

prítomné stukovatenie pečeňových buniek, no nastáva aj rozpad hepatocytov (cytolýza) a súčasne zápal pečene.

2. NEINVAZÍVNE SKÓROVACIE INDEXY FIBRÓZY

Diagnostika a určenie stupňa fibrózy, ako následok poškodenia pečeňového tkaniva, je nevyhnutným krokom pre správnu liečbu a stanovenie prognózy ochorenia. Rozsah fibrotického tkaniva môžeme odhaliť pomocou invazívnej biopsie alebo neinvazívnych vyšetrení, kam zahŕňame zobrazovacie metódy či hodnotenie neinvazívnych biochemických a klinických skórovacích systémov fibrózy. Posudzovanie stupňa fibrózy je prospešné z hľadiska určovania adekvátnosti liečby a sledovania progresie či prípadnej regresie ochorenia.

Biochemické testy fibrózy sú založené na dvoch skupinách parametrov. Prvou skupinou parametrov sú tzv. nepriame markery fibrózy. Ich zmeny nie sú priamo ovplyvnené produkciou väziva v pečeni. Zmeny vznikajú sekundárne zmenou štruktúry pečene a sleziny a pri stúpaní portálneho tlaku. Druhou skupinou testov sú tzv. priame testy, ktorými sú odpadové produkty vznikajúce pri syntéze kolagénu alebo kyselina hyalurónová, ktorá je vychytávaná v neporušených hepatálnych sinusoidoch.

Nepriame markery fibrózy sa využívajú v tzv. neinvazívnych skórovacích systémoch fibrózy. Tieto skórovacie systémy sú založené na jednoduchom výpočte stupňa fibrózy zo stanovených biochemických parametrov v sére. Podmienkou správnej interpretácie je poznanie potrebných laboratórnych parametrov v správnych jednotkách, ktoré dosadíme do príslušného vzorca. V rozličných skórovacích indexoch dosadzujeme aj rôzne iné údaje, ako napríklad BMI, prítomnosť DM, či vek. Dostaneme číselný výsledok, ktorý odzrkadľuje množstvo fibrotického tkaniva v pečeni a tým stupeň fibrózy. Na odhad daného stupňa sa výsledok porovnáva so škálou čísel určenou pre konkrétny skórovací systém. Škála môže mať niekoľko hodnôt alebo rozmedzia hodnôt, ktoré poukazujú na náležitú závažnosť ochorenia. Čím je číselný výsledok vyšší, tým je vyšší stupeň fibrózy. Skórovacie modely sa uplatňujú v predikcii fibrózy u chronických ochorení pečene napríklad u hepatitídy C, hepatitídy B alebo steatohepatitídy.

Neinvazívne skórovacie systémy sú jednoduchou a lacnou alternatívou v rámci diagnostiky fibrózy pečene. V klinickej praxi ich môžeme využívať opakovane, a tým sledovať vývoj stavu pacienta. V hepatológii sú tieto skórovacie modely, často v kombinácii s inými diagnostickými metódami, súčasťou algoritmu diagnostiky fibrózy u mnohých chronických chorôb pečene. Často je súčasťou vyšetrení i TE pečene, ktorá neinvazívnym spôsobom pomáha odhadnúť prítomnosť fibrózy a stupeň jej závažnosti.

V diagnostikovaní fibrózy sú skórovacie systémy efektívnejšie než samotné zmeny hladín biochemických parametrov v sére. Podľa Machada, hladiny aminotransferáz nie sú užitočné v identifikovaní fibrózy, pretože v skutočnosti môžu poklesnúť s histologickým zlepšením steatózy a zápalu, napriek progresii fibrózy. U pacientov s normálnymi hladinami aminotransferáz môžeme objaviť celé spektrum chorôb pečene, vrátane cirhózy. Pomer AST/ALT má väčšiu výpovednú hodnotu pri odhade závažnosti fibrózy.

Okrem vyššie spomínaných výhod skórovacích systémov sa za najvýznamnejšiu výhodu pokladá ich neinvazívnosť, čím sa dá vyhnúť rizikám biopsie. I keď je biopsia stále zlatým štandardom diagnostikovania fibrózy, nevýhody spojené s prípadnými komplikáciami ako i nízka miera adherencie pacientov k invazívnym výkonom, ju už dnes v algoritme diagnostiky nezačleňujeme medzi prvotne používané metódy.

3. ZOBRAZOVACIE METÓDY V ODHADE STUPŇA FIBRÓZY PEČENE

Klasické zobrazovacie metódy ako napríklad USG, CT a MR sa v klinickej praxi využívajú na detekciu pečeňových chorôb v pokročilom štádiu (najčastejšie cirhózy) priamo (detekcia

zreteľných morfologických zmien cirhotickej pečene) alebo nepriamo posudzovaním znakov portálnej hypertenzie (zväčšenie sleziny, kolaterálna venózna cirkulácia).
Avšak, potreba presne identifikovať nižšie stupne pečeňovej fibrózy, viedla k vývoju nových zobrazovacích modalít. Mnohé zariadenia sú príliš drahé, čo je ich hlavná nevýhoda, samozrejme pokiaľ nie je technológia priamo zabudovaná už do súčasných zobrazovacích metód.
Detekcia a odhad množstva fibrotického tkaniva predstavuje dlhodobú výzvu v hepatológii. Aktuálne a presné stanovenie stupňa pečeňovej fibrózy sa stalo čoraz viac dôležité najmä kvôli nasadeniu adekvátnej liečby, určeniu prognózy a sledovaniu progresie choroby.
Ultrazvukové vlny hrajú dôležitú úlohu vo vývoji neinvazívnych metód na posúdenie fibrózy pečene. Počnúc TE a končiac ShearWave elastografiou (najnovšia technika v posudzovaní fibrózy), všetky tieto metódy sa snažia nahradiť biopsiu pečene alebo prinajmenšom zredukovať počet vykonaných biopsií vo svete.
Dnes je niekoľko neinvazívnych metód, ktoré využívajú ultrazvukové vlny, ako napríklad: TE (FibroScan), „SonoElastography“ (Real-Time Tissue Elastography), „Acoustic Radiation Force Impulse“ (ARFI) a ShearWave Elastography.

3.1 Tranzientná elastografia pečene (TE)

Tranzientná elastografia (FibroScan, TE) je nová, rýchla a neinvazívna technika, pomocou ktorej sa meria elasticita, resp. rigidita pečene. Pri tomto systéme je ultrazvuková sonda zároveň generátorom vibrácií. Vibrácie malej amplitúdy a nízkej frekvencie sú sondou vysielané z prístroja ku tkanivu. Tieto vibrácie generujú priečne vlny šíriace sa tkanivom pečene. Súčasne sa snímajú ultrazvukové odrazy, sleduje sa šírenie priečnych vĺn a meria sa ich rýchlosť, ktorá je v priamej väzbe s elasticitou tkaniva. Čím je tkanivo tuhšie, tým rýchlejšie sa priečne vlny šíria. Výsledky sú vyjadrené v kilopaskaloch.
Štádium fibrózy bolo stanovené skórovacím systémom METAVIR nasledovne: žiadna alebo ľahká fibróza (žiadna fibróza alebo portálna fibróza bez zasiahnutia septa F0, F1), mierna fibróza (portálna fibróza s malým presahom do septa F2), závažná fibróza (početné presahy do septa bez cirhózy F3) a cirhóza F4.
FibroScan je užitočný test u takmer každého pacienta, u ktorého je potrebné zhodnotiť štádium pečeňovej fibrózy. Najväčšia nevýhoda FibroScanu je, že nemôže byť použitý pri všetkých pacientoch. Technické obmedzenia vylučujú použitie tejto metódy pri pacientoch s ascitom, morbídnou obezitou a pacientoch s hrubou vrstvou tuku hrudnej steny. V týchto prípadoch je elastografia nepoužiteľná alebo výsledky nie sú spoľahlivé.
V prípade zobrazovacích metód na sledovanie pečene, sa FibroScan používa nielen na stanovenie pečeňovej fibrózy, ale tiež na diagnostiku portálnej hypertenzie s cieľom posúdiť recidívu choroby po pečeňovej transplantácii a stanoviť prognózu u pacientov s chorobou pečene. Navyše, táto metóda, sa používa aj v iných medicínskych odboroch - u pacientov s rakovinou prsníka, prostaty a inými chorobami, v ktorých zohráva fibróza dôležitú úlohu.

4. CIELE PRÁCE

Nealkoholová steatóza pečene je ochorenie so stúpajúcou incidenciou, často prebiehajúca pod asymptomatickým obrazom. Keďže progresia do fibrózy výrazne ovplyvní pečeňové funkcie a následne vznik či zhoršenie klinických prejavov, je dôležitá včasná diagnostika a určenie stupňa prítomnej fibrózy. Tým môžeme posúdiť závažnosť stavu pacienta a jeho prognózu. Cieľom práce bolo zistiť podiel závažnej a miernej fibrózy u pacientov s NAFLD pomocou skórovacieho indexu FIB-4 a porovnať výsledok s inými indexami fibrózy (APRI, NFS) a tranzientnou elastografiou (TE).

5. VYŠETROVANÉ OSOBY A METÓDY

Do skúmaného súboru boli zaradení pacienti vyšetrení na hepatologickej ambulancii III. Internej kliniky. Pacienti spĺňajú nasledovné kritériá:

- vek nad 18 rokov
- steatóza pečene potvrdená USG vyšetrením
- aspoň dva kardiometabolické rizikové faktory metabolického syndrómu
- vylúčenie dennej dávky alkoholu nad 20g u ženy, resp. nad 30g u muža

Vybraný súbor tvorí 46 pacientov, z toho 28 žien a 18 mužov vo veku od 32 do 86 rokov. Priemerný vek pacientov bol 61,98 ± 12,16 a medián 62. Priemerný vek žien bol 64,42 ± 10,25 a medián 64. Priemerný vek mužov bol 58,16 ± 13,5 a medián 60.

Pacientom s potvrdenou steatózou pečene sme stanovili stupeň fibrózy pomocou tranzientnej elastografie. Výsledky TE v kPa sme priradili k stupňu tuhosti pečene (F0, F1, F2, F3, F4) podľa histologického skórovacieho systému METAVIR (tabuľka 1), pričom stupeň F1 svedčí o možnej prítomnosti fibrózy, F2 svedčí o prítomnosti fibrózy a stupeň F3 a F4 svedčí o prítomnosti závažnej fibrózy.

Tabuľka 1: Porovnanie histologického skórovacieho systému METAVIR s hranicami určenými na základe TE

METAVIR skóre	**FIBROSCAN hranice fibrózy v kPa**
F1	>5,8
F2	>7,1
F3	>9,5
F4	>12,5

Zdroj: (podľa Tsochatzisa A et al., 2011 a Bavu et al., 2011)

Ďalšie neinvazívne metódy, ktoré sme použili na posúdenie stupňa elasticity pečene, boli neinvazívne indexy fibrózy, kde sme do príslušných vzorcov dosadzovali laboratórne, metabolické a iné parametre. Použili sme FIB-4 skóre (vek, ALT, AST, trombocyty), APRI index (AST, trombocyty) a NAFLD fibrosis skóre (NFS) (vek, BMI, DM, AST, ALT, trombocyty, albumín). Podľa výsledných čísel zo vzorcov sme určili stupeň fibrózy podľa príslušnej hodnotiacej škály pre jednotlivé indexy fibrózy. Výsledné skóre zodpovedajúce štádiám F0-F1 a štádiám F3-F4 je uvedené v tabuľke 2.

Tabuľka 2: Vzorec a hodnotenie skórovacieho indexu

FIB-4 skóre	**(Vek x $AST^{U/L}$)/(Tr x$10^{9/L}$ x $\sqrt{ALT^{U/L}}$)**
↓ 1,3	F0-F1
↑ 2,67	F3-F4

Zdroj: Sterling, RK., Lissen, E., Clumeck, N., et al., 2006.

Na základe výsledku z každého skórovacieho indexu a určenia stupňa fibrózy (F0, F1, F2, F3, F4), sme pacientov v konečnom dôsledku zaradili do jednej z troch skupín a tieto skupiny sme príslušným spôsobom označili (viď tabuľka 3). Podobným spôsobom sme začlenili aj pacientov podľa výsledkov tranzientnej elastografie.

Zo súboru 46 pacientov nám každá z použitých diagnostických metód, podľa rozsahu určitých hodnôt, zatriedila pacientov do troch skupín, hoc pri niektorých metódach neboli výsledky vždy jednoznačné (napríklad pri NFS). Slovná interpretácia výsledkov pre jednotlivé NIF (neinvazívne indexy fibrózy) je rôzna a každý index charakterizuje iným spôsobom skupiny, do ktorých pacientov zaradila, obzvlášť strednú skupinu pacientov. Pacientov, ktorých NIF nezaradili do skupiny s negatívnym výsledkom, ani do skupiny s výsledkom závažnej fibrózy,

boli zaradení do skupiny, ktorú sme v našej práci označili ako skupinu pacientov s miernou fibrózou (F2). Výsledky v rozmedzí hodnôt medzi prvou (F0-F1) a tretou skupinou (F3-F4) podľa jednotlivých NIF boli interpretované rozdielne, avšak jednoznačne nevylúčili prítomnosť fibrózy, hoc ani nepotvrdili negatívny výsledok. NFS dokonca interpretovala tieto rozmedzia hodnôt ako „neurčitý výsledok.“ Z dôvodu porovnávania výsledkov NIF s výsledkami TE sme všetkých pacientov so spomínaným rozmedzím hodnôt, zaradili do skupiny miernej fibrózy (F2).

Tabuľka 3: Stupne fibrózy

Stupne fibrózy (číselné označenie)	Stupne fibrózy (slovné označenie)
F0 – F1	Negatívne
F2	Mierna fibróza
F3 – F4	Závažná fibróza

U všetkých pacientov sme teda zisťovali stupeň fibrózy podľa tranzientnej elastografie a stupeň fibrózy podľa neinvazívnych indexov fibrózy FIB-4 skóre, APRI a NFS. Parametre do jednotlivých vzorcov NIF sme získali anamnestickými údajmi (vek) a zistením laboratórnych parametrov (glykémia, AST, ALT, trombocyty, albumín). Jednotlivé parametre sme dosadzovali v príslušných jednotkách. TE aj NIF nám teda rozdelili pacientov na tri skupiny a výsledné počty pacientov sme prepočítali na percentá.

6. VÝSLEDKY

V tabuľke 4 sme zhrnuli výsledný percentuálny podiel pacientov s miernou a závažnou fibrózou, taktiež podiel pacientov, u ktorých fibróza nebola zistená. Grafické spracovanie údajov je zobrazené v grafe 1 a 2.

Tabuľka 4: Percentuálne zastúpenie stupňov fibrózy podľa indexov fibrózy a TE

Neinvazívne indexy fibrózy a TE	Negatívne (%)	Mierna fibróza (%)*	Závažná fibróza (%)
FIB-4	32,6	52,2	15,2
APRI	63,0	19,6	17,4
NFS	21,7	60,9	17,4
TE	67,4	6,5	26,1

*V stĺpci mierna fibróza sme zahrnuli aj pacientov s neurčitým výsledkom pre potreby štatistických vyhodnotení.

Porovnaním výsledkov môžeme konštatovať, že schopnosť označiť pacienta so závažnou fibrózou bola najvyššia u tranzientnej elastografie s podielom 26,1%. O niečo nižšiu senzitivitu oproti TE mali neinvazívne indexy fibrózy, pričom rozdiely výsledkov medzi nimi boli len minimálne. Podľa percentuálneho podielu pacientov s miernou fibrózou, malo najvyššiu senzitivitu NFS s výsledkom 60,9 %. TE označila najnižší podiel pacientov (6,5 %) za mierny stupeň fibrózy a naopak, najvyšší podiel spomedzi realizovaných metód za závažný stupeň fibrózy (26,1 %).

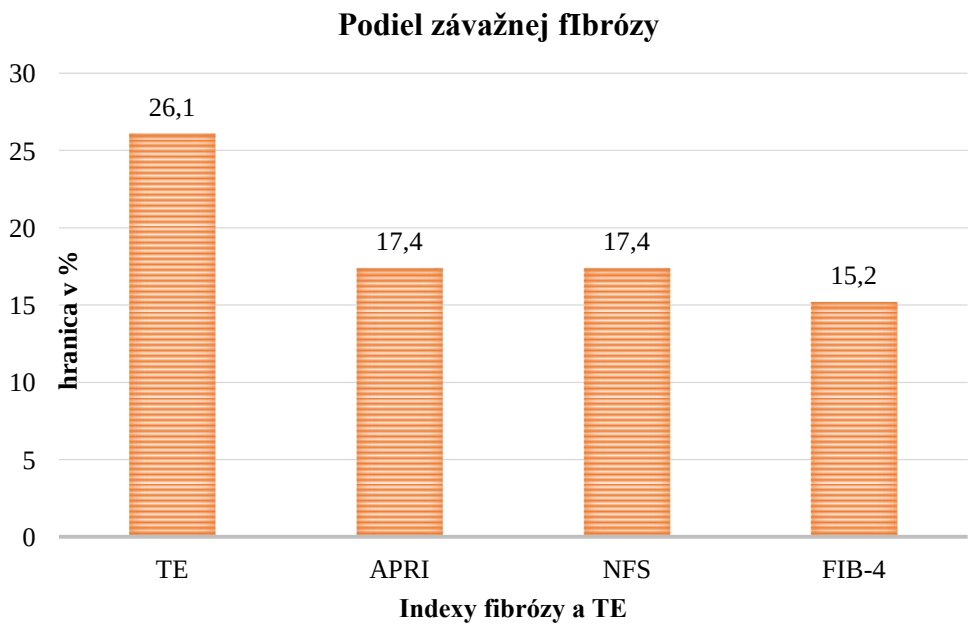

Graf 1: Podiel závažnej fibrózy u pacientov s NAFLD
Zdroj: vlastný výskum

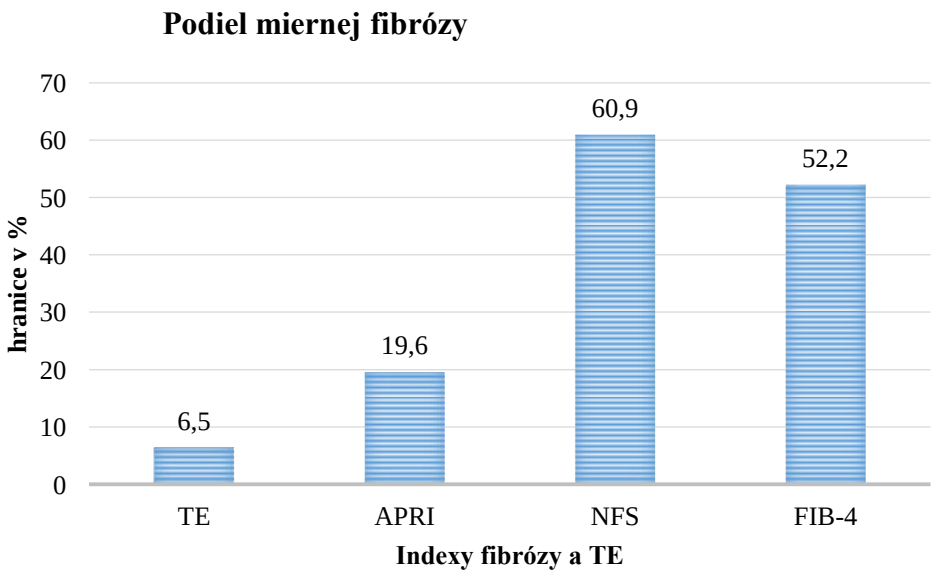

Graf 2: Podiel miernej fibrózy u pacientov s NAFLD
Zdroj: vlastný výskum

7. DISKUSIA

V našej práci sme hodnotili schopnosť neinvazívneho indexu fibrózy FIB-4-skóre určiť stupeň fibrózy u pacientov s NAFLD. Ďalej sme porovnali stupeň fibrózy podľa FIB-4 skóre s výsledkami stupňa fibrózy určeným pomocou ďalších NIF (APRI, NFS) a TE. V určovaní závažnej fibrózy (F3-F4) sme zaznamenali najvyššiu senzitivitu pri TE. TE dokázala označiť najvyšší podiel pacientov (26,1 %) zo všetkých použitých metód. NFS a APRI dokázali určiť závažný stupeň fibrózy (F3-F4) u nižšieho podielu pacientov (17,4 %). Najnižšiu senzitivitu v určovaní závažnej fibrózy malo FIB-4 skóre, ktoré označilo len 15,2 % pacientov do štádia F3-F4.

V prípade určovania podielu pacientov s miernou fibrózou (F2) sme zaznamenali najvyššiu senzitivitu pri NFS, ktoré označilo až 60,9 % pacientov do stupňa miernej fibrózy. Pomocou FIB-4 skóre sme zaradili 52,2 % pacientov do mierneho stupňa fibrózy. TE zaradila do stupňa miernej fibrózy (F2) iba 6,5 % pacientov.
TE je na rozdiel od NIF objektívna zobrazovacia metóda, ktorá dokázala odhaliť najviac pacientov so závažnou fibrózou a najlepšie odlíšila pacientov s miernou fibrózou (F2) od závažnej fibrózy (F3-F4). U pacientov, ktorých TE nedokázala zaradiť do stupňa závažnej fibrózy, mohol byť prítomný ascites alebo nadváha či obezita, ktoré sa vyskytujú u pacientov s NAFLD pomerne často a môžu skresľovať výsledky z TE. Na druhej strane, TE nedokázala dostatočne presne odlíšiť skupinu zdravých od skupiny s miernou fibrózou.
Zo spektra nami použitých NIF dokázalo mierny stupeň fibrózy od zdravých odlíšiť najviac NFS a FIB-4 skóre. Na základe získaných výsledkov usudzujeme, že NFS a FIB-4 dokážu lepšie odlíšiť pacientov bez fibrózy (F0-F1) od pacientov s miernou fibrózou (F2).

8. ZÁVER

Práca poskytuje náhľad na nealkoholovú tukovú chorobu pečene ako jednu z najčastejších príčin pečeňového postihnutia a vzniku fibrózy pečene.
V teoretickej časti sa bližšie venujeme charakteristike a etiológii ochorenia. Tiež sa snažíme zdôrazniť princípy a dôležitosť zobrazovacích diagnostických metód a neinvazívnych indexov fibrózy na stanovenie stupňa fibrózy a posúdenia prognózy ochorenia.
Cieľom praktickej časti bolo zistiť schopnosť jednotlivých NIF a tiež TE označiť pacientov s miernou a pacientov so závažnou fibrózou. Stupeň fibrózy sme hodnotili na súbore 46 pacientov.
Z našich meraní vyplynulo, že najväčšiu schopnosť označiť pacienta so závažnou fibrózou mala TE, najlepšie dokázala rozlíšiť stupne F2 od F3-F4. Najlepšiu schopnosť označiť pacientov s miernou fibrózou mali FIB-4 skóre a NFS, ktoré jasnejšie dokázali odlíšiť pacientov s F0-F1 od F2.
Našou prácou sme poukázali na to, že neinvazívne diagnostické metódy sú vhodné na diagnostiku a dispenzarizáciu pacientov s fibrózou spôsobenou nealkoholovou tukovou chorobou pečene. TE ako aj NIF sú cenovo dostupné, nenáročné, opakovateľné a čo je najdôležitejšie - nezaťažujú pacienta komplikáciami invazívnych metód. Použité, hlavne v kombinácii, môžu v mnohých prípadoch nahradiť biopsiu pečene.

Použitá literatúra

1. AFDHAL, NH. 2012. Fibroscan (Transient Elastography) for the Measurement of Liver Fibrosis. In *Gastroenterology & Hepatology*. New York: Millennium Medical Publishing, Inc., 2012. Roč. 8, č. 9. ISSN 1554-7914 (Online), s. 605-607.
2. FOUCHER, J. et al. 2006. Diagnosis of cirrhosis by transient elastography (FibroScan): a prospective study. In *Gut*. Londýn: BMJ, 2006. Roč. 55, č. 3. ISSN 0017-5749 (Print), ISSN 1468-3288 (Online), s. 403-408.
3. HRUŠOVSKÝ, S. 2015. *Praktická hepatológia.* 3. prepracované, aktualizované a rozšírené vydanie. Bratislava: Herba, spol. s.r.o., 2015. 304 s. ISBN 978-80-89631-33-9.
4. KIŇOVÁ, S. - HULÍN, I. et al. 2013. *Interná medicína.* 1. vydanie. Bratislava: ProLitera, 2013. 1136 s. ISBN 978-80-970253-9-7.
5. KOLLER, T. - RÁC, M. 2015. Neinvazívne, semiinvazívne a invazívne diagnostické modality v diagnostike portálnej hypertenzie a cirhózy na Slovensku. In *Gastroenterológia pre prax*. Bratislava: A-medi management, s.r.o., 2015. Roč. 14, č. 1. ISSN 1336-1473, s. 18-23.

6. MACHADO, MV. - CORTEZ-PINTO, H. 2013. Non-invasive diagnosis of non-alcoholic fatty liver disease. A critical appraisal. In *Journal of Hepatology*. Amsterdam: Elsevier, 2013. Roč. 58, č. 5. ISSN 0168-8278, s. 1007 – 1019.
7. SPOREA, I. et al. 2010. Acoustic Radiation Force Impulse (ARFI) – a new modality for the evaluation of liver fibrosis. In *Medical Ultrasonography*. Rím: Romanian Society for Ultrasonography in Medicine and Biology (SRUMB), 2010. Roč. 12, č. 1. ISSN 2066-8643, s. 26-31.
8. STERLING, RK. - LISSEN, E. - CLUMECK, N. et al. 2006. Development of a simple noninvasive index to predict significant fibrosis in patients with HIV/HCV coinfection. In *Hepatology*. New York: Wiley Periodicals, Inc., 2006. Roč. 43, č. 6. ISSN 0270-9139 (Print), ISSN 1527-3350 (Online), s. 1317–1325.
9. SZÁNTOVÁ, M. 2015. NAFLD a metabolický syndróm. In *Interná medicína.* Bratislava: A-medi management, s.r.o., 2015. Roč. 15, č. 7-8. ISSN 1335-8359, s. 358-362.
10. TSOCHATZIS, EA. - GURUSAMY, KS. - BURROUGHS, AK. et al. 2011. Elastography for the diagnosis of severity of fibrosis in chronic liver disease: a meta-analysis of diagnostic accuracy. In *Journal of Hepatology*. Amsterdam: Elsevier, 2011. Roč. 54, č. 4. ISSN 0168-8278 (Print), ISSN 1600-0641 (Online), s. 650-659.

Kontaktné údaje

MUDr. Xénia Faktorová
III. interná klinika Lekárskej fakulty Univerzity Komenského a UNB, Bratislava
Partizánska 22, 811 03, Bratislava
Tel: +421 915 239 220
xenia.faktorova@gmail.com

STAVEBNICTVÍ, STROJÍRENSTVÍ

ENGINEERING, BUILDING INDUSTRY

NUMBER OF PAPERS: 5

CITY SPACES THROUGH THE EYES OF THE VISION-IMPAIRED

Petra Kocurová, Alžběta Bílková

Abstract

Public spaces, especially those located in cities, are intended for public use without restrictions associated with property rights. These are extensive areas with many requirements and needs from a highly varied set of users. From an urbanistic standpoint, these areas bring life into cities and their dynamics interconnect individual city functions. An urban engineer imbues these areas with functionalities and operational sustainability, while the architect's job is to provide users with pleasant aesthetics and create a specific impression associated with the given location. But how to proceed in cases when considering users who are vision impaired or blind? One needs to ensure that their use of such areas are not restricted, that the design helps such persons navigate and use these areas, all while maintaining the aesthetics. Close collaboration between the architect and municipal engineer can help find precisely such a solution.

Key words: *public spaces, vision-impaired, barrier-free design*

1 INTRODUCTION

Urban spaces are a special type of open area which is influenced and shaped by a range of factors associated with polyfunctional requirements, and as a consequence are highly organic and lively areas. These requirements can be divided into numerous groups. If considered from the viewpoint of population groups and the needs of individual users, two major groups that appear are those associated with (local) inhabitants and those associated with so-called "tourists".

In their daily activities, inhabitants will value mostly the functional aspects and utility of the space while also considering whether there is a healthy living environment and whether the area is easily accessible. On the other hand, visitors/tourists have lower requirements as far as everyday comfort goes, and are rather interested in various landmarks, architecture or other experiences. This means that they may tolerate partial limitations of accessibility if this leads to higher aesthetics, assuming the visitors enjoy the overall experience.

Persons with reduced spatial orientation and the vision impaired are sensitive users of public areas. Rash decisions made during the placement of facilities in terms of either urban engineering or architectural/other street elements lead to the creation of complicated obstacles that prevent the everyday use of such areas by these users – even among those who use the long cane technique and know the area. As was mentioned earlier, we speak of variable, busy and dynamic urban areas which may randomly lead to the occurrence of a range of new phenomena that may interfere with the navigation of these persons and cause complications when walking on known routes, and even endanger these or other persons.

1.1 Vision impaired or blind users in public spaces

In order to tackle the associated questions, we need to identify how these persons traverse urban areas. The blind use a set of guiding lines to navigate through the space – these may be either natural or artificial (compact elements such as building facades, lower edges of fences, garden curbs etc.). Another aid for navigating in the space consists of navigations points, which may consists of specifically structured corners of buildings, free-standing elements

such as columns and other navigational or sensory attributes (scents, sounds, terrain structure etc.). Blind persons typically use the long white cane technique with careful steps.

It is also necessary to note that blind users navigating known buildings may also use the trailing technique. There, blind users use their hands to follow a guiding line while touching navigational points and items – doors, signs in Braille etc. To facilitate the use of these techniques, it is important to ensure that it is possible to follow a guiding line (while adhering to the minimum height requirements), provide a sufficient number of haptic elements (natural or artificial) with sufficient haptic contrast compared to other items located on the given surface. [4]

As for the weak-sighted, it is important to create visual contrasts, eliminate glossy and see-through surfaces and the use of a simple auxiliary navigational system that uses easy-to-identify signs or elements.

Persons with reduced navigational capabilities and the blind require the use of the following auxiliary navigational elements:

- Guiding line: this can be defined as a horizontal element that helps the visually impaired and blind navigate both interior and exterior spaces. A blind person will follow this line with a constant gap of 300-400 mm and follow it by using extended cane swings, approximately once every 3-5 steps. Guiding lines can be divided into natural and artificial. The former refers to mostly natural elements of the environment, notably building walls, lower parts of fences, curbs higher than 60 mm, railings with a white cane backstop or other compact elements with a width of at least 400 mm and a height of at least 300 mm. Artificial guiding lines are special parts of buildings which consist of parallel grooves, with a total width of at least 400 mm in exteriors. Artificial guiding lines must fluently connect to natural ones. Due to the way blind users follow artificial guiding lines, it is not allowed to have any obstacles at a distance of 800 mm or less from its axis – meaning that such lines must be surrounded by freely traversable space. [4]
- Haptic contrast: specific construction elements are used to create an easy-to-navigate environment that is safe for blind users – such elements have the property of having significant haptic contrast compared to other surfaces. A blind user interacts with such surfaces by either stepping on them or using their white cane. These have specific and easy-to-identify surfaces and dimensions, and include warning zones, signaling zones, guiding lines with the function of a warning zone, haptic zone, guiding lines for pedestrian crossings and Braille signs which can be read with hands. These solid elements are governed by the manuals TN TZÚS 12.03.04 – 12.03.06, have a sinusoidal shape and either a trapeze surface or protrusions. These include low-format concrete pavement with protrusions, artificial stone pavement, polymer-concrete desks for warning zones on special tracks, plastic zones with protrusions. [4]
- Acoustic elements: these are elements that can be clearly identified with their signal or tone and melody. They include notably acoustic signaling on pedestrian and other crossings, acoustic navigation beacons, acoustic information beacons, information system tables with voice information, information modules, electronic elements of information systems as per TN TZÚS 12.03.07. Annex 1 to Directive defined acoustic elements as a type of acoustic signaling for pedestrians which indicates the command “Stop” or the fact that they can proceed, or a navigational beacon with the appropriate tone and melody and/or a voice phrase. The tone and melody must be louder than a phrase by a factor of one third. The formulation of the phrases must respect the principles of spatial navigation for the visually impaired [3]. Different acoustic

melodies and tones are used to indicate items: an entrance to a different level (1-A), a solid stairway or ramp (BRLM), escalators and moving walkways (CINK), and information systems (INFOSYSTEM).

- Placement of obstacles (items): this is generally problematic in road areas. In order to ensure a user-friendly inhabitable area and maintain human aesthetics, this profile is used for items which have a utility as well as aesthetic contribution. However, the placement of such items cannot be haphazard and irregular. This is important especially for the creation of a barrier-free for persons with impaired navigational abilities, and to this end it is necessary to adhere to the rules specified in Directive 398/2009. This solution is detailed in §4 par. 5, in Annex 1, under points 1.1.7, 1.1.8 and 1.2.10, in Annex 2, and under points 1.2.1, 1.2.2 and 1.2.3 [3].
    - the placement of exterior items cannot restrict the natural movement of pedestrians and interfere with walkway areas – notably, it is important to maintain a free walking area around guiding lines with a width of at least 1500 mm;
    - Above publicly accessible roads and surfaces, the altitude of 250 mm to 2200 mm above the surface level may only be used for solid parts of buildings which protrude from walls by at most 100 mm, notably consisting of shop windows, technical and other/similar equipment. For technical equipment of buildings that are up to 400 mm long (measured in parallel to the building wall), this limit may be extended to 300 mm;
    - it is not allowed to have any obstacles on artificial guiding lines and at a distance of 800 mm from its axis, and not recommended to place any obstacles on natural guiding lines and at a distance of 900 mm from it;
    - the height used for the placement of control elements of exterior items and other elements must be located at an altitude of 600 – 1200 mm and at a distance of at least 500 mm from a solid obstacle. [4]

Barriers in urban spaces which can be generally labeled as architectural can hence be divided into two groups, depending on which groups of users are affected:

- Barriers for the visually impaired (glossy surfaces, prominent colors without contrasts, undefined terrain level changes, excessive use of mirrors);
- Barriers for the blind (lack of navigation points, absence of guiding lines in free spaces, unsuitable crossings, insertion of barriers which cannot be identified using the white cane technique). [2]

On the other hand, the safety and navigation of the visually impaired can be improved by using proper lighting and contrast-based identification of spatial elements. These include an easy-to-spot band (zone) on the glass at eye-level (i.e., at an altitude of around 1.4 m) for glass surfaces, a prominent contrasting zone along the first and last step for stairs. Navigational points can increase the safety of the blind – in ideal cases these should occur along natural guiding lines (building walls, prominent curbs) and the same goes for proper identification of obstacles so that they are easily identifiable in advance using the white cane technique. [2]

2 CASE STUDY FOR THE SOLUTION OF CERTAIN URBAN AREA DESIGNS

The following examples of already completed construction projects will be used to present the specific issues that arise in the design public areas from the viewpoint of architects and urban engineer when considering impacts on users who are blind or have impaired navigational abilities.

2.1 Solutions for guiding lines

As mentioned in the introduction, guiding lines are a navigational aid used by the blind. When designing public spaces, it is generally preferred to utilize the current layout as much as possible, i.e., to use natural guiding lines when admissible. These lines generally consist of compact elements. When artificial guiding lines need to be used, it is important to meet the prerequisite of using a haptic track for the given element. The standard solution is to use special pavement which may, in some cases, interfere with the aesthetics and architectural value of city areas. In such cases, one suitable variant for creating artificial guiding lines in historic centers of cities is to mill/shape these lines into existing pavements. This solution ensures visual compactness while allowing for sufficient haptic contrast for blind users, as depicted on Fig. 1.

Fig.1 An artificial guiding line in the city center of Vienna (Source: author)

Fig. 1 also depicts the measures taken during the installation of scaffolding, which represents a dynamic change of a public space. The guiding line ends with a banner that forms a barrier for the white cane, thus informing the visually impaired of a change on the route. The element should then continue via the installation of an additional compact solution that guides users all the way to a location from where the artificial guiding line continues.

2.2 Use of unsuitable materials or material combinations

The aim of creating an architecturally interesting element in public spaces need not lead to problems only for visually impaired individuals. A good example is the pedestrian pavement depicted on Fig. 2, created during modernization and creating public and railroad transportation at the transfer terminal in Ostrava – Svinov. Visually contrasting materials in a monotonous raster may lead to discomfort, especially when walking at higher speeds (which may be expected in transfer terminals). However, this solution will not represent any problem for the blind, since they won’t perceive the colors of the pavement.

Fig. 2 Unsuitable use of material combinations (Source [1])

2.3 Other options

When designing routes intended exclusively for blind users, it is not necessary to maintain visual contrasts, but instead one needs to ensure sufficient haptic feedback – possibly extended with acoustic or scent information. Acoustic or scent information can provide a certain "landscape signature" to the given area. For instance, this may be implemented by adding a clearly identifiable scent to public greenery or by using various types of exterior equipment that exert specific sounds (chimes), which would also be attractive for other users. Another element that may aid the spatial navigation of the blind is the use of small artistic installations in public spaces which are atypical and easy to haptically identify.

When designing routes and public spaces intended for visually impaired users who can however traverse spaces on their own without the use of haptic elements, one needs to focus primarily on material contrast and on ensuring suitable width and height of walkways.

3 CONCLUSION

Urban spaces intended for general use without restrictions arising from property rights are extensive areas with many demands and requirements placed by a varied set of users. From an urbanistic standpoint, these areas bring life into cities and their dynamics interconnect individual city functions. Through a suitable collaboration between the urban engineer and the architect, these can provide users with an aesthetic experience and create a specific memory while maintaining functional properties. When designing aids for persons with visual impairments, it is necessary to use a more detailed analysis of the layout and to define future uses of the space. A careful prediction of possible risks may allow the architect and urban engineer to create an attractive, accessible area that is also suitable for persons with such disabilities.

Acknowledgment

This study was prepared as part of the Student Grant Competition of the Technical University of Ostrava, and is an output of project SGS SP2018/156 – Municipalities and technical – economical optimization in the public space.

Sources

1. KABOŇ, Lukáš. Ve Svinově je „halucinogenní" chodník. Zdroj: http://moravskoslezsky. denik. cz / zpravy_region/kuriozita-ve-svinove-je-halucinogenni-chodnik-20130626.html. In: Moravskoslezský deník [online]. Praha: VLTAVA LABE MEDIA a.s., 2013 [cit. 2017-04-18]. Dostupné z: http://moravskoslezsky.denik.cz/zpravy_region/kuriozita-ve-svinove-je-halucinogenni-chodnik-20130626.html
2. KARÁSEK, Petr. Architektonické bariéry pro nevidomé a slabozraké. In: Tyfloservis [online]. Tyfloservis, 2007 [cit. 2017-04-18]. Dostupné z: www.tyfloservis.cz/doc/bariery -pro-nevidome-a-slabozrake.doc
3. Vyhláška č. 398/2009 Sb. o obecných technických požadavcích zabezpečujících bezbariérové užívání staveb. Vyhláška svou účinností ruší vyhlášku č. 369/2001 Sb. a vyhlášku 492/2006 Sb.
4. ZDAŘILOVÁ, Renata. Bezbariérové užívání staveb: základní principy přístupnosti v městském inženýrství. Ostrava: VŠB - Technická univerzita Ostrava, 2012. ISBN 978-80-248-2825-1.

Contact

Ing. Petra Kocurová
Vysoká škola Báňska - TU Ostrava
L. Podéště 1875/17, Ostrava – Poruba
Tel: 597 321 929
email: petra.kocurova@vsb.cz

VNITŘNÍ A VNĚJŠÍ BEZBARIÉROVÉ PROSTŘEDÍ A NEJČASTĚJŠÍ CHYBY PŘI JEHO NAVRHOVÁNÍ

THE PITFALLS OF THE DESIGN FOR THE INNER AND OUTER BARRIER-FREE ENVIRONMENT

Alžběta Bílková, Petra Kocurová

Abstrakt

Problematika bezbariérovosti je v českém legislativním prostředí řešena vyhláškou č. 398/2009 Sb. Tato stanovuje obecně technické podmínky zabezpečující možnost užívání osobami s omezenou schopností pohybu a orientace jak samotných staveb, tak jejich vnějšího prostředí. V rámci toho příspěvku bychom chtěli poukázat na časté chyby, které se vyskytují ať již při návrhu, realizaci či v rámci samotného užívání stavebních děl a jejich částí a přispět tak k jejich eliminaci. Příspěvek se skládá ze dvou částí, z nichž první je zaměřena na vnější prostředí a okolí staveb a druhá pak na problematiku vnitřního prostředí staveb, speciálně na vstupní, komunikační a hygienické prostory.

Klíčová slova: *bezbariérové užívání, vnější prostředí, vnitřní prostředí budov*

Abstract

The problem of barrier-free usage in the Czech legal environment is dealt with the Decree No. 398/2009 Coll. This specifies general technical conditions ensuring the possibility of using both separate structures and their outdoor environments by people with limited mobility and orientation. Within the scope of this paper, we would like to point out to frequent mistakes occurring during designing, implementation or within the framework of usage of built structures and their parts and thus to contribute to their elimination. The paper consists of two parts, the first of which is focused on the external environment and surroundings of structures and the other is focused on problems of internal environment of built structures, especially on entrance, communication and hygienic areas.

Key words: *barrier-free use, outdoor environment, internal environment of buildings*

1 PROBLEMATIKA VNĚJŠÍHO PROTŘEDÍ

Bezbariérové prostředí chápeme jako prostředí splňující podmínky umožňující samostatný pohyb všech osob bez rozdílu, tedy i osob s hendikepem. Z hlediska vhodného návrhu řešení takového prostředí je nutné si nejdříve definovat typy bariér, které je nutno eliminovat. Tyto lze rozdělit do dvou základních skupin - fyzické, které tvoří či vytvořil projektant a psychické bariéry, které v nás vznikají díky nevědomostí či ignorováním. [1]

V našem příspěvku se budeme věnovat především problematice bariér fyzických. Tyto lze dále dělíme dle druhu hendikepu osob, které omezují. Pro osoby s omezenou schopností pohybu (osoby na vozíku, osoby pokročilého věku, těhotné ženy, osoby doprovázející dítě v kočárku nebo dítě do tří let) představuje nejčastěji bariéru výškový rozdíl či nedostatečný manipulační prostor. Znesnadnění či zabránění samostatného pohybu osob s omezenou schopností orientace je zpravidla způsobeno absencí či špatným provedením vodících linií a nevhodným umisťování různých prvků podél nich.

1.1 Komunikace pro chodce

U pěších komunikací jsou v rámci zajištění bezbariérového užívání důležité následující parametry. Šířka komunikace pro chodce musí být minimálně 1500 mm včetně bezpečnostního odstupu. Dále je nutno dodržet maximální výškový rozdíl v návaznosti na vozovku nepřesahující 20 mm. Současně musí být pěší komunikace doplněny o vodící linie ať již přirozené (zvýšený obrubník min. výšky 60mm, podezdívka nebo fasáda objektu), umělé (signální pásy), či jejich kombinaci, zabezpečující samostatný bezpečný pohyb osob se zrakovým hendikepem.

Obr. 1 Příklad pěší komunikace nesplňujícího požadavky na bezbariérové užívání.

Velkým problémem je nevhodné umisťování různých prvků a mobiliáře podél fasády objektu (přirozené vodící linie) přiléhající k pěší komunikaci, které pro osobu se zrakovým postižením může představovat nebezpečnou bariéru.

Obr. 2 Příklad nevhodného umístění mobiliáře podél fasády objektu.

1.2 Přechod pro chodce

Přechod pro chodce označuje Filipová [1], jako jedno z kritických míst, kde je třeba zohlednit jak potřeby osob s omezenou schopností pohybu, tak orientace, přičemž špatné provedení může být životu nebezpečné. Nejčastějším problémem souvisejícím s jejich bezbariérovým řešením pro užívání osobami se smyslovým omezením zraku je absence či špatné provedení umělých vodících linií (varovného a signálního pásu) a jejich návaznost na linii přirozenou.

Obr. 3 Příklad přechodu pro chodce s absencí vodících linií a nevyhovujícím výškovým rozdílem.

1.3 Nástupiště zastávek

Zastávky bývají zpravidla budovány jako součást pěší komunikace, ke kterým je nutno zajistit bezpečný přístup prostřednictvím přechodu pro chodce. Trolejové a autobusové nástupiště musí mít výšku 200 mm a je vhodné jej opatřit bezbariérovým zastávkovým obrubníkem umožňujícím plynulý bezbariérový přechod mezi nástupištěm a nízkopodlažním dopravním prostředkem. Součástí většiny zastávek je přístřešek, jehož umístění bývá velmi často špatně řešeno. Je důležité vždy pamatovat na zachování minimální průchozí šířky 1500 mm. Pro zajištění bezpečnosti nevidomých či slabozrakých osob se nástupiště opatřují vodícími liniemi a signálním pásem, sloužícím k orientaci při odbočení z vodící linie k místu nástupu předními dveřmi. K zajištění bezpečnostního odstupu šířky 500 mm se od hrany nástupiště provádí kontrastní pás, který nesmí být proveden hmatovou úpravou.

Obr. 4 Nástupiště zastávky MHD s absencí jakýchkoli vodících linií pro zrakově postižené a výškovým rozdílem menším než 200mm oproti vozovce znemožňujícím bezbariérový nástup/výstup osob na vozíku do dopravního prostředku.

1.4 Parkoviště

Parkování obecně je jedním z největších problémem urbanizovaných území nejen v České republice. Počet automobilů a s tím související potřeba parkovacích míst neustále narůstá. V souvislosti s problematikou parkování osob s fyzickým hendikepem je hlavním problémem nedostatek vyhrazených stání, přičemž na každých 20 stání připadá 1 stání vyhrazené. Důležité je také správné označení těchto míst, kdy je velmi často použito pouze vodorovné značení, které ovšem například v zimě díky vrstvě sněhu nelze rozpoznat. Minimální šířka kolmého vyhrazeného stání činí 3500 mm, při jejím nedodržení dochází k omezení potřebné manipulační plochy o šířce 1200 mm, umožňující přesun osob na vozíku z a do automobilu. Nejčastějším jevem v souvislosti s bezbariérovostí vyhrazených parkovacích stání je špatné

řešení jejich návaznosti na komunikaci pro pěší. Je nutno dodržet maximální výškový rozdíl 20 mm, případně použít nájezdovou rampu se sklonem maximálně 12,5%.

Obr. 5 Příklad opomenutí řešení bezbariérového přístupu z parkovacího stání na pěší komunikaci.

2 PROBLEMATIKA VNĚJŠÍHO PROTŘEDÍ

Stejně tak jako prostředí vnější je i prostředí vnitřní (mimo jiné) navrhováno v rámci bezbariérovosti, která umožňuje samostatný pohyb osob s omezenou schopností pohybu nebo orientace. Ne vždy tomu tak opravdu je. Mnohé realizace i při sebe větší snaze vytvořit funkční a bezbariérové prostředí selhávají a vytvářejí (mnohdy kvůli neznalosti, nepochopení či laxnímu přístupu) nové překážky v samostatném pohybu těchto osob.

2.1 Parkoviště

Vyhláška č. 398/2009 Sb. ve svém úvodním ustanovení definuje, na jaké typy staveb se vztahuje požadavek zabezpečit samostatný pohyb osob s omezenou schopností pohybu nebo orientace. Jedná se, v rámci vnitřního prostředí, o stavby občanského vybavení, společné prostory a domovního vybavení bytového domu a stavby pro výkon práce. [6] Stavbou občanského vybavení (OV) se pak rozumí stavba pro veřejnou správu, obchod a služby, sport, předškolní a školská zařízení, stavba pro kulturu, zdravotnictví a sociální služby, budovy pro veřejnou dopravu či ubytování. [7]

2.1.1 Vstupní prostory a dveře

Nejvíce používané prostory jsou přirozeně vstupy do budov OV. Vyhláška č. 398/2009 Sb. požaduje, aby tyto prostory byly bez schodů, vyrovnávacích stupňů a v úrovni komunikace pro chodce. Pokud tak nelze učinit umožňuje vyrovnání výškového rozdílu pomocí bezbariérové rampy nebo zdvihací plošinou. [8] Tento požadavek se daří plnit především u nově budovaných staveb. U starších budov a změn v užívání mnohdy dochází z důvodu prostorového omezení (nesplňují požadavek na plochu před vstupem nejméně 1500 mm x 1500 mm) a dispozici k vytváření částečně přístupného prostředí.

Podstatným prvkem spojujícím jednotlivé prostory budov jsou dveře, které mohou zásadně komplikovat pohyb převážně osobám s omezenou schopností pohybu. Častým problémem je světlá šířka dveří (min. 800 mm), přítomnost prahu (max. 20 mm) či absencí vodorovných madel v celé šířce dveřního křídla (umístěnými na straně opačné, než jsou závěsy). Pro osoby s omezenou schopností orientace (slabozraké) se stávají problematické především prosklené plochy bez kontrastního značení (výrazné pruhy šířky min. 50 mm umístěné ve výšce 800-1000 mm a 1400-1600 mm) a absence popisových štítků v Braillově písmu.

2.1.2 Horizontální komunikační prostory

Pro horizontální komunikační prostory (chodby) vyhláška č. 398/2009 Sb. určuje celkovou šířku nejméně 1500 mm, povrch těchto ploch musí být rovný, pevný a upravený proti skluzu [9], čímž je zaručen požadavek na samostatné užívání osobami s omezenou schopností pohybu. Pro užívání osobami s omezenou schopností orientace musí být vnitřní pochozí plochy řešeny tak, aby důsledně dodržovaly přirozené i umělé vodicí linie, do kterých nesmí zasahovat žádné překážky. Dále pak musí být dodržen vizuální kontrast celoskleněných ploch, dveří do výtahu i do místností, ovládacích prvků, madel a klik vůči okolí.

Častým nešvarem v užívání těchto prostor je umisťování sedacího nábytku, stojanů, košů a květin podél stěn (přirozených vodících linií), které nejenže zužují samotný komunikační prostor a ani neposkytují náhradní umělou vodící linii, čímž působí jako bariéra nejen pro tělesně postižené, ale i pro nevidomé.

2.1.3 Rampy

Jedním z prvků sloužícím k bezbariérovému překonávání výškových rozdílů osobami s omezenou schopností pohybu jsou rampy. Dle vyhlášky č. 398/2009 Sb. musí být bezbariérové rampy široké min. 1500 mm, o daném podélném (1:16) a příčném (1:100) sklonu, opatřeny madly po obou stranách (ve výšce 900 mm) s přesahem (min. 150 mm). Při délce rampy větší než 9000 mm musí být přerušena podestou (1500 mm). Přechod mezi bezbariérovou rampou a navazující komunikací musí být bez výškových rozdílů.

Ve vnitřních prostorech se s šikmými rampami setkáváme především u změn užívání staveb či při dodatečných bezbariérových úpravách, kdy se často navrhují v místech překonávajících malé výškové rozdíly (schodiště o malém počtu schodišťových stupňů, napojení staveb atd.). V těchto případech mnohdy rampy nesplňují požadavky na potřebný podélný sklon, nejsou vybaveny madly (nebo jen částečně) a v drtivé většině chybí požadovaný přesah madel na začátku a konci rampy.

Obr. 6 Řešení překonání výškového rozdílu pomocí rampy. Chyby: absence madla mezi schodištěm a rampou, nevhodně zvolený materiál povrchu (koberec je měkký a špatné uchycení na začátku rampy). Objekt základní školy ve Valašském Meziříčí (ČR).

2.2 Vertikální komunikační prostory

Vertikální výškové rozdíly lze překonávat pomocí schodišť, výtahů a pohyblivých schodišť (eskalátorů). Tyto rozdíly jsou zásadní překážkou v pohybu především pro osoby s omezenou schopností pohybu. Na schodišťová ramena je tedy v rámci bezbariérovosti kladeno několik základních požadavků: sklon max. 28°, max. 16 stupňů v jednom rameni, madla po obou stranách (ve výšce 900 mm) a přesahem na začátku a konci (min. 150 mm). Pro užívání osobami se zrakovým postižením musí být stupnice nástupního a výstupního schodišťového

stupně každého schodišťového ramene výrazně kontrastně rozeznatelná od okolí. Typické nedostatky při realizacích se projevují především v absenci oboustranných madel a jejich přesahů (na konci a začátku schodišťového ramene). Největším nešvarem je nedostatečné zajištění vizuálního kontrastu nástupních a výstupních stupňů schodiště, které mnohdy úplně chybí nebo je tvořeno nekvalitními materiály (ošoupání, stržení kontrastního nátěru). V některých případech dokonce dochází k zvýraznění podstupnic, což je dle vyhlášky č. 398/2009 Sb. Nepřípustné.

Obr. 7 Schodiště. Chyby: absence druhého madla, kontrastní značení podstupnice nástupního a výstupního stupně schodiště. Objekt základní školy v Šenově (ČR).

Pro překonávání vertikálních výškových rozdílů osobami s omezenou schopností pohybu jsou důležité výtahy a zdvihací plošiny. U těchto prostor je zapotřebí dodržet manipulační plochu min. 1500 mm x 1500 mm. Dveře výtahů musí být samočinné, posuvné o šířce min. 900 mm. Klec výtahu musí mít min. rozměry 1100 mm x 1400 mm, sklopné sedátko v dosahu ovladačů, které reliéfně vystupují a jsou označeny Braillovým písmem (vpravo). Tyto požadavek se daří plnit především u nově budovaných staveb. U starších budov a změn v užívání mnohdy dochází z důvodu prostorového omezení a dispozic k vytváření částečně přístupného prostředí. Zásadním nedostatkem vyskytujícím se i v nově vznikajících realizacích je opomenutí požadavku na umístění popisků v Braillově písmu.

2.2.1 Hygienické prostory a zařízení

Hygienickými prostory rozumíme místa určená k provádění osobní hygieny a očisty. Patří zde umývárny, sprchy, pisoáry, záchodové a přebalovací kabiny. Základním požadavkem zajišťujícím bezbariérové užívání je zajištění podlahy s protiskluzným povrchem. Základním požadavkem na prostory umýváren je zachování manipulačního (min. 550 mm) a komunikačního (min. 900 mm) prostoru u umyvadla. Prostory sprch musí mít minimální rozměr 900 x 900 mm, odtok, mísící baterii a sprchovací růžici (max. 2200 mm vysoko), manipulační (min. 600 mm) a komunikačního (min. 900 mm) prostory. Speciální bezbariérové sprchy musí být opatřeny sklopným sedátkem, ruční sprchou, vodorovným a svislým madlem. [2] U starších budov a změn v užívání mnohdy dochází k vytváření částečně přístupného prostředí. Problematickými se pak stávají nedostatečné manipulační prostory. Dále se pak často setkáme se špatně umístěnými sprchovými růžicemi a v prostoru bezbariérový sprch s absencí sklopného sedátka, ruční sprchy a nevhodně umístěnými madly.

Základní požadavek na prostory pisoárů (při jejich jednostranném umístění) určuje manipulační (min. 550 mm) a komunikační (min. 900 mm) plochu a osové umístění zařízení ve vzdálenosti min. 760 mm. Pokud jsou z prostoru pisoárů přístupné i záchodové kabiny je zapotřebí dodržovat šířky komunikačních ploch. [3] častým nešvarem vyskytujícím se převážně u starších staveb a rekonstrukcí je nevhodné umisťování pisoárů do společných

prostorů umýváren či dokonce záchodových kabin (musí být odděleny) a nedodržování manipulačních ploch a osových vzdálenosti mezi jednotlivými zařízeními.

Obr. 8 Chybné umístění pisoáru v prostoru záchodové kabiny a umývárny. Objekt sportovní haly v Hlučíně (ČR) a tělovýchovné jednoty Plevník (SK).

Obsáhlejší kapitolou je pak správné navrhování a realizace záchodových kabin. Norma ČSN 73 4108 přesně určuje potřebné minimální rozměry pro kabiny s dveřmi otevíravými ven i dovnitř, manipulační i komunikační plochy mezi zařízeními. [4] Detailně se pak tato norma (i vyhláška č. 398/2009 Sb.) věnuje navrhování potřebných rozměrů a rozmístění prvků bezbariérových záchodů určeným především osobám s pohybovým hendikepem. Bezbariérová záchodová kabina musí být o min. rozměrech 1800 mm x 2150 mm. V kabině musí být záchodová mísa s dvěma vodorovnými madly s danými přesahy (jedno je sklopné), umyvadlo (jeho horní hrana musí být ve výšce 800 mm a musí umožnit podjezd osoby na vozíku), páková baterie, svislé madlo (u umyvadla), sklopné zrcadlo, háček na oděvy (ve výšce 1000-1200 mm) a prostor pro odpadkový koš. Šířka vstupu musí být min. 800 mm. Dveře se musí otevírat směrem ven a musí být opatřeny z vnitřní strany vodorovným madlem (800-900 mm vysoko). Horní hrana sedátka záchodové mísy musí být ve výši 460 mm nad podlahou a osazena v osové vzdálenosti 450 mm od boční stěny. Prostor okolo záchodové mísy musí umožnit čelní, diagonální nebo boční nástup. Ovládání splachovacího zařízení musí být umístěno na straně (max. 1200 mm od podlahy). V dosahu záchodové mísy musí být ovladač signalizačního systému nouzového volání (ve výšce min. 150 mm a další max. 600-1200 mm). [5] Bezbariérové záchodové kabiny se často navrhují i jako prosto pro přebalování (opatřeny sklopným přebalovacím pultem). Nejčastějšími nedostatky projevujícími se při realizaci a užívání bezbariérových záchodů v nových i stávajících stavbách je nesprávné rozmístění a použití nevhodného zařízení. Často dochází k nesprávnému umístění madel (např. vodorovné sklopné madlo nedrží nebo chybí, absence svislého madla u umyvadla, vodorovné madlo dveří není v určené výšce). Dalším nešvarem, a to především u rekonstrukcí je nesprávné použití pákové baterie bez prodlouženého ovládání, sklopné zrcadlo bez ovládání sklonu (mnohdy chybí nebo je umístěno mimo dosah) či nevhodně umístěné signalizační zařízení (např. umístění mimo dosah záchodu, v nesprávné nebo jen jedné výškové úrovni či jeho úplná absence).

3 ZÁVĚR

Tento příspěvek se zaměřil především na popis častých chyb v podobě fyzických bariér objevujících se v určitých částech vnějších a vnitřních prostorů budov OV. Základním kritériem se staly požadavky na řešení bezbariérového pohybu osob s omezenou schopností pohybu, pro které se stávají největší bariérou výškové rozdíly na trase a pohyb osob s omezenou schopností orientace, kterým pohyb znesnadňuje především absence vodících linií a nevhodné umisťování předmětů.

Z hlediska vhodných návrhů a úprav vnějších a vnitřních prostorů je důležité navázat na techniky pohybu a fyzické možnosti hendikepovaných osob. Dále je zapotřebí tvořit veškeré hlavní trasy a cesty pohybu po budovách v logické návaznosti, čitelně a jasně. V neposlední řadě je pak zásadní i samotné chápání a dodržování právních předpisů a legislativy České Republiky, které přímo definují potřebné rozměry, minimální plochy, uspořádání a umístění prvků (atd.) v závislosti na bezbariérovém užívání staveb. Zásadními dokumenty pro navrhování bezbariérového prostředí jsou Vyhláška č. 398/2009 Sb., o obecných technických požadavcích zabezpečujících bezbariérové užívání staveb a ČSN 73 4108 Hygienická zařízení a šatny z roku 2013.

Poděkování
Prezentované výsledky byly získány za podpory SGS SP2018/129 poskytnutým Fakultou stavební, Vysoké školy báňské - Technické univerzity Ostrava.

Použitá literatura

1. FILIPIOVÁ, Daniela. Projektujeme bez bariér. Vyd. 1. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2002, 101 s. ISBN 80-86552-18-7.
2. ČSN 73 4108 Hygienická zařízení a šatny. 5 Umývárny. Únor 2013.
3. ČSN 73 4108 Hygienická zařízení a šatny. 6.3 Pisoáry. Únor 2013.
4. ČSN 73 4108 Hygienická zařízení a šatny. 6.2 Záchodové kabiny. Únor 2013.
5. ČSN 73 4108 Hygienická zařízení a šatny. 6.2.7 Bezbariérové záchodové kabiny. Únor 2013.
6. Vyhláška č. 398/2009 Sb., o obecných technických požadavcích zabezpečujících bezbariérové užívání staveb. Úvodní ustanovení - § 2, odst. 1. listopad 2009.
7. Vyhláška č. 398/2009 Sb., o obecných technických požadavcích zabezpečujících bezbariérové užívání staveb. Požadavky na stavby občanského vybavení - § 6, odst. 1. listopad 2009.
8. Vyhláška č. 398/2009 Sb., o obecných technických požadavcích zabezpečujících bezbariérové užívání staveb. Úvodní ustanovení - § 5 Přístupy do staveb, odst. 1. listopad 2009.
9. Vyhláška č. 398/2009 Sb., o obecných technických požadavcích zabezpečujících bezbariérové užívání staveb. Příloha 1 - Obecné technické požadavky zabezpečující bezbariérové užívání, 1.1. Řešení pro osoby s omezenou schopností pohybu. Listopad 2009.

Kontaktní údaje

Mgr. Ing. Alžběta Bílková
Vysoká škola báňská - Technické univerzita Ostrava, Fakulta stavební
17. listopadu 15/2172, Ostrava – Poruba 708 33
Tel: 597 321 927
email: alzbeta.bilkova@vsb.cz

Spoluautorka:
Ing. Petra Kocurová
Vysoká škola báňská - Technické univerzita Ostrava, Fakulta stavební
17. listopadu 15/2172, Ostrava – Poruba 708 33
Tel: 597 321 929
email: petra.kocurova@vsb.cz

VÝBĚR OPTIMÁLNÍ KOMBINACE VÝROBNÍCH NÁSTROJŮ VYUŽITÍM EVOLUČNÍHO ALGORITMU

SUITABLE PRODUCTION TOOLS SELECTION WITH THE USE OF EVOLUTIONARY ALGORITHMS

Petr Hynek

Abstrakt

Tento příspěvek se zabývá použitím simulací výrobního zařízení při projektování výrobních systémů, konkrétně svařovacího zařízení v automobilovém průmyslu. Na základě výsledků simulací vzniká matice, která definuje možnost použití daného výrobního prostředku (v tomto případě svařovacích kleští) ke spojení plechů odporovým bodovým svarem. Touto maticí vzniká množina několika řešení závislá na dalších parametrech, jako např. min. cena. Je zde navrženo řešení pomocí matematického programování. Konkrétně je použita metoda genetických evolučních algoritmů. Pro optimalizaci výběru kombinace svařovacích kleští je použit software Solver, což je doplněk k tabulkovému procesoru MS Excel. Případová studie ukazuje svařenec s 15 svařovacími body, na kterém byly simulovány dostupnosti 20 typů svařovacích kleští. Výsledkem je optimální kombinace 2 typů kleští při min. ceně.

Klíčová slova: *Výrobní systém, výrobní proces, simulace, svařovna, automobilový průmysl, evoluční algoritmy*

Abstract

This paper deals with the use of production equipment simulation in the design of production systems, more specifically the welding equipment in the automotive industry. Based on the simulation results, a matrix, which defines the possibility of using given manufacturing tools (in this case welding guns are considered) to connect the plates using the electrical resistance spot welding process, is created. This matrix generates a set of several numbers of solutions depending on other parameters, such as the lowest price. The solution is presented using mathematical programming. Specifically, the method of genetic evolutionary algorithms is being used. The Solver software is used to optimize the selection of the welding guns combination. The case study shows 15 welding points weldment with on which the availability of 20 types of welding guns was simulated. The result is an ideal combination of 2 types of guns for the lowest price.

Keywords: *Production system, production process, simulation, body shop, automotive industry, evolutionary algorithms*

1 ÚVOD

Obecně lze říci, že navrhování a posléze optimalizace výrobního zařízení v automobilovém průmyslu je dáno neustálým hledáním optimálního řešení. To lze konec konců zobecnit a převézt na jakoukoliv výrobu. Za optimální lze považovat takové zařízení, které splňuje tyto základní podmínky:

- Min. cena
- Min. výrobní plocha
- Požadovaná kapacita
- Splnění zákonných předpisů a norem

- Flexibilita
- Ergonomie

Systémové i celkové pojetí projektování výrobních systémů vyžaduje využití metody postupného modelování zadaného úkolu. Tzn. tvorbu variant a jejich technické, organizační a ekonomické vyhodnocení. U složitějších úloh je zapotřebí, aby byla využívána simulace pro posouzení dynamické schopnosti koordinace všech funkcí a prvků výrobního systému v čase, prostoru, kvalitativních a kvantitativních požadavků.[1]

Plánování výroby je vícedimenzionální problém s optimalizací, kde je současně řešena řada dílčích problémů, jako je výběr výroby, umístění produktu, výrobní sekvence atd. Zde je pro řešení navržen zdokonalený genetický algoritmus vyvinutý pro hledání optimálního řešení. Experimentální výsledky prokázaly, že navržená struktura genetického algoritmu je lepší než konvenční. Je to proto, že pro genetický algoritmus je umožněno „učení se“ ze svých vlastních zkušeností.[7]

Použití simulace pro podporu plánování výroby má značný potenciál umožňující včasného odhalení komplikací.[10] Simulace jsou běžně používány k ověření návrhu během pozdních fází vývoje produktu.[9] Poskytuje také schopnost testování výrobních kapacit, experimentovat se simulačním modelem a vytvořit různé scénáře.[10] Nicméně, některé výzkumy navrhují systematickou fyzikální analýzu simulace v počátečních fázích designu. Existují také příklady s použitím různé simulace k posouzení vyrobitelnosti produktu. Neexistuje však dostatečný výzkum, který zkoumá použití simulačních nástrojů, které mohou podporovat hodnocení předběžných výrobních operací, které využívají různé výrobní zdroje k výrobě stejné vznikajícího druhu produktu.[9]

Analýza velkých dat byla úspěšně použita v mnoha oblastech včetně řízení životního cyklu produktů, řízení dodavatelského řetězce a prediktivní údržby. Cílem je navrhnout optimalizaci obrábění z pohledu velkých dat. Každý obráběcí stroj je reprezentován jeho datovými atributy. Jakmile jsou data připravena, dochází k optimalizaci příslušných zdrojů. Tento přístup je ověřen zjednodušenou případovou studií, ve které jsou implementovány hybridní genetické algoritmy. [8]

Hlavní technologií, která je používána při výrobě karosérie, je odporové bodové svařování. Při navrhování svařovací linky na výrobu karosérie v automobilovém průmyslu je nutné, aby byly řešeny vhodné výrobní prostředky, v tomto případě to je výběr takových svařovacích kleští, které dokáží svařit předepsané svařovací body v požadované kvalitě.

V dnešní době jsou pro výběr správné konstrukce svařovacích kleští kombinovány simulační metody se zkušenostmi projektanta výrobního zařízení. Aby bylo možné simulovat výrobní prostředky, je nutné, aby byl nejprve připraven simulační model. Pro navrhování svařovacích linek používá česká automobilka ŠKODA AUTO a.s. plánovací software od firmy Siemens Process Designer. V této aplikaci je jako první připraven produkt, v našem případě dílčí svařence až po celkovou karosérii.

2 SIMULAČNÍ MODEL

Produkt je definován kusovníkem, kde je ke každému výlisku doplněn 3D model s jednoznačným umístěním v prostoru (x, y, z). Kusovník je seznam všech vstupních dílů (výlisků, svařenců) s názvem a číslem dílu. Jednotlivým dílům je přiřazena úroveň, která definuje okamžik, kdy díl vstupuje do karosérie (svařence). V kusovníku jsou obsaženy další atributy popisující daný produkt (materiál, povrchová úprava, tloušťka plechu, hloubka výroby, datum začátku a konce platnosti dílu v karosérii). Model svařence je konstruován pomocí CAD systému, v našem případě se jedná o systém Catia.

BO VO	5QF.803.203
TUNNEL	5QF.803.296
SCHWELLER LI	5QF.801.251
SCHWELLER INNEN NWB	5QA.803.755
BLECHMUTTER 7/16-20UNF-2B-B	N.989.911.01
MONTAGET.SCHWELLER VORN	5QA.802.307
MONTAGET.SCHWELLER HINTEN	5QA.802.311
VERST.WAGENHEB.AUF	5QF.803.477
SCHOTTTEIL SCHWELLER	5QA.804.499
TRAEGERTEIL RADHAUS	5QF.813.119
SCHWELLER RE	5QF.801.252
BODEN,VORN 2630 MM	5Q0.803.205.B
BODEN,VORN 2630 MM	5Q0.803.206.B
AUFN SITZ LI	5QA.802.225
SITZBEF SCHWELL LI	5QA.802.569
SITZBEF TU LI	5Q0.802.381.B
SITZQUERTRAEGER LI	5QA.803.231
SITZQUERTRAEGER	5Q0.803.233.B
VERSTAERKUNG SITZQUERRTAEGER	5QA.803.285
AUFN SITZ RE	5QA.802.226
VERSTEIFUNG	5QF.803.579
VERSTEIFUNG	5QF.803.580

Obrázek 1 - Kusovník

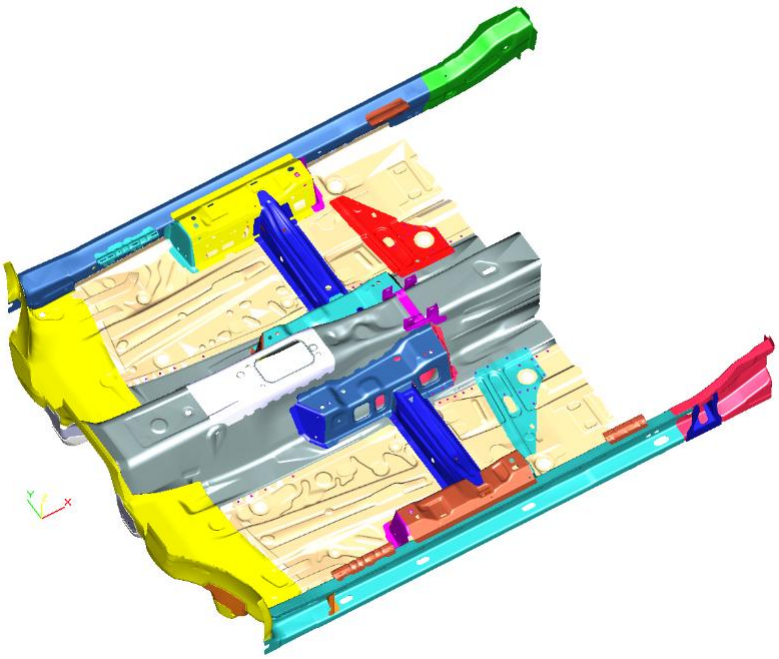

Obrázek 2 - Produkt

Svařovací elementy jsou jednotlivé druhy spojů, jako např. odporové bodové svary, tavné svary, lepidla, svorníky, atd. Elementy jsou konstruovány taktéž v systému CAD. Obsahují atributy název, typ svaru (OBS), poloha (x, y, z), kombinaci spojovaných dílů (2 plechové, 3 plechové svary) a jednoznačné přiřazení ke svařovaným výliskům.

Pro simulaci vyrobitelnosti svařence je nutné do systému DF (digitální továrny) připravit knihovnu výrobních prostředků. V našem případě to je knihovna standardních svařovacích kleští.

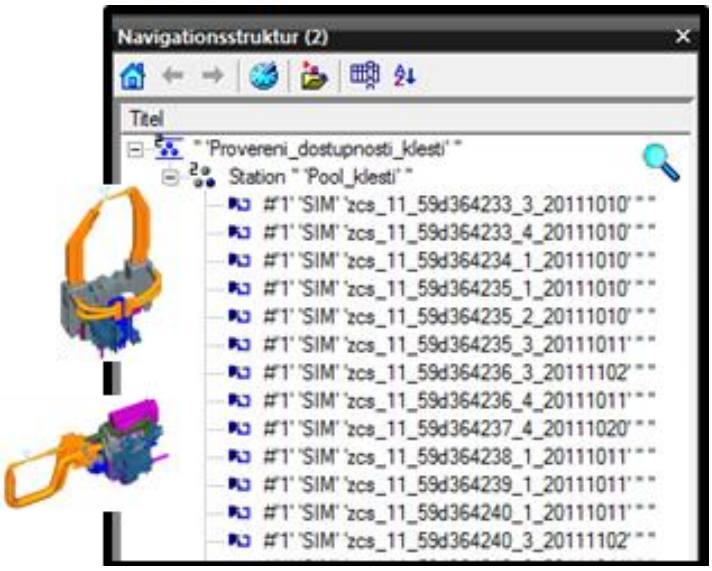

Obrázek 3 - Knihovna svařovacích kleští

Nyní jsou připraveny všechny potřebné podklady k provedení prvního výběru výrobních prostředků a to správných svařovacích kleští. Metoda se nazývá simulace dostupnosti svařovacích kleští. Je to simulační nástroj, který prověří vybrané svařovací body s výběrem svařovacích kleští. Metoda spočívá v tom, že se na každý svařovací bod je umístěn postupně model svařovacích kleští. Kleště rotují okolo bodu v krocích po 10°. Následně dojde k rotaci kleští kolem své osy o 180° a celý proces je opakován. Simulační nástroj vyhodnotí, zda existuje alespoň jedna poloha svařovacích kleští vůči svarovému bodu, kdy nedochází ke kolizi mezi kleštěmi a produktem.

Výsledkem simulace dostupnosti svařovacích kleští je matice, kde pro množinu svařovacích bodů a svařovacích kleští je informace o bezkolizní možnosti svařování nebo ne. Následující obrázek je příkladem takové simulace, kde znaménkem „+“ je značena vhodná kombinaci kleště - bod a znaménkem „-“ je kombinace vyloučena.

Zangen	Alle	cps0001	cps0003	cps0005	cps0006	cps0007	cps0008	5cps0009
C 64233	-	+	+	+	+	-	-	-
C 64234	-	-	+	-	-	-	-	-
C 64235	-	+	+	-	+	+	-	-
C 64236	-	+	+	-	-	-	-	-
X 63979	-	+	+	-	+	+	-	+
X 63965	-	-	-	-	+	+	+	+

Obrázek 4 - Výsledek simulace

3 HLEDÁNÍ OPTIMÁLNÍHO ŘEŠENÍ

Pomocí simulace bylo zjištěno, kterými svařovacími kleštěmi je možno svařit daný svařovací bod. Nejoptimálnějším výsledkem je, když jeden typ svařovacích kleští dokáže svařit všechny body. Může také dojít ke stavu, že svarový bod není svařitelný žádnými kleštěmi z knihovny. V takovém případě je přikročeno ke konstrukci speciálních svařovacích kleští, které dokáží tento bod svařit. Většinou se simulací potvrdí svařitelnost všech bodů kombinací několika

kleští. Tímto vzniká množina n řešení, kdy existuje n kombinací kleští, které dokáží množinu bodů svařit.

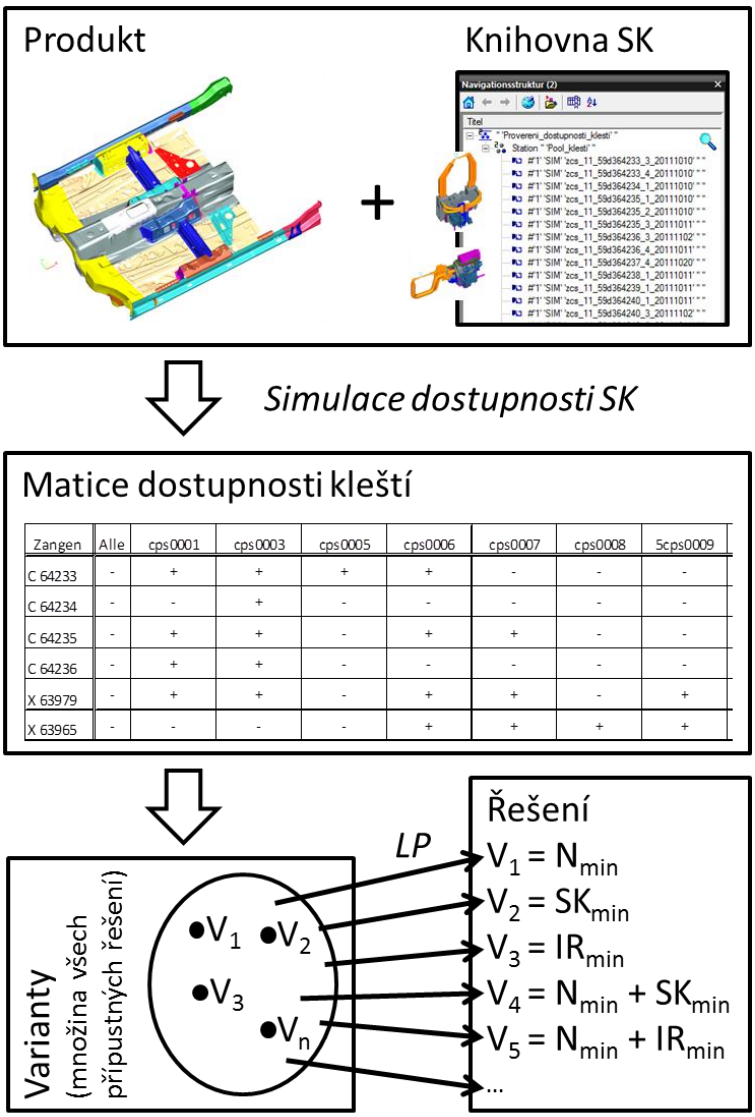

Obrázek 5 - Optimalizační úloha

Úkolem je vybrat z této množiny n řešení optimální řešení. Jedním kritériem může být celková cena. Můžeme do matice doplnit jednotkovou cenu ke každým svařovacím kleštím a hledat takovou kombinaci, kde cena bude minimální.

Pro řešení takové úlohy lze použít metodu matematického programování. Předmětem matematického programování je hledání extrémů (maxima, minima) funkce více proměnných vázaných omezujícími podmínkami. Jedná se o hledání tzv. vázaných extrémů.

Funkce, pro kterou je hledán extrém, se nazývá účelová nebo také kriteriální funkce. Jestliže jsou omezující podmínky i kriteriální funkce lineární jedná se o lineární programování (LP).[2]

Úlohou LP je nalezení extrému lineární funkce, v níž jsou proměnné vázány soustavou lineárních omezujících podmínek: [2]

$$m < n\,;\; b_i \geq 0$$

$$\sum_{j=1}^{n} {}_{ij}x_{ij} \leq b_i \quad pro\ i = 1,2,\dots,m\,; j = 1,2,\dots,n\,;\; x_j \geq 0$$

$$F = \sum_{j=1}^{n} c_j x_j = min$$

V našem případě budou základní proměnné definovány takto:

$\boldsymbol{N_T}$	počet nářadí (např. svařovacích kleští)
$\boldsymbol{N_W}$	počet úkolů (např. svařovacích bodů)
$\boldsymbol{\mathcal{H}} = \{\mathbf{0},\mathbf{1}\}^{\boldsymbol{N_T}\times\boldsymbol{N_W}}$	matice proveditelnosti
$\boldsymbol{\mathcal{H}_{ij}} = \mathbf{0}$	s i-tým nářadím nelze provést j-tý úkol
$\boldsymbol{\mathcal{H}_{ij}} = \mathbf{1}$	s i-tým nářadím lze provést j-tý úkol
$\vec{\boldsymbol{P}} \in \mathbb{R}^{\boldsymbol{N_T}}$	cenový vektor
$\boldsymbol{P_i}$	cena i-tého nářadí
$\vec{\boldsymbol{K}} \in \mathbb{N}_{\mathbf{0}}{}^{\boldsymbol{N_T}}$	vektor konfigurace
$\boldsymbol{K_i}$	plánované množství i-tého nářadí
$\boldsymbol{T} = \sum_{\boldsymbol{j=1}}^{\boldsymbol{N_T}} \boldsymbol{K_j P_j}$	celková cena
$\overrightarrow{\boldsymbol{U^{\vec{K}}}} \in \{\mathbf{0},\mathbf{1}\}^{\boldsymbol{N_W}}$	vektor úspěšnosti pro konfiguraci $\vec{\boldsymbol{K}}$
$\boldsymbol{U_i^{\vec{K}}} = \mathbf{0}$	i-tý úkol není proveditelný v konfiguraci $\vec{\boldsymbol{K}}$ (tzn. $\forall \boldsymbol{j}: \boldsymbol{\mathcal{H}_{ji}} = \mathbf{0} \vee \boldsymbol{K_j} = \mathbf{0}$)
$\boldsymbol{U_i^{\vec{K}}} = \mathbf{1}$	i-tý úkol je proveditelný v konfiguraci $\vec{\boldsymbol{K}}$ (tzn. $\exists \boldsymbol{j}: \boldsymbol{\mathcal{H}_{ji}} = \mathbf{1} \wedge \boldsymbol{K_j} > 0$)
$\boldsymbol{V^{\vec{K}}} = \sum_{\boldsymbol{j=1}}^{\boldsymbol{N_W}} \boldsymbol{U_j^{\vec{K}}}$	celková úspěšnost konfigurace $\vec{\boldsymbol{K}}$

Hledá se konfigurace $\vec{\boldsymbol{K}}$, která minimalizuje celkovou cenu $\boldsymbol{T}$ za podmínky optimální úspěšnosti (tzn. $\boldsymbol{V^{\vec{K}}} = \boldsymbol{N_W}$, tedy s danou konfigurací lze provést všechny úkoly).

Jelikož se jedná o mnohodimenzionální úlohu s diskrétními parametry, bude zvolena jedna z variant globální evoluční optimalizace.

4 EVOLUČNÍ ALGOLRITMY

Evoluční algoritmy patří mezi globálně optimalizační algoritmy, jsou schopny přibližně řešit úlohy, jejichž exaktní řešení není v našich výpočetních silách, je extrémně časově náročné anebo vyžaduje lidskou intuici. Tyto algoritmy využívají principů známých z evoluční biologie, zejm. pak Darwinova principu přežití silnějšího.

Aby byla evoluce funkční, jsou nezbytné tři věci:

1. je nezbytné umět ze dvou existujících řešení vytvořit nové „zprůměrované“, této operaci se říká křížení
2. je nezbytné umět vytvořené řešení náhodně pozměnit, této operaci se říká mutace
3. je nezbytné pro vybraného jedince vybrat vhodného jedince ke křížení, této operaci se říká selekce nebo přirozený výběr.

Tímto principem jsou často nalezena vysoce kvalitní řešení daných problémů – bez nutnosti toho, aby člověk musel vymýšlet specializovaný algoritmus, jak daný problém řešit. Jediné, co algoritmus potřebuje vědět, je, která řešení jsou silnější a která slabší. To je pro celou řadu triviální určit, zatímco vyrobit dobré řešení může být nepřekonatelně obtížné. [3]

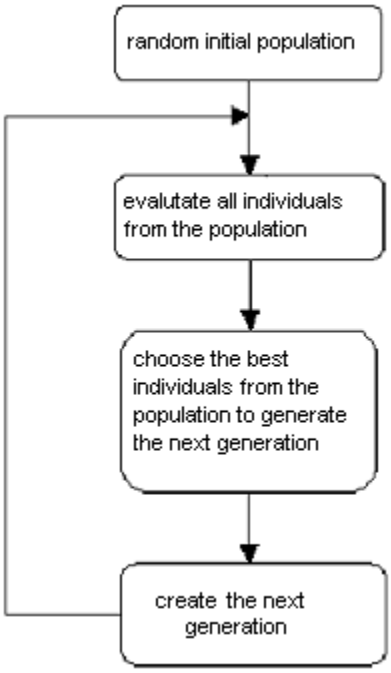

Obrázek 6 - Základní proces evolučního algoritmu

V různých problémech je hodno řešení reprezentovat různými způsoby. Řešení reprezentujeme chromozomem, který může být zadán jako:

- vektor binárních čísel (posloupnost jedniček a nul)
- vektor reálných čísel
- grafy či jiné objekty

Celý vektor, který reprezentuje řešení, je nazýván chromozom. Chromozom je skládán z genů, které mohou nabývat různých hodnot. Konkrétní hodnota genu je označována jako alela. Viz obrázek níže.

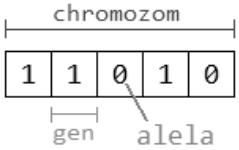

Obrázek 7 - Chromozom

Velikost genotypu může být i proměnlivý. Mutace i křížení by v takovém případě musely být vhodně navrženy, aby pracovaly s různě velkými chromozomy. [4]

Křížení

Jedním z nejčastějších způsobů křížení je metoda označována jako simple crossover. Většinou je provedena s jedním, či se dvěma body, které jsou v chromozomu náhodně vybrány a geny se mezi těmito body vzájemně prohodí. [3]

Mutace

Při mutaci by mělo platit, že k velkým změnám dochází s menší pravděpodobnosti než k malým změnám. Způsob mutace závisí na způsobu reprezentace. Máme-li binární chromozom, mutaci lze provádět náhodným invertováním bitů. V případě chromozomu s reálnými čísly lze k hodnotám genů přičítat nahodilé hodnoty dané např. normálním rozdělením. Pokud reprezentujeme řešení grafem, mutací může být např. přidání uzlu, hrany, změna pořadí apod. [4]

Selekce

Obvykle používanou metodou výběru pro genetické algoritmy je volba ruletového kola. Představte si ruletu, která je rozdělena na různé díly. Velikost každého dílu odpovídá hodnotě fitness jedince (viz obrázek 3.1). Když roztočíme ruletu, je vyšší šance, že bude vybrán větší díl. Jedinci s vyšším fitness mají vyšší šanci, že budou vybráni ke křížení a předají své geny. [3]

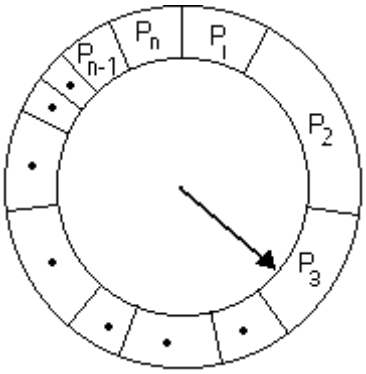

Obrázek 8 - Ruleta

5 HLEDÁNÍ OPTIMÁLNÍHO ŘEŠENÍ

Nyní bude řešena výše popsaná úloha pomocí genetického evolučního algoritmu. K tomu bude použit optimalizační software Solver, což je doplněk tabulkového procesoru MS Excel.

Nejprve se převede matice výsledku dostupnosti svařovacích kleští do binárního kódu a jsou zavedeny další parametry.

	WP1	WP2	WP3	WP4	WP5	WP12	WP13	WP14	WP15	Costs	Quantity	Result
G1	0	1	1	1	0	0	1	1	1	100	0	0
G2	1	0	0	1	1	1	1	0	0	140	0	0
G3	0	0	1	1	0	1	1	1	1	130	0	0
G4	0	0	0	0	0	0	0	0	1	90	0	0
G5	1	1	1	0	1	0	0	0	0	110	0	0
G6	1	0	0	0	1	1	0	1	1	100	0	0
G7	0	0	0	0	0	1	0	0	0	150	0	0
G8	1	1	0	0	0	0	1	0	1	135	0	0
G9	1	0	1	0	0	1	0	0	0	140	0	0
G10	0	0	1	0	0	1	0	0	1	150	0	0
G11	1	1	1	1	0	1	0	0	0	150	0	0
G12	1	1	1	1	1	0	0	0	1	150	0	0
G13	0	1	0	0	0	1	1	1	0	130	0	0
G14	1	1	1	0	1	0	1	0	1	150	0	0
G15	1	1	0	0	0	0	1	1	1	150	0	0
G16	0	1	0	0	0	0	0	1	0	140	0	0
G17	0	0	0	0	0	0	0	1	0	130	0	0
G18	0	0	0	0	1	0	0	0	1	150	0	0
G19	0	0	1	0	1	1	0	1	1	140	0	0
G20	1	1	0	1	0	1	1	0	0	150	0	0
												0
Checksum	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		

Obrázek 9 - Základní matice

Jednotlivé proměnné znamenají:

G1 – G20	Welding Gun
WP1 – WP15	Welding Point
Costs	Costs of Welding Gun
Quanity	Kolik kleští je pro optimální řešení třeba
Result	Quantity x Costs
Checksum	Kontrolní součet, pro správný výsledek je třeba hodnota 1

Nyní v MS Excel, pod záložkou „Data“ se spustí doplněk „Solver“ a nastaví se základní parametry.

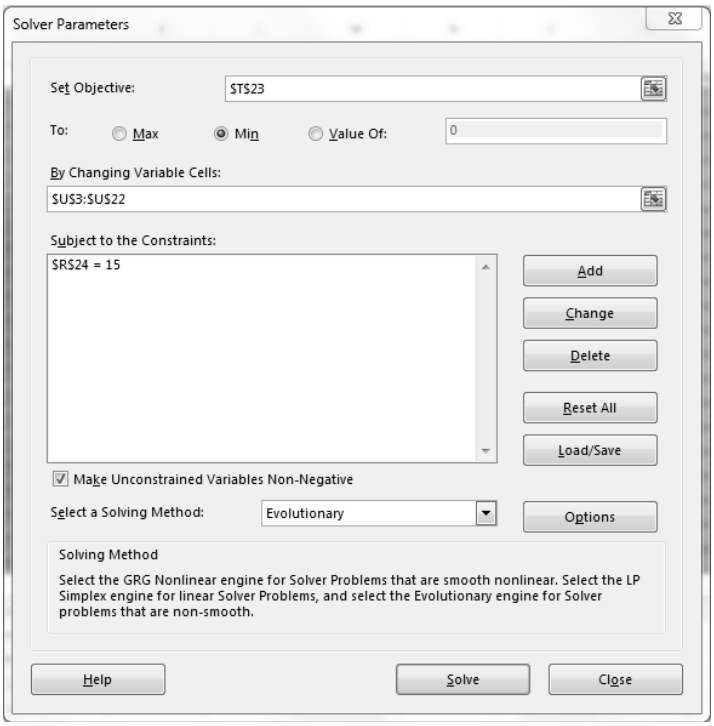

Obrázek 10 - Nastavení Solveru

Jelikož je úloha relativně složitá a je nutné prověřit mnoho variant, je doporučeno změnit základní nastavení doby optimalizace na 3 minuty.

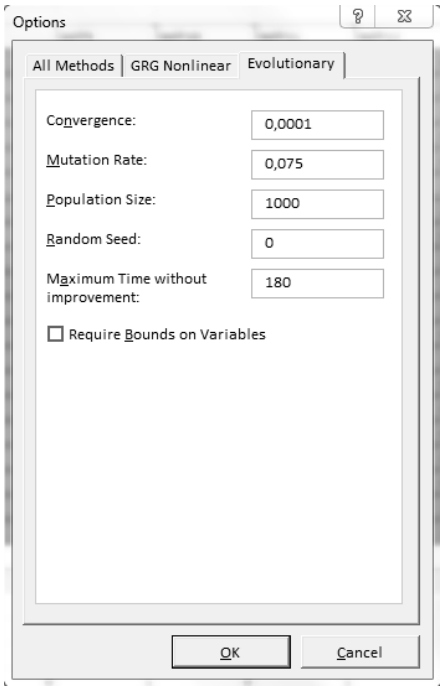

Obrázek 11 - Parametry Solveru

Nyní je spuštěna samotná optimalizace příkazem „Solve“.

Po ukončení výpočtu je potvrzeno převzetí optimálního řešení.

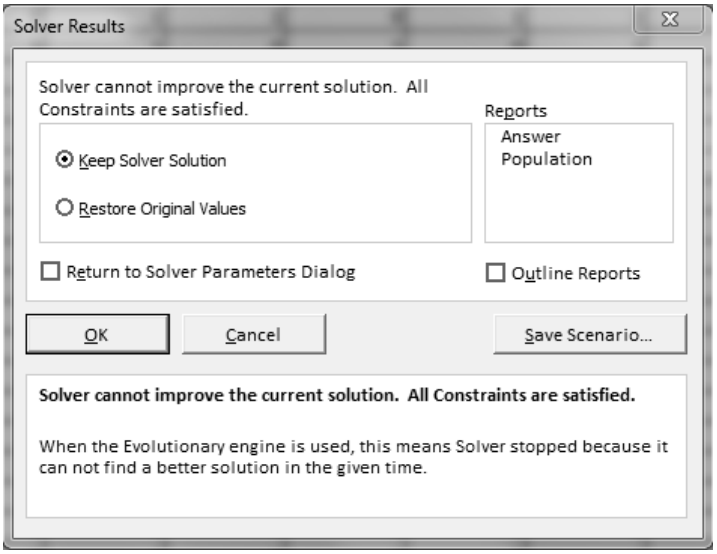

Obrázek 12 - Dokončení optimaizace

Optimálním řešením je kombinace jen dvou svařovacích kleští G3 a G5. Celková cena této kombinace je 240. Ještě je třeba zkontrolovat Checksum, aby všechny hodnoty byly rovny 1 a celkový součet se shodoval s počtem svařovacích bodů, v tomto případě je suma rovna 15.

	WP1	WP2	WP3	WP4	WP5	WP12	WP13	WP14	WP15	Costs	Quantity	Result
G1	0	1	1	1	0	0	1	1	1	100	0	0
G2	1	0	0	1	1	1	1	0	0	140	0	0
G3	0	0	1	1	0	1	1	1	1	130	1	130
G4	0	0	0	0	0	0	0	0	1	90	0	0
G5	1	1	1	0	1	0	0	0	0	110	1	110
G6	1	0	0	0	1	1	0	1	1	100	0	0
G7	0	0	0	0	0	1	0	0	0	150	0	0
G8	1	1	0	0	0	0	1	0	1	135	0	0
G9	1	0	1	0	0	1	0	0	0	140	0	0
G10	0	0	1	0	0	1	0	0	1	150	0	0
G11	1	1	1	1	0	1	0	0	0	150	0	0
G12	1	1	1	1	1	0	0	0	1	150	0	0
G13	0	1	0	0	0	1	1	1	0	130	0	0
G14	1	1	1	0	1	0	1	0	1	150	0	0
G15	1	1	0	0	0	0	1	1	1	150	0	0
G16	0	1	0	0	0	0	0	1	0	140	0	0
G17	0	0	0	0	0	0	0	1	0	130	0	0
G18	0	0	0	0	1	0	0	0	1	150	0	0
G19	0	0	1	0	1	1	0	1	1	140	0	0
G20	1	1	0	1	0	1	1	0	0	150	0	0
												240
Checksum	1	1	1	1	1	1	1	1	1	15		

Obrázek 13 - Výsledná matice po optimalizaci

V tomto případě je pro 20 typů svařovacích kleští, kde každé jsou schopné svařit alespoň jeden svařovací bod, možno vytvořit více jak 1,4 mil kombinací. Pomocí programu Solver byla optimální kombinace nalezena po prověření 119 500 kombinací, což je asi 8% všech možných kombinací.

6 ZÁVĚR

Hlavním znakem simulace výrobního systému je vytvoření více variant. Výše popsaná dílčí simulace dostupnosti svařovacích kleští sice vyřeší konstrukční otázku volby takových kleští, které jsou schopny bez kolizně svařit požadované bodové odporové svary, ale vybrat správnou kombinaci těchto kleští nám nevyřeší. Proto je třeba další analýzy s doplněním nových proměnných jako např. ceny. Tímto lze získat mnoho kombinací, kde zde byla pro nalezení optimálního řešení použita globální evoluční analýza. Pro analýzu byl zvolen doplněk tabulkového procesoru MS Excel zvaný Solver.

Příkladem je uvedena matice dostupnosti 15 svařovacích bodů s 20 typy svařovacích kleští. Pro nalezení optimální kombinace kleští pomocí genetického evolučního algoritmu s použitím programu Solver bylo prověřeno asi 8% všech kombinací.

Jednotlivé svařence v dnešních karosériích mohou dosahovat počtu 400 svařovacích bodů. Se zaváděním standardizované výroby je snaha mít omezený typ svařovacích kleští. V případě 50 typů kleští a 400 svařovacích bodů je snížení potřebných kombinací k nalezení optimální hodnoty pod 10% velice prospěšné.

Použitá literatura

1. ZELENKA, A. *Projektování výrobních procesů a systémů*. Nakladatelství ČVUT, Praha, 2007, p. 135. ISBN 978-80-01-03912-0.
2. DAO, Son Duy, Kazem ABHARY a Romeo MARIAN. *An improved genetic algorithm for multidimensional optimization of precedence-constrained production planning and scheduling*. Journal of Industrial Engineering International. 2017, vol. 13, no. 2, s. 143-159. ISSN 1735-5702.
3. Š. Václav et al., *Assembly System Planning in Automotive Industry with Use of Discrete Event Simulation*, 2018, p. 503, DOI: 10.1007/978-3-319-75677-6_44.

4. GONG, X. et al. *Simulation-driven manufacturing planning for product-production variety coordination* [online]. IEEE, 2017. 2039-2043 s. DOI: 10.1109/IEEM.2017.8290250.
5. W. Ji, S. Yin, L. Wang, *A big data analytics based machining optimisation approach*, Journal of Intelligent Manufacturing, 2018, p. 13, DOI /10.1007/s10845-018-1440-9.
6. KOŽÍŠEK, J., STIEBEROVÁ, B..: *Statistická a rozhodovací analýza*. Nakladatelství ČVUT, Praha, 2014. 252 s. ISBN 978-80-01-05509-0.
7. STREICHERT, F. *Introduction to Evolutionary Algorithms*, University of Tuebingen, 1991, p. 21, http://www.ra.cs.uni-tuebingen.de/mitarb/streiche/publications/Introduction_to_Evolutionary_Algorithms.pdf
8. XINJIE, Y. *Introduction to Evolutionary Algorithms*, Springer-Verlag, 2010, p. 433, DOI 10.1007/978-1-84996-129-5.

Kontaktní údaje

Ing. Petr Hynek
České vysoké učení technické v Praze, Fakulta strojní
Technická 6, 160 00 Praha 6
Tel: 731295515
email: hynekp1@centrum.cz

ŽELEZNIČNÍ BROWNFIELDY A MOŽNOSTI JEJICH VYUŽITÍ

RAILWAY TRAFFIC BROWNFIELDS AND POSSIBILITIES THEIR REUSE

Václav Mráz, Jiří Vacek, Martin Havlice, Jan Červenka, Josef Senčík

Abstrakt

Příspěvek uvádí možnosti přeměny železničních brownfieldů k jinému účelu, např. využití jako cyklostezky, a to za předpokladu splnění požadovaných geotechnických parametrů. Využití opuštěných železničních tratí a původních materiálů je hospodárný přístup, ale je potřeba respektovat odlišné technické požadavky pro železniční a silniční stavby. Jedním z rozhodujících geotechnických parametrů je modul deformace, který slouží pro ověření deformačních vlastností materiálů a jejich citlivosti na rovnoměrné a nerovnoměrné sedání geotechnické konstrukce. Nejčastěji je modul deformace ověřován statickou zatěžovací zkouškou. S výhodou tak lze železniční těleso z části, nebo zcela využít k novému účelu.

Klíčová slova: *brownfields, železnice, cyklostezky, technické předpisy, znovuvyužití*

Abstract

The article presents possibilities of transformation of railway traffic brownfields for another purpose, e.g. their reuse as cycle routes, in order to fulfill the required geotechnical parameters. Using the desolated railways and original materials is cost-effective approach but it´s necessary to respect different technical requirements for rail and road constructions. One of the decisive geotechnical parameters is the deformation module, which serves to verify the deformation properties of the materials and their sensitivity to even and uneven subsidence of the geotechnical constructions. Most often, the deformation module is verified by Static Load Test. Advantageously, the rail structures can be partly or fully reused.

Key words: *brownfields, railways, cycle routes, technical standards, reuse*

1 ÚVOD

V současné době se v praxi setkáváme s celou řadou brownfields. Jedná se jak o brownfields odkazující na průmyslovou a zemědělskou činnost, tak o brownfields související s dopravní obslužností. Příspěvek se zaměřuje na oblasti dopravních brownfields. Ty jsou spojeny nejčastěji s železničními a silničními stavbami. S ohledem na stávající změny v železniční dopravě, související především s výstavbou železničních koridorů a rušením nákladových nádraží, mohou v krajině zůstávat dopravní stavby, které ztratily své uplatnění (železniční brownfields). Tyto plochy či objekty je vhodné dále využít. Příkladem dalšího využití může být návrat krajině s vazbou na územní systémy ekologické stability, či rekreační využití. Rekreační využití má význam především v okolí sídel, kdy mohou být přeměněny například na cyklostezky.

Cyklistické stezky na zrušených železničních tratích jsou v návaznosti na útlum lokální železniční dopravy současným trendem v USA, Kanadě, Austrálii, ve Španělsku, Francii, Itálii, Belgii a v dalších evropských zemích. Využity mohou být jak celé zrušené tratě, tak jejich úseky opuštěné kvůli přeložkám v rámci modernizaci tratí. Tělesa železničních tratí jsou charakteristická tím, že na nich nejsou prudká stoupání ani klesání; mnohdy se dají využít již vybudované násypy, zářezy, tunely či mosty. Náklady na jejich další údržbu mohou

být vyvažovány úsporou nákladů na likvidaci. Navíc cyklostezka rovněž konzervuje pozemek pro případné budoucí obnovení železnice [Kala].
Cyklostezky je možno napojit na stávající cestní síť (určeno pro cyklisty), je to jeden z možných příkladů využití. Příspěvek se věnuje rozdílnosti požadavků na skladbu železničních a silničních těles. Konkrétně jsou uvedeny možnosti a úskalí přeměny dopravních brownfieldů pro tento účel, a to z pohledu splnění požadovaných modulů deformace. Tyto rozdíly mají vliv na to, jakým způsobem se dá železniční brownfields upravit pro potřeby silniční stavby.

2 DEFINICE A IDENTIFIKACE BROWNFIELDŮ

Lokality označované jako „brownfields“ můžeme chápat jako veškeré plochy uvnitř i vně zastavěných území dotčené či narušené dřívější lidskou činností nebo s potenciálem ohrožení kvality životního prostředí, do té míry, že ve stávajícím stavu nemohou být racionálně nebo efektivně využívány. Nejčastěji to bývají staré nevyužívané průmyslové a zemědělské areály, opuštěné chátrající budovy a sportoviště, skladištní plochy a haly, vysloužilá depa, kolejiště a parkovací plochy, vojenské prostory opuštěné armádou, plochy po skladování různých chemických látek, pohonných hmot a v neposlední řadě také plochy dotčené těžbou surovin, neboli důlní brownfieldy.
Železniční brownfieldy jsou obecně definovány jako plochy či objekty, jež v minulosti sloužily potřebám provozu na železnici, ale tomuto účelu již dosloužily. V případě dalšího využití těchto ploch je nutné brát v úvahu mnoho specifických okolností. V první řadě je to velká různorodost těchto ploch, od rozsáhlé plochy nádraží až po drobné specifické stavby. Možnosti dalšího využíti ploch železničních brownfields do značné závisí kategorii lokality.

TYPOLOGIE ŽELEZNIČNÍCH BROWNFIELDŮ

Pro upřesnění definice železničních brownfieldů je lze v zásadě dělit do následujících kategorií [Vodný 2016]:

1. Liniové stavby bývalých tratí
2. Drobné liniové stavby vleček a krátkých nákladních kolejí
3. Plošně rozsáhlé stavby nádraží (kolejišť)
4. Budovy nádraží a zastávek (odbavovacích hal)
5. Ostatní budovy a zařízení (stavědla, strážní domky, hradla…)
6. Ostatní plochy (krátké opuštěné úseky tratí už bez kolejového lože, nesnesené konstrukce mostů, nevyužívané tunely)

Tempo záboru dosud nezastavěné půdy zvláště v okolí velkých měst není dlouhodobě udržitelné. Nevyužité lokality zatím přitahují problematické sociální skupiny obyvatel, a umožňují sociopatologické chování (drogy, krádeže, násilné činy, bezdomovectví). Alternativou k tomuto nežádoucímu způsobu rozvoje je právě opětovné a efektivní využívání „brownfields“. Přináší to s sebou ekonomický a socializační efekt, zvyšuje kvalitu celého okolí. Umožňuje stálý rozvoj městských center a zlepšuje komunikaci uvnitř i vně sídel. Často rozsáhlé plochy a objekty mohou potenciálně sloužit obyvatelům města, či obce např. pro zástavbu, výrobu, služby, sport či rekreaci.
Dlouhodobým záměrem vlastníků, investorů či obcí je tak nalezení a realizování nového způsobu plnohodnotného využití těchto lokalit. Hovoříme o procesu remediace lokalit brownfieldů. Samotný proces technické stránky remediace sestává z několika dílčích kroků. V některých případech může celý proces realizovat sama obec, v jiném případě budou vstupovat do jednotlivých fází soukromé i veřejné subjekty. Doporučené členění celého remediačního procesu [Voltaggio 2001, Vaníček 2005] sestává z celkem sedmi fází:

- identifikace lokality
- počáteční analýza lokality, (1. fáze geoenvironmentálního průzkumu)
- ekonomické zhodnocení lokality
- detailní analýza, (2. fáze geoenvironmentálního průzkumu)
- projekt rozvoje lokality a metod financování, studie proveditelnosti
- realizování remediace území
- realizace nové výstavby

2.1 POSTAVENÍ TECHNICKÝCH PŘEDPISŮ A NOREM V LEGISLATIVĚ

Problematika geologických a geotechnických průzkumů pro brownfieldy je velmi rozptýlená a není v našich předpisech systematicky zpracována. Práva, povinnosti, požadavky a doporučení jsou obecně uvedeny v právních normách a předpisech (zákony, vyhlášky, nařízení), konkrétní postupy, limity apod. jsou uvedeny v normách technických, dříve státních (ČSN), nebo odvětvových (ODN), kam patří mj. skupiny technických norem TNV a TNO a v metodických pokynech jednotlivých resortních ministerstev.

Podle § 4 odst. 1 zákona č. 22/1997 Sb., o technických požadavcích na výrobky není Česká technická norma obecně závazná. Zákon dále zavádí pojmy - technický předpis, jiná technická norma a technický dokument.

Česká technická norma se stává závaznou tehdy, pokud je uvedena v platných právních předpisech (obecně v právním aktu), které stanoví přímo či nepřímo povinnost řídit se technickými normami (výlučný odkaz - závazné naplnění požadavku, indikativní odkaz - doporučení). V případě uvedení technických norem v platných smlouvách (např. smlouva o dílo) se pak tyto normy stávají smluvně závaznými, ale pouze pro zúčastněné smluvní strany (odběratel, dodavatel). Závaznost technické normy může být také dána rozhodnutím správního orgánu (např. dotčený orgán státní správy v územním řízení dle Stavebního zákona). Specifickou možností je pokyn nadřízeného zaměstnanci v rámci prací podniku.

Ve všech ostatních případech na základě výše citovaného je respektování norem na uvážení odborné osoby zpracovávající projekt, posudek apod., nebo objednatele technických prací.

3 PŘÍKLAD VYUŽITÍ VE VZTAHU K POŽADAVKŮM TECHNICKÝCH PŘEDPISŮ

Železniční objekty jsou nejčastěji ve vlastnictví státu pod záštitou akciové společnosti České dráhy jako provozovatele dopravy a státní organizace Správa železniční dopravní cesty jako správce infrastruktury dle zákona č. 77/2002 Sb. o akciové společnosti České dráhy a státní organizaci Správa železniční dopravní cesty.

Staré nepoužívané železniční těleso se dle svého šířkového uspořádání v zahraničí nejčastěji využívá pro cyklostezky. Každá z těchto dopravních komunikací však podléhá jiným normám a doporučením včetně konstrukčních vrstev pod samotnou pojezdovou vrstvou. Železniční spodek se navrhuje pomocí postupů SŽDC, pomocí předpisu S4 pro železniční spodek a dále pomocí technických kvalitativních podmínek staveb státních drah TKP. Konstrukce silniční komunikace se navrhuje převážně dle technických kvalitativních podmínek TKP a technických podmínek TP pod záštitou Ministerstva dopravy a Ředitelství silnic a dálnic (ŘSD ČR) v programu Politiky jakosti pozemních komunikací. Pro kontrolu míry zhutnění jednotlivých vrstev, pláně či vrchu konstrukčních vrstev, se postupuje dle ČSN 72 1006 – Kontrola zhutnění zemin a sypanin, která dále odkazuje na další normy. Srovnání požadavků předpisů pro silnice a železnice uvádí tabulka 1.

Tabulka 1: Normy a technické předpisy upravující požadavky pro železnice a silnice

Požadavek	**Železniční komunikace/normy**	**Silniční komunikace/normy**
Klasifikace zemin	-české názvosloví S4-Příloha 10	-české názvosloví ČSN 73 6133-Příloha A
Vrstvy, ve kterých je požadavek na kontrolu kvalitu únosnosti a míry zhutnění	-úroveň ložné plochy pražce -pláň tělesa železničního spodku (PTŽS) -zemní pláň -technologické vrstvy při stavbě zemního tělesa -podloží násypu S4-Příloha 4	-vrch konstrukční vrstvy -zemní pláň -aktivní zóna -podloží násypu ČSN 72 1006
Pro stanovení požadavků na únosnost je rozhodující	-druh železniční dráhy -traťová rychlost -typ použité zeminy ke stavbě zemního tělesa -kontrolovaná vrstva S4-Příloha 4	-třída, druh silniční komunikace -hustota provozu -typ použité zeminy -kontrolovaná vrstva -vodní režim podloží TP146, TP170
Pro stanovení požadavků na míru únosnosti je rozhodující (způsob řazení v normách)	-typ zeminy (písčitá, štěrkovitá, jemnozrnná, směsná, kamenitá a balvanitá) S4-Příloha 4, ČSN 72 1006	
Zkušební metody ke zjištění parametrů míry zhutnění	Písčitá, štěrkovitá zemina (0,06 až 60 mm)	
	Statická zatěžovací zkouška, ČSN 72 1006	
	Příloha B, S4-Příloha 5	Příloha A, D
	Rázová zatěžovací zkouška, ČSN 73 6192	
	Relativní ulehlost I_D, ČSN 72 1018, ČSN 72 1010, ČSN EN ISO 17892-1	
	Jemnozrnná a směsná zemina (< 0,002 až 0,06 mm)	
	Statická zatěžovací zkouška, ČSN 72 1006	
	Příloha B, S4-Příloha 5	Příloha A, D
	Rázová zatěžovací zkouška, ČSN 73 6192	
	Proctor Standard, ČSN EN 13286-2 (73 6185)	
	Kamenitá a balvanitá zemina (60 až >200 mm)	
	Statická zatěžovací zkouška, ČSN 72 1006	
	Příloha B, S4-Příloha 5	Příloha A, D
	Geodetická kontrolní metoda (nivelace) ČSN 72 1006-Příloha G	

Míra zhutnění je vztah mezi dosaženým a předepsaným zhutněním, určuje se zpravidla z údajů o objemové hmotnosti suché sypaniny [ČSN 72 1006, 2015]. Dle postupů měření se dělí na přímé metody, kdy se porovnávají přímo objemové hmotnosti vzorku zeminy, při různých laboratorních podmínkách, odebraných ze stavby. Stanovení objemové hmotnosti pro různé typy zemin lze pomocí metody známého objemu určitého tělesa, např. vyřezávající kroužek, jamková metoda, stanovení výpočtem z měrné jámy, atd. Nepřímé metody slouží k zjednodušení a zrychlení postupu zkoušky a zjištění výsledků z nich. Z těchto metod dostáváme modul deformace (přetvárnosti), tato veličina lze orientačně převézt na hodnoty

z metod přímých viz ČSN 72 1006, Tabulka E. 3. Mezi ně patří statická zatěžovací zkouška (SZZ), která je preferována na rozdíl od rázové zatěžovací zkoušky (RZZ), kterou je možné použít až po kalibraci se SZZ.

Kontrola při výstavbě silnic a železnic se provádí s odlišnou hustotou. Pro srovnání četností zkoušek slouží tabulka 2, která odkazuje na konkrétní části v příslušných normách. Pro železniční stavby je nutné hledat převážně v TKP3 – Zemní práce, a také v TKP6 – Konstrukční vrstvy tělesa železničního spodku, dále lze najít obecnou tabulku s četností kontrolních zkoušek míry zhutnění v ČSN 72 1006 (tabulka 2), dělenou dle oblastí v konstrukci tělesa a druhu zemin v jednotlivých vrstvách, Naopak pro silniční komunikace jsou potřebné informace v jediné normě ČSN 73 6133 – Návrh a provádění zemního tělesa pozemních komunikací.

Tab. 2: Srovnání požadavků na četnost kontrolních zkoušek dle normový předpisů pro železnice a silnice

Kontrolní zkoušky	**Železniční komunikace/normy**	**Silniční komunikace/normy**
Způsob řazení v normách	Zemní práce x konstrukční vrstvy	Zemní práce + konstrukční vrstvy rozdělené dle oblastí v konstrukci tělesa vozovky
Zemin při těžbě	-Tabulka 1 / TKP3	-Tabulka 9 / ČSN 73 6133
Při provádění a po dokončení zemního tělesa – násyp	-Tabulka 2 - podloží/TKP3 -Tabulka 3 – těleso/TKP3	-Tabulka 10a – neupravená zemina/ ČSN 73 6133 -Tabulka 10b – upravená zemina / ČSN 73 6133
V úrovni aktivní zóny	-Tabulka 4/TKP3	-dle TKP4 – Zemní práce -Tabulka 10a – neupravená zemina/ ČSN 73 6133 -Tabulka 10b – upravená zemina/ ČSN 73 6133
V úrovni zemní pláně	-Tabulka 5/TKP3	-Tabulka 11/ ČSN 73 6133
Pro upravené vrstvy	-Tabulka 1 – zlepšené zeminy -Tabulka 2 – stabilizace /TKP6	-obsaženo v předešlých bodech
Při vyztužení geosyntetiky	−plošné prvky, geosyntetika /TKP6 – str. 17, spodní část	-Tabulka 12/ČSN 73 6133

Na rozdíl od výčtu možností kontroly míry zhutnění, kde je způsob řazení norem stejný, a to dle druhu použitých zemin, četnosti zkoušek jsou v železničních a silničních normách řazeny odlišně. V železničních normách je řazení patrné již z názvů příslušných TKP. V silniční normě ČSN 73 6133 je řazení dané dle jednotlivých funkčních vrstev v konstrukci vozovky. ¨

Na Obr. 2 jsou zobrazeny minimální požadované hodnoty míry zhutnění jednotlivých konstrukčních vrstev železničního tělesa pro situaci náspu z jemnozrnných zemin. V železniční terminologii se používá označení modulu deformace pro zemní pláň E_0, pro pláň tělesa železničního spodku E_{pl} a v úrovni ložné plochy pražce E_{pp}. V silniční terminologii má modul deformace jednotné značení $E_{def,2}$ a jejich minimální hodnoty se liší od jednotlivých katalogových skladeb, které jsou vypsány v TP170 (Obr. 3).

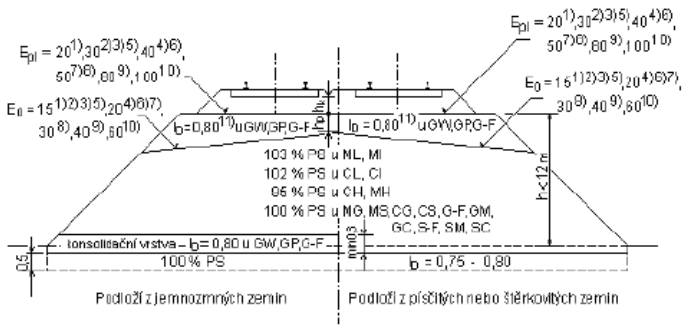

Požadavky na minimální únosnost a minimální míru zhutnění tělesa železničního spodku vybudovaného z jemnozrnných zemin

Vysvětlivky k obr. 1 a 2:

Stávající tratě

1) *ostatní koleje ve stanicích na tratích regionálních*
2) *ostatní koleje ve stanicích na tratích celostátních*
3) *předjízdné koleje ve stanicích na tratích regionálních*
4) *předjízdné koleje ve stanicích na tratích celostátních*
5) *hlavní koleje na tratích regionálních*
6) *hlavní koleje na tratích celostátních ostatních pro rychlost <120 km.h^{-1}*
7) *hlavní koleje na tratích celostátních koridorových pro rychlost <120 km.h^{-1}*
8) *hlavní koleje na tratích celostátních pro rychlost 120 km.h^{-1} až 160 km.h^{-1}*

Novostavby

9) *pro rychlost do 160 km.h^{-1}*
10) *pro rychlost větší než 160 km.h^{-1}*
11) *pro novostavby* I_D = *0,9*

Obr. 2: Minimální hodnoty míry zhutnění a modulu deformace pro železniční spodek (Předpis S4, Příloha 4, str. 6)

Modul deformace na úrovni ložní plochy pražce bývá od min. hodnot na pláni tělesa železničního spodku (PTŽS) větší zhruba o 20 MPa (viz Tab. 3) dle tloušťky kolejového lože, která je závislá na materiálu pražce a kategorie trati. Nejčastěji je v tloušťce 300 mm.

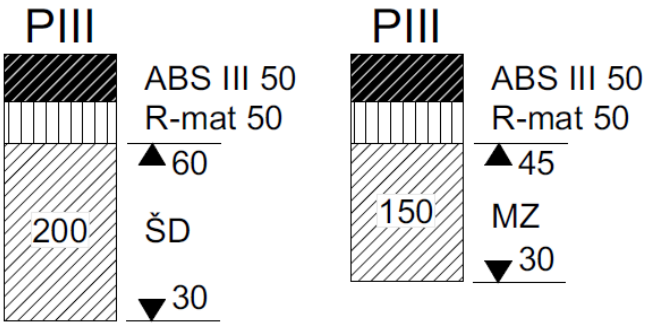

Obr. 3: Skladba vozovky D2-N-3-VI-PIII a D2-N-3-CH-PIII (TP 170 2004, Příloha A str. 19)

Jak už bylo řečeno, u silničních komunikací minimální hodnoty nejsou tak jednoznačné jako u železnic. Pro ilustraci byly vybrány typické skladby využívané pro budování cyklostezek s použitím recyklovaného materiálu dle TP 170: D2-N-3-VI-PIII s občasným pojezdem osobních automobilů a lehkých užitkových vozidel (Obr. 3 – vlevo) a D2-N-3-CH-PIII s vyloučením automobilové dopravy (Obr. 3 – vpravo).

Tab. 3: Minimální požadované hodnoty modulu deformace pro železnice [Horníček 2004]

Druh tratě			
	na zemní plání E_0[MPa]	na pláni tělesa želez. spodku E_{pl} [MPa]	v úrovni ložné plochy pražce E_{pp} [Mpa]
Novostavby:			
pro rychlost větší než 160 km*h^{-1}	60	100	-
pro rychlost menší než 160 km*h^{-1}	40	80	-
Stávající tratě: a) hlavní traťové a hlavní staniční koleje na tratích			
celostátních pro rychlost 120 až 160 km*h^{-1}	30	50	70
celostátních koridorových pro rychlost větší než 120 km*h^{-1}	20	50	70
celostátních ostatních pro rychlost menší než 120 km*h^{-1}	20	40	60
regionálních	15	30	50
b) předjízdné koleje ve stanicích na tratích			
celostátních	20	40	60
regionálních	15	30	50
c) ostatní koleje ve stanicích na tratích			
celostátních	15	30	50
regionálních	15	20	40

V ideálním případě lze při přeměna železničního tělesa na cyklostezku použít celé zemní konstrukce pod úrovní PTŽS, která tak může nahradit materiál nejnižší skladby vozovky pro cyklostezky. Podmínkou však je, aby modul deformace na úrovni PTŽS splňoval minimální požadavek pod „R-materiálem“. Pravděpodobnější je, že úroveň PTŽS nebude plnit minimální kritéria. Proto je skladbu cyklostezky nutné položit celou, nebo dokonce nahradit či zlepšit konstrukci pod PTŽS (viz obrázek 4). Každá změna skladby vozovky znamená změnu tloušťky konstrukčních vrstev (nivelety) cyklostezky.

S touto přestavbou souvisí také oprava či obnova nepoužívaného odvodnění, které je přizpůsobené novému účelu komunikace. To musí být účinné už při samotné přestavbě a zároveň chráněné proti zanášení a poškození při pokládání nových konstrukčních vrstev po celou dobu životnosti geotechnické konstrukce.

4 METODY PRŮZKUMU

V první fázi průzkumu revitalizace železničních brownfieldů probíhá identifikace a sběr základních dostupných údajů o lokalitě a dokonalého využití všech mapových podkladů včetně velmi důležité doplňující pochůzky v terénu. Vychází se především ze současných i historických mapových podkladů a využívají se i další dostupné informační materiály (Geofond, ČHMÚ ad.).

Pokud nemáme záznamy z výstavby či rekonstrukce nebo jiných průzkumných pracích o skladbě tělesa železničního spodku, je nutné provést průzkum, a to pomocí prvotních (dříve průkazních) zkoušek. Mezi přímé metody se řadí zjištění materiálové skladby prostřednictvím vrtu skrz těleso železničního spodku, případně kopané sondy. Směrný počet průzkumných objektů, požadavky na zpracování výstupů z měření apod. lze dohledat v normativním předpisu Ministerstva dopravy ČR TP 76A a TP 76B. S pomocí předpisu S4 zjistíme typ

pražcového podloží, který je důležitý při dalším výběru počátečních zkoušek, nezbytných pro nové založení silniční komunikace (cyklo). Skupiny zkoušek se od sebe liší úpravou podkladních vrstev, přehledně jsou vypsány v normě ČSN 73 6133, Tabulka 7, 8 a jejich četnost v Tabulce 2 v tomto článku. Pro zjištění potřebných informací z jednotlivých úrovní železničního tělesa je možné použít v tabulce (Tab. 1) uvedenou dvojici nepřímých zkoušek SZZ (statická zatěžovací zkouška) a RZZ (rázová zatěžovací zkouška).

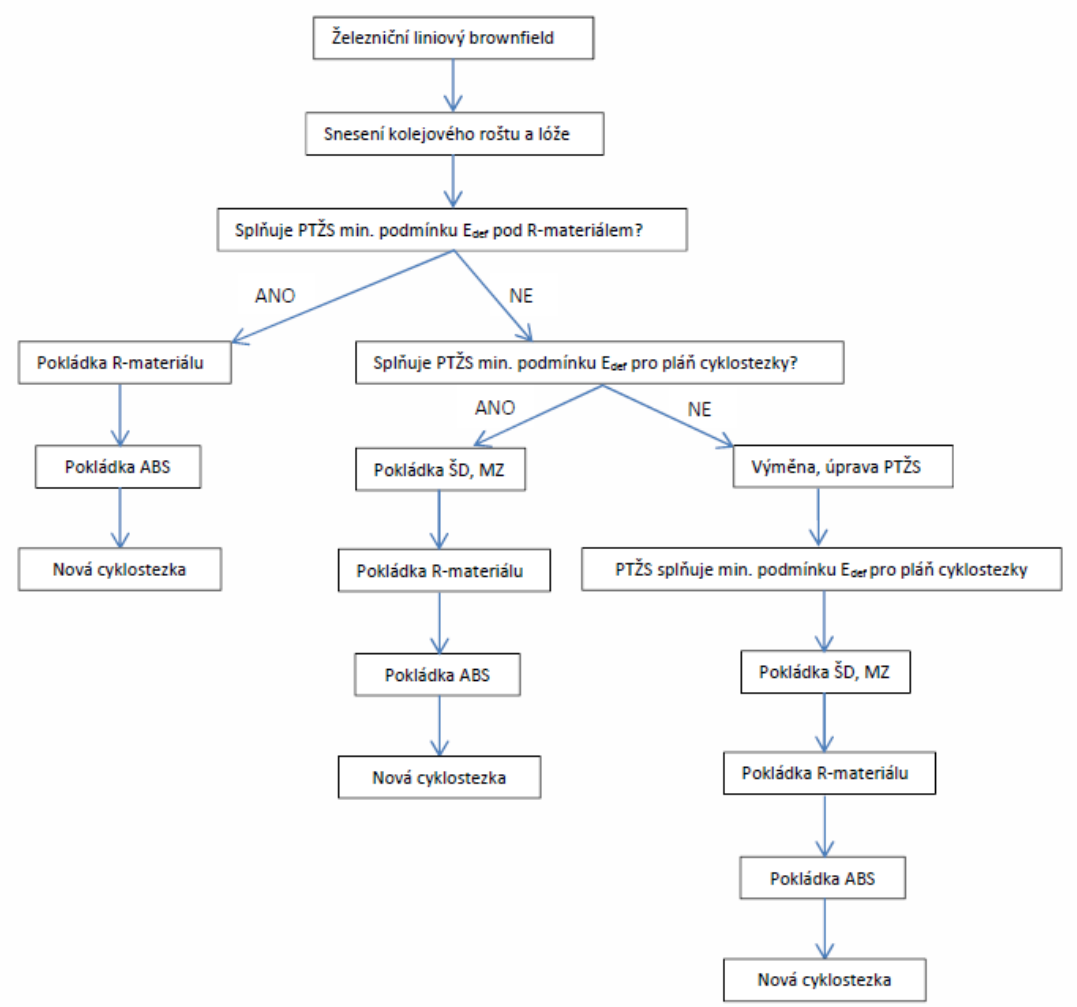

Obr. 4: Vývojový diagramu stavebních úkonů při přeměně železničního tělesa na cyklostezku

U SZZ se postupně zatíží zkoušené místo na předem nastavené kontaktní napětí a dle druhu zkoušené vrstvy odtíží. Zjistí se deformace pod soustředěným napětím, ze které se určí statický modul deformace E_{def} a poměry jeho hodnot při jednotlivých zatěžovacích a odtěžovacích cyklech. Při RZZ se zatíží zkoušené místo rázovým pulzem vyvozeným pádem závaží na kruhovou desku. Výsledkem je rázový modul deformace M_{vd}, který lze po srovnání se SZZ přibližně přepočítat korelačním vztahem na statický modul deformace.
Další používané přímé zkoušky: CBR (Kalifornský poměr únosnosti), rychlá zkouška IBI (Okamžitý index únosnosti) a Proctor standard (PS), kdy je na odebraném vzorku zeminy laboratorně stanovena maximální objemová hmotnost suché zeminy při optimální vlhkosti.

5 NÁVRH GEOTECHNICKÝCH OPATŘENÍ

S geotechnickým posouzením dané lokality jsou bezpodmínečně spojena geotechnická rizika, např. existenci aktivních či uklidněných svahových nestabilit, ověřitelných mj. v záznamech ČGS-Geofondu. Další rizika jsou spojená s výskytem zvláštních typů zemin, např. sprašových

hlín, vyznačujících se prosedavostí (podrobně v ČSN 73 6133, Příloha E). Jiná rizika souvisí s přítomností vody, a to jak podzemní, která nepravidelně kolísá nebo vzlíná, tak povrchové, která ohrožuje zemní těleso v období intenzivních srážek a případných povodních.
Pro kontrolu problematických míst, např. možných svahových sesuvů, nerovnoměrného sedání v závislosti na inženýrských objektech atd. se využívá geotechnický monitoring. Normově lze použít určité části z předpisu MD ČR TP 76 určené pro geotechnický průzkum na pozemních komunikacích.
S definováním geotechnických rizik je možné navrhnou patřičná geotechnická opatření. Pokud není zemina dostatečně odvodněná a neproběhla ještě prvotní konsolidace, používají se pod těleso nového náspu např. geodrény nebo štěrková žebra, která napomáhají odvádět vodu za pomoci přitížení náspem. V souvislosti s regenerací železničních brownfieldů se využití této metody nepředpokládá z důvodu značného stáří železničních staveb, kdy konsolidace tělesa je již ukončena.
Pokud se konstrukce železničního spodku po ukončení provozu jeví jako neúnosná či méně vhodná pro další využití do zemního tělesa (určení dle S4-Příloha 10, Tabulka 7 nebo ČSN 73 6133-Příloha A, Tabulka A.1), je nutné jí zlepšit či stabilizovat. Zlepšení zemin je úprava zeminy promísením s jinou vhodnější zeminou nebo hydraulickým pojivem. Jako pojiva pro úpravu zemin lze použít cement, vápno, jejich směs, popílek, strusku, odprašky nebo pojiva chemická nebo mechanická dle vhodnosti pro jednotlivé druhy zemin.
Stabilizace je způsob úpravy zemin, směsi zemin nebo jiného zrnitého materiálu s použitím pojiva nebo chemického stabilizátoru, kterou stabilizované materiály získají požadovanou pevnost v tlaku a odolnost. Stabilizovat lze opět pomocí vápna, cementu, strusky, popílku, případně pomocí směsného nebo chemického pojiva. Pro zlepšení a stabilizaci lze v zásadě použít všechny druhy zemin nebo kameniva do maximálního rozměru zrna 63 mm. Pro provedení stmelení materiálů je nutné upravenou zeminu přezkoušet. Na základě výsledků zkoušek zvolit vhodnou recepturu.

6 ZÁVĚR

V České republice je nutné při přeměně dopravních brownfieldů pro jiný účel využití věnovat stále větší pozornost. Výhledově je plánováno několik velkých stavebních projektů - Smíchov, Nákladové nádraží Žizkov, Vršovice (na místě kolejiště by měla vzniknout nová stezka pro cyklisty (https://www.info.cz/praha/misto-koleji-nova-cyklostezka-ve-vrsovicich-bude-nova-trasa-pro-cyklisty-23701.html)). Současný postup při revitalizaci dopravních brownfieldů často vede ke zbourání a odstranění všech objektů a staveb, které na lokalitě zůstaly, a to i těch architektonicky cenných. V některých případech došlo k uznání historických, kulturních a architektonických hodnot a objekty jsou pak začleněny do nového projektu (průmyslového dědictví).

Změna účelu a využití nepotřebných dopravních objektů a konstrukcí je správná koncepční cesta, která omezuje výstavbu na zelené louce. Ne každý brownfield je považován za snadno regenerovatelný. Při případném řešení kontaminace nebo zlepšení geotechnických parametrů je zpravidla nutné počítat s velkým objemem zemních prací a případně sanací ekologické zátěže, což tvoří významnou část celkových nákladů plánované investice. Ze zkušeností lze doporučit realizaci podrobných inženýrsko-geologických a geotechnických průzkumů v dostatečném předstihu před projektováním nových stavebních konstrukcí.

Jak je z výše uvedeného zřejmé, existují možnosti využití železničních brownfields v podobě převodu na cyklostezku silničního typu. Je však potřeba nezapomínat na rozdíly mezi požadavky na původní železniční a nové silniční těleso. Pokud si projektant uvědomí tyto rozdíly a využije je, má možnost ušetřit investorovi nemalé prostředky. Železniční tělesa je totiž možné, za určitých podmínek, poměrně vhodně upravit pro potřeby tělesa silničního.

Použitá literatura

1. VODNÝ, R. *Možnosti využití železničních brownfields*. Katedra urbanismu a územního plánování Fakulta stavební ČVUT [online]. Praha 6, 2016, 123-132 [cit. 2018-08-10].
   Dostupné z: http://www.uzemi.eu/Include/Data/getfile.php?db=uzemi&id=1103.
2. HAVLICE, M., VACEK, J. *Rešerše stavu a obsahu platných norem ČSN - pro oblast „protipovodňová ochrana“,*2014.
3. HAVLICE, M. *Vliv brownfields na biodiverzitu města, Udržitelná výstavba budov a udržitelný rozvoj sídel*, JUNIORSTAV 2008, Brno.
4. HAVLICE, M., VACEK, J. *Přístup k brownfields ve Velké Británii – cesta pro Českou republiku?,* In: Stavební listy č. 10.
5. Politika jakosti pozemních komunikací [online]. [cit. 2018-08-10]. Dostupné z: http://www.pjpk.cz/.
6. KALA, L. *Drážní cyklostezky v ČR*, [online]. Dostupné z: https://www.cyklodoprava.cz/file/finance-vyuziti-stavajicich-cest-ve-volne-krajine-opustena-drazni-telesa-drazni-stezky-v-cr-zkracene/] .
7. Předpis S4, SŽDC, Železniční spodek.
8. ČSN 73 6133 Navrhování a provádění zemního tělesa pozemních komunikací
9. TP76A Geotechnický průzkum pro PK, Zásady geotechnického průzkumu
10. TP76B Geotechnický průzkum pro PK, Provádění geotechnického průzkumu

Kontaktní údaje

Mgr. Václav Mráz, Ph.D.
ČVUT v Praze, Fakulta stavební, Katedra železničních staveb
Thákurova 7/2077, 166 29 Praha 6
Tel.: 731601217
email: vaclav.mraz@fsv.cvut.cz

Ing. Jiří Vacek, Ph.D.
GKIP Litomyšl s.r.o.
Toulovcovo nám. 156, 570 20 Litomyšl
Tel.: 725648100
email: info@gkip.cz

Mgr. Ing. Martin Havlice, Ph.D.
Ochrana podzemních vod, s.r.o.
Bělohorská 31/264, 169 00 Praha 6
Tel.: 605214907
email: havlice.m@opv.cz

Mgr. et. Mgr. Josef Senčík
Výzkumný ústav bezpečnosti práce, v.v.i.
Jeruzalémská 1283/9, 110 00 Praha 1
email: sencikj@vubp-praha.cz

Bc. Jan Červenka
VUT Brno, Fakulta stavební
Veveří 331/95, 602 00 Brno-střed-Veveří
email: czerv24@gmail.com

VEŘEJNÝ PROSTOR V PODZEMÍ Z POHLEDU ARCHITEKTURY

UNDERGROUND PUBLIC SPACE FROM THE ARCHITECTURAL POINT OF VIEW

Zuzana Tlachová

Abstrakt

Příspěvek analyzuje a srovnává tři typy podzemního veřejného prostoru. Jedná se o stanice a vestibuly metra, podzemní garáže a podchody, lokálně omezené na hlavní město Prahu. Sledovány jsou především následující parametry: rozměry a objem, mobiliář, světlo, materiály a barvy a vstupy a výstupy. Výsledkem je shrnutí zkoumaných parametrů a zobecnění poznatků.

Klíčová slova: *podzemí, veřejný prostor, Praha, stanice metra*

Abstract

The paper analyzes and compares three types of underground public space. These are subway stations and vestibules, underground garages and underpasses, locally limited to the capital city of Prague. The following parameters are monitored: dimensions and volume, furniture, light, materials and colors and inputs and outputs. The result is a summary of the surveyed parameters and generalizations of knowledge.

Key words: *underground, public space, Prague, subway station*

1 ÚVOD

Podzemní prostor hraje ve struktuře hlavního města Prahy významnou roli. Přesto, že historický střed nikdy neměl rozsáhlé podzemí jako je tomu například v Brně nebo ve Znojmě, najdeme v rámci jeho dnešních hranic značné množství rozličných podzemních staveb a prostorů. Prvními a nejstaršími z nich jsou jeskyně (např. Prokopská), které najdeme převážně ve vápencových usazeninách. Dalším příkladem mohou být důlní díla (Prosecké podzemí), vedení dopravní či technické infrastruktury (Rudolfova štola), sklepení a suterény domů (vinné sklepy pod Trojským zámkem), katakomby a krypty (královská hrobka v katedrále sv. Víta na Pražském hradě) nebo vojenské kryty (Folimanka).

Zaměřme se však na prostor veřejný, denně užívaný člověkem. V příspěvku se omezíme na nejvýznamnější z nich – stanice a vestibuly metra, podzemní parkoviště a podchody na území hlavního města Prahy. Všechna tato místa mají jedno společné – pohyb. Většinou neslouží jako místa setkávání nebo odpočinku, lidé jimi převážně prochází, nebo si jimi zkracují cestu. A tomu odpovídají jak jejich technické parametry, tak i jejich architektonické ztvárnění. Jak ovšem vypadají a čím se liší? Jaké jsou použity materiály a barvy? Na tyto a další otázky se v příspěvku snažím najít odpovědi.

2 PROSTOR – VELIKOSTI A VÝŠKY

Každá stavba ve svém důsledku začíná a končí rozměry – velikostmi a výškami. Nejinak je tomu i u staveb podzemních, ačkoli v jejich případě se jedná pouze o rozměry vnitřní. Většina z nich je dána potřebou – shromáždit se, projít nebo utéct. Zapomenout ovšem nesmíme ani na technické možnosti (současné technologie výstavby – ražení, hloubení, …) a geologické podmínky místa (vlastnosti horniny a hladina podzemní vody).

Pražské stanice metra lze rozdělit do několika typologických skupin, a to na stanice s ostrovními nástupišti (např. Anděl, Dejvická, Vltavská, …), kterých je většina, a s nástupišti bočními (např. Vyšehrad, Hlavní nádraží). Jak už bylo výše řečeno, do architektury se propisuje i technologie výstavby. Stanice, které byly stavěny nejdříve (úsek Florenc – Kačerov na lince C) jsou typické svislými stěnami v prostoru nástupiště. V některých případech jsou z konstrukčních důvodů do prostoru vloženy sloupy. Později, při výstavbě úseku Dejvická – Náměstí Míru linky A, se přistoupilo k technologii ražení. V tomto případě se setkáváme s pilířovou nebo sloupovou trojlodní stanicí. Základní rozměry pro veřejnou část stanice, do značné míry určené právě technologií výstavby, najdeme v ČSN 737509 Průjezdný průřez metra z roku 1996 v tabulce 10. Výňatek je uveden v tabulce níže.

Název stavebního a konstrukčního prvku	Rozměry /mm/
Nástupiště, střední loď, vestibul	
Světlá výška nad povrchem nástupiště nebo podlahy střední lodi nebo vestibulu	
- nejnižší část klenutého stropu nástupiště stanice pod zemí	min. 2 600
- nejnižší část rovného stropu nástupiště stanice pod zemí	min. 3 600
- ve vrcholu klenby střední lodi stanice pod zemí	min. 3 600
- nejnižší část přístřešku nástupiště stanice na povrchu	min. 3 000
- nejnižší část vestibulu pod zemí i na povrchu	min. 3 000
- nejnižší část průchodu, přechodu, podchodu a horizontálních komunikací pod zemí i na povrchu	min. 2 500
- nejnižší část průchodu mezi střední lodí a nástupištěm a schodišť (vyjma pohyblivých schodů)	min. 2 500
Celková šířka ostrovního nástupiště	
- ve stanici mělce založené a ve stanici na povrchu	min. 10 000
- ve stanici hluboce založené sloupové	min. 12 000
- ve stanici hluboce založené pylonové, v části bez průchodu do střední lodi	min. 3 200
Celková šířka bočního nástupiště	
- stanice pod zemí	min. 3 500
- stanice na povrchu	min. 4 000
Omezení	
- nástupiště včetně bezpečnostního pásu podél souvislé stěny ne delší 12 m, u hran stavebních konstrukcí a pevných zařízení na nástupišti (včetně sloupů)	min. 1 850
- průchody mezi sloupy nebo stěnami, mezi střední lodí a nástupištěm, schodišť a veřejných horizontálních komunikací	min. 2 500
Nástupištní hrana	
- délka nástupiště	o 3,0 m delší než nejdelší souprava pro přepravu cestujících
- šířka bezpečnostního pásu u hrany nástupiště	600

Výňatek z tabulky 10, ČSN 737509

Další typ veřejného prostoru – podzemní garáže, na chodce myslí o něco méně. Primárně jsou určeny pro parkování automobilů. Konstrukčně se většinou jedná o kombinaci sloupového a stěnového systému, z čehož vychází vnitřní uspořádání. Chodci se většinou po garážích pohybují samovolně a neuspořádaně. Pouze v případě hromadných garáží s kapacitou nad 100 stání v jednom podlaží ČSN 736058 Jednotlivé, řadové a hromadné garáže doporučuje navrhovat oddělené pěší komunikace.
U posledního zkoumaného typu podzemního veřejného prostoru – podchodu jsem nenalezla žádný předpis, který by určoval jeho rozměry. Dá se tedy předpokládat, že velikosti a výšky v tomto případě vychází čistě z proporcí člověka, bezpečnostních předpisů či míry využití podchodu (počtu osob, které prochází současně).

3 MOBILIÁŘ

Pokud se pozorně podíváme na mobiliář, zjistíme, že podzemní prostory obecně jsou z tohoto pohledu relativně chudé. V případě podchodů či podzemních parkovišť by se dalo říci, že veškerý mobiliář se často omezuje na informační systém či cedulky únikových východů. Oproti tomu ve stanicích metra najdeme lavičky, informační tabule či mohutné koše. Vše podřízené bezpečnosti a plynulosti pohybu chodců.

Stanice metra A, Nádraží Veleslavín. Zdroj: dreamtsime

4 SVĚTLO A TMA

Veškeré prostory jsou primárně budovány zcela pod povrchem země a z toho vychází i jejich osvětlení, které je většinou umělé. V případě stanic metra se však setkáme i s prostory umístěnými pod zem jen částečně – např. stanice Zličín (boční přirozené osvětlení) nebo Vyšehrad (boční osvětlení z obou stran). Podobně je tomu i v případě vestibulů, kde navíc můžeme najít osvětlení horní (např. světlovody vedoucí do vestibulu metra Můstek), jenž se propisuje do nadzemního parteru.

Podzemní garáže, které jsou stavěny velmi utilitárně, přirozené osvětlení příliš neřeší. Na území hlavního města jsem zatím nenašla příklad přirozeného osvětlení – nevylučuji však, že existuje. Podívejme se tedy do zahraničí, a to konkrétně do nedalekého Lince. Zde najdeme podzemní parkoviště překryté střešní zahradou, s níž je propojeno nejen schodišti, ale i volnými atriovými prostory s komunikacemi či výsadbou.

Podzemní parkoviště expozice voestalpine Stahlwelt v Linci. Foto: Zuzana Tlachová

Podchody jsou z velké části pouze krátké úseky, jenž překovají bariéru v území, např. frekventovanou komunikaci. Mnohdy bývají napojeny na systém metra či mohou být do území vsazeny jako solitérní prvky. Z výše uvedeného vychází jejich osvětlení, většinou je kombinováno přirozené (z jednoho konce podchodu je vidět na druhý, či jsou osvětleny vstupy) a umělé.

5 MATERIÁLY A BARVY

Materiálové a barevné řešení podzemních prostorů závisí především na jejich významu a záměru s nímž byly stavěny. V metru, které bylo na svém prvopočátku budováno jako stavba se společenským významem, jsou použity diametrálně jiné materiály než v podzemních garážích a podchodech.

Zajímavé je sledovat koncepci jednotlivých linek, která se mění jak v průběhu času, tak i směrem k okraji Prahy, kde vládne individualita. Původní společná koncepce odlišovala jednotlivé linky a zároveň nastavovala společné a jednotné rysy. Trasa C, kde alespoň v prvopočátku najdeme převážně stanice hloubené, je obléknuta do mramoru a keramiky. Oproti tomu linka A, tvořená hlavně trojlodními raženými stanicemi, je vyzdobena vypouklými a vydutými výlisky eloxovaného hliníku v několika různých barvách (typických pro každou stanici) propojených zlatavou barvou Champagne. A konečně linka B. Její koncept výtvarného řešení byl původně založen na nových materiálech – vrstveném lepeném skle Connex s vloženými barevnými fóliemi a skleněných či keramických tvarovkách.

V pozdější době se stěny nástupišť obkládaly barevnými smaltovanými plechy, materiálem Ecrona nebo nerezem. Výjimkou není ani přiznání nosné konstrukce – pohledový beton.
Po přehlídce drahých a moderních materiálů nás vrátí na zem interiér podzemních parkingů, který je jednoduchý a účelný co do materiálů i barev. Význam je kladem především na orientaci (jednotlivá patra bývají barevně oddělena) a navigaci v prostoru.

Podzemní garáže prašný most. Zdroj: http://www.satra.cz/podzemni-garaze-prasny-most/

Zaměříme-li se na podchody a jejich výtvarné řešení, najdeme převážně jednoduché, tmavé a mnohdy i špinavé prostory. Výjimkou nejsou ani sgrafity.

Podchod v Braníku u zastávky Pobřežní cesta. Zdroj: IPR

6 VSTUPY A VÝSTUPY

Vstupy a výstupy mohou být buď nenápadnými místy včleněnými do zástavby nebo více či méně výraznými prvky parteru. Pražské příklady ukazují jak citlivé zasazení do podloubí blízkých domů, zvláště v centru, kde je kladen důraz na zachování charakteru zástavby v památkové rezervaci, tak i včlenění do zeleně náměstí nebo parku na povrchu.
Za důležité považuji připomenout, že výstup člověka z podzemí je striktně oddělen od všech dopravních prostředků a mnohdy je chráněnou únikovou cestou.

Šabachův park se vstupy do podzemních garáží. Zdroj: https://www.psn.cz/nemovitost/3405

7 ZÁVĚR

Podzemní veřejné prostory jsou ve většině případů podřízeny své funkci, technologii výstavby a finanční náročnosti. Ačkoli v některých případech lze najít výjimky…. např. stanice metra Střížkov (zastřešení konstrukčně řešeno na delší rozpon). Opomenout nelze ani psychologické či sociologické faktory a pocit bezpečí. Mobiliář, pokud se v prostoru vyskytuje, je osazen tak aby byl v souladu s pohybem člověka. Slouží především pro čekání nebo informování. Umělé osvětlení je v některých případech doplněno denním světlem. Nutno dodat, že prosklené plochy v noci vytvářejí poutavý efekt. Materiály a barevnost závisí především na významu místa, voleny jsou hlavně světlejší barvy, aby prostor nepůsobil tmavým a nebezpečným dojmem. Vstupy a výstupy z podzemního prostoru se mohou někdy jevit jako nápadné součásti parteru, které vyžadují znalost místa. Ve většině případů jsou však velmi citlivě zasazeny do okolní zástavby.

Poděkování

Článek vznikl za podpory grantu SGS18/111/OHK1/2T/11 Vývoj a potenciál veřejných prostranství.

Použitá literatura

1. *ČSN 73 7509 Průjezdný průřez metra*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 1996.
2. *ČSN 73 6058 Jednotlivé, řadové a hromadné garáže*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2011.
3. FOJTÍK, Pavel. *2009 - 35 let pražského metra*. Praha: Label spol., 2008. ISBN 978-80-254-2933-4.
4. KLEPSATEL, František, Libor MAŘÍK a Miloslav FRANKOVSKÝ. *Městské podzemní stavby*. Bratislava: Jaga group, 2005. ISBN 80-8076-021-7.
5. ŠKODA, Eduard. *Pražský chodec v metru*. Praha: Mladá fronta, 2006. ISBN 80-204-1412-6.
6. BENNETT, David. *Metro - příběh podzemní dráhy*. Praha: Fortuna Print, 2005. ISBN 80-7321-136-X.
7. KYLLAR, Evžen. *Praha a metro*. České Budějovice: Gallery, 2004. ISBN 80-86010-80-5.
8. kolektiv autorů. *Stavební kniha 2018 - Parkování ve městě*. Praha: Informační centrum ČKAIT, 2018. ISBN 978-80-88265-02-3.

Kontaktní údaje

Ing. arch. Zuzana Tlachová
České vysoké učení technické v Praze, Fakulta stavební
Thákurova 7, 166 29 Prah 6 - Dejvice
Tel: 723 314 748
email: tlachova.zuzana@gmail.com

MEZINÁRODNÍ MASARYKOVA KONFERENCE
INTERNATIONAL MASARYK CONFERENCE

ISBN 978-80-87952-27-6

vol. IX., 2018

Příspěvky publikované v tomto sborníku vyjadřují názory a stanoviska nezávislých autorů. | Papers published in this conference proceedings express the viewpoints of their independent authors.

Tato publikace neprošla redakční ani jazykovou úpravou.

9 788087 952276